

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

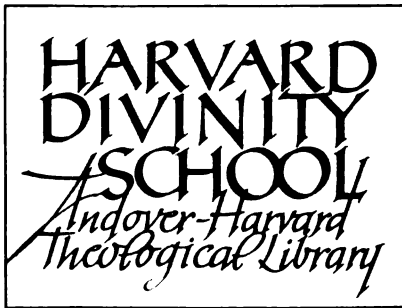
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

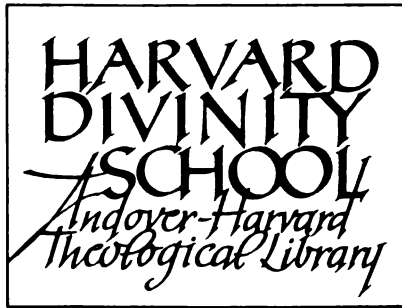
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Migne, Jacques Paul

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA CONCILII TRIDENTINI (ANNO 1545) PRO LATINIS,
ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIMA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGEN-
TER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS
OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA;
INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI SUBSEQUENTI-
BUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM
MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS
CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTI-
CAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATI-
STICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE, LITUR-
GICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ULLA EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM
DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET REIUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID
NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSEO,
IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ
SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM
SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO
GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT:

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS,
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTAN-
TERRIMIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA PRIOR,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE LATINÆ
A TERTULLIANO AD INNOCENTIUM III:

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORÆ.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA. ALIA GRÆCO-LATINA.
LATINA, JAM PENITUS EXARATA, QUOAD PRIMAM SERIEM, VIGINTI-QUINQUE ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA
STAT, MOXVE POST PERACTOS INDICES STABIT, AC QUINQUE-VIGINTI-CENTUM ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALIS AMPLI-
CITUR, ET AD NOVE ET CENTUM VOLUMINA PERVENIT, SED SINE INDICIBUS; POSTERIOR AUTEM HANC VERSIONEM
TANTUM EXHIBET. IDEOQUE INTRA QUINQUE ET QUINQUAGINTA VOLUMINA RETINETUR; UTRAQUE VIGESIMA QUARTA
DIE DECEMBRIS 1860 OMNINO APPARUERAT. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE
LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EM-
PTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM, 326 VOLUMINIBUS PRO AMPLIORI EDITIONE ET 272
PRO MINORI ABSQUE INDICIBUS CONSTANTEM, COMPARET NECESSE ERIT, SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLI-
TUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. ATTAMEN, SI QUIS EMAT INTEGRÆ ET SEORSIM
COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EANDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO NOVE VEL
180 SEX FRANCIS OBTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES SPRESIBUS PATROLOGIÆ NONDUM EXCUSIS APPLICANTUR.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS XCVIII.

OPERUM BEATI CAROLI MAGNI IMPERATORIS

TOMUS SECUNDUS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER
NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MOENIA PARISIINA.

ELENCHUS

OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XCVII CONTINENTUR.

B. CAROLUS MAGNUS, IMPERATOR AUGUSTUS.

OPERUM PARTIS PRIMÆ, sive CODICIS DIPLOMATICI, CONTINUATIO.	col.	9
Sectio III. — MONUMENTA DOMINATIONIS PONTIFICIÆ, sive CODEX CAROLINUS.		9
Epistolæ Romanorum Pontificum Gregorii III, S. Zachariæ, Stephani II, Paul I, pseudopapæ Constantini, Stephani III, et Adriani I.		64
Provinciale vetus, sive Ecclesiæ universæ Provinciarum Notitia.		457
Liber Censuum genuinus.		475
Epistolæ S. Leonis Papæ ad imperatorem Carolum.		517
Privilegium Ludovici Imperatoris de Regalibus confirmandis Papæ Paschali.		579
<i>Appendix.</i>		
Exemplum Privilegii Ottonis imperatoris de Regalibus beato Petro concessis.		603
Exemplum Privilegii Henrici imperatoris de Regalibus beato Petro concessis.		625
Chartula comitissæ Mathildæ.		659
Rudolphi I Cæsaris Augusti Epistolarum Libri tres.		701
OPERUM PARS SECUNDA. — SCRIPTA.		893
Sectio I. — EPISTOLÆ.		
Sectio II. — LIBRI CAROLINI QUATUOR, seu Caroli Magni, regis Francorum, Longobardorum, Romanorum Patricii, sanctæ Dei Ecclesiæ filii et Defensoris CAPITULARE DE IMAGINIBUS, contra Constantini III, imp. CP., et Irenæ matris Decretum et synodum Nicænam II pseudo-septimam œcumenicam seu universalem, compositum et publicatum in concilio Francofordiensi, et Adriano Papæ missum anno Domini 794.		941
<i>Appendix.</i>		
Epistola Adriani Papæ ad B. Carolum regem de Imaginibus, qua confutantur illi qui synodum Nicænam II oppugnarunt.		1247
Conventus Parisiensis de Imaginibus apud Parisios in Palatio anno 824 habitus.		1293
Sectio III. — CARMINA.		1319
<i>Appendix ad opera omnia B. Caroli Magni.</i>		
Carolina, sive Varia ad Caroli Magni gesta, cultum, famam et laudes pertinentia.		1357
Sectio I. — LITURGICA.		1357
Sectio II. — HISTORICA.		1369
De gestis B. Caroli Magni libri duo, auctore monacho Sancti Galli.		1369
Genealogia Caroli Magni, auctore anonymo.		1409
Annales veteres Francorum.		1409
Sectio III. — POETICA.		1433
Carmen incerti auctoris de Carolo Magno et Leonis Pontificis Maximi ad eundem Carolum adventu.		1433
Addenda ad B. Caroli Magni Diplomata authentica quæ ad partes Italiæ spectant.		1447
Indices Rerum.		437, 873, 1431

ADRIANUS
 1000 1100 1200

B. CAROLI MAGNI

IMPERATORIS

CODICIS DIPLOMATICI

SECTIO TERTIA.

MONUMENTA DOMINATIONIS PONTIFICIÆ,

SIVE

CODEX CAROLINUS.

(Juxta Cennii editionem.)

Epistola dedicatoria.

EMINENTISSIMO AC REVERENDISSIMO DOMINO

D. DOMINICO PASSIONEO

S. R. E. PRESBYT. CARD. PRIORI TIT. S. LAURENTII IN LUCINA, SEDIS APOST. BIBLIOTHECARIO,
SUMMO PONTIFICI A LITTERIS BREVIBUS.

Romanorum pontificum litteræ ad Francorum reges Pippinum et Carolum Magnum de maximis incrementis quæ apostolicæ sedis dominatui per eosdem accessere, et Rudolphi regis Romanorum epistolæ de imperatoria majestate Romanique imperii præcipuis rebus, demum aliquando prodeunt in lucem, DOMINICE CARDINALIS EMINENTISSIME, te assertore, te patrono. Illas quidem ab Ecclesiæ Annalium parente tandiu tamque inutiliter conquisitas Gretserus post ejus mortem emisit. Quas vero emisit? nempe exscriptas negligenter, licenter emendatas, inopportune comptas, uno verbo alias ab autographo Vindobonensi, sive a Codice illo genuino, qui ab auctore Carolo Magno nomen mutuauit, Carolinus nuncupatur. Quamobrem Lambecius easdem improbatas ac semirefectas commisit prelo, tametsi labori immortalis non vulgavit. Tertio demum ex autographo exceptas, numerisque omnibus absolutas, a Gentiloto, qui Lambecii curam minus exactam deprehendit, Felicitati tuæ paratas fuisse crediderim. Cum enim tibi, aliis pro sancta sede muneribus gloriose perfuncto, legatio ad Cæsarem decreta fuit, postquam Gentilotus obierat supremum diem, tu, EMINENTISSIME CARDINALIS, qui alibi viros principes litteratosque omnes præclaris excelsi animi tui dotibus tibi devinxeras, Viennæ gratiam Cæsaris iniisti. Quare omnium ordinum augustæ illius sedis familiaritate utens, non modo eventus omnes Carolini Codicis discere, sed Lambecii et Gentiloti conatus solerter expeditos consequi, quod sane magnum ac singulare est, potuisti. Rudolphi vero epistolas a Seyfrido abbate Zweytalensi collectas, Lambecio incompertas, ab aliis temere vocatas in dubium, tute, in monasterii Zweytalensis Tabulario deprehensas summaque cum fide descriptas Vienna in Urbem redux tecum attulisti. Utrumque autem codicem, et Carolinum juxta veram autographi Vindobonensis lectionem, et Rudolphinum ineditum, insigne amoris tui erga Romanam Ecclesiam monumentum, vix Romam, ad rerum præclare gestarum præmiuin, evocatus edidisses, nisi assiduis ministerii occupationibus magnæ tuæ cogitationis vota distinerent ad hunc usque diem coactus esses. Nosti enim optime, duobus hinc cardinalibus Ecclesiæ dominatus originem, incrementa, perennitatem; certamque indolem, ac fines certos Romani imperii versari; nosti huc, veluti ad Lydium lapidem, opiniones hallucinationesque aliorum alias admotum iri: ac denum nosti, te Romanæ Ecclesiæ adeoque beati Petri successorum dominationem supremam Romæ cæterisque in suis ditionibus, ab ipsa origine, quod Baronius non potuit, extra omnem aleam positurum. Ea propter me, quasi socium laboris adhibere non dedignatus, ut tale tantumque obsequium sanctæ sedi una tecum prestarem voluisti. Ego vero admirabilis tuæ mentis præsidio fultus, præterea copia documentorum ex celeberrima tua bibliotheca munitus, magna cum alacritate per sententiarum et rerum barbaricum abdita pontificum et regum penetralia ingressus, nudam inde veritatem elicui, unde eruditi nostrorum temporum scriptores, inofficiosa Gretseri editione freti, tam multa ex sensu suo deponere non sunt veriti. Quanta hinc accessio, EMINENTISSIME CARDINALIS, egregiis tuis laudibus fiet? Fallax quidem certe non fuit præclara illa de te opinio, cum Gallia, Belgium, Holandia nullo dum publico sanctæ sedis munere fuagentem suspexere; cum doctores Sorbonici virique illustriores e congregatione sancti Mauri, ac præ aliis Mabillonius et Montefalco:ius, florentem ætatem tuam admirabantur; cumque

414

iidem ac præstantes alii viri eam meritis ornatam præconiis posteritati mandabant. Res enim præclare gestæ in variis diuturnisque muneribus pro sancta sede susceptis, gloriam tibi compararunt nullo unquam tempore inter homines morituram. At nunc denique jus suum sanctæ sedi, atque ea quæ magni principes beato Petro ejusque successoribus pro mercede animarum suarum sunt elargiti, singulari atque ineluctabili ratione asseruisse, id vero ad immortalē quoque gloriam in cœlis, quæ unice appetenda est, felicem tibi aditum patefaciet. Hanc equidem post longam annorum seriem tibi ominor, sub cujus auspicio quidquid, pro exiguæ mee mentis acie, tuis hisce monumentis adjeci, in lucem prodit,

EMINENTIÆ TUÆ,

Humillim. et obsequentiss. servus
cliensque addictissimus
CAJETANI CENNIUS.

PRÆFATIO.

I. Cum celeberrimus jurisconsultus Janus Vincentius Gravina Romani majestatem imperii usque ad Augustulum persecutus esset, hæc pauca adjecit in fine, (*de Rom. imp. lib. singular.*, cap. 50): « De variatione utem ipsius a Carolo Magno, et a Germanici regni mistura, si vita et facultas dabitur, peculiari tractatione disseremus. » Et vita et facultas defuisse videntur: nihil enim ab eo scriptum reperitur de imperatoria majestate, quæ post annos 325 in Carolo Magno revixit. Quod ille non potuit, jurisconsulti Germanici uberrime præstiterunt: nam, Struvio et Monzambano seu Puffendorffo facem præferentibus, nova in dies volumina emittunt in lucem de jure publico imperii Romano-Germanici. Fundamenta, quibus inhæreant, a Goldasto et Lunigio suppeditantur, quæ cujusmodi sint, audiendum ab eorundem uno, Petro nimirum Ludewig (*Reliq. ms. Dipl.*, tom. I, præf., § 33 et 39) veritatis teste integro, hac in re. Loquens iste auctor de falsis ac suspectis diplomatis: « Utinam, inquit, effugerent hanc notam volumina Goldasti atque Lunigii in tanto tamque utili diplomatum apparatu! » Ac de utroque singillatim: « Id potius agit (Lunig.) ut omnia conferciat sine discrimine et selectu. » De Goldasto autem: « Altera fere pars commentitia et falsa . . . Merito desideratur in eo selectus et ars discernendi vera a falsis. Hinc ex eo laudata diplomata fidei sunt suspectæ. » Quamobrem Baronius, Pagius atque omnes eruditi, ne Muratorio quidem excepto, putidissimos illos fetus præ aliis rejiciunt, scilicet Legem regiam seu constitutionem Adriani, qua Carolo Magno conceduntur anno 774 tam multa ab omni fide abhorrentia (Goldast., *Const. imp.*, tom. I, pag. 16; Lunig., *Cod. It. Dipl.*, tom. I, pag. 1); Leouis VIII, pseudo-pontificis decretum, quo ipse una cum senatu P. Q. R. incredibilia concedunt Ottoni I anno 963 (Lunig. *ibid.*, p. 3, et *Spic. eccl. cont.* 11, pag. 66); Senatusconsulta duo, per quæ ab iisdem permittuntur Ottoni electio Romani pontificis, investituræ episcoporum, et omnia temporalia sanctæ sedi donata a regibus et imperatoribus restituuntur, historia omni reclamante (Goldast., *Const. imp.*, tom. I, pag. 221 seq.; Lunig., *Cod. It. Dipl.*, p. 6, *S. ic. eccl.*, p. 1, p. 139); et Ottonis III constitutionem qua patrimonium Ecclesiæ constituitur certis ex civitatibus; donatio Constantini

A confirmata dicitur a Carolo Magno; eademque declaratur supposititia (Goldast., *ibid.*, pag. 226; Lunig. *ibid.*, p. 7, et *Spic.*, p. 140).

II. Infirmis adeo fundamentis, seu potius eorum ruderibus, nam prorsus excisa esse neminem latet, juris publici assertores inhærent. Ponunt primo (Struv., *Syntagm. J. P. imp. Rom. Germ.*, § 3, p. 4) imperium Romanum a Carolo Magno acquisitum, deinde ab Ottone Magno denuo vindicatum, perpetuoque jure cum regno Germanico ita conjunctum, ut et nomen suum in istud transtulerit. Post hæc in plures periodos imperium ita excogitatum dividunt: 1. ab Ottone Magno ad Henricum IV, Germaniæ regem; quo tempore ab Ottone et successoribus, more Carolingiorum, summum imperium in pontifices, senatum P. Q. R. et sanctæ sedis patrimonium, absque Romanorum pontificum contradictione, exercitum esse contendunt. 2. Alteram periodum ad Fridericum II obitum an. 1250 perducunt. 3. Hinc cœpisse aiunt funestum Germaniæ interregnum 23 annorum, a cuius initio ad Auream bullam Caroli IV, per annos amplius centum, ad 1356 tertiam periodum ducunt. Secundam et tertiam periodum imperio infaustam depiungunt: nam labefactatum aiunt imperium illud summum a sancto Gregorio VII, et nonnisi Caroli V ætate pontificem agnosci cœptum Romæ, Romanique territorii dominum, contendunt: ac tempore interregni septemviralem senatum cœpisse, una cum Germaniæ principum potestate, et Cæsaris auctoritatem tam in sæcularibus quam ecclesiasticis magis magisque labefactatam esse autumant. Insequentibus periodis agunt de imp. Germanici majestate tum Aurea bulla, tum scriptis aliis legibus firmata, quas minime ad rem nostram facientes volens ac lubens præmittam. Secus est de prioribus tribus; quæ, quia suppositionibus tum relatis, tum aliis pluribus minoris notæ nitentes, imperii Occidentalis redivivi falsam indolem obtrudunt, Romanorum pontificum, regumque, atque imperatorum testimoniis repugnantibus, æqua trutina pensandæ mihi erunt adversus Italum scriptorem magni nominis, qui tanto cum Italicæ juventutis incommodo suppositionum, quas fatetur et rejicit, sententiam fere omnem amplectitur: præterea una cum jurisconsultis Germanicis monumenta certa, quæ imperii veræ indoles et dominium sanctæ

sedis extra omnem aleam ponuntur, in dubium vocat aut falsi arguit.

III. Pergratum id illis accidisse fidem faciunt immensa hujusmodi librorum et tractatum copia, qua fere obruimur, post edita Italicarum Antiquitatum sex magna volumina, et minora duodecim Annalium Italiæ, quæ suum etiam in idioma transtulerunt, ut latius paterent atque intellectu faciliora cuique essent in iis contenta; necnon aliquis ejusmodi conatus Italo eidem auctori dicatus adversus apostolicæ sedis dominium, ex editis iis voluminibus expressus. Tantam ego licentiam si vellem compescere, æquam tunderem. Id tantummodo nitendum mihi esse video, ut opinionem omnino falsam de sanctæ sedis dominio, ob male perceptam indolem imperii, sive, ut melius dicam, imperatoris dignitatis in Occidente institutæ, seu instauratæ a sancto pontifice Leone III, tot scriptorum cætera eruditorum atque acris ingenii lucubrationibus posthabitis, patefaciam. Ita siquidem Italicæ saltem juventuti consultum erit, ne alienum sequatur errorem, aut per devia incedens ad rectum tramitem reducatur. Id vero per me fiet monumenta minime dubia proferendo, ex quibus liqueat sanctum pontificem non transtulisse nec innovasse imperium, quod scilicet in Oriente perseveravit, nec pontifici juris erat aut voluntatis illud extinguere; ut Leonis successores comprobant, qui Orientale imperium minime detrectaverunt: sed instituisse, vel instaurasse imperatoriam dignitatem, ut sibi suisque successoribus ac ditionibus sanctæ sedis prospiceret, contra subditorum audaciam. Quis enim credat perdere eum voluisse summam Romanorum pontificum, qui eum præcesserant ac secuturi erant, potestatem? Quis potest tantum facinus a pontifice sanctitatis gloria celebratissimo perpetratum esse, ut principi apostolorum auferret quod rex Pippinus semel oblatum religioni duxit imperatori Orientis concedere, et tam ipse quam filius Carolus divo Petro adversus Langobardos invasores validissimis exercitibus vindicarent?

IV. Itaque non imperium, sed imperatorem in Occidente sanctus Leo III instauravit. Cujus rei testis integerrimus est Ludovicus II, in epistola celebri ad Basilium imp. Orientis (Baron., 874, n. 51; Duchesne, *Script. Franc.*, tom. III, p. 555), qui simul veram indolem instauratæ dignitatis declarat: « Carolus, inquit, Magnus, abavus noster, unctione hujusmodi per summum pontificem delibutus, primus ex gente et genealogia nostra pietate in eo abundante et imperator dictus est, et Christus Domini factus est. » Renuensque Græco morem gerere, qui Francorum imperatorem appellari eum volebat, finem renovatæ ejusdem dignitatis patefacit: « A Romanis enim hoc nomen et dignitatem assumpsimus, apud quos nimirum primo tantæ culmen sublimitatis et appellationis effulsit, quorumque gentem et urbem divinitus gubernandam, et matrem omnium Ecclesiarum Dei defendendam atque sublimandam suscepimus. » Ea propter Theganum aliosque Carolinæ ætatis scriptores non

imperii, sed regnorum Caroli imperatoris meminisse comperies. Quin etiam ipse Carolus tum in divisione regnorum inter filios, tum in testamento, anno 811, de suis regnis decernit, nullatenus de imperio. Et cum Aquisgrani convocatis regni proceribus, tam ecclesiasticis quam laicis, Ludovicum Aquitanicæ regem sibi successorem elegit (Theg., c. 6) conceptis verbis eos interrogavit: « Si eis placuisset ut nomen suum, id est imperium filio suo Ludewico tradidisset. » Idem sic imper. designatus in Aquitaniam rediit, et Dominus imperator tenuit regnum et nomen suum honorifice, sicut dignum erat. » Post Caroli mortem Ludovicus (*Idem*, c. 8) « venit Aquisgrani palatium, et suscepit omnia regna quæ Deus tradidit patri suo sine ulla contradictione. » Ex iis omnibus legationes accepit, Beneventanorum quoque (*Ibid.*, cap. 41 seq.) et ex regno Italiæ ipsum regem Bernardum, quem post præstitum fidelitatis juramentum in Italiam remisit. Duobus primis regni annis regem et principem appellatum invenies; at anno 816 Stephanus IV, Leonis successor, in Franciam se conferens (*Ibid.*, c. 48), « coram clero et omni populo consecravit eum, et unxit ad imperatorem, et coronam auream miræ pulchritudinis et pretiosissimis gemmis ornatam, quam secum apportaverat, posuit super caput ejus. Et Irmingardam reginam appellavit Augustam. » Hinc Ludovicus, regis nomine obsoleto, imperator dici cœpit.

V. Quæ cum vera sint, ut sunt certe verissima, nequicquam annalista Italus (an. 806) unam e suis falsis opinionibus projicit, seque ipse teste probare nititur Carolum nil de urbe et ejus ducatu agere in ea divisione, quia illi reservabatur, qui designatus postea esset Romanorum imperator. Et anno 815, cum nomen imperatoris tributum fuit Ludovico procerum Francorum consensu, jure conjici posse ait minime id præstitisse Carolum inconsulto Leone pontifice. Continuo autem subdit: « Certe is Francis non referebat acceptam dominationem Urbis, nec majestatem tituli, et gradus imperatoris, » ut sonat vernacula ejus sententia Latine reddita. Tam alte sedebat illius animo falsa hæc opinio de dominatione Urbis! Falsum utrumque: nam Carolus in divisione regnorum, ubi quæcunque erant juris sui inter filios distribuit, Romam ejusque ducatum, quæ pontificiæ dominationis erant, non ausus est illorum cuiquam tribuere, sed cunctis ex æquo defendenda, quod erat patriciatus, et postmodo imperatoris majestatis munus, injunxit: « Super omnia autem, inquit, jubemus ut ipsi tres fratres curam et defensionem Ecclesiæ sancti Petri simul suscipiant, sicut quondam ab avo nostro Carolo, et beatæ memoriæ genitore Pippino rege, et a nobis postea suscepta est, ut eam cum Dei adjutorio ab hostibus defendere nitantur, et justitiam suam, quantum ad ipsos pertinet, et ratio postulaverit, habere faciant. » Quæ totidem fere verbis Ludovicus Pius suis et ipse filiis præcepit. Ex primo autem hoc capite aliud pendet quod annalista conjectando extundit. Quæ omnia manibus ipsis tene-

himus auctoritate monumentorum, quæ proferam. A Interim Ludovicum II Basilio significare audimus, se non dominari, sed gubernare, et defendere Urbem. Quæ duo tam necessaria erant ad imperatoris titulum assequendum, ut Carolinis ipsis relictis, si officio decerant, alii collatam eam dignitatem compertum sit atque exploratum.

VI. Et vero in serie Augustorum inter Carolum Crassum et Arnulphum Carolingiorum ultimum, et Guidonem Spoletanum ducem a Stephano V inauguratum, et Lambertum illius filium a Formoso (*an. 891 seq.*) sex circiter annis imperatoria majestate fulsisse eruditi norunt. Perinde est de Ludovico III Burgundia: rege et Berengario duce Foro-Julieni, a Benedicto IV et Joanne X coronatis. Sed quod maxime notari oportet, cum Berengario decedente imperatoria majestas annis siluit duodequadraginta, Romæ tyrannidem occupantibus comitibus Tusculanis, Agapetus II Ottonem Germaniæ regem accersit adversus Berengarium alterum, cujus præpotentia Ecclesiæ res et personæ admodum vexabantur; at de Ecclesia optime meritum diademate imperiali redimire per eodem tyrannos ei non licuit. Forte post annos circiter decem Octavianus comes Tusculanus ad Pontificale fastigium ascendit. Tunc vero Ottonem iterum accersitum, pactisque non paucis nec modicis rebus opportunis explanandis, Joannes XII (ita enim vocari voluit Octavianus) solemniter in basilica Vaticana hunc primum ex Germaniæ regibus imperatorem coronavit. Postea vero Germaniæ ipsi, quod de Franciæ regnis non evenerat, imperii nomen est factum. Romano-Germanicum jurisconsulti appellant, quæ res ad nostrum institutum, ut aiebam, non spectat. Istud enim accidit post Auream bullam, quæ tertiam ex supra memoratis periodis claudit; nec citra easdem venire, quatenus patietur historia, certum mihi est ac deliberatum. Itaque aut imperium memoretur apud antiquos scriptores, quod raro factum invenietur a Francis, aut imperatoris nomen insigne, semper imperatoria majestas a Leone III instituta vel instaurata accipiatur necesse est. Fundamento autem Struvii et aliorum de imperio a Carolo Magno acquisito, et ab Ottone I iterum vindicato nihil infirmius, nihil a veritate omni magis abhorrens, quod monumentis planissimum factum iri confido.

VII. Ea vero sunt omnino septem, jam sæpius typis vulgata. 1. Codex Carolinus, seu epistolæ 99 a Carolo Magno collectæ, quas Romani pontifices quinquaginta annorum spatio a 759 ad 791 in Franciam miserunt. 2. Leonis III epistolæ decem ad Carolum imperatorem conscriptæ, quæ Hermanno Conringio referuntur acceptæ. 3. Diploma Ludovici Pii. 4 et 5. Diplomata Ottonum primi et secundi, ac sancti Henrici. 6. Donatio seu chartula comitissæ Mathildis. 7. Et Rudolphi magni progenitoris Augustissimæ domus Austriacæ diploma. 8. Hisce autem jam editis singulare unum accedit ineditum, codex videlicet Rudolphinus, suo 126 epistolæ continentur fere omnes Rudolphi,

adjecto in fine principum imperii electorum diploma, quo Rudolphinum prædictum confirmatur, non-nihil ab editis discrepante. Cumque ex monumento isto quantivis pretii præcipua capita bullæ Aureæ non modicum lucis accipiant, per tres illas periodos a Struvio excogitatas ab anno primo Ottonis Magni 962, seu per annos 394, usque ad 1356, Germanicum imperium citra omnem suppositionem suis certis finibus circumscriptum tenebimus, veramque ejus indolem præcedentibus monumentis perceptam magis ac magis confirmatam intelligemus. Ditionem vero apostolicæ sedis post tot tamque diuturnas Rudolphi prædecessorum invasiones in statum pristinum restitutam ex Rudolphino codice deprehendemus. Cumque ejus origo et incrementa omnia, præter donationem Mathildicam, pateant ex Codice Carolino, qui imperatoriam dignitatem anno 800 institutam præcessit: hinc est quod utriusque codicis auctoritate, et regum Francorum tempore, et sub Augustis tam Carolingicis quam Germanis eandem ditionem eademque jura sanctæ sedis fuisse compertum erit. Præterea iidem codices faciunt fidem minime dubiam tribus diplomatibus, quæ nullo jure vocantur in dubium, quia neque indoles imperatoriam majestatis a Leone III institutæ vel instauratæ percipitur; nec varii ditionis tituli seu capita secernuntur; nec denique disciplina ordinationis pontificiæ alio tempore alia exploratur. Nunc de singulis monumentis dicendum aliquod.

§ I. De Codice Carolino.

VIII. Codex Carolinus merito aciem ducit: ab eo siquidem cætera omnia pendent. De prima illius editione accurate Lambecius, ubi verba facit (*Comm. de Bibl. Cæs. Vindob.* lib. 1, p. 62) de Tengenæ argustæ illius bibliothecæ præfecto: « Ejusdem, inquit, bonitati debet posteritas volumen epistolarum, quas Romani pontifices Gregorius III, Stephanus III (II), Zacharias I, Paulus I, Stephanus IV (III), Adrianus I, et antipapa Constantinus, miserunt ad principes et reges Francorum Carolum Martellum, Pipinum, et Carolum Magnum, olim quidem studio et cura ipsius Caroli Magni collectum; anno autem 1613 a R. P. Jacobo Gretsero Ingolstadii in 4to editum. Codex ms. membranaceus antiquissimus, et hactenus in orbe terrarum unicus ex quo epistolæ illæ desumptæ sunt, asservatur etiam nunc in bibliotheca Cæsarea inter codices historicos latinos numero centesimus nonagesimus octavus, et, ut ex scriptura et aliis circumstantiis evidentissime apparet, sine controversia ipso imperatoris Caroli Magni ævo scriptus est. Quod autem ex hoc bibliothecæ Cæsareæ codice editio R. P. Gretseri prodierit, testatur ipse in fine Præfationis ad lectorem his verbis: « Unum addo, etc. » Idem alibi (*Ibid.*, lib. 1, p. 322) de eodem Codice: « Cæterum per quam varias rerum vicissitudines, et quo tempore ac modo idem ille præstantissimus codex tandem pervenerit in augustissimam bibliothecam Cæsaream Vindobonensem, id mihi prorsus est incognitum. Primus autem jam

memoratus summorum pontificum epistolas ex eo describi curavit vir cl. Sebastianus Tegnagelius augustissimæ bibliothecæ Cæsareæ tertius ante me prefectus, easque publicandas misit ad R. P. Jacobum Gretserum Soc. Jesu celeberrimum theologum cujus cura postmodum Ingolstadii typis Andreae Angelmarii anno 1613 in-4^a editæ sunt. Quo nomine, licet utrique suam deberi laudem haud abnuam, necessario tamen moneudum est, operæ pretium fore, si prima illa editio de integro accurate conferatur cum ipso supra memorato codice authentico. Quod enim is qui eum descripsit nimiam in nonnullis locis corrigendis et mutandis sibi arrogaverit licentiam, apparet vel ex ipsa prima pagina: quippe ubi non modo vocabulum memorialis prava emendatione transformatum est in memorabilis, verum etiam inscriptio primæ epistolæ pro lubitu mutata et mutilata est. In ipso namque codice authentico ea se habet hoc modo: « Epistola Gregorii papæ ad Carolum majorem domus missa pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ. » In editione autem impressa sic legitur: « Epistola Gregorii III pontif. ad Carolum Martellum. »

IX. Rectum hujusmodi judicium doctissimi viri de Gretseriana editione ansam dedit Chorographo Italiæ mediæ ævi (*Scr. Ital.* tom. X, p. 37), ut minus æquam de eadem sententiam proferret: « Monet quidem, ait, ex Lambecio Pagius anno 767, n. 2, amanuensem Gretseri nonnulla immutasse, dum ex bibliothecæ Cæsareæ exemplari authentico transcripsit codicem. Nomina propria regionum et urbium non immutasse speramus. Cæterum et nos plura observamus (præsertim in epistolis Adriani) historicæ et genealogicæ veritati omnino adversantia, quæ sane non ab imperito amanuensi immutari potuere; sed sane fuerunt ab eodem Gretsero adjecta, ut Ludovicianum aliaque suspecta documenta fulciret. » Et paulo infra: « Testatur enim Pagius an. 755, n. 6, quod quidam donatio Pippiniana contineret, et quas civitates complecteretur, inter scriptores non convenit; hoc est nondum satis constat, an regiones et urbes promissæ, fuerint cunctæ actu traditæ, et si traditæ, quo jure, an plenissimo sine dependentia, ut dicitur, stantibus clausulis in donationibus appositis adhuc in exemplaribus Baronianis: « Salva super eosdem ducatus nostra (regali scilicet, sive imperiali) in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem subjectione, » aliisque restrictionibus, ut in exemplari Sigoniano. Fiduciam hominis! Tegnagelium augustæ bibliothecæ præfectum, Gretseri amanuensem vocat, eumque imperitum; Gretsero ipsi per summam injuriam falsarii notam inurit; clausulam appositam ducatibus Thuscæ et Spoleti, quæ luculenter probat provincias et civitates reliquas summo jure concessas esse sanctæ sedi, donationi integre ascribit. Inofficiosum istud falsumque scribendi genus quis ferat? Attamen Muratorius hujusmodi scriptorem summo loco habens opiniones istas omnino falsas obviis ulnis amplectitur, suisque in Annalibus sæpe obtrudit. Hinc lector judicet, quam

necessaria est editio puri puri codicis Vindobonensis. At prosequamur Codicis editiones alias: de nos ra enim opportunius dicendum erit.

X. Annis duodetriginta post primam hanc editionem, Codex iterum vidit lucem Lutetiæ Parisiorum per Sebastianum Cramoisy an. 1641, curante Francisco Duchesne Andreae filio (*Scr. Franc.* tom. III, pag. 700), qua editione usus est Labbeus in Collectione conciliorum, allique. Cum vero hæc nihil novi habeat, sed Gretserianam omnino referat, pro una eademque haberi debet. Perinde est de nuperrima typis Parisiensibus nitidissimis curata a PP. Benedictinis in nova editione operum Duchesnii anno 1744, tametsi ordo epistolarum novus excogitatus fuerit: namque juxta Gointii et Pagii chronologiam sunt dispositæ. Quamobrem Gregorii III epistolæ duæ, ordine temporum exigente, sunt seorsim vulgatæ (tom. IV, pag. 92 seq.) pari modo sancti Zachariæ unica (*Ibid.*, pag. 96) eademque mutila, nam responsa septem et viginti, totidem quæstionibus Francorum, tanquam abs re, omittuntur. Reliquæ omnes (præter 96 et 97 eadem ex causa prætermittas) sequenti volumine sunt editæ (tom. V, pag. 485 seqq.). Quid vero? Laudati auctores non omnium epistolarum chronologiam, veram falsamve, sunt assecuti. Propterea novissima in hac editione, quæ chronologia caret, cæteris postponuntur. Sic Pauli duæ (*Cod.* 45, 16) in calcem rejectæ, incerto anno datæ dicuntur; et Adriani multo plures tripertito divisæ in incerto omnes relinquuntur. Quandoquidem tres constituendæ dicuntur inter annos 774 et 781 (*Cod.* 57, 61, 62), aliæ undecim (*Cod.* 67, 79, 72, 74, 77, 82, 85, 84, 87, 89, 93) in quibus Carolus compater nominatur, post annum 781 scriptæ feruntur; ac demum duæ (*Cod.* 70, 81) anno 782 dubitanter ascribuntur. Præter hujusmodi inversionem, quæ improbanda non esset, si accuratior, quid a Gretseriana hæc nova editio discrepet, non video. Quid quod in nuperrima Gretseri Operum editione, sus deque habita Lambecii admonitione, neque attempta injuria, qua Gretserus afficitur a Chorographo Italiæ, juxta editionem pristinam Codex Carolinus iterum est prelo mandatus?

XI. Unus Lambecius, qui novæ editionis necessitatem sensit, optimo publico provinciam suscepit recensionis Codicis Vindobonensis, deditque in lucem pontificias epistolas in eo contentas longe alias ab hucusque editis. At quia hunc Codicem primum ex opusculis esse voluit concepti magni operis, cui Syntagma Germanicarum rerum faciebat nomen, illiusque editione vixdum absoluta, quæ sunt mortaliū vices, e vivis abiit; imperfecti operis id nobile principium non prodiit in vulgus. Quænam alia opuscula Codicem Carolinum sequi debuissent, incertum. Cur autem tanti operis partem tam modicam publicæ lucis fieri non sit permissum, facili negotio assequimur, si Codicis impressi principium et suum spectemus. Auctor siquidem principio exponit quæcunque continentur in Codice isto epistolari, ut eum

appellat : ejusdemque vices enarrans : « Volumen, A inquit, membranaceum, quod olim primo quidem ad ipsius Caroli Magni bibliothecam cubicularem, deinde autem ad Willibertum archiepiscopum Rothomagensis pertinuit; nunc vero authenticum asservatur in augustissima bibliotheca Cæsarea Vindobonensi. » Et continuo subdit : « Petrus Lambecius Hamburgensis totum hoc opus summa fide et diligentia recognovit, ac contulit, et chronologia accurata, atque necessariis adnotationibus in fine adjunctis illustravit. » Pagina autem extrema, quæ numeratur 208, ubi visitur : *Codicis epistolaris Carolini finis* : indicatur in calce folii sequentis initium PE- Petri videlicet *Lambecii chronologia et annotationes*, quas principio promisit : tametsi nusquam inventas esse conjicitur ex silentio Danielis Nesselii, qui Lambecio B successit, cœptique magni operis continuandi studio illectus nullam ex illius schedis inobservatam reliquit. Pari modo Joannes Benedictus Gentilotus Nesselii successor in augusta bibliotheca nec chronologiæ nec annotationum mentionem facit. Qui defectus, ni fallor, præcipua fuit causa cur Codex epistolaris supprimeretur a Nesselio.

XII. At Gentiloto causa alia potior adfuit, ne Lambecianam editionem prodire in lucem sineret : quandoquidem, collata eadem cum Codice, deesse vidit in edito barbaricam defectusque omnes, quibus nihil aptius ad fidem Codici conciliandam. Quod venerabilis Baronius admonebat (1019, num. 5) edens documentum cum suis omnibus nævis : « Obsitum, C inquit, solcæcismis et barbarismis, et superinductis ex vetustate mendis depravatam, qualecunque sit, accipe : nam sciendi curiositas quæque aspera condians suavia reddit. » Præterea nimiam Tegnagelii licentiam, cum eum descripsit Gretsero transmittendum, deprehendit. Cujus rei sic lectorem admonet in Præfatione suæ recensioneis ms. de qua mox : « Librarii menda, quorum incredibilis est in eo numerus, confixit pleraque omnia Tegnagelius sua manu, sed nimia licentia, non modo ad marginem veram lectionem ascribens, sed passim radens, inducens, reficiens, et inculcans, id quod probare non possum : tametsi ea mente id fecerit ut Jacobum Gretserum, cui volumen istud edendum postea dedit, corrigendi labore levaret. » Huc accedit Gretseri D ejusdem sincera confessio in sua Præfatione : « Illud te nosse velim, mi lector, me veteris orthographiæ non admodum supersticiosam rationem habuisse ; quia fractus non illabatur orbis, sive legas *inlustris*, etc., sive, ut nunc fert consuetudo : *illustris*, etc. » Quod quantum importet detrimentum antiquis codicibus, rei diplomaticæ periti judicabunt. Quamobrem Gentilotus, Lambeciana editione posthabita, Codicem accuratissime contulit cum Gretseriana, omnesque vel minimas variantes lectiones indicavit. Notas ipsas, seu compendiosas scripturas, exempli gratia, nī, do, dūm, dū, a Tegnagelio redditas, *Domini, Domino, Dominum*, et a Lambecio *Dei, Deo, Deum*, solerter restituit, quippe quæ codicis ætatem defi-

niunt ante nonum sæculum, ut præ aliis agnovit Godefridus abbas ordinis Benedictinorum (*Chron. Gotw. tom. I*) multisque allatis exemplis comprobavit. Præterea quidquid Tegnagelius correxit, rasis refecitque, Gentilotus ad Codicis lectionem reduxit, rei semper lectorem admonens; quidquid autem ille induxit, rejecit. Lambecius e contrario sæpe adhibet Tegnagelii correctiones, quas condemnat, ut vidimus. Utcunque autem sit de hac Lambecii inconstantia, trium horum augustæ bibliothecæ præfectorum laboribus prolatis, Codex ipse Carolinus Vindobonensis sine ulla dubitatione exprimetur.

XIII. Talem vero tantumque ad novam Codicis editionem apparatus, qui nonnisi augustæ bibliothecæ præfectis præsto esse poterat, vir doctrina apud omnes Europæ litteratos celebratissimus, auctoritate apud viros principes gravissima, et, quod majus, gratia Cæsaris utens plurimum, uno verbo Dominicus Passionius, tunc apocrisarius seu nuntius apostolicus Viennæ Austriæ, nunc eminentissimus sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalis sua in selectissima et immensa librorum suppellectile utendum possidet. Quemadmodum tot laudibus cumulatissime ornatus vir, totaque Europa, ac præcipue in Urbe celeberrimus ob res præclare gestas domi forisque pro apostolica sede, tantos thesauros sit adeptus, non erit ingratum litterariæ reipublicæ paucis percipere. Is Gronovii, Montefalconii, Mabillonii, Fontanini, ac præcipuorum ejus ævi litteratorum testimoniis a sua juventute commendatissimus celebrior Europæ academias privatus invisit; nullaque adhuc publici ministerii dignitate fulgens, Hagæ Comitum anno 1708 et tribus sequentibus Clementis XI jussu substituit sanctæ sedi opitulaturus, dum de pace inter Europæ principes agebatur. Deinde cum anno 1712 pax publica sancita fuit Trajecti ad Rhenum, et 1714 apud Helvetios, ubi publici habebantur tractatus, semper et ubique interfuit, apostolici ministerii fungens munere. Iisdem in publicis conventibus, tum comitate ingenita, tum mira ad res gerendas dexteritate, et sanctæ sedis jura acerrime vindicavit, et magnam sibi apud viros principes æstimationem collegit. Eadem longe aucta, cum postmodum ad eorumdem Helvetiorum rempublicam apocrisarius missus ab Innocentio XIII catholicam fidem et ecclesiasticam immunitatem diu ac strenue tutatus fuit (*Addit. ad Diacon. tom. II, p. 727 seqq.*), summam illi auctoritatem apud omnes ordines comparavit. Adeoque an. 1730, Viennam profectum apocrisarii pariter, seu nuntii apostolici dignitate conspicuum, tanti neminis virum certatim demereri omnes, præcipue litterarum cultores, nitebantur : quippe quem non modo ex quibusdam ingenii fetibus evulgatis, sed ex præcipuorum Europæ litteratorum encomiis summo loco habendum intelligebant. Cum vero apud Cæsarem gratia et auctoritate plurimum valere illum senserunt, nil deinceps, quod aut optaret, aut peteret, non lubenti, ac volente animo sunt imper-

XIV. Spectatissimo autem nuntio apostolico id unum curæ erat, ut Lambecianam editionem utcumque imperfectam, et novissimam Codicis Carolini recensionem a Gentiloto confectam assequeretur. Æquus siquidem ejus Codicis æstimator, eo confirmari norat jura omnia sanctæ sedis, ac præcipue fulciri diplomata Ludovici Pii, Ottonum, et Henrici I, quod et Chorographus Italiæ mediæ ævi cognovit, ut vidimus; ac proinde ardua quæque subiisset, ut validissimum id præsidium sanctæ sedi compararet. Gentilotus jam pridem obierat diem suum, eique in augustæ bibliothecæ præfectura successerat Joannes Baptista Garellius archiater et consiliarius cæsareus, qui Gentiloti amicissimus fuerat; suosque prædecessores facile antecelluit favore, et auxiliis in aliorum studiis promovendis. Opportuniorem Passioneus occasionem nancisci non poterat, ut Lambecianam editionem, et manuscriptam Gentiloti recensionem summa cum fide descriptam assequeretur. Quanti eadem essent etiam Viennæ, qua in augusta sede pluris habebatur vetustissima ætas codicis, quam res in eo contentæ, argumento illud est, quod uni huic summo viro cum obsequio semper, et veneratione ab omnibus, sed a me præcipue nominando, pretiosissimi loco muneris sunt concessæ. Ac de Lambeciana quidem editione, cum Gretseriana jam pridem vulgata ubique circumferretur, eademque esset magni operis modica pars, minus est quod miremur: at Gentiloti recensionem ineditam, opus tanti temporis, tantique laboris, unum Passioneum adeptum esse, id vero singulare est, maximeque admirandum. Quod profecto non nisi doctrinæ celebritati, maximæ apud omnes auctoritati, et summæ gratiæ Cæsaris referri debet acceptum.

XV. At enimvero quamvis prædictæ editiois paucissima exempla existent, Gentiloto eodem teste (*Præfat.*), unum tamen ad manus pervenit apostoli Zeni, quem Cl. virum gratia et amicitia apud litteratos omnes valuisse dum viveret, omnes norunt. Ex quo variantes lectiones cursim, et minus exacte excerptæ aliena manu, a Muratorio editæ sunt in nova Gretseriana editione (*Scr. Ital.* tom. III, part. II, pag. 73 seqq.). Qua super re auctor iste audiendus; nam simul raritatem Lambecianæ testatur, et ab se inexplorata tanquam exactissima emitti fatetur: « Laborem, inquit, Lambecii hominis utique diligentissimi avidè expectabat litteraria publica; verum, quæ causa intercesserit, ne in publicum diem prodierit hæc ipsa illius editio, incompertum fateor mihi. Fortasse mors illius consilium importune intercipientis litterarum amatores spe concepta fraudavit. Certior quoque factus sum, exemplaria nulla dimissa fuisse in lucem, si paucula excipias feliciter e carcere elapsa, et nunc thesauri loco a possessoribus habita. Et ex his quidem unum tandem in manus venit clarissimi apostoli Zeni solertissimi antiquitatum et librorum quoque rariorum venatoris. Ipse vero pro suo studio erga litterarum augmentum illud contulit Dominico Vandellio, nunc publico matheseos professori

in gymnasio Mutinensi a me non semel laudato; qui, collata editione Lambeciana cum præcedentibus, variantes omnes lectiones collegit, atque ad me humanissime detulit. Hic ergo habebit lector Gretserianum Codicis Carolini textum, simulque suppositas emendationes a Lambecio congestas: qua ratione utramque quodammodo editionem a me exhiberi unusquisque intelliget. » Quæ an mutiæ minusque exactæ editioni, cujusmodi est Muratoriana ista, convenient, ex paucis quæ subjiciam, colligere erit.

XVI. Ac primo notari velim, ambecium (*Comm. Bibl. Cæs.* lib. II, pag. 322) antequam de sua editione cogitaret, monuisse, vocabulum *memorialis*, in *memorabilis* transformatum esse a Tengenagelio; quam sane admonitionem Ducargius ipse (*Glos. V. Memoriales Membranæ*) inseruerat Glossario mediæ et infimæ Latinitatis his verbis: « In Inscr. Cod. Car. ms. ap. Lambec. lib. II Comm. de bibl. Cæsar. cap. 5, quæ conservant memoriam, et ab oblivione vindicant. » Quin etiam *memoriale* absolutum in eadem sententiam adhibetur a Paulo I (*Cod. Car.* ep. 41, al. 16), qui Pippinum laudibus prosecuturus, incipit: « Dum divinas Scripturarum historias in nostro memoriali revolvimus. » Item (*Cod. Car.* ep. 98, al. 82) Gentilotus legit in ms. Vindob. *Regalem memorialem*. In editione autem Codicis patens est litteris majusculis MEMORIALIBUS MEMBRANIS. At Muratorius Tengenagelii correctionem *memorabilibus* sequitur cum Gretsero. Præterea Gretserus (tythetæ culpa, ni fallor, decepti iteratis particulis et jam) prætermisit in epist. 4 verba hæc magni momenti, unde liquet, Francorum regum donationes non instituisse, sed amplificasse apostolicæ sedis ditionem: « et jam quia nullum augmentum nobis factum est: » quæ in Lambeciana editione haud desiderantur. At tamen Muratorius Gretserum imitatur. Nec data opera factum putes; namque eadem occurrit epist. 6; at neque a Gretsero, neque a Muratorio omittuntur. Mitto alias Gretseri omissiones (*Cod. Car.* epist. 51, 42, 50, 77) quæ apud Muratorium quoque inveniuntur; plerasque enim nec Lambecius vidit. *Dominus* pro *Domnus* a Lambecio sæpe restitutus juxta fidem Codicis, non notatur in primis septem epistolis. Minora passim obvia usque ad finem non excipio, ne lectori fastidium ingeram: id tamen affirmare non dubito, quod falso pollicetur Muratorius se Lambecianam editionem vulgare. Quid quod plures epistolas, præsertim sextam, et nonagesimam septimam, qua similes aliarum sunt, profert mutilas variantibus lectionibus sus deque habitis? Suas quoque animadversiones variantibus inseruit, de quibus opportunius dicam in notis. Unam hic non præteream, qua solæcum epist. 59, corrigens: « nisi velis, inquit, hunc solæcismum tribuere pontificio amanuensi. » Quod quidem dignum admiratione est: nam alibi (*Ant. Ital.* tom. IV dissert. 43) Adriani epistola utitur ad ignorationem illius ævi comprobendam in ipsa urbe. Atque hæc satis sint ad demou-

strandum, rem esse adhuc integram de Carolino Codice, cujus nulla editio sincera est.

XVII. Equidem diligentiam Lambecii dum improbari video a Gentiloto, non possum, quin ejusdem Lambecii hallucinationem patefaciam de Carolino ipso Codice: inde enim quisque colliget, cujusmodi chronologiam et annotationes additurus erat suæ editioni, si superstes fuisset. In supra laudato Commentario bibl. Cæsareæ (lib. II, pag. 221) ad verba tituli: *seu etiam de Imperio*, apposuerat hanc notam: « nempe Orientali, sive Cpolitano. Sed quod dolendum est, epistolæ illæ imp. Cpolitano, quarum hic sit mentio, non exstant in hoc codice. Videtur ergo totum illud corpus epistolarum fuisse divisum in duo volumina, quorum primum, quod etiam nunc exstat in augustissima bibliotheca Cæsarea, et illud ipsum est, de quo in præsens agitur, continuit epistolas summorum pontificum, alterum autem, quod longinquitate temporis periisse existimo, comprehendit epistolas imp. Cpolitano. » Mihi vero, quod tanti viri cum pace dixerim, non nisi pontificias litteras in titulo indicari persuasum est; quippe quæ et de apostolica sede et de imperio tractant, ut opportune animadvertam in notis. Quamvis enim nonnullæ epistolæ scriptæ sint ad Carolum Cpoli; tot numero eædem non sunt, quæ seorsim referri debuerint in alium codicem. Præterea de paucis illis luculenter constat. Quamobrem verba illa tituli spectant ad pontifices, qui de summa sede apostolica beati Petri apostolorum principis, seu etiam de imperio scripsere ad principes et reges Francorum, ut fert titulus. Non enim facile inveniuntur exempla præpositionis *de pro ab* usurpatæ, quamvis et in Italia, et in Francia, multa adhuc barbaries obtineret. Ad Lambecii vero diligentiam improbatam quod atinet, ex Gentiloti recensione palam erit, quam multas correctiones Tengnagelii adoptaverit, et quam frequenter suas adjecerit.

XVIII. Ex hucusque allatis est evidens novam hanc editionem codicis necessariam omnino esse; tum ut Tengnagelii licentia teneatur; tum ut Lambecii labor integer inspiciatur; tum denique ut Gentiloti studium vere improbum, quo Vindobonensis Codex qualis erat, qualisque est factus a Tengnagelio deprehenditur, litterariæ reipublicæ commendetur. Eam ob rem Gretserianam et ipse editionem adhibere constitui pro textu, trium Cæsareæ bibliothecæ præfectorum variantes lectiones subjiciendo. Quandoquidem puras putas epistolas edens, ut exstant in codice, quod Gentiloti ope possem facere, laboris nimium lectori exhiberem, ut cujusvis ex tribus clarissimis viris operam nosceret, meritisque laudibus Lambecium, et Gentilotum fraudarem, quod minime æquum est. Præterea quidquid libertatis sibi arrogavit Gretserus in orthographia, Tengnagelio verteretur vitio, si modo vitium appellari potest Gretseri con-

* Nos præcipuas tantum lectiones variantes textui inter uncas inserimus vel in notis exhibemus; reliquas vero, quæ ad litteræ unius in vocibus quibusdam

silium, cum ars diplomatica nondum in deliciis erat. Meam hanc deliberationem probavit eminentissimus Passioneus, qui multis abhinc annis editionem istam meditatus, at multis et variis ministerii sui occupationibus impeditus, tandem optimo publico mihi procurandam demandavit. Tantis ego victus imperiis, et copia librorum adjutus ab eodem eminentissimo cardinali ex selectissima et immensa ejus bibliotheca (in qua litteratis omnibus Europæ huc venientibus id mirum accidit, nihil deesse, nihil superfluere), necnon necessariis notitiis ab eo munitus, ac veluti manu ductus per inaccessa provinciæ hujus loca, perfecti opus, cui, qualecunque sit, ingenii mei vires fuissent omnino impares. Quæ res præsertim evenit in duobus ex monumentis a me proferendis, videlicet in Codice isto Carolino, qui aciem ducit, et in Codice Rudolphino, de quo agam suo loco.

XIX. Quantæ utilitatis futura sit editio ista novissima prædictum in modum procurata, illi judicabunt, qui non legendo tantum, sed scribendo navant operam, ut sui animi fetus posteritati commendent. Præcipue vero elingues ii reddentur, qui adhærentes Chorographo Italiæ mediæ ævi Gretserum adjecisse putant, quæ diplomatibus Ludovici Pii, aliisque asserendis opportuna sunt visa. Cumque ex Codice isto Carolino constet, quæ erant ditio sanctæ sedis ante Francorum regum donationes, quæve incrementa habuerit ex regum eorumdem largitionibus: idcirco, Patrum Maurinorum exemplo, qui chronologice digesserunt epistolas, quamvis non probem id eos fecisse aliena cura; vires nervosque omnes industriæ meæ intendi, ut singularum sin minus ætatem certam, certum saltem ordinem assequerem, atque apposita sua unicuique synopsi, quoad fieri potuit, exacta, eas ita instructas magno usui futuras, lectori exhiberem. Muratorius, quæ ejus diligentia erat in alienis edendis partibus, conatus sine dubio esset illas digerere alium in modum, quam quem prorsus inutilem servant in codice. Enimvero epistolam sancti Zachariæ, et duas pseudopapæ Constantini loco movit, suoque ordine collocavit; necnon earum seriem disturbavit, inserendo inter cujusque pontificis litteras singulorum vitam ex Fr. Amalrico Augerio, et ex Frodoardo. Sed opiniones falsæ, quas litteris commendat (*Script. Italic.* tom. III, pars II, ubi exstat Codex Carolinus data opera dilata est ad magnæ collectionis editionem fere absolutam) illi persuaserunt, e re sua esse epistolas illas nullo ordine, nulloque chronologiæ præsidio, prout relatæ erant in codice, vulgare. Ita scilicet vafrum Adrianum pontificem, falsum promissorem Carolum, sanctamque sedem illusam, anteposendo, ad arbitrium epistolas, quod vehementer adeo contendit, male animatis in apostolicam sedem, et rerum Ecclesiæ rudibus insinuare, ac probabili ratione ostendere potuisset, ut fecit.

adjectionem, vel detractionem, vel immutationem, tantum spectant, ut prorsus superfluas consulto omitimus. EDIT.

XX. Quod si alicui arrideret Vindobonensem ipsum Codicem non modo singulis in epistolis omnino expressum, sed disturbatum, uti est in augusta bibliotheca, inspicere : quæ res cui bono per me fieret non video : nil facilius, quam confusi illius ordinis instauratio. Tabulam quippe expansam omnium oculis subjicio continuo post præfationem, quæ priseum novumque ordinem epistolarum exhibet. Cæterum in epistolari isto codice tria potissimum spectanda mihi sunt visa : unum adversus Collectionis Canonum sanctæ sedis patronos ante octavi sæculi dimidium, Sirmondi invento eam parum feliciter tentantes ; alterum contra eos, qui libertatem summam consecrationis pontificum Romanorum a Gregorio III per totum octavum sæculum testatam non sentientes in Codice Carolino, eademque perseverasse post augusteam dignitatem institutam ab apostolica sede non intelligentes, conjectando et ratiocinando disciplinam pervertunt, et Pii Ludovici diploma commentitium pronuntiant ; tertium denique adversus eosdem, qui temporalia tantum cogitantes, non animadvertunt præcipuam causam creandi primum patricos, deinde imperatores, ut fidem catholicam, et sanctam sedem ab impietate Græcorum, aliove quovis perversorum molimine tuerentur, quæ in epistolis Codicis valde perspicua est ; nec de Romanis pontificibus sanctitate conspicuis, nec de piissimis Francorum regibus, et imperatoribus pro dignitate, verba faciunt. De singulis opportunius agam in monitis, quæ cujusque pontificis epistolis præmittentur, et in dissertationibus monumenta cætera præeuntibus, quo lectorem remitto. Hactenus de Codice Carolino, qui exhibetur primo hujus operis volumine. Venio nunc ad monumenta cætera alterius voluminis.

§ II. Sancti Leonis III epistolæ decem.

XXI. Carolini Codicis novem et nonaginta epistolas a Romanis pontificibus fere omnes conscriptas ad principes et reges Francorum, aliæ decem consequuntur, quas summus pontifex Leo III dedit ad Carolum Magnum quem ipse imperatorem creaverat. De imperatoria eadem dignitate, tum quandiu apud Carolingios stetit, tum de eadem ad Germanos auctoritate apostolica translata, deque non modico inter utrosque discrimine, consulenda est dissertatio, quæ Leoninas hasce epistolas præibit. Videre ibidem erit imperatoriam majestatem regia longe majorem, in ipsa urbe jus exercentem, dummodo Romani pontificis rogatus aut consilium accederent. Nihilo tamen secius novam hanc majestatem a summo pontifice excogitatum esse ad orthodoxæ fidei, sanctæ sedis et Romani pontificis defensionem, ut patriciatum Stephanus II excogitaverat, ex paucis his epistolis palam fiet. Non enim aliter Carolus Augustus a Leone appellatur, atque rex Carolus ab Adriano vocatus fuerat, adeo ut majestatis tantum discrimen in uno eodemque patrono, ac defensore catholicæ religionis, et sanctæ sedis perspicuum sit : quandoquidem sententia epistolarum nullatenus discrepat

A ab iis tam multis, quæ in Codice Carolino exstant, imo tanta eas inter convenientia est, ut dempta titulationis conclusionisque necessaria differentia, utrobique eandem pontificum potestatem spiritualem ac temporalem ; utrobique patrociniū, et defensionem Caroli comperias. Eam scilicet naturam, seu indolem, ut demonstratum est, Leo III indidit institutæ huic dignitati ; eamque unam agnoverant Romani, teste Libro pontificali (sect. 376) cum Carolus corona imperiali redimitum laudibus seu acclamationibus prosecuti sunt : « Tunc universi fideles Romani videntes tantam defensionem et dilectionem, quam erga sanctam Romanam Ecclesiam, et ejus vicarium habuit, unanimiter altisona voce, Dei nutu, atque beati Petri clavigeri regni cælorum, exclamaverunt : B Carolo piissimo Augusto a Deo coronato, Magno, Pacifico imperatori, vita et victoria. »

XXII. Ex iisdem epistolis donato Corsicæ, quæ minus perspicua est in Codice Carolino, tam luculenter vindicatur Carolo, ut ipse Conringius, cui acceptas eas referimus, locuples hoc testimonium præbeat (ep. 4, al. 6), licet sanctæ sedi infensissimus : « Hanc insulam a Carolo donatam esse papis etiam Anastasius refert in Vita Adriani. Leo Ostiensis recenset illam inter munera Pippini. Cum tamen Anastasius in Vita Stephani dona Pippini nominatim recensens, Corsicæ non meminerit ; hic quoque Leo papa ad unius Caroli donum provocet : verisimile est, Leonem illum Ostiensem et falli, et alios fallere. Fuit autem Corsica hac ætate perpetuis depredationibus Sarracenorum exposita, imo in illorum potestate : eoque non mirum est, hanc Leonis petitionem effectu caruisse. Hodie tamen papali benignitate eam possidere Genuenses creduntur. » Errat autem Conringius, ubi Leonis petitionem effectu caruisse putat. Nam Sergii II tempore, qui ad Petri sedem ascendit anno 844, sexto et trigesimo post Leoninæ hujus epistolæ ætatem Adelbertus marchio illam insulam pro sancta sede administrabat. Rem docemur ex fragmento vitæ ejusdem pontificis hodie typis mandato in editione Anastasii per Joannem Vignolium variis ex codicibus compacta (tom. III, num. 40 seqq.), quale Holstenius descriperat repertum in membranis Farnesianis, dum bibliotheca celebris D Farnesiana in urbe erat. Cum vero apud me exstet descriptio alia longe accuratior facta in civitate Parmensi, quo bibliotheca eadem translata erat, a diligentissimo præsule Francisco Blanchinio, lectori gratum fore confido historię partem huc spectantem e schedis Blanchinianis audire. Illa igitur sic se habet :

XXIII. « Hujus præfati pontificis tempore cum ista se ita agereatur, Adelvertus comes vir strenuus, hic cum esset marcensis et tutor Corsicane insule, cognita necessitate reipublice, misit epistolam Rome continentem, quod multitudo gentis Sarracenorum ad XI millia properantes venirent cum navibus LXXIII, ubi inessent equi D ; et quod se dicerent, Romam properare, et adcertarent liberare beati Petri apo-

stoli et Pauli thesauros ecclesiarum, et, si fieri potuisset, ipsorum apostolorum corpora intro inferrent Roma, ne de tanta salute nostra gens nefandissima paganorum exultare potuisset, que missa est x die mensis Augusti. Quod leviter, et quasi parvipendentes susceperunt, propter mutabilem et inefficacem predictorum (Sergii II et Benedicti fratris sui) potestatem, quanquam et apud omnes tam inopinata res incredibile fieri posse arbitratur, tamen prudentiores Romanorum consilio inito miserunt missos et epistolas ad subjectas civitates et adjacentis eorum simul cum epistolam, quam Adelvertus miserat, ut omnes hostiliter festinantes venirent ad maritima littoralia custodienda, cujus jussa contemnentes noluerunt venire nisi perpauci ex aliquibus civitatibus, qui sub more interrogandi venerunt. Transactis vero duodecim dierum spatio, die mensis Augusti xxiii, fer. ii, ind. ix, pervenerunt ipsi nefandissimi Sarraceni ad littus Romanum juxta civitatem, que dicitur Ostia, etc.) Baronius Annalium Fuldensium auctoritate, Pagius Metensium et aliorum, basilicæ Principis apostolorum vastationem enarrant anno 846. Cum iis annalistis concinit Hermannus Contractus ad eundem annum; ita ut historia ista certa sit, cui si addantur ex Farnesianis membranis adjuncta per me allata, Conringii animadversio levis, atque erronea deprehenditur; nilque habebitur certius dominatione sanctæ sedis in ea insula, necnon Romæ, et in ejus ducatu, cujus civitates ad arma excitantur a Romanis proceribus.

XXIV. Ita siquidem Leo III, in epistola, cujus illustrandæ gratia historiam attuli Conringio ignotam, scribebat Carolo, se curam omnem adhibere una cum Pippino Caroli ejusdem filio, et Italiæ rege, « ut littoraria nostra, et vestra ab infestatione paganorum, et inimicorum nostrorum tuta reddantur: » discrimine videlicet servato inter oram maritimam Romani ducatus, quæ juris erat sanctæ sedis, et oram ducatus Tusciæ, quæ ad Carolum spectans, ab Italiæ rege defendenda erat: Ea scilicet ab urbe Populonio, ejusve territorio, ubi ora maritima sanctæ sedis desinebat, concipienda est. Quod alia etiam epistola (ep. 3, al. 8) comprobatur, ubi sermo fit de sola ora sanctæ sedis: « A quo enim de illorum (Sarracenorum) adventu vestra nos exhortavit serenitas, semper postera, et littoraria nostra ordinata habuimus, et habemus custodias. » Quæ mirum in modum respondent facto procerum Romanorum Sergii II ævo. Nam subjectas civitates convocarunt, « ut omnes hostiliter festinantes venirent ad maritima littoralia custodienda. » Nec de antiqua solum ditione sanctæ sedis, citra donationes Francorum regum, Leoninæ epistolæ agunt cum Carolo imperatore, sine ulla discrepantia cum Codicis Carolini epistolæ ad Carolum tunc regem datis; verum etiam de reliquis ditionibus Pippini et Caroli largitate perpetuo donatis apostolorum principi, ac pro eo Romanis pontificibus, valde dilucidus sermo est (ep. 5). At tum de hac,

A tum de majoris momenti rebus plenius et opportunius in dissertatione I.

§ III. De diplomate Ludovici Pii.

XXV. Tertio loco sequitur epistolaris historiæ prædictæ anacephaleosis, diploma videlicet Ludovici Pii datum septimo et octogesimo anno post apostolicæ dominationis initia. In eo scilicet tituli omnes ejusdem dominationis, et omnia jura sanctæ sedis adeo luculenter designantur, ut valde mirandum sit, viros eruditos ingenium ejus minime assecutos esse. Quid, quod Baluzio, Mabillonio, Leblanco interpolatum est visum? Nonne et commentitium æque ac donationem Constantini Pagius et Muratorius cum Goldasto et Molinæo audacter pronuntiant? Horum vero tam præceps, tamque audax sententia in causa est, cur diploma toties evulgatum per me iterum in lucem prodeat. Neque id quidem, ut ex vetusto aliquo codice majorem illi fidem conciliem, quod certe possem: præ manibus enim habeo præstantissimum codicem in pergamena, cujus scriptor se ipse prodit in summo primæ paginæ: « Incipiunt gesta pauperis scholaris Albini. » Suam quoque conditionem indicat in brevi eorumdem gestorum enarratione: « emulus et adjutor Riccardo Urbevetano longo tempore post episcopo, pauperrimo tunc, et uterino, eodem patre, germane. » De quo apud Ughellum (*It. Sac.* tom. I, pag. 1468) monumenta cœnobii Saxi vivi: « Richardus patria non cognomento Cajetanus eodem die sancti Benedicti, quo antecessor obierat, biennio transacto Urbevetanæ Ecclesiæ est adscitus anno 1177. » Etatem etiam scripti codicis in fine enarrationis prædictæ designat: « Cum autem factus sum vir, meritis peccatorum vocatus sum ad Romanam ecclesiam, et ex tunc sollicitus fui quando et ubi potui, in hoc eodem fasciculo annectere quæ cognoveram vel inveniebam juris esse beati Petri per libros antiquitatum, vel ea quæ per me ipsum audivi et vidi a tempore Lucii III, qui me indignum diaconum ordinavit anno secundo, et sacerdotem quarto anno sui pontificatus (1184). » Cumque auctor annis aliquot præcesserit Cencium Camerarium, iisdemque ex fontibus monumenta vetera hauserit cum summa fide, ut maxima eorum convenientia cum autographis atque exemplis in Adriani Mole servatis ostendit; hinc est, quod diploma istud cum duobus sequentibus in nova hac editione antiquitatis pretium præseferunt. Meum vero consilium alio tendit: hallucinationem siquidem aperire deliberavi tum eorum qui falsi aut interpolationis arguere ausi sunt diploma istud, a quo alia pendent; tum præcipue illorum qui neutrum vitium in Ludoviciano diplomate reperiri fatentur; sed novum donationis monumentum esse contendunt. Idcirco lectionem ejus variare non dubitant ut vetus monumentum in suam opinionem trahant, quod nefas est, vixque in eo ferendum, qui artem diplomaticam a primo limine salutaverit. Nam Ludovicus ne ulnam quidem terræ donavit sanctæ sedi, sed illius jura omnia, et præcedentes donationes,

ita efflagitantibus duobus pontificibus Stephano IV, A
primū, deinde sancto Paschali I, confirmavit.

XXVI. Et vero ab anno minimum 728 Romæ, ducatusque ejus populi deficientes ab impiis Græcis, sanctamque temp. constituentes Romano Pontifici etiam in temporalibus subesse cœperant. Quamobrem anno 817, sanctus Paschalis I, ut sui prædecessores Gregorii duo, II et III, sanctus Zacharias, Stephanus H, sanctus Paulus I, Stephanus III, sanctus Adrianus, sanctus Leo III, et Stephanus IV, reipublicæ illi præerat, qualicumque principatus genere uteretur. Idem vero Paschalis, seu potius decessor ejus Stephanus IV, inconstantiam Romanorum non semel conspicatus, ut validius præset, suam principatum, quod suis prædecessoribus in mentem non venerat, imperiali auctoritate muniri desideravit. Quamobrem Ludovicus confirmat domino Paschali summo pontifici, et universali pape, et successoribus ejus in perpetuum, sicut a prædecessoribus vestris usque nunc, in vestra potestate, et ditione tenuistis, et disposuistis, civitatem Romanam cum ducatu suo. Deinde enumerat singulas civitates ducatus citra ullam ex contentis in donationibus, quas seorsim confirmat. His vero quid clarius? E contrario quid insalsius dici aut cogitari poterat audaci eorum emendatione, qui legendum jubent *prædecessoribus nostris* contra fidem omnium codicum? Certo enim constat, Pippinum nonnisi Exarchatum, et Pentapolim concessisse: Carolus autem, quamvis non constaret de singulis provinciis et civitatibus, quas donavit, prædecessor noster, non prædecessores nostri nuncupatus esset. Quid? quod infra Ludovicus confirmat et patrimonia ad potestatem et ditionem vestram pertinentia, sicut et patrimonium Beneventanum et Salernitanum, et patrimonium Calabriae inferioris, et superioris, et patrimonium Neapolitanum, et ubicumque in partibus regni atque imperii a Deo nobis commissi patrimonia vestra esse noscuntur? At patrimonia imperatores Græci, patricii, aliique obtulerunt sanctæ sedi. Itaque velint nolint, Ludovicianum diploma non aliud esse, quam confirmationem omnium jurium sanctæ sedis, fateantur necesse est.

XXVII. Una donatio Siciliae, ut nil prætermittam eorum, quæ obijci possent, inserta donationi Caroli Magni, obscuri nescio quid habere videtur. In Corsica enim et in finitima hujus insulae Sardinia jus habuisse Carolum, et sanctæ sedi utramque concessisse, fines regnorum inter filios constituti ab eodem Carolo, perspicue monstrant. Quod præsertim de Corsica ex epistolis sancti Leonis III constat liquido. At de Sicilia id tantum suppetit, quod Ludovicus patrimonia confirmans universa, Siculam duntaxat silentio præterit. Cum cæteroque compertum atque exploratum sit, tria illa talenta auri cum dimidio, quæ Oriens pendebat Ecclesiae Romanæ, versa esse a Græcis in duo magna patrimonia Calabritanum et Siculum, quæ ab iconomachis memorantur invasa. Quamobrem Ludovicus Calabritanum, quod æque ac Siculum in potestate Græcorum erat, confirmans suo diplomate, Si-

culum vero silens, satis lucis affert ad dissipandas Carolinæ donationis tenebras. Huc accedit, quod cum ea insula pulsus Græcis in manus Sarracenorum pervenerit, eoque in statu persisteret tum anno 962, cum Otto Magnus edidit suum diploma, tum anno 1014 cum sanctus Henricus novo diplomate eam insulam sanctæ sedi asseruit, uterque imperator, apposite conditione Siculum patrimonium confirmavit: « patrimonium Siciliae, si Deus illud nostris tradiderit manibus. » Itaque aut Sicilia aut Siciliae patrimonium vocetur, jus antiquum sanctæ sedis erat in insula, nec ullum usquam monumentum reperietur Ludoviciano huic diplomati aliisque posterioribus objiciendum, ut Caroli donatio vertatur in dubium. E contrario diplomati non parum lucis accessit ab historia. Consulatur disertatio præmissa episcopi Leonis III (num. 12 seq.).

§ IV. De diplomate Ottonis I.

XXVIII. Primi ex imperatoribus Germaniæ Ottonis I diploma exhibetur quarto loco. Servatur ejus autographum in tabulario Molis Adriane (ubi etiam exstat unum ex multis exemplis authenticis, quæ Innocentius IV, anno 1245, fieri confirmarique voluit in concilio Lugdunensi 11). Inde profectæ editiones omnes, quarum exactissimam videre est apud eminentissimum Antonellum tunc ejus tabularii præfectum (*Dom. della sancta sede*, etc., par. VII, p. 201). Id singulare habet diploma, quod licet a Ludoviciano distet annis 145, est enim datum 962, cum pessimo in statu res Ecclesiae et Italiae erant; jura tamen sanctæ sedis parvo, ac necessario discrimine in eodem confirmantur, ut in Ludoviciano. Idque est argumentum evidens, nullam accessionem esse factam ecclesiasticæ ditioni a successoribus Caroli Magni, at singulos Ludovici exemplum secutos confirmasse varios dominationis titulos, qui in ejusdem Ludovici diplomate continentur. Ottonis enim diploma, quatenus adolescentis pontificis, et infelicissimi ejus ævi scriniariorum imperitia ferebat, ad Ecclesiae dominium quod attinet, Ludoviciani fere exemplum est. Cum autem in archivo exstarent documenta authentica donationum, quæ Ludovici tempore adhibita fuerant non sine discretionem et selectu, eadem Ottoniano diplomati inveniuntur inserta: sine ulla dubitatione ut Ottoni exhiberetur confirmandum diploma uberius ad majorem sanctæ sedis utilitatem: at superflua nonnulla, quantumque etiam pugnantia inveniuntur, quæ nihilominus diplomatis summam, si serio animadvertantur, non variant. Capita singula inveniuntur discussa in disertatione III.

XXIX. Hic minime prætereundum reor, quod Joannes VIII in concilio Romano an. 877 apud Labbeum (*Conc. tom. IX, p. 295*) summis effert laudibus Carolum Magnum, quia non solum restituit apostolicæ sedi civitates ab aliis ablatas; sed et ex regni quoque sui parte alias non modicas contulit. E contrario laudans Ludovicum Pium, non civitates et loca ab eo donata commemorat; sed paternam liberalitatem confirmasse ait, atque et uberius beneficiis, et

dapsilibus beneficiis, sanctam sedem prosecutum esse. Hæc siquidem adiciunt fidem diplomati Ottonis, in quo ne nomen quidem Ludovici occurrit, quanquam alicubi nominandus fuisse videatur, ut in dissertatione planum erit. Multo minus donatio ejus ulla vel promissa, vel spontanea indicatur. Qua in re Ottonis diploma a Ludoviciano discrepat; namque Otto Caroli Magni exemplum secutus, unde et ipsi Magni cognomentum accessit, et alienas donationes confirmavit, et proprio ex regno suo, nempe ex ducatu Spoleti, septem civitates pleno jure possidendas, ut omnes reliquas, sanctæ sedi largitus fuit: « De proprio, inquit, nostro regno civitates et oppida cum piscariis suis, id est Reatem, Amivernum, Furi- conem, Nursiam, Baſſam, et Marsin, et alibi civita- tem Interamnem: » Umbriæ scilicet civitatem ultimam, quæ Romano ducatu ultimæ erat, a Nursia non longe dissita.

XXX. Cum prædictis autem comparari non potest discrimen illud maximum disciplinæ in consecratione pontificum. Nam plena ea libertas, qua usi sunt clerus populusque Romanus a Gregorii III tempore, sub Sergio II jam desierat: nec sine imperatoris confirmatione, missis ejusdem præsentibus, consecrabatur electus pontifex. Et quanquam ea disciplina aliquandiu abolita fuerit, necessario resumere eam oportuit auctoritate apostolica. Nam anno 827 Eugenii II et Lotharii imperatoris constitutione, canonicæ electionis ritu, abusibus qui in illum irrepserant sublatis, confirmato, nulla consecrationis mentio habita fuit. Hanc vero postmodum Sergius II imperiali confirmationi obnoxiam esse voluit: quare eodem Lothario ac filio ejus Ludovico Augustis, decretum electionis prisco more ad aulam imperialem mitti consuevit, nec pontifex consecrabatur, nisi ab imperatore confirmatus, et coram ejus missis. Id quidem jugum sancta sedes post Ludovici mortem excussit; ita ut novem Joannis VIII successores libere consecratos certum et exploratum sit. At necessitas rerum tulit, ut in Concilio Romano, quod est celebratum ab Joanne IX, anno 898, al. 904 (Labbe, *Conc.* tom. IX, pag. 502), sancta sedes iterum jugum subiret ultro, quod jure semper aversata erat: tametsi executioni mandatum non constet, dum Tusculani comites rerum potentes, deinde Ottones electionem ipsam per summum nefas sibi arrogarunt. Verumtamen antequam Otto I electioni se immisceret, ipso in actu coronationis suæ veluti æquam rectamque legem suo diplomate amplexus est novam illam subjectionem sanctæ sedis imperatoris potestati: « Salva, inquit, in omnibus potestate nostra, et filii nostri, posterorumque nostrorum, secundum quod in pacto, et constitutione, ac promissionis firmitate Eugenii pontificis, successorumque illius continetur, ut omnis clerus... Et ut ille, qui ad hoc sanctum et apostolicum regimen eligitur, nemine consentiente consecratus fiat pontifex, priusquam talem in præsentia missorum nostrorum, etc. » Conferatur disciplina ista cum Ludovi-

ciana: palam fiet, quam temere conflictam dicatur utrumque diploma per sæc. XI.

§ V. De diplomate sancti Henrici.

XXXI. Quemadmodum nulla inter Ludovicum et Ottonem proferuntur diplomata, quia scilicet nihil novi præseferant: ita inter Ottonem et Henricum neque Ottonis II nec III diplomata ullo habeantur in numero. Ottonis enim II aliud non exstare videtur, quam paternum, quod utriusque nomine factum, rite perlectum fuerit anno 967, cum imperiale diadema suscepit a Joanne XIII, patre superstiti; non secus esse de Ottone III, cum coronatus a Gregorio V affine et ad pontificatum ab se promotus ad- vinctus ecclesiæ sancti Petri est effectus, ut ait Dilmarius (lib. IV), persuadent diplomata, quæ idem dedit Romæ. Nullum quippe jus in Urbe adeptus esset, nisi suscepisset imperatoriam coronam, cui præ aliis ritibus lectio diplomatis adnexa erat, ut suis locis planum fiet in dissertationibus. Non ita de sancti Henrici diplomate, quod sententia nimis præcipiti Chorographus Italiæ mediæ ævi (*Scr. Ital.* tom. X, n. 99) flocci habendum vellet. quasi « charta Ottonis fuerit bona sanctaque credulitate recepta et firmata a piissimo Henrico. » Nam diploma ipsum injuriam repellit, quandoquidem veteri sanctæ sedis ditione confirmata, de donationibus sic loquitur: « Quæ piæ recordationis donnus Pippinus, et donnus Carolus, et donnus Ludovicus, et Otto, et itidem Otto filius ejus, prædecessores videlicet nostri, beato Petro... contulerunt. » Serio autem animadverti oportet, Ludovicum non taceri, ut imprudenter factum fuit ab Ottone: sileri autem excellentissimi imperatores, quia nec Pippinus, nec Otto filius Ottonis I tali honore dignabantur, quæ res in Ottoniano diplomate attendenda non fuit, adeoque Pippino imperatoris nomen tributum invenitur patenti mendacio. Infra vero aut conjunctim memorentur, citra nomen Pippini aut Caroli tantum mentio fiat, Augustus titulus nunquam omittitur: quod non est chartam Ottonis *bona sanctaque credulitate* recipere et firmare, ac vitiosam emendare, ac successores omnes admonere, undenam sumendum initium sit confirmationis jurium omnium apostolicæ sedis.

XXXII. At enim vero nil magis solemne Augustis Henrici successoribus, quam confirmatio jurium sanctæ sedis a temporibus Ludovici: qua super re videnda dissertatio IV quæ huic diplomati præmittitur. Quamobrem providentia potius Henrici, seu Benedicti VIII laudanda est, qui cum ætate, licet parum feliciori, catholicæ Ecclesiæ præset, Joannis XII imprudentiamne, an inscitiam non imitatus, Ludovici nomen luculenter expressit, seu exprimi curavit ab Henrico. Ottoniano quidem diplomati, ut istud Ludoviciano, quam simillimum est diploma Henrici, qua ditiones et jura omnia sanctæ sedis confirmat; itemque una cum Ottone disciplinam consecrationis pontificis longe aliam ab exposita in diplomate Ludovici nobis exhibet: eadem quippe obtinebat sub utroque Augusto. At veniens ad donationem pro-

priam, distincte adeo de iis, quæ trans Alpes concedit, ac de iis, quæ in Spoletano ducatu, verba facit; necnon quæ donationis titulo, quæve commutationis offert, tam perspicue discernit, ut bonæ sanctæque credulitatis notam omnino abjiciat. Ea propter Nicolaus III, cum a Rudolpho confirmari voluit ditiones, et jura sanctæ sedis post infelicissima invasionum tempora, non unum ex tribus diplomatibus, utcumque simillimis, sed singula a Conrado Rudolphi oratore diligenter exscripta ex archivo Romanæ Ecclesiæ ad eum transmisit, ut videre est apud Raynaldum (an. 1178, n. 58 seq.). Idcirco et ego religioni duxi singula lectoris oculis non subjicere ex laudato præstantissimo codice Albiniano diligenter collata cum Ludoviciano exemplo authentico, et cum autographis Ottonis et Henrici servatis in apostolico archivo Molis Adrianiæ, adversus nuperam scribendi licentiam de eorum singulis

§ VI. De chartula comitissæ Mathildæ.

XXXIII. Post Henrici diploma locum sibi vindicat donatio celebris Mathildis, de qua minus accurate actum video ab scriptoribus tam antiquis, quam recentibus. Bona enim propria magnæ comitissæ pars constituunt loco non suo, ita ut possideri hodieque videantur ab apostolica sede, quo nihil falsius; pars ad aliquot prædia coarctant, adeoque beatum Petrum bonorum omnium hæredem institutum inferioris conditionis faciunt, quam monasteria et ecclesias, in quas princeps illa piissima suas largitiones effudit. Hac donatione nil magis celebre monumentis omnibus pontificum, Augustorum, regum, et aliorum per annos circiter bis centum ab sæculo XI exeunte ad initia quarti decimi. Cum autem *terra, domus, allodium, podere, comitatus*, donatio ejusmodi appellatur, hinc aliæ aliorum opiniones. Opiniones autem? Imo vero hallucinatio aliorum alia profecta est. Quamobrem de ista quam de præcedentibus donationibus disserere uberius oportuit, non modica historię parte explorata ante Mathildicam largitatem, nec minori postquam, sancta sede Avenione degente, donationis nomen ipsum obsolevit. Id equidem feci volens ac lubens; nam tempora spissis tenebris obvolata percurrrens, doctissimorum hominum vestigia offendi a recto tramite aberrantium, quæ res miram, quantam mihi alacritatem addiderit, et quodammodo impulerit, ut viam pergerem, qua non pauci alii instituerunt iter, at falsis opinionibus abrepti per devia, quem sibi proposuerant finem, non sunt assecuti.

XXXIV. Id præcipue animadverti, quod sancti Henrici successores duo Conradus Salicus et Henricus II, ubi augusteam dignitatem coronatione per manus pontificis sunt adepti, neque Ottonis, neque Henrici liberalitatem sunt imitati; sed priscis sanctæ sedis juribus confirmatis, novi nihil de suo addiderunt. Cæteri autem Augusti, si Lotharium II excipias, imperialem coronam assecuturi, amplissimis

pollicitationibus, ac sacramentis validissimis jura eadem confirmarunt; at continuo perjuri omnia invasionibus miscuerunt. Neque ante Rudolphum, regem Romanorum electum anno 1173, apostolica sedes rediit ad primæva jura. Quapropter a temporibus Henrici IV Germaniæ regis per duo fere sæcula implicatissima omnia jura, incertique locorum domini apud scriptores occurrunt. Intra hanc annorum periodum vices bonorum Mathildis (acquisitio eorum altius repetenda) ante, et post donationem sanctæ sedi factam exploravi. Neque alios ex tot pontificibus reperi, nisi Honorium, et Innocentium II, qui donationis possessionem integram, quatuor civitatibus exceptis Parma, Rbergio, Mutina, et Mantua, inierint, quorum uterque de eadem alius alium investivit. Cæteri, ac præ iis Innocentius III, vix partem ejus aliquam aut recuperarunt, aut possessam ab aliis per investituræ publica instrumenta sanctæ sedi vindicarunt. In chartis postea decantata ea donatio, ac demum mota loco, ipsaque in veteri ditione sanctæ sedis a scriptoribus non satis eruditis aut miserandum in modum solertibus constituta, intercidit. Romanis siquidem pontificibus major sollicitudo supervenit ab Augustis invasoribus ob Siciliæ jura, quæ gravioris momenti erant. Hæc postlininio ad sanctam sedem redierant Nortmannorum virtute; nec tantum laborare oportuit pontifices, ut sanctæ sedi assererent, sed etiam ut ab imperio Germanico disjuncta eadem esse, publicis Augustorum tabulis declarari obtinerent. Quod demum est factum a Friderico II et ab imperii principibus. Historiæ hujus tam variæ, tamque ad rem nostram necessariæ summa saltem capita in dissertatione v inveniuntur.

XXXV. Parmæ præsertim, et Placentiæ jura antiqua sanctæ sedi asseruntur contra eorum opinionem, qui perperam in Exarchatu eas civitates constituunt. At enim vero cuinam persuasum erit; Mutinam, Rhegium, Parmam, Placentiam, et Bobium in antiquo exarchatu olim comprehensas, Pippini tempore, cum regi Langobardorum pars magna erant, exarchorum juris fuisse? Cum præterea et Pippinus et Carolus donati ab se exarchatus civitates singillatim enumerent, neque ultra territorium Bononiense donationem protendant. Una civitas Bobium in Codice Carolino (ep. 51, 54; al. 54, 51) memoratur, inter dono datas a Francorum regibus. At serio animadvertatur, semel et iterum recenseri post Cæsenam. Apud Anastasium quoque (sect. 252) Fulradus abbas et consiliarius Pippini regis claves et obsides uniuscujusque civitatis accipiens adisse traditur castellum sancti Marini, Vobio, Orbino. Quid? Abbas ille possessione inita castri sancti Marini, bis centum circiter passuum milibus dissitum Insubriæ oppidum perniciosissime advolarit, indeque Urbinum pari velocitate reversus erit? Nonne Sarsinæ, aut oppido et finitimo id nomen fuit? Præterquam quod Bobiumne una civitas (si modo id oppidum Cottiarum Alpium erat civitas, quæ non habuit episcopum, nisi Benedicti VIII et Henrici au-

gusti temporibus) recenseatur, celebrioribus reliquis prætermissis? Nominantur eæ siquidem et apud Anastasium, et in divisione regnorum Caroli Magni; at regno Italiæ utrobique asseruntur. In Parmam igitur et Placentiam jura sanctæ sedis non tam alte repetenda sunt, historia omni reclamante: sed jus antiquius in Parmam a donatione Mathildis ad summum peti posset: in Placentiam vero ab initiis sæculi xiv, cum sancta sedes morabatur in provincia, qua occasione Parma etiam civitas parere cœpit Romano pontifici.

XXXVI. Opinionem hanc, sine ulla dubitatione falsam, inde natam esse video, quod Æmiliæ provinciæ, ratione habita Romanæ reipublicæ, tempore, aut etiam juxta provinciale ecclesiasticum, cum Ravennæ archiepiscopo suffraganei erant episcopi omnes Æmiliæ et Flaminie (quæ duæ provinciæ olim uno Æmiliæ nomine appellatæ inveniuntur) nullum discrimen temporum est servatum. Nam Gregorii quoque ævo annis amplius 150 ante donationem Pippini, cum Æmiliæ pars Langobardis, pars Græcis parebat, idem pontifex privilegia confirmans Mariniano, apud Ughellum (*Ital. Sac. tom. II, pag. 339*) ea inter, « confirmamus, inquit, episcopatum totius Æmiliæ provinciæ civitatum omnium Deo amabiliū episcoporum creationes et consecrationes, id est Sassinatis, Cæsinnatis, Foripopuli, Forilivii, Faventia, Foricornelli, Bononia, Mutina, Regii, Parmæ, Placentia, Brixilli, Vicohabentia, Adriensis, Comaclensis, Ficoclenis. » Et, quod etiam majus, anno 1125 Henrici V invasoris donationis Mathildicæ emortuali, Honorius II qui postea ejusdem donationis possessionem iniiit, antiquum privilegium instaurat archiepiscopo Ravennati Gualterio, quod scilicet ejus prædecessores ob superbiam amiserant (*Id. ibi p. 365*), utiturque conceptis his verbis: « Per præsentis privilegii paginam confirmamus episcopatus videlicet Æmiliæ provinciæ, id est Parmæ, Placentia, Regii, Mutina, Bononia, Ferraria, Adria, Comacina, Imola, Faventia, Forolivii, Foropompili, Cæsena, Ficocla. » Quid vero? continuo subdit: « Præterea confirmamus vobis exarchatum Ravennæ, qui Romanæ Ecclesiæ juris est. » Et paulo infra: « Pomposiani quoque monasterii curam personæ religionis tuæ, salvo ecclesiæ nostræ jure, committimus. » Hinc patet, Honorium Gregorii Magni exemplo ecclesiasticæ antiquæ provinciæ rationem habuisse, dum episcopus totius Æmiliæ subjecti archiepiscopo; ab eadem vero se crevisse provinciam civilem sanctæ sedi subditam, nempe exarchatum, quem et Flaminiam, et Romanodiolum variis temporibus appellatum in veterum monumentis liquet.

XXXVII. Quod autem rem magis comprobatur, idem Honorius paulo post bonorum Mathildis possessione inita, de iisdem Albertum ducem investivit. Bona vero illa constituta erant in ea Æmiliæ parte, quæ Langobardis obtemperabat, pertinuitque iis exactis ad Italiæ regnum, quod et Langobardorum dici consuevit, re-

tento prisco nomine. Itaque Æmiliæ pars illa, quam Langobardi statim atque in Italiam venerunt, regno suo adjecere, et aliquandiu amissam sibi iterum assuerunt, secernenda est ab exarchatu, quem Aistulphus anno 752 suam in potestatem redegit, extremo exarchorum Eutychio ejecto. Hic siquidem est exarchatus a rege Francorum Pippino post biennium donatus sanctæ sedi, et ab ejus filio Carolo postea confirmatus, qui Æmilia dicitur ab Adriano (*Cod. Car. ep. 51, 52, 54; al. 54, 52, 51*), Ravennatibus quoque Æmiliæ populorum titulum tribuente, hisque vicissim Ravennatum: neque ultra Bononiense territorium protendi potest, repugnante historia omni, ac præcipue Carolini Codicis epistolis, quibus integra debetur fides. Num Adriani exemplo Stephanus IV Ravennæ ipsi Æmiliæ nomen indiderit, an finitima alia civitas sic diceretur (nam trino urbs ipsa vocabulo, ut ait Jornandes (*de Reb. Get. cap. 19*) antiquitus etiam gloriabatur, Ravenna, Classis, Cæsarea: ampla quippe erat, et tripartito divisa) nullo ex veteri monumento discimus. Certe Ludovicus pius in suo diplomate an. 817, ac deinde omnes augusti, reges, et principes suis diplomatibus recensentes civitates singulas exarchatus, Æmiliam Ravennæ adjungunt: ac de civitate, non de provincia rem esse, enumerationem ipsam sequentia verba palam faciunt: « cum omnibus finibus, territoriis; atque insulis in terra marique ad supradictas civitates pertinentibus. » Omnia explicatiora erunt in dissertatione v.

XXXVIII. Verum ne aliquibus fortasse videar de aliis ditionibus sanctæ sedis disseruisse inutiliter ac temere; nosse illos oportet, Mathildicam donationem loco motam, ut principio aiebam, non aliter ad suam veram sedem revocari potuisse. At enim Florentinus, aliique decepti, ducatus Romani transtiberini, seu Tusciæ Romanæ majorem partem, et Tusciam Langobardicam, quibus patrimonio nomen est inditum, Mathildis donationem esse pro certo habent. Alii Trithemium et Crantizium sequentes Marchiam Anconitanam esse putant. Nec desunt qui Spoletano ducatu eam donationem appingunt. Alii denique Tusciam regalem, quæ tempore Mathildis Marchia Tusciæ vocabatur, et Ferrariam pro ejusmodi donatione interpretantur. Nemo autem ex scriptoribus veteris antiquorum vestigiis insistens comitissæ donationem contineri omnem in Æmiliæ parte a Langobardis primum invasa deprehendit. Quamobrem necessarium duxi ducatum Romanum transtiberini ditioni antiquiori sanctæ sedis restituere, et Tusciam Langobardicam donationi Caroli Magni: perinde ostendere, Marchiam Anconitanam, quæ magna ex parte erat Pentapolis maritima, Pippino referri acceptam oportere. Spoletanum vero ducatum primo sanctæ sedi oblatum a Carolo Magno qui supremum jus ibidem retinuit: deinde ejus partem summo jure utendam sanctæ sedi concessam ab Ottone; partemque aliam dono, aliam in concambium a sancto Henrico traditam Benedicto VIII et successoribus in perpetuum, demonstrandum fuit nullatenus ad dona-

tionem Mathildicam pertinere. Denique Marchiam A Tesciæ beneficio imperatorum genitori Mathildis traditam, et Ferrariam beneficio pontificum ab eadem retentam, ea sine hærede excedente, ad suos utramque dominos jure esse reversas, ostendere necesse fuit. Harum autem opinionum falsitate detecta, donationi Mathildicæ sedes certa majori ex parte citra Eridanum vindicanda fuit in diocesisibus Mantuana, Regiensi, Mutinensi, ac Parmensi, scriptorum veterum, ac documentorum testimoniis, quæ vocari non possint in dubium.

§ VII. De codice Rudolphino.

XXXIX. Septimum non tenuis pretii monumentum est codex Rudolphinus ineditus. Hic epistolas 126, continet, ex quibus si novemdecim alienas detrahas, septem et nonaginta a Rudolpho rege Romanorum conscriptæ remanent, totidem fere numero, quot Codex Carolinus comprehendit: hoc tamen discrimine inter utrumque, quod huic nomen fecit collector Carolus Magnus; at Rudolphini nomen ab auctore ipso accessit codici, qui per me in lucem nunc prima prodit. Eruditis adhuc fuisse ignotum colligitur ex narratis ab Joanne Willelmo Gœbelio in notis ad Conringium (tom. I *De finibus Imp. Germ.*, p. 305), ubi de Aventino loquitur, apud quem Rudolphi epistolarum mentio est: « Dubium tamen valde est, inquit, an Aventinus de iis diplomatibus, quorum exemplaria a Romanæ sedis patronis producta sunt, loquatur. In archivo autem imperatoris diplomata illa hauriat ex Lambecii diario sacri itineris Cellensis imperatoris Leopoldi sibi persuasum habent. Verum Lambecius tantum tradit, in catalogo quodam documentorum a Seyfrido abbate Zweyentalensi confecto, et diplomatum Rudolphi I mentionem injici: sed de tenore illorum nihil ibi dicitur, cumque nec ipse abbas in dedicatione genealogiæ domus Austriacæ memoret, quid 120 epistolæ Rudolphi, quas se vidiase affirmat, continuerint..... Alterius quidem adhuc codicis idem Seyfridus mentionem facit, ibique se principum imperii Rudolphinæ donationis confirmationem invenisse ait: sed nil additum, an authenticorum documentorum codex fuerit. Neque Lambecius, quamcunque etiam impenderit diligentiam, nihil codicum, qui abbatis Zweyentalensis fuerunt, reperire potuit: et maxime est incertum, an codex 149 epistolas Rudolphinas continens, cujus Lambecius in catalogo librorum a se edendorum meminit, ille fuerit, de quo Seyfridus loquitur, et an originalia complexus sit documenta. » Ita iste auctor dubitans, negans, judicium ferens de re sibi ignota, ac nullatenus exquisita.

XL. Non ita eminentissimus cardinalis Passioneus, cui, ut dixi, Carolinum Codicem omnibus numeris absolutum debemus. Satis illi fuit Lambecium semel et iterum Seyfridi codicum meminisse; ut non minori sollicitudine, majorique fortassis incommodo, quam in Carolini Codicis recensionibus adipiscendis, Seyfridi codicem illum nancisceretur, qui diploma

principum imperii adnexum habet, Vienna, ubi apostolicum nuntium gerebat, ut vidimus, non semel ad Austriacum Zweyentalensæ Cistercium (Claræ Vallis nobis audit) prope fines Bohemiæ se contulit, codicemque diligentissimo Lambecio incompertum, ubicunque is lateret, elicere omnino voluit. Res illi, ut semper, cessit ex voto. Quamobrem summa cum fide ejus exemplum exscribi, conferrique accuratissime jussit cum Seyfridi apographo: deinde ubi functus apocrisiarii munere usque ad incuntem annum 1738 a clemente XII accersitus, atque apostolicis diplomatibus præfectus fuit, una cum Codicis Carolini recensionibus, Rudolphini exemplum Romam vexit, publicam in lucem aliquando editurus, si ad id satis otii nactus esset. At mense Junio ejusdem anni in sacrum sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalium collegium jure cooptatus, deinde semper multis, gravibusque ministerii occupationibus impeditus, sanctam sedem, ac litterariam rempublicam ultra quam satis erat, tam singulari tamque utili utroque munere fraudavit. Quamobrem mea qualicunque opera, ut aiebam de Codice Carolino, diuturnitati finem afferre maluit, quam editionem eorum codicum per se procurandi desiderium ingens, quo tandiu est deceptus, diutius ferre; tempore magis opportuno dum falsæ tot opiniones de imperio et de pontificia potestate, quam temporalem vocant, vastis multisque editis voluminibus, in Italia ipsa percrebrescunt, hujusmodi editionem monumentorum, quæ eadem eliminantur, nec sancta sedes, nec litteraria respublica possent accipere; præcipue Rudolphini codicis de quo agimus.

XLI. Et vero Rudolphum videre est in hisce epistolis non aliud nomen usurpare, quam regis Romanorum; ac sæpe efflagitare a pontifice, qui unus id poterat, ut ad imperium promoveretur. Non secus in Aurea Bulla, qua nihil sanctius apud Germanos, invariabilis dictio est a primo ad ultimum: « Regis Romanorum in imperatorem » sive « in cæsarem promovendi: » aut « futurum imperatorem, » seu « cæsarem, » ut habet editio Limnæi, qua utor (cap. 1, n. 1, 2, 19, 21, 25; cap. 2, n. 1, 3, 4, 8; cap. 7, n. 2; cap. 18; cap. 20 et cap. 28), adeoque distincte agitur de rege Romanorum, et imperatore, ut duabus de dignitatibus verba fieri plane constet. Sic (cap. 2, num. 8 et 9) de Privilegiis Electorum: « Absque dilatione et contradictione confirmare et approbare debeat per suas litteras, et sigilla, ipsisque præmissa omnia innovare postquam imperialibus fuerit infulus coronatus..... Primo suo nomine regali faciet, et deinde sub imperiali titulo innovabit. » Et (cap. 26) de Aquisgranensi et Mediolanensi corona præferenda uni cæsari coronato: « Et hoc ante imperatorem duntaxat, qui jam est imperialibus infulus coronatus. » Et quia Rudolphus coronam nunquam est assecutus, idcirco non aliam in codice dignitatem, quam regiam præsert. En veram imperatoris dignitatis indolem, quam Leo III instituit in Carolo Magno. Imperii etiam Germanici fines certi desi-

gauntur in eodem Codice, dum Romandiola, quam Rudolphus detinebat imprudens, extrema imperii pars dicitur; ejusque jura vindicantur in Langobardia et Tuscia: quare et sanctæ sedis ditiosis fines ab imperialibus luculenter secernuntur. Quæ quidem omnia latius explicantur in dissertatione IV, de Rudolphi epistolarum libris tribus, qui in isto codice continentur.

XLII. Ibidem videre erit, alios audacter, inscite alios de primariis precibus locutos esse. Instar omnium erit Struvius (*Syntagm. J. P. c. x, § 32*) qui de privilegio ab apostolica tantum sede obtinendo: « Licet verum sit, inquit, a temporibus Friderici III indultum petiisse imperatores a papa super primariis precibus, priores tamen imperatores ad inveteratam provocarunt consuetudinem, nec unquam a pontifice indultum petierunt. » Quippe omnium primum Carolum IV eo privilegio esse usum demonstrabitur. Quod autem spectat ad Augustos vel reges, qui primas preces ecclesiis porrexerint, Struvius idem Rudolpho antiquiorem non novit. At binas ejusdem litteras producere putans, commentitias Rudolpho ascriptas sententias affert. Ex prioribus (*Paralip. ad Ursperg. an. 1286, p. 362*) hæc recitat: « Cum ex antiqua, et approbata, ac a divis imperatoribus et regibus ad nos producta consuetudine quælibet ecclesia in nostro Romano imperio constituta, ad quam beneficiorum ecclesiasticorum pertinet collatio, super unius collatione beneficii precum nostrarum primarias admittere teneantur. » Quatuor epistolæ exstant in Codice (lib. I, epist. 14 seqq.), in quarum prima simile quid legitur. « Dum in nostræ sublimationis exordio quælibet ecclesia in Romano imperio constituta super provisione unius personæ primitias precum nostrarum ex antiqua et approbata consuetudine sacri imperii admittere teneatur, primarias tibi offerimus preces nostras. » Item in tertia (*Ibid., ep. 16*). « Cum igitur antiqua et approbata jus nostris antecessoribus divis imperatoribus et regibus contulerit consuetudo, quod singulæ personæ in singulis cathedralibus, et aliis collegiatis ecclesiis ad primarias preces regias recipi debeant in canonicis et in fratres. » Litteras alteras, quas Struvius petit ex Chiffletio ad civit. Bisuntin., Thomassinus etiam affert (*de Benef. II, 1, c. 54, n. 7*), et Goldast. (*Const. Imp. tom. III, p. 446*) eandem formulam adhibet: at tum ipse, tum Urspergen. consignant an. 1286 quod satis est ad commentitiam eam formulam declarandam. Pugnat siquidem cum « nostræ sublimationis exordio, » nempe extremo anno 1275. Præterea Rudolphus non dicit « ad nos producta consuetudine, neque in nostro Romano imperio neque precum nostrarum primarias. » Formula igitur ad ingenium composita minus recte ascribitur Rudolpho.

XLIII. Ex laudatis Rudolphi epistolis ductum esse eam formulam nemo non videt. Quamobrem Codex huic similis (ni fallor) in Bibliotheca Vindobonensi, aliis etiam patuit. Enim vero nostra ætate R. P. Hansizius (*Germaniæ sacræ tom. I, p. 416; tom. II,*

p. 379 seqq.), ibidem .nr. Civ. LXXVII) nactus est codicem nostri perquam similem, ut fidem faciunt epistolæ undecim ab eo prolatae, quas invenies in codice (lib. I, ep. 38; lib. II, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 22, 29, 33) novem scilicet Friderici archiepiscopi Salisburgensis Rudolpho, hujusque unam (12), qua eidem respondet; nec non alteram (33), qua pontifici Romano victoriam ab se de Ottocaro Bohemiæ rege reportatam nuntiat. Ex quibus omnibus variantes lectiones decerpsi, cum momenti alicujus esse mihi visæ sint. Quod præcipue animadverti, tam in Zweyentalensi codice, quem publicæ lucis facio, quam in cæsareo, quo usus est Hansizius, par scribendi ratio servatur; nomina locorum et personarum fere semper littera N indicantur; nulla in fine subscriptio; temporis ordo nullus; pauca admodum inscriptionem præseferunt. Perioches stogulis epistolis præmittuntur, at sine ulla dubitatione ab exscriptore codicis ex autographo: nam Rudolpho Imperatoris nomen quandoque ascribitur juxta sequiorum temporum inscitiam aut falsam opinionem. Quæ profecto opinio non obtinuit ante annum 1356, cum dabatur Aurea Bulla, de qua nuper est dictum: ac proinde per totum illud spatium tres in periodos divisum ab Struvio, epistolarum sententia citrarum argumenta attendi debet. Equidem nolui eadem prætermittere, ut æquum erat, ne fidei codicis quid deessem. Quin etiam epistolam primo aspectu interpolatam (lib. I, ep. 39) Gregorio X vindicavi eadem ex causa: tametsi dubitationem omnem non abjecerim de sublesta fide.

XLIV. Si Rudolphinus hic codex ad Gretseri manus pervenisset, tantum operæ vir doctissimus non impendisset curandis epistolis nonnullis, quas ab anno 1245 ad 1273 a regibus Romanorum Henrico, Wilhelmo, Richardo, Alphonso ad pontifices datas se vidisse ait in antiquo codice (*In fin. Car. Cod.*). Nam, præterquam quod improbam operam deserere illum oportuit præ ineluctabilibus mendis, eas tandem dederat vitio creati principes, quos ille perperam cæsares appellat, cæsaresque futuros, Aurea Bulla docente, melius dixisset, modo imperiales infulas a romano pontifice adepti essent. Hodie illis etiam epistolis utimur, quarum curam deseruit Gretserus: etenim post hujus mortem Rainaldus ex optimæ notæ codice Annalibus eas inseruit. Inde autem duo potissimum discimus non parvi momenti, septem videlicet principum Electorum originem nulla pontificia, aut imperiali constitutione; et regis Romanorum electionem a Romani pontificis approbatione robor accipere consuevisse. At de his in dissertatione. Illud hic monere juvat, quod ipsæ illæ tenebræ Interregni fatalis, ut jurisconsulti Germanici appellant, nonnihil lucis afferunt Rudolphino codici: iste autem una cum Aurea Bulla indolem certam imperii tam luculenter patefaciunt, ut falsis tot opinionibus propulsandis nihil ultra adjiciendum videatur. Tametsi Rudolphi ejusdem diploma, quod supremo loco a me profertur, extra omnem aleam rem ponat.

§ VIII. De diplomatis Rudolphi.

XLV. Hujus diplomatis editio nihil novi habet: quare et præteriri poterat, nisi corroborandis supra allatis, et nimæ aliquorum licentiæ frenandæ necessarium illud esset. Tres præ aliis commendantur ejus editiones ex autographo, quod in tabulario molis Adrianiæ asservatur: Raynaldi (1279, n. 1, seqq.), Zacagni post eruditam dissertationem historicam de dominio sanctæ sedis (*Append. Actor. vet. p. 97, seqq. edit. Francoford.*) et eminentissimi cardinalis Antonelli tabularii ejusdem tunc præfecti (*Parm. et Plac. par. 7, in fin.*). Car ego nuperrimam hanc editionem ex eodem autographo procurarem, jam dixi duplicem esse causam. Primo ut diploma acta omnia complectens Lugduni an. 1274 per cancellarium aliosque legatos Rudolphi; Lausanæ per ipsum Rudolphum coram pontifice Gregorio X et cardinalibus sequenti anno; perque alios legatos Conradum minoritam Romæ apud sanctum Petrum, et Godefridum præpositum soliensem Viterbii coram Nicolao III, an. 1278, tale, inquam, diploma a Germaniæ principibus solemniter confirmatum omnium oculis subiceretur. Deinde ut scriptoribus ex ipsa Italia nostra imitatis dicacitatem Conringianam (*De fin. Imper. Germ. tom. I, p. 285*) post alia monumenta certa, istud æque certum opponeretur. « Papa, et ejus assectæ, ait Conringius, omnes gloriantur de donatione hujus Rudolphi. Variæ donationes factæ sunt papæ a Carolo Magno et aliis, quas supra examinavimus. Ab hoc Rudolpho Habespurgico dicunt sepe sibi in liberrimam potestatem data esse omnia bona a Cæsaribus; ita ut nihil juris sibi reservaverit. » Inscitia hominis audacissimi prædicanda! Rudolphus nihil donat; veteres tantum donationes instaurat. Quid igitur juris sibi reservet in alienis donationibus? Pontifices, piissimo rege Rudolpho sanctæ sedis jura omnia vetera confirmante, a diuturnis invasionibus quiescunt, Exarchatum, et Pentapolim, donationum omnium antiquissimas, potissimasque, postliminio ad Romanam Ecclesiam redeuntes accipiunt. Quid de donatione gloriantur?

XLVI. Ne Lunigius quidem talsa audet. Nam (*Cod. Ital. Dipl. tom. II, pag. 735*) hanc uni ex Rudolphinis diplomatis periochem præfigit: « Rudolphi I Romanorum regis iterata omnium privilegiorum a Romanis imperatoribus sedi apostolicæ concessorum, necnon donationum ipsi de quibusdam provinciis et urbibus factarum confirmatio. Datum Viennæ anno Domini 1278, xiv Kal. Febr., regni nostri anno v. » Atamen in isto diplomate, quod Raynaldus affert (1278, num. 45) ex archivo molis Adrianiæ exstat hæc formula: « Recognoscendi, ratificandi, approbandi, innovandi, concedendi, et nihilominus de novo donandi. » At quem eruditorum latet, Rudolphum plene adhæsisse instructioni, seu formæ sibi a Nicolao III præscriptæ? (*Ibid. num. 62*). Rem pontifex conceptis verbis expressit: « Ad omnem scrupulum removendum, prout melius valet, et efficacius intelligi de novo concedimus, conferimus, et donamus. » Stephanus

A etiam IV et Paschalis I Romam cum ejus ducatu, patrimonia, et alia jura Diplomate Ludovici Pii comprehendi voluere, ut scilicet validiori nitereantur præsidio: at Ludovicum donasse quidpiam sanctæ sedi non invenietur. Optima igitur consilia pontificum præpostere accipiuntur, ut falsis omnia opinionibus impleantur? Consulatur historia. Historia autem? Imo vero ipse Rudolphus (*Cod. lib. II, ep. 37*) audiatur: « Universa, et singula, quæ a nobis hactenus alma mater Ecclesia postulasse dinoscitur, tam per nuntios quam per litteras speciales, applauso benevolo, et assensu gratuito liberaliter approbantes, in his et omnibus aliis concepimus apostolicis beneplacitis æquanimiter conformare. » Ita videlicet reponit pontificiis litteris (*Rayn. 1277, n. 54*) Nicolai III datis statim atque ad Petri Cathedralam ascendit: « petitionem autem, inquit, super ejusdem Ecclesiæ terris, ac specialiter exarchatu Ravennæ ac Pentapoli regali excellentiæ toties inculcatam, absque ulteriori procrastinatione rogamus et petimus efficacis executionis promptitudine adimpleri. » At quæ latius toto opere exponuntur, complectar brevi. Apostolica sedes quidquid titulo donationis possidet (exceptis patrimoniis antiquis) Pippino, et Carolo Francorum regibus; Carolo eodem (post susceptam imperialem coronam) Augusto; Ottoni Magno; Henrico et Mathildi acceptum refert. Augustis cæteris confirmationem duntaxat donationum, atque omnium jurium debet: tamen ea confirmatio, cum necessaria esset ad imperiale diadema obtinendum, multoties illusoria fuit. C Quod de Rudolphi regis Romanorum confirmatione nullatenus dici potest.

XLVII. Regis, inquam, Romanorum: nam singulare id quidem est, Rudolphum regia tantum dignitate conspicuum ditiones et jura sanctæ sedis diplomate confirmasse: quantumvis jam pridem moris esset, ut rex Romanorum a Romano pontifice confirmatus imperialem fere semper coronam assequeretur: quamobrem rex Romanorum futurus imperator dicebatur. Namque juramenta eorumdem regum, quæ pollicebantur præ aliis, se diplomate roboraturos, vindicatosque Ecclesiæ bona, facile invenientur, at ante Rudolphi diploma aliud nullum occurrit ejus simile. Animadverti tamen oportet formulam in diplomate illius contentam apud Raynaldum (1274, n. 9; 1275, n. 39) quæ sic se habet: « Postquam Romanam ad recipiendam unctionem, coronationem, seu imperiale diadema pervenerimus, ipsaque perceperimus, præmissa omnia et singula innovabimus, seu de novo faciemus. » Præ aliis vero attendenda illa, quam Rudolphus juxta instructionem Nicolai III apposuit diplomati, quo præcedentia confirmantur, quodque supremum locum sibi vindicat inter monumenta a nobis edita: « perceperimus, infra octo dies præmissa omnia et singula innovabimus, et de novo integre ac plenarie faciemus. » Ea siquidem morem suo loco expendendum continet, dandi diplomatis infra octo dies a suscepto imperiali diademate, qui deinceps obtinuit, ut docet liber Sacr. Rit. a Clem. V

an. 1314, et ab Innocentio VI an. 1355 laudatus (*Bullar. Vat.* tom. I, pag. 248, seqq., 350, seqq.) et expressus litteræ Henrici VII ad Clem. V ap. Raynald. (1310, n. 7) quæ habent : « De supradictis omnibus infra octo dies nostras patentes dāvimus litteras quadruplicatas harum seriem continentes. » Quamobrem in Cæremoniali Edito amplissimum jusjurandum reperitur omnia complectens in genere : at de diplomate in actu coronationis legi olim solito, ut testatur panegyrista Berengarii, altum siletur. Hactenus de monumentis, quæ singula fusiori calamo expenduntur in dissertationibus, atque jura omnia sancto Petro et sanctæ sedi, iisdem hæc præferentibus, vindicabuntur.

XLVIII. Pauca nunc subjungam ex Codice Albini, de quo supra (n. xxiv). Collectio illa brevis ex Bibliothecæ Lateranensis tomis carticis, quam Cencii liber censuum præfert, in Codice Albini, qui est antiquior Cencio, plenior, valdeque accuratior legitur. Eademque pertinet ad Gregorii VII ætatem, ut patet ex monumentorum penultimo ibi existente : nam eorum collector ita de eodem loquitur : « Ex synodo habita in Dalmatia a legatis VII papæ Gregorii scilicet a Zebzone tunc monasterii sanctorum Bonifacii et Alexii abbate, nunc vero Cesenate episcopo, necnon a Folcino Forqsimpronii episcopo. Que synodus habetur in archivo sacri palatii Lateranensis. In nomine Domini, etc. A. Dom. Inc. MXXVI. ind. xiv, etc. » Gebizo enim legatus in Dalmatiam missus 1075, octavo post anno, scilicet 1083, fit episcopus Cesenas, et paulo post cardinalis. In vetustissima igitur ista collectione, quæ præteritorum temporum documenta continet, præ aliis legitur : « Item in quodam tomo cartico, qui est in cartulario juxta Palladium, legitur papa Benedictus locasse civitatem et comitatum Suanensem cum castellis et villis, et cum omnibus suis pertinentiis : et civitatem, et comitatum Rosellensem cum villis et castellis, et suis pertinentiis, et districto et placito, et cum omni datione, et redditu suo. Prestat unaqueque civitas LX sol. Item in alio tomo ejusdem cartularii legitur VII papa Bonifacius locasse castellum Petram Pertusam, etc. » Profecto si ordo temporum servaretur, Benedictum III, seu IV sæculo nono exeunte crediderim ; etenim V, et VI sequentis sæculi, dum Tusculani comites potiebantur rerum, de civitatibus istis dispo- nere non potuerunt. At ponamus Benedictum VIII, vel etiam IX, sub initia sæculi XI locavisse eas civitates : Tuscia igitur Langobardorum civitates ultimæ a Carolo Magno concessæ Adriano et successoribus, pleni juris erant sanctæ sedis, id temporis. Itaque re inexplorata de iis loqui videbimus annalistas Italum. Nonne ab eodem tres insulæ Corsica, Sardinia, et Sicilia, quæ continuo post Rosellas recensentur in eadem donatione a Ludovico ejus filio, injuste vocantur in dubium?

XLIX. At enimvero, ut Siciliam, præteream, de qua opportunius in sequentibus dicendum erit, in laudato Codice hujus census antiqui memorantur in Sardinia : « Judex Calaritanus II lib. argenti pro censu. Archiep. Calaritanus VI lib. arg. Episcopus Dolien. II lib. Episcopus Sulcitanus II lib. Episcopus Barbarie II lib. Ecclesia sancti Saturnini II lib. Judex Arboren. II lib. Archiep. Arboren. VI lib. Episcopus sancti Petri de Terajba II lib. Episcopus de Osello II lib. Ep. sancti Justi II lib. Judex Turritanus II lib. Archiep. Turritan. VI lib. Episc. de Pragi II lib. Episc. de Ampuri II lib. Episc. de Serra II lib. Episcopus de Chisarpo II lib. Episc. de Castro II lib. Episc. Ozano II, lib. Episc. de Bosea duas lib. Abbas de Sacharia II lib. Abbas de Plajano II lib. Abbas de Thergo II lib. Prior de Salvenero I lib. Summa horum omnium continetur in LIX libris argenti. » Judicatum Galluri vides hic deesse, quem scilicet apud Cencium invenies. At Codex Albinianus census antiquiores Cencio exhibet. Idcirco qui postea impositi, seorsim enumerantur, nec de Judice Galluri ulla sit mentio : « In Arborea Ecclesia sancti Thome cum omnibus suis bonis pro censu in bisant. omni anno Ecclesia S..... que dicitur Cania II sol. exiguisi. singulis annis. » Hæc Arborensis Judicatus appendix ap. Cencium occurrit conjunctim cum reliquis censibus. Hinc vero quis non videt Sardiniam juris fuisse sanctæ sedis? De Corsica idem constat ex Codice Albini longe etiam luculentus. Continuo enim post Sardiniam, hæc tradit : « De Corsica : Corsicam concessit papa Innocentius Janue sub anno censu unius libre auri. Et exinde privilegium ei fecit. » Apud Muratorium (*Ant. Ital.* tom. V, col. 894) qui Cencii librum edidisse gloriatur, et eundem omnino alium, et additionibus plenum vulgavit, hic locus ita legitur : « Consules Januenses unam libram auri pro dimidia Corsica, quam concessit eis papa Innocentius, et tam consules, quam populus, debent facere fidelitatem Romano pontifici, quando ab eo requisiti fuerint, prout in eorum privilegio continetur. »

L. Nec soli Innocentio II, Januenses Corsicam tunc referebant acceptam, verum etiam quinque aliis pontificibus Innocentii successoribus, videlicet Alexandro III, Clementi, Cælestino, Innocentio, et Honorio pariter tertiis, horum postremo id testante ap. Raynald. (1217, num. 98 seqq.) : « Ad exemplar, inquit, tam ipsius Innocentii, quam sel. rec. Alexandri, Clementis, Cælestini, et Innocentii prædecessor. nostror.... Ad hæc Januensi civitati medietatem insulæ Corsicæ ad exemplar eorumdem prædecessor. nostror. concedimus : ita scilicet, ut nobis nostrisque successoribus Januensis populus, cum exinde fuerit requisitus, fidelitatem juret, et pro pensione unam libram auri singulis annis nobis, et successoribus nostris exsolvat. » Hæc in antecessum memorasse non erit inutile.

PRÆFATIO GRETSENI.

Faveto, amice lector; bonam scævam, si catholicus es, tibi apporto; si novator, magnum forsitan malum tibi afferri arbitraberis. Utcunque sit, en tibi indiculum, quot cujusque pontificum epistolæ in hoc volumine insint: Gregorii III, 2; Stephani III, 8; Zachariæ I; Pauli I, 32, quamvis una ex istis scripta sit ad Pipinum communi nomine senatus et populi Romani; Stephani IV, 5; Adriani I, 49, licet una ex istis communi cleri nomine ad Carolum Magnam data sit; Constantini antipapæ 2. Quarum omnium summam centuriam efficeret, si una adhuc epistola accessisset. Ex quibus septemæ forsân, aut non multo plures leguntur jam, partim tomo IX Annalium illustrissimi Baronii, partim Centuria VIII Magdeburgensium, cap. 9, quas præterire nefas duxi, ob reverentiam Caroli Magni; quis enim sejungat quas tantus monarcha uno in volumine copulari voluit? Neque tamen in hac sylloge ratio temporis admodum accurate servata est; nam epistola Zachariæ pontificis interjicitur epistolis Stephani III, cum tamen certum sit Zachariam Stephano priorem fuisse. Constantini etiã pseudo-pontificis geminæ epistolæ inter Paulum et Stephanum IV locum obtinere deberent, cum Constantinus post Pauli obitum cathedram apostolicam invaserit; et tamen ad calcem libri rejectæ sunt; qui neophytus appellatur, quia laicus cum esset, et omnis penitus clericalis consecrationis expertus, a turbulentis quibusdam ad supremum hoc apostolici officii culmen, nefaria temeritate evehctus est, successu parum prospero; vix etiã annum unumque mensem in hac tam excelsa specula consererat, et ecce ruina atque in intum præcipitatio. Qua de re legi potest Baronius tom. IX, anno Redemptoris 768:

Sed ut ad epistolas Pauli pontificis accedamus, Centuriatores Cent. VIII, cap. 10, scripta hujus pontificis recensentes, ita scribunt, vel potius calumniantur: « Pontificii collectores tomorum Conciliorum videntur consulto epistolas Stephani II et Pauli, Stephani III, Constantini et Adriani omisisse: ne pontificum artes et fraudes in Francis dementândis, et injuste occupandis bonis imperii, pateferent. »

Cæterum hanc putidam criminationem unus, omnium loco et nomine, satis superque refellit illustrissimus Baronius, libelli illa sua threnodia, quam texuit ad annum Christi 767, eo quod pontificis hujus Pauli epistolas adipisci non potuerit; ut tacitam similem lamentationem ad epistolas Adriani pontificis ad Carolum Magnam non repertas; quarum omissione existimabat Annales suo præclarissimo ornamento carere. Accipe, lector, ipsius præstantissimi cardinalis verba, et judica num Pontifici de industria hujusmodi epistolas oppræsserint.

« De Pauli rebus gestis opulentiorẽ tibi appo-

A suissemus mensam, si epistolæ ab eo scriptas ad Pipinum Francorum regem, et alios, reperire poterissemus, quarum tantaxat argumenta summam perstricta et recensita vidimus a Panvino in Vitis Romanorum pontificum; easque integras haberi in Vaticana bibliotheca testatur: verum easdem dirquisitas minime invenire valuimus; ut eas vel furto, vel alio aliquo modo inde sublatas existimemus. Cæterum nihil est, quod ejus fides possit in suspicionem adduci, cum et earumdem totidem numero argumenta pariter recitent novatores, qui pertracti prolixitatem atque multiplicitatem pariter, sed magis veritatem; non ipsas integras, sed ipsarum argumenta tantammodo editere: quæ si non stultè congestæ, sed per annos singulis, quibus sunt datæ, digestæ fuissent, non fastidium, vel nauseam legentibus attulissent, sed maximam voluptatem; ut potest, quod ex eis epistolæ historia, quæ cæteris veritate et sinceritate præstat, ignota hæctenus, fuisset egregie concinnata: quod, nec tu negaveris, cum earundem argumenta perlegeris; quæ hic tibi subjicimus, ne jejunum penitus dimittamus, quem opipara mensa (quod optassemus), excipere non conceditur. Sed et ex his quoque intelligat, et fateatur, licet invitus, quam bene et optime de ecclesiasticis antiquitatibus mereatur, qui non fragmenta, vel argumenta reddat epistolarum, sed ipsas integras edat, non amplius perituras, cum sic earum perpetuitati bene consulat, dum eas in archivo recondens, consecransque immortalitati, conservet posteris integras. »

C Posthæc idem Baronius viginti novem epistolarum Pauli summaria, seu perlochas recenset ex Otruphrio; quod et a Centuriatoribus factum; licet ipsi viginti septem solummodo epistolarum synopsis afferant; et præter has; trium aliarum ad Carolum et Carolomannum meminerint, insuper etiam epistolæ ad cunctum exercitum regni Francorum. Quas omnes in hac editione lector inveniet. Maximam certe reprehensionem mereantur Centuriatores, qui cum, ut palam scribunt, triginta et unam hujus pontificis epistolas manuscriptas accepissent, ne unam quidem suis Centuriis inseruerunt, cum tamen aliorum quorundam pontificum epistolas, et quidem satis prolixas, recitare haud gravati fuerint. Forsan timebant ne lectores ex lectione tot epistolarum, quas pontifices ad Pipinum et alios Francorum principes detulerunt, nimis aperte intelligerent, quanto in pretio Sedes apostolica summis principibus fuerit, Luticrumque cum suis in pontifices Romanos diabòlicis conviciis exstrari inciperent. Nobis certè illud, quod summo viro Baronio negatum est, non bona fortuna, sed divina providentia obtulit; nempe Pauli pontificis triginta duas epistolas, utramque emendationes. Nam codex membranæctus, quo usi sumus, ve-

tustus quidem est, et satis vetusto caractere exaratus, sed vitiosissime, ita ut minor forsitan labor esset stabulum Augiæ expurgare, quam omnia exemplaris hujus menda tollere, quæ emendet, qui in meliorem Codicem incidere; nos interim arbitrati sumus, satius esse Pauli pontificis epistolas, qualicumque modo, in luce versari, quam diutius in tenebris delitescere et obsolescere. Quod etiam de epistolis Adriani pontificis intellectum volo.

Ut porro lector sciat quæ epistola cui summario apud Baronium et Centuriatores respondeat, id ad quamlibet epistolam annotavimus, ut et in Adriani epistolis factum: quarum magno desiderio tenebatur illustrissimus cardinalis Baronius, ut ex hac ejus oratione apparet tom. IX Annalium, anno redemptionis 795, n. 1, ubi de Actis Adriani hæc subjicit: « Fuissem tanta ista copiosiore atque luculentiore stylo narranda, et non ferreo, eoque obducto rubigine detruncata, nimiaque brevitate decurtata potius, quam declarata, posteritati tradenda. Sed accessit ad damnum, quod cum quadraginta quatuor ejusdem pontificis Adriani epistolas Vaticana bibliotheca possideret, ex quibus locupletanda fuisset historia; illis deperditis, earumdem fuerint tantummodo argumenta relicta, summam elicit, quorum haustu majorem sibi sitim lector accendat, ad fontem anhelans, non sine spe, ut aliquando, si quis est earumdem bonæ fidei possessor, easdem in lucem prodatur, quæ suis singulæ locis reddantur. »

Ecce, quod vir summus cupide desiderabat, id jam præstamus, et plures etiam, quam 44 hujus tanti pontificis epistolas evulgamus; quas etiam Centuriatores vidisse videntur. Nam Centur. viii, cap. 10, ita scribunt: « Accepimus Adriani 44 epistolas manuscriptas ad Carolum Magnum, quarum argumenta indicare operæ pretium duximus; qui mox Summaria adducunt, ut et postea a Baronio factum; sed alio ordine epistolarum, quam in manuscripto Codice, quem nos secuti sumus, inveniatur, ut intelliges ex numero periocharum, quem ex Baronio et Centuriatoribus ad singulas epistolas ascripsimus; ut jam antea monui.

Quamquam animadverto, Centuriarum artifices in his periochis seu recitandis, seu conscribendis, haud satis bona fide versatos esse. Baronius dicit, se illas exscripsisse ex Onuphrii Panvini de Vitis pontificum historia, quæ in Vaticana bibliotheca asservetur. Unde Centuriatores? Ipsi silent; sed res ipsa loquitur, eos, aut eundem Onuphrianum Codicem vidisse (quæ enim his lavernionibus eorumque subadjunctis administris bibliotheca non patuit?), tanta est argumentorum, etiam in verbis, utrinque similitudo et convenientia; aut si forte epistolas integras adepti erant, ut certe adepti videntur, synopsis illas epistolis præfixas in antiquo exemplari reperisse, ut fortassis Onuphrius repererat; et, pro more suo, calumnias nonnullas interspersisse; ex quibus sunt istæ: In summario secundæ epistolæ Adriani: « Invocationem sanctorum et primatum Ecclesiæ Ro-

manæ asserit. » In summario quartæ: « Male citatum: Qui perseveraverit usque in finem, salvus erit. Totus est pro invocatione sanctorum et primatu. » In summario decimæ sextæ: « Invocationem sanctorum tradit. Gloriat, quod Græcorum naves combusserit plurimas, etc. » In summario vigesimæ: « Uberrimæ benedictiones, vel potius adulationes, etc. » In summario quadragesimæ tertie: « Totus est pro primatu. Multa scripturæ dicta congerit, nihil ad propositum pertinentia. » Denique in argumento epistolæ ad Egilam: « Abutitur sacræ Scripturæ testimonio. » Quæ omnia Centuriarum fabri de sycophantico suo pectore extuderunt, contra mentem ejus, qui primus has periochas concinnavit.

Ejusdem sortis est et illud, quo contaminarunt summarium sextæ epistolæ Pauli pontificis: « Petit, ut ad se legatum suum mittat, per quem possit ei prodere Græcorum consilia et insidias. » Ægre scilicet his secretariis futurum erat, nisi ex Paulo proditorem facerent; substituto *prodendi* odioso verbo, in vicem verbi *aperiendi*, quo auctor summarii usus fuerat. At satis de Centuriatoribus.

Illud præterea te nosse velim, mi lector, me veteris orthographiæ non admodum supersticiosam rationem habuisse; quia fractus non illabatur orbis sive legas: industrius, inluster, inlicite, inliciter, inretitus, inportabilis, inmensus, assumptus seu adsumptus, temptatio, aderesco, obtimates, optimus, amminiculum, ammonio, jocundus, jocunditas, dicio, suboles, conloqui, conlocutio, corroboro, conlaudo, obmisia, cotidie, idem; sive, ut nunc fert consuetudo: illustris, illicite, irretitus, importabilis, immensus, assumptus, tentatio, accresco, optimates, optimus, amminiculum, admoneo, jucundus, jucunditas, ditio, soboles, colloqui, collocutio, corroboro, collaudo, omisi, quotidie, idem.

Neque quidquam causæ est, cur quis pontificibus diem dicat ob violatas alicubi grammaticæ leges, incultumque orationis genus: nam epistolæ istæ conscriptæ sunt iis temporibus, quibus Latina lingua in Italia, ob tot peregrinarum gentium immigrationem, ad exitium ruebat. Sed quid officit, o quæso (ut enim verbis Arnobii lib. 1 contra Gentes), aut quam præstat intellectui tarditatem, utrumne quid læve, an hirsuta cum asperitate promatur? Inflectatur, quod acui, an acuatur, quod oportebat inflecti? Aut qui minus id, quod dicitur, verum est, si in numero peccetur, aut casu, præpositione, participio, conjunctione? Cum de rebus agitur ab ostentatione submotis, quid dicatur spectandum est, non quali cum amoenitate dicatur; nec quid aurea commulceat, sed quas afferat audientibus utilitates; alioqui necesse erit, ut abjiciamus ex usibus nostris quorundam fructuum genera, quod cum spinis nascuntur, et purgantibus aliis; quæ nec alere nos possunt, nec tamen impediunt perfrui nos eo, quod principaliter antecedit, et saluberrimum nobis voluit esse natura.

Qui elegantiam, et orationis venustatem quærit, is

non luc, sed ad M. Tullii, Plinii, Mureti, et similibus A las istas debes, candide lector, nobili et eruditissimo epistolas divertat. Admodum autem his epistolis perfectus intelligendis lectio Anastasii bibliothecarii in Historia pontificum conducet; praesertim, ubi de illis pontificibus agit, quorum in hoc volumine monumenta visuntur. Utitur enim eodem ferme dicendi charactere, et multa vel attingit, vel copiosius exponit, quae in his iidem epistolis vel attinguntur, vel fusius exponuntur

Unum addo, et verbis compendium facio. Episto-

las istas debes, candide lector, nobili et eruditissimo domino Sebastiano Tegnagel J. V. D. Caesareae bibliothecae Viennae praefecto, qui eas ad me publicandas humaniter misit. Quo beneficio omnes ecclesiasticae historiae et antiquitatis amantes arctissimo nexu sibi obstrinxit.

Vale, mi lector, et si salutis tuae consultum cupis, a sede apostolica ne discede; aut si discessisti, quamprimum revertere.

CENNI TABULA DUPLEX EPISTOLARUM CODICIS CAROLINI CHRONOLOGICE DISPOSITARUM.

Chron.	Cod.	Chron.	Cod.		Cod.	Chron.	Cod.	Chron.
GREG. III, pag. 1.					I	1	LI	54
1	I	51	LIV		II	2	LII	53
2	II	52	LIII		III	10	LIII	52
ZACHARIAE, p. 25.					IV	8	LIV	51
3	V	53	LII	B	V	3	LV	50
STEPH. II, p. 27.					VI	9	LVI	71
4	X	54	LI		VII	6	LVII	64
5	XI	55	LX		VIII	11	LVIII	56
6	VII	56	LVIII		IX	7	LIX	57
7	IX	57	LIX		X	4	LX	55
8	IV	58	LXIII		XI	5	LXI	66
9	VI	59	XLIX		XII	32	LXII	62
10	III	60	LXXIII		XIII	12	LXIII	58
11	VIII	61	L		XIV	39	LXIV	63
PAULI I, p. 114.					XV	18	LXV	65
12	XIII	62	LXII		XVI	41	LXVI	87
13	XXVII	63	LXV		XVII	29	LXVII	81
14	XXII	64	LVII		XVIII	34	LXVIII	68
15	XXXVI	65	LXIV		XIX	42	LXIX	67
16	XXV	66	LXI		XX	57	LXX	74
17	XXIX	67	LXIX		XXI	20	LXXI	93
18	XV	68	LXVIII		XXII	14	LXXII	78
19	XXXIX	69	XC		XXIII	21	LXXIII	60
20	XXI	70	XCVI		XXIV	58	LXXIV	80
21	XXIII	71	LVI		XXV	16	LXXV	76
22	XXI	72	LXXVI	C	XXVI	40	LXXVI	72
23	XXVIII	73	LXXVIII		XXVII	13	LXXVII	79
24	XXXI	74	LXX		XXVIII	26	LXXVIII	73
25	XXXIV	75	XCIII		XXIX	17	LXXIX	77
26	XXVIII	76	LXXV		XXX	53	LXXX	85
27	XXXVII	77	LXXIX		XXXI	24	LXXXI	88
28	XLII	78	LXXII		XXXII	56	LXXXII	98
29	XVII	79	LXXVII		XXXIII	55	LXXXIII	94
30	XI	80	LXXIV		XXXIV	25	LXXXIV	83
31	XXXV	81	LXVII		XXXV	51	LXXXV	97
32	XII	82	XCVII		XXXVI	45	LXXXVI	92
33	XXX, XXXIII	83	LXXXIV		XXXVII	27	LXXXVII	86
34	XVIII	84	XCI		XXXVIII	23	LXXXVIII	91
35	XLIII	85	LXXX		XXXIX	19	LXXXIX	95
36	XXXII	86	LXXXVII		XL	30	XC	89
37	XX	87	LXVI		XLI	22	XCI	84
38	XXIV	88	LXXXI		XLII	28	XCH	90
39	XIV	89	XC		XLIII	55	XCIII	75
40	XXVI	90	XCH		XLIV	46	XCIV	96
41	XVI	91	LXXXVIII		XLV	49	XC	69
42	XIX	92	LXXXVI		XLVI	45	XCVI	70
CONSTANTIN, p. 241.					XLVII	47	XCVII	82
43	XCVIII	93	LXXI	D	XLVIII	48	XCVIII	45
44	XCIX	94	LXXXIII		XLIX	59	XCIX	44
STEPH. III, p. 259.					L	61		
45	XLVI	95	LXXXIX					
46	XLIV	96	XCIV					
47	XLVII	97	LXXXV					
48	XLVIII	98	LXXXII					
49	XLV							
ANDRANI, p. 259.								
50	LV							

RESNANTE IN PERPETUUM DOMINO ET SALVATORE NOSTRO JESU CHRISTO: ANNO INCARNATIONIS EJUSDEM DOMINI NOSTRI DCCXCI. CAROLUS EXCELLENTISSIMUS ET A DEO ELECTUS REX FRANCORUM ET LANGOARDORUM AC PATRICIUS ROMANORUM, ANNO FELICISSIMO REGNI IPSIUS XXIII, DIVINO NUTU INSPIRATUS, SICUT ANTE OMNES QUI ANTE EUM FUERUNT, SAPIENTIA ET PRUDENTIA EMINET, ITA IN HOC OPERE UTILISSIMUM SUI OPERIS INSTRUXIT INGENIUM, UT UNIVERSAS EPISTOLAS QUE TEMPORE BONÆ MEMORIÆ DOMNI CAROLI AVI SUI, NECNON ET GLORIOSI GENITORIS SUI PIPPINI, SUIQUE TEMPORIBUS DE SUMMA SEDE APOSTOLICA, BEATI PETRI APOSTOLORUM PRINCIPIS, SEU ETIAM DE IMPERIO AD EOS DIRECTÆ ESSE NOSCUNTUR, EO QUOD NIMIA VETUSTATE ET PER INCURIAM JAM EX PARTE DIRUTAS ATQUE DELEVAS CONSPEXERAT, DENGO MEMORABILIBUS, MEMBRANIS SUMMO CUM CERTAINE RENOVARE AC RESCRIBERE DECREVIT.

INCIPIENS IGITUR, UT SUPRA DIXIMUS, A PRINCIPATO PRÆFATI PRINCIPIS CAROLI AVI SUI, USQUE PRÆSENS TEMPUS, ITA ANIMÆ EXARANS, UT NULLUM PENITUS TESTIMONIUM SANCTÆ ECCLESIÆ PROPURTURUM GENS DEESSE SUCCESSORIBUS VIDEATUR, UT SCRIPTUM EST: « SAPIENTIAM OMNIUM ANTIQVORUM EXQUIRET SAPIENS, » etc. c.

* Descriptio Codicis membranacei venerandæ vetustatis, sed pessime a librariis accepti. GRETS. — Codex epistolarij Carolingi continens Romanorum pontificum Gregorii III, Zachariae, Stephani III, vel, secundum alios, II; Pauli I, Stephani IV, vel, secundum alios, III, Adriani I et pseudo-papæ Constantini epistolas nonaginta novem ad principes et reges Francorum Carolum Martellum, Pippinum et Carolum Magnum. aa. Ch. septingentesimo nonagesimo primo, cura et auspicio ipsius Caroli Magni, ne vetustate et per incuriam perirent, studiose collectas, et in unum redactas volumen membranaceum, quod olim, primo quidem ad ipsius Caroli Magni bibliothecam cubicularem, deinde autem ad Willibertum archiepiscopum Rothomagensem pertinuit; nunc vero authenticum asservatur in augustissima bibliotheca Casarea Vindobonensi. Petrus Lambecius Hamburgensis totum hoc opus summa fide et diligentia re cognovit, ac colligit, et chronologia accurata atque necessariis annotationibus illustravit. LAMB. — Codicis Carolini ms. recensio, et ejus cum textu editionis Gretscherianæ collatio. Est vero membranaceus foliorum 98, cujus cum scriptura, tam forma pene quadra avi Carolini omnino præsert. Pertinuit olim ad Willibertum archiepiscopum, ut arbitratus est cl. Lambecius, Rothomagensis, cujus nomen membranae digito late a serculo anteriori agglutinato inscriptum est ad hunc modum: **LAMER WILLIBERTI ARCHIEPI.** Continetur eo syntagma epistolarum 99, quas Romani pontifices Gregorius III, Stephanus III, Zacharias I, Paulus I, Stephanus IV, Adrianus I, et pseudo-papa Constantinus dederunt ad principes regesque Francorum Carolum Martellum, Pippinum et Carolum Magnum, studio et cura Caroli Magni collectum, quemadmodum latius declarat miniata inscriptio quæ supra exhibetur.

^b Leg. *memorialibus*, ut jam advertit Lambecius; quo loco utitur Cangius in Glossario ad docendum quid sint memoriales membranæ. GRET.

^c Hactenus inscriptio antiqui Codicis; quam, candide lector, in ipso statim vestibulo tibi repræsentare volumus, ut operis hujus vetustatem ac gravitatem ante omnia disceres. Vetustas est, quam in jam tibi proposita tabella conspicias. Gravitatis tergemina est, ab epistolarum auctoribus; a principibus, ad quos missæ epistolæ; et a collectore. Auctores sunt summi pontifices; illi, ad quos datæ, summi reges: collector, rex potentissimus et invictissimus, quo, post Constantinum Magnum, Occidens vix parem, certe superiore non habuit. Observa autem, quando iussu Caroli Magni istæ pontificum epistolæ unum in volumen redactæ sunt, adhuc in vivis fuisse Adrianum papam; nam annus Domini 791 est annus vicessimus pontificatus Adriani, qui eodem obiit, anno Re.lemptoris 795. Quo temporis spatio credibile est Adrianum plures ad Carolum epistolas dedisse. Suc-

cessit Adriano Leo III, Carolo Magno conjunctissimus et amicissimus, quem quæ abnuat ad eundem principem æque frequentes litteras dedisse ac Adrianum? Leonem petulanter insectatur Illyricus in Catalogo, quasi *indoctum et barbarum*. « Habeo, inquit Illyricus, aliquot ejus epistolas ad Carolum, prorsus rudes et barbaras. » Hac elegantissimus iste Sclavus; ex cujus libris si solœcismos et barbarismos in unum fascem comportare velis, codicem si non calepino, saltem castipodio spissitudine parem facile efficias. Exstant Leonis III tres epistolæ tom. III Conciliorum novæ edit., pag. 445. Cum autem Catalogus Testium editus sit anno 1562 et Centuria octava anno 1564, et in hac Centuria Illyricus ita scribat: « Non est dubium quin (Leo III) ad minimum plures epistolas ad Carolum et ad alios scripserit, sed malitia pontificiorum suppressæ sunt: » admodum profecto Illyricus mendacii suspectus redditur; nam si habuit nonnullas epistolas Leonis, ut dicit in Catalogo, cur non saltem aliquas Centuriæ octavæ inseruit, præsertim ineditas aliisque non visas, cum aliorum quorundam Pontificum epistolas Centoniibus suis insuere non abhorruerit? Cur saltem *summaria* earum non attulit, ut fecit in epistolis Pauli et Adriani pontificum? Quid opus erat dicere non esse dubium quin ad Carolum plures epistolas dederit, si aliquas Leonis ad Carolum epistolas habebat? An usque adeo obliviosus erat Illyricus, ut Centuriam octavam cum suis rhapsodis consarcinans, non mernerit amplius penes se has epistolas exstare? Porro conviciis Illyrici in Leonem III oppono res gestas ejusdem pontificis, quas Anastasius litteris mandavit, et judicium Caroli Magni, qui Leonem non minus ac Adrianum coluit, utique id non facturum, si talis fuisset, qualis a pessimo plaste Illyrico effingitur. Sed jam epistolas ipsorum pontificum audiamus, inter quas audirentur quoque Leonis epistolæ, si non omnes, saltem aliquæ, nisi eas vel temporis longinquitas, vel Illyrici iniquitas nobis invisidisset. GRET.

^c — Hactenus inscriptio, prout in Codice jacet, accurate expressa cum ipsis librarii mendis, quorum incredibilis est in eo numerus. Confluxit pleraque omnia Tengenagelii sua manu, sed nimia licentia, non modo ad marginem veram lectionem ascribens, sed passim radens, inducens, resciciens, et inculcans, id quod probare non possum; tametsi ea mente id fecerit, ut Jacobum Gretserum, cui volumen istud edendum postea dedit, corrigendi labore levaret. Prodiit memorati Gretseri opera Ingolstadtii ex typographeo Andrea Angermarii anno 1613, 4°. Verum: ea editione non contentus Lambecius novam procuravit Viennæ typis Cosmorovianis in fol., ab isto præstantissimo epistolarum volumine auspicatus magnum illud Syntagma rerum Germanicarum, cujus conspectu cum ipse, tum successor ejus Nesselius salivam movit eruditus. GRET.

IN S. GREGORII III AD CAROLUM SUBREGULUM EPISTOLAS

ADMONITIO.

I. Binas tantum litteras a Gregorio III datas esse ad Carolum Martellum in re trepida est certo certius. Primo siquidem ipse sanctus pontifex iterata vice ait se scribere Carolo subregulo: deinde hujus nepos Carolus Magnus id confirmat binis istis duntaxat relatis in codicem, Carolus inquam, qui incipit « a principatu prefati principis Caroli avi sui (ut titulus fuit) usque presens tempus (791) ita omnia exarans, ut nullum penitus testimonium sanctae Ecclesiae profuturum suis deesse successoribus videatur. » Idcirco et decretalem epistolam sancti Zachariae (ep. 3, al. 5) et duas de erroribus Hispanorum (69, 70, al. 95, 96) et de haeresi Felicitana aliam (82, al. 97) quia illa Pippino flagitante, istae se expetente datae fuerant, recenseri voluit, ne duabus quidem Constantini antipapae neglectis (43, 44, al. 98, 99) quae ad patrem suum Pippinum scriptae erant. Nihilominus Pagus, cumque secuti non pauci aliam epistolam a Gregorio datam esse contendunt et ordine et sententia praecipuam, qua consulatum Carolo esse exhibitum jactant. Nituntur ii scilicet prima continuatione Fredegarii, quam proprio arbitratu interpretantur, Carolo autem insignem injuriam inferunt, dum praeterisse illum putant epistolarum omnium, quas digessit, facile praestantissimam. Equidem fateor, nonnullas desiderari in codice, quarum in aliis mentio est 2 quia videlicet « nullum penitus testimonium sanctae Ecclesiae profuturum » continebant: at tamen animadvertens unius, quae pene contrita erat, argumentum satis amplum suppeditari (post ep. 20, al. 21) tametsi exemplum sit alterius (ep. 18, al. 15), necnon proferri exempla duo ejusdem epistolae (ep. 33, al. 50 et 35) praeterea videns, nonnullas exstare; quae Langobardorum arte periisse credebantur; in aliis dissimulari, et etiam contraria factis narrari, missorum, seu legatorum fidei rerum veritate credita, illud affirmare nullus dubito, quod si epistola tanti momenti, quae conjectando superfurcitur, data esset, aut ipsa exstaret, aut qualiscunque mentio ejus fieret. At castum et integrum rei examen inanes conjecturas patefaciet.

H. Locum continuationis Fredegarii a Baronio, Cointio, aliisque aliter recitatum, ex ms. cod. protulit etiam Ruinartius in sua recensione Operum sancti Gregorii Turonensis. Idemque est; qui recentioribus usque venit ad tantas historiae pontificiae tenebras offundendas. Verba autem ejus continuationis (num. 410) sunt hujusmodi: « Eo enim tempore bis a Roma sede sancti Petri apostoli beatus papa Gregorius claves venerandi sepulcri cum vinculis sancti Petri, et muneribus magnis et infinitis legationem, quod antea nullis auditis, aut visis temporibus fuit, memorato principi destinavit. Eo pacto patratu, ut a partibus imperatoris recederet, et Romanum consulatum prefato principi Carolo sanciret. Ipse itaque princeps mirifico ac magnifico honore ipsam legationem recepit, munera pretiosa contulit, atque cum magnis praemiis cum suis sodalibus missis Grimonem abbatem Corbeciensis monasterii, et Sigibertum reclusum basilicae sancti Dionysii martyris Romam ad limina sancti Petri, et sancti Pauli destinavit. » Falsas Cointii opiniones Pagio etiam notas (740, n. 4, seq.) Ruinartius amplectitur; nihilominus binas duntaxat litteras admittit: « Epistolae, ait, datas eadem occasione Carolo scripsit, quae ad nos usque pervenerunt. »

III. Ad ejus vero continuationis locum quod attinet, notat Aimoini lectionem esse: « Ecclesiam a Langobardorum tyrannide liberaret. . . . a partibus Langobardorum recederet ac Romanum consulatum praefatus princeps Carolus sanciret (Al.: Ut a partibus Langobardorum Romanis consulendum praefatus princeps Carolus transiret). » Et Pagius fatetur quod variant omnes editiones. Praeterea monet Ruinartius laudatus in cod. Broheriano ms. legi « Romano consulto: » Sed quod maxime attendi velim, tam ipse ut variantem hanc taceatur, quam Pagius ut depravatam illam lectionem continuatoris 3 astruat, teste utantur Annalista Metensi, qui caeteroqui ab illo aere distat annis centum sexaginta, et sua fortasse mutatus est ex eodem fonte. Utcunque autem sit, verba ejus audienda: « Epistolam quoque, inquit, decreto Romanorum principum sibi predictus praesul Gregorius miserat, quod sese populus Romanus, relicta imperatoris dominatione, ad suam defensionem, et invictam clementiam committere voluisset. » Quod si Romani, Augustorum Orleansis rejecta dominatione, patrocinium ac defensionem quaerere deliberaverant ab eo Francorum principe, penes quem erat summa rerum, et cujus potentiae fama omnium sermonibus celebrabatur; etiamsi nova haec epistola admitteretur, nullum inde praesidium consulatus acciperet. Quis enim non videt, allatis iis verbis luculentissime decretum, seu consultum Romanorum describi, nulla consulatus mentione facta? Quamvis autem Ruinartius Annalista hujus sententia lectionem suam astruat, contra praesens consulatum, qua tamen meminit Gregorii epistolae, cujus ne minimum quidem indicium praebetur a continuatore Fredegarii, ab eo recedit, nec plures, quam duas a Gregorio epistolae esse datas, quae hodieque exstant, decernit. Nec facile assequor, cur Pagius via eadem, qua aequalis suus Ruinartius, incedens (et quidem inauspicato, nam plurimos erroris socios secum duxit) ab erudito viro dissenserit de epistolarum numero. Errores siquidem, quos ipse, alique obvisis ulnis amplexi sunt, non novae huius epistolae, sed Fredegarii continuationi referantur accepti: ibi enim uni legationi nunquam antea visa: in eo regno tribuuntur.

IV. Utcunque sit, ex Fredegarii continuatione nuper allata Pagius, et reliqui non infimae notae scriptores tria potissimum argumenta eliciunt perspicue falsa. Ea sunt *claves* confessionis sancti Petri missae ad regnum, pactum patratum cum Carolo ut a partibus imperatoris recederet, et *Romanus consulatus* eidem exhibitus. Ad primum quod attinet, Pagius et caeteri eum sequentes, legunt; ad regnum *directimus*, in prima Gregorii epistola certa: at Pagius, caeterique omnes hallucinantur. Vera enim lectio codicis Vindobonensis est *ad rogum*, frequentissimum aetate illa vocabulum pro libello supplicii, ut ostendam in notis. Codex hic ipse alia non vitur phrasel (ep. 91, al. 88), ubi Grimoaldum ait a Beneventanis expetitur ducem post mortem Arichis patris sui, « rogum emisimus ut penitus eum ducem consequenter susciperemus. » Qua super re ridenda est Pagii interpretatio, qui *robam* oscitanter, aut somnicalose legit (an. 788; n. 1). Verba ipsa proferam ne dicar veritati futurum facere: « Erat roba faxior vestis olim regibus, episcopis, aliisque in usu, ut videre est in Glossario Ducangii: » Praeterea, nullam *robam* exem-

plum a Ducangio afferri, quod citra annum millesimum non sit petitum; *roga* et *rogus* ejusdem significationis eidem sunt; ipsamque epistolam 88 cod. Carolini rei testem adhibet, quod non facit in *roba*. At si Pagii sententia ridenda est, quid de Muratorii parum æqua in sanctæ sedis dominium voluntate dicendum erit? Codicem is Carolinum edidit ex recensione Lambecii (*Res. Ital.* tom. III, par. 2, p. 75), et in Gregorii III epistola legit *rogum* pro *regnum*; nihilominus et in Annalibus Italicis, et alibi *regnum* præfracte sustinuit. Id vero est fiducia nominis vulgus decipere, non historiam caste scribere.

V. Alterum argumentum est, ut Carolus a parte imperatoris recederet. Quasi vero novisset unquam imperatores Orientis; et non potius amicitia, et fœdere junctus esset cum Liutprando Langobardorum rege imperatoribus infensissimus. Teste utar Paulo diacono suæ gentis rerum non ignaro: « Carolus principem Francorum Pippinum filium suum ad Liutprandum direxit, ut ejus, juxta morem, capillum susciperet. Qui ejus cæsariem incidens, ei pater effectus est. » Id factum an. 755. Post biennium vero, annuo circiter spatio ante Gregorii epistolam « legatos cum muneribus ad Liutprandum regem mittens, ab eo contra Saracenos auxilium poposcit. Quod nihil moratus cum omni Langobardorum exercitu in ejus adiutorium opernavit. Quo comperto gens Saracenorum ab illis regionibus aufugit. Liutprandus vero cum omni suo exercitu ad Italiam rediit (*Diac.* l. vi, c. 53, 55). » Quæ Baronius reputans (740, 25) Carolumque excusans quod contra Langobardos arma non sumpserit: « Cui par erat, inquit, nisi adversus Romanam Ecclesiam militasset (Liutprandus) ut ille fecerat, suo exercitu præsto esse. » Bona igitur cum venia Pagii codex ille, quo utebatur Aimoini continuator, consentiente etiam illo, quem Annalista Montensis adhibuit, præferendus est edito per Ruinarthum, aliisque similiter depravatis, legendumque, « a partibus Langobardorum recederet. »

VI. Tertium denique argumentum de exhibitio consulatione longe alius præstat levitate sua. Et vero umbratilis ista dignitas reipublicæ veteris, quæ Augusti ac successorum ævo temporibus potius digerendis per annos, quam rebus agendis continuata videtur; unde et postconsulatus nota excogitata per quartum Ecclesiæ sæculum chronologiæ præsidio, ista inquam dignitas octavo sæculo nobilitatem tantam generis præsignabat. Quamobrem haud tanti erat, ut Francorum principi rerum gestarum gloria celeberrimo lenocinaretur, adversus Langobardorum regem fœdere, et amicitia conjunctissimum. Exempla id confirmantia suppetunt ex variis Vitarum pontificum scriptoribus Anastasii nomine passim laudatis. Ac primo vixit Roma et ejus ducatus ab impietate Grecorum desciverunt, in concilio Gregorii III, anno 731, pro sacris imaginibus fœdus inicit, « nobilibus etiam consulibus, et reliquis christianis plebibus astantibus. » Deinde sub eodem pontifice plures consules prælio capti apud Langobardos debebant, quos Liutprandus sancti Zachariæ anno 742, id est triennio post legationem ad Carolum missam, restituit: « Leonem, Sergium, Victorem, et Agnellum consules prædicto beatissimo redonavit viro. » (*Anast.* sect. 210.) Denique Adrianus tum puer, postea pontifex, a propinquo suo « Theodato dudum consule et duce » per eadem tempora educatus, cum rerum potitus est, legationem Carolo regi adornat, æque legatorum, seu missorum numero sæpe memorat (*Cod. Carol.* ep. 67, 80, al. 79, 74) « Theodorum eminentissimum consulem, et ducem, nostrumque nepotem. » Eodemque pontifice (*Anast.* sect. 333) diem supremum obiit « Leoninus consul, et dux. »

VII. Ex dictis patet, quam labili nituntur fundamento opiniones eruditorum super depravato continuatoris Fredegarii loco. Quem profecto illustrant una cura historia illius temporis, cuius nonnihil egomet alias res agens delibavi, Anastasiani codices mss.

Reg. Maz. et uterque Thuaneus, qui in editione regia, et Romana legi possunt. Referunt it scilicet legationem Gregorii III, dum Liutprandus prope Romanæ castra haberet, perspicuis hisce verbis: « Veniensque Romanam, in campo Neronis tentoria tetendit, deprædataque Campania, multos nobiles de Romanis more Longobardorum totendit, atque vestivit: pro quo vir Dei undique dolore constrictus sacras claves ex confessione beati Petri apostoli accipiens, partibus Franciæ Carolo sagacissimo viro, qui tunc regnum regebat Francorum, navali itinere per missos suos direxit per Anastasium sanctissimum virum episcopum, mecum et Sergium presbyterum postulandum a præfate excellentissimo Carolo, ut eos a tanta oppressionem Longobardorum liberaret. » Num illustribus his legatis æretanus Romanorum consultum commendavit; an potius illos jusserit exire petere, ut Carolus Romanis opem ferret (*Romanis consulendum*, habent Aimoini continuatoris editiones antiquæ) lectori judicandum relinquo. Equidem video, tum hunc codicum Anastasii 6 locum, tum utramque epistolam Gregorii III testes esse uberrimos petite opis; consulatus autem, aut consulti mentionem fieri tantum in depravato cod. Fredeg., et apud recentiores scriptores, qui tota via errant hac in re, ut est demonstratum. Quare etiamsi consultum admittam, maliam supinum verbi *consulo*, quam decretum Romanorum intelligi.

VIII. Legatos pontificios magnis acceptos fuisse honoribus a Carolo, pretiosa munera iisdem data, quæ Romam ferrent, nobilemque aliam legationem adornatam esse pontifici, Fredegarii continuator affirmat, et prima Gregorii epistola ea munera collata esse divi Petri basilicæ fœdem factæ. Opem vero allaturum se Romanis principem esse pollicitum et continuator idem silet, et litteræ pontificis nec promississe, neque attulisse aperte docent. Ea propter aut doleamus occasione minime opportunam mittendi legatos ad principem fœdere, atque amicitia junctum cum hostibus sanctæ sedis necesse est; aut fœderi oportet, Carolum novam, et nunquam antea in Francia visam legationem tanto honore prosecutum esse, quod sibi apud suos magnum gloriæ incrementum accessisse carneret, non autem quod, pontifici ut morem gereret, a Liutprando desciscere ulatenus vellet. Hujus certe legatis, quos, consilio pontificis detecto, ad Carolum misit, benignas præbuisse aures liquet: nam Liutprando ejusque filio permisit, arma inferre sanctæ sedi, quod Gregorius dolens improperat (ep. 1). « Ut conspicimus, dum indultum a vobis eisdem regibus est motiones faciendi, quod eorum falsa suggestio plusquam nostra veritas apud vos recepta est. » Quod longe aliud est, quam afflictis Ecclesiæ rebus opem ferre. Is nihilominus recensetur a Carolo Magno inter suæ stirpis principes, qui sanctæ sedis defensionem susceperunt (*Charta division. regnor.*). Binis namque his litteris Gregorii sperantis opem deceptus est. Præterquam quod ut suos filios ad sanctæ sedis amorem pelliceret, satis erat Gregorii duplex testimonium implorati ex Francia auxilii, tametsi nullum inde advenit.

IX. Nullum a Carolo Martello auxilium allatum esse sanctæ sedi, constanter omnes affirmant. Sed abutentes historia falsas rei causas præmunt: ægrota- re tum Carolum aiunt, qui postmodum obiit diem suum; idcirco non potuisse, quam meditabatur, opem ferre, eam tamen denum aliquando a Pippino filio Caroli allatam esse. Ita annorum duodecim intercapedinem a Caroli morte ad latum a Pippino auxilium, tam multa, et tam magna quæ interim evenerunt, silentio prætereuntes, susque deque habent. Ad id præstandum una nituntur auctoritate scriptoris Vitæ Stephani II 7 apud Anastasium, qui palam mentitur, quod sæpe contingit in eo libro, cum aut recensentur res valde remotæ, aut externæ aliunde petuntur: contra vero ubi res præsentis, aut domesticæ archivi præsidio describuntur, nulla antiquitatis monumenta certiora ad nos venisse, quam

quæ ibidem sunt fideliter adnotata, omnes norunt. **A**rum optimatum expetito; Carisiacum postea se con-
Locus Vitæ Stephani II est hujusmodi (sect. 235):
« Quomodo prædecessores ejus bonæ memoriæ
dominus Gregorius, et Gregorius alius, et dominus
Zacharias beatissimi pontifices Carolo excellentissimæ
memoriæ regi Francorum direxerunt, petentes sibi
subveniri propter oppressiones, ac invasiones, quas
et ipsi in hac Romanorum provincia a nefanda Lan-
gobardorum gente perpassi sunt. » Postrema hæc
vera sunt: omnes siquidem ii pontifices Langobardo-
rum feritati fuerunt obnoxii. Falsum vero est Gre-
gorium II de Francia quidquam cogitasse, quod et
fatetur Fredegarii Continuator, cum Gregorii III le-
gationem rem novam appellat, atque antea inauditam.
Falsum est Zachariam indidem auxilia quesisse,
quod mox palam fiet. Denique falsum est Carolum
Martellum fuisse regem Francorum, quem gentiles
omnes scriptores majorem domus, subregulum Gre-
gorium III vocant.

X. Nihilominus falsa hæc usque adeo arripit Pa-
gio, ut (an. 726, n. 14, 740, n. 4, seqq.) affirmare
non dubitet, quod Gregorius II vel clam ad Carolum
Martellum refugit, vel certe ejus subsidium nulla
missa legatione imploravit: » et alibi adversus Pe-
trum de Marca idem vehementius, atque verbosius
sustineat. Quæ post patriciatum, qui unum et idem
illi est cum consulatu (propterea mordicus eum tenet
in Continuato. Fredegarii) Carolo Martello vindicat,
nequidquam reclamantibus Gregorii III epistolis. Ra-
tio autem, cur tum ipse, tum eruditi alii rem proba-
bilem reddant, a duobus ejus ævi scriptoribus Paulo
Diacono, et sapius laudato Continuatore Fredegarii
præsto est. Iste enim inter ægritudinem ac mortem
Caroli anno 741, compendiarie inserit duas legatio-
nes; et quæcumque inter pontificem et Carolum pos-
tea eueverunt, præterit: quare ansam dedit recentio-
rioribus, ut ad eundem annum referrent, quæ annis
pluribus acta esse et aliunde constat, et ipsa rerum
series demonstrat. Perinde Paulus Diaconus (lib. vi,
cap. 55) quæ multis acciderant annis non modo in
unum conflans, sed etiam facta præcedentia postpo-
nens, ut notavit cl. Blancus, confudit temporum or-
dinem; ita ut Trasamundi Spoleti ducis rebellionem,
quæ huc plurimum facit, Liutprandi morbo, et Hil-
debrando in regni consortium vocato usque ab anno
756 præposuerit. Quæ res libertatem peperit recentio-
rioribus digerendi historiam **8** arbitrato suo. Quare
Coinuus auxilium Langobardorum petitum a Carolo
contra Saracenos differt ad annum 739, contra Con-
tinuatoris Fredegarii auctoritatem « circulo anni
illius mense secundo: » namque Ruinartio, et Pagio
plaudentibus interpretatur « anno post secundo. »
Pagius autem res apud Anastasium diligenter con-
signatas temporum ratione habita, indicationes emen-
dando protrahit, uterque ut annum 741 propius attingant,
ac proinde Carolum morte præventum opitulari
non potuisse pontifici ratum faciant. Quamobrem hi-
storix quadriennialis chronotaxis stabilienda est: in-
de enim litterarum Gregorii ætas pendet, qua semel
agnita recentiorum opiniones, sive hallucinationes
deteguntur.

XI. Annalista Fuldensis antiquitate et auctoritate
aliis præferendus quis recentiores utuntur, mira
breviloquentia anno 738 ac sequentibus Carolo Mar-
telli res gestas ita complectitur: « 738, Carolus regio-
nem Provinciam ingressus Maurorum ducem, qui
dudum Sarracenos per dolum invitaverat, fugere
compulit. 739, Carolus Provinciam totam, et cuncta
ejus maritima loca suæ ditioni subegit. 740, pax et
quies regno Francorum per Carulum redditur ad tem-
pus, Gothis superatis, Saxonibus et Frezonibus sub-
actis, expulsis Sarracenis, Provincialibus receptis.
741, Carolus anno ducatus sui 28, moritur Parisiis, et
apud sanctum Dionysium sepelitur. » Postremo hujus
anni res fusiori calamo enarrantur in appendice ad
Fredegarium. Etenim Vermerix Carolus ægrotasse
dicitur; majordomatum filiis divisisse consilio suo-

rum optimatum expetito; Carisiacum postea se con-
tulisse, novisque signis in cælo præcedentibus mor-
tuis esse. Et, quod majus, inter ægrotationem et
divisionem administrationis regnorum insertum le-
gitur quidquid Romano pontifici cum Carolo inter-
cessit. Num recte, audiemus modo apud Anastasium,
ubi res gestæ Gregorii servata ratione temporum de-
scribuntur, tanto cum consensu epistolarum Gregorii,
ut nil desiderari possit illustrius ad eorum temporum
historiam comprobandum. Cum præsertim illustri-
bus Zacagnus ex præstantissimo Cod. Vat. alias Gregorii
litteras ediderit, quæ lucem rebus addunt longe cla-
riorem. In iis siquidem sermo est de quatuor urbibus
a Liutprando invasis in fine expeditionis anni 739,
de cujus initio loquitur Gregorius III in utraque epi-
stola ad Carolum. Ubi etiam de præteriti anni Lan-
gobardicis rebus, de auxiliis ex Francia nequidquam
in exspectatis, ac de muneribus divo Petro missis a
Carolo per suos legatos tam perspicua sit mentio; ut
annum innui 738 dubitari non possit. Sed audiamus
res gestas Gregorii III apud Anastasium.

XII. Scriptor Vitæ Zachariæ (sect. 207) finem
expeditionis an. 739 describens, « Dum, inquit, a
prædecessore ejus bonæ memoriæ Gregorio papa,
atque ab Stephano quondam patricio et duce, vel
omni exercitu Romano prædictus Trasamundus red-
ditus non fuisset, obsessione facta pro eo ab eodem
rege ablatae sunt a Romano ducatu civitates quatuor,
id est Ameria, Hortas, Polimartium et Blera, et sic
isdem rex ad suum palatium est reversus per men-
sem Augustum indict. vii. » Post hæc Gregorius ex-
perientia edoctus non modo vanam spem esse auxi-
liorum a Carolo, sed hujus consensu Langobardos
intulisse majus damnum reipublicæ, alio se vertit.
Fœdus itaque iniiit cum ducibus Spoleti ac Beneventi,
junctisque copiis, de recuperandis mutua ope urbi-
bus consilium habuit. Fœderatorum primus Tras-
amundus suis rebus omnibus receptis, « ingressus est
Spoletem per mensem Decemb. indict. 8, » ut recte
Cod. Reg. Maz. et Thu., non ut vulgatus ead. indict.
nam a Septembri mense sivebat octava. Sequenti
anno 740, ex pactis conventis pugnandum erat pro
sancta republica, ut quatuor civitates Trasamundi
causa ablatae recuperaret. At Spoleti dux de retinen-
dis suis, quæ receperat, serio cogitans, « noluit
implere, prosequitur idem scriptor, quæ prædicto
pontifici, et patricio simul et Romanis promiserat,
pro recolligendis quatuor civitatibus, quæ pro eo
perierant, et aliis quæ sponponderat capitula. »
Quamobrem pontifex hinc etiam irritas spes suas
esse videns, quas integræ fere anni spatio aluerat,
octobri mense legationem adornat ad Liutprandum
ejusque filium consortem regni, ut precibus obtineret
quod armis non poterat scedifragi ducis causa. Omnia
patent ex indicatis litteris ab illustri Zacagno editis,
quas integras referre lubet.

XIII. « Gregorius omnibus episcopis in Tuscia
Langobardorum. Meminit fraterna Sanctitas vestra,
tempore ordinationis suæ per chirographum, et sa-
cramenti vinculum beato Petro principi apostolorum
spondidisse, ut in emergentibus sanctæ ejus Ecclesiæ
totie viribus elaboretis. Igitur quia præsentis viros
Anastasium dilectum filium nostrum presbyterum, et
Adeodatum regionarium subdiaconum nostros fideles
ad obsecrandum, et Deo favente obtinendum pro
quatuor castris, quæ anno præterito beato Petro ab-
lata sunt, ut restituantur a filiis nostris Liutprando,
et Hiiprando supplicare destinavimus. Ecce, dile-
ctissimi fratres, tempus acceptabile, ut juxta chiro-
graphum vestrum boni operis fructum beato Petro
feratis. Cujus auctoritate vos hortamur in Domino,
ut ad eosdem cum prædictis filiis **10** nostris pro-
peretis, ut a Deo inspirati protectoribus eorum beatis
principibus apostolorum Petro et Paulo eadem
castra restituantur. Nam si, quod non credimus, dis-
tuleritis iter arripere propter Deum, ego quanquam
inbecillis sim præ infirmitate corporis, iter arripiam

laboriosum, et videbo, ne vestra negligentia vobis ad obligationem ex nodo pacti pertineat. Data Id Octob. ind. ix. > Re infecta Gregorius moritur sequenti anno die 27 Novembris, eique quarto post die succedit sanctus Zacharias.

XIV. Statim atque summum locum est adeptus vir iste sanctissimus, legatione, ac presentia sua regem petit, exercitus Romani opem cum demeretur adversus ducem œdifragum, quatuor civitates recuperat, singulas ipse adit, earumque possessionem inquit; deinde Romam reversus debitas Deo gratias agendas pro tot beneficiis solemniter supplicatione statuit. Omnia hæc evenerunt, prefato auctore Vitæ sancti Zachariæ teste, indict. 10, id est inter Septembrem mensium anni 741 et Septembrem sequentis anni. Auctoritatem ejus consensu omnes sequuntur. Hac tantum in re a veritate abeunt, quod scriptoris verba, « quas ipse ante biennium per obsessionem factam pro prædicto Trasimundo duce Spoletino abstulerat (sect. 210), » ad annum referunt 740, cum spectent ad Augustum mensem anni 739, luralente ab eodem notati per ind. 7 quæ mense illo adhuc stuebat. Quamvis enim menses aliquot biennium illud excederet, cum in eunte anno 742 Liutprandus restituit civitates, recte auctor ante biennium dixit, quod erat exactum; nam indictionum rationem habens, deque iis agens, quæ per decimam evenerunt, biennium intelligit octavam, et nonam, quæ effluerant post civitatum invasionem in fine septimæ. Contra vero si annus acciperetur 740 in octavæ indictionis exitu, biennium non modo elapsum haud fuisset, restitutionis tempore; sed ne tunc quidem, cum Pontifex confecto longo itinere, iniquaque possessione quatuor civitatum, redierat Romam, ac cætera omnia facta erant, quæ decimæ indictioni ascribuntur.

XV. Hæc Romæ, et in ejus ducatu acta sunt anno 738 et sequentibus. Neque attendi debent, qui suas ut opinionibus tueantur, monumenta vetera per summam licentiam mutando, et corrigendo, facta probant, resque incredibiles pro certis affirmant. Gregorius igitur primam Carolo epistolam scripsit sub initia Langobardicæ incursionis anno 739, alteram paulo postquam Langobardi, propter Trasamundum, qui eorum itam metuens intra urbis mœnia se receperat, sancti Petri basilicam explaverunt; utramque ante ablatas quatuor civitates in belli exitu, 11 quarum neutra meminit. Ipse epistolæ suam ætatem producit. Namque in prima Gregorius queritur Romani ducatus direptiones, rogatque Carolum, ut « post ipsorum regum ad propria reversionem », fidelem missum Romam dirigat, qui propriis oculis quæ illata fuerint damna conspiciat. In altera Petri basilicam expilatam esse dolet, indeque ablata munera ipsa, quæ Carolum misisse vidimus per suos legatos, superiori anno. Hinc autem per annos fere quatuordecim, cum Stephanus II opportunius atque utilius Francorum opem imploravit, nullo ex monumento veterum, nulla ex historia discimus eo pontifices se vertisse. Attamen Gregorius idem III per biennii spatium superstes fuit, ac temporis fere tantumdem Carolus Martellus. Sanctus Zacharias annis decem et aliquot mensibus apostolicam sedem gubernans, ejusque jura acerrime vindicans, opportunam nactus occasione spes sui prædecessoris fallaces instaurandi, dum anno 748 pluribus disciplinæ corruptæ capitibus affluenter respondit, ne verbum quidem fecit de sanctæ reipublicæ administratione. Ac demum Stephanus II primis sui pontificatus temporibus opem maximis in angustiis nullam a Francis efflagitavit.

XVI. Quin etiam idem Stephanus immanitate Astulphi mirum in modum vexatus impium Copronymum fatigavit litteris, ut afflictæ urbi opem ferret implorans. Et legatorum Constantinopoleos per suam operam repetentium res Exarchatus a rege Langobardorum, captata occasione iterum eo misit legatum suum cum litteris « deprecans imperialem clemen-

tiam, ut juxta quod ei scriptus scripserat, cum exercita ad tuendas has Italiæ partes modis omnibus adveniret, et de iniquitatis filii morsibus Romanam hanc urbem, vel civitatem Rastam provinciam liberaret, » ut est apud Anastasium (Sect. 252). Tam longe erat, ut Romani pontifices ante eum annum, qui erat 753, spem ullam in Francorum principibus collocassent, aut Romæ ejusque ducatus dominationem a populo oblatam, et quinto jam ac vicesimo anno apud eos permanentem affectarent. Cum vero auxilii Græcorum spem omnem abjicere oportuit, impietate præsertim Orientali de die in diem invalescente, tum demum Stephanus primum litteris, deinde presentia sua Francorum opem et quæsitivè et obtinuit. Neque id symbolica oblatione regni, aut consensu exhibitio, aliove argumento, quod recentioribus in mentem venerit; sed vera patriciatus, seu protectionis ac defensionis Romanæ Ecclesiæ dignitate collata: quam esse indolem hujusmodi patriciatus, passim invenire erit in litteris hujus Codicis, quo testis integrior desiderari non potest. Neque ante eum annum ejusmodi patriciatum Francorum principibus esse datum, 12 indidem constat. Et vero prima hæc de quibus agitur, a Gregorio III inscribuntur Carolo subregulo: Unica Zachariæ (ep. 3, al. 5) Pippino majori domus. Prima Stephani II (ep. 4; al. 10) inscribitur Pippino regi, quam dignitatem auctoritate Zachariæ ante biennium adeptus erat. Reliquæ Stephani ejusdem epistolæ datæ post reditum ex Francia, patricii titulum nunquam sistent. Perinde est de aliis omnibus, quæ in Codice relatæ sunt, aut Pippino aut filiis ejus Carolo et Carolomanno inscribantur: et ipsi enim reges, et patricii ab Stephano fuerant designati, cum in Francia erat an. 753 et seq.

XVII. Jam vero monstrandum mihi est cur Marca, Pagus alique tantopere studeant rem perspicue falsam asserere. Il scilicet minime assecuti videntur, quod Romani pontifices, senatus populique voluntate principes sanctæ reipublicæ, domini erant Romæ, et in ejus ducatu per quinque et viginti eos annos, qui inter defectionem Italiæ ab Imperiis Græcis, et Stephani II protectionem in Franciam intercesserunt. Quamobrem Romæ, ejusque ducatus dominium donationis titulo, ut Exarchatus, nisi arbitratur; et quia donationem ejusmodi nullis in monumentis veterum invenimus, quæstionibus omnia implent. At quemadmodum de Carolo Martelli patriciatu disputantes longe a vero abierunt, ita conjectando, et ratiocinando de dominio Urbis, tota via errant. Idcirco de tempore, et ratione pontificiæ dominationis, deque ejus genere non una opinio est, sed una eaque generalis hallucinatio. Ad falsitatem opinionum retegendam compendiarie via debet incedi. Rogandi mirum essent viri illi cætera doctissimi: cur Pippini tempore, quem constat inter omnes Exarchatum tantummodo et Pentapolim concessisse sanctæ sedi, Paulus auxilium petit adversus Græcos Exarchatum, et Romæ militantes (ep. 25; al. 34.)? Cur Stephanus dux Neapolitanus protulit, se opem laturum eidem Pontifici, si Dominus Imperator mitteret adversus Romam suos milites (Chiron. Neap. ap. Pratil. tom. II, p. 32)? Cur Paulus idem æque appellat nostram Senogulliam civitatem Pentapolis a Pippino donatam ac nostram Castrum Valentis in Campania Romana (ep. 39; al. 14)? Cur idem pontifex de civitatibus Romani ducatus loquens in genere nostras semper appellat (Ep. 38, al. 24, 40, al. 26)? Cur Carolingiorum diplomata habent: « Sicut a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditone tenuistis et disposuistis civitatem Romanam cum ducatu suo (Ita videre est in omnibus diplomatis tum editis, tum mss., tametsi alii meticulousè, imprudenter alii reposerunt nostris)? » Id præstat vestigia dominatiōnis pontificiæ per eum quinque et viginti annorum 13 spatium, qui Pippini donatiōnem præterfuit, patefacere.

XVIII. Sub ipsa initia defectionis Romanorum a Grecis Gregorius II (Anast. sect. 186.) Sutrium a Liutprando invasum anno 728 recuperavit, et multis continuis scriptis atque comminationibus ad regem missis, et ac denique multis datis muneribus. Nam Langobardorum rex restituit atque donavit sanctis apostolis Petro et Paulo. Per eadem tempora (sect. 184.) Exilaratus dux Neapolis deceptus diabolica instigatione cum filio suo Adriano Campanie partes tenuit (hanc ducatum Romani partem faciebant septem civitates, Signia, Anagnina, Ferentinum, Alatrium, Patricum, Frusino et Tibur) seducens populum, ut obedirent imperatori, et occiderent pontificem. Eadem luculentius enarrantur in Chronico Neapolitano apud cl. Pratillum (tom. III pag. 30) in hunc modum: « Dominus dux ad instigationem domini imperatoris Leonis viii contra dominum papam et Romanos, et pugnavit cum eis. Duravit primum a manensque ad tertiam, et dux Exilaratus cum Adriano eius filio et sequacibus fortissime et viriliter diu pugnavit, licet propter multitudinem inimicorum fortunam belli nequiverit tolerare: remansit occisus, sicut et Adrianus et alii partim interfecti partim captivi, et alii fugati. Et in ducatu electus fuit Theodorus.... Alphanus secretarius domini imperatoris venit Neapolim, et præcepit quod non obediat domino papæ neque transmittatur ei pecunia sui redditus. » Patrimonii videlicet Neapolitani, quod vicissim Campanum appellatur in regesto epistolarum sancti Gregorii Magni et per subdiaconum administrabatur.

XIX. Memoria hic obiter oportet repeti Theophanis testimonium (*Chronogr.* p. 273), de patrimoniis Calabriae et Siciliae a Leone Isauroico redactis in publicum: « Patrimonia vero, inquit, quæ dicuntur sanctorum et coryphæorum apostolorum, qui in veteri Roma coluntur, tria nimirum cum medio auri talenta (55 milia aureorum in annos singulos. *Aleman. de Later. Pariet.* cap. 15, pag. 64) coram Ecclesiis ab antiquo assignata et pensa, in publicum ærarium conferri jussit. » Tale enim facinus aut ejusdem ævi est, cum dux Theodorus patrimonii Neapolitani, seu Campani redditus ad Romanam Ecclesiam spectantes jubebatur invadere, aut modico temporis intervallo ab eo distat... Suntque hæc primæva jura, quæ nequidquam Carolus Magnus et Carolini omnes successores, necnon Ottones et sanctus Henricus divo Petro et successoribus vindicare conati sunt; at demum Saracenis Græcos, illosque Normannis pellentibus per undecimum seculum ad Ecclesiam redierunt. Ad vestigia pontificiæ dominationis nunc redeo.

XX. Coram Romanorum defectionem jam vidimus sub Gregorio II, nec minus certum hujus dominationem novimus, dum et dux Neapolitanus, et secretarius impii Leonis, huic non pontifici obediendum suadebant populis. At certissimum aliud vestigium suppetit ex facto Liutprandi regis, et exarchi Eutychni; nam consilio iniño decreverunt, « ut congregatis exercitiis rex subiecisset duces Spoletanum, et Beneventanum, et exarchum Bonam, ut est apud Anastasium. Roma igitur parebat tunc Gregorio II et Romanis; quare Liutprandus saniori mente inhiatus, suoque cum exercitu ex vicinia Romæ discessurus, fœderato principi consulendum ratus, « obsecravit pontificem, ut memoratum exarchum ad pacis concordiam suscipere dignaretur, ut et factum est (sect. 186. seqq.). » Cumque is Romæ moraretur, in Tuscia Romana, quæ pars ducatus erat, res novas molitur quidam Petasius. Suas vires jungit pontifici cum exarcho, rebellionem opprimit, exarchusque Petasii caput Constantinopolim mittit, et nec sic Romanis plenam gratiam largitus est imperator; qui sancto Germano e sede patriarchali ejecto, vulgatisque edictis in sacras imagines effrenatus in dies sese gessit. Tum vero et vivis abente Gregorio II, quem, Romanis ita volentibus, egisse principem

vidimus, at velut imperii reliquiarum œconomum, succedit Gregorius III, sanctamque rempublicam instituit: quare haud ipse solum tentat Leonem, et Constantinam filium consortem imperii; sed et cuncta generalitas istius provincie Italice simuliter pro erigendis imaginibus supplicationum scripta unanimiter ad eosdem principes direxerunt (Sect. 195).

XXI. Equidem in Gregorio III luculentiora principatus indicia video: legatio enim, et epistolarum ad Carolum Martellum, de quibus diximus, supremum principem designant. At Galliesiam civitatem a Langobardis recipiens, « in compage sanctæ reipublicæ, atque in corpore Christo dilecti exercitus Romani adacti præcepit (sect. 205). » Ea propter a veritate aberraret, tum qui Romanorum defectionem ipsius ab initiis Græcæ impietatis in dubium verteret; tum qui Gregorio saltem tertio absolutam dominationem assereret. Secus est de Zacharia, ut mox videlicimus; præstantissimo siquidem omnium civi, ac summo simul sacerdoti obsequium, ac reverentiam præstare populi lapsu temporis insueverant; deque pontificia dominatione evenit, quod de Octavianæ imperio hæc in eadem urbe evenisse compositum est. Id tantum discriminis pontificio cum Augusti dominata intercessit; quod inhians hic imperio simulatione populos paulatim subdidit; at Romani pontifices spem semper alentes conversionis Imperatorum, magis ut populi morem gererent, quam dominandi cupiditate summæ rerum longo annorum spatio præfuerunt. Interim vero illecti iidem populi suavitate domini, solum pontificem, tanquam principem colerant.

XXII. Quin etiam externi principes pontificiam evidentem potestatem veneratisunt, præsertim Franci. Enim Carolus Martellus Gregorii III, ut Fredegarii Continuator ait, « mirifico ac magnifico honore ipsam legationem recepit. » Et Pippinus Caroli filius regno inhians, Zacharie consilio, et auctoritate solum ascendit, quod historia omnis docet. Quæ quidem facta, utat ad sacerdoti majestatem referantur, magnum principatus attulerunt incrementam: Romanis enim tantus honor pontificis apud eos principes, subjectionem, quam ultro elegerant, gratiorem reddidit, ac sensim peperit regalis sacerdoti potestatem, ejus vestigia in sancto Zacharia, quo auctore Carolina stirps regnavit, perspicua sunt. Etenim Liutprandus, ubi quatuor civitates ab se ablatas restituit, non ut olim Sutrium, Gregorii II tempore, sanctis apostolis « Petro et Paulo; » sed « eidem sancto cum earum habitatoribus redonavit viro: » quod etiam fecit, ut vidimus, de nobilitas consultibus prælio captis (sect. 210). Quod sane discrimen alicujus momenti est: neque enim civitates illas, et captivos utriusque apostolorum principi, ut Sutrium reddi: neque divo Petro, cui eadem occasione restituta fuerunt patrimonia antiquioris invasionis; neque « sanctæ reipublicæ, » cui Gregorius prædecessor Zacharie Galliesium esse redditam propalam declaravit; sed uni pontifici, alicui plus, quam Ecclesiæ principatum designat, ipsum siquidem principem sanctæ reipublicæ luculenter ostendit. Rem docet scriptor idem apud Anastasium (sect. 216). Cum enim Eutychnus exarchus Ravennæ, quæ adhuc parebat imperio, Zacharie ejusdem opera, cum rege Langobardorum transiit de Casena restitutione: Rex « duas partes territorii Casenæ castri ad partem reipublicæ restituit. Tertiam vero partem de eodem castro sub obtenta restituit, iniño constituto, ut usque ad Kalendas Junii, dum ejus missi a regia revertentur urbe, idem castrum et tertiam partem, quam pignoris causa detinebat, parti reipublicæ restitueret. »

XXIII. Hic vero animadvertendum puto, quod æque hallucinanter il, qui reipublicæ nomine imperium significari negant atque isti qui sanctam rempublicam, Romam vident, eoque ducatum, novo atque tunc temporis minus congruo nomine sacrum Romanum imperium interpretantur. Nam antequam

Exarchatus ipse, et Pentapolis sanctæ reipublice **16** per Pippini donationem accederent, nudo reipublicæ nomine eam ditionis imperii partem apud ipsum Anastasium indicari ex nuper laudato loco, compertum est. Reipublicæ pariter nudo nomine paulo antea (sect. 212) ducatum Romanum idem auctor nuncupaverat: « Et fuisset itineris longitudo per circuitum finium reipublice eundi usque ad Bleranam civitatem per partes Sutrinæ civitatis. » Quandoque etiam videbimus in Codice hoc Carolino absolute rempublicam appellari ditionem ecclesiasticam post Exarchatus et Pentapolis accessionem. Nusquam vero Reipublicæ Romanorum, aut sanctæ Reipublicæ nomen, Ecclesiasticæ ditionis proprium, imperio tribui comperitur. Quare inutilis omnino est ea quæsitio nominis, quo absolute adhibito principatus quisque designatur, et cum *Romanorum*, seu *sanctæ* additamento ecclesiasticus, aut pontificius tantummodo definitur. Serio autem reputanda mihi videtur agendi ratio: nam duplex sit restitutio rerum ab uno eodemque rege Langobardorum, uno eodemque Zacharia repetente. Nihilominus quæ multo plures sanctæ reipublicæ juris erant, integræ pontifici restituntur; dux Clusius cum tribus aliis viris illustribus in ejus obsequium mittuntur, qui singularum in possessionem civitatum eundem mittant; nobiles captivi eidem redduntur. E contrario quæ juris erant imperii ex parte tantummodo sunt restitutæ, tertia earum parte retenta pignori ad certum tempus, quoad cum Augusto per legatos de restitutione integra conveniretur. Quis hinc non videt ditionis ecclesiasticæ principem haberi pontificem, et Exarchatus ab Eutychio administrati Constantianum Copronymum?

XXIV. Equidem non ignoro Adrianum pontificem hoc suis litteris (*Conc. Nic. II, act. 2.*) Constantino et Irenæ testatum esse: quod nempe utriusque Gregorii exemplo « Zacharias, et Stephanus, atque Paulus, et item Stephanus prædecessores nostri sancti pontifices sapius avum et genitorem vestræ serenissimæ tranquillitatis pro statuendis ipsis imaginibus sacris deprecati sunt. » Præterea novi, quod Copronymus, utcumque impius, auditus quæ Zacharias intrepide gesserat pro Exarchatu, Artavasdo devicto, ac sede imperii recuperata, « donationem in scriptis de duabus massis, quæ Nymphas et Normias appellantur, juris existentes publici eidem sanctissimo ac beatissimo papæ sanctæ Romanæ Ecclesiæ jure perpetuo direxit possidendas » (*Anast. sect. 220*). Quare et illud affirmare non dubito, quod uterque Gregorius, Zacharias, et Stephanus pontifices ab Adriano memorati ante annum 753 nunquam spem omnem deposuerunt, fore ut Græci resipiscerent, reciperentque populorum voluntate urbem et ejus ducatum, quod toties bello tentarant, **17** sed nequidquam. Interim autem et consensu populorum, et exteriorum testimonio principum pontifices, præque iis Zacharias dominabantur in Urbe, et ejus ducatu. Quod cum quinque minimum et viginti annorum spatio fecerint, nec ullus usquam ex Carolinis principibus reperitur, qui hujusmodi dominationis titulum aliquatenus immutaverit: necessario fatendum est, pontifices veros fuisse principes sanctæ reipublicæ potestate eorum sensim confirmata rebus prospere gestis; ita enim cœlitus ordinatum erat.

XXV. Omnia hæc necessario præmitti oportuit hinc Gregorii III litteris; quippe quibus mirum in modum abusi sunt recentiores eruditi, ut falsas opiniones tuerentur. Eos profecto non latuit, documen-

tum aliud non suppetere toto eo temporis spatio quod Pippini donationem prævit, quo pontificiam ordiantur ditionem beneficio regum Franciæ. Quapropter earum uno præsidio utendum erat astruendæ rei. Quid igitur? Claves confessionis mitti solitæ ad viros principes devotionis ergo, in regni symbolum versæ. Legationi, quam præcessisse epistolis non obscura indicia in iisdem sunt, ascriptum consultum Romanorum; consultum ipsum in consulatum transmutatam consulatus in patriciatum. Et quia litteræ ipsæ docent, petita vere opem ex Francia a pontifice, sed minime impetratam; legatio et litteræ tractatusque omnis inter Gregorium et Carolum coarctanda sunt visa in maximas angustias paucorum mensium anni 741, ut Caroli valetudinem secuta mors Octobri mense, impedimento fuisse videatur. Falsa omnia, ut abunde est demonstratum. Ac Francis quidem viris clarissimis Petro de Marca, Cointio, Ruinartio, Pagio veniam aliquam adhibendam esse censuerim, si maximis regum Francorum meritis in Romanam Ecclesiam, istiusmodi etiam voluntatem morte superveniente elusam, reclamante historia, non adjecissent. Nostris vero nuperrimis scriptoribus opiniones aperte falsas foventibus, atque influita commentatione onerantibus quid melius reponi potest, quam litteræ ipsæ Codicis Carolini, quæ abutuntur?

XXVI. Et vero eadem præteriti non semel anni mentionem faciunt, Langobardos rescisse memorant petitum ex Francia auxilium: neque igitur eæ possunt cum legatione conjungi, neque in mortem recte rejicitur causa opis non allatæ. Inscrubuntur *Carolo subregulo*; sicut aliæ posteriores *Zachariæ Majori domus Pippino*; et aliæ *Stephani II Pippino regi*; tametsi nulla ex sequentibus *patriciatum* silet, postquam idem Stephanus dignitatem illam regi Francorum certo contulit. Ergo patricii dignitas ex interpretatione ærei consulatus educta nugæ sunt. **18** Denique eadem litteræ declarant, claves sancti Petri missas esse instar libelli supplicis, quo petita auxilia velocius, atque efficacius obtineri possent: quare regnum Romæ (exosum semper, atque infaustum nomen) inepte excogitator in sacris clavibus præsertim a Muratorio, qui Codicis Carolini ex recensione Lambecii variantes lectiones evulgans (*Res. Ital. tom. III, part. 2*) pro ea voce *regnum*, legit ediditque *rogam*. Perspicue omnia patebant ex subjectis litteris.

I.

19 • EPISTOLA GREGORII III • PONTIFICIS

* AD CAROLUM MARTELLUM.

(An. Dom. 739, Cod. Car. I, chron. I.)

ARGUMENTUM. — Confirmata Romanorum defectione ab impiis Græcis, Langobardi perpetui eorum hostes insolentiores facti. Adversum hos Gregorius III insigni legatione Carolum Martellum movere nititur. Re illi cognita, obtendentes rebellionem ducum Spoleti et Beneventi, amici ac federati principis concessu Romanos affligunt. Pontifex ad Carolum datis litteris Ancardo direptionum et cædium oculato testi, auxilium flagitat, quod per legatos is promiserat; nonnulla eidem committit secreto enarranda: præproperam obtenturus opem, claves Confessionis sancti Petri, supplicis instar libelli, transmittit.

ordine inverso. Idem postea fecit Baron. secundam referens an. 739, n. 6, primam 40, n. 20, Zacagnus eum imitator cod. ms. n. 22, 24. Male omnes. Pagius recte ordinem restituit an. 740, num. 13. At Cointio adhærens utramque ad annum differt 741. Recentiores eruditi omnes eum sequuntur. Cæterum utraque pertinet ad an. 739, quo Baron. secundam retulit. Vide Admonitionem. CXXX.

* Lamb., *Epistola Gregorii papæ ad Carolum Majorem domus, missa pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ.*

^b Iniit pontificatum anno Christi 731. Mortuus 741. Exstat apud Baron. tom. IV anno 740, n. 20; et cent. 8 Magdeb. cap. 10. GREGS.

* Primi omnium Magdeburgenses Centur. 8, cap. 10, utramque Gregorii epistolam typis vulgavit; sed

Domno excellentissimo filio Carolo ^a subregulo **A** Beneventanus. Sed omnia mendacia sunt. Non enim Gregorius papa.

Nimia fluctuamur tribulatione et lacrymæ die noctuque ab oculis nostris non deficiunt, quando conspicimus quotidie, et undique Ecclesiam sanctam Dei a suis, in quibus spes erat vindicandi, destitui filiis. Propterea coarctati dolore in gemitu et luctu consistimus, dum cernimus id, quod modicum remanserat præterito **20** ^b anno, pro subsidio et alimento pauperum Christi seu luminariorum concinnatione, in partibus Ravennatum, nunc gladio et igni cuncta consumi a Luithprando et ^c Hilprando regibus Langobardorum: sed in istis partibus Romanis mittentes plura exercita similia nobis fecerunt et faciunt, et omnes ^d salas sancti Petri destruxerunt, et peculia, quæ remanserant, abstulerunt; et nulla nobis apud te, excellentissime filii, refugium facientibus pervenit hactenus consolatio; sed ut conspicimus, dum indultum a vobis eisdem regibus est motiones faciendi, quod eorum falsa suggestio plusquam nostra veritas apud vos recepta est; et timeamus, ne tibi respiciat ad peccatum; quando nunc, ubi resident ipsi reges, ad exprobrationem nostram ita proferrunt verba, dicentes: Adveniat Carolus, apud quem refugium fecistis, et exercita Francorum, et si valent, adjuvent vos, et eruant de manu nostra.

O quam insanabilis dolor pro his exprobrationibus in nostro retinetur pectore, dum tales ac tanti filii suam spiritualem matrem, sanctam Dei Ecclesiam, ejusque populum peculiarem, non conantur defendere! Potens est, charissime filii, ipse princeps apostolorum, ob a Domino sibi concessam potestatem, defendere domum ^e et populum peculiarem, atque de inimicis dare vindictam: sed fidelium aliorum mentes probat. Non credas, filii, falsidicis suggestionibus ac suasionibus eorumdem regum. Omnia enim falso tibi suggerunt, scribentes circumventiones, quod quasi aliquam culpam commissam habeant [*Lamb. et Gent. add. eis*] eorum duces, id est, Spoletinus et

^a Zacharias infra majorem domus appellat. Recte uterque, nam subreguli dicebantur majores domus sub prima regum Francorum stirpe, quod rerum summa penes eos esset, ut multis prolatis exemplis probat Du Cange Gloss. GENN.

^b Hinc patet, Langobardos anno 738 Ravennatibus **D** damna intulisse: quod Pauli Diaconi historiam hac occasione maxime jejunam supplet. *Io.*

^c Hildebrandus a patre Liutprando in regni consortium vocatus erat ann. 736. Ita Horat. Blanch. ad Paul. Diac. l. vi, c. 35. Murator. Antiquit. Ital. tom. I, ex instrumentis adcomitiss. Matild. spect. in archivo Luccensi. *Io.*

^d Pro *Salas*, male Baron. legit *Scalas*. *Salæ* enim erant domus, quæ in massis, seu prædiis Ecclesiæ, et hodie domus rusticæ, a colonis inhabitantur. Ad majora etiam ædificia extendebatur id nomen, ut notat Decangius, qui hunc epistolæ locum non vidit. Estque hoc argumentum evidens, datam epistolam ante invasionem quatuor civitatum in belli exitu an. 759, mense Aug. ind. vii, ut habent omnes Cod. Anastasii tum editi, tum mss., quas certe silentio non præterisset. *Io.*

^e *Lamb., per a Domino sibi concessam potestatem*

pro alio (satisfaciat tibi [*Lamb., Gent., te*] veritas, filii) eosdem duces persequuntur capitulo, nisi pro eo, quod **21** noluerunt, ^f præterito anno, de suis partibus, super nos irruere, et sicut illi fecerunt, res sanctorum apostolorum destruere, et peculiarem populum deprædare, ita dicentes ipsi duces: quia contra Ecclesiam sanctam Dei, ejusque populum peculiarem non exercitamus, quoniam et pactum cum eis habemus, et ex ipsa Ecclesia fidem accepimus; ideoque niicro eorum desævit contra eos. Nam ipsi prædicti duces parati fuerunt et sunt secundum antiquam consuetudinem eis obedire; sed illi retinentes iram, pro eo quod superius diximus, per exquisitam occasionem volentes illos et nos **B** destruere et invadere; ideo utrosque persequentes vestræ bonitati suggerunt falsa, ut et duces illos nobilissimos degradent, et suos ibidem pravos ordinent ^g duces, et multo amplius quotidie, et ex omni parte Dei Ecclesiam expugnent, et res beati Petri principis apostolorum dissipent, atque populum peculiarem captivent.

Tamen ut rei veritas vobis declaretur, Christianissime filii, jubeas, post ipsorum regum ad propria ^h reversionem, tuum fidelissimum missum, qui non a præmiis corrumpatur, dirigere, ut propriis oculis persecutionem nostram, et Dei Ecclesiæ humiliatorem, et ejus rerum desolationem, et peregrinorum lacrymas conspiciat, et tuæ bonitati omnia pandat. Sed hortamur bonitatem tuam coram Domino, et ejus **C** terribili judicio, Christianissime filii, ut propter Dominum et animæ tuæ salutem, subvenias Ecclesiæ sancti Petri, et ejus peculiari populo, eosdemque reges sub nimia celeritate refuses, et a nobis repellas, et jubeas eos ad propria reverti; non despicias deprecationem meam, neque **22** claudas aures tuas a postulatione mea; sic non tibi ipse princeps apostolorum claudat ecclesiæ regna.

ⁱ Conjuro te, in Dominum vivum et verum, et ipsas sacratissimas claves confessionis beati Petri,

suam defendere domum. — *Gent. : operam do sibi concessam potestatem suam defendere domum.*

^f IncurSIONES utique ac deprædationes in ducatu Romano esse factas an. 758 hinc conjicitur. GENN.

^g Revera Liutprandus ducem Spoleti constituit Hildericum, quem postmodo Trasemundus ope Romanorum ducatu suo recepto exstinxit, ut Paul. Diac. (lib. vi, c. 55) idque mense Decembri an. 759 Anast. in Zachar. Hinc videant Pagii assecclæ, num epistola hæc differri queat ad an. 741. *Io.*

^h Quamvis vere adulto, seu mense Maio tum reges ab bella proficisci solerent, ac domum redire Octobri; quod Muratorius demonstrat (*Antiq. Ital. tom. II, diss. 26*), tamen Anastas. docet, Langobardos citius, Augusto videlicet mense, hinc discedere consuevisse. Et infra planum erit, ep. 8, al. iv; Kalendis Januariis ab Haistulpho obsessam urbem. Quare incerta apud Langobardos præliandi principia, incertus finis. Id Romanis certum ex longo tot annorum experimento, quod æstate incursionibus, præliisve ex gentes finem dabant. *Io.*

ⁱ Sic ep. xv. *Conjuro te per omnipotentem Deum, et ejus principem apostolorum, et alibi sæpe, ut videmus. Moris enim erat Romanorum pontificum*

quas vobis ad regnum a dimisimus, ut non proponas A
'Lamb. proponas] amicitiam regum Langobardorum.
amori principis apostolorum, sed velocius et sub
nimia festinatione sentiamus, post Deum, tuam
consolationem, ad nostram defensionem, ut in om-
nibus gentibus declaretur vestra fides, et bonum
nomen: quatenus et nos cum propheta mereamur
dicere: *Exaudiat te Dominus in die tribulationis,*
protegat te nomen Dei Jacob. Harum autem littera-
rum portitor, Anchard vester fidelis, quod oculis
suis vidit, et nos ei injunximus, omnia tuæ benignæ
excellentiæ viva voce enarrabit. Et petimus bonita-
tem tuam coram Deo teste et iudice, ut nimis festi-
nanter nostros lenias dolores, et lætæ nobis
celeriter mittes [Lamb., mittas] nuntia, ut læti effecti
animo, die noctuque, pro te tuisque fidelibus, coram
sacris sanctorum principum apostolorum Petri et
Pauli Confessionibus Domino fundamus preces.

II.

23 ITEM EPISTOLA GREGORII SECUNDA.

AD CAROLUM MISSA.

*Similiter pro defensione sanctæ Ecclesiæ.**(An. Dom. 739, Cod. Car. II, chron. 2.)*

ARGUMENTUM.—Increbescente Langobardorum rabie,
sancti Petri basilica tunc extramœniana expilata,
obsessæ urbe, iterum auxilium petit a Carolo verbis
liberalioribus, quam factis. Plura item lateri com-
mittit secreto narranda: dissidentia nescia quid
modeste significat.

^b Domino excellentissimo filio Carolo subregulo
Gregorius papa.

utramque conjungere, ut pios reges efficacius mo-
verent. Nam Dei timore, et amore Petri Rippianus,
et Carolus maxime affliciebantur. Nequidquam Grego-
rius cum majore domus idem præstat. CENN.

^a Vera lectio Codicis Vindobonensis *ad rogum*, ut
notavit Lambecius, seu melius *ad rogum*, ut Genti-
lotus, diuturnis eruditorum concertationibus modum
imponit. Utrumque vocabulum Du Cangio sonat
preces deprecationem. At rogæ exemplum aliud non
profert, præter epist. 91. *al.* 88. hujus Codicis.
Contra *rogi*, præ aliis multis habet formulas *preca-*
riarum, et passim in Regula magistri *rogus Dei*. De
roga itaque dabitur res est, præsertim cum Gentilotus
rogum legat et in epist. ead. 88, quod singu-
lare exemplum affertur a Du Cangio. Et liquet, id
nomen apud Anastasium frequens, pro erogatione
tam pontificia quam imperiali adhiberi. Sic Deus-
dedit, Bonifacius V, Severinus et Joannes IV dimise-
runt *omni clero rogam integram* secti 117, 118, 123,
124, et Leo III *rogam in presbyterio maxime ampliavit*.
Factiosi etiam quidam de imperiali erogatione lo-
quentes sect. 121 cum exercitu: *Rogæ vestræ*, in-
quunt, *quæ domnus imperator vobis per vicem man-*
davit. Causas, cur hic Magdeburgenses, et postea
Baronius legerint *ad regnum*, non quaero; nullius
enim momenti est causam erroris nosse, cum ipse
error patet. Miror autem Augustini interpretationem
neglectam esse serm. 22 de ss. qua Petrus ipse vo-
catur *clavis ad regnum*: ita ut nisi etiam cubasset
menda, non aliud regnum intelligi debuerit; quam
cœlestis. Perinde an *roga*, quam Tengnagel: semel;
et Lambecius bis legerunt; *rogæ* significationem præ-
ferat, nihil moror: id mirum in modum doleo, quod
Muratorius an. 1754; hanc Codicem juxta Lambecii
recensionem ediderit: at nihilominus in Annalibus
Luceis, an. 741 et 789; mordicus *ad regnum* susti-
et commentariis oneret: ut argumento perspi-

Ob nimium dolorem cordis et lacrymas, iterata
vice tuæ Excellentiae necessarium duximus. asseben-
dum, confidentes te esse amatorem filium beati Petri
principis apostolorum et nostrum; et quod pro ejus
reverentia, nostris obediatis mandatis, ad defenden-
dam Ecclesiam Dei, et peculiarem populum, qui jam
persecutionem et oppressionem gentis [Lamb. om-
gentis] Langobardorum sufferre non possumus. Omnia
enim luminaria ad [Grets. add. honorem] ipsius
principis apostolorum, et quæ a vestris parentibus, et
a vobis offeruntur, ipsi abstulerunt; et quoniam
ad te, post Dominum, confugium fecimus, præterea
nos ipsi Langobardi in opprobrium habent, et oppri-
munt. Unde et ecclesia sancti Petri deudata est,
et in nimiam desolationem redacta; ^d tamen omnes
nostros dolores ²⁴ subtilius in ore posuimus præ-
senti partitori, ^e tuo fidei, quæ [Cenn., quos] in
auribus tuæ Excellentiae suggerere debeat. Tu autem,
filii, habes cum ipso principe apostolorum, hic et in
futura vita, coram omnipotenti Deo nostro, sicut præ
ejus Ecclesia, et nostra defensione: disponeris et
decertaveris, sub omni velocitate, ut cognoscant
omnes gentes tuam fidem et puritatem, atque amo-
rem, quæ habes erga principem apostolorum beatum
Petrum, et nos, ejusque peculia vera populum zelando
et defendendo: ex hoc enim tibi poteris immortalis
[Lamb., Gent., memorialem] et æternam acquirere
vitam.

^G que falso Romanorum pontificum dominium certum
in dubium revocet.

^b Exstat Cent. Magdeb. 8, cap. 10. GRETS.

^c Si igitur Fredegarii continuatore teste, qui
vixit auditur hæc in re, legati Gregorii, novum, atque
inauditum antea, munera pretiosa obtinuerant; eaque
nunc sublata dicuntur ex basilica principis apostolorum:
quænam fides habenda est Ruinartio binas
hæc litteras eadem occasione scriptas esse contem-
denti? Quænam Pagio juxta morem suum definiendi
(an. 741, n. 8.) ubi agit de morte Greg. III, 28 No-
vembri an. 741: *Aliquot ante menses Gregorius duas*
legationes in Franciam ad Carolum majorem domus
miserat, binasque ad eundem litteras dederat? Contra
si cum Anastasio retrahantur litteræ ad an. 739, et
ad præcedentem legatio, nil clarius desiderari potest.
At de his absurde dictum in Admonitione. Parentum
etiam munera hæc laudantur, quæ majorum domus
nulla reperiatur: quare Francorum reges Caroli pa-
rentes nuncupari videntur. Nam legimus apud Anast.
(sect. 85) in Vita Hörmsidæ: *Eodem tempore venit*
regnum cum gemmis pretiosis a rege Francorum Chlo-
doveo christiano donum beato Petro apostolo. Sige-
berto etiam id testante an. 510: *Ipse vero rex misit*
Romanam sancto Petro coronam auream cum gemmis,
quæ regnum appellari solet. CENN.

^d Recte Baron. (739. n. 6) historiam Anastasii
supplens de Langobardorum rebus eo anno gestis
deprecationem hanc comprobatur hujus epistolæ testi-
monio. Ib.

^e Silentium nominis mihi persuadet; ut credant
eundem Anchartum: ita ut paucos post dies, ante
ejus discessum expilatio basilicæ facta fuerit. Brevi-
tas litterarum, summa tantum capita leviter tacta,
plura ei secreto commissa: in utraque epistola, non
secus docent:

25 IN S. ZACHARIE EPISTOLAM MONITUM.

I. Pontificiæ majestatis argumenta plura exhibuit Zacharias, ut dixi agens de Gregorii litteris. Ex sequenti epistola decretali nil tale suppetit; omnia enim spectant directam pontificis potestatem: et nisi ex allatis Gregorii ejusdem litteris imploratæ Francorum opis testimonium minime dubium haberemus, ad indirectam quod attinet, nullum sanctæ sedi cum Francis negotium intercessisse videretur: tam altum de ea silentium est in hac epistola! Quin etiam indicia plura exstant objectæ spei omnia, quam unum Gregorium vidimus in Francis collocasse. Eodem quippe anno exeunte, quo idem pontifex semel et iterum tentarat animum Caroli Martelli, ut Langobardorum furorẽ ab apostolica sede averteret, litteras ad Bonifacium de ecclesiis Germaniæ et Franciæ (invitus arbitrator) ita claudit: « Data IV Kal. Nov. imperante domino piissimo Aug. Leone imperii ejus an. 23, sed et Constantino Magno imp. ejus filio an. 20, ind. 8. (Labbe *Concil.* tom. VI, p. 1475) ». Perinde successor ejus Zacharias epistolis fere omnibus impii Copronymi annos adjungit. Et, quod maxime notandum velim, concilio Romano, quod iste habuit anno 743, hujusmodi epoche adjicitur: « Factum est hoc concilium anno secundo Artabadi imperatoris, necnon et Liuthprandi regis anno trigesimo secundo ind. 12 f. liciter. »

II. Veritati equidem adversarer, si ex characteribus istis temporum ante excitatam imperatoriam dignitatem in Occidente, aut dominationem Augustorum orientis, quod minus recte ab aliquibus fit, aut Langobardorum jus ullum elicerem in sancta republica, quam pontifex tum temporis moderabatur. Etenim notariorum consuetudini tribuenda potius est appositio temporis, quam certo inde aliquid statuendum de republica. Nihilominus, citra Augustorum annos, quos ascribere moris erat, Artabadi qui dejecto impio Constantino imperium invaserat; et Liuthprandi Langobardorum regis, qui Zachariæ quatuor urbes, et patrimonialia aliquot restituerat, sanctaque de republica bene erat meritus, numerari annos videmus: hujus quidem, quia respiratura per eum Italia videbatur; illius vero, quia impietati finem allatum iri credebatur. E contrario Caroli Martelli, ad quem confugere, dura 26 urgente necessitate, oportuit, nullo usquam in monumento reperiuntur notata patriciatus tempora. Quid dico tempora? ne patriciatus quidem mentio ullibi reperitur præterquam in sensu, quo Franci eam dignitatem usurpabant, tanquam ducatu præstantiorem (DuLange V. *Patricif*). Quare Gregorius II an. 724 ante coeptam Græcorum impietatem, *Patricium* appellavit Carolum Martellum (Labbe *Conc.* tom. VI, p. 1447). Eam tamen rem minime omitti decuit, si patricius Romanorum, ut una cum Francis eruditi recentiores tenent, fasset. Ab anno enim 738, cum legatione tentatus est Carolus, ad ejus mortem triennium fore excurrit (quod in paucos menses anni 741 nullo jure contrahi, est demonstratum); præterea Zachariæ sunt anni decem, totaque ea temporis intercapedine et litteræ Gregorii III ad Bonifacium, ac præules Langobardiæ; et Zachariæ plures item litteræ, aliæque non pauca monumenta exstant, præcipue litterarum commercium Bonifacii et Francorum cum Zacharia: neque Caroli Martelli ulla merita memorantur; plurima vero enarrantur damna Francorum ecclesiis illata, quæ aperte pugnare cum iis, quæ de eodem prædicantur.

III. Et vero, ut Baronio aliique assentiar, Carolum defendens, irreprochabile a sancta illa note, quam in Bonifacii litteras irreprochabile auct; Hincmari (ep. 6, cap. 19) ac prædicti Bonifacii testis oculati verbis fidem no-

gem? Zachariam is monet (*Cod. Bonif.* ep. 132, et Labbe *ubi sup.*, p. 1495) se vocatum a Carolomanno altero ex Martelli filijs, ut maximo vulnere ecclesiis suæ provinciæ inflicto mederetur convocata synodo: « Promisit, inquit, se de ecclesiastica religione, quæ jam longo tempore, id est non minus, quam per 60 vel 70 annos calcata et dissipata fuit, aliquid corrigere, et emendare velle. » Ac paulo infra miseram describens conditionem ecclesiarum, quam Caroli opera subisse illas ait, prosequitur: « Modo autem maxima ex parte per civitates episcopales sedes traditæ sunt, laicis cupidis ad possidendum, vel adulteratis clericis, scortatoribus, et publicanis seculariter ad perfruendum. » Dux synodi Germanica, et Liptinensis, ea de re celebratæ an. 742 et sequenti: necnon Suessionensis in altera regni parte, quam Pippinus Carolomanni frater moderabatur, Bonifacii relationem confirmant. Præcipue autem comprobari illam patebit ex tot capitibus disciplinæ corruptæ, quæ sequenti epistola continentur.

IV. Eam scilicet dedit Zacharias ad Pippinum, episcopos, abbates, et ceteros Francos anno 747 exeunte vel sequentis initio, postquam Carolomannus, nuntium remittens tereno principatu, Romam, 27 venerat, monachumque induerat in Cassinensi cœnobio. Chronologia hanc aliis ejusdem pontificis litteris acceptam referimus. Datæ istæ sunt « Nonis Jan., imperante domino nostro piissimo Aug. Constantino a Deo coronato magno imp., anno 28, imperii ejus an. 6, ind. 15 », ad Bonifacium, ut præfatam epistolam Pippino, etc., legi curet in synodo. Cumque aliquid discriminis inventiatur in tribus iis characteribus temporis, hinc est, quod Cointius vult datas anno 748, Sirmondus et Pagius 747, verum Cointii potiorẽ sententiã esse, eique adhaerendum putari; quanquam indictio, et annus imperii sextus designent annum 747. Nam Carolomannus Romam venit mense Martio, ut animadvertit Pagius (an. 747, n. 4), seu potius Junio, ut contendit ibidem cl. Mansius, et quidem anno 747, quod constanter tradunt auctores omnes veteres. Cumque epistola Zachariæ uni « Pippino majoridomus in regione Francorum » dirigatur, hinc palam sit Carolomannum dignitati eidem bipertito divise renuntiasse, antequam litteræ darentur ad Pippinum, etc., quæ alteras ad Bonifaciam præcesserunt. Quod si anno 747 ineunte, seu Nonis Januarii utrasque datas esse quis velit, Continuatorẽ Fredegarii et chronologos omnes apud Baronium et Pagium mentitos, rem sane difficilem, demonstrat necesse est. Quamobrem statuendam reor cum Cointio ætatem litterarum anno 748. Hactenus de chronologia, quæ litterarum pars minima est.

V. Quod serio animadverti debet, sex fere annorum spatio uterque Martelli filius sanctissimi viri Bonifacii opera disciplinam pessam datam vix erigere aliquantulum potuerant. Ea propter ut nihil de Martelli laudibus detrahatur, id pro certo habendum est, principem istum Bonifacii ejusdem prædicationi in Germaniæ partibus constanter fuisse sub utroque Gregorio. Quod docent Mundeburgh ac defensionis monumentum, quo Carolus Bonifacium Germaniæ apostolum ubique excipiendum in regno Francorum mandavit missionis initio; et litteræ quas Gregorius II se dedisse « Carolo filio nostro patricio » testatur anno 747, ut prædicationem Bonifacii ab episcopo quodam turbari non sineret (Labbe *Conc.* tom. VII, p. 1446, seq.). Gregorii poriter tertii litteræ sub finem anni 739 uberrime testes sunt, continuati per Carolum studii, atque operæ ut totum Francorum regnum Christi fidem amplecteratur: sic enim Bonifacius gratulatur pontifex: « Quæ innovasti jam de Germa-

næ gentibus, quas sua pietate Deus noster de potestate paganorum liberavit, et ad centum millia animas in sinu matris Ecclesie tuo conamine et Caroli principis Francorum **28** aggregare dignatus est. At contra nullam Romanæ Ecclesie opem, utcumque legatione atque iteratis literis rogatum, affaturum fuisse historia omnis docet, adversus recentiorum conjecturas et argumenta, quibus nil infirmius in rebus facti: fœdere enim cum Langobardis, perpetuisque domi ac foris bellis impediatur, quin faciles præberet aures flagitanti pontifici. Quin etiam vulneribus eorumdem bellorum causa jam antea inflicti Gallicanæ Ecclesie, novum vulnus, idque acerbius adjecti disciplinam perverlando, quod sexto post ejus mortem anno maximæ curationis indigens, apostolicæ tandem sedi detectum est.

VI. Opportunum ea quidem remedium attulit. Nam Zacharias Francorum consultationi septem et viginti capitulis conceptæ singillatim respondit auctoritate canonum prolata. Novo is, atque antea inaudito exemplo apud sanctam sedem, cujus erat in more positum scrinia, seu bibliothecam adire, ubi quaestiones hujusmodi ad eamdem deferebantur, collectione canonum usus est versionis Dionysianæ. Non utique collectione ipsa Dionysiana, sed breviario Cresconii, quod ex Collectione illa coaluerat, Adrianique codicis, ac demum canonis (ut canonum Ecclesie Romanæ Codex audivat) fons et origo fuit. Qualis hic canon, seu Codex canonum fuerit, quive ejus usus, Leo IV, nos edocet (Labbe *Conc. tom. VIII, p. 32*) perspicuis hisce verbis: « De libellis et commentariis aliorum non convenit aliquem judicare, et sanctorum conciliorum canones relinquere, vel Decretalium regulas, id est quæ habentur apud nos simul cum illis in canone, et quibus in omnibus ecclesiasticis judiciis utimur, id est apostolorum, Nicenorum, Ancyranorum, Neocesariensium, Gangrensi, Antiochensium, Laodicensium, Chalcedonensium, Sardicensium, Carthagenensium, Africanensium, et cum illis regulæ præsulum Romanorum Silvestri, Siricii, Innocentii, Zosimi, Cœlestini, Leonis, Gelasii, Hilarii, Symmachi, Simplicii. Isti omnino sunt, per quos judicant episcopi et per quos episcopi simul et clerici judicantur ».

VII. Hujusmodi canonem esse adhibitum a Zacharia, qui centum fere annis Leonem IV præcessit, non contendo. Illud affirmare non dubito, quod Zacharie usus collectionis refertur acceptus, quæ nono demum sæculo in codicem illum canonum evaserat, quem nuper descriptum vidimus. Sirmondi opinionem, qui canones Joannis II, litteris an. 534 oppositos pro veris habuit, eruditosque omnes secum traxit, ita ut passim tribuatur collectionis Dionysianæ usus sanctæ sedi ab ipsa ejusdem origine; Sirmondi opinionem, inquam, neque hujus temporis, **29** neque hujus loci est rejicere. Falsitatem tantummodo patefacere non gravabor, sancta scilicet sedes ante octavum fere sæculum, cum Ecclesie præerat Zacharias, canones tantum Nicænos et Sardicenses tuebatur, Constantinopolitanos aperte rejiciebat, et siquem ex Chalcedonensibus adhibuit, tres illos tantum adhibuit, qui ante recessum legatorum conditi erant in fine sessionis 6, tametsi ipsi etiam repaierant inter alios act. 15, quarto nimirum, tertio, et vicesimo loco. De iis luculenter Pelagius II in epistola ad Histros (Labbe *Conc. tom. V, p. 615, 629, seq.*) « In actionis, inquit, sextæ terminum jam canonum norma prælibatur, dum illic a principe venerabilibus episcopis dicitur: aliqua sunt capitula, quæ ad honorem vestræ reverentiæ vobis reservavimus. . . . Prælibatione itaque sextæ actionis ostenditur, quia jure constitutiones canonum non nisi in septima continentur. . . . Quamvis si solerter aspiciamus, canonum regulas positas non, sicut putatur, in septima, sed intertextas sextæ actioni invenimus. » Quod si animadvertisset Natalis (sec. v, dist. 15, art. 4), haud tribuisset Gelasio vicesimum canonem

Chalcedonensem; eum quippe esse tertium ex propositis a Marciano, probatisque a concilio in fine actionis sextæ deprehendisset.

VIII. Ad Constantinopolitanos vero quod attinet, sanctus Gregorius Pelagii II successor Eulogio Alexandrino, et Anastasio Antiocheno scribit in hæc sententiam (lib. vi, ep. 31): « Canones quidem Constantinopolitani concilii Eudoxianos damnant, sed quia fuerit eorum auctor Eudoxius, non dicunt. Romana autem Ecclesia eosdem canones vel gesta synodi illius hactenus non habet nec accipit. In hoc autem eandem synodum accepit, quod est per eam contra Macedonium definitum. Reliquas vero hæreses, quæ illic memoratæ sunt ab aliis jam patribus damnatas reprobat. » Et cum in synodica ad patriarchas Orientis (lib. i, ep. 24) quatuor se concilia venerari ait, ut quatuor Evangeliorum libros, continuo subjunxit, quatenus hæreses damnarunt: ne quis forsan suspicaretur, conciliorum acta illum amplecti, quatenus considerunt canones ambitioni præsulum Constantinopoleos faventes, legatisque sanctæ sedis absentibus. Ita factum puta a Gregorii successoribus pene usque ad finem septimi sæculi: cum religioni haberi ceptum est oecumenicis ex conciliis quidpiam respuere. Id constat ex libro Diurno pontificum (cap. 2, tit. 9): namque indiculum, seu professio Romani pontificis, post defunctum Constantinum Pogonatum, sive post annum 685 edita, perspicue docet, acceptum fuisse Romanæ sedi quidquid in conciliis generalibus actum erat: « Sancta quoque universalis **30** concilia Nicænum, Constantinopolitanum, Ephesium primum, Chalcedonense, et secundum Constantinopolitanum, quod Justiniani piæ memoriæ principis temporibus celebratum est usque ad unum apicem immutata servare: et una cum eis pari honore et veneratione sanctum sextum concilium quod nuper Constantino piæ memoriæ principe, Agathone apostolico prædecessore meo convenit, medullitis, et plenius conservare. »

IX. Inversionis causæ non longe petendæ. Tanta rerum inscitia tum temporis fuit in ipsa Urbe, ut præter fidei dogmata, quæ ignorari non poterant, ne falsa quidem a veris satis discernerentur. Exemplo sunt Marcellini, Silvestri, Xysti et Polychronii acta, de quibus, recte, ni fallor, P. Constantius (*Præf. ad. lit. Pont. tom. I, pag. 99*): « Non sapiunt, inquit, hæc opuscula Romani hominis, et ecclesiasticæ disciplinæ doctriua vel mediocriter tincti ingenium, ac stylum, sed neophyti quædam Gothi, qui suum in apostolicam sedem studium ut declararet, mendacium dicere religioni non habuit. » Ejusmodi vero farraginem tantum habuit Theodorus Cantuariensis episcopus qui sub finem septimi sæculi florebat, ut quædam inde traducere in suum Pœnitentiale non dubitavit, quare Natalis Bedæ auctoritate fretus Theodorum commendans (sec. vii, cap. 4, art. 10), subdit, aliena quædam ab Evangelio et traditione in Pœnitentiale esse. Nihilominus sanctæ ipsi sedi sapiunt: ita ut sanctus Gregorius III suum et ipse pœnitentialem librum conficiens ita monitum voluerit lectorem in præfatione (Labbe *Conc. tom. VI, pag. 1476*): « Ex multis allegoriarum floribus, et de magnorum tractatibus, prolatisque sermonibus, Patrum dictis, canonumque sententiis, id est Isidori, Augustini, Gregorii, Bedæ, Gelasii, Innocentii, Theodori, Cassiani, Egberti, vel cæterorum, ad opus consecratorum nostrorum exerpere atque insinual colligere hunc libellum pœnitentialem studuimus. » Quamobrem recte animadvertit Morinus (*De pœnit. lib. vii, c. 1, n. 17*) minime mirandum esse: « si Theodori archiepiscopi viri suo sæculo doctissimi atque propter auctoritatem summi pontificis, a quo consecratus et in Angliam missus fuerat, omnibus acceptissimi liber pœnitentialis brevi tempore universum fere Occidentem pervasit, illumque imitati sint multi alii epi. copi

non tantum ipsius penitentialem probantes, sed etiam alios instar illius commodiores, et ampliores componentes.

31 X. Quæ sane animadversio quam vera sit, venerabilis Bedæ liber De Remediis peccatorum, pauloque post Egberti Eboracensis episcopi Penitentialis, alique plures in Galliis, necnon Romanus antiquus apud Canisium, et quem nuper memorabam Gregorii III, Græcis omnes canonicus redundantes, ac suppositis quandoque rebus respersi, uberrime testantur. En certa ætas collectionis canonum, quam sancta sedes amplexa est: cum enim Græcos canones ubique cognitos vidoret, magnamque eorum segetem Cresconii ex Breviario haberet (qui præsertim per materias digesti, compendium laboris scribuaris, remque acceptissimam pontificibus exhibebant), tunc sensit, facili admodum negotio episcoporum consultationibus responderi posse; nec nisi raro bibliothecæ codices evolvi exinde coepti. Utinam scribendi istud genus minus late pervagatum, aut obtusius minus ingenii lenocinatum esset! Quem enimvero eruditorum latet, Adriano pontifici tributa diu esse octoginta illa capita Angilramni, queis plura continentur ab Ecclesiæ disciplina abhorrentia, non pauca etiam a bonis moribus absona? Baluzii tantum opera compertum tandem est, quis illa congresserit, nam optimis ex codicibus verum auctorem protulit (*Præf. ad Ant. Aug. dialog.*): « Incipiunt capita collecta ex diversis conciliis, sive decretis pontificum Romanorum ab Angilramno Metensi episcopo, et Adriano papæ oblata: » et quidem « XIII kalendas Octob. indict. 9, » seu anno 785, ut est in editis exemplis. Inde autem profluxisse putat Petrus de Marca (*De Concord. sac. et imp.* l. vii, c. 20) Isidori Mercatoris merces, quæ disciplinam peritus eviterunt: quamvis alii sentiant istas capitulis prævisse, nec de ætate quidquam certi audeant definire. Ista vero huc non pertinent: quare ad collectionem canonum revertor, qua primum omnium pontificum usum esse Zachariam contendo.

XI. Pugnantia proferre videar, qui Gregorio III nuper aiebam collectionem ejusmodi fuisse usui; modo Zachariam qui Gregorio successit, alios omnes prævisse contendam. Aliud vero est collectionem probasse, indeque in suos libellos aliquid transtulisse; aliudque de disciplina decernere auctoritate illorum canonum, quod Zacharias fecit his litteris in Franciam missis, novo, ut aiebam, atque antea inaudito exemplo. Hunc secutus est Stephanus II in responsis anno 754 datis, dum erat in Francia (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1650 seq.); uterque enim collectione vitat contra morem prædecessorum, aliquo tamen cum discrimine inter se. Namque ad concilia quod attinet, tam Zacharias quam Stephanus numerandi rationem sequuntur, qua usus est Cresconius, **32** singula nimirum capita cujusvis concilii seorsum recensentes. In decretalibus autem litteris laudandis, tametsi uterque dissidet a Cresconio; Zacharias, ubi (Cap. 20, seq.) assert lanocentii decreta 14 et 20, sequi videtur Dionysium: Stephanus vero capita Decretalium profert juxta numerum uniuscujusque epistolæ, ut de conciliis est dicendum; non enim decretalia uniuscujusque pontificis cum Zacharia, sed capita cujusvis epistolæ, ejus nomen etiam enuntians, cui scripta unaquæque fuit, diligenter enumerat. Id autem inde factum puta, quod Breviarium Cresconii capitibus trecentis constans, ad singula capita plures, paucioresve canones titulosque Decretalium epistolarum alios tempore alio latos indicabat, qua re ad quamvis questionem solvendam nihil accommodatius; at indicatos canones, titulosque Decretalium aliunde pertere oportuit. Hinc est quod Zacharias Dionysiana ex collectione sumpsisse videtur canones, et decreta, quippe qua usus erat Cresconius; at Stephanus canones inde tantum decerpisse.

XII. Quamvis autem hæc testimonia valde per-

spicua sint versionis Dionysiana: apud sanctam sedem: non utique intra ejus collectionis limites circariendum est jus vetus sanctæ Romane Ecclesiæ, quod tantopere Justellus, et præ aliis Natalis contendunt, suppositos illos canones Joannis II litteris, Sirmondo auspice, obviis ulnis amplectentes. Nam, præterquam quod nemo ex Joannis successoribus Dionysiana versione usus est, ita ut Gregorius III in laudato Penitentiali sancti Isidori Hispalensis versionem adhibuerit (ipsa eadem est quam Mercator usurpavit), sanctus Zacharias, qui primus Dionysiana versione acceptor fuit, et ipsa in epistola ad Francos collectionis limites excessit, et in concilio Romano (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1549) decreto inhæsit Gregorii II, de gradibus agrationum, quod et successores fecisse constat late extra collectionem vagantes per omnium decreta pontificum, quorum tam modicam partem Dionysius collegit. Itaque, nisi veritati adversari quis velit, illud fateatur necesse est, quod ante conditam collectionem propriam, quæ Canon dicebatur, nulli alii collectioni se obligavit sancta sedes; tametsi Cresconiano Breviario duce quæcumque in sacra bibliotheca erant, oblata occasione adirentur, adeoque Dionysiana collectio potissimum tereretur. Post Zacharia vero tempora certis limitibus circariis corpisse judicia ecclesiastica, cæteraque ad disciplinam et mores attinentia non est dubium, quoad canon ipse prodiit.

XIII. Et vero Stephanus III anno 769 in concilio Romano ita sanxit: « Non amplius suscipiantur apostolorum canonum prolata **33** per sanctum Clementem, nisi quinquaginta capita, quæ suscipit sancta Dei catholica Romana Ecclesia. » Itaque sancta sedes quinquaginta illis apud Dionysium, et Cresconium selectis jam insueverat: cum Zacharias ante annos duos et viginti uti illis coeperat. Adrianus postmodo successor Stephani non modo canonum illorum quinquaginta, sed orientalium omnium conciliorum, quæ in collectione sunt, præter generalia, compendiarium explicationem canonum tradidit Carolo Magno, ut ad reformandam in Galliis disciplinam illa uteretur. Quamobrem collectos eos canones non amplius aversabatur sancta sedes. Hac autem super compendiarium traditionem canonum, quam Papius, Labbeus, Basnagius mutilam esse decernunt, nec Adriano tribueandam existimant, nonnulla breviter animadverti oportet, quæ integram illam esse demonstrant, atque Adriano vindicent contra eorum sententiam præcipitem.

XIV. Ac primo canones apostolorum 45 esse videntur, quia vicesimus primus tres simul conflatos continet 21, 22, 23, vicesimus quintus duos 27, 28, totidemque tricesimus quartus 37, 38, ac denique tricesimus septimus tres 41, 42, 43, ita ut uno plures videantur; at quintus et quadragesimus in duos divisus ad unitatem reducendus est, sic totos quinquaginta habebimus. Neocesariensis quindecim videntur, quia secundus bipartito dividitur. Perinde Laodicensis 35 cum sequenti in unum revocati 59 Laodicensis efficiunt. Antiocheni pariter 25 erunt, modo decimus et undecimus simul conflati secerantur. Oporosior res est in Africanis: etenim post canonem 49 sequitur 60 et 99 cum sequenti conjungitur, perveniturque ad num. 105, cum centum tantummodo esse debeant Africani canones, quos 55 Carthaginenses præeunt, juxta Breviarium Cresconii; quo haud dubie Adrianum esse usum demonstrant et divisio hæc 33 Carthaginensium ab Africanis centum, qui Dionysio tanquam Africanis omnes continuata serie 133 numerantur, et concilia Græca unumquodque suam aciem ducentia. Nihilominus ex decem iis qui videntur deesse, ne unus quidem desideratur in Cresconii Breviario.

XV. Etenim nonus decimus de visitatione provinciarum peculiari Africæ; 49 de manumissionibus in Ecclesia celebrandis cum imperatoris venia; 51 de idolorum reliquiis exstirpandis; et 75 qui duorum

conciliorum initium est contra Donatistas, et contra Pelagii, et Cœlestii hæresim; quatuor isti, qui Dionysio sunt 52, 82, 84, 108, tanquam inutiles a Cresconio omittuntur, quare et Adrianus eos deserit, hac tantum in re ab illo recedens, quod numerandi ordinem prosequitur, **34** ubi predictos canones omittit, ne manca videatur series, numeratque quinque suprema capita, quæ a Cresconio non recensentur. Ita novem his capitibus addendo centesimum, quod Cresconius fecit ex 99 in duas partes diviso, ut videre est Breviarii cap. 287 (*Bibl. vet. Jur.* tom. I, pag. 108, append.), lacuna illa numerorum decem explebitur. Et est notandum cum Labbeo (*Conc.* tom. II, pag. 1669) quod in cod. Vat. n. 4929, ad centesimum caput hæc leguntur: « Hoc capitulum Aurelii cum subscriptionibus episcoporum in canone apostolici Romæ non habetur ». Quæ mirum in modum comprobant, perinde Adrianum, ac Zachariam Cresconiana collectione, seu Breviario usum esse, non Dionysiana, cujus tantum versio idcirco adhibetur, quia Cresconius inde hausit suum indicem, et anonymus, qui canones integros apposuit, indidem eos decerpit.

XVI. Quid dicam de duplici eorum hallucinatione, dum alio capite mutilum dicitant Adriani codicem: quod nimirum initio canonum Carthaginensium legunt: « Deinde etiam 20 capitulis Nicæni concilii recitatis, ut superius descripta inveniuntur, communi decreto stauerunt capita 53 quæ sequuntur? » Estne hoc de monumentis veterum recte iudicare? Compendium, id est eorum quæ præverunt centum capita in Africano concilio ex variis synodis recitata, quæque apud Labbeum audiunt; concilium Carthaginense vi in decem capita distributum, et apud Justellum tam in collectione Dionysiana, quam in codice Africano, citra ullam divisionem in plura vel pauciora capita locum tenent præfationis: tametsi actio prima concilii Africani revera sit. Eadem fere verba Justellus refert citatis locis, quæ Adrianus exscripsit, et tam Dionysiana collectio quam codex Africanus, quem Adrianus secutus est, habent: « statuta quoque Nicæni concilii in 20 capitulis similiter recitata sunt, sicut in superioribus inveniuntur adscripta. Deinde quæ in conciliis Africanis promulgata sunt, actis præsentibus inserta noscuntur. » Quamobrem mentio illa Nicænorum canonum ad Africanas synodos refertur, non vero ad Adriani codicem, qui proinde hoc capite mutilus injuria dicitur. Quid enimvero Nicæni huc canones advocandi sunt, si Adrianus Chalcedonenses quoque inde abstulit, unoque in codice œcumenica sex concilia dedit Carolo, quorum veluti appendicem esse voluit has Græcas regulas simul cum Africanis ab eo descriptis, mutatis, et emendatis, ut prostant? Nonne satis perspicue rem docet in præfatione? Quin etiam monendos episcopos ita censuit: « Sed in his omnibus illa sequi debemus **35** quæcumque a Nicæno concilio, et a sancta atque apostolica Ecclesia Romana non discrepare videmus. »

XVII. Postrema hæc demonstrant quam inepte collectio Dionysiana ascribitur sanctæ sedi usque ab initio sexti sæculi: dum Adrianus de ubique jam receptis iisdem regulis seu canonibus, qui suis etiam prædecessoribus Zachariæ et Stephano II usui fuerant (Canones præcipue apostolorum quinquaginta a Stephano III probati erant in conc. Lat.), tanta cum circumspicione loquitur. Attamen eorum nonnullos pro summa auctoritate correxerat, ut patet. Canon, exempli gratia, apostolorum 27, lectoribus et cantoribus nubendi facultatem impertitur. Adrianus autem scripsit: « Quod lectoribus tantum liceat matrimonium contrahere. » Can. apost. 46 absolute prohibet baptismum hæreticorum ab episcopis, presbyteris, diaconis comprobari. Adrianus explicat: « Episcopus, presbyter baptismum hæreticorum non nomine Trinitatis baptizantium suscipiens datur. » Canon Ancyranus 9 diaconis matrimonium

permittit, si ordinationis tempore continere non posse dixerint. Adrianus emendat: « Diaconi incontinentes deponantur. » Can. Neocæs. 4 gratiæ divini concupiscentiam non consummatam tribuit. Contra Adrianus: « Gratiæ divini non imputetur, si desiderata libido non periclitur. » Can. Antioch. 10 chorepiscopis permittit ut ordinent lectores, subdiaconos et exorcistas. Adrianus: « Chorepiscopi ordines inferiores usque ad subdiaconatum dare non possunt. » Ejusdem concilii 12 de episcopis et clericis post iteratum iudicium iterum ad imperatorem confugientibus repellendis, sic Adrianus recte, et juxta Ecclesiæ regulas: « Clerici damnati si imperatorem adierint, nunquam restituantur. » Quintusdecimus ejusdem concilii canon apostolicæ sedi aperte contrarius omnino omittitur numero tantum apposito. Hic autem expendi Adriani codicem finem facio; nam hucusque allata hallucinationem eorum patefaciunt, qui Compendii volunt auctorem quemdam alium; Adrianum vero canones totos expansos tribuisse Carolo: quasi vero emendationes, ac variationes ejusmodi ab alio quam a pontifice potuissent fieri.

XVIII. Ad canonem quintum decimum quod attinet, silentio præterire non debeat, cur illum Adrianus omnino omiserit. Appellationibus ad sanctam sedem ille scilicet adversatur, quibus nulla Occidentalis Ecclesiæ pars, ne Africa quidem, post agnitos Sardienses canones, refragabatur jam inde a quinto Ecclesiæ sæculo. Jam vero canon iste ipse, cujus Adrianus ne verbum quidem pronuntiat, una cum quarto ejusdem **36** concilii, et duobus apostolorum dolo malo est subjectus epistolæ Joannis II in causa Contumeliosi Regiensis episcopi; eamque ex variis codicibus inconstanter istas merces exhibentibus, præcipue ex uno Rhemensi Sirmondus in lucem protulit, tanto cum successu, ut Justellus Cassio ori auctoritate, et hujus epistolæ, collectionem Dionysianam ab ipsa origine receptam velit ab apostolica sede (*Pref. ad Cod. univ. Eccl.* p. 19). D. inde sequitur: « Atque hæc est prima et antiquissima decretalium pontificum collectio, quæ Liber Decretorum dicta est a Zacharia papa, epistola ad Pippinum, etc. » Postremo ex decretalibus, et canonibus (memorata editione a Wendelstino facta Moguntia: an. 1525, aliaque Lutetiæ Parisiorum) decernit: « Atque ipse est codex canonum, qui ab Adriano I papa Carolo Magno regi Romæ oblati est anno 805 (erat tum pontifex Leo III, qui ante annos decem Adriano successerat) ad usum Ecclesiarum Occidentalium.... Atque hi sunt canones et decreta, quibus in judiciis ecclesiasticis Romana usa est Ecclesia, ut testatur Leo IV papa, qui concilia ipsa et pontificum decreta, quæ hoc codice Romano continebantur, recenset. » I a ignotæ suppositionis a viro doctissimo Sirmondo evulgatæ pessimo publico, unico præsidio fultus vir æque doctissimus Christophorus Justellus Natalem secum traxit, minoresque alios: et uno verbo jus apostolicæ sedis super levissimo isto fundamento collocavit, plaudentibus cæteris.

XIX. Jam dixi controversiam ejusmodi nec loco nec tempori convenire: fundamentum tantummodo diruendum suscepi, quod mihi videor perfecisse. Cæterum parum scite Justellus Cassiodori auctoritate nititur ut sanctæ sedi tribuat collectionem Dionysianam in judiciis. Cassiodorus enim (tam longe est, ut naturam illam et collectioni ascribat) qui Dionysio familiarissime usus erat, ejus virtutibus, atque exemplis, fortasse etiam consiliis motus monasterium in suo fundo prope Schylaciun ulterioris Calabriae oppidum condidit, vitamque monasticam et ipse est amplexus. Ea occasione collectionem Dionysianam transcribi fecit suisque monachis legendam suavit: quod ut efficacius faceret, Romæ etiam passim legi testatus est. Verba ipsa ejus proferam, ne veritati videar fucum facere (*De Divin. lect.* cap. 23): « Petitus a Stephano episcopo Salomitano ex Græcia

exemplaribus canones ecclesiasticos moribus suis, ut erat planus atque disertus, magna eloquentiâ luce composuit, quos hodie usu celeberrimo Ecclesia Romana complectitur. Hos etiam oportet vos assidue legere, ne videamini tam **37** salutare ecclesiasticas regulas culpabiliter ignorare. Dogmaticum hic, sive moralem librum animis, Christianorum informandis ad catholicam disciplinam, qualis tunc credebatur, a Cassiodoro describi comperimus est: quamvis alium finem sibi proposuerit Dionysius, Salonitanum nempe episcopum instituendum ad ecclesiasticas regulas tum quæ in conciliis decretæ fuerant, tum quæ minus certæ apud nonnullos erant in pretio, ut idem testatur in præfatione. Apostolicæ autem sedi, quæ regulas, seu canones illos nonnisi post duo secula amplecti cœpit, neque Dionysius, neque Cassiodorus fuisse usui affirmant, aut affirmare possunt. Falso igitur jus vetus in ea collectione statuitur.

XX. Nec prætereundum quod Cassiodorus de canonibus tantum agit: decretales quippe epistolas constat, a Dionysio postea collectas, ut Juliano presbyteri cardinali morem gereret, cuius maxima cura erat quæ ad ecclesiasticam disciplinam pertinerent inquirere, quod Dionysius idem testatur. Quæ vero est ejusmodi collectio, privata auctoritate facta, sacræque bibliothecæ foris minime excussis? Exstant inde scilicet præcipuæ sancti Leonis epistolæ ad episcopos, et principes conscriptæ anno 449, in magna ea commotione totius Orientis ob hæresim Eutycheis, inque iis duæ celebres ad Flavianum, octava et decima omnium celeberrimæ de qua concilium sub Gelasio ita decrevit non multo ante Dionysii adventum Romam: « Cujus textum quispiam si usque ad unum iota disputaverit, et non eam in omnibus venerabiliter receperit, anathema sit. » (Labbe, *Concil. tom. IV, pag. 1265*). De Siricii, Innocentii, Gelasii (cujus nonam tantummodo collector novit) decretalibus litteris a collectione exsulantibus nihil dico. Unum id tacere non possum, quod quæ ad astruenda fidei dogmata, ad Romani pontificis potestatem, ad Ecclesiæ universæ regimen et ad potissima disciplinæ momenta pertinent, ea omnia a collectione absunt, ut sedulo eam expendenti palam fiet. Quare doctissimos illos viros Justellum et cæteros collectionum ingenium ac finem assecutos non esse vix crediderim. De ingenio quippe luculenter Cresconius Liberino episcopo, ubi ait Ferrandum quem ipse sequitur, « Inductorum, quorum est maxima multitudo, in eodem opere studium probatur, ut ita dixerim, sequestrasse..... ea condiscere valentibus et volentibus dubitationis ambagem auferre, ut eorum plena instructio non ex difficultate scriptoris, sed ex desidia jam dependeat lectoris..... probabili examinatione consiliascat, utrum ex severitate, an ex lenitate suum animum debeat moderari *Bibl. vet. J., tom. I, p. 456*. »

38 XXI. Ex quibus non obscure patet, collectiones omnes usque ad octavum Ecclesiæ sæculum (nam Cresconius in septimi extremo scribebat) tam quæ generales erant canonum, quam quæ penitentiales tantam continebant, publicam utilitatem spectasse, ac proinde illarum finem fuisse instructionem cleri, et quorumcumque fidelium. Cujus rei locupletissimum habemus testem Martinum Bracarensem, qui ad suam collectionem, præ aliis hæc præfatur: Propterea in ipsis canonibus aliqua simplicioribus videntur obscura: ideo visum est, ut cum omni diligentia et ea quæ per translatores obscurius dicta sunt, et ea quæ per scriptores sunt immutata, simplicius et emendatius restaurarem. Id primum observans, ut illa quæ ad episcopos, vel universum clerum pertineat, in parte conscripta sint: similiter et quæ ad laicos pertinent, simul sint adumata: ut de quo capitulo scire aliquis voluerit, possit celerius invenire (Labbe, *Conc. tom. VI, p. 1381*). Hæc profecto causa est cur nullam canonum collectionem sanctæ sedi oblatam videre erit. Non enim

A hujusmodi rivulis indigebat, cui fontes ipsi præsto erant in sacra bibliotheca, quos in omnibus causis eam adiisse per suos scrinariarios comperitum erit, modo, recentiorum disputationibus omissis, diligenter consulantur concilia, epistolæ pontificiæ, et cætera monumenta vetera, quæ typis mandata exstant. Et Christophorus Justellus, eumque secuti tot alii, juris licet peritissimi, haud morati esse videntur: quippe qui unum sibi proposuerunt, ut præpropere suum codicem canonum appingentes sanctæ sedi, jus hujus vetus stabilirent, unde novum admodum discrepare ostenderent.

XXII. Utinam barbaries per Italiam longe lateque effusa Romana etiam non hebetasset ingenia! Non enim scrinariarii, tædio forsitan laboris, nisi fallor, compendiarium illam viam a Gregorio etiam III monstratam, proposuissent Zachariæ, quam postmodum Stephanus et successores terere non dubitarunt. Haud dubie mos antiquus bibliothecam consulendi in desuetudinem sensim non abisset; ita ut sæculi unius spatio Canon, seu Codex canonum a Leone IV laudatus, ut supra aiebam, in episcoporum causis, rebusque ad disciplinam pertinentibus fere unus esset usui: et, quod magis dolendum, Joannes VIII, nono sæculo declinante, constitutione nimis effusa sanxit, Anastasio teste (*Pref. in Conc. Nic. II*), ut canones et decreta omnia acciperentur quæ fidei, moribus, sanctæque sedis institutis minime adversarentur. Verba ipsa bibliothecarii pontificem alloquentis proferam: « Apostolatu vestro decernente, non solum illos solos 50 canones Ecclesia recipit, sed et omnes eorum, **39** utpote Spiritus sancti, tubarum, quin et omnium omnino probabilium Patrum, et sanctorum conciliorum regulas et institutiones admittit illas duntaxat, quæ nec recte fidei, nec prohibis moribus obstant, sed nec sedis Romanæ decretis ad modicum quid resultant. » Quamvis enim suppositæ istæ merces in Canonem relatæ nunquam fuerint ab apostolica sede, usus tamen earum permissus altissimum vulnus disciplinæ infixit, quod ferreo sæculo decimo exputruit, nec nisi post diuturna remedia cicatricem obduxit. Arsam præterea dedit Petro de Marca et Natali, ut tam multa de jure veteri et novo extra aleam disputarent. Quorum omnium fons est epistola hæc Zachariæ, quam modo subjiciam omnium oculis.

XXIII. Ex brevibus eidem notis appositis plura iis suppetent, quæ mihi visa sunt præmonenda. Duo hic adficiam, quorum unum patefacit Collectionis usum apostolicæ sedis decretis adversantia suppeditasse: alterum vero opinionis Sirmondi falsitatem magis magisque ostendit. Primo igitur Franci rogant cap. 11: « Qui clerici etiam ab uxoriis abstinere debeant? » Reponit Zacharias auctoritate can. Afr. 37: « Episcopos, presbyteros, diaconos debere continere, alios non cogi. » Id vero cum decreto sancti Gregorii pugnat, qui exeunte sexto sæculo continentiam injunxerat etiam subdiaconis per totum Occidentem. D En verba ejus Venantio Lunensi episcopo rescribentis (lib. IV, ep. 16, 17): « Subdiaconi quoque, quos similis culpa constringit, ab officio suo irrevocabili-ter depositi, inter laicos communionem accipiant. » Item metropolitæ Mediolanensi: « similiter etiam et tres subdiaconos, quos fraternitas vestra lapsos innotuit, a suo semper vacare, ac decernimus privatos esse officio: quibus nihil aliud quam inter laicos sacra est præbenda communio. » Pugnantiam hujusmodi conciliat Thomassinus (*Benef. l. XI, c. 63, n. 10*) aiens, post annos 150, Gregorii decretum adhuc vacillasse, et parum constanter servatum esse. At bona cum ejus venia non vacillabat decretum; inducta collectio hujusmodi contraria decreta suppeditabat. Et nisi etiam ipse Sirmondo habuisset fidem, rem novam a Zacharia proferri sensisset apostolicæ sedi contrariam, quia primus deseruit viam a prædecessoribus tritam. Perinde esse videtur de can. apost. 27, reposito consultationi 18. « Qui clerici

uxores sortiri debeant, » ab Ecclesiæ enim Romanæ disciplina abhorret.

XXIV. Alterum capit, unde suppositio patet subjectorum canonum epistolæ Joannis II est responsio ad consultat. 2. « De episcopis presbyteris, 40 diaconibus damnatis, » quæ cum causa Contumeliosi coavenit. Zacharias enim reponit unicuique canonem apostolor. 29, omissis cæteris. Si autem Joannes anno 534 antequam Italiam barbaries invaderet, duos apostolorum canones, totidem Antiochenos adiciens, horum postremum, qui est 15 contra appellationes ad sanctam sedem, adhibere non esset veritus, quidni Zacharias, barbarie jam undique effusa, qui præterea canones alios sanctæ sedi contrarios se adhibuisse non sensit, aut hunc, aut ex aliis aliquem in causa eadem attulit? Cum præsertim Cresconio duce Dionysianam percurreret collectionem? Quia scilicet tam in contumeliosi persimili causa, quam hac in consultatione, Antiocheni canones abs re erant, et solum ad impostoris molimina accommodati, ejus patria et ætas quæri debent in provinciis Rhenensi, et Moguntinâ post Ludovici Pii exaurationem: occurrant enim cum Hincmaro episcopi alii plures appellationum osos. Sed de his alibi clarius. Audiatur nunc Zacharias ipse singillatim probans quæ hucusque sunt dicta.

III.

41 ITEM EPISTOLA a ZACHARIÆ PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM MISSA,

Quæ prætitulata est sub majorum domus nomine, eo quod nondum in regis dignitate esset elevatus, una cum capitulis suis consultis; etiam [Lamb., Gent., a jam] dicto domno Pippino, vel sacerdotibus in partibus Franciæ, qualiter respondendum, scripsit jam dictus pontifex.

[Ann. Dom. 748, Cod. Can. v, chron. 3.]

ARGUMENTUM. — Consultationi Pippini principis, et Francorum capitulis septem et viginti ecclesiæ illius pessumdatæ depravatam disciplinam, presulumque et cleri inscitiam patefacienti, singillatim respondet novo exemplo per canones versionis Dionysianæ juxta Breviar. Cresconii, antiquo sanctæ sedis more collectiones canonum aversantis non penitus derelicto.

^b Domno excellentissimo atque Christianissimo Pippino majori domus, seu dilectissimis nostris universis episcopis ecclesiarum, et religiosis abbatibus, atque cunctis Dominum timentibus principibus, in regione Francorum constitutis, Zacharias episcopus sanctæ Dei catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ in Domino salutem; gratia vobis et pax a Deo Patre omnipotente, et Domino Jesu Christo unico Filio ejus, et ab Spiritu sancto ministretur ^c.

Gaudio magno gaudemus in Domino, addiscentes

^a Pontifex creatus anno salutis 741, obiit 752. GRETS.

^b Ætas hujus epistolæ figenda cum Coitio an. 748, nisi forte sub finem 747 data fuit. Nam Pagii contraria opinio, datam nimirum Januar. mense 747, corrumpit ex ipsa inscriptione ad Pippinum, penes quem summa rerum erat. Nam Carolomannus eod. an. 747 per Zachariæ manus monachum induerat, ut habent Annal. Fulden. Baron. eam refert ad an. 744, et ibi pag. n. 3, Coitium nequidquam arguit. Mansius (ad pag. 747, n. 2.) conjectura ex documentis assequitur Carolomannum ex Francia profectum esse post diem 6, Jun. GENN.

^c Ex. lat. ton. IX Bar., an. 744, et Cent. 8, c. 10. Id.

A per relationem submississimi et a Deo servati prædicti filii nostri Pippini vestram omnium bonam conversationem, et quod in bonis et Deo placitis dispositionibus, unanimes atque cooperatores estis. Ita [Lamb. add. ut] et Ecclesiæ Dei et venerabilia loca per universam vestram provinciam ⁴² sita, atque earum præsules sacerdotes et religiosi abbates, ut condecet, in sancto habitu et conversatione sacerdotali conservetis [Lamb., conversetis], vacantes orationibus, insistentes precibus ad implorandam divinam potentiam, et cœlestium victoriam tribuendam adversus paganos [Lamb., Gent., paganos] et infideles ^d gentes propugnatoribus vestris. Etenim vobis in vera confessione et simplici corde ad Dominum accedentibus, sicut Moyses, ille amicus Dei, orando pugnabat B (Exod. xvii), et Jesu Nave [Baron. et Centur., et Jonathas] cum populo Israel bella Domini præliando, vincebat, ita et vos agere oportet, charissimi mihi, ut sitis adjuutores populo vestro orando, et bonis actibus inherendo, declinantes a curis et negotiis sæcularibus. Scriptum est enim: *Vacate et videte, quoniam suavis est Dominus (Psal. xlv).* Et iterum: *Accedite ad eum, et illuminamini, et vultus vestri non erubescunt (Ps. xxxiii).*

Principes et sæculares homines atque bellatores convenit curam habere et sollicitudinem contra inimicorum astutiam, et provinciæ defensionem; præsulibus vero, sacerdotibus atque Dei servis pertinet salutaribus consiliis et orationibus vacare, ut vobis orantibus, et illis bellantibus, Deo præstante, provincia salva persistat, fiatque vobis in salutem, laudem et mercedem perpetuam. Ex hoc quippe præsulatus vester apparebit in sanctitate, et principatus dilecti filii nostri Pippini approbabit [Gent., approbabit] per subjectorum potestatem et bonum dispositum. Itaque ut flagitavit a nobis, cum vestro consultu, superius effatus filius noster Pippinus, ut de omnibus capitulis, quibus innotuit, responsum demus, in quantum Domino dante valeamus, de unoquoque capitulo inferius conscriptum, juxta quod a sanctis Patribus traditum habemus, et sacrorum canonum sauxit auctoritas ^e, etiam et nos quod Deo inspirante apostolica auctoritate decernere potuimus, mandavimus in responsis.

D ⁴³ Primum capitulum: « Quomodo honorari debeat metropolitanus episcopus a chorepiscopis et parochialibus presbyteris. » In canone sanctorum apostolorum capitulo tricesimo quinto scriptum est: « Epi-

^d Saxones puta continuis bellis petitos, quod pontifex et sanctus Bonif. litteris (Codd. Bonif.) et Carolomanni viva voce probe norat: hi enim pagani erant et infideles.

^e In specialis a Deo constituti, ut vigilantie nostræ diligentiam comprobantes, et quæ coercenda sunt rescemus, et quæ observanda sunt sanciamus; aiebat Cœlestinus episcopus Viennens. et Narbonens. [ep. xi]. Ita nunc Zachar. omnibus episcopis Franciæ; summa enim Petri successorum auctoritas nullis canonum et decretorum collectionibus præscribitur; quibus, tametsi utitur brevitalis ergo, de suo tamen opportune addit, quæ Franciæ tum temporis erant opus, ut videbimus.

scopus gentium singularum scire convenit quis inter eos primus habeatur, quem velut caput existiment, et nihil amplius, præter ejus conscientiam, gerant; cum illi soli singula [*Lamb., Gent., quam illa sola singula*], quæ parochiæ propriæ, et villis quæ sub ea [*Lamb. add. sunt*], competant; sed nec ille præter omnium conscientiam faciat aliquid. Sic enim unanimitas erit, et glorificabitur Deus per Christum in Spiritu sancto. »

Item in canone Antiocheni concilii capitulo nono continet [*Lamb., Gent., continetur*] ita: « Per singulas regiones episcopos convenit nosse metropolitanum episcopam totius provinciæ sollicitudinem gerere, propter quod ad metropolim omnes undique qui negotia videntur habere concurrent [*Lamb., concurrere debent*]; unde placuit eum et honore præcellere, et nihil amplius, præter eum, cæteros episcopos agere, secundum antiquam a Patribus nostris regulam constitutam, nisi ea tantum quæ ad suam diocesim pertinent possessionesque subjectas. Unusquisque enim episcopus habeat suæ parochiæ potestatem, ut regat juxta reverentiam singulis competentem, et providentiam gerat omnis possessionis quæ sub omni [*Lamb. add. ejus*] est potestate. Item, ut presbyteros et diaconos ordinet; et singula suo judicio comprehendat. Amplius autem nil agere tentet præter antistitem metropolitanum. Nec metropolitanus aliquid gerat », sine cæterorum sacerdotum consilio. »

Item ex libro Decretorum beati Leonis papæ capitulo 32 continetur: « Igitur secundum sanctorum Patrum canones Spiritu Dei conditos, et totius mundi reverentia consecratos, metropolitanos singularum provinciarum episcopos, quibus ex delegatione nostra fraternitatis tuæ cura, prætenditur, jus tradiæ sibi antiquitas dignitatis intemeratum habere decernimus, ita ut a regulis præstitutis nulla aut negligentia, aut præsumptione discedant, aut in habitu, aut in ingressu 44 sanctitatis ». Nam et nos ab apostolica auctoritate subjungimus ut episcopus juxta dignitatem suam indumentis utatur; simili modo presbyteri

^a Gent. habet: *antefatum metropolitanum. Nec metropolitanus gerat*; et movet vocem aliquid aliam manu, ut videre est, et recentiori atramento interpositum esse.

^b Verba hæc: *aut in habitu, aut in ingressu sanctitatis*, non leguntur in Leonis epist. (84, cap. 2). In iis, quæ mox decernit notandum quod octavo etiam sæculo monachismus erat uniformis, et vitæ genere distinguebatur a clero, Holsten. (*Ad Cod. Reg. præf. c. 3*), quanquam eod. tempore sancti Bonifacii opera ordo sancti Benedicti propagaretur in Francorum regno. Præterea notandum parochos in suburbiis constitutos appellari presbyteros cardinales, communi olim nomine episcoporum, presbyterorum, diaconorum, qui alicui addebantur ecclesiæ. Qua ex communione nominis, officii similitudinem parum scire aliqui deducunt in sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalibus.

^c De chorepiscopis uberrime Thomassin (*De Benef. t. II, c. 1*). Responsio pontificis ad hoc primum caput aptissima: nam de metropolitana præstantia alios inter episcopos auctoritate canonum et decretorum loquitur, et chorepiscoporum munia patefacit; sic arrogantiam chorepiscoporum illudit. Si siqui-

cardinales, et qui [*Lamb., Gent., et si*] monachica vita velle habeant vivendi, plebi quidem sibi subjectæ præclariori veste induti debitum prædicationis persolvant, et in secreto propositum servent sui cordis; ut qui videt in abscondito Deus, reddat illis in palam. Scriptum quippe est: *Quæ dicitis in cordibus vestris, et in cubilibus vestris compungimini* (Ps. 14). Non enim nos honor commendat vestium, sed splendor animarum.

Monachi vero lanæa indumenta, juxta normam et regulam monachicæ disciplinæ, atque traditionem sanctorum probabilium Patrum, sine intermissione utantur. Si enim abrenuntiantes ea quæ sæculi sunt, tota se Deo intentione contulerunt, de omnibus licitis [*Lamb., Gent., illicitis*] debent abstinere, ut quantum corpori suo sustinuerint laborem, tantum remunerationis præmium a Deo percipere mereantur. Apostolis quippe divinum datum est mandatum, duas tunicas non habendi (*Matth. x*). Tunicas dixit Christus, utique lanæas, non lineas; qui ergo obedierit Dominico præcepto, bonis actibus inhærens, habebit vitam æternam.

Item ex canone Antiocheni concilii capitulo decimo, de his qui vocantur chorepiscopi decretum est: « Qui in vicis, vel possessionibus chorepiscopi nominantur, quamvis manus impositionem episcoporum perceperint, et ut episcopi consecrati sint, tamen sanctæ synodo placuit, ut modum proprium recognoscant, et gubernent subjectas sibi ecclesias, earumque moderamine curaque contenti sint; ordinent 45 etiam lectores, et subdiaconos, atque exorcistas, quibus promotiones istæ sufficiant. Nec presbyterum vero, nec diaconum audeant ordinare præter civitatis episcopum, cui ipse cum possessione subjectus est. Si quis autem transgredi statuta tentaverit, depositus, quo utebatur honore privetur. Chorepiscopum vero civitatis episcopus ordinet, cui ille subjectus est. »

Secundo capitulo de episcopis presbyteris, et diaconibus damnatis, quo pristinum officium usurpare

dem cum aliud non essent quam vicarii foranei episcoporum, his dignitate pares esse ambiebant: idcirco quærunt quomodo metropolitanas debeat honorare. Procedente tempore eo usque petulantia eorum crevit, ut Leo III et Carolus Magnus hunc hierarchiæ ordinem in Francia extinguere necesse habuerint. (*Vide Capitular. lib. VI, cap. 119; lib. VII, cap. 187, 325, 328*) presbyteros etiam et diaconos ordinare præsumperant (*Labbe, Concilior. tom. VII, p. 1169 seqq.*). De iisdem iterum sermo est infra, cap. 4.

^d Sanctus Cyprianus (ep. 58) episcopos lapsos ait ad penitentiam quidem posse admitti, ab ordinatione autem cleri, atque sacerdotali honore prohiberi. Sanctus Basil. (can. 51): *Canonem indefinite ediderunt, unam in eos qui lapsi sunt pœnam decerni jubentes, a ministerio scilicet motionem*. Hieronymus (*Adv. Jovin. lib. 1*): *Non posse esse episcopum qui in episcopatu filios faciat: alioquin, etc.* Præterea Siricius ad Himer., c. 7; sanctus Innocentius ad Victricium cap. 9, ad Exsuperium c. 1, et Leo Magnus epist. ad Rusticum cap. 2, suppeditassent quæ tempori magis congrua erant, nisi hac nova via incedere maluisset.

non debeant: Ex libro Canonum sanctorum apostolorum capitulo vicesimo nono dictum est: « Si quis episcopus aut diaconus depositus juste super certis criminibus, ausus fuerit attrahere ministerium dudum sibi commissum, hic ab Ecclesia penitus abscindatur. »

Tertium capitulum de presbyteris ^a superveniens [Greta., superbientibus] ex concilio Carthaginense capite undecimo: « Si quis presbyter contra episcopum suum inflatus schisma fecerit, anathema sit. Ab universis episcopis dictum est ^b: Si quis presbyter a praeposito suo correptus fuerit, debet utique apud vicinos episcopos conqueri, ut ab ipsis ejus causa possit audiri, ac per ipsos suo episcopo reconciliari; quod nisi fecerit, sed superbia, quod absit, inflatus, secernendo se ab episcopi sui communionem subluserit, ac separatim cum aliquibus [Lamb. add. schisma] faciens, sacrificium Deo obtulerit, anathema habeatur, et locum amittat. Si querimoniam justam adversus episcopum non habuerit, inquirendum erit. »

Quartum capitulum de presbyteris agrorum, quam obedientiam debeant exhibere episcopis et presbyteris cardinalibus ex concilio Neocæsariensi capitulo 13 ita continetur: « Presbyteri ruri et in ecclesia ^c civitatis, episcopo praesente, vel presbyteris urbis ^d ipsius, offerre non possunt, nec panem sanctificationem dare calicemque porrigere. Si vero absentes hi fuerint, et ad dandam orationem vocentur, soli dare debeant. Chorepiscopi quoque ad exemplum quidem et formam septuaginta videtur esse [Lamb., Gent., videntur esse]; ut quod ministraverunt ^d propter studium quod erga pauperes exhibent, honorentur. »

Quintum capitulum de monachis, id est, ancillis Dei, de quibus flagitatum est, si liceat eas ad missarum solemnias, aut sabbato sancto publice lectiones legere, et ad missas psallere, aut alleluia, vel responsorium. De his in libro Decretorum beati Gelasii papae cap. 23 ^e destinatum est: *Quod nefas sit feminas*

^a Capitular. (lib. 1, c. 37) et Labbæi (Concil. tom. VII, p. 978) hoc caput ita conceptum videtur: *ut nullus presbyter contra suum episcopum superbire audeat*. Neque undecimum duntaxat can. Carthag. invenies, sed et decimum, et apostolor. 52.

^b Lamb. habet: *dictum est anathema*. Post verba *dictum est*, ait Gentilotus, sequitur in ms., ad marg. quidem, si non eadem, saltem antiquissima manu scriptum, *anathema sit*.

^c Lamb. et Gent.: *presbyteri ruri in ecclesia*; a Tengenagelio emendatum esse ruri et admonet Gentilotus.

^d Lambecius legit *ut comministri autem*, ut est in versione Dionysiana: cum autem Tengenag. et Gentilot. nihil mutant, ita esse in cod. ms. tenendum est.

^e Mendosus numerus: nam vel Dionysio, qui hanc unam in suam collect. retulit, est cap. 26. Huc respexit Constant. (Rom. Pont. ep. tom. I, p. 85) licet Bonifacio Mogunt. tribuat interrogationem. Certe hac Zachariae auctoritate decretum Soteri tributum de monachis, nomine tum ignoto, quod item Bonifacio I ascribitur, utriusque in lib. Pontificali, evertit: se nil antiquius nosse aieni can. 44 Laodic. *Quod non oporteat mulieres ingredi ad altare*. Vide plura

sacris altaribus ministrare, vel aliquid ex his, quae virorum sunt officii deputata, praesumere. « Nihilominus impatienter audivimus, tantum divinarum rerum subliisse despectum ^f ut feminae sacris altaribus ministrare firmentur, cunctaque quae non nisi virorum famulatu deputata [Lamb. add. sunt], sexum, cui non competit, exhibere; nisi quod omnium delictorum, quae singulatim perstrinximus, noxiorum reatus [Lamb., Gent., reatus omnis et crimen] eos respicit sacerdotes, qui vel ista committunt, vel committentes minime publicando pravis excessibus se favere significant. »

Sextum capitulum de viduis, si possint in propriis habitaculis suis salvare animas. Item ex eodem libro, cap. 21, ita continetur: ^g *Ut viduae ^h non violentur a pontificibus, et si professam continentiam, proposito mutato, calcaverint, ipsae per [Gent., pro] se rationem Deo pro suis sint actibus reddituræ.* « Nam de viduis sine ulla benedictione ⁱ velandis superius latius, duximus disserendum, quae si propria voluntate professam primi conjugii castitatem, mutabili mente calcaverint, periculi ejus intererit, quali Deum debeat satisfactione placare. Sicut enim si se forsitan continere non poterat secundum Apostolum, nullatenus nubere vetabatur: sic habitam secundum deliberationem ⁱ, promissam Deo pudicitiae fidem debuit custodire. Nos autem nullum talibus laqueum debemus injicere: sed solum adhortationes praemii sempiterni, poenasque proponere divini iudicii, ut nostra sit absoluta conscientia, et illarum pro se rationem Deo reddat intentio. »

Septimum capitulum de laico pellente suam conjugem, ex canone sanctorum apostolorum cap. 48 i. « Si quis laicus uxorem propriam pellens, alteram vel ab alio dimissam duxerit, communionem privetur. »

Octavum capitulum de presbyteris et diaconibus, qui se a ministerio ecclesiastico subtrahunt, et seorsum collectas faciunt, ex canone Antiocheni concilii

ap. eumd. cit. I. Alia tamen est Francor. quaestio; alia pontificis responsio.

^f Gent. dicit Tengenagelium. correxisse *tantam rerum sub... despectum* ponendo *rasura tantum divinarum rerum subiisse*.

^g Alia et hic quaestio, alia solutio: propius rem attingit Nicolaus I (Resp. 87 ad Bulg.). Viduas enim cogendas non esse aieni ad ingrediendum monast. Sciendum est, prosequitur, quoniam aliae sunt virgines sine quibus ad vitam ingredi non possumus, aliae vero sunt, quae non nisi a sponsore requiruntur.

^h Sic habet Tengenagelii qui verba a pontificibus, quae in manuscripto desunt, apposuit. Lamb. legit: *non velentur, et...*; Gent., *violenter*.

ⁱ Lamb., Gent., Bar.: *sic habita secum deliberatione*.

^j Erat concil. Agathen. can. 25, maxime ad rem faciens. Erat praeterea Innoc. epist. ad Exuperium, quae etiam exstat in collectione Dionysiana, ubi praeter aliis Evang. verba afferuntur: *Qui dimiserit uxorem suam, et duxerit aliam, machatur; similiter et qui dimissam duxerit, machatur*. Item can. Afric. 102, seu Milev. II, c. 17, nisi libuisset Graecis regulis adherere.

cap. 5 promulgatum est : « Si quis presbyter aut diaconus episcopum proprium contemnens se ab Ecclesia sequestraverit, et seorsum colligens altare constituat, et commoventi episcopo non acquieverit, nec consentire vel obedire voluerit semel et iterum convocanti, hic damnetur omnimodo, nec ultra remedium consequatur, quia [Lamb. et Gent. add. suam] recipere non potest dignitatem; quod si ecclesiam turbare et sollicitare persistit, tanquam seditiosus per potestates exteras opprimatur. »

Nonum capitulum de clericis et monachis non manentibus in suo proposito, quod interrogatum est, in canone Chalcedonensi cap. 7 decretum est : « Qui semel in clero deputati sunt, aut monachorum vitam expetiverunt, statuimus neque ad militiam, neque ad dignitatem aliquam venire mundanam, aut hoc tentantes, et non agentes poenitentiam, quo minus redire debeant, ad id, quod propter Deum primitus elegerant, anathematizari. »

Decimum capitulum de clericis, qui sunt in ptochiis^b [hospitalibus], monasteriis, atque martyriis, ex canone Chalcedonensi concilii cap. 9 [Lamb., 8] ita decretum est : « Clerici, qui praeficiuntur ptochiis, vel ordinantur in monasteriis, et basilicis martyrum, in episcoporum qui in unaquaque civitate sunt, secundum sanctorum Patrum traditiones, potestate permaneant. Nec per contumaciam ab episcopo suo desint; qui vero audeat evertere huiusmodi formam quocunque modo, nec proprio subiciuntur episcopo, siquidem clerici sunt, canonum correptionibus subjacebunt; si vero laici vel monachi fuerint, communione priventur. »

Undecimum capitulum, qui clerici etiam ab uxoribus abstinere debeant, ex concilio Africano cap. 37 ita continetur : « Præterea, cum de quorundam clericorum, quamvis erga uxore proprias incontinentia referretur, placuit episcopos et presbyteros seu diaconos, secundum propria statuta, etiam ab uxoribus continere; quod nisi fecerint, ab ecclesiastico removeantur officio : ceteros autem clericos ad id non cogi, sed secundum uniuscujusque ecclesiae consuetudinem observari debere. »

^a Lamb., cum manere debeant; Tengn. commonere debeant correxit ponendo quominus redire, et apposuit ad id quod deerat.

^b Xenodochia, seu hospitalia sunt pauperum seniorum, cujusmodi est insigne sancti Michaelis ad Ripam Tiberis Innocentii XII liberalitate excitatum. Pelagium quoque II narrat liber Pontific. domum suam convertisse in ptochium.

^c Dixi in admon. ad hanc epist. hunc canonem traditioni et decretis apostol. sedis adversari. Eam consule (pag. 39). Iis, quæ de Gregorio dixi, adde hæc pauca sancti Leonis ad Anastas. Thessalon. (ep. 84, c. 4). « Ad exhibendam perfectæ continentiae puritatem nec subdiaconibus quidem connubium carnale conceditur : ut et qui habent, sint tanquam non habentes (I Cor. vii), et qui non habent, permaneant singulares. Quod si in hoc ordine, qui quartus a capite est, dignum est custodiri; quanto magis in primo, aut secundo, vel tertio servandum est? »

^d Siricius epist. ad Himer. (cap. 13) monachos morum gravitate, et vitæ ac fidei institutione sancta

duodecimum capitulum, de his, qui uxores aut viros dimittunt, ut sic maneant, ex concilio supra-scripto Africano, cap. 69, ita continetur : « Placuit, ut secundum evangelicam et apostolicam disciplinam, neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito, alteri conjungantur; sed ita maneant, aut sibi invicem reconcilientur; quod si contempserint, ad poenitentiam redigantur. »

49 Decimum tertium capitulum. Inquisitum est, quod monachus, si clericus factus fuerit, quid agi [Bar., agere] debeat. Ex decreto beati Innocentii papæ cap. 17, continetur : « De monachis qui diu morantur in monasteriis, et postea ad clericatus ordinem pervenerint [Lamb. add. statuimus], non debere eos a proprio proposito deviare; aut enim, sicut in monasterio fuit, et quod diu servavit, in meliori gradu positus, amittere non debet; aut si corruptus [Lamb., Gent., hic et infra, corruptus], postea baptizatus, et in monasterio sedens ad clericatus ordinem accedere voluerit, uxorem omnino habere non poterit, quia nec benedici cum sponsa potest, jam antea corruptus; quæ forma servatur in clericis, maxime cum vetus regula hoc habeat, ut quisque corruptus baptizatus, clericus esse voluisset, sponderet se uxorem omnino non ducere. »

Decimum quartum cap. Quod presbyteri, aut diaconi, si in aliquo crimine prolapsi fuerint, non possint per manus impositionem poenitentiae remedium consequi. In decreto beati Leonis papæ, cap. 16, decretum est ita : « Alienum est a consuetudine ecclesiastica, ut qui presbyterali honore, aut diaconii gradu fuerint consecrati, hi pro crimine aliquo suo per manus impositionem remedium accipiant poenitendi; quod sine dubio ex apostolica traditione descendit, secundum quod scriptum est : Sacerdos si peccaverit, quis orabit pro illo? Unde huiusmodi lapsis ad promerendum misericordiam Dei secreta [Lamb., privata; Gent., probata] est expendenda secessio, ubi illis satisfactio fuerit digna, sed [Lamb., si fuerit digna, sit] etiam fructuosa. »

50 Decimum quintum cap. pro eo quod interrogatum est de laicis qui ecclesias in suis proprietatibus commendatos, ad cleri officia promovendos decreverat. Quæritur hic post ejusmodi promotionem quid agendum eis sit? Plena tunc esset responsio, si decretorum Zosimi cap. primum esset additum, quo statuitur monachos ad episcopale culmen pervenire posse per gradus exorcistæ, acolyti, subdiaconi, diaconi, ac presbyteri (Ad Easch. cap. 1). Inde autem Coustantio (l. cit., p. 970) novum suppetit argumentum adversus constitutum Silvestri, quo ostiarius gradibus præpropere accensetur.

^e Ead. epist. (cap. 14) Siricius cleri omnis exemplo usus erat ad removendos laicos a clericatus honore : « Sicut poenitentiam agere cuiquam non conceditur clericorum, ita et post poenitentiam et reconciliationem nulli unquam laico liceat honorem clericatus adipisci. » Ante Leonem concil. Carthag. v can. 11, de presbyteris et diaconis idem sanxerat. Cum autem is canon a cod. Afric. absit, Cresconium latuit, quo duce utitur Zacharias. Hanc disciplinam cleri generalem ad solos diaconos et presbyteros reductam, videsis ap. Coustant (cit. l., p. 636).

bus construunt, quis ipsos [*Lamb., Gent., ipsas*] debeat regere, aut gubernare. * A sanctis Patribus ita statutum est, et in præceptis apostolicis continetur. Juxta petitoris imploratum, ut si in quolibet fundo cujuscunque juris oratorium sive basilica fuerit constructa, pro ejus devotione in honorem cujuscunque sancti, in cujus episcopi parochia fuerit fundatum oratorium aut basilica, percepta primitus donatione legitima, id est præstantem [*Lamb., Bar., præstante*] tot, gestisque municipalibus allegatis, prædictum oratorium per missas publicas solemniter consecratis, ita ut in eodem loco nec futuris temporibus baptisteria construantur, nec presbyter constituatur cardinalis; sed et si missas ibi facere [*Lamb., Gent., si missus sibi forte*] maluerit, ab episcopo noverit presbyterum, postulandum; quatenus nihil tale a quolibet alio sacerdote nullatenus [*Lamb., ullatenus*] resistatur, nisi ab episcopo fuerit ordinatum *.

Sextum decimum capitulum de clericis qui proprias ecclesias relinquunt, quid de eis agi debeat, ex canone sanctorum apostolorum, cap. 15, ita continetur: « Si quis presbyter, aut diaconus, aut quilibet de numero clericorum relinquens propriam parochiam pergat ad alienam, et omnino presbyter declinans [*Lamb., omnino declinans præter*] episcopi sui conscientiam in aliena parochia commoretur, hunc ulterius ministrare non patimur, præcipue si vocatus ab episcopo redire contempserit, in sua inquietudine perseverans. Tamen tanquam laicus ibi communicet b. »

* A Collectione recedit hoc cap. suorumque prædecessorum decretis insistit. Sanctus Greg. Magnus ad Benenatum episc. Fundarit. (lib. vii, ep. 85), ad Decimum episc. Lilybetan. (l. viii, ep. 63) et ad Passivum episc. Firman. (lib. xi, ep. 20) luculenter hac de re. Binas Pelagii I litteras quinquaginta fere annis antiquiores profert Holsten. (*Coll. Rom. part. 1, p. 234 seq.*) ex collectione card. Deusdedit, quæ eadem formulæ continentur. Zachariæ autem avo liber Diurnus Romm. Pont. suppeditabat formulam (Garuer. cap. 5, tit. 3 et seq.); at sanctorum Patrum decreta hic laudata haud suppetebant ex Diurno. Plura ex iis sunt ap. Gratianum (dist. 1, *de Consecr.*), spuria tamen nonnulla certis in crinista, quæ ab eruditissimis secerni facile possunt. Mabill., *Mus. Ital. tom. II (Comm. præv. p. xix)*, ex Gregorii epistolis quinque omnino capita educit: 1, ut nullum corpus ibi sit humatum quod Zacharias præterit, tanquam abs re; 2, ut dos sufficiens assignetur; 3, ut nullum ibi baptisterium constituatur; 4, ut nullus ibidem presbyter incardinetur; 5, ut nullæ in eo fiant misse publicæ, sed presbyter ab episcopo postuletur pro misse celebratione. Eadem hic, præter primum, enumerantur.

b Domi querenda erat responsio. Eorum siquidem majores (*Conc. Arel. an. 514, can. 21*) una cum aliis episcopis decreverant: « De presbyteris, aut diaconibus qui solent dimittere loca sua in quibus ordinati sunt, et ad alia loca se transferunt, placuit, ut eis locis ministrent, quibus præfixi sunt. Quod si relictis locis suis ad alium se locum transferre voluerint, deponantur. » Perinde concil. Arel. II (*can. 23*). Vide Nicænos canones 15 et 16, et Gelas. decret. 23.

c *Lamb., in eodem canone sanctorum apostolorum, cap. 16.*

d Laudati canones Nicæni, et Gelasii decretum (ep. 9, c. 23) huc etiam spectant.

51 Decimum septimum capitulum. Item pro episcopis, qui alterius clericos susceperint, ut excommunicentur, in eodem concilio cap. 16 c, continetur: Episcopus vero, apud quem memoratus esse consiterit, contra eos decretam cessationem pro nihilo reputans, tanquam clericos forte susceperit, velut magister inquietudinis communionem privetur d. »

Decimum octavum capitulum, qui clerici uxores sortiri debeant in 27 ° cap. canonum sanctorum apostolorum decretum est: « Innuptis autem, qui ad clerum proveci sunt, præcipimus, ut si voluerint, uxores accipiant, sed lectores cantoresque tantummodo f. »

Nonum decimum capitulum, ut nullus presbyter aut diaconus sine commendatitiis epistolis suscipiatur, in eodem canone sanctorum apostolorum [*Lamb. add. cap. 34*] continetur: « Nullus episcoporum peregrinorum, aut presbyterorum, seu diaconorum sine commendatitiis suscipiatur epistolis; et cum scripta detulerint, discutiantur attentius, et ita suscipiantur, si prædicatores pietatis exstiterint. Sin minus, neque necessaria subministrentur eis, et ad communionem nullatenus admittantur, quia a surreptione multa proveniunt g. »

52 Vicesimum capitulum de virginibus velatis, si deviaerint, quid de illis agendum sit: in libro Decretorum beati Innocentii papæ, cap. 14 [*Lamb., 19*], assertum est: « Quæ Christo spiritualiter nubunt, et a sacerdote velantur, si postea vel publice nupserint, vel se clanculo corrupserint, non eas admittendas

g In 2 et 7, sic et Cent.

f Hic canon ab Ecclesiæ Romanæ disciplina abhorret, tum quia cantores inter ordium gradus non novit, tum quia varios ecclesiarum mores in Occidente esse non ignorabat, ad clerici minoris conjugia quod attinet. In Gallia præsertim Agathense concil. (*can. 39*). « Presbyteri, ait, diacones, subdiacones, vel deinceps, quibus ducendi uxores licentia non est, etiam alienarum nuptiarum vitent convivia. » Vile Thomassin. (l. 1, 2, c. 62) qui minoribus etiam clericis interdicti nuptiis, post ordinationem inde colligit. Erat præterea concil. Chalced. (*can. 14*) hand generalem statuens disciplinam, et psalmistas habens, juxta Dionysian. versionem, pro cantores, quod nomen Rom. Ecclesiam minus decebat: « Quoniam in quibusdam provinciis concessum est lectoribus et psalmistis uxores ducere. »

g Canones Laodiceni 41 et 42, Antioch. 7, nimia brevitate laborant, idcirco Apostolor. 34 reponitur, licet quæstioni minus aptum. Chalcedonen. etiam 15 clerum omnem amplectitur. Aliis apiorum ad Francorum quæsitæ erat can. Agathen. 52: « Presbytero, aut diacono, vel clerico sine antistitis sui epistolis ambulanti communionem nullus impendat. » Non eniui de episcopis quærebant, qui sine metropolitani formata ab ecclesiis suis discedere non poterant: « Nullus episcoporum naviget sine formata primatis (Cod. Can. Afr. 56). Sed de presbyteris » et diaconis, qui a suo episcopo accipere debebant formatas (*can. Afr. 106*), tametsi Antioch. concil. (*can. 8*) etiam chorepiscopis hanc facultatem præbeat. In Gallis ex Zosimi privilegio (*ep. 1, c. 1*) Arelatensis metropolitæ erat, formatas « ex quilibet Galliar. parte sub quolibet ecclesiastico gradu » discedentibus concedere. At Zachariæ temporibus Gallicanæ Ecclesiæ status nullus fere erat, antiquatæ metropoles, disciplina omnibus pessumdata.

esse ad agenda[m] p[œ]nitentiam, nisi is cui se conjunxerant, de mundo recesserit; si enim de hominibus hæc ratio custoditur, quæcunque, vivente viro, alteri nupserit, habeatur adultera, nec ei agendi p[œ]nitentiam licentia concedatur, nisi unus ex his fuerit defunctus: quanto magis de illa tenenda est, quæ ante immortalis se sponso conjunxerat, et postea humanas ad nuptias migravit *.)

Vicesimum primum capitulum, idem de non velatis virginibus, si deviaverint, in eodem libro 20 cap. continetur: « Hæc vero, quæ nondum sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginali semper se simulaverunt permanere, licet velatæ non fuerint, si forte nupserint, his agenda aliquando tempore p[œ]nitentia est, quia sponsio ejus Domino tenebatur b. Si enim inter homines solet bonæ fidei contractus nulla ratione dissolvi, quanto magis ista pollicitatio, quam cum Deo pepigit, solvi sine vindicta non poterit. Nam si apostolus Paulus, quæ a proposito viduitatis discesserant, dixit eas habere *damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*; quanto potius virgines, quæ prioris promissionis fidem frangere sunt conatæ? Hæc itaque, fratres charissimi c, si plena vigilantia fuerint ab omnibus Dei sacerdotibus observata, cessabit ambitio, iniquitas superata calcabitur, veritas spirituali fervore flagrabit, pax prædicata labiis cum voluntate animi concordabit. Implebitur edictum Apostoli, ut unanimes, unum sentientes, permaneamus in Christo, nihil per contentionem 53 nobis, neque per inanem gloriam vindicantes, non hominibus, sed Deo nostro Salvatore placentes. »

Vicesimum secundum capitulum de his quæ duobus fratribus nupserint, vel qui duas sorores uxores acceperint in concilio Neocæsariense cap. 2, continetur: « Mulier, si duobus fratribus nupserit, abjiciatur usque

* Sanctus Leo epist. ad Rusticum (cap. 15): « Ambigi vero non potest crimen magnum admitti, ubi et propositum deseritur, et consecratio violatur. Nam si humana pacta non possunt impune calcari, quid eos manebit, qui corruerint foedera divini sacramenti? » Nullum tamen remedium offert, ut Innoc. Vide sancti Basil. can. 48.

b Lamb., quia sponsio earum a Domino tenebatur. Bar. et Cent.: quia sponsione ejusmodi tenebatur.

c Innocentius, qui Victoricio scribebat, ait: Frater charissime; sed Zacharias, qui plures alloquitur, ac sua facit Innocentii verba, Fratres chariss. Notatu dignum, quod concil. Turonense II, an. 567 celebratum, utrumque caput expressit (can. 20) ex sententia papæ Innoc. ad Victoric. episc. Rothom. Dionysianum quippe collectionem Gallia ignorabat: deinde subdit: « Quis sacerdotum contra decreta talia, quæ a sede apostolica processerunt, agere præsumat? » Sic tum venerabantur, ut æquum erat, decreta pontificum Romanorum.

d Sic etiam Bar. et Cent.; in ipso concilio est: *Fructum p[œ]nitentiæ consequatur*. Lamb., in vita consequatur; et addit: *quod si defecerit mulier, aut vir in talibus nuptiis, difficilis erit p[œ]nitentia in vita permanenti*.

e Tanta in re præter Græcas regulas apostolicæ auctoritatis præsidio nititur. Greg. II et III decreta probat, et explicat. Gregorius enim II ad tempus, et terroris amovendi causa (res erat de Germanis nuper conversis) ita Bonifacium per litteras affatus

ad mortem: verumtamen in exitu, propter misericordiam, si promiserit quod facta incolumis, hujus conjunctionis vincula dissolvat, fructum p[œ]nitentiæ in vita permanenti d. Nos autem, gratia divina suffragante, juxta prædecessorum et antecessorum pontificum decreta, multo amplius confirmantes dicimus, ut dum usque sese generatio cognoverit, juxta ritum et normam Christianitatis, et religionem Romanorum non copulentur conjugii. Sed nec spiritalem, id est, commatrem, aut filiam, quod absit, quis ducat temerario ausu uxorem; est namque nefas et perniciosum peccatum coram Deo et angelis ejus; in tantum enim grave est, ut nullus sanctorum Patrum, neque sacrarum synodorum assertiones [Lamb., nullis . . . . assertionibus], vel etiam in imperialibus legibus quispiam judicatus sit; sed terribile Dei judicium metuentes siluerunt sententiam dare e.

Vicesimum tertium capitulum de his qui homicidium sponte perpetraverunt, in vicesimo primo capitulo Ancyran concilii continetur: « Qui voluntarie homicidium fecerint, p[œ]nitentiæ se submittant; perfectionem vero circa vitæ exitum consequantur. »

54 Vicesimum quartum capitulum, item de his qui homicidium non sponte perpetraverunt; in eodem Canone cap. 22. [Bar., 25] continetur: « De homicidiis non sponte commissis, prior quidem definitio post septem annorum p[œ]nitentiam, perfectionem consequi præcepit; secunda vero, quinquennii tempus ex-
plere. »

Vicesimum quintum capitulum de his qui adulteras habent uxores, vel si ipsi adulteri comprobantur. In concilio Ancyrano c. 19 continetur: « Si cujus uxor adulterata fuerit, vel si ipse adulterium commiserit? Septem annorum p[œ]nitentia oportet eum perfectionem consequi secundum pristinos gradus f. »

erat: « Dicimus, quod oportuerat quidem, quandiu se agnoscent affinitate propinquos ad hujus copule non accedere societatem. Sed quia temperantia magis, et præsertim in tam barbara gente plus placet quam districtio censure, concedendum est, ut post quartam generationem jungantur. » Contra Gregorius III sua in decretali epistola ad eundem Bonifacium cap. 5, ita decreverat: « Progeniti vero suam unumquemque usque ad septimam generationem observare decrevimus (Labbe, *Concil. tom. VI, pag. 448, 469*). » Postremum hoc decretum Zacharias ante annos quinque in concilio Rom. confirmaverat, anno 743 (*Ibid.*, pag. 1549). De Gregorii autem II epistola, « neque hoc silendum est, inquit, quod in Germaniæ partibus ita diu vulgatum est, quod quidem in archivo nostræ sanctæ Ecclesiæ scriptum minime reperimus; ipsis tamen asserentibus hominibus de Germaniæ partibus didicimus, quod Lonæ recordationis sanctus Gregorius papa dum eor[um] ad religionem Christianitatis divina gratia illustraret, licentiam illis dedisset in quarta se copulare generatione, sed dum rudes erant, et invitandi ad fidem, quanquam minime scriptum, ut dictum est, reperimus, credere non ambigimus. » In hanc sententiam pro summa auctoritate loquitur, affinitatis etiam, et cognationum gradus, quos ipse in laudato concilio, post Gregorium III, recensuerat confirmans.

f Exsuperio in eadem fere causa consulenti Innoc. (cap. 4) reposuerat communionem privandos: « Mu-

Vicesimum sextum cap. de monachis et virginibus A propositum non servantibus in libro Decretorum beati Syricii papæ cap. 6 continetur : « Præterea monachorum quosdam, atque monacharum, abjecto proposito sanctitatis, in tantam protestaris demersos esse lasciviam, ut prius clanculo, vel sub monasteriorum prætextu illicita ac sacrilega se contagione miscuerint; postea vero in abruptum conscientiæ desperationem perducti, de illicitis complexibus libere filios procrearent, quod et publicæ leges, et ecclesiastica jura condemnant: has igitur impudicas detestabilesque personas a monasteriorum cœtu, electorumque [Lamb., ecclesiarumque] conventibus eliminandas esse mandamus, quatenus retrusæ in ergastulis, tantum facinus continua lamentatione desentes purificato possint pœnitudinis igne decoquere, ut eis, vel ad mortem saltim solius misericordiæ intuitu, per communionis gratiam, possit indulgentia subvenire^a. »

55 Vigesimalium septimum cap. de his quæ non coacte, sed voluntate propria virginitatis propositum susceperunt, quod delinquant cum nupserint, etsi nondum fuerint consecratæ; in libro Decretorum beati Leonis papæ, cap. 28 [Lamb., 27] continetur. « Puellæ quæ non parentum coactæ imperio, sed spontaneo judio virginitatis propositum atque habitum susceperunt, si postea nuptias eligunt, prævaricantur et jam, si [Id., etiam si] nondum eis gratia consecrationis accessit, cujus utique non fraudarentur munere, si in proposito permanerent^b. »

Hæc itaque, charissimi nobis, et dilectissimi, quæ

liberibus, proditæ earum crimine, communio denegatur. Virorum autem latente commisso, non facile aliquis ex suspicionibus abstinetur. Qui utique submovebitur, si ejus flagitium detegatur. Cum ergo par causa sit, interdum, probatione cessante, vindictæ ratio conquiescit. » Ita, ni fallor, et hic rependum erat, nisi antiquior disciplina ex Græcis regulis præsto fuisset, seu potius temporis aptior visa esset.

^a Francorum interrogationem haud dubie propius attingit Leonis responsio 14 ad Rusticum Narbonensem : « Propositum, ait, monachi proprio arbitrio, aut voluntate susceptum deseri non potest absque peccato. Quod enim quis vovit Deo, debet et reddere. Unde qui relicta singularitatis professione ad militiam, vel ad nuptias devolutus est, publicæ pœnitentiæ satisfactione purgandus est : quia etsi innocens sit militia, et honestum potest esse conjugium, electionem tamen meliorum deseruisse transgressio est. » Proxime autem concil. Tol. vi (can. 6) sic decernens : « Quisquis virorum vel mulierum habitum seculi induerit spontaneæ religiosum, aut si vir deditus ecclesiæ choro, vel femina fuerit, ac

superius annexa sunt, in quantum, miserante Deo, valuimus, inter cætera cap. deflorantes, tam sanctorum apostolorum, quam et jam [Id. hic et infra, etiam et] et beatorum Patrum sanctiones, seu et jam et probabilium beatissimorum pontificum decreta, ut uniuscujusque capituli sententia continet, in brevi eloquio perstringentes, ad vestri præsulatus notitiam et prædicationem, atque populis vobis a Deo crediti ædificationem, mandavimus ministranda atque perficienda; hortantes vestram omnium prudentissimam sanctitatem, et procerum directionem, omni moderationi [Lamb. et Bar., ut omnimoda ratione] non declinantes, a dextris aut sinistris, sed viam regiam incedentes, constantissime observetis apostolica mandata; etenim hæc, amantissimi nobis, vobis dedimus in mandatis, ut nec nos coram Deo de taciturnitate judicemur; nec vos de neglectu coram eo cogamini reddere rationem, sicut scriptum est in Dominico præcepto : *Si non venissem, et locutus eis fuissem, peccatum non haberent* (Joan. xv). Itaque nihil excusationis adhibentes, omnium rationabilium animarum salutem procuretis, 56 ita currentes in agone, ut non vituperetur ministerium vestrum, sed magis de palma victoriæ bravium accipietis [Lamb., accipiatis] juxta egregii Apostoli dictum, *habentes, bonis actibus inhærendo, repositam coronam justitiæ* in siderea mansione, quam vobis reddat in illum diem justus judex Dominus Deus et Salvator noster Jesus Christus, qui vivit in unitate cum Deo Patre omnipotente, et Spiritu sancto per omnia sæcula sæculorum. Amen.

fuit delegata puellarum monasterio, in utroque sexu prævaricator ad propositum invitus reverti cogatur : ut vir detondeatur, et puella monasterio reintegretur. Si autem quolibet patrocinio desertores permanere voluerint, sacerdotali sententia ita de Christianorum cœtu habeantur extorres, ut nec locutio cum eis ulla sit communis. » Horum vero capitum alterum deest in collectione Dionysiana quam sequitur Zacharias.

^b Alteram partem hujus capituli, quod est 15 ad Rusticum, attuli not. ^a, col. 89. Hic subjiciam primum ex canonibus ad Gallos, quos Sirmondus et Labbeys Innocentio, P. Coustant. Siricio tribuendos putat (Epist. Rom. Pont. tom. I, p. 682 seqq.). Juvat siquidem extra Collectionem petere quæ ad rem plurimum faciunt : « Puella, quæ nondum velata est, sed proposuerat sic manere, licet non sit in Christo velata; tamen quia proposuit, et in conjugio velata non est, furtivæ nuptiæ appellantur : ex eo quod matrimonii cœlestis præceptum non servaverit, amore properante, ad libidinis cæcitate. » Huc etiam spectant quæ supra cap. 21.

57 IN STEPHANI II LITTERAS ADMONITIO.

Cum Zacharias obiit supremum diem, anno videlicet 752, mensis Martii 24, duodecim infra dies duo pontifices sunt electi, utriusque nomen Stephanus; at prior tridui spatio, antequam consecraretur occumbens, neque ab Anastasio Bibliothecario, neque ab antiquorum ullo inter pontifices recensetur. Panninius, quem card. Baronius sequitur, hunc etiam refert in reliquorum numerum. Hinc factum est ut

Stephanus II, al. III, hic noster audiat, tametsi tridui illius electi vix nomen ad nos pervenerit. Stephanus igitur II ad Petri cathedram ascendit, cum temporis causæ erant plures cur Gregorii III exemplo auxilium peteretur, idque opportunius, ex Francia, quod intermissum tandiu erat. Etenim Pippinus, Caroli Martelli filius, nullo amicitiae aut societatis vinculo junctus erat cum Aistulpho Langobardorum

rege: plurimis autem beneficiis devinctus erat sancte sedi, cuius præsertim auctoritate idem primus Carolinæ stirpis regnare cœperat præcedenti anno. Præterea Carolomannus, Pippini frater, per sancti Zachariæ manus monachum induens Roma Cassinum se contulerat, ubi sub Optati abbatis disciplina rebus cœlestibus dabat operam. Huc accedit Bonifacii Moguntini studium fervens pro apostolicæ sedis disciplina in Galliis stabilienda, firmandaque in aliis Francorum monarchiæ partibus religione. Inde siquidem Romæ cum Francis necessitudo, magnumque missorum ac litterarum utrinque commercium.

II. Nihilominus Stephanus, qui in Lateranensi patriarchio eductus probe omnia norat, Zachariæ præsertim exemplum recens præ oculis habuerat, Aistulphum initia sui pontificatus conturbantem, cædesque ac vastationes minitantem, multis muneribus mulcet, ac per legatos Paulum germanum suum, quem in pontificatu successorem habuit, et Ambrosium primicerium pacis sælus cum illo iniiit per annos 40. Quarto inde mense s. l. frugum, gravissimoque Romanæ provinciæ incolis tributo imposito, quod capitationem appellant, tyranno haud dissimilem, nova aggreditur legatione venerabilium abbatum Optati Casinensis et Attonis sancti Vincentii ad Vulturum, novisque amplissimis muneribus audaciam illius frangere perentat. Cumque id minime cessisset ex voto, paulo post evenit ut imperator Constantinopoles, 58 misso Joanne Silentiario, ac requisita pontificis opera, exarchatum, ac Pentapolim e manibus Langobardorum eripere pacis artibus moliretur. At sævissimus ille rex et pontificis preces et æquissima Augusti postulata susceperat. Tum vero Stephanus captata occasione missos suos cum Silentiario Constantinopolim direxit. Pontificis ii litteras ferebant obsequii plenas, quæ tum de exarchatu rem infectam enarrabat, tum suppliciter cum orabat ut cum milite ad liberandam Urbem totamque Italiam veniret. Il factum initio anni 755, ut constanter antiqui ac recentes scriptores tradunt. Locupletissimum revera argumentum quod Romani pontifices Zacharias et Stephanus, inutili Gregorii III exemplo edocui, ne cogitarunt quidem de petendis ex Francia auxiliis; quodque ab annis licet quinque et viginti sanctæ reipublicæ moderatores essent, verique principes Romanæ provinciæ ab ipsis Langobardorum regibus haberentur, spem omnem resipiscentiæ Græcorum Cesarum non abiecerant; iisdemque reipublicam tot servatam incommodis ultro reddituri erant, modo adversus nupera Aistulphi molimina periclitanti Urbi et Italiæ opem ferrent.

III. Verum, sic volente Numine, tanta socordia fuit impii Copronymi, ut neque contemptus Aistulphi exarchati incubantis ab anno 751, cum Ravenna capta, pulsoque Eutychio exarchorum supremo, dominari ibidem cœpit; neque officia et preces pontificis eum moverint. Hæc cum ita se haberent, quid reliquum erat Stephano, nisi ut divinam imploraret clementiam, quod tum ipse nudis pedibus, tum omnis populus aspersus cinere sacra templa adeundo frequenter gessit? Inde autem factum esse arbitror cum sacro Annalium principe (Baron. 756, n. 7) ut tam præsentii tamque firmo uteretur præsidio Pippini regis, per quem sancta sedes magnum habuit incrementum; nam Gregorii III prædecessoris sui vestigiis insistens, ad Francos se convertit. Opportuniori autem tempore id consilii cepit, tum ex predictis causis, tum quia Pippini novi regis pietas summa erat in Deum, summusque amor in principem apostolorum Petrum. Peregrino cuidam datas litteras ad regem liber Pontificalis tradit (sect. 253) quas tamen novo unquam vidit. Quare de primis hisce litteris valde dubia res est. Certe haud ita multo post Droctegangus missus regis Romæ adfuit, per quem binas in Franciam litteras misit (Cod. Car.,

A ep. 4, 5, al. 10, 11) ex quibus patet rem geri cœptam feliciter a pontifice.

IV. Tantum negotium esse inchoatum oretenus videtur; non enim Droctegangus litteras, sed verba salutationis secum detulit; eundemque 59 in modum fecisse pontificem, de se ipse palam testatur. Per eum tunc sublimissimæ bonitati in ore ponentes remisimus responsum. Litterisque alteris Francorum duces precatur, ut cooperatores et adjuutores sint in causa sancti Petri, perseverantiam tantummodo et regi, et ducibus enixe commendans. Quod, ut fidem facit de re agi cœptum, ita Peregrino illi, quicumque fuerit, non litteras, ut Anastasius credidit, periculosum sane consilium, sed verba esse credita persuadet. Confirmant id Rodigangus episcopus et Autcharius dux, alteri missi regii, qui pontificem in Franciam deducturi, paulo post adveniunt; nec tamen ullum in litteris iudicium habetur facti apud Anastasium, Paulum Diaconum et Annales, celeberrimi. Utinam autem sit, ante dimidium Octobris mensis prædicti anni 755 ea omnia evenerant, quæ brevi admodum narratione amplexus sum. Itaque novem fere mensium spatio et Copronymi filii les extremum tentata, et res bene admodum cœpta tum litteris, tum arcana missorum interlocutione per Romanos et Francos; ac denique illo itum a pontifice, ut præsentia sua, nullo interprete, tanti momenti negotium perficeretur. Non conjectando, aut consultum in consulatum, huncque in patriatum inflectendo id asséquimur; sed pontificis ipsius epistolis in Codice Carolino existentibus, cumque historia omni mirum in modum consentientibus id uberrime edocemur. Prædictæ siquidem duæ 4, 5, al. 10, 11, tanti negotii principium sunt, reliquæ sex perfectio.

V. Earum ordo ex rebus ipsis quas continent adeo certus, ut incursa illius qui eundem pervertit in Codice facili negotio valeat emendari. Quamobrem 6, 7, 8, 9, 10, 11, al. 7, 9, 4, 6, 3, 8, consensu omnes enumerant. Quin etiam de tempore quo unaquæque conscripta est nulla fere dissensio, præter ultimam, quæ est undecima seu octava Codicis. Etenim Baronius, Cointius, Pagius alique, ad annum referunt 756, Muratorius autem, eumque secutus Mansius (pag. not. 756, n. 2), ad annum differunt 757. Hic quidem multa recentiorum scriptorum observata congerens; ille autem innixus catalogo qui Farfense Chronicon præbit, et duabus chartis archivi Lucensis: utrumque movet desiderii regis initium, quod eorum monumentorum auctoritate constituunt an. 757, aut Decembri mense anni præcedentis. Stephanus quippe de hujus electione loqui in ea epistola non posset, ut putant, anno 756. Nostra nihil interest chronologicis huiusmodi tricis immorari, quæ nihil promovent; ea propter a veteri chronologia non discedimus. At spectanda in primis historia iis epistolis 60 inclusa, quippe quæ commenta omnia et disputationes recentiorum evertit.

VI. Omnium primo epistolarum tituli spectari debent. « Excellentissimo filio Pippino regi » orditur prima Stephani epistola: et « Pippinum excellentissimum regem » videre est nominatum in altera, quæ ad duces Francorum, tempore eodem data fuit, anno videlicet 753. Quare igitur ante annos quindecim Gregorius III in suis litteris ad Pippini patrem, *Carolo subregulo* semel et iterum dixit? Quare Zacharias suam inscripsit epistolam anno 747: « Excellentissimo atque Christianissimo Pippino majori domus? » Tanta mutationis causam reddit Ludovicus II in celebri ad Basilium epistola (Baron. 871, n. 54, 59) sæpius edita. « Francorum principes primo reges, deinde vero imperatores dicti sunt, ii duntaxat qui a Romano pontifice ad hoc oleo sancto perfusi sunt.... a qua (sancta sede) et regnandi prius et postmodum imperandi auctoritatem prosapiæ nostræ seminariu(m) sumpsit. » Luculentius id patet ex cod. ms. de Glor. mart. sancti Gregorii Turonensis, in cuius sine scriptor Pippini temporum

æqualis, codicis ætatem posuit; quam rem tanti habuit Mabillonius (*De Re dipl.*, pag. 354, tab. 22), ut inter monumenta vetera recensuerit. Ibi autem ad rem nostram ita legitur: « Ipse prædictus dominus florentissimus Pippinus rex pius per auctoritatem et imperium sac. record. domni Zachariæ papæ, et unctionem sancti chrismatis per manus sacerdotum Galliarum, et electionem omnium Francorum tribus annis antea (751) in regni solio sublimatus est. » Sunt quibus hæc Childerici III, regis Merovingiorum ultimi, licet ignavi atque inutilis, depositio, Carolingiorumque exaltatio auctoritate apostolica parum sapit, legumque civilium ope de jure disputant: at velint nolint, factum probarunt veteres, ejusque memoriam, ne ulla unquam deleat oblivio, annualium monumentis consignarunt. Idque mihi est satis ad priorem Stephani II epistolarum titulos novos, atque antea inauditos explicandum.

VII. Reliquæ epistolæ omnes tum Stephani, tum successorum pontificum, ad regis titulum adjiciunt illustrem alium *patricii Romanorum*. Quem sane titulum, nequiquam eruditi recentiores se torquent, ante exeuntem annum 754, cum pontifex idem ex Francia redierat Romam, nulla in pontificia epistola reperire est. Hinc vero non modo Pippinum, sed filios quoque ejus Carolum et Carolomannum, perpetuo patricos nuncupatos in litterarum titulis videmus. Causa liquet ex constanti scriptorum veterum ac recentiorum testimonio (Baron. 61 754, n. 2, pag. ibid., n. 5 et seqq., et 755, n. 3); quinto enim Kalendas sextiles, seu die 28 Julii ejus anni, Stephanus II et Pippinum iterum, et duos filios reges unxit in monasterio sancti Dionysii, nec non patricos Romanorum designavit. Quam dignitatem Pippinus et Carolomannus usque ad extremum vitæ diem retinuerunt, perpetua enim erat; Carolus autem, qui postea Magnus appellari cœpit, in octavi ejus sæculi sine Augusti-potiore dignitatem adeptus, antiquiorem illam patricii, natura sua desuæscens, nomine tenus, non re prætermisit. Sed hæc, cum excedant limites Codicis Carolini, huc non pertinent. Hactenus de patricii dignitate, quam ab exeunte anno 754 epistolæ omnes laudati Codicis præseferunt in titulo. Majoris momenti res modo spectari oportet; quæ nimirum pontificem inter et reges evenerunt tum in Francia, tum in Italia, usque ad annum 757, cum Stephanus supremum diem obiit 24 Aprilis. His quippe minime cognitissimam veram litterarum sententiam teneri non potest.

VIII. Quanquam Roma discessisset pontifex die 14 Octobris anni 753, non ante diem 15 Novembris ab Aistulpho impetravit iter suum Ticino prosequi versus Franciam. Neque enim pontificis precibus, neque regis Pippini legatorum arte et officii moveri poterat, ut maximum sibi, quod præsegebat, incommodum lubens mercaretur. Quin etiam ægre dimissum insidiis prosequi ausus est, quoad Italiæ fines est prætergressus. Tum vero consilia omnia pontificis ut eluderet, Optato Cassinensi abbati præcepit ut legationem monachorum ad Pippinum adornaret, cujus princeps esset Carolomannus Francorum regis frater, perque eam illius aures animumque a pontifice averteret. Versuta deliberatio! Optatus ipse abbas paulo ante legatione pontificis functus, dure acceptus fuerat ab Aistulpho, suumque ad monasterium reverti jussus, ne rei quidem infectæ nuntius redire ad Urbem potuerat. Præterea recens memoria erat Cassini restaurati monasterii per Petronacem, cui Optatus successerat. Quæ res Langobardorum immanitatis pristinae adnovebat, qui illud a fundamentis ita everterant, ut vix post annos 135 inhabitari a paucis monachis ceptum fuerit. Quid si eadem gens audacissimi regis imperio excidium innovandi occasionem captasset? Quid plura? Monasterii periclitantis mandatorumque abbas impulsu Carolomannus cum sociis ad regem fratrem advolat, imminuentia damna exaggerat, a pontificis amicitia ut il-

lum disjungat omnia experitur. At divinae voluntati resistere nequaquam valuit. Certum, deliberatumque erat regi causam divi Petri aliis omnibus anteferre. Quamobrem ut monachorum incolumitati consuleret, pontificis auctoritate in sancti Dionysii cenobio eos collocavit; unde Carolomannus insequenti anno migravit ad superos; socii vero ad sancti Benedicti monasterium Cassinense nonnisi anno 756 post Aistulphi mortem sunt regressi, ut patet ex postrema Stephani epistola (*Cod. Carol.* 11, al. 8). Interea de summa re, quæ pontificem eo perduxerat, liberius agebatur.

IX. Pontigone in palatio regio, ubi primum summo cum honore pontifex erat exceptus die 6 Januarii mensis 754, explorata omnia sunt, tum quorum enarratio missis credita erat, tum quorum tractationem sibi pontifex reservaverat. Deinde Carisiaci confecta stipulatio diplomatis, cui non modo Pippinus, verum etiam filii Carolus et Carolomannus, jam reges et patricii Romanorum designati, necnon palatina officia subscripserunt. De quibus constat ex Anastasio, epistolis Codicis Carolini, et omnibus Francorum scriptoribus. De exarchatu et Pentapoli, quas provincias Aistulphus Græcis ante triennium, seu potius Romano pontifici, in cujus clientelam se dederant, Græcæ impietatis causa, eripuerat, donandis divo Petro et ejus successoribus, vique armorum e potestate Langobardorum eripiendis actum fuit. De Urbe autem atque ejus ducatu similiter donandis tam longe est ut pontifex cum rege ageret, ut Narniensem civitatem a Spoletano duc jam pridem invasam recuperandi ejus auxilio spem non inanem conceperit. Etenim ubi rex in Italiam primo venit cum milite, dux ille territus civitatem invasam restituit. Cumque haud ita multo post Francis ex Italia recedentibus Aistulphus foedifragus non solum exarchatum et Pentapolim tradere recusaverit, sed etiam quæ pontificiæ dominationis erant invaserit, ipsamque urbem Romam obsidione ciuxerit ineunte anno 755, Stephanus Pippinum ad novam expeditionem sollicitans, clare et distincte eum docet tum de exarchatu et Pentapoli nullatenus traditis, tum de antiquæ ditionis pontificiæ civitatibus ereptis (*Cod. Carol.*, epist. 8, 9, al. 4, 6). Quod eodem tempore iisdemque verbis proceribus Francorum significat: « Nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valimus impetrare, etiam quia nullum augmentum nobis factum est, potius autem post desolationem totius nostræ provinciae, etc. » et infra: « Nam et civitatem Narniensem, quam beato Petro tua Christianitas concessit, abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt. »

X. In quibus ea præsertim notari velim, quæ quia Gretserus prætermiserat in epistola 8, al. 4, apud Muratorium quoque desiderantur, qui Lambecianæ editionis alieno opere parum accurately varias lectiones adjungens (*Res Ital.* tom. III, part. II) non pauca omisit notatu digna quæ suis locis indicabuntur. In sequenti autem neque a Gretsero, neque a Muratorio, quæ nuper attuli, omittuntur. Quid enim vero sibi volunt pauca illa, « nullum augmentum nobis factum est, » post narratum quod Aistulphus nihil omnino tradidit de exarchatu et Pentapoli, et antequam ditio propria Romanæ sedis memoretur? Nonne consentiunt cum inscriptione omnibus notissima apud Ravennam: *Pippinus pius primus amplificandæ Ecclesiæ riam aperuit*? Nonne qui Romanæ provinciae, sive Urbis et ejus ducatus dominationem ante Pippini donationem negant, a veritate longe abeunt? Disputent ii potius num pontifex tanquam primus civis, an velut princeps, reipublicæ præcesset, quod unum quæri potest: at res luce ipsa clarior nequiquam audent in dubium vertere. Et vero si rex perjurus nihil omnino dederat beato Petro, ut in prædictis litteris legimus; si nec unius palmi terræ spatium beato Petro sanctæque Dei Ecclesiæ,

vel republicæ Romanorum reddere passus est, quod præcedentibus in duabus epistolis (*Cod. Car.*, 6, 7, al. 7, 9) pontifex querebatur: quo igitur spectant alia illa verba ejusdem pontificis (*Cod. Car.*, ep. 7, al. 9), « scamarum atque deprædationes, seu devastationes in civitatibus et locis beati Petri? » et alia, quæ nuper audivimus: « aliquas civitates nostras comprehenderunt? » Longum esset hic omnia persequi, quæ opportunior sibi locum vindicant in notis. Hæc tamen pauca digna mihi visa sunt quæ hic veluti prælibentur, quoniam præeunt possessionem vel unius palmi terræ initam a pontifice, ad Cointii, Pagii aliorumque tum ex Francia, tum ex Italia scriptorum opiniones evertendas, qui pontificiæ dominationis primordia desumunt a donatione Pippini, et, quod incredibile omnino est, exarchatu et Pentapoli definiunt sanctæ sedis ditionem; Urbis autem et Romani ducatus dominationem alii ad annos alios, diuturna omnes post tempora, et omnes falso differunt ejusque naturam pervertunt.

XI. Cum enim sanctus Leo III, tum motus exemplo suorum prædecessorum Pauli I, Stephani III et Adrani, qui Ravennatum archiepiscoporum audaciam reprimere Francorum regum auxilio vix, imo ne vix quidem potuerant, ut infra planum erit ex litteris hujus Codicis; tum Romanorum aliquot temeritate compulsus, patriciatus Caroli dignitatem in Augusteam inmutavit, ac proinde auctoritatem illi et Romæ et tota in ecclesiastica ditione delegavit, aut, si mavis, concesserit: prædicti auctores ambiguis antiquorum testimoniis, suisque commentationibus 64 pontificum Romanorum auctoritatem supremam in imperialem vertunt, et delegatam seu concessam imperialem (excepto Pagio, qui de eadem recte sentit) in pontificiam. At de his dicendum erit ad litteras Leonis III, quæ Codicis Carolini epistolas continuo sequuntur. Nunc de istis quæ supremam sanctæ sedis potestatem tam perspicue ponunt ob oculos; ut omnes illorum conatus eludant. Id præcipue patet ex postrema Stephani II epistola (*Cod. Car.* 11, al. 8), quæ una exploranda restat; nam quod de sex prioribus præmonendum erat, jam dixi: quæ autem divi Petri nomine conscripta fuit (*Cod. Car.* 10, al. 5) anno 755, ejusdem sententiæ est ac duæ præcedentes dicti anni. In postrema vero, data sequenti anno 756, et de priori donatione Pippini confirmata (novaque suscepta expeditione) acerrime vindicata, Græcorum petitionibus susdeque habitis, et de omnium fere urbium exarchatus Pentapolisque solemnem possessionem inita tam dilucidus ac distinctus habebatur sermo, ut ejus impugnatio audax, imo impudens vocari possit.

XII. Postquam audivit Copronymus devictos a rege Francorum Langobardos, omnesque civitates et loca quæ joris Græcorum erant ante annos quatuor, ac per exarchos, utcumque dubia populorum fide, retinebantur, Romano pontifici a rege victore data esse; postquam, inquam, hæc audivit Copronymus, nullis paratis exercitiis, ut æquum erat, sed legatis tanta re commissa, Georgio protosecretæ et Joanni Silentiario, ejus exitum expectans, in impietate audacior patre, in necessario armorum usu maxime omnium deses, manebat Constantinopoli. Legati veniunt primum Romam, ubi de nova Pippini expeditione audiunt a pontifice, qui apostolico misso iis adjuncto abire ad regem sinit. Mari Massilian occisime appellentes, Francorum exercitum Langobardiam jam tenere compierunt. Quamobrem quid consilii caperent nescii, missum apostolicum detinere illic moluntur, quod minime cessit ex voto: is enim pergere quo coperat omnino voluit. Quod licuit, ex iis unus eum prævertit, Pippinumque prope Ticinum assecutus, precibus ac munerum sponione eum aggreditur: « ut Ravennatum urbem, vel cæteras ejusdem exarchatus civitates et castra imperiali tribuens concederet ditioni. » Responsum regis spem omnem ademit, præ aliis id jurejurando affirmantis « quod

A per nullius hominis favorem sese certamini sæpius dedisset, nisi pro amore beati Petri et venia delictorum; asserens et hoc, quod nulla eum thesauri copia suadere valeret ut quod semel beato Petro obtulit, auferret. » Fusius omnia enarrantur 65 apud Anastasium, quo hæc in re integrior testis haberi non potest: ea siquidem scripsit quæ a rege ipso pontifex sciscitatus fuerat erantque haud dubie litteris commendata.

XIII. Et vero non multos post dies, audito Græci imperatoris legato, rex Francorum devicit secundo Aistulphum, inenique Ticini clausum coegit dare missos, quibuscum suis consiliarius Fulradus abbas singularum civitatum possessionem iniret pro sancta sede, quod factum postremis mensibus anni 755, fortasse etiam sequentis initio; nam pontifex, nonnisi anno 756 aliquantulum provector agit gratias Pippino ob negotium a Fulrado confectum (*Cod. Car.*, ep. 11, al. 8), istud etiam adjungens quod novus Langobardorum rex Desiderius se redditurum promiserat nonnullas civitates, quarum possessionem inire per Aistulphum non licuerat. Eadem occasione et de altero legato imperiali hæc scribit: « Qualiter autem cum Silentiario locuti fueritis, vel quomodo eum tua bonitas absolverit, una cum exemplari litterarum quas ei dederitis, nos certiores reddite, ut sciamus qualiter in communi concordia agamus, sicut inter nos et Fulradum Deo amabilem constitit. » Ex quibus patet pontificem tunc latuisse colloquium regis cum legato, factamque huic potestatem abeundi, ac responsum ei datum ad Copronymum: quæ ne apud Anastasium quidem leguntur. Secus est de Pippiniane donationi civitatum possessione per Fulradum inita; non enim donatio ipsa, ut falso creditur, apud Anastasium enarratur; sed ex tantum civitates recensentur quarum claves obsidesque in Urbem venerunt. De donatione enim integra cum regia Pippini et filiorum subscriptione ait: « Quæ et usque hactenus in archivo sanctæ nostræ ecclesiæ recondita tenetur. » Cumque horum omnium cognitio necessaria sit ad tenendam hujus epistolæ sententiam, Anastasii locum hic promam ex celebri Farnesiano codice, per eadem fere tempora exarato, qualem accurate descripsit ill. Blanchinius, forma ipsa characteris servata (*Anast.* tom. II, pag. LVII). In Vita igitur Stephani II (sect. 252 seqq.) hæc perquam diligenter enarrantur:

XIV. « Et denuo confirmato interiore pacto, qui per elapsam octabam indictionem inter partes provenerat, restituit ipsas prelatas civitates, addens et castrum quod cognominatur Comiacum. De quibus omnibus receptis civitatibus donationem in scriptis beato Petro atque sancte Romane Ecclesiæ, vel omnibus in perpetuum pontificibus apostolice sedis emisit possidendas; que et usque 66 actenus in archivo sancte nostre ecclesiæ recondite tenetur. Ad recipiendas vero ipsas civitates misit ipse Christianissimus Francorum rex suum consiliarium, id est Fulradum ven. abb. et præb. Rabennantium partes cum missis jam fati Aistulfi regis conjungens, et per singulas ingrediens civitates tam Pentapoleos et Emilie, easque recipiens et obsides per unamquamque auferens, aque primatos secum una cum claves portarum civitatum deferens Romam conjunxit. Et ipsas claves tam Rabennantium urbis, quaque diversarum civitatum ipsius Rabennantium exarchatus una cum superscripta donatione de eis a suo rege emissa, in confessione beati Petri ponens eidem Dei apostolo et ejus vicario sanctissimo pape adque omnibus ejus successoribus pontificibus perenniter possidendas adque disponendas tradidit: id est Rabenna, Arimino, Pensauro, Conca, Fano, Cesinas, Sinogalias, Esis, Forumpopuli, Forum Olibi, cum castro Sussubio, Monteferetri, Acerragio, Montelucati, Serra, Castel-

lum sancti Marini, Vobio, Orbino, Gallis, Luciolis, A Ezubio, seu Comiacum, necnon et civitatem Narniensem, que a ducatu Spoletino parti Romanorum per evoluta annorum spatia fuerat invasa.

XV. Hinc videmus Æmilie seu exarchatus civitates abesse Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam Gabellum, Adriam. Pentapoleos etiam Anconam, Auximum, Numanam, Forum Sempronii et Territorium Valvense; quare Pippinianam donationem integram non describi apud hunc auctorem intelligimus. Eoque id magis, quod epistola Stephani II quam versamus, enarrata Aistulphi morte, qui pacta conventa violaverat aliqua ex parte, de successore ejus Desiderio tum Romanis amico: « Pollicitus est, inquit, restituendum beato Petro civitates reliquas Faventiam, Imulas, et Ferrariam cum eorum finibus; simul etiam et Saltora, et omnia territoria. » Necnon et Ausimum, Anconam, et Humanam civitates cum eorum territoriis. Et postmodum per Garinum ducem, et Grimoaldum nobis reddendum spondidit civitatem Bononiam cum finibus suis. » Ne Desiderium quidem stetit promissis, Romanosque pontifices usque ad Caroli Magni tempora, qui paternam suamque donationem instauravit, exarcliatum integrum ac Pentapolim haud possedisse Stephani successorum epistolæ nos docebunt. Interea vero tenemus, quanta cum fide 67 apud Anastasium recensentur civitates, quarum certa possessio ab anno 756 seu etiam sequenti, ut Annalium Fuldensium auctoritate nonnulli affirmant, quæ unius anni discrepantia rei summam non mutat. Summa scilicet ea est, ut « civitates reliquas, quæ sub unius domini ditione erant connectæ atque constitutæ, fines, territoria, etiam loca et saltora in integro » sancta sedes Pippini opera possideret, quorum possessionem minime inierat Fulradus, adeoque exarchatus integer ac Pentapolis, quæ Langobardi ante annos quinque sue subjecerant potestati, unius clientelam jam pridem venerant, subicerentur. Id Stephanus petit postremis litteris.

XVI. Multa quæ in Stephani litteris, præsertim ultimis, continentur, prætereo, quippe agendum de iis erit in notis, cum sanctæ sedis ditionem seu pontificium principatum non spectent, quem unum hisce in admonitionibus ad uniuscujusque pontificis litteras mihi proposui. Id vero præterire non possum, nec debeo quod neque apud Anastasium, neque ullis e Stephani litteris, quidquam a rege Francorum datum esse deprehenditur, citra exarchatum atque Pentapolim; tametsi pro Urbe et ejus ducatu vindicantibus sanctæ sedi expeditio altera suscepta esse videtur, nam Roma obsidione cingebatur, gensque effrenis Langobardorum longe lateque per Romanam provinciam grassabatur. Territi tum quidem Langobardi, qui ne suum quidem regnum tueri poterant adversus validissima Francorum arma, et vexare Romanam provinciam desierunt, et quæ bello acquisierant contra Græcos, restituere jurejurando sunt polliciti. Spoleti etiam dux jure sibi metuens, Narniam, quam Romanis invaserat, ultro iis reddidit. Hinc est quod redemptam a Pippino hanc Romanam provinciam frequenter audivimus in his litteris, nusquam tamen reperire est donatam aut redditam divo Petro et ejus successoribus: nihilominus Paulo I ad summum pontificatum evecto post Stephani fratris mortem anno 757, continuo rex Pippinus Romanos admonet ut suo ipsorum principi fidem servent, quod testatur

* Hanc epistolam et sequentem, datas an. 753, et 7 Cod. Car., datam exeunte an 754, nec Baronius, nec Centuriatores norunt. Recte Pagius de eorum ætate (753, n. 3; 755, n. 1). GENN.

^b Merovingiis ob desidiâ abjectis, auctoritate apostolica Pippinus designatur rex Carolingiorum primus a sancto Zacharia an. 751 (Mabillon., de Re dipl. p. 354, tab. 22). Sequenti anno a sancto Bonifacio inungitur (Annal. Fuld., 751). Hac de re late Pagius a num. 1 ad alias aliorum opiniones

« universus senatus atque universa populi generalitas a Deo servata Romanæ urbis, » perspicuis hisce verbis (Cod. Carol., ep. 15, al. 36): « In ipsis vestris mellifluis apiculis nos salutari providentia vestra ammonere præcellentia vestra studuit firmos nos ac fideles debere permanere erga beatum Petrum principem apostolorum et sanctam Dei Ecclesiam, et circa beatissimum et coangelicum spiritalem patrem vestrum a Deo decretum dominum nostrum Paulum summum pontificem et universalem papam. » Quare iidem profitentur: « Nos quidem, 68 præcellentissime regum, firmi ac fideles servi sanctæ Ecclesiæ Dei, et præfati ter beatissimi et coangelici spiritualis Patris vestri domini nostri Pauli summi pontificis et universalis papæ consistimus. » Igitur Romæ ejusque ducatus princeps et antea fuerat et tunc erat pontifex.

XVII. Quod si argumentum aliud longe præstantius desideratur, peti illud debet ex quinta Stephani epistola (Cod. Carol., 8, al. 4) data ad regem et Domanes Francos tempore obsessæ Urbis an. 755, cum « nullum augmentum factum » erat, neque « unius palmi terræ spatium » veteri ditioni additum fuerat. Ibi enim definitur « senatus et generalitas populi » hunc in modum: « Stephanus papa, et omnes episcopi, presbyteri, diacones, seu duces, chartularii, comites, tribuni, et universus populus et exercitus Romanorum. » Palatina hæc officia principatum designare ii tantum ignorant, qui pontificiam ditionem agrè ferunt Romæ et in ejus ducatu. At de Stephani epistolis satis multa. Cum iis autem maximam affinitatem habent quæ ad Pauli multo plures præmonent, postquam e Stephani epistolarum notarumque iis subjectarum lectione plura etiam quam quæ hic monui comperta erunt. Equidem pro certo habeo, prorsus abjectum iri opiniones seu potius hallucinationes eorum qui Romæ atque ejus ducatus dominationem a Francorum regibus repetunt. Quare et consecutæ inde quæstiones, cujusmodi esset pontificum dominatio; num, utilis tantum domini Ecclesiæ compote, supremum jus apud Augustos remaneret, et regesne an Augusti Romam concesserint divo Petro et ejus successoribus? Quarum sane rerum nullo hærentium fundamento transmontanorum pleni sunt libri, nupero Itatorum Annalium scriptore iis suffragante. At veritas simplex atque una opinionibus hominum emigena etiam eruditione præstantium nunquam fuit obnoxia.

IV.

69 * ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

PER DROCTEGANGUM ABBATEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones.

(An. dom. 753, Cod. Car. x, chron. 4).

ARGUMENTUM.—Pippini auctoritate apostolica regis Francorum secretæ legationis officiose respondet. De suscipienda Ecclesiæ defensione ab eodem rege ac de futuro pontificis in Franciam itinere secreto agitur per Droctegangum abbatem vivæ vocis oracula ultro citroque ferentem. Responsum regium secreto pariter mitti desiderat.

Domno excellentissimo filio Pippino regi, ^b Stephanus papa.

expendens, et cum Baronio statuens legationem Franciæ procerum sacramenti religione solvi aventium haud removeri posse ab an. 751. Quamvis igitur mense Martio, seu Maio seq. anni, juxta opiniones varias, inauguratus fuerit, Zacharia jam vita functo, ut auctores ap. Pagium (752, n. 1 seqq.), attamen sanctæ sedis auctoritas, Ludovici II litteris omniumque annalium auctoritate nitens, ab anno 751 repetenda est.

Præsens Droctegangus abbas sacris liminibus pro- A
 tectoris tui beati apostolorum principis Petri, et
 nostris obtutibus præsentatus imposita sibi verba sa-
 lutationis ac sospitatis ^a, a Deo servatæ atque aman-
 tissimæ excellentiæ tuæ [exponens, *vel simile quid*]
 innumeras omnipotentis Deo læti effecti gratias refe-
 rentes egimus, petentes ejus divinam misericordiam,
 licet peccatores et indigni, ut pro sua te protegat
 pietate, excellentissime filii, et multo amplius atque
 perfectius suo timore tuum regnum confirmet, et
 amore apostolico, quatenus et præsentis vita longe
 [Grets., longeva] feliciter fruaris, et æternæ beatitu-
 dinis [Lamb., beatitudinis paradisi] consors, fractu
 apostolici amoris, effici merearis; ^b etenim **70**
 præsens Droctegangus, fidelis tuus missus, juxta
 quod nobis locutus fuit, congruum per eum tuæ
 sublimissimæ bonitati in ore ponentes remisimus
 responsum, cui et in omnibus credere jubeas [Lamb.,
 lubeas], quia in omnibus quæ mandasti, Christo
 cooperante, salutaria tibi mandavimus, sed imple
 Dominicum dictum, sicut scriptum est: *Quoniam qui
 perseveraverit usque in finem* [Gent. add. *hic*], *salvus
 erit* ^c. Ex hoc enim centuplum accipies, et vitam
 possidebis æternam. Hoc autem petimus, filii, ut dum
 missos tuos ad nos remittere jusseris, cum responsis
 hunc Joannem virum religiosum cum eis mittere ju-
 beas; fidelis enim tuus est, et prudenter reportat
 responsa. Bene vale.

V.

71 ITEM EPISTOLA GENERALIS EJUSDEM PAPÆ,

*In qua continentur gratiarum actiones et aberrantæ
 benedictiones.*

(An. Dom. 753, Cod. Car. xi, caron. 5.)

ACCURRITUM.—Eadem occasione orat Francorum
 duces, ut sancti Petri causam una cum rege,
 juxta conditum per Droctegangum, suscipiant.
 Cœlestem remunerationem ipsius apostolorum

^a Mabillon. (Ann. lib. xxii, n. 70), Droctegangum
 hunc missum, seu legatum regis, abbatem Gemeti-
 censem, non Gorziensem, ut Coitius, fuisse putat.
 Historiam et ipse narrat; missum videlicet a ponti-
 ficæ fidem hominem peregrini habitu, qui aut litteris,
 aut vivæ vocis oraculo significaret regi desiderium
 pontificis in Franciam eundi, ut cum eo de Ecclesiæ
 necessitatibus colloqueretur: statimque a rege bene-
 dicti recentis memorie missum Droctegangum abbatem,
 et haud ita multo post Rodigangum episcopum Me-
 tensensem, et Autcharium ducem, qui pontificem comi-
 tarentur illum euntem. Ante Metensis episcopi et
 colligæ adventum datæ litteræ, ac secreta consilia
 credita. Hisce haud expectatis Pippinum alteros
 legatos misisse comprobat pontificis discesus Roma
 die 14 Octobr. (Anast., in *Vita Steph. II*). Etenim
 anno eodem antequam pontifex ad Francorum regem
 se verteret, tum Constantinopoli opem quaesierat;
 tum Optatum abbatem Cassinensem, et Attonem
 Volturensem legatos miserat Aistulpho (*Chron.
 Volturn.*, *Rer. Ital.* tom. primo, part. ii), nec nisi
 exspes hinc sanioris mentis, inde auxilii, eo confugit,
 teste historia omni.

^b Notanda merces a pontifice Francis regibus pro-
 missa; non enim alia occurreret in ullis ex hujus co-
 dicis litteris. Timor Dei et amor Petri assidue inge-
 runtur regibus, perque hujus patrocinium peccatorum
 venia et premium æternum promittitur, merces
 secularis tantum invisã.

principis patrocinio pollicetur; si in timore Dei, et
 Petri amore, quo mirifice affliciebantur una cum
 rege, perseveraverint usque in finem. Petrum pote-
 state sibi a Deo concessa peccata hic delere, et
 aperire januam regni cœlorum.

^d Stephanus episcopus servus servorum Dei, viris
 gloriosis nostrisque filiis omnibus ducibus gentis
 Francorum.

Læta gaudet sancta mater Ecclesia in propectu
 fidelium filiorum. Propterea etsi corpore absentes,
 spiritu vero præsentés, gloriosam prudentiam, atque
 dilectionem vestram, sublimissimi filii, ac si præsen-
 tialiter amplectentes, in osculo pacis, salutamus in
 Domino dicentes: *Benefac, Domine, bonis et rectis
 corde* (Ps. cxxiv). Quoniam fiduciam habemus quod
 Deum timetis, et protectorem vestrum beatum Pe-
 trum, principem apostolorum, diligitis, et cum tota
 mentis devotione pro ejus perficienda utilitate in
 nostra obsecratione cooperatores et adjuvatores eritis,
 pro certo tenentes quod per certamen quod in ejus
 sanctam Ecclesiam vestram spiritalem matrem fecer-
 itis, ab ipso principe apostolorum vestra dimittantur
 peccata, et pro capti [Lamb., capti] cursu laboris,
 centuplum accipiat de manu Dei, et vitam possi-
 deatis æternam ^e.

Idcirco obsecramus, atque conjuramus vestram
 sapientissimam charitatem per Deum, et per Domi-
 num nostrum Jesum Christum, et diem futurum exa-
 minis, in quo omnes pro nostris facinoribus erimus
72 redditori rationem ante tribunal æterni Judicis,
 ut nulla interponatur occasio, et [Lamb., ut] non
 sitis adjuvatores, ad obtinendum filium nostrum a Deo
 servatum Pippinum, excellentissimum regem, pro
 perficienda utilitate fautoris vestri beati apostolorum
 principis Petri, sicut per præsentem Droctegangum,
 religiosum abbatem, ejusque concomites direximus^f,
 quatenus vobis concurrentibus, dum nostra depre-
 catio fuerit impleta, ipso principe apostolorum, cõjus

^e Hinc patent secreta consilia, quæ luculentius
 explicantur in sequenti epistola. De Ecclesia scilicet
 defendenda adversus Langobardos agitabatur.

^d Hoc hodie principium litterarum quas bullas vocant
 Garnerius (in *Append. ad lib. Diurn.*) cautiones
 quasdam præmittit inscriptioni pontificalium episto-
 larum, quarum quinta opinionem eorum præfert,
 qui pontifices nomen suum postposuisse putant, cum
 præcellentibus personis scriberent, cum inferioribus,
 præposuisse; quam tamen falsam esse contendit, pro-
 latis exemplis a quinto sæculo ad nonum. At exem-
 plum istud est evidens. CENN.

^e Opportuna æternæ ejusdem mercedis promissio
 Francorum ducibus, opportune preces: nam Egin-
 hartus in *Vita Caroli* (cap. 6) de Pippini expeditione
 Italica ita loquitur: « Quod prius quidem et a patre
 ejus Stephano papa supplicante cum magna difficul-
 tate susceptum est, quia quidam ex principibus
 Francorum, cum quibus consultare solebat, adeo
 voluntati ejus renisi sunt, ut se regem deserturos do-
 mumque redituros libera voce proclamarent. Sus-
 ceptum tamen bellum est contra Aistulphum regem,
 et celerrime completum. »

^f Legatorum seu missorum princeps nominari
 quandoque consuevit, ut infra esse factum videbimus:
 at socios etiam venisse cum Droctegango ex superiori
 epistola patet; nam Joannem initium cum responso pon-
 tificis oraverat.

causa est, largiente, vestra deleantur peccata, et ut habet potestatem a Deo concessam, sicut claviger regni cœlorum, vobis aperiat januam, et ad vitam introducat æternam. Sed attendite, filii, et ad participandum hoc quod optavimus, studiosius elaborate, scientes quod si quis declinaverit in aliam partem, ab æternæ beatitudinis hereditate erit alienus; scriptum quippe est: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit (Math. x); diligentibus namque Deum omnia cooperantur in bonum (Rom. viii).* Bene vale.

VI.

73 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

ET [Al. VEL] CAROLUM ET CAROLOMANNUM,

Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, quia Haistulfus [Aistulfus] irritum fecerat pactum quod cum eis fecerat, et suum sacramentum non conservaverat, sicut pollicitus eisdem regibus fuerat, etc.

(An. Dom. 754, Cod. Car. VII, chron. 6.)

ARGUMENTUM. — Post reditum ex Francia, Pippino et filiis ejus tribus regibus dolenter nuntiat, evenisse ut prædixerat, Aistulphum immemorem sacramenti quo a Pippino adactus erat Ticini, donationem ab iis factam nihil habuisse. Orat ut sicuti sancti Petri eorum protectoris miraculo insignem de Langobardis victoriam reportarunt, ita eidem concessa acerrime vindicent. Nulli ex eorum majoribus regni, et defensionis sanctæ sedis, seu patriciatus honorem obtigisse. Fulrum et socios narraturos quæ sancta sedes ferebat incommoda.

Domnis excellentissimis filiis Pippino regi et nostro spiritali compatri, Carolo et Carolomanno item regibus, et utrisque patriciis Romanorum^a, Stephanus papa.

Dum regni vestri **74** nomen inter cæteras gentes erga sinceram fidem beati Petri principis apostolorum lucidissime fulserit, valde studendum est ut unde gloriosiores cæteris gentibus in servitio beati Petri vos omnes Christiani asserunt, inde omnipotentis Domino, qui dat salutem regibus, pro defen-

^a Compendium eorum omnium quæ acta fuerant in Francia, et quorum summam in admonitione attingi annalista Fuldensis ad an. 753 refert: quin etiam quæ sequenti anno sunt peracta. Ait enim: « Stephanus papa Romanus auxilium contra Haistulphum regem Longobardorum petens ad Pippinum in Franciam venit: a quo honorifice exceptus, apud Parisios duos filios ejus Carlmannum et Carlum unxit in reges. » Unctio autem ista minime facta est ante diem 28 mensis Jul. an. 754, ut annalistæ et alii auctores apud Pag. (num. 9) testantur. Ante quam unctionem, utrumque Pippini filium Stephanus susceperat et sacro fonte, ut docet idem Pag. (an. 755, n. 2): idcirco tam hisce in litteris quam in sequentibus compatrem Pippinum appellat. Præterea et patrem et filios patricios, seu defensores Rom. Ecclesiæ instituerat, cujus rei testes sunt litteræ omnes hujus Cœlicis; auctores Franci ejus ævi regiam tantum dignitatem exaggerant. Eginbart. in Vita Caroli, cap. 3: « Pippinus autem per auctoritatem Romani pontificis ex præfecto palatii rex constitutus. » Annales Francor. ap. Canis. ex recensione Basnagii, tom. II, part. II, p. 49: « DCCLIV apostolicus Stephanus confirmavit Pippinum unctione sancta in regem, et cum eo conjunxit duos filios dominum Carlum, et Carlmannum in reges. » Hilduin. Arcopa-

sione sanctæ suæ Ecclesiæ perfectius placeatis, ut fidem, quam erga eundem principem apostolorum colitis, adiutricem in omnibus habeatis; optaveramus quidem, præcellentissimi filii, amplius prote-lando nostram locutionem dilatare, sed quia pro multis ab iniquo Haistulfo rege Langobardorum nobis ingestis tribulationibus, cor nostrum omnino [Lamb., nimio] atteritur dolore, et tædet spiritus noster, ideo a multorum sermonum prolixitate declinavimus, et unum, quod est necessarium, excellentissimæ Christianitati vestre innotescere studuimus, a Deo protecte [Lamb., protector], nosterque spiritalis compater, et vos dulcissimi filii, pro mercede animarumstrarum, quemadmodum misericors Deus noster cœlitus victorias vobis largiri dignatus [Lamb. add. est]; justitiam beati Petri, in quantum potuistis, exigere studuistis, et per donationis paginam restituendum confirmavit bonitas vestra^b.

Nunc autem, sicuti primitus Christianitati vestræ de malitia ipsius impii regis ediximus, ecce jam mendacium, et iniqua perversitas, atque ejus perjurium declaratum est; antiquus quippe humani generis hostis diabolus ejus perfidum invasit cor, et quæ sub vinculo sacramenti affirmata sunt, irrita facere visus est, nec unius exim palmi terræ spatium beato Petro sanctæque Dei Ecclesiæ, vel reipublicæ Romanorum reddere passus est; tanto quippe a die illo, a quo ab invicem separati sumus, nos affligere et in magna ignominia sanctam Dei Ecclesiam habere conatus est, quanto non possunt hominum linguæ enarrare, quia etiam et ipsi lapides, si dici potest, tribulationem nostram magno **75** ululatu flerent, et ita nos visus est affligere, ut denuo in nobis innovata fuisset infirmitas; nimis namque lugeo, excellentissimi filii, cur verba nostræ infelicitatis non audientes, mendacium plusquam veritatem credere voluistis, illudentes vos et irritantes: Unde et sine affectu [Lamb., effectus] justitiæ beati Petri, ad proprium ovile et populum nobis commissum

gitic. ap. Baron. (754, n. 3 seqq.) et ibi Pagius cum suis AA. Et monachus Engolism. hujusmodi certissimi patriciatus videtur inscius, dum ait: « Deinde ipsum domnum Carolum elegerunt sibi in patricium Romanorum. Deinde elevarunt in imperatorem. » Hinc liquet recentiores aquam tundere, dum tanta tamque incredibilia de hoc patriciatu congerunt: n. I enim aliud erat quam defensio Romanæ Ecclesiæ, quam luculentissime his in litteris expressam videmus, et apud Carolum in divisione regnum inter filios, quam Ludovicus Pins exscripsit. Comparatio ipsa, qua utitur scriptor vite Adriani ap. Anastas. dum Carolus Romæ est exceptus: « Sicut mos est ad exarchum aut patricium excipiendum, » ipsa inquam comparatio regis cum patricio, regiam i. Franciæ dignitatem considerari patet, non patriciatum, quem conferre non erat pontificis, nec Romanorum, sed imperatoris. GENN.

^b Præcipua rerum gestarum in Francia est donatio exarchatus et Pentapolis diplomate Pippini, cui filii subscripserunt, firmata in regia villa Carisiaco, hodie *Chiersi*. Quæ ut suum sortiretur effectum, expeditio Italica suscepta est a rege in Langobardos: tametsi eo in Franciam, pontifice Romam redeuntibus, quidquid pertractatum actumque erat, evanuit. Id.

sumus reversi. Omnes denique Christiani ita firmiter credebant, quod beatus Petrus, princeps apostolorum, nunc per vestrum fortissimum brachium suam percipisset justitiam, dum tam maximum ac præfulgidum miraculum vestris felicissimis temporibus demonstravit, talemque vobis immensam victoriam Dominus Deus et Salvator Jesus Christus a per intercessionem sui principis apostolorum pro defensione sanctæ suæ Ecclesiæ largiri dignatus est^b; sed tamen boni filii credentes eidem iniquo regi, quod per vinculum sacramenti pollicitus est, propria vestra voluntate per donationis paginam beato Petro, sanctæque Dei Ecclesiæ, et reipublicæ, civitates et loca restituenda confirmastis; sed ille oblitus fidem Christianam, et Deum, qui cum nasci præcepit, irrita, quæ per sacramentum firmata sunt, facere visus est [ausus est]. Quapropter iniquitas [ejus] in verticem illius descendit (Ps. vii); patefactus quippe est laqueus quem effodit, et in eo, pro suo mandato [Lamb., mendacio] et perjurio, incidit.

Conjuro vos, filii excellentissimi et a Deo protecti, per Dominum Deum nostrum, et sanctam ejus gloriosam semperque virginem genitricem Mariam, dominam nostram, omnesque virtutes cælorum, et per beatum Petrum principem apostolorum, qui 76 vos in reges unxit^c, ut doleat vobis pro sancta Dei Ecclesia, et juxta donationem quam eidem protectori vestro domino nostro beato Petro offerre jussistis^d, omnia reddere et contradere sanctæ Dei Ecclesiæ studeatis: et nequaquam jam ipsius nequissimi regis, vel ejus judicium, seductuosa [seductoria] verba, et illusionis mandata [Lamb., mendacia] credatis: ecce enim patefactum est ejus mendacium, ut nequa-

quam ulterius vires credendi habere possit; sed magis, cognito ejus iniquo ingenio, et iniqua voluntate, ejus fraudantur [Lamb., fraudentur] insidiæ, et quod semel beato Petro polliciti estis; et per donationem vestram [vestra] manu firmatam, pro mercede animæ vestræ, beato Petro reddere et contradere festinate.

Beatus denique Paulus apostolus ait: *Melius est non vovere quam post votum non reddere*^e. Etenim nos omnes causas sanctæ Dei Ecclesiæ in vestro gremio commendavimus, et vos reddetis Deo et beato Petro rationem in die tremælii judicii quomodo decertaveritis pro causa ejusdem principis apostolorum, et restituendis ejus civitatibus et locis^f. Vobis denique, multis jam devolutis temporibus, hoc bonum opus reservatum est, ut per vos exaltetur Ecclesia, et suam princeps apostolorum percipiat justitiam. Nullus meruit de vestris parentibus tale præfulgidum munus, sed vos prælegit et præcivit Deus ante tempora æterna, sicuti scriptum est: *Quos præscribit et prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, illos et justificavit* (Rom. viii, 19). Vocati estis, justitiam ipsi principi apostolorum sub nimia festinatione facere studete, quia scriptum est: *Fides ex operibus justificatur* (Jacob. ii, 24)^g. De omnibus vero tribulationibus nostris, quas passi sumus, vel denuo 77 patimur, Deo auxiliante, Fulradus filius, vester consiliarius, et ejus socii^h, enarrabunt [Lamb., enarrent] vobis; et ita agite de causa beati Petri, ut et in hac vita victores favente Domino existatis, et in futuro, intercedente ipso principe apostolorum beato Petro, gaudia possideatis æterna. Bene valete, excellentissimi filii.

^a Vid. Bar., a. 755, n. 24 et seq.

^b In secunda append. ad continuat. Fredeg., ap. Pagiū (754, n. 8) legitur: « Hæc cernentes Franci, non suis auxiliis nec suis viribus liberare se putabant, sed Deum invocant, et beati Petri apostoli adiutorium rogant. » Quare Dei timorem atque amorem principis apostolorum, quem regi et ducibus insinuat pontifex, humanis viribus præferendum didicerunt prima insigni victoria quam de Langobardis reportarunt. Ejusdem rei testis est auctor Vitæ Stephani apud Anastas., et laudati Annals Francor. apud Canis. « Inierunt bellum, et Domino auxiliante, beatoque Petro apostolo intercedente. Pippinus rex cum Francis victor exstitit. » Res tam frustis auspiciis cepta Francorum amorem erga apostolorum principem mirum in modum auxit; ita ut Pippinus munera, thesauros, cæteraque omnia terrena beati Petri causæ posthabuerit, et ad Carolum ejus filium quod attinet: « Ecclesiæ sancti Petri apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus ecclesiis esset ornata et ditata, » ut tradit Eginhart. in Vita Caroli, c. 27.

^c Recte P. Goustantius (Præf. n. 14) animadvertit quare pontifices olim vicarii Petri dicerentur: « Romanorum, aïens, pontificum proprium atque peculiare est beati Petri, cuius et sedis et auctoritatis hæredes sunt, vicarios nominari. Hinc et eis usu venit, ut potestatis sibi creditæ functiones, judicia scilicet, privilegiorum concessionis, etc., huic apostolo ascribant. » Quæ allatis exemplis comprobant. Id sibi voluit Stephanus Petro ascribens quod ipse fecerat. CXXX.

^d Vid. hanc donationem apud Bar., loc. cit., n. 26 et 27. lb.

^e Hæc sententia est Ecclesiæ, c. v. Cur ergo ascribitur sancto Paulo? Quia pontifex sensum spectavit. Exstat autem sensus I Tim. v, ubi videtur quæ primam fidem irritam fecerunt, damnationem habere affirmantur. lb.

^f Nil frequentius hisce in epistolis aliisque illius ævi monumentis, quam restituere, ac reddere, ubi de exarchatu et Pentapoli agitur, quarum provinciarum neutra sanctæ sedi paruerat. Duplici ex causa ita factum puta: 1° quia Langobardi eas invaserant, restituerentque opus erat; 2° quia Pippinus illas donaverat sancto Petro, proindeque reddendæ ipsi erant, ut de litteris ex. gr. dici solet, quas tametsi haud dum is habuit ad quem scriptæ sunt, tamen reddi eidem dicuntur. lb.

^g Ubi fides sine operibus mortua dicitur, et multa de justificatione ex operibus recensentur. lb.

^h Quemadmodum Rodigango Metensi episcopo, et Autharico duce missis regis itineris sociis usus erat Stephanus, cum an. 753 exeunte in Franciam profectus erat; ita seq. anno. comitibus Fulrado abbate S. Quintini, sociisque Ticino Romani rediit. Annales Fuldeenses et codex Anastas. ms. reginæ Suec. inter socios nominant Hieronymum Pippini fratrem, de quo Mabillon. (Ann. Ben. lib. xxi, n. 61): « Præter Carolomanum et Pippinum, quos ex Rotrude, et Griphonem, quem ex Sonecilde conjugibus suscepit Carolus, filios etiam habuit Bernardum, Hieronymum ac Remigium, quos ex illegitimo thoro progenitos plerique existimant Fulradum Hieron. ejusdem filium esse probat Georgius ex Theodulpho Aurelian. lib. ii, cap. 7 (Ad Baron. not., tom. XII, p. 598). Hi litteras ad Pippinum deferunt, propriisque oculis visa nuntiant.

VII.

78 ITEM EXEMPLAR EPIST. EJUSDEM PAPA

AD DOMINUM PIPPINUM, CAROLUM,
ET CAROLOMANNUM DILECTUM [Al., DIRECTUM].

In quo continetur quod Haistolfus [Lamb., Haistulphus] irritum fecerat pactum et juramentum, quod ipsidem regibus de justitia sancti Petri pollicitus fuerat cum nimis adjurationibus, iterum postulans adjutorium obtinere contra eundem.

(An. Dom. 754, Cod. Car. IX, chron. 7.)

ARGUMENTUM.— Paulopost superiores litteras, Haistulphi audacia extra modum crevit. Quare his in eandem fere sententiam datis Wilhario episcopo ad eosdem tres reges, et patricios Romanorum, Pippinum deprecatur, ut in Italiam redeat perficiendo operi: se pro Petri causa arduum in Franciam iter suscepisse: perfidum Aistulphum præter desolationem ecclesiasticæ totius ditionis, sibi ipsi pontifici sacrilege insidiatum esse, eorum interesse donationem propria manu subscriptam vindicare.

• Domnis excellentissimis filiis Pippino regi et nostro spiritali compatri, seu Carolo et Carolomanno item regibus, et utrisque patriciis Romanorum, Stephanus papa.

Providi et sapientissimi Salomonis prophetica ita fertur assertio: *Nomen bonum super misericordiam.* Nomen quippe bonum est, fidem quam quis pollicitus fuerit, immaculato corde et pura conscientia custodire et operibus implere. Nomen enim bonum est, totis viribus ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, per quam et salus Christianorum existit, decertare. Bonum enim inter omnes gentes de vobis exiit nomen, si operibus fuisset impletum. Redemptor namque noster misericors et multum miserator Dominus, illis propitiator existit, quos omnino tota mentis integritate fideles, et defensores sanctæ Ecclesiæ cognoverit. Qualis remuneratio aut merces sub cælo existimanda et cœquanda est ad eam [Gent., ea] quæ 79 pro defensione Dei Ecclesiæ et domus beati Petri est rependenda? Ideo namque excellentissimam et a Deo protectam bonitatem vestram super turbas populorum et multarum gentium idem Rex regum et Dominus dominantium salvos vos instituit, ut per vos sancta Dei Ecclesia exaltetur; potuerat namque alio modo ut illi placitam fuisset, sanctam suam vindicare Ecclesiam, et justitiam sui principis apostolorum exigere, sed quia mentem et conscientiam vestram a Deo profecte [Lamb., protecte], spiritalis compater, et dulcissimi filii, probare voluit, ideo nostram infelicitatem ad vos venire præcepit. Tradidimus enim corpus et animam nostram in magnis laboribus viam [Id., in tam] spatiosam et longinquam provinciam, valde fidei in vestra fide, per Dei nutum, illuc profecti sumus, afflicti in nive et frigore, æstu et aquarum inundatione, atque validis fluminibus et atrocissimis montibus seu diversis periculis b.

• Hæc prima est ex hujus pontificis epistolis, quas Magdeburgenses, et card. Bar. norunt. Non autem spectat ad ann. 755 quæ Baron. eam recitat (num. 2), sed cum Coimto et Pagio ad precedentem annum exeuntem retrahenda: ejusdem quippe sententiæ est ac præcedens, quam paulo post missorum discessum

A Etenim dum vestris mellifluis obtutibus presentati sumus, omnes causas principis apostolorum in vestris manibus commendavimus, quoniam quidem, inspirati a Deo, aurem petitionibus nostris accommodare dignati estis, et vos beato Petro polliciti estis ejus justitiam exigere, et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ procurare, et ut vere fideles Deo, pura mente, pro defensione Dei Ecclesiæ dimicandum properastis. Sed omnipotens Dominus, qui conterit bella ab initio, qui superbos humiliat, et humiles exaltat, illico justitiam beati Petri vestræ bonitati et omnibus christianis demonstravit, et tale præfulgidum miraculum ostendit, quale omnino gloriosum est referendum: illi enim inimici Dei et sanctæ Ecclesiæ, qui in sua ferocitate confidebant, veloces pedes habentes ad effundendum sanguinem, super brevem numerum populi vestri irruerunt, et ita per manum beati Petri omnipotens Dominus victoriam vobis largiri dignatus est, ut illi, qui innumerabiles existebant, a paucis hominibus fuissent interempti, et humiliati sunt ipsi inimici beati Petri usque ad terram; et ita timorem et tremorem in illis Dominus immisit per intercessionem beati Petri, ut ad nihilum devenirent. Non 80 enim gladius hominis, sed gladius Dei est qui pugnat; videns namque suam deceptionem iniquus Haistolphus rex cum suis Deo [Lamb., a Deo] destructis iudicibus, per blandos sermones et suasionem, atque sacramenta illuserunt prudentiam vestram, et plus illis falsa dicentibus, quam nobis veritatem asserentibus, credidistis.

C Magna namque dolore et tristitia, excellentissimi filii, cor nostrum repletum est. Cur minime bonitas vestra nos audire voluit [Lamb., Gent., renui]? Omnia denique, quæ per Dei jussionem vobis locuti sumus veraciter ediximus: et jam patefacta sunt, ut facta ipsa demonstrant; etenim sicut primitus Christianitati vestræ ediximus, iniquus Haistolphus rex, ingresso in ejus perfido corde-diabolo, omnia quæ per sacramentum beato Petro, per nostros missos restituenda promisit, irrita fecit, et nec unius palmi terræ spatium beato Petro reddere voluit. A die illo, a quo melliflua bonitate vestra separati sumus, tantum nos affligere et tribulare visus est [Lamb., visus est], quantum non potest os hominis enarrare; in magna namque despectione sanctam Dei Ecclesiam. D et nostram humilitatem, et vestros missos habere visus est, quia etiam et ad nostram propriam animam auferendam mala ejus imperatio et submissio facta est. Quid multa dicimus? tantum nos tribulavit, quia etiam, si dici potest, et ipsi lapides pro nobis flerent, tamen omni vester consiliarius Fulradus præbyter et abbas, una cum suis sociis, si Deum præ oculis habent, omnia vobis enarrare possunt. Non enim, quia jam reddere, ut constituit, propria beati Petri voluit, sed etiam scameras [Bar. et Lamb., sca-

Langobardica sævitie expressit.

^b In V. Steph. ap. Anast. gravi morbo tentatus dicitur, ac miraculo sanatus. Baron. ex Areopagitico ap. Hilduinum, pontificis diploma recitat, miraculi ejus testem (754, n. 3). Annalista rem silent. Pagius Baronio adhaeret (Eod. an. n. 5).

maras], atque deprædationes seu devastationes in ci- A
vitatibus et locis beati Petri facere sua impera-
tione nec cessavit, nec cessat ^a: oblitus quippe est
Deum, qui fecit eum, et fidem Christianam trans-
gressus est, quomodo ulterius credendus est sive
ipse, sive ejus consentanei, qui in tanta Dei myste-
rii sacramenta præbuerunt et noluerunt observare?
81 Vere enim omnia vobis prædiximus de ejusdem
impii regis mentio et falsitate; et, quemadmodum
diximus, manifesta [Lamb., Gent., manifestata] sunt
vobis, et perjurium ejus declaratum est.

Pro quo peto vos, excellentissimi et a Deo pro-
tecti filii, et nimis obsecro, doleat vobis pro sancta
Dei Ecclesia et beati Petri causa, et quæ per dona-
tionem beato Petro offerendum promisistis, ei pos-
sidentium contradere debeatis; mementote, et sem-
per in vestris præcordiis firmiter tenete, quod prom-
isistis eidem janitori regni cælorum. Nulla jam vos
seducat usasio aut acceptilatio; considerate quam
fortis existit exactor idem princeps apostolorum
beatus Petrus; videte omnia quæ ei promisistis et
per donationem offerendum polliciti estis, contra-
dere festinate, ut non lugeatis in æternum, et con-
demnati maneatis in futura vita. Vita enim hujus
mundi brevis est, et sicut umbra declinat, et sicut
vestimentum inveterascit. Illam vitam æternam,
quam vobis beatus Petrus pro sua causa et justitia
promisit, tota mente et integro corde querite. De-
certate bonum opus quod cœpistis, et quæ per do-
nationem manu vestra confirmastis, protectori vestro
beato Petro reddere festinate, quoniam scriptum
est: *Melius est non rovere, quam rovere et votum
non reddere* (Eccle. v). Sciatis enim quia sicut chiro-
graphum, vestram donationem princeps apostolorum
firmiter tenet, et necesse est ut ipsum chirogra-
phum expleatis ^b, ne dum justus iudex ad judican-
dum vivos et mortuos et sæculum per ignem adve-
nerit, in futuro iudicio idem princeps apostolorum
idem chirographum demonstrans nullam habere fir-
mitatem, districtas cum eo faciatis rationes; sed
magis explete quod promisistis velociter, ut iterum
vitam æternam, quam ab ipso principe apostolorum
promissam habetis, possideatis.

Conjuro vos, excellentissimi et a Deo protecti filii,
per Deum omnipotentem, qui continet omnia sua
potentia, et per sanctam ejus matrem gloriosam
semper virginem Mariam, dominam nostram, atque
per virtutes cælorum, et per beatos principes apo-
stolorum **82** Petrum et Paulum, atque per tre-
mendum iudicii diem, ubi omnes constrictæ ad red-
dendum de nostris factis rationem assistere habe-

^a Si scamaræ, seu deprædationes, quod idem est
Ducangio, fiebant in civitatibus et locis sancti Pe-
tri, antequam unius palmi terræ spatium, ex Pippi-
niana donatione sancta sedes acciperet, nonne ine-
puit, qui Romæ ejusque ducatus largitorem qua-
riri?

^b Testimonium validius atque illustrius factæ do-
nationis an. 754 ac propria Pippini et filiorum manu
confirmatæ, necnon Romam delatæ ab ipso ponti-
fice, desiderari non potest.

mus, ubi nulla est ingeniosa excusatio, velociter et
sine ullo impedimento, quod beato Petro promisi-
sis per donationem vestram, civitates et loca atque
omnes obsides et captivos beato Petro reddeite, vel
omnia quæ ipsa donatio continet; quia ideo vos Do-
minus per humilitatem meam, mediante beato Pe-
tro, unxit in reges, ut per vos sancta sua exaltetur
Ecclesia, et princeps apostolorum suam justitiam sus-
cipiat.

Magnum desiderium in nostro corde habebamus
vestros mellifluos vultus aspicere, et de vestræ ju-
cunditatis lætitia gaudere, juxta quod sapientissimus
ait Salomon, *per vicos et plateas quærsivi quem di-
lexit anima mea* (Cant. iii); et certe, quos dileximus
per Dei jussionem invenimus, et quos desideravi-
mus amplexi sumus, pro quo diffusa est super vos
benedictio et gratia beati Petri, ut Domini fuit pro-
visio; quod nullus de vestris parentibus meruit,
suscipere vos suscepistis, et princeps apostolorum,
præ cæteris regibus et gentibus vos suos peculiariter
faciens, omnes suas causas vobis commisit, et vos
reddetis rationem Deo, quomodo pro justitia ipsius
janitoris regni regnorum [Lamb., Gent., cælorum]
decertaveritis; cunctus namque noster populus rei-
publicæ Romanorum, magno dolore et amarissimis
lærymis una nobiscum tribulantur, pro eo, dum ad
tam longam et spatiosam provinciam properavimus,
et præ fatigio validi [Lamb., invalidi] itineris, caro
nostra minuata est; sic vacui et infructuosi sine
effectu justitiæ reversi sumus; attamen nos infeli-
ces juxta Dominicum præceptum egimus, et omnes
causas beati Petri vobis commendavimus, et vobis
pertinet hoc sive ad peccatum, sive ad mercedem.
Nam et omnes gentes ita firmiter tenebant, quod
beatus Petrus nunc per vestrum fortissimum bra-
chium suam percepisset justitiam, et factum non
est, et in magno cordis stupore de hoc omnes eve-
nerunt.

Sed peto excellentissimam bonitatem vestram, ut
vituperium hoc agentibus auferatis, et omnibus
fitem vestram operibus ostendite, eo quod fides, ut
scriptum est, *sine operibus otiosa est*; **83** cum
enim fiducia ut fortitudine ad expugnandos inimi-
cos vestros pergere potestis, si justitiam beati Petri,
ut promisistis et initiastis, non perfeceritis? Si enim
ut cœpistis operibus adimpleveritis, eritis semper
victores et fortissimi super vestros inimicos, et præ-
sens regnum per multorum annorum spatia eum bona
possidebitis fama, et vitam percipietis æternam.
Tanto operi ^c direximus ad vos Wilharium ^d reve-
rendissimum et sanctissimum fratrem, et coepisco-

^c Lamb., Gent., *Tamen opere*; Teng. *correxit
Tantopere*.

^d Episcopum Numentanum, qui Stephanum cum
Georgio episcopo Ostiensi, presbyteris et diaconis
cardinalibus, aliisque comitibus secutus erat in Fran-
ciam (Anastas. in Steph. II, sect. 231). Erat tum
Numentum episcopalis civitas, licet non tanti nomi-
nis quanti fuerat in Rom. rep. Nunc oppidulum
vulgo *Lamentana*.

pum [*Gent. add. nostrum*] et fidelem, qui vobis omnia de nostra tribulatione et causa beati Petri proprio ore curaret, cui in omnibus credere jubetis [*Lamb., lubeatis*], et exitum bonum in causa beati Petri ponere. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat. Bene valeat.

VIII.

84 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, ET CAROLUM VEL CAROLOMANNUM, SEU OMNI GENERALITATI.

In nomine ipsius papæ comprehensa pro desolatione et devastatione sanctæ Dei Ecclesiæ et urbis Romanæ per Georgium episcopum, et Warneharium abbatem, et (Al., seu) Thomaricum comitem missos ipsius apostolici directæ, postulando nimis cum adjurationibus adjutorium contra Langobardos.

(*An. Dom. 755, Cod. Car. IV, chron. 8.*)

ARGUMENTUM. — Rebus pene ad incitas redactis, Urbe quinto et quinquagesimo jam die obsessione ^a ferente, pontifex, sacrum collegium, duces, comites, primoresque omnes Romani, ad duces, comites et primores Franciæ mœstitia plenas dant litteras, et plura coram referenda committunt apostolicis missis Georgio episcopo, Thomarico et Comitæ mari in Franciam cunctibus cum Warnehario misso regio, Langobardorum et Beneventanorum prope obsessam urbem stationes, direptiones, sacrilegia, monachorum cædes, sacrarum virginum supra, inmanitates cæteras miserandum in modum enumerant. Narniam nuper sanctæ sedi restitutam a Pippino, iterum illi ereptam; insultationes obsessorum Romanis auxilio Francorum fretis; Warneharium diu noctuque armatum mœnia undique tutatum esse; a tanta oppressione quantocius eripi enixe petunt.

^a Dominis excellentissimis Pippino, Carolo et Carolomanno, tribus regibus, et nostris Romanorum [*Barrou., Romanis*] patriciis; seu omnibus episcopis, abbatibus, presbyteris, et monachis, seu gloriosis ducibus, comitibus, vel cuncto exercitui regni et provinciæ Francorum, Stephanus papa, et omnes episcopi, presbyteri, diacones, seu duces, carularii, comites, tribuni, et universus populus et exercitus Romanorum, omnes in afflictione positi ^b.

Quanta luctuosa et amarissima tristitia circumvallati, quantaque anxietate atque angustia coarctati simus, et quantas, crebrescentibus ^c continuis malis, oculi nostri destillantibus profundant lacrymas, credimus quod et ipsa omnium elementorum signa [*Bar. et Gent., segmenta*] enarrant. Quis enim harum tribulationum inspector non lugeat? Quis auditor harum nobis inherentium calamitatum non ululet? Quamobrem cujusdam bonæ mulieris, Susannæ pudicæ, verba loquimur: *Angustia nobis undique, et quid agamus ignoramus (Daniel, xiii)*. O Christianissimi, ecce venerunt nobis

^a Exstat apud Bar. l. IX, an. 755, et Cent. 8, cap. 10.

^b Novum ecclesiastici principatus argumentum: perinde enim Romæ erant duces et comites atque in Francia. Hanc et sextam epistolam Cod. Car. quinto et quinquagesimo die post ceptam obsidionem Urbis, seu 24 Februarii an. 755 datas esse se ipsæ produnt. Baron., cui adhaeret Muratorius, Januarias Kalendas in Junias convertit, contra fidem codicis; et Pagius, nisi mendum irrepsit, carum ordinem invertit, quartæ tribuens quod debetur sextæ. Censor Pagii

A dies angustiae, præsto sunt: diis fletus et amaritudinis; quoniam quod timebamus a Langobardis evenit. Pro quo angustiati, afflicti, et ex omni circumquaque parte circumdati, ab eorum nequissimo Haistulfo rege et gente, cum Propheta Dominum deprecantes dicimus: *Adjuva nos, Deus, salutaris noster, et propter honorem nominis tui libera nos, etc. (Psal. lxxviii)*. Et rursum: *Apprehende arma et scutum, et exurge in adjutorium nostrum (Psal. xxxiv)*. Ecco enim cognitum habetis, quomodo pacis foelera a præfato impio Haistulfo rege et omni gente dissipata sunt, et qualiter nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valuimus impetrare, et jam ^e in ipsis Januariarum Kalendis cunctus ejusdem Langobardorum exercitus Tusciæ partibus, in hanc civitatem Romanam conjunxerunt, et resederunt juxta portam beati Petri, atque beati Pancratii, et Portuensem; ipse vero Haistulfus cum aliis exercitibus conjunxit ex alia parte, et sua fixit tentoria juxta portam Salariam et cæteras portas; et scipius nobis direxit: *Aperite mihi portam Salariam, et ingrediar civitatem, et tradite mihi pontificem vestrum, et patientiam ago in vobis; si minus, ne muros evertens, uno vos gladio interficiam, et videam quis vos eruere possit de manibus meis.*

Sed et Beneventani omnes generaliter in hanc Romanam urbem conjungentes, resederunt juxta portam beati Joannis, et beati Pauli apostoli, et cæteras istius Romæ urbis portas, et omnia extra urbem prædia longe lateque ferro et igne consumpserunt,

^c domos omnes comburentes pene ad fundamenta destruxerunt, ^d 86 ecclesias Dei incenderunt, et sacratissimas sanctorum imagines in ignem projicientes, suis gladiis consumpserunt, et munera sancta, id est corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis contaminatis vasibus, quos folles vocant, miserunt, et cibo carniū copioso saturati, comedebant eadem munera; velamina altarium ecclesiarum Dei vel omnia ornamenta, quod nimis crudele etiam dici est, auferentes in propriis utilitatibus usi sunt; servos Dei monachos, qui pro officio divino in monasteriis morabantur, plagis maximis tundentes, plures lanaverunt, et sanctimoniales feminas atque reclusas, quæ ab infantia et pubertatis tempore pro Dei amore sese clausuræ tradiderunt, abstrahentes cum magis crudelitate polluerunt ^d; qui etiam et in ipsa contaminatione alias interficere visi sunt, et omnes domos cultas beati Petri igni combusserunt, vel omnium Romanorum, ut dictum est, domos comburentes extra urbem funditus destruxerunt, et omnia peculia abstulerunt, et vineas fere ad radices absciderunt,

Mansius in seq. annum obsessionem rejicit probabili potius quam certa de causa.

^e Lamb. et Gent.: *impetrare, et jam quia nullum augmentum nobis factum est, et jam...*

^d Qui lucusque legerit, Langobardos ejus ævi haud absimile; ab eorum majoribus sancti Gregorii ætate plane intelligit. Mentitur igitur nuperus scriptor tam sancte de iis sacrilegis sentiens, quod eorum aliquis; ut haud dubie rex Luitprandus, religione aliqua se non semel affectum ostenderit.

et menses conterentes, omnino devorarunt: et neque domui sanctæ nostræ Ecclesiæ; neque cuiquam in hac Romana urbe commoranti spes remansit vivendi: quia, ut dictum est, omnia ferro et igne consumpserunt, et multos homines interfecerunt. Sed et copiosam familiam beati Petri, et omnium Romanorum, tam viros quamque mulieres, jugulaverunt, et alios plures captivos duxerunt. Nam et innocentes infantulos a mamillis matrum separantes, ipsasque vi polluentes interemerunt ipsi impii Langobardi; et tanta mala in hac Romana provincia fecerunt, quanta certe nec paganæ gentes aliquando perpetratae sunt. Quia etiam (si dici potest) et ipsi lapides nostras desolationis videntes, ululant nobiscum. Quinquaginta et quinque dies hanc afflictam Romanam civitatem obsidentes, et ex omni parte circumdantes, prælia fortissima die noctuque cum pessimo furore incessanter cum diversis machinis et adinventionibus plurimis contra nos ad muros istius Romanæ urbis **87** commiserunt, ut suæ potestati, quod avertat Divinitas, subjiciens, omnes uno gladio idem inimicus Haistulfus interimeret. Ita enim cum magno furore exprobrantes nos asserebant: Ecce circumdati estis a nobis; veniant nunc Franci, et erunt vos de manibus nostris. Nam et civitatem Narniensem quam beato Petro concessistis abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt; quamobrem constricti vix potuimus mariivo itinere præsentem nostras litteras et missum ad vestram Christianitatem dirigere, quas et cum magnis lacrymis scripsimus ^a.

Unde, dilectissimi nobis, peto vos, et tanquam præsentialiter assistens cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo et vero, et ejus principe apostolorum beato Petro, ut sub nimia festinatione nobis subveniatis, ne pereamus ^b. Non nos derelinquatis, sic non vos derelinquat Dominus in omnibus vestris actibus. Non nos spernatis, sic non vos spernat Dominus ejus invocantes potentiam. Ne elongetis a nobis auxilium vestrum, Christianissimi, sic non elonget Dominus auxilium suum a vobis, dum ingressi fueritis contra inimicos vestros ad dimicandum. Adjuvate nos sub magna velocitate, dilectissimi nobis; occurrite, occurrite, et subvenite nobis, antequam gladius inimicorum ad cor nostrum pertingat. Peto vos ne pereamus. Ne quando dicant gentes quæ in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum, quam post Dominum in regibus et in gente Francorum habebant? Non nos permittatis perire, et ne differatis nobis ad solatia dandum, nec a vestro separetis auxilio; non sitis alieni a regno Dei, et ne obduret Dominus aurem suam

^a Hinc patet datas litteras obsidionis tempore. Non est igitur, quid Pagius Anastasium arguat, quasi Stephani litteris adversetur, dum trimestrem fuisse obsessionem memorat (A. 755, num. 4). Sequentes dicit epistolæ, præsertim quæ ipsius Petri nomine conscripta est, rem magis magisque comprobant: eas consule.

^b Hæc in manuscripto sequuntur: Cum post Dominum in manibus vestris nostras omnium Romano-

vestras ad exaudiendas preces, et ne avertat faciem suam a vobis in illo futuro examinis die, quando cum beato Petro et cæteris suis apostolis adjudicandum sederit omnem ordinem omnemque potestatem humanam **88** et sæculum per ignem; dicaturque [Gent. add. vobis], quod avertat Divinitas: Nescios (Matth. xxv), quia non auxiliati estis Dei Ecclesiæ, et defendere minime procurastis ejus periclitantem peculiarem populum.

Audite nos, dilectissimi, audite nos, et subvenite nobis. Ecce adest tempus salvandi nos; salvate nos, antequam pereamus, Christianissimi; omnes etenim gentes, quæ circumquaque sunt positæ, et ad vestram, per Dei potentiam, Francorum fortissimam gentem refugium fecerunt, salvæ factæ sunt; et si omnibus auxilium impertire non differetis, multo amplius sanctam Dei Ecclesiam, et ejus populum de inimicorum impugnatione debueratis liberare. Considerate, dilectissimi, et omnino percogitate, per Deum vivum vos conjuro, quoniam post Deum et ejus principem apostolorum, nostræ omnium Romanorum animæ in vobis pendent, et si perire, quod absit, contigerit, pensate in cujus animam respiciat ad peccatum. Certe enim omnino credite, Christianissimi, si nobis aliqua evenerit calamitas, quod absit, periclitanti, vos de omnibus ante tribunal Dei eritis reddituri rationem; sed magis, dilectissimi nobis, agite et liberate post Deum in vobis confuentes, ut fructum bonum afferentes in futuri examinis die mereamini dicere: Domine noster princeps apostolorum beate Petre, ecce nos clientuli tui, cursum consummantes, fidem servantes tibi, Ecclesiam Dei a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendentes liberavimus, et assistentes immaculati coram te, offerimus tibi pueros, quos nobis commisisti de manibus inimicorum erucendos, hospites [Lamb., sospites] atque incolumes existentes. Tunc et in præsentem vitam et in futuro sæculo cælestium præmiorum gaudia adipisci mereamini, audientes paternam desiderabilem vocem illam inquiringis: Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis præparatum est ab origine mundi.

Quare direximus præsentem nostrum missum Georgium reverendissimum ac sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum; atque Warnebarium ^c religiosum abbatem missum vestrum, et **89** Thoma-ricum comitem [Lamb., Gent., et Comitum], magnificos eosdem nostros missos, qui vobis omnes nostros dolores et cunctas desolationes, quas a Langobardorum gente et eorum protervo rege passus sumus et assidue patimur, vobis subtili enarratione quæ pro-

rum commisimus animas. GENT.

^c Warnerium appellat Mabillonius (Annal. 25, num. 14). Nil autem aliud novit, præter ea quæ his litteris et apud Anastasium didicit, cui etiam Warnerii nomen acceptum refert; ita enim occurrit in ediculis, Warnario et Unario legentibus mss. codicibus. De violato per eundem jure gentium non taceatur nostro ævo.

præis oculis videntur, viva voce edicere debeant; quibus et in omnibus tanquam nobismetipsis credere jubeatis [*Lamb. hic et infra, lubeatis*], et nostram liberationem nimis festinanter procurare; et conjuro vos per Deum vivum, ut nequaquam amplius discredati nostras afflictiones et neglectum ponatis ad liberandum nos. Ne, quod absit, si amplius credere distuleritis, et neglexeritis nos eruendum, nobis, quod avertat Divinitas, irruat calamitas pereundi, et vobis pertineat ad magnum detrimentum et peccatum, atque condemnationem in præsentī et æterna vita, quia vobis animas omnium nostrorum Romanorum tradidimus: sed magis magisque vos, ut præfatum est, conjuramus, per Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Trinitatem indivisam, ut nostras tribulationes, et angustias, atque dolores, et desolationes, credere sine qualibet ambiguitate jubeatis, et nobis propter Deum subvenire, et ad liberandum nos de manibus Langobardorum inimicorum nostrorum nimis festinanter occurrere jubeatis, ut fructum afferentes copiosum, vitam æternam, intercedente beato Petro, perfrui mereamini. Præfatus vero Warneharius pro amore beati Petri lorica se induens, per muros istius afflictæ Romanæ civitatis, vigilabat die noctuque, et pro nostra omnium Romanorum defensione atque liberatione, ut bonus athleta Christi, decertavit totis suis cum viribus. Bene valet.

IX.

90 ITEM EPISTOLA STEPHANI PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

Specialiter et singillatim pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ directæ, ut in superiore ejusdem continetur epistola, adjutorium volens obtinere contra Langobardos, per Georgium et Warneharium similiter directæ.

[An. Dom. 755, Cod. Car. vi, chron. 9.]

ARGUMENTUM. — Iisdem fere verbis conceptas, sanguineisque scriptas lacrymis litteras ad Pippinum dat pontifex iisdem missis. A præsentī calamitate, ne major aliqua superveniat, cujus rationem repetat Deus, salvari orat. Warneharī constantiam, animosque ingentes laudat in defensione Urbis. Æterni præmii lenocinio eum movere studet.

^a Domino excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Quanta luctuosa et amarissima tristitia circumvalati, quantaque anxietate atque angustia coarctati simus, et quantas crebrentibus continuis malis oculi nostri distillantes profundant lacrymas, credimus quod et ipsa omnium elementorum signimenta [seg-

^a Eadem infelicissima occasione alteram uni Pippino epistolam per eozdem legatos misit. Baronio ac Magdeburgensibus videtur fuisse ignota; nisi forte similitudo maxima deserendam suavit. Annalista Italicus (*Ret. Ital.* tom. III, part. II, pag. 73) quæcumque similia invenit, omisit, cætera edidit.

^b Si nullum augmentum nobis factum est, non igitur ditio temporalis a Pippino initium sumpsit. Nota quod pauca ista epist. 4. al. 8. omittuntur in editione Gretseri, tametsi legantur in ms. Annalista Italicus Lambeciana editione usus, quæ iisdem non caret, in

meuta] enarrent. Quis enim harum tribulationum conspexerit non lugeat? Quis auditor harum nobis intolerantium calamitatum non ululet? Quamobrem cujusdam bonæ mulieris Susannæ pudicitia [*Al. add. claræ*] verba loquitur: *Angustia nobis undique, et quid agamus ignoramus* (*Dan. XIII*). O filii excellentissimi et Christianissimi, utinam omnipotens rerum creator Dominus, quemadmodum priscis temporibus Habacæ illum prophetam ad refocillandum et consolandum Danielem præcipuum prophetam abstrusum in leonum lacu, repentino volatu apportatum ab angelo miserat; ita et nunc, si dici potest, ejus miser cordissima longanimitas a Deo servatam excellentiam tuam, vel ubi horæ momento præsentem fecisset ad contemplandas ærumosas et **91** lugubres angustias et tribulationes, quas immaniter a Langobardorum gente et eorum nefando rege patimur. Ecce venerunt nobis dies angustia, præsto sunt dies fletus et amaritudinis, dies anxietatis et gemitus doloris, quoniam quod timebamus evenit, et quod verebatur accidit. Pro quo angustiatī, afflictī, atque oppressī, et ex omni circumquaque parte circumdatī ab eorum nequissimo Haistulfo rege, et eorum Langobardorum gente, profusis lacrymis percussoque pectore cum propheta Dominum deprecantes dicimus: *Adjuva nos, Deus, salutaris noster, et propter honorem nominis tui libera nos* (*Ps. LXXVIII*). Et rursum: *Apprehende arma et scutum, et exurge in adjutorium nostrum. Domine, judica nocentes nos, et expugna impugnantes nos* (*Ps. XXXIV*). Etenim sæpius bonitati tuæ innotescere videmur, licet nostras tribulationes, tamen et nunc luctu et gemitu referendum malorum pericula, quæ ab eodem protervo rege passi sumus et ejus gente Langobardorum, magno cogente periculo, significandum statuimus [*Lamb., Gent., studuimus*].

Jam credimus, Christianissime et excellentissime filii, et spiritalis compater, omnia nobilitati tuæ esse cognita, quomodo pacis fœdera ab impio Haistulfo rege, et ejus gente dissipata sunt, et qualiter nihil juxta ut constituit et per vinculum sacramenti confirmatum est, valuimus impetrare, etiam quia nullum augmentum nobis factum est ^b, potius autem post desolationem totius nostræ provinciæ ^c, et plura homicidia ab eadem gente perpetrata, etiam quod cum magnis lacrymis, et dolore cordis dicimus, agnoscas, excellentissime filii, et spiritalis compater, in ipsis Januariarum Kalend. cunctus ejusdem Haistulfi Langobardorum regis exercitus e Tusciæ partibus in hanc civitatem Romanam conjunxerunt, **92** et resederunt juxta portam [*Lamb. et Gent. add. beati Petri*

var. lect. prætermisit: hic vero, quia eadem Gretserus non silet, necessario admisit. Cum inscriptione Ravennate apud Papir. Masson. *lib. II, Pagium 755, num. 6*, aliosque recentiores celebri, conferantur: Pippinus pius primus amplificandæ Ecclesiæ viam aperuit: nulla haud dubie fides adhibebitur Romanum ducatum donationibus adjicienti.

^c Quænam erat tota hæc nostra provincia? Certe nihil aliud quam Romanus ducatus, cujus caput Roma.

apostoli, atque portam] sancti Pancratii et Portuense. Ipse vero Haistulfus cum aliis exercitibus conjunxit ex alia parte, et sua fixit tentoria juxta portam Salariam et cæteras portas, et nobis direxit dicens: Aperite mihi portam Salariam, et ingrediar civitatem, et tradite mihi pontificem vestrum, et habeo in vobis compassionem. Alioquin muros subvertens, uno vos gladio interficiam, et videam quis vos erueri possit a manibus meis.

Sed et Beneventani omnes generaliter in hanc Romanam urbem conjungentes resederunt juxta portam beati Pauli apostoli, et cæteras istius Romanæ civitatis portas, et omnia extra urbem prædia longe lateque ferro et igne consumpserunt, domos omnes comburentes, pene ad fundamenta destruxerunt, ecclesias Dei incenderunt, et sacratissimas sanctorum imagines in ignem projicientes, suis gladiis consumpserunt, et munera sancta, id est, corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis contaminatis vasibus, quos folles vocant, miserunt, et cibo carniū copioso saturati, comedebant eadem munera. Velamina altarium ecclesiarum Dei, vel omnia ornamenta, quod nimis crudele dici est, auferentes, in propriis utilitatibus usi sunt. Servos Dei monachos, qui pro officio divino in monasteriis morabantur, plagis maximis tundentes, plures laniaverunt, et sanctimoniales feminas atque reclusas, quæ ab infantia et pubertatis tempore pro Dei amore sese clausuræ tradiderunt, abstrahentes cum magna crudelitate polluerunt; qui etiam et in ipsa contaminatione alias interficere visi sunt, et omnes domos cultas beati Petri igni combusserunt, vel omnium Romanorum, ut dictum est, domos comburentes, extra urbem funditus destruxerunt, et omnia peculia abstulerunt, et vineas fere ad radices abeciderunt; et neque domui sanctæ nostræ Ecclesiæ, neque cuiquam in hac Romana urbe commoranti spes vivendi remansit, quia, ut dictum est, omnia ferro et igne consumpserunt, et multos interfecerunt, sed et copiosam familiam beati Petri, et omnium Romanorum, tam viros quam mulieres, jugulaverunt, et alios plures captivos duxerunt. Nam et innocentes infantulos a mamillis **93** matrum suarum separantes, ipsasque vi pollutentes interemerunt ipsi impii Langobardi, et tanta mala in hac Romana provincia fecerunt, quanta certe nec paganæ gentes aliquando perpetrarunt: quia etiam, si dici potest, et ipsi lapides nostras desolationes videntes ululant nobiscum. Quinquaginta et quinque dies hanc afflictam civitatem Romanam obsidentes, et ex omni parte circumdantes,

A prælia fortissimè die noctoque cum pessimo furore incessanter contra nos ad muros istius Romanæ urbis commiserunt, et non deficiebant impugnantes nos, ut suæ potestati, quod avertat Divinitas, subjiciens omnes uno gladio idem iniquus Haistulphus interimeret. Ita enim [*Lamb. add. cum magno furore*] exprobrantes nobis asserobant: Ecce circumdati estis a nobis, et non effugietis manus nostras. Veniant nunc Franci, et eruant vos de manibus nostris. Nam et civitatem Narniensem, quam beato Petro tua Christianitas concessit *, abstulerunt, et aliquas civitates nostras comprehenderunt. Quamobrem afflicti vix potuimus per maximum ingenium marino itinere præsentibus nostras litteras et missos ad tuam excellentissimam Christianitatem dirigere, quas et cum magis lacrymis scripsimus, qui etiam probante veritate dicimus, per unamquamque litteram lacrymas sanguine mistas exprimeremus, et utinam præstaret nobis Dominus ut qua hora nostram luctuosam exhortationem legeris, præsentia tua per omnem litteram sanguine plenæ lacrymæ fluerent.

B Unde, filii excellentissime, et spiritalis compater, peto te, et tanquam præsentialiter assistens, provolutus terræ et tuis vestigiis me prosternens, cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo **94** et vero, et ejus principe apostolorum beato Petro **b**, ut sub nimia festinatione et maxima celeritate nobis subvenias, ne pereamus: quoniam post Dominum, in tuis manibus nostrum omnium Romanorum commisimus animas. Non nos derelinquas, sic non te derelinquat Dominus in omnibus tuis actibus et operibus. Non nos spernas, sic non te spernat Dominus invocantem ejus potentiam. Ne elonges a nobis auxilium tuum, Christianissime filii, et spiritalis compater, sic non elonget Dominus auxilium suum, et protectionem a te tuaque gente, dum ingressi fueritis contra inimicos vestros ad dimicandum. Adjuva nos, et auxiliare nostri sub magna velocitate, Christianissime, sic adjutorium sumas a Deo omnipotente, qui te unxit super turbas populorum per institutionem beati Petri in regem. Occurre, occurre, filii, occurre et subveni nobis, antequam gladius inimicorum ad cor nostrum pertingat. Peto te, ne pereamus, ne quando dicant gentes quæ in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum, quam post Dominum in regibus [*Lamb. et Gent. add. et gente*] Francorum habebant? Non nos patiaris perire, et ne moreris aut differas nobis solatiandum [ad solatia dandum]. Nec a tuo nos separe auxilio,

* In extremo donationis Pippinianæ restitutionem quoque hujus civitatis adjunctam fuisse, dum Carisiaci regium diploma perfici batur, hinc evidens est. Animadvertenda sunt tamen duo: 1° Concessam dici civitatem, quæ erat juris Romanæ Ecclesiæ, et eidem vindicata tantum fuerat. 2° Ejusdem unius civitatis Romani ducatus in monumentis mentionem inveniri, Francorum regis opera restitutæ parti Romanorum, ut habet Anastas. loci alius vel miuimi aut donationem, aut restitutionem nusquam reperiri. Quamobrem ubi pontificum aliquis deprehendatur secutus Stephani exemplum, qui Narniam civitatem

suam (quam Pippinus invasam a Spoleti duce se sanctæ sedi asservisse fatetur) concessam sibi fuisse ait; lenocinio verborum demereri principem dicendus est, non autem auctoritate sua rem falsam pro vera tradere. Neque enim Pippinus et Carolus, quibus solis apostolica sedes donationes acceptas refert, mendacis gloriæ indigent, cum aliis tot nominibus perpetuum famam sint adepti.

b En tibi aliud exemplum rei, quæ erat in pontificum more posita, ut aiebam ad primam epist. nota **9**. Perinde est in 4, al. 8.

sic non sis alienus a regno Dei, et inseparatus a tua dulcissima conjugē, excellentissima regina, spiritali nostra commatre. Non nos amplius anxari, et periclitari, atque in luctu et fletu perseverare permittas, bone excellentissime filii et spiritalis compater, sic non superveniat tibi luctus de tuis meisque dulcissimis filiis domno Carolo et Carolomanno ^a excellentissimis regibus et patriciis. Non obdares aurem tuam ad audiendum nos, et ne avertas faciem tuam a nobis. Ne confundamur in nostris petitionibus, et ne periclitetur mur usque in finem. Sic non obduret Dominus aurem suam tuas ad exaudiendum preces, et ne avertat faciem suam a te, in illo futuri examinis die, quando cum beato Petro, et cæteris tuis apostolis ad judicandum sederit, omnem ordinem, omnem sexum, omnemque potestatem humanam, et sæculum per ignem: dicaturque tibi, **95** quod avertat Divinitas: *Nescio te*, quia non auxiliatus es Dei Ecclesie, et defendere minime procurasti ejus peculiarem populum periclitantem.

Audi me, filii, audi me, et subveni nobis. Ecce adest tempus salvandi nos, salva nos antequam pereamus, Christianissime rex. Quid enim melius, quidve elegantius aut egregius, quam periclitantes et in angustia positos salvare? Scriptum quippe est: *Qui salvat, tanquam qui ædificat*. Hinc enim præcipuus Isaias propheta ait: *Subvenite oppresso*. Omnes enim gentes quæ circumquaque sunt positæ, et ad vestram per Dei potentiam Francorum fortissimam gentem refugium fecerunt, salvæ factæ sunt; et si omnibus gentibus auxilium impertire non differitis, et per vos salvæ efficiuntur, multo amplius sanctam Dei Ecclesiam et ejus populum de inimicorum impugnatione debueratis liberare. O quanta fiducia in nostro inerat corde, quando vestrum mellifluum conspiceremur vultum, et in charitatis vinculo sumus alligati atque connexi, in magna quiete et securitate nos permanere. Sed dum a vobis sperabamus lucem videre, eruperunt tenebræ, et facta sunt novissima nostra pejora prioribus. Considera, filii, considera, et omnino percogita, per Deum vivum te conjuro, quoniam et nostra et omnis Romanorum populi animæ post Deum, et ejus principem apostolorum in tua a Deo protecta excellentia et gente Francorum a Deo tibi commissa pendent, quia, ut prælatum est, in gremio tuo nostras commisimus animas: et si perire, quod absit et avertat divina clementia, nos contigerit, perpende, obsecro, et omni modo perpensa, in cujus animam respiciat ad peccatum. Certe enim omnino crede, Christianissime, si nobis aliqua evenit calamitas, quod absit,

^a Deus votis annuit: nam uterque patri superstes fuit, regnumque uterque suum est adeptus.

^b Ditionis ecclesiasticæ citra donationes, et simul patriciatus regum Francorum perspicua definitio.

^c Vulgo *postscriptum*.

^d Locus mendosus in superiori epist. *Thomaricum comitem* facili negotio hinc poterat emendari: nec video cur Muratorius legerit *Comitam* cum Lambe-

periclitandi, tu de omnibus, a Deo protecte, dilectissime nobis, ante tribunal Dei eris redditurus rationem, cum omnibus tuis iudicibus, quoniam, ut prælatum est [*Lamb.*, prælatum], nulli alio, nisi tantummodo tuæ antantissimæ excellentiæ, vel dulcissimis filiis, et cunctæ genti Francorum per Dei præceptionem, et beati Petri, sanctam Dei Ecclesiam, et nostrum Romanorum reipublicæ populum commisimus protegendum ^b.

96 Ecce omnes nostros dolores, anxietates, atque angustias tuæ a Deo protectæ bonitati innotuimus. Tu vero, excellentissime filii, et spiritalis compater, age, et libera post Dominum in te confugientes, ut fructum bonum afferens in futuri examinis die merearis dicere: Domine meus princeps apostolorum beate Petre, ecce ego clientulus tuus, cursum consummans, fidem tibi servans, Ecclesiam a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendens, liberavi, et assistens immaculatus coram te, offero tibi pueros quos mihi commissi de manibus inimicorum eruentos, sospites atque incolumes existentes: tunc et in præsentī vita regni gubernacula tenens, etiam et in futuro sæculo cum Christo regnans, cælestium præclorum gaudia adipisci merearis, audiens nimirum paternam desiderabilem vocem illam inquentis: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis præparatum est ab origine mundi* (*Matth. xxv*). Incolumem excellentiam tuam superna gratia custodiat.

^c EMBOLUM.

Opere namque [oportuneque] direximus ad vestram Christianissimam excellentiam præsentem nostrum missum Georgium reverendissimum fratrem et coepiscopum nostrum, atque Warneharium religiosum abbatem, missum vestrum, seu Thomaricum et Comitem ^d [*Lamb.*, *Gent.*, *Comitam*], magnificos item missos nostros, qui vobis nostros omnes dolores et cunctas desolationes quas a Langobardorum gente et eorum protervo rege passi sumus et assidue patimur, vobis subtili enarratione, sicut propriis oculis viderunt, viva voce dicere debeant, quibus et omnibus tanquam nobismetipsis credere **97** habeat Christianissima excellentia vestra, et nostram liberationem nimis festinanter procurare [*Lamb.*, provocare]. Et conjuro te per Deum vivum et verum, a Deo protecte filii, et spiritalis compater, ut nequam amplius discredas nostras afflictiones, et nullo modo neglectum ponatis ad liberandum nos, ne, quod absit, si amplius credere distuleris, et neglexeris nos eruendum, nobis, quod avertat Divinitas, irruat calamitas pereundi, et vobis pertineat ad magnam de-

cio, at conjunctionem prætermiserit; nam utrobique magnifici missi apostolici appellantur, nullumque est dubium quin duo illi fuerint. Quin etiam *Comita* nomen notius altero: in synodo enim Mopsuestena (*Lab.*, *Conc.* tom. V, pag. 494) legimus inter illius urbis cives: *Comitas dixit, Comitas dicor, agens in rebus, et pater istius civitatis*. Uterque autem Græcus origine videtur fuisse: quod minime rarum erat Romæ tum temporis.

trimentum, et peccatum, atque conlennationem, in presenti et æterna vita : quia vobis animas omnium nostrum Romanorum tradimus; sed magis magisque, ut prælatum est, conjuramus te, a Deo servate excellentissime filii, et spiritualis compater, per Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Trinitatem indivisam, ut nostras tribulationes, et angustias, atque dolores, et desolationes credere lubeatis sine qualibet ambiguitate, et nobis propter Deum subvenire, et ad liberandum nos de manibus Langobardorum inimicorum nostrorum nimis festinanter occurrere digneris, ut fructum afferens copiosum, victor, intercedente beato Petro, super omnes barbaras nationes efficiaris, et vitam æternam possideas. Præfatus vero Warnecharius abbas pro amore beati Petri Ioricam se induens, per muros istius afflictæ Romanæ civitatis die noctuque vigilavit, et pro nostra omnium Romanorum defensione atque liberatione ut bonus athleta Christi, totis suis viribus decertavit.

X.

98. ITEM EPISTOLA TERTIA

QUAM NISI STEPHANUS PAPA AD DOMNUM REG. PIPPINUM,
ET CAROLUM VEL CAROLOMANNUM,
SEU OMNI GENERALITATI FRANCORUM.

In nomine sancti Petri comprehensa, postquam per semetipsum jam dictus papa in Francia fuit, et secunda vice voluit adiutorium obtinere contra Langobardos.

(An. Dom. 755, Cod. Car. III, chron. 10.)

ARGUMENTUM.—Binis litteris modo allatis has dura urgente necessitate Stephanus adiungit nomine ipsius principis apostolorum tribus regibus, et cuncto Francorum populo, indicium Urbis ad extremum miseræ. Suam Apostolus intercessionem apud Deum promittit, si domum suam ecclesiæ totius fundamentum, et corpus suum ibi quiescens ab immanitate Langobardorum teneantur. Sanctissimam Virginem, sanctosque omnes una hortari regem et Francos, ut Romam ab oppressione sublevent. Maturato opus esse: suum nunquam patrocinium, si paruerint, iis defuturum: victorias antea relatas sibi referri acceptas: alienationem denique a regno Dei minuitur, nisi occissime opus adeo necessarium aggrediantur.

† Petrus vocatus apostolus a Jesu Christo Dei vivi

* Lamb. et Gent., ad domnum regem Pippinum, et Carolo vel Carolomanno.

† Tertiam hanc epistolam Baronio et Magdeburgensibus non ignotam extrema necessitas expressit. Eam minus fidenter traduxisset Fleury (*Hist. Eccl.* lib. XLIII, num. 17) plausuque minori Muratorius eruditus hujus scriptoris intemperatam exaggerationem indolis ejus ævi amplexus esset obviis ulnis (*Ann. Ital.* 755); si uterque animadvertisset, non ætatis, sed pii regis Francorumque omnium ingenio accommodatam ejusmodi prosopoeiam, quam uterque per maximam Pippini regis et Stephani pontificis injuriam, fictionem appellat. Summo, ut vidimus, amore Franci omnes reque eorum præ aliis in regni cœlorum clavigerum, cujus patrocinio victoriam de Langobardis referrebant acceptam, quod Francorum annales testantur. Illiusmodi eorum fiduciam haud inanem pontifex impense fovit quo tempore oriens in sanctissimam Virginem, Petrum sanctosque omnes imaginibus eorum protulit, debacchabatur: quam ob causam Italia omnis ab impiis Augustis deferat, Romæ cum ejus ducatu Petri successoris se subdide-

A filio, qui ante omnia sæcula cum Patre regnans in unitate Spiritus sancti, in ultimis temporibus pro nostra omnium salute incarnatus et homo factus, nos suo redemit pretioso sanguine per voluntatem paternæ 99 gloriæ, quemadmodum per sanctos suos destinavit prophetas in Scripturis sanctis, et per me, omnis Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia, caput omnium ecclesiarum Dei, ipsius Redemptoris nostri sanguine super firmam fundata petram, atque ejusdem almæ Ecclesiæ Stephanus præsul, gratia pax et virtus ad eruendam eandem sanctam Dei Ecclesiam et ejus Romanum populum mihi commissum de manibus persequentium, plenius ministretur a Domino Deo nostro, vobis viris excellentissimis Pippino, Carolo, et Carolomanno tribus regibus, atque sanctissimis episcopis, abbatibus, presbyteris, vel cunctis religiosis monachis, verum etiam ducibus, comitibus et cunctis generalibus exercitibus et populo Franciæ commorantibus.

Ego Petrus apostolus, dum a Christo Dei vivi Filio vocatus sum supernæ clementiæ arbitrio, illuminator ab ejus potentia totius mundi sum præordinatus, ipso Domino Deo nostro confirmante: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxviii).* Et iterum: *Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remittantur eis (Joan. xxi),* et mihi suo exiguo servo et vocato apostolo, singillatim suas commendavit oves cum ait: *Pasce oves meas, pasce agnos meos.* Et rursum: *Tu es Petrus et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam, et tibi dabo claves regni cœlorum; quæcumque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælis, et quæcumque solveris super terram, erunt soluta et in cælis (Matth. xvi).* Quamobrem omnes, qui meam audientes impleverunt prædicationem, profecto credant sua in hoc mundo, Dei præceptione, relaxari peccata, et mundi atque sine macula in illam progredientur vitam; etenim quia [Cent., quibus] illuminatio Spiritus sancti in vestris refulsit præfulgidis cordibus, 100 vosque amatores effecti estis sanctæ

rat, Francorumque auxiliis freta, nil aliunde humanæ opis aut sperabat, aut quærebat. Itaque in summis ejusdem Petri sedis angustiis, cum extrema remedia opus essent, pontifex prius regiæ domui Francisque omnibus, deinde singulariter Pippino immanitate ac sceleribus Langobardorum, necnon periclitantis Urbis angustiis, excidioque imminente patefactis, Petrum ipsum inducit causæ suæ patronum ac vindicem. Hic, bona cum eruditū utriusque venia, non habet locum theologica quæstio de Ecclesia, deque animabus fidelium; corpora enim et res periclitabantur; quæ in catholica religione sanctiora sunt conculcabantur; omnia erant cædes, metus, scelera, sacrilegia. De his vero omnibus loquens Petrus ipse inducitur, ut præsentius a Francis remedium conglobatis tot malis obtineatur. Ex voto cessasse mox videbimus: nunc pensanda Petri allocutio ipsa attentius, quam eruditū illi fecerunt, datisque temporis grammaticæ regulis, sententias expendi oportet principe apostolorum non indignas.

* Adversus hæc dogmata mutire quis audeat.

et unica Trinitatis per susceptum Evangelicæ prædicationis verbum : profecto in hac apostolica Dei Romana Ecclesia nobis commissa, vestra futuræ retributionis spes tenetur adnexa : ideoque ego apostolus Dei Petrus, qui vos adoptivos habeo filios, ad defendendum de manibus adversariorum hanc Romanam civitatem, et populum mihi a Deo commissum, seu et domum, ubi secundum carnem requiesco, ^a de contaminatione gentium eruendam, vestram ^b omnium dilectionem provocans adhortor, et ad liberandam Ecclesiam Dei mihi a divina potentia commendatam, omnino protestans admono pro eo quod maximas afflictiones et oppressiones a pessima Langobardorum gente patiuntur.

Nequaquam aliter teneatis, amantissimi, sed pro certo confidite, per memetipsum, tanquam in carne coram vobis vivus assisterem, per hanc adhortationem validis constringimus, atque obligamus adjurationibus ^c : quia secundum promissionem, quam ab eodem Domino Deo et redemptore nostro accepimus, peculiare inter omnes gentes, vos omnes Francorum populum habemus. Itaque protestor et admono, tanquam in ænigmate, et firma obligatione conjuro vos Christianissimos reges, Pippinum, Carolum et Carolomanum, atque omnes sacerdotes, episcopos, abbates, presbyteros, vel universos religiosos monachos, vel cunctos iudices : **101** item duces, comites, et cunctum Francorum regni populum, et tanquam presentaliter in carne vivus assistens coram vobis, ego apostolus Dei Petrus : ita firmiter credite vobis adhortationis alloqui verba ^d, quia etsi carnaliter desum, spiritualiter autem a vobis non desim ; quoniam scriptum est : *Qui suscipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem suscipit prophetæ.*

Sed et domina nostra Dei genetrix semper virgo Maria, nobiscum vos magnis obligationibus adjurans protestatur, atque admonet, et jubet, sicut simul etiam throni, atque dominationes, et cunctus cœlestis

^a Sacros Petri cineres in Vat. basilica quiescere constans traditio est, totius antiquitatis testimoniis nitens sancti Gregorii Magni multiplex testatio suppetit. Duo præ cæteris ejusdem sancti pontificis testimonia non prætereunda : unum Constantinæ Aug. (lib. iv, ep. 30) : *« Dum bonæ recordationis decessor meus, quia argentum, quod supra sacratissimum corpus beati Petri apostoli erat, longe tamen ab eodem corpore fere quindecim pedibus mutare voluit, signum ei non parvi terroris apparuit. »* Alterum Justino imp. (lib. ii, ep. 33), pro asserenda episcopi Leonis innocentia : *« Ne quid videtur omissum, aut nostro potuisset dubium cordi remanere, ad beati Petri sacratis, corpus districta eum ex abundanti fecimus sacramenta præbere. »* Antiquiora testimonia Cæli, Hieronymi, Prudentii prætereo. Centum illis et quinquaginta annis qui post Gregorium Magnum ad hæc usque tempora consecuti sunt, tantuminodo considerari velim Romanorum pontificum, atque episcoporum Romanæ ordinationis indiculos seu professiones in lib. Diurno pontif. Utrobique enim invenientur : *« Ad corpus tuum, beate Petre apostole. . . super sacratissimum corpus tuum. . . supra sacratissimum corpus beati Petri. »* Quæ satis superque comprobant divum Petrum in basilica Vat. quiescere. His accedit validissimum hoc testimonium Cod. Carol. quo præcedentia

A militiæ exercitus, nec non et martyres atque confessores Christi, et omnes omnino Deo placentes, et hi nobiscum adhortantes, conjurantes protestantur quatenus doleat vobis pro civitate ista Romana, nobis a Domino Deo commissa, et ovibus Dominicis in ea commorantibus, nec non et pro sancta Dei Ecclesia mihi a Domino commendata ; et defendite atque libere eam sub nimia festinatione de manibus persecutorum Langobardorum, ne, quod absit, corpus meum, quod pro Domino Jesu Christo tormenta perpassum est, et domus mea, ubi per Dei præceptionem requiescit, ab eis contaminentur, et populus meus peculiaris lanietur amplius, nec trucidentur ab ipsa Langobardorum gente, qui tanto flagitio perjurii rei [*Gent.*, per jurii regi] existunt, et transgressores divinarum Scripturarum probantur. Præstate ergo populo meo Romano, mihi a Deo commisso in hac vita fratribus vestris, Domino cooperante, præsidia totis vestris viribus, ut ego Petrus vocatus Dei apostolus, in hac vita et in die futuri examinis, vobis alterna impendens patrocinia, in regno Dei lucidissima ac præclara vobis præparentur [*Lamb.*, præparem] tabernacula, atque præmia æternæ retributionis, et infinita paradisi gaudia vobis pollicens adinvicem [*Id.*, ad vicem] tribuam, dummodo meam Romanam civitatem, et populum meum peculiarem, fratres vestros Romanos, de manibus iniquorum Langobardorum nimis velociter defendentis ^e.

C **102** Currite, currite, per Deum vivum et verum vos adhortor et protestor ; currite et subvenite antequam fons vivus unde satiati et renati estis areseat ; antequam ipsa modica favilla de flagrantissima flamma remanens, ex qua vestram lucem cognovistis, exstinguatur : antequam mater vestra spiritalis, sancta Dei Ecclesia, in qua vitam speratis percipere æternam, humilietur, invadatur, et ab impiis involetur [*Gent.*, violetur] atque contaminetur.

firmantur.

^b Lamb., vestrum tamen ; Gent., verumtamen.

^c Sic legit Baronius : *tanquam in carne coram vobis vivus assisterem, et per hanc adhortationem validis constringere atque obligare adjurationibus.*

^d Baron., per adhortationis alloqui verbum.

D ^e Divinari tum non poterat Francos ipsos reges aliquando imperatores creatum iri, ac deficientem eorum stirpe Augusteam dignitatem alio transferendam maximo cum Romanæ Ecclesiæ detrimento. Qui enim Romani pontifices tenuerunt Petri cathedram sequioribus sæculis, Romam prius deserere, deinde Italiam compulsi sunt, atque eo confugere, unde sanctæ sedis ditio maximum habuerat incrementum. Hæc, inquam, divinari tunc non poterat : Septem fere sæculis cathedram, quam divus Petrus sanguine suo conglutinaverat, duo et nonaginta Stephani prædecessores, Romæ tenuerant difficillimis etiam temporibus, eodemque Stephano sedente, spes ævi melioris concepta erat ob eximium Francorum amorem erga divum Petrum. Quamobrem hujus persona ad loquendum inducta, nonnisi quæ antea evenerant, accidebant quo tum temporis, quæque erant auctoritatis a Christo Jesu sibi concessæ, loqui poterat ; quemadmodum facit hic, et in sequentibus.

Protestor vos, dilectissimi filii mei adoptivi, per gratiam Spiritus sancti protestor, et nimis coram Deo terribili creatore omnium, adhortor atque admoneo, ego apostolus Dei Petrus, et una mecum sancta Dei catholica et apostolica Ecclesia, quam mihi Dominus commisit, ne patiamini perire hanc civitatem Romanam, in qua corpus meum constituit Dominus, quam et mihi commendavit, et fundamentum fidei constituit; liberate eam, et ejus Romanum populum, fratres vestros, et nequaquam invadi permittatis a gente Langobardorum. Sic non sint invasæ provinciæ et possessiones vestræ a gentibus quas ignoratis, non separemini [*Gent.*, separer] a populo meo Romano; sic non sitis alieni aut separati a regno Dei et vita æterna; quidquid enim poscitis a me, subveniam vobis videlicet, et patrocinium impendam; subvenite populo meo Romano fratribus vestris, et perfectius decertate, atque sibi imponite ad liberandum eos. Nullus enim accipit coronam, qui non [*Lamb. Gent.*, nisi qui] legitime decertaverit, et vos decertate fortiter pro liberatione sanctæ Dei Ecclesiæ, ne in æternum pereatis.

Conjuro vos, conjuro, ut præfatum est, dilectissimi, per Deum vivum, et omnino protestor, minime permittatis hanc civitatem meam Romanam et in ea habitantem populum amplius a gente **103** Langobardorum laniari, ne lanientur et crucientur corpora, et animæ vestræ in æterno atque inexstinguibili tartaro igne cum diabolo et ejus pestiferis angelis, et ne dispergantur amplius oves Dominici gregis mihi a Deo commissi, videlicet populus Romanus, sic non vos dispergat et projiciat Dominus, sicut Israeliticus populus dispersus est; declaratum quippe est, quod super omnes gentes quæ sub cælo sunt, vestra Francorum gens, prona mihi apostolo Dei Petro exstitit, et ideo Ecclesiam, quam mihi Dominus tradidit, vobis per manus vicarii mei commendavi ad liberandum de manibus inimicorum. Firmissime enim tenete, quod ego servus Dei, vocatus apostolus, in omnibus vestris necessitatibus, dummodo precati estis, auxiliatus sum, et victoriam per Dei virtutem, vobis de inimicis vestris tribui, et in ante attribui nihilominus credite, si ad liberandam hanc meam civitatem Romanam nimis velociter occurreritis. Mementote et hoc, quomodo et inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ, dum contra vos prælium ingruerunt [*Bar.*, inceperunt], a vobis, qui parvo numero contra eos fuistis, prosternere [*Id.*, prosterni] feci^b; pro quo decertate hanc meam velociter adimplere admonitionem, ut perfectius meum adipisci mereamini auxilium per gratiam, quæ data est mihi a Christo Domino Deo nostro.

Ecce, filii charissimi, prædicans admonui vos, si quæderitis velociter, erit vobis pertingens ad magnam

^a Lamb., sic non lanientur; Gent., si non lanientur.

^b Ita testantur annales Francorum. Vide epist. 6, al. 7, col. 105, n. b.

^c Iudicium minime dubium, hanc epistolam, ut dicitur præcedentes, obsidionis tempore datam esse,

mercedem, et meis suffragiis adjuvati [adjuti]. et in præsentī vita omnes vestros inimicos superantes, et longævī persistentes bona terræ comedetis, et æterna procul dubio fruemini vita. Sin autem, quod non credimus, et aliquam posseritis moram aut adinventionem, minime velociter hanc nostram implendam adhortationem, ad liberandam hanc meam civitatem Romanam et populum in ea commorantem, et sanctam Dei apostolicam Ecclesiam mihi a Domino commissam, simul et ejus præselem, sciatis vos ex auctoritate sanctæ et unice Trinitatis, per gratiam apostolatus, quæ data est mihi a Christo Domino, vos alienari pro transgressione nostræ adhortationis a regno Dei, et vita æterna. Sed Deus et Dominus noster Jesus Christus, qui nos suo pretioso redimens sanguine ad lucem perduxit veritatis, nos quoque [*Gent.*, nosque] predicatores et illuminatores totius mundi constituit, det vobis ea sapere, ea intelligere, eaque disponere nimis velociter, ut celerius hanc civitatem Romanam, et omnem populum, seu sanctam Dei Ecclesiam mihi a Domino commissam, ad eruendum occurratis, quatenus misericorditer, sicut fidelibus suæ provinciæ, meis pro vobis intervenientibus suffragiis, et in præsentī vita longævus, sospites et victores conservare jubeat, et venturo in seculo dona suæ remunerationis faciat multiplicius promereri, cum sanctis et electis suis. Bene valete.

XI.

105 ITEM EPISTOLA EJUSDEM

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER FOLRADUM CAPELLANUM,
GEORGIUM EPISC. ET JOANNEM SACELLARIUM,
POST MORTEM^d AISTULFI DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et benedictiones aberrimæ pro victoria et restitutione sanctæ Dei Ecclesiæ, poscens ea quæ decant restituenda.

(An. Dom. 756, Cod. Car. VIII, chron. 11.)

ARGUMENTUM. — Gaudio exultans immensa agit gratias Pippino. Matrem omnium Ecclesiarum Dei, et fundamentum fidei catholicæ Romanam Ecclesiam, quæ anno præterito moreret, nunc gaudere exaltatam ab eo novo Moyse atque Davide: se cuiusque Romam adventient ex universo orbe tantam ejus gloriam enarrare: civitates nonnullas, et loca quædam perfectæ donationi deesse, quarum data non erat possessio sanctæ sedi, orat ut perficiat. Aistulphum anno post obsidionem Urbis divino ictu percussum: Desiderium elevatum case, qui sacramento erat pollicitus Fulrado se reliquas civitates, id est Faventiam, Imolam, Ferrariam, Ausimum, Anconam, Humanam, et Bononiam cum finibus et territoriis quantocius redditurum sanctæ sedi, cui nihilominus jubere regem cupit, ut servet promissa. Beneventanos et Spoleitanos se eidem commendare. Agendum modo de catholica religione contra Græcam impietatem vindicanda. De colloquio cum Silentiario imperiali misso vult fieri certior. Ut Georgium episcopum et Joannem saccellarium missos suos harum late-

ac per eosdem missos mari advectas, contra opinionem Pagii (755, n. 4), qui separatim ait, cum Langobardi obsidionem acius urgerent. Omnium quippe sententia eadem est, maturato opus esse omnes pariter concludunt.

^d Mortuus est anno Christi 756.

res cum Nomentano episcopo Wilhario remittat, A precatur. Ab Optato quoque abbate Cassinensi desiderari suos monachos, qui cum Carolomanno profecti erant.

• Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Explere lingua, excellentissime filii, non valemus, quantum tuo opere, tua vita delectamur; facta quippe diebus nostris virtute divina miracula vidimus, quod per excellentiam tuam sancta omnium Ecclesiarum Dei mater et caput, fundamentum fidei Christianæ, Romana Ecclesia, quæ valde ab hostium impugnatione e periculorum impugnationibus lamentabatur, magna nunc gaudii soliditate nimirum est translata atque confirmata, et mœrentes Christianorum animæ tuo fortissimo presidio maxime sunt 106 relevata lætitiis; pro quo in vestro opere, et nostra exultatione libet cum angelis exclamare: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (Luc. 11) d. Et quia elapso anno, isto in tempore, valde ab hostium depopulosa impugnatione sauciati, et ultra citraque circumdati affligebamur e, nunc autem tuo potentissimo auxilio erepti ab imminentibus periculis, immenso exultamus gaudio, et benedicentes nomen Domini cum psalmographo, consona dicimus voce: *Hæc est immutatio dexteræ Altissimi* (Ps. LXXVI). Et rursus: *Ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia* (Psal. XXIX). Cujus enim vel sæxum pectus tam benigno opere a tua præclara bonitate peracto cõgnitque, non statim in omnipotentis Dei laudibus, atque in tuæ excellentiæ amorem mollescat? Hæc me, fateor, excellentissime filii, et spiritalis compater, quæ per te mirabiliter facta sunt, sæpe convenientibus ex universo orbe terrarum na-

tionibus, dicere, sæpe cum eis pariter admirari delectat, et extensa voce melliflue tuæ excellentiæ laudes persolvere indeficienter, hæc me plerumque etiam in momento horarum excitant inflexibili oculo pro immensa bonitatis tuæ, et universæ gentis Francorum sospitate omnipotenti Deo fundere preces. Denique, amantissime, et a Deo inspirate 107 victor felix, et divina providentia fortissime rex, qualiter beatus Petrus apostolorum princeps tuæ devotionis affectum, quem pro ejus causa decertans adhibuisti, susceperit, ipsa cunctis liquido vita vestra testatur; scriptum quippe [*Lamb. add. est*], *vota justorum placabilia* (Prov. xv). Libet quippe omnino, excellentissime filii, tuæ bonitati magnas gratiarum persolvere laudes, et nomen Domini pro tam maxima benignitate glorificantes, exhilarata voce canere: *Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitans plebem suam, et redemptionem facere* (Luc. 1), cupiens populo suo suscitavit te nobis, Christianissime victor [*Lamb. add. rex*], nostris diebus fortissimum liberatorem. Quid enim aliud quam novum te dixerim Moysen, et præfulgidum asseram David regem, quoniam quemadmodum illi ab oppressionibus Ægyptiorum populum Dei liberaverunt; ita quoque tu, benedictæ a Deo victor, fortissimè rex, tuo certamine Ecclesiam Dei et ejus afflictum populum ab hostium impugnatione eruere studuisti.

Benedictus es, eximie filii, a Deo excelso, qui fecit cœlum et terram; et benedictus Deus, quo protegente, hostes in manibus tuis sunt: benedico tibi Dominus pulchritudo justitiæ, et tuos amantissimos natos, meosque spiritalis filios, domnum Carolum et Carolomannum, a Deo institutos reges Francorum et patricios Romanorum, cum Christianissima eorum matre, excellentissima regina, dulcissimaque conjuge,

omnium quæ passi erant. Pippinus enim superioribus tribus epistolis incitatus secundo in Italiam venerat, devictoque Aistulpho, ne promissa et sacramenta falleret, ut priori anno, Fulradum reliquerat in Italia, qui singularum civitatum possessione inita, earum claves obsidesque Romam adduxerat: cœperatque pontifex exarchatum et Pentapolim, uti Romam et ejus ducatum administrare. Notissimam historiam apud Anastas. et annalistas persequi otiosum est. Epoches autem rei tanti momenti non est negligenda. Die, ut aiebam, 24 Febr. an. 755, marino itinere missi pontificii una cum regio attulerunt prædictas litteras in Franciam. Sex, septemve omnino mensium spatio missi eo perveniunt, fit apparatus belli, in Italiam reditur, Aistulphus debellatur, ac Ticini obsessus dare obsides, exarchatum et Pentapolim restituere compellitur. Extremum hoc Septembri aut Octobri mense factum esse, apud Anastasium perspicue habetur, transactæ enim octavæ indictionis mentio est, quæ usque ad Kalendas Septembres flectat. Quinque inde menses excurrunt, spatium satis amplum Fulrado ad singularum civitatum possessionem ineundam nomine sanctæ sedis, cujus legati secum aderant, eamque firmam ac stabilem reddendam earumdem clavibus super sacratissimum divi Petri corpus collocatis, resque alias agendas quas antequam Roma discederet, fecisses mox videbimus. Ab initio igitur anni 756, apostolica sedes in exarchatu et Pentapoli dominari cœpit, cum ante annos quinque et viginti, ut minimum, Romæ, ejusque ducatus rerum voluntate popolorum, potiretur.

a Exstat ap. Bar. tom. IX, an. 756, et Cent. 8, c. 10.

b Lamb., *virtute miraculi*. Gent., *virtute miracula*; verbum *divina* deest in nis.

c Ita quoque Centur., sed Bar.: *Quæ valde ab hostium impugnationibus lamentabatur*.

d Eginhartus (*Vita Car. Mag.*, cap. 6) duplicem Pippini victo iam non distinguit; nam comparationis causa tantum de Italica illius expeditione loquitur. Annales Francor. laudati ap. Camis. victoriam utramque referunt ad an. 755 et sequentem. Annales etiam Fuldenses distincte de utraque agunt ann. 754 et 756. Chronologiam hanc partim ab antiquis annalibus, partim a recentioribus scriptoribus turbatam se extricasse putat P. Mansius in notis ad Pagium (*Baron.* tom. XII, p. 635) auctoritate chronologi Brixiani a Muratorio editi, qui inter Aistulphum et Desiderium Rachim regem ponit, regnumque Desiderii constituit mense Martio anno incarnat. Dom. 757, indict. x. At chartæ veteres, chronologi nostro ævo emergentes, rivulique alii, unde ista derivantur, epistolæ hujus auctoritati concedant necesse est. Nisi enim cum laudato P. Mansio obsidio Urbis ab anno 755 contra antiquorum fidem removeatur, constare non possunt cætera quæ asseruntur. Equidem cum Baronio. Cointio, Pagio, et aliis constituo epistolam an. 756. Rationes ex eadem patent, ut in notis seqq. planum fiet.

e Eodem trimestri tempore, quo præcedenti anno urbs Roma obsidebatur, mense videlicet Martio, ut sanam erit, lætitiâ exultans pontifex, Romanes Deo agebant grates, oblitii malorum

fructe Dei, spiritali nostra commatre, tueatur, et in omnibus protegat; dilatet Deus semen vestrum, et benedicat in æternum, atque solium regni fruendum perenniter concedat, et universam gentem Francorum sub vestra ditione permanentem illesam custodiat.

Vale in Domino, rex benignissime, quia per te sanctæ Dei Ecclesiæ inimici humiliati sunt, et magna lætitia ipsa sancta Dei **108** Ecclesia est relevata, et ejus peculiaris populus jucundatur, et per te benedictus dicitur, pro quo et ejus benedictio super te plenius est effusa, gaudium enim uberrimum in universum orbem terrarum intulisti; magna sunt hæc, et omnipotentis Dei laudibus tribuenda, sed inter hæc misericordissimi Dei nostri clementiam indesinenter petimus, ut cœlesti sui regni gaudia vobis tribuat vicissitudine ^a.

Quapropter cum magna fiducia, tanquam præsentialiter, coram tuo mellifluo consistens aspectu flexis genibus petens peto te, et omnino coram Deo vivo deprecor, ut jubeas [*Lamb. hic et infra, lubeas*] firmiter in hoc bono opere, sicut certe confidimus, usque in finem permanere pro sanctæ Dei Ecclesiæ perfecta exultatione, et ejus populi deliberatione [*Id., liberatione*] et integra securitate, et plenariam justitiam eisdem [*Lamb., Gent., eidem*] Dei Ecclesiæ tribuere digneris, atque optimum et velocem finem, in causa fautoris tui beati Petri, adhibere jubeas, ut civitates reliquas, quæ sub unius domini ditione erant connexæ, atque constitutos [*Lamb., Gent., constitutæ*] fines, territoria, etiam loca, et saltora, in integro matris tuæ spiritali sanctæ Ecclesiæ præci-

^a Lamb. Gent. Bar. et Cent. habent: *gaudio vobis tribuat vicissitudinem.*

^b Quarundam civitatum possessionem Langobardorum rex nondum dederat, easque inferius recenset, nimirum *Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam (Gabellæ, et Hadriæ non meminit) in Æmilia, Anconam, Auximum, Numanam (Forum Sempronii, et territorium Valvense prætermittitur) in Pentapoli.* Cæteræ omnes ap. Anastasium videndæ, num singillatim enumerantur eæ, quarum possessio certa, et in sanctæ sedis archivo servabatur. Hanc apud recentiores liquet vocari donationem Pippini, quin etiam Caroli Magni donatio appellatur in Prolegom. tom. II editionis Rom. Vat. (pag. LVII), sed perperam; prædictæ enim civitates in ea desiderantur, nec plene Pippiniana donatio ad sanctam sedem pervenit usque ad 774, duodeviginti nempe annis post hæc tempora, cum regnabat Carolus Magnus.

^c Geographica chartæ simplex inspectio planum facit, quo jure pontifex asserimet, quiete non posse vivere eos populos qui sanctæ sedis dominationi adjecti erant, sine civitatibus et territoriis, quæ fraudolenter ab Aistulpho detinebantur. In Vita Steph. apud Anastas. (sect. 256) legitur, hunc pontificem, qui seq. anno inuentus desit vivere, obtinuisse a Desiderio rege, qui Aistulpho successerat ante datam hanc epistolam, *Faventiam cum castro Tiberiaco seu Gabellam, et universum ducatum Ferrariæ in integrum.* At de his infra ad Pauli epistolas: nunc velim animadverti semel et iterum proferri a pontifice de cunctis civitatibus exarchatus ac Pentapolis: *Quæ sub unius domini ditione erant connexæ.* Inde enim palam est imperatorem, exarchum, aut etiam Langobardorum regem invasorem pro earum domino accipi: ac proinde vocem illam *retinere* tum hic, tum abibi sæpe occurrentem aut referri ad Langobardos

piatis ^b, ut populus Dei, quem a manibus inimicorum redemisti, in magna securitate et delectatione, tuo auxilio adjunctus vivere valeat; quoniam et filius noster Deo amabilis Folradus, fidelis vester, omnia conspiciens satisfactus est [*Bar. et Cent., satis testatus est*], quod nequaquam ipse populus vivere possit extra eorum fines et territoria atque possessiones, absque civitatibus illis, quæ semper cum eis sub unius domini ditione erant connexæ ^c; peto te, fili, peto te coram Deo vivo, et fortiter **109** conjuro, spiritalis compater, ut in hoc bono opere perfectus maneas, et non hominum blandimentis aut suasionibus vel promissionibus, quod absit, faveas, et in aliam declines partem, sed magis vere timens Deum, omnia quæ beato Petro sub jurejurando promissisti **B** adimplere jubeas, et, sicut cepisti, plenariam justitiam illi impertire.

Etenim tyrannus ille, sequax diaboli, Aistulphus, devorator sanguinum Christianorum, ecclesiarum Dei destructor, divino ictu percussus est, et in inferni voragine demersus, in ipsis quippe diebus, quibus [*Id. add. ad*] hanc Romanam urbem devastandam profectus est, post annu [*Gent., anni*] spatii circulum, ita divino mucrone percussus est, ut profecto in eo tempore, quo fidem suam tentans [*Lamb., temerans*] diversa piaculi scelera perpetratus est, in eo et suam impiam finire vitam ^d. Nunc autem, Dei providentia, per manus sui principis apostolorum beati Petri simul et per tuum fortissimum brachium, præcurrente industria Deo ^e amabilis viri Folradi ^f, tui fidelis, nostri dilecti filii, ordi-

ipsum alieni juris invasores, aut ad donationem antea factam sanctæ sedi: nullatenus autem ad eandem sanctam sedem, ut nonnulli autumant, quippe quæ in exarchatu et Pentapoli nullum antea jus habuit.

^d Delendo huic monumento non sunt satis fundatio monasterii Nonantulani pro cognato suo Anselmo, et monachorum amicitia ex Anonymi Salernitani consarcinatione historiarum (*Chron. cap. 7*), cum præsertim scriptor iste sæculis plusquam duobus distet ab Stephano, qui diu perpeusus inhumanitatem Aistulphi, divinam quoque ultionem tot scelerum ac scelerum advenisse testatur regi Francorum.

^e Vide Bar. anno 756, n. 3 et seq.

^f Si Fulradi opera Desiderius Aistulpho successit, chartas igitur, et chronologos, quos nuper auctores nituntur, aut floccipendere, cum aliter interpretari oportet: ita ut Rachis ante Desiderii inaugurationem, monasterium deseruerit, et cum Desiderio de regno certaverit ab exeunte anno 755 ad mensem Martium seq. anni, cum Stephani II et Fulradi opera Rachis in monasterium rediit, et Desiderius regnare orsus est. Ita videntur suadere Stephani verba in *ipsis quippe diebus quibus hanc Romanam urbem devastandam profectus est, post annu spatii circulum.* Etenim si Kalendis Januarii obsedit Urbem, mense igitur Decembri profectus erat eam versus anno 754, eodemque mense insequentis anni obiit supremum diem. In Vita etiam Stephani ap. Anastasium, quæ mirum in modum concinit cum hac epistola, coævus enim auctor scripsisse eam dicitur; continuo post narrationem traditæ a Fulrado possessionis civitatum is prosequitur (sect. 254): *Dum ergo hæc urgen ur, ipse infelix Aistulphus quodam loco in venationem pergens, divino ictu percussus defunctus est. Tunc Desiderius quidam, etc.* Equidem in horum

natus est rex super gentem Langobardorum Desiderius, vir mitissimus, et in præsentia ipsius Foltradi sub iurejurando pollicitus est restituendum beato Petro civitates reliquas, Faventiam, Imolam, et Ferrariam * cum eorum **110** finibus, simul et jam [*Lamb. etiam*], et saltora, et omnia territoria. Nec non et Ausimum, Anconam, et Humanam civitates cum eorum territoriis, et postmodum per Garinodum ducem et Grimoaldum nobis reddendum spondit civitatem Bonam [*Lamb., Bononiam*] cum finibus ejus, et in pacis quiete cum eadem Dei Ecclesia, et nostro populo semper mansurum professus est, atque fidelem erga a Deo protectum regnum vestrum esse testatus est; et petiit nos, quatenus bonitatem tuam deprecaremur, ut cum eo et cuncta gente Langobardorum magnam pacis concordiam confirmare jubear.

Nam et Spoletini ducatus generalitas per manus beati Petri et tuum fortissimum brachium, constituerunt sibi ducem ^b, et tam ipsi Spoletani quamque etiam Beneventani, omnes se commendare per nos a Deo servatæ excellentiæ tuæ cupiunt, et imminent anhelantius in hoc deprecando bonitatem tuam. Unde petimus te, excellentissime fili et spiritalis compater, ut si prædictus Desiderius, quemadmodum spondit, justitiam sanctæ Dei Ecclesiæ suæ [*Ap. Lamb. et Gent. deest suæ*], reipublicæ Romanorum, beato Petro protectori tuo plenius restituere, et in pacis quiete cum Ecclesia Dei, et nostro populo sicut in pactibus [pactis, *Bar., partibus*] a tua bonitate confirmatis continetur, permanserit cum universa sua gente, jubcas in id quod petiit tuas a Deo inspiratas

opinionem ultro concederem. Stephanumque per illud post annui spatii circulum insinuare cum iis dicerem, se minus exacte ire annuum spatium, at quæ principio epistolæ aiebat pontifex, *elapso anno, isto in tempore ultra citraque circumdati*, tam luculenter definiunt ætatem epistolæ, ac proinde Aistulphi casum, ut chartæ veteres et chronologi, quorum ope ætas differtur, auctoritati epistolæ sint posthabendi. Vide infra col. 147, not. ^e, *epist. 12.*

* *Lamb., Imulas; Gent., Vaventia, Imulas et Ferraria.*

^b In catalogo Chronici Farfensis invenitur dux Albinus, qui præcedit Gisulphum; atque hujus quidem ætas prædicitur an. 760, illius autem nullum usquam indicium, præterquam hic.

^c *Non patitur aviditas quemquam esse gratum: nunquam enim improbatæ spei quod datur satis est.* Ita Seneca (*De Benef. l. ii, c. 27*). Desiderius pontificis et Fulradi opera in solio constitutus, omnium quæ cum sacramento pollicitus erat oblitus. Æmiliæ quidem seu exarchatus civitates et loca, præter Bononiam et Adriam, restituit sanctæ sedi, quod nuper libri Pontific. auctoritate dixi; sed Pentapolis ne glebam quidem voluit reddere. Id Stephanus experientia edoctus præsigens Pippini auctoritatem implorat, sed nequidquam:

^d Qui Romanos pontifices horum temporum spectasse solum temporalia dicitant, minus attente legunt has epistolas. Necessitate siquidem urgente, horum quoque satagunt, ut populis tranquillitatem pariant: at præcipua illorum cura est catholicæ fidei universa in Ecclesia servandæ.

* Patrimonia sanctorum apostolorum Petri et Pauli Ecclesiis ab antiquo assignata, et pensa in publi-

caures inclinare; hoc interea anhelantius, ut nimis velociter, eidem Desiderio regi, obtestando, admonendo etiam, et præcipiendo, dirigere jubcas, ut reliquas civitates, loca, fines, et territoria, atque patrimonia, et saltora, **111** in integro suæ Ecclesiæ reddere debeat, et tale fundamentum et optimum finem in causa ejus imponere jubcas, ut, auxiliante Domino, ipsa sancta Dei Ecclesia secunda maneat, usque in finem sæculi, ut plenaria justitia a justo iudice Domino Deo nostro, et memoriale nomen tibi in sæcula maneat, vel etiam cunctæ Christo protectæ genti vestræ Francorum ^e.

Inspiratus autem a Deo nimis festinanter causam sanctæ Ecclesiæ perficies; quia sunt aliæ canonicæ causæ, quas perficere debeamus, pertinentes ad magnam regni tui laudem, et magnam animæ tuæ vel cunctæ gentis Francorum immensam mercedem; et hoc obnixè postulamus præcelsam bonitatem tuam, ut inspiratus a Deo et ejus principe apostolorum beato Petro, ita disponere jubcas de parte Græcorum, ut fides sancta catholica et apostolica per te integra et inconcussa permaneat in æternum, et sancta Dei Ecclesia, sicut ab aliis, et ab eorum pestifera malitia liberetur, et secunda reddatur ^d, atque omnia proprietatis suæ percipiat ^e; unde pro animæ vestræ salute, indefessa luminariorum concinnatio Dei Ecclesiis permaneat, et esuries pauperum egenorum vel peregrinorum nihilominus reseretur ^f, et ad veram saturitatem perveniant.

112 Qualiter autem cum Silentiario locuti fueritis, vel quomodo eum tua bonitas absolverit, una cum exemplari litterarum, quas ei dederitis ^e, nos cer-

cum ærarium conferri jusserat Isauricus, ut tradit Theophanes (*Chronogr. p. 273*). Ex iis aureorum 35 millia quotannis percipiuntur a sancta sede: et cum difficultis copisset illorum exactio esse in Oriente, in Calabritanum et Siculum conversa sunt ab Augustis: cujusmodi erant sub Isaurico, qui sanctæ sedi eadem abstulit. Huc respexisse Stephanum nullus dubito. Cumque id faciat in litteris queis Pippino gratias agit de duabus provinciis ditioni sanctæ sedis adjectis, conjicio, quidquid utilitatis ex ducatu Romano, exarchatu et Pentapoli perciperetur, non Romano pontifici, sed reipublicæ Romanorum cecisisset. Etenim in duces, comites, aliæque officis, optimates militum, ipsosque milites quæstus omnis erogandus erat pro recta administratione rerum. Quamobrem luminaria ecclesiarum, egeni ac peregrini, quos ærarium pontificium fovebat, patrimoniorum sanctæ sedis indigebant, quæ propterea tum Stephano, tum successoribus æque ac civitates cordi fuisse non est mirum.

^f Forsan *relevetur*; *Lamb. legit refectetur.*

^g Duo imperiales missi, quorum nomina Georgius Protosecréta et Joannes Silentiarius, ad Pippinum tempore alterius Italici belli euntes, cum exercitu eum profectum esse compertiunt. Ille Massiliis, quo uterque pervenerat, Ticinum advolans, et nequidquam molitus regem avertere ab exarchatus concessionem apostolorum principi, re infecta discessit (*Anast. sect. 251*). Alter Pippini reditum expectasse videtur in Francia: namque collocutum cum rege, litterasque ab eodem ad Coprosynum accepisse hinc certo scimus. At colloqui et litterarum sententiâ ipsi pontifici occulta.

tores reddite, ut sciamus qualiter in communi concordia agamus, sicut inter nos et Folradum, Deo amabilem, constitit. Ipse vero dilectus filius noster Folradus in omnibus causis iuxta tuam præceptionem peregit, et maximas gratias illi egimus pro suo certamine, qui videlicet ad vos revertens, omnia qualiter acta sunt, bonitati vestre intimabit; præsentibus vero fidelissimos nostros, id est, Georgium reverentissimum ac sanctissimum fratrem, et coepiscopum nostrum, atque Joannem regionarium, nostrumque sacellarium, petimus, ut hilariori suscipiens vultu, in omnibus acceptare jubeas, et quidquid nostra vice bonitati tuæ locuti fuerint, eis in omnibus credere digneris, atque cum effectu causæ et letabundis nuntiis ad nos remeandos absolvere jubeas. Nam et hoc obsecramus bonitatem tuam, ut nimis celeriter ad nos conjungendum [*Bar. et Cent.*, commigrandum] absolvere præcipias reverentissimum fratrem, et coepiscopum nostrum Wicharium ^a.

Omnipotens autem Deus in cunctis actibus tuis, excellentissime victor rex, suæ dextræ extensione

Mendum in ms.; legi enim debet *Wilharium* qui erat episcopus Nomentanus, ut aiebam ad ep. 7, al. 9, col. 110, n. d.

^b Lamb. legit: *petiit a nobis Optatus religiosus abbas monasterii sancti Benedicti; et Cent.: uba veneni monasterii.*

^c Carolomannus Pippini frater, ante illius exaltationem, anno videlicet 747 induerat monachum (*Ann. Fuld.*, *Annst. Ostien.* lib. 1, cap. 8) per manus Zachariæ pontificis; cumque aliquandiu monasterium Soractense incoluisset, ad Cassinense jam instauratum a Petronace se contulerat. Sub Optato abbate, qui an. 751 Petronaci successit, legationis princeps cum aliis monachis ad regem fratrem est profectus, Aistulpho sic volente (Id evenit anno 753 exeunte postquam Stephanus Ticino in Franciam discessit

A te protegat, tibi que et præsentis vitæ prospera et post multorum annorum curricula gaudia æterna concedat, faciatque cum tua dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, et vestris meisque dulcissimis filiis maximo gaudio jucundari, et regni vestri gubernacula a Deo vobis concessa perfrui, et qui in præsentibus vita regni potestatem tenetis, et jam [*Lamb.*, etiam] futuro in sæculo cum Christo in æternum regnetis, promerentes illam Dominicam promissionem audire: *Venite, benedicti Patris mei (Matth. xxv)*; **113** pro eo quod certamen bonum certati estis, cursum consummavistis, fidem servastis. Sumite positas vobis coronas, et accipite regnum vobis ab origine mundi præparatum. Nam et ex hoc præcelsæ, et a Deo custoditæ excellentiæ vestræ innotescimus, quia petiit nobis Optatus religiosus abbas vestri monasterii ^b sancti Benedicti pro monachis suis, qui cum tuo germano ^c profecti sunt, ut eos absolvere jubeas, sed qualiter tua fuerit voluntas, ita de eis exponere jubeas. Incolumem excellentiam tuam gratia superna custodiat.

mense Novembri, ac seq. anni initio eo pervenit) fratrem ab expeditione Italica revocaturus. Re nequidquam tentata, pontificis regisque consilio in sancti Dionysii monasterio cum sociis substitit, ubi eodem anno moritur. (*Baron.* 754, n. 7. seqq. *Pag.*, *ibid.* n. 3, et 753, n. 7 seqq.) Eos socios nunc repetit Optatus. Notandum obiter illud *vestri monasterii sancti Benedicti* apud Gretæram; nam Lambecius non legit *vestri*, et Gentilotes *veneni* forsan *veneni*. Qui enim Cassinense monasterium dici poterat ad Pippinum regem ullatenus pertinere; si hisce ex eisdem litteris constat, tum Beneventanos, tum Spolitanos, primum quasiisse amicitiam regis, ne scilicet illius potentia, ut Aistulphus, obnoxii aliquando essent?

114 DE S. PAULI I EPISTOLIS UNA ET TRIGINTA

DISCURSUS PRÆVIUS.

1. Postquam Stephanus II obiit supremum diem vii Kalendas Maias, anno 757, *Paulus diaconus et in Dei nomine electus sanctæ sedis apostolicæ*, ut est in titulo primæ epistolæ hujus pontificis ad Pippinum (*Cod. Car.* 12, al. 13) Petri cathedram tenuit (nullo antea exemplo succedens fratri suo) per annos decem et mensem, a die videlicet consecrationis 29 Maii ad 23 Junii anni 767. Causa dilatae ordinationis fuit brevissimum schisma, quod cleri pars melior compressit. Equum sane erat ut ei frater succederet, per quem sanctæ sedis ditio tantum habuit incrementum. Verum ut dignitate, ita et laboribus fratrem limitaret oportuit. Non enim Desiderius rex Langobardorum diu amicitiam Romanorum cohiit. Præterea ingens ex Græcia metus quiescere Ecclesiam non permisit. Copronymus quippe expergefactus, ubi exarchatum et Pentapoliin, provincias e manibus Langobardorum ereptas, in Romanæ Ecclesiæ potestatem venisse audit, armis atque insidiis non modo eas provincias, sed etiam Romanam, Urbemque ipsam vexare non destitit. Quamobrem intestinis s. re incommodis exteriorque assidue laborans, vitam ante deseruit, quam sibi subditisque populis tranquillitatem afferret. Omnia hæc patent ex litteris quæ mox sequentur. Antea tamen nonnihil dicam necesse est

C de iisdem in genere: ut ubi singulas recensero, nec mihi earum sententia varia, et multiplex molestiam ingerat.

II. Quas hucusque epistolas vidimus, majori ex parte ediderant in lucem Flaccius ac socii Centuriatores anno 1564, atque eorum maximus adversarius card. Baronius in Annalibus Ecclesiasticis: utramque videlicet Gregorii III, Zachariæ unicam, et quatuor Stephani II (7, 8, 10, 11, al. 9, 4, 3, 8, *Cod. Car.*); 9, al. 6, utpote præcedenti perquam similem omittentes; 4, 5, 6, al. 10, 11 et 7 nequaquam cognitit. Secus est de Pauli epistolis 31. Nam Centuriatores (*Cent.* VIII, cap. 10) totidem se accepisse gloriantur: unde autem, silent. Et quanquam sola earumdem argumenta proferant, audacissimis in suis commentariis patefaciant se illas integras inspexisse. Namque aiunt, exempli gratia, quod Paulus « Petrum substituit interpellatorem pro victoria adversus hostes, in epistola **115** ad Pippinum tertia, et nona » (*Cod. Car.* 38, 33, al. 43, 30), quæ minime eruntur ex argumentis. Præterea ex epistola 12 quæ falso tribuitur Paulo, cum spectet ad Adrianum (*Cod. Car.* 60, al. 73), ut ostendam suo loco, eruditorum omnium recentiorum incuriam patefaciens, hæc proferunt: « Pro regno amplificando in epistola 12 ad Pippinum:

Ut ipse princeps apostolorum pro vobis intercedat ante A Domini Dei nostri majestatem, ut amplius vestrum dilatet regnum, et victorias tribuat. » Mitto reliqua eorum pauca commenta; hæc enim satis superque probant eos præ manibus habuisse integras Pauli litteras. Non ita contigit Baronio, qui ingenue rem fatetur (an. 767, n. 1) de 31 Pauli epistolis: « Quorum, aliis, dantaxat argumenta summam præstric- ta et recensita vidimus a Panvino in vitis Romanorum pontificum, easque integras haberi in Vaticana bibliotheca testatur: verum easdem diu quæsitæ minime invenire valuimus, ut eas vel furto vel alio aliquo modo inde sublatis existimemus. Ceterum nihil est, quod ejus fides possit in suspicionem adduci, cum et earumdem totidem numero argumenta pariter recitent novatores (Cent. viii, p. 725) qui per- tæsi prolixitatem atque multipliciter pariter, sed magis veritate, non ipsas integritas, sed ipsarum argumenta tantummodo edidere ».

III. Hunc Baronii locum Gretserus transtulit in B suam præfationem ad Codicem Carolinum; at quia Baronii diligentiam fugit ejusmodi argumentorum vera indoles, et Gretseri de iisdem sententia lucis indiget, operæ pretium me facturum puto, si hanc historie partem explanavero. Onuphrius Panvinius de Roma- na historia profanaque omni eruditione optime meritus usque ad annum 1553 ad ecclesiasticas res animum non converterat. Tum vero Marcelli Cervini Cardinalis suavis hujusmodi studiis totum se dedit, brevique octo annorum spatio nonnulla in lucem edidit de pontificibus et cardinalibus: præcipue vero conscribendis effuse vitis eorumdem, quas a Baro- nio laudari vidimus, operam navavit. Suimet testis ipse est in editione historie pontificum Platinae Venetiis apud Michaëlem Tramezinum anno 1562. Etenim in nuncupatoria ad Pium IV epistola, quam dederat præcedenti anno, cum prælo commisit ejusdem Platinae historiam cum suis notis, et additionibus: « Donec ederem, inquit, ea quæ ego maxima jam ex parte eodem argumento conscripsi. » Et initio suæ additionis ad lectorem: « Librum ipsum longe locupletissimum accuratissima diligentia jam magna ex parte concinnavi, quo Romanorum pontificum et cardinalium, quorum 116 memoria exstat, Vitas effuse scripsi; atqui cum res magni et difficilis negotii sit, non ita facile, quanquam jamdiu multum- que in eo elaboraverim, confici potuit. » Quam recte arduum negotium exaggeret, inde discimus, quod morte admodum immatura præventus anno 1568, tantum opus non confecerat. Exstat illud hodie pluribus voluminibus comprehensum in biblioth. Vat. (Cod. n. 6104), quo est collatum ex dono P. Ciaconii die 25 Septembris an. 1592, ut præfixa operi memoria docet, et a sancto Gregorio Magno exordium ducit.

IV. In tertio ejus volumine (fol. 1125) ubi agit de Pauli gestis, pauca hæc visuntur: « Scripsit P. ulus epistolas plures ad Pippinum et Carolomannum reges, ad exercitum Francorum, et ad alios quosdam, ex quibus una et triginta in bibliotheca Vaticana existunt, quarum brevissima argumenta ad- jiciam. » Mox sequuntur singularum argumenta « sum- matim præstricte, et recensita, » quæ vidit Baronius sanctæ Romanæ Ecclesiæ tum bibliothecarius a Cle- mente VIII designatus: quare cum octavum Anna- lium volumen anno 1599 evulgavit, in quo agit de Pauli rebus gestis, Panvini etiam mss. codices ac- cesserant ad eam « magnam rerum copiam, » quam se congressisse aiebat in nuncupatoria Tom. I ad Sixtum V an. 1588, « tanquam in aliquam cellam penariam, præsertim contra novatores nostri tempo- ris pro sacrarum traditionum antiquitate ac sanctæ Romanæ catholicæ Ecclesiæ potestate. » Duo autem doctissimi scriptoris diligentiam fugisse videntur: bibliothecæ Vaticanæ veteris conditio et Panviniarum illorum argumentorum recensio causa.

V. Ad bibliothecam quod attinet, hanc instrui co-

plam a Nicolao V Sixtus IV perfecit, Panvino eodem teste in hujus Vita, quæ prima est ex adjunctis ad Platina: « Bibliothecam Palatinam, ait, in Vatica- nam toto terrarum orbe celebrem, Platina prefecto, advectisque ex omni Europa libris, construxit, ces- tosque proventus, unde custodes et librarii Græci, Latini, et Hebraici menstrua salaria, quibus ali pos- sent, haberent, librique emerentur, assignavit: opus omnium præclarissimum et pontifice maximo di- gnum. » At perpetuæ librorum in bibliotheca perma- nentiæ cum prospexisse non constat, quemadmo- dum post annos plusquam centum Sixtus V biblio- thecæ novæ, et loco et librorum congerie longe præ- stantiori, atque antiqua illa celebriori consuluit. Ea propter Panvinius idem alibi (Cod. Vat. n. 3924) catalogos librorum descripsit, qui ab Innocentii VIII temporibus in bibliotheca erant, at suo ævo nequa- quam reperiebantur. Inter hujusmodi libros codices- ve a bibliotheca Palatina ereptos Pauli litteras hæud numerari 117 video. Quin etiam Panvino ex eodem disco, in bibliotheca Vaticana esse, et cum Pauli Vitam scriptis mandabat, et cum Adriani res gestas enarrabat, ante annum videlicet 1561. Eo si- quidem anno, ut supra vidimus, fatabatur Pio IV et lectores admonebat, se maxima ex parte pontificiam historiam confecisse. Cumque hæc per decem fere sæcula excurrere deberet a sexti nonagesimo, Grego- rii Magni primo ad sextum decimum jam proventum, quo is florebat; ne duo quidem sæcula maximam operis partem ab eo vocari nec dici, nec cogitari pos- set; neque enim fas est mendacii tantum virum ar- guere, aut hebes adeo ingenium illi tribuere, ut lente admodum graderetur longo suscepto itinere. Itaque pro certo haberi debet, pontificias eas litteras in bi- bliotheca Vaticana seu Palatina existisse ante an- num 1561. Inde autem quid de iis evenerit triginta illis annis, qui 1592 præcesserunt, cum Vaticana bi- bliotheca nova opus illud Panvini adeptæ est, ac quomodo perierint, divinandum aliis relinquo.

C VI. Equidem Panviniarum recensio causa aperiam, quas præterisse aiebat Annalium Ecclesiæ principem. Anno 1564 in lucem prodiit Centuria illa viii, cujus capite 10 et Pauli epistolarum 31 et Adria- ni 44 argumenta cadem perleguntur quæ habet historia Panviniarum. Ne verbum quidem mutatum vi- dere est, præterquam in earumdem indicatione, quam rem data opera esse factam nemo non dixerit. Et sane; « Scripsit, inquit, Paulus epistolas plures ad Pippinum, ad Carolomannum, et ad exercitum Francorum, et ad alios quosdam: unam et triginta mss. accepimus. » Ista si confemas cum iis quæ supra afferrebam ex Panvino, detractum videbis reges, ignota nobis ex causa; et pro, in Biblioth. Vat. ex- stant, dictum accepimus. Perinde est de Adriani epi- stolis: Ubi enim Panvinius (fol. 1156) scripsit: « Ex- stant in biblioth. Vat. 44 ejus epistolæ ad Carolum regem scriptæ, quarum argumenta indicare operæ pretium erit, » Magdeburgenses aiunt: « Accepimus D ejus 44 epistolas mss. ad Carolum, quarum argu- menta indicare operæ pretium duximus. » Quis vero hinc non videt, male feriatumaliquem fortasse ama- nuensem, certe falsum fratrem, Panvini laborum exemplum clam misisse ad Centuriarum scriptores, uterentur, abuterentur; modo auri sacra fames expleretur? Ex magna utrinque similitudine et con- venientia Gretserus olfecit, Magdeburgenses Onu- phrianum codicem vidisse. « Quæ enim, ait, his laver- tionibus, eorumque subadvivis et administris, biblio- theca non patuit? » Fallitur vero, dumputat, Magde- burgenses, « pro more 118 suo calumnias nonnullas interspersisse. » Nam Panvinius synopses illas ex- scripsit ex cod. Vat. quales apud Centuriatores le- guntur; et quæ Gretsero videntur calumnie, nullum alium norunt auctorem præter Panviniarum, qui ex illo codice ipsissimas eas excepit, non animadvertens, quandoque vocem aliquam, in pravum sensum retortu facilem, iis inesse. Ubi autem Lipsiæ prelis

commissa vidit quæ, aut nimis libere, aut minus accurate scripta fuerant, ea secundis curis emendavit.

VII. Hæc profecto est recensio cuius meminit Baronius. Et est quod mirer, tantum virum haud vidisse, argumenta illa quemadmodum scripta primum fuerant a Panvino, prorsus reperiri apud Magdeburgenses. Voces siquidem deletæ, aut in fine additæ, ut nihil dicam de superpositis seu interjectis; litteræ item aliquot, vel adjectæ, vel detractæ in codice Panviniiano evidentes adeo sunt, ut in legitis oculos per se ipsæ incurrant. Quamobrem editionem Magdeburgensium conferenti cum ms. codice Panviniiano, tanta utrinque similitudo et convenientia erit evidens, ut miraturus mecum sit Baronii diligentiam hac in re minus accuratam. De Gretseri allucinatione nil aliud dico, quam veniam adhibendam esse viro doctissimo, qui Panviniianum codicem non habuit ob oculos, sed Baronii sententiam amplexus, id tantummodo adject quod acies ingenii rerumque ecclesiasticarum diuturna tractatio proferendum suaserunt. Quamobrem calumniarum genus, quod novatoribus bona fide impactum in Panviniium recideret, ita interpretari oportet, ut verba et dicta queis Gretserus insistit, illorum ore prolata, quorum prava intentio est in omnibus quæ sedem apostolicam, in multis quæ catholicam religionem spectant, calumniæ videantur et sint; at catholico scriptori summa primum cum fide exceptis ex codice, deinde diligenter emendatis, ne forsitan ita prelo committerentur, imprudentiæ magis quam calumniarum notam inurendam putemus.

VIII. Huc accedit quod vir ille doctissimus, fervescente adhuc ætate, necdum conscribendis Ecclesiæ rebus assuefactus, non eas tantum synopsis seu argumenta litterarum alicubi inconsiderate scripta excepit, sed ipsemet totam pontificiam historiam hac illac parum caute dictis resperserat. Quare illam castigatiorem ubique reddidit secundis curis videre est in mss. Vaticanis codicibus. Neque id mirum: nam Baronius cum ad scribendos Annales adject animum, per annos triginta Ecclesiæ rebus navarat operam, quod proprio ore fatetur in tom. I, epistola dedicatoria ad Sixtum V. « Cum jam sex lustris ipsa ecclesiastica historia fuerit a me septies ordine temporum repetita. » E contrario Panvinius ipso in ecclesiasticarum rerum tyrocinio pontificiam illam Historiam composuit: quod ipsemet ante suam additionem ad Platinam testatur, lectorem ita monens: « Ante annos circiter octo, hortatu Marcelli card. sanctæ Crucis, quem postea summum pontificem vidimus, cui ego me tunc temporis in clientelam totum dederam, beati et sanctissimi illius viri virtutes admiratus, ab historiis profanis conscribendis, ad ecclesiasticas res usque ad ea tempora a paucis aut leviter tentatas, aut omnino neglectas, tractandas et explicandas animum converti. »

X. Synopsis illas diligenter excepit omnium oculis subjecturus: at quia maxima occurrit discrepantia inter illas et Codicis Carolini epistolas, aliæ siquidem alio ordine digestæ sunt, atque utrobique chronologia minus recta est, subjicere singulas epistolis suis deliberravi, quas ad annos fere certos diducere conatus sum, nimium libere vagantes apud eruditos aliquot recentiores, qui temporis incerti occasionem nacti, ad suas opiniones asserendas, loco eas movere impune posse rati sunt. Neque id putet aliquis per me fieri, ut meo ac lectoris otio abutar. Breviori quidem via incendi posset monendo, quod synopsis, seu argumenta litterarum, quæ primo scripsit Panvinius, ipsissima illa sunt quæ apud Centuriatores summa cum fide referuntur; quæ autem Panvinius idem recensuit, Baronius primum in suis Annalibus divulgavit, inde in collectionem Conciliorum translata sunt. At cardinalis doctissimus religioni non habuit, aut verbum, aut sententiam quandoque aliquatenus immutare, aut emendationes non omnino sequi. Exemplo sicut quæ impræsens excerpto ex Pauli epi-

stolis juxta recensionem. Legitur in prima (Cod. Car. 12, al. 15): « Amicitia ab eodem Stephano cum Francis contracta. » Baronius mutavit « inita cum Francis. » In octava (Cod. Car. 25, al. 34) ait Panvinius: « Imperatorem Græcum in armis, ut Ravenatatem exarchatum et Romam recuperaret, esse narrat. » Baronius partim primæ lectioni, partim correctioni adhærens, « in armis esse, » ait, « et Ravenatatem exarchatum et Romam recuperare velle narrat. » In undecima (Cod. Car. 24, al. 31) Panvinius rumorem spargi dixit « ab inimicis: » Baronius, « ab amicis. » Denique in decima quinta (Cod. Car. 15, al. 27) Panvinius: « Quinta decima per Wilfardum coepiscopum (quem Pippino exemplo fratris Stephani commendat) scripta, laudes . . . . continentur. » Baronius: « scribens, iis litteris laudes . . . . continentur. »

120 X. Argumenta eadem, ut aiebam, ex Baronii Annalibus in collectionem Labbeanam sunt translata. Sed quam diversa eorum pleraque a Panviniis: ibi leguntur! Labbeus siquidem, quod Baronio haudquaquam evenit, Carolini Codicis editionem, quæ sexto post hujus mortem anno in lucem prodiit Ingolstadii, versare potuit, et si qua minus clara minusque exacta reperit argumenta, pleniora ac lucidiora emittere, quod sane ab eo factum videre est (Conc. tom. VI, p. 4672, 4756 seq.). Ea vero dum iisdem et ipse epistolis serio perlegendis insisterem, ut synopsis ampliores atque explicatiores conficerem, ad Codicis Carolini sextam et quinquagesimam, Adriani vicesimam quintam, perveni, quæ mihi est 71, et agit de Sabinensi patrimonio integre restituendo. Hæc autem patrimonium in editione Gretseriana dicitur *Ravennense*, et in Labbeciana *Ravennense*. Cumque ex novissima recensione Gentilotti essem admonitus, nullam adhiberi majusculam in contextu illius Codicis, facili negotio assecutus sum causam corruptæ lectionis. Nam Mabillonius (*Suppl. ad Dipl.*, pag. 70) exhibet specimen scripturæ Romanæ Longobardicæ, quæ Adriani ævo erat usui, ex authenticis litteris ejusdem pontificis in phylira, quæ servantur in archivo Corbeiensi. In earumdem scriptura tantam vidi similitudinem inter s et r, ut facile unum pro altero sumi possit. Præterea vidi u pro b frequenter adhibitum, ac denum i perpetuo absque puncto. Ea propter venia mihi videbatur adhibenda excipienti Adriani litteras ex autographis, cum Carolus in Codicem referri eas voluit. Panvinius ipse, quod majus est, eandem rem peccavit: nam legens in synopsi: *Patrimonium sancti Petri apud Ravennatenses*, ipsemet secundis curis posuit: *Ravennates*. Quod quanto sit proximum intervallo sententiæ litterarum, simplex earum lectio planum facit. Nam, præterquam quod Ravennæ patrimonium Gregorii Magni tempore celeberrimum, cuncto exarchatu nunc addito pontificiæ ditioni, non erat cur repeteretur; Adrianus alibi (ep. 59, al. 49) perspicue agit de *Savinensi patrimonio* inter alia quæ restituenda erant, Ravennatensis nullatenus memorato.

XI. Quid autem plura? Labbeus, inspectis epistolis, quæstioni finem attulit, synopsis hanc exhibens: « Quod integrum sancti Petri patrimonium Sabinense contraditum non sit: idque testificatos regi ipsius missos Itherium et Maginarium, si apprehensa ejus dextera jurare jubcantur. » Quam rem siluisse Paggius censoreinque ejus nuperum P. Mansium est quod mirer, cum præcipue videam Muratorium, qui nullam præterit occasionem labefactandi pontificum dominationem in 121 exarchatu, monuisse (*Annal.* 778) pro Ravennense legendum *Sabinense*. Quod quidem haud fecisset, nisi sententia litterarum eoactus; nam, Pippini donatione exarchatus et Pentapolis ob eandem causam admissa, dominium sanctæ sedis in dubium revocat, ac pene convellit. Vides animi gratia Annales Italicos, an. 1017, 1026, 1034, 1498, 1259, 1240, 1249. Quæ autem melior occasio illi potuit offerri, quam patrimonii Ravennatis repetitio

per Adrianum facta? Cæterum Labbeanus ego sinopses Panvinianis posthabendas censui duplici ex causa. Primum quia illæ, utcumque veriores, litterarum tamen sententiam non plene continent. Deinde quia Panvinianæ, utcumque apud Magdeburgenses inventiantur quales scriptæ primum fuerunt, et apud Baronium juxta recensionem ab auctore factam, nullibi tamen sinceræ tam primis quam secundis curis habentur, præterquam in codice Vaticano, unde primum per me prodire in lucem dici possunt. Hactenus de litterarum argumentis, nunc de ipsiis litteris.

XII. Numero eæ quidem fraternas superant; varietate etiam rerum quas continent uberiores iis sunt. Ad apostolicæ autem sedis ditionem quod atinet, nil novi afferunt, tametsi locorum ac rerum restitutiones aliquot memorentur admodum incertæ atque obscuritatis plene. Exempli gratia: testatur Paulus (*ep.* 18, al. 15) Desiderium reddere promississe civitates *Imelam, Bononiam, Auximum, et Anconam*, sed fidem postea sefellisse. Aliibi (*ep.* 20, al. 21) loquens de patrimonii, iuribus, locis, finibus ac territoriiis: « Ex parte quidem, inquit, eandem justitias nobis isdem Langobardorum rex fecisse dinoscitur, et reliquas omnes justitias se proficitur, atque omnino spondet nobis esse facturus. » Cumque (*ep.* 21, al. 23) per Georgium episcopum de tot beneficiis gratias agat Pippino, credibile est Desiderium stetitisse promissis, pro certo autem affirmari non potest. Quorum similia alia occurrunt. Quamobrem Paulum fuisse feliciorum Stephano fratre suo, quamquam duplo longiorem pontificatum gesserit, nec dici, nec cogitari debet. Quandiu enim vixit, pro vindicanda sancti Petri ditione adversus ejsdem Langobardorum regis inconstantiam laboravit. Quin etiam a Græcis quandoque timuit pro ipsa urbe Roma (*ep.* 25, al. 34); sæpe pro exarchatu et Pentapoli (*ep.* 26, al. 28; 33, al. 30; 36, al. 32; 38, al. 24); et epistolas harum rerum testes (cum careant nota temporis, præter unam, aut alteram) auctores proprio arbitratu pro aliis aliorum opinionibus disponunt. Inde vero detrimenti nihil inferiur ditioni apostolicæ sedis: **122** nulla siquidem accessio, ut aiebam, Pauli tempore facta eidem est. Antiquæ autem ditionis, seu Romæ et ejus ducatus, necnon ejsdem per Pippinum regem amplificatæ primum anno 754, cum pactum seu diploma donationis editum confirmatumque est Carisiaci; deinde 755, cum possessionis civitatum exarchatus et Pentapolis a Fulrado iunioris locuples testimonium fuerunt singularum obsides, et earum claves; ejus, inquam, ditionis tot fere sunt monumenta certa quot epistolæ. Paulus siquidem æque suas appellat civitates Romanæ provincie atque exarchatus et Pentapolis; quemadmodum expresse factam de utraque ditione comperimus (*ep.* 39, al. 44) ubi de novis Langobardorum molestiis queritur: « In civitate nostra, inquit, Synogalliense pergentes, ferro et igne quæ extra eandem civitatem consistebant, devastaverunt. . . Similiter et in partes Campaniæ, id est castro nostro, quod vocatur Valentis, hostiliter irruentes, » etc.

XIII. Ad earundem epistolarum auctoritatem quod spectat nullum reor ex veteribus monumentis validiori nitii fundamento quam istas Pauli præsertim et Adriani. Unam et triginta videmus in Codice hæc relatæ esse; totidem in Magdeburgensium manus ex codice Vaticano pervenerunt; nullumque hæc inter atque illas discrimen reperitur, præter argumenta seu synopsis, quarum tamen nonnullæ conveniunt inter se. Nam petiæ ex epistolæ cujusque visceribus, licet parum accurate, nonnullam quandoque similitudinem nactæ sunt. Dixi utrobique unam et triginta existere, quæ res primo aspectu falsa esse videtur: hæc enim et triginta numerantur in Codice; una minus apud Magdeburgenses seu in cod. Vat. Panvini. Quam rem fortasse ali-

quis mirabitur. At animadvertere eam oportet, quod trigesima et trigesima tertia Carolini Codicis, quæ in Vaticano est una et nobis trigesima tertia, sunt una eademque epistola duplici exemplo conscripta, quæ semel prolata a Panvino et aliis, illarum unum æquat, una et triginta utrobique remanentibus. Ex iis autem utrinque unam removere oportet, quæ ad Paulum pontificem non refertur, nimirum trigesimam sextam Cod. Car., quam senatus popularisque Romanus ad Pippinum dederunt; et duodecimam Cod. Panviniani, quæ, ut aiebam supra (num. 2) irrepsit inter Paulinas, cum certe inter epistolas Adriani debeat recenseri, quod fit in Cod. Car. (*ep.* 60, al. 73). Ita admiratio omnis cessat circa epistolarum numerum. Aliunde item admirationis aliquid superveniens, nimirum ex argumento illo epistolæ non relatæ in Codice, quod exstat inter epistolas 21 et 22 Codicis Carolini, prorsus evanescit: quippe exemplum est epistolæ 15 (nobis 18), ut dicam in notis.

123 XIV. Ea vero epistola 18, seu 15, non parvi momenti est: namque Paulus ducum Spoletani ac Beneventani conditionem ante Desiderii electionem enarrat: « se, inquit, Pippino, sub vestra a Deo servata potestate contulerunt; » deinde subdit utriusque vices, et quomodo Liutprando Beneventano duci successus erat Arichis (11) ab eodem Desiderio, anno videlicet 758, quo spectat ea epistola. Quare uterque dux, Paulo pontifice, subiectus iterum fuit Langobardorum regi, neque amplius ad Pippinum rediisse illos constat; imo ne in Caroli quidem potestatem venit Arichis, ut Erchempertus testatur, cum reges Langobardorum sunt exacti, Desiderio nimirum captivo in Franciam ducto, et Adelgiso illius filio Constantinopolim fuga elapso anno 774. Tunc enim principis titulo assumpto, regis instar Beneventanorum ducatum administravit, quoad Carolus expeditione in Beneventanos suscepta an. 787, sibi eum ducatum subiecit, qua de re agam in litteris Adriani. Erchemperti verba de principatu Arichis sunt hujusmodi: « N. 3. Hic Arichis primus Beneventi principem se appellari jussit, cum usque ad istum, qui Benevento præfuerant, duces appellarentur; nam et ab episcopis ungi se fecit, et coronam sibi imposuit, atque in suis chartis, scriptum in *sacratissimo nostro palatio*, in finem scribi præcepit. » Anonymus Salernitanus (*cap.* 9) luculente hujusmodi principatus initia illigat cum excidio regni Langobardici, sive, ut melius dicam, cum Desiderii dejectione: « Atque ipse Carolus rex, inquit, firmatus est totius Italiæ. Solus dux Arichis Beneventi remansit, jussa ejus contemnens, pro eo quod capiti suo pretiosam deportaret coronam. » Atque Arichis ab an. 758, cum dux fuit constitutus a Desiderio, cujus etiam filiam uxorem duxit, usque ad 774, cum socer est ejectus, omnem subjectionem professus fuit Langobardorum regi. Ac propterea Paulus sibi metuens a Græcis, Pippinum orat (*ep.* 25, al. 34) ut Desiderium moneat periclitantis Ecclesiæ, quare tum ipse opem ferat Romanis, tum præcipiat « Beneventanis atque Spoletinis, seu Tuscanis » ecclesiasticæ ditioni finitimus, ut idem faciant.

XV. Quæ cum ita sint, assequi mente non possum, cur nec Panvinius, nec Greterus, nec Labbeus, nec Pagius (Baronium excipio, qui litteras non vidit), neque eruditi alii senserint, synopsis illam, seu argumentum epistolæ duodecimæ inter Paulinas, ad ejus pontificis ætatem referri non posse. Et vero argumentum illud sic fluit: « Duodecima narrat de Beneventanorum injuria. Petiit ut Pippinus litteris eos increpet, et si nolint parere, ut consentiant in expeditionem **124** contra eos institutam. » At generalem istam incuriam omittamus: Eruditi illi omnes, ne Baronio quidem excepto (cui tamen haud præsto erant litteræ Carolini Codicis, quas consulere oportuit), viderunt apud Magdebu-

genses (*Gens. viii, cap. 10*) pauca habet ex iis litteris desumpta: « Et pro regno amplificando in ep. 12 ad Pippinum, ut ipse princeps apostolorum pro vobis intercedat ante Domini Dei nostri maiestatem, ut amplius vestrum dilatet regnum, et viciorum tribuat. » Hæc vero totidem verbis expressa leguntur in Adriani epistola (60, al. 73) quæ in Cod. Carol. nullum præsertit argumentum. Quomodo ista irrepserit inter Paulinas in Cod. Vat. equidem non quæro: at vagantem revoco ad suam sedem, scriptamque comperio an. 777, cum Carolus Saxo-unico bello implicitus, atque Hispanicum medians contra Saracenos, duci Beneventani audendi occasionem præbuit. Præsertim id facio ut libertatem eorum redarguam qui multas ex his epistolis, suas opiniones tuendi causa, loco moverunt, totamque ejus ætatis historiam depravarunt: at si qua jure movenda erat, id suadente tertium serie quas continent, aut religioni duxerant eam attingere, aut se inexplorata intercidisse eam temere pronuntiarunt.

XVI. Nonnullas vote intercidisse idem pontifex Paulus affirmare videtur in epistola nuper laudata (ep. 18, al. 15); nam multum diuque vexatus a Desiderio, ita Pippinum alloquitur: « Ecce jam duas apostolicarum litterarum assertiones ex vestra clam per maximam industriad misimus, et ignoramus si ad vos ipse pervenerint literæ: unde ambigimus ne a Langobardis comprehendantur. » Quas pervenisse constat, ut dixi, ex argumento earum in Codicem relato inter vigesimam unam et vigesimam secundam. Subjungit autem Paulus se alias dedisse (ep. 17, al. 29) ex Desiderii voluntate, canlide affirmans: « Ideo istas litteras tali modo exaravimus, ut ipsi nostri missi ad vos Franciam valerent transire. » Cujus postea exemplum imitatus est Stephanus III (ep. 45, al. 46) magno cum posterorum incommodo, nam Stephanus haud monuit aliis litteris regem, Pauli exemplo, ut confectis ejusmodi litteris nullam fidem adhiberet. Idcirco recentiores falsi arguere maluerunt historicum ap. Anastas. vera narrantem, quam pontificias litteras rem falsam continentes; quippe harum sententiam suæ opinioni accommodatorem deprehenderunt. Cæterum Pauli prædecessorum epistolis jussu Caroli Magni in Codicem hunc relatus accedit fides ab eorum exemplis a Baronio editis ex Codd. Vatic. Paulinæ singule circa sæculi sexti decimi diuturnum in bibliotheca Vaticana erant, Pavinio id testante: 125 cumque pari numero et Romæ et in Francia essent, vix credibile est nonnullas interissee. Si quo autem exciderunt, mentio earum occurrit in aliis subsequentibus; ita ut, præter ea quæ missorum fidei semper committebantur, nihil desiderandum restet.

XVII. Itaque id conandum mihi erit, ut hisce ex epistolis historiam pontificiam educam, tam versutis novatorum interpretationibus, quam dubiis falsisque aliquid recentiorum opinionibus defecatum. Facili id quidem negotio præstari posse quis putet vagantes plerasque epistolas juxta rectum temporis ordinem digerendo. At quis earum, magna ex parte silentium res præcipuas, ætatem certam deprehendat? Quis responsivam acribus demandata divinet? Quis annexarum quandoque litterarum sententiam integram teneat? Duobus tantum spectatis res posse confici mihi videtur. Primum ad catholicam fidem sacramque imaginum cultum pertinet, ad ruinam ad ditionem sanctæ sedis. Hinc autem initium sumens, harum litterarum auctoritate decennalem historiam continentium decerno, nullam ecclesiasticæ ditioni accessionem per totum id spatium esse factam: quæ aliud in epistolis Pauli non inveniri quam antiquam sanctæ sedis ditionem, seu Romanum ducatum, ejusque incrementum ex Pippiniana donatione, qua exarchatus et Pentapolis continentur. Hos infra limites versari Pauli epistolas Adrianus

A testatur (ep. 51, al. 54). Is enim post Langobardos exactos ab archiepiscopo Ravennate molestiam excussurus, scribit Carolo: « Quemadmodum tempore domni Stephani pape, qui illic Franciam profectus est, cui et ipsum exarchatum traditum est, ita et nostris temporibus cum sub nostra potestate dispo- nere atque ordinare volumus. »

XVIII. Ex quibus etiam patet meliorem exarchatus conditionem sub Stephano fuisse quam sub Paulo. Nihilominus nullam aut a Langobardis aut a Græcis civitatem Paulo ablatam esse comperio. Devastationes tantum et prædæ inter Romanos et Langobardos factæ inveniuntur: quare utrinque res repetitas constat (ep. 29, 38, 50, 40, al. 17, 24, 14, 26). Præterea flues, territoria, patrimonia a Langobardis, fallendi artem callentibus, nunquam plene restituta occurrunt (ep. 18, 20, 33, 42, al. 15, 21, 30, 19). Civitates omnino quatuor ex iis quarum neque obsides dati ab Aistulphi legatis, neque claves traditæ, quæ in confessione beati Petri ponerentur, recenseri video (ep. 17, 18, al. 20, 15): neque initam eandem possessionem Paulo pontifice inventio. Hinc tamen colligi posse arbitror quod reliquas omnes aut prædecessor Stephani aut Aistulphi, seu Desiderio, aut ipse Paulus 126 ab hoc supremo Langobardorum rege obtinuerit. Rei argumentum locupletissimum ab Augustis Orientis suppedit, qui nullum lapidem non moverunt, ut amissas ob impietatem et socordiam ditiones apostolicæ sedis eriperent. Si siquidem frequentibus legationibus Francorum regis benevolentiam captare, et caluaniis a Romanis pontificis amicitia cum avellere non semel moliti sunt (ep. 57, 40, al. 20, 20). Præterea exarchatum et Pentapolim, ipsamque urbem Romam, se aggressores dictitantes, magnumque armorum apparatus jactantes, pontifici ditatæ et Romanis metum incussere (ep. 25, 26, 27, 28, 33, al. 34, 28, 57, 42, 30). Jactantes, inquam; nam usque ad Adriani tempora minitati tantum sunt Romanis. Tum vero eam Beneventanis Langobardis juncto fœdere, obtenta restituendi Adelgisi in regnum majorem, ad arma etiam, conatu licet inutili, ventum esse ex Adriani epistolis constat.

XIX. Ad catholicam vero fidem et sacrarum imaginum cultum quod attinet, summa fere omnium epistolarum hujus sancti pontificis est catholice fidei, ac traditionis Patrum defensio; namque hoc vocabulo sacras imagines designat. Quamvis enim Pippinianæ donationis satageret, ut æquum erat, non ærarii opulentiam, ut nonnulli arbitrantur, sed populorum salutem spectabat, ne scilicet in Græcorum potestatem redeuntes, illorum hæresi contaminarentur; quam plane potestatem populi ipsi averstantes, pontificiam dominationem appetebant (ep. 15, al. 36). Hinc est quod patrimonia ceterosque proventus ad pauperum ac peregrinorum sustentationem addictos, necnon ad fovendam ecclesiarum lumina aliasque erogationes non paucas nec modicas necessarios, impensius etiam quam civitates et locutionem amplificantia, repentem videre est huic pontificem et ejus successorem Adrianum. Catholice autem fidei non solum in Occidente, sed in Oriente etiam, conservandæ prima et potissima ejus cura fuit. Quam rem apprime testatur gaudium illud ingens quo fere exultans litterarum Cosmæ patriarchæ Alexandrini exemplum Pippino transmisit, ut de orthodoxa fide apud Orientales acerrime ab episcopis vindicata secum lætaretur, eoque magis ad propugnandam in Occidente incumberet (epist. 31, al. 35). Nec non ketitiæ plena epistola alia ad Carolum et Carolomanum (epist. 30, al. 40), cum legato ex Francia Romam redeunte ex eorum litteris accepit, imitatos patrem in constanti atque perpetua catholice fidei et sanctæ Ecclesiæ defensione. Hæc sane conveniunt cum sanctissimis hujus pontificis moribus, quos 127 apud Anastasium scriptos nemo inobservatos præterit; et cum eo cultu quem

catholica omnis Ecclesia, postquam mortalem vitam cum caelesti commutavit, illi tribuit. Nosque ejusdem paternam domum in ecclesiam, cui cognomen *sancti Silvestri in Capite*, conversam, quam scilicet incolerent Graeci monachi ab iconomachis expulsi, hodieque suspicientes, dicacitate novatorum ridemus, falsasque aliquot recentiorum ex nostris opiniones miseratione magis quam admiratione dignas judicamus.

XX. Et vero cuiam stomachum non moveant hujusmodi opiniones, quae si serio expendantur, a novatorum dicacitate profectae esse comperientur? Pudet me ea referre quae typis vulgata Italico idiomate ab omnibus legi possunt. Unum silere non debet, quod sinceris sancti pontificis sensibus parum concinne, ut ea ferebat actas, expressis esse abusos novatores, quos caelestium consortio frui nefas erat, nihil miror : at ingenti dignum admiratione mihi videtur, scriptores catholicos indignitatem istam imitatos. Sed praestat captum de epistolis sermonem prosequi. Quantum quis adhibeat diligentiam ut Paulum Romae principem fuisse neget, ancipiti aliqua ejusdem sententia ex una et triginta epistolis excerpta, inanem ludit operam. Tricesimus jam annus fluebat, cum sancta republica, seu Roma et ejus ducatus, imperiale jugum excusserat legitima ex causa religionis; quarto inde anno eadem republica a Francorum rege magnum habuerat incrementum, exarchatu et Pentapoli antiquae ditioni adjunctis; cum Paulus ad beati Petri cathedram ascenderet : ducatus Neapolitano, tum maxime angusto, qui unus, praeter ultimam Calabriam et Siciliae insulam, Graecis in Italia remanserat, dux Stephanus praerat, « qui in primo sui regiminis ingressu praecipit dari pecuniam sui redditus domino papa, et quod unusquisque debitam obedientiam Romanae Ecclesiae exhibeat. Quapropter valde amatus fuit ab eodem domino papa, et promissit quod si contigerit quod dominus imperator mihi teret adversus Romam suos milites, ipse dux adiutorium ferret ei cum suis militibus : » ut docet Chronicon Neapolitanum a cl. Prati editum (*Hist. Langob.* tom. III, p. 32), cum scriptore synchro Pauli gestorum apud Anastasium consuetis. Quae Neapolitani ducis societas cum pontifice spem omnem Graecis auferbat mediterranea tentandi. Praeterquam quod exarchatu adhuc stante, neque Eutychieus exarchus cum foederato rege Langobardorum praevulnerat adversus Romam; neque exhilaratus dux Neapolis resistere potuerat Romanis; imo sua nece suorumque captivitate exemplum dederat posteris, ne Graecorum accisas Italiae res excitare auderent.

128 XXI. Quamobrem, ubi Paulus audivit Graecos parere classem a Iversum Ravennam et Romam, quaesivit is quidem per Pippini auctoritatem auxilia a Spoletanis et Beneventanis, Tuscanis etiam adjunctis, ut vim repelleret : causas vero addens cur Graeci ista molirentur, non defectionis meminit Romanorum a Graecis, nec recentis Ravennatum ac Pentapoliensium adfectionis veteri ditioni facere, quibus haud dubie Graecos moveri oportuit, sed potissimum adduxit causam unde defectio ipsa, incrementa domini, et praesertim amicitia et societas cum rege Francorum nata erant; catholicae nimirum fidei et sacrarum imaginum insectationem (*epist.* 25, al. 34). Quae plane causa, utcumque minus commode audiat apud novatores atque eos qui, religionis nulla ratione habita, de rebus civilibus loquuntur, maximi momenti erat Pippino, quippe quae una Graecas omnes artes ut susdeque haberet effecit. Jam vero eos qui stupent quare pontifex non dixerit, iratum Copronymum ob usurpatum dominium Romae, quod ante annos triginta Augusti patris tempore defecerat, rogare lubet cur perinde non stupent, ne exarchatus quidem invasione excitatum dici, qui paucis ante annis Romanae ditioni accesserat? Alibi etiam mirantur pontificem nuntiare Pippino sex patriciorum

A professionem Constantinopoli cum classe, ut Romam et in Franciam irent (*epist.* 38; al. 24), nec tamen ullum timoris indicium praebere. At ista, ut libere dicam, sunt obloquentium adminicula; nonne pontifex ait, patricios illos ignota de causa iter ingredi? Nonne primum ad se, deinde ad Francorum regem ire jussos perspicue refert? Quid igitur timeat, dum missi pontifici, imperiales et regii, pro catholicae fidei magna causa ultro citroque ibant? At classem, inquit, adjunctosque Siculos timuerit : quid inde? si in Romanam urbem tanto armorum apparatu ab urbe regia discessum erat, urbs igitur Romana, quam Graeci aggredi moliebantur, erat alieni juris : adeoque patet mentitam esse iniquitatem sibi. Quibus enim argumentis utuntur ut pontifici Romam auferant, iisdem ei nolentes asserunt. Atque haec levia sunt : majoris momenti alia non desunt.

XXII. Quidquid Paulus pontifex de Georgii secretarii imperialis conventionem cum Desiderio narrat, (*epist.* 18, al. 15), quidquid de Leonis imperialis litteris ac Veneticorum relatis nuntiat (*ep.* 26, al. 28), denique quidquid de sex patriciorum motu Pippinum admonet; minarum loco, ne dicam rumoris vulgi, habeant necesse erit quicumque historiam ejus temporis ex documentis certis, ac praesertim 129 ex Anastasio, et hisce Codicis Carolini litteris repetunt. Quandiu enim Paulus sedit, timoris multum a Graecis, actionum autem nihil reperit, praeterquam legationum ultro citroque adornatarum secreta plerumque colloquia. Quod certo discimus, ipsa illa in epistola sex patriciorum nuntia, Romani ducatus civitates nostras semel et iterum vocat pontifex; et alibi, ut supra dictum est, tam *Senogallia* in Pentapoli civitas nostra ab eodem appellatur, quam in Campania castrum nostrum Valentis (*epist.* 39, al. 14). Quam sane rationem passim haberi, ubi res tulit, videre est in litteris quae mox sequuntur. Cum autem ordo rerum nos ducet ad Adriani epistolas, tum vere adventasse Graecos malo omine ad civitatem nostram *Centumcellas* (*epist.* 63, al. 65), atque cum Beneventanis icto foedere, molitos esse, quod praecipuum est, haec nostrum Romanam invadere civitatem (*epist.* 57, al. 59) compertum exploratumque erit. Itaque et cum Paulus m. tuebatur ne Graeci advenirent, et cum certo venerunt Adriano pontifice, Roma et aliae civitates Romanae provinciae sub ditione erant Romani pontificis. Neque historicum sapiunt leves illae inductiones, Paulum fassum esse proprio ore Graecos catholicae tantum fidei causa Romanis adversari; et non satis timoris demonstrasse, ubi classem ab urbe regia proficisci audivit. Quae profecto, ut ego arbitrator, amplecti cogitatione levissimum, scriptis mandare quidam erit?

XXIII. Quae cum ita sint, non igitur magni refert certum statuere ordinem temporis quo Pauli epistolae datae fuerunt. Nihilominus, quanquam ex causis supra allatis fieri omnino non possit ut servetur ordo certus, licentia tamen eorum coercenda mihi erit qui sequuntur ordinem ab omni veritate abhorrentem. Et vero singulis in suis epistolis Paulus salutat Pippinum compatriis nomine, praeterquam in earum prima (*ep.* 12, al. 13), quam ante consecrationem conscripsit : igitur male collocat sexto loco quam per Wulfardum abbatem accepit cum Sabano, cujus ergo compatriis titulum acquisivit. Et est quod mirer, Coitium, Pagium et nuperos editores Duchesnii hoc minime advertisse (*ep.* 15, al. 27). Ex iis tres (16, 19, 36, al. 25, 39, 32) Marini presbyteri Romani historiam continent. Hunc videlicet docent factum esse cardinalem tit. sancti Chrysogoni, Pippino rege id petente pro viro, ut putabatur, pontifici ac regi fidelissimo : postmodum ab imperatore per suos legatos insimulatum perfidiae apud Francorum regem, qui pontificem rei compotem facit, quare ille majestatis damnatur : 130 denique in honorem pristinum revocatum. Hanc vero historiam qui feram praepostere collocatis epistolis narrari (ut per

adæ præmium videatur cardinalitia dignitas collata) et, quod incredibile prorsus est, intra unius anni 758 limites coarctari? Ex iis ultima hiemis asperitatem memorat (*epist.* 36, al. 32), cuius Græci et Latini historici meminerunt, hoc tantum discrimine quod alii ad annum referunt 763, cum cœpit Octobri mense, alii ad 764, cum maxime sævit Januario et Febuario: præterea agit de legatis tum regiis, tum pontificiis Constantinopolim missis; et præcipue de Ecclesiæ rebus tunc tranquillissimis Pippini opera, qui plane omnes sunt characteres anni 764. Nihilominus hanc epistolam maluit esse datam a . 758, difficillimis iis temporibus, cum Desiderius Beneventanum et Spoletanum duces tanquam rebelles insequeretur, damnaque quæ poterat majora pontifici et Romanis inferrebat.

XXIV. Inde autem actum est ut una et triginta ex epistolis novem tribuerint anno 757, undecim 758, novem autem annorum consequentium cuique singulas aut binas litteras ascribant. Quod per se ipsum patet quam falsum sit. Cum enim pleræque sint responsa regis epistolis; advenientibus ac redeuntibus missis aliquod spatium temporis permitti æquum est, ne monachi, duces, episcopi, alique illustres viri qui missorum munere fungebantur, diu nocturne tabellariorum instar per dispositos equos huc illuc discursisse videantur. Nihil dico de tam multis inter se pugnantibus, quæ tot epistolas in unum annum congerendo obruduntur: cujusmodi sunt hostilia ferre et pacem colere (*epist.* 18 et 23, al. 15 et 30), Sergium archiepiscopum Ravennatem Romæ litibus implicatum esse, et Ravennæ litteras a regia urbe et a fidelibus Veneticis accipere, quas mittit Romam (13 et 26, al. 27 et 28). Denique Desiderii regis fœdus cum Græcis percussum contra Ravennam narrari per pontificem Pippino; et ab eodem hunc rogari ut Desiderium jubeat sibi opem ferre contra Græcos (18 et 26, al. 15 et 28). Quæ omnia, etiamsi minime pugnent inter se, incredibile est septem iis mensibus evenisse, qui ad Paulum pertinent, anni 757, videlicet a die 29 Maii, cum consecratus fuit, ad anni exitum. De undecim iis epistolis in sequentem annum 758 congestis quid sentiendum, historia Marini presbyteri nuper alata abunde docet. Itaque coerceri hanc libertatem oportet, sin minus certo, saltem probabiliori ordine, et a veritate nullatenus abhorrente, collocatis Pauli etiam epistolis, quarum rectam chronologiam statuere 131 parvi interest. Namque id necessario præstandum est de longe pluribus majorisque momenti, quas dedit Adrianus ad Carolum regem, super novo amplissimo ecclesiasticæ ditionis, præcipue post exactos Langobardos, incremento; ex quarum motione recentiorum opinionibus adjumenti plurimum accessit.

XXV. Cæterum, antequam de his epistolis dicendi finem facio, id præcipi velim animo, quod ipsis a Pauli temporibus, cum supremam pontificis potestatem in sua ditione omnes norunt, missi regii, tam in exarchatu et Pentapoli, ad quas provincias Ecclesiæ ditionem coarctant, quam Romæ et in ejus ducatu, auctoritate non modica usi sunt. Sic Widmarus et Gerbertus abbates, atque Hugbaldus vir illustris, coram pontifice Langobardorum missis diligenter examinatis in conventu Pentapolensium aliorumque hominum ex civitatibus pontificiis, causam invasionum cognoverunt (*epist.* 29, al. 17). Pari modo Andreas et Gundericus regii missi causam aliam cognoverunt, inter pontificem et Langobardos (*epist.* 39, al. 14). Demum Wicharius episcopus, Doilo et Wichardus regii missi data opera Romam directi sunt, ut causam restitutionum inter eundem pontificem et Langobardos discuterent (*ep.* 42, al. 19). Hæc vero quid aliud sunt quam placita per quam similia eorum quorum unum e situ erutum exaggeratur Pii Ludovici aëvo, ut pontificia auctoritas labefactetur? Equidem inter placita missorum Pippini regis ejusque nepotis discrimen istud video, quod ali-

quod ex Ludovici missorum placitis documentum ipsum emerit (Mabill., *Ann. Ben.* tom. II, append. n. 52); Pippini autem, quin etiam Caroli filii ejus placita, licet litteris mandata non fuerint aut exciderint, certa nihilominus sunt, quippe quæ in Codicis Carolini epistolis memorantur. Cumque Pippinianos missos nonnisi pontifice volente ac regem id flagitante, auctoritate usos esse liquido constet, perinde sentiendum est de Ludovici Pii et successorum missis, imo etiam de ipsis imperatoribus, quorum nonnulla exstant placita vel Romæ habita, decernentibus una simul pontifice et imperatore. Tametsi, ad imperatores quod attinet, constitutum erat eos inter et pontifices quemadmodum utraque auctoritas ad rerum administrationem conveniret, quod suo loco planum fiet. Cæterum ex Pauli litteris regionum missorum auctoritatis in ditione pontificum origo et indoles luculentissime eruuntur.

XXVI. Relegantur laudatæ nuper epistolæ placitorum testes: « Juxta id quod petendo direximus, præfatos ad nos vestros videmini direxisse missos, qui apud Langobardorum imminerent regem pro diversis sanctæ Dei Ecclesiæ causis ac justitiis, et in nostro assisterent solatio. » 132 Item: « Excellentie vestræ direximus ut vestrum annuissetis dirigere missum, quatenus ejus præsentia inter partes justitiæ pervenissent. » Et alibi (*ep.* 34, al. 18): « Confestim vestrum dignemini dirigere Desiderio Langobardorum regi missum, ut, si necessitas fuerit, significatum auxilium nobis per incursione eorumdem inimicorum impertire debeat... Deprecantes e: hoc a Deo institutam excellentiam vestram, ut ad nos hoc adveniente Martio mense vestrum dirigere jubebatis missum, qui hic Romæ nobiscum demorari debeat, et ipse si necessitas exigeret, apud Desiderium imminere. » Quæ alibi etiam repetita (*epist.* 27, al. 37). Quod si ne tum quidem, cum de tuenda Romanæ Ecclesiæ ditione res erat, citra pontificis auctoritatem, ut postremæ istæ docent epistolæ, Franciæ regem gessisse in eadem aliquid compertum est, quidquid igitur auctoritatis, aut belli, aut pacis tempore adhibuisse invenitur rex Franciæ per suos missos, delegatio erat supremæ pontificiæ: tam in veteri dominio, seu Romana provincia, quam in recens addito exarchatu et Pentapoli. Pippinum Carolus imitatus fuit, ut videbimus suo loco. Ac de Pippino quidem ne annalista quidem Italus mussitare quidquam ausus est. Quod quanto cum eorum temporum quæ secuta sunt Pippinum detrimento fecerit, patet ex vera indole regni auctoritatis in ditione pontificia per annos quatuordecim quibus idem Pippinus amplificate per se ditioni ecclesiasticæ superstes fuit. Cum enim Carolus ne latum quidem unguem a paterno exemplo discesserit, quandiu Francorum et Langobardorum rex fuit, nihil sibi arrogavit auctoritatis in pontificum ditione, quam longe lateque auxit: et cum anno 800 invitatus est assecutus coronam imperialem, Leo III, qui tantam in Occidente majestatem instituit, divi Petri successores auctoritate non exiit, qua septuaginta amplius annis fruii erant, sed formidabiliorum eam reddidit audaciæ nonnullorum ex subditis, imperiali majestate defensam. Cæterum quod predictus auctor de suprema pontificum auctoritate non potuit, de ipsa donatione Pippiniana facere molitus est. (An. 757) Carolinam pro Pippiniana posuit; Anastasium et Leonem Ostiensem simulavit inscitie; exarchatus limites definiit, abs re omnia. Quota quantaque fuerit donatio Pippini regis, e Stephani II litteris vidimus: quas civitates a Langobardorum rege Desiderio non fuerint restitute; quæ invasiones ab eodem facte, et quæ multiplex ac certa ejusdem regis confessio fuerit pontificiæ dominationis, tam in Romana provincia quam in exarchatu et Pentapoli, sequentes Pauli epistolæ, quibus necessario hæc pauca præmisimus, uberrime demonstrant.

XII.

133 EXEMPLAR EPISTOLÆ

Ubi Paulus diaconus et a electus sanctæ Romanæ Ecclesiæ significans de transitu Stephani papæ, per Immonem^b missæ, missum domni Pippini regis^c.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xiii, chron. 12.)

ARGUMENTUM. — Ante consecrationem schismate dilatam, fratris mortem et sui electionem nuntiat Pippino. Immonem regium missum qui supervenerat, se ait detinere optimatum consilio, quoad consecratur; tum remittendum cum suis apostolicis missis, ut secum amicitiam et societatem quas cum Stephano fratre fuerat, instaurent.

Domno excellentissimo filio Pippino regi Francorum^d et patricio Romanorum Paulus diaconus, et in Dei nomine electus sanctæ sedis apostolicæ.

Cum gravi gemitu, et immenso mœrore cordis innotescimus a Deo protectæ excellentiæ tuæ, potentissime victor rex, Dei vocatione, de hac luce, ad æternam requiem esse subtractum sanctæ recordationis dominum et germanum meum Stephanum papam^e. In cujus etiam transitu, 134 et ipsi lapides, si dici potest, nobis consentes lacrymaverunt^f, in cujus apostolatus ordinem a sancta populorum cæterra, mea infelicitas electa est, et dum hæc agerentur, convonit Romam Immo, Christianissimæ excellentiæ tuæ missis, et cum eo loquentes, una cum nostris optimatibus, aptum perspeximus cum hic delineri [L., G., detinere], donec Dei providentiâ sacra apostolica benedictione illustrati fuissetus, et tunc plenius satisfactus de nostra, vel cuncti [Forte, populi] puritate, et dilectione quam erga tuam benignissimam excellentiam, et cunctam gentem

^a Init Paulus pontificatum anno Christi 757, obiit ann. 767. GREYS.

^b Ms., Immonem; sed *ly mo* secundum delictum est. GENT.

^c Argumentum Panvini (Cod. Vat. 1): «Prima Pippino regi obitum fratris sui, et suam [Stephani fratris et suam] ordinationem exponit indicatque [indicat] se in amicitia a Stephano [ab eod. Steph.] cum Francis contracta perseveraturum: petit ut Pippinus idem præstet. » Centuriatores primum hoc argumentum aliquantulum mutant in principio et fine: cætera Panvini respondent. Quæ uncis clauduntur, indicant Panvini ejusdem emendationes: quod notandum in aliis etiam quæ sequuntur. Cæterum duo hic falsa: *ordinatio*, quæ non congruit electo, et petitio illa, ut Pippinus *idem præstet* (seu *faciat*, ut legunt Centuriatores); in epistola enim non exstat hujusmodi petitio: ait vero pontifex se exorare divinam clementiam ut auxilium et defensionem Francorum nunquam desit sibi et Romanæ Ecclesiæ. GENT.

^d Summ. 1, ap. Baron. et C. nt. GREYS.

^e Stephanus II obiit supremum diem 24 April. 757. Quo respexisse oportuit scriptores: nuperos, qui Muratorio duce prolatis chartis et chronologis antea ignotis, Aistulphi mortem in exitu superioris anni statuunt, Desiderii principia mense Martio hujus anni, ac proinde postremas litteras Stephani, quibus de utraque re agitur, aut eodem mense Martio aut Aprilis constituunt. Tantæ angustiae temporis iis antiquis chartis, et Brixiano chronologo sustineri poterunt? Adeatur hujus Carol. Cod. ep. 51, al. 54. Inde palam erit Stephanum post initam a Fulrado civitatum possessionem, *cunctas actiones exarchatus* distribuissse, actores omnes, et præcepta, seu diplo-

A Francorum gerimus, eum ad vos repedandum, cum nostris missis apostolicis absolveremus, quoniam nos pro certo agnoscas, excellentissime et a Deo protecte noster, post Deum, auxiliator et defensor rex, quod firmi et robusti usque ad animam et sanguinis nostri effusionem in ea fide, et dilectione, et charitatis concordia, atque pacis federe, quæ præfatus [L., prælatus] beatissimæ memoriæ dominus, et germanus meus sanctissimus pontifex vobiscum confirmavit, permanentes, et cum nostro populo permanebimus usque in finem. Unde et indesinenter extensis palmis ad cælum pro vitæ incolumitate excellentiæ tuæ, atque dulcissimorum filiorum, et excellentissimæ regiæ ospitate, Domini Dei nostri exoramus elementiam tuam^g, ut semper tuum auxilium et firmissimam protectio extendatur super nos, incolumem excellentiam tuam gratia superius custodiat.

XIII.

135 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER WULFARDUM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ laudes pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, poscens adiutorium contra Langobardos, eo quod ipsi Langobardi in magna arrogantia permanentes, et iustitias sanctæ Dei Ecclesiæ minime reddentes^h.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxvii, chron. 15.)

ARGUMENTUM. — Allatum a Wulfardo Pippini missa una cum litteris sabanum, quo Gisela regis filia e sacro fonte extera fuerat, inter missarum solemniam accipit in ara sanctæ Petronillæ, et tanquam regiam filiam suscepisset ex eodem sacro fonte, compatrem in posterum appellat Pippinum.

matæ administrationis ab eodem consuevisse fieri, judices Ravennæ residentes Philippum presb. et Eustachium duces eo missos a pontifice, et cum prius archiepiscopum Sergium pontificis imperii reluctantem ab sede illa amotum esse Stephani jussu. Poterant hæc omnia fieri spatio paucorum dierum? Valeant chartæ veteres, et earum auctoritas historiæ omnem pervertens revocetur ad trutinam. GENT.

^f Magno ante id tempus fuerat usui liber Diurnus pontificum. Idcirco frequens hæc in litteris ejus formularum locutio. Ita in nuntio ad exarchum (cap. 2, tit. 1) legitur: «ab hac luce fuisse subtractum dominum ill. sanctiss. nostrum pontificem, cujus cuncti vere, et, si dicendum est, etiam lapides ipsi flevissent exitum. » Notanda tamen summa tam electionis, tum consecrationis libertas ejus avi. Nulla imp. mentio: missus regium consilio procerum detinetur, ut summam auctoritatem adepti pontificis testimonium certum amicitiae et foederis in Franciam afferre valeat. Missi demum pontificii, peractis omnibus, legandi ad regem. Sic de Stephano IV et Paschali I perspicue Astronomus in Vita Ludovici Pii: quæ res recentioribus magnam præbuit disputationum segetem, miramque allucinationum occasionem. At his de rebus suo loco dicendum erit, ubi de ejusdem Pii Ludovici diplomate sermo fiet.

^g Recte Lambecius expunxit *nam*, quæ vox miror, cur Gentilotti in recensione retineatur: forte in Cod. ipsum irrepsit, aut scripturæ nodus difficilis.

^h Argum. Panv. (Cod. Vat. 15): «Decimam quintam scripsit ad Pippinum per Wulfardum coepisc. quem Pippino commendat, quod etiam Stephanus papa germanus Pauli fecerat. In hac epistola quinta decima per Wulfardum coep. quem Pippino, exen-

Respondet per eundem Wulfardum ita esse ut audierat; Desiderium videlicet promissis non stetit, neque se eorum aliquid quæ per suos legatos manciaverat, accepisse; missum suum regis adjungere; et nuntiare quæ hucusque evenerunt; de Sergio archiep. Ravennæ in Urbe litibus implicito laborare, ut suæ restituatur Ecclesiæ; Wulcharium Nomentanum episcopum, qui cum fratre Stephano in Franciam terat etiam atque etiam commendat.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum, et patricio Romanorum, Paulus papa.

Lator præsentium litterarum solertissimus Wulfardus, eximietatis vestræ fidelissimus ^a, plenas jocunditate nobis attulit litteras, quas et cum ægenti letitia mancipantes, atque lectioni reserantes, magna exultatione ovantes relevati sumus, agnito scilicet per eas præfulgidæ excellentiæ vestræ dilectionis affectu erga apostolorum sanctam Romanam Ecclesiam, atque fautorem vestrum, **136** cælorum regni janitorem, principem apostolorum, beatum Petrum a vobis exhibitio; qua de re juges omnipotentis Deo efficacius persolvimus grates, profecto dum tam præcipuum fortissimumque virorum, his in diebus sanctæ suæ contulit Ecclesiæ tutorem ^b.

Interea, Christianissime, Dei providentia, victor rex, gemina festivitatis peregrinus gaudia, in eo quod optata cordis adepti desideria, in vinculo spiritalis fœderis pariter sumus adnexi; præfatus nempe sodalitatibus vestræ illustris missus pretiosissimum nobis supernæ gratiæ munus attulit ^c sabanum videlicet, in quo nostra dulcissima atque amantissima

plo fratris Stephani, commendat, scripta] laudes Pippini et gratiarum actiones pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ continentur. Adjuvatorum contra Longobardos papa petit quod sanctæ Dei Ecclesiæ Dei justitias minime redderet. Pro sabario [Auxilium contra Long. quod S. Dei Ecclesiæ justitias minime redderet, postulat. Item pro sabario] misso, in quo Pippini filia ex sacratissimo fontis lavacro abluta, suscepta fuerat, gratias agit [gr. pontifex agit] quem celebratis missarum solemnibus, magna jucunditate, aggregata populi cohorte [multitudine] infra aulam sacrati corporis auxiliatricis vitæ beatæ Petronillæ [corporis B. Petron.] quæ pro laude æternæque memoria nominis Pippini consecrata est [erāt] suscepisse se scribit. [Adjicit] se indesinenter laborare, ut Sergius episcopus suæ restituatur Ecclesiæ. Summa litterarum intacta fere relinquuntur, late enarratis quæ nosse parum refert. **CENN.**

^a *Gent., eximia sagacitati vestræ fidelis missus.*

^b En alia patriciatibus collati Francis regibus satis perspicua definitio. Vide ep. 6, al. 7, not. et infra comment. præv. ad epist. Adriani. **CENN.**

^c Ducangio variis auctorum definitionibus atlatis, *Mappæ, facitergii, linteï, linteï villosi, manutergii*, etc., passim occurrere ait apud auctores; incipientesque a sancto Gregorio Magno, ingentem eorum seriem enumerat. Ridenda videtur lectio Panvini, quam Centuriatores et Baronius admittunt: nam *saberium* eidem Ducangio est pastophorium, seu atrium templi. Nihilominus varia ista lectio Vaticana exempla ab his in codicem relatis a Carolo distinguens, plurimi facienda est. Nam Centuriatores ipsissima Panviniana argumenta præ manibus habuisse hinc certo discimus. **Id.** — Exstat eadem vox ap. sanctum Bonifacium, ep. 10 et 145. Hic linteum

spiritalis filia, sacratissimo lavacro abluta, suscepta est; quem, et cum magna jocunditate, aggregata populi cohorte, infra aulam [F., aram] sacrati corporis auxiliatricis vestræ beatæ Petronillæ, quæ pro laude æterna memoriæ nominis vestri, nunc dedicata dinoscitur ^d, celebrantes **137** missarum solemnia, cum magno gaudio suscepimus, et per allatum eundem sabanum, eam, tanquam præsentialiter, nos suscepisse gaudemus. Unde quia amor fidei vestrum benignum ignovit cor nobis per vinculum spiritalis fœderis adhaerendum: juxta quod domno et germano meo, beatæ recordationis, sanctissimo Stephano papæ spondistis, magnas gratiarum actiones a Deo protectæ excellentiæ vestræ persolvimus, implorantes crebro divinam misericordiam ut ævis [F., longævis] vos ac prosperis in solio regni conservans tueatur temporibus, et magno gaudio de ipsius spiritalis nostræ filia perfecta ætate vos jucundari permittat, ad exaltationem sanctæ suæ Ecclesiæ ^e.

Et quia copiosa nobis, ipsa Spiritus sancti scilicet compaternitatis gratia, quæ, opitulante Deo, inter nos rata consistit, auctoritas fiduciam contulit, peto et deprecor, benignissime spiritalis compater, optime rex, ut cœptum redemptionis Dei Ecclesiæ, et plenariæ justitiæ beati Petri perficere jubeas bonum opus; direxit quippe nobis insignis bonitas vestra, per suos affatos [F., affatus], sibi innotescere adversantium causarum eventus, unde certam a Deo protectam eximietatem vestram reddimus, nihil nos usque hactenus recepisse de his quæ per nostros legatos

illud significat quod filiole Pipini janiam baptizatæ tegumentum præbuit. **GRÆTS.**

^d Fabrotus in sua edit. libri Pontificalis (sectione 259) supplet Velserianam editionem ex cod. Freheriano in var. lect. rem enarrans, quæ hunc locum mirifice illustrat: ait enim, quod Paulus operabatur in cœmeterio ubi prius beata Petronilla sita quiescebat foris porta Appia, milliario ab urbe Roma secundo, et exinde ejus venerabile ac sanctum corpus cum sarcophago marmoreo in quo reconditum inerat, abstulit sculptum litteris ita: *Auræ Petronillæ filia dulcissima.* Unde non dubium est quin sculptura illa litterarum propria beati Petri apost. manu designata dinoscitur, ob amorem suæ dulcissimæ natæ, ipsumque sanctum corpus cum præfato sarcophago posito sup. a plaustrum novum in ecclesiam beati Petri apostoli tam hymnis et canticis spiritalibus ejus beatitudo deportavit et in mausoleo juxta ecclesiam beati Andræ apostoli, quod præfatus beatissimus Stephanus papa ejus germanus, dum adhuc superstes erat, ecclesiam in honorem ipsius sanctæ Christi martyris Petronillæ picture miro decore illustravit. Vide Baron. (an 69, n. 52 seq.) et Boldettum de Cœmeter. SS. Mart. (lib. II, cap. 18, p. 551), et præcipue notas ad Adonem (edit. Rom. 1745) 31 Maii. Sabani lator fuerat Wulfardus abbas monast. S. Martini Turonen. Vide Pag. (757, n. 4). Mabillon., lib. XXI, n. 12, et lib. XXIII, n. 23, Wulfardum et Gulfardum unum eundemque esse ait. **CENN.**

^e Vota sancti pontificis non fuerunt inania. Nam Gisela monasticam vitam professa, fuit abbatissa monast. Calensis, decus et ornam. ord. S. Bened., ut ait Mabillon. Quæ etiam Alcuino persuasit ut commentarios in Evang. Joannis conficeret. Mabill. Annal. lib. XXIII, n. 28; lib. XXVI, n. 61. **Id.**

excellentię vestrę petendo mandavimus; solite A namque perfidi et maligni illi in magna arrogantia cordis permanentes, nequaquam inclinantur justitiam beati Petri restituere. Tamen omnia qualiter acta sunt, referentibus vestris missis agnoscere potestis: et subsequentem nostrum missum ad vos dirigimus, dignas vobis gratias de omnibus referentes, et cuncta per eum eximietati vestrę dirigimus in responsis de his quę in antea provenerint. Sergio vero archiepiscopo, **138** juxta id quod vestrę innotuit excellentię, indesinerentur imminemus ut suę restituar ecclesię. b. Petimus autem excellentem bonitatem vestram, ut reverendissimum et sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum Wulcharium [Lamb., Wilcharium], sicut pręfatus beatę recordationis domnus et germanus meus, sanctissimus Stephanus B papa, eum benignę eximietati vestrę commendavit, in omnibus commendatum habere jubcatis. Hic pręlibatis, trinus et unus Deus noster sua vos extensionis dextera protegat, cum dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, atque amantissimis vestris meisque filiis in solio regni sospites permanentes, et in pręsenti vita et in æterna beatitudine uberrime concedat valere c. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XIV.

139 d ITEM EXEMPLAR GENERALE EJUSDEM PAPÆ

AD CUNCTUM EXERCITUM A DEO PROTECTUM REGNI FRANCORUM,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimę benedictiones, pro certamine eorum, et ut magis in servitio Dei omnipotentis et sanctę Dei Ecclesię certando perseverent, animum domini Pippini regis ad hoc peragendum excitent.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxii, chron. 14.)

ARGUMENTUM. — Proceribus cunctis et exercitui Fran-

a Secreta hujusmodi negotia legatis commissa, ne scripto mandata Langobardis paterent, aliis alia pro arbitrio fingendi ansam dederunt. Hic tamen non obscure indicata videntur. Legati scilicet, qui cum Immo post consecrationem pontificis in Franciam profecti erant, Desiderium haud stetit promissis retulerant regi, cumque rogaverant ut Langobard. regem moneret ne diutius civitatum et locorum exarchatus restitutionem differret. Horum nihil D factum esse modo nuntiat; et contra quę huc usque pro sancta sede ipse gesserit, quidve officii aut artis exercuerit erga Desiderium (in quem perfidia, malignitas et arrogantia recidunt) ut aliquid ex ejus manibus extorqueret, missis enarranda permittit. CENS.

b Infra ep. 51, al. 54, Adrianus ait Carolo quod Stephanus II c archiepiscopum Sergium exinde abstulit, dum contra ejus voluntatem agere spiritu superbie nitebatur. Non autem istam solam ob causam versalatur Romę, sed litibus implicitus, quod Euphemia nobilis femina ejus uxor viveret (quam dicitur archiepiscopatum et sanctius diaconissam ordinasse). Ughellus (tom. II, p. 245) falso tradit eas lites per totum Pauli pontificatum agitatae esse: nam, ut paulo infra videbimus, ad sedem suam pontificis ejusdem opera reversus erat. Bacchinius Agnellum secutus, sub Stephano II id evenisse contendit: Hęc autem litterę docent quod Paulo pontificatum

corum gratias agit ob navatam cum rege, novo Moysę ac novo Davide, operam pro Ecclesia liberanda, et catholica fide asserenda. Peculiares Ecclesię filios appellat: mercedem a Deo per heatum Petrum pollicetur. De barbaris gentibus triumphum ad fidei servandam integritatem, et ad Ecclesię incrementum, ominatur.

Paulus servus servorum Dei, omnibus dilectis nobis episcopis et venerabilibus presbyteris, et abbatibus atque religiosis monachis, gloriosis etiam ducibus et comitibus, seu universę Christo dilectę generalitati exercitus a Deo protecti regni Francorum constitulis.

Considerantibus nobis, et velut ignitam coram nostris aspectibus splendissimam, Christo amabilis fortitudinis vestrę fidem, et laboriosum certamen adhibentibus, quod liberationi sanctę catholicę et apostolicę Romanę Ecclesię, quę vos verbo prędicationis, peculiaritatis modo sinceros genuit filios, exhibere totis nisibus studemini [studetis], magna nobis admirandi inhæret qualitas, et hęc [L. et G., et ob hoc] laudis pręconia vestro nomini et benedictę generationi proferre in universo non desistimus orbe terrarum. O dulcissimi atque amantissimi nobis, quam vicissitudinē **140** repensationem vestro exercitui conferemus? Aut quę thesaurorum copię dignę sint ad tot beneficiorum pręsidia, quę sanctę Ecclesię contulistis? Et licet in hoc mentis consideratio, et possibilitas coarctetur vobis digna rependere, veruntamen est iudex justus in cęlis Dominus Deus noster, qui digna vestrorum retribuet operum C merita. Vere enim elevatum [Lamb., exaltatum] est nomen gentis vestrę super multas generationum nationes, et regnum Francorum vibrans emicat in conspectu Domini: quod talibus benignissimis Dei catholicę et apostolicę sanctę Ecclesię liberatoribus pręornatur regibus; novus quippe Moyses novusque David in omnibus operibus suis effectus est Christianissimus, et a Deo protectus filius, et spiritalis com-

gerente, nondum fuerat restitutus. Vide infra ep. 51, al. 54. lb.

c Wilharius, quem Ughellus (tom. X Ital. Sacr.) Villarium appellat, Stephanum II comitatus erat in Franciam an. 753. Neq. anno exeunte legatus fuerat ad Pippinum regem ab eodem pontifice, magnopere commendatus, ut supra, epist. 7, al. 9. Apud regem remansisse eum patet ex epist. 11, al. 8; nam an. 756 pontifex remitti Romam petebat. Ibidem Wilcharius mendose appellabatur in ms. Cod., retinentibus eam lectionem Lambecio et Gentiloto. Hic mendose pariter Tenguagel. scripsit Wulcharium, sed Lambecius restituit Wilcharium. Certe si Stephanus hujus nominis episcopum regi commendaraverat, Nomentanus ille erat, de quo etiam infra rediit sermo. In.

d Bar. sum. 29. Centuriatores extra reliquarum ordinem hujus epistolę summarium collocant. GRETS.

e Argum. Panv. (Cod. Vat. 31) ultimo loco sic: « Scripsit etiam epistolam ad cunctum exercitum regni Francorum, in qua gratias et benedictiones eis impertit pro benedictiones pro fidei opera sibi et beato Petro pręstita, ac hortatur eos ut porro in servitio Roman. Ecclesię [pręstita eis impertit, hortatur eos ut in servitio S. R. Eccl. perseverent, ac pro ea viriliter decerent. » CENS.

pater a, dominus Pippinus, Dei nutu victoriosissimus rex, per quem exaltata Dei Ecclesia triumphat, et fides catholica ab hæreticorum telo illibata consistit.

Et vos quidem, charissimi, gens sancta, regale sacerdotium, populus acquisitionis, cui benedixit Dominus Deus Israel, gaudete et exultate, quia nomina vestra regumque vestrorum exarata sunt in cœlis, et merces vestra magna est coram Deo et angelis ejus. Firmum quippe, beatissimum Petrum apostolorum principem, cui a Redemptore nostro ligandi solvendique peccata in cœlo ac in terra concessa est potestas, adepti estis protectorem b; sed omnipotens Dominus, ejusdem sui apostoli intercessionibus, 141 benedicat, protegat, atque confortet et corroboret Deo amabilem communitatem vestram, actusque vestros in beneplacito suo disponat, tribuens vobis a cœlo victoriam, fines [L., G., terminos] vestros dilatet, subjiciens excellentissimis regibus vestris omnes barbaras nationes, ad [Ms. om. ad] perfectam liberationem et exaltationem sanctæ universalis Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ integritatem, deque vobis ea sapere quæ illis sunt placita, et multo amplius corda vestra in amore beati Petri et ejus apostolicæ sedis illustret, fidelique studio ejus præceptis apostolicis obtemperantes, vestrorumque regum mandata observantes, et præsentis vitæ cursum [Gent., cursus] cum victoria, et bona fama exsequi, et æterna gaudia cum cœli civibus perfrui mereamini.

XV.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ GENERALIS POPULI SENATUSQUE ROMANI,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTÆ,

In qua continentur gratiarum actiones, et de litteris, quas dominus Pippinus rex eidem populo direxit pro fide servanda erga sanctam Dei Romanamque Ecclesiam, et dominum Paulum apostolicum.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxxvi, chron. 15.)

e ARGUMENTUM. — Senatus populusque Romanus a Pippino admoniti fidelitatis erga apostolicam se-

a Hinc liquet non recte a Pagio (757, n. 1) et in nuperrima editione Duchesnii hanc epistolam consignari hoc quidem anno, sed præferri nuper allatæ. Si enim Pippinus erat compater, ergo sabanum acceperat regiæ filiæ Gisike. Ad nomina quod attinet novi Moysis et novi Davidis, notandum quod Alcuinus plures inscribit epistolas David regi, ita Carolum Magnum appellans, quare Canisius admodum erudite rei causam reddit (*Ant. Lect.* tom. II, p. 390). Basnagii autem doctrina super eadem re parum congruere videtur huic epistolæ aliisque codicis Carolini: « Hic David, ille ait, est Carolus Magnus. Dubitarunt aliquando viri eruditi ex eo quod Carolus aliquando homonymus Davidi prophætæ dicatur ab Alcuino epist. duodecima. Sed hic mos solitus fuit sæculo nono, ut regum et virorum illustrium nomina mutarentur, illisque veterum vel regum, vel prophetarum, vel etiam paganorum nomina ascriberentur. Sic Carolus Magnus propter pietatem et fortitudinem Davidis nomine fuit interpellatus. Eademque ratione Itali eorum regem Berengarium Davidem dixere. » Etenim antequam Carolus id nomen assequeretur, Pippinus hic semel, iterum ep. 54, al. 18, ac tertio ep. 41, al. 16, ut infra planum erit, et Davidis et

dem et pontificem, respondent se semper fideles subditos futuros pontificis, quem meritis laudibus prosequuntur. Hortantur regem ut pro catholica fide et Ecclesia certare non cesset, æterna præmia consecuturus. Magnopere eum commendant: certas eidem victorias de adversariis omnibus a Deo precantur.

Domno excellentissimo, atque præcellentissimo, et a Deo instituto magno victori Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, omnis senatus atque universa populi generalitas 142 a Deo servatæ Romanæ urbis.

Si interius mente operum vestrorum studia humanus voluerit sensus pensare, nihil, ut opinamur, ad horum vicissitudinem dignum potest existimari, aut in hac temporali vita rependi, sed tantummodo illa sunt considerata vobis retribui a justo iudice Domino Deo nostro, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus se: hæc nempe vobis digna est retributio, dum nimirum vestro certamine sancta Dei Ecclesia, atque Christianorum orthodoxa fides dinoscitur esse defensa; omniumque nostrum constant procurata salutis remedia; et quia [Lamb. add. per te], præcellentissime domine rex, dignatus est Deus noster redemptionem suæ sanctæ Ecclesiæ nostrumque omnium operari, merito nos convenit operum ejus mirabilia decantare, consona cum propheta canentes voce: *Quoniam magnificata sunt opera tua, Deus, omnia in sapientia fecisti, repleta est terra mirabilibus tuis (Psal. ciii). Quis enim loquatur potentias Domini, auditas faciat omnes laudes ejus (Psal. cv)?* Lætantur enim cœli et exultat terra in eo quod talem Dominus Deus noster suæ sanctæ Ecclesiæ contulit defensorem d; per quem cum fiducia nomen Domini in sancta aula ejus glorificatur.

Directas itaque præcellentissimæ ac Christianissimæ benignitatis vestræ litteras magno honoris affectu acceptantes suscepimus, et ita in earum susceptione lætati sumus, tanquam si vestram excellentiam præsentialiter conspiceremus, gemina festivitatis 143 gau-

Moysis præclaris nominibus appellabatur a Romano pontifice. Neque appellabatur, quia talis consuetudo esset nono sæculo, sed quia præcedenti Ecclesiam tuitus erat, quia catholicam fidem adversus Græcam impietatem defenderat. Cænx.

D b Quod aiebam ad epist. 4, al. 10, not., et ad ep. 6, al. 7, et regum et populorum Franciæ maximus id temporis erat amor erga apostolorum principem; illicirco passim in his epistolis invenitur. Ib.

c Nullum exstat Panvini argumentum: quare nec Centuriatores, qui Roma has epistolas et argumenta acceperant, nec Baronius quidquam de ea loquuntur: Labbeus ipse, quem Carolinus Codex non latebat, de eadem silet. Muratorius, venia prius petita, ad annum differt 763, ejusque sententiam proprio arbitratu exponit in *Annal. Ital.* Recte Pagius eam consignat hoc anno, nam istius et præcedentis latorum videntur fuisse iidem Wulfardus abbas et socii, quibus missus pontificius erat adjunctus, datæque erant litteræ ad Pippinum post sabanum acceptum. Quæ enim causa erat cur senatus populusque Rom. admoneretur officii sui erga pontificem, cum septimo jam anno Ecclesiam moderabatur? Ib.

d En patricius definitio ex ore S. P. Q. R., ne

dia nobis inferentes, dum vestram letitiam amplissime comperimus; quoniam nihil nobis dulcius, domine rex, in hac vita existit, quam de vestris prosperitatibus gratulari, dum vestra salus nostra post Deum est securitas. At vero in ipsis vestris mellifluis apicibus nos salutari providentia vestra, et admonere præcellentia vestra studuit, firmos nos ac fideles debere permanere erga beatum Petrum, principem apostolorum, et sanctam Dei Ecclesiam, et circa beatissimum et coangelicum spiritalem Patrem vestrum, a Deo decretum dominum nostrum Paulum summum pontificem et universalem papam ^a, pro quo omnino lætati sumus in tam vestra prudentissima admonitione. O quanta divina aspiratione interna viscerum nostrorum præcordia in nobis, vestris fidelibus, redundant! Vere enim, domine rex, profecto Spiritus Dei in vestro mellifluis inhabitat corde, et ideo tam salutari consilio vestros bene cupientes admonere studuistis; nos quidem, præcellentissime regum, firmi ac fideles servi sanctæ Dei Ecclesiæ, et præfati [Lamb., prælati] ter beatissimi et coangelici spiritalia Patris vestri, domni nostri, Pauli summi pontificia et universalis papæ consistimus, quia ipse noster est Pater et optimus pastor, et pro nostra salute decertare quotidie non cessat, sicut et ejus germanus, sanctæ recordationis, beatissimus dominus Stephanus papa, fovens nos et salubriter gubernans, sicut revera rationales sibi a Deo commissas oves, dum nimirum et mitissimus et vere in omnibus misericors existit; imitator effectus beati Petri, cujus vices gerit, et dum ejus vicarius consistit, nos quidem, excellentissimo ac Christianissime domine rex, firmam fiduciam in hujusmodi vestra habemus pollicitatione, sed omnixe deprecamur, et tanquam præsentialiter vestris regalibus provoluti vestigia, petimus, etiam et per nos beatus Petrus vestram aggredditur excellentiam, ut jubeas, benignissime regum, nosterque post Deum defensor, ita solite decertare ac disponere, ut perfecta sanctæ Dei Ecclesiæ exaltatio, et fidei nostræ orthodoxæ, omniumque nostrum profligetur [procuratur] defensio: petentes et hoc coram Deo vivo, qui vos in regem per suum apostolum beatum Petrum ungi præcepit, ut dilata-tionem hujus provincie a vobis de manu gentium ereptæ perficere jubeatis ^b, et in eo, quod cœpistis,

amplius fatigentur eruditi disquirendis novis argumentis, queis Petri de Marca, Pagii aliorumque inanes disputationes tuantur. Tutor a pontifice, defensor a S. P. Q. R. appellatur Pippinus, qualis certe erat. Vide sup. ep. 6, al. 7, not., et infra passim, ne idem ad fastidium urgeam. CENN.

^a Initio litterarum aiunt, « a Deo instituto magno victori Pippino regi: » hic vero, « a Deo decretum dominum nostrum Paulum. » Quidam discriminis inter principem et principem? In.

^b Notandum loquendi genus; dilatatio ista Romanæ provincie, supra, epist. 9, al. 6, augmentum ejusdem appellabatur. Aut igitur dilatata aut aucta dicatur ditio pontificia, nunquam inchoata, sive instituta a Francorum regibus dici poterit. Romanam scilicet provinciam, seu Romanum ducatum, quod idem est, vindicavit Pippinus, sive eripuit de manu gentium.

A bono permaneat opere, quatenus in magna securitatis quiete degere valeamus, et ex hoc æternam vobis in cælo exoratum retributionis mercedem recipiatis, quoniam maximam, post Deum, et beatum Petrum, in vestri fortissimi regni brachio possidemus spem, et credimus in omnipotentis Dei nostri misericordiam quod amplissime nobis ea nostra ipsa spes operum vestrorum inferat fructum.

Exaudi, domine rex, supplicationem nostram omnium bene cupientium vobis, et libentissime aures tuas accommoda in hoc ipsum quod postulamus; sic te exaudiat Dominus in omnibus tuis petitionibus. Tu enim, post Deum, noster es defensor et auxiliator, et si omnes capitis nostri capilli lingue effecti fuerint, non valebunt ob tanta vestra beneficia dignas referre gratiarum actiones. Veruntamen in quantum mens nostra valet, laudis vestre præconia in omnibus gentibus divulgamus; unde elevatis oculis extensisque palmis ad æthera, Dominum Deum nostrum immensis exoramus precibus, sua vos loveri gratia, mittens angelum potentie sue propugnatores ante faciem vestram, qui omnes adversarios vestros expugnans, vestris subjiciat vestigiis, regni que vestri dilatet terminos, et victoriam vobis e cælo concedat, ad perpetuam atque perennem sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostram immensam securitatem, avisque ac felicissimis temporibus regale culmen vobis ac excellentissimæ dominæ reginæ, atque præclaris vestris natis excellentissimis regibus concedat possidendum, et æterna præmiorum cum sanctis et electis multipliciter tribuat gaudia. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XVI.

145 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER LANGBARD DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro vita et incolumitate ipsius, vel domini Caroli et Carlomanni, nobilissimis liberis ejus, volens adjutorium obtinere, cum multis adjurationibus contra Langobardos, et in embolum [embolo] continetur præceptum, quod Marino presbytero direxit, de titulo Chrysogoni, et de libris quos ei transmisit c.

(An. Dom. 757, Cod. Car. xxv, chron. 16.)

^d ARGUMENTUM. — Binis a rege acceptis litteris respondet. Primis allatis a Langbard misso regio amoris erga beatum Petrum et benevolentie in se

Langobardorum videlicet, qui assidue illam armis vexabant; non autem donavit, sed dilatavit, exarchatum et Pentapoliam illi adjungendo: et quia provincie illæ non integræ erant tradite a Langobardis invasoribus, S. P. Q. R. petit ut ejusmodi dilatationem perficiat, modeste illum admonens beneficii ante paucos annos accepti a divo Petro, cum ex majore domus rex creatus fuerat. Ip.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 18): « In decima octava [Dec. octava] continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro vita et incolumitate ipsius vel domini [ejusdem Pipini] Caroli et Carolomanni nobilissimorum liberorum ejus cum multis [ejus: multis] adjurationibus contra Langobardos adjutorium obtinere volens [auxilium flagitans]. In embolo adjuncto continetur

^d Summ. 18, apud Bar. et Cent. GRETS.

testibus, monendo ut perficiat quæ Stephano fratri suo promisit. Alteris sibi redditus a propriis missis ex Francia redeuntibus, mittendo bullam concessionis tituli sancti Chrysogoni Marino presbytero juxta regiam petitionem. Præterea libros aliquot mittit, tum sacros tum profanos, et horologium nocturnum.

Domno excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Properans ad nos harum litterarum transvector, Langhard scilicet, illustris vir, fidelis eximietatis vestræ missus, detulit vobis [*Lamb.*, nobis] nectaream atque florigeram a Deo protectæ excellentiæ vestræ syllabarum relationem, cujus adnexam paginam enucleatius perscrutantes, quæ textus ejus loquebatur, ad singula comperimus. **146** In ipsis quippe sublimitatis vestræ affatibus desiderabilem nobis et super omnia hujusmodi [*Lamb.*, hujus mundi] delectamenta amplexabilem [*L., G.*, amplectabilem] sospitatis vestræ lætitiâ agnoscentes, uberiore nostri animi evantes gaudio, maxime sunius relaxati in id quod optata nostri promerulus comperire cordis, et postmodum nostris a vestris Deo imitabilibus vestigiis, revertentibus missis, et in ea ipsa vestræ prosperitatis gaudia deferentes a nobis [*L.*, deferentibus a vobis] in responsis, gemina exultationis jocunditas nostro inserta est cordi. Nam et dum in auribus omnis sacerdotum cleri, etiam optimatum et reliqui populi, ampliata vestra insonuisset prosperitatis lætitiâ, et ex hoc nimio gaudio repleti gratulantes, exsultarunt una nobiscum in Domino, agnita nimirum proprii, post Deum, defensoris sospitate.

Porro, excellentissime et a Deo servate filii, spiritalis compater, vehementi dilectione vos erga amorem apostolorum principis beati Petri, atque circa nostram charitatem vos flagrare experimento didicimus, præsertim dum ipsa excellentiæ vestræ epistola charitatis calamo cernitur esse conscripta; etenim ex corde lingua fluxerat quæ in chartæ refundebat paginam. Quam ob rem magnas gratiarum actiones a Deo protectæ excellentiæ vestræ referimus, quoniam dum nimirum divina te elementia, per interventum sui principis apostolorum, defensorum atque opitulatorem, benignissime rex, sanctæ suæ constituit Ecclesiæ, cura vestræ eximietati insistat perfectam redemptionem istius provinciæ atque exaltationem hujus sacrosanctæ Ecclesiæ procurare. Unde Domini Dei nostri, una cum universo populo nobis commisso, imploramus elementiam, ut sua vos protegat gratia, et victoriam vobis de coelo ministrans, cunctas barbaras nationes vestris subjiciat

continetur præceptum, quod Marino presbytero dedit, de titulo Chrysogoni, et de libris quos Pippino transmisit. » [In Emb. adjun. præc. quod Mar. presb. de tit. Chrysog. dedit, et de lib. quos Pippino transmisit comprehenditur.] Hujus argumenti tanta similitudo est cum Carolini Codicis argumento, ut unum ex altero excerptum videatur. Cujusmodi si omnia essent, non Magdeburgenses Panvinio, sed hunc illis ea referre accepta credi posset: itaque hunc ipsum Codicem versasse videntur. Sed ordo epistolarum alius, et reliquorum argumentorum varie-

vestigii, et longæviter regni gubernacula faciat promereri, una cum dulcissima vestra conjuge, excellentissima regina, spiritale nostra commatru, et vestris nostrisque amantissimis natis domno Carolo et Carlomanno potentissimis regibus, et domna Gisila excellentissima, et vitæ æternæ cum electis Dei concedat gaudia.

147 Peto itaque et deprecor te, excellentissime filii et spiritalis compater, atque per omnipotentem Deum et corpus beati Petri, cujus et optimus fidelis existis, conjuro ^a et maximis supplicationibus deprecor, quatenus jubeas [*Lamb.*, lubeas] sedule in tuo sancto et a Deo inspirato mellifluo corde confertum [compertum] retinere illud quod vos sanctæ recordationis domnus et germanus noster beatissimus Stephanus papa, Dei nutu admonuit atque deprecatus est peragendum, et in ea charitate atque amicitia permanere, cunctaque qualiter vos terribili adhortatione petiit ad id implere et effectui mancipare jubeatis [*Lamb.*, lubeatis], ut perfectam mercedem et repositam plenissime redemptionis nostræ coronam a justo iudice omnium conditore, Domino Deo nostro, qui vos in regem unxit, consequi mereamini, et gaudia æterna beatitudinis cum sanctis et electis Dei, dum plebem Dominicam perfectius liberans, atque sanctam Dei Ecclesiam defendens, divinæ majestati illesum a sævientium malitia præservaveris, pro quo, et magna [*Lamb.*, magnam], post Deum, benignissime rex, in tuæ pollicitationis sponione, quam beato Petro contulisti, apè gerimus fiduciam, una cum omni populo istius provinciæ a vobis redempto ^b.

Salutant itaque communem excellentiæ vestræ Christianitatem cuncti sacerdotes et clerus istius sacrosanctæ catholice et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ. Salutant vos et cunctus procerum senatus atque diversi populi congregatio, optantes una nobiscum de vestra amplissima prosperitate et uberrima lætitiâ diu gaudere, et in Domino Deo salutari nostro exultare. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

EMBOLUM.

148 Per allam quippe epistolam suam, a Deo protecta eximietas vestra, sicut certe suo benecupienti patri direxit, quatenus titulum protectoris vestri beati Christi martyris Chrysogoni cum omnibus sibi pertinentibus dilectissimo atque fidelissimo vobis [*Lamb.*, nobis] Marino presbytero concedere deberemus. De quo et præceptum nobis [*Lamb.*, vobis] dirigi petistis, quod nempe ob vestram dilectionem, præ aliis capitibus, quæ in præfatione attuli, secus docent: nec tamen, ut verum fatear, admirationem eripit tanta utriusque similitudo. CENS.

^a Sic in epistola prima Gregorius III Carolum Martellum conjurabat: « Per Deum vivum et sacratissimas claves confessionis beati Petri, » quas more majorum ad principem miscrat. Vide ibi not. lo.

^b Non alio hæc omnia collineant quam ad civitates et loca exarchatus et Pentapolis nondum a Desiderio tradita. lo.

non, et in eo quod fidelis vester nosterque idem sanctissimus atque dilectissimus Marinus presbyter existit, præfati tituli præceptum, cum omnibus locis et possessionibus sibi pertinentibus, urbanis vel rusticis, vobis exaratum atque manu nostra roboratum, per harum latorem direximus eximicitati vestræ deportandum ^a. Direximus etiam excellentiæ vestræ et libros, quantos reperire potuimus, id est, Antiphonale et Responsale, in simul Artem grammaticam [*F.*, dialecticam] Aristotelis, Dionysii Ariopagitæ libros, Geometricam, Orthographiam, Grammaticam, omnes Græco eloquio scriptores, nec non et horologium nocturnum ^b.

XVII

149 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,
PER GEORGIUM EPISCOPUM, STEPHANUM PRESBYTERUM,
SEU RABPERTUM, MISSOS DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et præfatus papa poscens, ut dominus rex Pippinus Desiderio regi ^c suo [Lamb., suos] obsides restitueret, et pacis fœdera cum eo confirmaret ^d.

(*An. Dom. 758, Cod. Car. xxix, chron. 17.*)

ARGUMENTUM. — Per suos missos Georgium episc. et Stephanum presb., cum Rodberto regio euntes, nuntiat Desiderium venisse Romam, atque Imolam se restitutum promississe, modo suos obsides, qui apud regem erant, reciperet. Rogat ut eos reddat, fœdusque jungat cum Langobardorum rege, fiatque auctor publicæ tranquillitatis. Scripta ex Desiderii voto.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tam copiosam omnipotens Deus sure benignitatis humano generi crebro irrogat misericordiam, valde administrandum [*Lamb.*, admirandum] est quid retribuere ejus potentæ divinæ, aut quas carminum

^a Duo hic suppetunt alicujus momenti. Primum creatio cardinalis ad regiam petitionem; alterum in dolens versuti et ambitiosi hominis, postmodum etiam scelesti, qui pontifice et rege deceptis cardinalitiam dignitatem simulando adipiscitur. *CENN.*

^b In epitaphio archidiaconi illius Veronensis Pacifici, viri celeberrimi (cui archivum capitulare mss. codices antiquissimos acceptos refert) apud Panvinium, ex quo illud profert Ughellus [*Ital. Sac. tom. V, p. 710*] hæc leguntur: « Horologium nocturnum nullus ante viderat, en invenit argumentum, et primum fundaverat, etc. » Quare is horologii hujusmodi auctor esse dicitur. Hic habemus antiquius testimonium ante annos fere quinquaginta. Eadem refert Ducangium in Glossar., et putat nocturnum fuisse ad discrimen solaris, quod hodie frequens ferreum aut æ. eum campanulam pulsans, cujus inventor Polydorum Virgilium et cæteros latuit. Quidni potius eorum simile, quæ ope luminis inclusi horas demonstrant in sphæra? *Annales Francorum* et *Fuldenses organa* a Copronymo dono missi meminerunt; at de horologio nihil usquam reperitur. Ad libros quod attinet, *Amalar.* in prologo lib. de Ordine Antiphonarii ait Gregor. IV unicum Antiphonar. defuisse, quod mitteret Ludov. imp. illud petenti, quam rem animadvertit Ven. Thomasius Opusc. viii (novæ edit. tom. VII, pag. 64 seq.). Fortasse id evenit quod incipiens Paulus mittere hujusmodi libros Pippino, ac liberalior Adrianus non semel Carolum iisdem

laudes longanimitati ipsius humana fragilitas referre valeat; quod quidem nos, tanto ejus relevati beneficio, licet meritis nequaquam suffragantibus, nos ejus potentæ melodicas persolvemus grates; tamen, juxta Psalmographi monita: *Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini incessanter invocabo* (*Psal. cxv*), inquit: *Magnus es, Domine, et magna opera tua* (*Tob. xiii*). *Magnificat* namque anima mea Dominum (*Luc. ii*); caro et lingua benedicit, quoniam respiciens respexit super humilitatem nostram, et ad tam præcipuum pontificale culmen, non nostris prosequentibus meritis, provexit; **150** quamobrem dum, eo dignante, mediator Dei et hominum speculator animarum institutus sum, commissa sic apostolaris cura provocat atque hortatur omnino et inde-

^B sinenter compellit salutem populi Dei pio studio procurare, et pacem in cunctis gentibus cum magna cordis constantia prædicare, quoniam profecto beatitudinis gratiam promerentur, qui intrepide illam prædicare maluerint; scriptum quippe est: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur* (*Matth. v*). Et rursum: *Quam speciosi pedes evangelizantium boni!* (*Rom. x*). Etenim, excellentissime filii et spiritalis compater, quoniam Deus omnipotens ex utero matris sure [*Gent.*, tuæ] te prædestinatum habens, ideo te benelicens et in regem ungens, defensorem te et liberatorem sanctæ suæ Ecclesiæ constituit. Pro quo ea quæ ad utilitatem ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ respiciunt, per hos nostros apostolicos apices benignæ excellentiæ tuæ deprecandum maturavimus. Agnoscat siquidem excellentissima bonitas tua, quia conjungens [perveniens] ad limina apostolorum excellentissimus filius noster Desiderius rex ^c, pacifice atque cum magna humilitate; cum quo salutaria utrarumque partium locuti sumus, et pollicitus est nobis restituere civitatem Imolas [*Lamb.*, Imulas],

donans, ut Romanu: cantus in Francia pervulgaretur, eorum inopem reddiderint Romam, quo præsertim tempore rari admodum erant. Notandum autem præproperus Antiphonarii Romani usus in Francia. *Id.*

^c Ms., uno verbo, *suospites*, *Tengn.*, correxit ut est in editione. *CENN.*

^d *Summ. 13*, apud Baronium et Centuriat. *GRETS.* — *Argum. Panv. (Cod. Vat. 13)*: « In decima tertia [Tertia decima] gratias agit pro defensione Ecclesiæ, et de pace [Ecclesiæ de pace] inter se et Desiderium constituta narrat: ac petit [postulat] ut obsides Desiderio restituit, quo et ipse urbem Imolam [Forum Cornelii] possit recipere. » *CENN.*

^e Recte Muratorius (*Ann. Ital.*) hanc et sequentem epistolam ad annum 758 refert, contra Pagii opinionem, qui præcedenti scriptas autumat. Nam Desiderius non venit Romam antequam omnia pergerit quæ continentur sequenti epistola. Ea occasione, quin flagitante ipso Desiderio, hanc scripsit Paulus ex ejus voto: clanculum illam deferentibus iisdem missis, quæ huic fidem omnem adimebat, et quidquid actum a Longobardis fuerat singillatim enarrabat. Præ aliis Liutprandum ducem Benevento expulsum ait; quam rem Camillus Peregrinus evenisse demonstrat ann. 758. (*Chron. ducum Benev. ex Collect. Pratilli, tom. V, p. 50*); deinde tempus ipsum designat, aiens quod dux ille pervenit « defuncte ad mensum ejus anni Februarium. » *Id.*

ea videlicet ratione ut nostros ad tuam excellentiam A dirigere debeamus missos, et suos obsides ^a, quos ibidem ad vos habere videtur, recipere debeat, et pacem cum eo confirmare studeatis.

Unde petimus te, excellentissime fili et spiritalis compater, ut jubeas ipsos obsides prædicto filio nostro Desiderio regi restituere, **151** et pacis fœdera cum eo confirmare, et in magna amicitia cum eo conversari, ut, annuente [Lamb., favente] Deo, tuis lætitudinis temporibus populus Dei utrumque partium in magna securitate, et pacis quiete degere valeat, quatenus longævum te omnipotens Deus in solio regni conservare dignetur. Ideo enim direximus præsentibus nostros fidelissimos missos, id est, reverendissimum et sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum Georgium, atque dilectum filium nostrum Stephanum presbyterum, una cum Rodberto vestro misso ^b, ad vestram a Deo servatam excellentissimam prudentiam, ut ea ipsa eximietati vestræ enarrare debeant. Illis præmissis, petimus divinam misericordiam, ut ævis [longævis] ac lætitudinis temporibus in solio regni piis inhærens [Lamb., inhærentem] operibus, conservare dignetur, et vitam æternam concedat. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XVIII.

152 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM PIPPINUM MISSA

PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIAE,

Significans quod Desiderius Pentapolin deprædavit, et omnia alimenta populi ferro et igne consumpsit, et quia Albinum [Lamb. et Gent., Alboinum] ducem Spoletinum in vinculis detrusit, et quia dux Beneventanus, in Osorotana [L., Otorontana; G., Otoritana] civitate retrusus, alium ducem Argisem in Benevento constituit, et quia locutus est cum misso imperiali Georgio, et invitavit exercitum imperatoris in Italia contra Ravenna, et exercitum de Sicilia contra Otorantanam civitatem, et professus est eam tradere partibus imperialibus, vel aliis pluribus capitulis ^c.

(An. Dom. 758, Cod. Car. xv, chron. 18.)

ARGUMENTUM. — Iisdem missis data clanculum alia epistola narrat se duplici litterarum exemplo, quas verebatur ne Langobardi interciperent, scripsisse de impietate et crudelitate Desiderii. Nunc iterum scribit, Pentapolenses ab eodem rege male habitos: Alboinum Spoletanum ducem, et Liutprandum

^a Obsides tam hic quam in seq. epist. memoratos ne putes iterum a Pippino rege obtentos. Si siquidem erant quos Aistulphus Ticini secundo obsessus tradere coactus erat, ut aiebam (ep. 11, al. 8, not.) Etenim quanquam Stephanus II ante biennium (ep. ead.) experimento edoctus oraverat eundem regem, ut *obtestando, admonendo etiam et præcipiendo* Desiderio insisteret ne datam fidem falleret, ex posterioribus tamen litteris ab ejus fratre et successore conscriptis nil tale infertur de datis obsidibus. **CERN.**

^b Rodbertus regius missus forte vir illuster, de quo Mabill. (*Annal. Ben.* lib. xxii, n. 45). Duo pontificii magis celebres: nam Georgius erat Ostiensis ille episcopus, qui Steph. II cum Wilchario Nomentano et aliis comitatus erat in Franciam, ejusdemque legatione non semel functus erat ad eundem regem: Stephanus autem presb. tit. beatæ Cæciliæ Paulo in pontificatu successit. **Id.**

^c Summ. 26 apud Centuriat. et Baronium. **GRETS.**

Beneventanum, qui se subjecerant Pippino, petitos armis tanquam rebelles: huic Hydruntum elabenti ob metum suffectum esse Arigim Desiderio acceptam, illum cum suis aliquot satrapis vulneratos et coniectos in carcerem. Eundem Desiderium accersisse Neapoli Georgium imperialem missum, qui fuerat in Francia, cum eo percussisse fœdus, una Ravennam expugnuros, classemque Sicula adjuncta Hydruntum obsessuros. Postmodum venisse Romam, monitumque ut quemadmodum promiserat coram Folrado et Rodberto, regis missis, restitutum se Imolam, Bononiam, Ausimum, Anconam, ita nunc restitueret, renuisse ac fidem fefelisse. Eum contra perjurum hominem obtestatur: se ait detinuisse Rodbertum, ut omnium spectator esset; ab eodem et a suis missis plura nuntiatum iri: litteris ex voto Desiderii scriptis nullam fidem esse adhibendam. In embolo res est de muneribus ab se missis Pippino filiisque regibus.

B Domino excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Quoties perspicua eximietatis vestræ merita, mystica **153** consideratione cernens, cordis oculis confero; oppido me admirari convenit intemeratam superfluumque excellentiæ tuæ mentis constantiam, et ferventissimum affectum, quod [quem] circa Dei amorem et ejus principis apostolorum incessanter [Lamb., instanter] gestas, quoniam Deo magis quam hominibus favere niteris. Unde perspicuum est vos præ omnibus regibus et potentibus piis pollere operationibus, quia assumpto cœlesti triumpho ultro te, excellentissime fili et spiritalis compater, ad liberandam Dei Ecclesiam adhibuisti, et ideo, ut ipsum pie operationis vestræ certamen effectui mancipetur, crebro nos congruit, sicut liberatori ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ et ejus peculiaris populi, apostolicos dirigere apices.

Primum omnium, nobis super omnia nectarea dulcia existunt, et desiderabilia prosperitatis vestræ gaudia addiscere. Deinde vero, quæ sanctæ Ecclesiæ Dei et nobis consistunt necessaria, quantocius intimare. Ut vero, excellentissime fili et noster spiritalis compater, agnoscas nos pridem per apostolicas litteras eximietati tuæ innovuisse, qua [L., G., quæ] in his partibus a Desiderio Langobardorum rege impie peracta sunt atque crudeliter perpetrata ^d. Igitur dum tam perniciosam ejus operationem cerneremus,

D — Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 26): « Vicesimam sextam per Georgium coepisc. Steph. presb. una cum Radberto Pippini misso [legato] misit, in qua prolixè de Longobardor. crudelitate ac militia queritur. Indicat se suis missis [legatis ad eum] dedisse litteras, in quibus peteretur dimissio obsidum Desiderii regis in Francia detentorum, idque ideo factum, ut per Longobardiam proficisci possent [ipse proficisci tuto posset], alias se idipsum non petiisse. Hortatur Pippinum et terribiliter conjurat, ut illos detineat: insuper et ipsum [et vehementer obtestatur, ne illos dimittat: ipsum] Desiderium constringat et ad restitutionem omnium honorum beati Petri, ut in adventu Domini, sicut radiantissimus soli lucere mereatur. In embolo adjuncto munuscula quædam Pipino mittit. » **CERN.**

^d Ni fallor, epistola illa, quæ interiit, cujusque argumentum exstat in *Cod. Carol.* post epist. 21, nobis 20, huc spectat, estque hujusmodi: « Item epi-

aptum prospexitur presentem fidelissimum vestrum A
missum Rodbertum hic apud nos detinere, quatenus
quid coepta iam fati desiderii regis vel [Lamb. add.
ejus] Langobardorum populi malitia pareret. 154
praesentialiter agnoscens atque conspicens vestram
certiorem reddidisset eximiam praecellentiam; et
enim sicut pridem, ecce et nunc innotesimus a Deo
servate excellentiae vestrae quod praefatus [Lamb.,
hic et in ep. seqq., praelatus] Langobardorum rex
Pontapolensium per civitates transiens, quas beato
Petro pro magna animae vestrae mercede contulistis,
ferro et igne omnia sacra et universa quae ad sumptus
hominum pertinent, consumpsit, sicut Spoletinum
et Beneventanum, qui se sub vestra a Deo servata
potestate contulerunt, ad magnum spretum regni
vestri, desolavit, atque ferro et igne eorundem ducatum, loca et civitates devastavit, et comprehen-
sum Albinum [L., G., Alboinum] ducem Spoletinum, cum eo satrapibus (et cum eo satrapas), qui in
fide beati Petri et vestra sacramentum praebuerunt, infixis in eis pessimis vulneribus, in vinculis detinet.

Appropinquante autem eo Benevento, illico dux Beneventanus fugam arripuit in Otorantinam civitatem b, et dum diu immineret, ut ex ipsa sua civitate exire eundem ducem suaderet, et nequaquam in eo suam adimplens voluntatem, constituit ducem

stola ejusdem papae ad domnum Pippinum regem directa, in qua continentur lamentationes (et tribulationes add. Lamb. et Gent.) eo quod Desiderius rex consilium inivit cum Georgio imperiali misso, qui hic Franciae adfuit, ut imperator suum exercitum in Italia contra Ravennam vel Pentapolim ad Romanam urbem ad comprehendendam mittat, et ipso Desiderius cum universo regno Langobardorum in ejus adiutorium vel solatium ea mala ad perpetrandum decertet, et quia quotidie scamaras, et depredationes in eorum finibus faciebant, cum idem adjurationibus postulans adiutorium obtinere contra ipsos Langobardos, et id. o minime in hoc volumine est scripta, quia praeter nimiam vetustatem jam ex parte erat diruta. Tamen alia capitula in eadem non continentur inserta: sed sicut in superiore epistola legitur, sic et in ista scriptum reperitur. Notat Gretserus in margine: « Deest ergo haec epistola. Nec ejus meminerunt in summaris Bar. et Centuriatores. Facillot tamen jactura est, si nihil aliud continebat quam superior epistola. » Lambecius pariter notat: « Epistola haec caret numero, quia argumentum quidem ejus hic exstat, sed ipse contextus deest. » Jacturam vero haud dicit minorem cum Gretsero, quia similis esset 20, al. 21, nullam quippe similitudinem eas inter agnovit. Secus est de ista quam versamus, ut legenti per lam erit. Itaque illius epistolae, cujus argumentum superest, hic mentionem fieri puto. GENN.

* Stephanus II (sup. ep. 11, al. 8) narrata Aistulphi morte, et Desiderii inauguratione ait, « Spoletanos per manus beati Petri et Pippini fortissimum brachium » constituisse sibi ducem, nempe Alboinum, anno ut videtur 756. Postmodum adjungit, tam Spoletanos quam Beneventanos regi se commendare, subjectionis indicia admodum obscura. Contra hie subjectionis argumentum minus dubiana habetur, quam Muratorius temere rebellionem appellat a regno Langobardorum: regia siquidem stirpe deficiente Desiderius in regem assumptus erat regis Francorum auctoritate, per pontificem, et Folradum

alium in eodem Beneventano ducatu nomine Argis, et confestim dirigens 155 Neapolim idem Desiderius rex, accersivit Georgium imperialem missum, qui ad vos Franciam directus fuerat d, cum quo nefarie clam locutus est, iniens cum eo consilium, atque suas imperatori dirigens litteras, adhortans eum ut suos imperiales dirigat exercitus in hanc Italianam provinciam, et ipse Desiderius cum universo Langobardorum populo professus est, Deo sibi contrario, auxilium praefatis imperialibus exercitiis impertire, quatenus ex una parte ipsius [Lamb. add. imperatoris] exercitus, et ex alia iisdem [L., G., isdem] Desiderius cum universo Langobardorum populo utrique dimicantes Ravennatum civitatem comprehendere queant, suamque imperator, quod Dominus non permittat, adimplere valeat in quocunque voluerit voluntatem *. Nam et cor [L. et G., hoc] cum eodem Georgio imperiali misso constituit tit dromonorum [dromonum] Siciliae istorum in Otorantina civitate dirigatur, ut tam Graeci quam Langobardi ipsam obsidentes comprehendere valeant civitatem, eamque concedat [Lamb., concedant] imperatori, cum hominibus et facultatibus quae in ea consistunt, et tantummodo ducem illum atque ejus nutritorem Joannem praedicto regi restituat.

Post vero dissolutionem eorundem ducatum

regium missum, neque ulla lege tenebantur insignes ii duces novo regi se subjicere. Idcirco et so sub vestra a Deo servata potestate contulerunt, ait Paulus Pippino, quorum neutri visa est rebellio. GENN.

b Camillus Peregrinus de ducatus Benev. finibus diss. 7 (Pratill. tom. V, p. 269) hoc Pauli epistolae caput affert; deinde ait: « Cum igitur Hydruntum Graeci detinuerint, deque hoc pontifex Paulus minime discrepet ab Porphyrogeneta, extimam utique urbem ex orientali plaga hujus lateris septentrionalis Brundisium Beneventani duces habuerunt. » Unde liquet quam late is ducatus pateret ad mare Adriaticum se extendens, et quantula Italiae portio pareret Graecis. In.

c Liutprando Beneventano ducti Hydrunti in civitate Apulie principe juris Graecorum persistenti Desiderius Arichim suffecit, de quo plurima suppetent in Adriani pontificis litteris. In.

d De Georgio protosecreta dixi ep. 11, al. 8, inter not., quae an. 755 legationem in Franciam spectabant. Num idem praeced. anno 757 cum muneribus Copronymi, praesertim organis, redierit, de societate ac foedere acturas eum rege, ut Annal. Francorum et Fuldenses tradunt, ex his litteris non constat. Eundem in Francia fuisse et hinc, et ex argumento raper allato Huterarum quae excluderunt certo scimus: iique constat etiam ex his quae mox sequuntur. In.

* In praedicto argumento Romae etiam sit mentio, quae res non parvi momenti erat adversus eos qui Urbem imperialis juris adhuc fuisse contendunt. At silentium hujus epistolae et alterius defectum supplebunt aliae suo loco, praecipue vero 57, al. 59 Adriani ad Carolum, quam videsis. In.

f De dromonibus, navibus videlicet primam cursoris, quod eorum usus olim fuit ad cursum publicum, deinde navibus bellicis, erudite Ducang. Glossar. Hic stolam, seu classem Siculam significat. Notandum quod de obsidione Hydruntina nihil est in argumento epistolae quae desideratur, nec de Langobardis.

conjunxit hic ad nos Romæ itidem [*Lamb., Romanam isdem*] Langobardorum rex, et cum eo loquentes, nimis eum adhortati sumus, et per sacratissimum corpus beati Petri atque etiam per tuam a Deo protectam excellentiam fortiter illum conjuravimus ut civitates illas, id est Immulas [*Immolam*] **156** Bononiam, Ausimum, et Anconam, quas nobis præsentialiter, simul per vestros missos, id est, Folradum a Deo amabilem abbatem et presbyterum, atque Rodbertum a excellentissimæ Christianitati tuæ, et per te etiam beato Petro apostolorum principi pollicitus est redditurum, restituere deberet, quod minime acquiescere inclinatus est, sed simulans, ut certe Strofarius b varias occasiones adhibuit, inquietans ut si suos, quos illic Francia habere videtur, obsides reciperet, tunc in pacis concordia nobiscum conversaretur.

Unde petimus te, excellentissime fili et spiritualis compater, et obnixè deprecamur a Deo inspiratam eximietatem tuam, ut jubeas perfectam liberationem sanctæ Dei Ecclesiæ et ejus peculiaris populi exercere, et ita id quod magna animæ tuæ mercede beato Petro pollicitus es, firmiter permanere; ipsumque Desiderium, Langobardorum regem, fortiter constringere digueris, ut prolatam [*Lamb., prælatam*] a Deo promissionem beato Petro protectori vestro restituere debeat atque in omnibus adimplere, tuique studii sit bone, [*Lamb. add. bone*] potentissime rex, sicut cœpisti, perfectius hanc sanctam Dei Ecclesiam et ejus peculiarem populum de hostium incursione **157** ererere; ut, amouente Deo, certamen benignæ operationis tuæ uberrime fecundetur, quatenus in die adventus Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, luceas, sicut radiantissimus sol, inter universos reges et potentes, atque merearis ipsam sanctam Dei Ecclesiam et ejus populum, tuo adminiculo ereptum, diviniæ majestati, absque ulla læsionis

bardi regis adventu in Urbem: quare epistolam, illam, antequam hæc evenirent, datam esse constat, nec mirum est si alia capita non continebat, ut est in argumento; quæ enim eventura essent, divinari non poterat. GERN.

a Recte Pagius (an. 757, n. 3) hos legatos missos esse a Pippino aut superiori anno, quibus Desiderius se civitates redditurum promiserat: civitatum vero nomina indicanda erant; sunt enim in hac epistola *Imola, Bononia, Ausimum, et Ancona*. Plurimi referunt tum dignoscendæ sinceritatis scriptoris vitæ Steph. II ap. Anastasium; tum litterarum quas versamus recte intelligentiæ. Et vero Folrado eidem, cum Ticino missus fuit a Pippino cum missis pontificiis ad incendendam exarchatus possessionem an. 755 exeunte, nonnullæ civitates minime erant traditæ ab Aistolpho, quo divinitus subdito, Desiderius successor pollicitus est anno 756 eidem Folrado se illas omnino restitutum. Eas autem supra vidimus recenseri (ep. 11, al. 8): *Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam, Ausimum, Anconam, et Numanam*. Ubi etiam animadvertimus ex Anast., *Faventiam et Ferrariam* Stephano II esse traditas a Desiderio, minime vero ceteras. Itaque illæ quatuor quæ hic nominantur, ac Folrado et Rodberto missis regis erant promissæ a Desiderio, tum vera narrari apud Anastasium ostendunt, tum Desiderii promis-

sævitia, offerre, et tunc centuplum remunerationis ab eodem Domino Deo nostro, justo iudice, percipere et vitam æternam possidere merearis.

Conjuro te, fili excellentissime, per omnipotentem Deum et ejus principem apostolorum beatum Petrum c, ut benigno intuitu et libentissimo animo nostras preces audire jubeas [*Lamb., laudeas*], ut et Deus tibi omnipotens in his quæ ejus potentiam deprecatus fueris suæ divinitatis aures inclinet, et victorem te super omnes barbaras nationes faciat. Omnes enim omnino gentes quæ super faciem universæ terræ consistunt, compertum habent tuum certamen, quod ad defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ adhibuisti, et magnum te ac præcipuum regem laudabiliter asserunt. Sed et nos bonam tuam famam **B** longe lateque protelare atque dilatare non desistimus in eo, quod certe, post Deum, sicut murum inexpugnabilem, tuam firmissimam fidem in nostro pectore conferimus, magnam in te, post D. i præsidium, possidentes spei fiduciam, quod et plerumque ob tam tuæ immaculatæ promissionis fideique meritum consecuti sumus; etenim magnopere præsentis nostros missos, id est, reverendissimum et sanctissimum fratrem et coepiscopum nostrum Georgium, atque dilectum filium nostrum Stephanum presbyterum, ad vestram a Deo custoditam excellentiam misimus: dumque vestris Deo amabilibus vestigiis fuerint, uno eum [*Lamb., cum*] Rodberto [*Ratherto*], fidelissimo vestro misso d presentati, cuncta viva voce Christianissimæ excellentiæ tuæ [*Lamb., vestræ*] quæ acta sunt, et rei exigit meritum, nobisque necessaria existentia intinabunt, maximo namque desiderio nostro anhelabat animus, apostolicas **158** excellentiæ vestræ dirigere litteras salutationis ac visitationis, ob causam [*Lamb. add. ei*] rerum eventus significandum, et minime valuimus

siones distinguunt: ita ut Folrado uni pollicitus sit an. 756 se civitates eas omnes restitutum, et an. 757 Folrado eidem et Rodberto quatuor illas nondum traditas quæ hic recensentur. Ita eorum quoque opinio evertetur, qui prædictam epistolam Stephani II ultimam contra æquum et rectum ad annum differunt 757. Incredibile enim est Folradum his eodem anno in Italia versatum esse. Multo autem magis opinio Pagii epistolam hanc anno eodem consignantis rejicitur; quæ enim in ea narrantur, ampliori egent spatio temporis: præterquam quod Peregrinius, uti aiebam superiori epist., Liutprandi Benev. ducis ejectionem consignat Febr. mense an. 758. Ib.

b A Græca voce *strophæ* strophartus, qui etiam strophus et strophosus dicitur, nempe *fraudator, impostor*. Exempla *strophæ* et *strophosus* suppetunt ex Glossario Ducangii, quem miror hunc locum non vidisse ut *stropharii* etiam exemplum afferret. Ib.

c En alia deprecatio ejus similis qua Gregor. III usus est ad Carolum Martellum *per Deum vitam et sacratissimas claves*. Ib.

d De utroque misso pontificio vide superiorem epist. Rodbertum seu Radbertum Folradi socium, hoc dimisso, detinuerat Romæ, ut omnium spectator esset quæ cœpta erant fieri a Langobardis, regi cœlatus testis enarraturus. Ib.

imminentibus circumquaque Langobardorum regis **A** mem excellentiam vestram gr̄tia sup̄erna custodiat, insidiis.

Attamen ecce jam duas apostolicarum litterarum assertiones excellentiæ vestræ, clam, per maximam industriam, misimus, et ignoramus si ad vos ipsæ pervenerint litteræ, unde ambigimus ne a Langobardis comprehendantur ^a. Pro quo, et nunc per prænominatos nostros missos alias vobis litteras misimus, quasi obtemperantes præfati Desiderii regis voluntati suos hospites [ad suos obsides] absolvendum et pacem confirmandum. Sed, bone excellentissime filii et spiritalis compater, ideo istas litteras tali modo exaravimus, ut ipsi nostri missi ad vos Franciam valerent transire; quoniam si hoc non egissemus, nulla penitus ratione per Langobardorum fines transire valuissent, sed susceptis ipsis litteris, **B** earum seriem nullo modo perficiatis ^b, neque præfatos hospites [obsides] permittatis parti Langobardorum restituere; potius autem conjuramus te, excellentissime filii et spiritalis compater, per Deum vivum et corpus beati Petri, ut fortiter ipsum Desiderium vel ejus Langobardorum gentem constringere jubeas, quatenus præfatas, quas pollicitus est, civitates tuæ mellifluæ excellentiæ, et per te beato Petro, fautori tuo, restituat, quoniam nullam ut præfatum est, de his quæ primitus pollicitus est, cum eo firmam valuimus stabilire convenientiam.

Oramus autem omnipotentem Deum ut pio intuitu de throno majestatis suæ super vos vestrumque regnum respiciat, et sua dextera excellentiam vestram circumtegat atque in omnibus muniat, et præsentis vitæ cursum salubriter exsequi et regni potentiam gubernare permitat per plures annorum metas, una cum excellentissima et a Deo servata filia et spiritali nostra **159** commaire, atque amantissimis vestris meisque filiis, et gaudeatis de eorum florifero germine, et mittat [permittat] omnipotens Deus ut semen vestrum splendidissimum usque in finem mundi eundem [idem] regni fruatur culmen, etiam venturo in sæculo infinita gaudia cum sanctis et electis suis vobis concedat, quatenus sicut in præsentī vita et in futura beatitudine adepti promissam vobis mercedis coronam, cum Christo regnare mereamini. Incolu-

^a Argumentum epistolæ in Cod. non relatæ, quod supra attuli, innuere mihi videtur has binas litteras, quas duplici exemplo scriptas puto, ut trigesimam et trigesimam tertiam, de quibus infra. GENN.

^b Factum istud, quod an. 769 imitatur Stephanus III (epist. 43, al. 46), ut ibi dicam, dignum plane est quod animadvertatur: nam plurimum inde lucis accedit scribendi generi obscuro, ancipiti, manco, quandoque etiam minus vero, quo uti debuerunt pontifices ante Adrianum, quandiu Langobardi steterunt. **Io.**

^c Vide epist. 6. **Io.**

^d Quid sibi velit Ducangius, non intelligo. *Apallaream* secernit a *spatha*, et idem esse ac *applare*, cochlear videlicet, contendit; quasi vero cochlear missum fuerit Pippino inter alia munera. Apud Anastasium in Sergio *apallaream argenteam* (sect. 162) operimentum esse ait ex laminis argenteis in cochleæ formam. Eum consulit V. *Applare*. Incomptum mihi esse *fat* or gladii genus: attamen

^e **EMBOLUM.**

Pro veræ benedictionis causa, direximus vobis ^d apallaream unam spatam ligatam in gemmis cum balæo suo, annulum unum, habentem isacinthum [hyacinthum] storacinum, pallium unum, habentem paoaes, quam parvam benedictionem petimus, ut, excepta injuria, suscipere jubeatis domino Carolo et Carolomanno pro magna apostolica benedictione annulos singulos habentes yacintos [hyacintos].

XIX.

160 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De Marino presbytero et ejus iniquo consilio, et de consecratione ipsius ^a.

(An. Dom. 758, Cod. Car. xxxix, chron. 19.)

ARGUMENTUM. — Monitus a Pippino quod Marinus (presb. card. creatus superiori anno) cum Georgio misso imperiali dum in Francia erat machinatus esset in sanctam sedem, quæ et ipse jam norat et imperator regi patefecerat, eundem rogat ut episcopum ordinari permittat in aliqua Francorum Ecclesia, ne forte deterior fiat, sed ut eum admissi sceleris poeniteat.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Omnino compertum habet vestra Christianissima excellentia qualiter Marinus presbyter noster [*Lamb. add. qui*] ibidem ad vos moratur, iniqua operatione contra sanctam Dei Ecclesiam fidemque orthodoxam, Deo sibi contrario, cum Georgio quodam imperiali a secretis, consilia sedi nostræ contraria et vestræ simili modo ingerere [*Lamb., jungere*] cupiens; quod quidem et idem imperator vestræ a Deo protectæ excellentiæ per suas innotuit litteras. Unde quia defensorem fidei orthodoxæ atque propugnatores gregis sui, vel populi Christiani liberatores Christianissimam bonitatem vestram, beatus apostolus et princeps apostolorum Petrus eligere et confirmare dignatus est, idcirco adoptamus atque deprecamur eximiam bonitatem vestram [*L. et G., tuam*], optime rex et spiritalis compater, ut jubeas sanctissimo

D *apallaream spatham*, non autem *apallaream* et *spatham*, ratio ipsa numerandi dona cætera, legendum suadet. Cæterum id munus maxime congruit defensori Ecclesiæ; cæptumque esse postea gladium *de corpore S. Petri* sumptum dari Augustis in solemnium eorum coronatione compertum est. Benedictionem sequiori ævo excogitatum quin cogitem faciunt verba Cæremonialis Patricii (lib. 1, cap. 4): « Quamvis ejus benedictionem, Sixtus Papa IV aliqua verba ordinavit, cum ensis datur, dicenda. » Vide ipsa verba, quæ ibi subjuntur. At præcipue Ord. Rom. XIV, ap. Mabilon. (*Mus. Ital.* tom. II, p. 402). De reliquis muneribus apud Anastas. obviis nihil dico. **Io.**

^e Summ. 4, ap. Baronium et Centuriat. **GRETS.** — Argum. Panv. (*Cod. vatic.* 4) « In quarta [Quarta] Marinum presbyterum jubet episcopum creari, ut a suis consiliis [ut a consiliis] sedi Romanæ contrariis avocetur. » **GENN.**

fratri nostro ^a Wilchario episcopo præcipere, quatenus **161** ipse eundem Marinum presbyterum, nostra vice, episcopum consecrare debeat, et in una civitatum vestrarum illis in partibus constituta, in qua præviderit vestra sapientissima eximietas, cum ordinare disponite, quatenus perpetrati sceleris sui recordans, se inique egisse pœniteat, ne in eo, quod absit, antiquus humani generis hostis, mentem illius vagantem inveniens, quasi in sublime extollat, sævissimeque quoquomodo valeat funditus disperdere; sed magis, ut confidimus in vestram benignissimam excellentiam atque a Deo præclaram cordis vestri dilatationem, huic nostræ postulationi vestra præclara excellentia aërem accommodare dignetur ^b, quatenus et ille securus de hujuscemodi re persistat, et nos pro vestra immenso lætitia atque sospitatis gaudio indesinenter Dominum Deum cœli exorare jubeamus. Bene valete.

XX.

162 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DONNUM PIPPINUM REGEM, PER PETRUM PRESBYTERUM DIRECTA,

In qua continetur abbasium [legatio] Remedii episcopi et Andegarii [Al., Andegarii] comitis, quæ hinc justitias beati Petri apostolorum principis apud Desiderium, quondam regem ex parte receperit, et reliquas justitias faciendum pollicitus est ^c.

(An. Dom. 759, Cod. Car. xxi, chron. 20.)

ARGUMENTUM. — Edoctus superiori anno iniquam Desiderii indolem Pippinus, illustres missos Romam legat Remigium fratrem Rothomag. archiepiscopum, et Autharium ducem. Horum præsentia ille motus per totum mensem Aprilem hujus anni se omnia restitutum promittit sanctæ sedi; rogatque pontificem ut id regem moneat. Paulus per missum suum Petrum presb. ea nuntiat, perque alium missum nuntiatum promittit, si rex natura infidus promissa servaverit. Ejus tamen fi-

dem et constantiam implorat, ut donationem integram sancto Petro vindicet, juxta editum diploma.

Domno ^d excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino, regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa ^e.

Quia excellentia vestra merito bonorum operum superno examine fuerit comprobata, i, sis jam in manifesto rerum exhibiturarum effectu demonstratum est, dum nimirum, adepta desuper divine sapientiæ participatione, regalis fastigii sceptræ cœlestis benedictione constet effectus [efficacius] promeruisse. Unde cum sibi hanc ab omnipotente Deo gratiam missam eximietas vestra **163** non ambigit, profecto ei placere qui eam contulit totis intendit nisibus, et pro ejus quam suo eruit, divino nutu. certamine, scilicet sanctæ universalis Ecclesiæ, et exaltationis vigore, decertare non desistit, cordis sui oculis a Deo protēgen:la eximietas vestra, adhibens illa quæ sibi, pro hujuscemodi laboris fructu, a beato apostolorum principe Petro cœlorumque regai clavigero, ætherea promissa sunt præmia. Ubi jam non humana inter homines gloria, sed iater angelos, divina nunquam amittenda felicitate gaudetur: exsultaque et lætare, felicissime rex, quia tuo, annuente Deo, certamine, sancta spiritus mater vestra, universalis Dei Ecclesia, ab annulorum insidiis erepta atque exaltata triumphat, fidesque orthodoxa tuo zelo et fortitudinis brachio illibata ab hæreticorum iaculis consistit.

Pro quo beatus et justus effectus es in omnibus operibus tuis, filii dulcissime et spiritalis compater victoriosissime, eximieque rex. Innotescimus siquidem præcelsæ Christianitati vestræ quod auper dum ad nos conjunxissent [pervenissent] fidelissimi vestri, scilicet a Deo amabilis Remedius ^f vester, at-

rel]. ^g CENN.

^d In seq. annum consensu omnes rejiciant, et quidem jure, nam data dicitur mense Martio, ind. 13, ut edidit Greiserus, quæ annum indicat 760. Verum recensio Lambecii habet ind. 12, nec video cur Muratorius, qui hanc recensionem adhibuit in editione Cod. Carol., eam neglexerit in Annalibus Ital. In.

^e Summ. 20 Bar. et Cent. GRETS.

^f In Cod. legebatur *germa vester*, ut notat Gentilotus, tametsi vox illa deleta fuerit. At Remedius iste, seu sanctus Remigius vere erat germanus Pippini, atque ita vocatur cp. 35, al. 43; in utraque autem siletur ejus dignitas, archiepiscopi nimirum Rothomagensis, cum tamen annalistæ ap. Pagium (755, n. 24) tradant eum esse adeptum illam sedem ann. 755, Ragnfrido ob insolentiam exauctorato. In Catal. episc. ap. Guillelm. Bessin. (Concil. Rhotom. part. II, pag. 2) ante biennium archiepiscopatus Remigii cœpit: « Sanctus Remigius, seu Remedius Pippini Francorum regis frater Rothomagens. sedem adeptus est anno 753. Conventui Attiniacensi aderat an. 761; desiit vivere an. 771. » At chronologie isti parum illdei adhibendum: nam Attiniac. conventum anno illigat 761, cum ex Annal. Francor. et Reginone constet esse habitum an. 765. Eidem vere adfuit sanctus Remigius, et subscripsit *Remedius vocatus episcopus civit. Rodomæ*. Quare per id temporis ejus dignitas certa: cum autem in utraque Pauli epistola, quæ ante eum annum datæ erant,

^a Eundem hunc esse Wilharium Nomentanum, de quo supra, ep. 13, al. 27, inter not., affirmare non ausim: erat enim et Wilcharius alter per hæc tempora in Francia, qui abdicato episcopatu Viennensi, ad monasterium sancti Mauricii sui Agaunense confugerat an. 740, creatus postea archiep. Senonensis; hanc licet sedem is minime obtinuerit ante annum 765, nam Lupo successit, qui eo anno subscribit conventui Attiniacensi (Labb. Concil. tom. VI, p. 1702). Præterea Sedunensis alius Wilcharius, ni forte idem memoratur. Quicumque autem fuerit, isti pontifex vices suas committit, ut munus illud exercere possit in S. R. E. presb. cardinalem. CENN.

^b Ex epist. 36, al. 32, constat Pippinum haud morem gessisse pontifici, ut eo venientes videbimus: etenim quamquam rex pietate præstans esset, nihilominus perfidiam præmio dignam non censuit. In.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 20): « Vicesimam epistolam per Petrum presbyterum transmisit [vicesimam Petro presbytero ad eundem dedit], continentem quasdam laudes ejus, quod Romanam Ecclesiam ab hæreticis defenderat [defenderit]. Postea acta Remedii episcopi et Andegarii comitis narrat, qualiter [narrat: exponit qualiter] justitias B. Petri apostolorum principis apud Desiderium quondam regem [Desid. regem] ex parte receperit; et quod reliquas justitias facere [rel. facere] pollicitus sit, cum adjuratione [obtestatione] ut si Desiderius ista neglexerit, Pippinus illum, sicut Stephano papæ Pauli [ejus] germano, et sibi promiserat, cogat [coge-

que Aucharius [Andegarius] gloriosissimus dux, A constituit inter eos et Desiderium Langobardorum regem, ut per totum instantem Aprilem mensis istius 13 [Lamb., 12] indictionis, omnes justitias fautoris vestri beati Petri, apostolorum principis, omnia videret patrimonia, jura etiam, et loca, atque fines, et territoria diversarum civitatum nostrarum reipublicæ Romanorum nobis plenissime restituisset. Unde ex 164 parte quidem easdem justitias nobis idem Langobardorum rex fecisse dinoscitur^a, et reliquas omnes justitias se profertur atque omnino spondet nobis esse facturum. Quapropter impensius nos præfatus Desiderius Langobardorum rex obsecratus est ut vestræ a Deo protectæ excellentiæ nostris apostolicis relationibus intimare debuissimus, et ecce sicut nostro, post Deum, liberatori, hoc ipsum B eximie atque sublimissimæ et a Deo protectæ Christianitati vestræ, per has apostolicas nostras, innotuimus syllabas, dirigentes magnopere ad vestram a Deo inspiratam præcelsam sublimitatem præsentem dilectam filium nostrum Petrum presbyterum, quem petimus, benigno solite aspectu a vobis suscipi, et cum effectu atque prospero nuntio, de perfecta plenariaque justitia diversarum causarum fautoris vestri beati Petri, apostolorum principis, ad nos remeandum absolvere dignemini. Si vero in ea quæ [quam] præfatus Desiderius rex vel ejus Langobardorum gens profertentes pollicentur, permanserint sponcione, nobisque omnia, secundum ut constitit et pactorum fœdera continent, restituta ab eis nobis fuerint, tunc a Deo conservandæ excellentiæ vestræ C meritum intimantes innotescemus ei [Lamb., rei].

Unde obsecrantes petimus et obnixè deprecamur, imo et conjuramus te, excellentissime atque Christianissime rex, amantissime filii et spiritualis compater, per omnipotentem Deum et beatum Petrum, qui te in regem unxit, ut perfectius ea quæ pertinent ad exaltationem et ad ampliata[m] [ampliores] liberationem sanctæ Dei Ecclesiæ, et istius a vobis redemptæ provinciæ, sicut beato Petro et nostro prædecessori pontifici sanctæ recordationis domino et germano nostro beatissimo Stephano papæ polliciti estis, cuncta perficere et adimplere jubeatis^b, quatenus promissam 165 et repositam vobis mercedis coronam de manu omnipotentis Dei recipiatis, orantes de reliquo omnipotentis Dei nostri misericordiam, D ut sua vos circumtegat gratia, una cum dulcissima

sileatur, valde dubia mihi est. Videriat eruditi. CENS.

In epist. 18, al. 15, quæ insignis adeo legationis causa fuit, civitates quatuor repetebantur. Hic autem patrimonia, fines et territoria civitatum ecclesiasticæ ditionis memorantur citra earum civitatum mentionem. Fortasse apostolicus missus quæ silentur in epistola secreto acceperit referenda. Id.

^b En indicium valde perspicuum repetentis civitates quæ decernant integræ donationi, cujus autographum servabatur in archivo sanctæ sedis. Id.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 49): « Decimam nonnam Pippino epistolam per Georgium episcopum transmisit, gratiarum actiones pro salute [defensione]

conjuge, excellentissima regina filia et spiritali nostra commatre, atque amantissimis natis, id est præcelsis regibus, et præsentis regni culmen et triumphum victoriæ possidere, et æterna gaudia in cœlestibus regnis cum sanctis perfrui concedat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXI

166 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM, GLORIOSUM REGEM, PER GEORGIUM EPISCOPUM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro liberatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et in embolo postulat ut filium ejus, qui tunc natus fuit, ex sacro baptismatis fonte excipere mereretur.

(An. Dom. 759, Cod. Car. xxiii, chron. 21.)

ARGUMENTUM. — Georgium episcopum missum suum ad Pippinum legat, in cujus ore ponit quæ narrare debeat. Tota epistola in regiis laudibus et gratiarum actione versatur pro tot tantisque beneficiis in Ecclesiam collatis. Nil in eadem perspicuum, præter embolum, in quo Pippini filium nuper natum suscipere optat e sacro fonte.

Domno^d excellentissimo filio nostro, spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa^e.

Solet epistolaris latio [Forte, relatio] mentem semper vi sua [At., visitatione] reficere, et materia quodammodo charitatis existere. Quia ergo spirituum dilectio sincera filiorum paternos sustinet desideranter affectus, summa nos cum alacritate implere convenit quod puræ conscientie deposcit affectus; et licet ad reddenda paternæ charitatis officia, prolixitate itineris imminente, raritas portitorum impediatur. Quotiens autem necessitas incidit occasionis, excellentissimam Christianitatem vestram non desistimus scriptis discurrentibus visitare, et honore solito amplectentes [Lamb. add. salutare],^f utilitate 167 quatenus hoc quod [hos quos] oculis carnalibus præsentium [præsentes] videre non possumus, eos aliquatenus scriptis valeamus alternantibus intueri. Itaque ita ubique, Deo illustrante [L., a Deo illustratæ], excellentiæ vestræ merita diffusa divulgavit opinio, ut ex rebus ab ea gestis omnibus laudabiliter demonstratur. Unde in quantum valet nostri oris assertio, protensæ laudationis attestazione, vestræ eximietati gratiarum reddentes actiones, aptum prospeximus præsentem sanctissimum atque reverentissimum fra-

sanctæ Dei Ecclesiæ continentem. In embolo postulat ut Pippini filium, qui ei tunc natus fuerat, ex sacro baptismatis fonte excipere mereretur. Id.

^d Sum. 19 ap. Baron. et Cent. GRETS.

^e Epistolam ab hoc anno removeri non posse docent Annales Francorum; et Pagius (an. 759, n. 14) annalistæ Metensis et chronographi Sau-Gallen. testimoniis utitur ad stabilendam hæc chronolog. Tam hi quam Annales prædicti, Pippino filium esse natum, qui paterno nomine est appellatus et tertio post anno mortuus, constanter tradunt: deque illo pontifex loquitur in embolo. CENS.

^f Videtur hic etiam reponendum: *visitare*. GRETS.

trem Georgium ^a et coepiscopum nostrum, illuc usque ad vestra præclara Deo inevitabilia transmittendum vestigia, cui singillatim omnium spiritualis matris vestræ, sanctæ Dei Ecclesiæ, et istius a vobis redemptæ provincie utilitatum necessitates, a Deo protegendæ sublimitati vestræ excellentiæ referendas ^b commisimus.

Sed petimus a Deo, servate filii et spiritualis compater, benignissime rex, nosterque post Deum liberator, et obnixè deprecamur, ut jubeas eundem nostrum missum benigno solitoque gratulationis aspectu commendatum suscipere, nostrisque postulationibus, quæ ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, et maxime ad tuæ animæ mercedem et æternam memoriam respiciunt, a Deo impulsas benignitatis tuæ aures, et congruum atque velociorem de cunctis adhibere digneris effectum; quoniam, sublimissime regum, amantissime filii et spiritualis compater, ad hoc te omnipotens Deus sanctæ suæ Ecclesiæ voluit, per manus beati Petri, liberatorem adesse, ut tuo solito præsidio plenissima salus et redemptio sanctæ suæ Dei Ecclesiæ et istius provincie **168** proficiat, orantes Dominum Deum nostrum, quia [Gent., qui] actus vestros ita sua pietate disponat, quatenus excellentiæ vestræ præsentis vitæ spatia cum prosperitate disponat, [ut cum] victoria regni gubernacula perfruens longæviter exsequatur, et ad promissionis æternæ præmia, cum dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, et eximii natis, id est regibus, cum sanctis et electis suis, utrosque vestrum idem omnipotens Deus faciat perenniter gratulari. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

†

Interea, sublimissime regum, nostræ perlatum est notioni quod Dei nutu novum regem ex vestris visceribus, ad exaltationem sanctæ suæ Ecclesiæ, omnipotens Deus contulit: de cujus nativitate maximo gaudio sumus relevati; unde obnixè te petimus ut a [Lamb. om. a] sacratissimo baptismatis lavacro eundem maximum [Lamb. om. maximum] vestrum filium suscipere mereamur. Quatenus duplex ^c Spiritus sancti gratia in medio nostrum, et geminæ festivitatis nobis oritur lætitia.

^a Ostiensem nempe episcopum, æque pontifici ac Francorum regi acceptissimum, quem ante annos quinque nosse cæperat in comitatu Stephani II, et præterito etiam anno missum acceperat (ep. 47, al. 29, n. 4) CERN.

^b En causam potissimam cur Ostiensis episcopus, qui superiori etiam anno illud iter susceperat contra Desiderium, nec inutiliter, legatus iterum mittitur, postquam Langobardus nonnulla restituerat sanctæ sedi, pollicitusque erat mense Aprilis se omnia cætera reddiurum. Secreta commissio erat, eaque nonnisi gravi summæque fidei viro credenda. Nam Langobardus solitam fallendi artem adhibuerat: nec mandari scripto tutum erat ejus dolos, ne forte interceptæ litteræ iis quæ restituta fuerant detrimentum inferret. In præcedenti siquidem epistola promiserat se rei meritum pontificaturum, si Desiderius stetisset promissis. Secus accidit: isque meritum rei, ut legunt in Cod. Lambecius et Gentilotti, coram exponendum a suo misso judicavit. Id.

XXH.

169 EPISTOLA EJUSDEM PAPÆAD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA,*In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones ^d.*

(An. Dom. 760, Cod. Car. xli, chron. 22.)

ARGUMENTUM: — Carolo et Carolomanno per Droctegangum et Wulfhardum abbates, qui excusatorias eorum attulerant quod munera nulla mitterent, respondet se alia munera non optare quam eorum incolumitatem ac defensionem catholicæ fidei et Ecclesiæ exaltationem.

Domnis excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Paulas papa.

Missam relationem excellentiæ vestræ deferentibus harum gerulis Droctegango scilicet et Wulfardo, religiosis abbatibus ^e, suscipientes votivo sumus incolumitatis vestræ nuntio relevati, optantes ut vitam actusque vestros sua misericordia Dominus et protegat et disponat, atque ad perfectam perducatur ætatem. Per easdem siquidem syllabas innotuistis, maximam vos tenere verecundiam in id quod interim munerum commoda per harum latores nobis dirigere non [Ms. om. non] valuistis. Sed quid est, dulcissimi atque amantissimi filii, victoriosissimi reges, quod nos muneribus vestris lætificare inhiatis? Nulla enim alia munera desideramus quam vestræ incolumitatis prosperitatem sedule addiscere, et de vestris profectibus gratulari. Hæc est locupletatio nostra, vestram [F., vestra] quam inhianter amplectamur, exultationibus jocunditatem [F., exultationis jucunditas], **170** hæc est exaltatio sanctæ Dei Ecclesiæ, et defensio fidei orthodoxæ, vestræ protectionis integritas. Vos quippe Dominus elegit præ omnibus regibus, et liberatores sanctæ suæ catholicæ et apostolicæ constituit Ecclesiæ, et in reges per manus beati Petri ungi dignatus est.

Sed omnipotens Dominus, per quem reges regnant, ad perfectam vos perducatur ætatem, et solium regni vobis vestroque præclaro semini, ævis ^f prosperisque temporibus ad exaltationem sanctæ

^e Lamb., *Spiritus sancti gratia fiat in medio*, etc.

^d Argum. Panv. (Cod. Vat. post 27). Tres epistolæ ad Carolum et Carolomannum conscriptæ, id est 22, 28, 30, al. 41, 42, 40, una omnes memorantur perquam brevi hoc argumento: « Scripsit etiam epistolæ [Scripsit epist.] tres ad Carolum et Carolomannum: in quibus hortatur eos ut majorum vestigiis insistant, et fidem Deo et [insistentes fidem Deo, ac] beato Petro præstent, et Ecclesiam Romanam defendant et exalant. » CERN.

^e Hos fuisse missos regio constat ex seq. epistola. Nulla autem ex tribus epistolis ad eos datis, adolescentulorum regum missos proprios præferit, aut enim paternis, aut pontificiis ad Paulum deferentibus eorum postulata, pontificem per regios eosdem legatos responsa mittere consuevisse compertum est. Id.

^f Forte *longævis*, sic forsitan et alibi legendum. GRETS.

suar Ecclesie et amplissimam Christianorum orthodoxe fidei defensionem ^a, concedat possidendum, tribuens vobis e caelo victorias, omnesque barbaras nationes vestris Deo imitabilibus subjiciens vestigiis, et aeternae vitae gaudia largiri dignetur, quatenus, sicut in praesenti vita regnatis, et venturo in saeculo cum Christo regnare mereamini, dicatque omnis populus: *Amen, fiat, fiat* (Psal. cv). Bene valete.

XXIII.

171 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De sanitate vel incolumitate ejus percunctandum, simulque et de missis suis, qui ad regiam fuerunt directi urbem ^b.

(An. Dom. 760, Cod. Car. xxxviii, chron. 23.)

ARGUMENTUM. — Officiosa hac epistola monet se per Droctegangum et Wulfhardum regios missos scripsisse aliam, certior fieri cupiens de Aquitanica expeditione, nullum hactenus habuisse responsum, cognovisse tamen a peregrinis eum reversum esse incolumem, quare laetum se esse ait laetioresque sibi fore regiam epistolam, quam impense optat. De suis missis Constantinopoli nil novi esse.

Domno ^c excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Praemissis nostris apicibus, et affatibus per Droctegangum et Wulfardum [*Lamb.*, Wulfardum], Deo amabiles, fidelissimos vestros missos, sumus impensius deprecatus ^d eximiam excellentiam vestram ut nos certiores atque laetiores reddere annucietis de vestra amplissima sospitate, et de eo quo profecti estis itinere ^e, qualiter erga vos Dominus esset operatus, et dum tanto evoluto tempore nullam a vobis responsionis seriem de hujuscemodi re agnovimus ^f, vehementer noster attritus est animus. At vero per diversos ex ipsis regionibus li-

^a Ut in superioribus ad Pippinum, ita et in his ad regios juvenes, duo haec attente considerari oportet: patriciatus videlicet ab apostolica sede Francorum regibus collati rectam definitionem contra Petri de Marca, Pagii et aliorum opiniones protectionem, et defensionem Ecclesiae, et catholicam fidei: necnon apostolorum principis successores non minus Ecclesiae vindicandae, quam fidei catholicae asserendae sedulam navasse operam. CENN.

^b Panv. argum. (Cod. Vat. 5): « In quinta [Quinta] gratulatur Pipino de incolumitate, ac legatos suos nondum Constantinopoli reversos esse indicat. » lb.

^c Sum. 5 Bar. et Cent. GRETS.

^d Lamb., *Visi sumus impensius deprecari. Tengn., visi sumus impensius deprecamur. Gent. rō visi, subtracta linea, delevit et posuit deprecati.*

^e Annales Francorum an. 760 Aquitanicum bellum contra Walfarium ducem a Pippino inceptum esse tradunt. Perinde annalistic et auctores apud Pagium (an. 760, n. 1) expeditionis hujus pontificem esse admonitum a rege per suos missos Droctegangum et Wulfardum abbates, eumque per eosdem ultro exquisivisse de gravitate illius rei, qua occasione litteras ad reges adolescentulos dederat nuper allatas, hinc certo discimus. Quomodo illae intercederint incertum. Anno eodem declinante, cum de ejus reditu audivisset a peregrinis, hanc epistolam datam esse pari modo ex sequentibus intelligimus. CENN.

minibus apostolorum advenientes peregrinos didicimus sospitem te ad propria, praecellentissime filii et spiritalis compater, esse, annuente Deo, reversum. Unde magno gaudio noster animus relevatus est.

172 Quapropter, destinatis praesentibus nostris apostolicis syllabis, visitationis causa, obnixè petimus ut dignetur sublimis vestra excellentia, quantocius nos de amplissima incolumitatis vestrae sospitate laetos reddere, significans, Christianissime filii et spiritalis compater, qualiter erga vos et excellentissimam filiam et spiritalem nostram commatrem, et eximios [*Lamb. add. vestros*] filios agatur, ut noster animus maxima jocunditatis exsultet laetitia, quoniam nimio desiderio fervescimus vestram sedule addiscere sospitatem, et de vestro gaudio exsultare, quoniam vestra salus exaltatio est sanctae matris vestrae Ecclesiae, et prosperitas vestra nostra esse probatur laetitia.

Itaque, praecellentissime filii et spiritalis compater, bone et optime rex, ecce hactenus nullam rei veritatem de nostris missis, quia [*Lamb.*, qui a] regia profecti sunt urbe, addiscere valuimus, quid erga eos ageretur, et ideo nequaquam vobis quippiam de eis significare valuimus. Dum vero rei agnoscere potuerimus veritatem, confestim eximiae excellentiae vestrae dirigemus in responsis ^g.

His praemissis, Deum caeli petimus ut vobis et praesentis vitae longaevitatem et regni gubernacula cum excellentissima regina filia et spiritali nostra commatre, Christianissima regina, vestraque dulcissima conjugee, atque amantissimis vestris natis nostrisque filiis, iisdem eximiis regibus et patriciis Romanorum, perfruendum concedat, et caelestis regni participes faciat, nosque permittat de vestra amplissima sospitate semper gratulari. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

^f Agnovimus deest in ms., sed alia antiqua manu positum est. GENT.

^g Apud Anast. in Vita Pauli (sect. 258) dicitur: « Hic pontifex scripsit suos missos cum apostolicis obsecratoriis atque admonitoriis litteris Constantino, et Leoni Augg. direxit pro restituendis confirmandisque in pristinum venerationis statum sacratis. imaginibus Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi sanctaeque ejus Genitricis, atque beatorum apostolorum, omniumque SS. prophetarum, martyrum et confessorum. » Idem testatur Adrianus suis in litteris ad Constantinum et Irenem (*Conc. Nic. II, act. 2*). Infra (ep. 37, al. 20) huic rei lucis aliquid afferetur. Summa est quod Paulus, licet frustra, antiquam Ecclesiae traditionem de sacris imaginibus restituere in Oriente summo opere laboravit (Baron. 757, n. 4); atque huc spectat adeo frequens Francorum regum commendatio pro orthodoxae fidei defensione. Haec praecipua missorum, qui ex Francia vel Roma Constantinopolim legabantur, cura erat: tametsi in Oriente amissio exarchatus et Romae cum suo ducatu, consilia et bella coereret, quae tandem eruperunt, ubi Francorum amicitia muneribus et obsequiis tentata nequiquam fuit: nam catholicae fidei et traditionis aequae assertores Franci ac Romani, Graecas simulationes ac dolos rejecerunt. CENN.

XXIV.

173 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM PIPPINUM,

In qua continentur benedictiones, et præfatus papa poscens ut dominus rex Pippinus suos missos partibus Romæ dirigeret, et sibi [Al., ei] de salute vel sospitate sua innoceretur, et qualiter in itinere egisset, quo modo Dominus inimicos ejus in manus ipsius tradidisset, et sub pedibus ejus humiliasset ^a.

(An. Dom. 760, Cod. Car. xxxi, chron. 24.)

ARGUMENTUM. — Iterum de eadem re, quod nonnihil adversi vulgi rumor sparserat de expeditione illa: eoque magis ardentem missos regios cum litteris expectat.

Domno ^b excellentissimo et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa ^c.

Quoties fidelium Dei spiritalia referuntur studia, protinus audientium mentes ignitæ in Dei amore et mandatis divinis efficiuntur, atque ad supernæ considerationis ^d merita amplissime ad laudem Dei proferre, et perennibus temporibus permanenda Scripturæ testimoniis tradere, dum vestro concursu et auxilio [accendantur, vel aliquid simile], Ecclesiæ Dei exaltatio et fidei orthodoxæ ^e profligatur defensio, pro quo benedictus et laudabilis in omnibus regibus coram Deo et hominibus esse dinosceris, Christianissime rex, et nomen benignitatis tuæ exaratum fulget in conspectu divinitatis. Etenim dum hujus evoluti temporis spatio, quo [L. et G., quod] nos nec vestræ sospitalis **174** relationem meruimus suscipere, nec penitus agnoscere quid circa vos age-
retur, vel qualiter in itinere ^f quo profecti estis per-
egistis, nimis anxietatis fervore desiderii nostri affectio in hoc ipsum addiscendum sedulo provocatur, præsertim dum et a nostris vestrisque inimicis, adversa nobis de ipsis partibus annuntiantur. Unde desiderium magnum nobis inhæret vestræ sospitalis

^a Argum. Panv. (Cod. Vat.): « In undecima petit sibi indicari quomodo valeat: nam ab inimicis sinistrum de ejus valetudine rorem esse sparsum. » [Undecima eum de sua valetudine percontatur, quia ab inimicis nescio quid rumoris de ejus sanitate incolumi sparsum fuerat.] CENN.

^b Summ. 11, Bar. et Cent. GRETS.

^c Recte Cointius et Pagius (an. 760, n. 2) hanc epistolam referunt ad hunc annum: cum autem post præcedentem data sit, dubitari non potest quin ad anni exitum spectet. CENN.

^d Lamb. et Gent., consid. intuitum excitantur; et ideo libet profecto, potentissime regum, vestræ pietatis considerationum, etc.

^e Leg. procuratur. GRETS. — Cod. Theod. (lib. vi, tit. 30, l. 10) profligationem debitorum Gothofr. interpretatur exactionem. Perinde (lib. viii, tit. 8, l. 9) invenies necessitatem profligandam; et (lib. xi, tit. 22, l. 4) in commentar. Profligandæ seu exigendæ pensionis solemnitas. Num simile quid hoc loco significet profligatur, eruditi viderint; certe in ms. cod. ita legunt Lambec. et Gentilto., nec video cur Gretserus corrigat procuratur. Ducang. eosd. locos Cod. Theodos. laudat in Glossar. nec aliud quidquam addit. CENN.

^f Expeditio hæc Aquitanica tam hic quam in superiori epist. appellatur iter. Ita et Annales Francor. de eadem loquentes, quæ novem annos persevera-

A gaudia addiscere, et vestris salutaribus profectibus gratulari, et contra, inimicorum contritionem agnoscere. Pro quo, quæsumus, ut certos nos, sicut desideramus, per vestros nuntios, de vestra prosperitate et lætitia reddere jubeatis, quoniam vestra salus nostra est prosperitas, et vestra exaltatio nostrum procul dubio est gaudium et immensa securitas, dignamque [divinamque] ex hoc Dei deprecatur potentiam, ut ipse protector noster, et cum ejus angelis dignetur præcellentissimam Christianitatem vestram tueri et gubernare, ut in cœlestibus regnis, et cum sanctis et electis, qui ab initio mundi placuerunt Deo, nul ipliciter consequaris mercedem, optantes quidem ut nos certiores vestra si faciat ^g a Deo protecta excellentia; quid erga vos, aut Christianam gentem vestram agere videmini, et quomodo Deus noster vestros ac nostros humiliavit inimicos, et, ut fati sumus, certos nos, sicut desideramus, de vestra prosperitate et lætitia recludere jubeatis. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXV.

175 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua postulat adjutorium contra Græcos ^h.

(An. Dom. 761, Cod. Car. xxxiv, chron. 25.)

ARGUMENTUM. — Wulcharius episcopus, Felix et Raderius regii missi Romam venerant, quibus in Franciam reversis nuntiator pontifici Græcos moturos in Romam et Ravennam. Ea propter rogat ut missum leget Desiderio, qui si opus erit, Beneventanos, Spoletanos, Tuscanos opem ferre jubeat Ecclesiæ: religionis enim bellum erat. Alium item missum orat ut Romæ commoraturum mittat, qui Desiderio immincat super eadem re.

Domno ⁱ excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippii regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa ^j.

vit, plerumque habent iter faciens, iter peragens. CENN.

^g Lamb. et Gent., destinantes quidem nos certiores esse, vestra scire jubeat, etc.

^h Argum. Panv. (Cod. Vat. 8): « In octava imperatorem Græcum in armis esse narrat, et Ravennatem exarchatum, et Romam recuperare velle [Octava imp. Græcum in armis, ut Ravennatem exarchatum et Romam recuperaret, esse narrat], ac petit ab eo auxilium et defensionem contra Græcos [ac ab eo auxilium contra Græcos implorat]. » CENN.

ⁱ Summ. 8, Baron. et Cent. GRETS.

^j Pagius, Cointium sequens, refert hanc epistolam ad an. 758. Muratorius suspicatur num spectet ad an. 762 an potius ad præcedentem. Qua in re haud fallitur (Annal. 762), quanquam sententiæ magis quam chronologiæ salagat, ut contra Leonem Ostiensem probet ducatus Benev. et Spolet. tunc temporis non fuisse juris sanctæ sedis: quam rem nemo illi negat. Cæterum anno 761 collocandam esse hanc epistolam, rerum series quam præcedentes continent, luculente demonstrat. Annum siquidem 760 silentio regis et Aquitanico itineri consensu Annales et nostri codicis binæ litteræ nuper allatæ totum tribuunt. At biennio præcedenti et Annales et epistolæ causas enarrant quarum effectus deprehendimus in hac epistola. Etenim an. 758 Desiderius cum Georgio misso imperiali consilia inierat pontificiæ ditioni contraria;

Præcelsæ et a Deo servatæ Christianitati vestræ A his nostris apostolicis innotescimus apicibus, quod jam, absolutis vestris missis, qui nuper ad nos conjunxerunt, Wulchario [Lamb., Wilchario] videlicet sanctissimo fratre et coepiscopo nostro, et Felice religioso, et Ratberto viro illustri a, conjunxit ad nos nuntium missum 176 a fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, qui vera nobis semper assolent inlicare, significans nobis quod nefandissimi Græci, inimici sanctæ Ecclesiæ Dei et orthodoxæ fidei expugnatores, Deo sibi contrario, super nos et Ravennatum partes irruere cupiunt atque motionem facere b. Unde quia alibi, post Deum et beatum Petrum, nostra spes non est, nisi apud vestram nobilissimam excellentiam, ideo obnixis deprecationibus petimus te, excellentissime B filii et spiritualis compater, ut jubeas propter Deum et reverentiam beati Petri salutem istius provincie a vobis redemptæ procurare, et confestim vestrum dignamini dirigere Desiderio Langobardorum regi missum, ut, si necessitas fuerit, significatum auxilium nobis pro incursione eorumdem inimicorum impertire debeat, præcipiens Beneventanis atque Spoletinis, seu Tuscanis, nobis e vicino consistentibus, ut ipsi nostro occurrant solatio c; deprecantes et hoc a Deo institutam excellentiam vestram ut ad nos, hoc adveniente Martio mense d, vestrum dirigere jubeatis missum, qui hic Romæ nobiscum demorari debeat, et ipse, si necessitas exigeret, apud Desiderium imminere debeat regem, pro eodem nobis transmittendo solatio: 177 quia, ut plenissime satisfacta est vestra excellentia, non ob aliud

et 759 a rege Francorum sibi metuens, coram illustribus ejus legatis partim restituit, partim se restitutum promisit quæ invaserat sanctæ sedi; nec legitur exinde ullam intulisse molestiam pontifici ante annum 764 (Infra ep. 38, al. 24), tametsi promissis haud steterit, ad restitutiones quod attinet. CXXX.

a Legationem hanc Pippinus adornasse videtur ut pontifici morem gereret, qui semel et iterum expectaret de itinere Aquitanico et de regia incolumitate per nuntios certos edoceri. Causas siquidem legationum in rebus momenti Paulus silere non consuevit. Missorum princeps Nomentanus ille episcopus fuisse videtur, de quo non semel in superioribus. Nam Willicarius, de quo in epistolis Adriani, erat Senonensis archiep. Lupi successor, qui Attiniacensi conventui aderat (Labb., Conc. t. VI, p. 1701). Videri autem dixi Nomentanum, quia in eodem conventu legitur, Williharius episc. de monasterio sancti Mauricii: quæ nominis similitudo ancipitis sententiæ causa est. Attamen ubique fratrem et coepiscopum nostrum appellari quod et de Georgio Ostiensi factum videmus ep. 8, al. 4; 9, al. 6; 11, al. 8; 18, al. 15 et alibi; unum eundemque ubique esse non obscure innuit: nam Wilcharius aliter, Galliarum archiepiscopus ab Adriano semper nuncupatur. Ii.

b Si urbs Roma Græcis imperatoribus, ut dicitant, parebat, quid igitur Græci æque Romanis ac Ravennatibus bellum minantur? Ii.

c En argumentum læcuples tranquillitatis saltem speciose inter Desiderium et Romanos. Ea vero Poggio, Cointio, Muratorio aliisque omnibus qui Gretserianæ editioni epistolæ 20, al. 21, signantis annum 760, per ind. 13, habuerant fidem, nonnisi post concordiam cum Ecclesia initam coram Remigio Pippini fratre, et Authario duce regis missis, mense

ipsi nefandissimi nos persequuntur Græci, nisi propter sanctam et orthodoxam fidem, et venerandorum Patrum piam traditionem, quam cupiunt destruere atque conculcare e.

Pro quo jubeat sollicitè vestra benigna disponere excellentia, ut eorumdem inimicorum ad nihilum redigatur vesania, et perfectius hæc provincia, vestro certamine redempta, et a vobis beato Petro pro remedio animæ vestræ concessa f, ab æmulorum insidiis vestra consueta permaneat protectione, vobisque copiosa in cælis ascribatur merces, et nominis vestri laus, et universæ gentis exaltatio, sicut etiam factum est, et nunc multo amplius, in universo orbe terrarum divulgetur, atque intercedente beato Petro, victoriæ triumphum e cælo vobis Dominus super omnes tribuat gentes, dum vestro auxilio confusis expugnatoribus sanctæ orthodoxæ fidei, pax et lætitia, et observatio Christianorum fidei in omnibus prædicata fuerit Ecclesiis, meritoque ex hoc cælestia vobis a Deo conferantur gaudia. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXVI.

178 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIE DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ laudes, et [Al. add. in] embolo continetur, ut præfatus dominus rex Pippinus Desiderio regi Longobardorum suam præceptionem dirigeret, ut si necesse exigeret, auxilium præstare deberet, tam Ravennæ quamque aliis maritimis civitatibus, ad dimicandum contra inimicorum impugnationem g.

Martio ejusdem anni corpisse potuit. Mihi autem, qui Lambeciana recensione utens lego ind. 12, tranquillitas illa eluxit mense Martio an. 759, idque est satis ad removendam hanc epistolam ab an. 758, adversus Coint. et Pag. Ad Muratorium quod attinet, si Paulus orat Pippinum ut Desiderium moneat Spoletanis ac Beneventanis æque ac Tuscanis auxilia imperare, igitur ii duces, licet Pippino subjeci maluissent, Desiderio jam tum parebant, ut prædecessoribus Italiæ regibus eorum majores paruerant; adeoque Italia omnis respirare videbatur. Quod autem ait de iis ducibus minime tum subjectis sanctæ sedi, abs re est. Nam Carolinam donationem cum Pippiniana confudisse an. 757 argumentum id minime necessarium peperit. Quis autem eruditorum ignorat Spoletanos Tuscanosque ante annum 774, Beneventanos autem ante 787, sanctæ sedis dominio non accessisse? Ac de Tuscia quidem, quam vocant Langobardicam, nullum dubium. De iis vero ducibus anceps ratio est, ut ad Adriani litteras adnotabo. Ii.

d Hinc patet epistolam datam esse ineunte anno 761. Ii.

e Unam istam Græcæ persecutionis fuisse causam, quæ Gregorii II temporibus cœpit, omnes norunt, præter Muratorium, qui de temporali tantum dominio cogitans, causam hanc præcipuam ridet. Ii.

f De exarchatu et Pentapoli sermonem esse putat: provincia enim Romana nullatenus pertinet ad Pippini donationem. Præterea, nisi Spoletani et Beneventani Græcorum partes secuti essent, nullus Romanæ provinciæ erat timor. Ii.

g Argum. Panv. (Cod. Vat. 14): « In decima quarta [Quarta decima] litteras proditorias Sergii Ravennatis episcopi mittit, et petit auxilium ». Ii.

(An. Dom. 761, Cod. Car. xxviii, chron. 26.)

ΑΥΓΟΥΣΤΑΤΟΝ. — Post missas litteras a Sergio archiep. Ravenna accipit epistolas duas ad eum datas a Leone imperiali et a Veneticis fidelibus de Græcorum consiliis. Utramque mittit Pippino præproperam petens jussionem Desiderio, ut auxilium ferat, si opus fuerit, pro tuendis maritimis civitatibus Ravennæ et Pentapoleos.

Domno • excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Præcelsæ et a Deo servatæ Christianitati vestræ, eximie filii et spiritalis compater, sicut nostro, post Deum, liberatori, ea quæ superveniunt vel aguntur in his partibus quantocius significare vobis procuramus, et ideo his apostolicis relationum syllabis mellifuzæ et a Deo institutæ regalis vestræ potentie culmini innotescimus, suscepisse nos, post absolutionem nostrarum litterarum ^b, syllabas a sanctissimo fratre nostro Sergio, archiepiscopo Ravennate, quas Leon imperialis ejus sanctitati, Ravennatum provincie, visus est direxisse; et ecce infra has nostras **179** apostolicas litteras præclaræ excellentiæ vestræ, earum instar, direxisse; ut suasionis versutiam in eis annexam præfulgida excellentia vestra agnosceret ^c, merito sanctæ Dei Ecclesiæ fideique orthodoxæ defensionem perfectius studeat procurare; quatenus repositam sibi in cælestibus regnis coronam mercedis a Domino Deo nostro percipere mereatur: optantes vos de reliquo ævis et prosperis semper in Domino valere temporibus. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

EMBOLOM.

Exemplar denique epistolæ secreto directæ a quibusdam fidelibus Veneticis sanctissimo fratri nostro Sergio archiepiscopo simul, et ex litteris quas idem sanctissimus vir nobis direxit, infra hæc nostra scripta vobis misimus ^d, et peto et tanquam præsentialiter deprecor, atque per omnipotentem Deum conjuro excellentissimam Christianitatem vestram, ut nimis velociter dirigere jubeatis vestram præceptionem Desiderio regi Langobardorum, ut si necesse exegerit, auxilium præstare debeat tam Ravennæ quam

* Sum. Cent. 14: « Litteras proditorias Sergii Ravennatis episcopi mittit et petit auxilium. » Ambiguo admodum; suspicari enim quis posset ipsum Sergium proditorias litteras scripsisse: quod non est ita, ut docet hæc epist. Gæts.

^b Recte hanc epistolam Muratorius consignat an. 761, contra Cointii et Pagii opinionem, qui nullo jure eam tribuunt anno 757, reluctantem historia; et notandum quod præcedentem dedit *absolutis missis*, hanc vero *absolutis litteris*; quare modo utraque intervallo distat, et utraque initio anni conscripta est. Cenn.

^c Imperialis igitur ille administer persuadebat Sergio ut a pontifice deficeret; quod enim imperator nec muneribus, nec precibus, nec simulata amicitia impetraverat, proditione assequi moliebatur: at Sergius in suam sedem restitutus a Paulo pontifice, grati animi ergo Græcas artes ei patefacit. Ib.

^d Novum fidei argumentum archiep. Sergii erga pontificem. Adnexa utriusque epistolæ exempla haud dubie Græcorum motus significabant, ut liquet ex præcedenti. In Chron. ducum Neapolit. ap. cl. Pratill., tom.

A Pentapoleos maritimis civitatibus ad dimicandum contra inimicorum impugnationem.

XXVII.

180 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et ut missum suum Romam dirigeret ^e.

(An. Dom. 761 Cod. Car. xxxvii, chron. 27.)

ARGUMENTUM. — Eximiis laudibus prosequitur Pippinum ob susceptam catholicæ fidei et Ecclesiæ defensionem. Iterumque orat ut missum Romæ commoratum sibi leget, contra impios Græcos, qui orthodoxam fidem et Ecclesiam destruere assidue meditabantur. Petrus primic. defensor. missus pont.

B ^f Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum Paulus papa.

Dum illa quæ nostris stipendiis ^g aguntur nulla possunt oblivione deleri quanto, magis illa quæ ad laudem Redemptoris Domini Dei nostri, ejusque saceratissimæ Ecclesiæ, et beati Petri apostolorum principis, geruntur, nec temporum prolixitate, nec diversitate qualitatum, oblivioni mandantur ^h, sed semper ad gloriam supernæ potentie et fidelium ejus pio exemplo permanent declarata? Scias, excellentissime fili et spiritalis compater, bone orthodoxe rex, præcelsa vestra et pia operatio et in cælo coram angelis Dei illustrata fulget, et in universo orbe terrarum laudabiliter in cunctis gentibus permanet vulgata;

C quoniam vestro, post Deum, auxilio et optimo certamine sancta spiritalis mater vestrâ, Dei Ecclesia, constat ab inimicorum insidiis crepta, et orthodoxa Christianorum fides ab impugnatoribus defensa; pro quo exulta in Domino et lætare, benignissime rex, quia nomen excellentiæ tuæ in libro vitæ exaratum rutilat in **181** conspectu Dei. Interea, dum tanta nostro cordi desiderii capacitas imminet, de vestra prosperitate lætos certosque effici aptum prospeximus, missis sanctæ Dei Ecclesiæ nostris relationibus, excellentiæ vestræ persolvere ⁱ, dum nihil nobis dulcius nihilque suavius in hac vita existit quam de vestra prosperitate in Domino jocundari, in eo quod

III. p. 52, legimus Stephanum ducem, qui an. 759, successit Theodoro, promississe pontifici, « quod si contigerit quod Dominus imperator mitteret adversus Romam suos milites, ipse dux adiutorium ferret ei cum suis militibus. » Quæ confirmant ejusdem epistolæ sententiam, Romam videlicet æque ac exarchatum a Græcis peti, tametsi litteræ a Sergio Romam missæ de exarchatu tantum et Pentapoli loquantur. Ib.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 6): « In sexta [Sexta] gratias agit pro exaltatione Romanæ Ecclesiæ, ac indicat [sanctæ R. E. indicat] fiduciam suam post Deum in fortissimi regni [regis] Pippini brachio existere: et petit ut ad se legatum suum mittat [legatum mittat] per quem possit ei prodere [aperire] Græcorum consilia et insidias. » Ib.

^f Summ. Bar. et Cent. Grets.^g Lamb, ad nostra stipendia.^h In ms. alia, etiam antiqua, manu correctum est *traduntur*. Tegnag. denique effecit *mandantur*.ⁱ Debitum, vel vinculum, ut infra, epist. 41. Grets.

vestra salus, sanctæ Dei Ecclesiæ, et fidei exaltatio, et vera defensio, ut semper [*Lamb.*, sæpe] scripsimus, existit; unde, et a te, quia corporali visione procul ab invicem consistimus, per nostras tamen relationes amore mutuo spiritaliter adnecti desideramus ^a.

Itaque nimis deprecamur excellentiam vestram, sicut per anteriores nostras litteras ^b postulandum direximus, ut jubeatis vestrum fidelissimum missum hic ad nos Romam dirigere, qui nobiscum pro insidiis inimicorum demorari debeat, per quem et meritum rei, ut causæ eventus exegerit, excellentiæ vestræ debeamus significare, unde nunc direximus ad vestram a Deo servatam excellentiam præsentem Petrum primum defensorem sanctæ nostræ Ecclesiæ fidelissimum missum, cui de omnibus apostolicis causis injunximus benignitati vestræ enarrandum ^c, quem petimus hilari a vobis suscipi animo, eumque pro amore fautoris vestri beati Petri apostolorum principis, in omnibus acceptare, atque nostris precibus aurem benignitatis vestræ accommodare dignemini, et ad nos cum effectu atque letabundis nuntiis absolvere jubeatis; supplici deprecatione te, bone orthodoxe rex, quæsumus postulantes, ut sis nobis, post Deum, firmus protector **182** ac defensor, constanter in eo quod cœpisti bono, ac pio redemptionis sanctæ Dei Ecclesiæ permanens opere. Optime enim præcellenti vestræ Christianitati compertum existit quanta qualisque sit impia hæreticorum Græcorum malitia, inhianter meditantes atque insidiantes [*L.*, meditantium . . . insidiantium], qualiter Deo illis contrario sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam humiliare atque conculcare, et fidem sanctam orthodoxam atque sanctorum Patrum traditionem destruere possint ^d.

Sed tu, bone potentissime rex, viriliter, sicut vere orthodoxus, eisdem impiis resistere hæreticis, atque solite sanctam Dei Ecclesiam et Christianorum orthodoxam fidem, tuo a Deo protecto solito auxilio atque congruo disposito defendere digneris, quoniam magnam [magna], post Deum, in vestra excellentia et fortissimi regni vestri brachio existit fiducia, et credimus quod, Deo cooperante, eadem nostra spes firma permanens ad optatum perducatur desiderium, ut me-

^a Ex toto hoc exordio effusas Pippini laudes præferente concinimus nullum ab eo responsum pervenisse Romam. Nec mirum; Waifarî enim insolentia, qui sacramenti oblitus ferro et igni omnia vastabat, revocaverat Pippinum in Aquitaniam, ut docent *Annal. Franc. Fuldenses*, et cæteri omnes ap. Pagium (761, n. 5 seqq.) *CENN.*

^b Anteriores istæ litteræ non aliæ mihi sunt præter nuper laudatas: quas recte aiebam relatas a Muratorio ad an. 761; utrobique enim est de misso regio, qui Romæ commorari debeat: neque pugnant inter se commorationis causæ, quanquam ibi res sit de auxiliis efflagitandis a Desiderio adversus Græcos, hic autem agatur de nuntiandis Pippino regi quæ evenerint contra Græcos. Præcipua enim causa utrobique allata, istud veluti consecrarium Paulus adjungit: *per quem et meritum rei significem*. *Id.*

^c Non unus erat metus Græcorum, qui arma parare

ritò ex hoc a justo Domino Deo nostro, vobis in præsentem et futura vita tribuatur remuneratio, beato principe apostolorum interveniente, pro cujus amore in ejus decertatis causis, lætique solite de vestro [*L. et G. add. pio*] proposito effecti, cum Propheta consona canere valeamus voce: *Salvum fac, Domine, Christianissimum Pippinum regem, quem oleo sancto per manus apostoli tui ungi præcepisti, et exaudi eum in quacunque die invocaverit te. Cum his vero deprecationibus, et hoc ejus pietatem quæsumus, ut longo senio regni potentiam excellentiæ vestræ, commatri [*L.*, et spiritali nostræ c.] a Deo protectæ reginæ, atque amantissimis natalis vestris donnis Carolo et Carlomanno, præcellis regibus Francorum et patriciis Romanorum, atque nobilissimæ dominæ Gisilæ salubriter concedat possidendam, tribuens vobis et æternam in celestibus regni beatitudinem perfruedam. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.*

XXVIII.

183 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA.

In qua continentur [continetur] pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ.

(*An. Dom.* 761, *Cod. Car.* XLII, *chron.* 28).

ARGUMENTUM. — Eadem occasione Petri princerû defensorum proficiscentis Carolo et Carlomanno mittit hortatorias, ut, summis digni laudibus genitoris exemplo, et catholicam fidem et Ecclesiam tueri non cessent.

Donnis nobilissimis atque excellentissimis filiis Carolo et Carlomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Paulus papa.

Olim omnipotens Deus cernens populi sui Israelitici lamentationem et impiam ab Ægyptiis illis illatam oppressionem, misertus est eis, mittens famulum suum Moysen, per quem signa et prodigia exercens, eundem suum eripuit populum, et per eum legem illis instruens (*L. et G.*, instituens), ad optatam eos illis ^f perduxit requiem. Cui etiam Josue, ut prælietur bella Domini, adnectitur (*L.*, *G.*, adnectit), atque alios sui divini nominis cultores, eis concessit auxiliares; sed in omnibus illis non ita complacuit ejus divina

D

dicebantur in Romanos et Ravennates. Aliæ præterea causæ erant spectantes ad Desiderium ipsum, qui res sanctæ sedis adhuc retinebat. Has puta secreto commissas primicerio defensorum. *Id.*

^d In epist. 25, al. 34, eandem sententiam paulo aliis verbis pronuntiare Muratorius animadvertit. Sancto enim pontifici et res Ecclesiæ cordi erant; at catholica fides cultusque sacrarum imaginum præcipue ut vindicarentur curandum sibi esse non ignorabat. Hanc enim ob causam Romani ac Ravennates a Græcis defecerant, eandemque ob causam Græci utrosque insequerantur, ut semel et iterum testatur Paulus. Vide ep. 25, not. *Id.*

^e Argum. Panv. (*Cod. Vat. post 27*). Videndum supra ep. 22, al. 41; tres enim epistolas comprehendit, nulla temporis ratione habita, ad Carolum et Carolomannum variis temporibus datas. *Id.*

^f *Lamb.*, ad optatam illis, eos.

majestas, sicut in David rege ^a; servum meum secundum cor meum, in oleo sancto unxi eum, cui et regnum, et semini ejus in æternum gloriose tribuit possidendum. Sic enim, præcellentissimi atque nobilissimi filii, a Deo instituti reges, idem Dominus Deus noster in vestra Christianissima complacuit excellentia, atque in utero matris vos sanctificans ad tam magnam regale pervexit culmen, mittens apostolum suum beatum Petrum per ejus nempe vicarium ^b; et oleo sancto vos vestrumque præcellentissimum genitorem ungens, cælestibus replevit benedictionibus, **184** et sanctam suam catholicam et apostolicam Ecclesiam, atque orthodoxam Christianorum fidem vobis commisit exaltandam atque viriliter defendendam. Quod profecto, excellentissimi filii, Spiritus sancti gratia repleti, cælesti protectione adjuti, agere totis nisibus statuistis [studuistis], et vestro auxilio atque certamine ipsa sancta Dei Ecclesia, spiritalis mater vestra, ab inimicorum insidiis liberata exultat, in Domino Jesu Christo et in conspectu Divinitatis vestra effulgent pia opera, et cum David atque Salomone regibus et cæteris Dei cultoribus vestra in cælestibus regnis ascripta sunt nomina.

Interea, dum tanto vestro beneficio dinoscimur esse relevati, amor nos hortatur, Christianissimi ac dulcissimi filii, de vestra prosperitate sædula addiscere et in Domino gratulari; et ideo visitationis atque salutationis paterno affectu, his nostris apostolicis apicibus, persolvimus vinculum, magnopere presentem Petrum primum defensorum sanctæ nostræ Ecclesiæ nostrumque fidelem missum ^c, ad vestram dirigentes excellentiam, quatenus desiderabilem nostram vice referat salutem; quem petimus benigne a vobis suscipi, et de vestra per eum sospitate nos certos lætosque reddi, obnixè petentes, dulcissimi filii, excellentiam vestram, ut pia vestigia sequentes, imitatores efficiamini Christianorum parentum vestrorum, nempe proavi [Gent., avi nempe et p.], atque excellentissimi et a Deo instituti magni regis, genitoris vestri, et præcellentissimæ genetricis vestræ, a Deo conser-

^a Lamb. et Gent. : *Et Propheta testante eodem misericordissimo Deo nostro in id, quod ait : Inveni David servum, etc.*

^b Nil frequentius istis in litteris unctione hac per divum Petrum facta. Explicatio hic occurrit : nam a pontifice Petri potestatis hærede facta dicitur. Vicarius Petri diu est appellatus Rom. pontifex, uni enim illi propriam ejusmodi appellationem antiqui sæpius adhibuerunt; quam communem aliam Christi vicarii vel abbatibus tribui solitam. Vide Coustant. præf., n. 13 seq. CERN.

^c Id moris et hodie viget : plures nimirum pontificias litteras, quas vocant *brevés*, uni tradendi nuntio ad varios principes. Alia etiam causa huc accedit, ut aiebam ep. 21, al. 41, not., privatam scilicet legationem ad reges adolescentes non adornandi. Id.

^d Hinc fabula quam Carolo Martello appingunt, exploditur, de qua Baron. et Pag. (an. 741, n. 16 seq.) Non enim regii juvenes avi vestigiis insistere juberentur a sancto pontifice, si æternis suppliciis damnatus esse diceretur. Notat Gentilot. in ms. avi etiam nomen existere, quod desideratur in editis; sed incuria Tegnagelii omissum esse ex ipsa sententia litterarum patet. Pippini autem Heristalli et Caroli Martelli

A vanda reginæ, qui vere præ omnibus regibus fideles Deo et beato Petro esse comprobantur ^d, quorum merita in cælestibus regnis fulgent. Unde et petimus misericordissimam Dei nostri longanimitatem, ut sua vos gratia protegens, ævis [longævis] et prosperis temporibus regalia sceptra **185** concedat perfruenda, dilatans terminos regni vestri, et victorias vobis de cælo tribuat, omnesque adversarios vestris prosterнат vestigiis, et sicut terrenum, ita et cæleste regnum vobis per infinita sæcula tribuat possidendum. Bene valete.

XXIX.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER WITMARUM ET GERBERTUM ABBATES ET HUGBALDUM DIRECTÆ,

In qua continentur gratiarum laudes pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et postulans ut semper in id decertare debeat ^e.

(An. Dom. 761, Cod. Car. XVII, chron. 29.)

ARGUMENTUM. — Duabus acceptis epistolis, una per principium defensorum Petrum redeuntem, altera postmodum per missos regios Widmarum et Gerbertum abbates, atque Hugbaldum vir. ill., gratias agit de missis juxta petita ad se directis. Interim eosdem cum Langobardis de rebus Ecclesiæ egis-e; at præter aliquot peculia reddita, de finibus civitatum suarum et patrimoniis invasus nihil actum; omnia se auditurum ore missorum suorum; nam suos ipse missos cum regis ad Desiderium legabat pro iisdem patrimoniis, nesciebatque quis exitus futurus esset.

C Domno ^f excellentissimo filio, et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tam maxima nobis dilectionis affectio erga vestram a Deo inspiratam [Lamb., institutam] excellentiam insistit, ob hoc, sicut terra sitiens imbriferam desiderat inundationem, ita quoque vestræ prosperitatis cupimus **186** addiscere nuntia, et de vestris profectibus gratulari ^g, in hoc quippe nostri cordis est devotio exultandi, dum nimirum salus

(quem bona ecclesiarum usurpasse omnes tradunt) Christianitatem duntaxat imitandam ait. Parentum vero exempla proponit, quia et Deo et beato Petro fideles erant. Id.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 24) : « Vicesima quarta Paulus ad duas epistolas Pipini respondet, quarum unam [alteram] Pipinus per Petrum primum defensorem miserat, alteram per Witmarum et Gerbertum abbates atque Hugbaldum virum illustrem, est ejusdem argumenti cum proxime præcedenti, nisi quod quædam adjicit de Longobardis, scilicet quod quasdam Petri [Long. quod quasdam sancti Petri] justitias reddiderint, quasdam non, et nunc priores redditas iterum invadere conentur [conarentur] : quare Pipini auxilium contra ipsos implorat. » Epistola, quam proxime præcedentem vocat, est cod. Car. 18, nobis 34, quam recte Pag. et Coint. referunt ad an. 763, ut infra ostendam : non autem video quid simile sit cum illa. Id.

^f Summ. 24, Bar. et Cent. GRETS.

^g Non recte Cointius et Pag. epistolam hanc differunt ad an. 766, cum duas præcedentes an. 758 consignarint : idem quippe missus, qui illas in Fran-

vestra nostra existit securitas. Interea duarum A epistolarum series, quas vestra direxit excellentia, cum magno suscepimus amore; unam quidem primitus per Petrum primum defensorem missum nostrum, et aliam per presentes fidelissimos vestros missos Widmarum [L., Witmarum] scilicet et Gerbertum abbates, atque Hugbaldum virum illustrem *, quarum paginam indagantes, mox liquido cuncta in eis exarata didicimus; immensas protinus de nostro referentes laudes, qui nos de vestra annui sospitate gratulari.

In ipsis denique vestris relationibus solitam [L., solita] nobis a Deo illustratæ mentis vestræ constantia protulit spei fiduciam, in id quod impensius immotivistis atque sedulo ex operibus demonstratis, vos totis viribus [L., nisibus] pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ defensione esse decertaturos, et in ea vos fidei pollicitatione permansuros quam beato Petro, principi apostolorum, nostroque prædecessori domino et germano beatissimo Stephano papæ spondidistis. Unde et in nostra fixi charitatis connexionem, ideo iuxta id quod petendo direximus, præfatos ad nos vestros videmini direxisse missos; qui apud Langobardorum imminerent regem, pro diversis sanctæ Dei Ecclesiæ causis ac iustitiis, et in nostro assistentibus solatio b; pro quo innumerabiles vobis referimus gratiarum actiones, quia vere, sicut benignus rex, amator spiritualis matris vestræ, sanctæ Dei Ecclesiæ agere, Christianissime filii et spiritualis compater, semper 187 studeat, et profecto erit tibi Dominus et in præsentem et in futura [Lamb., futuro] dignus retributor.

Nos itaque, excellentissime et a Deo protecte filii et spiritualis compater, firmi in vestræ charitatis dilectione permanemus. Nec est ulla rerum aut temporum qualitas, quæ nos a vestra charitate possit separare, quia tu vere noster, post Deum, constas esse defensor et auxiliator.

Præfati denique missi vestri, in nostri præsentia, cum Langobardorum missis, nec non et Pentapolensium ac singularum nostrarum civitatum homini-

ciam tulerat, Romam reversus erat cum regiis litteris post Pippini reditum ex Aquitanico itinere. Neque video de aliis profectibus loqui posse pontificem. Muratorio scripta videtur an. 759; at bellum Aquitanicum non cœpit ante an. 760. CENN.

* Regiis his ex missis Witmarus, quem Mabilionem [Annal. Bened. lib. xxiii, n. 5] Guitmarum abbatem Centulensem vocari animadvertit, subscribit Attiniacensi conventui an. 765; alter abbas ignotus. Hugbertus, ni fallor, est ille Hucbertus ad Stephanum III missus a Carolo post Pippini obitum; de quo Adrianus infra, ep. 93, al. 71. Id.

b Primicerio defensorum, præter apostolicas litteras, quæ missum iterum petebat, qui Romanis solatio esset adversus Grecos, secreto commiserat omnes apostolicas causas. Utramque rem executioni mandatam a Pippino hinc licet arguere. Ex aliis profecto epistolis hujus pontificis quidquam verosimilius non colligitur. Id.

c Peculia non aliud esse tum temporis quam pecudes monstrat Cangius in Glossario, multis charta

bus assistentes, comprobatio coram eis facta est de habitis inter utrasque partes aliquibus iustitiis, videlicet de pecuniis e inter partes restitutis. Nam de finibus civitatum nostrarum et patrimoniis beati Petri, ab eisdem Langobardis retentis atque invasivis, nihil usque hactenus [L., G., add. recepimus]; etiam ea quæ primitus reddiderant, denuo invaserunt. Unde constitit ut nostri ac singularum nostrarum civitatum missi ad Desiderium Langobardorum regem cum vestris progredi debeant missis, ut in eorum atque prædicti regis præsentia pro eisdem finibus ac patrimoniis, comprobatio fiat, nobisque omnia juxta pactionem restituantur; et nescimus quid ex hoc proveniendum sit; attamen per præfatos vestros missos, rei agnoscere potestis meritum.

Quapropter quæsumus a Deo protectam excellentiam vestram ut ita disponere jubeat, ut plenarias de omnibus recipere valeamus iustitias, quatenus idem beatus Petrus, princeps apostolorum, pro cuius restituendis luminariis decertatis, firmissimus vobis sit auxiliator ac optimus remunerator. Nam pro certo agnoscat excellentissima Christianitas vestra, quia si nobis præfati civitatum nostrarum ab eisdem Langobardis invasi fines atque patrimonia reddita non fuerint, etiam ea quæ primitus reddiderunt invadere insidiabuntur d, 188 quapropter obnixè petimus Christianitatem vestram, ut vestra e solita dispositione exaltatio sanctæ Dei Ecclesiæ, et istius a vobis redemptæ, cum Dei virtute, provincie salus proficiat, et ea omnia quæ vestri missi sibimet a vestra præcellentia injuncta habuerunt, nobis liquidius referentes, ad singula eis responsum reddidimus, et de omnibus eos informavimus quæ vestræ excellentiæ referre debeant, nostrasque petitiones vestris studeant intimare auribus.

His itaque præmissis, Dei nostri omnipotentis exoramus clementiam, ut sua vos fovere annuat gratia, et præsentem temporali regno in longo senio f cum prosperitate corporis et salute animæ perfrui concedat; una cum dulcissima conjuge vestra excellen-

rum et legis Langobardicæ prolatis exemplis: has itaque invicem restitutas puta; fines autem civitatum et patrimonia, de quibus constat ex superioribus, detineri adhuc a Langobardis pontifex monet. Quin etiam ante biennium reddita (ep. 20, al. 21) eos iterum invasisse testatur. Hinc vide quam rectè Muratorio hæc epistola videatur data an. 759, cum 21 prædicta ad annum 760 relata ab eodem fuerit. CENN.

d Quæ scilicet invasa iterum non fuerant: nam invasisse et invasuros esse simul pugnant. Secus, si eorum partem denuo invasam, partem fore ut denuo invadant, reputemus. Id.

e Lamb., ut solite nostris petitionibus ea ipsa nobis restitui disponendum accommodare jubeatis, ut vestra. Ut ita solite nostris, etc.; sed hæc omnia subducta linea quasi deleta sunt. CENN.

f Lamb., et præsentem temporale regnum in longo senio. — Præsentem temporale regnum longo senio. Tenguagel. correxit ut est in editione. Id.

tissima regina filia et spiritali nostra commatre, atque præcellentissimis vestris natis; et cœlestia quoque vobis per infinita tribuat præmiorum gaudia possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXX.

169 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et de litteris ab eis directis, et ut cum domino genitore eorum, semper pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ decertare debeant.

(An. Dom. 761, Cod. Car. LX, chron. 30.)

ARGUMENTUM.—Carolo et Carolomanno, qui per eundem primicerium responderant, se sine tenus vitæ catholicam fidem et Ecclesiam propugnatos, uberrimas agit gratias, repetens ut genitoris vestigiis semper inhæreant.

Domnis ^b excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Paulus papa.

Quanto decoris nitore regalis gloriæ fastigium ornetis, ex hoc utique omnibus patenter datur intelligi, dum nimirum, sicut præclaro genere orti, piis operibus ac dignis videmini illustrari moribus. Unde unam quidem hujus divini muneris gratiam possidetis ex genere, et alia fruimini ex opere; et nec mirum, si tantis infulis gloriæ nobilitas vestra pollet, dum profecto scriptum est: *Generatio rectorum benedicetur* (Psal. III). Glorificamus enim atque conlaudamus Dei nostri clementiam, qui tantam vobis Spiritus sancti gratiam contulit, jam nempe prædestinatos vos habuit, antequam de materno prodiretis utero, quoniam quos præscribit, et prædestinavit; quos prædestinavit, hos vocavit; et quos vocavit, illos et magnificavit (Rom. VIII). Vere enim magnificavit Dominus misericordiam suam super vos, et in reges per suum apostolum beatum Petrum vos ungens, defensores sanctæ suæ Ecclesiæ atque fidei orthodoxæ constituit ^c, ut participes, in hoc 190 bono opere, vestri Christianissimi efficiamini genitoris, pro quo digna vobis erit in cœlestibus regnis cum eo concessa remuneratio, et cum omni eritis sanctorum computati collegio.

Interea reversus ad nos Petrus primus defensorum, missus noster, detulit nobis quas direxistis litteras, quibus relectis, magna cor nostrum repletum est læ-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. post 27), et hoc argumentum repeti oportet ep. 22, al. 41. CENN.

^b Summ. 28, Baronius, Cent. extra ordinem mentionem faciunt trium epistolarum ad Carolum et Carolomannum. GREYS.

^c Monebam supra (ep. 28, al. 42), pontifice ipso interprete, quomodo unctio istiusmodi a Petro facta intelligatur. Præterea patricii definitionem valde perspicuam hic habemus, quæ sæpissime his in epistolis occurrit. Pippinus, ejusque filii Carolus et Carolomannus a St-phano II reges Francorum sacra unctione declarati, simul patricii Romanorum facti erant, nimirum defensores sanctæ Dei Ecclesiæ, ac fidei orthodoxæ. Patriciatus aliud genus minime spectat ad Romanam pontificis auctoritatem. Locupletissimos rei testes habemus ipsos pontifices, quo-

titia. Per has quippe innotuistis, excellentissimi atque præcellentissimi filii, vos semper in amore beati Petri et spiritalis matris vestræ sanctæ Dei Ecclesiæ atque nostro esse permansuros, et viriliter decertaturos pro ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ atque fidei orthodoxæ defensione; et quidem nobis, boni præcellentissimi reges, de vestra firma hujuscemodi constantia omnino confidendum est, magnam, post Deum, in vobis habentes spem. Sed omnipotens Dominus, qui dives est in misericordiis, ad perfectam vos perducatur ætatem, tribuens vobis fortitudinem brachii sui, atque victores vos super omnes barbaras efficiat nationes; dilatans regni vestri terminos atque de vestro præclaro semine super regale solium potentiæ vestræ usque in finem sæculi sedere permittat, pro æterna sanctæ suæ Ecclesiæ universali exaltatione et fidei orthodoxæ defensione.

Sed peto, excellentissimi filii, ut imitatores vestri Christianissimi genitoris efficiamini, ejusque Deo placita sequentes vestigia, ut sicut ipse operibus omnibus gentibus demonstravit, ita quoque et vos bonum quod cœpistis opus perficere studeatis, et viriliter cum eo decertare, quatenus amplissima sanctæ Dei Ecclesiæ procuraretur exaltatio, dum vestro auxilio beatus Petrus receperit justitias suas ^d, dignamque ex hoc coram Deo et angelis ejus, eodem principe apostolorum beato Petro interveniente, cœlestium præmiorum recipiatis remunerationem, et vestri nominis memoria ^e laudabilis 191 maneat in sæculum sæculi divulgata. Deus autem omnipotens, qui cuncta ex nihilo suæ potentiæ verbo firnavit, suis vos divinis adlæcere faciens mandatis, vestra in beneplacito suo dirigat studia, tribuatque vobis prudentiæ industriam, qualiter regni culmen gubernare valeatis, atque adversantium gentium nationes vestris subjiciat pedibus; et sicut in præsentem vitam regalem vobis concessit dignitatem, ita quoque et cœlestia vobis conferat præmiorum gaudia ^f.

XXXI.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

De monacho quodam Acosma [Lamb., a Cosma] ab Alexandrino patriarcha directo.

(An. Dom. 761, Cod. Car. XXXV, chron. 31.)

ARGUMENTUM.—Post missorum discessum, a Cosma patriarcha Alexandrino venerunt litteræ Romam

rum litteræ in isto Codice Carolino continentur: quare inanes eruditorum labores omnes rejiciendi, eorumque opiniones falsitatis argui tuto possunt. CENN.

^d Quantam hæc habeant convenientiam cum superiori epistola quisque intelligit: nonnulla etiam conceptis iisdem verbis prolata videre est. In earum neutra missi apostolici mentio fit, nam regis missis utraque data esse videtur. In

^e Lamb., *laudabili forma manent.*

^f Post verbum *gaudia* sequitur in ms., *Benevalete.* GENT.

^g Argum. Panv. (Cod. Vat. 7): « In septima [Septima] monachus ei a Cosma Alexandrino patriarcha missum commendat. CENN.

Africano navigio de orthodoxa fide contra Græcam A impietatem vindicata. Has maximo catholice religionis defensori gratas futuras pontifex mittit.

Domno ^a excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Quia Spiritus sancti gratia præveniente, cor benigne eximietatis vestræ amor Dei inflammavit, profecto constat, a Deo servate præcellentissime rex, piis te profectibus adherere, et dum tantam in vobis cumulatam gratiam conspiciamus, omnino nobis et omnibus Christianis fiducie materia de vobis admissa est, quod ea quæ ad cultum Dei et veræ fidei orthodoxæ observantiam respiciunt, toto mentis conatu vos esse operaturos conspiciamus.

Inter hæc vero, sublimissime filii et spiritalis compater, si quid ad nos pervenerit, libentissime, sicut orthodoxo regi et defensori 192 fidei Christianæ significamus. Innotescimus quippe, jam absolutis vestris missis, conjunxisse ad nos navigium a partibus Africæ, in quo quidam monachus Acosma [*Lamb.*, *Cosmas*] ab Alexandrino patriarcha ^b cum litteris directus advenit, quarum instar præfulgidæ excellentiæ vestræ: misimus intuendum, ut ea quæ nobis pro integritate fidei ab Orientalibus præsulibus et cæteris nationibus diriguntur ^c, agnoscatis, et lætetur cor vestrum in hujusmodi eorum affectu quem in

^a Summ. 7 Bar. et Cent. GRÆTS.

^b In celebri epistola Adriani ad Carolum, quæ extat in sine synodi Nicænæ II (Labbe, *Concil.* tom. VII, p. 919), ad rem nostram legitur: « Iste Theodorus patriarcha Hierosolymorum cum cæteris præcipuis patriarchis, videlicet Cosma Alexandriae et Theodoro alio Antiochiæ, dudum prædecessori nostro sac. rec. quondam Paulo papæ miserunt propriam eorum recte fidei synodicam, in qua et de sacratissimis imaginibus subtili narratione qualiter una cum nostra sancta catholica, et apostolica universali Romana Ecclesia ipsi, cæteri orientales orthodoxi episcopi et Christianus populus sentiant, et in eorumdem sanctarum imaginum veneratione sincero mentis affectu ferventes in fide existunt, studuerunt innotandum. » Baronius etiam (an. 769, n. 10) agens de concilio Steph. III, de quo infra, hunc locum affert, ea non prætermittens quæ idem Stephanus Pauli successor decrevit in concilio Romano, illius syn. odicæ auctoritate usus, ut Adrianus testatur. Quin etiam sacer annalista ex Theophane ætatem docet abnegatæ Monothelitarum hæresis a Cosma eodem una cum suis (an. 742, n. 2). Quam rem confirmat Pagius (cod. an., n. 5) verbis ipsis Theophanis; nam Baron. depravatam Miscellæ editionem pro Theophane adhibuerat. Verba autem sunt: « Eodem etiam anno (743) Cosmas Alexandriae patriarcha cum ipsa civitate Monothelitarum pravitate Cyri, qui sub Heraclio vixit, temporibus eam civitatem obtinente, abjurata, et errore cognito, ad orthodoxam Ecclesiam rediit. » Itaque non monachi litterarum latoris, sed patriarchæ nomen est *Cosmas*. CENN.

^c Ipsissimam esse synodicam trium patriarcharum, quam unus Alexandrinus ad Paulum dedit cuidam monacho, non contendo, nam infra (ep. 44, al. 49) ab Hierosolymorum patriarcha missam esse constat ad Paulum. At non video cur tandiu retardata ea fuerit; quippe cl. Mansius in notis ad Pagium (an. 760, n. 1) eodem circiter anno synodum Hierosolym. esse habitam pro sanctarum imaginum cultu vindicando affirmat: quam scilicet sanctus Joannes Got-

mandatis Dei habere videntur: quia dum pie considerationis studio mens vestra intenta existit, nimirum oppido gaudere vos credimus, si ea vobis quæ pro integritate fidei pertinent, innotescimus ^d: sed ipsa sancta orthodoxa, quam venerando colitis, fides, vos et in præsentī vita longæviter cum victoria foveat, et æterna cum sanctis tribuat gaudia possidentia. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXII.

193 EXEMPLAR PRÆCEPTI

QUOD FUIT FACTUM A PAULO, SANCTÆ RECORDATIONIS PONTIFICIS SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIE ET UNIVERSALI PAPA ^e.

(An. Dom. 762, Cod. Car. XII, chron. 32.)

B ARGUMENTUM. — Monasterium sancti Silvestri in monte Soracte cum aliis tribus ei subjacentibus concedit Pippino per litteras apostolicas, quas vocant bullam, anterioribus sancti Zachariæ, quæ Carolomanno permittebatur, cassatis, si repertæ usquam fuerint. Subjacentia monasteria sunt sanctorum Stephani, Andreæ et Victoris.

^f Paulus episcopus servus servorum Dei præcellentissimo filio Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, et per eum venerabili monasterio beati Silvestri confessoris Christi atque pontificis, et [*Al.*, vel] cunctæ monachorum congregationi, nam [*quin*] et in posterum illic consistentium in perpetuum ^g.

thie episcopus redux a peregrinatione ad loca sancta, habendam suavit (*Acta Sanctorum* ad d. 26 Jun., p. 191). Hinc est quod epistolam a Pagio aliisque consignatam an. 758 huc revocandam censui: cum præsertim videam, pontificem fateri se illam accepisse *absolutis vestris missis*, quos in præcedenti vidimus, nullo pontificio misso comitante profectos esse. Id.

^d Quod aiebam in discursu prævio, iterum urgeo: præcipua Romanorum pontificum cura erat orthodoxam fidem et traditionem Patrum, seu cultum sacrarum imaginum vindicare. Deinde Ecclesiam Romanam, nempe Christi pauperes et luminaria sacrarum ædium cordi habebant; idcirco patrimonia tam vehementer asserunt. Postremo et donationis satagebant, ut populos ab hæresis labe frequentibusque bellorum incommodis immunes custodirent, necnon ut semel oblata divo Petro, contra æquum et rectum perire non sinerent. Qui autem postquam hoc caput præcipuum esse putant, suisque scriptis affirmant, aut serio has epistolas non legerunt, aut suo ex voto illas interpretantur. Id.

D ^e Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 2): « Secunda monasterium Silvestri [*S. Silv.*] cum tribus aliis vicinis donat Pipino, quæ a Carolomanno monacho fuerant Zachariæ concessa. » Id.

^f Summ. 2 ap. Bar. et Cent. GRÆTS.

^g Hujus generis epistolarum antiquiores etiam inveniri compertum est: quas videlicet *bullas* nuncupamus, a bulla seu sigillo plumbeo appendi solito id nomen mutuati. Non tamen obiter observandum, in Museo Muselliano celeberrimo hujusmodi sigillorum collectionem incipere a Paulo I, cujus hinc suppetit testimonium minime dubium: Quamquam et superioris sæculi unum et alterum sancti Deusdedit et Honorii I, cl. viror., Gorius in Doniana illustratione, et Baldinus in notis ad Anastas. (tom. IV, p. 29) in lucem protulerunt. Hac in re nil definire ausim: velim nihilominus ipsissimum bullarum principium, quod nostra ætate viget, serio attendi; nam in pretiosissimo hoc monumento antiquitatis occurrens supplet

Salubri providentia, quidquid venerabilium locorum requirit utilitas, illis nimirum committendum credimus esse personis quibus divinæ illustrationis gratia diffusa, ea quæ pertinent ad laudem Redemptoris nostri et ad maximum redintegrationis statum sanctorum locorum pertinere monstratur [*Lamb.*, monstrantur], totis conatibus perficere nituntur. Et quoniam constat præcelsa eximietas vestra a nobis petisse monasterium scilicet beati Sylvestri pontificis atque confessoris, situm in **194** a monte Serapte [*Lamb.*, Serapte], ^b nec non et alia illi tria subiacentia monasteria, sancti scilicet primi martyris Stephani, et beati Andreæ apostoli, atque Victoris ^c, universis rebus et possessionibus, locis etiam et diversis præsiidiis, vel omnibus eis generaliter pertinentibus, in integrum, ecce præcelsæ excellentiæ vestræ voluntati annuentes, per hujus præcepti seriem, nostrum monasterium beati Sylvestri, cum prædictis aliis ei subjacentibus monasteriis, id est, beati Stephani atque beatorum Andreæ et Victoris, cum omnibus eis generaliter et in integro pertinentibus, a presenti quinta decima indictione ^d, et in perpetuum, pro sustentatione peregrinorum et alimoniis fratrum nostrorum, Christi pauperum, atque monachorum, illic nunc et in posterum spiritalem vitam degentium ^e, firma stabilitate vobis concedimus, et per vos in præfato venerabili monasterio hanc nostram apostolicam exarationis præceptionem perenniter permanendam, concedimus atque largimur; quatenus vestro studio ea quæ ad laudem Redemptoris nostri et meliorem statum prædictorum venerabilium monasteriorum pertinere **195** noscuntur, in omnibus, Deo auspice, pro æterna excellentiæ vestræ memoria et maxima remunerationis mercede nihilominus proficiant, decernentes.

Itaque si quo tempore præceptum illud, quod a

formulas libri Diurni Romm. pontif. cap. 7, ex Garner. edit., nullum quippe privilegii aut præcepti exemplum ibi legitur cum suo principio; et quæ alibi inveniuntur edita, ut Stephani II dno apud Labbeum (*Conc. tom. VI, p. 1646 seqq.*) tale principium præ se ferentia, fidem hic majorem acquirit. CENN.

^a Soracte. Vide Bar., 747, n. 9. GRETS.

^b Annales Francor. sæpius laudati ad ann. 746 habent: « Tunc Carlmannus Romam perrexit, ibique se tondit et in Serapte monasterium ædificavit in honore sancti Sylvestri, ibique aliquod tempus moram faciens, et inde ad sanctum Benedictum in Casinum usque pervenit, et ibi monachus effectus est. » ^d Iisdem fere verbis Pagius (an. 747, n. 5) rem docet ex annalista Tiliانو: at Basnag. animadvertit, annales a Quercetano editos ex ms. cod. Tiliæ ex Francor. Annalibus profuixisse: quare ex unis hisce monasterium a Carolomanno fundatum discimus: nam recentiores in eisdem hauserunt quidquid de fundatione habent. Baron. (An. 747, n. 8 seqq.) Eginharto auctore rem eandem affirmat, Aimoini etiam testimonio utens, qui Eginhart. est secutus. Mabillon. (*Annal. lib. xxii, n. 12*) in quodam Chron. monachi Soracten. sæc. x legit monasterium jam antea ædificatum in eodem loco quo Silvester tempore persec. Maxentianæ delituisse dicitur. CENN.

^e Idem Mabillon. (l. c.) narrat ex eod. chronico quomodo Carolomannus ad radicem montis in loco, cui nomen *Amariano*, ædificavit monasterium in honorem sancti Stephani, in quo commoratus est cum

A sanctæ recordationis prædecessore nostro, beatissimo domino Zacharia papa: quod Carolomanno, germano nostro [*Lamb.*, vestro], de eodem monasterio emissum est ^f, vel aliud quodlibet de ipsis præfatis monasteriis munimen, ubi repertum fuerit, causam inanem atque vacuum esse nullam in se habentem firmitatem; statuentes interea et hac apostolica censura divini iudicii obstestatione, et anathematis interdictione hæc quæ ad laudem Dei dinoscimur constituisse, pro sustentatione peregrinorum, ut dictum est, et cunctæ monachorum illic consistentis congregationis stabilitate, in perpetuo permanere illibata.

XXXIII.

196 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

B AD DOMNUM REGEM PIPPINUM PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIAE DIRECTÆ,

In qua continentur gratiarum actiones et vberrimæ benedictiones pro integritatis orthodoxæ fidei observationem [observatione] ^g.

(An. Dom. 762, Cod. Car. xxx, chron. 25.)

ARGUMENTUM. — Monitus a Pippino, ut Desiderii amicitiam colat, nihil tum reposuerat: respondet nunc se id facturum, dummodo ille servet quæ Pippino eidem, et Ecclesiæ promiserat. Sibi interim cum eo convenisse, ut Ravennæ simul essent pro Ecclesiæ rebus aliquot componendis, et agendo de ratione obsistendi Græcis, qui semper moliebantur quomodo eam civitatem recuperarent. Quid consiliū captum erit postea scripturum.

Donno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tanto vestræ sublimissimæ excellentiæ beneficio, et impenso opitulationis adminiculo, sancta spiritalis mater et peculiaris vestra universalis Dei Ecclesia dinoscitur relevata, quæ humana lingua sufficere valeat ad hujus benignæ vestræ operationis merita

aliquot fratribus: item ad radices montis Grifianelli juxta Castrum Bahianum aliud in honorem sancti Andreæ plurimis fundis comparatis eiq. e tributis: postmodum in Samnium ad Casinense monasterium recessit. De tertio monasterio sancti Victoris nil Mabillon. scriptorve alius quem ipse viderim: Pauli tamen epistolæ locum rei testem idem Mabillonius adducit, in quo perspicue tria monasteria Soractensi subjecta nominantur, quod inferius iterum lit. ^h.

^d Præceptum præceptiove, ut tunc audiebat, quam hujusmodi dicimus, post Kal. Sept. anni 761 data est, eaque ab anno 762 removeri non potest; indictio enim 15 usque ad Septemb. ejus anni fluebat. Quare omnes unanimi consensu ad hunc annum referunt. ^h.

^e Murator. (*Antiq. Ital., dissert. 37*) late hac de re. In formulis libri Diurni Romanor. pont., ad pauperes quod attinet et peregrinos, nil tale invenitur. Præcepta duntaxat xenodochii et diaconiae (cap. 7, tit. 13-16) simile quiddam exhibent. ^h.

^f Simile præceptum aut bullam Carolomanno esse factam a pontifice, quod aut monasterii ejus fundator esset, aut adnexa ei duntaxat fundasset et dotasset, nullum dubium; ea s. quidem sacrarum locorum natura est, ut episcopi ejus nitantur auctoritate in cujus diocesi sita sunt. At privilegium seu diploma hujusmodi nusquam reperitur. ^h.

^g Argum. Panv. (*Cod. Vat. 9*): « In nona indicat [Nona exponit] se Ravennæ cum Desiderio locuturum, et paraturum quæ ad defensionem contra Græcos necessaria sint [essent]. » ^h.

gratiarum referre actiones? Et licet in hoc humanæ considerationis capacitas rependere nequeat, verumtamen ille qui potens est, omnipotens et invisibilis Dominus Deus noster, cujus ordinatione vestra regalis potentia confirmata consistit, interventionibus sacri principis apostolorum beati Petri, dignam vobis remunerationem in præsentī vita et in futura beatitudine retribuet, præsertim dum et fortissimus sanctæ orthodoxæ fidei, et venerabilium Patrum piæ traditionis defensor esse videris, excellentissime fili et spiritualis compater, et ob hæc ipsa quæ veneranter colis et defendere studes, orthodoxam fidem semper habebis adjutricem; **197** et profecto cælestis tibi contra adversantium cuneos administrabitur victoria.

Interea quoniam magno affectu circa vestram a Deo protectam eximiam excellentiam fervescimus, debitum visitationis et salutationis naviter procuravimus sublimitati vestræ persolvere, eximie fili et spiritualis compater, hoc interea vestram meminisse volumus excellentiam, nuper nobis direxisse, quatenus in pacis dilectione cum Desiderio Langobardorum rege conversare studeamus, quod quidem si ipse excellentissimus [*Lamb.*, exc. vir] in vera dilectione et fide quam vestræ excellentiæ et sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ spondit, permanserit, utique nos in charitate firma, et stabili pace cum eo permanens erimus ^a, observantes illud Dominicæ præceptionis documentum: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur* (*Matth.* v).

Hoc itaque innotescimus Christianissimæ eximietati vestræ, eo quod convenit inter nos, et eundem Langobardorum regem, ut pariter nos in Ravennatium [*Ravennatium*] urbe præsentare studeamus ad perficiendas quasdam utilitates spiritualis matris vestræ sanctæ nostræ Ecclesiæ, et pertractandum pro Græcorum malitia, qui quotidie imminet in ipsam Ravennatem ingredi civitatem ^b. Dumque pariter præsentati, quidquid locuti fuerimus vel rei excegerit meritum, excellentissimæ et a Deo protectæ eximietati vestræ innotescemus. Orantes de reliquo divinam clementiam ut ad perfectam exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ et orthodoxæ fidei defensionem, **198** de ^c ævis et prosperis temporibus ^d excellentissimam Christianitatem vestram, in solio regalis potentiae, cum dulcissima conjugē, excellentissima

^a Perperam Pagius hanc epistolam retulit ad an. 757, cum nullus adhuc erat a Græcis timor. Muratorius solertius ad an. 761 pertinere illam suspicatur. Equidem putō huc referri eam debere. Epistola enim (29, al. 17) quam superiori anno attuli, missos pontificios cum regis ad Desiderium se contulisse audivimus, de rebus aliquot ad sanctam sedem spectantibus acturos. Tum vero aiebat pontifex Pippino missos eosdem regios relatueros quæ apud regem Langobardorum acta essent. Fortasse cum regis missis humaniter atque in sanctam sedem propense collocutus erat Desiderius, condixeratque colloquium futurum cum pontifice, de quo infra. Pippius igitur suadet pontifici ut Langobardi amicitiam colat, pacemque cum illo habeat. At pontifex se ita futurum reponit, si promissis steterit. GENN.

A regina, spiritali nostra comatre, atque amantissimis natis conservare et protegere dignetur, tribuens vobis æterna cælestis patriæ gaudia possidenda. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXIV.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DONNUM [PIPPINUM] REGEM

PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIAE DIRECTA,
*Et de conlocutione cum Desiderio rege in urbe Ravenna.**(An. Dom. 762, Cod. Car. xxxiii, chron. 33.)*

Domno ^e excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum tanto vestræ sublimissimæ excellentiæ beneficio, et impenso opitulationis adminiculo sancta spiritalis mater et peculiaris vestra universalis Dei Ecclesia dinoscitur relevata, quæ humana lingua sufficere valeat ad hujus bona vestræ operationis merita gratiarum referre actiones? Et licet in hoc humanæ considerationis capacitas rependere nequeat, verumtamen ille qui [*Lamb. om.* qui] potens est omnipotens et invisibilis Dominus Deus noster, cujus ordinatione vestra regalis potentia confirmata consistit, interventionibus sacris principis apostolorum beati Petri, dignam vobis remunerationem in præsentī vita [*Lamb. add. et futura*] beatitudine retribuet: præsertim **199** dum et fortissimus suæ orthodoxæ fidei, et venerabilium Patrum piæ traditionis defensor esse videris, excellentissime fili et spiritalis compater, et ob hoc ipsam, quam veneranter colis et defendere studes orthodoxam fidem, semper habebis adjutricem, et profecto cælestis tibi contra adversantium cuneos administrabitur victoria.

Interea quia magno amoris affectu circa vestram a Deo protectam eximiam excellentiam fervescimus, debitam visitationis et salutationis gnaviter procuravimus sublimitati vestræ persolvere, eximie fili et spiritualis compater. Hoc interea vestram meminisse volumus excellentiam, nuper nobis direxisse, quatenus in pacis dilectione cum Desiderio Langobardorum rege conversari studeamus. Quod quidem si ipse excellentissimus vir in vera dilectione et fide quam vestræ excellentiæ et sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ spondit, permanserit, utique et nos in cla-

^b En duo capita quæ ex eadem epistola aliisque ad eundem annum relatis perspicua sunt, n. et us videlicet Græcorum pro exarchatu et res ad sanctam sedem pertinentes. De utroque se et regem ex conducto acturos Ravennæ ait. Ibi autem eos convenisse non constat ex hisce epistolis ms. codicis. Id.

^c Longævus. GRÆTE.

^d Cangius in Glossar. animadvertit cum Lipsii Gloss. Theotisco *avum* pro æterno accipi; notatque in hanc sententiam non semel adhiberi a Romanis pontificibus Paulo et successoribus, necnon in diplomatibus regis ap. Doubletum (*Hist. San-Dionys.*); ævus igitur longævus et æternus idem valent, adeoque Greteriana castigatio superfluit. GENN.

^e Summ. 9 Bar. et Cent. GRÆTE.

ritate firma et stabili pace cum eo permansuri erimus, observantes illud Dominicæ præceptionis documentum : *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocantur* (Matth. v). Hoc itaque innotescimus Christianissimæ eximietati vestræ, eo quod convenit inter nos et eundem Langobardorum regem, ut pariter nos in Ravennatium urbe præsentare studeamus ad perficiendas quasdam utilitates spiritalis matris vestræ sanctæ nostræ Ecclesiæ, et pertractandum pro Græcorum malitia, qui quotidie imminet in ipsam Ravennam ingredi civitatem. Dumque pariter præsentati quidquid collocuti fuerimus, vel rei exegerit meritum, excellentissimæ et a Deo protectæ eximietati vestræ innotescemus. Orantes de reliquo divinam clementiam ut ad perfectam exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ et orthodoxæ fidei defensionem, ævis et prosperis temporibus excellentissimam Christianitatem vestram in solio regalis potentæ, cum dulcissima conjuge, excellentissima regina, spiritali nostra commatre, atque amantissimis natis conservare et protegere dignetur, tribuens vobis et æterna cælestis patriæ gaudia possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXV.

200 ITEM EPISTOLA

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER HARIBERTUM ABBATEM, ET DODONEM COMITEM DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ benedictiones et gratiarum laudes de firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magna perseverantia in perficiendis causis apostolicis. ^a

(An. Dom. 763, Cod. Car. xviii, chron. 54.)

ARGUMENTUM. — Pippini litteris, quibus firmitatem et constantiam suam erga orthodoxam fidem et Ecclesiam testabatur, uberrimis laudibus respondet per regios missos Haribertum abbatem et Dodonem comitem, quibus rex plura commiserat secreta referenda, singulisque secretum pariter responsum reddit, sociis additis missis suis Joanne subdiacono et abbate, ac Petro primo defensore.

Domno ^b excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Explere verbis nequeo, et penitus sermonum co-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 23) : « Vicesimam tertiam per Joannem subdiaconum; et abbatem, atque Petrum primum defensorem Paulus papa Pipino misit [defensorem transmisit] uberrimas gratiarum actiones continentem de firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magna perseverantia Pippini in causis apostolicis, cum admonitione ut ita pergat. Pippinum Davidi comparat. » CENN.

^b Summ. 23, Bar. et Cent. GRETS.

^c *Allophylus* vox Græca significans alienigenam. Cang. notat Sulpitium Severum passim et Septuaginta interpretari allophylus pro Philisthæis. Perinde Calmet observat, in Veteri Testamento pro Philistinis accipi. Tit. psalmi LV apud Thomas. (t. II, pag. 401) : *David in tituli inscriptione. Cum tenuerunt eum allophylus in Geth.* CENN.

^d Optima comparatio, aut spectentur Langobardi assiduis Romanam Ecclesiam molestis et invasionibus efficientes, aut Græci fidem ipsam catholicam et traditionem Patrum appetentes. Quod enim fecit

A pia nequaquam complecti valeo, excellentissime et revera præ cunctis regibus Christianissime atque orthodoxe regum, quantum vestris meritis atque piis operationum studiis intima cordis nostri affectio congratulatur, dum profecto vestro certaminis præsidio et laborioso conamine sancta catholica et apostolica universalis mater vestra spiritalis Dei Ecclesia, atque orthodoxa Christianorum fides, ab æmularum impugnationibus ereptæ consistunt; et ex hoc indesinenter ab omni populo Christiano, Redemptori nostro Domino Deo, ob tantum vestrum adhibitum beneficii adminiculum, referuntur laudes. Unde merito, Christianissime filii et spiritalis compater, cum egregio illo ac præcipuo David rege et eximio prophetarum in cælestibus regnis participem te esse omnium fidelium mentes opinantur, quia sicut honorum infulis, ita quoque **201** et operibus eum coequare Christianitas tua, ut ipsa rei operatio demonstrat, dinoscitur. Ille enim, erepta ab allophylis ^e arca Domini, cum hymnis et canticis spiritalibus, ac psalterii modulatione exsultans jocundabatur. Tu quoque fundamentum et caput omnium Christianorum sanctam Romanam redimens Ecclesiam, et universum ei subjacentem populum ^d gaudens atque lætus omnipotenti Domino Deo nostro offerre satagis, tuus tam pii operis perfectionem adhibere benignitas tua anhelat, de quo jam repositam sibi in cælestibus arcibus præmiorum credat consequi remunerationem.

C Proferantes siquidem ad vos præsentem solertissimi viri, Haribertus scilicet abbas et Dodo comes excellentiæ vestræ fidelissimi missi ^e, detulerunt nobis mellifluas et nimis desiderabiles syllabas a vestra præclara Christianitate directas, in quibus sollicitate nos de vestro firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magnæ perseverantiæ constantia, quam in apostolicis perficiendis causis gerere videri, certos reddere studuistis; quod quidem nos firmi et omnino freti in vestro benigno proposito, existimamus sine tenes vos permansuros, atque perfectius operaturos id quod beato Petro apostolorum principi et prædecessori Domino et germano nostro beatissimo Stephano papæ polliciti estis ^f.

D David, arcam Domini eripiens Philistæis, vindicantem illam populo Dei, idem Pippinus præstitit, sanctam sedem, caput et fundamentum catholicæ fidei, catholicamque ipsam fidem adversus Græcos et Langobardos propugnando. Allophylus siquidem seu alienigenas utrosque populos fuisse juxta Pauli sententiam nemo non videt. (Psal. LIX vers. Italæ) qua utitur basilica sancti Petri). Id.

^e Abbas Morbacensis, seu Murbacensis Mabilonio, Murbachiensis Pagio (763, n. 6), *Morbac* in Alsatia, hac tantum vice legatione functus in his litteris invenitur. De Dodone dicam infra ad epist. 45, al. 46, cum Romam est missus a Carolomanno, ni forte alius. Id.

^f Generalis commemoratio Pippinianæ donationis Carisiaci factæ an. 754, quam non integram se accepisse (post civitatum possessionem initam a Folrado) significabat Stephanus II postremis suis litteris ad Pippinum (ep. 41, al. 8) anno 756. Id.

Interea ferebatur et hoc in eisdem vestris apicibus, **A** quia id quod et presentes de parte vestra velle habuistis nos debere cognosci, scriptis nequaquam pro-
 palare maluistis, sed informatis de **202** singulis
 causarum meritis, præfatis vestris missis, quæ nos-
 tris deberent innotescere auribus, et ita, juxta ut a
 vobis præcepta sunt, egerunt, quod quidem nos de
 singulis, quæ nobis affati sunt, liquidius eos informa-
 vimus, qualiter nostram vitam a Deo insitute regali
 vestræ potentia enarrare debeant, sed et presentes
 nostros missos, id est, Joannem subdiaconum et ab-
 batem, atque Petrum primum defensorem, cum eis
 pariter ad vestra regalia direximus vestigia [*Greta.*,
fastigia], quos petimus benigne solite a vobis suscipi,
 et quidquid vobis ex nostra informatione enarrave-
 rint, eis in omnibus credere jubeatis, ut perfecta li-
 beratio atque exaltatio sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei
 orthodoxæ proficiat, et merito repositam vobis in
 cælo consequamini mercedis coronam.

Dens autem omnipotens, qui in excelsis habitat et
 humilia respicit, qui palmo universum mundum con-
 cludit, in cujus manu omnia regnorum jura consi-
 stunt, sua vos protegat gratia, et e cælo vobis tri-
 buat victorias, subjiciens vestro regali culmini omnes
 adversantes nationes, ævisque ac prosperis temporibus
 regni gubernacula faciat possidere, cum excel-
 lentissima filia et nostra spiritali commatre, benignis-
 sima regina, dulcissima vestra conjuge, atque aman-
 tissimis natis Carolo et Carolomanno, excellentissimis
 regibus, et nobilissima atque excellentissima Gisila,
 nostra spiritali filia, et vitam æternam per infinita
 vobis tribuat sæcula possidendam. Incolumem excel-
 lentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVI.

203 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

*De Simeone vel monacho [Lamb., monachis] Remedii
 episc. b.*

(*An. Dom. 763, Cod. Car. XLIII, chron. 35.*)

ARGUMENTUM. — Georgio primicerio cantorum vita

a In procemio epist. attingit utramque causam, ca-
 tholicæ nimirum fidei asserendæ adversus Græcos,
 et Ecclesiæ a Langobardorum molestiis atque inva-
 sionibus vindicandæ: quæ duo litterarum fere om-
 niuin summa sunt. Quæ autem secreto committuntur
 ultro citroque deferenda. Langobardos tantum spe-
 ctare videntur, quorum amicitia, necessaria adversus
 Græcos, servanda quidem erat, sed citra Ecclesiæ
 detrimentum. Ne igitur intercepte forsau litteræ pa-
 tafacerent quæ Pippinus adversus eorum pertinaciam
 meditabatur, secreto agitur per fideles utrinque mis-
 sos. CENN.

b Argum. Panv. (*Cod. Vat. 3*): « In tertia [Ter-
 tia] gratias agit Pippino pro defensione contra insi-
 diatores, et pollicetur se curaturum ut monachi
 Carolomanni psalmodiam discant. » Ib.

c Quanquam incerto anno scripta hæc epistola, ut
 pleræque alie, nulli saltem probabilis tempore ab au-
 ctoribus ascribatur, tamen ad hunc vel sequentem
 annum referenda mihi videtur; namque ab insidiis
 Græcorum liberata Ecclesia dicitur, de quibus in
 superioribus actum fuit, agiturque in sequenti epi-
 stola: cumque parum referat in ejus ætatem inqui-
 rere, hujus anni silentio nimis diuturno modum af-

functo, Simeon secundicerius, qui monachos E-
 migii Rothom. archiep. canendi artem edocebat, ex
 Francia Romam accersitus erat, primicerii officio
 functurus. Pippinus Paulum monet, ægre id tulisse
 fratrem suum: at hic respondet se quod necessario
 fecerat reparaturum, nam monachos Remigii per-
 fecte erudiendos primicerio ipsi traderet.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali com-
 patri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum,
 Paulus papa.

Cum charitatis amor, quem erga vestram a Deo
 illustratam insignem gerimus excellentiam, nostro
 enucleatus vigeat cordi, curæ idcirco nostræ existit,
 excellentissime regum, vestræ gnaviter et præclare
 totis obtemperare nisibus voluntati, præsertim dum
 et amplissimæ vestræ excellentiæ præsidio relevati,
 et, post Deum ab insidiatorum videamur sævitia ere-
 pti **c**; et ideo quoties nobis relationum vestrarum
 apices perferuntur, gratuito acceptantes animo, con-
 festimque, quod eorum textus eloquitur, effectui sa-
 tagimus mancipandum. Unde susceptis in præsentī
 a Deo protectæ excellentiæ vestræ syllabis, nempo
 relectis [*Lamb., relictis*] protinus, cuncta quæ fere-
 bantur in illis libenter adimplevimus; in eis siqui-
 dem comperimus exaratum quod præsentēs Deo ama-
 bilis Remedii **d**, germani vestri, monachos, Simeonis
 scholæ cantorum priori contradere deberemus, ad
 instruendum eos in psalmodiæ modulatione, [*Al.*,
psalmodii modulationem], quam ab eo apprehendere,
 tempore quo illic in vestris regiminibus exstitit, **204**
 nequiverant. Pro quo valde ipsum vestrum asseritis
 germanum tristem effectum in eo quod non ejus per-
 fecte instruxisset monachos.

Et quidem, benignissime rex, satis facimus Chri-
 stianitati tuæ, quæ nisi Georgius, qui eidem scholæ
 præfuit, de hac inigrasset luce, nequaquam eundem
 Simeonem a vestri germani servitio abstrahere
 [*Lamb., abstollere*] niteremur; sed defuncto præfato
 Georgio, et in ejus idem Simeon, ut pote sequens il-
 lius **e**, accedens locum, ideo pro doctrina scholæ
 eum ad nos accersivimus, nam absit a nobis ut

ferre libuit. Ib.

d Vide not. ep. 20, al. 21. Ib.

e Card. Baron. (an. 1057, n. 22) ex cod. Vat. ita
 de cantoribus: « Subdiaconi sunt omnes numero
 viginti et unus, septem regionarii, qui epistolas et
 lectiones cantant in stationibus, septem palatini, qui
 idem munus præstant in ecclesia Lateranensi, septem
 alii qui dicuntur schola cantorum, qui cantant tan-
 tummodo quando summus pontifex celebrare con-
 suevit. » Nota obiter discrimen huic codici cum opus-
 culo illo intercedens, quod tanti fuit Mabillonio
 (*Mus. Ital. tom. II, p. 567*) et ante eum Panvino et
 Raspon., tributurque Joanni quidam diacono. At de
 hoc dicam infra in monito ad epistolas Constantini
 pseudopapæ. Ven. etiam card. Thomasius (*Præf. de
 antiq. lib. Miss., tom. V, p. 1x*) audiendus: « Hujus
 scholæ præcipui cantores septem erant subdiaconi
 (*V. card. Bar. an. 1057*) quorum primus primicerius
 vel prior scholæ, secundus secundicerius dicebatur,
 tum tertius et quartus scholæ, qui et archiparapho-
 nista vocabatur. » Tres eos subdiaconos, qui archi-
 paraphonistam præcedebant, scholæ seu collegii can-
 torum præcipua officia esse docent antiqui ordines
 Romani I et III ap. Mabill. (*Mus. Ital. tom. II, p. 7*

quippiam quod vobis vestrisque fidelibus onerosum existit, peragamus quoquomodo. Potius autem, ut præstatum est, in vestre charitatis dilectione firmi permanentes, libentissime, in quantum virtus suppetit, voluntati vestre obtemperandum decertamus.

Propter quod et præfatos vestri germani monachos, sepe dicto contradimus Simeon, eosque optime collocantes, solerti industria eandem psalmodicæ modulationem instrui præcepimus et crebro in eadem, donec perfecte eruditi efficiantur, pro amplissima vestre excellentiæ atque nobilissima [Lamb., nobilissimi] germani vestri dilectione, ecclesiasticæ doctrinæ cantilenas [L. et G., cantilena] disposuimus efficaci cura permanere, optantes de reliquo excellentiam vestram ævis ac prosperis temporibus in Domino valere, et regni perfrui sceptro, atque triumphales de hostibus, intercedente beato Petro, consequi victorias. In columnam excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVII.

206 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,

In qua continentur gratiarum actiones, et de sanitate ipsius, seu Caroli [Lamb. add. et Carlomanni], et de Marino, presbytero, atque de Ravenna, qualiter contra eandem mala machinantur consilia.

(An. Dom. 764, Cod. Car. xxxii, chron. 36.)

ARGUMENTUM. — Regiis litteris officiosis par responsum: res Ecclesiæ, suimet ac populi sibi commissi salvas esse Dei omnipotentis gratia et ejus opera: calumniatos sibi, qui se dixisse opem defuturam a Francis mentiti erant: vitatorum se semper ejus adversarios, adhæsurum illis amicis: de missis tam regiis quam pontificiis Constantinopolim profectis se nihil novisse propter sevam asperitatem hiemis: restitutum Marinum in pristinum honorem presb. card. gaudet, at se nullum cum eo litterarum commercium habuisse, eumque regio arbitrio omnino committere. Litteras mittit Ravenna acceptas, ubi res parum tranquillæ erant ab æmulis, qui nullum lapidem non movebant ut amissa reciperent. Denique illum obtestatur ut cæptum opus perficiat et Ecclesiam ab insidiis liberet.

et 55) qui postquam officium quartum definiuerunt: « Archiparaphranista, id est quartus scholæ, qui semper nuntiat pontifici de cantoribus, » ista adjungunt: « Ille quartus scholæ perveniens in presbyterium . . . postquam dixerit inclinato capite ad priorem scholæ, vel secundum, sive tertium, Domini, jubete, mox antiphonam ad Introitum incipit prior scholæ. » Hinc patet cur Simeon secundicerius Romanus fuerit vocatus post Georgii primicerii mortem: prior enim seu primicerius in clero ejus collegii factus erat, cujus præcipui honorabilioresque gradus erant post primum secundus et tertius; quin, Paulo id testante, si primus, seu primicerius, aut prior desiceret, secundus jure suo lebat primus ac proinde tertius secundicerii gradum assequeretur, et, ni fallor, quatuor etiam reliquis par fuit progressio. CXXX.

« Carolus Magnus in Capitulari Aquisgran., cap. 80 (Labbe, Concil. tom. VII, p. 986), quod relatum visitur Capitular. lib. 4, cap. 80, instituit hunc in modum: « Monachi, ut cantum Romanum pleniter et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beate memoriæ genitor noster Pippinus rex decertavit ut fieret, quando Gallicanum cantum tulit, ob unanimitatem apostolicæ sedis et sancte Dei Ecclesiæ pacificam concordiam. »

PATROL. XCVIII.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Eximie et a Deo protectæ excellentiæ vestræ, harum deferente portitore, destinatos apices omni plenos dulcedine ac amore, quos cum magno venerationis affectu acceptantes, liquidius cuncta in eis inserta agnovimus: inter hæc quippe, excellentissime fili [L. et Gent., c. bone fili], vestra nobis præcelsa innouit benignitas, qualiter, divina Dei nostri favente misericordia, sani atque sospites et illæsi existentes sitis, simul cum excellentissimis natis vestris, spiritalibus nostris filiis Carolo et Carolomanno, magnis regibus, atque domna Bertrada regina dulcissima spiritali [Græts., d. conjugæ vestra et sp.] comatre nostra, nec non et Gisila nobilissima nostra filia. Quibus agnitis, magnas ac innumerabiles polorum arbitro ac Regi regum Domino Deo nostro retulimus laudes, quoniam, juxta id quod anhelantius optantes desideramus, vestram addiscere meruimus sospitatem; pro quo Dominum Deum nostrum sedulis deprecationibus imploramus, qui nos per multorum curricula annorum de vestra integra sospitate faciat exsultare, quod vestra salus nostra est exsultatio, et vestra prosperitas nostrum procul dubio existit gaudium.

Et hoc in vestris regalibus apicibus continebatur ascriptum, quatenus vobis innotescerent significarem, si circa sanctam Dei Ecclesiam, atque nostram mediocritatem, vel populi nobis commissi [Lamb., populum... commissum] salus aut integritas profligaretur. Nam et de hoc magnas et innumerabiles gratias Deo omnipotentî et vestræ excellentiæ referimus, quia sicut revera, Christianissime et vere Dei cultor, Ecclesiam Dei et populum vestra excellentia visitare non piget, sed hoc non nostris meritis, sed divina proveniente misericordia, agitur, dum omnia prospera circa [Lamb., erga] sanctam Dei Ecclesiam atque nostram mediocritatem, vel nobis commissum

Ducang., V. *Cantus Romanus*, auctoritate Walafridi Strab. (*De Reb. eccl.*, c. 25), recte statuit epocham cantus Romani in Gallias advecti a Steph. II anno 753. At postmodum illam destruit auctoritate hujus epistolæ Paulinæ, aiens Paulum *Remedii rogatu* ante Stephani II adventum in Gallias id præstitisse, quod in epistola continetur, continuo subjungens: *Porro Paulus Stephanum proxime præcessit*. Qua in re vir doctissimus oppido fallitur, ut liquet. Historiam vero omnem Romani cantus in Galliis plene atque erudite persequitur. Eum consule. Ib.

^b Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 10): « In decima [Decim.] purgat se de crimine objecto: quasi dixisset Pippinum non valere auxilium præbere Romanis in angustiâ aliqua constitutis: et de Marino [in angustiâ constitutis, de Marino] facit potestatem, ut staret quid vellet, et petit [velit]. Petit] auxilium pro Ravennatum defensione. » Ib.

^c Summ. 10 Bar. et Gent. GRETS.

^d Plura exempla attuli (ep. 24, al. 51, not.), eruditè interpretationem verbi integram reliquens. Perinde hic facio; tametsi nullum ex allatis ibi exemplis videam ad rem facere, nec multi negotiè esse quid sibi Paulus hic velit, intelligere. CXXX.

populum existunt, pro quo Deum cœli, penitus omnium honorum largitorem, rogabimus, vobis [*Lamb.*, r. qui v.] pro hoc præcipuo ac pio opere sit retributor, ob tantam benignitatem et sollicitudinem, quam circa sanctam Dei catholicam et apostolicam Ecclesiam vel ejus familiarem [*Gret.*, peculiarem] populum habere dinoscimini.

Sed et hoc in ipsis vestris relationum apicibus continebatur, per vestros vobis fuisse nuntiatum legatos, quod a quibusdam malignis et mendacium proferentibus, in istis partibus divulgatum esset quia, si aliqua nobis necessitas eveniret, nullum nobis auxilium præbere volueritis ^a. De quo nefario dicto nequaquam **208** nobis fuit aut est hæsitatio, quia, divina faciente misericordia, magnam in vobis, post Deum, spem et fiduciam habemus, agnoscentes quod, Deo propitio, nullum de quacunque parte erit [*Lamb.*, sit] impedimentum vobis defensionem atque auxilium sanctæ Dei Ecclesiæ vel ejus peculiaris populi impertiendi, juxta id quod beato Petro apostolo, per beatæ memoriæ prædecessorem, dominum et germanum nostrum, ob remedium animæ vestræ et veniam delictorum vestrorum, pollicentes spondidistis, quod in perpetuis temporibus, Domino annuente, firmum ac robustum credimus permanere.

At vero, unde nobis Christianissima vestra d'irexit excellentia, quod si quis e vestris adversariis ^b aut contemptoribus ad nos venerit, nullo modo cum eis nos aut in eorum societate misceri, absit a nobis ut hanc rem faciamus, dum profecto vestri inimici sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri existunt; quapropter testatur veritas, quia ubi vestros amicos agnoverimus, tanquam amicos et fideles sanctæ Dei Ecclesiæ oblectare et amplecti cupimus; et ubi vestros inimicos

A invenerimus, veraciter tanquam inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ et nostros proprios, ita eos respicimus atque persequimur, quia vestri amici sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri existunt, et hi qui inimicitias contra vos machinantur, profecto inimici sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri esse comprobantur.

De missis vero vestris ac nostris, quia ad regiam urbem simul properaverunt, de quibus petiit nos vestra præclara excellentia sibi a nobis significari si quid ex eis addiscere potuimus, cognoscat vestra a Deo protecta eximietas quod in his diebus **209** nihil ab ipsis cognoscere potuimus, dum profecto vobis incoegitum non est, quod per tam sæva hujus ^c hiemalis temporis asperitate, nullus de illis partibus adveniens nobis annuntiavit qualiter circa eos agatur, et ideo ad præsens ignoramus quid vobis de eis veraciter significemus.

At vero de Marino presbytero, scripsit nobis Christianissima excellentia vestra quod demum in pristino esset constitutus honore, secundum qualiter vobis postulantes direximus, nos quidem testem Deum proferimus, quod pro nulla alia re pro eo vobis direximus, nisi propter lacrymas et quotidianas lamentationes, quas ejus genitrix effundere non cessat, quæ et orbata lumine existit, et ideo vobis direximus, ut apud vos cum absolvere debuissetis, quia nihil de eo vobis fuit aut est, sed nec nobis, nisi tantummodo de ejus iniqua malitia, quam contra sanctam Dei Ecclesiam, maligna atque perversa motus audacia, agere præsumpsit. Sed de hoc, sicut per anteriores nostras litteras excellentiæ vestræ direximus, in vestro sit arbitrio vel potestate quid de eodem disponere volueritis. Nulla nobis de eo cura est, nisi, ut prædiximus, qualiter vestra fuerit voluntas, ita de eo disponere debeatis ^d. At vero

^a In Cod. ms. *Lambecius* et *Gentiliotus* recte legunt *valvæsetis*: Aquitanico enim bello detinebatur Pippinus ab anno 760, quod paulo post sequentibus explicatus redditur: « Agnoscentes quod Deo propitio nullum de quacunque parte sit impedimentum vobis defensionem atque auxilium S. D. Ecclesiæ, etc. » *CERN.*

^b Nullus videtur esse dubitandi locus quin Pippinus ita scripserit post Tassilonis defectionem, quam superiori anno auctores consignant, post placitum Nivernense. *Annales Francor.* ad an. 763: « Pippinus rex habuit placitum in Nivernis, et quartum iter ^d faciens in Aquitaniam, ibi Thessilo dux Bajoariorum postposuit sacramenta et omnia quæ promiserat, et per malum ingenium se inde seduxit, omnia benefacta quæ Pippinus rex avunculus ejus ei fecit, postposuit, per ingenia fraudulenta se subtrahendo Bajoariam petiit, et nusquam amplius faciem supra-dicti regis videre voluit. » Eadem Pagius (763, n. 4) refert ex *Annalista Metensi*, alios laudans annales idem confirmantes; sequenti enim epistola eumdem Tassilonem poenitentia ductum ac redire aventem in avunculi gratiam ita regi commendat, ut iteratis precibus fessum se id fecisse significet, nullatenus a regia voluntate recedendo. *Id.*

^c Hiemem validam hoc anno alij *annalistæ* collocant, alij superiori, cum laudatis *Annal. Francor.* causam affert Pagius (an. 763, n. 5) ex Theophane ad an. 25 Constantiini: « Eodem pariter anno, mensis Octob. exordio, frigus ingens et asperissimum

non in hac modo regione, sed et per Orientem, Septentrionem, et Occidentis plagam inculcavit. » De horrenda ista hieme et Paulum agere perspicue ostendunt epistolæ ejus non paucæ numero, in quibus nonnulla inventio est horrendæ illius hiemis; necnon ratio ipsa loquendi, *pro tam sæva hujus hiemalis temporis asperitate*. Præcedenti autem anno missas regio una cum pontificiis Constantinopolim profectos esse pro sacrarum imaginum cultu, plura in superioribus indicia exstant, ubi de orthodoxa fide et Patrum traditione asserenda res est, at nulla usquam affirmatio certa occurrit, præterquam hoc loco, et in sequenti epistola, de qua mox Anastasius tantum frequentes Pauli legationes commemorat, nulla Pippini mentione facta; et Pagius notat multas inter imperatorem et Franciæ regem legationes hoc tempore in annalibus memorari: at pontificiæ illis additæ nullatenus meminit. *Id.*

^d Hinc certo constat, alias de hac re litteras datas esse ad Pippinum ab eodem Paulo: at illæ nequaquam exstant. Epistola siquidem 16, al. 25, anno 757, Pippino morem generis cardinal. tit. sancti Chrysogoni Marini creaverat; sequenti anno perduellem illum esse audiens, episcopus in Francia eligi petiit (ep. 19, al. 59) ne deterior fieret; nunc demum lacrymis se moveri ait matris ejus lumine captæ, adeoque orat, ut eum remittat Romam nulli alij crimini obnoxium, quam perfidiæ in sanctam sedem, arbitrio ejus nihilominus remittens quidquid de eodem Marino statuendum censeat. Quæ

nobis direxit excellentia [*Lamb. add. vestra*], ut A vobis intimare debeamus, si nobis idem Marinus suas direxit litteras, de quo, teste veritate, dicimus: nunquam 210 nobis suas direxit litteras ex eo, quando illic apud vestram excellentiam properatus est. Nam nullo modo vobis vetare [*Lamb., velare*] habuimus, si factum fuisset.

Interea nempe ea quæ a fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostris, id est, de partibus Ravennæ ad nos pervenerunt, aptum prospeximus vestræ excellentiæ intimauda, eo quod annuli sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri, atque vestræ excellentiæ, die noctuque non desinant pertractare, qualiter nos sibi Deo contrario prævalere ac superare possint. Tamen et ea ipsa scripta, quæ exinde suscepimus, infra has nostras litteras excellentiæ vestræ direximus; B quatenus rei meritum addiscentes, agnoscatis quod illi a suo maligno proposito et solita nequitia nequam desistunt: pro quo, Christianissime bone filii et spiritalis compater, enixius elaborare atque decertare jubeas, quatenus bonum opus quod cœpisti per te compleatur, et ut sancta Dei Ecclesia et ejus peculiaris populus perfectam habeat liberationem, et securi ab inimicorum insidiis permaneant.

De reliquo vero petimus divinam Dei nostri misericordiam, ut vos per multorum amorum curricula in solio regni vestri conservare dignetur, una cum excellentissimis vestris natis, nostrisque spiritalibus filiis, Carolo et Carolomanno, regibus Francorum et patriciis Romanorum, nec non domna Bertrada excellentissima regina spiritali nostra commatre, C vestra conjuge, simulque et Gisila nobilissima puella, nostra spiritali filia, ad exaltationem et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ, simulque et ejus peculiaris populi, optantes diu vestræ prosperitatis gaudia addiscere, atque immensam pro vobis divinam implorare clementiam. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXVIII.

211 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, PER FLAVINUM CAPELLANUM, ET JOANNEM SUBDIACONUM ET ABBATEM, ATQUE PAMPHILO DEFENSOREM REGIONARIUM SANCTÆ ECCLESIE DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones de ipsa missis,

quidem tria capita in anterioribus litteris se attigisse testatur: at ejusmodi litteræ non exstant, ut dixi, in isto Codice. CERN.

• Aiebam superiorem ad epistolam (not. 2) et hic de Græcorum insidiis verba fieri: at quibusnam esse pararentur insidiæ tum haud dixi. Sanctæ scilicet sedi et ejus peculiari populo, seu Romanis parabantur: idcirco Exarchatus et Pentapolis in potestatem redigere summis viribus nitentur Græci: inde enim aut fœdere, aut amicitia cum Spoletanis imita, ut olim Eutychius exarchus, aggredi Romam poterant. Alias Langobardorum opera indigebant, in quorum potestate erat non modo Italiæ regnum, sed Beneventanus etiam ducatus latissime patens: cumque hos Francorum regi addictos non ignorarent, haud tam tentare illorum animos ausi erant: quod postmodum fecerunt, ut mox patebit. Id.

• Argum. Panv. (*Cod. Vat. 22*): « Vicesimam secundam epistolam Pipino scripsit, in qua gratias

qualiter, una cum missis imperialibus honorifice suscepti sunt, et cætera b.

(*An. Dom. 764, Cod. Car. xx, chron. 37.*)

ARGUMENTUM. — Multis capitibus regiæ epistolæ a suis missis Joanne subdiacono ac Pamphilo defensore cum Flavino misso regio redeuntibus allatæ respondet. Primo, imperiales missos coram pontificiis auditos, quibuscum de catholica fide et traditione disputarunt, quam rem missi etiam retulerant tanti esse, ut factum a Deo uno compensari possit. Deinde, ad imperiales litteras, et Pippini responsum (utraque enim exempla adnexa fuerant) progrediens, hoc summopere laudat; illas sublestæ fidei damnat. Tertio, Synesium alterum ex missis imperialibus detentum, Anthimo cum regis missis redire Constantinopolim jussu, probat. Quarto, nullis blanditiis aut mundi thesauris eum removeri posse a promissis divo Petro et Stephano factis, longo experimento jam se novisse affirmat. Quinto, se ait mittere suum signum ab eo petiitum per Flavinum regium missum. Sexto, se transacto mense Maio ad eum legasse suos missos Philippum presbyterum et Ursum pro Tassilone ejus sororis filio, qui in gratiam avunculi redire avehat; sed suspicioso a Desiderio prohibitis Ticino in Franciam discedere. Denique, ubi plenas esse litteras imperiales (Græcis serere conantibus diffidentiam de regis et pontificis missis) monstrat Christophori primicerii viri integerrimi exemplo, quæ proditiōnis insimulabatur.

Domno c excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Cum regalis potentie culmen plus fidei virtute quam bellatorum armis videatur presidio et fortitudine circumtegi, quid mirum, excellentissime et vere C orthodoxe regum, si studiorum 212 vestrorum couatus, ad protegendum [*Lamb., Gent., profligandum*] Dei institutionem ac fidei Christianorum censuram, impensius imminere non desistat, et ob hoc et cælestis vobis victoria datur, et prospera a redemptore nostro, credite, præcellentiæ vestræ fore largitura. Remeantibus siquidem ad nos missis nostris, quos ad vestram præclaram excellentiam directos habuimus, Joanne videlicet subdiacono et abbate, atque d Pamphilo defensore regionario spiritalis matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ, una cum vestro misso Flagitio cappellano, attulerunt nobis honorabiles et nimis desiderabiles [*Lamb., desiderabiles*] Christianitatis tuæ litteras, quas cum nimio jucunditatis gaudio suscipientes ac relegentes, protinus

D agit [gr. eidem agit] Pipino, quod missi sui, scilicet Johannes [legati sui Joh.] subdiaconus, abbas Pamphilus defensor regionarius [Pamph. abbas N. defensor reg.] sanctæ Romanæ Ecclesiæ cum imperialibus missis [legatis] a Pipino honorifice suscepti sint [essent]. Agit Pipino gratias, quod omnia indicavit [sibi omnia indicaverit] quæ cum imperatore Constantinopolitano acta fuerant: valde Pipinum laudat etc. [valde eum laudat et commendat]. • CERN.

• Summ. 22 Bar. et Cent. GREYS.

• Nisi Pamphilum defensorem reperissem in litteris Stephani III (ep. 49, al. 45), suspicatus essem num hi pontificii missi iidem essent quos superiori anno Paulus Pippino legaverat. Prefecto Joanne subdiacono et abbas idem ipse est; de ejus collega divinare non ausim quid evenerit in Francia, ita ut Joanni socius alter daretur. Quod cerio constat. Petrus primicerius defensorum nunquam amplius memoratur in isto Codice. CERN.

earum assertio, tanquam suavitatis flagrantia nos afficiens ac salutaris providentiæ fomento medens lætos effecit.

Porro, Christianissime rex, amantissime filii et spiritalis compater, innotuit benignitas vestra, qualiter nostri ac imperatoris missi a vobis suscepti sunt, et quemadmodum illis de singulis quæ præclaro culmini vestro affati sunt, respondere studuistis, eos, pro amore fautoris vestri beati Petri, nequaquam suscipi aut illis responderi acquiescentes absque nostrorum missorum præsentia; sed et ipsi nostri legati ea ipsa nobis retulerunt. Unde licet nos ob tantam cordis vestri sinceram affluentiam, quam erga spiritalem matrem vestram Dei Ecclesiam et nostram fragilitatem habere videmiui, digna rependere non valemus, est tamen protector vester Dominus Deus noster, qui vos regnare jussit, et sanctam suam Ecclesiam ad defendendum vobis commisit, qui dignam præmiorum in præsentia ac futura vita, præcellentiæ vestræ rependere potest remunerationem.

213 Itaque et litteras quas vobis, simulationis ac illusionis causa, ipsi imperiales missi attulerunt, nobisque a vobis directas suscipientes, earum agnovimus seriem, et omnino in hoc benignitatis vestræ pia consideratio, exultationis lætitiâ nobis intulit, quia vere constat non pro humano favore, sed pro Dei timore, ita vos peregrisse, sed et ea quæ præfati nostri missi cum imperialibus missis de observatione fidei orthodoxæ et pia patrum traditione, in vestri præsentia disputantes altercati sunt, nobis liquidius per eadem vestra scripta innotuistis, simulque et exemplar litterarum, quas præfato imperatori direxistis, responsionis quippe modum et solutionem petitionum, de his quæ ab eo vobis intimata sunt, nobis dirigere a Deo illustrata excellentia vestra annuit: verum etiam et quemadmodum eisdem imperialibus missis responsum reddidistis, et unum ex eis Anthi [*Greis.*, Anthymum] nempe spatarium cum vestris missis regiam direxistis urbem, et alium, videlicet Synesium eunuchum, apud vos detinuitis, simili modo nobis minutius intimastis; agnitisque omnibus a vobis pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ defensione peractis^b, lætati sumus gaudio magno, et ita nobis placabilia existunt, sicut certe, non hoc humano consilio, sed Dei providentiæ intuitu vos talia egisse ac respondisse am-

^a Videlicet Anthymus spatarius et Synesius eunuchus, quos infra nominat. De hac epistola recte Pagius (a. 764, n. 4.) quæ ceteroqui satis perspicua est. CENN.

^b Quam serio ageret rex Francorum, ut catholica fides et sacrarum imaginum cultus adversus Græcos assererentur, patet etiam ex actis Conventus Attiniacensis seq. anno celebrati. Quanquam enim eadem interierint, tamen e schedis Luce Holstenii Labbeo transmissis a R. P. Possino exstat eorum summa (Labbe, *Conc.* tom. VI, p. 1702) quæ huc pertinent;

^c Nomina episcoporum, seu abbatum, qui apud villam publicam Attiniacum pro causa religionis ac salute animarum congregati synodali conventu, etc.)

A biguum non est. Vere enim, domine rex, filii Christianissime et spiritalis compater, spiritus Dei intus cordis tui illustrat piam considerationem, et qui Spiritus sancti gratia redundat, non aliis nisi quæ spiritalia sunt exuberat, quoniam cor potentiæ vestræ in manu Dei consistens, in suo procul dubio illud inclinat beneplacito.

Direxistis siquidem nobis per eadem vestra scripta significantes, quod nulla suasionum blandimenta vel promissionum copia vos **214** possit avellere ab amore et fidei promissione, quam beato Petro, principi apostolorum, et ejus vicario, prædecessori et germano nostro sanctæ recordationis domno Stephano papæ, polliciti estis, sed in ea ipsa vos charitate et sponsonis fide sine tenus fore permansuros; et quidem nos, præcellentissime regum, experimento comperimus et operibus comprobavimus, vos firma atque robustissima constantia, in ea ipsa sponsonis [*Ms.*, vos] in finem permanere, et in vobis confidimus, quod si universi mundi thesaurorum copia in conspectu vestro offeratur ac tribuatur, nullo modo in aliam partem vestram firmam et a Deo impulsam mentem declinare inflectereque valebit: quoniam vos omnipotentes Dominus, præ cunctis regibus sæculi, elegit et in vobis complacuit, ut vestro certamine sancta universalis Dei Romana Ecclesia, et caput omnium Ecclesiarum, ac firmamentum fidei Christianæ ab impugnantium insidiis liberata extitisset, et illud quod a constitutione sæculi Dominus per vos perfici decrevit, ecce mirabiliter operatum C est.

Unde magnam post Deum in vestro regali culmine spei fiduciam habemus, quod perfectius ipsa sancta Dei Ecclesia, atque hæc miserrima et afflictata provinciola a perfidia inimicorum liberetur, quia antiquus humani generis hostis non desinit inimicorum corda pulsare, ut suas jaculentur solite insidias; sed, bone orthodoxe rex, tuo solito certaminis præsidio, eorum cum Dei virtute stude confringere a-litiam, ut sancta Dei Ecclesia et populus ejus peculiaris perfectius ab inimicorum sævitia liberetur, et merito suffragiis apostolorum circumsepti, mercedis vobis in cælo repositam coronam consequi mereamini. Direximus itaque excellentiæ vestræ, juxta ut intinastis, signum nostrum per præsentem missum vestrum. D

215 Interea et hoc innotescimus Christianitati

Mabillon. (*Annal.* lib. xxv, n. 4) post relatam eandem summam, agit (num. 6) de sanctorum Gorgonii, Naboris, et Nazarii reliquiis Roma in Franciam allatis: quæ pariter colliguntur ad sanctorum venerationem Francorum regis opera vindicatam. Ib.

^c Muratorius, qui semper et ubique Romam a Græcis minime petitam autumat, quod juris eorum esset, perfunctorie has epistolas perlegisse videtur. Quid enim aliud erat *provinciola* ista, nisi Roma et ejus ducatus? luculenter definitur infra per sanctam Dei Ecclesiam ejusque populum peculiarem. At Græcis, ut superiori epistola (inter not.) aiebam, patere aditus Romam non poterat, nisi prius Exarchatum in potestatem religerent. Ib.

vestræ, quod jam sæpius nos petisse dignoscitur A Tassilo Bavariorum dux, ut nostros missos ad vestram præclaram excellentiam dirigi annuissemus, ut ea inter vos provenirent quæ pacis sunt. Unde nos data occasione libentissime nostros missos, id est, Philippum dilectum filium nostrum presbyterum, atque Ursum nostrum etiam fidelem, ad vestri præsentiam visi sumus direxisse, transacto Maio mense ^a, eo videlicet modo, ut qualiter vestra fuisset voluntas, ita peragere debuisset; et properantibus ipsis nostris missis usque Ticinum, adversa suspicione arreptus Desiderius Langobardorum rex, minime eos permisit ad vestram a Deo conservatam excellentiam pertransire, tamen et easdem litteras, quas vobis dirigebamus, infra hæc nostra scripta Christianitati vestræ transmisimus. Itaque et hoc a Deo protectæ Christianitati vestræ aptum duximus intimandum: quod relectis imperialibus litteris, vobisque defertis [delatis] per præfatos Antispatarium [Lamb., Antinum spatarium] et Synesium eunuchum, quas nobis ob earum seriem intuendam, pro amore beati Petri fautoris vestri, dirigere dignati estis ^b, reperimus in eis annexum, quod vestri ac nostri homines, qui ipsas imperiales syllabas, quæ vobis nobisque directæ sunt vel diriguntur, interpretantur non juxta ut ibidem exaratum est, sed aliud pro alio false interpretari audent; et missi, qui inter partes properant, non sicut illis injungitur, sed acceptilationis præmio corrupti, alia pro aliis deferunt, et in hoc perpendat vestra excellentia, quanta est inimicorum malitia: dum contra animas eorum, non quæ veritatis sunt, **216** C sed per hanc occasionis versutiam iniqua proferunt mendacia in id, quod nec suis nec vestris ac nostris credant missis. Dum et vos satisfacti estis de vestris hominibus, simili modo et nos de nostris, quod nullo modo hoc agere penitus præsumant.

Satisfaciat omnipotens Deus, qui cordi ac renum scrutator est, mellifluum cor excellentiæ vestræ, quod nequaquam nostrum quispiam, ut ipsi asserunt, talia agere perpetravit, sed in hoc vehementer idem imperator irascitur, et occasionis versutias adhibet, pro eo quod nequaquam siluimus ei prædicandum ob constitutionem sanctarum imaginum et fidei orthodoxæ integritatem. Nam illud in ipsis suis apicibus asserunt, quod dilectus filius noster Christophorus

^a Ut superior, ineunte anno, dum maxime sæviebat horrida hiems, data fuit; ita hæc epistola admodum protracto eodem anno conscripta fuisse videtur: de missis enim Paulus loquitur, quos præterito mense Maio direxerat Tassilonis causa, qui a Desiderio erant prohibiti Ticino proficisci. Quippe filium suum, ut ait Pagius (an. 764, n. 4) aut in matrimonium collocaverat, aut brevi collocaturum se sperabat eidem Tassiloni. GENN.

^b Litteras pro Tassilone datas periisse, licet semel et iterum missas, parum interest. Quæ autem venerant Constantinopoli, magnique momenti sunt ad Græcorum versutias tenendas, per summa capita hic a pontifice relatas habemus. Ib.

^c Pontificem præ aliis regi suspectum reddere molitus erat imperator, litteris ad se scriptis abutens pro sacrarum imaginum cultu restituendo, ut in Vita

primicerius et consiliarius, sine nostra auctoritate nobis quasi ignorantibus, suggestiones illas, quas sæpius ei direximus, fecisset, et alias pro aliis ejus ac vestris missis relegisset, et in hoc testem et iudicem proferimus Deum quod ita nequaquam est. Nihil enim ipse noster consiliarius extra nostram voluntatem aliquando egit vel agere præsumpsit, quoniam nostri prædecessoris ac germani, domini Stephani papæ, simul et noster sincerus atque probatissimus fidelis exstitit, et in omnibus existit, et satisfacti sumus de ejus immaculata fide et firma cordis constantia, et ob hoc credimus, illud quod nobis false profertur non improprium, sed bravii corona nobis a Deo computatur, et idcirco utrisque nobis Dominus adiutor est, et non timebimus quid nobis faciat B homo. Habebimus enim, post Deum, et clypeum protectionis et arma virtutis, vestram a Deo illustratam præclaram excellentiam. At vero Christianitas vestra suos jubeat inquirere missos, et in omnibus vos satisfaciatis; quoniam mendacium contra nos idem adseruit imperator, eo quod eam direximus suggestionem, eis relegentes pariter cum ipsis, quæ direximus et confirmavimus, et ejus exemplar a nobis vobis directum apud vos haberi videmini ^c.

217 His præmissis, flexis poplitibus, una cum universa plebe Dei, polorum cælorum opificem Dominum Deum verum ^d exoramus, ut vobis præsentis vitæ longevitatem cum magna de hostibus victoria concedat, et æterna gaudia tam excellentiæ vestræ quamque Christianissimæ reginæ, filix et spiritali nostræ commatri, amantissimæ vestræ conjugii, atque dulcissimis natis excellentissimis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, largiri dignetur. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XXXIX.

218 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur, quod sex patricii cum trecentis navibus, et stolo de Sicilia in partibus Romæ, vel Franciæ properant, et de justitiis sanctæ Dei Ecclesiæ, quas Desiderius coram missis suis facere promissit, quia nihil exinde, sicut pollicitus fuit, adimplevit ^e.

(An. Dom. 764, Cod. Car. xxiv, chron. 38.)

ARGUMENTUM. — Adnectit suis litteris alias, queis

D Pauli ap. Anast. Ib.

^d Opportune admonet Gentilolus cælorum esse positum a Tenuagelio, nam in Cod. ms. *tellorum* sive *tellurum*, ut legit Lambecius, invenitur: quod est creatorem cæli et terræ: at crasso illi ævo melius sapiebant *poli*, qui frequenter occurrunt. Ib.

^e Argum. PANV. (Cod. Vat. 17): « In decima septima epistola ad Pipinum [Decima septima Pipino] indicat sex patricios cum 300 navibus [Poli] Romanam venturos, et postea in Franciam ad Pipinum. Postea queritur [Pipinum profecturos, queritur] Desiderium justitias sanctæ Dei Ecclesiæ, quas coram missis [legatis] Pipini facere promiserat, non sicut pollicitus fuerat adimplevisse, sed insuper [promiserat, quemadmodum pollicitus fuerat, non adimplevisse, quinimodo] Romanos injuriis plurimis affecisse, » Ib.

nuntiabatur sex patricios, cum trecentis navigiis et classe Sicula Romam versus, inde in Franciam profecturos. Præterea illum admonet convenisse inter se et Desiderium coram regis missis de rebus invicem restituendis; sed versutum regem rem ceptam procrastinare, ac mala interim et deprædationes in Romanorum finibus fieri, quæ etiam comminatorias sibi misisse, quas item adnectit. Consuetam ejus protectionem exposcit. Coniberto ejus vasso multa enarranda committit. Orat ut duos missos leget, qui solatio sint Romanis, alterum Ticinum, qui roge auditore in Franciam redeat.

Domno ^a excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino Francorum regi et patricio Romanorum, Paulus papa ^b

A Deo in-tituta præcellentia vestra his nostris apostolicis syllabis, bone potentissime rex, filii excellentissime et spiritalis compater, sicut nostro, post Deum, liberatori ea, quæ ad agnitionem nostram de diversis adveniunt partibus summopere innotescere studemus. Agnoscat siquidem eximietas vestra, **219** iutimasse nobis quosdam sincerissimos fideles, spiritalis matris vestrae, sanctæ nostræ Ecclesiae: quod sex patricii, deferentes secum trecenta navigia, simulque et Siciliensem stolum [classem], in hanc Romanorum urbem absoluti a regia urbe [Constantinopoli], ad nos properant. Quid ii velint agere, aut pro qua diriguntur causa, rei veritatem ignoramus; hoc tantum nobis nuntiatum est, quod ad nos prægredi, et ad vestram summe laudabilem præcellentiam in Franciam ingredi sunt dispositi, easdemque nobis destinatas litteras, infra hæc nostra scripta, vestrae excellentiæ direximus intuendas ^c.

Itaque et hoc conservandæ eximietati vestrae innotescimus, quod quemadmodum in præsentia missuum [Lamb., missorum] vestrorum constitit cum Desiderio Langobardorum rege, ut nostras Romanorum justitias ex omnibus Langobardorum civitatibus plenius primitus acciperemus [Teng., recipere], et ita postmodum ad vicem ex omnibus nostris civitatibus integras Langobardis faceremus justitias, freti in hujusmodi ejus pollicitatione, quam in præsentia prædictorum missuum vestrorum exhibuit, nostros missos direximus ad easdem recipiendas faciendasque justitias. Ipse vero varias adhibens occasionum versutias, nequaquam nobis primitus, ut constitit, plenarias de omnibus suis civitatibus facere voluit quas exquirimus justitias, et ita demum suas

^a Summ. 17, ap. Bar. et Cent. Græts.

^b Hanc epistolam Cointius et Pagius ad an. referunt 765, quam chronologiam minime amplector; et hujus veluti consecrariam decimam septimam Codicis collocant sequenti anno, quod minime probari potest; nil enim simile utrique est, præter justitias divi Petri et missos, qui et ad alias referri possunt. Muratorio etiam visa est hæc illam sequi: idcirco ann. 758 et 759 datas putat, quæ chronologia pugnat cum historia. Mihi quidem secus videtur: ideoque, ep. 29, al. 17, retuli ad an. 761. Petri primicerii defensorum latoris rationem habens: istam vero ab anno, quo Cointius et Pagius eam consignant, removeo: ita siquidem faciendum suadet epistola sequens, ut mox ostendam. CXXX.

^c Tantis patriciorum numerus, tantaque classis,

in integro ex omnibus nostris civitatibus recipere, sed singillatim tantummodo de una civitate facere et de alia recipere maluit, volens per hoc dilationem inferre, ne pars nostra [Lamb., Gent., vestra] Romanorum propriam consequatur justitiam; et ecce nostri missi nihil impetrantes ad nos sine effectu reversi sunt ^d, et plures deprædationes [Gent., deprecationes] ex tunc, atque multa et inaudita **220** mala in nostris immittit finibus. Unde ecce suas confestim direxit litteras, per quas, confidens in sua ferocitate, Deum, præ oculis non habens, nec beatum principem apostolorum Petrum metuens, comminationes nobis direxit, et inania detractionum verba pertulit [Lamb., Gent., protulit], quas et de præsentia infra hanc nostram exarationis seriem vestro præfulgido et a Deo instituto culmini direximus, ut earum præcelsa eximietas vestra agnoscens textum, consideret quanta sit ejus malitia et elationis cordis superbia, in id, quod contra beatum Petrum et vestram regalem potentiam se erigens, malitias nobis committatur inferre ^e.

Sed nos spem nostram, post Deum, sicut inexpugnabilem murum, firmissimam, in vestram a Deo corroboratam excellentiam habemus, pro quo flexo poplite te petimus, et per nos etiam beatus Petrus, apostolorum princeps, vestram aggreditur eximiam præcellentiam, quatenus inspiratus ab omnipotente Deo, qui vos sanctæ suæ Ecclesiae defensorem ac liberatorem constituit, salutem nostram amplissime procurare, et contra omnium nostrorum inimicorum ferocitatem et arrogantiam solitius auxiliator et protector noster existere jubeas, Christianissime et spiritalis compater, quatenus lucratissimum præmium a redemptore nostro Domino Deo, Intercedente beato Petro apostolorum principe, consequi mereamini, et sicut terrenum, et ita cæleste regnum cum sanctis et electis Dei per infinita sæcula consequi mereamini

De omnibus vero subtili enarratione, præsentia Coniberto, vestro fidelissimo vasso injunximus cuncta liquidius vestrae regali potentia suggerere, sed et hoc obnixè postulamus benignam excellentiam vestram, ut missos vestros aptos, quales vobis placuerint, ad nos dirigere debeatis, qui in nostro inveniantur esse auxilio, unus tamen ex eis usque Ticinum properare debeat, ut dum cum Desiderio rege locutus fuerit, quidquid eis in responsis **221** reddiderit,

quæ Romanos et Francos aggressura nuntiatur, falsa trepidatione pontificem implet: nusquam enim legitur aut Constantinopoli profectam esse, aut in Italiam appulisse. Excogitata hæc forsitan erunt ad incutiendum terrorem Romanis, quos defecisse, conquirere haud poterant Græci. Id.

^d Totum hoc factum desiperent, qui aut epistolis hucusque relatis, aut mox referendis aptare vellent. In nulla siquidem ex Pauli epistolis simile quid reperitur. Transactio enim hujusmodi aut secreto, ut alia multa, missis credita erat; aut e re nata conducta fuerat. Id.

^e Damna illata ecclesiastico ditiori, et comminatoria litteræ præsagunt hostilia illa quæ mox sequuntur, et a Pagio recte collocantur (an. 765, n. 4) enarrata scilicet sequenti epistola. Id.

vestræ excellentiæ renuntiet, reliqui vero dno cum vestro disposito et ordinatione, apud nos conjungere festinent, ut in nostro, ut dictum est, consistant auxilio. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat

XI.

ITEM EPISTOLA PAULI,

SANCTÆ RECORDATIONIS ROMANI ANTIPTITIS,
PER ANDREAM ET GUNDRICUM MISSA,

In qua continentur gratiarum actiones et postulationes, volendo adiutorium obtinere contra Langobardos^b.

(An. Dom. 765, Cod. Car. xiv, chron. 39.)

ARGUMENTUM. — Respondet litteris, quas Andreas et Gundericus missi regii attulerant. Laudata ejus constantia pro catholica fide et ecclesia vindicandis, nullam fidem habendam ait Desiderio invasiones novas neganti; nam præterito anno monitus de damnis illatis Senogalliensis civitatis finibus et in Campania, conminatorias sibi momenti iniserat, quas ipse adnexerat suis litteris. Propterea et regios missos se petiisse, qui advenientes mendacem esse Desiderium deprehenderant. Se accepisse mensam altaris ab eo jam pridem dono datam sancto Petro et Stephano, ac delatam a regis missis in sacram confessionem se consecrasse, sacrum in ea fecisse, nullo tempore inde amovendam sinxisse, Georgium et Petrum in Francia detinendi facultatem permittit. Missos multa coram enarrasse, quibus ipse singillatim reposuerat, quæ coram referrent.

Domno excellentissimo -filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa, cum maximo honorificentiae conatu, et dilectionis affectu.

Quas præclara excellentia vestra misit litteras, afferentibus Andrea 222 et Gundericum solertissimis viris, Christianitatis vestræ missis, acceptantes suscepimus litteras, quibus solita gratulatione [Lamb. add. et] lætitia relegentes, et mente et corde oppidum sumus lætati, dum per eas optata nobis desideria, affectio et lætitia, multum de vestra prosperitate nobis compertum est, Deo omnipotenti immensas referentes grates, qui nos, juxta ut crebro optamus, de vestra immensa sospitate lætos reddere annuit; nihil enim nobis dulcius, nihil suavius in hac vita existit, quam vestræ incolumitatis gaudia assidue prosperis relationibus addiscere, dum nimirum prosperitatis vestræ lætitia, sanctæ Dei Ecclesiæ exultatio [exaltatio], et omnium orthodoxorum existit uberima defensio, et eis denique a vobis directis syllabis, nos certos, et in omnibus reddidistis vos paratos adesse in adiutorium et defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ, in quibus necessitas ingruerit, atque in ea

^a Hinc liquet epistolam 17 Cod. Car. perperam existimari hujus consecrariam. Causarum quippe similitudo major est cum sequentibus litteris, quam cum prædicta illa epistola, in qua de pecuniis invicem redditus, ac de patrimoniis finibusque civitatum restituendis agitur: dum contra hic de hostilitatibus, minacibusque regis litteris sermo est: illic de missis opem a Desiderio impetraturis adversus Græcos; hic de missis qui auxilio sint Romanis contra Desiderium agitur cum Pippino. CENN.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 27): « Vicesimam septimam per Andream et Gundricum Pipini missos

vos fide et dilectione firmiter esse permansuros cum beato Petro apostolorum principe, atque beatissimæ recordationis domno et germano meo Stephano sanctissimo papa; solliciti estis omnia adimpleri et inviolabiliter conservari affirmantes, quæ eidem Del apostolo polliciti et ob veniam delictorum vestrorum confessi estis; quod quidem nos, dum cor excellentiæ vestræ in manu Dei est, et divina benedictione sanctæ unctionis gratia, per apostolum ejus et regni celorum clavigerum beatum Petrum in regem, excellentissime atque præcellentissime rex, esse dignoscitur unctus, magna nobis id est confidendi spes, quod in ea ipsa charitate et dilectione, atque promissione quam cœlestis regni janitori spondere studuistis, vos firmiter esse permansuram, dum et procul dubio, et per litteras et vestros sedulo destinatos missos nobis confidendi materia conferetis.

Unde et nos firmiter in vestra charitate et dilectione cunctis diebus vite nostræ erimus permansuri, et nullus nos poterit per 223 quamlibet temporum interruptionem a vestro amore et charitate, atque dilectione, quem [quæ in] medio nostrum annexa est, separare; pro quo obnixis deprecationibus quæso et coram terribili futuro judicio excellentiam vestram conjurans deprecor, ut juxta quod ex vestro mellifluo ore prolata et beato Petro promissa sunt, firma constantia permanere jubeatis, respuentes inimicorum sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ impugnationum impias suasiones et inanes promissiones, et Deo magis et beato Petro semper placere procurate, qui vobis præsentis regni gubernacula triuit: quatenus et temporalis regni potestatis, vel culmen largiri dignatus es, cœlestia quoque vobis regna perenniter tribuat possidenda, et immensas de hostilus apostolorum principis suffragiis largiri dignetur victorias.

De eo vero, quod innotuit excellentia vestra, vobis Aderio [Lamb. a Desiderio] Langobardorum rege esse insinuatam, nullam malitiam vel invasionem a Langobardis in nostris partibus fuisse illatas, omnino credat nobis benivola excellentia vestra, non veridice in hoc vobis direxistis; etenim, benignissime filii et spiritalis noster compater, Christianissime rex, dum tantæ ab eisdem Langobardis devastationes in nostris finibus ac civitatibus facte fuissent, et a nobis ex hoc admonitus fuisset, comminationis suæ ad nos direxit litteras, quas necessitate coacti, infra nostras apostolicas litteras hoc præterito anno vestræ excellentiæ direximus intuendas^d hostiliter

misit [Vic. sept. epistolam per Andr. et Gundr. Pipini legatos transmisit] in qua gratiarum actiones continentur cum petitione et adjuratione de auxilio contra Langobardos mittendo. ^c lb.

^e Ex his missis nullo illustribus titulo, ac semel legatione functis, Andreas rei nescio quid habebat, cujus causa a rege commendabatur pontifici, qui ex utroque voto eam perfecti, ut infra testatur. lb.

^d Putat Pagius (an. 765, n. 4) Desiderium dedisse litteras ad Pippinum antequam superiores pervenirent ad ejus manus; nec fallitur: hinc enim patet exeunte anno 764 (quod idem Pagius non animadvertisse vi-

quippe in civitate nostra Synogaliensi per gentes, A ferro et igne, quæ extra eandem civitatem consistebant, devastaverunt xx, plurimam exinde auferentes prædam, aliquantos ibidem interfecerunt homines. Similiter et in partes Campaniæ, id est, castro nostro, quod vocatur Valentis^a, hostiliter intruentes, talia, 224 sicut paganæ gentes, egerunt, de quibus usque hactenus nequaquam justitiam ab eis recipere valuimus. Et ideo excellentiæ vestræ direximus, ut vestrum annuissetis dirigere missum^b, quatenus ejus præsentia inter partes justitiæ pervenissent, ut non ex hoc aliqua a nostra vel Langobardorum parte ad easdem perveniendum justitiæ dilatio perveniret.

Unde pro vestræ amplissima satisfactione ad probationem fecimus, in præsentia prædictorum vestrorum fidelium missorum, cum jam dictis Langobardorum regis missis, et satisfacti sunt vestri missi de tantis iniquitatibus, et cognoverunt vestram [Lamb. nostram] veritatem, et eorum mendaciam; et ob hoc non possumus tantas ab eis nobis illatas malitias tacere, sed necesse nobis vestro regali culmini, utpote post Deum hujus provinciæ liberatori, cuncta innotescere, quo per vos omnis istius provinciæ a vobis redemptæ populus, ad suam pertingere valeat justitiam.

Interea, præcellentissime ac benignissime rex, Christianissime fili et spiritalis compater, suscepimus et mensam illam, quam olim sanctæ recordationis domino et germano nostro beatissimo Stephano papæ, et per eum beato Petro apostolo obtulistis; quam et cum hymnis et canticis spiritalibus Litaniam laudes solemniter Deo referentes, infra aulam ipsius principis apostolorum introduximus, quamque vestri missi in sacram confessionem super corpus scilicet ejusdem cælorum regni janitoris ex vestri persona obtulerunt; quam et chrismate unctionis sanctificantes, et sacram oblationem super eam imponentes, sacrificium laudis Deo omnipotenti, paternam animæ vestræ remunerationem [Lamb., pro æterna... remuneratione], et regni 225 vestri stabilitate offeruimus, decernentes apostolica censura sub anathematis interpositione nulli unquam licere, eam ab Ecclesia beati Petri alienare, et ecce memoriale vestrum in eadem

detur, dum utramque epistolam eodem anno datam censet) conscripserit priores illas, dum missi regii viæ se dederant, ac sub sequentis anni principium iisdem has dedisse, quæ priora confirmant Desiderii facta, novaque alia enucleatius narrant. CENN.

^a Castri Valentis in Campania, et Foriboni in Sabina (ep. 71, al. 56) nullam apud geographos mentionem invenio, loca igitur medio ævo certa, sed nulli explorata eruditius relinquo integra. Illud monco, quod Senogalliam civitatem Paulus appellat nostram, itemque nostrum vocat castrum Valentis. Huc vero illos velim advertere animum, qui tribuunt Francorum regibus donationem urbis et ejus ducatus; pariterque illos, qui ab iisdem regibus cæpisse aiunt sanctæ sedis ditionem. Hanc siquidem amplificatam a Pippino Exarchatu et Pentapoli ante annos decem eidem additis nullum dubium. At Romam cum Romano ducatu ab annis minimum 35, Græcam dominationem exutam nullo donationis titulo sancta sedes possidebat. Vide Discurs. præv. lb.

^b Notandum, quod superiori epistola duos missos ut, usam vero Ticinum dirigere expetierat: hic

apostolica aula fulgens permanet in æternum^c, cujus remunerationem vos credito a justo retributore Domino Deo et beato apostolorum principe Petro in cælestibus regnis adepturum.

De Regio^d itaque et Petro quod innotuistis omnino agnovimus, sed hoc in vestræ voluntatis arbitrio relaxamus, ut qualiter vobis placuerit, ita ex eis agatis, sive illis [Lamb., illic] apud vos eos detinendo, sive etiam ad nos absolvendo, quoniam omnino [Lamb. Gent. omnia], quæ vobis placita sunt, et nobis omnino congrua et prospera esse videntur. Præfati denique missi vestri, omnia quæ a vobis injuncta extiterunt, liquidius nobis retulerunt, de quibus ad singula responsum reddimus, eosque de cunctis informatos ad vos enarrandum absolvimus, B perficientes et causam prædicti Andreæ, ut ejus fuit voluntas et vestra exstitit præceptio.

Omnipotens autem Dominus, qui dives est in misericordiis, suæ extensionis brachio vos continua defensione protegat, et omnes adversarios ac rebelles^e vestris regalibus subjiciat vestigiis, tribuens longæviter ac salubriter, una cum excellentissima filia et spiritali nostra commatre benignissima regina, et amantissimis natis Carolo et Carolomanno, excellentissimis regibus et patriciis Romanorum, atque Gisila nobilissima, regni gubernacula possidenda, et æterna præniorum gaudia cum Sanctis et electis perfruenda. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XLII.

226 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM.
PER WULFARDUM ET SOCIOS EJUS DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ laudes, et de missis apostolicis, vel Græcorum in Francia morantibus, seu de Georgio [Centur., Gregorio episc.] et Petro^f.

(An. Dom. 764, Cod. Car. xxvi, chron. 40.)

ARGUMENTUM. — Redeuntibus ex Francia Petro notario regionario et Joanne mansionario divi Petri, missis apostolicis, cum Wulfharo, et sociis missis regis attulerunt litteras regis firmitatis testes in catholice fidei et Ecclesiæ defensione nullis

vero unius tantum meninit. Quare non adeo hærendum est verbis harum epistolarum, ut ordo earum, digerendi specie, pervertatur. lb.

^c Singularis hæc notitia mensæ Stephano II jam pridem dono data, nunc demum super corpus sancti Petri collocata, Paulo pontifici refertur accepta. Quid de eadem postea evenerit, incomperitum. lb.

^d Georgio legi oportere, non Regio patebit infra. Illiusmodi menda in Cod. sæpe occurrunt, quod aliis etiam in colicibus factum norunt eruditi. lb.

^e De Tassilonis Bavaricæ ducis militibus, qui suo cum principe a Pippino defecerant an. 763, sermonem esse crediderim. lb.

^f Argum. Panv. (Cod. Vat. 16): « Decimam sextam ad Pippinum, et omnes Francos scripsit epistolam [sextam decimam epistolam ad Pippinum et omnes Francos scripsit] per Wulfardum et socios ejus: in qua continentur uberrimæ laudes. Item de missis [legatis] ad Græcorum regem in Francia morantibus, et de Gregorio episcopo, et Petro presbytero. » lb.

blauditis aut muneribus labefactae. Quibus publice lectis, omnibusque prae gaudio exsultantibus, Paulus suo et omnino nomine dat litteras letitiae: amoris plenas erga regem, Francosque omnes. Probat, per eum detineri missos apostolicos et Graecos, qui cum suis Constantinopoli reversi erant, quoad in synodo deerneretur responso ad duo capitula de orthodoxa fide et de donatione facta sanctae sedi. Georgium episcopum et Petrum presbyterum quos secum retinere cupiebat, jamdudum concessisse per Andream, et modo iterum concedere ipsius arbitrio: ita tamen ut de episcopatu Georgii et de Ecclesia Petro commissa quid agendum rescribat, ne diutius rectore careant. Se contra retinere Wulfardum et socium ejus, quia Desiderius praeterito autumno Romae degens condiderat de rebus invicem per missos restituentibus: de Beneventanis ac Tusciae jam factum, fieri nunc de Spoletanis, ac de aliis factum iri. In embolo gratias agit pro admonito Desiderio de restituendis patrimoniis per Neapolitanos et Cajetanos, et de danda licentia electis venienti Romam pro consecratione.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino Francorum regi et patricio Romanorum, Paulus papa.

Votiva cordis nostri desideria et intimi pectoris affectum, ut vestrae excellentiae beneficiorum suffragia sanctae Dei Ecclesiae vota proferentes, optabilem nimisque amabilem salutem praecelsae Christianitati vestrae, atque excellentissimae et nostrae benignissimae **227** filiae et commatri, optimae reginae, simulque amantissimis ac praecclaris vestris nostrisque in Christo amabilibus filiis, Carolo et Carlomanno, excellentissimis regibus Francorum et patriciis Romanorum, nec non et omnibus reverentissimis fratribus nostris ac dilectissimis nobis episcopis, presbyteris, etiam religiosis abbatibus, simulque et cunctis optimatibus, iudicibus, ducibus videlicet et comitibus, nec non et universo a Christo protecti Francorum regni populo vobis subjacentibus, destinamus perennem salutem, persistentes etiam una nobiscum, et in osculo charitatis vos amplectentes, universi sanctissimi fratres nostri episcopi, presbyteri etiam, et cunctus sanctae et spiritalis matris vestrae Romanae Ecclesiae clericorum ordo, et procerum, optimatum, et universi Romani magni vel minoris congregatio sedulis interventionibus pro vita et incolumitatis vestrae Letitia, coelitusque vobis concedendis victoriis, divinam nobiscum deprecantes clementiam. Et vere debitum vobis est, excellentissime filii, nosterque post Deum defensor ac liberator, so-

lite honorificentiae affectum persolvere, et impensius salutationis verba promere, et ea quae ad regni vestri immensam exultationis [exaltationis] laudem, et animae vestrae salutem respiciunt, amplissime prolatari [Lamb., profligari].

Igitur, regressis nostris missis, quos ad vestrae regalis clementiae vestigia destinatos habuimus, Petro scilicet notario regionario sanctae nostrae Ecclesiae et Joanne mansionario confessionis basilicae fautoris vestri, beati Petri ^b, conjungentibus etiam et **228** vestris missis, ^c Wulhardo nempe, ejusque sociis; protulerunt nobis honorandas nimisque desiderandas syllabas praecellentiae vestrae, quas cum in conventu fratrum consacerdotumque meorum, et cleri atque cuncti laicorum ordinis caetu legissemus, nostri ac vestri missi, ea sibi met a vobis injuncta, de vestra immutabilis mentis constantia et puritatis integritate, quam pro spe sanctae Dei Ecclesiae et fidei orthodoxae habere videmini, retulissent: illico nimio gaudio repleti, elevatis ad aethera oculis, extensisque palmis, immensa omnipotenti Deo nostro et vestrae excellentiae tulimus grates; angelicam illam pro vestris meritis divinae ejus potentiae canentes laudem: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis* (Luc. 11). Neque enim, bone rex, aliter mentes fidelium credere poterant, quam quod in earum ^d ex operibus cernentes comperimus a vobis peractum, qui pro [Lamb., pio] intuitu humanas suasionem et inanes promissiones respuentes, nihil amoris et certamini, quod erga beatum Petrum geritis, praepone re maluistis, sed omnia terrena lucra, velut lutum quod pedibus conculcatur, reputantes, ei vos placere, ejusque mandatis totis nisibus obtemperare vestrae imminet cura; et idcirco, ecce, bone rex, et praecelso filii, et spiritalis compater, thesaurizasti tibi thesauros infinitos in sidereis arcibus, ubi aerugo non praevalet, nec tinea: ea quae justis tribuenda sunt consumi possunt, dum ita mirabiliter praecelsae excellentiae vestrae opera rutilant, quis de vobis quoquomodo ambigere possit, dum ea quae beato Petro polliciti, et ob veniam vestrorum concedere studuistis delictorum, illibato ejus jure perenniter permanenda conservare satagitis, et vestris a vobis et a Deo conservandis magnis **229** exhortationibus committitis; et ideo nobis nimis, vel cuncto populo nostro, confidentum est in hujusmodi pio proposito immutabilis

confessionis sancti Petri apostolorum principis, adeoque aliis praeferen tus officiis aut dignitatibus apud Francos, qui summa veneratione prosequerantur sanctum Petrum. CXXX.

^c Gulfardum quoque appellari Mabillonius vidit (Ann. lib. xxiii, n. 23) qui hanc legationem haud novit. Wulfhardus in Cod. hoc appellatur, nec dubium quin abbas idem sancti Martini Turonensis fuerit, qui, an. 756, Wictorio episcopo et abbati in abbatiali tantum munere successit, Andegario episcopalem dignitatem suscipiente. Itaque antequam Adriani legationem obiret, quas Mabillonius vidit, hanc Pauli I, ann. 766, susceperat. De eodem infra. Id.

^d In Lamb. deest earum.

^a Summ. 16. ap. Bar. et Cent. Grets.

^b Missi apostolici hac tantum vice legatione functi non obiter attendi debent: notarii enim regionarii et alibi occurrunt, at mansionarii nusquam leguntur id numeris obisse. De iisdem, varioque eorum genere Ducangius uberrime. Certe tum temporis mansionarii nullatenus cum nostri aevi mansionariis comparandi. In Falconis Benev. Chronico sub fin. a. 4128, legitur: « Joannes abbas sanctae Sophiae octavo die stante mensis Nov. mortuus est, et Franco, qui tunc erat mansionarius, electus est. » Quanti autem hic missus futurus esset apud Francos inde colligitur, quod mansionarius erat dignitas in palatio reg. Franc. Hinem. (De ord. et off. Pal. c. 16 et 25.) Joannes autem missus pontificis erat mansionarius

mentis, vos vestrasque soboles et universum regnum A Francorum firmiter esse permansuros; quoniam, juxta ut nobis excellentia vestra innotuit, scimus cui credimus et certi sumus.

De nostra itaque puritate et dilectione, quam erga vos et cunctum a Deo protectum regnum Francorum habere dignoscimur, credimus jam vos plenissime esse satisfactos, pro quo et ampliori certificatione Deum cœli testem proferentes, in ea nos charitatis dilectione, quam sanctæ recordationis domno et germano nostro, beatissimo Stephano papa, et per eum cum omnibus successoribus pontificibus, vos vestræque soboles, et cuncta vestra proles, atque universum regnum Francorum usque in finem sæculi conservare spondidistis, et nos etiam atque nostros successores pontifices confitemur esse permansuros pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ defensione. Nulla nos rerum qualitas ab eadem charitatis confirmatione potens poterit separare.

Direxit itaque nobis excellentiæ vestræ Christianitas, significans de missis nostris vestrisque, atque Græcorum, qui a regia urbe reversi sunt, eos apud vos esse detentos interim, quod aggregatis vestris sacerdotibus atque optimatibus conjicere seu perpetrare valentis quid de his quæ vobis directa sunt respondendum sit; et quidem nobis hac de re aliter confidendum non est a vobis responderi, nisi quæ ad exaltationem sacrosanctæ spiritualis matris vestræ Romanæ Ecclesiæ, caput omnium Ecclesiarum Dei atque orthodoxæ fidei pertinere noscuntur; et quia quod semel beato Petro et pro æternæ vitæ retributione obtulistis, nulla vos deberet ratione, ab ejus jure et potestate separare; scimus enim, quod nulla apud vos suasionis fabulatio prævalet, dum divina verba et apostolica documenta firmiter in vestro corde retinetis adnexa.

^a Ex his inferri certo posse mihi videtur, ad duo capita redigenda esse Græcorum petitiones, nempe ad orthodoxæ fidei causam et ad donationem Exarchatus et Pentapolis a Pippino factam sancto Petro, quibus, cum magni momenti essent, rex Francorum respondere noluit, antequam Patrum sententias in concilio audiret. Baron. (ann. 766, num. 21), quem lauerunt hæ litteræ, conjectando assequitur, a Græcis una cum muneribus, opiniones eorum proprias de cultu imaginum infeliciter allatas esse in Franciam. Et Pagius eodem anno (num. 3) annalium testimonia, et præcipue Eginhardi verba afferens de Gentiliacensi synodo, cujus Baronius etiam meminit, multa congerit abs re, nihil habet de hac epistola, quippe quam ad annum retulit 758. Labbeus (*Conc. tom. IV, p. 1703*) recte concilium id collocat ann. 767, ex Adonis Chronico hæc adducens: « Facta est synodus anno Incarn. Dom. 767, et quæstio ventilata inter Græcos et Romanos de Trinitate, et utrum Spiritus sanctus sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio, et de sanctorum imaginibus, utrumne fingendæ aut pingendæ erant in ecclesiis, » eique astipulari notat Reginonem abbatem. Deinde animadvertit non alios esse Romanos ab Adone memoratos, quam legatos qui cum Græcis venerant Constantinopoli. Postremo allatis verbis ipsis Pauline epistolæ, de quibus agimus: « Duo nimirum, inquit,

Et ecce sicut nobis per vestras litteras, **230** et nostros vestrosque inissos maximam confidendi materiam intulistis, præstolamur ketabunda hac de re nuntia a vobis suscipi, et solite de vestro benigno mentis proposito gratulari. Et hoc præcelsa Christianitas vestra per easdem suas a nobis petiit syllabas, Georgium episcopum et Petrum presbyterum in vestro permanere servitio nos debere concedere; et quidem præcellentissima vestra benignitas agnoscat nos jamdudum de hoc vestræ obtemporasse voluntati per ^b Andream quippe religiosissimum missum vestrum, sicuti poposcitis, in exaratis destinatis apostolicis syllabis, eos vobis dignoscimur concessisse, intimantes, ut sive retinendos, sive etiam absolvendos esse vestra fuisset voluntas, ita de eis peragere deberetis. Unde etiam et nunc in vestro voluntatis arbitrio relaxamus, aut qualiter vobis de eis placuerit, tam retinendos quam absolvendos faciatis; dum semel a nobis vobis concessi sunt; sed utinam ipsi placabiles in vestro possint esse servitio! pro quo dirigite nobis, quid de episcopatu prædicti **231** Georgii et de Ecclesia quæ prænominato Petro commissa est, peragere debeamus, ne amplius illis, adironitis in nimiam neglectus incuriam deveniant.

Interea duos vestros missos, id est Wulfardum et ejus socium, secundum vestram præceptionem pro utilitatibus sanctæ nostræ Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, in his partibus retinimus. Illud præterea excellentia vestra innotuit Desiderio vos Langobardorum regi direxisse, ut Saxulum, puerum nostrum, qui a nobis fugam arripuerat, reddere deberet. Sed agnoscat Christianitas vestra, quod etiam vos creditum et cognitum habere puto, conjunxisse [pervenisse] hoc præterito, aut tum in [*Lamb., Gent., autumni*] tempore ^c eundem Desiderium Langobardorum regem ad apostolorum limina,

Græcorum legationis erant capita: unum de repetendis Italiæ regionibus a Pippino Ecclesiæ Romanæ attributis, alterum de quæstionibus suprascriptis. » Francor. etiam annales habent: « Tunc habuit dominus Pippinus. . . synodum magnam inter Romanos et Græcos de sancta civitate, vel de sanctorum imaginibus. » Cumque post synodum perrexisset eam dicant in Aquitaniam, qua expeditione functum in patriam rediisse, et Pascha (19 April.) Viennæ celebrasse, patet concilium illud esse habitum sub ipsa initia anni 767, quod mirum in modum respondet ætati hujus epistolæ, quæ extremo anno 766 conscripta fuit, ut mox ostendam. Caput de Pippiniana donatione ab annalistis silentio obvolutum, adeo perspicuum est in hac epistola, ut commentariis non indigeat. GENN.

^b In superiori epistola, quam recte Pagius retulit ad an. 765, per Andream Gundrici socium facultatem regi concesserat detinendi Georgium episcopum Ostiensem, et Petrum presb. cardinalem. Eandem iterum concedit, petens quid de ecclesiis, quas illi tandiu deserunt, agendum putet. In.

^c Decembri igitur mense data est hæc epistola non multo antequam in Francia synodus Gentiliacensis celebraretur. Inde autem liquet, Pippinum haud mora convocasse episcopos, ac de Græcorum quæstionibus sententias Patrum audivisse. In

causa orationis, eundemque nostrum puerum se-
cum deferens nobis contradidit. Cum eodem quippe
rege pro justitiis inter partes perficiendis loquente,
constitit ut vestris [Lamb., Gent., nostris] ejusque
missis per diversas civitates progredientibus ipsæ
preparate [Lamb., perpetrare] fuissent justitiæ, et
ecce, Deo propitio, de partibus Beneventanis atque
Tuscanensibus, et fecimus et ad invicem nostras
recepimus. Nam de ducatu Spoletino, nostris vel
Langobardorum missis illic adhuc existentibus, ex
parte justitiæ fecimus ac recepimus. Sed et reli-
quas quæ remanserunt modis omnibus, plenissime
inter partes facere student. In embolin [Lamb.,
embolo] vero direxit nobis a Deo protecta excellen-
tia vestra, præfatum vos Desiderium admonuisse
232 reges b Neapolitanos ac Cajetanos constrin-
gere, ob restituenda patrimonia protectori vestro
beato Petro illic Neapoli sita c, et largiri [Lamb.,
Gent., add. fidentiam] electis solite ad suscipien-
dam episcopalem consecrationem. ad hanc aposto-
licam properandi sedem. Quapropter maximas de
hoc et de omnibus excellentiæ vestræ referimus
grates.

His præmissis, omnipotens Dominus Deus noster
sua vos continua protectione circumtegat, et ab
omnibus adversitatibus eripiat, et vestris vestigiis
omnes barbaras subjiciat nationes, concedens vobis
et præsens regnum feliciter per multorum annorum
curricula una cum amantissima conjuge et præcel-
sis filiis perfrui, et vitam æternam cum sanctis tri-
buat possidendam. Deus te incolumem custodiat,
excellētissime fili.

XLII.

233 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA.

*Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et pro monaste-
rio quod ei concessit prope montem Serapten situm
gratias magnas referendo d.*

(An. Dom. 767, Cod. Car. xvi, chron. 41.)

ARGUMENTUM. — Acceptis regiis litteris, quæ rex

a Neque ducatus Beneventanum et Spoletanum,
neque Tusciam Langobardorum id temporis ad sanc-
tam sedem pertinuisse hinc manifestum est: per-
inde etiam constat finitimos eosdem fuisse Roma-
norum, quorum exercitus res sanctæ Sedis ablatas,
eorum rebus auferendis compensarat. Idcirco de
invicem restituendis nunc agitur. Ita supra (cp. 38,
al. 24) Paulus Pippino: « Constitit cum Desiderio,
ait, Langobardorum rege, ut nostras Romanorum jus-
titiæ ex omnibus Langobardorum civitatibus plenas
primitus acciperemus, et ita postmodum ad vicem ex
omnibus nostris civitatibus integras Langobardis fa-
ceremus justitiæ. » Utrouque autem de ducatu Roma-
no agi tam certum est, quam quod certissimum. CXX.
b Manifestus error librarii: non enim reges legen-
dum est, sed regem. Id.

c Duo inveniuntur patrimonia, Neapolitanum videlicet et Campanum in litteris sancti Gregorii Magni quæ nunc repetuntur. Notari interim velim quæ metus esse posset Romanis a Græcis pro ducatu Romano, seu antiqua eorum ditione, dum Neapolitanis (quorum fines admodum angusti erant) jura dabat Desiderius, per Beneventanos videlicet, qui subditi eidem erant: nec Græcis aliud in Italia erat

suum constantiam in catholicæ fidei et Ecclesiæ defensione protestatur, et Soractense monasterium ei donat, pontifex regia facta cum factis Moysis non illiberaliter comparat: sæpius se dixisse, iterumque dicere profletur nunquam defecturum amorem suum, ut Stephani fratris nunquam defecit, erga tam pium ac liberalem regem; gratias agit de monasterio quod se adungere ait alii a se fructu sancto Silvestri, ubi hujus sacrum corpus requiescit

Domno e excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Dum divinas Scripturarum historias in nostro memoriali revolvimus, et diversorum Dei electorum merita perpendimus, et vestræ divinæ inspirationis studia, in nostræ mentis intuitu conferentes, novum te gentes Moysen in his diebus refulsisse, præcellentissime filii et spiritalis compater, comperimus. Ille quidem, ut Israeliticum populum ex affligentium eraceret oppressionibus a divina majestate præcepta suscepit; tu quoque, præcellentissime atque exitiæ rex, ad liberandam sanctam universalem, catholicam et apostolicam Dei Ecclesiam divinitus es inspiratus. Per illum denique Dominus in monte Sina legis mandata eidem Hebraico populo observanda tradidit, et lumine cum claritatis sæ illustravit; per te quoque redemptor noster, Dei hominumque mediator, Ecclesiam suam et universo populo Christiano, ejus pretioso redempto sanguine, 234 pacem tribuit, et ejus fidei orthodoxæ perfectam contulit defensionem. Et sicut idem Moyses legislator abominaciones gentium et culturam ætæternam exterminavit; ita et tu, Christianissime regum, hæreticorum schisma et auctores impij dogmatis respicisti. Pro quo merito, divinam gratiam lumine et oleo sanctificationis inter fideles reges qui olim Deo placuerunt unctis connumeratusque comprobatus. Unde libet certe Psalmigraphi (Ps. lxxxviii) vocem et laudem excellentiæ vestræ canere: *Invenit te Dominus, benignissime regum, fidelem sibi et præcepta ejus ser-*

reliquum præter ducatum Neapolitanum, et ultimam Calabriam. Muratorius siquidem pluribus in locis Annalium miratur Romanos timuisse pro Exarchatu et Pentapoli; at nullo pene motu affectos pro Roma et ejus ducatu: quia scilicet Italiæ Cistiberrina, seu Langobardiæ minoris statum aut non tenuit, aut ab aliis teneri non credit. Infra ex Adriani litteris perspicuum erit pontificem timuisse e iam Urbi et ejus ducatu ob foedus cum Beneventanis iectum a Græcis. Id.

d Argum. Panv. (Cod. Vat. 25): « In vicesima quinta [Vic. quin.] gratias agit pro defensione sanctæ Ecclesiæ [defen. Ecclesiæ] cum adiutorio ad Pippinum, ut pergat plenariam [omnimodam] sanctæ Romanæ Ecclesiæ exaltationem facere. De suo erga Pippinum amore, et quod nihil sine ejus voluntate facere velit largissime promittit. Pro monasterio prope montem Serapten sito [Pro monast. montis Soractis] a Pippino sibi donato gratias agit. » Id.

e Summa. 25 ap. Bar. et Cent. lv.

f Incertæ ætatis hanc epistolam omnes putant. Mihi quidem videntur tres istæ comparationes acorem Moysis cum Pippini factis ablatas hujus sancti pontificis omnes epistolas amplecti. CXXI.

vantem, et ideo oleo sancto unxit te, et ecce manus ejus auxiliabitur tui, et brachium ipsius confortabit te.

Nec mirum tam benignissimum regem, tanto divino munere esse præornatum, quoniam Spiritus ubi vult, et in quibus vult, inspirat (Joan. III). Et profecto in eis inspirat, qui piis fulgent operibus, sicut vestra fulgere dignoscitur excellentia; nam qualiter dilectionis vestræ amor erga beatum Petrum apostolorum principem, et circa nostram charitatem servesceret, licet solite vestris apicibus atque responsalibus discurrentibus excellentissima Christianitas vestra pronuntiaverit, nunc tamen per eas quas in præsentem per harum latorem misistis syllabas, amplissime nobis paternitatis vestræ affectum protulistis, significans, bone excellentissime filii et spiritualis compater, et noster post Deum defensor et liberator, firma perseverantia in amore ipsius principis apostolorum et nostra charitate permansurum; quod quidem nos securi de vestra inmutabilis verbi pollicitatione existerimus. Scimus enim cui credidimus, et certi sumus omnia verbis, juxta ut asseris, perfici. Quid itaque ex hoc vestræ valebimus rependere excellentiæ? Aut quam vicissitudinem reddere poterimus pro tantis beneficiorum suffragiis, quæ sanctæ Dei Ecclesiæ et Christianorum 235 fidei inferre præcelsa eximietas vestra dignata est, dum ad referendas gratiarum laudes mens nostra die noctuque procuratur?

Admirandum mihi potius est ^a et valde stupendum; quomodo oris mei loquacitas tantorum præsidia beneficiorum proferre queat: verumtamen calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo, et crebro elevatis oculis, et palmis extensis ad æthera, divinam pro vobis indesinenter exposecam clementiam, ut ipse super vos de throno majestatis sue respiciat, et regni vestri fastigium foveat, atque immensas vobis de cælo tribuat victorias, et omnes barbaras gentes vestris prosternere dignetur vestigiis et terminos regalis vestræ potentiæ dilatet. Et enim nos, filii excellentissime et spiritualis compater, testem proferimus veritatis Deum, in cuius manu cor

^a Post verba potius est sequitur in ms. qualitas. Sed recenti atramento deletum est. GENTIL.

^b Lamb. legit: corrigitur, quod sicut sapius nostri cordis puritatem propalavimus, in vestro amore et charitate quemadmodum inter vos, et sanctæ recordationis domnum. Et Gent: corrigitur. Quod sicut sapius nostri cordis puritate propalavimus, in vestro amore et charitate, quemadmodum inter vos et sanctæ recordationis Dominum.

^c Soractense hoc monaster. Carolomanno concessum a sancto Zacharia an. 747, Paulus Pippino concessit anteriori quavis concessione abrogata an. 762. Nunc denum ab eodem Pippino pontifici eidem donatur. Vid. ep. 32, al. 12, not. CXXX.

^d Monasterium hoc sub titulo sancti Step. papæ et mart. et sancti Silvestri P. et conf. quod hodie audit sancti Silvestri in Capite, sanctus Pontifex construxit in paternis ædibus, ac monachis Græcis inhabitandum concessit, ut Græca lingua divina officia ibi peragerentur; quare Baronius (an. 761, n. 15) putat Orientales monachos a Copronymo ejectos in Urbem se effudisse, quos sanctus Pontifex am-

excellentiæ vestræ corrigatur ^b, quod sicut sæpius nostri recordationis dominum et germanum nostrum, sanctissimum Steph. num papam, et per eum cum sancta Dei Ecclesia confirmatum est, permanentes permanebimus, vestris obtemperantes voluntatibus, et absit a nobis quod a vestro quoquo modo separemur amore; nulla quippe præmiorum datio, nulla promissionis qualitas, nullaque blandimentorum suggestio, nos, sicut sæpius diximus, a vestra charitate poterit avellere; sed peto et tanquam præsentialiter obsecro mellifluam excellentiam vestram, ut amplissimam jam fate spiritalis vestræ matris Ecclesiæ exaltationem perficere, et firmissimum Christianorum fidei defensor existere jubeas, benignissime regum; quatenus ex hoc memoria nominis vestri, usque in finem mundi, in domo Domini celebretur, et suffragiis apostolorum, et præsentis vitæ prospera, et æternæ beatitudinis vobis tribuantur gaudia.

Interea, excellentissime filii et spiritualis compater, quia inspiratus a Deo nobis monasterium illud secus montem ^c Seraptem [Soracten] situm concedere dignatus es, magnas atque innumerabiles gratiarum 236 actiones eximie præcellentiæ vestræ referimus, sit vobis ex hoc Dominus retributor, et dignam coelestium præmiorum remunerationem, in æterna beatitudine concedat. Nos quidem monasterium illud ad laudem Dei et vestri memoriam, atque æternam mercedem nostro monasterio ^d dignoscimur subdidisse; ut quia beatus Sylvester, Christianorum illuminator fidei, cujus sanctum corpus in nostro monasterio a nobis reconditum requiescit, ibidem persecutionem paganorum fugiens conversatus est, justum prospeximus, ut sub ejus fuisset ditione, ubi ipsum reverendum requiescit corpus ^e. Verumtamen nos penitus, neque de hoc monasterio, neque de aliis quibuslibet causis, extra vestram voluntatem nequaquam quippiam agere volumus, sed ut vestra fuerit voluntas de omnibus agere studemus. Itaque noster animus lætus effectus est, et Deo omnipotenti et vestræ præcellentiæ immensas retulimus grates, in id quod nostram deprecationem a Deo inspiratus exaudire dignatus es, benignissime rex, et præceptum

plexus in id monasterium collegerit. Diploma foundationis exstat apud moniales ejusdem monasterii, quæ in monachorum locum subrogatæ sunt. Inde exemplum eduxit Baronius (*Ibid.*, n. 2 seqq.) quod Labbeus etiam vulgavit (*Conc.*, tom. VI, pag. 1689). Papebrocius in *Conatu Chron. hist.* quod notæ temporariæ minime convenient inter se, diploma ipsum suppositum putat, qua in re fallitur vir eruditus; plura enim authentica diplomata inveniuntur, quorum notæ temporis falsæ sunt, undecunq; error effluxerit. Id.

^e In eadem membrana, quæ prædictum diploma exhilet, Pauli papæ verbis hæc addita reperiuntur: Mense Julii die 19 introduximus in hoc oraculum corpus beati Silvestri episcopi et confessoris Christi. Mense Augusti die 17, introduximus corpus beati Stephani mart. atque pontif. tempore Constantini, et Leonis Augustor. et Pippini excellentissimi regis Francorum, et defensoris Romani, Ind. xiv. In quibus notanda ea definitio patriciatu cum frequentissimis hujus codicis testimoniis concinens, adversus tam inmodicas recentiorum scriptorum disputationes. Id.

regalis vestri culminis nostro monasterio dirigendum **A** pronuntiat, firmam ejusdem sanctæ mansionis procurantem, nunc et retro cunctis temporibus ^a. Unde petimus divinam clementiam, ut sicut vos nostrum **237** monasterium, quod ad laudem Dei constitutum est, confirmare studeatis, ita vestrum regnum confirmare super omnes gentes dignetur, pro certo sciat excellentissima Christianitas vestra, quod omnes illos martyres, qui pro Christi nominis confessione suum fulerunt sanguinem, et in eodem sancto requiescunt monasterio, firmissimos apud divinam clementiam habebitis intercessores.

De eo vero, quod innotuistis de nostra vos certos effici sospitate, nos, bone et Christianissime rex, in eo sospes fatemur esse, dum vestri corporis sospitas et salus animæ, opitulante Deo, accrescit, quia vestra salus nostra est prosperitas. His prælibatis, omnipotens rerum opifex et arbiter Deus, sua vos gratia foveat, et longævo ac prospero senio regalis culminis sceptræ, cum magna victoria vobis, cum dulcissima vestra conjuge, præcelsa filia et spiritali nostra comatre, domina Bertrada, eximia regina, et amantissimis vestris nostrisque filiis, eximiis regibus et patriciis Romanorum, domnis Carolo et Carolomanno, nec non et domina Gisila nobilissima, perfrui concedat, et cælestis regni gaudia cum sanctis et electis **possidenda** per infinita tribuat sæcula. Incoluntur excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XLIII.

238 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMINUM PIPPINUM REGEM PER WILHARIUM EPISCOPUM
ATQUE DODONEM ET WICHARDUM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, ejusdem papæ fidei constantia, ut nullus favor aut terror ab ejus amore aut charitate ullo modo possit separare ^b.

(An. Dom. 767, Cod. Car. xix, chron. 42.)

ARGUMENTUM. — Advenientes missi regii Wilharius episcopus, Dodo et Wichardus, non modo testantur per regias litteras Pippini firmitatem in defensione sanctæ Ecclesiæ, populique ei subjecti, sed exquirunt num omnia sint prorsus restituta divo Petro.

^a Animadvertite ingenium temporis. Præ aliis celebre hodieque est monasterium sancti Gregorii in monte Cælio, qui locus olim audit vicus Scauri. Ibi autem fuisse domum sancti Gregorii Magni. legimus ap. Anastas. (sect. 413) maternam Martinellus appellat, quam sanctus pontifex in monasterium convertit. Quamvis autem tum temporis dominium Urbis ad imperatores spectaret, summaque Gregorio intercederet necessitudo cum Maurilio Aug., non tamen legimus pontificem ab illo petiisse monasterii sui confirmationem, ut Paulum fecisse videmus a Pippino, cui nullum omnino jus fuit Romæ. Singularia hujusmodi facta, quæ summam inter pontifices et Francos amicitiam, summumque invicem obsequium testantur, quicumque jurisdictionem interpretatur, is mihi videtur desipere. **CXXX.**

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 21) : « Vigesima primam epist. ad Pippinum (Vig. pr. ad Pip.) per Wilharium episcopum, Dodonem et Vulchadum misit, in qua continentur gratiarum actiones cum adhortationibus, ut Pippinus pro defensione Ecclesiæ pugnare pergat. Papa de sua constantia erga Pippinum multa recitat, scilicet quod nullo fa-

Quare pontifex meritis illum laudibus ex more persecutus, sui que ac populi erga eum amicitiam fore perpetuam affirmans, versutos lausiloquosque Langobardos fuisse ait juxta eorum morem; missos vidisse omnia, et simul cum responsis ad ea quæ ore narraverant relatores quæ viderint. Orat ut Ecclesiam ope indigentem sublevet.

Domno ^c excellentissimo filio nostro et spiritali compatri Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Paulus papa.

Ad referendas gratiarum actiones præclaræ ac benignissimæ excellentiæ vestræ ob tanta beneficii præsidia sanctæ Dei Ecclesiæ, et populo romano a vobis irrogata; nullus, ut opinor, humanus sermo sufficere valebit. Neque præmia bujus muudi ad horum remunerationem digna vobis possunt rependi, **B** verumtamen est unus solus et verus, in tribus ^d substantiis [Grets., personis] consistens, Deus, qui juxta regni gaudia et victoriæ triumphum impertire ac retribuere **239** excellentiæ vestræ potest. Interea properantibus ad nos, Wilchario scilicet reverendissimo fratre et coepiscopo nostro, atque Dodone, et Wilcharo fidelissimis vestris missis ^e, obtulerunt nobis mellifluos ac desideratissimos apices, a vestra destinatos Christianissima excellentia; quos intuentes protinus agnita prosperitate vestræ lætitiæ, solio exsultationis gaudio, interna pectoris nostri viscera redundaverunt, creatorem nostrum ac redemptorem Dominum Deum continuis precibus implorantes, ut diu nos ac sedulo de vestra ampliori jucunditate, et cœlitus de hostibus concessis vobis

C victoriis, annuat gratulari. At vero, excellentissime fili et spiritalis compater, per easdem honorabiles vestras syllabas, certissimam nobis solitæ pollicitationis fiduciam contulistis, vos firma perseverantia decertaturos fore ad defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ, et universi populi Romani, atque totius provinciæ, juxta id quod polliciti estis beato Petro et ejus vicario, prædecessori nostro domino et germano meo sanctæ recordationis Stephano papæ, et in ea vos sponsionis fide permansuros; et profecto, bone Christianissime atque a Deo institute rex, magna

vore, aut terrore ab ejus charitate separari possit. Indicat se post Deum, ejus Genitricem, et beatos apostolos in nullo quam Pippino majorem habere fiduciam. **CXXX.**

^c Summ. 21, Bar. et Cent. GRETS.

^d Quæstio famosa de tribus substantiis in Christo Dei Filio, superiori sæculo inter Benedictum II et episcopos Hispaniæ, quæ duplicem Juliani doctissimi Archiep. Toletani Apologeticum peperit, videnda (Conc. tom. XV) uberrime pertractata; quam Nat. Alex (Sæc. VII, cap. 4, art. 20) in summam redigit. *Anima, corpus, divinitas*, tres ex substantiæ latissimæ comprobantur a Juliano. Secus est hoc loco: tres enim substantiæ pro tribus personis accipiuntur. Qua super re videndum concilium Florentinum (par. 2, collat. 16). **CXXX.**

^e Wilharius, ut legit Lambec., erat, ni fallor, Nomentanus ille episcopus de quo (ep. 7, al. 9, not.) necnon (ep. 25, al. 34, not.). Duo cæteri nullo titulo insignes, quinam fuerint mihi est incomptum. Nisi forte eorum alter sit idem Dodo, qui post bienii spatium Carolom. legatione functus est (ep. 45, al. 45). **1b.**

nobis in hoc credendi materia conferitur [conferetur]. Nec enim aliter fidelium mentes æstimare possunt, quam id quod crebro a vobis, pro intuita operatum cernimus, et rei experimentum didicimus ^a.

Sed, bone potentissime regum, ecce nunc oportunitas, ecce necessitatis dies cogunt, et tempus ingruentis meriti exigit, ut sanctæ Dei Ecclesiæ, et huic a vobis liberatæ provinciæ solite subvenire atque succurrere quantocius Christianitas vestra satagat ^b. **240** Nos quippe, post Deum et ejus sanctam gloriosam Genetricem, atque sacratissimos ipsius apostolos, fiduciam nostram alibi non habemus, nisi in vestram præclaram excellentiam: tu enim post Deum nobis refugium, Christianissime rex, tu cum Dei brachio firma existis opitulatio, et vestri a Deo confortati regni securitas, nostra est immensa lætitia; quo tam nos quamque universus noster populus istius provinciæ (divina vos satisfaciat Majestas) firmi atque immobiles in vestra charitate ac dilectione et regni vestri a Deo protecti Francorum, amoris constantia permanentes permanebimus, et nullas nos poterit humanus favor aut terror a vestri amoris dulcedine, charitatisque affectu separare: sed una nobis erit in vestro amore vita ac mors.

Quia vero innotuistis ob hoc vos præsentem dire-

^a Luculentissimam hic patricatus definitionem habemus, quem scilicet imperiali etiam corona conspicui successores Pippini suscipiebant ipso in actu coronationis. Id constat ex juramento ab iisdem præstito: «Promitto, spondeo, et polliceor atque juro Deo, et beato Petro, me de cætero protectorem ac defensorem fore summi pontificis, et sanctæ Rom. Ecclesiæ in omnibus necessitatibus et utilitatibus suis.» (Ap. Mabill. *Ord. Rom.* 14, n. 15.) Idcirco non dubitandum quin coram Stephano II simile sacramentum rex pepigerit an. 754, in actu inaugurationis per manus ipsius pontificis; hoc tantum discrimine, quod beato Pe-

trō et ejus vicario protectionem ac defensionem pollicitus erat. CERN.

^b Et hinc et ex mox sequentibus patet, præsentem ope Romanam provinciam indigere adversus Langobardos. Quid autem novi periculi immineret, cum sileant auctores, divinare non possum. Id.

^c Sub finem anni 766 (ep. 40, al. 26), athena pontifex ejusmodi restitutiones fieri coepit; cumque de eadem re nihil amplius Pippino scripserit, hic sanctas sedis utilitatem satagens exquirat, num perfectas eadem essent. Id.

Deus autem omnipotens de throno suæ majestatis super vos regnumque vestrum, atque amantissimam conjugem, præcellens reginam, spiritalem verò matrem nostram, atque dulcissimos vestros quidem carnales natos, nostros autem spiritales filios, nec non et super universum Francorum populum, respicere dignetur, et sui brachii dexteram super vos extendat atque victorias vobis de cælo concedat, omnesque adversarios ante faciem vestram prosternat, et præsentem vitam longo senio, et futuram beatitudinem vobis tribuat perenniter possidendam. Deus te incolumem custodiat, excellentissime fili.

241 IN PSEUDOPAPÆ CONSTANTINI SEQUENTES LITTERAS

MONITUM

I. Constantini læci per vim in apostolicam sedem intrusi binæ litteræ in Carol. Codicis calcem jure sunt rejectæ. Exemplum sequeretur, nisi pontificiæ ordinationis historia adversus alias aliorum opiniones, ceptusque ordo chronologicus secus faciendum persuaderent. Ad ordinationem pontificis quod spectat, Constantino Pogonato tribuunt recessum ab usurpatione illa confirmandi electionem Romani pontificis per se, vel per Exarchum, quam Justinianus, Odoacris vestigiis insistens, in regiam Constantinopoleos invexerat. Quare ab avo Joannis V, qui ad Petri cathedram ascendit an. 685, nulla expectata confirmatio, faustissimam hanc instauratæ pristinæ libertatis epocham repetit. At, bona cum hujusce opinionis assertorum venia, id falsum est. Etenim quinque et quadraginta annis recentior ejusmodi libertas revixit, sancti Gregorii III avo, cum anno 731, seu potius sequenti, sancta resp. constituta est, Græca impietate ad id cogente. Ante ea tempora ordinatio decretum Ravennam missum sequebatur. Obsequii potius quam necessitatis causa, consensionisque potius quam confirmationis exquirendæ gratia decretum electionis consuevisse mitti

Ravennam usque ad id temporis concedam ultra. Atamen mittebatur: nec plena ordinationis libertas obtinuit usque ad sancti Zachariæ, qui Gregorio III successit, electionem. Tum vero et dum stetit in Italia Exarchi potentia, quæ desiit Zacharia eodem pontifice, et post ejus exitium, libera ordinatio fuit, nec decretum electionis, seu ejus exemplum ad Francorum reges mittebatur, nisi ut generalem concordiam unanimitatemque inde discerent: Idcirco non nisi post consecrationem mitti consuevit.

II. Rei argumentum alio quovis luculentius suppetit ex interpontificii brevitate: quod cum desumi apud omnes constet ab emortuali die pontificis, ad ordinationem, seu consecrationem successoris, sitque omnibus in codicibus et catalogis per vacationem sedis expressum, extra aleam rem ponit. Notat Papebrochius (*Conat. hist. Chron.* n. 3, pag. 199) sex minimum hebdomades expectari consuevisse confirmationem decreti. At post Gregorium secus fuit: quadridui tantum ab hujus obitu distat Zachariæ ordinatio. Die post hunc duodecimo consecratur Stephanus II **242**, et Paulus ejus frater interpontificio menstruo ab eo disjungitur ob natum schisma, quod

brevi, ut aiebam supra, compressum fuit. Detestabilis Constantini ordinatio octava die Paulum secuta est; nona post ejus dejectionem, Stephani III consecrationi tributa est. Dies tantum octo Adrianus distat a Stephano III, et ab Adriano Leo III bidui; sic pari gressu dominatio pontificum, et eorum ordinationis libertas, per annos septuaginta octavi sæculi ex Græcorum impietate pariter profectæ perseverarunt. Quæ postea evenerint ex concessione et liberalitate pontificum, suo loco dicam post Carolini Codicis et Leonis III aliquot epistolarum editionem, cum de diplomate Ludovici Pii sermo erit. Nunc breviter de invasione Constantini agendum: inde enim certa ætas ac sententia ejus litterarum patefient.

III. In omnibus fere codicibus Anastasii post Pauli mortem sedes vacasse dicitur annum unum et mensem unum: etenim tantumdem temporis Constantinus pontificatum invasit. Nam Paulo ad cœlestem patriam evocato die 28 Junii anno 767, invasio cœpit, quæ insequentis anno desit die 29 Julii. Idcirco nonnulli codices, ut Freherianus alter in editionibus Fabrotti, et Blanchini, necnon Regius papyraceus ex collatione Velseri et invasionem, et vacationem sedis perspicue legunt: « Vacat sedes annum unum, mensem unum, quo Constantinus transgressor apostolicæ sedis invasor exstitit. » Estque id temporis spatium adeo certum, ut iidem codices constanter habeant in Vita Stephani III: « Per anni spatium, et mensem unum sedem apostolicam invasam detinuit... In ipsius anni circulo, et unius mensis. » Nulla autem ratio habetur octo earum dierum, quæ sacrilegam invasoris ordinationem præcesserunt: imo ne novem quidem dies, qui post illius dejectionem, antequam Stephanus consecraretur, sunt elapsi, in census vocantur, quod rarum, quin etiam singulare est in Anastasii codicibus, qui ab unius pontificis emortuali ad alterius diem consecrationis interpontificia protrahunt. At usque adeo curæ fuit scripitori vacationis nomine pseudopontificatum illum designare, ut statim atque electus fuit die Dominica (qua simul consecrari non poterat) Stephanus III dicat: « Et post omnia rite in ejus electione peracta, Deo auctore pontificatus assumpsit culmen; » deinde quæ singulis diebus acta sunt singulatim enarret. Historiam hanc valde necessariam, præcipue ad Pippini silentium et Urbis regimen per ea tempora dignoscendum compendiario sermone amplectar fuse narratam in gestis pontificum, et in concilio eandem ob rem celebrato per Stephanum III, anno 769, cujus fragmentum in lucem edidi anno 1735.

243 IV. Paulus apud basilicam Doctoris gentium degeus æstivo tempore gravi esse correptus morbo, summæque diem extremum obiit 28 Junii 767. Quare omnibus abeuntibus ob turbas Romæ excitatas, solus Stephanus presbyter cardinalis sanctæ Cecilie, qui ei post diuturnam vacationem successit, donec jus a peragerentur, ibi mansit. Cum Paulus decumberet, impii homines, Toto dux olim Nepesinus, tum Romæ habitans, cum tribus fratribus Passivo, Constantino et Paschali, aliisque sociis ad omne scelus paratis, in sancti pontificis cædem conspirant. Indignitatem rei Christophorus primicerius avertit, suasque in aedes convocatis primatibus, ac selestio illo duce, sacramento omnes adegit, a sanctæ sedis laudabili more non discessuros, unaque cum clero et populo diaconata aut presbyterum cardinalem electuros. Ex ædibus illis discedens audit pontificem esse mortuum. Tum vero perjurus Toto Lateranense patriarchum invasit, Constantinum fratrem laicum vi et armis intrusit, eumque continuo clericum ordinari, et adveniente die Dominico in basilica principis apostolorum consecrari fecit. Sacrilegum factum secutæ sunt cædes et insidiæ. Christophorus cum filio Sergio tum saccellario, monasticam se vitam amplecturos simulantes in monasterio Salvatoris prope Spoleum, vix necem evasere. Eo dimissi post festum

A paschale sequentis anni, malo invasoris omne: nam Christophorus ductores fallens Spoleti ducem adiit una cum filio, per quem Ticinum ad Desiderium regem tuto pervenit. Tum regis fidem implorans copias obtinet, militibusque Spoletianis additiâ Romam redit. Pugnatum cum Totone, eoque cæso, dejectus invasor, ac summa cum omnium lætitiâ Stephanus III rite electus est ipis Kalendaris Augusti 768. Omnia hæc trium spatio mensium peracta sunt. Deinde iis diebus, qui consecrationem præcesserunt, in reos partium invasoris animadversum.

V. Principio invasionis Constantinus dedit ad Pippinum priores litteras (43, al. 98) ex quibus cætera mendacissimis, Francorum regi Pauli mortem, ac sine dubio sacrilegam intrusionem, nuntiatam fuisse intelligemus; namque omnium consensum mentiens in sua electione, jam præcurrentibus, ait, nuntiis pontificis transitum ab eo teneri; suasque ad illum litteras dans regio misso, fieri non potuisse affirmat, ut suos mitteret, sed duos alios missos, se expediturum promittit, ubi qui in Franciam profecti erant, reversi essent, Stephani II et Pauli optimorum pontificum exemplo (11, 34, 41, al. 8, 18, 16). Christianissimum regem laudat, Moysi comparans, quod ut ille Israelitas, sic Romanos ipse ab impietate redemerit; catholicæ fidei 244 et Ecclesiæ assertorem eum appellat; pristina cum Romanis amicitia ac societatis eundem admonet; denique perpetuam fore suam erga illum benevolentiam promittit. Quid plura? Sanctorum etiam Vitæ, quas a Paulo pontifice rex petierat, quotquot invenire potuit, largitus eidem fuit. Omnia nequidquam: nam altum ab rege silentium. Argumentum profecto non obscurum, ægre admodum latam a piissimo principe tantam indignitatem, quæ num a primicerio ipso, an ab aliis nuntiata fuerit, incompertum est.

VI. Tres, ut minimum, menses Constantinus responsum regium præstolatur; nam alteris in litteris (44, al. 99) meminit præteriti Augusti mensis quinta indictionis, cum venit Romam epistola ad Paulum data a patriarchis Jerosolymitano, Alexandrino, et Antiocheno, pluribusque metropolitibus in synodo congregatis pro vindicanda adversus impium Copronymum catholica religione, cultuque sanctarum imaginum. Tum vero hæc forsitan occasione arrepta, Pauli exemplum imitatus (ep. 31, al. 35) iterum verberare aerem tentat, secunda epistola ad illum data suis missis Christophoro presbytero et Anastasio notario, hominibus novis, et sua, quod probabile est, sacrilega potestate ad eos gradus evectis. Mendacia eadem de sua electione unanimi consensu facta recoquit, sacræ Scripturæ locis, variisque Stephani ac Pauli sententiis adhibitibus miserum in modum contumacizat; nil concludit. Audet a piissimo rege responsum enixe petere, rogareque eum, ut Georgium episcopum et presbyteros cardinales Marinum et Petrum a Paulo missos in Franciam, reverti Romam permittat. Pippinus vero altum siluit, fortasse quia contemptui habuit, seu potius detestatus fuit simulationem litterarum. Certe nec missos, nec litteras illius Roma amplius vidit, quamvis invasoris dejectioni ac Stephani III creationi supervixerit. Nam vita functum esse constat anno 768, die 24 Septembris, cum Sergius saccellarius Christophori primicerii filius, tunc nomen clator, missus pontificis eo properabat cum litteris Pippino, Carolo et Carolomanno directis, quæ rogabatur ipse, ejusque filii, ut episcopos doctrina et sapientia præstantes Romam mitteret ad concilium, quod quantocius celebrare Stephanus meditabatur de magni momenti rebus ad fidem et disciplinam pertinentibus.

VII. Ex huc usque allatis, præter ordinationis libertatem, quæ valde perspicua est, libera etiam dominatio Romæ non obscure patet, quam eruditiores idcirco non assequuntur, quia, Romam licet ejusque ducatum inter Francorum donationes nec reperiant, nec reperire 245 usquam possint, ejus

quippe in civitate nostra Synogaliensi per gentes, A ferro et igne, quæ extra eandem civitatem consistebant, devastaverunt xx, plurimam exinde auferentes prædam, aliquantos ibidem interfecerunt homines. Similiter et in partes Campaniæ, id est, castro nostro, quod vocatur Valentis^a, hostiliter irruentes, Italia, 224 sicut pagana gentes, egerunt, de quibus usque hactenus nequaquam justitiam ab eis recipere valuimus. Et ideo excellentiæ vestræ direximus, ut vestrum annuissetis dirigere missum^b, quatenus ejus præsentia inter partes justitiæ pervenissent, ut non ex hoc aliqua a nostra vel Langobardorum parte ad eandem perveniendum justitias dilatio perveniret.

Unde pro vestræ amplissima satisfactione ad probationem fecimus, in præsentia prædictorum vestrorum fidelium missorum, cum jam dictis Langobardorum B regis missis, et satisfacti sunt vestri missi de tantis iniquitatibus, et cognoverunt vestram [*Lamb. nostram*] veritatem, et eorum mendacium; et ob hoc non possumus tantas ab eis nobis illatas malitias tacere, sed necesse nobis vestro regali culmini, utpote post Deum hujus provinciæ liberatori, cuncta innotescere, quo per vos omnis istius provinciæ a vobis redemptæ populus, ad suam pertingere valeat justitiam.

Interea, præcellentissime ac benignissime rex, Christianissime fili et spiritalis compater, suscepimus et mensam illam, quam olim sanctæ recordationis domino et germano nostro beatissimo Stephano papæ, et per eum beato Petro apostolo obtulistis; quam et cum hymnis et canticis spiritalibus Litaniarum laudes solemniter Deo referentes, infra aulam ipsius principis C apostolorum introduximus, quamque vestri missi in sacram confessionem super corpus scilicet ejusdem cælorum regni janitoris ex vestri persona obtulerunt; quam et chrismate unctionis sanctificantes, et sacram oblationem super eam imponentes, sacrificium laudis Deo omnipotenti, paterna animæ vestræ remunerationem [*Lamb., pro æterna... remuneratione*], et regni 225 vestri stabilitate offeruimus, decernentes apostolica censura sub anathematis interpositione nulli unquam licere, eam ab Ecclesia beati Petri alienare, et ecce memoriale vestrum in eadem detur, dum utramque epistolam eodem anno datam censet) conscripsisse priores illas, dum missi regii viæ se dederant, ac sub sequentis anni principium iisdem hæc dedisse, quæ priora confirmant Desiderii facta, novaque alia enucleatius narrant. CENN.

^a Castri Valentis in Campania, et Foriboni in Sabina (ep. 71, al. 56) nullam apud geographos mentionem invenio, loca igitur medio ævo certa, sed nulli explorata eruditus relinquo integra. Illud moneo, quod Senogalliam civitatem Paulus appellat nostram, itemque nostrum vocat castrum Valentis. Huc vero illos velim advertere animum, qui tribuunt Francorum regibus donationem urbis et ejus ducatus; pariterque illos, qui ab iisdem regibus coepisse aiunt sanctæ sedis ditionem, hanc siquidem amplificatam a Pippino Exarchatu et Pentapoli ante annos decem eidem additis nullum dubium. At Romam cum Romano ducatu ab annis minimum 35, Græcam dominationem exutam nullo donationis titulo sancta sedes possidebat. Vide Discurs. præv. lb.

^b Notandum, quod superiori epistola duos missos Romam, unum vero Ticinum dirigi expetierat: hic

apostolica aula fulgens permanet in æternum^c, cujus remunerationem vos credite a justo retributore Domino Deo et beato apostolorum principe Petro in cælestibus regnis adepturum.

De Regio^d itaque et Petro quod innotuistis omnino agnovimus, sed hoc in vestræ voluntatis arbitrio relaxamus, ut qualiter vobis placuerit, ita ex eis agatis, sive illis [*Lamb., illic*] apud vos eos detinendo, sive etiam ad nos absolvendo, quoniam omnino [*Lamb. Gent. omnia*], quæ vobis placita sunt, et nobis omnino congrua et prospera esse videntur. Præfati denique missi vestri, omnia quæ a vobis injuncta exstiterunt, liquidius nobis retulerunt, de quibus ad singula responsum reddimus, eosque de cunctis informatos ad vos enarrandum absolvimus, B perficientes et causam prædicti Andreae, ut ejus fuit voluntas et vestra exstitit præceptio.

Omnipotens autem Dominus, qui dives est in misericordiis, suæ extensionis brachio vos continua defensione protegat, et omnes adversarios ac rebelles^e vestris regalibus subjiciat vestigiis, tribuens longæviter ac salubriter, una cum excellentissima filia et spiritali nostra commatre benignissima regina, et amantissimis natis Carolo et Carolomanno, excellentissimis regibus et patriciis Romanorum, atque Gisila nobilissima, regni gubernacula possidenda, et æterna præmiorum gaudia cum Sanctis et electis perfruenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XLI.

226 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM,
PER WULFARDUM ET SOCIOS EJUS DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ laudes, et de missis apostolicis, vel Græcorum in Francia morantibus, seu de Georgio [*Centur., Gregorio episc.*] et Petro^f.

(An. Dom. 764, Cod. Car. xxvi, chron. 40.)

ARGUMENTUM. — Redemptibus ex Francia Petro notario regionario et Joanne mansionario divi Petri, missis apostolicis, cum Wulphardo, et sociis missis regiis attulerunt litteras regis firmitatis testes in catholice fidei et Ecclesie defensione nullis

vero unius tantum meminit. Quare non adeo hærendum est verbis harum epistolarum, ut ordo earum, digerendi specie, pervertatur. In.

^c Singularis hæc notitia mensæ Stephano II jam pridem dono data, nunc demum super corpus sancti Petri collocatæ, Paulo pontifici refertur accepta. Quid de eadem postea evenerit, incompertum. In.

^d Georgio legi oportere, non Regio patebit infra. Hujusmodi menda in Cod. sæpe occurrit, quod aliis etiam in conciliis factum norunt eruditi. In.

^e De Tassilonis Bavarie ducis militibus, qui suo cum principe a Pippino defecerant an. 763, sermonem esse crediderim. In.

^f Argum. Panv. (Cod. Vat. 16): « Decimam sextam ad Pippinum, et omnes Francos scripsit epistolam [sextam decimam epistolam ad Pippinum et omnes Francos scripsit] per Wulfardum et socios ejus: in qua continentur uberrimæ laudes. Item de missis [legatis] ad Græcorum regem in Francia morantibus, et de Gregorio episcopo, et Petro presbytero. » In.

blantitiis aut muneribus laefactate. Quibus publice lectis, omnibusque prae gaudio exsultantibus, Paulus suo et omnium nomine dat litteras laetitiae et amoris plenas erga regem, Francosque omnes. Probat, per eum detineri missos apostolicos et Græcos, qui cum suis Constantinopoli reversi erant, quoad in synodo decerneretur responsio ad duo capitula de orthodoxa fide et de donatione facta sanctæ sedi. Georgium episcopum et Petrum presbyterum quos secum retinere cupiebat, jamdudum concessisse per Andream, et modo iterum concedere ipsius arbitrio: ita tamen ut de episcopatu Georgii et de Ecclesia Petro commissa quid agendum rescribat, ne diutius rectore careant. Se contra retinere Wulfardum et socium ejus, quia Desiderius preterito autumno Romæ degens condixerat de rebus invicem per missos restituendis: de Beneventanis ac Tusciæ jam factum, fieri nunc de Spoletanis, ac de aliis factum iri. In embolo gratias agit pro admonito Desiderio de restituendis patrimoniis per Neapolitanos et Cajetanos, et de danda licentia electis venienti Romam pro consecratione.

Domno excellentissimo filio et nostro spiritali compatri Pipino Francorum regi et patricio Romanorum, Paulus papa.

Votiva cordis nostri desideria et intimi pectoris affectum, ut vestræ excellentiæ beneficiorum suffragia sanctæ Dei Ecclesiæ vota proferentes, optabilem nimisque amabilem salutem præcellæ Christianitati vestræ, atque excellentissimæ et nostræ benignissimæ **227** filiæ et commatri, optimæ reginæ, simulque amantissimis ac præclaris vestris nostrisque in Christo amabilibus filiis, Carolo et Carlomanno, excellentissimis regibus Francorum et patriciis Romanorum, nec non et omnibus reverentissimis fratribus nostris ac dilectissimis nobis episcopis, presbyteris, etiam religiosis abbatibus, simulque et cunctis optimatibus, iudicibus, ducibus videlicet et comitibus, nec non et universo a Christo protecti Francorum regni populo vobis subjacentibus, destinamus perennem salutem, persistentes etiam una nobiscum, et in osculo charitatis vos amplectentes, universi sanctissimi fratres nostri episcopi, presbyteri etiam, et cunctus sanctæ et spiritalis matris vestræ Romanæ Ecclesiæ clericorum ordo, et procerum, optimatum, et universi Romani magni vel minoris congregatio sedulis interventionibus pro vita et incolumitatis vestræ letitia, coelitusque vobis concedendis victoriis, divinam nobiscum deprecantes clementiam. Et vere debitum vobis est, excellentissime fili, nosterque post Deum defensor ac liberator, so-

A lite honorificentæ affectum persolvere, et impensius salutationis verba promere, et ea quæ ad regni vestri immensam exultationis [exaltationis] laudem, et animæ vestræ salutem respiciunt, amplissime prolari [Lamb., profligari].

Igitur, regressis nostris missis, quos ad vestræ regalis clementiæ vestigia destinatos habuimus, Petro scilicet notario regionario sanctæ nostræ Ecclesiæ et Joanne mansionario confessionis basilicæ fautoris vestri, beati Petri ^b, conjungentibus etiam et **228** vestris missis, ^c Wulbardo nempe, ejusque sociis; protulerunt nobis honorandas nimisque desiderandas syllabas præcellentiæ vestræ, quas cum in conventu fratrum consacerdotumque meorum, et cleri atque cuncti laicorum ordinis cœtu legissemus, nostri ac ^B vestri missi, ea sibimet a vobis injuncta, de vestra immutabilis mentis constantia et puritatis integritate, quam pro spe sanctæ Dei Ecclesiæ et fidei orthodoxæ habere videmini, retulissent: illico nimio gaudio repleti, elevatis ad æthera oculis, extensisque palmis, immensas omnipotenti Deo nostro et vestræ excellentiæ tulimus grates; angelicam illam pro vestris meritis divinæ ejus potentiæ canentes laudem: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (Luc. 11). Neque enim, bone rex, aliter mentes fidelium credere poterant, quam quod in earum ^d ex operibus cernentes comperimus a vobis peractum, qui pro [Lamb., pio] intuitu humanas suasiones et inanes promissiones respuentes, nihil amori et certamini, quod erga beatum Petrum geritis, præponere maluistis, sed omnia terrena lucra, velut lutum quod pedibus concalcatur, reputantes, ei vos placere, ejusque mandatis totis nisibus obtemperare vestræ imminet curæ; et idcirco, ecce, bone rex, et præcelsæ filii, et spiritalis compater, thesaurizasti tibi thesauros infinitos in sidereis arcibus, ubi ærugo non prævalet, nec tinea ea quæ justis tribuenda sunt consumi possunt, dum ita mirabiliter præcellæ excellentiæ vestræ opera rutilant, quis de vobis quoquomodo ambigere possit, dum ea quæ beato Petro polliciti, et ob veniam vestrorum concedere studuistis delictorum, illibato ejus jure perenniter permanenda conservare satagitis, et vestris a vobis et a Deo conservandis magnis ^D exhortationibus committitis; et ideo nobis nimis, vel cuncto populo nostro, confidendum est in hujuscemodi pio proposito immutabilis **229** constantia

confessionis sancti Petri apostolor. principis, adeoque aliis præferentibus officiis aut dignitatibus apud Francos, qui summa veneratione prosequerantur sanctum Petrum. CXXX.

^c Gulfardum quoque appellari Mahillonius vidit (Ann. lib. xxiii, n. 23) qui hanc legationem haud novit. Wulfhardus in Cod. hoc appellatur, nec dubium quin abbas idem sancti Martini Turonensis fuerit, qui, an. 756, Wicterlo episcopo et abbati in abbatiâ tantum munere successit, Andegario episcopalem dignitatem suscipiente. Itaque antequam Adriani legationes obiret, quas Mabilionius vidit, hanc Pauli I, ann. 766, suscepit. De eodem infra. Id.

^d In Lamb. deest earum.

^a Summ. 16. ap. Bar. et Cent. GRETS.

^b Missi apostolici hac tantum vice legatione functi non obiter attendi debent: notarii enim regionarii et alibi occurrunt, at mansionarii nusquam leguntur id nomen obisse. De hislem, varique eorum genere Ducangius uberrime. Certe tum temporis mansionarii nullatenus cum nostri avi mansionariis comparandi. In Falconis Benev. Chronico sub fin. a. 1128, legitur: « Joannes abbas sanctæ Sophiæ octavo die stante mensis Nov. mortuus est, et Franco, qui tunc erat mansionarius, electus est. » Quanti autem hic missus futurus esset apud Francos inde colligitur, quod mansionarius erat dignitas in palatio reg. Franc. Hincm. (De ord. et off. Pal. c. 16 et 23.) Joannes autem missus pontificis erat mansionarius

sincera amicitia quomodo separabimus. Itaque Christianissime, et a Deo institute, magne, victoriosissime, bone rex, et nostri, Dei nutu, defensor, interim, diversis nobis **251** imminentibus causis, nulla existit possibilitas, donec missi vestri [*Lamb.*, nostri] qui illuc ad vos [*Gent.*, ad nos] directi sunt revertantur, alios duos dirigere missos; dum vero illi remeaverint, confestim nostros missos ad vestri presentiam dirigemus. Tamen et huic vestro misso hoc ipsum in ore posuimus, vestrae benignae excellentiae suggerendum. Gesta quippe sanctorum, de quibus misistis vobis dirigi, in quantum reperire valuimus, vobis transmisimus.

Deus autem omnipotens, in cuius manu cor excellentiae vestrae regitur, felicia vobis tribuens tempora, omnes adversas nationes vestris regalibus subjiciat vestigiis, et per multorum annorum metas regni gubernacula vos cum excellentissima et a Deo illustrata filia nostra, domina regina, atque praecellentissimis regibus, vestris natis, faciat possidere, et aeternae beatitudinis cum sanctis et omnibus electis ejus per infinita [saecula] annuat effici participes. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XLV.

252 EPISTOLA CONSTANTINI PAPAE NEOPHYTI,

AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur quod a populo Romano per violentiam electus, et in sede apostolatus intronissus fuit, postulans ut in gratia domni regis Pippini permanere possit, sicut antecessores sui fuerunt, et inde de epistola Theodori patriarchae Ierosolymitani, et de aliis epistolis Alexandrini et Antiocheni patriarcharum; et in embolo de Georgio, Marino et Petro.

(An. Dom. 767, Cod. Car. xcix, chron. 44.)

ARGUMENTUM. — Silentium regis ægre ferens mentitur iterum unanimi populorum consensu se creatum. Divinae Scripturae loca inserit, Pippinum laudat ut fidei catholicae propugnatorem; narrat litteras patriarcharum Orientis de synodo habita pro cultu sacrarum imaginum, Paulo directas, se in ambone prius lectas publice ad eum transmittere Graeco-Latinas. Georgium episcopum, Marinum et Petrum presbyteros ut reverti permittat solatio parentum efflagitat; responsum enixe petit. Quod majus, legat missos suos, Christophorum presbyterum et Anastasium notarium.

Domno excellentissimo filio Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, Constantinus papa.

Dum internæ mentis intuitu, infra memetipsum vehementer considero quanta mihi incepti pastoralis officii debet insistere cura ad pascendas Dominicas rationales oves, valde fateor intolerabilem mœstitionem cordis mei arcano adhæsisse, quia procul dubio non meriti, sed oneris hujusmodi profectione omnibus curam animarum assumptibus, videtur esse conferta sollicitudo, et qui nimis comprimor, et nullis operum meritis neque virtutum profectibus me præstiturum perpendo, quid divina misericordia inspirante cordis affectu operari jusserit, et illico vult ex gravi somno experrectus **253** nimio stupore,

A et extasi invenio a Deo in me rogatum, quod nunquam optavi, quod nunquam penitus cogitavi, nec [*Lamb. add. in*] cor pusillitatis meae quoquo modo ascendit, ex improvisa enim violentia, manu a populorum innumerabili concordantium multitudine, velut valida aura venti raptus, ad tam magnum et terribile pontificatus columnen provectus sum. Unde sicut navis æquoreis procellis fluctuatur, ita ego infelix, et inutilis curarum tumultibus, et populorum proclamationibus, atque lacrymosis ululatus concutior; etenim omnes omnino, a magno usque ad parvum, proprios dolores ac violentias vociferantes, non cessant circumvallare me undique cogitationum certamina, ob consolationem, et justitias impertiendas huic a vobis liberato populo.

B O quam magna et metuenda existit pastorum sollicitudo! et quomodo infelix possim onerum animarum exsequi curam? Verumtamen, dum protinus jactavi cogitatum meum in Domino, et spei meae fiduciam ad ejus contuli misericordiam, meque, excellentissime et a Deo protecte victoriosissime rex, in vestro solito auxilio et protectione commisi, paratum jam remedium inveni, et afflictus animus meus paulisper respiravit. Valde enim post Deum confortor in vestra regali potentia, et a Deo protecto regni vestri Francorum robustissimo brachio. Inter hæc itaque considero quanta sit Dei nostri omnipotentis misericordia, et confestim opima consolationis oportunitas mihi confertur. Ipse enim pro humani generis salute de sinu Patris descendens, Verbum caro factum, de virgine Maria domina nostra nasci dignatus est, non amittens deitatem, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens; qui mortem nostram moriendo destruxit, et vitam resurgendo reparavit. Unde non est dedignatus cum peccatoribus et publicanis loqui ac convesci, suscepit enim publicanum, et evangelistam effecit, Mathæum dico, qui evangelica verba mundo propagavit. O multitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei, **254** quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Vere magnus Dominus et laudabilis nimis, et sapientiae ejus non est numerus; qui ponit humiles in sublimi, et merentes erigit sospitate; pro quo, tanquam unum ex publicanis me existimans, cum gemitu cordis, percusso pectore, deprecor ineffabilem misericordiam, ut tantum pastorale officium, quod mihi immerito contulit, me salubriter exsequi, et lucra animarum ejus divinae majestati offerre me annuat. Crebro enim laudem ipsius redemptoris nostri inquitur os meum, caro et lingua benedicit sanctum nomen ejus, qui non merita existimat, sed miseretur quibus misceri vult.

D Præmissis quidem jam vicibus nostris apostolicis apicibus, jussi [*Grets.*, nisi] sumus intinuisse a Deo instituto regali vestro culmini, de recessu prædecessoris nostri, domni Pauli papae, et quomodo me indignum et inutilem divina dignatio in apostolatus ordinem provehere jussit. Unde ecce et nunc iteratis nostris apostolicis affatibus, debitum honoris ac

salutationis affectum, et visitationis conatum excellentissimæ Christianitati vestræ aptum duximus persolvere; et quoniam omnipotens et longanimis Deus noster, verbum salutis per suum apostolum, beatum Petrum excellentiæ vestræ mittens, fortissimum sanctæ suæ Ecclesiæ et fidei orthodoxæ liberatorem ac defensorem te suscitavit atque constituit, præcellentissime fili et magne orthodoxe rex: ideo, licet mutatis pastoribus, cura tamen hujuscemodi certaminis ac defensionis vobis incumbit, et ob hoc, tanquam præsentialiter, coram mellifluo regali vestro aspectu consistens deprecor, et per Deum omnipotentem, qui est iudex vivorum et mortuorum, ante cujus conspectum omnia elementa contremiscunt et abyssi moventur, qui omnia regna mundi suæ providentiæ nutu disponit, qui etiam te, excellentissime fili ac benignissime rex, tuosque amantissimos natos ac meos spirituales filios, in reges per manus beati Petri apostolorum principis ungui præcepit, firmiter excellentiam vestram conjuro, ut ea quas [quæ] stabilitate regni vestri, et æternæ vitæ remuneratione beato Petro polliciti estis, pro exaltatione ac defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, et sanctæ orthodoxæ **255** fidei observare et in omnibus adimplere jubeatis, et in ea charitate ac dilectione, in qua cum nostris prædecessoribus, domno Stephano ac Paulo, beatissimis pontificibus, permanistis, nobiscum permanere jubeatis, et in eadem amicitiae connexionem cum mea fragilitate persistere; non nostra quæ nata sunt merita existimans, sed adimplens illud divini oraculi præceptum (*Matth. x*): *Qui recipit prophetam in nomine prophetae, mercedem recipiet prophetae; et qui recipit justum in nomine justii, mercedem suscipit justii*. Et illud quod ipsa veritas Deus noster ait (*Luc. x*): *Qui me recipit, vos recipit; et qui me spernit, vos spernit*.

Considera, bone rex, quia potuerat Deus noster per angelum virtutis suæ, aut alio modo liberationem suæ Ecclesiæ et fidei orthodoxæ operari: sed non in alio nisi in tua excellentia complacuit, quia tibi hoc bonum servatum erat opus. Unde aperte cunctis datur intelligi, quia omnia jam ante mundi constitutionem a Deo prædestinata sunt. An non erat prædestinatus David, de quo secundum carnem Christus in mundo editus est? pusillus enim inter fratres existens, ab ovis patris ablatus, in regem unctus est: et quia a Deo prædestinatus es defensor sanctæ Dei Ecclesiæ ac noster, adesto, exaudi preces nostras, mitissime rex, sic te exaudiat Dominus in quacunque die eum invocaveris. Nos quidem, ita testis nobis Deus noster, cui occulta cordis manifesta sunt, ut plus etiam quam præfati nostri prædecessores pontifices in vestra a Deo protecti regni vestri Francorum charitate et dilectione, atque sincera fidelitate,

* Vide quæ dixi ad epist. 31, al. 35 (not. 2, 3). Nam equidem epistolam ab an. 758 removendam duxi, fretus conjectura concilii Jerosol. circa an. 760 celebrati, atque extremo anno 761 reponendam. credidi. Fateor nihilominus me non assequi mente, ut synodica ista non fuerit Romam missa ante Au-

cum omni nostro populo firma constantia erimus permansuri, et peto coram Deo vivo, ut si forsitan quisquam, spiritu nequitiae irreptus, contraria de nobis vestro regali culmini garrere attentaverit, nulla ei credulitas admittatur, quia, ut confidimus in Dei omnipotentis misericordia, plenius critis de nostra puritate satisfacti.

Unde ecce magnopere ad vestra a Deo directa vestigia direximus præsentibus fidelissimos nostros missos, scilicet Christophorum **256** dilectum filium nostrum presbyterum, atque Anastasium notarium regionarium spiritualis matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ, qui vos de nostra fidelitate, quam erga vestram regalem potentiam gerimus, satisfacere debeant, quibus et in ore posuimus hoc ipsam Christianitati vestræ nostra vice enarrandum. Quos petimus, ob reverentiam vestri [*Lamb. add. fautoris*] beati Petri, benigne a vobis et solite suscipi, eisque in omnibus credere, et cum lætabundis nuntiis de vestro benigno proposito, et immensa prosperitate absolvere jubeatis.

Itaque innotescimus excellentiæ vestræ, quod duodecima die præteriti Augusti mensis, quintæ indictionis, conjuncti ad nos a sancta civitate, quidam religiosus presbyter Constantinus nomine, deferens synodicam fidei a missam a Theodoro Hierosolymitano patriarcha, ad nomen prædecessoris nostri domni Pauli papæ, in quo et reliqui patriarchæ, id est, Alexandrinus et Antiochenus, et plurimi metropolitani episcopi Orientalium partium, visi sunt concordasse, eamque cum magna lætitia suscipientes, atque amplectentes, in populo in ambone relegi fecimus, cujus exemplar in Latino et Græco eloquio vestræ excellentiæ direximus, ut agnoscalis qualis fervor sanctorum imaginum orientalibus in partibus cunctis Christianis immineat.

His prælibatis, extensis palmis ad æthera, cum omnibus Dei cultoribus, et cuncto nostro populo redemptoris nostri divinam exoramus clementiam, ut suæ extensionis dextera vos protegat, et regni vestri a Deo confortati Francorum terminos dilatet, atque immensas de hostibus victorias vobis tribuat, cunctosque adversarios regalibus vestris prosternat vestigiis, regni gubernacula, longo ac prospero senio vobis, una cum excellentissima filia nostra, **257** a Deo protecta regina, et amantissimis natis perfrui concedat possidenda, et sicut temporale ac terrenum regnum et celestia vobis regna cum omnibus sanctis, qui ab initio mundi divinæ placuerunt majestati, tribuat possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

EMBOLUM.

Itaque hoc excellentiam vestram petimus, ut jubeas, Christianissime ac mitissime rex, inspiratus a

gustum mensem anni 767 sexto nimirum post anno, quam id concilium celebratum dicitur. Hinc autem patere arbitror, quam ardua sit provincia hæc epistolæ fere omnes characteribus temporis carentia digerere, servata temporis ratione. CXXX.

Deo, ad nos absolere reverendum sanctissimum fratrem nostrum Georgium episcopum, atque dilectos filios nostros Marinum et Petrum presbyteros, qui ad vestram præcellentiam a nostro prædecessore domino Paulo papa directi sunt; quotidie enim cum magno ploratu eorum parentes nos adeunt, ut vestram a Deo institutam excellentiam deprecari debeamus pro eorum absolutione, etiam non possumus eorum lacrymas sufferre. Per te enim, bone misericordissime rex, salvi effecti sunt, et a manibus persecuentis liberati consistunt. Unde magna in celo volis reposita est mercedis corona, quoniam scriptum est: *Qui salvat, tanquam qui ædificat.*

* Anno 765 exeunte, iterumque anno sequenti (ep. 39, 40; al. 14 et 26) Paulus efflagitanti Francorum regi concessit, ut Georgium Ostiensem episcopum et Petrum presbyterum cardinalem apud se retineret. Utrumque Romam rediisse post Pippini mortem certum scimus, quia Georgium adesse videmus Later. concilio an. 769 celebrato adversus hunc invasorem sanctæ sedis, et Petrum anno 770 legatione functum Stephani III cum Pamphilo defensore (ep. 49; al. 45) ad Carolum et Carolomanum reges Pippini filios. Ad Marinum autem quod attinet, card. tit. sancti Chrysogoni petente eodem Pippino creatum esse naque ab anno 757, nos docet (ep. 16, al. 25). Deinde cum novimus (ep. 19, al. 39) una cum adversariis machinatum esse in

Propterea coram Deo vivo deprecamur, ut in hoc preces nostras exaudias, et ipsos absolvere jubeatis. Ipsi enim revertentibus cum magna lætitia eos suscipiemus, et charos in nostris visceribus amplecti studebimus; episcopatum enim et Ecclesias quas tenere videbantur inordinatæ usque hactenus consistunt; pro quo jubeat excellentia vestra disponere, quatenus præfati viri ad terram nativitatis eorum revertantur, quia adest tempus ut pariter cum suis parentibus, et una nobiscum in Domino exsultent, nosque merito pro vita, et incolumitate vestra fundere valeamus preces. [*Lamb. add. Codicis epistolaris Carolini finis.*]

Francorum regem et sanctam sedem. Postremo restitutum anno 764 in pristinum honorem ad Pauli preces ab ipso Pippino; necnon pontificem lacrymis motum matris illius desolatæ ac orbæ lumine rogasse eundem regem, ut eum remitteret Romam (ep. 36, al. 32). Quid autem sibi velit pseudopapa privatam unius causam ad alios duos extendendo, et laudando Pippinum, quod omnes eos liberarit a manibus persecuentis non intelligo. Id unum percepisse mihi videor, recte a Carolo utramque epistolam mendaciis ineptisque plenam in calcem codicis rejectam fuisse, neque movendas a me fuisse hujusmodi sordes. At ratio temporis ad id præstandum me coegit. Ac de utraque satis superque est dictum in monito, ad historiam rerum quod spectat.

259 IN STEPHANI III EPISTOLAS QUINQUE

ADMONITIO.

I. Sedatis reipublicæ tumultibus variis, pœnaque affectis eorum auctoribus, minime sanata erant atrociora vulnera Ecclesiæ inflicta. Invasio siquidem apostolicæ sedis, ordinationes illicitæ ab eodem factæ impietasque Orientis mirum in modum aucta persuaserunt pontifici, ut congregaret synodum in qua omnia serio ac sapienter discuterentur. Quamobrem et ex Italia et ex amico Francorum regno episcopos congregare deliberans: « In exordio ordinationis suæ, ut est apud Anastasium, quo idem sanctissimus præsul pontificatus apicem assumpsit, direxit in Franciæ partes ad eximios viros Pippinum, Carolum et Carolomanum reges Francorum et patricios Romanorum Sergium secundicerium et nomenclatorem illo tempore existentem, deprecans atque hortans eorum excellentiam per suas apostolicas litteras, ut aliquantos episcopos gnaros, et in omnibus divinis scripturis atque sanctorum canonum institutionibus eruditos ac peritissimos dirigerent, ad faciendum in hac Romana urbe concilium. » Hæc primæ Stephani litteræ neque in codice hunc relatæ, neque alibi reperiuntur, Baronius ex Cod. Vat., quem Panvinius se vidisse testatur, argumentum profert (an. 772, n. 2): « Scripsit pontificatus initio ad Pippinum petens homines doctos mitti ad synodum Romanam. » Quare autem in Francia interierint, neque eas ob id Carolus recensere potuerit, facile conjectu est ex rerum serie, quæ hac occasione evenerunt.

H. Et sane missus seu legatus pontificis Roma profectus post diem septimam Augusti mensis anno 768, cum Stephanus est consecratus, et in Franciam veniens Octobri mense, Pippinum de hac vita migrasse invenit die 24 Septembris elapsi. Propterea reges filios adire oportuit, qui post funus paternum ad regnum quisque suum se contulerant, jamque rætia insignia sumpserant die 9 Octobris, Carolus magi, Suessione Carolomanus, ut tradit mo-

nachus Engolismensis. Ubiniam legatus eos repererit, apud Anastasium non legitur: id certum, quod in suum regnum Parisiis uterque processerat; ideoque Sergius « coeptum gradiens iter pervenit ad ejus filios, » Jactura quidem levis: nam litteræ suam consecutæ sunt effectum, duodecim ex Francia episcopis, fere omnibus urbium metropoleon, vere primo anni sequentis 769, Romam venientibus 260 cum Sergio. Rem testatur Adrianus in Tractatu ad Carolum regem super cultu sacrarum imaginum (Labh. Concil. tom. VII, p. 919, 923, 944, 952): « Prædecessor noster, inquit, sanctæ recordationis quondam domnus Stephanus papa similiter cum episcopis partium Franciæ atque Italiæ præsidens, etc. » Qui etiam beneficio codicis Veronensis, nomina ipsa eorum duodecim episcoporum et quadraginta Italorum, qui interfuerunt concilio, hodie habemus tum in editione Romana an. 1735, tum in Lucensi nuperima tom. I, addit. ad Concilia Labbei. De rebus ipsis quæ in concilio actæ sunt quatriddo, summam aliquid dicam, maxime ad rem nostram necessarium, non solum ut litterarum jactura minus doleat, verum etiam ut facem præferant dicendis de pontificia historia ex sequentibus epistolis eruenda.

III. Prima igitur actione, pseudopapa in medio episcoporum constituto, Christophorus primicerius pontificis jussu enarrat sacrilegam invasionem, ejusque historicam relationem quam fieri mandaverat legendam exhibet; nil eo die decernitur. Actione altera pseudopapa iterum sistitur in concilio, aususque invasionem tueri exemplo Stephani ducis Neapolitani, qui ex laico factus erat episcopus (an. 764 clero et populo petente, vir iste Paulus pontifici et sanctæ sedi amicissimus creatus erat episcopus), male habetur a concilii patribus, percussusque alapis ab Ecclesia ejicitur. Postmodum combusta omnia quæ scripto mandata inventa sunt sacrilege invasionis

atque indicta poenitentia omnibus qui cum sacrilego communicaverant, invocata divina clementia et relictis sacris canonibus, decretam est, ut « nullus unquam praesumat laicorum, neque ex alio ordine, nisi per distinctos gradus ascendens, diaconus, aut presbyter cardinalis factus fuerit, ad sacrum pontificatus honorem promoveri. » Quod sane decretum refertur etiam a Gratiano (Dist. 79, cap. 4). Denique invasori poenitentia praescripta est. Actione tertia constituitur recta pontificae electionis disciplina: ut nimirum presbyteri et diaconi cardinales, proceres cleri, clericusque omnis eligant, deinde « omnes optimates militiae, vel cunctus exercitus, et cives honesti, atque universa generalitas populi hujus Romanæ urbis ad salutandum eum sicut omnium Dominum properare debeat: » tum fiat decretum electionis. Contra omnem vim decernitur; ad solos presbyteros, aut diaconos cardinales juxta divi Petri et successorum statuta pontificia dignitas coarctatur; ordinationes a pseudopapa factæ irritantur, redeuntibus omnibus ad gradum pristinum. Episcopos iterum consecrandos, aliaque omnia repetenda, praeter baptismum statuitur. Actione quarta decernitur de cultu **261** sacramentum imaginum; quinquaginta Canones apostolorum recipiendos primum statuitur; ac demum instauratis contra vim et ambitum decretis praecelsum hoc pontifici principatus testimonium incidenter profertur: « Si quis juvare, aut introducere in hanc civitatem Romæ praesumpserit quemquam de quacunque civitate aut castro, vel loco pontificis prius discessum, quousque in sede beati Petri pontifex ordinatus fuerit, anathema sit. » Hactenus de prima Stephani epistola, quæ desideratur in codice: nunc de quinque his quæ in eum relatæ sunt.

IV. Iisdem, quas Magdeburgenses etiam norunt, et quarum duæ (ep. 45, 46, al. 46, 44) omnium consensu pertinent ad annum ipsum 769, post celebrationem concilii, ceteris (ib. 47, 48, 49, al. 47, 48, 45) anno sequenti datis, iisdem, inquam, nil obscurius ad hanc historiarum partem tractandam suppeditatur in isto Codice. Namque omnes ad Bertradam reginam viduam, ejusque filios Carolum et Carolomannum datæ, tum de rebus aliis agunt, tum quæ ad ecclesiasticam ditionem spectant, pugnantia continent; nec sine historia praecedenti, quam nuper huc revocavi ex calce Codicis, quo Constantini litteræ rejectæ sunt, elici inde veritas ulla potest. Praecipua occurrit difficultas in prima epistola ad Bertradam et Carolomannum data (ep. 45, al. 46) quam recte Cointius putat scriptam ex voto Desiderii tunc Romæ degentis, ejusque opinionem sequuntur Pagius et Zacagnus, nequidquam repugnante Annafla Italo cum sociis aliquot (an. 769) præ nimia in reges Langobardos benevolentia. Quam enim rationem contra eruditos viros adducunt, Stephanum nempe esse Romæ, non autem apud beati Petri basilicam extramœniam, cum illam scripsit epistolam; ac proinde liberum omni metu a rege Langobardo; floccifiendam ostendunt Pauli praedecessoris litteræ (ep. 18, al. 15) quibus Pippino enuntiat scribendi difficultates Langobardorum causa, ac Stephani hujus ultimæ (ep. 49, al. 45); nec non consuetudo frequens tam pontificis quam Franciæ regis plura committendi missorum auribus, quam scripto mandandi. At subjiciam lectoris oculis hanc historiam, quemadmodum apud Anastasium narratur in Vita Stephani III, ut eam conferat cum epistola.

V. Omnium consensu codicum post prædictum concilium summam relatum, Christophorus primicerius et Sergius secundicerius, præcipua nimirum officia sanctæ sedis in Desiderii odium incurrisse dicuntur, quod de restituendis ablatiis vehementer agerent, ut debebant; Desiderium traxisse in suas partes largitione Paulum Afiartam pontificis cubicularium, et orationis obtentu Romam versus cum exercitu tendentem; Christophorum **262** jure metuentem Urbi, ex Perusia, Campania et Tuscia militibus occisime convocatis clausisse portas urbis, atque unam præ aliis op- re

amentario, parasseque omnia ad defensionem urbis. Postmodum Langobardos in Vaticanum pervenisse, quo pontifex advocatus a rege se contulit, et post colloquium de restituendis ablatiis, Romam rediit. Interea Paulum moliri insidias in Christophorum et Sergium, qui comperta re, armati in Lateranum irrumpunt, ut Afiartam vi capiant; tametsi pontifice audaciam increpante, recedunt. Die postero pontificem ad regem iterum se contulisse, qui palam petiit sibi tradi Christophorum et Sergium, renuentemque Stephanum cum universis, qui eum secuti fuerant, intra basilicam clausit. Tum pontificem nuntiasse per legatos iis primatibus, qui ad portam divi Petri cum militibus erant, ut eorum uterque aut monachum indueret, aut illico ad basilicam sancti Petri se conferret, nullam esse aliam salutis spem; quæ res militibus metum incussit ac fere omnes dissipavit. Noctu igitur illos seorsim ad basilicam clanculum progressos a custodibus Langobardorum captos esse, regique primum, deinde pontificem traditos, qui sequenti die Romam rediens ibi utrumque reliquit, ut noctu Romam ducti inimicorum insidias effugerent. Contrarium evenisse Afiartæ opera: nam consentiente Desiderio extractis e basilica oculi sunt effossi, quare Christophorus præ dolore obiit post tridui, Sergius in Lateranensi patriarchio usque ad pontificis mortem perstitit.

VI. Præfata autem epistola continet, quod non Afiarta petitus fuerit armis in patriarchio, sed pontificem ipsum « nefandissimum Christophorus et Sergius nequissimus ejus filius » cum Dodone misso Carolomanni et conjuratis Francis, atque aliis sceleris conscis interficere voluerint; qui Desiderii ope tunc forte Romæ existentis pro divi Petri justitiis faciendis, mortem evaserit cum suo clero. In cæteris consentit cum historia nuper allata, nominibus aliquot virorum exceptis, quæ historiarum fidem adjuvant, epistolæ vero detrahunt. Præterea patens hoc mendacium in epistola dicitur: « Omnes justitias beati Petri ab eo plenius et in integro suscepimus. » Quæ pugnant cum iis quæ affirmat sequenti anno (ep. 47, 49, al. 47, 45). Nam omnium, quæ restitui debebant, catalogum missis regiis præbet Caroli et Carolomanni oculis subjiciendum, atque: « Si quis autem vobis dixerit, quod justitias beati Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis. » Et alibi: « In præsentia de vestris missis simulant justitias nobis facere. Nam nihil ad effectum perducitur, et quidquam ab eis de nostris justitiis nequaquam recipere valuimus. » Hæc cum ita sint, nulli hominum persuasum erit, Langobardos paulo **263** ante pessimos, perpetuosque sanctæ sedis hostes, repente optimos atque amicissimos evasisse: et e contrario viros illos integerrimos, tanti habitos a Stephani prædecessoribus, quorum opera sancta sedes invasione et metu libera respiraverat, ipseque pontifex electus fuerat, repente « nefandissimos, nequissimosque » esse factos. Quamobrem recte inquam Cointius aliique eruditi Stephanum putant Pauli exemplo ex Desiderii voto eam epistolam scripsisse. Non enim facile quis mendacia hujusmodi apud Anastasium comperiet, ubi de rebus quæ Romæ evenerunt sermo est.

VII. Silentium tanti sceleris aliis in Stephani epistolis, præsertim in ea quam iisdem Bertradæ et Carolo scripsit (ep. 46, al. 44), ut illam de qua loquimur, est aliud evidens argumentum hujus rei. De patrimonio insuper Beneventano per suinmam Itherii diligentiam restituito epistola illa fuse ac magnifice agit; de aliis vero justitiis, quas nominat, tum illa, tum aliæ omnes silent. Toto enim pontificis hujus tempore una illa restitutio facta invenitur. Pagius quidem solertissimum hujusmodi rerum indagator (an. 770, num. 7) duo exhibet testimonia, specie non contemnenda: primum videlicet Annalium veterum post secundam Appendicem continuationis Fredegarit; « Anno 770 fuit Berta regina in Longobardia ad placitum contra Desiderium regem, et redditæ sunt civitates plurimæ ad partem sancti Petri. » Alterum

vero ex Annalibus Petavianis petitum: « Hoc anno domna Berta fuit in Italia propter filiam Desiderii regis, et reddita sunt civitates plurimæ sancti Petri. » At, bona cum Pagii venia, testimonia tam serotina dubiam merentur fidem: neque enim plurimæ erant civitates restituendæ; neque ulla ex iis paucis, quas restitui oportebat, a Desiderio reddita fuit. Quin Stephano vita functo Adrianus ei successit Desiderii in iis ejus amicitiam quærentibus, plenariæ restitutionis pollicitatione, improperavit quæ suo prædecessori Stephano reposuerat, dum per missos suos Anastasium primicerium defensorum et Gemmulum subdiaconum petebat, « Ut quæ præsentialiter beato Petro pollicitus est, adimpleret: » etenim responderat: « Sufficit apostolico Stephano, quia tuli Christophorum et Sergium de medio, qui illi dominabantur, et non illi sit necesse justitias requirendas » (*Anast. Vita Adr.*, sect. 295). Quæ magis magisque comprobant epistolam illam, de qua sumus locuti, aut ex voto Desiderii esse scriptam, aut Afiartæ aliusve largitionibus a Desiderio corrupti in eum sensum accommodatæ, qui maxime faveret Langobardi artibus dissensiones quærentis in Francia et simultates Romæ.

VIII. Arbitrabatur scilicet Pagius Bertam a Desiderio id petiisse, ut **264** Stephanum a matrimonio cum illius filia alienum demereretur. At pontifex ab asserenda divina lege removeri terreno quovis beneficio non poterat. Valde perspicua sunt quæ in epistola ad reges fratres (ep. 49, al. 45) nuptias illas aversans dixit: « Conjugio legitimo ex præceptione genitoris vestri copulati estis. » Et infra: « Impium enim est, ut vel penitus vestris ascendat cordibus alias accipere uxores, super eas quas primitus vero certum est accepisse. » Quod de Carolomanno minore natu filio certo certius est, nam idem pontifex (*Ibid.*, 48) e sacro fonte suscipere ejus filium optat, claudique epistolam, « cum dulcissima vestra conjugæ, et amantissimis natis. » Secus est de Carolo majore natu: Eginhardus ejus uxores enumerat a Desiderata Desiderii regis filia, quam « post annum, inquit, repudiavit, et Hildegardem de gente Suevorum præcipuæ nobilitatis feminam in matrimonium accepit: » quod et faciunt Franci alii scriptores, unde longa valdeque implexa apud eruditos questio. Nihilominus pontifex Eginhardum cæteris antiquiorem antiquitate præstat. Præterea non, ut Eginhardus cæterique, regis successioni seu stemmatis Francorum regum enarrationi dabat operam; sed causam non ducendæ uxoris afferbat, quam Carolum majorem natu jam duxisse, et consentaneum veritati est, et filium suscepisse, ex Himiltrude inter auctores constat, tametsi de connubio iidem certent. Quidquid autem pontifex et causam hanc æquissimam et alias multas adduxerit, quæ rudi illi ætati et probitati pontificis tribuendæ potius quam cum sectariis traducendæ, sub finem anni 770 Carolus uxorem duxit Desiderii filiam. Inde vero quæquam Stephanus superstes fuerit usque ad Kalendas Februarias anni 772 cum obiit supremum diem, a Carolomanno præventus bimestri ferme spatio, nulli nisi nullæque epistolæ Roma in Franciam misse inveniuntur. Tanta ejus matrimonii detestatio erat Romæ!

IX. Quæ annuo illo silentio evenerint, indicare operæ pretium erit, ut historia pontificia, quam testimonio Carolini Codicis illustramus, consistat. Dissidiorum ille ac simulatuum auctor fautorque maximus Desiderius tam in Francorum regno, quam in ditione pontificia, post id conjugium, ad Franciam quod attinet, ad molitum esse dicitur per totum illud tempus, quo ejus filia monarchiæ Francorum quæ unius Caroli parebat imperiis regina fuit. Quæ autem post divortium, quod concoquere nunquam potuit, evenerunt, Adriani pontificatum spectant. Hoc enim pontifex, Carolomanni filios qui apud eum cum matre Gilberga erant consecrari Franciæ reges machinabatur, ut Carolo negotium **265** faceretur viresque

illius divideret: tametsi hujusmodi fallendi artibus non Carolo, sed sibi damnum intulit, idque maximum; nam regnum et libertatem amisit, ut ostendam, cum venero ad Adriani epistolam. Ad pontificiam vero ditionem quod attinet, tum in veteri dominio, tum in novo per Francorum regem Pippinum concessio serere discordias, easque alere, per id silentium nunquam destitit. Continuis siquidem molitionibus palatina officia, penes quæ reipublicæ administratio erat, aut avertere a pontifice, aut e medio tollere meditabatur: quæ res urbem ipsam simulatibus et pœnis implebat. Pejora in Exarchatu et Pentapoli Desiderii artibus evenerunt. Nam Sergio Ravennæ archiepiscopo vita functo an. 770, et Leone canonice electo, Michaelius Langobardi presidio fultus eam sedem invasit « per unius anni circulum et eo amplius, » ut est apud Anastasium in Vita Stephani III. Rem narrare juvat Adriani verbis (ep. 93, al. 71) quæ sunt valde perspicua: « Quando prædictus Sergius archiepiscopus obiit, per suam arrogantiam Michaelius præsumptor invadere ausus fuit ecclesiam Ravennatam, et per auxilium Desiderii sævissimi regis ipsam enormiter invadens ecclesiam diu detinebat, et a suo proprio rectore destituta atque viduata manebat. Tunc ad decessorem nostrum sanctæ recollectionis dominum Stephanum papam prædictus Huchaldus a vestra directus regali excellentia pro cæteris causis, ab eodem præfato domno Stephano papa per vestrum a Deo roboratum regale admniculum Ravennam missus est, eundem præfatum Michaelium invasorem ex ipsa Ravennate ecclesia expellendum, et hic Roma tanquam transgressorem sacrorum canonum deferendum. »

X. Itaque Desiderius, qui nullam legitur civitatem invasisse quæ ditionis esset sanctæ sedis, duo præcipue præstitit Stephano III pontifice: nihil unquam restituit eorum, quæ juris erant ejusdem apostolicæ sedis, et dissidiorum auctor semper fuit. Inde maximum supervenit incommodum pontifici in ea ditionis suæ parte quam Pippinus donaverat. Caput siquidem Exarchatus Ravenna, utcumque hostilem invasionem non esset passa, :uhdiorum injuriis ac depopulationi fuit obnoxia. Nam Michaelius, ubi se vidit sacrilegæ ordinationis omni spe dejectum esse ab Stephano, « plurima munera Desiderio Longobardorum regi, et cimelia, et ornatus ipsius ecclesiæ cum aliis speciebus brachio forti » invasionem annua majorem tutatus est, ut tradit auctor apud Anastasium. Neque Exarchatus tantum princeps civitatis hujusmodi defectionis speciem induit, sed etiam Pentapolis præcipua urbs Ariminum eadem ex **266** causa cum Langobardis societatem inii contra pontificem, ut docet idem auctor: « Congregans inde, inquit, nefandissimus Mauritius exercitum unum cum consilio Desiderii Longobardorum regis properavit, et ingressus est Ravennam, et brachio forti elegit ipsum Michaeliem, et in episcopium Ravennatis Ecclesiæ introduxit, et Leonem archidiaconum, qui electus erat in archiepiscopatus ordinem, Ariminum deportantes ibidem arcta custodia mancipatum idem Mauritius detineri fecit. » Quid igitur faceret pontifex tanta in rerum perturbatione utriusque provinciæ? In Franciam se vertere? At vulnus inde altius apostolicæ auctoritati inflictum erat: nam Carolus filiam Desiderii invito pontifice uxorem duxerat, nuptiasque mater conciliaverat. A Petro itaque apostolorum principe auxilium expectandum erat, qui provincias sibi oblatas, numine sic volente, vindicaret. Quod plane contigit post annum invasionem, ac proinde sub finem anni 771.

XI. Nam Carolus matrimonii rati solutionem quærens ab apostolica sede, qua de re videndi auctores apud Pagium (an. 771, n. 2) missos suos Huchertum et Collegas Romam direxit. Ita scilicet accipi oportet illud Adriani supra allatum: *pro cæteris causis*; non enim ait, pro justitiis faciendis, aliove usus est loquendi genere, quod rerum sanctæ sedis curam inuat. Faustissimum id principium inimicitia: Langobardorum regis, de cujus filia repudianda agbatur,

opportunitatem obtulit occasionem Stephano, ut utramque provinciam veram defectionem spectantes in ordinem redigeret, sublato schismate: quare ab iisdem regis missis, qui beneficia petitori advenierant, beneficium ipse ultro petiit, quod ex Adriani ore audivimus, sicque duci Ariminensi Mauritio, invasori Michaelio, et Desiderio regi Stephanus pontifex, qui paulo post suum obiit diem, illisit. Ceterum ex hucusque dictis colligitur, quod ante Caroli unius regnum, qui subjugatis Langobardis atque eorum rege sublato, eam Italiae partem monarchiae Francorum adiecit, neque in Romana provincia, neque in Exarchatu et Pentapoli cessatum unquam est ab invasione, et metu. Ac de Stephani III epistolis jam satis.

XLVI.

267 ITEM EPISTOLA EJUSDEM * PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLEM REGEM,
ET EJUS PRÆECLSAM GENITRILEM DIRECTA,

De Christophoro et Sergio filio ejus, qui cum Dodone et cæteris Francis Stephanum papam interficere conati sunt ^b.

(An. Dom. 769, Cod. Car. XLVI, chron. 45.)

ARGUMENTUM. — Bertrade reginæ viduæ et Carolo regi nuntiari per regios missos se in vitæ discrimen pene incurrisse a conjuratis cum Dodone misso Carolomanni, Christophoro primicerio, et Sergio ejus filio. Incolumem esse servatum a Desiderio, qui Romæ erat, et plene integreque restituerat omnes justitias sancti Petri, ut missorum ore melius intelligant. Christophoro et Sergio oculos, se inscio, avulsos esse: causas tanti sceleris in unum Dodonem rejecit.

Domine * religiose filia Bertrada, Deo consecratæ, seu domno excellentissimo filio Carolo regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Cum magno dolore et gemitu cordis, tribulationis atque mortis periculum quod nobis per sequaces diaboli jam eveniebat, ecce subtilius per has nostras apostolicas syllabas a Deo consecratæ religiositatis

* Steph. IV, electus an. 768, mortuus ann. 772. GRETS.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 5): « Adhuc aliam ad eosdem reges dedit epistolam, in qua prolixè commemorat insidias sibi per Dodonem Francorum præfectum structas, et Desiderii erga se benevolentiam, cujus ope se defensum esse indicat. » Notandum, quod tum Baroniis ex Cod. Vat., tum Magdeburgenses quinque hærum epistolarum argumenta præter ultimum, recitant inverso ordine; ita ut quod nobis est primum, quinto loco ab iis ponatur; cumque et prioris illius epistolæ argumentum afferant, quam interdidisse aiebam in Admonitione, idcirco et nobis, et illis postremum argumentum est ep. 49, al. 45 Codicis, qua pontifex dehortatur reges ne nuptias contrahant cum filia Desiderii, hoc tantum discrimine, quod illis est sextum argumentum, nobis autem quintum. Hac autem re nil commodius ad Stephani epistolarum chronologiam stabilendam. CXXX.

^c Hujus epistolæ Sum. recitant Bar. et Cent. GRETS.

^d Nullum hucusque audivimus missum seu oratorem ex Francia Romam adventasse, qui erga Rom. pontificem, et sanctam sedem obsequio et amore non certaverit cum rege ipso a quo legabatur. Dodo hic præsertim, qui an. 765 (ep. 54, al. 18) a Paulo pontifice commendabatur, tanquam summa fide homo (non enim est cur alium credam), sacrilego isto scelere implicitus credatur? Quid dicam de Christophoro primicerio ejusque filio, quorum opera sublato schisma, et pontifex hic legitimus creatus? *Nefan-*

dis vestræ atque præcellentissimæ Christianitatis tuse auribus intimare studemus, eo quod nefandissimus Christophorus, et Sergius nequissimus ejus filius, consilium ineuntes cum Dodone misso germani tui Carlomanni regis ^d, nos interficere insidiabantur.

Unde cum eodem Dodone et **268** ejus Francis, cum aliquibus eorum nequissimis consentaneis aggregantes exercitum super nos, in Lateranensium sanctum patriarchatum, cum armis ingressi sunt, confringentes et januas atque omnes cortinas ipsius venerandi patriarchii lanceis perforantes, atque intus in basilicam domni Theodori papæ, ubi nullus ausus est aliquando, vel etiam cum cultro ingredi, tum loriceis et lanceis ubi sedebamus introierunt, sicque ipsi maligni viri insidiabantur nos interficere; sed omnipotens Deus cernens rectitudinem cordis nostri,

quod nulli unquam malum cogitavimus, de eorum nos eripuit manibus, et vix per multum ingenium, dum hic apud nos excellentissimus filius noster Desiderius Langobardorum rex, pro faciendis nobis diversis justitiis beati Petri existeret, per eandem occasionem valuimus cum nostro clero refugium facere ad protectorem vestrum; et continuo direximus nostros sacerdotes ad eosdem malignos Christophorum atque Sergium, ut ab eadem iniquitate, quam pertractaverant nobis ingerere, respicerent, et ad nos ad beatum Petrum properarent. Illi mox, ut audierunt, de præsentem cum Dodone et ejus Francis, turmas facientes et portas civitatis claudentes, fortiter resistebant et nobis comminabantur, atque in civitatem nos ingredi minime permittebant; et dum in eadem perfidia **269** permanerent, et cognovisset universus noster populus eorum iniquum consilium, de præsentem eos dereliquerunt, qui etiam et plures per

*dis*simus Christophorus? Paulo ante, mense nimirum Aprili hujus anni, tanto cum plausu totius concilii accusatorem agit pseudopapæ; ipseque est causa potissima, cur sanctæ sedis opprobrium omne amandetur; Christophorus tante probitatis vir a prædecessoribus pontificibus habitus, ut Paulus Græcorum nequitiam uno comprobet argumento insimulati per eos Christophori (ep. 37, al. 20); Christophorus, inquam, ab eodem pontifice, qui multis atque ingentibus ejus periculis summam dignitatem referebat acceptam, ex improvviso *nefandissimus* appelletur? Et Sergius hujus filius, periculorum consors, nec minoris fidei apud pontificem, quam apud Francorum reges, a quibus eo petente duodecim episcopi ad concilium venire jussi erant, repente *nequissimus* judicetur? E contrario Langobardorum rex Desiderius, qui antea nullis movebatur precibus ut Ecclesiæ res suas restitueret, novasque semper invasiones meditabatur, minacibus etiam litteris pontificem sua repetentem terrere ausus, repente optimus evaserit, pontificem tutatus fuerit, ablata omnia reddiderit? Quis non videt extortam hanc epistolam esse ab Stephano per vaferrimum eundem Desiderium, qui ante annos decem a Paulo per vim et metum aliam similem obtinuit (ep. 17, 18, al. 29, 15)? Et Paulus quidem alii clanculum scriptis litteris, rei omnis Pippinum admonuit, quod Stephano tum non licuit. At patet veritas ex sequentibus epistolis, multoque magis ex ejus Vita apud Anastasium. Id ante me animadvertit Cointius. Vide Pagium (an. 770, n. 1 seqq.) et Admonitionem Stephani epistolis premissam. CXXX.

murum descendentes ad nos properaverunt. Alii vero A portam civitatis aperientes, ad nostri progressi sunt præsentiam, et ita ipsi maligni viri coacti atque nolentes ad nos in ecclesia sancti Petri sunt deducti; quos interficere universus populus nitebantur, et vix de eorum manibus eos valuimus eripere; et dum infra civitatem, nocturno silentio, ipsos salvos introducere disponderemus, ut quis eos conspiciens interficeret, subito hi qui eis semper insidiabantur super eos irruentes eorum eruerunt oculos, Deo teste dicimus, sine nostra voluntate atque consilio.

Unde magno dolore nostrum atteritur cor, et credite nobis, a Deo consecrata filia, atque excellentissime filii, nisi Dei protectio, atque beati Petri apostoli, et auxilium excellentissimi filii nostri Desiderii regis fuisset, jam tum [Lamb., tam] nos quamque B nosfer clerus, et universi fideles sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri, in mortis decidissemus periculum. Ecce quantas iniquitates et diabolicas immissiones hic seminavit atque operatus est prædictus Dodo, ut qui debuerat in servitio beati Petri et nostro fideliter permanere, ipse e contrario animæ nostræ insidiabantur [Lamb. Gent., insidiabatur], non agens juxta id quod a suo rege illi præceptum est, in servitio beati Petri et nostra obedientia fideliter esse mansurum; et certo credimus, quod dum tanta ejus iniquitas ad aures excellentissimi filii nostri Carolomanni regis pervenerit, nullo modo ei placebit, in eo quod in tantam deminationem atque devastationem sanctam Dei Ecclesiam is Dodo cum præfatis suis nefandissimis sequacibus cupiebat deducere; et ideo nostras tribulationes et angustias atque pericula a Deo institutæ religiosissimæ Christianitati tuæ atque excellentiæ vestræ innotuimus, quoniam profecto omnipotens Deus credentes in se et confidentes in ejus misericordia non dereliquit.

Agnoscat autem Deo amabilis religiositas vestra, atque Christianissima excellentia tua, eo quod in nomine Domini bona voluntate nobis convenit cum præfato excellentissimo et a Deo servato filio nostro Desiderio rege, et omnes justitias beati Petri ab eo plenius 270 et in integro suscepimus^a; tamen et per vestros missos de hoc plenissime eritis satisfacti. Deus autem omnipotens sua vos protectionis

^a Infra (ep. 47). Idem pontifex pauca hæc cum istis pugnantiæ profert: « Si quis autem vobis dixerit, quod justitias beati Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis. » Et alibi (ep. 49, al. 45): « In præsentia de vestris missis simulant justitias nobis facere. » CENX.

^b Argum. Pany. (Cod. Vat. 4): « Scripsit et aliam ad Carolum et matrem ejus, in qua illis et gratias agit pro defensione Ecclesiæ, et commendat Itherium, quod diligenter curavit quæ fuerant ipsi commissa. Ib.

^c Hujus epistolæ meminerunt Centuriatores Cent. 8, cap. 10, ubi de hoc pontifice agunt, quem ipsi vocant Stephanum tertium. Et Bar. anno 772, qui etiam citat epistol. ejusdem Stephani ad Pippinum initio pontificatus scriptam, qua petit ut homines doctos Romam mittat ad synodum: quæ in nostro apographo non comparat. GREYS.

^d Mabillon. (Ann. l. xxv, n. 31) animadvertit Ca-

roli dextera circumtegat, et præsentis regni gubernacula ævis [longævis] atque prosperis temporibus perfuam annuat, et æterna præmiorum gaudia multipliciter faciat adipisci. Incolorem religiositatem vestram atque excellentiam tuam gratia superna custodiat.

XLVII.

271 ITEM EPISTOLA STEPHANI PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,
ET EJUS PRÆCELSAM GENITRICEM DIRECTA,
In qua continentur gratiarum actiones, et collaudans Itherium [Lamb., Itherium] abbatem, et postulans ut ei digna retributio pro suo certamine fieret^b.
(An. Dom. 769, Cod. Car. XLIV, chron. 46.)

ARGUMENTUM. — Iisdem scribit per Itherium missum regium, qui cum sociis advenerat pro exsequendis justitiis sancti Petri, multa prosequens laude eundem Itherium, quod continuo se contulerit ad recuperandum patrimonium Beneventanum; eundemque ut beato Petro et regibus fidelissimum liberalitati eorum commendat.

Domnæ^c religiosæ filiæ Bertradæ Deo sacratæ, seu domno filio Carolo regi Francorum^d et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Dum tantos [Lamb., Gent., tantis] beneficiorum in diversis apostolicis causis atque utilitatibus a vobis, cumulatim suffragiis, nimia jucunditatis lætitia, sancta spiritalis mater vestra, universalis Dei Ecclesia relevata exsultat, nulla, ut opinor, oris assertio ad referendas sanctissimæ religiositatis vestræ atque Christianissimæ præcellentiæ tuæ gratiarum laudes sufficere valebit; sed tamen licet digna vobis, ab hominibus pro tanto vestro pio opere rependi non possit vicissitudo, verumtamen misericors Deus noster, qui potens est, et scit bonis bona reddere, ipse copiosam laborum vestrorum vobis 272 cælestium retribuet præmiorum recompensationem; sed et nostra sincera cordis habita erga vos affectio, sedulo pro vobis divinæ non desistit majestati orationum persolvere vota.

Itaque præsens Itherius, religiosus ac prudentissimus vir, et revera noster et vester sinecerus fidelis, quem cum suis comitibus et reliquis vestris missis pro exsequendis faciendisque justitiis fautoris vestri beati Petri direxistis, ad nos conjungens, illico in partes Beneventani profectus est Ducatus, pro recolligendo illis in partibus sito^e patrimonio ejusdem

^d roli summopere coluisse Bertradam matrem suam, nullamque inter eos dissidii causam fuisse, præter divortium cum filia Desiderii, de quo infra. Ex hac et superiori epistola illud etiam liquet, per id triennium, quo Carolomannus vixit post patris mortem, usque ad an. 771, Bertradam non huic, sed Carolo adhæsisse, ac quodammodo conregnasse. CENX.

^e Jam vidimus supra (ep. 20, al. 26) tum res aliquot esse redditas in ducatu Beneventano, tum de patrimoniis Neapolitanis restituendis Pippinum egisse cum Cajetanis et Neapolitanis. Res modo est de patrimonio Campano Greg. M. litteris celeberrimo: neque enim tanta sollicitudo esset pontifici de alio fere ignoto patrimonio, quod Greg. ævo Samniticum audiebat, in ea provincia; nam Peregrinii opinione in Dissert. VIII (Pratill. tom. V, p. 296 seqq.) Beneventani vero Samnites diutissime appellarunt. Campanum vero patrimonium rediisse ad sanctam sedem, Itherii opera, non tradunt hæc litteræ. Ib.

protectoris vestri apostolorum principis, qui videlicet **A** solertissimus vir, in omnibus secundum vestram nostramque decertavit voluntatem, sui que laboris constantiam, juxta ut a vobis illi præceptum est, in ipsis apostolicis exhibuit utilitatibus, unde nimis cor nostrum in ejus defensionis [*Lamb.*, indefesso] certamine et firma operationis perseverantia lætatum est, quia profecto, secundum quod cœlestis muneris gratia, magnæ scientiæ illustratur prudentia, piis quoque meritis atque immutatae fidei decoratur integritate, tantam in eo reperimus fidelitatem in vestro nostroque servitio, quantam diutissime nostra ardentius de eo optabat agnoscere mens.

Unde maximas atque innumerabiles gratiarum actiones religiosissimæ sobrietati vestræ, atque [quasi] præsentialiter Christianissimæ excellentiæ **B** tux referimus; et ideo obnixè tanquam præsentialiter, benignitatem vestram petimus, ut amplissimam favoris vestri gratiam atque largitatis munificentiam, et dignam consolationem eidem religioso viro, pro ejus laborioso certamine, quod in vestro atque nostro, ut dictum est, apostolico servitio exhibuit, impertire jubeatis; quatenus sicut ab omnipotenti Deo, intercedente beato Petro, **273** digna operis ejus in cœlestibus regnis exarata fertur remuneratio, ita et a vobis consolationis consequatur opem.

Omnipotens autem Deus noster, sacris apostolorum principum interventionibus, sua vos circumtegit gratia, et præsentis vitæ prospera, et æterna felicitatis vobis multipliciter tribuat gaudia. Incolumem religiositatem vestram, atque excellentiam tuam gratia superna custodiat *.

XLVIII.

274 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA.

In qua continentur uberrimæ benedictiones et pro eorum fraternitatis concordia gratiarum actiones, et de justitiis sancti Petri b.

(*An. Dom. 770, Cod. Car. XLVII, chron. 47.*)

ARGUMENTUM. — Regiis acceptis litteris Caroli et Carolomanni per Gauzibertum episcopum, Fugbertum religiosum, Ansfredum et Helmgarium eorum missos, compositæ inter eos discordiæ, ac pristini amoris invicem stabiliti, utrique gratulatur, petens **D** ut quæ cum patre promiserant beato Petro exsequantur et justitias plenarie reddi curent. Multa ab eorum missis audituros; nulli credendum qui red-

* Notari velim auctoritatis consortium. Missi a regina matre Caroloque filio legati Romam dicuntur; ab utroque jussi exsequi justitias sancti Petri; Itherio præmium ab utroque petitur; denique epistola utrique inscripta, finem præferet utrique communem. Perinde est de superiori epistola. **CENN.**

† **Argum. Papæ.** (*Cod. Vat. 3*): « Insuper et aliam dedit ad Carolum et Carolomannum fratres, in qua gratulatur eis, quod post lites sibi invicem reconciliati essent. Et petit ut cogant Longobardos reddere quæ de patrimonio sancti Petri rapuissent. » **Id.**

* Meminerunt hujus epistolæ **Bar. et Cent. GRETS.**

† De Francorum regum simulatibus, earumque origine obscure admodum antiqui annales et histo-

ditas justitias dixerit. (Quod probat epist. 45 datam esse ex Desiderii voto.)

Domnis * excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Stephanus papa.

Benedictus Dominus Deus noster, pater misericordiarum et Deus totius consolationis, qui consolator et propitiator existit omnium invocantium eum in veritate. Ipse enim redemptor noster preces clamantium ad se exaudiens mœrentium tribulationes ad gaudium convertit; quod certe nunc in nobis atque universo peculiari populo sanctæ Dei Ecclesiæ ejus, divinæ pietatis clementiam et misericordiæ benignitatem cernimus esse diffusam, in eo quod nostræ orationis vota exaudiens et mœroris nostri lamentationem quam usque hactenus habuimus ex ipsa divisione discordiæ, quam antiquus hostis, inimicus pacis, intra vestram fraternitatem immiserat: nunc, Deo propitio, eodem pestifero æmulo confuso, in communem dilectionem et concordiam, ut vere uterinos et germanos fratres, **275** vos connexos esse discentes, in magnam lætitiâ convertere dignatus est **d.**

Itaque, præcellentissimi filii, magni victoriosissimi reges et Dei providentiâ nostri Romanorum patricii, conjungentes ad nos fidelissimi ac solertissimi vestri missi, scilicet * Gauzibertus reverendissimus et sanctissimus frater noster episcopus, atque Fuchbertus religiosus, et Ansfredus, seu Helmgarius gloriosissimi vestri, detulerunt nobis honorabiles et nimis desiderabiles syllabas vestras a Deo instituta regali potentia directas; per quas innotuistis, contentionis rixas ac litigia inter vos versata fuisse, sed, annuente Domino, nunc ad veram dilectionem, et unitatis concordiam, et fraternum amorem conversi existisse videmini; quo audito, magno gaudio atque lætitiâ, una cum universo populo nostro istius provinciæ a vobis redemptæ, repleti sumus, et gemina festivitatis gaudia peregrimus, immensas Deo nostro omnipotenti referentes gratiarum actiones, atque victricem ejus clementiam collaudantes, consona cum prophetica voce cantantes atque dicentes: Benedictus es, Domine Deus noster, et benedicta omnia opera tua; ecce enim nunc gaudet Deus noster in cœlis, gaudet et universus chorus angelorum, et in terra etiam cunctus exultat populus Christianus, et solus diabolus, inimicus pacis et discordiæ seminator, luget dum victum se esse et superatum conspicit: non

rici. Attamen negata Carolo auxilia ad Wascones et Aquitanos in officio continendos eunti, fratremque in itinere convenienti earum causa fuisse videntur. **Annal. Francor. Monach. Engolism.** Auctores ap. **Pag.** (an. 779, n. 5). **Mabilion.** præ aliis (*Annal. lib. xxiv, n. 28*) audiendi. Hisce autem ex litteris pontificem et Romanos omnia nosse intelligimus, assidueque ad Deum precibus concordiam eorum principum impetrasse, quæ valde necessaria erat sanctæ sedi adversus Langobardos.

* Legationis hujus princeps Gauzibertus **Mabilion.** videtur fuisse episcopus Carnutensis (*Annal. l. xxiv, n. 30*); de ceteris tam is quam alii silent, Cointio duntaxat faciente monachum Fuchbertum.

enim aliter fidelium mentes existimare poterant venire, quam quod nunc factum esse gaudemus, si Deus omnipotens illam pacem et fraternam dilectionem in vobis multiplicet, et multiplicatam corroboret, quam suis donavit sanctis apostolis. Unde de vestra unitate etiam sancta spiritalis mater vestra, Dei Ecclesia, et ejus universus populus exsultat. **276** Nam si vero et in his ipsis vestris ferebatur apicibus tota vestra virtute vos esse decertaturos, pro exigendis justitiis protectoris vestri beati Petri et sanctæ Dei Ecclesiæ, atque ea promissione amoris, quæ a vestro pio genitore, sanctæ recordationis, domno Pippino, eidem principi apostolorum et ejus vicariis facta est, polliciti estis esse permansuros, et plenarias justitias sanctæ Dei Ecclesiæ atque ejus exaltationem esse operaturos. Et quidem nos, excellentissimi filii, Christianissimi magni reges, omnino de hoc certi atque in omnibus satisfacti sumus. quod nulla hominum suasio aut thesaurorum copiosa dano vos poterit declinare, aut ab eadem vestra promissione, quam beato Petro spondidistis, quoquomodo immutare ^a, tamen nunc firmitatem vestram comprobavimus, dum non corruptori et fragili homini ^b, sed Deo omnipotenti et ejus apostolorum principi placere procurastis. Unde obnixè, tanquam præsentialiter, petimus, et coram Deo vivo, qui vos regnare præcepit, conjuramus excellentiam vestram, ut plenarias justitias beati Petri, sub nimia velocitate, secundum capitulare ^c quod vobis per præsentem vestros fidelissimos missos direximus, exigere, et beato Petro reddere jubeatis: sicut et vestra continet promissio, et omnia quæ beato Petro et ejus vicariis, cum vestro sanctæ memoriæ progenitore [*Lamb.*, pio genitore] promissistis, adimplere dignemini, quatenus intercedente eodem principe apostolorum, perfectam ab omnipotenti Deo in præsentis vita et futura beatitudine suscipiatis [*Id. add. mercedem*], post Deum in nobis [*Id.*, vobis] habemus fiduciam, et in vestro amore atque charitatis dilectione firmiter, usque ad animam et sanguinis effusionem, uno cum universo populo permanemus atque permanebimus. Tamen et de hoc, et de omnibus justitiis beati Petri predictis vestris missis subtilius locuti sumus, **277** vestro regali culmini cuncta enarranda, et jam, sicut terra sitiens imbrem præstolatur, ita vestrum auxilium et congruum effectum de nostris petitionibus postulamus.

Et videte, excellentissimi filii, quia obtestamur vos per tremendum diem judicii. Etiam beatus Petrus per nos vos adhortatur, atque obtestatur, ut sub nimia

^a Diploma donationis Pippiniæ, cui uterque subscripserat Carisiaci anno 754, in eorum memoriam revocat: quam rem perspicue mox declarat. *CENX.*

^b Desiderium puta, qui nullum lapidem non movebat, ut Francorum reges a sancta sede disjungeret. *Id.*

^c En locuples testimonium falsitatis epistolæ 45, et 46, in qua per vim et metum pontifex plenariam restitutionem fatchatur.

^d *Lamb. legit: Romana Ecclesia et respublica re-*

A velocitate ipsas justitias ejusdem principis apostolorum exigere a Langobardis jubeatis, fortiter eos cum Dei virtute distringentes, ut sua propria idem princeps apostolorum atque sancta Romana Ecclesia recipiat ^d; nam si, quod non credimus, ipsas justitias exigere neglexeritis aut distuleritis, sciatis vos de istis rationem fortiter ante tribunal Christi eidem principi apostolorum esse facturos. Si quis autem vobis dixerit quod justitias beati Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis ^e. Deus autem omnipotens sua vos dextera protegat, et victoriam vobis de cælo tribuat, suumque angelum ante faciem vestram mittat, qui vos præcedat, et inimicos vestros coram vestris prosternat vestigiis, atque a Deo instituti regni vestri terminos dilatet, et presentis regno longæviter ac prospere gubernacula perfrui faciat; etiam et post hujus vitæ longævitatē cœlestia vobis regna per infinita tribuat sæcula possidenda.

XLIX.

278 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLOMANNUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et postulabat ut filium suum ex fonte sacri baptismatis suscipere crederetur ^f

(*An. Dom. 770, Cod. Car. XLVIII, chron. 48.*)

ARGUMENTUM. — Beraldus abbas et Aubertus vir illustris missi Carolomanni hujus litteras afferentes, plura secreto retulerunt, quorum singulis pari modo respondit voce. In litteris se ait vehementer cupere ut regium filium recens natum sibi concedatur suscipere e sacro fonte; eique, reginæ uxori, atque eorum filiis, prospera cuncta ominatur.

C Domno ^g excellentissimo filio, Carolomanno, regi Francorum et patricio Romanorum, Stephanus papa.

Dum tantam piæ considerationis gratiam atque efficacem solertiam creator noster omnipotens Dominus vestro mellifluis regali cordi pro defensione et exaltatione sanctæ suæ Ecclesiæ infundere dignatus est, præcellentissime filii ac benignissime rex, idcirco opinatissimi nominis tui præclara memoria et indita cœlestis prudentia in toto orbe terrarum divulgata permanet, etiam in cœlestibus regnis digna operum tuorum refulgent merita. Unde beatus es, bone Christianissime rex, quod quidem nos conspecta fidei tuæ constantia, quam in apostolicis causis et nostri amoris fervore habere dignosceris, firmi in tua dilectione permanentes, sedulo eidem nostro conditori, pro immensa vestra lætitia, et a Deo instituti regni vestri stabilitate, preces fundere nequaquam desistimus.

Interea conjungentes ad nos Beraldus, religiosus

cipiat. Gent.: Romana reipublicæ Ecclesiæ recipiat, et notat verbum reipublicæ subducta linea deletum esse.

^e Desiderari potest aliquod illustrius? Legatis plura secreto credit; propalam testatur, justitias sancto Petro non esse redditas; nullam alicui fidem habendam esse ait secus dicenti. *CENX.*

^f Argumentum Panv. (*Cod. Vat. 2*): « Aliam scripsit ad Carolomannum, qua petit, ut liceat sibi esse computer, et testis baptismi filii ejus. »

^g *Summ. ap. Bar. et Cent. GRETS.*

abbas, et Audbertus, vir infuster, detulerunt nobis honorandas nimisque desiderabiles syllabas a Deo protectæ excellentiæ vestræ, quas cum **279** magno honoris affectu suscipientes atque relegentes, quæ in eis ferebantur omnino agnovimus; sed et ipsi vestri fidelissimi missi, ea quæ a vestra a Deo protecta excellentia injuncta habuerunt nobis subtilius retulerunt. De quibus sicut vestris fidelibus ad singula eis responsum reddidimus, vestro a Deo inspirato culmini liquido enarrandum.

At vero, quia amoris vestri fervor in nostris firmiter viget præcordiis, magna nobis desiderii ambitio insistit, præcellentissime regum, ut Spiritus sancti gratia scilicet compaternitatis affectio inter nos adveniat; pro quo obnixè quæsumus Christianitatem tuam, a Deo institute bone rex, excellentissimeque filii, ut de præclaro ac regali vestro germine ^a, quod vobis Dominus pro exaltatione sanctæ

sue Ecclesiæ largiri dignatus est, in nostris ulnis ex fonte sacri baptismatis, aut etiam per adorandi chrismatis unctionem spiritalem suscipere valeamus filium, ut eadem, Deo prosperante, compaternitatis gratia in medio nostrum corroborata, magna lætitia, ex hoc tam nos quamque universos noster populus pariter relevati, exultare valeamus in Domino

Deus autem omnipotens, per quem reges regnant et principes imperant, suo vos protegat gratia, et victoriam vobis de cælo pro sua sanctæ Ecclesiæ defensione tribuat, atque longævos et sospites in solio regni pariter cum excellentissima et Christianissima filia nostra regina, dulcissima vestra conjugè ^b, et amantissimis natis ^c conservare, et cælestis regni æterna gaudia concedere **280** dignetur possidenda. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

^a Annalista Petavianus consignat hoc anno natiuitatem Pippini filii Carolomanni. Pagius (an. 770, n. 4).

^b Gilberga, quam duxerat Pippino patre superstite, cumque sequenti anno exeunte Carolomannus occubuerit mortem, et Carolus utrumque regnum, ut Pippini sui parentis ævo fuerat, in unum denuo conjunxerit, in Italiam ad Desiderium fugit cum duobus parvulis filiis. Annales Fulden. et alii apud Pagium (771, n. 5). Annal. Francor. silentes de filiis: « Uxor vero Carolomanni, aiunt, cum aliquibus paucis Francis ad partes Italiæ perrexit. »

^c Pippinus igitur non erat primogenitus, sed Carolomannus alium filium antea susceperat; lique sunt, quos Gilberga in Italiam secum duxit. De iis nihil invenitur apud scriptores Francos. Sed in Vita Adriani ^c ap. Anastas. (sect. 510) legitimus, quod an. 773, dum Desiderius obsidebatur Ticini a Carolo, « Adalgisus verus ejus filius assumens secum Autcharium Francum, et uxorem, atque filios sæpediti Carolomanni, in civitate, quæ Verona nuncupatur, pro eo quod fortissima præ omnibus civitatibus Langobardorum esse videretur, ingressus est. » Iterumque (sect. 314) quod Carolus Verouam cum parte exercitus petiit. « Et dum illuc conjunxisset, protinus Autcharius, et uxor, atque filii sæpius nominati Carolomanni propria voluntate eidem benignissimo Carolo regi se tradiderunt. Eosque recipiens ejus excellentia repedavit Papiam. » Supra autem facta erat mentio Gilbergæ se recipientis apud Desiderium cum filiis suis, et subdole ariis Langobardi, qua inter pontificem et Carolum dissensiones serere nitabatur: « In ipsis vero diebus contigit uxorem et filios quondam Carolomanni regis Francorum ad eundem regem Langobardorum fugam arripuisse cum Autchario, et nitabatur ipse Desiderius, atque inbianter decertabat, quatenus ipsi filii ejusdem Carolomanni regnum Francorum assumpsissent. Et ob hoc ipsum sanctissimum præsum ad se properandum seducere conabatur, ut ipsos antefati Carolomanni filios reges ungeret, cupiens divisionem in regno Francorum immittere, ipsumque beatissimum pontificem a charitate et dilectione excellentissimi Caroli regis Francorum et patricii Romanorum separare, et Romanam urbem cunctatque Italiam sui regni Longobardorum potestate subjugare » (sect. 296). Ibi etiam narratur, quemadmodum Langobardus hæc machinabatur, suarum artium consentaneo ac fautore Paulo Abarta, qui legatione pontificis apud illumungebatur; dumque Roma abesset, detectus erat Sergii cæci necator. Quare pontifex metuens, ne scelus detectum ad illius aures perveniret, unde ope Desiderii, apud quem gratia plurimum valebat,

pontificiæ ditioni ferret incommoda, clanculum manus injici in eum redeuntem curavit: atque ita Desiderii molitiones dissipatæ sunt. Hanc profecto historiam, quam scriptor Vitæ Adriani summa cum fide enarravit, nuperi quidam scriptores Muratorio antesignano invertentes, Gilbergæ fugam exaggerant, eo quod Carolus nepotes suos regno spoliavit; minimeque advertunt, quod ejusmodi fuga ad Italiæ regem, perpetuum hostem sanctæ sedis, quæ maxime cordi erat Francorum regibus, pejorem facit causam Gilbergæ, cujus veluti deserte patrociniū suscipiunt; quam Caroli utrumque regnum ad monarchiam revocantis, ut ante triennium exstiterat. At mittantur ista: nuperi isti scriptores peregrinantur in rebus antiquis Franciæ. Idcirco ætatem nostram cum vetusta illa comparantes Carolo non solum injustitiæ, sed etiam iniquitatis notam inurere non verentur, nec veterum scriptorum omnium silentio ab inanibus hujusmodi effatis retardantur. Iis vero adeundæ erant chartæ divisionis regnorum tum Caroli, tum Ludovici Pii inter filios. Vidissent profecto, eorum aliquo præmoriante, regni partem ei relictam dividendam inter alios superstites: hæc tamen conditione adjuncta: « Quod si talis filius cuilibet istorum trium fratrum natus fuerit, quem populus eligere velit, ut patri suo succedat in regni hæreditate, volumus, ut hoc consentiant patri ipsius pueri, et regnare permittant filium fratris sui in portione regni, quam pater ejus eorum frater habuit » (Ex Pitheana Edit. par. II, p. 84). Ludovicus Pius isdem fere verbis rem eandem constituit: deinde adjungit: « Quod si talem filium non habuerit, tunc volumus, ut illa pars regni, quam idem habebat, dividatur æqualiter inter illos fratres, qui superstites remanserunt. » (*Ibid.*, p. 149.) Hac lege tum vivebatur in Francia. Dum monarchia inter plures fratres divisa plura regna efficiebat, altero eorum obeunte inter fratres dividebatur ejus regnum: nec satis erat ad successionem mortui regis filium esse: populi electio necessaria erat, cui patruus vel patru præbere assensum tenebantur. Secus accidit post Carolomanni mortem; nam archiepiscopi, episcopi, comites, et primates mortui regis relictis Carolomanni pueris Carolomannierunt suumque regem acclamarunt. Ita monachus Engolismensis, ita annalista omnes Francorum unanimi consensu affirmant. Eginhartus (*De vita et gestis Car. M.* cap. 6) Carolomannum regni socium appellat: « Regni quoque socio, inquit, jam rebus humanis exempto. » Quapropter nuperi isti talia de tanto, tamque pio rege obloquentes hallucinantur: regemque Desiderium pro virili defendentes, veritatis lucem faciunt.

L.

281 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAË,
AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM REGES
DIRECTA,

*Prohibendo atque cum nimis adjurationibus obli-
gando, ut de gente Langobardorum uxores minime
acciperent* ^a ^b.

(An. Dom. 770, Cod. Car. XLV, chron. 49.)

ARGUMENTUM.—Carolo et Carolomanno regibus legat missos suos Petrum presbyterum et Pamphilum defensorum cum apostolicis litteris hortatoriis, quas prius in confessione sancti Petri posuerat, ibique sacrum fecerat, ut contra illas faciens esset anathema. Sententia earum est se audivisse Desiderii filiam nuptum iri eorum alterutri, quanquam legitimo uterque connubio junctus esset ex voluntate patris. Validissimæ huic rationi adjungit alias: primo adversus gentem Langobardorum, in quam zelo ductus fortasse plus æquo invehit; deinde majorum exempla, dum eorum pater Stephani II monitu a dimittenda eorum matre se abstinent, et Gisilam eorum sororem Constantini imp. filio uxorem dare noluit; tertio promissa eorum etiam post mortem patris jurejurando sibi ipsi firmata per Sergium nomenclatorem, fideles nimirum se futuros beato Petro et pontifici, eorumque adversariis nunquam adhæsurus; denique ea quæ conjugium cum perpetuis hostibus sanctæ sedis necessario consecutura essent, videlicet ecclesiasticæ ditionis exitium. Postea sancti Petri nomine ac totius cleri et populi Romani eos obtestatur, ne suas uxores dimittant, ut Desiderii filiam ducant, nec Gisilam jungant Desiderii filio: sed potius eum regem compellant reddere sanctæ sedi quæ, sæpius promissa, nunquam restituerat.

Domnis excellentissimis filiis Carolo et Carolomanno regibus Francorum et patriciis Romanorum, Stephanus papa.

Dum omnium electorum Dei præcipuam vitam et digna operum **282** merita, in nostram memoriam revolvimus, invenimus profecto nulla eos potuisse qualitatis diversitate ab eorum cordis statu, et pristina sponsonis constantia amoveri. Unde et variis antiqui hostis suasionibus ac blandimentis circumvallati, immutabiles in suæ mentis firmitate constat permansisse, et ob hoc cum triumpho victoriæ ad optata pertingere meruerunt gaudia. Et nimirum considerandum est, quia si quis, quibusdam suasionibus de-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 6.) Superiorum epistolarum argumenta ex Codice Vaticano Pavinii recitat Baronius (an. 772, n. 2) qualia ipse attuli, variant. lect. neglectis, quia parvi momenti sunt. Hujus epistolæ argum. desideratur ap. Baron., quippe integram refert (an. 770, n. 9 seqq.). Perinde faciunt Magdeburgenses, argumento nihilominus non neglecto, quod est hujusmodi apud eosdem (cit. l.) et ap. Panvium. Item alia ad Carolum et Carolomannum, in qua manibus pedibusque obnixè conatur eis dissuadere, ne de gente Langobardorum uxorem ducant, aut sororem suam Gisilam Desiderii filio elocent in matrimonium. Epistolam se recitare integram aiunt, quia *artibus pontificiis plenam*. Pudet me similia horum legere apud nuperimum scriptorem (Zanetti, *Ist. de Langob.* p. 670 seq.). Nam Muratorius, quem sequitur, ejus epist. auctorem fuisse alium quemquam suspicatur, nec sententiis identidem utitur, quæ pontificis dignitatem traducant. CENN.

^b Recitant hanc epist. integram Baronius, anno 770, et Centuriatores Cent. 8, cap. 10, quam dicunt ple-

A mulcitus, victus fuerit, a recto confestim tramite, qui ducit ad vitam æternam, per abrupta declinans devia recontendat [ire contendat], ut ex hoc in proclivem delabatur noxam; nam plerumque certum est, quia idem antiquus hostis per infirmam naturam fidelium menies subripere nititur. Hinc est enim, quod olim primo homini in paradiso constituto, per infirmam mulieris naturam, pestiferis valuit suadere blandimentis divinum transgredi mandatum, et ob hoc diræ mortis humano generi irrepsit excidium: et ideo, præcellentissimi filii magni reges, tanto studiosius ejusdem molimini resistendum est, ne quemquam suis irretire valeat argumentis, quanto cernimus suis crebro insidiis ad decipiendum fidelium corda insistere ^c.

B Itaque nostræ perlatum est notioni, quod certe cum magno cordis dolore dicimus, quod Desiderius Langobardorum rex, vestræ persuadere dignoscitur excellentiæ, suam filiam uni ex vestra fraternitate in connubio copulare; quod certe, si ita est, hæc propria diabolica est immissio, et non tam matrimonii conjunctio, sed consortium nequissimæ adinventionis esse videtur. Quoniam plures comperimus, sicut divinæ Scripturæ historia instrumur, per alienationis ^d injustam copulam, a mandatis Dei deviare, et in magno devolutos facinore: quæ est enim, præcellentissimi **283** filii, magni reges, talis desipientia, ut penitus vel dici liceat, quod vestra præclara Francorum gens, quæ super omnes gentes enitet, et tam splendidissima ac nobilissima regalis vestræ potentæ proles, perfida ^e, quod absit, ac foetentissima Langobardorum gente polluat, quæ in numero gentium nequaquam computatur, de cujus natione et leprosum genus oriri certum est. Nullus enim, qui mentem sanam habet, hoc suspicari potest, ut tales nominatissimi reges, tanto detestabili atque abominabili contagio implicentur: quæ enim *societas luci ad tenebras? aut quæ pars fidei cum infidele* (II Cor. vi)? Etenim, mitissimi et a Deo instituti benignissimi reges, jam Dei voluntate et consilio, conjugio legitimo, ex præceptione genitoris vestri

nam esse *pontificis artibus*. Sed num fraus vel techna dehortari reges jam aliis desponsos, ne contra fidem datam alias uxores ducant? Hanc enim potissimum ob causam Stephanus tanta orationis vehementia hoc matrimonium cum Langobardorum gente dissuasit, ut liquet ex ipsa epistola, et recte etiam observavit Baronius. Quamvis pontifex etiam alias hujus conjugii dissuadendi causas habuerit. GRÆTS.

Exordium hoc serio legenti patet, pontifici persuasum fuisse, quod uterque rex legitimi connubii vinculo astrictus diaboli suggestionibus peteretur, ut novam conjugem superduceret.

^d Baronius legit *alienæ nationis*. Equidem lectionem Codicis retinendam affirmo; ita ut *aliæ nationis pro alius* scriptum fuerit juxta illius ævi elegantiam, hæc in epistolis frequentem.

^e Nimia a Langobardis perpetuo Ecclesiam vexantibus aversio, nimiaque in Francos propensio impulere pontificem ad hujusmodi comparisonem: quam scriptores nostri ævi, nulla eorum temporum, hominumque indolis ratione habita, contemnunt. CENN.

copulati estis, accipientes, sicut præclari et nobilissimi reges, de eadem vestra patria, scilicet ex ipsa nobilissima Francorum gente pulcherrimas conjuges, et eorum vos oportet amori esse adnexos ^a.

Et certe non vobis licet, eis dimissis, alias ducere uxores, vel extraneæ nationis consanguinitate immisceri; etenim nullus ex vestris parentibus, scilicet neque avus vester, neque proavus, sed nec vester genitor, ex alio regno vel extraneæ natione conjugem accepit; et quis de vestro nobilissimo genere se contaminare aut commiscere cum horrida Langobardorum gente dignatus est, ut nunc vos suademini, quod avertat Dominus, eadem horribili gente pollui. Itaque nullus, externæ gentis assumpta conjugem, **284** innoxius perseveravit. Advertite, quæso, quanti qualesque potentes per alienigena conjugia a præceptis Dei declinantes et suarum sequentes uxorum alienigenæ gentis voluntatem, validis innexti excessibus, immensa pertulere discrimina. Impium enim est, ut vel penitus vestris ascendat cordibus alias accipere uxores super eas quas primitus vos certum est accepisse ^b. Non vobis convenit tale peragere nefas, qui legem Dei tenetis, et alios ne talia agant corripitis. Hæc quippe paganæ gentes faciunt. Nam, absit hoc a vobis, qui perfecte estis Christiani, et gens sancta, atque regale estis sacerdotium; recordamini et considerate quia oleo sancto uncti per manus vicarii beati Petri, cœlesti benedictione estis sanctificati, et cavendum vobis est ne tantis reatibus implicemini. Mementote hoc, præcellentissimi filii, quod sanctæ recordationis prædecessor noster Dominus Stephanus papa, excellentissimæ memoriæ genitorem vestrum obtestatus est, ut nequaquam præsumeret dimittere dominam et genitricem vestram, et ipse sicut revera Christianissimus rex ejus salutiferis obtemperavit monitis ^c.

Nam et ad excellentiam vestram oportet memi-

^a Carolomanum contraxisse matrimonium cum Gilberga, ex eaque duos filios suscepisse constat ex superioribus. Carolo etiam fuisse uxorem Himiltrudem eamque legitimam putat Cointius. At Mabillon. (*Annal.* lib. xxiv, n. 34) Eginhardi aliorumque auctoritate motus, legitimam eam fuisse negat: præcipue vero illum movet Pauli Warnefridi fragmentum de episcopis Metensibus (Pith. editione par. II, p. 91) ubi ait: « Ex Hildegardæ conjugem quatuor filios et quinque filias procreavit: habuit tamen ante legale connubium ex Himiltruda nobili puella filium nomine Pippinum. » Stephanus certe utriusque regis uxores nullo discrimine legitimas arbitratus est. Idcirco neutri eorum Desiderii filiam copulari posse contendit. Annales Fuldenses tradunt Bertradam regum parentem ex Italia duxisse filiam Desiderii conjugio sociandam Carolomanno, quem locum Andreas Duchesnius mendosum putat, ut notat Pagius (an. 770, n. 7). Nihilominus pontifex paulo supra dixit, *uni ex vestra fraternitate*. Quæ dubitatio, utrius nuptura esset, magis magisque confirmat, persuasum ei fuisse, legitimo utrumque conjugio junctum esse paterna ex voluntate, neque alteri connubio locum esse. *CERN.*

^b En aliud argumentum luculentius utriusque conjugii. Nec fidem minuit auctoritati pontificis Eginhardi silentium de Himiltrudæ, aut Warnefridi

A nisse, ita vos beato Petro et præfato vicario ejus, vel ejus successoribus spondidisse, se amicis nostris amicos esse et se inimicis inimicos, sicut et nos in eadem sponsione firmiter dignoscimur permanere ^d: et quomodo nunc contra animas vestras agere contenditis, et cum nostris inimicis conjunctionem facere vultis, dum ipsa perjura Langobardorum **285** gens semper Ecclesiam Dei expugnantem, et hanc nostram Romanorum provinciam invadentes, nostri esse comprobantur inimici? Itaque et hoc peto, ad vestri [ves:ram] referre studete memoriam, eo quod dum ^e Constantinus [Copronymus] imperator nitebatur persuadere, sanctæ memoriæ, mitissimo vestro genitori, ad accipiendum conjugio filii sui germanam vestram, nobilissimam Gisilam, neque vos aliæ [alii] nationi licere copulari, sed nec contra voluntatem apostolicæ sedis pontificam quoque modo vos audere peragere; et quam ob causam nunc contra apostolica mandata et voluntatem vicarii apostolorum principis agere conamini, quod nunquam vester pater perpetravit? An ne scitis quod non infelicitatem nostram, sed beatum Petrum, cujus, licet immeriti, vices gerimus, spernitis? Scriptum est enim (*Matth. x; Luc. x*): *Qui vos recipit, me recipit; et qui vos spernit, me spernit*. Recordamini, peto, excellentissimi filii, quomodo vos fide [Bar., vobis fideliter] dicere visus est præfatus vester dominus ac genitor, promittens in vestris animabus, Deo et beato Petro atque ejus vicario antefato, sanctæ recordationis, prædecessori nostro domno Stephano papæ, firmiter debere vos permanere, erga sanctæ Ecclesiæ fidelitatem, et omnium apostolicæ sedis pontificum obedientiam, et illibatam charitatem, et postmodum prædecessori nostro domno Paulo papæ, eadem vos, una cum eodem vestro genitore, certam est plerumque permissos et scripta promississe, et post decessum antefati sanctæ memoriæ patris vestri, et vos ipsi

affirmatio anceps. Nam missi ultro citroque advenientes pontificem edocebant res illas, quas postea scripto mandatas esse comperimus.

^c Mabillonius (*Annal.* lib. xxiii, n. 15) epistolæ hujus, et Spicilegii (tom. II, p. 503) auctoritate nitens historiam Anglæ Theodardi cujusdam uxoris, quæ Besuensi monasterio præfecta erat, enarrat anno circiter 755. Eam scilicet mulierem Pippinus deperibat, adeoque de divortio faciendo a Bertrada regina meditabatur: sed ab Stephano II admonitus (forte dum erat in Francia an. 754) resipuit. Eandem rem narrat Nat. Alexander ex Chron. Besuensi (Sæc. VIII, cap. 7, art. 6) his verbis: « Redarguitur Pippinus in Chron. Besuensi quod Anglam Theodardi conjugem nefarie amaverit, ac in deliciis habuerit. His amoribus irretitus Bertradam dimittere cogitabat, sed salutaribus Stephani Rom. pont. monitis ad meliorem frugem revocatus est. Resipuit quoque Angla conterrita miraculo, etc. »

^d Hujusmodi amicitia, ac societatis invicem stabilitæ conditionibus, nil frequentius in superioribus litteris.

^e Supra (ep. 37, al. 20) de legatione Copronymi est dictum. Huc refertur petitio nuptiarum Gisilæ cum Leone filio suo. Tum enim temporis necessaria erat Græco regis adeo potentis amicitia. *CERN.*

scipius tam per vestros missos quamque per litteras, simulque et per Sergium, fidelissimum nostrum nomenclatorem, et per alios nostros missos nobis spondidistis, in eadem a vos vestra promissione, sicut **286** genitor vester, circa sanctam Dei Ecclesiam et nostram fidelitatem esse perseveraturos.

Sed et illud quæso ad vestram referte memoriam, qualiter vos præfatus Dominus Stephanus papa, in suo transitu, per sua scripta sub terribili adjuratione adhortari studuit b, firma stabilitate vos esse permansuros erga dilectionem sanctæ Dei Ecclesiæ, et illibatam charitatem apostolicæ sedis pontificum; et omnia vos adimplere juxta vestram eidem Dei apostolo adhibitam sponsonem, et nunc [Fors., ubi est] ista est vestra promissio. O quantum laborem sustinuit idem præcipuus ac beatissimus pontifex, qui ita imbecillis existens, tanto se exhibuit prolixi itineris periculo, et nisi Dominus præsto fuerit, in vacuum ejus labor deducetur, fuitque nobis iter illud, quod ibidem idem noster prædecessor in Franciam properavit, in magnam ruinam, dum nostri inimici plus nunc quam pridem in superbæ ferocitatem elevati sunt; et ecce quod verebamur evenire cernimus, conversaque est nostra lætitia in luctum, et facta sunt novissima mala pejora prioribus, et unde exspectabamus nobis lumen oriri, eruperunt tenebræ.

Quæpropter et beatus Petrus, princeps apostolorum, cui regni cælorum claves a Domino Deo traditæ sunt, et cælo ac terra ligandi solvendique concessa est potestas, firmiter excellentiam vestram, per nostram infelicitatem, obtestatur, simulque et nos una cum omnibus episcopis, presbyteris, et cæteris sacerdotibus, atque cunctis proceribus, et clero sanctæ nostræ Ecclesiæ **287** abbatibus etiam et universis religiosis divino cultui deditis, seu optimatibus et iudicibus vel cuncto nostro Romanorum istius provinciæ populo, sub divini iudicii

a Invenit epistolam primam, quam intercidisse aiebam in Admonitione. Eiusdem latorem fuisse *Sergium secundicerium et nomenclatorem illo in tempore existentem*, testatur auctor Vitæ Stephani ap. Anastas. (sect. 275) quicum Stephanus ipse hic consentit. Dignum vero notatu est, Sergium appellari *fidelissimum nostrum nomenclatorem*, qualis erat cum princeps legationis in Franciam profectus fuit an. 768, sequenti enim anno, cum Desiderii immanitatem ferre debuit, secundicerii officio fungebatur; ac demum anno 770 cum dabatur hæc epistola, apud pontificem in cellario Lateranensi debebat miser, effossis oculis Pauli Astartæ opera, mox vitam quoque amissurus post mortem pontificis, nefarii ejusdem Pauli manu: qui licet cubicularius pontificis esset, pensionarius fautorque Desiderii erat adversus apostolicam sedem. Quod si *fidelissimus* ab ipso pontifice appellatur anno 770, quisnam fidem habeat majorem Saxio, Muratorio, Mansio assertentibus integritatem historiarum (ep. 45, al. 46) litteris iis, quas attuli primo loco; quam Cointio, Pagio, et Zacagno, extortas a Desiderio per vim et metum contententibus? In iis siquidem *nequissimus* dicitur Sergius idem, qui modo audit *fidelissimus*. Vide Admonit. ad Stephani III epist. GENN. inter Stephani II epistolas desideratur.

A obtestatione vos adjuramus, per Deum vivum et verum, qui est iudex vivorum et mortuorum, et per ejus ineffabilem divinæ majestatis potentiam atque per tremendum futuri iudicii diem, ubi omnes principes et potestates, et cunctum humanum genus, cum tremore assistere habebimus, nec non et per omnia divina mysteria, et sacratissimum corpus beati Petri, ut nullo modo quisquam de vestra fraternitate præsumat filiam jam dicti Desiderii Langobardorum regis in conjugium accipere. Nec iterum vestra nobilissima germana Deo amabilis Gisila, tribuatur filio sæpe fati Desiderii c, nec vestras quoquo modo conjuges audeatis dimittere d; sed magis recordantes quæ beato Petro apostolorum principi polliciti estis, viriliter eisdem nostris inimicis Langobardis resistite, distringentes eos firmiter, ut propria sanctæ Dei Ecclesiæ [Lamb. add. et] Romanæ reipublicæ reddere debeant, eo quod omnia quæ vobis polliciti sunt transgredientes, nos quotidie affligendo et opprimendo non cessant; etiam quia aliquid nobis reddere minime sunt inclinati; etiam et nostros invadere fines noscuntur, et tantummodo per argumentum in præsentia de vestris missis simulant justitias nobis facere. Nam nihil ad effectum perducitur, et quidquam ab eis de nostris justitiis nequaquam recipere valimus e.

Urde ecce, ut cuncti nostri dolores subtiliter vestris auribus suggerantur, direximus nostros missos, videlicet Petrum dilectum filium nostrum presbyterum et Pamphilum defensorem regionarium sanctæ nostræ Ecclesiæ, quos et de imminente **288** nobis tribulatione nec non et de singulis causis subtiliter informavimus, vestro regali intimandis culmini, et petimus ut solita benignitate eos suscipere, nostræque petitioni vestras a Deo inspiratas aures accommodare dignemini, et amplissimam liberationem atque exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritualis matris vestræ, et istius a vobis redemptæ provinciæ de-

Num arte Langobardorum perierit, an casu alio exciderit, divinari non potest. Unicam ejus pontificis, qui usque ad exeuntem mensem Aprilem an. 757 superstes fuit, relictam videmus in Codicem post traditam Exarchatus possessionem initio anni 756. Hinc autem certam tenemus sententiam postremæ, quam idem dedit ad Francorum reges. Id.

D e Supra aiebam (not. e col. 256) anno 764 expetitam esse Gisilam a Græco Aug. pro ejus filio Leone (IV) cui hoc anno aliunde uxorem accessit: « Indictione demum octava Constantinus Leoni filio conjugem e Græcia Irenem accessit. » Ita Pag. ex Niceph. breviar. (an. 769, n. 3.). Eodem tempore Desiderius cum Bertrada agebat de conjugio ejusdem Gisilæ cum Adalgiso, at nequidquam. Nam sanctimonialibus nomen dedit, et abbatissa postea Calensis fuit. Consule Mabillon. Annal. uberrime de ea pluribus in locis (tom. II) agentes. Id.

d Ex notis a et b col. 257 constat de utriusque regis conjugem: tertio hic demum urget pontifex nefas esse utrique suam dimittere. Id.

e Cum his quænam convenientia est illis, quæ in epistola prima hujus pontif. (45. al. 46.) leguntur? Nempe: « Omnes justitias beati Petri ab eo (Desiderio) plenius, et in integro suscepimus. » Serio ista reputent epistolæ illius vindices. Id.

fensionem perficere jubeatis, ut perfectam remunerationem a justo iudice Deo nostro, intercedente ejus principe apostolorum, beato Petro, suscipiatis ^a.

Præsentem itaque nostram exhortationem atque adjurationem, in confessione beati Petri ponentes, et sacrificium super eam atque hostias Deo nostro offerentes, vobis cum lacrymis ex eadem sacra confessione direximus; et si quis, quod non optamus, contra hujusmodi nostræ adjurationis seriem agere præsumpserit, sciat se auctoritate domini mei beati

^a Carolum in matrem suam reverentia motum posthabuisse hanc Stephani admonitionem, imo tot capitibus metuendam debortationem, ut mihi persuadeant recentiores scriptores; pervenisse eam ad Caroli manus ante conjugium demonstrant necesse est. Papebrochius in Vita Hildegardis ait, Desiderio remissam esse filiam suam a Carolo intactam, seq.

A Petri, apostolorum principis, anathematis vinculo esse innodatum, et a regno Dei alienum, atque cum diabolo et ejus atrocissimis pompis, et cæteris impiis æternis incendiis concremandum, deputatum. At vero qui observator et custos istius nostræ exhortationis extiterit, cœlestibus benedictionibus a Domino Deo nostro illustratus, æternis præmiorum gaudiis, cum omnibus sanctis et electis Dei, particeps effici mereatur ^b. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

anno 771, in cujus exitu Hildegardem duxit. Nonne igitur fieri potuit, ut absque pontificæ admonitionis contemptu nuptiæ illæ inutiles factæ sint? V. Pag. (ann. 771, n. 2).

^b Eo illi dandum est aliquid. Monumenta vetera non desunt a laicis etiam principibus facta cum clausulis ista vehementioribus.

269 DE ADRIANI XLIX EPISTOLIS

COMMENTATIO PRÆVIA.

I. Quæ duæ res maxime attendendæ erant in pontificiis hujus epistolæ, summa libertas ordinationis Romani pontificis, et dominatio libera sanctæ sedis in Urbe et ejus ducatu, ex hucusque allatis perspicuæ sunt, ni fallor. Attamen luculentiores eadem fient ex iis quæ deinceps afferentur. Præterea novæ ditionis, seu Exarchatus et Pentapoleos, cujus infirma semper fuit semperque meticulosa possessio ante exactos reges Langobardos, tum valido ac stabili nientis fundamento, tum ingentibus hinc inde auctæ incrementis monumenta certa spectanda restant in Adriani epistolis quæ mox sequentur. Ex earum quoque nonnullis (ep. 70, 78, 82, al. 96, 72, 97) collectionis canonum, qua uti cœpit sancta sedes octavo sæculo a Dionysiana diversæ, clarior quam ex Zachariæ decretali epistola (ep. 3, al. 5) cognitio suppetet. Denique, quod præcipue optandum erat, questionibus fere innumeris eruditorum elapsi labentisque sæculi præcipue adversus diploma Ludovici Pii, modus aliquis afferetur. Ea propter antequam de epistolis loquor, nonnihil dicam de consecratione Romani pontificis, de dominio Urbis et Romani ducatus, de incremento ecclesiasticæ ditionis, ac de collectione canonum Romana, adversus præcipuas nuperorum aliquot scriptorum opiniones, quas aut cæca fides auctoribus magni nominis qui superiori ævo floruerunt, aut amor nimius, fortasse etiam arbitraria interpretatio chartarum veterum, pepererunt. Tametsi capita ista singula ad easdem litteras referentur, imo ab iis profecta esse palam fiet sententias ipsas adhibendo, quæ Adrianum regem Carolum instruens utebatur. Incipiam a consecratione.

II. Libertatem canonicam consecrationis Romani pontificis satis superque comprobatur interpontificium octo dierum. Nihilominus Dei optimi beneficio ad nos usque pervenit Adriani electio et consecratio, quam nefas est præterire. Eruditos non latet quot ante Gregorium III necessaria erant post electionem, ut pontifex consecraretur: relatio de electione ad principem, alia ad exarchum, alia ad archiepiscopum Ravennæ, alia ad iudices Ravennæ, alia demum ad apocrisarium Ravennæ, plene omnes demissarum precum, ut canonice electio confirmaretur: non enim aliter veniri ad consecrationem poterat (*Diurn. Pontif.* cap. 2, tit. 3 seqq.). Secus est de Adriani ordinatione, ut videre 290 est apud Mabillonium

(*Mss. Ital.* tom. I, par. II, pag. 38). Nam statim post decretum electionis aliquantulum varium ab eo quod exstat in Diurno, et solacismis pro illa ætate scatens, hæc sequuntur: « Explicit electio. Ipsæ etiam ven. Adrianus in initio ordinationis suæ indiculum rectæ fidei hujusmodi composuit: Ego Adrianus, etc., » ut in Diurno. Indiculum vero excipiunt professio fidei scriptis mandata, et alia professio seu alloquium, quæ et ipsæ cum varietate aliqua habentur in Diurno; nam per totum octavum nonumque sæculum et sequentis partem obtinuerunt. Eujusmodi ordinatio libera moris fuit sanctæ sedis post Gregorium III in successoribus, quos recensui in monito ad epistolas pseudopapæ Constantini, Leonis III ordinationem haud prætermittens, quam hujusmodi fuisse nullum dubium. An quidquam mutatum fuerit, postquam a Leone ipso coronam imperialem Carolus assecutus fuit, explorandum esse jam dixi, ubi de diplomate Ludovici Pii sermo instituetur.

III. Hic vero silentio præterire non debeo ejusdem naturæ esse monumentum unde Adriani ordinationem decerpsi, ac opusculum illud Joannis diaconi, quod consarcinatum aiebam ex variis antiquitatis frustulis. Ejus siquidem Mabillonius testatur se vidisse exempla duo in pervetustis totidem codicibus monasterii olim celeberrimi Nonantulani, aliudque Romæ. Id autem non est satis ad detergendam imposturæ notam monumento. Nam auctor monachum, quicumque is fuerit, catalogo sanctorum sui monasterii additurus Adrianum I, quem Mutinenses colere cœperunt VIII Idus Julias, de duobus Adrianis primo et tertio unum fecit, sicque traditionem istam antiquam, ut ait Pagius (an. 885, n. 2), sed falsam de Adriano I ibi sepulto, ad posterum emisit. Id Bollandistæ etiam animadvertunt (ad d. 8 Jul.). Neque ulli eruditorum persuasum hodie est, Adrianum alium quam tertium Nonantulæ sepulchrum esse. Hic enim Wormatiæ invitatus a Carolo Calvo anno prædicto 885 (dum de episcopis aliquot deponendis, ac Bernardo filio ex concubina regni hærede instituendo pontificis auctoritate meditabatur), ut habent Annales Lambeciani (*Script. Ital.* tom. II par. II, pag. 95), defecit in itinere. Sic regis fraudulenta consilia, aiunt Annales, Deinutu dissipata sunt. Nam pontifex Romanus ab Urbe digressus, et Eridanæ

fluviæ transito, vitam præsentem finivit; sepultusque est in monasterio Nonantulas. » Apud Anastasium locus ipse indicatur: « Super fluvium Scultinna (Panarum) in villa, quæ Viutzachara nuncupatur (sect. 642). » Quam villam Muratorius **291** deprehendit (*Annal.* 885) vocari hodie Sanctum-Cæsarium, parumque inde dissitum territorii Mutinensis pagum Spilambertum, ubi Adrianus III diem obiisse dicitur: « In locum, qui Spinum Lamberi vocatur, vitam finivit viii Id. Jul. et ad ecclesiam monasteriumque beati Silvestri, quod Nonantula dicitur, perductus honorifice sepultus est. » Post quæ de Adriani primi rebus gestis pergit dicere, et Carolum Magnum cum Carolo Calvo confundens, historiam rerum duorum regum, totidemque pontificum absolvit.

IV. Hujusmodi scribendi genus tanto cum posteriorum incommodo, damnandum sane ac rejiciendum omnino est. Si qua autem monumenta interseruntur, quorum fides aliunde integra pati possit, amplecti ea oportet, quod ego nunc facio ad consecrationis libertatem per ea tempora demonstrandam. Continuo igitur post decretum electionis, ordinationem, seu consecrationem fieri consuevisse argumento est indiculus, quem initio ordinationis emitti constat ex Anastasio (sect. 587) contra Joannem Ravennæ archiepiscopum: « Nec mirum, inquit, cur postea ista fecerit, qui cautiones et indiculos, qui soliti sunt ab archiepiscopis Ravennatibus in scrinio fieri in initio consecrationis suæ, more Felicis decessoris sui falsavit. » Perinde enim tum fieri tam in electione episcoporum quam in ordinatione pontificum, formulæ ipsæ docent, quæ exstant in libro Diurno; hoc nihilominus cum discrimine, quod pontificia consecratio inter *Kyrie eleison* et *Gloria in excelsis* expediebatur; episcopalis non ita. Idcirco est apud Gratianum (*Cap. Quod sicut*, De electione, § *Super eo*): « Quum solus Romanus pontifex, qui ante hymnum angelicum consecratur, et postmodum ipse missarum solemniam incipit, et perlicet consecratur, in die consecrationis suæ valeat ordines celebrare. » Cæterum tam indiculum, quam duas sequentes professiones, in desuetudinem ivisse certum est, earumque loco adhiberi coeptam formulam, quam Garnerius (*Diurn.* p. 26) confert cum indiculo, de quo nuper. Ejus principium, *Ego N. S. R. E. diaconus, vel presbyter, vel episcopus card. electus*, necnon collegium *coapostoli Pauli* citra sæculum nonum illam differunt. Nam prima electio Rom. pontificis ex episcopo facta est, contra apostolicæ sedis disciplinam, anno 891, cum Portuensis episcopus Formosus ab ecclesia sua violenter abstractus, et ad Petri cathedram evectus, horrida sui cadaveris depositione terrorem aliquandiu incussit cæteris, ne ex episcopali ordine illuc proveberentur. Collegium vero Pauli introductum fuit per idem tempus, tametsi doctrinæ potius quam **292** auctoritatis ratio habita fuisse videatur. Paulum siquidem vas electionis electum a Christo Domino, et doctoris gentium appellatione insignem, summæ auctoritatis collegam esse datum Petro nec traditione, nec Scriptura, nec Patrum testimonium comprobatur.

V. Professionis apud Ivonem, Gratianum, Antonium Augustinum, et Baronium celebris modicam eam partem, qua Paulus introducit, conferre cum indiculo, qui per nonum sæculum vigeat, abs re non erit. Indiculus igitur sic fluit: « Hanc veræ fidei rectitudinem quam, Christo auctore tradente, per successores tuos atque discipulos usque ad exiguitatem meam perlatam, in tua sancta Ecclesia reperi, totis conatibus meis usque ad animam et sanguinem custodire, temporumque difficultates cum tuo adjutorio toleranter sufferre. » Professio vero, cujus ætatem Garnerius non recte constituit nono sæculo, eadem hunc in modum profert: « Sed veræ fidei rectitudinem, quam Christo auctore tradente per te, **293** antissimum tuum coapostolum Paulum, et per

A discipulos successores vestros usque ad exiguitatem meam prolatam in tua sancta Ecclesia reperi, totis conatibus usque ad sanguinem custodire. » Alia profecto inveniuntur inter *indiculum* et *professionem* discrimina: illud vero præ cæteris notatu dignum videtur, quod ubi in indiculo sex tantum generalia concilia probantur, in professione octavum quoque accipitur, quod Adriano II celebratum est Constanti-nopoli anno 869. Quæ res non minus posteriorem ætatem professioni quam indiculum in præfata consarcinatione existentem Adriano primo vindicat, ita ut auferatur omne dubium, quin anno 772 cum idem consecratur Romanus pontifex, continuo post decretum libere ordinatus fuerit.

VI. Hinc est quod neque ad exarchum electionis sancti Zachariæ decretum est missum; neque extincto Exarchatu ad principem, Stephani II, neque Pauli fratris ejus, qui ante ordinationem schismate dilatam, societatis et amicitia Francorum satagens, missos ac litteras de fraterna morte siquæ electione ad Pippinum direxit; neque in vasoris Constantini, qui, sacrilega consecratione peracta, scripsit pariter Pippino; nec denique Stephani III cui successit Adrianus, hujusque successoris Leonis III per totum octavum sæculum, annis sexaginta, aut Ravenna, aut Constantinopoli confirmatio decreti petita est. Decretum vero ipsum nullatenus immutari debere sancitum fuit ab Stephano eodem in concilio, de quo satis est dictum in Admonitione ad ejus litteras. Decreti verba valde perspicua hæc sunt: « Et ita more solito decretum **293** facientes, et in eo cuncti pariter concordantes subscribere debent. » Et subjungit quod maxime attendi debet: « Hoc itaque et in aliis ecclesiis sub divini iudicii obstestatione decernimus observandum. » Quare Adrianus Carolo regi ostendens (ep. 93, al. 71) adversus turbida quorumdam ingentia nullas ei partes esse in Ravennatis archiepiscopi electione: « Qui, ait, cum jucunditate decreti omnium manuum subscriptione roborati ad nostram apostolicam sedem occurrerant, proprium sibi antistitem consecrandum, sicut et nunc canonice factum est. » Hactenus de consecratione ex monumentis certis in consarcinatione Nonantulana existentibus.

VII. Ex dictis de summa libertate ordinationis Romani pontificis summa item libertas dominationis sanctæ sedis in Urbe et ejus ducatu evincitur. Si enim obsequium omne erga exarchum quandiu stetit et postmodo erga principem desiit, nulla igitur Romanis cum imperio necessitudo fuit, Romanæque ditionis administratio penes pontificem et Romanos erat. Nihilominus litteræ Adriani hujusmodi dominationem luculenter adeo testantur, ut illationibus non sit opus ad rem tenendam. Jam vidimus sub ipsa initia patriatus Pippini regis datumque ab eo diploma donationis Exarchatus et Pentapolis, antequam Stephanus II iniret civitatum possessionem, qui pontificem quod Langobardi *aliquas civitates nostras* in provincia Romana invaserint (ep. 8, al. 4). Ita etiam successores, ubi de aliqua ex iis civitatibus loquuntur, *nostras* eas dicunt. Ex Adriani autem epistolis plurima ejusmodi suppetunt exempla. *Hanc nostram Romanam civitatem* (ep. 57, al. 59) appellat sedem regalis sacerdotii, ut *civitatem nostram castelli felicitatis* vocat unam ex Tusciæ Langobardiæ urbibus, quas donarat Carolus (epist. 55, al. 40). *Nostros Romanos* a calumnia vindicat, et *naves Græcorum gentis in portu civitatis nostræ Centumcellensis comburi* se fecisse ait littoribus infestas (ep. 63, al. 65). Eademque prorsus appellatione res in *territoriis nostris* sitas, et *territoria nostra nominat*, ubi de Exarchatu agit (ep. 83, al. 84) qua loca et res Romani ducatus. Insuper de ecclesiastica ditione iisdem loquitur vocabis, quæ de amplissima ditione Caroli; perinde enim *vestros fines, vestras partes*, ac *nostros fines, nostras partes* utriusque domini regiones appellat (ep. 84, al. 91). Summa est pari auctoritate pontifices dominatos esse in Urbe et ejus ducatu,

atque in exarchatu et Pentapoli, cujus rei testes sunt locupletissimi epistolae quas versamus. Discrimen tantummodo in utriusque **294** ditionis origine reperitur, nam Romana 25 fere annis antiquior est altera. Titulus quoque domini est varius: nam Roma et ejus ducatus ex populorum voluntate in pontificis ditionem venit; exarchatus vero et Pentapolis ex donatione.

VIII. Patriciatus voce Adrianus utramque ditionem luculente distinguit; Romanæ enim patricium appellat Carolum, et exarchatus ac Pentapolis divum Petrum. (ep. 97, al. 85). Verba ipsa proferam: « Honor, inquit, patriciatus vestri a nobis irrefragabiliter conservatur, etiam et plus amplius honorifice honoratur; simili modo ipse patriciatus beati Petri fautoris vestri tam a sanctæ-recordationis domno Pippino magno rege genitore nostro in scriptis in integro concessus, et a vobis amplius confirmatus, irrefragabili jure permaneat. » Quidnam comparatione ista patriciatus Adrianus velit, per se patet. Petrus enim in cælis habitans non nisi protector aut defensor sui successoris in administratione provinciarum esse poterat. Talemque fuisse Carolum Romæ et ducatus immensa testium integerrimorum serie comprobari posset; satis tamen erunt duo apud Ducangium in Glossario (V. *Patricius*). In Capitulari 1, an. 769, et Aquisgran. an. 789, Carolus dicitur: « Rex regniq[ue] Francorum rector, et devotus sanctæ Ecclesiæ defensor, atque adiutor in omnibus apostolicæ sedis. » Hugo Flaviniacens. in Chron. p. 225: « Non debere regem imperatoris filium, qui non sine causa gladium portaret, qui Romanæ reip. patricius, tutor et defensor esse debet, tantam pati Ecclesiæ Dei conculcationem. » Idcirco pontifex in laudata epistola eundem honorem exigit a Carolo erga patriciatum divi Petri, quo ipse Caroli patriciatum prosequabatur. Deinde pergit dicere: « Quia sicut nos semper viros homines suscipientes comunonemus, ut in vera fide atque puritate cordis totis eorum viribus in vestro maneant servitio, ita et vos simili modo quicunque ex nostris hominibus ad vos venerint, » etc. Nam summam eandem fidem, ac benevolentiam erga apostolorum principem tutorem et defensorem donationis Pippiniæ ab eo confirmatæ servandam esse ait a Carolo, quam ipse Carolo servabat tutori ac defensori apostolicæ sedis, ut perspicue Paulus I eum appellat: « Ecclesiæ tutorem » (ep. 27, al. 37) et alibi passim protectorem ac defensorem nuncupari ostendi in notis ad hæc epistolas.

IX. Quod si forte aliquando Carolus quidquam juris sibi arrogare tentavit *pro sui patriciatus honore*, et suggestum ei fuerat ab **295** adversariis apostolicæ sedis, pontifex suaviter restitit, suosque terminos patriciatum excedere non permisit. Rei exemplum suppetit ex iisdem Adriani epistolis (93, al. 71). Suggestebatur Carolo Ravennæ archiepiscopum eligi debere coram misso regio. Negat pontifex, et ad patriciatus honorem quod attinet, « Nullus homo, inquit, esse videtur in mundo, qui plus pro vestræ regalis excellentiæ decertare molitur exaltatione quam nostra apostolica assidua deprecatio; et sicut in nostris præcordiis nisibus totis ubique super omnes vos honoravimus et honoramus, ita amplius ac amplius honorem regni vestri præcellere omnibus, qui in mundo esse noscuntur: verumtamen et de ipsa benevolentia, quam in vestrum gerimus culmen honoris, in universo innotuit mundo, sicut nempe omnibus patet; quia die noctuque in confessione fautoris vestri beati Petri non intermittimus fundere preces. » Hujusmodi alia et in prædecessorum et in Adriani epistolis multa inveniuntur. Quare evidens est patriciatum, quem alibi videre est appellatum *vestram regalem tuitionem* (ep. 83, al. 84), in eo situm fuisse, ut sancta sedes defenderetur spe præmii cælestis (quod nostri avi eruditissimè aliquot extra Italiam terrena sapientibus modicum videtur) et de adversariis victoriæ in hoc mundo per sancti aposto-

lorum principis adjutorium, assiduis publicisque pontificis et Romanorum precibus ante ejus confessionem imploratum. Hac una spe illectos Pippinum et Carolum Francorum reges longe lateque amplificasse apostolicæ sedis ditionem invenio; at domini quidquam sibi aut arrogasse, aut reservasse, præterquam in Spoleti et Tusciæ ducatibus, nusquam legitur.

X. Cum autem hujusmodi patriciatum Gregorius III exhibuisse dicatur Carolo Martello, et Stephanus II certissime contulerit Pippino ejusque filiis anno 754, ab iis igitur temporibus pontifex dominabatur Romæ, quippe cujus defensionem Francorum regibus commendavit. Defensionem, inquam, non dominium: jus enim istud erat imperatorum, et ceremonia ipsa qua creabantur ab imperatore patricii, id patriciatus genus amovet ab Stephano II, qui primus omnium eo nomine insignes fecit reges Francos. Nec longe petenda eadem est, namque ex ipso Codice Carolino (ep. 91, al. 88) non obscurum exemplum suppeditatur, ducis nimirum Beneventani Arichisi, qui ab imperatore eam dignitatem avehat assequi, tametsi morte præventus spem fallacem reliquit Græcis. Imperator itaque « emisit illi **296** suos legatos, scilicet spatharios duos in ditionem Siciliæ ad patriciatum cum constituendum, ferentes secum vestes aureo textas, simul et spatham, vel pectinem, et focipe, sicut illi prædictus Arichisi indui et tonderi pollicitus fuerat. » De hac dignitate ejusque indole plurima congressit Ducangius in Glossario quæ ad rem non faciunt; plurima etiam Pagius (an. 740, n. 4 seqq.), Petri præsertim de Marca opiniones adoptans super patriciatu Romanæ Ecclesiæ. Ea vero nihil moror, quia falsa admiscetur veris, et quæ vera sunt exaggerantur. Et sane in antiquis Francorum annalibus ab anno 741 ad 795 qui tanti apud omnes habentur (Canis. tom. II, part. II, p. 40), anno 754, hæc referuntur: « Supradictus apostolicus Stephanus confirmavit Pippinum unctione sancta in regem (nam an. 740 a Bonifacio unctus erat) et cum eo conjunxit duos filios dominum Carolum et Carlmannum in reges. » Perinde Fuldenses an. 753: « Honorifice exceptus apud Parisios, duos filios ejus Carlmannum et Carlum unxit in reges. » Cum iisdem congruentia apud Anastasium leguntur (sect. 244): « Christianissimus Pippinus ab eodem sanctissimo papa Christi gratia cum duobus filiis suis reges uncti sunt Francorum. » Post hujusmodi solemnem inaugurationem testis est hic Codex Carolinus, necnon Adriani gestorum scriptor apud Anastasium (sect. 294, 296) reges illos esse appetatos patricios. Id vero nominis seu dignitatis aut ex sacramento per eosdem reges emisso dum inungebantur se Romanam Ecclesiam defensuros, aut ex pacto inito cum pontifice ante unctionem proveniret, patricios eos Romanorum exinde fuisse nullum dubium; solemni autem ceremonia creatos nusquam reperitur. Ea propter qui ejusmodi patriciatui aliud tribuunt, præter Romanæ Ecclesiæ defensionem, magno in errore versantur. Et qui Romanum pontificem non vident principem sanctæ reip. cujus defensionem contra Græcam impietatem et Langobardorum invasiones committit Franciæ regibus, corporeis oculis mentisque acie capti esse videntur.

XI. Nec Roma solum cum suo ducatu, sed exarchatus etiam et Pentapolis a Græcis impiis defeccerant, adhæserantque pontifici, ut dictum est alibi: attamen ditionis pontificiæ partem ex provinciæ non fecerunt, nisi post Pippini donationem, quæ incrementi apostolicæ ditionis initium fuit. Ea vero donatio, ut ex litteris prædecessorum Adriani didicimus, aliqua ex parte aut invasionem aut detentione Langobardorum minuit, in sanctæ sedis possessionem integram usque **297** ad annum 774 non pervenit, cum Caroli regis virtute subactis Langobardis, rege eorum Desiderio capto, filioque hujus Italia pulso, rerum potiti sunt Franci. Eginhartus de exitu belli Italici, quod Carolus Adriani precibus susce-

ptum eo anno confecit, ita loquitur (cap. 6) : « Finis tamen hujus belli fuit subacta Italia, et rex Desiderius perpetuo exsilio deportatus, et filius ejus Adalgis Italia pulsus, et res a Langobardorum regibus ereptas Adriano Romanæ Ecclesiæ rectori restituere : » Etenim Romam veniens primum omnium Pippini genitoris sui donationem non modo confirmavit, « sed super corpus beati Petri sanctus Evangelia quæ ibidem osculantur collocavit, » ut est apud Anastas. (sect. 319); et uti Adrianus Carolo in mentem revocat (ep. 54, al. 51) Ravennatis archiepiscopi audaciam accusans : « Dum ad limina apostolorum profectus es, ea ipsa spondens confirmasti, eidemque Dei apostolo presentaliter manibus tuis eandem offeruisti promissionem. » Et sæpe alibi, quod patebit in notis. Quæ autem de regno Langobardorum sui juris facta tam addiderit in suo diplomate non ita certum : nam quater omnino Carolus Romam venit, ter Adriano pontifice, an. 774, 781, 787, et semel Leone III, 806. Id certum, quod civitates Tusciæ Langobardorum ad primam protectionem pertinent; anno siquidem 776 (ep. 55, al. 60), Adrianus nuntiat Carolo, Reginaldum Clusinum ducem hostilia commisisse in una ex iis civitatibus, quam nostram appellat. « Per semetipsum cum exercitu in eandem civitatem nostram Castellæ Felicitatis properans, eosdem Castellanos abstulit. »

XII. Eadem occasione Carolum obtulisse beato Petro et Tusciam regalem quæ a Lunis incipit, et Spoletanum ducatum, nullus dubito. Etenim de Spoletano ducatu perspicue loquitur Adrianus (ep. 56, al. 58) in suis litteris ad Carolum : « Quia et ipsum Spoletinum ducatum vos presentaliter offeruistis profectori vestro beato Petro principi apostolorum per nostram mediocritatem pro animæ vestræ mercede. » De Tuscia autem regali tametsi minus aperte loquitur tamen et petens removeri Clusinum ducem (ep. 55, al. 60), et duci Lucensi præcipiens ut Græcis piratis sua navigia objiciat (ep. 65, al. 65) juris nescio quid in eo ducatu exercet, quod in reliquis Italiæ regni partibus exercere non reperitur. Quamobrem integra donatio Caroli apud Anastasium designata per fines, « A Lunis cum insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berreto, deinde in Parma, deinde in Regio, exinde 298 in Mantua atque in monte Silicis, atque provincia Venetiarum, et Istria; » integra, inquam, donatio inscite admodum uti falsa respuitur a nonnullis : quia nempe oblationis vocabulum anceps sæpiusque adhibitum in Codice isto pro donatione, nullum videtur discrimen inferre inter ea quæ divo Petro sunt oblata, supremo dominio retento, cujusmodi sunt ii ducatus Tusciæ et Spoleti, atque illa quæ una cum suprema potestate divo Petro ejusque successoribus sunt donata amplificandi ergo apostolicæ sedis ditionem. Attamen quis de nulla eorum ducatum civitate æque sollicitus videns pontifices nullamque nostram appellare, discrimen non sentit? Extra omnem aleam rem ponit diploma Ludovici Pii, quem unus tantum aut alter ex nostris scriptoribus commentitium ineptissime pronuntiavit : « Quando, inquit, idem pontifex (Adrianus) eidem (Carolo) de suprascriptis ducatus, id est Tuscano et Spoletino, suæ auctoritatis præceptum confirmavit. Eo scilicet modo, ut singulis annis prædictum censum ecclesiæ beati Petri apostoli persolvatur. » Itaque census tantummodo ex iis ducatus sancto Petro oblati exigere debebant pontifices, nec de administratione quidquam ad eos pertinebat. At contra in Tuscia Langobardica (quidquid sit de ea Campaniæ parte quæ civitates a Carolo donatas continebat) et in territorio Sabinensi, quod serius ocnius donatum fuisse ab eodem Carolo testantur Adriani litteræ 67, 71, 72, 73, al. 69, 56, 76, 78, jus summum erat sanctæ sedis, ut in exarchatu et Pentapoli : hæc siquidem duæ provinciæ donationis erant Pippini a Carolo filio confirmatæ et Langobardorum

A regno exciso plenissime vindicatæ; cætera omnia Caroli ejusdem donationem efficiunt.

XIII. Hanc equidem Adriani litteris, quæ mox sequentur, comprobata per partes, cupio ut lector animo præcipiat integram ex charta divisionis regnorum Caroli inter filios. Ubi enim agit de regno Pippini inter fratres dividendo, si forte iis prærioriatur, ita decernit : « Ab ingressu Italiæ per Augustam civitatem accipiat Carolus Eboresjam, Verceilas, Papiam, et inde per Padum fluvium termino currente usque ad fines Regensium, et ipsam Regium, et Civitatem Novam, atque Mutinam, usque ad terminos sancti Petri. » Non alios hodieque habet sancta sedes. Prosequitur divisio : « Has civitates cum suburbanis, et territoriis suis, atque comitatibus, quæ ad ipsas pertinent, et quidquid inde Roman pergenti ad lævam respicit de regno quod Pippinus habuit, una cum ducatu Spoletano, 299 hanc portionem, sicut prædiximus, accipiat Carolus. Quidquid autem a prædictis civitatibus vel comitatibus Roman eunti ad dextram jacet de prædicto regno, id est portionem quæ remansit de regione Transpadana, una cum ducatu Tuscano usque ad mare Australe, et usque ad Provinciam, Ludovicus ad augmentum sui regni sortiatur. » Profecto qui ducatum Tuscanum hac in divisione nominari audit, quem totum in donatione per fines comprehendi vidit, paradoxum hæc sapere arbitratur; secus si eum ducatum una cum Spoletano apostolorum principi oblatum meminert, at supremo jure retento. Recte enim liberalitatem Caroli erga sanctum Petrum, cui oblatum fuerat, donationi insertus demonstrat, et merito inter provincias regni Ludovici recensetur, quia censu tantum soluto sanctæ sedi, supremum jus regis erat. Itaque hæc satis sint de incremento ecclesiasticæ ditionis, quod infra enucleatius expendendum erit. De collectione enim canonum nonnihil dicam necesse est, quod Adriani litterarum auctoritate (70, al. 96; 78, al. 72, et 82, al. 97) quæ ad Zachariæ epistolam animadvertendam, confirmet ipsamque collectionem prodit.

XIV. Cum rex Carolus Romæ primum fuit anno 774, ita enim cum melioribus sentiendum mihi videtur, tanti non habuit Adriani temporalia negotia (licet male feriatus scriptor auferat horum tantummodo et pontificem et regem satagisse autemet) ut præcipue de instauranda Gallicana Ecclesia non cogitaret. Ante annos triginta rem tantam coeperat Bonifacius Moguntinus : at provincias ecclesiasticas adeo turbatas invenit, ut parum ipse profecerit; neque Adriano pontificatum adepto ex metropolitibus plures quam duo honorem pristinum assecuti fuerant. Quamobrem regi amico et pietate insigni duos exhibuit codices, qui ad rem tanti momenti perficiendam adjumento essent. Primus notitiam exhibebat provinciarum septemdecim, quæ tum metropoles singulas, tum episcopales sedes unicuique subjectas numerando recensebat; cujus exemplum ex Cod. Vat. num. 1338, prodit in lucem studio Emmanuelis a Schestrate (*de antiq. Eccl.* tom. II, p. 643) cum hoc titulo : « Iste codex est scriptus de illo authentico, quem domnus Adrianus apostolicus dedit gloriosissimo Carolo regi Francorum et Longobardorum ac patricio Romanorum, quando fuit Romæ. » Alter codex concilia sex generalia ante id temporis celebrata, et Græcorum canonum compendium continebat, ut ducet titulus ex editione Labbei et aliorum, ac præcipue Canisiana elegantissima ex 300 recensione Basnagii (*Ant. lect.* tom. II, part. I, p. 266) qui est hujusmodi : « Incipit compendiosa traditio canonum Orientalium, sive Africanorum, quos beatus Adrianus papa in uno volumine cum superioribus conciliis ad dispositionem Occidentalium ecclesiarum Carolo Romæposito dedit regi Francorum et Longobardorum ac patricio Romanorum. » Primus quidem codex huc non spectat, nisi quatenus pontificis ac regis præcipuam sollicitudinem Ecclesiæ Francorum

atque ecclesiasticæ disciplinæ instaurandæ testatur, pontificis nimirum, quia eodem tempore « omnibus archiepiscopis et episcopis » encyclicam scripsit, « ut habeat unaquæque metropolis civitates subditas, quas beatus Leo et alii prædecessores ac successores ipsius post Chalcedonensem synodum singulis metropolitibus distinxerunt, » quemadmodum Bertherium monet metropolitam Viennensem (Labb., *Concil.* tom. VI, p. 1888), et quandiu vixit de eadem re egit cum Carolo. Quod vero ad hunc attinet, tot capitularia placita et episcoporum concilia, quæ sunt perpetua religio et pietatis monumenta, nulla unquam oblivione delenda, quanta in sollicitudine ecclesiasticarum rerum semper fuerit optimus iste princeps ostendunt. De altero igitur codice de quo ad sancti Zachariæ epistolam sum locutus, laudatæ Adriani litteræ me admonent ut dicam iterum.

XV. Tr. s in iisdem canones laudari video ex conciliis Græcis, Chalcedonensibus 18 et 21, ac primum Antiochenum; illi a collectione Dionysiana non multum discrepant, si latina versio attendatur; secus, si numerandi ratio. Antiochenus versioem etiam propius accedit, at numeratio eadem ac priorum. Quare dubitari non potest quin apud sanctam sedem unumquodque concilium suam aciem duceret; ac proinde nulla dum collectio esset, qua uteretur ne in ecclesiasticis quidem iudiciis, quod non sæculo certe fieri Leo IV est testis, ut dixi ad laudatam epistolam Zachariæ. Id confirmatur canone 8 codicis Africani in altera ex iis epistolis laudato (ep. 78, al. 72); non enim iuxta canonem (ita enim appellabatur Romana collectio, cujus meminit Leo IV) seu iuxta Breviarium Cresconii canon ille octavus appellatur *Carthaginensis*, quemadmodum fit etiam in compendiaria illa traditione Græcorum canonum Adriani, sed lucente *Africanus*. Cumque idem canon sit sextus concilii Carthaginensis II, si quis citatum ab Adriano diligenter cum codicis Africani 8 et Carthaginensis concilii 6 conferat, variantem huius lectionem comperiet; at tantam cum codice Africano convenientiam deprehendet, ut ne litteræ quidem unius discrimen appareat. **301** Collectionem igitur seu codicem Africanorum canonum præ manibus habuit Adrianus, quem nos scri posteriori Græco-Latinum habemus bis a Justello editum, et majori cum diligentia a Labbeo (*Conc.* tom. II, pag. 1044). Huc accedit ex duabus aliis epistolis multiplex comprobatio e Scripturæ locis, et ex sanctis Patribus Athanasio, Gregorio Nazianzeno, Amphiloquio, Gregorio Nysseno, Joanne Chrysostomo, Augustino, Hilario Pictaviensi, Leone Magno in sermonibus, Proterio ad Leonem de Paschate, Fulgentio, aliisque quorum auctoritates non referuntur.

XVI. Quæ cum ita sint, quam collectione uterentur Romani pontifices octavo etiam sæculo patere arbitror. Sacra scilicet bibliotheca per bibliothecarium et scribarios iis suppeditabat quæ identidem necessaria erant. Nec dubitandum quin conciliorum præsertim generalium ulla alia versio latina adhiberetur præter eam quæ in bibliotheca erat. Nam summa cum diligentia latine omnia facta esse testatur Anastasius in præfatione septimi concilii ad Joannem VIII: « Nulla ratione, inquit (Labb., *Concil.* tom. VII, p. 29) octava dicitur vel teneri poterit, ubi septima non habetur: non quod ante nos minimum fuerit interpretata, sed quod interpretis pene per singula relicto utriusque linguæ idiomate adeo fuerit verbum e verbo secutus, ut quid in eadem editione intelligatur, aut vix aut nunquam possit adverti, in fastidiumque versa legentium pene ab omnibus hac pro causa contemnatur. » Et paulo infra de canonibus apostolorum loquens, verba ipsa usurpat Dionysii Exigui in præfatione ad suam collectionem, quare hanc ipsam in bibliotheca esse intelligimus. Hinc est quod canonem Antiochenum laudat Adrianus non multum discrepantem a Dionysiana versione; quod etiam de duobus Chalcedonensibus

facit, tanta licet similitudo cum Dionysiana non appareat. Etenim num petiti omnes fuerint ex Cresconiana collectione quæ Dionysii versionem secuta est, an aliunde ex fonte eodem dimanantes, disquirere otiosum esset; nam certum scimus Græcos omnes canones, præter quam conciliorum generalium, Dionysianæ collectioni acceptos referri. Quæri possit cur Chalcedonenses qui ad generale concilium attinent et ipsi Dionysianam collectionem sapiant? Qua super re Nat. Alexander vir doctissimus non leviter, nec semel erravit (sec. v, diss. 15, art. 4); nam Gelasium, Pelagium II et Gregorium Magnum, tanti nominis pontifices usos esse canonibus Chalcedonensibus contendit, non animadvertens laudari ab iis tres solos illos canones, quos Marcianus proposuit, Patresque confirmarunt in fine actionis 6 (Labb., *Conc.* tom. IV, p. 609) qui a versione Dionysiana **302** omnino discrepant, ut conferenti planum fiet. Eosdem ante octavum sæculum, ubi vis laudatos, quantam ego diligentiam adhibuerim, prorsus alios comperi ab iis qui in Dionysianam collectionem sunt relati.

XVII. Cum vero iidem postmodum recensiti fuerint actione 15 inter ceteros locosque teneant quantum, tertium, et vicesimum, si octavo sæculo et sequentibus iuxta versionem Dionysianam occurrant, non est mirandum: semel quippe accepta ab apostolica sede collectione Græcorum canonum, et tres Constantinopolitanos ac reliquos Chalcedonenses ab ea rejectos adhibere fas erat; et tres Chalcedonenses prædictos apud eandem jamdiu celebres tam ex codice ejus concilii qui servabatur in bibliotheca, quam ex prædicta collectione usurpare erat licitum. At errat Hinemarus et cum eo Natalis, ubi sancti Gregorii, homil. 17 in Evang., locum, « sacri canonis simoniacam hæresim damnant, » ad secundum Chalcedonensem referunt. Gregorius enim haud loqui hic videtur de canonibus conciliorum, sed de sacre Scripturæ auctoritate, quam Siricius, Innocentius, aliique antiqui pontifices vocant *regulam, ecclesiasticam regulam, apostolicam scripturam, apostolicas traditiones, apostolicos canones*, ut notat P. Coustant. (*Ad Siricii* ep. 10, p. 699). Suntque argumento plures ejus Regesti epistolæ (lib. VII, ep. 114; I. IX, ep. 40, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57; I. X, ep. 32, et I. XI, ep. 48): in earum quippe singulis de hæresi simoniacâ loquitur Scripturæ auctoritate, non secundi canonis Chalcedonensis. « Apostolica detestatione damnatam; » ait ab ipsa origine; ab ipso apostolorum principe, « qui primam damnationis sententiam contra Simonem protulit; » eliminatam ab Ecclesia esse docet, et similia horum ubique profert. At ponamus Gregorium meminisse canonum conciliorum: nonne Sardicæ, can. 2, legitur de ordinatione episcopi: « potuisse paucos præmia, et mercede corrumpi? » Nonne apostolorum can. 30 decernit: « Si quis episcopus, aut presbyter, aut diaconus per pecunias hanc obtinuerit dignitatem, dejiciatur ipse et ordinator ejus? » Non me latet sanctam sedem perinde apostolicos canones aversatam esse ac Chalcedonenses; quædam tamen constituta pontificum inde clanculum profecta et Dionysius et Cresconius in sua quisque præfatione testatur.

XVIII. At de Chalcedonensibus secus est. Nam præterquam quod nullus eorum aut clanculum, aut propalam adhibitus ante octavum sæculum invenitur, Anastasius Bibliothecarius hujusmodi rerum testis integerrimus ita in epistola ad Joannem diaconum (Labbeus, *Concil.* tom. V, p. 1770) ad rem loquitur. « Ne videamur tam sanctum, tamque **303** reverendam synodum (vi generalem) accusare vel temere reprehendere, licere nobis opinamur de illa scire, quæ sanctos Patres nostros de Chalcedonensi magna synodo sensisse non ignoramus. Quorum unus, sanctus videlicet papa Gregorius, usque ad prolationem tantummodo canonum hanc assumpendam fore signavit. » Etenim post actionem 14 legati pontifici sen-

tientes eadem adversus sanctam sedem tractanda esse, quæ in reprobatis Constantinopolitani canonibus, discesserunt: quare Leo Magnus, quæ acta erant ante actionem 15 præbens, rejecit cætera. Cum vero a Gregorii III tempore Cresconii collectio usui esse cœperit, eaque Zacharias et Stephanus II Francorum disciplinam pessumdatam restituere conati sint, ac Stephani III quinquaginta apostolorum canones suscipiendos esse decreverit, factum inde est ut Adrianus, apostolicæ sedis antiquum morem non prætermittens, prædecessorum vestigiis insisteret. Animadvertendum tamen quod aut ipse, aut ex prædecessoribus aliquis canones Chalced. concilio addendos voluerit; cum sex generalia concilia, simulque compendium Græcorum canonum dedit Carolo ad instaurandam Franciæ ecclesiarum disciplinam, generalia exhibuit integra cum suis canonibus: idcirco nec Nicæni, nec Constantinopolitani, neque Chalcedonensis generalium conciliorum canon ulius in eo compendio existit. Tametsi et in Dionysiana et in Cresconiana collectione, et in canone seu collectione apostolicæ sedis, quæ nono sæculo emerit, generalium quoque conciliorum canones recenseantur.

XIX. Duas vero causas tantæ varietatis esse nemo non videt. Primam quia nondum ulla erat sanctæ sedi collectio propria, alteram quia ex sacra bibliotheca, quæ concilia et privatas collectiones continebat, adeoque magnæ collectionis instar erat, quidquid pro re nata opus esset decerni suppetebat. Quam rem (nequidquam se torquent antiquæ alicujus collectionis Romanæ assertores) perspicue probat altera ex his duabus causis. Et vero si sanctæ sedi erat collectio propria, quidni canones tum generalium tum localium conciliorum simul collectos exhiberet pontifex, ut expeditiori quam fieri posset via Ecclesia illa instauraretur? Quidni localium canones, quos ab aliis omnibus generalium secretiv, integros saltem traderet? Quia nempe Adriani tempore codex canonum, seu collectio, seu canon apostolicæ sedis nondum emererat. Idcirco integros tradit canones generalium conciliorum, cui rei Constantinopolitana amittio nihil ut olim obstat; at localium, quorum multi sanctæ sedis disciplinæ adversabantur, mutilos, emendatos, in compendium 304 redactos, aliquot etiam prætermissis exhibet. Præterea principio Sardicensium et Africanorum canonum generali adnotatione omnes, quicunque compendiariam eam seriem viderint, sic pro suprema auctoritate prævenit: « Sed in his omnibus illa sequi debemus, quæcunque a Nicæno concilio et a sancta atque apostolica Ecclesia Romana non discrepare videmus. » Quidnam desiderari potest illustrius ad eludendos tot eruditorem conatus, qui veteris novique juris stabilendi ergo ad tuenda sua, disputationibus fere immensis falsitati patrocinantur? Est tamen documentum aliud luculentius, quo parum caute adversarii utuntur in rem suam, liber videlicet Actorum Silvestri, ejusque fetus duplex.

XX. Silvestri Acta propugnare ineptum esset, nam eruditi omnes, præque iis Baronius supposita agnoverunt (tametsi hic fœde interpolata potius credidit). Cum iisdem et ego sentio; at quid de iis fuerit Adriani ævo cur silentio præteream non video. Gelasii decretum celebre a doctissimis viris jam sæpe vulgatum, præcipue a Fontaninio in appendice ad Antiquitates Horte (p. 317, ex *Cod. Vat.* n. 493, fol. 101) inter libros recipiendos eos Actus recenset his verbis: « Item Actus beati Silvestri apostolicæ sedis præsulis, licet ejus qui conscripsit nomen ignoretur; a multis tamen in urbe Roma catholicis legi cognovimus, et pro antiquo usu multæ hæc imitantur Ecclesiæ. » Jam vero Adriano pontifice, qui tribus ferme sæculis a Gelasio distat, non modo nihil immutatum at; sed liber qui appellatur Canones apostolorum et apocryphos rejectus in eodem decreto Gelasii, apostolica sede recipiebatur ex decreto Stephani

A III, in concilio Lateranensi an. 769, de quo satis est dictum in superioribus. Quare iis Actis Adrianus libere usus est et in epistola (59, al. 49) ad Carolum Magnum, et in alia ad Constantinum et Irenem (*Labb., Concil.* tom. VII, p. 102) ut mox patebit. Interim ex suppositis hisce Actis, suppositum aliud opusculum profudit, nempe Constitutum Silvestri in capita 20 distributum, cujus excerptum in libris Penitentia-libus Theodori Cantuariensis et Ecberti Eboracensis omnium manibus versabatur, quibus utique penitentia-libus libris usus erat Gregorius III in suo libello de Judiciis. Alia præterea suppositio incertæ ætatis, quam nihilominus Nat. Alexander et meliores critici Isidoro Mercatori tribuunt, nec Romæ cognitam ante dimidium sæculi noni contendunt, ex Actis iisdem educta est, donatio videlicet seu edictum Constantini, quod genuinum fuit habitum a sancto Leone IX et aliquot successoribus per undecimum 305 Ecclesiæ sæculum. Cumque hæc duo opuscula ex eodem fonte dimanarint, necessario eadem de baptismo Constantini et reliqua expresserunt. Hinc factum est quod scriptores minus cauti, fortasse etiam plus in sanctam sedem animosi, quos inter Annalista Italicus (an. 776) conclamatae hujus donationis meminisse Adrianum putant in laudata epistola ad Carolum, antequam donatio ista emergeret.

XXI. At enimvero si Adrianus habebat ad oculos donationem illam ineptissimam, certe putida hæc legerit: « Ecce tam palatium nostrum, ut prædictum est, quamque urbem Romam, et omnes totius Italiæ et Occidentalium regionum provincias, et civitates præfato beatissimo pontifici nostro Silvestro concedimus. » Quare igitur, post factam Caroli cum Constantino comparisonem, pauca is a subjungit? « Sed et cuncta alia, quæ per diversos imperatores, patricios etiam et alios Deum timentes pro eorum animæ mercede et venia delictorum in partibus Thuscie, Spoletæ, seu Benevento, atque Corsica, simul et Sabinesi Patrimonia beato Petro apostolo, sanctæque Dei et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ concessa sunt, et per nefandam gentem Longobardorum per annorum spatia abstracta atque ablata sunt, vestris temporibus restituantur. Unde et plures donationes in sacro nostro scrinio Lateranensi reconditas habemus. » Inde scilicet tomii illi Carticii, qui leguntur principio libri Censuum Ecclesiæ Rom. prodierunt in lucem sæculo XI, cum donationi Constantinianæ habebatur fides. At de ista in iisdem tomis nulla omnino sit mentio. Non nego Adrianum habuisse Actis Silvestri nimiam fidem, ubi ait de Constantino: « Per ejus largitatem sancta Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia elevata atque exaltata est, et potestatem in his Hesperia partibus largiri dignatus est. » Verbum enim illud *potestatem* exaggerationis nescio quid redolet. Illud nego, quod Adrianus donationem viderit, eaque fretus ita scripserit. Mecumque, ut reor, omnes sentient, qui non *Silvestro et successoribus*, ut donatio habet, sed *divo Petro et Romanæ Ecclesiæ* factas donationes Adrianum testari audiet, nulla Romæ, nulla Italiæ, nulla Occidentis provinciarum mentione habita. Sed clariora ista sient ex alia epistola ejusdem pontificis ad Constantinum et Irenem.

XXII. Totam historiam ibi videas enarratam Silvestri latitantis in monte Soracte, visionis Constantini per somnum, adnotationis apostolorum de baptismo, uno verbo omnium, quæ hac de re leguntur in supposita donatione, mira tamen cum varietate videas, Actusque ipsos 306 deprehendes ab Adriano descriptos usque ad verba illa: « Nec debere jam differre per Spiritum sanctum factam ostensionem piscinæ, quam istos promississe suæ salutis memorabat. » Quæ cum aliis multis a donatione exsulant. Acta igitur Silvestri, de quibus erudite Baronius (an. 315, n. 10 seqq., 324, n. 31 seqq.) et quæ apud sanctam selem et alibi recepta erant, pura puta in Adriani epistolis referuntur; ab auctore autem donationis fœde interpolata suamque ad senten-

tiam accommodata deprehenduntur. Equidem Baronio **A** hand assentior (an. 321, n. 97) qua nonnihil corrupta esse, et aliquibus superadditis depravata fatetur, imo commuditis nostri ævi eadem inter suppositiones cæteras rejicio; Adrianum tamen a falsa opinione vindico, dum Acta, quæis uti tum licebat, secutum esse contendo, non autem indilem natam sequenti sæculo donationem mendacis atque ineptis refertam. Ante me hoc viderat Natalis (sæc. iv, diss. 25, art. 2 et 3): reprobata enim ab se donationi seu edicto jam ab omnibus conclamato subjungit quæ ipse attente consideravit: edictum illud nimirum vidisse primam lucem in collectione Isidoriana; ejus memississe Hincemartum omnium primum; postea ex Romanis pontificibus Leonem IX, quem fuerit imitatus Petrus Damiani in *Disceptatione synodali inter regis advocatum, et Rom. Eccl. defensorem*. Denique Anselmum Lucensem et Ivonem illud adoptasse, quorum tamen auctoritati preferendum jure putat pontificum Adriani et Nicolai I, necnon Anastasii Bibliothecarii, **B** et Liutprandi episcopi Cremonensis altissimum de eo silentium. Ita card. Baronii, Joannis Morini, ac Petri de Marca levibus conjecturis explosis, ipsi Isidoro Mercatori, plaudentibus nostri ævi eruditus, edictum illud ascribit.

XXIII. At quicumque ejus auctor sit, Romanos pontifices sensisse fallaciam, testis est sanctus Gregorius VII, qui sancti Leonis IX nimiam crelulitatem susdeque habens, edicti auctoritate ne semel quidem est usus. Occasio tamen multiplex eo se vertendi oblata est: et cum Hispaniæ regnum antiquis constitutionibus beato Petro et sanctæ Romanæ Ecclesiæ (non Silvestro et successoribus) traditum esse ait (lib. 1, ep. 7; l. iv, ep. 28); et cum Orzocor judicem Calaritanum monuit, ut cum reliquis judicibus de *Jure sancti Petri* in Sardinia conveniret (lib. 1, ep. 41); et cum insula Corsica ex invasorum Soracenorum manibus erepta, eo Pisanum archiepiscopum misit, ut illam regeret (lib. v, ep. 4). Ad Hispaniam **C** autem quod attinet, Baronius censet (an. 701, n. 16) ante invasionem beato Petro illud regnum esse oblatam ab aliquo ex piis regibus 307 Gothis, quod nusquam ego reperio; at undecunqve Gregorius notitiam hauserit, censum tantummodo exquiri, quod oblationem non donationem designat. De insulis vero Sardinia, et Corsica, quas Carolinæ donationis partem esse non e. m. latebat, a Ludovico Pio, Ottonibus, et Henrico I confirmata loquitur, ut earum dominus. Si quando autem Silvestri Actis inhæsit, ut Adrianum fecisse vidimus, aut etiam donationi quæ suo ævo jam adoleverat hujus fallaciam tenuit; quare Constantino adjunxit Carolum, cæterosque bene de Ecclesiæ meritis. Id luculenter discimus ex juramento quod Henrico proposuit (lib. ix, post ep. 4) ut reconciliationem promereretur: « De ordinatione vero Ecclesiarum, et de terris vel censu quæ Constantinus imperator vel Carolus sancto Petro (non Silvestro) dederunt, et de omnibus ecclesiis vel prædiis quæ apostolicæ sedi ab aliquibus viris vel mulieribus aliquo tempore sunt oblata, etc. » At de donatione quam imprudenter conjicitur Adriani ævo emersisse, eumque ac successores amplexos illam esse, jam satis multa. Etenim dicendum aliquid restat de alero Aetorum fetu, seu constituto, quod inde multo ante donationem seu edictum profluxerat, et cujus auctoritas magna erat Romæ, et in Anglicana Ecclesia, ut patet ex libris Pœnitentialibus ab extremo sæculo Ecclesiæ septimo.

XXIV. Hujusmodi constitutum putat Baronius (an. 324, n. 124) primo editum in veteri Cresconiana collectione; cum autem eo nomine donati sint plures codices, qui Gregorii etiam II constitutiones præferunt, neque ille ætatem collectioni præscribit, neque uli hominum statuendam esse arbitror in tanta rerum caligine. Unum id certo scimus, inter regulas præsulum Romanorum viginti capita ejus constituti primum locum occupasse in canone seu collectione

Romana, cujus meminit Leo IV (Labb., *Conc. tom. VIII, p. 32*). Nam in Cod. Vat. num. 5748, qui inscribitur *Liber sancti Columbani de Bobio*, non nuda tantum nomina ut aliis in codicibus, sed ipsæ constitutiones recensentur. Ita igitur de pontificum Romanorum decretis ad rem nostram: « Silvester a Petro trigesimus quartus congregatis 277 episcopis capitula 20. » Quare a quocunqve et quovis tempore Silvestri decreta adjecta sint Cresconio, qui septimo exeunte sæculo florebat, ea nihil aliud sunt quam constitutum illud, quod ex Actis profluxit, perindeque atque illa per octavum sæculum usui esse poterat; tametsi ejus excerptum ubique adhibitum videam, nullibi ex iis 20 capitibus ullum inveniam. Quapropter ad nonum sæculum differri oportere aiebam canonem, qui est 308 Romana collectio prima, quemque in judiciis tantum esse adhibitum Leo IV testatur, sacræ bibliothecæ usu in reliquis non neglecto, ut passim fieri constat. Rejcta igitur collectione Romana ab octavo sæculo, nihil est quod eam in Adriani litteris exquiramus. Perinde est de Isidorianis mercibus, quas nono sæculo circumferri cæptas eruditi intelligunt, Figlinam tamen aut ignotam, aut ignorare simulant. Unus Blondellus pene attigit punctum, ubi ait suppositiones illas Franco-Germanicum auctorem redolere. Etenim ex summa omnium earum suppositionum constat, in provinciis Remensi et Moguntina post Ludovici Pii exaurationem, et pœnas inde secutas contra episcopos ejus aliorumque delictorum reos natas esse, et sancti Isidori Hispalensis collectioni optimæ, quam Hispaniam vocamus, inepte adjunctas. At de iis alibi, nunc de ipsis Adriani epistolis dicendum est.

XXV. Novem et quadraginta eadem sunt, ac proinde totidem fere atque illæ quas huc usque vidimus. Longe autem iis præstant, quia scriptæ omnes post primum Caroli adventum in Italiam indeque ejectos Langobardos. Præterea datæ omnes sunt post ecclesiasticam ditionem ab eo late amplificatam eadem occasione primi sui adventus, anno videlicet 774, ineunte mense Aprili, cum solemnitatem Paschalem piissimus rex celebravit Romæ. Quamobrem qui hucusque perspeximus donationem Pippinianam, Romanæ provinciæ seu antiquiori sanctæ sedis ditioni adjunctam, sed nunquam integre ab ea possessam, quin etiam novis sæpe invasionibus obnoxiam, metuque fere perpetuo tum ipsam, tum antiquiorem ditionem, ne urbe quidem excepta, agitatum, contraria his deinceps visuri sumus. Exarchatus et Pentapolis, seu Pippiniæ donationis possessio integra, quæquam Ravennatis archiepiscopi audacia aliquandiu turbata, in Adriani epistolis perspicitur. Tuscia Langobardica, quæ Romanæ seu ducatus parti Transiberinæ adjuncta eam conflcit provinciam quæ hodie audit Patrimonium, ibidem comperta erit. Cistibero ducatus territorium Sabineuse et Beneventani ducatus civitates sex in Campania adjectas testantur eadem epistolæ. Spoletanum denique ducatum factum tributarium sancti Petri ex Adriani litteris accipiemus. Indicia etiam nonnulla suppetent, pari sorte usum esse ducatum Tusciæ, quam appellant regalem. Ex vero ditiones, cum undecimo jam sæculo in potestate fere omnes essent apostolica sedis, præter Tusciæ ducatum, ne tam antiquo hæreant fundamento, ac proinde sit nefas easdem attingere, ars omnis omnesque industriæ nervi a nonnullis adhibentur, ut fundamentum ipsum, quod 309 demoliri nequeat, labefactent. Ad id epistolæ ordo comparat machinam maxime accommodatam, siquidem perpetuum chronologicæ silentium ad collectoris incuriam accedit. Adeoque præferendis postponendisque epistolis, ad optatum finem perveniri potest.

XXVI. Hanc rem præ aliis fecisse Annalistam Italium (Tom. IV, ann. 775 seqq.) nemo ignorat: Carolum quippe promissis non stetisse unquam ejusmodi arte demonstravit. Cum vero quem sibi finem

proposuerit perinde omnes norint, ut suis videlicet anterioribus scriptis fidem adjungeret, paucos sane inveniet, præter sectarios vulgusque imperitum, qui faciles præbeant aures historię suæ. Et vero animadverti illud debet in primis, quod epistolæ istæ omnes in duas partes dividuntur: aliæ enim post annum 774, seu post primum Caroli adventum conscriptæ sunt, aliæ post secundum, qui anno contigit 781. Id consensu omnes tradunt, ipseque Annalista confirmat, eo anno in Paschali solemnitate Aprilis die 15 Carolomannum Caroli filium baptizatum, ac mutato nomine ab Adriano, Pippinum vocari coepum, quem pontifex et sacro fonte suscepit, cujus spiritualis affinitatis testes sunt epistolæ omnes postea datæ: nam Carolum *compatriem* semper appellant. Absque hujusmodi titulo sexdecim numerantur, quæ proinde tribuendæ sunt præcedentibus annis; alias omnes post 781 datæ esse, *compatriis* titulum quem præseferunt demonstrat. Præterea harum novem (67 et seqq., al. 69, 68, 95, 96, 56, 76, 78, 70, 95) datæ sunt regina Hildegardæ superstite, quæ supremum diem obiit pridie kal. Maias an. 785. Namque in iis *commatris* mentio fit, sed Fastrada, nova uxor, regina tantum appellatur. Quæ cum ita sint, Annalistam sequi opinionis errorem patet, cum epistolæ 50, 65, al. 55, 65, eo titulo carentes ad annum 785 vult referri, 66, al. 61 ad 786, et 65, al. 64 ad 787. E contraria 67 et 73; al. 69, 78, *compatriis commatrisque* titulis conspicuas, retrahit ad annum 778. Multo magis allucinari eundem constat, dum epistolam 55, al. 60, evidenter scriptam anno 776, quæ certiorum fortasse aliam toto in eo codice non comperies, ad ætatem quod attinet contendit esse datam anno 780, ac vulgi rumore vult credi nuntium de Constantini morte, quem certe superstitem fuisse Adriano contendit; cumque eo anno Leo imp. Constantini filius occubuerit mortem, Constantino ejus filio puero succedente cum matre Irene, librariorum errasse pronuntiat, statuitque pro Constantino Leonem reponendum esse. Fiduciam hominis!

XXVII. At non pigeat historiam illam memoria repetere, nam recta 310 epistolæ chronologia in oculos incurrit. Anno 715, die 14 Septembris, Constantinus Copronymus diem obiit, ut ex auctoribus Græcis refert Pagius (an. 775, n. 1), Theophanis verba ipsa usurpans narrantis, quemadmodum arma Bulgaris illaturus, « die 14 mensis Sept. ind. 14, nave conscensa ad castellum Strongylon devectus infelicem in navigio mortem obiit. » Quam rem non sine admiratione video referri ad eundem annum 775 a Muratorio ipso, qui epistolam Adriani ejus rei nuntiam ad annum 780 Leonis Augusti emortualem differt. Veruntamen nil veritati magis consonum, quam ista epistola. Nuntiat enim pontifex, « pervenisse ad nos nuntiis præcurrentibus, quod Constantinus imperator divina evocatione de hac subtractus fuisset luce, sed quia certum non didiceramus, hac de re vestræ a Deo protectæ excellentiæ indicare differimus. Nunc vero suggestit nobis sanctiss. ac reverendiss. fr. noster Stephanus Neapolitane urbis episcopus per has syllabas ea ipsa nobis intimanda, quas et septima die præsentis Februarii mensis, etc. » Quid enim vero credibilius quam spatio mensium fere quinque nuntium pervenisse Romam de persecutoris sacrarum imaginum morte? Quid silentio pontificis prudentium volentis rumorî fidem adhibere, at Neapolitani ducis et episcopi acceptis litteris, tum Carolo rem nuntiantis? Sed rem aggrediamur cominus, Annalistsæ artem deprehendemus. Nil ab aula Constantinopolensium nuntiarum Romam; nihil igitur iis Augustus cum Urbe, quæ jam pridem parebat pontifici. Contra nuntius mittitur Neapolim, cujus ducatus haud dum Græcam dominationem excusserat, nec Stephanus ejus rei pontificem monuisset, nisi huic quam Augusto amior fuisset, ut constat ex Chron. Neap. apud Pratillum (tom. II). Hæc autem occasio aulæ Constantinopolensium penitus

oblite Romanorum et Stephani ducis non alia de causa tantam rem nuntiantis pontifici, nisi quia episcopus et amicus, non præpropere admittenda videatur Annalistsæ, qui Romam subjicere meditati Carolo, captata occasione inserendi dominatus ejus singulari interpretatione patriciatus, non veteris alicujus monumenti auctoritate, sed Pagii et Eccardi opiniones falsas amplectendo, suamque in rem trabendo (an. 789).

XXVIII. Suum hoc consilium jam inde ab adventu Caroli in Italiam patefecit (an. 773, 774). Invictam Caroli potentiam non negavit Langobardorum regno finem attulisse; at contactando addidit, *rotas aliquot secretas* Desiderii ruinam expeditiorem facilioremque reddidisse. Pietate Carolum Pippino patri non concessisse fassus est, at 311 cum regno Langobardorum acquisito, haud sibi admodum placeret etiam quæ promiserat retinere *non insuare illi fuisse conjecit*. Denique litteras a Carolo et Adriano *de Desiderio abjiciendo* ultro citroque missas conjectura assecutus, minime ad nos pervenisse dolet. Hujusmodi autem conjecturis, quæ illius animum in recensione epistolarum satis superque aperiant, nihil promovet. Nam tertia ex iis tantum quæ scriptis hinc inde litteris de negotio actum putat, historia nititur; cumque hæc reperitur integra apud Anastasium, conjectura non indiget. Bis legatos cum litteris missos esse in Franciam discimus ex Adriani gestis. Primum postquam pontifex victi Desiderii artibus, per quas Francorum regnum dividere ac serere discordias inter pontificem et Francos valerrime moliebatur, ditionem sanctæ sedis Romamque ipsam iræ illius obnoxias vidit: tum enim Urbe ad resistendum munita, « direxit suos missos marino itinere cum apostolicis litteris: nil aliud querens quam præsentem opem, suorum prædecessorum exemplo. Erat tunc Carolus bello Saxonico implicitus, quod Eginharti et Annalium testimonio cepit anno 772, Adriani primo, sub cujus finem legatio ista adornatur. Præterea Desiderius sibi metuens ab invicto illo rege, suos et ipse legatos miserat se sanctæ sedi omnia restituisse significans. In his rerum ambagibus Carolus Italicum bellum ea occasione intempestivum aversurus, simulque pontificis et Desiderii legatorum repugnantiam nocendi cupidus, Georgium episcopum, Wulfardum abbatem, et Alcuinum deliciosum legatos suos ad pontificem misit. Iisdem re plene cognita revertentibus Adrianus dedit socios: « suos missos ad præfatum excellentissimum Francorum regem cum apostolicis admonitionum syllabis. » Binæ hæc litteras extrema anno 772 et sequentis initio a pontifice datæ esse discimus ex Adriani gestis.

XXIX. Fateor equidem me non assequi quomodo istæ duæ epistolæ neque in Franciam venerint, neque in scriniis Lateranensibus remanserint. Si enim eo venissent, Carolus haud dubie illas ad se præcipue spectantes in codicem retulisset. Et si earum exempla servata essent in archivo, Paavinus et postea Magdeburgenses inter alias epistolæ recensuissent. Quidquid autem de hac re sit, pontifex primo impense oravit Francorum regem, « ut sicut ejus pater sanctæ memoriæ Pippinus, et ipse succurreret ac subveniret sanctæ Dei Ecclesiæ, et afflictæ Romanorum seu exarchatus Ravennatum provinciæ, atque plenarius beati Petri justitias, et ablatas civitates ab eodem Desiderio rege exigeret. » Deinde eadem urgens rogavit Carolum, « adjurans cum 312 fortiter, ut ea quæ beato Petro cum genitore suo sanctæ memoriæ Pippinæ rege pollicitus est adimpleret, et redemptionem sanctæ Dei Ecclesiæ perficeret; sed universa quæ ablata sunt a perfido Langobardorum rege, tam civitates quam reliquas justitias sine certamine reddere, beato Petro principi apostolorum faceret. » Summa hujus historiæ omnino convenit cum iis quæ Eginhartus aliique scriptores Franci enarrant.

Juvat ex monacho Engolismensi huc afferre nonnulla quæ spectant ad extremum anni 772 et sequentis initia, quippe quæ de uno tantum legato agunt, rationem reddunt *marini itineris*, et litteras sibi: « Inde perrexit ad hiemandum in Theodonii villa. Ibi venit ad eum missus domni apostolici Adriani Petrus per mare usque Arelatum, et inde per terram, et invitavit gloriosum regem et Francos ejus pro divino servitio et justitia sancti Petri contra Desiderium regem et Longobardos. Et ideo maritime venit, quod Romanis clausæ fuerant viæ a Longobardis. Et præcelsus rex Carolus sumpto consilio una cum Francis quid ageret, promissit se auxilium Romanis præbiturum. » Totidem fere verbis cum varietate aliqua rem narrant sæpe laudati Annales Francor. ad an. 775.

XXX. Longum esset posteriores chronologos et annalium scriptores hac de re loquentes in testimonium adducere. Illud certum mihi, atque exploratum est, nulli unquam scriptorum veterum venisse in mentem, ut sanctissimo pontifici Adriano regique Carolo pietate conspicuo talem notam inureret. Quamobrem uterque vindicandum mihi erit contra nuperi annalistæ opinionem, qua nescio an alia credibilior propinari poterat, ut Adriani epistolæ inversione vocaretur in dubium dominatio pontificum voluntate populorum cæpta, magnisque aucta incrementis a regibus Francorum Pippino et Carolo. Exemplis planiora hæc sient. Ex supra laudata epistola (53, al. 60) quam initio anni 776 certissime scriptam hic auctor tenere distulit ad 780, præter indicia illa minime dubia pontifici dominatus in Urbe, testimonium valde apertum suppetit Tusciæ Langobardice sancto Petro donatæ a Carolo anno 774 cum primum Romam venit, et donationi patris sui instauratæ propriam adiecit, majoremque ad validitatem posuit supra corpus beati Petri. Nam pontifex Clusini ducis invasiones querens in ea provincia, unam ex Tusciæ civitatibus appellat *civitatem nostram Castellî Felicitatis*. Hujusmodi autem donationem illusoriam iste esse contendit (an. 788), præpostere accipiens epistolam 89, al. 90, quasi Adrianus orat regem eo anno, nempe quatuordecimo post donationem, ut **313** sibi per suos missos tradi faciat singulas Tusciæ civitates. Falsitatem interpretationis detegunt epistolæ verba: « Missis vestris dirigere dignemini, ut nullo modo ad vos remeare audeant, nisi prius sub integritate civitates in partibus Beneventanis, sicut eas per vestram sacram oblationem beato Petro et nobis contulistis, in omnibus contra-dere valeant, et justitias de Populonio et Rosellis nobis facere sub integritate studeant. » Adrianus igitur civitatum, quas nuper donarat Carolus ante suum tertium ex Italia discessum, an. 787, necdum sibi tradite fuerant, possessionem inire cupit per regios missos, quorum item auxilio res, quæ Populonii et Rosellarum possessioni integræ deerant, obtinere optat. De cæteris autem Tusciæ civitatibus haud similia querit; sed exemplo earum anno jam quatuordecimo possessarum utitur, ut Beneventanæ sibi trahantur eodem modo possidendæ: « Sicut in partibus Tusciæ civitates, id est Suana, Tuscana, Bitervo, et Balneo Regis, cæterasque civitates cum finibus et territoriis earum beato Petro offerentes condonastis, ita in eo modo civitates in partibus Beneventanis contradere nobis protinus faciatis. »

XXXI. Clarius id patet ex posterioribus litteris (92, al. 86), nam horum nihil ab iis missis factum esse ait, neque eo misisse duces suos una cum regis aliis missis; sed vix civitates cum earum clavibus obtinuisse absque earum habitatoribus: « Nos quippe, prosequitur, in eorum libertate permanentes, sicut cæteras civitates in partibus Tusciæ donis vestris regere et gubernare eos cupimus, omnem eorum habentes legem. » Itaque plenum pontificis dominium in Tusciæ civitatibus, quæ iterum in exemplum adducuntur, in dubium vertere men-

tiri est. Perinde in sex Campaniæ civitatibus dominatum esse pontificem, epistolæ hujus codicis non docent. Ex litteris tantum (91, al. 88) quæ datæ videntur sub finem anni 788 discimus, principem earum Capuam sacramentum fidelitatis præstitisse pontifici, qui rem Carolo nuntiavit his verbis: Capuanos in confessione protectoris vestri beati Petri apostolorum principis jurare fecimus, in fide ejusdem Dei apostoli, et nostra, atque vestræ regalis potentia. » Cujus rei testes sunt aliæ litteræ Adriani, quarum fragmentum refert Mabillonius ex authentico Dionysiano, in phylira (*Supplem. ad Diplom.* pag. 70). Etenim præ cæteris hæc ibi narrat de Capuanis, « petentes nobis beatissimi Petri et nostri essent subjecti, sicut per donationem præcellentissimi domini regis agniti sunt; » quare consilium petit num sacramentum recipiat, necne? quod postmodum recepisse audivimus. Ex alio autem fragmento litterarum **314** Maginarii unius ex missis regis (*Ibid.*, pag. 96). Beneventanæ fidei levitatem agnoscimus, qui regis ipsis missis insidias struere non dubitarunt, et « illas civitates quas sancto Petro, vel domno apostolico donastis, illis relax. . . nullo modo vestram jussionem complere volunt; » quæ non multo ante prædictum sacramentum venerant (ep. 90, al. 92). Quapropter civitatum istarum donationem æque certam esse video atque earum Tusciæ; at unam eandemque subjectionem pontifici utrinque affirmare non ausim. Tuscia enim a Carolo subacta ab eoque omnino pendens, continuo post donationem a pontifice possessa fuit, nequidquam contra allatas epistolas nitente annalista. At de Campaniæ civitatibus secus fuit: namque ii principes præsentem Carolum metuentes omnia sunt polliciti; post ejus discessum, non modo sefellerunt promissa, sed regios etiam missos insidiis petere ausi sunt. Carolo igitur donationem suam acerrime vindicanti apostolicæ sedi turpem notam illusoris inurere est indignitas non ferenda. De Adriano vero cuius consilia et pacta cum Carolo pro deturbando Desiderio et solio majorum deplorantur amissa, unum id dico, quod tanto pontifici insignem adeo injuriam conjectando tantum inferre fabulatoris est, non historici.

XXXII. Antequam recenseo ipsas epistolas ex quibus huc usque dicta planiora sient, de Sabinensi territorio quod certe integrum sancta sedes possedit ex Caroli liberalitate post alterum ejus adventum in Italiam, nonnihil subjiciam oportet. Etenim annalista, præter litterarum inversionem, qua historiam subridicule persequitur, dilemma istud projicit in medium: « Aut Sabina non erat tunc temporis in ditione Romani pontificis, quia in ducatu Spoletano comprehendebatur, aut si a Romano ducatu pendebat, eo clarius apparet pontificem neque Romæ, neque ejus ducatus dominum tum fuisse. » Sed argumenti utraque pars corrui; nam neque in Spoletano ducatu, neque in Romano id territorium in monumentis veterum occurrit. In gestis Zachariæ apud Anastasium narratur Trasamundum Spoletini ducem suos populos recuperasse, id est « Marsicanos, Forconinos, Balvenses, seu Pinnenses. Deinde ingressi per Sabinense territorium venerunt in Reatinam civitatem. Qui Reatini continuo et ipsi se subdiderunt. » Et infra regem Langobardorum reddidisse pontifici « Sabinense patrimonium, quod per annos prope triginta fuerat ablatum. » Ac Reatinos quidem Sabinensi territorio finitimos Spoletani juris esse patet ex gestis Steph. III, ubi agitur de Christophoro et Sergio Romam venientibus cum milite adversus pseudopapam Constantinum: « cum Reatinis, et **315** Furconinls, atque aliis Longobardis ducatus Spoletini. » Etsi distingui videantur in gestis Adriani sub primum adventum Caroli: « Spoletini, et Reatini, et aliquanti eorum utiles personæ, antequam Desiderius et Longobardorum ejus exercitus ad Clausas pergerent, illi ad beatum Petrum confugium facientes prædicto sanctissimo Adriano papæ sese

traderunt. » Luculentius autem separatur Sabinense territorium a ducatus Romano, et Spoletino in nostro Codice. Adrianus antiquas donationes enumerans (ep. 59, al. 49) : « In partibus, ait, Tusciæ, Spoletino, seu Benevento, atque Corsica, simul et Savinensi patrimonio. » Et dignum notatu est, quod quemadmodum duo ducatus, Spolitanus et Beneventanus, et provincia Tusciæ necnon insula Corsica, ubi sita erant patrimonia, memorantur, ita Sabinense territorium nominatum esset, nisi et Patrimonium et territorium una eademque res fuisset, ad Sabinense quod attinet : ita ut ea diocesis seu modica provincia, quæ hodieque audit Sabina, inter Reatinos et Latium consistens, patrimonium seu territorium esset sanctæ sedis hinc inde usurpatum, nec nisi a Carolo postliminio, ut ita dicam, revocatum.

XXXIII. Nil melius rem istam comprobat, quam litterarum hujus Codicis testimonium. Ac primo sic proficitur Adrianus Carolo (ep. 71, al. 56) : « Testem enim invoco Deum, quia nullorum fines irratiabiliter appeto, sed sicut ex antiquitas fuit, ipsum jam fatum patrimonium, et id in integro beato Petro concessistis, ita suscipere optamus. » Item (epist. 72, al. 76) : « Poscentes direximus de Savinensi territorio, ut ea quæ pro mercede animæ vestræ, pariterque spiritualis filia nostræ atque commatris, necnon vestro nobilissimæ prolis, beato Petro apostolorum principi in integro concessistis, adimplere per fidelissimos missos vestros, qui et causam ex parte examinauerunt, sicut et antiquitas fuit, contradere nobis jubeatis. » Hinc liquet patrimonii ac territorii Sabinensis nomen indifferens; nec peti plus quam possidebatur antiquitas. Captum tantum difficile videtur, quomodo concessio appelletur jus antiquum; at alia ex epistola id etiam patet (epist. 73, al. 78) : « Justitiam, quam beatus Petrus apostolus protector vester ex ipso territorio habet, præsentatiter jam factus Maguarius missus vester vidit, tam per donationes imperiales, quam per ipsorum protervorum regum Langobardorum ipsam territorium cum masis sibi pertinentibus enucleatius designantes. Si vero peritidus Desiderius dudum rex non sub integritate, sed tantummodo masas nobis quantum reperiri potuit quas ex 316 antiquitas sancta Romana Ecclesia tenuit, ut nullus ex illis partibus Langobardorum ausus est resistere, quanto magis vestræ a Deo protectæ regali potentia in omnibus obedientes existentes jussa vestra adimplere debuerant? Nos quidem neque imperatoribus, neque regibus gratias agimus, nisi tantummodo vestræ triumphatorissimæ excellentiæ, quia noviter cum beato Petro apostolorum principi sub integritate condonastis. » Tantæ igitur massæ erant illius territorii, ut fere totum illud constituere viderentur patrimonium sancti Petri; Carolus vero omnes aliorum donationes instaurans, suæque liberalitatis aliquid adjungens, totum id territorium sancto Petro et successibus concessit.

XXXIV. Quod adeo certum est, ut in dubium revocari omnino non possit, nam totalis ista concessio alius in litteris (epist. 67, al. 69) quæ jam allatas præverunt, conceptis verbis enuntiatur : « Multis, ait Adrianus, documentis, de vestris allatis muneribus Ecclesia beati Petri enituit, tam de civitatibus quam de diversis territoriis sub integritate eidem Dei apostolo a vobis offertis; et ideo poscentes vestram a Deo promotam regalem clementiam petimus, ut sicut a vestra prærectissima excellentia beato Petro nutritori vestro pro luminariorum concinnationibus atque alimoniis pauperum, Sabinense territorium sub integritate concessum est, ita id tradere

integram eidem Dei apostolo præsidante vestro præcellentissimo annis dignemini. » Unum deerat, ut data integra ejus patrimonii possessio ex Adriani epistolis disceretur; at (præterquam quod perpetuum silentium sequens datæ ejus possessionis nos admo-net) Carolus has collegit anno 791, et Adrianus usque ad 795 superstes fuit. Idcirco finiti hujus negotii epistola nequidquam quaeritur. In diplomate autem Ludovici Pii puram putam Caroli patris sui donationem recenseri comperio juxta Codicis hujusce sententiam; quare et Sabinensis territorii causam fuisse absolutam nullus dubito. Ait enim : « Fodem modo territorium Sabinense sicut a genitore nostro Carolo imp. beato Petro ap. per donationis scriptum concessum est sub integritate; quemadmodum ab Itherio et Magenariorum abbatibus missis illius inter idem territorium Sabinense atque Reatinum definitum est. » Cum vero ista atque multa ex subjectis epistolis planiora sint futura (namque aliud non est Ludovicianum diploma, quam veteris domini maxime quod habuit incrementi per Pippini et Caroli donationes compendiarie repetitio) spectari velint oportet singillatim epistolas Adriani, quæ veluti certissimis monumentis ditiones fere omnes apostolicæ sedis inherant.

LI.

317 ITEM ADRIANI PAPÆ EPISTOLA

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,

PER GAUSFRIDUM^a ABBATEM DIRECTA,

In qua continetur de victoria ipsius predicti regis, et de episcopis Pisano et Lucano, ut ad proprias sedes atque ecclesias pro sua pietate remeare concederet^b.

(An. Dom. 774, Cod. Car. LV, chron. 50.)

C ARGUMENTUM.— Postquam Carolus Roma discesserat redieratque in castra prope Ticinum haud dum expugnata, Gausfridus Pisanus inde profectus in patriam, decidit in Allonis ducis Lucensis insidias, quas evasurus Romam fugit, retulitque pontifici victorias Caroli. Eundem pontifex cum suo misso Anastasio ad regem remittit; cui gratulatur victorias. Ista se cum clero, monachis et universo populo assidue implorare precibus affirmat a die ejus discessus Roma. Orat ut Pisanum, Luce ac Regii episcopos ad eorum sedes reverti permittat.

Domno^c excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Reversus a vestris a Deo dilectis regalibus vestigiis præsens Gausfridus habitator civitatis Pisanæ, nostrisque præsentibus obtutibus, retulit nobis de

D innumensis victoriis quas vobis omnipotens et redemptor noster Dominus Deus, per intercessionem beati Petri, principis apostolorum, concedere dignatus est, sed et de vestra prosperitate nos certos in omnibus reddidit. Quo audito, vehementi exultationis lætitia noster in Domino ovans relevatus est animus; et protinus extensis palmis ad æthera Regi regum et Domino dominantium opimas laudes retulimus, eamque deprecantes ineffabilem ejus divinam clementiam, ut et corporis sospitatem et animæ salutem vobis tribuat, et multipliciter de hostibus victoriæ

pro ipso preces faciant indicat. Ausfridum Carolo commendat; pro Pisano et Lucano [Lucensi] episcopis orat, ut ipsos pro sua pietate ad proprias sedes, atque ecclesias redire sinat (permittat). » GEN.

^c Summ. 26, Bar. et Cent. Grets.

^a B. et Cent., Ausfridum. In marg. Bar., Ausfridum. Grets.

^b Arg. Panv. (Cod. Vat. 26) : « In vigesima sexta [vig. sexta] Carolo gratulatur pro victoria, quam ipsi Ausfridus Pisanus abbas narraverat; quam diligenter

tribuat, omnesque barbaras nationes vestris sub-
sternat vestigiis.

318 Et certe, crede nobis, magne Christianissime
rex, bone præcellentissime filii, maximam habeto
fiduciam, quia dum tu fidelis studio in amore ipsius
principis apostolorum secundum tuam promissionem
permaneris, et cuncta eidem Dei apostolo adimplere
studueris, et salus tibi et inmensa victoria ab omni-
potenti Deo tribuetur indesinenter; et quidem nos
Deum proferimus testem cui omnium cordium oc-
culca reserata existunt, ab illo tempore, die a quo
ab hac Romana urbe in illas partes profecti estis,
quotidie momentaneis etiam atque singulis horis,
omnes nostri sacerdotes, seu etiam religiosi Dei fam-
uli, monachi, per universa nostra monasteria, sim-
ulque et reliquus populus tam per titulos quam per
diaconos b trecentos Kyrie eleison c extensis vocibus
pro vobis Deo nostro ad clamandum non cessant,
flexisque genibus eundem misericordissimum Domi-
num Deum nostrum exorantes, ut et veniam delictor-
um vobis, et maximam prosperitatis lætitiã, etiam
et copiosas victorias vobis multipliciter e cælo con-
cedat.

319 Ipse retulit nobis siquidem Gausfridus, dum
a volis absolutus reversus est, voluit eum interficere d
Allo dux; unde dum vellet ipse Gausfredus
ad vestra denuo reverti vestigia, posuit explorato-

a Tam Lambecius vocem Gentilotus legit in cod.
ab illo die absque ea voce tempore; nam Carolus ad-
huc in Italia erat, cum data est hæc epistola, quam
cum Cointio Pagius (an. 774, n. 9) recte ad hunc an-
num refert, invito Muratorio (an. 775) qui conje-
ctando ad annum differt 785, non videns tum tempo-
ris Carolum appellari perpetuo *compatrem*, quia Caro-
li filium e sacro fonte susceperat an. 781. CENN.

b Diaconias haud dubie legendum. Hujusmodi
mendis codicem scaterere jam monui, quæ solæcismis
ævi illius addita inflectam lectionem reddunt, at sen-
tentiam non mutant. Octo et viginti tum titulos seu
basilicas, septem diaconias pro ecclesiasticarum regi-
onum numero existisse Romæ, docent antiqui Ordi-
nes Rom. I et III, apud Mabillon. (*Mus. Ital.* tom.
II) et auctores apud eundem in comm. præv. lb.

c Litanie genus. In tractatu contra Græcos a Ste-
vartio ex biblioth. Bavar. in lucem edito (Canis. ex
recens. Basnag. tom. IV, p. 66) inter malas eorum
consuetudines hæc recensetur: « Quod Christe elei-
son nunquam concinunt, Kyrie eleison frequentis-
sime cantant in officiis suis; » quasi Christum minus
posse quam Dominum putent. Attamen memoria
revocandus canon 3 concilii Vasen. (Labb. tom. IV,
p. 1680) in quo anno 529 ita dæcernitur: « Et quia
tam in sede apostolica, quam etiam per totas orien-
tales atque Italiæ provincias dulcis et nimium salu-
taris consuetudo est intromissa, ut Kyrie eleison
frequentius cum grandi affectu et compunctione dica-
tur, placuit etiam nobis, ut in omnibus ecclesiis nos-
tris ista tam sancta consuetudo et ad matutinum, et
ad missas, et ad vesperam Deo propitio intromitta-
tur. » Ducang. addit cap. 205 lib. vi Capitular.
et capit. Herardi. Hujus cap. 58 recitatur in addition.:
« Ut exsequiæ mortuorum cum lotu secreto et cor-
dis gemitu fiant. Et psalmos ignorantes, Kyrie elei-
son ibi canant. » Unde et *Kyrie eleisare* apud eum-
dem. Quare liquet consuetudinem illam, quæ in
Græcis improbatur, in occidente etiam obtinuisse
per octavum sæculum et præcedentia. Tametsi et
Christe eleison diceretur, teste Greg. M. (lib. VII, ep.

A res, atque insidiatores in itinere qui eum inter-
cerent. Quo cognito, apud nos refugium fecit, et
dum se petisset ad vestra absolvi vestigia, dum jam
aderat, tum habuimus Anastasium nostrum missum
ad vestram excellentiam dirigendum, eum ad ves-
tram præsentiam cum ipso nostro misso absolvimus;
quem petimus, ut pro amore beati Petri, et nostra
postulatione benigne suscipere, et protectionis atque
favoris vestri opem illi impertiri dignemini, depre-
cantes et hoc ut massas illas [Forte, mansos illos],
quas ei concessistis, per vestram auctoritatis largi-
tatem possideat. Sed et hoc nimis quæsumus atque
postulamur benignitatem tuam, ut episcopos illos,
id est civitatis Pisanæ, seu Lucanæ Regii [Lamb., et
Regii], ad proprias sedes, atque ecclesias, et plebes
eis commissas absolvere iubeatis reverti, quia ita,
hunc rex, excellentissime filii, animæ tuæ expedit ut
ipsi episcopi propriis sedibus restituuantur, omnesque
Dei Ecclesiæ suis præsulibus ornata consistant, et
cunctus Dei populus in magna lætitiã vestris felicis-
simum temporibus degere valeat, vobisque hoc respi-
ciat ad æternam mercedem. Nos itaque firmi in
vestra charitate permanentes, **320** ideo ea quæ
pertinere cognoscimus ad salutem animæ tuæ, fide-
cialiter vos satagimus deprecari, ut Deus noster
omnipotens vestris semper placatus existat piis
operibus, et copiosam vobis ex hoc in præsentia et

64) præcipue in missis quotidianis: « Quod, inquit,
a Græcis nullo modo dicitur. » At Adrianus, qui ple-
bis rationem habuit, quæ psalmos ignorabat, *trecentos*
Kyrie eleison pro Carolo in cunctis Urbis eccle-
siis cani mandavit, dum Ticini obsidio per eum fie-
bat. Vide infra (ep. 84, al. 91, not.). Id.

d Allonis fit etiam mentio infra epist. 65. GRÆTS.

e Allonis ducis Lucensis mentionem se invenisse
ait Murator. in chartis archivi Lucensis post an.
782, idcirco epistolam differt ad consecuta eum an-
num tempora. At præter *compatriis* titulum quo caret
epistola, Gausfridi Pisanum incolæ historia nos docet
Carolus in Italia esse. Quare non longe a vero quis
abeat, si Francis militibus in Italia constitutis Al-
lonem præfuisse putet, cui postea Lucæ administratio
demandata fuerit. Gausfridus siquidem in patriam
reliens decidit in Allonis insidias, ac retro iter
flebens ad Francorum castra rediturus, novas de-
prehendit illius ducis insidias; quare finitimam Ec-
clesiæ ditionem ingressus Romanam confugit, unde a
pontifice cum suo legato ad Carolum remittitur, ejus-
que gratia hæc epistola scripta videtur, quippe in qua
illius præsertim causa agitur. Quæ autem sequuntur
de tribus episcopis in suas sedes restituendis, utcum-
que obscura, perspicue tamen demonstrant, secutos
eos esse principem in Italico itinere, atque adhuc
degere in Caroli comitatu; quare pontifex fortasse
metuens ne eum sequerentur in Franciam non mo-
dico cum ecclesiarum eis commissarum incommodo,
ad suam quemque sedem remitti curat. Victoriæ
autem, quas vocat *immensas*, ac beato Petro inter-
cedente a Deo concessas dicit, non aliæ sunt quam
Langobardi devicti, Ticinam expugnatum, captique
Desiderius cum uxore et filia, omnes thesauri et
cunctæ civitates in deditionem acceptæ. *Annal.*
Francor. et Falden. Pagius (an. 774, n. 9) putans
datam hanc epistolam ante Ticini expugnationem,
ansam dedit Muratorio ut negaret ullam a Carolo
victoriam relatum esse in Langobardos. Uterque vir
doctus hallucinatur. CENN.

futura vita tribuat remunerationem. Incolamem A excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LII.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de protervia Leonis archiepiscopi Ravennatium civitatis a.

(An. Dom. 774, Cod. Car. LIV, chron. 51.)

ARGUMENTUM. — Confecto Italico bello Carolus in Franciam reversus erat, quo pontifex audiit missos Leonis archiep. Ravennatis directos esse sibi adversandi causa. Nam illico post regis discessum Ticino invaserat Faventiam, Forum populi, Forum Livii, Cæsinas, Bobbium, Comiacum, ducatum Ferrariæ, seu Imulas, atque Bononias, sibi aiens donatas a Carolo cum Pentapoli. Pentapolenses a servitio sancti Petri avelli non potuisse, at in Æmilia archiepiscopum pontificis actoribus ejectis B suos posuisse. Stephani II exemplo jus tuetur apostolicæ sedis. Anastasium cubicularium missum suum legat plura coram nuntiatorum. Archiepiscopum ad officium revocari oportere, ne peior conditio sit sanctæ sedis post exactos Langobardos, quam antea fuerit; Anastasium cum prospero nuntio, et effectu causæ remitti orat.

Domno b excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romano- rum, Adrianus papa c.

Pervenit ad nos eo quod protervus et nimis arrogans Leo 321 archiepiscopus Ravennatium civitatis suos ad vestram excellentissimam benignitatem ad contrarietatem nostram falsa suggerendo, direxit missos; etenim, præcellentissime magne rex, postquam vestra excellentia a civitate Papiæ d in partes Franciæ remeavit, ex tunc tyrannico atque procacissimo intuitu rebellis beato Petro et nobis exstitit, et in sua potestate diversas civitates Æmiliæ detinere videtur, scilicet Faventiam, Forum populi, Forum Livii, Cæsinas, Bobbium, Comiacum, ducatum Ferrariæ, seu Imolas atque Bononias, asserens quod a vestra excellentia ipsæ civitates unæ cum universa Pentapoli illi fuissent concessæ, et continuo direxit Theophylactum missum suum per universam Pentapolim hoc ipsum denuntians, cupiens eosdem Pentapolenses a nostro servitio separare; sed ipsi nullo modo se illi humiliare inclinati sunt, nec a servitio

a Argum. Panv. (Cod. Vat. 51). c In trigesima prima [trigesima pr.] iterum vehementer Leonem Ravennatem archiepiscopum accusat, quod inobediens et protervus factus sit ab illo tempore quo a Carolo rediit; et Carolum orat ne Petro [sancto Petro] auferri patiatur quæ ab ipso et Pippino patre ejus ipsi Petro [sancto Petro] oblata sunt. d CENN.

b Sum. 31, Bar., Cent. GRÆT.

c In Cod. Vat. Panvini hæc epistola cum duabus sequentibus leguntur ordiæ inverso. Perinde etiam in CoJ. Carolino tres sequentes inverso ordiæ isti, de qua agimus, præmittuntur. Cointius, Pagius alique tres illas differunt ad an. 776. Muratorius sequenti anno 777 eas tribuit. Aliud mihi suadetur rebus in unaquaque earum narratis missisque inibi enuntiatis. Hanc recte Pagius (an. 774, n. 12) consignat hoc anno; perperam Muratorius 777, illud præterea mouens, quod Leo archiep. Ravennæ dominiari ceperat in exarchatu ab an. 774. Tantam in Adriano socordiam quis poterit cogitatione complecti. CENN.

beati Petri et nostro recedere maluerunt, magis autem firmi in nostris apostolicis mandatis e, quemadmodum exsisterunt sub nostro prædecessore, domino Stephano papa, cui sanctæ recordationis genitor tuus simulque et præclara excellentia tua ipsum exarchatum sub jure beati Petri permanendum tradidit, in omnibus firmiter permansere noscuntur f.

Nam prænominatas civitates, ut dictum est, Æmiliæ ipse nefarius archiepiscopus in sua potestate delinens, ibidem actores quos voluit constituit, et nostros quos ibidem ordinavimus projicere visus est. Sed et cunctas actiones infra civitatem Ravennatium ipse ordinavit, et ecce, quod nunquam speravius, in magnam humilitatem sancta spiritualis mater tua, Romana Ecclesia venisse dignoscitur, et nos etiam in nimiam deminorationem atque despecti esse videmur, dum ea quæ potestative temporibus 322 Langobardorum detinentes ordinare ac disporre videbamur, nunc temporibus vestris a nostra potestate impii atque perversi, qui vestri nostrique existunt æmuli, auferre conantur, et ecce improperatur nobis a plurimis nostris inimicis, exprobrantes nos et dicentes: Quid vobis profuit, quod Langobardorum gens est abolita et regno Francorum subjugata? et ecce jam nihil de his quæ promissa sunt adimpletum est; insuper et ea quæ antea beato Petro concessa sunt a sanctæ recordationis domno Pippino rege, nunc ablata esse noscuntur; etenim illud quod antefatus nefandissimus archiepiscopus asserit proponens occasionem, in ea potestate sibi exarchatum Ravennatium quam Sergius archiepiscopus habuit, tribui, nos, excellentissime fili, quemadmodum tempore domni Stephani papæ, qui illuc in Franciam profectus est, cui et ipse exarchatus traditus est, ita et nostris temporibus eum sub nostra potestate disponere atque ordinare volumus, et omnes in hoc cognoscere possunt, qualem potestatem ejus beatitudo [Lamb., Gent., Ter-beatitudo], in eamdem Ravennatium urbem et cunctum exarchatum habuit, qui etiam archiepiscopum Sergium exinde abstulit, dum contra ejus voluntatem agere spiritu superbiæ nitebatur g.

d Mense Maio vel ineunte Junio Papiam expugnatam esse inter auctores constat, nec multo post Carolum rediisse in Franciam, ubi Saxonum audaciam eodem anno repressit, annalistæ omnes testantur ad an. 774. CENN.

e Antequam omnia hæc fierent, menses aliquot elapsos esse res ipsa docet: quare Novembri aut Decembri mense datam fuisse hanc epistolam puta, non autem tardius. Adrianus quippe ditionis suæ majori parte exutus, continuo Carolum rei consciam esse voluit. Id.

f Diploma donationis Carisiaci datum an. 754 a Pippino rege, subscriptumque a Carolo et Carolomanno hic laudatur. Id.

g Vide supra (ep. 13, al. 27, in not.). Hanc certe singularem historiam, quam nostro Codici acceptam referimus, Agnello schismatico auctori Gestorum archiepp. Ravennæ præferendam esse omnes vident. Qua tamen Agnellus (in Serg. cap. 4) huic epistolæ fidem adjungit, non rejiciendus. c Judicavit, inquit, a finibus Pertiæ totam Pentapolim, et usque ad

Etenim ipse noster prædecessor cunctas actiones A
ejusdem exarchatus ad peragendum distribuebat, et
omnes actores ab hac Romana urbe præcepta ea-
rundem actionum accipiebant. Nam et iudices ad
faciendas justitias omnibus vim patientibus in eadem
Ravennatum urbe residentes ab hac Romana urbe
direxit, Philippum videlicet illo in tempore presby-
terum, simulque et Eustachium **323** quondam du-
cem, et ut plenius de hoc satisfacere Christianis-
sima excellentia vestra potest, dignetur advocare
prædictum Philippum episcopum, eoque de hujus-
modi re inquisito, certissime veritatem agnoscere
potestis, quia omnia ita sunt quemadmodum inno-
tuimus, et non tibi placeat, bone et excellentissime
filii, ut in tantum despectum atque humilitatis dem-
onstrationem sancta Dei Ecclesia Romana, spiritalis B
mater tua, quæ caput est omnium Ecclesiarum Dei,
veniat, sed magis peto te coram Deo omnipotente
ut ita disponere jubeas, eundemque archiepiscopum
sub nostra potestate contradere digneris, ut a no-
lis cunctus exarchatus disponatur ^a, sicut sæpe
factus dominus Stephanus, beatissimus papa, tempo-
ribus sanctæ memoriæ genitoris vestri domni Pippini
disponere visus est, quatenus vestris felicissimis
temporibus ipsa saucta universalis Dei Ecclesia exal-
tata permaneat, et ex hoc in præsentem vita suffragiis
apostolorum beati Petri et Pauli regni gubernacula
longo senio cum inmensis victoriis possidere, etiam
et in futura beatitudine cœlestia regna adipisci me-
reamini. Ecce enim magnopere direximus ad vestra
regalia vestigia præsentem Anastasium, fidelissimum
nostrum cubicularium ^b, cui et in ore posuimus quæ
nostra vice vestræ excellentiæ enarrare debeat, quem
in omnibus vobis commendantes cuncta illi credere,
et ad nos cum prospero numio et effectu causæ
acholvere jubemus. Incolorem excellentiam vestram
gratia superna custodiat.

Tusciam, et usque ad mensam Walami, veluti exar-
chus, sic omnia disponat, ut soliti sunt modo Ro-
mani facere. ^c Hac igitur ex causa Romæ agebat
sub Paulo pontifice, cum alia illi motu sunt lites, D
quia uxoratus esset. Rubeus, Ughellus, Bacchinus
numiam habuerunt fidem Agnello. Stephanum quip-
pe il archiepiscopi opera usum esse in novæ ditlonis
administratione concedam ultro; sed nimium sibi
tribuentem ab Stephano eodem dejectum esse tam
perspicue constat ex hac epistola, ut recentiorum
opinionibus nulla fides adhibenda esse videatur. GENN.

^a Pentapolensium fidem nuper laudavit adversus
archiepiscopi molitiones, quare unius exarchatus
num satagit. Ib.

^b Similitudo nominis cum Anastasio, qui in præce-
denti epistola Gausfridum civem Pisanum reduxit ad
Carolum in Italia adhuc degentem, tametsi cubicularii
numus il i silatur, eundem videtur designare; quod
chronologia utriusque epistole haud nocet: medii
quippe sunt menses quatuor aut quinque inter
utramque legationem. Ib.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 30): ^e In trigesima

LIII.

324 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA, PER ANDREAM
ET ANASTASIUM,

*Pro justitia sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Leone archie-
piscopo, qui ad jam præfatum dominum regem pro-
peravit c.*

(An. Dom. 775, Cod. Car. LIII, Chron. 52)

ARGUMENTUM. — Reversi ab aula missi apostolici
Andreas episcopus et Anastasius cubicularius Car-
oli constantiam in promissis adimplendis testan-
tur. Pontifex letatur et gratias agit; rogat nihilomi-
ninus, ut quantocius donationem suam adimpleat,
ut beatus Petrus, qui ei Langobardorum regnum
subjecit, victorias etiam concedat contra barbaras
nationes. Leonem archiep. eundem Carolum
adiisse, quod regis ex litteris audierat, non
improbat; at se inscio, qui suum missum cum eo
conjunxisset, profectum esse non laudat.

Domno ^d excellentissimo filio Carolo, regi Franco-
rum et Langobardorum, atque patricio Romanorum,
Adrianus papa.

Revertentes ad nos missi nostri quos ad vestram a
Deo illustratam præcellentiam nuper visi sumus dire-
xisse, scilicet Andreas reverendissimus frater noster
episcopus et Anastasius cubicularius ^e, detulerunt
vobis honorandos atque mellifluos benignissimæ
Christianitatis vestræ apices, quorum series, dum
nostris recitaretur auribus, liquido cuncta in eis an-
nexa didicimus, sed et ipsi præfati vestri missi inde-
minute nobis omnia quæ illis a vobis injuncta sunt
detulerunt, plenissime asserentes de vestra benevola
puritate et magna cordis constantia, quam erga bea-
tum Petrum, principem apostolorum et nostram me-
dioeritatem secundum vestram **325** promissionem
habere videmini, pro quo nimio repleti gaudio, illico
extensis palmis ad æthera, omnium creatori Domino
Deo nostro immensas tulimus grates, impensius pro
vestra prosperitate ejus divinam exorantes clemen-
tiam ut confirmet idem Dominus Deus noster hoc
ipsum in vestro florifero pectore, quatenus velociorem
atque copiosum fructum sancta spiritalis mater
vestra, Romana nostra Ecclesia, caput omnium
Ecclesiarum Dei ^f, de vestra consequatur promissio-
sione.

[Triges.] orat Carolum ut meminerit quæ Petro
apostolo promiserit, quanta etiam ab ipso beneficia
acceperit, scilicet provinciam Langobardorum, et
quod ejus circumvallatus suffragiis cæteras omnes na-
tiones sibi subjicere possit. De Leone archiepiscopo
Ravennatensi [Ravennate] indicat, gratum sibi esse
quod ad Carolum profectus sit. GENN.

^d Summ. 30, Bar et Cent. GRETS.

^e In præced. epist. unus tantummodo Anastasius
cubicularius ad Carolum legatus fuit: hic collegam
ejus esse videmus Andream episcopum in reditu ex
Francia. Nullam porro ex Hadriani litteris in codicem
relatis collegio isto missorum insignem videre est.
Aut igitur Andreas episcopus ante, vel post cubicu-
larium missus fuerat, molico quidem intervallo
(namque uterque nuper profectus erat) aut post
datas litteras una cum cubiculario eodem Roma
discessit. Certe hæc epistola præcedentem secula
est. GENN.

^f Ita et in præcedenti definitam esse Romanam
Ecclesiam vidimus. Plurima hujusmodi exempla sup-
petunt eruditis non ignota. Erit mihi instar omnium

Sed, bone dulcissime atque præcellentissime filii, domine mi, a Deo institute magne rex, deprecor et obnix peto, tanquam præsentialiter coram tuis assistens obtutibus, cum magna fiducia, ut velociter ea quæ beato Petro pro magna animæ tuæ mercede et a Deo protecti regni vestri stabilitate, beato apostolorum principi Petro, cælorum regni clavigeri per tuam donationem offerenda spondidisti, adimplere jubeas, quatenus idem princeps apostolorum multo amplius tibi protector et auxiliator apud divinæ majestatis potentiam existat; plenissime enim satisfactus es, præcellentissime regum, qualis fortissimus ac validus ipse janitor regni cælorum, beatus Petrus, tuæ existit excellentiæ adjuvor, et quomodo ejus sacris interventionibus omnipotens Dominus Deus noster, victoriam tibi tribuit regnumque Langobardorum tuæ tradere jussit potestatis ditioni, et in antea magnam habeto fiduciam, quia ejus suffragiis circumvallatus, tuis regalibus vestigiis cæteras barbaras nationes omnipotens Dominus substernet: quia nos omnino satisfacti sumus et magnam **326** habemus fiduciam in vestri cordis constantia celeriter vos omnia perficere, quæ eidem apostolo apostolorumque principi spondidisti; optime enim cognoscimus qualis firmitas et integritatis stabilitas inter nos, Deo auspice, in apostolica aula corroborata est^b, et scimus cui credidimus, et certi sumus.

De eo vero quod innotuistis ad vos properasse Leonem archiepiscopum, nos quippe, ut testatur Veritas, libentissime acceptamus eos qui ad vestra regalia accelerant vestigia; quoniam una dilectio, una charitas, eademque puritatis affectio inter nos consistit; et si præfatus archiepiscopus nobis direxisset ad vestri se præsentiam velle proficisci, gratuito animo nostrum missum cum eo direxissemus^c. Itaque præsens vester missus aliam nobis obtulit præcellentiam vestræ epistolam, cujus conferentiam pa-

santi Bonifacii I auctoritas (Constant. pag. 1037) Thessaliæ episcopis: « Hanc ergo (Romanam) ecclesiam toto orbe diffusis velut caput suorum certum esse membrorum, a qua se quisquis abscidit, sit Christianæ religionis extorris, cum in eadem non cœperit esse compage. » Propterea eodem loco Bonifacius testatur Nicenam synodum non esse ausam quidquam de eadem constituere canone nimirum sexto, qui in concilii Chalcedon. act. 16 (Labb., tom. IV, p. 812), principium hoc præsefert: « Quod Ecclesia Romana semper habuit primatum. » Sequioribus sæculis gliscente paulatim inscitia, sive, ut melius dicam, desuescente vero Ecclesiæ nomine, templi aut basilicæ alicujus parietibus primatum tribui comperimus, quem Adrianus, rudis licet sæculi spissis tenebris obvolutus, Romanæ Ecclesiæ ab apostolorum principe fundatæ semel et iterum recte adjudicat. CERN.

^a Insignem Carolus victoriam retulit hoc anno de Saxonibus; ^c m tamen adversus eos non processerit nisi exeunte Julio mense, ut probat Pagius (an. 775, n. 5), Adrianus hanc scribens epistolam ante id temporis, Langobardicæ tantum victoria meminit, quam superiori anno assecutus fuerat, Saxoniam ominatur. Ib.

^b Quæ hic breviter indicantur, superiori anno evenerant Sabbato sancto, dieque ipso Paschatis, seu diebus 2 et 3 April., et late enarrantur apud

ginam discentes, valde noster lætatus est animus in vestræ mentis benigno proposito^d, redemptorem nostrum multipliciter deprecantes, ut longo ac prospero senio, cum magna de hostibus victoria, cælestis regni gubernacula, pariter cum excellentissima et a Deo protecta filia nostra benignissima et vere Christianissima regina, fidelissimaque amatrice beati Petri, dulcissima vero vestra conjuge atque amantissimis natis vos perfrui annuat, tribuens vobis et cælestis regni cum sanctis perenniter possidenda gaudia. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LIV.

327 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur uberrimæ benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de epistola Joannis patriarchæ Gradensis^e.

(An. Dom. 775, Cod. Car. LIH, chron. 53.)

ARGUMENTUM. — Diu expectatis regiis missis cum regis domus prosperis nuntiis, tandem ipse scribit. Cum præcipue litteras a Joanne patriarcha Gradensi acceperit die 27 Octobris, quas ei transmittit, eas vero se accepisse ait resignatas a Leone archiep. ut Arichim ducem Beneventanum, ceterosque suos et Caroli æmulos earum sententiam edoceret. Etenim post reditum ex Francia dominabatur in Æmilia, nullumque ad sanctam sedem diplomata petiturum accedere permittibat, actoribus etiam sanctæ sedis expulsis et Bononiam præsertim atque Imolam sibi concessas jactans a Carolo.

Domno^f excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dum tanta amoris dilectio et firma charitatis integritas, inter nos Deo auspice corroborata existit, magnum nobis imminet fervoris desiderium de vestra immensa prosperitatis lætitia certos effici. Quapropter paterno sinceritatis affectu vestram a Deo

Anastas. in Vita Adr. (sect. 316 et seqq.) Ib.

^e Allucinatur Pagius (an. 776, n. 5) putans Leonem adiiisse Carolum dum in Italiam rediit ann. 776 adversus ducem Forojulianum; nam infra pontifex reginæ etiam salutem impertit. In Franciam igitur archiepiscopum se contulerat, invasiones haud dubie tuiturus gratia regis adversus pontificem, aut extremo anno 774, aut ineunte hoc eodem anno 775, dum flagrabat ejus indignatio, nullumque lapidem non movebat ut invasorem exarchatus reprimeret. Neque enim de Langobardis res erat; sed de episcopo sibi subdito, qui tyrannidem usurpaverat. Ib.

^d Quis fuerit hic regius missus, quidve continebant litteræ, quæ lætitiæ afferunt pontifici, divinabunt alii. Ravennatem certe archiepiscopum esse non spectant. Quin etiam pontifex occasione nactus, de eo sermonem abruptens luculenter ostendit, se protectionem illius in Franciam improbare. Ib.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 29): « In vigesima nona [vigesima nona, uberrimæ benedictiones, vel potius adulationes pro benedictiones pro] exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ continentur. Indicat se mittere epistolam Joannis [Joannis] Gradensis patriarchæ. Hanc a Leone archiep. Ravennatensi [Ravennate] prius apertam et lectam fuisse queritur. Ideoque Leonem iterum accusat. » Ib.

^f Summ. 19, Bar. et Cent. GRETS.

protectam excellentiam ter et in domno plurimum
 osculantes, quæsumus ut nos clarius de vestra hospita-
 tatis integritate atque præcellentissimæ filix nos ræ,
 a Deo illustratæ magnæ reginæ dulcissimæ filix nos-
 træ, nec non et excellentissimorum filiorum *, nos
 lætos quantocius efficere studeatis in eo quod exspe-
 ctantes **328** usque fuimus vestros suscipere missos,
 sed nondum ad nos pervenerunt ^b, et ob hoc maxima
 nos dilectionis affectio cogit sinceram cordis nostri
 puritatem vestro regali culmini enucleanter pro-
 ferre, dum nimirum vestra salus nostra est lætitia,
 et prosperitatis vestræ commoditas nostra est exsul-
 tatio. Itaque innotescimus excellentiæ tuæ, susce-
 pisse nos epistolam directam nobis a Joanne patriar-
 cha Gradense; vicesima septima enim die Octobris
 mensis ipsa ad nos pervenit epistola, et protinus nec
 potum nec cibum sumpsimus neque nos, neque hu-
 jus scriptor nostræ apostolicæ relationis, sed eadem
 hora eodemque momento ipsam antefati patriarchæ
 epistolam cum his nostris apostolicis syllabis vobis
 transmisimus. Itaque valde tristes effecti sumus,
 quoniam asifoniatas [*Lamb.*, siphoniatas] bullas ejus-
 dem epistolæ reperimus ^c, a Leone archiepiscopo,
 primitus relecta nobis directa est, et in hoc compro-
 bare potest excellentissima Christianitas vestra qua-
 lis est fraudulenta fides ipsius Leonis archiepiscopi;
 quia non pro alio præsumpsit eandem epistolam
 primitus reserare ac religere, nisi ut omnia quæ ibi
 ascripta sunt ut certe omnibus manifestum est, an-
 nuntiaret tam Arghiso duci Beneventano quam reli-
 quis nostris vestrisque inimicis ^d; et dubium non est
 cuncta **329** jam præfatis æmulis ab eodem archiepi-
 scopo esse annuntiata, nos quidem, veritate testante,
 coram Deo dicimus puriter et fideliter in vestro perma-

nentes amore, juxta quod inter nos præsentaliter in
 aula apostolica confirmatum est ^e, ea quæ ad nos
 perveniunt de præsentī, cum magna cautela vobis
 studemus denuntiare, quia post Deum et beatum Pe-
 trum alibi nostra spes et fiducia non est nisi in ve-
 stra a Deo protecta excellentia; tu enim, dulcissime
 magne a Deo illustrate rex, noster cum Deo defen-
 sor et protector existis, quia per te sancta Dei Ec-
 clesia spiritalis mater tua exaltata magno exultat
 gaudio, confidentes cuncta a vobis beato Petro per-
 missa velociter effectui mancipanda.

Sed Deus omnipotens, in cujus manu omnia mundi
 regna consistunt, sua vos multipliciter fovet gra-
 tia, et beatorum apostolorum principum Petri ac
 Pauli intercessionibus longo ac prospero senio regi
 gubernacula possidere, et pariter cum excellentis-
 sima filia nostra regina et amantissimis natis gau-
 dere, et cœlestia præmiorum cum sanctis perenniter
 vos faciat adipisci regna Incolumem excellentiam
 vestram gratia superna custodiat.

EMBOLIM.

De Leone archiepiscopo ^f.

Etenim innotescimus excellentissimæ Christianitati
 vestræ, eo quod, quando a vestra regali vestigio re-
 versus est Leo antefatus archiepiscopus, in magnam
 superbiam tyrannicam elationem pervenit, et nullo
 modo sicut antea nostris apostolicis obtemperare in-
 clinatus est mandatis, et nullum ex Ravennatibus,
 vel Æmia pro accipiendis præceptis de diversis
 actionibus **330** ad nos venire permisit, ita eis indi-
 gnatus comminatus est dicens, quod si quis ex eis ad
 nos venire præsumpsisset, non potuisset venire. Nam
 Pentapoleuses omnes obediētes existentes in nostro
 apostolico servitio, ad nos proni, sicut tempore præ-

^e *Disbullare pro sigillum avellere.* Durang. novit. ap. interpretem sextæ synodi act. 15: *Et disbullata est hujusmodi charta. Item designare, dissigillare.* Quid autem proprie esset *asifoniata bulla, seu siphoniata*, ut legit Lambecius, parum liquet. *Id.*

^d Arcana hæc haud dubie respiciunt Grecos. Inimicorum autem sanctæ sedis et Caroli qui Langobardos reges ex Italia exegerat, primus omnium erat dux Beneventanus Arichis II. De eo Chron. Anon. Saler. utcumque fabulis ubique scatens, ait (cap. 9): «Solus dux Arichis Beneventi remansit, jussu ejus contemnens pro eo quod capiti suo pretiosam deportaret coronam.» Alter erat Rodgausus Forojulianus, qui sequenti anno audaciter pœnas luit; tertius vero Hildebrandus dux Spoletii, qui omnes mox occurrent (ep. 57, al. 59). *Id.*

^e In præcedentis epistolæ not. ^b, col. 287, aiebam, historiam ibi et hic indicatam repeti oportere ap. Anastas. (sect. 316 et seqq.) *Id.*

^f Embolum, quod embolis et embolim Græca fere voce appellatum inventum, nobis est postscriptum, seu additio epistolæ jam scriptæ, ut notat Ducangius. Hujus autem sententia perquam similis est emboli sequentis epistolæ Bononiam utrobique et Imolam, quas ante Adrianum non liquet possessas esse ab apostolica sede, Ravennas archiep. sibi vindicaverat, in cæteris civitatibus tyrannidem exercebat. Præcipue Dominicum a Carolo commendatum pontifici, qui comitem Gabeli eum designaverat, victum, Ravennam ductum, conjectumque in carcerem Adrianus exaggerat, ut Carolum adversus archiepiscopum excitet. *Id.*

* Antequam duceret uxorem Hildegardem extremo anno 774 susceperat filium Pippinum ex Himiltrude (ex filia Desiderii, quam intactam remisit ad patrem, nullam habuit prolem); quot hucusque ex Hildegarde susceperit, incertum. At plures fuisse ejus filios an. 777 testatur Saxorum juramentum (*Annal. Franc. et Fuld.*) quo promittunt «fidelitatem domini Caroli regis et filiorum ejus.» Pagius quatuor fuisse conjicit (an. 783, n. 3) verbis Eginharti prolatis, qui sex enumerat Hildegardis filios: «Tres filios, Carolum videlicet, Pippinum et Hludovicum, totidemque filias, Rothrudim, Bertam et Gislam genuit.» Carolum majorem natu an. 772 mense Martio; Rothrudem circa Febr. 773, Adhelaïdem in castris ad Ticinum, ut tradit Paul. Diac., de episcopis Meten., id est. an. 774, Bertam an. 775. Vid. Pagium cit. l. qui et de aliis duobus matri præmortuis Lothario et Adhelaïde, et de Hildegarde, quæ 40 tantum dies matri superstes fuit, ab Eginhardo non recensitis, et de Pippino Himiltrudis loquitur. Summa est quod currenti anno qua' uor aut quinque filii erant Carolo, quos pontifex salvos esse cupit. CXXX.

^b Paulo infra constat, hanc epistolam datam esse sub finem Octobr., neque adhuc missi regii Romam venerant post Caroli discessum ex Italia; idcirco tam vehementer cupit eorum adventum. Specie quidem angitur de regis regniæque familiæ salute. Revera archiepiscopi Ravennatis molimina eum turbant quem scilicet prius per legatos, deinde ipsum per se adisse norat, dominium exarchatus usurpasse videbat, neque exploratam satis habebat Caroli mentem super ea re. *Id.*

decessoris nostri Domini Stephani papæ, prope-
verunt, et præcepta de singulis eorum civitatibus
more solito acceperunt. De reliquis vero civitatibus
Æmilie, simulque et Gabello, qui a nobis ibidem
ordinati sunt, ab eo exinde projecti sunt et alios ex
eis in vinculis detinet. At vero de civitatibus Imu-
lensi sem Bononiensi ita profanizat dicens quod ves-
tra excellentia ipsas civitates minime beato Petro et
nobis concessit, sed sibi ipse archiepiscopus a vobis
fuisse concessas ac traditas asserit sub sua potestate
permanendas. Unde nullum hominem ex eisdem civi-
tibus ad nos venire permisit, sed ipse ibidem acto-
res quos voluit sine nostra auctoritate ordinavit et
in sua eos detinet potestate; et non tibi placeat, ex-
cellentissime filii, ut tanto despectui hanc apostoli-
cam habeat sedem, non reputans de sua promissione,
quam beato Petro et ejus vicariis jurjurando adhibuit,
sed sicut transgressor mapatorum Dei in perjurii
reatus incidit; etenim nos firmiter credimus et ma-
gnam habemus fiduciam, quod omnia quæ beato Pe-
tro per vestram donationem offerenda promisistis,
adimplere pro magni regni vestri stabilitate et
eterna vobis conferenda retributione studeatis.

LV.

331 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ

AD DOMNUM REGEM CAROLUM DIRECTA,

*In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione
sanctæ Dei Ecclesie, et de missis domini regis, qui
autumni tempore Romam venire debuerunt.*

(An. Dom. 775, Cod. Car. I, chron. 54.)

ARGUMENTUM.— Nuntiasse sibi Andream episc. mis-
sum suum autumno affuturos missos a Carolo,
qui donationem suam per eundem expleisset; se
per totum Novembrem expectasse, misisse tan-
dem sciscitatum Ticinenses judices, qui in præsens
regios missos venturos negarunt; propterea se
mittere eundem Andream episc. et Pardum egu-
menum cum instructione eorum quæ coram refe-
rant. Orat ut quæ cum Pippino patre promisit et
postea ipsemet suis manibus confirmavit sancto
Petro perficiat. De Leone archiep. eadem fere
nuntiat, quæ in superiori; addit, Dominicum sibi
a Carolo commendatum, et ab se Gabeli comitem
constitutum, a Leone non modo prohibitum fungi

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 53): « In trigesima
tertia [trigesima tertia] gratiarum actiones continen-
tur, cum petitione pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesie.
Item de missis [legatis] Caroli regis, qui autumni
tempore Romam venire debuerant. » CXXX.

^b Summ. 55, Bar. et Cent. Gners.

^c Quanquam et sacris aliis ædibus tributum id no-
minis animadvertant Mabillonius (An. Ben. lib.
XLII, n. 21 et 35) et Maurini PP. in additionibus
ad Glossarium, nullum tamen templum aut basilicam
magis decet quam Vaticanam, ubi sacratissimi ci-
neres apostolorum principis requiescunt. De ea si-
quidem vere dici potest cum magno pontifice Nico-
tao III: « Hæc est domus D. i edificata firm ter supra
petram, in qua et ipsius Petri corpus sacratissimum
honorifice requiescit; hoc est divinum tabernaculum
choris dilectum cœlestibus et toti sæculo veneran-
dum. » (Bull. Vat. tom. I, pag. 202.) Quanti apud
Francos eadem esset, præcipue apud Carolum Ma-
gnum codex iste epistolaris passim docet. CXXX.

^d Quod minus aperte in præcedentibus litteris
dixerat, hic perspicue enuntiat. Regii missi posses-
sionem civitatum et locorum tradere debebant san-

suo munere, sed vincum duci jussum Ravennam
ubi sub custodia eum tenet.

Domno ^b excellentissimo filio Carolo, regi Franco-
rum et Langobardorum, atque patricio Romanorum,
Adrianus papa.

Dum in tanta securitatis lætitia spiritalis mater
vestra sancta Dei catholica et apostolica Romana
Ecclesia consistens exultat, ob hoc opinatissima no-
minis vestri memoria in universo orbe terrarum di-
latata atque laudabiliter permanet divulgata, etiam ab
apostolica aula ^c ob vestrorum veniam delictorum se-
dulo a nobis et cunctis Dei sacerdotibus orationum
vota et sacrificiorum **332** hostiæ divini offeruntur
majestati. Itaque præcellentissime filii, recordari cre-
dimus a Deo protectam Christianitatem vestram nolis
direxisse in responsis per Andream, reverendissi-
mum et sanctissimum fratrem nostrum episcopum,
quod hoc autumni tempore vestros ad nostri præsen-
tiam studeretis dirigere missos, qui nobis omnia se-
cundum vestram promissionem contradere deberent^d,
et expectantes fuimus usque hactenus per totum Se-
ptembrem, et Octobrem, et præsentem Novembrem
mensem ^e, ipsos vestros suscipere missos, et de ves-
tra sospitate per eos agnoscere; et dum minime ad
nos advenissent, direximus nostras apostolicas litte-
ras usque Papiam, ad judices illos quos ibidem con-
stituere visi estis ^f, ut nobis significare deberent de
adventu eorumdem vestrorum missorum, qui ita no-
bis direxerunt in responsis, nequaquam ad nos ves-
tros nunc esse profecturos missos. Unde magnum de-
siderium nostro imminet cordi et interea mentis no-
stræ viscera in vestro ardentius fervescent amore;
idcirco cupientes de vestra prosperitate certos lætos-
que effici, magnopere studuimus præsentem no-
stros missos, scilicet antefatum Andream, sanctissi-
mum fratrem nostrum episcopum, et Pardum Deo
amabilem, dilectum filium nostrum egumenum, ad
vestra regalia transmittere vestigia ^g visitantes et sa-
lutantes per eos tam præcellentissimam Christianita-
tem vestram, quamque **333** excellentissimam filiam
nostram amantissimam conjugem vestram, a Deo il-

ctæ sedi, quæ nondum ab eadem possidebantur. Id.

^e Chronologia ista nil desideratur illustrius: epi-
stola hæc mensis fere unius spatio præcedentem se-
cuta est. Id et Cointius, et Pagius viderunt, at utram-
que postponunt Caroline victoriæ de Foro-Juliano
duce (an. 776, n. 6 seq.) quod cum historia pugnat.
Id.

^f Annal. Francor. an. 774 habent: « Carolus rex
ipsa Italia subjugata et ordinata, custodiam Franco-
rum in Pavia civitate permittens, etc. » Annales
Meten. iisdem fere verbis rem narrat ap. Pag.
(an. 774, n. 7). Perinde et monach. Engolism. (edit.
Pith. part. II, p. 19). Adrianus hæc in epist. præter
custodiam judices etiam qui rempublicam admini-
strarent designatos docet. Id.

^g Legatio ista attendi debet: ne Andreas episcopus
sæpe adhibitus in legationibus causa sit cur non-
nullæ invertantur epistolæ; quod collega ejus non
utique attendatur. Pardus igitur abbas, seu Græca
voce *hegumenus*, hac occasione Andree socius est
profectus in Franciam. De eodem rursus infra (ep.
59, al. 50). Id.

lustratam reginam, et dulcissimos ac nobilissimos A natos vestros, predictis quidem nostris missis cuncta in ore subtilius posuimus, eosque diligenter informavimus, quæ de singulis causis vestræ a Deo protectæ excellentiæ nostra vice enarrare debeant, eosque benigne atque hilari vultu a vobis suscipi petimus, eorumque sermonibus quos nostra vice protulerint credere, et aurem benignitatis vestræ accomodare, cunctaque perficere et adimplere dignemini, quæ sanctæ memoriæ genitor vester, domnus Pippinus rex beato Petro una vobiscum pollicitus, et postmodum tu ipse, a Deo institute magne rex, dum ad limina apostolorum profectus es, ea ipsa spondens confirmasti, eidemque Dei apostolo præsentialiter manibus tuis eandem obtulisti promissionem *. Nos enim magnam fiduciam habemus in vestri cordis B firma constantia, et certi sumus omnino de benigno mentis vestræ proposito.

Unde ei copiosum a vobis suscipere præstolamur fructum, ut sicut cœpisti bonum opus perficias, tuisque temporibus sancta Dei Ecclesia multo amplius exaltata permaneat; quatenus omnipotens Dominus, intercedente beato Petro principe apostolorum, dignam vobis remunerationem tribuat, et in cœlestibus regnis cum sanctis et electis post huius vitæ longævitate perenniter exaltandos vos recipiat; per te enim, bone victoriosissime rex, præfata sancta universalis Dei Ecclesia, de inimicorum impugnationibus erepta, magno, ut dictum est, triumphat gaudio, et orthodoxa Christianorum fides, vestro præsidio 334 C in pristino venerationis statu permanet immutata. Pro quo ohnixe quæsumus, ut de vestra prosperitate nos quantocius certos reddere jubeatis, quia vestra salus nostra est securitas, et vestra lætitia nostrum esse comprobatur gaudium. Unde firmi in vestro amore et dilectionis charitate permanentes incessanter divinam deprecamur clementiam, ut sua vos gratia multipliciter tueatur, tribuens præcellentem

* Inter scriptorem Vitæ Adriani (ap. Anastas. sect. 319) et hæc Adriani ejusdem litteras tanta convenientia est, ut neutri fides negari possit. En verba ipsa: « Factaque eadem donatione, et propria sua manu ipse Christianiss. Francorum rex eam corroborans, universos episcopos, abbates, duces etiam, graphiones in ea ascribi fecit. Quam prius super altare beati Petri et postmodum intus in sancta ejus confessione ponentes tam ipse Francorum rex tamque ejus iudices beato Petro et ejus vicario sanctiss. Adriano papæ, sub terribili sacramento sese omnia conservaturos quæ in eadem donatione continentur promittentes tradiderunt. Apparem ipsius donationis per eundem Etherium ascribi faciens, ipse Christianiss. rex Francor. intus super corpus beati Petri, subtile Evangelia, quæ ibidem osculantur, pro firmissima cantela et æterna nominis sui ac regni Francorum memoria, propriis suis manibus posuit. » Hæc de donatione Pippiniana per eum confirmata, et longe aucta. CENN.

^b Centur. *chartam insertitiam* vocant. GRETS.

^c Propter istam rebellionem et pervicaciam meruit Leo iste collocari ab Illyrico in catalogo testium veritatis pag. 68. Scilicet quo quis est contumacioris et inflexibilioris cervicis, eo plus gratiæ apud Illyricum reperit, et eo omni exceptione Lutherani veritatis major testis est. Et tamen, si Leo iste

vestræ, atque excellentissimæ filiæ nostræ reginæ, et amantissimis natis vestris, longævus ac prosperis temporibus regni gubernacula possidenda, vestrisque vestigiis cunctas barbaras nationes prosternat, dilatans multipliciter terminos regni vestri, etiam et cœlestis regni gaudiis vos faciat esse participes. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

^b EMOLEUM DE PROTERTIA LEONIS ARCHIEPISCOPI.

Et hoc vestræ a Deo protectæ excellentiæ innocentissimus, eo quod postquam a vobis reversus est Leo archiepiscopus ^c in nimiam superbiam elevatus, nullo modo nostris præceptionibus sicut antea obedire voluit, sed brachio forti usque hactenus in sua potestate detinere videtur Imolam atque Bononiam, dicens quod easdem civitates nullo modo beato Petro necne nobis concessistis, nisi tantummodo eidem Leoni archiepiscopo. Unde dirigentes ibidem nostrum missum, id est Gregorium sacellarium, qui iudices earumdem civitatum ad nos deferre deberet, et sacramenta in fide beati Petri et nostra, atque excellentiæ vestræ a cuncto earum populo susciperet, sed nequaquam idem archiepiscopus eundem nostrum sacellarium illuc ire permisit; nam 335 et Dominicum, quem nobis in Ecclesia beati Petri tradidistis atque commendastis, comitem constitimus in quamdam brevissimam civitatem Gabelensem, præceptum ejusdem civitatis illi tribuentes, sed minime illum permisit ipsum actum agere, sed dirigens exercitum, vinctum eum Ravennam deduxit et sub custodia habuit. Nam et de aliis civitatibus Æmiliæ, id est, Faventia, ducatu Ferrariæ, Comiadi, et Foro Livii, et Foro Populi, Cæsna et Bobio, seu tribunatu decimo ^d, nullum hominem exiit ad nos pro suscipiendis præceptis actionum advenire permisit, nam illi omnes parati erant ad nos conjugere.

De reliquis vero civitatibus utrarumque Pentapoleos ab Arimino usque Eugubium ^e omnes more

revivisceret, Illyricum, tanquam nefarium novotorem, execraretur, et in malam crucem alire juberet. Observa autem Illyricum ex imperitia nescivisse, qui sint apud Addianum pontificem *oletani canones*; non enim a loco ita nominantur, sed a vetustate, nam *oletanum* Adriano nihil est aliud, quam vetustum et priscum. CENN.

^d Fontanin. de Parmæ et Placentiæ Dominio (pag. 23) putat per tribunos administrari consuevisse exarchat. hujus loci auctoritate ductus. At decipitur; locus enim ipse indicatur Sassina, seu prope Sassinam. Id.

^e Divisio hæc Pentapolis in maritimam et mediterraneam notanda. Greg. II, in epist. ad Leonem Isaurum an. 726. (Labb., *Conc. tom. VII, pag. 49*): exarchatum una cum Pentapoli vocat Decapolim: « Longohardi et Sarmatæ caeterique qui ad Septentrionem habitant, miseram Decapolim i. cursionibus infestarunt, ipsamque metropolim Ravennam occuparunt; » nomine quidem improprio; sola enim Pentapolis civitates plusquam decem continebat. Quare Adrianus bipertito hanc dividens, Pentapoles rectius appellat. Supra etiam Paulus (ep. 26, al. 28) maritimarum civitatum meminit, sed unicum Pentapolim designavit. Id.

solito ad nostri advenerant presentiam, et praecepta actionum de ipsis civitatibus a nobis susceperunt, et in nostro servitio atque obedientia fideliter cuncti permanent, nisi solummodo ipse archiepiscopus in sua ferocitatis superbia existit; sed petimus te coram Deo vivo, praecellentissime fili, ut nullo modo hoc tibi placeat, ut ea quae sanctae memoriae genitor tuus et tu ipse beato Petro concessistis atque obtulistis, quod absit, temporibus vestris auferantur, et Ecclesia beati Petri per malignos homines qui iniqua innitunt humilietur, sed magis semper per vos exaltata permaneat.

LVI.

336 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE

AD DOMNUM [CAROLUM] REGEM DIRECTA,

In qua continetur de transitu Constantini imperatoris, et de Reginaldo duce Clusinae, praefatus papa postulans ut ipsum [ducatum] actum dominus rex et habere non permitteret, eoque quod multa mala in castello Felicitatis indesinenter agere non desisteret.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LX, chron. 55.)

ARGUMENTUM. — Se nuntiis praecurrentibus accepisse Copronymum esse mortuum, at rem incertam nuntiari noluisse; nunc Stephani episc. Neapolitani litteras adnectere acceptas die 7. Februarii praesentis. Reginaldum olim castaldum Castelli Felicitatis, nunc ducem Clusinum multa damna Ecclesiae inferre, et nuper cum copiis se contulisse ad eandem civitatem Castelli ditionis sanctae sedis, et sustulisse castellanos. Eum orat ut ducem ex Tuscia amoveat, tanquam sibi et Ecclesiae damnosum.

Domno ^b excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Excellentissimae et a Deo protectae Christianitati vestrae his nostris apostolicis innotescimus apicibus pervenisse ad nos, nuntiis praecurrentibus, quod Constantinus imperator divina evocatione de hac sub-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 21): « In vigesima prima [vigesima prima] Constantinum imperat. obiisse indicat, adjunctis ea de re litteris Stephani Neapolit. episcop. Reginaldum ducem Clusinae accensat, quod multa mala in Castello Felicitatis indesinenter agere non desistat [continuo committat] i eam Petri bona auferendo. Petit ut officio amoveatur. » GENY.

^b Summ. 21, Bar. et Cent. GREGS.

^c De hujus epistolae aetate et sententia uberrime est actum in commentar. praev. (num. 26. seqq.). Recte omnes unanimi consensu ad annum referunt 776. Idcirco autem alii eodem anno datis praemittendam duxi, quia principio Febr. scriptam vidi; quae autem sequuntur, profecto eodem anno datae videntur, ut mox pateat. GENY.

^d Post verbum *fili* Lamæcius legit *petendam*; hoc enim verbum in manuscripto deprehendes, sed subducta linea deletum. Id.

^e *Castaldus, castaldio, gastaldus, gastaldio, gastaldus, gastaldus*, eadem significatione a Longobardis institutum officium. Administrator erat ville alicujus regiae, seu etiam civitatis, sed in plebem jus ejusdem se extendebat. Vide Ducangium V. *Gastaldus*, late hac de re agentem. Murator. (*Antiq. Ital.*, diss. 10) comitem et gastaldum fuisse unum et idem in ducatu Benevent. contendit, eidemque civitates etiam alibi committi solitas probat exemplis. Id.

^f Idem Murator. (*Ant. Ital.* tom. I, diss. 5) duces majores et minores in Italia distinguit. Minoribus siquidem civitates gubernandas esse datas pluribus exemplis demonstrat; maioribus vero provincias.

tractus esset locus, sed quia certum non didiceramus, hac de re vestra a Deo protectae excellentiae indicare distulimus. Nunc vero successit nobis sanctissimus ac reverendissimus frater noster Stephanus, Neapolitanæ urbis episcopus, per has syllabas ea ipsa nobis intimare, quas et septima die praesentis Februarii mensis suscipientes easque peragrantes confestim vestro regali culmini significare maturavimus, et pro magna **337** sublimitatis vestrae satisfactione eosdem affatus infra haec nostra scripta vobis directa posuimus e.

Interea et hoc vestrae praecellentiae, dulcissime et amantissime fili ^d, dirigimus de perfido illo et seminatore zizaniorum, atque instigatore humani generis æmulo Raginaldo, dudum in Castello Felicitatis castaldio ^e, qui nunc in Clusina civitate dux esse videtur ^f eo quod plurima mala per suas iniquas submissiones, spiritali matri vestrae, sanctae Dei Ecclesiae et nobis ingerere non desinit, dum omnino ea quae beato Petro principi apostolorum a vestra excellentia pro animae vestrae mercede oblata sunt, per suum iniquum argumentum abstollere anhelat et in suo proprio servitio ea habere desiderat; unde et per semetipsum cum exercitu in eandem civitatem nostram Castelli Felicitatis ^g properans; eosdem castellanos abstulit, et nequaquam credimus, lenigmissime filii et Christianissime rex, quod pro praedicti Raginaldi ducis exaltatione mutationem fecisset **338** vestra a Deo corroborata regalitas ^h una cum excellentissima filia nostra regina atque dulcissimis natis vestris, vel cuncto a Deo instituto Francorum exercitu, nisi pro sustentatione amatricis vestrae sanctae Dei Ecclesiae, ut in vestro benigno certamine perenniter permanens eniteret.

Idcirco poscimus et nimis supplicando insistimus

Quod et in Francia olim factum videmus, ipsos enim majores domus Carolinos eorumque praedecessores ducum nomine appellatos comperimus. Idem hanc quoque epistolam adhibet contra Florentinum et Cosmam *della Rena*, qui Lucae duces contendunt universae Tusciae praefuisse. Addit epist. 74 nobis 80, in qua sermo est de Gundibrando duce Florentino, ac recte concludit, plures in Tuscia duces fuisse per octavum saeculum. Inter hujusmodi minores duces et Clusinum recensendum esse nemo in diu ium vertet. Id.

^g Jam dixi in comment. praev. (n. 30) etiam Tusciae Langobardice civitates a Carolo concessas fuisse apostolice sedi. Rei argumentum firmiter est pontificem Pippiniana donationis nullatenus meminisse, sed ab eodem Carolo Castellum Felicitatis donatum esse testari. Situm civitatis usque ad hunc diem inexploratum, creditumque ubi modo est Tiferinas, seu civitas de Castello (*Murat. Annal.* 780), nihil innotuit: satis mihi est civitatem Tusciae Langobardorum invenire, quae a pontifice appellatur *nostra* ut caeterae Romani ducatus et exarchatus, nec non utriusque Pentapolis. Id.

^h Quid clarius? Suspiciatur Adrianus num forte Castellum Felicitatis a Carolo sit concessum Reginaldo post factam donationem sancto Petro; ex sequentibus autem patet. Pontificem aliud loqui, aliud credere; nam Reginaldum amoveri petit ab officio Clusini ducis: quia et cum erat gastaldus ejusdem civitatis sub Desiderio rege, molestiam ingerebat sanctae sedi, proindeque malus erat finitimus. Id.

vestram a Deo illustratam potentiam, ut, ob amorem beati Petri apostoli, nullo modo prænominatum Ragnaldum ibidem in Tusciæ partibus esse permittatis. Sed neque illum ei agere cedatis [concedatis], et non vobis hoc durum pareat, pro dilectione qua in invicem compaginati sumus, fiducialiter hoc petere deducimus et obtinere speramus, eo quod et sub Desiderii temporibus jurgia et scandala frequenter seminare non omittebat. Sed, excellentissime filii, ut nos post Deum in tuo fortissimo brachio una cum universo nostro populo speramus, et die noctuque pro vestra Hospitate atque victoriis a divinam exoramus clementiam, ita cum omnibus causis sanctæ Dei Ecclesiæ disponere acceleretis, ut sancta Dei Ecclesia et nosmetipsi tuis felicissimis temporibus permaneamus, ut sicut temporalia largitus est, ita et cælestia tribuat possidenda. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LVII.

339 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

Pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Possessore et Rabigando [Rabigando], ipsum apostolicum despicientes Spoletum ad Hildebrandum ducem perrexerant, et inde Benevento pervenerant b.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LVIII, chron. 56.)

ARGUMENTUM. — Regiorum missorum adventu sibi nuntiato, Possessoris nempe episcopi et Rabigaudi abbatis, se obviam iis misisse ut æquum erat. Ipsos vero Perusio flexisse iter Spoletum ad Hildebrandum, inde Beneventum, nec primum venisse Romam, juxta regium mandatum. Meninisse eum debere quæ sancto Petro ante ejus confessionem promiserat, Spoletanum ipsum ducatum ab eo eidem apostolorum principi oblatum esse. Rogat ut fidem suam servet, perque alios missos nimiam qua afficiebatur sollici udinem levet.

Domno c excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Omnino confidimus et certi sumus quod tua a Domino protecta excellentia in his, quæ pariter loquentes inter nos convenerunt, firmiter atque immutabiliter permanere studeat; et charitatis vinculum in medio nostrum corroboratum toto mentis adnisi atque sincero affectu observare procuret; dum nos Deo propitio in ea ipsa habita in invicem dilectionis concordia cum magna sineeritate mentis satagimus perseverare; quia, Deo teste dicimus, a quo cum vestra melliflua Christianitate in alterno amicitie amore colligati sumus, maximam in tua a Deo inspirata benignitate habere videmur fiduciam, quod omnes

a Lamb. habet *victoriis concedendi*; Gentilotus quidem verbum *concedendum* in manuscripto legit, sed subducta linea deletum.

b Argum. Panv. (Cod. Vat. 24): In vigesima quarta [vigesima quarta] queritur se despectum a Possessore episcopo et Rabigando abbate Caroli legatis. Indicat ipsos non venisse Romam, sed Spoletum ad Hildebrandum ducem, et inde Beneventum profectos esse. In quanto ob id mœpore constitutus sit, scribit; orat Carolum, ut se consoletur exaltando Ecclesiam Romanam, Spoletinum [Rom. et Spolet.] ducatum restituendo. c GENN.

A 340 causas sanctæ Dei Ecclesiæ et provinciæ nostræ salubri mancipientur effectui d.

At vero, excellentissime et a Deo servate filii, bone et optime rex, tuæ per hujus nostræ apostolicæ relationis seriem deducimus notioni, quod dum ad nos pervenisset de fidelissimorum vestrorum missorum adventu, scilicet Possessoris sanctissimi fratris nostri episcopi, seu et Rabigaudi religiosi abbatis, in magno gaudio noster relevatus est animus, quoniam desiderabilissimum est assidue missos excellentiæ vestræ solite cum magno gaudio et decenti honore suscipere, et per eos de vestræ sublimitatis sospitate certos esse. Unde nos illico, secundum qualiter missos vestræ regalis potentiæ decet, omnem præparationem seu et caballos obviam eis direximus e.

B Illi nempe, dum Perusium conjunxissent, relaxantes recto itinere ad nos conjungendum, secundum qualiter a vestro a Deo protecto culmine directi fuerunt, et ut vestros honorandos apices relegentes invenimus, nos despicientes ad Hildebrandum in Spoletium perrexerunt, dirigentes nobis per nostros missos quod tantummodo cum Hildebrando loquimur, et deinde, ut directi sumus, una vobiscum apud domnum apostolicum conjungemus. Postmodum enim, dum cum prædicto Hildebrando locuti fuissent et apud eum diutius morarentur, nostras apostolicas eis adjurantes direximus syllabas: per Deum omnipotentem et vitam excellentissimi filii nostri domini Caroli Magni regis, ut directi estis ad nos 341 conjungere satagite, ut unanimiter pertractemus quod ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ pertinuerit, et ad laudem regni vestri [Lamb., nostri], præcellentissimi filii, agere studeamus, et tunc per dispositum, ut ejus præcellentiæ decet missos, apud Beneventum vos proficisci disponemus.

Sed illi, nescimus quid pertractantes, statim a Spoletum in Beneventum perrexerunt, nos in magna derelinqentes ignominia, et Spoletinos ampliaverunt in protervia. Unde valde hanc nostram perturbaverunt provinciam, et pro hac re in magna tristitia noster jacet animus, quia quantum per illos exspectabamus suscipere sperata nuntia de exaltatione sanctæ nostræ Ecclesiæ, sicut et in vestris reperimus honorandis apicibus et nostri nobis tulerunt missi, qualiter a vestra regalitate injunctum habuerunt, in tanta afflictione et deminoratione conati sunt.

D Sed recordari te credimus, dulcissime atque amatissime filii, qualiter nos benignissimo vestro ore affati estis, dum ad limina beatorum principum apo-

e Sum 24, Bar. et Cent. GRETS.

d Per integrum fere biennium missos ex Francia summopere optaverat Romam advenire, quibuscum de magni momenti rebus agendum erat, ac præcipue Carolina donatio integra executioni mandanda. Ab iisque tandem advenientibus se delusum ratus, amicitie vinculi, quo ante corpus sancti Petri conjuncti invicem erant, Carolum admonet. GENN.

e Nulli regio misso hucusque legimus quali apparatu obviam itum. Hinc regias legationes excipiendi morem discimus. Id.

stolorum Petri et Pauli properasti estis, quia non aurum, neque gemmas, aut argentum, vel litteras, et homines conquirentes, tantum fastidium [Lamb., fatigium] cum universo a Deo protecto vestro Francorum exercitu sustinissetis, nisi pro justitiis beati Petri exigendis, et exaltatione sanctæ Dei Ecclesie perficienda, et nostram securitatem ampliare certantes, sed tanquam præsentatim coram vestris mellifluis regalibus obtutibus assistentes, obsecrantes petimus vestram a Deo fundatam regalem potentiam, ut de tanta et tali tribulatione, in qua nos ipsi vestri dereliquerunt missi, velociter per fidelissimos et benignissimos vestros missos, nos consolari et lætificari jubeatis, quia et ipsum Spoletinum ducatum vos præsentatim obtulistis protectori vestro beato Petro principi apostolorum, per nostram mediocritatem, **342** pro animæ vestræ mercede, et ita obnixè quesumus, præcellentissimæ filii, ut nostram deprecationem de prædicta afflictione et prænominato Spoletino ducatu celerius effectui mancipetis, quatenus dignam a misericordissimo Deo nostro, intercedente beato Petro apostolorum principe, pro cuius amore et reverentia aurem nostris petitionibus accommodare inspiratus fueris, suscipias mercedem, quia, Deo teste dicimus, nil nisi vestram cupimus exaltationem et lætitiã, dum, annuente Deo, magna inter nos atque insolubilis charitatis concordia corroborata est, permanentes in his quæ multo inter nos asserentes confirmavimus. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LVIII.

343 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur quod Hildebrandus et Aragis [B. et

^a Et Tuscia Langobardorum et Spoletanus ducatus oblatus erant sanctæ sedi, hoc tamen discrimine, quod civitates Tusciæ perpetuo possidende ac supremo jure administrantur concessæ fuerant pontifici, at Spoletanus ducatus, quemadmodum etiam Tuscanus (Tuscani Regalem appellant), oblatus fuerant retento supremo jure, ita ut census tantummodo, seu tributum pendit solitum Langobardorum regibus ante eorum dejectionem, sanctæ sedi concederetur, supremum vero dominium ad Francorum reges pertineret. Hinc est, quod Adrianus nunquam nostras appellat civitates eorum ducatum, quemadmodum castellum Felicitatis ab eo civitatem nostram vocari nuper vidimus aliasque tum provinciæ Romanæ, tum Exarchatus et Pentapolis passim nuncupari compertum est. Quod sane discrimen quia nequaquam animadvertenter nonnulli, et supremum jus et precarium in dubium vertunt, donationes confundunt, veritati fucum faciunt. GENN.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 22) : « In vigesima secunda [viges. sec.] queritur Hildebrandum, Arogin, Rodgaum, necnon [et] Raginaldum duces consilium inisse cum Græcis et Adalgiso terra marique contra Romam et Italiam dimicare [ut terra, marique Romanam et Italiam] dimicare; quare multis adjurationibus a Carolo auxilium contra eos postulat. » Id.

^c Summ. 22, Bar. et Cent. GRETS.

^d Hanc epistolam una cum præcedenti Cointius, Pag., Murator. ad annum referunt 775. Cum autem utraque scripta fuerit Februarii mense (nam infra, proximo, ait pontifex, *Mario mense adveniente*),

Cent., Arogis], atque Rodgaus, nec non et Reginaldus [Al., Raginaldus, Reginaldus] duces consilium inierunt qualiter se in unum conglobarent cum Græcis et Adalgiso, terra marique, ad dimicandum contra Romam et Italiam, et sub nimis adjurationibus postulans adjutorium contra eos ^b.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LIX, chron. 57.)

ARGUMENTUM. — Possessore et Rabigauo Benevento per Spoletum ad Urbem venientibus, Hildebrandum ait pontifex ab se petiisse salvum conductum, ut rogaturus veniam huc veniret. Se eo misisse Stephanum saccellarium, qui missos ibi reperit Arichis Beneventani, Rodgausi Forojuliani, et Regimbaldi Clusini consilia ineuntes de suscipiendis bello una cum Græcis et Athalgiso Desiderii filio, proximo mense Martio: Romam nempe invasuri et Langobardorum regnum instauraturi. Orat ut celerrime opem ferat Romamque eripiat ab imminenti periculo, ac de communibus hostibus triumphet.

Domno excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Reminisci consideramus a Deo protectam excellentiam vestram, quod sæpius vobis innotuimus de Hildebrando Spoletino duce, seu Arigiso Beneventano duce, atque Rodgauso Forojuliano de sævissimo consilio quod erga nos atque vos gerere non differunt. Nunc vero dum fidelissimi vestri missi, revera **344** sanctissimus frater noster Possessor episcopus, atque Rabigaudus religiosus abbas, a Benevento repedantes, per prædictum Hildebrandum ad nos properant, nimis nos obsecrantes propter nominati Hildebrandi noxam ut ei veniam tribueremus, asserentes ut apud eum nostrum indiculum et obsides pro sua dubitatione, et Hildebrandus nostris se præsentaret obtutibus; nos quippe, secundum fidelissimorum missorum vestrorum dictum, illuc usque Spoletum direximus Stephanum nostrum fidelissimum dudum

rerum series, quæ evenerunt, utramque ad hunc annum differendam suadet. Ineunte enim 774, dum Carolus considerat Ticinum, Adalgisus Verona fugiens, Constantinopolim se contulerat, et Spoletani soluti metu ad pontificem venientes, se dederant sancto Petro, et ab eodem pontifice Hildebrandum ducem ab ipsis electum confirmari obtinuerant, ut est ap. Anastas. (sect. 312). Quo videlicet anno 774, et Cætal. Farfen. in Ann. Bertin. et Sigon. eum ducem percipisse testantur. Septem circiter mensibus a Caroli discessu ex Italia et Hildebrandus et alii duces consilia inierunt adversus sanctam sedem et Carolum, ea pontifex detexerit, sæpius significaverit Carolo, hic demum reminisci debuerit pontificia monita, quæ nonnisi recentissima esse poterant, si litteræ ad an. 775 Febr. mensem pertinerent, nulli omnino hominum persuasum erit. Contra anno 775 (ep. 53, al. 52), vere pontifex Carolo nuntiarat de illis ducibus, nostris vestrisque inimicis. Et nota quod extremo anno 774 (ep. 51, al. 54) plura coram enuntianda commisit Anastasio cubiculario. Perinde an. 775, præter prædicta scriptis mandata, multa credidit fidei Andree episc. et Pardi hegumeni, quæ iidem enarrant regi (ep. 54, al. 51). Eoque haud dubie arcana eorum ducum consilia spectabant. Idcirco sæpius se innotuisse ait illorum molimina. GENN.

^e Mitteremus, vel aliquid simile deesse videtur.

GRETS.

^f Queri desinit de regis missis, quorum iter Spoletum ac Beneventum eum sollicitarat. Scias enim iniquis eorum consiliis per eos legatos molitur alia

sacellarium, qui cum eum affatus fuisset, et tunc nostros ibidem destinassemus obsides, ipse nempe noster missus cum apud eum conjunxisset, in magna eum invenit protervia, eo quod missos Arigisi, Beneventani ducis, seu et Rodcausi Forojuliani ^a, nec non et Regnibaldi Clusinae civitatis ducem, **345** in Spoletio cum praefato reperit Hiltibrando, adhibentes adversus nos perniciosum consilium, qualiter, Deo eis contrario, proximo Martii mense adveniente, utrosque se in unum conglobarent, cum caterva Graecorum et Athalgiso Desiderii filio, et terra marique ad dimicandum super nos irruant, cupientes hanc nostram Romanam invadere civitatem et cunctas Dei ecclesias denuotare; atque ciborium fautoris vestri beati Petri auferre, vel nosmetipsos, quod avertat Divinitas, captivos deducere, nec non Langobardorum regem integrare et vestrae regali potentiae resistere.

Ob hoc, praecellentissime rex et dulcissime filii, peto te, et tanquam praesentialiter assistens cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo et vero et ejus principe apostolorum beato Petro, ut sub nimia festinatione et maxima celeritate nobis subvenias, ne pereamus; quoniam post Deum in tuis manibus nostras omnium Romanorum commisimus animas, ne nos derelinquas, ^b aut differas solatiandum, ut ^c dicant gentes, quae in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum quam post Deum in regem et regnum Francorum habebant? et ut de omnibus, a Deo protecte dilectissime filii, ante tribunal Dei eris redditurus rationem, quoniam, ut praefati sumus, tuae dulcissimae sublimitati, per Dei praecipionem et beati Petri, sanctam Dei Ecclesiam et nostrum Romanorum reipublicae populum commisimus protegendum; et ita ad liminae protectoris tui beati Petri apostolorum principis properare satagite, ut cunctos adversarios sanctae Dei Ecclesiae atque nostros seu vestros, regalis vestri culminis substerantur **346** vestigiis, et ea quae eidem Dei apostolo, vestris propriis pro animae vestrae mercede obtulistis manibus, ad effectum perducatis, ut fructum

tum iri, nisi ea supervenissent quae mox enarrat; accedente ad iniquam illam societatem etiam Raginaldo Clusino duce, quem sublestae fidei hominem paulo ante (nempe ejusdem Febr. mensis die septima) declaraverat. GENN.

^a Pontifex innoverat, ut dixi, et scripto et voce missorum suorum, Forojuliani ducis et aliorum molitiones sub finem superioris anni. Dum ejus missi cum aliis consilia ineunt Spoleti adversus Carolum et sanctam sedem Febr. mense, dux ipse armis de improviso est petitus a Carolo, vitamque una cum ducatu amisit, paulo post Spoletanum congressum. Annales Francor. id perspicue docent anno 776.

^c Tunc Carolus rex Italiam ingressus est per partes Fori Julii iter peragens, Ruodgandus occisus est, et dominus Carolus rex apud Tarvisium civitatem Pascha (14 April.) celebravit, et captis civitate Forojulii, Tarvisio, cum reliquis civitatibus quae rebellarent, et disposuit eas omnes per Francos, et iterum in prosperitate et victoria reversus est in Franciam. Fuldenses breviter anno 775: « Ruodgandus Langobardus Italiae regnum affectat. » Et 776: « Carlus contra Ruodgandum in Italiam profectus, eundem interfecit. » Vide et Baron. (h. a. n. 3) et Pag. (n. 2) recte hac

A bonum offerens in futuri examinis die merearis dicere: Domine meus, princeps apostolorum beate Petre, cursum consummavi, fidem tibi servans Ecclesiam Dei a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendens liberavi, et assistens immaculatus coram te, offero tibi pueros quos mihi commisisti de manibus inimicorum eruendos, sospites atque incolumes existentes; tunc et qui in praesenti vita regni gubernacula tenes, etiam et in futuro saeculo cum Christo regnans caelestia praemiorum gaudia adipisci merearis audiens nimirum paternam desiderabilem vocem illam inquisit: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis praeparatum est ab origine mundi (Matth. xxv).* Incolumeta excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LIX..

347 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua praedictus papa postulans ut dominus rex revertens a Saxonia ad limina sancti Petri properaret, quemadmodum ei pollicitus fuerat ^d.

(An. Dom. 776, Cod. Car. LXIII, chron. 58.)

ARGUMENTUM. — Possessorem et Rabigandum pervenisse Romam cum regis litteris, quae summum omnibus ordinibus gaudium attulerunt, nam Carolus e Saxonia reducem in Italiam esse venturum testabantur, fortasse etiam ad Urbem. Laetitia ob id exultans necessitudinem memorat, qua simul conjuncti fuerant coram confessione principis apostolorum. Praeterea regis missos multa laude prosequitur, eosque illi commendat ut regi et sanctae sedi maxime fideles.

Domno ^e excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dum tanta securitatis laetitia spiritalis mater vestra sancta Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia dilatata laudabiliter permanet, etiam in apostolica aula ob vestrorum delictorum veniam, sedulo a nobis et cunctis Dei sacerdotibus orationum vota et sacrificiorum hostiae divinae proferuntur majestati ^f. Itaque, praecellentissime filii, conjungentes ad nos si-

de re cum auctoribus antiquis decernentes. Quare inutile fuit quidquid missi seu legati eorum ducum decreverunt. Carolinae deliberationis fuisse inscios missos regios non crediderim; sed fidos arcani custodes ad utrumque ducem properasse iter, ut iis noscientibus adventum Caroli, hujus expeditio suum consequeretur effectum, quod evenit. Id.

^b Haec et sequentia satis perspicue ostendunt pontifici nullatenus patuisse expeditionem Caroli; missi enim, qui uni rem voce significassent, alio divertent, necdum Romam venerant. Id.

^c Lamb. et Gent. legunt: *solatiandum, ne dicant*; Greterus autem: *differas solatium, ne*.

^d Argum. Panv. (Cod. Vat. n. 18): « In decima octava [Dec. oct.] de suo ac populi amore erga Carolum multa scribit; et orat ut quod pollicitus fuerat, revertens a Saxonia ad limina Petri [sancti Pet.] apostoli properet, et legatos ejus Possessorem episcopum, et Rabigandum a fidelitate in servitio sancti Petri commendat. GENN.

^e Summ. 18, Bar. et Cent. GRETS.

^f Aut victoriam Caroli de Forojuliano duce, quae sociorum consilia evertit, pontifex resciverit, aut Spoletanum et Beneventanum duces socii casu ter-

delissimi vestri missi, scilicet Possessor sanctissimus A frater noster episcopus et Rabigandus religiosus abbas, detulerunt nobis desideratissimas 348 vestrae sublimitatis syllabas a, quas et cum nimia amoris dulcedine acceptantes suscepimus, relegentesque et de vestra immensa prosperitate agnoscentes, magnas omnipotenti Deo nostro tulimus laudes, qui nobis tam benignissimum ac Christianissimum regem suae Ecclesiae detulit defensorem. Continebatur quippe in ipsis vestris regalibus apicibus, quod, Domino protegente, remeant vos a Saxonia, mox et de praesenti Italiam vel ad limina protectoris vestri, beati apostolorum principis Petri b, ad implenda quae ei polliciti estis properare desideratis; de quo audito nimis noster laetatus est animus una cum universo nostro populo, eo quod nimis desiderabiles sumus prominentissimum vestrum conspiciere vultum.

Quoniam satisfaciat tibi veritas, dulcissime et amantissime filii atque a Deo institute magne rex, in eadem sponsione qua in invicem ante sacram ejusdem Dei apostoli confessionem annexi sumus, firmi atque incommutabiles diebus vitae nostrae cum universo nostro populo permanere satagimus. Unde et charitas vestri regalis culminis nos provocat sedulo de vestra sospitate addiscere; et cognoscat vestra conspicua excellentia, quia si mora de vestro adventu provenerit, magna nobis imminet voluntas ibidem in vestrum adventum, ubicunque vos valuerimus conjungere, obviam proficisci.

349 Interea notioni vestrae excellentiae deducimus de predictis vestris fidelissimis missis, quia sicut ad nos pervenerant, et vestrae regali potentiae per nostros apices intimandum direximus, dum nobis praesentati fuissent ipsi missi vestri, fideles in servitio fautoris vestri beati Petri apostolorum principis et nostro atque vestro reperimus, pro quo petimus ut benigne eos suscipere jubeatis c.

His praelatis, divinam exoramus clementiam, ut sua vos gratia multipliciter tueatur, tribuens vobis, atque excellentissimae filiae nostrae reginae, et aman-

ritos despondisse animum regii missi nuntiaverint, singularem sanctae sedis laetitiam significat, quod in gens sibi metus ereptus fuerit binis praecedentibus litteris expressus. Pagijs (an. 775, n. 7) secutus Coitium hanc duabus iisdem epistolis praemittit. At uterque vir doctus dormitasse videtur. Si enim Perusio diventerant Spoletum, inde Beneventum, reducesque Spoletum iterum transeuntes, demum veniebant Romam, ut luculenter in utraque epistola continetur, haec utramque secuta est, non contra. CENN.

a Supra (ep. 56, al. 58) dum eisdem missos alio digressos insimulabat, se relegisse ait vestros honorandos apices. Quod sane accipiendum de litteris missorum adventum nuntiantibus; nam hinc perspicue constat ipsos per se attulisse regias litteras. Id.

b In Annal. Francor. legitur Carolum e Saxonia reducem an. 775 accepisse Forojulianum ducem res novas meditari, atque ea propter in Italiam iter instituisse adversus eum, quod initio sequentis anni suscepit, ut nuper est dictum. Litterae a missis redditae, tanquam datae eodem an. 775 exeunte fortasse argunt de eodem itinere, quod persuadet missorum eorumdem additio ad Spoletanum et Beneventanum duces, non enim sponte, sed secreto ex Caroli man-

tissimis vestris natis longeva ac prospera tempora, regni gubernacula possidenda, vestrisque vestigijs eunctas barbaras nationes prosternat, dilatans multipliciter terminos regni vestri, etiam et caelestis regni gaudijs vos faciat esse per infinita saecula participes. Incolumem excellentiam vestram, domine filii, superna gratia custodiat.

LX.

350 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro vita et sanitate domni regis, et uxoris, vel filium [L. G., filiorum] ejus, nec non et pro exaltatione sanctae Dei Ecclesiae, et postulans ut filium suum ex sacro baptismatis fonte suscipere mereretur d.

(An. Dom. 777, Cod. Car. XLIX, chron. 59.)

ARGUMENTUM. — Revertentes ex Francia Philippus episcopus et Megistus archidiaconus nuntiant constantem Caroli amorem in sanctam sedem, eundemque cum regina Hildegarde venturum Romam, ut Paschate adveniente filium suum Pippinum recens natum baptizari faceret, quem pontifex e sacro fonte susciperet. Cum autem non venisset, pontifex suum desiderium aperit se jungendi spiritali eo vinculo cum regibus. Deinde rerum Ecclesiae satagens, ad eum legat suos missos Philippum et Andream episcopos, ac Theodorum ducem nepotem suum cum catalogo donationum a Constantino, et successoribus, atque patricijs factarum in provinciis Tusciae, Spoleti, Beneventi, Corsicae, et Sabinae, exemplo ducto ex archivo apostolico, eae siquidem a Langobardis jamdudum invasae, nondum fuerant restituae. Orat ut Constantini felicia tempora instauret exaltando apostolicam sedem.

Domno e excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dum nimio provocati amore aptum duximus, primitus quidem a Deo protectae excellentiae vestrae, seu spiritalis filiae nostrae reginae proles, etiam episcopos et presbyteros, nec non et universos optimates cunctumque praeclarae gentis vestrae Francorum populum, ad vestrum a Deo confortatum regnum pertinentem, his nostris apostolicis visitare apicibus,

dato colloquia cum iis serebant, dum ipse Carolus res armis gerebat in ducatu Forojuliano: eoque id magis persuadet litterae ipsae a missis retentae usque ad eorum adventum Romam, ne scilicet Caroli profectio Italica vulgaretur, tametsi novae Saxorum rebellionis eo Carolum ex Italia revocarunt. Id.

c Quae adversus eos jam scripserat, quodammodo obliterans, quia pro Ecclesiae, pontificis, Carolique bono Spoletum ac Beneventum eos petiisse comperit, habuit, praesentia eorumdem antiquata esse ait quae suspiciose scripserat, valdeque commendatos in Franciam remittit. Id.

d Argum. Panv. (Cod. Vat. 35): « In trigesima quinta [trig. quin.] gratiarum actiones continentur, et plurimae petitiones pro restitutione patrimonio beati Petri. Meminit donationis Constantinianae [Constantini] temporibus Silvestri [sancti Silvi] papae factae, et aliorum, qui pro animae suae mercede [salute] multa donarint beato Petro, quae a Langobardis erepta sunt, ac dicit in Lateranensi scrinio eas donationes haberi. Carolum novum Constantinum nominat; orat ut sibi filium ejus ex sacro baptismate suscipere liceat. » Id.

e Summ. 35, Bar. et Cent. Graets.

et certos de vestra **351** salute ac lætos effici, impensus prosperitatis ambientes integritatem. Igitur dum ad nos reversi fuerunt missi spiritualis matris vestræ sanctæ Dei Ecclesiæ, a vestigio a Deo protecti regni vestri, id est, reverendissimus frater noster Philippus episcopus, et Megistus dilectissimus filius noster archidiaconus ^a, retulerunt nobis de fidei et charitatis vestræ constantia, quam erga beatum Petrum apostolorum principem et nostram humilitatem habere dignati estis pro vestræ animæ mercede. Hoc audito, magno gaudio noster relévatus est animus, et cœpimus Deo laudes referre et beato principi apostolorum Petro, pro exaltatione regni vestri atque filiæ nostræ reginæ conjugis vestræ, prolis etiam, et pro cunctis Francis, fidelibus beati Petri apostoli atque vestris.

At vero illud unde vestræ eximietati per jam dictos nostros missos, scilicet reverendissimum fratrem nostrum Philippum episcopum et dilectissimum nostrum Megistum archidiaconum dignati estis nobis repromittere, ut in sanctam diem Paschæ ad limina beati apostolorum principis Petri, una cum spiritali filia nostra regina, Domino auxiliante, properare debuissetis, ut filium qui nunc vobis procreatus est a sacro baptisate in ulnis nostris susciperemus, sicut terra sitiens imbrem, ita et nos exspectantes fœmum mellifluam excellentiam vestram; et dum appropinquasset ipse dies sanctus Paschæ, et nullum mandatum de adventu vestro suscepissemus aut de missis vestris, secundum placitum ^b quod inter nos exstiterat, valde tristes effecti sumus ^c. **352** Sed ^C obnixè te petimus, præcellentissime et magne rex, ut secundum quod inter nos constituit, pro ipso sancto baptisate nostrum adimplere jubeas desiderium, de eodem eximio vestro filio, quatenus duplex Spiritus sancti gratia in medio nostrum accrescat, et gemina festivitatis lætitia nobis celebretur, et hoc deprecamur vestram excellentiam, amantissime filii et præclare rex, pro Dei amore et ipsius clavigeri regni cœlorum, qui solum regni patris vestri vobis largiri dignatus est, ut secundum promissionem quam polliciti estis, eidem Dei apostolo, pro animæ vestræ mercede et stabilitate regni vestri, omnia nostris temporibus adimplere jubeatis, ut Ecclesia Dei omnipotentis, id est beati Petri apostoli, cui claves [*Lamb., par claves*] regni cœlorum ab omnium opifice facio-

^A rum nexus solvendi simulque ligandi attributa est facultas, in omnibus amplius atque amplius sancta Dei Ecclesia exaltata permaneat, et omnia secundum vestram pollicitationem adimpleantur, et tunc vobis in cœlestibus arcibus ascribatur merces et bona opinio in universo mundo.

Et sicut temporibus beati Sylvestri, Romani pontificis, a sanctæ recordationis piissimo Constantino Magno imperatore, per ejus largitatem sancta Dei catholica et apostolica Romana Ecclesia elevata atque exaltata est, et potestatem in his Hesperæ partibus largiri dignatus est, ita et in his vestris felicissimis temporibus atque nostris, sancta Dei Ecclesia, id est, beati Petri apostoli germinet atque exsulet, et amplius atque amplius exaltata permaneat, ut omnes gentes quæ hæc audierint edicere valeant (*Psal. xix*): *Domine, salvum fac regem, et exaudi nos in die, in qua invocaverimus te*: quia ecce novus Christianissimus Dei Constantinus imperator his temporibus surrexit, per quem omnia Deus sanctæ suæ Ecclesiæ beati apostolorum principis Petri largiri **353** dignatus est, sed et cuncta alia, quæ per diversos imperatores, patricos etiam et alios Deum timentes, pro eorum animæ mercede et vœnia delictorum, in partibus Tusciæ, Spoletio, seu Benevento, atque Corsica, simul et Savinensi patrimonio, beato Petro apostolo, sanctæque Dei et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ concessa sunt, et per nefandam gentem Langobardorum per annorum spatia abstracta atque ablata sunt, vestris temporibus restituantur. Unde et plures donationes in sacro nostro scrinio Lateranensi reconditas habemus, tamen et per satisfactionem Christianissimi regni vestri, per jam fatos viros, ad demonstrandum eas vobis direximus, et per hoc petimus eximiam præcellentiam vestram ut in integro ipsa patrimonia beato Petro et nobis restituere jubeatis ^d, et dum omnia per vestrum congruum dispositum sancta Dei Ecclesia effectum susceperit, ipse princeps apostolorum, beatus Petrus, ante tribunal omnipotentis clementiam pro vestra sospitate atque longævitate, et exultatione a Deo confortati regni vestri deprecetur. Magnopere [*Lamb., Gent., Opere*] enim direximus apud vestram eximiam præcellentiam, id est reverendissimum et sanctissimum fratrem nostrum Philippum et Andream episcopos seu Theodorum ducem nostrum ^e, quibus et in ore po-

^a Quandonam quibusve cum litteris collegium istud missorum in Franciam profectum fuerit, incertum. Hinc tamen conjici jure potest, salutationis gratia duntaxat et societatis atque amicitie confirmandæ causa, pontificias litteras officii plenas iis missis a pontifice ad Carolum datas esse, quod luculentius per sequentia comprobatur. CERN.

^b De varia placiti significatione vide Ducangium; hic nihil aliud est quam conventio. Gregor. Turon. (lib. vii, c. 6): « Deprecor, ut placita, quæ inter nos post patris mei obitum sunt innexa, custodiantur. » Id.

^c Ex tota hac narratione, et multo magis ex proœmio falsi arguuntur viri docti Cointius et Pagius, qui epistolam referunt ad an. 776, cum Carolus Italico bello erat implicitus contra ducem Foro-Julianum. Non enim regina, filii, proceres, Francique omnes

una cum episcopis et presbyteris erant in castris Caroli, quos omnes Adrianus *visitare* se ait suis litteris, nec vacabat tum temporis Romam pacifice proficisci cum regina et filio nuper nato, hiemali præsertim tempore. At hæc verba sunt. Vide supra (ep. 57, al. 59, not.) Id.

^d Desipiunt Muratorius aliique Adriano officientes donationem Constantinianam haudum natam. Ex Actis enim Sylvestri, quæ, licet supposita, tamen in libros apocryphos rejecta non erant, mutatus est Adrianus quæ hic habentur. Vide Comment. præv. (num. 20, et seqq.) Id.

^e Philippum episcopum legationis principem vix credibile est in Franciam iterum mitti, cum inde non multo antea redierit cum regis litteris. At non est cur alium cognominem inducamus. Summa potius fide.

suimus ut vestre **354** a Deo protecta excellentiæ min-
 utius enarrare debeant; quibus et eis in omnibus crede-
 re debeatis, et solita benignitate eos suscipere jubeatis,
 pro amore fautoris vestri beati Petri apostoli, ut
 dum ad nos reversi fuerint cum effectu causæ, ante
 confessionem ipsius Dei apostoli cum omnibus epi-
 scopis et sacerdotibus, atque cuncto clero, senatu,
 et universo nostro populo, pro vestra sospitate atque
 longævitate et exaltatione regni vestri Domino fun-
 dere valeamus preces, ut ævis temporibusque exi-
 mietatem vestram conservare dignetur, ad exaltationem
 spiritualis matris vestræ sanctæ Dei Romanæ Eccle-
 siæ, et sicut terrena gaudia largitus est, ita et celestia
 tribuat sempiterna. Incolorem excellentiam vestram
 gratia superna custodiat.

LXI.

355 PAULUS PRESBYTER *, VENERANDUS PRESBYTER,
 FAROALDUS, ADALBERTUS, GAUDIOSUS, BENEDICTUS
 DIACONUS, JOSUE DIACONUS, HERMENFRIDUS, RAGIN-
 BERTUS, AUTCARIUS [*Genl.*, AUTCARIUS], GREGO-
 RIUS, AGEMODUS, DAVID, GAIDUALDUS, ARIOLFUS,
 STEPHANUS, CARIBALDUS, GREGORIUS, SAVINUS, AL-
 DOSINTO, ROTBERTUS, RATCHIS, HARIBERTUS, LEO,
 MARTINIANDUS, ALLO, MAJO, BEAPTULFUS [*Genl.*,
 SCAPTULFUS], CUNUALDUS, LEMINOSUS, MAGNUS, UR-
 SUS, AUTBALDUS, ALDEFUSUS, PETRUS, ANSUALDUS,
 ALLO, PETRUS, GRATIOSUS, FAROALDUS, URSUS,
 ADUALDUS.

(*An. Dom. 777, Cod. Car. LXXIII b, chron. 60.*)

ARGUMENTUM. — Paulo post missorum discessum
 mense Maio audiens ex regiis litteris, Francorum
 fines a Saracenis invasum iri, ad assiduas preces
 diu nocuque se vertit cum toto Romano clero,
 idque solatii ergo illi nuntiat ac victoriam ominatur.
 Beneventanos federe juncto cum Cajetanis et
 Tarracinenis, nec non cum patricio Siciliae Ca-
 jetæ degente consilium cepisse eripiendi sanctæ
 sedi Campaniæ Romanæ civitates et patricio eidem
 subijciendi. Se per legatos primum egisse, at ne-
 quidquam; quare illum mittere exercitum delibe-
 rasse. Orat ut missum deleget Beneventanis cum

virum suspiciamus ob munera ei commissa; nam
 adhuc presbyter ab Stephano II designatus fuit iudex
 Ravennæ cum collega Eustachio duce anno 756 (ep.
 51, al. 54), legationemque obivit Pauli I ad Pippinum
 anno 764 (ep. 37, al. 20). Deinde factum episcopum
 semel et iterum legatione Adriani functum hic
 videmus. Haud minor dignus observatio est lega-
 torum tertius. Is enim una cum iisdem missis memo-
 ratur etiam infra (ep. 61, al. 75), ubi pontifex eum
 vocat *eminentissimum nostrum nepotem*, iterumque
 legatione fungentem cum Agathone diacono anno 781,
 (ep. 67, al. 69) appellat *Theodorum eminentissimum
 consulem et ducem nostrumque nepotem*. Hæc autem
 dignitas eminentissimi ducis et consulis dirait dispu-
 tationes omnes eruditiorum super depravato illo Con-
 tianatoris Fredegarii loco, de quo satis est dictum
 in admonitione ad litteras Gregor. III (num. 6). Nam
 licet eminentissimi inter officia palatina illi essent
 qui postea illustres sunt appellati, ut notat Gotthofre-
 dus (tom. III, p. 271, *Cod. Theod.*) nihilominus ap-
 pellatione etiam illustrium obtinente, consuli eminentis-
 simus tribuebatur, ut videre est in Diurno Rom.
 Pont. (cap. 1, tit. 5, et cap. 2, tit. 6). At Garnerii
 animadversio non negligenda: « Ea tempestate, in-
 quit, consulatus, qui fuerat olim apex dignitatem,
 rousque depressus erat, ut in: nis fere titulus foret.
 Suppressus pene fuit a Justiniano, sed a consequen-
 tibus inapp. etsi quoquo modo restitutus est, pristi-
 num tamen splendorem non recuperavit. » CENN.

increpatoriis, ut ad officium redeant; se ne ad
 consecrationem quidem episcoporum eos recipere,
 tanquam sanctæ sedis et Caroli hostes. Denique
 ut faciat quæ per missos petiit eum precatur.

Destinavit nobis per vestros apices a Deo consti-
 tuta regalis potentia, quia, Deo sibi contrario, Aga-
 renorum gens cupiunt ad debellandum vestros in-
 troire fines. Hoc vero cognito, in magna exinde
 tribulatione atque afflictione positi sumus; sed ne-
 quaquam Dominus Deus noster talia fieri permittat,
 nec **356** beatus apostolorum Petrus princeps. Nos
 vero, dulcissime filii et magne rex, incessanter pro
 vobis cum omnibus nostris sacerdotibus atque reli-
 giosis monachis, et cuncto clero vel universo populo
 nostro, Domini Dei nostri deprecamur clementiam,
 ut ipsam nec dicendam Agarenorum gentem vobis
 subjiciat et vestris eam substernat pedibus, ut mi-
 nime prævalere adversus vos valeant, quia sicut po-
 pulus Pharaonis demersus est in mari Rubro eo
 quod non crediderint Deo, ita et in hac vice Dominus
 Deus noster, per intercessionem beati Petri apostoli,
 in vestris eos tradat manibus. Confortamini autem
 et estote robusti, quia Dominus omnipotens confiden-
 tibus in eum vestri regni dabit victoriam de inimicis
 vestris atque nostris, et sicut indesinenter die nocte
 que ante confessionem ejusdem Dei apostoli, Domini
 deprecamur majestatem, ut vestrum dilatet regnum,
 ita nos faciat de vestra sospitate et exaltatione regni
 vestri semper in Domino exultare, in quibus et ante
 aliquantos dies istius Maii mensis quod vestros susce-
 pisse apices, direximus apud vestram a Deo pro-
 tectam excellentiam, Andream et Philippum sanctis-
 simos episcopos, atque Theodorum eminentissimum
 nostrum nepotem, pro consolatione atque visitatio-
 nis causa, et prosperitatis vestræ lætitiâ agnos-
 cere; et hoc petimus te, amantissime filii, ut pro
 amore fautoris vestri beati apostolorum principis

* Omnes ex clero Romano. Gærs.

b Argum. Panv. (*Cod. Vat. 12, inter ep'ist. Pauli I*)

c In duodecima [duod.] narrat de Beneventanorum
 injuria, et petit [injuria. Petit] ut Pippinus litteris eos
 increpet; et si nolint parere, ut consentiat in expe-
 ditionem contra eos institutam. Ex contextu epi-
 stolæ patebit falsitas hujusmodi argumenti, quæ Ca-
 roli consensus petitus dicitur; non enim consensum,
 sed societatem armorum petebat Adrianus. CENN.

d Synodus Paderbornæ habetur pro Saxonibus
 stabilendis in fide, quam nuper susceperant. Placitum
 et conventus ab annalistis dicitur, quo Ibimala-
 rabi cum sociis venit (Saraceni erant ex Catalonia) a
 rege eorum deficientes et Caroli presidium implo-
 rantes; quare seq. anno Carolus arma in Hispaniam
 tulit. *Annal. Francor. Fulden. alique ap. Papiam*
 (777, n. 4; 778, n. 1). Labbe (*Concil. tom. VI, p.*
 1823). Id.

e Quæ pontifex ominatur minime evenerunt; nam
 seq. anno post captas aliquot urbes, dum in Fran-
 cia:n rediret adversus Saxones qui rebellaverant,
 magnam accepit cladem in Pyrenæis, ut Eginhardus
 testatur, ad Roscidam Vallis, vulgo *Roncivalde*.
 Vide Papiam (an. 778, n. 4). *Annal. Francor. et*
Fulden. hac de re altum silent. Id.

f Ad eundem hanc finem se legatos istos mittere
 volebat præcedenti epistola paulo aliis verbis, hoc
 tantum discrimine, quod illic Andream Philippum, hic
 Philippum Andream præmittit, incomperata mihi ex

Petri, benigne eos solite suscipere jubeatis, ut cum gaudio et effectu causæ, et exaltatione sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ, ad nos remeantes, **357** celeriter eos absolvere dignemini, ut ipse princeps apostolorum pro vobis intercedat ante Domini Dei nostri majestatem, ut amplius vestrum dilatet regnum et victorias tribuat *; nosque etsi peccatores ante confessionem ipsius Dei Apostoli fundere valeamus preces.

Et hoc agnoscat a Deo protecta præcellentia vestra, quia aliquantas civitates nostras Campaniæ operantes annuli vestri atque nostri, nefandissimi Beneventani, ipsi nostro populo persuadentes subtrahere a nostra ditione decertant, una cum habitatoribus Castri Cajetani, seu Terracinensium, obligantes se validis sacramentis, cum ipso patricio Siciliæ, qui in prædicto Castro Cajetano residet, et decertant a potestate et ditione beati Petri et nostra eodem Campanos usurpare et patricio Siciliæ subjungere. Nos vero dum hoc ipsum agnovissemus viribus atque vicibus admonere et prædicare per nostros episcopos et fideles beati Petri eis direximus, cupientes eosdem Campanos nos salvos habere, ut aliqua malitia eis minime eveniret, ut ad nostri presentiam conjungerent, aut per unamquamque civitatem primatos quin-

causa. Eosdem tamen esse nullus dubito, quippe eorum video mentionem fieri ut legatorum quos mense Maio paucis diebus ante acceptas regias literas miserit, non autem ut legatorum quos iterum mense eodem mittat. Imo cum nullus alius nominetur aut regius aut pontificius missus, sed hi potius infra commendentur, hæc epistola ad eosdem videtur occisime transmissa ut eam una cum altera iidem ferrent, nisi forte Wilcharius et Dodo, quorum mentio est in seq. epist., latores hujus fuerint. CXXX.

* Ipsissima hæc verba profertur Magdeburgenses ex epistola quam inter Paulinas 12 perperam relata viderint. Ubi dixerunt: « Et pro regno amplificando in epist. 12 ad Pippinum. » Nam ex epistolæ contextu ista educunt: « Ut ipse princeps ap., etc. (Cent. 8, cap. 10). » lb.

^b Peregrinus agens de finibus duc. Benev. (Diss. 5, ap. Pratihl. tom. V, pag. 231), statuit epistolæ hujus auctoritate Terracinam « Græcis a Carolo Magno adeptam, Romanæque Ecel. contributam, iterumque ab iis consilio Arichis princ. Beneventi receptam. » At bona cum venia viri docti Adrianus hic agit de Beneventanis fœdere junctis cum patricio Siciliæ suam sedem habente in Castro Cajetano et cum ipsis Cajetanis et Terracinensibus, ut Campaniæ Romanæ civitates invaderent, neque ullum omnino indicium præbet acquisitæ amissæve illius civitatis. Longe major allucinatio est Cointii et Pagii, qui eum sequitur (an. 788, n. 1 seqq.). Hanc enim epistolam differunt ad an. 788, quippe qui Campaniam Beneventani ducatus in Adriani litteris memorari sunt rati, cujus civitates aliquot concessæ fuerant sanctæ sedi a Carolo, qui an. præcedenti 787 suam in potestatem eum ducatum redeperat. Qua in re Peregrinus non est deceptus (l. cit.): locum enim epistolæ Adriani proferens, ubi venit ad nomen *Campaniæ*, continuo subdit *Romanæ*. Muratorius Pagio et Cointio adhæret, ut fere semper, nisi suæ adversantur opinioni; cumque locum invenire nequiverit isti epistolæ, ad annum refert 791 tanquam incertæ ætatis, pro certo affirmans, datam esse post an. 787, quod ante eum annum Beneventani, ac proinde Campani Carolo Magno haud parebant. Attamen et Cointius, et pagius, et Muratorius *Campaniæ* voce decepti, quia

que ad vestram a Deo fundatam præcellentiam destinarent. Sed neque ad vestri presentiam eos dirigere valuimus, nec ad nostros **358** obtutus conjungere voluerunt. Tamen et reverentissimum fratrem nostrum Philippum, seu et Paschalem nostrum nepotem, eis direximus, ut nostris se præsentarent obtutibus aut apud vestram regalem potentiam conjungere properarent. N. e. tunc nostris admonitionibus se accommodare voluerunt c. Dum vero eorum nequitie prævalere minime petuimus, disposuimus cum Dei virtute atque auxilio una cum vestra potentia generalem nostrum exercitum illum dirigere, qui eos constringere debeant et inimicos beati Petri atque nostri seu vestri emendare d.

Sed petimus te, amantissime filii, coram Deo vivo, ut nefandissimos et Deo odiosos Beneventanos per vestra scripta atque fidelissimum vestrum missum protestando dirigere jubeatis, ut a tali iniqua operatione resipiscant, et in nostris Campanis tanta non immittant, quia nos per nullum tenorem ipsos nefandissimos Beneventanos, aut eorum missos recipere volumus; sed nec ad consecrationem episcoporum suscipere, dum contrarii beati Petri **359** atque nostri et vestri effecti sunt e. Interea petimus te, magne rex et dulcissime filii, ut sicut a vobis poscere

non senserunt Adrianum de ea Campania agere, de qua (ep. 39, al. 14) Paulus I loquebatur, an. 765, excusatione digni viderentur, nisi se vidisse faterentur eadem in epistola *amantissime filii*. Id vero inexcusabile reddidit; quæcumque enim data est post an. 781, aut in inscriptione, aut in contextu *compatrem* appellat Carolum, ut quisque videre potest. Quare ante eum annum scriptam esse certo affirmari debet. Cumque missi iidem memorentur qui in præcedenti, utramque ad mensem Maium anni 777 pertinere non est dubium. lb.

^e In præcedenti epistola ne verbum quidem fieri de Beneventanis ista molientibus in Campaniæ Romanæ civitates nihil mirum, primo quia missis plura secreto enarranda crediderat, deinde quia sperat ad eosdem aut ad Carolum, quicum societatis fœdere juncti erant, aut Romam adituros noxæ veniam impetrandi ergo. Nunc eorum resipiscentiæ spe omni aljecta, rem omnem patefacit. lb.

^d Deliberatio pontificis serio attendenda. Vi et armis Beneventanos cogere vult ut a fœdere Græcorum avellantur; ea propter generalem Ecclesiæ exercitum, nempe ex tota ditione quæ tunc erat eo mittere constituit. Dicitur autem tota, ut constat ex superioribus, erat provincia Romana, seu Roma et ejus ducatus, Exarchatus et Pentapoles duæ, ac Tuscia Langobardorum. Generali huic exercitui Caroli auxilium, puta ex ducibus Tusciæ Regalis et Spoleti, delibavit adjungere. Duo hinc dilucide eruntur: primum, Adriani absoluta potestas in ecclesiastica ditione; alterum precaria ejusdem dominio in iis ducatibus, quos Carolus per suos duces administrans pro supremo jure quod sibi retinuerat, divi Petri et pontificis potestati subjecerat; ut paulo infra (ep. 65, al. 65) erit evidentius; quam rem ipse Muratorius (an. 785), olfecit. Sed vicariam concitatus potestatem pontifici concessam in toto regno Latine, confundi jura, neque ullum huic rei præsidium offert. lb.

^e Antequam Beneventum sæc. x, archiepiscopalem dignitatem assequeretur a Joanne XIII, cum aliis Sannii episcopis Romano pontifici etiam Beneventanus suffragabatur. In Sannio numerantur ap. Labbeum Rom. Pont. olim subiecti: « Aliphanus, Beneventanus, Bovianensis, Frequentinus, Orthu-

per Andream et Philippum sanctissimos episcopos A nostros et Theodorum eminentissimum nostrum nepotem direximus, ita in omnibus rostram postulationem adimplere jubeatis *, ut angelus Dei omnipotentis vos præcedat, et faciat vestram præcellentiam triumphantem, atque cum magnis victoriis et exaltatione ad proprii regni vestri culmen una cum omni Deo dilecto Francorum exercitu incolumem reverti.

LXII.

360 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de fide et constantia ipsius, et Anastasio misso ipsius apostolici, qui in Francia demoratus fuerat. b.

(An. Dom. 777, Cod. Car. L, chron. 61.)

ARGUMENTUM. — Cum Wilcharius archiepiscopus et B Dodo abbas Roma in Franciam revertentes Carolo nuntiassent quanto amore quantisque honoribus Romæ accepti, et quanta cum benignitate auditi essent, Carolus rei admonet pontificem. Hic vero ab se ita semper fieri respondet, sibi que esse in more positum statim regios missos dimittere; idque amoris ergo, qui erit perpetuus in optimum regem, ita ut contra asserentibus nulla fides adhibenda sit. Suam testatur lætitiā, eo quod viderit in regis litteris, eum proximo mense Octobri, dum in Italiam venerit, expleturum omnia quæ divo Petro promisit. Se cum regis missis Possessore episcopo et Dodone abbate non mittere Pardum Hegumenum juxta illius desiderium una cum Andrea episcopo, quia valetudine laborabat, sed ejus loco Valentinum episcopum. Denique dolet ob retentum a rege Anastasium missum apostolicum ob quædam imprudenter dicta, nam violari videbatur jus gentium; C oratque ut eum ad se remittat discutiendum, atque juxta merita puniendum cum duobus aliis nefariis hominibus.

Domno e excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Desiderantissimæ vestræ excellentiæ scripta suscepimus, in quibus tantum de absentī collocutione gavisi sumus, quantum et ipsum qui locutus est

nensis, Samminus, Sæpinas, Sulmonensis, Theatinus, Valvensis. » Cum igitur horum aliquis concestrandus erat, aliqui ex clero et populo Romam venire cum electo consueverunt, ut patet ex lib. Diur. (cap. 3, tit. 2) hisce enim verbis advocantur: « Jam fatum virum religiosa violentia tenete, et ad sanctam nostram sedem perducere festinate. » CENX.

a Per laudatos missos, ut est in præcedenti epistola, Carolo transmiserat donationes authenticas patrimoniorum e in partibus Tusciæ, Spoletō, seu Benevento, atque Corsica, simul et Savinensi patrimonio. » Illa autem omnia, ut pote extra ecclesiasticam ditionem sita, et tunc petierat, et modo iterum petit ut sanctæ sedi restitui curet. Nam ad pauperum et peregrinorum sustentationem, ad fovenda ecclesiarum lumina piæque ad alias erogationes addicta erant. Dum contra quæ ex civitatibus locisque ecclesiasticæ ditionis proveniebant, ad nutriendos exercitus, aliosque ad reipublicæ usus necessaria erant. In.

b Argum. Panv. (Cod. Vat. 32): « In trigesima secunda [trig. sec.] multa admodum de fide, et constantia sui amoris Carolo scribit. Admonet illum, ut amicitia et promissionis ad confessionem Petri (beati Petri) factæ recordetur. Cum eodem exposulat, quod legatum suum Anastasium in Francia detineat. Accusat Longobardos, hortaturque Carolum,

semper mihi cupio esse presentem; quas relegentes et de vestra immensa prosperitate agnoscentes, nimis sumus gratulati quoniam vestra prosperitas nostra esse comprobatur lætitia, et vestra exaltatio nostra existit post Deum securitas. Ferebatur enim in ipsis regalis vestræ potentia apicibus, quod remeantes ad vos missi vestri, scilicet Wulcharus sanctissimus 361 frater noster archiepiscopus et Dodo religiosus abbas d, vobis retulissent quod ea, quæ eis a vobis injuncta fuissent, benigne atque amabiliter a nobis essent suscepta. Sed cognoscit omnipotens Deus noster, cui arcana cordis reserata assistunt, quia omnem missum a vestris regalibus obtutibus directum, cum nimio amore et decenti honore suscipere studemus, et omnem vestram voluntatem sincera mentis integritate implere satagimus, atque cum prosperitate ad vos repedandum absolvere festinamus, neque ullis nos posse hujus mundi transitoriis ac labentibus opibus vel humanæ suasionis blandimentis, ab amore et dilectione vestræ mellitæ sublimitatis, vel ab eis quæ vobis polliciti sumus declinare dum hic advixerimus, sed firmi et stabiles in vestra permanemus charitate.

Absit namque a nobis, charissime et nimis nobis dulcissime filii, ut ea quæ inter nos mutuo coram sacratissimo corpore fautoris tui beati apostolorum principis Petri confirmavimus atque stabilivimus, per quemvis modum irrita facere attemptemus; quoniam et nos satisfactus e vestrum culmen deprecari visus sum, si quis de nobis nequissima dicta vestris auribus proferre maluerit cupiens per fallaciam se vobis commendare, nullam credulitatis illi admittatis copiam f, quia, ut prædiximus, nos firmi in vestra permanemus dilectione, magis dum et Salvator 362 designanter expressit dicens (Joan. XIII): *In hoc cognovimus, quod mei estis discipuli, si dilectionem habueritis in invicem.*

Interea continebat seriens Excellentia vestræ, quod accedente proximo mense Octobri, dum Deo

ut in ipsos vindictam exerceat, et Petri [sancti Petri] justitias quas promisit faciat. Indicat se Carolo Paulinum quemdam vinctum misisse, quod male de eo locutus esset; ipsumque conjurat [adjurat] ut idem de suis inimicis faciat. » CENX.

e Exstat hujus Epist. Summar. apud Bar. tom. IX, anno Christi 795. Summ. 32, et apud Cent. GRETS.

d Quandonam et cur legati isti venerint, non constat. Monebam in præcedenti (not. a) ejusdem latres forsan fuisse. Certe Dodo archiepiscopus cum Possessore episcopo redierat Romam legati munere fungens dimissusque est septembri mense, ut paulo infra planum fiet. Quatuor mensium spatium ad ultro citroque eundem satis superque est. CENX.

e Lamb. et Cent. legunt: *Satisfacti sumus, et ros in nostra charitate firmiter esse permansuros. Sed peto te coram Deo, charissime filii, sicut jam olim per nostros affutus.....*

f Hic locus a Lambecio et Gentiloto restitutus ex ms. Cod. inuere videtur quæ an. 714 de Leone archiepiscopo Ravennate scripserat, quippe qui falsa suggerendo per suos missos Carolum demerri tentaverat, mendaciis in Adrianum confatis (op. 51, a¹. 54) ut civitates Æmyliæ ab se invasas Caroli consensu retineret. CENX.

favente in partibus Italiae adveneritis ^a, omnia quae beato Petro regni caelorum clavigero et nobis polliciti estis, ad effectum perducere maturabitis: letitia enim patris est profectio filiorum, et de eorum propectu naturalis affectus congaudet; quapropter salutis tuae agnoscentes perfectionem bilares redditi sumus, et quia pro augmento et exaltatione matris suae sanctae Dei Ecclesiae in Italiam destinatis properare, ut perficiatur magis magisque optamus. Sed Deus et Dominus noster Jesus Christus faciat nobis in propinquo de vestra praesentia gaudere et una vobiscum in invicem exsultare.

De missis nempe nostris, Andrea videlicet coepiscopo, seu Pardo egumeno ^b, unde nobis intimandum direxistis, ut cum missis vestris Possessorem fratrem nostrum episcopum, atque Dodonem religiosum abbatem, a vestris regalibus vestigiis ^c repedantes ^d dirigeremus, ita adimplere velocius destinavimus. Sed Pardu egumenus propter imbecillitatem corporis sui proficisci minime valuit, et direximus in vicem illius Valentianum episcopum.

Illud vero quod de Anastasio misso nostro nobis indicastis, quod aliqua importabilia verba quae non expediebat vobis **363** locutus fuisset, unde valde tristes effecti fuistis, et pro hoc adhuc apud vos eum detinetis ^e nimis noster frangitur animus, dum Langobardi et Ravennates latentur, inquietantes quia nullo modo rex in apostolica permanet charitate, dum ejus missum apud se detinet. Sed neque ab ipsis mundi exordiis cognoscitur evenisse, ut missus protectoris tui beati Petri, magnus vel parvus, a quacunque gente detentus fuisset; sed jubeat nobis eum vestra sollicitudo dirigere, et severissime eum sciscitantes juxta noxam ei repertam, eum corripimus.

^a Extremo Augusto mense aut Septembri data videtur haec epistola, quam an. 777 ascribo cum Cointio et Pagio, quia res bene gestas video in Saxonia apud annalistas, praecipue *Francor. et Fulden.*, ac propterea itineris in Italiam instituendi opportunius tempus contingere haud potuit Carolo, qui bellum meditabatur in Saracenos Hispaniae, quod seq. anno suscepit ac feliciter gessit, quanquam in reditu, Wasconum insidiis est petitus in saltibus Pyrenaeis, dum in rebellantes Saxones summa celeritate exercitum reduceret; vide epistolam praeced. (not. ^d). CENN.

^b Hegumeno, id est monachorum praefecto seu antistite. GRETS.

^c Gent. legit: *ad vestris regalis vestigiis*, et Tegnagelium haec verba in *a vestris regalibus vestigiis* correxisse admonet.

^d Recte et opportune monuit Gentilotus legi in ms. Cod. *ad vestris regalis vestigiis*, juxta elegantiam illius zevi, et Tegnagelium correxisse (melius dixerat depravasse) hunc locum. Possessor siquidem episcopus et Dodo abbas revertebantur ab Urbe in Franciam, non contra. CENN.

^e Anastasius cubicular. an. 775 redierat ex Francia cum Andrea episcopo, cujus collega legationis fuerat sub finem anni praecedentis. Anni ejusdem 775 extremo mense Andream iterum cum Pardo hegumeno legatos eos missos videmus, nec sequenti anno ullius mentio occurrit, quamquam epistolae quattuor ad Carolum sint allatae. Anastasium alicujus ex his

A Nam de Langobardo illo qui cum eodem Anastasio misso nostro ad vos properavit, nomine Gaidifridus ^f, unde nobis significastis, ut dum in nostro fuisset palatio, fraudem agebat adversus vestram regalitatem, insuper et vestro suavisset notario falsas conficere litteras, per quas nos cupiebat in scandalum vobiscum mittere, quod avertat Divinitas, neque inveniatur homo qui nos possit per quemvis modum adversus vos in iracundiam provocare, sed testis nobis est Deus qui occulta hominum cognoscit, per nullum argumentum eum infidelem vobis cogovimus; sed, ut brevius dicamus, si ille qui ab amatore tuo beato Petro ad vos destinatur talia **364** suscipere meruit, quid considerandum est de nefandissimis et nimis strophariis Paschali et Saratino, qui talia, ut et vos per honorandos vestros apices ingnuastis, in hac Romana urbe agere ausi sunt, quale nunquam ab exordio mundi auditum est; fortasse et dum talia egissent et vestris obtutibus se conjunxissent, non ambigentes pro reatu quem operati sunt, vos deprecati sunt ut eos in nostram reduceres gratiam; sed magis coram vestra praesentia et nostris missis detractionibus vacabant et miror valde quod illos, qui talia et inaudita de his coram vestris obtutibus proferebant verba, in magnis delictis habere dignosceris ^g. An nescit vestra praecellentia quia si quaecunque persona, de qualibet gente, adversa aut inania de vestra eximia celsitudine retulisset verba, dignam in eum exercentes vindictam; vinctum eum usque ad vestram direxissemus excellentiam, sicut et de Paulino egimus. Pro quo deprecamur atque conjuramus praecellentiam vestram, dulcissime fili, per redemptorem Dominum nostrum Jesum Christum, ut viriliter Deo vobis inspirante exurgatis, et miserae et flagitiosae praesumptionis,

epistolis latorem fuisse hinc potest colligi; si enim pontifex detineri *adhuc* suum missum queritur anno 777, jampridem igitur illuc profectus erat, adeoque praecedenti saltem anno. CENN.

^f Hic est ille *habitor civitatis Pisanæ*, quem Gausfridum et Gausfredum nominabat Adrianus an. 774 (ep. 50, al. 55), cum Anastasio misso apostolico reducendum dedit ad Carolum adhuc in Italia degentem. Idem, quem genere Langobardum hinc fuisse discimus, Carolo in suspicionem venerat fraudulentum hominis ac dissidia meditantis inter pontificem et Francos: quare nihil mirum si de apostolico etiam misso, qui socium itineris eum habuerat, suspicari aliquid coeperat; adeoque oblata occasione novae legationis, dictis aliquot parum prudenter accedentibus, illum apud se detinebat. Adrianus autem Gausfrido breviter et suae duntaxat scientiae auctoritate defenso, Anastasium detineri queritur, inauditum ante eum diem affirmans, ut sanctae sedis legatus detineretur. Summa est, violatum jus gentium jure doluisse pontifici ejusque causam ad se spectare non dissimulasse. Id.

^g Par hoc nequissimorum hominum, qui tot sceleribus coinquinati fraudulenter Caroli gratiam inierant, coramque eo missisque apostolicis eo identidem proficiscentibus, de aliena fama detrahebant, Romam remitti ad iudicium petit, sui enim juris erat eos plectere. Id velim ab iis animadverti, qui Romae id temporis rerum administrationem obscuram dictitant. Id.

ut *pium regem* ^a decet, regalem [Gent., legalem] vindictam vobis de eis exercere jubeatis ^b, ut in hoc cognoscant gentes, quia ob amorem beati Petri magnam in nobis habeatis dilectionem, ut qui **365** nobis dolentibus condolent, ita et nobis lætantibus congaudeant; aut nobis eos dirigere digneris ut omnipotens Deus respiciens de excelso, pro justa vindicta ^c a nobis eis inferenda, concedat tibi, una cum excellentissima filia nostra regina et amantissimis natis, longa spatia vitæ per metas annorum, et ego licet peccator, dum de eis perfectam suscepero justitiam, magis ac magis, ut ago, ante ipsius janitoris regni cœlorum sacram confessionem assiduo pro vestra incolumitate fundere valeam preces. Incolumem excellentiam gratia superna custodiat.

LXIII.

366 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

Pro exaltatione sanctæ Ecclesiæ, et de orationibus ipsius apostolicæ d.

(An. Dom. 778, Cod. Car. LXII, chron. 62.)

ARGUMENTUM. — Carolo Saracenis Hispaniæ bellum inferenti nuntiat de assiduis orationibus diu noctuque cum universo clero pro ejus victoria. Se futurum confidere, ut nunquam a fide, charitate, et promissione deficiat, quam coram divo Petro fecerat, sibi que invicem polliciti erant.

Domno ^e excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

^a Lamb. legit: *ut pote pius rex*; Gentilotus: *ut pote pius regem*, et monuit verbum *decet* in manuscripto deesse, sed interpolatum fuisse a Tengenelio qui sic exinde habet: *ut pius regem decet*.

^b Hunc locum qua male exceptum, qua depravatum a Tengenelio, legas juxta Lambecii et Gentiloti recensionem: *et miseræ et flagitiosæ præsumptionis, ut pote pius rex* [Al. *pium regem*] *legalem vindictam nobis de eis exercere jubeatis*. Etenim *jubere*, ut Cangijs allatis exemplis comprobatur, est *dignari, velle*: et pontifex jus suum exercere volens, Carolum orat, ut scelestos illos dignetur Romam mittere, quemadmodum ipse Paulinum reum in Franciam miserat: quam rem hodieque faciunt principes, ut suo quisque jure utatur in subditos sibi populos. CENX.

^c Vindicta hujusmodi *legalis* nuper appellata, seu legitima et juxta leges, exercebatur tum temporis a pontificæ opera præfecti urbis, quemadmodum nostro ævo, modico cum discrimine fieri solet. Ex Adriani ejusdem gestis ap. Anast. (sect. 298) in causa necis illatæ Sergio secundicerio: « Universi s quidem primates Ecclesiæ atque judices militiæ ascendentes unanimiter cum universo populo in Lateranense patriarchium prostrati apostolicis vestigiis obnixè eundem almicum pontificem deprecari sunt, ut vindictam atque emendationem fieri præcepisset de ta. to inaudito piaculo..... Tunc præfatus sanctissimus præsul precibus judicum universique populi Romani, jussit contrahere antefatum Calvulum cubicularium, et prænominatos Campanos præfecto urbis, ut more homicidarum eos coram universo populo examinaret. » Postea narrare pergit, quemadmodum Calvulus in eodem carcere *crudeli morte amisit spiritum*, ceteri exsilio damnati. Juxta hæc *legalem vindictam* a pontifice exerceri solitam jure principatus sui, *perfectam suscipere justitiam* volebat de duobus iis scelestis hominibus, qui Caroli officiis redire cupiebant in pontificis gratiam. Id.

A Mellifluæ et a Deo protectæ tunc excellentiæ, benignissime filii, honorabiles suscepimus syllabas, quibus et cum nimio amore liquido informati sumus ^f, sed omnipotens, clemens, et misericors Deus, in cuius manu cor excellentiæ tuæ, bone et Deo imitabilis filii, regitur, corroboret cor et mentem tuam et brachium suæ potentiæ tibi extendat. Nos quidem die noctuque nunquam desistimus, cum sacerdotibus cunctoque Christiano populo, in confessione beati Petri principis apostolorum, suppliciter exorare ^g, ut una cum excellentissima filia nostra regina, et præcellentissima vestra nobilissima prole, victorem te **367** super omnes barbaras nationes faciat, quatenus omnes sub tuo brachio humiliati vestigia pedum tuorum prorsus oesulentur, et Ecclesia Dei a

B vestra a Deo instituta regali potentia niimirum [Grets. niimum] exaltetur; nunquam enim credimus, quod semel pollicitus es super venerabile corpus beati Petri clavigeri regni cœlorum, ut quælibet falsa potestas seu principatus poterit tuam firmissimam excellentiam segregare a charitate, et amore, quem a cunabulis tuis ^h beato Petro principi apostolorum habuisti; sed in ea fide et dilectione, simulque et promissione te confidimus permanere, in qua et nos firmi et stabiles quod facte ad faciem polliciti sumus, Domino præsidente et beato Petro principe apostolorum mediante, usque in finem manemus. Unde omnipotens, pius, et misericors Deus, longo ac prospero senio, una cum præcellentissima filia

C ^d Argum. Panv. (Cod. Vat. num. 19): « In decima nona [dec. n.] orat pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et simul de orationibus Romanorum pro Carolo et suis indicat. » CENX.

^e Summ. 19, Bar. ibid. Grets.

^f Celat prudenter quæ amicus Carolus nuntiarat de itinere niimirum Hispanico et bello quod suscepturus erat in Saracenos. Annal. Fulden. brevi: « Carolus cum exercitu in Hispaniam usque Cæsaraugustam venit. Pampilonem urbem destruit. De Ainalarabi et de Habitauro præfectis Saracænorum obsides accepit, Wasconibus et Navarris subactis revertitur in Franciam. Annal. Francor. tradunt Carolum celebrasse « Pascha in Aquitania in Villa, quæ dicitur Cassivogla; » seu Casinogilo, ut ait Regino, alii que. Data igitur hæc litteræ, cum Carolus id bellum suscipere deliberaverat, fortasse etiam responsum pontificis ante ceptum iter acceperat; nam Pascha eo anno fuerat 19 Apr. Petrus de Marca (Marc. Hisp. lib. III, cap. 7) et ex eo Pagius (an. 778, num. 4 seq.) expeditionem istam ab Eginharto, et scriptor. Francis narratam colligit, brevique sermone complectitur. Baron. (an. 778, n. 4) suppositam sancti Ludgeri epist. Hispanici et Saxonici belli testem adhibet. Henschen. ap. Pag. (eod. a. n. 9) quam vana, et futilis sit illa epistola ostendit. CENX.

^g Argumentum certum suscipiendæ expeditionis. Orationes autem fieri ceptas superiori anno, cum primum est auditum Romæ de Saracenis Hispaniæ, credibile est; nam pontifex earum rationem reddidit, quæ tum fiebant, non earum, quæ deinceps fierent. Id.

^h Exaggeratio est: nam Carolus anno post avi sui Caroli Martelli mortem, videlicet 742 natus erat; quare cum Pippintanum, seu paternum diploma Carisiaci confirmavit an. 754 ætat. s duodecimurum agebat. Neque initium isto altius amoris ejus in beatum Petrum dari potest. Id.

nostra regina et nobilissima sobole, regni gubernacula faciat perfrui, et vitam æternam vobis tribuat possidendam. Incolumentum Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXIV.

368 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de venundatione mancipiorum genti paganæ Saracenorum facta; et prædictus papa excusans Romanos nunquam tale scelus perpetrasse, sed a Langobardis et Græcis eos traditos esse dicit.

(An. Dom. 778, Cod. Car. LXV, chron. 63.)

ARGUMENTUM. — Gratulatur Carolo de incoluntate ejus et totius regni Francorum, atque se cum omni clero et populo perennes ei victorias et regni dilatationem precari. Falsum esse suos Romanos vendidisse mancipia Saracenis, sed illa Græcos a Langobardis emisse. Se nequidquam duci Altoni scripsisse, ut Græcos caperet, combureretque eorum naves; sibi enim nec navigia nec nautas ad id suppetere; nihilominus ad illud mali avertendum, comburi fecisse Græcorum naves in suo portu Gentumcellensi, Græcos carcere aliquandiu detinuisse. Romanos sacerdotes incontinentiæ accusari falso ab iniuicis hominibus.

Domno ^b excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Insignis præconii vestræ a Deo fundatæ regalis potentie syllabas suscepimus, et Deo omnipotenti gratias egimus, qui nos certos reddidit de sospitate a Deo protecti regni vestri, simul et de spiritali filia nostra regina, dulcissima vestra conjuge, et prole ^d, et pro cunctis episcopis, diversis sacerdotibus, senatu, et universo a Deo conservato populo Francorum; co-

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 16): « In decima sexta [dec. sex.] de suis et Romanorum orationibus pro Carolo indicat. Romanos excusat, quod non viderint Saracenis Christianos, sed in Longobardos et Græcos culpam istam transfert. Sacerdotes etiam suos excusat [defendit] quod non sint polluti libidinibus, de quibus ad [apud] Carolum accusati erant. Invocationem sanctorum tradit. Gloriatum quod [erant. Quod] Græcorum naves combusserit plurimas, et [combuss. et] ipsos Græcos in vinculis detinuerit [detinuerit, ipsum demum monet]. » CENN.

^b Summ. 16, Bar. et Cent. GRETS.

^c Cum primum rediit Carolus ab expeditione Hispanica, de rebus a se feliciter gestis amicam pontificem monuit. Non alio spectant gratiarum actiones hic memoratæ. Annalista Italus (an. 785) veteribus chartis sæpe deceptus hanc epistolam nullo jure ad annum 785 differendam putat. Vide commentationem præviam, num. 26. CENN.

^d Videtur aliquid deesse pertinens ad preces suas pro Carolo et universi regni statibus. GRETS.

^e Multa ad nos usque pervenerunt ab Adriano instituta, quæ in solemnibus Ecclesie precibus hodieque obtinent, et circa hæc tempora originem habuerunt. In ordine Rom. 1. ap. Mabill. (Mus. Ital. tom. II, p. 17) de Sabbatis Quadrages. legitur: « Sabato tempore Adriani institutum est, ut flecteretur pro Carolo rege; antea vero non fuit consuetudo. » Item fer. IV et VI majoris hebdomadæ (Ibid., p. 19, et 23) de solemnibus orationibus: « Dicit orationem pro rege Francorum, deinde reliquas per ordinem. » Unde facili negotio assequimur, cujusmodi esset oratio illa: quam et in Missali Gallicano veteri (Thomas. tom. VI, p. 390) ita conceptam videmus: « Oremus

agnitor ³⁶⁹ enim et scrutator cordium et renun Deus noster, quia et sincere sine qualibet occasione in vestra melliflua regalis potentie permanemus charitate, et deprecamur Dei omnipotentis clementiam cum nostris episcopis, sacerdotibus, clero atque senatu, et universo nostro populo, ut vobis indesinenter victorias tribuat et vestrum dilatet regnum ^e, ad exaltationem spiritalis matris vestræ sanctæ Dei Romanæ Ecclesie et salutem populi nobis a Deo commissi, quia vestra exaltatio nostra est lætitia; et semper desideramus et cupimus quæmونا sunt atque prospera de vestro a Deo protecto regno et omnium Francorum salutaria addiscere, quia nos post Deum in alio fiduciam non habemus nisi in vestro fortissimo brachio; et sicut prædecessor noster, B domnus Stephanus papa, bonam habuit fiduciam in genitore vestro sanctæ recordationis domno Pippino rege, ita et nos multo amplius in vestro fortissimo regno confidimus et certi permanemus.

Reperimus etiam in ipsis vestris mellifluis apicibus de venalitate mancipiorum, quasi per nostros Romanos venundati fuissent genti nefandæ Saracenorum; sed nunquam, quod absit, in tale declinavimus scelus, aut per nostram voluntatem factum fuit, sed in littoraria Langobardorum semper navigaverunt nec dicendi Græci, et exinde emebant ipsam familiam, ³⁷⁰ et amicitiam cum ipsis Langobardis fecerunt, et per eosdem Langobardos ipsa suscipiebant mancipia ^f. In quibus et direximus exinde Altoni duci, ut præpararet plura navigia, et comprehenderet jam dictos Græcos, et naves eorum incendio concremaret; sed noluit nostris obtemperare mandatis ^g, quia nos nec navigia habemus nec

et pro Christianissimis regibus, ut Deus et Dominus noster subditas illis faciat omnes barbaras nationes ad nostram perpetuam pacem. » Si enim legas pro Christianissimo rege Carolo, orationem ipsam tempore Adriani habebis. Perinde est de precibus ferial. ad laudes, Domine, salvum fac regem, alisque quæ in desue.udinem abiierunt. Certe diurnæ nocturnæque preces frequenter in his epistolis memorantur, quarum auctor fuisse Adrianus videtur. CENN.

^f Mancipia ista, ni fallor, Carolus apprehendit in Hispania. Hac autem epistola docemur Græcos fecisse piraticam et Langobardos, qui Carolo tum subditi erant, non fidei levitate, sed suadente fame, ut paulo intra dicit Adrianus, id sceleris perpetrasse. Non autem video cur contra fidem hujus epistolæ Annalista Italicus huc vocet littoralia Ligurum; Luca enim ejusque finibus Langobardorum littoralia terminabantur, ac de iis hic agitur. Id.

^g Putat Annalista idem (eod. a. 785) Adriano creditum esse Italiae regimen a Carolo (qua in re cum falli mox patebit) arguitque eos qui credunt Lucensi duci totam Etruriam paruisse, Regimbaldio Clusino duce ac Gundibrando Florentino in exemplum allatis, qui unius civitatis non autem provincie administrationem pro illius temporis consuetudine obtinuerant. Cæterum Allo, ut mihi videtur nulli præerat civitati, sed militaris ejus administratio erat, ut aiebam supra (p. 50, al. 55, not.). Idcirco a pontifice jubetur parare classem adversus Græcos piratas, eos comprehendere, atque eorum navigia comburere. Id vero non obscure innuit, Tusciam Regalem, seu ducatum Tuscanum, ut Carolo eam appellat in Testamento (Pith. part. II, p. 84) una cum Spoletano ducatu, sancto Petro et Romano pou-

nautas, qui eos comprehendere potuissent, tamen in quantum valuimus, Domino proferimus teste, quia magnum exinde habuimus certamen, cupientes hoc ipsum scelus vetare, qui et naves Græcorum gentis in portu civitatis nostræ Centumcellensium comburi fecimus, et ipsos Græcos in carcere per multa tempora detinuimus^a; sed a Langobardis, ut præfati sumus, multa familia venundata fuit, dum famis inopia eos constringebat, qui alii ex eisdem Langobardis propria virtute **371** in navigia Græcorum ascendebant, dum nullam habebant spem vivendi.

De sacerdotibus autem nostris, quod vobis falso et contra Deum et animam eorum suggerere ausi sunt, mentita est iniquitas sibi, et nulla est Domino annuente in nostris sacerdotibus pollutio, nec talia credere debet vestra sublimitas. Dum vero, Domino cooperante, per intercessionem sanctæ semper virginis Mariæ dominæ nostræ et beati Petri apostolorum principis, in vinculo charitatis atque dilectionis nos annectere dignatus est, nunc vero quærent æmulli nostri, qui semper zizania seminaverunt, aliquam, illis Deo contrario, inter partes malitiam seminare. Sed Domino auxiliante, per intercessionem beati Petri apostoli prævalere minime habebunt, quia nos cum Domini virtute talem in vestro regali culmine habemus fluciam, dicit enim Psalmista (*Psal. xi*): *Disperdat Dominus universa labia dolosa, et linguam maliloquam [magniloquam]*, qui talia nobis inaudita mala suggerunt et crimina in nostris sacerdotibus ponunt. Deus autem noster

tifici subjectam esse an. 774, cum Carolus primo Romam venit, supremo licet domino in utrumque ducatum retento. Quare donatio illa *per fines* ap. Anastasium, quæ auctoris rerum inscii dicitur non libili nititur fundamento. At vicaria, inquit, potestate utebatur pontifex in regno Italiæ, sic volente Francorum rege. Hæc vero levis conjectura est: neque enim Ticini aliarumque civitatum Italiæ regni usquam invenitur pontifex satagisse, ullaque in iis potestatem, utcumque vicariam, exercuisse; ut in Tusciæ Regalis ac Spoletani ducatus civitatibus eum fecisse comperimus. Vide Comm. præv. (n. 12 seq.) et notas ad ep. 90, al. 92. CERN.

^a Supremi domini Rom. pontificis in ducatu Romano, quem uni spontaneæ populorum deditio referrebat acceptum, Adrianus tria suppeditat argumenta, quæ vanas tot recentiorum questiones eludunt. Primo nec navigia nec nautas sibi esse affirmat; igitur Augustis Orientis, qui eo genere apparatus abundabant, cum Romanis nil rei erat. Deinde Centumcellas cum suo portu appellat *civitatem nostram*. Non igitur ab anno 800 duci debet initium dominationis pontificiæ. Demum quotquot Græcorum naves in portum se receperant, comburi, homines in carcerem trudi iusserat. Obsequii genus erga Orientis Augustos! Qui pontificis supremum dominium hic non videt, conclamatum de illo est. Ib.

^b Argumentum Panvini desideratur: litterarum res incerta. In novissima edit. Duchesni collocatur inter annum 774 et 781. Equidem Forojulianum ducem Rodgandum supra constitui cum Annal. Franc. (Ep. 57, al. 59) devictum esse a Carolo an. 776. Eodem anno excecatio episcopi Histriensis facta videtur. Aut igitur hoc anno, aut præcedenti datam hanc epistolam consecutæ res demonstrant. Murator. differt ad 779. Ib.

^c S. x erant tum temporis sedes episcopales in

A suæ protectionis dextera vos conservare dignetur ad exaltationem sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ. Incolamem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXV.

372 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Mauricio episcopo, quod Histrienses ei oculos eruisent b.

(An. Dom. 778, Cod. Car. LVII, chron. 64.)

ARGUMENTUM. — Mauricium episcopum in territorio Histriensi a Græcis ibidem morantibus excecatum esse, quasi Carolo id territorium tradere meditaretur. Se cum misisse ad Marcarium ducem Forojuliensem, cui orat ut mandet excecato episcopi restitutionem, tanquam Carolo et sanctæ sedi fidelis, qui ad colligendas inibi pensiones sancti Petri ab eodem Carolo erat destinatus.

B Domno excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Credimus, quod jam ad vestræ a Deo protectæ excellentiæ aures pervenit de episcopo Mauricio Histriensi c, qualiter, dum eum fidelem beati Petri et nostrum cognovissent, nefandissimi Græci qui in prædicto ibidem territorio residebant Histriensi, et dum per vestram excellentiam dispositus fuit prænominatus Mauricius episcopus, ut pensiones beati Petri quæ in superius nominato territorio exigeret d et eas nobis dirigere deberet, zelo ducti tam prædicti Græci quamque ipsi Histrienses, ejus **373** oculos eruerint e, proponentes ei ut quasi ipsum

Istriæ provincia, quarum hodie duæ Tergestum, et Petinum Austriaci parent, Justinopolis, Pola, Parentum, Aemonia, Venetis. Quartus inter antistites hujus postremæ sedis, quæ et Civitas Nova hodie dicitur, fuisse creditur Mauricius in novissima edit. Ughelli (Tom. V, pag. 229), cujus memoria est in gradu baptisterii adherentis ecclesiæ cathedrali: *Baptisterium digno marmore Mauritius episcopus Amonen . . . Ib.*

^d Res est de patrimonio Istriæ (S. Greg. lib. iv, Ep. 49), non enim sancta sedes jus ullum habuit in ea provincia, at Carolus in sua donatione illam nominat inter fines ecclesiasticæ ditionis extremam. Ib.

^e Animadvertit Zanettus (*Hist. Langob. p. 673*) ab aliquo affirmari, quod Istria paruerit Græcis usque ad an. 789. Murator. (an. 779) auctoritate hujus epistolæ aliqua saltem ex parte Istros in Græcorum potestatem rediisse docet; horum alterutri habeatur fides, Adriani sententia corrui. Ughellus, et qui eum sequuntur, Græcis Gothos et Langobardos, atque his Francos vicissim successisse autumantes in provinciæ dominatu, Adrianum integerrimum testem contrarium habere videntur. Si enim crudelitatis causam Græci et Histri adducebant metum ne episcopus ille provinciam traderet Francorum regi moliretur, non igitur ea Francis subdita erat. Sed Carolus, Forojuliano ducatu in potestatem redacto, Histriam, quæ illius pars fuisse traditur, intactam reliquisse haud credendus. Ipse enim episcopo Aemoniæ, civitatis maritimæ, ac longe dissitæ ab eo ducatu, rerum sanctæ sedis satagere jussu, et Histriam Forojuliani ducatus vices secutam esse testatur. Tametsi Histri primo aut novum dominum detrectantes, aut a Græcis ibidem existentibus seducti scelus illud perpetrarunt. Ib.

territorium Histriense a vestrae sublimi excellentiae A tradere debuisset.

Propterea petimus a Deo protectam excellentiam vestram, amantissime filii et magne rex, ut jubeas dirigere Marcario duci praecipendum, ut jam fatum Mauricium episcopum, qui in visione vestrae excellentiae praesentatus est b, ut eum in suo episcopio reverti faciatis pro vestrae animae mercede, eo quod ipse jam dictas episcopus ad nos properavit, et nos eum iterum direximus ad Marcarium ducem Foro-Juliensem, ut qualiter a vobis fuerit dispositus, ita peragere debeat c. Et hoc petimus excellentiam vestram ut per vestrum congruum dispositum ipsa [Lamb., Gent., ipse] apprehendatur, prout salus populi qui ibidem commoratur proveniat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXVI.

374 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPAE,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur quod Neapolitani cum Graecis civitatem Terracinensem invasissent d.

(An. Dom. 780, Cod. Car. LXIV, chron. 65.)

ARGUMENTUM. — Graecos et Beneventanos consilio Arichis Benev. ducis invasisse Terracinam, quam ipse adquisierat sanctae sedi. Orat ut Wulfuinum jubeat Romae adesse, Kalendis Aug. cum Tuscanis, Spoletanis, ac Beneventanis pro Terracina recipienda, expugnandisque Cajetano Castro et Neapoli. Antea convenisse sibi cum Petro Neapolitanorum misso ut quindecim sibi obsides nobiles darentur, quos una cum Terracina redderet, si

a Territorium Histriense semel, iterum, ac tertio hic nominatum pro tota provincia usurpatur ab Adriano. Non uno in loco Cod. Theod. neque una significatione adhibitum invenitur. Pro tota possessione ejusque decurionis l. II de Exactione. ut notat Gothofr. Exemplum autem haud remotum a sententia Adriani adducitur a Du Cangio ex Siculo Flacco: « Bellis gestis victores populi terras omnes, ex quibus victos ejecerunt, publice atque universaliter Territorium dixerunt. » Infra totam provinciam Sabinensem Territorium pariter appellari compertum erit. Vide comm. praev. (n. 32 seq.) CXXX.

b Si excaecatus episcopus ad Carolum ductus erat, id igitur contigit ipsa in expeditione Foro-Julienensi ann. 776, antequam Carolus inde discederet, vixdum rerum sancti Petri exactione eidem demandata, quae res causa fuit invidiae unde scelus profluxit. Ib.

c Itio ista et reditio ad Marcarium, quem Carolus Roulgardo suffecerat, necnon Romana protectio episcopi commode fieri potuerit anno 777, aut primis mensibus anni insequentis absolvi. Propterea epistolam de tanta re agentem non diutius differendam sum ratus. Ib.

d Argum. Panv. (Cod. Vat. 17): « In decima septima ad Carolum [Dec. sept. apud Car.] Neapolitanos ac Graecos accusat, quod consilio Arichis Beneventanorum ducis civitatem suam Terracinensem [Tarracinam] invaserint; et a Carolo Petri [sancti Petri] amore auxilia postulat, ut ipsam et alia in ducata Neapolitano ad beatum Petrum pertinentia recipere possit: quod [quia] virtus atque gloria papae [pontificis] una cum beato Petro Carolus sit [Petro ipse Car. sit]. » Ib.

e Summ. 17, Bar. et Cent. — Principium corruptum est. Gærs.

f Ante annum 781 datam esse hanc epistolam est certo certius; nam, ut saepe dixi, compatrias titulus Carolo, commatris reginae non tribuitur. Praeterea

per eorum patricium Siciliae Patrimonium sancti Petri recuperare licuisset; Arichim obstitisse, ne darentur obsides, quia Desiderii filium praestolabatur ex Graecia, cum eo rem gesturus contra Carolum et sanctam sedem.

Domno e excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa f.

Nullum plus credimus victoriosissimae regalis excellentiae vestrae uti praesidium, quam quod g erga beatum Petrum apostolorum principem, et pro ejus sanctae Ecclesiae exaltatione, sicut coepistis, usque in finem decertari h, quatenus salutantes triumphatorissimae erga vos benevolentiae vestrae i per hos nostros affatus enucleatis vobis de partibus istis insinuamus, qualiter nefandissimi Neapolitani et Deo odibiles Graeci, praebente malignum consilium Arighis duce Beneventano, subito venientes Terracinensem

375 civitatem, quam servitio beati Petri apostolorum principis, et vestro atque nostro antea subjugavimus, nunc autem invalido consilio, iterum ipsi jam fati nefandissimi Neapolitani, cum perversis Graecis invasi sunt j. Nos quidem sine vestro consilio nullatenus ibidem dirigere volumus. Sed poscimus vestram a Deo promotam regalem excellentiam, ut sicut solita est, pro amore beati Petri clavigeri regni coelorum, disponere debeat, et celeriter nobis Wulfuinum dirigere k, ut hic apud nos Kalendis Augusti paratus esse festinet, atque talem eidem mandationem facere jubeatis, ut cum omnibus Tuscanis seu

C series rerum quas continet ad hunc circiter annum spectare palam facit. Quare Cointio et Pagio adhaereo. At Muratorii nimiam libertatem damno, qui ad annum 787 eam differt, eoque anno ac sequenti congerit tot epistolas, tantamque molem rerum digerit, ut historiam omnem misceat; qua de re suo loco dicendum erit. CXXX.

g Lamb. legit: *quam nos eo quod; Gent.: quod quam.*

h Lamb.: *decertare non cessetis.*

i Lamb.: *triumphatorissimam erga nos benevolentiam vestram.*

j Historiam istam a pontifice luculente narratam non modo Annalista Italus, sed ante eum Cointius et Pagius, mirum in modum depravarunt. In siquidem epist. 73 Cod. Car. (nobis 60) aetatem minime assecuti, eam perperam ad an. 788 distulerunt; quare rebus in ea narratis haud edocti rectam hujus sententiam assequi omnino non potuerunt. Anno igitur 777 aut sequenti, quod est probabilius, Romani cum Tuscanis et Spoletanis arma inferentes Beneventanis, qui cum Tarracinensibus foedus percusserant adversus civitates Campaniae Romanae, Tarracinam expugnarunt, Cajeta, ut videtur, non tentata, quamquam et Cajetani foederati essent, cum patricius Siciliae (prorox hodie diceretur) ibidem haberet suam sedem. Vide ep. 60, al. 73, n. 8. Eandem civitatem hoc anno Neapolitani cum Graecis conjuncti, consilium praebente Arichi, receperunt. CXXX.

k Duce hunc pontifici notum tractandis armis insignem Adriano acceptum referunt scriptores Franci, ejus quippe neque apud veteres, neque apud recentiores Scriptores mentio occurrit. Ni fallor, idem auxiliorum ductor fuerat, quae Adriano in laudata epistola 60, al. 73 generali Romanorum exercitui se adjecturum aiebat. Ex Tarracinae expugnatione hic memorata colligimus eum exercitum illuc ductum, vaeumque istud pontificiae historiae aliquatenus supplemus. Ib.

Spoletanis *, atque cum ipsis nefandissimis Beneventanis in servitio vestro pariterque nostro ad recolligendam ipsam civitatem Terracinensem adveniant, simulque Domino annuente ad expugnandum Cajetam ^b, seu Neapolim, nostrum recolligentes patrimonium quod ibidem in territorio Neapolitano ponitur, occurrant; ut eos in omnibus subjugantes, sub vestra atque nostra sint ditioe ^c.

376 Placitum quidem cum ipsi fallaces Neapolitani (*Grets.*, ipsis fallacibus Neapolitanis) per missum eorum nomine Petrum in festum sanctum Pasche habuimus, patrimonium nos beati Petri apostoli qui ibidem in Neapoli ponitur exquirentes, et in vestro servitio eos subjugare desiderantes, ut quindecim obsides ex nobilissimis eorum filiis nobis dantes, ipsam civitatem Terracinensem illi colligerent, sub ea videlicet ratione, ut issent ad patricium eorum in Sicilia, et si nostrum patrimonium reddere voluissent, ipsam civitatem et obsides reciperent. Sed nos sine vestro consilio neque obsides neque ipsam civitatem reddere habuimus, eo quod pro vestro servitio ipsos obsides apprehendere cupiebamus ^d, quia eorum malignum consilium aliud non est, nisi una cum infidelissimo Arighi (*Grets.*, Arichi) duce Beneventano tractantes, et quotidie missos nefandissimi patricii Siciliae ipso Arighi suscipiente, impedimentum jam fatus Arighis solus fecit, ut minime nos obsides a jam dictis Neapolitanis reciperemus; quia quotidie ad istam perditionem filium nefandissimi Desiderii ^e du-

* Supra ad epist. 60 et 63, al. 73 et 75, de ducibus Tuscano et Spoletano a Carolo oblati sancto Petro spontanea, ut est in diplomate Ludovici, donatione, nonnihil dixi. En novum argumentum. Auxilia utrinque efflagitat Adrianus; sed quia supremum ibi dominium sibi Carolus reservaverat, a Carolo ipso vult eos milites imperari duceique iisdem dari. Beneventanos etiam ut pote Carolo tanquam Langobardorum regi subjectos ab eodem juberi petit exercitui pontificio opem ferre, magno tamen cum discrimine: nam iis ex ducatibus, ubi juris aliquid Ecclesia habebat, omnes milites accersiri petit. De Beneventanis autem cum stomacho loquitur, et Bocci faciens eorum opem. *CENN.*

^b Cajetam ait expugnandam, non autem recipendam, ut Tarracinam. Quia scilicet cum ante triennium eo processit Romanus exercitus, Cajetam, ut nuper dixi, patricii tum presentia haud dubie munissimam ne tentavit quidem. *Id.*

^c Anno 769, Stephanus III, ut vidimus (ep. 46, al. 54, not.) laudat Itherium missum Bertradæ reginæ viduæ, Carolique regis filii ejus, quod in partes Beneventani ducatus se contulerat, recuperandi causa alterum e duobus patrimoniis celeberrimis, in Gregorii Magni Regno, nempe Campanum, quod nunc sancta sedes receperit, incertum. At Neapolitanum, quod nonnisi expugnando urbem Neapolim recuperari posse Adrianus innuit, a Campano seu Beneventano distinctum erat. Cæterum ab expugnatione civitatum Neapolis et Cajetæ, post Tarracinae recuperationem magna securitas ditioni pontificiæ et Carolinæ provenitura erat; nam Græcis inde expulsis inferior tantum Calabria in Italia remanebat amplissimo ducatu Beneventano disjuncta, ipseque ducatus Carolo Italiae regi subjectus, minus commode moliri poterat res novas cum Græcis. Quare prudentissimum erat Adriani consilium, si perfici potuisset. *Id.*

dum nec dicendi regis Langobardorum expectat, ut una cum ipso pro vobis nos expugnent ^f. Sed hoc petimus vestram a Deo promotam excellentiam, ut nulla qualisvis persona vobis pro hoc impedere (*Lamb.*, impedire) valeat, pro amore beati Petri et nostro, quia nullo modo **377** potest eos sinere, ut vobiscum pariter ab illis derideamur, quia nostra virtus atque gloria una cum beato Petro apostolorum principe vos estis. Nos quidem pro nihilo deputamus (*Lamb.*, reputamus) ipsam civitatem Terracinensem, sed ut non per illum (*Id.*, illum) vitium incurrat, ut infideles Beneventani sicut desiderant locum invenientes, a vestra subtrahantur fide ^g; idcirco ista vobis insinuantes dirigimus, ut per vestrum adminiculum, sicut fatis sumus, Ecclesia protectoris vestri beati Petri apostoli exaltata, laus vestra atque victoria in universo mundo sonetur, et in perpetuum una cum excellentissima filia nostra regina, atque præcellentissimis vestris suboles, cum sanctis omnibus regnare mercamini. Incolorem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXVII.

378 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de camerado vel trabibus seu lignamine, quod necesse erat ad ipsam ecclesiam sancti Petri faciendum, et de corpore sancto quod Fulgatus [Fulradus] petit ^h.

(An. Dom. 780, Cod. Car. LXI, chron. 66.)

ARGUMENTUM. — Adone diacono misso regio adve-

^c Inutilis ea conventio facta cum Neapolitanis per Petrum eorum missum in Paschali solemnitate, quæ contigit die 26 Martii, de accipiendis obsidibus hisque una cum Tarracina restituendis, si patrimonium illud sanctæ sedi redderetur, Neapolitanis Græcisque occasionem præbuit, exstimulante Arichi, ut de improvviso Tarracinam aggredientes reciperent. Quare deliberatio ista pontificis de bello iterum iis inferendo, ad Maium mensum pertinere videtur. *Id.*

^d Arichis Adelbergam Desiderii filiam, Adelgisi sororem, jampridem uxorem duxerat, prolemque ex ea susceperat. Quare de Adelgiso in paternum regnum restituendo fuisse sollicitum nihil mirum. *Id.*

^e Aut suspicio esset, aut vere Græci cum Beneventanis ecclesiasticam ditionem aggressuri essent, ut Francorum injuriam ulciscerentur; desipiunt qui Romanos Græcorum juris adhuc esse dicitant. *Id.*

^f En luculenter explicatam causam, cur nondum illum Græcorum infido Beneventani ducatus principi nimis vicinum amovendum omni conatu censet. Beneventani, vellent nollent, Carolo Langobardorum regi subjecti erant. At Arichi occultæ perfidiæ homini Græcorum vicinitas metuenda erat. *Id.*

^g Argum. Panv. (*Cod. Vat. 20*): « In vigesima [viges.] per Oddonem diaconum missæ trabes, sive ligna ad Ecclesiam sancti Petri [sancti Petri cooperiendam] a Carolo petit. Orat etiam ut Vuilcharius archiepiscopus Romam mittatur; de corpore sancto, quod Oddo diaconus cum Julrado [Fulrado] abba et olim sibi dari petierat, indicat quomodo absterritus sit ad ipsum mittere. Promittit se missurum Candidi martyris corpus, si petat Carolus. Quod Beneventani ac Neapolitani consultare cum Græcis soleant indicat [aperit:] sed quid Oddonem diaconum indicaturum promittit. » *Id.*

niente se audivisse de constanti ejus voluntate erga sanctam sedem. Petit quantocius advehi Romam conducta ligna e Spoleti partibus pro reficiendo tectorio arcuato in basilica sancti Petri, apta enim non reperiebantur in ditione ecclesiastica. Adonem ipsam cum Fustrado ablata olim venientem petiisse corpus sanctum; se ab iis movendis territum visione quadam; suum prædecessorem Paulum concessisse Aciulpho presbytero corpus sancti Candidi quod erat apud Wilcharium archiep., idque illi se concedere. De Neapolitanorum congressibus cum Græcis et Beneventanis, de quibus antea scripserat, se cum Adone communicasse quæ coram referret.

Domno ^a excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^b.

Directus ^a vestigio regalis excellentiæ vestre Ado [Addo], Deo amabilis diaconus, noster vesterque fidelis, multa vobis consueta, quæ erga nos et beatum Petrum apostolorum principem geritis, retulit. Quatenus omnipotenti Deo et ejusdem apostolo gratias egimus, indesinenter orantes pro vestra sospitate atque **379** ampla victoria. Porro, dilectissime atque excellentissime filii, sicut direxistis nobis ^c nostram

^a Summ. 28, Bar. et Cent. Græts.

^b Annalista Italicus hanc epistolam ad an. 786 perperam differt ex causis sepe dictis. Compatri præcipue titulus deficiens ad annos præcedentes 781 eam revocat. Idecirco noviss. edit. Duchesni eam incerto anno consignat inter 774 et 781. Recte Zaëagnus (Cod. ms. num. 157) animadvertit datam paulo post præcedentem. Extrema ejusdem narratio de Neap. Benev. et Græcis simul consilia ineuntibus a præcedenti disjungi non posse comprobatur. CENN.

^c Præcipuum Adonis munus erat responsum Caroli afferre de trabibus Spoletæ advehendis pro sancti Petri basilicæ instauratione, ut hinc perspicue patet. Adriani litteras hac de re in Codicem non esse relatas innuere videtur Carolum eas tantummodo collegisse, quæ ad sanctæ sedis utilitatem spectabant, neglectis iis quas familiares dicimus: ita siquidem præfatur in Cod. ms.: « Ita omnia exarans, ut nullum penitus testimonium sanctæ Ecclesiæ profuturum suis deesse successoribus videatur. » Cur autem Romæ idem factum sit non intelligo, quamquam enim consuetudo ingens, quæ Adriano cum Carolo intercedebat, hunc cum illo suam collectionem communicasse persuaderet; attamen argumentorum dissimilitudo, et ordo varius epistolarum secus docent. Itaque credibilis est, de hujusmodi minis rebus missorum voce actum esse, quam scriptis litteris. Et vero nullas pontifex ab Adone sibi redditas memorat, quæ suarum responsorum sint. Voce igitur facta erat petitio trabium, cui par responsio a regio misso defertur. ^d lo.

^d Hoc loco utitur Du Cangius *camaradam* explicaturus: « Est autem, inquiens, hypocartosis, tectorium, sive crusta, qua parietes et cameræ inducuntur. » *Hypocartosis* autem Græcam vocem idem significantem adhiberi ait ab Adriano pro ipso ligneo fornice et ipsa concameratione. Quæ ejusmodi olim esset, peti oportet ex tabulis in archivo Vatic. basil. exstantibus, quæ etiam occurrunt apud Ciampio. (*de Sacr. Ædif.* cap. 4), huc enim non spectat de his rebus tractatio. Cæterum Adrianus, juxta Du Cangium, *hypocartosis* pro mera concameratione trabium minus recte adhibet, nam in ejus gestis ap. Anastas. (sect. 342) vera significatio conceptis verbis exprimitur: « Cameram vero beati Petri apostolorum principis in omnibus destructam atque dirutam exemplo olitano exculpens, diversis

petitionem adimpleri pro trabibus ad restaurationem sanctæ Ecclesiæ, poscimus vestram a Deo promotam excellentiam, ut Kalendis Augusti, hic ad limina beati Petri fautoris vestri, si fieri potest, paratæ inveniantur, ut exinde sempiterna memoria vestra et hic et in futuro permaneat. De camarado autem, quod est ypochartosa [Lamb., hypochartosis], ad renovandam in basilica beati Petri apostoli ^d nutritoris vestri, prius nobis unum dirigite magistrum, qui considerare debeat ipsum lignamen, quod ibidem necesse fuerit, ut sicut antiquitus fuit, ita valeat renovari, et tunc per vestræ regalis præcellentiæ jurisdictionem dirigatur ipse magister in partibus Spoleti, et demandationem [Fors. de mandatione] ibidem de ipso faciat lignamine, quod in prædicto ypochartosin, hoc est camarado, necesse fuerit, quia in nostris finibus tale lignamen **380** minime reperitur ^e et pro hoc sanctissimus frater noster Wilcharius archiepiscopus ^f nunc minime fatigetur venire, dum ipsum lignamen per semetipsum sicetur, quia dum viride est non audemus exinde opera qualicumque facere.

coloribus a novo fecit. » Neque hujus instaurationis tectorii a Carolo factæ mentio ulla in iisdem invenitur. Imo eorumdem gestorum auctor ne concamerationis quidem Caroli opibus confectæ usquam meminit. Ex Eginharto (*Vit. Car.* cap. 27) constat, Carolum nil habuisse antiquius, quam ut urbs Roma sua opera suoque labore veteri polleret auctoritate, et ecclesia sancti Petri Apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præcunibus Ecclesiis esset ornata ac ditata. ^g lo.

^e Hujusmodi magistrorum inopem fuisse Romanam Adriani tempore, qui suis omnibus prædecessoribus tecta ecclesiarum instaurando aliisque id genus operibus longe anteivit, ne cogitari quidem debet. Unum præ cæteris exemplum adduco ipsius basilicæ sancti Petri ab Adriano instauratæ (ap. Anast. sect. 335), haud evocatis aliunde hominibus: « Mittens Januarium vestarium suum, cognoscens eum idoneam personam, cum multitudine populi, mutavit ibidem trabes numero quatuordecim, atque totum ejusdem basilicæ tectum, et porticus noviter restauravit. » Hic vero juxta quod convenerat inter pontificem et Carolum aut scripto aut voce, Wilcharius archiepiscopus Galliarum operi præesse debebat; petiturque magister operæ, qui necessarias instaurationi trabes consideret, easque postmodum in ducatu Spoletano excidi jubeat ac Romam duct. Quorsum hæc? Instaurationi scilicet Francorum regis opibus facienda erat, adeoque summæ fidei exemplo imitatione digno, cum sacra loca liberalitate principum aut exstruuntur aut instaurantur, Wilcharium archiepiscopum faciendæ operæ Adrianus præfecit. Præterea in Spoletano ducatu, quamquam sanctæ s:di oblato, Carolus supremum jus sibi reservavit; neque æquum erat ut inde aliquid auferretur nisi Carolo eodem jubente. Ita et Carolus, ut infra planum erit, cum ex palatio Ravenate musiva et marmora exoptabat (ep. 81, al. 67) a pontifice, cujus erat supremum jus in exarchatu, sibi concedi petiit. Cæterum tanta cum religione Adrianum peragi omnia voluisse per homines fideles Caroli, res erat singularis prudentiæ; nam postea eidem regi plus sibi tribuenti quam par erat ob assentatorum consilia, restitit sique exemplum Caroli imitandum proposuit (epist. 93, 97, al. 71, 85). ^h lo.

^f Senonensis archiep. est Pagio (an. 782, n. 5), ejusdemque sedis archiepiscopum (quod nomen tum temporis commune erat metropolitibus omnibus) putat fuisse Mabillonius in *Annal. B. ned.* (M. xxiv,

Præfatus autem Adde Deo amabilis diaconus, olim dum cum fratre nostro Fulrado, Deo amabili, religioso abbate et presbytero ^a, huc venisset, petiit nos ut ei corpus sanctum tribueremus, sed nos, sicut jam dudum vobis direximus, per revelationem **381** territi, nullo modo audemus ex ipsis sanctorum corporibus amplius quid exagitare ^b, sed si vestra voluntas fuerit in corpore beati Candidi martyris, quod apud Wulebarium fratrem nostrum archiepiscopum rejacet, si mutatum non est; sed ipsum est, quod sanctæ recordationis prædecessor noster dominus Paulus papa concesserat dudum Aciulfo presbytero ^c, una vobiscum ipsum illi concedimus sanctum corpus, quia per concilium et fide dignas personas testimonium reddentes, ejus locum atque Ecclesiam reperimus, unde a jam fato domno Paulo papa ipsum sanctum corpus apud jam dictum Aciulfum presbyteram concessum est ^d.

De partibus autem Neapolitanis, sicut cum nefandissimis Græcis seu Beneventanis conciliant (*Lamb., Gent., Gretz.*, consiliant), qualiter vobis insinuantes **382** per nostras apostolicas syllabas direximus. 76). Alibi autem (lib. XXI, n. 55) annalista idem docet, Wilcharium Viennensem episcopum an. 740 ecclesiam suam a laicis direptam indignatum secessisse in monasterium Agaunense, quod sancti Mauricii etiam audit, quo tempore Sedunensis item episcopus memoratur Wilcarius, crediturque a nonnullis unus et idem esse, quod improbatur a Mabilonio (*Annal.* l. XXIV, n. 6); non enim fieri potuisse credit, ut abdicata ecclesia Viennensi, Sedunensi postmodum præfuerit. Certe an. 765 Attiniacensi conventui interfuit Wilcarius episcopus ex monasterio sancti Mauricii, et 769 Wilcharius archiepiscopus Senonensis primus ex duodecim præsulibus Franciæ subscribit concilio Lateran. Stephani III, quem Sammarthani fratres in editione altera auctiori Galliæ Christianæ alunt occubuisse mortem eodem anno celebrati concilii, cum antea ex Agaunensi monasterio Thebæorum martyrum reliquias in Senonensem sedem advexisset. Fateor equidem a veritate minus abhorreere, quod Wilcharius idem Viennensis ecclesiæ abdicator ante annum 769 Senonensis archiepiscopus crearetur, ac trigesimo tandem post abdicationem anno decesseret. At eumdem fuisse supersitem an. 780, cum instaurationi basilicæ sancti Petri præfectus fuit, annisque insequentibus, cum Ægilam Illiberitanum episcopum ordinavit et in Hispaniam misit, incredibile prorsus videtur: nam præter eos annos quibus Viennensem sedem tenuit ante abdicationem, alii plusquam quadraginta tribuendi illi essent, quod abhorret ab omni fide. Iterum de hoc loquar (ep. 69, al. 95). CENN.

^a Quantum allucinetur Annalista Italus hanc epistolam differens ad an. 786 hinc luculente patet; nam Fulradus Dionysianus abbas an. 784, XVII Kal. Aug. occubuit mortem, ut late ostendit Mabilion. (*Annal.* lib. XXV, num. 43). Vide insignis viri laudes apud Pagium (an. 784, n. 8). Id.

^b Sæculo sexto exeunte exstant Gregorii Magni litteræ ad Constantinam Aug. caput sancti Pauli efflagitantem (*Registr.* lib. IV, ep. 30, ind. XII). Post centum octoginta annos, dum reliquiarum translationes fieri consueverunt, maxime ad eludendam Græcorum impietatem; talia testari Adrianum de sanctorum corporibus Romæ existentibus non obiter advertendum. Paulus siquidem Adriani prædecessor, paulo infra laudatus in hac epistola, « cernens plurima sanctorum cœmeterior. loca neglecta..... atque jam vicigia ruinæ posita, protinus eadem sancta cor-

pus, omnia minutius in ore posuimus fidelissimi vestri missi, scilicet Addoni diacono, quod vobis enucleatius simulque per ordinem enarrare debeat, ut sicut semper et nunc per vestram a Deo confirmatam regalem potentiam, sancta Ecclesia exaltata triumphet (*Lamb. add.* et vos) in ampliato honore, una cum spiritali filia nostra regina, seu præcellentissima vestra prole, a terreno regno fulgentes in perpetuum cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXVIII.

383 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

B In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de territorio Savinensi, quemadmodum predictus rex sancto Petro pollicitus fuerat, quod in integro contradere jube-ret ^e.

(An. Dom. 781, Cod. Car. LXIX, chron. 67.)

ARGUMENTUM. — Cum Carolus, mense Aprili, dum Romæ erat, territorium Sabineise concessisset

pora de ipsis dirutis distulit cœmeteriis, et in urbem transtulit, ut est ap. Anast. (sect. 259). Præterea Chrodegango Metensi episcopo tria concessit corpora sanctorum martyrum, nempe Gorgonii, Naboris, et Nazarii, quorum translatio in Franciam apud annalistas et martyrologos celebris anno 765, ut refert Pagius ex Mabill. aliisque (an. 764, n. 1). Itemque Aciulpho aliud, teste Adriano, illuc pari modo translatum. Quare Adrianus modum imposuit hujusmodi translationibus, visione præsertim territus, cujus meminit. Id.

C In Missali Gothico, quod Bona, Thomasio, Mabilonio viris doctissimis testibus ad Galliam Narbonensem (possessam olim a Gothis) pertinuit, magnoque tota Gallia usui fuit, est missa sanctorum martyrum Agaunensium seu Thebæorum, qui apud Agaunum sunt passi prope Sedunum. Mauricii tantum nomen exprimitur; sed ap. Ruinartium (*Act. Sæc.* pag. 242, edit. Veron.) tres præcipui memorantur, Mauritius primicerius, Exsuperius campiductor, et Candidus senator, quæ omnes sunt militares dignitates. Candidus etiam Sebasteni mentio occurrit apud Adonem (11 Mar.) et antiquiores martyrologos. Romani autem hujus Candidi historia his tantum litteris refertur accepta, historia tamen obscuritatis plena, cui nulla lux affulget aut ab aliis litteris hujus Codicis, aut a veteri ullo monumento. Num Adonis prior adventus Romam cum Fulrado, ejus petiit, et visionis aut revelationis quæ pontificem terruit narratio, scripto an auribus commendata fuerint, incertum: Aciulfus ipse presbyter sanctique martyris traditio eidem facta igno-rantur. Id unum, docente Adriano, certo scimus, sancti martyris corpus apud Wilcharium archiep. servari, contra Panviniani argumenti sententiam; et Adonem illud petiisse, non Fulradum, ut perperam affirmatur in argumento hujus Cod. Car. Id.

^d Ecclesiam locumque, unde corpus extractum fuerat, cætu fidelium convocato, ac personis fide dignis auditis, Adrianus reperit. Res igitur in urbe ipsa, ipsisque cœtaneis tunc etiam obscura. Id.

^e Indicatio minus dubia præcedentis epistolæ. Id.

^f Græcos videlicet una cum Neapolitanis consilio Benev. ducis recepisse Tarracinam; de bello iis iterum inferendo, ejusque præcipuo fine; ac de rebus aliis in præcedenti singillatim enarratis. Id.

^g Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 14): « In decima quarta [dec. quar] continentur gratiarum actiones

sanctæ selli, pontifex mittit suos legatos Agathonem diaconum ac Theodorum consulem et ducem nepotem suum, qui ejus territorii possessionem petant. Victorias lucusque ab eo relatas divo Petro ascribendas esse, cui quæ territoria et civitates largitus erat, grata oblatio fuerat summo Deo, per quem vicerat, regnumque ejus, ac regia familia in universo terrarum orbe celebris effecta erat.

Domno ^a excellentissimo filio nostroque spiritali ^b compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Beatus David rex et propheta, Spiritu sancto repletus, pro futuri regni vestri erga beati Petri apostolorum principis sanctam Ecclesiam benivolentia dignaque solatia ac splendidissima rutilantia orans, canit et dicit (*Ps. LXVII*) : *Manda, Domine, virtutem tuam, confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis a templo sancto tuo, quod est in Jerusalem; tibi offerunt reges munera.* Ex quibus muneribus ditata spiritalis mater vestra sancta catholica et apostolica Romana Ecclesia, per vestra a Deo ³⁸⁴ protecta laboriosa certamina, relevata exsultat, a templo sancto beati Petri fautoris vestri. *Confirma hoc, Deus, quod operatus es* [*Lamb.*, confirmat. . . operatus est] *in nobis*, crebro orantibus in vobis triumphum, et mandat quotidie virtutem suam per beatum Petrum apostolorum principem, vobis subjiciens omnes barbaras nationes, dilatans atque amplius exaltans in toto orbe terrarum vestrum splendidissimum regnum; et quoniam non valet linguæ nostræ ferculum ut dignum est de vestro præcelso mihique dulcissimo amore explicare, apostolica voce proclamamus dicentes (*Hebr. 1*) : *Multifarie multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, novissime diebus istis*, per unigeniti sui magnificæ operationis virtutem ostendit magnalia in orbe terrarum, donans vobis per beatum Petrum

pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ; et de territorio Savinensi [agro Sabinensi] petit, ut sicut pollicitus fuerat, in integro [in integrum] contradi jubeat. ^c GENN.

^a Sum. 14, Bar. et Cent. GRETS.

^b Hic semper titulus in sequentibus epistolis occurrit; quare Annalista Italo eandem cum relatis miscenti non audiendum, ut aiebam in comm. præv. Coistius, et cum eo Pagius (782, num. 4) recte hæc epistolam aliis præferunt de Terr. Sabin. At ^d epistolæ ipsius exordium patefacit, primam omnium quæ sequuntur conscriptam esse. Propterea Adrianum, qui mense Aprili, dum Carolus Romæ erat, Sabinensis territorii donationem acceperat, octo fere menses de ineunda ejus possessione siluisse parum credibile est. Huc accedit, quod iter missorum ultro citroque euntium eadem de causa, et quidquid gestum ab iis fuit, jubente semper Carolo, coarctari in anni unius angustias non debent, adeoque prima hæc saltem epistola huic anno tribuenda est. Quod ex sequentibus palam fiet. GENN.

^c Monebam supra (ep. 64, al. 57, not. 5) ab Adriano æque Histriensem provinciam ac Sabinensem, Territorii nomine designari. Vide quæ ibi sunt dicta de aliis territoriis. Id.

^d Memoria repetendum est quod anno 777 (ep. 59, al. 49) de patrimonii Tusciae, Spoletii, Beneventi, Corsicae, et Sabinae, iampridem donatis san-

clavigerum regni cælorum, victorias, quas [*Grets.*, quibus], dextera Dei cooperante et protegente, multis documentis de vestris allatis muneribus, Ecclesia beati Petri enituit, tam de civitatibus quam de diversis territoriis sub integritate ^e eidem Dei apostolo a vobis offertis [*Id.*, oblati], et ideo poscentes vestram a Deo promotam regalem clementiam petimus, ut sicut a vestra prærectissima excellentia beato Petro nutritori vestro, pro luminariorum concinnationibus, atque alimoniis pauperum, Savinense territorium sub integritate concessum est ^d, ita id tradere integrum eidem Dei apostolo, præsidante vestro præcellentissimo annisu, dignemini. Quidquid enim regni cælorum janitori beato Petro apostolo offertis, in sempiterna memoria pro vobis simulque et præcellentissima filia nostra et spiritali commatre ^e ³⁸⁵ domna regina, et pro vestris nobilissimis atque excellentissimis natis, nec non et pro omni Christo dilecta genealogia vestra, sacrificium purissimum atque holocaustum divinæ suavitatis odore fragrante in ara vestri pectoris ejus invisibili majestati mactatis, et pro tam magna vobis concessa a Deo super omnes reges per beatum Petrum gratia, nullus sit de adversariis qui vestro mellifluo cordi suadere valeat, ab amore beati Petri apostoli protectoris vestri seu a nostra dilectione, quam usque optantes permanemus [*Lamb. add. recedere*], ut non deficiat laus vestra per totum orbem terrarum de ore hominum victorias vobis a Deo concessas prædicantium ac diffamantium.

Magnopere [*Lamb.*, *Gent.*, *Opere*] enim direximus, vestræ regali potentia fidelissimos missos nostros, videlicet dilectissimum filium nostram Agathonem diaconum, seu Theodorum eminentissimum consulem et ducem, nostrumque nepotem ^e, qui vice nostra vobis enucleatius sicut ejus in ore posu-

clæ sedi aiebat pontifex. Id enim discriminis inter memoratas provincias occurreret, quod unica Sabinensis vocatur *Savinense patrimonium*; quia scilicet patrimonium et territorium indifferenter appellabatur ea provincia, ut dixi in Comm. præv. (num. 32). Id si Pagius animadvertisset, haud invertisset epistolæ hac de re agentes, ut territorium a patrimonio secerneret, quod nihilominus non fecit; sed totam turbavit historiam (ann. 781, n. 1; 782, n. 4), nam Coitii hallucinationem non sensit. Notari autem debet, non modo nomine, sed etiam conditione, territorium istud patrimonium imitari, utpote peregrinis, pauperibus, ac luminaribus additum. Id.

^e Titulum *commatris* semper deinceps invenies, quandiu Hildegardis regina superstes fuit, quod non modico adjumento est ad litterarum chronologiam stabilendam. Id.

^f Codicis lectionem restituit Lambec. et Gentilol. Quid autem sibi velit adverbium *opere* in hisce litteris non semel occurrens Ducang. forte non assecutus, vocem præterit. Eadem est usus Steph. II (ep. 9, al. 6) simili prorsus notione; ait enim, *opere namque direximus*, ut hic Adrianus: quare hoc adverbium pro *idcirco* aut simili ab utroque adhibitum videtur. Id.

^g In epistola nuper laudata 59, al. 49, de illustri hoc viro est dictum (not.). Id.

mus poscentes suggerant; quos petimus pro more beati Petri apostoli, benigne cum nimio amore eos suscipere, et illis pro causis beati Petri principis apostolorum vestrae a Deo protectae regali potentiae suggerentibus, dignemini obaudire preces, ut dum a vobis remeaverint et nobis vestram renantiaverint prosperitatem, referentes simul de causis ejusdem Dei apostoli effectam, et noster pro hoc relevatus fuerit animus, digne valeamus cum propheta psallentes orare (*Ps. xix*): *Domine, satrum fac regem, et exaudi nos in die qua invocaverimus te.* Omnipotens itaque Deus in vobis gratiam suam quam cepit perficiat, atque vitam vestram, una cum præcellentissima filia nostra et spiritali commatris domina regina, vestraque nobilissima prole, et hic per multorum annorum circula extendat, simul gubernacula annuat **386** in ampliori calmine victoriis perfrui, et post longa tempora senioque profecto [*Grats.*, provecto], in caelestis vos patriae congregationem recipiat, ut ibidem sine fide regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXIX.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de territorio Savinense, qualiter Itherius et Maginarius missi domni regis ipsum territorium in integro partibus sancti Petri reddere voluerunt, sed propter iniquos homines minime potuerunt.

(An. Dom. 782, Cod. Car. LXVIII, chron. 68.)

ARGUMENTUM. — Ut Sabinaense territorium traderetur possidendum sanctæ sedi, venerunt missi regii Itherius abbas et Maginarius capellanus, qui una cum pontificis continuo in id territorium profecti sunt. At vartis ex causis quas, ut ait Adrianus, referent fidem missi, rem integram relinquere debuerunt. Quare orat pontifex, ut cum Stephano

^a Arguar. Panv. (*Cod. Vat.* 15) : « In decima tertia [dec. ter.] epistola ad Carolum indicat Itherium (Itherium) et Monegarium territorium [agrum] Sabinaense partibus sancti Petri [Sab. sancio Petro] reddere voluisse, sed propter iniquos homines minime potuisse [id minime præstari valuisse]. » CENN.

^b Summ. 13, Bar. et Cent. GRETS.

^c Hæc depravata sunt. GRETS.

^d Lamb. legit : *quotidie, quatenus per hæc bonitas suffragia.*

^e Gratiarum actiones hujus epistolæ alio non spectant quam ad regios missos qui Romam cum pontificis venerant juxta præcedentis petita. In Cod. Carol. fortuito obtinet suam sedem. In Vaticano item ordine inverso collocatur, quod alias factum vidimus. Pagius eam differt ad annum 783, post reginæ Hildegardis mortem, quia caret ejus nomine, at neque filiorum fit mentio, quare tam ipse quam Zacagnus, alique ejus opinionem secuti decipiuntur; nam posteriores quæ paulo infra referentur, et reginam et filios laudant. Est potius cur credamus epistolam ocissime scriptam discedentibus missis, dum summa tantum rei attingitur, omissis cæteris. At infra (ep. 71, al. 56) quæ hic fere indicantur, planiora atque explicatiora videre erit, post binas litteras de Hispanorum erroribus, quæ cum spectent ad hunc annum, diutius differri nequeunt. CENN.

^f De Itherio abbate monasterii sancti Martini Turonensis, qui erat Caroli cancellarius pturesque

Saccellario misso suo alterutrum ex his remittat, qui fines constituat inter partes et possessionem antiqui patrimonii tradat sanctæ sedi.

Domno ^b excellentissimo filio, nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Ad referendum præcellentissimæ regalis potentiae vestrae beneficiis gratias, mens humana, ut reor, dari non potest de tantis laboriosis certaminibus quæ erga fautorem vestrum beatum Petrum apostolorum principem et nos geritis, **387** ^c quotidie bonitas suffragia, quatenus ^d ab ipso Dei apostolo dignam retributionem, et hic et in futuro vestra protectissima excellentia procul dubio credat habere ^e.

Eantes autem apud Savinense territorium nostri vestrique fidelissimi missi, videlicet filius noster liberius venerabilis abbas, seu Maginarius religiosus capellanus ^f, sicut per vestrum bonum dispositum, voluerunt nobis contradere in integro jam fato Savinense territorium, et minime potuerunt, mittentes varias occasiones perversi et iniqui homines, tamen et ipsi jam sati fidelissimi missi omnia vobis subtiliter vice nostra referre possunt. Quapropter vestra a Deo protectæ regali potentiae reverentissimum missum nostrum Stephanum ^g, dudum saccellarium, direximus suggerendum, ut pro mercede animæ vestrae, sicut cœpistis ^h, ita in integro jam fato territorio [*Lamb.*, fatum territorium] Savinense beato Petro regni cœlorum clavigero contradere jubeatis, ut ipse Dei apostolus pro vestra a Deo promotâ re-

^c gali præcellentia præcipue suffragans, cum sanctis omnibus regnare mereamini; quatenus pro ejusdem Dei apostoli amore et mercedis animæ vestrae, unum e duobus jam satis missis cum præfato Stephano misso nostro nobis **388** dirigere jubeatis, ut sicut exantiquitus fuit et in veritate jam sati vestri fideles missi satisfacti sunt ⁱ, in integro nobis contradere

obivit legationes ad sanctam sedem, ac de ejus collega Maginario, qui Fulrado abbati Dionysiano successit anno 784, post diem 16. Jul. hujus emortualem, infra non semel in Adriani epistolâ mentio est. Uterque in diplomate Ludovici Pii laudatur, quod juxta hic petita inter Reatinos et Sabinaenses stabiliti fuerint fines per utrumque abbatem, videlicet post prædictum an. 784. Mabill. *Annal. Bened.* tom. II, pluribus in locis. Id.

^e Idem an. 776 Spoletum adiens patefecerat Adriano iniqua consilia quatuor Italiae ducum res novas molientium (ep. 57, al. 59), et an. 784 interest placito seu concilio in causa Pothonis abbatis sancti Vincentii ad Volturnum (epist. 78, al. 78). Id.

^h Cœptum opus de tradenda possessione integri territorii non obscure indicat, hanc epistolam minus recte a Pagio, Mabillonio aliisque locis moveri, et postremam omnium quæ hic habentur recenseri. Id.

ⁱ Plenius agitur de his omnibus in prædicta epist. 71, sed notandum quod utrobique optatur, ut alteruter ex missis redeat; hic autem pontifici Roma dicuntur cum Stephano, cumque eodem alteruter iterum mitti enixe petitur; illic neque de missorum discessu, neque de unius reditu cum Stephano agitur, quia scilicet missi illi jam erant in Francia, neuterque iterum venerat: quæ res novam eam epistolam ejusdem omnino sententiæ produxit. Id.

præcipiatis, et signa *, inter partes constituentes ut A sine qualiliet contentione aut controversia maneamus, ut optimatissima vestra memoria pro hoc in cœlestibus regniis maneat ampliata. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXX.

389 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPÆ,

AD EGILAN EPISCOPUM IN PARTIBUS SPANIÆ MISSA,

Pro fide orthodoxa tenenda, et pro jejuniis vi feria et sabbato celebrando ^b.

(An. Dom. 782, Cod. Car. xcvi, chron. 69.)

ARGUMENTUM. — Ægilæ episcopo Hispaniæ rectam fidem servare cupienti, catholicam Romanam Patrum auctoritate comprobata litteris valde prolixis se emisisse ait. Quas cum minime ad eum pervenisse comperiat, cumque Carolus per Petrum Ticinensem episcopum flagitarit ut Ægilæ amico suo iterum mittantur, se earum exemplum ex archivoeductum ad illum tradere missis suis Belle-rephonso et Joanni. Multa enim monet ut ab hæreticis sibi caveat. De jejuniis fer. vi et Sabbati agit.

Adrianus * episcopus servus servorum Dei dilectissimo Ægilæ episcopo ^d: Dulcum præcipua gnaraque dilectio tua ad sedem apostolicam, quæ est caput totius [Lamb. add. mandati et omnium Dei] Dei Ecclesiarum, directos affatus, secundum vibrantissimam fidem quam erga beatum Petrum apostolorum principem et nos ex intimo gerit corde, cum nimio amore suscepimus, ad ea quæ ejus poposcit solertia, ex divino fonte oriri nitidius ac saluberrime sanctæ nostræ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ [Grot. add. vetusto] elitano ritu, orthodoxæ fidei exarantes, imo sancto-rum Patrum venerandam institutionem sine macula speculantes, per earum tunc transvectores ³⁹⁰ tuæ emissarios almitati; et quoniam, ut fertur, nequaquam ipsi apostolici ad te profecti sunt apices, no-

stris eos habentes registris exaratos, infra rescriben-tes per harum gerulos, scilicet Bellerefossum seu Johannem clericum direximus denuo * sicut nobis per fidelissimum missum suum, videlicet reverentissimum et sanctissimum Petrum Ticinensis ecclesiæ episco-pum ^f, præcellentis-imus ac præfulgidus filius, et spi-ritalis compater noster dominus Carolus rex Franco-rum et Langobardorum ac patricius Romanorum, [pro tua insigni dilectione] poscendum emisit, et per ejus regale adminiculum tuis faventes votis adim-plere prorsus studuimus. Illos vero procaces ac hæ-reticos homines, qui tuam subvertere nituntur ortho-doxam fidem, et undique te coartantes, angustias et varias tempestates seminant, apostolico indutus præ-cepto simulque apostolicis imbutis disciplinis, seu saluberrimis orthodoxæ fidei sanctorum Patrum re-pletus institutis, eos qui tuas noluerint amplecti rectæ fidei prædicationes, post unam et secundam admo-nitionem seu increpationem, tanquam ethnicos et publicanos deputans, habeto pro nihilo eorum infru-nitas insidias, propheta testante, qui ait (Ezech. iii): Si autem annuntiaveris impio, et ille non fuerit con-versus ab impietate sua, et a via sua impia, ipse qui-dem in impietate sua morietur, tu autem animam tuam liberasti; quatenus oportet te, vas [Lamb., vasis] elec-tionis, beati Pauli apostoli imitari præcepta ac vestigia sequi (II Thess. iii): **391** Subtrahere te ab omni fratre ambulante inordinate. Et constans esto (Rom. xiii): Quia diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Potius nempe si doctrinam sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ secutus fueris, non timebis mala, quia fortissimus auctor ac ejus fundator beatus Petrus claviger regni cœlorum, tecum est usque in finem, Domino pollicente (Math. ult.): Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consum-

* Signa hic pro terminis accipiuntur. Cujus rei luculentissimum suppetit exemplum ex Wisigoth. lege (lib. x, tit. 3, § 5) ap. Ducangium: « Quotiescunque de terminis fuerit orta contentio, signa, quæ antiquitus constituta sint oportet inquiri, id est aggeres terræ, sive arces, quas propter fines fundorum apparuerit fuisse constructas; lapides etiam, quos propter iudicia terminorum sculptos constititerit esse defixos. Si hæc signa defuerint, etc. » (Glossar. v. Signum 3). Hosce autem terminos fuisse consti-tutos ab utroque misso constat ex diplomate Ludovici Pii, quo partes etiam nominantur, inter quas ii termini fuerunt positi: « Quemadmodum ab libero et Magenarico abbatibus missis illius inter ideam territorio Sabinense, atque Reatinum diffinitum est. » Factum id post annum 784, non eam antea Maginarius erat abbas, ut supra (col. 331, not. ^f) dictum est. At tempus certum deluiri non potest, quia litteris testatum in Codice isto non reperitur. CXXX.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. post 44): « Scripsit etiam ad alios quosdam, ut ad Egilam in Hispania episcopum, ipsumque hortatur de fide orthodoxa tenenda; pro jejuniis sexta feria ac sabbato celebrando. » Abutilur sacre Scripturæ testimoniis: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi*, illam promissionem pro Petro citat. — Postrema hæc pars, a verbo abutilur incipiens, a Panvino deleta visitur in codice. In.

^c Baron. ib. post Sum. 44, ut et Cent. Gauss.

^d Ex inscriptione hujus et sequentis epistolæ, nec-

non 82, al. 97, patet, non falli eos quibus videntur pontifices, cum præcellentibus quibusdam personis scriberent, nomen suum postposuisse, cum inferioribus, præposuisse; quam rem negat Garnerius (Append. ad lib. Diurn., p. 144). Egilanem hunc episcopum appellant auctores Hispaniæ sedisque Hiberitanæ, quæ Granata non multum distat, episcopum fuisse contendunt: quod vix credibile videtur, cum Hispania fere omnis sub Maurorum jugo generet. CXXX.

* Epistola sequens est exemplum ejus quæ hic laudatur, anthographum quippe in archivo sanctæ sedis servabatur. Itaque multo antea data fuerat; cum autem incertæ ætatis sit, ordinem eod. retinui. In.

^f Episcopi hujus mortem Coïntius et Pagius consignant anno 785 ac proinde statuunt ætatem hujus epistolæ inter annum 784 et 785, nam titulus com-patris Carolo tributus antiquiorem, Ticinensis episcopi mors recentiorum putari prohibent. Forte episcopi Ticinensis legatio adornata erit a Carolo, antequam ex Italia discederet an. 781, eodemque epistola data erit: at viris doctis adversari non lubet in re nullius momenti. Id certum esse contendit Haanag. apud Canis. (Ant. Lect. tom. II, pag. 286). Felicianæ hæresis natalem annum 785 a Pagio recte constitui auctoritate Adriani, qui in illam invehit (ep. 82, al. 97) non utique ad eum annum referendam esse Adriani epistolam illam tenet cum Pagio, sed rejicit ad annum 785, quam ego opinionem sequor, ut dicam ibi. In.

mationem sæculi. Nulla quippe hebetudo atque quælibet ambiguitas ascendat in suavissimam sacramentem tuam, eo quod (*Matth. v.*), *Qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Et iterum (*Heb. xi.*): *Sancti per fidem vicerunt regna* ^a.

Porro in ipsis referebatur apicibus tuis, qualiter vobis nimis intentio est de sexta feria et Sabbato, quod istos duos dies dicimus jejuniu mancipandos. Nequaquam hæreticorum hominum ignaviam, atque impiam perversamque amentiam inanesque ac mendaces sequere fabulas, sed magis doctorum nostrorum, sanctorum Patrum, sicut nobis intimant, videlicet beati Sylvestri, atque Innocentii papæ ^b, pariterque almi Hieronymi ^c, seu Isidori, divinos sermones annecte, et ex nostra apostolica olitana regula ^B, Sabbato jejunare, firmiter atque procul dubio tenens ^d tua non desinat sanctitas; si enim a regia non vis discedere via, prædictorum ³⁹² sanctorum Patrum censuram non deserat, et beati Augustini opuscula legere non prætermittas, ubi egregium prædicatorem atque doctorem suum sanctum Ambrosium ^e meminit pro jejuniu sabbati sanctam catholicam et apostolicam nostram Romanam nimis laudasse Ecclesiam, et quia, gerente Spiritu sancto, nullis tentationibus superari tuam almitatem conjicimus,

^a Tota hac exhortatione, pro ejus temporis barbarie satis clara, confirmat episcopi constantiam adversus Hispanorum errores, quos haud singillatim recenset quippe quos aliis litteris expresserat, quarum exemplum adnectit; sequentem nempe epistolam, quæ hanc ordine præbit. *CXXX.*

^b Quidquid sit de Silvestri decreto ap. Euseb. in ejus Vita, Innocentius in celeberrima epist. decretali ad Decentium Eugub. (cap. 4) ita nos edocet: « Non ergo nos negamus sexta feria jejunandum, sed dicimus, et sabbato hoc agendum, quia ambo dies tristitiam apostolis, vel his qui Christum secuti sunt, indixerunt. *Id.*»

^c Sanctus Hieronymus Lucino Bætico (ep. 28) sic sator: « De sabbato quod queris utrum jejunandum sit, et de Eucharistia an accipienda quotidie, quod Romanæ Ecclesiæ et Hispanicæ observare perhibentur, ego illud te breviter admonendum puto, traditiones ecclesiasticas (præsertim quæ fidei non officiant) ita observandas ut a majoribus traditæ sunt, nec aliorum consuetudinem aliorum contrario more subverti. » Vide auctores ap. Ducang. V. *Jejunium sabbati*, ubi et hæc epist. laudatur, præcipue autem diss. sextam Quesnel. ad sanctum Leonem adesis uberrime ^D hac de re agentem. *Id.*

^d Lamb. et Gent. legunt: *tenens instar celebrari*; quæ verba subducta linea deleta sunt, ut notat Gentiliotus.

^e Ambrosii verba Augustinus refert in epist. ad Casulan: « Quando hic (Mediolani) sum, non jejunio sabbato; quando Romæ sum, jejunio sabbato » (Aug. ep. 86), non enim ecclesiæ suæ consuetudines improbat. Sed Greg. Magnus (ad Aug. interrog. 3) aiebat: « Non enim pro locis res, sed pro bonis rebus loca nobis amanda sunt; » quippe qui eas tantum consuetudines non improbat, quæ meliores Augustino monacho viderentur quam Romanæ. Adrianus hic pro Romana consuetudine absolute pugnat. Ita etiam Nicolaus insequenti sæculo Hinemarum et Gallicanos ^hios præsules edocens: « Præcipue, inquit, cum de jejunio sabbati tempore sancti Silvestri confessoris isti sit satis discussum et disputatum, atque ut

cas quas superius polliciti sumus, liquida exarationis pagina instituemus series.

LXXI.

393 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPÆ,

AD EGILAM EPISCOPUM, SEU JOANNEM PRESBYTERUM, *De eorum sacratione, vel constantia in partibus Hispaniæ prædicandum, et de paschali festivitate, et de prædestinatione hominis, sive ad bonum, sive ad malum, et de coinquinatione eorum tam in escis quamque in potu, seu et de diversis erroribus, et de eorum pseudosacerdotibus, qui vivente viro sortiuntur uxores, et de libertate arbitrii, vel multis aliis capitulis in partibus illis contra fidem catholicam ortis* ^f.

(An. Dom. 782, Cod. Car. xcvi, chron. 70.)

ARGUMENTUM. — Exemplum litterarum quæ fuerant directæ Ægike episcopo et Joanni presbytero in Hispaniam ad prædicandum euntibus. In iis errores plures hæreticorum exagitantur. Felicianæ hæresis siletur, quia nondum eruperat. Nicæna constitutio de die Paschalis conciliorum et decretorum pontificum auctoritate firmatur contra Hispanorum errores. De prædestinatione, gratia, et libero arbitrio iidem male sentientes, pluribusque aliis erroribus irretiti arguuntur. Eos errores cum Priscillianæ hæresi jam extinctos fuisse; sedulo cavendum ne jam pridem damnati reviviscant.

Adrianus ^g episcopus servus servorum Dei dilectissimo nobis Egilæ episcopo seu Joanni presbytero ^h.

Audientes orthodoxam vestræ dilectionis in Christo constantiam, atque ita vos antiquæ fidei communi-

celebraretur per omnia definitum, nullusque post hæc ausu temerario contra illud statutum venire, aut saltem mutire præsumperit; cum potius e diverso sedis apostolicæ instituto, et Ecclesiæ Romanæ sequens observantia, ejusdem salutiferi constituti executrix fuisse hucusque reperiatur. » (Nicol. I, ep. 70). Ratio autem est, quia et in Hispania Adriani tempore et in Galliis ævo Nicolai, non bonæ Ecclesiarum consuetudines, sed errores fovebantur contra apostolicam sedem. Vide Baron. (an. 57, n. 204 et seqq.) et ibi Pagium, qui Quesneliana Dissert. nuper laudata utens pugnat pro Rom. Eccl. consuetudine jejunandi sabbato. Non enim uno Silvestri constituto ex ejus actis pseudepigraphis ducto, quo maxime inhæret uterque pontifex, consuetudinem istam niti, sed ipsis ab apostolorum temporibus repetendam non obscure demonstratur. *CXXX.*

ⁱ Argum. Panv. (Cod. Vat. post 44): « Idem ad Egilam episcopum seu Johannem [Joan.] presbyterum de consecratione vel constantia [et continentia] in Hispaniæ partibus prædicanda epistolam scripsit, et de paschali festivitate ut eo tempore celebraretur [coleretur] quando a Romana celebratur Ecclesia; item [item eum monuit] de prædestinatione hominis sive ad bonum, sive ad malum; de coinquinatione eorum tam in escis quamque in potu, seu et de [quam in potu; de] diversis erroribus, et de eorum pseudosacerdotibus, qui vivente viro sortiuntur uxores, et de libertate arbitrii, ac alia multa capitula in partibus illis contra fidem catholicam orta. In fine ipsos monet, ut omnes sint concordēs, ut canones sciant, ut omnes non obedientes salubribus præceptis excommunicent. » *Id.*

^g Meminerunt hujus epistolæ Bar. et Cent. *GREG.*

^h Hæc epistola, cujus præcedens est veluti appendix, nam aliquid de disciplina continet, quod in ista minime existit, est responsio ad Ægikæ litteras continuo post ejus consecrationem datas, mensiumque aliquot spatio illam præcedit, fortasse etiam plusquam annuo, nam Carolum nosse oportuit, has minime in Hispaniam pervenisse, ut rogaret pontificem earum exemplum. *Id.* quidem aut notariarum igna-

risque sinceris traditionibus inhaerentes, **394** ut mentem Christianae deditam veritati, nullatenus inflorescerent praevicatorum vicina contagia, magnificavimus Dominum charitatemque vestram indesinenter laudavimus, quatenus per earum latores, videlicet Saranum diaconum et Victorinum clericum, suscipientes vestrae dilectionis affatus, enucleatis eos reserantes liquido informati sumus; et quoniam pro sedis apostolicae principatu, cujus sollicitudo delegata divinitus cunctis debetur Ecclesiis, quam laudabiliter fidei veritatem noveritis et quam sollicite Dominico gregi devotionem officii pastoralis impendatis, frater noster Wulcharius archiepiscopus provinciae Galliarum ^a, cui et licentiam dedimus de vestris ordinationibus atque auctoritatem dirigere, vos pro orthodoxae fidei sanctaeque catholicae Ecclesiae praedicatione, in partibus Spaniensis provinciae ^b pro vobis nobis insinuavit, magnisque gaudiis triumphamus, cum ubique terrarum Dominum Sabbaoth semen purae confessionis reliquisset **395** cognoscimus quod non in petrosa deveniens, aestu tentationis exaruit, nec viae proximum cecidit vagantibus inimicis expositum, nec in spinis irruit suffocandum, sed in bonam terram pie devotionis vestrae coelestis ratione dispersum in tricesimum et sexagesimum fructum centenariumque proficit; perfectionem scilicet

via, aut illius desidia a quo relatum fuit in Codicem, quandoque mendosum, non semel etiam mutilum invenies; sed facilis emendatio est, indidem quippe desumpta majorem partem fuit epistolae 82, al. 97, unde peti poterunt, quod Greiserus monuit, quae in isto exemplo desiderantur, et minus exacte exscripta emendari. **CXXX.**

^a Jam dixi (ep. 66, al. 61, not. 6) rem esse difficilem crediti archiepiscopum hunc Senonensi sedis praefuisse, quod Mabillonius et Pagius consensu unanimi affirmant. Iterum hic illum videmus an. 782, superstitemque esse certo constat, quia licet epistola sit exemplum alterius antea scriptae, non vocatur sa. record. perinde ac est in 82 nuper memorata, quam cum Basnagio ad annum 785 differendam sum ratas. Quamobrem quinto et quadagesimo anno post Viennensis abdicationem episcopatus, si addantur incerti illi, cum sedem Viennensem moderabatur, et alii minimum triginta ante adeptum episcopatum, pro disciplina jam pridem canonibus stabilita in Oriente, et in Occidentis potissimum provinciae Gallia et Hispania (Neocesar. can. 11, Agathen. can. 16, 17, Bracaren. III can. 20) longævum habebimus seniore, non modo imparem suscipiendo Romam itineri, ut Vaticanæ basilicæ instaurationi praesesset, sed episcopali etiam oneri ferendo. Videat eruditus, num Wilcharius alter sit credendus a Senonensi illo, qui anno 769 Lateranensi concilio interfuit, ibique archiepiscopus Galliarum, et archiep. provinciae Senonensis appellabatur. **Id.**

^b Hispaniam omnem in quinque aut sex provincias divisam Spanicis provinciis appellat, quam Egila praedicationi destinata infra ait (ep. 82, al. 97) conditione, ut nullam quamlibet alienam sedem ambiret vel usurparet, sed solummodo animarum lucra Deo offerret. Non secus facere videtur de Galliis; Wilcharium quippe provinciae Galliarum archiepiscopum vocat. Num forte Wilcharius, ut olim Augustinus in Anglia et nuper Bonifacius in Germania, utebatur auctoritate in Gallias omnes effusa? Id scilicet sibi velle crediderim veniam illam ab Adriano petitam, ut Hispaniensis ecclesiae salageret; cui epi-

acet frumenti Dominici mystica locutione designans.

Quapropter exsultantibus animis confidentius incitamus, ut ab omni pestis incurso pectora vestra sapienter intemerata servetis, quoniam *Qui perseveraverit* [Lamb., Gent., usque] *in finem, hic salvus erit* (Math. xxiv) : *Dominus prope est, nihil solliciti sitis* (Phil. iv) : siquidem major est qui in nobis est quam qui in hoc mundo, regnumque Domini intra nos esse Scriptura testante sit certum. Quamvis ergo magna locorum intervalla nos dividant, si in unitate fidei nostrae perseveraveritis, vobiscum sumus; tantum ut sit auxiliante Domino constantia perseverans, dicente Apostolo (Philipp. i) : *Vobis enim datum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini*. Ad quam fortitudinem sanctarum mentium roborandam, dilectionem vestram jam fatus sanctissimus archiepiscopus [Grets. add. ad] nos illi licentiam cedentes, pro apostolicae fidei amore direxit, quibus merito persistentes integritate ornari usque ad coronam bravii exoptare non dubitavimus.

Ferebatur siquidem in ipsis vestris apicibus quod multi in partibus illis in insipientiam atque coris dementiam devoluti, nostrae relationis atque admonitionis seriem, secundum venerandi Nicæni concilii institutionem de paschali festivitate editam ^c, con-

nitioni astipulatur conditio Gallicanae ecclesiae nondum restituta in suas ecclesiasticas provincias, ut patebit infra (ep. 86, al. 87), anno siquidem 786 metropolis Bituricensis instauratione ad Adriano facta est. Et notaandum, quod praedicto Lateran. concilio an. 769, cui aderat Hermembertus episcopus Joazonæ, subscripsit Herminarius ep. Bituricensis, cui, ut aiunt Sammarthani fratres, obeunti an. 774 successit Deodatus, et huic anno 783 Hermembertus, qui post triennium accepto pallio est creatus archiepiscopus. Quod si Herminarius, qui sexto loco inter Gallicanos praesules, cedens senioribus, consedit in concilio Lateranensi, duos habuit successores, Wilcharium seniore cæteris concilio illi tandiu supervivisse dicendus erit? Si duos Hermembertos tertio accedente Hermemberto presbytero (ep. 93, al. 71) eodem fere tempore in Galliis florere compertum est, cur duos item Wilcharii non admittantur? **Id.**

^c Concil. Nicænum, quartadecimanis damnatis, controversiam sustulit de die Paschatis celebrandi, ut Eusebius et Theodoretus docent. Praeterea patriarchae Alexandrino id munus demandavit, ut plenitimum Martii quotannis exquireret, ac nuntiaret Romae pontifici, qui ad omnes ecclesias paschales litteras daret : « Omnem hanc curam (ait Leo Magnus ep. 64) Alexandrino episcopo delegantes, quoniam apud Aegyptios hujus supputationis antiquitas tradita esse videbatur peritiam, per quam qui annis singulis dies praedictae solemnitatis eveniret, sedi apostolicae indicaretur, ut hujus scripti ad longinquiores ecclesias iudicium generaliter percurreret. » Quod tandiu factum esse ab iis patriarchis, quandiu in catholica fide perseverarunt, nonnulli affirmant, repugnante controversia inter Alexandrinos et Latinos. Cæterum Romani pontifices, ut ante Nicænum concilium, ita post Alexandrinorum defectionem Paschatis diem, nuntiaverunt ecclesiis. Exstat formula (Diur. Rom. c. 3, tit. 10) paucis hisce verbis concepta : « Bene valete, fratres, in nomine Domini. Dominicum erit Paschae die ill. mensis ill. indict. ill. » Vide pura hac de re ap. Baron. (an. 325, n. E seqq.) et auctores ap. Ducangium verbo *Paschalis epistola*. (Cycclus praecipue de-

tennere **396** audent. Quod si ^a plenilunium, quarto ^A decimo scilicet die lunæ ^b, sanctum Pascha minime sit celebratum, sed prætermisso eodem quintodecimo die, in alio sequentis septimane Dominico, quod est vicesimo secundo lunæ die, paschalis festi gaudia pronuntiantur celebrant. Quod si interius mente perpenditur magni ac venerandi Nicæni concilii trecentorum decem et octo sanctorum Patrum simul convenientium promulgata Paschalium festivitatum ratio, procul dubio omnis error omnisque ambiguitas ab hæsitantium cordibus auferetur; sed dum plerique propria commenta, ut acuti, perspicaces et mundanæ scientiæ gnari, spiritualis vero eruditionis ignari, vendicare desudant, olitanam Patrum traditionem desidiosa ignavia prætereunt, et vera mendacio obumbrare inhiant.

In eodem quippe magno Nicæno concilio decennoventali cyclo Patrum confirmata sententia, ita inter cætera ibidem fertur promulgatum: quod non amplius quam usque ad vicesimam primam lunæ diem hujus sacræ festivitatis solemnia dilatentur ^c. Quam Paschæ rationem et Antiochenum demum venerandum **397** corroborans concilium, inter reliqua, ita inibi, in primo scilicet capitulo, constat exaratum: « Omnes qui ausi fuerint dissolvere definitionem sancti et magni Nicæni concilii, congregati sub præsentia piissimi et venerandissimi principis Constantini, de salutifera sancti Paschæ solemnitate, excommuni-

cemnoventalis, seu aureus numerus, ab eadem synodo institutus, Ambrosio teste (ep. ad episc. Æmil.) magno adjumento fuit ad id præstandum Alexandrinis. Discrepantiam inter Latinam et Alexandrinam Ecclesiam vide ap. Carl. Noris *de Paschali Latinorum cyclo*. Tom. II, edit. Veron. Nostra enim non interest multiplicem de Paschate doctrinam huc afferre. Quando pontifices desiderint eas litteras paschales mittere in provincias, incertum. Adrianum vero ex veteri instituto id fecisse hinc evidens est. **CENN.**

^a Locus corruptus. Quorundam in Hispaniis hæc erat sententia, ut si plenilunium existeret die sabbati, atque adeo 14 luna sabbatum esset, pascha non celebraretur sequenti 15 die, licet esset Dominica, sed differretur in xxii diem. Hanc opinionem oppugnat pontifex eamque synodo Nicæne adversari ostendit. Hæc tamen ex sequenti epistola, ubi de eodem argumento iterum disseritur, corrigere licet. Peccavit enim librarius omissione quorundam. **GRÆTS.**

^b Lamb. habet: *lunæ, sabbato contigerit, alio die Dominico, videlicet quintodecimo lunæ die.*

^c Noris (l. c. p. 686) animadvertit, usque ad an. 457, Leone Magno pontifice, Latinos inter ac Orientales controversam fuisse pascha luna decima quinta, ac Victorii Aquitani verbis nititur, queis ostendit cur Latini pascha differrent ad lunam xxii. « Potius, inquit, in lunam xxii diem festi paschalis extendi, quam Dominicam passionem ante lunam xiv ullatenus inchoari. » Quare Hispanorum error communis olim erat Latinorum. At sexto tandem sæculo cyculum a Dionysio ad Alexandrinum amussim reformatum, ut notat idem Noris (p. 724), in Italia præsertim adisserunt, servaruntque orthodoxi usque ad Kalendarium Liliam a Gregorio XIII probatum, ac propterea ^d *Actum Gregorianum* a tanti assertoris nomine. Idem Adrianus Hispanos jure arguit exsolutum jam morem revocantes. Vide Dionysii Exigui episto-

las in apparatu Baronianæ edit. Lucen. (pag. 247 seqq.). **CENN.**
^d En tibi canon versioni Dionysianæ proximus, quam aliquatenus varians, quod porro nos admonet falsæ illorum opinionis, qui sanctæ sedi eam versionem appingunt ab ipsa ejus origine. Vide comment. præv. (num. 15 seqq.). **Id.**
^e Lamb. addit: *decreverunt festum paschale non nisi post illum diem celebrandum, et maxime...*
^f Hæc corrigi possunt ex sequenti Epistola. **GRÆTS.**
^g Lamb. addit: *inquirendum esse. Ibiem quoque specialiter adnotatur, quod si luna quartadecima sabbato contingat, sequenti Dominico luna quinta decima celebrandum sit Pascha, quod etiam sancta synodus.*
^h Non est hic alius quam Dionysius Exiguus, cujus epistolas nuper laudabam. At pontifex hæc dubie Alexandrinum credidit. Ex earum autem prima restituendus hic locus, non ex ejusdem Adriani epistola, ut monet Gretserus et Lambecius exsequitur, ubique enim mutilus ac depravatus occurrit. Ita **D**igitur Dionysius: « Quæ (Inna) quia cum solis cursu non æqualiter volvitur, tantorum dierum spatii occursum vernalis æquinoctii consequatur, qui a duodecimo Kalendarum Aprilium die cunctorum Orientalium sententiis, et maxime Ægyptiorum qui calculationis præ omnibus gnari sunt, specialiter adnotatur. In quo etiam luna decima quarta sabbato contigerit (quod sæmel in nonaginta quinque annis accidere manifestum est), sequenti die Dominico, id est undecimo Kalendas Aprilis luna decima quinta celebrandum pascha eadem sancta synodus sine ambiguitate firmavit. » **CENN.**

Attendite, dilectissimi nobis, et illud quod beatus Proterius Alexandrinæ ecclesiæ præsul, prædecessori nostro beatissimo Leoni papæ, ob piæ memoriæ Marciani principis jussum, direxit; post plurima enim ita ait: « Olim quippe Dominus **398** per Moysen [*Lamb. add. tempus paschale*] significans diei (*Exod. xii*): *Mensis iste vobis initium mensium, primus erit in mensibus anni; et facies Pascha Domino Deo tuo, quarta decima die mensis primi.* » Et post pauca subjunxit dicens: « Si quando in die Dominico quarta decima luna reperta, in sequenti septimana est dilatanda festivitas, sicut et veteres Patres nostri fecerunt, quartadecimas lunas occurrentes in aliam Dominicam transferentes ¹. »

Unde constat, dilectissimi, non amplius hujus ve-

las in apparatu Baronianæ edit. Lucen. (pag. 247 seqq.). **CENN.**

^d En tibi canon versioni Dionysianæ proximus, quam aliquatenus varians, quod porro nos admonet falsæ illorum opinionis, qui sanctæ sedi eam versionem appingunt ab ipsa ejus origine. Vide comment. præv. (num. 15 seqq.). **Id.**

^e Lamb. addit: *decreverunt festum paschale non nisi post illum diem celebrandum, et maxime...*

^f Hæc corrigi possunt ex sequenti Epistola. **GRÆTS.**
^g Lamb. addit: *inquirendum esse. Ibiem quoque specialiter adnotatur, quod si luna quartadecima sabbato contingat, sequenti Dominico luna quinta decima celebrandum sit Pascha, quod etiam sancta synodus.*

^h Non est hic alius quam Dionysius Exiguus, cujus epistolas nuper laudabam. At pontifex hæc dubie Alexandrinum credidit. Ex earum autem prima restituendus hic locus, non ex ejusdem Adriani epistola, ut monet Gretserus et Lambecius exsequitur, ubique enim mutilus ac depravatus occurrit. Ita **D**igitur Dionysius: « Quæ (Inna) quia cum solis cursu non æqualiter volvitur, tantorum dierum spatii occursum vernalis æquinoctii consequatur, qui a duodecimo Kalendarum Aprilium die cunctorum Orientalium sententiis, et maxime Ægyptiorum qui calculationis præ omnibus gnari sunt, specialiter adnotatur. In quo etiam luna decima quarta sabbato contigerit (quod sæmel in nonaginta quinque annis accidere manifestum est), sequenti die Dominico, id est undecimo Kalendas Aprilis luna decima quinta celebrandum pascha eadem sancta synodus sine ambiguitate firmavit. » **CENN.**

ⁱ Proterius Alexandrinus jussu Marciani Augusti, quem pontifex enixe oraverat ut rem paschalem ei diligenter examinandam committeret (*Inter Leonis epist. post 63*), celebrem illam epistolam Leoni scripsit, cujus meminit Beda (*De rat. temp.*, c. 42) et que pontificem cogit acquiescere in Paschate celebrande an. 455. Inde Adrianus pauca hæc decrepsit

nerandæ festivitatis solemnitate differri [Lamb. A add. fas esse] quam usque in vicesimam primam lunæ diem, jure [Lamb., Gent., rite] observantes hebdomadæ dierum numerum, dum solaris cursus a lunæ cursu omnino discordat; quoniam in sex quidem diebus creator omnium Dominus æthereum firmamentum omnemque ejus ornatum, rutilantia æquoris, atque telluris gignentia, ac elementorum materiam, et cunctorum reptilium animantia patravit, et postrema e limo hominem fluxit feria ^a, et in septimo die requievit ab omni opere quod patrarat. His nempe septem diebus a quarto decimo lunæ **399** die, quod est plenilunium, si Dominica tamen occurrerit quæ est prima et sancta dies, pro eo quod non oportet in ea jejunare, intermissis in alia Dominica quæ est sancta et prima dies vicesimaprima luna, rationis ordo exigit a Christianis sanctum Pascha celebrandum; nam si in sabbato quartadecima luna advenerit, non est intermittenda subsequens Dominica, quintadecima videlicet lunæ dies, venerantes eandem Dominicam, quæ est prima sabbatorum dies, in qua lux, jubente Deo, in ipso mundi exordio prædiit, in qua et vera lux Salvator noster ab inferis carne resurrexit. Nam si octo dies a xiv lunæ die, quando jejunium solvitur, intermittuntur, ut in xii die lunæ paschalis festivitas dilatetur, ergo jam non septimana, id est hebdomada, sed ogdoada ^b, ut stolidi quique et recordes definiunt [Lamb., profanizant], dicenda atque observanda est. Intendum quippe et illud ratio suadet, quod septem hebdomadæ et non octo inter ituntur a Paschali festivitate ^c usque ad sanctam Pentecostem, in qua Paraclitum

ad rem suam; at quia tum hic, tum in altera ejus epistola admodum diversa occurrunt, ex ipsa Proteritii epistola ap. Labbeum (Conc. tom. III, p. 4350 seqq.) ita restituo: «Olim quidem Dominus per Moysen tempus paschale significavit, dicens: *Custodi mensem novorum, primum hunc esse pronuntians*; sicut iterum dicit: *Mensis iste vobis initium mensium primus erit in mensibus anni, et facies pascha Domino Deo tuo quartodecimo die mensis primi* . . . . Nam et prisce temporibus siquando die Dominico xiv luna reperta est, in sequentem septimanam est dilata festivitas, sicut in octogesimo nono, et nonagesimo tertio anno a Diocletiani probatur imperio . . . . Sicut patres nostri fecerunt, decimas quartas lunas occurrentes die Dominico, diferentes. » GENN.

^a In cod. ms. legunt Lambec. et Gentilot. *postremum limo hominem finxit aræ*: nec erat cur Tengn., vocem illam minime assecutus, introduceret *feriam* eamque postremam nuncuparet, nam feria sexta non est hebdomadalis extrema, nec Ponifex feriarum meminit. *Arva* igitur, quam Ducang. usurpatam invenit pro *agro, regione, provincia*, quod probat allatis exemplis, ab Adriano hic adhibetur latiori significatione pro terra in genere, juxta illud Apostoli (I Cor. xv, 47): *Primus homo de terra terrenus*; et Joannis (iii, 31): *Qui est de terra, de terra est et de terra loquitur*. Nam Deus ipse ejecturus Adam de paradiso (Gen. iii, 19, 23): *In sudore, inquit, vultus tui vesceris pane, donec revertaris in terram, de qua sumptus es* . . . *Emisit eum Dominus Deus de paradiso voluptatis, ut operaretur terram, de qua sumptus est*. Cur autem obscura hæc vocabula identidem reperiantur in Codice si forte quis quærat, repono-

A Spiritum a Patre redemptor noster, Dei vivi Filius, post gloriosam resurrectionem suam sanctis suis apostolis misit; pro quo regia gradimir via, et non declinabimus penitus per tortuosum et dumis ac tribulis repletum callem; pergant per eam hi qui capiunt nova signa et scelerum monumenta componere, ut merito spinæ et tribuli generentur ois.

Jam quidem dudum decessores et prædecessores nostri sancti pontifices, pro hac questione simulque hæresi illis compatribus [Gret., compartibus] monitorium atque adhortationem dirigentes, congruis **400** epistolis beati Cyrilli, atque Theoplii ^e, nec non et aliorum sanctorum Patrum, quas dinumerare longum est, promulgantes docuerunt, quas vestræ dilectioni gnaras esse dubium non est; pro quo non silemus, charissimi, inspensius commoneo ut a falsis fratribus caveatis, et in eo modo quo sancta nostra Romana Ecclesia, caput omnium Ecclesiarum Dei, Paschalem celebrat solemnitate, et vos procul dubio celebrare studeatis ut sicut pares nos Christianorum fidei religio efficit, æquales nimirum in festivitibus efficiat.

Insinuavit dilectio vestra et hoc quod quidam pollicentes [Lamb., pollutentes], atque in errore perseverantes prædicant, ut qui non ederit pecudum aut suillum sanguinem et suffocatum, rudis est aut ineruditus; nos quidem apostolicis præceptis imbuti atque eruditi, confirmantes prædicamus, quod si quis pecudum aut suillum sanguinem vel suffocatum manducaverit, non solum eruditionis totius alienus, sed ipsius quoque intelligentiæ communis proptus extraneus, sub anathematis vinculo obligatus, in laqueos incitat diaboli ^d.

elegantias tum visas esse, quæ obscuriorem sententiam redderent. Ib.

^b Cycclus decemnovennalis, de quo supra, bipertito dividebatur in *ogdoadem*, quæ octo annos comprehendebat, et *hendecadem* quæ undecim; de quibus Dionys. Exiguus in altera epistola paschali [appar. Bar. p. 249], et præter Bucher. et Petav. Card. Noris de cyclo paschali Ravennate (Oper. tom. II, p. 819 seqq.). Minus proprie hic adhibetur pro octo diebus; enumerando autem a die Dominico hebdomadæ dies, luculentius aperit Tengnagelii depravationem inducentis feriam sextam pro die ultima hebdomadis, est enim dies mundialis opificii ultimus, seu sextus, non utique hebdomadæ, cujus reliqua est feria septima, cum a catholicis jejunium solvitur. Ib.

^c Ap. Bucherium et Petavium exstant, quæ utraq; scripsit de cyclo paschali. Eos consule, si plura cupis. Ib.

^d Apostoli conc. III Jeros. lege quadam positiva præceperunt abstinendum a sanguine et suffocato. Itationem reddit Baron. (an. 51, n. 24) et Binius (Labb. Conc. tom. I, p. 21; tom. II, p. 430) compaginationis nimirum, seu conglutinationis causa, quo facilius Christiani, Judæi, ac gentes simul habitantes in unum populum coalescerent. Sed cessante causa non omnes continuo, sed quidam paulatim id præstare destiterunt, quod demum, ait Baron., totius Occidentalis Ecclesiæ consensu est acque laudabiliter antiquatum. Certa autem atas ejus cessationis definiri non potest. Certe, ut Binius observat, sancti Augustini ævo (lib. II, cap. 13, contra Faust.) ea lex aliquatenus desueverat. Sed Baron. concilia laudat Aurelian. II, c. 20. et Wormatien., c. 65, eam legem

401 Illud autem, quod alii ex ipsis dicunt, quod A prædestinatio ad vitam, sive ad mortem, in Dei sit potestate * [*Lamb. add. et non nostra; isti dicunt: Ut quid conamur vivere, quod in Dei est potestate?*]; alii iterum dicunt: Ut quid rogamus Deum, ne vincamur tentatione, quod in nostra est potestate, quasi libertate arbitrii? Revera enim nullam rationem reddere vel accipere valent, ignorantes beati Fulgentii episcopi ad Eugippium presbyterum contra sermones ejusdem Pelagiani opuscula directa, quibus infra multa idem pater docens hæc verba subjungit ^b: « Illi autem, dum pro se gratiam solum reprehensibiliter intromittunt, in se damnabiliter calcaverunt, qui alios ad vitam, alios ad mortem asserunt destinatos, advertite quibus se impietatis nexibus ligant. Si ad bonum prædestinatus sum, contra malum resistere necesse mihi non erit; si vero ad malum natus, bonum mihi exercere nihil proderit. Ac sic in utraque parte intercluso appetitu laudis et gloriæ, unus securitate, alius desperatione torpescit, ac per hæc otia bitur omnis justitiæ exercitatio, oratio cessabit, languabit operatio. Sed non ita est, quin potius incessanter oremus, quia ipse Dominus dicit: *Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem.* Nihilominus contra omne peccatum non solum oratione, sed etiam labora lucemur, quia ipse Dominus præsentii lectione testatus est, quia unusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.

« Hæc verba quibus auctor sermonis illius veritatem prædestinationis nititur oppugnare, inconsiderate atque indiscrete prolata, Deo nos adjuvante, monstramus, etc. »

402 Et post cætera: « Opera ergo misericordiæ ac justitiæ suæ præparavit Deus in æternitate incommutabilitatis suæ, et sicut futurorum operum suorum nunquam fuit ignarus, sic in eorumdem operum præparatione nunquam improvidus; præparavit ergo justificandis hominibus merita; præparavit iisdem glorificandis et præmia, malis vero non præparavit voluntates malas aut opera mala, sed præparavit eis justa et æterna supplicia; hæc est æterna

instaurantia. Et quidem Aurelian. II an. 533 celebratum fuit, Wormatiense autem post an. 868, Adriano II pontifice. Fons et origo adoptatæ legis, cessante etiam causa, quam habuerunt apostoli, sunt Græcæ regulæ per Occidentem divulgatæ, et a Dionysio Exiguo circa extrema quinti sæculi, seu potius sexto ineunte elegantius Latine factæ. In eadem quippe est canon Gangren. 2, qui juxta Dionys. vers. sic se habet: *Si quis carnem edentem, præter sanguinem, et idolis immolatum, et suffocatum cum religione et fide, condemnat velut spem propter hujusmodi perceptionem non habentem, anathema sit.* Hinc Hispani, alia licet versione usi, in suum codicem (lib. vi, tit. 5) retulerunt regulam: *De iis, qui præter idolothytum et suffocatum carnes comedentem damnant.* Hinc Galli laudatam canonem 20 Aurel. II confererunt. Hinc Theodorus alii que in Anglia penitentiales suos libros locupletarunt. Hinc demum Roma Cresconii collectionem amplexa exsoletam jamdiu legem, per octavum sæculum revocarunt. Quamobrem in Greg. III Judicis c. 29 (*Læthe Conc.*, p. 1485) conceptis hisce verbis lex illa dicitur: *Suffocatum nullatenus manducetur, nec*

prædestinatio futurorum operum Dei, quam sicut nobis apostolica doctrina semper insinuari cognoscimus, sic etiam sicutaliter prædicamus: beatus enim Paulus, prædestinationem eorum quos Dominus gratis salvat et evidenter et frequenter insinuat; ipse enim dicit de Deo: *Nam quos præscivit et prædestinavit, conformes fieri imaginis filii ejus, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus (Rom. viii); et post: Quos autem prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit: quos autem justificavit, illos et glorificavit.* Non utique alios, sed quos prædestinavit hos vocavit, hos justificavit [*Lamb., Gent., hos justificavit, hos glorificavit*]. Nihil incertum in Dei operibus nutat, quia nihil suæ prædestinationis evacuat; prædestinationis igitur suæ opera vocatione Deus inchoat, glorificatione consummat. Non tamen in omnibus quos vocavit, sed quos secundum propositum vocat; *diligentibus enim Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt (Ib., v. 28).* »

Item post multa: « Teneatur ergo prædestinationis veritas a fidelibus cunctis, quia quisquis divinum non credit in hac prædestinatione consilium, non perveniet ad gloriosum ejusdem prædestinationis effectum; quisvis autem non est prædestinatus ad gloriam, invenitur sine dubio præscitus ad penam; quæ ideo in Dei nomine præparatione prædestinata cognoscitur, ut per eam infidelitas atque iniquitas puniatur; propter quod beatus Judas apostolus (*Jud. v. 4*) quosdam destinatos dicit in judicium, his verbis: *Subintroierunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti et prædestinati erant in hoc judicium Dei nostri.* Vigilanter autem in doctrina Spiritus sancti prædestinatos impios non dicit ad peccatum, sed ad judicium, id est non ad impietatem, sed ad punitionem. Non enim prædestinati sunt ad hoc, quod vitiosas impietates admittunt, sed ad illud quod iudicio æquitalis divinæ recipiunt. Ipsorum enim opus est quod impie faciunt, Dei autem opus est quod juste recipiunt. »

403 Item post cætera: « Proinde quod auctor illius sermonis subsequenter adjunxit dicens: *Quia sanguinem alicujus bestię quis manducare, aut bibere præsumat; quod si quis fecerit, quadraginta dies poeniteat.* Illam quoque innuit Adrianus in compendiaria traditione canonum quam Carolo exhibuit Gangrensem 2 sic enuntians: *Si quis religiose carnes edentem exsecratur, anathema sit.* Hac autem in epistola inscius, alienosque a cæteris fidelibus legis ejus inobservantes luculenter declarat. Quare Ivo etiam et Gratianus (*Dist. 30, Si quis carnem*) in suas quisque collectiones eundem canonem aliis licet verbis a Dionysianis transtulerunt. Recte autem Glossa monet: *Quod autem dicit de sanguine, et de carne suffocata hodie non tenet; quia tantum in figura fuit istud prohibitum.* Cæterum complura alia damna in disciplinam invexere collectiones rudi illa ætate, contra morem majorum acceptæ in ipsa Urbe. Cænx.

* Hæc omnia reperies quoque in Epistola sequenti. GRETS.

^b Quæ sequuntur de prædestinatione et libero arbitrio ex beato Fulgentio Ruspensi episcopo, contra alium Hispanorum errorem non satis esse videtur Basnagio (*Canis. tom. II, p. 286*) ad confutandum errorem. Cænx.

potius incessanter oremus, quia ipse Dominus dicit (Matth. xvi): *Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem*; et post: *« Nihilominus contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur. »* Et iterum: *« Sic laborante vocat Dominus dicens (Matth. xi): Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam.* Sed nos a Deo humiliter gratiam poscimus, quam collaborantem jugiter habeamus, per quam nos Deus et in labore custodiat, et ad mercedem peracto labore perducat. »

Porro, dilectissimi, diversa capitula quæ nobis innotuistis, id est, quod multi dicentes catholicos se [Lamb., Gent., esse], communem vitam gerentes cum Judæis et non baptizatis paganis tam in escis quamque in potu, seu et diversis erroribus, nihil polluisse inquit; et illud quod inhibitum est, ut nulli liceat jugum ducere cum infidelibus; ipsi enim filias suas eum alio benedicunt et sic populo gentili traduntur; et quod sine examinatione præfati presbyteri, ut præsent, ordinantur; et alius quoque immanis invaluit error et perniciosus, ut etiam vivente viro mulieres in connubio sibi sortiantur ipsi pseudosacerdotes, simulque et de libertate arbitrii, et alia multa, sicut fati estis, quæ longum est dicere. Quid multis [Lamb., Gent., multa] vobis hæresum singula scribam? quia olim tempus est, quod Priscilliani dogmatis impleverunt. Quapropter, dilectissimi, oportet vestram industriam solertissime vigilare, et sicut decet Domini sacerdotes, nullos vos canones ignorare, nec quidquam facere quod Patrum possit regulis obviare. Quæ enim a nobis res digna servabitur, si Decretalium norma constitutorum, pro aliquorum libito licentia populis permissa frangatur? **404** Unde constat, ut si quis de prædictis capitulis obnoxius reperietur, profecto is regulariter consortio fidelium Dei, ut pote corruptor Patrum traditionum, extorris efficiatur et in æterna condemnatione inveniat.

Cavendum ergo dilectioni vestræ est, magna que diligentia prohibendum, ne per hujusmodi homines extincta dndum scandala suscitantur, et de exciso olim dogmate aliquid in provincia ejusdem mali germina oriatur, quod non solum in radicibus suis crescat, sed etiam sanctæ Ecclesiæ subolem [Lamb., sobolem] veneno sui odoris inficiat. Qui correctos se

videri volunt, ab omni suspitione se purgent, et obediendo vobis probent se esse nostros; quorum si quisquam salubribus præceptis satisfacere detraxerit, sive ille clericus, sive laicus, ab Ecclesiæ societate pellatur, ne perditur animæ suæ salutis insidietur alienæ, et sicut per nos, seu alium ^b archiepiscopum, in prædicatione orthodoxæ fidei directi sanctæ Romanæ Ecclesiæ, ob amorem beati Petri principis apostolorum, concordēs prædicate, ut sicut unus est pastor noster Christus Dei vivi Filius, omnes simul in uno ejus efficiamur aggregati ovili, et quemadmodum unius capituli sumus membra unum efficiamur corpus in Christo Jesu Domino nostro, promerentes ejus, quam sanctis suis contulit cultoribus qui ejus præcepta custodiunt et ab initio mundi divinæ ejus præcuerunt majestati, desiderabilem promissionem, quam ait (Matth. xxv): *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum vobis præparatum ab origine mundi.*

LXXII.

405 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de fide vel constantia ipsius apostolici erga prædictum regem c.

(An. Dom. 782, Cod. Car. lvi, chron. 71.)

ARGUMENTUM. — Patrimonii Sabinensis causam ab Itherio et Maginario discussam, jure antiquo sanctæ sedis integritas testibus comprobato, ei commendat. Rogat ut eosdem missos, sive illorum alterutrum iterum mittat, per quem sancta sedes possessionem ineat antiqui juris; se enim præter istud nil aliud petere.

Domno ^d excellentissimo filio Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Recordari vos credimus ^e, excellentissime et a Deo protecte filii et magne rex, quomodo disposuistis vestros prudentissimos ac fidelissimos missos, ut cum nostris pariter missis pergerent ad suscipiendum in integro patrimonium nostrum Ravennense, quod pro vestræ animæ mercede et venia delictorum beato Petro protectori vestro conceli justistis. Dum vero nostri vestrique illuc pergerent missi ^f, inventi sunt ibidem fidelissimi, atque seniores testes annorum plus minus centum qui testificantes super altare, intus ecclesiam sanctæ Dei genitricis Mariæ, in loco quidem Forobono ^g, coram

^a Congeriem istam errorum intactam relinquens, præcipue vero silens de Filio Dei, quem ore blasphemum adoptivum Felix Urgellitanus et Elipandus Toletanus prædicabant, omni procul dubio hæresim nondum natam testatur. De Priscillianismo autem, jam olim debellato, novam concertationem instituere abs re esse putat, omnia Agilæ et Joannis curæ permittit. GENN.

^b Quanti Adriano esset Wilcharius hinc colligitur: namque *almi* et sancti cognomentum idem erat. Ducang. (V. *Almus*). Id.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 25): « In vigesima quinta [Vig. quin.] indicat quod Patrimonium sancti Petri apud Ravennatenses non in integro [Ravennates non integrum] receperit, testificantibus id senioribus ecclesiæ testibus ejusdem urbis. Petit patrimonium Savinense in integro [integrum] sanctæ Ecclesiæ restitui; indicat se nullorum irrationabiliter fatis indigere. » Id.

^d Sum. 25, Bar. et Cent. GRETS.

^e Nil aliud est hæc epistola, quam appendix superioris (ep. 68) ut monebam ibi (not. ^g). Ejusdem certæ sententiæ est; at quæ ibi propemodum indicabantur, in ista enucleatius enarrantur. Illius autem sententia in ejus memoriam revocans, non brevi temporis spatio unam ab altera distare docet. Quamobrem sub anni finem hanc datam esse crediderim, cum pontifex neutrum ex regis missis rediisse cognovit, quod tum petierat, iterumque nunc urget. GENN.

^f Hucusque utraque epistola omnino similis tibi erit, si utramque conferas. Circumstantiæ, quæ sequuntur, tunc seu pontificem latuerunt, seu auribus missorum sunt creditæ. Id.

^g Luculentius in nova editione Ughell. (*Ital. Sac.*, tom. I, p. 155) nos admonet, Sabinam provinciam in tres episcopales sedes Curiensem, Nomentanam, Forovanam olim divisam, sed prioribus de

sanctis Evangeliiis, in **406** præsentia fidelissimorum A ac nobilissimorum vestrorum missorum, scilicet Iberii et Maginarii tantummodo vestri missi, absque præsentia nostrorum missorum, affirmantes dixerunt, quod et ipsi vestri missi vobis suppliciter sicut testes illi jurati patefecerunt referre possunt, quomodo antiquitus ipse beatus Petrus sanctaque nostra Romana Ecclesia idem detinuit patrimonium, et minime ipsum suscepimus in integro patrimonium vel nostris missis contraditum est, sicut isti testes affirmantes, coram sanctis Christi Evangeliiis testificantes dixerunt ^a.

Sed petimus te, excellentissime fili et magne rex, atque spiritalis compater ^b, ut vestram apprehendere debeant dexteram, et jurantes dicant ipsi vestri nobilissimi, quid de eodem patrimonio Sabinensi ^B beati Petri præviderunt atque cognoverunt; testem enim invoço Deum, quia nullorum fines irrationabiliter appeto, sed sicut ex antiquitus fuit ipsum jam factum patrimonium **407** et illud in integro beato Petro apostolo concessistis, ita suscipere optamus ^c, quatenus petimus vestram præcelsum regalem potentiam, ut pro amore ejusdem Dei apostoli, atque nostro, ipsos jam fatos fidelissimos missos vestros, aut unum ex illis cum alia persona quæ vobis placuerit dirigere jubeatis ^d, ut ipsum patrimonium Sabinense, sicut cœpistis, in integro, justitia annuente, nobis contradatur. Quapropter usque in finem perseverare debeat vestra regalis potentia, sicut idem patrimonium in integro eidem Dei apostolo pro vestræ animæ mercede concessistis atque tradidistis, ut hic et in ^C futuro, a Domino Deo nostro et ab ipso clavigero

deletis, in unam Foronovanam coivisse res sacras: hanc demum pariter deleta, cui hodie nomen *Vescovio* rurali nempe ecclesiæ sub invocatione sanctæ Mariæ Majoris, Mallianum, oppidum ab Alex. VI, an. 1495 in civitatem erectum, episcopalem sedem translata esse. Trium sedium prima Curiensis defecit, exstatque Gregorii epistola (lib. II, ep. 20) Ind. XI, seu an. 599 excidit ejus testis; nam Gratiōsus Numentano committit *curam gubernationemque sancti Anthemi Ecclesiæ in Curiam Sabinorum territorio constitutæ*: adeoque sedis utriusque præsulē Numentanum instituit. Hujus sedes decimo declinante sæculo interiit. Dum stetit, occurrunt in conciliis et Nomentani et Sabinenses episcopi; sed hi Foronovani etiam appellantur ante sæculum septimum, a Foronovo episcopali sede, quæ sancti Euthymii appellata invenitur in synodo Symmachi an. 504. Nam sanctæ Mariæ ac sancti Euthymii titulo ecclesia illa nuncupatur, quod notat etiam Albertus in descriptione Italiæ (pag. 104). Quamobrem nullum dubium quin Adrianus hic de Foronovo loquatur, aut sic vocaretur id temporis a parum dissito Montehono ei subiecto, aut missi apostolici errarint in nomine, quod vix credibile est, cuius ei quæ ibi evenerant enarrarunt. CENS.

^a *Opinio erat apud sanctam sedem totum fere territorium Sabinense fuisse olim patrimonium sancti Petri, quanquam integrum nunquam possedisset. Idem sacramento affirmarant seniores ii testes missis regis, ita ut donatio integri territorii a Carolo facta antiqui juris restituito dicenda videretur. Ejus igitur possessionem integram nunc demum efflagitat, quemadmodum prædicta epist. 68 per suam missam petierat, reluctantis licet aliquibus (præcipue Rea-*

regni cœlorum retributionem boni operis suscipere mereamini, una cum excellentissima filia nostra, domna regina, nostraque spiritali commatre, et vestra nobilissima prole, atque memoriale vestrum in Ecclesia ejusdem Dei apostoli opinatissime in æternum permaneat. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXIII.

408 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de sacratione Petri episcopi, seu et [Lamb. om. et] de territorio Sabinensi ^e.

(An. Dom. 782, Cod. Car. LXXVI, chron. 72.)

ARGUMENTUM. — Petrum cum regis litteris advenientem ut a pontifice ordinaretur episcopus, continuo consecrat, ac Romanæ consecrationis gratia præferendum cæteris monet. Chalcedonensis concilii compendium ab eodem allatum, esse apochryphum. Apud sedem apostolicam servari integrum, ejusque brevium rejici. Se sancti Leonis epistolam mittere, quæ ante concilium ejus primam actionem exstat, et qua Leo damnat latrocinialem synodum Ephesinam II, contra Flavianum et Theodosii imperatoris fidem commendat. Eadem occasione anxietatem suam significat possessionem in eundi territorii Sabinensis integri per suos missos, qui causam jam expenderant.

Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Nectareas mellifluasque regalis excellentiæ vestræ per harum transvectorem Petrum reverendissimum et sanctissimum fratrem jam et coepiscopum nostrum, suscepimus syllabas ^g, in quibus de ejus or-

tinis) qui fines suos latius protendi contendebant. Non enim ait pontifex se patrimonium illud non recepisse, sed *in integrum*, aut *sub integritate* non recepisse. Quare hisce in litteris non agitur de universo territorio seu patrimonio, ut recentioribus nonnullis videtur, sed de ejus parte ac de ea præsertim quæ erat Reatinis finitima, quos inter, ut dixit (ep. 68, not. ^d) cupiebat constitui terminos, quod factum testatur Ludovicus Pius (*Dipl. Lud.*). IDEM.

^b Si Annalista Italus advertisset hunc titulum, et qui in fine litterarum legitur, *regina scilicet spiritali commatre*, non retulisset epistolam proprio lubitu ad an. 778, ut Caroli promissa sine ullo effectu venditare. ID.

^c Videtur redundare, aut aliquid deest cum quo coheret. GRETS.

^d In prædicta ep. 68 mitti oraverat alterutrum ex legatis una cum Stephano; cumque hic dicat cum alia persona, Stephanum sacellarium jam redisse Romam ostendit absque regio missa. Neque assequor nente, cur omnes illam huic postpoverint. CENS.

^e *Argum. Parv. (Cod. Vat. 36): « In trigesima sexta [Triges.] Petrum Carolo maxime commendat, et orat ut Sabinense territorium Ecclesiæ Romanæ integrum [Sabinensem agrum integrum Eccl. Rom.] restitui faciat. Dicit Romanam Ecclesiam totum quartum Chalcedonense concilium amplecti et venerari. »* ID.

^f *Summ. 36, Bar. et Cent. GRETS.*

^g Non nullo post datam præcedentem epistolam advennerunt Caroli litteræ absque regis missis, quos impensius etiam quam antea miti precatur pro terminanda causa patrim. Sabinensis. Quare hanc epistolam recte Cointius et Pagins ad hunc annum

diuinatione reperientes, illico benignæ voluntatis vestræ mandata, sicut soliti sumus, implevimus^a. Quem petimus pro amore beati Petri apostolorum principis, fautoris vestri, et nostra invicem firma dilectione, in omnibus cum tenentes amplius illum exaltare dignemini. Sic enim decet, ut qui ab apostolica sede ordinatus fuerit, omnibus in honore canonice institutionis, sicuti mos antiquitus fuit, partibus illis præcellat. Quantam enim fiduciam atque gloriosam in vestra præcelsa regali potentia habemus, lingua ut reor humana fieri non potest; quatenus ipse jam fatus Petrus reverentissimus et sanctissimus frater et coepiscopus noster insinuare potest, quanta amoris ferventia cor nostrum in vestra triumphatissima præcellentia die noctuque existit; et dum tantam fiduciam de vestra a Deo protecta

A regali excellentia gerentes habemus, nimis expectabiles sumus, sicut vobis poscentes direximus, de Savinensi territorio^b, ut ea quæ [Lamb. add. pro] mercede animæ^c vestræ, pariterque spiritalis filie nostræ atque conmatris, nec non vestræ nobilissimæ prolis, beato Petro apostolorum principi in integro concessistis, adimplere per fidelissimos missos vestros, qui et causam ex parte examinaverunt, sicut et antiquitus fuit, et contradere nobis iubeatis, uti ab ipso regni cælorum clavigero dignam retributionem hic et in futuro recipere mereamini.

Enimvero prædictus Petrus reverentissimus et sanctissimus frater et coepiscopus noster, obtulit nobis pseudopyctacium^e a Paulino sicut fatus est pro Theodosio quondam interpretatum^d, et a vestra excellentia nobis directum; habens insuper a scri-

referunt, at perperam anteponunt sexagesimæ octavæ ac præcedenti, ut patebit infra; nam territorii Sabinen. causam cognitam jam esse a missis regis (papa Hitherio et Maginario) testatur, eosdemque iterum mitti orat. CXXV.

^a Notanda disciplina. Jam statutum erat Nicæno concil. (can. 6) confirmatumque in aliis conciliis, quorum canones ab ipsis Romanis pontificibus toties servare jussi erant episcopi, statutum erat, inquam, non ordinandos episcopos sine metropolitano. Præterea ex nupera disciplina tum in Anglia, tum in monarchia Francorum instituta Bonifacii Moguntini opera, metropolitæ ante acceptum pallium ab apostol. sede non ordinabant episcopos. Quare Joannes VIII, aliquanto post hæc tempora (ep. 94) mirabatur, se abusum invenisse in Galliis, quod nempe metropolitæ antequam pallium a sede apostolica suscipiant, consecrationem facere præsumunt. Et quidem jure, nam prædecessor ejus Nicolaus (Bulg. resp. 73) testatus erat Galliarum omnes, et Germaniæ, et aliarum regionum archiepiscopos ante pallii susceptionem consecrare episcopos non consuevisse. Nihilominus rex ordinari episcopum petit, pontifex continuo illum consecrat. Quis non stupeat, novæ argumentum disciplinæ tam antiquum? Et vero florere tum in Galliis Wilcharii archiepiscopum, cujus jurisdictio ab Adriano in Hispaniam effusa erat, nuper vidimus (ep. 71, al. 96, not. b^e). Bituricensem quoque archiepiscopatum an. 786 esse instauratum traditione pallii et ibi deprehendimus, et infra planius fiet (ep. 86, al. 87), cæterasque metropoles alio tempore alias postliminio revocatas constat. Secus autem erat de episcopalibus sedibus. Ubique enim occurrunt episcopi, et Bituricensis ipse qui pallium obtinuit Romæ ante triennium consecratus fuerat in Galliis. Præterea Adrianus præminentiam isti accessisse ait ex ordinatione apud sanctam sedem, atque ea propter præferri debere episcopis ordinatis in Galliis. Itaque et Romæ a pontifice universalis Ecclesiæ capite, et Occidentis patriarcha ordinabantur provinciarum episcopi, et a metropolitâ juxta definita per canones. Leo quidem Magnus Vienneusibus olim episcopis (ep. 89, cap. 6) aiebat: « Non enim nobis ordinationes vestrarum provinciarum defendimus, quod potest forsitan ad depravandos vestræ sanctitatis animos Hilarius pro suo more mentiri, sed vobis per nostram sollicitudinem vindicamus, ne quid ulterius liceat novitati, nec præsumptori locus ultra jam pateat privilegia vestra cassandi. » Nil enim pontifices habuerunt antiquius quam jura metropolitæ in conciliis stabilita et privilegia ab apostolica sede alieni eorum concessa vindicare. At quis litem movere iisdem ausit, si quandoque jurisdictione in alienis provinciis ipsi utantur sua quam aliis communicant? Certe neque rex Francorum ordinari

episcopum petens, neque pontifex continuo morem gerens petenti, neque episcopus Romæ ordinatus novi quidpiam in ea disciplina cognoverunt, Garnerius (Diurn. Rom. cap. 3, tit. 8). Indiculo sancti Bonifacii Moguntini Romæ consecrato pauca hæc subiicit, se videlicet formulas hujusmodi exhibere, ut intelligatur quid discriminis interesset in ejusmodi sacramento, cum vel ab Italico, vel a Langobardo, vel ab alio extra Italiam positio præstaretur. Vide et Thomassin. (II, II, cap. 30). Id.

^b Hinc inferre potuerunt Cointius, Pagius, alique, præsentem epistolam datam esse post illam (ep. 67, al. 69) quam omnium primam de territorio Sabinensi ipse etiam attuli superiori anno. At quæ sequantur de discussione juris antiqui a missis regis facta et de eorumdem nova legatione, bona cum eorum venia, binas eas litteras innunt quas ipse nuper attuli, atque illi minus recte postposuerunt, quod legenti palam fiet. Id.

^c De pyttacio, pittacio, pyttatio, pittatiolo, etc., eadem notione plura suppetunt apud Ducangium Glossar. Plura item habet Gothofred. (ad l. II Cod. Theod. de Erog. milit. annonæ). Unde discimus, antiquis fuisse indicem, commentarium, brevemque inscriptionem, cujusmodi etiam dolis apponi consuevit. Quo sensu hic debet intelligi, res in eo contentæ demonstrant, quæ cum essent apocryphæ, pseudopyttacii nomen ei compararunt. Litteræ scilicet pro Theodosio illi datæ et compendium synodi Chalcedonensis in pseudopyttacio isto continuebantur. Itaque erat libellus, cujusmodi alios videre est ab utroque Hincmaro conscriptos. Pittaculum ait Hincm. Remen. (ap. Bar. 871, n. 88 seqq.) missum sibi esse ab Hincm. Laudunen. quod libellus a Baronio appellatur, neque ab epistolæ forma abludit. Id.

^d Gentilotus ex ms. restituit impdato; quare libelli ejus summa fuisse videtur aut accusatio aut apologia a Paulino facta pro Theodosio Juniore. Quod ab Adriano quodammodo confirmatur, rejecto inter apocryphos eo libello, ac substitutis Leonis litteris Theodosii fidem vindicantibus. Ad Paulinum quod attinet, erat hujus nominis vir litteris omnibus et formæ venustate conspicuus, Eudocia apprime carus, ut ait Theophanes, quem poni cujusdam causa suspectum Theodosius in Cappadociam relegavit, ac trucidari jussit, ut constanter Græci omnes scriptores tradunt. Id autem Pagius animadvertit evenisse anno 448 (an. 446, n. 12), quamobrem Paulino huic magistri officiorum dignitate præstanti minus commode tribui potest libellus hic memoratus, nec quantum diligentie adhibuerim, alium reperi qui Theodosium jam mortuum (nam quondam. imp. dicitur) damnari seu defenderit. Duos video Paulinos episcopos, Theodosiop. unum, alterum Apamenum concilio Chalcedonensi interesse: at minime illustrem episco-

ptione [Grets., ascriptam] breviarium Chalcedonen-
 a concilii a quodam Verecundo episcopo editum,
 quem in apocryphis reperientes falsidicus invenit-
 tur^a. Sancta vero catholica et apostolica spiritalis
411 mater vestra Romana Ecclesia non breviter
 sed totum sanctum et venerabile quartum Chalcedo-
 nense amplectens prorsus veneratur, et non audet
 relinquere sanctum et venerabile ejus constitutum,
 et exsequi a quodam factum breviarium, nullam
 consonantiam sanctæ institutionis habens. Nos qui-
 dem pro tanto amore quem erga vestram a Deo insti-
 tutam regalem potentiam habemus, direximus vobis
 ex eodem sancto et venerabili concilio ante actionem
 ejus exemplar epistolæ sancti Leonis pontificis ad
 clerum et nobiles Constantinopolitanos, atque popu-
 lum ejusdem civitatis directæ, post actum iniquum
 et perversum in Efesina [Lamb., Grets., Ephesina]
 urbe secundum concilium adversus sanctum et vene-
 rabilem Flavianum eundem Constantinopolitanum
 episcopum, condemnans impiissimum Dioscorum
 atque profanum Eutychem^b, adhortans atque com-
 monens prædictum populum ut in ea fide perma-
 neat in qua Christianissimum principem eorum no-
 vit permanere; talis enim almus et venerabilis vir,
 atque in toto orbe sanctus Leo papa, noster præ-
 cessor opiuatissimus prædicabilis fuit, ut si aliquid
 in fide adversus Theodosium imperatorem scandali-
 zatum fuisset, nunquam post actum iniquum et latro-
 ciosum secundo in Efeso factum, ipse præcipuus
 beatus Pater sanctus Leo hæreticos damnans, lau-
 dasset fidem Theodosii; **412** sed magis pariter

pali titulo, ut Verecundum, audiens libelli aucto-
 rem, divinandum aliis relinquo, quisnam fuerit Pau-
 linus iste. GENN.

^a Apud Labbeum (Conc., tom. IV, p. 94) est ob-
 servatio editorum Romanorum, qui præ aliis notant
 Marciani orationem bis occurrere iisdem verbis :
 « Hujus autem iterationis occasionem, aiunt, for-
 tasse præbuit vetustissimus liber Latinus concilii
 Chalcedonensis, qui in bibliotheca Vaticana asser-
 vatur, in quo prætermissa est prima actio, et ejus
 loco reperitur brevis quædam epitome ejusdem con-
 cillii, cui præfixa est hæc Marciani a l synodum ora-
 tio, et post epitomen sequitur secunda actio et aliæ
 per ordinem usque ad finem. » Breviarium Adriano
 missum a Carolo quid simile hujus epitomes esse
 debuit. Eutychianorum autem fuisse opus infertur
 ex primæ actionis defectu, quæ Dioscori et aliorum
 una cum Ephesina synodo damnationem continet.
 Quamobrem inter apocryphos jure amandatur a ponti-
 ficæ, ejus enim ævo totum Chalcedonense concilium
 a sancta sede accipiebatur, ut ipse docet. In.

^b Ap. Labb. (Conc., tom. IV, p. 47, n. 22) exstat
 hæc Leonis epistola. Data eadem fuit, postquam Hil-
 larus diac. cardinalis qui Leoni successit in aposto-
 lica sede, Dioscori Alexandrini audaciam in concilii
 præsidis Roma missos deludens per devia perque im-
 mensa pericula Romam rediit, et latrocinialis synodi
 funestum eventum enarravit. Flaviani exsilium post
 plagas a Barsuma aliisque consentaneis eidem illatas
 in concilio, Hilarus Leonem edocuerat, sed mortem
 brevi consecutam ignorabat. Vide Henschen. ad d.
 18. Februar. Epistola inscribitur : « Leo episcopus et
 sancta synodus, quæ in urbe convenit, clero, honoratis,
 et plebi consisten. ap. Constantinopolim dilectis
 filiis in Domino salutem. » Eamque alia ad eosdem
 consequitur data eodem die, nempe Idibus Octob.

cum ipsis velut consentaneum eum damnasset.

Nos quidem, sicut fati sumus, apocryphos libros
 non sequimur, sed eos veneramur et amplectimur
 quos sancta catholica et apostolica suscepit Ecclesia,
 in qua fundati una cum filia nostra et spiritali com-
 matre domna regina, atque vestra triumphantissima
 subole, per multorum annorum curricula regno per-
 frui dignemini, et cum sanctis omnibus præmia
 æterna in vita perpetua habere valeamini. Incolu-
 menti excellentiam vestram gratia superua custo-
 diat.

LXXIV.

413 ITEM EPISTOLA

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

*In qua continentur gratiarum actiones pro exalta-
 tione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de territorio Savi-
 nense, qualiter Machinarius [Lamb., Maginarius]
 fidelissimus ejusdem præcelsti regis, ipsum territo-
 rium cum integritate partibus sancti Petri contra-
 dere voluit. Sed propter iniquos atque perversos ho-
 mines minime potuit^d.*

(An. Dom. 783, Cod. Car. LXXVIII, chron. 73.)

ARGUMENTUM.—Maginarius venisse cum regis li-
 teris amoris plenis erga se et sanctam sedem.
 Eundem tradere voluisse territorium Sabinense
 integrum, ut jussus fuerat, at propter malignita-
 tem hominum non potuisse. Inspectas tamen ab eo
 esse donationes imperiales et Langobardorum re-
 stituciones. Se neque imperatorias, neque regias
 largitates curare, uni Carolo Sabinense territorium
 integrum acceptum referre; propterea oportuno
 legaturum missos suos cum documentis, ut inde
 veritas elucescat et subsequatur effectus.

Domno * excellentissimo filio, nostroque spiritali

449, catholicam doctrinam et damnationem Euty-
 chetis et Dioscori, aliorumque in latrociniali syno-
 congregatorum exponens; plures item exstant epi-
 stolæ eandem causam spectantes, necnon Anatolii
 electionem in Flaviani sanctissimi episcopi locum
 ante primam actionem concilii. Quas profecto haud
 ignorabat Adrianus; sed Theodosii fidem viadicatu-
 rus adversus libellum Paulino tributum, hanc unam
 quæ disertissime imperatoris fidem commendat, Ca-
 rolo mittendū censuit. Id.

^c Theodosium levitatis nimisæque credulitatis ho-
 minem historici omnes damnant. Præterea Chrysa-
 phii eunuchi artilbus deceptum Dioscori partes adver-
 sus Flavianum suscepisse omnes testantur, ut videre
 est ap. Baronium late hac de re agentem an. 449,
 qui etiam animadvertit divinæ ultionis obnoxium cito
 fuisse; ac breviter ultionem ipsam describens (an.
 450, n. 17): « Qui quidem, inquit, attemperatam mi-
 sericordia Dei vindictam expertus est; quod datum
 illi sit ante obitum, admissum facinus intelligere,
 remedia querere, in auctorem ulcisci, Romano pon-
 tifici obedire, eidemque communicare, ut date mu-
 tuo litteræ docent. » Nihilominus a fide recta eum
 descivisse unquam non constat, imo e contrario in
 eadem permansisse testatur sanctus Leo litteris ab
 Adriano laudatis. Id.

^d Argum. Panv. (Cod. Vat. 11): « Undecima lan-
 quasdam Caroli continet, et [commemorat cum] gra-
 tiarum actiones [actione] pro exaltatione sanctæ Dei
 Ecclesiæ. Indicat de territorio [agro] Sabinensi, quod
 Machinarius [Monegarius] fidelissimus ejusdem regis
 ipsum cum partibus sancti Petri contradere [ipsum
 sancto Petro tradere] voluerit, sed quod propter
 iniquos atque perversos homines minime potuerit [id
 minime præstari potuerit]. » In.

* Summ. 11, Bar. et Cent. GRETS.

compatri, Carolo regi Francorum et Langobardorum A atque patrio Romanorum, Adrianus papa.

Divinitus præordinatam vestram a Deo protectam summam regalem potentiam procul dubio credimus, quia super pristinos omnes ac fidelissimos orthodoxosque reges atque imperatores, erga sanctam catholicam et apostolicam spiritalem matrem vestram Romanam Ecclesiam veram dilectionem habentes, innumerabilia bona per vestra laboriosa certamina quotidie offertis, et pro hoc nempe certi facti estote, quia quantum caput totius mundi, eandem sanctam [*Gent. add. Romanam*] Ecclesiam ejusque rectorem simulque pontificem amplectendo seu fovendo, honorabiliterque glorificando diligitis, tantum vos beatus Petrus, 414 apostolorum princeps, [*Lamb. add. per*] inconcussos facit triumphos hic et B in futuro victores super omnes regnare reges; prorsus quippe confidimus, quia quantum per vos sancta catholica et apostolica spiritalis mater vestra Romana Ecclesia exaltata triumphat, tantum cœleste vos ambire atque hæreditare per intercessionem apostolorum principis concedit in perpetuum regnum *.

Veniente igitur hic apud nos fidelissimo Maginario, denuntiatis nobis vestræ sospitates regalis potentiae, nimis pro hoc nuntio noster relevatus est animus. Repleti sumus omni lætitia et exultatione. Qualiter vero ei præcepti vestra a Deo promoti triumphatissima excellentia pro Savinensi territorio, ut nobis sub integritate contraderet, sicut beato Petro clavigero regni cœlorum tribuistis minime propter malignos ac perversos homines potuit ^b; totam enim justitiam quam beatus Petrus apostolus protector noster ex ipso territorio habet, præsentialiter jam fatus Maginarius missus vester vidit, tam per donationes imperiales, quam per ipsorum protervorum regum Langobardorum ipsum territorium cum mansis sibi pertinentibus enucleatius designantes ^c. Si vero perfidus Desiderius dudum rex, non

* Cur tanta exsultet lætitia, tantisque laudibus prosequatur Carolum, ipsa epistola manifestat. Quod scilicet semel, iterum, tertio regem rogaverat in præcedentibus, tandem obtinuerat. Alteruter ex missis redierat Romam, jussusque erat a rege Sabinense territorium integrum tradere sanctæ sedi. GENN.

^b Reatinos præcipue innui aiebam (ep. 71, al. 56, not.) qui tradi territorium integrum non sinebant, alios autem perinde adversatos esse ex sequentibus patet; Spoletanos crediderim.

^c Ducangius antiquis chartis prolatis ostendit, quod *massa*, *massum*, *masa*, *masada* ejusdem notiois et originis sunt ac *mansa* et *mansus*, certus nempe agrorum modus, seu conglotatio et collectio quædam possessionum ac prædiorum. Infra autem voce *masa* utitur loco isto litterarum Adriani, atque interpretatur *villa vel casale*. Hujusmodi vero agrorum seu villarum restitutionis occasione Langobardos territorium integrum designasse Adrianus ait. Quorsum hæc? Quia nempe integer a Carolo concessus erat, finesque ejus ab Reatinis, fortasse etiam ab Spoletanis impugnabantur.

^d *Mansos*. Sed rectum videtur *massas*, quo vocabulo utitur etiam Anastasius Bibliothecarius. GRÆTS.

* Argumento utens, quod appellant a fortiori, magis magisque comprobatur de finibus rem esse; nam *masarum* restitutioni adversatus nemo erat, vel re-

rum integritate, sed tantummodo *masas* ^d nobis, quantum reperiri potuit, quas ex antiquitus sancta Romana Ecclesia tenuit, ut nullus ex illis partibus Langobardorum ausus est resistere; 415 quanto magis vestræ a Deo protectæ regali potentiae in omnibus obediens existentes jussa vestra adimplere debeant ^e?

Nos quidem neque imperatoribus, neque regibus gratias agimus, nisi tantummodo vestræ triumphatissimæ excellentiæ, quia noviter eum beato Petro apostolorum principi sub integritate condonastis ^f; pro hoc enim fidelissimos missos nostros una cum monitionibus nostris apto tempore vestræ regali potentiae dirigimus, ut liquida perscrutatione divinitus inspiratus eas indagans, justitiæ beato Petro apostolo evenerant ad effectum, ut præcelsam a Deo promctum regale vestrum culmen atque memoria vestra in Ecclesia beati Petri nutritori vestri usque in finem sæculi inter sanctos nominetur. Sed sicut semper in ejus sacratissima aula orantes pro vobis persistimus, omnipotens, clemens et misericors Deus in cujus manu cor excellentiæ vestræ regitur, una cum excellentissima filia nostra et spiritali comatre domina regina, seu domno Pippino excellentissimo rege Langobardorum et propria spiritali filio nostro, cæteraque vestra nobilissima prole, corroboret cor et mentem vestram et brachium suæ potentiae vobis extendat, ut victores vos super omnes barbaras nationes faciat. Quatenus omnes sub vestro brachio humiliati vestigia pedum vestrorum osculentur, ut amplius Ecclesia Dei per vestram a Deo institutam regalem potentiam, nimirum [*Græts., nimium*] exalta a permanent. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXV ^g.

(An. Dom. 783, Cod. Car. LXX, chron. 74.)

416 ^h ARGUMENTUM.—Georgio episcopo regio missa referente quot beneficiis beatum Petrum seque-

rum potentibus Langobardis. GENN.

ⁱ Duo hinc valde perspicua cernuntur, territorium scilicet Sabinense integrum a Carolo donatum esse sanctæ sedi (cum secundo Romam venit anno 781), et possessionem integri ejus territorii initam nondum esse. Cumque hæc sit postrema Adriani epistola, in codicem relata super eadem re, constatque ex diplomate Ludovici Pii terminos esse positos inter Reatinos et territorium illud ab Hitherio, et Maginario abbatibus, post annum igitur 784 compositæ omnes lites finitimum. Nam Maginarius Julio mense ann. 784 abbas sancti Dionysii est creatus post Fulradi mortem, quæ contigit die 16 Julii ejus anni. Id.

^g *Admonitio*. Perioche hujus epistolæ in manuscripto codice nulla est. Ex Baronio igitur accipie istud summarium. « Carolus per Georgium episcopum papæ de suis certaminibus et laboribus pro beato Petro susceptis indicaverat; quare Adrianus ipsi gratias maximas agit, commendans ipsi Georgium episcopum. »

^h Argum. Panv. (*Cod. Vat. 41*): « Carolus per Georgium episcopum papæ de suis certaminibus et laboribus pro beato Petro indicaverat [susceptis indic.]. Quare papa ipsi [papa Adrianus epist. 41 ipsi] gratias maximas agit commendans ipsi Georgium episcopum [episc. in epist. quadrag. prima]. » GENN.

ejus successorem Carolus prosequi nitebantur. A Petrum ipsum remuneratum ait tam bene de utroque merentem; eundem episcopum ei commendat; victorias de barbaris omnibus gentibus omnialiter.

Domno * excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Omnipotens Deus repertor omnium, in cujus manu sunt omnia jura regnorum, reperiens secundum cor suum vestram excellentissimam regalem potentiam ipse eam ad magnam consolationem atque exaltationem spiritalis matris vestre sanctæ catholicæ atque apostolicæ concessit Ecclesiæ, quem vice apostolica poscimus, præmia vobis vitæ donari æternæ. Quapropter suscipientes Georgium reverentissimum et sanctissimum episcopum nostrum a vestra triumphatissima præcellentia, tanta bona de vestro laborioso certamine atque beneficia, quæ erga beatum Petrum clavigerum regni cælorum et nos geritis denuciavit; quæ si enucleatius exarare voluissimus, nullus ori nostro sufficeret sermo, ut opinor. Sed ipse princeps apostolorum, fautor vester beatus Petrus, pro cuius amore hæc omnia geritis, ipse vestram protegat atque in omnibus dirigat in triumphis regnum.

417 Verum [Lamb. add. quippe] fidelem ipsum reverendissimum et sanctissimum præfatum episcopum, vestram nostrumque reperientes, nimis eum vobis commendari poseimus, ut secundum suam certam fidem atque dilectionem, quam erga vos et nos gerit, ita consolatus, prorsusque totus, nobis poscentibus a vestra præfulgida regali potentia mereatur per se clamare [Grets. leg. amari], ut dum per nostram suggestionem vestram ampliatam super se præcipuam habuerit undique benivolentiam, quietus pro vobis valeat fundere preces, nosque in confessione beati Petri apostolorum principis solitas orationes enixius pro vobis fundentes, super omnes barbaras nationes victores inveniamini, atque una cum præcellentissima filia nostra et spiritali commatre domna regina, vestraque nobilissima subole, regni gubernacula in ævum fruantes, in ætheriis arcibus eum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXVI.

418 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPER,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,

In qua continetur de præda Persarum in finibus Græcorum facta, et de discordia quæ inter ipsos erat ^b.

* Sum. 41, Bar. et Cent. GRETS.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 34): « In trigesima quarta [Triges. quarta] de præda Persarum in finibus Græcorum, et inter ipsos discordia indicat. » CENN.^c Sum. 34, Bar. et Cent. GRETS.^d Nullius fere momenti est quæ refertur historia, epistola ipsa una cum præcedenti ommissa esset impune, ætatem ejus nosse nihil refert. Cum tamen in nova editione Duchesnii incerti temporis desinatur, ac vagari permittatur per decem eos annos, qui a 784 occurrunt usque ad 791, mihi fuit contrabenda

tud biennium, quod a mense Maio anni 781

(An. Dom. 783, Cod. Car. xciii, chron. 75.)

ARGUMENTUM. — Persarum deprædationes nuntiavit sexagesimo milliario ab urbe Constantinopoli; discordias de regno esse inter patrum et nepotem, cui sceptrum ille usurpaverat.

Domno * excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dum nimis in nostro pectore momentis omnibus vester regnat amor, et multa nobis fiducia magnaque gloriatio apud præcellentissimam atque a Deo promotam vestram regalem potentiam existit, convenit nempe nos pro vestri præceli a Deo protecti regalis culminis sollicitè quotidie inquirere salute, ut agnito juxta nostrum desiderium omnia prospera esse apud vestram excellentiam, summas sanctæ et individue Trinitati et dignas referamus grates. In quibus ad aures vestre regalis potentie intimantes innotescimus de Constantinopolitanis partibus, quod in fines ejus gens Persarum invadentes atque deprædantes venerunt, usque in locum qui dicitur Moria a sexagesimo milliario ejusdem civitatis Constantinopolitanæ. Unde et prædam magnam comprehendentes secum detulerunt, et sicut audivimus atque fama fertur, Thius, regis Persarum princeps et dux exercitui nefandissimo ipsorum existebat, **419** qui dum reversus fuisset cum iniqua victoria, elatus in superbia mentitus est proprio nepoti suo, et ab ejusdem exercitu factus est rex Persarum; et infra se [Lamb., Persæ] tumultuantes pugnare adinvicem pro nepote et Thio dicuntur.

Nos vero petentes divinam clementiam crebro pro vobis die noctuque orare prorsus non desinimus, ut ad exaltationem sanctæ Dei spiritalis matris vestre Romanæ Ecclesiæ et nostram perennem lætitiæ longiori ævo in triumphis, et celebri nomine regnantes una cum excellentissima filia nostra et spiritali commatre domna regina ^d, vestraque præcellentissima prole, et sospites in præsentī vita et in æterna beatitudine vos conservare dignetur. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXVII.

420 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPER,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de fide vel dilectione quam erga beatum apostolorum principem Petrum habere pollicitus est, ut inconcussa et insolubilis permaneat, et nulla callida versutia ab apostolico amore ejus animus disjungi possit ^e.

(An. Dom. 783, Cod. Car. lxxv, chron. 76.)

ARGUMENTUM. — In duos Ravennates Eleutherium et

ad eundem mensem 783 effluxit, cum regina Hildgardis obiit supremum diem. CENN.

^e Argum. Panv. (Cod. Vat. 37): « In trigesima septima [Triges. sept.] ipsum fidei ac dilectionis quam erga beatum Petrum apostolorum principem habere pollicitus est, adonnet, utque illam inconcussam et insolubilem [inviolatam conservet] et nulla callida versutia ab apostolico amore animus disjungi patitur, orat. Postea Eleutherium et Gregorium quemdam accusat, et petit ne illos apud se agere permittat [sinat], sed Romam mittat. » Id.

Gregorium invehit; cum enim multa scelera perpetrasset, clam adiverant Carolum scelera dissimulantes, et similitates serebant inter regem et pontificem. Orat ut ab se rejectos deonestatosque Romam mittat cum suis legatis, ibi enim in eorum scelera inquirendum erit. Sic Pippini donatio ab eo confirmata, jus nempe apostolicæ sedis in exarchatu inconcussum permanebit.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa b.

Gratia sancti Spiritus igniti calore nulla quiescimus plus ratione, cuilibet terrenæ potestatis splendido, præterquam vestræ a Deo promotæ regali potentie, cum opportunitas datur ex totis nostris præcoribus intimare, quæ tam firmam stabilemque annexam fideliter ac ita unanimes in unitate congregatos esse speramus, ut nullo modo **421** credamus, quamlibet magnam parvamque personam inter apostolicam sedem et vestram excellentiam posse eam dirimere, talem prorsus vestrum præfulgidum in triumphis regnum erga amorem beati Petri apostolorum principis, fautoris vestri, et nostram dilectionem agnoscentes usque hactenus persistere et indissolubilem permanere, quod nunquam possit, quamlibet [*Lamb.*, quælibet] callida versutia hominum ab amore clavigeri regni cælorum disjungere, quem prorsus auxiliatorem in opinatissimis vestris triumphis, nobis poscentibus atque precantibus, credimus et propugnatorem habere, procedens et introducens vestrum præcelsum regalemque triumphum calcare super omnes barbaras nationes, quatenus semper pro vobis divinam exorantes clementiam, Deique timorem præ oculis habentes, atque pro anima sanctæ recordationis præcellentissimi genitoris vestri domni Pippini summi regis, et pro omnibus fidelibus Francis, simulque divinum considerantes iudicium, nitentur emendare de pravis atque perversis actibus, videlicet Eleutherium et Gregorium, inepios atque inutiles nugaces; qui pro eorum proterva contumacia non sinebant in eorum iudicari partibus, Ravennæ inopes atque pusillos opprimentes misere, tam in venalitate hominum apud paganos venerandæ gentes, quam de panibus d [*Lamb.*, de

panibus] eorum absque ulla misericordia avide deglutiebant, ex qua pestilentia plurima pars deficientes atque ruentes dissipati sunt; insuper ignobilium vulgus catervamque cruentorum nequiter congregantes, non intermittebant quotidie nefandas perpetrare neces. Unde dum in **422** Ecclesia quadam die missarum celebrarentur sollemnia, et eadem hora quidam diaconus sanctum Christu Evangelium populo prædicaret, intus in eodem sanctuario ab eorum impiissimis hominibus sanguis effusus est innocens, pro sacrificio laudis homicidium perpetrantes; et dum ipsi certi existerent quod nos tales iniquas terras atque perversas operationes minime illos ut Christiano populo peragere sineremus, idcirco superbia arrogancia elati, conati sunt sine nostra scientia ad vestros properare regales oblitus, existimantes se per eorum infidelem atque iniquam fallaciæ a fide puritatis et dilectione beati Petri et nostra vos separare; nescientes miseri et infelices, quia qui præcipui fideles ejusdem Dei apostoli sunt et vestri felicissimi regni fideles sunt, pariter et qui ejus inimici esse videntur, vestri procul dubio inimici sunt c.

Quapropter poscentes quæsumus vestram a Deo protectam regalem potentiam, per beatum Petrum apostolorum principem cui a Domino potestas ligandi solvendique peccata in cælo et in terra data est, et ipsum sanctum baptisma quod inter nos per Spiritum sanctum habere videmur, illorum procacitati vester præfulgidus aspectus et hilaris minime manifestetur. Neque recipere ipsos nefandos vultu dignissimo dignemini, sed tanquam inimicos beati Petri et vestros existentes, eorum superbiam gloriationem respuentes, ad nos deonestati per fidelissimos missos vestros humiles veniant, ut omnia quæ fati sumus eorum comprobemus presentia f; quatenus qui agunt tulla iniqua atque perversa, per eos emendentur, et illibata oblatio quæ a sanctæ recordationis **423** genitore vestro domno Pippino magno rege allata, et vestris præfulgidis regalibus manibus in confessione beati Petri clavigeri regni cælorum oblata, atque nimirum confirmata sunt, inconcussa et immaculata in æternum permanent g, ut ante

a Sum. 37, Bar. et Cent. GRETS.

b Hildegardis reginæ mortem Franci annaliste unanimi consensu referunt ad annum 783 pridie Kal. Maias. Quamobrem recte hanc epistolam Papias ad eundem annum spectare putat. Reginæ enim nulla fit mentio, filii tantum memorantur. In nova editione Duchesnii refertur ad an. 784. Cum autem tradant annales Francorum et Fuldenses Carolum eodem anno Hildegardis mortuali uxorem duxisse Fastradam, Papias potius adhærendum mihi videtur. CENN.

c Stephanus II qui omnium primus in exarchatu dominari cepit, Philippum presb. et Eustachium duces iudices Ravennæ constituit ad faciendas iustitias omnibus vim patientibus, ut Adrianus testatur Carolo (ep. 51, al. 54). Tringenta fere post annos exemplum ejus simile hinc suppetit nonnullis, qui pontificæ dominationis ignari veritati fucum faciunt. LB.

d Locus corruptus. Num de panibus? GRETS.

e Scelatorum huiusmodi par aliud vidimus in urbe Roma (ep. 61, al. 50), quos pontifex idem Romam mitti petebat, ut ibi juxta eorum reatus punirentur. Vide monitum ad pseudopapæ Constantini litteras (num. 9 seq.). Id.

f In notis ad prædictam epistolam (not. 9 et 10) monebam, tam Carolum quam pontificem in sua quemque ditone jus suum in puniendis reis exercuisse. Idem hic luculenter patet; quare alijcienda Sigonii opinio de supremo jure quod sibi reservarint Pippinus et Carolus in exarchatu, licet Muratoric arri. eat (an. 783). Uterque enim auctor Mutinensis voluntatem, quam rationem sequi maluit. In.

g Notandum discrimen iudicii a pontifice faciendi inter Romanos et Ravennates, tauta in causarum paritate. Duo siquidem Romani facinorosi repetuntur Paschalis et Saracinus; totidemque Ravennates Eleutherius et Gregorius, multis sceleribus utriusque obnoxii, utriusque damandi. Ubi agit de Romanis, qui amicitia tantum et charitatis vinculo juncti erant cum

tribunal Christi ipse protector vester beatus Petrus apostolus dignus retributor vobis appareat, et sicut in hoc terrenum regnum una cum præcellentissima subole vestra ^a, et omnibus fidelibus Francis in triumphis pollentes tuetur et protegit, ita et in æthereis arcibus cum sanctis omnibus faciat sine fine regnare. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXVIII.

424 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de abbate venerabilis monasterii sancti Vincentii, qui apud domnum regem insons accusatus fuerat, et inde ablati; ut eum venusto vultu ac vibrantissimo animo clementissime susciperet, quia falsa crimina ei objiciebantur ^b.

(An. Dom. 783, Cod. Car. LXXIX, chron. 77.)

ARGUMENTUM. — Abbatem Pothonem sancti Vincentii ad Volturnum, falsis criminibus accusatum apud Carolum, huic vehementer commendat, ut universæ congregationi morem gerat, rogatque ut injuria dejectum restitui curet.

Domno ^c excellentissimo filio nostroque spirituali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^d.

Dum tanto ex puro cordis amore generaliter agnoscunt, quod erga beatum apostolorum principem Petrum fautoremque vestrum et nos crebro fideliter vestra regalis potentia prorsus gerit, convenit nempe ex totis nostris præcordiis que ad salutem pretiosissimæ animæ vestræ pertinent libenti suggerere animo, proinde salutantes paternam dilectionem indicamus vestræ præcelsæ regali potentia, quia cuncta congregatio venerabilis monasterii sancti Christi martyris Vincentii unam con-

rege Francor., rogat Carolum, ut reos Romam mittere dignetur ad iudicium, *ut in hoc cognoscant omnes gentes, quia ob amorem beati Petri magnam in nobis habeat dilectionem.* E contrario agens de Ravennatibus, quia exarchatum Francorum regibus referebat acceptum, pari modo rogat, ut iudicandi Romam mittantur, quo Pippiniana donatio a Carolo confirmata *ilibata, inconcussa, et immaculata* permaneat. Huc appello pedissequos Sigonii, Muratorii, aliorumque supremum jus vindicantium Francis in exarchatu Romamque ipsam titulo donationis asserentium Romanis pontificibus, ut nempe intelligant opiniones eorum pugnare cum factis certis, quare iisdem adhærere aliquando desinant. CXXX.

^a Hallucinatos eos esse aiebam (ep. 68, not.) qui Adriani epistolam loco moverunt, Pagio duce, quia reginæ nomen in eadem sileri vident; regia enim proles utique silebatur. Hac autem in epistola reginæ sobolis mentio est, regina penitus siletur, certum sane iudicium ætatis Pagio etiam notæ. Id.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 10): « In decima pro abbate venerabilis monasterii [Dec. pro ab. monast.] sancti Vincentii intercedit, qui falso apud Carolum accusatus fuerat. » CXXX.

^c Sum. 10, Bar. et Cent. GRETS.

^d Et hanc epistolam, ut nuper aiebam de alia (ep. 75, al. 93) vagari permittitur in nuperrima editione Duchesnii per annos decem. At revocanda ad an. 783, post agnitam ab Adriano Hildegardis mortem, nisi forte quis datam velit inuente anno 784, antequam Fastradæ novæ reginæ nuptius Romam venerit. CXXX.

^e In celeberrimo monasterio ad Volturnum flu-

ardiam pro hoc simul habentes poposcerunt a nobis, ut nostris apicibus pro abbate ipsorum qui insons apud vos accusatus est intercederemus, imo et per vestram præfulgidam jussionem exinde ablati, vestris regalibus vestigiis presentatus, eum vobis in omnibus commendaremus, 425 eo quod nullo modo vestræ regali potentia infidelitatis reum quispiam ex accusatoribus suis facere aut comprobare valebit, eo quod omnino falsum ei crimen objicitur ^e, et ideo pro amore beati Petri regni cælorum clavigeri magnopere petentes fiducialiter quaesumus, ut eum venusto vultu ac vibranti animo clementissime recipere jubeatis; justum quippe est, quemadmodum tam magnam congregationem religiosi moribus suis regulariter atque naviter regere valuit, a vestris præcelsis obtutibus sospitem absolvi et in pristinum statum clementissimis jussis vestris nobis poscentibus restitui, quia valde idoneum ad commissum sibi officium seu vestræ fidelitatis, sicut ab omni ejus congregatione didicimus, eum agnovimus ^f.

Deus omnipotens in cujus manu omnia regna mundi reguntur, ipse per suffragia apostolorum principis Petri, semper nos faciat de vestro regali culmine lætari, et in hoc mundo una cum præcellentissima subole vestra ^g super omnes barbaras nationes dominantes, longo ævo regni gubernacula fructu valeatis atque in æthereis arcibus cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat

b LXXIX.

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXXII, chron. 78.)

426 ARGUMENTUM.— Pothonis ejusdem causa pon-

vium in Beneventano agro erant id temporis abbates duo, Poto et Autpertus, res Mabillonio ipsi obscura. Putat Potonem aliquid contra Carolam dicitasse, quare, abbate alio suffecto, hunc apud Carolum fuisse accusatum (Annal. lib. xxiv, n. 71). Ex hac et seq. epistola historiam discimus. Interim, patrono Adriano qui monachorum suffragiis nitebatur, calumnia aliquot accusatorum delegitur. Id.

^f Injuria abjectum restitui curat. Mabillonius (Ibid. lib. xxv, n. 36), Vulturvensi chronico prochronismis erroribus innumeris pleno nimium fidens, Potonis mortem hoc anno constituit, causamque ejus (lib. xxiv, n. 93) ventilatam ait ann. 779, cum et Autperti obitus contigit, juxta illum chronologum. Falsa omnia; accusatio enim ad hunc annum exeuntem pertinet ut ad sequentis initia. Nam cognitio causæ, proindeque Autperti mors cum anno 784 minimum copulari debet, mentio quippe fit ab Adriano novæ reginæ Fastradæ, ut dicam ibi. Id.

^g En perspicua ætas epistolæ, quam innuebam not. ^d. Id.

^h Summ. ex Baronio. « Indicat quomodo contentionem monachorum ad se missorum composuerit. Et quod Potho abbas cum decem monachis ad Carolum regem proficisci voluerit, ut ibidem quoque de objectis criminibus se purgaret. » — Summ. 40 Baron. et Cent. GRETS.

ⁱ Argum. Panv. (Cod. Vat. 40): « In quadragesima [Quadrag.] indicat quomodo contentionem monachorum ad se missorum composuerit et quod Potho abbas cum decem monachis ad Carolum regem proficisci voluerit, ut ibidem quoque de objectis criminibus se purgaret. » CXXX.

tifici cognoscenda permittitur a rege per missum **A** **suum** Possessorem archiep. Quare Adrianus nonnullis abbatibus convocatis coram Possessore causam discutit. Conjuracionis crimen, quo insimulabatur, falsum esse deprehendit; sacramento cum aliis monachis se purgantem absolvit; ad regem proficisci omnes postulantes permittit. Omnia hæc pontifex nuntiat Carolo, quem etiam docet Authbertum ejusdem monast. Volturnensis abbatem mortem occubuisse in itinere, et Rodigausum monachum accusatorem stupri reum cum nepte re-
partum esse.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Præcelsas ac a Deo inspiratas, per reverentissimam et sanctissimum Possessorem archiepiscopum **a**, fidelissimum missum vestrum, sagacissimas præcipuasque syllabas suscipientes, valde in his noster relevatus est animus, regales triumphos in eis atque sospitates reperientes, et pro hoc magnas omnipotenti Deo tulimus grates in aula fautoris vestri beati Petri apostoli divinam exorantes clementiam. Referrebat quippe in ipsis vestris regalibus apicibus, quia causa vestra nostra sit, et nostra vestra: in hoc vero freti existimus, quia divina inspiratione veritas hæc procul dubio a vobis exarata prorsus omnibus manifesta ac certa splendescit; et quo [Lamb., quoniam] ad nostrum iudicium canonice simulque regulariter contentiones inter **427** monachos ve-

a Ebredunensem archiepiscopum esse putat Mabillon. (*Annal.* lib. xxiv, n. 58). Eundem supra vidimus episcopali tantum dignitate insignem, dum regii missi munereungebatur usque ad an. 777 (ep. 61, al. 50). Archiepiscopali nunc præditum dignitate illum audientes. Ebredunensem metropolim in honorem pristinum restitutum esse intelligimus. Gallicanæ enim metropoles fere omnes Caroli Magni opera splendorem suum adeptæ sunt, sed sensim, nec modico cum regis labore. Quicumque autem episcopus metropolitani identidem dignitatem est assecutus, ab sancta sede pallium cum archiepiscopi nomine juxta novam disciplinam obtinuit, ut planius ostendam ad epistolam 86, al. 87. **CENN.**

b Locus corruptus. **GRETS.**

c Quamvis Carolus Beneventanum ducatum haud subegit ante annum 787, ut historici omnes constanter affirmant, regi tamen Langobardorum, quod saepe est dictum, tam Spoletanum quam Beneventanum subditi erant. Quamobrem abbatem sancti Vincentii apud Carolum accusatum esse non est mirum. Ejus vero causam Adriano committi a rege Francorum, benevolentia ac venerationis argumentum est, quibus rex pontificem prosequabatur. **CENN.**

d Mabillonius (*Annal.* lib. xxiv, n. 94) dubii plenus monasteria nonnulla indicat queis præerant abbates hic recensiti. Ansualdum scilicet putat fuisse abbatem sancti Petri Beneventani; Aquilinum sancti Angeli de Baregio juxta fluvium Sangrum in Aprutio citeriori; Ragimbaldum Farfensis. Nostra nihil interest in ista nomina magnam partem incerta inquirere. Id minime prætereundum quod nomina in epistola hujus calcem rejecta ad eos referri debent, qui conventui adfuerunt, nam Gretscrus ad epistolam, quæ sequitur in Codice (ep. 60, al. 73) arbitratus pertinere, non modo eidem perioches instar præmittit, sed omnes ex clero Romano esse affirmat: utrumque falsum. Nam perioche sive argumentum illius epistolæ peti debet ex duodecimo inter argumenta

nerabilis monasterii sancti Vincentii et abbates ejusdem monasterii, scilicet Authbertum et Pothonem, discuti atque examinari vestra direxit præcelsa regalis excellentia **b**; ipse quippe præfatus Authbertus abbas, dum callem itineris peragraret, repentina morte occupatus minime nostris apostolicis valuit se manifestare presentis.

Quapropter convenientes plures ex primatibus monachis cum præfato Pothone abbate ipsorum, astiterunt omnes pariter in conspectu apostolici decreti nostri, qui residentes una cum reverendissimo et sanctissimo Possessore archiepiscopo, seu Ansoaldo abbate venerabilis monasterii sancti Petri, pariter Aquilino abbate **c**, Devaregio atque Ragimbaldum abbate venerabilis monasterii sanctæ Dei Genetricis, simulque Gisulfo abbate venerabilis monasterii sancti Petri **d**, Hiltibrando duce, Taciperto et Prandulo, simulque nostris astantibus servitis, Theophylacto bibliothecario, Stephano sacellario, Campulo notario, Theodoro duce **e** et cæteris pluribus; et dum ingressus fuisset **428** Rodigausus ejusdem monasterii monachus, referebat adversus eundem Pothonem abbatem testimonium dicens: Domine, dum cursum horæ sextæ explesemus, et secundum consuetudinem pro regis incolumitate, ejusque prole, propheticum decantarem psalmum, videlicet (*Psal.* lxxv) *Deus, in nomine tuo saluum me fac*, subito surrexit abbas et psallere noluit **f**. Item referebat,

C epistolarum Pauli I, ut ibi monui, et nomina fere omnia Langobardica, Francis aliquot intermistis, amovenda sunt a Romano clero. **CENN.**

e Servitia pro ipsis ministris adhiberi notat Ducangius ab Adriano in hac epistola, et a Ludov. Pio apud Petr. Chifflet. Ex ministris autem placito seu iudicio astantibus nominatim recenset Theophylactum bibliothecarium Pavinio et Raspono ignotum (*de Ecc. Lat.* l. iiii, c. 16, p. 249), qui cancellarii munere id temporisungebatur; Stephanum sacellarium, seu S. R. Ecclesiæ camerarium in superioribus laudatum, præcipue (ep. 68, not.); Campulum Adriani nepotem ac fratrem Paschalis, qui ann. 777 legationem obivit ad Beneventanos (ep. 60, al. 73). (Hic ex notario sanctæ sedis, id est protonotario ut modo dicimus, ad sacellarium officium pervenit, quo tempore ejus frater erat primicerius, et uterque in sanctum pontificem Leonem III, Adriani successorem, grande illud scelus perpetrarunt, quod alii alio modo narrant.) Denique nominat Theodorum ducem, probabiliter nepotem etiam ipsum, de quo non semel in superioribus (ep. 59, al. 49; 60, al. 73; 67, al. 69), nec deinceps sit ulla mentio hujus ducis in codice. Hujusmodi autem servitia, sive officia, seu ministri majestatis pontificis testes sunt locupletissimi. **Id.**

f Ex primo isto cap. accusationis morem invaluise videmus in eo celeberrimo monasterio, ut pro rege Francorum oraretur post omnes horas. Orandi autem genus haud congruere videtur cum fine quem sibi monachi proponebant. Quamvis enim et psalm. lxxv, ad precandum inscribatur, quid Caroli ac regis prolis incolumitati cum Davide Ziphæorum proditore periculis objecto ac Dei ope liberato? Cum autem hic agatur de psalmo cani solito post Sextam, resque in obscuro sit de psalmis post alias horas decantatis ad eundem finem, precandi genus improbare non ausim. Valde obscuriora sunt reliqua duo capita, quæ aliis divinanda relinquam. Ut autem aliquatenus quid ego sentiam aperiam, ex Authberti hominis

quia pariter peragrantes, cœpit mihi abba dicere: A quid tibi videtur de hac causa, quia exinde expectavi signum videre, et minime vidi? Tunc ergo [Lamb., ego] respondi: Deus omnipotens humiliet cor ipsius, et faciat nos incolumes reverti, quia non sunt talia nostra merita, ut taliter agnoscere mereamur; et dixit mihi abba iterum, quia si non mihi fuisset pro monasterio et terra Beneventana, talem eum habuissem sicut unum canem; et iterum adversus eum addidit: quia tanti ex Francis remansissent, quantos ego in humero vedare [Grets., vectare] valeo.

Et dum a nobis asciscitatus fuisset præfatus Potho abba si ita esset, cum nimia satisfactione respondit dicens, quia semper congregatio nostra pro ejus excellentia, simulque pro ipsius prole, procul dubio in monasterio psallit: sed dum in opera essem cum ipso, et ceteri infantes ^a, expleta oratione, prostrati in terra initiantes psallerent (Psal. lxxviii): *Deus, in nomine tuo salvum me fac*, subito surrexi pro opera quæ ad utilitatem ipsius monasterii ^b fiebat; de itineris vero collocutione, nullo modo ad injuriam ejus regalis excellentiæ quidquam locutus sum, nisi fatus sum quod si pro monasterii desertione, seu terra illa mihi non fuisset, omnino in talem pergere habuissem locum, ubi neminem curassem ^c. Porro de Francis quod fatus est, nullo modo talia protuli aut ex meo exivit ore; sed cum talia [Lamb., Gens., contagio] ex omni parte mihi opponit ^d, et a nobis [Lamb., Dum igitur a nobis] interrogatus fuisset prænominatus Rodigausus, si hæc alii cum eo audissent, tunc affirmavit quia solus esset et nullus secum alius audisset; tunc plures ex ipsis priores monachi afferebant testimonia pro ipso Rodicauso dicentes: quia in stupro captus cum propria nepetua, ex presbytero monachus effectus est, et tale crimen adversus abbatem nostrum imponere minime valebit, quia a sacris canonibus respuitur ^e.

Et introducti sunt alii tres monachi, qui cum Hilibrando duce venerunt, et cum Autherto abbate

morati erant ^f, asserentes adversus Pothonem abbatem, quia nos cupientes ad excellentissimum regem peragrare, a custodia comprehensi sumus et in carcerem missi. Ad hæc respondit ante dictus abba: Veritas est quia custodes habui in ponte, non ut eos qui ad regem irent devetarent, sed eos qui suam regulam relinquunt, ⁴³⁰ et ad suum vomitum in sæculo peccato imminente revertunt, eos comprehendere jussi, et tunc quando dicunt, ibidem minime fui, sed ad magnum regem iter carpebam.

Tunc nos liquidius pertractantes et sacrorum canonum instituta inquirentes, reperimus in concilio Chalcedonensi, cap. 18, confirmante ita: « Conjuratio et conspirationis crimen et ab exteris est legibus prohibitum, multo magis hoc in Dei Ecclesia ne fiat admonere convenit; et si qui ergo clerici vel monachi reperti fuerint conjurantes, aut conspirantes, aut insidias ponentes episcopis aut clericis, gradu proprio penitus abjiciantur. » Item, cap. 21: « Clericos aut laicos accusantes episcopum, aut clericos passim et sine probatione [Lamb. add. ad] accusationem recipi non debere, nisi prius eorum discutatur existimationis opinio. » Simul et in Africano concilio, cap. 8, fertur: « Præterea sunt quamplurimi non bonæ conversationis, qui existimant majores natu vel episcopos passim vique in accusatione pulsandos, debent tam facile admitti, necne? » Aurelius episcopus dixit: « Placet igitur charitati vestræ, ut is qui aliquibus sceleritibus irretitus est vocem universæ majorem natu non habeat accusandi? Ab universis episcopis dictum est: Si criminosus est, non admittatur: placet ^g. » Et hæc omnia considerantes, et quoniam habet has proprius hostis insidias, ut quos in pravorum actuum perpetratione, Deo sibi resistente, decipere non valet, opiniones eorum falsas ad præsens simulando dilacerat, et quia utrum vera essent an non, districta diutius per triduum fecissemus inquisitione perquiri, et nullam in ea de his quæ dicta fuerant culpam invenissemus, sed ne quid nobis vi-

Franci electione in abbatem, Francisque aliis monachis in id monasterium introductis, utrumque accusationis caput profectum puto. CXXX.

^a Lamb. legit: *cum ipse et ceteri infamantes.*

^b Miror Ducangii illustratores latuisse hanc locum, in quo opera pro fabrica luculenter accipitur. Quid enim aliud sibi volunt esse in opera, et fieri operam? CXXX.

^c Ita correxit Tegnagelius. Gentilotus autem legi: *habui loco ubi a nemine curassem.*

^d Videtur aliquid deesse. GÆTUS.

^e Infra ipsi canones proferuntur, qui ad rem facere visi sunt. Mabillonius (An. l. xxv, n. 94) Pothonem causa cecidisse colligit ex Hainradi successione post Autpertum juxta chron. Voltur. Quæ vero fides consignanti ejus mortem an. 778 ante Caroli paternitatem, Hainradi successoris quatuor fere annos, ac biennium cum mensibus quinque Pothonis constituenti a. d. x. Kal. Maias a. 783, cum occubuisse mortem affirmat? Hæc omnia cum Adriani epistolis pugnant, quæ cum æquales ejus temporis sint, chronologo pluribus sæculis posteriori haud dubie præferri debent. CXXX.

^f Tres monachi qui cum Hildebrando venerant supra nominantur, nempe Gisulphus abbas sancti Petri, Tacipertus et Prandulus ejusdem monasterii, quod scilicet Volturnensi subjectum erat prope muros Beneventi, ut Mabillon. eruit ex privilegio Caroli Magni (An. l. xxv, n. 61). Id mihi probabilius videtur, quidquid Mabillonius suspicetur, num monasterium sancti Petri, cujus Ansoaldus erat abbas, Beneventanum credi debeat. Si enim cum Autherto morati erant, a Vincentino igitur monasterio pendebant; et si capti erant Pothonis jussu dum Volturni pontem pertransirent, ut mox tradit epistola, finitimi ergo erant monasterii sancti Vincentii. De hujus primordiis ann. 707, deque tribus fratribus fundatoribus et abbatibus Paldone, Tatone, et Tasone, uberrime idem Autpertus abbas ap. Ughell. (Ital. Sac. tom. VI, p. 370 seqq.). Unde plura laxatæ jam disciplinæ, quæ hæc epistolam illustrant, eruntur. Ib.

^g De his canonibus, qui accusatorem rejiciunt, vide quæ aiebam in commentatione præv. (n. 15) ad sanctæ sedis disciplinam illius ævi comprobendam. Ib.

deretur omissum, aut vestro potuisset cordi dubium A remanere, præfatum abbatem Pothonem sacramentum proferre decrevimus, quia nulla talia pro infidelitate regalis vestræ potentie dixisset. Sed nec aliquando eidem magno regi infidelis fuit, vel erit cunctis diebus vite sue. Simul et alii decem priores monachi ipsius venerabilis monasterii, quinque ex genere Francorum * 431 et quinque ex genere Langobardorum, statimus ut præberent sacramentum, quia nunquam audierunt ex ore abbatis quamlibet infidelitatem adversus vestram regalem excellentiam; ipsi vero pellerunt se omnes pariter ad vestram regalem venire presentiam; nos quippe illorum exquirentes fidem, erga vestram regalem venire potentiam sivimus properare, solite pro vobis in confessione beati Petri clavigeri regni cælorum non omissis fundi preces, ut una cum domna regina vestraque sabote, multorum annorum curriculis hic pollentes cum sanctis omnibus sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat b.

LXXX.

432 c DE EPISCOPIS VEL PRESBYTERIS.

Ut non militarem induerent armaturam, sed spiritalem, id est, jejuniis et orationibus vacarent, seu de renalitate vel captivatione hominum, vel aliis illicitis causis, quæ a pravis hominibus perpetrata erant, seu de visione Joannis monachi, quæ falsa vel inanis esse videbatur d.

* Hinc evidens est, in Volturnensi monasterio utriusque gentis homines monasticam vitam profiteri. Neque id quidem ceptum fieri exacto jam Desiderio, sed ab ipsis initiis amicitie Francorum cum Romanis, cum potentia eorum regum a Beneventanis metui colique per Romanum pontificem cœpta est. Nam vix dum Pippinus Aistulpho devicto et facta exarchatus donatione Romanis pontificibus, brevi Aistulphi ejusdem morte superveniente, Spoletani et Beneventani Pippino, quam Desiderio parere maluerunt, ut Stephanus II testatur (ep. 2, al. 8). Quare sub ejus successore Paulo I prædictum Autpertum ibidem degere certum est; nam ipse de se ita loquitur (Cod. Reg. Vat. 96): « Ambrosius, qui et Autpertus, ex Galliarum provincia ortus, intra Samnii vero regionem apud monasterium martyris Christi Vincentii maxima ex parte divinis rebus imbutus, non solum autem, sed et sacrosanctis altaribus ad immolanda Christi munera traditus, operante beata et inseparabili Trinitate, suffragantibus etiam meritis beate Mariæ virginis, temporibus Pauli pontificis Romani, necnon et Desiderii regis Langobardorum, sed et Arochisi ducis ejusdem provincie quam incolo, hoc opus conseci atque complevi, quodque propter facilitatem eum intelligendi, *Speculum parvulorum* vocavi. » Cænn.

b Sequitur in cod. catalogus monachorum ceterorumque simul congregatorum, quem recte Lambecius huic epistolæ subiecit. E contrario Gretserus posuit, tanquam periochem, epist. 60, al. 73, unde huc revocandus. Id.

c Lamb.: *Item exemplar epistolæ ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directæ, in qua continetur de episcopis.*

d Argum. Panv. (Cod. Vat. 11.): « In undecima [Undec.] de episcopis ac presbyteris agit, ne arma militaria induant, sed spiritualia, id est ut jejuniis et orationibus vacent; et visionem Joannis monachi, qua admonitus erat, fidem Ecclesiæ Romanæ esse mortuam, pronuntiat vanam. » Apud Panvinium,

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXXVII, chron. 79.)

ARGUMENTUM. — Garamanno duce misso regno monente, se sit bene accepisse Joannem monachum, quem disciplinæ canonice, instar monachi Cyrilli, subjecisset, nisi summa in regem observantia esset prohibitus. Eumdem Joannem, ut regi pravos homines captivitatem aliaque illicita exercentes detulerat puniendos; ita sibi retulisse, quod Galliarum episcopi se improbante arma gererent. Id ne fieri permittat precatur, cumque commendat quod monachi ejusdem visiones contemptui habuerit.

Douno c excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo regi Francorum et Langobardorum atque, patricio Romanorum Adrianus papa.

Orthodoxæ fidei plenissimos atque nectareos vestræ a Deo promotæ regalis excellentiæ suscepimus affatus, quos reserantes vestram a Deo promotam salutem ac in triumphis victorias f, seu præcellentissimæ filie nostræ domnæ reginæ, vestrorumque præcellentissimorum filiorum, 433 atque nostrorum vestrorumque fidelium sospitatem, simulque sinceritatem reperientes, magnus omnipotentis Dei elementariæ retulimus grates.

Illud autem quod nobis vestra innotuit regalis potentia, per suum fidelissimum missum, scilicet Garamannum, gloriosum ducem g, pro Joanne nunocho atque presbytero, qui, sicuti in vestris referebatur regalibus apicibus, de captivatione hominum et de aliis illicitis causis quæ a pravis perpetrantur

unde Baron. alii que hauserunt, ex argum. epistolæ 73 (al. 78) et hujus unum conficitur, omissis his quæ sequuntur post *orationibus vacent*; ita ut hoc argum. primo loco ponatur, et sic fluat: *orationibus vacent. Laudes quasdam Caroli, etc.* Cænn.

* Bar. ibid. Sum. 11. Gæsts.

f Annales Fuldenses an. 785 Hildegardis morte garrata, Saxones his a Carolo superatos esse referunt *immensa eorum multitudine interfecta*. De duplici hac victoria sermo est ni fallor. In laudata edit. Duchesni hæc epistola una est ex undecim, quæ vagantur per id decennium ab anno 781 ad actatem codicis. At certe post annum 783 data est, nam Fastradæ reginæ meminuit, quam a Carolo ductam constat in fine anni ejus. Estque hic character haud dubius aliarum omnium quæ sequuntur; singule enim reginam nominant, nulla *commatris* titulum adjungit. Muratorius fortuito hanc recte consignat currenti anno; sed vaferrime, ut exarchatus dominationem perturbet, Caroloque tribuat supremum jus in Ecclesiæ ditione; illam autem postponit alteri (ep. 83, al. 84) ductus nomine ejusdem missi regii, quam posteriorem esse patebit infra. Cænn.

g Carolomanus Caroli filius natus erat anno 776, ut statuit Pagius (an. 783, num. 3) auctoritate Adriani et ratione: quare nonus ejus annus fluebat; adeoque tametsi an. 781 adeptus Pippini nomen italice rex ab Adriano inuactus esset, puer adhuc erat novennis, ac proinde regno administrando impar, vixque Carolus natu major tirocinium per hæc tempora agebat sub patre. Hinc est, quod Italia an. 774 *subjugata et ordinata*, ut aiunt Annales Francorum, administrabatur per duces et comites, quos Carolus civitatibus præficebat. Cujusmodi nonnulli occurrunt in his epistolis, ut duces *Clusinus et Florentinus*. Alii vero duces, quorum administrationi nulla civitas commissa invenitur, Francie militibus præfuisse videntur qui in Italice regno erant. Et sæpe hunc Garamannum seq. anno tali munere fuisse compertum erit. Id.

hominibus vobis enuntiasset, ut, Deo propitio, per vestrum præcelsum regalem dispositum corrigerentur vel emendarentur ^a, quemadmodum a nobis poposcit regalis potentia, libenti eum suscepimus animo, solite in omnibus vestris accommodantes votis. Talem prorsus scimus vestram regalem excellentiam, quia in his nullius eget monitione, quia, Domino cooptulante beatoque apostolorum principe Petro pro ipso semper suffragante, veram prædicationem orthodoxæ fidei quam ab ejus suscepit Ecclesia illæsam atque immobilem tenens, ultroque irreprehensibilem sine macula vibrans exsultat, atque in omnibus penitus fulget, et non desinit emendare sævos atque iniquos callidosque homines ab illicitis actibus.

Sed et captivos in sua propria reverti crebris fecit diebus; fatus quippe est nobis præfatus Joannes monachus, quia dixisset **434** vobis ut omnis episcopus spiritalia teneret arma et non terrena, quatenus si ita est quia militaria induunt arma; hortantes vestræ notescimus a Deo protectæ regali excellentiæ, ut nullo modo sic fieri permittat, sed quoscunque in quolibet deferri cupit loco, tam episcopi quam presbyteri, orthodoxæ fidei galeam et salutis induti arma, orationibus vacare gnaviter studeant, ut cuncto populo ea quæ pro salute animæ sunt spiritale gerant officium ^b. Cæteri vero episcopi atque presbyteri in eorum degentes ecclesiis, canonicè unusquisque per vestrum regale robustissimum præsidium suum valeant regere populum a Deo sibi commissum.

Porro de revelatione ejusdem Joannæ monachi,

^a Non recte infert Muratorius, duci huic mandatum a Carolo ut talia emendaret, non enim jus alienum invadere ausus esset (Vide ep. 63, al. 65), nec pontifex invasionem siluisset, ut alia occasione factum videbimus (ep. 93, al. 71). Quare credibilis est monachum de Carolo subditis loqui quam de ecclesiasticæ ditionis hominibus. Nam demereri eum cupiebat, ut sibi ap. pontificem patrocineretur, ne penam subiret cui erat obnoxius. CENN.

^b Lamb. et Gent. hæc quæ sequuntur a Tengnagelio omissa legunt in manuscripto: *seu æternam vitam adipisci prædicantes eorumque confessionem suscipientes irreprehensibiliter sacerdotale gerant officium.* — Plura hæc super re in capitularibus inveniuntur (Capit. lib. vi, cap. 285 seq. lib. vii, c. 91, 103 seq.) quæ referuntur etiam a Labbeo (Conc. tom. VII, pag. 1162, seqq.). Hinc autem Caroli constitutionum originem petendam esse liquet. Sed locus integer juxta lectionem codicis restitui debet ex Lambecio et Gentilto de episcoporum armis ab Adriano descriptis. Tengnagelium enim duo præcipua illorum munera, prædicationem videlicet et confessionis susceptionem prætermisit, nisi forte in typhothetam culpa rejicienda sit, quem repetita vox officium, ut sæpe accidit, deceperit. la.

^c Lamb. hic legit: *hæc est fides Christiana.*

^d Ex hac imaginatione quis non deprehendat fanaticum monachum? Similia non desunt exempla apud historicos. lb.

^e Pœnæ obnoxium Carolus fatetur monachum, et pro eodem intercedit. Ad flagellationis penam quod attinet, Anton. Augustinus (ad cap. 50, al. 46, *Ingitr.*) notat ex capitularibus regum Francor. in collectiones canon. irrepsisse id genus pœnæ, nec pontificii

juris esse. Hoc autem loco Adrianus memorat disciplinam regularem. Sanctus Aurelianus cap. 41 de ea sic: « Pro qualibet culpa si necesse fuerit flagelli accipere disciplinam, nunquam legitimus excedatur numerus, id est triginta et novem. » Regula item sancti Bened. de excommunicatione, ac disciplina seu flagellatione cap. 23, 24, 28, 30. Præcipue vero reg. sancti Columbani cap. 10, seu *Pœnitential. de diversitate culparum*, ubi ad rem nostram statutum legimus: « Pro illusionem diabolica ac pro modo visionis alii viginti quatuor psalmos in ordine, alii quindecim, alii duodecim indigentes pœnitentia psalmos decantare debeant. » Ex quibus patet, Carolum pro monacho intercedentem ne *damnaretur, excommunicaretur, flagellaretur*, haud fecisse id pro visione quam phantasmatis loco habuit, sed pro gravi alia culpa, quæ monachum impulerit ut Caroli patrocinium exquireret, ne penam subiret quæ in monasteriis quandoque erat severissima. Rem vidi in *Regula Magistri* (cap. 13) quam referens horresco. « Excommunicati vero fratres si ita superbi exstiterint, ut in superbia cordis perseverant in tertia die hora nona satisfacere abbati noluerint, custodiî usque ad necem cedantur virgis. » lb.

^f Pro ecclesiastica disciplina flagellationem accipi oportere non est dubium: id enim epistolæ contextus demonstrat, et præsertim regula hic memorata. Quam penam huic monacho alterius exemplo ad se emendati, Adrianus infligendam putaverit, non liquet; nam in regula sancti Bened. (cap. 24) abbatis arbitrio relinquuntur: « Secundum modum culpæ excommunicationis vel disciplinæ mensura debet extendi, qui culparum modus in abbatis pendeat iudicio. » Canonice autem inferebatur disciplina, alia

sicut ejus referebat locutio, vere phantasma esse existimatur; dicebant [*Lamb., Gent., dicebat*] enim quod vidit primis in somnis cœlos apertos et dextram Dei, deinde vidit postmodum somnium aliud, turrem magnam, et descendentes angelos, inter quos vidit speciem hominis alas habentis aquilæ mortuæque existentis; et aliam speciem hominis alas habentem columbinas, et dicentem: quia hic est Filius Dei ^e; absit enim a fidelium cordibus, ut fides Christianorum mortua esse prædicetur ^f. Nos enim speciem aquilæ alas habentem, sicut a sanctis suscepimus Patribus, Joannem evangelistam testamur, qui secreta cœlestia hominibus prædicat (*Joan. 1*): *In principio erat Verbum*, etc. in specie vero columbæ Spiritus sanctus visus est. Nam nunquam legimus speciem hominis alas columbæ indutam. Quapropter **435** nimis vestram laudantes firmissimam atque laudabilem fidem, in hoc cognovimus quia vos phantasma ipsas reputastis visiones, in eo [*Lamb. add. quod*] a nobis pro eo vestra poposcit regalis potentia, ut nequaquam a nobis condemnaretur, anathematizaretur, vel flagellaretur ^g, neque aliquam adversitatem ei faceremus; quatenus in his omnibus vestræ accommodantes regali petitioni, in quantum necesse fuit ipsum admonuimus monachum, atque in proprium suum locum illæsum absolvimus; nam si vestrum illi non profuisset regale adminiculum, ecclesiasticam illi disciplinam canonicè inferentes, sicuti monacho Cyrillo a nobis correcto et emendato, monachicam regulam illi demonstrare irreprehensibiliter habuissimus ^h. Ob nimium vero amorem vestrum cum magna patientia

atque benignitate susceptus commonitusque, ultro citroque divinis præceptis in pace absolutus est. Vestram regalem excellentiam una cum filia nostra præcellentissima domina regina, vestraque 436 præcelsa prole multorum annorum curriculum regni gubernacula perfrui divina faciat clementia, ut in hoc mundo super omnes barbaras regnantes nationes, in æthereis arcibus sine fine cum sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superua custodiat.

LXXXI.

ITEM EPISTOLA,

AD BONNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de monasterio sancti Hilarii confessoris in Calligata: orat ne ipsum a seu hospitalia, qui per colles [Gent., calles] Alpium siti sunt, in susceptione peregrinorum, ut a nulla magna parvaque persona invadi [Lamb., Gent., invadere] sineret ^b.

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXXIV, chron. 80.)

ARGUMENTUM. — Monasterium sancti Hilarii Gallitense et hospitalia in Alpibus sita pro peregrinis hospitio accipiendis, orat Carolum, ne ab illo permittat invadi, corripiatque Gundibrandum ducem Florentinum, qui aliquot peculia Curti Sasantinae ad id monasterium pertinentis usurparat; similiterque alios terras ejusdem Curti invadentes, atque omnia restitui curet monasterio.

D. mo ^c excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^d.

quippe erat regularis, alia sæcularis. Id patet ex capitibus Caroli Magni pro monachis (Labb. Conc. tom. VII, pag. 988), quæ, ut notat Sirmondus, ad annum pertinent 789, nam num. 16 hæc leguntur: « Ut disciplina monachis regularis imponatur, non secularis; id est non orbentur, non mancaciones alias habeant, nisi ex auctoritate regulæ. » Quæ explicantur can. 18 Francofordien. concilii: « Abbates qualibet culpa a monachis commissa, nequaquam permittimus cæcare, aut membrorum debilitatem ingerere, nisi regulari disciplinæ subjaceant. » CENN.

^a Desunt in ms. verba orat ne ipsum. GENT.

^b Apud Baron. et Centur. subjiciuntur ista: Ut Gundibrando duci Florentino mandet, ut quæ eidem monasterio abstulit reddat. GRETS. — Argum. Panv. (Cod. Vat. 38): « In trigesima octava [Trigesima octava] commendat Carolo legatos monasterii sancti Hilarii in Calligata. Orat ne ipsum, seu hospitalia, qui [hospitales domos, quæ] per colles Alpium siti [sitæ] sunt in susceptionem peregrinorum, ab ulla magna parvaque persona invadi sinat [permittat]; ut Gundibrando duci Florentino mandet, ut quæ eidem monasterio abstulit reddat [restituere]. » CENN.

^c Summ. 38, Bar. et Cent. GRETS.

^d Hanc epistolam incertæ et ipsam ætatis, quam cæteroqui indagare nihil refert, hic constituo, tum quia data post annum 783, tum quia ducem Florentinum memorat, quem in præcedenti (Col. 366 not. ^e) una cum aliis præesse aiebat uni aut pluribus civitatibus regni Italiæ adversus opinionem falsam de Garamanno misso regio. CENN.

^e Lamb. et Gent. legunt: A quo ob exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ præclaram dignitatem merita est, et sicut amantem justitiæ.

^f Mabillonius (An. lib. XXII, num. 28) an 748 sex minimum monasteria recenset in Tuscia, quorum unum est Galactense, seu Gallitense, de quo loquitur Adrianus, fundatumque ait ab Hilario abb. te. Idem Ra-

Novimus regalis excellentiæ 437 vestræ benignitatem pro Domini amore, atque beati Petri apostolorum principis, a quo meritis et præclara est dignitate ditata Ecclesia, et sicut amans justitiæ unicuique suffragium impertire. Quatenus petentes, quæsumus, ut pro ejusdem beati Petri fautoris vestri amore nostraque paterna dilectione, sicut solita est vestra perfulgida regalis potentia, piorum locorum sollicitudine restorationis juvamina ferre. Ita et in subiectis [Grets., sanctis] monasteriis spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ, quibus aura [Lamb., a vestra, et Gent., a vra] vibrantissima regali in triumphis præcellentia concessa atque offerata sunt ^f. Scilicet monasterium sancti Hilarii confessoris Christi, qui pons [Grets., qui locus] in Calligata, una cum hospitalibus qui per calles Alpium siti sunt, pro peregrinorum susceptione ^g poscimus ut a nulla magna parvaque persona qualibet invasione brachium pati vestra eximia sinat clementia, sed in omnibus pro monachorum Deo servientium laudibus atque susceptione peregrinorum, justitiam illis conservare sicut solita est dignetur; et invasionem quam Gundibrandum dux civitatis 438 Florentinæ ^h in eodem monasterio ingerit, in curte quadam Sasantina, territorio scilicet Florentino, arripens ex ea illiciter plura peculia quæ illi minime pertinent abstollenda, emendare jubemini [Grets., jubeatis]; simulque terras quas ex ipsa curte plures homi-

vennatensi archiepiscopo subiectum erat, licet intra fines Tusciæ. Sed ab anno 755 ad 759 juris fuit Anascausi Foropoliensis episcopi. Etenim cum esset abbas ejus monasterii, beneque esset meritis de Steph. II in Franciam eunte an. 753, hic grati animi causa, cum exarchatus ditionem adeptus fuit, Anascauso monasterium concessit quoad viveret. Eo vero mortuo an. 759, monasterium rediit ad jus pristinum, ut patet ex diplomatis pontificum et regum apud Ughell. (de Archiep. Ravenn.). Idem hodieque existat, possidetur autem a Camaldulensibus, a duobus circiter sæculis. Mabill. (An. lib. XXIII, num. 5; Ughell. de Arch. Rav. et de Episcopis Foropoliens. tom. II, pag. 598). Vecchiazanus addit Paulum I an. 757 confirmasse Anascauso abbatiam sancti Hilarii, ejusque rei testem affert diploma pontificum. CENN.

^g Gravi harum litterarum auctoritate utitur Murator. (Antiquit. Ital., tom. IV, diss. 37) ad comprobandum tabernis diversorii Italiæ tum temporis caruisse, quo viatores se reciperent, rem dictam quam creditu faciliorem; aliud enim est pauperibus peregrinis hospitium parare, qui est monasticæ regulæ mos vetustissimus, aliud viatores divites in hospitia compellere diversorii defectu: « Hospitalitatem sectantes, aiebat Macar. (Reg. cap. 20) per omnia, et ne avertas oculos, aut inanem dimittas pauperem: ne forte Dominus in hospite, aut in paupere ad te veniat, et videat te hæsitantem, et contemnaris. » Clerici sub finem quarti sæculi (Conc. Carth. III, cap. 27) tabernus ingredi prohibentur, nisi peregrinationis necessitate compulsi. Et multo ante in Oriente erant prohibiti (Conc. Laodic. cap. 24). Vide et Cod. Theod. (lib. IX, tit. 7, leg. 1) et ibi commentar. Gothofr. Id.

^h Sic supra (ep. 55, al. 60) Reginaldum memorabat ducem Crusina civitatis. Quare non est dubium quin Carolus uni etiam civitati ducem præesse voluerit. Id.

nes sine ratione abstulerunt, reddere vestra a Deo A inspirata regalis potentia faciat, et pro amore ejusdem regni cœlorum clavicularii et nostro, præfati monasterii missos * mitissimo vultu ac benignissima hilaritate eos suscipientes, justitiæ quam a vobis petierint clementissime sicut soliti estis accipiant effectum, ut dignam pro ipsis monachis seu peregrinorum susceptione suscipientes mercedem, potius valeamus in confessione Janitoris regni cœlorum pro vobis, filiaque nostra domna regina, vestraque triumphatissima prole, divinam exorare clementiam, ut hic ævis temporibusque regni gubernacula fruentes in ætheris arcibus consortes, cum ipso Christi confessore beato Hilario, effecti inveniamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXII.

439 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de molivo [musivo] atque marmore palatii Ravennatæ [Ravennatis] civitatis; prædictus papa domni regis ditioni, vel quidquid exinde facere voluisset, libenti animo se tribuere dicit b.

(An. Dom. 784, Cod. Car. LXVII, chron. 81.)

ARGUMENTUM. — Musiva, marmora, aliaque ex pala-

* Qui missis Francorum eandem auctoritatem tribuunt ante adeptum imperium, qua illos per nonum sæc. usos esse testatur historia, aut eorum indolem non sunt assecuti, aut a veritate abeunt. Hi siquidem, qui ultro citroque ibant Adriani tempore, aliud non erant quam nuntii vel legati, quibus quandoque res momenti committebantur, flagitante pontifice. Quamobrem Adrianus, quod animadvertendum, eadem phrasi de missis monasterii Galatensis loquitur, qua passim usum esse vidimus tam de apostolicis quam de regis missis. CENN.

b Argum. Panv. (Cod. Vat. 12): « In duodecima [Duodec.] Carolo regi mosivum ac marmor palatii Ravennatensis [mosiva, ac marmora urbis Ravennæ] tam in templis quam in parietibus, et stratis sita, sicut petierat, donat. Pro equo misso gratias agit; orat sibi mitti equos qui ad suam faciant sessionem ossibus atque plenitudine carnis decoratos. » Ib.

c Sum. 12, Bar. et Cent. GREÆ.

d Eundem ducem alibi (ep. 92, al. 86) videre est modo ducem, modo comitem appellari; itemque (ep. 89, al. 90) comitis tantum titulo insignem. Ita promiscue nuncupatos Armoricæ principes, quandoque etiam Normanniæ dynastas ostendit Ducaugius (V. Comites) plurimos apud historicos, Ditmari quoque auctoritate apud Burgundos non consuevisse comitem vocari, nisi qui ducis honorem possidebat, animadvertit. Cujusnam gentis esset Arvinus promiscue comes et dux nuncupatus, non attinet quaerere. Notari id tamen oportuit, tum ne duo crederentur Arvini hisce in epistolis regia legatione functi esse, tum ut discrimen teneatur inter duces primæ stirpis Francorum regum, cum ipsi Carolini, qui postea reges facti sunt, duces tantum essent, et duces secundæ stirpis, seu eorundem Carolinorum. Hi enim uni plerumque præerant civitati, ut nuper vidimus Clusinum ac Florentinum fecisse. Illi autem toti præerant provinciæ, subditosque habebant comites, qui singulas civitates administrabant. Et qui olim per comitivæ gradum ad ducatum ascendebant, nunc ducatum nomine, re comitivam assequabantur. Quare et duces et comites generatim omnes dici poterant. Perinde esse in ditione pontificia affirmare non auisim, nam video Adrianum (ep. 54, al. 51) constituisse comitem civitatis Gabelliensis, quam brevissimam vo-

tio Ravennæ concedit Carolo ea petenti per Arvinum ducem missum suum, per quem duos equos miserat pontifici, quorum alter defecerat in via. Gratias agit, at nobiliores pinguioresque alios petit.

Domno c excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Præfulgidos atque nectareos regalis potentia vestrae per Arvinum ducem d suscepimus apices, in quibus referebatur quod palatii Ravennatis civitatis musiva 440 atque marmora, cæteraque exempla tam in strato quamque in parietibus sita, vobis tribueremus; nos quippe libenti animo et puro corde cum nimio amore vestrae excellentiæ tribuimus effectum, et tam marmora quamque mosivum, cæteraque exempla de eodem palatio vobis concedimus auferenda, quia per vestra laboriosa regalia certamina, multis bonis fautoris vestri beati Petri clavigeri regni cœlorum, Ecclesia quotidie fruitur e, quatenus merces vestra copiosa ascribatur in cœlis.

Suscipimus etiam per eundem Arvinum, equum utilem unum a vobis directum, alius autem qui cum ipso directus est, defectus in ipso itinere, mortuus est. Unde ob vestram memoriam maximas referimus grates. Sed secundum nostrum amorem quem ex in-

cat, ac Ferrariensis ducatus ibidem meminisse: unde inferri posset majoribus civitatibus duces, comites minoribus præfuisse. Ac cum *judices* plerumque eos appellet, quo generali nomine tunc temporis utraque dignitas designari videtur, incomperatum mihi esse fateor administrationis genus. Huc accedit, quod Stephanus II Adriano eodem teste (epist. 51, al. 54), ducem quidem misit ad Ravennatum urbem administrandam, sed presbyterum ejus collegam esse voluit (pro causis scilicet ecclesiasticis) et *judices* utrumque appellat Adrianus. Murator. (*Antiq. Ital.*, tom. I, diss. 5), quamquam falsis abductus opinionibus a veritate aberret, plura suppeditat hanc historici pontificiæ partem illustrantia. At de his opportunius agam infra. CENN.

e Eginhart., cap. 26, tradit ea marmora petita esse pro ornanda basilica miræ pulchritudinis a Carolo Aquisgrani exstructa; cæterum argumentum tam evidens pontificiæ dominationis in exarchatu Muratorius ipse (an. 784) in dubium vocare non audet. Neque enim Carolus ista a pontifice concedi sibi peteret, nisi supremo ibidem jure gavisus esset, neque pontifex ultro largitus eadem esset, pro tot beneficiis quodammodo relaturus gratiam, ut luculenter declarat; sed rex aut tacitus auferret, aut ad se transmitti præciperet et pontifex haud gratiam quaereret ex munere quod juris regii esse cognosceret. Quid vero? Ne dominationem pontificis lateri compulsus, videatur asserere, continuo aliam epistolam Adriani subjicit (ep. 83, al. 84) qua pontifex mercatores Veneticos e sua ditione ejecisse juxta Caroli voluntatem significat. Inde autem colligit Carolum ibi dominatum esse, quasi vero rex *præceptionem* miserit pontifici; non hic officii ergo usus fuerit (quod frequenter factum videmus) *præcipiendi* verbo, ut debuit, ne, non dicam in principem tam bene de Ecclesia meritum obsequio, sed officio nuntium remisisse videretur. Nonne et inter privatos id factum semper, et hodie fit in litteris? At paulo infra eadem in epistola legere est: *per vestram clementissimam regalem præceptionem eum exinde expellere omnino dignemini*. Nam Adrianus Caramannum unum ex ducibus Caroli aliqua in civitate regni Italiae constituto, qui ecclesiasticæ ditioni molestus erat, inde amoveri petiit a roge, ut plausius dicam ad eam epist. Ib.

lino corde erga vestrum habemus præfulgidum regnum, tales nobis famosissimos emittite equos, qui ad nostram sessionem facere debeant, in ossibus atque plenitudine carnis decoratos, qui dum in omnibus aspectibus laudabiles existunt, vestrum præfulgidum triumphis laudare valeant nomen^a, et pro hujusmodi re, **441** sicut soliti estis, dignam ab ipso Dei apostolo suscipere valeatis retributionem, ut una cum domina regina vestraque nobilissima prole in hoc mundo regnantes, in ætheriis arcibus vitam æternam adipisci mereamini. Incolumentum excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXIII.

442 ITEM EPISTOLA ADRIANI PAPÆ,

EPISCOPIS PER UNIVERSAM SPANIAM COMMORANTIBUS DIRECTA, MAXIME TAMEN ELIPHANDO VEL ASCARICQ CUM EORUM CONSENTANENS.

Pro hæresi vel blasphemia, quod Filium Dei adoptivum nominat, cum multis capitulis sanctorum Patrum eos reprehendens. Nec non et de Paschali festivitate, seu et de sanguine pecudum, et nullo, et sanguine [Lamb. om. sanguine] suffocato, quem in errore predicantes dicunt; ut qui ea non ederit, rudis et ineruditus est, quos sub anathematis vinculo obligatos, et ab Ecclesia extraneos dicit. Similiter et de prædestinatione Dei, quod si quis ad bonum prædestinatus esset, contra malum resistere necesse illi non erat: si vero ad malum notus [natus vel prædestinatus], bonum illi exercere nihil proderit. Pro quo capitulo apostolicis adhortationibus eos castigans, necnon et de hoc, quia communem vitam cum Judæis, et non baptizatis paganis, tam in escis quam in potu, seu et in diversis erroribus [agnus vel ducunt], nihil pollui se inquit, nec non et de filiabus eorum, quas populo gentili tradunt, vel de sacrationibus eorum, seu et de mulieribus, quæ vivente viro sibi maritum sortiantur, simulque et de libertate arbitrii, vel aliis

^a Sanctus Gregorius Magnus Petro subdiacono qui patrimonio Sicilia præfectus erat (lib. XI, ep. 30, ind. 7) præcælii hæc scribit: « Unum nobis caballum miserum, et quinque bonos asinos transmisisti; caballum illum sedere non possum, quia miser est; illos autem bonos sedere non possum, quia asini sunt. Sed petimus, ut si nos continere disponitis, aliquid vobis condignum deferatis. » Sancti utriusque pontificis, p. æclaro utriusque genere nati simile factum conferras. In Gregorio pontificem videas, qui, quanquam humilis, omnique virtute præstans, majestatem tamen pontificiam non vult vilescere; in Adriano autem et pontificis et principis majestatem suspicias, qui utriusque satagens non utilitatem solum, sed etiam splendorem in exteriori apparatu adorat. Cænn.

^b Arg. Panv. (Cod. Vat. post 43): « Idem Adrianus [Hadr.] papa epistolam ad omnes Hispaniæ episcopos scripsit, maxime tamen ad Elephanandum et Velascharium [Elipandum et Ascaricum]. In hujus epistolæ initio Romanam Ecclesiam caput omnium membrorum seu aliarum Ecclesiarum [caput Ecclesiarum] nominat et quicumque se ab hæc abscedit, bonæ Christianæ religionis extorrem fieri dicit. Deinde refutat Elephandi [Elipandi] seu Ascarici errorem, quo Filium Dei adoptivum dixerat, opponens inter alia dictum Rom. VIII, proprio filio non pepercit, et citat Athanasium Alexandrinum episcopum, Gregorium Nazianenum, Amphilochem Iconii episcopum, Gregorium Nyssenum, Chrysostomum, Augustinum, Hilarium, Leonem papam. » In.

^c Meminerunt epistolæ hujus Bar. et Cent. GRETS.

multis quæ enumerare longum est, eos castigans cum sanctorum Patrum traditionibus^b.

(An. Dom. 785, Cod. Car. xcviij, chron. 82.)

ARGUMENTUM. — Universis Hispaniæ episcopis, adivise se Ægilam bona fide ordinatum a Willigario archiep. Senonensi, et in Hispaniam ad prædicandum missum, Mingentii cujusdam magistri sui errores propalare. Monet ut stabiles in apostolicæ sedis vera doctrina ab ejusdem falsis doctoribus caveant. Elipandi item, **443** et Ascarici, aliorumque Nestorii blasphemias recoquentium hæresim multis Patrum auctoritatibus configit. De Paschate etiam recte celebrando, de prædestinatione, gratia, et libero arbitrio fuse et sapienter agit; ut ab immensa errorum serie illos præmuniat, qui Felicianam jam hæresi erumpente in Hispania gliscebant.

^B Adrianus ^c papa episcopus servus servorum Dei dilectissimis nobis omnibus orthodoxis episcopis per universam Spaniam commorantibus ^d.

Institutio universalis nascentis Ecclesiæ beati Petri sumpsit honore principium, in quo regimen ejus et summa consistit, ex ejus enim ecclesiastica disciplina, per omnes ecclesias religionis [Gent., regionis] jam crescente cultura, fonte manavit. Nicænae synodi non aliud præcepta testantur, adeo ut non aliquid super eam ausa sit constituere, cum videret nihil supra meritum suum posse conferri, omnia denique huic noverat Domini sermone concessa. Hanc ergo ecclesiis toto orbe diffusis velut caput suorum certum est esse membrorum, a qua si quis se abscedit, sit Christianæ religionis extorris, cum in eadem non cæperit esse compage^e. Audivimus quippe quod quidam episcoporum in partibus vestris degentes, apostolicæ sedis doctrinam contemnent, contra [Lamb. add. Romanam et] orthodoxam fidei traditionem novas introducere nituntur hæreses, prætermittentes **444** vasis electionis

^a Circa epistolæ ætatem malui Basnagio quam Pagio aliisque adherere. Is quidem suis in observationibus historicis ad Felicianam hæresim (Caus. Ant. lect. tom. III, p. 284, seqq.) rem diligentissime scrutatus non ante hunc annum datam epistolam demonstrat. Cænn.

^e Totum hunc locum ab *Institutio universalis, etc.* desumpsit Adrianus ex Bonifacii I epistolæ *Universis episcopis per Thessaliam constitutis*. Eam vide-is in collectione Rom. Holstenii (par. I, p. 65) ubi etiam adnotatum reperies Nicolaum I (ep. 8 et 42) epistolæ ejusdem auctoritate usum esse; in fine secundæ partis (pag. 273.): *Totum principium hujus epistolæ transcripsit Adrianus I, ep. 97, Cod. Car., edit. Gretseri, p. 322*. Tria peccat Adrianus, nisi forte in librarium rejicienda est culpa. Primo lin. 4 omittit *de*; legendum igitur *de beati Petri*. Deinde lin. 10 mutat genus, legique debet *super eam*; nempe, ut recte Holstenius, *super eam honorem beati Petri*. Quamobrem P. Coustantius in notis ad hanc epist. (pag. 1037. b) monet, canone VI Nicæni conc. in veteribus codd. legi *Ecclesia Romana semper habuit primatum, at Quænel. corrupte præferre, semper habeat*. Demum lin. 14, leviter peccat Adrianus legendo, *a qua si quis se abscedit*; nam Bonifacius ait: *a qua se quisquis abscedit*. Cæterum Nicolaus, ut idem Holstenius animadvertit, *privilegia sancti Petri Christi statuta a Gelasio appellari docet*. Videant patroni Dionysianæ collect. num tanti momenti epistola eidem referatur accepta, namque ad illam coarctanda sit apostolica sedes. In.

beati Pauli apostoli sententiam, quæ ait (*Gal. 1*): **A** Si quis vobis evangelizaverit, præter quod evangelizatum habuistis, anathema sit. Quapropter exultantibus animis confidentius orthodoxam fidem vestram incitamus, ut ab omni pestis incurso pectora vestra sapienter intemerata servetis, et rectæ fidei doctrinam, quam a sancta nostra catholica et apostolica sede olim prædecessores vestri a sanctis nostris prædecessoribus susceperunt, usque in finem defendere atque observare nihilominus satagatis, Quoniam (*Matth. x et xxiv*) qui perseveraverit usque in finem hic salvus erit *.

Quamvis ergo magna locorum intervalla nos dividant, si in unitate fidei nostræ perseveraveritis, vobiscum sumus; tantum ut sit, auxiliante Domino, constantia perseverans, dicente apostolo **B** (*Philip. 1*): Vobis enim datum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini. Dudum vero quod Wulcharius archiepiscopus Galliarum suggessit nobis pro quodam Egila, ut eum episcopum consecraret, valde nimisque eum in fide catholica et in moribus atque actibus laudans, ut consecratum vestris partibus emitteret ad prædicandum **b**; nos vero prædicti Wulcharii archiepiscopi petitioni credentes, consuetam **c** illi licentiam tribuimus, ut canonicè eum examinaret, **445** quatenus si post discussionem et veram examinationem, rectum et catholicum eum invenisset, episcopum ordinaret; et nullam quamlibet alienam sedem ambiret vel usurparet, sed solummodo animarum lucra Deo offerret; qui una cum Joanne pres-

* Sanctus Innocentius in decretali epistola ad Decentium Eugubinum: « Cum sit, inquit, manifestum, in omnem Italianam, Gallias, Hispanias, Africam, atque Siciliam, et insulas interjacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos quos ven. apostolus Petrus aut ejus successores constituerint sacerdotes, aut legant, si in his provinciis alius apostolorum invenitur, aut legitur docuisse; qui si non legunt, quia nusquam inveniunt, oportet eos hoc sequi, quod Ecclesia Romana custodit, a qua eos principium accepisse non dubium est, ne, dum peregrinis assertionibus student, caput institutionum videantur omittere. » Quam sane decretalem tanti habuerunt Hispani, ut singula ejus capita in suum codicem canonum transtulerint (lib. II, tit. 20; lib. IV, tit. 11, 15, 18, 36.), quemadmodum videre est ap. Card. Aguirriam (Tom. III. *Collect. Max.*), qui codicem illum prior edidit; et in *Antiquit. Eccl. Hisp.* Tom. I, nam codex idem tam Aguirriam quam **D** scriptoribus aliis eruditissimis ignotus, a me detectus castigatiorque editus, tantis antiquæ Hispaniæ Ecclesiæ tenebris dissipandis veluti fax lucidissima iter aperit. Eo scilicet duce non modo hunc litterarum Adriani locum assequimur, sed nulli alii, præter apostolorum principem ejusque successores, rectam fidei doctrinam Hispanos retulisse acceptam certo discimus ante octavum sæculum, quidquid de eorum traditione sæculo eodem nata credendum sit. Romanorum siquidem pontificum auctoritas et documenta alia secus docent. **CENX.**

b Vide supra (ep. 70, al. 96, not.). **Id.**

c In cod. ms. legitur *consuete* ex recensione Gentilotti. Quam ego vocem rejiciendam non puto; nam video sanctum Leonem IX, eadem uti in bulla institutionis ritus Rosæ aureæ apud P. Calmet (*Hist. civit. et eccl. Lotharingiæ*, lib. XIX, num. 101, p.

bytero in partibus vestris veniens, quod pejus est, ut ejus fama in auribus nostris sonuit, non recte ille Egila prædicat, sed errores quosdam Mingentii magistri sui **d** sequens, extra catholicam disciplinam, quæ fertur, conatur docere, et alia plura capitula, atque absque norma ecclesiastica [*Lamb. add. sunt*] aliis suadere videtur. Quod si ita est, vestra fidelissima dilectio quæ normam et disciplinam sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ consequitur, nullo modo eorum insaniam credere vel sequi studeat; quia procul dubio minime nos [*Lamb., vos*] credimus sanctæ Romanæ Ecclesiæ ignorare disciplinam, sed potius admonentes, ad veram et orthodoxam fidem eos reducere studeatis **e**. Porro et de partibus vestris pervenit ad nos lugubre capitulum, quod quidam episcopi ibidem degentes, videlicet Eliphandus et Ascaricus, cum aliis eorum consentaneis, Filium Dei adoptivum confiteri non erubescunt, quod nullus e qualibet hæresi antea talem blasphemiam ausus est oblatrare, nisi perfidus ille Nestorius, qui puram hominem Dei confessus **446** est Filium **f**. Quapropter nullo modo eorum serpentinum venenum, in qualibet parte vestram subripiat vel coinquinet dilectionem; sed sanctorum principum apostolorum Petri ac Pauli divinam tenentes confessionem, atque eorum sanctæ catholice et apostolice Romanæ Ecclesiæ sequentes traditionem, pariterque præcipuorum ac catholicorum probabiliū Patrum dogmata amplectentes, firmi et stabiles, atque immobiles, et inconcussi, una nobiscum in eorum luculenta traditione perseverare irrefragabiliter et incunctanter nitimini.

1040). Ibi enim legitur: « A nobis et successoribus nostris consuete portari in quarta Dominica. » Adrianus igitur ait se juxta sanctæ sedis consuetudinem concessisse archiepiscopo Galliarum, ut sææ jurisdictionis limites excederet, episcopum alienæ provinciæ consecrando. Vide præd. epist., not. **CENX.**

d Nomen haud inauditum: nam Migetius exeunte sexto sæculo Narbonensis provinciæ metropolita interfuit concilio Tol. III, cum Reccaredo rege Leandri opera Ariana hæresis abjurata est an. 589, aliique pariter Toletano an. 597. Egilæ etiam nomen in Hispaniis notum per septimum sæculum. Quare hunc genere Hispanum, ex Occitania illum, quæ olim cum Hispania conjuncta erat, probabili admodum conjectura crediderim. Cæterum præcipuus Migetii error de Paschate non erat Quartadecimanorum erroris instauratio, ut putat Basnag. (*Canis., Ant. Lect.* tom. II, p. 286), sed Dominicam proxime sequentem, si luna XIV contingeret sabbato, prætermittendam docebat, qua super re satis est dictum in laudata epist. 70 et ejus notis. **Id.**

e Errores quos fugiendos mandat, et in prædicta epistola et in hac inferius recensentur. Vide notas ad eandem ep. 70. **Id.**

f Quam recte in Argumento Panvini et Centuriator., necnon in synopsis hujus codicis litteræ datæ dicantur præcipue ad Elipandum et Ascaricum hinc patet. Nam uterque erroris Nestoriani principii suggillantur. Quam profecto historiam fuse persequuntur Etherius et Beatus in epistola ad Elipandum (*Canis., Ant. Lect.*, tom. II, p. 297 seqq.). Vide et Mabillon. (*Ann. lib. XXV, n. 52 seqq.*): summa erroris erat Christum Dei Filium esse adoptivum, non proprium. **Id.**

In primis confessionem beati Petri principis apostolorum atque clavigeri regni cælorum tenentes, qui ait: *Tu es Christus Filius Dei vivi* ^a (Matth. xvi). Deinde vas electionis beati Pauli apostoli ^b subposterium fidei, qui inquit: *Proprio Filio suo non peperit Deus, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (Rom. viii); et si ipsi principes apostolorum Filium Dei vivi et proprium confessi sunt, quomodo oblatrantes autumant hæretici, Filium Dei adoptivum dicere, quo solo audito omnis Christianus gemens pavescit? Unde beatus Athanasius Alexandrinus episcopus, antiquus et egregius prædicator, de divina Incarnatione Verbi consonante sancta prima synodo, quæ in Nicæa, infra cætera ait: « Si quis vero adversus divinam Scripturam dicet, alium dicens Filium Dei, et alium, qui ex Maria hominem secundum gratiam ^c, qui ex Maria hominem; et si quis Domini nostri carnem desursum dixit, et non ex Virgine Maria, aut immutatam **447** deitatem in carne, et confusam, aut alienatam, aut passibilem Domini deitatem, aut inadoratam Domini Dei carnem, sicut hominis, et non adorandam, sicut hominis et Dei carnem, hunc anathematizat catholica et apostolica Ecclesia, consentiente divino Apostolo et dicente: Si quis vobis evangelizaverit, præter quod suscepistis, anathema sit (Gal. i). »

Sed et beatus Gregorius Nazianzenus, qui et Deiloquus, scribens ad Cleodonium ^d infra cætera inquit: « Si quis duos introducit filios, unum quidem qui ex Deo et Patre, secundum vero qui ex matre, et non unum et eundem, is adoptione excidat, quæ promissa est his qui recte credunt. Naturæ vero duæ, Deus et homo, ut et anima et corpus; filii vero non duo, neque dii. Neque enim hic duo homines; quamvis Paulus quod interius hominis et exterius appellavit (I Cor. xv). Si oportet continuo dicat, alium et alium ex quibus Salvator, sive non quod et ipsum

^a Uberrime hac de re idem Adrianus in epistola quæ præmittitur concilio Francoford., ann. 794 celebrato adversus Elipandum. Non enim unum aut alterum Scripturæ locum affert: sed ingenti locorum serie præmissa prosequitur Patrum auctoritatibus allatis, qui et ipsi Scripturas interpretantur, et catholicam doctrinam de Jesu Christo proprio Filio Dei acerrime vindicat (Labbe, Conc. tom. VII, p. 4014 seqq.). CENN.

^b Mendosus locus, nisi subposterium sit fundamentum vel suppositum. GRETS. — Gretserus putat mendosum locum; at vere suppositorium a Gregorio Magno inter sacra ministeria reponitur, ut notat Cangius; et continuatores sive illustratores adiungunt, pateram forte illam intelligi quæ poculo inter bibendum supponitur. Quamvis igitur allusio minus propria videatur; ut Petrus claviger regni cælorum; ita Paulus vas suppositorium fidei nuncupatur. Nam *subposturium*, *suppositorium* et *suppositorium* idem valent: librarii tantum incuria e pro o irrepsit. Id.

^c Lamb. et Gent.: *secundum gratiam adoptatum, sicut vos, quatenus esse duos filios, unum secundum naturam Filium Dei, qui ex Deo, et unum secundum gratiam.*

^d Forte *intra vel inter*. S. Greg. Nazianz., orat. 51 edit. novæ Parisiensis. GRETS.

^e Locus iste Nazianzeni totus ferme in apographo

invisibilem visibili et sine tempore, quæ sub tempore; non alius et aliud absit; utraque unum vero. » Et infra: « Si quis ex operibus perfectum, aut post baptismum, aut post ex mortuis resurrectionem adoptionem dignus est dicit, sicut quos pagani præscriptos [ascriptitios] introducunt, anathema sit ^e. »

Unde præcipuus Amphiloehius Iconii episcopus in sermone suo **448** in sancta Epiphania nos docuit: « Nunc in Spiritu sancto propter adoptionis gratiam, impossibile enim te accipere auctoritatem adoptionis, et clamare: Abba Pater, nisi signante adoptionis spiritu. » Et post pauca: « Nisi ille passus fuisset servi forma, nullo modo tu gloriam adoptionis lucreris. » Et post modicum: « Diligite imperiale donum; capite adoptionis dignitatem. » Sed et beatus Gregorius Nyssenus episcopus super Matthæum disponens [disserens], ita ait: « Si vero pacificus es, adoptionis gratia coronaris. » Quatenus et beatus Joannes Constantinopolitanus episcopus, qui et Chrysostomus, ad neophytos scribens instruit: « Benedictus Deus, iterum dicamus, qui facit mirabilia solus, qui facit universa, et convertit universa; ecce libertatis serenitate perfruuntur qui tenebantur ante captivi, et cives Ecclesiæ sunt qui fuerant in peregrinationis errore; et justitiæ in sorte versantur qui fuerant in confusione peccati; non enim sunt tantum liberi, sed et sancti; non tantum sancti, sed et justii; non solum justii, sed et filii; nec solum filii, sed hæredes; non solum hæredes, sed et fratres Christi; nec tantum fratres Christi, sed cohæredes; non tantum cohæredes, sed et membra; non membra tantum, sed et templum; nec tantum templum, sed et organa spiritus. Benedictus Deus, qui facit mirabilia solus. Vides quot sunt baptismatis largitates, sed multis quidem videtur cælestis gratia in peccatorum remissione tantum consistere, nos autem honores computavimus decem: hac cæ

nostro corruptus est. In editione Billii ita habet convenienter Græco textui: « Si quis duos filios, alterum ex Deo et Patre, alterum ex matre, non autem unum atque eundem induxerit, is ab ea quoque filiorum adoptione excidat, quæ recte credentibus promissa est. Quanquam enim Deus et homo duæ naturæ sunt, quemadmodum et anima et corpus, non tamen duo filii, nec dii: quemadmodum ne hic quidem duo homines, tametsi Paulus ad hunc modum **D** internam et externam hominis partem appellaverit. Atque ut paucis rem complectar, aliud quidem atque aliud sunt ea, ex quibus Salvator (nisi vero id quod cerni non potest idem est cum eo quod in oculorum aspectum cadit; et quod temporis expertus est, cum eo quod tempori subest) non tamen alius, atque alius absit; ambo enim hæc conjunctione unum sunt. » Infra: « Si quis ex operibus perfectum fuisse, aut post baptismum, vel resurrectionem a mortuis, in filium adoptatum dixerit; quemadmodum quos Græci ascriptitios inducunt, anathema sit. » Id. — Uterque locus, Athanasii nempe et Nazianzeni in prædicta epistola Francoford. conc. præeunte affertur ubique discrepans a versione, qua hic utitur Adrianus. Uterque autem est mutilus, Athanasii in principio, Nazianzeni in fine: quæ enim hinc sequuntur, illi desiderantur. Tametsi data opera ea pontifex præmittit: « Sed, inquiens, hujus expositio capituli tempore reservatur opportuno. » CENN.

causa etiam infantulos baptizamus, ne sint coinquinati peccato, ut eis detur justitiæ adoptio, hæreditas, fraternitas Christi, ut ejus membra sint omnes, ut spiritus inhabitatio flant. »

Item idem ipse super Joannem evangelistam docuit : « Non enim inutilis sis erga beneficium, neque contrariis retribuere, qui tibi fontem beatitudinis donavit, ubi enim adoptionis dignitas, ibi malorum amputatio, et honorum omnium datum. » Idem ipse [*Lamb. add. in*] Psalmis : « Factum est istud, et est hoc mirabile in oculis nostris, ut nos, qui ante passionem **449** Domini sine testamento eramus et lege, adoptaremur in filios Dei ». »

Ecce, dilectissimi nobis, qualiter sancti Patres Orientales docuerunt, inter dona charismatum adoptionem esse, et nobis omnibus, qui in peccatis nati sumus, et iterum per baptismum renati, a Domino nostro Jesu Christo Filio Dei unigenito, concessam. Unde et beatus Augustinus egregius doctor in sermone de Natali Domini inquit : « Audite, filii lucis, adoptati in regnum Dei. » Et iterum in explanatione sancti Evangelii super Joannem pro hoc manifeste docuit : « Quotquot autem receperunt eum, quid eis præstitit? Magnam benevolentiam, magnam misericordiam. Unicus natus est, et noluit manere unus. Multi homines cum filios non habuerunt, peracta ætate, adoptant sibi, et voluntate faciunt quod natura non potuerunt, hoc faciunt homines; si autem aliquis habeat filium unicum, gaudet de illo magis, quia solus omnia possessurus est, et non habebit qui cum eo dividat hæreditatem, ut pauperior remaneat. Non sic Deus; unicum eundem ipsum, quem genuerat, et per quem cuncta creaverat, misit in hunc mundum, ut non esset unus, sed fratres haberet adoptatos; non enim nos nati sumus de Deo, quomodo Unigenitus, sed adoptati per gratiam ipsius, ille enim venit Unigenitus solvere peccatum, » etc. Item in alio sermone ejusdem libri : « Nullo modo autem possunt dicere habere se charitatem, qui dividunt unitatem. » His dictis subsequentera videmus : « Perhibuit Joannes testimonium, quia vidit. Quale testimonium perhibuit? quia ipse est Filius Dei; oportebat ergo ut ille baptizaret qui est Filius Dei unicus, non adoptatus; adoptati filii ministri sunt unici, unicus habet potestatem, adoptati in ministerium, licet baptizet minister, non pertinens ad numerum fratrum, quia male vivit et male agit, quid nos consolatur? Ille est qui baptizat, etc. ^b. »

450 Idem in alio sermone : « Nos enim de gentibus venimus; de gentibus autem non veniremus, ni-

^a Amphilochii, Greg. Nysseni et Joannis Chrysostomi auctoritates desunt in prædicta epistola. CXXX.

^b Ad Patrum Latinorum auctoritates quod attinet, magna occurrit discrepantia, et conferenti utramque epistolam, qua sanctus Augustinus testis adducitur, apertum erit: ibi enim plura pontifex loquitur quam Augustinus: secus hic fieri liquet. In.

^c Hinc magna sequitur inter utramque epistolam discrepantia. Hilarii siquidem et Leonis loco illic Gregorius et Ambrosius adducuntur: tantaque est scribendi varietas, ut licet epistolæ invicem distent annis novem duotaxat, eundemque auctorem præ-

si Deus de lapidibus suscicaret filios Abrahamæ facti sumus filii Abrahamæ imitando fidem, non nascendo per carnem, sicut enim illi degenerando exhereditati, sic nos imitando adoptati. » Et infra idem in alio sermone : « Pater diligit Filium, et omnia dedit in manu ejus (*Joan. III*); adjecit, omnia dedit in manu ejus, ut nosset et hic qua distinctione dictum sit : *Pater diligit Filium*; quare ergo Pater non diligit Joannem? et tamen non omnia dedit in manu ejus; Pater non diligit Paulum? et tamen non omnia dedit in manu ejus; Pater diligit Filium, sed quomodo Pater Filium; non quomodo Dominus, servum. Quomodo unicum, non quomodo adoptatum c. »

Pariter beati Hilarii Pictaviensis episcopi super Matthæum inquit expositio : « *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocantur*; pacificorum beatitudo adoptionis est merces, ut filii Dei maneant; parens enim omnium Deus unus est, neque enim aliter transire in nuncupationem familiæ ejus licebit, nisi oblivione earum rerum assumpta quibus possessum offendi, fraterna invicem charitatis pace vivamus. » Sed et beatus Leo egregius papa atque præcipuus doctor ex sermone sanctæ Epiphaniæ ita nos docuit (*Serm. 5*) : « Unde quod illustres viri, universarum gentium personam gerentes, adorato Domino sunt adepti, hoc in populis suis per fidem, quæ justificat impios, totus mundus assequitur, et hæreditatem Dei ante sæcula præparatam accipiunt adoptivi, et perdunt qui videbantur esse legitimi. » Et post cætera ex ipso sermone : « Illa nobis curranda est via, quam ipse Dominus se esse testatus est; qui nobis nullis operum meritis suffragantibus sacramento consuluit et exemplo, ut in adoptionem vocatos per illud proveheret ad **451** salutem, per hoc imbueret ad laborem. » Item ex ejusdem beatissimi Leonis pontificis sermone de passione Domini : « Nos autem, dilectissimi, qui ab ignorantie tenebris liberati, fidei lumen accepimus, et in Novi Testamenti hæreditatem per electionem adoptionis intravimus, festivitate, quam Israel carnalis perdidit, gaudeamus. » Item alius sermo ejusdem de Pentecoste : « Nos autem, dilectissimi, ad beatam hæreditatem et animæ et carnis per regenerationem sancti Spiritus adoptati, sacratissimum diei istius festum rationabili obsequio celebremus : *confideptes cum beato Paulo apostolo, quod Dominus Jesus ascendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus; ut Evangelium Dei per omne humanæ vocis eloquium prædicaretur, et omnis lingua confiteatur quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei Patris.* »

seferant, posterior data a pontifice jam senio confecto, elegantior ac vehementior priori, antiqui moris decretales referre videatur: hæc autem, quam versamus, a reliquis quæ in Codice continentur nullatenus discrepans privatum Adriani studium patefaciat. Eidem vero si addatur alia prolixior ad Carolum Magnum de sacris imaginibus, quæ exstat in concilio Nicæno II, maxima utriusque Ecclesiæ, Orientalis nimirum et Occidentalis, sollicitudo patefiet quæ decebat pontificem vitæ sanctimonia et eruditione insignem. lv.

Si enim sanctorum omnium orthodoxorum Patrum pro hujusmodi opuscula vobis exarassetis, antea charte et scriptores desceant quam divinus per eorum disputationes cessasset sermo; sed in his omnibus vestra fidelissima erudititas ad fidem catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ eos qui in errore positi sunt redigentes, fructum animarum Deo offerre studete, ut nobis vobisque potissimum hærum accrescat; ^a pariterque et hoc pervenit ad nostras apostolicas aures, quod multi in partibus illis in insipientiam atque cordis demerentiam devoluti, prædecessorum nostrorum sanctorum pontificum, et nostras relationum atque admonitionum series, secundum venerandi Nicæni concilii institutionem de Paschali festivitate, ita continere audent, quod si plenilunium quarto decimo scilicet lune die, sabbato contigerit, alio die Dominico, videlicet quinto decimo lune die Pascha sanctorum minime celebratur, sed prætermissa eodem quinto decimo die, in alio sequentis septimanæ Dominico, qui est vicesimo **452** secundo lune die, Paschalis festi gaudia pronuntiant celebranda. Quod si interius mente perpenditur magni ac venerandi Nicæni concilii trecentorum decem et octo sanctorum Patrum simul convenientium promulgata Paschalium festivitatum ratio, procul dubio omnis error omnisque ambiguitas ab hæsitantium cordibus auferetur; sed dum plerique propria commenta, ut acuti, perspicaces et mundanæ scientiæ gnari, spiritualis vero eruditionis ignari, vindicare desudant; olitanam Patrum traditionem desidiosa ignavia prætereunt, et vera mendaciis obumbrare inhiant. In eodem quippe magno Nicæno concilio decennovenali cyclo Patrum confirmato sententia, ita inter cætera ibidem fertur promulgatum, quod non amplius quam usque ad vicesimam primam lune diem hujus sacræ festivitatis solemnitas dilatentur. Quam Paschæ rationem et Antiochenum demum venerandum corroborans concilium, inter reliqua ita inibi, in primo scilicet capitulo, constat exaratum: « Omnes qui ausi fuerint dissolvere definitionem sancti et magni Nicæni concilii, congregati sub præsentia piissimi et venerandissimi principis Constantini, de salutifera sancti Paschæ solemnitate, excommunicandos et ab Ecclesia esse abjiciendos censemus; » et si tamen contentius [contentiosus] adversus ea quæ bene sunt constituta perstiterint, atrocioribus submissuros interdictionibus censuerunt. Nam et beatissimus Dionysius, in ea quam de ratione Paschæ promittit epistola ait: « A duodecimo Kalendarum Aprilium die, sanctorum Orientalium sententia æquinoctii cursus vernalis consequatur, decreverunt, maxime Ægyptiorum peritiam, qui hujus calculationis gnari doctique sunt, inquirendam, » specialiter adnotatur, in

A quo etiam si luna quarta decima sabbato contingat, sequenti die Dominico luna quinta decima celebrandum Pascha sancta synodus Nicæna sine ambiguitate firmavit.

Attendite, dilectissimi nobis, et illud quod beatus Proterius **453** Alexandrinæ Ecclesiæ præsul, prædecessori nostro beatissimo Leoni papæ, ob piæ memoriæ Marciani principis jussum, direxit; post plurima enim ita ait: *Olim quidem Dominus per Moysen significans dicit: Mensis iste vobis initium mensium primus erit in mensibus anni, et facies Pascha Domino Deo tuo quarta decima die mensis primi (Exod. x).* Et post pauca subjunxit dicens: « Si quando in die Dominico quarta decima luna reperta est, in sequenti septimana est dilatanda festivitas, sicut et veteres Patres nostri fecerunt, quartas decimas lunas occurrentes in aliam Dominicam transferentes. » Unde constat, dilectissimi, non amplius hujus venerandæ festivitatis solemnitatem extendi fas esse quam usque in vicesimam primam lune diem, rite observantes hebdomadæ dierum numerum, dum solaris cursus a lune cursu omnino discordat, quoniam in sex quidem diebus, creator omnium Dominus æthereum firmamentum omnemque ejus ornatum, rutilantia æquoris atque telluris gigantia, ac elementorum materiam, et sanctorum reptilium animantia paravit, et postremam e limo hominem finxit agri ^b, et in septimo die requievit ab omni opere quod pararat; his nempe septem diebus a quarto decimo die lune, quod est plenilunium, si Dominica tamen occurrerit, quæ est prima et sancta dies, pro eo quod non oportet in ea jejunare, intermissis in alia Dominica, quæ est prima et sancta dies, vicesima prima luna rationis ordo exigit sanctum Pascha a Christianis celebrandum; nam si in sabbato quarta decima luna provenerit, non est intermittenda subsequens Dominica, quinta decima videlicet lune dies, venerantes eandem Dominicam, quæ est prima sabbatorum dies, in qua lux, jubente Deo, in ipso mundi exordio prodiit, in qua et vera lux Salvator noster ab inferis carne resurrexit; nam **454** si octo dies a quarta decima lune die, quando jejunium solvitur, intermittuntur, ut in vicesimo secundo die lune Paschalis festivitas dilatetur, ergo jam non septima, id est hebdomada, sed ogdoada, ut stolidi quique et recordes profanzant, dicenda atque observanda est; intuendum quippe et illud ratio suadet quod septem hebdomadæ et non octo intermittuntur a Paschali festivitate usque ad septimam Pentecosten, in qua paracletum Spiritum a Patre Redemptor noster Dei vivi Filius post gloriosam resurrectionem suam sanctis suis apostolis misit, pro quo regiam gradiemur viam, et non declinabimus penitus per tortuosum et dumis

^a Hactenus de hæresi Elipandi et Felicis Urgellensis, quæ Dei Filium adoptivum prædicabant. Errores cæteri de Paschate, de prædestinatione ac de libero arbitrio cum aliis pluribus enarrantur iisdem fere verbis, quæ superius vidimus ep. 70, al. 96. CENN.

^b Ad eandem epistolam (inter not.) arguebam Ten-

gnagelii incuriam reponentis feriam, loco arva, quam vocem hic quoque legunt Lambecius et Gentilius. Quare ne agri quidem vox admittenda, tametsi arva etiam agrum significet. Illo enim ævo elegantius inflectebatur arva, arva, quam arva, arrorum. lo.

ac tribulis repletum callem, pergant per eam hi qui cupiunt nova signa et scelerum monumenta componere, ut merito spinæ et tribuli generentur eis. Jam quidem dudum decessores et prædecessores nostri sancti pontifices pro hac quæstione simulque hæresi illis partibus commonitorum atque adhortationem dirigentes, congrua capitula beati Cyrilli atque Theophili, nec non et aliorum sanctorum Patrum, quos dinumerare longum est, promulgantes, docuerunt, quod vestræ dilectioni gnarum esse dubium non est, pro quo non silemus, charissimi, impensius vos commonere, ut a falsis fratribus caveatis, et eo modo quo sancta nostra Romana Ecclesia, caput omnium Ecclesiarum Dei, Paschalem celebrat solemnitatem, et recte, si Dei tenet traditiones, et vos procul dubio celebrare studeatis, ut sicut patres nos Christianorum fidei religie efficit, æquales nimirum in festivitibus efficiat.

Verum etiam et hoc de partibus vestris audivimus quod quidam pollicentes, atque in errore perseverantes, prædicant ut qui non ederit pecudum aut suillum sanguinem et suffocatum, rudis est aut ineruditus. Nos quidem apostolica præcepta imbuti atque eruditi confirmantes prædicamus quod si quis pecudum aut suillum sanguinem vel suffocatum manducaverit, non solum totius est consolationis alienus, sed ipsius quoque intelligentiæ communis prorsus extraneus, unde sub anathematis vinculo obligati in laqueos incidunt diaboli.

Illud autem quod alii ex ipsis dicunt, quod prædestinatio ad vitam, sive ad mortem, in Dei sit potestate, et non nostra; isti dicunt: Ut quid conamur vivere, quod in Dei est potestate? Alii iterum dicunt: Ut quid rogamus Deum ne vincamur tentatione, quod in nostra est potestate, quasi libertate arbitrii? revera enim nullam rationem recludere vel accipere valent, ignorantibus beati Fulgentii episcopi ad Eegyptium presbyterum contra sermonem cujusdam Pelagiani opuscula directa, quibus infra multa idem Pater docens, hæc verba subjungit: « Illi autem dum pro se gratiam solum reprehensibiliter introrunt, in se damnabiliter calcaverunt, qui alios ad vitam, alios ad mortem asserunt destinatos, adverte quibus impietatis se nexibus ligant: si ad bonum prædestinatus sum, contra malum resistere necesse mihi non erit; si vero ad malum natus, bonum mihi exercere nihil proderit; ac sic in utraque parte, intercluso appetitu laudis et gloriæ, unus securitate, alius desperatione torpabit, ac per hoc otia bitur justitiæ exercitatio, oratio cessabit, languebit operatio. Sed non ita est; quin potius incessanter oremus; quia ipse Dominus dicit: *Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem.* Nihilominus contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur, quia ipse Dominus præsentis lectione testatus est quia unusquisque propriam mercedem accipiet, secundum suum laborem. Hæc verba, quibus auctor sermonis illius veritatem prædestinationis nititur oppugnare, inconsiderate atque indiscrete prolata,

Deo nos adjuvante, monstramus. » Et post cætera: « Opera ergo misericordiæ ac justitiæ præparavit Deus in æternitate incommutabilitatis suæ, et sicut futurorum operum suorum nunquam fuit ignarus, sic in eorumdem operum præparatione nunquam improvidus: præparavit ergo justificandis hominibus merita; præparavit iisdem glorificandis et præmia; malis vero non præparavit voluntates malas aut opera mala, sed præparavit eis justa et æterna supplicia, hæc est æterna prædestinatio futurorum operum Dei, quam sicut nobis apostolica doctrina semper insinuari cognoscimus, sic etiam fiducialiter prædicamus; beatus enim Paulus prædestinationem eorum quos Deus gratis salvat, et evidenter et frequenter insinuat; ipse enim dicit de Deo, *Nam quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus, (Rom. viii).* Et post: *Quos autem prædestinavit, hos et vocavit: et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, hos glorificavit (Ibid.);* nihil incertum in Dei operibus nutat, quia nihil suæ prædestinationis evacuat, prædestinationis igitur suæ opera vocatione Deus inchoat et glorificatione consummat. Non tamen in omnibus quos vocat, sed quos secundum propositum vocat; diligentibus enim Deum omnia cooperantur in bonum his qui secundum propositum vocati sunt. »

Item et post multa: « Teneatur ergo prædestinationis veritas a fidelibus cunctis, quia quisquis divinum non credit in hac prædestinationis consilium, non perveniet ad gloriosum ejusdem prædestinationis effectum; quisquis autem non est prædestinatus ad gloriam, invenitur sine dubio præscitus ad pœnam, quæ ideo in Dei præparatione prædestinata cogoscitur, ut per eam infidelitas atque iniquitas puniatur; propter quod beatus Judas apostolus quosdam prædestinatos dicit in iudicium his verbis: *Subintroierunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti et prædestinati erant, in hoc iudicium Dei nostri (Jud. iv).* Vigilanter autem in doctrina Spiritus sancti, prædestinatos impios non dicit ad peccatum, sed ad iudicium, id est non ad impietatem, sed ad punitiorem. Non enim prædestinati sunt ad hoc quod vitiosas impietates admittunt, sed ad illud quod iudicio æquitatis divinæ recipiunt. Ipsorum enim opus est quod impie faciunt, Dei autem opus quod juste recipiunt. »

Item post cætera: « Proinde quod auctor illius sermonis subsequenter adjunxit dicens: *Quin potius incessanter oremus; quia ipse Dominus dicit: Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem,* et post nihilominus; contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur, et iterum: sic laborantes vocat Dominus dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam (Matth. xi);* sed nos a Deo humiliter gratiam poscimus, quam collaborantem jugiter habeamus, per quam nos Deus et in labore custodiat et ad mercedem peracto labore perducatur. »

Porro, dilectissimi, diversa capitula quæ ex illis A
 indivimus partibus, id est, quod multi dicentes se ca-
 tholicos esse, communem vitam gerentes cum Ju-
 deis et non baptizatis paganis, tam in escis quam-
 que in potu, et in diversis erroribus nihil
 pollui se iniquunt: et illud quod inhibuitum est,
 ut nulli liceat jugum ducere cum infidelibus, ipsi
 enim filias suas cum alio benedicunt, et sic populo gen-
 tili tradentur, et quod sine examinatione præfati
 presbyteri ut præsent, ordinantur, et alius quoque
 immanis invaluit error perniciosus, ut etiam, vivente
 viro, mulieres sibi in connubio sortiantur, ipsi pseu-
 dosacerdotes, simulque et de libertate arbitrii, et
 alia multa, sicut de illis audivimus partibus, quæ
 longum est dici. Quapropter, dilectissimi, oportet
 vestram industriam solertissime vigilare, et sicut de-
 cet Domini sacerdotes, nulli vestrum liceat canones
 ignorare, nec quidquam facere quod Patrum possit
 regulis obviare, quæ enim a nobis res digna serva-
 biuntur, si decretalium norma constitutorum pro ali-
 quorum libito licentia populis permissa frangatur?
 Unde constat ut si quis de prædictis capitulis obno-
 xius reperietur, post unam et secundam adhortatio-
 nem, si noluerit se corrigere, profecto is regulariter
 a consortio fidelium Dei, ut pote corruptor Pa-
 trum traditionum, extorris efficiatur, et in æterna con-
 demnatione inveniatur. Cavendum ergo dilectioni
 vestræ est, magnaue diligentia prohibendum, ne
 per ejusmodi homines extincta dudum scandala sus-
 citentur, et de exciso olim dogmate aliquid in provin-
 cia ejusdem mali germen oriatur; quod non solum
 in radicibus suis crescat, sed etiam sanctæ Ecclesiæ
 subolem veneno sui odoris inficiat. Qui correctos se vi-
 deri volunt, ab omni suspitione se purgent, et obediendo
 vobis probent, se esse nostros, quorum si quisquam
 salubribus præceptis satisfacere detraxerit, sive
 ille clericus, sive **458** sit laicus, ab Ecclesiæ soci-
 tate pellatur; ne perditior animæ suæ saluti insidiat
 alienæ. Sed vos, dilectissimi, nostræ sanctæ
 Ecclesiæ catholice et apostolicæ orthodoxam fidem
 amplectentes, prædicare nitimini ut sicut unus est
 pastor noster Christus, Dei vivi Filius, omnes si-
 mul in uno ejus efficiamur aggregati ovili, et quem-
 admodum unius capitis sumus membra, unum efficiamur
 corpus in Christo Jesu Domino nostro, prome-

rentes quod sanctis suis contulit cultoribus qui ejus
 præcepta custodiunt, et ab initio mundi divinæ ejus
 placuerunt majestati, desiderabilem promissionem
 quam ait: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum
 vobis præparatum ab origine mundi.*

LXXXIV.

459 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Venetiis [Lamb., Gent., Venetis], ut de Ravenna seu Pentapoli expellerentur, nec non et de Garamanno duce, qui possessiones [Lamb., res et p.] Ravennatis Ecclesiæ violenter invasisset vel expoliasset.

(An. Dom. 785, Cod. Car. LXXXIV, chron. 83.)

ARGUMENTUM. — Regiæ voluntati se statim obsecun-
 dasse: Veneticos nimirum negotiatores ejici man-
 dasse de exarchatu, et Pentapoli atque insuper archi-
 episcopo Ravennæ præcepisse, ut ex omnibus locis
 ecclesiasticæ ditionis atque iis quæ juris erant
 Ravennatis ecclesiæ illos ejiceret. Contra eum
 orat, ut Garamannum ducem, qui Ravennatis ec-
 clesiæ piorumque aliorum locorum prædia in eccle-
 siasticæ ditionis territorii sita invaserat ac pontifi-
 cias admonitiones suis deque habuerat, ab officio
 ei commisso amoveat.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali
 compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum
 atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^d.

Ad aures clementissimæ regalis excellentiæ vestræ
 intimantes innotescimus, quia dum vestra regalis in
 triumphis victoria præcipiendum emisit, ut a parti-
 bus Ravennæ seu Pentapoleos expellerentur Venetici
 ad negotiandum, nos illico in partibus illis emisimus
 vestram adimplentes regalem voluntatem, insuper et
 ad archiepiscopum præceptum direximus, ut in quo-
 libet territorio nostro et [Lamb., Gent. add. nostro]
 jure sanctæ Ravennatis ecclesiæ, ipsi Venetici præ-
 sidia atque possessiones haberent, **460** omnino eos
 exinde expelleret, et sic Ecclesiæ suæ jura manibus
 suis teneret ^e.

Quid autem contigit de Garamanno duce qui su-
 bito irrui super prædia et possessiones sanctæ Ra-
 vennatis ecclesiæ in nostris territoriis sitas, et non
 solum eas occupavit, sed et omnes fruges a prædicta
 abstulit ecclesia, et de aliis piis locis? Nos quidem
 statim eum adhortari studuimus, ut si fidelis vester
 existeret, ipsas possessiones piorum locorum reddere
 prorsus non omitteret, quia et juris ecclesiæ Ra-

^d Recte hanc epistolam collocari an. 785 contra
 eos qui vagari illam sinunt post 784 incerto tem-
 pore, vel inde constat, quod Garamannus dux, qui
 anno superiori Caroli legatione fungebatur, designa-
 tusque erat a Carolo eodem suorum armorum dux
 in Italia, suo jam munere fungebatur; namque in
 sanctæ sedis ditionem rapaces manus extendentem
 Adrianus petiit removeri ab officio. CENN.

^e Quid Carolus a Venetis mercatoribus timeret
 regno Italiæ, non liquet; a pontifice tantum peti-
 isse constat, ut tota ex Ecclesiæ ditione illos pelle-
 ret, ne iis quidem exceptis, qui jampridem illic
 habitantes possessiones etiam comparaverant, alias-
 que facultates, aut bona obtinebant in iis regionibus.
 Omnia pontificem aut per se, aut per archiep.
 Ravennatem expresse adeo planum est in litteris,
 ut sanctæ sedis dominium negari non possit. Ib.

^a Nonnullas mutationes, easque admodum tenues,
 deprehendimus in epistolæ parte ista quam ex ante-
 rioribus alia desumpsit. Hæc reliquis major: nulla enim
 Wilcharii archiepiscopi Galliarum mentio fit. Non
 quia mortem occubuerit, nam principio epistolæ
 tanquam superstes laudatur, sed quia nil episcopis Hi-
 spaniæ cum Galliarum archiepiscopo negotii erat:
 contra Egilam, ad quem anterior illa epistola data
 fuit, ordinaverat, atque ad rectam doctrinam instrux-
 rat. CENN.

^b Argum. Panv. (Cod. Vat. 5): « In quinta
 [quinta] indicat se jus-sisse, ut Veneti Ravenna, seu
 Pentapoli expellerentur; tum Garamannum [Garam.]
 ducem res ac possessiones Ravennatis ecclesiæ in-
 vasisse. Quare [exponit. Quare] Carolum orat, ut
 pro more Petri eum expellat, ut sua territoria intac-
 ta permanant. » Ib.

^c Summ. 5, Bar. et Cent. GRETS.

vennatium, sive talium locorum piorum esse videntur, A et in nostris territoriis sitæ sint. Ille vero nullo modo recordatus est, neque ipsas possessiones reddere voluit, sed illicite eas detinere conatur. Quapropter poscentes vestram in triumphis regalem potentiam, quaesumus, ut pro amore fautoris vestri beati Petri apostolorum principis, nostraque paterna dilectione, talia illi agere non sinatis, sed per vestram clementissimam regalem præceptionem, cum exinde expellere omnino dignemini, ut nostra territoria per vestram regalem tuitionem intacta permaneant, et quaecunque infra ipsa territoria esse noscantur, irrefragabiliter eorundem locorum possessione et jure fruamur, quemadmodum vestra in triumphis victoria, una cum domna regina vestraque nobilissima prole hic et in futuro sine fine reguare mereamini. Incolumentem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXV.

461 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,
In qua continetur de gente dudum perfida, scilicet Saxonum, qualiter Dominus ac Redemptor noster per præfati regis laboriosa certamina, ad Dei cultum [Lamb. add. et] suæ catholicæ et apostolicæ Ecclesie rectitudinem fidei, seu ad sacram baptismatis fontem usque perduxisset, et de litanis, et de jeuniis, et orationibus pro hujusmodi re c.

(An. Dom. 786, Cod. Car. xci, chron. 84.)

ARGUMENTUM. — Ex litteris Regiis per Andream Abbatem allatis se cum ingenti gaudio accepisse, Saxones debellatos esse, et ad orthodoxam fidem conversos. Constituisse juxta ejus desiderium, ut pro gratiarum actione publicæ preces fierent in universa ditione Ecclesiastica tribus stans diebus Junii Mensis venturi: temporis eam dilationem sumpsisse, ut iisdem diebus publicæ eadem preces per totum Francorum Regnum, et in transmarinis etiam regionibus Catholicis indicii possent.

Domno d excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

a En causa, cur socio et amico principi morem gerens Adrianus vota illius plenissime explevit, ut omnem illi metum eriperet a suspectis hominibus. Remedium scilicet presentius afferri cupiebat ditioni suæ per Garamanni ducis amotionem. Et notandum, quod minime utitur officiosis verbis, ut paulo ante fecerat, se executum esse aienis quæ rex præceperat, sed clementissimam regalem præceptionem, seu chartam, aut diploma, aut præceptum regium exposcit, cujus suprema auctoritate dux ille anoveretur. CENN.

b Lamb. legit: a piis locis possessa eorum jura fruuntur; et Gent: a piorum locorum possessa eorum jura fruuntur.

c Argum. Panv. (Cod. Vat. 44): Indicaverat Carolus rex quod per laboriosa certamina Saxones ad fidem catholicam ac baptismatis fontem perduxisset. Petierat ob id ab Adriano [Hadr.] una aut duabus feriis litanias fieri. Respondet papa, in omnibus suis partibus [Papa ep. 44 Romæ in omnibus occidentis partibus] vigesima tertia, vigesima sexta, et vigesima octava mensis Junii debere [Junii, id est vigil. Joannis Baptistæ, natale sanctorum Joannis et Pauli, et vigilia sanctorum apostolorum Petri et Pauli debere] fieri litanias. Jubet ut Carolus iisdem diebus in omnibus suis regionibus litanias fieri [celebrari] curet.

Præstolatos nimisque nobis optabiles regales vestros suscepimus affatus, per fidelissimum vestrum latorem atque missum, videlicet Andream religiosum abbatem, quos reserantes reperimus in eis de vestra præcelsæ regalis potentia et comparis subolique vestrae, seu cunctorum præcipuorum 462 vestrorum nostrorumque fidelium sospitate et incolunt ac sincerissima prosperitate, in quibus Redemptori mundi consuetas retulimus grates; magis autem inibi de vestris a Deo præsidatis regalibus triumphis comperientes, qualiter sævas adversasque gentes, scilicet Saxonum, ad Dei cultum et suæ sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesie rectitudinem fidel, perduxeritis, atque Domino auxiliante et Petri Paulique apostolorum principum interventione suffragante, sub vestra eorum colla redacta sunt potestate ac ditione, eorumque optimates subfingentes divina inspiratione, regali adnisi universam illam gentem Saxonum ad sacrum deduxistis baptismatis fontem c.

Unde nimis amplius divinæ clementiæ retulimus laudes, quia nostris vestrisque temporibus gentes paganorum in veram et magnam deductæ religionem atque perfectam fidem, vestris regalibus subternuntur ditionibus, in hoc quippe freta vestra a Deo fundata existat potentia, quia si, ut pollicita est fautori suo beato Petro apostolo et nobis, puro corde atque libentissimo animo adimpleverit, maximas ac robustiores illarum gentium suis præcipuis suffragiis vestris subternet pedibus f, ut nemine eos persequente, vestris regalibus subjungantur potentis, et maximum fructum in die judicii, ante tribunal Christi, de eorum animarum salute offerre mereamini dignissimum unum [Lamb., munus], 463 et pro amore animarum lucra infinita mereamini adipisci in regno cælesti.

Illud autem quod vestra regalis intimavit excellentia, ut in uno mense vel in una die, pro hujusmodi operibus, scilicet stabilitatis vestrae victoria, laudes Deo gerentes caneremus, et una vel duabus feriis

Indicat, quod Romæ indesinenter [continuo] pro Carolo gratias agant, et Deum orent, epistola quadragesima quarta. > CENN.

d Sum. 44, Bar. et Cent. GRETS.

e De hujus epistolæ ætate nulla controversia est, annales omnes veteres, præcipue Francor. et Fulden. conversionem Saxonum ad catholicam fidem illigant cum an. 785, quare principio hujus anni et missus et litteræ venerunt a Carolo tanti gaudii nuntia. Missus regius juxta Mabillon. (Ann. lib. xxv, n. 46) ex Coitio erat Luxoviensis abbas. Ex eod. auctore Pag. (an. 786, n. 8). CENN.

f Opportune Adrianus monet Carolum principis apostolorum patrociniū memoria revocandum, si modo pius princeps talis admonitionis indigebat. Quatuordecim quippe annis cum iis barbaris pugnatum erat; semper autem victi, nunquam debellati vixdum metu liberos abeuntibus Franci se senserunt, resumptis armis Witichindo duce rebellarunt. Hoc tandem anno Carolus non modo eos devicit, sed ad catholicam fidem una cum Witichindo eodem perduxit. Id vero humanis viribus assecutus non fuisset, nisi Petro apud Deum intercedente, superior gratia in Saxonum cordibus operata esset, ut fulgeret illis illuminatio Evangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei (II Cor. iv, 4). ID.

litaniis peregeremus, valde hoc nobis delectabile existit, quatenus apostolica exarantes censura decrevimus in omnibus nostris partibus quæ sub ditione spiritualis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ existunt, illico celebrari easdem una nobiscum, disponentes emisimus, Domino protegente, videlicet vicesima tertia die et vicesima sexta, atque vicesima octava hujus advenientis Junii mensis, quæ sunt in primis vigiliæ beati Joannis Baptistæ, et natalis sanctorum Joannis et Pauli, nec non et vigiliæ beati Petri apostoli; similiter et 465 vestra regalis potentia in suis dirigat universis finibus, seu transmarinis partibus, ubi Christiana moratur gens similiter perficiendas triduanas litaniis; et ideo tale protelatum emisimus spatium, propter tam longinquas Christianas nationes ultra vestrum regale morantes regnum. Nos quippe non solum unam vel duas, ut nobis insinuastis, celebrandas litaniis prævidimus, sed etiam pro vestra, ut soliti somus, indesinenter orare excellentia cupientes, decrevimus perficere, et Redemptori mundi canere laudes, ut ipsæ gentes, quæ per vestrum regale certamen ad Christianam perducæ sunt fidem, usque in ævum per vestrum maneant adminiculum, et nostris vestrisque finibus

Ad epist. 50, al. 55, cum Adr. nuntiabat Carolo, se tercenties cani *Kyrie eleison* tota Urbe jussisse tempore obsidionis Papiensis an. 774, de eo genere litaniæ agebam, quod citra supplicationem fiebat extensis manibus in cunctis ecclesiis. Hic autem de celebrandis triduanis litaniis in supplicatione res est. De ratione eas celebrandi suppetit ap. Mabillonium (*In Ordd. Romm. Comm. præv.*) ex vetusto Rituali S. R. E. in cod. Cassinen. hujusmodi documentum: « In assumptione sanctæ Mariæ in ipsa vespera vigiliarium, præparatur quoddam portatorium in sancto Laurentio apud Lateranos; suppositaque tabula imagine Christi Domini nostri insignita, a medio noctis concurrente populo exeunt cum litania ad sanctam Mariam Minorem, mundatis per viam placis et suspensis per domos lucernis; ibique in gradibus sanctæ Mariæ deposita aliquandiu icona omnis chorus virorum ac mulierum genibus humiliter ante eam flexis, pugnis etiam pectora cadentes una voce per numerum dicunt centies *Kyrie eleison*, centies *Christe eleison*, item centies *Kyrie eleison*; fuscisque lacrymis et precibus per sanctum Adrianum recta via vadunt ad sanctam Mariam Majorem, auditaque missarum celebritate ad palatium revertuntur. » Documentum spectat ad tempora Ottonis III, seu mavis ad exitum sæculi decimi. Quare triduanas litaniis ab Adriano indictas probabile est a nuper laudata haud abluere: quæ duæ præsertim decernuntur celebrandæ vigiliis. Illustratores Glossarii Cangiani ex *Capitular.* (tom. I, col. 256) exhibent epistolam Caroli Magni hæc narrantem: « Nos autem Domino adjuvante tribus diebus litaniam fecimus, id est Nonis Septembris, quod fuit Lunis die incipientes, et Martis et Mercuris, Dei misericordiam deprecantes, ut nobis pacem et sanitatem, atque victoriam, et prosperum iter tribuere dignetur... Et vino et carne ordinaverunt sacerdotes nostri, qui propter infirmitatem aut senectudinem aut juventudinem abstinere poterant, ut abstinentissent... Et interim quod ipsas litaniis faciebant, discalceati ambulassent. » Ex quibus, ni fallor satis lucis affulget litaniis cum supplicatione, sive ut vulgo aiunt, processione celebratis, eo tantum discrimine inter Romanas et Francicas, quod in Urbe quietis aliquid dabatur litaniam ter celebrantibus, at in Francia continuato tridui spatio,

omnes repelli faciat ægritudinis morbos et procul ejiciat pestilentiam, ut nostris vestrisque diebus populus nobis a Deo commissus in magna degentes ubertatis affluentia simulque sincerissimæ sospitatis lætitia, longiori ævo una cum domna regina vestraque mobilissima prole mereamini regni gubernacula perfui, et in atheries arcibus sine fine regnare, ut per vestra laboriosa certamina magis magisque spiritualis mater vestra, sancta Romana Ecclesia, maneat exaltata. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

• LXXXVI.

465 (*An. Dom. 786, Cod. Car. LXXX, chron. 83.*)

Argumentum. — Itherio et Maginario, abbatibus missis regis querentibus, quoniam poenitentia indicenda esset Saxonibus ad paganismum reversis, reponit prudentia episcopali opus esse, et hujusmodi lapsos, si vere conversi fuerint, admittendos.

Domno excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Vestræ a Deo protectæ regalis excellentiæ suscipientes missos, scihoet Itherium et Maginarium religiosos abbates, sciscitati sunt nos interrogantes de

Rogationum instar, eæ supplicationes agebantur, juxta disciplinam quæ per illam ætatem inibi obtinebat. CXXX.

Duo hinc certo colligimus. Primo, litaniis a pontifice indictis occasione conversionis Saxonum in tota ecclesiastica ditione, totaque Francorum monarchia, utrobique statim diebus celebratas esse. Deinde utramque ditionem adeo luculenter distingui, ut qui dominationem sanctæ sedis in dubium revocare audeat, non solum a veritate longe abire, sed manifeste mentiri dicendus sit. Id.

Summa ex Bar. Indicaverat Carolus rex Adriano per Itherium et Manegarium abbates, Saxones quosdam in paganismum relapsos esse, deque iis quid agendum esset interrogavit. Respondit Adrianus papa post longam poenitentiam illos ad consortium Ecclesiæ posse recipi. — Sum. 9 Baron. et Centur. Grets.

Argumentum. Pany. (*Cod. Vat. 9*): « Indicaverat Carolus rex Adriano [Hadr.] per Itherium [Ither.] et Manegarium abbates, Saxones quosdam in paganismum relapsos esse, deque iis quid agendum esset interrogavit. Respondet Adrianus papa [Hadr. papa epistola nona] post longam poenitentiam illos posse recipi in epistola nona [illos ad consortium Ecclesiæ posse recipi]. » CXXX.

Pagius (an. 783, n. 13) hanc epistolam datam putat an. 783, quia reginæ mentionem non videt, eumque imitatur Zacagnus (ms. n. 165). Uterque hallucinatur, ut dixi alias (ep. 68, not.); etenim pontifex disciplinæ tantum satagens de relapsis, nec reginæ, nec regis so'olis, nec temporalis alicujus rei mentionem facit. Præterea alio ex capite hallucinatio emergit, quod ibidem (inter not.) admonui; etenim Maginarius Dionysianus abbas successit Fulrado anno 784, post diem 16 Jul. quare epistola dari non potuit præcedenti anno, quam Maginarius abbas et ejus collega Itherius missi regi attulerunt. Aut igitur ad hunc annum aut ad sequentem pertinet: ego vero statim post conversionem Saxonum eam constituo, quia materiæ affinitas ita faciendum sædet. Præterquam quod credibile admodum est, præcipiti ea in conversione ad ducis exemplum facta, nonnullos aut rudēs, aut paganismum nimium addictos ad errorem continuo reversos esse. Id.

Saxonibus qui Christiani fuerunt et ad paganismum A in reversi sunt, qualem poenitentiam eis sacerdotes indicare debeant. Hoc prædecessorum nostrorum sanctorum pontificum dudum decretum est, quod qui « resipiscentes, et ruinas suas cogitantes redire maluerint, sub longa poenitentiae satisfactione admittendi sunt ^a, » et iterum « poenitentiae ⁴⁶⁶ satisfactione purgantur, quæ non tam temporis longitudine quam cordis compunctione pensanda sunt ^b, » et ideo, excellentissime et a Deo protecte filii, oportet sacerdotes partibus illis pastorem circumdare solertiam atque episcopalem induere vigilantiam, et in eorum arbitrio indicare poenitentiam, considerantes piaculum tam voluntatis quamque extra voluntatem coacti ad suum revertentes vomitum ^c; et tunc canonica promerere sententia, quatenus si veraciter reversi in B fide orthodoxa maluerint perseverare, promissuros se omnem adimplere episcopalem prædicationem, indiculum ^d orthodoxæ fidei exarantes, secundum oltanam Patrum traditionem, utrum constantibus baptismum, sub iurjurando pollicentes fidem Christianitatis servaturos, in gremio suscipiantur orthodoxæ fidei Ecclesiæ, ut copiosa merces vobis ascribatur

^a De poenis tum civilibus, tum ecclesiasticis pro hujusmodi flagitio constitutis vid. Cod. Theod. (*de Apostatis* l. II, seqq.) et ibi Gothofred. Item Concil. IIIber. (can. 1, et 21) cum Mendozæ commentar. (cap. 16 et 21). Siricius de iisdem ad Himerium (cap. 3) ait: « Si resipiscentes aliquando fuerint ad lamenta conversi, his quandiu vivunt agenda poenitentia est. » Cæterum auctoritas hic adhibetur Innocentii I ex epist. 2 ad Victricium cap. 8, (juxta Collect. Dionysianam cap. 16) minus proprie, ut verum fateatur; Innocentius enim agit de non rebaptizandis iis, qui veniunt a Montensibus et Novatianis. At sanctam sedem Cresconiana collectione uti et sæpe dictum est, et luculentius hinc patet; non enim decretorum numerum recenset, sed clanculum auctoritatem adducit, pontifice nullo memorato; ita ut ne Lambecius quidem id olfecerit. Hujusmodi autem decretum consultationi non congruere evidens est ex iis verbis, quæ præcedunt: « Qui si forte, ait Innocentius, a nobis ad illos transeuntes rebaptizati sunt, hi si resipiscentes, etc. » Consultatio enim erat de paganis, qui baptizati erant et ad paganismum redierant. Paganis autem haud rebaptizare fas erat ad se redeuntes baptizatos. At difficile admodum erat decretum aptius reperire citra priora tria sæcula. Tum vero tantus erat rigor contra hujusmodi lapsos, ut vix in fine vitæ reconciliatio iis permitteretur, quod parum fecisset ad rem propositam, sæculo præsertim octavo, cum de rigore illo oristiano nonnihil remissum fuerat. CXXX.

^b Alterum hoc decretum desumitur ex Leonis Magni epistola 79 ad Nicetam Aquileiensem cap. 5 (*Collect. Dionys.* cap. 47), agitque pontifex de vi, vel timore coactis ad iterationem baptismi, quod perinde ac prius exemplum alienum esse videtur a re proposita, at melius Adriano non suppetebat ex Cresconiana collectione, quæ Dionysianæ decretis inhaeret. Id.

^c Juxta decreti utriusque sententiam, quæ præter iterationem baptismi in reliquis ad rem facit, arbitrio episcoporum poenitentiam indicendam iis lapsis decernit. Id.

^d Indiculum seu professionem catholicæ fidei ab episcopis etiam ipsoque a Romano pontifice fieri consuevisse ac subscribi propria manu discimus ex Diurno Pontificum, cujus formulæ adhuc vigeant

in cælis. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXVII.

467 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de honore pallii sacerdotalis concessi Ermenberto episcopo ^e.

(An. Dom. 786, Cod. Car. LXXXVII, chron. 86.)

ARGUMENTUM. — Hermenbertum a Carolo missum ut ab apostolica sede pallium acciperet, nam Bituricensis metropolis erat episcopus, diligenter examinatum, si ulli subjiceretur archiepiscopo, ne quid fieret ecclesiasticæ disciplinæ adversum, sacro illo indumento decoratum remittit, regium implorans auxilium, ut archiepiscopali dignitate pacifice fungi valeat.

Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Directus a regali potentia vestra reverentissimus et sanctissimus vir, scilicet Ermenbertus episcopus ^g, nostrisque adpræsentatus apostolicis aspectibus, obtulit nobis præcelsæ excellentiæ vestræ sagacissimos atque honorabiles regales affatus, quos cum nino

octavo sæculo. Eodem sensu hic accipiendum, affirmare non ausim, credere malim Adrianum loqui de indiculo ejus fere simili, quod Leo Magnus (ep. 87, cap. 3) a Donato Salicinensi mitti Romam optavit: « Donatum, ait Mauritanis episcopis, Salicinensem ex Novatianis cum sua plebe conversum ita Dominico volumus gregi præsidere, ut libellum fidei suæ ad nos meminerit dirigendum, quo et Novatianis dogmatis damnat errorem, et plenissime confiteatur catholicam veritatem. » Quam rem a Maximo exegit. *Instructio* item est, seu admonitio data legatis (ap. Baron. an. 515, num. 24) ab Hormisda. Vide alias incertæ hujus vocis notiones ap. Cangium Glossar. Formulam, quam ait pontifex antiqua Patrum traditione niti, incompertam mihi esse fateor. Id.

^e Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 2): « In secunda [secunda] pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ gratias agit [regi agit]; Ermenberto episcopo, ut Carolus petierat, usum pallii concedit [Invocationem sanctorum, et priuatum Rom. Ecclesiæ asserit.] » Id.

^f Sum. 2, Bar. et Cent. GRETS.

^g Herminarius Bituricensis sedis episcopus, ut aiebam (ep. 70, al. 96, not.) Lateran. conc. interfuit an. 769, diemque supremum obiit 774, succedente Deodato usque ad 783, quem excepit Hermenbertus, ut tradunt Sammarthani fratres, quorum fidei ætatem hujus epistolæ commendo, ne amplius vagetur tempore incerto. Opportune animadvertendum, quod an. 743, sanctus Bonifacius Moguntinus, synodo apud Francos celebrata præ aliis decretis hoc ediderat: *Metropolitavos pallia ab illa sede (sancti Petri) quarere, ut ipsemet testatur in litteris (Cod. Bonif. 105) sancto Carthberto Doroventensi archiepiscopo. Nihilominus post annos 26 unus Wilcharius archiepiscopus Senonensis prædicto concilio Lateran. aderat sacro pallio ornatus suæ metropolis instauratæ testis haud dubius; cæteri omnes, minimum sex metropolitæ, quos inter Bituricensis, tanquam meri episcopi intererant. Quin etiam Bituricensis idem tertio et quadagesimo post anno Romam venit, ut vides, suæ metropoli honorem pristinum impetraturus. CXXX.*

amplectentes amore, regi regnum, in cuius potestate sunt omnia regna mundi, gratias egimus, qui nos de vestra inclayta sospitate letos crebro efficit, eo quod per hujus mundi regna, coelestia magis ambire atque hereditare **468** concedit, per beatum Petrum apostolorum principem de saevitia adversariorum triumphantes ^b.

Reperimus quippe in ipsis regalibus affatibus vestris, ut prelato Ermenberto episcopo pallium sacerdotalibus infulis decoratum ex apostolica auctoritate concederemus, quia civitas metropolis in Aquitania videtur esse patria, quae Bituricas nuncupatur, ubi nunc praefatus venerabilis vir praesse dignoscitur enramque pastoraliam devotus exercere videtur; quatenus ignorantes si canonicè in provinciae partibus illis jam ordinatus tam a praedecessoribus nostris quamque a nobis fuisset, enucleatius cum indagari curavimus, ne usurpationis locus aliquis sacerdotibus in alterius jure concedatur; qui praefatus sanctissimus vir nobis confessus est, ut sub nullo archiepiscopi jurisdictione esse videretur ^c.

Quapropter pro nimio vestro regali ex intimo cordis amore, praedicto Ermenberto, a nostra apostolica sacratissima sole atque auctoritate, archiepiscopo constituto in metropolitana civitate quae Bituricas cognominatur, sicut dudum mos extitit, sub jure saevitiae recordationis ^d Ecclesiae degenti, usum pallii concessimus fruendi ^e; et ideo quaesumus ut per vestrum praecelsum regale administratum, ministerium sibi commissum digne sibi **469** valeat et canonice dispensare, sacerdotali moderamine suscipiente affectum [Lamb., Gent., effectum], ut dum plebs sibi concessa ab insidiatoribus inconversa atque intacta permanserit, simulque a vestro regali culmine tuta fuerit, ab ipso clavigero regni caelorum beato Petro apostolo dignam mercamini suscipere retributionem, ut una cum excellentissima et spiritali filia

^a Lamb. legit: *pro hujus mundi regno regnum caeleste*.

^b Ita supra (ep. 84, al. 91) Petri suffragiis cum triumphasse ait de Saxonibus, quo hic respicere videtur; nisi forte de Britonibus hoc anno perdomitis, ut tradunt Annal. Francor. et Fuld., sermo est. CXXV.

^c Locupletissimum hinc suppetit testimonium disciplinae in synodo, sancto Bonifacio praeside, stabilita in Francorum monarchia, imo in toto Occidente, nam disciplina eadem vigebat in Anglia, Africa et Hispania fere omni sub jugo Saracenorum gementibus; tum Bituricensis metropolis ante hunc annum minime instaurata, nam pontifex magna utitur diligentia, ne fiat alieni juris invasor. Id.

^d Videtur hic aliquid deesse. GRETS.

^e Plura apud Thomassinum videsis (l. 1, c. 55, n. 12, et c. 55, n. 1); Aquitania enim in regnum erecta Bituricensis primatum in metropoles Burdigalensem et Ausciensem obtinuit; quae res non paucas concitationes peperit, primatusque ille tandem corruit. Id vero ad nos non attinet. Disciplinae tantum sacri pallii ab apost. sede petiti. juxta decretum synodale anni 745 attendi debet ac memoria teneri: nam seq. saeculo Hincmarus Rhemensis eam invertere ausus est, scriptoresque eruditissimos recentiores non paucos sectatores, aut potius audacie instauratores habuit. CXXV.

domna regina vestraeque praecelsa subole, redemptor omnium Deus longo ac prospero senio amplius exaltati regni gubernaculo faciat perfrui, et vitam aeternam pariter vobis tribuat possidendam. Incaulumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXVIII.

470 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPE.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA.

In qua continetur de trabibus majoribus ad ecclesias restaurandas, quas dominus rex ei dare praecerat; et ipsos actores negligentes nihil exinde, sicut eis a dicto rege injunctum fuerat, fecisse dicit, et de stanno ad ipsam ecclesiam sancti Petri recuperendam ^f.

(An. Dom. 786, Cod. Car. LXVI, chros. 87.)

B ARGUMENTUM — Trabes pro instaurandis ecclesiis Urbis saepe ab se petitas, nondum esse traditas. Rogat ut regius missus adveniat qui et trabes tradi faciat et stanni centenas libras (mille Carolus, totidem Itherius mittere sponderant) dari jubeat ab Italiae comitibus. Arichim Beneventanum duccem movisse arma in Amalphitanos, qui Neapolitanorum, quorum juris erant, auxiliis plures occiderunt, multis etiam eorum optimatibus captivis ductis.

Domno ^g excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Saepe vestrae a Deo protectae regali potentis poscentes direximus, ut pro mercede animae vestrae trabes majores ad ecclesias Dei restaurandas per vestrum regale praesidium emittere juberetis, et nihil ab illis quibus praecipuum est suscepimus effectum, quatenus et ipsae ecclesiae in quibus nobis trabes majores necessariae sunt, ex parte ruerunt et alias ruce conspicimus, et ipsas trabes praestolantes, quid agemus nescimus et pro hoc in magna tristitia degentes existimus ^h. **471** Quapropter obvix vestram triumphatorissimam excellentiam poscentes

^f Argum. Panv. (Cod. Vat. 43): « In decima quinta [Dec. quin.] Carolus monet [rogat], ut trabes majores, quas ad ecclesiarum restaurationes pollicitus fuerat, mittat celeriter [fuerat celeriter], et stannum ad ecclesiam beati Petri cooperendam [mitteret]. Praeterea de dissidiis inter Neapolitanos et Amalphitanos scribit [Amalphit. nonnihil monet]. » Id.

^g Bar. summ. 15. GRETS.

D ^h Pro basilica tantum sancti Petri Adrianum petisse constat majores trabes (ep. 66, al. 61) an. 780, antequam Carolus Romam iterum veniens compater esse coepit. Hae vero epistola, quae haud dubie post mortem Hildegardis novaeque Caroli nuptias cum Fastrada, seu post an. 783 data est, ac tertium Caroli adventum 787 praevit, se poposcisse ait pro aliis etiam ecclesiis. Cum autem nulla ex hujusmodi petitiis litteris existant in codice, hinc colligere est, a familiaribus quas dicunt epistolae recensendis Carolus se abstinuisse, nisi momenti aliquid insertum ijs esset. Idcirco laudatam 66 et hanc non praetermisit, quia de Neapolitanis praecipue motibus nonnihil continet. Caeterum novissima in editione Duchesnii epistolam, quam veramus, ad hunc annum referri video, neque hinc movendam puto, ut mox dicenda planum faciat. CXXV.

quasumus ut nulla deinceps eveniat mora, sed per A vestram a Deo protectam regale dispositum nobis ipsas trabes majores celerius emittere præcipiatis, ut nullo modo quemlibet neglectum ponere audeant, quia confidentes prorsus existimus, quantæ Dei ecclesiæ ex ipsis trabibus restauratæ fuerint, in vestrum sempiternum memoriale, seu domnæ reginæ vestræque nobilissimæ subolis restaurantur; quapropter poscimus ut vestrum proprium idoneum missum dirigere jubeatis, qui ipsos actores qui pro jam dictis trabibus neglectum ponere ausi sunt, distringere debeat, ut ipse nobis eas tradere per vestrum dispositum studeat, ut exinde magnam, ut fati sumus, recipere valeat mercedem.

Porro et hoc vestræ regali potentia innotescimus, quia Arichis Beneventanus dux, justitias de hominibus suis quærens, exercitum duxit super Amalfitanos ducatus Neapolitani, et undique eos circumvallans incendit omnes possessiones eorum atque habitacula foris posita; quo audito, Neapolitani direxerunt in adiutorium ipsorum plures homines viuentes eos, interfecerunt plurimam multitudinem ducatus Beneventani. Unde cum cæteros plures, tum optimates captivos apud se habent; quod in his vero partibus actum est, vobis caucelutius enuntiare festinavimus ^a.

472 Simili modo et hoc recordari credimus vestram a Deo pronotam præcellentiam, qualiter pro amore beati Petri clavigeri regni cælorum et ejusdem Ecclesiæ restorationis, pro ipsius aulæ tecto vestra excellentia nobis est pollicita dirigere stanni libras mille. Simili modo et Itherius vester fidelissimus per vestrum eximium dispositum similiter alias

^a Caroli victoriam de Britonibus, conjurationem adversus eum detectam, Italicum iter susceptum, ac Beneventanum ducatum armis petitum ab eodem Carolo annalista Fuldensis cum hoc anno illigat. At solis eclipsim memorans xv Kal. Oct., res quæ evenerunt seq. anno ad hunc se retulisse demonstrat; nam Calvisius tabulis etiam Prutenicis inspectis ad annum sequentem Irenes et Constantini octavum eam eclipsim pertinere nos docet. Rectius annales Francor. iter Caroli ad finem anni differunt; ita ut Natale celebrarit Florentiæ, in die Romam venerit sub initia sequentis anni. Iisdem fere verbis utitur annalista Meten. ap. Pagium (an. 786, n. 5). Quamobrem quæ ab Adriano narrantur de Beneventanis contra Neapolitanos, nihil pugnant cum itinere quod Carolus meditabatur, fortasse etiam susceperat cum hanc accepit epistolam. In Chron. Neapolitano (ap. Pratiill. tom. III, p. 33) historia hæc uberrime narratur, statuiturque ætas hujus epistolæ. Nam sub finem ejus narrationis legitur, quemadmodum Cæsario Stephani episcopi et ducis filio rem gerente Beneventani superantur; et postquam Cæsarius, chronici verbis utitur, adepta victoriæ latitia fugientem Aragisium manus suas videt evasisse, suos ulterius persequi prohibet, et hoc accidit an. 786. Cænn.

^b Italici regni administrationem in Pippini regis minori ætate hinc tenuimus. Nam comites viginti hac occasione numerantur, qui totidem civitatibus præcrant. Supra (ep. 81, al. 67, not.) Arvinum vidimus modo ducem, modo comitem nuncupari, et alibi duces Clusio et Florentiæ civitatibus præfectos. Num utrique promissæ duces et comites nuncuparentur, ut Arvinus, an. officia ista nullo discrimine

mille libras dirigere promisit, pro quo poscentes petimus vestram regalem præcellentiam, ut ipsam stannum nobis per vestrum bonum dispositum dirigere jubeatis, quia ipsa ecclesia fautoris vestri beati Petri, tempore verno ab aquis nimis invaluit, et unde ejus aulæ tectum restauremus minime habemus. Sed obnixè petimus ut per comites vestros qui in Italia sunt actores, ipsum jam dictum stannum dirigere jubeatis, per unumquemque comitem libras centum, ut dignam pro hoc ab ipso Dei apostolo retributionem suscipere mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

LXXXIX.

473 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

B In qua continentur gratiarum actiones seu benedictiones, pro cruce quam ei miserat, et de territorio Populoniensi seu Rosellensi, ut dominus rex suos idoneos missos dirigeret, qui sub integritate ipsas civitates cum suburbana [Lamb., suburbans] earum ei contradere debuissent ^c.

(An. Dom. 787, Cod. Car. LXXVI, chron. 88.)

ARGUMENTUM. — Carolo suis orationibus se commendanti reponit, se jugiter id præstare non solum pro eo, sed pro ejus parentibus, et conjuge Ildegarde vitæ functis. Gratias agit pro cruce missa: oratque ut missos dirigat, qui fines Populonienses et Rosellenses haud dum traditos integros vindicent sanctæ sedi; simulque integras tradant ducatus Beneventani civitates, juxta ejus donationem nuper factam.

Domno ^d excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^e.

Præcellentissimos atque nitidissimos Deo dicatæ regalis præcelsæ scientiæ vestræ mellifluos suscepi-

præficerentur civitatibus per id tempus, incertam. Unusquisque ab Adriano comes et actor appellatur. Vide supra (ep. 81, al. 67, not.). Id.

^c Argum. Panv. (Cod. Vat. 8): « In octava [Octava] pro cruce missa gratias agit; et scribit se semper pro Carolo orare, et pro genitore ejus sa. me. Orat ut legatos suos dirigat [sa. me. Pippino. Precatur, ut legatos dirigat], qui Romanæ Ecclesiæ Populoniensæ, et Rosellense territoria restituant cum partibus ducatus Beneventani [Populoniensem et Rosclanum agrum cum ducatu Beneventano restituant]. Mercedem a [ejus rei a] beato Petro promittit. » Id.

^d Summ. 8, Bar. Cent. GRETS.

^e Anno 787 ineunte Carolus Beneventanum ducatum adiens cum suo exercitu, Capuæ constitit, archiep. præ metu Salernum se recipiente. Ducatum omnem in suam potestatem redegit pacis potius quam belli artibus. Grimoaldum Arichis filium aliosque duodecim obsides transactionis pignus secum duxit, Romæ Pascha celebravit, quod incidit die 8 Aprilis, causaque Tassilo is pontifice intercedente tentata magis quam composita in Franciam rediit, dnetoque in Bajoariam exercitu Tassilonem in ordinem redegit. Hæc fuse narrantur in Annal. Francor. Item Baron. ex Reginone (an. 787, n. 64) et Pagius ex annal. Meten. (eo t. an., n. 6.). Eadem occasione Capuam et cæteras civitates Campaniæ seu ducatus Beneventani a Carolo donatas esse sanctæ sedi hæc ex epistola perspicue constat. Pagius perperam differt ad hæc tempora Tuscæ donationem quam anno 774 cum primo Romano venit, esse factam pluribus argumentis demonstratam. Cænn.

mus versos, quos reserantes atque singillatim relegentes, eorum **474** robur cum nimio amplectimur amore, et procul dubio vestra credere dignetur regalis potestas, quia omnino sicut per eos innotuistis, a nobis in omnibus perficietur, testem enim invoco Deum cui servio in spiritu meo, quod sine intermissione die noctuque semper memoriam vestri **facio** in orationibus meis obsecrans, tam pro vestra in triumphis regali victoria et perpetua stabilitate, quamque pro sanctæ memoriæ genitoribus vestris, simul conjuge vestra domna Hiltibranda [Grets., Hiltgarda] regina, filia et spiritali commatre nostra, et nempe eorum memoriale non derelinquetur in æternum ^b.

Crucem quam nobis misistis in sanctam nostram ecclesiam reconducentes, vestra memoria in æternum in ea manebit ^c. De sospitate enim nostra quam vestra regalis cupit audire clementia, omnia erga nos, Deo favente, prospera existunt, quia et nos de vestra regali salute atque victoriis certo audire desideramus, quoniam vestra salus nostra est, et hoc magis poscimus; et sicut per anteriores nostras syllabas vestram poscimus regalem potentiam, ita perficere dignetur, uti denuo eos missos suos dirigere jubeat, qui nobis contraderere debeant fines Popolonienses seu Rosellenses, sicut **475** ex antiquitas fuerunt ^d. Nam ex parte nobis ex ipsis finibus non tradiderunt; sed quæsumus ut vestræ regalis oblationis donatio sine tenus maneat inconversa; præsertim et partibus ducatus Beneventani idoneos dirigere dignetur missos, qui nobis secundum vestram donationem ipsas ^c civitates sub integritate tradere, in omnibus va-

^a Nusquam toto isto cod. sic appellatæ inveniuntur regie litteræ. Quare arbitrator poetice scriptam hac occasione epistolam ab Adriano laudari, nam Carolus Alcuino præceptore id temporis liberalibus artibus dabat operam, ut ex Eginhart. Pagius (an. 782, n. 7). Item Mabillonius (Ann. lib. xxxv, n. 22) ad an. 781, ex eod. Eginhart. a Petro Pisano grammaticam, rhetoricam et dialecticam ab Albino eum didicisse commemorat. **CENN.**

^b Pii regis petita nil aliud fuisse quam orationes testatur pontifex, qui et pro defunctis Pippino atque Hildegarde jugiter se orare respondet. Eapropter non recte in noviss. edit. Duchesnii putatur epistola circa annum 782 data esse. Rectius Muratorius refert ad an. 788, quo plures conscriptæ fuerunt, ut mox ostendam. Equidem credo sub finem anni 787 hanc datam esse, nam spatio octo mensium post Caroli discessum Roma unicum, quæ hic memoratur, scriptam esse non est probabile, cum ista responsio sit Carolinis versibus forsitan allatis paulo post datam epistolam, cujus mentio est. **Id.**

^c Ap. Anastas. in Vita Leonis III (sect. 378) legitur: « In basilica Salvatoris Domini nostri Jesu Christi quam Constantinianam vocant, obtulit crucem cum gemmis hyacinthinis, quam almiticus pontifex in litania præcedere constituit, secundum petitionem ipsius piissimi imperatoris. » Hanc postea subreptam Leo IV instaurasse ab eodem auctore dicitur (sect. 502) et in usum pristinum revocatam. Alius crucis a Carolo oblate non meminit. Hiuc patet sancti Petri ecclesiam longe antea simili munere donatam esse. Eam quippe unam præ cæteris coluit, teste Eginharto (cap. 27) his verbis: « Colubatur præ cæteris sacris et venerabilibus locis apud Romam ecclesiam beati Petri apost. in cujus dona-

leant, ut ex hoc potissimam remunerationem una cum spiritali filia nostra domna regina, vestraque præcellentissima prole ab ipso regni cælorum clavigero beato Petro apostolo, suscipere mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XC.

476 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM,

In qua continentur de adventu Adalchisi partibus Calabriae. et ut Grimoaldum in Benevento ducem non constiueret, et de civitatibus Beneventanis, et Rosellis, et Populonia.

(An. Dom. 788, Cod. Car. xc, chron. 89.)

ARGUMENTUM. — Rorone et Bellone regis missis sciscitatum venientibus num Athalgisus Desiderii filius in Italiam venisset, se nuper quæ audierat continuo indicasse Carolo per Arvinum comitem degere illum scilicet in Calabria prope fines Beneventanos: ita sibi nuntiari Cajeta et ex Pentapoli, litterasque utrinque acceptas adnectere. Sibi haud expediens videri Grimoaldum patri succedere Beneventanos, nisi steterit promissis, milite ad id cogendos. Nisi mittat exercitum a Kalendis Maii ad Septembrem, fieri posse ut Athalgisus cum Grecis aliqua molliatur in ipsum Carolum et sanctam sedem. Statim atque Grimoaldus pervenerit in Beneventanum ducatum, matrem ejus Adelbergau cum filiabus, obtentu orationis in Garganum, inde Tarentum abituram, ubi suos thesauros habeat. Orat ut suos missos redire prohibeat ante traditas Campaniæ civitates integras, finesque pari modo integros Populonii et Rosellarum. Sicut enim in Tuscia Suanam et cæteras civitates cum territoriis suis sancta sedes possidebat, ita æquum esse ut Campaniæ civitates integras cum suis territoriis possideret.

Domno ^e excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

ria magna vis pecuniæ tam in auro quam in argento, necnon et gemmis ab illo congesta est. » **Id.**

^d Agitur hic de finibus integra restituendis, non de civitatibus. Vide commentationem præv. (num. 30) Pagius ad an. 787 (num. 7, seqq.) Tuscis donationem differt, cujus possessionem illico esse in itam censet. At Castellum Felicitatis, quæ civitas juris erat sanctæ sedis ante alterum Caroli adventum in Italiam, opinioni huic adversatur. Vide supra (ep. 55, al. 60, not.), Tuscis siquidem donatio facta, ut mihi videtur, an. 774, cum Carolus Romam primum venit. Idcirco pontifex Rosellarum et Populonii fines sibi tradi optat, sicut ex antiquitas fuerunt. At esto: duas istas civitates longe dissitas ab ecclesiastica ditione in parte Senarum maritima, ex Rosellæ enim ruinis Grossetum emersisse fertur, Massæque, finitima Populonia excisa, episcopalem hujus honorem accessisse; duas inquam has civitates cum Carolo donaverit sanctæ sedi an. 787, idem de reliquis Tuscis civitatibus affirmandum erit? ex sequentibus secus esse patet. **Id.**

^e Arichi in ordinem redacto, obsidibusque in subjectionis pignus acceptis, Carolus donavit sanctæ sedi sex Campaniæ civitates, Capuam, Theanum, Arpinum, Aquinum, Arces, Soram, in quarum possessionem pontifex per regios missos ire optat. Ita semper factum vidimus, ubi nova accessit donatio. **Id.**

^f Argum. Panv. (Cod. Vat. 42.): « In quadagesima secunda [Quadr. sec.] indicat Adalchisum Desiderii filium in Calabria partes advenisse. Orat Carolum ut contra hunc bellum gerat, et Beneventanos cum aliis obedire cogat. Item ne Grimoaldum ducem Beneventanum constituat; ut Beneventum, Rosellas, Populonium, et alia loca sancto Petro reddat. » **Id.**

^g Sum. 42, B. R. et Cent. GRET. S.

Venientes ad nos fidelissimi missi vestri, scilicet A Roro capellanus, seu Betto, post vestram optabilem regalem sospitatem annuntiatam, sciscitati sunt a nobis de nefandissimo Athalgiso filio Desiderii tyranni regis, si ita fuisset quod, Deo sibi contrario, in partibus Italiae venisset. Nos vero nuper quod de ipso Athalgiso audivimus, per fidelissimum missum vestrum Arvinum comitem vobis intimare non **477** omisimus, quia pro vestra regali victoria, Deo auspice, retractantes, nullum neglectum ex omni parte posuimus, vestrae praefulgidae excellentiae indicantes, ut, Domino opitulante atque beato Petro apostolorum principe comitante, praecipua vestra regalis providentia prudentissime suam nostramque salutem proeuret. Sic enim de jam dicto nequissimo Athalgiso nobis nuntiatum est, quia in veritate, Deo sibi contrario, cum missis imperatoris in partibus scilicet Calabriae residet, juxta confinium ducatus Beneventani, ut de ejus invalido adventu Campulus episcopus civitatis Cajetanæ per suas nobis significavit syllabas, similiter et de Pentapoli pro ejusdem Athalgisi arrogantia nobis in scriptis intimaverunt, quatenus ob nimiam vestrum amorem infra alios misimus apices, tam Cajeta quamque Pentapoli series nobis destinatas; nempe quidem scimus quia ipse iniquus et perfidus Adalgisus pro nulla alia causa in istis declinavit partibus, nisi tantummodo pro vestra nostraque contrarietate. Unde oportet ut firmissima vestra sacra partibus Beneventanis emittere a vestra praecelsa regalis excellentia nitatur, ut undique per vestrum regale administriculum imperturbati pariter maneamus b.

Nos vero haec omnia considerantes, dilectissimis nimisque amantissime, atque a Deo protecte praerectissime filii, nobis sic aptum esse videtur, ut sive voluntatem vestram fecerint ipsi Beneventani, non ullo modo expedit Grimwaldum, filium Arichisi, Beneventum **478** dirigere c. Verumtamen sicut vobis ab omnipotenti Deo nostro prudentissima sapientia concessa est, ita sagaciter pro hujusmodi re per-

a Videtur redundare. GRETS.

b Non aliunde Carolus rescivit de Adalgisi in Italiam adventu quam ex Cajetani episcopi et Pentapolensium litteris ab Adriano transmissis per Arvinum comitem, ut ista ex narratione colligitur. Per eandem Arvinum Arichis etiam mortem nuntiavit Carolo, ex iis quae mox narrantur, inferitur. Coimtus et Pagius (an. 787, n. 14). Arichis mortem statuat die 26 Aug. ejus anni. Sed ante eos id fecerat Baronius prolo Epitaphio (an. 787, n. 65) cui haec subjunguntur: c Vixit aulem quinquaginta tres annos, obiit vii Kal. Sept., anno ab incarn. Dom. 787, et ex domna Adelperga principissa filius Romoald et Grimwald, Egisum, Theoraldam et Adeleisam suscepit. Epitaphium illud Paulo Diacono auctore novissime est editum inter Tumulos principum Langob. a cl. Prattilo (tom. III, pag. 505), qui nuper alia verba Camillo Peregrinio restituit ingratis Pagii ea tribuentis Paulo Diacono. Ceterum epistola illa, cujus mentio est in praecedenti, non alia fuisse videtur quam quae data dicitur Arvino comiti cum nuntiis de morte principis ac de Adalgisi adventu, annexisque laudatis epistolis Cajetani ep. et Pentap. CXXX.

tractare atque congrue disponere jubeatis, ut ea quae vobis nobisque expedita fuerint ad perfectum salubriter veniant, ut non in quolibet labore pariter eveniamus, sed si ipsi saepius dicti Beneventani minime vestram regalem adimpleverunt voluntatem, sicut vobis polliciti sunt, statim ibidem taliter exercitus emittere studeatis, ut ad profectum sanctae nostrae Ecclesiae, vestraeque regalis perveniant excellentiae, et sic illis partibus disponatur, ut ininicus locum nocendi non inveniat, sed semper vestra in triumphis exsultet in Domino regalis victoria d.

Enimvero una cum fidelissimis missis vestris pertractantes considerantesque ut si minime ipsi Beneventani adimplere voluerint regalem vestram voluntatem ad Kalendas Maias, vester robustissimus exercitus in confinio praeparatus super ipsos irruere Beneventanos inveniretur; et demum pariter penetrantes, in his confirmari, propter aestivi temporis aegritudinem, non audebimus, et iterum si super eos a Kalendis Maiis usque in Septembrem mensem exercitus non venerint, dubium nobis esse videtur ut forte, Deo sibi contrario, praedictus nefandissimus Adalgisus per insidias Graecorum non aliquam nobis vobisque conturbationem facere molitur, quia jam dicti missi Graecorum cum eo esse noscuntur et alii in Neapoli residere videntur. Sed haec existimantes in vestro robustissimo atque a Deo protecto regali arbitrio emisimus pertractanda, **479** ut qualiter vobis placuerit disponere celeriter dignetur, nobis intimando per suos regales affatus suam nostramque securitatis salutem e.

Quapropter nimis poscentes, quaesumus vestram praerectissimam excellentiam, ut nullo modo pro causa Grimwaldi filii Arichisi credere plus cuiquam jubeatis quam nobis. Nam pro certo sciatis quia si ipsum Grimwaldum in Beneventam miseritis, Italiam sine conturbatione habere minime potestis, eo quod Leo episcopus secreta nobis sic fatus est, quia, Adalberga relicta, Arighis, tale habet consilium ut dum ipse Grimwaldus filius ejus Beneventanos fines in-

d Romoaldus primogenitus praemortuus erat patri eodem anno, ut monet Pagius (loc. cit.). Quare ad Grimwaldum obsidem ap. Carolum successio pertinebat. Sed pontifici causae aderant cur successionem istam improbarer. Eas et in litteris Arvino datis enuntiaverat, quod ipse testatur infra (ep. 92, al. 86) et iterum nunc enuntiat, seu potius in mentem revocat. Id.

e Omnimoda sub potestate Caroli Beneventanos esse cupit, quare utitur hoc dilemmate: aut Beneventani servent fidem Francorum regi, Grimwaldum eorum duce constitutere non expedit; aut ab eorum promissis desciscunt, vi et armis continendi sunt in officio. Sapientissimum plane consilium, quod nihilominus Caroli remittit arbitrio. Id.

f Mature facti opus esse urget, et quinque ad summum mensibus belli apparatus, militareque actionem concludit. Et quidem jure: nam Adalgisus viduae Adelbergae frater, Graecorum ope fatus, in Calabriae finibus degens, Grimwaldi sororis filii successionem praestolabatur in ducatu Beneventano, ut junctis viribus in sanctae sedis dissonem, indeque in Italicum regnum irrumperet. Id.

troierit, ingeniose cupit duas filias suas secum de-
ferre, et quasi orationis causa, sanctum Angelum in
Garganum pergere, et deinde in Tarantum, ubi et
thesauros suos reconditos habet, quia tantum octo-
ginta milia distat a sancto Angelo usque Tarantum *;
sed in hoc minime vestra a Deo promota excellentia
considerare debeat, quod pro nostra aviditate ipsas
civitates adquirendum, quas beato Petro apostolo et
nobis condonastis, talia vobis insinuare studuimus,
sed pro magna securitate sanctæ Dei catholicæ et
apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, atque vestræ præcelsæ
regalis exaltationis victoria, ea quæ audivimus et
agnoscere potuimus, vestris regalibus auribus insi-
nuare nullo modo negleximus. Vestra quoque regali
excellencia, qualiter ei placuerit et aptum pro-
spexerit, in omnibus his disponere provideat. Quæ
propter magnopere poscentes vestram clementissi-
mam regalem benevolentiam, quæsumus, ut pro
amore fautoris vestri beati Petri clavigeri **480**
regni cælorum, nostraque in Christo spiritali pater-
na dilectione clariter atque specialiter per vestros
regales honorabiles apices missis vestris dirigere
dignemini, ut nullo modo ad vos remeare audeant,
nisi prius sub integritate civitates in partibus Bene-
ventanis, sicut eas per vestram sacram oblationem
beato Petro apostolo et nobis contulistis, in omnibus
contradere valeant, et justitias de Populonio et Ro-
sellis nobis facere sub integritate studeant ^b. Quia
sunt alii ex missis vestris qui contemnere moluntur
et scindere vestram sacram oblationem; sed sicut
in partibus Tusciæ civitates, id est, Suanam, Tusca-
nam, Biturnam, et Balneum Regis, cæterasque civi-
tates cum finibus et territoriis eorum ^c beato Petro
offerentes condonastis, ita in eo modo civitates in
partibus Beneventanis contradere nobis profinus faci-
atis, ut dum missi vestri vestros susceperint regales
armissimos affatas, sine qualibet interposita dila-
tione, nobis eas contradere sub integritate valeant,
et nobis sit qui possit extinguere vestrum illibatum
sacrificium, sed hoc lucri potissimum præmium ac-
quirentes digne mereamini una cum spiritali nostra
filia domna regina, vestraq; nobilissima subole in

æthereis sine fine regnare arcibus. Incolumem ex-
cellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCI.

481 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de missis Græcorum cum ^d diuclit, id est, dispositive Siciliæ, post reversionem Attonis diaconi, missi domni regis a Benevento, cum relicta Arichisi ducis consiliati [Lamb., consiliati] sunt, qualiter ducatum Beneventanum a potestate prædicti regis per insidias subtrahere potuissent ^e.

(An. Dom. 788, Cod. Car. XCII, chron. 90.)

ARGUMENTUM. — Venientes regni missi Atto diaconus et Goterannus ostiarius, postmodo Maginarius abbas et Joseph diaconus regiam voluntatem nuntiant pontifici, ejus nempe consilio agenda omnia esse. Cœnet igitur pontifex ut amaram invicem separarentur: præmittit priores duos versus ducatum Beneventi, ita ut in Valve oppido expectent reliquos Romæ manentes et Liuthericum quintum missum. Ille consilii innoceæ Beneventum, hanc expectatis sociis, inde Salernum ad Adelbergam viduam processerunt. Tres reliqui Beneventum euntes ibi audiunt Salerni agitari consilia adversus Carolam et sanctam sedem; mox Goteranno superveniente, una cum isto aufugiunt Valvam in finibus Spoletani ducatus, ubi jussa regia præstolantur. Atto præ metu ad aram in ecclesia Salerni confugit, quem Beneventani etc. mitigant, eique ad Carolam litteras dant fidelitatis plenas. Ille omnia pontifex Carolo. Deinde addit quod Capuani quidam recens subjecti apostolicæ sedi Romani venientes nuntiarunt, post Attonis discessum missos Græcos cum dispositive Siciliæ die 20 Januarii Salernum ad Adelbergam se contulisse; inde Neapolim deductos, magnoque cum honore susceptos, cum Stephano episcopo et Neapolitani consilio agitare. Beneventanos videri erupturos assivo tempore. Rogat ut eos præveniat, ne simul deliciant et civitates sanctæ sedi donatas invadant.

Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus p. p. 8.

Meminit vestra a Deo promota **482** regalis excellentia, qualiter ad nos emisit fidelissimos missos, scilicet Attonem religiosum diaconum, et Goterannum magnificum ostiarium, et post tergum eorum ad nos venerunt, videlicet, Maginarius religiosus

* ^a *Uer istud ab Adelberga institutum in fines orientales ducatus Beneventani, quo et frater Adalgisus appulerat, statim atque Grimoaldus paternum ducatum adeptus esset, suspicionem pontificis hanc esse inanem demonstrat. CEXN.*

^b *Ut in præcedenti, ita hic de Rosella et Populonii finibus, una cum sex prædictis Campaniæ civitatibus tradendis res est. Quamobrem quod ibi actam (col. 398, not. ^d) non est improbabile utramque maritimam civitatem concessam fuisse sanctæ soli acorsim ab aliis Tusciæ, quod planius fiet ex sequentibus. Is.*

^c *Vides hic Tusciæ civitates enumerari a Suana incipiendo, quæ occidentalis est cæteris; ita ut urbem veterem et Castrum Felicitatis, quæ facit reliquas, intelligi oporteat, non autem Rosellas et Populonium, quæ cum Suana magis occidentales sint, priori loco debuissent recenseri. At contra ne illa quidem sit earum mentio, cum infra de Campaniæ civitatibus tradenda possessione agitur Tuscorum exemplo. Proinde quicquid de tempore donationis Rosellæ et Populonii censetur, de aliis Tusciæ sta-*

tuas necesse est, primo in adventu Caroli an. 774 una cum Castello Felicitatis donatas esse adversus Pagii recentiorumque aliorum opinionem. Is.

^d *Dioceta, διοκητης, administrator. GRETS.*

^e *Argum. Panv. (Cod. Vat. 23.): 4ta vigesima tertia [Viz. tert.] indicat, quale consilium legatis ejus dederit. Item de [monet de] legatis Græcorum cum dispositive Siciliæ quod cum [Sicil. cum] relicta Arichisi ducis consiliati sint, qualiter [egerint quam ratione] ducatum Beneventanum Carolo regi subtrahere possent [eriperent]. Orat itaque Carolum, ut sic omnia pertractet, ut suam et Ecclesiæ Romanæ securitatem procuret [tutelam proc.]. CXX.*

^f *Summ. 25, Bar. et Cœnt. GRETS.*

^g *Epistola hæc a superiori non multum distat; verò enim tempore data est, cum superior media hinc scripta esse videatur. Comitum diligentia tradatur a Pagio (an. 788, num. 4 seq.) qui accuratam ejus numerationem sequitur, quod etiam fit in novissima editione Duchesni. Muratorius confundit earum ordinem, adoptansque ineptias anonymi Sa-*

abbas et religiosus Joseph diaconus ^a, qui nobis A fideliter intimaverunt ea quæ illis injuncta habuit vestra prærectissima regalis potestas, ut secundum nostrum apostolicum consilium, in partibus Beneventanis, ita peragerent; qui in nostri præsentia residentes prænominati quatuor missi, id est, Maginarius religiosus abbas, Atto, et Joseph religiosi diaconi, atque Goteramnus magnificus ostiarius, dum adhuc minime conjunxisset nostris apostolicis obtutibus Luthericus, qui cum præfato Maginario, seu Joseph, ad nos missus fuit, tale illis præbuimus consilium, ut nullo modo se alter ab altero separaret, sed præeuntes Atto et Goteramnus, in oppido Valvæ ibidem expectarent tam Maginarium et Joseph quam Liudericum, quem socii ejus apud nos morantes expectabant ^b, qui præcedentes, scilicet Atto cum

483 Gotteramno, nullo modo nostris accommodaverunt consiliis; sed relinquentes penitus Maginarium seu Joseph et Liudericum, abierunt singulariter Benevento; unde post tergum eorum euntes Maginarius cum Joseph et Liudericum in Benevento, jam Attonem et Goteramnum nullo modo invenire valuerunt, eo quod in Salernum perrexerant ad Albergam relictam Arichis ducis; ubi dum Maginarius cum sociis suis a fidelibus vestris audissent, sicut

lernitani turbat historiam. Unum peccat Cointius, cumque secuti omnes, dum epist. 73 Cod. Car. mihi sexagesimam huc pertinere sunt rati, Campaniam Romanam pro Beneventana intelligentes. Eam vide supra, notasque ei subjectas. Hac equidem detracta, tam præsentis quam duarum sequentium ordinem retineo, quem impune mutari non posse mox patebit. CENS.

^a Hos legatos longe antea Romam advenisse tum ratio loquendi, qua utitur Adrianus dum legationem Carolo in mentem revocat, tum epistolæ contextus luculenter demonstrant. Nam ante diem 20 Januarii Atto omnium missorum extremus Salerno discesserat; ingressive eam civitatem erant legati Græcorum, qui Acropoli Lucaniæ oppido triginta circiter millia passuum dissito ejus discessum præstolabantur, ita ut præcedenti minime die Attonem profectum esse pro certo haberi debeat. Quamobrem quæcumque evenisse docet epistola, intra dies novemdecim coarctari nequeunt, at quantum temporis spatium ex superiori anno huc conferri oporteat, incertum. Id, ni fallor, minus dubium, quod ante Rononem et Bettonem hi legati advenerant, iisque mandari petebat Adrianus in præcedenti, ut ne in Franciam redirent ante traditam possessionem civitatum Campaniæ; non enim norat quæ iis adversa contigerant, sibi postmodum nuntiata persequitur in hac epistola. Cointius et Pagius rei difficultatem evasuri, præcedentem epistolam ad superiorem annum retulere: at minime adverterunt menses Maium ac Septembrem ibi memoratos epistolam huic anno asserere, quamquam scriptam sub ejusdem initia, antequam pericula et fuga missorum qui in Beneventanum ducatum processerant, ad pontificis aures pervenirent. Itaque ad hunc annum ultramque pertinere statui oportet, illam scilicet Januario mense, hanc Martio, fortasse etiam Aprili datam. Id.

^b Cum de legatis non de armorum ducibus agatur, tantam pontificis sollicitudinem, ne invicem dividerentur, non facile assequimur, ea siquidem pendet a secretis colloquiis eos inter ac pontificem habitis, antequam Roma proficiscerentur. Nihilominus ducatus ille duce vacans, Adelberga vidua consiliorum re-

rumque omnium caput, Adalgisus hujus frater præsidio Græcorum fultus in ducatus finibus, et Grimoaldi Adelbergæ filii quæsitæ successio haud ignota erat pontifici, quippe quæ Carolo per Arvinum nuntiaret, suumque non inanem metum eidem significaret.

484 Quamobrem si gravissima hæc negotia concordiam illam spectare quis putet, conjectura, ut reor, non aberrabit. Id.

^c Hac narratione satis perspicua pontifex culpam rejicere videtur in legatorum iter Salernum contra sua consilia, sequenti autem epistola infidelitas Beneventanorum patet, cui legatorum concordia nil profutura erat. Id.

^d Apud Mabillon. (*Suppl. ad Diplom.*, pag. 70) ex authentico Dinonyiano in philyra exstat fragmentum epistolæ Adriani, qua petit consilium a magnate aliquo, incertum nomen suæ an Francorum ditionis, utrum Capuanorum aliquot juramentum fidelitatis seorsim ab aliis recipi ab ipso debeat. Cumque hujusmodi fragmentum summam cum hac epistola affinitatem habeat, huc illud transferre libuit . . . intentionem prudentissim. . . seu gloriæ vestræ deducimus, eo quod . . . fuerunt aliquanti ex civibus Capuani, scilicet Gregorius presbiter, Saductus, Haimo, Au. . . . Eruolphus, Landemaris, Waldifridus, Andulphus, et Corbulus de quap. . . s, et spiritalis compater noster inl. Carulus rex Francorum et Langobardorum . . . que patricius Romanorum . . . em beato Petro apostolo fautori suo, et . . . cum suo præceH. conj. . . h regi . . . eorumque novilissimos suvoles, et cuncti . . . novilissimi Franci petentes nobis beatissimi Petri, et nostri essent subjecti, sicut per donationem præcellentissimi domini regis agniti sunt . . . vestrum petimus consilium, si eos in servitio beati Petri apostoli recipere debeamus . . . nobis quippe meliorem . . . si eos recipimus, ut inter eis dissensio fiat, et divisio inveniantur . . . partem, atque effectum beati Petri apostoli, atque præcellentissimi filii nostri domini regis sic expedit, ut dum divisi fuerint, melius . . . sine nostro vestroque favore. Sed et hoc nobis prelati . . . nostrum missum una cum indicium Adelperga relict. . . rechis dirigere deberemus . . . pereuntes una cum omnes Beneven-

rumque omnium caput, Adalgisus hujus frater præsidio Græcorum fultus in ducatus finibus, et Grimoaldi Adelbergæ filii quæsitæ successio haud ignota erat pontifici, quippe quæ Carolo per Arvinum nuntiaret, suumque non inanem metum eidem significaret.

484 Quamobrem si gravissima hæc negotia concordiam illam spectare quis putet, conjectura, ut reor, non aberrabit. Id.

^c Hac narratione satis perspicua pontifex culpam rejicere videtur in legatorum iter Salernum contra sua consilia, sequenti autem epistola infidelitas Beneventanorum patet, cui legatorum concordia nil profutura erat. Id.

^d Apud Mabillon. (*Suppl. ad Diplom.*, pag. 70) ex authentico Dinonyiano in philyra exstat fragmentum epistolæ Adriani, qua petit consilium a magnate aliquo, incertum nomen suæ an Francorum ditionis, utrum Capuanorum aliquot juramentum fidelitatis seorsim ab aliis recipi ab ipso debeat. Cumque hujusmodi fragmentum summam cum hac epistola affinitatem habeat, huc illud transferre libuit . . . intentionem prudentissim. . . seu gloriæ vestræ deducimus, eo quod . . . fuerunt aliquanti ex civibus Capuani, scilicet Gregorius presbiter, Saductus, Haimo, Au. . . . Eruolphus, Landemaris, Waldifridus, Andulphus, et Corbulus de quap. . . s, et spiritalis compater noster inl. Carulus rex Francorum et Langobardorum . . . que patricius Romanorum . . . em beato Petro apostolo fautori suo, et . . . cum suo præceH. conj. . . h regi . . . eorumque novilissimos suvoles, et cuncti . . . novilissimi Franci petentes nobis beatissimi Petri, et nostri essent subjecti, sicut per donationem præcellentissimi domini regis agniti sunt . . . vestrum petimus consilium, si eos in servitio beati Petri apostoli recipere debeamus . . . nobis quippe meliorem . . . si eos recipimus, ut inter eis dissensio fiat, et divisio inveniantur . . . partem, atque effectum beati Petri apostoli, atque præcellentissimi filii nostri domini regis sic expedit, ut dum divisi fuerint, melius . . . sine nostro vestroque favore. Sed et hoc nobis prelati . . . nostrum missum una cum indicium Adelperga relict. . . rechis dirigere deberemus . . . pereuntes una cum omnes Beneven-

ad vestram reversus est excellentiam, statim missi A Græcorum, duo spatharii imperatoris, cum dūcitur [Gretis., dicecete], qui Latine dispositio Siciliæ dicitur, in Lucaniæ Acropoli descendentes, terreno itinere Salernum ad relictam Arigis ducis peragrantes, tertio decimo Kalend. Februar. pervenerunt, qui ibidem cum ipsis tres dies consiliantes Beneventani, post tertium diem usque Neapolim deduxerunt; Neapolitani vero cum magno obsequio cum signis et imaginibus eos suscipientes, Neapolim ingressi sunt, pariter et usque hactenus cum ipsis Neapolitanis atque Stephano episcopo ejusdem Neapolitanæ ecclesiæ pertractantes existunt ^a.

485 Sed vestra a Deo promota prærectissima regalis excellentia, a Deo inspirata, taliter pertractare debet, ut suam et nostram in omnibus securitatem procuret et nullius hominis inanes fabulas attendat; neque muneribus suadere quispiam eam valeat, sed tantummodo pro exaltatione spiritalis matris suæ sanctæ nostræ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, suæque regalis excellentiæ et nostræ decertare nitatur, quia, ut arbitramur, ipsi Beneventani istud tempus verum transire patientur, ut æstivo tempore, Deo illis contrario, vobis in perjurii reatum incurrant ^b. Sed vestra regalis potentia sic illis in triumphis præire satagat, ut et illorum proterviam procul dubio imminem sub pedibus suis conculcet, et sua exaltatio in toto profametur mundo, tam de sua prudentissima regali victoria quamque de sacratissima oblatione, quam in partibus ipsis Beneventanis beato Petro fautori suo, puro corde, ob nimium amorem atque sempiternam memoriam condonavit ^c, ut dum ipse claviger regni cælorum beatus Petrus apostolus, fautor et protector vester, in integro vestram susceperit sacram donationis oblationis . . . auderent ipsi Beneventanis, aut aliis ex illis partibus cives super eos . . . aut qualibet in eis malitiam ingerere . . . isti consilio favere volumus. Quapropter quæsumus vestræ re . . . prudentiæ, ut tam de recipienti eos, quamque de nostro misso una cum nostrum indiculum apud sæpe . . . ictam Adelbergam, seu Beneventum dirigendum nobis consilium præbere debeatis: et qualiter exinde congrua et recte pros. . . nobis protinus per vestra scripta significare maturemini . . . intercedente beato Petro apostolo fautori vestro divina majestas per multorum. . .)

CAN.

^a Atto regius missus de Grimoaldi successione acturus cum rege susceperat in Franciam iter: vir enim probus sublestæ fidei homines haud novit. Non ita pontifex, quæ erat prudentia; idcirco tam vehementer Grimoaldi successione aversabatur. Capuanorum autem relata, quæ in seq. epistola sunt ampliora et lucidiora, tum pontificis prævidentiæ sunt locuples testimonium, tum Muratorianam artem funditus everunt. Is siquidem rerum serie reclamante (an. 788) litteras Adriani proprio arbitratu pervertit, sordesque anonymi Salernitani auctoritati earum præferens, historiam texti omnino aliam a vero, ut Adrianum a Carolo ipso delusum ostendat. Cæterum ex Chron. Neapolit. (ap. Pratill. tom. III, pag. 34) huic epistolæ si Jhes adjungitur, suppetuntque ipsa nomina missorum imperialium: « Venerunt Neapolim Iscanus et Leo archiautores domini imperatoris, et excepti fuerunt cum magno honore et lætitia. » Ib.

^b Post vernum tempus, cum dabatur epistola, Be-

tionem, digne valeamus in ejus alma confessione tan pro vobis quamque spiritali filia nostra domna regina vestraque nobilissima subole fundere preces, ut per multorum annorum curricula in hoc mundo regni gubernacula fruente in æthereis arcibus sine sine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCI.

486 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Arachiso duce Beneventano, qui [Lamb., quia] postquam rex Carolus a Capuana urbe revertisset, prædictus Arigisus, Deo sibi contrario, apud imperatorem missos suos direxerat, petens auxilium et honorem patriatiatus, cupiens fidem, quam pollicitus fuerat, irritam facere, promittens se tam in tonsura quam in vestibus usque Græcorum perfui ^d.

(An. Dom. 788, Cod. Car. LXXXIII, chron. 91.)

ARGUMENTUM. — Nuntiata sibi per Carolum victoriam de Bajoariis lætatur. Inde pergit res Beneventanas enarrare, Capuanos in præcedenti memoratos exhibuisse fidelitatis sacramentum ante confessionem sancti Petri. Postmodo Gregorium ex iis unum secreto sibi nuntiasse, quod præterito anno post Caroli discessum Capua Arichis per suos missos ab imperatore petierat patriatiatum et ducatum Neapolitanum; nec non ut nitteret Athalgisum cognatum suum cum auxiliis. Imperatorem misisse duos spatharios qui patriatiatum conferrent, et direxisse Athalgisum Tarvisiam aut Ravennam. Deum consilia eorum dissipasse, nam venientes Arichim esse mortuum invenerunt. Beneventanos tum Græcos noluisse Salerni accipere, quia Attilic erat; hoc abeunte, Græcos receptos, et cum Adelberga tridui consilia agitare; nil videlicet tunc agendum, quoad Grimoaldus adveniret, quem ducem sibi dari a Carolo per Attoneum petierat; eo adveniente factum iri, quæ Arichis non potuit; interim Neapoli eos degere oportere. Hinc eos nuntiasse imperatori mortem Arichis, quid factum opus esset audituros. Quatuor regios missos Sponeventanos in apertam defectionem irrupturos, Ecclesiæque et Caroli ditionibus molestos futuros esse prænuntiat, nisi eos præveniat rex Carolus. Neque enim aliud præsagebant Salernitana illa per triduum colloquia cum Græcis missis, atque ea deductio eorumdem Neapolim per ipsos Beneventanos, qua in urbe arcana consilia agitabantur tempore tam diuturno. Ib.

^c Quid enim vero æquitati magis congruum? Victoriam ominatur Carolo, sanctæque sedi sex civitatum Campaniæ possessionem tradi optat. Sacratissimam oblationem appellat, quæ res male olet scriptori nupero obtreccatori principum: vi enim et armis acquisita, jure an injuria, justitia plena illi sunt, donationes autem Ecclesiæ Romanæ factæ, injustæ, leves, mille præjudiciis obnoxie judicantur. Ib.

^d Argum. PAV. (Cod. Vatic. 1): « In prima [Prima] queritur de Arachiso duce Beneventano, quod postquam Carolus rex a Capuana urbe revertisset [Capua reversus esset] ad imp. Constantinopolitanum missos suos [legatos] direxerat petens auxilium et honorem patriatiatus, promittens tam in vestitu quam in tonsura similitudinem [cum Græcis similitud.]. Hæc Gregorius presbyter Capuanus Adriano papæ narravit. Adrianus Capuanos beato Petro, sibi et imperatori [regi] jurare fecit. Carolum imperatorem in auxilium vocat pro exaltatione sanctæ Ecclesiæ [Carolus in auxilium pro exalt. sanctæ Ecclesiæ vocatur]. » Ib.

letum aufugisse, quo. I Neapolitanorum, Surrentinorum, et Amalphitanorum conjurationem cum Beneventanis in eorum necem deprehenderunt.

Domno ^a excellentissimo filio nostroque spirituali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Nectareos suavissimosque præcelso regales apices vestros cum nimio cordis suscepimus amore, **487** quos reserantes reperientesque vestram regalem sospitatem, simul et spiritualis filiae nostrae dominae reginae vestraeque nobilissimae prolis salutis prosperitatem, magnas omnipotenti Deo retulimus grates, qui vobis per intercessionem beati Petri apostoli fautoris vestri, nobis velut immeritis jugiter pro vobis exorantibus, indesinenter victorias ubique tribuit, et omnia circa vos salubriter disponit, tam marcas quamque confinia, magis quippe de subjectione Bajuariorum, sicut nempe prædiximus et optavimus, ita et præstolantes audivimus de vestra præcelsa regali in triumphis victoria ^b.

Nempe quidem meminisse credimus, qualiter vobis per anteriores nostras apostolicas emisimus syllabas de Capuanis qui ad nos venerunt per vestrum regale adminiculum, quatenus dum ipsas nostras vobis emissemus syllabas, post aliquantos dies præfatos Capuanos in confessione protectoris vestri beati Petri apostolorum principis jurare fecimus, in fide ejusdem Dei apostoli et nostra atque vestrae regalis

^a Bar. ibid., Summ. I. GAETS.

^b Anno 787 Carolus Tassilonem in ordinem redegit, et sequentis initio in monasterium ire compulsi, ducatu deposito, juxta Annales Francor. Utramque rem tribuunt Fuldenses an. 787 quo auctores apud Pagium (n. 13) similiter utrumque factum consignant, Tassilonem insuper stetit coram rege Carolo v nonas Octob., ex chron. alio comprobatur. Certe ad Adrianum victorie huius venit ann. 788 admodum prolixo, ut patet ex his litteris. GERN.

^c Quam recte Cointo ducem Pagium, et novissimæ editionis Duchesni auctor continuo post præcedentem hanc epistolam recenseant, hinc liquet. Neque ullius epistolæ tam certa tamque evidens ætas reperitur ex his quas dedit Adrianus. Et vero per anteriores litteras se ait locutum de iisdem Campanis, de quibus hanc verba facit; illas autem litteras unanimum consensu omnes, ne Muratorio quidem excepto, ad hunc annum referunt. Non igitur ad præcedentem annum *haud dubie*, ut is contendit (an. 788) posterior ista pertinet. Præterea Capuanum narrat, quemadmodum Carolo ex urbe Capua profecto *præterito anno*, Arichis molimina ceperunt. Præteritus autem ille annus erat 787 pari consensu omnibus, ac Muratorio ipso id fatentibus; qui ergo *haud dubie* præsens epistola ad illum annum referri debet? Hoc profecto est antiquis monumentis abuti, ut falsæ opinionem propinentur imperitis, ac pontificia historia ad arbitrium pessimo publico traducatur. Id præcipue factum videsis hoc anno 788 ab Annalista Italo tum pervertendo epistolarum ordinem, tum civitatum Tusciae donationem ad eundem annum differendo. Deinde quam recte hæc epistola præcedenti subjiatur animadvertit. Decem Capuani ab Adriano nominati ultro venientes Romam nuntiant Beneventanos dubæ fidei, Attono regio misso in Franciam profecto, ut Grimoaldi successionem peteret in oron nomine, introduxisse Salernum legatos imperiales; quos, cum tridui consilia secreta agitassent coram Adelberga, deduxerunt Neapolim, ubi moliebantur

A potentia, et post actum sacramentum unus ex ipsa Capuanis, Gregorius presbyter, nobis petiit secreta loqui, asserens: quia nullo modo jam quidpiam ceculare possum, tale vobis præbens sacramentum; et dum a nobis euucleatus sciscitatus fuisset, retulit nobis dicens quia dum dominus Carolus, magnus rex, præterito anno a Capuana urbe reversus fuisset, Arichis dux suus ad imperatorem, Deo sibi contrario, **488** emisit missos, petens auxilium et honorem patriciatus una cum ducatu Neapolitane sub integritate, simul et suum cognatum Athalgisum cum manu valida in adiutorium sibi dirigi, promittens ei tam in lonsura quam in vestitus usum Græcorum perfrui sub ejusdem imperatoris ditione ^d.

Hæc audiens autem imperator emisit illi suos legatos, scilicet spatarios duos in ditionem Siciliae ad patricium eum constituendum ferentes secum vestes auro textas, simul et spatam, vel pectinem, et forpes, sicut illi prædictus Arichis indui et tonderi pollicitus fuerat ^e, petentes Ramualdum ejusdem Archisi filium in obsidiatum ^f; de Athalchio vero cognito [Lamb., cognato], emisit ei dicens: quia hunc illum non dirigimus quem apud illum nunc dirigimus, sed eum dirigimus cum exercitu in Tervisio, aut Ravenna ^g; **489** qui vententes, Dei nutu, per suffragia apostolorum, malignantium consilia dissipata repererunt, eo quod Arichisum ducem, vel ipsius filium Waldonem, defunctum invenerunt ^h; et dum

quæ post Grimoaldi adventum facienda erant. Hæc narrat pontifex præcedenti in epistola, cui lucem majorem affert alia ejusdem pontificis, quam subjeci ex diplomate Mabillonii. Consilium enim petiit Adrianus num paucos istos seorsim a cæteris Capuanis (testimonium locupletissime minime deputatos esse a tota civitate, ut Muratorius de suo addit) ad fidelitatis sacramentum admittat. Hæc vero in epistola Carolo in memoriam revocat, quæ de Capuanis dixerat per anteriores nostras apostolicas, deinde subiungit, post dies aliquot, *dum ipsas emissemus syllabas* (consultationi Adriani responsum jam esse puta) id fidelitatis juramentum a Capuanis esse præstitum ante confessionem beati Petri. Ac demum historiam omnem sibi expositam ab uno ex his Capuanis persequitur, adducendo exordium a Carolo *discessu præterito anno a Capuana urbe*. Num quidpiam desiderari potest illustris ad tenendum, quanto cum veritatis assensu hæc epistola non solum præcedenti præfertur, sed ad superiorem annum *haud dubie* pertinere dicitur. Cæterarum examina eruditis relinquo. ^h **h**

^d Id factum a principe Beneventano mense Aprilii, ad summum Maio 787 intelligas. ^h

^e Hæc de re est dictum satis in Comment. præv. (n. 10). ^h

^f Græco ni fallor imp. Arichis enuntiarat, Carolinum una cum aliis obsidibus secum duxisse Grimoaldum Romualdi fratrem, idcirco hunc obsidem petiit, natu licet majorem ac ducatus hæredem. ^h

^g Locum a Tenguagelio corruptum Lambecius et Gentiliotus restituunt. Hic siquidem monet, ad marginem cod. ms. duplicationem illam sententiæ fuisse positam. Uterque autem legit in hunc modum: *De vero Athalchiso ejus cognato emisit ei dicens: quia apud illum non dirigimus, sed eum dirigimus cum exercitu in Tervisio aut Ravenna*. ^h

^h Divinitus id factum, etiamsi Adrianus non diceret, unusquisque facili negotio assequitur. Nam Romualdas futuras obses Græcorum die 21 Julii ejusdem anni, dum forte agitabatur Constantino-

ibidem Salerno Atto fidelissimus vester missus fuisse, Beneventani ipsos Græcos minime recipere voluerant, sed post reversionem prædicti Attonis diaconi, tunc eos terreno itinere a finibus Græcorum deferentes Salerno receperunt, et cum Athalberga, relictæ Arichis, seu optimatibus Beneventanis, tribus diebus persistentes conciliati [Lamb., consiliati] sunt, ^a *suadentes ipsi Beneventani prædictis missis Græcorum dicentes: quia nos ad regem Carolum emisimus missos nostros, petentes ab eo Grimualdum ducem nostrum recipere* ^b. Insuper et per Attonem diaconum, ipso nobis pollicente, rogam emisimus ^c, ut penitus eum ducem consequenter susciperemus; sed propter hoc morari vos Neapoli convenit, dum usque ipsum Grimualdum recipere possimus ducem; et quod genitor ejus Arigisus minime valuit adimplere, Grimualdus ejus filius, dum **490** culmen genitoris sui adeptus fuerit, prorsus imperialem voluntatem cum omni ditione sicut cum suo constitit genitore, in omnibus adimpleat, pariter nobis promissa expleantibus ^d. Quapropter terreno itinere us-

contra divinum consilium, de Italia iterum tyranni di Langobardorum subjicienda sanctæque sedi Exarchatu auferendo, immaturam mortem occubuit: ut legitur sub ejus tumulo ap. Pratill. (tom. III, p. 304), *Uthellum et filios: Visit an. 25, depositus est XII Kal. Aug. principante patre anno 30. Ind. percurrente X. Pater autem ejus post mensem unum dies quinque, VII Kal. Sept. et ipse supremum diem obiit. Quare dum spatharii legati in ditionem Siciliae pervenerant, utriusque morte dissipata inveniuntur secreta consilia. Athalgisus autem classisque inopinata re perterriti flexerunt et ipsi iter Calabriam versus, quod constat ex litteris Adriani supra allatis (ep. 89, al. 90), nam meminit alterius epistolæ per Arvinum missæ, quæ desideratur in Codice. GENN.*

^a *Iisdem fere verbis eadem narrantur in præcedenti, nam Capuani ante etiam quam ad fidelitatis sacramentum admitterentur, summa rerum capita attingerant. Id.*

^b *Primum fidelitatis præstitæ argumentum, Capuanus presbyter Adriano suo principi secreta consilia hesitans aperit, quod antea non potuisset fieri obque proditiõnis nota. Id.*

^c *Ipsissima sententia est hujus vocis rogum, sive ut Lambecius legit rogam, quæ ad primam hujus Codicis epistolam (inter not.) declarata est. Inepte Pagius interpretatur robam (an. 788, n. 1) pauca ista sidenter proferens: *Erat uba laxior vestis olim regibus, episcopis, aliisque in usu, ut videre est in Glossario Ducangii*. Vide supra in Gregorii III epist. Admonit. (n. 4). Muratorius qui Lambecii recessionem Carolini Codicis non solum vidit, sed publicæ lucis fecit (*Rev. Italic. tom. III, part. II, p. 75, seqq.*), in annalibus primas laudatæ epistolæ lectionem corruptam Tengnag. retinuit, legitque regnum; hic autem rogam interpretatur *sumptuosam munus*: utrobique parum æque. Nam Lambecii chariss. viri emendationem suæ opinioni posthabuit in priori illa epistola, hic vero vocem omnino novam dat rogæ. Ducangius si quidem plurimis allatis exemplis tam ex sacra quam ex profana historia, *donativam, honorariam, stipendium, elemosinam* significari per eam vocem demonstravit. Quia etiam priori loco posuit *precatorem* et *preces* auctoritate hujus epistolæ. Et donativa quidem, ut stipendia tum militibus, tum clericis dari solita statim temporibus, proceribus etiam data inveniuntur a summis principibus et pontificibus; at subditos populos principibus rogari dedisse nonnisi et Muratoriis thecis educitur. Quæres fortasse cur Lambecium*

A que Neapolim eos cum magno deduxerunt honore, qui Neapolitani ipsos Græcos cum laudis et signis suscipientes ibidem degentes prædictæ rei præstantes adventum, non desinunt eum Stephano episcopo et Constantino, civibus Neapolitanis ^e, adversa perpetrantes tractare, mittentes ipsi Græci ad imperatorem de obitu Arichisi filiique ejus denuntiantes; et ab eo expectant consilium quid agere debeant ^f.

491 Sed in his omnibus, excellentissimæ et a Deo protecte filii, solertissima regalis potentia vestra nitatur pertractare tam pro exaltatione spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ nostræque salute, quamque, Domino protegente beatoque Petro clavigero regni cælorum præsidente, pro vestri invictissimi regni in triumphis securitate ^g.

^h Porro et hoc sicuti per se Gregorius presbyter Capuanus nobis innotuit de fidelissimis missis vestris, scilicet Magenariorum religioso abbate, seu Joseph, et Liuderico comite, atque Gotteramo hostiario [Lamb., ostiario], quia Benevento reversi Spoletam, ideo exinde fugerunt, eo quod tale consilium Beneventani

et Ducangium hac duplici occasione Muratorius, cætera eruditissimus, sus doctæ habuerit? Reponam brevi: Voluit nobis imponere ac pontificiam dominatum excindere. In.

ⁱ *Adriani tantam aversionem totque a Beneventanis pericula imminuta Carolus serio cogitans pontifici obtemperare maluit, qua suo res committebatur arbitrio, quam qua Grimoaldo principatum ne conferret rogabatur. Diu quidem anceps fuit; at tandem metuens ne Beneventani Græcis submitterentur maximo cum Italici regni atque ecclesiasticæ ditionis detrimento, principem patri succedere permisit, malos in bono vincere potius animo confidens, quam eos severitate ad desperationem inducere, ut recte animadvertit Pratillus (Chron. duc. et princ. Benev. tom. V, p. 17). Id vero nequaquam factum nisi post annum a morte patris, anno nimirum 788 sub fine Augusti mensis. Vide et Muratorii notas ad anonym. Salern. (cap. 22, et 26). Cum hæc dabatur epistola, nondum Grimoaldus in Beneventanum principatum dimissus fuerat. In.*

^k *Lambecius et Gentilot. legunt in Cod. constantineis ejus evidenti librarii mendo pro consentaneis, et ita haud dubie legendum; Stephanus enim episcopus non civis, sed dux Neapolitanus erat; cum præcipue mortuus hoc anno esset Caesaris ejus filius, qui ducis munere fugebatur militia: *Mortuus est morte naturali Casarius cum magna displicentia ducis Stephani sui patris, ut est in sæpe laudato Chron. Neap. ap. Pratill. (tom. III, p. 54). Credibile autem non est, eundem Stephanum ducem, qui ante adeptum episcopatum Paulo Romano pontifici acceptissimus fuit, tanquam bene de Ecclesia meritis, ut dictum est in discursu prævio ad epist. Pauli frat. 20), una cum Græcis et Beneventanis in ejus perniciem consiliis implicitum fuisse cum episcopati etiam munere sanctissime fugebatur. In sequenti epistola videbimus secus esse. Id.**

^l *Novum hoc arcanum pontifici patefactum a Gregorio jam subdito sanctæ sedis, quod ante juramentum non fecerat, magis magisque confirmat Muratorium abusus esse his epistolis in rem suam, quam hanc ad præcedentem annum haud dubie referendam decernit. In.*

^m *Prudentissimum pontificis consilium jure mentis ecclesiasticæ ditioni et Italiae regno, quod nihilominus regis arbitrio discutiendum permittit. In.*

cum Neapolitanis et Surrentinis, atque Amalfitanis **A** habuerunt, ut foris civitate Salernitana juxta mare vestros missos applicare facerent, et nocte repentino cursu super eos ruentes Beneventani pariter cum Neapolitanis illos interficerent, et postmodum proferrent, quia Neapolitani, quasi super ipsos Beneventanos venientes, existimantes sese Beneventanos, eos clam occiderent, et præfati missi vestri hæc cognoscentes coacti fugam arripuerunt, vestram conquascentes regalem illusionem, quod si ipsi missi vestri **a** Salerno Neapolitani cum Amalfitanis et Surrentinis armati ibi absconsi fuerunt, ut irruerent cum Beneventanis super ipsos missos vestros, ut [*Teng.*, et] occiderent, quod nempe certi facti sumus omnia eorum nequam consilia ad nihilum rediguntur, eo quod talem amplissimam fidem atque **B** ex intimo corde dilectionis amorem erga beatum Petrum principem apostolorum et nos vestram regalem potentiam omnino habere agnoscimus **b**; et idcirco omnia vobis, sicut ipsum Dei apostolum **492** die nocteque petimus, suggerentes subjiciuntur et vestris præfulgidis regalibus plantis substernuntur.

De nostra vero sospitate, ut inquirendam direxistis, Domino coopitulante, vestram omnino agnoscentes salutem valentes pro vobis non desinimus fundere preces, ut in hoc mundo regni gubernacula multorum curriculo fruentes annorum, et in æthereis arcibus una cum domna regina, vestraque nobilissima subole, sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCIII.

493 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones, et de Rosellis et Populonio, et de civitatibus Beneventanis, vel de insidiis Græcorum c.

(*An. Dom. 788, Cod. Car. LXXXVI, chron. 92.*)

ARGUMENTUM.— Binis litteris, quarum priores comes Arvinus, alteras Roro et Beto missi regii attulerant, Carolus respondit gratias agens pontifici de prudenti consilio. Hic autem reponit, idcirco se aversatum esse Grimoaldi successionem, ut regi, sibi, et sanctæ sedi consuleret. Quæ Neapolitanus

a Hunc locum Gretserus monet esse corruptum. Ea.

b Exstat alia epistola, seu potius fragmentum epistolæ Maginarii abbatis ad Carolum Magnum apud eumd. Mabillonium (*Suppl. ad Dipl.* pag. 96) qua **D** eorum omnium ratio redditur, quæ ipsi Maginario aliisque regiis missis evenerunt Beneventi et Salerni. Mutila ea quidem est ac lacunis ubique scatet; plura tamen continet quæ non modo fidem faciunt relationi hujus Capuani, sed lucem sæpe afferunt rebus ab eo narratis in genere. Eam adesis; cum enim sit valde proluxa parumque ad rei summam necessaria, omitti impune potest. CENN.

c Argum. Panvini (*Cod. Vat. 3*): « In tertia [Tertia] gratias agit pro Rosellis, Populonio, et Beneventanis civitatibus [Benevento], quas Carolus [quas urbes Car.] ipsi dederat. Queritur de inobedientia horum, item de insidiis et malitia Græcorum. Exercitus, cum necesse fuerit, ut Carolus paratos habeat atque transmittat, sicut promiserat, petit. » Id.

d Summ. 3, Bar. et Cent. GRETS.

e Plura bella hoc anno congerunt annales Francor. Carolo semper victore præsertim contra Avars:

et Cajetanus episcopi sibi nuntiarent de Athalgii machinationibus, eum visurum in annexis utriusque epistolis. Gratias agit quod Arvino et sociis mandavit tradendas Campaniæ civitates, finesque Populonii, et Rosellarum: sibi autem non esse tradita, nisi episcopia, monasteria et curtes publicas, cum clavibus civitatum sine hominibus; se velle ut Tusciæ civitates, ita et Campanas omnino administrare. Grimoaldum jactare, se uti gratia regis subditosque habiturum quos voluerit, idque Capuæ coram regiis missis, quare Græci Neapoli degentes insultabant sanctæ sedi. Rogat ne Grimoaldum præferat sancto Petro. A suis missis quos una cum regiis mittit plura auditurum.

Domno **d** excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

Nectareas nimisque mellifluas regalis excellentiæ vestræ suscepimus syllabas, in quibus agnoscentes vestræ sinceritatis salutem, et spiritalis filiæ nostræ domnæ reginæ vestræque præcelsæ prolis, et quod in finibus vestris, Christo propitio, omnia prospera esse cernuntur, magnas omnipotenti Deo retulimus grates, qui nos de vestro regali triumpho crebro lætos efficit **e**.

494 De apostolicis vero syllabis nostris quas vobis emisimus, primum quidem per Arvinum comitem, postmodum vero per sororem [*Lamb., Roronem*] et Bectonem directas, et in vestris regalibus apicibus reperimus nobis exinde grates referri **f**; prorsus nobis vestra regalis excellentia credere velit, quia nunquam volumus ut Grimoaldus, filius Arichis, in Beneventum remeasset [*Lamb. add.* nullum alium ob finem]; nisi propter inimicorum vestrorum atque nostrorum machinationes atque insidias, sed verum etiam, sicut vestra promisit nobis regalis excellentia, pro exaltatione atque defensione sanctæ Dei Ecclesiæ et pro vestro nostroque profectu, quod vos, Domino opitulante et beato Petro Apostolorum principe comitante, omnimodis illis creditis cum summa virtute agere, procul dubio in his credimus, qui opus quod coepistis pro exaltatione spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ finetenus perficietis; et magis magisque per vestra laboriosa certamina exal-

huc respicere videtur pontifex. Qua vero *sinceritatis* titulum tribuit regi, credibile est eundem regem pontifici amicissimo aperuisse causas omnes, cur Grimoaldum redire maluerit in paternum principatum contra sapientissimum pontificis consilium quam Beneventanos quodammodo impellere ad sequendas Græcorum partes. Id certe colligitur ex mox sequentibus. CENN.

f Anno 787 litteras dederat Arvino comiti ad Carolum adversus Grimoaldi successionem, quæ tamen non exstant in toto Codice, aliæ enim reperiuntur eidem date (ep. 81, al. 67) pro marmoribus Ravenatis palatii, nulla prorsus mentione facta eorum quæ hic nuntiassæ se fatetur; quare haud dubie præmissas a Carolo cum familiaribus aliis affirmo. Alteras per Roronem et Bectonem transmissas (ep. 89, al. 90) jam supra vidimus ineunte anno 788. Pro utrisque Carolus agit gratias: quod ostendit eum libenter fuisse amplexurum pontificia consilia, nisi periclitari maluisset, num iniquos beneficiis obiberet a scelere. Id.

tata manebit, quia pro hujusmodi vestrum regale nomen in libro æternæ vitæ ascriptum est *.

Illud autem quod nobis vestra intimavit excellentia, ut quidquid de istis partibus compertum haberimus, sub celeritate omnia vestræ regali excellentiæ significare niteremur, emisit nobis Stephanus, Neapolitanus episcopus, per suos apices diaconia [Greta., diaconiam] juris sanctæ nostræ Ecclesiæ sibi concedi, in quibus embolum posuit, 495 significans nobis de nefando Adalgiso, filio protervi Desiderii, et de insidiis Græcorum. Simili modo et Campulus, episcopus Cajetanus, per suas series ea ipsa nobis intimavit, quatenus pro nimio vestro amore idem embolum atque epistolam infra posuimus; sed taliter vestra præcellentia commendare atque disponere jubeat, ut exercitus a vobis demandati, ut nobis

A direxistis, præparati existant, et ubi nobis necesse fuerit celeriter occurrere satagant b.

496 Reperimus etiam in ipsis vestris apicibus embolum de civitatibus in partibus Beneventanis, quas beato Petro apostolo et nobis devota obtulistis mente de Rosellis, et de Populonio, Aruino duci jussistis, qualiter cum cæteris fidelibus vestris missis c, ita omnia complere debeat, sicut Deo placeat et beato Petro apostolo, et nos propterea in his pro vestra benevola excellentia non desinimus divinam exorare clementiam. Sed quid missis vestris contigit, vestra noluerunt adimplere de hujusmodi jussa, neque de Rosellis et Populonio, neque partibus Beneventanis d. Unde Crescentem et Adrianum duces cum fidelissimis missis vestris in partibus B Beneventanis direximus, vestra regalia suscipientes

* Duo ista capita de sanctæ sedis et Caroli utilitate ex officio summi pontificis erga sanctam sedem, et summa ex benevolentia erga regem nascebantur. Utrunque autem catholicæ fidei securitas, Græcis Italia omnino pulsus, quod unum Adrianus prædecessoresque ejus tantopere desiderarunt. Hæc scilicet erat sanctæ Dei Ecclesiæ defensio, quam omnibus lere in epistolis Francorum regibus Pippino et Carolo patriciis Romanorum commendatam vidimus. Pro sancta autem Dei Ecclesia, Romanam accipi, quæ est caput et centrum universæ Ecclesiæ, ii tantum ignorant qui abscissi ab eadem sunt. GENN.

b Cajetanum episcopum patefecisse Adriano consilia Græcorum et Adalgisi molimina nihil mirum. Nam Cajota et Tarracina juris erant sanctæ sedis, Ac de Tarracina quidem nullum dubium. Postquam enim Stephanus dux et episcopus Neapolitanus præterito anno pacem inivit cum duce Beneventano, filius ejus Cæsarius Tarracinam duxerat exercitum, Beneventano eodem duce consilium præbente. Rem narrat Chron. Neap. (Pratill. tom. III, p. 35, seq.) planissimis hisce verbis: « In seq. anno (787) Aragisius pacem inire voluit cum duce Stephano, et Cæsarius ad investigationem ipsius Aragisii profectus est cum suo exercitu Terracinam, quod ægre tulit dominus papa. » Et quidem jure, nam anno 780 cum Græci et Neapolitani eandem urbem invaserunt, Adrianus (ep. 65, al. 64) querebatur subactam ab se civitatem eripi divo Petro, quam scilicet loco patrimonii Neapolitani sanctæ sedi erepti pontifex retinebat, quantocius redditurus, si patrimonium utique redderetur sanctæ sedi. Cumque id minime esset redditum, idcirco vel anno 787 in sanctæ sedis potestate ea permanebat. Allucinantur autem quicumque putant Pagium (an. 787, n. 7) inter alias Campaniæ civitates Tarracinam et Cajetam numerare, quasi Carolus eas concesserit sanctæ sedi et in constitutione Ludovici Pii nominarentur. Nam Pagius de iis silet et constitutio patrimonii Neapolitani meminit, nulla earum civitatum mentione facta. Peregrinus etiam (De fin. Benev. ad Merid. ap. Pratill. tom. V, p. 250, seq.) est deceptus Adriani epistolarum ætate non explorata, nam 65, al. 64, datam putat ante 60, al. 75; quare statuit a Carolo donatam Tarracinam rursusque a Græcis consilio Arichis ereptam. Anno enim 777 ad quem spectat ep. 60, al. 75, Tarracina et Cajeta Græcorum ditionis erant, sed an. 780 quo spectat ep. 65, al. 64, Neapolitani et Græci Tarracinam invaserunt, quam pontifex perspicue fatetur se suis viribus subjecisse sanctæ sedi ac redditurum fuisse, si patrimonium Neapolitanum restitutum esset. Vide notas utriusque epistolæ subjectas. Idem autem cl. auctor recte subjungit utramque civitatem scrius ocuis ad sanctæ sedis dominium perve-

nisse, quod ex Joannis VIII epist. 69 et 74 colligit. Equidem testimoniis sæculo fere integro posterioribus non insistam. Id pro certo affirmare non dubito, Carolum Magnum neque Tarracinam neque Cajetam donasse sanctæ sedi, quod patet ex Ludovici Pii constitutione; sed Tarracinam prius subjugatam ab exercitu pontificio, deinde auxiliis Francorum receptam an. 780 (ep. 65, al. 64), eademque occasione Cajetam expugnatam Adrianus adjecisse videtur maritimæ ditioni, quæ ad Lirim usque protendebatur. Idcirco Carolus an. 787 mediterraneas civitates Campaniæ adjunxit, quæ tum dilatandæ ditioni ecclesiasticæ, tum maritimis illis civitatibus intra ejusdem ditionis fines concludendis necessariæ erant. Cujus rei argumentum fere certum præbet donatio Caroli qua Ecclesiæ dominatio ad Volturnum usque protenditur. Aliud præterea minus dubium argumentum suppetit ex relatione Cajetani episcopi de Adalgisi et Græcorum insidiis. — Eandem rem præstittisse Stephanum Neapolitanum episcopum et duces mirari quis posset, quippe quem Græcorum ac Beneventanorum consiliis in sanctam sedem et regem Carolum, Gregorii presbyteri Capuanorumque aliorum testimoniis implicitum audivit. Sed Capuani factum norant, dicta autem Stephani nosse non poterant. En testimonium locuples benevolentæ ejus atque summiæ in sanctam sedem reverentiæ. Ut enim anno 776 iconoclastæ Copronymi mortem pontifici nuntiarat (ep. 55, al. 60) qua super re, vide Comment. præv. (num. 27) unde magna orthodoxæ fidei securitas accedebat; ita nunc Adalgisi molimina in sanctam sedem nuntiat, ne inde ullum detrimentum accipiat. Nec omnia, quæ a federatis cogitabantur, singillatim aperiri potuissent, nisi et ipse Stephanus eorum consiliis adfuisset. Itaque et Capuanorum relatio certa et Stephani fides atque D amor erga pontificem immutabilis. Id.

c Puta Arvinum duces alia legatione functum an. 784, cum marmora et musiva Ravennatis palatii ad Basilicæ Aquisgran. ornamentum petebantur (ep. 81, al. 67) in Italiam esse missum, ut una cum Maginario cæterisque jussionem regiam expectantibus Spoleti, possessionem traderet pontifici Campaniæ civitatum, finiumque Rosellæ ac Populonii. Id.

d Ne forte in regios misos culpa rejiceretur, propter obscuram epistolæ sententiam, reputanda quæ Maginarius Carolo scribebat, ap. Mabill. (Dipl. suppl. p. 56). « Et hoc afferebant.... firmitatem illis non fecissemus, quod Grimaldo illis ad duce donare.... vel illas civitates, quas sancto Petro, vel domno apostolico donastis, illis relax.... nullo modo vestram jussionem complere volunt, etc. » Lambecius unica interrogatione apposita hunc locum illustrat. Sed quid missis vestris contigit? Noluerunt, etc. Id.

vota, sed nulla alia illis tradere voluerunt, nisi episcopia, monasteria, et curtes publicas, simul claves de civitatibus sine hominibus, et ipsi homines in eorum potestate introeuntis et exeuntis manent, et quomodo nos sine hominibus civitates illas habere poterimus, si habitatores earum adversus eas machinarentur? Nos quippe in eorum libertate permanentes, sicut ceteras civitates in partibus Tusciæ donis vestris regere et gubernare eos cupimus omnem eorum habentes legem ^a.

Unde petimus vestram excellentiam, ut nullus hominum sit qui vestra sacra vota impedire valeat, et ne meliorem faciatis Grimualdum ⁴⁹⁷ filium Aragisi quam fautorem vestrum beatum Petrum clavigerum regni cælorum, eo quod ipse Grimualdus in Capua presentibus missis vestris laudabat se dicens: quia dominus rex præcepit, ut qui voluerit homo meus esse, tam magnus quam minor, sine dubio est tam meus quam vel cuius voluerit ^b; que, ut nostris evenit auribus, optimates Græcorum in Neapoli sedentes, insultantes fremebant dicentes: Deb gratias, quia eorum promissa ad nihilum sunt redacta, sed eorum calumniosos nos et subsannationes pro nihilo reputamus, quamvis ipsi Græci referebant, quia missi apostolici jam duobus vicibus sine effectu reversi sunt ^c. Ecce enim hujusmodi remissionis in servitio beati Petri apostoli, cum vestris fidelissimis missis, nostros [*Lamb.*, et nostris] qui vobis omnia liquidius suggerere debeant, et quæsumus ut taliter eos pro hac causa disponere jubeat, ut fautor vester beatus Petrus apostolus, secundum vestram sacram oblationem, suscipiat effectum ^d, ut hic et in futuro una cum donna

A regina vestraque nobilissima prole existat retributor. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCIV.

(*Au. Dom. 789, Cod. Car. lxxi, chron. 95.*)

⁴⁹⁸ ARGUMENTUM. — Per Hermenbertum presbyterum se accepisse commemoratorium de electione archiepiscopi Ravennatis, Leonis videlicet electioni adfuisse Hucbertum missum regium pro honore patriciatu. Reponit Sergio mortuo, invasisse eam sedem Michaelium Desiderii ope, Hucbertum aſsis de cansis Romæ tum existentem commissum fuisse ab Stephano, ut regia pollens auctoritate, transgressorem illum canonum dejiceret ac Romam duceret. Ad electiones Joannis et Gratosi nec Pippinum, neque eum legasse illum missum. Canonice ibi semper factam electionem auctoritate apostolica, uti et nunc in Gratosi successore. Nevinem unum sollicitorem esse honoris patriciatu quam se; monet, ne iniquis adhibeat fidem.

Domno ^e excellentissimo filio nostroque spirituali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^f.

Directus a vestra insigni regali præcellentia, videlicet Ermenbertus religiosus presbyter, inter responsionis sue verba obtulit nobis commemoratorium ^h, ut assererat, vestræ excellentiæ exaratum, scilicet de electione episcoporum Ravennatis Ecclesie, quæ quando Sergius archiepiscopus obiit, in electione Leonis archiepiscopi fuerunt missi vestri Hucbaldus vel parcs sui. In hoc enim omnino valde vestram excellentiam meminisse credimus, quia quando prædictus Sergius archiepiscopus ⁴⁹⁹ obiit, per suam arrogantiam Michaelius præsumptor invadere ausus fuit ecclesiam Ravennatem, et per auxilium Deside-

^a Missis pontificis in Campaniam profectis, ut sex civitatum possessionem adirent Adriani nomine, illusoria possessio tradita summam pontificis providentiam patefacit, quippe qui tam vehementer Grimwaldi successionem aversatus est, nec paucos illos Capuanos ad fidelitatis juramentum admittere voluit absque alieno consilio. Vide comm. præv. (n. 30, 31). Item ep. 89, al. 90, n. 8, de Tusciæ civitatibus jamdudum possessis. GENN.

^b Leo item archiep. Rav., si meministi, abutebatur gratia principis (ep. 51, al. 54); at paris causæ impar effectus. Leo siquidem quantocius ad officium redactus, adeoque dominatio libera sanctæ sedi est vindicata. Secus in Campania; etenim ne Græcis submitteretur amplissimus is ducatus qui totum fere Neapolitanum regnum complectebatur, multa Carolus prudenter tulit, multa etiam dissimulavit, neque ante Ludovici pii tempora, et multo etiam post, nova illa donatio Caroli cepit aliquo in statu esse. In cod. isto nulla amplius memoria ejus sit. *Id.*

^c Qui Græcorum dominationem ipsa in urbe Roma, tota reclamante historia, per hæc tempora præfractæ tuentur, quæso ista reputent: dominatio scilicet Græca omnis sita est in irridendo pontifici et Romano, quia eorum ditionis amplificatio in Campaniæ partibus suam non consequabatur effectum. *Id.*

^d Testimonium isto clarius ex ore ipso pontificis desiderari non potest. Ante annum 791, cum collectio ista facta est, Campaniæ civitatum possessio integra ad Rom. pontificem non pervenit, tametsi de eorum ii Capuani, qui gratis deputati dicuntur ab eorum civitate, fidelitatem jurejurando promiserint divo Petro et pontifici. *Id.*

^e Argum. Pany. (*Cod. Vat. n. 39*): « In trigesima nona [Trigesima nona] ipsum mendacii arguit, et obſurgat quod Ravennam ad electionem novi pontificis missos [legatos] suos direxerit. » *Id.*

^f Summ. 39, Bar. et Gent. GRETS.

^g Epistole hujus ætas a successore Gratosi archiep. Ravennatis pendet. Cumque juxta Ughellum Gratosus obiit diem suum vii Kal. Mart. an. 788, eodemque anno illi successerit Joannes septimus, ad eundem annum referri hanc epistolam oportere non ad præcedentem, ut est in novissima edit. Duchesnii, res ipsa nos admonet. At Agnellus Joannem illum rejicit, statuitque Gratoso Valerium successisse: quare Bacchini, et post eum Muratorii, Gratoso vitam producunt usque ad an. 794, cum Valerium successisse eidem contendunt. Sed cum eruditus illis Gratosi sedem protrahendam ad an. 794, vetat collectio Codicis Carolini facta anno 791. Quamobrem Ughelli chronologia rejecta, biennii spatium superesset Gratosi sedi adjungendum, quod ultro adjungerem, si ullum suppeteret documentum quo iuhærem. Quid igitur? Quoad hujusmodi documentum alicunde proferatur, ab Ughello non recedo. Itaque epistolam hanc constituo an. 789 insequenti ad summum collocandam ingratis Muratorii, qui ætatem Codicis non ignorans, talia peccat, ea procul dubio libertate ductus, qua cæterarum ordinem invertere in rem suam non dubitavit. GENN.

^h Hunc locum affert Ducangius in Gloss. Optati Milev. auctoritate aliens, esse brevem, *syngrapham, libellum*: qua etiam voce utitur Ambros. pro *inventario*. *Id.*

rii sævissimi regis ipsam enormiter invadens ecclesiam diu detinebat, et a suo proprio rectore destituta atque viduata manebat; tunc ad decessorem nostrum sanctæ recordationis domnum Stephanum papam prædictus Hnebaldis a vestra directus regali excellentiâ pro cæteris causis, ab eodem præfato domno Stephano papa, per vestrum a Deo roboratum regale administratum, Ravennam missus est, ut eundem præfatum Michaelium invasorem ex ipsa Ravennate ecclesia expelleret, et huc Romam, tanquam transgressorem sacrorum canonum, deferret^a; nam nos nullo modo meminimus, neque a de prædecessoribus nostris sanctis pontificibus, neque a sanctæ recordationis præcellentissimo genitore vestro domno Pippino magno rege, neque a vestra in triumphis regali victoria missum ad electionem Ravennæ directum esse, tam in electione Joannis archiepiscopi, quam in electione Gratosi archiepiscopi ejusdem [Lamb. add. sedis],^b sed dum de hac luce contigisset migrare archiepiscopum civitatis Ravennatum, olitaria traditione clerus et plebes consistens sedis apostolicæ petebant immutillatam doctrinam quatenus una concordia, una eademque voluntate, unoque consilio conglobati, apostolicam suscipientes admonitionem, 500 talem sibi eligerent pastorem, qui nec a sacris canonibus respueretur, nec ullo extra capitulo possit obistere: qui cum jucunditate decreti omnium manuum [Lamb., manibus] subscriptione roborati ad nostram apostolicam sedem occurrerant, proprium sibi antistitem consecrandum, sicut et nunc canonice factum est^c, petentes.

Itaque his omnibus vestram suadentes regalem excellentiam quæsumus, ut linguas dolosas quæ adversus sanctam Romanam catholicam et apostolicam Ecclesiam garrere simulant, procul dubio longe a vobis respuantur, et nullo modo iis iniquis et dolosis credere jubetis, quis, sicut in commonitorium illud referebatur, pro honore vestri patriatus nullus homo

^a Vide hæc de re comment. præv. (num. 9) et Admonit. in epist. Steph. III (num. 9 seq.). GENN.

^b Quamvis Adrianus duos tantum archiepiscopos postremos memoret, alius nihilominus repetenda Ravennatum historia. Constantinopolitanorum patriarcharum audaciam Ravennates imitati essent, nisi Romani pontifices obstitissent. Card. Noris (*De syn. v. cap. 10*) ambitionem istam effrenem, ut eam vocat, natam esse animadvertit, quod Ravennæ Honorius et Valentinianus Augg. primi, deinde Theodorici, alique Gothorum reges, ac demum exarchi sedem habuerunt. Autocephaliam eorumdem præsulum in historiis celebrem ex prædictis causis natam prætermittam. Illud dicam, quod anno 708 Justiniano Junioro imperante iterum Felix archiep. juxta veterem consuetudinem ordinatus Romæ diuturni schismatis finem attulit, quidquid sit de ejus defectione post reditum Ravennam. Felici successit Joannes V, al. VI, an. 718. Huic Sergius anno circiter 752. Quem excepit Leo an. 770, ante pontificatum Adriani, quo demum Pontifice Joannes VI, al. VII, an. 777, et Gratosus 784 eam sedem tenuerunt rite omnes Romæ ordinati, tametsi schismatis non omnino oblitii essent. Nam Sergius, ut legitur ap. Anast. in Vita Constantini, solitas in scrinio noluit facere cautiones, sed per potentiam judicum exposuit quod maluit. Clerus quippe schismatis retinentissimus fuit.

esse videtur in mundo, qui plus pro vestra regali excellentia decertare moliat, exaltatione quam nostra apostolica assidua deprecatio^d, et sicut in nostris præcordiis, nisibus totis, ubique super omnes vos honoravimus et honoramus, ita amplius ac amplius honorem regni vestri præcellere omnibus qui in mundo esse noscuntur optamus; verumtamen et de ipsa benevolentia quam in vestrum gerimus culmen honoris, in universo intonuit mundo, sicut nempe omnibus patet, quia die noctuque in confessione fautoris vestri beati Petri non intermittimus fundere preces, ut una cum domna regina vestraque 501 præcelsa prole ævis temporibusque in hoc mundo victores regnantes, in vita æterna sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCIV.

ITEM EPISTOLA EIUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de Constantino et Paulo ducibus ipsius apostolici, qui apud præfatum regem a perveris hominibus gratis accusati fuerant, postulans ut unum ex ipsis, scilicet Paulum, quem ejus obtutibus præsentandum miserat, ut [Lamb. om. ut] benigne eum suscipere dignaretur.

(An. Dom. 789, Cod. Car. LXXXIII, chron. 94.)

ARGUMENTUM. — Constantinum et Paulum duces sanctæ sedi et Carolo fideles apud hunc falso accusatos tuetur. Constantinum scilicet meminisse eum optat, sibi ab eodem fuisse commendatum in aula sancti Petri ut probum et fidelem. Paulum vero ad regem ire cupientem ultro dimittit.

Domno^e excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patriæ Romanorum, Adrianus papa.

Ut reor, dici non potest quantum erga vestram a Deo concessam in triumphis potentiam atque regalem præcellentiam noster ex intimo cordis existit amor, et ideo non desinimus nostros vestrosque fideles crebro vestræ commendare 502 amplæ regali

Et cum paucos post annos exarchatus in sanctæ sedi potestatem liberalitate Francorum regum pervenisset, tam Sergius quam Leo, ut in superioribus dictum fuit, aliud molestiæ genus in Romanos pontifices excogitarunt, quod utique compressum fuit. Schismatici cleri (ex cujus genere erat Agnellus caute admodum legendus) suggestionibus, ni fallor, archiepiscoporum ambitionis fautor, id minime sentiens fiebat Carolus hac occasione, sed pontificem invenit acerrimum sanctæ sedi jurium assertorem. Id.

^c Hinc liquet Gratosi successorem rite electum Ravennæ, Romam se contulisse, unde suscepta consecratione Ravennam reversus erat, antequam Carolus hanc daret epistolam. Id.

^d En argumentum valde apertius, Ravennatem clerum ambitionis pristinae suorum archiepiscoporum immemorem non fuisse. Infra (ad ep. 97, al. 85) iterum de patriarchatu. Verum ut ejus indoles teneatur, consulenda commentatio prævia (n. 7 seqq.). Id.

^e Postulans deest in ms., sed Teng. posuit. GENN.

^f Argum. Panv. (Cod. Vat., n. 6): « In sexta [Sexta] Paulum ducem suum Carolo commendat, qui ad ipsum missus fuit, ut se, et Constantinum ducem de mendaciis falso apud Carolum sparsis purgaret. » GENN.

^g Sum. 6, Bar. et Cent. GREG.

clementie; propterea venientes ad nostros apostolicos obtulit^a, scilicet Constantinus et Paulus^b duces et nostri vestrique, cum nimio more cordis intimaverunt nobis quod auditum illis fuisset se apud vestram regalem potentiam a perversis hominibus gratis accusatos, et dem nimis eos fideles erga beati Petri apostolorum principis vestri nostrique servitium agnoscimus, idcirco unum ex illis, scilicet Paulum, gloriosum duce[m], ad vestram triumphatissimam regalem potentiam gratuito absolvimus animo. Atque nimis petentes poscimus vestram a Deo institutam præcellentiam, ut sicut vester amor nostrum complexus est auxilium, ita cum benigne suscipere jubeamini, et familiarem apud vestram regalem potentiam commendatum habere dignemini.

Meminisse enim credimus vestram regalem excellentiam qualiter in aula fautoris vestri beati Petri apostoli præfatum Constantinum atque Romanum nobis commendare dignati estis, confirmantes procul dubio, ut nostri vestrique essent fideles, quos nempe subditos cum omni humilitate fideliter servientes vobis nobisque reperimus, nunquam in sua vacillantes fide; sed proni in vestro nostroque servitio et amore semper manentes, qui dum in omnibus eis [Lamb., quare dum in omnibus pro eis] vestras regales accomodaveritis aures, et ipsum præfatum **503** Paulum gloriosum duce[m] regali tuitione circumvallatum amplectemini^c, fructum boni operis per eum suscipientes bonitatis effectum ante beati Petri principis apostolorum corpus, divinam pro vobis atque spiritali filia nostra excellentissima domna regina vestraque nobilissima prole, exorare valeamus clementiam, ut longiori ævo in hoc mundo regni gubernaculo fruentes, in vitam æternam cum sanctis omnibus sine fine regnare mereamini. Inconium excellentiam vestram gratia superna custodiat.

^a Lamb., Gent. legunt: *Venientes nostris apostolicis obtulibus representandi.*

^b Duces isti Adriano subditi, qui laudantur ut sanctæ sedi et Carolo fideles, militibus præfecti fuisse videntur, nulla enim civitas ab iisdem administrata memoratur, nullumque civile officium eis demandatum. Equidem fateor, me, quantameunque adhibuerim diligentiam post cl. Muratorium (*Antiq. Ital.* tom. I, diss. 5), nil novi comperisse de ducibus istis, quos minores vocat, quibusque aut civitatis, aut etiam minoris loci administratio demandabatur, aut palatinum committebatur officium, seu etiam militare per octavum sæculum. Quamobrem colligendum mihi fuit ex rebus per eosdem gestis quam dignitate civili aut militari illustres essent. Qua in re, tametsi non omnino mihi placeam, cum tamen rei summam non mutet qualecunque officium iis tribuatur, malui probabiliora de iis proferre, quam inter obscuritatis tenebras officia illorum relinquere. Summa est, quod tamen reges Francorum quam pontifices ejusmodi officia habuerunt. Id monui etiam alibi (cp. 8, al. 4, not.). GENN.

^c Lamb. legit: *regalis tuitionis circumvallaveritis admaniculo.*

^d Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 43): « In quadragesima tertia [Quadrag. ter.] indicat, Officium regis Anglorum missos [legatos] quod Caroli missis honorabiliter a se susceptos, quom [Oratoribus honorifice ab se susceptos fu. se, quod] Carolus per suos lega-

ITEM EPISTOLA EIUDEM PAPA,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA.

In qua continetur de missis Officium regis Anglorum, qui simul cum missis præfati regis Caroli Roma properarent [Lamb., Romam properarunt] et qualiter prædictus papa ipsos missos Anglorum honorabiliter suscepisset; quemadmodum ei prædictus rex Carolus per suos legatos mandaverat, seu et de aliis capitulis^d.

(An. Dom. 789, Cod. Car. l. XXXIX, chron. 95.)

ARGUMENTUM.—Confictam a male feriatis hominibus fabulam, Officium videlicet Anglorum regem suavisimo Carolo, ut, Adriano deposito, alium suæ gentis pontificem crearet, despexisse eum laudat. Deinde se non ab hominibus ait, sed a Christo Jesu toti orbi Christiano præfectum esse, propterea regibus ac populis annuntiare verbum vitæ ac veritatis. Se benevole exceperisse Officium missos cum regibus advenientes, easque quæ Carolus petierat concessisse, ut gratias eidem agant.

Domno^e excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio **504** Romanorum, Adrianus papa^f.

Sagacissimos neclareosque a vestra præcipua regali in triumphis potentia directos suos suscepimus liquidos affatus, quos cum nimis solito reserantes amore, ea quæ jugiter præstolabamur agnoscere prius comperimus, scilicet de inclyta sospitate atque prosperitate vestra, simulque spiritalis filia nostræ domnæ reginæ, tam de præcellentissima vestra regali prole quam de cuncta ejus fidelissima familiaritate; sicut enim a vestra regali clementia fertur quod magnum habet desiderium ut frequenter per nostros apostolicos apices aut per missum, qualiter erga nos esse decernitur, intimaremur [Lamb., intimaremur], ita potius crebris nos assidue sistimus desideriis inbianter audire, tam per vestram regalem exarationem quam per præcipuum vestrum missum

nos petierat. Totus est pro primatu; multa scripturæ dicta congerit nihil ad propositum pertinentia. Scribit se non ab hominibus, nec per hominem electum esse, sed per Dominum nostrum Jesum Christum vocatum in Evangelium ejus, et prædestinatum. Scribit se permittere divinum verbum gentibus prædicari [per nuntios petierat. Adjecti se permittere divin. verb. gent. prædicari]. GENN.

^e Summ. 45. Bar. et Cent. GRETS.

^f Hæc epistola est una ex iis undecim, quæ in novissima edit. Duchesnij vagantur per annos decem ab anno 784 ad ætatem Codicis. Compatri enim titulo inspecto, at *Commatris* defectu haud pensi habito tempus epistolæ incertum toto illo spatio fluere creditum est. Contrahi tamen debuit post Fastradæ nuptias ab Adriano cognitæ anno 784, ita ut septem duntaxat annis epistola vagaretur. Cui potissimum ex iis annis tribuenda sit, definire non ausim. Huc tamen distuli, quia majorem habet affinitatem cum sequentibus quam cum hæc usque relatis. Nulla deinceps mentio est civitatis alicujus aut traditæ aut tradendæ, sed unius donationis in genere Pippini exemplo perficiendæ. Quod scribendi genus initium dicit ab hæc epistola. Quare quidquid de Rosellæ et Populonii finibus, necnon de Campaniæ sex civitatibus post an. 788 evenerit, ex paucis quæ remanent epistolis deduci nequaquam potest. GENN.

de vestra in triumphis victoria atque prosperitate, imo præfatæ domnæ reginæ, simulque vestræ nobilissimæ subolis, pariterque cunctorum fidelissimorum vestrorum subjectorum sinceritate atque incolumitate. Nempè quidem credere dignemini, quia nullo modo nostra apostolica desinunt suffragia in confessione beati Petri clavigeri regni cœlorum divinam pro vobis exorare clementiam, quia prorsus certiores sumus, quod non desinit vestra præcelsissima regalis benevolentia, pro exaltatione matris suæ sanctæ Romanæ Ecclesiæ, quæ est caput omnium ecclesiarum ^a et nostra apostolica paterna **505** prosperitate, peritus summo annisu tractare; sicut olim sanctæ recordationis genitoris tui domni Pippini, almi regis norman suscepit, quia sicut cœpit, sine tenus immutitate perfecit; cujus adepti doctrinam celsior suffragiis apostolorum et nostris assiduis interventionibus vestra in omnibus existit regalis potentia.

Porro in ipsis regalibus apicibus vestris referebatur, quod Offa, gentis Anglorum rex ^b, vestræ direxisset regali excellentiæ, significandum indiculum, ut aliqui æmuli vestri ac sui ^c ad nostra apostolica **506** vestigia indicarent, quod idem Offa rex vobis

^a Sic Steph. II. (ep. 10, al. 3) Petri nomine aiebat: « Catholica et apostolica Rom. Ecclesia caput omnium ecclesiarum Dei ipsius redemptoris nostri sanguine super firmam fundata petram. » Et rursus (ep. 11, al. 8) ore proprio: « Sancta omnium ecclesiarum Dei mater et caput fundamentum fidei Christianæ Romanæ Ecclesia. » Hæc siquidem Patrum sententia est: « Habes Romam, ait Tertullianus (*de Præscr.* c. 36), unde nobis quoque auctoritas præsto est. Ista quam felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine profuderunt! ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur, ubi apostolus Joannes posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur! » Cyprianus, ep. 55: « Ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est: » et aliis in epistolis passim. Mitto cæteros in re satis nota. At velim animadverti quæ vera sententia esset Rom. Ecclesiæ ante annum millesimum. Sequioribus enim sæculis ea vera sententia seu notione amissa inter Romanas basilicas orta quæstio, quæ inter eas videretur esse major. Levis quidem quæstio, quam summis viribus utrinque exagitata non ignoramus. Non enim reputatur, quod Adrianus ejusque prædecessores ap. Lateranum degentes id temporis sancti Petri ecclesiam tunc extramœniam cæteris urbis ecclesiis præferunt. Regesque Francorum alique principes aliam non videntur accepisse pro Romana, quam Vaticanam, ubi sacrum divi Petri corpus requiescit. Quare Eginhartus (*V. Car.* c. 27) affirmat, quod Carolus « colebat præ cæteris sacris, et venerabilibus locis apud Romam ecclesiam beati Petri apostoli... Et ecclesia sancti Petri apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus ecclesiis esset ornata ac ditata. » Nihilque toto in isto Codice frequentius occurrit, quam Petrus apud Deum intercessor pro victoria de barbaris nationibus, ac pro amplificanda iis devictis Francorum monarchia, regnum ipsum ad Carolinam stirpem a Petro per successores suos seu vicarios, ut tum audiebant, translatum dicitur in eodem Codice, bona demum temporalia et æterna per clavigeri regni cœlorum patrociniū Francorum regibus promittuntur. Quæ potissimum male olent Magde-

burgeret, ut per suam videlicet adhortationem atque suasionem, nos a sede sancta dignitatis nostra, quod absit, ejicere deberetis, et alium ibidem de gente vestra institueretis rectorem, quod valde nefandissimum ac contrarium in oculis vestris apparuit scriptum, et hoc omnino falsum esse a vestra excellentia pro certissimo dignoscitur, quia nec ipse Offa hanc hortationem minime vobis fecit, et nullatenus in corde aliter ascendit, nisi ut paternitas nostra, per Dei misericordiam, ejus temporibus sanctam Dei Ecclesiam regere et gubernare valeat, ad profectum videlicet omnium Christianorum, in quibus nos omnino procul dubio de vestra regali potentia confidentes existimus, quia erga nostram apostolicam paternitatem ejus benevola atque inexpugnabilis orthodoxa fides, fervens [*Grets.*, fervet] in Spiritu sancto, quia ut ignis ardens præcellens manebit, et nullo modo antiqui hostis versutia in qualibet hæresi concutere eam valebit, contra catholicam apostolicamque orthodoxam fidem, sed, sicut speculum sine macula ejusdem orthodoxæ fidei nostræque summæ sedis verax et fulgens defensor vibrantissime in ævum manebit ^d; præfatæ vero illius assertionis quam fateris, ut dici nefas est, Offa

burgensibus: utinam et non alicui ex nostris! qui quanta historice pontificæ eruditione præditus sit, patefacit: non enim vidit Adrianum suorum prædecessorum sententiis esse usum. Et vero Bonifacius quatuor fere sæculis antea episcopos Illyricos sic monebat: « In cujus contumeliam quisquis insurgit habitator cœlestium non poterit esse regnorum, Tibi, inquit, *dabo claves regni cœlorum*, in quæ nullus sine gratia janitoris intrabit » (Ap. Constant. p. 1041). « Cum certum sit, ut ait principio epistolæ, summam rerum ex ejus deliberatione pendere. » Adcantur orationes et preces antiquæ ad maximum hunc Ecclesiæ universæ patronum, non enim vacat rebus per se claris immorari. GENN.

^b Offæ Merciorum regis res gestas ejusque prædecessorum historiam, quoad fieri potuit minus obscuram recensuit ex Beda Natalis Alex. (sæc. VIII, cap. 8, § 7). At Polydorum Virgilium secutus cum Baronio (775, n. 10) Offæ vitia virtutibus majora, quorum punitionem metuens Romam venit regnumque suum sanctæ sedis vectigale fecit, concludit an. 775 quod Pagius ad eundem annum (n. 10) notat esse falsum, et cum annalibus Alfordi rem differt ad an. 794. Ex hac Adriani epistolâ deceptos constat, qui cum Baronio et Natali Polydoro habent fidem. Id.

^c Ann. 787. Calchutense concilium ab sanctæ sedis legatis Gregorio Ostiensi et Theophylacto Turjertino episcopis est celebratum, cui aderat ipse Offa, de quo legati ad Adrianum (Labb. *concil.* tom. VI, p. 4862) loquuntur his verbis: « Pervenimus ad aulam Offæ regis Merciorum. At ille cum ingenti gaudio ob reverentiam beati Petri et vestri apostolatus honorem, suscepit tam nos quam sacros apices a summa sede delatos. » Hæc vero satis surperne ostendunt tam Carolum quam Offam supra cum fide audaciam improborum hominum patefacere ipsi Adriano. Præterea notandum, quod apostol. legatis Caroli missus adhæserat, actumque est in concilio de plurimis emendandis vitiis, quæ res improbis hominibus ansam dedit, ni fallor, confingendi regio nomine audacissimas illas litteras, quæ *induculi* nomine memorantur. Id.

^d Hæc videntur referenda ad prædictum concilium cujus primo cap. orthodoxa fide juxta Nicenum cou-

regis, nos usque hactenus talia minime audivimus, A sed neque nunc audientes credidimus, quod talia, si etiam, ut absit, paganus fuisset, perpetrare cogitasset, quanto magis a prædecessoribus suis regibus, semper subjectis in obedientia atque fideli amore sanctis prædecessoribus nostris pontificibus et a nobis existentibus, hæc inaudita versutia incredibilis a nobis existimatur ?

507 Attamen si Deus pro nobis, quis contra nos? Dominus mihi adjutor est, non timebo, quid faciat mihi homo (Ps. cxvii). Et iterum: Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo (Ps. xxvi)? Omnis enim plantatio, quam pater cælestis plantabit, nullus eradicare valebit (Matth. xv). Quia omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. i). Nos quippe vel immeriti sedem apostolorum adepti, vicem beati Petri principis apostolorum suscipientes ac tenentes, atque cunctum populum Christianum nobis a Deo commissum regentes ^b, non ab hominibus neque per hominem electi sumus, sed per Jesum Christum Dominum nostrum vocati in Evangelium ejus prædestinati sumus, sicut vas electionis beatus Paulus apostolus docuit (Rom. viii, 29, 30), quos præscivit et prædestinavit; quos prædestinavit, hos et vocavit; quos vocavit, hos et elegit; quos elegit, hos et glorificavit; et iterum beatus Jacobus apostolus instruit et docet (Jacob. i, 17): Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a patre luminum, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio, voluntarie enim genuit nos verbo veritatis ^c; et idcirco voluit adamantem et silicem (esse) propheticum confirmantes sermonem; nihil metuentes non desinimus divinum verbum gentibus prædicare, sicut scriptum est (Ezech. xxxiii): Speculatorem dedi te domui Israel, et audiens de ore meo verbum, annuntiabis eis ex me; beati enim Petri clavigeri regni cælorum præcepta censentes, prædicare non desinimus regibus ac populis verbum veritatis at-

cil. stabilita, in reliquis tam multa, quæ irrepserant, vitia emendantur. CENN.

^a Quamvis exemplis majorum Offam a fictione illa immunem omnino credat, rei tamen insolentiam obiter attingisse ne videatur, de divi Petri successoribus pro dignitate locuturus, ne pagano quidem talia in mentem venire potuisse affirmat. Id.

^b Prærogativam hanc divi Petri successorum qui auctoritatis ejus hæredes sunt, ideoque et Petri vices agere, et vicarii Petri diu sunt dicti, late P. Coustant. (Præf. n. 13). Sequentiæ verba, quæ ab Apostolo (Galat. i) mutuatur, ad supremam jurisd. attinent in univ. Eccl. quam soli Deo acceptam refert. Id.

^c Hæc convenire in alios etiam episcopos possunt, quare parum roboris argumento adjungunt. Adriani potius mentem sinceram sanctisque institutam moribus demonstrant pravamque e contrario ac perversum ejus ingenium, qui epistolæ huic periochem præmisit. Id.

^d Quid Merciorum rex per suos missos petierit, nusquam invenire datum est. Duo tamen hinc certo discimus: primo audacissimas illas litteras injuria tribui Offæ regi, qui Adriano legationem adornat;

que vitæ, pro cujus amore, una cum fidelissimis missis vestris, ut nobis direxistis, prædicti Offæ regis missos libenti animo suscipientes, congrue hilari vultu super eos pro vestra inclyta excellentia respeximus. eorum explentes vota, quemadmodum **508** gratias vestre a Deo promote regali in triumphis potentie referre valeant, quia solite nos vestram satagimus adimplere sicut et vos nostram voluntatem ^d. Quibus usque in finem perfecte observatis, divina majestas vos hujus mundi regni gubernacula ævis et temporibus una cum domna regina vestrisque nobilissimis filiis faciat perfrui, et in perpetuum cum sanctis omnibus triumphantes gaudere. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

KCVII.

509 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continetur de diocesisibus vel parochiis episcoporum partibus Italiæ atque Tusciæ, quas alterutrum invadentes, et de veste monachica, quam contra sanctos canones relinquentes, iterum sæcularibus vestibus inducebantur, et sibi illicito matrimonio sciabant ^e.

(An. Dom. 790, Cod. Car. xciv, chron. 96.)

ARGUMENTUM. — Ad se perlatum esse Langobardos episcopos propriis diocesisibus non contentos alios aliorum fines invadere. Orat Carolum ut eos admoneat ne canones et decreta pontificum spernant. Monasticum ibi institutum infringi; nam Raginaldus et Ragimbalvus filiam Erucnaldi monacham Nazario nepoti uxorem dederunt, quorum exemplo alii multi id sceleris perpetrarunt. Rogat ut talia scelera prohibeat et una secum ad existipiandam cooperetur.

Domno ^f excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum atque patricio Romanorum, Adrianus papa ^g.

Si in rebus sæcularibus suum cuique jus et proprius ordo servandus est, quanto magis in ecclesiasticis dispositionibus nullâ debet induci confusio, ne ibi discordia locum inveniat, unde pacis debent procedere, quod hac veneratione ^h servabitur, si

deinde non tanti apud pontificem fuisse Offam, ut quidquid peteret ab apostolica sede impetraret absque intercessione Caroli, cui nihil, modo æquum esset, negari consuevit. Id.

^a Argum. Parv. (Cod. Vat. 27): « In vigesima septima [Viges. sept.] indicat, quod in partibus Italiæ atque Tusciæ alterutrum episcopi invadentes [ep. quidam alienas dioceses] et parochias [invadunt] vestem monachicam [monasticam] contra sanctos canones relinquunt, matrimonia contrahunt, vestibus sæcularibus induti. Orat itaque Carolum ut ista emendet, ut fidem [emend. lidem] catholicæ et apostolicæ sanctæ Rom. Ecclesiæ amplectamur [semel amplex.] in xvo sine errore astruat [continuo tueatur] ut cum sanctis omnibus permaneat [felix permanere possit]. » Id.

^f Summ. 27. Bar. et Cent. Grets.

^g Recte hanc epistolam Pagius, eamque secutus editor nuperrimus Duchesni ad hunc unum referunt; sed perperam ei præmittunt sequentem, quasi anno superiori data sit, quod infra erit evidens secus esse. CENN.

^h Grotserus legit: pax deberet procedere. Quod hæc reira ruitione.

nilil potestati sed totum æquitati tribuitur. Perha-
tam liquidem ad nos est quod Langobardorum episco-
pi, alter alterutrum invadentes opponunt periculum,
simulque §10 ecclesiastica statuta enormiter de-
pocentes conatur invadere, et aliorum partes
illicite delincentes, in pristino errore perseverare
moluntur. Olim quippe eorum gens in errore
existens vestrae a Deo protectæ regali potentie ser-
vata est a talibus malignis et infidelibus actis emen-
dari^b, et unde gloriosiores cæteris regibus emia-
tis, inde omnipotenti Domino qui dat salutem regi-
bus perfectus placeatis, et fidem quam catholice et
apostolice per beatum Petrum apostolorum principem
ejusque vicarium orthodoxe venerantes colitis,
adutricem in omnibus habere mercamini.

Quapropter poscentes vestram a Deo prometam
regalem excellentiam, quæsumus ut eorum errores
contemntes, canonicè unusquisque suam diocesi-
m sacerdotali moderamine tenere, atque disponere
officio ecclesiastico valeat, et sicut termini sæcula-
res pro territoris existunt, atque in iudicio sub
jure civitatis et ditionis actoribus disponantur, ita
ejusdem civitatis ecclesiæ episcopo diocesis atque
parochiæ non omittantur, ut dam unusquisque epi-
scopus, per instituta sanctorum canonum atque
predecessorum nostrorum pontificum sanctorum,
privilegiorum et sanctionum jura receperint^c, in
eorum parochia atque diocesi, in omni sacerdotali
officio ministrantes, digne valeant pro vestra §11
a Deo instituta regali in triumphis ampla victoria
et præcellentiâ fundere preces.

Porro et hoc vestrae suggerentes regali excellentiæ
innotescimus errorem illum, qui in eadem gente

Langobardorum callide regnare, in stupris et spur-
citiis diaboli non desinit; semel quippe Deo se ve-
ventes et veste fusca monachico habitu induentes,
iterum retrorsum revertentes, quod dici nefas est,
sæculares vestes circumferentes, illicite copulari
matrimonio perhibentur; quatenus pro hoc sæpius
admonuimus per Guntfridum et aliis gasindis^d vestris
epistolas dirigentes Ragnaldo et Ragnbaldo, ut tam
detestabile stuprum devitarent, sed ipsi nolentes ac-
quiescere, per eorum contumaciâ filium Ermæaldi
monachico habitu circumdatam suo nepoti, nomine
Nazario, diabolica versuta copulaverunt, et nostris
apostolicis adhortationibus assensum tribuere nolue-
runt, et eorum adimplentes iniquam presumptio-
nem ministri diaboli effecti sunt, et plures in Italia
eorum invitari exemplo [Lamb., imitari exempla]
non desinunt; prorsus nempe freti existimus, quia
pro hoc canonicas dispositiones vestro a Deo pro-
fecto regali culmini incogitatas non esse credimus^e,
qualiter talia tetra connubia §12 eorum vetantes
gladii ancipitis sanctionibus feriunt; et idcirco peti-
nus ut nostris vestrisque temporibus canonicè in
omni Christiano populo nobis a Deo commisso tale
illicitum scelus emendetur, ut pro hoc vos amplius
dignos cultores omnipotentis Domini demonstratis;
quemadmodum ab omni errore Christiano populo
eruto valeat cum propheta clamare (Ps. xix): *Do-
mine, salvum fac regem, et exaudi nos in die qua invo-
caverimus te*; quia crebro in virtute tua lætatur et
super salutare tuum exultat vehementer, et fidem
sancæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ
amplectens in ævo, sine errore astruens cum sanctis
omnibus permanebit, nosque in hoc ovantes et gra-

^a Duo exstant canones, qui præ aliis luculenter
id prohibent; scilicet Carthag. 1, c. 10: *Ne episco-
pus alterius episcopi plebes aut fines usurpet*. Et
Carth. III, c. 20, *ut nullus parochiam alienam præ-
sumat*. Exstat præterea epist. Innoc. ad Florentin-
um episcop. Tiburtinen. (In Conc. Labb. 8, ap.
Constant. 40.) GENN.

^b In capitulari Aquigranen. ann. 789, x Kal. Apr.
(sp. Labb. Conc. tom. VII, p. 972), decretum erat
(cap. 11) *ne episcopi in alterius parochia aliquid præ-
sument, auctoritate canon. Antioch. 15, et
Sard. 18. Epistola etiam Innoc. ad Florentin. allata.*
Nam ante id tempus Langobardos seorsim episcopos
compescuerit, ut indicare videtur Adrianus, in-
compertum mihi esse fateor. Id.

^c Zosimus ad episc. Gallicæ (p. 1, c. 3) hæc de
re: *Omnis sane admonemus, ut quique finibus ter-
riorisque suis contenti sint. Sed magis consentanea
ad Adriani tempora, cum Diurni formulæ obtine-
bant, erit promissio episcopi in sua ordinatione
(cap. 3, tit. 6), que præ cæteris continet: Præ-
terea promitto, nunquam me parochiam aut jura al-
terius cujuscunque ecclesiæ sub jurisdictione episco-
patus mei usurpare. Ad quæ Garner. Gregorii II
litteris ad Serenum Forojul. allatis, ne unquam
aliena jura invaderes, aut temeritatis ausu usurpares
jurisdictionem cujuscumque, inde constare ait, id im-
peratum fuisse episcopis forensibus, cum mitteretur
pollimus, quod ordinatione suburbicariis, ut suis se
finibus continerent. Id.*

^d Gasindos male Pagius interpretatur camerarios,
juxta primam eorum notionem in Glossario. Melius

Muratorius (*Antiq. Ital. tom. I, diss. 4, p. 129*) inter
familiares primi ordinis, nimirum duces et comites,
eos recenset, tametsi *gardingis* Gothorum similes eos
esse putet, quod officium ex historia Wambæ apud
Duchesn. (tom. I, p. 222) colligitur fuisse gradum
ad comitivam et ducatum apud Gothos: *sibi adjunctis
Ragindo provincie Tarraconensis duce, et Hildigiso
sub gardingatus adhuc officio consistente*, cum gasindi
e contrario apud Langobardos, necnon apud reges
Francos e magnatum genere essent. Cæterum Mu-
ratorius de *gasindis* pro dignitate loquitur, locum-
que hunc epistolæ adducit cum aliis documentis ad
rem probandam. Ragnald. Ragnib. et Nazarius
ignota mihi nomina, multe tamen auctoritatis fuisse
oportet, quos Adrianus per magnates Italici regni
admonendos censuit, pravumque ait exemplum præ-
buisse Italis, quod sequerentur. Id.

^e Plures hæc de re canones conditi, plura decreta
pontificum edita. Concil. Chalcedon. (can. 16), Siri-
cici ad Ilmer. (cap. 6), Innoc. ad Victicæ. (cap. 12),
Leo ad Rusticum (cap. 15) modo suppetunt, que
satis sunt ad rem probandam. Anno hæc epistolam
sequenti Paulinus Aquileiensis concilium celebravit,
cujus canon 11 (Labb. tom. VII, p. 1006) cum hæc
et seq. epistola summam habet affinitatem. Statuit
liquidem, ut virgines quæ nigram vestem induerint,
*si postea sese sive clanculo corruerint, seu publice
nupserint, dignis quidem mundano iudicio corporali-
bus coercita vindictis, segregentur ab invicem, et
agant cunctis diebus vitæ suæ penitentiam, et a com-
munionem corporis et sanguinis Christi priventur,
nisi forte pontifex, rescita illarum penitentia, etc. Id.*

trias omnipotenti Domino referentes, ejusque divinam exorantes clementiam pro vobis, ut regni gubernacula longiori ævo, una cum domna regina atque præcellentissima subole fruente, in æthereis arcibus sine fine regnare mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCVIII.

513 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ.

AD DOMNUM CAROLUM REGEM,

In qua continetur de parochiis episcoporum, et de eorum sacratione, et de honore patriciatus domini regis, et alia capitula.

(An. Dom. 790, Cod. Car. LXXXV, chron. 97.)

ARGUMENTUM. — Bernardo episcopo et Radoni protonotario regis missis gratas litteras afferentibus, ac multa ore nuntiantibus se ait singillatim respondisse. Langobardos episcopos canonicè emendare se niti, ut ab invasione alienorum finium desistant. Ermenaldi filiam ab eo missam ut puniretur, nondum advenisse. Simoniacam labem longe lateque diffundi magno cum Ecclesiæ rerum detrimento. Nunquam se canonicis electionibus miscuisse, quod æque fieri optat a rege. Breviter de recta disciplina ordinationum et de summa sanctæ sedis auctoritate. Orat ut Ravennates et Pentapolenses, quod et præterito anno scripserat, sibi remittat, ut duci Beneventano fecerat. Illos pontifici obedientiam præstare detrectantes, ad Carolum absque licentia confugere; idcirco minime audiendos, at remittendos Romam ad judicium. Se valde sollicitum esse de patriciatu regio, ita et eum esse oportere de patriciatu sancti Petri. Propterea quemadmodum ex Francia Romam venit nemo sine regio permisso, sic Romana ex ditione in Franciam neminem absque pontificia licentia ire oportere. Utrinque autem advenientes monendos esse, ut in fide et charitate erga suum principem manent. Similiter et missos tam regios quam pontificios ultro citroque euntes in pretio habendos atque honoribus afficiendos, quia beato Petro et sibi maxime fideles agnovit.

Domno ^b excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa.

^a Argum. Panv. (Cod. Vat. 4): « In quarta [Quarta] multa de suo erga ipsum amore indicat. Item quod pro eo in confessione beati Petri totis viribus preces fundat. Gratulatur Carolo, quod per ejus laboriosa certamina Petro [divo Petro] suffragante, hostium Ecclesiæ conatus ad nihilum redacti sint. Male citat dictum, *Qui perseveraverit usque in finem salvus erit.* [Hortatur, ut usque in finem perseveret.] Quod promiserat, se nihil pro Ecclesiæ deminoratione, sed pro ejus exaltatione omnia facturum, gratias agit. Si quis mendacia de se sparserit, ut Romam mittat [eum ut Romam mittat rogat] ut secundum suam perversa merita puniatur, Carolum orat [puniatur]. Postea multa habet de parochiis episcoporum. Totus est pro invocatione sanctorum et primatu [Multa scribit de parochiis episcoporum]. CENN. »

^b Summ. 4, Bar. et Cent. GRETS.

^c Rado hic celeberrimus abbas monast. sancti Vedasti apud Atrebatas usque ab anno 778 archicancellarii munere fungebatur; cum enim esset unus ex notariis regis, Hiterius abbas sancti Martini officium archicanc. ei concessit frequentibus legationibus impeditus ad Adrianum papam, ut tradit Mabillon. (Annal. l. xxiv, num. 87). Idcirco documenta occurrunt cum subscriptione ad vicem Radonis annis 781, 783, et 786 ap. eundem annalistam (lib. xxv, n. 20, 34, et 58). Cum autem anno 796 (Ibid. lib. xxvi,

et ampliato regno fervescimus, tantum in ejus præfulgida regali dulcedine et firma stabilitatis constantia permanemus; quanta enim jucunditatis lætitia erga vestram **514** triumphis regalem potentiam cor nostrum exsultat, si sermonibus promere voluerimus, nulla, ut opinor, scripturæ propagata sufficere valebit series, neque ultus sermo explicare potest qualiter de vestris immensis victoriis atque ospitate, crebro præstolantes nuntios, die noctuque penitus divinam pro vestra regali præcellencia exoramus clementiam, quatenus regales nectareosque vestros per fidelissimos missos suscipientes affatus, scilicet reverendissimum et sanctissimum Bernardum episcopum, nec non Radonem, dilectissimum protonotarium vestrum atque abbatem ^e; reperimus in eos vestris præcellis memoriis, pariterque filia nostræ domnæ reginæ, vestræque nobilissimi prole, simulque omni populo vobis a Deo commisso ^d nostris meminerimus orationibus; freta prorsus quippe existat vestra a Deo promota regalis præcellencia, quia immensa pro vobis in confessione beati Petri fautoris vestri, jugiter totis viribus, nostris apostolicis suffragiis ingentes fundimus preces, ut ubique ipse princeps apostolorum vos comitans, omnium adversantium colla sub vestris prosernat pedibus ^e. De nostra vero prosperitate, quia promittis gratissimam atque ineffabilem habere lætitiā, sanctæque **515** spiritalis matris vestræ, Romanæ Ecclesiæ status super vos redundat ^f; nam si aliter, quod absit, evenit, sine vestra difficile est manere tristitia: nempe in his certi sumus, quia amat anima amantem se, et dilectio compaginat nos, nec diruere eam quispiam valebit, eo quod in vestra prosperitate nostra existit lætitia, et nostram sospitatem vestram credimus esse in ævum jucunditatem; et dum iniqui ac procaces, qui adversus matrem vestram sanctam

n. 47) Hiterii mortem cum Alcuini successione in abbacia sancti Martini Turonensis, et Radonis in officio archicancellarii componat, quem factum ait eodem tempore abbatem sancti Vedasti, hanc sibi epistolam ignotam fuisse ostendit. Ea siquidem anno 791 relata in codicem Adriani jussu, eodem anno tardius dari non potuit. Rado igitur multo antea sancti Vedasti abbas creatus erat. Cancellarii vero munere (protonotarii enim titulus idem sonat, Doucang, verb. Cancellar. et Notar.) una cum libero fungebatur, tametsi solus esse cœperit post ejus mortem. CENN.

^d Ea quidem apographum, sed omnia videntur mendosa, legendumque: *reperimus in eis, ut vestræ præcellæ memoriæ, pariterque, etc., vestræque nobilissimæ prole, simulque omnis populi vobis a Deo commisi.* GRETS.

^e Annales Francor. habent hoc anno: *Rex conventum habuit in Wormatia, et ipse annus transiit sine hoste.* Perinde Fuldenses: *Hic annus a bellorum motibus quietus fuit, quem rex apud Wormatiam transiegit.* Quod item testatur Eginhartus ap. Pagium (790, n. 3 et 6), qui præcedentem epistolam perpetuo huic posthabitam hoc anno refert, istam superiori. CENN.

^f Lamb. legit: *Ecclesiæ, ospitate redundantis.*

Romanam Ecclesiam perversa moliebantur perpetrare, Domino cooperante, cœlorumque clavigero suffragante, per vestra laboriosa certamina demoliti ad nihilum redacti sunt, in veritate comperimus, quia ut vestra regalis potentia deprompsit, illasa cum felicitatis gaudio permanens relevata exsultat^a, scriptum quippe est (*Math. xxiv, 13*): *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

De cunctis vero quæ per legatos et epistolas nostras vestra cognovit excellentia, et ex parte per nostros respondit missos, quibus ore fari prædixit, liquidius nobis omnia innotescentes, solito more benigne atque amabiliter eos audientes, accommodavimus aures et singillatim reddidimus congruum aptumque responsum. Reperimus quippe in ipsis regalibus apicibus vestris, nil pro diminutione sanctæ Romanæ Ecclesiæ ac apostolatus nostri, sed magis pro exaltatione et honore, mysteriique [*Gretæ, ministerlique*] nostri **516** servanda rectitudine vestram illaborare excellentiam, ac petere ut nullatenus iniquo ori ad ejus mendacium præberemus assensum, quia nec terrenarum facultatum ambitio, vel quælibet seductio hominum, vos aliquando ab iis quæ beato Petro apostolo polliciti estis separare poterit, sed neque a nostra charitate vel firma dilectione; cum procul dubio scimus quod vestra regalis potentia, quia non pro deminoratione, sed semper pro exaltatione spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ decertavit, fama in omnem gentem divulgata sine tenus dedita atque exaltata manebit; potius autem nos

^a Constantinopolitana classis quicum Adalgisus advenerat inutiles conatus (Adalgiso ipso et vivis sublato juxta Theophanem, Græcisque debellatis) Adrianus haud dubie commemorat. Hæc autem in annalibus Francof. et Fuldens. eventisse dicuntur anno 788. Annales alii probabilibus anno sequenti. Quis enim crederet, Grimoaldum in paternum ducatum venientem sub finem mensis Aug. an. 788, sedere Beneventanorum cum Græcis disrupto, Beneventanos eosdem adversus illos concitasse gratia Caroli sibi que junctis Francis et Spoletanis, ac belli apparatu facto tantis in augustiis temporis rem feliciter cum Græcis gessisse, ditionemque Ecclesiæ atque Italiam omnem meta liberasse? Hildebrandi Spoletani ducis mors obijci posset a nonnullis consignata an. 788; at non desunt qui sequenti anno decessisse illum affirmant auctoritate chronici Farfensis: quare et pugnae adesse potuit cum suis et Winigiso Francorum militum ductori ad Spoletanum ducatum aperire viam aut cæsus, aut morbo decedens an. 789, cum Græcis devictis Italiæ quies comparata est, nam Hildebrandi suffectum esse constat ex Erchenp. (num. 5) et ap. Anastas. in Leone III (sect. 371). CXXX.

^b Quibus super rebus falsa isthæc relatio versaretur, facili negotio assequimur. Nam Roma et ejus ducatus, quod constat ex superioribus (comm. præv. n. 7) pleni juris erat sanctæ sedis ex p. pulorum voluntate, et Francorum regum non infrequenti assertione. Exarchatus et utraque Pentapolis, nemine amplius adversante, ex eorumdem Francorum regum liberali concessione possidebantur. Perinde erat de civitatibus Tusciæ, ut patet (ep. 89, al. 90, et ibi notatis ep. 92, al. 86, et Comment. præv. n. 30 seq.); nec secus de territorio Sabinensi putandum est, quamquam inite possessionis testimonium certum hæc in epistolis non habeatur. Itaque super Campaniæ civitatibus Anabusque Rosellæ ac Populonii fallacia

quisumus vestram regalem excellentiam, ut nullatenus subdolo et homini mendaci, sicut fertis, præbeatis assensum^b, qui si talia adversus nos mentiens inventus fuerit, nostris apostolicis obtutibus una cum misso vestro dirigere dignemini, et si mendax apparuerit, secundum sua perversa merita, puniatur^c, sicut polliciti estis claviculario regni cœlorum beato Petro; iâ persistere digemini, quia nostra promissio immutata atque inconcussa sine quolibet manebit dolo.

Illud autem, quod fertis in nostris apicibus reperisse quod diœceses Langobardorum episcopi alter alterius invadentes ac **517** illiciter tenentes in pristino permanerent errore^d; omnino sicut vobis placabile est secundum canonum instituta emendare conamur, quia alterius arripere anhelantes parochias, in perjurii reatum incurrunt; Langobardorum regum terminos atque censuram servantes^e, procul ab observatione canonum in eorum transgressionem labentes, et jurgia atque discordias gignentes in molem incidunt errorum; ideo apostolica prævidimus auctoritate, ut, sicut canonicè in decretis eorum consistunt, et quando a nobis ordinantur, olitana consuetudo proclamatur, *clerus et plebs consistens Ecclesiæ civitatis illius, elegerunt sibi episcopum illum*^f, sic parochiam ejusdem civitatis præ manibus teneat, et si in eorum decretis atque nostræ apostolicæ ordinationis scriptis canonicè promittitur atque statuitur, cur non in ejusdem civitatis territorio, ubi ordinatus est, habeat in integro parochiam suam?

^c cia omnis versabatur. Adriano siquidem referebatur Carolum earum civitatum possessionem minime traditurum esse. Carolo autem sivebat relatio injuriosa pontifici, quasi dixerit regem haud servaturum promissa (puta Grimoaldi gratia, quem fidelem expertus erat), ideoque nec se in amore ac benevolentia erga illum perseveraturum. Si divinare fas aliquando est, nil aliud ex hac epistola inferri divinatione potest, modo animo reputentur contenta in præcedentibus. Id.

^d Non semel dixi, præcipue in monito ad litteras pseudopapæ Constantini (num. 9) de jurisdictione coactiva Romani pontificis. En novum ejus exemplum. Id.

^e Argumentum evidens, datam haud epistolam post præcedentem, adversus Pagii et aliorum opinionem, qui præpostere eas recitant. Id.

^f In præced. epist. (col. 425, not. c) laudabam juramentum episcopi de non invadenda aliena diœcesi: quæ res canonum auctoritate ac pontificum decretis n. titur. Ad hæc Adriani verba intelligenda facit *Indicium episcopi de Langobardia* (*Diur. cap. 3, tit. 8*) ubi præ aliis legitur: *¶ Promitto pariter festinare omni admissi, ut semper pax, quam Deus diligit, inter temp. et nos, hoc est gentem Langobard. conserveatur, et nullo modo contra agere vel facere quidpiam adversum, quatenus fidem meam in omnia sincerissimam exhibeam.* ¶ Quam eorum fidem non improbat, neque improbare potest; tunc enim temporis Pippinus Caroli filius rex erat Langobardorum, cui sinceram ab episcopis fidem servari Adrianus cupit, sed contemni ab iisdem canones agere admodum fert. Id.

^g In Ord. Rom. 8, ap. Mahlk (p. 88), qui est summae antiquitatis, legitur: *¶ Cleros et plebs consentiens civitatis tal. cum adjacentibus parochiis suis elegerunt sibi illum talem diaconum vel presbyterum episcopum consecrari.* Id.

sed qui terminos antiquorum Patrum transgredientes suam conantur immoderationem atque imperitam adimplere voluntatem, iudicium sibi canonum committunt ^a.

518 De filia vero Ermenaldi, quæ veste mutata iterum post tergum reversa illicitum sortita est matrimonium, nostris directa, ut perhibeatis, obtutibus canonicè iudicanda, prorsus minime ad nos proparavit ^b. Nos omnium Ecclesiarum pastoralem curam habentes, divina prædicare præcepta non sinimus de consecrationis vitio, quod in partibus Italiæ et Tusciæ per hæresim simoniacam fit; attamen multis locis non sinitur, et imo et Ravennatum ecclesiæ civitatis, sicut missi vestri, ut fertis, vobis retulerunt, assolet fieri unde multæ pecuniæ per talem nefandam dationem alienatæ esse cernuntur; ut aurum et argentum jam non habentes, et jam ipse res ecclesiarum per emphyteuses manu conscriptas existant alienatæ, et per nefandam dationem afflictæ et depopulatæ esse cernuntur ^c. Absit enim a nobis, ut super tales viros, veritate necperita, manus consecrationis imponeremus, sed nec ad audiendum aures inclinaremus, etiamsi quælibet nobis potestas tales acanonistos ^d viros poposcisset consecrari, quia nunquam nos in qualibet electione nobis [*Lamb. add. subjecta*] invenimus, nec invenire habemus; sed neque vestram excellentiam optamus talem rem incumbere, sed qualis a clero et plebe cunctoque populo electus canonicè fuerit, et nihil sit quod **519** sacro obsit cordi ^e solita traditione illum ordinamus; nos quippe cum subscriptione decreti a cuncto populo roborati electum suscipientes ^f, et ne videatur vi-

^a Res pluribus statuta canonibus usque ab initiis disciplinæ: Nam can. apostolor. 14, et Nic. 16, ac Iulientius Antioch. 9, decernit, ut ^c Unusquisque episcopus habeat suæ parochiæ potestatem, ut regat juxta reverentiam singulis competentem, et providentiam gerat omnis possessionis, quæ sub ejus est potestate; ita ut presbyteros et diaconos ordinet, et singula suo iudicio comprehendat. ^b Res, inquam, pluribus statuta canonibus. Adriani tempore digesta omnia erant in Ordine et Diurno, quo spectat hic pontifex, utcumque laudet etiam canones. *CENN.*

^b En aliud argumentum certius datæ hujus epistolæ post præcedentem. In ea siquidem hanc monitionem nupsisse aiebat, in hac vero puniendam sibi a Carolo missam esse testatur. *Id.*

^c Conc. Chalced. (can. 2) Symmach. ep. 5, ad Cæsarium (tit. 2), Hormisdæ ad episcopos Hispaniæ (ep. 25, cap. 2) fidem faciunt, lapsis etiam sæculis late pervagatam hanc hæresim. Hinc autem discimus eam obtinuisse per octavum sæculum in Italia proprie dicta, in Tuscia et in exarchatu, maximo cum ecclesiarum detrimento; quippe quarum bona immobilia in emphyteusim concedebantur, ac se moventia dissipabantur. Illiusmodi vitia sequioribus sæculis longe aucta comprimere oportuit, episcoporum consecrationes Romam evocando. *Id.*

^d Illustratores Glossarii notant Sirmonium ad calcem Supplem. Conc. Gall. interpretari *acanonistos* qui contra canones aliquid faciunt, nullo proloco exemplo. Locupletissimum hisce ex litteris suppetebat, qui violatores canonum ac decretorum acanonisti appellantur ab Adriano. *Id.*

^e *Lamb. legit: Nullus sit qui ejus sacro obsit ordini.*

A duatæ morari ecclesia a proprio rectore, sicut canonum instituta censuerunt, nostris apostolicis præsentatus, ipsum deducentes electum, enucleatus eum de singulis indagantes capitulis singillatim orthodoxæ fidei atque divinorum voluminum, interrogamus an habeat peritiam; et postquam nobis fidellem responsionem edixerit, et a cæteris olitanis capitulis quæ a sacerdotibus cavenda sunt mundum se esse ^f perhibuerit, maxime hæresi simoniaca, obtestantes sciscitamur videlicet ^h aliquam promissionem cuiquam aut dationem fecerit, quia simoniacum et contra canones est; et dum coram omnibus a nobis interrogatur respondit: absit, et nos dicimus: tu videris, et si conscius sunt, capiti eorum respiciat periculum ⁱ. Unde simili modo sub jusjurando in **B** scriptis respondent, nunquam se aliquid accepturos de manus impositione ⁱ. Quanta enim auctoritas beato Petro apostolorum principi ejusque sacratissimæ sedi concessa est, cuiquam non ambigimus ignorari: utpote quæ de omnibus ecclesiis fas habeat iudicandi, neque cuiquam liceat de ejus iudicare iudicio, quorumlibet sententiam ligata Pontificum sedes beati Petri apostoli jus habeat solvendi, **520** per quos ad unam Petri sedem universalis Ecclesiæ cura confluit, et nihil unquam a suo capite dissidet ^k.

Interea reperimus in ipsis regalibus apicibus vestris exaratum, sicut præterito anno vobis direximus, pro hominibus Ravennatibus et Pentapolensibus de quibus scripsimus, ut eos nobis dirigeretis sicut Beneventano duci fecistis ^l, et, ut fertis, de parte apostolatus nostri nihil mali, sed magis quæ bona sunt retulerunt. Sed neque eis, neque cuiilibet homini ul-

^f Haud dubie innuit Adrianus Caroli petitionem injustam superiori anno (ep. 95, al. 71), cum suos missos Ravennatis archiep. electioni adesse optabat. Et notandum quam firma esset id temporis electio canonica, quam pontifex adeo vehementer astruendam suscipit. *CENN.*

^g Omnia hæc patent ex prædicto Ord. Rom. 8 ap. Mabillon. (c. 2, n. 5). Capitula autem cavenda præ cæteris, cum jampridem desueverint, prætereunda non videntur: ^c Eum inquirat (archidia.) de quatuor capitulis secundum canones, id est arsenochita, quod est masculo; pro ancilla Dei sacrata, quæ a Francisci nonnata dicitur; pro quatuor pedes, et pro muliere viro alio conjuncta. ^h *Id.*

^h *Lamb. legit cum Gent.: Vide ne aliquam; Teng-nagelius: videlicet an aliquam.*

ⁱ Ueberiora et paulo aliter expressa ista videsis in cod. Ord. *CENN.*

^j Hoc genus scripti Cautio appellatur in Diurno (cap. 3, tit. 7), chirographum a Zacharia, ut ibi notat Garner. *Id.*

^k Postrema hæc verba desumpta sunt ex Leonis decretali epistola ad Anastas. Thessalonicens. (ep. 84, c. 11). Cætera, suprema scilicet Romani pontificis potestas in universam Ecclesiam, irreformabile ejus iudicium, atque appellationes ad sanctam sedem, cum disjungi nequeant a primatu (quanquam sequioribus sæculis sint disjuncta et in quæstionem vocata), Adrianus ex communi prædecessorum et Patrum loquendi ratione mutuatus est; nec luce majori indigent illa, quam catholici canonistæ ac theologi doctissimi eidem tot scriptis voluminibus attulerunt. *Id.*

^l Epistola hic memorata una est ex iis quæ in Cod. non sunt relatæ, tametsi ejus sententia per

latenus in nostra adversitate præberetis consensum, sed statim si tales reperissetis, et hominem et causam ad nostrum iudicium mitteretis, nos ab initio et usque in finem talem erga vestram regalem excellentiam habemus fiduciam, quod pro nullo terreno homine, ab amore et charitate beati Petri apostolorum principis nostraque dilectione, ut polliciti estis, recedatis; quia et nos in ea quam vobis polliciti sumus fide usque in finem permanebimus. Ipsi vero Ravenniani et Pentapolenses caterique homines, qui sine nostra absolutione ad nos veniunt, fastu superbiæ elati, nostra ad justitias faciendas contemnunt mandata, et nullam ditionem, sicut a vobis beato Petro apostolo et nobis concessa est, tribuere dignantur; tamen fidelissimi vestri præfati missi viderunt ipsos Ravennianos, quos vobis præsentaverunt qualiter nobis in superbia existerunt, sed quæsumus vestram **521** regalem potentiam, nullam novitatem in holocaustum quod beato Petro sanctæ recordationis genitor vester obtulit et vestra excellentia amplius confirmavit, imponere satagat; quia, ut fati estis, honor patriciatus vestri a nobis irrefragabiliter conservatur, etiam et plus amplius honorifice honoratur; simili modo ipse patriciatus beati Petri fautoris vestri, tam a sanctæ recordationis domno Pippino, magno rege genitore vestro, in scriptis in integro concessus, et a vobis amplius confirmatus, irrefragabili jure permaneat. Sicut enim vestra regalis excellentia in suis tulit apicibus, minime ei contrarium videretur quicumque de episcopis, aut comitibus, seu cæteris hominibus partibus vestris, aut nostra jussione complendi, sive propria voluntate ad nos venire voluerint; sed nec nostræ paternitati displicere rectum est qualiscunque ex nostris aut pro salutationis causa, aut quærendi justitiam, ad vos properaverit, nihil durius vobis exinde apparet; sed sicut vestri homines sine vestra absolutione ad limina apostolorum neque ad nos conjungunt, ita et nostri homines qui ad vos venire cupiunt, cum nostra absolutione et epistola veniant ^b; quia sicut nos semper vestros homines suscipientes commonemus ut in vera fide atque puritate cordis totis eorum viribus in vestro maneant servitio, ita et vos simili modo qui-

hanc planissime teneatur. Quod autem data fuerit præterito anno, et in ea proponeretur exemplum hominum quos Carolus ad Grimoaldum remisit, magis magisque comprobatur allucinationem Pagii, præsentem epistolam anno superiori scriptam contententis. CENN.

^a Tam de dominatione pontificia hic perspicue descripta, quam de patriciatu sancti Petri, et regis Caroli consulenda commentatio præv. (num. 7 seq.). lb.

^b Qui ex omnimoda paritate officii subditorum regis et pontificis, supremi utramque domini paritatem non videt, conclamatur de illo est. lb.

^c Sequentia verba quæ apud Lamb. et Gent. legimus, in textu desiderantur, scilicet: *Beati Petri ejusque vicario nunquam vos subtrahemus, sed in ea fide et puritate quam polliciti sumus beato Petro apostolo usque.*

^d Antea querebatur (ep. 92, al. 86) Campaniæ civitates sibi traditas absque hominibus, id est

A cunque ex nostris hominibus ad vos venerint, eos omnino obtestari atque commonere vestram regalem prudentiam quæsumus, ut sicut genitor vester sanctæ recordationis domnus Pippinus, magnus rex, eos beato Petro ejusque vicario concessit, et demum excellentia confirmavit, sic admonere atque obtestari jubeamini, ut nullo modo audeant se in superbiam elationis efferre quando ad vos properaverunt, sed **522** potius subjecti atque humiles in servitio beati Petri et nostræ præceptionis maneant subjecti, et hortamini eos; quia omnino in servitio et ditione beati Petri apostoli usque in finem sæculi permanebimus; qui si tales non reperti fuerint, a vestra excellentia simulque a nobis maneant correpti ^d.

Et hæc pariter poscimus vestram a Deo protectam ^B regalem potentiam, ut fidelissimos nostros simulque vestros, pro amore Dei et beati Petri apostolorum principis nostræque dilectionis, eos ultro citroque fovere atque commendatos habere dignemini, quia nimis erga præsidiatorem et protectorem vestrum beatum Petrum apostolorum principem et nos fideles eos reperimus; et ideo petimus ut amplius per vestrum regale adminiculum, nobis poscentibus, elevati atque exaltati pro nostro amore in vestro præfulgido regno existant; quia quantum caput totius mundi, sanctam Romanam [Lamb. add. Ecclesiam], ejusque rectorem simulque antisitem ^C amplectens honorabilis terque glorificanda vestra divinitus præordinata summa excellentia diligit, tantum eam beatus Petrus apostolorum princeps, una cum domna filia nostra excellentissima regina, vestraque nobilissima subole, et hic longiori ævo regni gubernaculo perfrui, et in futuro inconcussa faciet soliditate victricis gaudere. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

XCIX.

523 ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ,

AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA,

In qua continentur gratiarum actiones seu benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Sacramentario exposito a sancto Gregorio immixtum, quatenus eum domnus rex poposcerat, per Joannem monachum atque abbatem civitatis Ravennanum [Lamb., Ravennanum] miserat ^f.

D absque subditis, contra quam factum jam pridem fuerat de civitatibus Tusciæ. Hic autem civitatum exarchatus ac Pentapolis homines a Pippino primum, deinde a Carolo sanctæ sedi subjectos fuisse Adrianus testatur ipsi Carolo. Quid desideratur illustrius? CENN.

^e Rectoris titulo præsul etiam accipitur: at rector, et præsul seu antistes principatum et pontificatum designat. Frustra autem notionem istam ad principes cæteros niteremur extendere: nam optimus pontifex de se humiliter sentiens non alium sibi titulum tribuit, quam quo diaconi, notarii, defensores ad regimen patrimoniorum Ecclesiæ mitti soliti appellabantur. Hæc epistola a primo ad ultimum pontificii principatus monumentum est adeo præclarum ut omnes, Muratorio non excepto, dominatum fateantur, saltem in exarchatu et Pentapoli. Eum consule (an. 789) inscite admodum, et procul a vero agentem de hujusmodi dominatu certo. lb.

^f Argum. Parv. (Cod. Vat. 7): « Septima gra-

(An. Dom. 791, Cod. Car. LXXXII, chron. 98.)

ANNOVENTUM. — Hucherto episcopo ad sacra limina veniente cum regis litteris, se ex iis accepisse Caroli voluntatem pro exaltatione sanctæ sedis etiam citra suas petitiones. Ob id cœleste illi præmium pollicetur et perpetuam nominis memoriam. Sacramentarium sancti Gregorii, quod præbat, se janpridem misisse per Joannem abbatem Ravennatem a Paulo grammatico expetitum.

Domno a excellentissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo, regi Francorum et Langobardorum, atque patricio Romanorum, Adrianus papa b.

Iter peragratum adnectens limina 524 beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli, reverendissimus et sanctissimus Huchbertus episcopus desiderii sua vota adimplens, obtulit nobis præfulgidos eximiosque vestros in triumphis regales affatus, quos cum nimio cordis amore rescrantibus atque relegentes, reperimus in eis vestram vibrantissimam ac mellifluam nobis destinatam salutem, sed nimjrum, quod potius c molem desiderantes præstolabamur d, de vestra præcelsa regali in triumphis victoria atque

tiarum actiones, seu benedictiones continet : et simul indicat Sacramentarium, quod Carolus rex petierat per Joannem monachum, atque abbatem civitatis Ravennatam [abb. Ravennatem] misisse. a GENN.

a Summ. 7, Bar. et Cent. GRETS.

b Hæc quoque epistola incertæ ætatis per decennia vagatur in novissima edit. Duchesni ab anno 781 ad 791. Ego vero non modo ut alias nonnullas certo differendam sentio post annum 785, cum unctius seq. anno Romam venit de nuptiis cum Fastrada nova regina, sed post 789. Petitio siquidem Sacramentarii me movet. Cum enim constat inter eraditos, tantum et liturgiam Romanam Pippini et Caroli ope in Galliis obtinuisse, ad tantum quod attinet, anno 787, ut cum Baronio Pagius ostendit (n. 9) ex auctoritate monachi Engolismensis, Carolus Roma secum duxit Theodorum et Benedictum, quorum unus Metas, alter Suessionem sunt missi, qui totam Franciam cantum Romano ritu edocerent, multumque exinde laboravit, ut Ambrosianum officium antiquaretur, et Gregorianum more Romano ubique reciperetur, quod minime factum tenui labore, ut ait Durand. (lib. v, c. 2, n. 5). Anno autem 789 constitutum video (*Capitular. Aquisgr.*, c. 80) ut *Monachi cantum Romanum plentier et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beate memoriæ genitor noster Pippinus rex decertavit ut fieret, quando Gallicanum cantum tulit ob unanimiorem apostolicæ sedis, et sanctæ Dei Ecclesiæ pacificam concordiam.* Herumque post annos quindecim, anno scilicet imp. quinto decretum aliud Caroli reperio (Labb., *Conc.* tom. VII, p. 1185) exstans (*Capitular. App.* 1, c. 2) quo statuitur, ut *cantus discatur, et secundum ordinem et morem Romanæ Ecclesiæ fiat, et ut cantores de Metis revertantur.* Et hæc quidem de cantu Romano in Galliis invecro ab an. 757 (cp. 16, al. 25 et 35, al. 43), quem Carolus admodum vitiatum restituisse dicitur optimis magistris Roma ductis an. 787, qui per duodeviginti fere annos Gallicanos ad eandem instituere. — Secus est de liturgia Romana, quam primus omnium Carolus constituit ut Gallicani amplecterentur; etenim nonnisi Capitularium lib. v, cap. 219, ut Bona animadvertit (*Liturg.* lib. 1, c. 12, n. 4) et etiam cap. 70, ut notat Vezosius (*ad Pref. Thomas.* tom. VI, n. 25, not. 3) de missa Romana in Galliis agitur. Et vero libros quatuor cum tribus appendicibus capitularium ab Ansegiso Fontanellesi abbate collectos esse liquet an. 847, ipsomet auctore id fatente. Sequentes autem

aspicitate, imo et cunctorum vestrum fidelium prosperitate, pariterque et de profectu atque exaltatione spiritalis matris vestræ, sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, in ipsis vestris regalibus mellifluisque speculantes apicibus, in his omnibus noster relevatus est animus, et Redemptori mundi retulimus grates, præcipue satagentes in confessione clavigeri regni cœlorum, fautoris vestri beati Petri apostolorum principis, non, omittimus crebro suppliciter divinam pro vobis exorare clementiam; tanta quippe erga vestram regalem clementiam utimur, quia nobis sive in silentio, sive poscentibus e, pro profectu atque exaltatione spiritalis matris vestræ sanctæ Romanæ Ecclesiæ, non intermittitis 525 decertare, ut per vestra laboriosa certamina, magis magisque permaneat irrefragabiliter et congrue exaltata, et dignum vestrum nomen ascriptum in libro vitæ cœlestis, et reg. l. s. memoria in sæculum sæculi hæreat f.

De Sacramentario g vero a sancto prædecessore nostro, Deilluo Gregorio papa di.posito, jam pri-

libros tres cum appendice quarta benedictus Levita adjecit an. 845, ut contendit Pagius (n. 17), seu 847, ut putat Baron. (n. 12), quare uterque auctor in re chronologica testis est parum fidus. Ansegisus siquidem et Caroli et Ludovici Pii capitularia certa simul confudit; et Benedictus certa incertis admiscens, Pippino ipso antiquiora concessit, Labbeana collectio tutor: cum autem an. 789 nulla omnino mentio fiat (*Capitul. Aquisgr.* cap. 70, et duob. seqq.) liturgiæ Romanæ, nullum dubium est quin Carolus de ead. n. in Galliis evocanda post ill temporis cogitavit. Quamobrem Sacramentarium Roma quæsitum, misumque, ut epistola hæc testatur, tempora Aquisgranense capitulare subsequencia indicet necesse est. GENN.

c Videtur redundare. GRETS.

d Juxta Lambecii lectionem videtur pontifex aliquandiu regis litteris caruisse: idcirco malui ad hunc annum referre epistolam, tametsi eodem omnes relatæ dicantur in codicem. GENN.

e Revera superioribus quinque epistolis post Grimoldi reditionem Beneventum pontifex alium sinit tam de Campanis civitatibus quam de Rosellæ ac Populonii finibus, quæ duo adhuc deerant, ut Carolina donatio plenum sortiretur effectum. lb.

f Gent. legit: *Regale memoriam prorsus in sæculum sæculi credere nitenti.*

g Sacramentarium, et Librum Sacramentorum promiscue dici librum ecclesiasticum sacras liturgias continentem ad sanctissimæ Eucharistiæ sacramentum conficiendum Ducangius affirmat. Ante eum card. Thomasius in præfatione ad quatuor sacramentorum Codices, quos edidit, testimonio Patrum nititur, qui antonomastice appellant sacramenta Christi corpus et sanguinem. Ibidem præ aliis multis, quæ erant summa ejus eruditio ecclesiasticarum rerum, animadvertendum vult hujusmodi libros non ad meram eruditionem conscribi, sed ad usum potissimum ecclesiarum. Ea propter cum argumentis pluribus demonstrarit, codicem quo ipse utitur referre Gelasianum Sacramentarium, rationem reddi cur multa etiam præferat post Gregorii tempus adjuncta. Præ aliis feria vi in Parasceve (nov. edit. tom. VI, p. 65) in oratione pro imperatore legitur: *Respice pro itius ad Romanum, sive Francorum benignum imperium.* Quæ plane res ut scriptum codicem demonstrat ad nonum sæculum pertinere; sic Gregoriani ritus usum apud Francos (ibi enim scriptum esse multa comprobant) sero admodum obtinuisse.

dem Paulus grammaticus a nobis eum pro vobis petit, et secundum sanctæ nostræ Ecclesiæ traditionem per Joannem monachum atque abbatem civitatis Ravennatum a vestræ regali emisimus excellentiæ, quatenus optantes pro vestra regali invictissima excellentia, eundem Dei apostolum vestrumque protectorem poscentes, quæsumus ut semper **526** ubique vos comitans, victores super omnes barba-

Ea propter, cum Sacramentarii mentionem nunc primum et extremum audiam, probabile mihi videtur epistolam per hæc tempora datam esse, ut nuper aliis rationibus demonstravi. Mabillon. (*Ann.* l. xxiii, n. 35) nil certi statuit de Romanæ liturgiæ principio in Galliis; notat solum varietatem Gallicanæ ex responsis Gregorii ad Augustinum, et ex litteris Zachariæ ad Bonifacium. Ex hac autem epistola principium, ni fallor, Carolinæ operæ apertum est. Ap. eumd. Mabillon. (*Ann.* l. xxvi, in fine) notitia suppetit *Libri sacramentorum*, quo usus est Menardus in Gregoriani editione, scripto scilicet ann. 800, Godegaudi monachi presb. jussu a Lanthero pro cœnobio sancti Remigii. Quæ res confirmat et liturgiæ Romanam, et Sacramentarium ab Adriano missum tota Francia paulatim vulgatum esse regis opera. CENN.

ras nationes efficiat, et una cum domna spiritali filia nostra excellentissima regina, vestræque prosapiæ nobilissima prole, longiori ævo in hoc regnante mundo, in vitam æternam, cum sanctis omnibus regnare sine fine, ejus interventionibus faciat. Incolunem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

a Monasterium Ravennense indicatur, quod post annos aliquot a Paschali I donatur Petronacio archiep. Namque, ut constat ex diplomate apud Ughellum (tom. II, pag. 344), prope palatium situm erat, nec aliud tunc temporis intra urbem fuisse videtur. Verba diplomatis sunt: *Monasterio vero sancti primi mart. Stephani, qui sic nominatis fundamenta, et se jacet juxta palatium*, etc. Hujus autem monasterii abbas, si divinare licet in tanta antiquitate, erat Joannes ille, quem Ughellus recessit in archiepp. catalogo inter Gratosum et Valerium, reclamante Bacchinio, ut aiebam supra (ep. 93, al. 71, in not.). Id neque novum neque insolens, ut eruditi norunt. Abbates enim monasteriorum prope cathedrales quandoque archiepp. catalogis sunt inserti. Id.

INDEX

RERUM ET VERBORUM QUÆ IN PRIMO CODICIS CAROLINI JUXTA EDITIONEM CENNII TOMO CONTINENTUR.

(Nuneri nujus indicis respondent numeris crassioribus in textu insertis.)

A

Acanonizæ seu violatores canonum, *num.* 518.

Acilphus presb. a sancto Paulo I obtinet corpus sancti Candidi mart., 381.

Acta et Constitutum Silvestri obtinet per octavam sæculum, 304, 366.

Acta supposita Romæ in deliciis, 30.

Actionum præcepta, seu diplomata per civitates Pentap. a pontifice obtinentur, 535.

Adalgisus. *Vide* Athalgisus.

Adelberga, Desiderii filia, Athalgis soror, Arichis Beneventani ducia uxor quinque filios ei peperit, 477. Machinatur adversus Carolum, 479. Machinationes erupturæ erant post Grimoaldi adventum ex Galliis, 479, 483. Grimoaldo filio patriatum ab imperatore flagitat, quem Arichis morte præventas assequi non potuerat, 489.

Adedstas subd. regionar. ævo Gregor. III, 9.

Adrianus papa collectionem integram Gr. canonum dat Carolo ad Ecclesiæ Gallic. discipl. instaurandam, 35. Nonnullis eorumd. canonum emendatis, 35. Constantinianæ donationis nondum natæ meminitæ perperam dicitur, 365. Ex ejus epistolis ditio sanctæ sedis patet; nequiquam invertendo easdem contrarium sustinetur, 368 *seq.* Publicæ orationes instituit pro remissione peccatorum, et pro victoris Caroli de barbaris nationibus, 318. Preces instaurat Carolo in Saracenos Hispaniæ movente anno 777, 356, 366. Pro debellatis ab eodem Saxonibus et ad fidem conversis jejuniis generalia indicit, 462. Assiduas fundit preces pro

parentibus et regina Illegarde defunctis, 474. Inscite traducitur quasi temporalium tantum satagens, 510 *seqq.* Leonis archiep. Rav. iter ad Carolum improbat, 326. Copronymi mortem nuntiat, 356. Compatriis honorem petit a Carolo, 351. Donationis integræ possessionem flagitat, 545. Stephanus II exemplo supremum dominium in exarchatu comprobat, 369. Sabinam uncl Carolo acceptam refert, 415. In Tarracenses et Cajetanos Romanum exercitum mittit, 538. Ejus prudentia in Ecclesiæ sancti Petri instauratione expensis Caroli, 380. Placitum habet in causa Volturmensium abbatum, 427. Gregorii Magni exemplo equos insignes pro dignitate pontificis querit, 441. Nuntiat Carolo Athalgis adventum, 477. Beneventanos defectionem spectantes armis continendos suadet, 478. Grimoaldi successionem in Benev. ducatu improbat, arbitrio tamen Caroli omnia permittit, 479, 491, 494. Carolo æqua petenti nihil negat, 508. Paulinum reum illi mittit, similiter secum fieri optat ut quisque princeps in subditos sibi homines annuadvertat, 364.

Adulteris septem annos peniteant, 54. *Ægila* antiquum episcoporum. nomen in Hisp., 445. Episcopus Hisp. ab Adriano instituitur una cum Joanne præb. ad cathol. fidem contra errores Hispanor., 390, 393. Ordinatus a Willelmo Senonensi errores disseminat in Hisp., 442 *seqq.*

Æmilia civitates enumerantur, 321, 335; ejus populi Ravennates appellantur, 329.

Æva tempora pro perpetuis, 157, 170, 184, 198, 351, et *alibi passim.*

Atharta Paulus Desiderii amicus ma-

rhinatur in sanctam sedem et pontificem, 262.

Aimoini continuator Fredegarii continuatori objicitur, 5.

Aistulphus rex Langobardor. tyrannidem exercens cogit Romanos ad opem Francorum implorandam, 57. Ticini obsessus a Pippino anno 755, exarchatum restituisse jurejurando pollicetur, 63; perjurus, 74; crudelis in Romanos, 80; a Deo percussus moritur, 190.

Alboinus dux Spoletanus a Desiderio male habitus, 154.

Alcuius Caroli Magni præceptor, 474.

Alexandrino patriarchæ paschalis dies iniquendus committitur a conc. Nicæno, 595.

Ambrosianum officium in Francia desuescit, Gregoriano admisso Caroli Magni opera, 525.

Ambrosius primicerius Stephani II legatus ad Aistulphum, 57.

Amphilochii episc. Iconii doctrina de adoptione filiorum hominum, 418.

Anastasius episcopus primus ex legatis pontificis a Greg. III ad Carolum Martellum missus, 8.

Anastasius cubicularius legatus Adriani ad Carolum Magnum an. 774 exeunte, 325; detentus a rege repetitur a pontifice, 363.

Anastasio Bibliothec. concil. Nic. u. Latine factum inscribit Joanni VIII, 58.

Anchard fidelis Caroli Martelli legatus a Gregorio III mittitur ad eundem principem, 21, 21.

Ancona. *Vide* Pentapolis.

Angeli (Sancti) in Gargano sanctuarium ab Adelberga relicta Arichis pontifice invisendum, 479.

luna ducem concedens, 490, 494. Ter Adriano pontifice Romam venit: an. 771, cum paternam donationem ab se confirmatam integram vindicavit, Turia Langobardorum adiuucta, 497, 521; an. 781, eum territorium Sabinese integrum Petro et successoribus concessit, 543, 415; et an. 787, cum rex Beneventani ducatus civitates accessit, 475 seqq. Supremam pontificis auctoritatem in ecclesiastica ditione declarat, petens mensa et marmora palatii Ravennatis ab Adriano, 410. Veneticos ab exarchatu et Pentapoli expelli ab eodem flagitans, 459. Et ab illo exquirens eum regni missi electioni archiep. Ravenn. interesse deberent, 406. Spiritualem potestatem veterans, causam Volturranisum abbatum vult ab eo cognosci, 427. Et pro conversione Saxorum universale jejuniis iudici per triduum orat, 463. Contra Adrianus Caroli opera Langobardos episcopos canonum violatores comprobat, 508, 510.

Carolus Martellus maior domus Francie et subregulus, 7. Inversor fuisse dicitur ecclesiarum, 23, 28. Sex ejus filii numerantur, 77.

Casodori iudicium de collectione Dionysiana, 35.

Castrum Felicitatis in Tuscia Langob. juris sancte sedis ab anno 774 subjectionis totius Tuscie argumentum, 337.

Castrum Valentis in Campania Romana, 224.

Catholicæ fidei et Ecclesie defensione, munus patriaratus Pippini, 180, 202, et Caroli, 554, et passim.

Catholicam fidem et disciplinam Adrianus exponit Egila Hispaniar. episcopo, 360 seqq.

Cratæ in nave Græcorum exstæ pontif. iussu, 370.

Conturbatores nonnullas Cod. Car. epistolæ edidit, 114.

Chalcedonense concil. ejus canones ab ap. sede ante sæc. vii declinans non recepti, 29, 305. Eius concilii compendium apocryphum, 410.

Chirographum episcoporum Tuscie Langob., 9.

Chorepiscopor. officium et subiectio, 45 seqq.

Christophorus primicer. Integerrimus et summæ fidei vir declaratur a Paulo an. 764, 216. In Constantini schismate abolendo et Steph. III electione an. 769 sume probitatis argum. præbet, 245 seqq. Idem cum Sergio filio orabat oralis a Desiderio, 262, 267. Stephanus III videtur eos declarare majestate reos in epistola subleto libel, 268.

Christus erronee filius Dei adoptivus ab Hispanis dicitur, 445 seqq.

Civitates quatuor Amelia, Horti, Pothanarium, Hiera Romani ducatus a Langobardis invase, 9.

Civitates exarchatus et Pentapolis, quarum sancta sedes per Fulradum regium missum possessionem inuit, 65 seq. Quarum non inuit, 66, 105. Eas Paulus vocat civitates nostras resp. Roman., 165.

Civitates Tuscie Langob. donata in primo adventu Caroli, 480.

Civitates eum territoris integris suæ donata anno Petro a regibus Francorum, 384.

Claves confessionis sancti Petri, 5, pro supplici libello ad Carolum Martell. missæ, 22. Deum enim et beatum Petrum conjungi consuevisse a pontificibus constat in eorum petitionibus conjurat. consistere ad reges Francie, 117, 157, 158, et alibi passim.

Clerici et monachi in proposito non permanentes qua pena afficiantur, 47.

Clerus Romanus incontinentiæ accusatus apud Carolum ab Adriano defenditur, 571.

Closina civitas duci obtemperat, 357.

Collectio canonum Dionysiana primum adhibita a sancto Zacharia, 28. Eadem præcipuis decretalibus caret, 37. Romana nulla Adr. tempore, 503. Omnium collectionum ingeni in, 57.

Comacium Æmiliæ civitas a Leone archiep. Rav. invasa, 521.

Comita missus Steph. II, 89, 96. Vide Missi pontif.

Comites et duces promiscue civitatibus præsent, 459.

Compares Francie regum fieri sumptuose avebant pontifices. Idcirco pari antiquitate compares et patricii reges Francorum inveniuntur: nam Steph. II an. 754 Pippini filius e sacro fonte suscepit, postmodum patricios fecit, 75. Successor ejus Paulus I vix creatus Pippini filium suscepisse absens gloriatur, 157. Stephanus III a Carolomanno efflagit eodem honore frui, 279. Denique Adrianus an. 781 Romæ suscipit Carolomannum Caroli filium. Pippinum deinceps vocandum, 309, 351, 353.

Concilia quatuor generalia sæc. vii declinante ab apost. sede omnino recepta, 30. Sex generalia cum Græcor. regularum compendio Carolus ab Adr. accipit in primo ejus adventu, 54, 209. Calchutense an. 787 a legatis sancte sedis plurima Anglorum vitis emendanda celebrat, 305. Hierosolymitanum anno circiter 760 de sacris imaginibus, 256.

Confessio sancti Petri, ubi continuæ orationes pro Carolo, 417. Vide Aula, Petri (sancti) confessio.

Constantinopolitana classis adversus Rom. Ecclesiam Græcicæ omnes conatus a Beneventansis Griuoaiko duce elusi an. 769, 515.

Constantinopolitani canones a sancta sede non recepti ante vii sæc. finem, 29.

Constantini baptisum Adrianus laudat ex Actis Silvestri, 505.

Constantinus Copronymus Zachariæ donat massas Nymphas et Normias, 16. Repetit exarchatum a Langobardis, 11. Steph. II auxilium ab eo petit, *ibid.* Romæ opem ferre renuit, 58. Eius in curia pontificio dominatu utilis, 64. An. 776 moritur, 536.

Constantinus pseudopapa dicitur neophytus, 240, 245.

Constantinus et Paulus duces calumniæ affecti apud Carolum ab Adr. defenduntur, 502.

Constitutum Constantiniani excerptum obtinet vii sæc., 507.

Consulatus modica auctoritas Romæ Adriani tempore, 5, 353.

Cosmas patr. Alexandrin. Paulo de sac. imag., 192.

Cresconii Breviarium capitibus 500 comprehensum plures canones et epistolæ indicat usoque cap., 32. Canones et epistolæ ex coll. Dionys. desumptæ, 28.

Cruz a Carolo dono missa an. 787 in eccl. Vat. locatur ab Adriano, 474. Aliam postea misit Leon III qua in supplicationibus uteretur, *ibid.*

Cyclus decemnovennal. a conc. Nic. probatur, 396.

D

Decreta pontificum et canones contra invasores diocesis alicuæ, 517.

Decretales et canones non ignorandi a prædicatoribus, 403.

Defensor, Opitulatur. Vide Patri-cius.

Desiderius Fulradum adultente rex Langob. eligitur, 109. A Steph. II laudibus effertur ob promissam restitutionem omnium civitatum quæ deerant Pippiniane donationi, 86, 110. Fidem solvit, 121, 137. Cum Georgio Miso Imperiali nata oritur in Romam, 155. An. 758 Romæ agit subdole de restituendis Inola cæterisque civitatibus donationis, ut nos obides ex Francia recipiat, 158. An. 761 Beneventani, Spoletani, et Tusci ei parabant, 176. Peculia restituit, territoria civitatum et patrimonia retinet, iterumque invadit quæ restituerat, 187. Filiam Tassiloni nuptam traditurus inisus pontificis ire in Franciam vetat, 215. Eius malignitas et aulacia in pontificem, 219. Abiata vicem ab exercitibus restituit et recipit, 231. Romam venit orationis obsecro, 262. Romæ et in exarchatu serere discordias non cesat, 265. A Steph. III extorquet litteras adversus Dodonem missum Carolom. et Christophorum ac Sergium excecatos, sibiq. favorabiles, 269. Steph. idem Carolo, et Carolom. testatur Desiderium nihil restituisse, 277. Tyrannus ab Adriano appellatur, 476.

Dens et Petrus a Romanis pontificibus proponi consueverunt Francie, ut Ecclesiam abieris defenderent, 22, 345, 367. Lan obardorum profligati virique ascribitur, 75. Archiebis et ejus filius usu maior Romanus mortui, dam Neapoli agebatur cum Græcis in assem. sedem; Dei miraculum evidens, 189.

Diaco I et presbyteri areantur a penitentia, 49.

Diacenus Paulus H. st. Langob. scriptor, 5, 7.

Dimissæ maneri aut viro non licet nubere, 48.

Dioceta, seu dispositio Siciliæ una cum Neapolitanis fovent Beneventanorum machinas in sanctam sedem, 481.

Dionysius Exiguus pro sancto Dion. Alexandrino accipitur ab Adriano, 397, 452.

Disciplina aliquatenus restituitur in Francia, 27. Monastica, seu regularis severissima, 458.

Ditio suprema pontificia ante donationes, 80, 84, 91, 96. Post donationes et Langobardos exactas, 558. Spoletum non comprehendebat, 579. Resp. Romanorum appellatur, 515. Civitates et territoria integra continebat, 581, 440.

Dodo missus Car. H Magni Desid. artibus majestatis insinuat, 268.

Domna appellatur regina Beltrada, 210, Gisa, 337.

Domni Pippinus, Carolus, et Carolom., 257, 295, 322, 325, et passim in titulis litterarum.

Donatio prima omnium facta a Pippino in Francia a filius regibus propria manu firmata an. 754, 81. A Steph. III appellatur augmentum Romanæ ditionis, 85, 91, dilatatio provincie a S. P. Q. Romano, 144, facta Petro et ejus vicario, 239, ob ventam peccatorum, 228.

Donatio altera Caroli Magni an. 774, 207, 321, facta divo Petro et ejus vicariis pro mercede animæ, 325, 350, 353, 341, 384. Vide Carolus.

Donatio Constantinii suppeditata medio sæculo ix eversit, 501, 376. Certa

eiusdem Constantini, patriciorum, et aliorum, 555.
 Donationes omnes factæ pro mercede animæ, 403.
 Droctegangus abbas misus Pippini agit Romæ de profertione Stepliani II in Franciam, 69. Ejus litteras ad regem desert, 58.
 Dromones, naves bellicæ Siculorum, 153. *Vide* Stolum.
 Ducatus Beneventani fines orientales, 154.
 Ducatus Spoleti et Tusciæ a Carolo oblato sancto Petro, relecto supremo dominio, 512.
 Duces tam pontifici quam regibus Francor. erant, 502.
 Duces civitatum, 457.
 Duces Franc. ab Steph. II orantur, ut Pippino ferentii opem Ecclesiæ ad-sint, 72.
 Duces quatuor Spoletanus, Beneven-tanus, Forojulianus, et Clusinus fœde-rati adversus pontificem et Carolum, 514.

E

Eberth Liber penitentialis, 504.
 Ecclesiæ catholica fides a Pippino et successoribus defendendæ susci-piuntur, 112, 351.
 Ecclesiæ contra Græcorum heresim defensio a pontificibus semper quesita, 404. Ejus bona dissipantes ob simoniam Adrianus queritur, 518.
 Ecclesiæ sancti Petri præstantia, 505.
 Electio canonica ab Adriano vindicata, 518 *seq.* Ravenn. archiep. sub-jecta sanctæ sedi, 499.
 Eliphandi et Ascarici episcopos. Hisp. error de Filio Dei adoptivo, 445.
 Embolum, seu postscriptum, 529, 551.
 Ensis benedictio ante patricium mulla, 159.
 Episcopi precibus pugnantî populo victorias impetrant, 42. Arma tem-poralia tractare prohibentur, 454. Deser-tores recipiens excomm., 51. Juramentum episcoporum Tusciæ, 9. Pisanum, Lucaum, et Regensim ad suas eccl-ias remittere oratur Carolus, 519.
 Epistolæ fere excisæ argumentum a Carolo jubetur in Cod. ferri ad Rom. Ecclesiæ utilitatem, 155. Data Arvino pro reb. Benev. desiderator, 491.
 Equi insignes pro majestate pontif. petuntur, 441.
 Ermenaldi illa, relicto monasterio, subit, 511, 518.
 Examen episcopos. ante consec. Adriani ævo, 519.
 Exarchatus a Langobardis invasus, 11. Ipse et Pentapolis restitui d-cuntur, quis juris sancti Petri, 76. Utram-que provinciam S. P. Q. R. vocat *dila-tationem* Romanæ d-itionis, 144. Desi-derii artibus ad defectionem proclives, 265. Earum populi subditi pontificis, 522. *Vide* Donatio.

F

Fastrada uxor Caroli post Hildegar-den, 421, 431, 455.
 Faventa, Inola, Ferraria a Desi-derio restitui promittuntur, 100.
 Felicianæ hæresis origo, 785, 390.
 Ferrandi collectionem Cresconius sequitur, 57.
 Ferrariæ ducatus et Comacum a Leone archiepiscopo Ravennæ inva-duntur, 521.
 Fidei catholicæ et apostolicæ sedis defensio duo patricium munia, 140 *seq. et passim in Cod.*
 Fines ditionis pontificiæ et monar-

chiæ Francor. perspicue nominantur, 404.
 Flagellatio monachis errantibus in-dicta, 435.
 Fleury carpit epistolam Petri no-mine scriptam intempesta eruditione, 98.
 Folradus abbas Hieronymi fratris Pippini filius, 77, possessionem init civitatem exarchatus et Pentapolis pro-specta sede, 65. Idem cum sociis suis Langobardorum sævitæ oculati testes sunt, 80.
 Formata metropolitæ necessaria episcopis itinerantibus, 51.
 Forobonum hodie Foronovum in Sa-biniis, 225, 406.
 Forojulensi duci Rodgauto devicto, Carolus Marcellum substituit, 372.
 Franci rogantur Romanis opem ferre, 1 *seqq.* Negligentes annis quatuordecim non quæsit, 11. Ut primum in Ita-liam veniunt sanctam sedem defen-deri, victores in Franciam redeunt. Inde amor ingens in principem apostolorum cepit, 25, 76.
 Predegarii continuatoris locus cor-ruptus de legatione duplici Greg. III, 2, 7.
 Fulgentius (sanctus) ad Euyppium contra Pelagian. de prædestinatione, 415 *seqq.*

G

Gabeli comes dominicus a Leone archiep. Rav. male habetur, 535.
 Gallatensis monast. sancti Hilarii historia, 457.
 Gallicani episcopi decretor. pontif-icium veneratores, 52.
 Garamannus Caroli dux in regno Italiæ ab Adriano removeri petitur, quia exarchatus bona invaserat, 460.
 Garinodus dux et Grimoaldus missi Desiderii ad sanctam sedem, 110.
 Gasindi Langohard, simile officium gardingis Gothorum, 511.
 Gausridus Langobardus in Allonis insidias decidit, 517, 519. Carolo in-suspicionem venit, 565.
 Georg. card. episc. Ostiensis Steph. II comitatur in Franciam, 85. Eiusdem pontificis missus ad Pippinum, 88. Iterum cum Joanne regionario et sac-cellario, 112. Idem cum Petro presb. cardinali detinetur a Pippino in Fran-cia Pauli pontif. consensu, qui contra deinet Romæ Wulfardum et Collegam, 250 *seq.*
 Georgius primicerius cantorum mor-itur, 205.
 Georgius protosecreta, cum Joanne silentario legatione imperatoris fun-gitur ad Pippinum an. 755, 112. An. autem 758 sedem init cum Desiderio pro capiendâ Ravenna, et expugnando Hydrunt, ope Siculorum accedente, 155.
 Germanis nuper conversis dispensa-tio in quarto gradu conceditur a Gre-gorio II, 53.
 Gilberga Carolomanni uxor, post lu-jus obitum, apud Desiderium se reci-pit cum filiis, 279.
 Gisla Pippini filia postea abbatissa monast. Calensis, 157. Negata Con-stantino Copronymo pro filio suo, 285. Desiderius nequidquam pro filio Athal-giso eam petit a Hertrada, 287.
 Græci minis semper, nunquam ar-mis terrent Paulum I, 128. In Romam et Ravennam moturi dicuntur, 176. Piraticam exercent, ab Adriano eorum naves exustæ Centumcellis, 570. Eo-rum vicinitas ducatum Beneventano metnenda videtur Adriano, 577. Con-silia ineunt cum Beneventanis sanctæ sedi contraria, 381. Dominatio eorum

in Italia non extenditur citra Cala-briam et Neapolim, 497.
 Gregorinum officium Ambrosiano rejecto Galli recipiunt, 525.
 Gregorius Magnus (sanctus) quatuor synodos ut quatuor Evangelia vene-ratur, quatenus hæreses damnant, 39. Testatur suo ævo corpora sanctorum non moveri, 581. Pontificis majesta-tem dedecere equos miseros aut opti-mos assellos, 441.
 Gregorius III Carolo Martello binas litteras scribit, 1. Quarum sententia erudit abutuntur in rem suam, 17. Numerat annos imperatoris, 26. Scribit librum penitentialem, cui nomen Ju-dicia, 50.
 Gregorius Nazianzenus (sanctus) de duabus Christi naturis, 447.
 Gregorius Nyssenus de adoptione filior. hominum, 448.
 Gregorius presb. Capuanus Adriano delegit Adalbergæ et Beneventanor-um molimina, 487, 489.
 Grimo abbas monast. Corbelensis. *Vide* Missi regii.
 Grimoaldus Arichis ducis Benev. fil. mortuo patre, et Romualdo fratre ma-jori natu, petitur successor a Caro-lo, apud quem erat ob-es, 5, 477. Carolus eum mittit Adriano invito, 489.
 Gundibrandus dux civitatis Floren-tiæ, 457.

H

Hastulphus rex Langob. urbem ob-sidet, 21. *Vide* Alstulphus.
 Hegumenos seu abbas, 652.
 Helutherius et Gregor. Ravennates pravi homines, 421.
 Hermembertus nomen frequens in Galliis, 395. B. turicen. archiep. Romam venit pro pallio, 467. *Vide* Missi regii.
 Hiems valida an. 764 in Oriente et Occidente, 309.
 Hilarii (sancti) Pictav. episc. doctrina de adoptione, 450.
 Hilarii (sancti) monast. Galliaten. ab Hilario abb. fundat., 457.
 Hildebrandus Spoleti dux moritur an. 789, 515.
 Hildegardes regina Adr. commat-ter moritur an. 785 prid. Kal. Maii, 429.
 Hildericus a Langobardis dux Spo-leti factus, 21.
 Hispanæ eccl. fundator Petrus, et successores, 444. Ante Adr. testatus illud erat sanctus Innocentius, *ibid.*
 Hispanorum error de Paschate a Quartadecimanorum diversus, 415, 461; alii eor. errores, 457.
 Istriensis insulæ episcopus excom-municatus, 572. Territorium non erat juris sanctæ sedis, 375.
 Ho nicidæ voluntario negata com-munio usque ad vitæ exitum; invo-luntario post septem aut quinque an-nos penitentia, 55 *seq.*
 Horologium nocturnum Pippino mis-sum a Paulo I, 148.
 Hospitalis in montibus pro peregrin-is suscipiendis, 457.
 Hucbaldus Caroli Magni missus Mi-chæhæm Ravennæ intrusum, Steph. II I. I. petente, in ordinem rededit, 265.
 Hugbertus episc. venit ad limina Caroli litteras deferens, 524.
 Hypocritosis. *Vide* Camaradum.

I

Imagines sacræ a Græcis violatæ de-fectionem Romanorum pariunt, 14. A Langobardis incensæ, 86, 92. Pippino vindicandæ proponuntur ab Steph. II,

111. Eorum et catholice fidei defensionem, præcipua cura pontificum, 126 et passim in *Cod.* Causa item præcipua Græcorum aversionis a sancti sede, 126, 177. Ab orientis patriarchis acerrime vindicata, 192, 236. Asserendi causa eorum cultum in Francia eo translata ex corpore sanctorum Gorgonii, Naloris et Nazarii, 215.

Immo Pippini missus Stephanus II, 151. *Vide* Missi regii.

Inimica cum aliis civit. quarum possess. Folradus non in illi subdole promittuntur restitui sanctæ soli a Desiderio, 150. Eandem cum Bononia sibi arrogat Leo archiep. Rav., 330.

Imperatores Græci per legatos et literas conciliare sibi curant Franco- rum reges, 126. Paulum I commercii litterarum Constantinopoli accusant; quas scilicet pro sacrarum imaginum defensione scribebat, 216.

Indiculum orthodoxæ fidei ab ipso pontifice emitti consuevit octavo etiam sæculo, 461.

Inoc. I (sanctus) de jejuniis fer. vi et sabbati, 391.

Italia modica ejus pars octavo sæc. imp. Orientis partem, 127. Civitatibus præerant duces et comites, 472. Langobardia commendatur Carolo, tuncquam vitibus obnoxia, præsertim simulari labe laborans, 511, 518.

Liberius Bertrada, et Caroli missus ab Adu. laudatur, 272. *Vide* Missi regii.

J

Jejunium fer. vi et sabbati auctoritate Patrum, 391; indictum triduo pro conversione Saxorum, 462.

Joannes VIII decessit canones omnes et decretales accipiendas, 38.

Joannis Chryso. (sancti) de adoptione hominum doctrina, 448.

Joannis diaconi liber de eccl. Later. suppositus, 217.

Joannis monachi visio incredibilis, 451.

Judices, videlicet duces et comites in Francia, 227, a Carolo constituuntur Papæ, 352.

Julianus presb. card. disciplinæ solertis collectionem Dionysianam promovet, 37.

Juramentum fidelitatis sancto Petro, pontifici, et Carolo in exarchatu, 334.

Justellus de collectione canonum missus recte, 58.

Jus vetus sanctæ sedis falso ponitur in collectione Dionysiana, 37.

K

Kyrie eleison ecc. pro Caroli victoriis de barbaris nationibus, 518.

L

Labeus Greiserianum editionem *Cod. Car.* videmus argumenta epistolaram emendatione edidit, 120.

Langbard. missus Pipini. *V. Missi regii.*

Langobardicæ expeditionis tempus, 31.

Langobardorum sævities et impietas, 81, 86, 92. Minaces litteræ et pertinacia in sanctam sedem, 225, 240. Eorum difficili tempore plura auriibus quæ literis committi consueverunt, 261. Mancipia vendunt Saracenis, 369. Pravam præbent exemptionem ex monasterio ad sæculum redeundi, 311. Alienas dioceses episcopi invadunt, 509, 517. Eorum regnum Carolo eripere tentant dux Forojulianus et federati, 345. *V. Anstolphus, Desiderius, Pippinus, Carolus.*

Lapis porphyreticus basilicæ Vaticanæ. *V. Mensa.*

Legati sanctæ sedis celebrant concil. Calchutense, 505.

Leo (sanctus), ejus doctrina de adoptione hominum in filio Dei, 450.

Leo archiep. Ravennas electus, intruso Michaelio, deportatur Ariminum, 266: invadit exarchatum et tentat Pentapolenses per suum missum Theophilactum, 321. Sergium imitans Adriano negotium facescit, 525. Ad Carolum se confert, Adriano invito, 326. Patriarchæ Gradensis litteras ad pontificem intercepti, fractam jubet ab eo sigillum Adrianus olet, 328.

Leo imperialis Sergium archiep. Rav. corrumperet nequidquam molitur, 178.

Leo et Constantinus Græci Augusti impili, 11.

Libri pontificalis cum *Cod. Carol.* concordia, 110.

Litanis per sæc. x centum Kyrie, centum Chr. et centum Kyr., 165.

Litteræ *Cod. Car.* ob metum Langob. conflictæ, 121.

Liuthericus. *V. Missi regii.*

Luitprandus cum Hildebrando filio Langobardorum reges, 20.

Luitprandus dux Beneventanus Desiderii metu Hydruntum fugit, 151.

Ludov. II testimonium de Francis regibus auctoritate apostolica, 60.

Luminaris, pauperes, et peregrini ex fructibus pantheoniorum alebantur 41.

M

Magdeburgenses Paav. cod. Vat. norunt, 117.

Magenarius abbas Dionysian. Fulradus successit. *V. Missi regii.*

Mallianum sedes hodie episcopalis Sabunæ, 406.

Mancipia Saracenis veniunt a Langobardis, 369.

Mansionarius confessionis sancti Petri legatione fungitur, 227.

Marcarius dux Forojulian. creatus a Carolo an. 776, 572.

Maria virgo, angeli, etc., invocantur a Steph. II Pippini opem implorante pro defensione Urbis et Ecclesiæ, quo tempore Græca impietas maxime vigeat, 75, 81.

Martinus petitione Pippini creatur card. tit. sancti Chryso. 148. Reus majestatis, 129. Non in perditionem rivit, Paulus rogat Pippinum, ut episcopum creati sinat in Gallis a Wilcario apost. sedis vicario, 160. Restituitur in pristinum, 209.

Martinus Bracarensis collectionem canonum edit clero et laicis utilis, 38.

Marrilius episc. Hiatriensis excausatus, 372.

Mauritius dux Ariminensis solitate iulta cum Desiderio Pentapolim turbat, 265.

Mensam altaris donatam Stephano II a Pippino, et a regis missis in confessione beati Petri constitutam Paulus consecrat, 224. Missam super eadem celebrat, perpetuo ibi permansuram decernit, 226. Fortasse ipsissima est que, parieti basilicæ hærens, divisionis oesium inscribitur, *ibid.*

Metropolitanæ auctoritas in provincia, 45.

Michaelus post Sergii obitum Rav. sedem invadit, 265.

Migotium nomen prisicum in Occitania, 445.

Missi Imperiales. An. 754, Joannes silentiarius et Georgius protosecretaria, 112, 160; Sicutiarius in Fran- çia con-

stitit, litteras regis ad imp. obtinuit, *ibid.* Post annos decem Svæuius eunuchus et Anthimus. Hic remittitur, detinetur alter in Francia, 215. An. circiter 765 Constantinopolim petunt missi regii et pontificii, 208. An. 787 Ischamius et Leo veniunt cum Athaliso in Calabriam, 477. Sequenti anno Neapolim, ubi Beneventana defectio dirigitur contra sanctam sedem et Carolum, 485.

Missi monasterii Galliatensis, 458.

Missi Pontificum Romanorum.

Gregorii III Carolo Martello Anastasius episcopus, Sergius presbyter, 5. An. 759, Aucharius, 22.

Stephani II. An. 751 Wilharius ep. Nomentan., 78, 85. An. 753 Georgius card. ep. Ostiensis, Warnerius abbas missus regibus, Thamaricus, et Comita, 88, 96. An. 756 idem Georgius ep. et Johannes regionarius et saccellar., 112.

Pauli I. An. 757, anonymi, 154, 157, 146. An. 758, Gregorius ep. et Steph. presb., 151. An. 759, Petrus presbyter, 104, Georgius ep., 167. An. 761, Petrus primicerius defensorum, 161, 181. An. 763, Joannes subdiac. et abbas, Petrus primus defensor, 202. An. 764, Joannes subdiac. et abbas, Pamphilus defensor regionarius redeunt ex Francia cum Flavino regio missis, 212. Philippus presb., Ursus fidelis pro Taviliono Bajorior. duce, 215. An. 766, Petrus notarius regionar. et Joannes mansionarius confess. sancti Petri, 227.

Constantini Neophyti. Anno 777, Christophorus presb., Anastasius notar. regionar., 258.

Stephani III. An. 768, Sergius nomenclator, 259. Anastasius primus defensor, et Genulmus ad Desiderium, 265. An. 770, Paterus presb. Pamphilus defensor regionarius, 287.

Adriani. An. 774, Anastasius, 319. Andreas episcopus et Anastas. cubicularius, 325. An. 775, Andreas episc. et Paterus hegumenus, 532. An. 776, Stephanus saccellarius Beneventum, ubi foedera tractabatur, 544. An. 777, Philippus episc., et Megistius archidiaconus quorum legationis tempus incertum, hoc enim loco memrantur reducces. Philippus, et Andreas episcopi, ac Theodorus consul Adriani nepos, 355, 356. Andreas et Valentinus episcopi, 362. An. 781, Agatho diaconus et Theodoros cos., 385. Anno 782, Stephanus olim saccellar., 587. An. 788, Crescens et Adrianus duces Beneventanum in ducatum cum regis missis pro sex civitat. possess., 496.

Missi regii princip. Francorum.

Caroli Martelli: Grimus abbas Corbosen., Sigibertus reclusus sancti Dionysii. An. 752.

Pippini regis. An. 754, Folradus presb. et abbas cum sociis, 77. An. 755, Warnerius abbas, 88, 97. An. 756, Folradus et socii, 108. An. 757, Immo, 151; Folradus et Rothbertus, 156; Wulfardus et socii, 157; Langbard., 145. An. 759, Renigius Rothom. archiep. Fr. regis, et Autharius dux, 161. An. 760, Droctegangus, et Wulfardus abbates, 169, 171. An. 761, Wilcharius ep., Felix religiosus, et Rathbertus vir illuster, 175; Vidmarus et Gerbertus abbates, et Hugobaldus vir ill., 186. An. 763, Haribertus abbas et Dodo comes, 200. An. 764, Flavinus Cappollanus, 211. An. 765, Andreas et Gudericus, 222, 250. An. 766, Wulfardus et socii, 228. An. 767, Wilcharius ep., Dodo, et Wichardus fideliss., 230.

sedit et Romæ, defœcatorie, 214. Sollicitudo de sanctæ sedis et pontificis statu, 207. Paulo Græcorum litteras communicat, 213. Paulus filium cognominem Pippini e sacro fonte suscipere optat, 168. Monet n., Bertrada dimissa Anglam ducat, 284.
Pippinus ante Carolomannus Caroli fil. ab Adriano suscipit e sacro fonte, postea Italia rex inaugurat, 351, 385.
Plicata Romæ habita a missis Pippini, 131.
Pœnitentes ad clerum non admittuntur, 49.
Pœnitentiales libri tota Europa pervagantur, 30.
Polorum arbiter, polorum et tellurum creator Deus, 207, 217.
Pontificis liber Anastasio tributus, 7, 9.
Pontificis et regis par potestas in sua cujusque ditioe, 521.
Populoni et Rosal. fines an. 787 nondum possessi, 474 seq., 470.
Possessio exarchatus et Pentapolis an. 736, 107.
Pothonis abbas Voltorn. causa, 587, 424 seq., 431.
Prædestinationis et liberam arbitrium ab Hispanor. errore vincantur, 401, 433.
Præfectus urbis criminales causas cognoscebat, 347, 385.
Presbyteri et diaconi penis obnoxii, 47, 50 seq.
Primicerius cantorum sanctæ sedis, 204.
Principatus Langob. minoris initium, 123.
Priscilianismus in Hisp. redivivus vii sæc., 405.
Provinciale Gallicanum Carolo Adriano, 219.
Ptochiæ hospitale pauperum senorum, 48.
Pyttacium et pseudopyttacium quid? 410.

Q

Quartaderimani a concilio Nicæno damnati, 395. Eorum error falso Hispanis tributus, 445.

R

Ravenna metuit Græcorum arma, 176.
Ravennates dicuntur Emilie populi, 323.
Ravennates archiepiscopi Constantino-politano patriarchæ imitati schismæ, 499. Rite electi consecrantur Romæ, 301.
Ravennates et Pentapolenses iudicandi Romæ, 320.
Reginaldus Cusit dux malis Eccl. satites sub Desiderio amovendus, 338, 344. Ante ducatus honorem casus aldis Camri Felicitatis, 337.
Responsale Rom. Pippino missum a Paulo, 148.
Reipublica sancta perpetram vocatur sac. Rom. imperium, 15.
Rodicanus monachus Pothonis abb. Voltorn. accusator a canonibus reiectus, quia supri reus, 423.
Rodasus dux Forojul. Italie regnum affectat, 345; a Carolo devictus, 347; ab eodem deiectus, 373.
Rodiangus ep. Meten. et Antchirius dux missi regis ducunt Steph. II in Franciam, 54, 69, 77.
Rogationum genus Caroli Magni ævi, 163.
Rogus, seu supplicatio pro Francorum ope impetranda, 3, pro successione Grimaldi in Benev. ducatu, 480.

Roma et ejus ducatus juris pontif. ante donatores, 12; perperam donationibus acreantur, 68. A sanctis Langobard. liberantur, 117. Imperatoribus Græcis nequiquam paruisse dicuntur, 129, 176. Id Græci ipsi fatentur, 210, 343.
Romanæ Eccl. Adr. appellat *Ecclesiam Dei, id est beati Petri*, 352.
Rom. pontifex a Deo eligitur, 207. Electio ritus An. 709, 260. Ex presbyteris tantum et diaconis cardinalibus eligebatur usque ad exitum sæc. ix, 291. Antæ consecrationem electus inscribitur, 114. Antæ Gregorium III ordinatio seu consecratio continuationem principis sequebatur, 289; a Greg. III ad Leonem III consecratio libera, 154, 241, 290, 292. Vicarius Petri passim in *Cod.*, 185, 259. Summa ejus potestas in spiritualibus, 520. In temporalibus, 521 seq. Romæ et in ejus ducatu princeps, 67, 293, 370, usque ad an. 728, 13. Græcis dominium si respicerent rediit, 16, 58; in exarchatu ab an. 756. 261, 423, 440; potestas ejus quam vocant co-cælia, 364 seq., 516, 520. S. P. Q. R. eum dicit *dominum nostrum a Deo creatum*, 143. Ditionis ejus a regum Græcorum ditioe perapleua distinctio, 463. Nulla vitur collectio canonum ante Zachar., 32, 42, 501; in regibus vel militibus extollit, 474. Ejus opera reconciliationes principum quaerit, 215.
Romanulus M. Arichis natu major præmoritur patri, 489.
Ruinatus datus tantum Greg. III epistolæ novit, 2, 5.

S

Sabanum, non sabarium, linteum quo ex sacro fonte excipiebantur baptizati, 136.
Sabisense territor. seu patrimonium, 314, 581, 414 seq.
Sacramentarium sancti Greg. in Franciam, 523, 525.
Sacramentum episcopos. Turcie, 9; ab Adr. exactum pro innocentia monachor. Voltorn., 431.
Salus sancti Petri seu domus rusticæ, 20.
Salvatoris sac. imago in processionalibus, 445.
Sanctor corpora non movenda Adr. docet, 381.
Sanguis, et suffocatum olim vetita, 400, 454.
Saraceni emant mancipia a Langob., 389. An. 777 a Carolo proligati in Hispania, 356.
Sassatina curtis monast. Gallien., 438.
Saxones tandem debellati an. 785 cum Widichindo eorum duce ad fidem convertuntur, Caroli opera, 462. Nonnulli ad paganismum reverti ad penitentiam admittendi, 485.
Schisma Ravenn. archiepiscoporum, 499.
Scriptura Rom. Langobardica Adr. ævi, 120.
Secundicerius cantorum primicerio succedebat, 204. Tertii cantoris officium, 201.
Sedes (sancta) Cresconii collectione vitur, 31.
Senogalla juris Rom. pontificis, 224.
Sergius archiep. Rav. uxoratus Romæ libus impfictus, 134; nihil sibi tribuens deiecit a Steph. II, 522. Restitutus grati animi ergo nuntius Paulo Græcor. Inichis, 178.
Signum pro termino alibi tum, 398.
Sironinus de coll. Dionys. d. ceptus decipit, 28, 39

Spatha apallens, 180.
Spolitanus, et Benev. duces Pippino fidelitatem jurant, 154; uterque ducatus Langobardis subjectus, 176; uterque a Carolo obtinus sanctæ sedis, 296, 341, 379.
Stephan. II Constantino-poli auxillum pett., 70. A Francis obtinet, 11. In Franciam se confert, superatis Langobard. insidiis, 59, 61. Ibi gravi morbo tentatus convalescit, 79. Pippini filios suscipit e sacro fonte, 75. Iben-ta possessione exarchatus et Pentapolis, actores et iudices eo mittit, 323. Moritur, 114, 153. Epistolarum ejus ordo certus, 50.
Steph. III. An. 759, missus Pauli ad Pippinum, 151. Creatus pontifex, canones apostolorum 50 accipiendos decernit, 32. Ex Desid. voto Ecclesie statum conturbantis simulatas litteras dat Bertrada et Carolo, 272, 265, 271. Carolomanno compater fieri optat, 279. Conubium cum filia Desid. vehementer improbat, 284.
Stephanus episcopus et dux Neap. fidelis sanctæ seil offert Paulo opem contra Græcos, 127, 179, 415.
Subdiaconis conubia vetita, 39, 48.

T

Taberna pro viatoribus a. tiquissimæ, 437.
Tarracina juris sanctæ sedis, quia subacta armis pontificis, et pro patris. Neap. retenta, 495. A Neapolitanis, et Græcis invasa, 375.
Tarracinienses. F. Cajetani.
Territoria, seu provincie, et civitates domus sancto Petro, 373, 381.
Theodori Liber penitentialis, 30, 304.
Theophylactus monothecarius, 427.
Thius rex Persarum pugnat cum nepote, 419.
Trabes majores pro ecclesiæ Spolet. ducatu a Carolo Adr. petiti; ut Carolus musiva Ravea a pontifice Ravennate domo quaeserat, 471.
Transmontanus dux Spoletii obsessus Romæ, 9, 21.
Tuscie Langob. civitates juris sancti Petri, 475, 480, 490.

V

Venetici fideles Serg. archiep. nuntiant molimina Græcor. in Ravennam, 179. Adrian. petente Carolo eos pelit exarchatu et Pentap., 451.
Verecundus ep. auctor compendii concilii Chalced. apocryphi, 410.
Virgo non velandæ, 41.
Virgo sacra propositum deserens, 518.
Visio incredibilis a Carolo rejecta, 431.
Voltornense monasterium. F. Poth.

W

Waldivertus presb. Langob. et Græcis tribunus majestatis rei, 245.
Wilcharii plures in Gallis cœvi, 575.
Wilcharius Senonæ archiep. presbiter basilicæ Vanc. inaugurationi, 380; jurisdictione ejus in Hispaniam extenditur, 409. Egilam ordinat et instruit, 458.
Wilbarius ep. Nomentanus missus, et postea socrus Steph. II in Galliam cœnsis, 78, 85, 158.
Wionigius Hildebr. successor in ducatu Spolet., 515.

Z

Zacharias primus consecratur absque decreti missione ad principum, 211.

quatuor civitates Romani ducatus recuperat, 10. Scribit Pippino majori domus, 27, 41. Eundem creat regem,

15. Liutprandi regis Langob. annos numerat inusueto more una cum imperialibus, 23, 27. Primus omnium ponti-

ficum utitur collectione canonum. Dionysiana, 30.

PRÆFATIO

EDITIONIS CAJETANI CENNI TOMO II PRÆFIXA.

I. Quæ de universi operis monumentis præfanda erant initio dixi. Ea propter novam de iisdem præfationem, quod superfluum quidem esset, non instituo. Si quando enim præstantium virorum auctoritate fretus, sententiam aliquam minus rectam amplexus fui, ac deinde, re penitus explorata, deserendam duxi, quod semel, iterumque, ac tertio per me esse factum invenies, rationem quoque audies cur illorum ab opinione discesserim. At novum constitui monumentum iis præmittere quæ altero in hoc volumine continentur: Notitiam videlicet provinciarum Ecclesie universæ, et Censulem librum sanctæ sedis genuinum; ut ipsis manibus teneas, quanta errent via recentiores historici, qui Ludovicianum diploma commentitium dicitare, ac proinde aliorum quæ sequuntur auctoritatem labefactare non sunt veriti. Nova scilicet provinciarum nomina Ludovici tempore fere omnia ignota *Sclavoniæ, Hungariæ, Dalmatiæ supra mare, Histrie pariter supra mare, Croatia, Alamanniæ, Burgundiæ, Marchiæ, Marsiæ, Lombardiæ*; novas utique civitatum appellationes, nova jura sanctæ sedis tuis oculis subjiciam. Quod sane monumentum pluris faciendum esse puto, quia sæculi x ac duorum sequentium barbariem atque incitiam præferat, quam quia meliorem locorum ac rerum notionem exhibeat quam geographi posteriores, quorum studio improbo summæque diligentia et vetus et nova terrarum orbis descriptio refertur accepta. Aliud etiam non modicum monumento pretium accedit, quod mediæ ævi chorographiam Italiæ, quam anonymus (*Script. It. tom. X*) ex Ludoviciano diplomate sæpe falsus extudit, non semel neque obscure emendat, certas minimeque dubias provinciarum ac civitatum dispositiones suppeditando. Auctor ejus incertus, dubia etiam ætas; nam per annos lere bis centum vagatur. Cum autem descriptor sit certus, deque hujus ætate dubitari non possit, facili admodum negotio assequimur quæ eandem provinciarum dispositio esset sæculo xi ac sequenti.

II. Albinus enimvero, de quo alibi sum locutus (*Præf. n. 25*) perspicue testatur se antiquioribus ex codicibus quicquid posteritati mandavit, desumpsisse: « Sollicitus, inquit, fui quando et ubi potui in hoc eodem fasciculo annectere, que cognoveram, vel inveniebam juris esse beati Petri per libros antiquitatum, vel ea que per me ipsum audivi et vidi a tempore Lucii III, » qui scilicet pontificatum iniiit anno 1181. Antiquior autem ex additionibus ab se factis occurrit, cum de Hibernia sermonem habet; sic enim ait: « Tempore domini Eugenii pape III facta est divisio totius Ybernie in quatuor metropoles per Joannem Paparum presb. card. sancti Laurentii in Damaso ap. sedis legatum. » Itaque libris antiquitatum ante annum 1145, cum Eugenius III factus est pontifex, existentibus, pauca hæc Albinus adjecit. Isti vero sunt termini, eitra quos veniri nefas est: non autem atas certa cujusvis monumenti, unde sua decerpserit. Quæ super re animadverti illud debet quod suæ is lucubrationi fecit hunc titulum: *Excerptum de historia ecclesiastica*. Propterea opus variis ex opusculis coagmentatum putari oportet, quod Albinus sua diligentia exegit, nobisque seris posteris commendavit. Idque planissimum per me factum iri confido, ubi ostendero, non unius ætatis, neque unius auctoris labores excerptos esse, verum ex aliis aliorum temporum notitiis, quas vocant, iisque non semel inter se pugnantibus, con-

fectum fuisse opus ad mediæ ævi historiam ecclesiasticam, præcipue pontificiam, illustrandam utilissimum, et ad monumenta hujus voluminis asserenda necessarium. Quamobrem ut perspicue ac distincte de eodem loquar, sex in partes dividendum mihi esse duxi, quas brevi admodum sermone singillatim expendam. In hæcætæ descriptioni Italiæ, quæ iis præmittitur, breves subjiciam notas, magis ne radis illius ævi (sapit enim sæculum x) reliquias neglexisse videar, quam ut lectori commodi quicquam afferam; nullam quippe cum sequentibus notitiis convenientiam habet. Ordior ab earum prima.

III. Notitiam hujus similem jam pridem edidit Emmanuel a Schelstrate ex cod. ms. bibliothecæ regniæ Sueciæ cum var. lect. alterius cod. ejusdem regniæ biblioth. 1248 (*Ant. eccl., append., p. 649*). Quo ex utroque cod. var. lect. apponam. Quid ipse de eadem senserit, non est negligendum: « Codex, inquit, ex quo hæc notitia desumpta est, scriptus fuit ante 688 annos, ut patet ex Chronico quod initio cod. habetur, et ad annum millesimum desinit. . . . Videtur vero notitia conscripta fuisse post Honorium et Arcadium, circa tempus Chalcedonensis concilii, quo Leo Magnus pontificatum obtinebat. Provinciam namque Narbonensem ad Galliam, Tingintanam, et insulas Baleares ad Hispaniam pertinuisse affirmat, quod ultra Leonis Magni pontificatum obtinuisse non puto. » Vir doctus fortasse non sensit auctorem in recensendis provinciis ut plurimum adhæsisse Notitiæ imperii, adeoque civiles potius provincias quam ecclesiasticas descripsisse. Iis vero ecclesiasticas non fuisse conformes eruditorum neminem latet. Equidem videns hanc Notitiam, neque omnino civiles, neque ecclesiasticas pro iis sæculis quæ illustranda sunt, continere, eam volens ac libens procarandam alii, cujus magis intersit, relinquo. Etenim quæ sequuntur Notitiæ æque cum ista pugnant ac cum descriptione Italiæ quam Albinus loco principe collocavit.

IV. Et vero continuo illam sequitur Notitia longe eadem antiquior, divisionis videlicet Galliarum in Gallias et septem provincias. Quam Sirmundus omnium primus in lucem edidit tom. I Conciliorum Galliæ, et Petrus de Marca (*Diss. de prim. Lugd.*); ac Pagius (374, n. 11), summo uterque studio ac diligentia interpretati sent. (De Schelstratii indiligentia [*Antiq. Eccl. tom. II, p. 638*] non est quid loquar, cui Lugdunensis III provincia integra exedit.) Ea scilicet, qualis apud Sirmundum et Pagium visitur, sæculo quarto declinante conscripta est, ante ipsam Notitiam imperii. Qualis autem per me nunc primum prodit ex cod. Albiniano, undecimi sæculi characteres præferat: quod eruditissimum fiet, si Germaniæ utriusque episcopales sedes suffraganeas considerent. Longum esset et abs re nostra singillatim omnia expendere que in hæc Notitia continentur. Nostra interest provinciis hujus membra detegere, ut singulorum ætate cognita, quicquid scripti hujus codicis temporibus non convenit, haud Albino vertatur vitio, sed in præcedent un incitiam rejiciatur, cum vetusta ea monumenta, quæ ipse congescit, aut nulla cum fide, aut cum additionibus mutationibusve aliquibus exscribebantur. Gallicana huic antiquissimæ brevis alia Notitia subjicitur Hungariæ regni, quæ sæculo xi vetustior dici non potest. Id enim regnum sancti Stephani opæ in eundem eodem sæculo, proprios episcopos obtinuisse, eruditorum

naminem præterit. Quia etiam cum videam recenseri Gurgensem episcopatum, anno tantum 1072 erectum, Notitiam in sæc. XII tutius rejiciendam esse crediderim. Huic adnectitur Notitia alia longe antiquior, cum Salona erat metropolis totius Dalmatiæ et Croatiae: harum siquidem in regno duæ erant metropoles anno 1062, ut animadvertit Pagius eodem anno (num. 6): *Spalatensis*, quæ Salonitanæ jam pridem excisæ successerat, et *Antibarensis*, quæ Raguziæ postea suffraganea, tardius honorem pristinum recuperavit.

V. Succedit chorographicae utriusque notitiæ, extra ordinem hic insertæ, antiqua illa celeberrimaque Ecclesiarum Hispaniæ, quæ Wambæ Wisigothorum regi ascribitur, nulloque hactenus nostratum monumento comprobata fuit. Eadem exstat apud Labbeum (*Concil. tom. V, pag. 878*), sic inscripta: *Divisio terminorum diocesium et parochiarum Hispaniæ a Wamba rege facta, ex mss. Ecclesiæ Toletanæ et Eccl. Oveten. cujus titulus est Ithacius, in quo historia regum Vandalorum et Alanorum in Gallæcia, et postea Suevorum, et demum Gothorum scribitur.* Hanc nostram imeditam cum illa per otium conferenti planum erit, civitates eodem ordine recenseri, secus autem metropoles; quarum ultima in Wambæ divisione est Narbonensis, hic vero Arelatensis, quod nulla in Notitia unquam legisse me fateor. Præterea Toletano metropolitæ subditas priores sedes *Oretum* et *Beatiamsileri* comperiet; inter Hispaniense suffraganeas inveniet *Eliberri*, id est *Granatæ*; Emeritensi quatuor sedes auferri, *Egeditaniam*, *Conimbriam*, *Vesecum* et *Lamecum*, tribuque Bracarensi deprehendet; ac denique Tarraconensis Balearis insulas desiderari percipiet. Hæc vero Hispaniæ e Maurorum manibus magnam partem ereptæ nos admonent, adeoque veteris illius Notitiæ in sæc. XI extremo aut initio sequentis descriptæ, quam Albinus in suum codicem retulit post annos non bene centum. Quæ vero fuerint, quæ in regione sui dominatione constitutæ essent Albini ævo provinciæ omnes ecclesiasticæ quæ hactenus enumeratæ sunt, colligi potest ex Notitia Cælestino III conscripta a viro religioso, et Milone ejus abbate apud Schelstrat. (*Ant. Eccl. tom. II, pag. 747*), ex qua subjiçendas mihi esse duxi provincias omnes, alio licet ordine recensitas, regna semper ut principatus indicando, in quibus duodecimo exeunte sæculo existebant. Id profecto et in sequentibus per me fiet, et quidem faciliori negotio. Si enim Angliæ regnum excipias, provincialium Notitiæ tam alte petite neque occurrunt, nec poterunt occurrere. Sequentium enim Ecclesiarum fundationes octavo ad summum sæculo fieri coeptas esse constat.

VI. A Polonia regno initium ducit, S. Adalberti prædicatione ad fidem converso ineunte sæculo XI. In Alemannia tres tantum metropoles constituit, Bremensem, Magdeburgensem et Salisburgensem; quatuor enim, Maguntinam, Coloniensem, Trevirensis ac Taranacensem, inter septemdecim Galliarum provincias recensuerat, priscum in morem: neque alia metropoles in Alemannia erant. Angliæ vetustis duabus metropolitibus, Cantuariæ et Eboracæ, recensitis, antistites Scotiæ, ut pote omnes exemptos, nulli metropolitæ subjicit. Nam usque ad Sextum IV archiepiscopi honorem sancti Andree præsul non est assecutus. Prætermitti autem non debet, Scotos episcopos a Cælestino III exemptos fuisse anno 1192, quod codicis ætatem demonstrat. Hiberniam a magna Britannia secernit, metropoleon institutionis ratione habita in regnis septentrionalibus. Quamvis enim Daniæ metropolim Urbanus II instituisse dicatur, tamen Innocentius III (*Regest. lib. I, ep. 419, p. 247*) Adriani IV et successorum privilegia tantum memorat; duasque reliquas Eugenius III instituit anno 1448, seu trienni spatio ante ordinationem Hiberniæ, quam idem pontifex fecit per suum legatum. Descriptionem quatuor metropoleon Hiberniæ tunc primum institutarum ven. card. Baronius (1151, n. 4) vidit in bibliotheca

A Vat. cum ecclesiis singulis unicolque earum subjectis: quam equidem eo lubentius exhibeo, quia ex titulo ipsissimam esse video quam Albinus accurate in suum codicem retulit: magna enim fides monumento isti accedit ex genuinis tabulis Ecclesiæ Romanæ, unde est confectum. Quamobrem de dispositione provincialium ecclesiasticarum Italiæ, quæ post Hiberniam enumerantur, satis mihi est subjectis omnium oculis, qualis erat sæculo XII. Perinde est de Orientalibus, quæ ante exitum sequentis sæculi ab immanissimis Christiani nominis hostibus passæ sunt excidium. De hisce autem ad incitas redactis non nihil dicendum erit in notis ad codicem Rudolphinum. Veniendum modo est ad partem alteram monumenti hujus præstantissimi, nempe ad Censualem librum genuinum Ecclesiæ Romanæ, qui Cencio ascribitur.

B VII. Cum Cencius de Sabelis erat sanctæ Romanæ Ecclesiæ camerarius, nam postea Innocentio III successit Honorii III nomine, edidit librum Censuum cum hac præfatione, quam posteritati commendavit Baronius (1192, n. 19), et ego opportune his exscribam: *Ecclesiæ Romanæ Censuum opus jam retro acto tempore a quibusdam aliis ordinatum, cur reordinare opus fuerit et necesse? Ego Cencius quondam felicitis recordationis Clementis papæ III, nunc vero domini Cælestini papæ III camerarius, Sanctæ Mariæ Majoris canonicus, breviter et aperte respondeo. Quod cum felicitis memoriæ Eugenius I et Adrianus (legendum omnino est Eugenius III et Adr. IV) papa successor ipsius, et quidam alii deinde quedam memorialia semiplena tantum, nec authenticæ scripta, seu ordinata in scriptis de Censibus redegerent, et posterius, sive successores eorum per memorialia ipsa quæ ecclesiæ vel monasteria, hospitalia, seu domus elemosynariæ (quod ferme idem esse dignoscitur) quæ etiam civitates, castella, villa vel domus speciales, seu quæ reges aut principes in jus admissi et proprietatem beati Petri, et sanctæ Romanæ Ecclesiæ persistentes censuales esse, vel quantum deberent persolvere, instrui plenarie non valerent, eadem Romana Ecclesia detrimentum incurrebat non modicum et jacturam. Quod utique compariens, et videns me de facili posse remedium huic damno præstare, recognoscens etiam personam meam sancta Romana Ecclesia primis a canabulis educatam, promotam in omnibus et creatam, vigilantem atque vehementem meditatione motus census ipsos, sicut in tomis charticenis et voluminibus regestorum antiquorum pontificum Romanæ Ecclesiæ et modernorum, et aliorum librorum quorundam, seu memorialium veracium inveni, etsi non omnes produçens in medium, certis regnis, provinciis, episcopatibus atque locis a premissis tantum Patribus sanctis primitus constitutos, in quantum facultas permisit, et inferias adnotabitur, insignivi. Novos census, qui meo tempore in Romana fuerunt ecclesia constituti, vel amodo statuentur in hoc volumine studiose depingendos ostendi, ex hoc successoribus meis præstans materiam universis, qualiter de cætero usque ad exitum mundi et census illos describant, qui suis de novo temporibus statuentur.* Velim equidem ista omnia in Cencium convenire, quemadmodum de se ipse testatur, nemine omnium ante hunc diem secus opinante. At præbendæ aliquantisper aures sunt Albino sui pariter testi.

D VIII. Patria se Cajetanum esse fatetur, dum Richardi longo tempore post Urbevætanum episcopi, liberalium artium magistri, se fratrem fuisse ait, et post mortem avunculi sui monachi, in magisterio adjutorem. Cum autem Richardus frater ejus episcopatum sit adeptus anno 1176 aut sequenti, ut constat ex monumentis ap. Ughellum (*It. Sac. tom. I, p. 1468*), ipseque post ea tempora accersitus sit Romam, hucigitur venit confirmata jam ætate. Vocatus autem in Urbem fuit, quod sui similibus omni tempore cogitasse compertum est, fama, ut arbitrator, prænuntiante indefessa ejus studia. Etenim collegerat novem libros

utilia multa ex Patribus et Conciliis, de quibus loquens: « Adjunxi, ait, quosdam necessarios canones, quos de diversis Patrum opusculis non omnibus perviis, nec in editione Gratiani redactis, cum labore collegi. » Duos autem libros extremos, decimum et undecimum, confecit Romæ a tempore Lucii III qui ad summam fastidium est evectus anno 1181. Eosque idem auctor tanti faciebat, ut novem præcedentes præ iis contemptui haberet: « Quos, inquit, cum componerem, quia pauper erat intelligentia, securius peto super his et aliis inepte prolatis ab ea legentibus veniam. Omnia supradicta facta fuerunt inconstantis ætatis et infirmæ scientiæ. Cum autem factus sum vir, meritis peccatorum vocatus sum ad Romanam Ecclesiam, et ex tunc sollicitus fui, etc., » ut principio dixi. Hæc Albinus in præfatione codicis sui, cui titulus: *Incipiunt gesta pauperis scholaris Albini*. De libro x aliquid cursim delibabo.

IX. Orditur a Francorum regum donationibus, patrimonii ac domocultis ex Libro Pontificali; deinde lectorem admonet quod « quæ sequuntur sumpta sunt ex tomis Lateranensis bibliothecæ, et quoniam quedam propria patrimoniorum in eisdem tomis alia ex toto, alia ex parte nimia vetustate consumpta sunt, in loco proprii nominis vel ex toto, vel ex parte nullatenus legi potuit, appositum est theta, de qua poeta dicit:

O multum ante alias in'elix littera theta ! »

Postea vero recenset patrimonia et massas sitas in territoriis Lucano, Pisano, Carfagnanæ, Rosellano, cæterasque censuam acquisitiones usque ad Gregorium VII. Decimi præsertim sæculi, cum Tusculani comites jus omne sanctæ sedis usurpasse dicuntur, plura exhibet documenta. Sint instar omnium illud Bonifacii VII pseudopontificis an. 984: « Item in alio tomo ejusdem cartularii legitur VII papa Bonifacius locasse castellum Petram pertusam cum omnibus ei pertinentibus cum placito, et districto eorum, et glandat eo, et herbatice tam de eodem castello quam de villis ad se pertinentibus. Situm est in territorio Silve Candide: prestat annue decem auri solidos. » Et illud sequentis anni: « Item in alio tomo sub Johanne XV papa, Dagonæ judex et Ote senatrix, et filii eorum Misica et Lambertus leguntur beato Petro contulisse unam civitatem in integr., quæ est chinesne de provinciâ Polanorum cum omnibus sui pertinentiis infra hos affines, sicut incipit a primo latere longum mare, sine pruzze, usque in locum qui dicitur ruse: et sine russe extendente usque in Craccopin, et usque ad flumen Oddere, recte in locum qui dicitur alemure, et ab ipsa alemura usque in terram milze, et a fine milze recte intra Oddere, et exinde ducente juxta flumen Oddera usque in prædictam Civitatem Schinsogne. » Post charticios istos tomos bibliothecæ, ad pontificum regesta se vertit Honorii I, Gregorii II, Zachariæ, Alexandri II et Gregorii VII. Ac trium quidem priorum nonnisi locationes massarum ac fundorum recenset. Alexandri autem II et Gregorii VII census regum ac principum Angliæ, Galliæ, Hispaniæ, Saxonie, Hungariæ, Russiæ, Dalmatiæ et Croatiae numerat. Deinde prosequitur cum diplomatibus, chartis, juramentis aliisque antiquis monumentis, quæ claudit cum excerpto ex historia ecclesiastica, quod mox sequetur. Ut autem paucis multa complectar, quæ Cenciis anno 1192 se collegisse ait, ante annos minimum octo aut decem Albinus collegerat, et decimum in librum sui codicis retulerat, in cujus calce post Notitiam provinciarum, de qua diximus, librum Censuum qui tunc exstebant, et nunc primum in lucem editur, collocavit.

X. Quæ cum ita sint, nemo, arbitror, assiduos labores Albini, qui vetustis licet monumentis colligendis assuetus, plures tamen annos in iis quæ ad sanctam sedem pertinent recensendis insumpsit, Cencio adjudicabit, qui fortasse aliquod ad summum

adjecerit labori alieno. Fortasse, inquam; si enim genuinus liber Censuum, de quo ipsemet præfatur, existeret, ab Albiniano parum aut nullatenus discreparet. Qui autem Muratorii opera ante annos aliquot prodiit (*Ant. Ital.* tom. V, p. 851) scriptus videtur post annos circiter centum ab editione Cenci: Honorius enim quartus ibi occurrens, ad Petri cathedram non ascendit ante annum 1285. Cum autem codex omnium facile antiquissimus, quo Panvinius usus fuit (*Cod. Vat.* 3924) hodie exstans in tabulario Molis Adriani, privilegium exhibeat (pag. eccclxxx) datum a Carolo IV Aug. an. 1368, editum a Luignio (*Cod. It. Dipl.* tom. II, p. 791), Muratorianus multo recentior haberi debet, neque ullatenus ascribendus Cencio. Quam rem comprobat discrimen illud ingens eidem cum Albiniano intercedens. Monetarium genus plerumque aliud; maxima in recensione censuum discrepantia; ordo episcopatum alius; et provinciarum mixtura non semel offenditur. Præterea consuetudo locandi oblationes, quam Muratorius seorsim una cum diplomatibus recensuit, præfert hunc titulum omnino falsum: *De proventibus quos dominus papa recipit de Confessione beati Petri, et basilica S. Sanctorum circiter annum 1220*. Qui si conferatur cum sequentibus conductoris oblationum oneribus, utuncque ibi miserandum in modum matris, iisdem minime respondere deprehenditur. Fortasse locatio ista sanctæ sedis dignitatem dedecere visa est. At vel centesimo sexto post anno Joannis XXII litteræ vicario Urbis episcopo Viterbiensi (*Bull. Vat.* tom. I, p. 272) secus docent: « Si, prout tu, frater episcopo, nos per tuas litteras consultasti, pro nostræ cameræ commodo magis expedire videritis, arrendare, seu ad firmam dare jura omnia, redditus, et proventus ac obventiones altarariatus, seu helemosniaræ basilicæ principis apostolorum de Urbe, quam quod illa per nos coligi facere, seu levare.... Volumus autem, quod de quantitate pecuniæ, pro qua arrendatio, seu ad firmam datio fiet hujusmodi an seu quibus personis, pro quanto tempore, ac sub qua etiam cautione illam contigerit fieri, per vestras patentes litteras, vel instrumentum publicum, non plenarie informetis. » Quamobrem de venerabili antiquitate nil movendam erat: nam si quæ a sequentium ætatum moribus abhorrent, deploranda potius erant prisca tempora quam emendanda, quod caritas integritasque historiæ vetant fieri.

XI. Ea propter Collectionis priorem illam partem, quam Albinus ex Romano Pontificali cxxviii in suum codicem retulit, excerptam videlicet ex tomis chartaceis bibliothecæ Lateranensis, eidem asserere non ausim. Characteres quippe antiquioris collectoris in ea insunt, quæ aut Gregorio VII superstite, aut continuo post ejus mortem fuisse factam ostendunt. Ea, tam in codice Albiniano quam in edito apud Muratorium, incipit: « Hadrianus papa optinuit a Karolo, » etc.; explicitque: « Item in quodam thomulo Lateran. inter cetera Spicioneus dux Boemie accepit licentiam a papa Nicolao sibi portandi mitram, et promisit se daturum omni anno centum libras argenti de terra sua sub nomine census. » Sed ante hanc supremam partem ex toto septimi Gregorii Regesto allatis pluribus, hæc subjiciuntur: « Ex synodo habita in Dalmatia a legatis VII pape Gregorii, scilicet a Zehizone tunc monasterii SS. Bonifacii et Alexii abbate, nunc vero Cesenate episcopo, necnon et a Folcino Forosimpronii episcopo. Quæ synodus habetur in archivo sacri palatii Lateranensis. » Quæ etiam exstant modico cum discrimine apud Baronium (1076, n. 66). Igitur Lateranensis bibliothecæ foruli excutebantur post annum 1083. Non enim ante eum annum Gebizo Dalmatina legatione functus, episcopalem dignitatem a Gregorio eodem obtinuit. Albinus autem non auctor, sed exscriptor puræ puræ hujus primæ collectionis haberi debet. De cæteris quamplurimis

monumentis quæ sequuntur, non est expeditum iudicium ferre, num plura ab aliis collecta iuenerit, an singula ipse collegerit. Istud pro certo affirmari potest, quod antequam Cencius Camerarius ederet suum Librum Censuum, antiquis tot monumentis refertum, hæc jam, paucissimis exceptis, ab Albino collecta fuerant.

XII. Eugenii etiam III (non I, ut perperam legitur in præfatione Cencii; nam sancti Eugenii ævo qua vicarii, qua successoris sancti martyris Martini I non conveniunt, quæ Cencius narrat), et Adriani IV temporum locationes, chartulæ, censusque alii collecti reperiuntur ab Albino in libro XI et ultimo Collectionis suæ. Quorum nonnulla inveniuntur infra, nonnulla parantur prelo, inserenda operi quod propediem editurum me in lucem confido: *De præstantia basilicæ Vaticanæ*. Præ aliis Ordo Romanus genuinus apud Albinum proferetur tam de festis diebus quam de coronatione Romani pontificis: qui fœde interpolatus in libro Censuum Cencio ascripto, Panvinium prius decepit, postea diplomaticæ scientiæ facile principem Mabillonium. Quorum uterque minus solerter patrocinatus est falsis ritibus in eum Ordinem introductis. Interim Provinciale et Librum Censuum exhibeo ex libro decimo, octo minimum annis ante Cencium conscripto. Quem Cencio eidem non patuisse nemo mihi persuaserit: auctor siquidem non alia de causa vocatus fuerat Romam, nisi ut sanctæ sedis utilitatibus navaret operam; cumque ejusdem Cencii æqualis esset, credita proclivius est in hujus labores illum invasisse, quam cæteras inter collectiones Censuum accuratis-

simam Albinianam improbasse. Tanti enim non erat Cencius, ut cum Albino eruditione ac diligentia comparari valeat, qui, quanquam de se demisse loquitur, Gratiani tamen opus imperfectum esse sensit, et talia congescit monumenta quæ ingenium habes non designant. Si quando ætas proferet librum genuinum Cencii, tunc planum fiet quam proximo intervallo a veritate distem. Etenim tam editum quam miss. in codd. tributum Cencio collectio alia præcesserat Nicolai Rosellii Tarraconeusis ord. Præd., vulgo card. de Aragonia, qui natus anno 1314 obiit supremum diem 1362, ut est in codice præstantissimo, facileque omnium primo, nunc apud eminentissimum Passioneum, brevi cum aliis pluribus codd. in Vat. bibliothecam inferendo. Cui quidem collectioni hic titulus præfigitur: « Præsentem librum ordinavit et scribi fecit reverendissimus in Chr. Pater et Dominus D. Nicolaus card. Aragonie, quem compilavit ex diversis registris, et ex libris camere apostol. et ex aliis etiam libris et chronicis diversis cum magna diligentia et labore. » Unde in posteriores codices libri Censuum non pauca derivata esse conferenti perspectum erit. In utriusque opusculi editione hoc discrimen est servatum, ut scilicet Provinciali, quod maxime necessarium est ad monumentorum quæ in hoc volumine continentur illustrationem, variantes lectiones opusculi perquam similis annis aliquot posterioris cum brevibus notis subjiciantur. Censuale autem purum ac simplex, quale est in codice, erudito lectori exhibeatur, ut ipse interpres atque iudex esse possit.

PROVINCIALE VETUS

SIVE

ECCLESIAE UNIVERSÆ PROVINCiarUM NOTITIA.

EXCERPTUM DE HISTORIA ECCLESIASTICA.

Italia dicitur a Italo rege. Hec et Ausonia nuncupatur ab Auxo Ulixis filio. Italia ergo patria, sive regio Romanorum a Cirtio in Eurum extensa, habet ab Africo Tirrenum mare, et a boreâ Adriaticum sinum. Ab occidente autem obicibus Alpium obruitur. Porro Alpes a Gallico mari super Ligustium sinum exurgentes, primo Narbonensium fines, demum vero Galliam Rethiamque secludunt, donec in sinu Liburnio defingantur. Habet etiam Italia provincias XVIII. Quarum prima Histria nuncupatur. Secunda Liguria a leguminibus vocitatur, quorum ferax esse probatur: in qua est Mediolanum atque Pavia. Tertia Rethia prima, cui connectitur Rethia

C II inter Alpes constituta *. Quarta Alpes Gothie a Gotio rege dicuntur. Quinta vero provincia Alpes Gothie nuncupatur, in qua Janua civitas sita est ^b. Sexta quoque provincia Tuscia nominatur, in qua Roma consistit ^c: cui adjungitur Imbria, in qua est Perusium, et Spoletum. Septima autem provincia Campania ab urbe sumit initium, et perstringit usque ad Siler fluvium, habetque opulentissimas urbes Capuam atque Neapolim ^d: Bricia provincia a quadam ipsius regina provincie vocatur ^e. Octava est Lucania, cui conjungitur Bricia a Sile fluvio usque ad fretum Siculum, superiora Tirreni maris perstringens, in qua Petulanium et Regium posite sunt civitates. Nona vero provincia in Alpibus Apenninis ^f sita est. De-

NOTÆ.

* In Notitiis omnibus Rhetias duas inveniri comperitur est, Rhetiam I, Rhetiam II.

^b Cotias Alpes in duas provincias dividi nunc primum audio.

In Notitia etiam Cod. II reginæ Succ. Schelstratus hæc legit. Id autem pugnat cum Notitia imperii cæterisque omnibus. In Latio enim et Campania urbs Roma ponitur.

^d Campania Romana cum Campania Felice, quæ audit *Terra Laboris*, perperam conjungitur. Sed inscitie sæculi dandum est aliquid. Cum venerimus ad Ottonianum diploma ejusdem fere ætatis, Campaniam Romanam ignorari videbimus.

^e Argutum interpretem! Sanctus Greg. Magnus in litteris ad Arichim ducem Benev. (lib. x, ep. 24) non juxta edit. Labbei, qui mendose habet *Britannorum*, sed juxta excerpta ab Hist. Pauli Warnefridi ap.

D Pratill. (*Hist. Princ. Lang.* tom. I, p. 6), hæc ad rem nostram scribit: « Indicavimus etiam propter ecclesias beatorum Petri et Pauli aliquantas nobis trabes necessarias esse; et ideo Sabino subdiacono nostro injunximus, de partibus Briccorum aliquantas incidere. » Non igitur novum *Bricia provincia*: novum atque inauditum *Bricia Regina*. Cæterum Brutia cum Lucania unam provinciam efficit.

^f Alpes Graias et Penninas nullo discrimine appellatas, Gallia provinciam fuisse constat, cujus metropolis Tarantasia. Pancirol. (*ad Notit.* c. 68): « Alpes, ait, Penninæ et Graiæ ultra montes Cotias, seu montem Cinisium, ubi sunt Allobroges, sive Sabaudi, et Tarantasia, ac pars Helvetiorum. » In sequenti Notitia inter Italiae provincias ultima recensetur, contra notit. imperii.

cima autem Emilia nominatur : hec incipit inter A Alpes Apenninas, et pergit juxta Padi fluentia versus Ravennam, et his locupletibus urbibus decoratur, Placentia, Parma, Bononia, et Cornelii Foro, quod modo castrum Imolas appellatur. Undecima autem Flaminia vocatur, et est inter Apenninas Alpes, et mare Adriaticum posita : et in ea sita est Ravenna ^a. Duodecima vero est Picenus habens ab austro Apenninos montes, et ex altera parte Adriaticum mare, et porrigitur usque ad Piscaniam. Apennine autem Alpes per mediam Italiam pergentes, a Punicis, hoc est ab exercitu Annibalis, qui per eas transitum habuit, vocitantur. Tertiadecima quoque provincia Valeria nuncupatur, cui est adnexa Nursia. Hujus etiam pars occidua Etruria nominatur. Quartadecima vero provincia Samnium ^b, a Piscaria incipit et inter Campaniam et mare Adriaticum pergit. Hujus caput est Beneventus civitas. Quintadecima autem Apulia est ^c, consociata sibi Calabria, habens opulentas urbes Luceriam, Sipontum, Canusium, Brundisium, atque Tarentum. Sextadecima vero Sithilia ^d est, que mari Tirenio seu Jolico alitur. Septimadecima autem Corsica ^e est ; et octavadecima Sardinia nuncupatur. Sciendum tamen est, quod Luguriam, et partem Venetie, et Emiliam atque Flaminiam veteres ystoriographi Galliam Cisalpinam appellaverunt. Siquidem antiquo tempore Brennus, qui apud urbem regnabat Senonensem, cum trecentis milibus Gallorum ad Italiam venit, et eam usque ad Senogalliam super mare Adriaticum sitam occupavit : et ibi ab invicem separati sunt Galli. Quorum centum milia Delphos adcentes, Grecorum gladiis perierunt. Alia vero centum milia intra Greciam remanentes, primum Gallogreci a candore corporis, postea vero Galathe idem sunt appellati. Hi ergo sunt, quibus scribit apostolus Paulus. Alia autem centum milia in Ytalia remanserunt ; Ticinumque, Mediolanum, Pergamum, et Brixiam construentes, Cisalpine Gallie nomen dederunt. Unde Gallia Transalpina que ultra Alpes habetur, et Gallia C Cisalpina que infra Alpes est, vocatur ^b.

AUCTORIS ADVERSARIA.

^a Flaminia, Aurelia et Emilia a sic dictis viris, qui Romam venerunt, vocabula trahunt. ^b Samnites ab astis quas ferre soliti erant vocantur ; hasta enim Græce *senna* vocitata est. ^c Apulia a proditore coguominatur ; celeriter enim ibi solis fervore virentia produntur. ^d Sithilia a Siculo duce denominatur. ^e Corsica a duce suo Corso, et Sardinia a Sardo Herculis filio denominantur.

VAR. LECT. EX CODD. REG.

^a In Italia sunt provincie XII. *Cod. 1* ; XVII. *Cod. 2*. ^b Umbria 1, in qua est Roma 2. ^c Æmilia. ^d Histris. ^e Cottice. ^f Appulia. ^g Tarentum. ^h Bruttium. ⁱ Nomina provinciarum vel civitatum quarumdam regionis Gallie. In Gallia sunt pr. XVII. 2. ^j Aquitanica. ^k id. ^l Novempopulana. ^m Belgica. ⁿ id. ^o Britanniam. ^p que est *deest*. ^q ut superius *deest*. ^r super Rodanum *deest*. ^s super Ligerim *deest*. ^t Lugd. IV, que et Senonia dicitur 2. ^u Graje. ^v Carthago. ^w Bazanium 1 ; Byzazium 2. ^x Cæsarensis. ^y Hispania. ^z Carthaginensis. ^{aa} Gallia. ^{ab} Tingitana. ^{ac} trans intrat inter Calven, vel Albinam 1. inter alpeim, et appenninum 2. ^{ad} Illyrico. ^{ae} Sirmium. ^{af} Valesia. ^{ag} Misia. ^{ah} vetus. ^{ai} nova. ^{aj} Pampica Noricus Noricus super. ^{ak} Nordicus. ^{al} Savia 2. ^{am} Hermemontis. ^{an} Dacia. ^{ao} Scitia 1. Scitia superior. 2. ^{ap} In Francia.

NOTÆ.

^a Duabus ex his provinciis Exarchatum profluxisse, ejusque extensionem aliam tempore alio visuri sumus suo loco.

^b Tota ex hac descriptione scientiam seu eruditionem ævi illius tenes. Huic vero diutius immorari otiosum est. Auctori, ut suimet interpret fiat, concedam ultro.

^c Alpes Graias seu Penninas amovendas esse monet Notitia imp. earumque loco Valeriam substituendam, de qua Pancirol. (cap. 55) tradit : « Valeria regio a via et civitate Valeria dicta, que, ut tradit Strabo, a Tiburtinis initium capiens, ad Marsos et Corfinium Pelignorum metropolim extenditur, et partem Latii continet. In ea Latii urbes sunt Valeria Bonif. IV pontif. patria, nunc extincta, Arseoli et Alba, prope quam est civitas Cuculum. In Romæ vero conspectu sunt Tibur, Præneste, et Tusculum. Valeriz metropolis erat Amiternum, hodie Aquila dicta. »

INCIPIT NOTITIA.

I.

IN ITALIA PROVINCIÆ SUNT NUMERO XVII ^a.

Campania in qua est Capua. Tuscia cum Imbria ^b. Emilia ^c. Flaminia, in qua est Ravenna. Picenum. Liguria, in qua est Mediolanum. Venetia cum ystris ^d, in qua est Aquileia. Alpes Cotie ^e. Samnium. Apulia ^f cum Calabria, in qua est Tarentus ^g. Bruttia ^h cum Lucania. Retia prima. Retia secunda. Sicilia. Sardinia. Corsica. Alpes Graie ^c.

GALLIARUM PROVINCIÆ SUNT NUMERO XVII ^a.

Viennensis. Narbonensis I. Narbonensis II. Aquitania ^b I. Aquitania ^c II. Novempopulana ^d. Alpes Maritime. Belligica ^e I, in qua est Treveris. Belligica ^f II in qua est transitus ad Britanniam ^g. Germania I, que est ^h super Renum. Germania II, ut superius ⁱ. Lugdunensis I, super Rodanum ^j. Lugdunensis II, super Oceanum. Lugdunensis III, super Ligerim ^k. Senona ^l. Maxima Sequanorum. Alpes Maritime ^m.

IN AFRICA SUNT PROVINCIÆ NUMERO VI.

Proconsularis, in qua est Cartago ^a. Numidia. Bisanium ^b d. Tripolis. Mauritania Sitifensis. Mauritania Cesariensis ^c.

IN YSPANIA ^a SUNT PROVINCIÆ NUMERO VII.

Tarraconensis. Cartaginensis ^b. Betica. Lusitania, in qua est Emerita. Gallitia ^c. Insule Balears. Tringitania ^d trans fretum, quod ab Oceano infusum terras intrat inter Calpon. vel Albinam ^e.

IN ILLIRICO ^a SUNT PROVINCIÆ NUMERO IX.

Dalmatia supra mare. Pannonia I, in qua est Firmium ^b. Pannonia II. Valeria ^c. Prevales. Missia ^d superior. Epirus ventus ^e. Epirus nomina ^f. Pampica Noricus Ripevus supra ^g Danubium. Noricus ^h mediterranea. Favia ⁱ. Dardania. Hermodonius ^j. Dacia ^k. Scythia ^l. Creta insula. Achaia. Macedonia. Thessalia.

^d Byzacium, seu Byzacenam provinciam celebrem reddiderunt episcopi exsules in Sardinia. De quibus card. Noris (*Hist. Pelag.* lib. II, c. 18, p. 486) verba faciens : « Ingens erat, inquit, apud Sardiniam presulum Afrorum numerus ; at ceteros inter doctrinæ et sanctitatis fama eminebant Patres provincie Byzacene, quorum Dacianus antiquitate, Fulgentius vero Ruspensis episcopus scientia primas tenebant. »
^e Herculeis Columnis nihil notius in fabulis. *Calpe* in Hispaniarum extrema ora Promontorium, et *Abyla* trans fretum in Mauritania Tingitana erant. Mendose in Cod. Albiniano, in Regis vero depravatisime, ut vides, indicantur.
^f Schelstratius adnotavit in margine, Illyrici provincias in Notitia imp. numerari sub diocesisibus tribus, Macedonia, Dacia, Illyrico. At non vidit *Hemimonthum* et *Scythiam* ex Thracia petitas esse. Hisce ego provinciis medio ævo antiquatis, quarum loci

IN TRACIA ¹ SUNT PROVINCIÆ NUMERO VI. A

Tracia ² I. Tracia ³ II. Misia inferior. Scithia ⁴ inferior. Europa, in qua est Constantinopolis, que prius Licus dicta ⁵, sive Bizantium. Rodopa.

IN ASIA SUNT PROVINCIÆ NUMERO XII.

Asia ipsa, in qua est Ilium, id est Troja. Licia. Gallacia ⁶. Lidia. Caria. Hellespontus. Pamphilia. Pisidia ⁷. Frigia ⁸ I. Frigia salutaris. Licaonia. Cyclades ⁹.

IN ORIENTE SUNT PROVINCIÆ NUMERO X.

Siria Cilicie in qua est Antiochia. Siria Palestina. Siria Phenice ¹⁰. Isauria. Sicilia ¹¹ juxta montem Taurum. Cyprum ¹². Mesopotamia inter Tigrium ¹³ et Euphratem ¹⁴. Eufratesia. Hordroene. Sophanie ¹⁵.

IN PONTO SUNT PROVINCIÆ NUMERO VIII.

Pontus polemaicus. Pontus amasia. Honorida. Bichinia ¹⁶. Aflaconia ¹⁷. Armoenia ¹⁸ minor. Armoenia ¹⁹ major. Cappadocia.

IN EGIPTO ²⁰ SUNT PROVINCIÆ NUMERO VI.

Egiptus ²¹ ipsa, in qua est Alexandria. Angustamius. Thebaida libia. Steca ²². Libia ²³ pentapolis. Archadia ²⁴.

IN BRITANNIA SUNT PROVINCIÆ NUMERO V.

Britannia ²⁵ I. Britannia ²⁶ II. Flavia. Maxima. Valentiana ²⁷ a.

Fiunt simul provincie cxiii. Regiones xi: Italia. Gallia. Africa. Yspania. Hilliricus. Tracia. Asia. Jricas. Pontus. Egiptus. Britannia ^b.

II.

EN ADSUNT NOMINA CIVITATUM HARUM REGIONUM ^c.

Provincia Lugdunensis prima habet civitates num. iv.

Metropolis civitas Lugdunensium. civitas Eduorum. civitas Lingonum. castrogabillonense. castrum Maticonense ²⁸ d.

Provincia Lugdunensium II habet civitates vii.

Metropol. civitas Rotomagensium. civitas Bajocansium. civitas Abrincatum. civitas Ebreicorum. civitas Solarum ^e, id est Sajorum. civitas Lixoviarum. civitas Constantia ².

Provincia Lugdunensium III habet civitates num. ix.

Metropol. civitas Turanorum. civitas Cinnomanorum. civitas Redonum. civitas Andegavorum. civitas Nannetum. civitas Coriosopitum. civitas Ciantium ^f, id est Venetum. civitas Ossismorum. civitas Diablintum, que alio nomine aliud, vel ad alia vocatur ²⁹ e.

Provincia Lugdunensis IV habet civitates viii.

Metropolis civitas Senonum. civitas Carnorum. civitas Autisiodorum. civitas Tricasium. civitas Aurelianorum. civitas Parisiorum. civitas Melchorum. civitas Neummensium ³⁰ h.

Provincia Belgica I habet civitates iv.

Metropolis civitas Treverorum. civitas Mediomatridorum, id est Metris. civitas Leucorum, id est Tullio. civitas Veredunensium ³¹.

Provincia Belgica II habet civitates xii.

Metropol. civitas Remorum. civitas Suessionum. c:

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ Thracia. ² id. ³ id. ⁴ Scithia. ⁵ lis. . . . dicta, 1. sic dicta est 2. ⁶ Galatia. ⁷ Pisidia. ⁸ Phrygia. ⁹ utrobique. ¹⁰ Cyclades. ¹¹ Siriae Pheniciae. ¹² Sicilia. ¹³ Cyprus. ¹⁴ ortum Tigris. 2. ¹⁵ Euphratem. ¹⁶ Eufratesia. Hordroene. Sophanee. ¹⁷ Bitania. 1. Bithynia. 2. ¹⁸ Paddagonia. ¹⁹ Armenia. ²⁰ id. ²¹ Aegypto. ²² Aegyptus. ²³ Lybia sicca. ²⁴ Lybia ²⁵ Arcadia ²⁶ Britannia. ²⁷ Valenciana. 1. Valentia 2. ²⁸ In Burgundia. Archiepiscopus Lugdunensium. hos habet suffraganeos, Eduensem, Maticonensem, Cabillonensem, Lingonensem. ²⁹ In Francia. Archiep. Rothomag. hos habet suffragan. Bajocensem, Abrincatum. Ebrotien. Sagiciensem, Lexovien. Constantien. ³⁰ In Francia. Archiep. Turonen. hos habet suffragan. Cenomanen. Redonen. Andegaven. Namnecen. Coriosopitica. Veneten. Maclovien. Briocen. Tregoren. Leonen. ³¹ In Burgundia. Archiep. Senonen. hos habet suffragan. Parisien. Carnoten. Aurelianen. Nivernen. Autisiodoren. Treceen. Melden. ³² In Alemannia. Archiep. Treviren. hos habet suffrag. Meten. Tullen. Veredunen.

NOTÆ.

audiri cœptæ Sclavonia. Hungaria, Dalmatia, et Croatia, quas infra invenimus, non insisto: id tantum moneo, Romanos pontifices, præcipue Adrianum, jura sacra hujus regionis acerrime propugnasse, ut videlicet (Diss. 1).

^a Quare omnium ultima regio ista recenseatur in his codicibus, ingenue fateor me ignorare.

^b Ap. Schelstr. numerus regionum, et provinciarum indicatur in principio. Ad quæ idem auctor adnotat: « Non xi region. sed xiii diœces. constabat olim orbis Rom. ut patet ex antiqua imp. Rom. Notitia, in qua Illyricum in tres diœceses dividitur. » At hic non civilis, sed ecclesiastica dispositio designatur. Ea propter Illyricum tam occid. quam or. utpote sacri juris Rom. pont. pro una regione habetur. De jure illo ab Iconomachis invaso dicam infra. (Diss. 1, n. x seq.)

^c Titulus inconsiderate appositus. Quæ enim civitates enumerantur, nec nominibus, neque ordini regionum respondent; præterea orientales fere omnes necessario prætereantur.

^d Notitiam provinciarum Gallia: a Sirmondo primum publicatam Petrus de Marca in dissert. de Primatu Lugdun. quam Labbeus etiam retulit in suam collect. (Conc. tom. X, p. 540, n. 62. seq.) et Antonius Pagius (374, n. 10. seqq.) illustrarunt. A Gratiano factam aiunt inter annum 369 et 374. Unde alii:

multæ profectæ sunt, mutato pro conditione temporum ordine, quas inter celebratur Carolo Magno tradita anno 774 ab Adriano Pontifice (Schelstr. Ant. Eccl. tom. II, p. 643). In hoc Cod. prior illa occurrit non modico cum nominum discrimine quod in var. lect. non indicatur; opportunius enim visum est ecclesiasticas provincias Albiniani fere ævi ex alia Notitia suljicere, cum variæ ditiones agnoscebantur in Galliis, nempe Burgundia, Francia, Alemannia, et Gasconia. Civitates provinciis quandoque singulæ, aut binæ, aut etiam plures adjectæ inveniantur, quas non præteream.

^e Sagium vulgo *Sez* hodieque celebris in Lugdunensi II seu Normandia, Sajorum et Sagiorum in omnibus Notitiis appellatur, Solarum fortasse nunc primum auditur.

^f Perinde est de hoc Venetum antiquorum novo nomine. Utrumque enim, si fallor, civitatibus illis fuit inditum medio ævo, quod et de Diablinti alio nomine credendum videtur, talia enim apud antiquos non occurrunt, solaque in hac Notitia leguntur.

^g Integra hæc provincia excidit Schelstratio. Ex aliis autem Notitiis, præsertim Adriani prædicta, post octavum sæculum nata illa nomina perspicuum est.

^h Notitiæ omnes exhibent civitates vii; unde octava hæc profluxerit, ac quemnam esset non est expeditum definire.

vitas Catalaunorum. civitas Veromandorum. civitas A Atravatum. civitas Cameracensium. civitas Turnacensium. civitas Silvanetium. civitas Bellovacorum. civitas Aribanensium. civitas Morinum, id est Ponticum ^a. civitas Bononensium ¹.

Provincia Germania prima habet civitates numero . . .

Metropolis Maguntine suffraganei sunt Pragensis. Moraviensis. Babenbergensis. Ehistetensis. Augustensis. Herbiopolensis. Constantiensis. Curciensis. Argentinensis. Spirensis. Warmatiensis. Verdensis. Hildemeensis. Halbestatensis. et Paldeburnensis ².

Provincia Germania II civitates habet num. II.

Metropolis Colonie suffraganei sunt Leodiensis. Trajectensis. Monasteriensis. Misinensis. Osemburgensis ³ b.

Provincia Maxima Sequanorum habet civitates num. X.

Metropoli Bisuntine subest civitas Equestrium, id est Nevidunus. civitas Elvetiorum, id est Aventium. civitas Nevidunum. civitas Basiliensium, id est Basilia. Castrum Vindosense. castrum Obrodunense. castrum Argentariense. castrum Rauracense. Portus Abucina ⁴.

Provincia Alpium Graiarum, et Peninar. habet civit. num. II.

Metropoli Tarentasie subest civitas Vallensium, id est Octodorus ⁵. Expliciant nomina civitatum regionum ⁶ d.

Provincia Viennensis habet civitates XIV.

Metropolis civitas Viennensium. civitas Gennavensium. civitas Gtiapolitana. civitas Albensium nunc Vivarium ^e. civitas Detensium. civitas Valentianorum. civitas Tricastinorum. civitas Vasionensium. civitas Aurasicorum. civitas Cabellicorum. civitas Avennicorum ^f. civitas Arelatensium. civitas Capentoratensium, nunc Vinclausca ^g. civitas Massiliensium ^h.

Provincia Aquitanica I habet civitates num. VIII.

Metropolis civitas Bituricum. civitas Arvennorum. civitas Rotenorum. civitas Albigenensium. civitas Cadocorum. civitas Lemovicum. civitas Gabalum. civitas Vallanorum ⁱ.

Provincia Aquitanica II habet civit. num. VI.

Metropolis civitas Burdegalsium. civitas Agenensium. civitas Egollsmensium. civitas Santonum. civitas Pictavorum. civitas Petrogoriorum ^j.

Provincia Novempopulana habet civitates XII.

Metropolis civitas Ausciorum ^b. civitas Aquensium. civitas Lactoratum. civitas Convenarum. civitas Consuranorum. civitas Boatium, que est Bovis. civitas Berannensium, id est Benamu ⁱ. civitas Aturensium. civitas Vesatica. civitas Tussa, id est castrum Bigorra ⁱ. civitas Elloroneasium. civitas Basaticum ^o.

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ In Francia. Archiep. Remensis hos habet suffraganeos : Suessionen. Cathalaunen. Cameracen. Tornacen. Morinen. Attrebaten. Ambianen. Novionen. Silvanecten. Beluacen. Laudunen. ² In Alemannia. Archiep. Maguntin. hos habet suffragan. Praegen. Moravien. Cisteten. Herbiolen. Constantien. Curien. Argentin. Spiren. Warmacien. Verden. Ildesimen. Albersteten. Paldeburnen. Pandeburgen. ³ In Alemannia. Archiep. Colonien. hos habet suffrag. Leodiensem. Trajecten. Monasterien. Miden. Oscumburgen. ⁴ In Burgundia. Archiep. Bissuntinus hos habet suffrag. Basiliensem. Lausanen. Bilicen. ⁵ In Alemannia. Archiep. Tarentanen. hos habet suffraganeos : Sedunen. Augusten. ⁶ In Burgundia. Archiep. Viennens. hos habet suffrag. Valentinum. Vivarien. Diensem. Gratiopolitan. Maurianen. Gebennen. ⁷ In Francia. Archiep. Bituricen. hos habet suffrag. Claromonten. Thenen. Carturcen. Lemovicen. Mimaten. Albigen. Anicien. ⁸ In Francia. Archiep. Burdegalen. hos habet suffrag. Pictavensem. Xantonen. Engolismen. Petragorien. Agennens. ⁹ In Gasconia. Archiep. Auxitanus hos habet suffrag. Aquen. Lectoren. Convenarum, Consuranum, Brigorien. Oloren. Vasaten. Bajoncensem.

NOTÆ.

^a Christoph. Cellarius (*Geogr. ant.*, l. II, c. 3, p. 241) plures vidit Notitias civitatum Galliarum. In una legit simpliciter, ut Sirmondus, *civitas Morinum*; in alia, *civitas Morinum Tarvanna Pontum*; rursusque in alia, *civitas Morinorum*, id est *Ponticum*, quæ fere concinit cum Albiniana. At subjicit : « Unde cognomen sit Ponticum fatetur Valesius se ignorare. »

^b Bambergensis ecclesie fundatio, de qua dicam infra, non est antiquior sancto Henr. Aug.; quare Notitia ista ex antiquiori descripta videtur sæc. XI, quam sequenti Albinus in suum cod. retulit.

^c Laudatus Cellar. (*ibid.* p. 158.) legit in Notitia : *civitas Vallensium Octodoro*, juxta denominationem Cod., alibi enim audit *Octodurus*, ut etiam in itiner. Anton.

^d Ne quid deessem fidei cod. rubricam hanc posui, quam nescio cur Notitiæ auctor, seu Albinus ejus exscriptor, ante septem provincias Galliarum constituerit, nisi forsitan civitates priori Notitiæ regionum non respondere demum sensit.

^e Idem Cellar. (p. 148) de Gallicanis Notitiis loquens : « In quibusdam, ait, additico Vivarium, aut nunc Vivarium, et in veteri chronico apud Valesium, *civitas Albensium quæ et Vivarium.* » Unde patet, hujusmodi cognomina, et additiunculas Albino acceptas non ferri.

^f Infra inter provincias Hispaniæ, et in libro Censuum hæc civitas appellatur *Avinto*. Quando id nominis civitati Avennicor. factum fuerit, disquirere nihil attinet, celebritas potius attendi debet, cum annis

C septuaginta ibi constiterint Romani pontifices, quo tempore eorum juris esse cœpit. Nam Joanna Roberti Siciliæ regis hæres et neptis anno 1346 civitatem illam atque jura ejus omnia vendidit Clementi V octoginta millium florenorum auri pretio, pro iis temporibus satis amplo. Quare Comitatus Ventayssini antiquioris juris sanctæ sedis caput evasit, metropolis subinde effecta, cui tres episcopi suffragantur.

^g *Vindauscam* norunt geographi Gallicani, e cujus ruinis Carpentoractem emersisse aliquis eorum putat. Si autem codici habeatur fides, civitati nomen *Vinclausca*, et quidem medio ævo, quare Carpentoractis Plinio etiam noti oppidi, origo vetustior eo cognomine. Eamdem civitatem esse unam et tribus suffraganeis metropolis Avenionensis neminem latet.

^h Quæ in veteri Notitia Sirmondii erat novissima, et in Notitia Adriani inter suffraganeas prima recensetur, ipsa jam metropolis facta erat post octavum sæc. an. 1068. Concilium ibi celebratum ab Hug. Candido card. S. A. L. hunc titulum præfert : *A. 1068 Inc. D. N. J. C. factum est Concilium apud Ausciam civitatem metropolitanam*; ap. Labb. (tom. IX, p. 1195).

ⁱ Pancirol. (*Not. imp. Occ.* c. 68) ex itinerario duodecim civitates enumerat, quas inter *Boatum quod est Bot, et Beranensium, id est Beninas.*

^j Idem hanc civitatem appellatam invenit *Tarsanbicam Traluaorram*. At in Notitia Cellarius legit : *civitas Turba cum castro Bigorra*, quod in aliis Notitiis nullo fere discrimine occurrit, Sirmond. Pag. Schelstr.

Provincia Narbonensium I habet civitates num. VIII.

Metropolis civitas Narbonensium. civitas Tolosatum, id est Tolosa. civitas Beternensium. civitas Agathensium. civitas Neumasensium. civitas Magalonsium ^a. civitas Lutevensium, id est Loteva castrum. castrum Utiense, id est Astiuecense ¹ ^b.

Provincia Narbonensium II habet civit. num. VII.

Metropolis civitas Aquensium. civitas Aptensium. civitas Regensium, id est Relus. civitas Forojulensis. civitas Vappensium. civitas Sejesteriorum. civitas Antipolitana ².

Provincia Alpium maritimarum habet civit. num. VIII.

Metrop. civitas Ebrodonnensium. civitas Dinien-
sium, idest Dina. civitas Rigomagensium. civitas
Solmensium. civitas Saniciensium, id est Senasio ^c.
civitas Glannatena. civitas Celemensium. civitas
Vinsiciensium, id est Ventio ³.

III.

CIVITATES UNGARIE NUMERO XII.

Metropolis civitas Strigoniensium. civitas Agrien-
sium. civitas Nitriensium. civitas Watiensium. ci-
vitas Jeurtensium. civitas Bsepennensium. civitas

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ In Gasconia. Archiep. Narbonen. hos habet suffr. Carcasoen. Biterren. Agathensem, Letoven. Tholo-
sanum, Magolonen. Nemausen. Uicen. Elnen. ² In Burgundia. Archiep. Aquen. hos habet suffr. Aptensem,
Regensem, Forojulen. Vapicen. Sistericensem. ³ In Burgundia. Archiep. Ebredunen. hos habet suffr. Di-
rgensem, Mitiensem, Antepolitanum, Glandecen. Senecen. Vatinen. ⁴ Archiep. Strigonen. hos habet
suffrag. Agrien. Nutrien. Varien. Jarien. Quinqueecclesien. Vespriminien. ⁵ Archiep. Colocen. hos habet
suffragan. Ultrasilvanum, Bagabrien. Waradien. Ceradien. ⁶ Archiep. Toletanus hos habet suffr. Segunti-
num, Oxoniensem, Burgensem, Palentinum, Sagurbien. Segobien. Concensem.

NOTÆ.

^a In Notitia Sirmondi sex tantum civitates tribun-
tar Narb. I. Agatha enim et Magalona non recen-
sentur. De harum ultima Cellar. (l. II, c. 2, p. 147)
« Quæ in insula, inquit, sita est civitas Magalonen-
sium, ut in Notitia vocatur, sive Magalona ut sepa-
ratim appellatur a Theodulfo (*Parænesi ad Judices*
vers. 155), magis ad mediæ ævi geographiam perti-
net, quam temporum antiquorum, in quibus nulla
ejus mentio reperitur. » Et revera in Notitia Adr.
quæ ad octavum sæc. provecum attinet, in Narb.
et Agatha, et Magalona reperiuntur.

^b Idem Cellarius Lutevam affirmans non esse op-
pidum posterioris ævi, ejus quippe meminit etiam
Plinius, lau lat Notitiam, quæ unius litterulæ discri-
mine cum Albiniana concinit: civitas *Lutevensium*,
id est *Loteva castrum*. Secus est de civitate altera,
quam notat H. Valesio videri *Vindomagum* Ptol. quæ
postea *Uccia*, sive *Uccia* dicta fuit, namque in No-
titia appellatam invenit *castrum Uccense*. Quod ma-
xime ab Albiniana distat intervallo.

^c Cellarius in sua Notitia legit *Sanicio*.

^d Civitatum numerus idem in Notitia Milonis abb.
quam subjeci Albinianæ, nomina tantum varia, ut
per te ipse vides.

^e Pleræque infra inveniuntur in Histria supra ma-
re, et in Sclavonia; *Jadera* videlicet, et *Ragusium*
honore metropolitico insignes, aliæque iis suffraga-
næ. Cum autem varia multiplexque earum historia
abs re nostra sit, neque expediri possit in notis, le-
ctori integrum per me erit Dalmatiam veterem re-
putare; mihi enim est satis Dalmatiam mediæ ævi
non negligere, quod faciam infra.

^f Divisio provinciarum a Wamba rege facta *Ore-
tum* habet loco principe inter suffraganeas, deinde
Beatum, quarum utraque desideratur in cod. *Oretum*
tamen, hodieque celebre oppidum, ut ait Garsias, ob
cœnobium insigne militiæ Calatravæ, Saracenorum
tempore Calatrava dici cepta est. Cellarius hanc
esse Taraphæ interpretationem, a Nonio improbatam,
testatur (lib. II, c. 1, p. 79). Quare id cognomentum
paulo infra tributum Compluto haud absolum vide-

A Quinque Ecclesiarum. civitas Guaradiensium. civi-
tas Morisennensium ⁴.

Metropolis civitas Colociensium. civitas Ultrasit-
vannensium. civitas Zagabriensium ⁵ ^d.

CIVITATES DALMATIE ET CROATIE SUNT NUM. XX.

Metropolis civitas Salona. civitas Jadera. civitas
Scandona. civitas Tragurium. civitas Belgradum.
civitas Arbum. civitas Absara. civitas Vecla. civi-
tas Sissia. civitas Ragusium. civitas Catara. civitas
Stagnum. civitas Mucrona. civitas Bosna. civitas
Dulcimum. civitas Suacium. civitas Antibarum.
civitas Delmenia. civitas Nona ⁶ ^e.

IV.

IN HYSPANTIA.

Metropolis civitas Toletum ^f. civitas Metesa. civi-
tas Accis. civitas Asti. civitas Urci. civitas Don-
gasti. civitas Ilici. civitas Satiba. civitas Denia.
civitas Valentia. civitas Secobrica ^g. civitas Arca-
bica. civitas Compluto, id est Calatrava ^h. civitas
Seconcia. civitas Osma. civitas Secobia. civitas
Palentia. Hæc civitates sunt suffraganeæ Toletane
sedis numero X et VIII ⁶.

retur; nisi communi omnium sententia *Alcala de
Henares* Complutum, *Oretum* vero *Calatrava* audi-
rent, quæ scilicet nomina Saracenicæ invasionis tem-
pore iis civitatibus, ut aliis pluribus, accesserunt.
Ad *Beatum* quod attinet, civitatem videlicet in *Ore-
tanis* locatam a Ptolemæo, nulla dubitatio est quin
eadem ex causa sileatur in codice. Nam constat, In-
noc. IV anno 1244 eam transtulisse Giennium, quod
nomen Mauri fecerant *Mentesa*.

^g Secobricam in divisione Wambæ præcedit *Valeria*.
Hanc vero a Mauris excisam esse animadvertit Gar-
sias, sedemque ejus una cum Arcabrieensi pariter de-
solata translata fuisse *Concham*, munitissimum ca-
stellum expugnatum, ereptumque Mauris ab Alphonso
IX, qui in civitatem illud vertit. Factum id tradit au-
ctoritate Lucii III. Mariana auctoritate tantum Rom.
pontificis factum tradit (lib. XI, cap. 13). Didacus de
Castejon (de *Primat. Tol.* tom. I) inter pontificum
diplomata Urbani III, qui Lucio successit, litteras af-
fert *Concham* sedium episcopatum ultimam recen-
sentes. At successores Urbani Cœlestinus et Inno-
centius III secus docent: « Complutensem, aiunt, pa-
rochiam, et *Concham* ei, tanquam metropoli subditas
esse decernimus cum terminis suis, necnon et eccle-
sias omnes, quas jure proprio ab antiquo possedisse
cognoscitur; confirmantes episcopales præterea sed-
des, quas in præsentiarum juste et canonice possides,
scilicet Palentiam, Secoviam, Oxomam, Segutiam. »
Haud ita multo post *Concham* quoque episcopalem
fuisse constat ex Notitia abb. Milonis, quam subjeci
Albinianæ. At Lucii III auctoritate factum gratis as-
seri, quidquid sit de Urbani III litteris, Albini silen-
tium testatur.

^h Non Complutum, sed *Oretum*, ut nuper aiebam,
versum in celebre id cœnobium. Mariana (lib. XI, c.
6) rem totam breviter enarrat: Raymundum videlicet
abb. Cisterciensium Fiterii ad Pisoricam, suadente
monacho Diego Velasquio olim clero Alphonso mi-
lite ac pecuniis adjuvante Joanne Tolet. archiep. Ca-
latrava Mauros expulisse. Quamobrem rex, ut præ-
mium labori esset, *Calatrava principatum cum subje-*

Metropolis civitas Hispalis. civitas Ytalia. civitas Asidona. civitas Erepla. civitas Malaca. civitas Eliberru, id est Granata. civitas Astuci. civitas Cordoba. civitas Egrabo. civitas Tuci. Hee civitates sunt suffraganeæ Hispalensis sedis, numero x^a.

Metropolis civitas Emerita. civitas Pace. civitas Olisbona. civitas Exonoba. civitas Caliambria. civitas Salamantica. civitas Elhora. civitas Albia. civitas Cauria. Hee sedes sunt suffraganeæ Emeritensis Metropolis numero viiii¹.

Metropolis civitas Bracara. civitas Dumio. civitas Portugalen. civitas Colimbria. civitas Viseum. civitas Egitaniam. civitas Lamecu. civitas Tude. civitas Auriensis. civitas Luco. civitas Britonia. civitas Astorica. civitas Yria. Hee civitates sunt suffraganeæ Bracaren. Metr. num. xiii² b.

Metropolis civitas Tarracona. civitas Barcinona. civitas Exauria. civitas Gerunda. civitas Enpurias. civitas Ausona. civitas Auriello. civitas Hierita. civitas Hictosa. civitas Tortosa. civitas Cesaraugusta. civitas Oseli. civitas Pampilona. civitas Tirasona. civitas

A Calaoorra. civitas Senona^c. civitas Anca. Hee civitates sunt suffrag. Tarrac. M. num. xviii³.

Metropolis civitas Arelatum. civitas Massilia. civitas Tolonum. civitas Cabisillonum. civitas Vasonum. civitas Carptutum. civitas Avinio. civitas Aurasica. civitas S. Pauli, et sunt num. viiii⁴ d.

V.

IN POLONIA.

Metropolis Kenesen. habet in Polonia viii. suffraganeas. Uredicilaten. Lubicen. Dachenacen. Liginicens. Butivicen. et Donicens. ⁵ e.

IN ALEMANNIA.

Metropolis Brema suffraganeos habet⁶ Barduicen. Solesiucen. ⁷ Raskeburgen. ⁸ Michiliburgen. ⁹ Lubichen.

Me.ropolis Madeburgen. suffraganei sunt ¹⁰ Halverbergen. ¹¹ Braunleburgen. Misens. Mersceburgen. et Cicens. ¹².

Metrop. Salzburgen. suffraganei sunt ¹³ Patavien. B Ratisponen. Frixiens. Gurgen. ¹⁴ et Brixinen. ¹.

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ Archiep. Emeriten. hos habet suffrag. Abulensem. Placentinum, Salamantinum, Estoren. Caurien. Olixbonen. Legionen. Oveten. Zamoren. ² Archiep. Bracaren. hos habet suffragan. Portugalen. Columbrien. Vicennum, Lameten. Auriem. Tuden. Lucen. Astorice. Minduniensem. ³ Archiep. Terraconen. hos habet suffraganeos : Barchinonen. Geronden. Ausonen. sive Vicen. Hylerden. Oseen. Tirasonen. Calarguritanum, Urgelensem, Cæsaraugustanum, Dortesensem, Pampilonensem. ⁴ In Burgundia. Archiep. Arelaten. hos habet suffraganeos, Massilien. Avinionen. Araisicen. Vasionen. Caballicen. Tricasinum, Carpentoricensen, Tholonensem. ⁵ Archiep. Kenessensis hos habet suffrag. Uredic. Lubic. Civavien. Plozen. Gracobiem. Poznanien. Mazonien. Pomeranien. ⁶ Archiep. etc. ⁷ Sofeluicen. ⁸ Kasleburgen. ⁹ Michilburgen. ¹⁰ Archiep. etc. ¹¹ Hellebergen. ¹² Bradeb. Misenum, Menseb. Cicenum. ¹³ Archiep. etc. ¹⁴ Frisien. Gurcen.

NOTÆ.

cto agro dono dedit beate Mariæ Ord. Cisterc. atque ejus nomine Raymundo abbati et sociis jure perpetuo. Abbatis exemplo mutata vestis, quæ scilicet pugnan Jo aptior esset. Ab Alex. III confirmatum esse Ordinem anno 1164. Narrationi epiphonema istud subjicit : Nunc rebus ab antiquo mutatis aulicorum delictis regum libidine mancipantur, sic fere res humanæ a præclaro initio susceptæ degenerare consueverunt.

^a Recte abb. Milo Hispalensem metropolim silet, non enim veterem, sed sui re vi statum provinciarum exhibet. Hispali vero ejecti non fuerunt Mauri ante annum 1247. Quæ super re videndus Mariana (lib. xiii, c. 7). Quæ tunc suffraganeæ illi date fuerint, liquet ex posteriori cod. 1255, cujus var. lect. a Schelstratio adduntur Notitiæ : Archiep. Hispal. hos habet suffrag. Siennen. Corduben. Carthaginen. Sadacen.

^b Callixtus II anno 1110 Bracarensem metropolim cum detrimento Emeritensis instauravit, ut patet ex ejus litteris ap. Labbeum (Conc. tom. X, p. 850). Pelagio metropolitæ : quatuor enim civitates Emeritensi detractas Bracarensi subjectas videre est : Asturicam, Lucum, Tudum, Mindunium, Auriem, Portugale, Colimbriam, et episcopalis nominis nunc oppida Niseum, Lamecum, Egitaniam, Britoniam cum parochiis suis. Item vero pontifex anno circiter 1124 sui pontificatus extremo Compostellam transiit honorem quoque metropoliticum Emeritensis, quæ sub jugo Maurorum geinebat. Quod controversiarum seminarium fuit inter novam hanc metropolim et Bracarensem. Dum florebat Albinus, quatuor illi episcopatus Emeritensi ablati præ aliis in controversia erant. Innoc. III rem composuisse ratus est (Regest. lib. II, ep. 133) inter Compostellanum Emeritensis jura sibi assentem et Bracarensem, huic Visensem et Colimbriensem concedendo, Lamecensem vero et Egitanensem Compostellano. Quod factum anno 1199, cum Albinus jampridem excesserat. Quare in ejus Notitia status tantum præcedens habetur, nulla novi metropolitæ Compostellani dissidiarum ratione habita, quia Notitiam exscribat illius creatione antiquiorem. De abb. autem Milonis

Notitia admodum diversa res est, Innocentio eodem teste (Ibid. ep. 149.). Nam Compostellanus Colimbriensi, Visensi, Tudensi, Auriensi, Minduniensi, Lucensi, et Astoricensi, ecclesiis etiam sancti Victoria et sancti Fructuosi cum omnibus pertinentiis suis, et medietati Bracaren. renuntiavit in perpetuum in præsentia nostra et fratrum nostrorum. Cur Milo etiam pro Compostellano tot pontificum auctoritate confirmato Emeritensem archiep. habeat, mirarer, nisi alio in Cod. reg. 1255 Compostellanum legi testaretur.

^c Quin ista civitas huc irreperit dubitari non potest.

^d Hæc provincia designat duodecimum sæculum, cum Barchinonenses comites comitatum provincie suæ adjeceant dominationi (Baluz. in App. ad Marcum Hispan.). Nulla alia in Notitia Hispaniæ provinciis annexa reperitur. Anno 1196 mortuo Alfonso Aragonum rege provincia a comitatu Barchinonensi disjungitur, proprio ejus duce relicto Alphonso filio altero. (Pag. 1196, n. 6.)

^e Baronius (999, n. 12 seq.) Gnesnensis metropolis initia ponit auctoritate Dilmari in fine sæc. x, at valde suspecta sibi esse fatetur, cum videat sanctum Greg. VII anno 1074 Boleslao duci Poloniæ scribere : « Episcopi terræ vestræ non habentes certum metrop. sedis locum, nec sub aliquo positi magisterio, huc atque illic pro sua quisque ordinatione vagantes, ultra regulas et decreta sanctorum Patrum liberi sunt et absoluti. Deinde vero quod inter tantam hominum multitudinem adeo pauci sunt episcopi, et amplæ singulorum parochiæ, ut in subjectis curam episcopalis officii nullatenus exsequi, aut rite administrare valeant. » Quare Basnagius ap. Canis. (tom. III, p. 55 seq.), Polonorum opinionibus rejectis, nonnisi post Gregorium, seu post solidum sæculum Gnesæ hunc honorem tribuit. De suffraganeis hisce ecclesiis quid sentiendum sit, tute delibera, nil præscribo.

^f Hausizius Notitiam Milonis abbatis pro vetustiori monumento habet, quod metropolitæ Salisburgensis suffraganeæ quinque ecclesiæ comprobentur. Quare

IN REGNO ANGLIE ¹.

Metropolis civitas Cantuaria has habet civitates sub se⁴. Londonium. Roheccestriam. Cicestriam. Cestriam. Excestriam. Guintoniam. Salesberiam. Herefordiam. Guilcestriam. Bahadam. Nicholam. Norguicium. Helyam. Ingnalia vero Menevia. Pangoria. Landaph. et S. Asaph. Sunt autem num. xviii.

Metropolis civitas Emboracus, habet sub se Dunelmum. ².

IN SCOTIA ³.

Scotia hos episcopos habet : episcopum S. Andree. episc. Glaseuensem. episc. Candide case. episc. Duncheldensem. episc. Dumblainensem. episc. Brechinensem. episc. Aberdonensem. episc. Murtuensem. episc. Resinarhinensem. episc. Catanensem. episc. de Arregethail. Sunt autem num. xi ².

IN REGNO NORWESIE ⁶.

Metropolis Trandum hos episcopos suffraganeos habet. Bergensem. Strangensem. Hamarchopensem. Haisflonensem. Habet quoque in regione Grancellandia episc. Horchaldensem. et in insula Islandia episc. Plarc. Sunt igitur num. vii ⁷.

IN REGNO DANIE ⁸.

Metropolis Lundis hos episcopos suffraganeos habet sub se. Roscheldensem. Othenesensem. Slevicensen. Ripensem. Wibergensem. Arusiensem. Burgalanensem. Sunt igitur num. viii ⁹.

IN REGNO SUETIE ¹⁰.

Metropolitanus Ubsalensis hos episcopos suffraganeos habet sub se. Arusiensem. Straganensem. Lingacopensem. Scarensem. Sunt igitur num. v ¹¹ ^a.

IN YBERNIA SUNT PROVINCIÆ QUATUOR ¹².

Tempore Dni Eug. pp. III, facta est divisio totius C

A Ybernie in quatuor metropoles per Johannem paparam prbrum card. tt. S. Laur. in Damaso apostolice sedis legatum hoc modo ¹³.

Metropolitanus Armachie primas totius Ybernie hos habet suffraganeos sub se : episcopum Connerinensem. episc. Dedundalehglas. episc. Lugundunensem. episc. Cluaniraird. episc. de Conannas. episc. de Ardachad. episc. de Rathboth. episc. de Rathlurig. episcopum de Damliagg. episc. de Darrih ¹⁴.

Metropolitanus Dublinensis hos habet suffraganeos sub se. episcopum de Clendalacha. episc. de Ferna. episc. de Cainnig. episc. de Lethglenn. episc. de Celldara ¹⁵.

Metrop. Cassellennensis habet hos suffraganeos sub se : epm de Celdalva. epm de Luninech. epum de insula Gathu. epm de Celliunabraeh. epm de Ymlech. epm de Roscreen. epm de Watifordia. epm. de Lismo. epm de Cluanuama. epm de Corchaja. epm de Rosailithir. epm de Ardfert. Due autem ecclesie sunt sub eodem archiepiscopo, que dicunt se debere habere episcopos, quarum nomina sunt hec : Ardnoi et Mungarath ¹⁶ b.

Metropolitanus Tuamensis hos episcopos suffraganeos habet sub se. epm de Mageo. epm de Cellalaid. epm de Roscommon. epm de Culvanfert. epm de Achad. epum de Conarri. epm de Celmundach ¹⁷.

VI.

IN DALMATIA SUPRA MARE ^c.

Metropolis Aquileia xi habet ¹⁸ suffraganeos. Epm Verouensem. Paduanum. Vicentinum. Cumanum. Mantuanum. Tervisinum. Tridentinum. Concordem ¹⁹. Senecensem ²⁰. Filtrensem ²¹. et Belunensem ²².

AR. LECT. EX CODD. REG.

¹ In Anglia. ² Archlep. Cantuarien. hos habet suffr. Londonien. Roffen. sive Rofecestren. Cicestren. Exoniensem. Vinconten. Batonien. Salseberien. Vigormen. Heridforden. Conventren. Lincolmen. Norwicen. Heliem. Meneven. Laudaven. Bangoren. De Sancto Asaph. ³ Archiep. Eboracen. hos habet suffraganeos : Dunelmen. Cardocen. al. Carleonen. ⁴ In Scuetia. ⁵ Brethinen. Abedonen. Morancn. Rosmarchinen. Cathanen. Bearegattel. ⁶ In Norvasia. ⁷ Archiep. Nidrosien. hos habet suffr. Bergen. Stavangren. Hamorcopen. Hailonen. Horeaden. Suderejen. al. Subtranen. ⁸ In Dacia. ⁹ Archiep. Lunden. hos habet suffrag. Rochildensem. Othemem. Slewicem. Ripen. Wibergen. Arusecn. Burglancn. ¹⁰ In Scuetia. ¹¹ Archiep. Ubsalen. hos habet suffragan. Agurien. Stragunen. Lincopen. Scaren. ¹² In Hybernia. ¹³ *hæc omnia desunt.* ¹⁴ Archiep. Armachie, primatus totius Hybernie, hos habet suffrag. Connerinen. vel Dedundaethglas, Lugdundunen. Cluanirairo, Deconnenas, Deardaclad, Derabothi, Derathurig, Dedamliagg, Dedarrit. ¹⁵ Archiepiscopus Dublinen. hos habet suffraganeos, Dedanlacht, Desernnum, Decamie, Deglen. Deceldarum. ¹⁶ Archiep. Cassellensis hos habet suffragan. Decenduanum, de Liminech, de insula, Gathay, Deymelech, de Cellinabrach, Decroscreen, de Wallifordianum, de Lismo, Deduavamam, Decoicaja, de Rosailicht, de Ardfret. ¹⁷ Archiep. Zuamen. hos habet suffragan. de Mageo, de Celliad, de Roscommon, Deculvamfret, de Achad, de Corriari, Decclinudach. ¹⁸ Patriarchatus Aquileiensis hos habet : ¹⁹ Concordiensem ²⁰ Senecensem ²¹ Feltrensem ²² *adjunguntur sex primi Gradensis suffraganei.*

NOTÆ.

a Schelstratio eam mutuatus in suum opus refert (*Germ. Sac.* tom. II, p. 7) ne manifesto quidem prochronismo rejecto; nam confectam esse ait *tempore Celestini III anno 1225*: hic licet pontifex, mortuus an. 1198, Innocentium et Honorium III successores habuerit, cujus postremi annus nonus fuebatur Chr. 1225. En longe antiquius monumentum, quo eadem itæ ecclesie inherant; adeoque auctor sibi constet. Nam paulo post enarrat, quemadmodum Eberhardus II Salisburg. archiep. anno 1215 Chiemensem sedem, et 1218 Seccoviensem erigi curavit, ab Innocentio III primam, alteram vero ab Honorio III (*Ibid.*, p. 8 et 322 seqq.), quæ duæ cathedrales non erat cur anno 1225 silerentur a Milone, si tunc Notitiam illam confecisset.

a Abb. Milonis indiligentia duo regna in unum coaluerunt, atque Ubsalensi metropolitæ in Sueciæ regno undecim Scoti præsules, omnes exempti, subjiciuntur. Hos infra invenire erit in fine episcoporum ad Rom. pontificis consecrationem pertinentium, præter Murtuensem seu Morancensem, ut abbas

Milo eum appellat.

b Tam ista quam quæ supra aiebat de totius Hybernie divisione, summam auctoris diligentiam testantur, qui summet est fides interpres.

c Duæ istæ metropolitanæ sedes olim celebres instabilitate ac schismate, unde earum patriarchalis honor emersit, Caroli Magni tempore magnam mutationem passæ sunt. Undecimo Eccl. sæculo nihil melius iis fuisse testantur litteræ Leonis IX ap. Baron. (729, n. 5) episcopis Venetiæ et Istriæ: « Judicio sanctæ synodi hoc definitum fuit, ut nova Aquileia (Gradus) totius Venetiæ et Istriæ caput et metropolis perpetuo haberetur, secundum quod evidentissima prædecessorum nostrorum astruebant privilegia. Forojulienis vero antistes tantummodo finibus Longobardorum esset contentus juxta privilegium Greg. II et retractationem tertii. » Pagius autem (799, n. 2) animadvertit anno 811, cum Carolus Magnus condidit testamentum, jam patriarchas Aquileienses Forijulii resedisse.

IN YSTRIA SUPRA MARE ^a.

¹ Metrop. Gradus habet ¹ suffraganeos. Polanum ^a. Parentinum. Triestinum. Comaclensem ^b. epm de Capite Ystric ^c. Maranensem ^d. epm ^e Civitatis Nove. Castellatum. Torsellanum ^f. Aquilensem ^g. Capulensem et ^h Closenensem ⁱ.

Metropolis Jadera suffraganeos habet hos episcopos, videlicet ¹⁰ Signensem. Ausarensem, Veglensem. Arhensem. Nonensem.

Metropolis Spalatus ^c habet ¹¹ suffraganeos Transguriensem ¹². et ¹³ Signinum ¹⁴.

IN SCLAVONIA.

Metropolis civitas Ragusia hos habet episcopos ¹⁵ suffraganeos: Stagnensem. Bossensem. Tribuniensem. Catarinensem ¹⁶. Rose. Biduanensem. Antivarensem. Dulchinensem. Suacinensem. Drivastensem. Polatensem. Scodrinensem ¹⁷. Arbanensem.

IN PROVINCIA FLAMINEA ¹⁸.

Metropolis Ravenna ^d suffraganeos habet xv ¹⁹. Placentinum ²⁰. Parmensem. Reginum. Forolivium ²¹. ^B Adrian. Populien. ²² Ferrarien. ²³ Mutinensem. Bononiensem. Faventinum. Imolensem. Cesenaten. ²⁴. Cerviensem. Comaclensem. et ²⁵ Sarcinensem ^e.

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ Patriarchatus Gradensis hos habet ² Polanensem ³ Capitis Ystricæ ⁴ Matri:riensem ⁵ Epm utrobique deest. ⁶ Torcell. ⁷ Equilen. ⁸ et deest. ⁹ Closenium, Civitatis novæ: qui etiam Aquilejensi subijcitur. ¹⁰ Archiep. Jadrensis hos habet suffraganeos ¹¹ Archiepiscopatus Spalatensis hos habet ¹² Traguriensem ¹³ et deest. ¹⁴ adjicit Scarlionensem, Arhensem, Nonensem, Croateusem, Kerbanensem, Traguriensem. ¹⁵ Archiepiscopatus Ragusiæ hos habet ¹⁶ Caterniensem ¹⁷ Scodrunensem. ¹⁸ Flaminia ¹⁹ Archiepiscopatus Ravennatum hos habet suffrag. ²⁰ hic deest. ²¹ Foroliviensem ²² Adriensem, Foropopuliensem ²³ et hic deest. ²⁴ Cosenatum. ²⁵ et deest. ²⁶ In Lombardia ²⁷ Archiepiscopatus Mediolanensis hos habet suffraganeos ²⁸ Albigensem ²⁹ adjicit Placentinum, Papiensem, Ferrariensem. ³⁰ Post Apulicæ metropoles absque provincialium mentione duo seqq. archiepp. sequuntur ordine inverso: Jannensis metropolis hos habet ³¹ Aprumacen. ³² In Corsica deest. ³³ Archiepiscopatus Pisanus hos habet suffrag. ³⁴ In Corsica deest. ³⁵ addit Sagonensem ³⁶ Archiepiscopatus Calaritanus hos habet suffrag. ³⁷ Suallensem. ³⁸ Archiep. Turritanus hos habet suffrag. ³⁹ Gipharensensem al. Sisardensem ⁴⁰ Othanensem, Bosanum. ⁴¹ Archiep. Arborensis hos habet suffraganeos, Usellenum, S. Justæ, Terræ Albæ, Civitatis quæ est domini papæ, Galltellinensem, qui est domini papæ.

NOTÆ.

^a Pagius (806, n. 12) Eginhardi auctoritate comprobat Carolum in sua potestate habuisse *Histriam et Liburniam, atque Dalmatiam exceptis maritimis civitatibus*. Ilas quippe reliquit Græcis. Opportunius (Diss. 1, p. 48) de hac re iterum.

^b Infra hæc sedes recte subijcitur Ravennatensi metropolitæ. Itaque duæ Notitiæ alia alio tempore scriptæ fuerunt; at nihil certum de re admodum incerta definiri potest.

^c Baronius (1062, n. 113) et Pagius (*Ibi*, n. 6) ad litteras Alexandri II archiepiscopo Dioclenis et Antibarensis ecclesiæ animadvertunt, duas fuisse metropoles in regno Dalmatiæ et Croatiae, Salonitanam jampridem translata *Spalatum*, et *Antibarim*, quo Diocletiana sedes excisa translata fuerat. At nostris in duabus Notitiis, quæ per totum. sæc. XII excurrunt, Antibaribus suffraganeæ est Ragusiæ, nec nisi in Notitia posteriori episc. Catharensis ap. Schelstr. (pag. 754) invenitur Antibaribus tertia Sclavoniæ metropolis, cujus suffraganei diversi sunt ab enumeratis in Alexandri II litteris. Nihilominus Pagio, seu potius Joanni Lucio adversari non ausim; decimo enim sæculo, et sequenti usque ad tempora Gregorii VII qui Dalmatiæ ducatum in regnum vertit, ut vidimus, dispositio provincialium ecclesiasticarum fuerit juxta animadversionem Pagii, postea vero, qualem Notitiæ istæ exhibent.

^d *Æmiliz, Flaminizque metropolim fuisse Ravennam perspicue docet Orbis Ecclesiasticus*. Propterea civitates etiam Langobardicas, Placentiam, Parmam, Regium, ac Mutinam suffraganeas habuit. Quo in statu sæc. etiam XII persistebat, ut patet ex Notitiis. Quidquid postea variatum fuit, novis excitationibus metropolitibus, huc non spectat. Memoria id tantum repeti oportet quæ sunt allata (*Cod. Car. vin. I, p. 321, 329 et 335*), Adrianum scilicet Ca-

IN LIGURIA ²⁶.

Metropolis Mediolanum suffragan. habet xv ²⁷. Cremonensem. Brix Bergamen. Lauden. Novarien. Vercellensem. Hasten. Taurinen. Terdonen. Aquen. Alben. Saonen. Albing. ²⁸ Vigintimil. Yporiensem ²⁹.

IN ALPIBUS GOTIE.

Metropolis Janua habet ³⁰ suffraganeos Bobiensem ³¹. Apruniac. ³² In Corsica ³³ Maranen.

IN TUSCIA.

Metropolis Pisa suffraganeos habet ³⁴ Massanum. In Corsica ³⁵. Aneensem. Aleriensem ³⁶.

IN SARDINIA.

Metrop. Calar. suffraganeos habet ³⁷ Sulcitanum. Dolien. et Suellitanum ³⁸.

Metropolis Turris suffraganeos habet ³⁹ Sorren. Plavacen. Ampurien. Cisarceen. ⁴⁰. Castren. Ozanen. et Bosen. ⁴¹.

Metrop. Arvores habet suffraganeos Usellen. epum S. Juste. episcopum de Terra alba.

In Galluri sunt duo episcopi nullius metropolis: Civitatis, et Gaitellinensis ⁴².

Caroli Magni ævo in *Æmilia* constituisse civitates, quæ hic ponuntur in *Flaminia*. Nam Exarchatus sanctæ sedi a Pippino primum, deinde a Carolo donatus, tres comprehendebat provincias, de quibus uberius loquar in dissertationibus, *Æmiliam* scilicet Bononiensi territorio definitam, et *Pentapoles* duas, mediterraneam unam, alteramque maritimam. Ex iis nullam Notitiæ istæ, decimum sæculum et duo sequentia complectentes, præseferunt. Sed *Æmilia* in *Flaminiam* versa, et duæ *Pentapoles* in *Marchiam*, ut paulo infra planum erit, dispositionem illam veterem jampridem obsolete demonstrant. Quæ igitur fides habenda est eruditibus iis hominibus, qui tempora fidenter miscentes, Ludovicianum diploma antiquitatis illius testem integerrimum, sæculi undecimi factionem esse contendunt, cum quæ continet oblivione obruebantur? Quanti facienda est *Otoniani* et *Henriciani* interpretatio, qua eruditi iidem homines se non tenuisse palam faciunt, nova locorum nomina discrepantiæ atque obscuritatis non parum attulisse?

^e Hanc civitatem inter alias *Æmiliz* Leo archiepiscopus Ravennas invasit Caroli Magni ævo, cum nomen illi erat *Bobio seu tribunatu decimo* (*Cod. Car. tom. I, p. 335*). De ea vero dicendum erit in notis ad diploma Ludovicianum. Hic satis superque est censors Monumentorum veterum admonuisse errorem sui, qui exsolata nomina sæculo XI ascripserunt.

^f Ditmarus apud Baron. (1014, n. 4) de hac civitate loquens: « In his partibus, inquit, Cæsar episcopatum, quod erat tertium devoti operis sui ornamentum, in Bobia civitate, ubi *Christicolæ* sancti, et confessores inclity *Columbanus* et *Attala* corporaliter requiescunt, communi consilio et licentia comprovincialium episcoporum construxit. » Ea vero nonnisi anno 1152 suffragari potuit *Genue*, quæ anno

IN CAMPANIA.

Metrop. Surrentum³ hos habet suffraganeos ep³: Lobrensem. Equesen. et ep^m. de Castello maris⁴.

Metrop. Capua⁵ hos habet suffraganeos ep³: Aquinatem. Tranen.⁶ Calvensen. Calimulen. Casertanum. Sessanum⁷. Yserniensem.

Metrop. Neap. habet suffraganeos ep³: Asisannum⁸. Nolanum. Putolanum. Cumanum. et Ysclanum⁹.

Metropolis Amalphia¹⁰ hos habet suffraganeos episcopos. Capritanum. Scalen. Reginum¹¹. Littiren.¹²

Metrop. Salernum¹³ hos habet suffrag. episcopos: Capacensem¹⁴. Policastren. Nusqitan. Sarnitan. Marsican. Acernen.¹⁵

IN SAMNIO.

Metrop. Beneventum¹⁶ hos habet suffraganeos episcopos: Telesinum. S. Agathe. Alifien.¹⁷ Montis Maran. Montis Corvin. Avellin. Vicanum. Frequentin.¹⁸ Arianen. Bibinen.¹⁹ Asculen. Licerinum²⁰. Tortibulen. Draconar. Wlturar. Alarin. Civitaten. Termulen. Toccien.²¹ Trivinen.²² Bivinen. Guardien.²³ Morcon.²⁴ et Musanen.

IN APULIA.

Metropolis Consa²⁵ hos habet suffraganeos ep³. ep^m²⁶ Moranensem. Satrianensem. Montisviriden.²⁷ Laquedonen. S. Angeli de Lombardis. et Bisacien.²⁸

Metropolis Agerentia²⁹ hos habet suffraganeos ep³. Potentinum. Tricaricen. Venusinum. Gravinen.³⁰ Anglonen.

Metrop. Tranum³¹ hos habet suffr. ep³. Vigilien. et Andrensem.

Metrop. Tarentum³² hos habet sub se³³: Mutulen. Castellanan.³⁴ ep³.

Metrop. Sipontus³⁵ hos habet suffr. ep³: Vestanum³⁶.

Metrop. Barum³⁷ hos habet suffr. ep³. Botontinum³⁸. Melfettanum³⁹. Juvenacien. Rubestinum⁴⁰. Salpensem. Cannen Menervinen. Bitettonum⁴¹. Con-

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ Campaniam et Samnium sub una prov. Apulia comprehendit ordine prorsus alio. ² Archiep. Surrentinum ³ ep³ deest ubique. ⁴ Equensem, Castelli maris. ⁵ Archiep. Capuanus ⁶ Tianen. ⁷ Suassanum, Venefranum, Soranum ⁸ Aversanum ⁹ Puteolan. Cuman. Isclan. aliter Insulanum ¹⁰ Archiep. Amalphanum ¹¹ Reginum deest. ¹² Minorensem, Littanum. ¹³ Salernitana metrop. ¹⁴ Capudaquensem, ¹⁵ Slusquitranum, Saranen. Accerranum, Marsicensem, Ravellensem. ¹⁶ Archiepiscopus Ben. ¹⁷ Anphiensem, ¹⁸ Frequentinum, ¹⁹ Bivanensem, ²⁰ Licherinum, ²¹ Toccien. deest. ²² Terventinum, ²³ Wardiensem, ²⁴ Morcon. deest. ²⁵ Archiepiscopus Consanus ²⁶ ep^m. deest. ²⁷ Montis Turiden. ²⁸ hi duo extremi desunt. ²⁹ Archiep. Aggerentinus ³⁰ Gavvinensem, ³¹ Tranensis metropolis ³² Archiepiscopus Tarentinus ³³ Suffragan. ³⁴ Mittulensem, Castellananum. ³⁵ Sipontina metropolis ³⁶ addit Trojanum, Melphiensem, Molopolitanum, Rapolensem. ³⁷ Baren. Metropolis ³⁸ Botuntin. ³⁹ Melphetan. ⁴⁰ Bubettonum, ⁴¹ Betentinum ⁴² Pollinensem, ⁴³ Brundusina Metropolis hunc habet Suffraganeum, Altinensem ⁴⁴ Ydrontina metrop. hos hab. suffrag. ⁴⁵ Gallipotatum. ⁴⁶ Ungentinum. ⁴⁷ Archiepiscopus Reginensis. ⁴⁸ Neucastren. ⁴⁹ Troconiensem, ⁵⁰ Oppensem, ⁵¹ addit Squillacensem. ⁵² Archiepiscopus Consentinus hunc habet suffraganeum, Marturanensem. ⁵³ Archiep. Rossanus nullum habet suffragan. ⁵⁴ Archiep. S. Severini ⁵⁵ Ebriacensem ⁵⁶ Troniensem ⁵⁷ Geneocastrensem ⁵⁸ Hi duo desiderantur. ⁵⁹ Panormitana metropolis hos habet suffraganeos Agrig. Mazar. Miletanum. ⁶⁰ Messana Metr. in Calabr. ⁶¹ Patensem, S. Marci, Miletensem, Cataniensem. ⁶² Cephelionensem ⁶³ Archiepiscopus Montis Regalis hos habet suffraganeos, Siracusanum. ⁶⁴ Isti sunt episcopi sub Rom. pontifice, qui non sunt in alterius provincia constituti. ⁶⁵ S. Rufinae deest. ⁶⁶ hac desunt: adduntur episcopi Anagninus, Signinus, Ferentinas, Alatrinus, qui infra occurrunt in Campania. ⁶⁷ Hos quatuor episcopos ponit in Marsia ⁶⁸ Hos duos in ducatu Spoletano. ⁶⁹ Viterbien. et Tuscanen. ⁷⁰ Suanensis, ⁷¹ Massanus et Senensis desiderantur. ⁷² addit Castellananum, aliosque quatuor, ut infra. ⁷³ deest in Umbria. ⁷⁴ Hos locat in ducatu Spoletano ⁷⁵ hosque in Tuscia ⁷⁶ item in duc. Spol. ⁷⁷ item in Tuscia ⁷⁸ ponitur in Romania Ravennat. ⁷⁹ Pesariensis ⁸⁰ Esculanus ⁸¹ Hi tres in duc. Spol. ⁸² Esinas ⁸³ Asinas in Tuscia.

NOTÆ.

eodem metropolis facta fuit ab Innocentio II. Atque hæc. ni fallor, est certa ætas Notitiæ, quam Albinus retulit in suum codicem, nonnullis quandoque additis, quorum nil antiquius Eugenio III, nil Clemente pariter tertio recentius occurrit.

* Pentapolis nomini pridem obsoleto illud Marchiæ successerat. Nec vetustum illud nomen audiretur in Augustor. diplomati u, nisi N colus III r no-

A versanum. Polignenen. ⁸⁴ Caterinen. Lavellinuum.

Metropolis Brundisium hos habet suffraganeos episcopos: Astunensem⁸⁵.

Metropolis Ydrontum habet episcopum⁸⁶ Castren. Gallipolitanum⁸⁷. Licien. Ugentinum⁸⁸. et Leucen.

Metropolis Regium⁸⁹ hos habet suffraganeos episcopos. Cassanen. Neocastren. ⁹⁰ Catacensem. Crotoniensem⁹¹. Tropiensem. Opiensem⁹². Bovensem. Geratinum⁹³.

Metropolis Cosentia hos habet suffraganeos episcopos. Marturan.⁹⁴

Metropolis Rossanum nullum suffragan. epum habet⁹⁵.

Metropolis sancte Severine⁹⁶ hos habet suffraganeos episcopos. Hembriacensem⁹⁷. Stromensem⁹⁸. Geneocastren⁹⁹. Cotroniensem Gerentinum¹⁰⁰.

IN SICILIA.

Metropolis Panormum hos habet suffraganeos episcopos, quos Adrianus papa IV ei concessit: Agrigentinum, Mazarensem. et Milevitanum¹⁰¹.

Metropolis Messana¹⁰² hos habet suffraganeos episcopos: Pactensem¹⁰³. Cephaludensem¹⁰⁴.

Metropolis Montis Regalis hos habet suffraganeos episcopos. Catheniensem, quem ei concessit Lucius papa III et Siracusanum, quem ei concessit Clemens papa III¹⁰⁵.

*Omnes isti subscripti episcopi ad consecrationem Romani pontificis specialiter pertinent*¹⁰⁶.

Albanensis. Hostiensis. Portuensis. Sancte Rufinae¹⁰⁷. Tusculanus. Sabinensis. Prenestinus. (*Hi sunt collaterales et consecratores Romani pontificis*¹⁰⁸.)

In Tuscia. Nepesinus. Sutrinus. Civitatisensis. Ortanous¹⁰⁹. Amelinus. Narniensis¹¹⁰. Tuscanensis¹¹¹ Balneargensis. Urbevetanus. Clusinus. Soanensis¹¹². Castrensis. Crossetanus. Massanus. Vulterrannus. Senensis¹¹³. Aretinus. Fesulanus. Florentinus. Pistoriensis. Lucanus. Lunensis¹¹⁴.

In Ymbria¹¹⁵. Tudertinus. Camerinus¹¹⁶. Fulginas. Nucernus¹¹⁷. Spoletinus¹¹⁸. Perusinus¹¹⁹.

In Marchia¹²⁰. Ariminensis¹²¹. Pesulanus¹²². Fanensis. Senogalliensis. Anconitanus. Asculensis¹²³. Firmanus. Humanensis¹²⁴. Esulanus¹²⁵. Asciscinas¹²⁶. Oxi-

vanda Ludovici, Ottonis, et Henrici diplomata transmisisset Rudolpho, ut suo loco planum fiet. Cætera provinciarum nova nomina tute confer cum priscis. De Italia enim tanta suppetit rerum copia, ut quemque inopem possit efficere. Neque ad breves notas coarctande mihi videntur, quæ fusiori calamo in dissertationibus tractate reperitur.

mensis ¹. Forumsinfron. Filtrensis ². Urbincensis. A Egubinus ³. Callensis.
In Marsia. Reatinus ⁴. Furconensis ⁵. Valvensis. Teatinus. Pinnensis. Marsicanus.
In Campania. Tiburtinus. Anagninus. Signinus. Terracinenensis. Fundanus. Gajetanus. Ferentinas. Verulanus. Alatrinus. Soranus. Rivellensis ⁶.
In Calabria. Bisignanensis ⁷. Epus S. Marci ⁸. Squillacensis ⁹. Miletensis.
In Apulia. Trojanus. Mellensis. Monopolitanus. Rapollensis ¹⁰.
In Dalmatia. Arhanensis ¹¹.
In Sardinia. Gaitellensis. Civitatensis ¹².
In Corsica. Maranensis ¹³.
In Lombardia. Papiensis. Bobiensis¹⁴. Placentinus. Ferrariensis ¹⁵.
In Burgundia. Antitiensis ¹⁶.
In Hispania. Burgensis¹⁷. Legionensis. Ovetensis¹⁸.
In Scotia. Epus S. Andree. Glascuensis. Epus Candide Case. Dulcheloensis. Dumbloinensis. Brechinensis. Arbedonensis. Resinarchinensis. Catanensis. Epus de Arrigaitel.

VII.

ANTIOCHENUS PATRIARCHATUS HABET SUB SE HOS ME-

VAR. LECT. EX CODD. REG.

¹ Auximanus in duc. Spol. ² Feretranus in Romania Ravennat. ³ Eugubinus in Tuscia ⁴ in duc. Spol. ⁵ Furtinensis, qui cum Valvensi, et Marsicano ponuntur in Campania. ⁶ Ravellensis in Salern. metrop. ⁷ in Metr. Rossan. ⁸ S. Marci et Milet. in metr. Messan. ⁹ in metr. Regien. ¹⁰ in metr. Sipont. ¹¹ in Scлавonia. ¹² in iudicatu Galluri ¹³ in metr. Januæ ¹⁴ ib. ¹⁵ Papien. Plac. Ferr. in metr. Mediol. ¹⁶ in metr. Bituricen. ¹⁷ in metr. Tolet. ¹⁸ in metr. Emeriten. ¹⁹ Archiepiscopus Manistrensis. ²⁰ Archiep. Tulup. qui etiam Elyopolitanus appellatur. ²¹ Arch. Edessenus, qui alio nom. dicitur reges Medorum. *Duos addit*: Apphanen. Corizzen. ²² hunc suffragan. facit Apphanensis. ²³ Ebronensem, Liden. Aschalonen. ²⁴ Beritensem, Paneensem. ²⁵ Sebastensem, quæ civitas, Sebastia scilicet, alio nomine dicitur Samaria. ²⁶ Nazareth. ²⁷ Tyberiadem.

tropolitanus, et episcopos suffraganeos.
 Archiepiscopum Tharsensem. Mamistenum ¹⁹. Tulupensem ²⁰. Edessanum ²¹.
 Episcopum Laodicensem. Gabulensem. Valensem ²². Anteradensem. Tripolitanum. Bibliensem.
 Mimastrensis metropolis hos habet episcopos suffraganeos. . . . .
 JEROSOLIMITANUS PATRIARCHATUS HABET SUB SE HOS EPUS SUFFRAGANEOS, ET METROPOLES INFERIUS ANNOTATAS.
 epum Bethleem. episcopum S. Georgii. episcopum Ascalone ²².
 Metropolis Tyrus habet sub se hos suffraganeos episcopos: Aconensem. Sidoniensem. Berutensem ²³.
 Cesarea metropolis habet sub se hos epus: Sebastensem ²⁴.
 Nazarca ²⁵ metropolis habet sub se Tiberiadensem ²⁷ epum.
 CONSTANTINOPOLITANUS PATRIARCHA HABET SUB SE CRETENSEM ARCHIEPISCOPUM, QUI HABET SUB SE LX EPISCOPOS. MEDONENSEM QUOQUE HABENTEM SUB SE . . . EPISCOPOS. ERACLIENSEM HABENTEM SUB SE . . . EPISCOPOS. ISTE TRES METROPOLITANI DICUNTUR HABERE SUFFRAGANEOS EPISCOPOS SEPTINGENTOS. PRETEREA IDEM PATRIARCHA SUB SE DICITUR HABERE APOSTOLICOS CATHOLICOS.

LIBER CENSUM GENUINUS.

DE REDDITIBUS OMNIUM PROVINCIARUM ET ECCLESiarUM QUI DEBENTUR ROMANÆ ECCLESIE.

PRIMO DE CIVITATE FERRARIE.

Romana Ecclesia debet habere censum de civitate Ferrara sol. l. Luccen in unoquoque anno. Medietatem tributi ripe, et districtum de mercato annuatim. Et totam arimanniam de plebe cornacervina. Et totam arimanniam masse fuscæ. Et totum publicum ejusdem. Et totam arimanniam de gabbiana. Et totam arimanniam de lungula. Et totam arimanniam de septepullesino. Et totam curiam sive districtum de massa. Et totum districtum sive proprietatem de ciniscelli, et de cavato. Et totam arimanniam, et totum publicum de sadriano. Et totam arimanniam, et totum publicum de trecenta. Et totam arimanniam de banniolo, et totum publicum. Et totam arimanniam de villa nova, et totum publicum. Et totam arimanniam de maneggio, et totum publicum. Et totam arimanniam de sancto Martino, et totum publicum. Et totam arimanniam de lucarano, et totum publicum. Et totam arimanniam de sancta Maria, et totum publicum. Et totam arimanniam, et publicum de villa comede. Et totum publicum de gognano. Et totum publicum de villa marthana. Et totam arimanniam de arcuada, et totum publicum. Et totum publicum de bonisciago. Et totum publicum de agnano. Et totam arimanniam de pontiadi, et publicum. Et totam arimanniam de silthatico, et publicum. Et totam arimanniam de runci, et publicum. Et totam arimanniam de cirpillatica. Et totam arimanniam de bratica. Et totam salariam. Et totum ficarolum. Et tres partes de ripatico, et partes tres portus de rupta ficaroli. Et totam arimanniam

C de trenta. Et totam arimanniam de leone. Et totam arimanniam de gello. Et totam arimanniam de fabriciano. Et totam arimanniam de sancto Donato. Et totam arimanniam de flesso, et de ficarolo, et toto comitatu ejus. Balam et districtum de omnibus criminibus. Et omni anno bis, scilicet in madio, et in sancto Martino generale placitamentum.

Item Ecclesia de ficarolo IIII sol. luc. pro villa salaria. Ecclesia S. Gregorii I morab.

HEC DEBENT DNO PAPE ILLI QUI EMUNT CONFESSI-
 ONEM BEATI PETRI.

Hec sunt que dominus papa recepturus est ab illis qui emunt Confessionem beati Petri, secundum tenorem preteritorum ementium. In primis in camera singulis diebus IIII libr. cere, et per singulos menses I aquariciam olei, et I flor. de olibano. In pascha XX libr. de cera, super hoc quod debet habere in camera. In facula pro sabbato sancto X libr. de cera, et decem libr. pro agnus, et de balsamo IIII dn. ad pondus laterani, et IIII ad sanctum Petrum. V libr. de cera ad sanctum Petrum pro facula baptismali. Ampullas XII, VI majores, et VI minores. Fanones VI. In festo sancte Marie XX libras pro rosta Salvatoris Domini. In nativitate Domini XX libr. cere in camera super illas IIII libr. que dantur singulis diebus, et duas libr. de olibano. In purificatione sancte Marie X libr. et IIII dn. pro jungis. In annuntiatione similiter. In nativitate X libr. de cera, et IIII dn. pro jungis. Acolitis in dominica palmarum XII denarios pro palmis ex consuetudine. In majori ebdomada episcopus sancte Rufine jus quod consu-

vit habere, videlicet arcam et altare, ex quo pulsatur ad matutinas, usquedum finitur officium; et ex quo pulsatur ad missam usque ad finem misse, salvo jure cantorum, quod habent in altari cum episcopo. In die Jovis sancti ex quo pulsatur ad officium matutinale, et ad missam usque ad finem officiorum, similiter. In die sancto Veneris, similiter. In sabbato sancto ex quo pulsatur ad officium matutinale et ex quo pulsatur ad officium baptismale nocte et die tota usque ad finem misse majoris in Pascha habeat jus suum. Quando dn. papa non est in urbe, hostiariis dantur xii dn. pap. per singulas ebdomas, et in dominica de palmis ii sol. et in singulis festivitibus sancte Marie unam cere, decinam pro faciendis cereis. Sancto Laur. de palatio datur per unumquemque mensem i aquaricia olei, et i libr. de cera, et dimidium de olibano. Quando dns. papa pergit ad sanctum Petrum in stationibus xx sol. dns. papa habet, et duas aquaricias de potione. Et capellani cum sociis suis medietatem altaris ex quo tubalia extenditur super altare. Cardinales v sol. papien. in statione habent. Cantores quando cantant responso-rium in amnone xviii dns. pp. In Pascha de mad. duas aquaricias de potione dns. papa habet ad Lateranum. A festo sancti Gregorii usque ad Pentecosten unoquoque die xii dns. pp. dantur dno. pape. In letaniis majoribus xxvii libr. lucc. pro pbrrio crucium episcoporum cardinalium, et lectis et lobio. Ad luminaria ante altare beati Petri xiiii candeles et in corpore xiiii die noctuque. In unoquoque capitello una candela accendatur, per totam noctem, donec missa finiatur: In stationibus in magno capitello iii et in capitello minori cum porticalibus iii. In rete xii. In virga xviii. Ante Veronicam die, noctuque una. In sancto Processu die noctuque i. In sancta Maria de Cancellis in nocte i. In Vaticano in nocte i. In sancta Cruce in nocte i. In sancta Lucia in nocte i. Ante crucifixum in nocte ii. In virga iii, in rete iii. In secunda fer. post Pascha. Ego sum pastor bonus. In Ascensione. In Pentecoste. In festivitate sancti Petri. In dedicatione ipsius Ecclesie. In Epyphania. In Cathedra, et in letania majori debent accendi retia. Et in festo sancti Petri tantum rete magnum ante portas argenti. In resarciendo tecto, et in mutandis fractis trabibus ecclesie beati Petri dantur ii dn. unicuique magistrorum, et unicuique manualium, donec compleatur opus. Quando sandalarii capiunt trabes beati Petri, habent inde ii sol. dn. pp. et iii libr. cere in festo... Ecclesia sancti Andree ii aquaricias de oleo et clerici sancti Petri qui faciunt officium iii sol. dn. pap. cardinalis, qui habet custodiam beati Petri iii dn. pp. unoquoque die. Pro elemosina unaquoque ebdomada extra id quod datur ejectis xii sol. Rotomagen. dum strata currit. Unicuique de comestabilibus ii dn. pp. unoquoque die. Sorrentiales perfecti quando suspendunt aliquem v sol. e quando decollant v sol. quando cecant xii pro unoquoque oculo, quando truncant aliquod membrum xii dn. similiter. Sancta Rufina pro elemosina una aquaricia olei, x libr. cere, et dimidium olibani. Sancti quatuor, et sanctus Clemens, et sanctus Pancratius habent elemosinam inde iii dn. pp. magistris pro cavea, et quatuor funes, quando accendunt rete, exceptis ebdomadalibus cardinalium, et ecclesie beati Laur. in palatio et clericorum beati Petri, et cantorum et dominicalibus diaconorum cardinalium. In stationibus vero unum par facularum ad vespas ii librarum, et ad missam ii librarum. Familia quoque dni. pape consuevit habere aliquam benedictionem. Quando dns. papa prolongatur a Roma plusquam una dieta, ei siquidem non datur cera pro camera. Preterea calices, cruces, turibula, et bacilia aurea, sive argentea, camisii, amicti, stole, manipuli, cor-

poralia super calices, et manutergia de alamanuia, et pallia super vi libr. affortiatorum, que ad altare offeruntur, dni pape sunt. Altare autem, cum necesse fuerit, tres trabes in navi singulis annis mutabit, et ii dn. pap. pro vidualibus magistris sancti Petri, cum in ipsa ecclesia operantur, dabit. Bonum etiam prandium dabit canonicis sancti Petri, cum fuerint tota nocte in vigiliis palleorum Romani pontificis, patriarcharum, archiepiscoporum, et quorundam episcoporum, que quotiens necesse fuerit, parabit prior basilice, et cum diaconis cardinalibus intererit dationi ipsius pallei *.

REDDITUS IN URBE ROMA.

Monasterium S. Pauli panem pro persona dni pape. Canonici Lateranenses similiter. Ecclesia S. Marci x sol. dn. pap. pro massa, quam papa Celestinus ei concessit. Ecclesia S. Petri xx. sol. lucc. Ecclesia S. Susanne unum scifatum, et unum morab. Ili qui tenent turrin in capite pontis Judeorum iii dn. pap. Ecclesia S. Egidii cum hospitali sita iuxta civitatem Leonianam xi sol. affortiatorum in festo S. Andree. Ecclesia S. Praxedis unum scifatum. Ecclesia S. Abbaciri i morab. Petrus latro ii morab. pro castro cere.

In episcopatu Albanensi. Ecclesia S. Donati de maritimis i morab. Hospitale de Cantaro. i libr. cere.

In episcopatu Portuensi. Petrus Latro ii morab. pro castro cere.

In Marchia et ducatu Spoletano.

In Senogalliensi.

In Anconitano.

In Oximano. Homines montis S. Petri iii sol. lucc.

Ecclesia S. Petri ejusdem loci ii sol.

In Numan. Ecclesia S. Fabiani de Racanati xii dn.

In Firman. Hospitale de aqua sancta xii podien. per annum.

In Asisin.

In Camerino. Monasterium sancte Marie de Frastra ii. lib. cere Monaster. sancte Marie de villa magna i libr. cere pro censu, et i bisant. pro pensione cujusdam terre. Monasterium de Cliente i lib. de cera, et i bisantium pro his que tenet ab ecll. Romana.

In foro Simpron.

In Urbinati.

In Callensi. Ecclesia S. Gerontii xii affort.

In Esino. Ecclesia S. Marie de silva xii dn. pap.

In Montifeltrano. Ecclesia S. Anastasii xii dn. argenti.

In Nucerin.

In Egubino. Monasterium S. Emiliani iii solidos affortiator. Monasterium S. Amb. iii sol.

In Fulginat.

In Perusino. Ecclesia S. Petri de monte Tenzi i i sol. affor. Ecclesia S. Marie posita in monte Feriol. iii dn. pap. et i facula pro unoquoque anno.

In Amelin.

In Tudertino.

In Narniensi. Monaster. S. Nicolai unam libr. cere. In Esculano.

In Spoletano. Ecclesia S. Petri juxta ipsam civit. ii sol. lucc. castrum quod Moriciola vocatur, ex redditione Gisleri, sicut invenitur in Registro Gregorii pape vii, B. Petri juris est. Et monasterium S. Petri de Bovaria v sol. luccen.

In Reatino. Monasterium S. Salvatoris.

In Valvensi. Monasterium de Bominac. i romanatum.

In Marsicano. Monasterium S. Marie de Appauia iii sol. provenien. et i libr. cere.

In Teatino. Monasterium de Magella i morab. Monasterium S. Stefani i unc. auri.

In Pinnensi.

* Plura hic vides capita disciplinæ veteris, que illustratione indigent. Id vero per me factum invenies

in libro *De præstantia Basil. Vat.*, si quando prodibit in lucem. Perinde est de sequentibus.

IN TUSCIA.

In episcopatu Castellane civitatis. Ex ipsa civitate, que antiquitus vocabatur Castrum Felicitatis, xxv sol. affort. Ecclesia S. Salvatoris xii affort.

In Satrino. Episcopus ipsius loci unum morab. pro locatione cujusdam casalis.

In Castellano.

In Urbevetano.

In Balneoregensi.

In Tuscanensi. De civitate Vetralla ii marabut. in. Ecclesia S. Johannis de insula juxta Cornetum v sol. Eccl. S. Sintii v sol.

In Castren. monaster.

In Clusino. Monasterium S. Salvatoris de Monte Amato ii morab.

In Soanensi.

In Massano. Plebs de petra. . . . sol. et homines ipsius loci. . . . sol. Monasterium Aquæ vive ii sol.

In Grossetano. Monasterium S. Prancatii xii affort.

In Senensi. Ecclesia S. Leonardi ii sol. Lucc. Ecclesia S. Trinitatis de Turri ii sol. Hospitale silve Rodulende xii dn. Ecclesia S. Mustiole ii sol.

In Aretino. Plebs de peccioli i morab. Ecclesia S. Justi iii sol. lucc.

In Fesulano.

In Florentino. Hospitale situm in loco qui dicitur ad pontem bonici secus stratum vi paria ferri. Ecclesia S. Laurentii de Cortina ii sol. Ecclesia S. Cresci ii sol. Ecclesia S. Donnini ii sol. Ecclesia S. Petri de Colle ii sol. Hospitale S. Petri de Calvariis situm in confinio Fesulani, et Senensis episcopatum vi dn. Lucc. Ecclesia S. Agnetis sita in podio bonithi i morab.

In Vulterrano. Ecclesia S. Barthol. de Scalocla xii dn. Comes Panocla iv morab. de tota terra sua. Ecclesia S. Nicolay de Monterio i morab. Ecclesia S. Faustini de valle Else ii sol. lucc. Monasterium de Serena i mor. Monasterium de Insula ii sol. Ecclesia S. Johannis de Colle xii dn.

In Pistoriensi.

In Lucano. Ecclesia S. Fridiani juris B. Petri. Cens. ejus unum par guanti de corio. Monasterium Sextense iii morab. Ecclesia S. Alexandri sita in Lucana civitate ii morab. Ecclesia S. Marie filiorum Corbi iii sol. Monasterium S. Petri in Cortina ii bisant. Ecclesia S. Salvatoris in Mustolia xii dn. Monasterium S. Pontiani iv mor. Hospitale pontis de popli i libr. cere.

In Pisano. Monasterium de Verruca ii morab. et pro campo S. Petri sito circa buitum vi dn. Ecclesia S. Nicolay de Paratino ii sol. Pisanus archiep. iv morab. pro quibusdam beati Petri terris. Monasterium S. Quirici xii dn.

In Lunensi episcopatu. Monasterium de Ceperano i morab.

IN APULIA.

In episcopatu Beneventano. Ecclesia S. Marie de Sambuco in ipsa civitate i unc. auri. Ecclia S. Marie de monte Drobi i scifatum. Ecclia S. Thome in ipsa civitate iii Romanat. et iii paria de oblati cum candel.

In episcop. Sorano. Monaster. sancti Dominici xii dn. pap.

In episcop. Elesino. Monrium, quod in ipsa civitate situm est, i unc. auri.

In episcop. Venafrano. Monrium S. Vincentii ii morab.

In archiep. Consano. Monrium S. Marie de Ylice unc. i auri.

In episcop. Melfen. Monrium Vulturense i unc. auri. Monasterium S. Angeli de bandi i unc. auri.

In archiep. Sipontino. Ecclesia S. Leonardi i unc. auri. Monrium S. Joh. in Lama unc. i auri. Ecclia S. Thome i libr. olivani. Monrium Pulsan. ii bisant.

A In episcop. Trojano. Monrium terre majoris unciam i auri. Monrium S. Marci de fora iv libr. olivani.

In episcop. Vestano. Monrium de Calena i unc. auri.

In episcop. Monopolitano. Monrium S. Stephani unc. i auri.

In episcop. Telesino. Monrium S. Salvatoris unc. i auri.

IN CALABRIA.

Monasterium de Mileto, quod est sedes episcopalis, i unc. auri.

In episcop. Rossanen. Ecclesia S. Trinitatis. . . . Monasterium S. Eufemie unc. i auri.

In episcop. Catanzani. Monrium S. Juliani, unc. i auri.

In episcop. Teatino. Monrium Magelle i morab.

REDDITUS APULIE, CALABRIE ET MARSIE.

B Rex Sicilie debet pro Apulia, Calabria, et Marsia mille scifatos.

In archiep. Brundusino. Ecclesia S. Marie unc. i auri.

Ecclesia S. Marie de Nerto unc. i de tar. per annum.

In episcop. Cassanen. S. Marie Camiliani ii scifat.

In episcop. Squillac. Monrium de Carra i morab.

IN SICILIA.

Anno xvii pontificatus Alexandri pape III, w. secundus rex Sicilie construxit Monrium beate Marie Montis regalis juxta Panormum, et subjecit illud Romano pontifici sub annua pensione centum Tarenorum.

IN SARDINIA.

Judex Calaritanus ii lib. argenti pro censu. Archiep. Calar. vi libr. argenti. Episcop. Dolien. ii libr. Episcop. Sulcitanus ii lib. Episcop. Barbarie ii lib. Ecclesia S. Saturnini. ii lib.

Judex arboren. ii lib. Archiep. Arboren. vi lib. Episcop. S. Petri de Teralba ii lib. Episcop. de Osello ii lib. Episcop. S. Justi ii lib.

Judex Turritanus ii lib. Archiep. Turritanus vi lib. Episcopus de Pragi ii lib. Episcop. de Ampuri ii lib. Episcop. de Serra ii lib. Episcop. de Chisarpo ii lib. Episcop. de Castro ii lib. Episcop. de Ozano ii lib. Episcop. de Bosea ii lib. Abbas de Sacharia ii lib. Abbas de Plajano ii lib. Abbas de Thergo ii lib. Prior de Salvenero i lib. Summa horum omnium continetur in lviii libris argenti.

In Arborea. Ecclesia S. Thome cum omnibus suis bonis pro censu iii bisant. omni anno. Ecclesia S. . . . . quæ dicitur Cannia ii sol. exigusin. singulis annis.

DE CORSICA.

Corsicam concessit papa Innocentius Janue sub annuo censu unius libre auri. Et exinde privilegium ei fecit.

CENSUS DE NOVO IMPOSITI, DE QUIBUS NESCEO

IN QUIBUS EPISCOPATIBUS SUNT POSITI.

Monaster. S. Stephani positum in monte de medio. pro eadem Ecclia omni anno pro censu iii sol. provesin. Ecclia S. . . . ., posita in castro Valentio omni anno pro censu ii sol. luc.

IN LOMBARDIA.

In archiepiscopatu Mediolanen. Monrium S. Agathe vi dn. mediol. Monrium de Sexto xii dn. Monrium de Modoetia xii dn. Monrium de Brugula xii dn. Monrium de Lambrugo xii dn. Monaster. de Partificagia vi dn. Monrium de Subiate vi dn. Monrium de Buginago vi dn. Monrium de Basiliano xii dn. Ecclia S. Johannis de Perminago i sol. Ecclia de Propello. . . . . Ecclia de Bibulgo. . . . . Monrium S. Nicolai xii affor. Ecclesia S. Trinitatis de ponte guini-

celli vi dn. Ecclesia de Bisantio i dn. et i cerev. Ecclesia S. Petri de Bifolca vi dn. Hospitale apud S. Blasium vi dn. Homines habitantes in villa que dicitur Morniaco de plebe arzaco xii imperial. singulis annis.

In episcopatu Placentino. Ecclesia de Misericordia ii sol. placen. singulis annis.

In episcop. Laudensi. Ecclesia S. Michahelis xii dn. Ecclesia sancti Pauli xii dn. Monrium S. Michahel xii dn. Monrium S. Stef..... Monrium S. Andree per manum Abbatis S. Savini i unciam..... Monaster. de Dovario xii dn. Ecclesia de Ripa alta xii dn. Monaster. de Cerreto iiii dn. mediolan. Ecclesia de Cerreto iiii dn. mediol. Ecclesia S. Petri de Palude xii mediol. veteres.

In episcop. Cumano. Hospitale de Blunzone in monte Abrica.

In episcop. Bergomensis. Ecclesia S. Firmi i sol. Ecclesia S. Juliani de Subvexio i sol. Ecclesia S. Sigismundi de Ripa alta i sol. Monaster. S. Ambrosii de Ripa alta i sol. Monaster. de Donaria i sol. Ecclesia S. Fabiani Cellula ipsius i sol. Ecclesia S. Marie de Villa suari in colle Thoris i sol. Ecclesia S. Ambrosii de Calcu iiii dn. Ecclesia S. Trinitatis de Virgi. i sol. Ecclesia sita in loco qui dicitur Mesina viii dn. mediol. monete. Ecclesia S. Alexandri..... Ecclesia S. Mathel..... Monasterium de Bonate vi dn. Ecclesia S. Marie in Turri xii dn. mediol.

In episcop. Brisiensi. Ecclesia S. Petri Cremignano xii dn. mediol. Monaster. de Caramagna i morab. Monaster. Aque nigre i morab. Monrium Montis Clari dimid. unc. auri.

In Cremonensi episcop. Ecclesia S. Agathe i sol. Monasterium S. Stephani de Cornu i sol. Ecclesia S. Salvatoris iiii dn. Ecclesia S. Marie de Castaneto vi dn. Monrium S. Johannis juxta Papiam xii dn. veteris monete. Hospitale S. Leonardi de Baugia xii dn. mediol. vet.

In Novariensi. Ecclesia S. Petri ii sol. Ecclesia SS. Philippi et Jacobi de Paliarina ii sol. mediol.

In Vercellensi. Monrium de Bessa i morab. Monrium S. Stephani i morab. Ecclesia S. Jacobi ii sol. mediol. Ecclesia S. Marie sita in eadem civitate i morab. Monrium S. Marie de Astura xii dn. veteris monete.

In Taurinensi. Monrium de Pinarol. i unc. auri. Ecclesia S. Petri Savilianensi i morab. Ecclesia S. Petri ultra flumen Sture cum hospitali ibidem sito i morab. Hospital. de Ponticelli. i morab.

In Albensi. Ecclesia de Ferranica i morab. Monrium S. Gaudentii dimid. unc. auri. Monrium S. Martini dimid. unc. auri.

In Astensi. Monrium de Caramagna i morab.

In Aquensi. Ecclesia S. Crucis de Melagio. i morab.

In Tardonensi Ecclesia de principiano ii morab. Habitatores loci, qui dicitur Sala iii lib. cere basilice S. Laurentii.

In Saunensi. Monaster. S. Eugenii i morab. In capite nauli Eccl a. S. Jule iiii dn.

In Januensi. Monrium S. Andree de Sexto i morab. Ecclesia S. Fidis i lib. piperis. Ecclesia S. Nicolai juxta mare i lib. cere.

In Albinganensi. Monrium S. Martini in insula Gallinaria i morab.

In Vintimiliensi.

In Papiensi. Monrium S. Marini i morab. Ecclesia S. Marie major. de Laumello i morab.

In Bobiensi. Monrium S. Columbani iiii bisantios.

EXARCATUS RAVENNE.

Canonica S. Marie in porticu..... morab. pro Ecclesia S..... Monaster. S. Johannis Evangeliste i sol. Ecclesia S. Petri ad vincula iii sol. luc.

In episcop. Placentino. Ecclesia. scor. Gervasii, et Protasii i cereum et i dn. Ecclesia S. Johannis de viculo dimid. auri unc. Ecclesia de Monte Bello ii sol.

A luc. Ecclesia S. Petri de Cerreto iiii dn. Mediol. Hospitale de Verzario i morab.

In Parmensi. Monrium S. Alexii ii morab. Monast. de Berselli i morab. Monrium S. Genesii i morab. Monrium S. Siri de Fontanell. ii dn. de papia monete veteris.

In Regino. Plebs de Warstalla iii morab. Monrium Canusinum xx sol. Ecclesia de Gonzago i unc. auri.

In Mutinensi. Monrium Fraximon. unc. auri. Monast. Nonant. ii morab. Hospitale S. Germiniani juris beati Petri.

In Bononiensi. Monrium de Musiliano vi sol. affort. Epus Bononien. lib. ii puri argenti. Monrium S. Cesarii iii morab.

In Faventino.

In episcop. Florent. Ecclesia S. Peregrini juxta Saltu. xii imperial.

In Ymolensi.

In epatu Foroliviensi.

In epatu Bobiensi. Monrium S. Ambr. xii dn. pap. Cella S. Johannis inter ambas partes i bisant. Monrium S. Marie in Trivo i bisant.

In epatu Populiensi.

In epatu Feretrano.

De massa Arni. Ecclesia S. Jus'ini unc. i auri pro unoquoq. anno. et de Castello arno, a Guid. et sociis xii lucc. pro unoquoq. anno.

De massa Fiscalia. Cervien. epus de plebe S. Vitalis xii imperial.

De massa S. Petri. Ecclesia S. Salvatoris xii luc. pro unoquoq; anno.

In epatu Ferrariensi. Ecclesia de Ficarolo iiii sol. luc. pro villa Salaria. Ecclesia S. Georgii i mor. Ecclesia major i morab. per annum.

In episcopatu Ariminensi. De ripatico per manum episcopi i lib. argenti. De plebe S. Paterniani ii sol. luc. De ecclesia S. Georgii i lib. cere. Ecclesia S. Pauli de Monte Scutulo ii sol. luc. Ecclesia S. Salvatoris ii sol. luc. Ecclesia S. Gauderitii iiii bisant. Monast. S. Petri xii affort. Monast. S. Ggii xii dn. Hospitale botrie xii dn. Hospitale de dna Emilia positum circa herim ii sol. imperial. Ecclesia S. Marie in Leura ii sol. pro unoquoq. anno.

In Fanensi. Monrium S. Laur. in Campo. l. spatulas f. xxv sol. affort.

In Croniet. Ecclesia S. Nicolai de Croniet pro censu i morab. sing. annis, et lib. ii piperis.

IN PATRIARCHATU AQUILEJENSI.

In epatu Vicentino. Capella de insula xx sol. veronensium. Ecclesia S. Lucie de Fonte nivis ii mor. Ecclesia SS. Firmi et Rustici i mor.

In epatu Feltrensi.

In epatu Tridentino.

In epatu Senecen.

In epatu Paduano. Ecclesia S. Marie de pratalla iiii morab. Ecclesia sancte Crucis de monte Syon ii morab.

In Mantuano. Ecclesia S. Marie de Hypsid. i morab. Monrium S. Johannis ii sol. luc. Monasterium S. Benedicti. unc. i auri. Hospitale de Aquadocia xv dn. mediolan. Hospitale juxta Veronam xii mediol.

In Veronensi. Ecclesia S. Marie in loco Marelensi i bisant. Ecclesia S. Nycolai in Arena i lib. cere et i dn. Ecclesia S. Marie apud albareduum xii dn. mediol. Ecclesia SS. Simonis et Jude i lib. cere.

In Tarvisino. Monrium S. Eustach. iiii sol. Hospitale S. Marie i lib. cere, et i incensi. Ecclesia S. Laur. juxta forum iiii dn. luc. Monasterium S. Eufemie ii bisant.

In Cenetensi Ecclesia. Hospital. de Blavi i lib. cere, et i incensi.

In episcop. Pole. Monrium S. Marie de Canneto ii bisant.

In Comaclensi, Monrium Pompos. iii sol. affort.

IN PATRIARCHATU VENETIE GRADENSIS.

Ecclia S. Marie de Caritate 1 aureum. Ecclia S. Marie de Alnaria.

In episcop. Torsellano.

In Cesenate. Ecclia. S. Crucis XII affort.

In Pensauriensis.

CENSUS HISPANIE.

In episcop. Colombriensi. Ecclia S. Crucis juris beati Petri II morab. singulis annis pontifici Romano persolvit.

In episcop. Portugalen. Canonica, que vocatur Ecclesiola, II morab. Adefonsus Portugalensis dux III unc. auri.

In episcop. Lucen. Monrium de Ursaria I morab. auri.

In episcop. Legionensi. Monrium S. Facundi juris beati Petri est II sol. Monrium S. Ysidorii I morab.

In episcop. Palentino. Ecclia vallis Olivei XXV morab.

In episcop. Toletano. Monrium S. Servandi X morab.

In episcop. Avilen. Monrium..... I morab.

In episcop. Burgen. Monrium Oniense juris beati Petri est. unc. I auri. Monrium S. Dominici juris beati Petri est. V morab. Monrium de Cardinia I morab.

In episcop. Tirasonensi. Ecclia S. Marie sita in castro Tutete II sol.

REGNUM ARAGONIE.

Juris beati Petri est D auri mancusios ad cuneum Jacce singulis annis.

In episcop. Oscensi. Monrium S. Johannis de Pinna juris B. Petri est. unc. I auri. Ecclia montis Aragonis juris beati Petri est. unc. I auri. Ecclesia S. Petri de Lasis IIII morab.

PROVINCIA TERRACONENSIS.

In episcop. Ihardensi. Monrium S. Victoriani juris beati Petri est. Dimid. unc. auri.

In episcop. Urgellensi. Monrium. S. Saturnini per spatium octo annorum I lib. argenti. Ecclia Aggerensis IIII morab. Ecclia S. Petri de Devotis tertiam partem fructus allodii in quo sita est. Ecclia. S. Marie Urgellensis I unc. auri. Ecclia gerrensis I unc. argenti.

In Tudensi episcopatu Ecclia S. Marie de Rehorios II morabotinos. Comes Urgellensis IIII unc. auri. Raymundus Guillelmi de duobus Castris, Saltevola videlicet et Lobariola, IIII unc. auri.

In episcop. Barchinonensi. Monrium S. Pauli I morabot. Comes Barchinonensis de toto honore suo, et precipue de civitate Terracona, sicut continetur in Registro Urbani pape, singulis septenniis XXV libr. argent.

In episcop. Gerundensi. Ecclia S. Johannis Rivipolensis III morabot. Monrium. S. Petri bisildunen. V sol. Ecclia S. Marie ejusd. loci II sol. Monrium Arelatense..... Monrium S. Marie de Cardin. XII Mergol. monete. Monrium S. Marie de Campo II sol.

In episcop. Helenensi. Monrium S. Martini de Canicornis juris beati Petri I arulense.

PROVINCIA NARBONENSIS.

In episcop. Narbonen. Monrium Crassense V mor. Monrium S. Amantii II sol. Monrium S. Pontii II sol. Ecclia S. Petri de Arignano I morab. Electen. Monrium I lib. argenti per triennium.

In episcop. Biterrensi. Ecclia S. Jacobi I mor. Ecclia S. Petri de Mari I morab.

In episcop. Rutinensi. Ecclia S. Antonii V sol.

In episcop. Tolosano. Ecclia S. Volusiani in loco qui vocatur Fluxas V sol. pictav. Ecclia S. Saturnini X sol. pictav.

In episcop. Uticensi. Guillelm. de turre pro eo quod Romana Ecclia habet in mansodi II malach. Dñus ville Acantici II aureos.

In episcop. Carcausonensi. Monrium Electuense I

A lib. argenti per triennium. Ecclia Magalonensis I unc. auri Guill. de Monte Pessulano II morab. Comes Merguriensis I unc. auri. Bernard. de Antusia II morab.

PROVINCIA ARELATENSIS.

In episcop. Arelaten. Monrium. Montis Majoris IIII sol. pro castro autem biduini III lib. turis per quinquen. Monrium S. Gervasii de fossis..... sol.

In Lody. Ecclia S. Marie de Corneliano II sol. Ecclia S. Marie de Sarebona II sol.

In episcop. Albiensi. Monrium S. Bernardi de Castris V sol. mergurien.

CENSUS PROVINCE

In episcop. Avenionensi. Apud montem Andanera Monrium S. Andree IIII lib. cere; et pro Ecclia S. Petri de Thathone II lib. cere.

In episcop. Arausice. Guills. dñs ejusdem ville dimid. marc. argenti. Monrium S. Egidii, et psalmod. B Montis Majoris. Ananiense. S. Wi. S. Pontii. Crassen. S. Saturnini. S. Johannis Rivipollen. S. Victoris montis Arag. proprii juris beati Petri sunt.

In episcop. Aquensi. Petrus de Lambisco I morab.

In episcop. Sixtaricen. Ecclia S. Mart. de Croca I morab.

In episcop. Aptensi. Ginand. cum fratribus et nepotibus suis III morab.

IN PROVINCIA EBREFUNENSIS.

Ecclia Crossiensis juxta burgum, qui vocatur Marturtel. I morab.

In episcop. Forojulensi. Ecclia Pinnac. VII sol. mergur. monete veteris. Ecclia bariolen. I morab.

In episcop. Albinganen. Monrium S. Martini juris beati Petri est, quod est situm in insula Gallinaria, I morab.

PROVINCIA GUASCONIA.

In episcop. Aquensi. Hospitale delsuath. I bisant. C et monaster. de Sorduba V sol.

In Gasconia. Monaster. Generense II unc. auri. Monrium Condomense V sol. morl.

In episcop. Vasaten. Monrium Blavii Montis V sol. burdegal. monete.

In episcop. Aduren. Monaster. S. Severi V sol. pictav. monete.

PROVINCIA BURDEGALEN.

Monaster. S. Crucis I mor. Monast. S. Macharii V sol. Ecclia de Bledo Monte V sol.

In episcop. Xadonen. Monrium beate Marie xadonen. V sol. Ecclesia S. Petri de Arciaco III sol. affor.

In episcop. Engolismensi. Ecclia de Cella fruin..... sol. Monaster. sancti Eparchii II morab.

In episcop. Petragoricensi. Monaster. Tostoriacen. I morab. Monrium Sarlaten. I mor. pro se, et I pro Fiteusi, et I pro Ysaensi. Ecclia Sancti Austerii I mor. Capella S. Orricii sita in Castello de Gorzon. X sol. Ecclia S. Frontonis. II mor. e principalis sedes II mor.

In episcop. Pictaven. Monrium S. Crucis I unc. auri. Monrium Malliacen. XX sol. Pictav. du. Ecclia S. Trinitatis de Malo Leone II morab. Monrium Ysercense I mor. Monrium fontis Everaldi I mor.

In episcop. Lemovicensi. Ecclia S. Petri de Osca I mor. Ecclesia Stürpen. I mor. Ecclia Usercen. I mor. Ecclia Briven. II sol.

In episcop. Claromonten. Monrium Case Dei juris B. Petri est. Et ecclia Brivaten. I mor. Monrium de Monte Ferrando I mor. Monrium Aureliacen. X sol. pictav. pro se, et pro Soliaco V sol. et pro sella Maurcien. V sol. Comes Guills. dimid. marcem argenti. Ecclia Brivaten. I morab.

In episcop. Rutinense. Ecclia S. Petri singulis bienniis I mor. Ecclia S. Marie de Candabria XV sol. Mourium Nanneten. X sol. f. II mor.

In episcop. Albiensi. Ecclia S. Petri de Farnaria I mor. Castrum scurie II unc. arg.

In episcop. Caturcensi.

PROVINCIA TURONENSIS.

Ecclia S. Sepulchri III sol. pictav. monete. Majus monium juris beati Petri est. Singulis septenniis I lib. arg. et pro ecclia sancti Guincoloi x sol. cenomanen. monete. Ecclia S. Martini unc. I auri. Monium Nucariense I mor. Monium S. Sepulchri I morab. Ecclia S. Marie de Loccis v sol. pictav. Ecclia S. Juliani I morab.

In episcop. Cenomanen. Ecclia S. Guincoloi XII dn. de castro Cadurciar.

In episcop. Nanneten. Monium S. Salvatoris III aureos.

PROVINCIA SENONENSIS.

Monium Ferrariense juris beati Petri est I unc. auri singulis triennis. Monium S. Columbe vir. juris beati Petri est.

In episcop. Parisiensi. Monium S. Genovesæ, et S. Germani, et S. Dionisii juris beati Petri sunt.

In episcop. Altissodor. Vizeliacen. Monium juris beati Petri est I libr. argenti. Dnus de Donzi II unc. auri.

In episcop. Nivernensi. Monium Saviliacen. I morab.

In episcop. Catalaonen. Ecclia S. Nicolai in insula Lourz. x sol. illius monete.

PROVINCIA REMENSIS.

In episcop. Ambianensi. Monium S. Ricc. in Pontivo unc. I auri. Monium Corbejense, quod proprii juris beati Petri est, I unciam auri.

In episcop. Suessionensi. Monium et Medardi dimid. libram argenti.

In episcop. Teruanensi. Hospitale S. Gefelt. c alletia.

PROVINCIA MAGUNTINA.

Ecclia S. Marie sita in loco qui dicitur Potenhabe. I morab. Ecclia S. Johan. Bapt. in Selbot. I mor. Monium quod dicitur Cella Dne Pauline mor. I Reiaeresbrunnen. II sol. erphordien. monete. Ecclia regularium in Flaheim. aureum unum.

In episcop. Argentinensi. Monium sanctor. Philippi et Jacobi in Silva Sacra I mor. Monium Monialium in Andala subtil. panni linei ulnas. Monium quod dicitur Bugeshouen I mor.

In episcop. Basiliensi ecclia S. Petri I mor. Ecclia Remorigen. I monetam auri. Monium S. Vincentii I mor.

In episcop. Constantiensi. Monium Burense I mor. Deallodio qui vocatur cella S. Petri I mor. Monium Wibelingen. I mor. Monium Blaburra I mor. Monium Zueveltun I mor. Ecclia in Rota mor. I. Monium in Breagone mor. I. Monium in Isnin XII dn. constantien. monete. Monium in Wingart. mor. I. Ecclia in Augea Parva mor. I. Monium in Suarewalde S. Georgii mor. I. De allodio qui vocatur Asneheun I mor. Ecclia S. Benedicti I mor. Ecclesia S. Martini de Butro I mor. Ecclia S. Marie in ripa fluminis Danubii I morab. Ecclia de Monte Anglor. I monetam auri. Monast. Aug. II equos albos, textum epistolar. et sacramentor. Monaster. in Alpersbach. I mor. Cella S. Marie stolam singulis bienniis. Monaster. S. Blasii mor. I. Monast. Scashusen I unc. auri. Monium in Mure aureum I.

In episcop. Albestatensi. Abbatissa de Quintilingiburg. I lib. argenti. Monast. S. Ciriaci I marc. argenti.

In episcop. Augusten. Monium S. Odalrici I mor. Ecclesia S. Marie de Rectinbluc albam et stolam. Ecclia in Dieze mor. I. Ecclia imper. enrih. albam et amictum, per biennium. Ecclia in Rockenburt mor. I. Ecclia S. Crucis mor. I. Monaster. sancti Martini de Ihsan I mor. Monium S. Johannis de Stangan I morab. Monast. in Ausen. mor. I. Monast. in Werthe mor. I. Monast. in Nernesheim mor. I.

A Monast. in Lorica mor. I. Monast. in Ekenchenbrunnen. XII dn. augusten. monete.

In episcop. Maraviensi.

In episcop. Curiensi. Monaster. S. Marie in Monte I morab.

In episcop. Augustensi. Monaster. S. Martini. I morab. Ecclia S. Aug. de Riccombore. I mor. Ecclia S. Joh. Bapt. de Staengan. I morab.

In episcop. Pragen. Ecclia S. Petri in Wisgrade XII marc. arg. annuatim.

In episcop. Vespresiensis. Ecclia S. Stephani regis apud Castrum Bellegrave I marc. auri pro unoquoque anno.

In episcop. Babberburgen. Episcop. palafridum album pro sella dni. pape vel XII marcas boni argenti. Monaster. Winzine I aureum.

In episcop. Frisigensi. Monast. Roten. I mor. Monast. apostolorum Philippi et Jacobi in predio Puriberg. singulis trienniis albam cum amictu basilico S. Laurent. Lateranen. debet. Monast. S. Martini I mor. Ecclesia Undensis I mor. Ecclia Undenestorven. I mor. Monast. Squirensis I morab

In episcop. Pataviensi. Ecclia de Nudilith. I mor. Ecclesia S. Marie de Cella I morab. pro se, et alium pro quodam predio. Ecclia S. Marie de Burgo Novo I mor. Ecclia S. Benedicti de Conversano dimid. unc. auri.

PROVINCIA LUNDENSIS.

IN ANGLIA.

De denario beati Petri ccc marc. singulis annis, videlicet de unaquoque domo I sterling.

In episcop. Cantuariensi. Monast. S. Salvatoris de Ferveschan. I marc. argenti.

In episcop. Lincolniensi Monium S. Albani I unc. auri. Monaster. Malvebien. I unc. auri

In episcop. Saresberiensis Monaster. S. Adelmi proprii juris beati Petri est, et I unc. auri singulis annis solvit Rom. pontifici.

In episcop. Wintonensi Monast. S. Petri de Certeseia III aureos.

In episcop. Conventrensi. Monaster. de Bredeleia II bisant.

In Londoniens. Canonica, que fuit capella regis. Ecclia de Walchan.

IN DANIA.

Excerptum ex Registro Paschalis pape II, lib. v, cap. 15 circa finem.

Episcopis per Daniam constitutis inter cetera : De censu etiam, quem beato Petro predecessores vestri singulis annis insituerunt. Fraternalitatem vestram una cum eodem fratre nostro. . . . Lund. archiep. volumus esse sollicitam, ne in ipso negotio fraudem Rom. Ecclesia ulterius patiat : set integre hujusce Karitatis debitum, prudentia vestra satis agente suscipiat. Dat. Laterani VIII id. Maji.

IN SCETIA.

Singule domus I dn. monete ipsius terre. Episcopus Arusiensis II marc. pro unoquoque anno.

IN UNGARIA.

Hospitale S. Stephani unc. I auri pro unoquoque anno.

IN SUEVIA.

Episcopus Lingacopen. XI marc. pro unoquoque anno ad pondus Colonie.

IN RUSSIA.

IN NOROGUEIA.

Singuli lares I monetam ejusdem terre.

IN SCOTIA.

Ecclia S. . . . I malach. Monasterium Jedu-

gudurnen. ii mor. et ii capitulos pro unoquoque A
anno.

PROVINCIA COLONIE.

In episcopatu Coloniensi.
In episcop. Einstensi. Monast. in Castele mor. i.
Monrium in Ahusen. mor. i.
In episcop. Padebornensi.
In episcop. Warinatiensi. Ecclia in Hagene i aureum.

In episcop. Spirensi. Ecclia B. Marie juxta villam Nottenhem i unc. auri. Monast. de Wigoltberg i mor. Monast. in Hirsiaugia mor. i. Monrium in Goteshowe i dn. spiren. monete.

In episcop. Ratisponensi, Monrium Scottorum S. Jacobi i aureum. Monrium S. Emerammi vii aureos.

PROVINCIA SALZBURGEN.

In archiep. Salzbur. Ecclia S. Petri Patescarmen. i mor. Monast. de Godoxia i mor. Ecclia S. Pauli i Bizant. Monrium S. Lamberti de Carinthia i mor. B
Monast. S. Salvatoris Mistaten. i mor.

In episcop. Boumbergensi. Ecclia S. Margarite i romanatum per annum.

PROVINCIA TREVERENSIS.

In episcop. Metensi. Canonica de Stalalmut. i

mor. Monaster. S. Petri de Monte. morab. Ecclia S. Marie de Fraystor. i mor.

In episcop. Tullensi. Monrium Viveniacen. vi argenteos virdunen. monete. Ecclia S. Deodati i mor. Abbatia Calmoviacen. i stolam.

In episcop. Leodien. Ecclia de monte S. Johannis i monetam auri Ecclia S. Egidii i mor. Hospitale de Wanze i monetam auri.

In episcop. Basiliensi. Monrium S. Crucis ii unc. auri pro rosa in Letare Jerusalem.

PROVINCIA BISUNTINA.

Monrium de Lustra, quod situm est in parrochia Bisuntina x sol. Basilien. monete.

PROVINCIA BREMENSIS.

Monrium Roseweldense i mor. Monrium S. Marie in Rarestaden, ii unc. auri.

In episcopatu Halvestaden. Ecclia de Stendale i unc. auri per annum.

In episcopatu Mindensi

PROVINCIA MADEBURGEN.

In episcop. Avebergen.

IN PATRIARCHATU JEROSOLIMITANO.

Monaster. de Valle Josaphat i unc. auri.

I DE SANCTI LEONIS III AD CAROLUM IMPERATOREM EPISTOLIS DISSERTATIO.

§ I. — *Multo plures editis a Conringio adhuc latent.* C

I. Jure querebatur Gretserus (*Cod. Car. præf.*) petulantiam Illyrici, qui Leonis III, sanctissimi pontificis, litteras *prorsus rudes et barbaras* vocat (*Catal. test. Verit.*, p. 127). Si enim Flaccius rudis illius ævi rationem habuisset, scribendi genus istud inelegans ætati potius quam pontifici convenire deprehendisset. Cæterum quod insuave videbatur Flaccio, jucundissimum nobis accidit, qui Adriani epistolæ insuevimus. Utinam quas ille improbabat, posteritati mandasset! Vix enim credibile est pontificem diuturno duodeviginti annorum tempore, cum familiaritate Caroli usus est, decem tantum epistolas ad eum dedisse, quas Hermannus Conringius anno 1647 post Gretseri mortem exceptas ex Helmstadiensis academix Julix bibliothecæ membranis publicavit. Paucas quidem istas tanta aviditate homines sibi compararunt, ut Helmstadiensi prelo iterum committi eas oportuerit anno 1655, aliquantulum emendatiores. Cujus secundæ editionis exemplum nactus Labbeus, in magnam Conciliorum collectionem denas hæc litteras retulit 2 post trinas illas antiquiores, Gretsero etiam notas, nihilque ad nostram rem facientes, quæ tanti pontificis ac tam longævi (nam anno 795 Adriano succedens, per viginti et fere dimidium, ad 816 pervenit) ante laudatam Conringii editionem nostris majoribus perspectæ fuerant: verum Labbeus admonitunculam istam posuit ad marginem (*Conc. tom. VII, pag. 1113*) per quam tanta editionis utriusque raritas patet. « Hanc et novem sequentes edidit anno 1655 Helmstadii Hermannus Conringius, sed pro sole hæreticorum more fœdissimis adversus Ecclesiam catholicam ejusque supremos pontifices criminationibus atque calumniis conspurcatis. » Inter hujusmodi autem dilacitates intempestivas, homineque usu rationis prædito, nedum honesto, prorsus indignas, neque aliud præter sterilem inertium desidum-

que nomunculorum risum promoventes, duæ res isti conducere ostendunt doctissimi ac venerabilis viri sententiam (ven. card. Bona, *Rer. Liturg. lib. i, c. 12, n. 2*) adversus Flaccium Illyricum, qui catholice Ecclesix damnum illaturus, missam Latinam edidit: « Excæcavit illum, inquit, malitia sua; nam e contrario orthodoxæ fidei dogmata, receptique Ecclesix ritus ex ea passim confirmantur: » confessio supremæ dominationis pontificum, et renovati ab iisdem imperii.

II. Et vero fatetur primum, quod negare non potest (*Præf.*) summam Romani pontificis potestatem; « Jure omni, aïens, Cæsarium soluti, bonæ etiam parti Italie regia potestate dominarentur. » Postmodum aperte mentiens, subjungit quemadmodum Leo III vim passus a suis adactus fuit, « expetentibus præsertim idem civibus Romanis, ut Cæsareæ iterum auctoritati pontificiam sedem subjiceret, in Cæsarem electo Carolo Magno. » Quare et litterarum omnium inscriptiones conclusionisque italico, ut vocant, caractere procedendas curavit, ut primo obtutu in legentis oculos incurrerent, « domino piissimo, et serenissimo victori, ac triumphatori filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi Karolo Augusto, » necnon « piissimum domini imperium gratia superna custodiat: » quæ vult conferenda cum *Cod. Car. epistolis*, quas Gretserianus appellat, ut discrimen teneatur. Quid vero? hæc verba sunt; neque eruditorum ullus Conringio nuperisque scriptoribus ei adhærentibus negat, Leonem III imperatoria majestate Carolum prosecutum esse, nullumque ex titulis tantæ dignitatis propriis prætermisisse. At Leo (*ep. 2, al. 10*) imperatorem sic affatur: « Ab ipso clavigero Regni cœlorum, qui vos in suis utilitatibus defensores constituit. » Perinde (*ep. 4, al. 6*) loquens de suscipiendo Pippino 3 rege Romam venturo: « quantum concedet, inquit, filio tam magni defensoris sanctæ Dei Ecclesix: » passimque in aliis epistolis « defensorem sanctæ Dei

Ecclesie imperatorem appellat, ut prædecessor suus A Adrianus patricium nuncupaverat eundem Carolum. Præterea dolet (ep. 3, al. 1) calumniatos sibi esse aliquos, quod in legatos imperiales difficilis esset, subditosque in suam gratiam recipere dedignaretur, si patrocinium imperiale implorasset: « Non solum, inquit, missi vestri timent vestram portare legationem ad nostram pusillitatem, verum etiam alii jam non sunt ausi quærere a vobis auxilium, quia nullus est, qui vestram quæsivit clementiam, ut dicunt, qui posuodum ad plenam potuisset pervenire gratiam nostram. » Mitto institutiones ducum in ditione ecclesiastica, armorum apparatus pro defensione oræ maritimæ, actusque alios summum principem designantes, de quibus opportunus agetur in notis; erantne ista « Casareæ iterum auctoritati pontificiam sedem subjecisse? » Miseros falsæ opinionis patronos! telo utuntur ancipiti, quo dum vulnera putant infligere, vulnerantur.

III. Quid? quod Siciliae atque Sardiniae sollicitudo B ob molimina Maurorum adversus utramque insulam Leonem urget (ep. 8 et 9, al. 3 et 2)? Quid? quod Gregorio patricio Siciliae, licet Græco imperatori morem gereret, commercium litterarum erat cum Carolo et Leone? « Suscepimus, ait pontifex, Gregorii patricii Siciliensis, responsum scilicet serenitatis vestrae epistole, quam illi per hominem nostrum emisimus. » Num de donatione illius insulae sanctæ Romanæ Ecclesie agebatur, quæ amplissimis Calabritani et Siculi patrimonii redivit jampridem injuste spoliata erat, ne Agarenorum assidue illi inhiantium faucibus, divo Petro intercedente, absorberetur cum evidenti ac perpetuo littorum Pontificiæ ditionis et regni Italiae periculo? Certe ante annos quinque, seu anno 808, ex hisce epistolis liquet Corsicam insulam pontificiis paruisse imperiis (ep. 4, al. 6) easdem ob causas, ni fallor; minora licet essent in illam jura sanctæ sedis, quæ unicum ibi patrimonium habebat, dum e Siculo patrimonio amplissimis antiquos redivit Orientales, commutationis titulo, exigere quotannis debuisset: « De autem insula Corsica, inquit, unde et in scriptis et per missos vestros nobis emisistis, in vestrum arbitrium et dispositum committimus, atque in ore posuimus Helmgaudi comitis, ut vestra donatio semper firma et stabilis permaneat, et ab insidiis inimicorum tuta persistat, per intercessionem sanctæ Dei genitricis et beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli, et vestrum fortissimum brachium. » Et Ludovicus Pius Caroli filius in suo diplomate, de quo infra, tres istas insulas in Caroli donatione recenset. Quæ res eruditus aliquot recentioribus persuasit, ut diploma Ludovicianum interpolatum crederent.

IV. Quæ cum ita sint, plures Leonis epistolas desiderari negaverit omnium nemo. Cum præcipue ex Conringianis antiquior ad annum spectet 806, ac Leo esset pontifex ab anno 795. Interea dum feliciori alii e situ illas eruere datum erit, decem istis, quæ maximæ sunt reliquæ integri dominatus pontificii, majestatisque imperatoris incunabula nobis exhibent, recensendis insistam. Ne autem qui Carolini Codicis epistolas tam accurate digessi, parum diligentia adhibuisse arguar in recensione harum et captu facillimum et longe pauciorum numero, easdem omnino leges mihi servandas præscripsi, quas in procurandis illis secutus sum. Tametsi ad lectionis varietatem quod attinet, Helmstadienses membranæ ab uno eodemque auctore iterum inspectæ emendationes potius quam variantem lectionem suppeditasse dicendæ sint. Nihilominus singulare id nostra editio præferret, quod primas alterasque curas Conringii ob legentium oculos ponet. At quia imperatoria majestas fuit præcipuus Conringii scopus, cum Leonianis epistolas in lucem edidit, me quoque ejusdem majestatis a Leone tertio institutæ, vel si mavis instauratæ, satagere æquum erit. Quamobrem ab ipsa instauracione ordiens veram illius indolem objiciam non modo juris-

consultis Germanicis, sed præcipue annalistæ Italo, qui (Ann. It. 800) Romæ ducatusque ejus supremam dominationem Græcis Augustis asserit usque ad annum 800. Tunc vero, captata occasione mulieris Constantinopoli imperantis, pontificem et Romanos, in Carolum jure Græcorum translato, se illi subjecisse autumat, nullo annalium monumento nullaque gravi auctoritate ductus. Quamvis enim et annalista Lambecianus apud Paglum (800, n. 9) et alii, male omnes, Orientalis imperatoris defectum, renovati Occidentalis fuisse causam putent, dominium tamen supremum hucusque Græcorum fuisse ac deinceps Francorum, verum affirmant, neque affirmare poterant. Unam omnino causam imperatoris majestatis renovandæ in Occidente synchroni auctores afferunt, necessitatem scilicet continendi populos, pontifici Romano jampridem subditos, in officio; reliquæ omnes causæ inductiones sunt scriptorum, qui longe post ea tempora florentes non vera, sed vero similia, litteris consignarunt. Defensio enim catholicae fidei et Romanæ Ecclesie patricii munus erat, quo quam egregie Carolus functus fuerit, ex Codicis Carolini litteris compertum fuit. Nec majestas imperatoria necessaria erat, ut munere eodem fungi pergeret. At de his aliquanto inferius dicam. Nunc quæ post Carolini Codicis ætatem Carolus patricius pro fide orthodoxa et Ecclesia Romana præclare gessit, memoria repeti oportet, ut de imperiali dignitatis instauracione planior atque utilior sermo fiat.

§ II. — *Fides catholica, et Romana Ecclesia a Carolo Magno patricio Romæ. egregie defensa, et pontificia dominatio dilutata.*

V. Nil profecto apud historicos tum veteres tum recentiores celebrius iconomachorum vesania per octavam Ecclesie sæculum. Inde enim Italiae defectio ab Augustis orientis, Romanæ Ecclesie dominatio, vicissitudo Exarchatus, regni Langobardorum excidium, ac præcipue Carolingiorum regum initia et potentia, quæ iidem principi apostolorum ejusque successoribus retulerunt accepta. De quibus omnibus constat ex litteris Leonis III prædecessorum in Carolinum Codicem relatis. Orthodoxa fides, et traditio Patrum (ita sacrarum imaginum veneratio in iis litteris appellatur) impense commendantur Francorum regibus. Præcipue sancti Petri imago toto terrarum orbe celebratissima vindicanda piissimis iis regibus inculcatur. Eam quippe Isaurus ore, blasphemio se confracturum minitatus erat Gregorio II sub ipsa impietatis initia, ut constat ex ejusdem litteris a Frontone Ducæo Latine factis, apud Baronium (726, tom. XII, p. 352) et apud Labbeum (Concil. tom. VII, p. 7 seq.); conceptis enim verbis, « Romam mittam, inquit, et imaginem sancti Petri confringam; sed et Gregorium illinc pontificem vinctum adduci curabo. » Idcirco prima in legatione ad Francorum principem Carolum Martellum adornata, claves Petri, symbolum scilicet potestatis aperiendi claudendive cælorum regnum, missæ tanto cum successu; ut, quod Carolo non licuit, filius ejus Pippinus rex Carolinorum primus Petri auctoritate per vicarium seu successorem ejus, rex creatus una cum filio Carolo Magno ac patricii, seu defensores Petri et ejus successorum, et peculiaris populi, Romanorum scilicet, et totius Romani ducatus incolarum designati, nil antiquius, nihil sanctius habuerint, quam *clavigeri regni cælorum et peculiaris ejus populi defensionem atque exaltationem apostolicæ sedis*. Id vero quanto cum fenore uterque rex fecerit, barbaræ tot gentes profligatæ, catholicae fidei dilatatio, timorque ingens impiis illis Augustis incussus abunde docent. Quare Carolus legationibus Constantinopoli advenientibus fatigabatur, licet ancipiti aut vano plerumque eventu; quo enim majori cum alacritate Carolus pro sacris imaginibus pugnabat, tanto detestabiliori cum impietate de iis conterendis age-

batur a Græcis. Quæ omnia constant ex monumentis Carolini Codicis.

VI. In isto autem Codice, utpote anno 791 exarato, præcipuum desideratur testimonium defensionis, qua Carolus patricius sacras imagines asseruit sedemque apostolicam exaltavit. At concilium generale Nicænum II nobis posteris tantæ rei memoriam conservat (Labbe, *Conc.* tom. VII, p. 915 seqq.). Ea scilicet est epistola Adriani *Carolo regi Francorum et Langobardorum ac patricio Romanorum*, data, ut Labbeus animadvertit, anno 794 post concilium Francofurdense adversus Nicænam prædictæ synodi oppugnatores. Cujus sententiam ut assequamur, aliquantulum retrocedi oportet. Mortuo Constantino Copronymo, ut diximus (l. I, p. 336), anno 776, Leo IV ejus filius inperii ac paternæ impietatis hæres successit, qui ex Irene Aug. suscepit filium Constantinum, brevique immatura morte sublatus successorem sub tutela matris reliquit anno 780. Hise Augustis rerum potentibus, momentanea lux affulsit post diuturnam sexaginta fere annorum tempestatem. Id sentiens Petri navis rector Adrianus, epistolam utrique inscriptam dedit VII Kal. Nov. In l. ix, sive anno 785, quam referunt Baronius (785, n. 14 seqq.) et Labbeus (*Conc.* tom. VII, p. 99 seqq.), neque id quidem inutiliter. Namque ii principes ad catholicam fidem instaurandam proclives generale concilium cogi permiserunt, quod anno exeunte 787 Nicææ celebratum fuit: Actis hujus concilii delatis in Franciam, alterum ipsius canonem sinistra interpretatione perceptum, in Francofordiensi concilio damnatum fuisse liquet. Hæc autem super re, cum minime insistendum sit prolixis questionibus, quæ a proposito nos avertant, videndi annales Baronii, Sirmondi animadversiones ad id concilium, et præcipue Petrus de Marca (*De Conc.* lib. VI, cap. 23). Quod ad nos attingit, Francofordienses Patres canonem illum juxta sinistram prædictam interpretationem stylo admodum virulento persecuti sunt in capitulari, quatuor in libros diviso, qui per summam injuriam tribuuntur Carolo, quia eodem Adriano confutandos misit, adeoque Carolini appellantur: quod falsum esse Adrianus docet in supra laudata epistola, qua capitulare istud doctissime configit.

7 VII. Et vero ad ultimum caput veniens (*Conc.* tom. VII, p. 960) totum illud recitat: « Ultimum capitulum est, ut sciat dominus apostolicus, et pater noster, et cuncta simul Romanorum Ecclesia, ut secundum quod continetur in epistola beatissimi Gregorii, quam ad Serenum Massiliensem episcopum direxit: Permittimus imagines sanctorum, quicumque eas formare voluerint tam in ecclesia, quam inque extra ecclesiam, propter amorem Dei et sanctorum ejus. Adorare vero eas nequaquam cogimus qui noluerint. Frangere vel destruere eas, etiamsi quis voluerit, non permittimus. Et quia sensum sanctissimi Gregorii sequi in hac epistola universalem catholicam Ecclesiam Deo placitam indubitanter libere profitemur. » Deinde Carolo sic reponit: « Hoc sacrum et venerandum capitulum multum distat a totis supradictis capitulis. Et ideo eum agnovimus vestræ a Deo servatæ orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium in eo, ubi rectæ fidei plena, penitus confessa est sensum sanctissimum Gregorii sequi. Meminit enim vestra prærectissima regalis præexcelsa scientia, qualiter in ipsa sancti Gregorii papæ epistola Sereno episcopo Massiliensi directæ fertur inter cetera contineri, ubi eundem episcopum increpans, inquit: Aliud enim est picturam adorare, aliud per picturæ historiam quid est adorandum addiscere. » Et prosequitur variis ex Gregorii ejusdem epistolis venerationem sacris imaginibus debitam demonstrando longe aliam ab adoratione, quæ debetur uni trinoque Deo. Perinde fecerat pius princeps, cum ante Francofordiense concilium, hæreticas opiniones ab audacissimo Elipando litteris consignatas accepit, doctorem examini subjiciendas; namque easdem ad Adrianum afferri curans, sobriam illam

valdeque prolixam elicit epistolam ad Hippiniam Gallicæque episcopos (*Conc.* tom. VII, pag. 1014) qua divini salvatoris depositi custos intemperatam doctrinam episcopos illos edocuit. Quamvis enim apud se haberet Alcuinum virum doctissimum, cujus præceptis instituebatur, tamen cum de fidei controversiis ageretur, ad infallibilis doctrinæ fontem se vertebat, ut fidei orthodoxæ dogmata acciperet, cujus vindex erat acerrimus, ut sæpe vidimus in primo hujus operis volumine.

VIII. Cæterum summam illam venerationem, qua Carolus præ aliis sanctis principem apostolorum prosequebatur, Adrianus pro exemplo adhibuit in laudata epistola ad Constantinum et Irenem, eosdem admonens, ut instar *Caroli regis Francorum et Langobardorum ac patricii Romanorum*, Petri patricium implorarent: namque ait: « Super **S** omnes barbaras nationes beato Petro principe apostolorum vobiscum comitante, eritis in triumphis imperantes victores, sicut filius et spiritualis compater noster dominus Carolus rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum, nostris obtemperans monitis, atque adimplens in omnibus voluntates, omnis Hespericæ occidentæque partis barbaras nationes sub suis prosternens conculcavit pedibus, omnipotentatum illarum domans, et suo subjiciens regno adunavit. Unde per sua laboriosa certamina eidem Dei apostoli Ecclesiæ ob nimium amorem plura dona perpetuo obtulit possidenda, tam provincias, quam civitates, seu castra, et cætera territoria, iura et patrimonia, quæ a perfida Langobardorum gente detinebantur, brachio forti eidem Dei apostolo, cujus et jura esse dignoscebantur. Sed et aurum, atque argentum quotidie pro luminariorum concinnatione, seu alimoniis pauperum, non desinit offere, quatenus ejus regalis memoria non derelinquatur in sæculum sæculi. » Religioni duxi de sententia quidpiam præterire, quippe quæ Pii Ludovici Caroli filii diplomatis verba fere ipsa continet, magnum sinceritatis argumentum: « Has omnes, inquit, suprascriptas provincias (Æmilliam, Pentapolim, Tusciam), urbes et civitates, oppida et castella, viculos et territoria, simplice et patrimonia. » Que notari velim a Pagii et annalistæ Itali falsæ opinionis patronis, qui Carolini Codicis litterarum inversione ad annum 787 Tuscicæ donationem differunt, ut facilius datam possessionem in dubium revocent. Si enim Adrianum anno 785 Græcis principibus donationes istas nuntiabat, solas igitur civitates Campaniæ ad tertium Caroli adventum, seu ad annum 787 differri oportet.

IX. Quid? quod effusa ista liberalitas patricio Romanorum ascribitur? Nonne oblitteratam prorsus esse Græcam dominationem Romæ id demonstrat? Duo scilicet complectebatur patriciatus, ut animadvertit Marca (*de Conc.* c. 12) doctrinam approbante Pagio (740, n. 8): jurisdictionem qua reges Francorum utebantur ipsa in urbe Roma ex consensu pontificis populique Romani, ac defensionem Romanæ Ecclesiæ. Quibus addi omnino debet orthodoxæ fidei patrocinium, quod patriciatus præcipuum esse munus sæpe vidimus. Neque id novum accidebat Græcis, qui non semel conati nequidquam fuerant et Exarchatum et Romam in suam redigere potestatem. Quamobrem qui supremam asserunt dominationem Græcis usque ad octaviæ sæculi extremum, veritati fucum faciunt. Quæ enim fiducia esset pontificis, principibus **S** insultare, quos catholicam ad religionem reditus sperabat? Secus se gessisse comperit esse Stephanum II (tom. I, p. 16, 58) qui per legatum, seu missum imperialem, perque supplices litteras Copronymum ad Urbis defensionem invitaverat, dominatum lubens abdicaturus, modo Urbis defensio non deesset. Adriani autem ævo, cum Romæ magnus defensor adesset, sancta respublica ab annis fere sexaginta Græcam dominationem exisset, panemque admodum superessent qui præter pon-

tilicem in Urbe alium dominatum esse meminissent ; Adrianus Romæ princeps cum principibus Constantinopoleos loquebatur pro dignitate ac majestate sua. Talis profecto in Urbe, talis in Galliis Romanus pontifex habebatur. *Dominum nostrum a Deo decretum* S. P. Q. R. eum fasus erat anno 757 (tom. I, p. 143), et Alcuinus Caroli præceptor, qui Francorum omnium instar erit (ep. 27, al. 72), de summis pontificibus ita loquitur : « Semper sanctæ Romanæ sedis beatissimos, quantum valui, principes et pastores amavi. » At minime dimittenda est Adriani principis ad Constantium et Irenem principes epis.ota, quam versanus. Quandoquidem jura tum sacra tum civilia, per tot annos invasa, Adrianus repetit ab his principibus, si catholicam fidem amplecti velint, hunc in modum :

X. « Si veram et orthodoxam sanctæ catholicæ Ecclesiæ Romanæ nitimini amplecti fidem, sicut antiquitus ab orthodoxis imperatoribus, seu a cæteris Christianis fidelibus oblata atque concessa sunt patrimonium beati Petri apostolorum principis fautoris vestri, in integrum nobis restituere dignemini prominariorum concinnationibus eidem (ejusdem) Dei Ecclesiæ, et alimonis pauperum. Immo et consecrationes archiepiscoporum, seu episcoporum, sicut olim constat traditio, nostræ diœcesis existentes, penitus canonicæ sanctæ Romanæ nostræ restituantur Ecclesiæ. » Ad sacra jura quod attinet, Siciliæ, Calabriae, Venetiæ item, et utriusque Illyrici institutum consecrationes repetebantur. Civilia vero minus late patebant, Calabriae enim et Siciliæ limitibus circumscribebantur. De utrisque admodum erudite Alemannus (*De Later. Pariet.* c. 15). Ea vero tam vehementer repetebat Adrianus, ut post annos novem in litteris ad Carolum, quæ Capitulare, seu libros Carolinos a novatoriis appellatos refellit, Constantinum, qui matrem in suam ipsius perniciem ab imperii consortio abjecerat, ab hæresi haud emersurum testetur, nisi jura illa restituit : « Dudum quippe, ait, quando eos pro sacris imaginibus erectione adhorati sumus, simili modo et de diœcesi tam archiepiscoporum, quam episcoporum sanctæ catholicæ et apost. Romanæ Ecclesiæ, quæ tunc cum patrimonii nostris abstulerunt, quando sacras imagines deposuerunt, et nec responsum quodlibet exinde dederunt ; et in hoc ostenditur, quia in uno capitulo ab errore reversi, ex aliis duobus in eodem permanerunt errore. » Et infra : « Unde si vestra auverit a Deo protecta regalis excellentia, eodem adhortamur impetu pro sacris imaginibus in pristino statu erectione ; gratiam agentes. Sed de diœcesi sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ tam archiepiscoporum, quam episcoporum, seu de patrimonii iterum increpantes, commonemus, ut si noluerit ea sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ restituere, hæreticum eum pro hujusmodi erroris perseverantia esse decernemus. Plus enim cupimus salutem animarum, et rectæ fidei stabilitatem conservare, quam hujusmodi habitum mundi possidere. » Sic Adrianus anno 794. Sequenti autem exeunte occubuit mortem, nec diuturno in viginti annorum pontificatu sancti Leonis III patrimonium illa ad Ecclesiam redierunt. Interim Saraceni Siciliæ inhiantes, ejus invasionem sæpe periclitati, anno denum 827 insula invasa Græcos tota Italia perpetuum ejecere. Cumque duobus amplius sæculis insula incubassent, Normannorum ope sancta sedes antiqua illa jura recuperavit.

XI. Quare Adrianus patrimonium illa tam vehementer repetebat, Alemannus docet prolatis verbis Theophanis : « Appellata patrimonium sanctorum principum apostolorum, qui apud veterem Romam in veneratione sunt, illorum Ecclesiis jam olim persolvi solita auri talenta tria et semis, hoc est libras auri tercentum quinquaginta, » quæ « ad nostram rationem, ait idem Alemannus, conficiunt summam triginta quinque millium aureorum in annos singulos. » Adeoque cum pontifex ea repetebat, auræ

fere vicies centena millia in alimoniam pauperum et concinnationes luminum eroganda, per summum nefas ablata fuerant ab iconomachiis ex patrimonii Calabritano et Siculo, quo, faciliorem ad exactiorem translatum fuerat quicquid Constantinus Magnus successoresque Augusti, patricii, atque alii *pro animæ remedio* contulerant in Oriente predictis ecclesiis. At de his iterum sermo erit, cum de diplomate Ludovici Pii disseretur. Nunc serio animadverti velim causas, cur Romani pontifices adeo impense patrimonium Ecclesiæ repeterent, ex Regesto sancti Gregorii Magni in uno Siculo, dum illo fruebatur Ecclesia. Et viri et mulieres cujuscuque ordinis, ne ecclesiasticis quidem exceptis, ad victum ac vestitum necessaria quoad viverent, obtinere **11** (lib. I, ep. 18, 44, 65 ; lib. V, ep. 38 ; lib. VII, ep. 38). Alieno ære gravati et carcere ob paupertatem detenti levamen, libertatem, ac vitæ presidium sunt assecuti (lib. II, ind. 11, ep. 56). Victus charitati integræ diœceses duobus millibus tritici modis subventum (lib. V, ep. 4). Innumeras necessitates alias minores omitto. In libro Pontificali videtur est consuetudinem Ecclesiæ laudatissimam, sui ortu congestam, thesauros in pauperes profundendi atque ecclesiarum decori consulendi. Perinde est in Annalibus ecclesiasticis, quorum ven. parens Baronius (175, n. 10) plura effusa in pauperes pontificæ liberalitatis exempla se allaturum spondens, iis præludit insigni illo Gregorii XIII suis diebus vita functi, qui pontificatus annis tredecim incompletis vicies centena millia aureorum distribuit. Quamobrem, præter provincias et civitates, patrimonium potissimum sanctæ sedi asserunt in diplomatis principum consilio pontificum, quibus non erat liberum ex publico ærario in pauperes et ecclesias effundere, quæ in officia tam militaria quam civilia, in coptas militum, in opera publica, resque in alias tum Romæ, tum aliis in civitatibus et locis ecclesiasticæ ditioris eroganda erant.

XII. Distinctus hic pecuniæ usus fuit in causa, cur Adrianus non semel quaesierit opem a Carolo in sarta basilicæ sancti Petri (*Cod. Car. ep. 66, al. 61 ; 87, al. 66*) et Leonina civitas adificari cepta a Leone III, ut est in libro Pontificali (sect. 532) consummari non potuisset a Leone IV, nisi Lotharius Aug. fratresque ejus non modicas argenti libras suppeditassent. Patrimoniorum ecclesiæ in totum rex Carolus, natura sua in pauperes et ecclesias liberalissimus, optimisque institutis disciplinis, probe norat. Idcirco num videns Adriani constantiam diuturnamque Græcorum contumaciam, quorum artes experimento didicerat, ita tamque amicum pro Italici regni et apostolicæ sedis tranquillitate colebat, Siciliam insulam, antequam imperator fieret, sanctæ eidem sedi concesserit una cum Sardinia et Corsica ; an postea, cum principis apostolorum patrocini plusquam armis defendi posse a Saracenorum incursionibus cognovit, res est in conjectura posita, nullo siquidem monumento veteri concessio hujusmodi comprobatur. Anno duntaxat 808 ex Leonis III epistolis discimus Corsicæ insulam juris esse sanctæ sedis liberalitate Caroli, et post annos novem, Sardiniam quoque et Siciliam patricio donationi adjungi a Ludovico pio compertum habemus. Itaque apostolica sedes jura sua in illa insula, sin continuo possedit ob contumaciam Græcorum, quam Saracenicæ excepit invasio, Carolo tamen ant patricio aut imperatori referret accepta. Equidem nam **12** patricio ut Carolina donatio integra imperatoriam præverteret majestatem Caroli : at conjectando rem tanti momenti affirmare non ausim. Pergam de reliquis disserere, quæ ante renovationem tam conspicuæ dignitatis in Occidente sanctæ sedi cum patricio Romanorum intercesserunt.

XIII. Adriano vita functo VIII Kal. Januar. anno 795, continuo ad magnum Ecclesiæ defensorem legatio missa de amici pontificis transitu. Hanc astra

secuta est Leonis postridie electi, consecratique post biduum, quam ipse pontifex adornavit. De hac loquitur monachus Engolismensis (V. Car. M. ap. Pith., pag. 45) his verbis: «Adrianus papa obiit, et Leo mox ut in locum ejus successit, misit legatos cum muneribus ad regem; claves etiam confessionis sancti Petri, et vexillum urbis Romæ ei direxit.» Super hujusmodi muneribus alii alia: mihi prolixas recentiorum disputationes non vacat expendere. Monachus idem Engolismensis (*ibid.* pag. 52) quid de iis sentiendum videatur, definit, munera horum similia enarrans a patriarchæ Hierosolymorum legatis allata: «Benedictionis causa claves sepulchri Domini, ac loci Calvarie, claves etiam civitatis, et montis Oliveti cum vexillo detulerunt.» Annales Laurehamenses, ut eos vocat Cointius, quos Pagius, Duchesnius, aliique tribuunt Eginhardo, hac occasione rem falsam projiciunt: «Rogavitque, aiunt de pontifice, ut aliquem de suis optimatibus Romam mitteret, qui populum Romanum ad suam fidem atque subjectionem per sacramenta firmaret.» Id vero esset patricio plus æquo tribuere. Quamobrem annalista, quicumque is fuerit, miscet tempora, nec secernit, ut debuit, imperatorem a patricio. Quamvis enim par utriusque munus esset Ecclesiæ Romanæ defensio, tamen impar fuit Romanorum obsequium erga utrumque. Basnagius, qua erat eruditione, id sensit (*Canis. Ant. lect.* tom. II, pag. 418), quare maluit prochronismum effundere antevergens Caroli dignitatem Angusteam, quam rei certæ ineruditus videri. «Hæc epistola (inquit de Alcuini ep. 27, al. 72) scripta est Leoni III anno 796, cum, mortuo Adriano, Leo, qui ejus vices subierat, imperatori Carolo magno claves confessionis Petri transmittens, postulavit, ut legatione ad ipsum missa fungerentur aliqui ex optimatibus, ut populum Romanus novo sacramento imperatori obstringeretur: ideo delectus est Angilbertus, qui jam bis Romam petierat.»

XV. Quod verbo esse pollicitus, comprobavit factum. Nam sancto huic pontifici necessaria fuit defensio, quæ patricii Romanorum est propria. Cumque id factum sit Caroli patriciatu extremum atque unica imperatoris dignitatis origo, rem totam, quemadmodum se habuit, diligenter enarrabo. Leonis III pontificis anno quarto, seu 799, vii Kal. Maias, in litaniis majoribus immane illud facinus relatu horridum est **14** perpetratum, quod parvo cum verborum discrimine apud veteres omnes scriptores occurrit (*Lib. Pont.* in V. Leon III. et A. A. ap. Bar. et Pag. an. 799, n. 1 seqq.). Sacrilegæ conjurationis capita Paschalis et Campulus, uterque Adriani nepos, officio palatino uterque insignis (*Cod. Car.* ep. 60, al. 73), nam Paschalis erat primicerius, et Campulus sacellarius. His primatibus adhærentium nomina silentur, causa etiam conspirationis silentio involvitur. Summa est sancto pontifici vim fuisse illatam media in supplicatione, prope monasterium (sancti Silvestri in Capite) quod Stephanus II patriciatu Francorum regum auctor, ejusque germanus frater sanctus Paulus condiderant in domo propria, effossisque oculis ac lingua amputata, frequentium tum temporis immanitatis genere, semivivum relictum esse. Quamobrem in prædictum monasterium ductus a suis, ubi et visum et linguam mirabiliter recepit (quod unum qui terrena tantum sapiunt, in dubium revocant), indeque in sancti Petri basilicam. Hinc Winigisi Spoletani ducis accurrentis cum copiis, ut sanctum pontificem contra impios tueretur, præsidio fultus sanctus pontifex per Spoletum in Franciam fugit. Ibi summis honoribus pro dignitate susceptum, et Paderborne aliquandiu moratum cum regis missis rediisse Romam comperimus; ubi a fidelibus subditis magna cum lætitia exceptus fuit, quod per totam ecclesiasticam ditionem factum erat, extremo mense Novembri, ut legitur in libro Pontificali, unde ab aliis sincera ista narratio desumpta est. Post solidum fere annum Carolus ipse Romam venit (*Baron.* 800, n. 3, Pag. n. 8) octavo scilicet Kal. Decembris an. 800.

XVI. Antequam Carolus Italiam versus iter susciperet, ut tantum negotium, cuius simile nec regio suo genitori, nec sibi ulla Roma unquam accesserit, sapienter et juste expediretur, flagitii Romanorum Alcuinum monasterii sancti Martini Turonensis abbatem ætate, sapientia, virtutibusque aliis præstantem, præceptorem suum sibi que acceptissimum admonuit, quidve in re tanta agendum sibi videretur, consuluit. Quid iste reposuerit, audiendum ex ejus litteris apud Canisium (*Ant. lect.* tom. II, p. 392; ep. 4, al. 11) quarum partem Baronius etiam et Pagius (799, n. 6, 3) recitant: «Tres, inquit, personæ in mundo altissimæ hucusque fuere: id est apostolica sublimitas, quæ beati Petri principis apostolorum sedem vicario munere regere solet. Quid vero in eo actum sit, qui rector præfatæ sedis fuerat, mihi veneranda bonitas vestra innotescere curavit. Alia est imperialis dignitas, et secundæ Romæ sæcularis potentia. Quam impie gubernator imperii **15** illius depositus sit (Constantinus Irenæ matris jussu excaecatus, ac præ dolore mortuus) non ab alienis, sed a propriis et concivibus ubique fama crebrescit. Tertia est regalis dignitas, in qua vos Domini nostri Jesu Christi dispensatio rectorem populi Christiani disposuit, cæteris præfatis dignitatibus potentia excellentiorem, sapientia clariorem, regni dignitate sublimiorem.» Paulo infra, ad rem veniens, prosequitur: «Nullatenus capitis cura omittenda est. Levius est pedes dolere quam caput. Componatur pax

cum populo nefando, si fieri potest; relinquuntur A
 minae, ne obdurati fugiant, sed in spe retineantur, donec salubri consilio ad pacem revocentur. Tenendum est quod habetur, ne propter acquisitionem minoris, quod majus est amittatur. Servetur ovile proprium, ne lupus devastet illud. Ita in alienis sudetur, ut in propriis damnatum non patiatur. Iterumque aliis litteris, quae a Carolo invitabatur, ut secum iter arriperet Romam versus (*ibid.* ep. 7, al. 13) reponit, se male Turonis quiete vivere, ac pergit in priorem sententiam: « Roma vero, quae fraterna discordia iniuncta est, mistum dissensionis venenum hucusque tenere non cessat, vestraeque venerandae dignitatis potentiam ad hujus partis cognoscendam perniciem et dulcibus Germanis sedibus festinare compellit. Nos vero lacrymis absentiam, et precibus iter vestram continuis prosequimur, divinam humiliter obsecrantes clementiam, quatenus suos vestrosque simul cum omni prosperitate sanos ducat, et redeat gaudentes. »

XVII. Priores Aleinii litteras aliquatenus posterioribus illustratas alii alias interpretantur. Eccardi opinio (*Res. Franc.* lib. xxv, cap. 11) in quam annalista Italus propendit, est Carolo cum Romanis suaviter agendum esse, ne in Romanos animadversurus patriciatus et dominio Urbis ab efferatis iis civibus spoliaretur. Pagius autem sentit: ne alienam vituros ditionem, propriam amitteret, videlicet Italiae regnum. Neutri adhæreo. Eccardi enim opinio manifeste falsa est; Pagii vero, quanquam creditior, nimis violenta videtur. Aleinus de Caroli exercitu loquitur, quem minime committendum suadet cum tumultuantibus Romanis natura ferocibus, quemque sospitem reduci optat. Cæterum comparatio ista trium magnorum principum, pontificis, imperatoris, et regis Franciæ, non parvi momenti est. Pontificis quidem potestatem supremam indicari fateor, de qua idem Aleinus alia in epistola (27, al. 72) sermonem habens, aiebat subjectum esse « omnem Christi gregis multitudinem suo pastori, licet in diversis terrarum pascuis 16 commorantem. » Hic tamen *rectorem* Romanæ urbis appellari eum audimus, ditionemque *alienam* Romanam appellari. Quamobrem defensio Ecclesiæ Romanæ, cujus caput Roma, minime confundenda est cum dominio. Eginhardus, qui non ignorabat herile munus patricii, seu defensoris, ubi de ecclesia sancti Petri verba facit (cap. 28) qua nihil sanctius fuit Carolo: « Quam, inquit, cum tanti penderet, tamen intra 47 annorum quibus regnaverat spatium, quater tantum isto votorum solvendum ac supplicandi causa profectus est. Ultimi adventus sui non solum hæc fuere cause, verum etiam quod Romani Leonem papam multis affectum injuriis, erutis videlicet oculis linguaque amputata, fidem regis implorare compulerant. Idcirco Romam veniens propter reparandum, qui nimis conturbatus erat, Ecclesiæ statum, ibi totum hiemis tempus protraxit. Quo tempore imperatoris et Augusti nomen accepit, quod primo tantum adversatus est, ut affirmaret se eo die, quamvis præcipua festivitas esset, ecclesiam non intraturum fuisse, si pontificis consilium præscire potuisset. » Sic post sex et quadraginta annorum spatium patriciatus Francorum regum anno 754 a Stephano II institutus, desit anno 800 nomine tenus, illustriori scilicet imperatoris substituto, cui munus idem defensionis inhærebat, ut mox planum fiet.

XVIII. At priusquam mutatio ista insignis, ipsique regi Carolo inexpectata accideret, placitum regii missi habuerant in palatio pontificio, quod minime prætereundum videtur, quippe in Libro Pontificali relatam (sect. 376 seqq.) quo integrior testis harum rerum inveniri tota in antiquitate non potest: unde etiam Labbeus in suam collectionem transtulit (*Conc.* tom. VII, pag. 1455). Post narratum, quemadmodum anno 799 « Romani omnes generaliter in vigilia beati Andreæ apostoli cum nimio gaudio » ponti-

ficem ex Francia reduce[m] « susceperunt, » continuo sequitur: « Et post aliquantos dies fidelissimis missis, qui cum eo venerant in pontificale obsequium, videlicet Hildebaldo et Arno reverendissimis archiepiscopis, et Cuniperto, Bernardo, Agone, et Jesse reverendissimis et sanctissimis episcopis, necnon et Flacco electo episcopo, verum etiam Helmgoth, Rotkario et Germario gloriosis comitibus, residentibus in triclinio ipsius domini Leonis papæ, et per unam et amplius hebdomadam inquirentibus ipsos nefandissimos malefactores, quam multam a pontifice habuissent, tam Paschalis quam Campus cum sequacibus eorum, nihil habuerunt adversus eum quod dicerent. Tunc illos comprehendentes 17 prædicii missi magi regis, emiserunt eos in Franciam. » Placita hujus similia ipsa in Urbe esse habita Pippino rege ab ejus legatis sena missis, jam dixi alibi (*Cod. Car.* tom. I, p. 131). Præclarum istud dupli ex capite plaudentibus annalistæ Kalo proponendum dixi. Primo videlicet ut norint, se expiscantes unum aut alterum placitum imperatorum tempore, ut dominationem horum extundant, in urbe Roma, aquam tundere; nam similia fiebant regum ævo; cum de hujusmodi dominatione querere ne ipsi quidem audent. Deinde ut manibus ipsis teneant, non expugnatione Urbis, aut spontanea ditione populorum Romam et civitates alias Romanis ducibus venisse in potestatem Caroli: neque arcani utilibusve hinc inde tractatibus rem istam confectam esse, sed metu pontificum, qui, cælestibus quam terrenis rebus assuetiores, continere in officio subditos non valebant; ac præsertim egregio patriciatus, aut defensionis munere, quo piissimus princeps Carolus rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum functus erat. Jam vero de ipsa imperatoris maiestatis instauratione in Occidente, ut vera ejus indoles pateat, disserendum est.

§ III. — De renovatione imperii a sancto Leone III facta anno 800.

XIX. Carolus Magnus de improvviso ac pene invitum corona imperiali redimitum esse auctores omnes veteres consensu affirmant. « Cum ad missam, ait monachus Engolismensis, ante confessionem beati Petri apostoli ab oratione surgeret, dominus Leo papa coronam capiti ejus imposuit. » Similia neper audivimus ab Eginhardo tradi, qui Carolo erat a secretis. Ademarum et Liber pontificalis cum utroque concinunt, constanterque omnes tradunt, quemadmodum post improvisam coronationem istam, « a cuncto Romanorum populo acclamatum est: Carolo Augusto a Deo coronato magno et pacifico imperatori Romanorum vita et victoria. » Liber autem Pontificalis (sect. 376), minutiorum rerum testis, adjungit puram putamque causam populi omnis acclamationem: « Universi fideles Romani, videntes tantam defensionem et dilectionem, quam erga sanctam Romanam Ecclesiam et ejus vicarium habuit, unanimiter altisona voce, Dei nutu atque beati Petri clavigeri regni celorum, exclamarunt: Carolo Aug., etc. » Quæ unius pontificis deliberatio a Ludovico II exaggeratur in litteris ad Basilium imperatorem, quas ex anonymo Salernitano (cap. 102) descriptas 18 alii referunt, ut aiebam in præfatione (tom. I, n. 4) post narratam Romani pontificis coronationem: « Præsertim, aie[n]s, cum sæpe tales ad imperium sunt asciti, qui nulla divina operatione per pontificem ministerium propositi solum a senatu et populo, nihil horum curantibus, imperatoria dignitate potiti sunt. Nonnulli vero nec sie, sed tantum a militibus sunt clamati, in imperio stabiliti sunt, ita ut etiani eorum quidam a feminis, quidam autem hoc, aut alio modo ad imperii Romani scepra promoti sunt. » Estque adeo certum, ab scelere isto Romanorum profectam esse imperatoriam maiestatem, ut perpetuum nil tale cogitantis pontificis monumentum exset triclinium paulo ante factum a Leone ipso, ubi placitum celebratum fuisse

vidimus in ejus causa an. 799. Nam visuntur Leonis A
Carolique imagines musivo opere elaboratae, quarum
quæ Carolum representat patriciatu insigni vexil-
lum exhibet; præterea inscriptio utrique superposita
est hujusmodi :

SCSSIMUS D. N. LEO PAPA D. N. CARULO REGI.

Quæ perperam interpretatur Alemannus (*de La-
ter. Pariet. c. 15*) pro Carolo jam coronato, ut recte
animadvertit Pagius (796, n. 8 seqq.) falsus et ipse
in cæteris ad triclinium spectantibus : quod planum
facere non est hujus loci.

XX. Incorruptis atque integris hujusmodi testimo-
niis nequidquam annalista Lambecianus auctoritatis
ætatisque incertæ, atque Joannes diaconus, qui
Neapolitanorum episcoporum Vitas scripsit nono
sæculo declinante, objiciuntur. Hic siquidem :
« Leo, inquit, fugiens ad Carolum, spondit ei,
si de suis illum defenderet inimicis, Augustali eum
diademate coronare : » quod scilicet ex facto certo B
scriptor hic deduxit. Perinde annalista Lambecianus
ex facto certo illationem falsam deducens, « Leoni »
visum esse ait « et universis sanctis Patribus qui in
ipso concilio aderant, seu reliquo Christiano populo,
ut ipsum Carolum regem Francorum imperatorem
nominare debuissent, qui ipsam Romam tenebat. »
Somnia. Die 1 Decembris concilium est congrega-
tum, cui nomen *canonica purgatio Leonis papæ*. In
quo pontifex de objectis sibi criminibus, super qua-
tuor Evangeliorum libro se sacramento purgavit
sponte; cujus sacramenti formulam affert Labbeus
(*Conc. tom. VII, p. 1158*). Coronatio autem constanti
scriptorum synchrononum testimonio facta est die
sancto Natalis Domini in basilica sancti Petri, af-
fluentibus ob solemnitatem populi frequentissima, qui
improvisæ pontificis deliberationis acclamator fuit.
Quamobrem uterque scriptor ad Italicas res illu-
strandas in lucem editus (*Scrip. Ital. tom. I, par. II*)
C
19 relinquendus mihi videtur iis, quos imperatoris
dignitatis instaurationem ignorare juvat, ne scripta
eorum corrumpant. Luitprandus quoque, qui centum
post annis florebat, præpostere id factum narrat,
longe tamen ab annalistic Lambeciani atque Joannis
diaconi mendaciis affirmatis : « Post hæc, inquit,
die Natalis Salvatoris nostri ab omnibus prædictus
rex Romanorum imperator Augustus est constitutus,
et a papa nominato pontifice coronatus » (*de Pont.
Rom. Vitis, p. 268*). Quod Luitprando verti vitio non
debet pontificum gesta aliunde petita in compendium
redigenti. At Liber Pontificalis Anastasio tributus,
quo, id iterum urgeo, harum rerum integrior testis
non suppetit, rationem etiam affert cur acclamationes
populi consecutæ sint coronationem, quia vide-
licet a consecratione pontificis ritu desumpto, accla-
mationes illæ aliud in summa non erant, quam lau-
des fieri, aut cani solitæ ante confessionem sancti
Petri continuo post coronationem, ut videbimus
(*Dissert. VI, § 5*) ubi ritus ipse proferetur. Interim
audienda Libri pontificalis verba, ut res planior D
fiat : « Carolo piissimo Augusto a Deo coronato,
magno, pacifico imperatori vita et victoria : ante
sacram confessionem beati Petri apostoli, plures
sanctos invocantes ter dictum est, et ab omnibus
constitutus est imperator Romanorum. »

XXI. Inauguratio ista Augustorum Occidentis,
quæ inter sacras ceremonias relata, et quibusdam
identidem additis eo majestatis pervenit, quæ in cæ-
rimonialibus, ante editum patricii conspicitur, res
prorsus nova est, quæ ut jurisdictionem, ita indolem
omnino aliam imperatoris majestatis renovatæ in
Occidente manifestat ab ipso initio, nequidquam se
torquent qui Orientali utramque similem fuisse con-
tendunt. Quamvis enim et in Oriente inos invaluerit
imperatorum per manus patriarchæ Constantinopo-
leus coronandi, quod Leo ipse testatur (ep. 10, al. 4),
non tamen erat patriarchæ imperatorem constituere,
sed electum acclamatumque solemnique ritu coronare.

At contra in constituendo Carolo imperatore corona-
tio per pontificem facta, non fuit cæremonia, sed
vera imperatoris institutio, ita ut successorum nullus
per tot sæcula imperator dici aut esse potuerit quin
diadema susciperet a Romano pontifice, et ante
confessionem sancti Petri. Quemadmodum enim reges
et patricii perpetuo dicuntur a Leonis prædeces-
soribus beato Petro acceptum referre patriciatum :
« In reges per suum apostolum beatum Petrum vos
u. guens, defensores sanctæ suæ Ecclesiæ atque fidei
orthodoxæ constituit » (*Cod. Car. tom. I, p. 189*);
ita imperatores, ut ab ipso Petro per successores suos
constitui viderentur, novæ hujus dignitatis institutor
Leo ante sacratissimum 20 ejus corpus, et de ejus
altari coronam suscipere voluit. Quæ quidem opinio
tam alte ipsorum principum mentibus sedit, ut ex
iis duo, Henricus IV et Ludovicus Bavarus, cum nec
minis, nec precibus imperialem coronam assequi po-
tuissem, juxta formam a Leone III constitutam, per
pseudopontifices inaugurari voluerint in sancti Petri
basilica ad sacrum illud altare, unde « coronam non
gloriæ sed confusionis » susceperunt, ut ait Bertol-
dus de Henrico IV ap. Baronium (1084, n. 2). Rem
exemplis demonstrepo : plurimi enim refert, ad
falsas opiniones rejiciendas, nullum dubitandi locum
relinquere.

XXII. Undecim omnino Augusti numerantur ante
anarchiam sæculi x, quam abstulit Magnus Otto Ger-
manorum primus imperator : Septem videlicet Ca-
rolinæ stirpis, *Carolus Magnus, Ludovicus Pius, Lo-
tharius I, Ludovicus II, Carolus Calvus, Carolus Cras-
sus, et Arnulphus*, qui supremum diem obiit anno
899, III Kal. Decembres. Sed inter Carolum Crassum
et Arnulphum duo alienæ stirpis imperatores inse-
runtur, *Guido Spoletii dux, filiusque ejus Lambertus*,
annis circiter octo. Denique duo Augustæ dignitatis
competitores *Ludovicus III* Bosonis filius ex Hirmin-
garda filia Ludovici II, et *Berengarius dux Foreju-
liensis* Everardi filius ex Gisla filia Ludovici Pii, qui
ad annum pervenit 924 anarchiæ octo et triginta
annorum primum. Quæ constat ex Francorum histo-
ria, unoque fere ictu oculi aspicuntur in Exercita-
tione Genealogica Joannis Adami Bettingeri de fami-
lia Augusta Carolingica septem tabulis expressa. Per
totum id 124 annorum spatium nullus imperialem
dignitatem est adeptus alia ratione, quam descripta
in litteris Ludovici II ad Basilium, sacram videlicet
unctionem et diadema imperiale de manu pontificis
suscipiendo, ne Ludovico quidem Pio excepto, qui
singulari exemplo imperii coronam accepit in Francia
a Stephano IV qui continuo post consecrationem
suam eo se contulit, tum ne Leonina institutio de-
trimenti quid acciperet; tum præsertim ut diploma
illud celebre ac fundamentale, quod Ludoviciana
recentiores appellant, conficeretur, de quo disseram
suo loco.

XXIII. Hac super re scriptores summæ fidei Egin-
hardus et Theganus factum narrant, quod primo
aspectu indolem hanc certam renovati Occidentalis
imperii turbare videtur. Quandoquidem Carolus
Magnus senio jam confectus « consortem, ait Eginh.,
sibi totius regni et imperialis nominis hæredem
constituit, impositoque capiti ejus diademate, im-
peratorem et Augustum jussit appellari. » Et Thega-
nus (cap. 6) cum eo concinens, narrat Carolum a
primatibus regni consilium petiisse 21 « si eis pla-
cuisset ut nomen suum, id est imperatoris, filio suo
Ludewico tradidisset : » illis autem consentientibus,
ad ecclesiam die Dominico profectum esse cum filio,
quem paterna admonitione allocutum jussisse auream
coronam propriis manibus sibi imponere « ob recor-
dationem omnium præceptorum quæ mandaverat ei
pater : » clauditque narrationem his verbis : « Ille
perrexit in Aquitaniam, et dominus imperator tenuit
regnum, et nomen suum honorifice sicut dignum
erat. » Prosequitur seqq. capp. quemadmodum ante
post Carolo imperatore mortuo, « Ludewicus de

partibus Aquitaniæ venit Aquisgrani palatium, et suscepit omnia regna, quæ Deus tradidit patri suo, sine ulla contradictione. Qui est an. Incarn. D. 814, qui est primus annus regni ejus.) Legationes postea suscepit regnorum eorumdem, quas inter Beneventanam, et Bernhardum fratris filium Italiæ regem. Tandem anno tertio *regni sui* Stephanum IV pontificem summo cum honore atque obsequio ait exceptum Rem's a rege, qui postmodum una cum Irmingarda regina diadema imperiale suscepit, et exinde imperator semper appellatur. Hinc annalista Italus conjecturis indulgens, ut solet, de Leonis consensu Ludovicum imperatorem esse creatum a patre colligit (an. 815). « Non enim, ait, a proceribus Franciæ Romæ dominationem acceperat una cum imperatoria dignitate. » Miror talia proferri ab erudito viro post visam Thegani sinceram narrationem, qui inter Caroli regna perspicue Italicum et Beneventanum recenset, interjacente pontificia ditione prætermissa. Præterquam quod Eginhartus et Theganus unanimes loculentissime affirmant, Carolum concessisse, primatum consensu, *nomen suum imperatoris*, quod erat designare, non creare imperatorem, quemadmodum procedente tempore rex Romanorum, seu futurus imperator cœpit eligi, qui nisi a pontifice imperiale diadema susciperet, imperator non erat.

XXIV. Neque Carolo Magno succensendum fuit, quasi societatis et amicitiae immemor, sanctæ sedi injuriam fecerit, ipse siquidem Ludovicus Pius patrem imitatus Lotharium filium regnum hæredem atque imperii consortem fecit. Rem narrat Theganus (cap. 21) iisdem fere verbis : « Supradictus vero imperator denominavit filium suum Lotharium, ut post obitum suum omnia regna, quæ ei tradidit Deus per manus patris sui, susciperet, atque haberet nomen et imperium patris : et ob hoc cæteri filii indignati sunt. » Quid vero? Quod Carolo non licuit ob vitæ brevitatem, ni fallor, Ludovicus filium imperii consortem Romam misit, ut a sancto Paschali imperiale diadema obtineret : quod 22 factum esse testantur ejusdem Lotharii litteræ ap. Mabillonium (sæc. iv, Bened. p. 543) quibus patri nuntiat promotionem suam : « Coram sancto altare, inquit, et coram sancto corpore beati Petri principis apostolorum a summo pontifice, vestro ex consensu et voluntate, benedictionem, honorem, et nomen suscepti imperialis officii ; insuper diadema capitis, et gladium ad defensionem Ecclesiæ. » Perinde factum esse cum Ludovico II ambigi nequaquam debet, tum quia consors et ipse factus fuit a patre, ut testantur annales Bertiniani ap. Pagium (an. 850, n. 6) missusque Romam ad Leonem IV ut coronam acciperet : « Lotharius filium suum Ludovicum Romam mittit ; qui a Leone papa honorifice susceptus, et in imperatorem unctus est ; » tum quia idem Basilio testatur Occidentale imperium longe esse potius Orientali, quia imperatores a summo pontifice inungi et coronari consuevere, ut sui prædecessores abavus, avus, et pater atque ipsemet inuncti coronatique fuerant. Et quod maxime huc spectat, licet alibi a me allatum (tom. I, Præf. n. 4) gloriatur, se Romanos, et « Urbem divinitus gubernandam, et matrem omnium Ecclesiarum Dei defendendam atque sublimandam » suscepisse, quod, ut sæpe vidimus, patricii officium erat.

XXV. Quid igitur, inquires, discriminis inter patricium et imperatorem invenitur? Ex brevi et vero potius quam lepido Trevirensis ecclesiæ chorepiscopi Thegani opusculo, quale illud desinivit Walafridus Strabo, discrimen istud, proindeque imperialis novæ dignitatis vera indoles patet. An. 816 (cap. 17) Leonis III morte indicata, « Stephanus, inquit, post eum successit, qui statim postquam pontificatum suscepit, jussit omnem populum Romanum fidelitatem cum juramento promittere Ludewico. » En discrimen Romani, qui sacrilegum facinus perpetraverant in sanctum Leonem III, cumque compulerant ut potesta-

tis consortem ad eosdem in officio continendos Carolum patricium, seu defensorem assumeret, majestatem imperatoriam pepererunt ; neque id quidem cogitatum factumque est a sancto pontifice Leone, ut sanctum Petrum successoresque ditione sua spoliaret, quod non modo pontifice, sed homine omni indignum fuisset ; neque Carolus summa pietate princeps qui tam vehementer jura sua vindicaverat sanctæ sedi, eadem sibi restitui, sive tribui passus esset : verum ut subditos sibi populos imperatoria potestate accedente facilius regeret. Quare Lothario Pii Ludovici filio, cui fidelitatis juramentum Romani non præstiterant, cum consors imperii factus fuit, necdum anno 844 cum ab iisdem illud exigebat pro filio Ludovico II Italiæ rege ; Sergius II, ut est in Libro Pontificali (sect. 487) hæc reponi voluit per suos missos : « Quia, si vultis domino Lothario magno imperatori hoc sacramentum ut faciant, solummodo consentio, atque permitto, nam Ludovico ejus filio, ut hoc peragatur, nec ego, nec omnis Romanorum nobilitas permittit. » Ex juramenti autem formula, in annalibus Fulden. apud Marquard. Freher. (tom. I, pag. 66) præstiti scilicet Arnulpho Carolinorum extremo patet, quis potestate suprema in Urbe dominaretur : « Juro per hæc omnia Dei mysteria, quod, salvo honore, et lege mea, atque fidelitate domini Formosi papæ, fidelis sum, et ero omnibus diebus vitæ meæ Arnulpho imperatori, et nunquam me ad illius infidelitatem cum aliquo homine socio ; et Lamberto filio Agildrudæ, et ipsi matri suæ ad sæcularem honorem nunquam adjutorium præbebo, et hanc civitatem Romanam ipsius Lamperto, et matri ejus Agildrudæ, et eorum hominibus per aliquod ingenium, aut argumentum non tradam. »

XXVI. Audis Romanos præstare juramentum imperatori, salvo honore et lege mea. Qui igitur Romanos tanquam pecus vile atque imbellem traducunt, antiqua tempora se ignorare ostendunt. Alcuinus, ut supra vidimus (num. xvi), valde alios Carolo Magno eos depinxit. Idcirco Eginhartus (cap. 58) de additionibus ac mutationibus legum sacris a Carolo, sermonem habens : « Post susceptum, inquit, imperiale nomen, cum adverteret multa legibus populi sui deesse (nam Franci duas habent leges plurimæ in locis valde diversas), cogitavit quæ deerant addere et discrepantia unire, prava quoque ac perperam prolata corrigere. Sed in iis nihil aliud ab eo factum est, quam quod pauca capitula, et ea imperfecta legibus addidit, » Francorum scilicet ac Langobardicæ. Romanæ autem, id licet valuisse, de consensu pontificis, ne peccem quidem attingit. Romani enim, ne id quisquam auderet, inviolatam sibi servari ab imperatoribus, ipso in juramento, quo suam fidem spondent, paciscuntur ; deinde consortium illud imperatoris potestatis legitimæ dominationi pontificiæ posthabent : *Salva, inquit, potestate domini mei N.* Quæ duo satis mihi esse videntur ad percipiendum, quod imperatoria potestas Romæ, nisi eadem aliquis abuteretur, nihil aliud erat quam societas et communicatio pontificiæ : quam Pagius, pro tam sublimi dignitate minus loquens, delegationem potestatis fuisse arbitratur. Ea propter ineptire mihi videntur ii qui disputant utri dominatio Urbis tribuenda sit? Suprema enim 24 omni proculdubio erat pontificis, ipsis imperatoribus testibus omni exceptione majoribus in suis pactis, seu privilegiis de regulibus confirmandis ; quippe qui supreme jure sibi reservato in ducibus Tusciæ et Spoleti nominati, cætera omnia confirmant pleno jure pontificibus, quemadmodum pleno jure aut possidebant ante donationes, aut obtinuerant a regibus Francorum Pippino et Carolo, quem non constat, num Siciliæ, Sardinia, et Corsicæ insulas ante aut post coronam imperii donaverit, neque creditur proclive est, annis tredecim indonatum Romanam Ecclesiam reliquisse. Hujus vero supremæ pontificiæ potestatis in Urbis personas et res, ad regnum

quod attinet, ac defensionem, ut ait Ludovicus II, participes fiebant imperatores per imperialis diadematis impositionem; ita tamen ut inibi *nultum placitum*, aut ordinationem facerent de omnibus *que pape et Romanis pertinent*. Quæ tamen conditio ab Ottone tantum coepit anno 962 una cum Germanico imperio. Nam Carolingios et dum regali utebantur potestate, jure patriciatu, et postquam imperatores sunt creati, habuisse placita in ipsa Urbe compertum est.

XXVII. Ex iis quæ habita sunt a regibus attuli supra (num. 8) insigne illud a missis regis celebratum anno 799 in causa sancti Leonis III. Audiamus nunc a monacho Engolismensi placitum Caroli jam imperatoris in eadem causa: « Post paucos autem dies jussit, eos qui papam anno superiori dehonestaverant, exhiberi; et habita de eis questione secundum legem Romanam, ut majestatis rei, capite damnati sunt. Pro quibus tamen papa pio affectu apud imperatorem intercessit, et vita et membra eis concessa sunt, sed pro facinoris magnitudine exilio deportati sunt. » Vides Carolum, supremæ potestatis pontificiæ participem, animadvertere in reos majestatis, qui scelus perpetrare ausi erant in summum principem, simulque vides salvam legem Romanam ab ipsa origine imperatoris majestatis instauratæ. Celebre aliud placitum refertur in Libro Pontificali (sect. 555) habitum a Ludovico II: « cum sanctiss. Leone (IV) pontifice, omnibus Romanis proceribus pariter et optimis [Fora. Optimatibus] Francis in domo, quam be. me. Leo III papa juxta Ecclesiam beati Petri apostoli fecerat, sedentibus, placitum habuit. » In eo, accusa io hujusmodi audita est ex ore Danielis magistri militum: « Gratianus Romanæ urbis superista, quem erga vos fidelem esse creditis, mihi soli in domo sua nimum super Francos murmurans, dixit secrete: Quia Franci nihil nobis boni faciunt, neque adiutorium præbent, sed magis, quæ 25 nostra sunt, violenter tollunt. Quare non advocamus Græcos, et cum eis fœdus pacis componentes, Francorum regem et gentem de nostro regno et dominatione expellimus? » Accusatio falsa detecta est, accusatore ipso calumniam confitente. Quare, « clementissimus imperator, nolens contra instituta veterum Augustorum peragere Romanorum, eos secundum Romanam legem instituit judicare. Quo judicio ipse Daniel multorum verbis reprehensus ore proprio manifestavit se falsum super eum dixisse. Ideo jam dicto Gratiano ante omnes est traditus, ut quidquid de eo facere vellet, potestatem haberet. Sed cum tam traditum Daniele imperator a Gratiano multa et humili supplicatione petivisset, Gratianus assensit. Quem ille statim plenaria sibi reddita gratia libenter suscepit, et sic de mortis est periculo liberatus. »

XXVIII. Equidem mente non assequor cur placito isto utantur Pagius (855, n. 5) aliique recentiores, ut Ludovici Aug. supremum in Urbe dominium extendant. Agitantur scilicet consilia adversus Francos, quia non præbent adiutorium. Hinc vero evidens est majestatem imperatoriam patriciatu unuere fungi debuisse. Agitur de fœdere ieiendo cum Græcis, Francos pellendi ergo de nostro regno et dominatione. Igitur de Romano dominatu ambigi haudquaquam potest, in quo Franci milites stationes habebant, ut Ecclesiæ presidio essent, præcipue adversus Saracenos Italiæ et Romanæ ditioni tum temporis molestissimos. Quem videlicet dominatum a regno Italiæ et ducatu Beneventano distinctum fuisse, ut hodie est, eodemque jure a pontifice et Romanis administrari, quo suum a Francis, patet ex Constitutione quam Ludovici ejusdem patris Lotharii Eugenio II instigante ac probante fecerat (Holt. Coll. Rom. par. II, p. 210). Capite enim septimo constituitur pro utriusque dominationis concordia hoc pacto: « Præcipimus, etiam ut

deprædationes in confinio nostro non fiant; quæ factæ sunt, et ceteræ injustitiæ, secundum legem ab utrisque partibus emendentur. » Prætereo illud dicere, quod sententia juxta legem Romanam lata, falsum accusatorem multa et humili supplicatione ab accusato repetere, supremum dominium non redolet. Ad placita vero quod attinet, video, eadem ex causa, nimirum evincendi causa dominationem imperialem in Urbe, peti ex archivo Farfensi (ap. Mabill. Ann. tom. II, Append. n. 52) placitum habitum a missis imperialibus in palatio Lateranensi anno 829, Ludov. Pio et Lothario Augg. Libenter autem audirem, quid ii discriminis deprehendant placito isti cum aliis tempore regis Pippini habitis 26 an. 761. (Cod. Car. ep. 29, al. 17.) 765 et 767. (Ib. ep. 39, 42, al. 14, et 19). Cum cæteroqui nulli unquam in mentem venerit Pippino dominium Urbis asserere. Horum primum lubet ob oculos omnium ponere conferendum cum prædicto, quod erunt ex archivo Farfensi, atque usque adeo exaggeratur in annalibus Italicis.

XXIX. Narrat Paulus Pippino regi Francorum et patricio Romanorum, quemadmodum, « præfati denique missi vestri in nostri præsentia cum Langobardorum missis necnon et Pentapolensium ac singularum nostrarum civitatum hominibus assistentes, comprobatio coram eis facta est de habitis inter utrasque partes aliquibus justitiis, etc. » Farfensis autem archivi placitum est super invariabilibus, quas monasterio factas asserebant monachi a summis pontificibus Adriano et Leone III. Missi igitur imperiales aiunt: « Residentibus nobis ibidem in judicio in palatio Lateranensi in præsentia domni Gregorii pape, et una simul nobiscum aderant Leo episcopus et bibliothecarius sanctæ Romanæ Ecclesiæ Theodorus episcopus, Sirinus primicerius, Theophylactus numinculator, Gregorius fil. Mercurii, Petrus dux de Ravenna, Ingoaldus et Aceris abbates, Alboinus, Lanfridus, Emmo, et Maximus vassi domini imperatoris, gastaldi, et alii plures. » Aliquid discrepantiæ esse inter missos regios et imperiales negari non potest; similis tamen causa, judicium simile. Annalistæ Italo (an. 829) videtur argumentum adeo evidens supremæ imperatoris potestatis, in Urbe ipsa, et in pontificiis ædibus pro tribunali agere, ut osorem veritatis habendum putet quicumque secum non sentit. Solertior Pagius (839, n. 3) ita de eodem placito loquitur: « Certe non pauca monumenta publica, et antiquorum loca recte intelligi non possunt, nisi sciantur penes quem Romæ potestas judicandi hoc tempore fuerit. » Urique erudito scriptori brevi aliquid reponendum. Annalistæ scilicet monasterium Farfense in ducatu Spolemano situm, ad imperiale jus supremum tunc temporis pertinere, atque ea propter privilegia et jura illius ab imperatore vindicanda esse. Itaque cum inter ipsum et sanctam sedem de possessionibus controversia verterit, adeoque pontifex necessario audiendus esset ex eo monasterio abbas Romam ducitur, qui coram pontifice, ut summa dignitas exigebat, suam causam diceret, assidentibus una cum legatis seu missis imperialibus, duobus episcopis, quorum alter erat sanctæ sedis cancellarius, primicerio, aliisque officiis palatinis, quæ satis superque sunt ad demonstrandum, quod missi imperiales non residebant pro tribunali; sed more illius ævi in concilio, seu congressu, pro maxima 27 quæ tunc erat concordia sacerdotii et imperii, causas ecclesiasticas cognoscebant. Pagio autem reponendum est communicationem illam pontificiæ potestatis, de qua diximus, satis lucis afferre monumentis publicis, locisque antiquorum obscuris.

XXX. Præterea non debeo cl. nuperrimi historici Langobardiæ minoris, seu ducatus Beneventani (Pratil. tom. II, p. 196 seq.) animadversionem ad verba illa Ludovici H in ep. ad Basilium: « Quorumque gentem et Urbem divinitus gubernandam,

et matrem omnium Ecclesiarum Dei defendendam atque sublimandam suscepimus. » Putabat scilicet vir cl. Romam cum ejus ducatu in potestatem Rom. pont. venisse ex Ludovici Pii cessione, quod falsum esse Cod. Car. epistolis planissime demonstravi. Nihilominus veritatis amore impellente : « Non itaque, inquit, Ludovicus Pius Aug. Romanæ urbis dominum aliquid sibi reservarat in celebri illa Constitutione, sive donationis Diplomate (quod pene omnes, etiam H. Grotius, P. Marca, Labbeus, alique Galliarum, et Germanicæ scriptores, tanquam veram, legitimam, certamque modo fatentur), in quo aperitissimè legitur, pontifici jurisdictionem in Romanam ducatum cessasse, sibi tantummodo reservato intercedendi jure pro recurrentibus, atque pro Ecclesiæ defensione, ac tutela, quam iidem reges sibi cum attributis juribus ac privilegiis (patriciatus nempe, seu patronatus) sibi suisque successoribus reservarunt. » Deinde ineluctabili argumento allato ex Testamento Caroli Magni, a Ludovico Pio ad verbum hac in re exscripto, dum tribus filiis uterque commendat, « ut curam, et defensionem Ecclesiæ sancti Petri simul suscipiant, etc. » continuo subjungit : « Hæc ideo a me repetenda duxi, ut futilia quædam argumenta, quæ nuperi scriptores afferunt, quibus Romanam urbem sub imperatorum Occidentalium dominio fuisse contendunt, diluantur, et rejecta satis habes apud Romani pontificatus vindices. » Huc placita quæcunque inveniuntur, huc monumenta publica referantur necesse est, ut vera eorum sententia teneatur. Ea propter ut Caroli Magni regis missi in Leonis III causa placitum habentes, Carolusque ipse imperator coronatus in eadem causa novum placitum celebrans, non alio quam patricii, seu defensoris munere functi sunt : ita aut imperatores, quibus jus nullum novum accessit in Urbe, præter sæpe dictam communicationem potestatis in personas pontifici subditas, aut eorum missi placita, actusque alios jurisdictionis exercentes Romæ, iis tantum supremæ potestatis indicia præbent, qui sanctæ sedi infensi, laicæ potestatis assentatores, ac veritatis osoro-
28
sore, inexplorata penitus antiquitate, eam illustrasse sibi blandiuntur.

XXXI. Deferbuit, inficiari non ausim, priscus ille ardor, qui annis amplius centum viginti Pippinum, Carolum Magnum eorumque nepotes erga principem apostolorum successoresque ejus inflammavit. Neque inveniuntur post Ludovici II obitum tot suscepti labores pro Ecclesiæ Romanorumque defensione, cum maxime necessarij essent, ut docent epistolæ Joannis VIII, qui Carolum Calvum fr. Lotharii I ac Ludovici Pii filium coronavit anno 876, et Carolum Crassum filium Ludovici Germanici ejusdem Lotharii I fratris, anno 880. Quid vero? Ex socordia ista locupletius argumentum emersit verè indolis imperatoricæ majestatis a Leone III instauratæ. Nam Carolinus, qui sui muneris fere oblitus erant, prætermis-
30
sit, aliunde patrocinium Ecclesiæ quesitum est; cumque Italiæ principes Widonem Spoleti ducem, atque æmulum Berengarii solemniter acclamassent Italiæ regem Ticini anno 889, hunc Stephanus V anno 891 Romam accessit imperatorio diademate ornavit; cujus filius Lambertus pari modo sequenti anno imperii consors est coronatus a Formoso, nec nisi Lamberto tyrannidem occupante, sanctæque sedi infenso, ad Carolinæ stirpis extremum, nempe Arnulphum filium Carolomanni, qui Caroli Crassi frater erat, ad momentum ista dignitas rediit, ab anno 896 ad 899, idque admodum commode ad rem nostram, quippe ex juramento a Romanis huic præstito : *salvo honore, et lege mea, atque fidelitate domini Formosi papæ*, quod supra est allatum (num. 25), quæ esset potestas Carolinorum Augustorum in Urbe satis patet. Restaret aliquid explorandum de Ludovico III, Bosonis Burgundici regis filio ex Hirmingarde filia Ludovici II quem Benedictus IV coronavit anno 900, et de Berengario duce Foroju-

liensi, quem Eberardus comes susceperat ex Gisla Pii Ludovici filia. At de horum utroque, ut de prædecessoribus a tempore Joannis VIII illud affirmare non dubito, quod a majorum exemplis descivere, ultimus præsertim ex iis Berengarius, qui cæsus a suis, Carolingiorum Augustorum seriem terminavit.

XXXII. Quod certo discimus ab iisdem Augustis ad plenam renovatæ majestatis indeolem assequendam, in ipso actu coronationis publice legi faciebant pactum confirmationis, seu diploma, quo donationes et jura omnia sanctæ sedis confirmabantur. Id non ex sua quisque voluntate componere consuevit; sed juxta normam Romæ missam a pontifice ad eum, qui diademate imperiali exornandus erat. In archivo siquidem sanctæ sedis donationes omnes et privilegia, seu diplomata prædecessorum 29 Cesarum servabantur, ut passim testatum videre est in libro Pontificali. Mitti autem consuevisse istam normam testatur Joannes VIII (ep. 63) Carolomanno, qui summopere optabat imperii coronam adipisci, quam frater ejus Carolus Crassus est assecutus : « Legatos, inquit, ex latere nostro ad vos solemniter dirigemus, cumque pagina capitulariter continente, quæ vos matri vestræ Romanæ Ecclesiæ, vestroque protectori beato Petro apostolo perpetualiter debetis concedere. » Neque alia putanda est, quam quæ a Ludovico Pio primum facta sancto Paschali, eidem pontifici a Lothario filio confirmata erat; a Ludovico II Leoni IV, sibi que a Carolo Calvo. Namque alibi (ep. 84) Carolo Crasso imperatori nuntiari cupit Romanas calamitates : « Nobis, inquit, apud beatum Petrum consistentibus (in civitate Leonina, cui noudum accesserat urbis nomen) nullam urbis Romæ potestatem a piis imperatoribus beato Petro principi apostolorum ejusque vicariis traditam haberemus. » Quibus verbis hæud dubie lenocinatur imperatori, cujus opem implorat, nam Romam pontifici nemo concesserat, ut est demonstratum in Cod. Car.; at Ludovicus Pius una cum cæteris Romanæ Ecclesiæ juribus Romam etiam complexus erat, ad cujus normam tres Augusti successores suum quisque diploma composuit : quod satis fuit Joanni, ut traditam a piis imperatoribus Romam prosteretur. Quemadmodum Carolus Magnus et Ludovicus Pius inter principes bene de Romana Ecclesiæ meritos Carolum Martellum recensent, quia legationes a Gregorio III acceperat, quæ rogabatur, in maximis Urbis augustiis, ut illi optularetur.

XXXIII. Pontificem autem non latuisse, quibusnam regibus, Augustivæ acceptæ referrentur donationes Romanæ Ecclesiæ factæ, concilium comprobant, in quo anno 877 electionem coronationemque Caroli Calvi superiori anno a se peractam confirmari voluit (Labbe, *Conc. tom. IX, p. 295*). In eo siquidem meritis prosequitur laudibus Carolum Magnum « qui remp. præliis auxit, victoriis dilatavit, sapientia decoravit. Qui cum omnes ecclesias sublimasset, semper hoc ei erat in voto, semper in desiderio, sicut in gestis, quæ de eo scripta sunt, legitur, ut sanctam Romanam Ecclesiam in antiquum statum et ordinem reformaret. Unde et hanc multis honoribus extulit, multis munificentis et liberalitatibus amplavit; adeo ut amissas olim urbes ei restituisset, et ex regni quoque sui parte alias non modicas contulisset. Sed pauca dicta sunt, nisi quæ circa religionis incrementum gessit, magna et sublimia memorentur, etc. » Deinde veniens ad Ludovicum Pium, multis 30 ex capitibus eum commendat, sed nullam ab eo civitatem esse traditam memorat : « Cujus, inquit, filius divæ rec. Hludovicus max. imp. pater hujus a Deo electi principis Caroli semper Aug. patrum solium adeo religione imitatus, pietate laudabiliter æmulatus est, ut et paterna divini cultus vota, et erga prælatam principalem Ecclesiam liberalitatis insignia pius natus æquipararet, et roboraret (en tibi Ludovicianum diploma omnia confirmans, nihil addens); sed et uberius beneficiis et dapsilibus bene-

ſcientiis ut hæres gratiſſimus ampliaret. » Idemque Joannes menſibus aliquot, poſtquam imperatori lenocinatus, ut aiebam, Romam liberalitate Auguſtorum in Eccleſiæ poteſtatem veniſſe affirmabat, concilio Tricassinio II una cum Luſo Balbo interfuit anno 878 (*Ibid.*, p. 308). In eo autem, « promiſſio regum lecta eſt, et ſacramenta quæ Pippinus et Carolus obtulerunt beato Petro apoſtolo lecta ſunt : » quia videlicet de excommuni- cationis Eccleſiæ rerum in vaſoribus agebatur. At quatuor Caroli ſucceſſorum diplomata, quippe quæ nullam præſerebant donationem propriam, ſed jura tantum vetera confirmabant, nullatenus memorantur. Tametsi ab unoquoque Auguſto antequam diadema ſuſciperet, ſeu imperator fieret, diploma hujusmodi dari conſueviſſe ambigi nequaquam poteſt.

XXXIV. Profecto ſi pactum iſtud confirmationis ab ullo Auguſtorum prætermitti poteſſet, nec Wido, nec Lambertus, nec Berengarius, quorum nil intererat, quid Carolingii geſiſſent, præterea ad ſublime illud faſtigium præpotentia ac rebus proſpere geſtis pervenerant, omiſſent. Nihilominus laudabilis hujus conſuetudinis iidem perſpicua teſtimonia præbent. Et vero concilium Raveunæ celebratum eſt anno 898 ab Joanne IX, cui intererat Lambertus imperator, qui eodem anno in venatione equo lapſus interit (*Ibid.*, p. 507). Pontifex atque imperator viciffim conſtitutiones edunt. Inter pontificias, quæ huc ſpectant (cap. 6 ſeqq.) ſunt hujusmodi : « Ut pactum, quod a be. me. v. ſtro genitore domino Wiltone, et a vobis piiffimis imperatoribus juxta præcedentem conſuetudinem factum eſt, nunc reintegretur et inviolatum ſervetur. De locis autem, atque rebus, quæ in eodem pacto continentur, præcepta nonnulla illicita facta ſunt, quæ petimus, ut in eadem ſynodo terminentur, et quæ non recte facta ſunt præcepta, corrumpantur. Ut patrimonia, ſeu ſuburbana, atque maſſæ, et coloniæ, necnon civitates, quæ contra rationem, quaſi per præcepta largita ſunt, petimus reddantur. » A Berengario vero non ſolum diploma conſuetum fuiſſe editum, ſed etiam ipſa in ſolemnitate **31** coronationis publice lectum fuiſſe, teſtatur anonymus Auguſti ejus panegyriſta ap. Leibnitium (*Script. Brunſw.* tom. I, p. 255). Enarrata ſiquidem iſtius coronatione per manus pont. Joannis X, die ſancto Paſchatis an. 915, proſequitur :

... Facta ſilentia tandem
Lectitat Auguſti conſeſſos munere pagos
Præſulis obſequio gradibus ſtans lector in altis;
Cæſare quo norint omnes data munera; prædo
Uterius paveat ſacras ſibi ſumere terras.

Quamobrem tuto affirmari poſſe videtur Carolingiorum omnium diplomata hunc ſibi locum vendiſſe in celebritate coronationis, cujus ritum opportunum deſcribam diſſertatione VI, cum de Codice Rudolphino ſermo erit. Secus eſſe de diplomatibus Auguſtorum Germanicè conſeptum erit § ſequenti.

XXXV. Prædictorum autem quinque Caroli Crassi ſucceſſorum, qui hujus finem inglorium anno 888 ineunte exceperunt, non ea præcipua laus eſt, ſuo unumquemque diplomate jura Eccleſiæ omnia confirmari. Id maxime attendi debet, quod regno Italiæ inter ſe diviſo atque in factiones diſtracto, qui eos inter potentior videbatur, ſpondebatque ſe Eccleſiæ deſenſionem ſuſcepturum, Romam a pontifice accerſitus diadema imperiale adeptus eſt. Quod ſi eorum nullus eam dignitatem ſibi armis aſſeruit, ſed a pontificibus patrocinii ſpe illicitis, impene quaſitam obtinuit, imperialis igitur majestas, quam Leo III inſtauravit in Occidente, per pontificiam coronationem ineunda erat, neque aliter ad ſublime iſtud faſtigium poterat perveniri. Quamobrem toto callo aberrat Goldaſtus (not. ad cap. 28 Eginh.) cum Sigeberti, qui tribus fere ſæculis poſt renovatum im-

perium floruit, auctoritatem objicit Eginhardo oculto teſti. Verba Sigeberti ſunt : « Romani, qui ab imperio Conſtantinopolitano jamdiu animo deſceſſerant, nunc accepta occasione opportunitate, quia mulier excecat imperatore Conſtantino filio ſuo eis imperabat, uno omnium conſenſu Carolo regi imperatorias laudes acclamant, eumque per manus Leonis papæ coronant Cæſarem et Auguſtum appellant. » Quam opinionem recentiores nonnulli obviis ulnis amplectuntur, minus advertentes hunc honorem fuiſſe infenſiſſimum ſancto pontifici Greg. VII, ut demonſtrant eruditus adnotator Operum ſancti Anſelmi (ad ep. 56, lib. I, p. 557), ac Bellarminus (*de Scr. Eccl.*) et præſertim Baronius, qui pluribus in locis eum carpit, atque Henrico IV addictiſſimum fuiſſe evidenter comprobatur, falſumque in plurimis, impoſtorem, **32** ac ſchiſmaticum ſuggillat. Quare illud mirandum ſubit, ſcriptores catholicos non puduiſſe hujusmodi hominis auctoritate res Romanorum infirmiſſe. Equidem veram certamque indolem renovati imperii monumentis veterum pateſciſſe arbitror; propterea fontes indicavi unde ex eruditis nonnulli opinionem falſam derivarunt, ſatis mihi eſt ad eaſdem rejiciendas. Venio nunc ad ita facta atque inſtituta majestatis imperatoris translationem ad Germanos, quæ quidem nonnullas mutationes paſſa eſt; de illius tamen indole nihil omnino mutatum fuiſſe conſeptum atque exploratum erit. Præmitti autem oportet ſtatim, ſeu conditionem Urbis, quæ hanc translationem præceſſit, ut clariora ſint quæ deinceps dicenda erunt.

§ IV. — De translatione imperii ad Germanos, ab Joanne XII facta anno 962.

XXXVI. Quæ vidimus a Romanis inſerta eſſe juramento, quod imperatori præſtare conſueverunt (ſup. n. 25), ſalvo honore, et lege mea, atque fidelitate domini N. papæ..... nunquam me cum aliquo homine ſociabo..... Hanc civitatem Romam ipſi N. non tradam : ſupremam quidem pontificis poteſtatem, cujus particeps per coronationem fiebat imperator, teſtatur; at ſimul potentiam Romanorum, eorumque administrationem reipub. luculenter designant. Quare in monumentis ejus temporis ac præſertim in Libro Pontificali, primates et proceres ſummis affectis honoribus videmus, tam laicos quam ex clero. Hujus ordinis ſunt celebres ii ſeptem, qui iudices, et palatina officia nuncupantur : primicerius, ſecundicerius, nomenclator, arcarius, primus deſenſor, ſacellarius, et primicerius, qui frequenter occurrunt in Cod. Carolino. Ad laicos vero quod ſpectat, eminentiſſimos duces et conſules Codex Carolinus ſuppeditat (ep. 59, 60, 67; al. 49, 73, 69), magiſtros item militum cum eodem honoris titulo, ac præ aliis ſuperiſtam, qui Luitprandi continuatori (*II. ſt. Imp. et Reg.* lib. VI, cap. 6) eſt primatum omnium primus : « Ex primatibus, inquit, Romanæ civitatis Stephanus filius Joannis ſuperiſta; » poſt quem alios decem numerando recenſet. Quin etiam Liber Pontificalis (ſect. 554) appellat « Romanæ urbis ſuperiſtam » quam dignitatem, ſive officium cum magiſterio militum conjungit, atque palatii, et Romanæ urbis ſuperiſtam nullo diſcrimine eundem **33** nuncupat : « eminentiſſ. magiſter militum, et Romani palatii egregius ſuperiſta, et conſiliarius. » Ex quibus ſupremo principi Romano pontifici ſubjecta eſſe officia plurima, ut regibus Francorum in ſuo regno, planum ſit; unde utrinque gubernatores urbium, militumque duces aſſumi, necnon legationes in graviſſimis rebus adornari moris fuit. Nil autem melius comprobatur quid Romani iſti primates poſſent, quæve eorum partes in administratione eſſent, quam vacatio illa imperii per octo et triſta annos ab emortuali Berengarii 924 ad 962, cum Otto Magnus imperiale diadema eſt aſſecutus a J. ane XII. Romanis quippe invitis nullum ex Italiæ re-

gibus, quorum series non deficit, licuit pontificibus A ad imperialem dignitatem sublevaré.

XXXVII. Et vero prepotentia Tusculanorum comitum, quæ sub finem noni sæculi Arnulpho adhuc superstitè emergens, dum magni duo æmuli Ludovicus III et Berengarius de regno Italiae decertabant, adolevit, ac denique in tyrannidem apertam erupit, horridam Romæ ipsius faciem repræsentat. Quam equidem spectari inale apud Luitprandum et Baronium (ab an. 908, n. 5) quam ipse exponens, indignitatum illius ævi relator fieri, ut potentia Romanorum testimonium in medium afferam. Summa duntaxat capita excurram, quæ ad novam imperatoriam majestatis institutionem juxta primævam Leonis III renovationem perducant: obijciendam scilicet Struvio atque ejus opinionis assertoribus, qui tanti principis virtute abutentes, non pro defensione sanctæ Romanæ Ecclesiæ ac Romanorum a summo pontifice creatum imperatorem fatentur, ut debent, sed ipsum per se acquisito armis imperio positum esse dictant. B Tusculani igitur comites, usurpata tyrannide, ad sanctuarium quoque man: s impias extendere non dubitarunt. E sua enim stirpe inceptos plerumque homines, et, si Luitprando fides, vitio genitos, vitii sique mancipatos ad principis apostolorum sedem evehere non sunt veri, ut tuius potiri rerum perseverarent: ita ut, præter fidei depositum, adversus quam portas inferi non prævaliturus infallibili divini Salvatoris oraculo edocemur, omnia pessum ierint. Celebres sunt præcipue senatrices illæ Theodora senior et junior, Marocia, ac Stephania, quarum opera tantæ indignitates perpetrabantur. Harum quippe aribus, qui Petri successores eligeantur, nulla fere auctoritate in civilibus rebus usi sunt. Fædo in hoc rerum statu Hugo rex Italiae Marociam, viro ejus mortuo, nempe Widone Alberici marchionis et comitis Tusculani filio, uxorem duxit, eumque ra ex Adriana Mole dominatus est Romanis, ut antea fecerat Theodora Marocia mater. Nec 34 tamen C diu; nam Albericus junior Alberici filius levit ex causa in vitricum Italiae regem Romanos commovit. Quamobrem hic fuga elapsus vix tandem redemit pacem Alda filia sua cum Allericio in matrimonium conjuncta. Alberici ejusdem filius Octavianus anno 956 æhuc impubes pontificatum invasit. Tunc vero duplixi ex capite Urbis dominus, cum a Berengario Italiae rege ejusque filio Adelberto multa indigna passus esset, Ottonem Germaniæ regem in Italiam cum exercitu accersivit, eumque Ecclesiæ et Italiae maxum defensorem expertus, imperatorem creavit anno 962.

XXXVIII. De Italiae regis expulsionè insigne suppetit testimonium Frodoardi (an. 935), qui refert quemadmodum Rhemensis ecclesiæ missi, Roma redeuntes cum pallio pro Artaldo archiepiscopo, « nuntiant, Joannem (XI) papam filium Mariæ, quæ et Marocia dicitur, sub custodia detineri a fratre suo nomine Albrico, qui matrem quoque suam Marociam clausam servabat, et Romam contra Hugonem regem tenebat. » De Alberici autem et Romanorum consilio post regis expulsionem Blondus (Dec. 2, lib. 11) hæc narrat: « Romæ enim duo consules ex nobilitate quotann s tunc fiebant, qui ad vetusti consularum exemplar summæ rerum præessent, et præfectus item ex nobilitate creatus populo jus dicebat. Ex plebe autem creati singulis annis duodecim, quibus decarconibus erat appellatio, senatus rices in conciliis et deliberationibus obtinebant. » Quam rerum administrationem principio etiam sæculi sequentis obtinere testatur Dithmarus apud Leibnitium (*Script. rer. Brunsv. tom. I, p. 400*) Henrici I coronationem enarrans: « Decursis a Dom. Incarn. post millenarii plenitudinem numeri annis tredecim, et in subsequentis anni secundo mense, ac hebdomada tertia, anno autem regni ejus tertio decimo, et die Dom. ac vi Kal. Mart. Henricus Dei gratia rex inclytus a senatoribus duodecim vallatus, quorum

sex rasi barba, alii proluxa mystice incedebant cum baculis. » Itaque Joannes ad Petri cathedram ascendens hujusmodi administrationem invenit Romæ a suo genitore, Romanisque primatibus institutam; eumque in uno eodemque homine, divino consilio conjungerentur invasio principatus et principis legitimi potestas, quod Agapitus II ante annos decem non potuit, facili negotio ejus successor Joannes perfecit. Otto siquidem potentissimus Germaniæ rex ab illò etiam pontifice invitatus advenerat, iteratisque victoriis Italianam a Berengarii ejusque filii tyrannide liberaverat. Cum vero, juxta pontificis ejusdem vota, in Urbem progressurus esset, per Albericum, 35 Romanosque non licuit, ut testatur Flodoardus apud Pagium (952, n. 1): « Otto rex legationem pro susceptione sui Romam dirigit, qua non obtenta, cum uxore in sua regreditur. »

XXXIX. Secus accidit Joanne pontifice, ut Luitprandus integer atque oculatus testis affirmat, cujus verbis (lib. vi, cap. 6) lubet rem totam, quemadmodum se habuit, enarrare: « Regnantibus, imo sævientiibus in Italia, et, ut verius fateamur, tyrannidem exercentibus Berengario atque Adelberto, Joannes summus pontifex, et universalis papa, cujus tunc Ecclesia supradictorum Berengarii atque Adelberti sævitiæ erat experta, legatos sanctæ Romanæ Ecclesiæ Joannem videlicet card. diaconum, et Azzonem scribarium sereniss. atque piissimo tunc regi, nunc Aug. Cæsari Ottoni destinavit; supplexiter litteris et regum signis orans, quatenus pro Dei amore sanctorumque apostolor. Petri et Pauli, quos delictorum suorum cupierat esse remissores, se sibi commissam sanctam Romanam Ecclesiam ex eorum faucibus liberaret, ac saluti et libertati pristinae restitueret. . . . Qui tanto Berengarium atque Adelbertum celerius regno expulit, quanto evidentius constat, quod commilitones Petrum et Paulum sanctissimos apostolos habuit. Bonus itaque rex dispersa colligens et coacta consolidans, quod cuique proprium fuit, restituit. Dehinc Romam similia facturum adiit, ubi miro ornatu mireque apparatu susceptus, ab eodem summo pontifice et universali papa Joanne unctionem suscepit imperii. Cui non solum propria restituit, verum etiam ingentibus gemmarum, auri et argenti numeribus ipsum honoravit. Jusjurandum vero ab eodem papa Joanne supra pretiosissimum corpus Petri, atque omnibus civitatis proceribus, se nunquam Berengario atque Adelberto auxiliaturum, accepit. Post hæc in patriam properanter repedavit. » Simile juramentum, si meministi (sup. n. 25), Romani præstiterunt Arnulpho. Quare ambigi non posse videretur, quin proceres formula eadem usi sint: *Salvo honore et lege mea atque fidelitate domini Joannis*. (De juramento præstito a pontifice similia proferre nemo ausit; summus enim princeps alii principi, quem suæ potestatis facit participem in subditos, non fidelitatem seu subjectionem jurat, sed sacramento pollicetur, se illius hostibus non adhaesurum). Luitprandus autem ne Romanos quidem alio sacramento usos esse affirmat. Utroque juramento mirum in modum abutuntur scriptores apostolicæ sedi infensi, ut, pontificis auctoritate depressa, imperialem 36 plus æquo elevent: propterea res cominus aggredienda erit, ut quanto dissideant intervallo a veritate patefiant.

XL. Cum pontifex Joannes de imperatoria majestate ad Germanos transferenda cogitaret, non de improvviso tanti momenti negotium peragendum censuit, ut Leo III; alia enim tempora erant, alii mores. Sed per legatos suos, quod ex consequenti liquet, duo sacramenta proposuit magno regi, quorum alterum pontifici, populo Romano alterum præstandum ab illo erat, antequam imperiale diadema susciperet; ita tamen, ut pontifici sacramentum faceret per suos nuntios, antequam proficisceretur Romam versus, quod postea per se ipse, ut colligitur ex more successorum, in solemnitate coronationis

repeteret. Pari modo Romanis semel ad radices montis Marii, iterumque Leoninam civitatem ingredientes Romanorum reges aliud sacramentum præstitisse vetera monumenta testantur. Ex præstantissimo codice Albiniano primum Ottonis sacramentum suppetit, locusque ipse, ubi servatur autographum: *« Juramentum nuntiorum Ottonis futuri imperatoris, quod est in Saxonia in monasterio, quod dicitur Liunburg. Domino Joanni pape XII rex Otto per nos promittit et jurat per Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, et per hoc lignum vivifice crucis, et has reliquias sanctorum, quod si permittente Deo Romam venerit, sanctam Rom. Ecclesiam, et eundem dominum Joannem papam rectorem ipsius exaltabit secundum suum posse, si vivum eum invenerit. Sin autem, eum qui erit [et nunquam vitam, aut membra, et ipsum honorem quem habet] sua voluntate et suo consensu, aut suo consilio, aut sua exhortatione perdet neque ipse, neque aliquis successorum ejus. Et in Roma nullum placitum, aut ordinationem faciet de omnibus, que pape et Romanis pertinent [sine tuo consilio. Et quidquid in nostram potestatem de terra sancti Petri pervenerit, tibi reddam]. Cuicumque autem regnum Italicum permittet, jurare faciet illum, ut adiutor sit domino pape, et successoribus ejus ad defendendam terram sancti Petri secundum suum posse. Sic adjuvet Deus eundem dominum regem Ottonem, et hec sancta Evangelia, et hec sacrosancta sanctorum. »* Semel et iterum supplevi ex Gratiano (dist. 63, c. 53. Tibi Domino) quæ certo videntur deesse in apographo, quod Romæ nactus fuit Albinus, tum quia Baronius (960, n. 4) alique eruditii omnes, ne annalista quidem Italo excepto, illud solum noscentes, religioni habuerunt quidpiam de eo detrudere, tum **37** quia successores Ottonis, quod majus est, quidquid Albiniano deest, per suos legatos expresserunt.

XLI. Huc accedit Luitprandi, seu mavis ejus continuatoris synchroni testimonium omni exceptione majus (lib. 6, cap. 6) qui narrat quemadmodum Otto pontificis nuntius querentibus obsideri sancti Leonis oppidum in monte Feretrano, quod sanctæ sedis juris erat, reposuit: *« Omnem terram sancti Petri, quæ nostræ potestati subjecta est, Ecclesiæ præmissum reddere; atque id rei est, quod ex hac munitione Berengarium cum omni familia pellere laboramus. Quo enim pacto terram hanc ei reddere possumus, si non prius eam ex violentorum manibus ereptam potestati nostræ subdamus? »* Quamobrem dubitari non potest quin Albinus in apographo incidit minus accuratum. Cur autem istud a me præferatur alii ab eruditissimis omnibus accepto, causa est Gratiani licentia in veteribus monumentis proferendis. Quamvis enim rei summam non attigerit, ea de verbo ad verbum exprinere, ut debuit, minus laboravit. Quid enimvero necesse erat legatos Ottonis delegata principis potestate exuere, ut ipse princeps loqui eorum ore videretur? Nullum ex ejus successoribus reperire erit, qui hujusmodi exemplum sit secutus. Bono autem ordine prodiit ex monasterio Lunaburgensi sancti Michaelis in Saxonia sacramentum Ottonis Saxonis, primi ex Germania imperatoris, quod editum a Gratiano ratum firmumque esse monstratur. Quamvis enim nulli eruditorum unquam in dubium venerit, locupletius tamen testimonium jurisconsultis Germanicis afferendum erat, ut vera indoles imperii ad Germanos translata teneretur. Non igitur Romanum imperium a Carolo Magno acquisitum, deinde ab Ottone Magno denuo vindicatum, perpetuoque jure cum regno Germanico ita conjunctum, ut et nomen suum in istud transtulerit, ut constanter omnes docent; sed Italia a tyrannide illius regum vindicata, Romanæque ditionis ac præcipue pontificis suscepta defensio et Carolo et Ottoni dignitatem, seu majestatem imperatoriam peperere. Hoc tamen inter utrumque magnum regem discrimine, quod Carolus

A de improvise per manus pontificis coronatus, dictusque imperator fuit, Romanis tantum patronum seu defensorem acclamantibus. Otto autem ad tam sublime fastigium non pervenit, nisi præmissis juramento, de quo loquimur, pontifici; alioque Romanis, de quo mox breviter dicam, fusiusque agam infra (Diss. 6).

XLII. Est profecto quod mirer, Conringium minime intellexisse hanc indolem ex paucis Leonis III epistolis, quas semel et iterum publicans **38** Augusti tantum nominis satagit. Attamen Leo testatus erat (epist. 5) Carolo Augusto, *vestram expectamus defensionem, et consolationem . . . vestra imperialis defensio ubique multipliciter resonat.* Et alibi (ep. 8, al. 3) proficitur se cum suis sacerdotibus Deum orare, ut Carolum ad exaltationem et defensionem Ecclesiæ per longa annorum curricula conservare et protegere luceat. De propria autem dominatione agens (ep. 5) primum dolet a Francis hominibus velligalia Exarchatus usurpari in singulis civitatibus; **B** *Secundam quod solebat dux, qui a nobis erat constitutus . . . Unde ipsi duces minime possunt suffragium nobis plenissime præstare.* Et alibi (ep. 2, al. 10) cum palatii Ravennatis reditus invaderentur: *Quæsumus, inquit, vestram imperialem clementiam, ut sic de vestra a Deo accepta donatione, quam prædicto Dei apostolo obtulistis, peragere jubeatis, quantum in nulla minuatur parte; sed maxime per vestrum laboriosum certamen firma, atque stabilis, et incossa perennis temporibus persistere valeat.* Rursusquo alibi (ep. 3, al. 1) de iisdem civitatibus Exarchatus: *Oblatio, ait, quam dulcissimus genitor vester dominus Pippinus rex beato Petro apostolo obtulit, et vos confirmastis.* Hæc vero amandant jurisconsultorum imaginationes, qui Octaviani aut saltem Constantini temporibus, Caroli et Ottonis ætates æquiparando, imperium ab utroque armis quesitum arbitrantur. Non regiones et provinciæ Romanum imperium constituabant, sed rex quicumque a Romano pontifice imperiali diademate redimitus, ditionibus suis pluribus paucioribusve, Italiæ regnum seu Langobardiam, Etruriam, et Spoletanum ducatum adjungebat, quæ cum terram sancti Petri, seu ditionem ecclesiasticam fere circumscribant, promptiorem pontifici, et sanctæ sedi defensionem pollicebantur.

XLIII. Quamobrem doctissimus abbas Godefridus (*Chron. Godw.* tom. I, l. II, c. 1, p. 119) ne reges quidem Romanorum appellatos animadvertit Germanicæ reges, ante Italici regni possessionem: *« Si hunc, inquit, exactius consideremus regis Romanorum titulum, nec ab Ottonianis imperatoribus unquam, nec etiam in temporibus sequioribus ante actualem Italici regni possessionem adhibitum. »* Et inferius (*ibid.* cap. 3, p. 165) ubi sermo est de Magno Ottone: *« Observandum est, ait, nec reges nostros anteriores, Conradam scilicet et Henricum, nec Ottonem I ante susceptam Romæ coronationem, e. sic ante obtentum imperium, cum sceptro ullo in sigillis representari; »* multisque ad rem probandam allatis, diligentissimis hic monumentorum **39** veterum scrutator (*ibid.* p. 166) definire non dubitat in hunc modum: *« Ex quibus omnibus firmiter concludendum est, Ottonem I ante susceptam Romæ coronationem solo regis titulo in plurimis simpliciter, in nonnullis diplomatibus cum quibusdam additamentis, usum fuisse. »* Eandem rem compertam habuit annalista Italus diplomatum et chartarum auctoritate; quapropter in annalibus passim, præcipue an. 1433, 1493, 1519, affirmat nulli regi Romanorum imperatoris nomen tributum inveniri ante susceptam Romæ coronationem de manu pontificis. Hinc est, quod in ancipiti illa Germanicæ regum electione, Philippi scilicet atque Ottonis, Innocentius III (*de Negotio Imp.*, ep. 50, 53, 92) Germanicam rem certam edocens: *« Etsi, inquit, alibi coronam regni recipiat, ab apostolica tamen sede ultimam manus impositionem, et coronam imperii recipit imperator. »* Pari modo Langobardis proponens exera-

plum Lotharii II ducis Saxoniae, et Conradi fratris A Friderici ducis Sueviae, utriusque electi: « Romanus, ait, pontifex Lotharium coronavit, et imperium obtinuit coronatus. » Regibusque ipsis Germaniae usque adeo persuasum erat hanc veram esse indolem renovari per Leonem III imperii, ut non pauci, praesertim e Suevica stirpe, sanctae sedis osoros pravitate suam dissimularint, quoad coronam assequerentur, et Henricus IV ac Ludovicus Bavarus pseudopontifices creari curaverint, ut aiebam supra (num. 21), a quibus imperiale diadema suscipere, quod est testimonium omnium locupletissimum.

XLIV. Neque coronatio tantum Germanos Carolingiorum similes fecit, verum electio ipsa, ante constitutam certam eligendi formam consilio Romani pontificis post Fridericum II saeculo tertiodecimo. Et sane, cum Otto III novi aliquid deliberare praesumpserit super electione futuri imperatoris, connivente Gregorio V, tum quia regis ejusdem stirpis erat, tum quia Augusti opera ad summum fastigium ascenderat, Benedictus VIII, teste Glabro apud Baron. (1013, n. 5), sanctionem istam edidit, qua primam indolem imperii confirmavit: « Ne quisquam auctor imperii Romani sceptrum praeproper gestare princeps appetat, seu imperator dici, aut esse valeat, nisi quem papa sedis Romanae morum probitate delegerit aptum reip. eique commiserit insigne imperiale. » Quae quidem Constitutio ab sancto imperatore Henrico roborata est praeclearo sui exemplo, cum sequenti anno coronam imperii ab eodem Benedicto obtinuit. Rem narrat Ditmarus apud Leibnitium (*Scr. rer. Brunsv.* tom. I, pag. 400) conceptis his verbis in annalibus 40 Italico (an. 1014) minus perspicuis: « Cum dilecta suimet conjugis Ornegunda ad ecclesiam sancti Petri papa expectante venit, et antequam introduceretur, ab eodem interrogatus, si fidelis vellet Romanae patronus esse et defensor Ecclesiae, sibi autem suisque successoribus per omnia fidelis, devota professione respondit. Et tunc ab eodem inunctionem et coronam cum contactis suis suscepit. » Quem Ditmarus locum recte Nat. Alexander (saec. xi, c. 9, art. 1, p. 617) interpretatus: « Jurata prius, inquit, Romanae Ecclesiae ipsique Benedicto ac successoribus fidelitate ac defensione, ut Ditmarus initio libri septimi testatur. » Unus annalista Italicus aut non sensit, aut sentire noluit, rem esse de professione seu professione in caeremoniis libris celebri, quam Carolingii quoque super gradibus basilicae sancti Petri emittere consueverunt. De qua licet opportunius agendum sit, cum tamen doctissimus Mabilionius et ipse interpretatus allata verba Ditmari (*Mus. It.* tom. II, p. 216) minus recte allinet, Carolingios haud dissimili formula usos esse, professionum discrimen hic in antecessum proponam necesse est.

XLV. Formula professionis qua usi sunt Carolingii exstat in antiquo illo Ordine apud Mabilionium (*ibid.* p. 215) et ap. Martene (*de ant. Ec. Rit.* lib. II, c. 9) parvo cum discrimine sic expressa: « *Promissio imperatoris.* In nomine Christi promitto, spondeo, atque polliceor ego N. imperator coram Deo, et beato Petro, me protectorem et defensorem esse hujus sanctae Romanae Ecclesiae in omnibus utilitatibus, in quantum divino fultus fuero adiutorio, secundum scire meum et posse. » Eandem aliquantulum variam ven. Baronius (800, n. 7) jampridem in sacros Annales retulerat jusjurandum appellans, quo Carolini et posteriores usos esse contendit, ne hiscente quidem Pagio. Equidem video Leonem III (ep. 2, al. 10) loquendi genere usum esse, quod Adrianum minime adhibuisse deprehendi: *Qui vos, inquit, in suis utilitatibus defensores constituit, quae a professione non multum abluunt. Praeterea animadverto promissionem imperatoris nuncupari, atque imperatorem professionem illam emittere, quod uni Carolo, qui de improvviso coronatus dictusque imperator fuit, convenire potest. Quamobrem Baronii*

opinionem amplector, promissionemque istam, seu jusjurandum Carolo Magno ascribo. Secus est de Caroli successoribus; hos enim haud nomen imperatoris usurpasse ante coronationem constat ex litteris Lotharii supra allatis (num. 24) ad patrem suum Ludovicum Plum: *benedictionem, honorem, et nomen suscepti imperialis officii, quibuscum vetera omnia monumenta concinunt, ut suo loco planum fiet.* Hac tantum 41 in re cum Carolo illis convenisse intelligo, quod professionem, seu juramentum a sacramento Germanorum admodum diversum emiserunt, si saltem, qui ex Caroli progenie orti, vere posterius cum Baronio appellari possunt. Postremi enim reges seriei Carolingicae videntur et ipsi sacramentum fidelitatis praestitisse, tametsi documentorum inopia pro certo affirmari nequeat.

XLVI. Quod omni procul dubio affirmandum est, Germaniae reges imperialia insignia non assequuntur nisi sacramento fidelitatis praemisso, quod in Ordine, seu Caeremoniali ad annum 1046 spectante (infra diss. 6, n. 24) sic fuit: « In nomine Domini nostri Jesu Christi. Ego rex N. Romm. et futurus imperator Romanorum promitto, spondeo, polliceor, atque per haec Evangelia juror coram Deo, ac beato Petro apostolo, et beati Petri apostoli vicario domino N. papae fidelitatem, tuisque successoribus canonice intrantibus, meque a modo protectorem ac defensorem fore hujus sanctae Rom. Ecclesiae, et vestrae personae, vestrorumque successorum in omnibus utilitatibus, in quantum divino fultus fuero adiutorio, secundum scire meum ac posse sine fraude ac malo ingenio. Sic me Deus adjuvet, et haec sancta Dei evangelia. » Num Otto Magnus caeterique Ottones duo, filius nempe et nepos, sacramentum hujus simile ediderint, praeter allatum *Tibi Domino*; an successor Ottonis III, sanctus Henricus omnium primus fidelitatem sit pollicitus, incompertum mihi esse fateor. Creditu tamen proclive est, sin verbis iisdem, nam titulus regis Romanorum non conveniebat Ottonibus, sententia eadem pollicitus esse fidelitatem. Cum enim de transferenda imperiali dignitate in potentissimum regem Ottonem a pontifice et Romanis primatibus deliberatum fuit, non temere tantum negotium pertractatum fuisse jam dixi (num. 40); magis autem ac magis confirmatur juramento alio quod Romani exegerunt ab imperatore electo, antequam diadema imperiale suscepturus, civitatem Leoninam ingrederetur; nam neque Germaniae regem ad jusjurandum faciliorem, nec Romanos ad id petendum audaciores reddere alia poterat quam translate hujus dignitatis occasio, cum duodequadraginta jam annis duplici potestate morem gerere desueverant. Praeterea quod idem Magnus Otto non solum a pontifice, sed etiam ab omnibus civitatibus proceribus, se nunquam Berengario, atque Adelberto auxiliaturos, jusjurandum accepit, ut Luitprandus testatur: quare ut pontifex, ita et proceres a rege Otone juramentum exegisse ambigendum non videtur.

42 XLVII. Certe in antiquissimo illo Ordine anni 1046 exstat duplex id juramentum Romanis praestitum ab Henrico III Germaniae rege, et in actis coronationis Henrici V apud Baronium (1111, n. 5) legitur: « Duo juramenta ex more fecit, unum juxta ponticulum, alterum juxta porticum portam populo fecit. » Quae quidem consuetudo ad Henricum IV non refertur, quia non fuit coronatus; multo minus ad Henricum III qui, cum Romae esset, duo illa juramenta alibi praestitit. Consuetudo igitur, seu mos vetustior in actis laudatur. Ea vero unde melius repetatur, quam a translatione imperii ad Germanos, non video. Quamobrem, tametsi conjecturis indulgere non soleo, mihi tamen persuasissimum est rei certae originem ista certiorum inveniri non posse. Caeterum animadverti debet, quod promissio, seu professio Carolingiorum, in area super gradibus basilicae sancti Petri solebat fieri; at sacramentum

Germanorum per sæculum XII fieri cœptum est in A oratorio sanctæ Mariæ in Turri. Ibiq̄e repeti consuevit sacramentum per nuntios præstitum; talis enim locus præscribitur in cæremoniali libro veteri, quo usus est Clemens V (ap. Raynaldum 1311, n. 14) tametsi idem pontifex permittit arbitrio electi imperatoris renovationem sacramenti per nuntios præstiti alterutro in loco, dummodo non omittatur. « Renovet etiam sacramentum per suos procuratores præstitum suæ approbationis tempore coram nobis, secundum tenorem superscriptum. Et si in adventu suo in gradibus, ubi eisdem tu et legatus obviabitis, antefatis renovationem prædictam facere præeligeret, contentamur. » Ex eodem vero Cæremoniali antiquo rem discimus, quæ præteriri omnino non debet. Aperta illa expressio *fidelitatis*, de qua satis dictum esse videtur, desuevit post Henricum III, Juramenti tamen formula, a Carolingiorum promissione diversa et in ordinem coronationis relata remanente; adeoque Henricum V et Fridericum I jurasse invenimus *ex libro*, nempe ex Ordine, seu Cæremoniali. Quod si in Cæremoniali libro, quem Clemens V Avenione Romam transmisit pro Henrici VII coronatione, jurandi verbum desiderabatur, id factum puta, non quia juramentum exsoleverit, sed quia sacramentum, seu juramentum per nuntios præstitum, ab imperatore electo renovandum erat. Quare in Cæremoniali etiam patricii juramentum reperitur: cujus formulæ, ut fidelitatis sacramentum dici possit, nihil aliud deest quam vox ipsa *fidelitatis* expressa.

XLVIII. Quam rem luculenter comprobat Lotharii II sacramentum, in maximis Urbanarum rerum difficultatibus præstitum, novo exemplo, 43 ante fores basilicæ Lateranensis. Celebre illud est apud Baronium (1133, n. 2), mihi autem lubet ex Albiniano codice idem proferre uno aut altero verbulo varians a schedis Vat. unde illud exscripsit Baronius: « Hoc est juramentum quod dominus rex Lotharius tempore hæresis filii Petri Leonis domino pape Innocentio præstitit ante fores basilicæ sancti Salvatoris que Constantiniana appellatur, in die qua coronatus est ab ipso Innoc. antequam coronam acciperet, domino Censio Frajapani [Bar. de Frajapani] juramentum computante, et Octone nepote suo ac cæteris nobilibus Romanis ibi existentibus. Ego Lotharius rex promitto, et juro tibi domino pape Innocentio, tuisque successoribus securitatem vite, et membri (Bar. et in membris) et male captivis, et defendere papatum et honorem tuum, et regalia sancti Petri que habes manutenere, et que non habes, juxta meum posse, recuperare. » Plenius profecto juramentum præstitere Lotharii decessor Henricus V atque Fridericus I ex libro Cæremoniali, ut habent utriusque acta; nihilominus conferenti summam hujus juramenti, dum præcipitanter fieri omnia compulsi antipapa Anacletus validissimis armatorum cuneis Vaticanum, Adrianam Molem, aliaque munimenta occupans, planum erit, non modo a Carolingiorum promissione istud juramentum discrepare, sed fidelitatis sacramentum vere esse.

XLIX. Dum audis Lotharium in Lateranensi basilica esse coronatum, ne putes quid deductum esse de instaurate imperatoris majestatis indole. Henricus etiam VII ibidem coronari debuit anno 1312. Nam Sicilia rex Robertus, ut olim antipapa, Vaticanum invaserat, nec duræ necessitati lex ulla præscribi potest. Quin etiam idem Henricus et Carolus IV per legatos Clementis V et Innocentii VI diadema imperiale novo prorsus exemplo susceperunt. Id vero magis magisque comprobatur non alibi quam ante sacratissimum Petri corpus faciendam esse coronationem. Avenione siquidem uterque existens, suam maluit facultatem delegare, quam locum coronationis mutare. Petro enim fidelitatis juramentum primo at, deinde Romano pontifici ejus successori, ut allatis formulis pacti: cujus videlicet Ecclesiæ,

proindeque Romani pontificis, ditionisque ecclesiasticæ defensio suscipiebatur. Eapropter cum Carolus V, qui omnium ultimus imperatorum diadema obtinuit, a Clemente VII Bononiæ coronatus fuit, quia periculum erat in mora, Germania tumultuante, ac Ferdinando fratre opem flagitante adversus Turcas; sancti Petronii ecclesia in Vaticanam conversa fuit, Jovio teste 44 (tom. II, lib. xxvii, pag. 224) in cujus oculis omnia fiebant. « Erant omnia, inquit, ad imaginem Vaticani templi constituta, et novæ sacellis appellationes impostæ, ut ea sigillatim ad veterem consuetudinem ex pontificis libris responderent. » Tam firma stabilitasque erat indoles renovati Occidentalis imperii a sancto Leone III ante annos septingentos triginta! Quod autem est præcipuum, confessionem beati Petri sub altare majus, ad Vaticanam imaginem, constitutam esse refert Blsius de Marinellis, cæremoniarum magister, qui toto um ritum a occasione servatum posteritati manlavit. Quare Carolus sacramentum Petro ejusque successori Clementi præstitit, quod Lotharius II, ut nuper vidimus, non fecit in ipsa Urbe, quia procul a confessione in Lateranensi basilica diadema imperiale suscepit. Triasiquidem necessaria erant ad imperatorem constituendum, juxta renovationem a Leone III factam: 1° ut rex imperator designatus profiteretur se Romanæ Ecclesiæ ac pontificis defensorem futurum; 2° ut ante confessionem beati Petri inauguraretur; et 3° ut insignia imperialia de Romani pontificis manu susciperet. Quæ identidem addi oportuit his necessariis conditionibus, est planissime demonstratum, quatenus ad institutionem, seu instaurationem imperialis dignitatis pertinet. Plura siquidem dicenda erunt, cum de electione et coronatione disseretur.

L. Jamvero ad epistolas Leonis III veniendum esset; at de primo ac tertio ex prædictis capitibus nonnihil adjungi oportet, ut omne dubium amoveatur, quin utrumque novam istam indolem imperii designet. Compertum est Euphremium Constantinopoleos patriarcham omnium primum anno 491 ab Anastasio professionem fidei exegisse, antequam coronaretur imperator, ut docent auctores Græci ap. Baronium (491, 7) quæ postea in ritum Byzantiæ coronationis relata est. Cui quidem professioni Occidentalem nihil simile continere patet, quia primum exigebatur a Græcis, qui ab orthodoxa fide alieni putabantur; deinde ab iisdem exigebatur, ne orthodoxæ eidem fidei adversarentur, dum contra Occidentales Augusti, catholici omnes, orthodoxam fidem adversus eosdem Græcos tuebantur absque ulla edita promissione, vel sacramento, quod unice Romanam Ecclesiam ac pontificem spectabat. Et ut propius ad nostra tempora accedamus, sub ipsa initia persecutionis sanctarum imaginum, patriarcha sanctus Germanus antequam inauguraret Leonem, spondere illum jusserat, minime turbaturum Ecclesiam, Deumque fidejussorem ab imperatore oblatum acceperat. Cujus rei testis est ap. Baronium (726, n. 7) idem sanctus Germanus: « Reducebat autem ad memoriam ejus patriarcha 45 sponsiones ipsius ante imperium factas, qualiter sibi Deum dederit vadem, in nullo commoturum Ecclesiam suis apostolicis et divinitus traditis ritibus. » Ex quibus patet quæ Græcorum professio esset, quibusve cæremoniis inaugurarentur. Edmundus Martene (*de Antiq. Eccl. rit.*, lib. II, c. 9) utrumque ritum et utranque professionem exhibet, quæ si conferantur, manifestum discrimen tenebitur. Quamobrem omni proculdubio affirmandum erit, primo isto capite novam omnino indolem imperii designari. Perinde esse de altero capite late exposuimus in dissertatione, planiusque erit, cum de ritu coronationis sermo fiet. Pauca nunc asserenda de tertio capite.

LI. Duodetriginta imperatores usque ad Carolum V recensentur, ex quibus duo tantummodo, Henricus VII et Carolus IV, de pontificis manibus imperialia insignia non susceperunt. Id vero eruditi norunt,

esse factum, non vero jus. Exstant apud Raynaldum (1511, num. 7 seqq., 1355, n. 3 seqq.) litteræ Clementis V et Innocentii VI quæ utrumque luculenter exponunt. Ac primum de jure uterque ait: « Decernentes, sibi per nostras manus loco et tempore opportunis debere concedi unctionem, et ipsius imperii dia lema, certum ad hoc ei terminum assignantes. » Deinde ordinem seu ritum coronationis insecrunt, ab uno Romano pontifice peragenda, locuples videlicet testimonium, quod annis quingentis Augusti tres et viginti « imperatores dicti sunt hi duntaxat, qui a Romanis pontificibus ad hoc oleo sancto perfusi sunt; » ut Ludovicus II Basilium edocebat (*Anon. Salern.* cap. 106). Postea quæ præmittenda sunt diligenter præscribunt. Ac denique conceptis hisce verbis jus suum astruunt: « Quia autem, ut ex predictis apparet, multæ observantiæ, multaque solemnità, multæque reverentiæ et honorificentia, Romano pontifici competentia, propter nostram absentiam omittuntur, protestamur, et volumus, et Apostolica auctoritate decernimus, nullam ex hoc juris vel facti Romanæ Ecclesiæ, ac nobis nostrisque successoribus præjudicium generari; quin cum casus regis Romanorum in imperatore coronandi occurreret, omnia exhibeantur, et fiant per coronandos Romanis pontificibus, sicut in forma, quæ in archivio Ecclesiæ, et pontificali Ordinario continetur superius descripta, serius est expressum. » Eratque omnibus adeo persuasum, a solo Romano pontifice coronationem faciendam esse ut iidem isti duo reges Romanorum locum potius mutari posse quam personam sint arbitrati. Quandoquidem uterque considerans pontificem Avenione consistentem, curisque innumeris a longo 46 in Italiam itinere suscipiendo retardatum, contra prædecessorum morem juramentum per nuntios præstitum ipsi pontifici sic terminant: « Et cum Romæ, vel alibi per vos in impera-

atorem coronandus fuerit dominus noster rex prædictus; dictum sacramentum, et aliud fieri consuetum a requisitionem vestram tempore coronationis suæ personaliter renovabit. »

EPILOGUS.

LII. Hæc vero satis mihi esse videntur ad demonstrandam opinionis Struvii, eorumque, qui illam sequuntur, levitatem de renovati imperii translatione ad Germanos. Non me latet, Ottoneum Magnum successoresque Ottones duos nimium sibi tribuisse, præsertim evehendo ad Petri cathedram, quos amicitia aut cognatio sanguinis, causave alia iisdem commendaret, quod senatrics et Tusculani comites antea fecerant. Id vero imperii conditioni haudquaquam nocuit, sed Romæ invidiam, audaciam, seditiones peperit, quas armis compescere opus fuit. Inde in utramque potestatem, pontificiam et imperatoriam, commotiones procerum, quæ quadraginta eorum imperii annos turbulentos, quandoque etiam funestos effecerunt. Horret animus Rotfredi præfecti urbis, Cencii, Crescentii rebelliones, ac cædes referre, quæ apud Baronium et Pagium (965, 974, 998) indicantur. Regis quoque Henrici IV, Augustorumque cognominum V et VI necnon Friderici utriusque temporaria Romanæ Ecclesiæ infausta, dum assentatio, audacia, hæresis grassabantur, memoria reprensans, oppressionem potius Ecclesiæ, pontificum, sacrarumque omnium legum video quam defensionem. Ista autem renovati Occidentalis imperii conditionem non obliterant, sed scriptoribus apostolicæ sedi inensis, aliisque parum cautis, veritatis utrisque osoribus, obloquendi, errandique per devia occasiones præbent opportunissimas. Hos vero sciscitarer: quoniam laudis Augustus sit Ecclesiam et pontifices ab Aug. deceptos, Augustusque eosdem perjuros depinxisse? Venio ad epistolas Leonis III Augustæ majestatis instauratoris.

47 INCIPIUNT EPISTOLÆ DE PAPA LEONE

AD IMPERATOREM CAROLUM MISSÆ.

EPISTOLA PRIMA.

QUALITER QUODAM EPISCOPUS EXSUL INVENTUS.

(An. Dom. 806, Cod. IX, chron. 1.)

ARGUMENTUM. — Fortunato Gradensi archiepiscopo e sua sede pulso a Græcis et Venetis, atque in Francia exsulanti Carolus impetrat a pontifice Polanam ecclesiam tunc vacantem, quoad Gradus recuperetur. Hac occasione pontifex archiepiscopi mores parum laudabiles tam in Italia quam in Francia enuntiat Carolo, ab eoque salubriter admonendum optat.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei.

Dum vestræ imperiales syllabæ de civitate in civi-

* Etatem epistolæ hoc anno statuit Pagius (n. 10) monens Polanam ecclesiam ad provinciam Gradensem pertinuisse antequam Istria in Francor. potestatem veniret. Perinde Conringius: hoc quippe anno initium collocat belli Græcorum cum Carolo in mari Adriatico, quod 810 est absolutum. Continuator Ughelli (*It. Sac.* tom. V, pag. 476) utriusque ad hæret.

^b Eginhartus ap. Pag. (num. 8) narrat Venetos et Dalmatas in Caroli amicitiam venisse; classemque a Nicphoro, duce Niceta p. tricio, missam esse ad re-

latem ad vos pervenissent, quæ et a nobis susceptæ ac relectæ fuissent, repperimus in eis, quatenus a Gradensi insula, ubi Fortunatus archiepiscopus suam propriam sedem habere videbatur, propter persecutionem Græcorum seu Veneticorum exsul esse dignoscitur; et si congrue nobis apparuisset, pro causa necessitatis in Pola, ubi jamdudum Æmilianus quidam episcopus præfuit, quæ et diocesis prædicti Fortunati archiepiscopi existit, illic suam sedem haberet; et qualiter vestra a Deo protecta 48 imperialis potentia sine consilio apostolorum nostri nequaquam eum aliubi collocare velnit. Nos vero de hac re pertractantes providimus. Ut secundum qualiter vestræ imperiali clementiæ complacuit, ut in Polana

cuperamdam Dalmatiam. Historiam valde prolixam vide ex Dandolo aliisque apud Ughellum (tom. V, p. 1084).

^c Conclamata legis regis, seu constitutionis Adriani, qua Carolus jus acquirit in electione pontif. archiepiscoporum, etc. ap. Goldastum (*Constit. Imp.* tom. I, p. 16) et Lunigium (*It. Dipl.* tom. I, p. 4) argumentum locupletissimum. Ne imperator quidem creatus inconsulto Rom. pontifice quidquam simile sibi arrogat.

ecclesia persisteret, ita maneat, sub eo prorsus tenore : ut si, Domino annuente et beato Petro apostolo protegente, per vestram in triumphis victoriam, ipsa sua sedes illi restituta fuerit, secundum qualiter prædicta Polana ecclesia integra cum omnia sibi pertinentia susceperit, sic iterum ea restituatur, et non de rebus ejus aut pecunia ad suam debeat subtrahere sedem, sed neque cuiquam ex ipsis rebus seu pecuniis atque speciebus dare quoquo modo præsumat, ut ipsa ecclesia semper irrefragabiliter cum suo antistite salva existere possit ^a. Reservatur siquidem in ipsis vestris imperialibus apicibus, quomodo in Aquis palatio nobiscum providistis de Aquileiensi ecclesia, velut una quæ suam sedem haberet ^b. Credat enim nobis vestra clementia, et quod quidquid ibidem una vobiscum vel cum fratribus et coëpiscopis nostris oratores vestri pertractavimus, omnia ad mercedem animæ vestræ seu filiorum vestrorum esse conspicitur. Omnipotens et misericors Deus per intercessionem sanctæ suæ genitricis, suorumque apostolorum Petri et Pauli dia vos in hoc mundo conservare dignetur, et per multorum annorum curricula celestia regna cum suis faciat adipisci. Piissimum domini imperium gratia superna custodiat, ei que omnium gentium colla substernat.

49 EMBOLIM.

Et hoc vestræ serenitati intimare curavimus de præfato Fortunato, ut sicut semper pro illius honore temporalis laboratis, ita et de anima ejus curam ponatis, ut per vestrum pavorem, suum ministerium melius expleat. Quia non audivimus de eo sicut decet de archiepiscopo, neque de partibus istis, neque de partibus Franciæ, ubi eum beneficiastis ^c. Tamen gratias agimus Deo, quia omnia vobis incognita nou

^a Formulæ Diurni pontificum tunc maximo erant usui : quare haud canones et decreta adire oportuit de bonis ecclesiæ non alienandis, etc. Eas consule (*Diur.* cap. 3) una cum Garnerii subjectis notis. Gregorii enim Magni litteræ ab eo laudatæ huc maxime spectant.

^b Aquileia tum temporis videbatur derelicta. Hinc siquidem Gradum sedes patriarchalis jampridem translata fuerat, et post varias vices ap. Ughellum videndas, Forjuli tunc residet patriarcha, quod Aquileiæ municipium vocatur in actis Forojuliensis synodi a Paulino celebratæ an. 791, ita ut in Caroli etiam testamento an. 811, non Aquileia metropolis, sed *Forujulii* memoretur. Quid autem an. 804 pontifex cum Carolo de Aquileia deliberarint, facili negotio assequimur ex his verbis : *velut una, quæ suam sedem haberet*. Ad Gradensem siquidem ecclesiam jura et bona Aquileiensi transierant; hinc autem Forojuliensis plura sibi asserebat; de ipsa patriarchali sede Aquileia in statum pristinum revocanda ne cogitabatur quidem. Quamobrem Leo egisse videtur cum Carolo de Aquileiensi sede restituenda cum Forjuli detrimento. Id scilicet uterque Gregorius II et III periclitati erant declarantes Forum Julii metropolim solius ducatus Forojuliensis. At nihil de Aquileia perfectum esse ostendit Leo IX post annos 250. Nam de Forojuliensi metropoli utriusque Gregorii decreta instaurat; sed longe ut de Aquileia restituta quiquam proferat, Gradum novam Aquileiam appellat, ei que Histriam et Venetiam subjicit.

erunt. Interrogate quidem fideles vestros, et omnia vobis nota fient, eo quod illi, qui vobis eum collaudant, hoc per munera et calciaria ^d faciunt. Quid nobis plus amabile est, quam vestra dulcissima anima? Et Deus cognitor est, quia post salutem animæ vestræ hæc omnia vobis insinuamus, eo quod de tanto amore, quem erga vestram serenitatem gerimus, ideo silere non possumus. Potestis interrogare fratrem nostrum Hildibaldum ^e archiepiscopum, et Ercanbaldum ^f cancellarium. Fortassis exinde aliquid cognoveritis, quia cognovimus eos animæ vestræ fideles in omnibus.

50 EPISTOLA II.

QUALITER MISSI JUSTITIAM FACTURI DAMNUM FECERUNT.

(An. Dom. 807, Cod. x, chron. 2.)

ARGUMENTUM. — Per suos missos Joannem episcopum, et Basilium hegumenum, munusculum sancti Petri reliquiis insigne afferentes, queritur, prædia aliaque ad palatium Ravennate spectantia, pridem ab Hermino jussu Caroli restituta, iterum invalidi. Oratque ut donationem a Pippino factam et ab eo confirmatam nulla ex parte patiatur imminui.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, Filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei ^g.

Ad hoc omnipotens et invisibilis Deus noster vestram a Deo protectam imperialem potentiam sanctæ suæ Ecclesiæ fecit esse custodem, ut ubique gubernatione laudabili ad augmentum gloriæ vestræ vigilantior existeret, et quos consilio exterius regitis, perire interius non permittatis, quatenus per fructum piæ sollicitudinis vestræ ad æterna quæ sanctis suis daturus est gaudia pertingere mereatis, atque ex bonorum vestrorum actibus dignam retributionem

Vide Baron. (an. 729, num. 5 seqq.). Huc etiam Conringius lectorem remittit, se nusquam reperire aieni quid de Aquileiensi ecclesia Aquisgrani conventum fuerit.

^c Quam recte illius mores tenuerit pontifex, insectata tempora patefecerunt. Nam an. 818 reconciliata cum Venetis grati, ut ait Sigonius, ecclesiam Gradensem repetiit postmodum majestatis reus a Ludovico Pio accersitus, conscientia extimulante, Constantinopolim est profectus (Bar. an. 821, n. 59, et ibi Pag.). Conring. in notis ad hanc epist. ex annalibus Francorum Eginharto tributis eadem refert plenius.

^d Hanc vocem sumi pro quovis munere et quavis pensione admonet Ducangius tum hac in epist. tum in charta Athanasii III episc. Neap. et alibi; licet corrupte ap. Ughell. semper legatur *Calzarium*.

^e In Vita Leonis III ap. Anastas. *Hildewaldus* archiep. obviam mittitur Leoni primum iter facienti ad Carolum : eratque archiep. Colonien. ut habent Hansiz. (*Germ. Sac.* tom. II) et Coring. (cit. 1.)

^f In annalibus Francor. ap. Baron. (an. 801, n. 20) Ercelbaldus notarius appellatur, qui in Liguriam est missus a Carolo ad parandam classem. Utrique hinc patet, Fortunati pravos mores compertos esse.

^g Epistolam hanc Conringius primæ codicis, quæ nobis tertia est, præponendam conjicit; utramque dubitandum consignat an. 807. Pagius omni procul dubio ad eundem annum eas refert (num. 9 seq.).

multipliciter percipiatis. Misimus itaque presentes oratores nostros, Joannem videlicet reverendissimum episcopum, et Basilium religiosum hegumenum, visitationis causa, ad vestram imperialem clementiam, cum benedictione beati Petri apostoli fautoris vestri. Sed petimus serenitatem vestram, ne injuriosum ducatis quod non aliquid dignum munificentiae vestrae vobis dirigere valuimus. Verumtamen de beati Petri apostoli rebus, quamvis parvae sunt quae offeruntur, pro magna semper benedictione suscipiendae sunt, quoniam et hic vobis valebit majora impendere, et apud omnipotentem Deum beneficia aeterna praesentare. Dum enim in hominibus post Deum et sanctos suos non nisi in vestram imperialem potentiam fiduciam habemus, **51** justum prospeximus ut et gaudium nostrum et angustias quas assidue patimur, vestris prius intimaremus auribus, ut oblationem quam vestri dulcissimi parentes et vos ipsi beato Petro apostolo obtulistis, accepta atque secreta sit in conspectu ejus, quatenus ab ipso clavifero regni caelorum, qui vos in suis utilitatibus defensores ^b constituit, dignam retributionem percipere mereamini, et vestra opinatissima imperialis munificentia in universo fidei populo laudabiliter diffametur, et nos pro causa negligentiae ante tribunal Dei cum ipso Domino et nutritio nostro beato Petro apostolo in judicio minime provochemur, pro eo quod oppressiones populi Dei vestrae non nuntiaverimus clementiae. Misit igitur pia serenitas vestra missos suos, ut justitiam nobis facere debuissent,

A sed magis damnatum quam profectum nobis fecerunt. Verumtamen missos vestros ^c qui ad nos venerunt interrogare dignemini, et ipsi viva voce insinuare possunt ea, quae in nostris hominibus audierunt vel viderunt peracta. Sed et praesens Joannes episcopus missus noster per singula vestrae potest innotescere imperiali potentiae, quia omnia, quidquid per vestrum pium ac legale iudicium de causa videlicet palatii Ravennatis recollectamus, unde et jussistis, ut nullus quilibet homo imposterum conquassare aut in iudicio promovere praesumeret, tam de vulgaria quam etiam de mansis ^d, quos per vestrum dispositum Herminus fidelis vester nobis reconsignavit, omnia cum casis, vineis set laboribus atque pecuniis abstulerunt, et nihil exinde nobis remansit. B Quamobrem quaesumus vestram **52** imperialem clementiam, ut sic de vestra a Deo accepta donatione, quam praedicto Dei apostolo obtulistis, peragere jubeatis, quatenus in nulla minuatur parte ^e, sed maxime per vestrum laboriosum certamen firma atque stabilis et inconcussa perennis temporibus persistere valeat, et nos, licet impares, tantum Deo miserante vicem ^f ejusdem discipuli tenentes, securiter ac patienter Dei omnipotentis possimus exorare clementiam, ut vestrum robustissimum brachium fortiter contra inimicos sanctae Dei Ecclesiae extendat, et omnes barbaras nationes pede fortitudinis opprimatis. Piissimum Domini imperium gratia superna custodiat, eique omnium gentium colla substernat. C

^a Ineptit Conring. qui omne venenum suum evomit in sanctam sedem audacissimis in notis ad hanc epist. Non aliud hic est benedictio sancti Petri, quam munus cum reliquiis, ut ex sequentibus patet. Eae vero non erant claves, nec scobs, seu limatura catenarum divi Petri, quae ad viros principes mitti consueverunt, nomen quippe earum reticere nunquam comperi. Ducangius, qui multa de hujus vocis notione congressit, hunc locum satis plenum praerit. Neque obvium cuique est, nisi sectariis, dicacitatis argumentum inde exorquere.

^b Hoc *defensoris* titulo passim appellari Carolum adhuc regem in Adriani epistolis vidimus. Imperatorem modo creatum a pontifice non aliter vocari ab eodem audimus. Aut enim patricius, aut imperator esset, nil sibi arrogavit Carolus praeter defensionem ditionis apostolicae sedis.

^c Errat tota via Conring. par aliud missorum sibi fingens. Iidem illi missi, quos Carolus Ecclesiae defensor a pontifice rogatus miserat, ut sua jura vindicarent sanctae sedi, Romam se contulere; causam pro sancta sede se definire non potuisse ob rationes ab iis allatas, qui bona controversa sibi asserebant enarrarunt; ac vim pontificiis subditis seu exactoribus factam inspexerunt.

^d Duo erant, quae repetebat pontifex tanquam juris palatii Ravennatis, quae ararium in pontificium inferbantur ex redditibus Exarchatus: *vulgaria* et *mansa*. De vulgaria recte Ducang. ex Sirmondo adinonet, eam esse scilicet praedia quaedam seu prata, quae incolae indivisim utuntur, *communis* et nobis dicta, quorum nonnulla locantur a principe, cujusmodi fuisse videntur ea de quibus hic agitur. Certe Ducang. epistolae hujus auctoritate rem astruit. Murator (an. 808) *vulgariam* putat tributum a vulgo solvi consuetum: bellam interpretationem! *Mansa* autem,

quae et *mansiet* *manse* appellabantur, fundas [fundos] puta, quorum nonnulli erant hodieque sunt proprii principum. At tum vulgariae, tum mansorum redditus quorum mentio est, si sententia Caroli ita addicti fuerant palatio, ut iudicium omne deinceps tolleretur; res igitur non erat integra, nec liquida; sed litibus obnoxii antea fuerant; et pars adversa suam causam adeo perspicuis documentis tuebatur: ni fallor, ut missi imperiales pro sancta sede decernere non potuerint.

^e Pessume Muratorius (an. 808) percepit systema Exarchatus, quasi Pippinus, supremo sibi jure retento, dominium utile concesserit sanctae sedi. Vide Cod. Carol. (ep. 81, al. 67) uno siquidem isto argumento systema corrui. Donatio, ait pontifex, in nulla minuatur parte: id est palatii redditus proprii, quos paulo supra se percipere (*recollectamus*) dixit, occupabantur non ab imperialibus missis, sed iis a Ravennantibus, qui fundos illos et communia sibi asserebant: adeoque donatio Pippiniana ex aliqua parte minuebatur. Id ne fiat summopere laborat Leo.

^f Potidam Conringii dicacitatem super vicariato sancti Petri, quem sibi diutissime tribuerunt pontifices sanctissimi, et juxta doctissimi, satis superque P. Coustant refellit in praefatione ad epistolas Romm. Pont. (num. 43 et seq.) qui simul ostendit, et Christi vicarios, licet rariis, quia nomen id episcopos, quin etiam abbatibus commune erat, fuisse appellatos, initium ducens a sancto Cypriano; cujus dicta Conringio ipsi conducere mihi videntur: « Neque enim, inquit, aliunde haereses ehorae sunt, aut nata sunt schismata, quam inde quod sacerdoti Dei non obtemperatur, nec unus in Ecclesia ad tempus sacerdos, et unus ad tempus iudex vice Christi cogitatur (ep. 35, ad Cornel.). »

53 EPISTOLA III.

DE ACCUSATORIBUS.

(An. Dom. 807, cod. 1, chron. 5.)

ARGUMENTUM. — Redeuntes missi apostolici binas litteras et capitulare afferunt ab imp. Carolo. Iis scilicet propenso se animo esse in sanctam sedem Carolus testabatur; dolebat in capitulari nullo ex imperialibus missis placere pontifici, ut ferebatur; tamque eos, qui supremum diem obie-rant quam superstites, vituperio non carere, quare neminem jam reperiri, qui legationem obire velit Romam. Respondet Leo calumnias esse, nec faciles præbendas aures hujusmodi susurrionibus; hos vero a Carolo vel a pontifice in iudicium vocandos; interim legatum mittendum a Carolo, qui spectet quid utilitatis attulerint sanctæ sedi, qui ea fini advenientes pontifici displicuerant. Nullum prædecessorum de Francia melius esse meritum quam se, suaviter improperat; omnium ingratiis singulare adeo beneficium cessisse propalam dedignatur.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei ^a.

Remeantes ad nos fidelissimi missi nostri, quos ad vestram imperialem potentiam direximus, retulerunt nobis de vestra benignissima bonitate, quam erga beatum Petrum apostolum et ejus vicarium geritis

^a De chronologia minus laboro, quippe quam video tum a Pagio, tum a Conringio, probabili admodum ratione habita contentorum in litteris, consuetam hoc anno forsitan exeunte. Ad capitularem quod attinet, Ducangius interpretatur libellum. At postmodum ad V. Capitulum 2 planius explicat sententiam capitularis, quod et fecerat ad V. Capitulare, hac Magnum etiam Gregorium usum esse ostendens, nihilque aliud esse quam res varias brevibus capitibus distinctas, quod et infra patet: nam pontifex se venisse ait ad sextum capitulum, quod lætitiā ex quinque præcellentibus, duabusque epistolis perceptam in mœrorem convertit.

^b Ridenda Conringii versutia. Fundamentum ponit, legatos transmitti solitos ex more regio Francico Romam, et in alias terras pontifici subditas iudiciorum habendorum causa, ac super eo jus supremum imperiale statuit: quod Muratorius manibus, pedibusque amplectitur, Conringii nomine haud prolato: nam Labbeiana ex editione has litteras proferre se testatur in margine. At si ex more Carolus pro summo jure legatos mittebat in ditionem pontificiam ad habenda iudicia, quid intererat, placerentæ displicerentve pontifici? Si Carolus erat supremus dominus, cur tanta ejus sollicitudo in missorum deductu, cur mœret minus acceptos pontifici audiens? Cur missi ipsi Romam venire dicuntur inviti?

^c Num quidpiam desiderari potest apertius ad demonstrandum rem esse de obeunda legatione ad pontificem, non autem de tribunalis erigendo Romæ, et in sanctæ sedis ditione? Per regios missos traditam possessionem civitatum, quas Pippinus et Carolus obtulerunt sanctæ sedi, ex Adriani ac prædecessorum epistolis Cod. Car. planissime constat; perque eisdem jura sua sanctæ sedi vindicata esse epistolæ ille testantur. At petentibus semper pontificibus utramque rem factam compertum est atque exploratum ipso ex eo fonte documentorum uberrimo, quo nullum præstantius hac super re ad nos usque pervenit. Dictum quam re facilius Carolo legatos ex more regio Francico iudicia habuisse Romæ et ante et post adeptum Augusti nomen; necnon Carolo ejusdem supremum jus in ditione sanctæ sedis ea misso-

A ex intimo cordis amore. Inter ea obtulerunt nobis honorabiles vestras epistolas, et capitularem.

Quod vero capitularem, post relectionem duorum epistolarum reserantes, inter cætera gaudia quæ præfate epistolæ cordi nostro effuderunt, sic primum capitulum ejusdem capitularis cor nostrum relevavit, ut cum propheta dicere cœpimus: Domine, salvum fac regem, et exaudi nos in die qua invocaverimus te. Cumque per ordinem ad sextum conjungeremus capitulum, quantum gaudium et lætitiā prædictæ epistolæ atque cætera capitula nobis ingesserant, tantum mœrore et tristitiā postmodum sumus repleti. Continebatur enim in ipso præfate sexto capitulo, quod missos invenire ⁵⁴ non valeatis, qui nobis placeant: de qua re value tristatur vestra serenitas; et nullus de ipsis qui jam ad nos fuit directus per suam voluntatem amplius missus erit ^b, excepto quod obedientiam vestram voluntarie unusquisque adimplere cupit; et non solum missi vestri timent vestram portare legationem ad nostram pusillitatem ^c, verum etiam alii jam non sunt ausi quærere a vobis auxilium, quia nullus est qui vestram quæsitivam clementiam, ut dicunt, qui postmodum ad plenam potuisset pervenire gratiam nostram ^d, et quia plures directos habuistis missos fideles, ex quibus jam alii mortui ⁵⁵ sunt, et ipsi blasphemati fuere, et de ipsis

rum legatione niti. Quidni Conringius eique adhærens Muratorius documentum aliquod proferunt, unde quæ docemur his litteris, dediscamus? Demisso admodum de se loquitur pontifex, quæ summa erat ejus humilitas, attamen ad se legationes adornari a Carolo, ut ipse adornabat ad Carolum, testatur. Quid enim est portare legationem ad nostram pusillitatem? Nonne id genus missorum indicat legatos, seu administratos Carolo Aug. Erant profecto missi alii, qui habebant iudicia in provinciis monarchiæ Francorum: imo et in ditione pontificis, nam pontifex subditorum audacia compulsus Carolo ad imperium evecto id potestatis largitus erat, ut justa et recta ab omnibus ubique fierent, imperatoris majestatis metu. Sed communicata ea potestas Ecclesiæ defensoris officium, non jus supremum Carolo astruit.

^d Plures Adriani epistolæ hæc re agunt. Videnda præ aliis (Cod. Car. 97, al. 85). Causa enim certa inde suppedit cur pontifex subditos suos ad Carolum prodeuntes arguit. Falsum autem esse hoc loco testatur sanctus pontifex, quod ad Carolum confugientes, suam gratiam amiserint; idcirco calumnias vocat hujusmodi relationes Carolo factas, non quia falsæ omnino essent, sed quia ex juste et recte factis quidquid invidiosum erat decerpendo, usque adeo exaggeratum fuerat, ut veri nihil in iis remansisse videretur. Verum ipsa ex hujusmodi calumniatorum nequitia jus supremum emergit, quo pontifex in subditos sibi populos utebatur; si enim ii, qui confugiebant ad Carolum, gratiam pontificis amittebant, non igitur dominium utile duntaxat ad pontificem pertinebat, sed jure principis utebatur in subditos. Eapropter querebatur Adrianus (Cod. Car. ep. 92, al. 86) in Campania traditas sibi esse claves de civitatibus sine hominibus; Carolumque orabat ut reliquarum instar civitatum suæ ditionis, Campaniæ etiam pleno jure sibi darentur. Remque istam pluriorem reddit allato exemplo populorum Tusciæ Langobardice, quos idem Carolus subjecerat sanctæ sedi: Sicut cæteris civitatibus partibus Tusciæ donis vestris regere, et gubernare eos cupimus, omnem eorum habentes legens.

qui vivunt nullus jam sine blasphemio esse videtur. Unde nobis, filii dulcissime, quid aliud agendum est, nisi preces pro his, qui talia vobis mentiti sunt, ad Dominum fundamus? Sicut scriptum est: *Orate pro inimicis vestris*. Credat enim nobis vestra serenitas, quia ea quæ ad animæ vestræ salutem cognoverimus nullo modo tacemus; et si ante tacuimus, nunc autem non cessamus, sive de bonis, sive de malis, vestræ intimare potentie. Nam qui per mendacium et malas machinationes vult filiam separare a matre, judicium habebit cum ipso clavigero^a regni cœlorum beato Petro apostolo. Quia mihi in hoc mundo nihil pretiosius est, quam animæ vestræ salus. Sed quia omnia quæ de vestra prosperitate atque exaltatione in corde nostro gerimus per singula exarare non valemus, sic nobis omnipotens Deus retribuatur, sicut de vestro honore et sospitate cupimus. Verumtamen cum multo amore multaque fide erga vos constringimur, tacere nullo modo possumus, ut vos ipsi pro anima vestra vigiletis, scientes quia ista misera et caduca vita in modicum exterminatur et finem habet, et omnes rationem reddituri sunt Domino de vaniloquiis. Igitur hominibus non citius credatis ante satisfactionem^b. Sed tamen si nos bene suscepimus et bene honoravimus pro vestro amore, Deus nobis retribuatur bona, et vos satisfaciatur, ut in causis beati Petri apostoli amplius et amplius decertatis; et si non vobis nuntiaverint quomodo eos honorifice suscepimus, quid aliud dicamus nisi ut Deus illis indulgeat^c? Verumtamen si prope fuissetis, **56** adjuvante Dei omnipotentis misericordia, vos habuissetis veritatem et mendacium discernere; quia talem vobis a Deo datam esse sapientiam credimus, ut tale impre-

^a Nil frequentius audivimus in Cod. Carolino, quam huiusmodi titulum divo Petro tributum. Idem pene omnibus in epistolis Leonis, quæ exstant, videmus fieri, nec desunt alia monumenta medii ævi titulum illum præferentia. Id scilicet divino hæret oraculo, dum claves regni cœlorum tropice traduntur Petro a Salvatore nostro, ut ligandi atque solvendi potestas designetur. Quomobrem Augustinus (Serm. 22 de SS.) aiebat: « Dignus certe, qui ædificandis in domo Dei populis lapis esset ad fundamentum, columna ad sustentaculum, clavis ad regnum. » Quo si respicerent recentiores eruditi, ubi nacti *claves ad regnum* in Gregorii III epistola ad Carolum Martellum (Cod. Car. ep. 1), licet mendose *regnum pro rogum* scriptum fuerit, in tot tamque varias opiniones falsas non abiissent. Aut enim Petrus appellaretur *clavis ad regnum*, aut symbolice mitterentur *claves ad regnum*, haudquaquam de regno Romanorum, quod nomen exitiosum semper fuit, accipiendum erat, sed de regno cœlorum, quod proprie innuunt claves a Christo Jesu traditæ apostolorum principi. Certe omnibus adeo persuasum erat id temporis, per Petrum patere aditum ad cœlorum regnum juxta divinum oraculum, præcipue Francorum regibus et populis, ut una ista causa fuerit cur sancta sedes e barbarorum servitute emergeret, ac tam magnifice exaltaretur. Idcirco tam frequens *clavigeri* titulus auditur.

^b Suaviter arguit Carolum, quod aures præbuerit nimium faciles calumniatoribus, non explorata eorum fide. *Satisfactionis* hanc notionem nec Ducangius neque ejus illustratores senserunt.

^c Deum appellari testem a pontifice sancto maximum argumentum est relatores istos calumniatos esse.

A perium atque confusionem non habuissetis in faciem nostram. Recordari credimus vestram serenitatem, quia vicibus nobis misistis, quod neminem de nobis male loqui permitteretis, neque locum illi tribueretis^d. Sed quid igitur restat, nisi ut inter tantas accusationes, quæ de nobis et fidelibus nostris, qui aliquod profectum sanctæ nostræ Ecclesiæ faciebant, vobis dictæ sunt, cum lacrymis gratias agam Deo omnipotenti? Nam de illo amore, quem erga vos gerimus, nullus in hac vita nos separare potest, nisi sola mors, quandoque nobis obvenerit. Sed quid tantum fastidium facimus auribus vestris? Certissime in quantum nobis Deus largiri dignatus est, sic in nostro sensu cogitamus, quod nullus de antecessoribus nostris partibus istis cum tanto amore servierit, quantum nos servivimus. Sed nostrum servitium, ut videmus, nemini acceptum fuit^e. De autem accusatoribus missorum vestrorum, de quibus nobis emissistis, ut aut in nostram, aut in vestram præsentiam ad discutendum veniant, si placet pietati vestræ, missum vestrum dirigite absque illis, qui omnia liquidius inquirat, et vestræ imperiali potentie fideliter nuntiet, quid aut quomodo istis in partibus egerint, qualem profectum exinde sancta Dei Ecclesia mater vestra habeat^f. Verumtamen omnia in vestro committamus sagacissimo arbitrio. His præmissis, **57** omnipotens et misericors Deus, per intercessionem sanctæ suæ genitricis semper virginis Mariæ dominæ nostræ, et beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli, tale cordi vestro salubre consilium inspiret, ut oblatio, quam dulcissimus genitor vester dominus Pippinus rex beato Petro apostolo obtulit, et vos confirmastis, ipse claviger regni cœlestis ante conspectum Dei cum

^d Plures inter Adriani epistolas videre est in hanc sententiam conscriptas. Perinde esse factum a Carolo cum Leone hinc certum scimus. Argumentum minime dubium, quod una cum temporali dominatione sanctæ sedis invidia, et ex ea detractio duxerunt originem.

^e Vide dissertationem (num. 25 seqq.).

^f En, quod nuper aiebam (col. 523 not. c), rationem certam habendi iudicii per Caroli missos ipsa in ditione sanctæ sedis. Pontifex scilicet summus princeps id petebat. Summa enim erat concordia tum temporis sacerdotil et imperii. Eapropter videmus Leonis successorem Stephano Ludovico, qui Carolo successit, nemine eum cogente, voluisse ut Romani sacramento fidelitatem pollicerentur, quod postea Carolinis omnibus Augustis factum esse comperimus. At pensanda formula, qua utebantur, cujusmodi exstat etiam apud Pagium (an. 896, n. 3) ex continuatore Annalium Fulden. « Juro per hæc omnia Dei mysteria, quod, salvo honore et lege mea, atque fidelitate domini Formosi papæ, fidelis sum et ero omnibus diebus vitæ meæ Arnolpho imperatori. » Cæterum ad Romanam urbem, Romanosque quod attinet, ex Carolinis nullum aut per se, aut per suos missos iudicia habuisse, nisi volente ac præsentie pontifice, tum Arnolphi successor Ludovicus III (ap. Florentin.) patefacit, qui « cum eodem summo pontifice in iudicio resedit; » tum præcipue Otto Germanorum primus conceptis verbis in suo juramento id declarat: « In Romana urbe nullum placitum aut ordinationem faciam de omnibus quæ ad te, aut ad Romanos pertinent, sine tuo consilio » (Dist. 63, *Tibi Domino* 53, cap. *Romani principes*, de jurejur. Clem. tit. 9. Baron. 960, n. 5; Murator. tom. V Ann., p. 4: 0).

ipsa donatione vobis presentetur, quatenus gaudia æterna percipere mereatis. Piissimum domini imperium gratia superna custodiat, eique omnium gentium colla substernat.

EPISTOLA IV.

DE BENEFICIIS ACCEPTIS.

(An. Dom. 808, cod. vi, chron. 4.)

ARGUMENTUM. — Binis Caroli litteris de itinere Pippini filii, regis Italiæ, respondet; primis ab Helmengaudo et Hunfrido comitibus imperatoris missis sibi redditis cum magnis donis, quæ Pippinum media Quadragesima aditurum Romæ testabantur, se eorum consilio per apostolicum legatum omnia disposuisse ad tanti imperii filium regem pro maiestate excipiendum; alteris per ejusdem Pippini missos allatis die 25 Martii, dilatatum iter post Pascha ferentibus, se semper paratum esse ad tantum hospitem suscipiendum; tertiis reconciliationis ergo regum iter institutum, calumniam esse; nullam sibi cum rege discordiam; unanimo consensu oras maritimas munire adversus paganos, se nimirum ecclesiasticæ ditionis, illum regni Italiæ: utrique consilium et auxilia Caroli opus esse. De rebus Corsicæ ab eodem donatæ beato Petro, se cum Helmengaudo comite collocutum, quid agendum putaret.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei et Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei ^a.

Magno munere ⁵⁸ misericordiæ Dei totius mundi multiplicata sunt gaudia, cum pio et glorioso cle-

^a De hujus epistolæ ætate non una opinio est. Pagius et Mabillonius (An. I. xxvii, n. 88) datam putant anno 806, Muratorius 807, Conringius 808, et sequenti parum scite præmittit, mense eodem, eoque die scriptam utramque contendens. Profecto si spectes unumquemque annum imperii Caroli, post mediam quadragesimam Pippini regis missos advenisse comperies, præterquam anno 805. Pascha enim eo anno incidit in diem 20 Aprilis, et media quadragesima in 27 Martii, biduo post missorum adventum 25 ejusdem mensis. Atque ad eum annum referendam esse Leonis verba videntur innuere: *Dixerunt nobis, quod in media quadragesima minime conjungere poterat*. Neque enim ita pontifex loqueretur, si media quadragesima elapsa jam esset. At ratio ista temporis pugnat cum historia, quam continet sequens epistola data eodem anno. Quid igitur? alia ratio temporis ineunda est, nec quadragesimæ initium sumi debet a fer. iv Civerum juxta ævi nostri disciplinam, sed a feria ii post Dom. primam quadragesimæ. Qua super re consulendus Ven. Thomasius opusc. xxv (tom. VII, p. 187), nam quatuor dierum jejuniis ante Dom. i multo ante Gregorium esse institutum ostendit contra Menardum; at nihilominus quadragesimale sex et triginta dierum incipere animadvertit fer. ii post Dom. i quatuor diebus additis ad plenum 40 dierum numerum extra quadragesimam. Itaque anno 808 cum Pascha in diem 16 Aprilis incidit, media quadragesima erat 26 Martii post Pippini missorum adventum. Quare proprio etiam ore testari poterant, regem minime venturum media quadragesima, ut fecisse eos constat ex hac epistola. Dies autem medius quadrages. erat Dom. iv octodecim hinc inde jejuniis circumscripta: quod quidem nomen præfert in Responsoriali, et Antiph. sancti Gregorii Magni (Thomas. tom. IV, p. 225) ejusmodi libris Francia tunc abundabat Roma identidem missis, ut vidimus in Cod. Carol. Dominicam enim iv postea de Rosa et Latere

mentis vestræ studio erga sanctam Dei Ecclesiam nostramque pusillitatem geritis, largituæ tuæ munificentis susceptis pulcherrimis munusculis, relectisque scriptis serenitatis vestræ, quæ in nostro corde melle condita sapuerunt, illico, ut decuit, gratiarum actiones tripudiantes gratulanter Deo retulimus. Quia non solum lætitiæ verba in ea reperimus, verum etiam et nostræ prosperitatis solertissimam curam agnovimus. Sed de tantis immensis beneficiis et muneribus, quibus jugiter nos ditatis, optamus ut ab ipso clavigero regni cælorum, cuius vicem ^b, Deo miserante, gerimus, dignam retributionem suscipiatis, cui tantum honorem assidue exhibetis. Scimus namque, et fideliter scimus, quia per omnia et in omnibus vobis pertinentibus nostrum gaudium vos esse facturos, sed commutatio excelsi, quæ pia facta probat et benigna solita pietate repensat, ipsa pro nobis digna præmia vestræ pietati retribuatur. Post vero munerum offerentiam insinuaverunt nobis fidelissimi missi vestri Helmengaudus videlicet, atque Hunfridus gloriosi comites, quod filius noster dominus Pippinus rex ^c ad limina ⁵⁹ Apostolorum per vestram largitatem media Quadragesima cupit venire atque colloquium nobiscum habere. Unde in magnum gaudium cor nostrum relevationum est quod ipsi fidelissimi missi vestri viva voce vobis insinuare possunt, et continuo omnium cum ipsis disposuimus de prædicti dulcissimi filii

appellatam ibi videre est inscriptam *Dominica in medio Quadragesimæ*. Perinde in libro Missarum (Thomas., tom. V, p. 60) ubi in notis Vezzoz. varii codd. laudantur ejusdem sententiæ testes. Nec negligenda Astronomi auctoritas in Vita Ludovici Iⁱⁱ (ap. Pith. par. II, pag. 254). « Quo consistenti medio quadrag. tempore, arriente etiam lætitia ipsius diei, et officii exhortante cantilena ecclesiastica, ac dicente: *Lætare, Jerusalem.* » Quamobrem Conringi opinio cæteris præferenda; neque enim an. 806 cum Pascha incidit in diem 12 Aprilis, nec 807 cum in 28 Martii, Pippini missorum adventus mediam quadragesimam præcessit.

^b Christi vicarios appellari olim consuevisse alios episcopos, imo et ipsos abbates monasteriorum liquet. Petri autem vicarii titulum singularem fuisse Rom. pontificis, quia in ipso, ut ait Leo Magnus (Serm. 2, c. 2; serm. 3, c. 4), Petrus perpetuo vivit, Constant luculentior ostendit in præf. (num. 13); vide supra (ep. 2, al. 10, col. 522, not. f). Decretum postea, ut de aliis nominibus olim generalibus, ita et de Christi vicariatu uni Rom. pontifici tribuendo.

^c Carolomanus primo appellatus natus erat, ut Pagius animadvertit (an. 785, n. 4) anno 776, Romæque baptizatus quinquennis an. 781 et Pippinus vocatus, et rex Italiæ inunctus fuit ab Adriano, quare hoc anno ætatis tricesimum, 25 regni agebat. Huc accedit, quod ante biennium divisio regnorum tres inter filios facta erat a Carolo (ap. Pith. par. II, p. 81) quam hodie a Baluzio acerrime vindicatam adversus objectiones Pithæi, consensu omnes amplectuntur (Pag. an. 806, n. 6). Nihilominus quoad Carolus vixit, filii precario velut jure suum quisque regnum administrarunt. Quare Pippinus absque paterna indulgentia Romanum iter non suscipit, et inferius hæc ipsa ex epistola patet obtemperare eum debuisse paternis imperiis, ad pontificem adendum alloquendumque quod attinet.

nostri itinere, missumque statim nostrum direximus, qui omnem preparationem facere deberet, quatenus cum lætitia ad limina apostolorum nostræque pusillitati conjungeret. Igitur post modicos, octavo scilicet Kal. Apr., conjunxerunt ad nos missi præfati filii nostri domni Pippini regis, et obtulerunt nobis honorabilem epistolam vestram. Quam relegentes reperimus vestræ prosperitatis salutem atque solertissimam curam quam erga tranquillitatem sanctæ Dei Ecclesiæ vestra serenitas semper gerit, atque de adventu filii nostri domni Pippini, ut non antea esset venturus, nisi post diem sanctum Paschæ, apto videlicet tempore. Credat enim nobis vestra clementia, quia quocumque tempore ad nos conjunxerit, cum tanto gaudio lætitia eum suscipiemus, quantum concedet filio tam magni defensoris sanctæ Dei Ecclesiæ: quia scimus, Domino opitulante, eo quod et nobis et illi profectum erit si nos conjunxerimus. Iterum postquam conjunxerunt ad nos ipsi prædicti missi filii nostri domni Pippini regis, et dixerunt nobis quod in media quadragesima minime conjungere potest, porrexerunt nobis præfati missi vestri, videlicet Helmgaudus et Hunfridus gloriosi comites, aliam epistolam serenitatis vestræ, ubi continebat ut ipsi fidelissimi missi vestri apud filium nostrum domnum Pippinum prius a farent et de vestro verbo ei præciperent ut ubi amobus placuisset nobis obviam occurrisset ut quod vos omnimodo optatis, cum Dei adjutorio veniat ad perfectionem, id est ut pax et concordia

inter nos firma et stabilis, Deo mediante, constituitur. In veritate enim dicimus quia donavit nobis Dominus pacificum imperatorem, de quo Apostolus dicit: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!* Nam omnipotens Deus vestrum potest cor satisfacere; quia nullam discordiam nullamque iniquitatem circa eum habemus, sed sic eum diligimus et illius profectum cupimus, sicut de charissimo filio: sed qui zizania portant in conspectu vestro vel filii nostri domni Pippini regis, quod nos nec in corde habemus, omnipotens Deus, qui justus iudex est, ante cujus conspectum omnia occulta patefunt, ipse iudicet inter nos et ipsos. De vero Ecclesiis Dei ut suas habeant justitias, atque littoraria nostra et vestra ab infestatione paganorum et inimicorum nostrorum tuta reddantur atque defensa, nos, quantum Dominus virtutem donaverit, cum ipso prædicto filio nostro studium ponimus: sed vestrum consilium et vestrum solatium et nobis et illi necesse est. De autem insula Corsica, unde et in scriptis et per missos vestros nobis emisistis, in vestrum arbitrium et dispositum committimus, atque in ore posuimus Helmgaudi comitis, ut vestra donatio semper firma et stabilis permaneat, et ab insidiis inimicorum tuta persistat, per intercessionem sanctæ Dei genitricis et beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli, et vestrum fortissimum brachium, et Domino miserante, tempore apto, quantum plus celerius valuerimus, per fidelem missum nostrum omni utilitate sanctæ Dei

^a Ita Adrianus (Cod. Car. ep. 58, al. 63), audito Caroli futuro itinere, in vestri obviam, ait, *ubicunque vos valuerimus conjungere, gradiendum proficisci volumus.* Et paulo ante (ep. 56, al. 58) regio accepturus missos, *Illico, inquit, secundum qualiter missos vestræ regalis potentie decet, omnem preparationem, seu et caballos in obviam eis direximus.* Nunc autem Italiæ regem accepturus legatum apostolicum præmittit, qui omnia disponat in sanctæ sedis ditione que ad tanti regis ubique susceptionem necessaria erant. Non secus hodie simili occasione fieret, nec secus factum constat præteritis sæculis, si quando imperator aut reges Romanum iter instituerent: discrimen tantummodo aliud notatur, quod provinciæ præfecto aut rectori, qua imperator aut reges transituri erant, preparatio ista committitur. Vide Cæremonial. (sect. 13, cap. 1 et seqq.).

^b Sæpe animadvertimus in Cod. Car. Francorum regibus Pippino et Carolo titulum aliud non tribui quam *Defensoris sanctæ sedis.* Eodem nunc audimus Carolum Augustæ dignitate insignem appellari a pontifice: id siquidem officii erat tam regi dum patricius erat Romanorum, quam imperatori, ut tutaretur, defenderet, protegeret Ecclesiam, neque aliam auctoritatem in ditione pontificia obtinebat, præter communicatam, seu delegatam, ut Pagii opinio est, ab ipso pontifice, summo principe. Idcirco hisce in Leonis epistolis non nisi defensorem appellari liquet, præterquam in inscriptione ac subscriptione, obsequii causa erga dignitatem a Leone ipso excogitatam, solemniterque in eum collatam novo coronationis exemplo per ipsius pontificis manus in sancti Petri basilica.

^c Vide supra, col. 528, not. c.

^d Non dedecet virum sanctum calumnias detegere, cum præcipue res esset manifeste falsa, idcirco Deum ipsam testem appellat, suæque causæ iudicem facit.

^e Serio hic notari velim *littoralia nostra et vestra.* Suprema enim potestas utriusque principis indicatur: pontificis nimirum, dum oræ maritimæ ditionis ecclesiasticæ appellantur *nostræ*, e contrario oræ maritimæ regni Italici, quæ ad Pippinum regem pertinebant, non Pippini, sed *vestræ* omnino vocantur: nam Pippinus regno inquam precario utebatur, quandiu Carolus vixit. Quis autem non videt discrimen inter Pippinianam et pontificiam auctoritatem; maximamque inter pontificiam et imperialem similitudinem? Vid. Cod. Carol., ep. 63, al. 65, necnon infra ep. 8, al. 3, ubi ait pontifex: « Semper postera et littoraria nostra ordinata habuimus. »

^f Quo præcipue anno Insulam Carolus sanctæ sedi donaverit, nemo affirmat. Rem negare nemo audeat. Muratorius (an. 807) effectu vacuum procedente tempore donationem visum iri minuitur. Conringius hinc arguit Ostiensem, qui Pippinianæ donationi Corsicam adiecit. Annalista Fuldensis præterito biennio (806-807) classem Pippini regis contra Mauros insulam infestantes processisse tradit: perinde Eginhardus apud Pagium (807, n. 5). At tuendi causa donationem antea factam, eo classem missam esse certo discimus ex charta divisionis regionum Caroli super memorata, quæ Pippini regnum definit *usque ad mare australe et usque ad Provinciam.* Pontifice autem Sergio II qui cæpit an. 844, ex membranis Farnesianis (de quibus opportunius dixi in Præfatione n. 22 seqq.) habemus « Adelvertum marcesem et tutorem Corsicane insule » pro sancta Romana Ecclesia. Quod satis superque comprobatur donationem effectu non caruisse adversus Muratorii opinionem et minas. Equidem pro certo habeo quod donatio illa per fines in Librum Pontificalem ex apostol. archivo relata, ad annum 774 seu 781 aut denique 787, cum Carolus Adriano pont. Romam venit, referri non debet.

Ecclesiæ vestræ imperiali potentiae liquidius innotescimus. Omnipotens igitur et omnium futurorum præscius Deus ipse vos faciat prosperis exaltari triumphis, et post longævam vitæ ætatem gaudia tribuat sempiterna. Piissimum domini imperium grætia superna custodiat, eique omnium gentium colla substernat.

EPISTOLA V.

GRATIARUM ACTIONIS.

(An. Dom. 808, cod. v, chron. 5.)

ARGUMENTUM. — Acceptis Caroli litteris, Helmengaudum comitem fideliter enarrasse agnoscit quæ ab se credita illi fuerant. Adjicit querelas adversus missos qui ad justitiam faciendam venerant. Eardulfum Nordanhimbrorum regem solio dejectum apud Carolum degere incolumem lætatur. De Cœnolpho Merciorum regis et archiep. Eborac. discordiis a Carolo vel ab se componendis, deque misso illuc legando alterutra ex aula cum litteris apostolicis archiepiscopum et socios accersendi causa consilium petit. In embolo ministerium credi episcopo cuidam improbat, et Ravennatis archiep. prævios mores Carolo defert.

Domino piissimum et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei ^a.

Explere verbis, clementissime fili, non valeo quantum vestro opere vestraque vita delector. Magnas igitur omnipotenti Deo gratias reddimus, quia in ore cordis experimento dulcis fit sapor charitatis. Cum impleatur quod scriptum sit: *Sicut aqua frigida sitienti, sic nuntius bonus de terra longinqua*. Serenitatis namque vestræ suscepta plena consolationis epistola, continuo, ut decuit, gratiarum actiones omnipotenti ⁶² Deo retulimus, qui vestram imperialem potentiam pacis ecclesiasticæ fecit esse custodem. Ipsa namque fides vos servat, quam erga sanctam Dei ca-

^a Annales Fuldenses alique apud Pagium (808, n. 10) Eardulf dejectione definiunt ætatem hujus epistolæ. Quamobrem consensu omnes eam referunt ad hunc annum. Conringius parum scite, ut aiebam, præcedenti eam præmittit. At pontifex perspicue narrat in embolo Helmengaudum et Hunfridum, qui Romæ aderant die 25 Martii, ab se dimissos Ravennæ consistere Dominica in Palmis, seu die 9 Aprilis, et in epistole contextu eorum meminit quæ ipse Helmengaudum secreto commiserat nuntianda Carolo. Id vero satis aperte docet hanc illi succedere, non contra.

^b Catholici principes Romanam Ecclesiam venerari consueverunt, præcipue quod inde Romanum imperium profluerit. Quare Honorius Theodosio aiebat (*Holst. coll. Rom.*, p. 81): « Procul dubio illius urbis Ecclesia speciali nobis cultu veneranda est, ex qua et Romanum principatum accepimus. » Justinus « humiliavit se pronus et adoravit beatissimum papam Joannem (apud Anast. sect. 88). » Justinianus « gaudio repletus humiliavit se sanctæ sedi apostolicæ, et adoravit beatissimum papam Agapitum. » (*Ibid.*, sect. 96). Justinianus junior « cum regno in capite se prostravit pedes osculans pontificis Constantini » (*Ibid.*, sect. 173). Potiori jure erga Romanam Ecclesiam et pontificem, præsertim Leonem III, qui dignit. imper. instaurator fuerat, obsequium omne promendum erat a Carolo. Id eum gessisse Leo testatur cum magno fenore. De obsequio imperatorum et principum in Romam pont. late Thomassinus (p. 11, l. III, capp. 60, 62, 65).

tholicam et apostolicam Ecclesiam, fautricem et auxiliatricem in omnibus petitionibus vestris, atque in sacerdotali unitate servatis. Cumque vos jugo pietatis cor vestrum humiliter nostræ pusillanimitati subditis, cœlesti gratia agitur ut omnia quæ circa Deum ex vestra purissima voluntate agere cupitis divino adjutorio suffragati ad perfectionem secundum vestrum benevolum desiderium deducitis, et vestrum brachium forte contra inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ et vestros extenditis ^b. Dilectionem igitur atque firmam charitatem, quam erga serenitatem vestram gerimus, est Deus in cœlis, scrutator corda et renes, qui scit qualem amorem et sollicitudinem de vestra diutissima prosperitate quotidie habemus ^c. Quia post Deum et sanctos suos nullum consolatorem habemus, nisi solam vestram a Deo protectam imperialem potentiam, unde semper exspectamus defensionem et consolationem ^d. Relectis namque vestris imperialibus syllabis, reperimus in eis quatenus Helmengaudus comes vester nosterque fidelis omnia, quicquid a nobis audivit, vobis per singula nuntiavit. Sed si omnia quæ quotidie patimur vobis insinuasset tam ipse quam etiam cæteri missi vestri qui istis partibus veniunt, fastidium eos auribus vestris credimus facere. Nescimus enim si vestra fuit demandatio quod missi vestri qui venerunt ad justitiam faciendam ^e, detulerunt secum homines ⁶³ plures et per singulas civitates constituerunt, quia omnia, secundum quod solebat dux qui a nobis erat constitutus, per distractionem causarum tollerent [tollere], et nobis more solito nunc [annue] tribuere ipsi eorum homines peregerunt, et multam collectionem fecerunt de ipso populo, unde ipsi duces minime possunt suffragium nobis plenissime præsentare ^f. Sed valde nobis gravis esse videtur, si vobis fastidium facimus:

^e Hæc duo *dilectio et charitas* inter sacerdotium et regnum magno opere vigerunt, ut patet ex pluribus Cod. Carol. epistolis. Duo hæc item inter sacerdotium et imperium exoptabantur. Idcirco pontifex eorum testem Deum appellat.

^d Etenim patriciatu et Augustæ dignitatis officium, defensio Ecclesiæ. Nil frequentius, iterum urgeo, in Cod. Carol. epistolis, cætera opiniones sunt: utinam non etiam commenta.

^e Nescio an luculentior missorum distinctio desiderari possit. Alii erant missi qui legationem obire consueverunt ad pontificem, ut est *Helmengaudus*, et qui Romam veniebant: alii vero, qui ad justitiam faciendam mittebantur, sic volente pontifice, quod infra planius fiet ex archiep. Ravennatis pravitate ad Carolum delata. Hujusmodi autem missorum officium et auctoritas ne pluris æquo æstimentur, erui debent ex cap. 4 Constitutionis Lotharii sub Eugen. II (*Coll. Rom.* part. II, pag. 208). Ea siquidem sexdecim tantum annis distat ab ætate hujus epistolæ: « Volumus etiam, inquit, ut missi constituantur a domo apostolico et a nobis, qui annuatim nobis renuntient qualiter singuli duces et iudices justitiam populo faciant, et quomodo nostra constitutio servetur. Decernimus itaque, ut primum omnes clamores, qui negligentia ducum aut iudicum fuerint, ad notitiam domni apostolici referantur, ut statim aut ipse per suos nuntios eosdem emendari faciat, aut nobis notificet, ut legatione a nobis directa emendentur. »

^f Ista non multum abluunt a Lotharii Constitutione. Ducum atque iudicum munus erat populis ju-

confidimus enim in Dei misericordia quia in vestris A temporibus sancta Dei Ecclesia tranquilla atque pacifica persistere habebit.

De autem omnibus bonis et prosperis quae circa missum nostrum quem in partibus Britanniae ad Anglorum gentem direximus, omnia pro amore beati Petri apostoli fautoris vestri operati estis, sicut solita est vestra clementia, magnas gratias vestrae pietati exinde agimus, quia semper in solatio sanctae Dei Ecclesiae et adiutorio orthodoxae fidei decertatis. Sed sicut nobis per vestram honorabilem epistolam insinuastis, quod Eardulphus rex de regno suo ejectus fuisset, jam hoc per Saxones agnoveramus, unde maxime ipsum missum nostrum pro ipsa nequitia illi direximus. Magnum enim gaudium et magna letitia in corde nostro ascendit pro eo quod vestra pietas misit missos suos et vivum eum ad vos usque perduxistis. Et valde de vita ejus delector, quia et vester semper fidelis exstitit, et ad nos missos suos dirigebat. Pro qua re vestra imperialis defensio ubique multipliciter resonat *.

64 De vero epistolis quibus vobis Eanbaldus archiepiscopus et Cænulfus rex atque Wado miserunt, relegentes, reperimus eorum dolositatem quam inter se habent. Unde valde contristamur. Quia iste Cænulfus [ipse praedictus] rex nec suum archiepiscopum pacificum habet, nec istum Eanbaldum idem archiepiscopum. Nam et de eorum divisione quotidie in [confessione] beati Petri apostoli, licet velut immeriti, preces fundimus, ut eos omnipotens Deus C pacificet, et discordiam quam inter se habent absolvat, et sicut coepit vestra serenitas in ipsam pacem nobiscum decertare, sic incessanter elaborare dignemini, quatenus vestra merces copiosa accrescat in caelis. Misistis siquidem nobis, ut nos ratione [nostrae] apostolicae auctoritatis adhortatoriam epistolam saepefato Eanbaldo archiepiscopo per idoneum

stittiam facere: missi autem ipsis ducibus atque iudicibus insisterent necesse erat, ne suo fmgli munere inertes negligerent: quidquid enim ad negligenter aut prave factum deprehenderent, pontifici quidem, si civitates erant ditionis pontificiae, non imperatori, nuntiare debebant, ut ipse si fieri posset, per suos nuntios emendaret, sin aliter, imperatoris auctoritatem et potentiam imploraret. Et notandum quod missi ab officio episcoporum incipientes, ad inferiores Ecclesiae ordines descendebant, inde ad duces seu comites et iudices veniebant; ita ut non modo civilis, sed ecclesiastica etiam administratio solerter examinanda ab iis esset. Vide capitulare Ludovici Pii an. 828 (Labbe *Conc.* tom. VII, p. 1579 seqq.). Idcirco missi isti a Leone accusati haud sibi arrogaverant ducum officia, sed homines secum duxerant qui munus illorum cum aetarii pontificii detrimento usurparant. Quod, quia novum et intolerabile visum est pontifici, jus enim suum invadebatur, fidenter nuntiat transitque ad alia.

* Eardulfi dejectionem ejusque reditum in regnum Nordanhambrorum Leonis et Caroli ope Annales narrant ap. Baron. (n. 33 seq.), et apud Pagium (n. 10). De misso autem, quem Leo illuc legaverat, statim atque rem scelestam novit; et de missis Caroli, qui Noviomagnum cum deduxerunt incolumem, inoffi-

missum nostrum mitteremus, ut ad hanc sanctara apostolicam sedem cum suis consentaneis venire debuisset, aut in vestra praesentia rationes deducendum b. Nos vero statim ipsam epistolam dictavimus et vobis emisimus. Sed si placet serenitati vestrae quod ipsam nostram epistolam per vestrum idoneum missum ipsi in partibus ad missum, quem itidem direximus, misissetis, ut una cum praedicto misso nostro ipsum archiepiscopum adhortasset, quatenus aut hic in nostra praesentia, aut ibidem in vestra una cum sociis suis conjunxisset, valde nobis recte visum fuisset; quia missum nostrum nondum suscepimus, et ipsi homines dolosi sunt, ut ne missos super missos suscipientes in dolositate eveniant. Verumtamen nos missum nostrum praeparamus, donec secundum B vestrum placitum demandetis, et si placet imperiali potentiae et missum nostrum ibidem dirigamus, vos nobis per vestram insinuationem significare lubramini, et nos statim ipsum missum nostrum dirigemus secundum vestram voluntatem. Omnipotens enim et misericors Deus sua vos protectione C longa per tempora conservare dignetur atque aeterna gaudia cum sanctis omnibus faciat possidere. Pissimum domini imperium gratia superna custodiat eique omnium gentium colla substernat.

C EMBOLIM.

Pro tanto amore tantaque dilectione atque fide quam erga vestram serenitatem gerimus, ea quae agnoscere valemus silere non possumus. Jesse vero episcopus serviens vester aliud servitium vobis facere potest. Nam missaticum per patrias deportare non nobis videtur quod idoneus sit, neque ad secretum consilium provocandus. Sed rogamus vestram clementiam ut de hac re clementer considerare debeatis, quia nos omnes in vestro servitio salvi existere cupimus. De autem sacerdotalibus causis, unde nobis ad detrimentum venire speramus, quae nos non

ciosa brevitate silent: quo plane silentio nititur Conringii dicacitas.

b Nil sibi Carolus tribuit in archiepiscopi Eboracensi causa, qui litteris suis adorsus eum fuerat: pontificiae auctoritati omnia subjicit, inde privilegium petit ad illius causam audiendam: recruduisse videtur controversia illa ingens maximeque diuturna inter Cantuariensem et Eboracensem archiepiscopum de primatu. Quam anno demum 1072 Alexandro II Pontifice esse compositam Cantuariensi Eboracensem subjiciendo testatur Malmesburiensis. (Labbe *Conc.* tom. IX, p. 1211 seqq.). Videndus et Thomassinus (p. 1, lib. 1, cap. 36). Inde enim liquet nec Leonem nec Carolum tum temporis concertationi modum imponere valuisse.

c Indolem episcopi probe norat pontifex. Conringius rem testatur: nam Ambianensis iste episcopus, qui ann. 802 legatione functus erat Constantinopolim, postea auctor fuit conjurationis filiorum in Ludov. Pium, et inde depositionis poenam subiit (Thegan., n. 36-37). Jure igitur Leo persuadet Carolo ut legationes illi haud committat, neque ad secreta eum consilia adhibeat. De *Missatico per patrias deportando* sive legationibus per provincias obeundis Ducangius plurima, epistolae etiam hujus exemplo allato.

sic possumus emendare, vobis insinuamus * ut in- A
terrogetis Helmgaudum et Hunfridum fideles vestros,
quando a nobis absoluti sunt, et in Ravenna con-
junxerunt, et ab archiepiscopo ad prandium invitati
sunt, id est Dominico die ad Palmas: quales lectiones
et quales admonitiones ante ipsam mensam recitans
audierint, sicut decet in sancto Quadragesimali tem-
pore, quando omnes de suis facinoribus Deum de-
precantur, ut mereantur emendare. Sed et ea quæ
ibidem audierunt nobis turpitudine est vobis in scriptis
insinuare.

EPISTOLA VI.

66 INTERCESSIONES ET CÆTERA.

(An. Dom. 808, cod. VIII, chron. 6.)

ARGUMENTUM. — Subiratum Carolum quod ab Adul-
pho diacono misso apostolico et ab alio misso B
Eboracensis archiepiscopi deceptum se crederet,
eosdemque fraudulenta legatione in Ardulphum re-
gem functos putaret (uterque enim illo insalutato Ro-
mam advolaverat), pontifex primum mulcet: deinde
utrumque falso accusari nequitiae comprobat litte-
ris pluribus ex Anglia sibi traditis, quas transmittit.
Imprudenter utrumque egisse sæculi solertiæ in-
scium fatetur; idcirco venia dignos putans ad
Carolus remittit, Adulpho in Angliam iterum
destinato, ut periclitanti illi Ecclesiæ opituletur.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac trium-
phatori, filio, amatori Dei et Domini nostri Jesu Chri-
sti, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum
Dei b.

Omnes enim qui se nobis fideles asserunt, si ve-
stræ imperiali potentiae sic fideles non exstiterint,
ita ut omnes pacem atque dilectionem quam, Deo C
miserante, erga sanctam Dei catholicam et apostoli-
cam Romanam Ecclesiam matrem vestram et nos
geritis, cognoscere valeant, vacua est spes eorum
et labor eorum sine fructu, et inutilia sunt opera il-
lorum, exceptis his qui per ignorantiam in aliquod ut
homo fefellerint. Verumtamen et ipsi corrigendi esse
judicamus. Misit siquidem nobis vestra serenitas, eo
quod Adulphus diaconus, missus nostræ apostolicæ
sedis, cum a vobis more solito benigne ac honorifice
susceptus esset, et usque ad portum maris deductus,

* Nihil melius comprobat morem illum a Lothario in
sua constitutione firmatum male facta nuntiandi pon-
tifici, qui nisi emendare illa posset, ab imperatore
auxilium quaereret. Quare antiqua potius consuetudo
ea constitutione instaurata videtur, quam novi aliquid
excogitatum. Desipit, ut solet, Conringius sancto Gre-
gorio VII infensus: canonibus quippe arceri laicos
etiam principes ab ecclesiasticis iudiciis constat;
pontificio autem privilegio causas quoque ecclesiasti-
cas agi per eos posse quis neget? Ad disciplinam
vero quod attinet, si religione, prudentia et canonibus
obtemperantia duce, etiam citra privilegium quid
gesserint, movendam iis litem non esse docet Tho-
massinus, p. 2, lib. II, cap. 34. Hic de pravis moribus
emendandis admonitione sive increpatione res
est.

b Quamquam Eginhardo tributis Annales Ardulphi
regis dejectionem, iter in Franciam, indeque Romam
ejusque per Leonis et Caroli legatos reductionem in
suum regnum hoc anno enarrent, tamen major fides
habenda mihi videtur annalibus Fuldensibus, qui
anno 809 reductum regem non edocent. Ita intra
maximas temporis angustias multiplex rerum series
non coarctabitur. Nec secus persuadent Westmonaste-

atque exinde ad navigationem commode absolutus,
et cum verteretur, ad vos primum se velle venire
prosteretur, noluit missum vestrum expectare, qui
eum usque ad vos deduceret, sed arrepto itinere quasi
fugiens, eum [cum] vos illum per dies aliquot expecta-
retis 67 ad vos venturum sperantes, spem vestram
delusit c. Et quod missum Eanbaldi archiepiscopi, qui
ipse litteras suas ad vos misit petens ut prædictum
legatum ejus ad vos venientem benigne susciperetis,
et eum ad vos venire permetteretis, sed neque ille
secundum domini sui præceptum peragere studuit.
Quamobrem credat nobis vestra serenitas, charissime
ad dulcissime filii, quia per nullum iniquum quodlibet
consilium hoc facere perpessi sunt, sed ignora-
tiones sæculi hujus solertiæ hanc stolidam excursio-
nem perfecerunt. Nos vero apostolica suffulti aucto-
ritate, secundum vestram voluntatem vestræ imperi-
ali potentiae eos dirigere non omittimus d. Sed pre-
camur clementiam vestram, ut pro amore beati
Petri apostoli fautoris vestri, in cujus servitio præ-
dictum Adulphum diaconum emisimus, imo etiam in
ipsum quod nobis sub jurejurando pollicitus est, ut
ad profectum sanctæ Dei Ecclesiæ et vestrum atque
nostrum decertare debuisset, et pacem in ipsa insula
seminare studuisset, iterum ipsis in partibus remit-
tamus, nullam pro hoc sustineat tribulationem; ut
cum Propheta dicere valeat, *Corripit me justus in
misericordia*. Quis enim vestram a Deo datam sapien-
tiam illudere valebit, cum superna gratia? sicut vos
procul dubio credimus ut habeatis. Sed quia homines
sumus et fallimur, petimus pietatem vestram ut hanc
eorum noxam beato Petro apostolo concedere non
dedignemini, ut ab ipso clavigero regni cœlestis præ-
mium mercedis suscipere mereatis. De autem quod
nobis emisit vestra serenitas, fraudulenter eos
habere legationem, quam vobis ostendere timuerunt,
et quia propter hoc tam festinanter profecti sunt,
ut Ardulphi regis iter Romam prævenire potuissent,
omnes epistolas quæ de partibus illis nobis perlatæ
sunt, pro vestra satisfactione vobis emisimus legen-

riensis verba apud Pagium (808, n. 10): « Eardulpho
Northumbrorum rege a regno fugato, Arfwoldus
ei duobus annis successit. » Hæc tamen epistola recte a
Conringio statuitur an. 808; etenim non modo
silet de reducendo rege, sed etiam de illius adventu
in Urbem. Data autem anni extrema die.

c Si meministi, Adrianus (Cod. Car., ep. 56, al.
58) advenitibus Caroli tum regis missis, obviam
misit, ut honorifice reciperentur; ab iis tamen est
delusus, nam alio iter flectere iis visum fuit. En
Carolo jam imperatori a misso pontificio par pari
redditum. Honorifice et ipse apostolicum missum
suscepturus erat: seque deceptum cum Leone que-
ritur, ut cum eo Adrianus questus fuerat. Modica
hæc quidem videntur: notanda tamen eventuum paritas
inter summos principes.

d Nonnihil hic discriminis in facti paritate depre-
hendimus: nam Adrianus per alios missos meden-
dum petiit priorum illusioni; contra Carolus eisdem
ad se remitti postulat. Par nihilominus rei eventus;
uterque enim missus benigne acceptus a Carolo, et
præcipue pontificis Caroli benevolentiam atque
opem expertus fuit, ut ex sequenti epistola pate-
fiet.

das ^a. Prædictum vero missum Eanbaldi archiepi-
scopi, in quantum Deo auspice agnoscere valuimus,
in ^b omnibus Dei famulum eum comperimus. Unde
obnixè quæsumus vestram imperialem potentiam,
ut pro eo quod ad fautorem vestrum beatum Petrum
apostolum directus est, melius illi sit et non deterius,
sicut modis omnibus esse crederemus, quanquam igno-
rante sefellit. Quia valde pertimescimus, ne ipse
populus acquisitionis sanctæ Romanæ Ecclesiæ, per
quamlibet occasionem et certamen prædecessoris
mei domni Gregorii beatissimi papæ, quod ipsis in
partibus posuit, meis temporibus infructuosum exi-
stere videatur, nec mihi in iudicio eveniat ^b. Quid
plura dicimus? Sicut per eorum stultitiam agnovimus
in aliquo vestrum furorem, ita per infusionem sancti
Spiritus velocius a vobis vestram sentiamus miseri-
cordiam. His præmissis, omnipotens et misericors
Deus sua vos a malis omnibus protectione custodiat,
et quoniam vita vestra bonis omnibus valde est ne-
cessaria, post longa adhuc tempora vos ad cœlestis
patris gaudia perducat. Piissimum domini imperium
gratia superna custodiat, eique omnium gentium
colla substernat. Prædictæ vero epistolæ quæ de
Saxoniz ^c partibus nobis missæ sunt magnopere
precamur clementiam vestram, ut eas nobis remit-
tere jubeatis, quia earum verba pro pignore retine-
mus. Absolut. prid. Kal. Januar.

^a Fidem ac prudentiam pontificis animadvertit :
culpa detergenda erat, cui missi videbantur obnoxii.
Quare haud mittit exempla litterarum ex Anglia eos
a scelere vindicantium, sed ipsam earum autographum ^c
apprehensum, ut patet ex fine epistolæ.

^b Ex quo invaserunt magnam Britanniz insulam
Germaniz populi, Angli, Saxones, Jutæ, circa dimi-
dium quinti sæculi, Anglo-Saxones confuso nomine
ceperunt dici : nec tamen nomen pristinum amisere.
Iidem post varias vices devictis Britannis, et in Cam-
briam seu Walliam fugere compulsis, ubi quidquid
religionis erat in insula est receptum, septem regna
aliud alio tempore constituerunt. Jutarum regnum
fuit Cantium, cujus metropolis Dorovernum seu Can-
tuaria : Saxonum tria fuerunt regna, Orientalium,
Meridianorum, Occidentalium : totidem Anglorum,
nempe Orientalium, Mediterraneorum, seu Mercio-
rum, et Nordanhymbrorum. Augustinus monachus
eo missus a Gregorio hanc heptarchiam invenit ido-
lolatriz omnem misere mancipatam. Cantii regnum
omnium primum ab Augustino convertitur ad catho-
licam fidem anno 597. Saxoniam Orientalis hodie Es-
sexia an. 604 ad fidem conversa. Northumbria ab
episcopo Paulino, qui Eboracum fecit metropolim,
ad fidem revocata est an. 627, et ne æquo longior
sim, an. 661 omnia ea regna Christi fidem amplexa
erant. Leo rem tantam jure tribuit sancto Gregorio
Magno, qui obiit supremum diem anno 604. Ab ipso
enim opus feliciter ceptum per divinos præcones
illuc missos, facili postea negotio perfectum est. Huc
accedit quod archiepiscoporum Cantuariensis et Ebo-
racensis controversia unum spectabat Gregorium;
nam ipse constituerat (Lib. XII, ep. 15) ut Eboracen-
sis (quandocunque ad Christi fidem veniret Northum-
bria) pari honore uteretur cum Londoniensi, qui ta-
men postea Cantuariz adhaesit, ut liquet. Vide etiam
Labb. (Concil. tom. VII, p. 1110.)

^c Ex breviter indicatis superiori nota inferri non
potest Britanniz insulæ accessisse nomen Saxoniz;
Cantii quippe regnum, ubi metropolis Cantuaria, non
erat Saxonum. Pariterque Northumbria, ubi Ebo-

EPISTOLA VII.

69 QUÆSTIONES SOLVENDÆ.

(An. Dom. 809, cod. VII, chron. 7.)

ARGUMENTUM. — Redeuntibus ex Britannia missis
Leonis et Caroli, qui Ardulfum Nordanymbrorum
regem in suum regnum reduxerant, piratæ occur-
runt, Adolphum missum apostol. prædantur, in
Britanniam ducunt, ubi redimitur. Rem Carolus
nuntiat pontifici, simulque tres proponit quæstio-
nes. Pontifex maxime sollicitum se fatetur de
misso suo : quæstiones Hieronymi auctoritate solvit.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac trium-
phatori, filio, anatori Dei ac Domini nostri Jesu
Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus ser-
vorum Dei ^d.

Remeante ad nos, Domino annuente, Sabino re-
ligioso episcopo ^e de partibus transmarinis, obtulit
nobis serenitatis vestræ epistolam continentem de
injuncta sibi legatione, vel captu atque redemptione
Adulphi diaconi missi nostri, de quo in magno mœ-
rore manemus, quosque omnipotens Deus illum ad
nos usque per vestrum deducet solatium.

Reperimus etiam in ipsa honorabili vestra epi-
stola tres quæstiones subjunctas. Unam quidem de
eo quod scriptum est in Evangelio secundum Mat-
thæum, ubi dicitur de Domino nostro Jesu Christo :
*Et veniens Nazareth habitavit ibi : ut adimpleretur
quod dictum est per prophetas, quoniam Nazarenus
vocabitur.* Alterum de eo quod in principio Evange-

cum, ad Anglos, non ad Saxones pertinebat. Perinde
Eardulfus rex Merciorum, seu Anglorum Mediterraneorum,
Saxoniz nomen rejicit. Conringio igitur ad-
hærendum, qui Saxoniam transmarinam, Angliæ
nomine haudum recepto, tum insulam nuncupari
admonet.

^d Datam hanc epistolam an. 809 Eardulphi regis
restitutio planum facit; etenim annales Fuldenses
alique apud Conringium consensu id tradunt. Vide
notam ad præced. epist.

^e Annales Fuld. restitutum aint regem per *Le-
gatos imperatoris et Leonis papæ.* Perinde Annal.
Francor. queis utitur Conringius, qui rem narrat
uberius : « Postquam Ardulfus rex Nordumbrorum
reductus est in regnum suum, et legati imperatoris
atque pontificis reversi sunt, unus ex iis, Adolphus
videlicet diaconus, a piratis captus est, cæteris
sine periculo trajicientibus, ductusque ab iis in
Britanniam, a quodam Cænulphi regis homine re-
demptus est, Romamque reversus. » Pari modo
Annales Francorum sub Ludovico Pio, qui Egin-
hardo tribuuntur, ap. Baron. et Pagium (an. 808,
n. 33; Pag. n. 10) primo dicunt, *per legatos Romani
pontificis et domini imperatoris;* deinde Adolphum
duntaxat nominant, ac duos imperatoris : « cum
eo ab imperatore missi duo abbates Rotfridus no-
tarius et Nantharius abbas de sancto Aldomaro. »
Quare haud plaudendum videtur Mahillonio (Annal.
lib. xxvii, n. 64), qui duobus tantum abbatibus a
Carolo missis hanc gloriam tribuit. Equidem puto
episcopum Sabinum hic memoratum, qui e trans-
marinis oris legatione functus revertitur, alium
legatum pontificis fuisse : nam Adolphus exeunte
superiori anno profectus erat, antequam pontifex
Eardulfi causam discuteret, restituendumque eum
regem decerneret. Is vero, quantum assequi licet,
Eardulphum cum Sabino misso apost. apud Carolum
expectavit, ut una simul proficiscerentur : nisi
forte cum duobus abbatibus eo se contulerat eam-
dem ob causam, rege postmodum adveniente cum
altero legato pontificio.

lii secundum Marcum testimonium propheticum A ita positum est: *Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, sicut scriptum est in Isaia propheta, Ecce mitto angelum meum, qui præparabit 70 viam tuam ante te.* Tertiam de epistola egregii doctoris Pauli apostoli priore ad Corinthios, ubi dicit: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent; sed sicut scriptum est, Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis descendit, quæ præparavit Deus diligentibus se* a.

Scribit enim beatus Hieronymus de quæstione prima, id est secundum Matthæum, quod hoc in Isaia scriptum habeatur, sed id magis juxta sensum usum beatum fuisse evangelistam quam juxta sermonis proprietatem. Scriptum namque est in commentario ipsius evangelistæ ab eo beato Hieronymo: B

« *Et veniens habitavit in civitate quæ vocatur Nazareth, ut adimpleretur quod dictum est per prophetas, quoniam Nazareus vocabitur.* Si fixum de Scripturis posuisset exemplum, nunquam diceret *quod dictum est per prophetas, sed simpliciter, quod dictum est per prophetam.* Nunc autem per prophetas vocans, ostendit se non verba de Scripturis sumpsisse, sed sensum. *Nazaræus* enim sanctus interpretatur; sanctum autem Dominum futurum omnis Scriptura commemorat. Possumus et aliter dicere, quod etiam eisdem verbis juxta Hebraicam veritatem in Isaia scriptum sit: *Exiet virga de radice Jesse, et Nazaræus de radice ejus conscendet.* »

De testimonio vero beati Marci evangelistæ, quod in principio sui profert Evangelii, dicens: *Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, sicut scriptum est in Isaia propheta: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.* Et iterum: *Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas ejus.* Sciendum est, quod e duorum testimonii prophetarum unum contexit corpus, Malachia videlicet et Isaia, quorum unius edixit, alterius vero tacuit nomen. Quod enim ait: *Ecce mitto angelum meum, etc.*, de Malachia protulit. Quod vero adjecit: *Vox clamantis in deserto, etc.*, Isaiæ vaticinium est. Sicut in ipsius Malachia expositione beatus profert Hieronymus dicens: « Marcus evangelista duo testimonia Malachia et Isaia sub unius propheta sermone contexens, ita exorsus est: *Initium Evangelii Jesu Christi, sicut scri-* C

« Tres istæ quæstiones desumptæ ex Matth. II, 23; Marc. I, 1 2; I Cor. II, 8-9; nec Vulgatam neque Italiam referunt. Eadem infra sancti Hieronymi auctoritate explicatæ abs re nostra sunt, quippe quæ neque historiam, neque disciplinam spectant. Ven. Thomas. in Praef. (Tom. I) versionem antiquam Latinam juxta LXX manibus omnium versari tum testatur.

« Isaia propheta olim in capita 181 dividebatur, qualem exhibet laudatus Thomasius. Idem (*sup. cit. l.*) hac Leonis epistola utitur ad comprobandum suam editionem: « Id quod satis respondet, inquit, nostris hisce capitulis, si numerus unus addatur (qui facile scriptoris inadvertentia omitti potuit) legaturque CLXXI pro CLXX. » In Vulgata est cap. LXIV, v. 4, qui est ultimus antiquæ divisionis CLXXI, quod incipit a v. 15 cap. LXIII.

ptum est in Isaia propheta, Ecce mitto angelum meum ante te, qui parat viam tuam. Hoc, licet verbis aliis, in Malachia legimus. Quod autem sequitur: **71** *Vox clamantis in deserto, etc.*, ab Isaia propheta dicitur. » Item vero in commentario Matthæi idem beatus dicit Hieronymus: « Cum enim testimonium de Isaia Malachiaque contextum sit, quæritur quomodo velut ab uno Isaia exemplum potemus assumptum: de quo ecclesiastici viri plenissime responderunt. »

At vero testimonium beati Pauli apostoli, quod in Epistola ad Corinthios protulit, dicens: *Quod oculus non vidit nec auris audivit, etc.*, in Isaia propheta scriptum habetur aliis quidem verbis, eodem tamen sensu. Sic namque scriptum est ibidem: *A seculo non audiverunt neque auribus perceperunt, oculus n non vidit, Deus, absque te, quæ præparasti exspectantibus te.* Requirit b prudentissima vestra imperialis potentia in capitulo centesimo septuagesimo, et ita inveniet. Quanquam beatus Ambrosius hunc sermonem in expositione ejusdem Epistolæ, juxta scriptum Apostoli, in Apocalypsi Eliæ in apocryphis scriptam esse affirmat.

His præmissis, omnipotens et misericors Deus sua vos protectione custodiat, atque per multorum curricula annorum vitam tribuat sempiternam. Piissimum domini imperium gratia superna custodiat, eique omnium gentium colla substernat.

EPISTOLA VIII.

72 DE OCCISIONE MAURORUM IN GRÆCOS.

(An. Dom. 812, cod. III, chron. 8.)

ARGUMENTUM. — Mauris militibus Siciliam invadere Michaellem imperatorem misisse classem cum patricio et spathariis; patricium auxilia obtinere non potuisse ab Anthimo duce Neapolis, quæ non negata ab Amalphitanis et Cajetanis. Mauros latrocinatos in insulis Lampadusa, Pontia, Iscla. In sanctæ sedis ditione salva omnia esse: vix enim a Carolo nuntiatis Maurorum motibus, continuo cœpisse fines atque oras maritimas milite custodiri, jugibusque in confessione ad Deum precibus Ecclesiæ præsidium, longævam Carolo vitam implorari.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi. Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei c.

« Ad ætatem hujus epistolæ quod attinet, Muratorius eam cum duobus sequentibus refert ad annum 813; inde autem arcetur duobus præsertim capitulis: primo quia Michael sequenti anno a Leone Armeno proditus imperare desit, mouachumque induit; quare non cohereret Gregorii patricii cum classe in Siciliam missio per Michaellem, ejusque dejectio e solio Constantinopoleos. Deinde quia salva omnia ex parte Ecclesiæ hujus anni pugnant cum ærumnis per Saracenos allatis seq. anno: quod quidem caput Conringii sententiam ancipitem peperit, datam nimirum epistolam hoc vel seq. anno. Cum autem Septembri mense data sit, atque intervallo tantum bimestri epistola sequens distet; rerum inversio ista, quæ in hac penitus siletur, insequeenti autem fusc narratur, omne amovet dubium quin alia anno alio data fuerit. Vide col. seq., not. »

Scimus igitur vestram a Deo protectam imperialem potentiam semper de integritate et exaltatione atque custodia matris suæ sanctæ Ecclesiæ ejusque finibus solertissimam habere sollicitudinem, et ideo notum facimus serenitati vestræ ea quæ nuper audivimus et ex parte certi sumus *. Vestræ siquidem a Deo datæ sapientiæ incognitum non est quod illa nefandissima Agarenorum gens partibus Siciliæ anno præsentis venire consiliaverat. Nunc autem, sicut audivimus, in quibusdam Græcorum insulis conjunxerunt. Pro quibus vero misit Michael imperator patricium ^b et spadarios cum stolo, ut contra eos Christo **73** adjuvante dimicare debuissent. Cumque ipse patricius in Siciliam conjunxisset, direxit missos suos per Beneventum ad Anthimum ^c Neapolitanum ducem, ut cum toto ipso Neapolitano ducatu qui illi obedire voluissent navale auxilium ei præbere studerent. Qui vero dux occasiones proponens in adiutorio ejus ire contempsit. Cajetani tamen et Amal-

phitani aliquanta congregantes navigia in auxilio ejus abierunt. Postmodum vero, ut audivimus, ingressi sunt ipsi nefandissimi Mauri, tredecim scilicet navigia, in insulam quæ dicitur Lampadusa, partibus Siciliæ constituta, et prædare eam. Cumque de prædicto Græcorum stolo septem navigia itidem explorando perrexissent, ut sc. veritatem cognoscere potuissent, comprehendentes eos Deo odibiles Mauri, occiderunt illos : et dum expectassent eos Græci qui miserunt illos ad explorandum, et minime essent reversi, abierunt generaliter super eos, et, Christo miserante, totos illos iniquos Mauros occiderunt, ita ut nec unum ex eis vivum reliquerint. Porro et hoc relatum est nobis : quadraginta naves de ipsis Mauris venerunt in insulam quæ Pontias vocitatur, ubi ^b monachi residebant, et prædaverunt eam. Postmodum vero egredientes ex ea ingressi sunt in insulam quamdam quæ dicitur Iscla majore ^d, non longe a Neapolitana urbe **74** milliaria [militaria] xxx; in qua fa-

* Notanda pontificis prudentia : non enim quæcunque scribit certa esse fatetur : sed audita tanquam dubia refert, scernitque ab iis quæ certo norat. Saracenum appulsum ad insulas Græcorum; Lampadusæ vastationem ab iisdem factam; septem Græcas naves exploratum missas, prædatasque per Saracenos, hominibus ad unum cæsis, necnon e converso Mauros postmodum omnino deletos a Græcis, tanquam dubia, nuntiorum fidei commendat. Contra decessisse Saracenos hoc anno Siciliam aggredi, adventum Græcæ classis; ab Anthimo negata auxilia, eademque a Cajetanis et Amalphitanis præbita; et insularum Pontias atque Isclæ invasiones pro certis enarrat.

^b In chronico Neapolitano apud Pratillum (tom. III, pag. 35) Michaelis nomen tribuitur patricio. Scriploris incuriæ id factum, an patricius eodem appellaretur nomine atque imperator, incerta res est : nullum quippe nomen præferet in epistola. Muratorius nimis fidenter ei fecit nomen Gregorio : at patricii Siciliæ appellatione vir doctus est deceptus. Quod minime illi acci isset, nisi hanc epistolam ad sequentem annum distulisset; nam cum anno eodem hinc litteræ datæ sint, quæ mox sequentur, et Gregorii patricii in utrisque mentio fiat, alium non esse ducem classis arbitratus est. Ita patricius, qui pro rege, ut hodie dicimus, in Siciliæ insula residebat, Græci imperii reliquiis præfectus, in præfectum maris ab eo convertitur. Pagius quoque istas epistolas datas omnes putat an 813, iisque utitur ad Saracenicæ historiae continuationem; patricio tamen præfecto maris nullum ausus est nomen facere, quippe animum apud Leonem invenit.

^c Nil melius excogitari potest ad hanc epistolam illustrandam quam laudati Chronici Neapolitani a Pratillo editi testimonium : « Antimus qui noluit mandatis Domini imperatoris obedire, ut cum suo exercitu adversus Saracenos ire debuisset : quapropter illi pervenerunt usque Neapolim devastantes pagos et loca sine ullo obstaculo et impedimento : inculpatus fuit a Michaele patricio imperialis exercitus dux de intelligentia cum Saracenis apud Dominum imperatorem, dum poterat defendere loca illa, et reliquit indefensa. Exiit tum fama quod exercitus Domini imp. Neapolim veniebat, et non reverteretur, nisi prius non destruchat domus et omnia bona domini ducis Antimi; qua de re dux Antimus volebat Romam fugere, et non potuit, et præ timore post paucos dies mortuus est, et ducatu successit anno 813 Theotistus. » Prefecto si Antimus mœrore obiit diem suum an. 813, in hunc annum

gesta omnia quæ mœrore causa fuerunt, huc rejici nequaquam possunt. Huc accedit quod si Michael initio sui imperii ex Eginardo apud Baronium et Pagium (Baron. 812, n. 12; Pag. *ibid.*, num. 7) per legatos suos firmavit pacem Aquisgrani cum Carolo, et Romæ cum Leone : huc etiam referri debent quæ narrantur in epistola. Nam Carolus, vix dimissis legatis, de Italia servanda deliberavit in conventu Aquisgrani pariter coacto, « propter famam classis quæ de Africa et de Hispania ad vastandam Italianam ventura dicebatur » (Pag. *ibid.*, n. 9). Notandi etiam sunt legati ab imperatore missi : « Legatos suos direxit Michaelem scilicet episcopum et Arsaphium, atque Theognostum protospatharios. » Nonne igitur et alius Michael patricius, qui cum spathariis classem duceret in Siciliam Constantinopoli existerit ?

^d Enariæ insule, quæ et Inarime et Pithecusa olim appellabatur, Isclæ nomen accessisse a noni sæculi initio nulli auctores dicant. Attamen epistola hæc de alia insula non loquitur, tametsi 30 mill. Neapoli abesse dicatur, cum sex tantummodo indet. Cur major vocetur non intelligo, nisi forte *Isclæ*, quæ aliis Pandataria, prope Pontiam (Plin. l. III, c. 7) ratio habeatur, quæ et ipsa tum temporis audiret Iscla. Quod autem attinet ad milliaria 30, video Comaringium prima in editione an. 1647 posuisse milliaria, postea nova curata editione an. 1655 membranæ iterum diligenter inspectis, *militaria* 30 emendasse, quasi Maurorum numerus illuc appellentium designetur. Et vero diceret illam Leonem non longe a Neap. urbe, si triginta passuum millibus, esset disita? Pecudes et familia Neapolitanorum inibi existere credi possent, nisi esset fere finitima?

^e Equidem reor, locum Chronici Neapolitani (Ap. Pratill. tom. III, p. 61) sæculi sequentis initio, hæc referri debere : namque *illi de Isola viri belligeri* Neapolitanam terram affligentes in mari sunt perdomiti, et perique Neapolim deducti. Quare non *Isola*, sed *Iscla* ab scriptore antiqui illius chronici esse postquam crediderim; at Ubaldi exscriptoris, aliuse vitio. *Isola* mendose scriptum. Ita profecto factum videre est in Critice Pagii ad Baron. (edit. Lucen. an. 813, n. 21). Ipsa enim hæc Leonis epistola pro *Iscla* præferret *Isola*. Cæterum, quidquid sit de recenti nomine *Ischia*, quod insulæ factum voluit ab ejus oppido Coxendicæ formam habente; nam Coxendix Græce *Ischia iaxia* dicitur, ut libere dicam quod sentio, utramque insulam esse appellatam *Iscliam* minorem majoremve hæc ex epistola intelligo; a quoniam, vero i littera in *l* mutata fuerit, diuinari ab aliis velim.

milicia et peculia Neapolitanorum non parva inven-
runt : et fuerunt inibi a xv usque ad xii Kal. Sep-
tembr. et nunquam ipsi Neapolitani super eos exie-
runt. Cumque totam insulam deprædassent, imple-
tes navigia sua de hominibus et ejus necessariis re-
versi sunt post se. Cajetani autem, qui post desola-
tionem jam dictæ insulæ ibidem fuerunt, dixerunt
quod invenissent homines occisos lacere ^a et granum
et scirpha quæ ipsi Mauri portare secum non potue-
runt, sed et caballos Mauriscos, quos in suis duce-
bant navigiis, occisos ibidem dimiserunt. Ecce quæ-
cunque [audire] potuimus de Græcorum partibus,
serenitati vestræ intimare curavimus. De nostris
autem terminis insinuamus vestræ tranquillissimæ
imperiali potentæ quia per intercessionem sanctæ
Dei genitricis semperque virginis Mariæ dominæ
nostræ, et beatorum apostolorum Petri ac Pauli, et
per vestram prudentissimam ordinationem, omnia
salva et illæsa existunt. A quo enim de illorum ad-
ventu vestra nos exhortavit serenitas, semper pos-
tera et littoraria nostra ^b 75 ordinata habuimus,
et habemus custodias; nosque cum nostris sacerdo-
tibus in ecclesia fautoris vestri beati Petri et Pauli
[apostoli], Omnipotentis exoravimus clementiam ut
suam sanctam Ecclesiam ab insidiis inimicorum cus-
todire et defendere dignetur ^c, vosque ad exaltationem
et defensionem ejus per longa annorum curricula
conservare et protegere lubeat, atque ad gaudia
æterna per multa temporum spatia cum sanctis per-
ducatur omnibus. Piissimum Domini imperium gratia

A superna custodiat, eique omnium gentium colla sub-
sternat. Absoluta vii Id. Septembr.

EPISTOLA IX.

76 QUALITER SICILIENSES CUM SARACENIS FACTUM
FERCERUNT ET CAPTIVI REDDITI.

(An. Dom. 813, cod. II, chron. 9.)

ARGUMENTUM. — Leoni traduntur litteræ a Gregorio
patricio Siciliæ ad Carolum Ang. absque inscrip-
tione : resignandæ scilicet, legendæ, atque appo-
sito sigillo in Franciam transmittendæ, aut ipsæ
aut earum exemplum; nam erant responsum Car-
rolinis, utrasque missus pontificius ultro citroque
tulerat. Pontifex integras ad Carolum mittit, pu-
tatque minime inscriptas, Leone imp. suo incon-
sulto, ad se autem remitti orat cum lectæ fuerint :
eumdem missum nuntiasset quod patricius ppege-
rat inducias cum Saracenis in annos decem, capti-
vis utrinque redditis; Michael Aug. monachus indu-
erat, pleraque alia evenerant quæ singillatim
enarrat.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac trium-
phatori, filio, amatori Dei et Domini nostri Jesu
Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus ser-
vorum Dei d.

Tertio igitur Idus Novembr. suscepimus epistolam
Gregorii patricii Siciliensis : responsum scilicet se-
renitatis vestræ epistolæ, quam illi per hominem no-
strum emisimus. Vobis siquidem, pro qua causa
ignoramus, epistolam nomini vestro titulatam ^e non
emisit. Illam tamen, quam nobis direxit epistolam,
de qua vobis exemplar, aut postquam eam legeremus
a nostro sigillo vestræ imperiali potentæ dirigere
petivit. 77 Nos pro vestra satisfactione neque eam

^a In utraque editione Conringii, et ap. Labbeum
legere est *lacere* : at Pagius et Du-Cangius (*Verbo
Scirpha*) recte legunt *jacere*. Quæ res satis compro-
bat *j* ante vocalem, quæ in codicibus mediæ ævi
quandoque sursum protenditur, tam hic quam in *Is-
cya* sumptum esse pro *l*. Hæc vero eludunt erudito-
rum interpretationes, ut *Ischiam* a Græco nomine
natam ostendant; nec non mediæ ævi scriptorum
sordidiam, qui rem minime negligendam aut silen-
tio prætereunt, aut ignorare proptalam fatentur.

^b Terminos pontificiæ ditionis paulo ante indicatos
hic luculenter designat duobus vocibus *postera et
littoralia*. Per hanc postremam nulla dubitatio est
quin oram maritimam a Populonio Tarracinam us-
que se protendentem intelligat. Per vocem autem
postera nemo non videt Leonem accipere qua ditio
sanctæ sedis finitima erat Neapolitano ducati, quin
etiam et Beneventano, usque Lirim flumen seu Ga-
riliæ; sequenti enim anno ora maritima, ac sub-
sequentibus annis prædictæ fines mediterranei Sara-
conorum invasionibus seu deprædationibus fuerunt
obnoxii.

^c Innumeris Veteris Testamenti exemplis utraque
res probatur, preces ad Deum fuisse, et bellicis appa-
ratus : non enim tentanda est Dei omnipotentia :
oratio et preces necessariae sunt, at una simul actione
opus est. Ita scilicet sanctus Leo III successoribus
exemplum præbuit quod sequerentur. Adrianum autem
tem perinde se gessisse vidimus in Cod. Car.

^d Tam perspicuæ sunt notæ temporis hujus epi-
stolæ, ut minime mirum videri debeat, si consensu
omnes ad annum 813 referendam putent : Junius
siquidem mensis transactæ sextæ indict. annum in-
dicat 813, ante Septembrem mensem; hinc vero inci-
pit ind. vii, cum epistola data est undecima die No-
ve. ub. : præterea Indictio octava memoratur, tan-

quam futura; septima enim ad Septembrem anni
sequentis perveniebat.

^e Anno 814 Nicephoro imp. Orientis cæso a Bulgaris,
Michael Curopalates levatus erat Octob. die 2, et
die 5 a Nicephoro patriarcha coronatus. Is vero sus-
ceptis legatis ad Nicephorum missis a Carolo pro
stabilienda pace, propriam legationem adjungit, pax-
que insequenti anno firmatur Aquisgrani, Eginhardo
teste in Annal. ap. Pag. (812, n. 7, seq.) per eos-
dem legatos : pax tamen Græca, *Basileus* quippe
Carolus appellatur a legatis, quem titulum Græci
non modo negarunt Carolo, sed usurpatum ægre tu-
lerunt semperque improbarunt. Multa conjectando
recentiores ea de re disputant, quæ nullo antiquo
hærent monumento. Incipiunt scilicet a Nicephori
legatis an. 803. (Pag. *ibid.*, n. 3) et ineundæ pacis
primordia, pro pace inita cum clausula *uti possidetis*
venditare non dubitant (Murator., an. 803). Splen-
dida somnia! Agitari tum cœptum de pace : anno
autem 810, ut videre est ap. eumdem Pag. (n. 4)
a Pippino subactis Venetis, pacem aliquam esse ini-
tam cum Carolo, qui Venetiam Nicephoro reddiderit,
alii dicunt negantque alii. At anno demum 812 Car-
olum retentis Histria, Liburnia, et Dalmatia præter
maritimas civitates, pacem aliquam statuisse cum
Nicephoro, ut diximus, antiquorum fere constans
opinio est. Nomen tantummodo imperatoris seu ba-
silei, liberalitate legatorum tributum Carolo, tan-
quam invidiæ plenum rejectum a Græcis. Idcirco pa-
tricius Siciliæ inscriptione vacuam epistolam mittit
Carolo per pontificem. Vide Pagium (an. 824, n. 10),
qui ostendit Galucos basilei nomine tum imperatorem
tum regem salutasse : adeoque si qui Græcorum eo
titulo affecerunt Francos, reges tantum intellexere,
neque usquam Romanorum sed Francorum basilei
inveniuntur appellati.

ad legendum aperuimus. neque quod in ea continetur cognovimus, nisi quod per illum missum nostrum nobis in verbis direxit. Id est de illis Saracenorum missis cum quibus pactum confirmavit ipse patricius in annos decem. Dicebat enim ad prædictos missos Saracenorum: Quale nobiscum pactum facere vultis, cum ecce jam anni sunt octuaginta quinque quod pactum nobiscum fecistis et firmum non fuit? Leo et Constantinus patricius, qui ante me præfuit, in decem annos vobiscum pactum firmavit, usque ad futuram octavam indictionem^b, sed neque ipsum pactum firmum tenuistis. Nunc autem quale vobiscum pactum faciamus, nobis incognitum est. Ad hæc respondebant ipsi Saracenorum missi, dicentes: Pater istius Amiralumin^c, qui nunc apud nos regnare videtur, defunctus est, et iste relictus est parvulus, et qui fuit servus factus est liber, et qui liber fuit effectus est dominus; et nullum se regem habere putabant; sed ecce nunc postquam omnia quæ pater suus habuit sibi subiecit, vult firma stabilitate hoc quod paramus pactum servare: de Spa-

^a Summam pontificis fidem in rebus huiusmodi laudabam supra (ep. 6, al. 8, in not. ^a); en ejusdem argumentum aliud luculentius. Quia Carolus scripsit, quidve Gregorius reposuerit, nullatenus nosse vult, ne obsequio aut officio desit in Carolum. Atamen animadverti velim quod si patricius Siciliæ a Leone petit ut litteras legat, earumque exemplum, seu ipsas autographas ab se signatas in Franciam mittat, minime iis continebatur quidquam pontifici celandum: cum cæteroque de Sicilia tum temporis a Saracenis frequenter vexata res esset. At num ageretur de ineundo fœdere cum Romanis ad repellendos Saracenos, an de commutanda insula cum provinciis Dalmatiæ Liburniæ aliisque, in obscuro omnia sunt. Unum tantummodo certum: quod Sicilia usque ad annum 827 imperatori Orientis paruit (Bar. an. 827, n. 24; Pag. *ibid.*, n. 4); qua de re opportunius, cum agam de diplomate Ludovici Pii.

^b Anno igitur 804 Constantinus patricius Gregorii prædecessor fœdus cum Saracenis in annos decem percusserat. Et nota quod patricii diu præerant Siciliæ, ut planius intelligas quam longe a vero abeat Muratorius, ubi patricium ducem classis, pro patricio præfecto Siciliæ accipit, quod monebam supra (ep. 8, al. 3, in not. ^c).

^c Animadvertit Pagius (an. 813, n. 24) *amir* seu *emir*, præfectum seu regulum significare, ad addito *Almamenin* denotare principem fidelium, seu calipham, cujus regia sedes Bagdad. Elmacini item auctoritate notat de Aronis morte Leonem loqui, quam consecuta est eodem hoc anno die 25 Septembris Alamini fratris cæles, et Almamonis alterius fratris inauguratio, quæ inter caliphas vicisim octavum numerant. Almamenim et Almamonem unum eundemque esse facili negotio assequor: at nomen idem pro principe, seu calipha, esse accipiendum non intelligo. Ad rem nostram quod attinet, quanquam nonnihil falsi hac in epistola contineatur, mors tamen caliphæ juxta adnotata ejusdem Pagii certa est. Calvisius etiam ex alio auctore consignat hoc anno linia Amiræ mortem, ac Maimonis successionem. Quæ parva nominum discrepantia rem non mutat.

^d Saraceni una eademque gens erant: sed postquam, Africa invasa, inde Hispaniam octavo sæculo ineunte occuparunt, ejus incubantes, proprio regi præerunt, præfectus ejus amplissimi regni provincias administrantibus; unde postea regna quatuordecim emerere: tum vero quasi perduelles a Saracenis caliphæ Bagdadis subjectis haberi sunt coepti. Quin

nis^d vobiscum non spondemus, quia non sunt sub ditione regni nostri: 78 sed in quantum valemus eos superare, sicut vos ita et nos contra illos in mare dimicare permittimus: et si soli nos non valemus, nos a parte nostra et vos a vestra Christianorum finibus eos abjiciemus. Post hæc vero convenit illis, et confirmavere in scripto inter se pactum in annos decem: et dedit eis missum nomine Theopistum notarium, et reddidit illis quantos habuit comprehensos de ipsis Saracenis, ut illos Christianos, quos de suis partibus prædaverant, reddidissent. Et postquam jam dictum pactum inter se firmaverunt, et missus ab ipso patricio absolutus est, invenit in catena unum hominem sub nimia velocitate ad patricium nuntiare festinans, quod septem navigia Maurorum prædaverunt unam vicem in Regio, et duæ naves ex eis post eos ad littus exierunt vacuæ. Nam et hoc nuntiavit nobis ipse missus noster, quod audisset ab hominibus Saracenorum missis, quod isto Junio mense transactæ sextæ indictionis voluissent cum aliis centum navibus ad Sardiniam^f peragere,

e iam Maurorum appellatio iis accessit: ita ut Saracenis Hispaniæ appellatio ejusmodi a cæteris Saracenis secerant. Utriusque rei testis locupletissima est hæc epistola.

^e De solemnibus hoc tractatu captivorum utrinque restitutione firmato, nil apud historicos invenitur: quare singularis notitia ista uni Leoni pontifici refertur accepta. Certe usque ad annum 827 Saracenos Africae molestos fuisse Siculis non docet historia: tum vero Euphemii Siculi proditio Siciliam in Saracenorum potestatem venisse et Baronium et Pagium (Bar. 827, n. 23; Pag. *ib.*, n. 4) Græcorum auctoritate demonstrant. Leonis autem Ostiensis opinio de adventu Saracenorum in Siciliam anno 820 jure Baronium refellit: nil enim certius invasione ista Sicilia an. 827, post editionem chronici Siculo-Arabici inter scriptores Rer. Italicar. (Tom. I, part. II, p. 245). Quamobrem veritati factum faceret qui Siciliæ insulam usque ad prædictum annum 827 possessam a Græcis, inde duobus amplius sæculis in potestate Saracenorum permanentem aut a Carolo Magno, aut ab alio e successoribus Carolinæ stirpis possessam fuisse diceret. Ea nihilominus in diplomate Ludovici Pii recensetur: quare autem ita factum, ostendam in Dissert. de eodem diplomate, quæ has epistolas consequitur.

^f Narratio hæc de Saracenis Africae ante pactas decennales inducias parum credibilis videtur. Leo ipse pluribus utens testibus rem valde dubiam scripto se manare ostendit. Secus est de Mauris Sardiniam et Corsicam sepe præda et cædibus vexantibus. Fuldenses annales et monachus Engolismensis, una cum Eginhardo, Carolum ejusque filium Pippinum regem classe tutatos esse eas insulas tradunt, ut dictum est (ep. 4, al. 6, in not. ^f). Cuique neutra illarum pertineret ad Italiæ regnum, ad Corsica e contrario donata esset sanctæ sedi, ut ibidem demonstratum fuit, Sardinia eadem fortuna uti videretur. At nullum suppetit documentum quo res firmetur. Duo hæc duntaxat indicia fere certa insunt hac in re: insulam scilicet nec Græcorum, neque Francorum juris esse. Si enim Græca dominatio illuc tum pervenisset, Franci haud misissent illuc classem Saracenis arcendis: et si insula fuisset Francorum juris, haud terminasset Carolus Italicum regnum Tirrenio mari: una cum ducatu Tuscano u-que ad mare Australe et usque ad Provinciam. (Ap. Pith., part. II, p. 81.) Equidem causam aliam non video cur classis ad tuendam insulam mitteretur a Carolo, præter ea-

et dum venissent prope Sardiniam subito aperta **A** **79** est maris vorago, et subglutiviti illa centum navigia, et postmodum sic cum magno timore reversi sunt ipsi Saraceni, qui hoc dicebant, in Africam, et nuntiaverunt ad familiam de illis qui submersi sunt. Cumque ipse missus noster talia audisset, interrogavit illum notarium qui eum custodierat si veritas esset quæ ab illis Saracenis audierat; et dixit ipse notarius quod ita esset, et ipse ore proprio legisset ad patricium illam epistolam quam ei unus Christianus amicus suus ab Africa direxerat, in qua de submersione de prædictis centum navigiis continebatur. Et hoc factum est mense Junio, quando illud signum igneum tanquam lampadem **b** in cælo multi viderunt. Ipsi vero missi Saracenorum in navigiis Veneticorum venerunt, et sic veniendo combusserunt igne navigia quæ de Spania veniebant. Ecce quod per hominem nostrum audivimus serenitati vestræ intimare curavimus; sed precamur serenitatem vestram ut postquam ipsa epistola Gregorii patricii relecta fuerit a vobis, nobis eam dirigere non dedignemini. Quare autem minime vobis epistolam ipse patricius misit, et in illam quam nobis direxit nomen vestrum non exaravit, cum a vobis perlecta fuerit statim vestra a Deo data sapientia cognoscere poterit, cur vobis epistolam ut decuit non emisit. Tamen si præsumptio non nobis imputatur, quod

quæ ad defendendam Corsicam illum movit: et ut nempe ejus donatio semper firma et stabilis permaneat. (Ep. 4, al. 6.) Nulla, inquit, mentio est Sardinie, præter istam fortuitam, qua prodigium nuntiatur a pontifice. Reponam: ne Corsicæ quidem Leo meminit, nisi obiter. At qui non videt plurimas per duodeviginti annos ultro citroque epistolas Leonis ad Carolum Carolique ad Leonem missas esse, quæ omnes interierunt? Profecto ne decem istas quidem ad nos pervenisse gloriemur, nisi Goaringio, aliis fortasse neglectis, dignæ visæ essent quæ ederentur in lucem cum suis notis, quas recte Labbeus (*Conc. tom. VII, p. 1113*) delineavit (sedissimis adversus Ecclesiam catholicam ejusque supremos pontifices criminationibus atque calumniis conspurcatis.)

a Prodigii ejus prope Sardiniam nulla occurrens mentio apud Anastasium causa est cur fidei relatorum tam grande factum commendem. Namque aliud simile, postquam Saraceni basilicam sancti Petri desolarunt ann. 846, non siletur apud Anastasium (sect. 495-497). Verique almodum simile est sacrilegos cum præda mari absumptos esse. Concinit Joannes diaconus (apud Pratill. tomo III, pag. 46) enarrans facta post deprelationem basilicarum sanctorum Petri et Pauli: « Sed pelagi, inquit, vastitatem sulcantibus excitavit Dominus Austrum, quo dispersi atque demersi, paucissimi ex eis ad sedes remearunt suis. » Igno us etiam Cassinensis, quem sequitur Leo Ostiensis, hanc rem narrat (*Ibid.*, tom. I, n. 9, p. 205). Anima. Iverso autem, patricio Siciliae rem nuntiari ab amico captivo, ut novi aliquid e transmarina ea regione referret; contra autem a pontifice id prodigium nuntiari Carolo, rei, temporis ac personarum circumstantiis adjunctis, ut fides major narrationi accedat: nonne hinc conjicitur pontificis non parum interesse, prodigio illo Sardiniam evasisse vastationem quæ a Saracenis imminabat? Cæterum monachus Engolism. duas Saracenorum expeditiones narrat in Sardiniam; de prima, quæ ad superiorem annum referri debet: « Ea, inquit, classis quæ ad Sardiniam est delata, tota de-

amando ea quæ de hac re sentimus serenitati vestræ insinuamus, videtur nobis, quia sine consultu Leonis imperatoris sui non **80** ausus est vobis adhuc epistolam suam dirigere **c**. His præmissis, omnipotens et misericors Deus sua vos protectione custodiat, atque per multorum temporum annos ad gaudium æternum perducatur. Piissimum domini imperium gratia superna custodiat, eique omnium gentium colla substernat. Absoluta in Id. Novembr. Dixit Gregorius patricius ad missum nostrum quod Michael imperator monachus effectus est cum uxore et filiis suis.

EPISTOLA X.

DE INIQUO CONSILIO FACTO.

(An. Dom. 813, cod. IV, chron. 10.)

B ARGUMENTUM. — Novo ancipitique accepto nuntio a Græcis hominibus de Michaeli a Bulgaris victo, deque ejus secessu in monasterium una cum suis; nec non de Leonis Armeni acclamatione et coronatione, novam hanc scribit epistolam. Summa ejus certa: at Græcorum narratiunculis aures nimirum faciles præbens, pugnancia et fabulosa nonnulla pontifex nuntiat tanquam certa.

Domino piissimo et serenissimo, victori ac triumphatori, filio, amatori Dei ac Domini nostri Jesu Christi, Carolo Augusto, Leo episcopus servus servorum Dei **d**.

Postquam enim epistolam Gregorii patricii Sici-

leta est. **a** Alteram vero, quam copulat cum Michaelis monachatu, ac proinde ad hunc annum refert, prælio victam a Christianis Sardinie ait. Quare prodigium priori potius quam alteri videtur conducere. At Leo cum Junio mense hujus anni eam conjungens, de secunda aperte loquitur.

C **b** Baronius (an. 811, n. 48) Eginhardo auctore tradit tribus Caroli annis ultimis cælo terraque visa esse prodigia atque portenta, quæ mortem ejus præsignabant: nimirum crebra lunæ solisque deliqua, Aquensis palatii, ubi debebat, frequens tremor, fulmina, ruina regie, incendia et alia plura. Eclipses a Calvisio notantur; signa cætera ab historicis memorantur, præcipue incendia: quomobrem cæleste hoc novum signum a pontifice memoratum non abhorret a fide; tametsi cum ingluvie maris conjuncta incredibilis videatur.

c Causa certa cur patricius epistolam non inscripserit Carolo imperatori, est pax superiori anno cum Græco Augusto per legatos firmata: titulus enim imperatoris Romanorum Constantinopoli male oluit, neque unquam tributus fuit Carolo et successoribus. Huc accesserant res novæ in Oriente: Michael quippe, abdicato imperio, postquam a Bulgaris victus inversionem rerum et gentium asperxit, in ducrat monachum, ut est in fine epistolæ, successeratque Leo Armenus impius ille Augustus, qui sacrar. imaginum persecutionem, præsulorum monachorumque exilio ac cæde iustauravit. Quare impii hujus Cesaris præfecti, ac præcipue patricius Siciliae, qui reliquias Orientalis imperii tuebatur in Occidente, rem facere non essent ausi, quam ipsi Michaeli optimo principi norant displicuisse.

d Die quinta decima post præcedentem, scilicet 25 Novembris, datam hanc epistolam Leo ipse testatur in fine, absolutam aieus VII Kalendas Decembres. Quare vanum esset in epistolæ nihil novum afferentis majoremque partem inutilis ætatem diligentius inquirere.

lensis simul cum nostra emisimus serenitati vestrae, A
 conjunxit ad nos unum navigium nostrum cum ali-
 quibus Græcis hominibus : ex quibus unus dixit no-
 bis quod dum esset Leo, qui nunc effectus est impe-
 rator, contra Bulgaros ad pugnandum, Procopia
 uxor Michaelis imperatoris habuisset quemdam ami-
 cum nomine Constantinum patricium, et exhortasse
 eum [eam] **S** ut sibi eum conjugio copulasset, pro-
 mittens ei thesaurum absconditum multum, quod se
 abditum a patre suo habere dicebat, per quod po-
 pulum erogare debuissent, quatinus imperatorem
 eum sibi elegissent. Tunc reductus [seductus] ser-
 monibus ejus, paruit iniquo illius consilio, et paca-
 vit sibi multos dans largiflua dona : post hæc vero
 intromiserunt eum in palatium imperiale, laudem
 canentes ei. Ipse autem Constantinus fecit ad se
 accerseri [accessiri] Nicephorum patriarcham, et
 dixit se coronare [coronari] sicut mos est Imperato-
 rum ^a. Ille igitur patriarcha, nolens coronare eum
 manibus propriis, interfectus est. Uxorem vero
 Leonis imperatoris exoravit, et filium ejus par-
 vulum interemit. Hoc cum audisset Leo imperator
 ubi erat in finibus Bulgarorum ad pugnam, cepit
 afflictis sermonibus increpare patricos et opti-
 mantes qui cum illo erant, dicens : Boni et Chris-
 tianissimi viri, cur talem iniquitatem in me facere
 voluistis, quod elegistis me vos imperatorem? et
 ecce nunc et uxorem meam et filium meum occi-
 derunt et levaverunt sibi alium imperatorem. Tunc
 omnes stupore magno repleti dixerunt ei : Benigna-
 sime domine, nullam perturbationem ante faciamus,
 donec intra civitatem ingredi valeamus. Et inito
 consilio deposuit imperialem vestem et induit milita-
 rem, et tollens secum quinque millia viros armatos
 electos ad prælium, reversus est ad murum civitatis

^a Quanquam opinio sit a Marciano originem du-
 cere coronationem imp. per manus episcopi, tamen
 Tillemontius animadvertit (*Leon. I.*, art. 1) non esse
 antiquiorem Leone I, qui anno 457 ab Anatolio
 patriarcha nullo coronatus. Tanto viro, qui Augusteam
 historiam nulli secundus persequitur, non est cur
 fidem negemus. Ab anno igitur 457 imperatores
 Orientis coronari cœperunt a patriarchis Constanti-
 uopolitæ. Sed coronatio ista nil commune habet cum
 coronatione a Leone III instituta, præter nomen.
 Nam Tillemontio eodem teste Græci auctores Ana-
 stasium an. 491 ab Ariadna coronatum tradunt (*In*
Anast. Dicor., art. 2); tametsi Theophanes et Ce-
 drænus ab Euphemia patriarcha id factum narrent.
 Baron. (an. 491, n. 7) ex Theodoro lectore et Suida
 Euphemium ostendit aversatum esse coronationem
 hæretici hominis, ant saltem suspectæ fidei; nisi
 prius catholice fidei professionem ederet; at de
 coronatione per manus patriarchæ non loquitur. Cum
 tamen multo ante Leonem I a patriarcha coronatum
 liqueat, et anno 525 Justinus a Joanne I pontifice se-
 cundo coronari voluerit devotionis ergo, cum a pa-
 triarcha ante annos septem inauguratus esset, ut est
 apud eundem Baronium (an. 525, n. 7), non est am-
 bigendum quin ritus iste jam fuerit introductus.
 Quamobrem haud nova res a Leone III excogitata
 fuit, cum Carolum Magnum coronavit, circa ipsam
 coronam: sed circa ritum, quem non modo priva-
 tum esse voluit Romani pontificis, at prorsus novum
 excogitavit, tum professionis emitteudæ ratione ha-

bita, tum cæteris adjunctis novi ritus attentis, de
 quibus vide Dissert., n. 50 seqq.
^b Narratio ista tota fabulosa est: quam tamen pon-
 tificex non solum credidit, sed Carolus credendam nun-
 tiavit. Vera historia repetenda est ab auctoribus Græ-
 cis apud Baronium (an. 813, n. 1 seqq.) et apud
 Pagium, qui Constantini Porphyrogenneti aliorum-
 que narrationibus prolatis, falsitatem omnem epi-
 stolæ hujus refellit (*Ibid.*, n. 4 seqq.). Summa est:
 Leonem Armenum a patriarcha Nicophoro rogatum,
 ut fidei symbolum profiteretur, antequam imperii
 coronam acciperet, id facere tum renuisse, facturum
 se tamen esse pollicitum, postquam rata firmaque
 esset acclamatio: quamobrem a Nicephoro coronatus
 sequenti die, quæ Julii erat undecima, datam
 fidem sefellit, malisque ingentibus Orientale imperi-
 um subjecit.
^c Ne hæc quidem ex Græcorum auctore ullo sup-
 petunt: quare ipsa etiam inter vulgi rumores reci-
 endæ. Epistola autem Aquisgranum, ubi Carolus
 hiemabat, delata, paulo ante extremam ejus valetu-
 dinem ad tanti principis manus pervenit. Namque
 Januario mense in morbum incidens quinto Kal.
 Febr., ut tradit Eginhardus in ejus Vita, seu xv Kal.
 ejusd. mensis, ut habet monachus Engolismensis,
 supremum diem obiit. Baronius (an. 814, n. 57 seqq.).
 Pagius (eod. ann., n. 22 seqq.), et Georgius in
 animad. ad Pagium satis superque hæc de re. Eos
 consul.

B a Leone imperatore. In eadem hora interfecit Theo-
 dorum patricium et omnes qui in ipso consilio fue-
 runt: Procopiam autem uxorem Michaelis impera-
 toris occidit, et membra ejus abscidens distribuit
 per murum civitatis. Cumque sibi vindictam taliter
 perfecisset et ordinasset congrue civitatem, reversus
 est ad exercitum suum in finibus Bulgarorum ^b. Post-
 modum vero conjunxit ad nos unum hominem Grego-
 rii patricii, qui dixit nobis quod neque patriar-
 cham occiderunt, neque uxorem Leonis imperatoris
 exorbaverunt, sed neque filius ejus interfectus est,
 nisi unam parvulam filiam suam fecit Procopia
 uxor Michaelis imperatoris interficere. Hæc vero de
 Græcis hominibus audientes serenitati vestrae inti-
 mare curavimus ^c. His præmissis, omnipotens et
 misericors Deus sua vos protectione custodiat, atque
 post multorum curricula annorum ad gaudia æterna
 perducat. Piissimum domini imperium gratia superna
 custodiat, eique omnium gentium colla substernat.
 Absoluta vii Kal. Decembr.

bita, tum cæteris adjunctis novi ritus attentis, de
 quibus vide Dissert., n. 50 seqq.
^b Narratio ista tota fabulosa est: quam tamen pon-
 tificex non solum credidit, sed Carolus credendam nun-
 tiavit. Vera historia repetenda est ab auctoribus Græ-
 cis apud Baronium (an. 813, n. 1 seqq.) et apud
 Pagium, qui Constantini Porphyrogenneti aliorum-
 que narrationibus prolatis, falsitatem omnem epi-
 stolæ hujus refellit (*Ibid.*, n. 4 seqq.). Summa est:
 Leonem Armenum a patriarcha Nicophoro rogatum,
 ut fidei symbolum profiteretur, antequam imperii
 coronam acciperet, id facere tum renuisse, facturum
 se tamen esse pollicitum, postquam rata firmaque
 esset acclamatio: quamobrem a Nicephoro coronatus
 sequenti die, quæ Julii erat undecima, datam
 fidem sefellit, malisque ingentibus Orientale imperi-
 um subjecit.
^c Ne hæc quidem ex Græcorum auctore ullo sup-
 petunt: quare ipsa etiam inter vulgi rumores reci-
 endæ. Epistola autem Aquisgranum, ubi Carolus
 hiemabat, delata, paulo ante extremam ejus valetu-
 dinem ad tanti principis manus pervenit. Namque
 Januario mense in morbum incidens quinto Kal.
 Febr., ut tradit Eginhardus in ejus Vita, seu xv Kal.
 ejusd. mensis, ut habet monachus Engolismensis,
 supremum diem obiit. Baronius (an. 814, n. 57 seqq.).
 Pagius (eod. ann., n. 22 seqq.), et Georgius in
 animad. ad Pagium satis superque hæc de re. Eos
 consul.

83 DISSERTATIO DE DIPLOMATE LUDOVICI PI.

I. Inter vetera monumenta nullum frequentius in lucem prodiit Ludoviciano diplomate. Præ aliis Baronius ex optimis codicibus Vaticanis, et nostra ætate eminentiss. Antonellus, dum erat præfectus archivi Mosis Adriane, ex apographo ejusdem archivi (autographum enim periit) accuratissime illud publicaverunt. Instituti mei ratio exigit ut pretiosum adeo monumentum et ego in lucem edam; quare cum præsto habeam ex cod. Albiniano vetustissimum exemplum haud multum abluendum ab apographo Mosis Adriane, istud producam cum variantibus lectionibus ejusdem apographi. Credo equidem utriusque simile a Cencio relatum esse in librum Censuum, nam Panvinius, cujus ævo genuinus hic liber exstabat in bibliotheca Vaticana, in catalogo privilegiorum sanctæ sedis (Cod. Vat. 3921), ubi Ludovicianum recenset (pag. 45), sic loquitur: *Extractum ex libro Censuum Romanæ Ecclesiæ fol. cx*; deinde principium Diplomatis ponit: *Privilegium Ludovici Imperatoris de regalibus confirmandis papæ Paschali. In nomine Domini Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ego Ludovicus.* Quod est ipsissimum codicis Albiniani, si dempseris Ludovici nomen cum duplici v expressum, quæ vox cum aliis in diplomate occurrentibus, non sæculi ingenium refert, cum monumentum dabatur; unde elicitur Albini major diligentia in exscribendis antiquis chartis, ac Ludovicianum privilegium sin ipso ex autographo, ex codice authentico archivi Lateranensis excerptum esse. Codicis auctor idem rei testis est, ut monebam in præfatione primi voluminis (num. 25). Nulli enim vero major fides adhibenda est, quam Albino et Cencio, quorum uterque Lateranense archivum excussit. Cum autem Cencii codex genuinus post Panvini avum subreptum fuerit ex bibliotheca Vatic., quod certo affirmo, nulli enim codici apud sanctam sedem existentis paginarum numerus a Panvino citatus respondet, ex Albino, tum quia Cencio est antiquior, tum quia propria exaravit manu suum codicem, illustre hoc monumentum exhibeo. Unum adjungo, quod historice castitas atque integritas requirit, Albinum præsto habuisse diplomatis vetustum aliud exemplum, ejusque titulum priori subjecisse, qui est hujusmodi: *Et pactum constitutionis imperatorum primi Ludovici, et primi Otonis, et primi*

84 *Henrici cum Romanis pontificibus.* Privilegio autem absoluto, sequitur in Cod. *Ex alio privilegio primi Otonis, et primi Henrici.* Deinde recensetur privilegium Otonis, omissis iis quæ idem Otto ex Ludoviciano accepit, confirmavitque. Postremo loco ponitur: *Ex privilegio Henrici imperatoris*; ex quo pari modo ea duntaxat afferuntur quæ ad Henrici donationem spectant, omissis cæteris.

II. Hinc, ni fallor, exscriptum fuit exemplum fere simile, quod in Cod. Vat. 1984 Dominicus Georgius nactus, ætatis videlicet Gelasii et Callixti II, seu ineuntis sæculi XII, in lucem edidit in nova editione Annalium Baronii (tom. XIII, pag. 627), objectique Pagio et Muratorio, qui sectariis succenturiati sunt, circa Diplomatis sinceritatem. Eodem et ego usus sum alibi (*Orsi Dom. Temp.* Append.) tanquam apographo aliis, quæ viderim, vetustiori. Haud dum quippe e situ erutum Albinianum codicem licuerat expendere. Cum autem codex iste quantivis pretii ad meas manus pervenit, diu multumque illum versans, et mutila illa diplomata Ludoviciano subjecta attente perlegens, in utroque omissionem deprehendi alienius momenti. Ubi enim Otto et Henricus in suo quisque diplomate dixerat: *Necnon patrimonium Siciliae, si Deus illud nostris tradiderit manibus. Simili*

modo, etc., in mutilo utroque legitur: *necnon patrimonium Siciliae. Simili modo, etc.* Hujusmodi vero omissione ætatem trium diplomatum simul conjunctorum designari quis non videt? cum scilicet Northmannis principibus jam mansuefactis, et anathemate absolutis, Nicolaus II jura demonstraturus sanctæ sedis in Apulia cæterisque provinciis, eo se contulit, concilium ibi celebravit, ac sacramentum fidelitatis ab iis principibus accepit anno 1059, ut est in libro Censuum, et clarius apud Baronium (1059, n. 3 et 70 seq.). Perinde factum a Nicolao III cum Rudolpho, cui tria eadem diplomata pari er mutila transmisit, suo loco videndum erit. Neque enim mutari debet, diplomata illa fortuito contracta esse, conditionemve illam, *si Deus, etc.*, mutilatam a librario utrobique. Northmannis siquidem non amplius infensus apostolicæ sedi, ostendendum erat Siciliae juris esse Romanæ Ecclesiæ, ut vere erat ob invasionem patrimoniorum Calabritani et Siculi, quam vidimus (Diss. præced., n. 10 seq.) ab Adriano æquiparatam sacrarum imaginum persecutioni. Cum vero Ludovicus ante Saracenorum adventum dederit suum Diploma, concessionemque insulæ a Carolo Magno suo genitore factam confirmari (optimo quidem jure, nam nonaginta jam annis per summum nefas possidentibus Græcis ea patrimonia, aureorum tricenis centena ac centum quinquaginta millia, quanti 85 fortasse insula non erat nil temporis, egenis et ecclesiis sublata fuerant; divinam aliquando ultionem provocatura) cum, inquam, Ludovicus diploma suum dederit ante Saracenicam invasionem, non erat cur conditionem illam apponeret, quam in Otonis et Henrici diplomatibus necessario apponi debuit, quia scilicet sanctæ sedis jura vindicanda erant Saracenorum ejectione.

III. Nicolai autem pontificis tempore ab annis biscentum triginta Siciliae insula sub Saracenorum iugo gemebat, Græcique illam recuperandi spem omnem deposuerant; Calabram vero, Apuliam et Capuam, quæ postea Sicilia cis Pharus appellari cœperunt, Northmanni armis acquisitas possidebant, quibus sanctus Leo IX vi easdem eripere, ut sanctæ sedi jus suum assereret, nequiquam periclitatus fuerat. Opportune igitur Northmannos divino haud dubie consilio sanctæ sedi reconciliatos Nicolaus adiit, secumque allatis imperatorum diplomatibus, eos breviter atque efficaciter Ecclesiæ Romanæ jura edocuit, quam si prædictam summam fere triplicatam in pauperum et ecclesiarum fraudem demonstrasset, per quam jura eadem magis magisque confirmabantur. Rem cessisse ex voto tstantur jura menta fidelitatis Roberti Wiscardi ducatum Apuliæ et Calabriæ, necnon Siciliae et Saracenorum potestate eripiendæ, apostolica auctoritate consecuti; quæ exstant in Albiniano codice paulo post prædicta diplomata, et apud Baronium ex libro Censuum (1059, n. 70 seq.). Capuæ quoque principatus post biennium Richardo concessi exstat in Albiniano cod. juramentum Alexandro II præstitum: « Actum in aula Lateranensis sacri palatii vi Nonas Octobr. fer. iii, indict. xv, anno videlicet 1061. Cujus simile Gregorius VII ab eodem præstitum habet Baronius (1073, n. 63) ex regesto ejus sancti pontificis ap. Labbeum (*Conc. tom. X, p. 23*) cum aliqua var. lect. in fine. Ad quorum juramentorum fidem spectat, quod Robertus *Et nulli, ait, jurabo fidelitatem, nisi salva fidelitate sanctæ Rom. Ecclesiæ, quæ apud Baronium desiderantur quia scilicet in libro Censuum non invenit; omnino autem restituenda, Northmanni enim Apuliam et Calabriam themata Græcorum esse non igno-*

rabant, adeoque Robertus illorum dominationem haud penitus deletam præserval, salva tamen suprema sanctæ sedis. Pari modo Richardus: *Regi vero Henrico*, ait, *cum a te admonitus fuero, vel a tuis successoribus, jurabo fidelitatem, salva tamen fidelitate sanctæ Romanæ Ecclesiæ*. At de his opportunius, cum de Ottonis diplomate sermo erit. Nunc observandum venit Northmannos principes nequaquam potuisse omnia ista noscere, absque eorum diplomatum inspectione. Quamobrem **86** non conjectando, sed firmiter ex consequentibus arguendo, affirmare nullus dubito Nicolaum II mutilationis diplomatum prædictæ auctorem esse, atque idcirco anno 1058 vel sequenti factam esse.

IV. Absit vero ut vitio quis vertat pontifici factum istud, quasi eam conditionem subdole abstulerit. Utriusque enim diplomatis autographa hodieque in archivo castri sancti Angeli diligentissime custodiuntur, in quibus conditio illa patet, nihilque obstat donationi Siciliæ a Carolo factæ ante Saracenorum invasionem, et ab Ottono et Henrico confirmatæ, ita tamen ut ex eorum faucibus ereptam sanctæ sedi restituerent. Neuter quippe Augustus eam recuperaverat, ac proinde ad puram putam Caroli donationem confugi oportebat a successoribus confirmatam, quod fecisse Nicolaum liquet. Olfecit fortasse aliquid annalista Italus (anno 1059); sui enim oblitus (nam anno 817 subditium depinxerat Ludovicianum contra doctissimorum hominum Baronii, Gretseri, Nat. Alexandri, P. de Marca, Cointii, Claudii de Fleury, Godeii etiam, Hottomanni et Basnagii opinionem, ut recentiores alios sileam, qui omnes legitimum Ludovicianum agnoscut) per hæc tempora in lucem prolixe autumat tria ista diplomata, cum additionibus juxta Romanorum pontificum vota. Ego vero ex Ottoniano et Henriciano aliquid potius esse adimpletum demonstravi quam additum. De Ludoviciano autem, cujus pretium non in antiquitate, sed in rebus contentis consistit, futurum confido ut planum faciam quare laudati illi homines doctissimi legitimum Augusti ejus fœtum consensu unanimi declaraverint. Interim abs re non erit animadvertere, quod prædictum privilegium integrum Ludovici cum duobus cæteris inter prima monumenta sæculi XI recensitum in codice inscribitur: *Privilegium Ludovici imp.*, etc.; e contrario alia duo integra inseruntur monumentis sæculi XII atque inscribuntur: *Exemplum privilegii Ottonis imp.*, etc. *Exemplum privilegii Henrici imp.*, etc. Itaque affirmari posse videtur, Ludovicianum Nicolai II tempore ex autographo descriptum fuisse, perinde ac duo reliqua, tametsi sæculo XII declinante, cum Albinus florebat, nullius autographum Romæ esset. Quidquid causarum afferrem, cur cæteris huc illuc translatis contigerit ut ad nos usque pervenerint, at Ludovicianum nusquam inveniri poterit, divinatio esset; levis tamen jactura est, apographis optimæ notæ existentibus apud Albinum, et in archivo molis Adrianiæ. Summa rei est patefacere ingenium diplomatæ, quod, cum a nemine omnium factum esse videam, lubens ac volens in me recipio.

87 V. Ac primo ipsum diploma se manifestat *factum confirmationis* semel et iterum, semelque et iterum *decretum confirmationis* se appellans. Chronographus sancti Vincentii ad Volturnum (Duchesne, tom. III, p. 681) in Vita Josue abbatis, qui conventui Aquisgranensi intererat, ubi diploma istud datum fuit, *factum constitutionis et confirmationis* illud nuncupat; quæ ipsemet verba usurpat chronologus Cassirensis Leo Ostiensis, creditus ab erudito Fontaninio (*Dif.* 1, p. 145) inductor novæ vocis *constitutionis*, quam diploma ipsum repellit. Mihi autem, ut dicam quod sentio, redundanda potius videtur verborum quam nova rei significatio. Aut enim simpliciter pactum juxta illius ævi consuetudinem, aut pactum constitutionis vocetur, semper erit instrumentum de compacto rogatum,

A seu stipulatio, cujus ingenium verbum *confirmationis* patefecit. In toto siquidem eo pacto ne unquam quidem terræ invenire erit a Ludovico Ecclesiæ Romanæ concessam: quod neque Stephanus IV, neque per suum legatum Paschalis I, petierant ab imperatore; sed vetera jura ejus confirmari imperiali auctoritate optabant, ut prædicto pacto confirmationis actum fuit. Quare Astronomus Ludovici Pii coætaneus et ex ejus conitatu, qui ejusdem imperatoris Vitam descripsit: « Legationis, inquit, bajulus fuit Theodorus nomenclator, qui negotio peracto et petitis impetratis, super confirmatione scilicet pacti et amicitia, more prædecessorum suorum, reversus est. » Quin etiam Volturnensis idem chronographus, ut testatur Mabillonius (*Annal.* lib. XVIII, n. 45) asserit abbatem Josue adeo acceptum fuisse Paschali papæ, ut cum a Ludovico *pactum confirmationis acciperet*, inter Franciæ abbates pro parte sedis apostolicæ adesse voluerit: ubi, ut, vides *constitutionis* vocem, Fontaninio minus acceptam, silentio præterit. Ibdem vero chronographus gratis mihi testari videtur se in libro Pontificali Ecclesiæ reperisse confirmationis pactum; illic siquidem donationes uberimis verbis relatas invenies; at confirmationes earumdem, nisi nova cum donatione conjunctas haud deprehendes: adeoque libri Pontificalis silentium pacti hujus ingenio suffragatur. Albinus idem, seu potius Nicolaus II, et Cencius non alium titulum Ludoviciano prælagit quam *privilegium Lud. imp. de regalibus confirmandis pape Paschali*; dum contra Ottonis et Henrici privilegiis titulum inscribit, *de regalibus beato Petro concessis*: nam novam uterque donationem adjectit.

VI. Id si Pagius assecutus esset, nec male affirmasset (787, n. 8), cum Ludovici diploma legitimum agnovit: « Ad alteram vero Tusciam, **88** qua potius semper imperatores, pertinebant alia loca, quæ Ludovicus imperator eidem sedi concessit in partibus Tusciæ, ut anno 817 ostendemus. » Quod non sapit doctissimi ac ven. cardinalis censorem, sed virum allucinatione maximum. Quid? quod lector ad prædictum annum perveniens (817, n. 7) non sine admiratione Pagium invenit Molinæo et Goldasto adhærentem? « Donatio, inquit, quæ a Gratiano dicitur facta Ecclesiæ Romanæ a Ludovico Pio, non minus commentitia quam quæ Constantino Magno affingitur, ut jam alqui viri eruditi viderunt. » Quæ sane opinio usque adeo arrisit annalistæ Italico, ut non solum obvis ulnis amplexus eandem sit, sed chartarum solemnitates omnes forenses in vetustissimo hoc monumento requirens, earumdem defectu falsi illud arguat; tanto cum successu apud scriptores aliquos transmontanos æque catholice religioni ac sanctæ sedi maxime infensos, ut eorum aliquis, quasi de hoc diplomate conclamatum esset, sua scripta seu potius derisiones adversus apostolicæ sedis dominatum annalistæ eidem dedicaverit, pluribusque in locis professus sit, se illi acceptum referre quiddam deruendo præcipuo isti munimento pontificæ dominationis in medium affert. Diploma ipsum, veluti rem contemptui habendam, non ex autographo aliquo bonæ notæ, aut ex tam multis ejus editionibus nulli eruditorum ignotum petitur, sed ex commentariis Urbanis Volaterrani fere omnibus ignotum (*Geogr.* lib. III, p. 41) atque ex ingenio compositum, in calcem sui parvi voluminis rejectit. Titulum ejusdem proferam, magis ut liqueat quanto in pretio habeantur apud sæc.æ ejus homines non sine litteris suffragia catholici scriptoris in temporalem Romanæ Ecclesiæ dominationem, quam ut confutandis tot fallacis velim insistere, quod esset olcum et operam perdere.

VII. « Christiani Guilielmi Francisci Walchii censura diplomatæ, quod Ludovicus Pius imp. Aug. Paschali I pontifici Romano concessisse fertur.

Summo viro Ludovico Antonio Muratorio inscripta, et celeberrimo Patavinorum historico Antonio Sandino opposita. Accedit diploma ipsum, notatis lectionibus diversis. Lipsiæ, etc. » Quod si obiter scriptoris mentem lubet agnoscere, pauca hæc ex dedicatione accipe : summis extollit laudibus Annales Italos, quod magno usui sint ad defendendum tuendumque augustissimi nostræ Germaniæ imperatoris jus in Italiam constanti octodecim seculorum usu confirmatum, repressa adversariorum impudentia. » Et infra : « De diplomate Ludoviciana disquisitionem, quam Hermanni Conringii summi viri inter gentis nostræ historicos exemplo atque imitatione censura 89 titulo ornatam ac celeberrimo tuo nomini prisco more vides consecratam, tibi offero, eamque ut benignius accipias summopere rogo te atque obtestor. » Scriptori catholico immerito talem notam iniuri asseveranter dico. Non enim is loquitur cum sectariis de Italia omni, sed de Italia proprie dicta, seu de regno Italiæ, aut mavis Langobardia; licet potestatis supremæ participes fieri Augustos per coronationem Romanam non assecutus, de eadem cum pontificiæ detrimento scripserit, qua de re in superiori dissertatione egimus. Ludovicianum vero diploma suppositum putans, quia pari modo ingenium ejus non tenuit, scriptorem potius parum solertem se ostendit, quam fautorem sectariorum, ut censor existimat. Cæterum ne juvenis incauta, a scriptore tanti nominis decepta, Ludovicianum diploma cum edicto seu donatione Constantini amandandum putet, de illius ingenio enucleatius disserere deliberavi, veritati potius litaturus quam falsas aliorum opiniones oppugnaturus. Ordiar ab ipsis causis quæ pactum istud confirmationis pepererunt.

VIII. Annales Laureshamenses, Eginhardo perperam tribuit, et Fuldenses apud Baron. et Pag. 7815, n. 1), referunt quemadmodum « Romæ quidam primores in necem Leonis papæ conspirantes interficiuntur. » Fusius rem narrat Astronomus (cap. 38) ad annum prædictum : « Hoc anno, inquit, cursum vertente, perlatum est imperatori quod Romanorum aliqui potentes contra Leonem apostolicum pravas inierint conjurationes. Quos detractos atque convictos idem apostolicus supplicio addixerit capitali, lege Romanorum in id conspirante. Imperator autem aulicus ægre hæc tulit, velut a primo orbis sacerdote tam severe animadversa. Ideoque Bernhardum Italiæ regem illic misit, ut ipse resciscens quid verum, quidve falsum de hac re rumor sparserit, per Geroldum sibi renuntiaret. Ipse autem Bernhardus rex Romam venit, et quæ visa sunt per missum supradictum renuntiavit. Sed mox subsecuti missi ejusdem apostolici Leonis Joannes episc. Silviæ Candidæ, et Theodorus nomenclator, necnon Sergius dux, Leonem apostolicum criminibus objectis purgaverunt. » Aninadvertente quod Ludovicus, non imperator, ut eum vocat Astronomus, qui triginta fere post annos scribens præpropere id honoris illi tribuit, sed rex, ut recte eum appellat Theganus, pro munere sibi commisso a patre curam gerens Rom. Ecclesiæ, seiscitatum mittit nun pontifex ipse animadvertisset in reos, remque edoctus quievit. Nam pontifices in hujusmodi causis se gerebant, ut liber Pontificalis (sect. 298 seq.) 90 de Adriano refert : « Sanctissimus præsul precibus judicum universique populi Romani jussit contradere antefatum Calvulum cubicularium et prænominatos Campanos præfecto Urbis, ut more homicidarum eos coram universo populo examinaret. Deductique Elephanto in carcerem publicum, illic coram universo populo examinati sunt. Sicque ipsi Campani, sicut prius, ita et in eadem examinatione confessi sunt. Calvulus vero, obdurans cor suum, vix confessus est ita omnia esse, qui tamen in eodem carcere crudeli morte amisit spiritum. » Verum post prædictam conjurationem in sanctum pontificem, hic tentatur extremo morbo,

A quo et decessit sequenti anno : quare Astronomus prosequitur : « Cum Leo apostolicus gravaretur adverso incommodo, prædia omnia, quæ illi domocultas appellat, et noviter ab eodem apostolico inatuta erant, sed et ea quæ sibi contra jus querebantur direpta, nullo iudice expectato, diripere, et sibi conati sunt restituere. » Quorum similia habent Annales Laureshamenses. Quid igitur mirum si Leonis successor Stephanus IV, continuo post consecrationem profectus in Franciam, de pacto confirmationis jurium quorumcunque apostolicæ sedis egit cum pio principe a se imperiali diademate re. limito?

IX. Mors enim vero paulo post reditum secuta impedimento fuit quin Stephanus ex archivo Lateranensi eductis donationum omnium documentis, digestisque per ordinem, pactum seu diploma numeris omnibus absolutum conficeret, quod incipiens ab urbe Roma et ejus ducatu, quinque et viginti annis ante primam Francorum regum donationem sanctæ sedi subjectis, singula jura etiam antiquiora complecteretur : præterea disciplinam electionis consecrationisque Romanorum pontificum contineret. Quod autem spatio bimestri dierumque aliquot non potuit Stephanus, successor ejus Paschalis perfecti; atque adornata ad principem legatione, confirmari omnia obtinuit, ut laudati scriptores consensu affirmat, præcipue Astronomus (cap. 40) ad annum 817. Theganus, qui in pii Augusti moribus describendis est totus, hac de re silet : de Stephano autem (cap. 18) affirmaverat : « Quandiū ibi erat beatissimus pape, quotidie colloquium habebat de utilitate sancte Dei Ecclesiæ. » Cumque Astronomus (c. p. 39) ad an. 816 addat : « Dominus apostolicus, cunctis quæ poposcerat impetratis, Romam rediit, » nullum remanere dubium mihi videtur quin Stephano cum Ludovico de pacto confirmationis convenerit, quod postmodum Paschalis obtinuit. His si. lem adjiciunt chronographi duo Volturnensis et Cassinensis. Quamvis 91 enim ab iis temporibus sint remoti; nam Volturnensis ad annum pervenit 1071, Cassinensi licet recentior videatur annalista Italo; et Cassinensis ad 1115, cum Leo Marsicanus, episcopus Ostiensis, qui Chronicon scripsit, vivere desiit : neminem tamen eruditum fugit chronographos vetustis monumentis insistere, cum scribunt de rebus quæ ante sua tempora evenerunt. Volturnensis igitur ex actis Vitæ Josuæ abbatis, qui Aquigranensi conventui aderat, hæc decessit : « Tunc quoque beatissimo sepe [pape] Paschali pactum constitutionis et confirmationis faciens, etiam proprie manus et trium filiorum suorum signaculo illud corroborans, per legatum S. R. E. Theodorum nomenclatorem predicto pape transmisit : in quo decem episcopos, octo abbates, comites quindecim, bibliothecarium, mansionarium et ostiarium subscribere fecit. » Leo autem Ostiensis verbis paulo aliis (l. i, c. 46) idem refert : « Hic Ludovicus pactum constitutionis et confirmationis fecit beato Petro apostolo ejusque vicario domno Paschali, ad instar parentum suorum Pipini et Caroli, et propriae manus signaculo ac filiorum suorum illud corroborans, decem episcopos, et octo abbates, et comites quindecim, bibliothecarium, mansionarium et ostiarium unum in illo subscribere fecit, et per legatum S. R. E. Theodorum nomenclatorem domno Paschali pape transmisit. »

X. Chronici Cassinensis, seu Leonis Ostiensis testimonium alicui videretur superfluum; at secus est. Leoni siquidem prima hujus diplomatis mentio temere tribuitur a Pagio (817, n. 7) : « Leo, inquit, Ostiensis sæculi duodecimi initio demortuus primus fuit, qui ejus meminerit : ideoque non multo antea excogitata fuerat. » Fiduciam hominis! Quid igitur Ducangius (*Gloss.*, verbo *Signaculum*) chartam Caroli Magni, duo regalia præcepta Caroli Magni et Ludovici filii; et ex chronico sancti Vincentii de Vulturno (l. ii, p. 681) hæc verba profert : « Proprie manus et trium filiorum suorum signaculo illud

corroborans? » Leo siquidem Ostiensis, « propria; » A inquit, « manus signaculo, ac filiorum suorum. » Itaque non Ostiensi tribuenda esse prima mentio diplomatatis, sed monasterii Volturnensis vetustis monumentis. Dum enim Cassinensi chronico scribendo dabat operam, et Volturnense monumentum et Ludovicianum diploma se ob oculos habuisse demonstrat. Nam illinc rei summam petit, variantes autem lectiones ex diplomate ipsemet compingit : quare diplomatatis verba illa : « Tibi beato Petro principi : postiorum, et per te vicario tuo domno Paschali, » monumentum Volturnensis, quod 92 exscribit, dictioni aptans, « Beato, » inquit, « Petro apostolo ejusque vicario domno Paschali, » et continuo subdit, « parentes suos Pij. et Car. imitatus; » eo quod in diplomate distincte recensentur Pippini et Caroli donationes. Cætera per se patent. Fallitur autem Ostiensis dum ait Ludovicum imitatum esse parentes suos, eorum quippe uterque donationis finibus se tenerat; præterea tam Pippinus, primus amplifactor ecclesiasticæ ditionis, provincias et civitates donavit beato Petro et successoribus, quam Carolus paternæ confirmator suam amplissimam donationem affectit. Ludovicus e contrario longe lateque extra Francorum donationes excurrit, nihilque omnino largitur civitatam aut provinciarum. Quamobrem simplex ea chronographi Volturnensis traditio de pacto confirmationis præferenda est Ostiensi, qui non, juxta Pagii sententiam, primus diplomatatis meruit, sed primus suis additionibus diploma disturbavit. Jam vero diploma ipsum expendi debet.

XI. De illius titulo jam diximus satis multa. Exordium autem, seu invocatio Trinitatis, primo aspectu singularis, si attente consideretur, suæ singularitatis causam palam facit. Et vero doctissimus Mabillonius (*Dipl. l. II, c. 3*) contra Propylæum Papebrochii assertit invocationes avi Carolingici : *In nomine Dei et Salvatoris N. J. C., In nomine Domini J. C., In nomine Patris et Filii et Spiritus S.* Quam rem Godefridus animadvertens (*Chron. Gotw. tom. I, l. II, c. 1, p. 417 seq.*) notat varium existitisse notriorum styllum in iis formulis. Præcipue autem (c. 6, p. 231) de invocationibus variis Henrici I. « Non video, inquit, quare rejicienda sit in diplomate Henriciano Ecclesiæ Rom. concessio, et ab em. Baron. ad annum 1014, n. 7 producto, formula invocationis *In nomine Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti*, quam ut suspectam incusare voluit D. Frider. Hahnus in *Hist. imp., part. II, c. 6, § 10, p. 208, lit. a*, cum tamen in pluribus, Italicis præsertim, diplomatis, stylo haud dubie notriorum Italicorum, eandem reperiamus. » Viri eruditissimi observationi nemo, arbitrator, repugnabit, quod attinet ad Augustorum diplomata, quæ Romæ fieri consueverunt, ne Carolo quidem magno excepto, quippe donationem suam in Urbe edidit. Sed de invocatione Ludoviciani diplomatatis, utcumque a Stephano IV vel a Paschali digesti, in Francia tamen confirmati, secus judicandum esse videretur, nisi apud Baronium (811, n. 44) D testamentum Caroli Magni, in Francia pariter factum, occurreret cum ista invocatione : *In nomine Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti*. Quæ item invenitur apud Labbeum (*Concil. tom. VII, p. 1202*) et præcipue apud 93 Bollandum (*Acta sanctorum, tom. II, p. 887*) qui sancti Caroli Magni Vi. am ex Eginhardi duobus Codd. mss. optimæ notæ, cum quinque aliis mss. melioribusque editionibus collatis profert, hoc tantum discrimine quod in omnibus legitur : *In nomine Domini Dei omnip., etc.*, ut in Ludoviciano apographo Adriani molis, et in diplomatatis Ottonis et Henrici cod. Albaniani juxta eorum autographa. Unde inferri tuto potest privilegia Carolingiorum omnia sancto Petro et successoribus concessa invocationem istam præsetulisse, quam et Otto et Henricus fuerent imitati, stylo scilicet scriniariorum sanctæ sedis, quorum erat ex archivi monumentis ista conficere. Nullusque dubito quin Pippini

donatio si exstaret, invocationem ipsissimam præferret quam successores omnes amplexi fuerint.

XII. Sanctam illam rempublicam, Romam videlicet ejusque ducatum, quam vidimus multo ante regum Francorum donationes juris esse apostolicæ sedis, deditione scilicet populorum qui ab impiis Græcis defecerunt, loco principis Ludovicus confirmat. Ita enim cum imperatore convenerat Stephanus IV, qui auctoritate imperatoria direptiones avertere simulque ditionis ecclesiasticæ loca omnia tam valido munimento protegere optabat. Rem ipse imperator docet conceptis verbis : « Sicut a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis. » Deinde civitates singulas numerando recenset tam Tusciæ Romanæ quam Campaniæ; bipertito enim dividebatur ducatus, ut neminem eruditorum præterit, in Cistiberinum et Transiberinum. Quas civitates ante ullam donationem juris esse apostolicæ sedis tam perspicue vidimus in litteris Codicis Carolini, ut otiosum videatur hic iterum id demonstrare. Satis superque erit modo memoria repetere quod Stephanus II Pippino, qui in Franciam redierat (*Cod. Car. ep. 6, 7, al. 7, 9*), significat, Langobardos donationem irritam reddidisse, « nec unius palmi terræ spatium » sanctæ sedi tradidisse : quin etiam fecisse « scamaras atque deprædationes seu devastationes in civitatibus et locis beati Petri. » Rursusque ad novam expeditionem suscipiendam illum urgens (*Ibid., ep. 8, 9, al. 4, 6*), dum Roma a Langobardis obsideretur : « Nullum, inquit, augmentum nobis factum est, potius autem post desolationem totius nostræ provinciæ, » etc. Quid enim vero desideratur clarius ad tenendum, civitatem Romanam ejusque ducatum ante donationem omnium primam juris esse apostolicæ sedis? Indidem nihilominus suppetit testimonium locupletius : nam infra idem pontifex, « Civitatem, ait, Narniensem, quam beato Petro tua Christianitas concessit, abstulerunt, et aliquas civitates nostras 94 comprehenderunt. » Narniam videlicet ducatus Romani civitatem a cæteris secernit, ac Pippino ingenue refert acceptam, quia olim invasam a Spoleitano duce (*Lib. Pontif., sect. 254*) primo in adventu Pippini territus Aistulphus regis missis restituerat (*Ibid. sect. 249, ex Cod. Reg., Maz., Thu.*)

XIII. At quia pontificiæ ditionis partem istam Papius alique contendunt regiæ munificentie debitam esse, adeoque Ludovici verba a prædecessoribus vestris attingere contra constantem omnium codd. fidem non verentur, substituendo nostris, ita ut Pippinus et Carolus videantur Romam ejusque ducatum divo Petro et ejus successoribus tradidisse, operam præterit non rationibus, quod feci in *Cod. Carolini* illustratione, sed propria eorum confessione contrarium ostendere. Carolum Martellum, quamvis tam multa de patriciatus ejus inani contentione disputent, inter prædecessores Ludovici non recensent : aiunt enim, anno 741 morte præventum opitulari periclitanti Ecclesiæ non potuisse. Quin etiam fatentur Romanos pontifices usque ad annum 753 in Græcos Augustos, utcumque impios, obsequium non deseruisse. Sequenti autem anno in prima expeditione Pippini, aiunt Narniam unam ex ducatus Romani civitatibus, Francorum metu restitutam esse. Itaque quemcumque imaginentur ducatus Romani, cujus caput Roma, fuisse dominum, ditio ista, eorumdem confessione, antequam donatio Pippiniana suum sortiretur effectum, suo principi subdebatur. Quis autem iste esset, Pippinus idem (*Cod. Car. ep. 15, al. 56*) Romanis testatus erat unico post suam donationem anno, quod Romani ipsi nos edocent in litteris, quas regiis reponunt : « Circa beatissimum, inquit, et eoangelicum spiritalem patrem vestrum a Deo decretum dominum nostrum, Paulum summum pontificem. » Quamobrem prædecessores vestri Ludoviciani diplomatatis ante donationem per annos 25 fuerant Gregorius III, Zacharias, Stephanus II, et post dona-

tionem Paulus I, Stephanus III et Adrianus. Namque iisdem fatentibus, quod negare non possunt, Pippiniana donatio exarchatus et Pentapolis finibus concludebatur, de Adriano eo lem et successore Leone III ne hiscere quidem audent: tametsi alia via principatum eludere aliquis eorum periclitetur, quod uberime demonstravi in notis ad Codicem Carolinum. Quare igitur Gratiano adhærere maluit, qui primus posuit *nostris*, quam constanti codicum testimonio suæque ipsorum confessioni, non difficile captus est: nesciunt quid dicunt.

95 XIV. Ludoviciani diplomatæ caput alterum Pippini donationem ipsam exhibet, non qualem Carisiaci factam esse diximus anno 754, et a Pippini duobus filiis Carolo et Carolomanno confirmatam, sed qualem Carolus Magnus Romæ confirmavit anno 774. Prior scilicet in archivo Ecclesiæ Lateranensis diligentissime custodiebatur, cum viginti post annos seu 774 Carolus veniens Romam « promissionem quæ in Francia in loco qui vocatur Carisiacus facta est, sibi relegi fecisset, complacuerunt illi, et ejus iudicibus omnia quæ ibidem erant adnexa, » ut est in libro Pontificali (sect. 318), quam utique « propria sua manu ipse Christianissimus Francorum rex eam corroborans, universos episcopos, abbates, duces etiam et graphones in ea scribi fecit. Quam prius super altare beati Petri, et postmodum intus in sancta ejus confessione ponentes, tam ipse Francorum rex quam ejus iudices, beato Petro et ejus vicario sanctissimo Adriano pape, sacramento sese omnia conservaturos quæ in eadem donatione continentur, premitentes, tradiderunt, » ut legebat suo ævo Albinus, parvoque cum discrimine habent omnes codd. tum editi, tum mss. Donatio tam solemniter, tam sancte confirmata a Carolo quam Adrianus non semel, nec injuria *oblationem* et *holocaustum* appellat in litteris, nequidquam alibi quæritur, uno in Ludoviciano diplomate exstat integra. Diligentissimum veterum monumentorum collector Franciscus Blanchinus ex Cod. Farnesiano celeberrimo eam se optimo publico edidisse putat in lucem (Anast. tom. II, p. 57). Nam pretiosus illius codicis æquus æstimator, cum suo tempore Parmam translatus esset una cum Farnesiana bibliotheca, eo se contulit semel et iterum, specimenque characteris uncialis, ætate codicis Carolo Magno supparem designantis excipiens, quod Holstenius et Schelstratius neglexerant, dum codex erat Romæ, locum illum totum descripsit quem attuli, ubi de Stephani II epistolis agebam, tanquam Pippinianæ donationis monumentum.

XV. At virum doctissimum decepti libri Pontificalis enarratio. Quamvis enim ibidem referatur quemadmodum Pippinus, ratum habens quicquid Carisiaci suo diplomate concesserat divo Petro et ejus successoribus, novo diplomate anterius illud roboravit, addito etiam Comaclo: tamen civitates ibi tantum recensentur quarum possessionem Fulradus Pippini missus inivit clavesque Romam detulit. Quapropter decem civitates deesse compertum erit in libro Pontificali, quæ omnes in Ludoviciano diplomate reperiuntur, præter Narniam ducatus Romani civitatem, cujus quoque possessionem inierat Fulradus, tametsi postliminio **96** releventem ad sanctæ sedis ditionem veterem a donatione secreverat: quare Ludovicus recte inter civitates Romani ducatus eam recenset. Eadem vero Pippiana donatio integra tam exacte, tantaque cum distinctione recensetur in diplomate, ut mirum sit cur erudi. duo recentiores vel hinc a suspicando de sinceritate ejus non sint absteriti. Enim vero quanquam solam Pippini donationem referat, tamen eandem non solum Pippino ascribit, sed Carolum ejusdem participem facit. Etenim viginti illis annis, qui donationem Pippinianam secuti, primum Caroli adventum in urbem præcessere, decem eæ civitates, quarum possessio a Langobardis tradi noluit, sepe promissæ. nunquam

redditæ inveniuntur. At Carolus, Langobardorum rege Desiderio capto, eorumque regno subacto, integram sanctæ sedi donationem vindicavit. Rei testes sunt Cod. Car. epistolæ duæ (51, 53, al. 54, 52), paucos post menses a Carolo recessu datæ, quæ Adrianus regi nuntiat Leonis archiep. Ravennatis invasionem *Faventia, Imola, Ferraria, Bononia*, necnon *Adria, seu Gabelli*, in qua comitem constituerat dominicum sibi a Carolo commendatum in ecclesia sancti Petri; adeoque omnes civitates *Emiliae* a Romana Ecclesia possessas esse certo constat. De quatuor autem Pentapolensibus quin perinde esset, omne amovent dubium eadem litteræ, quippe quibus utramque Pentapolim *ab Arimino usque Eugubium* in fide apostolicæ sedis persistere significatur. Præterea territorium seu oppidum Valvensis confugium fuisse quinque Caroli legatis in Beneventana commotione, ex aliis litteris (90, al. 92) liquet.

XVI. *Emiliam*, inquit, inter civitates reliquas nominari non video in Cod. Carolino, quæ continuo post Ravennam occurrit in diplomate. Ejusdem vero et in laudatis epistolis et alibi comperio mentionem fieri, uti provinciae. Quare arbitror chorographum Italiae mediæ ævi vehementer allucinatum esse, ubi provinciam in civitatem convertere primus omnium est ausus. Nec falleris: deceptus et ego olim cum aliis opinionem istam sum amplexus. Quidni autem? Exarchatum angustioribus terminari limitibus videbam tempore Langobardorum quam Romanorum reipublicæ, *Emiliamque* provinciam bipertito divisam usque ad Bononiæ territorium Italici regni partem facere, inde vero exarchatum incipere. Nihil tamen minus *Emiliam* absolute concedi apostolicæ sedi comperiebam in hoc diplomate, quod legitimum esse tot viris doctissimis visum erat: hisce in angustis quid facerem? Singularis atque antea inaudita doctrina emergit chorographi, optimis, ut primo aspectu videntur, rationibus provinciae nomen auferentis *Emiliae* in **97** exarchatu, in ejus sententiam ivi pedibus. Postea vero ad jura sanctæ sedis vindicanda me serio vertens, neque ullas opiniones hominum admittens quæ cum certis annalium monumentis pugnant, tenui chorographum istam annalistæ Italo acceptissimum, ut in aliis multis, ita in detrahendo provinciae honorem *Emiliae* vehementer allucinatum esse. Non enim de sua conditione provincia ista excidit, quod patet ex provinciarum ecclesiasticarum divisione, sed civili in administratione angustior esse coepit. Quandoquidem in exarchatu *Emiliae* nomen retinuit, in regno autem Italiae præclarum istud regni nomen provinciale illud absorbit. Quin etiam ipso in exarchatu exorta Pentapolis duplex, *Emiliam* coarctavit: adeoque tres in exarchatu provinciae esse coeperunt, *Emilia* videlicet, Pentapolis maritima, et Pentapolis mediterranea.

XVII. Quæ ut vera sint, Fulradus possessionem initurus civitatum *Pentapoleos et Emiliae*, ut est in cod. Farnesiano, in exarchatum est progressus, « et ipsas claves tam Rabennantium urbis quaque versarum civitatum ipsius Rabennantium exarchatus » Romam detulit. Civitates ipsæ enumerantur in codice, nullo habito discrimine provinciarum exarchatus. Adrianus autem nuntians Carolo archiepiscopi Leonis invasionem (Cod. Car. ep. 51, al. 54) illam invasisse ait « civitates *Emiliae* », deinde Pentapolenses ad defectionem sollicitasse; hos autem constantes permansisse in sanctæ sedis obsequio, « quemadmodum exstiterunt sub nostro prædecessore domino Stephano papa, cui sa. rec. genitor tuus simulque et præclara excellentia tua ipsum exarchatum sub jure beati Petri permanendum tradidit. » Pari modo in alia epistola (ep. 53, al. 52) provincias separatim recenset, perspicue docens Ravennates populosque in provincia *Emilia* existentes a Pentapolensibus distinctos esse: « Nullum ex Ravennatis vel *Emiliae*; » in

Pentapolensium fidem commendat. Quamobrem me pudet chorographo adhibuisse fidem hac in re, restituensque Æmilie honorem pristinum, auctoritate diplomatis illum confirmo. Ludovicus igitur donationem Pippini avi sui, a genitore Carolo instauratam confirmans, ipsissimam illum recitat; videlicet *Ravennam* caput et metropolim totius exarchatus: et *Æmiliam*, unam ex provinciis exarchatus, civitates singulas numerando recensens, ne cui provinciam istam latius extendere in mentem veniat. Deinde aliam subjicit, *simul et Pentapolim* (quæ Pippini tempore nondum in duas provincias dividebatur, unde magis magisque sinceritas donationis agnoscitur) similemque in modum enumerat provincie illius civitates, utrobique territoria, 98 oppida, finesque ad eas pertinentes subiungens: idque adeo perspicue ac distincte, ut iidem illi fines quos ecclesiastica ditio hodieque habet, quibusve a Mutinensi ducatu Æmilia dividitur, describantur.

XVIII. Hanc sane provinciam scriptores magis celebres seculi sexti decimi contra omnium veterum monumentorum fidem, juxta Romanæ reip. tempora latissime extendunt. Iis vero tum quia ecclesiasticæ provincie rationem habuere, tum quia illorum ætas parum illustris id ferebat, venia videtur aliqua adhibenda. Secus est de nostri ævi scriptoribus, quibus Codicem Carolinum et diploma Ludovicianum excidisse expediebat, quam, predictorum vestigis insistendo, utriusque monumenti assertores fieri. De amplificatione exarchatus, seu de civitatibus, quas donationi Francorum regum adjiciunt, alibi diceendum erit. Hoc autem loco præteriri non debet ex iis una, quam donationi eidem eripiunt. Ea scilicet est *Bobium*, hodie *Sassina*, aliquanto magis australis *Cæsena*, quam diploma omnium primam enumerat; *Codex Carol.* (ep. 51, 53, al. 54, 52) *Cæsena* proximam nominat; et *Farasianus* codex inter *Castellum sancti Marini* et *Urbanum* recenset: antiqua Æmilie civitas, cuius episcopus quinto seculo exeunte intererat concilii Symmachi (*Labh. Conc. t. IV, p. 1367-1376*) et in libro censuum Albiniani codicis Bobiensis episcopatus cum tribus monasteriis inter *Foroliviensem* et *Populivensem* locatus visitur. Præterquam quod ex quinquaginta pagis *Sassinæ* subjectis quatuor *Bobianum* comitatum efficiunt, ut animadvertit *Ughellus* (*It. sac. tom. II, p. 652*). Hanc vero nobilem, et antiquam civitatem Æmilie Pippiniane donationi eripientes, *Bobium* oppidum monasterio sancti *Columbani* celebre in *Insubria* substitunt, episcopali sede donatum a *Benedicto VIII*, sub initia seculi XI (*Ditmar. ap. Bar., 1014, n. 4; Ughell., Mabill. alique plures*). Quam recte extra limites Æmilie latissime sumptæ petatur ista civitas, lectoris iudicium esto. Equidem video impossibilia disputationis æstu narrari: nam *Fulradus Pippini* nissus, qui *Bobii* ut cæterarum civitatum, possessionem iniiit, certe in longinquas adeo regiones non est profectus. Cumque habeam pro certo successores omnes divi *Petri Adriani* verbis (*Cod. Car. ep. 71, al. 56*) protestari: «*Tertium enim invoco Deum, quia nullorum fines irracionabiliter appeto; »* fidenter dico *Bobium* *Insubrie* nunquam fuisse juris sanctæ sedis. De civitatibus aliis, quas exarchatus adiungunt, secus esse fateor: non quia *Pippiniana* vel *Carolina* in donatione continerentur, quod affirmare æque falsum est, ac *Bobium* ex *Insubria* in *Flaminiam* traducere, sanctæque sedi nullo auctore vindicare; sed quia ex 99 alio capite ad apostolicæ sedis ditionem omnino pertinent, ut suo loco ostendam. Interim ut firmiter constet de ecclesiasticæ ditionis finibus, pauca subdam ex *Caroli* divisione regnorum inter *Ludovicum*, *Pippinum* et *Carolum* filios. *Pippino* enim dedit *Italiam*, quæ et *Langobardia* dicitur, inter fratres dividendam, si forte iis præmoreretur: licet alibi (*tom. I, pag. 208 seq.*) eadem ad rem aliam allata fuerint.

XIX. «*Ab ingressu Italie per Augustam civitatem accipiat Carolus Eborejam, Verceilas, Papiam et*

inde per *Padum* fluvium termino currente usque ad fines *Regensium*, et ipsam *Regium*, et *Civitatem Novam*, atque *Mutinam* usque ad terminos sancti *Petri*. *Itas* civitates cum suburbanis, et territoriis suis, atque comitatibus, quæ ad ipsas pertinent, et quicquid inde *Romam* pergenti ad lævam respicit, de regno quod *Pippinus* habuit, una cum ducatu *Spoletano*, hanc portionem, sicut prædiximus, accipiat *Carolus*. Quicquid autem a prædictis civitatibus, vel comitatibus *Romam* eunti ad dexteram jacet de prædicto regno, id est portionem quæ remansit de regione *Transpadana* una cum ducatu *Tuscano*, usque ad mare australe, et usque ad provinciam, *Ludewicus* ad augmentum sui regni sortitur. » Vides cum territorio *Mutinensi* Italie regnum terminari, quia *Bononiense* territorium, ut hodie, *Mutinensi* erat finitimum. Vides insuper divisionem istam designatam per fines ab ingressu *Italie* usque *Mutinam*: indeque non modicum illam *Italie* seu *Langobardie* partem, quæ ad lævam venientis *Romam* protenditur, ubi nunc *Venetæ* reip. amplissima dominatio est, una cum ducatu *Spoletano*, qui, licet beato *Petro* et successoribus oblati, ad jus supremum imperatoris pertinebat, ut infra planum fiet, augmentum fore regni *Caroli*. Partem vero alteram *Ludovico* destinatum nihil melius explanat, quam designatio alia per fines ecclesiasticæ dominationis, quæ diplomate *Otonis* continetur; ipsique *Carolo* tribuitur tum in eodem diplomate, tum in libro *Pontificali*, estque hujusmodi: «*A Lunis* cum *insula Corsica*, deinde in *Suriano*, deinde in monte *Barlonis*, deinde in *Berceto*, exinde in *Parma*, deinde in *Regia*, exinde in *Mantua*, atque in *Monte Silicis*, atque provincia *Venetiarum* et *Istria*; » De qua iterum sermo erit in notis ad *Otonianum* diploma. Interea *Transpadanam* *Ludovici* portionem *Italici* regni assequere; modo designatos fines non intelligas necnon ipsa urbium nominatarum, sed cuiusque territorii extremum: præterea *Tuscie* ducatum accipias, perinde ac *Spoletanum*, supremi juris imperatoris, tametsi apostolicæ sedi oblati esset; quare 100 et in hujus ditione includitur, et *Ludovici* portioni adiungitur. Hactenus de donatione integra *Pippini* a *Carolo Magno* ejus filio confirmata *Romæ*, ante sacratissimum corpus principis apostolorum, anno 774. Veniendum modo est ad *Caroli* ejusdem donationes.

XX. Princeps hic magnus pietate in Deum, necnon obsequio, amore ac liberalitate in *Petrum*, quater omnino, ut in *Cod. Carolino* est dictum, *Romam* venit, annis videlicet 774, 781, 787 et 800. In primo adventu, præter instauratorem prædictam paternæ donationis ante illius apostoli beatissimos cineres, *Tusciam* *Langobardicam*, seu potius ejus partem, nam tota olim *Langobardia* dicebatur, quamvis a recentioribus *Regalis* nomen sit inductum, largitus est (*Cod. Car. tom. I, p. 297, 321*): in altero territorium *Sabinense* integrum (*ib. 383, 415*): in tertio sex civitates ducatus *Beneventani* (*ib. 475 seqq.*). Quid in quarto traxerit ob veniam peccatorum et pro mercede animæ, ut semper tam ipse quam pater ejus fecerant (*ibid., 228, 325, 330, 333, 341, 384*), in *Cod. Car.* non habetur, quippe novem ante annis collecto; sed *Corsicam*, *Sardiniam* et *Siciliam* donasse videtur, tum quia *Corsicæ* mentio occurrit in literis *Leonis III* ad *Carolum* imperatorem, tum quia *Eginhardus* fidem facit, *Carolum* non recessisse ab *Urbe* in donata sancta sede, tum denique quia *Codex Carolinus*, donationum testis omni exceptione major, altissimo hæc insulas silentio præterit. Quamobrem ante annum 791 est certo certius, earum nullam sanctæ sedi donatam esse. Quidni igitur anno octingentesimo, cum per imperiale diadema supremæ pontificiæ potestatis consors a sancto *Leone* tertio factus fuerat? Id tamen nullo veteri monumento confirmari fateor, præterquam *Ludoviciano* diplomate; ita ut diu adhæserim *Balutio*, *Mabilonio* ac

Leblanco interpolatum alicubi privilegium seu diploma istud putantibus. Cum vero accuratius illud expendens, Sardiniae duntaxat et Siciliae donationem in incerto versari cognoverim, istorum opinionem continuo posthabendam deliberavi Baronii ceterorumque doctissimorum hominum sententiae, quam Grotius, Hottomannus et Basnagius amplexi sunt. Et sane jura sanctae sedis in Siciliam minus dubia erant, ut late diximus in praecedenti dissertatione; Otto Magnus inter jura caetera istud vindicat sanctae sedi, ut videbimus in sequenti; et sanctus Henricus non mo lo imitatur Ottonem, sed Ludovici diploma ratum habet, nequidquam se torquentibus qui falsas opiniones suas rursus moleste ferunt. At de insulis is nihil temere affirmandum est. Quamobrem earum donationem minime dubiam esse, tempus autem donationis incertum assero.

101 XXI. De caeteris Caroli Magni donationibus, ne actum agere videar, nihil adjungendum reor iis quae uberrime sunt allata in commentatione praevia ad Adriani epistolam. Illud nihilominus praeterire non debeo quod Sabinense patrimonium seu territorium in Ludoviciano diplomate idcirco ponitur continuo post Pippinianam donationem, quia regionum situs ratio haberi maluit quam temporis. Caeterum primum omnium Tusciae Langobardicae civitates, una cum ducatibus Tusciae et Spoletii, a Carolo donatas esse fidelem faciunt epistola Codicis Carolini datae omnes ante annum 781, in quibus et civitatum, et ducatum aperia mentio est. Altera donatio, territorii videlicet Sabinensis, naquaquam facta fuit ante annum 781, cum Carolomanus Romae baptizatus appellatusque ab Adriano faustissimo Pippini nomine, compatriis cognomentum parentibus acquisivit. Id singulare in hoc diplomate percipitur quod Itherius et Magmarius abbates controversiam omnem inter sanctam sedem et Reatinos sustulerunt constitutis finibus hos inter et Sabinense territorium post annum 781; hoc enim anno Maginarius successit Fulrado abbati Dionysiano, per mensem Julium. Quae res inveniri non poterat in epist. Cod. Car. (67, 68, 71, 72, 73, al. 70, 68, 56, 76, 78), utpote omnibus datis antequam Maginarius abbas fieret: Ildegardo enim superstite omnes datae fuerunt, quae anno 783 diem supremum obiit. Tertia autem donatio sex civitatum Campauiæ postremo loco recte constituitur: ad annum quippe pertinet 787, cum Carolus Beneventanis ad officium revocatis, secumque abducto Grimoaldo cum aliis duodecim obsidibus, Arichim Grimoaldi patrem Beneventanorum ducem, regionemque illam omnem suae subjecti potestati.

XXII. Absoluta avitae paternaeque donationis recognitione, una cum utraque confirmat patrimonium juris quidem sanctae sedis, at non utique ab eadem possessio. Beneventanum loco principe numerat, quod Adrianus (Cod. Car. ep. 59, al. 49) Carolo testabatur, et diversos imperatores, patricos etiam et alios Deum timentes, pro eo unumquodque mercede et venia delictorum, in partibus Tusciae, Spoletio seu Benevento largitus esse apostolicae sedi. Et aliquot ante annos Stephanus III multa laude prosecutus erat Itherium, Bertrade et Caroli legatum, quod illico in partes Beneventani profectus est incatus, pro recolligendo illis in partibus patrimonio (Ibid., ep. 46, al. 44). Sequitur Calabritanum, cui non adjungitur Siculum, quia totam insulam paulo supra in donatione Caroli confirmaverat. De hoc patrimonio satis multis quae dicta sunt, adjungi omnino debet, Stephanum II usque ab anno 756, **102** dum Pippino agebat gratias (Cod. Car. ep. 41, al. 8), de exarchatus possessione inita per Fulradum, serio egisse cum eodem rege: « inspiratus, inquit, a Deo, et ejus principe apostolorum beato Petro, ita disponente jubeas de parte Graecorum, ut fides sancta catholica et apostolica per te integra et inconcussa per te maneat in aeternum, et sancta Dei Ecclesia, sicut

A ab aliis et ab eorum pestifera malitia liberetur et secunda reddatur, atque omnia proprietatis suae percipiat; unde pro animae vestrae salute indefessa luminariorum concinnatio Dei Ecclesiae permaneat, et esuries pauperum egenorum vel peregrinorum ressecetur. » Tertio loco Neapolitanum patrimonium confirmatur, quod aequae ac Calabritanum injuste detinebatur a Graecis, quemadmodum Beneventanum a Beneventanis, qui Graecis quam sanctae sedi amiciores erant tunc temporis. Longum esset patrimonium hujus historiam persequi, quam repetere potes ex Cod. Carolino (pag. 495). Id satis modo erit innuere quod Adrianus Tarracinam pontificis militibus subegit, quam retinebat loco ejus patrimonii, Cajeta quoque eadem de causis expugnata, sexque civitatibus Campaniae postmodum donatis a Carolo, ditio sanctae sedis ea in parte dilatata, unius Neapolitani patrimonii causa, quauti illud esset, ostendunt. Huc tamen non spectat magnorum trium patrimoniorum historia. Sed Siciliae donationem quandoque factam a Carolo, et a Ludovico confirmatam probabiliorum efficiunt. Praecipue vero annalista Itali animadversionem inopportunitam, ne audacia plenam dicam, declarat.

XXIII. Antiquus hic pontificiae dominationis annulus (an. 1059) prodiisse ait per saeculum XI diploma istud cum additionibus, ubi agitur de Benevento, Calabria, Sicilia aliisque regionibus, pro rebus quae tum temporis maxime sanctae sedis intererant, non pro eorundem statu praecedentibus saeculis. Id vero persuadere ignaro vulgo, et Walchio, sectaeque ejus hominibus (Praef. pag. iv), annalista Italum esse « antiquitatis rerumque gestarum thesaurus, ac praecipuum nostri aevi ornamentum: » at viris vera eruditione praestantibus ac pontificiae historiae gnaris, leges omnes historico praescriptae repente violari videbuntur. Nonne enim falsitas, audacia, simulata inde emicant? Codicis Carolini monumenta certa annalistas mentiri fidem faciunt: Nicolaus II, suorum praedecessorum vestigiis insistens, injuriam sibi temere illatam repellit: annales ipsi hujusmodi rebus in pontificiam dominationem identidem respersi similitudinem manifestant. At enim vero lubet concedere, in pacto confirmationis seu privilegio Siciliam fuisse insertam a Stephano IV **103** aut ejus successore sancto Paschali I Donationi Carolinae, quippe quae semel, iterum ac tertio, quin etiam quarto, facta, novis semper regionibus expressis, conjungenda simul erat in eo pacto confirmationis: nun Siculi patrimonii minus certa erant prisca jura quam Beneventani, utriusque Calabriae ac Neapolitani? Quid igitur Stephanus II an. 756, iisdem in litteris quibus Pippino gratias agit de adeptae civitatum exarchatus possessione, ut nuper aiebam, patrimonium Calabritanum et Siculum nomine proprietatis suae apostolicae sedi vindicanda eidem regi persuadet? Quid Adrianus testatur Carolo anno 794 (Concil. tom. VIII, p. 963) se Orientalem Aug. pro haeretica habiturum, nisi cum episcoporum consecrationibus praedicta patrimonium reddiderit, ut supra in praecedenti dissertatione, num. 10, dictum fuit? « Seu de patrimonii iterum increpantes commonemus, ut si noluerit ea sanctae nostrae R. Ecclesiae restituere, haereticum eum pro hujusmodi erroris perseverantia esse decernemus. » De minoribus caeteris agam in notis.

XXIV. Quae cum ita sint, illud animadvertendum subit, tantam esse hujus diplomatis sinceritatis vim, ut annalista idem, qui an. 817 suppositum illud depinxit, anno 1059 interpolatum tantummodo fuisse contendat. Ego vero, ni fallor, levitatem secundae hujus opinionis susdeque habendam ostendi. Restat modo ut praecipuas rationes cur patrimonium tantum utriusque Siciliae nominatim confirmetur, praetermissis caeteris, compendiario sermone amplectar, ut magis magisque constet de legitima auctoritate diplomatis. Syracusanum et Panormitanum amplissimum

illa patrimonia Gregorii Magni epistolis celebratissima, quæ aliquando Siciliæ et postea Siculi unius vocabulo apud veteres appellantur, Siciliæ totius confirmatione, perinde ac patrimonium Sardinia, hujus item insulae confirmatione, in diplomate recensita, cum cautum abunde esset Romanæ Ecclesiæ juribus ea recensione, inter patrimonia reliqua non memorantur. Secus est de utriusque Calabriae et Neapolitano, situs videlicet in regionibus Græcorum adhuc potestati subditis, ut Sicilia. Calabritani autem, ut pote nimium remoti, eandem rationem esse habitam vidimus ac Siciliæ, tum ab Stephano II, tum ab Adriano : at de Neapolitano, qui Græcis eripi a rege Langobardorum per Beneventanos sibi subditos poterat, Pippinus ipse multo antea rem habuerat; quare Paulus I anno 766 gratias eidem egerat, quod jussisset Desiderium et regem Neopolitanos ac Cajetanos constringere ob restituenda patrimonia protectori vestro beato Petro illi in Neapoli sita (*Cod. Car. ep. 40, al. 26*). Et Adrianus anno 780 (*Ibid.*, ep. 65, al. 64) **104** sublestæ fidei Neopolitanorum admonet Carolum, quod pacta conventa servare noluerint, ac restituere detractaverint et patrimonium beati Petri apostoli, qui ibidem in Neapoli ponitur. Beneventani demum patrimonii, tametsi in Græcorum potestate non esset, difficilem tamen conditionem fuisse etiam anno 788 perspicue docent trinæ Codicis Carolini literæ (89 seqq., al. 90, 92, 88). Quamobrem et hujus patrimonii, et illorum quæ in Græca potestate erant, necessaria fuit Ludoviciani pacti confirmatio, ne jura sanctæ sedis, quæ avus ac genitor nequidquam asserere conati erant, quid detrimenti acciperent, postliminio scilicet reditura, cum Deo optimo maximo visum esset. Idque demum evenisse vidimus pro sæculo x, cum annalista Italus, inexplorata penitus antiquitate, Nicolao II inurere impostoris notam, nullo monumento, nulla historiola, nullo vel damnabili teste, non est veritus.

XXV. Duos hucusque titulos, sive, ut melius dicam, duo juris genera, quibus dominatio pontificia nititur, dilucide ac distincte sunt demonstrata. Spontanea videlicet populorum deditio, post defectionem a Græcis, Romanis pontificibus Romam ejusque ducatum subiecit. Francorum autem regum Pippini et Caroli liberalitate provincias et civitates reliquas sunt adepti. Quæ omnia Ludovicus Paschali ejusque successoribus perpetuum confirmat, *ut in suo detineat jure, principatu atque ditione*. Sequitur prædictorum regum liberalitatis seu donationis genus aliud, de quo pontificibus minime conventum erat cum regibus, sed ipsimet sua voluntate apostolorum principi ejusque successoribus concesserunt. De hujus autem generis donationibus, utpote in diplomate non expressis, nonnihil disseremus cum ordo rerum nos ducet ad sancti Henrici privilegium, ubi de voluntariis omnium prædecessorum hujus Augusti donationibus sermo habebitur. Una hic spectanda est Carolina, quæ inutilis aliquot recentiorum questiones super domini generis quo illas pontifices obtinuerunt, amandat, imo detrudat. Anno igitur 774, cum Carolus primum in Urbem venit, non modo paternam donationem instauravit roboravitque, Tusciæ Langobardicæ adjecta parte non modica, sed partem aliam Tusciæ, ducatus nomine a priori distinctam (hinc recentiores fecerunt nomen Regalis), quæ scilicet continebat civitates Lunam, Pisam, Lucam, Volaterras, Senas, Pistorium, Florentiam, Arretium, Clusium novum, simulque Spoletanum ducatum, ab Italia proprie dicta, sive a Langobardia utrumque disjunctum, obtulit divo Petro. Quam rem testatur Adrianus **105** (*Cod. Car. ep. 56, al. 58*). Anno siquidem 776. « Quia, inquit, et ipsum Spoletinum ducatum vos presentaliter offeruistis protectori vestro beato Petro, principi apostolorum, per nostram medietatem, pro animæ vestræ mercede. » Tusciæ autem ducatus simile quid non suppedit ex Cod. Carolini epistolis. Conditio tantum ejus a Spoletano

A admodum diversa in iis deprehenditur. Plures quippa duces alii aliarum civitatum inventiuntur, *Clusinus, Florentinus, Lucensis*. (*Cod. Car. ep. 55, al. 60, 80, al. 64; 50, al. 55*) qui tum rei fidem faciunt, tum leves eorum conatus eludunt qui Tusciæ metropolim expiscantur id temporis. Cæterum tam Spoletanus ducatus, qui uni committebatur, quam Tuscanus, quem plures duces administrabant, a Carolo oblato divo Petro et successoribus, singularia sunt diplomatis Ludoviciani adjuncta, quæ non modo sincerum id declarant, sed supremam in reliquis ditionibus dominationem pontificiam locupletissime testantur.

XXVI. Enimvero domini tantum utilis concessio; præceptum, seu diploma pontificium quo ipsi oblato Carolo uterque ducatus restituitur; ac perspicua declaratio supremi juris Carolo eidem reservati, sinceritatis adeo manifesta sunt indicia, ut probationem quamcumque aliam rejiciant. Præterea horum complexi, seu extrema illa clausula: « Salva semper super eosdem ducatus nostra in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem subjectione: » duo minus dubia suppedit argumenta: 1. Vectigalia omnia horum ducatum confirmari sancto Petro et successoribus, quæ paulo supra singillatim expressa fuerant per *census, pensiones et dationes*, ut recte apographum molis Adriani, non *donationes*, ut legit Codex scripturæ vitio. 2. Et tota in ecclesiastica ditione hos tantum ducatus ad supremam Rom. pontificis potestatem Ludovici tempore non pertinere. Namque imperator, ut pontifici morem gereret, imperiali auctoritate jura cætera ita confirmaverat, *ut in jure, principatu atque ditione sanctæ sedis persisterent, usque in finem sæculi*; quod in sequentibus per eadem verba aliaque validiora significat. Neque id quidem alia de causa nisi ut deinceps in regionibus per reges Francorum donatis, ac Romæ et in ejus ductu pontifices supremo jure dominari viderentur imperiali auctoritate, ad reprimendam subditorum audaciam, qui majestate imperatoria ad eundem finem renovata cohiberi non potuerant ab appetenda insidiis supremi principis vita, atque Ecclesiæ prædiis invadendis, ut aiebam supra (num. 8). Qui secus putat, longe a veritate eum abire, tam multa dominationis argumenta quæ ante regum donationes perspicua sunt in Codice Carolino, **106** demonstrant. Post donationes autem, cum nihil jam timeretur a Langobardis, Francorumque patriciarum magno præsidio esset adversus Græcorum molimina, tot fere argumenta suppedit ex eodem Codice, quot pontificum Romanorum epistolæ. Certiora atque evidentiore repeti possunt brevitate ergo ex commentatione prævia ad epistolas Adriani et ex epistolis 63, al. 65; 76, al. 75; 84, al. 67; 97, al. 85.

XXVII. Id non officiese laudatos sæpe duum viros (pedisequos totidem pluresve nihil moror) persuaderi mihi non potest: utriusque siquidem inconstantia, nam diploma Ludovicianum modo legitimum, modo suppositum, modo interpolatum dicitur, perspicue docet, erroris quemque sui conscium sibi fuisse. Qui autem secus esse potest? Unica interpolatio primo obtutu trium insularum confirmatio esse videtur. At quæ sequuntur suspensionem avertunt: « ac territoriis, maritimis littoribus, portibus ad superscriptas civitates et insulas pertinentibus. » Iterumque infra, ubi sanctæ sedis jura omnia in unum colliguntur: « de superscriptis videlicet provinciis, urbibus, civitatibus, oppidis, castris, viculis, insulis, territoriis atque patrimoniiis, necnon et pensionibus atque censibus. » Ac demum tertio, ubi una cum prædictis omnibus *insulas se defensurum pollicetur*, « ut omnia ea in illius ditione ad utendum, et fruendum, atque disponendum firmiter perseverent. Quid? quod quacumque ex civitate sanctæ sedi subdita confugientes ad se homines aut pontificio dominatu se subtrahendi libidine, aut res novas molienti animo, aut metu pœnæ, se hac tantum de causa suscepturum

promittit, ut veniam iis petat, si levis culpa; si autem gravis, ut suo eisdem principi puniendos remittat, iis tantum exceptis qui aut vim passi, aut præpotentia aliorum civium oppressi imperatoria intercessionem indigeant apud pontificem? Nec putes ista fortuito esse posita: non enim archiepiscopi Ravennatis Leonis audacia mente exciderat (*Cod. Car. ep. 52, al. 53*) qui, pontifice inscio, anno 775 ad Carolum se contulerat, res novas moliens in exarchatu: Adriani exemplum oblivione deletum non fuerat (*Ibid.*, ep. 61, al. 1), qui reos quosdam sibi subditos remitti a Carolo efflagitaverat, quemadmodum ipse subditum Caroli ante biennium eadem ex causa in Franciam remiserat: recentiusque aliud exemplum ejus pontificis tenebatur (*Ibid.*, ep. 97, al. 85), qui anno 790 repetierat a Carolo Ravennates quosdam ac Pentapolenses, qui ab ejus obedientia se subtrahere concupiebant. Quo exemplo Eccardus (*Res Franc. lib. xxv, cap. 38*) et annalista Italus **107** (An. 789) moti, ingenue fassi sunt Romanum pontificem tunc temporis in exarchatu et Pentapoli dominatum esse.

XXVIII. Video equidem non minus dilucida indicia esse dominationis in urbe Roma quam in exarchatu: etenim laudata in epistola (61, al. 50) Adrianus non solum subditos sibi homines repetit, sed puniendos repetit. Postquam enim nefaria illorum crimina Carolo ipsi nota exaggeravit, hisce eum verbis deprecatur: « ut viriliter Deo vobis inspirante exsurgatis, et miseræ et flagitiosæ præsumptionis, ut pote pius rex, legalem vindictam nobis de eis exercere jubeatis..... aut nobis eos dirigere digneris, ut omnipotens Deus respiciens de excelso pro justa vindicta a nobis eis illata, concedat tibi, etc. » Nec tamen miror quare in exarchatu dominationem fateantur, at eandem negent Romæ. Quandoquidem alii alio anno expectant, Urbis donationem fieri cum incerto domini genere. Alte enim sedit scriptorum Francicorum mente, Romanos pontifices potestatem indirectam seu temporalem Francorum regum donationibus acceptam referre: quam opinionem esse omnino falsam tenemus, cum certum sciamus, quinque et viginti annis antequam Pippinus, qui omnium primus ditionem pontificiam amplificavit, exarchatus provincias Æmiliam et Pentapolim largiretur, Gregorium III, Zachariam, et aliquandiu Stephanum II, Romæ et in ejus ducatu dominatos esse. Scriptores vero alii, tum quia falsam eandem opinionem imbibent, tum quia laudatos pontifices non deposuisse vident spem conversionis Græcorum ante annum 753, cum sanctæ sedi patricium quaesitum fuit ab eodem Stephano II in Francia, tum demum quia exarchatum duntaxat donatum esse a Pippino, neque aliud quidpiam usque ad primum Caroli adventum norunt, Carolo eidem donationem Urbis ascribunt incerto anno, dominatu incerto, incerto auctore. Utriusque generis scriptorum allucinationes Adriani prædecessorum epistolis profligatas, non est cur iterum aggrediar. Discrimen autem ingens, quod Urbis ejusque ducatus dominationi cum reliquis apostolicæ sedis ditionibus intercedit, ad majorem Ludoviciani diplomatis perspicuitatem, quam fieri poterit brevius, demonstrabo.

XXIX. Quanquam de suprema pontificia dominatione Urbis, ac proinde ejus ducatus, constet ex pluribus Codicis Carolini epistolis, earum tamen nulla id melius comprobant quam illa ipsa (97, al. 85) qua patricium Petri cum Caroli patriciatu comparatur: unde Eccardus **108** et annalista Italus fateri compelluntur supremam eandem dominationem in exarchatu, ut diximus. Si enim dominio Caroli in Urbe nil aliud erat quam defensio Urbis, antequam imperator feret, et postea consortium ejusdem supremæ potestatis pontificum, cum igitur una cum patre suo Pippino et Carolomanno fratre patricium designatus fuit in Francia a Stephano II, an. 754, Romæ domi-

nus erat idem Stephanus, ut prædecessores ejus Gregorius III et Zacharias fuerant, et ut Paulus I successor fraterque ejus a S. P. Q. R. *Dominus noster a Deo decretus* appellatur in litteris ad Pippinum regem et patricium Romanorum. Ea tamen dominatio non vacabat mistura senatus populique Romani, qui sacramentum fidelitatis pontifici, ut summo principi, præstabant; salva nihilominus lege seu jure civili Romanorum; adeoque Rom. pontifex tunc temporis erat quidem summus princeps, sed minime absolutus in republica gerenda. Nec Stephanus IV aut sanctus Paschalis quid novi moliti sunt in senatum et populum, cum suam ipsorum potestatem summam in Urbe imperiali auctoritate nili deinceps desiderarunt; non enim id unquam consueverunt Romani pontifices, sed ipsissimam illam, qua sui prædecessores usi fuerant, S. P. Q. R. administratione nullatenus imminuta, a Ludovico roborari voverunt. Verba diplomatæ sunt adeo evidentiæ, ut commentariis non indigeant: « Sicut, inquit, a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis. » Quamobrem hoc ratum firmumque esse velim, haud novam in Paschali dominationem incipere, sed illam ab Augusto Ludovico roborari, quam annos fere nonaginta S. P. Q. R., ab impiis Græcis deficiens, propria voluntate amplexus erat in Gregorio III, tanquam capite sanctæ reipublicæ, fassusque erat in litteris supra laudatis ad Pippinum regem, sine ullo propriæ auctoritatis detrimento, quod satis superque monstrant sequentia tempora, ut in præcedenti dissertatione palam feci.

XXX. In cæteris vero ditionibus ex liberalitate principum profectis solus Romanus pontifex, nulla senatus populique mistura absolutus princeps dominabatur: earum quippe dominium uni Petro ejusque successoribus concessum fuerat. Testes sunt omni exceptione majores Codicis Carolini epistolæ plures conceptis verbis id tradentes: « Quas beato Petro pro magna animæ vestræ mercede contulistis, » aiebat Paulus de civitatibus Pentapolis (ep. 18, al. 15); et alibi (ep. 40, al. 26) de cuncto exarchatu: « Ea, inquit, quæ beato Petro polliciti, et ob veniam **109** vestrorum concedere studuistis delictorum, illibato ejus jure perenniter permanenda conservare satagitis. » Item (ep. 42, al. 19) Donationem esse factam ait « Beato Petro et ejus vicario prædecessori nostro domno et germano meo sa. rec. Stephano papæ. » In eandem sententiam Adrianus (ep. 52, al. 53) Carolum Magnum alloquitur: « Quæ beato Petro pro magna animæ tuæ mercede et a Deo profecti regni vestri stabilitate. » Leonem archiep. Ravennæ accusat (ep. 53, al. 52) dicentem de Æmiliæ civitatibus, « quod vestra excellentia ipsas civitates minime beato Petro et nobis concessit. » Et, quod majus, in mentem revocat sequenti epistola, quemadmodum « eidem Dei apostolo presentialiter manibus tuis eandem offeruisti promissionem, » Ac denique (ep. 59, al. 49) de patrimoniis omnibus loquens: « Quæ, ait, per diversos imperatores, patricios etiam et alios Deum timentes pro eorum animæ mercede et venia delictorum in partibus Tusciæ, Spoletæ, seu Beneventæ, atque Corsicæ, simul et Sabinese patrimonio beato Petro apostolo, sanctæque Dei et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ concessa sunt. » Alia multa prætermitto quæ una cum istis opportune hic repetitis allata fuerunt in præcedentibus; pauca enim hæc discrimen illud magnum demonstrant quod regum donationibus cum dominatione Urbis, ejusque ducatus intercedit. Ea propter ne Sævi quidem Augusti, donationum hujusmodi invasores omnium maximi, Romanos imitati esse inveniuntur, qui solo principis nomine pontificibus relicto, temporalem reipublicæ administrationem tempore tam diuturno tanque obstinatis animis usurparunt. Usque adeo principis apostolorum patriciatu, seu defensio, defensionique Augustorum prævaluit!

XXXI. Absolutam quoque hanc dominationem in exarchatu Ravennate archiepiscopi turbare ausi sunt. Quid vero? Adrianus (*Cod. Car. ep. 51, al. 54*) refert Carolo, quemadmodum Stephanus II Sergium nimis sibi tribuentem deiecit: « Nos, inquit, excellentissime illi, quemadmodum tempore domni Stephani papæ, qui illic Franciam profectus est, cui et ipsum exarchatum traditum est, ita et nostris temporibus eum sub nostra potestate disponere atque ordinare volumus, et omnes in hoc cognoscere possunt qualem potestatem ejus ter beatitudo in eadem Ravennantium urbem, et cunctum exarchatum habuit, qui etiam archiepiscopum Sergium exinde abstulit, dum contra ejus voluntatem agere spiritu superbæ nitebatur. » Leonis autem pertinaciam repressit vita brevis; anno enim 777 e vivis excessit, cum Adriano vix triennale molestiam intulisset. Postea **110** vero similis audaciæ exemplum non reperitur. Quin etiam anno 790 idem pontifex parem rationem habet Francorum Carolo subjectorum ac Ravennatum, et Pentapolensium beato Petro et sibi subditorum (*Cod. Car. ep. 97, al. 87*): « Sicut vestri homines sine vestra absolute ad limina apostolorum neque ad nos conjungunt, ita et nostri homines qui ad vos venire cupiunt, cum nostra absolute et epistola veniant. Quia sicut nos semper vestros homines suscipientes commonemus, ut in vera fide atque puritate cordis totis eorum viribus in vestro maneat servitio, ita et vos simili modo quicumque ex nostris hominibus ad vos venerint, eos omnino obtestari atque commonere vestram regalem prudentiam quesumus, ut sicut genitor vester sa. rec. domnus Pippinus magnus rex eos beato Petro ejusque vicario concessit et demum excellentia vestra confirmavit; sic admonere atque obtestari jubeamini, ut nullo modo audeant se in superbiam elationis efferre, quando ad vos properaverunt, sed potius subjecti atque humiles in servitio beati Petri et nostræ præceptionis maneat subjecti, et hortamini eos quia omnino in servitio et ditione beati Petri ejusque sedis vicario nunquam vos subtrahemus, sed in ea fide et puritate quam polliciti sumus beato Petro apostolo usque in finem sæculi permanemus. »

XXXII. Jam vero planum fecisse mihi videor cur Ludovicus confirmans dominationem pontificum Romanorum in Urbe et ejus ducatu, conditione illa utatur: « Sicut a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis. » E contrario ditiones « per donationis paginam » sedi concessas, quavis conditione præmissa, perspicue confirmet « Paschali summo pontifici et universali pape ejusque successoribus usque in finem sæculi, eo modo, ut in suo detineant jure principatu atque ditione. » Magni id quidem momenti erat ad sinceritatem Ludoviciani diplomatis vindicandam ejusque ingenium aperiendum. Cum autem pleraque omnia quæ hucusque disserui ex novem et novaginta Codicis Carolini epistolis, et decem Leonianis, a Conringio editis, consent; epistolaris hujus historice anacephalaxosim jure appellavi diploma istud, quippe quo jura omnia sanctæ sedis breviter collecta roborantur. Post hæc disciplina electionis et consecrationis Romani pontificis confirmatur: quæ res, ad Stephani IV prædecessores quod attinet, tum ex commentatione prævia de epistolis Adriani (n. 2 seqq.), tum ex monito ad epistolas pseudopapæ Constantini peti poterit. Summa est quod libera omnino erat electio, et ordinatio, **111** seu consecratio Romani pontificis. Quod magis magisque confirmatur Pippini regis legati presentia consecrationi Pauli I (*Cod. Car. ep. 42, al. 15*). Cum enim pervenisset Romam quo tempore electio pontificis fiebat: « Cum eo loquentes, ait Paulus, una cum nostris optimatibus, aptum perspeximus eum hic detineri, donec Dei providentia sacra apostolica benedictione illustrati fuisset, et tunc plenius satisfactus de nostra, vel cuncti populi puritate, et dilectione quam erga tuam benignissimam

A excellentiam et cunctam gentem Francorum gerimus, eum ad vos repedandum cum nostris missis apostolicis absolveremus; » *Qui scilicet regi testarentur, pontificem* « in ea fide et dilectione, et charitatis concordia, atque pacis fœdere, quæ prælatum beatiss. me. domnus et germanus meus sanctissimus pontifex vobiscum confirmavit » *permansurum.*

XXXIII. Ea vero disciplina eligendi et consecrandi pontificem, postmodum ad Franciæ regem legatos mittendi, qui prædictam regni et sacerdotii concordiam instaurarent, adeo firma constansque est, ut nullum prorsus exemplum quod illi adversetur inveniat. Et vero ipse invasor Constantinus nonnisi post detestabilem electionem ordinationemque suam (*Cod. Car. ep. 45, al. 98*) legatos ad regem misit, promittens se Stephani Paulique exemplo « perman-surum in vestra charitate ac fide dilectione, atque sincera amicitia ». Quod iterum ac tertio repetit, urgetque sequenti epistola. Stephani III et Adriani legationes et litteræ post consecrationem ad reges missæ non exstant: sententia tamen eadem supplet ex aliis utriusque pontificis litteris (*Ibid.*, ep. 47, 62). Stephanus quippe Carolo et Carolomanno fratribus. « In vestro, ait, amore atque charitatis dilectione firmiter usque ad animam et sanguinis effusionem una cum universo populo permanemus atque permanebimus. » Et Adrianus Carolo Magno: « In ea fide et dilectione simulque et promissione te confidimus permanere, in qua et nos firmi et stabiles, quod facie ad faciem polliciti sumus, Domino præsiante, et beato Petro principe apostolorum mediante, usque in finem manemus. » Leonem III, post suam consecrationem, Adriani obitum suamque exaltationem nuntiasset, fidem faciunt Caroli regis litteræ apud Labbeum (*Conc. tom. VII, p. 1128*) per Angilbertum missæ; quæ protestatur se velle instaurare concordiam illam sacerdotii et regni quæ vigeat sub Adriano: « Sicut enim, inquit, cum beatissimo prædecessore vestre sanctæ paternitatis pactum inii, sic cum beatitudine vestra ejusdem fidei et charitatis inviolabile fœdus statuere **112** desidero. » Quæ cum ita sint, libenter audirem a Pagio et annalista Italo quidnam discriminis hisce in diplomatibus Ludoviciani verbis introspectant? « Eum, quem divina inspiratione et beati Petri intercessione omnes Romani uno consilio atque concordia, sine aliqua promissione, ad pontificatus ordinem elegerint, sine aliqua ambiguitate vel contradictione more canonico consecrari. Et dum consecratus fuerit, legati ad nos vel ad successores nostros reges Francorum dirigantur, qui inter nos et illos amicitiam et charitatem, ac pacem sociant. » Attamen id dumviri hinc diploma esse commentitium fidenter pronuntiant quod colligitur ex Leonis successorum legatione et litteris ad Caroli Magni filium Ludovicum Pium, ab Astronomo memoratis anno 816 et seq. De Stephano enim in Franciam proficiscente; « præmisit tamen, inquit, legationem, quæ super ordinatione ejus imperatori satisfaceret. » Et de Paschali: « Post expletam consecrationem solemnem, legatos cum epistola apologetica et maximis muneribus imperatori misit, insinuans non se ambitione, nec voluntate, sed electione et populi acclamatione huic succubuisse potius, quam insuluisse dignitati. » Aiunt enim has litteras imperatoris confirmationis indicia esse minus dubia. Eruditum par!

XXXIV. At enim vero iis quæ anno 769 in concilio Lateranensi decreta erant, ne summa electionis et consecrationis pontificiæ aliunde detrimentum acciperet, adjungi videmus hoc loco: *sine aliqua promissione.* Id autem magis magisque confirmat diplomatis integritatem. Quod enim olim ad Simoniacam hæresim avertendam constitutum fuerat (*Conc. Chalced. c. 2; Symm. ad Cæsar. ep. 5, tit. 2; Hormisd. ad episc. Hisp. ep. 25, c. 2*), novis decretis sanctionibusque insauratum invenitur pro Italia seu regno Langobardiæ, Tuscia et exarchatu, imo etiam pro Francorum regno; illa enim pestis longe atque pervagaba-

tur id temporis. Ea propter Adrianus an. 790 (*Cod. A Car. ep. 97, al. 84*) scribebat Carolo: « Multæ pecuniæ per talem nefandam dationem alienatæ esse cernuntur, ut aurum et argentum jam non habentes etiam ipsæ res Ecclesiarum per emphyteuses manu conscriptas existant alienatæ. » Et paulo infra de ordinatione episcoporum eorumque examine: « Obstantes, ait, sciscitantur: Videne aliquam promissionem cuiquam aut dationem fecisses, quia Simoniacum et contra canones est. » Ipse etiam Carolus anno 795 in commonitorio (*Conc. tom. VII, p. 1129*) id præcipue admonendum Leonem pontificem vult ab Angilberto: « De Simoniacâ subvertenda hæresi diligentissime suadeas illi, **113** quæ sanctum Ecclesiæ corpus multis male maculat in locis. » Quid plura? eodem anno 816, cum Stephanus IV, quem sequenti anno initatur Paschalis, post suam consecrationem Augusto Ludovico electionem suam omni labe carentem nuntiat, idem imperator edidit capitulare (*lib. 1, cap. 84*) relatum etiam a Labbeo (*Conc. tom. VII, p. 1479*), in quo hæc leguntur: « Sacrorum canonum non ignari, ut in Dei nomine sancta Ecclesia suo liberius potiretur honore, assensum ordini ecclesiastico præbuimus, ut scilicet episcopi per electionem cleri et populi secundum statuta canonum de propria diœcesi, remota personarum et munerum acceptione, ob vitæ meritum et sapientiæ donum eligantur. »

XXXV. Quæ cum ita sint, non sine admiratione legi potest apud Pagium (817, n. 7) post recitatam diplomatis particulam illam de legatione mittenda « ad nos, vel ad successores nostros reges Francorum, » falsitatis et audacia plena inflatio ista. « Quod merum commentum est, cum ipso Ludovico Pio vivente Eugenius II papa, ad postulationem Lotharii imperii paterni collegæ, statuerit ut pontifex Romanus non consecratur nisi in præsentia legatorum imperialium. » Non enim sapit hominem ratione utentem propositio hujusmodi: Disciplina creationis Romani pontificis in diplomate Ludoviciano confirmata anno 817 commentitia est, quia anno 825 Lotharius Ludovici filius ab Eugenio II privilegium impetravit, ne in posterum Romani pontifices consecrarentur, nisi legatis imperialibus præsentibus. Huc accedit privilegium ejusdem falsitatis Baronio, Cointio, Natali, Papebrochio, passimque auctoribus catholicis perspecta; annalistæ etiam Italo id privilegium (an. 825) est valde suspectum, tametsi quod opinioni suæ accommodatum, cum Eccardus mutata chronologia, obviis ulnis illud amplectitur. At neque Eccardus neque annalista remedio isto temporis falsitatem auferunt. Non enim gravi ulla auctoritate privilegium nititur; sed exstat ejus mentio in supplemento Langobardicæ historiæ, quod Paulo Warnefridi ab impostore ascribitur, juxta morem id genus hominum, qui fidem conciliaturi suis consarcinationibus, ab illustri aliquo scriptore nomen mutuuntur. Post libellum igitur de Metensibus episcopis, ita legitur: « An. 825 Lotharius imperator iterum ad Italiam veniens missam sancti Martini Romæ celebravit, hoc est juramentum quod Romano clero et populo ipse et Eugenius papa facere imperavit: Promitto ergo illi per Deum omnipotentem, et per ista sacra quatuor evangelia, et per hanc crucem Domini nostri Jesu Christi, et **114** per corpus beatissimi Petri principis apostolorum, quod ab hac die in futurum fidelis ero dominis nostris imperatoribus Hludovico et Hlothario diebus vitæ meæ juxta vires et intellectum meum sine fraude atque malo ingenio, salva fide quam repromisi domino apostolico, et quod non consentiam, ut aliter in hac sede Romana fiat electio pontificis, nisi canonicè et justè secundum vires et intellectum meum: et ille, qui electus fuerit, me consentiente consecratus pontifex non fiat, priusquam tale sacramentum faciat in præsentia missi domini imperatoris et populi, cum juramento, quale dominus Eugenius papa sponte pro conservatione omnium factum habet per scriptum. »

XXXVI. Ut Pagii atque eorum qui eam sequuntur allucinatio teneatur, veram constitutionem Eugenii et Lotharii datam in atrio beati Petri apostoli anno 824 huc afferendam puto (*Coll. Rom. par. II, p. 207*) quam in Ottonis et Henrici privilegiis sere omnem videbimus confirmatam. Ad electionem igitur pontificis quod attinet, pontifex et imperator ita constituunt, cap. 111: « In electione autem Romani pontificis nullus sive liber, sive servus, præsumat aliquid impedimentum facere. Sed illi solummodo Romani, quibus antiquitus concessum est constitutione sanctorum Patrum, sibi eligant pontificem. Quod si quis contra hanc nostram constitutionem facere præsumperit, exsilio tradatur. » Equidem negare non ausim pontificiam consecrationem imperialis confirmationis Jugo iterum succubuisse. At novæ hujus subjectionis certa est ætas, causæ certæ, certa demum conditio, quæ a veteri illa Gothorum atque imperatorum Orientis usurpatione longe aliam fuisse demonstrant. Etætem videlicet definiunt annales Bertiniani ad annum 844 conceptis his verbis: « Gregorius (IV) Romana Ecclesiæ pontifex decessit, cui Sergius (II) succedens, in eadem sede substituitur. Quo in sede apostolica ordinato, Lotharius filium suum Hludovicum cum Drogone Mediomatricorum episcopo dirigit, acturus ne deinceps decedente apostolico quisquam illic præter sui jussionem, missorumque suorum præsentiam ordinetur antistes. Qui Roman venientes, honorifice suscepti sunt, peractoque negotio, Hludovicum pontifex Romanus unctione in regem consecratum, cingulo decoravit; Drogone vero episcopum sui vicarium Galliarum Germaniarumque partibus designavit. » Quod si privilegium hujusmodi non est anno 844 vetustius, non igitur Eugenius II ante annos viginti Lothario Ludovici filio illud **115** concessit; sed Sergius II Ludovico Lotharii filio largitus est. Consarcinator autem pseudodiæconus, nomina atque annos pervertens, ex privilegio vero, falsum illud quod audivimus, conflavit.

XXXVII. At consarcinatorem Pagiumque, et uno verbo omnes apost. sedi in suam perniciem infensos, consarcinatio ipsa falsi arguit. Nam privilegia Ottonis et Henrici, unde conciliant fidem rei falsæ, constanter legunt: « Qualem (promissionem) dominus et venerandus spiritualis pater noster Leo sponte fecisse dignoscitur. » Quod magis magisque privilegii ætatem comprobatur; Leo enim IV Sergio II succedens, quamquam Saracenicæ irruptionis metu, absque jussione principis consecratur, tamen promissionem sponte facta privilegium a decessore concessum proprio exemplo ratum habuit. Et veri et falsi privilegii testis omni exceptione major liber Pontificis accedet. En totam electionis et consecrationis Valentini, qui Eugenio II successit anno 827, celebritatem sine imperiali missi præsentia, et sine ulla promissione aut sacramento: « Almx plebis (sect. 455) et letis utriusque militiæ Romanorum electus est vocibus in sede pontificum. Ac deinde condignis gloriis laudibus et honoris amplitudine ad Lateranensem patriarchium ab ipsis deductus, et in pontificali est positus throno. Cujus ovanter ab omni Romanorum senatu pedibus osculatis, et omnibus quæ explenda erant rite ac veneranter peractis, magna sobrietas, magna in lotius sexus et ætatis populo lætitia mansit. Ejusque consecrationis die sereno jam illucescente, cum lumine jam dictum antistitem ad beati Petri apostolorum principis ecclesiam omnes pariter Romani a Palatio deducetes eum, majestate divina auxiliante, in alto throno suamum consecraverunt pontificem. » E contrario de Sergii II successore Leone IV (sect. 497): « Hoc timore, inquit, et futuro casu perterriti, eum sine permissu principis præsulem consecrarunt. » Et de ejusdem Leonis successore Benedicto III (sect. 558): « Clerus et cuncti proceres decretum componentis propriis manibus roboraverunt, et ut consuetudo prisca poscit, invictissimis Lothario et Ludovico destinaverunt Au-

gustis. Ita post Gregorium III anno 107 instaurata est prisca illa consuetudo mittendi decretum electionis ad principem; anno videlicet 847 in Leonis IV electione, tametsi Urbi periculum imminens impedimento fuit, quin jussio ac missi imperiales expectarentur. Quamobrem hujusmodi instaurationis aetas est adeo certa, ut ex documentis sublestae fidei extundi nequaquam debeat.

116 XXXVIII. Certam hanc pristinæ subjectionis instaurationem præcessit causa æque certa, cur Sergius apostolicam sedem jugum jam pridem excussum subire iterum pateretur, Ludovicum videlicet ratam habuisse canonicam electionem Gregorii IV anno 827. Quandoquidem Valentino post brevem quadraginta dierum pontificatum decedente, Gregorius IV rite electus constanter adeo summum honorem recusavit, ut Ludovici auctoritas accessisse inveniatur ante electi pontificis consecrationem. Id testatur Astronomus in Vita Ludovici Pii: « Gregorius presbyter tit. sancti Marci electus est, dilata consecratione ejus usque ad consultum imperatoris, quo annuente et electionem cleri et populi probante, ordinatus est in loco prioris. » Quam rem annales Eginhardo tributi, et Bertiniani verbis aliis confirmant: « Non prius ordinatus es, quam legatus imperatoris Romam venit, et electionem populi qualis esset, examinavit. » Illis quidem testimoniis Pagius aliique utuntur ad suppositam Eugenii et Lotharii constitutionem, de qua diximus, roborantiam; sed cum iidem annales Valentini electionem et consecrationem, nulla consensus imperialis mentione facta, referant, Gregorii potius renuentis causa imploratam auctoritatem imperatoris, ut canonicam justamque electionem tueretur, demonstrant, quam pio imperatori injustam hujusmodi usurpationem ascribant. Præterquam quod si hujusmodi artibus disciplinam ab eodem Ludovico Aug. confirmatam anno 817 in diplomate de quo agimus, posterioribus hisce argumentis infirmare contendunt, jam dixi (n. 35) quanti oporteat fieri argumenti istud genus. Cæterum causa certa instauratæ subjectionis est prædicta imperialis auctoritatis imploratio: instaurator autem Sergius II petente Lothario Ludovici filio. Hic quandoque pius genitor vixit nil novi molitus est, Ludovico autem mortuo anno 840, et ineunte 844 decedente etiam Gregorio IV, cum Romani pro illius temporis disciplina Sergium elegissent atque ordinassent, inconsulto imperatore, hic Ludovicum filium in Urbem misit, ut prædictum privilegium obtineret ab apostolica sede.

XXXIX. Equidem desuare non ausim, num Lotharius ob similitates, quæ sibi cum Gregorio intercesserant, quia Ludovici patris sui amicitiam deserere, ac sibi adhaerere noluerat; an arcana alia de causa, exemplo Gregorii ejusdem imperiali auctoritate pontificatum subeuntis allato, ab apostolica sede id privilegium quaesierit. Hoc certum scio, nec Lotharium, filiumque ejus Ludovicum ex Carolingis Augustis, neque ex Germanis aliquem Gothos Orientalesve imperatores imitatum esse hac **117** in re. Non enim veluti annexo imperatoris dignitati privilegio, sed concessione apostolica, quoad vixerunt, Romanorum pontificum electiones ratas habuerunt, quod pontificum eorumdem spectatis electionibus planum fiet. Caroli Magni et Ludovici pii temporibus Leo III, Stephanus IV, Paschalis I, Eugenius II, Valentinus, et Gregorius IV sunt electi; nec nisi hujus postremi necessaria prædicta electionis confirmatio reperitur, quam fortuito, meraque ex necessitate electi renuentis petitam esse a clero et populo, ineluctabile argumentum est electio Sergii II qui Gregorio IV successit, ejusque consecratio, Lothario nullatenus consulto. Aliud quoque argumentum suppetit ex Gregorio eodem: non enim ut sanctus Gregorius Magnus prædecessor, sive ut sanctus Gregorius VII quorum tempore confirmatio imperatoria vigeat, supplices ad Augustum litteras

A dedit, ne suam electionem confirmaret; sed disciplina non inscius, quæ suo ævo obtinebat, primum latebris, deinde constantia tantum onus se aversari serio testatus est. Postquam autem Ludovicus II Lotharii patris sui jussu apostolicum privilegium obtinuit, Leo IV, Benedictus III, Nicolaus I, Adrianus II, et Joannes VIII, quinque et viginti annorum spatio, juxta constitutam hanc pontificia auctoritate disciplinam, inaugurati fuerunt. Secus est de novis successoribus Joannis VIII sexdecim annorum spatio ab anno 882 ad 898 electis, videlicet Martino II, Adriano III, Stephano V, Formoso, Bonifacio VI, Stephano VI, Romano, Theodoro II, et Joanne IX, quos omnes absque jussione principis missorumve presentia ordinatos compertum erit. Quæ res Carolo Crasso et successoribus personale id privilegium de-fuisse demonstrat.

XL. Tres, Carolo Crasso imperante, electi consecratique sunt pontifices, quorum postremum Stephanum V ignota nobis ex causa imperator ægre tulit, se inscio creatum esse. Rem tradunt annales Fuldenses ap. Freherum (tom. I, p. 60) simulque docent, quam inutilis fuerit Augusti expostulatio: « Romani pontificis sui (Adr. III) morte comperta, Stephanum in locum ejus constituerunt. Unde imperator iratus, quod eo inconsulto ullum ordinare præsumperunt, misit Liutwardum, et quosdam Rom. sedis episcopos, qui eum deponerent: quod perficere minime potuerunt. Nam prædictus pontifex imperatori per legatos suos, plusquam 30 episcoporum nomina, et omnium presbyterorum, et diaconorum cardinalium, atque inferioris gradus personarum, necnon et laicorum principum regionis scripta, destinavit, qui omnes unanimiter eum elegerunt, et ejus **118** ordinationi subscripserunt. » Opiniones aliorum alias, præcipue illorum qui Adriano III decretum tribuunt de consecrationis libertate pristina deinceps recipienda, brevitatis ergo prætermittam; id autem affirmare nullus dubito, quod Carolingius inter Augustos prædicti duo duntaxat privilegio isto personali usi sunt. Cum vero sexdecim iis annis qui octavi Joannis obitum consecuti sunt, usque ad Joannis IX creationem anno 898 multa mala evenerint, ejusdemque Joannis electionem Sergianum schisma perturbavit, sensit hic pontifex non esse inutile imperiali auctoritate tantum negotium pertractare. Quamobrem eodem anno concilio congregato (*Conc.* tom. IX, p. 502) præ gravibus aliis causis de privilegio isto renovando decernens: « Quia, inquit cap. 10, sancta Romana Ecclesia cui Deo auctore præsidemus, plurimas patitur violentias pontifice obeunte, quæ ob hoc inferuntur, quia absque imperatoris notitia et suorum legatorum presentia pontificis fit consecratio, nec canonico ritu, et consuetudine ab imperatore directi intersunt nuntii, qui violentiam et scandala in ejus consecratione non permittant fieri: volumus id, ut deinceps abdicetur, et constituendus pontifex, convenientibus episcopis et universo clero eligatur, expetente senatu et populo, qui ordinandus est, et sic in conspectu omnium celeberrime electus ab omnibus, presentibus legatis imperialibus consecratur. Nullusque sine periculo juramentum, vel promissiones aliquas, nova adinventione ab eo audeat extorquere, nisi quæ antiqua exigit consuetudo, ne Ecclesia scandalizetur, vel imperatoris honorificentia minuat. »

XLI. Quam inutiliter facta fuerit privilegii hujus instaurationis, comperiet quicumque historiam eorum temporum consulat. Anno siquidem 899 exeunte Arnulphus Aug. Carolingiorum extremus mortem occuluit Joanne IX superstite: « Circa confinia memorati anni Arnulphus imp. migravit a sæculo, ut Kal. Dec., sepultusque est honorifice in Odingis, ubi et pater ejus (Caroloman. fr. Caroli Crassi) tumulatus jacet, » ut tradunt annales Metenses, Fuldenses ap. Freher. habent 900, parvo unius circiter mensis discrimine. Eodem anno declinante Joannes moritur,

nulloque imperatore Benedictus IV eligitur et consecratur. Ab hoc pontifice imperiali diademate redimitus Ludovicus III anno 902, ab æmulo Berengario captus et excæcatus miseram incertamque vitam vivere orsus est sub eodem pontifice Benedicto. Quamobrem quin successores ejus Leo V, Christophorus, Sergius III, Anastasius III, Landus, et Joannes X electi, consecrati que fuerint sine ullo imperatoris **119** assensu, nullum dubium. Joannes autem decimus Berengarium coronavit imperatorem anno 916, qui pontifice eodem vivente mortuus, etiamsi privilegium obtinisset, quod nemo affirmat, uti eodem non potuisset. Quæ postea evenerunt, Marrocia et Tusculanis comitibus per annos octo et triginta dominatum Urbis ducatusque ejus usurpantibus, neque amplius pontificiæ simulque imperiali potestati subijci volentibus, apud Luitprandum videsis. Ven. card. Baronius perversitatem sæculi jure detestatus (900, a num. 4 ad 8) ita concludit: « Ita quidem omnia Romæ tam sacra quam profana factionibus miscebantur, ut penes illam partem esset promotio ad apostolicam sedem Romani pontificis, quæ potentior appareret, ut modo Romanorum proceres, modo Etruriæ principes intruderent sæculari potentia quam vellent, et deicerent quem possent Romanum pontificem a contraria factione promotum. Quæ toto hoc ferme sæculo sunt actitata, quousque Germaniæ imperatores Ottones medii intercessere utrique parti contrarii, arrogantes licet et ipsi sibi pariter papæ electionem atque electi defectionem. »

XLII. Invasionem istam principum depravatæ potius disciplinæ ferreo illo sæculo X argumentum, quam privilegii ab apostolica sede concessi Augustis continuationem esse nemo non videt. Præterea ex sequentibus privilegiis liquido constat, Joannis IX decreto prætermisso ab Ottone et Henrico, ut pote nunquam usu recepto, Eugenii tantum II et Leonis IV temporum disciplinam confirmari; adeoque privilegii duntaxat mentionem fieri, quod Sergius II Ludovico potente, Augusto ejus genitori Lothario concessit, quo eundem quoque Ludovicum esse usum compertum, exploratumque est. Istud autem personale fuisse in Germanis quoque imperatoribus, si qui eodem usu esse reperiuntur, patet ex decreto Nicolai II in concilio Romæ habito anno 1059, (*Conc.* tom. IX, p. 1104) de electione Romani pontificis: « Eligatur autem, inquit, de ipsius Ecclesiæ gremio, si reperiatur idoneus; vel si de ipsa non invenitur, ex alia assumatur, salvo debito honore et reverentia dilecti filii nostri Henrici, qui in præsentiarum rex habetur et futurus imperator, Deo concedente, operatur, sicut jam sibi concessimus, et successorum illius, qui ab apostolica sede personaliter hoc jus impetraverint. » Monumentum isto opportunius ad eludendas Pagii et annalistæ Itali opiniones, qui æque fidenter, ac temere jus imperatorum fuisse contendunt electionis pontificiæ confirmationem, excogitari non poterat. Quandoquidem Nicolaus planissimis verbis declarat se concessisse **120** id privilegium Henrico IV regi, eodemque usuros, quicumque illud ab apostolica sede personaliter obtinuerint, quemadmodum usum eodem esse Henricum acta Vaticana creationis sancti Gregorii VII ap. Baronium (1073, n. 27) testantur. Nam electus Gregorii Magni exemplo « nuntios ad regem Henricum celeriter destinavit, per quos et electionem de super factam ei aperuit, et ne assensum præberet attentius exoravit. Quod si non faceret, certum sibi esset quod graviores et manifestos ipsius excessus nullatenus impunitos toleraret. Rex vero ut electionis veritatem cognovit, electioni ejusdem assensum præbuit, et Gregorium Vercellensem episcopum Italice regni cancellarium ad Urbem transmisit, quatenus auctoritate regia electionem ipsam confirmaret, et consecrationi ejus interesse studeret, quod sine dilatione factum est. »

XLIII. Id vero notam illam omnino avertit a Ca-

rolingii Germanisque Augustis, quam sæpe laudat duumviri sectariis adherentes utrisque inurunt. Quasi Odoacrem Orientalesque imperatores imitati rem sibi attribuerint, quæ, absque apostolicæ sedis auctoritate, mera usurpatio est. Non enim soli Augusti, qui cum diademate imperiali consortium supremæ potestatis pontificiæ acquirebant, sed ipsi reges, quibus constanti omnium confessione nil rei erat cum Urbe urbanisque negotiis, hujusmodi privilegium a summis pontificibus obtinuerunt. Quid? Quod sancto eidem Gregorio VII, qui pontificatum declinaturus regis privilegium agnovit, visum fuit prædecessorum exempla non sequi, sanctamque sedem a subjectione illa penitus liberare? « Mentiar, ait Baronius 1083, n. 42, nisi ista jam experimento rerum præsentium monstrari possint, per Gregorium nempe vindicatas e manibus principum ecclesiarum investituras, liberam electionem Romanorum pontificatum postilluminio restitutam, disciplinam ecclesiasticam collapsam penitus reparatam, et alia innumera bona parta. » Et revera nusquam invenitur deinceps imperialis, regiusve consensus requisitus pro Romanis pontificibus ordinandis. Quamobrem affirmari tuto potest, duos duntaxat Angulos ex Carolingiis, et Henricum regem ex Germanis, privilegio isto usos esse. De sex Augustis Germanis, qui eum regem præcesserunt, secus sentire oportet. Nam tres Ottones depravatam x sæculi disciplinam amplexi, nullatenus attendi debent. Sanctus Henricus Aug. a Benedicto VIII coronatus a recto et æquo nullatenus discessisset, quæ erat illius religio; sed tam ipso quam Benedicto, parva dierum intercapedine obeuntibus supremum diem anno 1024 Joannes XIX ex laico ad **121** pontificatum assumptus largitione pecuniæ, ut ait Glaber ap. Baron. (1024, n. 4), a nemine est confirmatus. Benedictum IX perinde electum a Conrado Salico confirmatum esse nusquam reperitur. Unus Henricus II Aug. rex Germaniæ tertius privilegio isto usus esse videretur; cum vero apostolica auctoritate illud non obtinuerit, non hunc quidem cum duobus Carolingiis comparandum existimo; Petrus enim Damiani (*Discept. inter reg. adv. et Rom. Ecclesiæ defens.*, *Concil.* tom. IX, p. 1159) ante me sententiæ ejusdem fuit.

XLIV. Verba ipsa huc afferam; non parvi enim momenti est ad unum Henricum IV regem id privilegium redigere, quod annalistæ Italo jus imperatorum est visum. Regius advocatus inducitur sic loquens: « Pater domini mei regis piæ mem. Henricus imperator factus est patricius Romanorum, a quibus accepit in electione super ordinando pontifice principatum. Huc accedit, quod præstantius est, quod Nicolaus papa hoc domino meo regi privilegium, quod ex paterno jam jure susceperat, præbuit, et per synodalis insuper decreti paginam confirmavit. » Romanæ Ecclesiæ advocatus Henrici Aug. jus populi Romani auctoritate nitens insuper habet; sanctæque tantum sedis auctoritatem veneratus reponit: « Privilegium invictissimo regi nostro ipsi quoque defendimus, et ut superplenum illibatamque possideat optamus. » Deinde Alexandri II ordinationem esse factam eo inconsulto demonstrat, quia adhuc erat impubes; et sane Alexandri successorum Gregorium privilegii ejusdem fuisse memorem nuper vidimus. De hac re qui secus sentit, depravatæ disciplinæ subsidium adhibet, atque usurpationem, cum pontificum tolerantia quodammodo necessaria, miscens, plus æquo Augustis tribuit, maximo cum pontificiæ auctoritatis detrimento. Hactenus de privilegio Henrici IV. Cum autem Otto et Henricus in suis privilegiis Eugenii II constitutionem, et Leonis IV spontaneam promissionem laudent, unde consarcinatio profecta est, quæ supra est allata (n. 35); ut teneatur quæ vera electionis consecrationisque pontificiæ disciplina esse debuerit Germanorum tempore, quidve Eugenio, quid Leoni tribuendum sit, operæ pretium est rei veritatem nosse ex historicis fere synchronis.

XLV. Narrat Astronomus in Vita Ludovici Pii (Puh. edit. p. 322) quemadmodum Lotharius a patre Romam missus, et libentissime ab Eugenio papa susceptus est; cumque de his quæ accesserant quæretur, quare scilicet hi, qui imperatori et Francis fideles fuerant, iniqua nece perempti fuerint et qui superviverent ludibrio reliquis **122** forent et haberentur; quare etiam tanta querelâ adversus Romanorum pontifices iudicesque sonarent, repertum est, quod quorundam pontificum vel ignorantia vel desidia, sed et iudicium cæca et inexplabile cupiditate multorum prædia injuste fuerint confiscata. Ideoque reddendo quæ injuste erant: sublata, Lotharius magnum populo Romano creavit lætitiâ. » Eandem rem annales Eginharti tributi referunt: « Cui (Eugenio) cum injuncta sibi patefecisset, statum populi Romani jam dudum quorundam perversitate præsum deprivatum, memorati pontificis benevola assensione ita correxit, ut omnes qui rerum suarum direptione graviter fuerant desolati, de receptione honorum suorum, quæ per illius adventum, Deo donante, provenerant, magnifice sint consolati. » Eugenii prædecessores fuerant sanctus Leo III, Stephanus IV, et sanctus Paschalis I; quare melius Astronomus iudices avaritiæ insimulans, pontifices inscios desidesve appellat, quam annalista, quicumque fuerit, perversos. Præter quam quod privilegia Ottonis et Henrici et pontificum irratiabiles erga populum sibi subiectum asperitates causantur. » Et constitutio ipsa ab Eugenio et Lothario facta nimiam annalistæ hujus licentiam perstringit, ut videbimus, ubi de iisdem privilegiis sermo erit. At mittamus ista levia: juramentum a Lothario et Eugenio injunctum Romanis, ut dicitur in præfata consarcinatione de canonica et justa electione pontificis, sin certum, veri admodum simile est. Quod autem patenti mendacio ibidem assertur de promissione sponte facta ab Eugenio, bona cum Eccardi et annalistæ Itali venia, imposturam pseudo-Warnefridi aperit, Ottonem, et Henrico, seu potius apostolico archivo, et libro Pontificali testibus, adeoque ad Leonis IV consecrationem anno 847 promissio illa spontanea differri debet, post privilegium triennio ante concessum a Sergio II, quam scilicet Leo idcirco fecisse dicitur sponte, quia præ metu Saracenorum, nec jussio, nec missi imperatoris expectati fuerant: quamobrem neque illa promissio necessaria erat.

XLVI. Hanc sane disciplinam Lothario et Ludovico Augustis obtinuisse jam vidimus, eandem obsoletam a Josue IX nequidquam instauratam fuisse anno 900, summaque in illa depravatione sæculi x confirmatam ab Otone et Henrico, at minime usu receptam; ac denique in sola Gregorii VII creatione servatam deprehendimus, qui eam abolevit. Jam vero ad Pagii objectionem revertamur, qui Ludovicianum diploma *merum commentum esse* autumat, quia disciplinam præferret omnino aliam ab ista, triginta fere post annos instituta: nonne id est de rebus **123** prorsus inexploratis iudicium ferre? Objectiones reliquis cordatus quisque floccipendat. Ubi enim ait nullum ex Romanis pontificibus Ludovicianæ donationis meminisse, ac perinde Ottonem et Henricum Pippini et Caroli donationes recensere, at Ludovicianam silere, se ipse inscitæ arguit, quia diplomatis ingenium non est assecutus, in quo jura omnia sanctæ sedis confirmantur, ne ulna quidem terræ prisicis donationibus adjuncta. Similiter ubi putat Siciliam, et cæteras insulas a Ludovico apostolicæ sedi concessas esse, pace sua dixerim, turpiter allucinatur. At enim vero ad falsi arguendum diploma, quod homines doctissimi legitimum agnoscunt, dotexisse in eo verba et formulas necesse erat, quæ ab ætate illius abluerent, quemadmodum Ludewigius (Præf. ad r-l. mss. omni. ævi, § 22) Caroli Magni diploma supposititium pro Frisia enuntiavit, quia mentionem in eo esse vidit: *Juris feudalis:*

semper Augusti; Saxoniam ducatus; ab imperio pendens feudorum; regis Saxoniam; consilii fidelium; consensus principum imperii; subscriptorum regis Bohemiam; marchionis Misiam; landgravi Thuringiam. Quantam enim, quantam diligentiam adhibeant commentum alicujus effectores, ut ætatis ab se remotæ indolem imitentur, quandoque in sui temporis mores labantur necesse est. Profecto si horum aliquid Pagius et annalista Italus objecissent, puderet me tam vehementer pro validitate diplomatis pugnare. At Pagii objectionibus, quas contemptui potius habendas quam diluendas dixi, unam addit annalista laudatus, quæ causas agenti convenientior est, quam vetera monumenta ad trutinam revocanti (an. 817); diploma scilicet ex Ludovici cancellaria minime profectum esse, quia caret *dato*, quod est indicium, informetantum ejus exemplum superesse. Quis autem eruditorum affirmare unquam est ausus, Pippini, Caroli Magni, et Ludovici diplomatum autographa ad nos aëros posteros pervenisse? Attamen tanta iis fides accedit ex Codice Carolino, aliisque annalium monumentis, ut levis admodum jactura constanter jadicetur autographorum defectus. Chorographus etiam Italiæ mediæ ævi Pagio et annalistæ succenturiatur, nihilo tamen minus præcipuo isto munimento quidquid veri est in sua tabula nititur, ita ut similis illi esse malit, qui navim perforat, in qua ipse naviget, quam prædictis auctoribus, in quorum verba jurat adversari.

XLVII. Cæterum *dati*, seu *datæ* defectus, externum scilicet vitium, commune aliis etiam monumentis non tantæ antiquitatis Ludoviciano parum nocet. Datum quippe est in Aquisgranensi conventu anno 817, vi Kalendas Julias, ut principio ejus legitur (*Conc. tom. VII, p. 1507*) **124**: « Anno incarn. Domini nostri Jesu Christi 817, imperii vero gloriosissimi principis Ludovici quarto, vi Idus Julias, cum in domo Aquisgrani palatii, quæ Lateranis dicitur, abbates complures una cum suis resedissent monachis, etc. » Quos inter recensetur Josue abbas Volturnensis monasterii, pontifici acceptissimus, ut docet Mabillonius (*Annal. lib. xxviii, n. 45*) qui chorographo ejusdem monasterii rei monumentum suppediavit, ut diximus (n. 9 seq.). Quod autem maxime attendi oportet in diplomate, subscriptiones antiqui moris, quales fuisse dicuntur donationi a Pippino rege primum factæ Carisiaci, subiunguntur. De Pippiniana siquidem liber Pontificalis (sect. 318) hæc tradit in Vita Adriani: « Promissionem illam, quam ejus sa. me. genitor Pippinus rex, et ipse præcellentiss. Carolus cum suo germano Carolomanno, atque omaibus iudicibus Francorum fecerant beato Petro, et ejus vicario sa. me. domno Stephano juniore papæ. » Ac de eadem alibi (sect. 253) dixerat: « A beato Petro, atque a sancta Rom. Eccl. vel omnibus in perpetuum pontificibus ap. sedis misit possidendam, quæ et usque hactenus in archivio sanctæ nostræ Ecclesiæ recondita teneur. » A quibus non video quid discrepet Ludoviciani diplomatis finis: « Per legatum sanctæ Romanæ Ecclesiæ Theodorum nomenclatorem domno Paschali papæ direximus; » et subscriptiones imperatoris, filiorum, episcoporum, abbatum, comitum, officiorumque palatinorum quorum numerus tantum assertur tam a Volturnensi quam a Cassinensi chorographo, quemadmodum ipso in diplomate numerantur. Id vero esse maximum antiquitatis indicium colligitur ex Anselmo Lucensi (nisi forte aliquantulum recentior est auctor collectionis ei ascriptæ) qui eodem anno 1073, cum Gregorius VII pontificatum, Lucensem episcopatum iniit. Nam suam in collectionem canonum a Gratiano postea amplificatam, retulit ex Ottonis et Henrici privilegiis caput de electione pontificis (lib. vi, cap. 35), atque in fine: « Et sub scripserunt ambo imperatores quisque suo tempore, et episcopi xiiii, et abbates vi, comites xiiii, optimates xvii, quorum nomina infra videbimus in utroque privilegio; decem

scilicet episcoporum in Ottoniano, xiii in Henriciano; A notum (lib. iv, cap. 35) æque ac duo superiora, non ex autographis, sed ex iis exemplis, de quibus principio dixi (num. 2 seq.), et quorum caput erat Ludovicianum integrum, duobus cæteris contractis: quod patet ex subscriptionum recessione.

125 • PRIVILEGIUM LODOVICI IMPERATORIS

DE REGALIBUS CONFIRMANDIS PAPE PASCHALI.

In nomine Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti b. Ego Ludovicus c imperator Aug. Statuo et concedo per hoc pactum confirmationis nostre tibi beato Petro principi apostolorum, et per te vicario tuo domno Paschali summo pontifici et universali pape, et successoribus ejus in perpetuum, sicut a predecessoribus vestris d usque nunc, in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis civitatem Romanam cum ducatu suo et suburbanis, atque viculis omnibus, et territoriis ejus montanis, ac e maritimis, littoribus ac portibus, seu cunctis civitatibus, castellis, oppidis ac viculis in Tuscie partibus, id est: Portum, Centumcellas, Chere, Bledam, Mantaranum [Maturanum], Sutrium, Nepe, Castellum, Gallisem, Hortem [Ortam], Polimartium, Ameriam, Todem, Perusium cum tribus insulis suis, id est

a Dantur variantes lectiones ex apographo archivi Castri sancti Angeli.

b De Carolingiorum invocationibus variis vide dicta supra (Dissert. num. 44). Hanc diplomata etiam Ottonis et Henrici exhibent: argumentum valde probabile talem habuisse diplomata Pippini et Caroli M. quæ desiderantur. Ex Archivo enim apost. petebatur exemplum præcedentium hujusmodi concessionum; quarum formulas mutare, ut videtur, religio fuit. Walchius (Censur. Dipl. p. 12 seq.) nequidquam invocationibus tunc usu receptis infirmare conatur diploma.

c Ex insueto principio diplom. idem constat: nam Otto et Henricus eodem utuntur. Mabillon. (An. Bened. App. n. 26) diploma Pippini affert cum hac subscript.: *Ego Pippinus et conjux mea Bertrada*. Qua ex subscribendi simplicitate colligi posset, tam ipsum quam filium Carolum, ac proinde nepotem Ludovicum, alia formula uti noluisse.

d Recte Baronius, Harduinus, Lecoite, Sigonius cum Cencio refinent vestris; ita enim constanter habent omnes codices, et ita sententia procedit: nam Paschalis a suis prædecessoribus Romam et ejus ducatum per manus acceperat. Perperam vero Gratianus, Annales Reicherspergen., Baluz., Muratorius, Walchius aliique legunt nostris, quasi Pippinus et Carolus Romam dederint pontificibus, quod manifeste falsum. Vide Dissert. num. 12 seqq.

e Ducatus Romani pars non ignobilis lacus prope Perusiam. Is enim est Trasimenus, in hist. Rom. celeberrima victoria Annibalidis. Vide Cellar. (Geogr. ant. l. ii, c. 9). Tres insulas hic memoratas in lacu esse atque incolæ testatur Elbertus (Etrur. Medit.) qui dolet ap. cosmographos et geogr. hujus lacus mentionem non reperisse. Chorogr. Anon. (Script. Ital. tom X, tab. sect. 20) uberrime.

f Narniam unam ex toto ducatu invenies pontifices acceptam referre Francis regibus (Cod. Car., ep. 8, 9, al. 4, 6); nam Steph. II questus Langob. eam invasisse, quam, ait Pippino, beato Petro tua Christianitas concessit. Eam Spoletani olim invaserant (Anast. sect. 254); sed Aistulphus primo adventu Pippini territus illam restituerat. Anast. (sect. 249).

g Remotiores Latii seu ducatus Romani civitates in parte Cisliberina enumerantur, ægri seu di-

majorem et minorem pulvensim [pulvensim et lacum], Narniam f, Utriculum, cum omnibus finibus ac territoriis ad suprascriptas civitates pertinentibus.

Simili modo in partibus Campanie Segniam, Anagninam, Ferentinum, Alatrum, Patricum, Frisulanam cum omnibus finibus 126 Campaniæ, necnon et Tyburim cum omnibus finibus ac territoriis ad easdem civitates pertinentibus e.

Necnon et exarchatum Ravennatem cum [sub] integritate, cum urbibus, civitatibus, oppidis et castellis, que pie recordationis domnus Pippinus rex, ac bone memorie genitor noster Karolus imperator b beato Petro apostolo et predecessoribus vestris jamdudum per donationis paginam restituerunt: hoc est civitatem Ravennam, et Emilianam [Æmilianam] i, Bostrictus Romani civitatibus generaliter comprehensis in suburbanis: Otto nullam Campaniæ civitatem memorat, omnes enim in ducatu et suburbanis una expressas intelligit. Vide infra notas ad ejus diploma.

h Huc omnes diplomatum interpretes onanesque historiæ pontificiæ scriptores nuperos appello. Ludovicus primum loquitur de apostolica ditione amplificata per Pippinum et Carolum, ne avo et patri injuriam faciat: « Quæ, inquit, piæ rec. D. Pippinus rex ac bo. me. genitor noster Karolus imperator, etc. » Pari modo infra de territorio Sabiniensi: « Sicut a genitore nostro Carole imp. » Item inferius de donationibus spontaneis; « Quas piæ record. domnus Pippinus rex avus noster, et postea domnus et genitor noster Karolus imp. » Et paulo post de diplomate Adriani pro Spoletano ducatu: « Inter sa. me. Adrianum papam et domnum ac genitorem nostrum Carolum imp. convenit. » Ac demum in fine agens de amicitia, charitatis et pacis fodere iustaurando a quovis pontifice post suam consecrationem, « sicut, ait, temporibus piæ rec. domni Caroli atavi nostri, seu domni Pippini avi nostri, vel etiam Caroli imp. genitoris nostri consuetudo erat faciendi. » Ludovicus itaque nunquam majores suos prædecessores appellat, sed nomine et agnationis titulo eos prosequitur. Veniant nunc Gratianus, annalista Reicherspergenensis, Baluzius recentioresque alii, et contra Cencium codicesque omnes mss., Baronium doctissimosque alios viros fidenter mutent vestris in nostris, ut ex eorum voto Roma et ducatus donationis naturam induant. Quoniam monumentum proferunt, quod vel levissimum administratum iis suppetit, quo rem adeo novam sustentent? Post diploma istud annis circiter quinquaginta ab Joanne VIII, aut lenocinandi causa imperatoribus, aut quia vere in imperatorum diplomatis Romana etiam ditio confirmabatur, Roma ipsa concessa a piis imperatoribus enuntiat. At perperam: nam Ludovicus et successores non concedunt Romam et ejus ducatum; sed Romæ et ducatus ditionem confirmant, pontificibus ita volentibus, qui non minus a populis sibi subditis quam ab hostibus, jure timebant.

i A Pippini et Caroli donatione ordiens exarchatum integrum prius nominat, deinde ejus civitates singulas recenset cum omnibus territoriis ad civita-

bium ^a, Cesenam, Forum Populi [Pompilii], Forum Livii, **127** Faventiam, Immolam [Imolam]; Bononiam, Ferrariam, Comiacrum [Comiaculum], et Adrianis, que et Gabelum [Gabellum], cum omnibus finibus, territoriis atque insulis in terra marique ad supradictas civitates pertinentibus ^b: simul et Pentapolim ^c, videlicet Ariminum, Pisaurum, Fanum, Senogalliam, Ancenam, Ausimum [Auximum], Humanam, Hesim, Forusimpronii, Montem Feretri, Urbinum et territorium Valvense [Balmense], Callem, Luciolis, Egubium [Eugubium] cum omnibus finibus ac terris ad easdem civitates pertinentibus.

tes pertinentibus, quas singillatim enumeravit. Eas inter non est *Mutina*, neque *Parma*, nec *Placentia*, celeberrimæ urbes usque a temporibus reip. In donatione per designatos fines Parma a Tuscia Langobardorum, seu regia non dissita, nominatur pro confinio. Et in divisione regnorum inter filios eadem civitates partem regni Pippiniani concipiunt. Viris eruditissimis xvi sæculi visæ sunt eæ civitates in exarchatu esse, quam opinionem amplexi sunt nostro ævo viri clarissimi, scriptisque eruditissimis voluminibus opinionem suam maxime credibilem effecerunt. Digladiari cum nostratibus nolo: id tamen dico, *Æmilie* mentionem in Ludoviciano diplomate non civitatem, sed provinciam innuere. Duas quippe in provincias exarchatus dividebatur id temporis: *Æmiliam*, cujus civitates seorsim recensentur, et *Pentapolim*, cujus civitates pari modo seorsim enumerantur. Ita etiam in Cod. Car. primæ provincie exarchatus a Pentapolensibus secernuntur (ep. 51, 53, 54, al. 54, 52, 51), nec secus audiuntur quam *civitates Æmilie*, quas sibi archiepiscopus Ravennas usurpaverat. Certe hac in re Miratorius et Chorographus recte sentiunt. *Mutina*, *Parma*, *Placentia*, ut ut civitates *Æmilie*, quarum episcopi suffraganei erant Ravennatis metropolitæ, ad Pippini Carolique donationem non pertinent. Plura videsis in dissertatione, num. 16.

^a Civitatem monasterio sancti Columbani celebrem in Cottis Alpibus sitam hic non memorari inde liquet quod episcopali dignitate non est fruita ante sæc. xi, Benedicti VIII auctoritate (Ditm. ap. Bar. 1014, n. 4; Ughell., Mabill., etc.). Sassinam, seu Sarsinam, intelligi oportet urbem antiquam, cujus episcopus Bobiensem se appellat in conciliis Symmachi. Vide Dissert. n. 18.

^b Chorogr. Anon. totidem civitates in exarchatu expiscatur ex Agnello, Blondo, Anastasio, Cluverio, quæ duplicant numerum (*Tab. chorogr. sect. 16*). At conditio et chronologia novorum nominum attendi debent: pleræque enim castra erant in finibus exarchatus civitatum comprehensa; nonnullæ jam nominatas exprimebant, ut nuper *Bobium* et *Sarsinam* unam eandemque esse vidimus; *Adriamque* et *Gabelum* unam eandemque civitatem esse docet diploma. Exarchatus autem sub integritate est donatus a Pippino et Carolo, qualis tunc erat, Bononie territorio definitus, quod constat ex prædicta divisione regnorum. Qui autem contendit, juxta antiquiorem extensionem fuisse donatum, monumentis id probantibus destituitur.

^c Notanda temporum varietas. Anno 726 scribebat Gregorius II Leoni Isaurico in impietate persistenti (Labbe, *Conc. tom. VII, p. 19*) hunc in modum de toto exarchatu: « Longobardi et Sarmate, cæterique qui ad septentrionem habitant, miseram Decapoliem incursionibus infestant, ipsamque metropolim Ravennam occuparunt, et ejectis magistratibus suis, proprios constituere magistratus. » Cum Pippinus an. 754 Carisiaci exarchatum sanctæ sedi contulit, nullum habuisse discrimen videtur *Æmilie* et *Pentapolis*. Pentapolenses sæpe in Pauli epistolis lau-

Eodem modo territorium Sabinense, sicut a genitore nostro Karolo imperatore beato Petro apostolo per donationis scriptum concessum est, sub integritate, quemadmodum ab Iberio et Majenaro abbatibus missis illius inter idem territorium Sabinense atque Reatinum deflavitum est ^d.

Item in partibus Tusciæ Langobardorum castellum Felicitatis, Urbivetum, Balneum Regis, Ferenti Castrum, Viterbium, Orelas, **128** Martiam, Tuscanam, Populonium, Suanam, Rosellas ^e, et insulas Corsicam ^f, Sardiniam et Siciliam sub integritate, cum omnibus adjacentibus ac territoriis maritimis, litto-

dantur. Et Adrianus in supra laudatis litteris non solum discrimen illud servat, sed (ep. 54, al. 51) quandoque bipertito ipsam Pentapolim dividit, mediterraneam scilicet et maritimam.

^d Vide epistolas Cod. Carol. (59, 67, 71, 72, 73, al., 49, 69, 56, 76, 78) et commentar. præv. ad epistolas Adr. n. 52 seqq. Inde historiae hujus principium suppetit: reliqua non habentur in eo Codice, nec definiiri tuto potest quandam Iberius et Maginarius abbates fines illos posuerint inter Reatinos et Sabinenses. Certum tamen est Maginarium minime assecutum esse dignitatem abbatii nisi anno 784, cum Fulrado abbati Dionysiano successit. Quamobrem non nisi post eum annum territorium Sabinense possidendum sanctæ sedi traditum est. Cum autem Dionysianus abbas Maginarius obierit supremum diem anno 793, Iberio superstiti ad annum 796, cum Alcuinus ei successit in sancti Martini Turonensis monasterii præfectura: hinc est quod inter annum 791, cum Cod. Car. epistola colligebantur, et 793, Maginarii emortuale, territorii Sabinensis controversia finem habuisse videtur. Si ita se res habet, tantam causæ procrastinationem, ejusque exitum haud sciremus, nisi diploma istud exstaret: etenim ex Adriani litteris liquet, rem prædictis abbatibus commissam esse, sed difficultatibus semel iterumque et tertio exortis, non potuisse fini.

^e Quanquam hæc duæ civitates maritimæ territorii nunc Senensis æque ac cæteræ ex Tuscia Langobardorum juris essent sanctæ sedis ex donatione Caroli, eas tamen pacifice nunquam, nunquam integre sancta sedes possedit viii sæculo (*Cod. Car., epp. 88, 89, al. 81, 90*). Ineunte sæc. xi ap. Albinum et Cencium, parvo discrimine, hæc habentur: « In quodam tomo carticio, qui est in cartulario juxta Palladium legitur papa Benedictus (VIII) locasse civitatem et comitatum Suanensem cum castellis et villis, et cum omnibus suis pertinentiis. Et civitatem, et comitatum Rosellensem cum villis et castellis, et suis pertinentiis, et districto, et placito, et cum omni datione et reddito suo. Præstat unaquæque civitas lx sol. » Cæterum Populonium et Rosellæ haud ita multo post excidere. Nam Rosellenses episcopi, sæculo duodecimo ineunte, Grossetani dici cœperunt, Rusella olim Romana colonia jam pridem excisa (*Cellar., Geogr. ant., l. ii, c. 9, p. 454, edit. Lond.*), quæ erat prope Grossetum, ut Populania prope Plumbinum (*Cellar. ibid.*), manifestis utrobique antiquis rudibus. Populoniensis episcopatus unitus Massæ. Ughellum consule (*Ital. Sac. tom. III, p. 655 et 701*).

^f Insulæ hujus donatio certa, certus item donator Carolus, tempus vero incertum. De duabus insulis reliquis satis est dictum in superioribus; nonnihil adjicietur ad diplomatæ sequentia. Jura earundem, præcipue Siciliæ, antiqua et certa: sed Caroli inter donationes recenseri a Ludovico, Steph. IV et Paschalis consilio, causa est cur conjiciam chartam vere aliquam existitisse tum temporis in apostolico archivo, qua Carolus tres illas insulas dono dederit. Is siquidem, ubi Adrianum vidit tantopere sollicitum

ribus, portibus ad suprascriptas civitates et insulas pertinentibus.

Item in partibus Campanie Soram, Arces, Aquinum, Arpinum, Theanum et Capuam ^a, et patrimonium ad potestatem et ditionem vestram pertinentia, sicut est patrimonium Beneventanum **129** et Salernitanum ^b, et patrimonium Calabriae inferioris et superioris, et patrimonium Neapolitanum, et ubicumque in partibus regni atque imperii a Deo nobis commissi patrimonia vestra esse noscuntur ^c. Has omnes suprascriptas provincias, urbes ac civitates, oppida atque castella [castra], viculos ac territoria, simulque et patrimonia, jam dicte Ecclesie tue, beate Petre apostole, et per te vicario [tuo] spirituali Patri nostro donno Paschali summo pontifici, et universali pape, ejusque successoribus usque in finem seculi eo modo confirmamus, ut in suo detineat [detineant] jure, principatu atque ditione ^c.

Simili modo per hoc nostre confirmationis decretum patrimonia Calabritanum et Siculum (unde pingues antiquissimi reditus pro egenorum sustentatione et ecclesiar. decore jampridem inferri desuerant in ærarium pontificium) a Constantino et Irene redderentur, in litteris ad eum datis an. 794 (*Conc.* tom. VII, p. 963) remque postmodum omnem fuit edoctus; tam certa jura nequidquam toties repetita esse ægre ferens, de subjicienda Sicilia, ut Beneventanum ducatum fecerat, cogitavit. Interim vero totam insulam sanctæ sedi concessam puto ejus parum dissimili conditione quam in Ottonis diplomate expressimus videmus, *Si Deus nostris illud tradiderit manibus*. Nam constat Siciliam paruisse Græcis usque ad annum 827, cum Saraceni illam invaserunt. Unde enim in Ottonis diploma id de Sicilia profluxit, nisi ex charta aliqua archivi, unde Ludoviciano diplomati et alia nonnulla adjecta sunt? Et nota, quod in Ottonis diplomate, cujus Henricianum exemplum est, conditionalis ea concessio Siciliae non ponitur inter spontaneas Caroli donationes, neque donationi propriae adjicitur; argumentum certum quod Sicilia tanquam a Carolo donata, et quidem conventionie habita cum pontifice, habebatur. Quare autem Ludovicus eam conditionem siluerit, non est petendum, nam jura omnia in confirmabatur sanctæ sedi, nilque ei novum concedebat; nec nisi ineptum fuisset Siciliam sub conditione a Carolo donatam confirmare.

^a Has Campaniæ civitates a Carolo donatas fuisse nullum dubium. I a scilicet constat ex litteris Cod. Carolini (ep. 88, 89, 92, al. 81, 90, 86). Capuanos etiam præstitisse juramentum fidelitatis ante confessionem beati Petri discimus (ep. 91, al. 88). Et licet in adeunda earum possessione eadem supervenerint difficultates quæ in territorio Sabinensi et in duabus ex Thuscianæ civitatibus, Populonia nimirum et Rosellis, jura tamen non exciderunt, nam una cum cæteris Neapolitani regni ope Northmannorum a pontificibus vindicata sunt sæculo xi, ut dicam infra.

^b In Campania duplex patrimonium erat Gregorii Magni tempore. Et Joannes diac., qui florebat post Ludov. Pium, Joanne VIII pontifice, duo patrimonia discrete nominat, Neapolitanum et Campanum, in Greg. Vita (lib. II, n. 53). Totidem in diplomate Ottonis et Henrici numerantur. Quid igitur tria Ludovicus? Salernitani mentio nusquam mihi fuit obviam præterquam in hoc diplomate. Quid autem dico tria patrimonia? unicum est Ludovico patrimonium Beneventanum et Salernitanum, tametsi duobus illud nominibus designet; quæ res non parum negotii fecessit certam causam exquirenti. Narrat siquidem Æmperius (n. 14) Siconulphum esse factum Sa-

lum firmamus donationes quas pie recordationis donnus Pippinus rex avus noster, et postea donnus et genitor noster Carolus imperator beato apostolo Petro spontanea voluntate contulerunt ^d. Necnon et censum et pensiones, seu ceteras donationes [dationes], que annuatim in palatium regis Langobardorum inferri solebant, sive de Tuscia Langobardorum, sive de ducatu Spoletino [Spoletano]: sicut in suprascriptis donationibus continetur. Et inter ea, me. Adrianum papam, et donnum ac genitorem nostrum Carolum imperatorem invenit, quando idem pontifex eidem de suprascriptis ducatibus, id est Tuscano et Spoletino sue **130** auctoritatis preceptum confirmavit ^e. Eo scilicet modo ut annis singulis predictus census Ecclesie beati Petri apostoli persolvatur, salva super eisdem ducatus nostra in omnibus dominatione et illorum ad nostram partem subjectione ^f.

Ceterum, sicut diximus, omnia superius nominata lerni principem a primoribus Beneventanis, qui a principe Radelchisio defecerunt, quam rem omnes cum Peregrinio ad annum referunt 840. Exstatque capitulare Radelchisii princ. Benev. anno 851 (*Pratill.* tom. III, p. 214), quo statuuntur fines utriusque principatus cum Siconulpho, ita ut exinde duo principatus nosci cœperint. Quamobrem si Ludovicianum diploma ea tempora secutum esset, tum quod novum edocemur, patrimonium videlicet sanctæ sedis in utroque principatu esse, bene haberet. At quinque et viginti fere annis diploma illud Siconulphi principatum præcedit. Quamobrem Ludovicum non aliud sibi voluisse arbitror quam utriusque civitatis districtus, in quibus patrimonium illud bipertito divinum situm esset, designare, id scilicet suggerentibus Stephano IV et Paschali, quos minime latebat patrimonii illius conditio et situs.

^e Puta Tuscum, Istriatum, Dalmatinum, Myricianum, Liguriam, Germanicianum, Gallicanum, et si quæ alia erant in Gallicana monarchia quæ specialis mentionis non indigebant ut sanctæ sedi vindicarentur, ut pote extra Græcam dominationem.

^d Quenam fuerint spontaneæ istæ donationes colligi potest ex historia; eæ vero singillatim enumerari non possunt. Vide Dissert. ad Henrici diploma, n. 14 seqq.

^e Argumentum isto evidentius ad quorundam opiniones refellendas desiderari non potest. Disputant ii siquidem de jure Romanis pontificibus concessio in civitatibus et provinciis donationum, nam scilicet utile an supremum esset. En luce ipsa clarius definitum jus supremum in cæteris, exceptione hac ducatum. Iidem quoque in eandem supremam potestatem venissent, nisi Adrianus ea quæ divi Petri jam erant, suo præcepto seu diplomate eidem largitori Carolo concessisset, uti convenerat eidem cum Carolo.

^f De reliquis sanctæ sedis ditionibus aut actis possessis, aut quæ juris ejusdem erant, perspicue dictum erat in suo detineant jure, principatu, atque ditione, quibus jus supremum definitur: at hic supremum ad Carolum pertinere, dominium utile ad pontificem declaratur. Statimque, ne suspicio ulla subrepat supremæ dominationis pontificiæ in reliquis omnibus, clausula eadem supremi juris non modo enuntiat: iterum, sed planissimis verbis explicatior redditur. Id latuisse eruditos illos ne suspicari quidem possumus; ideoque ad suppositionis remedium unicum confugiunt. At nequidquam: eadem quippe occurrit in Ottonis et Henrici diplomatibus, quæ falsi arguere dementia est.

ita ad nostram [vestram] partem per hoc nostre confirmationis decretum a roboramus, ut in vestro vestrorumque successorum permaneat jure, principatu atque ditione, ut neque a nobis, neque a filiis vel successoribus nostris per quodlibet argumentum sive machinationem in quacunque parte minuatur vestra potestas, aut vobis de suprascriptis omnibus vel successoribus vestris inde aliquid subtrahatur, de suprascriptis videlicet provinciis, urbibus, civitatibus, oppidis, castris, viculis, insulis, territoriis atque patrimoniis, necnon et pensionibus atque censibus. Ita ut neque nos ea subtrahamus, neque quibuslibet subtrahere volentibus consentiamus: set [sed] potius omnia que superius leguntur, id est provincias, civitates, urbes, oppida, castella, territoria et patrimonia, atque insulas, census et pensiones Ecclesie beati Petri apostoli, et pontificibus in sanctissima illius sede in perpetuum residentibus, in quantum possumus, nos defendere promittimus ad hoc ut omnia ea in illius [nullius] ditione ad utendum et fruendum, atque disponendum firmiter valeat optineri [obtinere].

Nullamque in eis nobis partem, aut potestatem disponendi, vel iudicandi subtrahendive, aut minorandi vendicamus, nisi **131** quando [quatenus] ab illo qui eo tempore hujus sancte Ecclesie regimen tenuerit rogati fuerimus ^b. Et si quilibet homo

^a Non abs re vox *pactum*, ceteroqui satis nota, et in Ottoniano, et Henriciano diplom. non mutata. hic iterum per *decretum* exprimitur; nam de confirmandis spontaneis quoque donationibus agitur, quæ minime ex pactis conventis factæ erant.

^b Hanc rem testatam invenies pluribus Carolini Codicis epistolis: at præcipue consulenda commentatio prævia ad epistolam Adriani (n. 7 seqq.). Postrema verba in Ottoniano non reperiuntur, sed rerum et temporum mutatio ingens facta erat. Præterea in juramento, quod fieri cœptum ab Ottone successoribus omnes emittere consueverunt, multo ampliora et dilucidiora leguntur, quæ ad Francos minime pertinebant. Id præcipue expressum videas adversus eos qui Romam ipsam subjicere Augustis non verentur: « In Romana urbe nullum placitum aut ordinationem faciam de omnibus, quæ ad te, aut ad Romanos pertinent, sine tuo consilio. » (Dist. 63, c. 35.)

^c Hæc, quæ jure silentur ab Ottone et Henrico, ad quos nullatenus pertinebat reciproca illa sacerdotii et regni observantia, societatis et amicitie societate exigente; ediscenda sunt ex Codicis Carol. epistolis, præsertim epp. 76, 97, al. 75, 85. Inde patebit nimia facilitas damnandi monumenta vetera, si opinioni propriæ adversentur.

^d Stephanus III in concilio Lateran. anno 769 de electione Rom. pont. ita decrevit: « De castris autem Tusciæ vel Campaniæ, vel de aliis locis nullus audeat Romam ingredi, nec a quopiam invitentur, aut intra civitatem introducantur. Sed nec quisquam ex servis tam cleri quamque militiæ in eadem electione inveniatur: nec ullus penitus cum armis et fustibus. » Item « Si quis juvare aut introducere in hanc civitatem Romæ præsumperit, quemquam de quacunque civitate, aut castro, vel loco pontificis prius decessum quousque in sede beati Petri pontifex ordinatus fuerit, anathema sit. » Horum similia de Francis aliisque populis Ludovico subditis decreta vides consilio pontificis, ut plena esset libertas electionis. Serio autem animadvertas disciplinam. Ste-

de suprascriptis civitatibus ad vestram Ecclesiam pertinentibus ad nos veniret [venerit], subtrahere a volens de vestra ditione vel potestate, vel aliam quamlibet iniquam [aliquam] machinationem metuens, aut culpam commissam fugiens, nullo modo eum aliter recipiemus, nisi ad justam pro eo faciendam intercessionem: ita duntaxat, si culpa quam commisit venialis fuerit inventa: sin aliter, comprehensum vestre potestati eum remittamus [remittimus] ^c. Exceptis his qui violentiam vel oppressionem potentiorum passi ideo ad nos venerint [veniunt] ut per nostram intercessionem justitiam accipere mereantur. Quorum altera conditio est, et a superioribus est valde disjuncta.

Et quando divina vocatione hujus sacratissime sedis pontifex de hoc mundo migraverit, nullus ex regno nostro aut Francus, aut Langobardus, aut de qualibet gente homo sub nostra potestate constitutus licentiam habeat contra Romanos aut publice aut private veniendi, aut electionem faciendi ^d: nullusque in civitatibus vel territoriis ad Ecclesie beati Petri apostoli potestatem pertinentibus **132** aliquis [aliquod] malum propter hoc facere presumat ^e. Set [sed] liceat Romanis cum omni veneratione et sine aliqua perturbatione honorificam pontifici suo exhibere sepulturam ^f, et eum quem divina inspiratione et beati Petri intercessionem omnes Romani

phani III tempore ditio pontificia non extendebatur ultra Latium seu Tusciam et Campaniam Romanam antiqui juris, et exarchatum seu Æmiliam et Pentapolim ex donatione Pippiniana: quare Stephanus decrevit ne de Tuscia et Campania sive de aliis locis ullus homo introducatur in Urbem, quoad pontifex ordinatus fuerit a clero et populo Romano, juxta canonicam electionem, et plenam libertatem consecrationis quæ tunc vigeat. Tempore autem Ludovici Pii Langobardis, eorum regibus exactis, dominabantur Franci, quorum præsidia in regni Italiæ urbibus morabantur: idcirco utraque gens prohibere libertati electionis obsistere, aut Romam ingredi turbandi causa electionem ad solos Romanos jure pertinentem. Viden Ludovicum intactam relinquere pontificiam ditionem, suamque constitutionem ad Francos, Langobardos subditasque alias sibi gentes duntaxat extendere? Ita scilicet Stephanus III de suis tantum populis decreverat.

^e Astronomus in Vita Ludovici Pii, de Leonis III suprema infirmitate loquens, refert Romanos, occasione captata Leonis III extremo morbo laborantis, prædia Ecclesiæ diripuisse atque usurpasse, ut aiebam supra, ipsis Astronomi verbis allatis (Dissert. num. 8). Ex quibus liquet, tum Stephano IV, Leonis III successori, non longe petenda fuisse hujus rei exempla; tum Ludovicianum diploma rebus certis et præsentibus inhære. Octavo inde anno, nempe 824, Eugenii II auctoritate Lotharius Ludovici filius in atrio beati Petri constituit: « Ut de prædationes, quæ hactenus fieri solebant, nullo modo fiant, neque vivente pontifice, neque defuncto. Si quis vero ulterius hoc fecerit, sciat se legali sententia condemnandum. Quæ vero retro factæ sunt, legaliter emendentur. » Cætera infra occurrunt in diplomate Ottonis et Henrici qui alienam constitutionem suam facere videntur. Plura invenies in admonitione ad litteras Steph. III et in Comment. præv. ad epistolam Adriani. Vide etiam Dissertationem ad epp. Leonis III.

^f Statim ac pontifex morti erat proximus deserebatur per ea tempora fere ab omnibus, non so-

uno concilio atque concordia, sine aliqua promissione ^a, ad pontificatus ordinem elegerint, sine aliqua ambiguitate vel contradictione more canonico consecrari [consecrare], et dum consecratus fuerit, legati ad nos vel ad successores nostros reges Francorum dirigantur, qui inter nos et illos [illum] amicitiam et charitatem ac pacem scient ^b sicut temporibus pie recordationis donni Caroli attavi [atavi] nostri, ^c seu donni Pippini avi nostri, vel etiam donni Caroli imperatoris genitoris nostri consuetudo erat faciendi.

133 Hoc autem ut ab omnibus fidelibus sancte Dei Ecclesie et nostris firmum esse credatur, firum ut de successore rite eligendo ageretur; verum etiam ut vis aliaque incommoda arcerentur: nec de honore funeris quidquam cogitabatur. Stephanus III, in allocutione ad prædictum concilium, rem docet: « Quando dominus Paulus papa de hac vita recesserat, omnes eum derelinquentes, nisi ego funeris assistebam custodiam ob sepulturæ tradendum. » Idcirco Steph. IV et Paschalis ad ejusmodi avertendum incommotum auctoritate imperiali ita decerni voluerunt.

^a Vide supra, Dissert. n. 34.

^b Consule eand. Dissert. (n. 33). Vidensque tantam disciplinæ convenientiam cum monumentis ejus xvi, Judex esto num Pagii aliorumque falsi simulamentum diploma, hoc præsertim ex capite, cortina veret.

^c Tam Carolus Magnus in præfatione ad epistolas Codicis Carolini, quam Ludovicus, Carolum Martellum recensent. Ille scilicet inter Ecclesiæ Romanæ defensores, unde tot eruditiorum concertationes de patriciatus eidem collato, quas rejeci in Admonitione ad litteras Greg. III. Ludovicus autem ad eum vult missos legatos post ordinationem pontificis, quod falsum esse clamat Frelegarii continuatur ad tempora ultima Gregorii, hujus legationibus dilatis. Qua super re consulenda laudata Admonitio. Præterquam quod Gregorius idem tertius, quo supersit Carolus Martellus est mortuus, ad exarchum Ravennæ obsequii causa decretum electionis misisse dicitur pontificum omnium ultimus. Nec tamen otiosa est hic mentio Caroli Martelli: nam legatio illa memoratur, quæ tandiu post ordinationem in Franciam est missa. Cumque ejusdem naturæ Gregorii successorum legationes a Ludovico definiantur, hinc perspicue discimus, quod pluribus Carolini Codicis testimoniis est demonstratum, legationes a pontificibus post consecrationem missas fuisse, *amicitiæ, charitatis et pacis*

Amisusque per futuras generationes ac secula ventura custodiatur, proprie manus signaculo et venerabilium episcoporum atque abbatum, vel etiam optimatum nostrorum sub jurejurando promissionibus et subscriptionibus pactum istud nostre confirmationis roboravimus, et per legatum sancte Romane Ecclesie Theodorum nomenclatorem donno Paschali pape direximus ^d.

Ego Ludovicus misericordia Dei imperator subscripsi, et subscripserunt tres filii ejus, et episcopi x, et abbates viii, et comites xv, et bliviothecarius [bibliothecarius] ^e unus, et mansionarius ^f, et hostiarius [ostiarius] ^g unus

confirmandæ causa cum iis regibus, tum ante, tum post collatam imperii dignitatem. Quod ita fieri perseveratum est usque ad Sergii II tempora, qui Lothario et Ludovico II privilegium concessit confirmandi electionem, ut late demonstravi in Dissertatione. Iis vero qui re inexplorata in Pagii, Muratorii, chorographi anonymi et sectariorum omnium verba jurare non dubitant, consilium præbeo ut meis verbis fidem nullam adhibeant, sed monumenta per me allata serio expendant, deinde judicent num opinioniones recentiorum iisdem monumentis præferri debeant.

^d Aquisgranum enim fiebat diploma, et per missum apostolicum mittebatur Roman. Hujusmodi clausulam difficile admodum in diplomatibus invenies. Erit igitur suppositum? Imo qui documenta supponunt, usque adeo imitantur legitima, ut sapientes ipsos viros decipiant: et nisi aut stylus, aut formulæ, aut voces suppositionem manifestent, pro certis et authenticis habentur quæ sunt laud dubie falsa. Quamobrem nequidquam Walchius, Annalistæ Itali auctoritate audacior factus, externas formulæ Ludovicani diplomatis carpit: quæ quidquid singulare habent, Pippini et Caroli donationibus in archivo Ecclesiæ Romanæ tunc existentibus acceptum referunt.

^e Dignitatem fuisse in palatio regum Franciæ sub Carolo Magno Ludovico Pio, et usque ad tempora Caroli Calvi, notat Ducangius in Glossario.

^f Idem auctoritate Hincm. (*De offic. palatii*, c. 16 et 23) hanc quoque esse dignitatem palatii Francor. regum demonstrat, precariam quoque laudans sub Ludovico Pio, cui subscribit Gauzlinus Mansionarius.

^g Goteramnus magnificus ostiarius missus, seu legatus Caroli regis et patricii an. 788 (*Cod. Car.*, p. 482) quanti esset palatina ista dignitas ostendit.

APPENDIX.

134 DISSERTATIO DE DIPLOMATE OTTONIS I AUG. ET OTTONIS II REGIS.

I. Quanquam existet in tabulario Molis Adrianiæ autographum hujus diplomatis aureis litteris exaratum, ejusdem tamen exemplum ex cod. Albiniano in lucem prodire jussi non una ex causa. Primo siquidem Ecclesiæ Annalium parens abs re non esse duxit (962, n. 2) duplici exemplo ex Vaticanis codicibus diligenter collato cum autographo, variantibusque aliquot lectionibus excerptis, illud emittere; unde Labbeus alique plures excerptum in sua opera transulerunt. Deinde quia cum autographum non præ-

ferat ullum titulum, quod aliorum diplomatum solemne est, editores alii alium apposuerunt: præque iis Goldastus (*Const. Imp.* tom. II, p. 44) et Lunigius (*Cod. It. Dipl.* tom. II, p. 693, et *Spic. Eccl. Contin.*, p. 159) licentius quam decuit hunc illi titulum fecerunt: « Ottonis I imperatoris pactum confirmationis, quo ditiones et civitates Romanæ Ecclesiæ a prædecessoribus suis donatas confirmat, nonnullasque addit A. D. 962, ind. v, mense Febr. xiii die, anno Ottonis imp. 27. » Roma enim aliæque civitates Ro-

mani ducatus ab imperatorum donationibus secernendæ erant, ut late monstravimus in præcedenti bssertatione, utque ipse Otto fatetur, constanti autographi et omnium codicum testimonio: « Sicut a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate ac ditone tenuistis, ac disposuistis. » Quare Baronius recte ex ipsius diplomatæ sententia istum elicit: « Diploma Ottonis imp. de confirm. jnrurum Romanæ Ecclesiæ. » Et in cod. Albiniano legitur: « Exemplum privilegii Ottonis imp. de regalibus beato Petro concessis. » Ac denique quia, cum em. Antonellus, dum tabularii ejusdem erat præfectus, ex annoso illo autographo alicubi perceptu difficillimo diplomatæ exemplum publicaverit, lectori pergratum futurum est, exemplum aliud non bene centum post annis ex eodem exceptum, autographi variante lectione non prætermittenda oculis subjectum fidelibus meditari. Eruditi enim omnes ægre admodum ferunt, nostra hac ætate tam illustri, diploma istud, quod tantæ semper fuit auctoritatis apud veteres, interpolatum dictitari (*Annal. Ital.* 1059) et quidem ab apostolica sede, ut alienas **135** sibi ditiones auctoritate principum assereret. Quod quam injuste prolatum fuerit, nil melius docere poterit quam præclarum istud monumentum summa cum fide formis csum.

II. Ne autem quis miretur quare Ottonianum diploma, contra morem jam pridem usu receptum, aureis litteris exaratum fuerit, redire eum oportet in memoriam donationis Ariperti Langobardorum regis, de qua Liber Pontificalis (sect. 168) sic loquitur: « Aripertus rex Langobardorum donationem patrimonii Alpium Cutiarum, quæ longa per tempora a jure Ecclesiæ privata fuerat, ac ab eadem gente detinebatur, in litteris aureis exaratam jure proprio beati apostolorum principis Petri reformavit. » Et quod propius ad rem nostram accedit, sæpe laudati Godefridi abbas Gotwicensis animadversio (tom. I, lib. II, p. 82) audientia est tam de hoc diplomate Ottonis I quam de alio Ottonis II similiter scripto in membrana purpurea, Leukfeldio teste (*Antiq. Boeld.* c. 8, § 1, p. 29), necnon de Henriciano an. 1014, allisque. Notat scilicet vir doctissimus, communiorem in scribendo liquorem fuisse atramentum, quamvis ob majorem regis majestatis splendorem aureum liquorem adhibitum reperit; additque: « Ex quibus regum ac imperatorum nostrorum Teutonicorum in diplomatibus magnificentia ac majestas sacro illo encausto apud imperatores antiquos, Græcos præsertim ita celebrato ac decantato, longe augustior ac splendidior elucescit. » His fidelem adjungit rei diplomaticæ facile princeps Mabillonius annis aliquot vetustior Godefrido; qui cum anno 1685 Romæ versaretur Octobri mense, eadem liberalitate ac benevolentia usus fuit cardinalis Ottoni, qua ego sextodecimo jam anno utor em. card. Dominici Passionei ad benemerendum de litteris, litteraticis omnibus natura instituti. Narrat igitur vir doctissimus (*It. Ital.* par. I, p. 96) quemadmodum inter non paucos veteres codices laudati cardinalis benignitate ad se transmissos, ut commodius atque utilius domi eos versaret atque expenderet, in horum altero indicem reperit privilegiorum Ecclesiæ Romanæ: « Quorum aliqua, ut ibidem legit, ad perpetuam rei memoriam conservandam per fel. rec. Innocentium papam IV in concilio Lugdunensi sub bulla sua et sigillis quadraginta prælatorum, qui præsentés fuerunt, sunt annotata et transsumpta, et eisdem transsumptis sic annotatis dictus dominus Innocentius, prædicto approbante concilio, fidem decrevit perpetuo sicut originalibus adhibendam. »

136 III. Primum locum inter imperatoria occupare dicuntur privilegia duorum Ottonum, primi et secundi, tum Henrici Augusti: « Litteris aureis per totam scripta, quorum primum non est sigillatum, licet ex tenore ipsius appareat, quod debuit sigillari; sed secundum est sigillatum aurea bulla imperiali,

A non tamen est data apposita in eodem, et in utroque sunt positæ subscriptiones ipsorum imperatorum, ac prælatorum, et principum suorum. » Quamobrem vir doctissimus exsultans gaudio sua omnia confirmari ait, quæ in opere de re diplomatica observavit. Illuc patet, quanta cum fide Romani pontifices jura sua vindicaverint apostolicæ sedi. Non enim Pippini, aut Caroli, et Ludovici diplomata, unde Ottonum et Henrici privilegia profecta sunt, transcribi probarique tam solemniter Innocentius voluit, quorum apographa tantum exstabant, sed ea duntaxat quorum autographa præsto erant. Quin etiam autographorum si qui erant defectus, archivi monumenta non silent. Quæ omnia, mirum est cur fiduciam non neminis haud represserint, qui opinionem suam præfracta sustinens, de talium privilegiorum fide aliquid detrahere non est veritus. Et vero cum vetera monumenta in tot codicibus inconstanter scripta reperiuntur, a qua et recta de iisdem suspicio suboriri potest: at cum autographum eorum exstat (quod certo affirmare possum; namque illud flagitanti mihi meis oculis cernere ac diligenter conferre a sanctiss. domino nostro Clem. XIII concessum fuit), tum vero de iis ullatenus dubitare audacia est. Profecto si Innocentius mirabilis typographicæ artis præceptor fuisset, tam multa authentica exempla fieri non curasset. Bene autem id nobis cessit. Etenim ex iis unum servatur in archivo Adriane Molis una cum eodem autographo in purpurea membrana litteris aureis, conscripto, unde plenissimam fidem accipit. Eorum plura diligentissime custodiri in archivo Cluniacensi capsâ ferreis laminis circumducta testatur oculatus testis em. card. Dominicus Passionei in hujusmodi veteribus monumentis indagandis nulli secundus. Mabillonius ipse ibidem exempla illa authentica se vidisse testatur (*It. Ital.* ubi sup.). Inde, sin Goldasto sanctæ sedi hosti infensissimo, annalistæ Italo (962, 1014, 1023, 1059), tot monumentorum veterum editori, facile admodum fuit, per accuratum aliquem inspectorem quidquid suspiciosum illi erat, exquirere. Sic Pagium, quem Ludoviciano diplomati adversantem sequitur, imitatus esset, qui (962, n. 2) a Goldasti objectionibus Ottonianum vindicans, illud jure vocat *certissimum antiquitatis monumentum*.

137 IV. Quæ duæ res jure objici posse viderentur primo aspectu, defectus sigilli et annus imperii 27, si attente examinentur, evanescent. Privilegium siquidem est datum die 13 Februarii, dieque crastino imperator ab Urbe profectus est, quod ex Cod. Vat. 1540 per id tempus conscripto, animadvertit Georgius (*ad Baron.* 962, n. 1); de Joanne enim XII ita ibidem legitur: « Hujus tempore scilicet, anno inc. Domini 962, primum venit Romam Otto imp. cum Adelaida mense Jan. die 31, fer. vi, et stetit ibi diebus 15 et exiit inde m. Febr. die 14 in festo sancti Valentini ind. v. » Quid vero facilius, brevi aliquot horarum intercapedine, accedente adolescentis pontificis desidia, ejusque ætatis mira scriniariorum inertia, quam necessariæ appositionis sigilli prætermisio? Præterquam quod, ut Godefridus (*Chron. Gotw.* tom. I, l. II, c. 3, p. 163) animadvertit de sigillis Ottonis: « In regis imberbis plerumque et vultu adhucdum juvenili, capite vel nudo, vel clausa saltem corona redimito, in manibus vel baculum regium, vel lanceam, et umbonem gestans apparere. Cum e contra in imperialibus barba quodammodo proluxa, corona superne clausa, pannoque et sceptro ornatus representetur, quale quid in Zyllesiano sigillo Heinricus observavit. » Forte igitur exclatum nondum fuerit. Ita scilicet conjicere posset qui autographum non vidit. Secus sentiet qui illud vidit: perforata enim membrana duobus consuetis locis in extrema parte ostendit sigillum indiligenti custodum periisse. Ad chronologiam quod attinet, similis privilegio apposita pro monasterio Laurishamensi apud Freherum (*Res. Germ.* tom. I, p. 419) occurrit: « Data vii Kal. Febr. anno incarn. D. N. J. C. 965.

Ind. vi, regnante pio imperatore Ottone anno 28. Actum Papæ feliciter. » Huic vero Struvius in nova edit. Freheri statim subjicit alterius diplomatis hanc subscriptionem : « Data II Non. Maii anno incarn. Dominicæ 965, indict. VIII; anno regni domini Ottonis 30, imperii vero 3. Actum Herstein Palatio, in Dei nomine feliciter. Amen. »

V. Ven. Card. Baronius, quæ erat summa ejus eruditio (962. n. 12), continuo post subscriptiones et datum : « Ita numerans, ait, a tempore adepti regni eosdem annos jungens cum imperio, cujus hic primus est annus numerandus, reliquos autem annos præteritos proprios esse regni, ejusdem Ottonis diplomata docent atque acta synodalia cuncta, quibus nihil constantius. » Godefridus autem (loc. cit.) Laurisham. monasterii privilegio laudato ex antiqua editione Freheri, ut demonstraret singulare non esse illud Ecclesiæ Romanæ, subjungit, 138 se in aliis observasse regni annos ab iis imperii separari. Quam rem annalista etiam Italus affirmat, secus enim esse non potest, cum denominatio imperatoris, atque imperium non inciperent, nisi ab suscepto de manu pontificis imperiali diademate. Præter hæc duo admodum levia, nihil posse objici mox planum fiet. Quamobrem chorographus (*Script. Ital.* tom. X, princ.) qui Ludovicianum, cujus ope suam tabulam confecit, tam male accepit, de Ottonis et Henrici privilegii (n. 20, 22, 30 et 99) eum sermonem habet, quo passim utuntur qui eruditi videri volunt, sibi que admodum placent, cum imposuerint vulgo : « Et bina, inquit, diplomata, nisi et hæc in discrimen vocentur, Ottonis I et Henrici I. » Quid autem hisce immoror? Nec sigilli defectus, neque chronologia minus exacta privilegii conditionem mutant. Ejus siquidem autographum exstat, confectumque est ex Ludoviciano diplomate et chartis donationum archivi Romanæ Ecclesiæ. Plura in eodem sunt, quæ in Ludoviciano haud leguntur, nonnulla etiam in isto existentia in privilegio Ottonis desiderantur. Ea vero negotium nobis posteris facessere, at privilegio sibi minuire nequaquam possunt. Itaque nostrum est explorare, cur ita factum, non autem damnare quæ aut mente non assequimur aut cum nostra opinione pugnantia negligimus. Atque hæc satis sint de sinceritate diplomatis, cujus capita singula aggredior expendere.

VI. Quæ fori magis quam veterum monumentorum indolis satagentes in Ludoviciano desiderant, ea in Ottonis privilegio non desunt. Otto enim I *Dei gratia* imperator, et *divina providentia* rex, Otto II appellantur. Id novum in diplomate, quod nullo Carolingiorum exemplo una cum imperatore filius rex Germaniæ, cui nil cum Romanis eorumque rebus, diploma conficit, omniumque sit compos quæ uni imperatori debentur : tanta tum temporis Romæ inertia erat, tanta præcipuarum rerum oblivio! Quid enim Germaniæ regi cum ordinatione pontificis? Attamen vel imperatoris, vel filii regis missorum præsentia decernitur promissioni pontificis ante consecrationem. Quid regi eidem cum regno Italiæ? Attamen paternæ spontaneæ donationis sex civitatum ex eodem regno rex filius sit particeps. De confirmandis quibuscumque juribus sanctæ sedis nihil dico, nam et Carolus et Carolomannus Pippini regis filii donationem Exarchatus Carisiaci confirmarunt, quod pluribus ex Cod. Carol. epistolis constat. Quare Otto Carolingios omnino imitaturus, seu potius bibliothecarius et scriniarii, qui donationes habuerunt ob oculos, parvipendentes, novo regis an imperiales essent, diploma 139 consecrunt a prisco more absonum, quo scriptores posterius aut in dubium revocato, Ottoni Magno gloriam imprudentes eriperent, aut abutentes jus imperatorum cum regio confunderent ; quod satis superque esse factum ab jur. consultis Germanicis nostratibusque aliquibus compertum est. Eoque id magis quod Otto, ut nuper vidimus, nullo inter regnum et imperium servato discrimine, aliquo in privilegii ad regni annos præ-

teritos, imperiales tunc incipientes adnexuit. Miror, novum iis argumentum suppeditatum verbis illis spondemus, atque promittimus, non esse arripit ad spissiores tenebras effundendas pontificiæ historie. At confirmandi roborandique subsequentibus vocibus deterriti, præterea sermonis similitudinem in juramento per nuntios præstito (*Diss.* 1, num. 40) intelligentes, majorem vim inesse promittendi ac spondendi vocibus Germanicæ Augustorum, quam statuendi et concedendi Carolingiorum, necnon Henricum concedendi voce usum esse in spontanea donatione sua, novum illud argumentum, ut arbitror, deseruerunt.

VII. Romæ et ejus ducatus confirmatio fit juxta Ludovicianum diploma, tametsi omittitur et successoribus in perpetuum, titulusque additur Petro *clavigero regni celorum*, quod postremum factum puto insinuandi causa etiam Germanis amorem Carolingiorum erga tantum principem. Successorum autem omisio infra emendatur in generali omnium donationum collectione, apponendo : *Ejusque successoribus usque in finem sæculi*. Quod majoris momenti est, Campania et ejus civitates silentio prætereuntur, regio scilicet celeberrima tum Caroli Magni tempore (*Cod. Car.* ep. 60, al. 75), tum Ludovici ejus filii, a quo præ aliis recensetur *Patricum* non ignobile oppidum nono sæculo, ut patet ex antiqua Notitia (*Cod. Vat.* 1184), quæ tribuitur Leoni Sapienti apud Schelestratum (*Ant. Eccl.* tom. II, p. 681), ac proinde ad nonum sæculum spectat. Oppidulum hodieque exstat, cui nomen *Pratica*, ubi olim celeberrima urbs Lavinium, ut accurate Philippus Ametius adnotat in suis tabulis Latii. Et chorographus Italiæ mediæ ævi (*Scr. It.* tom. X, p. 227), quod maxime notari velim, observans locum Magino quoque haud ignotum, laudansque Orteliuum aientem : « *Patricum Romani ducatus in Latio oppidum* : » Holstenii opinione rejicit, putantis *Patricum* esse, ubi olim Linternus, in terra Laboris ; inde : « Si in Latio, inquit, sive in Campania Romana *Patricum* habemus juxta Ludovicianum, cur illud petere a longinquo et extra ducatum? » Ita ille vetustissimi Ludoviciani diplomatis auctoritate hanc civitatem astruit, quam nescio an alibi quis repererit præterquam in Leonis Sapientis 140 Notitia, et in hoc diplomate. Equidem nullo in Provinciali, seu Notitia, civitatem istam invenio : quare a Saracenis vastatam, fortasse etiam excisam nono eodem sæculo, aut metu illorum desertam ab incolis credibile est. Certe ex Joannis VIII epistolæ maxima Italiæ damna, præsertim in oræ maritimæ oppidis, illata esse constat. Et Liber Pontificalis (sect. 476) testatur oppida etiam munitiora Ostiam et Portum ante annos quinquaginta magno in discrimine fuisse versata ; quare Gregorius IV novis munitionibus Ostiam cinxit, ne a Saracenis diriperetur, et Portum muniendi sollicitudinem habuit.

VIII. Ex iisdem vero epistolis Joannis passim, ac præsertim 217, 246, 277, 286, 293, 299, novum nomen jam tunc accessisse Campaniæ in civili administratione comperimus. Suburbanas enim civitates una cum aliis omnibus Campaniæ, *terræ et territorii* nomine appellatas deprehendimus. Quare idem pontifex Berengarium orat, ut imperatori referat (ep. 85), quemadmodum Lambertus comes, Spoletanus, *collecta populi multitudine, omne territorium sancti Petri invasit*. Nec dubitari posse videtur, quia Campania Romana omnis, territorium sancti Petri appellare : ur, quia regiones ceteræ priscum nomen retinebant, ut patet ex concilio Ravennæ habito ab eodem pontifice anno 877, apud Labbeum (*Conc.* tom. IX, p. 303), cujus can. 17 ita decernitur : « Sancimus, ut amodo et deinceps nullus cujuslibet gentis, vel ordinis homo monasteria, cortes, massas, et salas tam per Ravennam, et Pentapolim, et Æmiliam, quam et per Tusciam Romanorum atque Langobardorum, et omne territorium sancti Petri apostoli constitutas præsumat beneficiali more, aut scripto, aut aliquolibet modo petere, recipere, vel conferre. » Terræ postea no-

mine cunctas provincias a Radicofano usque Cæpe-
ranum dictas esse vetera monumenta testantur. Quin
etiam Otto in suo Juramento (diss. 1, n. 40, p. 36)
Joanni XII per nuntios præstito, *terræ sancti Petri*
nomine ecclesiasticam omnem ditionem amplectitur.
Sed hoc in ejusdem diplomate nec terræ, nec terri-
torii nomen auditur, suburbanis, Campaniæque civi-
tatibus uno ducatus nomine comprehensis. Ita etiam
tempore Innocentii III, cum Tuscia utraque patrimonium
appellabatur, uno ducatus nomine pars ejus
Cistiberina, seu suburbanæ, et Campaniæ civitates a
Tuscia scernebantur, ut videre est apud Baluzium
(*Gest.* n. 124). Innocentius enim « ad suam præsen-
tiam convocavit episcopos, et abbates, comites, et
barones, potestates, et consules civitatum de Tuscia,
Ducatu, et Marchia, » quantumvis eo tempore Cam-
pania latius **141** extenderetur, ac bipertito divisa
Campaniæ et Maritimæ nominibus clara esset. Hæc
adnotasse satis sit ad illustrationem diplomatis annis
145 a Ludoviciano distantis.

IX. Ad Exarchatus donationem omnium primam
venitur, quæ recte admodum Pippino et Carolo tri-
buitur, tum quia Carisiaci uterque eam fecisse sæ-
pius dicitur in Cod. Car., tum quia Carolus civitates,
quarum possessionem inire per Langobardos non li-
cuerat, sanctæ sedi omnes asseruit. At perperam im-
peratores ambo nuncupantur, quæ res sine dubio
ascribi debet crasse illius ævi ignorantia. Qui ex
Ludovici silentio colligunt Ludovicianum diploma
supposititium esse, suam ipsorum allucinationem
patefaciunt: in Henriciano enim, quia Ottonum etiam
nomina proferre libuit, Ludovicum quoque nominari
oportuit, non quia de Exarchatu quidquam ad illius
liberalitatem pertineat, sed quia donationes avitam
et paternam confirmavit, quas postea Ottones et Hen-
ricus similiter roborarunt. Hujusmodi autem cen-
suræ solertiam satis mirari non possum. Si enim
usquam Ludovici nomen desiderandum erat, in Urbis
Romanique ducatus concessione, quæ neque a Pip-
pino, neque a Carolo facta esse ullo in loco reperitur,
probabilis desideratum esset, non vero in donati-
onibus tam ex convento, quam sponte factis, quarum
auctores chartæ et monumenta apostolici archivi ex-
hibebant. Audacia quidem ingens fuisset autographi
verba illa: « sicut a prædecessoribus vestris usque
nunc in vestra potestate ac ditione tenuistis et dis-
posuistis: » prorsus abjicere, eorumque loco ponere:
« Quæ piæ recordationis Ludovici prædecessor
noster exc. imp. jamdudum per donationis paginam
contulit. » At non minor audacia est Ludovicianum
diploma commentitium declarare, quia Otto illius
mentionem non facit, dum Pippini et Caroli donati-
onem recenset. Equidem pro certo habeo, neque Hen-
ricum prolatum fuisse illius nomen, nisi necessario
apponendum fuisset, ut pari afficerentur honore Ger-
mani principes Henrici prædecessores: non enim Lu-
dovici quam Ottonum minus intererat jurium sanctæ
sedis vindicem in solemnibus diplomate appellari, in quo
aut silentio præteriri Ottones, aut Ludovicum, qui in
Pippiniana et Carolina donatione confirmanda utrum-
que præcesserat, iisdem præmitti oportuit. Notanda
etiam est vox illa *restituunt* Ludoviciani diplomatis,
mutata in *contulerunt*, quia scilicet causæ, cur anti-
quitatis erat adhibita, ignorabantur Ottonum ævo.
Attamen Liber Pontificalis in Vita Stephani II de
donatione, quam rex Langobardorum eludere ausus
fuerat, **142** reddendi ac restituendi vocibus sæpe
sæpius utitur. Et licet Pippinum (sect. 251) legato
imperiali protestatum fuisse dicat « quod nulla eum
thesauri copia suadere valeret, ut quod semel beato
Petro obtulit, auferret: » paulo post subjungit:
« restituit ipsas civitates prælatas, addens et cas-
trum, quod cognominatur Comiacum: » Usque
adeo verum est, monumenta vetera grammaticis cen-
soris non indigere.

X. De pluribus Caroli unius donationibus Ottonia-
num diploma a Ludoviciano nonnihil discrepat, ita

tamen, ut perspicue monstret, una cum Ludovici
diplomate, monumenta archivi esse adhibita. Si eas-
dem recensendi ordinem spectes, exemplum Ludovici-
anum agnoscis; si nonnullas detractiones atque addi-
tiones iis intermistas consideres, non aliunde profec-
tas esse quam ex archivo intelligis. Et vero Sabi-
nensis territorii pura putæ donatio recensetur. Con-
troversia autem finium, quæ possessionem diu distu-
lerat, tandemque sublata erat a regis missis Iberio
et Maginario abbatibus, siletur. Eam siquidem Ludovici
ævo, tum quia recens memoria erat, tum quia ob
constitutos certos fines necessaria visa fuit, religioni
habitum esset non exprimere. Tempore autem Ottonis,
diuturna possessio nunquam interruptæ præscrip-
tio, secus faciendum persuadebat. In Tusciæ Langobardorum
civitatibus enumerandis tanta inter duo
diplomata convenientia est, ut unum fere atque idem
esse e utrumque videatur. Sed post Rosellas trium in-
sularum donatio penitus reticetur ab Ottone, ita ut
viris doctissimis, mihi quæ aliquandiu interpolatio
Ludoviciani apographi suboleverit. Quid vero? Ex
Leonis III epistolis e situ eruitur a Conringio Corsicæ
donatio certa suppetit, et ipso hoc in diplomate con-
tinuo sequitur donatio alia per designatos fines, quæ
a Lunis cum insula Corsica orditur, et infra confir-
matur donatio Siciliæ cum ea conditione, *si Deus
nostris manibus tradiderit*, quia videlicet sub jugo
Saracenorum anno jam centesimo tricesimo quinto
infeliciter gemebat. Corsica etiam et Sardinia for-
tuna eadem utebantur; hoc tamen hisce cum illa dis-
crimen maximum intercedebat, quod amplissimi
reditus in egenos et Ecclesiarum decorem erogandi
nulla unquam oblivio deleisset patrimonium Siculum;
Sardinia autem et Corsicæ vectigalia admodum an-
gusta nullo fere loco habebantur a sancta sede, ita
ut, nisi donatio illa per designatos fines in archivo
reperita esset, ne Corsicæ quidem nomen ab Ottone
prolatum iri credendum sit. Hæc tantum in re inter
illas convenit, quod Germaniæ Augusti nullam un-
quam sollicitudinem de iis habuerunt, nisi cum
aliena ope ad sanctam sedem postliminio redierunt.
Tunc **143** enim illos, Siciliæ præsertim et Sardinia,
inhiasse historia nos docet.

XI. Cæterum ne a Sardinia digrediar, quæ in pri-
vilegio Ottonis desideratur, iis quidem non adhaeream,
qui præcipitem fidem adhibent actis Silvestri in Li-
brum Pontificalem relatis, in quibus Sardinia donata
fuisse dicitur ecclesie sanctorum Marcellini et Petri.
Nam septimo sæculo ineunta sanctus Gregorius Ma-
gnus (lib. xi, ep. 59) Vitali defensori jura sanctæ sedis
illic administranti: « Quoniam vero, inquit, posses-
siones nos Sardinia petiverunt, ut quia diversis one-
ribus affliguntur, Constantinopolim debeas pro eorum
remedio proficisci, licentiam tibi eundi concedimus. »
Romani quidem defensores Sabinus et Vitalis, nec-
non Petrus notarius a nunciis, legatisve apostolicis
parum discrepare videntur (lib. ii, ind. xi, ep. 36;
l. iv, 9; l. vii, 66; l. ix, 10; l. xi, 53, 59). Nam
monasteria, ecclesie vacantes episcopi, et presbyteri
totius insulæ iis committuntur. At de temporali do-
minatione sanctæ sedis ante iconomachos musitate,
mentiri est. Secus reperitur Caroli Magni ævo, præ-
cipue post renovationem imperii. Cum enim Sara-
ceni Hispaniæ fere quotannis in Sardiniam et Corsi-
cam excurrerent, magnamque iis insulis molestiam
inferrent, anno 806 et sequentibus Pippinus Caroli
filius rex Italiæ Burghardum comitem stabuli misit
in Corsicam cum classe, illam viturum, ut arbitror,
sanctæ sedi, cui per eadem tempora d. natam fuisse
vidimus (pag. 60). Annales Fuldenses id testantur,
quibuscum concinunt Eginhardo tributi, Bertiniani,
aliique, quorum verba ipsa refert Aimoinus (lib. iv,
c. 94), quæ cum sint alicujus momenti, audienda
sunt: « Qui juxta consuetudinem suam de Hispania
egressi, primo ad Sardiniam appulsi sunt, ibique
cum Sardis prælio commisso, et multis suorum
amissis, nam tria millia ibi cecidisse perhibentur, in

Corsicam recto cursu pervenerunt. Ibi iterum in quodam portu ejusdem insulae cum classe, cui Burchardus praerat, praelio decertaverunt, victique ac fugati sunt, amissis 15 navibus, et plurimis suorum interfectis. » Annales Fuldenses aliique hanc pugnam ad annum referunt 807, quare cum Leonis III litterae spectent ad sequentem annum, praevisse etiam posset donationem; ideoque non Pippinus paterna jura, an sanctae sedis defenderit, discerni non potest. Quod tute affirmari non potest, Graeci tunc temporis aegre admodum tuentes Siciliam, quam tandem anno 827 amiserunt, jure omne exciderant in duabus illis insulis. Nec liquet, num Sardinia perinde ac Corsica in Caroli potestatem venerit, nam de Corsica tantum annales loquuntur.

144. XI. Haud dum vero e situ eratum esse monumentum vetus, quo averteretur dubitatio omnis, non facit ut diploma Ludovicianum temere arguatur falsi. Nam saeculo XI jura sanctae sedis non modo in Sicilia, de qua est dictum satis, sed in duabus etiam aliis insulis postliminio redierunt. Exstant apud Labbeum (*Conc. tom. X*) Gregorii VII epistolae hujus rei testes. Corsos videlicet (lib. v, ep. 4) anno 1076 valde commendat, quod ad apostolicae sedis ditionem reverti cupiant, ut ei significaverant; auxilium pollicetur, « habemus, inquit, per misericordiam Dei in Tuscia multas comitum et nobilium virorum copias ad vestrum adiutorium, si necesse fuerit, defensionemque paratas; » ad eos se mittere ait legatum Pisanum episcopum, cui fidelitatem praestent, « praemissa tamen sancti Petri, et nostra, nostrorumque successorum; » ac denique ad fidei constantiam hortatur. Cum Sardis negotium pontifex ipse inchoat (lib. i, ep. 29); dans enim litteras « Marino Turrensi, Orzocco Arborensi, item Orzocco Calaritano, et Constantino Callaurensi iudicibus Sardiniae, » dum adhuc Capuae esset an. 1073 ad pristinam obedientiam eos hortatur, ac propediem se ad eos misurum promittit legatum suum, multa interim demandans Constantino Turrensi archiepiscopo, quem consecraverat Capuae. Quid litterae istae profuerint, colligitur ex aliis sequenti anno datis (*ib.*, ep. 41) ad Orzocum iudicem Calaritanum, qui pontifici scripserat se venturum Romam. Ex iisdem vero litteris liquet, quid Constantino archiep. in mandatis dederit, quidve pontifex de sanctae sedis jure deliberaverit: « Admonemus, inquit, prudentiam tuam, ut de causa, quam per archiep. Constantinum Turrensensem hoc in anno a nobis Capuae consecratum tibi mandavimus, cum ceteris Sardiniae iudicibus loquaris; et firmiter inter vos communicato consilio, quicquid vobis inde cordi, et animo sit, celeri nobis responsione notificat, scientes, quoniam nisi in hoc anno certa nobis super hac re ratione respondeatis, nec amplius vestra responsa quaeremus, nec tamen ulterius jus et honorem sancti Petri irrequisitum relinquemus. »

XIII. Persuasissimum esse vides sancto pontifici, Sardiniam juris esse sancti Petri; ex aliis autem ejusdem litteris (lib. VIII, ep. 10) ad eundem iudicem datis anno 1080 perinde intra et extra Italiam pro certo haberi mox intelliges. Populoni episcopum legatum suum magno cum honore susceptum in Sardinia, adeoque sibi et sancto Petro debitam devotionem esse praestitam gratias Deo agit; deinde inter caetera ad coeptum negotium pertinentia haec subdit: « Praeterea nolumus, scientiam tuam **145** latere, nobis terram vestram a multis gentibus esse petitam, maxima servilia, si eam permitteremus invadi, fuisse promissa, ita ut medietatem totius terrae nostro usui vellent relinquere, partemque alteram ad fidelitatem nostram sibi habere. Cumque hoc non solum a Northmannis, et a Tuscis, ac Longobardis, sed etiam a quibusdam Ultramontanis crebro ex nobis esset postulatum, nemini in ea re unquam assensum dare decrevimus, donec ad vos legatum nostrum mittentes, animum vestrum deprehendere-

mus. Igitur quia devotionem beato Petro et habere in legato suo monstrasti, si eam, sicut oportet, servare volueris, non solum per nos nulli terram vestram vi ingrediendi licentia dabitur; sed etiam si quis attentaverit, et seculariter, et spiritualiter prohibebitur a nobis ac repulsabitur. Auxilium denique beati Petri, si in ipsis fidelitate perseveraveritis, procul dubio quod non dedit vobis et hic et in futurum, promittimus. » Si cui luf et in sectariorum gratiam mendacii arguere sanctum pontificem, quia opinionibus suis suisque conjecturis parum favet, bene illi sit. Equidem video, cum quatuor hisce iudicibus, qui, totidem quasi reges, in Sardinia dominabantur, sanctum pontificem agere eadem fere ratione, qua cum Corsis ultro se beato Petro more majorum subjicientibus, ante annos quatuor gesserat. Quamobrem haud ita multo post apostolicae sedi obsequium priscum ab utraque insula esse praestitum, antequam Pisani et Genuenses post saeculi sequentis dimidium de illarum possessione acerrime decertarent, crediderim.

XIV. Sub initia ejusdem saeculi supremum sanctae sedis dominium utrobique esse cognitum, testis est omni exceptione major liber censualis codicis Albiniani, cujus auctoritate usus sum in praefatione (n. 49). Ibi enim tres iudices Sardiniae, excepto Gallurensi, suum tributum quotannis solvere apostolicae sedi perspicuntur: « Judex Calaritanus 11 lib. argenti pro censu, judex Arborensis 11 lib. et judex Turritanus 11 lib. » praeter archiepiscoporum, episcoporum, et ecclesiarum totius insulae tributa. Ad Corsicam quod attinet, Innocentius II qui pontificatum iniit anno 1130, concessisse dicitur eam insulam « Janue sub anno censu unius librae auri. » De utraque insula in libro censuum edito a Muratorio (*Antiq. Ital. tom. V, col. 851*) sermo fit admodum diversus; nam et consulibus Januensis census Corsicae praescribitur; et Gallurensis Sardiniae iudicis census enuntiatur, Calaritani iudicis omisso; at cum in eo codice publici juris facti pro libro censuum Cencii, Honorii IV fiat mentio, qui anno 1285 ad Petri cathedram ascendit, **146** nemo non videt, quanti faciendus sit pro saeculi undecimi ac sequentis iuribus sanctae sedi asserendis. Ne in genuino quidem Cencii, si alicubi latet, quicunque eum possidet, Albiniani veterem sinceritatem reperiet. Nam Coelestini III pontificis aeo, cum Cencius ei conscribenda dabat operam, non parva in provinciis discrepantia erat, ut patet ex Notitia ecclesiastica ejus temporis apud Schelestratum (*Ant. Eccl. tom. II, p. 754*). Id tamen commodi ex posteriori eo libro censuum suppetit, quod usque ad Bonifacii aetatem, et ad migrationem sanctae sedis in provinciam juris apostolici sub finem saeculi XI in utraque insula instaurati continuationem, utcumque a Pisanis et Genuensibus disturbatam, quos nonnulli ex Germaniae imperatoribus sunt imitati, perspicimus: quare investituras utriusque insulae fieri coeptas ab eodem Bonifacio VIII Aragoniae regibus, non juris, sed census novam indolem induxisse compertum erit. Si cui monumenta hujusmodi propriis oculis usurpare lubet, Raynaldum adire potest (1295, n. 24; 1297, n. 2; 1303, n. 29; 1304, n. 16; 1305, n. 8; 1306, n. 10). Satis enim mihi esse videntur quae sunt allata, ad illustrationem Ottoniani diplomatis, in quo nulla fit mentio Sardiniae.

XV. In calce donationis ejus pro designatos fines, cui diploma Ottonis Corsicae nomen acceptum refert, Spoletanus et Beneventanus ducatus donati dicuntur sanctae sedi; sed verba illa ex Libro Pontificali haud dubie desumpta, interpretationis egent. Nam Spoletanam una cum Tusciae ducatu apostolicae sedi oblatum fuisse et Codex Carolinus (ep. 56, al. 58), et diploma Ludovicianum testantur, sed « salva semper super eosdem ducatus nostra in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem subiectione. » Quamobrem tam Tusciae intra designatos fines com-

prebense, quam Spoleti ducatus seorsim nominati donatio certa est, ad census, seu pensionem sanctæ sedi solvendam quod attinet; suprema autem utriusque dominatio ad regem Italiæ ab ipsa origine ante renovatum imperium pertinuit. Secus est de ducatu Beneventano, quamvis enim modica ejus pars, videlicet Capua cum quinque aliis civitatibus, donata fuerit a rege Carolo anno 787, illius tamen modicæ partis Adrianus jus supremum obtinuit, ut dictum fuit (*Cod. Car.* tom. I, p. 473, 481, 487). Quod si in Libro Pontificalem Spoletanus sine ulla declaratione et Beneventani pars modica, generali nomine ducatus, relata fuit bibliothecaril ejus temporis incuria, non falsi arguenda est rei summa, quod nimis fidenter faciunt saepe laudati duumviri, sed historia secerni debet, ut veritas eliciatur. Perinde est de Ottoniano diplomate: nam desidia eorum temporum donatio ista libri 147 Pontificalis alia visa est ab allata in Ludoviciano diplomate; quare utraque minus solenter est inserta, ita ut primum absolute donati inveniatur ducatus Spoletanus et Beneventanus, deinde hujus civitates tantum sex, et illius pensio duntaxat seu tributum reperitur. Quæ pugnant inter se, adeoque quod Scriniariorum temporum Joannis XII parum solertes addiderunt Ludoviciano diplomati, rejiciendum est, aut nullo loco habendum. Ecclesia seu monasterium sanctæ Christinæ prope Olonnam palatium regium in Insurbria, fundatum a Langobardis, ut putat Mabillon. (*An. lib. xxix, n. 37; lib. xxxix, n. 65*), valdeque commendatum a Glabro, duobus hisce ducatus non alia de causa adjunctum videtur, nisi quia positum extra designatos fines. Ad monasterii hujus abbatem Gisulphum exstant litteræ Joannis VIII (ep. 239), quibus eidem alterius monasterii cura apostolica auctoritate committitur. In Libro autem Pontificali ejus nomen desideratur.

XVI. Quæ sequitur confirmatio juris in sex Campaniæ civitates, instar Ludoviciani diplomatis, prædictam Beneventani ducatus donationem explicatorem reddidit simulque ostendit, scriniariorum desidia unam eandemque rem duplici modo narratam. Quæ duæ civitates adduntur in fine, videlicet Caieta et Fundi, magis magisque comprobant, Campaniam Romanam ducatus, seu territorii Romani nomine acceptam esse, cum cæterisque latior, ac bipertito divisa sequentibus etiam sæculis esset celebris, *Campaniæ* scilicet, et *Maritimæ* appellatione (*Chron. Fosse novæ* 1160, 1165, 1186, 1194, 1196). Et in antiquis Notitiis ap. Schelestr. (*Ant. Eccl.* tom. II, p. 760), et ap. Baron. (1057, n. 19 seqq.) decem episcopales sedes illi ascribantur. Imo in Provinciali cod. Albiniani, *Ravellensis* etiam ex provincia Salernitana extremus Campaniæ episcoporum recensetur: « In Campania Tiburtinus. Anagninus. Signinus. Terracinenis. Fundanus. Galetanus. Ferentinas. Verulanus. Alatrinus. Soranus. Rivellensis. » Fundano, Gaetano, et Tarracinenis quæcunque in notitia occurrentibus. De Tarracina et Caieta dixi alibi (tom. I, p. 495) utramque civitatem armis pontificiis expugnatam, variis licet possessam partibus, juris esse sanctæ sedis; Fundosque inter utrumque oppidum, ab Ottone inter Campaniæ civitates numerari hic videmus, Tarracina prætermissa, quæ haud dubie cum cæteris ducatus romani civitatibus comprehendi credita fuit. Num Joanne VIII pontifice, ut putat chorographus Italiæ mediæ ævi, an antea, constitui debeat harum civitatum dominationis initium, nostra nihil refert inquirere. Id enim certum, ratumque est, 148 a Ludovico in neutra ex duabus Campaniis recesseri: Ottonis autem ævo dominationem pontificiam, quocunque nomine aut Terræ, aut Territorii, aut Campaniæ appelletur, ad Lirim usque, vulgo Garilianum, pervenisse. Qua de re in sequentibus uberius dicendum erit. Duo siquidem majoris momenti, quæ sanctæ sedi confirmantur in diplomate, Neapolis videlicet et Sicilia, exigunt, ut non-

nihil adjiciam iis, quæ in præcedenti dissertatione dixi de sanctæ ejusdem sedis antiquo jure in Sicilia insulam, ob diuturnam patrimonii Calabri Siculique invasionem.

XVII. Patrimonia omnia Romanæ Ecclesiæ pontifices sedulo vehementerque repetiisse ab invasoribus Græcis, ut pote ecclesiæ decori et pauperum inopiæ addicta, passim vidimus in primo hujus operis volumine. Sollicitiores autem invenimus nunquam eosdem pontifices, quam de duobus prædictis ac de Neapolitano. Eo usque venit Adrianus, ut Tarracinam vi expugnatam pignoris loco retinuerit, ut patrimonium istud recuperaret (*Cod. Car. ep. 65, ad. 64*). Ex hoc loco diplomatis discimus, de Neapolitano ipso ducatu asserendo pontificibus agi, quod iisdem verbis ab Henrico fieri compertum erit. Fallaces vero fuerunt spes pontificum, vana utriusque Augusti pollicitatio. Nondum enim divinitus constitutum erat, ut patrimonia illa ad apostolicam sedem reverterentur, nec Germaniæ imperatoribus tantæ rei gloria destinata erat. Romani ipsi pontifices potenti Northmannorum ope jus suum omne vindicarent sanctæ sedi necesse erat. Factumque id, vacante imperio, maximoque Pontificiæ utriusque potestatis contemptore Henrico IV impubere. A majori cœptum: Calabritanum videlicet, Siculumque ab annis 533 invasa, Northmannis principibus apostolica auctoritate concedendo anno 1059. Deinde octoginta annorum intercapidine ducatum quoque Neapolitanum iis permittendo, censu annuo constituto, qui priscos patrimoniorum redditus æquipararet. Divino autem consilio factum est, ut, quæ admodum nulla imperatorum ope Calabria et Sicilia ad jus pristinum Romanæ Ecclesiæ pervenerunt, ita Neapolitanus ducatus Courado Friderici ducis Sueviæ fratre Germaniæ rege, imperiali diademati nequequam inhiante, anno 1139 Calabriam et Siciliam sit imitatus. Quin etiam cum Robertus Wiscardus Apuliæ dux, nondum integra insula et Saracenorum manibus erepta, juramentum fidelitatis fecerit Nicolao II, censumque promiserit supradicto anno 1059 quod postea renovavit Gregorio VII Nicolai successori, qui eidem investituram confirmavit. Rogerius Northmannorum primus ab 149 Innocentio II anno 1139. Regis titulum, et Sicilia regni (ita enim deinceps insula appellatur), necnon ducatus Apuliæ et Calabriæ ac principatus Capuæ investituram accepit. Quare tum institutio regni utriusque Sicilia, ut procedente tempore appellata est insula, et terra omnis citra pharum, usque ad ecclesiasticæ ditionis terminos; tum generalis investitura, censusque omnis, nullo imperatoris interveni, conatu ejus nullo, suam habuerunt originem. Credo equidem, ita divinitus constitutum esse, quia neque Henricus IV neque e suorum stirpe aliquis, Ludovici, Ottonis, et Henrici pietatem, aut in apostolicam sedem obsequium imitati essent, quod satis superque comprobant illorum acta.

XVIII. Omnia perspicue constant ex sacramentis prædicti Roberti duobus pontificibus præstitis, quæ exstant apud Baron. (1059, n. 70 seq. 1080, 36), suntque a me diligenter collata cum cod. Albiniano, a quo nihil discrepat, tametsi post fidelitatem Romanæ Ecclesiæ præstitam, codex pauca hæc adjungat: « Et nulli jurabo fidelitatem, nisi salva fidelitate sanctæ Romanæ Ecclesiæ. » Primum horum sic se habet: « Ego Robertus Dei gratia et sancti Petri dux Apuliæ et Calabriæ, et utroque subveniente futurus Sicilia, ad confirmationem traditionis, et ad recognitionem fidelitatis de omni terra, quam ego proprie sub dominio meo teneo, et quam adhuc nulli Ultramontanorum unquam concessi, ut teneat; promitto, me annualiter pro unoquoque jugo boum pensionem scilicet duodecim denarios papiensis monetæ persolutorum beato Petro, et tibi domino meo Nicolao pape, et omnibus successoribus tuis, aut tuis, aut tuorum successorum nuntiis. Hujus autem pensionarie redditionis erit semper terminus, finito vero

anno sanctæ resurrectionis die Dominico. Sub hac conditione hujus persolvende pensionis obligo me, et omnes meos sive heredes, sive successores tibi domino meo Nicolao pape et successoribus tuis. Sic me Deus adjuvet et hæc sancta Evangelia. » Sequitur sacramentum fidelitatis aliquanto prolixius cum indicata addituncula, quod videsis apud Baronium. Lapsu viginti annorum plura evenerunt, quæ non modicas inter sanctam sedem et Robertum similitates peperere; Richardo interim Capuæ principe suum sacramentum fidelitatis exhibente pontifici Gregorio VII, dum Capuæ erat anno 1073, quod apud eundem Baronium exstat (eod. a. n. 63). Robertus autem sua dominatione longe aucta, præsertim in Sicilia, in gratiam rediit cum Gregorio, cui sacramentum præstitit aliquanto aliud ab eo, quod Nicolao II præstitierat. Discrepancia notatu digna est. « Ego Robertus Dei gratia et 150 sancti Petri, Apuliæ, et Calabriae, et Siciliae dux. » Est post promissam defensionem regalium sancti Petri, prosequitur: « Excepta parte Firmantæ Marchiæ, et Salerno, atque Amalphia, unde adhuc facta non est definitio, et adjuvabo te, ut honorifice et secure teneas papatum Romanum. Terram sancti Petri, quam nunc tenes, vel habiturus es, postquam scivero tuæ esse potestatis, nec invadere, nec acquirere quæram. »

XIX. Appositæ istæ conditiones lucem accipiunt ab ipsa pontificis investitura, quæ continuo sequitur in regesto Greg. VII in cod. Albiniapo, et apud Baronium: « Ego Gregorius papa investo te, Roberte dux, de terra quam tibi concesserunt antecessores mei sa. me. Nicolaus et Alexander. De illa vero terra, quam iuste tenes, sicut est Salernus, et Amalphia, et pars Marchiæ Firmantæ, nunc te patienter sustineo in Dei et tua confidentia, ut tu postea exinde ad honorem Dei et sancti Petri ita te habeas, sicut et te agere, et me suscipere decet, sine periculo anime tue et mee. » Ita Gregorius aperte invasiones declarat tam quæ in ditione pontificia factæ erant, quam quæ in Campania, ut pote pertinentes ad Capuanum principem, a quo idem Gregorius fidelitatis sacramentum acceperat. Pacta enim conventa a pontificibus cum Roberto erant de Apulia, Calabria et Sicilia, dummodo hinc Saracenos ejiceret. De Capuæ autem principatu convenerat cum Richardo, quem Neapolitanos duces pari modo expellere oportebat. Chronicon Cavense genuinum, variis licet lacunis scatens, editum a cl. Pratlilo (*Hist. Princ. Langob.* tom. IV, pag. 386 seqq.) de utraque re non obscure agit. « An. 1059. A Nicolao apostolico.... Wischardo occupata in tota Calabria, et Apulea, et etiam in Sicilia, quatenus a Saracenis liberaret..... Riccardo honorem principatus Capuæ, si expulsaret Landulfum. Propterea Noritmani consociati sunt cum apostolico, et hostes Ecclesie supmiserunt. » Et ad annum 1072 loquens de Roberti progressibus in Sicilia: « Viscardus, ait, post captam Panurmi urbem, dedit Rogerio comiti totam Siciliam, tantummodo reservans sibi pefatam civitatem cum castro suo, et Messanem. » Quidquid alteruter, extra concessas sibi terras, acquisivisset, invasio erat. Nec alio nomine Gregorius Roberti acquisitiones appellat. In eodem chronico adducuntur causæ invasionis Campaniæ, anno 1075. « Vischarus sub pretextu, quod Gesulfus cognatus suus fecisset illum anathematizare a papa Gregorio, opsedit Salernum post Kl. Aprilis, et post septem menses summisit eam.... Vischarus post 151 captam Salernum, apprehendit etiam Malfiam. » Synchroni hujus scriptoris auctoritati si adjicias juramenta fidelitatis nuper allata, pontificiæ dominationis in utraque Sicilia certam epochem tenes, simulque intelligis, trium Augustorum diplomata nil aliud esse, quam præclara monumenta antiqui juris, quod ipsi pontifices aliena ope sibi met suisque successoribus vindicarunt.

XX. De civitate tantum Neapolitana cum omnibus ad eam pertinentibus, de qua Ottonis et Henrici di-

plomata obscure admodum loquuntur, addendum esse aliquid videtur, ut Siciliae citra pharum pars nulla novæ probationis indigeat, cum de utriusque Siciliae regno subsecutis temporibus sermo erit (Diss. 7, § 2, n. 17). Capuanum principatum jam diximus Richardo esse traditum a Gregorio, ita tamen ut Neapolitanum ducatum acquireret. Id ante annum 1139, sextum et sexagesimum post ejusmodi investituram, non accidit. Namque eo anno cum Innocentius II contra Rogerium duxisset exercitum, captusque esset per insidias ac ductus in regia castra prope Beneventum, « se destitutum virtute et armis, et desolatum aspiciens, ait Falco ad eundem annum, precibus regis, et petitionibus assensit, et capitularibus et privilegiis ab utraque parte firmatis, rex ipse, et dux filius ejus, et principes 17 die stante mensis Julii ante ipsius apostolici presentiam veniunt, et pedibus ejus advoluti misericordiam petunt, et ad pontificis imperium usquequaque flectuntur. Continuo per evangelia firmaverunt beato Petro et Innocentio papæ, ejusque successoribus canonicè intransibus fidelitatem deferre, cæteraque quæ conscripta sunt. Regi vero Rogerio statim Siciliae regnum per vexillum donavit, ejus duci filio ducatum Apuliæ, principi alteri filio ejus principatum capuanum largitus est. » Diploma pontificium, quod suo loco afferetur, uni Rogerio omnia concedit. Paulo infra idem Falco narrare pergit, quemadmodum « in his diebus cives Neapolitani venerunt Beneventum, et civitatem Neapolim ad fidelitatem domini regis tradentes, ducem filium ejus duxerunt, et ejus fidelitati colla submitunt. » Hanc habuerunt finem Neapolitani duces, ut animadvertit Pratlilus ad Chron. Neap. (tom. III, p. 80), qui simul initium fuit Northmannorum dominationis fiduciario jure, ac præscriptio illa tot sæculorum, quæ annalistam Italum fateri compulsi, de jure Romanorum pontificum dubitari amplius non posse. Infra in seq. Diss. (n. 13 seqq.) de hac re iterum.

C 152 XXI. Non secus sensisset, ut arbitrator, de antiquo jure si penitus illud expendisset. Ad brevier videamus quæ restant de Ottoniano diplomate. Sepem civitates elargitur pro animæ nostræ remedio nostrique filii et nostrorum parentum de proprio nostro regno. Spoletanum quippe ducatum ad supremum jus imperatorum pertinere, apostolicæ licet sedis esset dominium utile ab ævo Caroli Magni regis, eruditorum fallit omnino neminem. Quare autem paulo infra ex Ludoviciano referantur ad verbum quæcunque spontanea donatione Carolus de censu et pensione illius ducatus constituit, suprema dominatione sibi reservata tam in eo, quam in Tusciæ ducatu, difficile assequimur, nisi donationem istam Ottonis liberalitate factam ab ejus cancellario insertam putemus diplomati, quod scriniarii de more digesserant, illius prorsus inscii. Certe septem illas civitates Otto ita se donare profitetur pro animæ remedio, quod iterum urget, ut Romani pontifices perpetuo illas detineant, in suo jure, principatu atque ditione. Id vero aperte pugnat cum subjecta illa conditione: *salva super eosdem ducatus nostra in omnibus dominatione*. Idcirco non minus inertiae deprehendimus ferreo illo sæculo in scriniariis sanctæ sedis, quam in Ottonis cancellaria. Hujusmodi autem repugnantia cum aliis, quæ supra vidimus, magis magisque comprobant sinceritatem diplomatis, cujus nisi exstaret autographum, factio ipsa indolem comprobaret. Et vero scriniarii ex libro pontificali transferunt Spoletani ducatus donationem integram, quæ certa est, tametsi conditione vacet supremi dominatus apud largitorem Carolum remanentis; deinde in Ludoviciano diplomate ipsissimam illam donationem aliis expressam verbis, cum prædicta conditione offendentes, aliam putant a priori illi libri Pontificalis; quare eam quoque recensent ab Ottone confirmandam; denique cancellarius Ottonis spontaneam domini sui donationem inserit, duabus aliis intactis, quanquam prior illa ex libro pontificali desumpta abjicienda esset, altero

vero quam diploma Ludovicianum præsefert distinguenda, ne civitates donatæ pristinum onus subirent cum reliquis, aut donatio uno eodemque in diplomate illusoria videretur. Verum si ita factum fuisset, ingenium sæculi illius esset minus evidens.

XXII. Quod si ex prædictis de diplomatibus Ottonianis sinceritate constat, ex sequentibus Ludovicianum respicientes falsi ac temeritatis arguuntur. Ac de disciplina quidem consecrationis pontificiæ dixi in præcedenti dissertatione. Ab iis verbis, *Præterea alia minoræ*, nil aliud occurrit quam Lotharii constitutionis anni 824 Eugenio II assensum 153 præbente, paulo alius quandoque verbis ordineque aliquantulum alio, fidelis exscriptio. Ponitur enim loco primo caput 3, deinde caput 4, atque ex utroque compingitur constitutio, quæ apud Anselmum Lucensem (lib. vi, c. 35) audit *constitutio imperatorum primi Ottonis, et primi Henrici*; at revera est Lotharii, ut patet ex capite ejus 4 integre allato post duo prædicta, quod in constitutione iis Augustis tributa, licet scriniariorum compositio esset, desideratur. Utramque per otium consule apud Holstenium (*Coll. Rom.* par. II, p. 208 et 214). Tuum inde iudicium esto, num Ludovici diploma nil horum continens, quia nondum constituta fuerant, recte commentitium, juxta præcipitem sectariorum sententiam, nuncupetur. Mihi enim sedulo consideranti Ottonianum diploma, quod Pagio est certissimum antiquitatis monumentum, et Ludovicianum, quod commentitium eidem videtur, hoc sinceritatis plenum apparet, quia historiam ac disciplinam sui temporis continet; ac donationes, quæ tunc in archivo erant, diligenter nullaque cum repugnantia enuntiat. Ottoniani vero sinceritatem indigesta rudisque compositio, donationum confusio ac repetitio, necnon disciplina creationis pontificiæ a Ludoviciano ævo admodum varia, mihi videntur præferre. Videntur autem? imo illud pro certo affirmare non dubito, quod Ludoviciano, unde Otto, scriniariorum sanctæ sedis opera, et officio, in suum transtulit quæcumque inter se nihil pugnant, ac diligentiam scriniariorum veterum demonstrant, falsitatis notam incurrere audacia, Ottonianum vero in dubium vertere, mentiri est.

XXIII. Unum mihi adnotandum exciderat, quod prædicta omnia ad disciplinam electionis confirmationisque Rom. pontificis parum solerter creduntur incipere ab iis verbis *secundum quod*, etc., etenim a conditione illa *salva in omnibus potestate nostra*, etc., incipiunt, alias sententia caret principio. At ita faciendum fuit a scriptoribus sanctæ sedi insensis, ut pontificibus quod suum erat, eriperent, tribuerentque principibus quod suum non erat, ne falsæ eorum opinioniones de pontificia dominatione corruerent, ac videretur jus imperatorium, potestas quæ privilegio sanctæ sedis innititur. Nil facilius, quam ista pervertere in exscribendis diplomatibus, de quibus loquitur Joannes Heumannus (*Comment. de re Dipl.* cap. 1, § 18, p. 11) ex Mabillonii observatis (l. I, c. 11, n. 15, de *re Dipl.*), quod et Godefridus abbas (*Chron. Gotw.* tom. I, l. I, § 6) et quicumque post tantum virum scripsere, confirmant: « Antiqua diplomata uno quasi nexu, nullis distinctionis signis interpositis coherent. Qui tabulas transcripserunt, varias notas ascripserunt, quarum 154 arbitrium rectius forte lectori relictum fuisset. Carolus Magnus equidem Alcuini, et Caroli Warnefridi ope codices interpunctionibus illustrandos curavit; eas tamen chartæ aliquanto serius receperunt. » Quod dictum velim pro iis qui Ottonianum autographum non viderunt. Fortasse enim persuasum iisdem erit, omnia distinctionis signa inde etiam abesse, ac propterea prædicta verba ad superiora referri impune posse. At secus est in Ottoniani diplomatibus autographo: suis quippe interpunctionis varietas sententiarum distinguitur. Tametsi scripturæ continuatio nullum ex iis capitibus admittat, in quæ ego, Baronii exemplum secutus, illud pro rerum varietate distribui. Locus

A autem, de quo agitur, hunc in modum exprimitur: *Firmiter valeant optineri. Salva in omnibus potestate nostra, et filii posterorumque nostrorum secundum quod in pacto et constitutione ac promissionis firmitate. Eugenii pontificis successorumque illius continetur, idem ut omnis clerus, etc.* Fateor equidem me non asæqui mente, cur Codices omnes constanter legant *idest*, cum in autographo litteris valde perspicuis legatur *idem* quod haud dubie pro *idem* est positum; d enim in t et vicissim frequentem mutationem inveniri apud veteres compertum est. Quamobrem tria referri debent ad potestatem principis, sive ad honorificentiam, aut honorem et reverentiam eidem debitam, ut Joannes IX et Nicolaus II (*Concil.* tom IX, p. 502 et 1104) eam appellant: Promissio, seu professio pontificis, instar Eugenii II; sacramentum cleri et populi de canonica et justa electione; et pontificia eadem professio coram missis imperialibus facienda Leonis IV exemplo. Promissionem vero istam eo respexisse arbitror, ut quemadmodum rex Romanorum antequam imperator per coronationem fieret, sacramento fidelitatis se astringeret Romano pontifici, ita Rom. pontifex vicissim se imperatori obligaret, quod Eugenii II ævo fœderis nomine exprimi consuevit. Certe Luitprandus, sive ejus continuator (*De reb. Imp. et Reg.* l. vi, c. 6) refert, Joannem XII hujusmodi sacramentum præstitisse Ottoni: « Jusjurandum vero ab eodem papa Joanne supra pretiosissimum corpus Petri, atque omnibus civitatis proceribus, se nunquam Beregario atque Adelberto auxiliaturum accepit. » Itaque quod in diplomate Ludovici sanctum fuisse vidimus, ut post pontificis consecrationem, « Legati ad nos, vel ad successores nostros reges Francorum dirigantur, qui inter nos, et illos amicitiam et charitatem ac pacem scient, » hinc colligitur, Eugenium II qui Paschali I successit, atque Eugenii successores in promissione, seu professione, consecrationis tempore societatem illam 155 amicitie et charitatis, pacisque expressisse, quam legati ad imperatorem deferrent. Quæ res a Leonis IV successoribus fieri cepit coram imperialibus missis, quod liquet ex superioribus.

XXIV. Diplomaticis pars extrema, seu confirmatio et signum imperatoris, atque optimatum, sive episcoporum et comitum subscriptiones sinceritati utriusque diplomatibus suffragantur. Non enim aliunde consortium Ottonis filii petitum est, quam ex Ludoviciano, cui tres Ludovici filii subscripserunt. Quamvis autem Otto filius non subscribat, ut illi fecerant, quia scilicet puer in Germania remanebat, tamen una cum patre inducitur, sanctæ sedis jura confirmans, quod minime factum fuisset, nisi a Ludovici filiis paternam confirmationem roborari perspectum esset. Inter subscribentes autem palatii Francorum officia, seu dignitates, bibliothecarius, mansionarius, hostiarius non reperiuntur, namque alia erant tempora, alii Germanorum mores. Præterea illud *proprie manus signaculo* in Ottonis et Henrici diplomatibus hisce occurrens, undenam profluxisse credendum est, nisi ex diplomate Ludovici, quod præ manibus scriniariorum fuit, haud dubie etiam Ottonis oculis subjectum? Profecto abbas Gotwicens. sæpe laudatus (*Chron.* tom. I, l. II, c. 5, p. 177), quo scrutator alius Germaniæ regum atque Augustorum diligentior non invenietur, Ottonis subscriptionibus variis in medium allatis, tres inde regulas certas educit: I. Ottonem *manu propria*, vel *manus propriæ signo* constanter uti in diplomatibus. II. *Annuli*, et *sigilli* vocem promiscue usurpare. III. *Insigniri*, *subsignari*, *roborari*, *corroborari*, *sigillari*, *affigi*, *firmari*, *muniri*, *confirmari*, vocabula semper adhibere. Unam saltem ex tribus hisce regulis servasset Otto in hoc diplomate, ut morem suum imitatus esse videretur! At contra pro manus propriæ signo, *proprie manus signaculo*; pro annulo, vel sigillo insigniri, etc. *bullæ nostræ impressione obsignari*. Falsi igitur insinuetur diploma?

Imo vero singularitatis causæ aliunde quærendæ sunt. Ludovicianum scilicet diploma propria manus signaculo, et optimatum subscriptionibus roboratum Ottoni et Henrico exemplum præbuit, quod sequerentur. Ad sigillum vero quod attinet, cum Ludovicus diploma illud dederit in conventu Aquisgranensi, filiorumque, episcoporum, abbatum, comitum, et officiorum palatii diploma confirmantium nominibus propriæ manus subscriptionem præposuerit, nulla sigilli mentione habita, hæc tantum in re Ottoni et Henrico integrum fuit suo modo agere. Quamobrem Otto Francorum consuetudinem imitari maluit, quam consuetum sibi morem. In Spicilegio Acherii (tom. V, p. 407 seqq.) 156 plura Ottonis exempla videre est non bulla utentis, sed sigillo, quæ res chronologi Gotwicensis doctrinam confirmat. Glossarii autem illustratores observant, Ottonem Magnum omnium ultimum bullæ appellatione usum esse, quod hujus diplomatis auctoritate comprobatur.

XXV. Optandum sane erat, ut quemadmodum pretiosum istud antiquitatis monumentum ex ferreo illo sæculo per tot sanctæ sedis ad nos usque seros posteros pervenit, bullam quoque, quæ illi certissime annexa erat, præferret. Cum enim Godefridus (*Chron. Gotw. l. II, c. 3*) annotarit discrimen inter regia et imperialia Ottonis sigilla, ex bulla ista doctissimi viri observatis fides, ni fallor, adjecta esset. Præterea quod Mabillonius legisse aiebam in Cod. Ottoboniano: « Non est sigillatum, licet ex tenore ipsius appareat quod debuit sigillari, » bulla eadem confirmatum fuisset. Cæterum Ottonia-

num istud diploma tela serica aureum scriptum protegente, obvolutum, ac tubo ex tenui metalli lamina inclusum diligentissime servatur in apostolico archivo Molis Adriane, et est hujusmodi: Membrana oblonga colore purpureo introrsus infecta, modico cum ornatu in utroque margine, aureis litteris magnam partem nostris etiam diel us lucidissimis inscripta, a primo ad ultimum scriptionem, rara duntaxat interpunctione sermonem dirimente, continuat. Non litteræ grandiores, ut moris est, in invocatione, non monogramma consuetum in fine, non denique cancellarii recognitio apparet. Sed omnia indicant Ludovicianum exemplar esse adhibitum in Ottonis et Henrici diplomatibus exarandis. Forma characteris nequidquam quæritur in cæteris Ottonianis juxta specimen a Papebrochio exhibitum (*Bolland. April. tom. II, p. 12*) similitudo maxima habetur in diplomate Ottonis III quatuor et triginta post annos dato in eadem hac urbe Roma pro ecclesia sanctorum Bonifacii et Alexii, quod opportunius indicabo (*dissert. 6, n. 14*). Ex litterulis nonnullæ exciderunt, nonnullæ in aliqua sui parte detrimenti aliquid passæ sunt. Verum duodecimo etiam sæculo detritas fuisse aliquas testatur Albinus, qui Ottonem vocat Octonem; nam duæ istæ litteræ c et t similes omnino sunt inferne, tenui tantum linea in superiori parte istam ab illa secernente. Num idem evenerit ditioni post Albiniana tempora, quæ semper legitur in autographo, incertum. Albinus ditionem ubique posuit. Jam vero pretiosum hoc monumentum lectoris oculis ex Albiniano codice, et simul ex autographo subjiciam.

157 • EXEMPLUM PRIVILEGII OTTONIS IMPERATORIS

DE REGALIBUS BEATO PETRO CONCESSIS ^b.

In nomine Domini Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ego Octo [Otto] Dei gratia imperator Aug. una cum Octone [Ottone] glorioso rege filio nostro, divina ordinante providentia spondemus atque promittimus per hoc pactum confirmationis nostre tibi beato Petro, principi apostolorum et clavigero regni celorum, et per te vicario tuo donno Johanni summo pontifici, et universali XX [XII] pape sicut a predecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate ac ditione tenuistis et disposuistis, civitatem Romanam cum ducatu suo et suburbanis suis, atque viculis omnibus [et] territoriis ejus montanis ac maritimis, litoribus ac portibus, seu cunctis civitatibus, castellis, oppidis ac viculis Tuscie partibus. Il est portum, centumcellas, ceruin, Pledam, [Bledam] Marturianum, Sutriam, nepem,

^a Dantur inter uncas conclusæ lectiones variantes codicis autographi.

^b Autographum in archivo Arcis sancti Angeli nullum præsefert titulum. Apographum ibidem exstat in bulla Innoc. IV, quam dedit Lugduni in concilio III Id. Jul. pont. an. 3 seu 1245 bulla plumbea munitam et XI prælatorum sigillis. Ejusdemplura exempla similia fieri voluit, quorum nonnulla sub arctissima custodia in archivo Cluniacensi servata se vidisse testatur Mabillon (*It. Ital. part. I, p. 96*). In eodem archivo apographum seu transumptum Ottoniani privil. exstat ab Joanne de Amelia cum tribus publicis notariis factum « Assisii loco Fratrum Minor. in palatio domini papæ » an. 1339, jussu Benedict. XII, nam ibi tum exstabat autographum, et dicitur « scriptum litteris aureis in charta coloris violati rubei. » Summa transumptorum consensus, quamvis diversis temporibus facta fuerint, transumptis iisdem, et multo magis autographo, maximam fidem conciliat: quæ nimirum congruit fonti unde provenit utrumque diploma, id est Ludoviciano, cuius autographum perijt una cum Pippini et Caroli

C Castellum Gallisem, Ortem, Pollimartium, Ameriam, Tudam, Perusiam cum tribus insulis avis, id est majorem [majore] et minore, pulvensin [Pulvensim] Narniam et Utriculum cum omnibus finibus et territoriis ad supra scriptas civitates pertinentibus ^c.

158 Nec non exarchatum Ravennatem sub integritate cum urbibus, civitatibus, oppidis et castellis, que pie recordationis donnis Pippinus et donnus Carolus excellentissimi imperatores, predecessores videlicet nostri, beato Petro apostolo et predecessoribus vestris jam dudum per donationis paginam contulerunt: hoc est civitatem Ravennam, et Emiliam [Emeliam], B. bium, Cesenam, Forum populi, Forum Livii, Faventiam, Imolam [Inmolam], Bononiam, Ferrariam, Comaclum [Comiaculum] et Adrianis, atque Gabellum cum omnibus finibus, territoriis, atque

Magni antiquis chartis, levi tamen jaectura.

^c In confirmatione antiquæ ditionis sanctæ sedis nil mutatum videas, quamvis 145 annis Ottonianum diploma distet a Ludoviciano; præter verba aliquot, de quibus dixi in Dissertatione, intactis iis quæ summam attingunt, cujusmodi sunt principium Ludoviciano simile *Ego Otto*, revocans antiquiora tempora, et sicut a predecessoribus vestris, pontifices rerum dominos designans qui Joannem XII præcesserant, quemadmodum Ludovicus indicarat Paschalis prædecessores. Cisterini etiam ducatus civitates aliquot, Campaniæ scilicet Romanæ, quas Ludovicus recensuerat, silentio prætereantur, forsitan quia latius patebat Campania, quippe quæ ad Lirim usque perveniebat. Præterea Patrici de qua in Diss., mentio non reperitur, x sæc. incertum num a Saracenis excisa fuerit. Quare omnes Campaniæ civitates voce illa ducatus, cum suburbanis comprehenduntur, exceptis Cajeta et Fundis, nam olim ad Campaniam Romanam non pertinebant, adeoque antiqui juris sanctæ sedis non dicuntur. sed seorsim nominantur. ut videlicet paulo infra.

insulis terra marique ad supradictas civitates pertinentibus^a. Simul et Pentapolim, videlicet Ariminum, Ponsaurum, Phasum, Senogalliam, Anconam, Ausimam, Humanam, Hesiā, Forum Simpronii, Montem Feltri, Urbinum, et territorium Balneense, Callis, Luciolis, et Eugubium cum omnibus finibus et territoriis ad easdem civitates pertinentibus. Eodem modo territorium Sabineuse, sicut a dono Carolo imperatore antecessore nostro beato Petro apostolo per donationis scriptum concessum est sub integritate^b.

Item in partibus Tuscie Longobardorum Castellum Felicitatis, Urbem veterem, Balneum regis, Ferentum, Viterbum [Ferentū Viterbum], Orchem, Martham, Tuscanam, Suanam, Populonium, Roselles cum suburbanis atque viculis omnibus, et territoriis, ac maritimis oppidis ac viculis, seu finibus omnibus^c.

159 Itemque a Lunis cum insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berceto, exinde in Parma, deinde in Regia, exinde in Mantua, atque in monte Silicis, atque provincia Venetiaram, et Istria^d, necnon et cunctum ducatum Spolitanum^e, seu Beneventanum una cum ecclesia

^a Ex Ludoviciano pariter dipl. derivatur donatio Exarchatus et Pentapolis, quæ recte tribuitur Pippino et Carolo; hic enim præterquamquod Carisiaci donationem paternam confirmaverat, anno postea 774 Langobardorum regibus exactis exarchatum ex parte aliqua ab iis invasum, Romanæ Ecclesiæ asseruit integram. At *excell. imp.* uterque appellatur manifesto mendacio. Quare aut Ludovicus substituentur, ut est in Henriciano, aut legendum *Imperator*, ut legitur in Ludovici diplomate. Posteriora monumenta hujusmodi donationes repentia a Ludovici tempore, Ludovicum huc revocant, licet Ottoniani ævi inscitia persuaserit, tam ejus quam successorum Carolingicorum nomina silenda, quia nihil addiderunt donationibus Pippinianæ et Carolinæ.

^b Nulla fit mentio finium constitutorum a Maginario et Itherio abbatibus, ut in Ludoviciano: forsitan quia infra Spoletanum ducatum integer ab eodem Carolo donatus dicitur. Quæ quidem omissio Ludoviciano fidem adjungit, quod historiam haud plene narratam in Adriani epistolis tradit: eorumque examen minus accuratum demonstrat, qui suppositionem sibi offecisse videntur.

^c Tres insulæ Corsica, Sardinia, Sicilia, quas triplici donationi Carolinæ insertas vidimus in Ludovici diplomate, omittuntur ab Otone et Henrico. Et quidem jure: nam continuo sequitur Corsica in Donatione per designatos fines, et de Sicilia, quæ tunc erat in potestate Saracenorum, infra agitur tanquam de ditione sanctæ sedi vindicanda. Sardinia nulla fit mentio, incertum, num scriniariis nonnisi chartas et donationes simul congerentibus exciderit, an certa illius jura tam neglexerint, Greg. VII (lib. I, ep. 29) in suorum prædecessorum negligentiam rejicit culpam omnem; anno scilicet 1073 quæ sequentibus sæculis evidenter erunt, presertim Innocentio III pontifice, cum Fridericus Genuobardus, Otto IV et Fridericus II sibi illam asserere sunt moliti tanquam juris imperii, quod falsum omnino est. Italiæ enim regnum terminabatur Australi mari, ut constat ex divisione regnor. Caroli.

^d Designatio ista per fines, quam recitavi in dissert. de dipl. Lud. Pii (n. 19) ita accipienda est, ut præter Corsicam, quæ inter pontificias ditiones per conjunctionem cum recensetur, civitates et loca enumerata excludantur; inde serio expendatur, si notioribus locis nominatis præcipue civitatibus (earum haud dubie territoria, oppida, vicula et omnia ad eas pertinentia solo civitatis nomine comprehenduntur) recte sunt constituti fines dominationis sanctæ sedis, qui hodieque iidem sunt, præter eos, qui Tuscano ducatu circumscribuntur. Atque ii quidem tunc recti erant, nam

A sancte Christiane pasta prope Papiam juxta Padum in miliario.

Item in partibus campanie Sora [Sorani], Arcea, Aquinum, Arpinum [Arbinum], Teanum, et Capuam¹, necnon et patrimonia ad potestatem et ditionem vestram pertinentia, sicut est patrimonium Beneventanum, et patrimonium Neapolitanum, atque patrimonia Calabrie superioris, et inferioris². De civitate autem Neapolitana cum castellis, et territoriis, ac finibus et insulis suis sibi pertinentibus, sicut ad eandem aspicere videntur, necnon patrimonium Siciliæ, si Deus illud nostris tradiderit manibus³. Simili modo civitatem Galetam et Fundim cum omnibus earum pertinentiis⁴.

160 Insuper offerimus tibi, beate Petre apostole, vicarioque tuo dono Joanni pape, et successoribus ejus pro nostre anime remedio, nostrique filii, et nostrorum parentum de proprio nostro regno civitates et oppida cum piscariis suis, idest Reatem, Amitemum, Furconem, Nursiam, Balvam, et Marsim, et alibi civitatem Teramnem cum pertinentiis suis⁵.

Has omnes suprascriptas provincias, urbes et civitates, oppida atque castella, viculos ac territoria, si-

ducatus Tuscanus, et Spoletanus oblati erant sancto Petro a rege Carolo, at reges Italiæ in iis dominabantur supremo jure ex concessione et privilegio sanctæ sedis, juxta pacta conventa inter Adrianum et Carolum, tributo tantum soluto apostolicæ sedi, quod quemadmodum evanuerit in ducatu Tusciæ, Spoletano sanctæ sedis potestati omnino subjecto, nil attinet nunc exquirere.

⁶ Ducatum Spoletanum oblatum, seu donatum esse integrum sanctæ sedi, constat ex Adriani litteris (*Cod. Car. ep. 56, al. 58*). Beneventanum nullo alio ex monumento liquet, quam apud Anastasium et duobus hisce ex diplomatibus, quo haud dubie illatum ab scriniariis fuerit ex ipsomet Libro Pontificali, qui Anastasio tribuitur.

⁷ Donatione harum civitatum in tertio Caroli adventu Romam an. 787 nihil certius, ut sæpe in superioribus est dictum. Subjecto enim ducatu Beneventano, sex illas civitates beato Petro obtulit, quarum princeps Capua sacramentum fidelitatis præstitit Rom. pontifici Adriano ante confessionem ejusdem principis apostolorum (*Cod. Car. ep. 91, al. 88*).

⁸ In Ludov. dipl. Beneventanum patrim. dividitur in Benev. et Salern. de quo vide dicta ad dipl. Ludov. (in not.).

⁹ Tempore sancti Greg. III tria erant amplissima patrimonia in Sicilia insula: Sicilia, Siracusanum, Panormitanum; sequioribus sæculis omnia simul conjuncta patrimonium Siculum audierunt. Prioris trinæ divisionis testes sunt plurimæ epistolæ ex regesto Gregor. Magni. Alterius testimonium locuples præbetur a Theoph. (*Chronogr. p. 273*) Adriano in epistola ad Carol. Magnum (*Concil. tom. VII, p. 963*). Nicolao I (*epist. ad Michael. imp.*). Ottonis tempore Sicilia tota Ecclesiæ patrimonium audiebat, ut hinc patet, et ex dipl. Henrici, ac multo magis ex investitura totius insulæ a Nicol. II Northmannis tradita, qua de re in dissert. (n. 17 seqq.).

¹⁰ Juris erant sanctæ sedis, ut habent notitiæ veteres (Dissert. n. 16). At principium hujusmodi juris incertum aliis Joannis VIII ævum reputantibus, aliis alia tempora.

¹¹ Paulo supra cunctum Spoletanum ducatum esse donatum sanctæ sedi testatur. Et recte, nam Carolus Magnus totum obtulerat sancto Petro; sed ab Adriano iterum receperat, tributo tantum penso sanctæ sedi. Hic septem civitates ejusdem ducatus ab Ottone donantur: jus igitur suum abdicat imperator in ea non modica parte ducatus, quod sanctæ sedes acquirit.

mutique et patrimonia pro remedio anime nostre, et filii nostri, sive parentum nostrorum, ac successorum nostrorum, et pro cuncto a Deo conservato, atque conservando Francorum populo ^a, jam dicte ecclesie ac beate Petre apostole et per te vicario tuo, spirituali patri nostro donno Joanni summo pontifici, et universali pape, ejusque successoribus usque in finem seculi eo modo confirmamus, ut in suo detineant jure, principatu, atque ditione ^b.

Simili modo per hoc nostre delegationis pactum confirmamus donationes quas pie recordationis donnus Pipinus [Pippinus] rex, et postea donnus Karlus excellentissimi imperatores [excellensimus imperator] ^c beato P. [Petro] apostolo spontanea voluntate contulerunt: necnon et censum, vel pensionem, seu ceteras dationes, que annuatim in palatium regis Longobardorum inferri solebant, sive de Tuscia, sive de ducatu Spolitano, sicut in suprascriptis donationibus continetur, et inter sancte memorie Adrianum papam, et donnum Carlum [Karlum] imperatorem convenit, quando idem pontifex eidem de suprascriptis ducatus, id est Tuscano, et Spolitano, **161** sue auctoritatis preceptum confirmavit: eo scilicet modo, ut annis singulis predictus census ad partem ecclesie beati Petri apostoli persolvatur ^d. Salva super eisdem ducatu nostra in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem per hoc nostre confirmationis et filii nostri subjectione ^e.

Ceterum, sicut diximus, omnia superius nominata ita ad vestram partem per hoc nostre confirmationis pactum roboramus, ut in vestro permaneant jure, principatu, atque ditione; et neque a nobis, neque a

^a Notat Du-Cang. in Gloss. Francorum nomen late patuisse, ita ut ad Germanos etiam extenderetur: quæ res nulli eruditorum ignota, cum Carolus Magnus ejusque successores Francorum monarchiam regerant. Otto ipse susceptus erat ab Henrico Germ. rege ex Mathilde uxore sua Ludovici Balbi filia ut tradit Will. Nangius in chron. quare ex Caroli Magni stirpe licet feminea, erat progenitus. Nihilominus Franci a Germanis distinguebantur id temporis. Quare melius in Henriciano legitur *Christianorum*. At Romæ Ottonis tempore tum Carolina ætas instaurari credebatur, tum Ludovicianum diploma chartæque aliæ nil nisi Francorum liberalitatem præseferabant: quare precatio illa, quæ passim legitur in Codicis Carolini epistolis pro Francorum populo, hic videtur adhibita.

^b Notanda clausula, de qua dixi in dissert. præcedenti.

^c Hoc loco Pippinus inter Augustos non recensetur in autographo, sed suus utriusque titulus certus tribuitur, Ludovici verbis, quod supra factum non fuerat (col. 605, not. ^a).

^d Quod sæpe est dictum supra, nil melius comprobatur, quam spontaneas inter donationes Caroli, ducatum Tuscani et Spoletani tributorum seu pensionum recensio. Et sane caliginoso illo Ottonis ævo tam accurate narrari poterant donatio integri illius ducatus, ejusque concessio ab Adriano facta Francorum regi cum annua pensione, nisi apostol. archivum documenta omnia suppeditasset? Ludoviciani diplomatis verba ipsa essent adhibita, nisi idem scriptori Ottoniani fuisset ob oculos? Pensio quidem iuxta Carolinam, seu Ludoviciana tempora Ottoniano ævo parum congruit. Nam septem illæ civitates et ducatu Spoletano avulsæ, et sanctæ sedi donatæ ab eodem Ottone, integro tributo aliquid debuissent detrahere: at neque id temporis melius agi poterat, neque nos seri posteri divinare possumus, qua ratione, quove auctore id diploma digestum fuerit. Hoc solummodo est certo certius, diploma Ottonianum ex Ludoviciano profectum esse.

^e Jam dixi ad dipl. Ludov. (in not.) hac tantum occasione dominatum et subjectionem reservari. Nunc adjicio, singulari hac cautione satis superque

successoribus nostris per quodlibet argumentum, sive machinationem, in quacumque parte vestra potestas imminuatur, aut a [aut da] vobis in ea aliquid subtrahatur, de suprascriptis videlicet provinciis, urbibus, civitatibus, oppidis, castris, viculis, insulis, territoriis, atque patrimoniis; necnon et pensionibus, atque censibus; ita ut neque nos ea facturi simus, neque quibuslibet ea facere volentibus consentiamus. Sed [Sed] potius omnia que superius leguntur, id est provincie, civitates, urbes, oppida, castella, territoria, et patrimonia, atque insulas [insulæ], censusque, et pensiones ad partem ecclesie beati Petri apostoli, atque pontificum in sacratissima sede illius **162** residentium nos, in quantum possumus, defensores esse testamur: ad hoc ut ea in illius ditione ad utendum, et fruendum, atque disponendum firmiter valeant optineri.

Salva in omnibus potestate nostra, et filii, posterorumque nostrorum, ^f secundum quod in pacto, et constitutione ac promissionis firmitate Eugenii pontificis, successorumque illius continetur: id est [idem] ut omnis clerus, et universi populi Romani nobilitas propter diversas necessitates, et pontificum inrationabiles erga populum sibi subjectum asperitates retundendas, sacramento se obliget, quatinus futura pontificum electio, quantum uniuscujusque intellectus fuerit, canonice et juste fiat ^h. Et ut i. le qui ad hoc sanctum atque apostolicum regimen eligitur, nemine consentiente consecratus fiat pontifex, priusquam talem in presentia missorum nostrorum, vel filii nostri, seu universe generalitatis, faciat promissionem pro omnium satisfactione atque futura co-

instrui, qui aut ignorant, aut ignorare simulant, quod cæteræ omnes ditiones erant supremi juris pontificum, talesque ab Augustis confirmabantur: verba illa *per hoc nostræ confirm.* haud dubie ex sequentibus imprudenter desumpta sunt, nam desunt in autographo.

^g Ne ulla suborietur suspicio, quin de Sicilia, Sardinia, Corsica hic agatur, inspiciendus est ordo, quo senel et iterum tam in Ludoviciano, quam hic recensentur. Atque in Ottoniano quidem parum scite. Nam Corsicæ facta erat mentio in donatione per designatos fines, et Siciliae, dum promittebatur ejus restitutio sanctæ sedi, si e Saracenorum manibus illam eripere contigisset: de Sardinia vero ne verum quidem fit in diplomate. Ea propter quæ Ludovicus de tribus predictis insulis æsserebat, ea minus conducunt Ottoni, qui Sardiniam silet, et Siciliam ita se vindicaturum promittit sanctæ sedi, si Saracenis eriperit. At necessitas assuendi Ludoviciano diplomati quæ congruebant temporis, et rudis illa ætas talia ubique inseri coegerunt, quæ aut minus conveniunt præmissis aut secum pugnant. Id vero et Ludoviciani, et Ottoniani diplom. sinceritatis est argumentum locupletissimum.

^h Perperam a sectariis apud Dietericum Hermannum (*Introd. ad J. pub. lib. 1, cap. 15, n. 8*) sequentia referuntur ad omnia supradicta, nam quæ deinceps narrantur hærent in salebra, nisi ab ea conditione, *salva nostra potestate*, sustineantur. Præterquam quod non potestate, sed *dominatione* positum esset, ut de ducatus Tuscano et Spoletano factum vidimus. At de his dictum est in dissertat. (num. 23).

ⁱ En quo extendebatur imperatoria potestas, ad tria scilicet ista capita. Primum inhærebat promissione Eugenii II et successorum; alterum pontificie constitutione ut clerus et populus Romanus, ad quos unice pertinebat electio, sacramento se obligarent ad canonicam et justam electionem: quod ut fieret, visum est Eugenio imperatoris auctoritatis metum proponere. Sacramentum ejusmodi non erat novum, nova erat potestas imperatoris, quam ceteroqui obtinebat auctoritate apostolica. Hanc rem aliquando fusius in seq. dissertatione tractatam invenies.

servatione, qualem donnus et venerandus spiritualis pater noster Leo sponte fecisse dinoscitur ^a.

Præterea alia minora huic operi inserenda prævidimus, videlicet ut in electione pontificum neque liber, neque servus ad hoc venire presumat, ut illis Romanis, quos ad hanc electionem per constitutionem sanctorum patrum antiqua admisit consuetudo, aliquod faciat impedimentum. Quod si quis contra hanc nostram constitutionem ire presumpserit, exilio tradatur ^b. Insuper etiam ut nullus missorum nostrorum cujuscumque impeditionis argumentum componere **163** in præfatam electionem audeat, prohibemus ^c. Nam et hoc omnimodis institui placuit, ut qui semel sub speciali defensione donni apostolici, sive nostra fuerint suscepti, impetrata juste utantur defensione. Quod si quis in quemquam illorum qui hoc promoverunt, violare presumpserit, sciat se periculum vite sue esse incursurum. Illud etiam confirmamus, ut donno apostolico justam in omnibus servant obedientiam, seu ducibus, ac iudicibus suis ad justitiam faciendam ^d.

Huic enim institutioni hoc necessario annectendum esse perspeximus, ut missi donni apostolici, seu nostri semper sint constituti, qui annuatim nobis, vel filio nostro renuntiare valeant, qualiter singuli duces ac iudices populo justitiam faciant, hanc imperialem constitutionem quomodo observent. Qui missi decernimus, ut primum cunctos clamores, qui per negligentiam ducum [seu iudicum] fuerint inventi, ad notitiam donni apostolici deferant, et ipse unus e duobus eligat, aut statim per eosdem missos fiant ipse necessitates emendate, aut misso nostro nobis renuntiante, per nostros missos a nobis

^a Caput tertium, quo imperatoria potestas extendebatur, in eo situm erat, ut missi imperiales consecrationi interessent, coram quibus pontifex electus professionem seu professionem emittere debebat, qualem Leo IV absque missorum presentia consecratus, emisit ultro. Quoniam ista fuerit nusquam reperitur. Quare summam ejus diplomati huic, et sequenti referri oportet acceptam.

^b Ex Constitut. quam Lotharius fecit Eugen. II consentiente in atrio sancti Petri an. 824, cap. 3, hæc desumuntur, verbis aliquatenus mutatis, sententia integra. Holsten. (*Coll. Rom.* par. II, p. 208).

^c Pauca hæc desunt in constitutione prædicta, neque ibidem esse poterant: nam Lotharius viginti amplius annis postea privilegium obtinuit, ut missi imperiales consecrationi interessent. Hinc autem liquet, quam vehementer pro libertate canonice electionis pugnetur.

^d Laudatæ constitutionis cap. 1 quod Francorum regum temporibus magis conducit quam Augusti Saxouis, ut patet.

^e Eiusd. constit. cap. 4 aliquatenus ut cætera immutatum, sententia intacta. Quæ tria capita si quis attente contulerit cum historia eorum temporum,

A directæ emendentur ^e. Hoc ut ab omnibus fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostris firmum esse credatur, proprie manus signaculo, et nobilium optimatum nostrorum subscriptionibus hoc pactum confirmationis nostre roboravimus, et bulle nostre impressioni adsignari jussimus ^f.

† Signum donni Octonis serenissimi imperatoris, ac suorum episcoporum, abbatum, et comitum. † Signum Adalgagi [Adaldagi] Hamaburgensis ecclesie archiepiscopi. Signum Arberti [Hartberti] Curienensis ecclesie episcopi. Signum Driogonis Osnaburgensis [Dryog. Osnabrugguensis] ecclesie episcopi. Signum Octonis Argentinensis [Yotonis Argentinensis] ecclesie episcopi. Signum Otuvini Hilunese-mensis [Hiltinesemen.] ecclesie episcopi. Signum Landuvarci [Landwarti] Mindonensis ecclesie episcopi. Signum Otgeri Nemetinensis ecclesie episcopi. **164** Signum Gezonis Tortunensis ecclesie episcopi. Signum Hucherti Parmanensis ecclesie episcopi. Signum Guidonis Mutunensis [Mutuenensis] ecclesie episcopi. Signum Hlattonis Fuldensis monasterii abbatis. Signum Guntharii Herolfefeldensis [Herolfesfel.] monasterii abbatis. Signum Heberharti comitis. Signum Guntharii comitis. Signum Burgarti [Burgharti] comitis. Signum Ytonis comitis. Signum Conrates [Crourates] comitis. Signum Ernestes. Signum Thiecheres [Thiesteris], Ricdages. Liupen, Harviges. Arnolfes. Ingilthies, Burgaribes, Retinges. Anno Dominice incarnationis MCCCCLXII, indic. v, mense Feb., XIII die ejusdem mensis, anno vero imperii donni Octonis [Otonis imperii] invictissimi imperatoris XXVII, ^g facta est hæc pactio feliciter.

facile intelliget assumentum esse parum conducens Ottoniano ævo, cum Romani imp. potestatem averabantur.

^f Vide dissertationem (n. 24).

^g Nil chronologia ista rectius, si pro anno vicesimo septimo imperii, primus esset positus. Baronius (an. 962, n. 12) ex diplomatibus et actis synodalibus constare ait præcedentes annos ad regnum spectare, non ad imperium. Eruditi omnes unanimi consensu idem affirmant. Nam revera anno 936 Henrico I rege Germaniæ mortuo, Otto ejus filius Aquigrani coronatus erat rex; quare hoc anno 962 vicesimus septimus fuebatur. At anno vix 961 rex Italie, et 962 Februar. mense imperator est coronatus Romæ. Verum Gotwicensis abbas sæpe laudatus animadvertit, diplomata aliud exstare apud Freherum, in quo annus sequens dicitur 28 imperii (*Chron.* tom. I, l. II, c. 3, p. 189), tametsi aliis in diplomatibus, ut idem observat, regni anni secernuntur ab anni imperii. Pagius et Muratorius cum eruditissimis cæteris consentiunt, Germanici tantum scriptores, quos certe latet indoles imperialis dignitatis ab ap. sede instauratæ seu institutæ, secus sentiunt.

165 DISSERTATIO DE DIPLOMATE HENRICI I.

Quantum mihi videor patefecisse magni Ottonis diplomate, quam similis Carolo magno princeps in tot tantisque apostolicæ sedis quæ Ital.æ omnis ærumnis, ex Germania accersitus sit Romam, atque imperiali diademate a pontifice redimitus supremæ suæ potestatis consors factus, et ecclesiæ defensor constitutus: quia tamen ipso in hoc magno principe ponere non verentur, operæ pretium est, quæ brevi admodum sermone principio operis amplexus sum (Præf. n. 1 seq.) aliquanto fusius explicare, antequam de Henrici diplomate, quod Ottoniani exem-

D plum fere est, nonnihil disseram. Anno igitur imperii altero ea evenerunt Romæ, quæ jure ac merito iratum principem in Urbem iterum evocarunt. Hac quidem occasione eum communicatæ sibi potestatis limites transcendisse cum causa, annales docent, nec nostra est a ven. card. Baronio recedere, ut quæ pontifex adolescens imprudenter gessit, contra historice castitatem tucamur. Summa est pontificem Joannem depositum, ac Leonem VIII pseudopontificem creatum fuisse: cætera huc non spectant. Vir iste nec rite ad tantum fastigium evectus, neque ulla pollens auctoritate sanctionem edidit, quam ex Cod. Vst.

1984 genuinam edidit in lucem Georgius in nova A in chron. Reicherspergensis usque adeo detestatur (An. 964), ut Baronii, Pagii, aliorumque has imposturas refellentium sedulitatem summopere commendet. Hisce omnibus alia constitutio accedit Ottoni III ascripta, qui septemdecim circiter annorum adulescens diademata imperiale suscipiens a Gregorio V affini suo an. 996 post triennium, ut dicitur, illam edidit, ab iisdem auctoribus relata (Goldast. *ibid.*, p. 226; Lunig., *Cod. It. Dipl.*, tom. I, p. 7; et *Spic.* p. I, pag. 140), quæ ap. Lunigium inscribitur: «Ottonis III Rom. imp. constitutio, qua sedi Romanæ certum ex civitatibus quibusdam patrimonium constans assignat; famosissimamque Constantini Magni imp. donationem memoratæ sedi factam, et a Carolo Magno imp. confirmatam pro ficta et supposititia declarat.» De suppositi hujus patrimonii civitatibus octo (Pisauro, Fano, Senogallia, Ancona, Fossabruno, Callio, Esio, et Ausimo,) et de aliis omnibus, quæ continet. animadversioni Pagii (999, n. 3) nihil addam: «Tot, inquit, fere mendacia, quot verba.» Jurisconsulti ipsi constitutionem aliis utendam reliquerunt, utpote cui cum lege regia et anti-papæ Lecnis minus convenit.

II. Idem enim sanctus vir (Adrianus) synodum B congregavit, et in præsentia omnium, eorumque auctoritate Domino Carolo invictissimo 166 regi Francorum et Langobardorum ac patricio Romano, suisque successoribus regnum Italiæ, patriciatu dignitatem, ac ordinationem sedis apostolicæ concessit, insuper et episcopatum investituræ, velut ipsi cum discretione et reverentia libitum fuerit, præter quos tam pontifici summæ sedis, quam archiepiscopis ipse Carolus reliquit. Igitur nos Leo servus servorum Dei episcopus, ad idem exemplum Adriani, cum cuncto similiter clero, et universo populo Romano, omnibusque ordinibus hujus almæ Urbis, sicut in suis scripturis apparet, constituimus, confirmamus, et corroboramus, et per nostram apostolicam auctoritatem concedimus atque largimur domno Ottoni primo Augusto Teutonicorum regi prudentissimo, spirituali in Christo filio nostro, ejusque successoribus hujus regni Italiæ in perpetuum tam sibi facultatem eligendi successorem quam summæ sedis apostolicæ pontificem ordinandi: ac per hoc archiepiscopos, seu episcopos, ut ipsi tantum ab eo investituram accipiant et consecrationem ubicunque pertinuerit, exceptis his, quos imperator pontifici et archiepiscopis concessit. Ita demum asserimus, quod nemo deinceps cujuscunque gradus, vel conditionis, aut dignitatis, seu religionis eligendi regem vel patricium, sive pontificem summæ sedis apostolicæ, aut quemcunque episcopum, vel ordinandi habeat facultatem, sed soli regi Romani imperii hanc reverendam tributam facultatem, quam absque omni pecunia disponet, ac reget, utpote rex, et patricius Romanus. Hactenus de commentitia ista constitutione, cui nequid desit, indicatæ legis regis Adriani affectæ titulum (Goldast., *Const. Imp.* tom. I, p. 16; Lunig., *C. It. Dipl.*, tom. I, p. 1) subjiciam: «Lex regia imperii Francorum, sive constitutio Adriani I pont. max. populique Rom. qua in Carolum Magnum Romanum imperatorem ejusque successores jus pontificem Rom. nec non archiepiscopos et episcopos eligendi cum directo simul in urbem Romanam ejusque territorium dominio est translatum,» quam scilicet legem latam aiunt anno 774, id est sexto et vigesimo ante renovationem imperii.

III. Titulos etiam senatus-consultor. perinde suppositorum adjiciam (Goldast., *ibid.*, p. 217, 221; Lunig., *Spic. Eccl.* cont. 11, pag. 65, p. 1, pag. 159), quippe quæ mihi videntur ex una eademque signina profecta una eademque fortuna usa esse. Eorum primum hunc titulum præfert: «Senatusconsultum Romanorum de lege regia, qua a papa S. P. Q. R. jus omne, et potestas Ottoni I imperatori, et in eum confertur. 167 Item de electione Rom. pontificis, et investituræ episcoporum.» Altero vero hic præfigitur: «Senatusconsultum Romanum de restituendis Romano imperio omnibus temporalibus, quæ per reges, ac imperatores Ecclesiæ Romanæ collata fuerant.» Cujusmodi putida signenta Italus annalista offendens

in chron. Reicherspergensis usque adeo detestatur (An. 964), ut Baronii, Pagii, aliorumque has imposturas refellentium sedulitatem summopere commendet. Hisce omnibus alia constitutio accedit Ottoni III ascripta, qui septemdecim circiter annorum adulescens diademata imperiale suscipiens a Gregorio V affini suo an. 996 post triennium, ut dicitur, illam edidit, ab iisdem auctoribus relata (Goldast. *ibid.*, p. 226; Lunig., *Cod. It. Dipl.*, tom. I, p. 7; et *Spic.* p. I, pag. 140), quæ ap. Lunigium inscribitur: «Ottonis III Rom. imp. constitutio, qua sedi Romanæ certum ex civitatibus quibusdam patrimonium constans assignat; famosissimamque Constantini Magni imp. donationem memoratæ sedi factam, et a Carolo Magno imp. confirmatam pro ficta et supposititia declarat.» De suppositi hujus patrimonii civitatibus octo (Pisauro, Fano, Senogallia, Ancona, Fossabruno, Callio, Esio, et Ausimo,) et de aliis omnibus, quæ continet. animadversioni Pagii (999, n. 3) nihil addam: «Tot, inquit, fere mendacia, quot verba.» Jurisconsulti ipsi constitutionem aliis utendam reliquerunt, utpote cui cum lege regia et anti-papæ Lecnis minus convenit.

IV. Utraque harum, veluti substructionibus nititur, jurisperitus de quo agimus, quod scriptores ipsi palam fatentur. Erit omnium instar Struvius (*de J. Pub.*, c. 1, § 3) qui ejusdem antipapæ constitutioni inhærens: «Ex hoc pacto, inquit, jura imperii Rom. quod hucusque Franci possederant, ad Germanos delati, sunt petenda, dum Romani a Francis pro derelicto habiti jura domini directi una cum imperio Romano in Ottonem, ejusdemque successores reges Germaniæ contulerint; ita ut nexu nunquam violando, pacto in perpetuum valituro, imperium Romanum cum regno Germanico jungeretur. Ex quo initia et fundamenta juris publici imperii Romano-Germanici, de quo agimus, sunt petenda.» Factum negare incitiam esset. Nam Conradus Friderici Sueviæ ducis frater, ut coronam imperii quam vehementer optabat, assequeretur, atque Italiæ regis titulum ad id non sufficere intelligeret, Germanici regni coronam adipisci modis omnibus curavit, quam æmulo Lothario II decedente adeptus fuit anno 1138, neque ullus ex inclutis Alemannorum principibus ad imperatoriam majestatem pervenit, quin Germaniæ rex creatus esset. Quare, quod Carolingiorum tempore 168 non fuit in more positum, ea consuetudo post Ottones inducta est, ut in Germania rex Romanorum, futurus imperator coronaretur, deinde Italiæ regni diadema susciperet, ac demum Romæ imperator fieret a Romano pontifice, ut late est demonstratum (Diss. 1, n. 43 seqq.): At de jure secus dicendum est. Neque enim quicumque rex Germaniæ creabatur, simul fiebat imperator: cujus rei testes sunt Henricus rex Germaniæ IV, prædictus Conradus Germaniæ rex II, Rudolphus, (de electis tempore fatalis interregni, quod illi appellant, nihil dicam) Adolphus, Albertus I, Ludovicus Bavarus, Wenceslaus, Robertus, Albertus II et Maximilianus reges Romanorum futuri imperatores electi, qui ad supremum istud fastigium non pervenerunt. Quandoquidem eorum nullus a Romano pontifice imperialia insignia suscepit, juxta congenitam renovatæ majestati indolem. Neque Romanum imperium in illud Romano-Germanici est conversum nisi a scriptoribus commentitia ea monumenta secutus, quæ supra attuli, quemadmodum infra planum faciet Rudolphus codex commentorum hujusmodi eversor, et aurea bulla Caroli IV qua sanctius monumentum jurisconsulti iidem constantissime affirmant non reperiri. Utrobique enim Romanum imperium; at Romano-Germanicum, neque ibi, neque usquam reperitur: id quippe, si nesciant, Romani majestatem imperii lebefactat, quod nec pontifices, nec imperatores cogitasse unquam creditu proclive est.

V. Quod absolute negandum non videtur, Gregorius V ad quem haud dubie imperatoria res præci-

pue pertinebat, una cum Ottone III aut affinitate, aut alia causa id utriusque persuadente, de futuri imperatoris electione constitutionem ediderunt, non ea quidem de numero electorum aliquid statuente, quod Blondus et Platina affirmant, sed ad Germanicæ principis electionem coarctantes. Quamobrem verba illa Platinae, quamvis Blondo auctore eadem protulerit, nolim omnino rejici, ubi agit de Gregorio V. « Is autem, inquit, cognita imperii imbecillitate, varietateque fortunæ, quo diutius apud Germanos summa potestas remaneret illeque cæteris præesset, qui virtute ac dignitate cæteris præstaret, sanctionem retulit haud abnuente Othone de imperatore eligendo an. Chr. M ac secundo, quam usque ad tempora nostra servatam videmus, videlicet solis Germanos licere principem deligere, qui Cæsar, et Romanorum rex appellatus, tum demum imperator et Augustus haberetur, si eum Romanus pontifex confirmasset. » Chronologia enim manifeste falsa (nam an. 1002 ineunte Otto est mortuus, eratque tunc pontifex Silvester II) rejecta, cætera procedunt. Missa siquidem opinione **169** Septemviralis collegii tunc instituti, quam minime admitti posse ostendam infra (Diss. 6, n. 7), animadverti debet, quod « Otto Ottonis II filius a consilio conjugali, mortua conjuge, ex qua sibi filium masculum minime genuerat, alienus, » ut tradit Landulphus senior sæculi undecimi scriptor (*Script. Ital.*, tom. IV, l. II, c. 18) probe norat, se extremum fore ex Ottonibus Augustis, pluresque adesse causas cur imperatoria dignitas aut rediret ad Francos, aut aliunde alii accersito, ut quatuor et triginta ante annos evenerat, cum Ottoni Magno avo suo collata fuerat, imperiale diadema imponeretur. Præterea pontifex, cujus æque atque Augusti, aure gentis decor intererat, perpetuam cupidos tantum honorem in Germania, id consilii cepisse dicitur, quo nil veritati magis congruens. Hac accedit usque adeo certum esse uni Rom. pontifici ejus majestatis instituti deberi innovationem electionis, ut ipsi jurisconsulti legem regiam Adriani et pseudopapæ Leonis institutionem pro fundamento sui Romano-Germanici imperii posuerint.

VI. Quod autem maxime comprobatur, a Gregorio V et Ottone, ut olim ab Eugenio II et Lothario, constitutionem hujusmodi factam esse, Henricus rex Germ. II imp. I omnium primus rex Romanorum appellatus invenitur (*Chron. Gotw.* tom. I, l. II, c. 6, p. 233) in duobus diplomatibus et in bulla Benedicti VIII. Neque ambigendum quin titulum istum ille adhibuerit, nam plura Henrici IV diplomata inscribuntur, *Regis Romanorum III* nomine. Et sigillum Zyllesianum Henrici regis Germanicæ III imperat. II epigraphem exhibet: *Henricus Dei gratia III rex Romanorum*. Quæ utcumque id singulare habeat, quod regni Germanici rationem init, Henrico etiam V exemplum in suis diplomatibus sequente, tamen constitutionis editioni suffragatur. Etenim *regis Romanorum* titulum jam obtinere fidem facit. Cumque duos inter Henricos Augustos I et II sit medius Conradus rex Germ. II cognomento Salicus, cujus diploma nullum exstat in laudato chronico cum regis Romanorum titulo, plura et contrario exstant Conradi III qui primus in sigillo habet *Romm. rex*. Hic autem in diplomatibus Romani et Germanici regni rationem habens, titulum *regis Romanorum II* in pluribus, in aliis etiam III sibi tribuit. Præclarum exstat exemplum ex autographo ap. Jo. Frideric. Falke (*Tradition. Corbeien.* p. 907) spectans ad an. 1147, quod et in principio et in sigillo exhibet regem Rom. secundum, hoc tantum discrimine, quod principium habet: *Conradus divina favente clementia Romanorum rex secundus; sigillum autem: Conradus Dei gratia Romanor. rex II*. Heineccius vidit in eodem archivo **170** Corbeiensi hoc diploma aureis litteris membranæ purpureæ inscriptum (*de Sig. Germ.* par. I, cap. 4, § 3), quale est Ottonianum supra laudatum (dissert. 3, n. 25). Hæc autem nova

A forma a nullo ex tribus Ottonibus adhibita, statimque adhiberi coepa a successore Ottonis III novi aliquid statutum esse significat. Præterea Henricum non regem Germanicæ tantum electum esse, sed futurum imperatorem colligitur ex regni Italiae acquisitione per eum facta, expulso Harduino tyranno, quem principes Itali sibi elegerant post mortem Ottonis III absque prole mascula, ut præ aliis tradit Adelboldus ap. Bollandistas (tom. III Jul. p. 747 seq., n. 20, 25) auctor coævus summæque fidei. « Rex in regnis singulis antecessoris sui præter Italianam et Alemanniam receptus, et ab omnibus unanimiter collaudatus, etc. » Et infra: « Eodem tempore quidam episcopicida Harduinus nomine non regnabat, sed vitiiis in se regnantibus, subserviebat in Italia. Audita enim morte imp. Ottonis, Longobardi surdi, et cæci, et de futuro non providi hunc elegerunt, et ad poenitentiam festinantes in regem sibi coronaverunt. » Quem postmodum ejecturi, ad Henricum Legatis precibusque confugiunt, tanquam ad verum regem.

VII. Quæ cum ita sint, non omnino, inquam, abjicienda est Blandi Platinae affirmatio illa de regis Romanorum futuri imperatoris (modo eum pontifex probasset) electione in Germania apud principes ejus gentis facienda. At de his opportunius disseram (diss. 6, n. 4 seqq.). Nunc enim de primi hujus regis Romanorum confirmati, et aurea corona imperatoris instituti diplomate dicendum est. De ejus ætate homines doctissimos disputare compertum habeo; nec tamen aut Baronius, et qui eum sequuntur, illud referentes ad annum 1014 (id enim erat in more positum Carolingiorum, ut diploma hujusmodi in solemnitate coronationis legeretur); aut Mabillonius ad annum 1024, quia inter subscriptiones legit Richardum abbatem Fuldensem, quam dignitatem non esse assecutum putavit ante annum 1023 (*Annal.* l. LIII, n. 97), certi aliquid præscribunt de ætate diplomatis, quod nullam designat; cujusmodi plura hujus imperatoris reperiuntur; quam rem tum Mabillonius, tum abbas Gotwicensis (*Chron.* cap. 6, p. 243) observant. At Mabillonius ætatem certam, ni fallor, deprehendisset, modo se in Fuldensis subscriptione non stitisset. Præ aliis est Eberhardi Bambergensis episcopi subscriptio, qui se appellat *Romanæ sedis subditum*. Ea vero indicat tempora protectionem pontificis in Germaniam consecuta. De qua legitur apud Ostiensem (lib. II, c. 46) ubi narrat uno ductu foundationem, dedicationem et **171** commutationem Bambergensis ecclesiæ: « Hic idem Augustus ex proprii patrimonii sumptibus construxit ecclesiam ad honorem sancti Georgii in Babemburgense, et advocans Benedictum papam, ab ipso illam consecrari fecit, atque episcopalem in ea sedem constituens, beato Petro ex integro obtulit, statuto censu per singulos annos equo uno optimo albo, cum omnibus ornamentis, et faleris suis, et centum marchis argenti. Postmodum vero Leo IX papa variationis gratia Beneventum ab Heinrico Chuonradi filio recipiens, prædictum episcopium Bambergense, sub ejus ditione remisit, equo tantum, quem prædiximus, sibi retento. » At multo antea ipse Benedictus pontifex (apud Bolland. Jul. tom. III, p. 771) Bambergensi eidem episcopo Eberhardo suis litteris testatus erat de episcopatus foundatione, ejus subjectione sanctæ sedi, et censu prædicto stabilito, aliquo tamen cum discrimine.

VIII. Quem enim Leo refert, longe posterior est priore illo per pontif. cum Henr. fundatore constituto; ut patet ex Benedicti verbis ipsis: « Ita sane, ut singulis quibusque indictionibus, sub nomine pensionis, equum unum album nobis nostrisque successoribus persolvat cum sella conveniente Rom. pontifici. » Cui fidem adjungit liber censuum Cencii antiquior in cod. Albiniano: « In episcopatu Baberburgen. episcopus palafidrum album pro sello domni pape, vel XII marcas boni argenti. » Ista autem

minime facta esse ante annum 1019 J. B. Sollerius A (Ibid. p. 742) scriptorum veterum auctoritate demonstrat. Perinde fecerant Baronius et Pagius, Janningo tantum adversante, qui Hermannii contracti fusiori chronico inhaerens ad seq. annum profectiorem illam differt. Quam equidem chronologiam nec probo nec rejicio: aut enim Benedictus Bambergam venerit anno 1019 aut sequenti; ea occasione diploma istud, de cuius ætate quæstio est, datum fuisse pro certo habeo. Et sane idem pontifex in laudata epistola: « Venimus ergo, inquit, Babenbergam, ubi ab eodem imperatore suscepti sumus, prout poterat, et noverat melius, ecclesiam autem cum omni integritate episcopatus, sanctæ Romanæ Ecclesiæ, cui Deo auctore præsidemus, et nobis obtulit. » Quod autem factum esse pontifex narrat, Henricus in suo diplomate ita exponit, ut nullum dubitandi locum relinquat, quin Bambergæ una cum confirmatione aliorum jurium sanctæ sedis, episcopatus oblationem fecerit. Recito locum diplomatis valde planum: « Sub tuitione præterea sancti Petri, et vestra, vestrorumque successorum prætaxatum episcopatum Babenbergense offerimus. Unde sub pensionis nomine equum unum album faleratum ex ejusdem loci episcopo vos annualiter suscepturos sancimus. » 172 Quod vero diplomatis ætatem prohibet citra annum 1020 differri, Hermannus idem, qui Janniugum compulsi profectiorem Benedicti a superiori anno removere adversus Baronii et Pagii observata, ad annum 1021 Moguntini et Coloniensis archiepiscoporum, qui diplomati subscribitur, obitum refert. « Henribertus, inquit, Colonia Agrippinæ archiepiscopus vir magnæ sanctitatis hac vita decessit, multis miraculis claruit, eique Piligrinus successit. Erchenbaldus quoque Mogontiensi archiep. defuncto Aricho [Al. Aribio] archipræsul efficitur. »

IX. Equidem Hermannu cœvo majorem fidem habendam puto, quam posteriori chronographo Richardum Fuldensi monasterio præficiendo anno 1023 quem sequitur Mabillonius. Quamvis enim de se ipse testatur anno 1020: « Ego Herimannus litteris traditus sum xvii Kal. Octobris, » tamen cum plenus illius chronicon ap. Canisium (tom. III, par. II, p. 193) aut ab ipso parente auctum formatumque fuerit, ut putant Canisius et Urstisius, aut ab eruditissimis illo utentibus emendationes et additamenta acceperit, ut vult Basnagius, si qua auctorem adolescentem fellere de episcoporum obitu et successione, haud difficile fuit ex necrologiis catalogisque ecclesiarum emendare. Quamobrem non Richardi Fuldensis principium incertum, nulloque hærens veteri monumento, chronologiam diplomati Henriciano præscribere, sed diploma ipsum Richardi initia retrahere debet ante annum 1020, seu navis præcedentem, cum dabatur in Bambergensi oppido. Mabillonius enim non penitus explorata re, præcipuos Germaniæ archiepiscopos excessisse non sensit, dum Richardi præfecturam constituens anno 1023, diploma ad sequentem annum distulit. Ne autem putes gravi aliqua auctoritate usum esse, cum Baronii chronologiam deseruit, ipsum audi (An. I. LIV, n. 28) ad annum 1016. « Boppone mortuo, vacavit etiam Fuldensis abbatia, quam Brantobus seu Brantobus, ante annos tres ab Heinrico exauctoratus, recepisse videtur, idque colligitur ex Lamberti chronico, in quo Brantobus abbas Fuldensis anno 1023 Alberstati episcopus factus fuisse dicitur, eidemque in Fuldensi regimine Richardus successisse. » Quod scribendi genus, ut dicam quod sentio, nullo loco habendum est: propterea non sine admiratione video verbis ipsius Mabillonii rem istam falsam in chronico Gotwicensi affirmari (cap. 6, p. 243), et Lunigium a Baronio, Labbeo, Goldasto, Rousseto recedere, ut Mabillonio adhaereat in recensione diplomatis. Hactenus de ætate quam mihi video assecutus esse, tametsi causas tamdiu dilati ejusdem, non alias comperiam, quam Bambergensis ecclesiæ subjectionem sanctæ sedi, adeoque nullus dubitem,

quin Henricus ipsa 173 in solemnitate coronationis, more prædecessorum, jura Romanæ Ecclesiæ confirmaverit; nam diplomata hujusmodi in monumentis annalium memorata, si novi nihil assererent, tam a pontificibus quam ab imperatoribus laudari consueverunt in genere; Ludovici tantum, Ottonis, et Henrici diplomatis in medium prolatis, quia singula necessario proferri oportuit, ad sanctæ sedis jura omnia comprobanda.

X. Et vero dominabantur Romani pontifices Romæ et in ejus ducatu, antequam Exarchatus provinciarum Emilia et Pentapolis ad eorum ditionem per reges Francorum Pippinum et Carolum accederent; Tuscia Langobardorum, seu verius ejus pars, Regalis nomine postea adinvento, territorium Sabinense, et census seu tributum ducatus Spoletani, partisque alius Tusciæ Langobardorum, quæ et ipsa ducatus nomine agnoscebatur, ac denique Capua cum quinque aliis ducatus Beneventani civitatibus liberalitate Caroli ejusdem, juris evaserant sanctæ sedis. Præterea patrimonia Calabritanum, et Siculum, Neapolitanum, Beneventanum, aliaque in aliis provinciis ex antiquissimis donationibus imperatorum Orientis et patriciorum, quæ a Græcis eorumque amicis Beneventanis detinebantur, ad sanctam eandem sedem pertinebant. Hæc omnia variis donationum chartis expressa, et in archivo Rom. Ecclesiæ existentia, ut imperiali auctoritate confirmata tutiora essent, Steph. IV flagitante, Ludovicus suo diplomate roboravit, quod a Carolingiis omnibus instaurabatur die ipso coronationis. Idem istud Otto Magus roboravit, addita donatione per designatos fines, quæ quidem nihilo ampliorem dominationem pristinam efficiebat, sed ipsemet sponte sua ex ducatu Spoletano, cujus supremum jus imperatorum erat, tanquam partis Italiæ regni, septem civitates adiecit donationibus priscis: quare Ottones duo II et III necnon Henricus Ottonianum istud diploma roborasse in solemnitate coronationis credendi sunt, quanquam Otto II paterni diplomatis consors esset. Ea propter, quemadmodum ab anno 817 cum Ludoviciano, ad 962 cum Ottoniano est datum, Ludovici solius diploma memoratur, quia successorum similia erant: ita ab anno prædicto 962 ad 1020, Ludovici et Ottonis diplomatum mentio erat. Tum vero Henricus quidquid reliqui erat Spoletani ducatus ad Italiæ regnum spectans, omnem illam terram, quam inter *Narniam, Terracenam, vel Spoletum* ex regni nostri parte habuimus, ecclesiæ sancti Petri concessit. Atque exinde Ludovici, Ottonis et Henrici diplomata a successoribus confirmari sunt cœpta nominatim, generali imperatorum et regum prædecessorum nominatione aliis comprehensis.

174 XI. Animadverti tamen debet Capuam cum quinque aliis civitatibus ducatus Beneventani, nec Ludovici, neque Ottonis, neque Henrici tempore a sancta sede possessas fuisse, quippe quæ non solum fortuna eadem utebantur, quæ patrimonia cætera vastissimæ regionis, quæ hodie audit Sicilia citra pharum, sed proprio suberant principi ab anno non-gentesimo, qui Capuanus appellabatur. Propterea Ludovici tempore, dum recens memoria erat donationis Carolinæ (Cod. Car. ep. 88 seqq., al. 81, 90, 92, 88, 86) factæ scilicet anno 787, Capuanos juramentum fidelitatis præstitisse Adriano; possessionem fuisse datam, licet non integram, apostolicis missis; earumque possessionis integræ Adrianum satiasse, ut patrimonii sui territorii Sabinensis; jure ac merito inter Caroli donationes recenseri debuit: non enim populorum levias jus acquisitum obliterare poterat. Ottonis autem et Henrici ævo pristinam eadem jura confirmabantur. Quare cum sex et triginta post annos Nicolaus II Richardo Northmannorum principi eas civitates concessit, usus est jure eo perinde atque in cæteris utriusque Siciliæ patrimoniis, imposito censu qui priscos redditus non excederet. Illud autem prætermitti non debet, quod Hea-

ricus paucis annis post confirmata jura sanctæ sedis, in auxilium vocatus ab iis populis adversus Græcos, Northmanni enim haudum prævalebant, Capuani principatus omnem curam gessit, acsi suprema ad eum potestas pertineret, ut videre est apud Ostiensem (*Charon. Cass. lib. II, cap. 41 et 58*); Chronica etiam anonymi Cassinensis, et Cavense apud Pratillum (*Hist. Princ. Lang. tom. IV, p. 71 et 452 seqq.*) rem tradunt. Cavensis præcipue narratio est hujusmodi: « An. 1022 prefatus imp. Henricus in Apuliam profectus est, et cepit Trojam, Traconarium, et Asculum. Pandulphus Capuanus captus est, et in Teutonium relegatus. Landulphus Benev. princeps cum Aug. paciscitur, et in Benev. magno honore eum recepit, et cum sublimes triumpho hospitatus est: quod quidem accidit paucos dies ante sanctum Pascha Domini mense Aprili. Hoc etiam fecit Vaimarius princ. Sal. et consul quoque Neapolis, qui seipsum, et sua in Henrici homagium tradiderunt, quia videbant suos Græcos jam pene destructos. Imp. deinde ivit Capuam, et fecit principem ibi Pandulphum Trianensem nepotem Pandulphi relegati, et inde profectus est in Casinum. »

XII. Præceptum Pandulphi Theanensis comitis principis instituti, post Pandulphi IV dejectionem, exstat ap. P. Ab. Gattolam, in regesto Petri Diac. et apud Pratillum, « datum II Non. Januar. an. Dom. incarn. 1022, an. vero domini Henrici regnantis 21, imp. vero ejus 8, Ind. 6. 175 Actum Poderbrunnon feliciter. » Eodem utitur annalista Italus, ut, quod creditorum nemini, præter sectarios, in mentem venit, Henricianum diploma pro Romana Ecclesia in dubium revocet. Idcirco exemplum diplomatis illud vocat, transversaque hujusmodi argumentatione falsi arguit, quam Latine ad verbum facio: « In exemplo diplomatæ, quo idem Henricus inter imperatores primus dicitur an. 1014 Ecclesie Romanæ confirmasse ejus ditiones, legimus: *In partibus Campaniæ Sora, Arce, Aquinum, Arpinum, Theanum, Capuam, civitates principatum Capuæ componentes.* Si ita fuisset, adeo immemor sui, adeoque religionis expers credi non potest Henricus imperator sanctus, ut postea eadem Capua et ejus principatu Pandulphum, hujusque filium Joannem investiverit. Quod etiamsi fecisset, Romanus pontifex reclamasset: cujus rei nullum vestigium apparet. Quid igitur dicendum est de exemplo diplomatæ anni 1014 a Baronio relati? » Dicendum, bona cum ejus venia, diplomatæ autographum, tametsi cum Ottoniano non exstat, authentice exscriptum, et 40 episcoporum sigillis pendentibus roboratum servari in archivo Mosis Adrianiæ, in eodem, ut duobus præcedentibus, confirmari quæ juris erant sanctæ sedis, licet non possessa, Henricum satis contulisse utilitati publicæ ejus principatus amovendo principem minus probum, melioremque et populis acceptiorem alium substituendo; pontificem inopportuni expositulationem non fecisse, quia sua jura vindicandi tempus nondum advenerat; ac denique ne chronographum quidem Italiæ mediæ avi ausum esse de certissimo hoc antiquitatis monumento tale quid proferre; etenim si quando videri voluit de eodem dubitare, postmodum ratum habuit, dicens, quod « Charta Ottonis fuerit bona sanctaque credulitate recepta, et firmata a piissimo Henrico. » Quamobrem vetera monumenta, quæ non assequimur, exploranda potius relinquere debent feliciori ingenio, quam de iis longe a vero quippiam aut defini, aut ad definiendum proponi.

XIII. Id enimvero occasione illius præcepti observari æquum erat, supremam Augustorum auctoritatem in ducatu Beneventano, quanquam plures in dynastias diviso, et Northmannorum, Græcorum, Saracenorumque molestiis obnoxio, esse aliquam. Etenim non multos post annos Northmannis eas regiones suæ potestati subjicientibus, Romanæ Ecclesie jus pristinum postliminio reliit, imperatorum

A vero prorsus exiit. Nam imperatores ipsi se exuerunt jure omni, quantumcumque Northmanni earum gentium domitores reliquerant. Siquidem Henricus rex Germaniæ III imp. II cum sancto Leone IX illud omne quod Rom. Ecclesia transmontanis 176 in regionibus possidebat, anno 1052 commutavit. Rei testis est Hermannus Contractus, quo integrior haberi non potest; penultimo enim ejus vitæ anno id factum ita recenset: « Imperator cum domino papa, multisque episcopis, et principibus Natalem Domini Vormatiæ egit: ubi cum papa, sicut dudum cœperat, Fuldensem abbatiam, aliaque nonnulla loca et cœnobio, quæ sancto Petro antiquitus donata feruntur, ab imperatore repossens exegisset, demum imperator pleraque in ultra Romanis partibus ad suum jus pertinentia pro cisalpinis illi per concambium tradidit. Cumque idem papa de Nordmannorum violentiis, et injuriis, qui res sancti Petri, se invito, vi tenebant, multa conquestus esset, ad hos etiam inde propulsandos imperator ei auxilium delegavit. » Ita ille ad annum 1053, quem inchoat a Natali Domini (*Cass. tom. III, par. I, p. 272 seqq.*). Cum eo concinit chronicon Cavense, tametsi caput ejus principatus duntaxat nominet: « Beneventum in manus apostolici contraditum est ab Henrico pio imperatore, quod invidiam et livorem dedit Noritmanis, qui illam urbem pro se ipsis obtabant in regnum. » Peius Ostiensis, ut aiebam supra (n. 7), Beneventi tantum meminit; sed commutatam eam civitatem dicens cum Bambergensi episcopo, non excludit cætera cum Fuldensi, aliisque cœnobiis et locis similiter commutata. Certe neque imperator deinceps invenitur contra Northmannos vindicans antiqua jura in iis regionibus, neque pontifex e converso in transmontanis quærens apostolicæ sedis proprietates. Quæ satis sunt ad Sigonii recentiorumque aliorum disputationes eludendas hæc su, et re.

XIV. Quod si Beneventum, idque omne quod imperialis juris remanserat de amplissimo alias ductu Beneventano, ad sanctam sedem jure commutationis pervenit, Capuanus principatus Carolinæ donationis jure ad eandem rediit, terraque in omni citra pharum, necnon in Sicilia insula, quas postea Northmanni Græcis ac Saracenis devictis acquisierunt, jura patrimoniorum Calabritani et Siculi Northmannis iisdem censum, seu tributum sacramento pollicentibus, revixerunt: non igitur sola tot sæculorum præscriptione nititur jus pontificium in utramque Siciliam, ut vi veritatis fateri compellitur annalista Italus, sed prisca juris instaurati per ipsos Romanos pontifices ope Northmannorum certa epochæ, cum hujusmodi præscriptionis origine, conjuncto incipit. Longe forsitan videar vagari ab Henriciano diplomate, dum de civitate Beneventana aliisque rebus ad imperatorum jus pertinentibus in ducatu olim Beneventano, cum iis quæ sanctæ sedis juris erant ultra montes commutatis sermonem habui.

177 At necessario hujusmodi commutationis tempora cum diplomatæ ætate conjunxi, ut spontaneis Pippini, Caroli, Ottonis, atque Henrici donationibus in eodem confirmatis lucem aliquam afferrem. De Pippini enim donatione id tantum apud Aimoinum (*lib. IV, c. 62*) comperi, Stephanum III ab eo rege accepisse « quamdam villam nuncupatam Palatiolum, sitam in pago Parisiaco perpetuo habendam regali præcepto; » et monasterium Soractense (*Cod. Car. ep. 41, al. 16*) donatum, seu potius restitutum Paulo I, qui quatuor ante annos regi eidem illud concesserat (*Ibid. ep. 32, al. 12*). Carolus autem Magnus, qui « suis opibus præ omnibus ecclesiis, » sancti Petri basilicam ornavit, diavitque, ut ait Eginhardus (*Vit. Car. c. 27*), plura est elargitus præter census, seu pensiones ex ducatibus Tusciæ et Spoleti. Nam sancto Gregorio VII teste (*lib. VIII, ep. 23*), inter cæteras largitates, « Carolus imp., sic ut legitur in tomo ejus, qui in archivo ecclesie beati Petri habetur, in tribus locis annuatim colligebat mille et ducentas

libras ad servitium apostolicæ sedis, id est Aquisgrani, apud podium sanctæ Mariæ et apud sanctum Ægidium. Quod tributum genus eleemosynam Pagius appellat (804, num. 8). Ottonis liberalitatem non obscure designat Spoletani ducatus dimidium sancto Petro et successoribus concessum; quemadmodum sancti Henrici largitatis argumentum est reliqui ejusdem ducatus concessio, tametsi commutationis nomine appelletur. Facta autem eorum omnium ultra montes commutatio, quam retuli ex Hermannō, cum Beneventana civitate, cæterisque juris imperii, prædecessorum Henrici III spontaneas donationes non modicas fuisse planissime ostendit.

XV. Quos inter prædecessores minime numeratur Ludovicus Pius, qui aliorum donationes roborans, de suo nihil addidit. Ea propter in Henrici diplomate semel nominari illum audis, ubi de Exarchatus provinciis Æmilia et Pentapoli agitur: *Donnus Pippinus, et donnus Carolus, et donnus Ludovicus, et Otto, et itidem Otto filius ejus, prædecessores videlicet nostri*; Ludovicus enim præteriri hic non debuit, quia scilicet Ottonum nomina recenseri libuit, ut aiebam in præcedenti dissertatione (n. 9). Iterumque memoratur in genere, ut Augusti cæteri, cum Sabinense territorium, et reliqua a Carolo donata, et a successoribus roborata confirmantur: *sicut a prædictis imperatoribus antecessoribus nostris*. Cum vero ad spontaneas donationes venitur, numerando recensentur *Pippinus rex, Carolus excell. imperator, et Ottones piissimi*, ubi et illud notari debet, Ottones videlicet imperatores non appellari quia Otto II regio tantum titulo illustris erat, cum diplomati 178 paterno inserebatur: hinc enim est evidens, neque ipsum, neque Ottonem III filium ejus novi quidquam adjectisse seis diplomatibus, alias non omitteretur ab Henrico, si quid liberalitati eorum Romani pontifices acceptum retulissent. Pari modo cum paulo supra Spoletani ducatus civitates recenseret, prædecessores Ottones imperiali honore prosecutus non fuerat; e contrario ducatus ejusdem oblationem antiquam confirmans: *Sicut, inquit, inter san. mem. Adrianum papam, et donnum Carolum imperatorem convenit*. Quod planius ostendit honorem illum semel et iterum Ottonibus negatum esse data opera: nam Carolus Adriani tempore Augustum titulum assecutus certe non fuerat, sed nihilominus imperator Carolus ab eodem pontifice investitus esse dicitur de Spoleti et Tusciæ ducatibus, quos magnus idem rex Francorum annis sex et viginti sancto Petro obtulerat, antequam a sancto Leone III diadema imperiale adipisceretur. Ad Ludovicum vero quod attinet, elegans certe est Antonii Pagii (1014, n. 2) et chorographi Italiæ mediæ ævi (*Tab. Chor. n. 20*) objectio: Nomen istud uterque *additum* esse contendit. Goldasto etiam succenset chorographus, quia id non viderit. Profecto si ex autographis quidquid non assequimur mente, abjiciamus manu, nostris opinionibus quaquam falsis, nihil adversum, obscurum nihil reperiemus. Tum vero quid de posterioribus monumentis constanter, ut in re nostra, retinentibus, quæ abjicimus, sentiendum erit? Nil facilius: quæ *additum* nobis semel visa sunt, ubique abradi debent. Itane vero? Scribendi genus istud aliis integrum per me relinquatur.

XVI. Henriciani diplomata, ac proinde duorum præcedentium pondus non præterit Molinæum, Wolfium, Goldastum, aliosque ejus sectæ homines, quorum eruditio ex scriptis eorum patet, ad voluntas eorum in sanctam sedem iniqua veritatem rerum in sensus alios solertissime transformavit. Quamobrem tria ista diplomata, ut pote suis ipsorum cohabitibus adversantia, sublestæ fidei declararent necesse erat. Proferret aliquando ætas ingenia servida eorum vestigiis inhærere non verentia, ut opiniones suas tuerentur. Quibus equidem reposuisse mihi videor, quæ satis sunt ad vetera hæc tria antiquita-

tis monumenta integritati suæ vindicanda. De Henriciani parte illa, quæ disciplinam spectat, non nihil adjiciendum puto iis quæ in secunda dissertatione (num. 32 seqq.) uberrime disputavi. Interca ne forsitan privilegia, seu diplomata Ottonianum et Henricianum (maxima enim inter utrumque similitudo est) detrimenti quidpiam inde accipiant, unde plurimum utriusque integritas comprobatur, animadverti oportet, modicam locorum mutationem in 179 iisdem occurrere, quia Ludoviciani normam plerumque sequuntur. At in sequenti dissertatione (n. 16 seqq.) planum fiet quanta nominum varietas sæculo x et sequenti in monumentis inveniatur. In Beneventano præsertim ducatu, ubi umbratili fere semper invenies imperatorum Occidentis dominationem, stantibus etiam Carolingiis, tot exortæ dynastiæ angustos admodum limites principatui ætatis Henrici III circumscripterant. Præterea Marsia et Apuliæ, aliæque minora nomina vetus illud absorberant. Cumque Augusti ex Germania peti ceperunt, magna rerum locorumque mutatio facta erat. Quare Sigonius recentioresque alii exquirentes, nam sola civitas Beneventum, an alia etiam loca juris Cæsarei commutata fuerint, quæstionem mihi videtur inanissimam constituere. Nam constat ex Falconis Beneventani chronico, longe ampliore ibi fuisse sanctæ sedis ditionem (an. 1113 et seqq.), adeoque majorem fidem esse adhibendam Hermannō tradenti, Henricum III anno 1052 exeunte omnia quæ juris erant imperii cum pontificæ commutasse, quam chronici Caveni solam illam civitatem traditam affirmanti, nisi eam, quod probabile est, tanquam principatus caput, nominare, perinde esse credidit, ac cætera omnia non silere.

XVII. Continuator Ostiensis (lib. iv, c. 19) me falli non sinit: hoc siquidem monumentum exhibet ad annum 1098. Anso rector Beneventani principatus ad fidelitatem Romanæ Ecclesiæ, et nobiles viri fratres sui Daufreus, et Ateulfus, Joannes, et Berardus, Petrus, et Alfano, et Liuprandus filii dompii Dacomari Beneventani præsidis optulerunt sancto Benedicto ecclesiam sancti Nicolai constructam sursum in Turri Nova Beneventanæ civitatis quæ vocatur Pagana. Præcepti seu donationis hujus antigraphum Peregrinus (*Præl. ad Falc. Benev.*) relegens in regesto ejusdem continuatoris pag. 285, Ausonem hunc vidit principem appellari: quare Urbani II conniventia Benevent. dominium usurpasse illum existimavit, quod successor Paschalis II nullo pacto toleravit, ut liquet ex Falcone. Cæterorum præter assiduas Northmannorum infestationes, Beneventum intestina discordia laboravit hoc pontifice, quæ sub finem anni 1112 illuc advenit, civium audacia aliquantulum repressa; cum enim rectorem alii alium sibi eligere inconsulto pontificæ deliberassent, Northmannorum prædationibus avertendis, pontifex consilio habito Landulphum de Græcia virum strenuum comestabulum illis instituit mense Martio anni 1113. Remedium exitiosum foris, et domi inutile: nam cum Northmannis ægre pugnatum, et in comestabulum seditio facta est, quare archiepiscopus, cui etiam nomen 180 Landulpho, conspirationis caput, vix annuo magistrato functum abdicare compulit. At postea archiepiscopo per Paschalem deposito, comestabulus fuit restitutus anno 1115, ut ait Falco: Hoc anno Landulphus Beneventanus archiep. captus est, et Landulphus de Græcia, qui expulsus fuit de civitate Beneventana, reversus est, accepta comestabilia. His omnibus, et aliis ita peractis, apostolicus ipse ix Kal. Sept. Trojam tetendit, ibique concilium statuit. Quo ex compendio historiæ, fusiori calamo a Falcone enarrate, Beneventanus principatus, ad civitatem ipsam cum castris castellisque ad ejus territorium spectantibus, videtur reductus fuisse a Northmannis, quorum insuper molestiæ territorium erat obnoxium: at sexaginta jam anni erant, cum

commutatio facta fuerat, paucisque post annis Apulia tota cum Calabria concessa erat a pontifice duci Northmannorum Roberto Wiscardo. Quare nihil mirum, si Northmanni, qui ægre tulerant provincie illius caput pontifici cui tunc infensi erant, subiectum esse, positis etiam simulatibus eidem inhiabant; et si iisdem omnia cætera fiduciario jure possidentibus, Capuanum etiam principatum ejusdem gentis principe pari jure obtinente, sola civitas cum territorio apostolicæ sedis juris fuisse deprehenditur.

XVIII. Quin etiam una in ista civitate proprietatis Romanorum pontificum satis modica regalia ad eosdem perveniebant, ut constat ex monumento ad hæc tempora spectante, quod in codice Albiniano existat ex regesto Paschalis II suppletitæ Falconis historiam: « *Proprietas, quæ remansit curie de regalibus Benev.* Hec sunt, quæ in dominicatu pape remanserunt. Quatuor molendina de Donno. Duo molendina de sancta Barbara. Et molendina de Burgo. Turres et plateaticum porte summe. Ortos de Torre Corvula. Plaza de ponte majori, et omnes plancas cum plateatico piscium et foliorum. Tingta Judæorum. Plateaticum de ponticello, et pontili. Domos que sunt circa palatium. Alanetum totum, et Salicetum totum de ponte leproso, et vineas scullais, et vineam de Vardia, et vineas de cirdo, et vineas principis. Iscla de Callarulo cum posta. Pratum Dominicum, viridarium, balneum, et furnum. Planca piscium, et curatura de brudo porte rufine. Vineam de Cantaro. Terram de vinca Veterana. Ecclesias omnes. Vineam de Cellarulo medietatem. Domum Christiani de burgo porte auree, Monetam, et electam, id est bannum. Medietas reddituum de placitis, de forfacturis, et scadentis peregrinorum, et extraneorum. Scadentia Beneventanorum **181** tota. » Quantalacunque autem regalia fuerint, possessionis tam certæ, tam diuturnæ monumentum istud, valida comprobatio est. Quamobrem id ratum ac firmum esse debet, Beneventanum civitatem, perinde ac exarchatus, seu provincie Emilia, et Pentapolis, et uno verbo quicquid donatione principum nititur, excepta Roma et ejus ducatu, quorum aliam rationem habendam, fuit uberrime demonstratum, esse juris proprii Romanorum pontificum, tanquam sancti Petri successorum sine ulla Romanorum principum mistura; qui, si aliquando aliquid sibi vindicaverunt quocunque pre-textu, Ecclesie honorum invasores, ut Augusti aliquot, habendi sunt. Quandoquidem uni Petro, Romanisque pontificibus imperatores Orientis, et patrii, reges Francorum, atque imperatores Occidentis pro remedio animarum suarum concesserunt, ut in eorum ditione ac principatu permanerent usque ad finem sæculi; suprema tantum dominatione sibi reservata in ducatu Spoletano, qua Otto et Henricus se penitus exuerunt, ut eorundem diplomata planum faciunt. Venio nunc ad ea quæ disciplinæ ordinationis pontificiæ adjicienda sunt.

XIX. Video equidem multi operis rem esse disciplinam omnem electionis consecrationisque Romanorum pontificum persequi. Eapropter alio in opere (*De præstantia Vat. Basil.*) singillatim expositurus quæ vera sunt de inthronizatione, benedictione, coronatione, aliisque nonnullis in libro ceremoniali occurrentibus, hic tantum dicam, quæ plenius illustrent Ottoniani et Henriciani ævi disciplinam. Nonnulla siquidem disserui (tom. I, p. 260 et 289 seqq.); plura deinde attuli (tom. II, p. 110 seqq.); ex quibus patet discrimen Ludovici temporum, cum Rom. pont. e corpore sacerdotum Romanæ Ecclesie, sive ex presbyteris et diaconibus desumptus consecratur, cum ætate Ottonis, quando jam cœperant extra illud corpus, et episcopali etiam dignitate insignes contra morem majorum et statuta Patrum ad summum Ecclesie universæ apicem promoveri. His vero adjiciendum primo, quod octodecim illi modi

creationis pontificis a Panvinio excogitati, admodum contrahendi sunt; sexque illi, quos contraxit doctissimus Mabillonius (*Comm. Præv. in Ord. Rom. c. 17, p. 109*) aliter pertractandi. Illic quippe nimium adhesit Panvinio profana quam sacra eruditione præstantiori, atque iis temporibus florenti, cum necessaria critique, infantilibus licet tegumentis obvoluta, exhorrebatur. Et vero incomparabili haud dubie doctrina scriptor ejusdem ævi card. Baronius de pseudopape Leonis VIII constitutione Panvinio acceptissima (an. 774, n. 15) verba faciens, « Nos, inquit, et hæc contendimus **182** esse imposturam, et commentitium esse decretum priori simile (scilicet legi regie Adriani suppositæ): etenim totum, quod asseritur, falsum esse monstratur. » Cui Petrus de Marca et Pagijs novis allatis rationibus astipulantur, Siegherto duntaxat vindicato ab aculeis ejusdem contra illum sententiis, quasi synodum illam ipse confluxerit, quia in editione Siegherti a Miræo curata ad codic. mss. fidem nulla synodi mentio est. At Mabillonius, Gratiano et Ivone nimium credulis Panvinii opinionem tuentibus, novam hæc falsam disciplinæ perditionem a Carolo Magno ad Formosum pontificem statuit, Anastasio etiam teste adhibito, quanquam nihil in libro pontificali hac de re invenitur, quo ostendenda Mabillonium a Panvinio deceptum esse.

XX. Qui enim falsa hujusmodi doctrina in librum Pontificalem referri poterat in Adriano I, aut etiam in Leone III, si in Adriano II, qui annis fere quadraginta a Leone distat, permitti noluisse dicitur, ut legati Ludov. II Rom. pontificis electioni adessent? Ratio quoque apertis hisce verbis redditur: « Ne videlicet legatos principum in electionem Romanorum præsulum expectandi mos per hujusmodi fomitem inolesceret. » Quod si ne Ludovici quidem (qui privilegium a Sergio II obtinuerat Lothario patri suo ante annos quatuor et viginti, quo ipse etiam utebatur, ne absque imperialium missorum præsentia consecratio fieret) legatis fuit permissum ut electioni interessent, libro Pontificali teste, potestne libri ejusdem auctoritate affirmari, ab Adriano facultatem esse concessam « Carolo eligendi pontificem et ordinandi apostolicam sedem? » Perinde est de Ottone, ad privilegium sui diploma ipsius, cujus exemplum est Henricianum, si respicias; secus si consideres quæ ille ac duo successores cognomines usurparunt. Nam Tusculanos comites imitati, eligere ausi sunt Romanos pontifices, non modo extra corpus Romanæ Ecclesie, sed etiam extra episcopos cardinales, quod manifeste pugnat cum diplomate. Henricus quidem Augustus, quæ erat ejus pietas, ne verbum quidem sui diplomatis violasset, si pontificis electio aliqua eo superstitè facta esset. Idcirco serio animadverti debent quæ ille confirmat ab iis verbis: *Salva in omnibus potestate nostra*, etc. Ut videlicet clerus et universa nobilitas sacramento se arstringeret juxta Eugenii II constitutionem, nullum electum iri, nisi « canonicè et justè; » ut decretum electionis more pristino ad imperatorem mitteretur, quod, licet in diplomate non exprimitur, ex eo tamen colligitur, quia missi imperiales ante consecrationem expectandi erant; propterea liber Pontificalis, ut supra est dictum (diss. 2, n. 37, p. 115) **183** hæc rem luculente testatur; ac denique ut pontifex consecrandus præsentibus imperialibus missis coram omnibus professionem seu promissionem illius similem faceret, quam Leo IV sponte exhibuit, et de qua satis superque est dictum in superioribus.

XXI. Quoniam vero eruditi aliquot recentiores tanto habent in pretio privilegium in fine libelli de episcopis Metensibus Lothario Aug. et Eugenio II pontifici tributum, operæ pretium facturus esse mihi videor, si ostendero, consecrationem istam, ut merito illud appellabam (diss. 2, n. 35), nihil novi in pontificiam disciplinam inferre. Præmittitur inopportune sacramentum, seu juramentum fidelitatis a Romanis præstari solitum imperatori ab ipsa renov-

tionem imp., ut alibi demonstravi (diss. 1, n. 25, p. 22), at sine insolito illo principio, magna cum inertia conflato ex formulis posterioris ævi : id quam apposite, tute videt. Sequitur sub eodem sacramento promissio electionis *canonicæ et justæ*. At ego jam pridem edidi fragmentum concilii Lateranensis quatuor et septuaginta annis ante pontificatum Eugenii II a Steph. III habiti, in quo Christophorus primicerius notariorum congregatos patres sic alloquitur : « Assertis in eadem domo pusillitatis meæ sacrosanctis Christi quattuor evangelis, et venerabili crismate, et cæteris Dei mysteriis, sacramentum mutuo præbuimus, quod nullus extra alium electionem pontificatus egisset, sed eum, quem ex suo consilio divina providentia tribuisset ex corpore sanctæ nostræ Ecclesiæ, videlicet de sacerdotibus et diaconibus, juxta hujus apostolicæ sedis traditionem nobis eligeremus antistitem : et præstito inter nos eodem sacramento, eorum credidimus sponsioni, affirmantes et hoc in eodem sacramento fœdere, ut neminem rusticorum hujus Romanæ urbis subjacentium castrorum in hanc civitatem ingredi permetteremus. » Nonne et istud longe antiquius sacramentum est de canonica et justa electione? Eruditi illi igitur de re usu jam recepta digladiantur, ut imperatoris majestati novi honoris aliquid tribuisse videantur. Quod novum in ea consecratione occurrit, est pars extrema, videlicet non consecrandum pontificem sine presentia unius missi imperialis, et promissionem factam esse *sponte per scriptum* ab Eugenio II. Quæ cæteris, qui ab Otone et Henrico falsi arguitur, substituendo duos saltem missos imperiales, et promissionem sponte factam a Leone IV quorum neutrum a veritate abhorret. Fateor equidem haud captu proclive esse, cur ejusmodi suppositionis auctor in re certa mentitus sit. Summa enim disciplina una eademque est. Præterea Lotharii lex certa, quam fere **184** omnem Otto, et Henricus suo quisque diplomati inseruerunt, consecrationem istam penitus amandat.

XXII. Negare non ausim, ab Eugenio II aliquid novi constitutum esse super juramento a clero populoque Romano præstando de futura electione juxta canones; at siquidem et situ eruta hujusmodi constitutio emerget, certum scio eam minime exhibituram sacramentum fidelitatis imperatori præstandum. Nam Otto et Henricus perspicue docent, in eo situm esse cleri populi sacramentum, ut electio *canonice et juste fiat*, quæ erat indoles illius ævi in capitularibus, aliisque monumentis expressa, quod eruditorum neminem latere arbitror. Ut autem clerus et populus eo sacramento se astringeret, imperiali auctoritate injunctum sibi esse non ignorarent, necesse erat. Utinam fortuna eadem usa non esset promissio a Leone IV sponte facta *pro omnium satisfactione, et futura conservatione*. Ea siquidem, nisi quis velit novum atque inauditum ritum in creationem Romani pontificis introductum, professio erat, quæ in libro Diurno audit *indiculum pontificis* (Garner. cap. 2, t. 9) et a seculo x appellari capit *professio*, quæ sequebatur decretum electionis, sive, ut melius dicam, consecrationis initium erat, necessaria scilicet mora interposita : breviori, dum consecratio libera Dominico tantum die ab electione disjungebatur; longiori, dum decreti confirmatio exspectabatur a principe, ejusque legatorum adventus. Utamque rem temporibus, quæ versamur, monumenta comprobant. Adriani electionem anno 772, cum clerus et populus plena libertate utebantur, ut videre est ap. Mabillonium (*It. Ital.* tom. I, par. II, p. 38) continuo post decretum ordinatio, seu consecratio secuta est : « Explicit electio. Ipse etiam ven. Adrianus in initio ordinationis suæ indiculum rectæ fidei hujusmodi composuit : Ego, etc. » E contrario electio Leonis IV, quia Sergius II privilegium Lothario concesserat, ut more pristino decretum electionis confirmaret, novumque in morem legatos mitteret, qui consecrationi adessent, duobus mensibus diebusque

A quindecim ordinationem præcessit, diutius quoque differendam, nisi periculum Urbi imminens a Saracenis, negligi jussione principis coegisset, ut testatur liber Pontificalis. Qua quidem in professione non est dubium quin ea Leo IV adjecerit, quibus cum sententia diplomatum conveniret : *Promissionem pro omnium satisfactione, et futura conservatione*, aiunt Otto et Henricus, *qualem donnus et venerandus spiritualis pater noster Leo sponte fecisse dignoscitur*.

185 XXIII. Mentiar, nisi additio illa hic indicatur quæ in professione contra indiculum publicata a Garnerio exstat, ubi de Ecclesiæ rebus non alienandis sic pontifex proficitur : *Et indiminutas res Ecclesiæ conservare* (neque alienare, seu in feudum, censum, vel emphyteusim dare, quomodolibet, ex quacunque causa) *et ut indiminutæ custodiantur operam dare*. Quamvis enim quarti Leonis tempore haudum feudi nomen obtineret, posterioribus tamen sæculis, cum professio ista usu recepta erat, mutatio unius vocula facta fuit, ut res significantius exprimeretur. Certe opportunior occasio hæc adjiciendi *pro omnium satisfactione et futura conservatione*, se nunquam obtulit, quam post Sergii II pontificatum, quem incompto admodum stylo descriptum videsis ap. Vignol. um (Anast. tom. III in *Serg. II*, a n. 40 ad 48) seu potius ex membranis Farnesianis diligentissime excerptum ab eruditiss. præsule Franc. Blanchino, per me alibi in lucem editum (G. 1755, p. 292). Qualiscunque autem fuerit professio Leonis IV, ea missis imperialibus presentibus ante consecrationem fieri præcipitur in utroque diplomate. Quam, quia necessario absque missorum presentia Leo præstitit, sponte illam fecisse dicitur. Jure autem ac merito iniquissimis iis temporibus instaurantur decreta Eugenii II de canonica et justa electione; et Leonis IV de consecratione coram imperialibus legatis. Nam antequam in diuturna illa vacatione imperii sæculi decimi Ecclesiæ Romanæ disciplina omnis pessumdaretur, Joannes IX utrumque collapsum in Romano concilio restituere, licet nequidquam, nixus erat (Diss. 2, n. 40, p. 118), alioque in concilio Ravennæ habito (Bar. 904, n. 14; Labbe tom. IX, p. 509) querebatur cap. vii violatum esse diploma imperiale Widonis et Lamberti Augg. alienando, seu in censum vel emphyteusim dando Ecclesiæ bona (Diss. 1, n. 34); quamobrem ab imperatore aliquod remedium afferri efflagitabat. Unde patet quam necessaria esset iis temporibus instauratio imperialis auctoritatis, ne horum similia committerentur, modo Augusti Germaniæ Carolus Magnus posteroseque ejus fuissent imitati, scientes, se suscepisse *Urbem divinitus gubernandam, et Matrem omnium ecclesiarum Dei defendendam, atque sublimandam*, ut aiebat Ludovicus II in epist. ad Basilium.

XXIV. Quæ sequuntur, jam dixi in præcedenti dissertatione desumpta esse ex Lotharii constitutione Eugenio II consentiente anno 824, ordine tantum rerum immutato, verisque quandoque aliis adhibitis. Unum hic mihi addendum esse video, Pagium videlicet eruditoseque alios, qui eam conditionem, *salva in omnibus potestate nostra*, etc., ad superiora **186** referunt, iclu ancipiti quæ præcedunt et quæ sequuntur destruere. Si enim imperatores quascunque res juris apostolici confirmatas, supremo tantum dominio sibi reservato in ducatibus Tusciæ et Spoleti, conditione illa complectuntur, fallax igitur confirmatio est. In Romani autem pontificis creatione, nec decreti electionis confirmandi, nec legatos mittendi, « qui violentiam et scandala in ejus consecratione non permittant fieri, » ut decernitur in concilio Joanni IX potestas ulla imperatoribus remanet, sed consecrationi duntaxat interesse videntur cum clero et populo, incertum quo jure Romani venerint. E contrario si conditio illa referatur ad constitutionem Eugenii II et successorum, qua imperiali auctoritate clerus et populus sacramento astringuntur ad canonicam et justam electionem, et ad spontaneam

promissionem, seu professionem Leonis IV, qua eam imperialibus missis se canones et decreta predecessorum ac praesertim res Ecclesiae conservatum pollicetur: tum vero perspicua est imperialis potestas in Romani pontificis creatione. At Pagii aliorumque opinio, qui scilicet, ut Occidentis imperatoribus jus confirmandae electionis vindicent, gravem iis injuriam faciunt, dum Odoacris et Augustorum Orientis usurpationem iisdem attribuunt, convellitur. Nam Otto et Henricus hanc imperatoriam potestatem, quam uterque vult salvam, non Lothario et Ludovico Augustis, sed Eugenio qui de electione

A decrevit, et Leoni IV qui pontificum omnium primus in executionem misit Sergii II constitutionem, qua Lotharius et Ludovicus potestatem illam obtinuerant, referri testantur acceptam. Quamobrem jus illud imperiale, pro quo asserendo tam multa disputant, tamque vehementer digladiantur, imperatores ipsi respuunt, seque apostolicae sedis privilegio in re tanti momenti habere potestatem fatentur, quam sibi suisque posteris salvam fore constituunt. De subscriptionibus ceterisque ad extremam partem diplomatis pertinentibus, dixi in precedenti dissertatione.

187 EXEMPLUM PRIVILEGII HENRICI IMPERATORIS

DE REGALIBUS BEATO PETRO CONCESSIS.

^a In nomine Domini Dei omnipotentis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ego Henricus Dei gratia imperator Aug. ^b spondeo atque promitto per hoc pactum confirmationis nosse tibi beato Petro principi apostolorum et clavigero regni celorum, et per te vicario tuo dono Benedicto summo pontifici, et universali pape, sicut a predecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate ac ditione tenuistis, et disposuistis ^c civitatem Romanam cum ducatu suo, et suburbanis suis, atque viculis omnibus, et territoriis ejus montanis, ac maritinis, litoribus, ac portibus, seu cunctis civitatibus, castellis, oppidis, ac viculis Tusciae partibus, id est Portum, Centumcellas, Cereum, Pledam, Marturiam, Sutriam [Maturianum, Surtium], Nepem, Castellum Gallisom, Ortem [Orcem], Pollinartium, Ameriam, Tudam, Perusiam cum tribus insulis suis, id est majore et minore, Pulvensim [et lacu], Narniam, et Utriculam [Utriculum] cum omnibus finibus et territoriis ad supradictas civitates pertinentibus.

Necnon et exarchatum Ravennatem sub integritate

^a Dantur uncis inclusae variantes lectiones, ex aethetica Innocentii IV desumptae.

^b De invocatione et principio semper simili in tribus diplomatibus est dictum satis in dissertationibus. De imp. Augusti titulo, quem sibi tribuit, notandum adversus Germanicos scriptores, qui etiam Henricum patrem Ottonis inter imperatores recensent, diplomata hujus diligenter inspecta a Gotwicensi abbate aliud vocabulum, quam regis non praeserferre, nulla additione aut Germaniae, aut Francorum, aut orientalis Franciae (*Chron.* tom. I, l. II, c. 2, p. 151). Id minime annotassem, nisi apud Glossarii Cangiani continuatoris (V. *Imperium vacans*) additionem inscitiae et audaciae plenam offendissem. Eam consule; mirare fiduciam hominum, vide quid possint studii causae cum assidua sectariorum lectione conjunctae. Chartas quae afferuntur nemo cordatus admittet: at imperialem dignitatem a Leone III institutam, totque monumentis testatam eruditi probe norunt.

^c Annis fere trecentis pontifices in Romano ducatu, cujus caput Roma, dominati erant, dominatu illo a predecessoribus in successores, et saepe dictum, per manus transeunte. Id constanter affirmant epistolae Cod. Carol. et alia monumenta vetera jam allata usque ad Caroli Magni mortem; et extinde imperatorum omnium diplomata, quorum instar sunt tria haec quae expendimus, incipiendo a Ludovico Pio, quem Stephanus IV et Paschalis I imperiali auctoritate roborare voluerunt jura omnia sanctae sedis, non exceptis iis quae ab aliis injuste tenebantur; quippe quae sanctae sedi olim vindicatum iri sperabant, neque eas spes fallaces fuisse compertum est.

^d En luce clarius donationum initium. Donatores s. quidem expresse nominantur, quod fieri nequaquam potuit, ubi de Romani pontificum dominio agebatur: non enim liquet, num Gregorius II an III fuerit princeps princeps, et quemnam administratio fuerit, abso-

B cum urbibus, civitatibus, oppidis, et castellis, quae pie recordationis donus Pippinus, et donus Carolus, et donus Ludovicus, et Octo filius ejus predecessores videlicet nostri beato Petro apostolo, et predecessoribus ^a vestris jam dudum per donationis paginam contulerunt ^b, hoc est civitatem Ravennam, et Emiliam ^c, Bobium [et], Cesenam, Forumpopuli, Forumlivii, Faventiam, Imolanam, Bononiam, Ferrariam, Comiaculum [Comiacum], Adrianam, atque Gabelum, cum omnibus finibus, territoriis, atque insulis terra marique ad supradictas civitates pertinentibus. Simul et Pentapolim, videlicet Ariminum, Pensaurum, Fanum, Senogalliam, Anconam, Auximum [Ausimum] Humanam, Hesium, Forumsimpronii [F. Sempronii], montem feltri, Urbinum, et territorium Valvense [Balnense], Callis, Luciolis, et Eugubium cum omnibus finibus ac territoriis ad easdem civitates pertinentibus. Eo [Eodem] modo territorium Sabinense ^d, sicut a predictis imperatoribus antecessoribus nostris ^e beato Petro apostolo per donationis scriptum concessum est sub integritate.

Inta scilicet, an senatus populique legibus admista. Idcirco conditione illa *sicut tenuistis* dominii qualitas relinquuntur in ancipiti.

^e Vellem astipulari iis qui, nimio sanctae sedis amore ducti, extendunt Emiliam usque Piacentiam, unde vere provincia illa incipiebat Romae tempore. Provincia item erat saeculo VIII et seqq., ut patet ex monumentis veterum: praeter alios luculenter id testatur Ravennatensis concilii an. 877 canon 17 (Labbe, *Conc.* tom. IX, p. 302): « tam per Ravennam, et Pentapolim, et Emiliam, quam et per Tusciam Romanorum atque Longobardorum, et omne territorium sancti Petri apost. » Sed provincia erat valde angusta, cujus fines territorium Bononiense ex parte una, ex altera vero Pentapolis. Quare Ludovicus, Otto, et Henricus Exarchatus et Pentapolis civitates enumerant. Piacentia et Parma, atque ultra Bononiam silentio altissimo praetermissis. Estne credibile, Gabelum tantulam civitatem, quam Adrianus *brevisssimam* vocat (*Cod. Car.* ep. 54, al. 51) recenseri, nullamque ex celebrioribus ultra Bononiam nominari? Mereturne ullam fidem qui in donatione per designatos fines Parmam aperte videns cum Mutina excludi a dominatione sanctae sedis, allucinationes auctorum decimi sexti saeculi monumentis objicit venerandae antiquitatis? Mihi quidem tam errat qui diplomatibus hisce detrahit, quam qui adjungit terrae ulnam. Vide notas ad dipl. Lud. Pii.

^f Satis de hoc territorio in Cod. Car. et in dissertationibus. Vide etiam notas ad Lud. Pii dipl. et ad Ottonem.

^g In dipl. Ludovici Pii leges, *sicut a genitore nostro Carolo, in Ottoniano, sicut a domino Carolo imp. antec. nostro*: utrobique recte; nam Carolus unus territorii Sabinensis largitor fuerat. Hic autem videtur imperatores omnes paulo supra nominatos indicari, nempe Carolum, Ludovicum, Ottonem, non quia lat-

Item [Et est] ^a in partibus Tuscie Longobardorum Castellum Felicitatis, Urbivetum, Balneum Regis, Ferenti, Viterbium, Ortem [Orthem], **189** Martam, Pledam, Tuscanam, Suanam, Populonium, Roscellas [Roselles], cum suburbanis, atque viculis, et omnibus territoriis, ac maritimis oppidis, seu finibus omnibus.

Itemque a Lunis [alunis] cum insula Corsica in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Bereto, exinde in Parma, deinde in Regia, et exinde [Regia, exinde] in Mantua, atque in monte Silicis, atque provincia Venetiarum, et Ystria [Istria]. Necnon et cunctum Spoletanum ducatum, seu Beneventum [Beneventanum] una cum ecclesia sancte Christine posita prope Papiam juxta padum, quarto miliario.

Item in partibus Campanie Sora, Arces, Aquinum, Ariminum, Teanum [Arpinum Theanum], Capuam, necnon et patrimonium ad potestatem et ditionem vestram pertinentia, sicut est patrimonium Beneventanum, et Neapolitanum, atque patrimonium Calabriae superioris, et inferioris. De civitate autem Neapolitana, [cum] castellis, et territoriis, ac finibus et insulis sibi pertinentibus, sicuti ad easdem aspiciere videntur, necnon patrimonium Siciliae, si Deus nostris tradiderit illud manibus. Simili modo civitatem Gajetam [Cajetani], et Fundum cum omnibus earum pertinentiis ^b.

Super hec [hoc] confirmamus vobis Fuldense monasterium, et abbatis ejus consecrationem, atque omnia monasteria, cortes, et villas, quas in ultramontanis sanctus Petrus habere dinoscitur, absque antesna nini reringa, sive uullinbach [Vumiteringa, sive Urullmbach], que a sancti Petri ecclesia per conventionis [commutationis] paginam episcopo nostro Babembargensi [Babemburgensi] collate sunt ^c. Pro quibus sepedicte Ecclesie sancti Petri transcribimus, concedimus, et confirmamus omnem illam terram, quam inter Narniam, Teramensem, vel Spoletum ex regni nostri parte habuimus. Sub tuitione preter-

gitores et ipsi fuerint, sed quia Carolinam donationem confirmaverant. Pagio Ludovicus amovendus videtur, nam declaravit commentitium diploma Ludovici. Mihi vero, qui non modo certum, sed aliorum fontem Ludovicianum esse demonstravi, Ludovicus cum aliis Augustis est certissime retinendus. Nihiligentia enim Ottoniani ævi, quæ Ludovicianum diploma transcribendum exhibuit, auctoremque ipsam diplomatis silentio præterit, damnanda potius quam in falsæ opinionis patrocinium vocanda.

^a Mendosa lectio, quæ tamen mendosior occurrit in Codd. Baronii. At facile emendari potest ex superioribus diplomatis, quæ legunt: *Item in partibus*, etc.

^b Hucusque ab Ottoniano nihil discrepat. Vide quæ ibi diximus in notis.

^c Bambergensem ecclesiam impense ab Henrico dilectam an 1007 concil. Francofordii habitum privilegio nitens Joanni XVII in episcopatum erigit [Labbe, *Concil.* tom. IX, p. 784]. Ditmarus, qui concilio interfuit, rem narrat: quæ ibi desunt hinc suppetunt.

^d Vide dissertat. (num. 7 seq.). Baron. (an. 1019, num. 1 seqq.) et ibi Pagius Benedicti VIII adventum Bambergam statuunt eod. anno 1019. Janningus auctoritate fusioris chron. Hermanni, rem differt ad seq. annum. Alterutro evenerit, episcopatus tum fuit subjectus sanctæ sedi. Quare diplomatæ ætas non est an. 1014. Nam episc. Bamberg. subscribit *Rom. sedis subditus*.

^e Duo hic notanda. Primo Henricum donationi suæ propriæ in Spoletano ducatu (sive, ut melius dicam, commutationi, cujus dominium est valde firmiter) subijcere civitates ab Ottoniano donatas, quare ducatus omnis juris sanctæ sedi est factus. Deinde quavis procul ambiguitate prædecessoribus suis Ottonibus

ea sancti Petri, et ves'ra ve trorumque successorum. pretaxatum episcopium Babembargense [episcopium Babemburgensem] offerimus. Unde **190** sub pensionis nomine [nostræ] equum unum album fale-ratum ex ejusdem loci episcopo vos annualiter suscepturos sancimus ^d.

Offerimus insuper, firmamus, et roboramus tibi beato Petro, ac vicario tuo donno Benedicto, et successoribus eius prout hunc memorie pape Joanni, suisque successoribus a predecessoribus nostris Octo-ribus [Ottonibus] factum est, civitates et oppida cum piscariis suis, Reatem, Amiternam [Amiternum], Furconem, Nursiam, Balvam, et Marsiam, et alibi civitatem Teramnem cum pertinentiis suis ^e.

Has omnes supradictas provincias, urbes, et civitates, oppida, atque castella, viculos, ac territoria, simulque patrimonia pro statu regni nostri cunctoque populo Christiano [Christianorum populo] conservando jam dicte Ecclesie tue, beate Petre, vicarioque tuo Benedicto, ac successoribus ejus usque in finem seculi eo modo confirmamus, ut in suo detineant jure, principatu, atque ditione ^f.

Simili modo per hoc nostre delegationis pactum confirmamus donationes, quas pie recordationis Pippini rex, et postea donus Carolus excellentissimus imperator, ac deinceps ditiones [Ottones] piissimi beato Petro Christi apostolo voluntate spontanea contulerunt ^g, **191** necnon et censum, vel [et] pensionem, seu ceteras donationes [dationes], que [quæ] annuatim in palatium regis Longobardorum inferri solebant sive de Tuscia, sive de ducatu Spoletano, sicut in suprascriptis donationibus, et inter sancte memorie Adrianum papam, et donnum Karolum imperatorem convenit, quando idem pontifex eidem de supradictis [suprascriptis] ducatibus, id est Tuscano et Spoletano sue auctoritatis preceptum confirmavit. Eo scilicet modo ut annis singulis predictus census ad partem ecclesie sancti [beati] Petri persolvatur, salva super eosdem ducatus nostra in omnibus dominatione et illorum ad nostram partem subiectione ^h.

donationem istam tribuere. Unde facile assequeris, paulo supra agentem de territorio Sabinensi haud exclusisse ullum e suis *antecessoribus*, qua in re libertate minus ferenda Pagium vidimus usum esse, Ludovici nomen detrahendo. Paulo infra res clarior flet.

ⁱ Summa est, diplomata omnia constanter confirmare jus pontificium supremum omnibus in provinciis, et civitatibus, ac locis hucusque enumeratis, ita ut tam in antiqua ditione sanctæ sedis, quam in ejus amplificatione a Pippino et Carolo, necnon ab Ottone et Henrico facta, princeps absolutus Romanus pontifex declaretur.

^g Ludovicum hic sileri nihil mirum: namque, ut sæpe est dictum, nihil prorsus donasse eum constat sanctæ sedi. Est tamen notatu digna hujusmodi donationum confirmatio. Nam Ludovicus hoc loco pro pacto *decretum* adhibuit; et Otto atque Henricus, pactum *delegationis* pro *confirmationis* appellant. Loquendi varietas aperta est: Ludovicum quippe *decreti* nomine usum esse pro *pacto*, seu constitutione inter partes composita, intellectu arduum non videtur; at pacti voce non mutata, *delegationem* pro *confirmatione* substitui, aliquantum obscuram notionem reddit. Notat tamen Ducangius (V. *Mediatores*) in chartis ejus ævi *delegationis* voce designari rationem acquirendi per monasteria: « Delegatione firma, in cujus manum delegatio eadem per manum nostram prius fuerat facta. » Quare ab re nostra *delegationis* nomen non abluvit. Ad spontaneas Ottonum donationes quod attinet, nulla alia comperta mihi est, præter septem civitates Spoletani ducatus: sed ea ipsa satis est ad eorum nomina recensenda, rejecto Ludoviciano.

^h In dissertationibus et notis præcedentium diplomatum singula fere capita sunt exposita, quæ sanctæ

Ceterum, sicut diximus, omnia superius nomina [nominata] ita ad vestram partem per hoc nostre confirmationis pactum corroboravimus, ut in vestro permaneat jure, principatu, atque ditione, et [ut] neque a nobis, neque a successoribus nostris per quodlibet argumentum, sive machinationem, in quacumque parte vestra potestas imminuatur, aut a vobis inde aliquid subtrahatur. De supradictis vero provinciis, urbibus, civitatibus, oppidis, castris, viculis, territoriis, atque patrimonii, necnon et pensionibus, atque censibus; ita ut neque nos facturi simus, neque quibuslibet ea facere volentibus consentiamus. Set [Sed] potius omnia, que superius leguntur, id est provincie, civitates, urbes, oppida, castella, terras, patrimonia, atque insule, censusque et pensiones ad partem ecclesie beati Petri apostoli, atque pontificum in sacratissima sede illic residentium, nos in quantum possumus, defensores esse testamur: ad hoc ut eam [ea in] illius ditionem ad utendum, atque disponendum firmiter valeant optineri [obtinere].

Salva in omnibus potestate nostra, posterorumque nostrorum, secundum quod in pacto, et constitutione, ac promissionis firmitate 192 Eugenii pontificis successorumque illius continetur: ut omnis clericus et universi populi Romani nobilitas propter diversas necessitates, et pontificum irrationabiles erga populum sibi subiectum asperitates retundendas, sacramento se obliget, quatinus futura pontificum electio, quantum uniuscujusque intellectus fuerit, canonicè et juste fiat. Et ut illi [ille], qui ad hoc sanctum apostolicum regimen eligitur, nemine consentiente consecratus fiat pontifex, priusquam talem in presentia missorum nostrorum, seu universe generalitatis faciat promissionem, pro omnium satisfactione atque futura conservatione, qualem dominus, et venerandus spiritualiter [spiritualis] pater noster Leo fecisse dinoscitur [sponte fecisse dinoscitur].

Preterea alia minora huic operi inserendum previmus [inserenda providimus]: videlicet, ut in electione pontificum neque liber, neque servus ad hoc venire presumat, ut illis Romanis, quos ad hanc electionem per constitutionem sanctorum patrum

sedi jus suum apertissime vindicant. Nihilominus notari velim et istam formulam pro illius ævi elegantia plurimi faciendam. Procedunt scilicet pari gressu ad vestram partem, ubi res est de ditione sanctæ sedis, et ad nostram partem, ubi agitur de imperiali dominatione. Vide exempla plura ap. Ducangium (V. Pars. Ad partem alicujus solvere). Ex quibus omnibus inferitur, quod, nisi temere negentur diplomata quæ tot veterum monumentis roborantur, jura civilia apostolicæ sedis validissimis hærent fundamentis.

Quæ sequuntur usque ad finem, jam notavimus a:1 Ottonianum diploma: eadem enim sunt de disciplina ordinationis Rom. pontificis nullatenus varia, quod spectat ad Romanos ipsos pontifices, tametsi secus evenerit ex parte Ottonum nimium sibi arrogantium, qua de re in calce dissertationum satis pro re nostra disseruimus.

b Codex ms. Baronii unus legit *Erkinbaldi*, cæteris autographi lectionem retinentibus. At Mabillon. (An. Ben. lib. LIII, n. 89 et alibi) *Erchanbaldum* legit, seu *Erkembaldum* cum chron. Saxon. Hunc autem esse mortuum an. 1021 testatur idem chronicon. ap. Mabill. (*Ibid.*, lib. LIV, n. 105). Quin etiam Henrico tum degenti Merseburgi, ubi Pascha celebravit. Heriberti etiam Coloniensis archiepiscopi mors nuntiata fuit ex cod. chron. Quamobrem est cur miremur eundem Mabillonium hæc referre, cum antea dixerit (*Ibid.*, l. LIII, n. 97) Richardum abbatem Fuldensis, qui diplomati subscribit, vix ante annum 1025 eam dignitatem assecutum esse. Et sane concilio Salegunstadiens. an. 1022 celebrato subscribit Aribio, qui Erchanbaldo successerat in sede Mo-

antiqua admisit consuetudo, aliquid faciat impedimentum. Quod si quis contra hanc nostram constitutionem ire presumpserit, exilio tradatur. Insuper etiam ut nullus missorum nostrorum cujuscumque impeditio argumentum componere audeat in prefatam electionem prohibebimus. Nam et hoc omnimodis instituire placuit, ut qui semel sub speciali defensione donni apostolici, sive nostra fuerint suscepti, impetrata juste utantur defensione. Quod si quis in quemquam illorum, qui hoc promeruerunt, violare presumpserit, sciat, se esse vite sue periculum incursum. Illud etiam confirmamus, ut donno apostolico justam in omnibus servant obedientiam, seu ducibus, et iudicibus suis ad faciendam justitiam.

Huic enim institutioni hoc necessario annectendum esse perspeximus, ut missi donni apostolici, seu nostri semper sint constituti, qui annualim nobis renuntiare valeant, qualiter singuli duces, ac iudices [populo] justitiam faciant, hanc imperialem constitutionem quomodo observent. Qui missi decernimus, ut primum cunctos clamores, qui per negligentiam ducum, vel iudicum fuerint inventi, ad notitiam donni apostolici deferant, et ipse unum e duobus eligat: aut statim per eosdem missos fiant necessitates emendate, aut misso nostro nobis renuntiante, per nostros missos a nobis directos emendentur. 193 Hoc ut ab omnibus fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostris [vestris] firmum esse credatur, proprie manus signaculo subscriptionibus hoc pactum confirmationis nostre roboravimus, et sigilli nostri impressione adsignari jussimus. † Signum donni Henrici gloriosissimi Romanorum imperatoris Aug. Signum Erchandildi † Maguntin. archiepiscopi. Signum Herberti [Heriberti] Coloniensis archiepiscopi. Signum Bobonis † Treverensis [Trevirensis] archiepiscopi. Signum Thiederici † Metensis episcopi. Ego Heberhardus † Babenburgensis [Bambergensis] ecclesie episcopus Romano sedis subditus s-s †. Ego Macellarius Wirciburg. episcopus s-s. Ego Waltius [Walterius] Spirensis episcopus s-s. Ego Ruodardus [Ricardus] Constantien. episcopus s-s. Ego Rodalricus Kuriensis [Zodalricus Curien.] episcopus s-s. Ego

guntina (Labb. *Concil.* tom. IX, p. 844).

† Popponem hunc vocatum invenire est in factis monumentis. Mabillon. (*Ibid.*, l. LIV, n. 42) Megingaudo successisse tradit anno 1016, biennio post ætatem diplomati assignatam a Baronio.

† Ditmarus, qui Bambergensi concilio aderat in dedicatione ejus basilicæ, an. 1012, Theodoricum appellat (Labb. *Concil.* tom. IX, p. 806) et hæc de eodem narrat: « Post hæc synodus hic fuit magna in qua Gebehardus Ratisponensis eccl. præsul ab archiepiscopo suimet arguitur, et Metensis ecclesie præsul Theodoricus a rege increpatur, eo quod epistola suimet hunc injuste apud papam (Serg. IV) accusaret. » Vide Baron. et Pag. (1011, n. 4 seqq.).

D † Labbeus (*Append.* tom. IX, *Conc.* p. 1248) ex chronico Hildesheimensi hæc tradit de monasterio Bambergensi: « Venerabile monasterium, ipsius domini regis nobile ac speciale studium ab Eberhardo primo ejusdem sedis episcopo cum consensu et conventu omnium cisalpinorum præsulum et Non. Maii consecratum est (an. 1012). » Henrici cancellarius dicitur a Mabillonio (*Ibid.*, l. LII, n. 94). Hoc in dipl. *sanctæ sedis subditum* se opportune subscribit, quæ res annum indicat 1020, ut aicbam in dissertat. (n. 7). Nam vix annis 22 Bambergæ subjectio illa perseveravit. Hæc discimus ex Hermanno Contracto in fine anni 1052, quem ille vocat 53, namque a Natali Domini orditur annos. Cumque is obierit anno sequenti, summam meretur fidem. V. dissert. (n. 3 et seqq.).

† Hæc duæ litteræ nil aliud valent quam *subscripsi*, ut eruditi norunt.

Adalbertus Basiliensis episcopus s-s. Ego Heimmo A
 Heimmo] Vverdunensis episcopus s-s. Ego Walti
 Heihstaidensis [Walter Heicsteden]. episcopus s-s.
 Signum Richardi Fuldensis [Fuld. abbat.]. Signum
 Arnoldi Herfordensis abbat. Signum Bruchardi
 abbat. Signum Ryodhois [Fluvenen. abbat.]. Signum
 Gottifredi ducis. Signum Beringardis [Beringardi]
 ducis. Signum Thiederici [Thiederici] ducis ^b. Si-
 gnum Welphonis [Velphonis] comitis. Signum Cuno-

^a Ista subscriptio deest in authent. Innocentii IV.

^b Post signum Thiederici ducis in authent. Inno-
 centii IV legitur : Signum Simonis comitis.

^c In authent. Innocentii IV sequitur : Ego Wice-
 linus Astraburgensis episcopus. Signum Ryodhois
 Fluvenen. abbat.

195 DISSERTATIO

DE CHARTULA COMITISSÆ MATHILDÆ

SEU DONATIONE S. SEDI SEMEL ET ITERUM FACTA.

CAPUT PRIMUM.

De nomine, conditione, situ, vicibus terræ Mathildis.

I. Quanquam duo Romanorum reges, post san-
 ctum imperatorem Henricum, diadema imperiale susce-
 perint, Conradus Salicus anno 1027 a Joanne XIX,
 ejusque filius Henricus a Clemente II an. 1046, ac
 proinde jura omnia sanctæ sedis suo uterque diplo-
 mate confirmaverit, quod usu receptum erat, eorum
 tamen neutrum ditiones sanctæ sedis amplificasse
 diplomata sequentium imperatorum demonstrant.
 Permutatio tantum Beneventanæ civitatis facta est
 a prædicto Henrico cum transalpinis Ecclesiæ juri-
 bus, ut præcedenti dissertatione (n. 13 et seqq.) vidi-
 mus, dum sanctus Leo IX Wormatiæ degeret anno
 1053. Duo autem singularia undecimo Ecclesiæ
 sæculo evenerunt, quæ maximum Ecclesiæ ditioni-
 bus incrementum attulere. Primo scilicet Romani
 pontifices Northmannorum ope antiqua jura sanctæ
 sedi vindicarunt in Apuliæ et Calabriæ ducatu, et
 principatu Capuæ, ex quibus Neapolitanum regnum
 evalesse postmodum constat : et in Siciliæ insula,
 septem jam sæculorum præscriptione confirmata ;
 deinde magna illa comitissa Mathildes, absque prole
 decedens, bonorum suorum omnium apostolorum
 principem heredem instituit, ut ait Domnizo :

Propria clavigero sua subdidit omnia Petro ;
 Jauitor est cœli suus hæres, ipsaque Petri :
 Accipiens scriptam de cunctis Papa benignus.

De primo ex duobus his capitibus nonnihil est dic-
 tum in superioribus, et opportune aliquid adjicien-
 dum erit. At de altero, seu de Mathildica donatione,
 cum opinio aliorum alia in editis tot libris reperia-
 tur, serio agam necesse erit in præsentia.

II. Donationem hujusmodi semel et iterum factam
 esse inter omnes tam veteres quam recentiores constat.
 Primum scilicet Canusii anno 1077 postquam
 Mathildes deprehendit Henrici IV regis Romanorum
 196 pœnitentiam fuisse falsam, sibi que metuere
 ab eodem cepit. Rem narat Domnizo comitissæ
 ejusdem capitulum, et hujus auctoritate uberius
 card. Baronius (1077, n. 23) et Florentinus (*Me-
 mor.* lib. II, p. 181), Petrus Diaconus Leonis Ostien-
 sis continuator, quem Baronius alii que Ostiensem
 ipsum minus recte appellant; non enim senserunt
 continuationem Ostiensis incipere a cap. 34 libri III
De renovatione Ecclesiæ sancti Martini; Petrus, in-
 quam, Diaconus (lib. III, cap. 49) Domnizoni astipula-
 tur, « Anno autem, aiens, Dominicæ incarnationis
 1077, Mathilda comitissa Liguriæ et Tusciæ, iram
 imp. Henrici sibi infesti metuens, Liguriam et Tus-
 celam provincias Gregorio pape et S. Rom. Ecclesiæ

B devotissime obtulit. Hæc ergo causa inter pontificem
 et Romanum imperium dissensionis et odii fomitem
 ministravit. » Diploma istud primum periisse constat
 ex altero, quod comitissa eadem quique et viginti
 post annos condidit, anno videlicet 1102 juxta illius
 tenorem; exstatque hoc postremum apud Baronium
 (eod. an. n. 20), Leibnitium (*Scriptor. rer. Brunsw.*,
 tom. II, p. 687), Muratorium (*Rer. It. Script.*, tom.
 V, p. 384) pluresque alios, quos prætermitto una
 cum Lunigio (*Cod. It. Dipl.* tom. II, p. 701; et *Spic.
 Eccl. contin.* I, p. 163). Nam compertum habeo
 editiones omnes profectas esse ex pervetusto illo
 codice Vaticano olim card. Sirleti, unde illud tran-
 scripsit card. Baronius. Quod Leibnitius luculenter
 testatur (*Id.*, tom. I, Introd.): « Adjeci, inquit, et
 chartulam comitissæ Mathildis super concessione
 bonorum suorum facta Romanæ Ecclesiæ, quæ in
 eodem codice ascripta reperitur, neque scio an ejus
 authenticum exemplar alibi habeatur. » Deinde usum
 se esse fatetur ill. Laurentii Zacagni bibliothecæ
 Vat. custodis ope in recensendo tum ipsam char-
 tulam, tum Vitam Mathildis ab ejus capellano Dom-
 nizo conscriptam.

III. Chartulæ ejusdem exemplum, quod per me
 prodit in lucem, præferendum haud dubie est qui-
 buscumque aliis undelibet desumptis. Albiniano enim
 ex codice præstantissimo, unde monumenta alia meo
 lectori exhibui, non uno ex capitulis describendum
 atque evulgandum mihi esse intellexi. Primo siquidem
 auctor codicis Cencio antiquior, et, verbo absit
 invidia, in colligendis vetustis monumentis diligen-
 tior atque accuratior fuit. Deinde Leibnitianam re-
 censionem pluribus in locis mendosam ostendit.
 Postremo emendationes a Muratorio factas aliorum
 diplomatum ope inutiles reddit, ipsamque se prodit
 ex comitissæ autographo exceptum. Quamobrem
 ad diploma quod attinet, nul. um ex tot apographis
 ante hunc diem in lucem proiit Mathildicæ char-
 tulæ magis simile. Utinam 197 chartulæ ipsius
 summa non esset ubique eadem! Unus siquidem
 apostolorum princeps instituitur hæres honorum
 omnium magnæ comitissæ; at bona ista non ut in
 pluribus ejus diplomatibus pro variis monasteriis
 atque ecclesiis singillatim enumerantur, sed aut
 bonorum suorum omnium, aut propriæ terræ generali
 nomine designantur :

Cui propriæ sortem telluris subdidit omnem,

ait supralaudatus Domnizo, quo integrior testis haberi
 non potest. Quæ res multæ inter antiquos recentesque
 auctores dissensionis causa fuit. Alii siquidem pro-
 vincias, civitates et castra alii, alii que prædia duntaxat
 bona propria Mathildis fuisse contendunt. Leonis O-

tiensis continuator Liguriam et Tusciam pontifici et S. R. Ecclesie donatis affirmat, quod fieri nequaquam potuit. Dominicus Mellinus, qui anno 1589 librum edidit pro sua ætate satis eruditum de rebus Mathildis, et post quinquennium libri ejusdem apologiam adversus D. Benedictum Luchinum Mantuanum ord. Ben., opinionem sequitur Joannis Villani (lib. iv, c. 20) de quibusdam oppidis a Beatrice coemptis, aliisque a Mathilde ædificatis, deque multis hujus opibus et prædiis, quæ nostram questionem integram relinquunt. Luchinus prædictus (*Chron.* c. 3) Beatrici dotem constitutam fuisse ait a consanguineo Henrico II *Mutinam, Lucam, Regium, Parmam*. Felix Contelorius, vir maxime eruditus in sua Mathildis genealogia (p. 64 seq.), de nuptiis ejus loquens cum Welfone Bavaricæ ducis filio, affert Mathildianas literas ex chron. Bohem. Cosmæ Pragænsis, quibus *totius regnum Lombardiæ*, plurimasque civitates et oppida Welfoni promittit. At regnum Langobard. juris imperii erat.

IV. Hisce autem ex auctoribus ingentes Mathildis divitias veras falsasve discimus, nihil vero lucis acquirunt bona propria sanctæ sedi relicta. Secus esse videretur de Francisco Maria Florentino, qui anno 1642 librum edidit, cui fecit nomen *Memorie di Matilde la gran contessa d'Italia*. At si monumenta dempseris, quæ plurimas Mathildis donationes, et decreta, chartasque continent, per devia eum abire comperies. Idem vero allodialia tantum bona donata esse putat (lib. II, p. 344). Quid vero? Post annos quatuor et quinquaginta, seu 1696, D. Benedictus Bacchinius, aliis omnibus facile preferendus, sua in absolutissima historia monasterii sancti Benedicti de Padolirone agens de hac donatione (lib. II, p. 74), inter causas iræ maxime, qua Henricus IV exarsit in Mathilde, « donationem omnium suarum ditionum, quam fecit Mathildes sanctæ sedi, » recenset. Infra autem (lib. III, p. 441 seqq.) questionem 198 movet, num allodialia tantam, an etiam regalia bona intelligi debeant. Deinde aliis abs re sua esse istud inquirere, questionem discutiendam permittit tractantibus hanc materiam ex professo. Quod profecto est Florentinii opinionem ad trutinam revocare, atque integram rem relinquere.

V. Attamen incredibile dictu est, quanto cum plausu Godefridus Guillelmus Leibnitius, Ludovicus Antonius Muratorius, nostrisque diebus Christianus Ludovicus Scheidius Jctus, Florentinii opinionem acceperint. Quam quidem consultius deseruissent cum Bacchino, ut ex dicendis fiet evidens. Leibnitius quippe in ipsa sui operis introductione: « Notandum autem est, inquit, ea tantum donasse Mathildem, quæ jure proprietaria, seu allodia possidebat. Itaque ducatus Spoleti, aut Tusciæ marchia, et quæ alia beneficio Cæsaris feudali majores ejus habuerant, comprehendi donatione non potuisse. » Muratorius (cujus epistolam de duabus lineis Guelphicis Mutinensi et Brunswicensi Leibnitius, tanquam sibi amicissimi hominis, primo sui operis volumini adjecit) passim sequitur eandem opinionem, præcipue in Annalium tomo IV et alibi (*Scr. Ital.* tom. V, p. 366). Nemo tamen affluentius causam istam egit Scheidius, qui quatuor magnis voluminibus origines Guelphicæ est amplexus. De Mathildiana enim donatione disserens (tom. I, a p. 448 ad 463) eam cum Leibnitio et Muratorio ad prædia et castra duntaxat coarctat; deinde auctoritate Muratorii usus aliquod etiam ex iis castris, propriis Ecclesie Romanæ, eripere non veretur: « Cl. Muratorius, inquit, non absque ratione putat Henricum nunc etiam castellum Canossæ in feudum dedisse avo Guidonis et Rolandini, quibus Fredericus primus imperator anno 1185 ejusdem investituram innovavit diplomate, cujus editionem pollicetur. » Eruditum par! Henricus V donationem susceperat habuit, invasitque hæreditatem Mathildis; Frederici autem

A diploma, quod promittitur, licet post pacem Constantiæ factum, nullo loco habendum difficile in eo statu, non solum sanctæ sedis, sed Italiæ omnis, de quo uberius et opportunius dicam.

VI. Præterire hic non possum, nec debeo, Joannis Friderici Joakim Hallensis dissertationem anno 1735 elaboratam pro asserendo Mathildicam donationem Magnæ Britannicæ regi Brunswico-Luneburgensi electori. Idque non alia fini, quam demonstrandi causa, male admodum feuda post Mathildem nata a prisca illis beneficiis ævi Mathildiani secerni. Pone primum iste auctor (Præf. p. 1, et c. 2, p. 29) terram comitissæ 199 ab eruditiss. desiniri « marchiam Tusciæ, ducatum Ferrariensem, ducatum Parmensem, Placentinum, Mantuanum, Spoletanum, marchiam Anconitanam, Lucam. » Deinde harum ditionum priorem ab aliis affirmari ait post ceteras traditam esse Bonifacio viro Beatricis, ac patri Mathildis a Conrado Salico jure feudi: feuda vero nondum nata esse, proindeque tam Tusciam quam ditiones ceteras, quarum Mathildes hæres fuit, allodia esse contendit. « Ipsi autem (Bonifacio) tradita a Conrado Salico, ut propria: adeoque erant allodia, in quibus Bonifacii posteri omnesque ex ejus familia succedere debebant. » Ita ille (cap. 3, § 3 seq. p. 46). Mitto cætera: non enim illi adhareo quatenus recensitas provincias, quia feuda nondum nata erant, allodialium vult naturam induisse. Etenim alia dono dari, alia beneficio, seu beneficiario jure concedi consueverunt, modico cum discrimine inter beneficium et feudum. Utriusque rei chartæ plures in annalibus exstant, novæque in dies a recentioribus eduntur in lucem. In codice sæpè laudato Albiniano est « Transcriptum cartule Odonis de Poli de tota terra sua, quam brato Petro et S. R. Ecclesie in proprietatem donavit m. prop. ind. v, » anno scilicet 1157. Eodemque anno « Aliud transcriptum cartule domini pape de eadem terra, quam eisdem comitibus in beneficium concessit. » Et notandum, quod ante biennium in eodem cod. mentio feudi reperitur: « De medietate civitatis Tusculane data Jonathe in feudum, que post mortem ejus debet ad Romanam Ecclesiam libere reverti. » Itaque nata essent necne Mathildiano ævo jura feudalia, parum refert: beneficiaria erant, quæ a donationibus in proprietatem distinguebantur.

VII. Quamobrem recte Sigonius (*de Regno It.* an. 1115), Mathildis morte narrata: « Ita, inquit, Parma et Mantua ad eum (Henricum V) pervenit. Ferraria quam Thedaldus avus a Joanne XIII pontifice acceperat, Romanam ad Ecclesiam rediit. » Non enim aliter loqui debuit illius ævi rationem habens. Et sane hanc historice partem Baronium et P. gium ex auctoribus synchronis certissime monumentis petitam in annales retulisse quis ignorat? Ditiones sanctæ sedis et Italiæ regnum ad rem nostram faciunt. Hæc serio animadverti oportet apud laudatos auctores: compertum quippe erit (Bar. 1110, n. 2 seqq.) in pactis conventis inter Paschalem II et Henricum V ante coronationem duo ista capita existere: « Patrimonia possessionesque beati Petri restitueret, sicuti a Carolo, Ludovico, Henrico, aliisque imperatoribus concessa sunt, libera, servaretque ea beato Petro pro viribus. » Et paulo infra: « Quæ 200 omnia postquam impleverit rex, papa juberet episcopis astantibus in die coronationis ejus, ut regalia imperatori dimitterent, quæ a temporibus Caroli, Ludovici, Henrici, aliorumque prædecessorum ad regnum pertinebant. » Quæ sacramento Henrici et principum imperii, necnon Petri Leonis pro pontifice confirmata fuerunt (*Id.*, 1114, n. 1 seqq.). Quidquid sacrilege a perjuro Cæsare actum fuit die ipso coronationis, privilegia per vim et metum a pontifice captivo extorta, eademque in concilio episcoporum et cardinalium cassata legi apud Baronium malo, quam tragicis hisce rebus enarrandis plus æquo digredi a re proposita. Id unum memoria te-

neri cupio, tum regnum Italiae, tum ditiones pontificias Henrici IV temporibus in eo magno ac diuturno saerdotii et regni certamine disturbatas, ad statum pristinum revocari non potuisse ante Mathildis mortem, ac proinde antequam sanctae sedi hereditatem adire fas esset.

VIII. Ne Mathilde quidem decedente an. 1115, Paschali II illius adeunda facultatem fuisse constat: nam Henricus quintus jure propinquitatis hereditatem omnem invasit (Bar. et Pag. n. 8, 7). Nec nisi post Augusti hujus mortem anno 1125, die 22 Maii, Honorius II sanctae sedi vindicandas jura sua, Alberto duci et marchioni Tusciae investituram tradidit illius hereditatis, ut docet Muratorius (*Antiq. Est.* par. 1, c. 30, p. 293) qui donationem asserit ab eo factam monasterio Padolironensi: « Albertus Dei gratia marchio et dux, lege vivens Salica, cooperante gratia, et beati Petri et domini papae Honorii ejus vicarii munere ad hujus honoris proventus fastigia, ad petitionem conjugis suae, ac etiam pro mercede animae, dominæ Mathildæ comitissæ, etc. » Perinde Honorii successor Innocentius II anno 1133 Lotharium II et Richizzam Augg. investivit, exstatque hujusmodi præceptum apud Baronium (1133, n. 3) et apud Labbeum (*Conc. tom. X, p. 946*) quod hic transcribere non gravabor ex codice Albiniano aliquanto varium, quod inscribitur: « Innoc. papa II Lothario imp. Aug. et Rigette imperatrici. Alodium bo. me. comitissæ Mathildæ, quod utique ab ea beato Petro constat esse collatum, vobis committimus, et ex apostolicæ sedis dispensatione concedimus, atque in presentia fratrum nostrorum archiepiscoporum, episcoporum, abbatum, necnon principum, et baronum, per anulum investimus, ita videlicet ut centum libras argenti singulis annis nobis et successoribus nostris exsolvas, et post tuum obitum proprietatis ad jus et dominium S. R. Ecclesie cum integritate absque diminutione et molestia revertatur. Quod si nos, vel fratres nostros 201 in eandem terram venire, manere, vel transire oportuerit, tam in susceptione quam in procuratione, atque securo conductu, prout apostolicam sedem decernerit, honoremur. Qui vero arcem tenerint, vel rector terræ fuerit, beato Petro, et nobis, nostrisque successoribus fidelitatem faciant. » Utramque investituram brevem admodum fuisse colligitur ex ejusdem indole: non enim ad successores transibat, sed eo decedente, qui investituram acceperat, ad jus ac dominium sanctæ sedis revertebatur. Idcirco Albertus marchio septem circiter annis eam terram tenuit, Lotharius autem non bene quinque; nam anno 1137, die 3 Decembris, excessit e vita.

IX. Hinc vero per annos fere septem et septuaginta usque ad 1215, Arnaldistis rege Romanorum Conrado in Urbe grassantibus, Friderico postmodum Anobardo jura sanctæ sedis ubique invadente, ac pontificibus ob rerum maximam difficultatem longe ab Urbe vagantibus, nulla reperitur investitura. Prædicto autem anno Innocentius III, qui ab initio pontificatus ditiones Ecclesie præcipuas recuperaverat, Salinguerræ Ferrariensi partem Mathildianæ hereditatis concessit. Cujus rei momentum a Raynaldo relatium (1215, n. 40) hic subjiciamus, qua pertinet ad rem nostram, ex juramento prædicti Salinguerræ: « Id totum, inquit, quod mihi concessistis in feudum de terra quondam cla. me. comitissæ Mathildis, videlicet Medicinam, et duas partes Argellatæ, Mombarozzone cum plebato sanctæ Mariæ, Carpum, Carpinetum, Besinatium, Mandrinam, Bibianellum, Castrum Ariani, Foscuindum, Mozzole, Bondenum, Ardumi, Pigniacium cum universis curtis, et pertinentiis, juriis, et honoribus omnium prædictorum castrorum et locorum, et cuncta jura, et redditus, responsiones, jurisdictiones et honores, usus et albergarias, que sunt dicti poderis prædictæ comitissæ Mathildis præ memoria in iis locis, sive pertinentiis, videlicet in Sablono, Gazolo, Belegaria, Biolotorta,

A Dianzano, Casale magno, Casale ligogno, Fregasso, Pregnano, Caviano, Runcaliis, Planzo, Castro Canusæ ejusque curiæ, Fontana, Campogajano, sancto Martino de Riosustinolo, Padis, Corregia, Fossacanal, Miliare, Gurgatellis, Fossulis, Brundiono, Soleria. Et in toto podere q. Cavalcacomitis, ac universo Imolæ comitatu, et in toto eo, quod est in prænominato podere. In episcopatu Bononiensi, Mutinensi, Regino, Parmensi, cæterisque aliis episcopatibus adjutor ero ad retinendum et defendendum quæ habet, et quæ non habet ad recuperandum, et cum recuperata fuerint, 202 ad retinendum et defendendum contra omnem mortalem. Eamdemque vero terram nec teneo, nec tenebo nisi a Romana tantum Ecclesia, et pro ipsa solvam ei singulis annis, nomine census, quadraginta marchas argenti, et serviam ei pro ipsa terra meis sumptibus: in Lombardia et Romania cum centum militibus; in Tuscia vero, Vallespoletana, vel Marchia cum quinquaginta. Ab Urbe autem et infra versus Apuliam per Campaniam, et totum regnum Siciliae cum viginti, per mensem integrum singulis annis, quando-cunque fuero requisitus, tempore veniendi et recedendi minime computando, et deinde, cum sibi placuerit, in suis duntaxat expensis. Legatos et nuntios apostolicæ sedis in terram venientes prædictam ce-vote recipiam et honorifice pertractabo. »

X. Versipelli huic homini pontificem adhibuisse nimiam fidem posteriora facta monstrant, ista vero luc non spectant. Investituræ honorum Mathildis exemplum aliud, atque omnium extremum, ni fallor, exstat apud Raynaldum (1221, n. 29 seq.) ex libro Censuum, et alio ex cod. Bullar. ms. Tametsi hujusmodi investituram verius restitutionem appellabimus, nam Fridericus II voce investiendi utitur, cum Honorio pontifici terram Mathildianam restituit: « Tam de castro prædicto (Gonzagæ), inquit, quam de aliis castris, scilicet Peprignano, Bondeno, necnon de toto ipso comitatu, podere, ac terris comitissæ prædictæ dictos capitanos nomine Romanæ Ecclesie investimus, et eos constituimus possessores, et mandamus de castris prædictis per ven. episc. Taurinensem vicarium nostrum in corporalem possessionem induci. » Fridericum II fuisse superstitem usque ad annum 1250, deinde interregni trium et viginti annorum, ut Germanicus scriptoribus placet, quinque annorum spatio diuturnioris, ut verius alii sentiunt, finem esse allatum a Rudolpho Augustæ domus Austriacæ progenitore comperitur atque exploratum est. Eundem autem Rudolphum jurum ac honorum omnium sanctæ sedis, post Suevicæ tot invasiones, instauratorem, hæc suo diplomate distincte ac dilucide exprimitur voluit Nicolaus III. « Ad has pertinet tota terra, que est a Radicofano usque Ceperanum, marchio Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitissæ Mathildis, civitas Ravennæ, et Æmylia, Bobium, Casena, Forumpopuli, Forum Livii, Faventia, Imola, Bononia, Ferraria, Comaculum, Adriam, atque Gabelum, Ariminum, Monsfetri, territorium Balnense, Pentapolis, Massa Trabaria, cum adjacentibus terris. » Diploma istud cum aliis præcedentibus 203 ab Alberto Rudolphi filio confirmatum Bonifacio VIII, videlicet apud Raynaldum (1303, n. 9) cum hac additione et schedis Card. Baronii: « Albertus imp. (scil. electus, seu rex Rom.) per suas litteras datas Norimbergæ sub hoc anno fecit homagium papæ, et juramentum fidelitatis, confirmavitque omnia privilegia et donationes factas de terris per prædecessores, fuitque ab ipso pontifice confirmatus in imperatorem, ut habetur libro privilegiorum Rom. Ecclesie. »

XI. Hic vero sistendum mihi esse sentio. Non enim satis esse video Mathildianæ donationis per ducentos annos jura, possessionem, invasiones, restitutionesque indicasse, cum nihil de conditione seu ingenio ejusdem decreverim: quod profecto maxime necessarium erat, aliodialia aliis, aliisque regalia

etiam comprehendi ea in donatione volentibus. Bona igitur Mathildis propria penitus expendi oportet, præmisso eorumdem situ, juxta Radevici gravissimum testimonium in appendice ad Ottomem Frisingensem, quo etiam utitur Florentinus (lib. II, p. 352). De iisdem loquens Radevicus (lib. II, cap. 10) « Quorum, inquit, prædiorum magnitudinem, ejusque terræ copiosam opulentiam qui ripas Eridani pervagati sunt, non ignorant. » His subjicienda comitis verba ipsa Canusie reficientis diploma: *tam ea quæ ex hac parte montis habebam, quam illa quæ in ultramontanis partibus ad me pertinere videbantur*. Ista scilicet pronuntiat de primo diplomate, quo Gregorium VII hæredem instituit. Mox eadem confirmans Paschali II adjungit, *que in ultramontanis partibus habeo, vel habitura sum sive jure hereditario, sive alio quocumque jure, pro mercede, et remedio anime mee et parentum meorum*. De ultramontanis luculenter agens Dominico (lib. I, cap. 10, et lib. II, c. 4) ab Henrico IV invasa fuisse illa bona testatur:

Præsertim villas et oppida, quæ comitissa hæc ultra montes possederat a genitrice.

Nam Beatrix Friderici Lotharingæ ducis filia, quam iste susceperat ex Mathilde filia Hermanni Sueviæ ducis, adeoque Conrado Salico et Henrico III Augg. sanguine juncta erat, cum Bonifacio marchioni Tusciæ secundo nupsit, obtinuisse quidem fertur (Luchin. Chron. cap. 3) Lucam, Mutinam, Regium, et Parmam citra montes pro dote: ad plura etiam possedisse ultra montes (tametsi Dominico villas et oppida non enumeret) vetera monumenta testantur, quorum haud dubie præcipuum est Mathildiana ipsa chartula, seu donatio. Nihilominus de bonis **204** ultramontanibus ab Ecclesia Romana nunquam possessis vana disquisitio esset; Cismontana duntaxat, eaque juxta ripas Eridani, ut Radevicus ait, quærentia sunt.

XII. Ac primum serio animadvertendum mihi videtur, quod bona ista propria Mathildis variis nominibus appellata in veterum monumentis inveniuntur, *allodium* videlicet, *terra*, *domus*, *podere*, *comitatus* olim appellabantur. Quæ quidem generalia nomina latius patent, quam nostro more melientibus ætatem illam videatur. Et vero, narrat Radevicus apud Baronium (1159, n. 16) legatos Adriani IV Friderico Ænoarbo præ aliis capitibus proposuisse: « Nuntius imperatoris in palatiis episcoporum recipiendos » non esse. Quibus Fridericus: « Concedo, inquit, si forte aliquis episcoporum habet in suo proprio scholam, et non in nostro palatium. Si autem in nostro solo et allodio sunt palatia episcoporum, etc. » Et siquidem persuasissimum erat universum terrarum orbem suo esse subiectum imperio. Significatio ista latior allodii difficile invenitur. Ducangius (verb. *Allodis*) de multiplici allodii usu in vetustis chartis erudite disserit, ad simile nihil affert; neque aliud colligitur ex innumeris fere exemplis, quam: *allodialia* bona esse prædia immunita nullique præstationi aut oneri obnoxia. Quam profecto definitionem haud convenire Mathildiano allodio, ut illud appellat Innocentius II allata monumenta planum faciunt. Imo ipsa et Innocentii ejusdem investitura semel *allodium* vocans, sæpius *terram* bona illa propria Mathildis, deinde juramenta fidelitatis ab archicam custodibus terræque rectoribus exigens, censum imponens, denique ad certum tempus ea concedens, perspicue docet donationem Mathildicam plus aliud fuisse quam prædia libera: ac proinde Radevici sententiam haud multum abudere a re nostra. Hæc accedit, quod in latis capitibus Adriani IV eodem nomine appellantur bona propria Mathildis, quo dux Tusciæ Romana et Langobardica, quæ civitates plures amplectebantur: « Totius terræ comitissæ Mathildis. Totius terræ, quæ ab Aquapendente est usque Romani. » Chronicon etiam Weincentense apud Leibnitium (tom. I, pag. 785) voce

A eadem utitur: « Feminam, inquit, virilis animi, quæ ad instar fortissimi principis totam terram illam suo dominio subjugavit (n. 9). »

XIII. Quid, quod idem chronista (num. 13) vetusto Augustæ domus exemplo, quæ totum Romanum imperium amplectebatur, domum Mathildis eam terram appellat? Narrat ille scilicet quemadmodum Fridericus Ænoarbus « avunculo suo Guelfoni marchiam Tusciæ, ducatum **205** Spoleti, principatum Sardinie, domum comitissæ Mathildis in beneficio tradidit. » Insignem hunc invasorem ditionum sanctæ sedis talia præstitisse aliunde etiam constat: quo jure, non est quaerendum in præsens. Attendi potius lebent, quæ sequuntur in chronico paulo infra: « Civitates, castella, seu villas per totam domum Mathildis pertransiens, negotia terræ civiliter pertractat. » Præter hæc nomina, quibus bona propria Mathildis designantur, alia duo reperiuntur apud veteres, quæ præteriri non debent. Exstat siquidem apud Margarinum (*Bull. Cass.* tom. II) constitutio Philippi fratris Henrici VI, cui titulus: « Philippus Dei gratia dux Tusciæ, et dominus totius poderis comitissæ Mathildis. » Et Raynaldus (1221, n. 29) ex libro Censuum diploma exhibet Friderici II supra laudatum, cujus autographum servatur in archivo castri sancti Angeli, in quo, et terra, et podere, et comitatus Mathildiana bona sæpe sæpius nuncupantur: « Cum, inquit, ad resignationem comitatus, terræ, et poderis quondam comitissæ Mathildis faciendam S. R. Ecclesie ven. matri nostræ, ad quam pertinet pleno jure, serenitas nostra contra quoslibet detentores speciale mandatum dederit, etc. » Itaque bona juris proprii Mathildis quocumque nomine appellata inveniuntur in monumentis XI sæculi et sequentis, magna prædia, oppida, arces, ac civitates fuisse videntur. Adeoque si Paschali II adire hæreditatem illam licuisset, ambigendum non esse crediderim, quin civitates etiam domus Mathildicæ adepturus esset. Cum vero Henrici V Germaniæ regis aviditas ac præpotentia possessionem toto vitæ suæ tempore distulisset, usque ad annum 1125, cum die 22 mensis Maii, nulla sui prole relicta, occubuit mortem, creditu proclive est civitates quoque illas, ut Langobardicæ aliæ, in libertatem se vindicasse post mortem Mathildis, qua superstitæ, infelici eventu id tentaverant. Certe nusquam reperire erit, Romanos pontifices civitatem ullam repetiisse, cum ex adverso terram a civitatibus invasam sanctæ sedi asserere et vehementi objurgatione litterarum et legationibus non desierint.

XIV. Quæ ut vera sint, magnus ille pontifex Innocentius III, quo majorem suarum ditionum vindicem Romana Ecclesia nunquam habuit, principio sui pontificatus, ut est in Gestis apud Baluzium (tom. I, n. 13) jura possessionesque sanctæ sedis insinenter asseruit: « Cum autem per legatos suos ad hoc specialiter destinatos requireret terram comitissæ Mathildis a civitatibus detinentibus eam, licet illæ civitates vellent eandem per Romanam Ecclesiam sub certis pactionibus recognoscere ac tenere; quia tamen pactiones illæ convenientes non erant, **206** noluit ex ipsa terra quidquam concedere, præter id quod concessit episcopo Mantuano. » Tanti enim pontificis tempore civitates omnes Langobardicæ a suis consulibus ac magistratibus jampridem administratæ, non solum imperatoria majestate posthabita jus quæque suum tuebatur armis, sed singulæ potentiam suam longe auxerant. Decedente siquidem Lothario II, qui terram Mathildis obtinuerat ab Innocentio II quandiu viveret, ab anno ejus mortuali 1137 usque ad 1155, cum Fridericus Ænoarbus imperiale diadema suscepit, per annos duodeviginti neglectu Conradi Italiæ regis, ac postmodum Friderici ejusdem odio, vires ab externis hominibus sibi comparaverant. Quamobrem anno 1175 fere omnes, icto fœdere, in Fridericum arma sumere ausæ sunt, validioresque ut essent, singula

territorium prisco more instaurarunt : quæ res Mathildianam hæreditatem seu donationem, mirum in modum disturbavit. Huc accedit, quod Fridericus idem in celebri pace Constantiæ anno 1183 civitatum libertatem ratam habuit, modo supremum imperatoris dominium agnoscerent. Hicirco Innocentius III castra, villas et prædia a civitatibus invasa repetiit, quæ serius ocius recuperata ab eodem esse testantur prædicta concessio facta Salinguerræ et Mantuano episcopo alia, cujus mentio in Gestis occurrit. Mantuano autem præsulî concedens hæreditatis Mathildianæ partem, ab illa terra, seu domo civitates propalam excludit; nam Mantua, Regium Mutina, et Parma sunt civitates illæ, quas jure proprietario possidebat Mathildes, et de quibus seorsim agendum erit. Nunc magis ac magis confirmandus est situs certus terræ, domus, poderis, aut comitatus Mathildis contra eorum opinionem qui aliena jura perperam illi tribuunt, propria vero contra æquum et rectum eidem detrahunt.

XV. Id autem melius fieri nequaquam potest, quam laudatis Gestis Innocentii III inherendo, quæ ditio- nes sanctæ sedis ab eo pontifice vindicatas singillatim enumerant. Quamquam enim novis ingruentibus motibus in Siciliæ regno, Innocentius distulerit illius terræ recuperationem, adeoque oppida et loca omnia enumerata in iis Gestis non reperiuntur, tamen ditiones cæteræ, quas recepit, angustis adeo finibus domum Mathildicam circumscribunt, ut per sanctæ sedis ditio- nes vagari non sinant, duplexque oppidorum, arcium, prædiorum ab Innocentio facta concessio episcopo Mantuano et Salinguerræ, situm fere ipsum definiant intra Parmæ, Mutinæ, Regii, et Mantuæ territoria. Et vero cum Henr. VI decessit an. 1197, maxima invasionis Henricianæ portio **207** erat apud Marcualdum, qui gratia principis plurimum utens, testamenti ejus exsecutor designatus fuerat (*Gest.* num. 9). Is nempe cum esset « senescalchus imperii, dux Ravennæ et Romaniolæ, marchio Anconæ et Molisii, » nullum non movit lapidem, ut marchiam fidei jure retineret, sed nequidquam : « Obtulit domino papæ pecuniam copiosam, annum censum promittens, si recepta fidelitate concederet ei terram. Quod cum dominus papa facere nollet, quia suspectam habebat fraudem ipsius, reliquit marchiam et regnum intravit. Reducta est igitur tota marchia, præter Asculum, ad dominium et fidelitatem Ecclesiæ, videlicet Ancona, Firmum, Auximum, Camerinum, Fanum, Esim, Senegallia, et Pensanum cum omnibus diocesibus suis. » Pari modo Conradus Suevus dux Spoleti et comes Assisii « multis modis tentavit, si posset apud dominum papam gratiam invenire, offerens ei decem millia librarum incontinenti, et annum censum centum librarum argenti, et obsequium ducentorum militum per patrimonium Ecclesiæ a Radicofano usque Capranum. » Præterea sui suorumque juramentum fidelitatis, propriosque filios obides pollicebatur. Omnia pontifex rejectit Itolorum gratia, quæ exosi erant Theutones, qui tyrannidem exercuerant, miseramque in servitium eos redegerant : « Recuperavit ergo Romana Ecclesia ducatum Spoleti, et comitatum Assisii, videlicet Reatem, Spoletum, Assisium, Fulgineum, et Nuceriam, cum omnibus diocesibus suis. . . Recuperavit etiam Perusium, Eugubium, Tuderum, et civitatem Castellum cum comitatibus suis, recepto juramento fidelitatis a civibus, baronibus, et catanis. »

XVI. Marchiam, olim Pentapolim, alteram ex amplissimis duabus provinciis, quæ Pippinus rex Francorum sanctam sedem donavit et Spoletanum ducatum a Carolo Magno sanctæ sedi oblatum, supremo jure sibi reservato, ab Ottone Magno partem non modicam Romanæ Ecclesiæ concessum cum summo jure, ac demum ab sancto Henrico traditum ex alia parte in concambium Benedicto VIII postliminio rediisse audis ad sanctam sedem, nomine qui-

A dem mutato, prisco autem jure a possessoribus, invasoribusve nullatenus obliterato. Perinde est de Exarchatu, cui Romaniolæ nomen accesserat, Innocentii tempore : non quia invasoris Henrici VI beneficio illum possidens archiepiscopus, Marcualdi et Conradi exemplo, dejectus fuerit, sed quia sanctæ sedis jura sunt confirmata tum in Exarchatu, tum in parva alia ditio- ne ibidem nata, quæ audiebat terra Cavalcaomitibus, cujus caput castrum olim Sussubium in Pippiniana **208** donatione celebre, Britonorum postea dictum. Hujus siquidem castri, præter jus antiquum, novum accesserat ex donatione facta Venetiis ab ipso Cavalcaomite anno 1177, cum ibi consisteret Alexander III concordiæ sancientiæ causa cum Friderico Ænobarbo Henrici VI genitore. Rem testantur Acta ejusdem Pontificis ap. Baronium (1177, n. 29) et melius Nicolaus Rosellius Aragonius patria Tarraconensis ord. Præd. vulgo card. de Aragonia, qui natus anno 1314, ad 1362 vitam perduxit (*Cod. ms. fol. 98*). Namque Acta illa genuina præsto habuit nonnihil varia a Baronianis, « C. comes, inquit, de Brectanoro absque liberis apud Venetiis defunctus est, qui pro remissione peccatorum suorum, suorumque defunctorum seu parentum, et castrum ipsum Brectanorium, quod alio nomine vocatur Subsubium (*Bar. legit* Susulianum), et totam terram suam, licet ab antiquo beati Petri fuerit, sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ in propriam hæreditatem donavit. » Quamobrem Innocentius (*Gest.* n. 12) post prædictas provincias recuperatas, « misit præterea nuntios et legatos ad recuperandum Exarchatum Ravennæ, Britonorum, et terram Cavalcaomitibus. » Quid vero? « Archiep. Ravennas asserebat Exarcha- tum antiquitus fuisse concessum a Romanis pontificibus Ecclesiæ Ravennati, et privilegia ostendebat. Britonorum quoque concessum fuisse de novo ab Alexandro papa, dum Venetiis moraretur. Supersedit ergo dominus Innocentius prudenter ad tempus, magis quam super hoc vellet aliquid experi-ri. Permisit tamen ut archiepiscopus Ravennas, salvo jure apostolicæ sedis, recuperaret Britonorum, et teneret. » Quod quam prudenti consilio pontifex gesserit, archiepiscopi consilio planum facit.

XVII. Hunc scilicet variis appellatum nominibus tradit Ughellus (*It. Sac.* tom. II, pag. 375) Guillelmum, Guillelmotum, Otthonem Curianum, ad quem exstant Henrici VI litteræ « inter cæteros mundi prædictos membrum sacri imperii speciale » illum appellantes, quæ Augustus summa imperii negotia eidem committit. Henrici obitus altero ejus archiepiscopatibus anno, et magni pontificis Innocentii res præclare gestæ sub ipsa pontificatus initia haud dubie fuerunt in causa, cur pontificia tantum auctoritate Exarchatum et Britonorum sibi assereret. Et de Exarchatu quidem, bene; nam Gualterius predecessor suus anno 1125 obtinuerat ab Honorio II Exarchatum sibi confirmari, concessum videlicet antiquioribus apostolicis privilegiis : quod patet ex bulla ap. Ughellum (*Ibid.*, p. 365) octodecim cardinalium subscriptionibus roborata : **209** « Præterea confirmamus vobis Exarchatum Ravennæ, qui Romanæ Ecclesiæ juris est. » Secus est de concessione speciali Britonorum ab Alexandro facta Venetiis, ut dicitur, quamvis Gerardus eidem pontifici familiarissimus Ravennæ archiepiscopus esset : non enim constat de hujusmodi privilegio. E contrario Acta memorata docent Fridericum foedifragum, statim atque Venetiis discessit, Britonorum obsessum ivisse, pulsisque quos miserat Alexander novæ hæreditatis possessionem initum, illud invasisse : « Ipsos de castro eiecit, et sine conflictu ac pugna inexpugnabile castrum illud cepit, et sibi ac filio suo regi ab omnibus ipsis loci jurare fecit obedientiam (*Bar.* 1177, n. 89). » Friderici filio Henrico VI usque ad extremum diem Britonorianos paruisse abunde comprobat hujus testamentum (*Gest. Inn.* III. n. 27,

et ap. Bar. 1197, n. 8) in quo hæc leguntur ad rem nostram: « De imperio ordinamus, quod dominus papa et Ecclesia Romana illud filio nostro confirmant, et pro hac confirmatione imperii et regni volumus, quod tota terra nostra comitissæ Mathildis restituitur domino papæ, et Rom. Ecclesie, præter Medisinam et Argelatam cum earum pertinentiis. Et insuper ordinamus et volumus, ut tota terra de monte Payle cum Monte Fortino liber dimittatur domino papæ usque Ceperanum, et quod Ecclesia Romana habeat montem Flasconem cum omnibus pertinentiis suis. Insuper præcipimus Marcualdo senescalco nostro, ut ducatum Ravennæ, terram Brittonii, et marchiam Anconitanensem recipiat a domino papa et Romana Ecclesia, et recognoscat etiam ab eis Medisinam et Argelatam cum suis pertinentiis. De quibus omnibus bonis securitatem ei juret, et fidelitatem ei faciat sicut domino suo. »

XVIII. Pretiosum istud monumentum Dei optimi beneficio ad Innocentii manus pervenit, postquam prædictas provincias recuperavit. Nam Henricus morti proximus aut penitentia ductus antea ex vita, aut infanti filio et Aug. uxori metuens a Siculis, præcipue ob biennalem lanienam, testamentum condidit anno 1197, at Marcualdus illud celavit, incertum qua fini, usque ad annum 1200. Tum vero in Sicilia devictus, versusque in fugam, supellectili omni amissa, testamentum quoque in scrinio reconditum cum Henrici aurea bulla prædam victoribus dereliquit. Continuo tamen post mortem Henrici, ut Rogerius in Anglicanis annalibus apud Baronium (1197, n. 9) testatur, « Magna pars Tusciæ, quam idem imperator et prædecessores sui abstulerant Romanis pontificibus, reddita est domino Cælestino summo pontifici, videlicet Aquapendente et sancta Crispina et Mons Faliscorum, et Radicofanum, et sanctus Quiricus cum omnibus pertinentiis eorum, redditæque sunt et Sicilia, Calabria, Apulia, et omnes terræ, quæ fuerunt regis Siciliae, sicut proprium patrimonium sancti Petri, de quibus ipse, ut supra dictum est, constituit Fridericum Henrici Rom. imp. filium regem. » Quapropter in Gestis Innocentii non dicitur Tusciam, ut cæteras provincias, recuperasse, aut saltem jura ejusdem vindicasse apostolicæ sedi. Imo civitates (Gest. n. 11) Tusciæ, quæ propter importabilem Alemannorum tyrannidem quasi gravem incurrerant servitutem, societatem hanc ad invicem inierunt, præter civitatem Pisanam, quæ nunquam potuit ad hanc societatem induci; et obtinuerunt a summo pontifice ut et civitates Ecclesie quæ sunt in Tuscia et ducatu Spoletino illis in hac societate conjungerent, falso semper in omnibus apostolicæ sedis dominio et mandato. Constituerunt ergo singulos rectores de singulis civitatibus, et unum priorem, cui tempore sui prioratus omnes intenderent ad societatis negotia peragenda, omnesque tam rectores quam alii juraverunt, quod societatem servarent ad honorem et exaltationem apostolicæ sedis, et quod possessiones, et jura sacros. Romanæ Ecclesie bona fide defenderent, et quod nullam in regem, vel imperatorem reciperent, nisi quem Romanus pontifex approbaret. »

XIX. Tusciæ autem Romanæ patrimonii nomen, cuiuslibet Ecclesie possessioni olim tributum, proprium evasisse ante sæculum XIII comprobant tui exhibitio « ducentorum militum per patrimonium Ecclesie a Radicofano usque Ceperanum, » quam Conradus Suevus fecit Innocentio III, tum præcipue largitio facta Joanni Brennessi regi Jerusalem ab Innocentii successore Honorio III, quam Raynaldus refert ex ejus regestis (1227, n. 5). Regis istius a Friderico II spoliati rebus omnibus, calamitas movit pontificem, ut quo poterat modo principem sublevaret. Quare administrationem Tusciæ illi concessit: « Totum, aliens, patrimonium, quod habet Romana Ecclesia a Radicofano usque Romam, excepta Marchia Anconitana, ducatu Spoletino, Reate, ac Sabinia, curæ re-

gimini et custodiæ ipsius regis duximus committendum, tenendum, custodiendum, et servandum, quantum de nostra et Ecclesie Romanæ fuerit voluntate, nominatim Radicofanum, Preccenam, Aquapendentem, Monteflasconem, Martam, Valentan. insulam Martan. cum aliis locis, quæ ab olim consueverunt

211 jurisdictioni castellani Montisflasconis subesse. Verall. Petronian. salvis proventibus dilecto filio nostro R.S. Mariæ in Cosmedin dia conocard. concessis. Orde, Montaltum, Centumcellas, Cornetum, Persisium, Urbemveterem, Tudertum, Balneoregium, Viterbium, Narniam, Sanctumge. ninum, Struncon., salvis proventibus dilecto filio nobili viro Petro Capucio consanguineo, et ostiario nostro concessis, Tuscan. Ortiam, Ameliam, Nepe, civitatem Castellanam, G. Ilesium, salvis proventibus concessis dilecto filio nostro Ægidio sanctorum Cosmæ et Damiani diac. cardinali, Sutrium, et alia, quæ ipsa Ecclesia Romana habet, vel tenet infra terminos prænotatos cum pertinentiis suis et juribus universis. » Animadverti autem velim, usque ad initia sæculi XIV patrimonium latioribus finibus circumscribi; quidquid enim a Radicofano usque Ceperanum, civitatum, castrorum, locorumque aliorum erat, patrimonium appellabatur: ea propter in monumentis invenitur terra eadem absque ulla patrimonii mentione; ita tamen ut tota terra, quæ est a Radicofano usque Ceperanum, marchia Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitissæ Mathildis perspicue ac distincte recenseantur, ut pluries in Rudolphi diplomatis apud Raynaldum videre est (1275, n. 38; et 1279, n. 1 seqq.): quod profecto abunde comprobatur allucinari eos qui aut in Marchia, aut in ducatu Spoletano, aut demum in Tuscia Mathildianam hereditatem constituunt.

XX. Præ aliis autem allucinatio Florentinii vix ferenda esse mihi videtur. Docet siquidem, sub finem libri secundi, Henricum VI testamento mandasse ut patrimonium Mathildis pontifici redderetur, si Friderico ejus filio puero imperium et Siciliae regnum confirmasset; a Cælestino III id esse factum, quare magnam Tusciæ partem, Rogero teste, fuisse redditam Ecclesie; suo tamen instituto minus conducere per investigationem quantitatis redditu patrimonii, num videlicet tota terra, quæ a Radicofano usque Ceperanum a Mathilde donata erat Ecclesie, juxta Æneam Sylvium (Hist. Boem. c. 21), ad eandem Ecclesiam pervenerit sæculo XII exeunte. Hoc nihilominus serio animadvertendum putat, terram Mathildis sæculi unius spatio inter pontifices et imperatores controversam, si quantum apud laicos fuit principatus nomen obtinuit; cum denique ad successores beati Petri est translata, perpetuo tantæ liberalitatis monumento patrimonii antiquum nomen adeptam esse. Id vero non est historiam caste integreque scribere, sed potius illam pervertere. Henricus siquidem; ut nuper vidimus, primum 212 omniam restitui mandat terram totam comitissæ Mathildis, præter « Medisinam et Argelatam, » quæ duo oppida juris Mathildici in territorio Bononiensi, una cum ducatu Ravennæ, marchia Anconitana, Bretoniique terra infra in eodem testamento mandata Marcualdo, ut in feudum accipiat a pontifice. Deinde « Et insuper, ait, ordinamus et volumus, ut tota terra de monte Payle cum monte Fortino libere dimittatur domino papæ usque Ceperanum. » Itaque Rogerii testimonium de magna parte Tusciæ reddita Cælestino ad donationem Mathildis nullatenus pertinet. Namque Innocentius III Cælestini successor post vindicata jura Exarchatus, qui a territorio Bononiensi definitur, terram Mathildis Exarchatui conterminam a civitatibus eam detinentibus præterquam ab episcopo Mantuano, repetiit. Præterea illius terræ parte non concedens Salinguerræ, castra, villas locaque alia nominat non in Tuscia, sed in ducatu Mutinensi nondum nato existentia. De cujus origine seorsim dicam sequenti capite, cum de civitatibus terræ Mathildis sermo erit. Nunc de patri-

monio dilucidius aliquid breviter afferri oportet, ad Florentinii opinionem falsam, quam cum vulgo eruditi aliquot imprudenter sequuntur, rejiciendam.

XXI. Tripartito divisam fuisse Tusciam ab ævo Francorum regum, quæ postea divisio per tria fere sæcula perseveravit, ex dictis in præcedentibus dissertationibus liquet, in Romanam videlicet, Langobardicam, et regalem. Hanc postremam, quæ hodie audit Etruria, una cum ducatu Spoletano, esse oblatam apostolorum principi, uti tenus dominio, summo autem jure reservato imperatoribus, diplomatis omnibus, quæ attuli, luculente ostendi. Discrimen etiam, quod intercedit Etruriæ cum Spoletis, palam feci, hunc siquidem ad Ecclesiam paulatim pervenisse compertum habuimus, dum e contrario Tuscia regalis una cum regno Italiæ imperatoribus paruit. Langobardicam vero Tusciam cum singulis suis civitatibus a Carolo magno donatam esse apostolicæ sedi, Carolini codicis litteræ planum faciunt, et Ludovici, Ottonis, atque Henrici diplomata confirmant. Denique Romanam fuisse partem ducatus alme Urbis, a nullo unquam rege, aut imperatore apostolorum principi ejusque successoribus donatam, sed prædictis diplomatis ad majorem firmitatem cum cæteris ditionibus roboratam, ita scilicet petentibus Romanis pontificibus, qui Romam ejusque ducatum spontaneæ populorum deditioi referebant accepta, demonstravi. Duabus autem hisce Tusciis post sancti Henrici ævum, certe ante duodecimi sæculi exitum, patrimonii nomen esse factum, nuper aiebam. Id vero nominis principio latius patuit, 213 quam ab initio sæculi XIV, dum pontifices Avenione consistebant. Quod patet ex litteris Henrici VII datis Lausanæ anno 1310 ad Clementem V, et relatis a Raynaldo (1311, n. 3 seqq.) ex archivo castri sancti Angeli, et codd. Non enim ut antea quidquid terrarum est a Radicofano usque Ceperanum, patrimonii nomine nuncupatur, sed ad prædictas duas Tuscias coarctatur, civitatibus Perusii et Castellii detractis, aliisque nominatis ad alias provincias pertinentibus: « Patrimonii etiam beati Petri in Tuscia cum civitatibus Tuderti, Narniæ, Urbis veteris, et Reate. » Cujusmodi mentio usque ad ejusdem sæculi dimidium in apostolicis litteris reperitur (*Bull. Vat. tom. I, p. 272, 289, 340*). Etenim Joannes XXII anno 1326 Pandulfo de Sabellis agit grates, quod « rectori patrimonii beati Petri in Tuscia » opem tulerit. Benedictus XII anno 1359 scribit « thesaurarium patrimonii beati Petri in Tuscia, » Et anno 1350 Clemens VI « rectorem patrimonii beati Petri in Tuscia » præesse vult militibus pro peregrinorum securitate ibidem dispositis.

XXII. Hujus vero pontificis tempore, ut legitur in cod. Vat. 2040, pag. 51, ap. Raynaldum (1350, n. 6) ecclesiasticæ ditionis proceres in pontificem perduces, varios injustos principatus candidere: « Hujus tempore fere omnes civitates, terræ, et castra patrimonii sancti Petri, marchie Anconitanæ, et Romanodiolæ, se rebellaverunt sedi apostolicæ, et ipsius in illis partibus rectoribus et officialibus. Omnes deveniunt in manibus tyrannorum: videlicet patrimonium in manus Joannis de Vico præfecti Viterbii, Marchia in manibus dominorum de Malatesta et Galiotti de Arimino, etc....; Romandiola vero, etc. » Matthæus etiam Villanus (lib. I, cap. 80; lib. III, cap. 16; lib. IV, cap. 7) semel, iterum, et tertio patrimonium memorat, cum Romani aciem duxerunt adversus præfectum de Vico, cumque hic se deditit cardinali legato Egidio Albornotio, Tuscia nomine suppresso. Quamobrem nudum patrimonii nomen, ut hodie audit, medio sæculo quartodecimo adhiberi ceptum esse crediderim, ut sub finem XII sæculi appellabatur, tametsi terra a Radicofano usque Ceperanum frequentius diceretur sæculo XIII, et patrimonium beati Petri in Tuscia ante prædictum annum 1350. Num utique iidem essent fines quos hodie novimus, in maxima illa rerum ditionumque

Italiæ inversione, factionibus Guelfica et Ghibellina alternatim prevalentibus, fateor incertum mihi esse. Unus auctor Tabulæ Chorographicæ Italiæ mediæ ævi adjumento esse poterat perversas hasce ætates perscrutanti. At, ni fallor, perterritus difficultate rerum, quæ post sæculum decimum evenere, ita summis tantum labiis, 214 aut minus recte attingit. Mihi erunt instar omnium pauca hæc de donatione Mathildis (*Tab. Chor. n. 22*). Præmissa duplicis chartulæ historia: « Ut sit, inquit, si diplomata, sive donationes Pippini, Caroli, Ludovici, Ottonis, et Henrici enuntiatæ, sunt legitimæ, certo sequitur, vigore harum donationum imperialium, regiones et urbes, quas Mathildis possedit, prius fuisse juris Ecclesiæ, ut ex illis invicem collatis manifestissime apparet. Ideoque suppositis donationibus illorum imperatorum omnem alienationem prohibentium, nœquit dici proprie loquendo, donationem fecisse Mathildem, sed justam restitutionem; adeo ut ea decedente sine hæredibus, ut decessit, ejus bona de jure sine alia legitima dispositione in Ecclesiam devolverentur. Etenim bona Mathildis, ejusque ascenduntium vel ab imperatoribus provenerant, vel ab Ecclesia... Si ab Ecclesia, ad Ecclesiam redire debebant jure devolutionis et restitutionis, non donationis, ut non recte dictum *dono, donatio mea*, neque more illius temporis. Si ab imperatoribus, arguant desides, cum necessaria sit illatio. »

XXIII. Tam alte sedebat ejus menti marchiam Anconitanam et ducatum Spoletum inter bona juris Mathildis recenseri? Mitto quæ inscite admodum scripta a Florentino de Tuscia inutiliter rejicit (*Ibid., num. 98*), prætermittis quæ de Tusciæ marchia serio agenda erant. Ea siquidem præcipua ditio fuit comitissæ, quam a Bonifacio patre sibi relictam, jure beneficiario, seu majori concessione (instar nati postmodum feudi) imperiali ad mortem usque retinuit; quemadmodum Ecclesiæ ditiones, quas idem recte devolutas dixit, perperam donatas putavit, permissu pontificum administravit quandiu vixit. Quas inter ecclesiasticas ditiones, etiamsi utraque Tuscia Mathildi paruisset, quod nusquam reperitur, nec Tusciæ Romanæ, antiquissimæ ditionis sanctæ sedis jure deditiois, nec Tusciæ Langobardicæ donationis Carolinæ jure nitentis, et hodierni patrimonii partem meliorem facientis deterior conditio erant, quam Spoletani ducatus et marchie Anconitanæ. Itaque tam auctor Tabulæ Chorographicæ, quam Florentinius, hanc mihi dent veniam, errant toto orbe. Donatio enim, seu podere, domus, terra Mathildis non in pontificia ditione, sed in regno Italiæ querenda erat: ibi enim tum liberalitate imperatoria et regia, tum opibus atque armis comparata fuerant bona propria Mathildis, quorum hæres instituta ab eadem fuit apostolica sedes. Id luculenter testatur Bertholdus apud Baronium (1092, n. 1) antequam Mathildiana chartula iterum prodiret in lucem: « Henricus quoque, ait, 215 impius imperator, in Longobardia jam hiennio morabatur; ibique circumquaque terram Welphonis Italici ducis præda, ferro, et incendio devastare non cessavit, ut eundem ducem et prudentissimam ejus uxorem a fidelitate sancti Petri discedere, sibi que adhærere compelleret, sed frustra. » Nec putes, dum audis Italiæ ducem, Welphonem Langobardiam, sive Italiæ regnum ab imperatore commissum, ut moris erat. Nam plures Langobardicæ civitates, contra Henricum foederatæ, Welphonis potentiam longe auxerunt sequenti anno, ut tradit idem auctor: « Civitates quoque de Longobardia Mediolanum, Cremona, Landa, Placentia contra Henricum in viginti annos conjuraverunt, qui omnes prædicto duci adhæserunt » (ap. Baron. 1093, n. 2). Quamobrem nullum omnino dubium est quin terra Mathildis in Langobardia esset, hisdemque fere limitibus circumscriberetur que Mutinensis postea ducatus, cujus epochæ brevi palam fiet.

XXIV. Mathildis quidem dominatio quidquid juri

imperatorii erat in Italica regno amplectebatur. Nam A Tuscia marchiam et Langobardica regnum, beneficio imperatorum, ditionem illius propriam longe lateque protendisse constat ex monumentis. Wippo siquidem narrat quemadmodum Raynerius Tusciae marchio imperatori Conrado Salico parere noluit; quare post annum 1027 Raynerii loco Bonifacius marchio invenitur, quem Muratorius colligit eodem anno ad eam dignitatem evectum fuisse, post Raynerium a Conrado devictum atque ejectum. Et Donnizo refert Henricum V anno 1111 a Romana coronatione reducem tridui moratum esse Bibianelli cum Mathilde,

Cui Liguris regni regimen dedit in vice regis.

Nihilominus desipere videretur qui regnum Italiae et marchiam Tusciae inter bona propria Mathildis recenseret. Perinde est de illis qui Romanae Ecclesiae ditiones a propriis iisdem bonis non discernunt. Ne harum quidem invasores Suevi Augusti Mathildis ditionem cum ecclesiasticis conjungere. Cujus rei testem attuli Weincartense chronicon apud Leibnitium, quod Frederici Aenobarbi invasionem refert; et Florentinus (*Mem. Math.* lib. II, pag. 350) ex Archi e Lucensi laudat privilegia plura Welfonis Frederico invasas ditiones referentis acceptas, in quibus constanter inscribitur: *Welfo, Dei gratia dux Spoleti, marchio Tusciae, princeps Sardiniae, dominus domus comitatus Mathildis*. Propterea Sigonii opinionem ratam habui, qui Ferrariam unam Tedaldo avo Mathildis a Joanne XIII concessam novit, atque post ejus mortem ad Ecclesiam rediisse. De hujusmodi concessione Donnizo (lib. I, cap. 2):

216 Romanus papa, quem sincere perambabat, Et sibi concessit, quod et Ferraria servit.

XXV. Nolim vero tam iners existimari, ut negem Mathildem in Ferrariensi etiam comitatu, ut in Bononiensi Argelatam et Medicinam, nonnulla jure proprio possedisse; id enim semper solemne fuit summorum principum, ut allodialia in alienis ditionibus retinerent, quod hodieque fieri neminem latet. Praeterquam quod illustre adest monumentum seu chartula Mathildis ab Ughello (*Ital. sac.* tom. II, pag. 170) pro monasterio Nonantulano, in hanc sententiam: *Omnesque res territorias, quas in toto comitatu Ferrariae videor possidere; omnes scilicet res supradictas, quas praebitate sanc. Romanae Ecclesiae jure proprietario tradidi, et nunc ab ea videor possidere*. Quid vero? Leibnitio (*Scr. Brunsw.* tom. I, Introd.) et exscriptori ejus Scheidlo (*Orig. Guelf.* tom. I, pag. 449) audiam, qui sanctae sedi donata esse contendunt a Mathilde « quae jure proprietarii seu allodii possidebat? » Id facerem ultro, nisi uterque auctoritate Muratorii nixus (*Rev. Ital.* tom. V, pag. 585) relationem de thesauro Canusinae Ecclesiae, opinionis suae testem adhiberet. In ea siquidem legitur: « Tandem transmissio thesauro Romae per assensum et voluntatem papae (Greg. VII), qui chartam offerentis de omnibus praediis praedictae comitatus ab ea receperat. » Cum autem auctor relationis multo post ea tempora floruerit, nam infra, « Demum vero, inquit, post concordiam papae Paschalis cum imperatore, et post mortem comitatus Mathildae, etc. » hinc est, quod major chartulae sui donationi fides habenda, quam relationi hujusmodi videtur. Ibi autem conceptis verbis legitur: « Dono et offero omnia bona mea, tam que nunc habeo, quam que in posterum Deo propitio acquisitura sum, et tam ea que ex hac parte montis, quam que in ultramontanis partibus habeo, vel habitura sum sive jure hereditario sive alio quocunque jure, pro mercede et remedio anime mee et parentum meorum. Quae autem ista mea bona juris mei superius dicta una cum accessionibus et ingressibus, seu cum superioribus et inferioribus suarum, qualiter supra legimus in integro ab hac die in eadem Ecclesia dono, et offero, et per hanc cartulam oblationis ibidem habendum confirmo. » Et supra

dixerat: « sive jure successionalis, sive alio quocunque jure ad me pertinerent. »

XXVI. Quod si Mathildes Nonantulano cenobio « res omnes territorias » Ferrariensis comitatus donavit, Romanae autem sedi omnia bona quocunque jure ad eam pertinentia, non igitur, bona cum venia scriptoris **217** relationis praedictae, opinionisque ejus obvis ulnis amplectentium Muratorii, Leibnitii, ac Scheidli, chartula seu donatio, de qua agimus, erat praediorum, seu rerum territoriarum, ut sententia utar Mathildis; sed oppida, sed vilae, sed civitates, quae terram, domum, comitatum, potere magnae ejus principis efficiebant. Et vero jure hereditario habebat Mathildes « villas et oppida » ultra montes, Donnizone teste, citra montes autem « civitates, castella, seu villas, » chronista Weincartensi testante possidebat, inque iis insignia duo oppida Argelatam et Medicinam territorii Bononiensis, Henrico VI invasore maximo id fatente prope Judicii portas. Terram ipsam plurima continentem oppida villasque et loca alia Innocentius III partim episcopo Mantuano, partim Salinqueriae fiduciario jure concessit. Quae omnia cum late in superioribus exposuerim, hic satis superque esse duco in memoriam revocasse. De Carfagnana, quae utique erat juris proprii Mathildis, Florentinus (lib. II, p. 306, et Append. p. 73) diploma profert comitatus datum Ponremuli anno 1110 quo confirmantur « plebi castri veteris de Carfagnana » decimae, quae Ugolinellus comes patronus ei donaverat. Et Gregorius IX iteratis literis, ut animadvertit Raynaldus (1230, n. 19, 1234, n. 11) Lucanis censuras interminatur, nisi Carfagnanae castra quae invaserant, quantocius restituerent. Nostra tandem aetate optimo canonico vir cl. Joseph Garaupius Basil. Vaticanae publicus et praefectus utriusque archivi apostolici, Vaticani scilicet et castri sancti Angeli, paucis ante diebus (*Astiq. sigill. Carf.* p. 14 seqq.) documenta edidit hanc rem illustrantia, ac praeter iis juramentum fidelitatis nobilium et baronum Carfagnanae praestitum Cencio capellano et subdiacono pontificis Gregorii IX, ac rectori ejus provinciae die 25 Novemb. 1128, quod exstat in regesto libri censuum (*Archiv. secr. Vat.* p. 263), pluresque epistolae genuinas ex regestis Romae pontificum, quas omne dubium amovent quin Carfagnanae oppida pertinerent ad apostolicam sedem jure hereditario Mathildis.

XXVII. Quamvis enim curtes et massae plures tam in praestantissimo codice Albiniano, quam apud Cencium, recenseantur juris apostolicae sedis, castra tamen et oppida Carfagnanae ad eam minime pertinerunt, nisi ex donatione Mathildis. Quin etiam antiquae ille curtes et massae, quae in libro bibliothecae Lateranensis, qui *Benedictus* inscribatur (incertum num octavus, ac nonus intelligi debeat), confuse admodum recensentur hunc in modum: « Item in alio tomo, cui praescriptus est papa Benedictus, leguntur posita esse in comitatu Lucensi et in **218** comitatu Cornino, et in comitatu Rosellano, et in comitatu Pisano haec patrimonia. » Infra autem appositum invenitur in margine « Carfagnana »; textus vero habet: « Masse et terre, quae ponuntur in Terra in Dimizano. Terra in funo aguio. Terra in tiupaniano. Terra in decimo. Terra in leojana. Terra in Pastrino. Masse in vane et masse in rojo. et masse et terra in convalli. Terra et masse in anelano. Terra et masse in lacuae. Masse et terra in conroni: fuit in casa Basciana vel in buliano, sive ecclesia S. Petri in Cisarana cum omnibus suis pertinentiis. Villa miliana, et villa ariana. Villa in bargano, seu ros in duza, in villa majore, in Bacano, in foscana, et curte in Castellione. Villa a colle masse siliquano rojana. Masse in cariciano. Masse in rojo. Masse in casatico. Corte Cesarana cum ecclesia S. Andree, et curtis quae dicitur vicus, et Ecclesia S. Rufine cum curte sua. et curtis in p'scaria in integrum. Et curtis de campaniatico. Masse et terra in

cascania, seu in corfine, seu in Petroniano, in castello de Curfiniano. Curtis in Vasiagnano. Masse que dicuntur Grisomolecio, que ponuntur inter paternum, et petronium. In capruniana: in Vipiliano: in ba Θ in Ceruliana. In Gragnio. In gragniana, Cahalia, et alia gragniana, in icano. Curtis Faloniana cum pertinentiis suis. Curtis in cosecun ana curtis in Θ ia. Et curtis in Lactaria cum introitu et exitu earum, et cum omnibus ad omnes suprascriptas curtes et terras generaliter, et in integro pertinentibus. Locum exscripsi integrum, ne iis quidem possessionibus prætermissis, quas scriptor codicis per græcam litteram Θ designavit, ut pote exesas in vetustis chartis, unde ~~has~~ desumpsit, ut liqueat nullum omnino castrum, oppidum aut in Garfagnana, aut in territorio Lucensi juris fuisse apostolicæ sedis ante Mathildicam donationem, proindeque, pontificum expostulationes ob castra invasa referri oportere ad tempora comitissæ obitum consecuta, sive annum 1126, cum Honorius II hujus alodium concessit Alberto Tusciæ marchioni, quod initæ possessionis argumentum est certo certius.

XXVIII. Itaque, inquit, terra, seu domus Mathildis, non erat, more aliarum ditionum, regio aut provincia ab aliis separata, sed castra et possessiones hac illac dispersa corpus illud efficiebant, cujus hæres apostolica sedes instituebatur; nec longe a veritate aberant, qui Marchiam, Spoletum, Tusciam in ista hereditate comprehendere autumant. Ubique enim bona propria Mathildis deprehenduntur. Ita scilicet putandum vi letur primo aspectu, secus autem esse ostendunt Gesta Innocentii III **219** supra laudata. Magnus siquidem iste pontifex, cæteris Ecclesiæ Romanæ ditionibus recuperatis, iuribusque Exarchatus et Britoniarum vindicatis usque ad Mutinensium hodierni ductus limites, continuo de terra Mathildis recuperanda per legatos et nuntios serio egit, ut alicam supra (num. 14). Quanquam igitur et in Ferrariensi, et in Bononiensi, et in aliis episcopatibus propria bona Mathildis existerent, nihilominus erat terra propria, in qua rector instituebatur, custodiebantur munitiones, Romanus pontifex, aut cardinales eo venientes, atque ibi consistentes honorifice excipiebantur. Hanc vidimus (num. 9) in juramento Salinguerræ designari Θ in episcopatu Bononiensi, Mutinensi, Regino, Parmensi; Θ a Radevico juxta ripas Eridani collocari; et a Friderico Enobarbo lustrari Θ civitates, castella, seu villas per totam domum Mathildis. Præterea compertum exploratumque est, in diplomaticis imperatorum et regum Romanorum usque ad initia sæculi XIV, terram Mathildis memorari seorsim a patrimonio Tusciæ, seu terra a Radicosano usque Ceperanum, Marchia Anconitana, ducatu Spoletano, et Exarchatu. Quin etiam Inola, Bononia, Ferrara, in quarum comitatibus fuisse constat castra et prædia Mathildis, secernuntur a terra ejusdem propria, sive, ut loquar pro ævi nostri more, a magnæ comitissæ principatu. Neque enim creditu proclive est, mulierem potentia singularem in Italia, beneficio tantum Cæsarum in Tuscia regali, et in Liguria dominatam esse; nec non pontificum beneficio Ferrariam urbem administrasse, ad proprii juris castra, solum et oppida possidisse. Civitates Mutinam et Regium numerandas esse inter bona propria Mathildis; imo Parmam quoque et Mantuam iisdem probabili admodum ratione a jungendas mox ostendam. Illi tamen pro certo affirmare non dubito, nullam unquam ex iis civitatibus ab apostolica sede jure illo hereditatis aut quæsitæ, aut repetitæ esse. Causæ ex dictis patet. Primum siquidem in libertatem una cum cæteris Langobardiæ urbibus se vindicarunt; deinde proprium principem elegerunt. Mutina præ aliis et Regium, quæ Atestinis marchionibus paruerunt, principes tam bene de Romana Ecclesiæ meritis elegisse gloriantur, ut a pontificibus honore et ditionibus (illicuario tamen jure, quod licitum est de rebus Ecclesiæ) semper auctos ante Julium II aspece-

rint. Tum vero momentaneas vices passæ, non quia, ut bona propria Mathildis ab annis fere quadringentis, donatæ dicerentur, sed quia Exarchatus fines latius protendi sunt crediti. Quam opinionem nostra etiam ætate tutius esse præstantissimos viros non mirari non possum. Monumenta siquidem certa apud Raynaldum irritos eorum **220** conatus demonstrant, minusque justæ causæ patronos eodem fuisse palam faciunt: quod sequenti capite demonstrabo.

CAPUT II.

De civitatibus Parma, Regio, Mutina et Mantua juris olim comitissæ Mathildis.

I. Cum de Ottonis Magni, primique Henrici Augustorum diplomatibus res fuit, æque celebris atque obscura illa designatio ditionum S. Rom. Ecclesiæ per fines fuit exposita, quam opportune huc afferre oportet: Θ Item a Lunis cum insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berceto, exinde in Parma, deinde in Regia, exinde in Mantua, atque in monte Silicis, atque provincia Venetiæ, et Istria. Θ Hauc quidem designationem finium Carolo Magno tributam, tametsi pius Ludovicus ejus non meminert, cum finibus Italiæ regni ab eodem Carolo præscriptis filiis suis, comparatam, obscuri aliquid præferre ostendi alibi; cum Mutinam in Ecclesiæ ditione, ut videtur, comprehendere mirabar, et ex adverso in regnorum divisione dilucide includi, Θ usque ad fines Regensium, et ipsam Regium, et Civitatem novam, atque Mutinam usque ad terminos sancti Petri. Θ Quis vero ausit vetustis adeo monumentis fidem minuere, quia illorum sententiam non assequitur? Consuevit Carolus, ut patet ex divisione regnorum, solo civitatum nomine amplissima earum territoria complecti, quampluribus horum oppidis villisque silentio prætermissis. Quamobrem non mœnia civitatum, sed fines territorii cujusvis per dicta nomina designantur. Cumque incompertum sit utrum Regi nse an Mutinense territorium magis finitimum esset ecclesiasticæ ditioni, non nostra est designationem illam improbare. Certe infra descriptos fines, qui tunc ducatum Tusciæ (sanctæ sedi oblatum a Carolo, utili tenus dominio) a regno Langobardico secernebant, ævo Mathildis, propria hujus bona contineri colligimus ex dictis præcedenti capite. Indidem didicimus, non solum castra, et villas, sed quatuor etiam civitates, *Regium et Mutinam*, sine ullo dubio; nec non *Parmam et Mantuam*, tametsi non suppetant monumenta satis firma, quibus domini proprietates comproberet, ad Mathildicam hereditatem referendas esse. Chartule donationis absolutæ sententia omnium bonorum juris cujuscumque **221** alios in aliam opinionem pertraxit; nemo tamen, iis exceptis qui ad prædia donationem imprudenter redegerunt, ex propriis illis bonis civitates detraxit: in ecclesiasticis siquidem provinciis sitas esse censentes, aut jure dotali traditas Beatrici in Langobardia, ad aliam pervenisse aientes, bona illa propria civitatibus vacua esse non putarunt. Quamobrem futurum videtur operæ pretium, quæ vere civitates in Mathildis terra, seu domo essent, disquirere, tametsi cum aliis Langobardicis libertatem adeptæ nec pontificibus, neque Augustis, nisi apparenter paruerint.

II. In diuturna illa vacatione imperii post Carolinæ stirpis Augustos, dum res Italici regni male admodum habeantur, Atto, seu Azzo Sigefridi filius, proavus Mathildis, potentia et opibus maxime insignis, Canusinam arcem in Regii Lepidi comitatu a fundamentis erexit. Hunc præclaro comitis nomine appellatum animadvertit Muratorius (*Ant. Ital. diss. 23, Annal. 958*), nec nosse se fatetur canusinam civitatis. Regii tamen fuisse, arx ipsa Canusina non longe ab eadem civitate existens nobis facile persuadet. Præterea Otto Magnus anno 962 diadema imperiale assecutus a Joanne XII ut gratias eidem referret, ob Adelaidem insontem periculis ereptam, atque in arce eadem inexpugnabili servatam, civita-

les aliquot dono dedit. Rei testis est Domnizo (lib. I, A c. 2):

Muneribus magnis Attonem dñtat, et altis.

Cui nonnullos comitatus contulit ultro.

Per quem regnabat nil mirum, si peramabat.

Per comitatus autem civitates intelligi oportere nos docet præ aliis eorumdem fere temporum monumentum Ottoni III ascriptum, tametsi Baronius (1191, n. 57) integrum illud producens, manifestæ falsitatis arguat; et Pagius (999, n. 5) per sæculum XI a male feriato homine confictum ostendat; et uno verbo eruditi omnes putidum figmentum appellant, penitusque amendant, ut æquum est. Quod vero attinet ad rem nostram, monumenti potius indoles quam sententia attendi debet. « Octo igitur comitatus pro amore magistri nostri domini Silvestri (II) papæ sancto Petro offerimus, et donamus, ut ad honorem Dei et sancti Petri cum sua et nostra salute habeat, et teneat, et ad incrementa sui apostol. nostrique imper. ordines. Hos autem sibi ad ordinandum concedimus Pisaurum, Fanum, Senogall. Anconam, Fossabrunum, Callium, Esium et Ausimum. » Itaque quidquid sit de figmento isto, comitatuum nomine civitates designantur. Quidni civitates erunt, quas comitatus vocavit Domnizo? quidni Otto jam pridem comitis cognomen præferens, ac proinde Regiensi forsan civitatis administrator, 222 deinde Ottonis liberalitate et Regii et Mutinæ summum dominium adeptus erit? Attoni Tedaldus filius successit, de quo idem Domnizo:

Qui post Attonem totum servavit honorem,
Amplificans terras proprias dives nimis exstans,
Regibus existit carus notissimus illis.

Romanus papa, quem sincere peramabat,
Et sibi concessit, quod ei Ferraria servit.

III. Utrumque Muratorius (*Ant. Ital.*, diss. 6) marchionis titulo insignem reperit in monumentis: quare suspicatur quatuor ex civitatibus Regio, Mutina, Parma, et Mantua conflata fuisse marchiam, cui uterque præfuerit. Equidem conjecturis ægre admodum indulgeo, quanti enim sint in rebus facti, probe novi. Regium quippe et Mutinam utriusque subjectas fuisse: ex monumentis certis eruitur. Hujusmodi unum refert Bacchinus in monasterii Padolironis historia: « Adalbertus, qui et Atto, gratia Dei comes Mutinensis. » Et apud Ughellum (tom. II, p. 269) est diploma ad annum spectans 964, quod de lit Otto Magnus, « interventu, et petitione Adelberti inclyti comitis Regiensi, sive Mutinensis. » Muratorius utrumque vidit (*Ant. Ital.* tom. I, diss. 8), tertiumque adjungit, nempe placitum Tedaldi anno 1001, in quo legitur, « Teudaldus marchio et comes istius Regiensi comitatus. » At duabus de aliis civitatibus idem affirmare non ausim. Mantuam quippe incertum, num Otto II Teodaldo avo Mathildis, an ejus genitori Bonifacio Conradus, cui ob res præclare gestas erat accep. issimus, concesserit. Secus est de Parma, tametsi pro certo haberi debeat, quatuor hasce civitates cum suis territoriis terram, sive, ut nostro more loquamur, principatum comitissæ Mathildis effecisse; non autem marchiam, nomen illa in regione insoleas, imo inauditum. Otiosum esset placitorum, diplomatum, aliorumque hujusmodi monumentorum auctoritate Mathildis domum comprobare; ea siquidem prostant in nova ejus Memoriarum editione. Ex eorumdem autem loco, subscriptionibus testium, concessionibus variis, ac præsertim episcopis una cum comitissa convenientibus, terra, domus, podere, comitatus, de quo est dictum uberrime præcedenti capite, quatuor istis civitatibus earumque territoriis deliniri inde colligitur. Castra vero alia, et prædia alibi existentia, ut Medicinam et Argelatam in Bononiensi episcopatu, res territorias in Ferrariensi, ac prædia in Imolensi, cum in aliena ditione essent, quis non videt, accessiones potius quam terram propriam dicendas esse?

PATROL. XCVIII.

223 IV. Civitates, iniquis, regni Italiæ juris erant imperialis, quare beneficio, aut in feudum concedebantur. At donabantur etiam: idcirco Otto Magnus de proprio nostro regno civitates et oppida se donare aiebat apostolorum principi, ejusque successori Joanni XII, idemque eodem jure Attoni Regium et Mutinam, successoresque Mantuam donavere. Nonne Henricus IV triennali obsidione non expugnata, proditione Mantuam acquisivit, ut testatur Domnizo? Nonne civitatis illius domina, ut recte eam appellat Mabillonius (*An. B.* lib. LXXII, n. 3; lib. LXX, n. 54; lib. LXXII, n. 105), antequam moreretur, in suam potestatem redacta civitate, eo « reversa est, ubi sacramentum fidelitatis a subditis recepit? » Ad Parmam quod attinet, documenta exstant apud Ughellum, quibus evincitur totum comitatum Parmensem episcopo Hugoni concessum esse a Conrado Salico, semel anno 1029, iterum 1035, ac tertio 1036, quem Cadolao confirmavit Henricus II, 1047 (*It. sac.* tom. II, p. 164 seqq.): « Perpetua, inquit Conradus, donatione largimur sanctæ Parmensi ecclesie, cui Hugo præest episcopus, totum comitatum Parmensem, tam infra urbem quam extra per circuitum. » Et altero in diplomate post annos sex: « Totum Prorsus et integrum tam intra muros quam extra comitatum per suos certos fines, et antiquæ descriptionis limites, sicut illum sanctæ Parmensi ecclesie jamdudum fidei devotione contulimus. Videlicet quantum episcopatus ipsius comitatus distenditur a Pado usque ad Alpes, et a termino illo, quo divisio est inter prædictum episcopatum, et episcopatum Placentinum usque ad terminum illum, quo divisio præfati Parmensis episcopatus et Rhegiensis est extra præscriptum Parmensem episcopatum suprascriptas curtes ad prædictum episcopatum pertinentes castrum Arriani, Saxolum, castrum Piccoli, Palazanum, Lo gura cum omnibus pertinentiis earum, per hanc remunerationis nostræ paginam confirmamus. » Ad demum novo diplomate donationem confirmat sequenti anno 1036. Ipsissimis autem verbis comitatum tam intra urbem quam extra, Henricus II Couradi filius Cadolao confirmat anno 1047, adeoque gratis asseritur civitatem illam hæreditario jure ad Mathildem pervenisse, quia scilicet B atrici assignata fuerit pro dote ab Henrico II ejus consanguineo anno ut creditur 1037, cum Bonifacio nupsit, quæ est opinio Benedicti Luchini (*Chron.* cap. 5). Quidni potius Bonifacium Italiæ marchionem agnoscut cum Hermanno Contracto? Hic siquidem tunc temporis vivens, ad annum 1052: « His diebus, inquit, Bonifacius Italiæ marchio ditissimus Beatricis nobilissimæ comitissæ 224 maritus a duobus militibus sagittis toxicatis vulneratus moritur, et Mantuæ honorifice sepelitur. » Et cum eo concinens Domnizo,

Cui jaravere, patre tunc vivente, fideles
Servi, prudentes proceres, comites pariterque.

V. Comites quippe, quæ civitates seu civitas una cum territorio subjecta erat, marchioni, qui ducis instar provinciæ præerat, morem gerere tenebantur. Idcirco imp. Conradus eodem anno 1037, cum Hugonem Parmensem episcopum creavit comitem, Bonifacio marchioni seditionem Parmensem compescendam demandavit. Quare nisi veritati succum facere, aut cum Muratorio novas marchias conjectando velimus animo effingere, Bonifacium marchionem temporibus Conradi Salici, et Henrici II Augg. Italiæ et Tusciæ præfuisse fateamur necesse erit. Quin etiam Beatricem cum Mathilde in iisdem provinciis eodem jure dominatas esse usque ad annum 1061, cum Cadolao episcopus et comes Parmensis apostolicam sedem sacrilege invasit, suntque exortæ illæ maximæ similitates regni et sacerdotii, quæ pristinam Italiæ civitatum subjectionem disturbarunt, pro certo haberi debet. Ac Beatricem quidem id temporis, nempe usque ad annum 1076, cum obiit Pisis supremum diem, in Tuscia et in Langob-

barthæ provincia, seu Italæ regno, præter avitum principatum, jure fidei commisso dominatam esse colligitur ex monumentis. At Mathildem ejus filiam perpetuis fere bellis ab Henrico IV agitatum et avitam terram latius extendisse jure belli, et ab anno IV quidquid imperatoris potestatis erat in Italia, pro rege administrasse, compertum exploratumque est. Et vero cum Henricus IV, quem, utpote imperiali diademate nunquam redimitum, Italæ civitates præcipuè detrectabant, anno 1084 ex Guiberti pseudo-pontificis manu coronam perditionis, ut ait Baronius, accepit, in campis Sorbariis adeo infelici Marte conflixit cum Mathilde, ut Italiam fere omnem amiserit. Interim civitates nonnullæ excusso prisæ subjectionis jugo reipublicæ formam induerant, sequæ ipsæ per suos magistratus regebant; quare post annos decem, ut supra est dictum, referente Bertholdo apud Baronium (1095, n. 2), Mediolanum, Cremona, Landa, Placentia juncto foedere, in Henricum cecinerunt classicam, ac Mathildi adhæserunt. Quod sane foedus non esse initum etiam a civitate Parmæ, terræ Mathildis contermina, suspiciandi locum præbet num terræ ejusdem pars esset?

VI. Quid, quod factis comprobatur jure supremum Mathildis in eadem civitate? Et vero antequam comitissa Italæ regnum, seu potius 225 illius reliquias pro rege administraret, Parmenses cives anno 1104 immane sacrilegium perpetrarunt in Bernardum card. apostolicæ sedis legatum (quem postea episcopum sibi dari efflagitarunt). Mathildes re audita eo convolat cum milite, in reos pro tanto scelere animadversura, tametsi Bernardi precibus mota, ad officium tantummodo Henriciani schismatis fautores revocavit (Baron., an. 1102, n. 24; 1106, n. 31). Nonne hinc patet, civitatem istam inter ea bona comitissæ recenseri, de quibus aiebat in chartula donationis: *tam que nunc habeo, quam que in posterum Deo propitio acquisitura sum..... sive jure hereditario, sive alio quocumque jure?* Unum id obstat, quod aiebam præcedenti capite (num. 7) si regnum Italæ juxta pacta conventa instauratum esset, quale fuerat sancti Henrici ac prædecessorum temporibus. Longe autem ut Henricus V staret pacis, et Paschalem II pontificem et cardinales, violatæ sacramento, in captivitatem abduxit; privilegium jure *privilegium* appellatum a pluribus, per vim extorsit a Paschali eodem, qui suæ aliorumque captivati finem allaturus, pacique publicæ litaturus hostiis majoribus, investituræ, ante eum diem damnatas in principibus laicis, eidem concessit; ac demum pejor patre pontificis ditiones invasit, et Mathildis postmodum decedentis hæreditatem totam sibi arrogans, donationem sanctæ sedi ab ea factam elusit. Quamobrem nec pontifex præcipere debuit, aut potuit episcopis præsentibus die coronationis, ne intromittant se vel invadant eadem regalia, id est civitates, ducatus, marchias, comitatus, monetas, mercatum, advocatias, et curtes, quæ manifeste regi erant, ut erat in pactis apud Baronium (IV, n. 2). Multo autem minus Mathildem spoliare poterat bonis suis, quæ olim ad regnum Italæ pertinebant, et quorum hæres instituta fuerat sancta sedes. Quam rem probe intelligens Henricus, fortasse etiam militans quæ post comitissæ obitum facturus erat, in Germaniam rediens post coronationem, bidui cum illa substitit Bibianelli, fretusque illius potentia et opibus, Italæ regni administrationem eidem commisit: quare post annos quatuor ea decedente et quæ regi erant, et quæ terræ seu domus Mathildis, consanguinitatis obtentu, sibi arrogavit.

VII. Hoc in statu usque ad Callisti II tempora, seu ad annum 1122 rem permansisse constat. Tum vero plurimum annorum diro certamini, quod armis et schismate sacerdotum affligerat, finis demum aliquando est allatus; et Henricus jurejurando hæc præ cæteris est pollicitus: possessiones et regalia beati Petri, quæ a principio hujus dis-

cordiæ 226 usque ad hodiernum diem, sive tempore patris mei, sive etiam modo ablata sunt, quæ habeo, eidem S. R. Ecclesiæ restituo, quæ autem non habeo, ut restituantur fideliter juro. Cætera videsis ap. Baronium (1122, n. 5 seqq.) exstantia etiam in præstantissimo cod. Albiniano, quo utor, non modico cum rerum verborumque discrimine. De Mathildiana hæreditate ne missitatum quidem esse ab Romano pontifice, altiora vulnera sanctæ sedi inflicta sanatur, inde liquet, quod nonnisi post Henrici mortem Honorius II possessionem illius invit an. 1126, possessionem vero mutilam; terram quippe civitate qualibet vacuam tum Honorius, tum Innocentius II, tum denique Innocentius III, jure proprietario aliis concessisse traduntur. Ex iis tamen pontificibus nullus aliud quam prædia, castra, villasque concessit, quia scilicet tertii Innocentii ævo Langobardicæ civitates omnes sui juris erant; cumque longe ante Honorium et Innocentium II nonnullæ in libertatem se vindicarent, credibile admodum est, Parmam, et reliquas terræ Mathildis aliarum exemplum secutas esse, tametsi rei monumentum non exstet. Utinque autem fuerit, pro certo habendum est, Mathildem aut acquisitionis, aut alio quovis jure Parmam, quemadmodum hæreditario Rhegium, Mutinam et Mantuam possedisse. Propterea nullus dubito, quin istæ quatuor civitates, nisi primum invasio, deinde libertas obtitissent, una cum reliquis bonis propriis testatricis ad apostolicam sedem perventuræ essent. Tanti momenti rem comprobare videtur placitum ejusdem existens ap. Ughell (*It. Sac. tom. II, p. 171*) cujus partem huc afferre non gravabor:

VIII. In nomine sanctæ et individue Trinitatis. Mathildis Dei gratia si quid est. Dum olim apud Montem Baruncionem essemus, et præsentibus domino Bernardo Parmensi, et Bonoseniore Rhegiensi, atque Manfredo Mantuanorum venerabilibus episcopis, quædam negotia tractarem, venerunt homines de Monticulo conquerentes, quosdam malos et injustos usus per nostros ministeriales sibi fieri, qui nunquam antecessoribus illorum fuerunt impositi. . . . Notum igitur esse volumus omnibus nostris fidelibus tam præsentibus quam futuris, nos omnes malos et insuetos usus, quos a tempore bone Beatricis matris nostræ habuerant, aut per nos et nostros ministeriales eis injuste impositi fuerant, omnibus hominibus de Monticulo deinceps remisisse. . . . Dominus autem Bernardus prenomatus Parmensis episcopus per se suosque successores nobis, nostrisque successoribus et converso refutavit, quod nostris arimannis de Monticulo nullos alios usus, vel factiones deinceps requisierit, nisi quos ejus 227 antecessores, videlicet Cadalus et Eberardus Parmenses episcopi solummodo in pace, et non in guerra ex illis habuerunt. . . . Actum est an. Dom. inc. 1114, vii Kal. Jul., Ind. 7, ap. Mont. Baruncion. Hinc profecto elucet plura suprema juris indicia. Placito siquidem episcopi adorant e domo Mathildis, Mutinensi excepto, quem aliunde constat ex eadem domo, seu terra fuisse. Præterea ministeriales in comitatu seu territorio Parmensi ab ævo Beatricis, subjectio Bernardi episcopi Parmensis; ac denique arimanni, quos Mathildes immunitate vult gaudere sub suis etiam successoribus, summum dominium Mathildi vindicant; tametsi incompertum mihi esse fatear, an origo ejus ab Sorbariensi pugna, seu potius ab initio schismatis petenda sit. Quamobrem apostolica licet sedes nullius ex quatuor civitatibus possessionem nunquam ob allatas causas inierit, negatione non potest, Parmam quoque inter bona juris proprii Mathildis recenseri. Quæ cum ita sint, quantum obscuritatis plurimum in designatione illa per fines Ottoniani diplomatis inesse aliquibus videatur, attamen si Parmensis, Rhegiensisque, ac Mantua-

ni comitatum fines ecclesiasticæ ditionis terminis adherentes considerent, tum Italia regnum ab apostolicæ sedis dominio, tempore Ottonis discernent, tum Mathildis terram, domum, comitatum, podere, sive principatum tenebunt.

IX. Quare autem ab sæculi XIV initiis nulla amplius memoria occurrat honorum proprii juris Mathildis, quorum hæres institutus fuerat sanctus Petrus, facili negotio quis intelliget, si diuturnam repetet vacationem imperii ab anno 1245, cum Fridericus II exactoratus fuit ab Innocentio IV in Lugdunensi concilio ad 1273, cum Rudolphus, magnus ille progenitor augustissimæ domus Austriacæ rex Romanorum electus fuit. Quam scilicet vacationem quinque annis breviorē, nempe a Friderici prædicti emortuali anno 1250 ad Rudolphum, Germanici scriptores fatale interregnum appellant. Illa siquidem in diuturna vacatione Langobardicæ civitates, excussa subjectione omni, quam in pace Constantiæ videbatur subisse, aut singulæ, aut plures simul proprium sibi principem cœperunt eligere. Exemplum imitatur quatuor civitates terræ Mathildis suum et ipsæ principem elegerunt, quanquam Mantua tantum novi regis Romanorum electionem prævenit, nam anno 1269 Pinamontem Bonacossium acclamavit. Aliquanto tardius, Rudolpho jam regnante, Mutina anno 1288, et post biennium Rbergium, Opizzoni marchioni Atestino ultra se subjecerunt. Parma etiam, licet subjectione minus diuturna, anno 1303 Gisberio Corregensi se subdidit, rege Romanorum Alberto Rudolphi filio. Novis hisce principibus, præter civitates, comitatus 228 earum integros paruisse inde colligitur, quod terræ Mathildis nulla in diplomatis mentio sit post Rudolphinum. Albertus quippe Rudolphi filius, qui omnium ultimam illam confirmasse videtur Bonifacio VIII (ap. Rayn. 1303, n. 9) Ludovici et Ottonis diploma confirmat ex libro Decretorum (dist. 63) præcognoce aliis paternum conceptis hisce verbis: « Recognosco et fateor, omnia et singula quæ a divæ mem. Rudolpho patre meo Romanorum rege, et etiam a quibuscumque prædecessoribus ejus Romanorum regibus vel imperatoribus sive super fidelitatis juramento, sive super quibuscumque aliis recognita, confessata, promissa, facta, jurata, confirmata, innovata, remissa, seu de novo donata fuerunt simul, vel diversis temporibus; et ipsa ratifico, innovo et confirmo, et ea juro, et promitto, me inviolabiliter servaturum; et ex nunc similia in præsentibus litteris meis patentibus meo magno signatis sigillo renitto, facio, et de novo concedo. » Terræ autem Mathildis mentionem ullam specialem neque Albertus, neque Romanorum regum, imperatorumque ullus, qui Albertum secuti sunt, fecerunt; neque Romanus ullus pontifex, majorum exemplum sequens aut invasam repetit, aut in feudum aliquid concessit.

X. Quamobrem cum annis fere ducentis Romanos pontifices jura sancti Petri asserendo, ac Germaniæ reges, atque Augustos eorum invasionem nunciendo, nunc ultro dimittendo tantopere sollicitos atque anxios viderimus, alium adeo silentium de improvviso natum non mirari non possumus. Cum præsertim iidem pontifices, qui auctoritate et opibus in provincia plurimum valebant, ut provincias cæteras, ita terram Mathildis ex aliorum manibus eripere armis potuissent. At serio animadverti velim quod Romani pontifices ubi sedem in provincia posuerunt, de pristino Italiane regno, utcumque in varias dynastias diviso, sollicitiores fuerunt, quam de Mathildiana hæreditate. Cum præsertim vacante imperio ipsimet supremo jure uterentur in eodem regno. Quod facile assequemur mente, si reputemus postremam partem Clementinæ *Pastoralis* (Clem. l. II, tit. 11) omisissis quæ ad septimi Henrici Aug. et Roberti Siciliæ regis similitates pertinent, ut pote abs re nostra: « Nos, inquit Clemens V, tam ex superioritate quam ad imperium non est dubium nos habere, quam ex potestate, in qua vacante imperio imperatori succedi-

mus. » Hæc plane verba male audiunt apud scriptores nostri sævi, quia scilicet majestatem imperii Romano-Germanici tunc etiam temporis obtinuisse arbitrantur, neque veram indolem tenent imperialis dignitatis a Leone III instituta, et constanti omnium imperatorum auctoritate firmata, quam videlicet nullo unquam tempore 229 assecuti sunt Cæsares, nisi diadematis imperialis per Romanum pontificem impositione. Tunc vero præter supremæ auctoritatis consortium in populos pontifici Romano subditos, Italianam et Tuscanam veluti tantæ dignitatis dotem jure possidebant, cum ceteroqui unum, aut plura regna, ditionesve alie regum, qui ad summum illud fastigium evehebantur, ad eam dignitatem nullatenus attinerent. Ea propter Clemens V non de Germania, Burgundia, aliove regno, sed de Italia tantum et Tuscia loquitur, sive, ut suo tempore audiebant, de Langobardia et Etruria. Quas profecto provincias avo Mathildis a rege Henrico IV deformatas, et ab se alienatas, deinde ab Suevis Augustis successoribus tyrannica administratione ad nullum fere statum redactas, et factionibus obnoxias Romanorum pontificum sollicitudine, diuturnæ vacationis prædictæ occasione, aliquantulum sublevatas reperit Rudolphus, ut infra palam fiet, ubi de Rudolphino codice sermo erit.

XI. Prædictus autem Clemens non verbis tantum sententiam suam expressit, sed factis palam habuit. Nam vacante tunc imperio ob præproperam Henrici mortem, Robertum ipsum ejus Augusti æmulum, imperii vicarium in duabus iis provinciis instituit; ita tamen ut rege Romanorum electo, vicariatium dimitteret, quod ille captata occasione duplicis electionis, nam quinque electores Ludovicum Bavaram, duo reliqui Fridericum Austriæ ducem elegerant, non fecit. Quare ab anno 1314 usque ad 1322, cum Fridericus in bello captus fuit a Ludovico, pro summa rei utroque invicem decertante, rex Siculus impune molitus est Italiane totius dominationem assequi. Postea vero res illi fuit cum Bavaro, quem Gibellini Roberto regi, ac Beltrando card. pontificis legato Guelforum ducibus superandis impares, in Italianam vocarunt anno 1327. Interea prædicto anno captivitatis Friderici, Placentiam exosi tyrannidem Galeatii, Matthei vicecomitis vicarii Mediolanensis filii, quem Henricus VII anno 1313 Placentiæ vicarium instituerat, spontanea deditione, Verzusii Landi opera, pontificiam dominationem subierunt (*Scr. Ital.* tom. XVI Chron. Plac.). Paulo post Parmenses legato eidem apostolico se subjecisse constat ex monumento ap. Raynaldum (1322, num. 13), in quo præ aliis hæc leguntur: « Item ad confirmandum, recognoscendum, et asserendum realiter, et cum effectu regimen civitatis, et districtus Parmensis, vacante Romano imperio, sicut nunc vacare dignoscitur, ad dominum nostrum summum pontificem, et Romanam Ecclesiam pertinere; et quod 230 ipsum regimen, et rectores ipsius recipient, et tenebunt deinceps nomine præfati domini nostri summi pontificis, et Romanæ Ecclesiæ supradictæ, quandiu et quotiescumque vacabit imperium supradictum, sicut recipere et teneant ab imperatore, si dictam imperium non vacaret. » Huc profecto si respexissent qui exarchatum Pappinianæ donationis Placentiam usque, ut prisca Romanorum ætatibus extendunt, non tribuissent pontifici, Romanæque Ecclesiæ quod pontifex et Romana Ecclesiæ sui juris factum nondum esse luculenter ostendunt.

XII. Eoque id magis, quod Joannes XXII, ut notat Raynaldus (1322, n. 10 seqq.), apostolicis ejus litteris allatis, de Mediolanensibus eadem affirmat: « Ad nostram, inquit, et Ecclesiæ Romanæ devotionem et obedientiam, a qua deviarant, per devia et errores currendo præcipientes, utentes saniori consilio redierunt, nobis et eidem Ecclesiæ, ad quos imperii regimen, imperio vacante, sicut et nunc vacare dignoscitur, pertinet, obedire fideliter, et parere nostris et ipsius Ecclesiæ beneplacitis et mandatis. » Atque hæc quidem consecratoria sunt Clemen-

line *Pastoralis*, adversus quam Marsilius Paduanus A hæresiarcha, ut Ludovico Bavaro assentaretur, reclamavit. At neminem eruditorum latere arbitror, tum Marsilium, tum Joannem de Janduno, qui Italiam et præcipue Romam, suis scriptis infecerunt, Ravari clientes fuisse. Cum autem id temporis Gibelini viderentur Guelfis prævalere, antiquiora et certiora jura sanctæ sedis audacia scriptorum in dubium verti, ac factiosorum armis invadi consueverunt. Marchio ipse Atestinus Opizzo, a quo nil tale metuebatur, Ferrariam primo, deinde simulato tantisper reditu ad obsequium sanctæ sedis, Comaclum et Adriam oppressit. Quamvis enim pontifices Avenione tunc morantes non essent desides, imo utrumque gladium exerentes, novosque armorum duces quotidie acquirentes legatorum opera, prisca jura efficacius assererent sanctæ sedi quam sui prædecessores; nihilominus nisi Italiæ regnum apostolicæ sedis ditioni conterminum ad suas partes traherent, ne quidquam legati operam bellique artem armorum duces impendissent. Inde enim defensione, inde securitas apostolicæ sedis ditioni sub ipsis Carolinis expectabatur. Testes mihi erunt Berengarii æmulus Wido Spoleti dux, filiusque ejus Lambertus ad imperatoriam coronam vocati, Arnulpho stirpis Carolinæ posthabito, quia potentissimi reges erant Italiæ: testis Berengarius eadem de causa Ludovico III prælatus, testis Germanorum primus Augustus Otto Magnus quem Agapetus II bellica 231 virtute insignem in Italia imperatorem coronasset, nisi præpotentes Romani obstidissent, quemadmodum post annos aliquot Octavianus (Joannes XII) ex iisdem præpotentibus civibus ad apostolicam sedem evectus, imperiali diademate redimivit; testis denique virilis animi Mathildes, quæ, quia formidabilis in Italia erat, tum magno præsidio fuit Rom. Ecclesiæ ac pontificibus, tum ab iisdem maxime culta, nonnullas apostolicæ sedis ditiones in beneficium obtinuit.

XIII. Quoniam vero cavendum erat, ne quid detrimenti ab infidis Italiæ regni ac Tusciæ gubernatoribus ecclesiasticæ ditioni inferretur, Joannes XII eumque imitati successores sacramento ab electis imperatoribus præstando adjuendum voluerunt eorundem gubernatorum juramentum, quod exacturum se promisit per suos nuntios Henricus VII. « Quandoquunque in Lombardiam aut Tusciam aliquem mittet, pro terris aut juribus suis gubernandis, quoties mittet, faciet jurare eum, ut adjutor vester sit ad defendendum terram Rom. Ecclesiæ, et Romanam Ecclesiam secundum suum posse (Rayn. 1314, n. 7, Bull. Vat. tom. I, p. 248). » Cujusmodi præscriptum postea visitur in Cæremoniali Patritii (lib. I, sect. 5, c. 2) præstandum scilicet, ab imperatore electo priusquam agrum Romanum ingrediat: « Cuiusque Italicum regimen commiserò, jurare faciam illum, ut adjutor suæ sanctitatis sit ad defendendam terram sancti Petri secundum suum posse. » Quod plane juramentum an exigi posset anno 1488, cum illud Patritius librorum cæremonialium quam historix consultor præscribat, eruditos non laet. Cum autem Blasius de Martinellis juramentum iisdem conceptum verbis apud Gatticum (*Diar. Cær.* tom. II, p. 102) a Carolo V præstandum anno 1530 exhibeat, operæ pretium facturus mihi esse videor, si Mediolanensis historix summam huc attulero, quippe quæ una cum libri Cæremonialis minus opportune præscripto, simul terræ Mathildis silentium ex Italiæ regni, seu ducatus Mediolanensis vicibus natum demonstrat.

XIV. Mediolanensis civitas, quæ Rom. pontifici sacramentum fidelitatis præstiterat vacante imperio, vixdum Ludovicus Bavarus in Italiam venit, ad vicecomites rediit, quibus ad annum usque 1395 morem gessit. Illo autem anno Joannes Galeatus cognomento Comes virtutis, ab Wenceslao ineptissimo principe Caroli IV filio, qui regis Romanorum titulum pretio emerat, iusignem ducis honorem multis

A florenorum millibus mercatus est. Anno vero sequenti ab eodem principe tam pro se quam pro descendentibus, ducatus dotem accepit Papiam et reliquas 232 civitates, quas ipvaserat, easque inter Placentiam et Parmam quæ cæteroque nunc defensione a pontificio dominatu, nunc prodione, variis possessæ partibus fuerant (Rayn. 1331, n. 19; 1335, n. 27). Hæc fuerunt initia ducatus Mediolanensis, sub finem sæc. XIV. Sequenti sæculo vicecomitibus successerunt Sfortiæ; quibus devictis eodem exeunte ducatus in Gallorum potestatem venit. Non multo post, Julium II icto fœdere cum Maximiliano aliisque principibus, expulsi Gallos historia eorum tempore docet. Tum vero Maximilianum Mariam Sfortiam a fœderatis principibus Mediolani ducem designatum esse, Parmamque et Placentiam Julio redditis fuisse, anno videlicet 1512, ex Paridis Diarrii constat ap. Raynaldum (1512, n. 70). Easdemque anno sequenti, audita Julii morte, Sfortia ad momentum invasit, Leoni X postmodum electo tum sponte sua, tum Maximiliani Aug. voluntate restituit. Quæ res ut firmior esset, anno 1515 pactis conventis inter Cæsarem et pontificem, roborata fuit (Id. 1515, n. 40). At Ludovico XII Gallorum regi eodem anno vita functo, Franciscus I successit, statimque per suos duces Mediolanensi ducatu in potestatem redacto, Parmam quoque et Placentiam, aliis de causis non renuente pontifice, aliquandiu retinuit, quoad pontifex juncto fœdere cum Carolo V adversus Gallos, illas anno 1521 Carolo plaudente iterum bello acquisivit. Caroli ejusdem litteræ exstant ad cardinales tempore Clementis VII in hanc sententiam: « Parmam, et Placentiam a Romani imperii feudo disjunctas, sedi Romanæ nullo jure coacti possidendas restituimus. » Eæ vero datæ fuerunt post celebre Urbis infortunium anni 1527, cum Clemens ex castro sancti Angeli evasurus, utramque civitatem una cum aliis nonnullis Cæsari se daturum spondidit, quod minime tum factum traditur, tametsi ex laudatis litteris, quas videsis apud Fontaninum (*Domin. Parm. et Plac.*) serius ocus in Cæsaris potestatem venisse utramque constet. Post hujusmodi restitutionem pacifice utramque possessam ab sanctæ sede Paulus III Petro Aloysio Farnesio concessit jure fiduciario, anno 1545. Cæso post biennium Aloysio, Carolus, qui anno 1535 a Francisco Sfortia absque liberis decedente Mediolanensis ducatus hæres institutus fuerat, Placentiam invasit, ad Mediolanensem ducatum eam spectare contendens, nec nisi morti proximus anno 1554 testamento mandavit Philippo II filio, ut sanctæ sedi illam redderet: quod utique factum liquet.

XV. Ex historix hujus summa ab ill. Fontanino et aliis uberrime pertractata (utinam studii causis omnibus procul habitis) plura capita illustrantur. Ac primum spatio illo annorum maxime diuturno a 1395 233 ad 1535, dum stetit Mediol. ducatus, longe a veritate abire Patritium et Blasium Martinellum cæremoniarum magistròs, dum regi Romanorum imperatorum diadema suscepturo præscribunt juramentum pristinum: *Cuiusque Italicum regnum commiserò.* Deinde Parmam et Placentiam regni olim Italici urbes, ad Mediolanensem ducatum minime atinentes, præter antiquiora jura, novum illud acquisitionis præferre, nihilo infirmius jure ducum Mediolanensium; nam semel Julius II anno 1512 iterumque legatus Leonis X 1521, utramque armis asserunt sanctæ sedi. Tertio, easdem civitates post diuturnam concertationem ævo Clementis VII de qua Conringius (*de Finib. imp.* c. 20, p. 312) Romanæ Ecclesiæ fuisse redditas, eundemque in modum Placentiam post Caroli V controversiam annorum plurimum, ad sanctam sedem postliminio rediisse, id præcipiente eodem Carolo. Legitimo isti sanctæ sedis juri, possessionis fere ducentenarix illud cuiusque alii præferendum accedit. Quarto demum per hujusmodi regni Italici eversionem, quæ in plures illud dominationes discerpsit, antiquatam omnino esse

terre, domusve Mathildianæ mentionem, cujus loco Julii II ævo exarchatus prætendebatur, tum quia olim Placentiam usque pervenit, tum quia ecclesiastica provincia pro civili parum scite accepta est. Et vero quænam fuerit civilis, seu exarchatus Pippiniano ævo a regno Langobardorum divisus, ex donatione Pippiniana luce clarius patet, nam civitates ejus omnes, quarum ultima est Bononia, recensentur. Ecclesiastica vero qualis, quantaque fuerit usque ad sæculum XII docet antiquum provinciale sæpe laudati codicis Albiniani: « In provincia Flaminea metropolis Ravenna suffraganeos habet XV: Placentinum, Parmense, Reginum, Forolivium, Adrian., Populien., Ferrarien., Mutuense, Bononiense, Faventinum, Inolensem, Cesenatem., Cerviensem, Comaclensem et Sarcinensem. » Sub finem duodecimi sæculi aliquatenus variam hanc provinciam exhibet provinciale ap. Schelestratium (*Ant. Eccl. tom. II, p. 750*); Placentinus quippe, et Ferrariensis inter suffraganeos Mediolanensis metropolitæ recensentur, et apud Cencium editam a Muratorio: utrumque autem Flaminiam provinciam exhibet, Æmiliam omnino silet, rei falsæ defensorum ingratis.

XVI. Ad Italiæ autem regnum revertens animadverti et illud velim, quod Carolus IV maximus ille assertor Germanici majestatis imperii, cujus tantopere celebratur Aurea bulla, suo in diplomate apud Raynallum (1347, n. 5) ex autographo quod servatur in tabulario molis Adrianiæ, septimi Henrici exemplo jurejurando: « Item promittimus, **234** ait, et juramus, quod quoadcunque in Lombardiam et Tusciam vel earum alteram aliquem, vel aliquos mittimus pro terris et juribus imperii gubernandis, quoties illum vel illos transmittemus, facimus eum, et eos jurare, ut adiutor, vel adjuutores domini papæ sint ad defendendum terram sancti Petri, et Romanæ Ecclesiæ, secundum suum posse. » At Sigismundus, qui primus post Carolum imperialia insignia est assecutus (Wenceslaus ejus frater ob suffragia pretio empti, dignitate regis Romanorum motus anno 1400, et Robertus comes palatinus pius et clemens, at veters, majestatis imperatorie honorem non fuerunt adepti), Langobardiam alienatam reperit a fratre, adeoque simile juramentum non præstitit. Itaque ab iacente sæculo XV, nulla amplius mentio reperitur Italici regni, seu Langobardiæ et Tusciæ; in utriusque enim locum successerunt ducatus Mediolanensis et civitates Etruriæ liberae, quæ sæculo eodem exacto in ducatum evasere. Harum princeps Florentia, ut pote opulentior ac potentior cæteris, perpetuis fere bellis finitimas remotioresque alias petens late jam dominabatur, cum Leonis X et postmodum Clementis VII Mediceæ gentis pontificum consilio, et opibus, familia eadem exaltata, magnum Etruriæ ducatum ad nostram usque ætatem magna cum felicitate, parique gloria moderata est. In regno autem Italiæ, præter ducatum Mediolanensem, et Parmæ ac Placentiæ ducatum alium, de quo nuper est dictum, aliud longe antiquius, nec minus gloriosum marchionis Estense dominium excitant, quod terram Mathildis fere omnem absorbit, Romanique pontifices memoria, ni fallor, reputantes, Mathildem nupsisse Azzoni Atestino, ac præcipue sibi, et apostolicæ sedi consulentes, longe ut reclamarent, tum virtute atque opibus illorum tuiti sunt Ecclesiæ Romanæ ditiones veteres, tum harum aliquibus eos præfecere, ac præsertim Ferrariam, et olim ævo Mathildis, iisdem in feudum concessere. Sed antequam hæc fierent, dum per duodecimum sæculum in magna Italiæ civitates perturbatione erant, Ferrariam variis paruisse dominis apud historicos invenitur. Hinc est, quod a recentioribus nonnullis, aut pontificæ ditioni temere auferatur, aut Mathildicæ donationi imprudenter adjungitur. Quare cum suppetat ex Albiniano codice monumentum haud dubie antiquum mutilo, ac mendoso illo, quod exstat in libro censuum Censii camerarii; quam etiam ævo pontificis Lucii III qui sedere cepit

A in Petri cathedra anno 1181 vetustius: omnium oculis subjiciendam puto, ut jus suum pontifici, beneficium, feudumve aliis vindicaret, fiatque palam aliena invasio.

235 XVII. « De redditibus omnium provinciarum et ecclesiarum, qui debentur Rom. Ecclesiæ. Primo de civitate Ferrarie. Romana Ecclesia debet habere censum de civitate Ferraria sol. L. Luccen. in unoquoque anno. Melietatem tributi ripe, et districtum de mercato annuatim. Et totam arimanniam de plebe Cornacervina. Et totam arimanniam masse Fuscalie. Et totum publicum ejusdem. Et totam arimanniam de Gabbiana. Et totam arimanniam de Lungula. Et totam arimanniam de Septepullesino. Et totam Curiam sive districtum de Massa. Et totum districtum sive proprietatem de Ciniscelli, et de Cavalto. Et totam arimanniam et totum publicum de Sadriano. Et totam arimanniam et totum publicum de Trecenta. Et totam arimanniam de Banniolo, et totum publicum. Et totam arimanniam de villa nova, et totum publicum. Et totam arimanniam de Maneggio, et totum publicum. Et totam arimanniam de sancto Martino, et totum publicum. Et totam arimanniam de Lucarano, et totum publicum. Et totam arimanniam de sancta Maria, et totum publicum. Et totam arimanniam et publicum de villa Comele. Et totum publicum de Gognano. Et totum publicum de villa Marhana. Et totam arimanniam de Arcuada, et totum publicum. Et totum publicum de Bouisciago. Et totum publicum de Agnano. Et totam arimanniam de Ponticello, et publicum. Et totam arimanniam de Filthatico et publicum. Et totam arimanniam de Runci et publicum. Et totam arimanniam de Cirpiliatica. Et totam arimanniam de Bratica. Et totam Salariam, et tres partes de rupta Ficaroli. Et totam arimanniam de Trenta. Et totam arimanniam de Leone. Et totam arimanniam de Gello. Et totam arimanniam de Fabriciano. Et totam arimanniam de sancto Donato. Et totam arimanniam de Flesso. Et de Fircolo et toto comitatu ejus Baliani, et districtum de omnibus criminibus. Et omni anno bis, scilicet in Madio, et in sancto Martino generale placitamentum. » Cum hic de censibus, aut tributis agatur, placitamentum pro landimii genere cum Ducangio malim accipi, quam dissimile aliud a tributo seu censu cogitari.

XVIII. Est revera in eodem codice privilegii Ferrariensium particula aliquanto antiquior, cum sanctæ sedis actionarii eam civitatem administrabant, antequam beneficio aliis concederetur, quæ sic habet: « Excerptum de privilegio Ferrariensium. Et semel in anno si a nobis requisitum fuerit, ante nostrum apostolicum nuntium, si prece imposuerit **236** bandum, per tres dies custodiant generale judicium, et usque tertia hora scribantur clamores, et querimonia; post ea per mensis circulum clamati justitiam faciendo, si vocati fuerint, custodiant judicium. » Ætatis privilegii nullum indicium exstat, cum tamen in codice suscipiatur locutioni Prænestinæ civitatis, quam fecit Joannes XIII anno 970 eidem suppar videtur: cumque idem pontifex avo Mathildis civitatem beneficiario jure concesserit, ex utroque monumento ejus civitatis conditio, autequam beneficio traderetur Tedaldo, et post reditum ad apostolicam sedem, luculenter patet usque ad sæc. XII fere exactum, cum scriptor codicis Albinus vivebat, litterisque mandabat ab se collecta vetera monumenta. Quanto igitur in errore versantur, qui vera Mathildis donatione posthabita, Ferrariam ab ea sanctæ sedi oblatam contendunt? Estque id profecto admiratione dignum quod ubi extra ecclesiasticam ditionem de terra, seu bonis propriis Mathildis verba sunt, ea nihil aliud sunt, quam prædia, sive ad summum castra, citra ullam civitatem. Cum autem in Tuscia Langobardica, seu patrimonio Tusciæ, in ducatu Spoletano, in Marchia, pro alia aliorum falsa opinione bona eadem collocantur, quidquid civitatum in iis provinciis est, Mathildianam ad donationem pertinet. Quid de nuper anna-

Ista Italo dicendum erit, qui transverso itinere donationem funditus excidere periclitatur (*Script. Ital.* tom. V, p. 366)? hæc nimirum iste ad chartulam Mathildis animadvertit: « Invaluit eo sæculo ac potissimum Gregorii VII pape temporibus mos offerendi non castra solum, sed et integra regna apost. sedi, eaque rursus ab illa accipiendi in feudum. Id præstitit Demetrius Russorum rex duobus ante pacem Canusianam annis, nempe anno 1075, tum alter Demetrius Croatiae et Dalmatiae dux, sive rex. Bertramus quoque Provinciae comes omnia sua eidem obtulit anno 1081. »

XIX. Non sæculi consuetudine, sed Gregorii VII magnanimitate reges, et principes a beato Petro, quam a Teutonicorum rege Henrico IV regni aut principatus investituram accipere maluerunt. At nec Mathildis donatio, nec Bertrami oblatio ejusdem generis sunt. Quod luce clarius patebit ex litteris (lib. II, ep. 74) sancti ejus pontificis Demetrio Russorum regi et reginae: « Filius vester, inquit, limina apostolorum visitans ad nos venit, et quod regnum illud dono sancti Petri per manus nostras vellet obtinere, eidem beato Petro apostolorum principi debita fidelitate exhibita, devotis precibus postulavit, indubitanter asseverans illam suam petitionem vestro consensu ratam fore, ac stabilem, si apostolicæ auctoritatis gratia ac munimine 237 donaretur. » Estne id offerre primum, ac deinde in feudum accipere principatus et regna? De alio Demetrio, quem in synodo habita in Dalmatia legati ejusdem Gregorii (*Cod. Albin. Cencii; lib. Cens. Baron. 1076. n. 66*) ex duce regem fecerunt, satis mihi erit ven. annaliste sententia: « Idem Gregorius papa, inquit, qui Henricum regem regno privavit, ejus impietate id ab invito scilicet extorquebat, pietate exigente, ducem Croatiae atque Dalmatiae in regem evexit. Admiratione plane digna res accidit, ut quo anno Henricus rex se schismate ab Ecclesia separavit, rex barbarus eidem se conjun-

xerit, subditumque constituerit, a-felicitatem juraverit, tributumque sponte sponderit, magnam ex eo accessionem ad suam gloriam comparari existimans, si ex libero principe efficitur subditus sancto Petro, ejusque diceretur esse fidelis. » Prostat monumentum citatis locis, cujus, cum sit valde prolixum, et abs re, brevi hac Baroni sententia summam obtuli. Ex adverso Bertrami oblationem tuncque obviam in regestis Greg. VII (lib. IX, ep. 12) et ap. Baronium (1081, n. 33) integram præmittam chartulæ Mathildis, quæ mox sequetur, ex eodem cod. Albini; tum quia in regestis, et apud Baronium admodum varia existat, quod solenne est monumentis non authenticis, exscriptorum licentia, qui præteritis statibus variari, atque ad sua tempora accommodari chartas veteres impune posse arbitrabantur; tum quia una cum Mathildiana donatione, quicquid maxima ejus convenientia est, falsi arguit annalistam nuperum, pessimo publico, dissimilia congerentem, ad sanctæ sedis jura labefactanda. « Juramentum Bertrami comitis Provinciae. Ego Bertramus Dei gratia comes Provinciae ab hac hora et deinceps fidelis ero sancto Petro, et domino meo pape Gregorio, et S. R. Ecclesie, et cunctis successoribus tuis, qui per meliores cardinales intraverint. In nullo vestro dampno, vel S. R. Ecclesie, me sciente, consentiam. Sic me Deus adjuvet, et hæc sancta evangelia. Præterea pro remissione peccatorum meorum, et parentum meorum offero, concedo, dono omnem honorem meum, quantum ad me jure parentum meorum pertinet, omnipotenti Deo, et sanctis apostolis ejus Petro, et Paulo, et domino meo VII pape Gregorio, et prefatis successoribus ejus; ita ut quicquid eis placuerit deinceps da me, et de toto honore meo sine ulla contradictione faciant. Ecclesias autem omnes, que in mea potestate sunt, in eorum potestate omnino dimitto. » Jam vero ipsa magnæ comitissæ chartula audienda est.

238 CARTULA COMITISSE MATHILDÆ *

In nomine sancte et inlivibile Trinitatis. Anno ab incarnatione Domini nostri Jesu Christi millesimo centesimo II, quinto decimo die Kal. decembris Ind. x. Tempore dñi ^b Gregorii VII pape in Lateranensi palatio. In cappella S. Crucis. In presentia Centii Frangipani. [Frangipane], Gratiani, Centii [Cencii] Franculini, et Alberici de Petro Leonis, Cice, et Beneincasa [P. Leone, et Benincasa] fratris ejus, et Uberti de Tascio [ejus Uberti de Tuscia], et aliorum plurium. Ego Mathilda [Mathildis] Dei gratia comitissa pro remedio anime mee, et parentum meorum dedi, et optuli Ecclesie S. Petri per interventum ^c domini Gregorii VII pape [pape VII] omnia bona mea jure

proprietario ^d tam quod [quæ] tunc habueram, quam ea que in antea acquisitura eram, sive jure successionis, sive alio quocumque jure ad me pertinerent [pertinent]. Et tam ea que ex hac parte montis [montium] habebam, quam illa que in ultramontanis partibus ad me pertinere videbantur ^e, omnia sicut dictum est, per manum dñi Gregorii VII pape Romane Ecclesie dedi et tradidi, et cartulam inde fieri rogavi. Sed [Sed] quia cartula nunquam [nusquam] apparet, 239 et tunc, ne donatio et oblatio mea in dubium revocetur; ideo ego que supra comitissa Mathilda iterum a presenti die dono et offero eidem Romane Ecclesie per manum Bernardi cardinalis et

* Cod. ms. add.: *Mathildis super concessione bonorum suorum facta Rom. Ecclesie.*

^b Muratorius in sua edit. semel et iterum legit *domni* Greg. Cod. Vat. *domini*, ut habet Leibniti, cui major fides, quia ill. Laurentium Zacagnum ad jutorem adhibuit in collatione codicis. Præterquam quod in monumentis sæc. XI dominum non dominum appellari pontificem compertum est: et in nostro codice semper legitur *dominus* in hac cartula. E contrario in diplomatis Ludov., Ottonis, et Henrici semper *domnus*, quod animadverti debet pro majori monumentor. fide.

^c Opportune Ducangius (verb. *Intervenire*) animadvertit, voces istas *per interventum*, seu *interventu*, quæ in hujusmodi concessionibus reperiuntur, sumi pro intercessionem, aut mediationem: quæ res infra clarius explicatur *per manum*. Unde patet, donationem factam esse Ecclesie Romanæ, eadem prorsus ratione, qua Pippinus, Carolus, Otto, Henricus suas donationes fecerunt principi apostolorum per Stephanum II, Adrianum, Joannem XII, et Benedictum VIII,

et ceterique Augusti exemplo Ludovici Pii confirmarunt varias per pontifices.

^d Quamvis donaret propria juris sui tam quæ tunc habebat quam quæ jure quovis acquisitura erat, tamen incipit ex loquendi genere vix intelligimus. num ipsa utatur erga Rom. Ecclesiam jure illo validissimo, quo domini et legitimi possessores utuntur, ut firmior donatio sit, et quo se excidisse fatetur post donationem, beneficiario exinde utens, an jure proprietario deinceps uti debeat Ecclesia Romana. Murator. (*Script. Ital.*, tom. V, p. 366) ad Dominiz. morem invaluisse ait: « offerendi non castra solum, sed et integra regna apostolicæ sedi, eaque rursus ab illa accipiendi in feudum; » quam rem prolatis exemplis comprobatur. Sed donatio Mathildis non est ejus generis, ut patet ex iis quæ sequuntur, tametsi quoad ipsa donatrix superstes fuit, iisdem bonis frueretur. Nam vera hæredis Ecclesie Romanæ institutio fuit, ut non semel Dominizo ait.

^e De bonis propriis trans, et citra Alpes vide dissertat.

legati ejusdem Romane Ecclesie ^a, sicut illo tempore A
dedi per manum dñi Gregorii VII pape, omnia bona
mea tam que nunc habeo, quam que in posterum
Deo propitio acquisitura sum, et tam ea, que ex hac
parte montis [montium], quam que in ultramontanis
partibus habeo, vel habitura sum sive jure heredita-
rio, sive alio quocumque jure ^b, pro mercede et re-
medio anime mee, et parentum meorum. Que autem
ista mea bona juris mei superioris dicta una cum ac-
cessionibus, et ingressibus, seu cum superioribus, et
inferioribus suarum qualiter supra legimus ^c [legavi],
in integro : ab hac die in eadem Ecclesia dono et
offero, et per presentem cartulam oblationis, ibidem
habendum ^d confirmo. Insuper per cullellum, festu-
cam nodatam, guantonem, et guasionem ^e terre
[gantonem et vascionem terræ], atque ramum arboris,
et me exinde foras expuli, guarpivi [garpivi], et
absentem me feci ^f, et a parte ipsius Ecclesie, **240**
habendum reliqui faciendum exinde pars ipsius Ec-
clesie, aut cui pars ipsius Ecclesie dederit, a presi-
tenti die quidquid voluerit ^g, sine omni mea et here-
ditam, ac proheredum meorum contradictione. Si quid

vero, quod futurum esse non credo, si [sive] ego Ma-
thilda comitissa, quod absit, aut ullus de hereditibus
ac prohereditibus meis seu quolibet opposita persona
contra hanc cartulam oblationis ire quandoque agere
temptaverimus, aut eam ^h per quodvis ingenium in-
fringere quesiverimus, tunc inferamus ad illam par-
tem, contra quam exinde item intulimus [intuleri-
mus], multa [multam], quod est pena auri optimi
libras mille argenti pondera ⁱ milia. Et quod ⁱ re-
petierimus, vendicare non valeamus. Set presens
cartula oblationis cunctis temporibus firma perman-
eat, atque persistat. Et bergamena [pergamena]
cum atramentario de terra levavi, pagine Guidonis
notarii tradidi, et scribi rogavi. In qua subter con-
firmans testibus optuli roborandam ^j. Actum Canu-
sie feliciter. Mathilda Dei gratia si quid est, in hac
carta a me facta s-s ^k ✕ Ego Ardericus judex inter-
fui, et s-s et † Ego Ubaldu judex interfui, et s-s et
Signum manus Attonis de Monte Barranzonis, et Bo-
nivicini [Bonvicini] de Canusia rogati testes. Ego
Guido notarius sacri palatii scriptor, et hujus car-
tule oblationis ^l post traditam complevi et dedi.

^a De hoc Bernardo ex abbate Vallumbrosano in
cardd. collegium cooptato, ejus virtutibus ac vicibus
in civitate Parmæ vide Baron. (1102, n. 22 seq.) ac
præcipue Ughellum in Episcopis Parm. (tom. II, p.
168 seqq.).

^b Cod. ms. habet : habeo, quam que in posterum
Deo propitio acquisitura sum alio quocumque jure.

^c Locus admodum depravatus, quem tamen omnes
ita legunt, utpote ex cod. Vat. recensione profectum.
Baronius (1102, num. 20), qui præter eum cod.
aliud etiam consuluit ejusmodi antiqua monumenta
continentem, sic illum profert : una cum accessioni-
bus, et ingressibus, seu superioribus, seu inferioribus
qualiter supra legavi. Murator. animadvertit, vulga-
rem eorum temporum formulam esse, qualiter supra
legitur, neque aliter hic legendum putat. Lectio no-
stri codicis ab emendatione ista parum abluvit.

^d Et hic Murator. notat usitatam esse notariorum
formulam habendum. Animadversioni hujusmodi no-
ster codex fidem adjungit.

^e Monet Baron. formulas hasce, natas ex idio-
tismis ejus temporis, in hujusmodi diplomatibus re-
periri, quæ modo exoleverunt. Per hujusmodi autem
formulas fiebant investituræ bonorum, ut multa
exempla videre est ap. Ducangium in Glossar. (verb.
Investitura). Præ aliis hanc offert ex Miræo (tom. I
Dipl. Belg., p. 370) : Et per præsentem chartulam
offertionis ibidem habenda confirmo, insuper per cul-
lellum, festucam nodatam, gantonem, et guvascionem
terre, atque ramum arboris. Leibnitius legit
guantonem ut in nostro cod., definitque chirotecum ;
item guvascionem cum Miræo, explicatque cespitem.
Videndus omnino Ducangius tum loco citato, tum ad
singulas voces ; nam longum esset tam multa exem-
pla, quibus rem comprobat, hic congerere.

^f Idem Leibnitius post prædictas formulas investi-
turæ addendum putat tradidi : quod tamen ubique
desideratur. Quæ sequuntur sunt fere synonyma :
Garpire enim quod et guerpire, et verpire in chartis
invenitur, valet possessionem rei alicujus dimittere :

unde Leibnitius explicans *ejeci* recte innuit, Mathil-
dem a bonorum suorum possessione se eiecisse ipso
in actu donationis. Proinde Ecclesia eorum dominium
adepta est anno eodem 1102, tametsi possidenda
utendaque remanserint Mathildi usque ad annum
1115, cum eadem obeunte supremum diem, ab
Henrico V invasa fuerunt, nec nisi post annos plures
Ecclesia Rom. possessionem eorundem iniit ut di-
ctum est in dissertatione.

^g Locus alter ad intelligendum difficilis. Baronius
ope alterius codicis memorati, sic legit : et a parte
ipsius Ecclesie habenda reliqui facienda exinde pape,
aut cui papa illius Ecclesie dederit, a presentis die
quidquid voluerit. Leibnit. recte restituit habenda ;
at barbarum declarat illud faciendum, et vocem *de-
derit* arbitratur reJundare. Sententiam vero hanc
esse ait : et ut faciat exinde pars ipsius ecclesie quid-
quid voluerit. ^h

ⁱ Leibn. legit tam, recte Muratorius scribendum
putat aut eam : male autem Leibnitius castigat etiam.

^j Apud Leibn. legitur quo. Baronius habet quod,
quam lectionem probat Leibnitius idem.

^k Lectio Baronii explicator : Pergamenam cum
atramento de terra levavi, paginam Guidoni notario
tradidi. Quæ postrema verba Leibnitio arriserunt.
Formula est antiquissima : nam Ducang. (verb. Per-
gamenum) ex Tabular. Casaurien. profert exemplum
Ludovici Loth. F. Ad rem nostram nil accommoda-
tius charta apud Murator. (*Ant. Est.*, pag. 100), in
qua hæc leguntur septuaginta annis duntaxat ante
chartulam Mathildis : Et bergamena cum atra-
mentario ego qui supra Adeleyda de terra levavi, et
Agimoni notario sacri palatii tradidi, et scribere ro-
gavi, in qua supter confirmans, testibusque optuli
roborandam. ^l

^k Apud Baronium legitur *subscripsi* ; et ita in se-
quentibus : *Interfui, et subscripsi*. Neque aliud innuit
appositum signum s-s.

^l Leibn. aliique semper legunt *offerionis*.

DE CODICE RUDOLPHINO, SEU DE RUDOLPHI EPISTOLARUM LIBRIS TRIBUS DISSERTATIO.

241 PROCEMIUM.

I. De imperatoris majestatis in Occidente in-
stauratæ ingenio satis mihi videor disputasse, cum

dissererem de epistolis Leonis III. De Rudolphi regis
Romanorum epistolis nunc dicturus : capita duo
præmittam necesse est, sine quorum cognitione

carandem sententiam asequi nequaquam possumus. Ea sunt imperatoris electio et coronatio. Hanc si quidem Rudolphus, tametsi non est adeptus, impense adeo a pontificibus petiit, tantoque cum apparatu ad asequendum venturum se testatur pluribus in litteris, ut negotii magnitudinem ac necessitatem palam faciat. Illam vero recte ait Bœclerus (tom. II, *Comit. imp.* p. 870) « per solos electores, ut hodie vocantur, absque cæterorum principum et statuum consilio in Rudolpho comite Habsburgico ceptam, et ad hæc usque tempora continuatam. » Quamobrem electionem huiusmodi spectare oportet ante et post Rudolphum. Ad coronationem vero quod attinet, cum eadem semper fuerit (unus enim Romanus pontifex diadematis imperialis impositione imperatorem poterat instituere, unaque in principis apostolorum basilica tanta solemnitas celebranda erat), non coronatio ipsa, sed accessiones illi identidem factæ, ritusque pro temporum conditione variis expendantur necesse est. Propterea cum de electionis negotio, ac de septem virorum, seu sacri Romani imperii electorum certa origine, quidquid necessarium erit attulero, tunc de coronatione provinciam nec facilem, nec brevem suscipiam, eamque, ni fallor, explicitissimam reddam. Præterea falsam opinionem illorum evertam, qui novæ hujus dignitatis indolem non assecuti, ab Octaviano, seu veriori, ut putant, illatione, a Magno Constantino repetendam putant. Tum pauca de ipsis epistolis dicam.

242 § I. — De Caroli Magni successorum Carolingiorum electione.

II. Quando stetit Carolina stirps, ab anno videlicet 814 ad 887, cum Carolo Crasso exactorato, Arnulphus ex Caroli ejusdem fratre Carolomanno nepos, Germanicæ rex electus fuit, in sex illis Augustis, qui Carolo Magno successerunt, *Ludovico Pio, Lothario I, Ludovico II, Carolo Calvo, Carolo Crasso, et Arnulpho*, electio admodum parabilis fuisse demonstrabitur. Pius enim Ludovicus patris regnum heres, a patre ipso Carolo Magno electus fuit. Perinde Lotharius I a Pio Ludovico ejus patre, et a Lothario Ludovicus II sunt electi, atque omnes a Romano pontifice confirmati. Tres reliqui, utpote qui parentibus non successere, absque ulla ad imperialem dignitatem designatione electi reges Germaniæ et Galliæ, Romanis potius pontificibus electionem ad Romanum imperium retulerunt acceptam, quam suis principibus aut parentibus. Testem appello concilium Rom. anno 877 celebratum pro Carolo Calvi confirmatione (*Labbe, Conc.* tom. IX, p. 296); quandoquidem Joannes VIII fratres sic affatur: « Quia pridem apost. me. decessori nostro papa Nicolao id ipsum jam inspiratione cœlesti revelatum fuisse comperimus, elegimus hunc merito, et approbavimus una cum assensu et voto omnium fratrum et coepiscoporum nostrorum. » Ex Arnulphi autem, postremi eorum, pontificia huiusmodi electione indoles tantæ majestatis a Leone III instaurate dignoscitur, Stephanus enim V post Caroli Crassi obitum, non Arnulphum ejus nepotem, qui eodem exactorato rex Germaniæ fuerat electus anno 887, sed Widonem Spoletii ducem ad imperialem dignitatem assumpsit, quem sequenti anno imitatus est Formosus, Lambertum Widonis filium consortem imperii eligens cum patre. Quia scilicet Italiæ regnum in tenebant, sp.que major defensionis apostolicæ sedis ab utroque horum affulgebat, quam ab Arnulpho. Cum vero experientia secus esse docuit, tunc Formosus ideam Lamberto adhuc superstite Arnulphum ad avitam dignitatem vocavit. Ludovicum III Burgundiæ et provinciæ regem Benedictus IV anno 900 suffecit Arnulpho, non quia ex Hirmingarde Ludovici II filia a Bosone genitum, Carolina stirpe profectum, sed quia sanctæ sedi defensio, a modum necessaria tum temporis, quærebatur. Berengarium, quem comes Everardus ex Gisia

A 243 Ludovici Pii filia susceperat, a decimo Joanne ad imperium designatum anno 916, dum Berengarii æmulus Ludovicus oculis privatus inuilem adhuc vitam sustinebat, ratio eadem tuetur, quæ Widonem ejusque filium Lambertum, ab anno siquidem 888 rex erat Italiæ potentissimus, nec sanctæ sedi præsentius videbatur præsidium inveniri posse. Quamobrem affirmari posse arbitror, nullam aliam formam electionis excogitatam esse, quandiu Carolina stirps stetit.

§ II. — De trium Ottonum eorumque successorum usque ad Fridericum II electione.

III. Berengario feliciter imperante anno septimo, juxta rectam eorum opinionem, qui ab ipso die natali Domini anni 915 imperialem illius coronationem repetunt, sive anno 921, Italiæ populi Rudolphum Burgundiæ regem contra Berengarium ad Italiæ regnum invitant, atque Italico diademate redimitum adversus imperatorem, a quo defecerant, sequuntur. Quamobrem Berengarius regnum civili bello recuperandum, post duo prælia infeliciter commissa, deseruit, ac post triennium Veronæ a conjuratis cæsus, Carolingiorum imperii suam attulit anno 925. Hinc per annos fere quadraginta reges Italiæ fuerunt, prædictus Rudolphus, Hugo Provinciæ marchio, ejus filius Lotharius, et Berengarius II una cum filio Adalberto, qui tyrannice dominantes, et Ecclesiæ ditioni maxime infensi, tum Italiæ principes, tum præcipue Romanum pontificem ad imperialem majestatem instaurandam impulerunt. Forte evenit ut Octavianus Alberici II filius, qui patris aviæque Marociæ exemplo pontificum dominatum invaserat, ad Petri cathedram XII Joannis nominæ ascenderet. Inde is luculentius aspexit, quæ Italiæ, quæ sanctæ sedi maxima damna inferrentur a tyrannis. Quare Ottonem Germaniæ regem rebus præclare gestis in Italiæ tyrannos commendatum, et ab Agapeto II prædecessore ante annos decem ad imperialem coronam frustra quæsitum, ipse elegit. Perinde factum de II Ottone coronato imperatore una cum patre, et de hujus filio Ottone III quod electionem spectat, non contendo: at utriusque electionem a Rom. pontifice probatam fuisse antequam diadema imperiale ab eodem obtinerent, priorum Carolingiorum instar, nullus dubito. Qui secus sentit, errorem illorum sequitur, qui electionem Germaniæ regum pro imperialia accipiunt. **244** At considerare eosdem oportet, Conradum Franconiæ, et Henricum Saxonix duces pari modo electos Germaniæ reges, neutrum tamen aut imperatorem, aut Romanorum regem in diplomatibus appellari, quantum uterque aciem ducens regum Romanorum, et imperatorum cognominum, scriptores imperitos deceperit; ita ut Henricos septem enumerent, cum sex tantummodo Romanorum reges, et quinque imperatores exstiterint; Conrados autem tres, cum duo tantum reges Romanorum fuerint, unicusque imperator.

D IV. Diplomatum scrutator diligentissimus Godofridus abbas (*Chron. Godwic.* lib. II, tom. I, p. 119) diplomata Conradi I apud Browerum et Schanæ exhibentia in titulo *Romanorum et Francorum rex*, falsi arguit, remque comprobat ge. ruinis diplomatibus, et auctoritate scriptorum ejus ævi, Reginonis, Witi-chindi, Luitprandi, aliorumque. Perinde in Henrici I diplomatis semper vocabulum regis inveniri testatur (*Ibid.*, p. 151) nulla additione vel *Francorum*, vel *Germaniæ*, vel *Orientalis Franciæ*. De tribus Ottonibus vero qui diadema imperiale sunt assecuti, absolute pronuntiat *regis Romanorum* titulum ab iis nunquam esse adhibitum. E contrario Henricum II Germaniæ regem, primumque imperatorem repetit (*Ibid.*, p. 253) cum titulo *regis Romanorum*, ut supra dictum (Diss. 4, n. 6) post allata verba Platine, qui Blondi sententiam planiorem reddidit. Ea vero est hujusmodi: « Paulo enim postquam redierat

Gregorius papa scilicet, eam licet de Imperatoris A electione sanctionem, quam hucusque super annos quodringentos, servatam videmus, solis licere Germanis, qui inde electores dicti sunt, principem deligere, qui Cæsar tunc, et Romanorum rex dictus, si a Romano pontifice coronabitur, imperator Augustus appellatur. » Decipitur is quidem, et cum eo Platina septemvirale collegium a Gregorio institutum putans, quod infra luculenter ostendam. Sed futuri imperatoris, cum titulo regis Romanorum, electionem ab eodem pontifice sancitam esse posteriora monumenta planum faciunt.

V. Primum omnium occurrit decretum Benedicti VIII antequam Henrico II Germaniæ regi diadema imperiale tribueret. Illud refert Glaber apud Baronium (1113, n. 5), et est hujusmodi : « Ut ne quisquam audacter imperii Romani sceptrum præperus gestare princeps appetat, seu imperator dici, aut esse valeat, nisi quem papa sedis Romanæ morum probitate delegerit aptum reipublicæ, eique commiserit insigne imperiale. » Quibus explicatur B conditio illa, 245 quam recte Blondus apponit, si a Romano pontifice coronabitur. Constatque inde, electioni Germaniæ regis a principibus ejus gentis facte unum, idque præcipuum, deesse, approbationem scilicet Romani pontificis. Gregorium autem V et Ottonem III constituisse aliquid de electione regis Romanorum videtur dubitari non posse, nam tum Henricus successor Ottonis, ut nuper diximus, tum successores omnes Henrici, *reges Romanorum* se appellant ante coronationem Romanam in diplomatibus, ut videre est apud laudatum Godefridum (*Ibid.*, p. 269, 284, 310, 326, et 344). Præterea Henricus rex Germ. III in promissione, seu professione ante coronationem, anno 1046, propalam se profert *Ego rex N. Romanorum*, ut patet ex ordine Romano, quem producam ubi de coronatione sermo erit. Quamobrem, quod eruditissimè fere omnibus persuasum est, non ab anno 1138, cum Conradus III Germaniæ rex electus, coronatusque est Aquisgrani, titulus *regis Romanorum* deduci debet, sed ab electione Henrici II qui anno 1002 coronatus fuit Moguntiæ. Persuasum autem eruditiorum profluxisse videtur ex Contacti ejusdem sigillo, quod primum invenitur cum titulo regis Romanorum, et a successoribus omnibus exemplum secutis, quod minime factum erat a Conrado prædecessoribus Germaniæ regibus (*Vid. diss. 4, n. 6*).

VI. Nec prætereundum mihi esse arbitror, quod sæpe laudatus Godefridus, ubi ex tribus Ottonibus nullum eo titulo usum esse recte affirmavit (*Ibid.*, p. 119), minus caute subjunxisse videtur : « Nec etiam in temporibus sequioribus ante actualem Italici regni possessionem adhibitus. » Et vero Henricus Germaniæ reges III et V qui in diplomatibus eo titulo utuntur, Langobardicam coronam adeptos esse nusquam apparet. De III duntaxat annalista Italus (an. 1046) more suo conjicit, post congressum Ticini habitum coronam accipere eum potuisse Mediolani a Widone metropolitano; sed præterquam quod conjecturas historia rejicit, angustiæ temporis secus docent. Etiam de quinto Henrico Gualvano Flamma et recentiores alii, suam ætatem cum prisca illa componentes, eandem rem affirmant. At Pagius (1110, n. 2) Landolphum, Ottonem Frisingensem, scriptoresque alios synchronos nil tale tradentes iis objicit, quam sane objectionem confirmat Grossolani archiepiscopi absentia. Quid plura? Conradus Friderici ducis Sueviæ frater anno 1128, ut refert Landolphus apud Puricellum et Pagium (eod. an. n. 13) ab Anselmo metropolitano Mediolanensi inauguratus fuit rex Italiae primum Modetiæ, deinde Mediolani. Nihilominus titulus regis Romanorum in suis diplomatibus non legitur, nisi post annum 1138, 246 cum Aquisgrani Germaniæ coronam accepit. Itaque non Italici regni actualis possessio, sed electio et coronatio Germaniæ instituebat regem Romanorum futurum impera-

tozem, nisi Romanus pontifex abnõisset. Hactenus de electione futuri imperatoris, ante Rudolphum Magnum Austriacæ domus progenitorem. Nunc de eadem electione dicam, quæ a Rudolpho eodem incipiens, ad nostram usque ætatem perseverat, re scilicet redacta ad septemvirale amplissimum collegium.

§ III. — De septem electoribus sacri Romani imperii.

VII. Danorum pertesi omnes, quæ Italiæ et Romanæ Ecclesiæ fuerant illata non paucorum spatio annorum a Suevicæ stirpis in Augustis, eo tandem devenire, ut Fridericum II in generali concilio Lugduni habito anno 1245 exautoratum decreverint. Id factum auctoritate Innocentii IV qui concilio præerat. Magnum inde illud interregnum cæpit octo et viginti annorum, ut Rudolphi epistolæ testantur, seu trium et viginti, ut Germanici scriptores autumant, a Friderici obitu illud ineuntes, quod fatale apud eosdem appellatur. Namque eo tempore præ aliis, « cœpiscæ, aiant, sep'emviralem senatum, qui reliquos Germaniæ principes ab electione regis Romanorum rejecit » (*Kemmerich, Int. ad J. publ. lib. II, cap. 1, art. 6*). Qua quidem a sententia Puffendorffii cæterorumque juris publici scriptorum communi, Bœcleri supra allata auctoritas non ablutit, qui Rudolphum omnium primum a septemvirali eo senatu electum tradit, ut audivimus. Ea quippe regis Romanorum electio diuturni hujus interregni finem attulit. Equidem Besselii (*not. ad Eginh. cap. 9*) opinionem, qui aut Friderici II tempore, aut paulo ante, id collegium institutum putat, et glossarii illustratorum sententiam, qui ad Caroli IV auream bullam anno 1356 editam ejusmodi institutionem differunt, omnino deserendas censeo, jurisque publici scriptoribus adhaerendum. Nam Gregorii X litteræ ad Alphonsum Hispaniæ regem sub interregni finem, apud Raynaldum (1272, n. 34) secus fieri non posse admonent : « Inter cætera, inquit, tangebatur, quod cla. me. Richardi in Romanorum regem electi electoribus non vocatis, vel saltem denuntiatione aliqua non facta eisdem, non erat ad expeditionem petitionum hujusmodi procedendum, cum eorum videatur specialiter interesse, utpote qui jus eligendi regem Romanorum, in imperatorem deinde 247 promovendum sibi vendicent, et in pacifica esse dicantur ipsius possessione, vel quasi. Ex quo etiam arguebatur, non posse, nec debere inhiberi eisdem, quominus hujusmodi sua possessione libere uterentur, alium, si eis videretur expediens, eligendo. »

VIII. Quod si electores jus suum tuerentur possessione, non pontificia constitutione, quæ nulla usquam reperitur neque imperiali, quæ interregni tempore fieri non poterat : spectanda igitur attentius monumenta vetera, ut septenarii istius senatus origo certa teneatur. Ac primum audiendus est Parisius auctor synchronus, de quo Baronius (966, n. 63) ita loquitur : « A quo si quis demat calumnias, invectivas, dicacitates et blasphemias in apostolicam sedem frequenter iteratas, aureum sane dixerit commentarium, utpote quod ex publicis monumentis totidem verbis redditus egregie contextum et coagmentatum invenitur. » Parisius igitur Mallinkroti auctoritate contra Gewoldum ostendit, Germaniæ olim reges cunctorum ordinum conventu eligi consuevisse ; at Innocentium IV anno 1245 exuctorato Friderico II, ut princeps Ecclesiæ commodior subrogaretur, id negotium dedisse septem principibus ex omni numero electis. Eos infra recenset hoc ordine : « *Magnates Alemanniæ, non tamen electores imperatorum* : rex Bohemiæ, dux Lotharingiæ, dux Brunsvichicæ, dux Saviæ, landgravius Thuringiæ, dux Lemburgiæ, dux Carinthoniæ, dux Saxonici, comes de Gellia. *Electores imperatorum laici* : dux Austriæ, dux Baviariæ, dux Saxonum, dux Brabanticæ, qui et Lavaniciæ. *Praelati principales* : archiep. Coloniensis, archiep. Moguntinus, Salsburgensis. Isti ducentur in

insulam quandam Rheni, et dimittentur soli in ea, et amovebuntur omnes naviculae, et ibi tractabunt de electione imperatoris; nec adveniet aliquis ad eos, donec omnes sint concordēs. Illic negotio praeerit archiep. Coloniensis, secundus Moguntinus, tertius Salsburgensis. His a domino papa directa est diligentissima admonitio cum supplicatione ut sibi alium imperatorem eligerent; promisitque eis sui et totius Ecclesiae consilium, et principio sub spe prioris successus quindecim millia librarum argenti. Praevenit autem, et praevalluit Friderici dissuasio, qui eis, et maxime duci Austriae vinculo affinitatis est confederatus. Unde monitis et precibus papalibus electores minime paruerunt. Sic gravissimus id aetatis rerum Anglicarum scriptor, ut ait Hansizius Soc. Jesu (*Germ. Sac. tom. II, p. 959*).

248 IX. Antonius Pagius (996, n. 14), et post eum Raynaldus (1257, n. 6) Parisio tribuunt alium catalogum Germaniae principum omnino diversum ab eo quem retulimus, opus videlicet scriptoris minus gnari Germaniae rerum, qui Parisii Chronicon continuavit, recensuitque ex suo ingenio principes ad annum 1258. At nosse poterant, Parisium, se teste, annum 1250 non praeteriisse. « Hic terminantur, ait, Fr. Matthaei Parisiensis monachi sancti Albani chronica, quae pro utilitate posteritatis subsequatur, Dei pro amore, et beati Albani Anglorum protomartyris honore, ne memoriam eventuum modernorum vetustas, aut oblivio deleat, litteris commendavit :

Virginitas a partu jam mille volumina Phœbas
Cum bis centenis et quinquaginta peregit
Annua. Sed visum non est sibi tempore tanto
Aprillis sexto fuerit quod Pascha Kaleadae,
Dum quinquagenus orbem percurreret annus;
Hoc tamen evenit anno cui terminus hic est.

Fluxerunt utique ab incarnatione Domini viginti et quinque annorum quinquagena. Nil chronologia ista luculentius, quam si Pagius animadvertisset, quemadmodum (an. 996, n. 15) affirmavit, « pontifices Romanos, a quibus renovatum imp. Occidentale, jus suum illaesum conservasse, et electiones aut approbasse, aut improbasse; » ita pro certo asseruisset, anno 1245 non constitutione ulla, sed consilio Innocentii IV septenarium electorum numerum habuisse originem. Ex iis quatuor haud ita multo post mutati, quia Friderico adhærebant: arch. Salsburgensis, cui substitutus fuit Trevirensis; et Austriae, Bavariae, Brabantiae duces, quorum loco allecti sunt Bohemiae rex, palatinus Rheni, et marchio Brandenburgensis. Quod testatur Albertus abbas Stadensis (ap. Baron. 996, n. 47) auctor synchronus, qui chronicon sui aevi perduxit ad annum 1256. « Ex praetaxatione, inquit, principum, et consensu eligunt imperatorem Trevirensis, Moguntinus, et Coloniensis. Palatinus eligit, quia dapifer est; dux Saxoniae, quia marescalcus; et margravius de Brandenburg, quia camerarius. Rex Bohemiae, qui pincerna est, non eligit, quia non est Theutonicus. »

X. Septenarii autem senatus electio ex Innocentii IV consilio principibus aliis Theutonicis jus a Gregorio V et Ottone III permissum principio **249** non antiquasse videtur. Nam et in concilio Lugdunensi post pronuntiatam sententiam in Fridericum II (Labbe, *Conc. tom. XI, p. 645*) hæc subjiciuntur: « Illi autem, ad quos in eodem imperio imperatoris spectat electio, eligant libere successorem: » et Innocentius IV sequenti anno (Rayn. 1246, n. 2) in eandem accipitem sententiam scripsit epistolam « archiepiscopis et nobilibus aliis principibus Theutoniae habentibus potestatem eligendi Romanorum regem, et in imperatorem postmodum promovendum. » Quin etiam Henrico landgravio Hassiae, qui electus fuerat, infra biennium decedente, idem pontifex Lugduni adhibens pro eligendo Willelmo Hollandiae comite varias dedit litteras (Rayn. 1247, n. 4 seqq.) ad Germaniae principes, qui e septenario electorum numero nequaquam erant. Quamobrem

A quandiu Fridericus II vixit, pro certo affirmari non potest, ad septem viros illos devolutam esse electionem. Secus est deinceps: litterae enim exstant Alexandri IV apud Raynaldum (1256, n. 3 seqq.) quibus archiepiscopus Moguntinus Conradini electionem aversari jubetur in hæc verba: « Aliis vero coelectoribus tuis tam ecclesiasticis quam secularibus nostra firmiter inhibeas. » Et seq. anno facta duplici auctoritate electione, de ea sic loquitur Henricus Stero in chronico apud Canisium (tom. IV, p. 191): « Principes regni pro eligendo rege jamdiu habitis diversis conventibus, tandem definitivum electionis diem in octava Epiphaniae staturerunt in Frankfort celebrandum, ubi dum quidam convenissent, Moguntinus et Coloniensis archiep. et Ludwicus comes palatinus Rheni, et frater suus dominus Henricus dux Bavariae in Richardum fratrem regis Angliae coavererunt. Et electus ab ipsis subsequenter in die Ascens. Dominicæ apud Aquisgranum in regem ungitur, et potenter in regni solio collocatur. Dominus autem Treverensis episcopus cum aliis quibusdam principibus consentire nolens electioni predictæ, in media Quadrages. fretus litteris, et auctoritate regis Bohemiae, ducis Saxoniae, marchionum de Brandenburg, et multorum principum, elegit dominum Alphonsum regem Hispaniae. »

XI. Steronis narrata nullatenus dissentiant ab Alexandri, Urbani, Clementis IV et Gregorii X epistolis, aliisque monumentis apud Raynaldum videndis de diuturna illa controversia super duplici electione, dum Richardus et Alphonsus suam uterque electionem a pontifice ratam haberi cupientes, ut minime prohiberentur diadema imperiale assequi, et litteris, et nuntiis Romanos pontifices fatigare non destiterunt. Sint **250** omnium instar binæ Urbani IV litteræ (1262, n. 5. seqq.; 1263, n. 43 seqq.). Primis Ottocarum Bohemiae regem alloquens: « Venerabilis, inquit, fr. noster archiep. Moguntinus tibi et aliis principibus regni Theutoniae, ad quos Romani regis in imperatorem promovendi spectat electio. » Et clarius alteri Richardum sic affatur: « Novit siquidem circumspectionis tuae prudentia, quod cariss. in Chr. filius noster rex Castellae ac Legionis illustris se a majori parte principum in electione regis Romanorum vocem habentium electum affirmans, tibi, etc. » Quod si quatuor illi principes, in electione regis Romanorum vocem habentes, qui anno 1257 elegerunt Alphonsum, pars major electorum appellatur, nullum igitur dubium est, quin septenarius tum senatus obtineret. Et quidem ab ipso anno 1245, cum consilio pontificis res ad septem principes redacta est, aliter Gregorius X pacificam eorum possessionem non appellaret. Certa igitur origo septemviralis senatus: principio varia et subobscura, ut aliarum rerum origines, postmodum valde perspicua, et in electione Rudolphi evidens, ut constat ex pluribus ejusdem epistolis infra afferendis. Notanda præ iis (lib. 1, ep. 31) quam scripsit regi Bohemiae Ottocar, qui licet « cum aliis comprincipibus » in electionem convenerit, continuo tamen a Rudolpho defect; quippe, ut ait Gerardus de Roo (*Hist. Austr. l. 1, p. 18*) contemptum illum habebat, quia paulo ante praefectum equitum, seu marescalcum viderat in sua aula: « Rudolphum nihili faciebat, uti quem famulum suum paulo ante fuisse diceret. » Quamvis enim Stadensis, ut vidimus, e septenario numero cum esse neget, quidquid aeo scriptoris hujus fuerit, et Greg. X in litteris ad Salsburgensem archiep. (Rayn. 1274, n. 56) inter electores cum recenset: « Regis Bohemiae illustris, qui sibi jus in eligendo imperatore competere asserit; » et Rudolphus cum Gregorio concinit in iis litteris.

XII. Objici forsans posset diploma electorum, quo sanctae sedis iura omnia confirmantur, Rudolphi ejusdem epistolis incertum (lib. III, post ep. 47) has enim subscriptiones praefert: « Nos principes imperii Henricus Trevirensis, Siffridus Coloniensis,

Wernerus Moguntinensis archiep. Ludovicus comes palatinus Rheni utriusque Bavarie dux, Joannes dux Saxonie, Albertus dux Saxonie, Joannes marchio Brandenburgensis, et nos Ottoannes marchiones Brandenburgenses. » Hinc enim liquet, plures ejusdem familie principes subscribere, adeo ut electoralis dignitas non persone, sed domui tributa videatur: quare assoquimur, cur Alphonsus a majori parte electorum electum se jactaret, quia **251** Trevirensis archiep. rex Bohemie, dux Saxonie, et marchiones Brandenburgenses eum elegerant, tametsi totidem elegisse videantur Richardum, archiepiscopi scilicet Moguntinus et Colonienis, comes palatinus Rheni, et frater ejus dux Bavarie. Duo siquidem hi postremi pro uno tantum electore accipienli sunt, cum Bavarie duces inter electores tum temporis non recenserent. At Bohemie regis nomen in predictis subscriptionibus desideratur. Animadverti autem oportet, Ottocarum Bohemie regem perpetuum Rudolphi hostem, ab eodem semel et iterum profligatum, anno demum 1278 caesum fuisse (l. II, ep. 32 seq.); diploma vero est datum sequenti anno, cum Wenceslaus Ottocari filius puer octo annorum Ottonis Brandenburgensis tutela commissus erat. Quamobrem aut Brandenburgensium Marchionum subscriptionibus Wenceslai quoque subscriptionem contineri credamus, aut minime necessariam putemus, septenario senatui nullum detrimentum inferitur. Perinde est de charta, seu epistola (lib. III, ep. 1), qua electores « una cum aliis nostris coelectoribus, » ut aiunt, rata habent bona, castra, terras, et possessiones a Rudolpho concessas Anne uxori sue.

XIII. Huic postremo electionis generi, quod nostris etiam temporibus viget (duo postremi electores duces Bavarie et Hannoverae huc non spectant) decoris multum, multumque majestatis adjectum esse aurea bulla Caroli IV neminem latet. Summa tamen est eadem. Id tantum discriminis occurrit a Maximiliani tempore, quod rex Romanorum, *imperator electus* nuncupari est coepit, ac sensim adjuncto illo relicto, *imperator* passim audit: cum enim coronatio Romana, quae una imperatorem facit, post Carolum V desueverit, ac plura sint quae coronationi acquipollere judicantur, praecipue sanctae sedis confirmatio, et primae preces, jam pridem est, cum neque pontifices, neque reges Romanorum, sive imperatores electi imperatoriam majestatem constituunt in diademate per manus Christi vicarii super electi caput imponendo, ante principis apostolorum sacratissimum corpus, quemadmodum fiebat Rudolphi tempore, ut plure ejus epistolae planum facient. Sed tanto olim in pretio fuisse habitam coronationem nihil mirum. Pontifices enim patrocinii ac defensionis indigebant, non solum adversus Romanae Ecclesiae hostes, sed etiam pro continentibus in officio populis sibi subditis, de quibus est dictum satis in dissertatione I. Imperatores vero per ejusmodi coronationem supremae potestatis pontificiae consortes fiebant in ipsa urbe, ita scilicet volentibus pontificibus, quorum intererat. Idcirco Rudolphus tam impense eam querebat, nec sibi videbatur, quidquam esse, nisi *opus Dei*, ut **252** verbis illius utar (lib. II, ep. 1) a Romano pontifice perficeretur. Quod quia nunquam est factum, nullum ejusmodi jurisdictionis monumentum reliquit nobis posteris. E contrario, praedecessorum ejus, qui coronam sunt adepti, placita et diplomata exstant, quae recentioribus nonnullis (hos eruditos vocant, veriusque harum rerum inscios appellarent) summae imperatoriae potestatis cum detrimento pontificiae documenta videntur. Propius veritati Pagius pontificiae potestatis delegationem vocat (823, n. 1), Ottonum, et praecipue III plura exstant diplomata quae bona et privilegia ecclesiarum confirmat in ipsa urbe. At hujusmodi jurisdictionis acta opportuniora nunquam fuisse videntur. Urbs enim ejus temporibus agitabatur factionibus Crescentio duce, quae comprimendis

A imperialis auctoritas necessaria erat. Quare anonymus auctor Vitae sancti Adalberti Pragensis apud eundem Pagium (996, n. 3) de coronatione illius loquens: « Novus imperator, inquit, dat jura populis, dat jura novus papa. »

XIV. Caeterum ex memoratis diplomatis unum affert Ughellus in episcopis Veron. (*Ital. Sac.* tom. V, p. 750) datum x Kal. Junii. Aliud Margarinus (*Chron. Cassia.* tom. I) datum viii Kal. Jun. Et aliud Muratorius (*Ant. Ital.* diss. 8, et an. 996) datum vi Kal. Jun., ac demum eruditissimus abbas Hieronymianus Felix Nerinius aliud protulit inter plurima historica monumenta, quae congesti in praclaro opere de Templo et caenobio sanctorum Bonifacii et Alexii (pag. 372). Cumque ex vetusta membrana illud ediderit, nec sibi penitus placeret, quoad ipsius autographum deprehenderet, post annos aliquot reperit exultans mecum communicavit. Ejus autem pars postrema, quae in membrana desideratur, ita fuit: « Signum domini Ottonis invictissimi (*locus sigilli*). Heribertus cancellarius ad vicem Petri Cumani episcopi, et archicancellarii recognovi. Data pridie Kal. Junii anno Domini incarn. 996, indictione ix. Anno regni domni tertii Ottonis XIII, imperii vero primo. Actum Rome feliciter. » Hujusmodi autem documentorum, quae jurisdictionem indicant, ut indolem assequamur, memoria repeti oportet, quae ipso imperator juramento promiserat, priusquam coronam assequeretur: « In Romana urbe, inquit, nullum placitum, aut ordinationem faciam de omnibus, quae ad te, aut ad Romanos pertinent sine tuo consilio. » Quorum similia, quoad Carolinae stirpis imperatores steterunt, in diplomate, seu pacto confirmationis jurium sanctae sedis prolata inveniuntur: « Nullamque in eis nobis partem aut potestatem disponendi, vel judicandi, subtrahende, aut minorandi **253** vendicamus, nisi quando ab illo, qui eo tempore hujus sanctae Ecclesiae regimen tenuerit, rogati fuerimus. » Cum enim Leo III Carolum patronum ac defensorem Ecclesiae, dignitate imperiali auxit, haud abstulit apostolorum principi, ejusque successoribus dominationem, quod nefas erat, sed sapienti consilio populos sibi subditos auctoritate hujusmodi continere, praesertim Romanos deliberavit. Idcirco successores Caroli continuo post susceptum diadema, antequam ex urbe discederent, diplomata, placitave ibi dabant, aut tenebant, consensu semper pontificis accedente, quibus jurisdictioni, sive auctoritas principis manifestabatur, at nullo cum pontificis auctoritatis detrimento. Idcirco iidem Romani fidelitatis juramentum facientes novo principi, *salva*, aiebant, *fidelitate* pontifici praestita, ut late demonstravimus in dissert. I, ubi et de ceteris ad coronationem spectantibus aliquatenus disseruimus. Nunc de ritu vario ejusdem coronationis dicam, ut Rudolphi epistolis lux inde major affluat.

D § IV. — De ritu coronationis Carolingiorum Augg.

XV. In coronatione omnium prima ritus aliquis servatus nequidquam exquiritur. Nam Eginhardus, qui Carolo Magno erat a secretis, et omnia norat (*Vita Car. M.*, c. 28), auctor Vitae Leonis III apud Anastasium (sect. 376), caeterique auctores coevi, ac praeter iis monachus Engolismensis de improvise factam testantur: « Cum ad missam, ait monachus, ante confessionem beati Petri apostoli ab oratione surgeret, dominus Leo papa coronam capiti ejus imposuit. » Nihilominus quia Ludovicus II in celebri epistola ad Basilium imp. Orientis (*Anon. Salern.* cap. 102) unctionem praecessisse testatur: « Carolus Magnus abavus noster unctione hujusmodi per summum pontificem delibutus, primus ex gente et genealogia nostra, pietate in eo abundante, et imperator dictus est; » quia, inquam, Ludovicus II inunctionem addit, hanc et coronae impositionem constituisse totum ritum coronationis

Caroli Magni non improbabile est. Ludovici Pii coronationem singulari exemplo factam in Francia Theganus (cap. 17) describit his verbis : « In proxima die Dominica in ecclesia ante missarum solemniam, coram clero et omni populo, consecravit eum et unxit ad imperatorem, et coronam auream miræ pulchritudinis et 254 pretiosissimis gemmis ornatam, quam secum apportaverat, posuit supra caput ejus. » Et Lotharius Pii Ludovici filius consors patris coronatus ita genitorem rei admonet : « Coram sacro altare, et coram sacro corpore beati principis apostolorum a summo pontifice, vestro ex consensu et voluntate, benedictionem, honorem, et nomen suscepti imperialis officii, insuper diademæ capitis, et gladium ad defensionem Ecclesie. » Quod refert Mabillonius (sec. iv Beneil., p. 513) filium hujus Ludovicum II non est, quid simili modo coronatum anno 850 a Leone IV ostendam, cum ipse sui, et prædecessorum sit testis in laudata ad Basilium epistola. De Carolo Calvo Lotharii filio et Ludovici II fratre, iisdemque fere verbis de Carolo Crasso Ludovici fratris Lotharii filio, annalista Bertinianus apud Pagium (876, n. 6; 880, n. 7) hæc habet : « In die Nativitatis Domini beato Petro multa, et pretiosa munera offerens in imperatorem unctus et coronatus, atque Romanorum imperator appellatus est. » In conc. Rom. an. 877, ap. Labbeum (tom. IX, p. 295) pro confirmatione Caroli Calvi, præter unctionem, coronam, et gladium, sceptri etiam fit mentio. Nil novi suppetit de Wilone, ejusque filio Lamberto inter Carolinos insertis ex chron. Casaurien. ap. Continuator. Freherianum, et Pagium (892, n. 2).

XVI. Aliquantulum explicatio occurrit apud eundem auctorem (896, n. 3) ritus coronationis Arnulphi extremi ex descendentibus Caroli Magni a Formoso peractæ : « Apostolicus, inquit, paterno amore diligendo regem ante paradisum, loco qui dicitur gradibus sancti Petri suscipiens, et honeste ad basilicam beatorum principum apostolorum letificando introduxit, et secundum morem antecessorum suorum imperialem consecrationem capiti sibi imponens Cesarem Augustum appellavit. » Istud quidem testimonium basilicam principum apostolorum appellans ecclesiam sancti Petri, et *Cesarem Augustum* vocans imperatorem, ac proinde sequioribus temporibus scriptum nullo loco haberem, nisi anonymus panegyrista Berengarii, qui seriem Carolinorum explet, Freherianum continuatoris narratum summam veram esse ostenderet. Carmine is perquam obscuro ritum persequitur, ac clariorem, et in compendium reductam a Pagio (915, n. 7) eum proferam. Ita igitur exceptus et coronatus est Berengarius : « Franci, Langobardi, Saxones, Anglique in scholas turmasque divisi patria quisque lingua laudes ei dixere, et Petrus pape frater, ac Theophylacti consulis Romanorum filius, illum ad Joannem pontificem deduxere, in gradibus basilicæ beati Petri apostoli, vel in atrio super 255 gradus ejus basilicæ sedentem. Postquam gradus omnes ejusdem basilicæ conscendit Berengarius, Joannes X, qui in sella aurea considerat, assurrexit regi demum, eumque osculatus est. Post basilicæ ingressum, et factam a Berengario professionem, fusasque ad sepulcrum beati Petri preces, Joannes papa ei in palatio suo cenam exquisitissimam dedit, tanquamque die dominica resurrectionis, seu Paschatis, quo die Christus Deus et homo e sepulcro suo surrexit, eum corona imperiali exornavit, et Berengarius litteras dedit, quibus omnium superiorum principum donationes confirmabantur. »

XVII. Quæ a panegyrista numerantur scholæ, Berengarii tempore intra mœnia erant, sed priorum quatuor imperatorum Caroli Magni, Ludovici Pii, Lotharii et Ludovici II extramœnianæ. Nam liquet Leoninam civitatem anno 852 a Leone IV conditorem fuisse esse. Cum tamen eas tantum scholas memoret, annuere videtur, ab ipsis Carolinis desumendum

A esse principium excipiendi imperatorem ad portam castelli, quod in Germaniæ regum exceptione solemne fuit, et usque ad novissimum Romæ coronatum Fridericum III perseveravit. Verum quia cæremonia ista multum discrepat ab exceptione regum Romæ fieri solita, et Carolo Magno fieri cœpta a Romam primo venit an. 774, ex libro Pontificali (sect. 314 seq.) huc illam afferam : « Direxit in ejus occursum universos iudices ad fere triginta milia ab hac Romana urbe in locum qui vocatur Novas, ubi eum cum bandora susceperunt. Et dum appropinquasset fere unius milliarii spatio a Romana urbe direxit universas scholas militiæ una cum patronis, simulque et pueris, qui ad discendas litteras pergebant, deportantes omnes ramos palmarum atque olivarum, laudesque omnes canentes, cum acclamationum earumdem laudum vocibus ipsum Francorum susceperunt regem, obviam illi ejus sanctitas dirigens venerandas cruces, id est signa, sicut mos est ad exarchum, aut patricium suscipiendum, eum cum ingenti honore suscipi fecit. » Infra autem de ipso pontifice regem excepturo : « Cum universo clero, et populo Romano ad beatum Petrum properavit ad suscipiendum eundem Francorum regem, et in gradibus ipsius apostolicæ aulæ eum cum clero suo præstolatus est. » Et de regis accessu : « usque ad prænominatum pervenit pontificem. Ubi in atrio super gradus juxta fores ecclesie assistebat. Eoque suscepto mutuo se amplectentes, tenuit isdem Christianissimus rex dexteram manum antedicti pontificis, et ita in eandem venerandam aulam beati Petri principis apostolorum ingressi sunt.

256 XVIII. Occursum, exceptionemque hujusmodi, quorum similes fuisse advenientis regis coronandi ex laudato panegyrista colligimus, ritus ipse coronationis excipiebat, quem ex codice præstantissimo Albiniano hic subjiciam.

C *Incipit ordo Romanus ad benedicendum imperatorem, quando coronam accipit.*

Promissio imperatoris. In nomine Christi pronitto, spondeo, atque polliceor ego N. imperator coram Deo, et beato Petro, me protectorem, atque defensorem esse hujus sancte Romane Ecclesie in omnibus utilitatibus, in quantum divino fulsuo fuerit adiutorio secundum scire meum ac posse.

Dehinc orationem primam dei Albanensis episcopus ante portam argenteam basilicæ beati Petri : Deus, in cuius manu corda sunt regum, etc.

Orationem vero secundam dei episcopus Portuensis intra ecclesiam beati Petri in medio rote. Deus innarrabilis auctor mundi, conditor generis, etc.

Deinde vadant ante confessionem beati Petri apostoli, et prosternat se primum in terra, et archidiaconus faciat litaniam. Qua finita episcopus Ostiensis unget ei de oleo exorcizato brachium dextrum, et inter scapulas, et dicat hanc orationem : Domine Deus omnipotens, cujus est omnis potestas, etc. Sequitur hæc oratio : Deus Dei Filius Jesus Christus Dominus Deus noster, qui a Patre oleo exsul, etc.

D *Demum vero pontifex Romanus sursum ante altare imponit ei diademam in capite, dicens : Accipe signum glorie in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut spreto antiquo hoste, spretisque contagis vitiorum omnium, sic iudicium et justitiam diligas, et ita misericorditer vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum eterni regni coronant percipias. Qui cum Patre et Spiritu sancto vivit.*

XIX. Brevissimum hunc Romanum ordinem primus omnium elidit in lucem Raynaldus (1209, n. 18) scriptum putans ævo coronationis Ottonis IV. Deinde Mabillonius in sua collectione (*Mus. It. tom. II, Ord. XII, n. 88*) eundem evulgavit, tanquam Cencii opus. Denique Martene (*de ant. Eccl. rit. l. II, c. 9, Ord. VII*) pleniorum ceteris eum emisit ex cod. Arelatensi, nil de ætate definiens. At una promissio, seu professio, *Ego N. imperator præferens, ordinem ad*

Carolinus rejicit. Nam primus omnium Germanicæ regum, quem duo sequentes imitati **257** sunt, neque in diplomatis plurimis, ut Godefridus animadvertit (*Chron. Godwic.* tom. I, p. 166) neque in celebri juramento a Gratiano etiam relato, aliud sibi nomen vindicat quam regis. Video equidem Carolum Magnum, Eginhardo teste in ejus Vita (cap. 28) nonnisi post coronam imperatoris et Augusti nomen accepisse, quod et successorum stirpis Carolinæ solemne fuit; sed professio defensionis Ecclesiæ in omnibus utilitatibus nonnisi Carolinis conducit, Germani siquidem profitebantur una cum Ecclesiæ defensione, defensionem et exaltationem rectoris ejus, quod infra plauum erit. Itaque, hanc mihi dent veniam eruditi hujus ordinis editores, ejusdem ætatem non sunt assecuti. Neque ego dixerim ab ipso imperatoris dignitatis initio eum ordinem obtinuisse, cum nulla apud auctores mentio servati ritus inveniatur, præterquam apud panegyristam Berengarii; at hujus testimonium satis superque est ad ordinem istum retrahendum, removendumque ab ætate, quam illi tribuunt, rati Cencium Camerarium omnium primum recensuisse eum ritum. Nam propediem v. debimus, ante medium sæculum xi obtinuisse alium ordinem pleniorum et Germanicæ regibus convenientiorum. Huc accedit, quod orationes a tribus cardinalibus dicendæ, ut in nostro cod. et in quovis antiquo ordine indicantur duntaxat; ita et Cencii ævo, cum notissima res erat, imperatoris titulum consequi coronationem, aut loco imperatoris princeps, seu rex fuisset positus, aut indicata tantum esset prima oratio ab episcopo Albanensi dicenda. Nec secus esse compertum erit, si quando genuinus ordo a Cencio insertus Censuali libro emerget.

XX. Præterea istud debet animadverti (quod potissime ordinem illum vindicat Carolinis) neque ullam fieri mentionem missæ, nec locum relinqui eam imaginari volenti, ut ordini eidem inserat. Nam statim atque Ostiensis episcopus regem inunxit, pontifex diademate imposito ritum explet. Idcirco in ordine legitur: *Demum vero pontifex, etc.*, quod aperte indicat ritus omnis complementum. Quin missa postea celebraretur non est dubium, nam et Dominica, aut sollemnis dies ad coronationem electa id exigebat; et de missa consecuta coronationem Ludovici Pii luculenter ait Theganus (cap. 17): Stephanus IV « in proxima die Dominica ante missarum sollemnia coram clero et omni populo consecravit eum, et unxit ad imperatorem. » Qua quidem in missa præter orationem diem propriam, alteram pro imperatore fuisse additam, nemo negare ausit. Ea vero non ex cæremonialibus petebatur, qui ad missæ sacrificium non erant usui, sed ex libro Sacramentorum, uti **258** hodie fieret ex missali. Non erit abs re huc missam afferre ex eodem libro Sacramentorum (Thomas. tom. VI, p. 202) conferendam scilicet cum illa, quæ in libris cæremoniarum legitur: « Deus regnorum omnium, et Romani maxime protecor imperii, da servis tuis regibus nostris illi triumphum virtutis scienter excolere; ut cujus constitutione sunt principes, ejus semper munere sint potentes. Per. *Secreta.* Suscipe, Domine, preces et hostias Ecclesiæ tuæ pro salute famuli tui illi supplicantis, et protectione fidelium populorum antiqua brachii opere miracula, ut, superatis pacis inimicis, secunda tibi serviat Christiana libertas. Per. *Post communionem.* Deus, qui ad prædicandum æterni Regis Evangelium Romanum imperium præparasti, præteude famulis tuis illi principibus nostris arma cælestia, ut pax Ecclesiarum nulla turbetur tempestate bellorum. Per Dominum. » In cæremonialibus nomen imperatoris, loco principis, ubique legitur: at minime id abhorret a ritu coronationis Carolinorum, qui ante missam imperatores appellabantur. Cum vero inter missarum sollemnia coronatio fieri cœpta est, primæ orationis nomen

mutari omnino debuit. Quare autem in Henrici III Germanicæ regis coronatione, necessario facta inter missarum sollemnia, mutatum non fuerit, mox videbimus.

§ V. — *Ritus coronationis Germanicæ regum, postquam electio regis Romanorum constituta est.*

XXI. Post diuturnum 38 annorum interregnum, dignitas imperialis iterum Romæ claruit anno 962 in Otone Magno, qui primus inter Germanicæ reges imperiali diademate redimitus Augustorum ejus gentis aciem ducit, quod inter omnes constat. Sed horum coronationis ritus alius, aliudque imperiale insigne reperitur in prisca monumentis. Nam coronatio cœpta fieri inter missarum sollemnia imperatori novum decus attulit; et coronæ; sceptro, gladioque Carolinorum insignibus, pomum aureum pontifices addiderunt. Animadvertit Dufresnius (*Diss. de inf. ævi numism.*, § 19) Stephanum Baluzium delineare fecisse imaginem Caroli Calvi gestantis sinistra globum crucigerum. At quantum quis adhibeat diligentiam, monumenta vetera id comprobantia non inveniunt. Otone primo auspice Germanos imperatores observat sæpe laudatus Godefridus ex ejusdem sigillis (*Chron. Godw.* tom. I, p. 163) pomum ejusmodi **259** usos esse: « In regis, ait, imberbis plerumque, et vultu adhuc dum juvenili, capite vel nu. o, vel clausa saltem corona redimito, in manibus vel baculum regium, vel lanceam et umbonem gestans apparet. Cum e contra in imperialibus barba quodammodo prolata, corona superne clausa, pomoque et sceptro ornatus representetur, quale quid in Zyllesiano sigillo Heineccius observavit. » Quamobrem Glaber Rodolphus ap. Baronium (1013, n. 5 seq.) loquens de Benedicto VIII quem falso ejus globi auctorem faciunt: « Licet, inquit, insigne illud imperiale diversis speciebus prius figuratum fuisset, verum tamen papæ Benedicto sedis apostolicæ jussu est admodum intellectuali specie. Qui idem insigne præcepit fabricari, quasi aureum pomum, atque circumdari per quadrum pretiosissimis quibusque gemmis, ac desuper auream crucem inseri. »

XXII. Hinc patet aureum pomum, quo Ottonem primum Godefridus insignem vidit, a Benedicto VIII novam formam accepisse post Ottones, Henrico scilicet II Germanicæ regi, ac primo regi Romanorum tradendum. Sed inter imperialia insignia in solenni coronatione tradi solita, non recensendum ab initio, discimus ab eodem Glabro referente, quemadmodum Benedictus cum Henrico « Romam venienti obvium cum maxima virorum, et sacrorum ordinum multitudine processisset ex more, eique ejusmodi insignie, scilicet imperii, in conspectu totius Romanæ plebis tradidisset, etc. » Coronatio enim sequenti anno facta est. Quin etiam neque Conrado Salico, qui Henrico successit anno 1027, neque Henrico III hujus successore, qui anno 1046 est coronatus a Clemente II, fuitque imperator hujus nominis secundus, inter alia insignia pomum crucigerum esse traditum docet ordo Romanus, quem mox omnium oculis subjiciam. Qui omnium primus alia inter insignia pomum accepisse videtur, est Fridericus I Ænobarbus ab Adriano IV coronatus anno 1155. Videtur, inquam; nam acta apud Baronium (1155, n. 17) illud inter cætera non recensent: « Rex ad pontificem coronandus accessit, et præsentatis imperialibus signis, gladium, sceptrum, atque imperii coronam de manibus ejusdem papæ suscepit. » Nihilominus Godefridus Viterbiensis presb. capellanus et notarius Conradi III regis Germanicæ, et imperatorum ejusdem Friderici I et Henrici VI (hic suum chronicon absolvit anno 1186, dedicavitque Urbano III Friderico superstate, adeoque alia nulla coronatione inspecta) pomum inter alia insignia numerat (ap. Dufresn. *de inf. ævi numism.* § 19), sic illud describens:

260 Aureus iste globus pommum, vel palla vocatur, unde figuratus mundum gerere putatur. Quando corouatur, palla ferenda datur.

Et, quod majus, Friderici I successor Henricus IV. et a ho. me. papa Coelestino prædecessore nostro, ait Innoc. III, post susceptam ab eo coronam, cum aliquantulum abscessisset, rediens tandem ad se ab ipso de imperio per pallam auream petiit investiri (Regest. tom. I, p. 697); tanti tunc temporis habebatur id insigne universum orbem representans! Ea siquidem opinio sensim invaluerat, quod pluribus Rudolphi epistolis testatum videbimus, ut temporalis imperatoris potestas tam longe lateque extendi putaretur, quam spiritualis Romani pontificis: non quia imperatores regnorum, ditionumque alieni juris se dominos crederent, sed quia, ut pontifex nullis limitibus circumscripta potestate utitur in orbe universo, patriarchis, metropolitibus, episcopisque omnibus sua jura retinentibus, ita imperator nullo cum regum, principumve quorumlibet juris detrimento, summus universi orbis princeps imperialis diadematis impositione fieri videbatur. Quæ quanquam non esset vera in Joles hujus dignitate, a Leone III instituta, non modo Romanis pontificibus vana insolensque non videbatur, sed ipsimet solis et lunæ comparatione utentes, pontificem atque imperatorem universi orbis dominos designabant.

XXIII. Quod autem spectat ad coronationem ceptam fieri inter missarum solemniam, vetera monumenta docent, Henricum filium Conradi Salici, qui II imperator audit, necessario coronatum fuisse contra morem eo usque servatum, inter missarum solemniam. Nam prius consecrari aut benedici pontificem oportuit, a quo ipse imperialia insignia susceperat. Idcirco ante *Gloria in excelsis* post Clementis II benedictionem coronatus fuit, anno 1046. Multa tunc nova et singularia evenerunt, quæ ad nos seros posteros pervenerunt in caeremoniali ea occasione conscripto. Sedulus antiquarum rerum indagator Onuphrius Panvinius inter ordines Romanos ab se collectos caeremoniale istud inexploratum recensuit (Cod. Vat. 6112) indeque erutum P. Joannes Baptista Gatticus abbas canon. reg. Later. quidnam esset ignorans, evulgavit anno 1753 (tom. I, p. 215). Equidem sensu caeremonialis pretium, ipsemet cod. Vatic. inspicit; exempla duo reperi (fol. 102, et 121) non pauca editorem peccasse contra fidem codicis deprehendi; quæ magis necessaria **261** erant emendavi, neglexi cætera. Tanti pretii monumentum utnam alicubi reperiretur autographum! qualecunque nobis servavit Panvinius cum cæteris a Mabillonio editis, ne ullum eruditorum lateat, prælo iterum committendum ratus sum, et quidem occasione, qua opportunior offerri non poterat. Et vero narrat Hermannus Contractus, cui tanquam synchrono eruditi fidem habent, quemadmodum post concilium Sutrinum, ubi Greg. VI abdicavit, Henricus cum Agnete uxore sua, et Suidgero Bambergensi episcopo Romam venit in pervigilio Nativitatis Domini anno 1046, unde ille sequentem annum orditur, Suidgerum ab iis qui Sutrii convenerant electum esse, et die ipsa Nativitatis consecratam, et qui mox, prosequitur, ipsa die Henricum regem et conjugem ejus Agnetem imperiali benedictione sublimavit, peractisque missarum solemnibus ipse dominus papa, et imperator cum imperatrice, ita ut erat coronatus, ad Lateranense palatium cum ingenti gloria proficiscuntur, cunctis civibus Romanis mirantibus, honoremque singulis quibusque pro facultate obiter impendentibus. Sic pius monachus Augiensis historiam certam angustia temporis incredibilem reddit. Etenim ne cogitatione quidem amplecti quis poterit, pontificem contra traditionem, morem majorum, consuetudinem consecratum esse feria v in quam Nativitas Domini eo anno incidit, et, quod superat omnem fidem,

A spatio aliquot horarum congregatos clerum, populum, præsulesque, qui Sutrii convenerant, electum, inthronizatum, et consecratum pontificem, parata omnia ad tantam solemnitatem pro triplici coronatione, quæ neque antea unquam, neque postea facta est, ac demum descriptam caeremoniam illam novam et singularem, quæ tunc fuit adhibita. At caeremoniale ipsum melius deteget errorem Hermannii.

ORDO ROMANUS continens ritum servatum an. 1046 in benedictione Clementis II et coronatione Henrici II et Agnetis.

XXIV. Incipit Ordo Rom. ad benedicendum imp. quando coronam accipit a domno papa in basilica beati Petri apostoli, ad altare sancti Mauriti M. Diedonico summo mane electus imp. cum conjugis sua descendit ad sanctam Mariam Transpadinam, quæ est juxta Terebintum, ibique recipitur honorifice a præfecto urbis, et comite palatii Lateranensis, et uxor ejus a dativo iudice, et arcario, **262** et deducitur per porticum, clericis urbis omnibus indutis cappis, planetis, dalmaticis, et tunicis cum thuribulis cantantibus: *Ecce mitto angelum meum*, usque ad suggestum aræ superioris, quæ est in capite graduum ante portas aræ sanctæ Mariæ in Turri. Ibi sedens domnus papa in sede sua, circumstantibus episcopis, et cardinal. diaconib., et cæteris omnibus ordinibus Ecclesiæ. Tunc electus imperator cum conjugis, et omnibus baronibus suis clericis, et laicis osculatur pedes domni papæ, et regina in partem cum supradictis ductoribus suis recedente, electus jurat fidelitatem domno papæ in hunc modum: *In nomine Domini nostri Jesu Christi. Ego rex N. Romanorum, et futurus imperator Romanorum promitto, spondeo, polliceor, atque per hæc Evangelia juro coram Deo, ac beato Petro apostolo, et beati Petri apostoli vicario domno N. papa fidelitatem, tuisque successoribus canonice inruntibus, neque amodo protectorem, ac defensorem fore hujus sanctæ Romanæ Ecclesiæ, et vestræ personæ, vestrorumque successorum in omnibus utilitatibus, in quantum divino iulcius iuro adiutorio secundum scire meum ac posse, sine fraude ac malo ingenio. Sic me Deus adiuvet, et hæc sancta Dei Evangelia.*

XXV. Ibi que camerarius domni papæ electi pallam accipit sibi habendam; deinde quærit ab eo domnus papa ter, si vult habere pacem cum Ecclesia; eoque ter respondente *Volo*, domnus papa dicit: *Et ego do tibi pacem, sicut Christus discipulis suis*; osculaturque frontem ejus, ac mentum (rasus enim esse debet) et ambas genas, postremo os. Tunc surgens domnus papa ter quærit ab eo, si vult esse filius Ecclesiæ. Quo respondente *Volo*, domnus papa dicit: *Et ego te recipio in filium Ecclesiæ*, et mittit eum sub manto, et ille osculatur pectus domni papæ, et accipit eum per dexteram manum, et cancellarius ejus sustentat eum cum sinistra. Electus vero ducitur per dexteram ab archidiacono domni papæ, et sic intrat per portam Aræam, clericis beati Petri psallentibus, et cantantibus: *Benedictus Dominus Deus Israel*, usque ad portam Argentariam. Ibi dimittit eum domnus papa orantem, quem lento subsequitur gradu regina cum suis ductoribus, usque ad supradictam portam Aræeam. Electus vero completa oratione surgit, et episcopus Albanens. dat super eum hanc primam orationem: *Deus, in cuius manu sunt corda regum, inclina ad preces humilitatis nostræ aures misericordiæ tuæ, et principi nostro famulo tuo N. regimen tuæ appone sapientiæ, ut haustis de tuo fonte consiliis, et tibi placeat, et super omnia regna præcellat. Per.*

XXVI. Postea domnus papa ingreditur ecclesiam beati Petri, clericis ejusdem ecclesiæ cantantibus resp. *Petre, amas me. Quo completo domnus papa benedicit, deinde sedet in sede sibi preparata in texta*

parte a ejusdem rotæ, et completa oratione Albanensis episcopi, ingreditur electus, et sedet in predicta sede, archipresbytero cardinale, et archidiacono hinc inde eum ductantibus, et juxta eum sedentibus, et doceant qualiter debeat domino papæ in scrutinio respondere. Domno autem papæ facienti scrutinium, respondet in hunc modum, septem episcopis sedentibus ad dexteram suam, secundum ordinem suum, et episcopi Theutonici sedeant ad dexteram electi cardinales, et ceteri ordines Ecclesiæ sedeant. Domnus papa dicit: *Antiqua sanctorum patrum institutio docet, et præcipit, ut quisquis eligitur, ut præesse debeat, antea diligentissime examinetur cum omni charitate de fide sanctæ Trinitatis, et interrogetur de diversis causis, et moribus, quæ huic regimini congruunt, ac necessaria sunt retineri secundum apostoli dictam: Manus nemini cito imposueris, et ut etiam is qui ordinandus est, antea erudiat, qualiter eum in ea prælatione constitutum oporteat conversari in Ecclesia Dei, et ut excusabiles sint qui ei manus ordinationis imponunt. Eadem itaque auctoritate, et præcepto interrogamus te, dilectissime fili, charitate sincera, si omnem prudentiam tuam, quantum tua capacitas est natura, divino servitio mancipare volueris? Respondet: Ita toto corde volo in omnibus obire et consentire. Interrogat: Vis mores tuos ab omni malo temperare, et quantum poteris, Domino adjuvante, ad omne bonum commutare? Resp. Volo. Interr. Vis sobrietatem cum Dei auxilio custodire? Resp. Volo. Interr. Vis super divinis esse negotiis mancipatus, et a curis turpibus alienus, quantum te humana fragilitas consenserit posse? Resp. Volo. Interr. Vis humilitatem et patientiam in teipso custodire, et ad hoc alios inclinare? Resp. Volo. Interr. Vis pauperibus, et peregrinis, omnibusque indigentibus esse, propter nomen Domini, affabilis et misericors? Resp. Volo. Et dicit domnus papa: *Hæc omnia, et cætera bona tribuat tibi Dominus, et custodiat te, atque corroboret in omni bono. Et respondent omnes: Amen.* **264** *Credis secundum intelligentiam, etc.* Et dicitur ei: *Hæc fides augetur*^b, etc. Tunc vadit domnus papa ad secretarium, et induit se pontificalibus indumentis usque ad dalmaticam, qua indutus selet. Interim episcopus Portuensis, in medio rotæ mediane dat hanc or. super electum. *Deus inenarrabilis, sicut in unctione regis.**

XXVII. Finita oratione vadit electus ad chorum Gregorii cum prædicto cardinali archipresbytero et archidiacono, quibus quasi magistris uti debet in toto officio unctionis, et induunt eum amictu, et alba, et cingulo, et sic deducunt eum ad domnum papam in secretarium, ibique clericum facit eum, et concedit ei tunicam, et dalmaticam, et pluviale, et mitram, caligas et sandalia, quibus utatur in coronatione sua, et sic indutus stat ante domnum papam. Verum completo scrutinio exit Ostien. episcopus ad portam Argenteam, ubi regina cum iudicibus et suis baronibus præstolatur, et dat ei hanc orationem: *Omnipotens æterne Deus*^a, etc. Qua oratione completa unus de cardinalibus presbyteris, cui prior præceperit, de diaconibus similiter unus, cui archidiaconus jusserit, reginam deducant usque ad altare sancti Gregorii; ibique expectet, donec domnus papa cum sua processione exeat. Completisque omnibus supradictis ministri induant domnum papam planetam et palteum, et imposita mitra procedat, ordinibus de more procedentibus. Post que vadit electus cum supradictis ductoribus suis, quem sequatur uxor ejus usque ad arcam beati Petri. Tunc primicerius cantat introitum cum schola, et *Chirie eleyson*, et silet. Dom-

nus papa ascendit ad altare, et post confessionem dat pacem diaconibus, et incoensat. Post incensum ascendit ad sedem. Electus vero inter hæc, et uxor ejus proffunduntur ante arcam beati Petri, et archidiaconus facit litaniam; qua finita exiit solo pluviali dimisso. Episcopus Ostiensis ungit brachium dextrum de oleo exorcizato, et inter scapulas, et dicit: *Domine Deus omnipotens, etc., justitiæ libamine, etc., sequitur oratio: Deus Dei Filius, Jesu Christe Domine noster, etc.* Post regis unctionem sequatur benedictio reginæ ante altare: *Deus, qui solus, etc. Sacri unctio olei in pectore reginæ Spiritus sancti gratia humilitatis nostræ officio copiosa descendat, etc.*

265 **XXVIII.** Post hæc domnus papa descendit a sede, et vadit ad altare sancti Mauricii, sequente electo, et regina; et domno papa stante super limen in introitu altaris, electus stat ante eum in medio rotæ, ad cuius dexteram stet regina, sex episcopis palatii Lateranensis in rotis, que ibi positæ sunt, circumstantibus; septimo in officio altaris domno papæ serviente. Tunc oblationarii prior, et secundus sumant coronas electi, et reginæ de altari sancti Petri, et ponant super altare sancti Mauricii. Tum domnus papa det anulum electo, et dicat: *Accipe anulum, signaculum videlicet sanctæ fidei, soliditatem regni, augmentum potentie, per quem scias triumphali potentia hostes depellere, hæreses destrinere, subditos coadunare, et catholicæ fidei perseverantiam connectere. Per. Oratio post anulum datum: Deus, cujus est omnis potestas et dignitas, da famulo tuo prosperum sue dignitatis effectum, in qua te remunerante permaneat, semperque teneat, ibique jugiter placere contendat. Per. Illic cingit eum gladio, et dicit: Accipe hunc gladium cum Dei benedictione tibi collatum, in quo per virtutem Spiritus sancti resistere, et ejicere omnes inimicos tuos valeas, et cunctos sancte Ecclesiæ Dei adversarios, regnumque tibi commissum tutari, ac protegere castra Dei per auxilium invictissimi triumphatoris D. N. J. Christi, qui cum Patre in unitate Spiritus sancti vivit, et regnat in sæcula sæculorum. Amen. Oratio post gladium: Deus, qui providentia tua cælestia simul et terrena moderaris, propitiare Christianissimo regi nostro, ut omnis hostium suorum fortitudo virtute gladii spiritualis frangatur, atque illo pugnante penitus conteratur. Per. Illic coronetur. Tunc archidiaconus accipiat coronam de altari sancti Mauricii, et porrigat domno papæ, quam cum domnus papa posuerit super caput electi, dicat hanc orationem: *Accipe signum gloriæ*^d, etc. Impositio coronæ super caput reginæ: quam cum imponit domnus papa super caput ejus, imponant manus vii episcopi, et dicat domnus papa alta voce, et vii episcopi taceant: *Accipe coronam regalis excellentiæ, quæ licet ab indignis episcoporum, etc., ingredi merearis. Qui cum Deo Patre. Illic det domnus papa sceptrum imperatori, et dicat: Accipe sceptrum regis potestatis insigne, virgam scilicet rectam regni, virgam virtutis, qua teipsum bene regas, sanctam Ecclesiam, populumque Christianum tibi a Deo commissum regia virtute ab improbis defendas, pravos corrigas, rectos pacifices, et ut riam **266** rectam tenere possis, tuo juramine dirigas, quatenus de temporali regno ad æternum perveñas, ipso adjuvante, cujus regnum et imperium sine fine permanet in sæcula sæculorum. Amen. Oratio post datum sceptrum: *Omnium Domine fons honorum, cunctorumque Deus institutor profectuum, tribue quæsumus famulo tuo N. adeptam bene regere dignitatem, et a te sibi præstitum honorem corroborare dignare; honorifica eum præ cunctis***

^a Deest dispositio sedium vitio ejus, qui descripsit codicem. Utrumque exemplum Panvini vitiosum. Crederem legendum rotæ contra sedem præparatam electo in sinistra parte.

^b Petenda ex Pontificali, *De consecratione electi in episcopum*. Apud Panvinum legitur per extensum.

Equidem rem minime necessariam lubens prætermitto.

^c Codd. alii de coron. reginæ legunt *sempiternæ Deus* s. Ap. Panvin. exstat integra. Perinde est de sequentibus quatuor.

^d Ap. Panvin. exstat integra.

regibus terræ; uberi enim benedictione locupleta, et in solio regni firma stabilitate consolidata, visita eum in sobole, præsta ei prolixitatem vitæ; in diebus suis semper oriatur iustitia, ut cum jucunditate, et lætitia æterna glorietur in regno. Per Dominum.

XXXIX. Post hæc dominus papa cum suis ministris ad altare beati Petri revertitur. Tunc præfectus urbis, et primicerius iudicum deducant imperatorem; imperatricem vero præfectus navalium, et secundicerius iudicum. Quibus in locis suis jam stantibus, dominus papa incipit: *Gloria in excelsis Deo*; et schola respondet; deinceps dicit hanc orationem: *Deus regnorum omnium, etc.*; qua finita archidiaconus cum cæteris prælatis, diaconibus, et primicerio, et subdiaconibus intra crucem et altare incipit has laudes: *Exaudi Christe*; schola cum notariis in choro respondente: *Domino nostro C. a Deo decreto summo pontifici et universali papæ vita*; et hoc ter. Iterum dicit archidiaconus cum stantibus sibi: *Exaudi Christe*; et schola cum notariis respondet: *Domino nostro a Deo coronato magno, et pacifico imperatori vita et victoria*. Trib. vicib. *Exaudi Christe*. Resp. schola cum notariis: *Dominæ nostræ ejus conjugii excellentissimæ imperatrici vita*. Tribus vicibus. Item *Exaudi Christe*. Resp. *Exercitui Romano et Theotouico vita et victoria*. Tribus vicibus. Item *Salvator mundi*. Resp. *Tu illos adjuva*. Item *sancta Maria*. Resp. *Tu. Sancte Michael*. Resp. *Tu. Sancte Gabriel*. Resp. *Tu. Sancte Raphael*. Resp. *Tu. Sancte Petre*. Resp. *Tu. Sancte Paulæ*. Resp. *Tu. Sancte Joannes*. Resp. *Tu. Sancte Gregori*. Resp. *Tu. Sancte Maure*. Resp. *Tu. Sancte Mercuri*. Resp. *Tu illos adjuva*, ter. *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*. Respondent alii similiter: *Christus, etc. Spes nostra*. Resp. *Chr. Victoria nostra*. Resp. *Chr. Honor noster*. Resp. *Chr. Gloria nostra*. Resp. *Chr. Murus noster inexpugnabilis*. Resp. *Chr. Laus nostra*. Resp. *Chr. Triumphator noster*. Resp. *Chr. Ipsi laus, honor, et imperium per immortalia sæcula sæculorum. Amen.*

267 XXX. Hac laude finita, legitur epistola, et cantatur gradale, et alleluia. Post quæ imperator et imperatrix deponunt coronas. Tunc legitur evangelium, post quod imperator deponit gladium, et ascendit ad sedem domini papæ, imperatrix sequente, et offert domno papæ panem, simul et cereos, et aurum: singillatim vero imperator vinum, imperatrix aquam, de quibus debet ea die fieri sacrificium. Quibus finitis revertuntur ad loca sua. Cum autem præfatio incipit, imperator extrahit pluviale, et induitur manto proprio. Cum dicitur: *Pax Domini*, ascendit ad communicandum indutus proprio manto, et imperatrix cum eo; et accepta comunione redeunt ad loca sua.

XXXI. Finita vero missa accedat ad imp. comes palatii, et discalciet eum sandaliis et caligis, et calciet eum ocreas imperiales, et calcaria sancti Mauritii; et acceptis coronis sequantur domnum papam pergentem ad equitulum, deducti usque ad equos a supradictis ductoribus. Cum dominus papa venerit ad equum, imperator teneat stapham, et coronetur, et intret in processione. Imperatrix vero cum ductoribus suis sequatur imperatorem, cæteri barones sequantur. Clerici urbis omnes, sicut soliti sunt, faciant laudes, per loca sua. Judæi similiter in loco suo. Coronetur civitas. Campanæ sonentur omnes. Camerarii imperatoris præcedant, et sequantur nummos projicientes, et equitulum iter non impediatur. Cumque pervenerint ad ascensorium. Prior cardinalium sancti Laurentii foris Muros incipiat laudes, sicut mos est, et cæteri respondeant. Quibus finitis imperator descendit, et tenet stapham domno papæ descendenti, deposita prius corona. Deinde ducitur dominus papa ab imperatore et præfecto urbis usque ad cameram majoris palatii, ubi inde separentur. Imperatrix deducitur a primicerio et secundicerio iudicum usque ad cameram Juliæ imperatricis, in qua ipsa comedere debet cum episcopis et cæteris

baronibus suis. Camerarii imperatoris cum camerariis domni papæ dent-presbyterium omnibus ordinibus sac. palatii pontifice, et imperatore in camera pausantibus.

XXXII. Quo peracto comedat imperator ad dextram domni papæ, cæteri in locis suis sedentibus. Finito prandio surgat unus ex diaconibus, quem archidiaconus jusserit, et legat lectionem. Qua perfecta surgant cantores, et cantent quod soliti sunt. Finito cantu surgant omnes cum benedictionibus. Dominus papa redeat ad 268 cameram suam. Imperator ad cameram Juliæ. Electus descen lens de Monte Gaudii, et veniens ad ponticellum, jurat hoc sacramentum Romanis: *Ego N. futurus imperator juro me servaturum Romani bonas consuetudines, et firmo chartas tertiæ generis, et libelli sine fraude et malo ingenio*. Ad portam Collinam similiter jurare debet; in gradibus sancti Petri similiter.

XXXIII. Tante vetustatis, tantæque fidei monumentum, quod ipsum se prodit, cur Panvinius non noverit, elitorque Gatticus nullatenus olfecerit, non intelligo. Tres enim uno eodemque die coronis redimitos, pontificem C. et imperat. cum imperatrice in tota serie Augustorum non deprehendes, præter Clementem II, Henricum II et Agnetem. Mihi satis est ætatem detexisse, non enim vacat sigillatim expendere tot venerandæ illius antiquitatis characteres, quos eruditorum oculis subjiciendos duxi. Eos tamen non præteream, qui maxime ad rem faciunt. Ac primo juramentum Romanis præstitum necessario collocatur in fine, quia Henricus Romam veniens vacante sede, neque ad ponticellum juravit, neque solemniter fuit exceptus, ut sui prædecessores. At electo pontifice, dieque benedictionis ejus cum solemnitate coronationis conjuncto, præstitit ad portam Collinam, quæ erat in ripa ulteriori fluminis prope castellum Adriani, juramentum, quod præstabitur ad ponticellum ad radices montis Marii; alterum vero præstandum ad portam Castellii, præstitit in gradibus sancti Petri. Sequiorum temporum Ordines perperam collocant in fine quod hic necessario ponendum fuit, et portam Castellii pro Collina accipiunt. Hujus certum situm describit canonicus Benedictus (*Mus. Ital. tom. II, p. 143*) fer. ii paschalis deducens pontificem a Laterano: « Transiens, inquit, ante sanctum Trifonem juxta posterulas usque ad pontem Adrianam intrat per pontem, et exit per portam Collinam ante templum et castellum Adriani, proficiscens ante obeliscum Neronis, intrat per porticum juxta sepulcrum Romuli, ascendit ad Vaticanum. » Astipulantur Benedicto chron. Fossæ novæ, et echronicon Romualdi (*Cod. Vat. 3973*), in quo recensitis portis Urbis, supremo loco ponitur « Porta Collina ad castellum Adriani. » At cum in Vita Leonis IV ap. Anastasium (sect. 537) legatur idem pontifex aperuisse posterulam, « ubi mirum in modum castellum præeminet, quæ vocatur sancti Angeli, » hinc est quod hæc posterula civitatis Leoninæ in posterioribus ordinibus parum scite sumpta est pro porta Urbis, Collina per xi sæculum et sequens nuncupata. Eos recte Patritius arguit, tametsi et ipse deceptus nomen duntaxat putat falsum, situm nihil morans: 269 quare nomen Collinæ ad antiquam remprensiciens, documentis certis mediæ ævi imprudens adversatur. Duplex tamen juramentum Romanis præstari solitum recte præmittit ingressui regis Romanorum in civitatem Leoninam. Ita scilicet acta coronationis Henrici V ap. Baron. (1111, num. 5), quæ prima secuta est Henrici III, qui et imp. II dicitur, coronationem, nam Henr. IV non est coronatus a Rom. pont.: « Duo juramenta ex more fecit: unum juxta ponticellum, alterum ante Porticum (civitatis Leoninæ nomen id temporis) portam populo fecit. Ante portam a Judæis, in porta a Græcis canentibus extepus est. Hinc omnis Romanæ urbis clerus ex pontificis præcepto convenerat. »

XXXIV. Postrema hæc non parum lucis afferunt antiquo ordini, quem exhibuimus. Et vero Henricus cum Agnete, qui in pontificio palatio Lateranensi hospitabantur, veniunt per portam Collinam ad ecclesiam sanctæ Mariæ in Transpadina, quæ tum temporis prope castellam Adriani sita erat, non longe a posterula Leonis IV seu porta castelli: ubi etiam modica cum distantia erant terebintus Neronis, sepulcrum Romuli, seu meta, aliaque in ordinibus memorata loca, quorum mediam fuisse aream cum concha testatur cæremoniis præfectus in coronatione Sigismundi, ap. Rayn. (1453, n. 14); « Ubi ad concham areæ castri Sancti Angeli pervenere, mutuum sibi dixere vale: ac pontifex in palatium Vat. retroessit, etc. » Namque ista area erat locus ad recipiendum futurum imperatorem, deducendumque ad basilicam designatus, quo similiter post coronationem equitans cum pontifice revertebatur diademate redimitus. Cæterum Henricus V iuramentum faciens *ex more*, inuit ejusmodi iuramentum Romanis fieri consuevisse ante Henric. III Germaniæ regem, cujus coronatio una Henricum V præcedens non videtur sufficere ad inducendum morem. Quamobrem ab antecessoribus una cum iuramento fidelitatis pontifici aliud etiam Romanis esse præstitum credibile est. Quod novum hic occurrit, Henricus confirmat chartas *tertii generis et libelli*; charta autem tertii generis erat scriptura cessionis castri aut loci, cujusmodi exemplum affert Mabillonius (*Ann. B. I. LIII, n. 17, 114*) de castello Tribucco inter abb. Farfensem et Crescentium, quam quidem chartam Henricus I irritam esse jussit. *Libelli* autem chartas Ducangius precarias et præstarias interpretatur, quæ duo capita salva esse Romanorum ejus temporis maxime intererat. Castra siquidem et prædia in emphyteusim accepta ab ecclesiis, facili negotio hisdem ecclesiis vindicari poterant imperiali diplomate, **270** cujusmodi plura vidimus data esse ab Ottone III post imperiale diadema susceptum. Quam profecto auctoritatem coronæ annexam esse pontifices sapienter vulerunt optimo ecclesiarum publico, ut iras potentiorum ab se averterent, firmissimeque iis præsidium compararent. Animadverti autem velim non præfecturam urbis (nisi aliquando per invasionem), non alia palatina officia, non alia summi principis jura ad imperatorem per diadema imperiale pervenisse, sed inviolata apud pontificem permansisse.

XXXV. Hinc est, quod sacramentum fidelitatis a rege Romanorum præstari solitum, antequam per portam aream sanctæ Mariæ in Turri ad portam argenteam duceretur, in hoc ordine planissimis verbis expressum, ante annos tres et triginta exhibitum fuerat Benedicto VIII a sancto Henrico I, ut testatur Ditmarus ap. Baron. (1014, n. 1), et ap. Leibnitium (*Scrip. rer. Brunsw. tom. 1, p. 400*): « Decursis a Dom. incarn. post millenarii plenitudinem numeri annis tredecim, et in subseq. anni secundo mense ac hebdomada tertia, anno autem regni ejus tertio decimo, et die Dom. ac vi kal. Mart. Henricus Dei gratia rex inclytus a senatoribus duodecim vallatus, quorum sex rasi barba, alii proluxa, mystice incedebant cum baculis, cum dilecta suimet conjuge Cunegunda, ad ecclesiam sancti Petri, papa expectante, venit, et antequam introduceretur, ab eodem interrogatus, si fidelis vellent Romanæ patronus esse, et defensor Ecclesiæ, sibi autem suisque successoribus per omnia fidelis, devota professione respondit. » Quod si cui sacramenti fidelitatis nomen displicet, lubetque præscum *promissionis* seu *professionis* recentius adhibere, per me licet, modo certum firmitatem habeat, sub diversitate nominis summam eandem esse. Ea siquidem in librum cæremonialem relata, Henrico V qui primus post Henr. II diadema suscepit, ad portam argenteam est exhibitæ, ut acta ap. Baron (1111, n. 5) testantur: « Ibi ex libro professionem imperatoriam faciens, a pontifice designatus est imperator. » Perinde anno 1155 Fridericus I Ænobarbus, actis

A pariter id testantibus, « ad ecclesiam beatæ Mariæ in Turri, in qua eum ante altare pontifex expectabat, profectus est, et manus imponens, consuetam professionem et plenariam securitatem, secundum quod in ordine continetur, publice exhibuit. » Ea vero sic fuebatur: « Ego N. rex Romanorum, annuente Domino, futurus imperator promitto, spoudeo, et pollicor, atque juro Deo et beato Petro, me de cætero protectorem et defensorem fore summi pontif. et S. R. Ecclesiæ in omnibus necessitatibus **271** et utilitatibus suis, custodiendo et conservando possessiones, et honores, et jura ejus, quantum divino fultus sero adjutorio, secundum scire et posse meum, recta et pura fide. Sic me Deus, etc. » (*Mus. It. tom. II, p. 598*).

XXXVI. Audisti Henricum V non in area super gradibus ante portam aream sanctæ Mariæ in Turri, sed ad portam argenteam contra morem majorum professionem fecisse; et Fridericum Ænobarbum in ecclesia sanctæ Mariæ in Turri. Tragicam Henrici coronationem lubens prætereo. Ad Friderici autem professionem, quam omnium primus præstitit in prædicta Ecclesia, est animadvertendum, quod Durantes (*Rational. lib. II, c. 8, n. 6*), qui florebat Nicolao III pontifice, ac proinde antiqui ordinis rationem habet, nam ab ineunte sæc. XIII nulla coronatio facta erat, de imperatore sic loquitur: « Quoniam in die ordinationis suæ receptus primo in canonicum a canonicis sancti Petri ministrat domino papæ in missa in officio subdiaconatus, parando calicem, et hu usmodi faciendo. » In eandem sententiam Clemens V de coronatione Henrici VII rite faciendæ principio sæc. XIV, legatos admonet: « Ipsoque pontifice descendente pro perficiendis missarum mysteriis ad altare, imperator more subdiaconi offerat calicem, et ampullam. » Cum autem anno 1046 nil tale factum fuerit ab Henrico II, hujusque successor Henricus rex Germ. IV coronam non obtinuerit, Henrici V coronatio insolens ritum omnem rejiciat, ac denique Lotharius II necessitate impellente coronam præcipitanter suscepit ab Innocentio II in Lateranensi basilica, hinc est, quod ad Fridericum Ænobarbum anno 1155 coronatum ab Adriano IV descendere oportet. Hunc profecto cur omnium primum inter canonicos recenseamus nulla suppetit ratio certa, præter ritum in antiquo ordine præscriptum in ecclesia sanctæ Mariæ in Turri, qui cum actis Adriani IV fere concinit: « Relicto ibidem rege, aiunt acta, pontifex ad altare beati Petri conscendit. » Ordo autem antiquus: « Deinde summus pontifex cum omnibus ordinibus suis ad altare procedit, et facta ibi oratione, ad sedem ascendit, rege cum suis, et tribus episcopis, videlicet Ostiensi, et Portuensi, et Albanensi in ecclesia sanctæ Mariæ in Turribus remanente, ubi a canonicis sancti Petri receptus in fra:rem, imperialibus induatur insignibus, dato ipsius pallio camerario domini papæ. »

XXXVII. Quid vero? Petrus Mallius, qui sub eodem Ænobarbo florebat, eratque e sancti Petri canonicorum collegio, rem istam non modici honoris perpetuum silet, cum e contrario de basilicæ consuetudinibus **272** loquens (Bolland. tom. VI Jun. par. II, p. 39) hæc de ritu inunctionis, atque imperialium insignium traditione posteritati commendet: « Juxta hoc altare (sancti Silvestri) per directum est altare sancti Mauricii m. ad quod scilicet altare de antiqua consuetudine Romanorum imperator a dominis episcopis card. benedicitur et ungitur. Ad altare vero majus sancti Petri a domino papa benedicitur et coronatur, et de sacrosancto altari ejus per manus Romani pontificis ad defendendam Ecclesiam gladium accipit. » Num consuetudo ista inunctionis ab Henrico V coronatione in maxima illa rerum perturbatione anni 1111 repetenda sit; an potius ab aliquantulum feliciori Friderico I, cujus anno e re:ter vicesimo Mallius de ea scribebat, incompertum mihi est. Certe inter Henricum II et Fridericum I spatio au-

norum decem et centum solus Henricus V in basilica Vaticana ab Ostiensi episcopo est inunctus, magisque probabile est ritum adhiberi cœptum anno 1111 antiquam consuetudinem ab scriptore Friderici cœtaneo nuncupari, quam in Friderici ejusdem coronatione incipientem. Nihilominus malo in incerto antiquitatem ritus relinquere, quam annis non bene quinquaginta vetustiorum conjecturis ostendere. Perinde est de rege Romanorum inter canonicos recipiendo: præstat siquidem ad sæculi xiii principium differre hanc ceremoniam, cum Innocentius III anno 1209 imperiali diademate Ottonem IV redimivit, quam aut Friderico I, aut Henrico VI ejus successori rem ascribere, quæ nullo hæret documento veteri. Nam antiqui ordinis a Clemente V laudati, et Durantis testimonia supra allata nullum ex dilatione ista detrimentum accipiunt, rectiusque Innocentio III nova hæc institutio tribuitur, quam aut Adriano IV qui Fridericum Romanis invitit coronavit inter arma; aut Cœlestino III qui fere coactus, et singulari ut fertur ratione Henricum VI una cum uxore ad imperialem dignitatem provexit. Nam prisco ritui aliquid se addidisse Innocentius ipse testatur, cui nisi canonicatum adjecisset, non video quid novi ei referretur acceptum. Et vero insignia imperialia, corona, gladius, sceptrum et pomum jam ipsa in coronatione ad altare majus in missarum solemnibus, post epistolam, tradi consueverant. Professio in ecclesia sanctæ Mariæ in Turri a Friderico I fieri cœperat. Inunctio ad altare sancti Mauritii, ejusdem Friderici ævo antiqua consuetudo nuncupabatur a Mallo scriptore synchrono. Equitatio demum pontificis cum imperatore coronato usque ad aream Molis Adrianae, ubi coronandus exceptus fuerat, vetustate alios etiam ritus antebat. Jure igitur canonicatus Innocentio III relinquitur, eumque consequens officium subdiaconi ad missam.

273 XXXVIII. At enimvero ipse pontifex basilicæ ejusdem canonicum se fuisse tantopere gloriabatur, ut ad Petri sedem evectus, inde sumat præcipuum obsequii causam erga illam (*Bull. Vat. tom. I, p. 77*). Ita enim canonicos affatur: « Attendentes quod inter cæteras ecclesias per universum orbem diffusas basilicam principis apostolorum, utpote sedem nostram, specialius diligere ac honorare tenemur, sicut qui olim in ipsa vobiscum pariter canonici beneficium assecuti, nunc de filio in patrem ejus divina sumus miseratione promoti. » Et in litteris ad ipsum regem Romanorum, apud Baluzium (*tom. I, p. 702*), quibus electionem illius confirmat: « In te, inquit, progenitorum tuorum devotionem suscitare plenius, et abundantius remunerare volentes..... tanto ipsos in hoc præcedes amplius, quanto te a nobis magis intelliges honoratum..... Serenitatem tuam in eo de consilio fratrum nostrorum honorare volentes, ultra quod in sæculo sæcularis princeps nequeat honorari. » Quæ indicia sunt valde perspicua ordinis ab Innocentio III amplificati, numerisque omnibus absoluti, quem Clemens V pontificale ordinarium appellat, et cui additiones postea factæ a cæremoniarum præfectis, quorum novissimus fuit Patrius Pientinus episcopus, caliginem potius quam splendorem attulisse dicendi sunt.

XXXIX. Quæ ut vera sint, antiqui omnes codices Romanorum ordinum, si illum excipias, quem supra obtinuisse aiebam Carolinorum tempore et Germanorum aliquot Henrici II prædecessorum, usque ad annum 1046 cum primum coronatio fieri cœpta est inter missarum solemnibus, codices illi, inquam, orationes omnes indicant duntaxat; nonnullas siquidem mutari oportuit, ut quam dicebat Albanensis episcopus ad portam Argenteam, et quam decantabat pontifex ante epistolam; electus enim imperator ante diadematis susceptionem princeps, ut in codice quem supra edidimus, aut rex vocari debuit, non imperator. Quod testantur diplomata et documenta omnia a Godfrido Godwicensi abbate, Ludovico Muratorio et

A eruditis illis accurate examinata. Ab uno cod. Vaticano 4737, principio sæculi XV conscripto, in recentiores alios ordines error dimanavit. Quin etiam in antiquos ab scriptoribus parum cautis error idem est invecutus. Sic Raynaldus (1355, n. 8) ad litteras Innoc. VI quibus est insertus antiquus ordo ab Innoc. III recensitus: « Exstant, inquit, harum precum formulæ in vetusto pontificio Cæremoniali (*Ms. Vat. 4737, p. 90*), ex quo ipsas describere visum est. » Sic bullarii Vatic. editor (*tom. I*) ex Raynaldo iisdem in litteris **274** Innocentii VI; sic consarcinator ordinis, qui Jacobo Gajetano tributur; sic denique alii ordines apud Gatticum, qui ms. illum Vaticanum a Raynaldo adhibitum, publicam in lucem emisit, lectori gratum futuri, errorem istum propalarunt. Fixissent hic gradum, ferenda res esset. Formulas, quæ pontifex imperialia insignia tradens utebatur, historia reclamante, adulterare non est veritas laudati codicis scriptor, indeque Raynaldus et cæteri in rituales libros intulerunt. Formula tradendi gladii in vetustis ordinibus usque ad Innoc. VI indicatur hoc pacto: « Accipe gladium ad vindictam malefactorum, etc. » In laudato autem codice inserta sunt quæ unciis claudam: « Accipe gladium (desuper beati Petri apostoli corpus sumptum per nostras manus, licet indignas, vice tamen et auctoritate beatorum apostolorum consecratas, imperialiter tibi concessum, nostræque benedictionis officio in defensionem sanctæ matris Ecclesiæ divinitus ordinatum) ad vindictam, etc. »

XL. Additamenti interpretationem relinquo integram erudito lectori, qui paulo ante (*n. 37*) a Mallo canonico est edoctus, de sacrosancto altari Petri desumptum gladium a pontifice tradi solitum post susceptum imperiale diademata; novitque ex antiquissimo ordine apud Mahillonium (*Ord. ix, n. 2*) moris olim esse ut « archidiaconus tolleret orarios de confessione, qui de hesternâ die repositi sunt ibi; » nec non pallia archiepiscopalia nostra etiam ætate indidem sumi, quia de spirituali potestate res est. Pari modo relinquo integram in versionem illam imperialis officii ad missam documentis certis, valdeque perspicuis hærentis. Recentiores quippe ordines non subdiaconum faciunt imperatorem, sed diaconum. Quo tamen munere unus Carolus V functus est Bononiæ Blasio de Martinellis cæremoniam dirigente (*Rayn. 1530, n. 31; Gattic. tom. II, ined. pag. 149*), ut constat ex actis: « Aliquantulum semoto cardinali de evangelio loco ejus Cæsar subintravit ad altare, ministrando papæ patenam cum hostia, et inde calicem cum vino et aqua porrigendo pontifici, et simul offerente, et ministrante quam pulchre et egregie fungente officio diaconi. » Has equidem depravationes antiquorum ordinum integras relinquo. Illam vero de equitatione pontificis cum imperatore, quippe aliarum omnium facile principem, præterire non possum. Ejus terminum fuisse semper aream castrî Sancti Angeli ex dictis liquet. Postremæ autem duæ equitationes Eugenii IV cum Sigismundo anno 1433, et Nicolai V cum Friderico III anno 1452, rem ponunt extra omnem aleam. Auctores synchroni ap. Raynaldum (1433, n. 14) **275** de Eugenio cum Sigismundo aiunt: « Ubi ad concham areæ castrî Sancti Angeli pervenere, mutuum sibi dixere vale, ac pontifex in palatium Vaticanum retrocessit: Imperator ad Alium Pontem progressus, etc. » De Nicolao item V cum Friderico III apud eundem annalistam (1452, n. 2) Naclerus: « Equo consensu, inquit, usque ad ecclesiam sanctæ Mariæ una profecti sunt. Tunc papa in palatium rediit, Cæsar in pontem Adriani profectus est. »

XLI. Quæ cum ita sint, ne cogitatione quidem assequi possumus, cur Pientino episcopo in mentem venerit ritum Romanis quibuscunque ordinibus, synchronisque auctoribus comprobatum, ac septem et viginti Augustorum exemplis constablitum, transformare. Attamen (*sect. 5, cap. 4*) ad Rubricam

De processione pontificis et Cæsaris per Urbem, ita commemoratur: « Recta via per Campum floræ et Indæorum plateam devenit ad ecclesiam sanctæ Mariæ in Cosmedin, et ibi pontifex, si rosam habet, illam eques imperatoris equiti dono dat. Et ad dextram conversus, per Transiberim cum suis omnibus ad palatium revertitur. Cæsar autem via, qua sibi melius placeat, rosam manu gestans, ad pontem Adrianum redit. » Romæ, quod optandum erat, nulla post Fridericum III coronatio peracta est. Romanæ autem sic transformatæ imago Bononiæ exhibitæ, compendio licet viarum et rituum maxime decurtata, functionem usque adeo incommodam ipsi magistro cæremoniarum representavit; ut cibo potuque interrumpendam fassus fuerit, ne vires ad perficiendam deficerent. « Condolui ego apud papam, quod nos Itali non fuissetis ita providi, sicut Hispani pro principe suo, cui refectionem præordinaverant; nos autem nihil cogitaveramus pro nostro pontifice, qui multum defatigatus remanserat, hora jam tarda prope 21 et adhuc equitaturus cum Cæsare per civitatem processionaliter per duas alias horas. » Sic Blasius de Martinellis apud Raynald. (1530, n. 35). Quod si post duas horas equitationis cum Cæsare, hic ad pontem Adriani reverti debuit, ibique tercentum ferè equites nudo ense ter singulos percussis, designare: inde vero ad Lateranensem basilicam, illius carnicatum, quem ad finem nescio, assessoris progredi, pontifexque per Transiberim ad palatium reverti, uterque cum pompa; lectoris iudicium esto, quæ hora imperator a tot tamque diversis laboribus quiesceret. Mihi quidem videtur ritus iste tam diuturnus ad prisicum morem revocandus esse, nam ipse se manifestat scriptum, cum coronatio Romana desuerat.

276 § VI. — De libris tribus epistolarum Rudolphi.

XLIII. Jam vero ad Rudolphi epistolas venio, quibus necessario præmitti oportuit quæcunque sunt dicta de electione regis Romanorum, deque ejus coronatione Romana per manus pontificis, quam quia Rudolphus impense sæpius petitam nunquam fuit assecutus, imperatoris nomen non est adeptus. Narrat Nauclerus (*Gen.* 45) quemadmodum Gregorius X post mortem Richardi, cui sancta sedes adhaerebat, Alphonso Sapiente superstitæ, ac vehementius quam antea coronam appetente, denunciavit electoribus, se, nisi regem Romanorum quantocius eligerent, apostolica auctoritate eum renuntiaturum. Quamobrem die quarta Octobris anni 1273, septemvirorum consensu Rudolphus electus fuit. Interea Gregorius eodem anno ex Urbeveteri Florentiam se contulerat medio mense Junio, hinc Placentiam in patriam suam progressus, indeque Mediolanum, die circiter duodecima Octobris Lugdunum profectus est, ubi concilium celebrandum erat sequenti anno. Qua in urbe moratum esse usque ad an. 1275, pridie Id. Maias Raynaldus (eod. an. n. 1) regestis Vaticanis demonstrat. Tum vero Belliquadrum petiit collocaturus Castellæ regem, quem multi adversus Rudolphum sequebantur; unde Septembri mense progressus est Viennam, et postmodum Lausanam, ubi cum Rudolpho colloquium habuit mense Octobri. Die duodevicesima Novembris in dedicatione basilicæ sancti Petri promulgavit processum contra invasores bonorum Ecclesiæ, Mediolani in basilica sancti Ambrosii. Postmodum Placentiam iterum adiit, et die 18 Decembris Florentiam. Denique Aretium se contulit, ubi, sequenti anno 1276 incepte, obiit supremum diem 10 Januarii. Circa ista tempora versatur epistolarum liber primus. Epistola ultima libri alterius hosce habet characteres valde perspicuos diei 26 Augusti an. 1278 in crastino beati Bartholomæi... mane vero sextæ feriæ. Liber autem tertius pervenire videretur ad Martini IV tempora, nam Rudolphi regis nuper Augusti diplomate clauditur, quod est datum Magænanne iv nonas Decembris, Indict. 11, anno

1285, regni vero nostri anno 10. Cum autem diploma istud præcedat diplomate altero principum imperii anno 1279, nonnullæque epistolæ ad anteriores annos referendæ videantur, tempus certum defini nonnequam potest. Hactenus de chronologia.

277 XLIII. Cur litteræ iste non viderint lucem ante hunc diem, si aliquot demseris ab Austr. Pietatis auctore vulgatas, nonnullasque alias ad Salisburgensem archiepiscopum pertinentes, quas P. Hansizius in lucem edidit, facili negotio assequimur, spectata earumdem sententia de imperii finibus, de coronatione Romana, de primis precibus deque aliis capitibus, quæ scriptores Germanicos longe a veritate aberrasse planum faciunt. Ac primum civitates Germaniæ Rudolphi regis Romanorum electioni plaudentes (lib. 1, ep. 6) regis Romm. sedem Germaniam esse testantur: *Lætetur, et gratuletur totis visceribus lætabunda et laudans invicta Germania*: sic una ex civitatibus suo regi obedientiam promittens. Et ipse Rudolphus X Gregorio significat (*Ibid.* ep. 12), quod principes, barones, civitates, castra, et alia bona sacri imperii per Alemanniam nostræ obediunt unanimiter ditomi. Italiæ vero regnum, et Tusciam, quæ olim regalis dicebatur, hodie autem magnus Etruriæ ducatus, imperii finibus contineri ex hisce epistolis patet. Notanda præ aliis quam Pisani Ghibellini ad Rudolphum dederunt ejus opem contra Guelphos implorantes (*Ibid.* ep. 20), ita siquidem ii cives loquuntur: *Leges asserunt, usus approbat, antiquitas protestatur, quod Romano principi, ut de cæteris taceam, Tuscorum regio serviat sub tributo.... Ecce provincia Tusciæ, quæ sui propinquitate ad Romani imperii piam sedem tanquam principale membrum suo deberet capiti familiaris respondere.... Luget Pisana civitas inimicorum hostili gladio summi pontificis, ac regii culminis vulnerata.* Ad quæ Rudolphus (*Ibid.* ep. 21) se legatos misisse Lugdunum ait ad pontificem, ut de suo beneplacito et consensu finalibus desideriis vestris plene satisfieri valeat super his quæ vestra petitio continebat. Dissidii causæ inter pontificem et Pisanos videndæ apud Raynaldum (1273, n. 32 seqq.).

XLIV. Damna etiam patent ex Rudolphi epistolis, quæ continuata Germaniæ Augustorum, Sueviæ præsertim stirpis, invasio Ecclesiæ ditionibus intulerat. Duas profecto provincias Exarchatum et Pentapolim Francorum regum Pippini et Caroli Magni donationibus nitentes quibusque aliis donationibus esse antiquiores latet omnino neminem. Perinde omnes norunt Innocentium III, post recuperatas ditiones cæteras, et misisse nuntios et legatos ad recuperandum Exarchatum Ravennæ, Brictonorium, et terram Cavalacacomitis, et ut est in ejus Gestis (num. 12). Qua occasione et archiep. Ravennas assererat Exarchatum antiquitus fuisse concessum a Romanis pontificibus ecclesiæ Ravennati, 278 et privilegia ostendebat. Brictonorium quoque concessum fuisse de novo ab Alexandro papa dum Venetiis moraretur. Supersedit ergo dominus Innoc. prudenter ad tempus magisquam super hoc vellet aliquid experiri. At postmodum Ottonem IV ac Fridericum II prædecessorum omnium invasores facile principes, antiqua et certa hujusmodi jura pene obliterasse constat. Quamobrem Rudolpho varietate præsertim nominum decepto, usque adeo persuasum erat, utramque provinciam, Romandiolæ ac Maritimæ nomine vocitatas, imperii finibus contineri: ut (lib. 1, ep. 24 et seqq.) eas appellare non dubitet gloriosum imperii pomarium; præterea illarum administrationem comiti Furstembergio committat, pluresque hac de re scribat epistolas, quarum prima titulus fuit: *Egregiis et prudentibus viris marchionibus, comitibus, nobilibus, capitaneis, civitatum potestatibus, ancianis, et populis universis per Romanolam et Maritimam constitutis.* Contra æquum et rectum id factum esse intelligimus. Nihilominus rei veritate etiam cognita, et sacramento pollicitus Ru

dolphus, se Jura omnia vindicaturum sanctæ sedi, A nonnisi post biennium de injusta hujusmodi possessione decessit.

XLV. Et vero anno 1274 in actione tertia Lugdunensis concilii Otto præpositus sancti Widonis Spirensis cancellarius, cæterique oratores Rudolphi in consistorium admissi, ac mandato exhibitio, quo plena iis potestas a rege Romanorum fiebat agendi regio nomine, diplomata omnia Ludovici, Ottonis, Henrici, omniumque Rudolphi prædecessorum, necnon Friderici II diploma quo Sicilia regnum declaratur minime obnoxio imperio, confirmarunt die 6 Jan., ut patet ex monumentis ap. Raynaldum (1274, n. 5 seq.). Præterea Rudolphus ipse in colloquio Lausanae cum pontifice die 20 Octobris sequentis anni, quo idem tantopere gloriatur (lib. 1 ep. 34) non solum confirmat, ratumque habet quidquid cancellarius et reliqui oratores Lugduni peregerant; sed, quod minime factum ab iis erat, Exarchatum et Pentapolim expresse nominat, subjiciens: «Has omnes pro posse meo restituum, et quiete dimittam cum omni jurisdictione, districtu, et honore suo.» (ap. Rayn. 1275, n. 37). Attamen nonnisi post biennium duas illas provincias dimisisse compertum est. Cum autem paulo post Rudolphi cancellarius ejusdem nominis, absque regio mandato, quin etiam illo inscio, juramentum fidelitatis a multis civitatibus Exarchatus regio nomine excepisset, Rudolphus datis litteris ad Nicolaum III, iv kal. Jun. an. 1278, irrita omnia fecit, quæ cancellarius ausus erat, iterumque Exarchatum integrum sanctæ sedi vindicavit (Rayn. 1278, n. 51 seq.). 279 Rei documenta certa servantur in tabulario Molis Adrianae. Miraberis fortasse rem adeo certam tandiu protelatum esse. At memoria repetas oportet, quot annorum spatio nostris temporibus manifesta invasio Comacini eodem in Exarchatu scriptis tot voluminibus pro justa possessione habita fuerit. De Rudolphi causa plus æquo detinentis Exarchatum non dissimile iudicium fieri oportere satis superque comprobatur cancellarii factum nuper allatum. At de his omnibus opportune agam in notis ad epistolam (lib. 11, ep. 33, 37), ac præsertim dissertatione 7 de Rudolphi diplomatibus per sacri Rom. imperii electores confirmatis.

XLVI. Ex quibus patet quanta erraverit via imperii finium amplificator Conringius (Tom. I de Finib. Imp.) et quam imprudenter Gœbelius in fusissimis ad eum notis, contra monumentorum fidem, ausus fuerit imperii Romani fines protrudere ultra præscriptum ab ipsis Augustis invasoribus terminum, teste Rudolpho Romanorum rege, qui rem penitus assecutus, et prædecessorum invasiones et deceptionem suam planissime declaravit suis litteris. Major tamen audacia illorum est, qui negant Rudolphum, quoad vixit, imperiali diademate per manus Romani pontificis accepto, imperatorem fieri vehementer optasse. Ii scilicet acquiescentes apologetico illo, quo Trithemius (*Chron. Irsaug.*) et Godefridus Hectius (*Ger. Sac. par. 11, lib. 11 de Statu Relig.*) eundem esse usum referunt, veritati adversari non ventur; apologeti sententiam arbitrato suo, ni fallor, prædicti auctores expressere, nam verba ista in Rudolphi ore posuerunt: «Multos Alemannorum reges Italia consumpsit. Non ibo Romam. Rex sum, nec minus pro utilitate reipublicæ me facturum confido, quam si Romæ fuisset coronatus.» Rem siquidem eandem ex Nierenbergio refert auctor Pietatis Austr. (lib. 1, c. 122) hunc in modum: «Suadentibus protectionem respondebat per apologum Æsopi, Leonem belluarum regem desiderasse et impetrasse, ut minor animantium populus ægrum se inviserent; vulpem posteriore loco venisse, monitumque ingredi abstinuisse, eo quod vestigia ingredientium plurima observasset, redeuntium nulla: nempe priora in alimentum ægroti cessisse, sibi, nisi imprudenter perire vellet, non aridire periculum. Et Rudolphus pluribus imperatorum contigisse aiebat, ut aut in hoc itinere perirent, aut inglo-

rii revertentur: Se neutrorum exemplo fore prodigum Majestatis.» Summa est eadem, at veritati propior postrema hæc narratio videtur, quam brevis illa, gravis, ac Rudolpho 280 insueta locutio, majestatis imperatoris contemptrix, quam Romana tantum coronatione acquiri posse non ignorans, tanquam præcipuum imperii negotium et litteris, et legatis, et suis apud sanctam sedem oratoribus commendare nunquam desiit usque ad extremos vitæ annos, cum septuagenario major anno 1291 mortem occubuit. Equidem fateor mihi incredibile non videri, quod magnus ille princeps, ut natura ejus ferebat, lepori, ac facetiis quandoque indulgens, suos familiares illo apologeto recrearit; id vero ab eodem serio esse factum fidenter nego. Absit enim ut mendacii tantum regem arguere leviter velim, fidemque majorem scriptori cuiquam, licet gravissimo, habeam de Rudolpho aliquid affirmanti, quam Rudolpho ipsi et verbis et factis id neganti. Sed vanum est ratiocinando rem asserere, quam litterarum Rudolphi chronologia extra omnem aleam ponit.

XLVII. Et vero statim atque electus fuit rex Romanorum, sequentem epistolam scripsit Gregorio X, quam, nescio cur prætermissem in isto cod., auctor Pietatis Austr. (lib. 1, c. 4, p. 32) ex cod. Cesareo nobis exhibet: «Romano jampridem vacante imperio, principes electores, quibus in Romani electione regis jus competit ab antiquo, die locoque præfixis, ab omnique sic convenientes in unum, post multos et varios de futuri regis electione tractatus, tandem sub deliberationis proluxæ consilio, quam negotii qualitas exigebat, licet poterant in nonnullos alios longe clariorum virtutum titulis insignitos, longeque majoris meriti claritate conspicuos consensisse, nos tamen ad tam honorabilis oneris, et onerosi honoris fastigium, nullo prorsus ambrico, teste conscientia, aspirantes ad imperii regimen evexerunt, acceptione nostra nihilominus importuna instantia postulata. Nos itaque licet animo trepido revolventes, quæ et qualis esset hujus divinæ dispositionis vocatio, utpote nostræ multiplicis insufficientiæ non ignari, formidavimus conscendere tantæ speculam dignitatis, quodam nimirum attoniti tremore et stupore, in eo tamen, qui alto et ineffabili suæ Divinitatis consilio conditiones et statum terrestrium, prout vult, et variat, et alternat, quique robor multiplicat, et balbutientibus eloquentiam tribuit, confidentes et spiritum fortitudinis assumptentes, ad laudem et gloriam regis regum, ob reverentiam sanctæ matris Ecclesiæ, et catholicæ fidei fulcimen, tum tam laboriosæ sollicitudinis exercitio, et tam onerosæ curæ regimini, ne quod superni consilii altitudo decreverat, scissionis, aut rupturæ 281 dispendio contingeret infirmari, subjicimus humeros imbecilles, sperantes, quod nobis tam Dei quam sacrosanctæ matris Ecclesiæ, nec non apostolicæ gratiæ plenitudo, atque paterni vestri favoris clementia debeat non deesse. Jactatis igitur cogitationibus nostris in eo, cujus imperio vivimus, et in vobis anchora spei nostræ totaliter collocata, sanctitatis vestræ pedibus provolvimur, supplicando rogantes, quatenus nobis in assumpto negotio de benignitate consueta favorabiliter aspirantes, auxiliatricibus apud altissimum hostiis adjuvare dignemini. Causam nostram, imo totius reipublicæ specialem, ut in suo beneplacito dirigens gressus nostros per suorum dignetur nos ducere semitam mandatorum. Ut igitur salubrius, et feliciter ea, quæ sibi sunt placita, et Ecclesiæ suæ sanctæ sunt grata, jugiter prosequi valeamus, placeat vestræ, quæsumus, sanctitati nos imperialis fastigii diademate gratiosius insignire. Nos enim potentis, et volentis animi armatura præcingimur, quæcunque nobis vos et alma mater Ecclesia duxeritis imponenda.»

XLVIII. Rudolphi electionem non esse confirmatam a Rom. pontifice, nisi anno sequenti in consistorio Lugdunensi, annales docent. Tum vero Gregorius (Rayn. ex Regest. 1274, n. 55 seq.) electo regi Ro-

manorum scripsit in hanc sententiam : « Cum inchoata felicitate ad eisdem culmen imperii tui promotionis auspicio, non prosecutionis procrastinatione differri, sed festina deinceps consummatione compleri utilitas manifesta suadeat, serenitatem tuam hortamur, et sincero tibi affectu et consilio suademus, quatenus sic te præpares, sic disponas; ut cum te ad unctionem, consecrationem, et imperialis diadematis coronationem de nostris recipiendas manibus duxerimus avocandum, ad quod terminum in proximo, prout circumstantiæ pensandæ permiserint, intendimus assignare, non improvisus, sed sicut tanti negotii solemnitas exigunt, paratus appareas, et ad præmissa non morosus, sed promptus et festinus occurras. Expediit autem ut aliquos, qui super eisdem assignatione termini, qui tuæ commoditati congruat, et alias plene tuam super hoc per omnia voluntatem nobis insinuare valeant, cito ad præsentiam nostram mittas. Dat. Lugduni vi Kal. Octob. an. 111. » Pontificiæ sollicitudinis præcipuam fuisse causam Castellæ regis Alphonsi pertinaciam, supra innuimus; quare hac, aliisque causis, utpote non necessariis, prætermittis, rem propositam enarrare **282** pergam. Haud longa temporis intercapedo effectum, rege Romanorum hoc unum vehementer appetente, distulisse videtur. Nam pontifex sub anni finem archiepiscopo Salisburgensi rem totam enuntians, « Nuper itaque, inquit, ipsis regis Romanorum nuntiis super hoc a sua magnificentia destinatis in nostra et fratrum eorumdem præsentia, in publico, et solemniori consistorio nomine suo petentibus, sibi ad præmissa terminum assignari, nos cum eisdem fratribus collatione habita, et ii, quæ circa hæc attendenda putavimus perpensa deliberatione discussis, ipsi regi Romanorum ad petitas unctionem, consecrationem, et coronationem imperialis diadematis in basilica principis apostolorum in Urbe recipiendas per manus nostras, Domino favente sermone, festum omnium sanctorum primo venturum, terminum de ipsorum fratrum nostrorum consilio duximus assignandum. » Pontificiam vero sollicitudinem, regiamque alacritatem negotiorum moles nimio plus retardavit. Quamobrem Lausanæ in Helvetiis collocatus et pontifex die 20 Octobris anni 1275 terminum coronationi præfixum, eo quod immineret, ad festum Pentecostes, quæ anno 1276 in diem 24 Maii incidebat, prorogarunt.

XLIX. Dum autem pararentur omnia ad tantam solemnitatem, principesque ac civitates, acceptis a rege Romanorum suscipiendi itineris nuntiis, ad eum prosequendum quo splendidiore possent obsequio præsto essent (lib. 1, ep. 34, 35, 36, 38), Gregorius Aretii sanctam mortem occubuit. Nec propterea Rudolphus destitit a proposito, ut ipsemet fatetur in litteris ad cardinales (*Ibid.* ep. 42), sede vacante : Nos, inquit, et nostros accinzeramus ad iter, ut juxta quod vestro mediante consilio fuerat ordinatum, si fata ferissent, suscepissemus de suis manibus sacrosancti imperii diadema . . . adhuc tamen in ipso procedendi proposito parati pariter, et accincti, perseverantes immobiles, et de matris Ecclesiæ invariabilitate sperantes, ipsum iter duntaxat suspendimus, et relaxamus in tempus, donec per vos aut futurum summum pontificem, quorum beneplacitis semper in omnibus promptitudine spiritus obedire disponimus, nos perfectius informari contigerit, quid nunc ulterius devoto Ecclesiæ f. i. o. sit agendum. Litteras regias, pontifice jam creato, cardinales acceperunt, neque exstat in codice illorum responsum; gratulatoria tamen Rudolphi ejusdem epistola (lib. 11, ep. 1) continuationem propositi nobis exhibet : namque Innocentium V **283** sic affatur : Colligite, quæsumus, filium singularem vestris et matris Ecclesiæ beneplacitis semper in omni spiritus promptitudine pariturum, opus Dei benigne perficientes in nobis ex tradita vobis desuper potestate. Quæ quidem epistola in eunte Februario mense scripta est; præterea suppetit ex nostro cod. alia epistola

A ejusdem regis Romanorum ad eundem pontificem (lib. 1, ep. 28) qua juxta terminum Lausanæ constitutum se Romæ adfuturum die Pentecostes pollicetur : In proximo nunc instanti festo resurrectionis Dominicæ in Mediolano præsentis, hinc juxta Beatitudinis beneplacitum et vestigio ad coronam imperii procedemus. Ex quibus constat epistolam datam esse mense Martio, nam Pascha anni 1276 in diem quintam Aprilis incidebat; atque eapropter Rudolphum a tempore creationis suæ usque ad prædictum mensem duobus annis ac mensibus fere sex nil habuisse antiquius coronatione Romana. Cur autem ad extremum usque annum Nicolai III seu 1280 de Italico itinere suscipiendo siluerit, causa petenda est ab apostolica sede.

L. Raynaldus (1276, n. 24) ex ms. cod. Vallic. dicit Rudolphum ab eodem Innocentio prohibitum esse Italiam ingredi ante compositas controversias cum Carolo Siciliæ rege. At cardinalium litteræ ad eundem Rudolphum sede vacante anno 1277 rem gravius et luculentius docebunt (Rayn. 1277, n. 48). Hæc scilicet de Innocentio referunt : « Cum expediret omnino, et suæ propterea voluntatis existeret, ut iter ad veniendum in Italiam non assumeretis, et si assumpseratis, nequaquam assumptum prosequeremini, antequam præmissa forent soliditate congrua roborata, ven. fr. Bernardo episcopo tunc electo Albiensi ad vestram propter hoc præsentiam destinato, qui causas utiles et necessarias, quæ non immerito pontificem ipsum Innocentium ad ista movebant, et voluntatem suam super illis, quanquam in prædictis litteris patenter expresse manifestius aperiret, quam ex affectu sincero consuluerit, et cum fratribus suis consulta deliberatione præhabita voluerit adimpleri. » Innocentii exemplum secutus esse Adrianum V et Joannem XXI iidem testantur. Nicolaum vero tertium prædecessorum vestigiis instituisse ex pluribus annalium monumentis, et ex iis, quæ dicam in notis ad epistolas, compertum erit. Unam ex Rudolphi epistolis (lib. 11, ep. 37) maxime attendendam reor, utpote scriptam post Austriam, Styriam, cæterasque provincias in suam potestatem redactas, quandoquidem omni prosequens obsequio summum pontificem recens electum, duosque ei **284** mittens legatos, ut de coronatione, aliisque imperii negotiis agant, eum obsecrat, atque obtestatur ut se, imperium ac legatos dirigere non dedignetur, videlicet super difficultatibus expediendis, quæ coronationi erant impedimento, sive, ut verbis illius loquar, *super principali negotio*; ægre enim ferebat ab Italico itinere suscipiendo se arceri, ac proinde ab imperatoris majestatis assecutione, quam unus Romanus pontifex, imperiale diadema regio capiti imponens, largiebat. Nihilominus usque ad extremum ejus pontificis annum ferri oportuit vehemens illud desiderium iter instituendi ad Romanam coronationem. Tum vero principes, et Ecclesias iterum se parare ad prosequendum Rudolphum Romam venientem, testatur episcopi excusatio (lib. 111, ep. 15) qui gravissimis impeditis incommodis demisse orat, ut regia majestas in his mihi compatiens a via pro coronatione sua agenda me misericorditer eximat, et mea discat potentia misereri. Verum quæ ad sædus in eundem inter Rudolphum et Carolum attinebant, non adeo tempestive facta, ut Nicolai subsecuta mors differende iterum coronationis causa non fuerit.

LI. Et vero Rudolphus die 28 Martii anno 1280 juxta concordie leges Provinciam attribuit Carolo Siciliæ regi, ut patet ex diplomate apud Raynaldum (1280, n. 2), in cuius fine « promittentes, ait, nihilominus prædicta omnia et singula, postquam imperiale diadema, dante Domino, suscepimus, renovare ad majorem et perpetuum firmitatem. Actum et datum Viennæ v Kal. Apr. Ind. viii, A. D. 1280, regni vero nostri anno 7. » Vicissim Carolus diploma suum de pace cum imperio servanda dedit « Neapoli A. D. 1280, die 10 Maii, viii Indict., regnorum nostrorum

Jerusalem an. 4, Siciliae vero 15. » Cum autem Nicolaus Augusto mense decesserit, nonnisi sequenti anno hujus successor Martinus IV pacem istam firmavit; qui et regis Romanorum vicariis in Etruria constitutis Gurcensi episcopo, et Rudolpho cancellario populorum obsequia conciliavit (Raynald. 1281, num. 17). Sic duæ illæ præcipuæ controversiæ super Provincia et Etruriæ principatibus, quæ Rudolphum ab Italico itinere arcuerant, sexto demum anno sublatae sunt. Nec tamen Rudolphus aluisse legitur hoc pontificæ spem sub Nicolai extrema conceptam. Num senatoria Urbis dignitas Carolo, contra Nicolai constitutionem, a Martino eodem restituta, an tragici Siciliae eventus anno 1282, qui Romam atque Italiam omnem concussere, seu causæ aliæ impedimento fuerint, quin Rudolphus coronationis negotium prosequeretur, non liquet. Id **285** certum est, Carolo Siciliae rege mortuo sub initium anni 1285, ac trium fere mensium discrimine Martino etiam decedente IV Kal. Aprilis, eodem anno declinante, Rudolphus Honorio IV Martini successoris splendendam legationem adornavit, pro assignatione termini ad imperiale diadema suscipiendum. Litteræ datæ sunt « Lausanae x Kal. Decemb. Ind. xiv, A. D. 1285, regni vero nostri anno 13, » earumque autographum servatur in archivio Molis Adrianæ, unde illas accepit Raynaldus (1285, n. 22). Quæ quia non parvi momenti sunt ad nonnullorum opiniones falsas avertendas, huc integræ afferantur necesse erit.

LII. « Sanctissimo in Chr. Patri domino Honorio divina providentiâ sacros. R. E. summo pontifici Rudolphus Dei gr. Romm. rex semp. Aug. cum filialis obedientiæ et reverentiæ promptitudine devotissima pedum oscula beatorum. Quia de fide sincera et devotione purissima honorabilium virorum magistrorum Leupoldi de Wistingin, Willelmi de Selloforti, et Petri præpositi et electi ecclesiæ Maguntinæ, Capellani nostri dilecti, ac strenui viri Marguardi de Hyfendal, familiarium nostrorum dilectorum, quoniam in ipsis laudabilibus et præclaris operibus sumus experti multoties fructuose et quotidie experimur, præ cæteris fiducia gerimus ampliore, ipsos quibus secreta cordis nostri aperuimus ad beatitudinis vestræ pedes fiducialiter destinamus, dantes eis auctoritatem plenariam et liberam potestatem ac speciale mandatum petendi, impetrandi et acceptandi diem nobis de vestra paterna providentiâ præstigiendum pro suscipiendum de vestris sacrosanctis manibus imperiali diademate, et imponenda nobis corona Cæsareæ dignitatis, et jurandi in animam nostram super observatione omnium illorum, quæ circa præmissa, ab eisdem vestra reverenda paternitas duxerit requirenda, ratum et gratum habituri quidquid prædicti acceptaverint, ordinaverint, seu fecerint in præmissis. In cujus rei testimonium præsens scriptum exinde conscribi, et Majestatis nostræ sigillo fecimus communiti. Datum Lausanae, » ut supra. His responsum Honorii exstat apud eundem Rayn. (1286, n. 1) post sex solidos menses, videlicet II Kal. Julii anno II, nisi forte posteriori alteri epistolæ super eadem re Honorius rescribit; ait enim: « Nuper ven. fr. nostro H. Maguntinensi archiep. tunc episcopo Basiliensi propter hoc a tua magnificentia destinato, in nostra et fratrum nostrorum præsentia tuo nomine cum instantia postulante ad unctionem, consecrationem, et imperialis **286** diadematis coronationem de nostris recipiendas manibus tibi terminum assignari. » Ut-cunque sit de una vel duplici legatione, « festum Purificationis primo venturum de ipsorum fratrum consilio assignamus, » ait pontifex, vel commodiorem aliam diem, si aliquid impedimentum supervenerit. Ita enim accidit, ut pontifex præsignabat. Et enim non modo anno 1287 stata die, commodiorve alia non venit Romam, sed ne anno quidem sequenti. Ne autem imitemur eos, qui rebus inexploratis, veritati fucum imprudenter faciunt, cur ve-

hementer optatum iter non susceperit, causas explorare oportet.

LIII. Terminus ab Honorio de fratrum consilio præfixus fuerat festum Purificationis, seu dies secunda Februarii anni 1287. Is vero terminus nimia laborabat angustia, nam octo spatio mensium legati Germaniam repeterent, parareatur omnia pro regio itinere, ac rex ipse hiemali tempore cum nobili comitatu adveniret necesse erat. Duobus inde mensibus Honorius moritur, ejusque obitum sequitur interpontificum decem mensium, videlicet a die tertia Aprilis, ad 22 Februarii anni 1288, cum Nicolaus IV ex ordine Minorum primus electus fuit. Quare autem nonnisi anno sequenti maximum id negotium urgere Rudolphus coeperit, gravia in Germania impedimenta fuerunt in causa. Idem pontifex Nicolaus regis Romanorum litteris respondens quemadmodum se res habuerit sui prædecessoris, ac suo tempore, brevi enarratione complectitur: « Nos autem, inquit, super iis cum fratribus nostris cautissimum diligenter, et tandem consideratis attentius, perpensaque deliberatione discussis quæ in tanti prosecutione negotii requiruntur, quia præfixus de tuo ad coronam adventu terminus, superveniens impedimentis effectum non habuit, honori regio credimus expedire, ut ad te nostrum nuntium mitteremus, per quem et tuæ nobis intentionis processus pateret apertius, et nos, certitudine habita pleniori, possemus celsitudini regis melius et competentius respondere. Nam alii tui nuntii contra nostrum eis impensum consilium, dum eramus in minori officio constituti, se ad breviter terminum nimium arctaverunt. » Hæ litteræ datæ sunt die 13 Aprilis, quas integras videre est apud Raynaldum (1289, n. 46 seqq.). Erat tunc Rudolphus septuagenario major, paucisque ultra biennium mensibus superstes fuit. Quamobrem supremam quoque hæc ejus voluntatem, tanta ex parte pontificis accedente comperendinatione, suo caruisse effectu non est mirandum. Id potius dignum admiratione est, non neminem nostra etiam ætate reperiri, **287** qui scriptoribus sæculi XIV et sequentis majorem fidem habeat, quam monumentis certis, adeoque Rudolphum, qui usque ad extremum spiritum diadema imperii vehementer optavit, coronationis Romanæ, sua contemptorem, minus curantem, dicere non vereatur.

LIV. Qui autem diadema imperiale contemneret, quo majestas imperatoria conferebatur cum maximo illo auctoritatis incremento, de quo est dictum in superioribus? Aliud siquidem est præesse imperio, quod jus rex Romanorum, seu futurus imperator, in electione acquirebat, aliud imperiali diademate ornari a summo pontifice, qui supremæ suæ potestatis in universo terrarum orbe participem in temporalibus efficiebat. Nil melius declarat, quid esset imperium Rudolphi tempore (nam olim, præcipue sub Carolingiis, longe aliud erat, ut vidimus) quam tractatus a Nicolao III habitus cum Rudolpho, quem Raynaldus (1280, n. 28) ex ms. cod. Vat. Jordanii refert.

« Tractabat quoque, ait, idem pontifex cum dicto rege super novitatibus faciendis in imperio, ut videlicet totum imperium in quatuor divideretur partes: in regnum Alemanniæ, quod dabatur posteris Rudolphi in perpetuum; in regnum Viennense quod dabatur in dotem uxori Caroli Martelli filiae dicti Rudolphi; de Italia vero præter regnum Siciliae duo regna fiebant, unum in Lombardia, aliud in Tuscia. » Quam rem paulo aliter Blondus et Platina posteritati mandarunt. Nec multum hinc abludivit consilium fr. Humberti de Romanis ord. Præd. ante concilii Lugdunensis II celebrationem, relatum a cl. P. Manso in notis ad Rayn. (1273, n. 6) his verbis: « Ut eo vacante (imperio) vicarius constituatur: vel rex Teutonice diinceps per successionem, non per electionem fieret; et quod contentus ille Germania sua, Italiam uni vel duobus regibus ex consensu prælatorum et communitatum eligendis, permitteret: ele-

eti vero in certis casibus possent deponi per apostolicam sedem, vel denique rex in Longobardia constitutus vicariam imperii potestatem exerceret in Tuscia, imperio vacante. Imperatoria vero majestas, quam Leo III instituerat, ut subditos sibi populos in officio contineret, supremæ suæ potestatis, ad temporalia quod atinet, imperatore per coronationem facto particeps, auctoritatem longe majorem regi Romanorum afferebat, quo enim pontificis spiritualis potestas effundebatur, eo temporalis imperatoria effundi credebatur. Hinc duorum luminarium majorum celebris illa comparatio; hinc duorum hominum in terrarum orbe auctoritas non semel hisce in epistolis occurrens; hinc denique, ut Rudolphi utar verbis, divini operis complementum ab **288** uno Christi vicario perficiendum. Regiam quippe omnem potestatem a Deo esse quis ignorat? Hanc vero Rudolphus, aliorum regum instar, adeptus fuerat, imperatoriam autem majestatem, cum illo auctoritatis incremento quod regiæ accedebat, Romani tantum pontificis beneficio per diadematis imperialis impositionem reges Romanorum, seu imperatores electos, fuisse assecutos, vetera omnia monumenta testantur.

LV. Ea inter principem sibi locum haud dubie vindicant tam multæ epistolæ hujus codicis, aliæque nonnullæ aliunde sumptæ, quæ occurrunt in notis. Quandoquidem et imperii, et majestatis imperatoris vera indoles earum auctoritate sit usque adeo evidens, ut Germanicorum jurisconsultorum excoGITatio illa recens imperii Romano-Germanici nullatenus aptari possit imperatori, aut Romano imperio ante auream bullam. Quid de subsecutis temporibus dicendum sit, integrum esto aliis: ad meum quippe institutum non pertinet de imperii Germanici majestate disserere. Pergam igitur de nonnullis aliis capitibus loqui, quæ in codice Rudolphino continentur. Cæteras inter epistolæ quatuor occurrunt (lib. I, ep. 14 seqq.) de primis precibus, de jure illo scilicet semel nominandi personam aliquam ad cathedrales et collegiatis ecclesiis, quod, cum dicatur antiqua et probata consuetudine imperatoribus et regibus competere, nulloque apostolicæ sedis privilegio inhaerere, non parum negotii canonistis facessit. Quamobrem operæ pretium facturum esse mihi videor, si originem, naturamque harum precum demonstravero. De origine obscuritas magna, magna ubique apud scriptores allucinatio reperitur. Audax quoque sectariorum mendacium non deest; quale est illud Vitriarii (*J. Pub. lib. III, tom. II, n. 9*) cui adhæret Conringius (*not. ad Bull. Innoc. X*). Contendit nimirum hoc jus esse ejus generis, quale illud, quod vi coronationis imperator fiat Aquisgrani quidem canonicus collegii sanctæ Mariæ, et ecclesiæ majoris Coloniensis; Romæ vero collegii divi Petri. Quæ itidem papis haud debentur, sed potius tenues sunt reliquæ antiqui juris Cæsari, circa collationem episcopatum, abbatiarum, aliorumque beneficiorum ecclesiasticorum. Quæ vigilantium somnia satis superque ostendunt, harum precum originem prorsus ignotam eis fuisse. Felicitas major haud occurrit apud canonici juris peritos. Erunt instar omnium Thomassinus (*De discipl. II, I, c. 54, n. 7*) et Chokier (*Proœm. Scholior. ad prim. Prec.*). Uterque enim ex additione ad abbatem Urspergensensem formulam affert ex Rudolphi litteris petitam; tametsi neuter puram putamque exhibet, qualem legimus in litteris. Quid vero utor remotis hisce argumentis? Rudolphus episcopo et abbati **289** primas eas preces offert; renuenti episcopo eas admittere, inconsulto pontifice; «Necessarium esse, inquit, non credimus, quod ad receptionem et provisionem ipsius N. in tua Ecclesia auctoritas apostolica requiratur;» abbati autem succenset, quod «nostris mandatis et precibus parvipensis» clericum nolisset admittere. Neutri tamen rationem aliam adducit, præ-

ter exemplum aliarum ecclesiarum morem gerentium et antiquam consuetudinem.

LVI. Cum Rudolphus est electus rex Romanorum anno 1273, is erat quartus et septuagesimus ab electione Friderici II, quem biennem esse electum constat anno 1196, patre ejus Henrico VI adhuc superstite. Inde autem qui ejusmodi precum originem ducendam esse censeret, erraret tota via; non enim Germanicam coronam accepit ad easdem preces necessariam. Quam rem Rudolphus ipse testatur: «Dum, inquit, in nostræ sublimationis exordio qualibet Ecclesia in Romano imperio constituta super provisione unius personæ primitias precum nostrarum ex antiqua et approbata consuetudine sancti imperii admittere teneatur;» et dilucidius confirmat Carolus IV anno 1350 in sua charta apud Marquardum Freherum: «Ex coronationis nostræ solemnibus ad Romanorum regnum, quæ in nobis nutu divino dudum sunt completa, in quolibet monasterio in imperio constituto unam tantum personam virtute primariorum precum nostrarum ad beneficium ecclesiasticum facere possumus promoveri;» ac denique Wenceslaus anno 1376 delegans Ruperto comiti palatino Rheni facultatem suam: «Concedimus, inquit, per presentes quod in omnes primarias preces ratione nostræ coronationis in Romanorum regem, hodie videlicet die 6 mensis Julii Aquisgrani divina favente clementia solemniter susceptæ, per civitatem et diocesim Spirensis et Wormatiensem, etc.» Quamobrem omni procul dubio consuetudo ista, in cujus originem inquirimus, regis Romanorum coronationi Germanicæ annexa erat. Fridericus autem Germanica corona non est redimitus ante annum 1215, ut tradunt auctores apud Raynald. (1215, n. 35). Nam Philippus Henrici VI frater ab imperatore in Italiam vocatus, ut puerum electum regem Romanorum in Germaniam ad coronationem adduceret, audita in itinere morte fratris anno 1197, in Germaniam est reversus, factusque invasor imperii, coronam sibi fecit imponi Moguntia. At contra eum electus rex Romanorum Otto IV, Henrici Leonis Bavaricæ et Saxonicæ ducis filius, Aquisgrani est coronatus; tumque cœpit magnum id negotium imperii, quod finem habuit anno 1209, cum idem Otto ab Innocentio III imperii coronam **290** obtinuit; ut videre est apud Baluzium (*Innoc. III. Regest. tom. I, p. 687 seqq.*). Querere autem primarum precum originem discordiæ hujus tempore, vel ipsa in coronatione Friderici II, dum Otto IV tyrannice moderabatur imperium, nec nisi post triennium decedens, Friderico viam ad imperium aperuit, esset inanem operam ludere.

LVII. Eoque id magis, quod preces istæ indolem præseferunt gratiarum, quas vocant expectativas. Quarum licet rudimenta cœperint Adriano IV quem passim auctorem earumdem faciunt (*Thomassin. de disc. II, I, c. 43, n. 2*), non tamen usus ita invaluit; ut Adriani successor Alexander III anno 1179 in conc. Lateranensi III beneficentia promitti non vetuerit (*Labbe Conc. tom. X, p. 1512*), ut docent verba ipsa can. 8, œcumenici ejus concilii: «Nulla ecclesiastica ministeria, seu etiam beneficia, vel ecclesiæ, alicui tribuantur, seu promittantur, antequam vacent, ne desiderare quis mortem proximi videatur, in caju locum et beneficium se crediderit accessurum.» Quo respiciens Innocentius III toties disciplinam istam asseruit, ut videre est in ejus regesto apud Baluzium. Una ex pluribus epistolis pertinens ad annum 1211 (*Innoc. III Ep. I, XIV, ep. 161, tom. I, p. 588*) erit instar omnium: «Ad audientiam nostram vobis intimantibus est delatum, quod ad multorum instantiam importunam de non vacantibus beneficiis promissiones sæpius facere vos contingit. Unde nobis humiliter supplicastis, ut vobis super his dignaremur misericorditer providere. Volentes igitur vestræ devotioni super hujusmodi gravamine præcavere, ac attendentes, quod id contra statuta

Lateranensis concilii attentatur, promissiones hujusmodi decernimus irritas, et inanes, auctoritate vobis presentium districtius inhibentes, ne contra præfatum concilium beneficia promittere non vacantia cuiquam de extero præsumatis. Quapropter incredibile est, eodem hoc pontifice Ottonem IV et Fridericum II post coronationem Germanicam petiisse ab ecclesiis beneficia primo vacatura, proindeque duos hos Rudolphi prædecessores obtulisse primarias preces. Multo minus credi debet Henricum VI corona Germanica coronatum anno 1169, qui et ipse post rudimenta expectativarum cum duobus prædictis recensetur, id præstitisse: Rudolphus enim non singulari utitur exemplo, sed *divis*, ait, *imperatoribus et regibus* consuetudine id privilegium indultum esse.

LVIII. Quæ cum ita sint, cumque ante Rudolphum nullus omnino inveniatur ea formula usus esse, quam ante hunc diem continuator Urspergensis abbatis referebamus acceptam, hodie autem quater repetitam **291** videmus in his litteris, non continuo consuetudinem, quasi certa constansque esset, admittam oportet; sed expendi eam decet attente, ut quo loco haberi debeat, assequamur. Primo igitur reputandum, nec Rudolphum, qui ætatis annum agebat 55 cum electus fuit rex Romanorum, neque ex aulicis, viventibusque hominibus ullum consuetudinem illam, quam vocant, usu receptam vidisse; non quia sexaginta fere anni ab ultima coronatione Aquigranensi elapsi erant, nam vidimus, neque Friderico II, neque Ottoni IV, etiamsi consuetudo certa esset, uti eadem licuisse; sed quia unicuique exemplum coronationis Henrici VI anno 1169, quod nonnisi falsi arguendo Rudolphum, afferri posset, ab hujus coronatione distat annis quinque supra centum. Rudolphus igitur a nemine omnium visam, sed ab uno aut altero ex consiliariis suis auditam consuetudinem laudat. Deinde animadvertendum, tam abbati, quam episcopo, eas preces rem novam visas esse: abbati videlicet, quia, ni fallor, concilii œcumenici Lateranensis decretum supra allatum, et Innocentii III litteræ plures illi assentes, contra importunitatem beneficia vacatura petentium, non erant ignote; episcopo autem, quia non modo canones et decreta pontificum nota illi erant, sed quia pro iisdem pugnare ex officio debebat, magnumque admisisset piaculum promittens ut ea tantillum violarentur sancta sede inconsulta, quæ una privilegium istud laicis, utcumque magnis principibus, concedere poterat, adversus canonum decretorumque pontificiorum statuta, si e re Ecclesiæ publica futurum nosset. At enimvero tribus Rudolphus utitur argumentis ad rem probandam: antiquam scilicet, atque approbatam esse consuetudinem; nullum eam latere imperii angulum; et ecclesias Germaniæ alias regiis precibus et mandatis obtemperare. Sed, bona cum venia, ejusdem generis hæc argumenta sunt, cujus erant illa alia, quæ Exarchatum et Pentapoli sibi asserebat, ut supra dixi (n. 44), et infra uberius explicabo (Diss. 7, n. 5 seqq.). Consuetudo enim neque antiqua, neque approbata esse potest, quippe quæ a nullo ex prædecessoribus usu recepta deprehenditur, et concilio œcumenico Lateranensi III adversatur; elegans illud dictum, *nullum latere angulum imperii*, cum omni historia pugnat, cum nulli reperitur hujus rei notitia; ac denique apud ecclesias Germaniæ alias admitti primarias preces, principi potius obsequium, quam disciplinæ peritiam comprobant.

LIX. Utinam veteris ac novæ disciplinæ auctor (P. II, lib. I, cap. 54. n. 7) integras hasce epistolas vidisset, quemadmodum vidit fragmentum Rudolphinæ epistolæ apud Urspergensem abbatem! Ex ejus enim sententia **292** non conjecisset « ecclesias omnes cathedrales, abbatiales, collegiales ei servituti fuisse obnoxias; » nec misceri « præcepta precibus. » Is enim non erat piissimus princeps, qui scri-

vitatem ecclesiis vellet imponere, atque ecclesiasticis rogando præcipere. Testem appello Rudolphum ipsum, qui Leodiensi capitulo commendans novum canonicum (lib. III, ep. 22), *Prudentiam vestram*, inquit, *rogamus affectu quo possumus ampliori, quatenus super eadem residentia, pro nostra reverentia, et utilitate propria, congrua ipsum gratia prosequentes, eundem ad curiam nostram quantocius studeatis remittere vestris, et Ecclesiæ prænotatis servitiis imbi fructuosius institutum.* De obsequio erga episcopos nihil dico: plures enim epistolæ occurrunt ad eos datæ, quæ ipsos rebelles veneratur ut patres. Quamobrem non est ambigendum, quin rex Romanorum recens electus, nimiam consiliariis fidem adhibens juribus ac decori imperii plus æquo studuerit. Bene autem cessit primariis precibus; nam privilegio apostolico accedente invalere, hodieque vigent. Primus omnium pontificum Clemens VI primas preces regi Romanorum Carolo IV concessisse videtur. Etenim in charta supra laudata, « Cum itaque, ait, nobis tam de jure, quam de antiqua et approbata consuetudine a divis Romanorum imperatoribus, et regibus prædecessoribus nostris hactenus observata competat, etc. » Quem postea Wenceslaus, cæterique sunt imitati, non amplius consuetudine, sed jure atque antiqua consuetudine sibi illas vindicantes. Quidquid igitur sit de antiqua illa, et approbata consuetudine, quæ uni Rudolpho refertur accepta, postquam apostolica sedes ratam illam habuit, jus imperatorum evasit, quod ne Tridentinum quidem concilium (sess. 24, cap. 19) sustulit; ut sacra congregatio declaravit, Gregorio XIII ejus decretum roborante. Thomassinus (P. II, lib. I, cap. 54, n. 10 seq.) hac de causa contendit, primarias preces nisi privilegio apostolico, quia Pius IV et Gregorius XIII eas prædictum in modum ratas habuerunt. Sed longe antiquiori apostolico privilegio nituntur.

LX. Et vero Carolum IV consuetudini jus proprio arbitrato addidisse nemo dixerit, cum præcipue constet, hunc principem Clementi VI acceptissimum, ejus opera electum esse, pluribusque ab eodem beneficiis affectum. Nihilominus, quia nullum apostolicum privilegium reperitur, pro certo affirmari non potest, a medio sæculo quartodecimo, in hoc rege Romanorum, auctore aureæ bullæ, primarias preces nisi cœpisse apostolico privilegio. Quod minime dubium est, Fridericus III integro post **293** sæculo, videlicet anno 1452, cum diadema imperiale suscepit a Nicolao V, pontificio diplomate sibi concedi obtinuit primarias preces, quod successoribus omnibus usque ad nostra tempora est renovatum a sancta sede post eorum electionem ab eadem confirmatam. Exstat idem diploma in archivo secr. Vat. publicatum a card. Corradino, ineunte nostro sæculo, ut refert Georgius (*Vit. Nic. V. p. 116 et 156*), et laudatum a Clemente XI (*Epist. et Brev. tom. I, p. 308*), in litteris ad capitulum et canonicos Hildesien. ecclesiæ: « Quod si, ait, idem Fridericus, et qui cum subinde consecuti sunt imperatores ante tempora cla. me. Leopoldi nuper defuncti primarias preces direxerunt, id contigisse constat, quia illi omnes post sui confirmationem a Romano pontifice obtentam, muniri apostolico indulto curarunt. Quo quidem indulto quoniam destitutus erat idem Leopoldus, factum est, ut primarias preces, a quibus ipse non abstinuit, admittere, et executioni demandare episcoporum ac præsulum, nec non capitulorum Germaniæ non exigua, neque contemnenda pars libertatis hujusmodi memor, et acerrima custos detractaverit. » Quamobrem annis amplius centum viginti apostolico privilegio nitebantur ex preces, cum sacra conc. Trid. congregatio sublatas non esse declaravit: unde Thomassinus sanctæ sedis auctoritatis initium deducit. Ab anno autem prædicto 1452 ejusmodi privilegio personali utentes imperatores, aut reges Romanorum jure offerunt primas preces; si qui vero illud impetrare neglexerunt, nequidquam

vetustæ consuetudinis obtentu ecclesiarum Germaniæ libertatem iis precibus conati sunt infringere, ut Clementis XI litteris edoceamur. Namque episcopi et abbatis exemplo, qui Rudolphi preces detrectarunt, neglecta quæ prætendebatur antiqua consuetudine, episcopi et capitula preces nullo jure oblatas respiciunt, ac pro ecclesiasticis juribus acerrime pugnant.

LXI. Iniquissimo id quidem animo tulerunt ecclesiastici ab ipsa origine: cujus rei testis est Eneas Sylvius, qui postmodum electus pontifex, Pii II nomen assumpsit, nam Bartholomæo Medico (ep. 372) ita rescribit: « Non nos decet contra primarias preces imperatoris attentare, quia illas impetravimus, et sæpe defendimus; et imperatoriæ majestatis honorem tueri debemus, quia ab illa promoti et magnificati sumus. » At nihilominus neque concordata Germanica inter Nicolaum V et Fridericum III inita pro libertate collationum status mensibus, quæ primariis precibus contraria videbantur, privilegio illi obstiterunt, neque postea expectatarum excidium illi obfuit. Quapropter primariæ **294** preces a Rudolpho primum ahibite anno 1274, opinione potius quam consuetudine innitentes, quarum rara admodum vestigia occurrunt spatio annorum 178, ubi certo apostolicæ sedis privilegio se sustentare ac tueri cœperunt, omnia evasisse pericula, nostramque ad ætatem illæsas se pervenisse gloriantur. Magnum tamen discrimen antiquis illis precibus, cum precibus sanctæ sedis beneficio impetratis intercedit. Quandoquidem illæ Germanicam coronationem secutæ primum regni annum non excedebant; istæ vero, quæ ab apostolico pendente indulto, cum Friderico III concessæ fuerint post coronationem imperialem, successoribus concedi consueverunt post electionis imperialis confirmationem ab apostolica sede factam, quæ postquam imperatoria coronatio desuevit, plures annos ab electione illa distabat. Sit exemplo Joseph Augustus, qui rex Romanorum electus anno 1690, ac Leopoldo patri succedens in imperio anno 1705, dum anno 1711 confirmatio et privilegium expediebantur, variolarum morbo decessit. De quo inopinato casu loquens in consistorio Clemens XI (*Orat. Consist. p. 117*) die 17 Aprilis an. 1711, « Omnia, inquit, parata erant, ut quidquid demum hic agendum supererat tam circa apostolicam confirmationem electionis ejusdem Josephi de fraternitatum vestrarum consilio explendam, quam circa indultum, quod vocant primariarum precum. » Itaque vix anno vicesimo altero post regis Romanorum electionem, aut sexto post Leopoldi patris mortem, apostolico privilegio usus esset, nisi mors immatura obstidisset. Quid? quod Leopoldus, qui a Ferdinandi III, Augusti genitoris obitu, seu ab anno 1658 (quindecim enim mensium interregnum intercessit) imperio præfuit, sanctæ sedis indultum nunquam obtinuit? Attamen precistæ, ut novo inducto vocabulo appellantur illi, qui primis precibus beneficia se obtinuisse contendunt, tempore etiam apostolici indulti cessantis, ad dignitatum, aliorumve beneficiorum vacationem comparere, quasi primis precibus ad eadem jus acquisivissent. Videsis Clem. XI (*Epist. et Brev. tom. I, par. II, p. 408, 414 seq. et 605*). Quia etiam pontifice eodem teste (*Bullar. p. 104 seq.*), imperio vacante, ejusdem vicarii preces offerre non dubitarunt.

LXII. Id vero, utpote nec veteri consuetudine, nec jure apostolici privilegii factum, merito ecclesias Germaniæ, ac summum pontificem qui unus privilegia sive indulta hujusmodi potest concedere, adversus hujusmodi abusum compulsi reclamare. Magnum sane negotium Clementi inde factum, nec tamen infractum ejus animum legimus. Augustanus enim episcopo (*Ibid. p. 409*) scripto declaravit, « eum, qui canonicatum **295** hoc medio obtinuit, legitimum ejus possessorem nequaquam esse, nec facere fructus suos; » neque alio modo sollicitudine se exemptum iri significat, quam « precista canonicatus detentore

ab indebita ejusdem possessione repulso. » Pari modo ab apostolico nuntio admonitus, « quemdam precistam, ut vocant, magno nunc studio contendere, ut decanatus collegiæ ecclesiæ sancti Mauriti sibi assignetur, » in civitate videlicet Monasteriensi, ab episcopo ejus civitatis evixæ petit, « ut memorati precistæ petitio penitus rejiciatur. » (*Ibid.*, p. 549.) Ex quibus patet, primarias preces, cum niti credebantur consuetudine, tametsi nullo jure porrigerentur, nullum inflexisse vulnus disciplinæ collationis. Et enim reges Romanorum corona Germanica redempti primo tantum anno regni, et semel unicuique ecclesiæ cathedrali, collegiæ, aut monasteriali offerre preces suas, quasi jure patronatus, pro canonicatu aut beneficio vacante, aut primum vacaturo. Dum e contrario a precistis altissimum disciplinæ eidem vulnus infligitur. Nam juxta novum morem, in quem adeo vehementer invehebatur Clemens XI, cum primum vacaret canonicatus, dignitas, beneficiumve aliud in quavis ecclesia, eadem prorsus inscia, clam emergebat precista, non solum electione imperatoris non confirmata per apostolicam sedem; sed etiam vacante imperio, contendeatque canonicatum, dignitatem, beneficiumve jure primariarum precum sibi deberi. Ex hisce autem quatuor Rudolphi epistolis non solum origo earum precum, sed rectus earumdem usus, cum præsertim hodie offerantur auctoritate apostolica, est perspicuus. Ac de his hactenus.

LXIII. Restaret nunc ut de aliis capitibus, quæ in isdem litteris continentur, aliquid dicerem, præcipue de ardore illo ingenti, quo Rudolphus flagrabat, ferendi arma in Syriam, non modo ut Terræ sanctæ reliquias tueretur, sed etiam ut sanctam civitatem Jerusalem ac vicina loca Jesu Christi sanguine consecrata, quæ Christianorum desidia iterum occupata erant a barbaris, ex horum manibus eriperet. Dicit miserum! Acconem, seu Ptolemaidem patriarcha Jerosolymorum, et quidquid pro administratione novi illius regni majores constituerant, redactum erat. Undique desolationes, insidiæ, metus medicos miserimosque eos populos petere cogebant opportuna auxilia a Rudolpho, quem causæ vehementiores aliæ illuc invitabant, ac præ aliis Alberti sapientis patris sui cineres Accone jam pridem sepulti. Quod ipsemet Gregorio X testatur (l. b. I, ep. XII) cum gratias agit de confirmata sua electione: « Ad quod, inquit, ardor desiderii in nobis eo vehementius **296** accenditur, quo naturalis genitoris nostri ossa, ob crucifixi gloriam, extra natalem solum peregre inibi quiescentia sollicitius quotidie in nostris cordibus revolvuntur; et quis prohibere poterit filium ex intimis cordis concupiscere in paterno tumulo exulem pro eo fieri, qui exilio et miseriæ se tradidit, delictis affluens paradisi? » Tametsi de ingenti hoc desiderio accidit, quod de alio pariter vehementi suscipiendi imperialis diadematis in Urbe a Romano pontifice; ingruentia enim bella intra fines imperii necessarium auxilium Terræ sanctæ tándiu distulerunt, ut Rudolpho eodem adhuc superstite Acconis expugnatio, Christianorumque omnium cædes, perquam paucis transfretantibus, debito cum mœrore sicut audite (lib. III, ep. 40). At de his omnibus opportunius agam in notis. Quod præmitti omnino debet, magni hujus progenitoris Augustæ domus Austriacæ insignes virtutes, quæ ab auctoribus celebrantur, præclara indoles, modestia, studium pacis, clementia, humanitas, liberalitas, longanimitas adeo luculenter in hisce epistolis describuntur, ut aliena testimonia non sint opus.

LXIV. Equidem præstantissimi codicis editionem reipublicæ literariæ optassem numeris omnibus absolutam exhibere, at exiguis meis viribus minime datum est grave ac nullatenus ferendum onus subire nullo alicunde accedente levamento. Etenim præterquam quod litteræ fere omnes carent persona, loco, et tempore, illarum collector inofficiosus, nulla ordinis ratione hæc ita, in tres libros eas divisit, quasi

varia esset materia et tempus certum; cum e contrario utrumque desideretur in codice, adeoque litteræ unius libri ad alterum referri debeant, ubique rerum similitudine ac confusione temporum occurrente. Wenceslaus Adalbertus Czerwenka auctor annalium et actorum Pietatis Habsburgo-Austriacæ, quem brevitatis ergo auctorem Piet. Austr. passim appello, de codice Rudolphino loquitur (lib. 1 cap. 4, p. 37) hunc in modum: « Magnam equidem laudem meriti est reverendissimus et doctissimus D. Joannes Seifridus vigilantissimus quondam abbas Zweythallensis ordinis Cisterciensis, quod cura et studio ex antiquis duobus monasteriis sanctæ Crucis, et monasterii Zweythallensis codd. ms. epistolas 149 partim, et quidem præcipue, ab ipso, partim ad ipsum, partim de ipso Rudolpho scriptas collegerit, et in tres libros divisit; summam laudis attigisset, si personas, et annum, quo, et ad quas datæ sunt, expressisset. Has ipsas epistolas clarissimus Petrus Lambecius ad prelum parabat, et Syntagmati suo rerum Germanicarum inserere volebat, additis non solum Seifridianis, verum **297** etiam suis annotationibus cum tabula chronologica, et variantibus lectionibus ex augustissimæ bibliothecæ Cæsareæ antiquo codice membranaceo inter codices mss. philosophicos et philologicos latinos **262** in quo eadem exstant, quem mihi inspicere hactenus non obtigit. Ipse vero Lambecio hunc ingenii partum, utpote morte prævento, non licuit eniti, quo lucubraciones suas coronaret. » In eandem sententiam de eo cod. loquitur (lib. 1, cap. 20, p. 118). Verum Hansizius (*Germ. Sac. tom. I, p. 416*) laudat cod. Cæsareum jur. civ. 77, comque aliquam ex epistolis (lib. 11, ep. 33) tam ab auctore Piet. Austr. (lib. 1, cap. 15, p. 75), quam ab Hansizio prolatam (*Germ. Sac. tom. II, p. 388*) accurate contulerim, Cæsareo cod. utrumque usum esse deprehendi. Quamobrem variantes lectiones, quas apposui epistolis nonnullis, absque ulla hesitatione ex cod. Cæsareo desumptas affirmo, apud alterutrum ex laudatis auctoribus occurrerint epistolæ, quas diligenter contuli. Neque id fortuito a me factum putes, rem enim penitus examinavi, antequam consilium istud caperem.

LXV. Animadverti primum, tam Lambecium in catalogo librorum ab se edendorum, quam auctorem Pietatis Austriacæ, epistolarum 149 mentionem facere; deinde vidi ipsum Seifridum in sua Genealogia domus Austriacæ nonnullas epistolas laudare ex cod. monasterii sanctæ Crucis ordine alio in eum relatas. Exempli gratia, quæ prima occurrit in nostro cod. illi est 53; quæ in Cod. est 20, lib. 1, Seifrido est 59; ac demum quæ in Cod. est 29 libri primi, illi est 150; ac demum in fragmentis harum litterarum variantes lectiones deprehendi, quæ plane ostendunt, codicem quo usus est auctor Piet. Austr., diversum esse ab illo monasterii sanctæ Crucis. Inde vero has 126 fuisse collectas, et in tres libros digestas ab eodem Seifrido cui non persuadeant priores litteræ, idcirco præmissæ aliis omnibus, quia ad Cisterciensem suum ordinem spectant? Huc accedit privilegii cuiusdam (lib. 11, ep. 36) suppositio aut interpolatio, in Zweythallensis monasterii favorem. Quid? quod Lambecius ingenue fatetur, se diligenter conquisitis Seifridianis codices nusquam reperire potuisse (Præf. tom. I, n. 39)? Auctor Piet. Austr. (lib. 1, cap. 4, p. 33 et 37), Seifrido tribuit laudatum a Lambecio cod. 149 epistolar. ac proinde tantum virum falsi arguit, qui Seifridianos codd. se ullibi reperisse negat. Sed Lambecianus codex, seu Cæsareus, quo usus est etiam Hansizius, easdem exhibens omnino similes iis, quas profert idem auctor Piet. Austr., secus docet. Noster vero codex, qui prodit ex monasterio ipso Zweythallensi, omne dubium amovet, quin Seifridianum opus haberi debeat. Commodior **298** certe fuisset Cæsareus codex 149 epistolarum; continuata siquidem illarum series minus operæ præbuisset ad redigendas in ordinem quæ vitio collocationis laborant; cumque aut

annos, aut longe alios epistolarum titulos præferat, parte illa oneris me allevasset, quæ subeunda fuit, ut sententia litterarum patefieret, suaque historiae integritas vindicaretur. Nam Seifridus, Auctor sæculi decimi septimi ineuntis, suæ magis ætatis rationem habuit, quam præcorum temporum, ut suo loco animadvertam in notis.

LXVI. Quod quidem potui, singulis epistolis argumenta præmissi, ut necessario feci, cum codicis Carolini litteras in lucem edidi. Minor certe necessitas ad idem præstandum me adegit in Rudolphini cod. editione: plures enim epistolæ, quæ Lambecio magno usui fuissent pro Syntagmate Germanicarum rerum, mihi rem pontificiam et majestatem imperatoriam curanti superflue sunt; quas idcirco examinandas iis relinquam quorum pluris refert. At collectoris licentia in apponendis periochis unicuique epistolæ, cohibenda fuit, atque emendanda supinitas. Eam vero id mihi ferendum esse non duxi, ut Rudolphum, qui regem Romanorum se semper appellat, quippe imperiali diademate redimitus non fuerat, in adjunctis iis periochis frequenter imperatorem dicitet, falsamque non raro sententiam epistolarum prænuntiet. Quæ duo non levia incommoda quia non licuit avertere substituendo titulos, quos eadem epistolæ præferunt in veteri codice Vindobonensi, seu Cæsareo, brevia earumdem argumenta confeci. Licentia vero collectoris evidens flet uno ex titulis cod. Cæsarei, qui ab Hansizio integre profertur ad epistolam archiepiscopi Salisburgensis, quæ in nostro cod. est (lib. 2, ep. 29), brevis enim et simplex ita fuit: *Epistola archiepiscopi Salzburgensis, et suffraganeorum ad summum pontificem*. Audienda nunc perioche collectoris: *Archiepiscopus Salisburgensis ac ejusdem suffraganei summo pontifici Romano leti nuntiant, per Rudolphum imperatorem, cujus virtutes ac laudes mirifice deprædicant, liberatam ab Ottocari Bohemi tyrannide Austriam*. Ego vero non potui, quin brevitate sinceritatenque tituli a collectore minus recte explicatam sequenti argumento interpretarer: *Salzburg. archiep. et suffraganei post primam Rudolphi victoriam de rege Bohemiæ Ottocaro, Joanni XXI novo pontifici de ejus electione gratulantes, ejusdem regis tyrannidem et audaciam in se, aliosque omnes episcopos reduces a concilio Lugdunensi exaggerant, quam videlicet exercuerat inhihendo decimas pro subsidio Terræ sanctæ, obtemperacionem **299** sanctæ sedis mandatis, et obsequium regi Romanorum apostolica auctoritate confirmato, nec non illicita extorquendo juramenta, subvertendo ecclesias incendiis et rapinis, atque jungendo fœdere cum Tartaris tyrannis. Subinde faustissimis Rudolphi progressibus uberrime enarratis pro liberatione Austriæ, tantum regem, tamque de rep. et de ecclesiis bene meritum ei commendant grati animi ergo*.

LXVII. Ad variantes lectiones quandoque occurrentes quod attinet, desumptas eas omnes dico ex cod. Cæsareo, tametsi epistolæ apud auctorem Piet. Austr. typis editæ, dicantur ab eodem excerptæ ex Mss. cod. Seifridiano. Nam trigesima tertia epistola libri secundi, quam idem auctor profert et suo Ms. tantam habet convenientiam cum eadem ab Hansizio vulgata ex cod. Cæsareo, ut dubitari non possit quin utraque editio ab uno eodemque cod. profecta sit. Præterea ternas litteras ex eodem cod. quem Seifridianum vocat, primæ nostri codicis præmittit (lib. 1, c. 4, p. 52 seqq.) videlicet: Rudolphi ad Greg. X, Engelberti Coloniensis archiep. ad eundem pontificem, et S. R. E. cardinalis ad Rudolphum; et alibi (lib. 1, c. 16, p. 94) exhibet privilegium salis monasterio Zweythallensi concessum ex eodem codice, qui Lambecii testimonio 149 epistolas continebat; epistolæ autem, quibus var. lect. subjiciuntur, sunt omnino duodeviginti, quæ, ne sit ignotum, cui referantur acceptæ, hic mihi enuntiandæ videntur. Libri igitur primi epistolæ 1, 2, 3, 12, 42, editæ sunt in lucem ab auctore Piet. Aust. Ejusdem autem libri 38 Hansizius

publicavit. Libri secundi epistolæ 1, 3, 4 et 34 debentur auctori prædicto; 8, 9, 10, 11, 12, 15, 22, 24 (hæc mihi excidit in præfatione, ubi falso 13 recensit) et 29 Hansizio; ac 35 utriusque. Octo demum epistolæ libri tertii, nempe 13, 19, 24, 25, 26, 27, 30 et 36 omnes auctori Piet. Austr. referuntur acceptæ. Quæ autem duo diplomata exstant in sine nostri codicis absque ulla numeratione, in Cæsareo desiderantur, ut patet ex eodem auctore, qui (lib. 1, cap. 17, p. 102) alterum eorum exhibet ex annalibus Bzovii (An. 1283, n. 13); at de eo dicendum erit in fine hujus voluminis, quo illud rejicimus. Nec prætereundum videtur, quod laudatus auctor (*Ibid.* p. 103, seqq.) binas ait litteras a se repertas in Seifridiano cod. ad Philippum III Francorum regem datas pro monasterio Aureæ Vallis (Cod. 19 et 24), quas recitat, 20 nostri codicis ommissa, utpote in eo, quem Seifridianum reclamante Lambecio appellat, desiderata, quamquam multo plures ibidem reperiantur, 300 quam in vero Seifridiano codice, qui nunc demum in lucem prodit, qualicumque mea opera. Codex verera præstantissimus, quippe qui epistolas continet ex ipsis autographis descriptas: quod facile colligitur ex iis signis (·) non semel obviis, quæ consuetum codicum fere omnium vitium, summamque exscribentis fidem palam faciunt, modo earum periochæ nullo loco habeantur.

LXVIII. Ex dictis patet Rudolphinas hæc epistolas modico alicujus verbi discrimine in cod. antiquo membranaceo Augustæ bibliothecæ Vindobonensis existere, unde Hansizius eas decerpit, quæ ad archiepiscopum Salisburgensem spectant, et auctor Piet. Austr. alias ad suum institutum facientes, nisi forsitan aliena opera usus, unde exscriptæ illæ fuerint, ignoravit, nam codicem 149 epistolarum Seifrido tribuendum affirmat, quem Lambecius negat. Illum utique codicem idem Lambecius prelo committere deliberaverat in suo Syntagmate rerum Germanicarum. Id vero quam commode mihi cesserit jura ac privilegia sanctæ sedis vindicanti optimis monumentis, hoc unum ostendit, quod, quæ duo facile cæteris præferenda, operis hujus cardines esse volui, tanti viri commendatione, gratissima eruditio omnibus sunt futura. Utinam codex ipse Cæsareus ad meas manus

A venisset, quemadmodum Carolinus, quem Syntagmatis Lambeciani principio typis csum, monumentorum pontificiæ dominationis primum esse volui! Ultima enim primis responderent, ipsosque in eruditissimi hujus viri labores successisse gloriari, ut principis apostolorum, ejusque successorum jura et privilegia omnia a magno Augustæ domus Austriacæ progenitore confirmata, majorisque validitatis ergo donationes prædecessorum reffectas ex integro, publicam in lucem ederem; ac tanti regis auctoritate imperatoriæ majestatis veram indolem demonstrarem. At quoniam ex voto id non accidit, Seifridianum istum codicem, a Cæsareo per Lambecium publicando levissime discrepare ostendi prædictarum duodeviginti epistolarum collatione. Deinde allata prima ex 149 Lambecianis, quæ in Seifridiano desideratur (supra num. 47) nec non duabus sequentibus (lib. 1, ep. 11, n. 2; lib. 11, ep. 20, n. 3), quæ pari modo a Seifridiano exsulant, eandem indolem ex ore B ipsius Rudolphi, et unius ex S. R. I. electoribus Coloniensis archiepiscopi expressi; atque aliis epistolis, in cod. Seifridiano exstantibus (lib. 1, ep. 12, 38, 42; lib. 11, ep. 4) cum Cæsarei cod. litteris diligenter collatis, confirmavi. Cætera, quæ ad jura et privilegia spectant, cum autographa eorum exstant in archivo Molis Adrianæ, alia testificatione non egere videntur. Nihilominus 301 fateor prorsus incredibile mihi esse, unam tantum epistolam (lib. 11, ep. 37) reperiri eorum vindicem; nullusque dubito, quin plures ex illis tribus et viginti a Seifridiano cod. exsulantibus, ad tanti momenti negotium spectent. Futurum autem confido, ut augustissimæ bibliothecæ Vindobonensis præfectus, prædecessorum suorum vestigiis insistens, præcipuam regis Romanorum Rudolphi gloriam diutius latere non patiar. Interim has epistolas qualicumque meo labore curatas prodire in lucem jussi. E re enim publica esse existimo tam multas eruditorum opiniones falsas hujusmodi monumentorum auctoritate amandare. Diplomati principum S. R. I. electorum, quod in fine epistolarum legitur, Rudolphinum præmitti oportere res ipsa docet. Quamobrem de illo agendum mihi erit sequenti dissertatione, quæ totum opus absolvam.

303 RUDOLPHI I

CÆSARIS AUGUSTI

EPISTOLARUM LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

EPISTOLA PRIMA.

Rudolphus electus in regem Romanorum ad stabilienda imperii sui auspicia petit a religiosorum congregationum orationum suffragia.

(An. Dom. 1273, cod. Cæs. LIII, cod. Rud. 1.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus rex Romanorum electus,

• Tituli omnes a collectore appositi. Raro iis convenit cum epistolis. Qui religiosi appellantur, sunt monachi Cistercienses, ut patet ex sequenti epistola. Erant enim sanctitate celebres. Innocentius etiam III (*Regest.* lib. 1, ep. 176) pontificatum auspiciatus erat sui met commendatione abbati et conventui Cisterciensi, nec non abbati et conventui Claravallensi. Quin etiam exstant ejus litteræ apud Raynaldum (*Regest.* lib. ix, ep. 119) queis pontificatus anno 1x Rom. Ecclesiam in magnis rerum angustiis commendat universis abbatibus in generali Cisterciensi capi-

D de imperiali diademate assequendo sollicitus, terribusque horrido Imperii ob diuturnam vacationem aspectu, cœnobitas Cistercienses, sui amoris ac munificentiam admonitos, regiique patrocinii spe illectos, precatur ut sibi orationibus divinam operam implerent.

Assumpti divinitus ad Romani imperii dirigenda

tulo congregatis. Pontificia ipsa verba, queis non modica convenientia est cum Rudolphinis, recito: « Cum inter tot et tanta pericula constituti, vestris indigeamus meritis et orationibus adjuvari, oramus et obsecramus vos per viscera misericordiæ Dei nostri, quatenus nobis in maris altitudine fluctuantibus charitatis vestræ suffragium impendatis, et remis orationum vestrarum piscatorem et naviculam sublevantes, illum, qui mari et ventis imperat, exortis, etc. »

molimina, dum in eminentis specula celsitudine, cui nos manus Domini viruose praefecit, ad deorsum sui-jacentis abyssi faciem oculos retorquemus, dum ineultum lactonus agrum ejusdem imperii circum-
 quaque prospicimus, tempestatum insurgentium den-
 sitate quotidie sylvescentem ^a, quodam nimirum ti-
 more pariter et tremore [b] horrore] demittimur

304 ex praemissis incerta formidine merito trepi-
 dantes. Verum rejectis interdum ad primitivae nostrae
 sublimationis auspicia nostrae considerationis obtu-
 ribus, attendentes quod manus Altissimi de tam
 humilis locis tugurio ad tam celsa, tam [celsata et]
 fastigiosa palatia nos provexit ^c in eo cujus admi-
 randa potentia dat per gratiam esse stabilia quae
 sunt fragilia per naturam, nostrae fiduciae spem loca-
 mus, presumentes fiducialiter, quod opus, quod om-
 nipotentiae suae dignoscitur ineffabili dispensatione
 contextum, felici praesagio consummabit ^d. Porro
 cum ad hoc justorum preces assiduas nobis summo-
 pere necessarias aestimemus, devotionem vestram
 attentius exhortamur, quatenus debita gratitudine
 diligentius advertentes, quod in vestris agendis regia
 vobis celsitudo libenter aspirat, piarum orationum
 vestrarum suffragiis nos divinae clementiae commen-
 detis.

^a Olomucensis episcopi litterae ad Gregor. X, alia-
 que monumenta ap. Raynaldum (1273, n. 10 seqq.)
 miserimum imperii statum illius aevi demonstrant.
 Ad bella et seditiones fere universales accedebant
 praedonum assiduae vexationes. Facinorosorum hujus-
 modi receptacula, seu nidos Rudolphus excidisse
 fertur ad octoginta (*Piet. Austr.* lib. 1, c. 5. p. 40)
 sui regni tempore. Praeterea cleri populique flagitiis
 Germania turpiter laniabatur; principesque libertati
 assueti imperatorem iniquo animo ferebant sibi dari.
 Finitimis regionibus nil melius erat. Hungariam
 praecipue praebellorum malis schismatici et haeretici
 affligebant.

^b Dantur variantes lectiones ex codice Casareo.

^c Constanti scriptorum testimonio Austriacum
 genus inelytum celebratur. Nihilominus princeps
 optimus humilitatem patriae non dislicitur. Nec video
 quid sibi velit Conringius (*de Fin. Imp. Germ.* tom. I,
 p. 285) dum de Rudolpho ait: « Hic est auctor digni-
 tatis Casariae in domo Austriae. Fuit comes Habs-
 burgensis, Habsburgum autem est civitas in Helve-
 tia, et tenetur hodie ab urbe Berna. Inde familia
 Austriae et reges Hispaniae orti sunt. » Summa
 enim prudentia, militaris virtus, morum integritas,
 innata pietas atque excelsae animi dotes, quibus
 erat praeditus magnus hic progenitor augustae domus
 Austriae, fuerunt in causa cur omnibus Germania
 principibus praeretur in regis Romanorum elec-
 tione

^d Recentia regum Romanorum Richardi et Al-
 phonsi exempla Rudolphum sollicitant. Uterque
 enim ab Alexandro et Urbano IV reges Romanorum
 appellati, ac proinde imperatores designati. At eor-
 um neutri diadema imperii tam impense quesitum
 Romanus pontifex imposuit: quod erat regem Ro-
 manorum electum ad imperatoriam majestatem ex-
 tollere, ut Rudolphus ipse dilucidius explicat in se-
 quentibus litteris.

^e In capitulo generali regiae litterae lectae sunt;
 quorum primum Cistercii in Burgundia habitum, ut
 creditur, anno 1116, deinceps annum esse cepit.
 Cujusmodi generalia capitula celebrandi exemplum
 a Cisterciensibus praebitum esse Benedictinis docet
 Mabillonius (*Ann.* lib. LXXI, c. 119). Tunc autem
 temporis, duodevicesimo scilicet anno a fundatione,
 quatuor duntaxat monasteria erant, proindeque ab-
 bates totidem congregari poterant. Sed postmodum
 progressu fere incredibili ordo ille undique diffusus
 eo devenit, ut tertio et quinquagesimo fundationis
 anno, seu 1151, decerni oportuerit, ne ullum ampli-
 us monasterium fundaretur, ut verbis Matthaei

305 EPISTOLA II.

Fr. Joannes sancti Cisterciensis ordinis abbas gene-
 ralis respondet ad superiores Rudolphi litteras ordi-
 nem suum ipsi commendans.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. n.)

ARGUMENTUM. — Frater Joannes abbas Cistercii re-
 ponit regis litteris, lectas easdem esse in capitulo
 generali, auditumque ab omnibus laetanti animo,
 spem vetusti amoris et patrocini confirmari. Mis-
 sarum sacrificia, stultasque preces pro cuncta do-
 mo regia indictas esse ordini Cisterciensium uni-
 verso, cujus privilegia et indulta regio patrocinio
 commendat.

Serenissimo Rudolpho Romanorum regi electo
 frater Joannes in illo feliciter agere, qui regibus dat
 salutem. Sublimitatis regiae vestrae litteris susceptas
 cum reverentia debita legi feci coram fratribus de
 diversis mundi partibus congregatis ^e: et quia ead-
 dem quasi duplici fungentes officio nostrorum fratrum
 vestrae excellentiae devotorum exhiberi vobis devo-
 tarum orationum suffragia postulabant ^f, et vos
 eorumdem singularem dominum, dilectorem **306**
 praecipuum, et provisorem munificam testabantur,

Parisiis asserit Thomassin. (1, l. III, c. 68, n. 3): « In
 capitulo Cisterciensi statutum est, ne de caetero ali-
 qui novam construerent abbatiam, quia numerus
 abbatiarum illius ordinis ad quingentas excrevit. »
 Quam rem aliunde confirmat Mabillonius (*Annal.* lib.
 LXXX, n. 9), tametsi generali in capitulo anni 1153,
 ita decretum esse testetur. Ea propter cum Inno-
 centius III Cisterciensi, Clarevallensi, Pontinnensi,
 de Feritate, et universis abbatibus Cisterciensis Or-
 dinis quinquagesimam partem redituum indixit pro
 subsidio Terre Sanctae (*Regest.* ap. Baluz. l. II, ep.
 268, pag. 514), sine dubio quingentis abbatibus id
 tributum est indictum. Incredibile autem videtur
 quingentos abbatibus congregatos fuisse an. 1244, cum
 sanctus Ludovicus IX ad generale capitulum se
 contulit, ut in fraternitatem et communionem pre-
 cium ordinis adoptaretur, ut idem Thomassinus in-
 terpretatur Parisii verba: nam ipsemet (II, l. III,
 c. 42, n. 13) in constitutionibus, seu statutis capi-
 tulum animadvertit, multo antea decretum fuisse,
 ut abbatibus Iberiae, Scotiae et Siciliae ad generale
 capitulum convenirent quarto quoque anno; Norve-
 giae, Graeciae, Livoniae, Syriae quinto; Hungariae sin-
 gulis trienniis. Quamobrem verba illa Parisii (pag.
 459): « Etece omnes abbatibus cum universo conve-
 tu, videlicet, quingenti eis appropinquantibus cum
 processione occurrerunt ob honorem domini regis; »
 verba, inquam, Parisii de monachorum omnium
 numero, non de solis abbatibus accipienda sunt.
 Caeterum hinc aperte colligitur, quanto in Cister-
 censi monachorum conventu haec Rudolphi epi-
 stola lecta fuerit, quantisque orationum suffragiis
 augustae domus Austriae primordia a Deo optimo
 maximo capienda duxerit magnus ejusdem progeni-
 tor Rudolphus rex Romanorum electus.

^f Sancti Ludovici exemplo summus alios principes
 Cisterciensium fraternitatem requisivisse non repe-
 ritur. Insignia tamen petite fraternitatis exempla
 non desunt. Celebre est monumentum apud Hansiz.
 (*Germ. Sac.* tom. II, pag. 529) ex chron. ms. Caesa-
 reae bibliothecae, quo « capitulum Salzburgense a
 toto ordine Cisterciensi in generali abbatum capitulo
 in fraternitatem recipitur. » Quod hic subjiciam,
 ut pateat discrimen inter orationum suffragia, quae
 Innoc. III et Rudolphus petierunt, et fraternitatem:
 « Frater Guillelmus de Montecauto dictus, abbas
 Cistercii, totusque conventus abbatum Capituli ge-
 neralis viris vener. et discretis praeposito et capi-
 tulo in Salzburg. salutem et orationum suffragium
 salutare. Exigente pie dilectionis affectu erga ordi-
 nem nostrum, quem, inspirante vobis Domino. sin-

non solum audite luerunt libentius et grātius intellectæ, verum etiam ipsarum petitio efficaciter et hilariter meruit exaudiri. Noverit igitur vestra serenitas, quod pro vestræ conservatione salutis pariter et [in] augmento, pro illustrissima domina Anna^a vestræ magnificentiæ particeps et consorte, nec non pro præclarissima vestra prole^b universis et singulis fratribus totius ordinis nostri missæ, et aliarum orationum suffragia sunt imposita et injuncta, ab eisdem eo libentius **307** et celerius divinæ clementiæ offerenda, quo vos patrem recognoscunt benevolam, et ipsorum fervidum zelatorem, quos licet ex abundantia vestræ excellentiæ propius recommendo, pro indultis eisdem gratiis et favoribus^c, ad gratiarum vobis multiplicis actiones assurgens, paratus nihilominus ea promptiori animo juxta modum facultatis propriæ effectu prosequente comple- re, quæ accepta novero vestræ beneplacito voluntatis.

EPISTOLA III.

Rudolphus iidem petit a sanctimonialibus virginibus pro se et consorte sua orationum suffragia.

(An. Dom. 1273, cod. Rud. III.)

ARGUMENTUM. — Binis sequentibus litteris eadem de causa et ad eundem finem scriptis ad moniales diversi ordinis, Rudolphus petit earum ferventes orationes, quas efficaciæ futuras putat, utpote quæ a sanctimonialibus sanctissimæ Virgini acceptissimis ad ejus Filium Jesum Christum diriguntur.

Ad speculam dignitatis regiæ ordinatione divina

cere in Christo dilligitis, et fovetis, petitioni vestræ, quæ per ven. coabbatem nostrum Raitelhaselach nobis proposita fuit, benigno duximus occurrendum assensu. Concedimus igitur vobis bonorum omnium, quæ sunt tam in missis quam in orationibus et cæteris bonis operibus, et de cætero facienda sunt in toto ordine nostro, participationem plenariam in vita vestra pariter et in morte. Ita quidem cum obitus vester generali capitulo fuerit nuntiatus, tantum fiet pro unoquoque per ordinem universum, quantum pro unoquoque nostrum fieri consuevit. Datum Cistercii anno gratiæ 1223, tempore cap. gener. »

^a Cum Albertus comes Habsburgicus mortem obiisset in Syria, et Accone sepultus esset, filius ejus Rudolphus, quem nonnulli secutum esse tradunt Castra Friderici II, in patriam reversus, uxorem duxit. Gerardus de Roo (*Hist. Austr.* lib. I, p. 8) rem totam paucis complectens: « Rudolphus, inquit, a parentis obitu domum profectus pactas cum Anna Hohembergica nuptias perfectas anno supra mille ducentos quadragesimo. » Etatis scilicet agebat annum 22, nam 1218 Hedvigis filia Hermannii comitis Kyburgensis, et Alberti uxor enixa eum erat Kalendis Maii.

^b De Rudol. liberorum numero varia est Auctor. opinio. Auctor Piet. Austr. septem recenset: *Rudolphum* duodecimo ætatis anno mortuum; *Albertum*, qui post Adolphum patri successit, augustamque Austriacam domum propagavit; *Hartmannum* et *Fridericum*, qui sine liberis decesserunt; *Rudolphum* alterum Sueviæ ducem, qui Ottocari filiam Agnetem uxorem duxit; *Hermannum* seu Hartmannum alterum, qui antequam matrimonio jungeretur cum Margarita Eduardi Angliæ regis filia in Rheno submersus est; ac denique *Carolus* in pueritia mortuus. Filias totidem constanter auctores recensent: *Euphemiam*, quæ matris exemplum secuta inter sanctimoniales monasterii Tulnensis ordinis sancti Domini vitæ sanctionis institutum amplexa est; *Gutham*, seu Julam aut Juditham Wenceslai Ottocari filii uxorem; *Mechtilidim* Ludovici Bavaricæ ducis uxorem; *Agnetem*, quam Albertus Saxonie dux et elector uxorem duxit; *Catharinam* Ottoni Bavaricæ Duci nuptial traditam; *Annam* alius Hedwigem Ottonis marchionis Brandenburgici uxorem; et *Cle-*

A *profecti*, dum importabilia onera nostris humeris incumbentia diligenter attendimus, dum in tritina continuæ meditationis appendicum propriarum imbecillitatem et insufficientiam virium, et suscepti laboris inspicimus gravitatem, quodam [quod jam] nimirum timore et tremore stupere compellimur, et gradus præeminentiam, et perspectam deorsum abissi faciem formidantes, ne loci forsitan terribilis altitudo plerumque nos terreat, ex fiducia tamen divinæ clementiæ relevamur sperantes, quod hujus spatiosi et procellosi maris illasi transire possimus angustias, si salutis et gratiæ nobis impetretis auxilium, quæ cœlesti sponso in conscientiæ vestræ deliciis lectum floridum præparastis. Quid enim vobis a pietate divina **308** negabitur, quæ [quanquam] semper illam meremini habere propitiâ virtutum candore et fragrantia operum beatorum [Beatorum?]. Quid apud reginam præfulgitam matrem^d Dei vestra non poterunt obtinere præconia, quarum [quorum] meritis fulget Ecclesia, viget mundus exemplis, et proficit religio Christiana? Quid illa clarissima civium acies supernorum vestris votivis non impetabit affectibus, quæ vobis propitiâ redditur pro laudis divinæ præconiis et pro vitæ meritis innocens? Ecce igitur qui cum Martha multiplicis perturbationis inquietatur incommodis, opportunum auxiliatio- nis solatium expectantes ab æquiescentibus cum Maria, universitatem vestram, quam regis æterni gratiam et cœlestis curiæ favorem claris habere argumentis præsumimus, votis supplicibus duximus requirendam, quatenus nobis ac inclytæ Annæ^e Romanorum regiæ consorti nostræ charissimæ divinæ

C *mentiam* Carolo Martello regis Siciliæ nepoti ex filio locatam. De iis Gerardus prædictus (*Hist. Austr.* p. 16): « Sunt, ait, qui eo libentius in hanc electionem consensisse principes volunt, quod Moguntinus inter alia dixerat, esse Rudolpho sex filias eximia forma atque indole, in quibus elocandis magna fore ad principes inter se conjungendo momenta. . . Ipse autem rex antequam Aquisgrano discessum est, Moguntino adnitente, Machtilidis Rudolphi filia Ludovico Palatino, Agnes Alberto Saxoni, et Hedwigis Ottoni Brandenburgico desponderunt. » Hanc postremam Henricus Stero (ap. Canis. *Ant. lect.* tom. IV, p. 201) nescio cur prætereat. Tres enim istas ipso anno coronationis tribus prædictis electoribus nupsisse alii omnes traduntur; ac tres reliquis annis sequentibus, videlicet Catharinam Ottoni Henrici filio anno 1276 post hujus reconciliationem cum Ludovico fratre; Gutham Wenceslao filio Otocari post paternam cædem anno 1278, ac denique Clementiam, quam Stero et Gerardus silent, nepoti Caroli Siciliæ regis anno 1280, ut chron. et Hist. Austr. apud Freherum docent, et infra plantius fiet.

^d Thomassinus (I, lib. III, c. 28, n. 12; III, l. III, c. 23, n. 5) animadvertit, usque ad Innocentium IV Cistercienses nullis privilegiis usos esse, adeoque expertos fuisse adeo propitios episcopos, quibus subjeci erant, ut monasteria construxerint ad duo milia. Postea vero eodem pontifice illos absolvente, nec statutis capitulorum generalium, nec Bernardi sanctissimis legibus a privilegiis opibusque exquirendis esse prohibitos.

^e Innata Augustæ domui Austriacæ erga beatissimam Virginem pietas a magno ejus progenitore ducens originem, insignes de infensissimis catholice fidei hostibus semper victorias peperit.

^f Hinc facile conjicitur has litteras datas esse ad moniales ordinis sancti Domini. Nam traditur Hedwigis Rudolphi mater post Alberti Habsburgici obitum in Syria, emisisse professionem inter moniales ordinis Prædicatorum cujus exemplum postea secuta est Euphemia Rudolphi filia, incertum, nam ante an post patris electionem in regem Romanorum. Constat autem Rudolphum fundasse monasterium

omnipotentiae gratiam vestris piis interventionibus acquiratis, ut ejus admiranda potentia faciat per gratiam esse fortissima, quae sunt fragilia per naturam; debilitatem nostram robore fulciat, et virtute corroboret; detque nobis ab alto prosequi quod commisit et tradidit, quatenus in gloriae suae convalescat augmentum, et Christianus populus * una nobiscum in pulchritudine pacis et requie opulenta coideat tandem claritatis perpetuae radiis illustrandus.

309 EPISTOLA IV.

Ejusdem cum superiore argumenti, et itidem pene verbis conscripta.

(An. Dom. 1273, cod. Rud. IV.)

In praecelsae dignitatis honore, quo nos praetulit exaltator humilium, quasi onus importabile nostris est humeris alligatum, cujus dum magnitudinem venerandam ac stupendam attendimus, non immerito formidamus. Verum sicut ex fragilitatis nostrae consideratione mergimur, sic ex fiducia divinae clementiae quodammodo relevamur, sperantes quod hujus procellosi maris prospere transire possimus insidias, si nobis impetretis salutis auxilium, qui caelesti sponso in vestrae conscientiae deliciis lectum floridum praeparastis. Quid enim vobis a Dei pietate denegabitur illam merentibus habere propitiam candore virtutum? Quid apud reginam praefulgidam matrem Dei angelorum dominam gloriosam vestra conversatio non obtinebit, quorum meritis splendet Ecclesia, exemplis viget et proficit religio Christiana? Quid illa beatorum acies vestris votivis non impetrabit affectibus, quae vobis propitia redditur, et pro laudis divinae praeconiis, et vitae meritis innocentis? Ecce regis aeterni gratiam et caelestis curiae vos habere favorem claris argumentis praesumitur, et signis perspicuis comprobatur. Digne itaque vestram universalitatem per Dei misericordiam obsecramus, quatenus pia meditatione pensantes quantum ex eo possit imminere stuporis, quod qui pulveris et cineris essentiam gerimus, regentis in saecula per temporalem gladium vicarii facti sumus ^b, piis orationum vestra-

Tullnense in inferiore Austria, eoque Norimberga arcessisse virgines ordinis sancti Dominici, cujus ordini id monasterium obtulit; quod scilicet in honorem sanctae Crucis aedificaturum se voverat ante praelium cum Ottocaro Bohemiae rege. Diploma fundationis extat apud auctorem Piet. Austr. (lib. I, cap. 15, p. 87): « Datum Viennae per Godefridum auctae nostrae protonotarium, et praepositum Passaviensem prid. Kal. Sept. in VIII ind. post. Nativit. Chr. 1280, regni nostri septimo. »

* Cum Leo III Occidentale imperium renovavit, Romanae Ecclesiae, summo pontifici, ac praesertim orthodoxae fidei defensionem quaesivit. Perinde Joannem XII ad Germanos eam dignitatem transferendo, seu potius in Germanis confirmando Caroli Magni ex Germanis Augustis primi majestatem, se gessisse constat ex juramento Otonis I (diss. 1, n. 40). Cum cepit caeremonia tradendi imperialia insignia, in traditione sceptri (diss. 6, n. 28) aiebat pontifex: « Sanctam Ecclesiam, populumque Christianum tibi a Deo commissum regia virtute ab improbis defendas. » Hinc postea cepit opinio imperatoriae potestatis in temporalibus, ut in spiritualibus pontificiae, nullis sibi coarctata: unde et duorum luminarium majorum comparatio

^b Praedictae opinionis argumentum luculentius. De pontificia quidem nullum dubium: « In speculis a Deo constituti, ait Coelestinus, ut vigilantiae nostrae diligentiam comprobantes, et quae coercenda sunt reseremus, et quae observanda sunt sancimus. Circa quamvis longinqua spiritalis cura non deficit, sed se per omnia, qua nomen Dei predicatur, extendit. » Sic admonebat episcopos Viennens. et Narbonens. ap. Coustant. (Ep. Rom. Pontif. tom. I, p. 1066). In hanc

rum praesidiis nobis * gratiae divinae suffragia impetretis, humili supplicatione postulantes, ut ejus admiranda potentia det per gratiam esse fortissima quae sunt fragilia per naturam, debilitatem nostram et robore fulciat, et virtute perfundat, **310** detque sic nobis prosequi quod impotentiae nostrae tradidit, et humilitati commisit, quatenus in gloriae suae augmentum transeat, et populus Christianus per nos pace et tranquillitate proficiat, et tandem illis ac nobis aeternae claritatis radius illucescat.

EPISTOLA V.

Rudolphus electus in regem Romanorum scribit ad universos imperii status de pace reformanda, et ut sibi debitam exhibeam obedientiam d.

(An. Dom. 1273, cod. Rud. V.)

ARGUMENTUM. — Divina ope per religiosos viros ac sacras virgines implorata, serio cogitans de restituentis imperii Romani rebus accisis, encyclica hac epistola universos ejusdem imperii principes tam ecclesiasticos quam laicos, ad praestandum homagium et fidelitatis sacramentum invitavit.

Ad Romani regni gubernacula vocati illius vocatione, qui superborum fastigiorum superbiam elidens, devotam humilitatem humillum collocat in sublimi, mente disponimus et pervigili meditatione pervolvimus, qualiter in excelsis per excelsum et sublimem regem regum majestatis solio constituti in reformatione pacis jamdudum disperditae reipublicae consulamus, oppressorumque hactenus, et subjectis tyrannorum tyrannidi dispendiosis periculis cautius caveamus: sperantes ex hoc, et in talis agone certaminis, qui mentem affligit interius et quietem sensibus exterioribus non concedit, supernum nobis provenire subsidium et humani favoris incremento * proficere nos debere. Hinc est quod cum in suprema dignitatis specula simus ad hoc positi, quod universa sacro Romano imperio, et ad nos per devota servilia fidei gerentia membra, ^f claris obtutibus, et sinceris affectibus nostram serenitatem **311** deceat contemplari, universos vos, et singulos omni benignitate,

sententiam de temporali potestate saepe loquentem Rudolphum audiemus, tametsi nil juris sibi tribuentem unquam inveniemus in aliena ditione.

* In praecedentibus litteris non solum pro se, sed etiam pro Anna regina Romanorum preces effundi flagitabat: quae res meam opinionem confirmat, illas nimirum datas esse ad moniales ordinis sancti Dominici, quas inter Rudolphi mater et filia recensentur.

^d Titulo nil magis ab re. Litterae istae se ipsae produunt: princeps optimus arduam suscepturus provinciam, post imploratam divinam opem ad universos imperii feudatarios dat litteras encyclicas, ut dixi in argumento, ne suo quisquam desit officio.

^e Inter principem electum et natum id esse discriminis constat, quod electus favoris et benevolentiae indiget, praesertim electorum, quibus partem plerumque regiminis relinquit eadem fini (sic): quod in principe haereditario non contingit. Prae aliis rex Romanorum imperator designatus, qui inter electores suos habet regia etiam dignitate conspicuos, utriusque indiget. Idcirco Rudolphus post divinam opem subditarum gentium ac principum favorem exquirat. Et quidem jure: nam Ottocarus Bohemiae regem et Henricum Bavariae ducem adversarios expertus est, ut infra planum erit.

^f In A. B. (cap. 2, § 8) electores vocantur *propinquiora sancti imperii membra*. Reliqui principes Germaniae universae, Italiae seu Langobardiae, et Tusciae, sive, ut hodie audiunt, ducatus Mediolanensis, et Etruriae, membra imperii sunt, quos omnes Rudolphus alloquitur hisce litteris.

quæ serenitatem decet regiam ^a, complectimur **A** animo gratioso credentes, et absque omni ambiguitatis scrupulo præsumentes, quod affectus noster, quem ex impendenda vobis nostræ serenitatis gratia poteritis experiri, per devotum vestræ fidelitatis obsequium opportunam suis vicibus per vos recipere debeat omnimodam recompensam ^b.

EPISTOLA VI.

Civitas quædam gratulatur Rudolpho de electione, gratiasque agit de offensa remissa, eidem se commendans.

(An. Dom. 1273, cod. Rud. VI.)

ARGUMENTUM. — Basileensis civitas Rudolphi armis nuper obsessa, mox accepto electionis nuntio liberata, et litteris benevolentis et spei beneficiorum plenis provocata rescribens, ingentem lætitiâ, gratiarum actionem, oblivionem præteritorum, ac debitum obsequium, atque obedientiam testatur. Postremo illum orat ut jura et bonas consuetudines sibi confirmet.

Lætetur et gratuletur totis visceribus lætabunda et laudans invicta Germania ^c, quam post calamitates varias et ærumnas rex cœlestis de excelso respiciens cœlorum habitaculo, dignatus est electionem Romani principis in veritate divina potius quam humana misericorditer visitare. Cujus quidem principis generis ac morum ingenuitas, animi virtus præclara, et indefessa magnanimitas per famam in remotis mundi partibus habitantium est auribus inculcata ^d. Porro quoniam ex abundantis regis majestatis gratia, **312** nobis immeritis dignati estis dirigere scripta vestra, inter dulcia regalis eloquia clementis continentia manifeste, quod videlicet quidquid rancoris ad nostram civitatem erga vos existit, relegato prorsus totius futuræ questionis scrupulo, benignitate regia remisistis. Quapropter serenitatis vestræ excellentiæ assurgimus humiliter inclinantes cum omni quo valemus genere gratiarum, omnem penitus **C** offensam, quam nobis universis universaliter et singulis singulariter, antequam ad culmen imperialis

^a Litterarum initium est *Romani regni*. Regiam serenitatem hic suam dignitatem appellat. Tali se semper honore dignatur, imperatorio nunquam, in isto cod. Id æquum erat Seifridum animadvertisse, ut minori uteretur titulorum liberalitate, quos ipse Rudolphus rejicit.

^b Collationem scilicet, seu investituram feudorum, quæ a solo rege Romanorum fieri poterat et debebat, quod postea constitutum fuit in A. B. (cap. II, § 8). Privilegiorum quoque et jurium confirmatio ad eundem pertinebat. Quæ omnia uno verbo indicantur.

^c Non imperium Romano-Germanicum, recentissimum æque, ac falsum nomen; sed Germania lætari jubetur ob electionem regis Romanorum, ut paulo infra sequitur.

^d Gerardus de Roo (*Hist. Austr.*, p. 8) tradit Rudolphum et ante et post nuptias cum Anna Friderici II castra in Asiam secutum esse. Quare in transmarinis etiam regionibus ejus nominis fama celebrabatur. De principe hoc laudatissimo præclara Siffredi apud Raynaldum (1273, n. 9) testificatio existat: «Æquus judex diviti et pauperi existit, ecclesias et hospitalia defendit, et protexit. Cum videret milites humilibus personis secum loqui cupientibus accessum ad se prohibere, dixit: «Per Deum date hominibus accedendi locum, non enim propter hoc ad imperium sum electus, ut hominibus in arca præcludar.»

^e Belli causæ inter Rudolphum et episcopum Basileensem fuisse dicuntur Brisacum et Neopurgum, utroque sui juris esse contentente; unde populationes, incendia, cædes sunt secutæ. Horum omnium oblivionem civitas facta testata est anno sequenti, ut Gerardus refert (*Hist. Austr.*, p. 13); namque eo Rudolphus se conferens: «Ab omnibus civitatis

fastigii Dominus vos evocaret, pro qualitate temporum intulisset, remittentes integre et in toto, oblivionis scilicet perpetuæ rubiginem superinducta ^e, ad memoriam id poëticum revocantes.

Lædere qui potuit, aliquando prodesse valebit.

Unde dominationis vestræ magnificentis totis viribus, et affectibus supplicamus, quatenus munificentis vestræ benignitate largiflua in conservandis nostræ civitatis juribus, et bona consuetudine, quæ est apta legum interpres, sicut transmissæ nobis nuper a vestra serenitate litteræ pollicentur, nos velitis prosequi ^f, ut speramus, favore gratiæ specialis, cum et nos parati simus, et esse inviolabiliter intendamus, ad vestræ majestatis imperia et mandata, prout justum fuerit et consonum æquitati, pro qualitate nostrarum virium fideliter exsequenda.

313 EPISTOLA VII.

Alia item civitas Rudolpho gratulatur de electione ejusdem in regem Romanorum, eidem se submitte commendans.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. VII.)

ARGUMENTUM. — Cum Rudolphus, Germaniæ regni corona Aquisgrani suscepta, per provincias imperio Rom. subditas nuntios misisset, homagium expecturos a civitatibus totius Germaniæ, ex his una, eo dilato, legationem ad Rudolphum adornat, quæ munere illo magnificentius fungatur. In eximias laudes coronati regis effunditur; omnipotenti Deo gratias agit, quod se ab invasorum tyrannide liberaverit, suamque subjectionem ecclesiastico principi per pacta conventa firmatam, moderandam suppliciter petit.

Benedictio, claritas, sapientia et gratiarum actio, honor, virtus, et fortitudo sedenti in throno, viventi in sæcula sæculorum. Qui vergente mundi vespere in diebus nostris Romani monarchiam imperii jam veluti pedibus fictilibus titubantem, aureo capite decoravit, rege honore et gloria coronato ^g. Quem rex regum dives in omnes, qui eum unxit præ omnibus

ordinibus summo cum honore excipitur. Cives ei, tanquam Cæsari, fidei sacramentum præstant, abolita veterum offensionum memoria. »

^f Romanos quoque a rege Romanorum petere consuevisse, ut bonas consuetudines suas conservaret, compertum est, atque exploratum. Magnum tamen Romanis cum Basileensibus discrimen interessit. Hi siquidem demissis precibus id obtinere nituntur; at Romani e contrario, antequam rex Romanorum Leoninam civitatem ingrederetur, imperiale diadema de manu pontificis suscepturus, quo supremæ pontificis potestatis consors efficiebatur, juramentum a rege eodem exigebat semel et iterum. Ipseque auctor A. B. qua imperii majestas omnis declaratur, de more bis juravit (*Cærem. Ro.* lib. I, c. 2) conceptis hisce verbis: «Ego Carolus rex Romanorum futurus imperator juro me servaturum Romanis bonas consuetudines suas.» Quod quidem lubenti animo præstabant edocti exemplis Henrici V, Friderici II, aliorumque prædecessorum, qui Romanos experti erant infensos; quippe quos non latebat, spontanea subjectione Romano pontifici majores suos se subdividisse, proindeque imperatorem consortium potestatis adipisci aliquando diversæ ab illa, qua pontifex in cæteris ditionibus, largitate principum acquisitis, utebatur, in quibus Romani nullam sibi partem vindicare audebant.

^g Ineunte anno 1274 factam esse coronationem Aquisgrani tutior opinio est quam superiori, et alii putant. Sceptum ea occasione defuisse constanter tradunt Stero, Gerardus, et alii, adeoque plures præstare homagium renuisse. «Rudolphus, aiunt, statim exegit a principibus clericis et laicis fidei juramentum. Quod cum recusarent propter sceptri

consortibus, argentei pectoris prudentia Salomonis, A atque divitiis, ferro victorioso militiæ gladio, ac ære omnium virtutum præconio in omnem terram, et in fines orbis terræ in sibi prædestinato imperio stabilem faciat, et per sæcula gloriosum. Huic imperiali vestræ excellentissimæ majestati, noster singularis et totius orbis universalis domine *, cum fiducia ad thronum gratiæ accedentes, civitatem, omnem substantiam, et personas nostras confidenter offerimus, certi quod gratiam inveniemus in auxilio opportuno, qui dudum ab alienis possessi dominis, quibus vagum jus est, in misera fuimus servitute. Firmetur quoque propter clementiam thronus regis, et dum ab alienis ad proprium de multis ad dominum unum convertimur, cum modo nostra temporalis salus in manu vestra sit, Domine, oculi pietatis vestræ nos respiciant, ut regi nostro lætissime serviamus. Sane quod hanc professionem debite servitutis, atque fidelitatis a nuntiis **314** vestræ majestatis requisiti non fecimus, non aliud fuit dilationis occasio, nisi quod affectavimus nos personaliter conspectui vestræ magnificentiæ presentare per latores presentium, quos propter suam honestatem ex omnibus nobis elegimus, nostræ legationis ministerium in vestra imperiali curia prosequendum. Ad hoc quamplurimum indigemus, ut pro nobis recitata fide solliciti, dum in nobis jurisdictionem imperialem vendicatis, commissionem et pactum illud, quo rex Romanorum N. tunc moderator imperii ^b, nos venerabili domino N. subjecit, sic concorditer cum ipso disponere dignemini, ut ex hoc prædictus princeps nullam contra nos habeat actionem, quin imo pro vestri culminis excellentia adiutor noster sit in necessitatibus opportunis.

EPISTOLA VIII.

Quidam Rudolpho scribit, et pontificis maximi opera et mirabili sui sublimatione Ecclesiæ et imperii statum hactenus sublimam reformatum iri
(An. Dom. 1274, cod. Rud. VIII.)

ARGUMENTUM. — Diurno interregno post Frideri-

absentiam, ipse electus signum crucis accipiens talia dixisse fertur: Ecce signum, in quo nos, et totus mundus est redemptus. Et hoc signo utamur loco sceptri. Et deosculata cruce omnes principes tam spirituales quam sæculares ipsam crucem loco sceptri osculantes, recipientes feuda sibi fidelitatis juramentum præstiterunt. ^a

^a Juxta opinionem, de qua superius est dictum, quam generalem omnium esse hinc conjicimus.

^b Supra dixerat imperialem majestatem et imperialem curiam: nunquam tamen imperatorem appellat regem Romanorum, sed regio semper titulo eum prosequitur. Constabat enim Romana duntaxat coronatione imperatorem fieri, tametsi imperium moderaretur quicumque ad illud fastigium per electores evehebatur.

^c Septem et viginti annos interregni reputat, cum imperium sublato lumine fluctuabat.

^d Extra Germaniam mala ista extendi Bruno Olmucensis enarrat Gregorio X ap. Raynald. (1275, n. 12). Italiam in factiones divisam Ezelinus et Manfredus ad extremum miseram effecerant. Quare Carolus Andegavensis accersitus fuerat, ut republicam Romanorum in statum alique erigeret.

^e Comitibus prorogatis in tertium fere annum die prima Septemb. an. 1271 Viterbii electus fuerat Gregorius X, Theobaldus nomine, patria Placentinus, archidiaconus Leodiensis, cum exercitu Christianorum degens in Syria. Quamobrem sequenti anno veniens Romam, consecratusque, præcipue cordi habuit Syriam, quo ut auxilia mitteret, generale concilium Lugduni indixerat, Ecclesiæ et imperio tranquillitatem parere nitebatur vacabatque Italiae factionibus extinguendis. Quæ omnia comparationem solis ab eodem non abluere luculenter ostendunt.

cum II allegorice descripto, dum tyranni, facinorosi, irreligiosi omnia jura divina et humana pervertebant, Dei miseratione ait constitutum in Petri sede Gregorium X, virtute et sanctitate conspicuum, quasi solem et Rudolphum lunæ instar fluctuanti imperio esse tributum: communem omnium spem esse, utroque ex luminari serenitatem pristinam restitutum iri.

Superni consilii sapientia, quæ secretum utique cœli gyrum sola circuit increata, primi parentis in posteros sentiens derivari discrimina, et ex sui plasmatis exorbitatione, quod naturalem quodammodo normam transgressionis amplectitur, irritata, plerumque humani generis patitur imbecillitatem, nunc peste, nunc clade, nunc involvi fluctibus bellicæ tempestatis. Luna quidem diu quasi sublata de cœlo ^e, condensata tenebrarum umbrosa caligine, facta **315** fuit nox gravis, et plena periculis, in qua transierunt sylvæ bestiæ catervatim, leonum catuli rugientes, ut raperent innocentes. In medio autem Ægypti, spiritu mixto vertiginis, in oblivionem veritas venerat, claves Petri quodammodo lapsæ fuerant in contemptum, libertates Ecclesiæ contorpeverant furibunda tyrannide conculcatæ ^d. Sed Dei et hominum mediator Altissimus, qui in ira continere misericordiam non consuevit, post multiplices diræ persecutionis angustias, quibus orbis attritus emarcuit, quibus Christianæ compagis est soluta junctura, scissuræ dispendis agitata, sic afflictiorum miserandæ miseriæ misertus, jam visus est fidelium lacrymas dextera gratiosæ consolationis abstergere, et singultuosorum lamenta lugubria cohibere. Disposuit enim in apostolica sede virum secundum cor suum, veluti splendidissimum solare sidus, præcellentia virtutis, sanctitatis operibus, et justitiæ radiis præfulgentem ^e. In vestra etiam sublimatione mirabili arbitrari quilibet fidus, et æquus interpretis potest, quod notu divino lunaris globi lumine reparato ^f, fluctivagi hactenus imperii status nebula nubilosa detecta ^g, universali expectationi fidelium utriusque luminaris ^h

^f Sicut luna nullum splendorem habet nisi a sole, sic rex Romanorum a pontificis auctoritatis consortium accipiens imperialis diadematis impositione, recte comparatur lunæ. Hoc tamen loco lunæ comparatio eo tantum adhibetur, ut dissipandis Germaniæ tenebris lumen adnotum esse significetur.

^g Fluctuantis imperii causa præcipua ex Olmuc. episc. nuper laudati litteris Gregorio audienda: « In his, quæ per experientiam didicimus, quod scimus loquimur, et quod vidimus protestamur: quoniam secundum Apostolum, periculosa tempora jam venerunt, in quibus homines se ipsos amantes, præponunt commodo reip. rem privatam. Unde non solum in regno Alemanniæ, sed ubique hæc pestis tantum invaluit, quod quantum est in hominibus sive spiritalibus, sive secularibus, horrentes juga superiorum, in regum electionibus et etiam prelatorum, aut tales eligunt, quos eis subesse potius oporteat, quam præesse, aut in diversos dividunt vota sua: duabus forsitan de causis, ut plus emungant a pluribus quam ab uno; aut ideo si voluerit unus procedere per rigorem justitiæ contra ipsos, per alium defendantur (ap. Rayn. 1275, n. 7). » Notari tamen debet hunc episcopum Bohemiæ regi æmulo Rudolphi adhæsisse; quapropter veniens ad exempla; « Exemplum, inquit, hujusmodi coram vestris oculis est, et nostris jam præteritum, et jara instans: præteritum in electione regis Hispaniæ et comitis Richardi; et nunc regis Hispaniæ, et comitis Rudolphi. » Quod falsum esse liquet ex jam dictis.

^h Sanctus Gregorius VII (lib. VII, ep. 25) Willelmo Anglorum regi: « Sicut enim, inquit, ad mundi pacitatem oculis carnis, diversis temporibus representandam solem et lunam omnibus aliis eminentiora disposuit luminaria, sic ne creatura.

jucunda serenitas amodo clarius et irradiantius A
illucescat, **316** ut restituatur Jerusalem a sicut
fuerat in diebus antiquis, et ponantur ipsius deserta
quasi deliciae, et solitudinis in via quasi hortus.

EPISTOLA IX.

Princeps quidam scribit pontifici maximo de ele-
ctione Rudolphi, ipsum eidem commendans.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. ix.)

ARGUMENTUM. — Princeps N. ejusdem interregni ca-
lamitates exaggerans, ac Rudolphum divinitus elec-
tum esse regem Romanorum ad poena improbos,
bonos autem praemio afficiendis intelligens; Grego-
rium X impense orat, ut eidem regi sit praesens,
pro instauranda pace, pravitate haeretica exter-
minanda, ac dilatanda orthodoxa fide in Syria.

Humanae cognitionis dignitas suae primitivae ori-
ginis non immerito, quia omnes ab initio liberi nas-
cebantur, nec praesidentis eminentiam cognoverant,
visa est servitutis jugum excutere, et dominii praecel-
lentiam refutare. Verum impunita delinquentium
licentia incentivum malevolis tribuens delinquendi,
tot malitiae semina in areae matris Ecclesiae spars-
erat, quod urticae et aliarum nocentium herbarum
venenositas vix sunt triticum Dominicum suffocare.
Prospiciens itaque de Caelo justitia ad praemiandum
justorum merita, et reprimendam malitiam perverso-
rum, animatum praefecit in terris legem de sui
profunditate consilii dominum Rudolphum serenissi-
mum Romanorum regem cunctis mortalibus **317**
quoad temporalia reverendum, a quo, veluti
ratio juris praecipit, feuda una cum meis filiis, nec
non Orientalium partium principibus recepi solemni-
tate, qua decuit, manifesta e. Supplicando piissi-
mae paternitati vestre, quatenus dicto domino meo
favoris plenitudine, et affectu benignitatis solite
tam paterne tamque pie ad bonum statum Christiani
populi dignemini assistere, ut pax deperdita reflor-
reat, pravitas haeretica exsulet, et orthodoxae fidelis
plantatio contra crucis Christi aemulos ad Christi
gloriam se dilatet ^d.

quam sui benignitas ad imaginem suam in hoc
mundo creaverat, in erronea et mortifera traheretur
pericula, praevit ut apostolica et regia dignitate per
diversa regeretur officia. Et Innocentius III ap.
Baluzium (*de Negot. Imp.* ep. 32) post annos am-
plius centum viginti: «Sicut in eclipsi lunae, ait,
tenebrae amplius tenebescunt et majoris caliginis
obscuritas invalescit, sic ex imperatoris defectu haereticorum
vesania et violentia paganorum contra catho-
licos et fideles perfidius et crudelis malitia multiplica-
ta consurgunt.» Ex quibus patet, genus istud loquendi
obivium in codice Rudolphino, haud esse insolens.

^a Allegorice hic etiam loqui auctorem hujus epi-
stolae non crediderim: non enim video, cur impe-
rium aut Germania designari possint hoc nomine. De
vera igitur civitate Jerusalem sermo est. Syria enim
id temporis pontifici, imperatori, aliisque princi-
pibus maxime cordi erat, maximeque indigebat mili-
tari praesidio, quod undique colligebatur. Et, ni
fallor, ab aliquo ecclesiastico viro, qui in exercitu
Christianorum erat in Terra sancta, scripta est haec
epistola: atque indidem data est quae sequitur.

^b Hoc loquendi genus nullibi frequentius quam
in aenea Bulla octoginta post annos data (cap. 11,
n. 1, 3, 4, 5): «Bonum et utilem eligere valeant in
regem Romanorum futurumque Caesarem, ac pro
salute populi Christiani. Cum Dei adiutorio eli-
gere volo temporale caput populo Christiano,
id est regem Romanorum in Caesarem promovendum.
Nec amodo de jam dicta civitate Frankford
separentur, nisi prius major pars ipsorum temporale
caput mundo elegerit, seu populo Christiano regem
videlicet Romanorum in Caesarem promovendum.
Rector, seu temporale caput fidelium.» Quamobrem

EPISTOLA X.

Civitas quaedam lactatur de promotione Rudolphi,
eidem se totam devotens.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. x.)

ARGUMENTUM. — Una ex tam multis imperii pro-
vinciarum civitatibus a tyrannide invasoris se
emersuram confidens Rudolpho obsequium debitum
praestat; imperatoriam dignitatem pro illius avi
opinionem, et imperatoris officium pro virili com-
mendat.

Non est mirum, si de promotione vestra damus
incessanter Domino gloriam et honorem, cum ipse
de talento suo nobis contulit margaritam, nec sine
ratione cedit hoc nobis ad plenitudinem gaudiorum,
cum Dominus nobis misericorditer providens nostris
desideriis annuendo, excussa rubigine, de argento
nobis contulit vas purissimum, nostrae captivitatibus
fiduciam et nostri exterminii redemptorem. Nam
priusquam montes fierent, aut formaretur **318** ter-
ra et orbis, a saeculo primitivo praedestinatum fuit,
quod deberetis in throno imperialis celsitudinis re-
sistere, ante cujus tribunal naturalia et civilia jura
tremiscunt, libenter audita conscientia revelatur,
imperia detegitur, justitia roboratur et iniquitas
effugatur. Unde omnes qui Christiano nomine glo-
riantur, debent, et possunt ad vestrae imperatoriae
majestatis clementiam recurrere, cum fiducia pleni-
ori e. Nam vobis Dominus contulit potestatem
gladii temporalis, ut serenitati vestrae sit proprium
orbem terrae freno juris et justitiae constringere, ac
etiam aequitatis. Fecit namque vos Dominus impe-
ratorem ^f in terris, quem proprium recognoscimus
Dominum, et cui nostra subjacet civitas ^g, ut vos sitis
contra hostes fidei clypeus, juris defensor, amator
aequitatis, extirpator malitiae, sedator scandali, et
refugium impotentium. Nam potestas Caesaris sper-
antes in justitia non relinquit, oppresos relevat,
relevatos sustentat, viduas protegit, orphanos pro-
tuetur, imbecilles defendat, refovet debiles, prostra-
tos erigit, et erectos corroborat in virtute.

comparatio majorum luminarium primo cum apo-
stolica et regia potestate, ac deinde cum apostolica
et imperatoria, opinionem peperit, quae Rudolphi
tempore invaluerat, et consecutis temporibus omnium
communis evasit.

^e Feuda, jura, et privilegia ex A. B. constitu-
tione (cap. 2, n. 8) continuo post Germanici regni
susceptum diadema confirmari debent: «Absque
dilatione et contradictione confirmare et approbare
debeat per suas litteras et sigilla; ipsisque praemi-
ssa omnia innovare, postquam imperialibus fuerit
infulis coronatus.» Principes caeteri feudorum con-
firmationem recipere consueverunt alii alio tempore,
prout commodum unicuique erat pro majori mino-
rive locorum distantia. Spontanea vero dilatio feu-
datorum apertum infidelitatis indicium erat. Sem-
per tamen (*Ibid.* n. 9) «primo, suo nomine regali
faciet, et deinde sub imperiali titulo innovabit.»

^d Nil credibilis quam ignotum istum principem,
qui una cum Orientalibus principibus feudorum
confirmationem acceperat, in Syria esse, indeque
ad Gregorium dedisse hanc epistolam.

^e De opinione hac omnium communi satis est
dictum in notis ad duas praecedentes epistolas,
quas consulesis.

^f Imperialis celsitudinis et imperatoriae majesta-
tis mentio superius occurrens ferenda esse videtur:
imperatorem eruditi omnes, et praeter ipsos Rudolphus
unanimes consensu rejiciunt. Itaque civitatis hujus
assentatio aut inscitia notanda est.

^g Perperam titulator ait civitatem hanc totam se
devovere regi Romanorum. Eum quippe legitimum
dominum agnoscit, a quo in pristinam conditionem
restitui optat.

EPISTOLA XI.

Gratiam habet gratulationem sibi factam.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xi.)

ARGUMENTUM. — N. episcopo gratulatorias litteras per legatum acceptas multa prosequitur laude. Earum sententiam, et legati suo munere provide fungentis interpretationem se ex memoria nunquam depositurum; ipsique et Ecclesie illi commisse semper fauturum pollicetur.

Placida nobis tuæ applausivæ congratulationis affamina super nostræ sublimationis prosperis auspiciis cum cujusdam voluntariæ gratitudinis, et devotionis exhibitione gratuita, nostro nuper culmini **319** venusto suavitate eloquio præsentata, ex suæ mellifluosæ natura dulcedinis nostra præcordia delectationis immensæ fragrantia refecerunt. Infuit equilem themati laudando verborum tam pulcher lepos in cortice, et sententiarum egregiæ venustati accessit tam amabilis condimenti saporitas in radice, ut si (quod absit) ulterius etiam consequentiæ nullus deinceps unquam fructus erumpat ex flosculis, spei tamen rivus manere non desinit ex præmissis. Sane nuntium tuum legationis suæ verba discrete ac provide proponentem benigne suscepimus, et tenaciori memoriæ duximus commendanda tam ea, quæ nuntius ipse proposuit, quam quæ litteræ continebant, integritatem fidei tuæ ac animi puritatem, quam ad regales titulos provehendos a te indesinenter habere perpendimus, prosequentes uberius actionibus gratiarum; et nihilominus in tui et Ecclesie tuæ ^b agendis, et in opportunitatibus tuis nos experieris ultraneos et devotos.

320 EPISTOLA XII

Rudolphus Gregorio X pontifici maximo gratias agit quod cancellarium ablegatum suum benigne audivit, promittens se semper in omnibus Ecclesie Romanæ obsequentissimum filium futurum.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xii.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Gregorio X quod in con-

^a In aliis principibus regius titulus honoris culmen designat. Secus est de rege Romanorum, cuius apex est imperatoria majestas. De hac sollicitum fuisse episcopum, adeoque tam litteris quam legati voce suum desiderium Rudolpho aperuisse, ut regius titulus ad eam majestatem proveheretur, facile hinc colligitur. Quare Rudolphus ideo præsertim acceptam habens gratulationem, quia summus honor in regia tantum dignitate constitutus non fuerat; præcedentis epistolæ assentationem, seu inscitiam rejicit, qua falso imperator appellabatur.

^b Quamvis gratulatoria epistola quam Rudolphus laudat, eadem illa non sit quam auctor Piet. Austr. (l. i, c. 4, p. 34) tanquam a S. R. E. cardinali scriptam affert, nihil enim de provehendo regio titulo in ea continetur; imo de Ecclesia agitur litterarum auctori commissa; nihilominus, ut pateat discrimen inter epistolas quæ gratulationem, et illas quæ hominum præferunt, lectoris oculis eam subjiciam: plurium quippe titulorum fallaciam aperiet in isto cod.: « Sublimitatis vestre gloriosa promotio ad totius orbis imperialis lumine orbi diutius claritatem, ad sanctæ matris Ecclesie propugnaculum et juvamen, ac Christianæ fidei propagationem et gloriam divini auspiciis procurata, quam cito mihi innotuit relatione veridica, tanta cor meum lætitiæ suavitate perfudit, quod ipsam nec calamis possum scribere, nec verbis plenariè declarare, cum ex hoc manifeste collegerim, quod pater misericordiarum super desolatione populi Christiani oculos pietatis aperiens, finem intestinis discordiis, quæ specialiter intra viscera Romani imperii diutius exarserunt, velit imponere, et per vestre victoriæ potentiæ brachium mundo pacem, quæ multis retro temporibus exsula-

A sistorio Lugdunensi Ottonem legatum suum benigne audivit, uberrimas gratias agit; filialem in omnibus obedientiam promittit; Terræ sanctæ, ubi paterni cineres quiescunt, valido præsidio se subventurum pollicetur. Cum eo colloqui se vehementer cupere de pace inter Christianos componenda. Suam controversiam cum Sabaudia comite, interprete utriusque missio, arbitrio pontificis delegatum iri. Principes omnes, harones, et cæteros per Alemanniam sibi morem gerere; ac se mandatis pontificiis omnino paritum esse significat.

Pater patrum amantissime, a cunctis filiis hominum super omnia qui sub nostræ mortalitatis vivunt habitu reverende, in vestre assurgentes laudis præconium, non quas tenemur, sed quas possumus actiones referimus uberes gratiarum pro eo quod sincere nostræ devotionis propositum, seu promptitudinem per virum utique commendabilem N. (Ottonem præpositum) in vestre sanctitatis fratrumque vestrorum præsentia expositam, et oblatam audistis clementius, et propositis benignius intendistis solitæ gratiæ pietatis ^c. Propter quod nos in solidati [insolidati] persistentes propositi corde, pura [corde puro], non ficta conscientia, ad honorem Dei et exaltationem Romanæ Ecclesie semper ultroque volumus totis conatibus inveniri, omnes ecclesias et personas ecclesiasticas favoris continuatione confovere, in exhibenda iustitia ipsis fore faciles, et in conferenda gratia, prout honorem decet imperii, liberales, ad universalem orbis pacem omni nisu orituræ radicem discordiæ medullitibus evellere, in cavendaque **321** disensionis materia sedis apostolicæ placitis et mandatis filialiter obedire ^d. Gerentes ferventi spiritu in mentis desiderio, illi Terræ sanctæ vestre bonitatis consilio nobis, seu auxilio suffragante ^e, quam unigenitus Dei Filius multiplici beneficio omnibus mundi partibus prætulit, ipsamque consecrando, aspersione sui sanctissimi sanguinis rubricavit, tam potenter quam patenter [patienter] succurrere, quod [quod] Dei populus per multa tempora ab hostibus crucis Christi afflictus pariter et constrictus ad Christi glo-

verat, seminare. Et quoniam ad comprobandum conceptam de vestra exaltatione lætitiæ iuxta cordis nostri desiderium, certis causis prohibentibus, non possum personaliter comparere, virum providum et omni ratione multipliciter fide dignum ad vestram dixi celsitudinem dirigendum, qui supplet in expressione gaudii mei quodammodo viam meam, et me dominationi vestre, licet absentem, præsentialiter paratum ad vestra regalia imperia representet.)

^c Legatio ad pontificem Lugduni agentem adornata. Eius principis Otto præpositus sancti Widonis Spirensis cancellarius cum regio mandato, « Dato Rodemburg A. D. 1274 in crastinum Dominicæ qua cantatur: *Quasi moto geniti*, » seu die 10 Apr. fer. ii post Dom. in Allis. Idem legatus cum Geru. principibus, archiepp. et epp. qui concilio aderant, consueta juramenta præstiterant, et sanctæ sedis jura confirmarunt Rudolphi nomine, « mense Jun. die Martis 6, mensis ejusdem. » Cujus rei monumenta omnia exstant apud Raynaldum (1274, n. 10 seq.).

^d Optimi principis æqua et recta promissio, quæ summæ effectum sortita est, ut in sequentibus planum fiet. Similem sanctæ sedes a Suevis Angustis non habuit, quos terribili sacramento astrictos, ut diadema imperiale susciperent, brevi perjuros inensisimosque hostes experta est.

^e Infra videbimus (ep. 23) duodecim marcharum millia, seu aureorum sex et triginta millia gratuito largitum esse pontificem pro sacra expeditione: quippe quo instructur nemo erat Syriæ ferum. Inde enim ad Petri cathedram accesserunt, eodemque cum Rudolpho transfreturus erat post ejus coronationem, nisi mors illius votis obstisset.

nam sepulcrum Domini intrepide valeat visitare. Ad quod ardor desiderii in nobis eo vehementius accenditur, quo naturalis genitoris nostri ossa, ob crucifixi gloriam, extra natale solum peregre inibi quiescentia, sollicitius quotidie in nostris cordibus revolvuntur: et quis prohibere poterit filium ex intimis cordis concupiscere in paterno tumulo a exsulem pro eo fieri, qui exsilio et miseræ se tradidit delictis affluens paradisi? Inter cetera vero desiderantius concupita desiderium est indefessum una vobiscum habere colloquium, et tractatum, qualiter pax jamdiu dispersita inter Christicolos reformetur. Super omnibus tractatibus per vestram mellifluam pietatis dulcedinem cum nostro cancellario habitis, offerentes animam, corpus, honores, res et omnia nostra ad vestram beneplacita sanctitatis. Et ut verbo consonet operis gratitudo, beatitudinis vestræ pedes devotis oculis, cum vobis placuerit, volumus contingere, ac facie ad faciem personæ vestræ sanctissimæ perfrui visione ^b. Ad hæc super controversia, quæ inter nos ex parte una, et clarissimum comitem Sabaudicæ fidelem vestrum ex altera vertitur, amicabiliter, vel justitia mediante, sine strepitu sopienda, taliter **322** ambo convenimus, quod nos unum, et ipse comes alterum viros idoneos ad vestram curiam transmittemus, qui nos concordandi adinvicem habebunt plenariam potestatem. Ipsis vero non valentibus in unam concordare sententiam, ambo promittimus bona fide verbo arbitrii vestri stare, certam habentes in Domino fiduciam, quod ex quo post Deum, ad nullum alium quam ad vos et sacrosanctam Romanam Ecclesiam habere volumus refugium seu respectum, quod omnia nostra negotia tanquam dilectissimi filii seipser habeatis paternaliter commendata ^c. Et ut prosperorum successuum nostrorum auspicia vos nunc non lateant, vobis presentibus notum fiat, quod principes, barones, civitates, ca-

stra, et alia bona sacri Imperii per Alemanniam nostræ obediunt unanimiter ditioni ^d. Supplicamus itaque vestræ sanctissimæ pietati ^e, quatenus dicta N. credentes ministerio vivæ vocis nobis dignemini patefacere vestræ beneplacita voluntatis ^f ^g.

323 EPISTOLA XIII.

Rudolphus cuidam cardinali gratias agit quod partes suas in curia Romana unice joverit.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. XIII.)

ARGUMENTUM.—N. S. R. E. cardinali, quem noverat, suis legatis referentibus, in consistorio Lugdunensi firmiter constanterque opinatum esse, ut Alphonso posthabito, sui electio rata haberetur, gratias agit; oraturque, ut posito fundamentum excelsum culmen perfici curet, imperatoriam videlicet majestatem a summo pontifice sibi deferri.

Provenit nobis ad immensam jucunditatis tripudium, quod ubi nulla nostrorum meritorum causa præcesserat, nulla prævenerat vestræ familiaritatis notitia, solo, ut firmiter credimus, divinæ benignitatis instinctu ad nostros sic assurrexistis amplexus, ut sicut fidei narratione accepimus, fida manu primarium jactaveritis lapidem, gradumque primordiallyter posueritis, cui nostræ promotionis scala inmittitur, et ad ardua conscendendi solidiora visa sunt jam surgere fundamenta ^b. Quocirca, pater egregie, laudibus prætermisissis, quarum diffuso præconio multipliciter meruit vestra perfectio commendari, ad grates, quas possunus, vobis ex intimis inclinantes, paternitatem ves ram suppliciter exoramus, quatenus laudabilia circa nos inchoata principia medio laudabiliore et sine peroptimo ex innata præstantia honoritatis concludere satagatis ^c. De nobis enim potestis secure fiduciam **324** plenitudinem obtinere, quod ad omnia, quæ sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ piissimæ matri no-

^a Albertum Rudolphi parentem sub auspiciis Frid. II in Syriam profectum esse, ibique obiisse supremum diem, Accone sepultum, Gerardus refert (*H. Austr.* p. 7).

^b Lausanæ colloquium istud est habitum seq. anno mense Octobri, ut videbimus infra (ep. 34), actumque de sacra expeditione ac de rebus ad sanctam sedem totamque Italiam pertinentibus (Rayn. 1274, n. 5 seqq.).

^c Ptolomæus Lucensis tradit, Rudolphum, ut assereret jura imperii, misisse filium suum natu majorem in terras comitis Sabaudicæ cum armatorum copiis. Aliunde constat Ludovicum Sabaudicæ comitem adhæsisse Carolo Andegavensi in Siciliam venienti. Quod præcipue notari debet, rex Romanorum suam causam omnem pontificis arbitrio submittit. Quare pontifex conatus est eundem comitem, Galliarumque et Siciliæ reges in Rudolphi amicitiam adducere; litteras pontificias rei testes laudat Raynaldus ex Cod. Vallic. (1274, n. 60).

^d Outcarum Bohemiæ regem, Henricum Baviaræ ducem, hisque alios adhaerentes, sibi adversari noverat, sed fortasse in contumacia non perstituros sperabat. Interea consensum principum nuntiat, qui necessarius erat, ut sua electio confirmaretur, deinde imperialia insignia a pontifice obtineret.

^e Deest in cod. Cæs. verbum *pietati*.

^f Hæc sequuntur in cod. Cæsareo: *Ita se totumque imperium Deo et sedi apostolicæ Cæsarea reverentia devovit*.

^g Gregorii responsum his litteris exstat ap. Rayn. (1274, n. 55) datum a Lugduni vi Kal. Octobr. anno 1111. Ibi inter cetera: « Licet itaque, ait, non sine causa distulerimus hæc tibi denominationem ascribere, cum fratribus tamen nostris nuper deliberatione præhabita, te regem Romanorum de ipsorum consilio nominamus. Causas autem salubris dilationis, imo potius consultæ accelerationis hujusmodi ad totius orbis et ad ipsius maxime profuturam pacem imperii, ut speramus, dilectus filius Tridentinus ele-

ctus, et frater Henricus de ordine Minorum tuæ celsitudinis nuntii... aperient. »

^b Alphonso Castelle rex jampridem electus rex Romanorum nullum non movebat lapidem, ut a pontifice confirmaretur: quare et legati ipsius Lugduni aderant, qui certatim cum iis Rudolphi, officis et promissis domino quique suo dignitatem imperatoriam regia confirmatione obtinere nitentur. Tametsi adjuramenta Rudolphi tantum legatis admissis, Alphonsum re infecta recesserint. Ex hisce autem litteris discimus præcipuum hunc fuisse ex fratribus, quorum consilio rex Romanorum apostolica auctoritate est designatus Rudolphus. Qua tamen designatione fundamentum tantummodo esse positum, super quo imperatoria majestas extolleretur, Rudolphus idem testatur. Quo integrior testis ad veram imperii indolem tenendam post quinque fere sæcula ab ejus origine, desiderari non potest.

^c Quod paulo ante fundamentum dixerat imperatoris majestatis, modo principium appellat. Medium et finem Gregorius in nuper laudatis litteris complectitur: « Ceterum, aiens, cum inchoata feliciter ad ejusdem culmen imperii tuæ promotionis auspiciis non prosecutionis procrastinatione differri, sed festina deinceps consummatione compleri utilitas manifesta suadeat, serenitatem tuam hortamur, et sincero tibi affectu et consilio suademus, quatenus sic te præpares, sic disponas, ut eum te ad unctionem, consecrationem, et imperialis diadematis coronationem de nostris recipiendis manibus duxerimus evocandum, ad quod terminum in proximo, prout circumstantiæ pensandæ permiserint, intendimus assignare, non improvisis, sed sicut tanti negotii solemnitas exigunt, paratus appareas. et ad premissa non morosus, sed promptus et festinus occurras. Expedit autem, ut aliquos, qui super ejusdem assignatione termini, quid tu e commoditati congruat, et alias plenam tuam super hoc per omnia voluntatem nobis insinuare valeant, cito ad præsentiam nostram mittas. »

stræ accepta nonerimus, juxta prudentiæ vestræ consilium specialiter habilitari disponimus, et in vestris beneplacitis fervere continue reverentia filiali.

EPÍSTOLA XIV.

Offert abbati primarias preces pro ecclesiastico beneficio cuidam conferendo.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xiv.)

ARGUMENTUM. — Quatuor sequentibus epistolis antiquam obtinens consuetudinem abbatem, capitulo, episcopo offert primarias preces pro beneficio aut canonicatu vacante, seu quamprimum vacaturo. Revenientem abbatem regia auctoritate hortatur. Pari modo episcopum sancta sede inconsulta id fieri posse negantem iteratis precibus, atque amoris et gratiæ spe proposita aggreditur.

Dum in nostræ sublimationis exordio quælibet ecclesia in Romano imperio constituta super provisione unius personæ primitias precum nostrarum ex antiqua et approbata consuetudine sacri imperii admittere teneatur^a, primarias tibi offerimus preces nostras, devotionem tuam attentius exorantes, ac regia tibi nihilominus auctoritate mandantes, quatenus lateri præsentium, ad cujus honores augendos et commoda provehenda non solum suæ probitatis merito, sed etiam acceptæ paternæ, nec non avite strenuitatis obsequia nos efficaciter provocarunt. Nobis etiam de sufficienti **325** scientia commendato, de ecclesiastico beneficio ad tuam collationem spectante, si quod vacat ad præsens, vel quamprimum obtulerit se facultas, cures liberaliter providere ob nostram et sacri imperii reverentiam specialem, ita quod te exinde et tuam ecclesiam condignis teneamus honoribus ampliare.

EPÍSTOLA XV.

Secundario, sed cum minis^c interpellat abbatem de ecclesiastico beneficio eidem, pro quo antea intercesserat, conferendo.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xv.)

Licet alias pro N. direxerimus primarias preces nostras, ut ipsi secundum antiquam et approbatam consuetudinem de ecclesiastico beneficio ad vestram collationem spectante studeretis liberaliter providere, vos hujusmodi nostris mandatis et precibus participens, non attendentes quod eadem regiæ preces in se contineant speciem mandatorum, easdem, ut nobis innotuit, admittere noluiti. Quapropter denuo devotionem vestram exhortati affectuose duximus, et monendam, regia nihilominus vobis auctoritate mandantes, quatenus facientes de necessitate virtutem, eidem de dicto beneficio, si quod vacat ad præsens, vel quamprimum ad id obtulerit se facultas, curetis liberaliter providere. Jus nostrum in hac parte taliter servaturi, quod jura vestra et monasterii vestri versa vice recognoscere eo favorabilius indu-

^a Cardinalitiam dignitatem cum episcopali divinitus instituta comparandam, liber Pontificalis in Evaristo aperte docet, nam titulos Romæ instar diocesium, seu parochiarum, ut vocabantur, instituit. Et Cyprianus (ep. 15, al. 20) Ecclesiæ Christi moderatores agnoscens presbyteros et diaconos cardinales sede vacante illorum opinionem eludit, qui parochiarum postea institutarum quid simile autumant cum cardinalium titulis, et parochorum cum cardinalium officio. Inde enim exemplum desumptum esse ad parochias et parochos instituendos negari non potest, principem vero Ecclesiæ universæ clerum cum iisdem comparare, scriptoris ineruditum est. Rudolphus pari honore illos prosequitur cum primis Germaniæ archiepiscopis, iisque, tanquam patribus, filialem reverentiam exhibet.

^b Quantam quantam diligentiam quis adhibeat, exemplum hujusmodi precum Rudolpho antiquius non contempriet. Auctores nacti unam ex quatuor

A camur, nec oporteat nos super hoc contra vos stimulum quærere impellentem.

326 EPÍSTOLA XVI.

Ejusdem cum duabus superioribus argumenti.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xvi.)

Regiæ majestatis splendescens serenitas sic aliorum jura et consuetudines protegit et tuetur, quod unicuique suum esse tribuitur et servatur. Quam magis ipsa regia magnificentia propria jura tenetur defendere, quæ aliorum nititur conservare? Cum igitur antiqua et approbata jus nostris antecessoribus divi imperatoribus et regibus contulerit consuetudo^d, quod singulæ personæ in singulis cathedralibus et aliis collegiatis ecclesiis ad primarias preces regiæ recipi debeant in canonicos et in fratres, præbendam, cum se facultas obtulerit, adepturi. Nos eorumdem prædecessorum nostrorum vestigiis inhærentes, per N. primarias vobis dirigimus preces nostras, rogantes cum omni instantia et affectu, regia nihilominus auctoritate mandantes, quatenus considerata idoneitate personæ, eundem nostri amore in vestrum collegium canonicatus honore recipere non negetis, præbendam, si qua nunc vacat, vel quamprimum ad id obtulerit se facultas, sibi, cessante occasione qualibet, collaturi. Taliter facientes, ut dum jura regia non minuitis, regalem libeat clementiam libertatem vestræ ecclesiæ non minuire, sed augere, nec oporteat super promotione prædicti N. iterato vobis dirigere scripta nostra.

EPÍSTOLA XVII.

Commendat episcopo quemdam primariis precibus in canonicum.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xvii.)

Si diligenter inspexeris decus et decorem Romani imperii, quod in omnium principum oculis, velut in speculo meruit collocari, utpote a quo ipsi principes principatus insignia contrahunt, largis ab eo largitionum amplificationi beneficiis, et honorum **327** prærogativa dæctati; si demum in tuæ trutinæ considerationis appenderis, quantum locum discretas vir N. in curia nostra tibi et ecclesiæ tuæ tenuerit hactenus, et adhuc tenere poterit in futurum, profecto non ambiges, nec vacillabis ut dubius, quin ad promotionem ipsius ex pluribus rationibus tenearis. Nullam etenim angulum latet imperii, quin ex antiqua et approbata imperii consuetudine nobis nostrisque prædecessoribus divi Romanorum imperatoribus et regibus a quibuslibet prælati ecclesiasticis unius personæ provisio debeatur. Propter quod necessarium esse non credimus, quod ad receptionem et provisionem ipsius N. in tua ecclesiæ auctoritas apostolica requiratur, eo quod N. ecclesia ab ecclesiis aliis regni nostri, quæ illis, pro quibus primarias preces nostras obtulimus, congrua promptitudine

^d hisce formulis absque principis nomine, et sine ulla nota temporis, indicata consuetudine rem omnino incertam teneatur. Consule Dissertationem (n. 55 seqq.).

^c Si epistolarum collector hanc attente perlegisset, optimo principi non inuisset hujusmodi notam. Quis enim vero amantior et juxta reverentiam Rudolpho erga omnes Ecclesiæ viros, at præsertim cænobitas? *Sed cum minis?* litteræ ipsæ testantur, quam moderatione abbatem inobsequentem in re, quam esse æquissimam putabat, tolerarit.

^d Quamquam juris vocabulo utatur in his litteris, non tamen intelligit de jure per privilegium sanctæ sedis acquisito. Quod scilicet una sancta sedes laicis principibus conferre potest, et subsequentibus temporibus contulit, ut in dissertatione est dictum. Ipse Rudolphus id testatur, consuetudine tantum niti hanc rem affirmans.

provererunt et provident incessanter, in conditionum disparitate non discrepet, nec exemptionis alicujus privilegio fukciatur. Et hinc est, quod fraternitatem tuam affectu plenario duximus exhortandam ^a, quatenus juri nostro, et imperii consonum præstiturum applausum, prædictum N. per litteras regias recipi facias in canonicum et in fratrem, præbendam secundum receptionis suæ ordinem obtenturum. Hoc enim non præjudicabit ecclesie, nec receptis officiet, sed conservabit apud nos, et tibi, et ei favoris et gratiæ canalem, et fecundioris benevolentiæ copiam vendicabit. Quid autem super hoc finaliter tuæ voluntatis et intentionis exstiterit, per latorem præsentium lucide nobis pandere non omittas.

328 EPISTOLA XVIII.

Remittit servitia vacante imperio non præstita.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. XVIII.)

ARGUMENTUM. — Præstationes seu tributum imperio debita ratione feudorum, aliaque bona imperii, causa ingruentium bellorum absumpta, toto interregni tempore, fidelibus principibus, seu baronibus P. et H. condonata.

Dignum judicat nostra serenitas et decernit, quod sicut personarum est distinctio et locorum, sic et meritum quorumlibet dispar respectus, et dissimilis retributionis qualitas habeatur, tantumque unicuique augetur gratiæ et favoris, quantum sua obsequiosa fidelitas cæteris noscitur præpollere ^b. Cum itaque vos P. et H. tam devotos, tamque fideles sacro Romano imperio sciamus, quod de similibus vobis sit non modica certitudo, nos perinde vobis cupientes impendere munus et munificentiam gratiæ specialis, omnia servitia ^c, quæ tempore vacantis imperii usque

ad nostram creationem, cuique imperatori, vel regi debuistis impendere, quidquid etiam de bonis imperii medio tempore occasione bellorum vos opprimentium recepistis, hæc omnia de benignitate regia vobis misericorditer ac liberaliter indulgemus, nullam vobis pro culpa pœnam, vel pœnæ comminationem aliquatenus inferendo, sed vos potius in omni favore et gratia consolationis uberrimæ et protectionis beneficio consolando.

329 EPISTOLA XIX.

Grates agit pro gratulatione sibi facta.

(An. Dom. 1274, cod. Rna. XIX.)

ARGUMENTUM. — Principi, baroni, aliive Germaniæ optimati se adfuturum, pollicenti ad solemnitatem coronationis reponit, se vicissim quæ ad illius honoris incrementa conducunt curaturum.

Audivit nuper nostra serenitas, unde nobis noxum accumulatum est gaudium, unde materia renovatæ jucunditatis accrevit, quod vos videlicet, quem virtus nativis etiam potentiis una cum generosi sanguinis claritudine, fortunatoris auspicii beatitudine quasi quibusdam amplexibus individuis conjivit, sublimationis nostræ auspiciis et fastigiis applausivo congratulantis affectu, ad ea vos promptos impenditis et benevolos exhibetis, quæ titulos nostri honoris, et profectus amplificent apertiores ^d [Fors. aptiores]. Quamobrem vice reciproca provocati ad omnia revera, quæ similiter vestris adficere poterunt incrementis, ad cuncta quæ vestram demulcent animum, nos exponimus vobis ultraneos, et offerimus nos conformes. Datæ.

^a In præcedentibus ad abbatem et canonicos, obsequio erga ecclesiasticos viros a jecit *regia nihilominus auctoritate mandantes*: episcopum vero, utcumque ex sua ditione, veneratur ut patrem, nec regiæ auctoritatis mentionem facit, tametsi renuentem expertus fuerit multo magis, quam abbatem; etenim circa pontificiam auctoritatem regias preces se exaudire non posse protestatus erat. Opportune huc afferendum mihi videtur, quod Valsingham ap. Thomassin. (II, l. 1, cap. 54, n. 6) refert de Ludovico VII, Galliarum rege, e Palæstina reducere: « Cui, inquit, cum quidam clericus papale privilegium attulisset, quod in omni ecclesia regni sui primam vacaturam haberet, cum fructibus medio tempore provenientibus, ille festinim combussit litteras, dicens se male tales comburere litteras, quam animam suam in inferno torqueri. » Quod quidem exemplum quanquam a primariis precibus diversum est, pontificum tamen liberalitatem erga principes in ecclesiasticis beneficiis, aliisque Ecclesiæ redivitibus ostendit, dum bellum sacrum vigeat: Quamobrem nil mirum esset primarias etiam preces imperatoribus aut regibus Romanorum fuisse concessas. At Rudolphus non apostolico privilegio, sed consuetudine illas tuetur. Quod nullo antiquiori exemplo comprobatur, ut aie. am in dissertatione.

^b Præ aliis virtutibus gratificatio in Rudolpho eminebat. Celebre illius exemplum suppetit ap. auctor. Piet. Austr. (lib. 1, c. 5, p. 41): « Dum Moguntia moraretur hoc anno, Jacobum Mullerum gregarium militem equestri ordine decoravit. Stupentibus principibus: « Hic, inquit, cum contra baronem Regenspergium pugnans, multisque affectus vulneribus, ab omnibus fere desertis valde periclitaretur. me suo equo impositam a periculo liberavit. »

^c Tametsi serviium nude occurrens in chartis clientelarum, ut plurimum servitium militare significet, ut recte animadvertunt illustratores Glossarii Cangiani: hoc tamen loco non de servitio personali agit in militia vel in placitis, quod nomen ad ipsa

palatina officia designanda se extendit, ut vidimus (Cod. Car. tom. I, p. 427), sed de servitio feudali, quod patet ex sequentibus, adeoque res est de censibus, tributis, vel præstationibus annis fere triginta non solutis.

^d Gregorius X paulo post ratam habitam Lugduni electionem Rudolphi die 26 Septembris, ad eundem dedit litteras, queis eum admonuit, ut quanto citius mitteret, qui termini assignationem peteret pro coronatione, simulque qui regia auctoritate muniti adessent pro regis Siciliæ et Sabaudia comitis controversiis terminandis. Quibus litteris vidimus supra (ep. 12) a Rudolpho responsum fuisse. Alias vero litteras Gregorius dedit eodem fere tempore ad Germaniæ proceres, ut regem Romanorum, ad imperialia insignia suscipienda Romam venientem comitarentur. Quare ab eorum aliquo hanc epistolam Rudolpho scriptam esse arbitror, tametsi in re incerta nihil lectori præscribo. Raynaldus ex suo Cod. Vallic. (1274, n. 56 seqq.) hasce litteras indicat, aliasque eodem anno scriptas episcopo Salisburgensi super termino coronationis jam conducto totas recitat. In iis præ cæteris ait pontifex: « Suasimus, ut se sic pararet, quod cum eum ad unctionem, consecrationem, et imperialis diadematis coronationem de nostris recipiendis manibus vocarem, ad quod tam sibi quam tibi, et aliis principibus, et Magnatibus, ac universitatibus Alemanniæ denuntiavimus nos terminum celeriter, prout permitterent pensandæ circumstantiæ præfixuros, ut paratus, sicut solemnitas tanti negotii exigunt, appareret. » Prosequitur, quemadmodum regis nuntiis advenientibus, festum omnium sanctorum *primo venturum*, seu anni 1275, pro coronatione constitutum fuerat in consistorio Lugdunensi; deinde eum hortatur, ut regem Romanorum comitetur, quo tua, et aliorum principum in itinere, ac in ipsius coronationis solemnibus gloria, et comitiva stipatus, cunctis gloriosus appareat. »

330 EPISTOLA XX.

Pisani invitant Rudolphum ad sedandos Thuscicæ motus.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xx.)

ARGUMENTUM. — Legati Pisane civitatis allocutio, qua regem Romanorum universæ civitatis nomine etiam atque etiam orat, ut intestinas civium discordias sedaturus in Italiam quamprimum veniat. Pergratum id fore non paucis nobilibus ex patria pulsis, ac præcipue Romano pontifici.

Leges asserunt, usus approbat, antiquitas protestatur, quod Romano principi, ut de cæteris taceam, Thuscorum regio serviat sub tributo. ^a Hac igitur consideratione fretus, unus pro multis, solus pro pluribus, vobis loquor, qui ad faciem principis credor [*Fors.* mittor] pro omnibus intercessor. ^b Ecce provincia Thuscicæ, quæ sui propinquitate ad Romani imperii piam sedem, tanquam principale membrum suo deberet capiti familiarius respondere, jacet in numerositate schismatum lacerata bellis, et plusquam civilibus laceratur. ^c Collidunt in utero gemini, et tandem in Jerusalem malitia prævalet Ismaelis dum hostis amicum, alienus domesticum, Gueflos persequitur Gibellinum, filii sunt exsules, et in exsilium sede digni exsilio exsulantur. Luget Pisana civitas inimicorum hostili gladio summi pontificis ac regii culminis vulnerata. ^d Ad cujus protectionem tanto teneri creditur regia celsitudo, et ad repulsionem ejus gravaminis ardentius anhelare, **331** quanto a suis progenitoribus ipsi celsitudini inhaerit ^e puritate fidei firmioris, et amplioris est ipsa gratiæ privilegio sublimata ^f. Ad celeritatem igitur adventus altitudo regia excitetur, imitanda [*Fors.* invitanda] favoribus gentilium non paucorum, et brachiis apostolici numinis amplectenda, ne ob adventus tarditatem nos ulterius irrideant inimici ^g.

EPISTOLA XXI.

Rudolphus Cæsar respondet Pisanis.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxi.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus reponit, se misisse ad pontificem legatum suum una cum Pisanæ reipu-

^a Quam hic regionem, et infra provinciam appellari audis, Caroli Magni ævo ducatum Tusciæ, qui una cum Spoleitano ducatu sanctæ sedi oblati fuerat, suprema tamen dominatione apud eundem Carolum et successores remanente appellari compertum est. Item nomen Ludovici, Ottonis, et Henrici diplomata præferunt. At sæculo xi declinante, Bonifacii, ejusque filie Mathildis tempore marchia Tusciæ vocabatur. Deinde, cum pleræque omnes Tusciæ civitates, Langobardicas imitata, se in libertatem vindicassent, obliteratis vetustis nominibus, Tusciæ regio, seu provincia dicta est; quæ demum magni Etruriæ ducatus hodiernum nomen adeptæ fuit. Quocumque autem nomine nuncuparetur, una cum regno Italiæ, seu Langobardia imperatori subiecta erat.

^b In duas et ipsa factiones, ut cæteræ, divisa erat. Legatus vero, qui universæ civitatis nomine videtur loqui, Gibellinæ factionis esse in sequentibus se prodit.

^c Aliquot ante annos magnæ iis fuerant simultates cum Romano pontifice, quare Gregorii prædecessor Nicolaus IV archiepiscopum iisdem abstulerat. Caput simultatum præcipuum erat, quod Carolum Siciliæ regem detrectaverant tum paciarii munere fungentem, tum postmodum imperii vicarium apostolicam auctoritate constitutum; ab usurantque Conradino, Carolum armis petere nequaquam veriti. Gregorius, ut videre est ex ejus litteris apud Raynaldum (1273, n. 33 seqq.), humiliter redeunties ad Ecclesiam amplexatur, deinde archiepiscopalem honorem iisdem

A blicæ legato, ut eodem non dissentiente illorum votis obsecundet.

Industrium virum N. ambassatorem vestrum, ad majestatis nostræ presentiam nuper destinatum a vobis, benigne recepimus, et libenter audivimus verba vestra in ore suo posita et commissa, discreti sermonis eloquio diligenter et legaliter proponentem. Sane quia nostro facile applicatur ingenio quicquid in vestræ generalitatis et specialitatis ^b augmentum et commodum poterit redundare, petitioni vestræ, per eum nostro cu' mini porrecte, libenter et liberaliter aures benevolas inclinantes, nuntium nostrum una cum nuntio vestro ad curiam domini papæ dirigimus, ut de suo beneplacito et consensu finalibus desideriis vestris plene satisfieri valeat super his quæ vestra petitio continet. ⁱ Parati **332** enim sumus, et experiemur a vobis uktronei ad ^h hæcque, quæ juxta favoris apostolici gratiam vobis honoris et commodi cedere valeant incremento. Date.

EPISTOLA XXII.

Rudolphus mittit legatum ad summum pontificem.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxii.)

ARGUMENTUM. — Mortuo Ottone præposito Spirensi et cancellario Rudolphi, ejusque oratore apud pontificem, alium mittit, qui præcipue de coronatione imperiali, aliisque negotiis tam imperii quam suis propriis apud Gregorium agat.

Plurima, beatissime pater, interpretis Scripturæ mysteria, quibus paternis aspectibus filialis est representata devotio, de nostri pectoris calamo hæcenus effluerunt, internæ mentis affectum, quem ad sacrosanciam Romanam Ecclesiam matrem nostram invariabiliter gerimus, imperfectius indicantia et insufficienter exprimentia votum nostrum. Quia igitur aliunde absentium desideria plenius et planius ^C vocis explicantur oraculo, quam annotatione tacita litterarum; ecce quod honorabilem virum N. multa virtuositate conspicuum, moribus et scientia præditum, nobis suæ probitatis meritis acceptum, vobis etiam et Ecclesiæ Romanæ devotum ad beatiudinis vestræ pedes fiducialiter destinamus, vestram sancti-

restituit. Publica ista reconciliatio intestina odia non abstulerat, ut hinc patet.

^d Pro factione Gibellina exsule legatum intercedere nullus dubito. Gueflos enim contemptui habens, suos plus æquo collaudat: quos fortasse Carolus tranquillitatis ergo exsultatum miserat.

^e Perpetua hæc regibus Romanorum adhesio idem evincit. Privilegia vero quæ exaggerantur, Henrici videlicet IV et V ap. Ughellum (*It. Sæc.*, tom. III, p. 365, 367, 376) et si quæ alia ad civitatis fidelitatem roborandam exstant, luculentius rem demonstrant.

^f Omnia hæc desunt in codice monasterii sanctæ Crucis Cisterciensium, ut monet Scifridus (fol. 69). Qui cum Lequile abutitur hac epistola, ut Rudolpho Anicianum genus appingat. Quod quam abs re verba eadem ibi desiderata planum faciunt.

^g Gueplica scilicet factio, quæ nobiles cives ejectos esse gloriabatur.

^h Per hæc designari totius civitatis, ac seorsim factionis Gibellinæ preces non obscure conjicimus. At litteræ Pisanorum, ni fallor desiderantur, quæ Rudolphus rescribit. Nam ex præmissa allocutione legati nil aliud eruitur, quam regis invitatio in Italiam.

ⁱ Rex Siciliæ Carolus constitutus fuserat vicarius imperii in Tuscia, ut nuper diximus. Quamobrem Rudolphus, cuius intererat, ad res Italiæ quod attinet, a Pontifice nullatenus dissentire, et Pisanorum petita, et suum his obsecrandi desiderium per legatum significat Gregorio, qui Lugduni adhuc degabat; inde enim non recessit ante Idus Maias anni 1275, quo probabile est hæc litteras datas esse.

tatem rogantes, quatenus ipsum, quem verum prædecessoris sui jam credimus per laudabilis actionis insignia sectatorem, et etiam successorem, a habere dignemini propitiatione, **333** qua convenit, recommissum, eidem super principali nostro et imperii negotio, nec non super aliis petitionibus æque justis, quas vestrae sanctitati porrexerit, gratiosæ auditionis et favorabilis exauditionis effectum benignius impensuri b. Data.

EPISTOLA XXIII.

Rudolphus petit a summo pontifice Romano ut ultra prius mutuum det sibi tria millia marcar. mutuo.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxiii. ~)

ARGUMENTUM. — Rudolphus acceptis a Gregorio duodecim marcharum nullibus gratuito pro apparatu expeditionis in Syriam; alia tria millia sibi confici petit mutuo cum debita cautione. Præterea ducem se elegisse strenuum scribit, quem propediem mittet cum copiis in Siciliam, quod petierat pontifex.

Si salva vestrae paternæ benevolentia reverentia loquimur, nullo in vestris piis precordiis displicentiæ spiritu excitato, de illa duodecim millium marcarum subventione gratuita c, in qua nobis tam liberaliter providistis, et pro qua vobis ad grates uberrimas **334** filialis devotio se ferventer inclinat, videtur nobis ex verisimilibus conjecturis, quod ponderata negotii quod agitur magnitudine, ac inspecta tempo-

a Raynaldus principio hujus anni ex cod. Vallic. affert epistolam Gregorii X ad Rudolphum hujus sententiæ: « Nosti, fili carissime, quod bo. me. Otto sancti Guidonis Spirensis præpositus, cancellarius et procurator tuus habens ad hoc legitimum, speciale mandatum, nuper in concilio Lugdunensi, presentibus et consentientibus principibus, et aliis prælatis, et magnatibus regni Alemanniæ, qui tunc temporis in concilio ipso convenerant, quædam privilegia regum Romanorum prædecessorum tuorum, et alia concessa pro ipsis reges Romanæ Ecclesiæ recognoscens, ac ea nomine tuo innovans et concedens; te illa primo, ut regem Romanorum, et postea suscepto imperiali diademate, ut imperatorem, innovatum et etiam concessurum, præstito in animam tuam juramento promisit. Licet itaque ad unctionem, consecrationem, et coronationem de nostris recipiendas manibus tibi per alias nostras litteras absolute videamur terminum assignare, serenitatem tamen regiam volumus non latere, quod inter nos et fratres nostros hoc expresse actum est, et tam nostræ quam ipsorum intentionis existit, quod ante ipsum terminum præmissa omnia, quæ memoratus cancellarius, ut præmittitur, de consensu prædictorum principum et magnatum, qui eadem præsentialiter inspexerunt, solemniter nomine tuo promisit, per te ut per regem Romanorum plenarie implerantur, cum per nos nuntio, vel litteris fueris requisitus. » Ottoni datum esse successorem hæc litteræ testantur. Cætera in colloquio Lausanensi anno declinante peracta esse videbimus.

b Hoc genus litterarum credentiales appellant. Non modica tractantia erant negotia: Caroli Siciliæ regis et comitis Sabaudia controversiæ; abdicatio Alphonsi Castellæ regis; subsidia pro apparatu sacræ expeditionis; aliæque tunc commissa oratori, tum identidem committenda. In his autem primum sibi locum vindicabat solemnitas futuræ coronationis, qua rex Romanorum imperatoriam majestatem induens, imperator dicendus erat.

c Quam recte summa hæc marcharum tradita dicitur mutuo Rudolphus ipse testatur. Et Auctor Piet. Austr. (l. 1, c. 7, p. 49) ex chron. Colmarien. refert « jussisse pontificem, ut Basileensis episc. cui collectionem decimarum ad bellum sacrum commiserat in Germania, 12 millia marcarum Cesari numeraret,

ris brevitate, tam grandi, tam celebri apparatus ipsa subventio aliquantulum insufficientis reputetur. Petimus itaque vultu verecundia et rubore resperse, quatenus ne prædicto negotio, quod post Deum possissime apostolica dextera dirigit, aliqua possit obijci difficultas, prædictis duodecim millibus adhuc tria dignemini affluenter adicere nomine mutui d, prius tamen idonea cautione suscepta. Nos enim de capitaneo, seu rectore magnanimo, et circumspicione probato jam vobis providere curavimus, qui militiam congregans opportunam, ut præsit et prosit in Thuscia, consopitis vetustæ calamitatis horribibus, ad eandem provinciam diriget e vestigio gressus suos, e etc.

EPISTOLA XXIV.

Mittit in Italiam gubernatorem comitem de Furstemberg.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxiv.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus putans Exarchatum et Pentapolim, quæ suo tempore audiebant Romanodiola et Maritima, esse juris imperii, eas provincias committit duci Furstembergjo, quem istuc venientem civitatibus commendat.

Rudolphus, etc. Egregiis et prudentibus viris marchionibus, comitibus, nobilibus, capitaneis civitatum, potestatibus, ancianis, et populis universis per Romaniolam et Maritimam **335** constitutis f, suam salutem et benevolam voluntatem. Speciali

postquam montes transisset. » Ad marchæ valorem quod attinet, in Ducangii additionibus invenies chartam anni 1327 in qua legitur: « Videlicet florenos de viginti quatuor quaratis auri fini, et debeant intrare in marcha curiæ Romanæ sexaginta quinque de dictis florenis, et non plures. » Ita ut si marcha quælibet fuisset illius valoris, numerorum summam fere incredibilem effecissent. At in illius ejus temporis et pontificum ærarium opulentiam adeo largitionem respiciunt. Argentæ igitur marchæ putandæ sunt, cujusmodi expresse nominat idem Gregorius anno 1274, in litteris ad Rogerium de Merlemonte exigendas pro decimis ap. Hansiz. (Germ. Sac., tom. II, p. 375.) Quarum valor ex Grimaldo (de Veron.) erant nunci tres l. a. 75, adeo ut numeros nongentos supra sex et triginta millia Gregorius dederit gratuito, et 9225 mutuo petat Rudolphus.

d Quid Gregorius reposuerit, audiendum ex ejus litteris ap. Rayn. (1275, n. 4): « Scire quidem te volumus, quod propter fratrum nostrorum, et etiam mercatorum absentiam, perquirendo tibi in utro vacare nequivimus, nec vacandum credidimus, ne carissimo in Chr. filio nostro regi Castellæ ac Legionis illustri nobis jam valde vicino, et infra paucos dies futuro nobiscum, hujusmodi tua necessitas non sine grandi tuo periculo panderetur. »

e Pontifex in iisdem litteris de duce seu capitaneo quantocius mittendo cum copiis loquitur, se ad litteras anteriores referens, quæ apud eundem Raynaldum existant. Ibi autem in Lombardiam mittendas copias ait, adjiciens, « Saltem circa finem instantis Maii cum bono capitaneo et probato sit in partibus supradictis. » Quare autem Rudolphus pro Insubria Tusciam sibi muniendam dicat, minime expeditum est intelligere. Certe Gregorius rescribens de petito mutuo has a Rudolpho litteras accepisse videtur nisi forsitan soppitis Insubriæ rebus, iterum de eadem rescripserit, nec pontificis, nec Rudolphinis litteris ullibi existentibus, quod ferme improbabile est.

f Prima Pippini Francorum regis donatio, qua sancta resp. seu Roma ejusque (ducatu ab impiis Græcis deficientes amplificati fuerant, ut in ulenter constat ex Codice Carolino, exarchatus videlicet, a Carolo Pippini filio Augusto Exarchatus et Pentapoli nomine appellatus, quem duplici isto nomine Ludovicus successoresque omnes, cumque his Rudol-

quadam inter tot et tantos negotiorum ingruentium fluctus, quibus assidue pectori nostro materia cogitationis infunditur, meditatione perangimur, et anxietate pervizilli melitatur, qualiter illa nobilis Romaniola et Maritima regio, utpote gloriosum imperii pomerium ^a, in quo regiae majestati, ex sui placidi cultus amœnitate, non infima delectatione complacuit, reditiva quiete refloreat, et post diuæ longæque fatigationis hostiles angustias, et eximios bellicæ turbine tempestatis in portu votivæ tranquillitatis, et pacis pulchritudine conquiescat. In hac siquidem regione suos imperium recognoscit alumnos ^b. Illic est enim hortus imperii delicatus, in quo grata subjectionis veruantes et floridos flores colligit, et devote dulcedinis poma gratiosa decerpit. Nimirum ergo circa cultum et munimen ipsius regie celsitudinis curiosa versatur intentio, et propensioris vigilantie studium adhibetur, ut et illa per devotionem sincerum puritatis respiret odorem, et per fidelitatem integram expectatam constantie fructum reddat. Verum quia tunc utiliter regio regitur, dum directi ducatu rectoris dirigitur, et vigilis præsentis industria gubernatur, nos cupientes, quod ipsa provincia duce gaudeat **336** circumspecto, illustrem H. comitem de Furstemberg consanguineum nostrum, quem ex parte circumspectionis et fidei merita nobis reddunt amabilem, et probata strenuitas efficit clariorem, vobis et toti provincie prænotatæ præficimus in rectorem ejusdem provincie, regnum vice nostri nominis exsequendum sibi plenarie committentes, ut ejus studioso ducatu præservetur a noxiis, et in salutarium solio solidetur. Vos itaque, quæsumus, puræ fidei, et sinceræ devotionis alumni præsentibus nostræ serenitatis [*Fora. litteris*] armati, nostram in sua præsentiam figurantes, cum comes idem sit ex ossibus nostris, et caro de carne transumptus, eundem quasi familiaris dilectionis et gratiæ pignus

phus per legatos in consistorio Lugdunensi, et ore proprio Lausane hoc eodem anno sanctæ sedi vindicarent, Romandiole ac Maritimæ superinductis vocabulis agnoscebantur id temporis.

^a Ex monumentis illius ævi *pomerium* pro pomario accipi compertum est. Non alio sensu utramque provinciam accipit Rudolphus his litteris. Usque adeo persuasum illi erat, Suevicam invasionem personato illo nomine latentem ab Exarchatu aliam esse!

^b Notatū dignum est Bonifacii Raven. archiepiscopi nullam mentionem fieri, cum nonnulli ejus prædecessores inveniantur imperii principes appellati. Hos inter celeberrimus Wido fil. Widonis Blandræ comitis a Friderico I intrusus anno 1158, unde schismata ac violentæ electiones per annos fere viginti, usque ad Alexandrum III, quicum Fridericus in gratiam rediit. Eidem quippe, ut *principi Romani imperii*, privilegia omnia antiqua confirmavit, tametsi ab apostolica sede pallium nunquam obtinuerit, ecclesiamque illam semper administraverit tanquam electus. Guillelmo etiam Curiano, qui post Gerardum, Widonemque juniorem, laudato Widoni successit, exstant litteræ Henrici VI, datæ anno 1192: « Dilecto principi suo G. vener. patri archiep. Ravennaten. gratiam suam, et omne bonum. Cum inter ceteros mundi prelatos, sis membrum sacri imperii speciale... requirimus attentius et monemus, quatenus viros nobiles, qui de Arimino, Ravenna, et Faventia, ac aliis civitatibus et castris Romandiole per Fridericum quondam imperatorem tunc super eos regnantem de domibus propriis sunt ejecti, etc. » Hubaldus quoque, cujus electionem Innocentius III ratam habuit, privilegium obtinuit ab Ottone IV anno 1209, cum Romæ coronatus fuit, in quo legitur: « Universorum imperii nostri fidelium tam futura quam præscus ætas cognoscat, qualiter dilectus princeps noster Hubaldus venerab. sanctæ Ravennatis ecclesie archiepiscopus nostræ majestatis præsentiam

A eximium hilares et devoti suscipite, ac in omnibus quæ ad creditum sibi spectant officium reverenter ei parete, ac humiliter promptis affectibus obedire curretis, ut devotionis vestræ constantiam liberalitatis augustæ provisto, quæ servitia remunerare novit fidelium, digna proinde vicissitudine prosequatur ^c, pro firmo scituri, quod obedientiæ signa, quæ sibi vestra devotio monstraverit, æquo favore benevolentie complectemur, ac si monstrari contingerit specialiter nobis ipsis.

337 EPISTOLA XXV.

Ejusdem cum superiori argumenti.

(*An. Dom. 1275, cod. Rud. xxv.*)

ARGUMENTUM. — Magistratui, civibusque, ut videtur, Ravennæ eundem ducem singulariter commendat, tanquam in ea civitate suam sedem habituram, indeque omnem regionem moderaturam.

B Egregiis et prudentibus viris ancianis, consulis, et civibus universis N. etc. ^d gratiam suam, ac benevolam voluntatem. Dum conscientie nostræ volumina volvimus, dum subjectas imperio civitates, nostro culmini puræ devotionis exempla præstantes in speculationis regie speculo specularumur, ad vestram specialiter civitatem aciem mentis nostræ convertimus nobis fidei illibate primitias offerentem. Sane quam placide, quamque gratanter accepimus, quam sit acceptabile, quamque generativum fecundi tripudii quod nativæ bonitatis accensi fragantia, quæ in vestris præcordiis clariori fidei rutilat scintilla, vos nostris ad vocem tantum ipsius unius devotes obsequiis nuntios nostros, quos ad vos transmisimus, tam solemniter, et tam honorifice suscepistis, affectum nostrum profecto super hoc perfecte nequivimus exprimere per effectum. Hæc sunt enim præclara laudandæ virtutis indicia, hæc sunt, inquam,

C humiliter adierit, etc. ^e Vide Ughell. (*Ital. Sac. tom. II, p. 371 seqq.*), et infra dissertationem ult., (n. 4 seqq.).

^c Num juxta Rudolphi desiderium tota provincia novo isto duci obsequium præstiterit ea in rerum omnium inversione, cum factiones vicissim dominabantur, admodum incerta res est. Rudolphum vero prædecessores augustos imitatio detinuit hanc certissimam, omniumque antiquissimam donationem dubitari non potest, nam Gregorii successores omnes usque ad Nicolaum III eam repetere nunquam destiterunt, ut dicam in sequenti dissertatione.

^d Nemo, ut arbitrator, ignorat Ravennam fuisse Exarchatus metropolim tum tempore Pippini regis, cum pro unica provincia accipiebatur, tum Caroli Magni ævo, cum Exarchatus bipertito divisus Æmiliam et Pentapolim continebat, ita ut Ravenna loco principis, inde Æmilia et Pentapolis cum suis utraque civitatibus nominarentur. Perinde esse subsequitis temporibus usque ad seculi undecimi principium diploma Henricianum testatur. Quare Pancirolo (*Not. imp. Occid. cap. 59*), Alberto aliive qui Carolo Magno tribuunt novum istud nomen Romandiole, nulla fides adhibenda est. *Romania* prius audiri cœpit sub finem seculi duodecimi, quod patet ex Notitia apud Schelestratem (*Antiq. Eccl. tom. II, p. 747*), et ex chron. Farfensi. Sequenti autem seculo *Romanola* audiebatur, ut constat ex hisce epistolis, et vicissim *Romandiole* appellatur in notitia episcopi Catharensis ap. Schelestr. (*ib.*, p. 761, 763), quæ spectat ad seculum XIV. Cæterum tam Exarchatus quam Æmiliæ, Romanie, Romandioleque metropolis ubique reperitur Ravenna. Nihilominus ducalem sedem Ravennæ dubitanter constituo; namque, ut opportunius dicam (*Diss. ult. n. 5*), Exarchatus a Romandiole distinguebatur tunc temporis. Præterea versus finem hujus epistolæ Rudolphus, quem vobis, ait, *totique circumpositæ regni præfecimus*: quæ Ravennæ Maritimæ civitati non conveniunt.

certa experimenta constantia, et infallibilia probata: **A** ti: eximiae argumenta, in quibus Deo quæ Dei, Cæsari quæ ipsius sunt, hactenus congrue reddidistis. His ergo veluti **338** multæ suavitatis oblectamento deliciose relecti, super tam grati et tam ultronei exhibitione servitii, quo vos generositatis avitæ nequaquam immemores regio beneplacito coaptatis, ad grates vobis uberrimas inclinamus, invariabili animo disponentes, vos et civitatem prædictam (quam indelebiter unione tenacitatis in nostros familiares amplexus assumpsimus) amplis propter hoc magnificare favoribus, et honorum ac beneficentiæ titulis ampliare, ut in adventu Cæsarei potentatus, qui terribilibus inquietis rebellibus **b**, vobisque mansuetus adveniet, pulsus e medio bellicæ tempestatis horroribus, ejus longa calamitas faciem fatigavit imperii, sedatis in pulchritudine pacis ac reque opulenta, nostrique jugo dominii nil suavius, vel jucundius merito sentiatis. Porro ut vestræ tenebras regionis Romani jam sceptri fulgor illuminet, eademque regio incrementa suscipiat florida novitatis, universitatis vestræ præsentiam ampliori qua possumus precum instantia duximus exhortandam, quod nobilem virum **B** H. comitem de Furstemberg consanguineum nostrum charissimum, quem vobis lotique circumpositæ regioni præfecimus in rectorem pro nostra et imperii reverentia, congruis prævenire curetis honorum insigniis; et eidem in his quæ nostrum et reipublicæ bonum generale ac speciale respiciant, cum in eo qui mittitur, mittens honorari consueverit, gratiosis astare consiliis et auxiliis opportunis.

339 EPISTOLA XXVI.

Ad quemdam Italiæ principem de eodem.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxvi.)

ARGUMENTUM. — Cuidam Italiæ principi (Neapolioni

C Quæcumque hæc fuit pontificiæ ditionis civitas dominium fecerat Rudolpho, qui eam esse juris imperii arbi-rabatur. Neque id mirum: siquæ o enim factio Gibellina prævalebat Guelphicæ, legitimum pontificis dominium detrectabat. Indeque error et confusio scriptorum parum solertium, aut sanctæ sedi infensorum, qui populorum inconstantiam pro jure accipiunt. Il vero aut nesciunt aut nescire simulant naturam bonorum, quæ principes divo Petro et successoribus in perpetuum concesserunt *pro remedio, seu mercede animæ suæ*: quasi enim armis acquisita essent, injustæ possessionis, invasionisve eandem rationem habent, ac legitimi juris, sive dominationis.

b Puta Guelphos, qui æquam causam tuebantur adherentes pontifici. At Rudolpho, cui persuasum erat Romandiolam esse ditionem imperii, rebelles videbantur. Fallax vero fuit hujusmodi pollicitatio biceps. Nam sequenti anno ab Innocentio V, quem successores sunt unitati, in Italiam descendere est prohibitus, et Romandioke possessionem malæ fidei Romanis pontificibus veris legitimisque dominis restituere jussum fuit Gibellinorum ingratis.

c Caput istud historici explicandum relinquo feliciori alii, cujus magis intersit. Id tantum moneo, incredibile omnino esse, quod Rudolphus duci huc Exarchatum commiserit, Gregorio X aut superstiti, aut sciente. Nam Innocentius V sub finem Januarii mensis anni sequentis electus, qui Ecclesiam gubernavit mensibus tantum quinque, Rudolphum suis litteris admonuit, ut Exarchatum restitueret. Cujus rei teste utor sacro cardinalium collegio sede vacante anno 1277, ap. Raynald. (*Ib.*, n. 52) in epistola ad eundem Rudolphum: « Cæterum quæ circa ejusdem Ecclesiæ terras et specialiter exarchatum Ravennæ ac Pentapolim, iidem pontifices Innocentius et Joannes a vestra magnificentia per prædictos suos nuntios et litteras petierunt, nos cum precum instantia repetentes, affectuose deposcimus et rogamus, nunc saltem ce-

forsan Turriano) qui Mediolani dominabatur, gratias agit de singulari in se regem Romanorum electum obsequio; sinceram fidem laudat; erga illum suosque regiam liberalitatem se demonstraturum promittit; ac duces de Furstemberg consilio ejus ab se in Italiam missum etiam atque etiam ei commendat.

Ex parte præclaruit fidei tuæ strenuitas qua Romanum imperium incessanter amplecteris, et ad decus et decorem ipsius magnificis titulis amplandum intrepide militas inter alios ejus indefessos athletas et imperterritos pugiles gloriose coruscans. Hoc equidem inter cætera tua magna regis Majestati gratissima valde nobis gratanter apparuit, valde votis nostris applausit, quod legatorum nostrorum adventu præcognito, mox de hostibus, quos obsidio circulata potenter ambierat, signa retraxisti victricia, parcens eis ob nostri reverentiam nominis et honoris, quos tuo de facili potuisset imperio triumphaliter subdidisse **c**. Super quo denique tibi ad grates uberrimas inclinantes, et fidei tuæ præstantiam digno laudum præconio commendantes, invariabili mente concepimus **340** te et tuos largifuis beneficentiæ nostræ donis attollere et honoribus congruis ampliare. Porro quia de tui fidelitate consilii, sub fide tuæ promissionis tuique favoris illustrem H. comitem de Furstemberg consanguineum nostrum charissimum regioni Romandioke et Maritimæ præfecimus in rectorem **d**. Sinceritatem tuam affectu plenissimo duximus deprecandam, quatenus ei ferventer assistere studeas fructuosis consiliis et auxiliis opportunis. Hæc siquidem erga te ac tuos perpetuo volumus grata largaque vicissitudine promereri.

leri executione compleri. Non enim steterat promissis Lausanæ factis Gregorio X die 20 Octobris anno hoc vertente, se scilicet adiutorem fore ad recuperandum restitutumque terras, et nominatim *Exarchatum et Pentapolim*, Romanæ Ecclesiæ, a suis prædecessoribus invasas. Imo duces, seu rectorem in Romandiolam mittens, Exarchatum et Pentapolim vindicabat imperio. Atque eum quidem mutatio nominis decepit; at Gregorius novitate nominis haud deceptus, rectoris missionem silentio præterire nullatenus potuisset, quemadmodum successor ejus Innocentius non præterit. Quamobrem hæc epistola cum duabus præcedentibus differenda est ad hujus anni exitum post diem 22 Novembris, cum Gregorius Placentiam in patriam suam est ingressus, unde sequenti mense Parma Florentiam pertransiens Arretium se contulit, ubi ægrotans die x Januarii occubuit mortem. Quare autem collector eas recensuerit ante Lausanense colloquium facili negotio assequimur. Nam Rudolphus in epistola has præcedente capitaneum seu rectorem se brevi missurum scripserat Gregorio. Collector itaque nulla locorum, rerumque ratione habita, litteras quavis nota temporis carentes continuo subjecit, loco scilicet movendas impune ab eo, qui sententiam earum expenderit.

d Gregorius anno 1273 Lugdunum proficiscens Mediolani aliquandiu substitit mense Octobri, a Turrianis multo cum honore acceptus. Huc rediens anno 1275 novembri mense, Neapolionem Turrianum, qui majori eum honore prosequeretur, quam ante biennium, eratque vir potens, ac populo charus, grati animi ergo benigne accepit, ac patrocinari desiit, ut fertur, Ottoni vicecomiti Mediolanensi archiepiscopo illius æmulo. Quamobrem non est improbabile, hujus consilio Rudolphum misisse duces in Italiam: e re siquidem Neapolionis erat tum Rudolphum magis magisque demereri, tum principem præcipue consanguineum regis Romanorum, difficillimis iis Italicæ temporibus adherentem habere.

EPISTOLA XXVII.

Religiosum quemdam legatum mittit.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxvii.)

ARGUMENTUM. — Patentes litteræ aī omnes magistratus civitatum Italiæ juris Romani imperii, quibus religioso N. plena facultas regia conceditur omnia de eorumdem consilio disponendi pro regis Romanorum decore et utilitate imperii.

Rudolphus, etc. Strenuis, etc. Egregiis viris, marchionibus, comitibus, nobilibus, capitaneis, potestatibus, et communibus universis per Romanum imperium constitutis, ad quos litteræ istæ pervenerint, gratiam suam et benevolam voluntatem. Tenore præsentium universitatis vestræ notitiæ declaramus quod nos de circumsp̄ctione ac fide religiosi et honorabilis N. fiduciæ plenitudinem obtinentes, eundem ad transalpinas imperii partes duximus destinandum ^a, dantes sibi speciale mandatum et potestatem plenariam **341** statuendi, ordinandi, et omnia **B** procurandi de vestro consilio, quæ honori Cæsareo et utilitati imperii videri oportuna ^b. Hinc est quod universitatis vestræ prudentiam votivis affectibus exhortamur, quatenus super his ei pro nostra, et imperii reverentiâ favorabiliter aspirantes consiliis et auxiliis gratiosis de aliis viæ hujus necessariis sibi, et tam libenter quam liberaliter providere curetis. Ut propter hoc apud nos vestra devotio debeat merito commendari.

EPISTOLA XXVIII.

Ad papam promittit se venturum Mediolanum ad coronationem.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxviii.)

ARGUMENTUM. — Romano pontifici scriptis his litteris dat fidem, se in Paschali solemnitate adfuturum Mediolani, atque inde profecturum Romam ad imperialia insignia de illius manu suscipienda.

Sanctissimo, etc. ^c Ut de nostro felici processu ^d ad suscipiendum de sacrosanctis apostolicis manibus vestris imperii diadema, absterso cujuslibet ambiguitatis involuero, fides audiendorum habeatur: **342** ecce quod bona fide promittimus, et ad hoc

^a Quæ nobis cisalpinæ regiones, ex Rudolpho in Germania commoranti transalpinæ videbantur. Huc religiosum istum mittit cum regio mandato. Id factum puta ante Furstembergium designatum rectorem Romandiolæ falso creditæ juris imperii, tametsi Langobardia et Tuscia, quæ vere ad imperium attinebant, extra fines Furstembergii præscriptos sitæ essent.

^b Fallacem hanc deputationem difficultia Italiæ tempora redlidentur, quamvis post Lausanense colloquium spes alqua affulserit, dum Gregorius X erat in vivis, factiones componendi, et majores controversias auferendi, quæ cisalpinas regiones disturbabant.

^c Has litteras ad Gregorium X non esse datas facili negotio assequemur, si pontificem Lugduni adhuc consistere reputemus, cum Rudolphus Mediolani se adfuturum pollicetur. Anno enim 1275 Pascha in diem quartadecimam Aprilis incidebat; Gregorius vero Lugduno haud recessit ante diem 14 Maii ejusdem anni. Præterea Rudolphum non latebat, coronationis terminum esse constitutum diem festum omnium sanctorum; interim vero pontificem cum Alphonsu collocuturum pro abolenda omni discordia, quæ sibi cum illo intercedebat, præcipue cum Italiæ pars non modica illi adhereret; deinde secum alicubi sermonem habiturum de pluribus negotiis, quod ipsemet petierat (sup. ep. 12) ac vehementer optabat. Quamobrem et hæc epistola loco movenda est, atque ad sequentem annum post mortem Greg. X ejusque successoris electionem differenda.

^d Alphonsus Gregorii opera jam abdicaverat, Lausanæ colloquium pontifex habuerat cum rege Roma-

A nos tenere præsentium obligamus, quod nos ab omnibus aliis quibuscunque difficultatibus taliter explicare disponimus, quod in proximo nunc instanti festo resurrectionis dominicæ in Mediolano præsentem, hinc juxta beatitudinis beneplacitum ^e e vestigio ad coronam imperii procedemus, transmittentes vobis has litteras nostras potentes in testimonium super eo.

EPISTOLA XXIX.

Rudolphus gratias agit Gregorio X pontifici Romano pro confirmatione suæ electionis.

(An. Dom. 1275, cod. Cæs. cxxx, cod. Rud. xxix.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus, ubi cognovit ad universos Germaniæ principes datas esse litteras a Gregorio hortatorias, ut regem Romanorum honorifice comitarentur ad imperialia insignia suscipienda venientem, gaudio exultans, de tanta benignitate gratias agit, priora omnia beneficia commemorans, atque insigni legationi aliquandiu dilatae ob instantia comitia præmittit nuntium, seu legatum Probum cognomine.

Immensæ serenitatis amicitias apostolicæ tubæ flatu, jam undique cunctis fidei orthodoxæ circumfundenda cultoribus, nunc de novo, veluti nova lux œclitus novis aucta fulgoribus, pulsa omni obumbratione caliginis, nobis ex eo præsertim apparuit, et claruit evider, quod vestræ beatitudinis zelus, qui justas dirigit causas et detestatur injustas, non sinens ultra nos impeti calumniosis insinuationibus œmolorum, paterni favoris affectum, quem ad nos pii et generosi præconii clarificavit in organo et in equitate justitiæ applausivis immixta dulcoribus, opus Altissimi, quod in vestra **343** persona mirifice dextera sua contexit, manifeste deduxit in publicam notionem super expressione favoris hujusmodi, principibus nostris et subditis apostolicæ gratiæ litteras omnis benevolentiae plenitudine floridas dirigendo ^f. Pro quibus utique beneficentiæ vestræ copiosis muneribus nobis inexplicabili gaudio secundatis ad redhibendam nobis condebitam gratitudinem gratiarum, non sufficit lingua carnis, cum non sit humanæ potentiae super hoc affectum in mente conceptum perfecte posse exprimere per effectum. O mira paternæ clementia pietatis, quæ non est dedi-

norum; cumque terminus coronationis necessarier mutandus esset ob imminens diem festum omnium sanctorum, in eodem colloquio id factum fuisse testantur annales Colmarienses: « Rex, aiunt, plusquam 900 marchas expenderat in vestes pretiosas. Papa regi consuluerat, ut Romam ad festum Pentecostes cum duobus millibus militum veniret, ut eum in imperatorem Romanorum solemniter coronaret. » Eadem refert Bernardus Thesaurarius auctor cœvæ (Chron. ap. Martene Monum. tom. V), qui hoc anno claudit chronicon suum. Quæ Raynaldus (1275, n. 26) Gregorii litteris deceptus, quæ festum omnium sanctorum præscribitur, falsi arguere non veretur. Hæc autem epistola termini mutationi fidem facit. Nam Rudolphus se venturum pollicetur juxta conductum tempus, et Mediolani adfuturum die 5 Aprilis, in quam Pascha incidebat an. 1276, coronam suscepturum Romæ die Pentecostes 24 Maii. Idem Raynaldus (1276, n. 24) refert ex cod. Vallicell. Rudolphum parasse expeditionem Italicam, ut dissipata diuturno interregno imperii Romani jura recuperaret, atque insignibus imperialibus sibi a Gregorio X promissis ornaretur: ad Innocentium misso Albiensi electo Bernardo eum vetuisse Italiam ingredi ante compositas cum Carolo Siciliæ rege controversias.

^e Hariolantur, qui Rudolphum aiunt de coronatione sollicitum non fuisse. Innocentius et successores fuerunt in causa, cur tandiu coronatio differretur; ut, natis subinde causis aliis infra exponendis, evanuerit.

^f Jam dixi in notis ad epist. 19 sub finem præce-

gnata nobis a primis nostræ creationis nascentibus A
exordis compassionis exhibere mamillam, ubera
lacteis irrorata liquoribus porrigere, reolentia [re-
dentia] grave pignus amoris? O ineffabilis gratitudo
favoris, stupenda dilectionis affectio, quæ nos pridem
in regno tenellos in ulnis educationis deliciose
suscipiens, fovit inter impuberes [puberes], et adu-
tos *! Licet igitur pervigil ad hoc nostra suspiret
intentio, licet in hoc nostrum fervens desiderium
immobiliter perseveret, quod super tam gratis¹ et
placidis sic per vos, et almam Romanam Ecclesiam
matrem nostram piissimam nostro progressui præli-
bati auspicii correspondeat in condignæ decentiæ
pensiva devotio filialis; quia tamen ad hoc ut hu-
militer recognoscimus, possibilitas nobis data non
sufficit, divinum cogimus implorare præsidium, ut ex
sua superabundantia bonitatis, quod nobis deficit,
in virtute perficiat, quæ in vestris sint oculis placita
persequendi b. Porro quoniam solemnes nuntios no-
stros, quos propter hoc et alia, quæ nobis incumbunt,
negotia ad vestræ beatitudinis pedes destinare
concepimus c, ob viciniam instantiam curiæ nostræ
solemnis, jam 344 in proximo eek brandæ d, ad
iter adhuc distulimus expedire, ut principum nostrorum,
qui ibi convenient, communicato consilio,
committenda legatio celebrius et festivius adornetur.
Ecce quod N. cognomento Probum e, virum, cujus
actio virtuosus pollens operibus ab effectu cognomi-
nis non discordat, ad sanctitatis vestræ presentiam
fiducialiter duximus destinandum, seu etiam præmit-
tendum, humillima precum instantia deposcentes,
quatenus super his, quæ vestris auribus duxerit in-
cunctanda, libenter eadem audire dignemini, et exau-
ditione gratuita favorabiliter prævenire. Datæ.

EPISTOLA XXX.

*Petit a civitate quadam pro celebrandis comitiis im-
perialibus pecuniarium subsidium.*

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxx.)

ARGUMENTUM. — Cum diuturnum interregnum, aliis

deatis anni Gregorium scripsisse universis Germani-
æ principibus, ut cum Rudolpho ad coronationem
venirent. Id vero cum Rudolphus agnovit, teneri non
potuit, quin liberalissima hac epistola gratias ageret
pontifici, referendas aieas a Deo opt. max. quas se
non posse humiliter affirmat.

a Dualis hisce periodis Seifridus et Lequile apud
auctorem Piet. Austr. (proœm. p. 24) mirum in mo-
dum abutuntur. Nec sane de comparatione cum
aliis Germaniæ principibus antiquæ nobilitatis, quia
ipse novus accesserat, intelligenda sunt, sed de imperatoris
majestatis auspiciis in electione regis Romanorum,
quam Gregorius in solemnibus consistorio
ratam habuerat; deinde sollicitus fuerat, ut quæ ad
tantum opus necessaria erant, explerentur.

b Optimi principis ingenuitas! Magna et æqua
Romanæ coronationis existimatio!

c Refert Raynaldus (1275, n. 3) in annalibus Col-
mariensium nominari duces de Tect regium cancellarium,
et electum Basiliensem decretos oratores ad petenda
imperialia insignia. Quos utique advenisse testatur
Gregorius episcopo Salisburgensi, ut aiebam (ep. 19, n. 1),
quam haud dubie hæc præcessit, qua eosdem se missurum pollicetur.

d Gerardus (*Hist. Austr. l. 1, p. 22*) bina memorat
comitia hoc anno habita, Norimbergæ Idibus Maii,
deinde 24 Junii Augustæ Vindelicorum. Idem quippe
principes, ait Goldastus (*Const. tom. I, p. 311*) in
variis civitatibus congregabantur. Hansizio nolim
credi, qui (*Germ. Sac. tom. II, p. 379, 381*) Norimbergæ
primum die sancti Martini an. 1274. Deinde Wirzburgi
conventum principum esse factum die festo Pentecostes
31 Maii, iterumque sequenti mense die festo sancti Joannis
Baptistæ congregatos principes apud Augustam affirmat
anonymi Leobienensis

al'a invadentibus, atque omnium nemine servitia
debita solvente, ærarium imperiale in maximas
angustias redegerit, Rudolphus comitia habiturus
opem quærit ab imperii civitatibus.

Fluctivagi jam lulum status imperii gravem lapsum,
et miserabilis populi Christiani pressuras et gemitus
amarissimo miserante affectu, ut nostro felici tempore
reipublicæ reformata floriditas salutaris pacatæ quietis
proficiat incremento..... Quapropter tali 345 die
apud N. solemnem curiam duximus edicendam f. Cujus
utique celebrationi magnificæ decenter providere regium
condecet apparatus. Verum cum tanti negotii magnitudi-
ni, et ad tam grandis sarcinæ supportanda molimina, et
tam sumptuosæ festivitatis agenda solemnia, per nos ip-
sos sufficere non possumus, oportet nos a vobis et
aliis nostris fidelibus opportunum interpellare suffragium,
et comportationis hujusmodi participio vos et ipsos
fiducialiter onerare. Hinc est quod vestram prudentiam,
qua possumus, exhortationis instantia duximus
attentissime requirendam, quatenus tam evidenti
necessitate perplexis, de tot inarcis, ultroneis et
hilaribus animis providere et subvenire curetis,
in termino vobis a dilecto fidei nostro N. finaliter
exprimendo g, cujus etiam verbis, quæ vobis nostro
nomine pronuntianda decreverit fidem adhibere
credulam vos petimus, sicut nostris. Exurgat igitur
grata semper et opere probata fidelium promptitudo,
quæ super hoc regalibus beneficiis prompta et consueta
benevolentia se coarctet. In aliis enim incommutabilis
animi dispositione concepimus, sic allevationis
antidoto, ut recompensationis vicissitudine, vestros
animos complicare, quod revera gaudebitis, vos tam
gratiosum obsequium gratis Domini usibus impendisse.
Porro vestra prudentia non ignorat, quod regis
dignitati indecentia maculam, nec non vobis cederet
documentum, si, quod absit, necessarium rerum
eogente defectu, pro nostris debitis vos et alios
nostros fideles contingeret pignoracionis incommo-
do molestari b. Datæ.

auctoritate. Equidem duo tantum cum Gerardo
admitto. Ac de Augustanis, quibus aderat Bernardus
Seccoviensis episcopus pro rege Bohemiæ Ottocaro,
habuitque orationem audacissimam in Rudolphum
principibus maxime ingratam, dicam infra. Itaque
hæc epistola data est ante celebrationem comitorum
Norimbergensium 31 Maii.

e Anno 1287, Herbipoli concilium episcoporum et
conventus principum sunt celebrata. De conventu
laudatus Gerardus mentionem faciens: « Verba, inquit,
faciente Probo ex divi Francisci familia Tullensi
episcopo maximo suo incommo. » Similitudo et
raritas nominis, nec non consuetudo Rudolphi
mihi persuadent, ut credam, misoritam istum,
antequam dignitatem episcopalem assequeretur,
legatione Rudolphi functum esse. Quod certum est,
magna tum temporis minoritarum existimatio erat
apud pontifices aliosque principes. Sanctimonia vitæ
ac vera doctrina homines sine ulla commendatione
majorum ad honorem et dignitates semper extulit.

f De primis comitiis apud Norimbergam celebrandis
agi, ipsa difficultas rei palamfacit. Hanc vero
epistolam præmittendam esse præcedenti ratio rerum
demonstrat. Ibi enim Rudolphus comitia instare,
hic autem convocanda testatur: quare et ad præced.
anum referri posset.

g Hinc liquet Leobienensis anonymi opinionem
deserendam esse: hæc enim omnia temporis
opportunitatem exigunt.

h Iisce incommotis Gregorius X (*Conc. Lugd. II, cap. 28*)
præcedenti anno pro ecclesiasticis consulens,
ita decreverat: « Etsi pignoraciones, quas vulgari
elocutio repressalias nominat, in quibus alius
pro alio prægravatur, tanquam graves legibus et
æquitati naturali contrariæ, civili sint constitutione

346 EPISTOLA XXXI.

Cuiam principi, qui ab ipso defecit.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxxi.)

ARGUMENTUM. Rudolphus pluribus epistolis periclitatus animum Henrici Bavarie ducis et electoris palatini, qui suae electioni consenserat, deinde aversans electum, feuda petere neglexerat, contumaxque esse perseverabat; ei munitatur, se a coelectoribus petiturum consilium et iustitiam in re non diutius toleranda.

Qualiter una cum aliis tuis comprincipibus in personam nostram concordati voto consenseris^b, nos in regem Romanorum solemniter eligendo, qualiter etiam postmodum mutabilitate consilii te a nostra devotione retraxeris, tergum vertens regiae maiestatis, et a nobis regalia feuda tua requirere negligens^c, imo, ut verisimili conjectura perpenditur, in superbia et abusione contemnens, crebro per litteras requisitus, licet nonnunquam ad nostram propter hoc accedendi praesentiam libera tibi suffuerit [Fors. defuerit], et secura facultas a tua conscientia excidisse non credimus, cum transierit ad remotos^d. Quia igitur absque nostri et imperii nota dedecoris tuam contumaciam ultra dissimulare non possumus, nec debemus, sinceritatis tuae notitiam volumus non latere, quod ad eosdem tuos comprincipes indilate recurrimus, petitori ab eis instantius vocibus querulosis, ut super hujus casus articulo nobis ad iudicent quod dictaverit ordo juris^e. Data.

347 EPISTOLA XXXII.

Rudolphus cuidam principi qui regi Boemiae adhæsit.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxxii.)

ARGUMENTUM. — Eidem in eandem fere sententiam iterum scribens, pervicaciam exprobrat, quippe quem nec litteræ, neque iterati nuntii potuerant flectere, ut feudorum investituram peteret ab se

prohibita, ut tamen earum prohibitio in personis ecclesiasticis tanto amplius timeatur, quanto in illis specialius inhihentur, etc. In Germania praesertim prava ista consuetudo inoleverat, ut tradunt annales Altahen. ap. Canis. (Ant. Lect. tom. IV, p. 217).

^a Constat Rudolphum, ineunte anno 1274, cum Germanici regni coronam suscepit Aquisgrani, antequam ex urbe illa recederet, tres filias suas Moguntini consilio despondisse totidem electoribus: Machtildem scilicet Ludovico Palatino, Agnetem Alberto Saxoni, et Hedwigem Ottoni Brandenburghico. Ingratum id fuisse aiunt Henrico Ludovici fratri, indeque ortas fraternas simultates, et aversionem a Rudolpho. Non alii scripta videtur hæc epistola. Cæteri enim electores laici, cognati erant; et Ottocarus electioni neque adfuit, neque assensus fuit, neque litteræ a Rudolpho ullæ ei missæ usquam inveniuntur. Præterquamquod regius titulus Ottocaro debitus hinc absens litteras ab eodem prorsus avertit.

^b Henricum electioni consensisse est adeo certum, ut Ludovico fratri ejus totum electionis negotium commissum fuisse Gerardus tradat (H. Austr. l. 1, p. 15). Principes, inquit, ne iterum in diversa abiret studia, Ludovico Palatino eligendi potestatem deferunt. Ille diu reluctatus, cum tendere eos videret, iv Non. Oct. Rudolphum Habsburgicum Cæsarem dicit: reliqui auctores flunt, et faustis acclamationibus Rudolphi nomen ingeminant.

^c Scilicet sequenti anno Aquisgrani, cum predictis nuptiis se inconsulto jus consanguinitatis violari visum fuerat.

^d Aurea B. constitutum postea fuit (cap. 2, n. 8) feuda et privilegia electoribus confirmanda esse absque dilatione et contradictione. At Rudolphi tempore id non erat in more positum, ut patet ex hac et sequenti epistola.

^e Præcipuum causam habendi comitia fuisse Otto-

A suo domino; tantam pertinaciam significaturum se alt cæteris principibus, ut ipsi iudicent de tanto flagitio.

In zelo servilæ charitatis, qua universos et singulos sacri imperii principes, velut membra nobilitas suo capiti coherentes, sincere prosequimur, ad id hactenus nullis parcendo stipendiis, studiosa opera et opportuna convertimus, ut per gratæ devotionis applausum nos regem tuum, in quem utique voto consensio consensisse dignosceris^f, tanquam imperii possessorem^g agnosceres, et a nobis de feudis tuis te peteres investiri. Super quo diversis temporibus plures idoneos mediatores et nuntios tibi nos transmisisse meminimus, et te nobis. Recolimus enim, quod primo per N., secundo per C. familiares nostros dilectos ex parte regiae maiestatis ad tuam praesentiam destinatos et postmodum tuo nomine et converso per M. et N. a te diversis similiter vicibus ad nos missos predictum negotium variis est tractatibus agitatum^h. Ex indita siquidem nobis desuper mansuetudine fuimus praestolati, quod blandæ faciei praesentata placiditas, et fucatae propositionis oblatio, quem in grata suavitate sponoderant, parturiret eventum. Sed longe, pro pudor! sumus a nostra intentione sepositi frustra complacuit nobis in principe a nostrorum semita mandatorum se irreverentius obliquante. Porro cum in expectatione pollicitationis hujus usque adeo regia fuerit inclinata maiestas ut tolerantia nostra quodammodo 348 vere patientiæ nomen amiserit et effectum, postquam ejusdem patientiæ theriaca non profuit, arbitantes ad potioris medelæ remedia recurrendum, dissimulare non possumus, nec debemus, quia tuæ duritiæ, ne dixerimus pertinaciæ, morbum tuis comprincipibus, ad quod nos invitos revera compellit extrema necessitas, loco et tempore detegamus, pro tanti excessus injuriæ qualitate iudicium et iustitiam petitoriⁱ.

C carum Bohemiae regem, Bavarie ducem Henricum, marchionem Badensem, et Eberhardum comitem Wirttembergensem, aliosque in ipsa Germania Rudolphi electionem aversantes facili negotio hinc colligitur.

^f Collector nomina nunquam apponens luculeter hic Henricum Ludovici palatini fratrem designat. Ex electoribus enim nullus regi Bohemorum adhæsit, præter Henricum.

^g Henricum non ut Bavarie ducem, sed ut palatinum Rheni suffragatum esse Rudolphi electioni pro certo habeas. Etenim tam ipse quam frater ab eodem Rudolpho ap. Hansiz. (Germ. Sac. tom. I, p. 415) alios inter principes suo diplomati praesentes. Ludovicus et Henricus fratres comites palatini Rheni duces Bavarie recensentur. Tunc autem temporis, ut alibi dictum fuit, plures ex eadem domo electoris dignitate fruebantur.

^h Scriptores imperatoriae indolis ignari, Rudolpho ipso docente, desinant regem Romanorum appellare imperatorem quo maiestatis non perveniebatur nisi per coronationem Romanam: adeoque rex Romanorum futurus imperator dicebatur.

ⁱ Tante moderationis, tantæque tolerantiae affinitas, ni fallor, causa fuit potior innata mansuetudine, quam Rudolphus exaggerat, nulla affinitatis ratione habita.

^j Post Norimbergensia comitia scripta videtur hæc epistola, cum per nuntios ultro citroque missos tam Ottocari quam Henrici animo explorato, ut ait Gerardus (Ibid., p. 24 seqq.), serio agebatur de utroque denuntiando hoste imperii, quod factum fuisse in Augustanis comitiis die 24 Junii celebratis dicitur. Atque ad Ottocarium quidem missi Henricus episcopus Basileensis, et Fridericus burgravius Norimbergensis, qui Austriam, Styriam cæterasque provincias imperii nomine ab eo repeterent; ut Gerardus idem

EPISTOLA XXXIII.

Promittit pontifici se ejus reformationem contra exorbitantes Germaniæ episcopos exsecuturum.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxxiii.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Gregorio X pollicetur se omnem operam viresque omnes adhibiturum, ut ejus decretum adversus Germaniæ episcoporum depravatam disciplinam, nulla personarum acceptione, executioni mandetur.

Grescentibus semper augmento servidæ charitatis igniculis, quos paterna præcordia erga filium singularem, quasi de camino jam copiose flagranti educunt, certa relatione menti nostræ sic est infusa diffusius, et interioribus nostris expressius est impressa vestri favoris benevola plenitudo, quibus nos vestra benignitas prosequitur incessanter, quod ex hoc ad laudis diviniæ canticum gratulabundi exsurgentes, ad redhibitionem gratuitam æterno Patri, Ecclesiæ suæ sanctæ, nec non etiam vobis, beatissime pater, vehementer accendimur, et ex hominis utriusque potestate ^a [potentatū] desiderabiliter **349** excitamur totum id quod sumus et possumus vestris specialissime nutibus exponentes. Porro in vestro prædicationi zelo justitiæ, velut in aromatum exquisita fragrantia delectati, pro eo videlicet quod exorbitantes hucusque pontifices ^b et in devium obliquatos animadversionis debite gladio perculistis, paternæ providentiæ pollicemur, quod si contingat ex eis fortassis quempiam, quantumlibet etiam nobis consanguinitate vel affinitate conjunctum, qui fuerint reprobati a Deo, et per os Ecclesiæ suæ sanctæ, contra mandata vestra calcaneum indevotionis erigere, ad illius superbiam edomandam, dummodo sanctitati vestræ placuerit, res exponere volumus cum persona. Datæ.

EPISTOLA XXXIV.

Rudolphus cuidam principi pro litteris missis gratias refert, et significat se cum pontifice familiare Lausane colloquium celebrasse.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxxiv.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus principi amico, quicum commercium litterarum habuerat, scribit letitiæ plenus de colloquio habito Lausane cum summo Pontifice Gregorio X, et de conducta die ad suscipienda in urbe de ejusdem pontificis manu insignia imperialia.

Litteras vestras quas nostro misistis culmini con-

et auctor Piet. Austr. (lib. 1, c. 11, p. 63) tradunt. Ad Henricum autem palatinum Bavarie ducem qui missi fuerint indicatur in hac epistola per initiales litteras.

^a De hac opinione tum temporis communi spiritualis videlicet pontificiæ potestatis, et imperatoris temporalis nullis limitibus circumscriptæ sæpius est dictum. Hac vero occasione de pontificia et regia potestate Rudolphus loquitur; quisque enim rex in suo regno eadem potestate temporali utitur, tanquam externum Ecclesiæ brachium, ut vocant.

^b Bruno Olomucensis episc., ut dixi (ep. 8, n. 5), de disciplina depravata in electionibus episcoporum pontificem admonebat. De clericorum quoque et laicorum corruptissimis moribus uberrimum sermonem ab eodem esse habitum invenies apud Raynaldum (1273, n. 14 seqq.). At de episcoporum flagitiis, de quibus Rudolphus loquitur, silet; nec aliunde mihi est datum assequi quæ is præsertim intelligat, grandia certe et animadversione pontificia digna, ut hinc discimus.

^c Annal. Colmarien. ap. Raynald. (1275, n. 36) de re quam scriptores unanimi consensu affirmant, sic loquitur: « Pridie Nonas Octob. Gregorius papa venit Lausanam. Rex Rudolphus venit ad eum festo Lucæ cum regina et pene cum liberis suis universis. » Cum autem Rudolphus nuper esse habitum id collo-

quæ suæ benignitatis alacritate suscepimus, et in eis vestræ sinceritatis dulcorem profecto recollegimus intellectu. Sane quia earum accepta nobis et grata placiditas nostri cordis intrinseca copioso congaudio fecundavit, super his volis ad grates maximas inclinantes, vestra volumus desideria non latere, quod nuntios nostros solemnes ad vestram sumus in proximo missuri præsentiam, nostri propositi fideles interpretes, qui super communium nostrorum conformitate votorum vos condecorerent expedient, et de omnibus opportunis, et congruis plenius et planius informabunt. Porro ut status nostri **350** continuata felicitas vestra præcordia quadam delectabili refectione letificet, harum vos volumus sapore percipere, nos cum patre nostro sanctissimo domino summo pontifice, nuper in tali loco ^e familiare celebrasse colloquium, a quo quidem in cunctis agentis imperii ineffabili pietate suscepti, auditi, et plenius exauditi in proximo nunc instanti festo N. ^d suscipiemus in urbe de sacrosanctis ejus manibus gloriosum imperii diadema ^e. Datæ.

EPISTOLA XXXV.

Ejusdem argumenti ad quamdam civitatem.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxxv.)

ARGUMENTUM. — Pari alacritate civitatem imperialem colloqui ejusdem admonet; coronationem brevi futuram Romæ; quo ab ea legatos mittendos esse significat, ut tanta solemnitas rite fiat.

Ut vestre devotionis auditum de fortunatis nostræ felicitatis eventibus nova gratiosa letificet, et fortunatoris auspicii gaudia præfulgeant, ecce hoc liquido vobis stylo describimus, quod a patre nostro sanctissimo domino N. papa nuper affectione paterna suscepti, auditi benigne in agentis imperii, imo benignius exauditi, in proximo recepturi sumus in urbe de sacrosanctis ejus manibus sacrum imperii diadema ^f. Verum cum ad agenda tantæ festivitatis solemnia nuntiorum vestrorum ibidem præsentiam **351** omnino necessariam arbitremur, fidelitatem vestram hortamur et monemus, quatenus juxta requisitionem honorabilis viri N. nuntios vestros industrios et auctoritate præsignes, ad dictæ coronationis nostræ celebria dirigatis, ut super omnibus ibidem pro bono statu reipublicæ et fidei Christianæ salubriter ordinandis, possitis eorum relatione commodius et perfectius edoceri ^g. Datæ.

quum fateatur, mense igitur Novembri datas has litteras, ad summum sequentis initio, pro certo haberi debet.

^d Nempe post menses quinque die festo Pentecostes 14 Maii, ut laudatus annalista testatur: « Ut Romam ad festum Pentecostes cum duobus millibus militum veniret. » Qui scilicet dies necessario præstegendus fuit mutato priori termino in Lugdunensi consistorio stabilito, quia festum omnium sanctorum decem tantum diebus distans, opportunius aliud festum exigebat.

^e En tria illa necessaria ad imperatoris nomen assequendum ipsius Rudolphi ore prolata: ut Romæ ea solemnitas celebraretur; ut diadema imperiale regi Romanorum imponeretur; et ut idem rex de manu Romani pontificis illud susciperet.

^f Necessariæ tres conditiones prædictæ iisdem fere verbis repetuntur a Rudolpho. Alia siquidem via ad tantam majestatem venire non poterat; neque ullus ex ejus prædecessoribus, præter Ludovicum Pium singulari exemplo coronatum in Francia, ad eam pervenerat.

^g Qui Romanam coronationem venditare non ventur pro simplici cæremonia, errant tota via. Ea siquidem non modo necessaria fuit, quia summa erat renovati Occidentalis imperii a sancto Leone III, sed quia principes et legati civitatum ad tantam solemn-

EPISTOLA XXXVI.

Cuidam principi gratias agit quod ad coronam imperii suscipiendam ipsum præcedat in Italiam.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxxvi.)

ARGUMENTUM. — Uni ex Germaniæ principibus, qui magnifico apparatu iter in Italiam susceperat, coronationi adfuturus, gratias agit, opportune se relaturum promittens. A legato quem mittit pontifici auditurum sui adventus certum diem, ut non progrediatur, reliquum itineris secum prosecuturus, hortatur.

Quantum nobis in tuæ devotionis exhibitione complacuit, quam nunc de tuæ, quæ non mutat [Fors. mutatur], aut deviat, fidei puritate præsumimus, non est facile verbis, aut litteris explicare. Quod enim pro nostri honoris et sacri imperii reverentia tuis famosis et commodis laribus derelictis in igne discriminis, ad proficiscendum nobiscum ad coronam imperii te ad partes Italiæ apparatu magnifico transtulisti^a, pro grato valde recepimus, tibi propter hoc ad grates uberrimas inclinantes, et erga te ac tuos pro loco et tempore procul dubio disponentes affluere tot beneficiis gratiarum, quod nullatenus poenitere te debeat, pro propectu nostri nominis 352 attollendo^b, laborum aut sumptuum onera pertulisse. Quocirca sinceritatem tuam affectione qua possimus, attentissime requirimus et hortamur, quatenus vias nostrorum progressuum ad imperii diadema perutiles diligenter excogitans et exquirens, nostram non tædeat te præsentiam præstolari^c, omnes tuos aliosque quos poteris ad obsequia nostra allecitiis^d [Fors. allecivis] inductionibus excitando, sciturum certissime, quod in termino, quem N. quem ad pedes domini papæ transmittimus, nostro nomine tibi pandet expressius^e, nostra te aliosque fideles nostros desiderata præsentia debeat consolari^f. Datæ.

vatem convenientes a Romano pontifice de recta administratione rerum et de catholica fide conservanda edocebantur.

^a Sub anni finem hanc epistolam esse datam oportet, nam principes Romam versus instituerant iter, die quartadecima mensis Maii magnam solemnitatem celebraturi.

^b In hanc sententiam Rudolphus semper loquitur; regis enim Romanorum nomen ad imperatoriam majestatem extollere necesse erat.

^c Gregorius Germaniæ principes hortatus fuerat, ut regem comitarentur, ut solemnior ejus adventus redderetur; quare id ipsum Rudolphus petit a principe, qui præverat.

^d Collectoris mendum recte notat exscriptor: hac enim voce utitur Rudolphus etiam alibi (lib. II, ep. 5) et Du-Cangius novam non esse ostendit in Glossario.

^e Gregorius post Lausanense colloquium superatis Alpibus Mediolanum se contulit, ubi consistens die 18 Novembris in dedicatione basilicæ principis apostolorum Clementis IV bullam, quæ audit *In Cæna Domini*, publicavit. Hinc Placentiam in patriam suam divertit, paucisque ibidem diebus moratus, Florentia Aretium sub anni finem profectus est. Huc Rudolphus legatus adveniens pontificem extremo morbo laborantem invenit.

^f Ab eo dem legato princeps aut liturus erat expresse regis Romanorum adventum, quem comitari ad Urbem, ut solemniori cum apparatu illuc accederet, debuisset. Itaque Rudolphi ad coronationem adventui primum impedimento fuit Gregorii multiplex digressio trans Alpes, qua priorem terminum festi omnium sanctorum anni 1275 elabi effectum est; deinde

EPISTOLA XXXVII.

Conatur eundem principem cum fratre suo conciliare.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxxvii.)

ARGUMENTUM. — Henricum palatinum Bavarie ducem multa subiratus edocet, eum foedere juncto cum rege Bohemici, imperii hoste jam pridem denuntiato, in terris Ludovici fratris sui hostilia nequidquam agere; Alphonsum Castellæ regem cujus ope nitentur hostes imperii, titulum regis Romanorum, spemque omnem imperatorie majestatis assequendæ omnino deposuisse; fraternam reconciliationem ab se tandiu inutiliter quesitam opportunam illi fore; ac demum Boemiarum regis cum Ladislao concordiam ab eo nullatenus tractandam esse, ne videatur et ipse hostis imperii.

Quod solitæ tibi salutationis forma ex regis prodiens affabulationis benevolentia non dirigitur, si in tui armario pectoris inditæ tibi discretionis thesauros æqua lance justique pensamine judicii 353 librare volueris, ratio minime naturalis fluctuat^a. . . . tuis remurmurans actibus, quam ob causam quod aliis scribitur, tibi digne subtrahitur, nullatenus admiratur^b. Ecce enim, princeps inclyte, quod ob tui conservationem status boni, ad reformanda inter te et fratrem tuum Ludovicum^c solidæ pacis foelera jam pridem non sine magnis expensis partes nostras interposuimus fide bona, tu autem quorundam non tua, sed sua potius quærentium consiliis acquiescens in tui fratris exterminium, et si bene deliberaveris in tui ipsius tuorumque (ne ullum dicamus) non nungum profectum, dicti fratris tui territoria demoliri niteris associato tibi hoste sacri imperii H. I., et aliis suis complicibus, incendiis, et rapinis, et quod plus est non solum princeps imperii fidelis violenter invaditur, verum etiam ipsum imperium in suis propriis districtibus hostiliter impugnatur. Attende itaque, illustris dux, et considera, volve et revolve in te ipso, diligens sis scrutator in habitaculo cordis tui, qualiter imperium tibi, et tu imperio sitis ipvicem

pontificis ejusdem inexpectata mors iter jam ceptum retardavit.

^a Deest aliquid.

^b Collectoris supinitas patet. Præcedenti epistola officii plena cum principe amico Rudolphus benefactis certat. Hic affinitatis ergo iram comprimit; omne tamen officium deserit, exprobantis ingenium non dissimulat. Non igitur ad eundem principem data est epistola.

^c Aperte designatur Henricus, de quo supra (ep. 31, et seqq.). Hunc denuntiatum esse hostem imperii una cum Ottocaro amum in Augustanis comitiis habitis die 24 Junii. Cum autem sub Lausanensis colloquii tempora Alphonsus regis Romanorum utatum prorsus abjecerit, qua de re agitur his litteris, eisdem testibus secus esse, censendum videtur. Et vero post Bernardi Seccoviensis episcopi audacissimam orationem pro Ottocaro cujus erat legatus, Henrici nuntius in iis comitiis longe aliter se gessisse dicitur (*Hist. Austr. p. 23*) a Gerardo: « Moderatus se gessit Henricus præpositus OEdingensis, qui Bavari nomine legatus aderat, excusationes afferens viro principe non omnino indignas. » Præterea Gregorius Lausana digressus, moramque agens diebus aliquot Seduni, ut notat Reynaldus (1275, n. 43) ex regesto pontificio, Ebreundenensi archiepiscopo ad colligendas decimas in Germaniam eunti horum principum reconciliationem injunxit. Ac demum hac in epistola per eadem fere tempora scripta reconciliationi eidem vehementius insistitur, neque indicium in te ullum habemus, cum hoste imperii denuntiato rem esse.

^d Ponendum haud dubie N. ut in cæteris locis, nam Ottocarus indicatur.

colligati, et te umbra transiens non alliciat a..... non illaqueet, ut momentaneum non delectet. Ut autem evidenter possis intelligere, qualiter quidam in tui diminutionem status circumvenire te hactenus sunt conati, baculum regis Castellæ ad te sustentandum tibi harundineum prætendentes, nolumus amplius te latere, quod dictus rex omni juri, actioni, et questioni, quam sibi in imperio competere asserebat, in manibus summi pontificis simpliciter renuntiavit, et ex toto imperiali dignitati, quam hucusque sibi illicitè ascribebat, nomine ac re cesit, nobis tanquam vero Romanorum **354** regi, quidquid hucusque sibi juris in imperio vindicavit, liberaliter resignando b. Unde tibi regali clementia consulimus, quatenus motus tuos temperans et refrænans, sic regis te beneplacitis habilites, et coaptas, sic in agendis omnibus finem prospicias, quod sacrum imperium in te summi principem semper habere delectet memorem nobile, et tu ipsius imperii columna nobis realiter, non verbaliter, celsitudinis imperatoris videari, solum solide sustentare. Et licet alias incassum nostras ingesserimus operas, ut cum fratre tuo predicto reduci posses ad fraternæ concordiam unionis, non piget tamen adhuc, dummodo tempestive acquiescere volueris, ad concordandum vos omnem adhibere sollicitudinem et laetorem c. Cæterum cum rex Bohemorum manifestus sit hostis imperii, et in proscriptione regia perseveret, tibi firmiter et imperiali gratiæ præcipimus sub obtentu, quatenus ad concordandum N. cum ipso N. te nullatenus intronittas, quia hujusmodi concordia videtur in conspirationem

a Deest aliquid.

b Alphonsus qua adversis in Hispania rebus ob Mauris in sua regna irruentes, qua censurarum interminatione compulsus, præterea decimarum exhibitione illectus, imperii spem fallacem abiecit, dum pontifex Lausanæ erat. Quare eisdem Rudolphus agnovit quæ Henricum amplius latere non patitur.

c In chron. Austr. ad ann. 1276 de similitudinibus et reconciliatione horum fratrum legitur: « Ludovicus comes palatinus Rheni et Henricus dux Bavarie, carnales fratres, qui ob invidiam electionis Rudolphi regis, duobus annis et mensibus sex inimici erant ad invicem, et mutuo terras præda et incendiis dissiparant, annuente papa innocencio V ad pacis concordiam redierunt. » Cui si fides adhibeatur, die quinta Aprilis anno 1276 reconciliatio ista facta est, ab electione enim Rudolphi totidem anni et menses fluxere. At Gerardo simulatam causa sunt optuxæ fratris cum filia Rudolphi, quare bimestri tempore tardius reconciliatio secuta esset, videlicet Junio mense. Certe duo fratres erant in castris Rudolphi cum ille in Austriam arma ferebat, ut liquet ex regio diplomate ap. Hansiz. (*Germ. Sac.* tom. I, p. 415) « Dat. Patavie in Castris vi Kal Oct. Ind. iv A. D. 1276, regni vero nostri anno tertio. » Reconciliationis etiã causas alias Gerardus addicit pag. 26). Nam referens, quemadmodum Rudolphus Bavariam versus movit castra: « Henricus vero, ait, imparem se viribus cernens, cum Ludovico fratre prius in gratiam redit, quo et Matilde ejus uxore deprecantibus, pacem a Cæsare ac ventam impetrat. »

d De juvene rege Hungarie Ladislao intelligit, quicum Otocaro veteres recentisque similitudines erant, quas tunc fovere, quam componere opportunius videbatur. Propediem videlicet, Rudolphum iecto fodere cum Ladislao contra Otocarum conjunctim arma ferre, deque eodem insignem victoriam reportare.

e Lenocatio verborum periclitator continere principem, ne sibi noceat, illecebris quoque beneficiorum delinire illum conatur, ut simulatam iram teneat, nec de regia gratia penitus excidisse se sentiat.

contra nos et sacrum imperium manifestus aspirare. Alioquin si contra inhibitionem nostram concordare dictos reges aliquantulum attentares, hostibus et inimicis nostris favere luce clarius videreris d, nosque amodo te tanquam fidelem principem sacri imperii promovere et diligere non possemus e. Date.

EPISTOLA XXXVIII.

355 Saltsburgensis promittit se venturum ad coronationem.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xxxviii.)

ACCREDITUM. — Acceptis Rudolphi litteris, queis ad coronationem invitabatur, reponit se maxime exsultare quod periclitanti Syriæ sacerdotum et regnum unanimi voto constituent ferendam olem. Se coronationi adfuturum, si per Otocarum aliquantulum respirare licuerit: alas per suos legatos tante solemnitate interventurum.

Serenissimo domino, etc. Saltsburgensis, etc. Perseverantem devotionis et fidei facultatum regalibus litteris, quorum tenor nova nobis plenè letici dulcedine nuntiavit, proximo consolati [consolatis] etare nobis innouit, lateque collegimus ex eisdem, diem solemnem, diem festum, diem illum desideratum Romæ fore, a sanctissimo in Christo patre nostro et domino summo pontifice constitutum b, in quo sancta mater Ecclesia filium suum charissimum principem et patronum h imperiali diademate coronabit, in quo larga reipublice latitudo privatis abusibus hactenus angustata latantur,

f Hanc epistolam refert Hansiz. (*Germ. Sac.* tom. II, p. 579) ex cod. Cæsareo, absque ullo titulo; nam quos noster codex præsefert, collector apposuit, ut dixi alibi.

g Raynaldus ad annum 1274 refert Gregorii epistolam Saltsburgensi archiepiscopo, de qua in no. 15 ad ep. 29 sum locutus. Eidem archiepiscopo Rudolphus scripsisse videtur, ante diei mutationem Lausanæ factam; imò sententia litterarum subobscura diem coronationis haudum constitutum esse persuadet. Hansizius, ad præcedentem annum eas pertinere, ac de primo termino seu de festo omnium sanctorum Saltsburgensem loqui arbitratur. At que sequuntur hostilia Otocari hunc annum designant, videlicet postquam episcopi a Lugdunensi concilio redierunt, et antequam in comitiis Augustanis rex ille deunarietur hostis imperii. In his siquidem Austriæ vicinarumque provinciarum legati, Otocari tyrannidem questi sunt, præque iis Fridericus archiepiscopus Saltsburgensis multa querimonia persecutus fuit incensuram, rapinas, excesus ob Milotam præfectum Styriæ in suas citiones nuper immissum, quod antea Rudolpho significaverat (lib. II, ep. 15) per litteras a collectore perperam in sequentem annum rejectas.

h Recta imperatoris definitio, juxta indolem imperii a Leone III renovati in Carolo Magno de qua uberrime est dictum in dissertatione prima. Quamvis enim reges omnes in suis quisque ditionibus Ecclesiæ patroni seu defensores esse debeant, Romano imperatori Ecclesiæ Romanæ defensione incumbit. Propterea cum reges coronantur (*Pont. Rom. de bened. et coronat. regis*), jurant in hæc verba: « Promitto coram Deo et angelis ejus, deinceps legem, justitiam, et pacem Ecclesiæ Dei populoque mihi subjecto pro posse et nosse facere ac servare, salvo condigno misericordie Dei respectu, sicut in consilio fidelium meorum melius potero invenire. Pontificibus quoque ecclesiarum Dei condignum et canonicum honorem exhibere. » E contrario rex Romanorum seu electus imperator, antequam de manu Pontificis imperiale diadema suscipiat (*Cærem.* l. I, sect. 5, p. 25) hujusmodi juramentum emittit: « Ego N. rex Romanorum, adjuvante Domino, futuro imperator promitto, spondeo et polliceor, atque

et videbit se juxta formam potentiae suae pristinae A sub vestro felici nomine iterum dilatari. In quo denique regnum et sacerdotium sub aequali mentium puritate pariter considerabunt, ut tractent et ordinent, quando et qualiter digne et ordinabiliter Terrae sanctae necessitatibus jam, proh dolor, neci proximis succurratur: terrae 356 quidem, in qua unigenitus Dei filius humanatus mortalitatis humanae miseria induit, ut nos suae divinitatis factos participes efflceret etiam misericorditer immortales. Illis itaque sacris solemnibus, in quibus caeli rorem salvificum distillabunt in terras, prout nostra interest, toto nisu disponimus interesse, et ibidem communibus populi Christiani gaudiis congaudere sperantes a, dummodo frequens et frequenter accrescens in nobis aemuli vestri intolerabilis impetus attrahere spiritum et paululum respirare concedat b. Quod si forte peccatis hominum aggravantibus onus nostrum festivitatis vestrae praedictae caelitus ordinata solemnibus nequiverimus honorare nostra praesentia corporali, quod absit, solemnibus tamen nuntiis exsolvemus ibidem nostrae devotionis munia c, ut diem illum celebrem, quem secundum nostri nominis, et honoris officium decorare non possumus, humilibus saltem obsequiis frequentemus. Datae.

EPISTOLA XXXIX.

357 Ultima Gregorii X aegroti Aretii in Thusciam ad Rudolphum epistola d.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XXXIX.)

ARGUMENTUM. — Gregorius extremo morbo laborans, praescius futurae mortis officiosis Rudolphi

juro Deo et beato Petro, me de caetero protectorem, atque defensorem fore summi pontificis, et sanctae Romanae Ecclesiae in omnibus necessitatibus et utilitatibus suis custodiendo et conservando possessiones, honores, et jura, ac jus, quantum Divino fultus adjutorio fuero secundum scire et posse meum, recta et pura fide.) Quod licet in superioribus annotatum sit, Rudolphi tamen aeo opportune repetendum memoria est. Nam scriptores nonnulli captata occasione opinionios de imperatoria in universam Ecclesiam potestate, veram Romani imperii apostolica auctoritate renovati indolem obliterare moliantur.

a En praedictae opinionios novum testimonium.

b Argumentum minime dubium Ottocari ferocientis in adherentes Rudolpho, post ejus confirmationem in conc. Lugd. II.

c Quod aiebam supra (ep. 35, n. 2) de legatis civitatum, a principibus etiam alii consuevisse hinc patet, si forte impedimento aliquo prohiberentur per se a lesse.

d Exstant Gregorii litterae ap. Raynaldum, quae datae dicuntur Florentiae. Iis Carolo Siciliae regi significat, « Quod illo gressus nostros dirigente, qui novit, et iter prosperum faciente, qui potest, xviii Kal. Januar. prospere ad locum qui dicitur Sancta Crux diocesis Florentinae pervenimus, ubi die una solito i. inieris intermisso labore, deinde versus Aretium procedentes festum nativitatibus Dominicae ibi proponimus celebrare. Cujus et aliorum sequentium, quorum id celebritas exigit inibi peractis solemnibus ceptum iter versus terras patrimonii, prout status noster permiserit, Deo praeduce, prosequemur. » Quae cum praesenti epistola comparata fidem eidem conciliant, quatenus incommodam valetudinem se ait contraxisse dum in remotis regionibus agebat, ut imperialem majestatem illi assereret. Cum autem dierum 15 et 16 mensis Decembris rationem habeat, auctoresque omnes constant r tradant, Aretii eum deliberasse de itinere suscipiendo in Syriam cum imperatore post coronationem, gravi igitur morbo correptus infra paucos dies pretiosam mortem occubuit. Quare vix credibile est, Rudolphum agritu-

litteris respondet. Monita saluterrima optimo principi conducentia ei praebet, ac praemissis suis erga illum amoris certis argumentis, vicem amoris repetit erga Ecclesiam Dei quam illi etiam atque etiam commendat.

Quod imperialis culminis altitudo laetis gaudet ubique successibus, gratum nobis est non modicum et acceptum, utpote qui honorem imperii laetique felicitatis augmentum ita semper amavimus et amamus, ut tuae magnificentiae commodum, nostrum specialiter reputemus e. In his itaque tanquam charissimo in Christo filio paternis affectibus congaudentes sublimitatem qua praecemines admonemus, ut quantumcumque successus humane prosperitatis ardeat, nullatenus excellentiam considerationis interuiae a superni conditoris amore deflectat pariter et timore, quia sine dubio vana delectatione deducimur, si quantolibet fastigio mundanae sublimitatis elati transitoriae felicitatis eventibus oblectemur f.

B Serenitati tamen tuae gratiarum referimus actiones, quod de nostra infirmitate sollicitus gratum nobis solatium per imperiales litteras obtulisti g, 358 nec immerito quidem, quia sicut nobis conscientia nostra respondet, nullus potest in articulo hujus temporis infirmari, vel infirmitate succumbere, qui felicitatem et gloriam tuam sincerius et fidelius noscatur hactenus dilexisse. Ipsa enim aegritudo quam patimur, in eo loco et tempore nos invasit, quo pro honore tuo, quem sincera semper affectione dileximus, patrio solo relicto, ad remotas accessimus regiones h. Unde magnificentiam tuam in hujus modi dilectionis recordatione propensius adhortamur, quatenus haec omnia suis oculis mentis pia

divinis nuntio accepto, consolatorias litteras dedisse, ac pontificem tempestive iis acceptis hanc epistolam, quae imposturam olet, rescripsisse. Credibilis videtur, legatum Rudolphi, de quo nuper (ep. 36) Gregorium extremo morbo laborantem reperisse, cui litteras ad eundem dederit, quae collecto corruerit. Easdem, tametsi ab omnium nemine usquam visas, non rejicio, attamen ad veritatem revocandas puto.

e Exstant quatuor apud Raynaldum (1275, n. 2 seqq.) epistolae consulendae per otium. Serenitatem regiam, celsitudinem regiam, excellentiam regiae, in ipsis quasi tuae promotionis auspiciis, regalis magnificentiae solum, ibidem videre erit. In his vero imperialis culminis altitudo, imperiales litterae, Christianissimus imperator audiuntur. De caeteris nihil dico; tute videsis.

f Seria haec sancti pontificis morti proximi admonitio Gregorium non dederet.

g Ista non modo cum sancti pontificis ingenio, sed cum caeteris hujus codicis epistolis integris pugnant.

h Haec quoque Gregorium decent, si detrahas patrio solo relicto, pontificis enim patria Placentia erat. Cum pontifex est creatus debebat in Syria, quo Leodiensem archidiaconatum relinquens zelo catholicae fidei se contulerat cum exercitu Christianorum. Inde Romam accersitus, et conaceratus Lugdunum generale concilium indixit, ubi praestitit multis ad disciplinam et mores pertinentibus, de Terrae sanctae negotio agendum erat, quo ad extremum usque spiritum reverti vehementer optavit. Illuc profectus, concilium celebravit in quo caeteris paratis pro sacra expeditione, rataque habita Rudolphi electione, ut eidem imperialem dignitatem corona imposita largiretur, qui sacra ejusdem expeditionis dux futurus erat, per legatos et litteras Alphonsum aemulum ab affectando imperio removere conatus fuit. Eadem fini Lugduno Belliquadrum est digressus, et quaquam in variis hisce itineribus non semel tentaretur febribus, quibus erat obnoxius, tamen Aretium pervenit incolumis, ut nuper diximus.

meditatione proponens, et bonam nobis vicissitudinem rependens, sive nos Deus de labore hujus infirmitatis eripiat, sive de ergastulo corporalis fragilitatis educat, Ecclesiam ejus semper diligas et honores^a; eique sicut princeps piissimus et Christianissimus imperator pacem conferre satagas, et quietem, ut sive vivimus, sive morimur, in ejus presentia, de tuis bonis operibus glorierimur, cui etiam in presenti vita pro debito nostrae servitutis assistimus, et ad quem de sua misericordia praesumentes, si nos evocare voluerit, cum fiducia procedemus. Data.

359 EPISTOLA XL.

Scribit cuidam in Romana curia, et se a sinistra suspitione purgat.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xl.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Lausanae semper habitus liberaliter a magistro Bernardo (nisi fallor, thesaurario sanctae sedis), de ejus frontis nubecula semel deprehensa sollicitus delegato viro religioso, additisque officiosissimis litteris, se excusat, ne cogitatione quidem eum laesisse sibi conscius.

Rudolphus, etc. Honorabili et prudenti viro magistro Bernardo^b. Blandae faciei vestrae serena placiditas mysticum cordis representans indicium agendorum regaliū haecenus non ignara, non pavida procuratrix, et foetrix sic erga nos instinctibus virtuosus incaluit, sic valuit propolenter, quod patre nostro sanctissimo papa domino^c duntaxat excepto, non immerito principaliter vobis ascribimus quidquid honoris, et gloriae nostrae sublimationis progressui dextera apostolicae consolationis adjecit. Vobis enim fidentissime quolibet mentis nostrae interiora deteximus, vobis [Fors. vestris] humeris pondus curae totius, et sollicitudinis sarcinam imprimentes, ex quo utique processit peroptata utilitas et proventus prodiit exoptatus. Verum de novo, quod gravi corde referimus, visum est nobis quibusdam notabilibus conjecturis, quod erga nos **360** verisimiliter immutata sit illa laudabilis vultus vestri serenitas, et exasperata sit lenitas vestrae mentis, super quo merito vehementis admirationis aculeus intima percussit, ex inopinabili hujus rei novitate perplexa. Testis enim est incontaminata conscientiae

veritas quavis testimonio depositione solemnior, quod per nos nihil unquam verbo vel opere extitit attentatum, seu etiam cogitatione praesumptum, quod vobis debuerit displicentiae spiritum peperisse, imo semper in votis habuimus, et adhuc in animo gerimus incessanter vobis, et vestris, cum ad hoc opportuni temporis aptitudo se offeret, gratiosus et amplis adesse favoribus, et beneficentiae nostrae profusionibus affluentibus abundantius aspirare. Haec autem (qualicumque fundetur initio motus noster) arbitrio vestro secure subjicimus, juxta quod vestrae provide circumspectioni libuerit, libere decidenda^d. Hinc est quod vestram attente deprecimus honestatem, quatenus excusationem nostram velitis mansueto animo suscipere, ac a mentis vestrae sacrario quidquid nebulae vel rancoris sinistrae suspitionis impressio suaserat, scopae rectae opinionis abstergere, hospite veritatis charitativius introducto. Et ecce quod honorabilem et religiosum virum propter hoc specialiter diximus ad vos destinandum^e attente petentes ut ei, velut innocentes nostrae veridico prolatori, super his fidem non dubiam adhibere eueritis. Data.

361 EPISTOLA XLI.

Responsiva ad praecedentem epistolam.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xli.)

ARGUMENTUM. — Bernardus contra: si forte suspitioni occasionem praebuerat, quod cum ipse per se non visitaverat Lausanae, multitudine negotiorum regio comitatu non ignota, qua in post utriusque curiae recessum ibi remanere debuit, fuisse impeditum. In reliquis se potius laudem quam de suo ingenio suspitionem mereri; se, obloquentium ingratis, immutabilem esse et fore. De pontificis morte nihil se addere, successoris electionem nuntiaturum.

In litteris, quas mihi novissime vestra excellentia destinavit, querelam de mei erga vos mutatione formatam oculis abhorruit, et animus non absque gravi stupore miratus discussit attentius, diligentius scrutabatur, quid querelae hujus potuit formare principium, quid mutationis, quam veritas profecto non novit inordinatae forsitan fantasiae cujusque vel levia indicia praestitit, quid qualecumque praebuit conje-

^a Perinde ista sancto pontifici conveniunt: quamobrem epistolam neque omnino rejiciendam, neque omnino admittendam esse arbitror. Cum venero ad libri tertii ep. 36, certiora suppositionis indicia patefaciam. Id praesertim fuit in causa, cur codicis Caesarei epistolae relatas ab Hansizio, et ab auctore Pi. t. Austr. accurate contulerim, ne collectoris, quicumque fuerit, audacia in apponendo titulos, epistolae ipsas tenebre adulterando, de fide codicis quidquam detraxisset in reliquis crederetur.

^b Quare hunc thesaurarium existimem, officium ex litteris patens est in causa. Aut enim vicecancellarius, aut camerarius, aut thesaurarius tali officio fungi poterant. Vicecancellarius non fuisse testatur Panvinius (de Eccl. Later. l. iii, c. 16) et Cobellius (not. Card. c. 38, p. 249), nam usque ad annum 1274 magister Joannes Lecacorvius Placentinus, inde a 1277 magister Lanfrancus archidiaconus Bergomensis eo munere functi sunt. De camerario autem ne cogitandum quidem, praeratio siquidem isto munere S. R. E. cardinales fungebantur. Ea propter thesaurarium fuisse hunc Bernardum oportet. Cf. Muratorius (Script. Ital. tom. VII, p. 657) ex ms. cod. bibliothecae Estensis in lucem edidisse sibi persuadet Bernardi thesaurarii librum de acquisitione Terrae sanctae, quem ait in praefatione Gallice scriptum fuisse, et anno 1320 Latine factum a Fr. Francisco Pipino Bononiensi ord. Praed., qui tamen desinit anno 1230, tametsi Bernardus ad annum perveniat 1275. Eadem historia utens Edmundus Martene (Vet.

Monum. tom. V, cap. 204) num Gallice, an Latine scripta fuerit, nil moratur: « Haec, inquit, ex historia Damiate sumpta sunt. Sed de disce su regis Joannis, et qualiter Christiani Damiatam soliano reddiderunt, et nonnulla, quae secuta sunt postmodum, sic scribit Bernardus thesaurarius. » Et rursus (capitulum 297): « Haec de gestis regis Joannis sumpta sunt ex historia Bernardi thesaurarii. Qualis autem fuerit exitus non invenio: vel quod historiam non compleverit, vel quod codex unde sumpsit fuit imperfectus. » Quidquid autem sit de Latina historia, similitudo nominis, aetas, et officium mihi persuaserunt ut crederem, ad hunc Bernardum datas esse has litteras. Quod nihilominus pro certo affirmare non ausim.

^c Ex Bernardi responso, quod has litteras sequitur, aetas earundem elicitur, videlicet sub fine mensis Decembris. Nam pontifice vita functo Bernardus rescripsit. Quam igitur fidem meretur assertio illa praecedentis epistolae de litteris consolatoriis Rudolphi ad aegrotantem pontificem?

^d Optimi principis ingenium! Sola enim suspicio ingenuam excusationem ex ejus corde elucit. Latet nihilominus alia causa, cur benevolentiam Bernardi tam impense in violatam cupiat, quam in praecedentibus litteris vidimus (ep. 23) et mox confirmatam videmus.

^e Officii dignitas et Rudolphi sollicitudo hinc luculentius emicant.

cturam. In his procul dubio scrutantis defecit scrupulum, discussionis sententia nihil invenit: quomodo enim invenire poterat quod non erat? Nam si ad ea quæ Lausanæ acta fuerant querelæ ipsius referatur intentio, id nequaquam exacti labores in expediendis vestris negotiis patiuntur^a, nisi forsitan ex eo quævis insurgat conquestionis occasio, quod ad vestram præsentiam in vestræ tunc habitationis hospitio personaliter non accessi^b, quod novit Atisimus eorundem negotiorum occupatio, quæ me ibidem prout vestri noverunt post discessum curie utriusque detinuit, non permisit. Si vero ad ea quæ venerabili 362 patri N. commissa fuerunt^c, et quæ postmodum per mercatores de speciali mandato fel. rec. domini Gregorii^d per meas litteras aliquibus vestris familiaribus reserari, eadem quomodo dirigantur, ipsa facti sui qualitas, quæ meriti præconium potius exspectabat, quam mutabilitatis aliquam inposturam, innocentiam tueatur. Cæterum, princeps Inclyte, non est opus excusationibus immorari, ubi teste illo, qui est testis in cælo fidelis, nullus etiam coniti [conici] potest accusationis instinctus, quem fors detractoris alicujus nocere intendentis et vobis, et mihi tertia lingua formavit. Circa hoc ergo regalis celsitudinis^e sollicitudo quiescat, quia mea, ut sine jactantia nota sit sermo, per Dei gratiam nostræ constantia, et de varietate qualibet usque adhuc experta infamiae, hactenus immota perstitit, et dum vitalis spiritus artus aluerit, Deo auspice immutata, solida libbataque persistet. Sane super aliis vos contingentibus cum N. habita est plene collatio, et ipse sicut simul condiximus, ut æstimo plenius vobis scribit^f. De vocatione vero memorati patris præsens litterula consulto subiecit, quia cum sit

^a Præcipuum ex negotiis ibi pertractatis fuerunt sexennales decimæ tota Germania colligendæ pro apparatu sacræ expeditionis. Cui rei Gregorius archiepiscopus Ebredunensem præfecit. Raynaldus (1275, n. 43) sacramentum exhibet præstandum ab exactoribus, ut summa cum fide exigeretur ubique decima a sede apostolica pro subsidio Terræ sanctæ concessa. Aliud non levis momenti erat coronatio, sine qua imperator esse non poterat, sed, instar Castellæ regis, auspicio tantum imperii gloriabatur. Quod quanti esset, ipsemet fatetur in confirmatione jurium sanctæ sedis: « Si propter negotium meum, iniquiens, Romanam Ecclesiam oportuerit incurrere guerram, subveniam ei, sicut necessitas postulaverit, in expensis. » Quæ alia tot Bernardi labores requisierint, Rudolphus duobus tantum verbis amplexus erat: *utilitas et proventus*: utilitate enim et decimas, et quidquid subsidii obtinuerat, comprehendit; proventus autem constitutum jam diem Pentecostes, quo ad imperii fastigium provehendus erat Romæ imperiali diademate a summo pontifice redimitus.

^b Duo prædicta negotia, et minora alia nonnulla brevi aliquot dierum mora quam Rudolphus fecit Lausanæ, expedienda, fuisse causam cur officio in tantum principem deesset, haud creditu proclive est. Haud dubie Bernardus meum sortitus erat ingenium: otium scilicet litterarum quibusvis officiis præferabat.

^c Invenire videtur archiepiscopum Ebredunensem exactioni decimarum præfectum postquam Lausana discedens pervenerat Sedunam.

^d Alia igitur subsidia decreta erant Rudolpho. Cum enim ante aliquot menses pontifici minus opportunum visum esset regiam necessitatem Alphonso patefacere (ep. 22) ac præterea mercatores absentes, marcarum summa quam mutuo se accepturum pollicebatur, in majorem opportunitatem dilata fuerat: neque omnia quæ simul collocuti erant Lausanæ, mandata litteris inveniuntur. De re autem pecuniaria hic rem esse nemo non videt. Ætas etiam litterarum notanda est, nempe post diem Januarii decimarum Gregorii emortualem. Quod magis magis

dolor meminisse dolorem, de repetitione subtractionis ipsius non putavi vestrum exulcerandum animum^g, sed de substituti sanctitate ac justitia dulcorandum^h. Data.

363 EPISTOLA XLII

Ad cardinales, post mortem Gregorii X, ut donum eligant pontificem.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XLII.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus accepto infausto nuntio dum proficiscebatur ad imperiale diadema suscipiendum, substitit, scripsitque sacro cardinalium collegio, multa et vera laude mortuum pontificem efferens, cujus funus universi orbis ac suis præcipue lacrymis prosequendum ait, a quo super omnes reges exaltatus et paterno amore dilectus fuerat. Sperans successorem electum iri, qui cooptum opus perficiat, eos precatur ut optimum successorem ocissime eligant, qui statuta eorum consilio solemniter die imperialia insignia sibi largiatur. Se iter non prosecuturum sine eorum aut futuri pontificis deliberatione.

Ex horto militantis Ecclesiæ hortulano præsigni translato ad cœlicas mansiones, felicitis videlicet recordationis domino Gregorio summo pontifice, cujus præsentia mundus utique videbatur indignus, ad requiem evocatoⁱ, licet in excelsis exultet jam angelica turba cœlorum, licet illa beata supernorum civium agmina pro tam gloriosi concivis accessu placidas Deo concinant conciones^j, plangit tamen in terris fidelium turba terrestrium pro decessu^k. Lugeat itaque Græcia suo conversore propitio desolata, nam drachma quæ longo tempore fuerat

que comprobatur consolatorias litteras pontifici ægroranti, quæ appinguntur Rudolpho, suppositionem odore, ut aiebam supra (ep. 39).

^g Hic verus titulus, atque hujus similis in codicibus et in omnibus monumentis constanter invenitur, quod semper urgeo, ut licentia, seu incutia collectoris firmiter teneatur.

^h In sæpe laudatis litteris cardinalium sede vacante, ap. Raynaldum (1277, n. 48) ita legitur: « Ut vestris gressibus in via pacifica positus vestræ promotionis negotium quietius procederet, et securius duceretur; ad quod, sicut nostis, varius idem pontifex (Greg. X) peritiles tractatus assumpsit, quos finaliter consummari, ejus, prout Dominus placuit, de hoc mundo vocatio non permisit. » Quæ ad præcipua illa duo negotia, et alia, quæ seq. nota indicabo, referenda sunt. De minoribus aliis se condixisse ait cum regio oratore ap. sanctam sedem. Quæ vero illa fuerint divinandum aliis relinquo.

ⁱ Raynaldi brevem de Gregorio X ad superos evolante narrationem (1276, n. 1) præterire non debeo: « Ingenti, ait, sui reflecto desiderio et vivis discessit, irreparabili Terræ sanctæ damno, ad quam e Saracenorum manibus eripiendam cum imperatore sacrando, ac Francorum, Angliæ, Siciliæ, Aragonum regibus, aliisque principibus innumeris erat profecturus. » Apud eundem annalistas exstant litteræ pontificis, quæ narrationi fidem faciunt.

^j Infra decem eos dies, qui inter Gregorii mortem et Innocentii V electionem intercesserunt, has litteras datas esse hinc liquet.

^k Modico illo undecim dierum intervallo, quo sedes vacavit, data fuerunt hæ litteræ ad sacrum cardinalium collegium, ut ex iisdem patet.

^l Opinio piissimi principis fallax non fuit, nam beatum pontificem veneratur Ecclesia, ejusque nomen Bened. XIV jussu in martyrologium est relatum.

^m Merito fideles omnes mœrebant, nam virum sanctum amiserant, qui continuo clarere cepit miraculis. V. Auctores ap. Raynal. (1276, n. 2 seq.)

perdita, suo est munere [numero] reinventa, et ovis A pectore cicatricis occiduae signa transibant, ex qua diu per desertum indevotionis erraverat, gregi sociata Dominico, per eundem nunc salutaribus pascuis satiatur. ^a Educant Latini singultuosa suspiria de profundis, quorum **364** mores idem pater virtutis direxit in semitam et salutis. Plangant et ululent super se insuper omnes tribus terrae de patris subtractione fidelis, sed illi potissime qui assumpto vivificae crucis victorioso signaculo sub ejusdem patris securo ducatu contra blasphemos nominis Christiani hostes potenter insurgere gestiebant ^b. Prodeat ergo iste planctus communis in omnem terram, et in fines orbis hujus dolor lamenti perveniat, quia tanti Patris oculus multorum deposcit lacrymas, qui nonnullos exemplo beatitudinis affluentius irrigabat ^c. Verumtamen inter omnes alios reges et principes omnis terrae praecipue compassionis affectu oculi nostri praerogativa languerunt, lacrymarum jam copia desiccata, eo quod idem pater sanctissimus thronum nostrum super reges et regna constituens, nos dum viveret piis confovebat amplexibus, et paterno favore stipabat ^d. Porro cum ad hujus reparanda dispendia opes et artes humanae deficient, quae potius dispositionis supernae provisio nec non facti generalis aequalitas consolatur, doloris ejusdem remedium, cujus vix unquam de nostro

^a Graecos tandem in concilio Lugdunensi oecum. II professos esse processionem Spiritus sancti a Patre Filioque, et quartadecima vice ut aiunt, in communionem latinae Ecclesiae receptos fuisse compertum est. Hanc vero gloriam uni Gregorio acceptam se referre testatur Michael Palaeologus Graecus imperator apud Labbeum (tom. XI, p. 950): « Licet antea, iniqui, pergeremus ad viam unionem serentem, et festinarem ad hoc negotium ab antiquo, quod communem Christianorum utilitatem exhibet, nunquam sine sollicitudine tanti operis moraremur; nunc tamen ex quo ad nos vestrae sanctitatis litterae pervenerunt, multo magis iustitiam, et cum ardore animae festinantes, opus suscepimus peroptatum. » Ex Graecorum praesulum juramento apud eundem Labbeum (*Ibid.*, p. 971) alia etiam capita unionis palam fiunt. Namque eorum nuntius pro omnibus catholicam prius fidem proficitur, deinde addit: « Primum quoque ipsius sacros. Rom. Ecclesiae, prout in praemis a serie continetur, ad ipsius Ecclesiae obedientiam spontaneus veniens fateor, recognosco, accepto, et sponte suscipio. Et ipse omnia praemissa tam circa fidei veritatem quam circa ejusdem E. R. primum, et episcoporum recognitionem, acceptationem, susceptionem, observantiam, ac perseverantiam servaturum, praestito corporaliter juramento, promitto, et confirmo. » V. ap. Rayn. (1274, II, 14 seqq.) simile ipsius imperatoris professionem, reique totam narrationem documentis comprobata.

^b Omnium quae in eodem concilio peracta sunt, exstat nota brevis apud Labbeum (tom. XI, p. 955, seqq.), in cujus fine: « Dominus papa allocutus est concilium narrans praedictas tres causas vocationis concilii, et quomodo negotium Terrae sanctae, et Graecorum erat inceptum, et feliciter Domino favente consummatum; et inter alia dixit, quod praerati faciebant ruere totum mundum, et quod mirabatur, quod aliqui male vitae et conversationis non corrigebantur, cum particulae vitae, et bonae vitae et conversationis venissent ad ipsam instanter petentes cessionem. Unde monuit eos, quod ipsi se corrigerent, quia ipsis correctis non erat necesse condere aliquas constitutiones super reformationem eorum, alioquin dixit se dure acturum cum ipsis super reformationem morum. Super ordinatione vero parochialium ecclesiarum ne fraudulentum rectorum suorum praesentia, et viri idonei ponantur in eis, et super aliis dixit se cito, dante Domino, apponere remedia opportuna. Quod usque in ipso concilio fieri non potuit, propter multorum negotiorum occupationem. »

^c Alphonsum Castellae et Legionis regem, atque Eduardum Angliae, quibus concessit decimas, praerati principibus designari arbitror.

^d Vide notas epistolae 29 subjectas.

^e Quamvis multos peritiles tractatus Gregorius assumpserit, quos consummare non potuit, ut aiunt cardinales sequenti anno, omnes tamen ne apparatus quidem pro sacra expeditione excepto, eo collineabant, iisdem testibus, ut Rudolphi promotionis negotium quietius procederet et securius duceretur. Nam sacrae expeditionis dux Rudolphus imperialis diademate redimitus, seu imperator esse debebat.

^f Annal. Colmarien. de adventu pontificis Lausanam agentes, de Rudolpho aiunt: « Rex plusquam 900 marchas expenderit in vestibus pretiosis. » Has vero hinc discimus, non pro colloquio Lausanensi faciendo, sed pro solemnitate coronationis comparatas fuisse. Quandoquidem post duos tantum menses omnia praesto erant ad suscipiendum iter Italiam versus. Ne autem de re tanti momenti quidquam inobservatum praeteream, cum an. 1274 exeunte constitutus fuit primus terminus coronationis dies festus omnium sanctorum anni seq. id factum fuit non modo cardinalium votis auditis, sed etiam Rudolphi voluntate explorata, ut ait Gregorius in litteris ap. Rayn. (1274, num. 56) ad archiep. Salisburgensem: « Aliquem vel aliquos ad nostram praesentiam destinaret, qui super ejusdem assignatione termini, quod suae commoditati congrueret, et alias plene super hoc ejus nobis exprimeret voluntatem. » Non secus factum puta, cum Lausanensi necessario mutatus fuit terminus in sanctum diem Pentecostes anni 1276. Id quippe rationi consentaneum erat, ut tanti principis desiderium, seu voluntas cuius deliberationi praemitteretur. Sic Clemens V anno 1311 diem pariter Pentecostes Henrico VII assignaverat, nihilominus commodior alia dies a principe est electa; « Super hoc, matura deliberatione praehabita, festum assumptionis B. M. V. proxime venturum pro termino ad recipiendum in basilica principis apostolorum de Urbe more solito unctionem hujusmodi, et ipsius imperii diademata, aliaque inibi solemnia peragenda recepit, prout nobis per solemnes suos ambaxiatores, ac nuntios, et speciales litteras intimavit suo regali sigillo pendenti munitus. » (*Ex Regest. Vat. Clem. V*, anno 6, ep. 754, fol. 186; Rayn. 1311, n. 7; *Bull. Vat.* tom. I, p. 248.) Quamobrem Rudolphi verba pontifici et cardinalibus statum diem tributentia ita accipi debent, ut votum regis non excludant.

disponet in apostolica sede virum secundum cor nostrum, ut credimus; adhuc tamen in ipso procedendi proposito parati pariter et accincti perseverantes immobiles, et de matris Ecclesie invariabilitate **366** sperantes, ipsum iter duntaxat suspendimus, et relaxamus in tempus, donec per vos aut futurum

* Testimonium isto præclarius objiciendum iis, qui negant Rudolphum serio cogitasse de coronatione Romana excogitari non potest. Usque ad interpontificium Gregorii X quod ab Januarii anni 1276 die decima ad primam et vicesimam ejusdem mensis, cum successor electus fuit, numeratur, rex Romanorum nil habuit antiquius, quam imperialia insi-

A summum pontificem, quorum beneplacitis semper in omnibus promptitudine spiritus obedire disponimus, nos perfectius informari contigerit, quid nunc ulterius devoto Ecclesie filio sit agendum *. Datae.

gnia Romæ de pontificis manu suscipere. Quare post mortem Gregorii X annis aliquot ab iisdem petendis destiterit, paulo infra palam fiet. Interim pius princeps sacro cardinalium collegio testatur, se iter suspendere, quoad ipsi aut pontifex electus deceiverint, quid sibi deinceps agendum fuerit.

367 LIBER SECUNDUS.

EPISTOLA PRIMA.

Rudolphus gratulatur Innocentio V papæ de ejus electione in Romanum pontificem.
(An. Dom. 1276, cod. Rud. 1).

ARGUMENTUM. — Rudolphus in eandem sententiam, iisdemque fere verbis quæ in precedenti epistola ad sacrum cardinalium collegium adhibuit, gratulatur novo pontifici electo Innocentio V. Eximiiis eum laudibus effert, se uti filium singularem ei subjicit, atque se juxta Gregorii determinationem imperiale diadema ejus manibus, Deo sic disponente, accepturum. Henricum Basileensem episcopum suum oratorem mittit tam de coronatione quam de aliis negotiis apud eum acturum.

Lætentur cœli et terra in voce festivæ jucunditatis exsultet; adsunt enim catholicæ fidei festa celebrata; adsunt sacrosanctæ matris Ecclesie nova congaudia post lamenta; nam Dominus, qui a sponsa sua quandoque serenitatem avertit, ut iterum se convertat ad eam in claritate lætitiæ potioris, suam ab ipsa misericordiam non abscedit, Ecclesie faciem, quam in obitu fel. rec. domini Gregorii X summi pontificis beatissimi et gratiosissimi patris nostri, nubo luctuosi mœroris obduxerat, radio successivæ consolationis illustrans, et ei quam novo semper fœtu multiplicat, novum patrem suscitans

* Sacra expeditio et coronatio regis Romanorum haud dubie nisi negotia præcipua, de quibus agendum erat. Nihilominus controversia, quæ Rudolpho cum rege Siciliae Carolo intercedebat, post Gregorii mortem tanti momenti res esse cepit, ut Rudolpho eidem impedimento fuerit, quin Italicum iter susceptum prosequeretur. Et vero Innocentius Aretio, ubi fuerat electus, Romam profectus, die 22 Februarii mensis ibi consecratur; rex autem Siciliae, cujus intererat senatoriam dignitatem, sive Urbis regimen, et vicariatam Tusciæ retinere, paucis post diebus, videlicet 2 Martii homagium fecit novo pontifici de Siciliae regno, et terra citra Pharam apud P. Lazari (*Miscell.* tom. II, p. 18 seqq.), quod pontifex suis apostolicis litteris inseruit, hæc adjungens in fine: « De fratrum nostrorum consilio declaramus, quod pro eo quod per te, vel per alios egisti hactenus, de beneplacito sedis apostolicæ dominium, senatoriam, seu regimen Urbis, ac vicariam Tusciæ, non venisti in aliquo, nec fecisti contra conditiones contentas in instrumento, seu litteris confectis de collatione regni Siciliae, ac totius terræ, quæ est citra Pharam usque ad confinia terrarum Ecclesie Romanæ, civitate Beneventana cum suo territorio, districtibus et pertinentiis excepta, tibi facta sedis ap. auctoritate per bon. mem. Anibaldum Basil. XII apostolorum presbyterum, et dilectos filios nostros Richardum S. Angeli, Joannem S. Nicolai in Carcere

B pro defuncto, meritum candore conspicuum, et virtutum præstantia luminosum, per cujus jucunditæ substitutionis effectum quiddam profluvii lugubris in maxillam illius eruperat pro repente sublato, speratur indubitanter abstergeri. Et licet pro tanti patris casu præ inopia oculi nostri languerent lacrymarum jam copia desiccata, eo quod, præter alia plurima gloriosa et prædicabilia, quæ pro bono statu catholicæ fidei orthodoxæ concepit et statuit, thronum nostrum super reges et regna constituens nos, dum viveret, piis confovebat amplexibus et paternis favoribus ampliabat; ex eo tamen mœstitiæ nostræ, cujus vix unquam de nostro pectore cicatricis occidua signa transibunt, jam propinavimus nobis ipsis remedium, quod qui electo famulo suo **368** Moysi non concessit educere populum, virum secundum cor nostrum in apostolica sede disposuit, qui prædecessoris sui sanctissimi inhærendo vestigiis, cuncta debeat consummare feliciter per eundem prædecessorem salubriter ordinata *. Porro cum generatio quæque prætereat, generatione altera denuo subsequente, terra tamen stat stabilis in æternum, Ecclesia scilicet Dei vivi in suis agendis, et ordinationibus agendorum matura deliberatione decoctis, immobilis, prout operum docuit evidenter, perseverat. Propter quod, beatissime pater, de cujus creatione divinitus ordinata revixit omnino spiritus no-

Tulliano, et Jacobum S. Marie in Cosmedin diacynos cardinales, nec pœnas in eisdem conditionibus expressas, vel earum aliquam incurristi, nec juramentum super eisdem conditionibus plenarie adimplendis et inviolabiliter observandis a te præstitum aliquatenus violasti, nec quandiu deinceps eadem dominium, senatoriam, seu regimen urbis toto tempore tibi ad hoc ab eadem sede concessio, aut vicariam Tusciæ de nostris vel prædictorum nostrorum concessione seu beneplacito gesseris, contra conditiones easdem in aliquo veniens aut faciens, nec prædictas pœnas aut aliquam ipsarum incurres, nec præfatum juramentum propterea violabis. Actum in palatio nostro Lateranen. 4 Martii, pontif. nostri anno primo. » Quæ duo capita, regimen videlicet Urbis Romæ et vicariatam Tusciæ, confirmata Carolo per totum spatium annorum decem, quod ad Septembrem anni 1278 perveniebat, cum coronatione Rudolphi pugnabant. Quaniobrem Innocentius eum admonuit, « ut iter ad veniendum in Italiam non assumeretis, et si assumpseratis nequaquam assumptum prosequeremini, » ut aiunt cardinales totum negotium enarrant ap. Rayn. (1277, n. 48). Carolo enim præsentem in Urbe pontifex negare non poterat, quod jurepudim ab apostolica sede obtinuerat; at metuens, ne forte armis controversia decideretur, eam prius componendam, deinde ad coronationem deveniendum censuit.

ster tripudius ineffabili secundatus, in sinum gratiæ vestræ colligite quæsumus filium singularem vestris et matris Ecclesiæ beneplacitis semper in omni spiritus promptitudine pariturum, opus Dei benigne perficientes in nobis ex tradita vobis desuper potestate ^a. Verisimiliter quippe non arbitrari non possumus, **369** quod tam ardus rei consummatio vestra sit cœlitus gloriæ reservata, ut in dextera vestra perficiat, cujus gratiosi præsidii a sublimationis nostræ principio se non sensit expertem. Ecce ergo venerab. fratrem Henricum Basiliensem episcopum, etc., ^b vobis et Ecclesiæ Romanæ devotum ad beatitudinis vestræ pedes fiducialissime duximus destinandum supplici devotione petentes, ut ei, in quem transfudimus intima cordis nostri, auditum præbere benevolum, et in omnibus nostris agendis fidem credulam adhibere dignemini, sicut nobis, exauditione [ex auditione] gratuita subsequente.

EPISTOLA II.

Rudolphus scribit cardinali post mortem Gregorii X pont. max., et eidem commendat legatum suum.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. II.)

ARGUMENTUM. — Eadem occasione sacrum cardinalium collegium admonet, se ad novum pontificem, et una simul ad eos oratorem mittere; destinasse Basiliensem episcopum, qui suis negotiis vacaret, eumque omnibus commendat.

Mutato, Domino ut placuit, sacrosanctæ matris Ecclesiæ statu inopinabiliter his diebus ^c, in cuius mutatione tam subita noster stabiliri non potuit, quin cum eo mutationis incommoda sustineret. **370** Ecce quod vener. N. cui nostra cordis arcana communicata sunt omnia, velut imaginarium nostræ præsentis ad beatitudinis apostolicæ pedes, et ad vos ^d fiducialiter duximus destinandum, rogantes attentius, et hortantes, quatenus super universis et

^a Ad hæc tempora pertinere videntur patentes litteræ (lib. I, ep. 28) queis Mediolani se adfuturum pollicebatur die sancto Paschalis, seu 5 Aprilis, inde ad Urbem progressurum. Non enim credibile est, datas fuisse postquam Rudolphus est vetitus progredi. Num autem uno eodemque tempore datæ fuerint cum gratulatoriis litteris, an seorsim, expeditum non est decernere. Certe ante prædictam Innocentii admonitionem utraque scriptæ sunt; utrobique enim de imperiali dissenate suscipiendo agitur, juxta Gregorij deliberationem.

^b Litteras aliquandiu ante oratoris adventum esse allatas Romam colligitur ex laudata cardinalium epistola, eum siquidem supervenisse dicunt, dum de componenda controversia agebatur: « Tandem ven. fr. Basiliensi episcopo vestro tunc nuntio ad sedem apostolicam accedente, ac eccellente principe domino Carolo illustri rege Siciliæ charissimo ipsius Ecclesiæ filio apud eodem existente prædictam, præfatus pontifex Innocentius laboravit sollicite, ac diligenter interposuit partes suas, ut tractatus hujusmodi optatum exitum sortiretur. Sed eodem pontifice Innocentio, sicut de dispositione processit Altissimi, eum incurrente infirmitatis articulum, in quo temporalis cursus vitæ snavit, tractatus ipsi desideratæ consummationis effectum consequi minime potuerant. » Unde patet, destinatum fuisse oratorem, ut habent litteræ, sed ejus adventum et prædictum Siciliæ regis homagium, et pontificias litteras Rudolpho persuadentes, ut iter Italicum aut non susciperet, aut suspenderet, prævisse oportet. Secus enim cardinalium litteris cum Rudolphinis minime conveniret, quod ne cogitandum quidem de tam integris rei testimoniis.

^c Etas litterarum innuitur paulo post B. Gregorij mortem. Unde magis magisque confirmatur, Rudolphum de oratoris destinatione loqui, quem cardinales post menses aliquot Romam venisse aiunt.

A singulis vobis ipsius eloquio proponendis, eidem fidem credulam adhibere curetis, nobis ad expeditionem eorum, gratuitam opem et operam, prout de vestra benignitate confidimus, efficaciter applicando ^e.

EPISTOLA III.

Gaudet de novo electo pontifice, et procuratorem in Romana curia constituit.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. III.)

ARGUMENTUM. — Per hoc regium diploma constituit novum procuratorem, seu legatum suum apud sanctam sedem cum necessariis facultatibus. De rebus gerendis eum instruit, præmia pro iisdem bene gestis pollicetur.

Exaltator humilium Deus vota nostra ab excelso prospiciendo desideratum, imo virum desideriorum Ecclesiæ suæ sanctæ sponsum prævidit idoneum, et si quid, si au emus dicere, in suis antecessoribus extitit imperfecti, quasi per formam completam in sanctissimo nunc patre nostro domino papa perficere misericorditer est dignatus ^f. Sane in ipso noster requiescit animus, in ipso pontifex anchoram spei nostræ, ut ipse nobiscum regnum regat, in imperio imperet, ordinet, et disponat, quæ utriusque hominis sunt **371** salutis ^g. Præterea credimus, imo certum gerimus, quod apud ipsum noster esse debeas [debeat] oculus non dormitans, auris patens, dextera manus facta nostra dirigens et gubernans; sic ut nostra directio et in sacro Romano imperio provectioni tibi tuisque a progenie in progenies ad exaltationem cedere debeat nominis et honoris ^h. Porro apud ipsum sanctissimum patrem nostrum, te nostrum procuratorem constituimus ad consulendum, et allectivis persuasionibus impetrandum omnia sacro Romano imperio profutura, sanctissimi votis non contrariis, sed per omnia sibi consentanea ⁱ suum namque velle, suum nolle a nostra non discrepabit ullo tempore

^d Quilquid in negotio coronationis, cæterisque tractatibus ad Rudolphum spectantibus actum fuerat, ex consilio sacri collegii factum vidimus. Quare jure destinatur legatus ad pontificem et cardinales, sive ad apostolicam sedem.

^e Notandum discrimen: pontificis auctoritas, cardinalium patrocinium exquiritur.

^f Fallitur haud dubie collector ad Innocentij V pontificatum spectare putans hoc diploma, quod insuper pro litteris gratulatoriis, iterum falsus in titulo, se demonstrat accipere. In cod. etiam Cæsareo eundem titulum legit auctor Piet. Aust. (lib. I, c. 9, p. 56). Recte autem ætatem differt ad Nicolai III pontificatum, qui cœpit sub finem anni 1277. Si enim de Innocentio sermonem haberet Rudolphus, in antecessoribus imperfecti aliquid suspicari non auderet. Uni enim Gregorio Innocentius successerat, de cujus benevolentia ac liberalitate tam multa dixit in præcedentibus litteris. Itaque loco movendum est diploma istud, et ad annum 1277 pene completum transferri debet.

^g Magnum revera obsequium, magna in principis apostolorum successores reverentia! Sacerdotii et regni concordiam indicat per utrumque hominem, nempe per pontificem maximum, et se futurum imperatorem.

^h Cum documento valde utili quibusvis summorum principum administris conjungit præcipuum negotiorum omnium, provectionem videlicet ad imperium per Romanam coronationem, a qua per biennium Nicolai prædecessores Innocentius et Adrianus V atque Joannes XXI pro bono pacis eum arcuerant.

ⁱ Præclarior ejusdem concordie testimonium, perpetuum magni hujus progenitoris Augustæ domus Austriacæ monumentum. Quæ scilicet constans pii principis voluntas ab ipsa electione originem ducit: « Subjicimus, inquit, humeros imbecilles, sperantes

voluntate. Pro nobis vigila, ministerium tuum imple, A
opus fidelis viri perforce, de reliquo a nobis coronam
[curam] iustitiæ præstolare.

372 EPISTOLA IV.

*Innocentius pontifex commendat Rudolpho imperatori
Coloniensem Ecclesiam et archiepiscopum.*

(An. Dom. 1276, cod. Rud. iv.)

ARGUMENTUM. — Innocentius V Siffridi Coloniensis
archiepiscopi necnon Ecclesiæ suæ angustias atque
injurias iniquissimo animo ferens, utrumque etiam
atque etiam regi Romanorum commendat.

Innocentius etc. a Charissimo in Christo filio Ru-
dolpho. Ecclesias et personas ecclesiasticas eo tibi
fiducialius commendamus quo erga ipsas zelum te
habere novimus promptiorem, et per quem gratum
obsequium Deo præstas, et hominibus te reddis me-
rito gratiosum [gratiosissimum]. Sane, sicut accepimus,
nobilis G. b comes Juliensis non contentus,
quod jamdudum ecclesiam Coloniensem gravibus
affectis injuriis et pressuris, adhuc Ecclesiam ipsam B
et vener. fratrem nostrum Coloniensem episcopum c
inumeris angustiis et variis persecutionibus affligere
non veretur. Quia vero confidimus, quod per tui fa-
voris auxilium eadem Ecclesia quam paterno zela-
mur affectu a suis debeat angustiis respirare, celsi-
tudinem tuam affectuose rogamus et hortamur at-
tente, quatenus archiepiscopum et ecclesiam prædi-
ctos habens pro divina et nostra reverentia propensius
commendatos, ipsis in suis iuribus assistas, et tradita
tibi divinitus potestate defendas eosdem; ita quod
propitiationem 373 divinam exinde uberius merearis,
et nos devotionem tuam possimus merito com-
mendare d.

EPISTOLA V.

*Gratulatur pontifici novo de pontificia dignitate, eidem
se submisisse commendans.*

quod nobis tam Dei quam sacros. matris Ecclesiæ,
nec non apostolicæ gratiæ plenitudo, atque paterni
vestri favoris clementia debeat non deesse.) Piet.
Aust. (lib. i, cap. 4, p. 33) ut suis in litteris ad Grego-
r. X aiebat, quas integras adduximus (pag. 280).

a Titularis novum crimen! Regem Romanorum
propria auctoritate imperatorem appellat. In cod.
Cæsareo, quem vidit auctor Piet. Aust. ne Innocentii
quidem nomen exprimitur: quare Joanni tribuen-
dam epistolam credidit. At animadvertere illum de-
cuit, probabilius Innocentium natione Burgundum,
atque archiepiscopum olim Lugdunensem de Colo-
niensi archiepiscopo et ecclesia fuisse sollicitum,
quam Joannem Lusitanum, cujus ardor laudatur pro
Terræ sanctæ reliquiis conservandis. Noster codex
questiones omnes removet, Innocentio enim reddit
male illi ablatam hanc epistolam.

b Guillelmus, qui et Willelmus. De eo Trithem.
(an. 1277) c Willelm. comes Juliensis cum tribus
filiis suis et 468 armatis regale oppidum ad Aquas-
grani obsedit,) suamque in potestatem redigere mo-
litus est in o lium Rudolphi, cæsusque est cum omni-
bus suis. Sic poenæs luit injuriarum, quibus ecclesias
et ecclesiasticos affecerat.

c Siffridus præcedenti anno ex proposito Mogun-
tino assumptus, Engelberto de domo nobilium de
Walckenburg successerat. Hic multo graviora passus
fuerat a suis civibus. V. Raynald. (1264, n. 41 seqq.).
Iisdem civibus adhærens comes Juliensis anno 1267,
archiepiscopum victum captumque teterrimo carceri
mancipaverat, ut ait Trith. Huc pontificem respexisse
non est dubium.

d Aieham supra (l. i, ep. 38, in not.) reges omnes
jurejurando se astringere ad suæ quemque dittonis
ecclesiarum defensionem. Hic vero pontifex regem
Romanorum hortatur ad Coloniensis ecclesiæ atque
archiepiscopi electoris ulciscendas injurias, tan-
quam futurum imperatorem ac pontificiæ universali
potestati, in temporalibus obsecundaturum.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. v.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus castra moturus in Au-
striam adversus Otocarum Bohemiæ regem, festi-
nanter rescribit, et gratulatur novo pontifici
Joanni XXI ad quem opportunius se missurum
promittit nuntios idoneos, et solemnes. Interim se,
suosque omnes pontificiæ voluntati submittit: ac
denum de expeditione continuo suscipienda contra
Otocarum illum admonet.

Sanctissime, etc. e Laudabilis et gloriosus in
æterna sæcula Dei filius, benedictus, et benedicens
omnibus in ipso confidentibus, æternorum, ac transi-
toriorum ordinator inscrutabilis, sanctam matrem
Ecclesiam uberrimæ consolationis uberibus conso-
latus, oleo lætitiæ ipsam perungere, perunctam in
tota statione reponere est dignatus. Quippe ad su-
preme dignitatis apicem summum et sanctissimum
apostolatus gradum vobis, ad reformationem quidem
imperii et salutem Terræ sanctæ pretiosum Christi
sanguine rubricatæ divinitus elevatis, eadem sancta
Mater Ecclesiæ redivivæ jucunditatis gaudiis reno-
vata, votivæ fecunditatis exultationibus gratulatur.
Nec mirum; Deus enim pacis et dilectionis, im-
mensæ bonitatis in ipsa signa posuit, cum vos sibi
patrem disposuit, suos gregi 374 pastorem miseri-
corditer prælegit. Hujus immensæ jucunditatis ma-
teria, etsi cunctos movere debeat, qui se membra
capiti adhærentia recognoscunt, nos primo et prin-
cipaliter exaltationi vestræ tanto jucundius congaude-
mus, quanto limpidius cognoscimus ad optatæ
salutis bravium per infinite vestræ bonitatis, et
subventionis consilium et auxilium nos vocatos f.
Hoc illius testimonio, qui scrutator cordium est et
renum, non tam literis, aut nuntiis possumus expli-
care, quam in corde gerimus et in mente. Ex tanta
igitur, quam de vestra sanctitate concepimus, cle-

e Adriano V septem et triginta dierum pontifici
electo, non consecrato, has litteras missas esse vi-
detur innuere chronologia pontificia et regia. Quo-
doquidem die 12 mensis Julii Adrianus eligitur, mori-
tur 18 Augusti, ac post interpontificium dierum 28
Joannes XXI eligitur die 15 Septembris. Rudolphus
ex Alsatia Campidunum castra movet die 4 Augusti.
Inde Ratisnonam, duce Bavarie prius compresso, ac
denum Pataviam, quo pervenit 26 Septembris. Ita-
que Rudolphus cum pontifici nuntiabat, se validum
exercitum comparare, fortiter accingimur ad debel-
landum, nondum castra movisse videtur ex Alsatia,
ubi nuntium electi novi pontificis acceperit mense
Julio; eodemque mense, antequam sequenti moveret
castra, hanc epistolam dederit.

f D: Adriano, antea card. diacono sancti Adriani,
Innocentii IV nepote ex fratre, qui Ottonobonus voca-
batur, natione Genuensis, multa narrant historici,
quæ summa cum laude gessit pro sancta sede. Cle-
mens IV legatione Anglicana prudenter, constanter
que perfunctus: c Laborasti, inquit, satis diu, et te
Dominus in tuis laboribus honestavit, et humano
judicio jam complevit eodem,) ap. Raynald. (1267,
n. 34). Attamen ad rem nostram nihil suppetit apud
historicos. In cod. tantum Vallie. exstant litteræ
card. Joannis Cajetani, postmodum Nicolai III quas
idem Raynaldus (1276, n. 26) indicat; ex quibus
constat, ipsum cardinalem cum Jacobo sanctæ Mariæ
in Cosmedin. diac. card. missos Viterbium ab Adriano
statim electo, ut cum Carolo Siciliæ rege compone-
rent controversias eidem cum Rudolpho interceden-
tes. Quid vero? Cardinales in sæpe laudata epistola
ad Rudolphum, idem testantur: c Sed, continuo
addunt, quia predictus pontifex Adrianus post pro-
motionem suam brevissimo tempore supervixit, as-
sumpta prosecutione ad id, quod prosequendum inten-
debat instantia, non pervenit.) Quamobrem ab
istis Adriani ceptis abludivit hæc Rudolphi testifica-
tio. E contrario cum gestis Joannis XXI cujus nomen

mentia sine ullo deliberationis, aut consultationis A ambiguo nostram ipsius personam, conjugem, liberos ffios et filias, res et honores habita et habenda a vestrae sanctitatis manibus tradimus et mandatis, humilitatis nostrae caput in sinu vestrae misericordiae reclinantes, ut vere possimus dicere cum sapiente: *In omnibus requiem quæsivi, et in hereditate Domini morabor*; secure morabimur, qui omnem sollicitudinem nostram in vos projicimus, quia scimus quod vobis cura est de nobis. Quomodo igitur a semitis vestris declinabimus? et a via mandatorum vestrorum aliquatenus recedemus? qui omnia vobis subijcimus, cuncta vestris manibus tradimus, vobis vivere et in regno vos rectorem habere volumus sic, ut inter nos sit identitas mentium, et inseparabilis unio voluntatum b. His paucis, pater sanctissime, mentis nostrae gaudium per secretum et familiarem nuntium sub quadam festinantia duximus exprimendum, continuis post 375 hunc idoneis et solemnis nuntiis vestrae sanctitatis praesentiam visitando c. Porro sanctitatem vestram nosse cupimus, quod divina nobis favente clementia, totius nostri Romani regni principes pro recuperatione rerum, jurium, et honorum imperii favorabiliter nobis astant, ipsorumque consilio, viribus, et auxilio fortiter accingimur ad debellandum inlytam virum regem Bohemiae, nostrum et sacri Romani imperii unicum contemptorem injuriosum, multorum principatum detentorem d, sperantes in illius misericordia, qui est realstens superbis, humilibus autem dat gratiam, quod intentum nostrum de ipso laudabiliter perficere debeamus.

EPISTOLA VI.

Rudolphus rescribit Ungariae regi, et se excusat quod preces ejus non admisit.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. vi.)

ARGUMENTUM. — Ladislao Ungariae regi petenti pro camerario suo quosdam districtus in terris juris imperii ab Ottocaro occupatis, reponit, incerto C adhuc jure terrarum, ininus opportunum fore quidquam in iisdem concedere: et regium animum demerendi causa, eidem exhibet quiddam sine juris laesione concedi valeat.

Regalibus vestris litteris e nuper culmini nostro

Petri Juliani cardinal. episcopi Tusculani minus celeberrime invenitur apud historicos, non modica convenientia est, ut palam fiet infra nota c.

a Honori regis Romanorum, seu imperatoris electi nihil aliud deerat, quam diadema imperiale, quod se asecutorum sperabat post compositas controversias, cui re maxime se incumbere suis litteris nuntiaverat Joannes pontifex, ut patet ex hoc Rudolphi responso.

b Quamquam pius optimusque princeps hujusmodi semper obsequio principis apostolorum successorum prosequatur, fieri tamen oportet pontificiis litteris, quibus rescribit, ad hoc animi sensa exprimendi genus, reverentiae atque amoris plenum adactum esse.

c Narrant cardinales in praedicta epistola, quemadmodum Basileensi episcopo, aliove quovis Rudolphi mandatum habente a Romana curia absentibus, controversiis illis componendis vacare non poterat: deinde aiunt: « Propter hoc laudabiles in iis eorumdem praedecessorum suorum semitas prosequens, magnificentiam vestram per suas litteras attente rogavit, et hortatus est in Domino Jesu Christo, ut cum omni festinantia, qua possetis, aliquos viros idoneos, pacis et concordiae zelatores plenum a vestra celsitudine ad praemissa mandatum habentes, ad eadem vestro firmanda nomine ad ipsius praesentiam mitteretis..... Voluit quoque idem pontifex Joannes, ut praenuntiaretis eidem, quando viros eos venturos ad suam praesentiam verisimiliter crederetis,

directis affectione benigna receptis, et ut decuit eis lectis et plenius intellectis, super earum serie celsitudini vestrae taliter duximus respondendum. 376 Quod licet ad omnia esse velimus ultronei, quae vestrum demulcere possunt animum et affectum, et licet spectabilem virum N. camerarium vestrum, suis claris et virtuosis exigentibus meritis gratiosae benevolentiae vobis patentibus amplexetur, quia tamen nos ipsi, et dilecti principes nostri N. et N. in quibusdam terris, quas inlytus rex Bohemiae occupare dignoscitur, nos contendimus jus habere, non minus reprehensibile videtur, si sic repente, sic praecipitanter ad collationem aliorum districtuum ad easdem terras spectantium, hujusmodi declaratione, seu discretionem neglecta, cui videlicet, quibusve de jure competere, nos contingeret prosilire f; ideo vestra nobis porrecta petiitio pro dicto N. ad praesens est effectu frustrata, quae utique mentem regiam displicentiae spiritu non perturbet, cum sint, ut nostis, agendorum processus hujusmodi aequis trutinandi iudicii, et maturis examinandi consiliis, et exactis, ne possit mutabilitatis et inconstantiae argui praesidentia principalis. Verumtamen ad vestrae gloriae titulos atolendos tam fervide gerimus inconcussa sinceritatis affectum, ut quod liberit vobis et nobis super hoc, in benevolentiae singularis uberis affluentia quantum sine juris possimus injuria libenter et liberaliter aspirare g.

377 EPISTOLA VII.

Rudolphus promittit se de perpetrato quodam facinoroso ultionem sumpturum.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. vii.)

ARGUMENTUM. — Principem sibi adhaerentem a fide Ottocari defecturum scripto seu diffidatione, ut tunc moris erat, admonet, ut illum maneat denunciari hostem imperii; hostilita cujusdam Ottocaro adhaerentis nuntiat; flagitium in presbytero admissum detestatur.

Rem horribilem et perniciosam exempto, quae nuper ad aures nostras de cujusdam presbyteri vasis seminariis amputatis, te annuntiante pervenit, amaro commiserantes affectu, parati sumus ad libitum emendationi patraei facinoris inhiare. Super diffida-

ut interim procuraret, quod et praefatus rex (Carolus) de suis proderet propter hoc nuntiis, etc. e

d Pataviae, ni fallor, pontificias litteras accepit. Ibi enim pro certo affirmare poterat, totius nostri Romani regni principes consilio, viribus et auxilio sibi adesse: nam Bavariae duce Henrico nuper compresso, qui castra ejus sequebatur, debellandus remanebat rex Bohemiae unicus Rom. imperii contemptor.

e Mortuo Hungariae rege Stephano an. 1272 circiter Kal. Aug., duo filii impuberes successerunt. Ladislao scilicet natu major sceptrum regni adeptus est, Andreas ducatum Sclavoniae (infra, ep. 16). Ladislao rex Siciliae Isabellam filiam nupti tradidit, incertum quo anno; certe non 1272, tametsi Raynaldus (n. 52) litteras Gregorii X ad eundem referat, in quibus eum admonens ut fideles ministros eligat: « Qui, ait, erga tuam, et charissimae in Christo filiae nostrae reginae Ungariae illustris consortis tuae, charissimi in Christo filii Caroli regis Siciliae natae personas fidelitate ac devotione debita polleant; » erat enim impubes, ut con tanter auctores tradunt.

f Indicium certum, has litteras datas esse ante debellatum Ottocarum, postea enim neque consulto, neque mature facto opus fuit.

g Princeps justitiae cultor, pollens consilio, ut ait Engelbertus Coloniensis archiep. (Piet. Austr., lib. 1 c. 4, p. 34) aequam repulsa rationem reddidit, et incerti Martis eventus enuntiat, deinde regem adolescentulum benevolentia et liberalitate demeretur.

lone • regis Bohemæ, ut scripsisti, consultius existimantes, ut magis congrui temporis opportunitate captata, quando videlicet contra eum fuerit difinitum [Fors. difinita] prolata sententia ^b, ut processus omnino calumnia caret, ipsa diffidatio celebretur. Porro ut rumores, quos nuper accepimus, te profecto non lateant, tuæ sinceritati describimus, quod N. in favorem N. de novo compluribus curribus et equitibus quamdam civitatem N. violenter intravit, exterminans eam incendiis et rapinis ^c.

378 EPISTOLA VIII.

Archiepiscopus Saltzburgensis, apud Rudolphum Cæsarem episcopum Secoviensem suffraganeum suum accusat.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. viii.)

ARGUMENTUM. — Fridericus archiep. Salisburgensis, qui cum Conrado Frisingensi in Styriam et Carinthiam excurrans, a suffraganeo suo Bernardo Secoviensi traductus, tanquam populos Ottocaro subditos ad defectionem suscitaret, fuga sibi consilium compulsus fuerat; illum accusat legationis ad Augustana comitia, jactantia adversus imperium et sanctam sedem, ac subversionis cleri et populi. Eumque orat ut in unius proterviam ad aliorum exemplum animadvertat.

Domine, sciatis ^d, quod episcopus Secoviensis [Secoviensis] suffraganeus noster, prohibentibus nobis et invitis, assunxit legationes Deo et vobis contrarias ^e, sprete devotione Romanæ Ecclesiæ, qua vobis et nobis tenetur. Dum nuper nos idem episcopus pertransiret, ipsum super hoc fraterne corripuimus et occulte; ipse vero nostra correctione temere vilipensa, adversum nos, et ven. fratrem nostrum Conradum prorumpens in stultiloquium, multis magnis viris astantibus publice proclamavit et dixit nos ambos ad terras sui domini regis non ob aliud descendisse, quam ut ipsarum statum in vestrum favorem proditorie turbaremus; tantumque factionis suæ

^a Quod Romana resp. per faciales gerere consuevit, alii alium in modum faciebant Rudolphi tempore. Diffidatio per scriptum solemnior erat. V. Du Cang. Glossar.

^b Hinc ætas litterarum patet, datæ scilicet sunt ante Augustana comitia, seu ante diem 24 Junii 1275.

^c De his quæ Ottocarus hostiliter gessit hoc anno in Salisburgensem ecclesiam, dicam infra (ep. 15). Illi adherentes, seu quibuscum Ottocarus fœlus inierat, similia facere testantur hæc litteræ. Horum præcipui erant Henricus dux Baviaræ, marchio Badensis, et Eberhardus comes Wirtembergensis. De quo hic agatur inexploratum mihi est. Huc referri debet epist. xv, quæ infra ponitur in cod. extra locum suum.

^d Hansizius (*Germ. Sac.* tom. II, pag. 380 seqq.) Friderici archiep. Salisb. novem affert epistolas, quarum prima in nostro cod. est lib. 1, ep. 38, altera est lib. II, ep. 15, quam sequitur præsens de episc. Secov. nullaque ordinis discrepantia succedunt reliquæ, præter 29 hujus libri, quam Hansizius retulit (tom. I, p. 416) de episcopis Pataviensibus cum suo titulo, qui licentiam collectoris redarguit, ut videbimus.

^e Legationem haud dubie innuit pro Ottocaro susceptam ad Augustana comitia. Vide supra (lib. 1, ep. 29, in not.). Summa legationis, ut monet auctor Piet. Aust. (lib. 1, c. 41, p. 62) in hoc sita erat, ut protestaretur. « Rudolphum vitio creatum Cæsarem, adeoque pro legitimo, qui comitia generalia imperare, aut de rebus imperii disponere possit, non agnoscentum. »

^f Carinthia et Styria provinciæ clientelares imperii ab Ottocaro detinebantur qua dotali, qua hæreditario jure, una cum Austria, ac provinciis cæteris, quæ a Rudolpho repetebantur, tanquam juris imperii, quasque Ottocarus renuens restituere, in comitiis

contra nos fautores et complices provocavit, quod per vias devias nos fugiendo a terris illis cum magno nominis nostri vituperio recedere oportebat ^f. Idem episcopus de quibusdam verbis fatuis in angusta [Fors. Augusta] gloriando se jactans ^g non solum laicos a devotione vestra 379 retrahit et avertit, verum etiam clericis et religiosis viris inflat et suggerit non tantum imperio, sed et sedi apostolicæ rebel- lare ^h. Consilium itaque nostrum, quod precibus immisecimus, est istud, ut toto conamine cogitatis, qualiter episcopo dicto, qui solus se iræ suffraganeos aliosque prelatos erigit, et protervit, et aliis est occasio delinquendi, per effectum pœnalis operis ostendatis quam sit temerarium tam atrociter et proterve Romanam lædere majestatem. Scimus enim, quod si oris ejus temerarii maxillas fræno constringitis, requiescent et manus et labia cæterorum stulto surgentium ex adverso ⁱ.

380 EPISTOLA IX.

B Saltzburgensis archiepiscopi gravissima querela de Ottocaro rege Bohemæ post mortem Gregorii X pont. max.

(An. dom. 1276, cod. Rud. ix.)

ARGUMENTUM. — Ottocarus post mortem Gregorii X, laxatis habentis iræ suæ adversus adherentes Rudolpho, in tantas angustias archiep. Salisburgensem conjecit, ut regium præsidium implorare coactus fuerit. Quamobrem mittit nuntium, qui oretenus mala omnia narret; præterea de novi pontificis creatione, et de futura ejus coronatione Rudolphum sciscitatur, seque in fide erga illum constanter in quibusvis periculis permansurum promittit.

Serenissimo domino suo Saltzburgensis promptissimam cum devotis orationibus ad quævis beneplacita voluntatem ^j. Qui adversus sanctam Romanam Ecclesiam, sacrumque Romanum imperium se jam dudam vibratis suæ rebellionis cornibus, captumaciter

Augustanis hostis imperii denuntiatus fuerat. Itaque Salisburgensis earum populos sibi subditos ad fidem regi Romanorum exhibendam cohortans, ab æquo et recto nullatenus recedebat.

^k Vide infra epist. 24 et notas ei subjectas.

^l Exstant ap. Raynaldum (1275, n. 10) Gregorii litteræ increpatoriæ ad Ottocarum datæ « Belliquadri xi Kal. Aug. anno 4, » in quibus, ni fallor, episcopi hujus ingenium perstringitur: « Quid hic tuus, inquit, vel potius prout verisimiliter præsumimus, tuorum consiliariorum incoonsultus conatus habuit, nisi culpam? . . . Sic enim personam tuam solite charitatis vinculis amplexamur, ut præmissa, quæ usque adhuc facilitati, vel aliorum malitiæ credimus imputanda, donec a te illa perceperimus ex sententia dicta esse. » Nisi enim regi consilium dederat, ut per nuntium et litteras debitum erga Christi vicarium obsequium desereret, ipsemet ab eodem clerum populumque avertebat. Præterea probrosi quidam libelli circumferebantur in Rudolphum, quorum auctor idem episcopus putabatur. Quod tamen ille asseveranter negavit in suis litteris ad Rudolphum, quarum sententia eruitur ex laudata Rudolphi ad eundem epistola 24.

^m Rudolpho inditum natura erat, ut Ecclesiæ viros summa veneratione coleret. Quamobrem episcopum, utcumque majestatis reum regie indignationis admodum suo nomine contentus, evicit, ut clementia, qua erat abusus, ad saniora consilia revocaretur, atque iteratis epistolis veniam efflagaret, ut infra planum erit.

ⁿ Titulus et salutio apud Hansizium desiderantur, qui recte animadvertit tam istam quam tres sequentes epistolas ab hoc anno removeri non posse. Quandoquidem, ut mox videbimus, ante astatem hujus anni datæ omnes sunt.

erexerunt, post decessum beatissimi patris et domini nostri papæ Gregorii exsultantes in rebus pessimis insolescunt sic atrociter et audaciter, acsi utraque dignitas et potestas, quas Deo propitio credimus immortales, per mortem unius hominis sint deletæ. Hoc in nobis et ecclesia nostra facile, sed miserabiliter [mirabiliter] est videre, qui pro eo solo persecutionem patimur, sustinemus opprobria, nostramque exterminium expectamus, quod tam sedi apostolicæ quam Romano imperio debitam et devotam libenter impendimus servitutum; quibus ad fidelitatis obsequia recognoscimus nos teneri, prout lator præsentium, qui angustias nostras innumerabiles bene novit, plene sublimitati regis recitabit. Quem etiam specialiter misimus ad regalis gloriæ aspectum, ut nobis de creatione summi pontificis, vestroque processu quem feliciorum nostro statu cupimus, qui **381** non stamus, sed labimur, investiget sagaciter et solerter, necnon conditionem nostram miserabilem eidem commissimus majestati regis exponendam, utque nobis gratiæ vestræ consilium referat, cujus præsidio inter angustias nostras, quarum pondus et numerus de die in diem gravius augmentantur, hoc periculoso tempore dirigantur. In hoc enim deliberationis nostræ propositum constantia stabili inviolabiliter est firmatum, ut nullius adversitatis pondere, nulliusque periculi tempestate pereat, sed appareat magis et luceat circa vos et Romanum imperium fides nostra. Placeat igitur gloriæ vestræ, princeps et domine gloriose, sano vestræ informationis consilio consolari nostram miseriam, cujus finem et numerum non videmus, secundum ea quæ lator præsentium vestris auribus explicabit ^d.

EPISTOLA X.

Item Salisburgensis episcopi ad Rudolphum gravior querela de Ottocaro rege Boemiarum, a cujus tyrannide se, et suos petit liberari.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. x.)

ARGUMENTUM. — Sevilitia hostium invalescente, iterum archiep. auxilium efflagitat: constantiam suam nequidquam tentatam scribit; se suosque populos mori nalle quam delictis ab imperio; multa passum, ut nonnullos deficientes a miserabili servitute ablueret; Rudolphum rogat ut quantocius adveniat, redempturus eas provincias atque in iis dominaturus.

Serenissimo domino suo, etc. Salisburgensis cum orationibus sedulam devotionem fidei indefessæ. Hactenus eum qui salvum me **382** faceret inter angustias positus, morti expositus, et quotidie pro justitia moriens expectavi vos, dominum salvatorem, impulsus et versus frequenter ut caderem; sollicitatus multotiens, ut efficerer adversus vos apostata fidei et transfuga veritatis, immobilis perstiti, fide grandis effectus cum Moyse, negavi peccatum regis Egyptii, negavi et nego me filium filix Pharaonis ^f. Ego quidem ferocibus furis hominum, sine delicti proprii crimine conculcatus, et ab omnibus fere meis

^a Juxta ejus ævi opinionem duorum luminarium majorum, seu pontificiæ et imperialis potestatis in universo terrarum orbe.

^b Qui perpetuum novit imperium, in Rudolpho non majestatem imperatoriam, sed sublimitatem regiam agnoscit. Regalem quoque gloriam, regiamque majestatem infra admonet, se, quoad vixerit, fidelem futurum Romano imperio.

^c Duo per suam nuntium sciscitatur: num Gregorii successor electus fuerit? et quandonam ad Urbem pro imperiali diademate profecturus sit? id siquidem sibi vult regis Romanorum processus, quem suo misero statu esse feliciorum desiderat: quicum se iturum promiserat superiori anno (lib. 1, ep. 38) si rex Boemiarum respirare eum permisisset, haud præscius, majus sibi infortunium imminere post Gregorii mortem: cujus pontificis reverentia, seu metu, Ottocarus aliquando

charissimis derelictus, et habitus in dorisum, te dominum non negavi; a notis et proximis meis propter te sustinui opprobrium, passus sum contumelias et terrores, igne et gladio perdidit me et meos, ut sacrificarem et salvarem alios, qui a devotione imperii discedentes, se ipsos in miserabilem servitutum pretio sui [pretiosi] sanguinis vendiderunt. Vivat igitur anima tua, domine, vivat et valeat, veniat et non tardet, ut non videamus mortem; ejus [cujus] timor est proximus, mihi quidem et illis viris corde et fide fortissimis, qui pro zelo justitiæ, pro imperii legibus elegerunt, velut alteri Machabæi, aut glorioso certamine triumphare vobiscum, aut pro vobis, si operuerit, honorabili morte quiescere potius in sepulcris, quam vivendo calamitates innumeras expectare mortis, et demum sordida et ignobili morte mori ^g. Attraxi quidem eos quos potui, consolabar debiles, pusillanimes confortavi, et in fide sustinui plurimos usque modo, adeo quod non restat vobis aliud quam venire, regnum accipere et reverti. Quid dicam amplius? Quidquid eveniat, quacunque facie fortuna, quæ casus hominum variat, nunc serena, nunc turbida se ostendat, nunquam tamen circa vos et Romanum imperium deficiet fides mea. Aut enim in meam provinciam vos afflicti populi redemptorem cum jubilo introducam, aut fugiam non visurus amodo faciem persequentis. Nuntios nobis reinitite lætis rumoribus expeditos.

383 EPISTOLA XI

Idem Salisburgensis mittit notarium suum ad Rudolphum Cæsarem, eumque ut ad sui suorumque liberationem quamprimum accingatur, etiam atque etiam hortatur ^h.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xi.)

ARGUMENTUM. — Tertio effusiores preces fundens, notarium suum quo usus erat pertrahendis ad ejus obsequium populis, mittit omnia luculenter enarraturum. In celeritate rei summam consistere, afflictio continuata desperationem, desperationem defectionem afferat. Ad victoriam omnia parata esse; Rudolphi nomen aversantibus formidolosum, triumphos portendere. Illum monet ut vitæ suæ curam habeat, caveatque sibi a novorum amicorum insidiis.

Domine charissime, quidquid hactenus apud illos homines super vestris et eorum negotiis ordinavi, hoc fere totum per istius hominis notarii mei ministerium exsequabar. Cujus diligentiam, quanta fuerit, commendant et probant opera veritatis. Hunc nunc ad vos mitto, ut ex suis sermonibus, et aliis certis iudiciis, quæ vobis ostendet, et mei laboris frequentiam, et propositum illorum hominum colligatis, vobisque magis quam ipsis [ipsi] curetis prospicere attendentes sub quanto vitæ suæ periculo vestræ gratiæ se submitunt. Inter spem et metum fluctuant, et utinam desperato, quam mora vestra posset inducere, illorum pauperum afflictorum fiduciam non submergat. Quidquid neglectum fuerit hac æstate, insurere desinebat.

^d Nil frequentius in cod. Carolini litteris, quam hujusmodi commissio legatistempore hostili.

^e Etiam in ista desunt titulus et salutatio apud Hansiz.

^f Fide Moyse grandis facus negavit se esse filium filix Pharaonis. Magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem (Hebr. xi, 24, 25). Huc respexit archiepiscopus: num comode, alii judicent.

^g Hanc utique Machabæorum similitudinem expendendam relinquo aliis.

^h Titulus deest in cod. Cæsareo.

ⁱ En certa ætas trium epistolarum Ottocari audeciam et sevitiæ enarrantium post Gregorii mortem, menses videlicet æstivum tempus præcedentes.

vix de cætero convalescet. Ecce quia propter te A
relinquunt omnia, et se ipsos exanimant, quid ergo
erit eis? Esto eis turris fortitudinis a facie inimici.
Hoc teneo tanquam certum et verum, quod omnes
et singuli qui ad te venient et venerunt, lætante
intrabunt tecum, et pro te mortis periculum subibunt,
nec si eos tecum mori oportuerit, te negabunt; ad
hoc ut carnis et spiritus cruciatus, quibus in seipsis
et servis charissimis quotidie moriuntur, una finiant
[finiat] agonia; credo rem esse de cætero facilem,
et vincendi, si libet vincere, bene dispositam facultatem.
384 Adversantium tibi vultus et animos sic
tremulos et dejectos formidine, sic video viribus
destitutos, ut qui nondum te cognitam metuunt,
nondum te visum vident, a facie arcus fugiunt, et
abhorreat nominis tui vocem. Quid facient, et qua-
liter a voce tonitruis formidabunt, cum venerint
aquilæ a super eos in similitudinem fulguris coru-
scantia? Lator præsentium bene meruit, et adhuc
merebitur amplius, ut in petitionibus suis piis et
iustis in oculis vestris inveniat gratiam et favorem.
Sis cautus custos, et provisor diligens vitæ tuæ. Ca-
veris tibi ab illorum insidiis, qui circumstant aliquo-
tiens latus tuum. Multi qui persequuntur et tribu-
lant me, sed prius vita quam fides mihi deficit,
nec a testimoniis tuis, in quibus legem et finem [fi-
dem] posui, declinabo b.

385 EPISTOLA XII.

Rudolphus respondet episcopo Salisburgensi, gratias
ipsi agens pro singulari ejus circa ipsum cura ac
vigilantia.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. XII.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus trinis archiep. Salis-
burg. litteris præcedentibus respondet ex castris
post comitia Campiduni habita, gratias illi agens
plurimas de loquendo agendique sinceritate et cons-
tantia. De Ottocari calliditate aliquid innuit, ex-

a Romanos constat imposuisse aquilam vexillis
legionum, nummis, libris, marmoribus, modo ut
pop. Rom. potentiam, modo ut majestatem imper-
atoris, modo ut Cæsarem relationem inter divos,
quam apothosim vocant, significarent. Post reno-
vatum in Occidente imperium auctoritate aposto-
lica, primus aquilæ usus reperitur in sceptris: ne-
que ille quidem dum Carolingii steterunt, sed post-
quam transiit imperatoria majestas ad Germaniæ
reges. Ditmarus (Annal. lib. III) refert Ottonem II
aquilæ signo usum esse. Henricus etiam H. Aug.
aquilifero sceptro usus invenitur. Tardius in vexillis
adhiberi coepit esse, eaque non nigri, sed aurei co-
loris. Quod docet Rigordus anno 1215 de Otone IV
sermone habens: « Ab opposita parte, inquit,
stabat Otto in medio agminis confertissimi, qui
sibi pro vexillo erexerat aquilam deauratam super
draconem (nempe pannum oblongum, cujusmodi
sunt vexilla), pendente in pertica oblonga erecta
in quadriga. » Itaque Aquilæ signum nonnisi Saxo-
nibus imperium moderantibus coepisse statu-
endum est, eamque usque ad Rudolphi tempora non
nigram, sed deauratam fuisse usui pro comperto
haberi debet, ut Dufresnius (de inf. avi numism. § 12)
et Godefridus (Chron. Godw. libro II, capit. 8, p. 265
seqq.), animadvertunt. Nec audiendi sunt Berosi et
Aventini nugæ secuti, qui nigra bicipitisque aquilæ
imaginem a renovati Occidentalis imperii origine
deducunt. Nam Dufresnii diligentiam effugit, cur et
quando occidentales aquilam nigram intro luxerint,
putatque factam proprii coloris ratione habita. Bici-
pitem vero Sigisimundus ad summum in vexillis
præsetulit Constantinopolitano imperio ad exitum
properante, in utriusque imperii signum, ut credi-
tur. Quæ cum ita sint, Rudolphi igitur vexilla, in
codice isto non semel memorata, nec nigram, nec
bicipitem aquilam, sed simplicem ac deauratam

tera litterarum lateri oretenus edicenda se ait
commisisse.

Super tam pura et integra vestræ amicitie incon-
taminata ferventia, quam ad nos promptissima men-
tis alacritate portenditis, aliena verborum argumen-
ta non quærimus, ubi effectus operis dicto præponde-
rans, certa nobis experimenta dilucidat, et conscien-
tia nostra testis quantalibet testium depositione so-
lemnior interpellat. Scimus etenim, imo indice facie
probavimus, quod in vestris præcordiis erga nos
concepta non algeant, sed quo plus labuntur in tem-
pora, eo gratiosius adolescant. Patet hoc utique cla-
rius omni claro per ea quæ missæ nobis vestræ
litteræ continebant. Ex quarum tenore probabili
conjectura perpendimus, circa latera nostra vigi-
lantis vos vigiliis officium exercere, et regalium-ex-
cubiarum negotium tam salubriter quam fideliter
adimplere, cum nihil possit nobis occurrere tam
tempestuosum, tam turbidum, tamque luci imper-
vium et opacum, quin vestræ luminosæ prudentiæ
jubare serenetur c. Super his igitur salutaribus vestris
monitis et reformatione gratuita, quibus nos utiliter
instruxistis, paternitati vestræ grates et gratias ex-
solventes, et propter hæc et alia dulcissimæ vestræ
bonitatis et voluntatis indicia, nos et nostra quibus
libet vestris nutibus exponentes, de nostræ prosperi-
tatis eventibus, quos audire libenter vos credimus,
vestris desideriiis 386 duximus hæc pandenda d.
Quod curiam nostram solemnem in tali loco e, et
tali die, copiosa nobis principum assidente caterva,
et præelectæ stipati militiæ comitiva, cui temporibus
nostris vix est visa consimilis, celebravimus conde-
center in regio potentatu, constitutionibus congruis
pluribus editis, cingulo militari multis tyronibus
decoratis f, et omnibus aliis quæ sedentem in throno
regem magnificant et regalem exornant curiam g
rite actis, et de contingentibus nil omissis, licet se-
dentis ab aquilone regis Bohemiæ calliditas visa
fuerit in occulto, cum acquireret in publico nostris

exhibebant.

b Scripturæ locis utens, sive abutens archiepiscopus,
ut fidem et constantiam suam roboraret, animam
potius candorem quam mentis aciem patefacit.

c Trinis archiep. litteris Rudolphum semel rescri-
bere facile intelligemus, si Salisburgensem tot pres-
sure angustiiis ope celeri egere consideremus, adeo-
que ut Stephanus olim II Pippinum contra Langobardos,
Rudolphum adversus Bohemos litteris fati-
gare: ubi enim suadet necessitas, officii leges deseruntur.

d Hansiz. breviter et recte (Germ. Sac. tom. I, p. 414)
de Rudolpho: « Magno, ait, et pontificum et
principum favore regnum gerebat: pontifices reve-
rentia et facilitate, principes justitia et comitate,
utrosque modestia et pietate conciliaverat. Adversa-
batur tamen Bohemiæ rex. » Contra hunc cum exer-
citu progrediebatur, cum dabat has litteras. Fusius
D annal. Altahen., licet rem differat in seq. annum,
factaque plura simul congerat.

e Comitia hæc Aventinus tradit habita esse Campiduni
in Suevia, ubi et exercitus recensitus fuerit, antequam
castra moverentur in Bavariam; hæ litteræ
Aventino fidem conciliant.

f Auctor piet. Austr. (lib. I, c. 12, p. 73) ex Ger-
rardo, aliisque refert, inter plurimos, quos Rudol-
phus militari dignitate, sive equestri, insignivit, cen-
tum Tigurinos fuisse, qui omnes in pugna cum Otto-
cario strenue pugnantibus occubuerunt, eorumque in-
signia gentilitia Tiguri in fratrum Minorum ecclesia
depicta adhuc videri.

g Paulo supra in regio potentatu habita esse com-
mitia aiebat: nunc regem et curiam regiam pronun-
tiat. Hæc quare collectoris licentiam in epistolæ mox
sequentis, aliarumque non paucis titulis, et in una
aut altera epistolarum, non frenaverint, mente non
asequor.

tam celebribus obviare progressibus, tamque proficuis et festivis solemnibus intentione [in tentatione] nefaria contraire; quæ [qui] tamen dextera Domini faciente virtutem, in sua defecit astutia, non profecit. Cætera vero dilectus familiaris [famulus] noster N. præsentium exhibitor explicabit lucidius oraculo vivæ vocis b.

387 EPISTOLA XIII.

Idem Salisburgensis Rudolpho imperatori c conquiritur contra comitem quemdam de violenta occupato monasterio sancti Pauli in Carinthia.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. XIII.)

ARGUMENTUM. — Idem archiepiscopus narrat, sibi provinciam suam obentti, dum Pataviæ esset, relatum fuisse sacrilegium a comite N. in monasterio sancti Pauli in Carinthia perpetratum. Electum scilicet N. suffraganeum suum inde extractum, ad castrum N. ad eum spectans deductum fuisse, idque per vim et metum comiti transcribi ab eodem captivo extortum esse. Hujusmodi sacrilegium emendandum esse ab eodem comite, ne terræ illæ diutius subjaceant interdicto, et ne prælati omnes, tanto scelere impunito, hujusmodi flagitiis sint obnoxii: quod omnium nomine etiam atque etiam exposcit.

Serenissimo domino suo etc. Salisburgensis constantis et fidele propositum serviendi d. Nuper nobis apud Patavium in vestra provincia constitutis, tristis in Carinthia casus occurrit, quem cum gravi querimonia et dolore referimus regiæ majestati; comes N. de P. post præstitum et transmissum vobis et imperio sacramentum, spiculateores suos misit in vener. monasterium sancti Pauli in Carinthia, qui cum armorum strepitu et impulsu, idem intrantes monasterium, dominum N. captivatum extra ipsum monasterium cruentis manibus extrahere præsumperunt, vinctumque duxerunt ad quoddam castrum N., quod idem electus in sua tenuit potestate, et dum requisitus ab ipsis castrum nostrum eis tradere mo-

a Hæc referri posse videntur ad Salisburgensis epistolam alteram, qua Rudolphum monebat ut sibi ab insidiis caveret.

b Id principum solemnne est, cum præcipue instructo exercitu adversus hostem arma ferunt, ea tantum mandare litteris; quæ, si forte interceptæ fuerint, deliberationes momenti alicujus non patefaciant. Cyprius hodie utuntur, commodiori consilio. V. Hoffman. Lex.

c Collectoris licentiam in titulis jam tenemus. Non igitur novum hoc loco: imo novum non erit infra (Epp. 14, 17, 18, 29, et lib. III, ep. 1 et 14) eundem licentia eadem uti, cum cæteroqui litterarum contextus eum passim falsi arguat, audaciamque ubique perstringat.

d Nusquam reperiri hanc epistolam vix credibile est. Attamen Hansiz. Friderici archiep. rerum omnium scrutator diligens neque in cod. Cæsareo, neque alibi eam vidit.

e Sacrilegium istud exquirendum relinquam iis, quorum magis intererit. In chron. autem Salisburgens. ap. Canis. (Ant. lect. tom. III, part. II, pag. 487) hæc lego ad annum 1279: « Dietricus Gurgensis episcopus obiit, cui succedit Joannes Chyemensis episcopus: eidem substituitur dominus Chunradus de Hindperch canonicus Pataviensis. » Quem Hansiz. (Germ. Sac. tom. I, p. 424) animadvertit chronologos fere omnes tradere, consecratum fuisse a Paulo Minorita episcopo Tripolitano S. A. legato anno 1280, in Nonas Mali. Cum autem infra mentio fiat Chimensis episcopi, tanquam ex primis Rudolpho fidelibus, hanc epistolam scriptam esse antequam Joannes ad Gurgensem sedem transferretur, conjicio, videlicet sub finem anni 1279.

f Tempus persecutionis Ecclesiæ Salisburgensis

raretur, prostraverunt ipsum ad terram, gladiisque nudis tribus vicibus ejus collo appositis, aliisque injuriis corporibus et atrocibus irrogatis, eidem metu mortis instantis ipsi comiti tradidit nostrum castrum, ablatis in ipso castro per eundem multis victualibus et pluribus rebus aliis pretiosis e. Licet autem persecutionis tempore f. 388 Salisburgensis provincia in clero suo multis molestiis sit turbata, tam atrocem tamen injuriam nunquam sustinuit, in cujus gravi turpitudine universi et singuli partium nostrarum incolæ merito obstupescunt et metuunt cum stupore. Quæ nisi recens hujus et cruenta temeritas a regali potentia vindicaretur, insurgent multi alii, qui ad instar comitis supradicti, statum clericorum et ecclesiarum pedibus conculcabunt. Supplicamus ergo regiæ majestati vestræ nomine omnium nostræ provinciæ prælatorum, quatenus dictum comitem, qui sacrilegio duplici sancta Domini in loco sacro et persona sacrata, præsumptione diabolica violavit; quique debita nobis fidelitatis homagium non attendens, castrum nostrum tam dolosis insidiis quam apertis injuriis occupavit, pro excessu hujus faciatis per dominum N. comitem tempore commissi criminis, et adhuc in illis partibus constitutum g taliter emendari, ut et nostræ et totius ordinis clericalis injuriæ satisfiat, et alii clerici et prælati eventus similes expectantes, de vestro præsidio non desperent, dum in nostra et vener. episcopi Chimensis personis (cujus idem comes frater carnalis existit) h qui sic perseveranter vobis adhæsimus, et fuimus primi aliorum, hujus maleficium impune viderint perpetratum. Debet etiam vestra pietas tanto commissi sceleri obviare, ne terræ, quæ ex statuto provincialis nostri concilii i dudum habiti, interdicto ecclesiastico sunt subjectæ, diu divinis careant, 389 et ne populus, qui adhuc vacillat in dubio, in erroris et scandali devium, quod ex facili fieri poterit, abducatur. Sed væ homini illi per quem scandalum istud venit. Interdictum etiam propter formam statuti; quod ob metum domini regis Bohemiæ Jampridem fecimus, sicut N. et N. episcopi plene noscunt, nec

extenditur usque ad Rudolphi adventum in Austriam, mense videlicet septembri anni 1276. Cumque annis sequentibus usque ad vernale minimum tempus archiepiscopus semper Rudolpho adhæserit, natura sua litteræ negant se datas esse id temporis; quia persecutionem memorant, et quia ab archiepiscopo provinciam suam obeunte scriptæ sunt.

g Mehinardum comitem Tyrolensem hic indicari nullus dubito, tum quia infra per M litteram innuitur, tum quia duce Philippo amoto Rudolphus Carinthiam aliasque provincias Mehinardo gubernandas tradidit, quem postea anno 1282 Carinthiæ ducem designavit.

h Mehinardi germanus frater Joannes Chimensis episcopus opportune declaratur. Nam Rudolphus, qui ob egregie navatam operam Mehinardum Carinthiæ præfecerat, potiori jure fraternas injurias diluendi auctoritatem illi delegasset.

i Loquitur de synodo Salisburgensi celebrata anno 1274 mense Novembri, quæ apud Labbeum et Harduinum continet constitutiones 24, ex vero in cod. Cæsareo, ut animadvertit Hansiz. (Germ. Sac. tom. II, pag. 378) sex et viginti numerantur, sexta siquidem in duas partes dividitur, aliæque inedita post sextamdecimam adjungitur. Exstant quoque ap. Canisium (Ant. lect. tom. IV, p. 90). Quæ autem hic laudatur, est 22 sic fluens: « Præsenti constituimus edicto, ut si, quod absit, archiepiscopum vel episcopum ex nobis captivari contingat, aut ecclesias nostras, vel alterius nostrum sic hostiliter et injuriose invadi, ut de subversione status ipsius probabiliter timeatur, ex tunc per totam provinciam Salzburgensem cessetur generaliter a divinis, postquam de captivitate aut persecutione hujusmodi per provinciam innotuerit manifeste. »

audemus, nec possumus relaxare, nisi prius injuria A retractetur, quam comes M., si voluerit, poterit pleno reformare *. Sumus etiam ad præsens in itinere constituti, quo intramus Carinthiam et Styriam b pro vestri honoris augmento, et abiande ad partes Austriæ descendemus.

EPISTOLA XIV.

Patriarcha Aquilegensis scribit Rudolpho imperatori c de multis, præsertim de rege Bohemiæ dōmando.

(Au. Dom. 1276, cod. Rud. XIV.)

ARGUMENTUM. — Raymundus Turrianus patriarcha Aquileiensis Rudolpho litteris rescribit, se gaudere, quod Turrianorum fide et consiliis inhæreat, inferatque bellum Bohemiæ regi Ottocaro. Adversus eum, sibi et Ecclesiæ suæ infestum, auxilia promittit. Nihil sibi dissensionis esse cum N. futurum tamen, ni destruat castrum nuper erectum contra jura et privilegia ecclesiæ suæ. Se ad ecclesiam suam continuo rediturum, ut inde ad ejus obsequia promptior paratiorque sit.

Serenissimo, etc. Aquilegensis d. Regios apices, qui puræ fidei promptæque devotionis exempla exigunt et signa requirunt, suscepti honorificentia promptiori, quibus affectuosissimo perlectis 390 affectu, concepti lætitiâ tam ingentem, quod spiritus, mens, imo sensus singuli sunt præ gaudio renovati. Est mihi siquidem jucunditatis et exultationis materia præcipua et votiva, quod celsitudo regia de mea meorumque fida fide confidens, juxta nostrum consilium quasi salubrius sibi oblatum dirigi processus Cæsareos eligit, atque regi e. Est etiam et mihi specialiter superaffluens cumulus gaudiorum, quod vestra serenitas imperialis solii decus virtuosis operibus, quæ tanti domini gloriam concedent, decorare procurans, contemptores vestros, qui tanquam columnæ ac bases imperii cum omni promptitudine in via vestrorum deberent currere mandatorum, sub

* Forma statuti, quæ jampridem facta esse dicitur, continuo sequitur post allata verba: « Personis tamen illustribus decoratis principum dignitate, pro ipsorum reverentia deferentes, præsens edictum ad eos et terras eorum extendi nolimus, nisi prius admoniti, cessare contempserint ab offensis hujusmodi, nec emendare voluerint infra unius mensis spatium quod fecerunt. »

b Duo exstant diplomata fundat. monasterii virginum Tullnensis. Primum datum Viennæ c pri l. Kal. Sept. in octava Indict. post Nativitatem Christi 1280, regni nostri septimo.) Alterum vero novem mensium intercedente, c xii Kal. Jun. Ind. ix, an. Chr. 1281, regni nostri anno octavo:) quæ afferuntur ab auctore Piet. Austr. (lib. 1, c. 15, seq., p. 87 et 91). Priori Salisburgensis non aderat, alteri vero testis aderat omnium primus. Quamobrem magis magisque comprobatur has litteras datas esse ab archiepiscopo sub finem anni 1279 ex itinere, cum amplissimam suam provinciam obibat, quod ante Septembrem mensis anni 1280 non confecit. Si Hansizius hunc epistolam vidisset, inani conjectura non institisset, ut Salisburgensem otiosum Viennæ detineret, subintroducta emulatione cum legato apostolico, quo nil incredibilius id temporis, ut monumentis comprobatur.

c Vide col. 765, not. c.

d Raymundus Turrianus, Ughello Martini filius, dum erat episcopus Comensis, Paganis, cum ad Aquileiensem patriarchatum est translatus. (It. Sac. tom. V, p. 300 et 94.)

e Neapolionem et Franciscum Turrianos, qui dominabantur Mediolani, a Gregorio jussos esse Alfonso Castellæ regi affectanti imperium resistere, dum Rudolpho ubique obsequium comparabat, docet Raynaldus (1275, n. 5) apolicarum litterarum

potentiæ vestræ dextera humiliare intencit, et rebellionis exigente protervia, depressionis merito malleo conculcarè: ut qui modo tranquillus in præceptis suis despicitur, iratus in vindicta postmodum sentiat, quemque si leles universi et singuli, qui excellentiæ vestræ fidelitatis debitæ debitum representant, dulcem et pium dominum noverunt, in confusionem propriam sentiant æmuli correctorem. Quanto enim puniendæ temeritates magis augentur excessibus, tanto major est delinquentibus adhibenda correctio, ut et ipsi facinus suum pœna saltem vindicante cognoscant, et alios ab illicitis pœnæ timor coerceat et vindicet. Porro cum scribentis animus adeo sit in exaltationis vestræ promotione delixus, ut desideriorum meorum summa principalius cupiat honoris et nominis vestri decus sermone et opere procurare, magnificentiam vestram scire cupio, quod viris et viribus congeram posse meum, ut quam cito de processu vestro felici contra regem Bohemiæ (qui contra Deum et omnem justitiam meis et ecclesiæ meæ juribus f existit injuriis et honoribus inhonoris) mihi 391 constiterit, me reddam pro viribus ad excellentiæ vestræ servitiâ preparatum e. Cæterum litterarum vestrarum favorabilis inductio habuit, ut cum N. ad compositionem me disponere procurarem. Super quo sic per præsentem explico velle meum, quod inter me ac ipsum non viget ad præsens alicujus dissensionis materia vel rancoris, nec ex me circa ipsam discordiæ scrupulus oritur; quin inter nos amicitie ac dilectionis integritas vigeat et virescat. Verumtamen est, quod ipse me in vestris servitiis existente, in præjudicium ecclesiæ meæ, ac contra ipsius privilegia et jura publica erigi fecit castrum quoddam, quod nisi forsitan ipse viam æquitatis et juris eligens ab injuria hujusmodi tam iadebita et violenta destiterit, malevolentie indoctum esse poterit, et plusquam expedit, nutritivum b. Cæterum licet in partibus istis pro dirigendis vestigiis vestris, vestrisque parandis processibus, moram nunc usque duxerim protrahendam, ecce in terram meam in instanti redire festino i, ut ad obsequia

auctoritate. At eorum consiliis patriarcha suffragante, in gravioribus imperii negotiis usum esse, hinc discimus.

f Ad imperii provincias, quæ ab Ottocaro detinebantur, jura patriarchatus extendi omnes norat. In sola Carinthia dux Ultricus fiduciario jure obtinebat illius oppida Tyfer, Treven, Windischgraz, et Clamau, civitatem sancti Viti, Clangensfurt, et sancti Georgii. Quæ post ejus mortem Philippus frater invasit, viam sibi paraturus ad infulas Aquileienses, quas nequidquam ambiabat. At Ottocari jussu ea oppida Ecclesiæ Aquileiensi restituere coactus fuerat. Cum autem Rudolphus rex Romanorum electus fuit, ideam Philippus, ut aliarum provinciarum alii principes, ab eodem Rudolpho Carinthiæ investituram obtinuit, quam tamen rex ubi anno 1276 una cum cæteris, in suam potestatem redegit, Philippo oblatam Mehinardo comiti Tyrolensi administrandam concessit. Cum vero Raymundus Ottocari iniustitias queratur, haud dubie Philippus, aliarumque provinciarum duces, qui adhæserant Rudolpho, eadem fortuna utebantur, quæ Salisburgensis archiepiscopus, ac proinde jura Aquileiense ecclesiæ furentis Ottocari rapinis atque incendiis erant obnoxia.

g In nullo ex monumentis, quæ ego viderim, Raymundum inter præsentis, qui castra Rudolphi sequebantur, inveni.

h Num de Philippo duce Carinthiæ, an de finitimo alio principe hæc dicantur, ignoro. Hinc certe lax aliqua affliget Italiæ historiæ: nam Raymundus videtur Rudolpho præbuisse obsequium in Langobardia suis Turrianis adhærens, qui bello impliciti erant cum vicecomitibus. Alias castri ejus erectionem sensisset.

i His prædicta comprobantur, terra enim sua erat patriarchatus Aquileiense. Sedes Utinæ, quo ex Ger-

vestra paratorem et promptiorem me reddere valeam juxta fervens desiderium cordis mei.

392 EPISTOLA XV.

De capitaneo Styriae, qui nomine Ottocari regis Bohemiae omnia bona Ecclesiae Salisburgensis devastavit; idem Salisburgensis Rudolpho scribit, petens ab eo festinum auxilium.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xv.)

ARGUMENTUM. — Archiep. Salisburgensis Rudolpho nuntiat, in Austria, Carinthia, Styria, hostilia omnia esse persequente Ottocaro quoscunque regi Romanorum fideles; ac demum copias in Salisburgensis ecclesiae jura immisisse, quae rapinis et caedibus fere omnia pessumdederunt; nullo alio pacto mitigari velle hostem, quam ecclesiae et imperii fidem deserendo. Celerem opem ab eo petit, ne modicum quod remanserat corrumpatur.

Indignatio, quam concepit indignae adversus Salisburgensem [Salzburgensem] ecclesiam dominus rex Bohemiae, sicut experimento didicimus, non quiescet donec nostrum et ecclesiae nostrae vestigium deleatur a terra. Postquam enim omnes et singuli perierunt in Austria, Styria et Carinthia qui colebant justitiam, et Romani imperii legibus paruerunt, postquam fidelis nostra devotio removeri non potuit vel mutari, multis tentata terroribus, variis illecta promissis, et a rege praedicto sollicitata quam pluribus blandimentis. Ecce quod tali die capitaneus Styriae nomine regis praedicti omnia ecclesiae Salisburgensis praedia, fora, castra et oppida exercitu congregato invasit hostiliter, captis hominibus, et plerisque occisis, deductis rebus mobilibus, immobilibus vero per ignem et gladium tam crudeliter devastatis, quod jam de omnibus suis rebus superesse nihil cernitur ecclesiae memoratae, quod non sit ab

manae provinciae reversurus erat, ut mihi videtur. Quae omnia, utpote conjectando assecutus, aliis reliquo integra, nihil negans, nihilque affirmans.

His litteris lucem afferunt aliae ab eodem archiep. scriptae ad Gregorium X, quas refert Hansiz. (*Germ. Sac. tom. II, p. 581*) continuo post datas ad Rudolphum: « Multa, inquit, necessitate compellimur, ut afflictionum nostrarum multitudinem ad apostolatus vestri sanctam clementiam deferamus. Illustris siquidem princeps noster post reditum nostrum a conc. generali, gravi adversum nos indignatione concepta, omnes ecclesiarum nostrarum redditus et proventus sic integraliter occupavit, quod plerisque ex nobis tot temporalia, quae octo dierum necessitati sufficerent, non reliquit: homines, possessores, et praedia nostra elicto regio annotata non no. is, sed sibi s. r. v. i. u. t. et intendunt. Civitates, oppida, et castra nostra hostiliter occupantur, et ab hac valida persecutione nullus excipitur, praeter eos qui se juramentis et aliis cautionibus astrinxerunt, quod nec ad Romanae Ecclesiae jussionem, nec ad regis Romani praecipuum quidquam eorum faciant in futurum, quod eidem regi valeat displicere. Talia juramenta illicita, et improbae factiones tam a saecularibus quam regularibus extorquentur. Nos autem, qui horrendam extorsionem hujusmodi, imo conspirationem damnam abhorremus, apud regem praedictum locum veniae invenire non possumus, sed praesentibus graviore injurias pro conservatione justitiae praestolamur. Et licet incumbant nobis ista pericula, quae ad subversionem ecclesiarum nostrarum, et nostri interitum diriguatur, timoris pariter et doloris sufficientem nobis materiam subministrant, ex hoc tamen cruentius cruciamur, quod a promotione subsidii terrae sanctae, ac praedicatione crucis salutaris, ac prosecutione sancti negotii, in quo status fidei Christianae agitur, omnes communiter praetextu dicti discriminis prohibemur. Aspicat igitur ab altitudine sedis apostolicae vestra clementia, pater sancte, quae tribulationes nostras respiciat, et de manu

hostibus conekatum b. Quamvis autem cum devota humilitate prostrati pacis gratiam, vel saltem treugarum inducias petiverimus ab eodem rege, nulla tamen certa haec conditione perficere quivimus, nisi adversus Romanam Ecclesiam, sacrumque Romanum imperium temerato fidei nostrae debito voluissimus effici infideles. Nos igitur in angustiis pro Augusti reverentia constituti, imploramus auxilium, et subsidium expectamus vestrae felicissimae majestatis, cum dolore et gemitu postulantes, quatenus saltem reliquis dictae ecclesiae miserabiliter derelictis, ne id ipsum tenue et modicum facultatis, quod ab unguibus depraedantium cecidit, absorbeat iterum ab eisdem, festino suffragio succurratis, antequam nos contingat totaliter consummari.

394 EPISTOLA XVI.

Rudolphus ad proceres regni Hungariae scribit se brevi ultionem sumpturum de ipsorum hoste rege Bohemiae.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xvi.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Hungariae proceres de fide et sollicitudine in adolescentes Ladislaum regem ducemque Andream, ab se adoptatos in filios, collaudat; factisque comprobaturus dicta eos allicit ad petendos honores in regno Romano, sive in aula, sibi esse cordi affirmans, pristinam ejus regni gloriam instaurare, aemulique Ottocari audaciam, Deo auspice, infringere.

Quod illibatae fidei vestrae virorem et decus potentiae naturalis illuminant, quod invariabilis animi vestri robore rutilantior puritatis scintilla resplenduit, lucidis operum argumentis apparuit et realibus claruit documentis d, dum inclytus Ludovicum e regem Hungariae et Andream ducem Slavoniae filios nostros charissimos sorte fatalitatis humanae pateris

tribulantis injuste nos eruat tribulatos digneturque vestra benignitas serenissimi nostri domini Romani regis potentiam ad reclamationis nostrae subsidium, et ad sui ipsius injuriam propulsandam quam nos pro ipso patimur, excitare; nisi enim prompto nobis succurrat auxilio, Ecclesiae nostrae in praecipitio positae subvertentur. Atque haec quidem epistola ad Gregorium praeferi debet 38 libri primi, cui statim subjicienda ista quam versamus, nam saevientis Ottocari nova continet argumenta.

b Chron. Salisburg. ap. Canisium (*Ant. Lect. tom. III, par. II, p. 487*) damna illata brevi sermone complectens: « Anno, inquit, 1275, rex Bohemiae Salzburgensem ecclesiam hostiliter invadit ad estimationem publicam ad quadraginta tres marcas eandem damnificando, et maxime in distractione et exustione praediorum. » Memoratus capitaneus erat Milota Zawischius Styriae praefectus. Qua de re archiepiscopus haud ita multo post in Augustanis comitiis die 24 Junii celebratis acerrime disseruit, ut ait Gerardus (*Hist. Austr. lib. I, p. 22*). Etenim post auditas Austriacorum injurias, ipse « de recenti ejus injuria, qua misso in ipsius ditiones Milota praefecto, omnia ferro atque igni foedaverat, verba faciens orat et obsecrat Caesarem, reliquosque principes, uti conatibus illius in tempore obviam eant. »

c De tota litterarum sententia uberrime constat ex allata ad Gregorium epistola, praeterquam de Milota praefecti missione, quae posterior fuit, ut ex eandem silentio colligitur.

d Hanc epistolam praefendam esse illi, quam supra attulimus (ep. 6), res ipsa docet. Camerarius enim Ladislai, exhibitione hac literali permotus, commendatione sui regis terras aliquot sibi concedendas petiit, quae nondum ereptae fuerant ex invasoris manibus.

e Mendum evidens collectori, aut exscriptori tribuendum, nam recte alibi (ep. 6 et 20) Ladislaus appellatur.

orbatos solatiis (quos ut carnem ex carne nostra, et A os velut ex ossibus nostris amplexu sinuque paterno fovendos assumpsimus a) gratis non desinitis praevenire servitiis, et eisdem in suis et regni agendis officiosis et indesinentibus non cessatis amplexibus inherere. Super quibus utique laudabilibus actibus vestris, in quibus nimirum nobis, velut in delectabili quadam refectione complacuit, redhibitionibus gratiarum amplissimis studia vestra prosequimur et commendatione laudabili collaudamus. Volentes igitur erga vos propter hoc realiter potius quam vocaliter affluentius abundare, pro munere petimus speciali, quatenus si quae in regno Romano vel apud nos hujusmodi praerogativae refulgeant, quod ex his vester animus oblectetur, a nobis eas cum obtinendi fiducia requiratis. Sic enim procul dubio nobis est cordi et curae illud magnificum 395 et famosum Hungariae regnum in antiquae gloriae fascibus rediviva reformatione dirigere, sicque ipso illaso persecutoris illius illidere feritatem b, quod nulla prorsus personarum aut rerum dispendia evitare proponimus, quin ad edomandam ejusdem fastuosam superbiam sub victricibus aquilis c, duce Domino exercituum, intendamus: ut discat amodo, posito supercilio per se ipsum, quam sit durum quamque difficile contra stimulum calcitrare.

EPISTOLA XVII.

Rudolphus imperator d commendat filium suum primogenitum, quem in Austriam cum copiis militariibus praemittit, cuidam principi, ut ipsum in omnibus adjuvet.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xvii.)

ARGUMENTUM. — Castra moturus versus Egram, praemissoque Alberto primogenito in Austriam cum valido exercitu, eidem ab N. iter dari petit per suos fines, promittens gravem haud futurum locis

a Hist. Aust. ad annum 1277 habet: « Circa festum omnium sanctorum rex Romanorum, et rex Ungar. in confinio circa Hainburgam colloquium habuerunt, ubi rex Romanorum eundem regem Ungariae in filium adoptavit. Et omnes regi Rom. servire promiserunt. Eodem tempore rex Romanorum eundem regem Ungariae apud Brucam ad prandium invitavit. » Eadem sententia est Gerardi (H. Aust. p. 29). At infra videbimus (ep. 31) in eo congressu, seu colloquio non adoptionem, sed foedus sancitum esse. Quamobrem Rudolphus dum proceribus alacritatem additurus, regis adolescentibus paternum solatium non defururam affirmat, eosdem jam adoptasse significat.

b Stephanus adolescentium pater in tractatu pacis cum Ottocaro ap. R. yn. (1271, n. 30 seq.) sibi retinuit « Hungariam, Dalmatiam, Croatiam, Ramam, Serviam, Galliciam, Lodomeriam, Comaniam, Bulgariam, totumque ducatum Sclavoniae cum attinentiis eorum. » Juri autem omni cessit « in ducatibus Styriae, Carinthiae, Carniole, et Marchiae. » Quem sane tractatum sequenti anno 1272 Gregorius X ratum habuit apostolica auctoritate. At moriente Stephano eodem anno, pax evanuit. Nam Bela dux, Ottocari consobrini, proditionis apud Ladislavum insimulatus ac cæsus iracundia exastuantem Ottocaram coegit pacem abrumperet: et quamvis Gregorius, Caroli etiam Siciliae regis opera invocata, eruptionem iram reprimere conatus sit, ferocis tamen animi motus comprimere non potuit. Idcirco Rudolphus procerum fidem curamque egregiam commendat, ac parentis vices se gesturum promittit, eosque beneficiis affecturum, ac regni æmulo arma quantocius muturum.

c De aquila in vexillis vide supra (ep. 11, n. 2).

d Corrige, titulatoris ingratiis (Rudolpho sic perituum volente) Rudolphus rex Romanorum.

aut hominibus, rogatque ut populus sibi salutis jubeat praesidio esse eidem Alberto, jugum seiscet excussuros, quod illis jampridem Ottocarus imposuerat.

Rudolphus etc., Turbatur non immerito nostrae serenitatis animus, et ad iram conciamur vehementius, ac tanto justius quanto te et ceteros sacri imperii principes et fideles propter fidei puritatem quam ad Romanum geris imperium, gravius per illustris regis Bohemiae rabiosam tyrannidem perpendimus tribulari. Sane multiformis dilectionis animus et affectum, quem ad 396 te nostra gerit serenitas, curantes ferventibus atque irremissis desideriis, tibi ceterisque nostris principibus inique tribulatis, similiter et oppressis, operoso ac festino succursu et subventione potenti ostendere disponimus, et in voto gerimus versus Egram e una cum filio L. f, rege regum dirigente feliciter gressus nostros, festinè progressibus nos conferre, primogenito nostro versus partes Austriae cum armorum multitudine et armorum militum copiositate apparatu decentissimo destinato. Qui cum necesse habeat tuos transire terminos absque alicujus hominum lesione, dispendio, vel jactura, petimus ut eidem nostro primogenito viam et introitum, juxta quam de tua fidelitate et discretionem non contumacem fiduciam gerimus, studeas praeparare; faciens et disponens quod fideles tui de suis munitionibus eidem, imo sili ipsi subvenient, atque ipsorum negotium in subventionem nostri primogeniti tam ardentem et tam strenue prosequantur, quod abjecto servitutis jugo per praedictum regem ipsis dudum imposito, in amoenitate tranquilla pacis valeant respirare f. Dictum nostrum filium tuae fidei puritati examinatæ discretionis consilio in totum committimus, et quasi pro filio tibi tradimus instruendum, gubernandum, et ad omnia, quae liberationem patriae respiciunt, dirigendum b.

c Has dedisse litteras puto post recensitum exercitum Campoduni, quae civitas Sueviae in Algiois Kempten hodie audit; ex quibus patet iter utriusque exercitus in Austriam, Rudolphi nempe per Franco-niam versus Egram in Bohemiae finibus; Alberti autem per Tirolensem comitatum et Carinthiae fines.

f Nulli ex Rudolphi filii nomen fuit per L. litterarum incipiens, ut suo loco dixi (lib. 1, epist. 11, num. 4): H. igitur aut R. reponi debent, quibus indidentur Hermannus, aliusve filius patri cognominis, qui tirocinium sub strenuo genitore agens, in castris esset. Quandoquidem Alberto, Hermannus, et Rudolpho, et eorum haeredibus masculis feuda sequenti anno concessa inveniuntur a Petro Pataviensi episcopo, in duobus diplomatibus apud Hansizium (Germ. Sac. tom. I, p. 418 seq.).

g Philippum Carinthiae ducem in comitiis Norimbergensibus provinciae illius investituram accepisse compertum est (ep. 14, n. 4); tametsi eodem hoc anno Rudolphus eam provinciam una cum aliis Austriacis acquisitam Meinardo comiti Tirolensi administrandam dederit. Quamobrem fidelitati et discretioni hujus ducis exercitum commendari credi posset: quae, cum fallaces hac occasione perspectae fuerint defectionis causa postea exstiterint. At quae sequuntur, Philippo convenire nequaquam possunt.

h Haec sane non hominem una tantum occasione cognitum, cum feudorum investituram et restitutionem in integrum (ab Ottocaro enim dejectus fuerat ex Carinthia, et Carniola) a Rudolpho obtinuit; sed spectatae fidei virum, cui Albertus tanquam patri commendaretur, qualis erat Salisburgensis archiepiscopus. Cui tamen scriptam epistolam affirmare non ausim, cum supra viderim (ep. 12) officii verborumque discrimen huic epistolae cum litteris ad archiepiscopum intercedens.

397 EPISTOLA XVIII.

Rudolphus imperator a duci cuidam significat se moturum contra Bohemum, et ut castra viciniora occupet b.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xviii.)

ARGUMENTUM. — Iter sibi tutius comparaturus adversus Bohemiam regem, hortatur N. ut occupet castra hostis suae ditioni finitima quaecumque poterit. Praemium promittit laudem atque honores.

Quam versutae calliditatis insidiis, quam calumniose intentionationis insultibus, temerarius hostis imperii N. in exhaereditationem ejusdem imperii machinetur, satis, ut credimus, tibi in vicino est cognitum quod jam transitit ad remotos. Sane cum ad recuperandum possessiones praeclearas imperii per eundem hactenus occupatas c, imperialia potentiae signa movere in proximo, duce altissimo exercituum Domino, disponamus, sinceritatem tuam, de qua non modicum obtinemus fiduciam, amplissima qua possumus precum instantia duximus exhortandam, quatenus ad occupationem castrorum praedicti regis, quae tuae sunt viciniora potentiae, [Fors. provinciae], omnes animi tui curas et studia opportuna convertere non omittas, ut ad invasionem ipsius per eadem loca liberior nobis transitus pateat, et ingressus habilior d in perpetuum suae desolationis exterminium nobis et nostris valeat preparari. Per hoc enim procul dubio tu et tui contignis a nostra magnificentia praeconiis praeveneri poteritis et praecelsis honoribus exaltari.

398 EPISTOLA XIX.

Rudolphus Caesar excusat se apud pontificem Romanum, quod ad constitutum tempus non venerit pro corona imperii suscipienda.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xix.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus protestatur Gregorio X se post Lausanense colloquium nil habuisse antiquius quam magnificum apparatus pro Italico itinere suscipiendo ad imperialem coronationem

a Corrige ut in col. 771 (not. d).

b Ottocarum superiori anno denuntiatum fuisse hostem imperii chronicorum praesidio vidimus: Rudolphi testificatione nil certius desiderari potest.

c Carinthia, Styria, Carniola, caeteraeque Austriae provinciae nequidquam per legatos repetitae, antequam hostis imperii denuntiaretur.

d Per Bavariam iter habiturus erat: attamen de illius duce Henrico, ejusque ditione semper silet. Ubi venit, sola ostentatione armorum eum compressit. Tum vero Austria omnis patuit usque Viennam.

e De colloquio Lausanensi eum loqui, et quidem cum Gregorio X pro certo haberi debet. Cumque post pontificis mortem cardinalibus affirmet se jam paratum esse ad veniendum, necessario haec litterae retro trahendae sunt, praeferendaeque illis ad cardinales (l. 1, ep. 42). Eae vero ante diem 20 Januarii anni 1276 scriptae fuerunt: quare istae sub finem praecedentis datae videntur, teste Rudolpho ipso, qui non diu, sed aliquantulum se esse detentum ait a praedicto itinere suscipiendo.

f Jam diximus terminum primo constitutum fuisse diem festum omnium sanctorum anni 1275; at eodem imminente, dum rex cum pontifice Lausanense consistebat, ad diem pentecostes anni sequentis dilatum esse. Quomobrem inepte titulator ponit Rudolphum se excusare quod non venerit: ipse enim Rudolphus ait regio apparatu accingeremur ad iter, quo sperabamus incedere. Quid sibi velit hujusmodi frequentibus transformationibus, lector judex esto: mihi quidem collector, seu exscriptor iste est sublesta fidei.

g Ex superioribus patet longe ante Lausanense colloquium hostilia omnia esse ab Ottocaro adver-

die sancto Pentecostes, ut constitutum fuerat; sed aliquandiu impeditum fuisse gravibus negotiis, quae suus legatus enarrabit.

Is, beatissime pater, zelus circa paterni beneplaciti peragenda mysteria incessanter exuberat; is revera in pectore filialis devotionis effectus effervescit assidue, circa matris Ecclesiae ministerium cultum honorifico prosequendum, quod amodo cum ab amabili vestra nos contigit abuisse e praesentia, nullis omnino pepercimus sumptuosus laboribus, quin regio apparatu decenter accingeremur ad iter, quo sperabamus incedere ad suscipiendum in termino nobis a vestra benignitate praefixo, de sacrosanctis manibus vestris imperii diadema f. Sed votis hujusmodi successiva processuum aptitudo non abfuit [Fors. adfuit]. Imo et casuum inopinabilium postmodum ingruentium intricata congeries promptum spiritum a tam grati operis executione gratuita aliquantulum sequestravit g. Quae quidem negotiosa obstacula vestrae sanctitatis potius fidi interpretis eloquio duximus disserenda 399 quam scripto. Propter quod religiosum et honorabilem N. virum utique fide ac devotione conspicuum, caelibus vitae candore nitentem, nobisque praecelsum meritis suae probitatis acceptum, in cuius os super praemissis et aliis verba nostra perfecte transfudimus, ad beatitudinis vestrae pedes, ut casus hujusmodi referat, fiducialissime deprecamur, humillime supplicantes, ut ei super his, veluti nobis ipsis, dignemini fidem credulam adhibere h.

EPISTOLA XX.

Excitat Ladislaum regem Hungariae, et Andream ducem Sclavoniae, contra regem Bohemiae.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xx.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Ladislao Ungariae regi, fratrique ejus Andreae duci Sclavoniae, tanquam adoptatis in filios, ac foedere secum junctis, nuntiat se eos, regnumque eorum a tyrannide Ottocari liberaturum; excelso magnoque animo eos

sus archiepiscopum, aliosque principes, barones, et comites, qui ab eo defecerant, ut regi Romanorum adhererent. Haec tamen causa, utcumque gravissima, impedimento non erat, quin Gregorio superstiti ad duo illa maxima, omniumque praecipua serio incumberetur, expeditionem Syriacam, et coronationem Rudolphi, ejus quippe duces futuri erant imperator, et pontifex, ut constanter auctores affirmant. Alia igitur impedimenta supervenerant, quae legatum enarraturus erat, quibusque postea se explicaturum pollicetur Innocentio V, (lib. 1, ep. 38) ut stato die praesto sit in Urbe.

h Minoritae ut plurimum legationibus fungebantur id temporis apud pontificem principesque summos. De quibus minime praeterenda mihi videtur concilii Lugdunensis praecleara testificatio, tam pro iis quam pro ordinis Praedicatorum religiosis. Utrique enim maxime putabantur Ecclesiae necessarii, cum de novis religionibus improbandis res erat: « Sane, aiunt Patres, ad Praedicatorum et Minorum ordines, quos evidens ex eis utilitas Ecclesiae universali proveniens perhibet approbatos, praesentem non patimur constitutionem extendi. Caeterum Carmelitarum, et Eremitarum sancti Augustini ordines, quorum institutum dictum concilium generale (Later. sub. Innoc. III, c. 12) praecessit, in suo statu manere concedimus, donec de ipsis fuerit aliter ordinatum. » Ex utro autem ordine hic religiosus fuerit, duo praesertim serio animadvertenda nobis praebet, sanctos nimirum hominum mores, eorumque animi sinceritatem, magnam esse commendationem apud summos principes; et utriusque ordinis religiosos, antequam rigor ille pristinus defervesceret, summo loco esse habitos in Ecclesiae reique publicae utilitatibus. Infra exemplis confirmatum hoc videbimus.

esse jubet : etenim cum æquo ac fortunato principe sunt pugnaturi.

Placidæ parentelæ conjunctio, quæ identitatis alterne nos unit amplexibus, sic est nostris infixæ præcordiis, sic revera convulvit radicata tenaciter, et memoriæ nostræ plantariis insita jugiter coalescit, quod inter cætera, quorum crebra sollicitudo nos adicit, illud inhaerere potissime votis nostris, qualiter vos et inclutum N. quos ut carnem ex carne nostra, et velut os ex ossibus nostris amplexu, sinuque paterno fovendos sumpsimus, a tyrannide **400** furibunda persecutoris iniqui possimus eripere^a, ac avitæ hæreditatis vestræ funiculos congruis finibus ampliare. Sic enim proculdubio nobis est cordi et curæ illud magnificum et famosum Hungariæ regnum in antiquæ gloriæ fascibus rediviva reformatione dirigere, sicque ipso illæso persecutoris illius illidere feritatem, quod nulla prorsus personarum aut rerum dispendia evitare proponimus, quin ad edomandum ejusdem fastuosi superbiam sub victricibus aquilæ, duce Domio exercitum, intendamus. Ut discat amodo, posito supercilio per se ipsum, quam sit durum quamque difficile contra stimulum calcitrare^b. Eia ergo princeps, in quem proavorum generosa strenuitas vires et animos derivatione gratuita propagavit, virum induite virtuosum, vos robore fortitudinis accingentes. Confidimus autem in divina clementia, quod non deerit vobis prosper eventus ad omnia, dum in causa f. cili et æqua militabitis, et sub principe zelatore justitiæ fortunato^c.

401 EPISTOLA XXI.

Rudolphus ducem exercitus ad militiam invitat d.
(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxi.)

ARGUMENTUM. — Ducem cum parte copiarum in provincias imperio recuperandas præmissum, ob res præclare gestas eximie effert laudibus; eique nuntiat se propediem profecturam in Austriam cum magnifico apparatu, regiaque illum munificentia prosecuturam.

^a Magna hujus epistolæ similitudo cum sextadecima facit ut datam utranque credam uno eodemque tempore. Cunque in utraque ii adolescentes regi adoptati dicantur, fateor me non intelligere cur Austriacæ historiæ auctor Gerardo nimiam fidem adhibens adoptionem differat in sequentem annum. Vide supra (col. 771, n. b).

^b Iidem fere verbis Ungariæ proceres alloquitur.

^c Vanum esset tantum principem, tantisque ornatum virtutibus cum Cæsare aliisve ethnicis principibus comparare. At Engelberti Coloniensis episcopi testimonium silentio præteriri non debet, qui Gregorio X electum regem Romanorum sic describit (Cod. Cæsar. ap. auct. Piet. Austr. l. 1, c. 4, p. 34): « Et ut de regis electi, sic et coronati persona sacros. Romanæ Ecclesiæ matris nostræ nova gaudia cumulentur, idem rex est fide catholicus, ecclesiarum amator, justitiæ cultor, pollens consilio, fulgens pietate, propriis potens viribus, et multorum potentium amicitia connexus, Deo, ut firmiter opinamur, amabilis, et humanis aspectibus, ut cernitur, graciosus; insuper corpore strenuus, et in rebus bellicis contra infideles fortunatus. Propter quod speramus in eo qui reges et regna constituit, quod sub ejus principatu pacifica quæ regno proveniet, pax ecclesiis, concordia plebibus, et moribus disciplina: ita quod gladii confabuntur in vomeres, cornu Christi sui a rege regum magnifice sublimato. Vos itaque quæsumus, pater sancte, suscipite filium singularem, quem procul dubio sentietis intrepidum matris Ecclesiæ pugilem, et invictum fidei catholicæ defensorem. Processum vero tam rite, tam provide, tam mature de ipso sic habiimus, gratiosæ approbationis applausu benevolo prosequentes, ac ex affluentibus patris dulcedine pietatis opus perficientes Dei in

Satis est regiæ celsitudini patens et cognitum, quanta in te virtus eliteat, satis claris et placidis elucescit indicis et notoriis claris argumentis, quanta strenuitatis et fidei utilitas puritate, dum nostræ gloriæ sitibundus et avidus, personarum et rerum dispendia non evitans, ad exaltationem imperii prosilire non cessas intrepidus, creditæ tibi nostræ militiæ agmina gloriose ac strenue dirigendo^e. Super quo utique tuæ constantiæ, quæ in operis exhibitione complacuit, commendamus effectum. Sane tua volumus desideria non latere, quod in proximo, Deo duce, ad partes Austriæ in regio potentatu et apparatu magnifico nos conferre disponimus, digna pro meritis te beneficentia liberaliter præventuri, et juxta industriæ tuæ consilium sine salutari negotio provisuri^f.

402 EPISTOLA XXII.

Fridericus archiepiscopus Salisburgensis absolvit suos diocesanos a juramento præstito cuidam principi.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxii.)

ARGUMENTUM. — Archiepiscopus Salisburgensis provinciales suos a juramento fidelitatis absolvit, quo regi Bohemorum æstringebantur; ac de suffraganeorum consilio se anathemate percussurum minatur quemcunque juramenti ejus obtentu non adhærentem Rudolpho.

Fridericus Dei gratia, etc., omnis boni plenitudinem cum salute. Ex quo jurisjurandi sancta religio non est iniquitatis vinculum, sed confirmatio potius veritatis, viri prudentes et providi, de quorum vos numero æstimamus, illud plene intelligunt et facili ter apprehendunt, quod illustri principi N. per vos et alios præstita sacramenta adversus sacrum imperium, dominumque vestrum serenissimum, nec tenent, nec ligant vos, quod contra ducem et justitiam statumque reipublicæ indebite sunt extorta^g; et quoniam eadem juramenta observari non possunt sine præjudicio vestræ salutis et morali periculo

ipso, eundem cum vestræ sanctitati placuerit, et visum fuerit opportunum, ad imperialis fastigii diadema dignemini misericorditer evocare: ut sciant et intelligant universi, quod posuerit vos in lucem gentium Dominus, et per vestræ discretionis arbitrium, orbi terræ post nubilum exoptata serenitas elucescat.

^d Lector, judex esto, num titulus conveniat epistolæ. Regio exercitui rex ipse cum uno ex filiis præerat: jamque omnia erant disposita ad movendam castra. Tunc vero exercitui eidem quaerit ducem?

^e Meinhardum comitem Tirolensium præmissum fuisse in Styriam et Carinthiam auctores constantiter tradunt. Qui cum Rudolphus Pataviam pervenit die 26 Septembris, in castris regis reperitur, diciturque utranque eam provinciam adegisse in verba. Mentiar, nisi ad hunc strenuum ducem epistola data est. Quin etiam Albertus primogenitus Rudolphi, quem supra vidimus (ep. 17) præmissum pari modo in Austriæ provincias, cum comite Meinhardo fuisse videtur. Certe cum creditæ sibi militia res gesserat dignas, quæ a Rudolpho maxime commendarentur.

^f Illic videtur aliquid deesse.

^g Eodem hoc anno Philippo Carinthiæ duce defecto, Meinhardum provinciam præfecit, ut animadvertit Hansiz. (Germ. Sac. tom. II, p. 365), cujus verba non negligam. « Cum Rudolphus anno 1276 provincias occupasset, eas non Philippo, sed Meinhardo Tirolensium comiti, propter egregie navatam operam tradidit: Philippo molulum suum apud Urbem Chremisium ad exitum usque tolerante. Decessit an. 1279. »

^h Quæ juramenta Otocarus extorsit, vide supra, ep. 15.

animarum vestrarum, nos auctoritate Dei omnipotentis ipsa vobis remittimus et absolvimus ^a, imo non esse ligatos denuntiamus ad observantias eorundem. Nos etiam de consilio venerab. fratrum suffraganeorum nostrorum per excommunicationis sententiam adversus omnes et singulos procedemus, qui prætextu juramentorum taliter præstitorum in erroris concepti devio vagari magis elegerint, quam reduci ad semitam veritatis apertæ, quam [Fors., qua] Romanum imperium Deo jam præduce nos præcedit ^b.

403 EPISTOLA XXIII.

Rudolphus scribit regi Ungariæ pro auxilio contra Bohemum ^c.

(An. Dom. 1278, cod. Rud. xxiii.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Viennæ consistens jam inde a recessu Ottocari, et undique auxilia contrahens contra eundem rebellantem, sequæ ad ultimum conflictum parantem, regem Ungarorum orat, ut sibi præsidio sit in ducatibus Austriæ et Styriæ, quo si hostis se vertat, cum insequi a tergo se constituisse, regem admonet.

Cum inter reges orbis, et principes affinitatis interdum et amicitiae fœdera contrahuntur, tanto majoris inter eosdem affectionis unio debet merito suboriri, quanto majores aliis in celsioribus positi speculis dignitatum, virtutum inferioribus debent exempla dissorere, quantoque per unanimes voluntates ipsorum pax firmiter crescit in populis, ampliatur honores alterutrum, et suorum roborantur in posterum jura regnorum. Sane contracta feliciter inter nos jampridem alternæ connexitatis identitas sic revera inextinguibiliter est in nostris radicata præcordiis, sic in intimis nostri cordis affectibus est firmata tenaciter, quod delectat nos exsequi per effectum quidquid regale vestrum demulceat animum, quidquid vestræ majestatis honoribus arbitrari fuerimus adauctivum, incommutabili animo disponentes, confubulationis hujus vinculum indisso-

A ciabiliter observare ^d. Hinc est, quod sic contractæ inter nos inviolabilis amicitiae debitum vice reciproca repetentes a vobis, juxta quod vester procurator et nuntius spondidisse dignoscitur, et ad hoc vos solemniter obligasse ^e, serenitatem regiam ampliori ^f qua possumus precum affectione deposcimus, et hortamur quatenus mutuo nobis in nostris necessitatibus subveniat auxilio, et fidelibus ac factoribus nostris in Austriæ et Styriæ ducatus efficacæ opportuni patrocinii pretendatis umbraculum et solatio consilii et auxilii fulcimentum, prout dilecti fideles nostri N. N. celsitudinem regiam duxerint informandam ^g. Nos enim in civitate nostra Viennensi, ut pote regi Bohemiæ satis contermina, moram utilem ista vice contrahimus, ut si rex prædictus temerarios impetus sui gressus in attritionem ipsorum nostrorum fidelium forte direxerit, ipsum a tergo viriliter insequentes, eundem regem, prædictis fidelibus nostris illæsis, allidere valeamus. Vos itaque quæsumus nobis cum festinatione rescribite, quid super præmissis in vestro proposito geritur et in beneplacito continetur ^h.

EPISTOLA XXIV.

Rudolphus recipit cujusdam excusationem, ita tamen ut nolit ipsum esse inter se et regem Bohemiæ pacis mediatorem.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxiv.)

ARGUMENTUM. — Bernardi episcopi Seccoviensis deprecationi optinuit princeps liberalissime respondet. Pacis arbitrum inter se et Ottocarium negat se illum accepturum, nisi prius Ottocarus immensa damna episcopis illata resarsierit: tum vero præbiturum aures rebus rationi congruis.

Litteras vestras ⁱ nobis postremo transmissas affectione benigna suscepimus, ut pote quæ fermenti, quod litterarum vestrarum ^j prioris a discriminarat et sparserat, vos reddentes innoxios, velleris verecundi velamina revelarunt ^k. Sane nunquam

ad annum spectat 1278.

^l Ante sanctum fœdus a rege Romanorum cum rege Hungariæ, legatis ultro citroque missis pactioes factæ erant, riteque omnia peracta, quæ in hujusmodi magnis negotiis fieri solent, ut Rudolphus luculenter affirmat. Quamobrem chronistæ Altahensis, aliorumque breviloquentiam de amicitia invicem contracta, cum mira factorum celeritate conjunctam scerni oportet, ita ut sanciendo fœderi plures menses, nec pauciores apparatus novi belli tribuantur: nam rei utriusque effectus ante Augusti mensis extreme anno 1278 non apparuit (ep. 32 seq.).

^m Rudolphus et Ladislaus reges conjunctis exercitibus dimicarunt, quod litteræ eædem docent. Bohemus enim castrametatus in Austria Rudolphi consilia elusit ad Styriæ ducatum quod attinet.

ⁿ In hac urbe rex Romanorum moratus est usque ad Annæ reginæ decessum an. 1281. Tunc Alberto primogenito Austriæ, aliarumque provinciarum administratione dimissa, profectus est ad Rhenum.

^o Quanquam vi fœderis ad legendum et nocendum initi non defutura esse auxilia viderentur a fœderato rege, Rudolphus tamen scripto sibi significari optat ab eodem rege, num opem sit laturus, necne? Consilium quippe erat cum rege hominum sui ævi fortissimo, ac bellicosissimo, nec non victoriis assueto, ut tradit chron. Pragen. præterea cum rege irato.

^p Bernardi scilicet Seccoviensis episcopi, Ottocaro addictissimi, qui anno præterito regia legatione fungens in Augustanis comitiis temere invecivam habuerat in Rudolphum, quem Bohemi potentia fretus tanquam hostis hostem contempserat.

^q Has igitur litteras aliæ præcesserant, quibus opinionem ab se averterat, qua prohosos in regem Romanorum libellos effudisse dictitabatur. Neutræ

^a Cum hæc gerebat archiepiscopus, in tuto erat, Rudolphi enim castra sequebatur. Hist. Austral. post Rudolphi adventum in Austriam, eandem rem sic enarrat: « Quem ministeriales honorifice ac solemniter recipientes, relicto et abjecto prædicto rege Bohemiæ, Rudolpho adhæserunt, oblitique sunt pacti et juramenti quod pepigerant cum eo, postpositis hæredibus eorum, quos eis in obsides tradiderant, ac per consilium et informationem Prædicatorum et Minorum fratrum, et totius cleri, qui auctoritate papæ tollentes juramentorum scelera, omnes regem Rudolphum in dominum repperunt. » Fratrum clerique consilium accesserit, necne, non quæro: episcopali auctoritate populos absolvi a juramento certum hoc monumentum luculentissime testatur.

^b Populorum studio, qui ab Ottocari tyrannide liberari auebant, spiritualibus armis accedentibus, civitates et castra se Rudolphi dominio subdiderunt, excepta civitate Viennensi, quam obsidione cinxit, ut breviter Eberhardus Altahen. et fusius alii constanter tradunt.

^c Loco hujus epistolæ ponenda erat 29, cum autem religio mihi fuerit ordinem codicis ulla tenus immutare, ne istam quidem evidentem inversionem attingam, cum præcipue quæ mox sequetur epistola, superiori præmittenda sit, pluresque aliæ vagentur a propria sede, ut videbimus. In antecessum potius notari debet, anno 1276 die 19 Novembris Elisabeth Sacro Bohemiæ regem in genua provolutum jurasse fidem Rudolpho coram multis principibus: quam rem uberrime enarratam videbimus infra (ep. 29.)

^d De affinitate per adoptionem contracta est dictum supra (ep. 16 et 20): hic autem in initio etiam fœderis sit mentio, cujus conditiones habentur infra (ep. 31). Quare eadem isti præmittenda erat, quæ

hactenus regia celsitudo de vestrae rectitudinis inobliquabilitate decredidit, sed in vobis quidquid in pari pectoris hominem ministeriosae naturae potuerit artificium infundisse, semper existimavit divinitus inditum esse vobis. Ex his igitur, quae sincera praecordia rubiginosae non susceptibilia cicatricis, jam verisimiliter produxerunt in lucem celebris opinionis vestrae praestantiam, et constantiae firmitatem condigno laudum praeconio commendantes, excusationem vestram libenter admittimus, et nitentis innocentiae titulos approbamus. Viderint tamen illi, qui vobis inscius veritatis vacuos dictavere libellos, quid honoris et gloriae ex commentis hujusmodi consequantur. Porro super his quae inter caetera celsitudini nostrae scripsistis vos velle libenter ad bonum concordiae inter nos et regem Bohemiae per mediatoris solliciti modum interponere partes vestras, sic vobis duximus respondendum. **406** Quod cum idem rex ad principes nostros archiepiscopos et episcopos, veluti ad pupillam oculorum nostrorum utramque manum hostilis invasionis extendit, in eorum continuum exterminium graviter debacchando, penitus incongruum arbitramur et indecens, eo sic proterviente leroctet, in eventuum tractandorum et dubiorum involucro nos involvi. Verum si manum retraheret ab offensis, et male facta corrigeret restitutionibus ablatorum, ad ea quae forent congrua rationi possemus facilius inclinari.

EPISTOLA XXV.

Rudolphus cognatum hortatur, ut secum contra regem Bohemiae profisciscatur.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxv.)

ARGUMENTUM. — Principem aut comitem consanguineum hortatur, ut sibi opem ferat adversus Bohemiae regem Ottocarum, magnis eum praemiis sua-

epistolam codices praeseferunt. Ex hoc autem Rudolphi responso, cujus frustum ab Hansizio recitatur (*Germ. Sac. tom. II, p. 383*), patet Bernardum binis litteris egisse causam suam. Harum aetatem facili negotio assequemur, si animadverterimus, vi Kal. Octob. Bernardum non adfuisse cum aliis episcopis Pataviae in castris Rudolphi, ad Novembri declinante una cum Salisburgensi archiep. et suffraganeis dedisse litteras gratulatorias ad Joannem XXI quibus Austriae aliarumque provinciarum liberationem a tyrannide exsultantes nuntiant. Itaque metu primum, cum Rudolphum favore principum, et armorum terrore adventare in Austriam vidit; deinde exemplo Henrici Bavariae ducis respiciens litteris deprecari veniam coepit; quam utique obtinuit, aequam Rudolphus ex Bavaria moveret castra.

Magnanimitate principis ac mansuetudine raro admodum obvia, episcopi excusationem admittit, atque auctoris libellorum, quicumque fuerit, conscientiam malefacti arbitram relinquit. Quare Bernardus tanti beneficii aestimator tertiam regi Romanorum epistolam scripsit, quam refert Hansiz. ex cod. Casareo (*ib. p. eadem*), quae cum in nostro desideretur, audienda est: « Revidit spiritus meus exultationis insperatae gaudio excitatus. Sediti in tenebris, et umbra mortis lux est mihi visa coelitus exoriri. Pulsis jam e medio rancorum nebulis, quas suis foliibus fabri induxerant Aquilonis, repente quidem vestrae serenitatis jubar lucidum mihi gaudeo arrisisse. Complector, et teneo super aurum et topazium litteras vestras, quas mihi quidem detulit Angelus pacis, in quibus ranum olivae ore columbino prorectum ad instar Noe fluctuantis me profiteor recepisse: denique annuente Domino, gaudium magnum, quemadmodum gallo canente spes rediit. Refusa est salus aegro, restituta sanitas semivivo. Caeterum anima mea turbata est valde, quod in me visa est vestra gratuita perturbata et exasperata lenitas. Id meis peccatis prorsus imputo, quibus iram merui, et vestram deminui gratiam, dum in me transie-

que beneficentia ipsum, ejusque familiam se prosecuturum esse pro meritis promittens.

De generosi sanguinis unione qua nobis astringeris e, te degenerare nullatenus arbitantes, sinceritatem tuam, de qua non dubia fide confidimus, ampliori qua possumus praecum instantia duximus exhortandam, quatenus tractus naturalis funiculo parentelae qua jungimur, digne pensans quod regiae sublimitatis auspicia nobis attributa divinitus tua sint, tuaeque posteritatis egregiae **407** incrementa perpetua et magnifica fulcimenta, nobis nostrisque fautoribus studeas in instantis casus articulo, contra grassatoris iniqui potentiam, tam viriliter quam constanter assistere, et nos impugnantem fideliter expugnare. In hac etenim causa tua res agitur procul dubio sicut res nostra. Quare si prompto aggressus fueris animo quae petantur, condignis te ac tuos regia celsitudo magnificabit honoribus, et secundis beneficentiae suae vera favoribus ampliabit.

EPISTOLA XXVI.

Rudolphus desert cuidam principi officium in imperio, eumque invitat ad societatem belli, et per illum alios.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxvi.)

ARGUMENTUM. — Consanguineo alteri principi in provincia Ottocari faucibus expositi confert officium imperii a principibus retinendum, cum ad imperialem aulam accedet. Interim ei constantiam in fide commendat, eumque impense orat, ut avunculos suos ad eadem, spe praemiorum afficiat.

Duplex tibi suppeteret non ambigimus incentivum, quod nobis et Romano imperio adeo ministeriosus, ut apud argumentosa, deservis: quorum alterum san-

runt irae vestrae taliter et terrores; ex quo non est accusare alium, quam meipsum, qui liquido confiteor, me peccasse. Ego autem si quid in eo est vel opere, vel sermone commissum, in quo vestra sit vel exasperata bonignitas, vel utilitas diminuta, vestrum subeo spontaneum satisfactione iudicium, quatenus vos aequa discretionis lance pondus libris examinis, per quod et contenti sit venia, et innocenti non imputetur de caetero haec offensa; veniatque Auster, qui ollam indignationis, fallace Aquilone succensam, mitioris aerae temperamento refrigeret, atque in thalamo Salomonis medium cubile charitate constituens in quietis tranquillae planitie, mentis vestrae redigat tempestatem. Praeterea facti confirmavit quae litteris amplexus erat. Nam una cum caeteris principibus certatim subvenit indigentiae Rudolphi in prosecutione belli adversus Ottocarum. Cujus rei monumenta videsis apud eundem Hansiz. (*Ibid., p. 386 seq.*)

Tituli fallaciam haec arguunt. Rudolphus siquidem praebere aures faciles conventioni alicui non recusat: dummodo Ottocarus male facta emendet.

Haec et sequens epistola inscitiae insimulant scriptores, qui in magno hoc progenitore Augustae domus Austriae inclytum genus, et potentiam ab electione ejus in regem Romanorum desumunt. Recte de eodem Coloniensis archiepiscopus, ut supra vidimus (ep. 20, in not.) sub ipsam electionem *multorum potentium affinitate connexam* descripsit Gregorius X rectius haud dubie dicturus, si et consanguinitate adjecisset. Certe inter potentes affines haud dum recensebantur Albertus Saxoniae dux, cui Rudolphus Agnetem filiam, et Otto Brandeburgicus, cui Hedwigen despondit: namque id factum Aquisgrani post coronationem sequenti anno. Ex potentibus autem consanguineis Henricum Furstembergium (ep. 23 et seqq. lib. 1) praecedenti anno praefecit provinciae, quas putabat juris imperii: alios duos modo hortatur, ut potentissimo regi Ottocaro suas vires objiciant.

guinis efficit claritudo qua jungimur, alterum vero A
fidei debitum naturalis, quo te imperio cognoscis
astrungi, quodque rupturæ non patitur cicatricem.
Virilis igitur viri, quem nec blanda subvertunt, nec
terrent adversa, constantiam digno laudum præco-
nio commendantes, et incommutabili animo dispo-
nentes, te, velut insigne signaculum positum in cor
nostrum, condignis magnificare honoribus, et hono-
ribus congruis exaltare, fidelitati tuæ describimus
quod officium N. tibi committimus usque ad nostræ
beneplacitum voluntatis b. Nos enim iurejurando
firmavimus, quod imperialia bona sine consilio
principum prorsus alienare non possumus, sed ob
tuæ meritum probitatis, cuius præstantia pollet
semper et viguit fides tua, cum ad præsentiam 408
nostram veneris, ipsos principes ad hoc facile credi-
mus inclinare, quod non solum in istis, sed etiam in
secundioribus beneficentiæ nostræ solatiis debeas
merito honorari. Porro cum nobilis N. c sic a
præsentia nostra recesserit, quod ipse una cum
aliis suis contra hostes imperii Romani potenter
exurgere debeat, et patenter votivum tibi patro-
cinium impensurus, prout ab ipso et coadjutoribus
suis, si nuntios tuos ad eos transmiseris, plenius
poteris edoceri, sinceritatem tuam attente requiri-
mus et hortamur, quatenus animum tuum alicujus
impressione formidinis non dimitteas, et ab insi-
diantium laqueis tuta te providentia cautum reddens,
in inchoato proposito strenuitate concepita viriliter
perseveres. Avunculos tuos, erga quos uberi affluentia
præmiorum similiter volumus redundare, ad assisten-
dum nobis, etc., in ipso negotio quibus possis in-
ductionibus efficaciter allecturus; nos enim tam
erga te quam erga ipsos beneficentiæ nostræ dulco-
ribus sic exuberare concepimus, quod laborum effi-
cienter immemores, copiosa superveniente dulcedine
præmiorum.

409 EPISTOLA XXVII.

Rudolphus cuidam principi gratulatur de con-
cordia inita, eundemque incitat contra Bo-
hemum.

a Erat igitur potens hic consanguineus ex princi-
pibus imperii.

b Quare officium absolute non conferat, in se-
quentibus declarat. Unde liquet, qua lege astrin-
geretur rex Romanorum, seu imperator electus,
antequam Aurea Bulla quidquam de ea re consti-
tueretur.

c De Tirolensi comite Meinhardo in Carinthiam
præmissus videtur sermo esse. Cum autem singula-
ria huiusmodi ex litteris hinc suppetant, quæ in
Austriaca historia, chronicisque aliis non reperiun-
tur, haud expeditum est decernere, num principes
Campiduni congregati in comitiis ista promiserint
Rudolpho, nam plures hic memorantur; an eorum
aliquis cum copiis præmissus cum sibi adherenti-
bus aggressurus esset Otlocari fideles. Quod certo
constat, Albertus Rudolphi primogenitus, et præ-
dictus comes Tirolensis in provincias ab Otlocaro
iavasas Rudolphi exercitum præcessere.

d Jam diximus (lib. I, ep. 37) reconciliationem
istam esse factam die 5 Aprilis hujus anni, quod ex
chron. Aust. collegimus. De eadem loquitur Hist.
Aust. hunc in modum. c An. 1276 (Rudolphus)
Ratisponam usque pervenit, ducemque Henricum Ba-
varie (qui tunc temporis prædicto regi Bohemie per
suas pecunias astabat) potenti manu devicit; filiam
quoque suam Ottoni filio præfati ducis matrimonio
legitime copulavit, et ab ipso rege Rudolpho sæpe
dictus dux terram suam recepit titulo feudali. Igitur
Rudolphus rex Bavariam potenter pertransiens, Pa-
taviam pervenit; die videlicet 26 Septembris.
Antequam Bavariam ingrederetur, has litteras datas
esse nemo dixerit; de nuptiis enim antequam in or-

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxvii.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Henrico Bavarie duci,
qui optimo publico reconciliatus erat cum Ludo-
vico fratre comite palatino, gratulatur, eumque
orat, ut nuntios de nuptiis celebrandis cum Ot-
tone ejusdem filio et regia filia remittat; Otlocar-
um ab suo latere invadat, quem ipse aggrediatur
ab altero, ut medius inter duo incendia non possit
effugere.

Grandem cordi nostro materiam exultationis in-
duxit, quod quiescente jam intumescentiæ spiritu
quem inter vos et inclytum filie nostræ sponsum
fragor horridæ tempestatis invexerat, ejus dispo-
nente clementia qui post nubilum dat serenum,
eidem sic estis votivæ reconciliationis in osculo et
fraterna dulcedine cuncti, quod utique sicut vobis
ad gloriam, sic subjectis fidelibus cedet ad exoptatæ
quietis augmentum d. Verum ex eo admirationis
causa præcordiis nostris infunditur, quod nuntii
nostri ad vestram jamdudum transmissi præsentiam,
super matrimonio consummando, tam longam et
diuturnam moram in vestra curia contraxerunt,
quos quidem finaliter potius expediri e. Et quia
nostri fideles in Austria diris adversantis æmuli
quatiuntur insultibus, et amarum persécutionum
intentionibus impetuntur, serenitatem vestram,
de qua stabili fide confidimus, ampliori qua possumus
precum instantia deprecimus, quatenus invasores eo-
rum ab illo latere tam 410 viriliter quam potenter
invadere satagatis f. Nos enim in digito Dei confisi,
qui causæ nostræ justitiam comitatur et dirigit, eos
ab isto latere taliter impugnare ac expugnare co-
nabimur, in virtute Germanici potentatus, quod
invasores prædicti inter malleum et incidem sera
ducentur poenitudine patrum. Sic autem non
solum ademptos vobis avitos recuperare poteritis
terminos, sed ad ampliora funiculos exten-
detis. Unde si placet, mox visis præsentibus,
nobis insinuetis expressius quid super his in vo-
stro proposito geritur et in beneplacito continetur.

finem redigeretur, minime actum esset. Quamobrem
credito proclive est, modica temporis interapedine
reconciliationem Henrici cum fratre, ejusdem reli-
tum in gratiam Rudolphi, et desponsationem præ-
dictam contigisse. Chron. Salisb. ap. Canis. (Aut.
lect. tom. III, part. II, p. 487) anno 1278 habet:
c Dominus Henricus dux Bavarie per filium suum
generum regem (regis) Romanorum laborat ad
regis gratiam, quam tandem consequitur per resigna-
tionem terræ inter Danubium et Anasum posita,
quam ab ipso rege Romanorum receperat titulo
hypothece propter hoc specialiter ut Rom. imperium
contra regem Bohemie adjuvaret. Quare
Henricus in fide non perstitisse videtur, et quid-
quid primo in gratiam reditu acquisivit, amisisse in
altero.

e Rudolphus filiam Catharinam despondit Ottoni
Henrici filio post hujus reditum in gratiam, ut
animadvertit Gerardus (Hist. Aust. p. 25). Qua-
propter diuturnitatem legatorum querens more
potius impatientem se ostendit, ob imminens cer-
tamen cum Otlocaro, quam negotium plus æquo
dilatatum reprehendat jure.

f Consilia ista clusit præceps defectio Austriæ tam
superioris quam inferioris, una excepta Vienna.
Octo spatio dierum tradunt utramque Austriam
defecisse ab Otlocaro, quem populi experti erant
imitem atque asperum. Hansiz (Germ. Sac. tom.
I, p. 415) Rudolphum a populis invitatum observat
in antiquis monumentis: c Provinciales, ait, Otlo-
caro ob tyrannidem infensi dudum antea Rudolphum
invitaverant. Austria universa, quæ cis Danubium est,
vix octidui labore indiguit. g

EPISTOLA XXVIII.

Rudolphus scribit cuidam de defectione Carinthiorum ab Ottocaro Bohemie rege.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxviii.)

ARGUMENTUM. — Meinhardo, ut videtur, Carinthie populos ad sui obsequium pertrahere nitenti nuntial, ad se accessisse ex ejus provincie finibus N. et N., veniaque petita statim recessisse indicturos bellum Ottocaro, locaque in iisdem finibus invasuros. Id cum suis fidelibus communicandum censet, ut alacriores fiant.

Accedentibus nuper ad majestatis nostrae praesentiam N. N. et cum eisdem habito diligenti tractatu sub forma hujus informativi, simpliciter abierunt a nobis, quod statim rege Bohemiae diffidato, circa fines Carinthiae manus invasionis extendent in eum, et strenue bellicos attentabunt insultus N. et N. nostris obsequiis in eodem confinio corde et animo, ac opere, prout verisimiliter creditur, applicandis. Haec igitur dic et manda fidelibus, quos de fortunatis nostris auspiciis arbitraveris gavisuros, ut sicut honorum nostrorum sunt avidi, sic et gloriae participio gratulentur, et longe pulsa formidine, augustali brachio confidant se tutari, contra calumniantium impetus et insidias aemulorum.

411 EPISTOLA XXIX.

Archiepiscopus Salisburgensis ac ejusdem suffraganei summo pontifici Romano laeti nuntiant per Rudolphum imperatorem^b, cujus virtutes ac laudes mirifice deprædicant, liberatam ab Ottocari Bohemi tyrannide Austriam.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxix.)

ARGUMENTUM. — Salisburgensis archiepiscopus et suffraganei post primam Rudolphi victoriam de rege Bohemiae Ottocaro, Joanni XXI novo pontifici de ejus electione gratulantes, ejusdem regis tyrannidem et audaciam in se aliosque omnes episcopos reduces a concilio Lugdunensi exaggerant, quam videlicet exercuerat, inhiendo decimas pro subsidio Terræ sanctæ, obtemperacionem sanctæ sedis mandatis, et obsequium regi Romanorum apostolica auctoritate confirmato: nec non illicita extorquendo juramenta, subvertendo ecclesias incendiis et rapinis, atque jungendo fœdere cum Tartaris tyrannis. Subinde faustissimis Rudolphi progressibus uberrime enarratis pro liberatione

^a Quinque calumniatorum genera novit interpres legis Arcadii et Honorii de calumniatoribus (Cod. Th. lib. ix, tit. 39, l. 3), quorum quartum est: *Calumniatores sunt, qui sub nomine fisci facultates impetunt alienas, et innocentes quietos esse non permittunt.* De hujusmodi calumniatoribus sermonem hic fieri arbitror.

^b Reprimenda iterum titulatoris licentia auctore cod. Cæsarei, cujus titulum exhibuimus.

^c Brevissimum Adriani V pontificatum excepit Joannes XXI die 15 Septembris hujus anni trium pontificum funeribus memorandi.

^d Cur Hansizius ista siluerit non video; etenim pro eorum temporum more sacræ Scripturæ loci usurpantur, magis etiam apte quam in præcedentibus; præterea liquet, aliunde pervenisse ad sanctam sedem tantæ rei notitiam, at certam rerum seriem, rectamque eventuum declarationem ex hisce tantum litteris suppetere.

^e Ex præcedentibus ejusdem archiep. litteris tot malorum series patet. De illicitis quoque juramentis constat ex litteris 15 et 20.

^f Hoc vero fœdus cum barbaris percussum novi non parum affert. Præcipuam quippe causam, cur provincias imperii nollet dimittere, hanc Ottocarus

A Austriæ, tantum regem, tamque de republica et de ecclesiis bene meritum ei commendant grati animi ergo.

Sanctissimo^e, etc., tales episcopi, etc. Elevatis in cœlum manibus redemptori nostro Dei Filio Jesu Christo laeti laudes exsolvimus, et ipsius eximie pietati ad grates quas valemus humiliter inclinamus, qui Ecclesie suæ sanctæ precibus exoratus paternitatem vestram sanctissimam collocavit in speculam eminentem, ut ab alto luceat, et relucent ad instar fulgidæ margaritæ, quæ omnes illuminet populi Christiani. Hoc eodem felici tempore, quo divina gratia revelante, beati Petri apostolorum principis, pater apostolice, meruistis ascendere principatum, Dei Filius benedictus in sæcula visitavit in partibus Alemanie plebem suam et erexit cornu salutis nobis. Cornua quidem justi Dominus exaltavit hoc tempore, et confregit cornua peccatorum, quæ adversus corpus totius Ecclesie corrumpendum et in necem nostram specialiter ferebantur elata. Et licet multi, ut credimus, hujus rei apud vestram clementiam fuerunt 412 relatores, nos tamen paternitati vestræ rei gestæ seriem et ordinem veritatis præsentibus revelamus. Nuper^d nobis ad propria redeuntibus a concilio Lugdunensi, et volentibus ea prosequi quæ in ipso concilio fuerant salubriter ordinata, illustris Ottocarus rex Bohemie ad sui præsentiam nos vocavit, vocatis expresse prohibuit, ne decimam deputatam in Terræ sanctæ subsidium in suis territoriis colligi faceremus, neve aliquis nostrum salutiferae crucis gloriam prædicaret. Postulavit etiam ut jurejurando et aliis diversis cautionibus caveremus eidem, quod nec ad mandatum sedis apostolicæ, nec prætextu sententiæ vel præcepti a quocunque hominum proferendi, aliquid faceremus, quod a suo distaret proposito; quo sanctæ sedi apostolicæ et Romano imperio proterve resistere disponebat, non solum a nobis, verum etiam ab inferioribus quibuscunque prælatis nostrarum partium exigens metu terribili illicita juramenta. Nobis autem nolentibus inquinari hoc scelere, servitutis asperæ jugum imposuit, et defixa mente tandem disposuit innocentiam nostram perdere, exquisitis tortoribus et tormentis, ecclesiarum nostrarum civitates et castra, villas et oppida a fundamentis subverti constituit per incendia et rapinas^e. Et quamvis tantorum malorum cumulus ad nostrum exterminium suffecisset, ex hoc tamen formidine fecit nos prorsus exanimis rex prædictus, quod cum tyrannis et regibus Tartarorum fœdo societatis fœdere se conjunxit^f. Ilas nostras miserias et Christi injurias

adducebat, ut chronici et historia testantur, quia per annos plures ab iisdem barbaris eas frequentibus præliis defensaverat. Sit instar omnium annalista Althaensis ad annum 1277. « Otakerus, inquit, quintus Bohemorum rex, qui Austriam, Styriam, Mariam, Carniolam, ac portum Naonis tempore vacantis imperii tenuerat, resignare noluit, dicens quod eandem terras bona fide et justo titulo possideret, ac ex mandatis et commissionibus apostolicorum, qui tempore suo fuerant, contra insultus Ungarorum, Comanorum, et Tartarorum per 24 annos cum gravibus sumptibus et laboribus, imo et multa impensa suorum sanguinis defensasset (Ap. Canis. tom. IV, p. 218). » Ex hisce autem episcoporum litteris discimus Ottocarum cum Tartaris perpetuis nominis Christiani hostibus fœdus junxisse summo cum catholici principis dedecore, maximoque cum Christianorum et ecclesiarum detrimento. Profecto iisdem litteris fides integra adhibenda est: nihilominus animadverti debet, quod mense Julio superioris anni Ottocarus iniquo isto fœdere non erat implicitus. Nam Gregorii litteræ increpatoriæ apud Rayn. (1275, n. 10 seqq.) « Dat. Belliquadri xi Kal. Aug. anno 4 » alia inter capita reprehensione digna istud omnia maximum non recensent. Quamobrem turpe hoc fœ-

413 Christianus princeps, et dominus noster charissimus Rudolphus serenissimus Romanorum rex audiens, et frequenter auditas exaudiens preces nostras, congregata fortitudine militaris exercitus, ab ultimis Alemaniam finibus castra movit, longa terrarum spatia et diversas pertransiens nationes, circa festum sanctorum omnium intravit districtus terræ Austriæ, non formidans prærupta cacumina montium, non abhorrens temporis intemperiem hiemalis, nec deserens [defectus] altis nivibus gelidæ regionis. Postquam principatus Austriæ, Styriæ, etc., triumphali gloria triumphavit, civitatem Viennensem inter alias partium nostrarum optimam, quam adhuc rex Bohemiæ in sua tenuit potestate, copioso cinxit exercitu, navibus nihilominus apparatu bellico mirifice ordinatis, quibus latum flumen Danubii transire disposuit, ut prædictum regem Bohemiæ jam de fugæ præsidio cogitantem in corde Bohemiæ, velut profugum occuparet. Dictus vero Bohemiæ rex sano quidem, sed tardo fretus consilio, paucorum dierum treugas [tregas] petiit, petitas obtinuit, infra quos [quas] ad prædicti nostri Domini [Rudolphi] venit exercitum, et ibidem nobis præsentibus, fracto quidem animo et genibus incurvatis, devote petitam veniam obtinuit, resignatis prius obsidibus, civitatibus, castris, et oppidis universis, quæ dictis principatibus atinebant. De terris vero Bohemiæ et Moraviæ præstito fidelitatis homagio meruit investiri ^a. Hunc itaque principem gloriosum vestræ committimus sanctitati, pater piissime, **414** supplicantes humiliter et [non tam humiliter quam] devote, quatenus propter Deum principaliter vobis habere dignemini recommissum prædictum dominum nostrum, in cujus manibus his diebus ^b prout signis apparuit evidentibus divina justitia laudabiliter triumphavit.

EPISTOLA XXX.

Rudolphus regem Ungariæ laudat de suscepto secum bello contra regem Bohemiæ

(An. Dom. 1278, cod. Rud. xxx.)

ARGUMENTUM. — Cum Ladislavus rex Ungariæ se oportune laturum auxilia rescripsisset, Rudolphus lætitia exsultans, in laudes eximias, uberrimas gratias, promissionesque amplissimas effunditur.

ius nuper esse initum credi debet, cum provincias certatim ab se delicere ille sensit, quanquam episcopi prave facta ejus enumerantes nullam temporis rationem habeant.

^a Id factum laudatus annalista Altabensis breviter enarrat, « Civitates, aens, ibidem et castra se suo dominio subdiderunt, excepta civitate Wiennensi, quam etiam obsidione cinxit, nec tamen per violentiam cepit, sed per quoddam arbitrium, quod ipsi ambo reges iniierunt, incœpit ipsam civitatem Wiennensem, et totam terram Austriæ trans Danubium versus meridiem pacifice possidere, altera parte ejusdem trans Danubium versus Aquilonem, sive Bohemiam eidem regi Bohemiæ per idem arbitrium remanente. » Historiæ autem Australis auctor ad hanc epistolam propius accedens, ait : « Regem Bohemiæ in castris regis Romanorum cum 36 vexillis ante Viennam circa Danubium flexis coram eo genibus in præsentia multorum principum spiritualium ac secularium terras suscepisse supradictas, regique Romanorum obedire et ad stare fideliter juratum compromississe..... Tunc primo Viennam et alias civitates ad resignationem ipsius regis Ottocari regi Romanorum esse apertas. Quibus testimoniis omni procul dubio præferri debet epistola. Quod autem narrat Dubravius de tentorio ita concinnato, ut decidentibus lateribus Ottocarus genuflexus a multitudine aspiceretur, excogitatum videtur ad conflandam Rudolpho invidiam, tribuendamque causam rebel-

Insignem ei legationem adornat, similem ab eo recepturus, si libuerit.

Illustri et magnifico principi domino domino L., etc., affectum paternæ dulcedinis cum salute ^c. O quam celebre, quam insigne præsagium affuturæ lætitiæ! O quam grandis, quam eximie virtuositatis indicium nostris inditum est præcordiis de filio tam præclaro, tam **415** excelso præ regibus terræ, qui gradatim ad culmina prohibitatis ascendens, in annis teneris præmaturis nititur adornari morum annosorum insigniis, et adulti viri uxore ^d vestiri. Sane quam immensæ, quam inexplicabilis cordi nostro materiam exultationis infuderit, quod ad ulciscendas nostras et vestras injurias ^e, quæ quibusdam individuis nexibus uniuntur, contra communem hostem imperii Romani et regni Ungariæ, vestram potentiam tam potenter et magnanimitè excitastis, non sufficit lingua depromere, vel scribentis calamum dignis condecensibus exarare. Propter quod in divinæ laudis præconium organi nostri jubulum attollentes, ad uberiore quas possumus regiæ celsitudini grates et gratias inclinamus, magnopere pollicendo, quod nunquam ullius hostilitatis adversitas pacta vobis indissociabilia fœdera poterit aliquantulum incurvare, quin causam vestram in omnibus proprie propriam reputemus ^f. Ecce igitur nuntios nostros solemnes ad præsentiam vestram de latere nostro transmittimus, ut vobiscum provide tractent et ordinent, qualiter nobis et vobis ultra sit magnificentius et consultius procedendum; quod tamen omnino dispositioni vestræ relinquimus, cujus nutui nostra desideria coaptamus, et si fortassis vestræ regali prudentiæ videatur expediens, quod cum ipsi nuntii nostris ad nos discretos nuntios vestros de vestro latere destinatis, id valde gratum habebimus, eos qua decet benevolentia recepturi et ad vos cum expeditione gratuita remissuri.

416 EPISTOLA XXXI.

Rudolphus cuidam significat conditiones fœderis inter ipsum et Ungariæ regem initas.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. xxxi.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus enuntiat quemadmodum ab se tandem fœdus est initum cum Ladislavo rege Ungarorum, quod pridem fieri cœptum per legatos ultro citroque missos, deinde ratum habi-

lioni Ottocari : neque enim hæc epistola, nec vetus ullum monumentum id tradunt, et, quod majus, ab Rudolphi ingenio est prorsus absonum.

^b Hinc patet, paulo post diem undeciesimam Novembris epistolam datam esse, cum Ottocarus veniam obtinuit, præstititque Romanorum regi homagium pro Bohemia et Moravia.

^c Diximus supra (ep. 23) Rudolphum Viennæ consistentem auxilia quærere adversus rebellantem Ottocarum : hæc autem litteræ consecrariæ illarum sunt, ideoque ad annum spectant 1278.

^d Mendium evidens : forte legendum *virore*.

^e Gerardus petiit per Rudolphum auxilii mentionem faciens (*Hist. Austriac.*, p. 25) de Hungariæ rege sic loquitur : « Jam antea Ottocaro infensus, quod Bibsburgum, Tirnaviam, Posingam, Altenburgum, Cherlburgum, Musenburgum, et alia quædam Hungarici regni loca Posonio vicina teneret, auxilia pollicetur. »

^f Magna initi fœderis, magna auxiliorum opportunitas. Historiæ Australis auctor anno 1277 refert, quemadmodum Ottocarus iterato collecto exercitu grandi Austriam intravit, et omnes munitiones novis instrumentis et machinis, qui cati vocantur, potenter expugnavit, et sic dissensio et guerra gravis orta inter eos. Nam tota hieme Australes Moraviam, et contra Bohemi Austriam diversis raptibus, prædis et incendiis vastaverunt. »

audemus, nec possumus relaxare, nisi prius injuria A retractetur, quam comes M., si voluerit, poterit pleno reformare *. Sumus etiam ad presens in itinere constituti, quo intramus Carinthiam et Styriam b pro vestri honoris augmento, et abiade ad partes Austriae descendemus.

EPISTOLA XIV.

Patriarcha Aquilegensis scribit Rudolpho imperatori c de malis, praesertim de rege Bohemiae domino.

(Au. Dom. 1276, cod. Rud. XIV.)

ARGUMENTUM. — Raymundus Turrianus patriarcha Aquileiensis Rudolpho litteris rescribit, se gaudere, quod Turrianorum fide et consiliis inhaereat, inferatque bellum Bohemiae regi Ottocaro. Adversus eum, sibi et Ecclesiae suae infestum, auxilia promittit. Nihil sibi dissensionis esse cum N. futurum tamen, ni destruat castrum nuper erectum contra jura et privilegia ecclesiae suae. Se ad ecclesiam suam continuo rediturum, ut inde ad ejus obsequia promptior paratiorque sit.

Serenissimo, etc. Aquilegensis d. Regios apices, qui purae fidei promptaeque devotionis exempla exigunt et signa requirunt, suscepi honorificentia promptiori, quibus affectuosissimo perlectis 390 affectu, concepi letitiam tam ingentem, quod spiritus, mens, imo sensus singuli sunt praegaudia renovati. Est mihi siquidem jucunditatis et exultationis materia praecipua et votiva, quod celsitudo regia de mea meorumque fida fide confidens, juxta nostrum consilium quasi salubrius sibi oblatum dirigi processum Casareos eligit, atque regi e. Est etiam et mihi specialiter superaffluens cumulus gaudiorum, quod vestra serenitas imperialis solii decus virtuosis operibus, quae tanti domini gloriam concedant, decorare procurans, contemptores vestros, qui tanquam columnae ac bases imperii cum omni promptitudine in via vestrorum deberent currere mandatorum, sub

* Forma statuti, quae jampridem facta esse dicitur, continuo sequitur post allata verba: « Personis tamen illustribus decoratis principum dignitate, pro ipsorum reverentia deferentes, praesens edictum ad eos et terras eorum extendi nolumus, nisi prius admoniti, cessare contempserint ab offensis hujusmodi, nec emendare voluerint infra unius mensis spatium quod fecerunt. »

b Duo exstant diplomata fundat. monasterii virginum Tullnensis. Primum datum Viennae c prii. Kal. Sept. in octava Indict. post Nativitatem Christi 1230, regni nostri septimo.) Alterum vero novem mensium intercedente, c xii Kal. Jun. Ind. ix, an. Chr. 1281, regni nostri anno octavo:) quae afferuntur ab auctore Piet. Austr. (lib. 1, c. 15, seq., p. 87 et 91). Priori Salisburgensis non aderat, alteri vero testis aderat omnium primus. Quamobrem magis magisque comprobatur has litteras datas esse ab archiepiscopo sub finem anni 1279 ex itinere, cum amplissimam suam provinciam obibat, quod ante Septembrem mensem anni 1280 non confecit. Si Hansizius hanc epistolam vidisset, inani conjectura non institisset, ut Salisburgensem otiosum Viennae detineret, subintroducta emulatione cum legato apostolico, quo nil incredibilius id temporis, ut monumentis comprobatur.

c Vide col. 765, not. c.

d Raymundus Turrianus, Ughello Martini filius, dum erat episcopus Comensis, Paganus, cum ad Aquileiensem patriarchatum est translatus. (H. Sac. tom. V, p. 300 et 94.)

e Neapolitane et Franciscum Turrianos, qui dominabantur Mediolani, a Gregorio jussos esse Alfonso Castellae regi affectanti imperium resistere, dum Rudolpho ubique obsequium comparabat, docet Raynaldus (1275, n. 5) apostolicarum litterarum

potentiae vestrae dextera humiliare intencit, et rebellionis exigente protervia, depressionis merito malleo conculcare: ut qui modo tranquillus in praecipis suis despicitur, iratus in vindicta postmodum sentiat, quemque si leles universi et singuli, qui excellentiae vestrae fidelitatis debitum repraesentant, dulcem et pium dominum voverunt, in confusionem propriam sentiant aemuli correctorem. Quanto enim puniendae temeritates magis augeantur excessibus, tanto major est delinquentibus adhibenda correctio, ut et ipsi facinus suum poena saltem vindicant cognoscant, et alios ab illicitis poenae timor coerceat et vindicet. Porro cum scribentis animus adeo sit in exaltationis vestrae promotione delixit, ut desideriorum meorum summa principaliter cupiat honoris et nominis vestri decus sermone et opere procurare, magnificentiam vestram scire cupio, quod viris et viribus congeram posse meum, ut quam cito de processu vestro felici contra regem Bohemiae (qui contra Deum et omnem justitiam meis et ecclesiae meae juribus f existit injuriis et honoribus inhonoris) mihi 391 constiterit, me reddam pro viribus ad excellentiae vestrae servitia preparatum e. Ceterum litterarum vestrarum favorabilis inductio habuit, ut cum N. ad compositionem me disponere procurarem. Super quo sic per praesentes explico velle meum, quod inter me ac ipsum non viget ad praesens alicujus dissensionis materia vel rancoris, nec ex me circa ipsum discordiae scrupulus oritur; quin inter nos amicitiae ac dilectionis integritas viget et virescat. Verumtamen est, quod ipse me in vestris servitiis existente, in praedictum ecclesiae meae, ac contra ipsius privilegia et jura publica erigi fecit castrum quoddam, quod nisi forsitan ipse viam aequitatis et juris eligens ab injuria hujusmodi tam indebita et violenta destiterit, malevolentiae inductivum esse poterit, et plusquam expedit, nutritivum b. Ceterum licet in partibus istis pro dirigendis vestigiis vestris, vestrisque parandis processibus, moram nunc usque duxerim protrahendam, ecce in terram meam in instanti redire festino i, ut ad obsequia

auctoritate. At eorum consiliis patriarcha suffragante, in gravioribus imperii negotiis usum esse, hinc discimus.

f Ad imperii provincias, quae ab Ottocaro detinebantur, jura patriarchatus extendi omnes norant. In sola Carinthia dux Ulricus fiduciario jure obtinebat illius oppida Tyfer, Treven, Windischgraz, et Clamax, civitatem sancti Viti, Clangenfurt, et sancti Georgii. Quae post ejus mortem Philippus frater invasit, viam sibi paraturus ad iafulas Aquileienses, quas nequidquam ambiebat. At Ottocari jussu ea oppida Ecclesiae Aquileiensi restituere coactus fuerat. Cum autem Rudolphus rex Romanorum electus fuit, idem Philippus, ut aliarum provinciarum alii principes, ab eodem Rudolpho Carinthiae investituram obtinuit, quam tamen rex ubi anno 1276 una cum ceteris, in suam potestatem redegit, Philippo oblatam Meharado comiti Tyrolensi administrandam concessit. Cum vero Raymundus Ottocari injustitias queratur, haud dubie Philippus, aliarumque provinciarum duces, qui adhaeserant Rudolpho, eadem fortuna utebantur, quae Salisburgensis archiepiscopus, ac proinde jura Aquileiense ecclesiae parentis Ottocari rapinis atque incendiis erant obnoxia.

g In nullo ex monumentis, quae ego viderim, Raymundum inter praesules, qui castra Rudolphi sequebantur, inveni.

h Num de Philippo duce Carinthiae, an de finitimo alio principe haec dicantur, ignoro. Hinc certe lux aliqua affliget Italiae historiae: nam Raymundus videtur Rudolpho praebuisse obsequium in Langobardia suis Turrianis adhaerens, qui bello impliciti erant cum vicecomitibus. Alias castri ejus erectionem sensit.

i His praedicta comprobantur, terra enim sua erat patriarchatus Aquileiense. Sedes Utinae, quo ex Ger-

vestra paratiorem et promptiorem me reddere valeam juxta fervens desiderium cordis mei.

392 EPISTOLA XV.

De capitaneo Styriæ, qui nomine Ottocari regis Bohemici omnia bona Ecclesie Salisburgensis devastavit; idem Salisburgensis Rudolpho scribit, petens ab eo festinum auxilium.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xv.)

ARGUMENTUM. — Archiep. Salisburgensis Rudolpho nuntiat, in Austria, Carinthia, Styria, hostilia omnia esse persecute Ottocaro quoscunque regi Romanorum fideles; ac demum copias in Salisburgensis ecclesie jura inmisisse, quæ rapinis et cædibus fere omnia pessumdederunt; nullo alio pacto mitigari velle hostem, quam ecclesie et imperii fidem deserendo. Celerem opem ab eo petit, ne modicum quod remanserat corrumpatur.

Indignatio, quam concepit indigne adversus Salisburgensem [Salzburgensem] ecclesiam dominus rex Bohemici^a, sicut experimento didicimus, non quiescet donec nostrum et ecclesie nostræ vestigium deleatur a terra. Postquam enim omnes et singuli perierunt in Austria, Styria et Carinthia qui colebant justitiam, et Romani^b imperii legibus paruerunt, postquam fidelis nostra devotio removeri non potuit vel mutari, multis tentata terroribus, variis illecta promissis, et a rege prædicto sollicitata quam pluribus blandimentis. Ecce quod tali die capitaneus Styriæ nomine regis prædicti omnia ecclesie Salisburgensis prædia, fora, castra et oppida exercitu congregato invasit hostiliter, captis hominibus, et plerisque occisis, deductis rebus mobilibus, immobilibus vero per ignem et gladium tam crudeliter devastatis, quod jam de omnibus suis rebus superesse nihil cernitur ecclesie memoratæ, quod non sit ab

maniz provinciis reversurus erat, ut mihi videtur. Quæ omnia, utpote conjectando assecutus, aliis relinquo integra, nihil negans, nihilque affirmans.

^a His litteris lucem afferunt aliz ab eodem archiep. scriptæ ad Gregorium X, quas refert Hansiz. (*Germ. Sac. tom. II, p. 581*) continuo post datas ad Rudolphum: « Multa, inquit, necessitate compellimur, ut afflictionum nostrarum multitudinem ad apostolatibus vestri sanctam clementiam deferamus. Illustris siquidem princeps noster post reditum nostrum a coac. generali, gravi adversum nos indignatione concepta, omnes ecclesiarum nostrarum redditus et proventus sic integraliter occupavit, quod plerisque ex nobis tot temporalia, quæ octo dierum necessitati sufficerent, non reliquit: homines, possessiones, et prædia nostra edicto regio annotata non nobis, sed sibi s. rviunt et intendunt. Civitates, oppida, et castra nostra hostiliter occupantur, et ab hac valida persecutione nullus excipitur, præter eos qui se juramentis et aliis cautionibus astrinxerunt, quod nec ad Romanæ Ecclesie jussionem, nec ad regis Romani præceptum quidquam eorum faciant in futurum, quod eidem regi valeat displicere. Talia juramenta illicita, et improbæ factiones tam a sæcularibus quam regularibus extorquentur. Nos autem, qui horrendam extortionem hujusmodi, imo conspirationem damnabilem abhorremus, apud regem prædictum locum veniæ invenire non possumus, sed præsentibus graviore injurias pro conservatione justitiæ præstolamur. Et licet incumbentia nobis ista pericula, quæ ad subversionem ecclesiarum nostrarum, et nostri interitum diriguntur, timoris pariter et doloris sufficientem nobis materiam subministrarent, ex hoc tamen eruentis cruciamur, quod a promotione subsidii terræ sanetz, ac prædicatione crucis salutiferæ, ac prosecutione sancti negotii, in quo status fidei Christianæ agitur, omnes communiter prætextu dicti discriminis prohibemur. Aspiciat igitur ab altitudine sedis apostolicæ vestra clementia, pater sancte, quæ tribulationes nostras respiciat, et de manu

hostilibus conculcatum^b. Quamvis autem cum devota humilitate prostrati pacis gratiam, vel saltem tregarum inducias petiverimus ab eodem rege, nulla tamen certa hæc conditione perficere quivimus, nisi adversus Romanam Ecclesiam, sacrarumque Romanum imperium temerato fidei nostræ debito voluissemus effici infideles. Nos igitur in angustiis pro Augusti reverentia constituti, imploramus auxilium, et subsidium expectamus vestre felicissimæ majestatis, cum dolore et gemitu postulantes, quatenus saltem reliquiis dictæ ecclesie miserabiliter derelictis, ne id ipsum tenue et modicum facultatis, quod ab unguibus deprædantium cecidit, absorbeat iterum ab eisdem, festino suffragio succurratis, antequam nos contingat totaliter consummari.

394 EPISTOLA XVI.

Rudolphus ad proceres regni Hungariæ scribit se brevi ultionem sumpturum de ipsorum hoste rege Bohemici.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xvi.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Hungariæ proceres de fide et sollicitudine in adolescentes Ladislaum regem ducemque Andream, ab se adoptatos in filios, collaudat; factisque comprobaturus dicta eos allicit ad petendos honores in regno Romano, sive in aula, sibi esse cordi affirmans, pristinam ejus regni gloriam instaurare, æmulique Ottocari audaciam, Deo auspice, infringere.

Quod illibata fidei vestre virorem et decus potentie naturalis illuminant, quod invariabilis animi vestri robore rutilantior puritatis scintilla resplenduit, lucidis operum argumentis apparuit et realibus claruit documentis^d, dum inclytos Ludovicum^e regem Hungariæ et Andream ducem Sclavoniæ filios nostros charissimos sorte fatalitatis humanæ paternis

tribulantis injuste nos eruat tribulatos digneturque vestra benignitas serenissimi nostri domini Romani regis potentiam ad redemptionem nostræ subsidium, et ad sui ipsius injuriam propulsandam quam nos pro ipso patimur, excitare; nisi enim prompto nobis succurrat auxilio, Ecclesie nostræ in præcipitio positæ subvertentur. Atque hæc quidem epistola ad Gregorium præferri debet 38 libri primi, cui statim subjicienda ista quam versamus, nam sævientis Ottocari nova continet argumenta.

^b Chron. Salisburg. ap. Canisium (*Ant. Lect. tom. III, par. II, p. 487*) damna illata brevi sermone complectens: « Anno, inquit, 1275, rex Bohemici Salzburgensem ecclesiam hostiliter invadit ad estimationem publicam ad quadraginta tres marcas eandem damnificando, et maxime in distractione et exustione prædiorum. » Memoratus capitaneus erat Milota Zawischius Styriæ præfectus. Qua de re archiepiscopus haud ita multo post in Augustanis comitiis die 24 Junii celebratis acerrime disseruit, ut ait Gerardus (*Hist. Austr. lib. I, p. 22*). Etenim post auditas Austriacorum injurias, ipse « de recenti ejus injuria, qua misso in ipsius ditiones Milota præfecto, omnia ferro atque igni fœdaverat, verba faciens orat et obsecrat Cæsarem, reliquosque principes, uti conatibus illius in tempore obviam eant. »

^c De tota litterarum sententia uberrime constat ex allata ad Gregorium epistola, præterquam de Milotæ præfecti missione, quæ posterior fuit, ut ex eorumdem silentio colligitur.

^d Hanc epistolam præferendam esse illi, quam supra attulimus (ep. 6), res ipsa docet. Camerarius enim Ladislai, exhibitione hac litterali permotus, commendatione sui regis terras aliquot sibi concedendas petiit, quæ nondum ereptæ fuerant ex invasoris manibus.

^e Mendum evidens collectori, aut exscriptori tribuendum, nam recte alibi (ep. 6 et 26) Ladislaus appellatur.

orbatos solatiis (quos ut carnem ex carne nostra, et os velut ex ossibus nostris amplexu sinuque paterno fovendos assumpsimus *) gratis non desinitis praevenire servitiis, et eisdem in suis et regni agendis officiosis et indesinentibus non cessatis amplexibus inhaerere. Super quibus utique laudabilibus actibus vestris, in quibus nimirum nobis, velut in delectabili quadam refectione complacuit, redhibitionibus gratiarum amplissimis studia vestra prosequimur et commendatione laudabili collaudamus. Volentes igitur erga vos propter hoc realiter potius quam vocaliter affluentius abundare, pro munere petimus speciali, quatenus si quae in regno Romano vel apud nos hujusmodi praerogativae refuleant, quod ex his vester animus oblectetur, a nobis eas cum obtinendi fiducia requiratis. Sic enim procul dubio nobis est cordi et curae illud magnificum 395 et famosum Hungariae regnum in antiquae gloriae fascibus rediviva reformatione dirigere, sicut ipso illaso persecutoris illius illidere feritatem ^b, quod nulla prorsus personarum aut rerum dispendia evitare proponimus, quin ad edomandum ejusdem fastuosi superbiam sub victricibus aquilis ^c, duce Domino exercituum, intendamus: ut discat amodo, posito supercilio per se ipsum, quam sit durum quamque difficile contra stimulum cakeitare.

EPISTOLA XVII.

Rudolphus imperator ^d commendat filium suum primogenitum, quem in Austriam cum copiis militariibus praemittit, cuidam principi, ut ipsum in omnibus adjuvet.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xvii.)

ARGUMENTUM. — Castra moturus versus Egram, praemissoque Alberto primogenito in Austriam cum valido exercitu, eidem ab N. iter dari petit per suos fines, promittens gravem haud futurum locis

* Hist. Aust. ad annum 1277 habet: « Circa festum omnium sanctorum rex Romanorum, et rex Ungar. in confinio circa Hainburgam colloquium habuerunt, ubi rex Romanorum eundem regem Ungariae in filium adoptavit. Et omnes regi Rom. servire promiserunt. Eodem tempore rex Romanorum eundem regem Ungariae apud Brucam ad prandium invitavit. » Eadem sententia est Gerardi (*H. Aust.* p. 29). At infra videbimus (ep. 31) in eo congressu, seu colloquio non adoptionem, sed foedus sancitum esse. Quamobrem Rudolphus dum proceribus alicritatem additurus, regis adolescentibus paternum solatium non defu. uram affirmat, eosdem jam adoptasse significat.

^b Stephanus adolescentium pater in tractatu pacis cum Ottocaro ap. R. yn. (1271, n. 30 seq.) sibi retinuit « Hungariam, Dalinatiam, Croatiam, Ramam, Serviam, Galliciam, Lodomeriam, Comaniam, Bulgariam, totumque ducatum Sclavoniae cum attinentiis eorum. » Juri autem omni cessit « in ducatibus Styriae, Carinthiae, Carniole, et Marchiae. » Quem sane tractatum sequenti anno 1272 Gregorius X ratum habuit apostolica auctoritate. At moriente Stephano eodem anno, pax evanuit. Nam Bela dux, Ottocari consobrinus, proditionis apud Ladislaum insimulatus ac caesus iracundia exaestuante Ottocaro coegit pacem abrumperere: et quamvis Gregorius, Caroli etiam Siciliae regis opera invocata, eruptionem iram reprimere conatus sit, ferocistamen animi motus comprimere non potuit. Idcirco Rudolphus procerum fidem curamque egregiam commendat, ac parentis vices se gesturum promittit, eosque beneficiis affecturum, ac regni aemulo arma quantocius illaturum.

^c De aquila in vexillis vide supra (ep. 11, n. 2).

^d Corrige, titulatoris ingratiis (Rudolpho sic perpetuum volente) *Rudolphus rex Romanorum.*

aut hominibus, rogatque ut populus sibi subditos jubeat praesidio esse eidem Alberto, jugum seilicet excussuros, quod illis jampridem Ottocarus imposuerat.

Rudolphus etc. Turbatur non immerito nostrae serenitatis animus, et ad iram concitatur vehementius, ac tanto justius quanto te et ceteros sacri imperii principes et fideles propter fidei puritatem quam ad Romanum geris imperium, gravius per illustris regis Bohemiae rabiosam tyrannidem perpendimus tribulari. Sane multiformis dilectionis animum et affectum, quem ad 396 te nostra gerit serenitas, curantes ferventibus atque irreuissis desideriis, tibi ceterisque nostris principibus inique tribulatis, similiter et oppressis, operoso ac festino succursu et subventione potenti ostendere disponimus, et in voto gerimus versus Agram ^e una cum filio L. ^f, rege regum dirigente feliciter gressus nostros, festinè progressibus nos conferre, primogenito nostro versus partes Austriae cum armatorum multitudine et armatorum militum copiositate apparatu decentissimo destinato. Qui cum necesse habeat tuos transire terminos absque alicujus hominum lesione, dispendio, vel jactura, petimus ut eidem nostro primogenito viam et introitum, juxta quam de tua fidelitate et discretione inconcussam fiduciam gerimus, studeas praeparare; faciens et disponens quod fideles tui de suis munitionibus eidem, imo sibi ipsis subveniant, atque ipsorum negotium in subventione nostri primogeniti tam ardentem et tam strenue prosequantur, quod abjecto servitutis jugo per praedictum regem ipsis dudum imposito, in amicitiae tranquilla pacis valeant respirare ^g. Dictum nostrum filium tuae fidei puritati examinatae discretionis consilio in totum committimus, et quasi pro filio tibi tradimus instruendum, gubernandum, et ad omnia, quae liberationem patriae respiciunt, dirigendum ^h.

^e Has dedisse litteras puto post recensitum exercitum Campoduni, quae civitas Sueviae in Algotia *Kempen* hodie audit; ex quibus patet iter utriusque exercitus in Austriam, Rudolphi nempe per Franciam versus Egram in Bohemiae finibus; Alberti autem per Tirolensem comitatum et Carinthiae fines.

^f Nulli ex Rudolphi filiis nomen fuit per L. huerarum incipiens, ut suo loco dixi (lib. 1, epist. 11, num. 4): H. igitur aut R. reponi debent, quibus indidentur Hermannus, aliisque filius patri cognominis, qui tirocinium sub strenuo genitore agens, in castris esset. Quandoquidem *Alberto, Hermannus, et Rudolpho, et eorum haeredibus masculis* feuda sequenti anno concessa inveniuntur a Petro Pataviensi episcopo, in duobus diplomatibus apud Hansizium (*Germ. Sac. tom. 1, p. 418 seqq.*).

^g Philippum Carinthiae ducem in comitiis Norimbergensibus provinciae illius investituram accepisse compertum est (ep. 14, n. 4); tametsi eodem hoc anno Rudolphus eam provinciam una cum aliis ^D Austriacis acquisitam Meinardo comiti Tirolensi administrandam dederit. Quamobrem fidelitati et discretioni hujus ducis exercitum commendari credi posset: quae, cum fallaces hac occasione perspectae fuerint dejectionis causa postea exstiterint. At quae sequuntur, Philippo convenire nequaquam possunt.

^h Haec sane non hominem una tantum occasione cognitum, cum feudorum investituram et restitutionem in integrum (ab Ottocaro enim dejectus fuerat ex Carinthia, et Carniola) a Rudolpho obtinuit; sed spectatae fidei virum, cui Albertus tanquam patri commendaretur, qualis erat Salisburgensis archiepiscopus. Cui tamen scriptam epistolam affirmare non ausim, cum supra veritam (ep. 12) officii verborumque discrimen huic epistolae cum litteris ad archiepiscopum intercedens.

397 EPISTOLA XVIII.

Rudolphus imperator a duci cuidam significat se moturum contra Bohemum, et ut castra viciniora occupet b.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xviii.)

ARGUMENTUM. — Iter sibi tutius comparaturus adversus Bohemiam regem, hortatur N. ut occupet castra hostis suae ditiori finitima quaecunque poterit. Praemium promittit laudem atque honores.

Quam versute calliditatis insidiis, quam calumniose intentionis insultibus, temerarius hostis imperii N. in exhaereditationem ejusdem imperii machinetur, satis, ut credimus, tibi in vicino est cognitum quod jam transit ad remotos. Sane cum ad recuperandum possessiones praecelas imperii per eundem hactenus occupatas c, imperialia potentiae signa movere in proximo, duce altissimo exercituum Domino, disponamus, sinceritatem tuam, de qua non modicum obtinemus fiduciam, amplissima qua possumus precum instantia duximus exhortandam, quatenus ad occupationem castrorum praedicti regis, quae tunc viciniora potentiae, [Fors. provinciae], omnes animi tui curas et studia opportuna convertere non omittas, ut ad invasionem ipsam per eadem loca liberior nobis transitus pateat, et ingressus habilior d in perpetuum suae desolationis exterminium nobis et nostris valeat preparari. Per hoc enim procul dubio tu et tui cognigni a nostra magnificentia praeconiis praeviri poteritis et praecelsis honoribus exaltari.

398 EPISTOLA XIX.

Rudolphus Caesar excusat se apud pontificem Romanum, quod ad constitutum tempus non venerit pro corona imperii suscipienda.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xix.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus protestatur Gregorio X se post Lausanense colloquium nil habuisse antiquius quam magnificum apparatus pro Italico itinere suscipiendo ad imperialem coronationem

a Corrige ut in col. 771 (not. d).

b Ottocarum superiori anno denuntiatum fuisse hostem imperii chronicorum praesidio vidimus: Rudolphi testificatione nil certius desiderari potest.

c Carinthia, Styria, Carniola, caeteraeque Austriae provinciae nequidquam per legatos repetitae, antequam hostis imperii denuntiaretur.

d Per Bavariam iter habiturus erat: attamen de illius duce Henrico, ejusque ditone semper silet. Ubi venit, sola ostentatione armorum eum compressit. Tum vero Austria omnis patuit usque Viennam.

e De colloquio Lausanensi eum loqui, et quidem cum Gregorio X pro certo haberi debet. Cumque post pontificis mortem cardinalibus affirmet se jam paratum esse ad veniendum, necessario haec litterae retro trahendae sunt, praeferendaque illis ad cardinales (l. 1, ep. 42). Ex vero ante diem 20 Januarii anni 1276 scriptae fuerunt: quare istae sub finem praecedentis datae videntur, teste Rudolpho ipso, qui non diu, sed aliquantulum se esse detentum ait a praedicto itinere suscipiendo.

f Jam diximus terminum primo constitutum fuisse diem festum omnium sanctorum anni 1275; at eodem imminente, dum rex cum pontifice Lausanense consistebat, ad diem pentecostes anni sequentis dilatum esse. Quamobrem inepte titulator ponit Rudolphum se excusare quod non venerit: ipse enim Rudolphus (ait regio apparatu accingeremur ad iter, quo sperabamus incedere.) Quid sibi velit hujusmodi frequentibus transformationibus, lector iudex esto: mihi quidem collector, seu exscriptor iste est sublesta fidei.

g Ex superioribus patet longe ante Lausanense colloquium hostilia omnia esse ab Ottocaro adver-

die sancto Pentecostes, ut constitutum fuerat; sed aliquandiu impeditum fuisse gravibus negotiis, quae suus legatus enarrabit.

Is, beatissime pater, zelus circa paterni beneplaciti peragenda mysteria incessanter exuberat; is revera in pectore filialis devotionis effectus effervesce assidue, circa matris Ecclesiae ministerium cultu honorifico prosequendum, quod amodo cum ab amabili vestra nos contigit abiisse o praesentia, nullis omnino pepercimus sumptuos laboribus, quin regio apparatu decenter accingeremur ad iter, quo sperabamus incedere ad suscipiendum in termino nobis a vestra benignitate praefixo, de sacrosanctis manibus vestris imperii diadema f. Sed votis hujusmodi successiva processuum aptitudo non abfuit [Fors. adfuit]. Imo et casuum inopinabilium postmodum ingruentium intricata congeries promptum spiritum a tam grati operis executione gratuita aliquantulum sequestravit g. Quae quidem negotiosa obstacula vestrae sanctitati potius fidi interpretis eloquio duximus disserenda 399 quam scripto. Propter quod religiosum et honorabilem N. virum utique fide ac devotione conspicuum, caelibus vitae candore nitentem, nobis praecudis meritis superprobitatis acceptum, in cuius os super praemissis et aliis verba nostra perfecte transfudimus, ad beatitudinis vestrae pedes, ut casus hujusmodi referat, fiducialissime deprecamur, humilissime supplicantes, ut ei super his, veluti nobis ipsis, dignemini fidem credulam adhibere h.

EPISTOLA XX.

Excusat Ladislavum regem Hungariae, et Andream ducem Sclavoniae, contra regem Bohemiae.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xx.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Ladislavo Hungariae regi, fratrique ejus Andreae duci Sclavoniae, tanquam adoptatis in filios, ac foedere secum junctis, nuntiat se eos, regnumque eorum a tyrannide Ottocari liberaturum; excelso magnoque animo eos

sus archiepiscopum, aliosque principes, barones, et comites, qui ab eo defecerant, ut regi Romanorum adhererent. Haec tamen causa, utcumque gravissima, impedimento non erat, quin Gregorio superstiti ad duo illa maxima, omniumque praecipua serio incumberetur, expeditionem Syriacam, et coronationem Rudolphi, ejus quippe ducis futuri erant imperator, et pontifex, ut constanter auctores affirmant. Alia igitur impedimenta supervenerant, quae legatus enarraturus erat, quibusque postea se explicaturum pollicetur Innocentio V, (lib. 1, ep. 38) ut stato die praesto sit in Urbe.

h Minoritae ut plurimum legationibus fungebantur id temporis apud pontificem principesque summos. De quibus minime praetereunda mihi videtur concilia Lugdunensis praecleara testificatio, tam pro iis quam pro ordinis Praedicatorum religiosi. Utrique enim maxime putabantur Ecclesiae necessarii, cum de novis religionibus improbandis res erat: « Sane, aiunt Patres, ad Praedicatorum et Minorum ordines, quos evidens ex eis utilitas Ecclesiae universali proveniens perhibet approbatos, praesentem non patimur constitutionem extendi. Caeterum Carmelitarum, et Eremitarum sancti Augustini ordines, quorum institutum dictum concilium generale (Later. sub. Innoc. III, c. 12) praecessit, in suo statu manere concedimus, donec de ipsis fuerit aliter ordinatum. » Ex utro autem ordine hic religiosus fuerit, duo praesertim serio animadvertenda nobis praebet, sanctos nimirum hominum mores, eorumque animi sinceritatem, magnam esse commendationem apud summos principes; et utriusque ordinis religiosos, antequam rigor ille pristinus defervesceret, summo loco esse habitos in Ecclesiae reique publicae utilitatibus. Infra exemplis confirmatum hoc videbimus.

nobis et Christiano populo providentia summi patris de apostolico patre providit ad votam ^a, sic pullulat et excrescit uberius, sic in omnem justitiæ semitam nostræ mentis interiora convertit, quod non solum in nobis mali suspicio, qua nos eadem mater Ecclesia poterat habuisse notabiles, jam perfecte rescinditur, sed et omnis mali species, quæ in re gesta oculata conjectatione perpendi poterat, ut intentio filialis, quæ nunquam revera declinavit **427** in devium, claro clarius elucescat, in patris aspectibus penitus amputatur ^b. Ecce igitur universa et singula quæ a nobis hæcenna alma mater Ecclesia postulasse dignoscitur tam per nuntios quam per litteras speciales, applausu benevolento et assensu gratuito liberaliter approbantes, in his et om-

nia dies, qui sunt reliqui ejusdem anni, satis superque erant ultro citroque mittendis litteris Roma Vicenam, atque hinc ad Urbem, quo fortasse pervenerint sequenti anno incunte cum Raynaldus (1278, **B** **nam.** 45) insignia imperialia eum petisse affirmat. Iluc accedit rescribendi celeritas pontificiis litteris inculcata regis auribus. Primo siquidem: « Præter Ecclesiæ morem, inquit, secundum quem solent litteræ apostolicæ promotionem Romani pontificis nuntiantes præsertim ad principes, quascunque alias ipsius pontificis prævenire, nos celsitudini regis pacem prius paternis exhibemus affectibus, quam litteratoriis ad hoc conceptis affatibus nuntiemus. » Deinde pressius celeritatem insinuans hortatur, ut nuntios mittat, « cum pleno mandato ad tractatus eosdem tuo nomine prosequendos, consummandos pariter et firmandos ad sedem eandem, sublata qualibet, prout opportunitas curiose captanda permiserit, dilatione transmittas, tui prænuntiaturus litteris, quando eos ad ipsam sedem æstimis verisimiliter perventuros. »

^a Nil Rudolpho erat antiquius coronatione. Huc præcipue colluebant diturui illi tractatus de amicitia stabilienda inter ipsum et Carolum Siciliæ regem, qui biennii fere spatium ab Italia eum arcuerant, quosque a Nicolao nunc audiebat celerrime terminandos; quare pontificem juxta suum desiderium esse creatum affirmat.

^b Præfatæ Nicolai litteræ sic ordiuntur: « Solet nota principum uallo, ut pauca saltem exprimamus, et multis obstruere ora iniqua loquentiam querentium later ipsos suis susurris disseminare discordias, disensionem accendere incentiva. » Deinde prosequuntur fusissime enarrantes Gregorii X, Innocentii et Adriani V, nec non Joannis XXI sollicitudines de duobus capitibus, videlicet de discordia ejus cum rege Siciliae, et de Exarchatu et Pentapolis restitutione, quas provincias a Suevis Augustis invadas, ac Romanicæ nomine appellatas Rudolphus putans diversas ab Exarchatu et Pentapoli, quas Lugduni per nuntios et Lausanæ per se ipse sanctæ seu confirmaverat, acsi juris essent Imperii adhuc retinebat. Ad discordiam cum Siciliae rege quod attinet, donec per legatos utriusque partis composita sit, ab alia prædecessorum exemplo illum arcet: « Interim tamen, ait, contra præmissam provisionem et intentionem providentium in Italiam non venturus, nec missurus aliquam militiam, sive gentem. » Quod vero spectat ad caput alterum. « Petitionem autem super ejusdem Ecclesiæ terris, ac specialiter Exarchatu Ravennæ ac Pentapoli regali excellentiæ toties jaculatam absque ulteriori procrastinatione rogamus et petimus efficacia executionis promptitudinem adimpleri. »

^c Prædictis duobus capitibus brevi respondet contra titulatoris opinionem, qui pro liberalitate vendit Rudolpho officium. Non secus nostra ætate orator Caroli VI Aug. Benedicto XIII antiqui moris pontifici Comacini restitutionem pro Cæsarea munificentia exaggerabat (*Ottieri Hist.* tom. VIII, p. 131), cum a pontifice serium hoc responsum accepit: *Aliena non*

nibus aliis conceptis apostolicis beneplacitis æquanimiter conformare ^c, supplicantes humiliter vestras clementissimæ sanctitati, quatenus nos, et creditum celitus nobis imperium ad honorem Altissimi et salutem populi Christiani dignemini provida dispensatione dirigere, nec non apostolicæ gratiæ beneficio confovere ^d. Porro industrius et prudens viros N. et N. ad beatitudinis vestræ pedes fiducialissime destinamus, ut super principali negotio, super amicitia inter nos et inclitum N. juxta providentiæ vestræ consilium, si hoc voto nostro coisideat, solidanda, et super omnibus aliis reipublicæ Christianæ negotiis, quæ per vestræ pietatis industriam promoveri desiderant, nutus vestri fortamine dirigantur ^e. Idcirco petitiones nostras et etiam specialiter **428**

repetimus. Comacini Cæsar, si juris sui esse putat, sibi habeat. Si autem novit, ut nobis persuasissimum est, Ecclesiæ juris esse, consulat conscientiæ suæ, repletque censuras, quæ ecclesiæ bonorum invasores obnoxii sunt. Ea siquidem principes aut largitate, aut pro remedio animarum suarum concessere: idcirco restitutio Comacini non beneficii, sed officii loco habenda est. Sic ad verbum italicæ.

^d Cum magno in hoc progenitore Augustæ domus Austriacæ hujusmodi testimonia certa obsequii erga principis apostolorum successores invenio, non possum, quin meum lectorem animadvertere illa jubeam.

^e Duo hi nuntii a Rudolpho missi una cum litteris de principali negotio, seu de coronatione, ac de prædictis duobus capitibus, aliisque negotiis imperii acturi erant: non autem regia mandata obtinuerant, quæ pontifex cupiebat, præcipue super controversia cum rege Siciliae. De provinciarum vero restitutione expedite absolutum fuisse negotium colligitur, quia Rudolphus diplomate dato Viennæ xiv Kal. Feb. anno 1278 omnia restituit sanctæ sedi, fratremque Conradum minoritam in Urbem misit, qui regia auctoritate ad majorem validitatem omnia firmaret, ut fecit in consistorio « quarto die mensis Maii, Ind. vi, pontificatus vero domini Nicolai Papæ III anno 1. » Et quia interim Cancellarius Rudolpho cognominis illicita juramenta exegerat a civitatibus Exarchatus, rege Romanorum in scio, continuo diploma novum « iv Kal. Junii, » novumque legatum Gotifredum præpositum Soliensem Romam misit, qui pari modo in consistorio Viterbii « pridie Kal. Jul. » Cancellarii factum irritum esse dixit, iterumque jura omnia sanctæ sedis confirmavit. Harum rerum monumenta certa exstant in archivo apostolico Molis Adriancæ, et ap. Raynaldum (1278, n. 45 seqq.) Vide Dissert. ult., n. 8. Majoris molis erat caput alterum: Carolus quippe senatoria dignitate et vicariatu Tusciæ spoliandus erat, deinde vera concordia inter eos stabilienda. Nihilominus absolutum id quoque esset, nisi mors pontificis superveniens rem in sequentem annum distulisset. Omnia liquent ex monumentis apud eundem Raynaldum. Regiam epistolam huc lubet afferre (1278, n. 64) de matrimonio Constantiæ filia Rudolpho cum Carolo Martello regis Siciliae nepote ex filio, quas nuptias ipse Nicolaus conciliaverat. — « Sanctiss. in Chr. patri ac domino D. Nicolao divina providentia sacros. R. E. summo pontifici Rudolphus Dei gratia Romm. rex semper Aug. cum filialis obsequii reverentia, devotissima pedum oscula beatorum. Gerentes tanquam devotissimus vester, et E. R. filius de inobliquabilis sanctitatis vestræ rectitudine, qua cuiuslibet quod suum est sine personar. delecta tribuitis æqua lance, et ex fervore charitatis intrinsecæ, qua inter quoslibet Christianæ religionis et potissime inter illustres et superillustres ut reges et principes, ex quorum dissidentia tanto gravius suboriri posset periculum, quanto majori præminent dignitate, concordiam, unionem, et amicitiam tanquam pater piissimus toto corde diligitis indubitatae fiduciæ plenitudine. Ecce

clericorum nostrorum, qui gratis et fructuosus obsequiis nobis valde se placitos exhibent ac acceptos, seu quæ ministerio nuntiorum ipsorum eodem vo-

stræ sanctitati proponi contigerit, exoptatæ propitiæ dulcedine petimus efficaciter exaudiri.

quod super familiaritate, confederatione, et indissolubilibus amicitie unione inter nos et inclytum Carolum regem Siciliae nomine nostro tractanda, facienda, firmanda, seu solidanda per matrimonia et quascunque obligationes, et modos alios vestra sanctitas viderit expedire, vestrae beatitudini nos ducimus committendum, super hoc concedentes, quantum in nobis est, plenam et liberam, ac omnimodam potestatem: constituentes nihilominus honorabiles viros fratres Conradum de ordine Minorum ministrum superioris Alemanniae, et magistrum Godefridum praepositum ecclesiae Soliensis vestrum capellanum, nostramque protonotarium procuratores nostros ad informandum nostro nomine vestram paternitatem de facti et negotii circumstantiis, cum necesse fuerit, et a vestra sanctitate fuerint requisiti: ratum habentes et gratum quicquid paternitatis vestrae providentia super bono concordiae familiaritatis et amicitiae, et ipsius solidatione sub forma praemissa egerit, fecerit, sive nostro nomine duxerit ordinandum. la cuius testimonium, et evidantiam pleniorum praesentes litteras sanctitati vestrae transmittimus maje-

statis nostrae sigilli robore communitas. Datum in Castris apud Dyax Nonis Septembris, Ind. vi, A. D. 1278, regni vero nostri anno v, decimo videlicet die post insignem de Otocaro victoriam reportatam.

Rei testimonium exstat apud Hansiz. (Germ. Sac. tom. I, p. 417), diploma videlicet Rudolphi « Datum Wienae A. D. 1277, v. Kal. Jun. Ind. v, regni vero nostri anno iv, » septimo videlicet mense post datas has litteras. In quo fatetur, quod deficientibus sibi necessariis sumptibus prosequendo bello episcopi « principes nostri moti precum nostrarum instantia voluntarie consenserunt, ut tam de bonis ipsorum dominicalibus, quam de praediis monasteriorum et ecclesiarum eorum jurisdictioni in partibus Austriae, Styriae, Carinthiae, Carniole et Marchiae subjectorum subsidium tolerabile peteremus, per quod tantae necessitatis articulus, qui nos et imperium coarctabat, per eorum suffragia et digne recollenda subsidia tolleretur. » Subinde cavet, ne exemplum sui successores sequantur cum ecclesiarum detrimento.

429 LIBER TERTIUS.

EPISTOLA PRIMA.

Sacri Romani imperii electores confirmant donationem Annae imperatrici primae uxori a factam a Rudolpho imperatore.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. I.)

ARGUMENTUM. — Sacri Rom. imp. electores ratam habent donationem mille marcarum annui redditus a Rudolpho rege Romanorum factam Annae reginae uxori suae ex castris, terris et possessionibus suo arbitrato deputandis, modo eorum custodes iurjurando promittant, regina obeunte eos redditus ad jus imperii restitutum iri.

Virtutum candor eximius et laudanda praesentia bonitatis, quibus inclyta domina nostra Anna regina praedicabiliter adornatur, ex suae nos delectamento fragrantiae taliter recreando gratificant, et gratificando delectant, quod ad ipsius honorem et commodum ampliandum libenter assurgimus, et ad cuncta, quae sibi in salutem proficiant, liberaliter invitamur. Hinc est quod nosse vos volumus universos, quod nos una cum aliis nostris coelectoribus in hoc

* In contextu diplomatis nullus dubito, quin pro auri legendum sit annui, ut fidenter posui. Incredibile enim videtur, centum quinquaginta aureorum millia ex paucis castris, terris, et possessionibus collectum iri quotannis; creditu autem est proclivius, tria millia septuaginta quinque nummorum in annos singulos reginae concessa esse. Vide (ep. 23, lib. I, in not.) inter argenteas, aureasque marcas discrimen: summamque aurearum praedictam mihi fere incredibilem nosces.

† Licentia titulatoris acquirit vires eundo: non contentus regi Romanorum imperatoris titulum tribuisse, Reginam quoque pari honore dignatur. At se ipse condemnat, Annam appellans primam uxorem, cum enim ipsa decesserit anno 1281, nec Rudolphus alteram duxerit usque ad annum 1287, Agnetem nomine, ut Peucer. Cuspin. Annal. Suev. tradunt; tituli igitur posteriori manu sunt adjecti, adeoque sus deque habendi.

‡ Praedictam tituli licentiam electores arguunt. Rudolphus comes tunc Habsburgicus Annam Notherbergicam duxit uxorem an. 1240. ut est dictum

motu voluntario consentimus, et plenum ac liberum impertimur assensum, quod serenissimus dominus noster Rudolphus inclytus consors thori sui eidem dominae nostrae in bonis, castris, terris, et possessionibus aliis usque ad mille marcas auri redditus in locis sibi opportunioribus, ubi et expedientius viderit, valeat assignare, ab ipsa domina nostra ad tempora vitae suae pacifice possidenda; 430 ita tamen, quod custodes castrorum, terrarum, possessionum huius modi, ad hoc iurjurando se obligent, quod mox ipsa domina nostra Anna regina inclyta sublata de medio, eadem bona ad proprietatem et jus imperii fideliter restituant et reducant †.

EPISTOLA II.

Civitas quaedam Rudolpho gratulatur de prosperis successibus.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. II.)

ARGUMENTUM. — Cum ad remotas imperii provincias fama pervenisset, Rudolphum suam in potestatem redegissem Austriam et ceteras provincias, civitas quaedam fidelis subdita regi gratulatur de prospero

(lib. I, ep. 2, in not.).

‡ Vide dissert. postult., § 3, n. 7.

* Nisi auri mutetur in annui, difficile intellectu est, num assignatio ista menstrua sit, an annua. Praeterea qui nuper vidimus angustum adeo fuisse aerarium imperii, ut donum gratuitum ab ecclesiis peti oportuerit, ne cogitatione quidem assequi possumus, quid novus provinciarum dominus, qui tanquam salvator ab hisdem ingenti cum anxietate expectabatur, cum primum advenit, tam gravi onere illas oppreserit, ut pro sola regina aureorum centum quinquaginta millia exigerentur.

† Cautio ista non perfunctorie potanda est. Si enim de iuribus imperii, ne per huiusmodi assignationem aequam et rectam interirent, hunc in modum sancitur, quid de bonis ecclesiarum quorum indoles longe potior est, sacra enim sunt ab ipsa origine, sacrisque canonibus fulciuntur, putari debet? Attamen non nemo aut diuturnitate alienae possessionis, aut silentio pontificum, vero falso fretus, certum sanctae sedis dominium alicubi revocare in dubium non est veritus.

eventu, feliciorumque ominans, demisse orat, ut scriptis ad se litteris rei veritatem significare non dedignetur.

Excellentissimo, etc. N. Civitas promptissimum devotæ fidelitatis obsequium *. Quantas possumus omnipotenti Deo gratias agimus, quod ad regis respiciens causæ justitiæ donare voluit, prout audivimus, ut serenitatis vestræ consilii atque actuum processibus prospera cuncta succedant. De quo devotionis et fidei nostræ credulitas ad hoc, quod desiderat, facile applicata, conceptis gaudiis in lætitia reflorescit, ardentem appetens fructum notitiæ certissimæ 431 veritatis. Quapropter vestræ domini majestatis devotione reverendissima supplicamus, quatenus de processibus et successibus vestris quos utinam providentiæ divinæ justitiæ bene promovendo, custodiat et perducatur ad melius, velitis avidam nostræ devotionis fidem scripti veritate regii declarare, ut gaudium quod in auditu concepit prona devotorum credulitas, in portum certitudinis optatæ perducatur infallibilis vestræ veritatis majestatis, cujus est de nobis præcipere ac vetare, atque statuere sicut libet, quibus promptum est, et erit omnia jussa capere, atque pro posse perficere, quæcumque metuendæ majestatis mandatum injunxerit, nullatenus negligendum.

EPISTOLA III.

Ejusdem cum superiori epistola argumenti.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. III.)

ARGUMENTUM. — Alia civitas audita insigni victoria de rege Bohemorum rebellare auso adversus Rudolphum justissimum principem, eidem se gaudio exultare significat ob recentem triumphum, summaque cum devotione illum orat, ut sibi de tantæ ejus gloriæ certissimo nuntio sollicitæ, regias litteras mittere dignetur.

Serenissimo, etc. N. Civitas ad cuncta obsequia se paratos b. Necesse habet, inconcussum esse veritatis divinæ promissum, et omnis potentia ad nihilitatem conteritur, quæ contra nutum summi principis communitur. Scriptum est enim, quidquam maligni non posse adversari justo regi cum sederit super sedem, et est Spiritus Dei qui loquitur, adversus quem frustra se attollere omnis arrogantia congrassatur. Audivimus, justissime rex, quosdam in rebellionis audacia contra majestatem regiam præsumpsisse, et conatos fuisse sedi justitiæ adversari; quos excellentia vestra triumphaliter superando subegit c, ad planum sedavit obicis asperum, fecit dura mollescere, ac inimicas elationes cornua stabilia non habere. Super quibus corda nostra conceptis gaudiis adimplentur, et 432 non desinunt in felicitate regia reflorescere, tripudiorum recentibus ornamentis. Hic est namque præcipuus nostræ mentis ardor, hæc intimorum vota, ut sublimitas vestra cunctis septa prosperis incrementis assiduis condensetur. Verum quia efficacius declarata plus valent, et lætius principis assertio gloriosa subintrat, sacræ regis majestati devotissime supplicamus,

* Ex epistolæ sequentis sententia facili negotio colligitur, hanc datam esse ineunte an. 1277, nisi forsitan in præcedentis extremo, cum magnæ illius expeditionis in Austriam felix eventus est cognitus. De eo siquidem loquens annal Altahen: « Civitates, inquit, ibidem et castra se suo dominio subdiderunt, excepta civitate Viennensi, quam etiam occasione cinxit: » acceptoque ab Ottocaro juramento fidelitatis, totam Austriam suam in potestatem redegit.

b Diversam civitatem esse, argumentumque diversum contra titulatoris opinionem, genus salutationis aliud, totusque epistolæ contextus demonstrant. Neutræ noscere interest rei nostræ.

c Ottocarum Bohemiæ regem et Henricum ducem Bavarie utrumque adversantem Rudolpho, in ordinem redactos esse anno 1276 sæpe diximus. Hic

quatenus de processibus, quibus providentia divina suppeditat, velitis aliquid iustitiam, per quod avida vestrarum exaltationum nostra devotio inter adeptos lætæ tranquillitatis modos tutissime foveatur.

EPISTOLA IV

Committit cuidam defensionem monasterii devastati.
(An. Dom. 1279, cod. Rud. IV.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus abbas N. precibus motus, qui plures monasterio suo illatas esse injurias querebatur a perversis hominibus, monasterium istud, fratres, res, et personas ad idem spectantes committit N. juxta abbatis desiderium, regia auctoritate illi mandans, ut nulli deinceps molestiæ obnoxium esse permittat.

Imperatoris dignitatis diademate d ac dextera fortitudinis manus sceptrigeræ insigniis renitentes, dum rimamur mentis nostræ secretarium, revolventes, quid unctio. quid sceptrum, quid corona regia e significet divinitus nobis data, in sacræ delibutionis oleo, quo armi regii sunt peruncti, clementiam, seu misericordiam in afflictos et attritos exercendam, in corona præminentiam, in sceptro potestatem defendendi oppressos per fortitudinis dexteram intelligimus, colligimus et perpendimus evidenter. Quapropter cordi nobis est omnes Romano imperio subditos, præsertim autem ecclesias et ecclesiasticas personas ab insultibus maleficorum quorumlibet protegere, et ad reprimendam perversorum astutiam consurgere toto posse. Sane honorabilis vir N. abbas monasterii N. ad nostram venit præsentiam, nobis lamentabiliter conquerendo, 433 quod quidam, maligni spiritus seducti impulsibus, Deum non timentes, nec homines reverentes, ejus monasterium in suis hominibus et possessionibus per rapinas et spolia multis injuriis affecerunt. Timens igitur idem pater venerabilis, et præteritorum eventibus conjecturam pessimam futurorum nostræ majestati humiliter supplicavit, ut prædictum monasterium tuæ devotioni committeremus cum omnibus suis defendendum ab incursibus malignorum. Nos itaque ipsius precibus inclinati tuæ fidei puritatem præsentibus duximus requirendam, regia nihilominus tibi auctoritate mandantes et concedentes, quatenus prædictum monasterium fratrumque conventum, homines, ipsorum possessiones, bona mobilia et immobilia, nec non omnia ad ipsum monasterium pertinentia vice nostri manuteneas, protegas, defendas, nec permittas ex nunc et in antea ab aliquo indebite molestari.

EPISTOLA V.

Rudolphus regi Franciæ f de contracta cum ipso affinitate congratulatur

(An. Dom. 1279, cod. Rud. V.)

ARGUMENTUM. — Cum per nuptias a Nicolao III conciliatis Clementiæ filiaæ suæ cum Carolo Martello Caroli regis Siciliæ nepote, affinitatem optatam contraxisset cum inclyta domo Franciæ, lætabun-

vero de rebellibus res est. nec alii certe indicantur quam Ottocarus eique adhærentes non pauci.

d Mentiar nisi monasterium istud est ordinis Cisterciensis. Certe litterarum collector citra titulos licentia uti non consuevit nisi in monasteriis sui ordinis.

e En imperatorum diadema in regiam coronam versum, quam paulo infra sequuntur armi regii. Hic scilicet Rudolphus loquitur, ibi autem impostor: imperatoria enim dignitas Romæ a Romano pontifice conferenda erat.

f Philippus III cognomento Audax filius erat sancti Ludovici IX, fraterque patruelis Caroli II patris Caroli Martelli cui desponsata fuerat Clementia Austriaca.

aus Philippo III regi officiosissimis litteris rem significat, suam benevolentiam opportune utilem fore promittens.

Inter cætera quælibet augustalium titulorum insignia nobis attributa divinitus, inter multa votivæ felicitatis auspicia, quibus dextera Domini latera nostra circumdedit, incessanter id animo nostro revera suavitalis arrisit in osculo, id immensæ lætitiæ poculo nostra præcordia fecundavit, quod inter nos et vos, in quem utique proavita strenuitas vires et animos propagavit, affinitatis amicæ conubia sunt contracta. Quæ quidem eo indissociabilius, 434 eo indijunctius semper servare non solum, sed et corroborare disponimus, quo cum inclita domo Franciæ cœniri nos desiderabilius delectat. De nobis igitur quæsumus regia celsitudo fiduciæ plenioris ex litterarum nostrarum affatibus argumenta suscipiat, quod in opportunitatibus vobis nostra sollicitudo non deerit, sed ad cuncta quæ vobis honoris et gloriæ incremento cessura noverimus, se assidue benevolentiam et ultroneam exhibebit.

EPISTOLA VI.

Rudolphus scribit civitati cuidam fidelitatem ejus laudans.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. vi.)

ARGUMENTUM. — Civitati Tusciæ, quæ suam fidem testata erat erga Romanum imperium, respondet, se eam magno prece commendaturum Romano pontifici, mittitque ad eam legatum, qui suo nomine nonnulla proponet in executionem mittenda.

Rudolphus, etc. Litteras vestras quas regio culmini direxistis affectione benigna suscepimus, vestræ devotionis et fidei quam ad sacrum imperium geritis expressivas. Sane memorabilem probitatis vestræ constantiam, quæ vos in agendis imperii decoravit pro sua commendatione prosequimur circa ea quæ vestræ quietis vestrique provectus augmenta respiciunt, vigilantem intendere disponentes, apud sanctissimum patrem nostrum dominum summum pontificem, ut paternæ benevolentiam vobis præstet umbraculum, curas nostras et operas, quan-

a Nicolaus III suis in litteris ad Rudolphum ap. Raynaldum (1279, n. 10) datis videlicet « III Non. Jun. » se nuptias istas conciliasse testatur. « Quia, inquit, indissolubile matrimonii vinculum, divinitus institutum, ex institutione sui virtutem in se obtinet connexivam inter alia non sine multa discussione providimus, quod inter te ac regem eundem charitatis unitas affinitatis linea conjungatur. » Septem mensibus qui erant reliqui, inter regem Romanorum et Carolum Siciliæ regem concordiam desponsatione prædicta absolutam esse compertum est. Filiam autem Rudolphi non nisi declinante sequenti anno dimissam esse a regio genitore ex Hornekio et diplomatibus colligit Hansiz. (Germ. Sac. tom. II, p. 390). Tum vero Rudolphus Styriam lustrans, inde cum Rudolpho cancellario, Joanne Gurcensi, et comitibus de Sayn, et Wertenberg Clementiam dimisit, Nicolao III jam mortuo.

b Et concordie et amicitie argumenta suppetent ex aliis litteris (ep. 19).

c Cum Carolus Siciliæ rex anno 1278 die decima sexta Septembris una cum dignitate senatoria Urbis, vicariatum Tusciæ abdicasset, Nicolao III pontifice sic volente, inter Tusciæ civitates, quæ singulæ juris erant imperii, unam hanc, incertum, num Lucam, Pisas, an Florentiam ad legitimum principem se vertisse, non est credibile: at litteræ hujus tantum suppetunt. Neque a vero forsitan abierit, qui Pisas reputet quippe quam urbem Carolo etiam imperii vicario ad Rudolphum per suum legatum confugerat (l. 1, ep. 20) impetratura opem adversus æmulam factionem: nam fere omnes id tenu-

tum poterimus impensuri. Porro universitatis vestræ prudentiam exhortamur 435 attentius et rogamus, quatenus N. familiari dilecto super his quæ vobis nostro nomine proposuerit, fidem adhibere non dubiam et effectus congrui beneficium impertiri velit, ut propter hoc vobis ad cuncta quæ vobis profutura noverimus semper specialiter astringamur

EPISTOLA VII.

Rudolphus dolet quendam terram suam transiisse incognitum

(An. Dom. 1279, cod. Rud. vii.)

ARGUMENTUM. — Principi amicissimo suaviter succenset, quod per Austriæ provincias currendo pertransiens, mutuo utrumque solatio colloquutionis orbaverit. Legatum mittit mutue excusationis interpretem.

Rudolphus, etc. Quod transitus vester per terram nostram districtus tam clandestinus existit et festinus, ut nobis vestræ visionis et allocutionis amabili recreari solatio non liceret, id non levem nobis materiam conturbationis intrinsecæ generavit, ut pote cum quo unum cor et eandem fore animam placide nos delectat. Eo etenim vehementius dolemus super eo, quo amplius et vos affectasse confidimus, nostra potiori præsentia frui versa vice. Ut igitur hinc et inde super his excusationis amicæ remediabile beneficium intercedat, ecce quod N. credentialis, etc.

436 EPISTOLA VIII.

Rudolphus contrahit cum cardinale quodam amicitiam.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. viii.)

ARGUMENTUM. — S. R. E. cardinalem, cujus nomen in Germania ore omnium celebrabatur, tanquam consilio, et auctoritate apud sanctam sedem plurimum valentis, et quicum rarum haberat commercium litterarum, ut frequentius deinceps habeat, ad suam necessitudinem adungere optat, seque illum brevi coram allocuturum sperat.

Venerabili, etc. Rudolphus, etc. Tot et tanta de virtuosis actibus vestris apud nos rumororum invalere

poris in factiones divise erant, ne pontificiis quidem exceptis, præcipue Bononia, ut sæpe scripsit dictum. Quamobrem affirmare non ausim, civitatem universam Rudolpho scripsisse, sed Gsellianam tantum factionem, ut ante annos quinque fecerat, dum Greg. X Lugduni morabatur.

d Ungariæ regem aliumve summum principem putari vetat præmissio nominis, quod Rudolphus non solet cum summis principibus. Equidem conjecturis indulgere in re nullius momenti, nec debeo, nec soleo, mihi tamen videtur archiep. Salisburgensi epistola scripta esse. Principes enim ecclesiasticos pluraliter Rudolphus alloquitur, et Salisburgensis jurisdictione per Austriæ provincias extenditur: quæ duæ res hanc opinionem tuentur. Accedit necessitudo, cujus testem nolo alium quam ipsum Rudolphum (lib. II, ep. 12).

e Ducangius in Glossario (7 *Credentia*) docet chartarum et historicorum auctoritate, credentiam apud Italos fuisse publicum civium conventum de rebus publicis deliberandi causa coactum: indeque credentiarum appellatos, quod in secretorum reip. partem adhererent. Ex charta Friderici I anno 1185 ad terminum, quem consules Mediolani cum consilio credentiam nobis dixerint. Ex annal. Januen. ad annum 1232. Creatum fuit de novo quoddam consilium in Janua de hominibus 15, quod credentia vocabatur. Et ex aliis chronicis Italiæ sapientes a credentia, ac senatores credentiam nuncupatos ostendit. Ejus generis fuisse credentialem istum Rudolphi legatione fungentem arbitror.

præconia, tot et tantis alma mater Ecclesia vestra A prædicabilis famæ, vestri ministeriosi consilii decoratur insigniis, et auctoritatis eximie titulis adornatur, quod plurimum nos delectat familiaritatis alterne vobiscum inire solatia et affectuum mutuum conformi dulcedine . . . . Licet igitur hactenus vobis locorum inhabilitate distantibus, rara nostræ salutationis epistola nostræ mentis interiora suggererit, licet non crebra litterarum vestrarum allocutione fuerimus recreati, spei tamen conceptæ de vestra benevolentia rivetus manare non desinit, sed augmento continuo secundatur. Nos enim deinceps, opportunitate captata, non solum vos litteris visitare disponimus, verum in proximo, duce Altissimo, vobis præsentialiter offerre nos B, ut gratæ dilectionis affectio successivis concreta profectibus in profusos et proficuos gratiosi germinis palmites adolescat. Ecce igitur honorabilem, etc.

437 EPISTOLA IX.

Rudolphus scribit cardinali C se ipsi commendans et negotia imperii.

(An. Dom. 1279, cod. Rus. ix.)

ARGUMENTUM. — Oratorem, sive procuratorem suum apud sanctam sedem ab omnibus legalis Roma redeuntibus multa laude affectum, spe præmiorum allicit, ac regis gratiæ et benevolentis lenocinio alacritatem addit, ut ad sua et imperii negotia laudabiliter pergat.

Rudolphus, etc. Honorabili, et prudenti viro N. D, etc. Nuntiorum nostrorum pro diversitate temporum de Romana curia redeuntium increbrescens et fida relatio laudes fidei vestre purissimæ, quam ad nos et imperium animo geritis indefesso, in comitatu regio tam profuso præconio texuit et diffudit, quod vestre gratæ devotionis obsequia mente sedula recensentes, ad ea ferventer allicimus, quæ honoris vestri pariter et vestrorum accessura noverimus incrementum. Vestram igitur honestatem affectu plenissimo duximus exhortandam, quatenus de benevolentis nostræ privilegio gratioso securi, laudabilis vestri propositi curas et operas circa nos et nostra negotia laudabilioris continuationis officio prosequi non cessetis D.

^a Deest aliquid.

^b Controversias omnes tum veteres, tum recentiores cum Carolo Siciliæ rege compositas fuisse testimonium isto evidenti desiderari non potest. Cessante scilicet gravi causa, quæ Rudolphum a suscipiendo in Italiam itinere per quatuor fere annos arcuerat; rex idem Romanorum cardinali amico fidem facit, se brevi adfuturum in Urbe, ut videlicet imperiale diadema suscipiat a Romano pontifice. Raynaldus (1278, n. 45) ex litteris Nicolai III deducit Rudolphum ineunte prædicto anno petiisse imperialia insignia, cum vero illas non proferat, fides apud eum sit. Secus est de formula, quam Nicolaus idem (*Ibid.*, n. 65) regi Romanorum præscripsit in diplomate utendam; etenim in ejus fine legitur: « Promittimus insuper quod postquam Romam ad recipiendam unctionem, coronationem, et imperiale diadema pervenerimus, ipsaque perceperimus, infra octo dies præmissa omnia et singula innovabimus, et de novo integre et plenarie faciemus. » Quam suo loco in diplomate expressam vidēbimus. Quibus si hoc Rudolpho gravissimum testimonium adjicias, ineptire eos fatearis necesse erit, qui verbis elegantissimis Rudolphum mendacii arguere non verentur.

^c Collectoris supinitatem! tanti erat venerabilis titulum præcedentis epistolæ cum honorabili hujus conferre? Nomen regis in illa postpositum, præpositum vero in ista, simile officium important?

^d Publicis tabulis, quæ Conradus minorita jura et privilegia sanctæ sedis regio nomine confirmat (ap.

438 EPISTOLA X.

Cives Leodienses conqueruntur de quibusdam clericis. (An. Dom. 1279, cod. Rud. x.)

ARGUMENTUM. — Cives Leodienses conturbati ob privilegium clero civitatis antiquitus concessum, et a Rudolpho renovatum ac declaratum, quod nuper publicatum ab eodem fuerat: eo siquidem civitatis et provinciæ totius leges ab ejusdem Rudolphi prædecessoribus conditæ subvertebantur; ad eum confugiunt queribundi circumventionis obtentu, ut quoniam conditor legis ipse est ejusdem interpret et castigator, paci publicæ civitatis et provinciæ consulat, privilegium illud abrogando.

Serenissimo domino suo cives Leodienses, etc. Quia Dei, a quo omnis potestas egreditur, ordinatione summa reipublicæ potentia vestræ dignoscitur clementiæ attributa, ut per vestræ magnitudinis vigorem conservetur justitia, et injuriæ extirpentur, fidelium debilitas relevetur, et fortium rebellio comprimatur, omnia justo legum libramine in Salvatoris servitio dirigendo, ad majestatis vestræ clementiam de penultimis Romani imperii finibus ^f recurrentes, sub vestræ gratiæ confidentia speciali celsitudini regis duximus non absque dolore et perturbatione cordium intimandum, quod honorabiles viri clerus civitatis N., licet ipsum omni qua possumus veneratiōe colamus, civitatis tamen et totius patriæ nostræ ^g quietis et pacis impatiens, cum de illis nihil suspicaremur adversi, quoddam privilegium hactenus inauditum a vestra magnificentia sibi, ut asserant, innovatum, confirmatum, seu etiam declaratum nuper apud nos fecit in multorum præsentia publicari. Quod perceptum et in publicationem deductum, quamvis tanquam improvisi tonitruum ictibus et fulminis terrore attonitam turbam turbaverit universam, ipsum tamen propter vestri venerationem felicis nominis audivimus reverenter, ipsiusque recepta copia, et deliberatione super hoc matura præhabita, quia per idem si dici debet privilegium, tota lex civitatis et nostræ patriæ pene ^h penitus absorberentur, et decoloratur status nostræ patriæ generalis ab antiquis temporibus a vestris divis prædecessoribus ordinatus, post diversa consilia habita cum sapientibus et colloquia in communi, nostra deliberatio tandem in hoc

Raynald. 1278, n. 50) subjicitur: « Actum Romæ ap. sanctum Petrum in prædicto papali consistorio præsentibus, etc. Magistro Paulo de Interamna clerico et procuratore in audientia curiæ Romanæ prædicti domini Rudolphi regis. » Anno igitur 1278 magister Paulus de Interamna regi procurator regis. Ante eum fuerat Basiliensis episcopus (lib. II, ep. 4 seqq.) anno videlicet 1276, quo tamen declinante eum abfuisse Roma testantur litteræ sepe laudatæ cardinalium sede vacante, nam ad castra Rudorhi advolverat in Austria.

ⁱ Anno, ut videtur, 1280 prædictus magister Paulus vitam cum morte commutavit: quare beneficia, quæ Rudolphus liberalissime pollicetur, frui non potuit. Magnæ ejus fidei novum testimonium suppetit ab eodem rege Romanorum, cum ejus mortem agnovit (*Infra* ep. 38).

^j Belgium Germaniæ inferioris limes ultimus Leodiensem provinciam recte penultimis imperii finis appellari ostendit: nostra autem ætate alia provinciarum ratio est, quod neminem latere arbitror.

^k Patriæ significationem, ut arbitror, nemo melius exponit, quam Arnobius ap. Ducang. (*Gloss. V. Patria*). Ait enim: « In quibus linguis gentes sunt patriarum quadringentæ sex, non diversarum linguarum, sed ut dixi diversarum patriarum: verbi gratia, cum una lingua Latina sit, sub una lingua diversæ sunt patriæ Brutiorum, Lucanorum, Apulorum, etc. » Perinde Leodienses provinciam cognominem appellant.

resedit, quod quia ejus est legem interpretari, vel emendare, cujus est condere ^a, ad vestrae majestatis aedificationem, quam in hac parte calliditate impetrandam credidimus circumventam, sub certa forma duximus communiter et solemniter proclamandum. Sperantes, et in Altissimo confidentes, quod cum vobis patuerit inconvenientia et pericula ex tali privilegio proventura, vestra provida et benevola sapientia remediis fidelium subjectorum invigilans, a tantis nosurbationibus et totius patriae gravaminibus relevabit, et ad statum pacificum et antiquum, amputatis noxiis novitatibus, salubriter omnia reformabit.

EPISTOLA XI.

Rudolphus cives Maguntinos hortatur ad concordiam.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XI.)

ARGUMENTUM. — A legato Moguntinorum admonitus simulatum inter cives et ministeriales, qui rem armis decidere constituerant: simulque rogatus, ut regia obiecta auctoritate imminenti conflagrationi occurrat, respondet prudentia et moderatione utendum, ut stricti enses ab æmulis deponantur. Eadem fini se deputasse G. comitem, ut consiliis cum eo communicatis incendium extinguant

Rudolphus, etc., civibus Maguntinis. Exortæ discordiæ odio a turbatio, quæ in finibus vestris seminaria suscipit simulatum ^b, 440 per industrium virum N. regis celsitudini nuper exposita, tanto duriori nos pungit compassionis aculeo, quanto graviora sentimus ex ea totius terræ discrimina suboriri, volentes ad extinctionem ipsius incendii studia nostra libenter et liberaliter applicare. Sane visum est nobis expediens, et consulimus bona fide, quod tantæ ruinæ dispendia præcavescentes, qui estis animalia oculata ^c, in hujus casu articulo per modestiæ semitam incedatis. Jusjurandum, quod cum ministerialibus ^d injivistis, ea rectitudinis linea directuri, quod juramenti forma super communi pace præhabita, prorsus aliqua læsionis injuria non tangatur, sed ministeriales eosdem ad pacis et concordie unionem ferventer inducere satagatis. Sic enim salvus vobis et domibus vestris, poterit ignis vicinus parietibus applicari. Quia domus in conflagrationis medio constituta, etsi non consumatur incendio, infirmatur tamen, exhaustis compaginum viribus ad ruinam. Rogamus igitur et attentius exhortamur, quatenus mox prosilientes in medias externi partes, tantæ scissuræ discrimina studeatis innatæ prudentiæ moderamine reparare ^e. Et ecce infra triduum post recessum nuntii vestri de nostra præsentia, nobilem

^a « Non debet tamen legis auctor legem tollere, nisi probabili de causa, peccaturus alioqui in regulas justitiæ gubernatricis. » Verba sunt Grotii (*De Jur. bell. et pac.* II, 20, 24.) qui alibi clarius (II, 14, 9) de rege: « Si eas revocet, nemini facit injuriam. Peccat tamen, si sine justa causa id faciat. » Quamobrem Leodienses dum petunt abrogationem novæ legis privatæ clericorum, quæ pugnat cum publica civitatis et patriæ, justam afferunt causam, cur eam revocet sine clericorum injuria.

^b Trithemius ap. Calvis. ad annum 1280: « Moguntinus, ait, et Joannes de Spanheim comes bello decertant; comes vincitur, et multi præstantes viri captivi abducuntur, qui sequenti anno die 12 Decembris captivitate liberantur, interponente se imperatore, qui Burgundum sibi rebellem invadit, et prælio sperat, et ad dedicationem cogit, multas præterea urbes Rheni, quæ fœdus inter se fecerant, in rebellionem capit, et auctores rebellionis occidit, vel proscribit. » Apud auctorem sit fides ad chronologiam quod attinet; cætera his litteris convenire admodum mihi videntur.

^c Laudis genus! Sententia quidem est Joannis (*Apoc.* IV, 6, 8) adeoque sacrosancta: *Et in medio sedis, et in*

A virum G. comitem propter hoc ad vestram præsentiam destinare proponimus ut ipsius cooperante consilio per vos stricti enses de altercantium manibus rapiantur.

441 EPISTOLA XII.

Rudolphus de eadem concordia clero Moguntino scribit.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XII.)

ARGUMENTUM. — Cleri Moguntini futura damna prævidentis precibus exoratus in eadem causa reponit, quod libens efficacem navabit operam incendio illi præfocando, ut exitus brevi palam faciet

Rudolphus, etc., decano et capitulo Maguntino. Tribulationum et calamitatum crudeles angustias, quibus bellicus impetus fines vestros invadere formidatur, tanto compassiviori nimirum commiseramur affectu, quanto ex his perniciosiora sentimus discrimina pullulare. Propter quod ferventibus vestris alleccionibus excitati ad stabile bonum concordie, et ad extirpanda totaliter germina simulatum libenter intendimus, efficaces et sedulas interponere partes nostras ^f, proat auctore Domino, operis evidentia vos docebit.

EPISTOLA XIII

Rudolphus providet cuidam domui regulari de ordine Penitentium.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XIII.)

ARGUMENTUM. — Ægre ferens domum religiosam mulierum penitentium in spiritualibus et temporalibus male admodum administrari, S. R. E. cardinalem enixe orat, ut provisors removeri obtineat a summo pontifice, eamque domum provinciali fratrum Minorum committi cum facultate ingrediendi claustrum pro Ecclesiæ sacramentis administrandis.

C Quia in civitate nostra N. quædam est domus regularis de ordine Penitentium, quæ pati dicitur tam in spiritualium quam in temporalium provisione defectam, nos ipsi domui eo compatientes instantius, quo illius sexus infirmitas propior est ad casum, 442 paternitatem vestram affectione qua possumus amplissima deprecimus et hortamur, quatenus cum personæ præfata domus ex provisorum suorum, qui sibi [ibi] nunc præsent, incuria, gravia possent suæ famæ suæque salutis incurere nocuenta, apud dilectissimum patrem nostrum dominum summum pontificem ^g cum effectu dignemini procurare, quod ipsa domus ex provisorum hujusmodi inutilium

circuits sedis quatuor animalia plena oculis ante et retro. Et in circuitu et intus plena sunt oculis. At comparatio ista nostra ætate aliquantulum friget.

^d Ex charta ejusdem Rudolphi ap. Ludewig. (tom. IV, *Reliq. Ms.* p. 262) intelligimus, qui essent ministeriales. « Monetam quoque, ait, quæ singulis annis, avaritia expoente, solebat renovari in præjudicium commune habitatorum ejusdem terræ, ex nunc volumus sine consilio communi ministerialium majorum Stirie per aliquem futurorum principum terræ vulatenus renovari. » Multa suppetent ex Glossario Ducangii de ministerialibus Germanis varii generis. At ministeriales Moguntiacos Stirii non dissimiles fuisse harum litterarum historia luculenter demonstrat.

^e Huc refertur comparatio prædicta animalium oculatorum.

^f Epistola præcedens fida est hujus interpretis. In utraque perspicua est præclara Rudolphi indoles, qua constanti auctorem testimonio « vires ac fortunam bellicam querendæ tantummodo paci intendebat » (*Pist. Austr.* I, 1, c. 24, p. 139).

^g Ptolomæus Lucensis, ap. Raynaldum (1280, n. 27 seqq.) testatur Nicolaum III summopere dilexisse

vinculis absoluta, de cætero provisioni provincialis fratrum Minorum, ut circa eandem dexteræ fiat *Excelsi mutatio committatur*. Ita quod ipsis personis in ordine pristino permanentibus Pœnitentium, provincialis prædictus per se, vel fratres ordinis sui idoneos, visitationis, et correctionis officium in easdem valeat exercere, et licet ipsis fratribus ad id provide deputandis ipsarum Pœnitentium claustrum intrare ad ministrandum ecclesiastica sacramenta, cum fuerit opportunum.

EPISTOLA XIV.

Quidam ex curia Romana commendat quemdam Rudolpho imperatori a.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. xiv.)

ARGUMENTUM. — Procurator regis Romanorum in urbe illi commendat N. optime de eo meritum in negotio coronationis, ut præmio atque honoribus ab eodem affectus exemplo aliis sit, quod cum alacritate animi sequantur.

Serenissimo, etc. ^b Ad incrementum vestræ gloriæ pertinere dignoscitur, si apud vestram celsitudinem benemeriti commendati ⁴⁴³ recipiant suæ præmia probitatis, quo exemplo ceteri de bono in melius animentur. Unde quia vir discretus N. nobis in exaltationis vestræ negotio ^c fideliter astitit, et commendabilem se ostendit, honorem vestrum pro suis viribus promovendo, eundem vestræ excellentiæ quamplurimum recommendo, vestræ magnificentiæ pro eodem supplicans studiose, quatenus ipsum, cum ad vos venerit, de regia clementia benigne recipere, et in omnibus gratiose dignemini pertractare, tam debitæ justitiæ quam gratiæ vestræ effectum eidem liberaliter impendentes, ut tam ipse quam reliqui exemplo simili provocati ad magnitudinis vestræ servitium studeant festinare.

EPISTOLA XV.

Episcopus quidam gravamina sui episcopatus Rudolpho exponit.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. xv.)

ARGUMENTUM. — Episcopus multis a Rudolpho beneficiis affectus, adeoque maxime ei devinctus, ægre admodum ferens non posse eum prosequi ad solemnitatem coronationis, quod sua sedes alieno ære gravis ac finitimorum insidiis obnoxia erat, præterea ipse privatis personæ incommodis delinebatur; se excusat obsequio non defuturum post ejus reditum promittens.

Serenissimo domino N. episcopus salutem cum obedientiâ, omni reverentia et honore. De regalibus

fratres Minores, qui sanctimonia vitæ tantum sibi æstimationis collegerant, ut rei ecclesiasticæ reparandæ nulli iis utiliores putarentur: « Ipsos, ait, specialiter dilexit, et ipsorum protector semper fuit usque ad papatum. » Factusque pontifex, ut tradit ibidem Jordanus, Matthæo Rubeo diac. cardinali eos committens: « Damus tibi, inquit, melius quod habemus; damus tibi desiderium cordis nostri, et pupillam oculorum nostrorum. » Quamobrem nil opportunius Rudolpho potuit accidere; cætera per se patent.

^a Chorda semper aberrat eadem. Vide supra (l. II, ep. 13, in not.).

^b Magister Paulus de Interamna clericus et procurator Rudolpho apud sanctam sedem, de quo supra (ep. 9, in not.) commendatitias has litteras scribit pro N. in Germaniam proficiscentem.

^c En aliud argumentum controversiæ omnis compositionis, quæ Rudolpho intercedebat cum Carolo Siciliae rege (V. ep. 8, in not.); negotium scilicet exaltationis regis Romanorum aliud non erat, quam diadematis aliorumque insignium imperialium susceptio de pontificis Romani manibus, unde imperatoris nomen et auctoritas in ipsa Urbe proveniebat. De qua

abundantia largitatis confiteor me quam plures gratias et concessionem datas liberaliter recepisse, quæ me adeo sui efficacia convicerunt, ut quamquam ex debito subjectionis de fidelitate majestati regis strictus tener, in hoc tamen dilatata voluntas debitum superat, et ejusdem respectu debitum ipsum, licet in se grande sit, pene nullius est momenti. Propter quod me, et mea, ac quidquid sum excellentiæ vestræ ⁴⁴⁴ totaliter offero; non desperans apud Deum reperire gratiam, apud quem largitionum atque gratiarum abyssus altissima sibi sedem aptissimam collocavit. Postulo igitur humiliter, ut patienter attendens regia serenitas quæ hic styli officio designantur, ex his me excusatum habeat, mihi parcat et deferat, suam mihi nihilominus gratiam conservando. Sane cum ad creditum mihi episcopatum de novo personaliter adventissem, in novo adventu novum debitorum ingressus labyrinthum, a furore creditorum adeo undequaque sum oppressus, importune lacessitus, ut vix sufficientia tempora consiliis, vix reditus suppetant, quibus fauces inhiantium compescere valeam, quibus possem clamores pestiferos reprimere creditorum. Hisque accedit infortunii, quod nobiles circumvicini episcopatus mei violenter jura certatim occupant, jurisdictionem meam non solum impediunt, sed quantum in ipsis est, ipsam enervare funditus moliantur. Qui mihi et Romano imperio quotidie multam possent generare molestiam, si non esset qui conatibus resisteret eorumdem. Quibus etiam cedit in mei adiutorium nocenti, quod, etc. Propter quæ et alia sic pecunia exhaustus sum, sic facultatis deperditus, ut ad præsens reddar immobilis ad prosequenda promissa, cæteris insolubilibus alligatus, infirmitate corporis, quæ mihi licet odiosa, indefessa tamen comes efficitur, his importunitatibus scrupulosis perturbatiois et molestiæ cumulum adjungente. Propter quæ regia majestas in his mihi participans a via pro coronatione sua agenda ^d, me miser corditer eximat, et meæ discat impotentia misereri. Quoniam in felici regressu, cum assumpta triumphali corona ^e redierit, vos visitabo personaliter, et grati impensa servitii, præteriti temporis profecto non omitam redimere tarditatem.

445 EPISTOLA XVI.

Commendat comitibus et baronibus, etc., noviter electum episcopum.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xvi.)

ARGUMENTUM. — Siffridum Coloniensem archiepiscopum ^f Lugduno a Gregorio X sibi remissum com-

post mortem Gregorii X ineunte anno 1276, nequidquam actum semper erat: prædicta enim controversia absolvi nunquam potuerat, eaque propter Rudolphum in Italiam venire semper prohibitus fuit usque ad annum 1279 declinantem, cum Nicolaus III tantam rem terminavit. Quare et hujus et sequentium aliquot epistolarum, in quibus negotii ejusdem absoluti mentio est, ætatem certam habemus, annum 1280 ante Nicolai III mortem, quam occubuit xi Kal. Septemb.

^d Indicium minime dubium, imperii principes et ecclesias nuntios accepisse futuri Italici itineris, pro consummando negotio imperii omnium maximo.

^e Recte triumphalem appellat coronam, quam Rudolphus vindicatis in libertatem tot ecclesiis, totque provinciis a tyrannide liberatis, suscepturus erat a summo pontifice coram sacratissimo Petri corpore.

^f In Catalogo archiepiscoporum. Coloniæ. Levoldi a Northof apud Meibomium (*Res Germanicar.* tom. II, p. 1) Siffridus de Westerburg electus fuisse dicitur post mortem Engelberti de Walckenborch a Gregorio X in concilio Lugdunensi. Sammarthani (*Gall. Christ.* tom. III, p. 694) tradunt Siffridum creatum archiepiscopum ex præposito Moguntino, et conse-

mendatumque, ut ad ecclesiam et diocesim illam maxime turbulenta id temporis, et in archiepiscopos suos injurias, non sine regia protectione transire permittat, comitibus cæterisque ita commendat, ut illum lædere perinde esse sciant, ac regiam majestatem offendere: obsequium fidelitatis tam sibi quam illi præstent, priscisque similitudinibus in oblivionem amandatis tranquillam pacem deinceps colant.

Rudolphus, etc., universis comitibus, baronibus, etc. Infnitæ misericordiæ Deus tribulatam jam diutius civitatem et diocesim H. a compassionis et misericordiæ contuens oculis, exclusis ac amotis bellorum ac aliarum adversitatum periculis^b, de pastore sciente, volente et valente memoratas civitatem et diocesim depressas hactenus non absque culpis hominum, ut credimus, proinde relevare, et de honesto viro N. dignatus est misericorditer providere c. Hic siquidem sanctissimo patri domino nostro notissimus, et quanto notior tanto inde gravior, multæ commendationis ad nos beneficia reportavit d. Porro nos prædicti sanctissimi patris nostri 446 instructi monitis et mandatis, memoratum N. et ipsius ecclesiam cum omnibus sibi commissis, tum suæ prohibitæ merito, tum pro charissimi patris nostri gratiosissimo interventu e, specialis gratiæ et favoris affectu prosequi cupientes, omnes injurias, si quas ipsum ex nunc sustinere contingeret, nobis volentes ascribere, ac dignantes ipsas prosequi tanquam nostras, quapropter vobis mandamus sub obtentu gratiæ nostræ firmiter et districte, quatenus eidem N. electo principi nostro charissimo, membro sacri Romani imperii, tanquam vestro episcopo, intendatis in omnibus fideliter et devote, et sicque vestræ fidelitatis obsequium tam apud nostram majestatem quam apud ipsius paternam providentiam mereatur meritum reportare. Vosque cum

A ipso patre vestro in amœnitate pacis et tranquillitate mentis, nova succrescente gaudiorum materia abs-teris lacrymis consistere valeatis.

EPISTOLA XVII.

Privilegium civitatis Hallensis.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. xvii.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus Hallensem Sueviæ civitatem ob constans sibi et imperio præstitum obsequium regia munificentia libertate donat, ita ut cives utriusque sexus causas suas persequi, aut in iudicium vocari extra civitatem Hallensem non possint.

Ad hoc ad supremæ dignitatis apicem a supremo et primo regnorum omnium conditore cognoscimus nos vocatos, 447 quod cum cunctis sub tutela nostri regiminis constitutis in jure, sive exhibitione juris faciles debemus existere, et in gratia liberales, illis amplio rem gratiam et majoris gratiæ plenitudinem dignum ducimus impertiri, qui a nostris et imperii servitiis nullis adversitatibus turbibus avelluntur. Cum itaque dilecti filii N. civitatis Hallensis tam devota fidelitatis servitia nobis impenderunt et impendant f, quod ipsorum preces apud nostram majestatem exauditionis gratiam et effectum ejus quem desiderant mereantur, nos ipsorum humilibus precibus inclinati, volumus, et pro speciali gratia hanc ipsis libertatem tradimus, traditam, et concessam auctoritatis regis præsentis decreti munimine confirmamus, quod nemo civium civitatis Hallensis utriusque sexus extra civitatem Hallensem stare iudicio compellatur, sive realis, sive personalis, seu alia contra ipsum quæcunque actio attemptetur. Imo si quis contra quemquam civium predictorum quidquam habuerit actionis, illam coram iudice civitatis ejusdem juris ordine prosequatur, etc. g Nulli ergo, etc.

eratum Donn. Palmarum anno 1275, nimirum Lugduni, ubi pontifex constitit usque ad Idus Maias ejusdem anni. Hinc patet harum litterarum ætas, quibus haud dubie præferri debent quæ infra occurrunt (ep. 18); utraque autem retro trahendæ sunt ac præmittendæ litteris Innocentii V (lib. II, ep. 4) quæ et ipsæ citra suam sedem vagantur, ut suo loco diximus. Ad Siffridi autem historiam quod attinet, satis est tres istas epistolas ponere hoc ordine 18 et 16 hujus libri, anno 1275. Quartam vero libri alterius extremo loco oportet constituere. Sic res procedent.

a Legendum absque hæsitacione N. ut in reliquis, Coloniensis enim ecclesia designatur.

b Difficilia Engelerti tempora reputat. Ab eo sem contumeliosis affecto anno 1265, Colonienses cives per vim et metum sacramentum extorserant, quo pollicebatur se nullo unquam tempore ulturum sacrilegum eorum scelus qui sacram ejus personam in carcerem detrudere ausi erant. Sequenti anno Urbanus IV eo sacramento injusto illum absolvit, ut videre est ap. Raynaldum (1264, n. 41). Post annos aliquot iidem cives seditiose comitis Juliæncis presidio freti archiepiscopum iterum capiunt, carcerique mancipant, nec seditio quiescit usque ad annum 1270, Alberto Magno intercedente. Nec tamen penitus extinctam esse concilii Lugdunensis tempore, cui aderat infelix archiepiscopus Engelbertus, ibidem vita functus, ex his Rudolphi litteris liquet. Imo in antecessum vidimus comitis Juliæncis auctoritate obnoxium fuisse Siffridum etiam anno 1276; incertum num civis regia auctoritate contempta illi adhæserint.

c Siffrido videlicet, de quo nuper (col. 808, not. f.)

d Gregorius igitur non eum elegerat; canonica enim electio violanda non erat, sed electum consecravit, pallioque ornatum, ut ferebat disciplina, Rudolphi patrocinio fovendum censuit. Rei fidem facit Rudolphi juramentum Lausanæ præstitum sub finem hujus anni: « Illum igitur, ait, abolere volentes abusum, quem interdum quidam prædecessorum nostrorum

C exercuisse noscuntur, et dicuntur in electionibus prælatorum, concedimus et sancimus, ut electiones prælatorum libere et canonice fiant, quatenus ille præficiatur ecclesiæ viduata, quem totum capitulum, vel major et sanior pars ipsius duxerit eligendum, dummodo nihil desit de canonicis institutis; ut videre est apud Raynaldum (1275, n. 38). Quæ quidem verba non adhibuit omnium primus Rudolphus, sed confirmavit Gregorio X quæ ante cum Otto IV et Friderico II sponderant.

e Nil in diplomatibus solemnibus, nil utique eruditus notius intervenit, pro intercessione, cum reges et principes ecclesiis, aliive aliqui concedebant *interventu* pontificis card. legati, episcopi, etc. Id magis magisque comprobatur disciplinam electionis canonicæ jam pridem instauratam Rudolphi tempore viguisse, quam postea anno 1448 Nicolaus V in concordatis perpetuavit. Atque hæc quidem ad electionis disciplinam quod attinet. Quod vero spectat ad sanctæ sedis approbationem, improbationemve, animadverti debet, quod ex solæ cathedrales ac regulares ecclesiæ accedebant ad sanctam aedem, quæ in variis mundi partibus immediate illi erant subjectæ, aut appellatione ad eam devolvebantur, ut docet Nicolaus III (Cap. Cupientes in 6, de Elect.). Quamobrem Gregorius X non eligens, neque approbans, sed intercedens et commendans recte dicitur in his litteris.

f Tres in Alemannia civitates hujus nominis celebrantur: una in Tirolensi comitatu ad Oenum fluvium ab Oeniponte vix duabus leucis distans; altera in Saxonia superiori ad Salam fluvium inter Torgam et Lipsiam, inde septem leucis distans; tertia demum in Suevia, urbs libera inter Nordlingam et Wimpinam, hinc quatuor, octo illinc leucis distans. De hac postrema rem esse servitia Rudolpho præstita in præcedentibus bellis, constansque in imperium fides videretur innuere.

g Inter liberas civitates Alemanniæ, imperiales alias,

EPISTOLA XVIII.

Rudolphus commendat Coloniensem electum pontifici Romano.

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xviii.)

ARGUMENTUM.—Siffridum canonicum electum Coloniensem archiepiscopum multis effert laudibus apud pontificem Lugduni commorantem, oratque ut consecratum et sacro pallio de more ornatum ad suam sedem ingentibus obnoxiam calamitatibus quantocius mittat, nisi forte sublimiori loco exaltandum deliberaverit.

Inter cætera quorum nos pervigil cura sollicitat, quorum desiderabilis expeditio mentem nostram exagitat incessanter, illud revera tranquillo sanctæ matris Ecclesiæ statui, reformationi **448** divulsions imperii, ac subsidio Terræ sanctæ potissimum credimus expedire, quod ecclesiæ regni Germaniæ destitutæ pastoribus nova novorum sponsorum substitutione refloreat, et provisionis optatæ solatio recreentur. Inter quas utique quanto præsignius cunctis veneranda Coloniensis ecclesia renitet, quanto etiam graviorum persecutionum procellis impetitur, et immaniorum perturbationum calamitatibus impulsatur, tanto celerioribus indiget vestræ paternæ provisionis auxiliis sublevari ^a. Et quia N. ^b laudabili perhibente testimonio plurimorum, a juventutis suæ primitiis semper fuit cætera virtutum stipatus, honestæque conversationis et vitæ præconio insignis; pro eo beatitudinæ vestræ piissime supplicamus affectu quo possumus ampliori, quatenus cum ipsa ecclesia scienter exposulet suo salutari regimine dirigi, et amabili sua præsentia confoveri, eundem electum ad ipsam ecclesiam gubernandam quantocius desti-

aliasque Hanseaticas esse eruditorum neminem latet. Hallensis autem civitas ex hoc privilegio suæ libertatis initium sumit.

^a Per sacrum pallium archiepiscopos nomen et munus obtinere latet omnium eruditorum neminem. Huc spectat expedita provisio, quam petit Rudolphus. Nam, ut est in Pontif. Rom. « Quia pontificalis officii plenitudo confertur per pallium, antequam obtinuerit quis pallium, licet consecratus, non sortitur nomen patriarchæ, primatis, aut archiepiscopi; et non licet ei episcopos consecrare, nec convocare concilium, nec chrisma consecrare, neque ecclesias dedicare, nec clericos ordinare, etiamsi pallium in alia ecclesia habuisset, cum oporteat petere novum pallium. »

^b Vide supra ep. 16, n. 1.

^c Ex decreto electionis in ordinibus apud Martene (*De Sac. Rit. l. 1, cap. 8, art. 2*) quod legi consuevit ante consecrationem electi suppetunt peculiariora, quæ hic indicantur in genere. Summa tamen est eadem, hoc tantum discrimine, quod Rudolphus exponit in litteris, quæ populus et clerus in decreto exarabat.

^d Trevirensis sedes pro sublimiori loco accipi nequaquam potest, namque hujus sedis, ut etiam Maguntinæ, quæ electorali pariter dignitate præstant, superstitibus erant archiepiscopi Henricus et Wernerus, qui una cum Engelberto Siffridi prædecessore interfuerant Lugdunensi concilio, et una simul cum Siffrido subscribunt diplomati, quo Rudolphum confirmant anno 1279. Patriarcha item Hierosolymitanus Thomas Agni de Lentino (*Infra ep. 27*) florebat in Syria, quæ æque pontifici ac regi Romanorum summo habebatur loco, et quidem jure, quippe quæ Salvatoris nostri sanguine illustrata fuerat. Num igitur de eo cooptando inter S. R. E. cardinales intelligit?

^e Auctor Piet. Austr. affert hanc epistolam (*lib. 1, c. 17, p. 103*) ex cod. Cæsareo, modico cum discrimine, ut patet ex var. lect. Sed eandem multo aliam, neque uno in loco mutilam reperire est apud Martene (*Anecd. tom. I, p. 4154*). Inscriptio ejusdem

datum opportune ibidem occurrunt: nam datum

A nare digni mini ex innata paternæ clementiæ compassione celeriter expeditum ^e, nisi forsitan ipsum sublimioris loci regimini, ad quod procul dubio reputatur idoneus, vestra pia circumspectio, suæ multimodæ probitatis obtentu decreverit deputandum ^d. Speratur quippe certissime, quod per eum, velut per columnam immobilem fulcietur imperium, et in domo Domini idem electus nihilominus ut oliva fructifera germinabit.

449 EPISTOLA XIX.

Rudolphus commendat Philippo regi Francorum monasterium Aureæ vallis Cisterciensis ordinis ^e.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xix.)

ARGUMENTUM.—Rudolphus a Cisterciensibus cœnobii Aureæ vallis diœcesis Trevirensis rogatus, ut quoniam in imperii ultimis finibus constituti graves patiebantur molestias ab iniquis hominibus, sub regis Franciæ patronico eos poneret, eidem regi petitiones monachorum exponit, eorumque votis plenissime obsecundat.

In regum thronis sublimibus, et quibuslibet aliarum tribunalibus potestatum, quæ catholicæ fidei fulgor illuminat, ubi præsertim locorum habilitate contigua vicinantur, ea præcipue debet votorum vigere conformitas, ea convalescere debet indissociabilitas animorum, ut alterutrum imminente despensio, effectivo compassionis alternæ solatio recreentur ^f. Quod utique, quia vestræ serenitati libenter offerimus vobis, et vestris [in] opportunitatibus profuturum, idipsum a vobis sub firmæ spei fiducia non immerito vice reciproca præstolamur. Sane porrecta nobis religiosorum virorum N. et N. abbatis, et conventus Aureæ vallis Cisterciensis ordinis ^g peti-

ta:em litterarum certam suppeditat: inscriptio sic fluit: « Illustri et magnifico principi domino Dei gratia Francorum regi Rudolphus eadem gratia Romanorum rex semper Augustus salutem, et integræ dilectionis augmentum. » Datum vero sic: « Datum Nurembergi iv Nonas Februarii Ind. iv, regni nostri anno iii, anno vero ab Incarnatione Domini 1276, » videlicet antequam castra moveret in Austriam. Nolim equidem epistolam esse mutilam, ne Anecdotorum Thesauri fidem minueret: quare et de nota ista temporis suspicio subreperet. Sed aliæ litteræ, quæ infra occurrunt, ætatem harum confirmant.

^f Nullum exstans contractæ affinitatis indicium, de qua supra (ep. 5), male dilatam tandiu esse hanc epistolam a collectore palam facit.

^g In prædicta editione Martene adjicitur *Trevirensis diœcesis*, qua videlicet additione imperii fines extremos luculenter designari compertum erit, spectato cœnobii Aureæ vallis situ. De eo Mabillonius (*An. B. l. LXIII, n. 69, et l. XLIX, n. 39*) ad originem quod spectat, videndus omnino, in comitatus Chiniensis loco peramœno silvæ Arduennæ feudatam docet anno 1070 a monachis quibusdam Calabria ad prædicandum missis in Lotharingiam. Anno autem 1131, « Adalbertus, inquit, Viridunensis episc. e Chiniensium comitum stirpe ortus, locum sancto Bernardo Clarevallensi abbati obtulit... Illic renovata nostro tempore Cisterciensium primigenia institutio insigni religiose vite exemplum toti provinciæ, imo et Galliæ præbet. » De eodem infra sermonem habens, ubi quatuor minimum locos in Gallia esse animadvertit. Aureæ vallis nomine insignes: « tertium, ait, in Luciliburgensi, in quo Aureæ vallis monasterium redi-vivo primitivi Cisterciensis instituti fervore celebrimum. » Iterum de eodem agens (*lib. LXXIV, n. 100*) consecrationis ecclesiæ factæ septennio antequam ad Cistercienses transiret hoc monumentum exhibet: « Anno ab Incar. Dom. 1124, Ind. iii, pridie Kal. Octob. dedicata est ecclesia in honorem sanctæ et perpetuæ virg. Mariæ in Aurea valle a domino ven. episcopo Henrico Viridunensi, jussu et petitu domini archiepiscopi Trevirensis

tio continebat, ut cum ipsis a Romani imperii **450** A corde valde sepositis, et in extremis finibus ejusdem imperii constitutis sub imperiali protectionis umbraculo respirare non liceat, malignorum in eos protervia sævient, apud vos eisdem dignemur assistere, quod eorum quieti et paci velletis intendere cum effectu [affectu]. Quia igitur de regali vestra benignitate confidimus quod [in] indito cœlitus vestris præcordiis a clarorum vestrorum progenitorum propagatione sinceræ devotionis ardore, super hoc pio negotio curas vestras et operas nostris desideriis applicetis; celsitudinem vestram attente duximus exorandam, quatenus divinæ pietatis intuitu, ordinisque reverentia, et pro vestra salute, prædictis abbati et conventui, juxta continentiam privilegii quod ipsis concessisse dignoscimur, in omnibus possessionibus, hominibus et personis, juribus atque rebus quibuslibet universis, quocumque nomine censeantur, et ubicunque locorum in imperio consistant, nec non super omnibus libertatibus sibi per quoscumque concessis, contra quoscumque prædicti imperii, cujuscunque conditionis existant, qui adversus eosdem violenter aut injuriose proterviant vestre gratiosæ defensionis et opportune protectionis auxilium, patrocinium, et levamen ex regia benignitate dignemini tam libenter quam liberaliter perpetuo impertiri. Hoc enim proculdubio vobis cedit ad meritum cumulum apud Deum, et apud homines ad magnifici nominis incrementum, si dictum monasterium et personas in jure suo manuteneritis, eorumdem injuriatores, **451** malefactores [eorundem adjutores, male fautores], violentos prædones, et oppressores ubique locorum in imperio, tanquam vestros subditos pœna plectentes condigna *.

EPISTOLA XX.

Rudolphus revocat et irrita facit omnia contraria superioris epistolæ privilegia concessa et concedenda.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. xx.)

ARGUMENTUM. — Cum subreptitia et obreptitia quedam privilegia ostentarentur contraria prædictæ subjectioni, Rudolphus tam prius concessa quam deinceps concedenda, quæ cum eadem pugnent, irrita esse declarat nulliusque roboris.

Quia meminimus ^b nos illustrem et magnificum principem dominum Philippum Francorum regem interpellasse per litteras speciales nostra regali auctoritate munitas, ut religiosus viris abbati et conventui monasterii Aureæ vallis Cisterciensis ordinis contra quorumlibet invasorum proterviam congruum

Godefridi primo anno suæ ordinationis, regnante Henrico hujus nominis quarto anno secundo reconciliationis inter regnum et sacerdotium. Cujus dedicationi ecclesiæ interfuit Otto comes de Chisnei cum sua uxore Adalade, et filius, domino scilicet Friderico Rhemensis ecclesiæ præposito, et Alberto post patrem comite, et aliis quamplurimis nobilibus et liberis hominibus. Quo allato monumento historiam ejus monasterii prosequitur, deinde, « Canonicos, inquit, regulares illic post discessum Calabrorum monachorum primum quidem sub Fulberto, dein Herberto præpositis existisse persequi existimant. Sed tandem anno 1151 illic inductos fuisse constat Cisterciensium monachos, quos Albertus comes a sancto Bernardo expetiit. Hujus rei cura demandata Guidoni Trium fontium abbati, quæ prima Clarævallis filia est, missaque ab eo Colonia duce Constantino, qui primus Aureæ vallis abbas existit. Ibidem nostro tempore auctore Carolo religiosissimo abbate adhuc superstitè reffloruit primigenia Cisterciensis instituti disciplina. »

* Plura desiderantur apud Martene, præcipue illud et in extremis finibus ejusdem imperii constitutis; et quæ sequuntur in fine post nominis incrementum. Plura item mutantur quemadmodum illa: *Celsitudinem vestram attente rogandam duximus, et hortandam,*

patrocinium et levamen exhibeat et impendat, nos ipsos abbatem et conventum magnopere cupientes ejusdem regis defensione perpetuo communi, præsentibus duximus statuendum, quod quicquid per falsi suggestionem et veri suppressorem a nobis contra hanc nostram gratiam per quoscumque jam impetratum existit, vel impetrari contigerit in futurum, omnino careat robore firmitatis, nos enim illud in irritum revocamus, etc.

452 EPISTOLA XXI.

Rudolphus ut concordia inter principem et cives fiat mittit legatum c.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. XXI.)

ARGUMENTUM. — Metuens Rudolphus ne discordia principis N. cum suis civibus graviora damna parturiant, ei legatum mittit pacis interpretem, cui tanquam sibi faciles aures accommolet: obsequium isto majus atque acceptius sibi ab eo præstari nullum posse significat, ut lenocinio verborum iras ejus frangat.

De tua quiete statuque pacifico crebra meditatione revera solliciti, tanto amplius circa stabile bonum concordia inter te ac cives nostros in interioribus nostris præcordiis anxiamur assidue, quanto major promittitur ex ipsius votiva consolidatione securitas, quantoque gravioris jacturæ discrimina ex discordia preparari dissidio prævidemus. Sane quia inter alia votis nostris accommoda salutarem concordia unionem desiderabilis affectamus, ecce quod N. fervidum tui honoris proculdubio zelatorem ad tuam presentiam propter hoc velut imaginarium nostre presentia, fœdicialissime destinamus, affectuosissime te rogantes, quatenus suis, quæ tibi nomine nostro proponet, exhortationibus acquiescens pro nostra et imperii reverentia, imo etiam proprio tuæ commoditatis instinctu ad pacem omnimodam tuum animum studeas efficaciter et finaliter inclinare vel applicare, sciturus certissime quod in nullo casu, in nullo prorsus eventu tam gratum, tam placidum nobis obsequium poteris exhibere. Idcirco verbis ejusdem super omnibus fidem plenissimam adhibere te petimus, sicut nostris.

453 EPISTOLA XXII.

Rudolphus commendat quemdam canonicum Leodiensium Ecclesiæ d, et ut ipsum quamprimum in curiam remittant.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. XXII.)

ARGUMENTUM. — Ecclesiam Leodiensem præclara

quatenus pro divina sacrie Rom. imperii reverentia, et pro vestra salute, nostrum in hoc casu absentiam supportantes, prædictis abbati et conventui vice nostra, et auctoritate præfati imperii juxta continentiam privilegiorum, quæ ipsis concessisse dignoscimur in personis, et rebus quibuslibet, nec non super omnibus libertatibus sibi per quoscumque concessis, et juribus contra quoscumque cujuslibet conditionis, qui adversus eosdem violenter aut injuriose proterviant, salvo jure ipsius imperii, vestra, etc. Num Martene, an codex uterque Cæsareus, et Zwycyalensis potiori fide sint digni, non est expeditum decernere.

^b Hoc loquendi genus aliquam temporis intercapedinem importat. Idcirco epistolam puto ad sequentem annum.

^c Tempus, persona, locus, obscura omnia. Jactura levis. Ad annum autem 1279 litteras refero, quia scriptis jam belli turbulentiis datas video, dum provinciam imperii ordinandis sedulam operam navabat.

^d Epistolam supra attulimus (ep. 10) civium Leodiensium privilegio clericorum subverti leges suas querentium. Illi vero hanc præferri oportere non est improbabile. Is enim non erat Rudolphus, qui civium querimoniam insultans clerici honores se amplificaturum promitteret. Præterquam quod si privilegium illud amplissimum iis contulisset, non aliunde

laude prosequitur, seque ad illam protegendam et honestandam paratum exhibet. Deinde A. suum aulicum in ejus canonicorum collegium cooptatum, quem mittit ad possessionem ineundam, ad se quantocius remitti orat, negotiis ecclesie utilis adfuturum in regia curia quam in choro Leodiensi.

Insigne speculum regni Germanie nobilis illa ecclesia, que in oculis nostre benevole gratie et benevolentie gratiose continue collocatur, sic animum nostrum suo preclaro candore gratificat, sic splendoris sui lumine intima nostre mentis illustrat, quod nimirum in sue suavitatis fragrantia, velut in agri pleni odore, cui Dominus benedixit, potissime delectamur. Idcirco non immerito promptum in nobis est, commoditatibus suis libenter intendere, ac honoribus ampliandis in omni promptitudine spiritus aspirare. Sane licet honestus vir A. qui, preclaris suis exigentibus meritis, in conspectu regio valde gratus assurgit, de nostra licentia ad presentiam vestram accedat, ad primae sue residentie ministerium in ecclesia vestra, devotione qua convenit offerendum, quia tamen conditionis et status ejusdem ecclesie circumstantiis provide trutinatis, et nobis utilius et ecclesie vestre longe consultius arbitramur, quod adhuc eidem ecclesie vestre in curia nostra deserviat quam in choro; prudentiam vestram rogamus affectu quo possumus ampliori, quatenus super eadem residentia pro nostra reverentia et utilitate propria, congrua ipsum gratia prosequentes, eundem ad curiam nostram quantocius studeatis remittere, vestris et ecclesie vestre prænотatis servitiis, inibi fructuosius institutum, 454 scituri certissime, quod propter commodorum augmenta, que vobis exinde provenient, nos in vestris agendis quibuslibet semper experiemini promptiores b.

EPISTOLA XXIII.

Rudolphus confirmat episcopi Leodiensis sententiam de terminis duellorum prefigendis.

(An. Dom. 1279, cod. Rud. xxiii.)

ARGUMENTUM. — Decretum Leodiensis episcopi de proroganda die ad singulare certamen prestatum, arbitrio principis imperii coram quo est confligendum, ratum habet in tota Leodiensi provincia, ac regia auctoritate mandat ab omnibus observari.

Rudolphus, etc., egregiis viris nobilibus, ministris,

petite ab eodem essent cause, cur novum canonicum ad regiam aulam remitti efflagitaret: quod patet ex aliis hujus generis litteris.

a Puta pro perceptione fructuum: dispensatio enim a residendo canonicorum auctoritatem transcendit, tametsi obsequium principis, communi accedente causa, legitima dispensatio est.

b Hinc patet privilegium cleri haud dum emeris-
sisse, canonicumque istum, qui apud Rudolphum permanere debebat, a collegis haud mora remissum cum onere, ni fallor, apud regem procurandi antiqui illius privilegii confirmationem, seu instaurationem.

c Detestabilis duellorum usus fabricante diabolo introductus, ut cruenta corporum morte animarum etiam perniciem lucretur, ex Christiano orbe penitus exterminetur. Imperator, reges, duces, principes, marchiones, comites, et quocunque alio nomine domini temporales, qui locum ad monomachiam in terris suis inter Christianos concesserint, eo ipso sint excommunicati. Ita concilium Tridentinum (sess. 25, de refor., c. 19) pridie Nonas Decemb. anno 1563 privata priorum principum atque episcoporum decreta amplectens, decrevit contra monomachiam, penas etiam graviore constituens, quas citato cap. legi possunt. Antea vero singularia ista certamina ubique erant usui: cumque hac de re scriptores plurimi diligenter egerint, quas fere omnes Ducangius laudat in Glossario, quae ejus leges essent, quive

vasallis, et hominibus universis Leodiensi episcopatu subditis. Presidentibus nobis nuper in civitate nostra N. pro tribunali solemniter die sabbati, etc., et procuratore venerabilis Leodiensis episcopi, principis nostri charissimi, inibi comparente, ad requisitionem et justitiam persone ejusdem, omnium circumstantium applaudente caterva et etiam approbante, sententialiter existit judicatum, quod quilibet princeps imperii jurisdictionem obtinens temporalem, cujusunque conditionis existat, coram quo committi consueverunt certamina duellorum e, si die preffixo, sive statuto pugilibus ad conflictum ex causis necessariis et honestis, duelli hujus pugnae non valeat personaliter interesse, opportuna et utili mutabilitate 455 consilii, sine ulla injuria partium, idem princeps alium tacite possit diem pro sua communitate preffigere pugnataris, ipsiusque duelli conflictum usque in tempus habilis prorogare d. Hinc est quod nos auctoritate regia dictam sententiam, utpote rite latam, solemniter approbantes, universitati vestre edicto districtius duximus injungendum, quatenus super hujusmodi prorogatione conflictum duellorum, quam per venerabilem A. prænотatum episcopum hactenus fieri contigerit aut contingeret in posterum, ei pareatis humiliter et devotione qua convenit intendatis e.

EPISTOLA XXIV.

Rudolphus iterum regi Francorum commendat monasterium Auree vallis.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. xxiv.)

ARGUMENTUM. — Cœnobium Cisterciensium Auree vallis Luxemburgensis Philippo III Francorum regi iterum commendat, juxta formam priorum litterarum: nondum enim patrocinium illorum suscepisse cum audierat.

Licet religiosi viri abbas, et conventus monasterii Auree vallis sub imperatorie potestatis umbraculo debeant respirare, quia tamen plerumque nobis in remoto agentibus, perversorum infesta tyrannide qualiantur, quorum calumniosos insultus poteritis [poterimus] facile refrenare, serenitatem vestram attentius duximus deprecandam, quatenus juxta nostrarum patentium continentiam litterarum, quas regie celsitudini alias f super eorum tuitione direximus, 456 eis libenter et benigne dignemini vestre protectionis vestrique presidii beneficium et sola-

apud varias gentes ritus, inde peti oportet. Interim ex hoc loco percipimus, coram principibus imperii jurisdictionem habentibus duella Germanica fieri consuevisse.

d Duello vadiato, ut aiunt, quadragesimus dies, præter quam in causa homicidii, tum enim tertius a domino vel giudice dicebatur, ut Ass's. Hierosolym. c. 95, ap. Ducang. Quod sancte adeo custodiri consuevit, ut privilegium istud Leodiense singulare videatur.

e Principem adeo pium de re tam detestabili serio decrevisse, pro Leodiensis episcopi decreto confirmando, nihil mirum. Sancti enim Ludovici stabilita etiam existant super singularibus hiis certaminibus, qui cæteroqui ea fieri prohibuit in suis terris duntaxat, non autem in terris vassalorum. Nam usus, quantumvis damnabiles, cum invaluerint ubique terrarum et gentium, tolerantur, sin probantur.

f Auctor Piet. Austr. hanc epistolam subjicit superius allate (ep. 19), quippe quæ de eadem re agit, estque ejusdem sententia. Cum autem Rudolphus fateatur, se alias regem rogasse, ut patrocinium monachorum susciperet, certe hanc dedit, postquam inutiles fuisse priores accepit. Ni fallor, impedimento fuerat, quin rex Francorum Rudolpho morem gereret, jactatio illa privilegiorum (ep. 20) quæ rex idem Romanorum nullius roboris fore declaravit.

tium impertiri, ut gratiam apud Deum et homines A vobis exinde comparetis uberius, et nos in vestris agendis si se locus ingesserit experiamini merito promptiores.

EPISTOLA XXV.

Rudolphus Hospitalarios domus Teutonicæ in suam specialem protectionem accipit.

(An. Dom. 1285, cod. Rud. xxv.)

ARGUMENTUM. — Equites Hospitalarios, seu domum sanctæ Mariæ Theutonicorum a Rom. pontifice in spiritualibus, et in temporalibus ab imperatoribus excultam magnisque auctam incrementis, horum vestigiis insistentes sub speciali protectione accipit, ejusque privilegia omnia, libertates atque immunitates confirmat, et renovat, diplomati suum sigillum apponens.

Multifariam variisque modis Christianus populus diversarum virtutum jubare radians, et præclarus sacrum ac felix Romanum imperium cunctis mundi B præferri principatibus, et quibuslibet barbaricis præpollere nationibus fecit in præterito, et disponente omnium Domino efficiet in futuro. Nempe publicæ rei tutio de stirpe gemina pullulans, vimque suam exinde muniens, cœlibi videlicet militia et terrestri regnum Juda Leviticæ tribui confederat, et utroque gladio se juvante, sacerdotium imperium, et vicis m regalis auctoritas b dignitatem sacerdotii solidat et confirmat, sique alterutrum utriusque eminentia extollitur, et perversorum malitia extra mundi terminos profligatur. Ea propter non tantum in nostris armis, et armatis militibus, seu bellorum 457 ducibus, quam in religiosorum assidue Deo militantium

a Auctor Piet. Austr. (l. i, cap. 19, p. 112 seq.) hanc et sequentem epistolam ex suo cod. refert ad ann. 1285. Cumque nulla suppetat causa, cur illas inde amoveam, malo eidem adhærere quam incertam litterarum ætatem proprio arbitrato definire.

b Recta comparatio esset a sacerdotio imperium, et vicissim ab imperio sacerdotium solidari et confirmari. At Rudolphus ne sibi arroget majestatem, quam assequi vehementer cupiens nondum adeptus fuerat, minus recta comparatione utitur regem se esse, non imperatorem clamans, adversus collectorem litterarum, cujus audaciam suggillat.

c Constanti auctorum testimonio de summa ejus pietate cum militari virtute conjuncta, ingenua proprii oris confessio addenda est.

d Anno 1191 Crucesignatis Ptolemaidem seu Acconem obsidentibus, cives Bremenses ac Lubecenses hospitale in honorem B. M. Virginis ad opus infirmorum tempore obsidionis ex velis navium fecerunt, ut ait Naucerus ap. Pagium (1198, n. 2). Qui ex interpolatore chronici Aquicinctini ad prædictum annum 1191 hoc testimonium ibidem affert: « Ordo militum Teutonicorum inchoatur, quem anno 1191, Febr. die 22, Cælestinus papa confirmavit. Primus hujus ordinis magister creatus fuit Henricus Walpot. » Confirmatio autem Cælestini ad annum sequentem pertinet, ut recte idem Pag. Cui hospitali fuit titulus B. M. Virginis domus Teutonicorum in Jerusalem. Baronius tradit hos equites sancti Augustini regulæ subjectos fuisse, neque alios censitos esse sub eo ordine quam nobiles Germanos, datamque iis Henrici VI rogatu vestem albam cum cruce nigra, quod indumenti genus Templariorum insigne erat. Hujusmodi similitudinem iniquo animo ferebant Templarii, qui a rege Jerusalem Balduino instituti fuerant septuaginta annis antea, anno videlicet 1118 pro defensione peregrinorum. Quamobrem Innocentius III (lib. xiii, ep. 125 seq.) magistro et fratribus Hospitalis Teutonicorum Acconensi, et patriarchæ Jerosolymitano Templariorum querelas similitudinis indumenti similitudinem illam sustulit i equitum Teutonicorum major est ne sancti Joannis Jerosoly-

mitani, de quo ad seq. epistolam loquar, quam cum Templariis: uterque enim ordo simul est hospitalarius et militaris, cum Templarii militares tantum essent. Tres isti ordines Rudolphi tempore vigeant, Templarios autem, tametsi anno 1311, vicesimo post ejus mortem ob prave facta exstinguere oportuerit, nec patrocinio, nec privilegio ullo piissimum regem esse dignatum invenio. Neque id miror: namque eos reperio ab annis aliquot ausos esse apostolicæ sedi se subducere (Rayn. 1265, n. 5). Quales autem essent Rudolphi tempore, docet Clemens V in sententia de eorum extinctione in concilio Gener. Viennensi apud Labbeum (Conc. tom. xi, p. 1537 seqq.). Hæc præ cæteris ibidem legere est: « Variis et diversis, non tam nefandis quam infandis, proli dolor! errorum et scelerum obscenitatibus, privatibus, maculis, et labe respersos, quæ propter tristitiam et spurcidam eorum memoriam præsentibus subticemus. » Quare toto approbante concilio ordinem illum exstinxit, transtulitque in ordinem inclytum sancti Joannis Jerosolymitani « ipsam domum militæ Templi, cæterasque domos, ecclesias, capellas, oratoria, civitates, castra, villas, terras, grangias, et loca, possessiones, jurisdictiones, redditus, atque jura, omniaque alia bona immobilia et mobilia, vel se moventia cum omnibus membris, juribus, et pertinentiis suis ultra et citra mare, ac in universis et quibuslibet mundi partibus consistentia. » Quæ videlicet annis fere biscentum acquisierant, donec impinguati et incassati recalcitrarunt.

e Fridericus II ultimus imperator, ut in sequentibus litteris appellatur, evidenti modo in utroque cod. pro divæ, divinæ mem. appellatur. Hic post diuturnam atque omnino damnabilem procrastinationem, sacram expeditionem suscepit, cumque eo Rudolphus processisse dicitur. Inde rediit Hospitalariis aliquot secum ductis Borussia in concessit, quo alii etiam se recepere post amissam Syriam anno Rudolphi mortuali 1291.

f Prædecessores Friderici duo tantum erant: Henricus VI cujus ævo Teutonicorum equitum ordo cœpit, et quartus Otto.

Romanum imperium rationabiliter possident in presentibus, et iusto titulo in posterum poterunt adipisci, seu sint civitates, etc., sub nostra speciali protectione suscipimus, et omnia privilegia, libertates, et immunitates, et scripta quælibet, quæ a dictis imperatoribus et regibus a iuste et rationabiliter sunt concessa et indulta, approbantes et confirmantes presentibus innovamus, pendentis sigilli nostræ majestatis typario presentem paginam roborantes.

459 EPISTOLA XXVI

Rudolphus fratres Hospitalis sancti Joannis in Jerusalem recipit in tutelam et eorum privilegia confirmat.

(An. Dom. 1285, cod. Rud. xxvi.)

ARGUMENTUM.—Equites sancti Joannis Jerosolymitani pro Christianæ religionis fideique catholicæ defensione contra Saracenos intrepide dimicantes, exoratus sub speciali protectione suscipit una cum bonis eorum omnibus tam acquisitis quam deinceps acquirendis, confirmatque et instaurat privilegia, donationes, et jura omnia, quæ a Friderico II et prædecessoribus obtinuerant.

Etsi de regalis procedat benevolentia largitate, universos [universas] regularis observantia professores [professiones] sollicitæ protectionis et gratiæ patrocinio commuere, honorabiles tamen fratres sacri ordinis hospitalis sancti Joannis in Jerusalem^b, qui, spreta seculari militia, contra paganicæ pestilentiaæ agmina producentes intrepide vexilla victoriae Christianæ, suæque signa militiæ rubricante in sanguine gloriosi martyrii, strenue dimicando cum barbaris nationibus pretiosæ morti se tradere non formidant, a regia celsitudinis brachio tanto debent attentius confoveri in omnibus, tantoque sublimius honorari, quanto ferventius pro defensione catholicæ fidei dignoscuntur in castris Dominicis militare. Noverit, etc. Quia igitur prælibatum ordinem fratrum Hospitalis sancti Joannis Jerosolymitani, cujus utique sanctitatis odor ut odor agri pleni, cui Dominus benedixit, suavitate oblectamento præcordialiter nos refecit, prærogativa favoris amplectimur singularis, et quia ordo dignoscitur titulis ab antiquo florere conspicuis, ac honorum et libertatum eximiiis dotibus insigniri, nos intimo desiderio cupientes, quod sui famosi nominis nequeat obnubilari serenitas,

^a Sub ipsa instituti ordinis initia Hungarorum rex Andreas, ut videre est ap. Rayn. (1224, num. 36) terram Bozæ amplissimam in Syria iis equitibus dono dedit, quam Honorius III eorum precibus sanctæ sedi subiecit. Alios etiam reges in ordinem liberales exstitisse hinc docemur.

^b Teutonicis equitibus feliciores antiquioresque esse Jerosolymitanos, qui Melitenses hodie audiunt, utpote anno 1104 institutos, maximeque virtute et honoribus florentes, nemo nescit. Hos vero ingens fuisse semper propugnaculum catholicæ religioni adversus immanissimos Saracenos satis est memorasse. Qui plura cupit, adeat Willelm. Tyrium (lib. xviii, c. 5), Vitricium (*Hist. Jer.* cap. 64), Jacobum Bosium, ac præcipue Sebastianum Pauli cong. matris Dei (*Cod. Dipl.*).

^c Serio animadverti velim a scriptoribus nuperis, qui veritatem suæ opinioni posthabent, genus loquendi quo Rudolphus utitur. Friderici scilicet diplomata, ante latam depositionis sententiam, laudat; si qua postea lata sunt, nullo loco habet. Itaque cum anno 1245 ab Innocentio IV in Luglunensi concil. I Fridericus II exauctoratus fuit, imperator esse desiit. Fidesque major adhibenda est Rudolpho testi integro et oculato, quam Dupinio (*de discipl. diss.* 7, p. 545) et jurisconsultis Germanicis veritati fucum ubique facientibus.

^d Fridericus II imperatores præcesserant quinque, Ricardus V, Lotharius II, Fridericus Oenobarbus,

nec status sui prosperitas laceretur in aliquo, vel dispendiose tangatur, devotis N. supplicationibus **460** inclinati, prædicti ordinis fratres et omnes possessiones eorum et bona quæ in presentibus [presenti] nunc rationabiliter possident, aut in posterum iustitia mediante poterunt adipisci, sub nostra speciali protectione ad imitationem divorum imperatorum prædecessorum nostrorum, et regum Romanorum prædicta privilegia, prout superius sunt notata, et universos et singulos suos articulos, omnes insuper donationes, indulgentias, gratias, libertates, et jura præfati ordinis fratribus a præclaræ memoriæ Friderico ultimo Romanorum imperatore prædecessore nostro ante latam in eum depositionis sententiam^e, et a suis antecessoribus imperatoribus, et regibus Romanorum^f rite ac provide tradita et concessa, ac si prædicta omnia de verbo ad verbum presentibus inseri [ingeri] contigisset, expresse de benignitate regia liberaliter innovantes, et auctoritate regalis culminis, et presentis scripti patrocinio confirmantes. Nulli ergo, etc.

461 EPISTOLA XXVII.

Patriarcha Jerosolymitanus Rudolphum hortatur ad passagium, expositis periculis Terræ sanctæ.

(An. Dom. 1285, cod. Rud. xxvii.)

ARGUMENTUM.—Patriarcha Jerosolymitanus, et officiales Terræ sanctæ præpropere indigentes auxilio adversus sultanum Babyloniam cum immenso exercitu usque ad ejus provinciam fines pervadentem, terrore omnia impletent, machinasque innumeras pro expugnatione urbium parantem, ad Rudolphum potentiam supplices se vertunt, pericula imminentia exponunt, ac futuri discriminis metu auxilia peunt opportuna ante generale passagium.

Excellentissimo, etc. Frater Thomas^g etc.,^h cum devota Terræ sanctæ recommendatione se ipsos, et salutem in eo qui pro salute humani generis dignatus est Jerosolymis misericorditer crucifigi. Quanto divina potentia sublimavit vestram gloriosius majestatem, quantoque donis gratiarum uberius vos inter alios orbis terræ principes regis æterni Filii omnipotentia edotavit, tanto in his, quæ tangunt crucifixi negotium, recurritur fiducia ad vestræ serenitatis confugium, tantoque promptius opportuna subsidia vestri culminis, pro conservandis hujusmodi modicæ Christianitatis reliquiis imploratur.

Henricus VI et Otton IV. Rex autem Romanorum unus Conradus III, qui cum imperiale diadema e manu pontificis non susceperit, majestatem imperatoriam non est adeptus. Quare igitur, inquires, plures Romanorum reges laudantur hoc loco? At quinque illi imperatores, antequam a pontifice coronarentur, annis pluribus diplomata sua dederunt, tanquam reges Romanorum.

^e Thomas Agni de Lentino, seu Leontino Siculus ord. Præd. primo Bethleemiti. episcopus et legatus apostol. Alex. IV, deinde Cusentinus archiep. creatus a Clem. IV, ac demum anno 1272 patriarcha Jerosol. ac per totum Orientem legatus a Greg. X designatus. Quem Ughellus (Tom. VIII, par. II, p. 216) mortem obiisse ait anno 1276, alii, quos inter cl. Mansius (in Rayn. 1277, n. 48) vitam ejus producant ad sequentem annum. Vide Rayn. (1272, num. 17; Bremon. *Bullar.* tom. I, p. 505, 505; Le Quien *Or. Chr.* tom. III, p. 1261, n. 23).

^f Lau latus Mansius ut Thomam patriarcham fuisse superstitem anno 1277 mense Julio demonstrat, documentum profert concordiaæ inter Venetos et Tyrios in campis in territorio Acconensis sub anno 1277, Ind. v, Kal. Jul. Cujus concordiaæ testes sunt Thomas ex ord. Præd. patriarcha Jerosolymitanus, Bonacursus Tyriensis archiep. Goffridus episc. Ebronensis, Guillelmus de Belliojoco, magister domus templi, Nicolaus magister Hospitalis, Conradus magister Theutonicorum.

Et quoniam, prout omnium tenet firmiter indubitata A credulitas, de dirigendo negotio terræ hujus feliciter cogitatis, et anhelatis propterea de statu ejus frequentius informari, præsentia quedam tantum, et breviter, quæ terræ hujus indigenas continua quadam fluctuatione concutiunt, præteritis retentis silentio, ne forte narrationis prolixitas regium offendat auditum, magnificentiæ vestræ præsentii chirographo nuntiamus. Noverit **462** igitur regia celsitudo, quod hostis Ægyptius ^a cum ingenti exercitu suo exiit novissime de Babylonis finibus, et usque ad loca vicina nobis progrediens, ac sua solita calliditate nunc versus Armeniam, nunc versus Tripolim, sed et [sedet] nunc circa Tyrum, et Acon, et alia nostrorum loca discurrens, graves nobis et toti provinciæ machinatur insidias, et virum suarum experientiam celerem nobis pro paucitate nostrorum timementibus merito, comminatur apparatus necessarios ad expugnationem urbium, et alia quæ sui exercitus infinitati conveniunt, studiosius preparando ^b. Sed ^B quid futura dies parturiet, in quos arcum suæ pravitatis intendat, quisve futurus sit rerum præmissarum exitus ignorantes, sub irruentium periculorum angustiis anxiatur, et quasi sub gladio positi hostili [soli], furoris impetum timore continuo formidamus. In dexteræ tamen potentis vestræ auxilio respirantes, pro qua totus populus cismarinus continuas fundit orationes ad Dominum, præminentiam vestram unanimiter exoramus, quatenus de magnificentia regia terræ prædictæ calcate Christi pedibus et suo sanctissimo sanguine rubricate negotium assumentes, dignemini pro ejus custodia interim, donec per generale passagium ^c eruatur de faucibus hostis Christi, de competenti et opportuno sibi tot fluctuanti periculis subsidio providere. Vivat et valeat vestra majestas regia per tempora longiora, cui nos et terræ prædictæ negotium devotissime commendamus.

^a Bendocdar, quem historici soldanum nunc Babylonis, nunc Ægypti appellant; fatisque cecidisse aiunt die 15 Apr. anno 1277. (Sanut. apud Rayn. 1277, n. 48).

^b Tyranni Babylonici primos motus enarrat, cum adhuc incerta res erat, quo evasurus esset illius furor. Id vero ætatem litterarum esse annum 1275 palam facit: nam Sanutus et Jordanus ap. Rayn. (1275, n. 51) non modo vastationem Armeniæ illigant cum eodem anno, sed auxilia etiam ex Occidente illic submissa esse tradunt. Longe autem errat a vero auctor Piet. Austr. (lib. 1, c. 23, p. 132) qui has litteras refert ad annum 1291, cum patriarcha et tyrannus jam pridem abierant quisque in viam suam.

^c Quanquam sacram expeditionem in concil. Lugd. II decretam esse anno 1274 omnes norint, abs re tamen futurum non esse arbitror Gregorii verba ipsa proferre ex litteris ad archiep. et episcopos Eboracensis provinciæ datis c. Lugduni xv Kal. Octob. anno 2, quæ cum in regist. Vat. inscribantur Eboracen. et in cod. Vallicellano Rhemensibus, recte appellantur a Rayn. (1274, n. 40) encyclicæ ad universos catholicos orbis episcopos: « Post subsidium, inquit, pecuniarum communi consensu Terræ deputatum, eidem (concilio) convenit omnium sententia in idipsum, videlicet ut in generali passagio, cujus celeriter, auctore Domino, terminum præligemus, universis Christicolis contra blasphemos eosdem conflantibus vires suas, quanto erit Christianorum virtus unita potentior, tanto ad liberationem Terræ prædictæ sit via securior, sit opportunitas promptior, et de illa Deo auspice spes certior habeatur. » His autem litteris patriarcha, ut ceteri episcopi, quin etiam præ aliis episcopis, de generali hoc passagio edoctus, ac superveniente Babylonicis tyranni prædictæ irruptione, illud Rudolphi auxiliis opportune

463 EPISTOLA XXVIII.

Rudolphus scribit Tridentino episcopo de amicabile compositione cum comite Tyrolensi facienda.

(An. Dom. 1276, cod. Rud. xxviii.)

ARGUMENTUM. — Cum Rudolphus componendam recepisset controversiam inter Tridentinum episcopum et Meinhardum Tirolis et Goritiæ comitem super quibusdam castris et redditibus, Laudumque emisisset, cui episcopus non steterat gravatum se dictitans, atque interim obsequio uterque defuerat, cum maxime necessarium erat, nunc tandem illam omnino compositurus incommoda Ecclesiæ suæ illi exaggerat, occasionemque valde utilem proponit, se ab æquo et recto non discessurum spondens.

Rudolphus, etc., venerabili Tridentino episcopo, etc. ^d Si attentis nostris laboribus, quos ad tuas et viri spectabilis Tyrolensis comitis quæstiones gessimus, amicabilem concordandam fructus gratior respondisset ^e, et si uterque vestrum serenius aspexisset, quod non nostris profectibus, sed vestris utilitatibus in eisdem tractatibus vacabamus, Romanum imperium hoc suæ necessitatis tempore nec vestris obsequiis caruisset ^f, nec sincera nostra intentio, quæ vestris utilitatibus serviebat, sinistra vocis interpretes passa esset ^g. Et quamvis mentis nostræ iudicium discussionibus sedulis examinatum nil aliud nobis dicat, quam quod in omni parte, quantum per nos fieri potuit, cavimus et prospeximus juri tuo, tu tamen, ut dicitur, te a nobis gravatum conquereris, causaris offensum, innocentiam nostram non deferens, qui te aliquoties loco **464** nostri defensionis nostræ clypeum posuisti. Sane si te rei experientia et eventus difficiles docuerunt, quod ad tuum commolui et profectum nostra consilia te trahebant, adhuc nostro consilio acquiesce, et sustine eum profectum, ut ecclesia tua gravibus sau-

præveniri efflagitat.

^d Henricus II Eginomi successor, hæresque controversiarum inter Tridentinam ecclesiam et Meinhardum Tirolensem comitem. Vide Ughellam (It. Sac. tom. V, p. 605 et seqq.). Quamvis enim hanc historiam male admodum tractet, Coleti additiones ibi exstant optimis monumentis eandem illustrantes.

^e Nicolaus Colatus Benedicti Gentilotti præfecti biblioth. Cæsareæ Vindobonensis opera usus præclara multa documenta atulit ad hanc rem illustrandam, quibus hæc epistola, quæ Gentilotti diligentiam præterit, inserenda est. Ea locum sibi vindicat post Laudum c. dat. ap. Augustum anno D. 1275, Ind. III, xv Kal. Junii, regni nostri anno V [leg. II], et ante amicabilem fœlus, quod tandem illuxit A. D. 1276, Ind. IV, VIII Kal. Junii.

^f Imperii necessitas cepit post Ottocarum imperii hostem denuntiatum in comitiis Augustanis die 21 Junii hujus anni; cumque concordia per annum fere integrum inde distet, expeditum non est discernere, num anno 1275 an sequenti sit data hæc epistola; anno autem 1276 ad summum ineunte datam esse prædicta concordia demonstrat.

^g In diplomate quod dedit Rudolphus die 21 Julii: « In vigilia sanctæ Mariæ Magdalene apud Ulmam A. D. 1276, regni vero nostri anno tertio: » post concordiam, continuo sub initium: « Suborta, inquit, inter vener. Henricum episcopum Tridentinum principem nostrum dilectum ex una, et virum clarissimum Meinhardum comitem Tyrolensem super castris, munitionibus, possessionibus, injuriis, et aliis pluribus capitulis ex parte altera, odiosæ naturæ quæstionis. » Unde statum quæstionis novimus. Quid autem optimum princeps ob bene factum apud quosdam male audiret, rei monumenta non docent: hinc tamen ita esse non obscure discimus.

ciata periculis, nobis intervenientibus restauraretur, si tamen tui arbitrii liberam potestatem voluntatibus alienis minime subiecisti. Adest quidem per Dei gratiam plena possibilitas et voluntas, ut utrique vestrum discordandi materiam amputemus, dummodo vobis placeat pari proposito acquiescere illi quam semper sequi proponimus veritati, nec ex eo segnius vestrae quieti et commodo intendemus quod ad alicquam injuriam nostram vestra contentio replicata resedit. ^a

EPISTOLA XXIX

Rudolphus scribit reginae Francie de homagio renovando.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. XXIX.)

ARGUMENTUM. — Cum Berengarius comes provincie accessisset absque prole mascula, nec licuisset interregni tempore comitatus provincie et Forkalquerii fiduciario jure a rege Romanorum obtinere, tanquam juris imperii, Margaritha Berengarii filia natu maxima per suum oratorem Rudolpho homagium præsiterat, se ejusdem oratori illud renovaturam pollicita, quem Rudolphus mittit cum plenipotencia homagium pactasque alias condiciones exigendi regio nomine.

Rudolphus, etc. Illustri reginae Francie, etc.

↳ Licet industrio viro N. quem pridem ad nostram praesentiam pro recipiendis vestro, et procuratorio

^a Ex Rudolphi alio diploma'e dato « Viennæ III Nonas Novemb. Ind. VI, A. D. 1277, regni vero nostri anno V, » patet non nihil discordiarum esse reliquum, quibus etiam Henrici successor frater Philippus Bonaccollus obnovius fuit, Nicolao IV pontifice episcopo causam contra Meinhardum protegente.

↳ Margarithæ reginae viduæ Raymundi, Berengarii Provincie et Forkalquerii comitis filiae natu maxime, atque uxori sancti Ludovici IX, Francorum regis, qui eam duxerat anno 1254, et altera in sacra expeditione, quam suscepit anno 1270 sancto sine quiescens reliquerat. (Sur. ap. Rayn. 1270, n. 6). Tres aliae filiae fuerant Berengario, reginae omnes: Alienora Anglorum, Sanctia Richardi regis Romanorum electi uxor, et Beatrix Caroli Siciliae regis fratris sancti Ludovici, quam natu minimam duxerat anno 1246, dum erat comes Andegavensis, et, quasi jus regnandi causa violandum esset, paternos uxoris comitatus invasit, nulla sororum ejus reginam, nullaque imperii ratione habita, quod discordiae seminarium fuit. Prae aliis Margarita jus suum tutata est quandiu vixit. Verum sancto Ludovico superstitite, accedente praesertim opera Romanorum pontificum, controversia sopita esse videbatur, quæ vehementius exarsit post ejus mortem, Alienora Anglorum regina in consortium veniente adversus Carolum, Raynaldus (1272, n. 47) inutilem Gregorii sollicitudinem ex cod. Vallicellano nobis exhibet, controversiamque extractam monet ad tempora Nicolai III, quod certum est.

^c Quam inutilis deputatio pontificia fuerit, hinc liquet, episcopum scilicet Sylvanctensem, et abbatem sancti Dionysii Gregorius pro ea concordia tractanda delegerat. Sed regina cum primum audiit, regem Romanorum electum fuisse ante etiam quam confirmaretur ab eodem Gregorio, suum legatum ad eundem mittit, ut suo nomine investituram accipiat comitatum Provincie et Forkalquerii tunc vacantium, quasi res integra esset, quia illos Carolus nullo jure possidebat.

^d Cum Rudolphus Nicolai III opera hos comitatus Carolo Siciliae regi concessit, in diplomate, quod exstat apud Raynaldum (1280, n. 2) sic loquitur: « Licet igitur comitatum et marchionatum Provincie (intendentes hæc duo nomina scilicet comitatum et marchionatum esse synonyma et unum, non diversa supponere) ac comitatum Folkalker cum omnibus jurisdictionibus, juribus et pertinentiis eorum-

A nomine tunc vacantibus nobis, et Romano imperio comitatibus N. et N. e principatibus cum solemnitate qua decuit destinatis ^a, principatus eosdem nomine vestro duxerimus concedendos, recepto ab ipso eodem nomine vestro homagii et fidelitatis debita juramento. Quia tamen concessionem et receptionem principatum eorundem pactiones hujusmodi prævenerunt, quod idem fidelitatis et homagii juramentum, quamprimum super hoc nostro nomine vos requiri contingeret, nuntio nostro solemniter teneremini personaliter innovare. Ecce quod honorabilem N. ad celsitudinis vestrae praesentiam destinamus in fidei debito, quod nobis et imperio vos astringit, vos praesentium serie requirentes, quatenus ei vice nostra nostroque nomine debitum nobis super praemissis fidelitatis et homagii juramentum solemniter innovetis ^e. Condiciones alias etiam dicto N. tunc temporis interjectas ^b nobis et eidem imperio Romano similiter in persona praedicti N. liberaliter adimplendum juxta quod idem praepositus eas duxerit exigendas. Nos enim in ipsum super praemissis omnibus, et spectantibus ad praemissa transfundimus plenitudinem potestatis, ratum habere per omnia pollicentes et gratum quicquid per sepe dictum praepositum in praemissis universis, et singulis fuerit ordinatum, seu etiam procuratum, ac si personae nostrae propriae id contingeret exhiberi.

dem, ac omnia, quæ infra comitatus ipsos consistentia, Romanorum imperatores per eorum privilegia quondam domino Raymundo Berengario comiti et marchioni Provincie, ac comiti Folkalker, ipsiusque praeecessoribus donaverunt, per speciale privilegium confirmemus, etc., promittentes, quod per nos, vel alium, seu alios, nullam donationem, confirmationem, investituram, concessionem, vel contractum, aut aliquid cum domina Margarita regina Francorum illustri, vel ejus procuratoribus, aut nuntiis, seu aliis quibuscunque personis ecclesiasticis, vel saecularibus fecimus, per quæ hujusmodi confirmatio, etc, infirmetur. Ex quibus patet, praedictos comitatus minime erectos fuisse in principatus, ut Rudolphus destinaverat, titulumque marchionatus, quo Provinciam decoraverat, nil aliud valere quam comitatum. Propterea tam Carolus I rex Siciliae invasionis tempore, quam Carolus II post Rudolphi concessionem, non alio utuntur titulo quam comitatum, quemadmodum videre est in utriusque diplomatibus insertis bullæ Clementis V. (Bull. Vat. tom. I, p. 242 seq.). Invasor siquidem anno 1266 hunc in modum orditur: « Nos Carolus Dei gratia rex Siciliae, ducatus Apuliae, et principatus Capuae, Andegaviae Provincie et Forkalquerii comes. » Carolus autem III legitimus possessor anno 1295: « Carolus II Dei gratia rex Jerusalem, Siciliae ducatus Apuliae et principatus Capuae, Provincie et Forkalquerii comes. »

^e Otho praepositus sancti Widonis Spirensis anno 1274 Lugduni in consistorio die 6 mensis Junii confirmavit Rudolphi nomine privilegia omnia et jura sanctae sellis, ap. Rayn. (1274, n. 10). Loci vicinitas et similitudo nominis mihi persuadent ut credam Othoni eidem a Rudolpho istud etiam munus commissum fuisse. Cæterum concessionis praedictæ, quam fecit Carolo, auctor fuerat Nicolaus III, qui leges regi Romanorum praescripsit foederis inveniendi cum Siculo, quas Raynaldus (1279, n. 11) in compendium redigit: « Ut Rudolphus Carolo ac posteris Provincie et Forkalquerii comitatus jure fiduciario traderet, profiteretur tamen sui esse consilii Margaritæ Francorum reginae juribus non detrahere, nec ad nuncupandum, nisi oratoris opera fidei sacramentum obstringeret, vocaretve in iudicium, illatas praeteritis regibus Romanorum (puta in fluctuatione imperii tempore interregni) ob negata obsequia injurias remitteret. » Quidquid autem actum fuerat cum regina Francorum, suppetit ex his litteris.

EPISTOLA XXX

Rudolphus scribit ad archiepiscopum, ut juste iudicet.
(An. Dom. 1280, cod. Rud. xxx).

ARGUMENTUM. — Archiepiscopum N. cui tanquam sublimi imperii principi una cum cæteris privilegiis jus vitæ et necis in toto ejus principatu confirmaverat, admonet ut supremi æterni regis exemplo sine ulla personarum acceptione iudicet, pro certo habens regalem potentiam atque auctoritatem, si opus fuerit, justis ejus sententiis non defuturam.

Rudolphus, etc. N. archiepiscopo, etc. Ex concessione tuorum regalium, quibus te nostra serenitas jamdudum ^a apud N. locum investivit, plenam et liberam potestatem in tuis districtibus et territoriis iudicandi, more majorum nostrorum principum in causis civilibus et criminalibus accepisti. Cum enim te esse ex sublimibus principibus Romani imperii cognoscamus, dubitari a nemine volumus quin merum imperium tuo principatu sit annexum, ^b 467 per quod habes jus advertendi in facinorosos homines et gladii potestatem, per alium tamen, prout ordini et honori tuo congruit, exercendam ^b. Cæterum cum juxta legitimas sanctiones delictum omnem emunitatem ^c auferat et privilegium omne tollat, volumus et mandamus, quatenus omni privilegio, nobilitate, seu dignitate cessantibus justo etenim iudicio iudices, et iudicari facias pro qualitate criminum eriminosos tam in facultatibus quam personis [puniendo]. Tu igitur formam boni præsidis induens, ad cujus sollicitudinem maxime pertinet, ut provincia sibi commissa malis hominibus expurgetur, ad iudicandum sine defectu et differentia personarum viriliter accingaris, æterni regis intuentis imperium, qui præcepit dicens: Ita iudicabitur magnum et parvum ^d, nec dubites quin propter tuas justas sententias quas protuleris exsequantur regalem potentiam, si opus fuerit, adducamus. Illud enim nostro proposito et Romanis legitus est adversum, ut pro cujuslibet criminosis crimine puniendo, regalis auctoritas specialiter requiratur, cum juxta statuta divorum principum Romanorum non crimina, sed vindictæ criminum sint regis auribus inferenda.

^a Annis 1274 et sequenti investituras feudorum factas esse compertum exploratissime est. Cum autem Rudolphus jamdudum se investisse dicat archiepiscopum, post annos aliquot scripsisse has litteras credibile est. Equidem non fortuito ad annum 1280 referendas censeo: nam Trithemius hoc anno Moguntinum archiep. cum comite Joanne de Spanheim feliciter decertasse tradit, neque ab eo multum abudant adjuncta illa principis sublimis, et animadversio in facinorosos sine personarum acceptione.

^b Ita Romanum pontificem, cujus exemplum principes ecclesiastici sequi debent, per præfectum urbis consuevisse in facinorosos animadvertere, ut semel est demonstratum in Cod. Car.

^c Emunitas pro immunitate rem novam credidit epistolarum exscriptor. Vide ap. Ducang. in Glossario exempla plura hujus vocis.

^d Acceptione personarum nihil indignius, nihilque injustius. Spiritus sancti præceptum optimus princeps habet præ oculis (Sap. vi, 8): *Non enim subtrahat personam cujusquam Deus, nec verebitur magnitudinem cujusquam, quoniam pusillum et magnum ipse fecit, et æqualiter cura est illi de omnibus.*

^e Hoc de jure principum varie occurrunt leges in atroque codice. Videsis Gothofr. (Cod. Th. tom. III p. 517) de metallis et metallariis.

^f Est in Helvetia celeberrimum eremi monasterium ord. sancti Benedicti Einsidlense nuncupatum, cujus abbas erat princeps Rom. imperii, Rudolphi ævo. quem nonnulli ejus principatus auctorem putant, at falsi arguuntur diplomate Rudolphi, apud auct. Piet.

EPISTOLA XXXI.

Rudolphus cuidam concedit montes quosdam excolendos.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. xxxi.)

ARGUMENTUM. — Alberto Lincke et sociis montes argenti fodinam habentes excolendos concedit cum onere solvendi ærario regio consueta jura.

Successu temporis ab humana recedit memoria quod non firmat auctoritas, et testimonia non roborant litterarum. Id attendens ^a 468 nostra serenitas, ea quæ de quibusdam argenti fodinis ^a facienda decrevimus, præsentibus litteris dignum duximus annotanda. Noverint igitur tam præsentium ætatum homines quam successio futurorum, quod nos Alberto dicto Lincke et suis sociis montes, etc., concessimus excolendos, et eorum usibus servituros. Ita quod de iisdem montibus jura, quæ et ab aliis similium montium cultoribus, nobis exsolvantur, etc. In cujus, etc.

EPISTOLA XXXII.

Rudolphus episcopo cuidam quemdam abbatem commendat.

(An. Dom. 1274, cod. Rud. xxxii.)

ARGUMENTUM. — Vacante abbacia, cujus abbas erat princeps imperii, duobusque ad illam assuequendam nitentibus, quæ res mortui principis desiderium et ecclesiæ illius discrimen Rudolpho suggererat, idem rex Romanorum episcopo Constantiensi etiam atque etiam commendat illum qui in ecclesiæ possessione erat, tanquam virum providum et probum atque ecclesiæ eidem solatio futurum.

Ut mea vos sicut et nos argute mentis oculata fide possetis agnoscere, quot et quantis ærumnarum pressuris sacrum Romanum concutitur imperium, concussis columnis quibus idem imperium vires recipere debuit subsistendi; hæc pressuræ in abbacia N. ^c duabus personis in contrarium laborantibus pro eadem, in tantum se sensibus ingerunt singulorum, quod non solum nos defectum ^d 469 tanti principis ^e sustinemus, verum etiam ipsa ecclesiæ, si veloci subventionem careat, recuperandæ salutis spe sit perpetuo caritura. Id ex compassione loquimur, et extrema

Austr. (lib. III, c. 13, p. 455), quo titulus confirmatur Udalrico II, A. D. 1274. ^c Rudolphus Dei gratia Romm. rex semper Aug. universis sacri imp. fidelibus, ad quos præsens scriptum pervenerit, gratiam suam et omne bonum. Stipari cætera multiplici inclytorum principum sacri exornat imperii principatum. In multitudine etenim splendescens cohortis refulget princeps principum titulis gloriæ coruscantis. Cum itaque ven. monasterium eremitarum ordinis sancti Benedicti Constantiensis diocæsis per devotionem puritatis et sinceritatem fidei præsentium tantæ gratiæ tantique honoris a divi imperatoribus et regibus nostris prædecessoribus promeruerit incrementum, ut quicumque prædicti cœnobii debeat abbas existere, idem imperiali scepro a Romanorum rege de administratione temporalium investitus principum consortio debeat refulgere, nos speculo circumspeditionis regiæ specularantes honorificentiam ven. abbatis Ulrici memorato monasterio abbatie titulo præsentis, eundem collegio nostrorum principum aggregantes, scepro regio principatus apicibus fecimus insignitum. Mandantes universis prædictæ abbatie ministerialibus, militibus, subditis, et subjectis, quatenus eidem tanquam suo principi, in omnibus ad administrationem temporalium pertinentibus devote ac fideliter pareant, et intendant. Datum Thuregi vii Kal. Febr. A. D. 1274. indictione II, regni nostri anno primo.

^e Alios in Germania abbates esse principes Romani imperii, eruditos non latet. Quare autem mihi videatur epistola de Einsidlensi loqui proindeque

veritatis conscientia dicimus, quod N. in possessione ipsius ecclesie nunc existens, ipsi præesse et prodesse scit et potest, ac per ipsius sollicitudinem memorata ecclesia ad statum felicitatis pristinae pervenire. Vos itaque, pater reverende, amicorum sincerissime, inspecta causa justitie supradicti N. ipsum nostri causa, quantum cum Deo et honestate poteritis, promovere precumstrarum intuitu studeatis, sic quod prædicta ecclesia tam provido, tanque probò, sicut ipsum esse credimus, et ex certis signis cognoscimus, pastore gaudeat, et abjectis mœroribus, tandem consolationis beneficia per eundem et nos recipere mereatur.

EPISTOLA XXXIII.

Rudolphus cuidam computitur, et eundem consolatur.
(An. Dom. 1277, cod. Rud. xxxiii.)

ARGUMENTUM. — Principem, aut comitem in angustiis positum ab æmulis imperii excusat, quod sibi auxilium ferre non possit exercitum comparanti, eumque solatur spe levamenti possibilis.

Exposuit nobis honorabilis vir N. dilectus notus noster fervidus tui zelator honoris, pressuras immensas et varias persecutionum angustias, quibus utique his diebus pestuosi temporis procellosus te turbo turbavit. Super quibus internæ revera compassionis **470** incommoda non sentire nequimus, utpote pacem tuam, et tranquillitatem votivis affectibus exspectantes. Ex his igitur quadam verisimili conjectura perpendimus, quod non potes, ut cupis, hac vice te nostris habitare servitiis et necessitatibus commo lare. Sciat itaque tua sinceritas pro constanti, quod tuo disponimus aspirare levamini et inquietudini tuæ, prout poterimus, bono modo deferre.

EPISTOLA XXXIV.

Rudolphus concedit cuidam principi facultatem cudendi monetam.
(An. Dom. 1280, cod. Rud. xxxiv.)

ARGUMENTUM. — Diploma de facta potestate episcopo N. imperii principi cudendi monetam; quo eam admitti per totum imperium præcipitur, dummodo legalis fuerit.

Etsi ad omnes Romani imperii fideles munificentie ad Constantiensem episcopum scripta esse plura capita effecerunt. Inter columnas queis fulcitur imperium recenseri, fas est investiri more aliorum principum, ad comitia imperialia evocari, ut exemplis allatis idem auctor comprobat (*Ibid.*, p. 457), in patria seu regione Ruthenici existere, ac denique abbates Udalicæ prædecessores elegisse pro advocatis seu defensoribus comites Rapersvillenses, tametsi jus supremum ad imperatores pertineret, ut animadvertit abbas de Longuerue (*Descript. hist. et géogr. de la France*, lib. III, p. 275 seqq.) ex chron. monasterii: hæc omnia mihi persuaserunt, ut crederem has litteras Constantiensi episcopo scriptas esse ineunte anno 1274, cum successu, ut patet ex diplomate nuper allato.

Ad annum 1277 declinantem spectare hanc epistolam conjicio ex apparatu bellico, quem fieri oportuit adversus hostem imperii Ottocærum, qui rebellaverat.

Super hoc et sequenti diplomate nihil aliud suppetit annotandum quam discrimen inter duo privilegia de eadem re hisdemque de causis a rege Romanorum concessa. Monetam siquidem principis episcopi ni fallor Pataviensis ubique locorum et gentium per totum Romanorum imperium vult admitti, quod privilegium singulare est: monetam vero nobili cuidam concessam ejus ditionis finibus circumscribit.

Binas hæc litteras ad annum 1280 referre libuit, quia Rudolphus præmiis et honoribus præcipue affecit illos quorum fidem expertus erat in

nostræ dexteram debeamus extendere debitrice, principes tamen veluti bases egregias, quibus imperii celsitudo poterit innititur, speciali prærogativa nos decet atollere, et condignis beneficentia nostræ favoribus ampliare. Ea propter nosse volumus universos tam posteros quam præsentis, quod nos accepta et placida gratæ devotionis obsequia, quæ per N. nobis impensa sunt hactenus et adhuc impendi poterunt, nobis et sacro imperio gratiora, benignius intuentes, et propter hoc magnopere cupientes, ut ipse ac episcopatus ipsius votivis congaudeant commodis, et augmentis continuis prosperentur, quod idem N. in civitate N. monetam legalis numismatis cudi libere faciat, sibi ex liberalitate regia liberaliter et libenter annuimus, et præsentium sicut duximus concedendum, universis et singulis sub districtu Romani imperii constitutis, dantes hoc edicto regali districtius in mandatis, ut ipsam monetam, quatenus legalis existiterit, omni contradictione postposita, reverenter admittere non omittant.

471 EPISTOLA XXXV.

Rudolphus mandat ut moneta cujus cudendæ facultatem cuidam nobili concesserat, sine impedimento aliquo recipiatur.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. xxxv.)

ARGUMENTUM. — Cuidam nobili facultatem faciendæ cudendi monetam, quam admitti jubet, dummodo sit legalis, in omnibus civitatibus et locis ejusdem in jurisdictione existentibus.

Augustæ magnificentia potentatus augendi honoris imperii sitibundus illorum augmentis et commodis se libenter habitat et inclinat, qui generositate spectabiles erga sacrum imperium fidei rutilant lumine clarioris. Sane cum nobilis N. suis præclaris obtinuerit meritis apud regiam majestatem, quod sibi perpetuo eudere liceat infra terræ suæ districtum monetam legalis numismatis de licentia nostra et regali plenitudine potestatis, universitati vestræ auctoritate regali districte committimus et mandamus, quatenus ipsam monetam legali impressione formatam, quam cudi fecerit idem nobilis, ut superius est expressum, in locis vestris et civitatibus reverenter admittere studeatis, præcedentium annorum preliis contra hostes imperii.

Tam hic quam in præcedenti diplomate monetam legalem vult fieri: *lega* enim ut vulgo dicitur quæ *lex* etiam audiebat alicubi, ut videre est in Glossario Cangiano, per sæculum decimum tertium, id est Rudolphi temporibus, monetæ valorem potius designat quam metallum misturam. Quicunque ab imperatore vel a rege cudendi monetam obtinuerat facultatem, non utique arbitrium obtinuerat ab imperatoria regie lege recedendi. Quin etiam si quando imperatorem aut regem ærarum angustie ad vililitatem monetæ effundendam impulere, apud illos etiam qui eam cudendi privilegium habebant, eandem vililitatem reperiri necesse erat, commercii causa. Exemplum suppetit Friderici III ex chronographo apud Hansiz (*Germ. Sac.* tom. II, 494), quod licet duobus fere seculis recentius, quia facit ad rem nostram, asserre non gravaber: Fridericus imperator fabricari fecit monetam vikem et despectam, quæ a populo vocabatur *schindering*; quod intelligentes alii principes, videlicet Albertus dux Austrie, Joannes dux Monaci, Ludovicus dux Landshueltæ, Otto dux de Neumarkæ, comes de Otting, in Rhetia . . . . . Udalicus episcopus Pataviensis etiam fabricaverunt talem monetam, ne ipsi exinde sentirent damnum: inter quos etiam dominus Sigismundus archiepiscopus impulsus fuit monetam æqualis valoris fabricare, quia non potest recussare monetam imperatoris in terris suis.

alternata commercia permittentes, et ea quovis impedimento cessante liberius exerceri.

472 EPISTOLA XXXVI.

Rudolphus confirmat cujusdam monasterii privilegium.^a

(An. Dom. 1281, cod. Rud. xxxvi.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus concedit monasterio Zweytalensi liberam deductionem duorum talentorum salis per Danubium: quod privilegium jam pridem concessum eidem fuerat a Friderico Austriae duce.

Imperialis thronus extollitur et Augustalis honoris titulus decoratur, cum ad loca religiosa consideratio benigna porrigitur, et eorum status et commoditates liberali munificentia promoventur. Ea propter notum fieri volumus fidelibus nostris tam modernis quam posteris universis, quod nobis Viennae praesentibus, promovente Domino feliciter nostri culminis incrementum, et ducatus Austriae et Styriae dominio nostro prospera sorte subactis, abbas 473 et conventus N. privilegium ab A. dicto monasterio clementer indultum nostrae celsitudini praesentarunt, suppliciter postulantes, ut ipsum privilegium de verbo ad verbum transcriptum innovare, et quae continentur in eo confirmare de nostra gratia dignaremur. Cujus tenor, etc. Nos igitur, qui ad ampliandum ecclesiarum statum et locorum religiosorum commoditates augendas pio favore tenemur intendere, privilegium

^a Privilegium istud Rudolphi Romanorum regis non esse fidenter dico. Collector litterarum hujus codicis aliquando titulum limites transgressus (lib. 1, ep. 39) sententias et stylum Gregorii pontificis aut imitatus fuit, aut interpolavit. E contrario hic neque stylum neque sententias Rudolphi, quantum diligentiae adhibeas, reperies. Privilegium ipsum confectum contra Rudolphi morem deprelendes. Nil autem melius remi ponet ob oculos quam duo privilegia certa eidem monasterio concessa, quae auctor Piet. Austr. (lib. 1, c. 16, p. 94, et lib. II, c. 1, p. 228) nobis exhibet; primum videlicet Rudolphi ex cod. Caesareo saepe laudato, alterum Alberti filii paternum inserentis. Tuis, erudite lector, oculis utrumque subjiciam: c Rudolphus Dei gratia Romanorum rex semper Augustus. Universis Romani imperii fidelibus praesentes litteras inspecturus gratiam suam et omne bonum. Regalis serenitas libenter intendit commoditatibus subditorum, ut caeteri ex ea suscipiant purioris devotionis et fidei incentivum. Noverint igitur universi tam posteri quam praesentes, quod nos honorabilibus et religiosis viris abbati et conventui de Zwetal Cisterciensis ordinis hanc gratiam de benignitate regia duximus faciendam, quod iidem duo talenta salis majoris ligaminis, prout ipsis illustris quondam Fridericus dux Austriae per suum privilegium dignoscitur indulsisse, singulis annis in Danubio libere possint traducere sine muta, concedentes ipsis has nostras litteras in testimonium super eo. Hujus rei testes sunt illustris Albertus dux Saxoniae princeps noster charissimus, nobiles viri Fridericus burgravius de Nuremberg, comes de Hardek, Letoldus et Henricus de Kunring fratres, Henricus, Conradus, et Syboto fratres de Pottendorff, et alii quamplures. Datum Viennae quinto Kal. Maii anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo primo, regni vero nostri anno octavo. » Hoc vero privilegium confirmavit Albertus Rudolphi filius post annos decem: c Nos Albertus Dei gratia dux Austriae et Styriae, dominus Carniolae, Marchiae, ac Portus Naonis, scire volumus universos, ad quos praesentes pervenerint, quod accedens ad nostram praesentiam religiosus vir Ebro monasterii Zwethalensis abbas Cisterciensis ordinis, quoddam nobis privilegium serenissimam domini et genitoris nostri charissimi Rudol-

A ipsum de verbo ad verbum praesenti privilegio inseri jussimus, singula quae in eo continentur de imperiali gratia confirmantes, statuimus et imperiali sancimus edicto, ut nulla persona alta vel humilis, ecclesiastica vel saecularis, praedictos abbatem et conventum monasterii nominati super praemissis contra praesentis privilegii nostri tenorem ausu temerario molestare praesumat, etc.^b

EPISTOLA XXXVII.

Rudolphus infamem restituit in pristinum gradum.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. xxxvii.)

ARGUMENTUM. — Cuidam ob grave delictum proscriptionis sententia damnato non modo flagitii poenam remittit, sed ipsum flagitium delet. Quare illum omni ab infamiae nota liberum esse decernit restituitque in integrum, ac si nulli unquam crimini fuisset obnoxius.

Nobile opus sedentis in solio, clementia suadente, B prosequimur. Si per lubrica culpae deliramenta cadentibus, ad sublevandi 474 remedia cito se nostra manus habilitat, et indulgentius obnoxii veniam post reatum, ut dum priami parentis in posteros derivata discrimina in naturalem transgressionis normam fluxisse cognoscimus, reparationis gratiosae suffragia libenter supplicibus largiamur. Ea propter nosse volumus universos, quod cum N. fuisset ob noxae cujusdam infamiam proscriptionis sententia, dictante justitia, condemnatus^c, nos ex innata nobis humanitatis

phi Romanorum regis exhibuit, petens illud si i et suo conventui innovari de nostra gratia speciali. Est autem ipsius privilegii per omnia talis tenor: *Rudolphus Dei gratia, etc. Datum Viennae quinto Kal. Maii, indict. nona, A. D. 1281, regni vero nostri an. octavo.* Nos itaque dicti abbatis humilibus precibus favorabiliter inclinati praenominatum privilegium, et in eo contentas gratias innovamus, approbamus, et scripti praesentis patrociniis communitus, dantes has litteras sigillo nostro roboratas in testimonium evidens super eo. Nulli ergo liceat hanc nostrae innovationis et approbationis paginam violare; quod si secus fecerit, indignationem nostram se noverit incurrisse. Datum Viennae xvii Kal. Maii, A. D. 1281.

^b Auctor idem Piet. Au-tr. I. 1, c. 20, p. 119) istud privilegium assert, ingenue fatens se ignorare locum et personam, quae in ipso indicantur. Ego vero nullus dubito, quin spectet ad monasterium Zweytalense: at quale exstat in cod. Caes. ab Alberto Rudolphi filio confirmatum, cui convenit argumentum a nobis praefixum huic diplomati quod Rudolpho supponitur. Quis enim non videt *imperialis thronus, imperiali gratia, imperiali edicto*, vocabula esse insueta Romanorum regi in toto isto codice? Quis non sentit structuram verborum a primo ad ultimum omnino aliam esse a Rudolphina? Quis demum non legit in littera illa initiali A. Albertum Rudolphi filium? Equidem Scyfrido Zweytalensi abbati hanc notam iniuri nolum, quod imperialis, ut dicitur, privilegii condendi licentiam sibi arrogaverit: credi potius malim, a Rudolpho II, cujus tempore florebat i. e. ante saeculo xvii, ipsius opera confirmatum esse privilegium Alberti, quo Rudolphinum continebatur, dataque opera hisce Rudolphi I epistolis insertum fuisse, ut nominis similitudo posteritatem deciperet, adeoque Rudolpho I tribueretur quod secundo debetur. At subjectio illa ducatum Austriae et Styriae, aliaque adjuncta Rudolphum primum indicantia meis votis adversantur. Utcunque autem se res habeat, Rudolpho I privilegium tribui nequaquam del. et.

^c Maleficii et magiae criminis infamia plurimis senatorum laborantibus a Valentiniano Seniore indulgentiam totus Romanus senatus petiit. Cui Augustus A. D. 371 ita rescripsit. c Indulgentia, patres conscripti, quos liberat, notat nec infamiam criminis tollit, sed poenae gratiam facit. In uno hoc, aut in

prærogativa ^a pensantes, quod si culpa non esset, locum venia non haberet, et cupientes misericordiæ condimento justitiæ temperare rigorem, præsertim cum post injuriam fuerit satisfactum, prædictum N. de regalis mansuetudinis beneficio plene ac integre restituius pristino ordini suo, mandantes tenore presentium universis, ut sicut prius ad omnes actus civiles et publicos admittatur.

475 EPISTOLA XXXVIII.

Rudolphus mortuo procuratore alium substituit in Romana curia.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. xxxviii.)

ARGUMENTUM. — Deplorat mortem magistri Pauli de Interamna oratoris, seu procuratoris sui apud sanctam sedem, atque officiosissimis verbis cardinalem amicum, illi substitutum maturo consilio, demeretur, eique sua negotia promovenda committit.

Propinatum nobis nuper ex lugubri obitu piæ record. N. ^b diræ nimis amaritudinis calicem lacrymosis singulibus baurientes, dum consideramus in intimis, nos ex amissione ipsius irrecuperabile damnum passos, ad unicum recurrimus sedula meditatione consilium, quod ex quo manus Altissimi tam gravi punctura nos pupugit, et tam vigili promotore privavit, in vos fiducialiter omnium agendorum nostrorum congericem congramus, utpote qui et nostis et vultis necessitatibus amicorum sincere consulere ^c, ac remediabiliter subvenire. In vobis igitur anchoram spei nostræ post Deum præcipue collocantes, paternitati vestræ ^d piissimæ supplicamus, quatenus nostris

duobus reis ratum sit: Qui indulgentiam senatui dat, damnat senatum. » (Cod. Th. tom. III p. 298). Qua super lege erudite, ut solet, Gothofredus disserit, indulgentiæ præferens commonitorium securitatis, aut evocatorium cum illa siquidem infamia conjungitur. Rem comprobat exemplis, sancti Aug. etiam prolata sententiâ ex epist. 259 seu 151 ad Cæcilianum: Nec indulgentiâ illis danda visa est, ne vel sic aliquo crimine notarentur, sed tantum commonitorium, quo eos ab omni molestia liberos dimittere juberetur. » Ita scilicet priscis iis temporibus. At imperatores ab apostolica sede renovati in Occidente, quin etiam Romanorum reges, seu imperatores electi per indulgentiam a poena simul, et ab infamia eximunt; ut patet ex hac epistola incertæ ætatis, quam nulla causa est cur removeam ex ordine quem habet in cod.

^a « Nihil magno ac præclaro viro dignius placabilitate atque clementia, » ut ait Cicero (*de Off.* 1, c. 25). Quibus verbis utitur Grotius (*Bell. ac pac.* 1, II, c. 24, § 3) omnino videndus hac super re. Ad Senecæ præsertim sententiâ de clementia principis: « Magno animi esse injurias in summa potentia pati, nec quidquam esse gloriosius principe impune læso. » Sancti Joannis Chrysostomi præstantiorem hanc adjungit: « Omnem illa (clementia) hominem ornare insigniter potest, maxime vero eos qui in imperiis sunt constituti. Nam cum regia potestas omnia permittat, semet retinere, ac divinam legem actionibus suis ducem præficere, egregium est ad famam gloriamque. » Jure autem gloriatur Rudolphus, natura inditam sibi esse clementiam, qui Bernardo episcopo Seccoviensi (lib. II, ep. 24) et procacium libellorum auctori, quibus regia sua majestas lædebatur, injuriam remisit. Clementiæ exempla cetera apud auctores obvia nihil moror, ea quippe uno isto absorbentur.

^b Magistri Pauli de Interamna clerici, quem supra vidimus (ep. 9) oratoris seu procuratoris munere fungentem pro Rudolpho apud Nicolaum III anno 1278, virum scilicet summæ prudentiæ ac summæ fidei, qui regis animum sibi devinxerat.

^c Non alium hic alloquitur, quam S. R. E. car-

A promovendis et expediendis negotiis, salutaribus velle adesse consiliis et auxiliis opportunis.

476 EPISTOLA XXXIX.

Rudolpho scribit Cypri rex, ut sibi de suis successibus scribat.

(An. Dom. 1275 cod. Rud. xxxix.)

ARGUMENTUM. — Rex Cypri magnopere optans Rudolphi felicitatem nosse, solatio futuram infelici statui Terræ sanctæ, sibi ab eodem nuntiari cupit, quomodo procedat negotium subsidii pro Terra sancta. Sequè, dum scribit, esse sospitem nuntians, idem de eo audire desiderat. Innovationes aliquot factas in Syria, pariterque alia nonnulla arcana a legato, quem mittit, auditurum dicit.

Excellentissimo, etc. Cypri rex ^e, etc. Quoniam continuis desideriis affectamus audire votivos successus magnifici status vestri, cuius prosperitas ad magnam indubitanter consolationem cederet lacrymabilem eventuum Terræ sanctæ ^f, imperialem excellentiam vestram, affectu quo possumus, imploramus, quatenus prosperos rerum quæ circa nos aguntur eventus ^g, quos indesinentibus optamus proficere incrementis, nobis sæpius per dominabiles vestras litteras significare velitis, vestra beneplacita et mandata fiducialiter injungentes. Scientes quod in confectione presentium plena vigehamus per Dei gratiam cordis sospitate, hoc idem affectuose de vestra magnificentia desiderantes audire, et affectuosius, si possibile foret, cordialibus oculis intueri. Statum vero Terræ sanctæ præfate, et ea quæ nunc sunt innovata, per N. majestatis vestræ imperialis ^h ma-

dinalem, cum videlicet, ad quem superiori anno (ep. 8) de ineunda familiaritate dederat litteras, ut puto.

^d Ex superioribus epistolis liquet Rudolphum officio isto prosequi aut episcopos, aut cardinales. Quamvis autem anno 1276 episcopus Basiliensis procuratorio eodem munere functus fuerit (1, II, ep. 1 seqq.), de episcopo aliquo suspicari non possumus, nam litteræ indicant virum consilio et auctoritate præstantem, atque in Urbe degentem, qualis erat cardinalis prædictus.

^e Hugo Lisinianus, qui anno 1267 die natali Domini successerat Hugoni consanguineo, qui præcedenti mense fatis cesserat, ut tradunt auctores apud Rayn. (1267, n. 65). Cumque an. 1276, Maria Boemundi principis Antiocheni filia jus suum, seu titulum regis Jerusalem transfuderit in Carolum Siciliæ regem, unde maximè illi cum rege Cypri controversiæ intercesserunt, quarum nulla mentio hic occurrit, idcirco ad præcedentem annum, aut saltem ad præcedentes eam tituli cessionem menses, referri debet hæc epistola.

^f Bendocdaris tyranni Ægyptii, de quo in seq. epistola, infelicia tempora indicantur. Vide supra (ep. 27, col. 820, not. ^r, et 821, not. ^a).

^g In Oriente compertum erat, auxilia undique comparari, Gregorio agente, qui una cum Rudolpho supremo duce transfretare in Syriam statuerat, ac delibaverat post traditum eidem Rudolpho imperiale diadema. Quod cum fieret anno 1274 et sequenti, magis magisque comprobatur ætatem litterarum regis Cypri. Quamquam enim usque ab anno 1273 Gregorius ei nuntiasset suis litteris auxilia quantocumque in Syriam missum iri, tamen se regi Franciæ ea de re scribere, et in concilio (Lugdunensi II) de eadem delibaturum ait (Rayn. 1273, n. 36), necdum rex Romanorum electus fuerat. Tempora igitur electionem regiam et concilii celebrationem consecuta, cum imperialis tantum coronatio deerat sacræ expeditioni, et præcedentia Gregorii mortem, quæ illam suspendit, cogitanda sunt.

^h Supra dixerat excellentiam imperialem: hic majestatis imperialis titulus auditur: incertum num le-

gniscentia scire et intelligere poterit, et quædam A
quæ sibi injunximus proponenda.

477 EPISTOLA XL.

*Rudolpho patriarcha Jerosolymitanus pro subsidio
Terræ sanctæ.*

(An. Dom. 1275, cod. Rud. xl.)

ARGUMENTUM. — Patriarcha Jerosolymitanus et offi-
cia Terræ sanctæ iterum auxilia petunt a Rudol-
pho, quem utpote Syriæ rerum non inscium im-
pensus rogant, ut necessitatis atque egestatis no-
bilitium et plebis misereatur. Tyranni Babylonic
immanitatem in Christianos Armeniæ enarrant, in
Antiochena regione castra metuum pavorem late
effundere aiunt, ita ut, infirmioribus locis relictis,
ad munitiora omnes confugiant, quæ pro viribus
ad furorem hostium repellendum aptabantur. Se
non posse nisi lacrymis alienas angustias suble-
vare; multa munitionum genera sibi deesse ad
resistendum hosti validissimo, perituros nisi op-
portuna veniant auxilia. Legatum mittunt, equitem
diutissime versatum in Syria, eumque Rudolpho
etiam atque etiam commendant.

Excellentissimo et potentissimo principi, etc. Fra-
ter Thomas a humilis peregrinus in Jerusalem Bal-
lianus, comestabulus regni Jerosolymitarum, et vi-

nocinio verborum Rudolphum demereatur, an litteræ
ad eum imperiali diademate jam coronatum perve-
nturas existimas, tali eum honore prosequatur. Alter-
utrum faciat nihil promovet contra constantem
monumentorum omnium ac totius codicis testifica-
tionem.

Auctores synchroni historiam hujus temporis valde
incertam, ad chronologiam quod spectat, reliquerunt.
Vide quæ diximus supra (ep. 27). Profecto si binis
hisce litteris patriarchæ et cæterorum, ac præcedentis
regis Cypri nota temporis subjecta esset, nec Sanuti
nec Bernardi Thesaurarii, nec recentiorum opinioni-
bus in varias sententias distraheremur de Boamundi
principis Antiocheni, ac Bendoedaris impii tyranni
emortualibus annis, a quibus pendent tam patriarchæ
quam regis Cypri infastæ narrationes. Magnam ni-
hilominus lucem accipiunt res Syriacæ ex tribus his
monumentis sinceritate plenis.

Hisce officiis præstitisse balianum, seu bailivum
colligitur ex eo quod refert Sanutus de Rogerio co-
mite sanctæ Severinæ, quem Siciliæ rex Carolus eo
misit ad possessionem regni in eundam (Rayn. 1277,
n. 17). Cujus verba hic opportune audienda sunt:
« Mittitur itaque ex parte regis Caroli Rogerius co-
mes sanctæ Severinæ bailivus regni Jerusalem, et
applicuit Ptolemaidem cum sex galeis 1277, septima
die Junii. Statim autem in adventu ipsius balianus
de Ybely dominus Arsus evacuato castro illi cessit. »
Pro rege igitur Jerosolymitani regni reliquias, Ac-
cone residens administrabat: quare nihil mirum si
officiis cæteris præstat. Accone, inquam, in ea siqui-
dem civitate, cui etiam nomen Ptolemaidis et patriar-
chæ et officia prædicta ab anno 1191 in speciem recupe-
randi Jerusalem, totamque Terram sanctam, per
centum annos constitierunt. Etenim ex quo Saladinus
anno 1187 expugnavit Jerusalem, res Christianorum
accisæ erant, nisi virtute modicæ Christianitatis,
quæ Ptolemaidem suadente desperatione obsedit, ex-
cita Latina auxilia eo advolassent, illudque Barbaro-
rum munimentum an. 1191, die 12 Julii per dedi-
tionem acquisivissent, ubi, ut aiebam, per annos
centum permanserunt, quoad anno 1290 capta a
Barbaris illa urbe Christiani omnes aut cæsi, aut
pulsati totam Syriam amiserunt. Infra diuturnum istud
spatium temporis, ab anno 1229 ad 1244, per annos
quindecim, ex pactis Friderici II cum soldano Ole-
quemel, Christiani Jerusalem et Nazareth possedere.
At utinam non possedissent! namque iis expletis

carius regnorum Jerusalem et Cypri, etc. cum Terræ
sanctæ supplici recommendatione se ipsos b. Magni-
tudinem regiam latere non credimus, quantis oportet
cismarinæ Christianitatis residuum cautelis ad-
versus hostiles insidias munitionibus 478 contra
inenarrabilem tyranni potentiam c. remediis atque
præsidii contra draconis virus, quo regio tota con-
funditur, præmuniri. Latere etiam vos non credimus
quanta et patriarcha Jerosolymitanus humilis et reli-
giosæ domus d, et cæteri tam nobiles quam plebei,
cujus conditionis et gradus propter præterita guer-
rarum discrimina, malitiam temporum, locorum exci-
dia, et casus varios populorum paupertatis mole
preminuntur, quantisque afficiuntur miseris et egesta-
tis extremæ articulo, nulla eis data requie, nulloque
illis in tantorum periculorum constitutis discrimine
suffragante subsidio conteruntur. Latere postremo
vos non cupimus, in quantam hostis Ægyptius ex
insufficiencia virium nostræ partis est elatus su-
perbiam, quam immaute idem manibus madescens,
et gladio in sanguine Christi fidelium, miserabiliter
regni Armeniæ per dierum viginti spatium, circa
stragem viventium, incendia villarum et urbium,
et finalem depopulationem omnium, quæ potuit im-
petuose attingere, debacchatur e; ibidem immise-
ricorditer rabiem ab olim concepti furoris exple-
vit, et regno dissipato hujus et totaliter desola-
to, in regionem Antiochenam f pervenit, ibique,

cæsi fuerunt Christiani omnes ibi reperti, ad quin-
que millia, et sacra illa loca contaminata et excisa,
ut est in Epitome Bellor. Sac. ap. Canis. (tom. IV,
p. 458).

Jam vidimus ex patriarchæ hujus litteris (ep. 27)
et ex aliis regis Cypri quantis angustis premerentur
id temporis, Bendoedaris potentia omnia circum va-
stante. Hinc autem vires tyranni ejusdem esse insu-
perabiles, nisi auxilia præsto essent, intelligimus.

Templarum videlicet, equites sancti Joannis Jero-
solymitani, et domus Teutonicorum, de quibus supra
(ep. 25 seq.).

Quæ Sanutus refert ad hunc annum apud Rayn.
(1275, n. 51) ex hoc loco epist. admodum illustran-
tur: « Eodem anno, inquit, Bendoedar, qui vocabatur
Malec Madavar, percurrit planum Armeniæ, et
percussit in ore gladii ultra viginti millia hominum,
captivos trahens secum pueros et puellas usque ad
decem millia; equos vero et animalia majora et
minora usque ad trecenta millia. »

Antiochenam regionem audis: nam usque ab
anno 1268 patriarchalis illa civitas, in qua princeps
apostolorum primum sedit, nomenque Christianorum
primum auditum fuit, Christiano ultimo ejus patriar-
chæ ab eodem tyranno excisa erat. Sanutus apud
Raynald. (1268, n. 53) excidium illius sic narrat:
« Soldanus venit Tripolim et destruxit Viridaria;
deinde processit contra Antiochiam, et 29 Maii civi-
tatem absque ullo belli tumultu cepit, et post captio-
nem usque ad 17 millia personarum interfecta sunt,
et ultra centum millia captivata sunt, et facta est ci-
vitas tam famosa quasi solitudo deserti. » Excidii
tam deplorabilis causas Gregorius X in litteris ad
Jerosolym. patriarcham Thomam harum auctorem
(Rayn. 1272 n. 17) vitia hominum fuisse contendit:
« Nec te latet, inquit, qualiter per voluptuosos vitio-
rum servos, et servituti carnis expositos, motus se-
quentes ipsius, sic inibi divinæ majestatis oculi offen-
duntur, quod variæ terræ partium illarum, sicut An-
tiochiæ ac aliorum plurium locorum, testatur destru-
ctio, manibus inimicorum expositæ in eversionem, et
ipsarum incolæ in excidium devenerunt. » Quibus
adjiciendum esse arbitror Leandri Alberti apud Bos-
chium (*Acta sanctorum Jul.*, tom. IV, p. 141) præcla-
rum elogium Christiani ultimi patriarchæ prædicti.
Hic siquidem « Sacris infulis ornatus cum quatuor
fratribus ante aram procumbens cum lacrymis Deo
suum et civium finem, quorum ploratus, horrendos

479 ut fertur, cum toto potenti suo exercitu immoratur, sed omnino ignoratur ab omnibus quo ejus efferatur intentio, vel in quod ejus effrena voluntas inebriata triumphis præteritis et spoliis fidelium humefacta frequentius impellatur. Ex his igitur et aliis infinitis periculis et timoribus per diversas litteras, et speciales nuntios intimatis fideliter tanto regi ^a, quibus usque ad cordium viscera et fundamenta concutimur, loca nostra, quæ sui situ et bellatorum auxilio furori hostis resistere posse confidimus, muniantur, juxta munientium facultates, et ab expugnabilibus eorum incolæ non absque gravibus detrimentis rerum et corporum angustiis, cum filiis, rebus, et familiaribus suis ad loca tutiora confugiunt, laribus propriis derelictis. Cæterum cura illorum miseris et ærumnis, a quibus et super quibus diversimode, et frequenter, importune ac importune requirimus, necessariis nequimus subvenire remediis, doloris acerbitate confodimur, et in defectum virium, compassionis vel affectuum exsolvimus et lacrymas charitatis ^b. Novit equidem excellentia vestra vires habitatorum Syriæ, ac statum flebilem provinciæ cismarinæ, novit insuper Ægyptiorum potentiam, novit præterea extremas patriarchæ Jerusalemitanæ prædicti, ac religiosorum omnium pauperitates, novit ad hæc qualis munitionibus murorum, machinarum, garridarum, galearum, ac bellicorum instrumentorum copia sanctæ Terræ nostræ muniendæ indigeant, novit finaliter nos carere sufficientia defensorum, et ex nobis vel aliunde potentium pro stipendiis non habere, unde et nobis et lo-

cus debilibus possimus de munitionibus prædictis defensorum opportunitate, ac competenti subsidio providere ^c. Provideat ergo quæsumus tanti **480** regis clementia circa exposita filiorum pericula, succurrat dextera vestræ potentiæ festino remedio nobis lupi rapacis insidiis circumceptis, palpet beata manus regia plagas nostras et vulnera, unguenta salutifera illis misericordiæ, priusquam illorum sanies medullis iahæreat, infundendo. Dominum Eliam de Insat militem latorem præsentium et in terra diutius conversatum magnitudinem vestræ propensius commendamus. Vivat et valeat majestas regia per tempora longiora, cui nos et Terram sanctam devotissime commendamus.

EPISTOLA XII.

Rudolphus recipit in tutelam pupillum quinquennem.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. xli.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus pupillum, qui annum ætatis quintum nondum exegit, regia sub protectione accipit; ejusque bona omnia tam mobilia quam immobilia se regio patrocinio tuenda suscepisse hoc diplomate per totum imperium denun- tiat ^d.

Ad hoc nostris humeris regis dignitatis est impositus principatus, armique nostri sacre delibationis oleo sunt peruncti, ut manu fortitudinis, brachio- que extento simus omnium sub Romano imperio de- gentium defensores ^e. Sed etsi teneamur ad hoc om-

lulatus, lamenta, vocesque ingentes mœrentium exaudiebat, ob direptiones, vulnera, stupra, et occisiones per barbaros factas commendabat. Cum sic oraret, ecce nefandissimi homines templum ingrediuntur, ipsumque cum dictis fratribus ante sacram aram procumbentem crudeliter peremere. Hac autem in regione ante annos octo in solitudinem versa, Christianorum sanguine satiari cupiens, sua castra fixerat Bendoclar.

^a Duo hic animadvertenda. Primum anno eodem 1275 sæpius ad Rudolphum litteras, et nuntios mis- sos esse, quo nil creditibilis rebus trepidis. Alterum Cyprii regis Hugonis liberalitatem, seu potius assentationem a patriarcha emendari, dum Rudolpho alium titulum quam regium non tribuit.

^b Jordanus ap. Raynald. (1275, n. 51) refert, octobri mense aliquot subsidiarias copias Ptolema- dem appulisse ex Occidente submissas, dum genera- lis apparatus fiebat. « Circa finem Octobris, ait, do- minus Guillelmus de Rosceylon applicuit Ptolema- dem cum 40 militibus, et alijs 60 equitibus, et cum quadr.ingentis ballistariis ad stipendia Ecclesiæ. » Quare harum litterarum ætas ante id temporis consi- titui debet: quæ enim sequuntur, nullum omnino subsidium eo pervenisse luculenter demonstrant.

^c Rudolphus in suis litteris ad Gregorium X (l. 1, ep. 12) testatus erat, se eo magis ad sacram expeditio- nem accendi, quo naturalis genitoris nostri ossa ob Crucifixi gloriam extra natale solum peregre ibi quiescebant. Idcirco usque ad extremos suæ vitæ dies illuc proficisci desideravit; et anno 1291 Fran- cofurtum ad comitia properans, quæ ad eundem finem in laxerat, morbo tentatus interit. Quamobrem omnia ista, quæ probe nosse dicitur in his litteris, antequam rex Romanorum crearetur, perspecta illi erant, eademque litteræ fidem faciunt, recte affir- mari a Gerardo aliisque scriptoribus, Rudolphum ante annum 1240, cum uxorem duxit, in Syria mo- ratum esse cum patre, tametsi incredibile videatur, cum castra secutum fuisse Fridericum II, ut nonnulli affir- mant; nam anno 1228, cum Fridericus transfretavit, Rudolphus puer erat decennis. Vide supra (l. 1, ep. 2, not. ^a, col. 705).

^d Singulare hoc diploma, cujus simile nusquam me reperisse ingenue fateor, principem piissimum

regis regum imitatore ostendit. De eodem et illud narratur, increpasse aliquando satellites, qui humi- les ac tenuioris fortunæ homines movebant, conce- ptis his verbis: « Per Deum, sinite homines ad me venire. Non enim ideo ad imperium creatus sum, ut in arcula includar » (Lips. Mon. Pol. c. 7).

^e Qui nunquam nisi regis titulum usurpat tot in epistolarum numero, hic regiam inunctionem se ac- cepisse gloriatur, eorum ingratis, qui imperatori- bus cum regia confundunt, regesque omnes Romanorum, imo etiam Germaniæ imperatores appellant, cujus- modi est collector harum litterarum, qui non semel Rudolphum ipsum, repugnante eodem, imperatorem appellat. Verba orationis, quæ in regis inunctione proferuntur, audienda ex Pontif. Rom. « Constitue, Domine, principatum super humerum ejus, ut sit fortis, justus, fidelis, providus, et indefessus regni hujus, et populi tui gubernator, etc. » Nec mireris Rudolphum pro regno imperium proferre. Regi enim Romanorum gubernandum committebatur imperium, quo regnum etiam aliquod inter feudatarios princi- pat. continebatur. Imperatoria vero inunctio non regnum imperiumve certis finibus circumscriptum designabat, sed quacunque Ecclesia Dei extendeba- tur, imperatoris potestatem effundebat: ita ut, jure proprio pontificis, regum, summorumque aliorum principum nullatenus imminuio, imperator ad catho- licam religionem asserendam ubique terrarum et gentium temporaliter, quemadmodum pontifex spiri- tualiter, dominari diceretur. Nil melius comprobat hanc rem, quam orationes pro hujusmodi inunctione institutæ (Cærem. Sect. 5, cap. 3, p. 24) quas lubet opportune huc asserre: « Deus omnip. cujus est om- nis potestas et dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deposcimus ut huic famulo tuo N. prosperum imperatoriæ majestatis concedas esse- cium, ut in tua protectione constituto, ad regendum Ecclesiam tuam sanctam, nihil ei præsentia officiant, futura nihil obsistant: sed inspirante sancti Spiritus dono, populam sibi subditum æquo justitiæ libra- mine regere valeat, et in omnibus operibus suis te semper timeat, ubique jugiter placere contendat. Deus Dei filius J. C. D. noster, qui a Patre oleo participationis unctus est præ participibus suis, ipse per præsentem sacri unguenti infusionem Spiritus

nibus **481** ex cura suscepti regiminis obligati, illos A
tamem præcipue volumus, et debemus protegere, quos divinum oraculum nostræ protectioni commisit specialius, cum præcepto clamans: *Pupillo et orphano tu eris adjutor* *. Sane dilectus noster N. paterno solatio destitutus non tantum propter pupillarem statum, verum etiam propter infantie teneritatem, cum nondum sit quinquennis, se ipsum non potest defendere vel juvare. Ea propter eundem nostram recipimus in tutelam, omnia bona sua mobilia et immobilia sub nostri muniminis, præsidii, et protectionis clypeo asserentes. Quapropter omnibus Romani imperii fidelibus præcipimus nostræ gratiæ sub obtentu, ne quis dictum infantem, seu bona sua audeat invadere, seu aliquatenus perturbare. Si quis autem hoc presumpserit, sciat se taliter puniendum, quod ipsius poena erit cæteris in terrorem.

482 EPISTOLA XLII.

Rudolphus expostulat cum quodam.

(An. Dom. 1277, cod. Rud. XLII.)

ARGUMENTUM. — Rudolphus acceptis litteris N. rebellis ^b perfidiæ culpam ab se amoventis inani obtentu suspicionis et convicia in eum inferentis, rescribit se alias gravioribus injuriis ab eodem affectum ista cum patientia tolerare: at quoniam

paracliti super caput tuum infundat benedictionem, eandemque usque ad interiora cordis tui penetrare faciat, quatenus hoc visibili et tractabili dono invisibilia percipere, et temporali regno justis moderationibus exsecuto æternaliter conregnare ei merearis, qui sine peccato rex regum vivit cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti Deus. Per. Itaque Rudolphi certo testimonio errat quicumque aut Rudolphum ipsum, aut aliquem ex suis prædecessoribus successoribusque coronatum regem Romanorum pro imperatore accipiendum contendit, nisi in unitione, ac proinde coronatione imperatoria a Romano pontifice imperator fuerit constitutus. Illud negare non ausim, post Carolum V, qui omnium ultimus a Rom. pontifice est corona imperiali redimitus anno 1550, ut dictum fuit suo loco, regem Romanorum, seu imperatorem electum in missali tantum Romano legi fer. vi in Parasceve; nihilominus summis efferre laudibus cogor Augustam Mariam Theresiam Caroli VI primogenitam, germenque gloriosissimum Rudolphi piissimi principis, quæ quia imperiali diademate non est exornata a Romano pontifice, magni sui progenitoris magna imitatrix, quæ imperatricis sunt, ad perpetuam posterorum memoriam miram in modum exercet, nullo autem alio nomine appellari vult quam reginæ, tametsi oribus, obsequiis, studiisque omnium pia, felix, invicta Augusta imperatrix prædicetur.

^a Qua lege moveatur, ut pupillo patrocinium regium exhibeat, non est longe petendum: ipsemet divino præcepto se moveri testatur: *Pupillo, inquit, et orphano tu eris adjutor* (Psal. ix, 35). Quamvis enim in eodd. omnibus inveniatur aut *pupillo* aut *orphano*, nullibi vox utraque, ut legitur hoc loco ignota nobis ex causa, quam exquirere nihil attinet: sententia tamen est eadem, quam ven. card. Thomassius in aureo Commentariolo explicat: *Et tu pupillo humana ope destituito aderis adjutor*: Deus scilicet, quem propheta deprecatur, Rudolphus autem quasi regibus, sibi que præsertim regi Romanorum id præciperetur, sibi divinitus præceptum esse luculenter affirmat.

^b Nisi mea me fallit opinio, regi Bohemiæ Ottocaro hæc litteræ scriptæ sunt, sententia enim earundem unum illum designare videtur, idemque nobis posteris persuadet octodecim eorum mensium, qui inter juramentum fidelitatis Ottocari, et apertam ejus rebellionem intercedunt, compendiarie chroni-

legatione nihil profecit, alio modo cum illo agendum deliberasse.

Si vestra littera de pectoris integri puteo processisset, super odibili negotio perfidiæ, manus non arguisset innocuas, nec necasset pungitivæ suspitionis aculeo cor fidele *. Sed quia frequenter fit, quod tamen in vobis locum habere non arbitror, ut quod quis se sentit, de alio suspicetur, contra tam hostilis injectionis insultu patientiæ scuto me protego, temperantiæ armatura præcinctus ac munitus. Revera non credebam, hæc pati de æmulo, nec convicia tam enormia præstolabar ab hoste, præsertim cum multo graviores injurias, si recolis, ante hæc tempora tolerarim a vobis ^d. Ut autem irreprehensibilis innocentie mee in publicum prodeat integritas, per N. vobis credidi satisfactum. Quod utique cum effectu careat optato, vobis aliter fieri demandavi *.

483 EPISTOLA XLIII.

B *Rudolphus scribit contra indebite exigentes telonium.*
(An. Dom. 1280, cod. Rud. XLIII.)

ARGUMENTUM. — Telonearios ac tributorum exactores ab advenis telonium indebite exigentes, illosque inique angariantes, desistere jubet ab illicitis, ne pax ubique stabilita turbetur.

Exsurgit adversum vos terra clamoribus, et ad aures regie celsitudinis pauperum gemitus introivit, et ex eo quod generalis pacis ^f observationi rebellio-

rum et historiarum narratio.

^c Ottocarum natura sua furentem, quia cessionem provinciarum die 19 Novembris factam Rudolpho, cum fidelitatis juramento præstito coram tot principibus in tentorio congregatis, concoquere non poterat, a regina Kunegunde uxore sua indignissime exceptum, habitumque pessime, Dubravium historicique alii consensu tradunt. Quamobrem creditu proclive est, eum pacta pacis continuo rescidisse, ac propalam dictitasse, dolo sibi ereptas provincias, cæpisse ^c inire fœdera, novumque exercitum comparare: Quod Stero et annalista Altahensis una cum conflictu extremo conjungunt: « Tandem, aiunt, per tres vel duos annos predicto scisso arbitrio præfatus rex Bohemiæ de terris suis, scilicet Bohemia et Moravia, et etiam de aliis terris, scilicet Polonia, Pomerania, Saxonia, Michsna fortem exercitum congregans, castrametatus est super flumine March in campo qui dicitur Marchveldt, prope Cistesdarff. » Quæ utique molimina Rudolphus per nuntios seu legatos conatus est deruere ab ipsa origine; at nequidquam, ab æmulo siquidem et rebelle supervenere fellæ illæ litteræ, quibus respondet. Nec putes diffidatorias quæ tunc temporis multi etiam solite erant sultano, ut notat Ducangius (*Glossar. Verb. Diffidare*). Nam docet chron. Austral. ad an. 1278 eum in Austriam ingressum esse, « quamvis, quod dictu nefas est, nunquam litteras diffidentie regi Romanorum præmississet. » Iisdem scilicet rebellionis crimen excusans Rudolphum fraudis insimulabat, bellum vero eidem non indicebat.

^d Hic reputa orationem audacissimam Bernardi Seccoviensis episcopi ejus legatione fungentis in comitiis Augustanis die 24 Junii 1275, ac libellos probricos, quos rex Romanorum traducebatur, aliæque Bohemi facta vel dicta in eundem, ac mirare principem invictum ac fortunatum exprobrando immorari.

^e In icium certum Rudolpho visum esse iratum æmuli animum posse tractatu aliquo compesci, antequam extremum ad armorum remedium recurreretur: quod postmodum fieri oportuit.

^f Tranquillis jam rebus hæc epistolam scriptam esse intelligo, adeoque post annum 1279 illam constituo. At strum provinciæ, an civitati scripta sit, divinandum alii relinquo: cætera per se patent.

nis calcaneo renitentes pro vestrae libitu voluntatis a transuntibus presumitis extorquere telonium, et indebitum non cessatis eos angariis onerare. Quocirca prudentiam vestram affectuose requirimus et hortamur, regia vobis nihilominus auctoritate mandantes, quatenus manus illicite colibeatis ab opere, et ad licita reflectatis. Alioquin scire vos volumus pro constanti, quod ad hujusmodi pacis pulchritudinem, ut pristino decore refloreat, omnes vires, curas et animos acuemus.

484 EPISTOLA XLIV.

Rudolphus commendat quemdam pro beneficio quodam ecclesiastico.

(An. Dom. 1280, cod. Rud. XLIV.)

ARGUMENTUM. — Ob præbendam N. notario suo, imo sibi promissam ultro, gratias agit episcopo forsitan Leodiensi; remque sibi gratissimam factum iri profitetur, qua collator sibi et ecclesie sue regium patrocinium demereatur, si spontanea promissa fecerit. Annuitque, ut præbendam assecutus, aut residendo in ecclesia, eidem laudabiliter serviat, aut jussu collatoris in regia curia permanendo illius et ecclesie negotia procuret.

In tua^a devotionis exhibitione gratuita plurimum delectati, pro eo quod nos et Romanum imperium pura fidei stabilitate reveritis, provido viro N. dilecto notario nostro, imo potius nobis in ecclesia tua provisionis sue tam laudabiliter spem dedisti, tanto fecundius tibi ad grates assurgimus, quanto per amplius et perfectius te in nostri cultura domini per hoc excitari perpendimus, quantoque votivius ad ipsius profectum, in cuius utique fructuosius obsequiis nobis bene complacuit, anhelamus^b. Et certe sic gratum, sic placidum pro promotionem ipsius serenitati nostrae servitium exhibebis, quod tibi et eidem ecclesie tue in cunctis opportunitatibus incessanter adesse concepimus, et favorabilibus desideriis aspirare. Ut igitur quæ circa promissa tua laudabilis præconcepit intentio, animo studii promptioris adimpleas et habiliori benevolentia prosequaris, sinceritati tue libenter annuimus, quod cum dictus N. præbendam divina favente clementia fuerit assecutus, in ecclesie prænotate plantario, velut fructifera plantula residentie fructum faciat exoptatum, nisi fortassis quoque contingat eundem pro tuis

^a Cuinam scribatur epistola incertum: certe episcopo. Quamvis enim Rudolphus episcoporum paternitatem soleat revereri, adeoque non tua sed vestra fere semper pronuntiet, Tridentinum tamen episcopum, ut supra vidimus (epistol. 28), et archiepiscopum ignotum (ep. 39) pari officio prosequitur, quo hunc pariter ignotum. Num igitur Leodiensi episcopo scripta erit? Capitulo siquidem illius ecclesie canonicum commendat (ep. 22), qui ex regia curia ad incundam possessionem canonicatus proficiscitur, ad eandem reversurus, juxta Rudolphi desiderium.

^b His multa convenientia est cum prædicta epistola, tamet-i in illa notarii nomine familiarem suum non appellet, quo dubium omne amoveretur.

^c Henricum Tridentinum episcopum Lausane existisse apud Rudolphum anno 1275, die 20 Octobris, et sequenti, comprobant ejus subscriptiones duobus diplomatibus regis in Ap. Actor. veter. de summo apostolice sedis dominio in Comaculum; quæ cum aliis a Gentiloto exhibitis laudantur a Coletto (Ughell. It. Sac., tom. V, p. 608). Quare nulli magis convenire videtur, quam huic episcopo Rudolphi colloquio de veteri ea discordia componenda.

^d Diximus ad ep. 28 quæ huc referri posse videntur. Eam adesis (not. 6). Quibus adde quæ leguntur in tabulis concordie an. 1276, viii Kal. Jun. apud eundem Ughell. (Ibid., p. 610), dum Henricus et

et ecclesie tue negotiis procurandis in nostra curia te jubente utilius occupari.

485 EPISTOLA XLV.

Rudolphus scribit de rebellione cujusdam.

(An. Dom. 776, cod. Rud. XLV.)

ARGUMENTUM. — Meinhardo, ut videtur, comiti Tyrolensi scribit super veteri discordia, quæ illi cum episcopo Tridentino intercedebat, cui amice componenda se ait deputasse pacis interpretem; at postmodum mutasse consilium, ubi accepit discordiam invalescere. Eundem orat ut statum quæstionis, et consilium suum pandat, ut opportunum remedium valeat afferri.

In discessu N. a nostra presentia inter te ac ipsum taliter ordinasse credidimus, quod vix poterat unquam in cor nostrum ascendere, quod rebellio contra te calcaneum esset aliquoties erecturus^c. Sed ex quo, sicut vehementius admirantes, imo stupentes audivimus, in contrarium res est versa, super exorta turbationis inopinata discordia non potuimus non turbari, concipientes in animo N. propter hoc ad partes illas in continenti dirigere, qui scissuræ dispendio reparato, in amicabili fœdere te ac ipsum N. indissociabiliter colligaret. Verum quidam rumor infestus auribus nostris insonnit, per quem dicti N. fuit emissio retardata. Quocirca exhibito rem presentium tibi remittimus, postulantes affectu quo possumus ampliori, quatenus statum et condiciones negotii statim nobis annunties, et consilium tuum pandas, qualiter suscitati rancoris ineptiam valeamus opportuno remedio penitus conspire^d.

486 EPISTOLA XLVI.

Rudolphus commendat quendam litteratum.

(An. Dom. 1283, cod. Rud. XLVI.)

ARGUMENTUM. — Aulicum suum litteris moribusque præstantem honorare pro meritis cupiens, ideoque de promotione ejus ad episcopalem sedem sollicitus; quia plurimis negotiis impeditus, per se non potest, in sue sollicitudinis partem vocat N. remque ei committit integram.

Regalis munificentie consueta benignitas merita personarum sic provida dispensatione discernit, ut eos, qui litterarum scientia^e, morum et conversa-

Meinhardus et compromiserunt in ven. viros Rudolphum imp. aulæ cancellarium, et dominum Henricum illustrem comitem de Wirstemberg tanquam in arbitros, et arbitratores, et amicales compositores communiter electos, etc.) quibus rege ipso Romanorum accedente pax demum stabilita esse videbatur.

^e Non possum quin huc afferam locum auctoris Piet. Austr. (l. 1, c. 4, p. 32) ad perpetuam augustissimæ domus Austriacæ memoriam: « Occupatus licet, inquit, rebus bellicis ante Basileam civi Argentinensi historico librum sibi de bellis Germanorum cum Romanis, et proprietates belli ducis describentem dedicatum, aurea catena, quam collo pendulam gestabat, una adjuncta portione æris, regradificatus est. Cumque eam ob rem a burgravio Norimbergensi Friderico Zollerensi, ex sorore nepote, reprehenderetur, quod id non potius in militum remunerationem impendisset, ita respondit: *Sine etiam doctos homines nostra facta laudare, et per hos ad bella animosiores reddere. Utinam plus temporis ad legendum nancisceretur, et impensas, quas sæpius in inutiles milites expendo, in doctos homines transferre possem!* Qua in re nactus est imitatores Rudolphus omnes ex sua augustissima domo Austriaca oriundos, et vel maxime imperatores usque ad nostram ætatem, quos ingenerata quadam benignitate maximos fuisse eruditionis et eruditorum amatores constat, eorumque ex numero Maximilianum, non tantum g'ssise

tonis splendidiore nitore refulgent, favoris gratia A
 esset amplioris, et uberioribus studeat beneficiis
 honorare. Sane licet vir providus et honestus N. in
 domo regia amabiliter ambulans cum consensu,
 circa nos et nostros suæ diffuso thesauro peritiæ,
 tam eximie exercuerit, et adhuc indesinenter exer-
 ceat opera probitatis, quod ipsum teneamur benefi-
 centia gratiæ specialis atollere, et honoribus con-
 gruis exaltare ^a; quia tamen influentium agendorum,
 quæ latera nostra plerumque circumstilit, frequens
 et negotiosa congeries de promotione sua nos cogi-
 tare non patitur, **487** juxta desideria mentis no-
 stræ, dum temporis ad hoc se habilitat aptitudo ^b,
 nos de prudentia tua fiduciam obtinentes, quod per
 te redimi valeat negligentia jam commissæ defectus,
 discretioni tuæ committimus ^c, etc.

EPISTOLA XLVII.

Rudolphus capitula quædam contra hæreses edita a
 Friderico imperatore approbat ^d.

(Ann. Dom. 1280, cod. Rud. XLVII.)

ARGUMENTUM. — Regia auctoritate confirmat consti-

res magnas, verum etiam ad imitationem primi Ro-
 manorum imperatoris Julii Cæsaris, rerum a se ge-
 starum commentarios conscripsisse. Hic scilicet
 erat genius Augustorum prisca ætatis, quos alii
 hodie principes imitantur. Valentiniani Senioris
 celebratur lex (Cod. Th., l. XIV, t. IX; l. 1; t. V,
 p. 220) de studiis liberalibus urbis Romæ, in duo-
 decim capita distributa, quorum extremum ad rem
 facit: « Similes autem breves etiam ad scrinia man-
 suetudinis nostræ annis singulis dirigantur: quo
 meritis singulorum, institutionibusque compertis,
 utrum quandoque nobis sint necessarii judicemus. »
 Litterati igitur principibus, nisi semper, quandoque
 sunt necessarii.

^a Mentiar, nisi Godefridus præpositus Soliensis,
 protonotarius Rudolphi, de quo sæpius in disserta-
 tione præced. commendatur a Rudolpho eodem pro
 sede Pataviensi vacante. Auctores Hansiz. (Germ.
 sac., tom. I, p. 426) perquam similia horum de
 illo narrant. Præ aliis Bruschius: « Virum, ait,
 doctrina et prudentia clarum præfuisse, ut episco-
 pum decet, pie ac fideliter commendatione Rudolphi
 regis, ut fidei suæ ac laborum pro regno ac rege
 toleratum haberet justam remunerationem, a sena-
 tu Pataviensium canonicorum unanimi suffragia-
 tione electum anno 1283. »

Sedis Pataviensis vacatio designari videtur, quæ
 per Wicardi obitum die natalis Domini anno 1282
 vidua erat.

Rudolphus anno præcedenti Austria relicta ad
 Rhenum profectus erat. Quamobrem improbabile
 non esset Alberto filio Austriæ duci negotium istud
 commissum esse, tametsi nullum in litteris indicium
 suppetat; proindeque minus tutum sit certi quidpiam
 affirmare.

^d Hujus diplomatis ætatem nusquam reperire po-
 tui. Auctor quidem Piet. Austr. qui cod. Cæsareum
 inspexit ejusque meminisse omnino debuit, utpote
 cum sui operis argumento maxime conjuncti, sub
 mortem Gregorii X illud profert (l. 1, c. 7, p. 50).
 Mihi vero inde removendum videtur. Quare autem
 illud constituerim anno 1280 genus aliud negotio-
 rum, quod ante eum annum sollicitasse Rudolphum,
 compertum exploratumque est, atque ingenium æta-
 tis Nicolai III fuerunt in causa. Hoc scilicet ponti-
 ficæ per suum legatum jubente, Ladislaus rex Hungariae:
 « Mandavit in regno suo servari per officiales
 suos omnes constitutiones, et statuta ecclesiastica
 contra hæreticos facta, in quibus obligavit se, ac
 successores suos », ut ex Baronii schedis edidit
 Raynaldus (1280, n. 9); et ut idem loquitur in ipsa
 constitutione Baronii observata subjecta ex codd.
 Vat. et aliis: « Statuentes, quod hujusmodi statuta,

tutionem adversus hæreses a Friderico II editam
 die coronationis suæ, hortante et approbante Ho-
 norio III summo pontifice; et ad ejus observantiam
 se, omnesque in Romano imperio constitutos
 obligat.

Rudolphus Dei gratia Romanorum rex semper
 Augustus. Universis Christi fidelibus præsentem paginam
 inspecturis salutem cum notitia subscripto-
 rum ^e. Quoniam pestilentes hæreticæ calliditatis
488 argutias Deo abominabiles et hominibus odio-
 sas, quæ sua contagione commaculant oves gregis
 Domini, tanquam amaritudinis felle hajulas detes-
 tandas indesinenter prosequimur, et propter hoc ad
 extirpationem earum omnimodam libet extendere
 crediti nobis divinitus gladii potestatem ^f, quædam
 capitula constitutionum per dominum Fridericum
 quondam Romanorum imperatorem, prædecessorem
 nostrum contra hæreticos editarum ^g, quæ integra,
 non cancellata, non abolita, nec in aliqua sui parte
 vitata, sigillo suo vidimus consignata, præsentibus
 duximus annotanda, statuentes ea ab omnibus, qui
 Christiana professione censentur, fideliter observari.
 Est autem constitutionum hujusmodi tenor talis:

constitutiones, leges, et jura, atque decreta in
 regno et omnibus terris nobis subjectis tam per nos,
 nostrosque successores, quam per duces, comites,
 barones, nobiles, iudices, officiales, ac populos uni-
 versos regni nostri, et terræ nostræ jurisdictioni
 subjectæ perpetuis temporibus inviolabiliter obser-
 ventur. Elisabeth quoque regina ejus mater pro
 suis ducatibus in eandem sententiam peculiari sanc-
 tione decrevit. Ab his non abluunt quæ infra le-
 guntur in diplomate hoc Rudolphi. Quamobrem aut
 Rudolphus Nicolai monitu, aut Ladislai exemplo
 motus diploma dederit, ante hunc annum illud dedisse
 non videtur.

^e Nisi pontificis hortatio aut præcepto prævisset,
 is non erat Rudolphus. Qui ante susceptum in pe-
 riale diadema imperii fines transcenderet. At fortasse
 infra ejusdem limites se continuit: nam suæ consti-
 tutionis observantiam imperio soli demandat. Et que
 universi Christi fideles imperii, non autem orbis ter-
 rarum putandi erunt.

^f Priscos Orientales Augustos una cum Romanis
 pontificibus catholicæ fidei puritatem suis constitu-
 tionibus asseruisse uterque codex testatur. Quamvis
 enim causæ hujusmodi ad Rom. pontificem et ad
 concilia spectent, nisi tamen accedat externum Ec-
 clesiæ brachium, seu potestas principis, qui tempo-
 ralibus pœnis pro suprema potestate adjectis, pra-
 vitates istas eliminet, pontificis et conciliorum sanc-
 tissimæ leges aligent. Eapropter Rudolphus in collo-
 quio Lausanensi Gregorio X est pollicitus, se omnem
 operam daturum, ut ea pestis extirparet, quod
 regio edicto ad perpetuam rei memoriam confirma-
 vit: « Super eradicando autem hæreticæ pravitate
 errore auxilium dabimus, et operam efficacem. »

^g Servatur id monumentum cum ceteris in archivo
 molis Adrianæ, estque editum a Raynaldo (1275,
 n. 38). Ætas ejus certa notatur in fine (1275, Ind. IV,
 XI Kal. Novemb.) At Gregorii mors præpropera,
 brevisque trium successorum pontificatus, regia vota
 ad Nicolai III tempora distulerunt. Nec tamen putes
 Nicolai III, vel successorum ejus Martini IV, Hono-
 rii IV, et Nicolai IV litteras ullas exstare, quæ facti
 hujus testes sint. Sed Rudolphus, ut arbitror, pol-
 litationis suæ Lausanensis memor, et mulierem
 quoque adversus hæreticam pravitatem exurgere
 intelligens, Friderici prædecessoris sui constitutio-
 nem renovavit.

^h Ista etiam, ut aiebam præcedenti nota, pro
 Christianis totius imperii accipienda sunt. Nec tamen
 omni procul admiratione formula illa pensanda est,
 integra, non cancellata, etc. Etenim Rudolphinum
 morem non sapit.

Incipiant, etc. ^a. Nos itaque, qui pro tuitione fidei catholicae **489** principaliter, teste Altissimo, regie dignitatis honorem et onus assumpsimus, præmissa universa et singula in eradicationem hujusmodi sectæ nefariæ, et corroborationem fidei Christiane pie ac provide instituta solemniter approbamus, et

^a Exstat in Autenticorum calce constitutio Friderici II cui titulus *Constitutiones Friderici II imperatoris incipiunt*. Nam plures constitutiones sunt, Ecclesiasticæ omnes, at non omnes contra hæresim. Earum principium et finis animadverti debent. Fridericus igitur sic orditur : « In die qua de manu sacratissimi patris nostri summi pontificis recepimus imperii diademata, curavimus ad Dei et Ecclesiæ suæ honorem edere quasdam leges, quas in præsentis pagina jussimus annotari per totum nostrum imperium publicandas. Per imperialia vobis scripta præcipiendo mandamus, quatenus eas quisque litteras in suo districtu irrefragabiliter, et inconcusse servet, et sunt hæc leges. » Imperialium hujusmodi constitutionum robor in parte earum extrema consistit, quæ sic fluit : « Nos vero Honorius episcopus servus servorum Dei has leges a Friderico Romanorum imperatore filio nostro charissimo pro utilitate omnium Christianorum editas laudamus, approbamus, et confirmamus, tanquam in æternum valituras; et si quis ausu temerario, inimico humani generis suadente, quocunque modo has infringere tentaverit, indignationem Dei omnipotentis, et beatorum Petri et Pauli apostolorum se noverit incursum. » Ex his patet, Fridericum uti coronam imperiali redimitum, ultra imperii Romani limites non transire, quos inter Roma ipsa comprehendebatur, cujus supremus dominus erat Romanus pontifex : quia videlicet per coronationem communicata illi fuerat suprema eadem potestas pontificia, ut late demonstravimus in superioribus. Regna enim erant potentissima, eaque amplissima Galliarum, Hispaniarum, Angliæ, Hungariæ, Poloniæ, aliique principatus, ad quos imperatorum jus minime perveniebat.

A ad observantias eorumdem nos testificatione præsentium obligamus, volentes pariter et mandantes hæc eadem ab omnibus, ad quos Romanæ ditionis imperium se extendit ^b, firmiter et invariabiliter observari. In quorum testimonium, etc.

Romani autem ex pontificis auctoritate, quæ nullis limitibus circumscripta, quacunque Christi nomine, seu Ecclesia Dei extenditur, Salvatoris nostri regum regis immutabili ordinatione porrigitur, Friderici constitutioni maximum incrementum accedit : non enim Christiani, per totum nostrum imperium, sed quicumque Christiano nomine censentur, toto quam longe lateque patet terrarum orbe ea constitutione imperialia obligati declarantur. Exstant præterea Friderici ejusdem constitutiones aliæ adversus hæreses in comitiis Patavinis latæ anno 1224, die 23 Februarii, ut cl. Mansius ad Rayn. (1225, n. 47) observat, proferens ex Annalibus contractis hæc verba : « Permovit etiam Honorius Fridericum imp. qui tum Patavii principum Italorum solennes cætus cogeabat, ut sanctissimas leges ad excindendam hæreticam impietatem ferret : quæ postea ab Innocentio IV confirmatæ fuerunt. » Utras Rudolphus hoc diplomate confirmet, incertum. Id vero est minime dubium, eum scilicet ratas habere constitutiones pontificia auctoritate nitentes, adeoque nil aliud agere, quam exsequi quod regis edicto promiserat Gregorius X, ut est dictum (col. 842, n. 1).

^b Dum se ait regie dignitatis honorem suscepisse, et Romanæ ditionis imperium ad suæ constitutionis observantiam astringere, æquum sibi agit interpretem, ut animadverti (col. 842, n. c. 2), et undelibet error fluxerit, omnino emendandus, legendumque Romanæ ditionis imperii. Etenim Romanæ ditionis imperio dominatus tantum pontificius designatur; ad eam vero ditionem, præter quamquod rex Romanorum jus nullum habebat, Rudolphi constitutionem extendi ne cogitandum quidem.

491 DISSERTATIO

DE RUDOLPHI REGIS ROMANORUM DIPLOMATE

A SACRI ROMANI IMPERII ELECTORIBUS CONFIRMATO

§ I. — Jura omnia sanctæ sedis confirmantur.

I. Romanæ Ecclesiæ ditionem ab ipsa origine augustis admodum finibus circumscriptam, maximis deinde auctam incrementis a Francorum regibus Pippino et Carolo cui cognomentum Magno, Pippini filio, ac demum ab Ottone I et sancto Henrico Augustis amplificatam, cui Mathildiana hæreditas seu donatio accessit, prolatis diplomatibus laudatorum principum demonstravi. Quanquam enim nullum diploma exstat Pippini, cui sancta sedes exarchatum et Pentapolim, nullumque Caroli, cui Tusciam atque alias provincias et civitates refert acceptas, Pii tamen Ludovici diploma exstat, quo nihil exactius desiderari posse planum feci. In eo siquidem Romæ et ejus ducatus a regum Francorum largitionibus secerantur, et præter Pippini et Caroli donationes, patrimonialia quælibet antiqui juris sanctæ sedis et privilegia omnia enumerantur, quæ postea successores Otto et Henricus omnino confirmantes suo uterque diplomate, atque adjectis nova jura, exemplum, quod futuri omnes imperatores sequerentur, ediderunt. Atque utinam secuti essent! at plerique, Suevicæ præsertim stirpis Augusti, pessimo Henrici IV regis Germaniæ exemplo illecti, apostolicæ sedis ditionem provinciis ac civitatibus ablatis coarctare, quam novis largitionibus ampliorem efficere malue-

runt. Ea propter in eorum diplomatibus, quæ necessaria omnino erant ad imperialia insignia per manum pontificis accipienda, insolens illud audiri cœpit : « Possessiones etiam quas Ecclesia Romana recuperavit ab antecessoribus nostris, seu quibuslibet aliis ante detentas, liberatas, et quietas sibi dimittimus, et ipsam ad eas retinendas bona fide promittimus adjuvare. Quas vero nondum recuperavit, ad recuperandum pro viribus erimus adiutores, et quæcunque ad manus nostras devenient, sine difficultate ei restituere satagemus. » ut legitur in sacramento Ottonis IV apud Baluzium. **492** (*Regest. Innoc. III*, tom. I, pag. 765). Quamvis enim invasiones longe ante annum 1209 cum Otto IV coronabatur, inceperint, formula iis verbis concipi serius cœpit. Haud ita multo post novi etiam aliud excogitatum invenitur, diploma scilicet imperiale ab imperii principibus confirmari. Quod factum constat Honorio pontifice anno 1220 in Francofordiensi conventibus (Rayn. 1275, n. 41). Etenim quæ Fridericus II Innocentio III sponderat de Sicilia regno : « ita quod imperium nihil cum ipso regno habeat unionis, vel alicujus jurisdictionis in ipso, » ea principes illi suis appositis sigillis ad majorem validitatem confirmarunt.

II. In Rudolphi diplomate aliud etiam novum ani-

madverti oportet, confirmationem videlicet omnium A partium ac privilegiorum sanctæ sedis novo ac singulari exemplo a rege Romanorum factam *regali auctoritate* post susceptum diadema imperiale infra octo dies confirmandam. Quod subinde regium diploma septem principes electores omni cum solemnitate roborarunt, Nicolao III id exigente, quemadmodum Honorius III ab imperii principibus fieri voluerat: non enim id temporis ad septemvirale illud collegium summa rerum, seu regis Romanorum electio redacta erat, cujus auctoritas deinceps omnium principum instar esse cepit. Hæc autem omnia, quæ diploma Rudolphi a præcedentibus diversum efficiunt, fuerunt in causa cur istud etiam non semel editum in lucem typis iterum committendum duxerim. Huc accedit quod pius iste magnusque augustæ domus Austriacæ progenitor invasionibus Cæsarium suo diplomate finem attulit: quamvis enim Ludovicus Bavarus prisca sanctæ sedis incommoda instaurarit, Italiæ populi, eosque inter audacissimi scriptores, assentatoresque Itali damandi æque videntur, ac ipse princeps, quod historia eorum temporum aliqua ex parte in superioribus exposita palam facit. Præterquam quod Rudolphus ipse testatur (lib II, epist. 57), pontifices plures, sacrum collegium, omnesque eos quorum intererat, nunquam efflagitare destitisse, ut ecclesiastica ditio a prædecessoribus Augustis pessumdatis instauraretur: *Quæ a nobis hactenus alma mater Ecclesia postulasse dignoscitur tam per antios, quam per literas speciales*. Cumque in regio ejus diplomate, juxta Nicolai III petita, Ludovici, Ottonis, et Henrici diplomatum partes singulæ omnino confirmantur, Mathildis donatione non prætermissa, nil plane opportunius afferri potest pro necessarij hujus operis coroniæ, quam diploma ipsum, quod ab electorum septemvirali collegio confirmatum fuit. Exstat quidem Hlius autographum in apostolico archivo 493 Molis Adriacæ semel, iterum, et tertio summa cum fide vulgatam, primum scilicet ab Odorico Raynaldo (1279, n. 1), deinde a Laurentio Zacagno Biblioth. Vat. custode (*diss. hist. de domin. S. Sed.*, append.), ac demum ab em. Antonello: nihilominus alia accesserunt causæ cur editis per me monumentis diploma istud, quod cæterorum complementum dici potest, adjiciatur.

III. Harum potissima sunt annales Itali, qui non semel typis editi vernaculo idiomate, Germanice etiam facti circumferuntur. In iis siquidem de pluribus Rudolphi diplomatum non pauca, nimia cum libertate, promulgantur, quæ cum Rudolphi ejusdem epistolis aperte pugnant, ne hujusmodi annalium summa privilegij juribusque apostolicæ sedis contraria, detrimenti aliquid accipiat. Exemplo erunt quæ ad annum 1278 affirmantur de exarchatus cessione solemniter per eundem Rudolphum facta. Ea scilicet in compendium redacta, sunt hujusmodi: « Exarchatum utcumque ab Augustis diadema imperiale suscipientibus diplomate confirmatum sanctæ sedi; tamen a pluribus sæculis in potestate Italiæ regum atque Augustorum, Romanis pontificibus altum silentibus, permansisse; Rudolphum post diuturnam cum Nicolao III concertationem iniquissimo tandem animo e suis manibus exarchatum dimisisse, dimissionis etiam causas accessisse, ingens bellum imminens cum Otlocaro; metum, ne tantum pontificem ab se alienando, Carolo Sicilia regi factorem compararet adversus imperium; ac demum Cruciatæ votum ab se violatum, quare Friderici II exenplo censuris obnoxius fieri poterat. Super quibus annalista lectorem remittere non veretur ad annales Raynaldi: continuo tamen subdit pauca hæc ex chronici Parniensis auctore: *Semper Romani pontifices de republica aliquid voluit emungere, cum imperatores ad imperium assumuntur; non constare, num Ferraria et Comaclum agnorint supremum pontificis dominium; Bononiam pactis certis conditionibus re-*

servationibusque agnovisse; nonnullas civitates in pontificis potestatem ultro venisse, alias vero renuisse. » Hæc ille, ad imponendum aptissima, veluti ex cortina pronuntiat, inexploratis monumentis annalium, quo lectorem imprudenter remittit. Itaque objiciendi prius erunt annales Raynaldi speciosæ isti doctrinæ quam annalista Italus promulgat; deinde ad Rudolphi causam deveniendum. Comperitur sane atque exploratum erit, ne unius quidem sæculi spatio invasionem exarchatus perstutisse; Nicolai III prædecessores non fuisse 494 desides, ubi de præcipua ex donationibus regum Francorum vindicanda res fuit; Rudolphum a suis deceptum aliquatenus distulisse restitutionem, et minime invitum Ecclesiæ jura instaurasse; causasque cæteras partim conjectando, partim e scriptis nullo loco habendis allatas, leves esse, atque historico indignas nostra hac ætate tam illustri.

IV. Et vero ne Innocentii III tempore sub finem sæculi XII de summo jure Romani pontificis in exarchatu dubitari possit, validissima duo suppetunt argumenta ex gestis ejusdem Innocentii (num. 12 et 27). Primo siquidem archiepiscopus Ravennas vetustis inhærens privilegij pontificis et exarchatum retinuit et impetravit, ut « salvo jure apostolicæ sedis recuperaret Brittonorium et teneret. » Deinde Henricus VI, qui Marcardo senescalco suo nonnullas Ecclesiæ ditiones contulerat, morti proximo testamento præcepit, « ut ducatum Ravennæ, terram Brittonorii, et marchiam Anconitanensem recipiat a domino papa, et Romana Ecclesia, et recognoscat etiam ab eis Medisinam et Argelatam cum suis pertinentiis. De quibus omnibus bonis securitatem ei juret, et fidelitatem ei faciat, sicut Domino suo. » Quod si Ravennas archiepiscopus, cujus prædecessores ab ipsis Caroli Magni temporibus gratia et præsidio principis dominationem in exarchatu sibi arrogare ausi erant, et Henricus Suevicæ stirpis Augustus, proindeque Ecclesiæ ditium invasor maximus, duodecimo sæculo exeunte, Romani pontificis jus supremum fatentur, ac magnus ille pontifex Innocentius sanctæ sedi acerrime vindicat jura sua: non igitur Italiæ reges atque Augusti plurium spatio sæculorum, silentibus pontificibus, exarchatum retinuerant, sed octoginta ad summum annis ab Innocentio III ad Nicolaum pariter tertium, duobus extremis imperatoribus Ottone IV et Friderico II e Suevorum gente; nec non ingenti in ea fluctuatione imperii, quæ fatale interregnum apud Germaniæ scriptores audit, invasio illa perseveravit, qua deceptus Rudolphus pro una ex imperii ditibus Romandiolum accipiebat. Imo ne octoginta quidem iis annis siluisse pontifices mox patebit. Interim animadverti debet, Nicolai III prædecessores Augustorum sacramento acquiescentes, de nova sanctæ sedis juri possessione ineunda nullatenus cogitasse, Nicolaum vero ipsum possessionem exarchatus iniisse ratione admodum diversa ab Stephani II exemplo. Iste siquidem, Fulrado Pippini regis legato singularum civitatum claves deponentem super sancti Petri corpus, earumdem possessionem accepit. At Nicolaus Rudolpho rege cassante juramenta fidelitatis, quæ 495 cancellarius Rudolphus ab Exarchatus civitatibus nullo jure exegerat; quod patet ex documentis apud Raynaldum (1278, n. 53 seqq.). « Et sic dictus papa possessionem obtinet. »

V. Nil autem mirum, bona cum venia annalista Itali, Rudolphum prædecessores imitatum confirmasse exarchatum et Pentapolim per legatos ac per se ipsum, sed nihilominus exarchatum retinuisse. Suevicæ siquidem invasionis tempore exarchatui Romandioli nomen factum fuerat; præterea exarchatus, nova intra Romandiolum ditio, et comitatus Romandioli apud scriptores veteres inveniuntur. Nam Ptolomæus Lucensis (*Sacr. Ital. tom. XI, pag. 1166*) de Rudolpho ait: « Tunc etiam restituit Ecclesiæ comitatum Romandioliæ cum exarchatu Raven-

Incipient, etc. • Nos itaque, qui pro tuitione fidei catholice **489** principaliter, teste Altissimo, regie dignitatis honorem et onus assumpsimus, præmissa universa et singula in eradicationem huiusmodi sectæ nefariæ, et corroborationem fidei Christianæ pie ac provide instituta solemniter approbamus, et

• Exstat in Autenticorum calce constitutio Friderici II cui titulus *Constitutiones Friderici II imperatoris incipiunt*. Nam plures constitutiones sunt, Ecclesiasticæ omnes, at non omnes contra hæresim. Earum principium et finis animadverti debent. Fridericus igitur sic orditur : « In die qua de manu sacratissimi patris nostri summi pontificis recepimus imperii diademata, curavimus ad Dei et Ecclesiæ suæ honorem edere quasdam leges, quas in præsentī pagina iussimus annotari per totum nostrum imperium publicandas. Per imperialia vobis scripta præcipiendo mandamus, quatenus eas quisque litteras in suo districtu irrefragabiliter, et inconcusse servet, et sunt hæc leges. » Imperialium huiusmodi constitutionum robor in parte earum extrema consistit, quæ sic fluit : « Nos vero Honorius episcopus servus servorum Dei has leges a Friderico Romanorum imperatore filio nostro charissimo pro utilitate omnium Christianorum editas laudamus, approbamus, et confirmamus, tanquam in æternum valituras ; et si quis ausu temerario, inimico humani generis suadente, quocumque modo has infringere tentaverit, indignationem Dei omnipotentis, et beatorum Petri et Pauli apostolorum se noverit incursum. » Ex his patet, Fridericum ut coronam imperiali redimitum, ultra imperii Romani limites non transire, quos inter Roma ipsa comprehendebatur, cuius supremus dominus erat Romanus pontifex : quia videlicet per coronationem communicata illi fuerat suprema eadem potestas pontificia, ut late demonstravimus in superioribus. Regna enim erant potentissima, eaque amplissima Galliarum, Hispaniarum, Angliæ, Hungariæ, Poloniæ, aliisque principatus, ad quos imperatorum jus minime perveniebat.

A ad observantias eorumdem nos testificatione præsentium obligamus, volentes pariter et mandantes hæc eadem ab omnibus, ad quos Romanæ ditionis imperium se extendit ^b, firmiter et inviolabiliter observari. In quorum testimonium, etc.

Romani autem ex pontificis auctoritate, quæ nullis limitibus circumscripta, quacunq; Christi nomen, seu Ecclesia Dei extenditur, Salvatoris nostri regum regis immutabili ordinatione porrigitur, Friderici constitutioni maximum incrementum accedit : non enim Christiani, per totum nostrum imperium, sed quicumq; Christiano nomine censentur, toto quam longe lateque patet terrarum orbe ea constitutione imperialia obligati declarantur. Exstant præterea Friderici ejusdem constitutiones aliæ adversus hæreses in comitiis Patavinis latæ anno 1224, die 23 Februarii, ut cl. Mansius ad Rayn. (1225, n. 47) observat, proferens ex Annalibus contractis hæc verba : « Permovit etiam Honorius Fridericum imp. qui tum Patavii principum Malorum solemnes cætus cogeat, ut sanctissimas leges ad excindendam hæreticam impietatem ferret : quæ postea ab Innocentio IV confirmatæ fuerunt. » Utriusque Rudolphus hoc diplomate confirmet, incertum. Id vero est minime dubium, eum scilicet ratas habere constitutiones pontificia auctoritate nitentes, adeoque nil aliud agere, quam exsequi quod regio edicto promiserat Gregorio X, ut est dictum (col. 842, n. 1).

^b Dum se ait regie dignitatis honorem suscepisse, et Romanæ ditionis imperium ad suæ constitutionis observantiam astringere, æquum suimet agit interpretem, ut animadverti (col. 842, n. e, ⁵), et unde libet error fluxerit, omnino emendandus, legendumque Romanæ ditionis imperii. Etenim Romanæ ditionis imperio dominatus tantum pontificius designatur ; ad eam vero ditionem, præter quamquod rex Romanorum jus nullum habebat, Rudolphi constitutionem extendi ne cogitandum quidem.

491 DISSERTATIO

DE RUDOLPHI REGIS ROMANORUM DIPLOMATE

A SACRI ROMANI IMPERII ELECTORIBUS CONFIRMATO

§ 1. — Jura omnia sanctæ sedis confirmantur.

I. Romanæ Ecclesiæ ditionem ab ipsa origine angustis admodum finibus circumscriptam, maximis deinde auctam incrementis a Francorum regibus Pippino et Carolo cui cognomen Magno, Pippini filio, ac demum ab Ottone I et sancto Henrico Augustis amplificatam, cui Mathildiana hæreditas seu donatio accessit, prolatis diplomatibus laudatorum principum demonstravi. Quanquam enim nullum diploma exstat Pippini, cui sancta sedes exarchatum et Pentapolim, nullumque Caroli, cui Tusciam atque alias provincias et civitates refert acceptas, Pii tamen Ludovici diploma exstat, quo nihil exactius desiderari posse planum feci. In eo siquidem Roma et eius ducatus a regum Francorum largitionibus secerantur, et præter Pippini et Caroli donationes, patrimonialia quælibet antiqui juris sanctæ sedis et privilegia omnia enumerantur, quæ postea successores Otto et Henricus omnino confirmantes suo uterque diplomate, atque adjicientibus nova jura, exemplum, quod futuri omnes imperatores sequerentur, ediderunt. Atque utinam secuti essent ! at plerique, Suevicæ præsertim stirpis Augusti, pessimo Henrici IV regis Germaniæ exemplo illecti, apostolicæ sedis ditionem provinciis ac civitatibus ablatiis coarctare, quam novis largitionibus ampliore effecere maluerunt.

Ea propter in eorum diplomatibus, quæ necessaria omnino erant ad imperialia insignia per manum pontificis accipienda, insolens illud audiri cœptum : « Possessiones etiam quas Ecclesia Romana recuperavit ab antecessoribus nostris, seu quibuslibet aliis ante detentas, liberat, et quietas sibi dimittimus, et ipsam ad eas retinendas bona fide promittimus adjuvare. Quas vero nondum recuperavit, ad recuperandum pro viribus erimus adjuvatores, et quæcunq; ad manus nostras devenient, sine difficultate ei restituere satagemus : » ut legitur in sacramento Ottonis IV apud Baluzium. **492** (*Regest. Innoc. III*, tom. I, pag. 765). Quamvis enim invasiones longe ante annum 1209 cum Otto IV coronabatur, inceperint, formula iis verbis concipi serius cœpit. Haud ita multo post novum etiam aliud excogitatum invenitur, diploma scilicet imperiale ab imperii principibus confirmari. Quod factum constat Honorio pontifice anno 1220 in Francofordiensi conventibus (Rayn. 1275, n. 41). Etenim quæ Fridericus II Innocentio III sponderat de Sicilia regno : « ita quod imperium nihil cum ipso regno habeat unionis, vel alicujus jurisdictionis in ipso, » ea principes illi suis appositis sigillis ad majorem validitatem confirmaverunt.

II. In Rudolphi diplomate aliud etiam novum ani-

madverti oportet, confirmationem videlicet omnium A partium ac privilegiorum sanctæ sedis novo ac singulari exemplo a rege Romanorum factam *regali auctoritate* post susceptum diadema imperiale infra octo dies confirmandam. Quod subinde regium diploma septem principes electores omni cum solemnitate roborarunt, Nicolao III id exigente, quemadmodum Honorius III ab imperii principibus fieri voluerat: non enim id temporis ad septemvirale illud collegium summa rerum, seu regis Romanorum electio redacta erat, cujus auctoritas deinceps omnium principum instar esse cœpit. Hæc autem omnia, quæ diploma Rudolphi a præcedentibus diversum efficiunt, fuerunt in causa cur istud etiam non semel editum in lucem typis iterum committendum duxerim. Huc accedit quod pius iste magnusque augustæ domus Austriacæ progenitor invasionibus Cæsarium suo diplomate finem attulit: quamvis enim Ludovicus Bavarus prisca sanctæ sedis incommoda instauravit, Italiæ populi, eosque inter audacissimi scriptores, assentatoresque Itali damnandi æque videntur, ac ipse princeps, quod historia eorum temporum aliqua ex parte in superioribus exposita palam facit. Præterquam quod Rudolphus ipse testatur (lib II, epist. 37), pontifices plures, sacrum collegium, omnesque eos quorum intererat, nunquam efflagitare destitisse, ut ecclesiastica ditio a prædecessoribus Augustis pessumdata instauraretur: *Quæ a nobis hactenus alma mater Ecclesia postulasse dignoscitur tam per nuntios, quam per litteras speciales.* Cumque in regio ejus diplomate, juxta Nicolai III petita, Ludovici, Ottonis, et Henrici diplomatum partes singulæ omnino confirmantur, Mathildis donatione non prætermittenda, nil plane opportunius afferri potest pro necessarii hujus operis coronide, quam diploma ipsum, quod ab electorum septemvirali collegio confirmatum fuit. Exstat quidem illius autographum in apostolico archivo 493 Mollis Adriane semel, iterum, et tertio summa cum fide vulgatum, primum scilicet ab Odorico Raynaldo (1279, n. 1), deinde a Laurentio Zacagno biblioth. Vat. custode (*diss. hist. de domin. S. Sed.*, append.), ac demum ab em. Antonello: nihilominus aliæ accesserunt causæ cur editis per me monumentis diploma istud, quod cæterorum complementum dici potest, adjiciatur.

III. Harum potissima sunt annales Itali, qui non semel typis editi vernaculo idiomate, Germanice etiam facti circumferuntur. In iis siquidem de pluribus Rudolphi diplomatibus non pauca, nimia cum libertate, promulgantur, quæ cum Rudolphi ejusdem epistolis aperte pugnant, ne hujusmodi annalium summa privilegii iuribusque apostolicæ sedis contraria, detrimenti aliquid accipiat. Exemplo erunt quæ ad annum 1278 affirmantur de exarchatus cessione solemniter per eundem Rudolphum facta. Ea scilicet in compendium redacta, sunt hujusmodi: « Exarchatum utcumque ab Augustis diadema imperiale suscipientibus diplomate confirmatum sanctæ sedi; tamen a pluribus sæculis in potestate Italiæ regum atque Augustorum, Romanis pontificibus alium silentibus, permansisse; Rudolphum post diuturnam cum Nicolao III concertationem iniquissimo tandem animo e suis manibus exarchatum dimisisse, dimissionis etiam causas accessisse, ingens bellum imminens cum Ottocaro; metum, ne tantum pontificem ab se alienando, Carolo Sicilia regi factorem compararet adversus imperium; ac demum Cruciatæ votum ab se violatum, quare Friderici II exemplo censuris obnoxius fieri poterat. Super quibus annalista lectorem remittere non veretur ad annales Raynaldi: continuo tamen subdit pauca hæc ex chronici Parnensis auctore: *Semper Romani pontifices de republica aliquid volunt emungere, cum imperatores ad imperium assumuntur.* non constare, num Ferraria et Comaculum agnorint supremum pontificis dominium; Bononiam pactis certis conditionibus re-

servationibusque agnovisse; nonnullas civitates in pontificis potestatem ultro venisse, alias vero renuisse. » Hæc ille, ad imponendum aptissima, veluti ex cortina pronuntiat, inexploratis monumentis annalium, quo lectorem imprudenter remittit. Itaque objiciendi prius erunt annales Raynaldi speciosæ isti doctrinæ quam annalista Italus promulgat; deinde ad Rudolphi causam deveniendum. Compertum sane atque exploratum erit, ne unius quidem sæculi spatio invasionem exarchatus perstitisse; Nicolai III prædecessores non fuisse 494 desides, ubi de præcipua ex donationibus regum Francorum vindicanda res fuit; Rudolphum a suis deceptum aliquatenus distulisse restitutionem, et minime invitum Ecclesiæ jura instaurasse; causasque cæteras partim conjectando, partim e scriptis nullo loco habendis allatas, leves esse, atque historico indignas nostra hæc ætate tam illustri.

IV. Et vero ne Innocentii III tempore sub finem sæculi XII de summo jure Romani pontificis in exarchatu dubitari possit, validissima duo suppetunt argumenta ex gestis ejusdem Innocentii (num. 12 et 27). Primo siquidem archiepiscopus Ravennas vetustis inhærens privilegiis pontificiis et exarchatum retinuit et impetravit, ut « salvo jure apostolicæ sedis recuperaret Brittoniorum et teneret. » Deinde Henricus VI, qui Marcuoldo senescalco suo nonnullas Ecclesiæ ditiones contulerat, morti proximo testamento præcepit, « ut ducatum Ravennæ, terram Brittoniorum, et marchiam Anconitanensem recipiat a domino papa, et Romana Ecclesia, et recognoscat etiam ab eis Medisinam et Argelatam cum suis pertinentiis. De quibus omnibus bonis securitatem ei juret, et fidelitatem ei faciat, sicut Domino suo. » Quod si Ravennas archiepiscopus, cujus prædecessores ab ipsis Caroli Magni temporibus gratia et presidio principis dominationem in exarchatu sibi arrogare ausi erant, et Henricus Suevicæ stirpis Augustus, proindeque Ecclesiæ ditiorum invasor maximus, duodecimo sæculo exeunte, Romani pontificis jus supremum fatentur, ac magnus ille pontifex Innocentius sanctæ sedi acerrime vindicat jura sua: non igitur Italiæ reges atque Augusti plurium spatio sæculorum, silentibus pontificibus, exarchatum retinuerant, sed octoginta ad summum annis ab Innocentio III ad Nicolaum pariter tertium, duobus extremis imperatoribus Ottone IV et Friderico II e Suevorum gente; nec non ingenti in ea fluctuatione imperii, quæ fatale interregnum apud Germaniæ scriptores audit, invasio illa perseveravit, qua deceptus Rudolphus pro una ex imperii ditioribus Romandiolam accipiebat. Imo ne octoginta quidem iis annis siluisse pontifices mox patebit. Interim animadverti debet, Nicolai III prædecessores Augustorum sacramento acquiescentes, de nova sanctæ sedis juri possessione in eunda nullatenus cogitasse, Nicolaum vero ipsum possessionem exarchatus iniisse ratione admodum diversa ab Stephani II exemplo. Iste siquidem, Fulrado Pippini regis legato singularum civitatum claves deponente super sancti Petri corpus, earundem possessionem accepit. Ad Nicolaum Rudolpho rege cassante juramenta fidelitatis, quæ 495 cancellarius Rudolphus ab Exarchatu civitatibus nullo jure exegerat; quod patet ex documentis apud Raynaldum (1278, n. 53 seqq.). « Et sic dictus papa possessionem obtinet. »

V. Nil autem mirum, bona cum venia annalistas Itali, Rudolphum prædecessores imitatos confirmasse exarchatum et Pentapolim per legatos ac per se ipsum, sed nihilominus exarchatum retinuisse. Suevicæ siquidem invasionis tempore exarchatui Romandiolæ nomen factum fuerat; præterea exarchatus, nova intra Romandiolam ditio, et comitatus Romandiolæ apud scriptores veteres invenitur. Nam Ptolomæus Lucensis (*Sacr. Ital.* tom. XI, pag. 1166) de Rudolpho ait: « Tunc etiam restitit Ecclesiæ comitatum Romandiolæ cum exarchatu Raven-

nae. » Et Jordanus apud Raynaldum (1278, n. 54) de Nicolao III: « Secundo, inquit, sui pontificatus anno Nicolaus III Rudolphum regem Alemanniae requirit super resignatione exarchatus Ravennae, qui erat principatus super sex civitates Romandiolae, quae a comitatu distinguebatur. » Praedictum utique novum principatum Innocentii III a^o ducatum appellari vidimus in testamento Henrici VI. Perinde vidimus, Rudolphum Romandiolae, ac Maritimae nominibus exarchatum designasse (lib. 1, ep. 24 seqq.). Plura tibi apud Ughellum de locorum ac rerum inversione ista suppetent: mihi enim est satis lectori proposuisse arduum illius aevi negotium de omnium maxime antiqua donatione apostolicae sedis ex alienis manibus avellenda. Nicolaus III id sensit: propterea Rudolpho haud misit monumenta pontificum et regum novas illas ditiones memorantium, sed Ludovici, Ottonis, atque Henrici diplomata, quibus singulae exarchatus et Pentapolis civitates recensentur, atque insuper praedecessorum suorum exemplo ecclesiasticae dititionis loca omnia perspicue ac distincte enumeranda praescripsit in regio diplomate, quod postea imperiali auctoritate ratum haberet necesse erat. Ceterum utrum Rudolphus exarchatum iniquo animo, et ex allatis ab annalista causis dimiserit, docebit historia ex documentis certis apud Raynaldum petita et in compendium redacta, ne superius dicta, iterum afferendo, lectori molestia ingeratur.

VI. Et Lugduni anno 1274 in consistorio praepositi Spirensis Rudolphi cancellarius, et Lausanæ sequenti anno Rudolphus diplomata omnia praedecessorum Caesarum Gregorio X confirmarunt. In Lausanensi diplomate ap. Rayn. (1275, n. 56 seqq.) die 20 Octobris, seu XIII Kal. Nov. haec recensentur: « Tota terra, quae est a Radicofano usque Caeperanum, exarchatus Ravennae, Pentapolis, marchia Anconitana, 496 ducatus Spoletanum, terra comitissae Matildis, comitatus Brittenorii cum adjacentibus terris expressis in multis privilegiis imperatorum a tempore Ludovici. » Eodemque in diplomate: « Postquam autem, inquit, Romam ad recipiendam unctionem, coronationem, et imperiale diadema pervenerimus, ipsaque peceperimus praemissa omnia et singula innovabimus, seu de novo faciemus, et sine aliqua difficultate juramenta praestabimus, quae imperatores Romanorum hactenus praestiterunt. » Id vero satis superque fuit illius aevi scriptoribus, ut Romandiolam sanctae sedi redditam esse affirmarent, ut Bernardus thesaurarius fecit, in chronico ap. eundem Raynaldum: « Pervenit Vienna Lausanam, ubi dicitur Rudolphus rex cum regina uxore sua, filiisque et filiabus suis veniens, juramentum eidem papae fecit, et Romandiolam cum exarchatu Ravennae Ecclesiae Romanae restituit. » Eadem occasione Gregorius, qui Bernardo eodem teste cum imperatore ac Francorum rege, aliisque principibus, « Terram sanctam intendebat visitare, et ibi vitam finire, » unde ad pontificatum accitus fuerat, Rudolpho, reginae, aliisque nobilibus crucem dedit. Quamobrem magnum ubique apparatus fiebat, et haud dubie post imperatoriam coronationem sequenti anno faciendam, expeditio illa suscepta esset. Sed alia fuerunt divina consilia. Ineunte anno 1276 Gregorius Romam rediens Aretii occubuit mortem, neque amplius de illa expeditione serio cogitatum est. Quin etiam coronatio imperialis, quae praenitenda erat, necessario tum dilata fuit varias ob causas, quarum praecipuam fuisse comperio non ingens in Austria bellum cum Bohemiae rege Ottocaro; at simulates cum Siciliae rege Carolo, de quibus est dictum (Diss. praeced. n. 50 seq.), et hic opportunius quae ad rem faciunt adijciuntur.

VII. Cum anno 1265 Clemens IV Carolo Andegavensi Siciliae regnum et totam terram citra pharum Siciliacum jure possidenda concessisset, proindeque perpetuam sanctae sedis sollicitudinem de illo regno suscipisset, ad intestinas Urbis seditiones compe-

scendas novum istum Siciliae regem creavit senatorem ad decennium die 16 Septembris anno 1268. Cui scilicet praecedenti anno Etruriam quoque factionibus Gibellinis et Guelphicis laborantem componendam commiserat, generalis paciarii titulo eum exornans: quod constat ex apostolicis litteris ad Florentinos Guelphorum praecipuos: « Regem eundem, inquit, e vestigio suam militiam secutorum in vestris partibus constituendum duximus usque ad nostrum beneplacitum paciarium generalem, ut dum vacat imperium, 497 ejus tuitio ad eum pertinet, tam vicina patrimonii nostri regio perversorum malitia nequeat lacerari. » Plura videsis apud Raynaldum (1267, n. 5 seq.). Quoniam autem Carolus dignitatem illam se abdicaturum sacramento promississet, statim atque rex Romanorum electus confirmatusque esset ab apostolica sede, Rudolpho tamen electo et confirmato, Etruriam non dimisit: quamobrem ortae simulates eum inter et Rudolphum, qui eam provinciam, utpote juris imperii, repetebat. Eas Gregorius X componere nequidquam conatus est (Id. 1274, n. 60). Perinde Innocentius V, Adrianus V et Joannes XXI, anno mortuam Gregorii 1276, trium pontificum funeribus memorabili, eandem rem frustra periclitati sunt. Facti seriem proluxa admodum epistola (Id. 1277, n. 48 seqq.) cardinales sede vacante per suum nuntium Rudolpho exponunt, eorumdemque pontificum exemplo illum deprecantur, ne in Italiam veniat cum militibus, quoad composuerit controversias cum Carolo. Denique Nicolaus III vixit electus officiosis litteris regem Romanorum aggreditur, quos praedicta omnia singillatim enumerat (Id. *ibid.*, n. 54 seq.), pariterque admonet, ne in Italiam descendat ante initam concordiam cum Carolo. Date sunt litterae die Decembris undecima: diebus tantum octo et triginta interjectis responsum optimi principis (*Cod. Rudolph. l. II, ep. 37*) est allatum a fratre Conrado ord. Minorum nuntio et procuratore ejusdem principis, qui plenam ei facultatem in mandatis dederat omnia, quae Nicolai, ejusque praedecessorum et cardinalium litteris continebantur, exsequendi.

VIII. Duo in iis magni momenti capita existebant. Primum de praedictis controversiis, alterum de exarchatu et Pentapoli vere ac realiter restituendis: « Petitionem autem, ait Nicolaus, super ejusdem Ecclesiae terris, ac specialiter exarchatu Ravennae ac Pentapoli, regali excellentiae toties inculcatam absque ulteriori procrastinatione rogamus et petimus efficacis executionis promptitudinem adimpleri. » In diplomate igitur Rudolphi, quod datum est Vienna 1278, XIV Kal. Febr. haec praeter aliis leguntur: « Concedimus insuper et consentimus, quod Ecclesia Romana per se et per alios accipiat, nanciscatur, intret, et apprehendat absque ulla nostra, vel alterius requisitione, auctoritate, vel mandato obtentis, sive petitis possessionem, et quasi omnium contentorum in praedictis privilegiis: » quae videlicet Lugduni ab Ottone praeposito Spirensi in consistorio anno 1274, et Lausanæ 1275, die 20 Octobris ab ipsomet Rudolpho data fuerant. Cum enim Gregorii X immaturus obitus, trium successorum brevis admodum 498 pontificatus, ac diuturna sex mensium vacatio sedis, biennii spatio ac mensium trium aquam sanctae sedis petitionem suo fraudasset effectu, is non erat Rudolphus, qui eandem sanctam sedem diutius eludi pateretur. Itaque frater Conrado in consistorio die 4 Maii praedicti anni 1278 « ad domini mei regis conscientiam serenandam, et ut praedicta omnia plenarie solidentur, stabiliantur, firmentur, compleantur, et perficiantur, » ut protestatur, quidquid contrarium praedictis diplomatibus aut rex ipse, aut ejus administri gesserint, ita revocat, atque irritum esse decernit, ut « per hoc nullum jus ipsi domino meo regi accrescat; vel in aliquo Ecclesiae Romanae depereat tam circa possessionem, quam circa proprietatem. » Caetera videsis apud Raynaldum (1278, n. 47 seq.).

Dum hæc Romæ agebantur, cancellarius regis Romanorum, qui Rudolphus et ipse appellabatur, veneratque in Italiam recuperandi ergo jura imperii, eadem persuasione illusus, quæ Romanorum regem deceperat, ab exarchatus civitatibus fidelitatis juramentum regio nomine exegerat. Quam rem ipse rex admonitus a pontifice non solum regre admodum tulit, sed regis litteris professus est a cancellario factam se inscio et contra suum mandatum. Verba ipsa audienda sunt, quippe quæ valde perspicua summæque auctoritatis esse noseuntur.

IX. Data fuerunt hæc litteræ Vienæ iv Kal. Junias ejusdem anni. In iis Rudolphus jura omnia sanctæ sedis singillatim iururando confirmat: « Verum, inquit, quia postmodum absque nostro consensu, conscientia, vel mandato Rudolphus cancellarius noster a civibus Bononiensibus, Imolensibus, Faventinis, Foropoliensibus, Casenatis, Ravennatibus, Ariminensibus, Urbinatibus, necnon et aliis aliarum civitatum atque locorum illarum partium juramentum fidelitatis nostro nomine dicitur recepisse, nos dilectum familiarem clericum nostrum magistrum Gotifredum præpositum Soliensem regalis aulae protonotarium transmittimus ad vestræ præsentiam sanctitatis, cui damus præsentibus nostris patentibus litteris in mandatis, ut quidquid per eumdem cancellarium, seu quemcumque in prædictis civitatibus, locis, et terris, seu per homines ipsarum civit. terrar. atque locor. actum, gestum, recognitum extitit, et prædicta juramenta specialiter revocet, casset, annullet, irritet; cassa, nulla, et irrita nuntiet, ac omnibus viribus vacuet: volentes et consentientes expresse, quod per hoc nullum jus nobis accrescat, vel Ecclesiæ Romanæ depereat tam circa possessionem, quam circa proprietatem in civitatibus, etc. » Mandata regia 499 omnino adimplevit Gotifredus in consistorio Viterbii sequenti mense pridie Kalendas Julias edito instrumento publico, missisque ad singulas civitates prædictas litteris, quæ religione sacramenti cancellario præstiti omnes solvit. Quare Nicolaus card. Latino ep. Ostiensis apost. sedis legato in Æmiliam misso, Caroli etiam Siciliæ regis petita ope, nam Guido de Montefeltro, Geremicenses, et Lambertatii provinciam impacatam reddiderant, de sanctæ sedis jure recuperandis serio egit. Bononiæ præ cæteris laudatur studium in sanctam sedem. Caput istud concludam Raynaldi verbis, ad quem anallista Italus nos remittit, ut melius pateat, unde sua hic Italos in annales retulerit. Ricordani prius calumniam rejicit de Syria per Nicolaum posthabita, ut potiretur Bononia (1278, n. 56), deinde proseguitur: « Nec minus a rei veritate alhorrent convicia, quæ ob recuperatam ab Ecclesia Bononiam totamque Flaminiam evomunt novatores (Cent. XIII, c. 7, col. 726). Cæterum historix veritas est Rudolphum prudenter se gessisse, ac restituisse Nicolao jura Ecclesiæ, ut imperii jura, quæ in Etruria Carolus legati imperii nomine obtinebat, sine bello recuperaret. » Quæ quanta cum veritate Raynaldus allimet, epistolæ Rudolphi superius allatæ uberrime ostendunt.

X. Et sane quadridui antequam Rudolphus Gotifredo mandaret realem exarchatus restitutionem, Nicolaus jussit Carolum senatoriam dignitatem dimittere, tametsi usque ad diem Septembris xvi, juxta Clementis IV privilegium dignitatem, non reuente pontifice, retinuerit. Atque insuper, quod opinionem omnes contrarias amandat, vicariatium Etruriæ Carolo eidem ademittit, ut sua jura Rudolpho assereret. Quod quia factum post veram Exarchatus restitutionem, Nicolai prudentiam commendari malim, qui sanctæ sedis jura imperialibus præmitti voluit, quam Rudolphi iniquum animum exaggerari, qui statim atque se deceptum invasione prædecessorum agnovit, sanctæ sedi jura sua restitui tam impense curavit. Cæterum quia regium Rudolphi ditionem ab imperii principibus confirmatum, ut

A sanctæ sedis jura tutiora deinceps essent ab invasionibus imperatorum, ab iisdem principibus, et ex eorum numero eligendorum, plura nova præsefert, præcipue ista: « De novo libere, plenarie concedimus, conferimus, et donamus, ut sublata omni contentione, et dissensionis materia, firma pax, et plena concordia inter Ecclesiam et imperium perseverent: » quia, inquam, multa nova exhibet; præterea id singulare est diplomatis, quod regia tantum auctoritate nittitur; duo animadverti oportet: primo scilicet, legi in fine 500 diplomatis: « Promittimus insuper, quod postquam Romam ad recipiendam unctionem, coronationem, et imperiale diadema pervenerimus, ipsaque perceperimus, infra octo dies præmissa omnia et singula innovabimus, et de novo integre, ac plenarie faciemus; » quare utcumque variis semper causis accedentibus in Urbem nunquam venerit, diploma istud regium pluris quam si imperiale esset, faciendum esse. Deinde Urbis atque omnis pontificiæ ditionis eorum temporum statum persuasisse Nicolao pontifici, ut sanctæ sedis jurebus diligentius quam sui prædecessores consuleret. Quæ ut evidentiæ fiant, reputari oportet, qualis tunc Roma esset, quidve rerum in Urbis territorio totaque in ecclesiastica ditione perageretur.

XI. Inter cæteras Romani populi defectiones a supremo principe, illa maxime celebratur, quæ supremo Innocentii II anno, videlicet 1143, evenit. Nam laicorum animi hæresi Arnaldi Brixienis infecti, obtentu pristinx Romanorum gloriæ instaurandæ, senatum pro civili Urbis administratione adversus pontificiam auctoritatem instituerunt. Quam porro institutionem perpetuam reddituri ab ipsa ejus origine inire annos senatus coeperunt, quod patet ex monumento. Horum unum asserit Baronius (1188, n. 25 seqq.) ex libro Censuum, initæ videlicet pacis a senatoribus cum Clemente III actum 44 anno senatus, ind. vi, mensis Maii die ultima. » Triginta Innocentii II tempore fuerunt instituti; totidemque sub Clemente III extitisse inde colligitur, quod senatores et senatus ordo frequenter occurrunt in eo monumento, in quo pontifici se subjiciunt: « Ad præsens, aiunt, reddimus vobis senatum, et urbem, et monetam: tamen de moneta habebimus tertiam partem, sicut inferius continetur; item ecclesiam beati Petri absolutam reddimus, etc. » Quod etiam fecerant ante annos decem, cum a Friderico Ænobarbo se derelictos rati, ac metuentes pontificiam potestatem cum imperatoria conjunctam, supremo principi Alexandro III se subdiderunt, ut Acta ap. Baronium (1178, n. 1 seq.) testantur: « Totius populi Romani consilio et deliberatione statutum est, ut senatores, qui fieri solent, fidelitatem et homagium domino papæ facerent, quod beati Petri ecclesiam atque regalia, quæ ab eis fuerant occupata, libere in manibus et potestate ipsius pontificis restituerent. » Triginta autem illos ad unum redegit quidam Benedictus Cælestino III pontifex, senatoriam dignitatem sibi arrogans, et cum Henrico IV invadendis Ecclesiæ jurebus certans, quod docent Gesta Innocentii III (n. 8) apud Baluzium: « Status Romanæ Ecclesiæ pessimus erat pro eo quod 501 a tempore Benedicti Cariscum senatum Urbis perdidit, et idem Benedictus seipsum faciens senatorem subtraxerat illi Maritimam et Sabiniam, suos justiciarios in illis constituens; Henricus autem imperator occupaverat totum regnum Siciliæ, totumque patrimonium Ecclesiæ: usque ad portas Urbis, præter solam Campaniam, in qua tamen plus timebatur ipse quam papa. »

XII. Eumdem Innocentium ecclesiasticæ ditionis vindicem maximum novi senatoris audaciam repressisse constat ex iisdem Gestis: nam « exclusis justiciariis senatoris, qui ei fidelitatem juraverat, suos justiciarios ordinavit, electoque per medianum suum alio senatore tam infra Urbem quam extra, patrimonium recuperavit nuper amissum. » Nihilominus

ut efflagitanti populo morem gereret, anno 1208 sex et quinquaginta senatores instituit (*Gest. num. 141, seq.*) prædicans pessimo publico tantum eorum numerum creatam iri : « Senatores autem, sicut dominus papa prædixerat, tam male in officio regiminis se gesserunt, ut a quolibet tam intra Urbem quam extra, maleficia committerentur impune, pace ac iustitia penitus relegatis. Unde populus cæpit adeo exacerari, ut oportuerit dominum papam ad communem populi petitionem unum eis senatorem concedere. » Quid vero? aut unus, aut plures essent senatores, magno semper impedimento ea dignitas fuit, quin pontifices summa uterentur auctoritate in Urbe et in ejus territorio. Quin etiam factiosi Romani potentem nam, alterumve principem ad senatoriæ dignitatis gradum ausi sunt provehere (dum sancta sedes, pontificesque defensionem, vacante imperio, aliunde quæresunt compulsi) qui Urbem ipsam proprio arbitratu regere, aut seditionum civium consilia potius sequi quam summi principis obtemperare mandatis sperabant. Tales fuerunt Carolus Provinciæ et Andegaviæ comes perpetuus senator designatus anno 1264, et Henricus Castellæ regis frater anno 1267 senator factus. Cum enim Urbanus IV periclitanti Ecclesiæ opem validam quævisset a sancto Ludovico Francorum rege, adeoque Siciliæ regnum illi obtulisset, sancti regis consilio Andegaviensis comes frater ejus ad illud regnum capessendum est accessit. Romani autem probitate pontificis abutentes, propria auctoritate senatorem perpetuum designant eundem Carolum. Res pontifici et cardinalibus indigna visa est, externo principi urbem Romam cum pontificiæ auctoritatis detrimento committi. Nihilominus consilio habito, in summis difficultatibus electionem non improbant, sed certis legibus constitutis Carolum quinque annis ad summum spatium dignitate illa 502 frui permittunt, ita tamen ut a populo ad pontificem creandi senatoris facultatem redire curet, et statim atque Siciliæ regno potiat, dignitatem illam abdicet (*Rayn. 1264, n. 4 seqq.*). Quam rem officiosis admodum litteris ei significarant, nondum enim in Italiam venerat, quod Manfredi superstitis insidias fecit sequenti anno. Triennio post, turbis in Romana Urbe gliscentibus, Henrico regis Siciliæ consanguineo, deinde æmulo, senatoria dignitas a factiosis, plerisque omnium invitis, confertur. Id vero fuit in causa cur Clemens IV Urbi consulens assiduis seditionibus laboranti, Carolum ipsum Andegavensem senatorem ad decennium designaret anno 1268, die 16 Septembris, ut supra diximus : quam ille dignitatem Nicolaus III pontifice anno 1278 prædicti mensis eadem die abdicavit.

XIII. Quamvis autem pessimus Romæ, atque ejus territorii status Clementem IV quodammodo audacie Romanorum obsecundare compulisset, Nicolaus tamen III ne supremæ successorum potestati damnosum exemplum posteris unquam imitarentur, constitutionem illam celeberrimam (*Fundamenta, de Electo, Electi potest. in 6*) edidit Viterbii xv Kal. Aug., qua plurima damna sanctæ sedi illata ab exteris senatoribus exaggerat; præcipue ab Henrico regis Castellæ fratre, qui religionem ipsam in discrimen adduxit, et ipsam Urbem speculum fidei tanta respersit infamia, ut a matre sua Romana Ecclesia filia prædicta deviare compulsus quondam Conradinum (qui de venenosa radice Friderici quondam Romanorum imperatoris colubri tortuosi justo Ecclesiæ ipsius iudicio reprobati prodixisse videbatur in regulum, quique ad exterminium Romanæ matris Ecclesiæ manifestis indicibus una cum suis fautoribus aspirabat) in contemptum Dei, suæ matris, ac ipsius Urbis opprobrium patenter exciperet, receptio faveret, constituens, se per hoc tam patens hostis suæ matris Ecclesiæ filiam adjutricem. Deinde hunc in modum decernit : « De fratrurn nostrorum consilio, hac irrefragabili et in perpetuum valitura constitutione sancimus, ut quancumque et quo-

que licet unque senatoris electio, vel alterius, quocumque nomine conseatur, qui quocumque modo, quocumque titulo ipsius Urbis debeat præesse regimini, in posterum imminet, nullus imperator, seu rex Romanorum, aut alius imperator, vel rex, princeps, marchio, dux, comes, aut baro, vel qui alterius notabilis præminentie, potentie, seu potestatis, excellentie, vel dignitatis existat; frater, filius, vel nepos eorum ad tempus, vel in perpetuum, seu quivis alius ultra 503 annale spatium quovis modo, colore, vel causa per se, vel per aliam personam quomodolibet submittebam, in senatore, capitaneum, patricium, aut rectorem, vel ad ejusdem Urbis regimen, seu officium nominetur, eligatur, seu alias etiam assumatur absque licentia sedis apostolicæ speciali, per ipsius sedis litteras concessionem licentiæ hujusmodi specialiter exprimentes. »

XIV. Religioni duxi constitutionis partem istam præterire, unde supremum pontificum dominium in urbe simulque auctoritas, quam imperator princepsve alius acquirere in eadem poterat a supremo eodem domino, tam evidenter patet, ut eorum que hucusque disserui complexio dici possit. Enimvero dum pontifex constitutionem istam edidit, Urbis regimini præerat senatoria dignitate conspicuus rex Siciliæ Carolus, Rudolphus rex Romanorum seu imperator electus brevi profecturus erat Romam imperialia insignia de pontificis manu suscepturus : nihilominus pontifex pro suprema auctoritate in Rudolphum et Carolum prædicta constituit. Quis igitur non videt Ludovici, Ottonis, et Henrici verba a successoribus usque ad Ottonem IV ratihabita, « sicut a prædecessoribus vestris usque aunc in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis civitatem Romanam cum ducatu suo. » Necnon alia ab Ottonis IV ævo usurpari cepta, tota terra, quæ est a Radicofano usque Caperanum, non indicare dominium Urbis, ejusque ducatus ab Augustis concessum pontifici, sed Paschalis I successorumque sapiens concilium, ut præcipuum ex Ecclesiæ juribus imperiali auctoritate, ut omnia cætera, niteretur? Qui enim alias Romanos cives populis cæteris ad defendendum procliviores continuissent? Jam liquet sacrilegum horum facinus in sanctum Leonem III fuisse in causa, cur Roma ejusque ducatus Augustorum diplomatibus confirmari cœperit cum sanctæ sedis juribus cæteris; estque uberrime demonstratum Augustos ipsos proprio periculo Romanorum audaciam reprimere conatos esse. Id probe novit Rudolphus, in cujus ore aliqui ponunt que supra attuli (*Diss. de Rudolphi epist. lib. III, n. 46*) videlicet, multos Alemannorum reges Italia consumpsit. Quæ ab eodem pronuntiata aliquando esse, tametsi ad extremum usque spiritum Romanam coronationem exoptaverit, negare non ausim.

XV. Vix enim credibile est, prætermissis illam exempla majorum. Quod si cruenta Italiæ bella prædecessorum novit, multo magis Romanorum ingenium ei fuisse perspectum, coronationes in Urbe toties factæ testantur. Tempora Carolinorum prætereo, de iis quippe Rudolphus 504 nullam rationem habet. Trium Ottonum opera seditiones compressas, eosdemque simulato Romanorum obsequio dum aderant, id suadente metu, affectos, injuria, et contemptu absentes, compertum exploratumque est. De sancto imperatore Henrico Dittmarus (*lib. VII, princ.*) hæc refert : « In octavo vero die inter Romanos et nostrales magna oritur commotio in ponte Tiberino, et utriusque multi corruerunt, nocte eos ad ultimum dirimente. » De successore ejus Conrado Salico Otto Frisingensis apud Baronium loquens (1027, n. 1) testatur, quod « in ipsa Paschali hebdomada tumultu orto inter milites imperatoris et cives, gravis pugna committitur, cæsisque multis, Romanis fugientibus imperator victoria potitur. » E contrario post annos centum cum Henricus V lætissimam coronationis sacrilege disturbavit, « Romani post alterum diem

collecti, in hostes Ecclesie impetum facientes, de Porticu (nempe de civitate Leonina) fugere compulerunt, interfectis multis de suis, et perditis equis, tentoriis, pecuniis, et infinita suppellectili, » ut scribit Joannes episc. Tusculanus Albanensi episcopo ap. Bar (1111, n. 15 seq.), cui astipulatur Petrus Diaconus aequalis eorum temporum : « Eadem nocte, eundem apostolicum secum abducens tanto metu cum omni exercitu profugit ex Porticu, ut non modo sarcinas, verum et socios plurimos in hospitibus relinqueret. » Quid, quod Romanis inivitis ne in Urbem quidem ingredi fas erat Augustis? Ita scilicet Friderico Barbaro, Henrico VI et Ottoni IV accidisse compertum est. Quia etiam horum extremum, comenatu intercluso abire compulerunt. Nec nisi natus aut alter ex duodecim Augustis Germanicis Rudolphi prædecessoribus, utcumque cum exercitu ad Urbem accesserint, Romanorum ingenium ferox non sensit.

XVI. Huc accedit, quod Nicolai tempore imperialis in Italia auctoritas fere nulla erat, quod patet ex Rudolphi epistolis supra allatis. Nam licet hujus regionis populi, Friderici II tyrannidem aversantes, nequidquam conati essent auctoritatem illam extinguere, cum tamen exactoratus iste fuerit in Lugdunensi concilio anno 1245 imperatoris nomen spatio annorum plusquam triginta sensim obsoleverat, præcipue post adventum Caroli Andegavensis, in quem pontifices tantum auctoritatis transfuderant. Quamobrem non parvæ molis esse imperatoris auctoritatis in Italia instaurationem Rudolphus intellexit : propterea tum iteratis litteris, tum per procuratores suos tantam causam serio egit Romæ. Ubi ne priscam quidem illam auctoritatem imperiali diademati annexam assecuturum fuisse constitutio pontificia nuper allata planum 505 facit : quippe qua cavetur, ne Urbis regimen ipsi imperatori, ut cæteris principibus, absque licentia speciali pontificis, et ultra annum conferatur. Quapropter annalista Italus, et quicumque ratiocinando assecuti sibi esse videntur causam Ecclesie jura restituendi, metum scilicet, ne Caroli auctoritas a pontifice amplificaretur, longe a veritate abeunt. Non enim futura Siculi regis auctoritas, sed præsens, statusque Urbis atque Italie omnis Rudolpho metum incutere, si modo aliquid metuebat, debuissent. Resitutio autem Romanicæ non ex metu, aliave ex allatis causis profecta est, sed primum ex cognitione erroris, quem assentatio soverat, et populorum divisio confirmarat, deinde ex causis aliis supra enumeratis, quarum præcipuam fuisse potentiam Caroli, præsertim in Etruria, non est ambigendum. Cæterum ut eo revertar, unde necessario digressus sum, Rudolphi Romanorum regis diplomata a Germanicæ principibus confirmata non solum jura omnia et privilegia sanctæ sedis acerrime vindicant, roborantque, sed de Sicilia, ut absolute Insulam appellat Ludovicus, aut Siciliæ patrimonio, quemadmodum Otto et Henricus eandem vocant, ita loquitur, ut certam ejus conditionem nostro ævo celeberrimè designet : « Adjutores erimus, inquit, ad retinendum et defendendum E. R. regnum Siciliæ cum omnibus ad ipsam spectantibus, tam citra Pharam quam ultra. » Ita Rudolphus in diplomate, quod dedit Lausanæ ap. Raynaldum (1275, n. 38) ; et principes imperii, seu electores illud confirmantes : « Et regno, aiunt, Siciliæ cum omnibus ad ipsam spectantibus, tam citra Pharam quam ultra. » Itaque operæ pretium facturus esse mihi videor, si rem tanti momenti ab ipsa origine, breviori quam fieri possit enarratione complectar : ut, quod minime factum esse ab aliis video, planum faciam, tam regni originem et conditionem, quam anni sensus varietatem apostolice sedis auctoritate validissima niti.

§ II. — De Siciliæ regno, tam citra Pharam quam ultra.

XVII. Petri Leonis antipapæ audaciam adversus

legitimi pontificis Innocentii II auctoritatem Baronius et cum eo eruditi omnes detestantur. Propterea nemo sapiens fundamentis adeo infirmis regni Siculi gloriam inherere dixerit, qualia exotica istud caput posuit suo diplomate apud Baronium (1130, n. 52) v. Kal. Octobris, utcumque Rogerium regis præclaro nomine appellatum apud scriptores parum solertes inveniatur, ante certam legitimamque originem illius regni, post 506 annos novem. Nihilominus ne forte Innocentius II ejus institutor de conditione regni aut census quidpiam detraxisse videatur, antipapæ prædicti, qui Anacleti nomen assumpsit, verba ipsa proferre non gravabor : « Concedimus, inquit, et donamus, et authorizamus tibi, et filio tuo Rogerio, et aliis filiis tuis, secundum tuam ordinationem in regnum substituendis, et hæredibus suis, coronam regni Siciliæ, et Calabriae, et Apulie, et universæ terræ, quarum tam nos quam et prædecessores nostri prædecessoribus tuis ducibus Apulie nominatis Roberto Guiscardo, Roberto ejus filio, dedimus et concessimus, et ipsum regnum habendum, et universam regiam dignitatem et jura regalia jure perpetuo habendum in perpetuum et dominandum. Et Siciliam caput regni constituimus. » Infra autem de censu sic loquitur : « Tu autem censum.... et hæredes tui, videlicet sexcentos schifatos, quos annis singulis Romanæ Ecclesie persolvere debes, si requisitus fueris : quod si requisitus non fueris, facta requisitione persolvas, nulla de non solutis habita occasione. » Ita habet documentum a Baronio prolatum ex bibliotheca Vaticana : ex quo, licet obscuro ac mutilo, et regni et census conditio satis perspicua est. Scilicet Siciliæ insula, Calabria, Apulia, et tota terra a Romanis pontificibus concessa Rogerii prædecessoribus Northmannis, puta principum Capuanum, præter civitatem Beneventi, efficiebant Siciliæ regnum, cujus caput eadem Sicilia erat. Census autem schifati sexcenti.

XVIII. His positis, vera regni origo censusque antiqui novum nomen detegantur necesse erit. Innocentius igitur II multa et gravia passus a Rogerio, quæ ex Falcone aliisque scriptoribus allata videri possunt apud Baronium et Pagium, postremo ejusdem Rogerii fit captivus. Quid vero? Falconis (apud Prætil. *Hist. Lang.* tom. IV, pag. 301) verbis ipsis ad an. 1139 rem narrabo : « Apostolicus itaque se destitutum virtute et armis, et desolatam aspiciens, precibus regis et petitionibus assensit, et capitularibus et privilegiis ab utraque parte firmatis, rex ipse, et dux filius ejus, et princeps xvii die stante mensis Jul. ante ipsius apostolici præsentiam veniunt, et pedibus ejus advoluti misericordiam petunt, et ad pontificis imperium usquequaque flectuntur. Continuo per evangelia firmaverunt beato Petro et Innocentio papæ, ejusque successoribus canonice intrantibus fidelitatem deferre, cæteraque, quæ conscripta sunt. Regi vero Rogerio statim Siciliæ regnum per vexillum donavit; ejus duci filio ducatum Apulie; principi alteri filio ejus principatum Capuanum 507 largitus est. Die vero illa, in qua prædictus apostolicus pacem cum rege firmavit, beati Jacobi apost. festivitas celebrabatur vii Kal. Aug. » Diploma ipsum pontificis datum sequenti die Baronius (1139, n. 12) ex basilica Vat. transcriptum exhibet; unde huc afferam solummodo quæ ad rem faciunt : « De potentia tua, ait Rogerio, ad decorem et utilitatem sanctæ Dei Ecclesie spem atque fiduciam obtinentes, regnum Siciliæ, quod utique, prout in antiquis refertur historiis, regnum fuisse non dubium est, tibi ab eodem antecessore nostro (Honorio II) concessum, cum integritate honoris regii et dignitate regibus pertinente excellentiæ tue concedimus et apostolica auctoritate firmamus. Ducatum quoque Apulie tibi ab eodem collatum, et insuper principatum Capuanum integre nihilominus nostri favoris robore communimus, tibi que concedimus.... Census autem, sicut statutum est, id est sexcentum schifatorum a te, tuisque hæredibus nobis nostrisque successoribus singulis annis

reddatur. » Ad quam videlicet summam redigitur priscus ille census duodecim denariorum pro unoquoque jugero, de quo est dictum (p. 149 seq.).

XIX. Animadvertit Baronius, Innocentium, ne antipapæ vestigiis inhxrere videatur, Honorii exemplo usum esse, quanquam hic titulo tantum ducis Rogerium insignierit. Quomocumque autem se res habuerit, Cenciis Camerarius (*Ant. It.* tom. V, p. 853) in libro Censuum accurate initium regni et conditionem census ita enarrat: « Tempore quo Robertus Wiscardus ultramontanus cœpit regnum Siciliae, juravit dare tactis sacrosanctis evangeliiis pro se et suis hæredibus domino Nicolao papæ et suis successoribus pro unoquoque jugo bonum duodecim denarios Papiensis monetæ. Processu vero temporis dum papa Innocentius iret Gallutium, Rogerius tunc rex Siciliae constituit ipsi dare annualiter pro Apulia et Calabria dc squifatos. Postmodum vero Willielmus rex ejus filius pro Marsia, quam occupaverat tempore ipsius Innocentii papæ, superad hedit cccc squifatos tempore Adriani (IV), quando ipsi fecit hominum et fidelitatem apud Beneventum. » Quod confirmatur brevi hoc certoque nomine in codice Albiniano, qui per ea tempora scribebatur ante prædictum librum Censuum: « Rex Siciliae debet pro Apulia, Calabria et Marsia mille scifatos. » Unde corrigendum venit diploma Willielmi regis Siculi ap. Baron. (1156, n. 6) quod pro Marsia legit *Marchia*, et pro cccc legit n, et quidem Innocentii III auctoritate, qui cum Constantiam Aug. filiumque ejus Fridericum II de regno eodem investivit 508 (Bar. 1097, n. 66; Rayn. 1198, n. 67) hunc seorsim alloquens: « Cum autem tu, inquit, filii rex, favente Domino ad legitimam ætatem perveneris, nobis et successoribus nostris, ac Ecclesiæ Romanæ fidelitatem, et ligium hominum exhibebitis, census vero sexcentorum squifatorum de Apulia, et Calabria, quadringentorum vero de Marsia, vel æquivalentis in auro vel argento, vos ac hæredes vestros statuistis Ecclesiæ Romanæ annis singulis soluturos, nisi forte impedimentum aliquod interveniat, quo cessante census ex integro persolvetur. » Quo si respexisset annalista Italus (An. 1156), haud lusisset inanem operam querens, de quaquam marchia sit sermo, quam se ignorare ingenue fatetur. Quid fuerit Marsia tum temporis, eruitur ex Provinciali cod. Albiniani: « In marsia Reatinus. Furconensis. Valvensis. Teatinus. Pinnensis. Marsicanus. » Ulterior disquisitio huc non spectat.

XX. Regnum vero ita factum atque institutum annis tantum quadraginta stetit apud Northmannos: nam Willielmo II Willielmi filio, ac nepote Rogerii regis omnium primi, mortuo absque liberis anno 1189, Constantiam ejus amitam Henrici VI Germaniæ regis, (post biennium coronati imperatoris a Cœlestino III) uxorem succedere æquum erat. Sed regnum invadente Tancredo, ingens ea discordia nata est, quæ tandiu Innocentium III et successores exercuit. Nam licet Innocentius idem Constantiam puerumque filium ejus Fridericum de Siciliae regno investiverit, ut nuper aiebam, hunc tamen constat, post acceptam imperii coronam ab Honorio III anno 1220, de sancta sede Romanisque pontificibus fuisse adeo male meritum ut in concilio Lugdunensi anno 1245 exactorari illum oportuerit. Nec tum quidem Siciliae regno melius fuit: nam Conrado Friderici filio illud invadente, eodemque extincto veneni haustu, Manfredus Friderici filius nothus pro Conradino Conradi filio Siciliae regnum sibi asseruit. Cujus ejiciendi causa primum Eadmundo filio Henrici III Angliæ regis ab apostolica sede fuit exhibitum; deinde sancto Ludovico IX ac demum, utroque id detrectante, Carolo Andegavensi sancti Ludovici fratri est concessum, ut supra dictum fuit. Qua superre Rudolphus longe ut pontifici aut Carolo succenseret, quod de vicariatu Etruriæ constanter

A fecisse demonstratum fuit in litteris colicis Rudolphiini, tam ipse quam principes imperii, seu electores suis diplomatibus jus minime dubium sanctæ sedis, nullamque Siciliae regni connexionem cum imperio professi sunt. Quod ante eos fecerat Fridericus II quinquennio ante susceptum diadema imperiale, 509 parique modo imperii principes omnes in Francofordiensibus comitiis septem fere mensibus antequam Fridericus Romæ coronaretur. Ex utroque diplomate ap. Raynaldum (1215, n. 38; 1275, n. 41), cum maximi momenti sint audire oportet, quæ ad rem faciunt.

XXI. Fridericus igitur, qui una cum Constantia investituram regni Siciliae jam pridem acceperat, ne forte imperator factus jura imperii cum pontificii detrimento augeter, luculentam hujusmodi declarationem Argentina Innocentio III transmisit: « Cupientes tam Ecclesiæ Romanæ quam regno Siciliae providere, promittimus et concedimus statuentes, ut postquam fuerimus imperii coronam adepti, protinus filium nostrum Henricum, quem ad mandatum nostrum in regem fecimus coronari, emancipemus a patria potestate, ipsumque regnum Siciliae tam ultra pharum quam citra, penitus relinquamus ab Ecclesia Romana tenendum, sicut nos illud ab ipsa sola tenemus; ita quod ex tunc nec habebimus, nec nominabimus nos regem Siciliae, sed juxta beneplacitum vestrum procurabimus illud nomine ipsius filii nostri regis usque ad legitimam ejus ætatem per personam idoneam gubernari, quæ de omni jure atque servitio Ecclesiæ Romanæ respondeat, ad quam solummodo ipsius regni dominium noscitur pertinere: ne forte pro eo quod nos dignatione divina sumus ad imperii fastigium evocati, aliquid unionis regnum ad imperium quovis tempore putaretur habere, si nos simul imperium teneremus et regnum per quod tam apostolicæ sedi, quam hæredibus nostris aliquid posset dispendium generari. » In diplomate autem principum imperii, quod etiam a Lunigio refertur (*Cod. It. Diplom.* tom. II, pag. 873), regium confirmatur his verbis: « Sicut olim ad petitiones et preces, nec non et mandatum prædicti domini nostri regis Friderici, tempore bo. me. domini Innoc. III papæ, pro bono pacis ad omnia scandala evitanda, ipsi S. R. Ecclesiæ super privilegiis ipsius regis sibi datis nostram tunc voluntatem præbuimus et consensum; sic nunc eandem voluntatem et consensum nostrum noviter innovamus, et per omnia approbamus. Et ut hæc nostra voluntas, et approbatio, sive innovatio a nobis ipsi S. R. Ecclesiæ in perpetuum observetur, ut liqueat in effectu in testimonium illi ad perpetuam memoriam nostri, hoc præsens scriptum inde fieri fecimus, nostrorum sigillorum munimine roboratum super omnibus privilegiis ab ipso rege usque nunc sibi datis, et etiam adhuc dandis tam super facto imperii quam super facto regni Siciliae: 510 ita quod imperium nihil cum ipso regno habeat unionis, vel alicujus jurisdictionis in ipso. Acta sunt hæc anno Dominicæ Incarnationis 1220. Dat. ap. Franckenfort in solempni curia, iv Kal. Maii. »

XXII. Ac Fridericum quidem pater suus Henricus VI morti proximo testamento (*Gest. Innoc. III.* u. 27) valde pio, ut illud vocat Baronius (1097, n. 8) pridem jusserat sanctæ sedis jus agnoscere, ac pontifici hominum facere: « Imperatrix consors nostra, et filius noster Fridericus domino papæ et Ecclesiæ Romanæ exhibeat omnia jura, quæ a regibus Siciliae consueverunt habere, et domino papæ securitatem faciant, sicuti reges Siciliae summo pontifici, et R. Ecclesiæ facere consueverunt. Si vero prædicta consors nostra præmoreretur, filius noster secundum ordinationem suam remaneat. Et si filius noster sine hærede decesserit, regnum Siciliae ad R. Ecclesiam deveniat. » Quia scilicet regnum illud invaserat, atque inique facti conscientia, æquum et

rectum in viâ extremo sequi, ni fallor, videri voluit. Quamobrem ad jus quod attinet, ab ipsis duobus Augustis, qui illud invadere non sunt veriti, luculentissima suppetunt testimonia. Rudolphus autem non modo vestigiis instituit Friderici, cum sanctæ sedis jura, omnimodamque regni disjunctionem ab imperio fassus est, verum etiam regni ejus possessorem, ab apostolica sede constitutum, legitimum agnovit, eumque defendere est pollicitus: « Nec offendemus, ait in Lausanensi diplomate, per nos, vel per alium vasalos Ecclesiæ ipsius, et specialiter magnificum principem dominum Carolum regem Siciliæ illustrem, seu hæredes ipsius; nec volentibus ipsum offendere præstabimus auxilium, consilium, vel favorem publice vel occulte. Nec regnum Siciliæ, quod idem rex Carolus ab eadem Romana tenet Ecclesia, vel aliquam ejus partem occupabimus, aut invademus. » Quod utique præ aliis ratum habent roborantque imperii principes, seu electores: « Nec non super civitate Romana, et regno Siciliæ cum omnibus ad ipsam spectantibus tam citra pharum quam ultra. » Denominatione scilicet audiri cœpta primo anno pontificatus Innocentii III (*Regest.* lib. 1, ep. 413), qui epistolæ ad Siciliæ præsules subjicit: « In eumdem modum archiepiscopis, episcopis, abbatibus, prioribus, et universis ecclesiarum prælatis per regnum Siciliæ citra pharum constitutis: ita quod ubi ponitur *In regnum Siciliæ duximus destinandum*, ponatur *legatum in Siciliam et totum regnum duximus destinandum.* »

511 XXIII. Quamobrem in apostolicis litteris Clementis IV apud Dacherium (*Spicil.* tom. IX, pag. 214), pluribusque in codd. mss. card. de Aragonia et aliorum, nil frequentius occurrit regno Siciliæ et terra quæ est citra Pharum. Et quod præcipue animadverti debet, iisdem in litteris census imponitur toti regno tam ultra quam citra Pharum, quod antea minime factum erat: « Pro toto vero generali censu ipsorum regni et terræ octo millia unciarum auri ad pondus ipsius regni in festo beati Petri, ubicunque Rom. pontifex fuerit, ipsi Romano pontifici et Romanæ Ecclesiæ annis singulis persolventur: » hac sane lege, ut excommunicationem incurrent non solventes infra duos menses post primum terminum; regnum totaque terra interdicto subjacerent post alterum terminum; ac denique post tertium, « ab eisdem regno, et terra cadetis ex toto, et regnum ipsum, et terra ad Romanam Ecclesiam integre et libere revertentur. » Et infra: « In quolibet etiam triennio dabitur vos et vestri in dicto regno hæredes Romano pontifici unum palafredum album pulchrum et bonum. » Quod sancte adeo servatum fuit, ut si quando gravi ex causa ipsemet pontifex solutionis terminum prorogasset, nova constitutio caveret ne ullum prior illa fundamentalis detrimentum acciperet. Sic Gregorius X (*Rayn.* 1275, n. 47) Carolo solutionem differens ad festum sancti Michaelis: « Dictum terminum, inquit, prorogamus: ita tamen quod per prorogationem hujusmodi ejusdem solutionis faciendæ in festo apostolorum terminus in posterum nullatenus immutetur; sed fiat deinceps eadem solutio in prædicto festo apostolorum annis singulis sub pœnis statutis et ordinatis, sicut in conditionibus et conventionibus inter eandem Ecclesiam et te habitis plenius continetur. » Et revera ad nostram usque ætatem id moris pervenisse latet omnino neminem. At quia non parum discriminis nostris hisce temporibus cum illis pristinis intercedit hac in re, summa saltem capita non modicæ hujus variationis attingam necesse erit: video enim mirari aliquos, non secus ac si diminutio census ab ipsis regibus sine apostolica auctoritate profecta esset, quod falsum esse mox patebit.

XXIV. Ac primo id certum ratumque esse debet, Siciliæ regnum, quocunque nomine appellatum inveniatur, videlicet: « Siciliæ et Apuliæ, Calabriae

ac Marsiæ, » ut Northmannorum tempore; « Siciliæ citra Pharum et ultra; » aut « Siciliæ et terræ citra Pharum; » aut denique « Neapolis et Siciliæ, » ut post Northmannos nuncupatum fuisse constat, **512** ab anno 1059 ad nostram usque ætatem, seu sæculis septem, variis licet vicibus obnoxium, semper fuisse juris apostolicæ sedis. Longum esset sacramenta regum omnium recensere, qui Romanis pontificibus fidelitatem et hominum præstiterunt. Sit instar omnium, duobus iis admodum notis prætermisissis quæ Carolus Andegavensis exhibuit Clementi IV et Joanni XXI, apud Raynaldum (1266, n. 4; 1276, n. 39), iisdem fere verbis ab eo præstitum Innocentio V, qui aliquot mensibus Joannem prævit, quale nuper fuit editum in lucem ab erudito P. Lazzeri soc. Jesu (*Miscell.* tom. II, pag. 9) litteris pontificis insertum: « Ego Carolus Dei gratia Rex Siciliæ, ducatus Apuliæ et principatus Capuæ, ad honorem Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti et beatæ et gloriosæ virginis Mariæ, beatorum quoque apostolorum Petri et Pauli, et Ecclesiæ Romanæ legum homagium facio tibi, domino meo Innocentio pape quinto, tuisque successoribus canonice intrantibus, et ipsi Ecclesiæ pro regno Siciliæ, et tota terra quæ est citra Pharum, usque ad confinia terrarum ejusdem Ecclesiæ; quæ utique regnum et terram, excepta civitate Beneventana, cum toto territorio et omnibus districtibus et pertinentiis suis, mihi et hæredibus meis prædicta Ecclesia Romana concessit. » Homagium hujus simile idem Carolus præstitit Nicolao III, tenui hoc tantum discrimine in subscriptione: « Actum Romæ ap. sanctum Petrum in papali palatio, an. 1278, mense Maii 24, ejusdem vi indict., regnorum meorum Jerusalem an. II, Siciliæ vero XIII. » Nam Maria regum Hierosol. stirpe progenita, præterito anno nubens Carolo, jus et titulum in eum transfuderat. Hæc tempora excepit funesta illa vicissitudo, quæ audit *Vesperæ Siculæ* in Annalibus celebris; unde regni ejus cœpit dominatio biceps, disensionibus non modicis obnoxia maximeque diuturna: ea vero jus sanctæ sedis nullatenus immutatumve censum monumenta testantur, quæ jam pridem in lucem edita neminem latere possunt.

XXV. Et vero Petrus III Aragoniæ rex, qui Constantiam Manfredi filiam uxorem duxerat, eoque jure Siciliam invasurum cum classe advenit, Siculos alias ob causas ad defectionem paratos reperit; idcirco facili negotio insulam suæ potestati subjecit, quam ipse successoresque ejus tutati sunt armis nonaginta annorum spatio. Dum autem post eum Jacobus filius, Fridericus II frater, Petrus hujus filius, ac Petri filius Ludovicus invasionis titulo Siciliam ultra Pharum obtinebant; Andegavenses Carolus II ejusque filius Robertus, ac neptis Joanna I legitimo jure dominabantur citra Pharum. Res demum aliquando composuit **513** Gregorius XI, anno 1372, inter Joannam reginam et Fridericum III, Ludovici fratrem. Quo ex tractatu valde prolixo ap. Raynaldum (1372, n. 5 seqq.) decerpam quæ ostendant, apostolicam sedem acerrime vindicasse jus suum in Siciliæ insula. Siciliam novo excogitato nomine Trinacriam deinceps vocatum iri decernitur; ita ut « Fridericus ex hac causa nullo unquam tempore possit se intitulare titulo regni Siciliæ, sed tantum titulo Trinacriæ; ipsaque regina, hæredes et successores sui intitulentur et vocentur titulo Siciliæ: ita tamen quod intitulatio regni Siciliæ nullum afferat præjudicium intitulationi regni Trinacriæ, nec contra: imo quodlibet regnum per se distinctum suum habeat titulum, nec alteri per alterum derogetur. » Itaque Gregorius tractatum ratum habens: « Primo, inquit, quia jura sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ sponsæ nostræ conservare, protegere et defendere ex officii nostri debito obligamur, ordinandum providimus quod Joanna et Fridericus præfati recognoscant, ad nos et Ecclesiam Rom. spectare et pertinere de

jure directum dominium in toto regno tam ultra quam citra Pharam; cui directo dominio et juri quod in toto regno tam ultra quam citra Pharam nos et Ecclesia Romana habemus, non intendimus in aliquo derogare; sed ea volumus et intendimus remanere illæsa, et quod tale et totum jus nobis et Ecclesie Romanæ remaneat in dicta insula et adjacentibus insulis (quæ regnum Trinacriæ intulabuntur) quale et quantum habemus in terris citra Pharam. » Sequitur homagii pontifici et successoribus præstandi formula ab eodem Gregorio præscripta: quod utique esse præstitum, « pro insula Siciliæ una cum insulis adjacentibus, quæ regnum Trinacriæ nominatur: » videtur ap. eundem Rayn. (1374, n. 20); ex tractatu enim isto aliud magis necessarium decerpi oportet.

XXVI. De annuo censu injungendo res operosior videbatur. Non enim regi Trinacriæ (nominis videlicet concordie causa excogitati) novo prorsus exemplo imponendus; nec regi Siciliæ, quem titulum pontifex Joannæ ac successorum proprium esse voluit, juxta præscriptum libri Censuum Romanæ Ecclesie, ac præcedentium investiturarum subeundis omnino erat. Quid igitur pontifex? Id totum oneris Joannæ ac successoribus imponit: « Ad prædicta omnia et singula alia dicta Joannæ, et successores sui in regno Siciliæ integraliter Ecclesie Romanæ perinde remaneant obligati, sicut si regnum ipsum Siciliæ cum ea integritate qua dicto domino Carolo infæudatum existit, totaliter possideret. » Deinde Frederico regi Trinacriæ partem censum injungit, quam scilicet **514** in festo sanctorum apostolorum Philippo et Jacobi, seu Kalendis Maii reginæ Joannæ persolveret, adeoque census integer Siciliæ reginæ ac successorum magnopere allevaretur: « Uncias auri, ait, tria millia ad rationem præmissam de florentis quinque, aut ad pondus generale regni Siciliæ pro qualibet uncia, quæ reductæ ad florenos auri ad pondus et rationem prædictam, faciunt summam florenorum quindecim contingentium dictas insulas, seu regnum Trinacriæ ratione debiti per ipsam reginam S. R. Ecclesie et apostolicæ sedi: » octo videlicet unciarum, seu florenorum quadraginta millium. Eapropter successor Gregorii Urbanus VI cum regnum Joannæ in Carolum Dyrrachinum transtulit (Rayn. 1381, n. 3, 13 et 14), ac si Trinacriæ regnum non existeret, Clementis IV vestigiis insistens concedit Carolo « regnum Siciliæ et totam terram quæ est citra Pharam usque ad confinia terrarum Romanæ Ecclesie, excepta civitate Beneventana cum toto territorio et omnibus districtibus et pertinentiis suis: » censumque injungit integrum « octo millium unciarum auri ad pondus ipsius regni. » Carolusque ipse in sacramento fidelitatis: « Promitto, inquit, quod pro toto generali censu ipsorum regni et terræ octo millia unciarum auri ad pondus ipsius regni in festo beati Petri apostoli de mense Junii ubicunque Romanus pontifex fuerit, ipsi Romano pontifici et Romanæ Ecclesie annis singulis persolvam. . . . . » Item promitto quod in quolibet termino dabimus ego et mei in dicto regno hæredes vobis et successoribus vestris Romanis pontificibus canonice intrantibus unum palafredum album pulchrum et bonum, in recognitionem veri domini eorumdem regni et terræ. » Ubi pro termino legendum triennio liquet ex supra allatis, et ex adversariis ipsius Raynaldi, undecunque error manifestus irrepserit.

XXVII. Quid autem plura? Exstant apud Raynaldum (1458, n. 37, et 1492, n. 13) Pii II et Innocentii VIII, investituræ factæ Ferdinando, et Alphonso, ac Ferdinando filio iisdem omnino formulis servatis: « Pro toto vero generali censu ipsius regni et terræ millia unciarum auri ad pondus ipsius regni in festo beati Petri apostoli. . . . In quolibet etiam no dabis tu et tui in dicto regno hæredes nobis successoribus nostris Rom. pont. canonice inibus unum palafredum album pulchrum et bo-

num. » Et, quod rem luce ipsa clarius ostendit, hujusmodi formula juramenti Alphonso et Ferdinando præscribitur: « Ego Alphonso dux Calabriae, Ferdinandi Dei gratia regis Siciliæ III primogenitus, si me, decedente præfate Ferdinando **515** rege, in regno et terra præfatis in regem succedere contingat, et ego Ferdinandus princeps Capuæ dicti Alphonso ducis primogenitus in tempore obitus dicti Ferdinandi regis prædefuncto dicto Alphonso duce genitore meo superesse me Dei gratia præfate Ferdinando regi in regno et terra præfatis, juxta tenorem litterarum nobis super hoc concessarum succedere, et regem Siciliæ et terræ præfatorum esse contingat, plenum homagium ligium et vassallagium faciens vobis domino meo domino Innoc. pape VIII et Ecclesie Romanæ in regno Siciliæ, et tota terra quæ est citra Pharam, et quantum spectat ad terram citra Pharam, usque ad confinia terrarum ipsius Ecclesie, excepta civitate Beneventana cum toto territorio ac omnibus districtibus pertinentiisque suis secundum antiquos fines territorii pertinentiarum, etc. » Itaque ad initium usque sæculi XVI neque a pontificibus neque a regibus quidpiam de censu (de jure siquidem integrum ne pontifici quidem erat quid attingere) qualis quantusve fuerit, ante et post Clementem IV mutatum unquam fuit. Secus est de consecutis inde temporibus.

XXVIII. Eodem anno 1492, cum Innocentius VIII utramque Siciliam prisco more Alphonso ac Ferdinando filio ejus concessit, pontifice eodem et vivis abeunte, Alexander VI ad summum dignitatis fastigium evectus fuerat. Hic vero, sexto decimo inenunte sæculo, terram omnem citra Pharam bipertito divisit, ut videre est in ejus diplomate ap. Raynaldum (1501, n. 53 seq.), unde etiam historia temporum suppetit: « Neapolitanam, inquit, et Cajetanam civitates ac totam Terram Laboris et provinciam Apurtinam pro eorum justo valore Ludovico Franciæ cum titulo regis Neapolis et Jerusalem: ducatus vero et omnes provincias Calabriae et Apulie cum tota eorum terra etiam pro eorum justo valore Ferdinando et Elizabeth Hispaniarum regi et reginæ, cum titulo ducis et ducissæ Calabriae et Apulie... concedimus et elargimur. » Veniensque ad impositionem census (*Ibid.*, n. 63), intactam relinquit summam a Clemente IV injunctam regi Siciliæ pro generali censu regi citra Pharam et ultra; sed novo ab se instituto regno Neapolis seu terræ citra Pharam omne istud onus imponit: « Pro toto vero, ait, generali censu regni Neapolis quatuor, ac pro censu ducatus Calabriae et Apulie prædictorum etiam quatuor millia unciarum auri ad pondus ipsorum regni et ducatus in festo beati Petri apostoli de mense Junii ubicunque Romanus pontifex fuerit, ipsi Romano pontifici et Romanæ Ecclesie per dictos reges et regnum, **516** ac suos in dicto regno et ducatus hæredes annis singulis persolventur.... In quolibet etiam triennio ipsi reges et regina, suique in dictis regno et ducatus hæredes dabunt nobis et successoribus nostris Romanis pontificibus canonice intrantibus, quilibet unum palafredum album pulchrum et bonum in recognitionem veri domini eorumdem regni et ducatus. » Alexandrina autem ista divisio inter gentem et reges æmulos aliquandiu armis ægre defensa post annos quatuor in unum coaluit, Ferdinando totam terram citra Pharam suam in potestatem redigente.

XXIX. Rei monumentum suppetit ex diariis Paris de Grassis ap. Raynaldum (1505, n. 14): Franciscus enim de Roxas Ferdinandi regis Catholici orator, censum et equum exhibens Julio II, his verbis pontificem est allocutus: « Beatissime Pater et sanctissime domine, serenissimus, potentissimus atque invictissimus princeps et dominus, dominus Ferdinandus Dei gratia Aragoniæ, utriusque Siciliæ citra ultraque Pharam ac Jerusalem rex Catholicus, sanctitatis vestræ et S. R. Ecclesie devotissimus filius

et dominus meus, dictique regni Siciliae citra Pharam verus et legitimus rex et pacificus possessor, cupiens reddere quae sunt Dei Deo, mittit sanctitati vestrae hunc equum album decenter ornatum, et censum eidem sanctitati vestrae et S. R. Ecclesiae pro dicto regno Siciliae citra Pharam hoc anno debitum, etc. Ludovicum nihilominus de jure quod in novum regnum Neapolitanum ab Alexandro VI adeptus erat, non excidisse ante annum 1510 testatur historia omnis. Tunc vero variis de causis, praecipue ob alienata jura quae a Romana Ecclesia acceperat, ab Julio damnatus, regno exutus fuit, quod idem pontifex Ferdinando concessit ob insignia illius merita. Alexandrina quoque divisione antiquata, in statum pristinum terram citra Pharam reduxit: « In eum statum, inquit, in quo ante divisionem praedictam existebat, reponentes, restituentes et plenarie reintegrantes, regnum ipsum Siciliae et Jerusalem cum tota dicta terra citra Pharam usque ad confinia terrarum dictae Ecclesiae Romanae excepta civitate nostra Beneventana cum territorio et pertinentiis. » Perinde censum juxta veterem formulam expressit: « Pro toto viro generali censu regni Siciliae et Jerusalem octo millia unciarum auri.... In quolibet etiam termino (*legendum haud dubie triennio*) ipse Ferdinandus rex ejusque in dicto regno Siciliae et Jerusalem haeredes et successores dabunt nobis et successoribus nostris canonice intrantibus unum palafrenum album pulchrum et bonum **517** in recognitionem veri domini ipsius regni Siciliae et Jerusalem. » Diploma exstat ap. Rayn. (1510, n. 25 seqq.), et in Corpore Diplomático (Supplem., tom. III, p. 20), hoc tamen discrimine quod Raynaldus praetermittit formulas, quippe quas praecedentium diplomatum omnino similes agnovit. In Corpore autem Diplomático singulae exhibentur, et in nuper relata generalis census duplicem lectionem admittit: « Octo millia ducatorum [*al.*, unciarum; *at retinendum ducatorum*]. » Etenim Leo X omnium primus imposuit, « pro solito annuo censu septem mille ducatos auri cum palafreno albo; » quem successores imitari sunt.

XXX. Caeterum Julius, juxta ingenium saeculi, parum solerter de terra aut Sicilia citra Pharam loquitur: eam siquidem *regnum Siciliae et Jerusalem* passim appellat: quasi vero transmarinum id regnum, cujus merum titulum Maria Carolo Andegavensi attulerat, in terra citra Pharam situm esset, ut credit successor ejus Leo X, cum Carolum V, de utroque regno investivit (*Bull. Rom. tom. XIV, pag. 245; Lunig., Cod. It. Dipl.*, tom. IV, part. II, pag. 1547 et 1554), quod sententia ejus litterarum testatur: « Proprio juramento fateatur et recognoscat expresse regnum Siciliae et Jerusalem, ac totam terram eorum quae est citra Pharam usque ad confinia terrarum ipsius Ecclesiae Romanae, excepta civitate Beneventana. » Eodem sensu a successoribus Julio III, Clemente VIII, Gregorio XV, Alexandro VII atque Innocentio XIII, in diplomatibus quibus Philippus II, III et IV, necnon Carolus II et VI, de utraque Sicilia investiantur, terram eandem accipi compertum erit citatis locis. Luculentius etiam patet ex regii oratoris verbis, quos census exhibens stato die pontificem alloquitur: « N. N. dominus meus clementissimus mittit sanctitati vestrae hunc, quem ego regio suo nomine praesento, equum decenter ornatum, et septem millia ducatorum pro solito censu regni Neapolitani; Deum optimum maximum exorans ut eundem per multos annos vestrae sanctitatis recipere possit pro bono Christianitatis nostraeque sanctae fidei catholicae augmento: quod sua regia majestas optat, et ego enixe voveo. » Quae autem reponit pontifex, juxta veterem formam, nihil omnino de apostolicae sedis jure in regnum Siciliae et terram citra Pharam esse mutatum aut detractum pat-faciunt: « Census hunc nobis et sedi apostolicae debitum pro directo dominio regni nostri utriusque Siciliae cis ultraque Pharam libenter accipimus et acceptamus. Charissimo in Christo filio nostro N. salutem et optatissimam prolem a Domino precamur; eique populis ac vassallis apostolicam benedictionem impertimur. **518** In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. » Ita scilicet Innocentius XIII Caesareo oratori respondit, ut docet Otterius in sua Historia (Tom. VIII, pag. 24), cujus auctoritate libenter utor, ut quae nos quotannis propriis auribus accipimus monumentis annalium commendata lectoris oculis subjiciam.

XXXI. Quae cum ita sint, sex animadverti oportet hujusmodi census periodos, auctoritate apostolica omnes inherentes. 1. Northmannis a Nicolao II anno 1059 impositi fuerunt denarii duodecim pro unoquoque jugero, de quo in superioribus satis multa. 2. Innocentius II loco antiqui ejus census, anno 1139 Rogerio primo Siciliae regi sexcentos squifatos injunxit, quadringentique additi ab Adriano IV Willelmo successori Rogerii pro Marsia; ita ut mille squifati, seu aurei nummi, de quorum valore non constat, totum annum censum efficerent. 3. Clemens IV anno 1265 Carolo Andegavensi octo mille uncias auri, seu quadraginta florenorum millia pro censu generali utriusque Siciliae imposuit. 4. Gregorius XI anno 1372 Trinacria seu Siciliae ultra Pharam regi unciarum tria millia aut quindecim millia florenorum imponit, solvendorum videlicet possessori Siciliae citra Pharam, qui censum integrum sanctae sedi persolvere tenebatur. 5. Alexander VI anno 1501 eundem censum unciarum auri octo millium, bipartito divisum, totum injungit Siciliae citra Pharam, quem postmodo Julius II reducit in statum pristinum. 6. Ac denique Leo X anno 1521 annum censum nostri aevi auctoritate apostolica stabilivit: « Obligavit et obligat eundem Carolum regem et regnum ipsum Siciliae citra Pharam pro tempore obtinentes, quod ipsi pro recognitione veri et directi domini teneantur solvere singulis annis in perpetuum camerae apostolicae septem millia ducatorum auri de camera in festo ejusdem beati Petri, ultra solitum censum parafreni albi. » Ita in capitulis inter Leonem et oratorem Caroli V, insertis diplomati ejusdem pontificis quod exhibet Raynaldus e schedis Baronii (1521, n. 81 seqq.). Hujusmodi autem « census septem millium ducatorum auri ratione novae concessionis feudi dicti regni de novo impositi » mentio iterum occurrit: aliisque in apostolicis litteris (n. 92) semel, iterum ac tertio memoratur, tanquam auctus censui parafreni albi, altissimo obrutis silentio octo unciarum millibus, quae antea consueverunt imponi.

XXXII. Totidem solvebantur a Carolo Andegavensi pro generali censu utriusque Siciliae, cum Rudolphus Gregorius X et sacri Rom. imperii electores confirmabant Nicolao III « regnum Siciliae cum omnibus ad **519** ipsam spectantibus tam citra Pharam quam ultra. » Cum vero similis fere census, quinque videlicet ac triginta aureorum millia, ad mille schifatos redacta olim fuerint ab Innocentio II et Adriano IV, non est mirandum, auri uncias octo mille, ad septem millia ducatorum auri apostolica auctoritate redactas esse. Multo minus mirari oportet, Terrae, seu Siciliae citra Pharam, aut etiam regno Neapolis, quae tria nomina idem valent, totum onus esse impositum. Ita enim fuit Northmannorum tempore; et, si annos dempseris circiter sexdecim Caroli Andegavensis, cum patenti eo nomine generalis census Siciliae etiam ultra Pharam censui obnoxia esse declaratur, compertum exploratumque erit, possessori tantum Siciliae citra Pharam censum alio tempore alium esse impositum, *palafreno*, seu equo albi coloris excepto, qui utriusque Siciliae directum dominium, quo utitur sancta sedes designat: *in recognitionem veri domini eorumdem regni et terrae*. Illud vero mirandum valde esset, Siciliam insulam, quae una cum Calabria donationum omnium, quas

Orientalis Augusti, patricii, alique fideles *pro remedio animarum suarum* fecerunt sanctæ sedi, ab eodem Augustis addicta fuerat solutionis trium talentorum ac semis; sive aureorum quinque et triginta millium, et pro qua vindicanda summi pontifices acerrime pugnarunt, ex male percepta terræ citra Pharum significatione, juris ancipitis credi. Omnia enim monumenta certa tum in annales relata, tum in mss. codicibus exstantia, secus docent. Atque hæc satis sint de *Sicilia citra Pharum et ultra* a Rudolpho, et imperii principibus, seu electoribus confirmata. Mox sequuntur diplomata; Rudolphinum quidem ex autographo quod servatur in tabulario Molis Adrianæ; electorum autem ex ipso codice Rudolphino, quem exhibuimus in fine enim ejusdem diploma istud cum alio Rudolphi reperitur. Idem autem dabitur diligenter collatum cum autographo ejusdem tabularii.

I.

520 *Diploma Rudolphi regis Romanorum cum sua bulla pendente.*

Sanctissimo in Christo Patri, et domino D. Nicolao papæ III a Rudolphus Dei gratia Romanorum rex semper Augustus. Ad perpetuam rei memoriam.

a An. 1278 Nonis Junii Nicolaus III suis litteris inseruit privilegia Ludovici Otonis, et Henrici, eaque Rudolpho transmisit: « Ne, aiens, per hæc nos aliquid novum petere, vel a tuis prædecessoribus imperatoribus Romanis insolitum existimes postulare, ad tuam conscientiam plenius serenandam, qualiter illa certi prædecessores tui Romani imperatores expresserunt, qualiter illa ad Romanam Ecclesiam pertinere sub expressis terrarum distinctionibus declararunt, tibi de verbo ad verbum tenores privilegiorum ipsorum imperatorum, sicut in archivis Romanæ Ecclesiæ reperimus, sub bulla nostra transmittimus; » multa etiam Conrado minoritæ Rudolphi oratori communicavit, regi eidem Romanorum ad pleniorum fidem referenda. Præterea formam ei præscripsit aliis litteris, qua uti deberet in privilegio. Etenim quæ a Rudolphi legatis Lugduni an. 1274 et quæ anno 1275 ab ipso Rudolpho Lausanæ erat adhibita coram Gregorio X, quia civitates exarchatus nominatim hand recensebat, causa erroris fuerat ea siquidem juxta ejus ætatis morem ecclesiasticas ditiones ita exprimebat: « Ad has pertinet tota terra, quæ est a Radicofano usque Ceperanum, marchia Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitissæ Mathildis, comitatus Brittenorii exarchatus Ravennæ, Pentapolis, Massa Trabaria cum adjacentibus terris, et omnibus aliis ad Rom. E. pertinentibus. » Nicolaus igitur inter *Mathildis* et *Pentapolis*, hæc adjungenda transmisit: « Civitas Ravennæ, et Æmilia, Bobium, Cæsenæ, Forumpopuli, Forumlivii, Faventia, Imola, Bononia, Ferraria, Comaclum, Adria, atque Gabelinum, Ariminum, Monsfeltri, territorium Balnense, Pentap. » Et post alia multa: « Omnia igitur supra dicta tam propriis, seu specialibus provincialium, terrarum, civitatum atque locorum expressa vocabulis, quam etiam non expressa, et quæcunque alia pertinent ad Rom. Eccl. de voluntate et conscientia, consilio, et consensu principum imperii libere illi dimittimus renuntiamus et restituimus: nec non ad omnem scrupulum removendum, prout melius valet et efficacius intelligi, de novo concedimus, conferimus, et donamus, ut sublata omnis contentio, et dissensionis materia firma pax, et plena concordia inter Ecclesiam et imperium perseveret. » Ac demum in fine: « Promittimus insuper quod postquam Romam ad recipiendam unctionem, coronationem et imperiale didama pervenerimus, ipsaque perceperimus, infra octavo dies præmissa omnia et singula innovabimus, et de novo integre et plenarie faciemus. » Juxta

A Summa reipublicæ tutio de stirpe duarum rerum sacerdotii et imperii divina institutione proveniens, vimque suam exinde muniens, humanum genus salubriter gubernavit in posterum, et reget Deo propitio in æternum. Hæc sunt duo dona Dei, maxima quidem in omnibus a superna collata clementia, videlicet auctoritas sacra pontificum et regalis excellentia potestatis. Hæc duo Salvator noster mediator Dei et hominum Jesus Christus sic per seipsum actibus propriis et dignitatibus distinctis exercuit, ut utraque ab ipso, tanquam ex uno eodemque principio manifeste procedere omnibus indicaret.

Ab eo igitur solo vivo et vero Deo recognoscentes omnia, a quo reges et regna sumpsere principia et sacrosanctæ Romanæ **521** Ecclesiæ beneficia erga nos innumera recolentes, plenè excitamur affectibus ea quæ possumus illi retribuendo rependere, a quæ nobis et nostris prædecessoribus regibus Romanorum tam grandia, tam excellentia dona conspicimus esse tributa b.

B Præfati itaque prædecessores ad magnificentiam munerum et gratiarum quodammodo ineffabilem largitatem, quam de ipsius matris Ecclesiæ uberibus susceperunt, faciem gratitudinis convertentes, nec minus attendentes, quod eadem mater Ecclesia ipsos in dulcedinis benedictione præveniens, transfereudo de Græcis imperium in Germanos c, eisdem dederat

pontificiam hæc instructionem monumentis comprobata, Rudolphus diplomata duo edidit, quæ exstant ap. Raynaldum (1279, num. 1 seq.), quemadmodum alia apud eundem exstant annis præcedentibus (1274, n. 5 seqq., 1275, 38 seqq., 1278, 45 seqq.). Quod ex autographo archivi castri S. Angeli promulgamus, est omnium ultimum, quo præcedentia omnia rata habentur.

C Exordio isto nihil æquius: Deo, a quo omnis potestas, et principis apostolorum successoribus acceptam refert regis Romanorum futuri imperatoris dignitatem; beneficia sibi suisque prædecessoribus a sancta sede concessa exaggerat, quibus se fatetur moveri ad referentiam, grati animi ergo, confirmatione præteritorum omnium privilegiorum, gratiam. Quæ beneficia prædecessores acceperint monumenta annalium testantur, quæ vero ipse, ex superius allatis epistolis patent. Illud præcipue magnum ac singulare reputat imperatoriam maiestatem a sancta sede renovatam in Occid.

D Tantum abest ut de Græcia in Occidentem sit translatum imperium, ut Græci imperatores usque ad initia sæculi tertii decimi perseveraverint: tum vero per annos fere sexaginta Latini imperatores eorum loco, Balduino Flandriæ comite aciem ducente, regnaverint, ac demum per Michaelæ VIII Palæologum Græco imperio restituito ab anno 1260 ad 1453, cum Mahometes II Constantinopolim cepit, in Constantino XI Græcum idem imperium defecevit. Quamobrem Roma Frederici III coronationem omnium ultimam vidit ante imperii Græcorum defectum: renovatio autem imperii in Germanis facta fuerat a sancto Leone III anno 800, sexcentesimo et quinquagesimo ante hujusmodi defectum. Quin etiam Innocentius III translationem illam a Græcis schismaticis in Balduinum catholicum ratam habuit, ut patet ex ejus regesto ap. Raynaldum (1205, n. 10), et Honorius III (*Id.* 1217, n. 4 seqq.). Petrum Antissiodorensis comitem e Galliis advolantem Romam, in ecclesia sancti Laurentii foris Murum, ut habet chron. Fossæ Novæ, cum magna gloria et decore Græcum imperatorem coronavit; datisque ad patriarcham Constantinopolitanum litteris, id ab se factum, sine tuo, vel alterius præjudicio, vel contemptu variis de causis, quas enarrat, protestatus est. Eapropter Rudolphus de imperatoria dignitate, sua maiestate intelligit, quo etiam sensu vetus inscriptio Caroli Magni ævo *Renovatio imperii* accipienda est. In Germanos autem translata'm jure dicit, quia Frat-

id quod erant, ut grati prædicarentur filii laudabilis recognitionis effectus: inter cætera, quæ ipsi Romanæ Ecclesiæ confirmarunt, dimiserunt, seu etiam concesserunt, totam terram, quæ est a Radicophano usque Ceperanum^b, 522 marchiam Anconitanam^c, ducatum Spoletanum^d, terram comitissæ Mathildis^e, comitatum Brittenorii^f, exarchatum Ravennæ, Pentapolum, massam Trabariam, cum adjacentibus terris, et omnia alia bona, terras, possessiones, et jura ad Romanam Ecclesiam pertinentia in multis privilegiis imperatorum a tempore Ludovici expressa sive contenta^g, ipsi beato Petro cælestis regni clavigero, ejusque successoribus, et Romanæ Ecclesiæ dimiserunt, renuntiaverunt, restituerunt, et confirmarunt: et ad omnem scrupulum removendum, prout melius valeret, et efficacius posset intelligi, contulerunt, concesserunt, et etiam donaverunt, sicut in eorum privilegiis, seu litteris continetur^h. Nosque postmodum, prout Domino placuit, ad reg-

corum monarchia Caroli Magni tempore Germaniam amplectebatur, discissam postmodum: ita ut cum Otto I Germaniæ rex an. 962 imperator designatus fuit, recte constanterque translatus dicitur imperium a Francis ad Germanos. Albertus Rudolphi fil. extra aliam rem ponit in suis litteris ad Bonif. VIII, quarum autogr. exs. al. in archivo Molis ADR. et apogr. ap. Rayn. (1303, n. 40): « Rom. imperium, inquit, per sedem apostolicam de Græcis translatus est in persona magnifici Caroli in Germanos. »

^a Dum fatetur, uni Romano pontifici ab imperatoribus referri acceptum quiddam sunt, quod olim Ludovicus II Basilio, perspicue docet, Romanos tantum pontifices imperatoris illius dignitatis instauratores, sive institutores, per coronationem conferre imperium.

^b Puta civitatem Romanam cum suo ducatu a Ludovico Pio et successoribus insertam privilegiis, Romano pontifice supremo principe sic volente, Tusciam Langobardicam; et territorium Sabinense ex Caroli Magni donatione: quæ omnia Rudolphi tempore uno Terræ nomine appellabantur.

^c Partem maritimam Pentapolis versam in Marchiam, quoadcunque id factum fuerit, in qua erant civitates, Ancona, Firmum, Auximum, Camerinum, Fanum, Esim, Senegullia, et Pensanimum, (necnon Asculum) cum omnibus diocesisibus suis, ut est in gestis Innocentii III apud Baluzium (Tom. I, p. 3).

^d Septem videlicet civitates ab Otone I pro nostræ anime remedio, nostrique filii, et nostrorum parentum Petro apostolo ejusque successoribus donatæ anno 962, cat. ræque omnes ab Henrico I concessæ anno 1020 titulo compensationis, simul conjunctæ ducatum Spoletanum olim efficiebant. Sed Rudolphi ævo ingens mutatio facta fuerat: quare in prædictis gestis Innoc. III legitur: « Recuperavit Rom. Ec. ducatum Spoletum, et comitatum Asisium, videlicet Reatem, Spoletum, Asisium, Fulgineum, et Nuceram cum omnibus diocesisibus suis. »

^e De hac satis est dictum dissertat. antepenult.: quam consulte.

^f Forilivii velut appendix in Pippiniana donatione ap. lib. pontific. Castrum Sussubium recensebatur, ut alibi dictum fuit (Tom. I, pag. 65) cujus ne mentio quidem occurrit in privilegiis Ludovici et successorum. Nunc vero specialis dominiatio, seu comitatus erat, quæ Cavalca comes Venetis moriens tempore Alexandri III sanctæ sedi restituerat (V. diss. antepenult. n. 17).

^g In dissertatione (num. 5) dixi, qualis, quantusque esset id temporis exarchatus. De Pentapoli ejusdem temporis judicare quisque potest, marchia Anconitana detracta. Summa est, varia ista nomina, exceptis ducatu Spoletano et terra Mathildis, nil aliud designare, quam Pippinianam donationem a Carolo Magno integram sanctæ sedi vindicatam.

lis excellentiæ culmen assumpti, ut de susceptis donis innumeris, quæ de manibus dictæ matris accepimus, 523 non minoris recognitionis debitum solveremus, prædicta omnia in præsentia recolendæ memoriæ domini Gregorii papæ Xⁱ recognovimus, ac ea omnia et singula ipsi pro Romana Ecclesia, se suisque successoribus recipienti, confirmavimus, innovavimus, et de novo concessimus, atque donavimus, ipsa nihilominus proprio præstito corporaliter juramento firmantesⁱ.

Verum quia postmodum absque nostro consensu, conscientia, vel mandato Rudolphus cancellarius noster a civibus Ravennatibus, Bobiensibus, Cæsariensibus, Foropopuliensibus, Forliviensibus, Faventinis, Imolensibus, Bononiensibus, Urbinatibus, ac hominibus Montis Feretri, Bertenorii, necnon et aliis aliarum civitatum, atque illarum partium et locorum, quæ ipsius Ecclesiæ Romanæ juris existunt, juramentum fidelitatis nomine nostro dicitur

^b In privilegiis Ludovici et successorum, quibus Rudolphus inhæret, nullam ex his modicis ditionibus reperire erit. Quidem vero speciali denominatione opus erat *massa Trabaria*, si Pentapolenses omnes civitates, hasque inter Urbinum cum omnibus finibus ac terris ad easdem civitates pertinentibus nominatæ erant? Nova siquidem ista nomina, locorumque divisiones fuerunt in causa cur pontifices ipsi, qui Avenione constituerunt, sua et Ecclesiæ jura ignoraverint. Testem appello Joannem XXII, qui an. 1319 capitulo Vaticano (*Bullar. Vat.* tom. I, p. 255) significat, rectorem marchiæ Anconitanæ indigere: « transumptis privilegiorum super concessionibus factis Ecclesiæ Romanæ de Provincia marchiæ Anconitanæ, massa Trabaria, Terra sanctæ Agathæ, ac civitate, quondam comitatu Urbini. » Et seq. anno rectori ducatus Spoletani pari modo necessaria documenta tradenda præcipit ab eodem capitulo: « Cum regesta jurisdictionem ducatus Vallis-polanæ tangentia penes vos fore dicantur, dictaque Regesta dilecto filio rectori ducatus prædicti fore necessaria dignoscantur, etc. » Utrunque et ex massa Trabaria, et ex ducatu Spoletano trabes ad basilicæ aliarumque ecclesiarum Urbis instauracionem necessarias peti consuevisse constat (*Cod. Car.* ep. 66, 87, al. 61, 66), concessumque a pontificibus jus capitulo eas incidendi utrobique compertum est. Ex laudatis etiam litteris liquet, in archivo basilicæ, librum privilegiorum Romanæ Ecclesiæ, ac regesta pontificum existere: at Pentapolim tot nominibus designatam, Spoletanumque ducatum Vallis Spoletanæ nomine appellatum in vetustis privilegiis inveniri nemo dixerit. Pontificem vero in Ecclesiæ Romanæ ditionibus ob nova inducta nomina peregrinari nemo negaverit.

ⁱ Anno videlicet 1275, Lausanæ apud Rayn. (1275, n. 37) conceptis hisce verbis enumerando recenset Ecclesiæ ditiones: « Ad has pertinet tota terra, quæ est a Radicophano usque Ceperanum, exarchatus Ravennæ, Pentapolis, marchia Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitissæ Mathildis, comitatus Brittenorii cum adjacentibus terris expressis in multis privilegiis imperatorum a tempore Ludovici. » Quæ alio ordine Lugduni recensita nuper vidimus (col. 863, not. ^a). Quamobrem diplomate isto superiora omnia complectitur.

^j Eo in juramento Lausanæ præstito. « Vobis etiam, ait, domino meo Gregorio papæ et successoribus vestris omnem obedientiam et honorificentiam exhibebo, quam devoti et catholici imperatores consueverunt sedi apostolicæ exhibere. Et si propter negotium meum Rom. Ecclesiam oportuerit incurere guerram, subveniam ei, sicut necessitas postulaverit, in expensis. Omnia vero prædicta tam juramento quam scripto firmabo, cum imperii fuero coronam adeptus. » Electores fidelitatem adjiciunt.

recepisse, nos conspicientes id in præjudicium juris dictæ matris Ecclesiæ subsecutum, quidquid per eandem cancellarium, seu quemcumque alium in prædictis civitatibus, locis, et terris, seu per homines ipsarum civitatum, terrarum, atque locorum actum, gestum, recognitum exsuiit, sive juratum, et specialiter prædicta juramenta, remittimus, relaxamus, et eis expresse renuntiamus, ac prædicta omnia revocamus, cassamus, annullamus, irritamus, cassa et irrita nuntiamus, ac omnibus viribus vacuumus; volentes, statuentes, et consentientes expresse, quod per id nullum jus nobis et imperio accrescat, vel ipsi Ecclesiæ Romanæ deperat tam circa possessionem, quam circa proprietatem in civitatibus, terris, et locis præfatis, ac hominibus, juribus, et jurisdictionibus eorundem ^a.

Et quia decet regales actus in omni claritate procedere, ut omnem obscuritatem, quam frequenter generalitas consuevit inducere, **524** nostra tollat regalis expressio, ac jura ipsius matris Ecclesiæ per nostram declarationem, quam decernimus esse perpetuam, plenarie solidentur; recognoscimus, fatemur, et oraculo præsentis edicti ad æternam memoriam declaramus, civitatem Ravennatam et Æmiliam, Bobium, Cæsonam, Forumpopuli, Forlivium, Faventiam, Imolam, Bononiam, Ferrariam, Comaclum, Adriam, atque Gabelum; Ariminum, Urbium, Montemferetrum, territorium Balnense ^b, suprascriptas provincias, civitates, loca, et territoria, nec non et omnia supradicta cum omnibus finibus, territoriis, atque insulis in terra marique, ad provincias, civitates, territoria, et loca supradicta quoquomodo pertinentibus, ad beatum Petrum cælestis regni clavigerum, et ad vos patrem beatissimum dominum Nicolaum papam tertium, et ad successores vestros Romanos pontifices, et ad ipsam Ecclesiam Romanam pleno jure, ac integre non solum in spiritualibus, sed etiam in temporalibus, in solidum pertinere, ac vestri et ipsius Romanæ Ecclesiæ pleni juris, ditionis, ac principatus existere ^c.

Et ad omnem dubitationis scrupulum in posterum abolendum, et ut nostra devotio erga ipsam matrem Ecclesiam clarius entescat, prædicta omnia et sin-

^a Hac de re abunde est dictum in dissertatione (num. 8 seq.).

^b In forma quam Nicolaus more prædecessorum Rudolpho præscripsit, ut videre est, relata a Raynaldo (1278, n. 62), ex regesto Nicolai III supremum locum tenent Pentapolis et massa Trabaria, sed Rudolphus, cum eas recensuerit superius, hoc loco utramque præterit.

^c Opportune declarat Ludovici et successorum planissima illa verba: *in suo detineant jure, principatu, atque ditione*: addendo *in spiritualibus et temporalibus*. Nam recentiores nonnullos Arnaldi Brixiensis discipulos sequi non pudet, ne dicam sectæ alius homines, tantaque in luce errare delectat.

^d Quamvis in Rudolpho diplomate nihil apertius nihilque significantius desideretur ad apostolicæ sedis jura quod attinet, quod tamen Pippini, Caroli, Ottonis, Henrici solenne fuit, *pro remedio, seu mercede animæ* offerendi Petro et successoribus provinciæ et civitates nusquam auditur. Pippinus enim Ecclesiæ Romanæ ditionem angustis finibus circumscriptam amplificans exarchatus donatione; Carolus Tusciæ, Sabiniz, Campaniæ provincias adjungens; atque Otbo, et Henricus ducatum Spoletanum largientes, optimo quidem jure illi: vocibus usi sunt. At Rudolphus, qui Ludovicum imitatus alienas donationes verbis amplissimis confirmat, ditionesque invasas restituit, de suo nihil addens, easdem voces adhibere nec poterat, nec debebat.

^e Novum atque antea inauditum genus confirmandi Ecclesiæ jura apertissimis verbis ad concordiam sacerdotii et imperii coarctat. Quamvis enim rebelles pontificii principis subditi non parum ue-

gula tam propriis seu specialibus provinciarum, terrarum, civitatum, atque locorum expressa vocabulis, quam etiam non expressa, prout melius valet et efficacius intelligi, ipsi beatissimo Petro, et vobis, sanctissime pater domine Nicolæ papa III, et per vos successoribus vestris Romanis pontificibus, et ipsi Romanæ Ecclesiæ ^d de novo libere et plenarie concedimus, conferimus et donamus, ut sublata omni contentionis et dissensionis **525** materia, firma pax et plena concordia inter Ecclesiam et imperium perseverent ^e.

Ut autem hæc omnia vobis memorato sanctissimo Patri nostro domino Nicolao sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ summo pontifici, vestrisque successoribus ^f, et ipsi Romanæ Ecclesiæ per nos et nostros successores Romanorum reges et imperatores in perpetuum observentur, firmaque semper, et inconcussa permaneant, præsens nostra recognitionis, declarationis, concessionis et donationis privilegium, de conscientia nostra, et expresso mandato conscriptum, jussimus aurea bulla typario nostræ majestatis impressa muniri, ac ipsum ad perpetuam soliditatem et certitudinem vobis et ipsi Romanæ Ecclesiæ exhiberi. Promittimus insuper, quod postquam Romam ad recipiendam unctionem, coronationem, et imperiale diadema pervenerimus, ipsaque perciperimus, infra octo dies præmissa omnia et singula innovabimus, et de novo integre ac plenarie faciemus ^g.

Testes autem hi sunt: venerabiles Fridericus archiepiscopus Salzburgensis, Joannes Kymensis, et Wernhardus Secoviensis ecclesiarum episcopi; Giffridus decanus ecclesiæ sancti Audomari Morinensis dioceseos domini papæ cappellanus, Henricus abbas Admontensis, Nicolaus archidiaconus Tudertinus; illustres Albertus et Hartmannus fratres de Habspurch et de Hyburch comites, lantgravil Alsatiæ, filii nostri; ac spectabiles viri Fridericus burgravius de Nuremberch, Henricus Marchio de Hahperch, Barchardus de **526** Hohenberch, et Henricus de Furstemberch comites, Henricus Sluzzellinus cappellanus noster, magister Chunradus de Herwelingen, magister Angelus canonicus sancti Valentini de Feros-

gotii pontificibus facessero, tamen concordia inter sacerdotium et imperium manente, omnia in tuto erant. Nam renovatæ huic tantæ majestati ingenita est defensione Ecclesiæ, quod uberrime demonstratum, fuit

^f Ex nominum mutatione id novi accidit, quod absoluta etiam dominio Urbis ac Romani ducatus, quæ a nullo unquam rege aut imp. donata reperitur, asseritur, Romano pontifici. Ludovicus siquidem et successores Otto et Henricus, conditione apposita, *sicut a prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et d'aposuistis*, populi partes non excluderant, sed ex quo per XII seculum coepta est audiri *Terra a Radicofano usque Ceperanum*, Roma ejus terræ caput cæterarum donationum naturam induisse videtur.

^g Prædecessores Rudolphi cum exercitu ad coronationem venerant, quæ res valde erat incommoda fodri causa. Rudolpho autem militum numerus præscriptus fuit, ut annales Colnarienses tradunt apud Rayn. (1275, n. 36) ubi res est de colloquio Lausansenis: « Papa, inquit, regi consuluerat, ut Romam ad festum Pentecostes cum duobus millibus militum veniret, ut eum in imperatorem Romanum solemniter coronaret. » lincratio enim pontificis causa Alphonso, rei que difficultas colloquium Lausanenense protraxerat sub festum omnium sanctorum: pro ea solemnitate conductum: quare eandem differri oportuit ad Pentecosten; cumque interim pontifex obiit diem suum, alique dilationis causæ supervenerint, de quibus in dissertatione sum locutus, tandiu solemnitas dilata fuit, ut eam celebrandi spes tandem omnis evanuerit.

tino, Heinricus de Loubenberch, et Joannes de Heddingen milites hostiarum nostri, et quamplures alii.

Signum domini Rudolphi Romanorum regis invictissimi.

Locus monogrammaticus.

Ego Rudolphus a imperialis aulae cancellarius vice domini Wernheri archiepiscopi Maguntini, ac per Germaniam sacri imperii archicancellarii recognovi.

Acta sunt haec anno Domini 1279, indictione vii, regnante domino Rudolpho Romanorum rege glorioso, anno regni ejus vi.

Datum Viennae per manus magistri Gotfridi b praepositi Soliensis protonotarii nostri xvi Kal. Martii.

H.

Diploma principum imperii super donatione Rudolphi I imperatoris c et confirmatione privilegiorum sedis apostolicae.

Nos principes imperii (Henricus Trevirensis; Sifridus Coloniensis; Wernerus Moguntinensis archiepiscopus, Ludovicus 527 comes palatinus Rheni utriusque Bavariae dux; Joannes dux Saxoniae; Joannes Marchio Brandenburgensis; et nos Ottones marchiones Brandenburgenses d). Universis praesentem paginam inspecturis. Complectens ab olim sibi Romana mater Ecclesia quadam quasi germana charitate Germaniam, illam eo terreno dignitatis

a Ottonis Spirensis successor, qui ab exarchatus civitatibus juramentum fidelitatis exegit, quasi ea provincia ad imperium pertineret, anno videlicet 1278. De eo, qui postea Salisburgensem archiepiscopatum est adeptus, videndus Hansiz. (*German. Sac. tom. II, pag. 394*).

b Rudolphus in litteris ad Nicolaum III datis iv Kal. Jun. praedicto anno, ait se mittere c dilectum familiarum clericum nostrum magistrum Gotfredum praepositum Soliensem regalis aulae protonotarium (Rayn. 1278, n. 52), cum plena auctoritate rescindendi quaecunque cancellarius inconsulta regia maiestate gesserat. Utriusque subscriptione regio huic diplomati nil opportunum.

c Novum crimen collectoris. Raynaldus (1279, n. 6) diplomati nullum titulum praefigit. Zacagnus ex autographo Molis Adrianae illud proferens (*Append. Diss. Histor., 1709*) praemittit hunc titulum: c Diploma imperii electorum, quo ratam habent praecedentem Rudolphi Romanorum regis confirmationem. d Quem equidem affirmare non dubito, diplomati minus congruere: quare aliorum exemplo et ipse titulum apponam, qui veram diplomatis sententiam enuntiet: c Diploma principum imperii Rudolphi Romanorum regis diplomata omnia praecedentia et quaevis alia scripta pro asserendis iuribus sanctae sedis approbans, et rata habens, ac voluntatem et assensum praebens faciendis in posterum. e Atque haec quidem nimiam collectoris licentiam compescunt: ipse autem Rudolphus, principesque imperii, seu mavis electores, saepissime regem Romanorum objicientes, suppositum a collectore esse imperatoris nomen patefaciunt.

f Principum electorum nomina uncis clausi; quippe quae in autographo archivi apostolici Molis Adrianae desiderantur, tametsi impressa exstant in sigillis novem pendentibus hunc in modum: c Henrici Trev. arch. Sifridi Colon. arch. Warneri Magunt. Ludovici Com. Palat. Joh. ducis Saxon. Alberti ducis Saxonie. Joh. march. Brandenb. Ottonis march. Brand. Ottonis march. Brand. g Sigillum primum Ottonis parvum est et caput hominis exhibet, secundi autem est majoris formae, ac representat virum stantem atque armatum. Quae idcirco animadvertenda mihi esse duxi, tum ut plenus electorum subscribentium numerus baberetur, quia Saxoniae dux Albertus deest in codice; tum ut pateat quod alibi est dictum (*Diss. in Cod. Rud., n. 10, p. 249*), prin-

nomine decoravit, quod est super omne nomen, temporaliter tantum, praesidentium super terram o: plantans in ea principes tanquam arbores praecelatas, et rigans illas gratia singulari, illud eis dedit incrementum mirandae potentiae, ut ipsius Ecclesiae auctoritate suffulti velut germen electum, per ipsorum electionem illum qui frena Romani teneret imperii germinarent f. Hic est illud luminare minus in firmamento militantis Ecclesiae, per luminare majus Christi vicarium illustratum. Hic est, qui materialem gladium ad ipsius nutum excutit et convertit, ut ejus praesidio pastorum pastor adjutas oves sibi creditas spirituali gladio protegendo communit, temporali refrenet, et corrigat, ad vindictam malefactorum, laudem vero credentium et bonorum g. Ut igitur omnis materia dissensionis 528 et scandalii, seu etiam rancoris occasio inter ipsam Ecclesiam, et imperium auferantur, et ii duo gladii in domo Domini constituti debito foedere copulati se ipsos exerceant, in utilem reformationem regiminis universi, et nos in actu voluntatis et operis inveniamur filii devotionis et pacis, qui tam Ecclesiam quam imperium conservare tenemur; quicquid per dominum nostrum Rudolphum Dei gratia Romanorum regem semper Augustum sanctissimo patri, ac domino nostro domino Nicolao papae III ejusque successoribus et ipsi Romanae Ecclesiae recognitum, confirmatum, ratificatum, innovatum, de novo donatum, declaratum, sive concessum, juratum, et

cipio plures ex eadem familia inter electores reperiri nec tamen septenario eorum numero incrementum inde accedere. Idque magis ac magis confirmatur diplomatis hujus exemplis, nam seorsim iidem principes eandemque in sententiam diploma suum dederunt, non personarum, sed familiae ratione habita. Propterea Johannes et Albertus Saxoniae duces diploma unum; ac tres marchiones Brandenburgenses pari modo unum Ottonis nomine edidisse reperuntur nec in apostolico eodem archivo, quam apud Baronium (996, 43 seq.).

e Aut de instituta imperatoria dignitate in Carolo Magno intelligas aut eandem in Ottone primo instauratam accipias, sancta sedes tantae majestatis effectrix praedicatur ab omnibus Romani imperii principibus, jurisconsultorum ingratis.

f Cum de Septemviralis inelyti collegii institutione agerem (*Dissert. in Cod. Rud., n. 10*) non constitutioni, sed consilio pontificis illud referre acceptam originem suam aiebam: en collegii ejusdem testimonium omni majus exceptione. Electores ipsimet se ab apostolica sede institutos, universi suum Diploma inspecturis testantur. Luculentius rex Romanorum Albertus Rudolphi filius ap. Rayn. (1503, n. 9) Bonifacio VIII profitetur, c quod regem in imperatorem postmodum promovendum certis principibus ecclesiasticis et saecularibus est ab eadem sede concessum, a qua reges et imperatores, qui fuerunt, et erunt pro tempore, recipiunt temporalis gladii potestatem ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum. g

h Comparatione ista nil frequentius in codice ad spiritualem et temporalem potestatem indicandam, quasi utriusque iidem, id est nulli, in orbe terrarum essent limites. In aurea etiam B. (cap. 2, n. 5) imperator dicitur: *rector seu temporale caput fidelium*: non quia alienorum regnorum et principatum esset dominus, quod Aenobarbo persuasissimum erat (etenim ne ipse quidem pontifex metropolitaram et episcoporum catholici orbis jura sibi vindicet), sed quia omnium regum et principum caput, ut episcoporum omnium episcopus est pontifex, Romanorum imperator putabatur: ita ut quaecunque summa pontificis potestas, seu spiritualis gladius, temporalis etiam imperatoris extenderetur. Quam quidem comparationem non esse omnino aequam si contendas, non repugno. Opinionem duntaxat eorum temporum monumentis testatam e pono.

actum, seu factum est per privilegia, vel quaecunque alia scripta quorumcumque tenorum ^a super recognitionibus, et ratificationibus, approbationibus innovationibus, confirmationibus, donationibus, concessionibus, et factis, seu gestis tam aliorum imperatorum, et regum Romanorum prædecessorum regis ejusdem, quam ipsius regis, et specialiter super fidelitate ^b, obedientia, honorificentia, et reverentia per Romanos imperatores, et reges Romanis pontificibus, et ipsi Ecclesie impendendis, ac possessionibus, honoribus, et juribus ejusdem Ecclesie, et nominatim super tota terra, quæ est a Radicofano usque ad Ceperanum, marchia Anconitana, ducatu Spoletano, terra comitissæ Mathildis, civitate Ravenna [Ravenne], et Æmilia, Bojo [Bobio], Cæsena, Foropopuli, Forlivio, Faventia, Immola [Imola], Bononia, Ferrara, Comaclo, Adrianis, atque Gabello, Arenuio [Arimino], Urbino, Monteferetri, **529** territorio Balnensi, comitatu Bretonorii [Bretenorii], exarchatu Ravennæ, Pentapoli, Massa Trabarica cum adjacentibus terris et omnibus aliis ad prædictam Ecclesiam pertinentibus, cum omnibus finibus, territoriis atque insulis in mari terraque ad provincias, civitates, territoria et loca prædicta quoquo modo spectantibus; nec non super civitate Romana ^c, et regno Siciliæ cum omnibus ad ipsam spectantibus tam citra Pharum quam ultra, Corsica quoque atque Sardinia ^d, et cæteris terris ac juribus ad ipsam Ecclesiam pertinentibus. Nos nostri nomine principatus in omnibus ac per omnia approbamus et ratificamus, ac iisdem omnibus et singulis, et quibuscunque aliis super eisdem per eundem regem quoquo modo factis et in posterum faciendis, volun-

^a Hinc tituli quem diplomati præmittendum dixi (col. 869, not. *) pars prior comprobatur; præscriptus aliis, minus rectus declaratur, ac præsertim appositis a collectore epistolarum hujus codicis, falsi arguitur.

^b Quæ de sacramento fidelitatis sunt dicta (Diss. in Cod. Rud., n. 46 seqq.) unanimi testimonio principum recensita videatur, ut aiebam in notis ad Rudolphinum diploma, quia tamen contra æquum et rectum ejus dominatio cum cæteris confunderetur, seorsim a principibus nominatur. Cæterum distinctæ hujus nominationis necessitas patet ex præsentis rerum statu, quem videsis in dissertatione præcedenti, n. 13 seqq.

^c Quanquam urbs Roma ejus terræ caput, quæ a Radicofano ad Ceperanum pervenit, inter donationes principum recensita videatur, ut aiebam in notis ad Rudolphinum diploma, quia tamen contra æquum et rectum ejus dominatio cum cæteris confunderetur, seorsim a principibus nominatur. Cæterum distinctæ hujus nominationis necessitas patet ex præsentis rerum statu, quem videsis in dissertatione præcedenti, n. 13 seqq.

^d De tribus hisce insulis Rudolphus in diplomate nominatim non loquitur, tametsi quæ in præcedentibus confirmarat instauraret. At principes quidquid Rudolphus scripto mandaverat, ratum habentes, hic respiciunt ad celebre edictum ap. Rayn. (1275, n. 38 seqq.) datum Lausanzæ altera die post colloquium cum Gregorio X, ubi legitur: « Adjutores erimus ad retinendum et defendendum Ecclesie Romanæ regnum Siciliæ cum omnibus ad ipsum spectantibus tam citra Pharum quam ultra: nec non Corsicam et Sardiniam, ac cætera jura, quæ ad eam pertinere noscuntur. » De quibus insulis in eadem dissertatione abunde disserui.

* Singulare hoc genus comprobandi etiam futura Rudolphii diplomata, aliave scripta pro sanctæ sedis juribus asserendis, magna exprobratio est nupcro-

tatem nostram, ascensum atque consensum unanimiter atque concorditer exhibemus *. Et promittimus quod contra præmissa, vel aliquid præmissorum nullo unquam tempore veniemus. Sed ea omnia et singula pro posse nostro procurabimus inviolabiliter observari. Et ut hæc nostra voluntas, approbatio, ratificatio, assensus [Autogr. add. consensus], atque promissio a nobis eisdem Romanis pontificibus et Ecclesie in perpetuum observentur, hoc præsens scriptum inde fieri fecimus, nostrorumque sigillorum munimine roboravimus [roboratum]. Actum et datum anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo nono, ind. vii, **530** regnante prædicto domino nostro domino Rudolpho Romni. rege glorioso regni ejus anno 6 ^f.

III

Diploma quo Rudolphus ecclesiastica jura severo edicto tuetur. ^g

Rudolphus Dei gratia Romanorum rex semper Aug. universis Romani imperii fidelibus præsentis litteras inspecturis gratiam suam et omne bonum. Quia regalem decet clementiam sic libertates impendere et benemeritis liberalitatis et munificentie suæ gratiam impartiri, quod ex eo imperio ^h, ac ecclesiis, et ecclesiarum prælatis nullum prorsus in suis juribus præjudicium irrogetur, ad universorum tam præsentium quam futurorum notitiam volumus pervenire, quod per libertates illas, quibus a creationis nostræ tempore civitates et loca quæcunque dotavimus, nullum volumus imperio et ecclesiis ac ecclesiarum prælatis in suis juribus et hominibus præjudicium generari ⁱ. Sed volumus quod imperium **531**

ruraliquot scriptorum, qui rebus penitus inexploratis, novatorum opiniones a doctissimo ac ven. card. Baronio jam pridem confutatas, et pro sui ævi armorum genere et copia prostratas, recoquere maluerunt; quam Barovio eodem duce, optimis tot monumentis, quæ ætas protulit, inherendo, principi apostolorum, ejusque successoribus jura luce ipsa clariora cum Rudolpho et Germaniæ principibus vindicare.

^f Septemvirorum illustre collegium imperii omnes principes exhibens, una cum sanctæ sedis juribus Rudolphii majestatem regiam vindicat semel, iterum, et tertio adversus inscitiamne au assentationem? recentiorum. Annum siquidem 1279 regnantis Rudolphii regis Romni. sextum regni appellat.

^g Bzovius hoc edictum in annales retulit; unde illud excepit auctor Pietat. Austr. (lib. 1, cap. 17, p. 102), animadvertens permultos id temporis conatos esse ecclesiis auferre jura sua. Quamobrem Rudolphus pro eorum immunitate ita sanxit. Raynaldus de eadem constitutione loquens (1283, n. 61): « Addendum, ait, rebus Germanicis videtur, Rudolphum Cæsarem constitutionem hoc anno edidisse, qua prærogativas ecclesiasticas concessas confirmavit. » Ex contextu patet, tam auctiorem prædictum quam Raynaldum non esse assecutos hujusce constitutionis veram sententiam.

^h Non igitur ecclesiarum atque ecclesiasticorum duntaxat jura vindicat, sed præcipue imperii: quod æqui ac boni principis proprium est, ea scilicet private cuiuslibet non elargiri quæ aut principatui, aut sacrosanctis ecclesiis detrimenti quidquam inferant.

ⁱ Plura hujusmodi privilegia in codicis Rudolphini epistolis vidimus: quæ inter nonnulla reperuntur civitatibus Bohemæ et Moraviæ confirmata, quæ ab Ottocaro obtinuerant, ut (lib. II, ep. 15) Bruna Moraviæ civitas amplissimis ab eodem privilegiis ditata, post insignem de illo victoriam reportatam anno 1278, cum ejusdem cæde, ab Rudolpho eorundem confirmationem non sine aliquo augmento obtinuerat eodem aut sequenti anno. Hujusmodi autem privilegia, si quidquam imperio aut ecclesiis nocerent, constitutione ista moderatur.

et prælati ecclesiastici omnibus illis juribus gaudeant, A
quibus ante libertatem hujusmodi civitatibus et locis
a nobis indultum usi fuerunt, et quæ in eis ante
ten pora libertatis ejusdem habuisse noscuntur. In
cujus rei testimonium præsens scriptum majestatis
nostræ sigillo jussimus communiri. Datum Hage-
naune [in Hagen] iv Nonas Decemb. ind. ii. b anno
1283, regni vero nostri anno 10.

a Leodiensis civitas, ut vidimus (l. iii, ep. 10) re-
clamavit adversus privilegium a Rudolpho concessum
ecclesiasticis, at nequidquam. Ex constitutione enim
ista privilegia civitatibus, locisque concessa neque im-
perii neque ecclesiasticorum juribus damnum aliquid
inferendum caveri deprehendimus. Non autem privile-
gia ecclesiasticis concessa, ne quid inde civitates et
loca detrimenti acciperent, revocari, aut imminui
indidem comperimus.

b Duo super hac nota temporis observanda veniunt.
Primo scriptorem codicis, qui diem mensis numero
Romano indicat, indictionem arabico parum accu-
rate signare: non enim ii, sed xi excurrerat anno
1283. Deinde a Rudolpho indictionem pontificiam,
quam vocant, adhiberi, quæ incipit a Kalendis Janu-
arii, quodcumque ita fieri cœptum sit; per
undecimum enim sæculum ab initio Septembris prisco
more, qui Græcorum dicitur, desummi consuevit. Pa-
giius (*Diss. Hypat.* par. iii, cap. 2, n. 13) vel sæculo
sexto alicubi reperiri indictiones cum anno civili

incipientes a Kal. Januar. animadvertit, quod certe
diplomaticæ rei periti non admittent. Ducangius in
Glossario, ut Constantinianam seu Cæsaream in Ger-
mania semper obtinuisse, hodieque obtinere demon-
stret, duo affert diplomata: unum scilicet Ottonis II
anno 892, vi Kal. Octob. ind. xi; alterum vero Hen-
rici anno 1224, v Kal. Januar. ind. xiii (Fridericus II
tum temporis, non Henricus imperabat). Id vero tam
probat, Constantinopolitanam a Kalend. Septembris,
quam Constantinianam a 24 ejusdem mensis inci-
pientem in Germania obtinuisse. At Cæsaream semper
usu receptam apud Germanos pro comperito ha-
beatur. Rudolphus Lausanæ confirmat quæ acta
erant Lugduni, anno Domini 1276, ind. iii, xiiii Kal.
Novembr. Attamen Octobri mense tam Constanti-
niana, quam Constantinopolitana indictio iv fuerat.
Rursusque in hac constitutione undecimam indictio-
nem consignari aspiciamus, cum duodecima Cæsarea
ab octavo Kalendas Octobres, Constantinopolitana ab
ipsis Kalendis Septembris efflueret.

INDEX

RERUM ET VERBORUM QUÆ IN SECUNDO JUXTA CENNII EDITIONEM CODICIS CAROLINI TOMO CONTINENTUR.

(Numeri hujus indictis respondent numeris crassioribus in textu insertis.)

A

Abbas eremitarum monasterii Ein-
sidienensis princeps Romani imperii,
468.

Abbatibus ord. Cisterc. congregati Ci-
stercii regant. r orationum suffragia ab
Jauco. III, 303, et a Rudolpho rege
Romanorum, 501. Fraternitatem a
sæcto Ludov. IX et a Capitulo Salis-
burgensi, 301.

Abbatium Cisterciensium nom.
505. Privilegia apostolica, 507.

Aclamationes pop. Rom. post im-
provisam Caroli Magui coronationem,
17.

Ac. on al. Ptolemæi a Turcis capta,
236. Quidquid dignitatis nominisque
Christiani erat in Syria, ibi consistebat,
477.

Adelais cum Otone Romam venit,
137.

Adelboldus de Henrici I regis Ro-
manorum electione, 170.

Administri principum apud sanctam
sedem quomodo se gerant, 371.

Adolphus Nassaviæ rex Romanorum
accessor Rudolphi, 508.

Adrianus I (sanctus) rectus Carolinor.
libror. interpres, 7. Perperam sit auctor
legis regis commentitias, 166. Ejus
legatus apost. officio deest in
Carolom Maguum regem Francorum,
67.

Adrianus IV coronat Fridericum
Ænoarbum, 271 seq.

Adrianus V septem et triginta dies
pontifex, 375. Prohibet Rudolphum in
Ital. venire, 283. Ejus gesta, 374.

Adolphus diac. legatus Leonis III in
Angliam, 66.

Ægra civitas in Bohemiæ subibus,
506.

Æmilia provincia perperam in civi-

tatem versa, 96. Civis angustior ec-
clesiastica Langobardor. ævo, 97, a
scriptoribus sæc. xv. et nonnulli. re-
centioribus male accepta pro amplis-
sima Rom. reip. provincia, 93, 126,
188.

Affinitates Rudolphi cum principi-
bus, 506. Cum Philippo III Francorum
rege, 453.

Agnes Rudolphi filia, uxor Alberti
ducis Saxonie S. R. I. electoris, 508,
516.

Agnes Ottocari regis Bohemiæ filia,
uxor Rudolphi filii Rudolphi regis Ro-
manorum, 501, 422.

Albericus comes Tusculanus novam
Urbs administrationem inducit, 34.

Albertus dux ab Horatio II investitu-
ram obtinet Mathildianæ hereditatis,
200.

Albertus Rud. pater in Syria mo-
riens Accone sepelitur, 295, 306,
321.

Albertus Rudolphi fil. cum exercitu
in Austriam p. mittitur, 395, 401. Eli-
gitor rex Romanorum, 506. Dignita-
tem imperialem renovatam esse in
Germanis, seu in Carolo Magno testa-
tur, 521. Bonifacio VIII confirmat inter
cætera jura sanctæ sedis terram Ma-
thildis, 203. Zweytauseni monasterio
patrum privilegium salis confirmat,
472.

Albertus Saxonie dux S. R. I. elec-
tor, 506.

Albinian codicis præstantia, 134.

Albornotius Egidius card. leg. præ-
fectum de Vico in ordinem reducit,
215.

Alcuinus Romanum pontif. summum
principem agnoscit, 14. Ejus consilium
prudens Carolo Magno, 15.

Alemannia, Langobardia, et Tuscia
ad imperium spectant, 510, 522.

Alexander VI Siciliam citra pharam
biperito dividit totoque censu octo
unciar. mill. onerat, 515.

Alienora Raym. Berengarii filia re-
gina Angliæ, 461.

Alodium quid sæculo xi et seq.,
201.

Alphonsus rex Castellæ rex Roma-
norum electus, 376. Cedit jus omne
Rudolpho, 353.

Amiratum in Calipha xxvii success.
Harouis, 77.

Anacletus antipapa. Vide Petrus
Leonis

Andreas Sclavoniæ dux, frater La-
dislai Ungariæ regis, 375.

Anglicana ecclesia a Greg. Magno
iustaurata sollicitat Leonem III, 61,
qui eam fovet, 68.

Anna Rudolphi regis Romanorum
uxor, 251, 506, mille marcas argen-
teas annui redditus obtinet in Austr.,
429.

Anna al. Hedwigis Rudolphi filia
uxor Ottonis marchionis Brandeb., 506.

Anselmi, ut creditur, testimonium
de Lud. diplom., 124.

Anthimus dux Neapolis negat auxi-
lium Græcia Siciliam contra Saracenos
propugnaturis, 75.

Antiochia patriarchalis urbs celebra-
rima a Bendocdare soldano Ægyptio
excisa, 478.

Antonellus S. R. E. card. olim præ-
fectus archivo Molis Adrianiæ monu-
menta edidit ditionum sanctæ sedis,
83, 154.

Apologus Æsopi, quo Rudolphus usus
dicitur, ne in Italiam veniret, 279.

Apulia, Calabria et Marsia ferunt omnes
census regni Siciliæ, 507.

Aquilæ imperialis historia a communi
opinionē diversa, 381, 385.

Aquilensis patriarchatus vices, 18.

Raym. Turrianns patriarcha pollicetur auxilium Rudolpho, 369.

Aretium perveniens Rudolphus ex Galia rediit, ibi brevi morbo tentatus moritur, 276, 282.

Arduus al. Eardulphus Angliæ rex in suam regnum uude expulsus fuerat, restituitur, 66.

Argelata et m. dicina J. Mathildici in territorio Bononiensi, 217. Postea J. sanctæ sedis, 414. Quod Henric. VI agnoscit, *ibid.*

Aricius dux Benev. subactus a Carolo Magno, 101.

Aripertus rex Langob. donationem Alpium Cottar. aureis litteris iustaurat, 135.

Arnaldus Brixiensis animos Romanorum pervertit, 300. Eius discipuli, et equaces de sanctæ sedis ditione peroram sentiunt, 524.

Arnulphus eligitur et coronatur imperator a Formoso, 242.

Artaldus Rhenen. archiep. pallium obtinet a Romano pont. l. c., 34.

Assisii palatium pontificum, 137.

Augustini (sancti) sententia de discrimine in er. indulgentiam et communitorium, 474. Eius ordo toleratus duntaxat, 390.

Augustinus monachus Anglorum apostolus, 68.

Aurea Bulla de feudis, et privilegiis a rege Rom. confirmandis, 346.

Auræ Vallis monast. *Vide* Monasterium.

Aureis litteris exarata diplomata Ariperti, Ottonum, Henrici I, 135.

Austria cum Styria, Carinthia, aliisque provinciis detenta ab Ottocaro, 378.

Vastata, 392. Ab eodem delicta, 410. A tyrannide liberata, 413.

Austriacæ Augustæ domus primordia. *Vide* Rudolphus. Singularis ejus pietas in beatissimam virg. Mariam, 308. Existimatio et liberalitas continuata in litteratos, 486.

Autographa diplomatum in archivo Molis Adriacæ Ottonis I, 157. Rudolpho, 520. Electorum S. R. I., 526. Ottonis III in monasterio sanctorum Bonifacii et Alexii, 252. Conradi III regis Romanorum, in archivo Corbeæ, 169.

Autographum litterarum a Leone III transmittitur Carolo Magno ne exemplum earum sit suspiciosum, 68.

B

Bacchiniis Benedictus de donatione Mathildis, 197.

Baldulphus Flandriæ comes orientallium imp. primus, 521.

Bambergensis ecclesiæ fundatio, 171. In episcopatum erecto, 189. Subjectio sanctæ sedi, *ibid.* Communitio cum Beneventano principatu, 175, 179.

Bambe gensis episcopus. Henrici I diplomati subscribens se vocat subditum sanctæ sedis, 193.

Basilea obsidetur a Rudolpho, qui electus rex Romanorum obsidione solvit, 111. Obsidionis causa, 312.

Basileensis episcopus. *Vide* Henricus.

Basileus appellatur Carolus a Michaelis Aug. legatis, quod nomen Græci aversantur, 76.

Bayariæ dux. *Vide* Henricus.

Beatrix Brengarii Provinciæ comitis filia, Caroli Siciliæ regis uxor, 464.

Beatrix mater Mathildis, 303. Uxor Bonifacii, Parmæ domina, 241.

Benedocæ solennitas et tyrannus *Æveni* appellatus Christianum sanguinens, 462, 476, 478.

Beatus VIII de imperatore electi consilii mandato auctoritate secerit, 214.

Benedictus XIV Gregorium X in martyrol. retulit, 375.

Benedictus canonicus sancti Petri vermsium portæ Coloniæ designat, 268.

Benedictus Cariscum di. us senatorium urbis dignitatem usurpat, senatorum perdit, Ecclesiæ ditiones invadit, 301.

Beneficia ecclesiastica a laicis principibus non conferenda, 327.

Ben ventanus ducatus. Sex ejus civitates a Carolo Magno donantur sanctæ sedi, 101. Eius duces Arichis et Grimoldus, *ibid.* Memoratus in libro Poutif explicatur, 146. In plures dynastias divisus, 165. Cum bonis omnibus transmonanis juris sanctæ sedis commutatus, 179. Eius regalia, 180.

Berengarius Aug. solemniter coronatur, 251. In eadem solemnitate legitur diploma confirmans jura et privilegia sanctæ sedis, 51, 254.

Berengarius Raynundus comes Provincie et Forc Iqueri moritur sine prole nascula, 464. Quatuor ejus filie regnæ omnes, Margareta Franciæ, Alienora Angliæ, Sancta Richardi regis Rom. electi uxor, et Beatrix Siciliæ de hereditate decertant, *ibid.*

Bernardus ap. sedis legatus a Parmensibus male ad eodem acceptus, 225.

Bernardus electus Albiensis, 283.

Bernardus Secovvensis episcop. Ottocari legatus ad comitia Augustana, 333, 378, 482, a Gregorio X increpitus, 379, cum Rudolpho se excusat, 401.

Bernardus Theaurarius historie sui temporis scriptor, 333, Rudolpho valde acceptus, 361.

Bertramus comes Provincie su. bona subiecti sanctæ sedi, 259.

Bibliothecarius dignitas palatii Francorum, 153.

Blanchinus Franciscus civitates, quarum Fuladus possessionem iurit, pro integra donatione Pippini accipit, 95.

Blondi opinio falsa de Greg. V et Ottonis III constitutione super Regis Romanorum electione, 244. Ea tamen non omnino rejicienda, 168.

Bobium hoc in Sassinia a non nemine pro Bodo Insabriæ perieram accipitur, 98.

Bochelrus S. R. I. electores Carolo IV antiquiores non iaciens, decipitur, 241, 246.

Bohemia et Moravia Rudolpho parent, 421.

Bohemie rex pincerna imperatoris, 248, unus e septem electoribus, 250. *Vide* Ottocarus, Wenceslaus.

Bollandi continuatores actorum et monumentorum veterum ac urati editores, 170.

Bona ven. card. Flaccium irridet, 2.

Bonifacius marchio Tuscæ pater Mathildis dominatur Parmæ, 221.

Bononia restituitur sanctæ sedi, 498, 521.

Brictonorum olim castrum Fussinum, 206, ab Alex. III concessum archiep. Rav., *ibid.*

Bruna civitas Moraviæ privilegia obtinuit ab Ottocaro, quæ Rudolphus confirmat et amplificat, 425.

Bruno Olomucensis episc. Gregorio X de infelici statu Germaniæ, 303, 315, pacis interpres inter Rudolphum et Ottonem Brandenburg, 424, una cum Moraviæ proceribus locutiagium facit Rudolpho, 425.

Bula Clem. IV quæ audit *In Cæna Domini* a Gregor. X Mediolani publicatur, 352.

Bulle comite pro sigillo Otto Ma-

gnus omnium ultimus usus esse dicitur, 150.

C

Carolans comitatum P. ruensem sibi confirmari obtinet ab Henrico II, 225.

Carolus rex Anglor archiepiscopus Cantuar. et Eboracen. infensus, 64. Cajeta et Fundi juris sanctæ sedi, 17, 4, 9.

Cajetani cum Amalphanis Michaeli patrio auxilium præbent contra Saracenos Siciliam aggressos, 75.

Calabria et Apulia Nordimannis traditur a Nicolao II, 150.

Calabretum et Siculi patrum auctore reditus 35 M. aurei, 16, acerrime vindicta ab ap. sede, 165.

Caluani. L. r. u. n. genus quintuplex, 410.

Calvulus cuticular. et Campani majestatis rei, 90.

Campania Rom. bipartito divisa, 147. Eius extensio, 157. Ottonis temp. cum territorio Rom. confusa, 149.

Campanie ducet. Benev. sex civitates a Carolo Magno donatæ sanctæ sedi, 129.

Campidunum hodie *Kempen*, Suezæ civitas in Algioia, 398.

Canonicus Leodiensis petitur a Rudolpho pro familiaris suo, 453, 484.

Canonicus sancti Petri conferri cripus regi Romanorum in solemnitate coronationis, 272.

Cantuariensis archiep. cum Eboracensi discord a de primatu composita, 64.

Canusina arx fundatur, 221. Eius ecclesiæ thesaurus Romam deferitur, 216.

Capitanus a Rudolpho in Italiam mittendus, 334, a rege Bohemiæ in S. Isha. g. provinciam missus, 392.

Capitaneæ plurib. capitib. multa continentia, 55.

Cardinatum S. R. E. præstantia, 324.

Carinthiana juris sanctæ sedi ex donatione Mathildis, 217.

Carinthia. *Vide* Meinhardus.

Carthidarum ordo toleratus, 399.

Carolingii Augg. *Vide* Imperatores.

Isidem Ecclesiæ Romanam defendere desistentibus imperatores aliunde quæsiti, 28, eorum hinc, 243.

Carolini libri falso ascripti Carolo Magno, 6.

Carolus Martellus inter Ecclesiæ defensores recensitus, 132.

Carolumanus cum matre paternam donat. confirmat, 95.

Carolus Magnus Ecclesiæ R. defensor ante et post adeptam coronam imperii, 2, 54, 59, in rebus licet dogma spectantibus consulti sanctam sedem, 7. Veniens Romam quomodo excipitur, 258, in sancti Petri ecclesiam, et Rom. pont. liberalissimus, 8. Quater veniens Romam provinciæ et civitates largitur sanctæ sedi, 10. Ultimo in adventu coronatur imp. Aug., 16. De hujusmodi coronatione opiniones falsæ, 18. Lud. filium regnorum heredem institutum imperatorem designat, 20. Imperium non armis, s. d. defensione sanctæ sedi adipiscitur, 37. Ecclesiæ custos dicitur a Leone III, et *defensor in suis utilitatibus*, 50 seq. Gradens archiepisc. a sua sede pulso impetrat Polanum eccl., 48. Regna dividit inter filios, 54, 99, a legatis post se delatum putans placatur a Leone III, 66, cum Michaeli imp. Or. pacem aliquam inii, 76. Electio Rom. pont. et tributa, commentaria, 181, moritur, 82.

Carolus Calvus eligitur et confirmatur in coecilio, 245, coronatur a Joanne VIII, 28, 254.

Caro us Crassus eligitur, 212, coronatur a Jo. VIII, 25, 254.

Carolus Rudolphi fil. in pœnitentiâ mortuus, 306.
 Carolus IV, auctor A. Bullæ, 316, primus obtinet privil. apostol. primar. precum, 392, ultimus præstat juram. de mittendo in Italiam regnum gubernatore, 234.
 Carolus V singulari modo coronatur Bononiæ a Clem. VII, 43, in coronatione fungitur officio diac. contra morem majorum, 274, instituitur hæres ducatus Mediol., 232.
 Carolus Andegav. frater sancti Ludovici IX in Italiam accersitur, 315. In Tuscia fil. Paclarius, et postmodum vicarius imp. 330, 496, fit senator Urbis ab decennio, 302. Siciliam obtinet cum censu octo mill. unciar. auri, 311, juramentum præstat Rom. pont., 312. Controversias habet cum Rudolpho, 283, 308, 428, 496. Exprobratur arcetur ab Italico itinere, 283. Regit Jerus. possessionem in it per legatum suum, 477. Isabellam filiam negotii locat Ladislao Ung. regi, 373. Provinciam investituram accipit a Rudolpho, 284, a Martino IV iterum creatur senator Urbis, *ibid.*
 Castellii porta locus designatus ad excipiendum regem Romanor. coronandum, 268.
 Catharina Rudolphi filia uxor Ottonis Bavarie ducis, 306, 409.
 Cavalcas comes Brictonorum antiqui juris sanctæ sedis, eidem iterum donat, 208.
 Censuræ pro Siciliæ regno institutus pro aliis temporibus alius, 403 seq., 513, 518, integer impositus Siciliæ contra pharum, 515. Leo X eum reducit ad septem mille ducatos, 517.
 Censuum liber auctor Cencio Camerario, 145.
 Chartula donationis. *Vide* Mathild.
 Chiemenses episcopi Joannes, Cinnradus, 387.
 Chokier de primis precibus minus recte, 238.
 Chorographia Italice mediæ ævi notatur, 123, 138, 211.
 Christianus patriarcha ultimus Antiochen. cœditur, 478.
 Christianæ (sanctæ) Ecclesie in Tuscoria juris sanctæ sedis, 147.
 Chronologia epistolæ Rudolphi, 276, diplomatis Ottoniani, 137, Henriciani, 171, Chartulæ Mathildæ, 196.
 Chrysostomus (sanctus) Joannes elementiam principis commendat, 474.
 Cistercienses monachi sanctitate celebres, 303; eorum orationum suffragia, aut fraternitas a summis principibus quaeruntur, 306. Abbatiarum numerus, 305. Primum privilegia obtinent ab Innoc. IV, 307; eorum capitulum generale primum, 303.
 Civitas Leonina a Leone IV dedicata, 233.
 Civitates Langobardiæ in libertatem se asserentes bona Mathildis invadunt, 205 seq., eorum quatuor juris proprii Mathildis, 228. Etruscæ Eberæ in magnam ducatum creata, 231.
 Claves confessio nis sancti Petri, et sancti sepulcri benedictionis gratia in esse Carolo Magno, 12.
 Claves regnicolorum a Domino committuntur apostolorum principi, 55; quare appellatur claviger regni caelorum, 67, 139.
 Clemens III cum senatu Rom. pacem init, 300.
 Clemens IV Carolo Andegav. Siciliam concedit, 496.
 Clemens V coronatur per legatos Henrici VII, 43, 303. Constitutione Pastoralis decernit, pontificem vacante iur-

perio in Langobardia et Tuscia succedere imperatori, 228.
 Clemens VII coronatur Carolum V, 15.
 Clemens XI primarum precum satagit, 203.
 Clemens XIII auctori concedit, ut propriis oculis inspicat, diligenterque conferat autographa diplom. apostolici archivi Mohs Adrianiæ, 136.
 Clementia summis principibus necessaria, 474.
 Clementia Rudolphi filia uxor Caroli Martelli nepotis Caroli Siciliæ regis, 306, 433.
 Clerus et pop. Rom. regem Roman. excipiunt et ad basil. Vat. d. ducunt in solemnitate coronationis, 233.
 Codex Carolinus annis novem ante imperii renovat. scriptus, 100.
 Codex Farnesianus libri pontif. ævi Caroli Magni, 93.
 Codex Rudolphinus Zweytalen., 296.
 Continet epistol. 126 quarum duodeviginti sunt jam pridem editæ, 279.
 Collina porta prope castrum S. Angeli, 268.
 Comacina sanctæ s. di. restitutum Benedicti III hortatu, 427.
 Comitatus Norimbergensis et Augustana, 314, 337, 396, Campiduni, 384.
 Concilia Laterana, in de benefici. collatione, 390, Lugdunens. de sacra expeditione in Syriam, 462, Nicænum et pro sacris imaginibus, 6, Tridentinum de abolendo duellorum usu, 454.
 Concordata Germaniæ, 46.
 Concordia sacerdotii et imperii, 371.
 Conjuratio in sanctum Leonem III et in reos animadversio, 89.
 Conradus I rex Germaniæ s. tunc Augustor. turbatur, 244.
 Conradus II Salicus coronatur Aug. 169, 195, 245, 239.
 Conradus III imp. coronam non est adeptus, 400, regem Romanor. II se appellat, 169.
 Conradus Frid. II filius Siciliæ regnum invadit, 508, veneni haustu moritur, *ibid.*
 Conradus Svevus uncat. Spolet. et comitalis Assisii restituit sanctæ sedi, 267.
 Conradus Fr. Minorita Rud. legatus ad Nicol. III, 419, 437.
 Conringius Hermannus sancti Leonis III epistolæ 10 simul et iterum editi in lucem, I seq., 78. De genere et patria Rudolphi Rom. reg. loquitur, 301.
 Constantiniana donatio commentitia, 89.
 Constantinus Copronymus moritur: Leo IV fil. succed., 6.
 Constantinus Leonis IV fil. sub tutela matris fratris, 6.
 Constitutio Lotharii cum consensu Eug. II, 63, 152, talo acribitur Ottoni et Henrico, 155.
 Corona imp. qua for. ula imponi consuevit, 263, 436.
 Coronatio imp. ab uno Rom. pont. facienda, 19. Ea sola constituit imp., 39. Carolingius coronandi ritus, 251. Germanus coronandi solemnitas, 260. Olim ante missarum solemnitas fieri solita, 275.
 Coronatio imp. Or. cepta fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.
 Coronatio imperii a Rud. semper optata, nunquam obtenta, 323. Ejus terminus assignandus a pont. non sine reg. Rom. assensu, 363. Eiusdem negotium ab Innoc. III tractatum pro Ottonis IV, 273, pro Rudolpho a Nicolao III, 443, cui numerus militum secum ducendor. præscribitur, 323.

Corsica sanctæ sedi donata a Carolo Magno, 3, 60, a Mauris revocata Franci defendunt, 78. Eius donatio, ut Siciliæ et Sardinie, facta post ann. 791, 100, 128. Jura sanctæ sedis in eam insulam, 144.
 Credentia et credentiales, 433.
 Cypri rex scribit Rudolpho de infelici statu Syriæ, 476.

D

Damiani Petrus de apostolico privil. confirmandi electionem Rom. pont., 121.
 Decarcones. *Vide* Senatores.
 Decima in Germania colligende pro bello sacro, 335, 362. Alfonso regi Castellæ concessæ, 331.
 Defensio Eccl. Rom. et summi pont. est vera causa imperii in Occidente renovati, 37.
 Defensoris titulus Carolo Magno tribuitur post coronationem, 2, 34, 39, 62.
 Delegatio pro a. quæsitum: honorum Eccl. accepta, 190.
 Demetrius (romæ) et D. linatiæ dux a Greg. VII regis titulo insignitus sua bona subiecit sanctæ s. di. 236.
 Demetrius Rurorum rex bona sua subiecit Petri sedi, 256.
 Desiderio exacto Langob. regno finis affertur, 96.
 Designatio ditionis Eccl. Rom. per fines Carolo tributa, 99.
 Diffidatio, seu indictio belli, 377.
 Sultanus etiam mitti consuevit, 482.
 Rudolpho haud mittitur ab Ottonaro, *ibid.*
 Diploma confirmationis privilegiorum sanctæ sedis Carolingior. tempore in solemnitate coronationis legi solitum, 5. Infra octo dies fieri a Germanis captum, 492, 390.
 Diploma Ottonis austr. aureis litteris exaratum in archivo Mosis Adr., 134, 136, 136; sigillum perit, 137; ejus sinceritas, 138, 161.
 Diplomata antiqua nullum titulum præseferunt, 134; eorum ingenium, 133.
 Diplomatum Ottonis et Henrici exempla plura ex autographis accurate excerpta, ac sigillis 40 prælator. roborata in concil. Lugd., 1, 133. Post ann. triginta a Rudolpho et legatos confirmantur una cum Ludoviciano in conc. Lugd., n. 278. Trium horum excerpta a Nicol. III Rudolpho transmissa, ut suum inde condiceret, 320.
 Disciplina creationis Rom. pont. Ludovici tempore, 131, 17, 181. Ottonis ævo, 133 seqq. Henrici, 181.
 Ditiones ecclesiasticæ fines Orientales et litora, 74. Quæ identales nostre ævati similes, 98. Nomina eorum varia Rudolpho temporibus, 403. Romanis ipsis pontificibus Avinion. e degentibus ignota, 320.
 Divisio regnorum Caroli inter filios, 99.
 Dominatio pontificum Romæ et in ducatu aristocratica, 109. In exarchatu creterisque donationibus monarchica, *ibid.*
 Dominici et Francisci (sanctorum) ordines Ecclesie utiles probantur in conc. Lugdunensi n. 599.
 Dominicus quidam a Carolo commendatur Adriano pro aliqua gubernatione in ditionibus sanctæ sedis, 91.
 Domus appellatur bona omnia Mathildis, 205. *Vide* Mathild.
 Donatio Pippini instauratur a Carolo, 100. Carolina quater facta, 8, 100.
 Donationes omnes sunt pro mercede militum et ob veniam peccatorum, 100. Nec Ludov. nec Rudolph. ea iornita vultunt, quia nihil donant, 324. Spou tanæ Pippini et successorum, 177.

Drogo Mediomatr. episc. a Sergio II fit vicarius apostol. Gallie et Germanie, 114.

Ducatus Mediolan. origo, 231. Carolus V ejusdem heres institutus, 232.

Ducage Carolus dissert. de infer. ævi numism., 238.

Duellum permittatur sæc. xiii, 434; in conc. Trid. omnino sublatur, *ibid.*

E

Edmundo Heor. III, Angl. regis fit. exhibetur Sicilia regnum, 508.

Eambaldus archiep. Eboracen., 64, 67.

Eardulphus rex Norlanthimbr. expulsus restituitur, 65, 66, 69.

Eccardus et Maratorius jus supremum Rom. pont. in exarchatu agnoscunt, 106.

Ecclesie bona non alienanda, 48.

Eduardus Anglie rex Margaritam fit. despondet Hartmanno Rud. filio, 506.

Eginhardus testis improvise coronationis Caroli Magni, 16.

Einsidlose areni monasterium in Helvetiis, 468. Ejus abbas princeps imperii, *ibid.*

Electio Rom. pont. *Vide Rom. pontifex.*

Electio canonice in Germania viget, 445.

Electio decretum, 448.

Electivi principatus indoles, 510.

Electorum S. R. I. origo, 246, 527. Nomina, 247, mutatio, 248, numerus septenarius post Frid. II certus, 249. Plures ex eadem familia, 547. Diploma regis Rudolphi confirmant, 429, 501.

Elephantus carcer publicus Romæ, 90.

Ellas de Insat legatus Terræ sanctæ, 480.

Elisabet mater Ladisl. I regis Hungar. decreta in hæreticos roborat in suis ditionibus, 487.

Eminentissimi titulus Romanis procerib. tribuitur, 53.

Engelbertus archiep. Colonien. multa patitur a suis, 572, 445.

Episcoporum Germaniæ mores depravati, 348.

Epistolæ cod. Casarei in Zweytenas desiderate. Rud. ad Greg. X de sua electione, 290. Colonien. archiepiscopi ad eund. pontif., 400. S. R. E. cardinalis ad Rud., 319. Bernardi Seceov. episc. ad Rud., 403. Nicolai III ad Rud. post eadem Otocari, 421. Rudolphi ad Nicol. III post eandem eadem, 428. Privil. Rud. monast. Zweyten., 472.

Equitatio imperatoris cum pontif. post coronationem depravata, 275.

Equitatio Rom. pont. post coronationem ad Lateranense palatum, 267.

Equus albus pro census Siciliæ utriusque, 511.

Ercambaldus cancellarius Caroli Magni, 49.

Eremit monast. *Vide Einsidlose.*

Eridanus fluvius designat bona Mathildis, 203.

Eustentium dominationis in Mutinensi ducatu initia, 234.

Eturia et Langobardia juris imp., 53. In Langob. ducatus Mediolanensis emersit, 231. In Etruria olim Tuscia magnus ducatus, 234, 310, 330.

Engenius II de electione Rom. pont. aliquid sanxit, 184. Privilegium de confirm. electione ab imp. suppositum, 113, 122.

Euphemia sanctimonialis Rudolphi fita, 506.

Euphemius Constantiopolitanus patriarcha omnium primus anno 491 ab Anastasio imp. exigit professionem Iketi, 44.

Euphemius Siculus proditorie subicit S. cilliam Saraccnis, 78.

Exarchatus iuteger sanctæ sedi asseritur, 51. Caroli Magni ævo in tres provincias dividitur, Ravennam seu Æthiopian, et Pentapoles duas maritimam et Mediterraneam, 97. Earum caput civitas Ravenna, 357. Rudolphi ævo erat hinc Italia Romandiola et Meritima, 278. Comitatus Romandiole distinguebatur ab exarchatu, 493 seq., 522. Hinc prædecessorum invasio Rud. videbatur jus imperii, 335 seq. Rein edoctus cancellarii sui facto improbat sanctæ sedis jura acerrime vindicat, 428. Olim archiep. Rav. privilegia apostol. in Exarchata domabantur, 208, 277.

Exarchus imp. Or. qua solemnitate excipiebatur Romæ, 255.

Exceptio regum et imp. Romam venientium, 59

Expectativæ gratiæ sublatur, 290.

F

Factiones Guelpha et Gibellina in Italia, 215.

Ferraria. Ejus vires, et subjectio certa sanctæ sedi, 254. Matibiles in ejus territorio multis possidebat, 216.

Fæda et privilegia imperii a rege Rom. conferuntur, 311. Electoribus statim post coronat. Germ., 546.

Fidelitatis sacram. a rege Rom. præstitum pontifici, 42, 263, 270, a Romanis imperatori, 25, 28, 56, a principibus Germaniæ regi Rom., 315.

Florentini allucinatio insignis sup. patrimonio E. R., 197, 211.

Fodra Argentaria locatur a Rudolphi, 468.

Formula usu recepta: *Non cancellata non abolita*, etc. in diplomate Rud. reperitur, 488.

Formula tradendi insignia imperii, 263, ac præsertim gladium, 272, 274.

Fortunatus Graden. archiep. a sua sede pulsus in Francia exulatur, 47; mala ejus fama, 49.

Francisci et Dominicani (sanctorum) ordines probati, 599. Sancti Francisci, seu Minoritæ Nicolao III ob vitæ sanctit. charissimi, 412. Monasterium mulierum penitentium his committitur, 461. *Vide Conradus.*

Franciscus de Roxas Ferd. regis cath. orator ad Jul. II, 516.

Frankfordiense concil. canonem Nic. II male perceptum damnat, 6.

Fraternitas ordinis Cister. a principibus quaesita, 507.

Fridericus I Zuobardus primus Augustor. fit canonicus sancti Petri, 271, 272, 460.

Fridricus II Henrici VI fit. filius a patre rex igitur, 389. Ipsi die coronat. imp. constitutionem edit contra hæreses ab Honorio III roboratam, 483, quam postea Rudolphus confirmat, 487. Exauctoratur in Conc. Lugd., II, 228, 503. (Hinc Rudolphus inter regnum 23 annor. numerat, 460.) restituit sanctæ sedi terram Mathild., 202, fit maximus iuvator ditionum sanctæ sedis, 508.

Fridericus III obtinet a Nicolao V privilegium primar. precom, 293

Fridericus Rudolphi filius sine prole, 506.

Fridericus II archiep. Sali. b. jubetur a Greg. X adesse coronationi Rud., 329. Scribit Rudolpho se adiuturum, 355. Accusat Secevoicensem episcopum,

578. Vexatus ab Otocaro auxilium petit a Rud., 380, 382. Militem cum copiis in suam provinciam immisit nuntiat, 392. Ecclesiasticor. et ecclesiasticor. statum infelicem nuntiat Gregorio X, *ibid.* Rudolphum monet ut abli a domesticis ins diis caveat, 384. Sincera ejus fides a Rud. commendatur, 385. Provinciam visitat, 389 Populos a juramento, quod Otocaro præstiterant, absolvit, 402. Una cum suffraganeis suis Joanni XXI nuntiat liberat. Ausuria, 411.

G

Gabellensi in civitate comes instituitur ab Adr. Domivico commendatus a Caroli, 96.

Garampus canonicus sancti Petri præfectus archivis Vaticano, et castri Sancti Angeli, 217.

Garfagnana. *Vide Carfagnana.*

Gaticus abbas canonic. reg. ordi. Romæ collector, 20.

Gentilius Benedictus Vindob. biblioth. præfectus in Ughelli edit. Colecto exhibit monumenta, 463.

Germania omnis fidelit. præst. a Rud., 313. Status ejus infelix post interregnum, 515. Ejus principes privil. obtinent eligendi regem Romanor., 169.

Germanica corona regem Rom. futurum imp. insituit, 246.

Gladius imperatoris traditur de sacro altari principis apostolorum juxta antiqu. ordin. s, 272; juxta recentiores de super corpus sumptus, 274.

Godefridus præpositus Solien. subscribit Rud. diplomati pro sancta s. de, 526, a Rud. commendatur canonicis pro Patavia eccl. vac., 486.

Godefridus abbas Godwicens. monum. probat imperatorem nullum fuisse, ut se dixisse ante coron. Rom., 59. Diplomata Ottonum et Henrici aureis litteris exarata testatur, 155. De antiqu. dipl. ingenio disserit, 155. De titulo regis Rom. minus accurate loquitur, 245.

Golfridus Viterben. de pomo aureo, 259.

Gradensis ecclesiæ vires, 48.

Gratianus in monum. vel. referendis parum fidus, 87.

Gratianus superius accusatus ap. pont. et imp., 21.

Gregorius IV consecrari romens causa est, car imp. auctoritas invocetur, 116.

Gregorius V cum Ottone III de electione regis Rom. constitutionem edunt, 168, 245

Gregorius VI in conc. Satrino pontificatum ablicat, 261.

Gregorius VII (sanctus) libertatem consecrationis Rom. pont. post limitio revocat, 120. Pontificum et imperii potestatem duobus modis luminibus comparat, 316.

Gregorius X (sanctus) Viterbit eligitur regens in Syria cum exercitu Christianorum, 515. Ejus genus, patria, itinera, 357. Vix consecratus concil. Lugd. II ind. c. t. 313. Principes imperii monet, ut veniant ad solemnem coronationem Rud., 281, 315. Otocari Boh. regis cum Steph. rege Hung. pacem ratam habet, 398. Rudolpho prudenter negat favorem pecuniar., 353. Vicecennice relicto adheret Turrinisi, 510. Mediolani publicat bullam Clem. IV quas audit In *Cana Domini*, 552. Cum Christo o exercitu in Syriam redire meditatur, 476. Moritur Aretii, 376, 282, 496; miraculis caret, 363. Ejus epistola interposita, 367.

Gregorius XIII in pauperes liberatissimus, 11.
 Grimoldus filius Arichis Beneventi ducis a Carolo Magno obses in Franciam ducitur, 101.
 Guido. *Vide* Wido.
 Guillelmus. *Vide* Willelmus.
 Gurgensis episcopus Dietricus moritur, 387.
 Gultha al. Juditha Rudolphi filia nubit Wenceslao filio Ottocari post huius eadem, 422.

H

Hæreditatis princip. discrimen cum electivo, 310.
 Hallensis civitatis privileg. Rudolphinum, 417.
 Hartmannus Rud. fil. moritur sine prole, 306.
 Hedwigis Rud. mater monasterium ingreditur, 308.
 Hedwigis al. Anna Rud. fil. nubit Ottoni marchioni Brandenburg, 306, 346.
 Helmegeudus legatus Caroli Magni ad Leonem III, 5, 38.
 Henricus I Germanie rex chronologiam Angustor. cognominum ap. historicos turbat, 244.
 Henricus I (sanctus) sacram. fidelitatis præstat Bened. VIII. 59. Diplomate confirmat jura sanctæ sedis, 170.
 Henricus II, al. III, Clementi II fidelitatem jurat, 42, 262. Jura sanctæ sedis transmontana cum Benev. principatu commutat, 195. Coronam Italicam non suscepit, 215.
 Henricus IV rex Rom. III Mantuum jaris Mathild. prodicione capit, 221, ab ea vincitur in Sorbarie campis, 224.
 Henricus V rex Germ. Ang. III invadit bona Matildis, 200. Coronam Italicam non suscepit, 245. Romanos habet infensos, 312.
 Henricus VI Frid. I filius Frid II filium bionnem regem creat, 349. Male ablata sanctæ sedi restitui mandat testamento, 209. Siciliæ investituram ab eadem sede accipiendam præcipit, 310.
 Henricus VII Galeatium Phœntiæ vicariam instituit, 229. Fidelitatem pontifici per nuntios jurat Avelione, 42. Ex necessitate coronatur extra Basil. Vst., 43.
 Henricus Bavarie dux Ottocaro adhaerens Rudolph. aversatur, 310, 316, 332, in ordinem redigitur, 397, hostis imp. non denuntiat, ut Ottocarus, 353. Cum Lud. fratre reconciliatur pontifici et Rud. opera, 334, prohibetur tractare pacem inter Ottocarium et Huug. regem, *ibid.* Cum Rudolpho redit in gratiam, 409.
 Henricus Castellæ regis Fr. a factionis Romanis fit senator Urbis, 502.
 Henricus Basileen. episc. collector decimar. pro bello sacro, 333. Legatus Rud. ad Innoc. V, 369, 457. Roma discedit, pontifici decedente, 375.
 Henricus Tridentin. episc. cum Maximiliano Tirol. comite discordias habet, 483, a Rud. arbitri pacis designatur, *ibid.*
 Henricus Furstembergicus a Rud. gubernator mittitur in Romanoliam, quam credit juris imp., 331 *seqq.*
 Heriboli habentur concilium et comitia, 344.
 Hermannus seu Hartmannus alter Rud. fil. cui desponsa fuerat Margarita Eduardi regis Angl. III. mergitur in Rheno, 306.
 Hermannus Contractus notatur, 261.
 Heumannus Joannes de antiq. diplom., 153.
 Hildewaldus archiep. Colonie Leo-

ni III ad Francos confugiens in occursum mittitur, 49.
 Honorius II primus investit Albertum ducem de bonis Matildis post mortem Henr. V in vasoris, 200.
 Honorius III coronat imp. Fridericum II, 309.
 Honorius IV Rud. scribit de termino coronationis, 235.
 Hospitalarii. *Vide* Teutonico. ordo.
 Hugo rex Italiae Marociam uxorem ducit, cumque ea Romæ dominatur, 33. Ab Alberico Marociæ filio pelitur, 31. Aldæ regis filias nuptiis parem int. *ibid.*
 Hugo Lisiñanus rex Cypri Rudolpho infelicam Terræ sanctæ statum describit, 476.
 Humberti de Romanis consilium Nicolao III de dividendo Romano imperio, 287.
 Hunfridus Caroli Magni legatus ad Leonem III, 58.

I

Myrtel Flacci petulantia in Rom. pont., 1.
 Illyricus utraque ad consecrationem spectabat Romani pontificis, 9.
 Imperator in Occid. renovatur a sancto Leone III, 19, 31, 44. Ejus coronatio ab uno Rom. pont. facienda, 39. Muus defensio sanctæ sedis et Rom. pontificis, 4, 14, 251, 481, 528.
 Imperatores Carolingii septem, duobus alienæ stirpis insertis, totidemque additis ex femineis, 20.
 1. Carolus Magnus a Leone III coronatus an. 800, die 25 Dec., mortuus 814, 24 Jan., 17, 235.
 2. Ludovicus Pius fil. coronatus a Steph. IV, an. 846, mortuus 810, 20 Jun., 20.
 3. Lotharius fil. coronatus a sancto Paschali, an. 833, mortuus 855, 28 Sept., 21, 234.
 4. Ludovicus II fil. coronatus a sancto Leone IV, an. 850, mortuus 875, 13 Aug., 23.
 5. Carolus Calvus fil. Ludov. Pii coronatus a Joanne VIII an. 876, mortuus anno seq. 6 Octob., 28.
 6. Carolus Crassus fil. Lud. Germanici ab eod. pontifice coronatus an. 880, exactoratus 887, 11 Nov., seq. anno mortuus 13 Jan., 28.
 7. Wido dux Spoleti Berengarii æmulus a Steph. V coronatus an. 891, moritur 894, 24.
 8. Lambertus Widonis fil. coronatus a Formoso an. 892, moritur 898, 28, 242.
 9. Arnulphus fil. Carolomanni fratris Caroli Crassi coronatus ab eod. Formoso an. 896, moritur 899, 242.
 10. Ludovicus III fil. Hirmingardis Ludov. II filius coronatur a Bened. IV an. 900, biennio post exæcatus a Berengario miseram vitam vivit, 28.
 11. Berengarius filius Gisla Ludov. Pii filius coronatus a Joanne X an. 916, Verona cæditur, 924, 28, 245. *Vide singulos suis locis.*
 Horum sex primi jure successionis electi, ceteri spe defensionis Ecclesie, 242. Solemnitas eorum exceptio, 254 *seq.* Solemnitas coronationis, 253. Pontifici professionem faciunt, 40. Jura et privilegia sanctæ sedis diplomate confirmant, quod in solemn. coron. legitur, 29. A Romanis juramentum fidelit. accipiunt, 22. Per coronam supremæ auctoritatis pontificis consortes fiunt, 24, 251, 287. Principium imp. Carolingiorum an. 800, filius 925, 245.
 Imperatores Germanie omnino duodecim præcesserunt Rudolphum regem Rom.

1. Otto Magnus coronatus an. 961 a Joanne XII, mortuus 975, 35, 137.
 2. Otto II coronatus a Joanne XIII an. 967, moritur 983, 59, 104.
 3. Otto III coronatus an. 996 a Gregorio V, moritur 1002, 168, 504.
 4. Henricus (sanctus) coronatur a Bened. VIII an. 1014, moritur 1024, 40.
 5. Conradus Salicus coronatur a Joanne XIX an. 1027, moritur 1059, 193.
 6. Henricus II coronatur a Clem. II an. 1016, moritur 1056, 42, 262.
 7. Henricus rex Germ. V coronatur a Paschali II an. 1111, moritur 1125, 273, 312.
 8. Lotharius II an. 1135 ab Innoc. II coronatus, moritur 1137, 43.
 9. Fridericus I. Eubarius coronatur ab Adriano IV an. 1155, moritur 1190, 370.
 10. Henricus rex Germ. VI coronatur an. 1191 a Celestino III, moritur 1197, 280, 504.
 11. Otto IV coronatur an. 1209 ab Innoc. III, moritur 1218, 572, 494, 504.
 12. Fridericus II coronatur an. 1220 ab Honorio III, exactoratur a Leone IV in conc. Lugd. n an. 1245, tametsi superstes fuerit usque ad 1250, 494.
 Ottonum electio aut facta aut probata a Rom. pontif., 243. Sanctus Henricus primus omnia eligitur rex Rom. a Germ. principibus, 169, 241. In solemnit. coron. exhibent sacram. fidelit. Rom. pont., 40, 262. Ritus eos excipiendi ad portam castelli 261, fieri incipiunt canonice sicuti Petri, 271. Subdiaconi officio funguntur in missa coronationis, 274. Si qui coronam Rom. non assequantur, non dicebantur imperatores, 347.
 Imperatores quique post Rud. usque ad Car. V obiter memorati.
 1. Henricus rex Germ. VII coronatus an. 1312 a Clemente V per card. leg., moritur 1313, 271.
 2. Carolus IV coronatur ab Innoc. VI per leg. card. an. 1355, moritur 1378, 43.
 3. Sigismundus coronatur ab Eng. IV an. 1433, moritur 1457, 234.
 4. Fridericus III coronatur a Nicolao V an. 1452, moritur 1493, 245.
 5. Carolus V omnium ultimus coronatus a Clem. VII an. 1550, moritur 1558, 43.
 Imperatores electi, seu reges Romanor. usque ad Carol. V. numero decem.
 1. Henricus rex Germ. IV electus an. 1055, moritur 1106, 491.
 2. Conradus rex Germ. III electus an. 1138, moritur 1152, 400.
 3. Rudolphus el. au. 1273, moritur 1291, 276, 311.
 4. Adolphus el. an. 1292, moritur 1293, 306.
 5. Albertus Rudolphi fil. elect. an. 1308, moritur 1308, 303, 306, 393, 401, 472.
 6. Ludovicus Bavarus electus an. 1314, mor. 1317, 22, 492.
 7. Wenceslaus elect. an. 1376, ætatis 1400, 251, 251.
 8. Robertus elect. an. 1400, moritur 1410, 254.
 9. Albertus II Austr. elect. au. 1438, mor. seq. anno, 306.
 10. Maximilianus I electus an. 1486, mor. 1519, 481
 Ipsi decem in actis et dipl. se vocant reges Rom. aut imp. electos, 481. Omnium electio auctoritate pontificis confirmata, 18. Coronationi quæ desit in Carolo V æquivalere potantur.

dicebatur Dom. in medio Quadrages., *ibid.*

Quæstiones theologice a Carolo propo- sitæ Leoni III, 69 *seqq.*

R

Radevicus de situ bonorum Mathil- dia, 203.

Ravenna capit exarchatus, 337. Hen- ricus VI Exarchatus invasor jus sanctæ sedis publicis tabulis testatur, 494. A Nicolao III una cum Pentapoli vindicatur sanctæ sedi post diuturnam inva- sionem, 428.

Ravennas archiep a Leone III secu- stus ap. Carolum Magnum, 65. Ab Henr. VI Exarchatus invasore speciale membrum imperii appellatur, 208. Causæ cur a quibusdam Augg. id hon- oris obviaverit, 535.

Ravennatis palatii reditus repetuntur a Leone III, 51.

Regalia Beneventi sæc. XII, 180. Reges Italiae venientes Romam, hon- orifice excipiuntur in tota ditone ec- clesiastica, 59. Germanis corona ac- cepta, Romanam assequuntur necesse est, ut fiant imperatores, 168.

Reges Russor. et Dalmatiae sua regna sanctæ sedi subiciunt, 236. Eorum investituram a Rom. pont. accipiunt, *ibid.*

Regia potestas est Ecclesiæ bra- chium externum, 248.

Regis inoncello, 480.

Regis Romanor. titulus ab Henr. I lœtium ducit, 244, a Conrado III in sigillis apponi cœptus, 245 Rudolphi episcopi et diplomata hunc constanter præferunt, 511. Majestate quippe imperatorum in votis tantum habuit, 319.

Regiam et Mutina donantur Attoni proavo Mathildis, 221.

Residentie dispensatio obsequium principis, 453.

Richiza fl. Rigetta Aug. uxor Lo- tharii II, 200.

Ricordanus de Rom. pont. audacter moritur, 499.

Ritus coronationis imp. a Patrio- nio missus sollicitè consecratus ex variis ordinibus Romanis, 274.

Robertus. *Vide* Wiscardus.

Rogerius primus Siciliae rex ab Ian. II institutus, 507.

Rogerius comes sanctæ Severinæ possess. capit regni Jerus. pro Carolo Siciliae rege, 477.

Rogerius annal. Anglieor. scriptor, 200.

Roma et ejus ducatus Rom. pont. principem legitimum agnoscunt, 27. Utriusque populi ab impis Græcis de- ficiens sponte se illi subiciunt, 95. Romano tamen pop. et senatus sua partes remittunt in administratione rerum, 108, 312. In regibus Francorum magnum præsidium habuerunt, 5. Dona- tionum diplomatibus inseruntur, sic volente pont., 521.

Romania, Romaniola, et Romendk la nova nomina Exarchatus post sæc. XII, 557. Rud. nova tantum ista nomina agnoscens, Romaniolam ab Exarchatu diversam putat, 535.

Romanum imperium in omnibus mo- dum. ne Leonis quidem VIII pseudo- papæ constituit. excepta, appellatur, 166. Romano-Germanici nomen est jurisconsultorum Germ. inventio, 167, 311.

Romanus pontifex Ludov. filii ævo eligebatur et consecratur libere, 110, 181. Lotharii et Ludovici II priv. apostolico confirmatio electionis per annos 25 obtinuit, 114, 117. A Joanne IX renovatum, non fuit usque receptum, 118.

A Nicolao II concessum Henrico IV regi Rom. personæ esse declaratur, 119. Tres omnino principes illo u-i reperiuntur. Lottharius et Lud. Augg. atque Henr. IV rex Rom., 120. In hoc pop. remo sanctus Gregorius VII ratum habuit, postmodum præsertim sustulit, 121.

Rom. pontifex princeps absolutus dona- tionum absque S. P. Q. R. mixtura, 109, 181, eodem jure sui dominatur, quo Carolus in suis regnis, 54, 110, supremum ejus potest. Conringius fate- tur, 2. Majestatem Alcuinus præfert imperatoris ac regis. 11. Princeps summus a Romanis et Francis agnosci- tur, 9. Græcis dumtaxat exosus ob san- ctarum imaginum cultum, 5. Qui nihilominus ejus primatum agnoscunt, 564, discrimen dominationis in urbe et ejus ducatur, cum dominati in cæteris provinciis et civitat., 312. Rudolphi ævo huiusmodi discrimen non invenitur, 525. Vacante imp. in Langobardia et Tuscia imp. vices gerit, 228. Ipse unus coronatione facit imperatorem, 45, ejus mortem olim sequelantur depræ- dationes et defuncti corporis derelictio, 152.

Romanus pop. Juramentum fidelitatis exhibet imperatori, salvo eo quod præstiterat Rom. pont. tanquam proprio principi, 23, 24, 56. Non utique patricio, 12, aut regi Rom., 25, 41, ejus ingenium ferocis plures imperato- res experti sunt, 501, eidem Germani Aug. juramentum bis præstare co- sueverunt, 42, 269.

Ros lani episcopi sæc. XII Grosse- lani dici cœpti, 128.

Rotfridus et alii legati Eardulph. reg. in Angliam reducunt, 69.

Rudolphus Habsburgicus Aug. domus Austr. progenitor nascitur, 306, ex inclyto genere, 301, 406. Uxorem ducit Annam Homburgicam, 306. Ex ea septem liberos, totidem filias suscepit. *ibid.* Basileam obsidens eligitur rex Rom., 276, 311. Coronatur Aquil- grini crucifixum pro sceptro arripens, 313; electio confirmatur a Gregorio X, 320. Terminus pro coronatione imp. illi assignatur, 282, 529, in colloquio Lausaneusi necessario mutatur, 350, 385. *Ibidem* Greg. X juramentum præ- stat, 525. Eld. pont. agit gratias, quod principes ad coronationem invitavit, 543. Se eidem excusat ob dilatum ali- quandiu iter, 308. Audita Greg. morte iter suspendit, 367. Innocentio V se salutarium Romæ scribit præscripto tempore, 341; ab eod. pont. et successoribus prohibetur in Ital. venire ob controversias cum Carolo Sicil. re- ge, 283, 371, 427, concordia sequitur, 294, spes coronationis resumitur, 426. Nicolaus III coronationem designat, 436. Pontif. decedente, Honorium IV de coronatione interpellat, 285. Deinde successorem ejus Nic. IV, 286. Co- ronam usque ad extremum spiritum desideratam novis semper de causis nunquam adipiscitur, 280, 286. Quare omnes ejus epistolæ ac diplomata omnia titulum tantum regis Romanor. præferunt, 386, 595, 452, 456, 480, et alibi *passim*, quanquam aliquando ab aliis ignorantèr imperator nuncupe- tur, 318, 572.

Rudolphus rex Rom. in Austriam castra movet adv. Otocar., 375, 585. Viennam obsidet, Bohemiam regem in ordinem reducit, 415. Eodem rebel- lante novas vires comparat, 406. Insig- num de eo victoriam cum ejus cede nuntiat amico principi, 417, et Nicol. II, 419.

Rudolphus rex Rom. Frederici II

constitutionum contra omnes hæreses confirmat, 488, ob singularem Christi Passionis venerationi in certamina et res momenti suscepit fer. VI, 418. Summa ejus devotio in sanctissimam Virg., 508, obsequium singulare in sp. sedem, 320, 427, cui exarchatum restituit, quem nominis varietate deceptos detinuerat, 278. Ecclesiasticos omnes venerat, 453. Primas preces consue- tudine ratus nisi, omnium piamus of- fert, 200. Syriam, quo cum Frid. II processisse fertur, cordi semper ha- buit, 311, 479. Multis virtutibus illus- tris fuit: pietate, 508, mansuetudine, 405, clementia, 474, facilitate, 480, liberalitate in literatos, 486, gratifica- tione, 328, sollicitudine erga amicos, 359. Pacis amator maximus, 452. Auto- grapha omnium ejus diplomatum pro sancta sede versantur in archivio Mola Adriane, 495.

Rudolphus II Maximiliani II fil. imp. electus, 475.

Rudolphus Rud. fil. duodecimo vite anno mortuus, 506.

Rudolphus alter Rud. fil. Sueviæ dux, maritus Agnetis, Otocari filis, 506, moritur Praga, 422.

Rudolphus Rud. cancellarius, postea Salisburg. archiep., illicita juramenta exigit in Exarchatu, 428, eadem irrita declarantur a Rud., *ibid.* et 498. Subscribit dipl. Rud. quo inter cætera iura sanctæ sedis Exarchatus confir- matur, 526.

S

Sabaudia comes. *Vide* Ludovicus. Sabinese patrimonium, seu terri- torium pacifice non possidetur a sancta sede ante an. 784, 101, ejus fines constituti, 127.

Sabinus ep. Leonis III legatus cum Adulpho pro Anglia rege Eardulpho restituendo, 69.

Sacramentum. *Vide* Juramentum.

Sacriligum facinus ne otium Adria- ni in sanctum Leonem III, 14. Parmenium in Bernardum card. sanctæ sedis legatum, 225. Germanorum in preabytorem, 377, in episcopum, 387. Salinquerria Ferrarior. investitur ab Innoc. III de multis oppidis, aliisque bonis Mathildis, 301.

Sals deductio libera per Danubium ex privileg. Rul., 472.

Salisburgense capitulum Cister. frat- ternitatem obtinet, 506.

Salisburgensis archiep. *Vide* Fridericus II.

Salisburgensis provincia a Milota Otocari capitaneo vastatur, 295, 412.

Sanctia Berengarii comitis provin- ciæ filia Richardi regis Romanor. tempore interregni uxor, 484.

Sanctimonialium monasterium a Rud. fundatum, 308, preces ab iisdem quezite post electionem, 507.

Sauvus de rebus Terræ sanctæ, 478.

Saraceni Hispania Siciliam aggressuri Lampudasan, Pontium, Isciam invadunt et vastant, 72. Calliphæ Bagda- di non subjecti, proprio regi obtemp- rant: Mauri appellantur, 77. In reditu post basilicar. sanctorum Petri et Pauli expulsiorem fere omnes mersi di- cuntur, 79.

Sardinia sanctæ soli donata a Carolo Magno, 3, 11, 24, siletur in diplom. Ottonis, 138, una cum Corsica a Sara- ceno. molestis liberatur per Francos, 78, 143. Jura sanctæ sedis in eadem, 114.

Schifati mille, census Sicil. ante Ca- rolum Anlegav., 507.

Schinderliog vilissimas monetas a

actum, seu factum est per privilegia, vel quæcumque alia scripta quorumcumque tenorum ^a super recognitionibus, et ratificationibus, approbationibus innovationibus, confirmationibus, donationibus, concessionibus, et factis, seu gestis tam aliorum imperatorum, et regum Romanorum prædecessorum regis ejusdem, quam ipsius regis, et specialiter super fidelitate ^b, obedientia, honorificentia, et reverentia per Romanos imperatores, et reges Romanis pontificibus, et ipsi Ecclesiæ impendendis, ac possessionibus, honoribus, et juribus ejusdem Ecclesiæ, et nominationem super tota terra, quæ est a Radicofano usque ad Ceperanum, marchia Anconitana, ducatu Spoletano, terra comitissæ Mathildis, civitate Ravenna [Ravennæ], et Æmilia, Bojo [Bolsio], Casena, Foropopuli, Forlivo, Faventia, Immola [Imola], Bononia, Ferrara, Comaclo, Adrianis, atque Gabello, Ariminio [Arimino], Urbino, Monteferetri, **529** territorio Balnensi, comitatu Bretonorii [Bretonorii], exarchatu Ravennæ, Pentapoli, Massa Trabaria cum adjacentibus terris et omnibus aliis ad prædictam Ecclesiam pertinentibus, cum omnibus finibus, territoriis atque insulis in mari terraque ad provincias, civitates, territoria et loca prædicta quoquo modo spectantibus; nec non super civitate Romana ^c, et regno Siciliae cum omnibus ad ipsam spectantibus tam citra Pharum quam ultra, Corsica quoque atque Sardinia ^d, et cæteris terris ac juribus ad ipsam Ecclesiam pertinentibus. Nos nostri nomine principatus in omnibus ac per omnia approbamus et ratificamus, ac iisdem omnibus et singulis, et quibuscumque aliis super eisdem per eundem regem quoquo modo factis et in posterum faciendis, volun-

^a Hinc tituli quem diplomati præmittendum dixi (col. 869, not. ^a) pars prior comprobatur; præscriptus aliis, minus rectus declaratur, ac præsertim appositus a collectore epistolarum hujus codicis, falsi arguitur.

^b Quæ de sacramento fidelitatis sunt dicta (Diss. in Cod. Rud., n. 46 seqq.) unanimi testimonio principum roborata, magis magisque comprobant indolem imperii Occidentalis a summo pontifice renovati, præsertim post Carolingiorum seriem, cum Otto I imperialia insignia suscepit. Quia super re audiendus iterum Abertus Rudolphi filius Bonifacio VIII, sic loquens: « Pia devotione et sincero corde profiteor, quod Romanorum reges in imperatores postmodum promovendi, per sedem eandem ad hoc potissime ac specialiter assumuntur, ut sint S. R. Ecclesiæ advocati, catholice fidei, ac ejusdem Ecclesiæ præcipui defensores. »

^c Quanquam urbs Roma ejus terræ caput, quæ a Radicofano ad Ceperanum pervenit, inter donationes principum recensita videatur, ut aiebam in notis ad Rudolphinum diploma, quia tamen contra æquum et rectum ejus dominatio cum cæteris confunderetur, seorsim a principibus nominatur. Cæterum distinctæ hujus nominationis necessitas patet ex præsentibus rerum statu, quem videsis in dissertatione præcedenti, n. 13 seqq.

^d De tribus hisce insulis Rudolphus in diplomate nominatum non loquitur, tametsi quæ in præcedentibus confirmarat instaret. At principes quidquid Rudolphus scripto mandaverat, ratum habentes, hic respiciunt ad celebre edictum ap. Rayn. (1275, n. 38 seqq.) datum Lausanæ altera die post colloquium cum Gregorio X, ubi legitur: « Adjutores erimus ad retinendum et defendendum Ecclesiæ Romanæ regnum Siciliae cum omnibus ad ipsum spectantibus tam citra Pharum quam ultra: nec non Corsicam et Sardiniam, ac cætera jura, quæ ad eam pertinere noscuntur. » De quibus insulis in eadem dissertatione abunde disserui.

^e Singulare hoc genus comprobandi etiam futura Rudolphi diplomata, aliave scripta pro sanctæ sedis juribus asserendis, magna exprobratio est nupero-

rum nostram, ascensum atque consensum unanimiter atque concorditer exhibemus ^e. Et promittimus quod contra præmissa, vel aliquid præmissorum nullo unquam tempore veniemus. Sed ea omnia et singula pro posse nostro procurabimus inviolabiliter observari. Et ut hæc nostra voluntas, approbatio, ratificatio, assensus [Autogr. add. consensus], atque promissio a nobis eisdem Romanis pontificibus et Ecclesiæ in perpetuum observentur, hoc præsens scriptum inde fieri fecimus, nostrorumque sigillorum munimine roboravimus [roboratum]. Actum et datum anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo nono, ind. vii, **530** regnante prædicto domino nostro domino Rudolpho Romni. rege glorioso regni ejus anno 6 ^f.

III

Diploma quo Rudolphus ecclesiastica jura severo edicto tuetur. ^g

Rudolphus Dei gratia Romanorum rex semper Aug. universis Romani imperii fidelibus præsentis litteras inspecturis gratiam suam et omne bonum. Quia regalem decet clementiam sic libertates impendere et benemeritis liberalitatis et munificentie suæ gratiam impartiri, quod ex eo imperio ^h, ac ecclesiis, et ecclesiarum prælatibus nullum prorsus in suis juri- bus præjudicium irrogetur, ad universorum tam præsentium quam futurorum notitiam volumus pervenire, quod per libertates illas, quibus a creationis nostræ tempore civitates et loca quæcumque dotavimus, nullum volumus imperio et ecclesiis ac ecclesiarum prælatibus in suis juribus et hominibus præjudicium generari ⁱ. Sed volumus quod imperium **531**

rum aliquot scriptorum, qui rebus penitus inexploratis, novatorum opiniones a doctissimo ac ven. card. Baronio jam pridem confutatas, et pro sui ævi armorum genere et copia protritas, recoquere maluerunt; quam Barouio eodem duce, optimis tot monumentis, quæ ætas protulit, inhærendo, principi apolo- gorum, ejusque successoribus jura luce ipsa clariora cum Rudolpho et Germaniæ principibus vindicare.

^f Septemvirorum illustre collegium imperii omnes principes exhibens, una cum sanctæ sedis juribus Rudolphi majestatem regiam vindicat semel, iterum, et tertio adversus inscitiamne au assentationem? recentiorum. Annum siquidem 1279 regnantis Rudolphi regis Romni. sextum regni appellat.

^g Bzovius hoc edictum in annales retulit; unde illud exceperit auctor Pietat. Austr. (lib. 1, cap. 17, p. 102), animadvertens permultos id temporis conatos esse ecclesiis auferre jura sua. Quamobrem Rudolphus pro eorum immunitate ita sanxit. Raynaldus de eadem constitutione loquens (1283, n. 61): « Addendum, ait, rebus Germanicis videtur, Rudolphum Cæsarem constitutionem hoc anno edidisse, qua prærogativas ecclesiasticis concessas confirmavit. » Ex contextu patet, tam auctorem prædictum quam Raynaldum non esse assecutos hujusce constitutionis veram sententiam.

^h Non igitur ecclesiarum atque ecclesiasticorum duntaxat jura vindicat, sed præcipue imperii: quod æqui ac boni principis proprium est, ea scilicet privato cuilibet non elargiri quæ aut principatus, aut sacrosanctis ecclesiis detrimenti quidquam inferant.

ⁱ Plura hujusmodi privilegia in codicis Rudolphini epistolis vidimus: quæ inter nonnulla reperimus civitatibus Bohemiæ et Moraviæ confirmata, quæ ab Ottocaro obtinuerant, ut (lib. 11, ep. 15) Brava Moraviæ civitas amplissimis ab eodem privilegium data, post insignem de illo victoriam reportatam anno 1278, cum ejusdem cæde, ab Rudolpho eorundem confirmationem non sine aliquo augmento obtinuerat eodem aut sequenti anno. Hujusmodi autem privilegia, si quidquam imperio aut ecclesiis nocerent, constitutione ista moderatur.

et prælati ecclesiastici omnibus illis iuribus gaudeant, quibus ante libertatem huiusmodi civitatibus et locis a nobis indultum usi fuerunt, et quæ in eis ante tenora libertatis ejusdem habuisse noscuntur. In

A cuius rei testimonium præsens scriptum majestatis nostræ sigillo jussimus communiri. Datum Hagenaune [in Hagen] iv Nonas Decemb. ind. ii. anno 1283, regni vero nostri anno 10.

^a Leodiensis civitas, ut vidimus (l. iii, ep. 10) reclamavit adversus privilegium a Rudolpho concessum ecclesiasticis, at nequidquam. Ex constitutione enim ista privilegia civitatibus, locisque concessa neque imperii neque ecclesiasticorum iuribus damnum aliquid inferendum caveri deprehendimus. Non autem privilegia ecclesiasticis concessa, ne quid inde civitates et loca detrimenti acciperent, revocari, aut imminui indidem comperimus.

^b Duo super hac nota temporis observanda veniunt. Primo scriptorem codicis, qui diem mensis numero Romano indicat, indictionem arabico parum accurate signare: non enim ii, sed xi excurrerat anno 1283. Deinde a Rudolpho indictionem pontificiam, quam vocant, adhiberi, quæ incipit a Kalendis Januarii, quandocumque ita fieri ceptum sit; per undecimum enim sæculum ab initio Septembris prisco more, qui Græcorum dicitur, desumi consuevit. Pagiug (*Diss. Hypat.* par. iii, cap. 2, n. 13) vel seculo sexto alicubi reperiri indictiones cum anno civili

incipientes a Kal. Januar. animadvertit, quod certe diplomaticæ rei periti non admittent. Ducangius in Glossario, ut Constantinianam seu Cæsaream in Germania semper obtinuisse, hodieque obtinere demonstrat, duo affert diplomata: unum scilicet Ottonis II anno 892, vi Kal. Octob. ind. xi; alterum vero Henrici anno 1224, v Kal. Januar. ind. xiii (Fridericus II tum temporis, non Henricus imperabat). Id vero tam probat, Constantinopolitanam a Kalend. Septembris, quam Constantinianam a 24 ejusdem mensis incipientem in Germania obtinuisse. At Cæsaream semper usu receptam apud Germanos pro comperto habeatur. Rudolphus Lausanæ confirmat quæ acta erant Lugduni, anno Domini 1275, ind. iii, xiii Kal. Novembr. Attamen Octobri mense tam Constantiniana, quam Constantinopolitana indictio iv fluelat. Rursusque in hac constitutione undecimam indictionem consignari aspiciamus, cum duodecima Cæsarea ab octavo Kalendas Octobres, Constantinopolitana ab ipsis Kalendis Septembris efflueret.

INDEX

RERUM ET VERBORUM QUÆ IN SECUNDO JUXTA CENNII EDITIONEM CODICIS CAROLINI TOMO CONTINENTUR.

(Numeri hujus indicis respondent numeris crassioribus in textu insertis.)

A

Abbas eremitarum monasterii Einsidensis princeps Romani imperii, 468.

Abbatibus ord. Cisterc. congregati Cistercii rogant. r orationum suffragia ab Innoc. III, 303, et a Rudolpho rege Romanorum, 501. Fratritatem a sancto Ludov. IX et a Capitulo Salisburgensi, 301.

Abbatium Cisterciensium num. 505. Privilegia apostolica, 507.

Aclamationes pop. Rom. post improvisam Caroli Magni coronationem, 17.

Ac. on al. Ptolemæis Turcis capta, 236. Quidquid dignitatis nominisque Christiani erat in Syria, ibi consistebat, 477.

Adelais cum Otone Romam venit, 137.

Adelboldus de Henrici I regis Romanorum electione, 170.

Administri principum apud sanctam sedem quomodo se gerant, 371.

Adolphus Næssaviæ rex Romanorum successor Rudolphi, 506.

Adrianus I (sanctus) rector Carolinor. libror. interpres, 7. Perperam si auctor legis regis commentis, 166. Ejus legatus apost. officio deest in Carolum Magnum regem Francorum, 67.

Adrianus IV coronat Fridericum Esobarum, 271 seq.

Adrianus V septem et triginta dies pontifex, 375. Prohibet Rudolphum in Ital. venire, 285. Ejus gesta, 374.

Adolphus diac. legatus Leonis III in Angliam, 66.

Ægra civitas in Bohemiæ fluvibus, 306.

Æmilia provincia perperam in civi-

tatem versa, 96. Civitas angustior ecclesiastica Langobardor. ævo, 97, a scriptoribus sæc. xvi et nonnulli recentioribus male accepta pro amplissima Rom. reip. provincia, 93, 126, 188.

Affinitates Rudolphi cum principibus, 506. Cum Philippo III Francorum rege, 455.

Agnes Rudolphi filia, uxor Alberti ducis Saxonie S. R. I. electoris, 306, 316.

Agnes Ottocari regis Bohemiæ filia, uxor Rudolphi filii Rudolphi regis Romanorum, 501, 422.

Albericus comes Tuscanus novam Urbis administrationem inducit, 31.

Albertus dux ab Honorio II investituram obtinet Mathildianæ hereditatis, 200.

Albertus Rud. pater in Syria moriens Accone sepelitur, 295, 306, 321.

Albertus Rudolphi fil. cum exercitu in Austriam p. mittitur, 393, 401. Eligitur rex Romanorum, 306. Dignitatem imperialem renovatam esse in Germanis, seu in Carolo Magno testatur, 321. Bonifa. io VIII confirmat inter cætera jura sanctæ sedis terram Mathildis, 205. Zweytsleusi monasterio paternum privilegium salis confirmat, 472.

Albertus Saxonie dux S. R. I. elector, 306.

Albinian codicis præstantis, 134.

Albornotus Ægydius card. leg. præfectus de Vico in ordinem reducit, 215.

Alcuinus Romanum pontif. summum principem agnoscit, 14. Ejus consilium præleas Carolo Magno, 15.

Alernannia, Langobardia, et Tuscia ad imperium spectant, 310, 322.

Alexander VI Siciliam citra pharum bipertito dividit totaque censu octo unciar. mill. onerat, 515.

Alienora Raym. Berengarti filia regina Angliæ, 461.

Alodium quid sæculo xi et seq. 201.

Alphonso rex Castellæ rex Romanorum electus, 276. Cedit jus omne Rudolpho, 353.

Amiralumina Calipha xxviii success. Harouis, 77.

Anacletus antipapa. Vide Petrus Leonis

Andreas Sclavonie dux, frater Ladislai Ungariæ regis, 375.

Anglicana ecclesia a Greg. Magno iustaurata sollicitat Leonem III, 61, qui eam fovet, 68.

Anna Rudolphi regis Romanorum uxor, 251, 506, mille marcas argenteas annui redditus obtinet in Austria, 429.

Anna al. Hedwigis Rudolphi filia uxor Ottonis marchionis Brandeb., 506. Anselmi, ut creditur, testimonium de Lud. diplom., 124.

Anthimus dux Neapolis negat auxilium Græcis Siciliam contra Saracenos propugnaturis, 75.

Antiochia patriarchalis urbs celeberrima a Benjocdare soldano Ægyptio excisa, 478.

Antonellus S. R. E. card. olim præfectus archivo Mosis Adriancæ monumenta edidit ditiumque sanctæ sedis, 83, 154.

Apologus Æsopi, quo Rudolphus usus dicitur, ne in Italiam veniret, 279.

Apulia, Calabria et Marsia ferunt omnes census regni Siciliæ, 507.

Aquilæ imperialis historia a communi opinione diversa, 381, 393.

Aquileensis patriarchatus vices, 48.

Raym. Turrianus patriarcha pollicetur auxilium Rudolpho, 389.

Aretium perveniens Rudolphus ex Galia rediit, ibi brevi morbo tentatus moritur, 276, 282.

Arduhus al. Eardulphus Anglice rex in suam regnum uide expulsum fuerat, restituitur, 66.

Argelata et mediana J. Mathildici in territorio Bononiensi, 217. Postea J. sanctae sedis, 414. Quod Henric. VI agnoscit, *ibid*.

Aricinus dux Benev. subactus a Carolo Magno, 101.

Ariperius rex Laugob. donationem Alpium Cottiar. aureis litteris iustaurat, 135.

Arnaldus Brixiensis animos Romanorum pervertit, 500. Eius discipuli, et equaces de sanctae sedis ditione perceram sentiant, 524.

Arnolphus eligitur et coronatur imperator a Formaso, 212.

Artaldus Rheimen. archiep. pallium obtinet a Romano pontifice, 34.

Assisi palatium pontificium, 137.

Augustini (sancti) sententia de discrimine in er infidelium et communitorium, 474. Ejus ordo toleratus demonstrat, 390.

Augustinus monachus Anglorum apostolus, 68.

Aurea Bulla de feudis, et privilegiis a rege Rom. confirmandis, 346.

Aurea Vallis monast. *Vide* Monasterium.

Aureis litteris exarata diplomata Ariperii, Ottorum, henrici I, 135.

Austria cum Styria, Carinthia, aliisque provinciis detenta ab Ottocaro, 378.

Vastata, 392. Ab eodem deficit, 410. A tyrannide liberatur, 413.

Austrace Augustae domus primordia. *Vide* Rudolphus. Singularis ejus pietas in beatissimam virg. Mariam, 308. Existimatio et libertatis continuata in litteratos, 486.

Autographa diplomatum in archivo Mosis Adrianae Ottonis I, 157. Rudolpho, 520. Electorum S. R. I, 526. Ottonis III in monasterio sanctorum Bonifacii et Alexii, 252. Conradi III regis Romanorum, in archivo Corbeae, 169.

Autographum litterarum a Leone III transmittitur Carolo Magno ne exemplum earum sit suspensum, 68.

B

Bacchinus Benedictus de donatione Mathildis, 197.

Baldwinus Flandriae comes orientallium imp. primus, 521.

Bambergensis ecclesiae fundatio, 171. In episcopatum erecto, 189. Subjectio sanctae sedi, *ibid*. Communitio cum Beneventano principatu, 175, 179.

Bambergensis episcopi Henrici I diplomati subscribens se vocat subditum sanctae sedis, 193.

Basilea obsidatur a Rudolpho, qui electus rex Romanorum obsidionem solvit, 311. Obsidionis causa, 312.

Basileensis episcopus. *V. de* Henricus.

Basileus appellatur Carolus a Michaelis Aug. legatus, quod nomen Graeci aversantur, 76.

Bavariae dux. *Vide* Henricus.

Beatrix Berengarii Provinciae comitis filia, Caroli Siciliae regis uxor, 484.

Beatrix mater Mathildis, 203. Uxor Bonifacii, Parmae domina, 244.

Benedictar solanus et tyrannus Aegypti appellatus Christianum sanguinem sitiens, 482, 476, 478.

Benedictus VIII de imperatore eligendo, aut contra mundi auctoritate apostolica decessit, 244.

Benedictus XIV Gregorium X in martyrol. retulit, 375.

Benedictus canonicus sancti Petri verum situm portae Colinae designat, 268.

Benedictus Cariscum dicitur senatoriam urbis dignitatem usurpat, senatum perdit, Ecclesiae ditiones lavadit, 501.

Beneficia ecclesiastica a laicis principibus non conferenda, 527.

Ben ventanus incatus. Sex ejus civitates a Carolo Magno donantur sanctae sedi, 101. Eius duces Arichis et Guimoldus, *ibid*. Memoratus in libro Poutif. explicatur, 146. In plures dynastias divisus, 163. Cum bonis omnibus transmontanis juris sanctae sedis commutatus, 179. Eius regalia, 180.

Berengarius Aug. solemniter coronatur, 251. In eadem solemnitate legitur diploma confirmans jura et privilegia sanctae sedis, 51, 254.

Berengarius Raynminus comes Provinciae et Forcinerii moritur sine prole mascula, 464. Quatuor ejus filie regnae omnes, Margarita Francia, Alienora Angliae, Sancta Richardi regis Rom. electi uxor, et Beatrix Siciliae de hereditate decertat, *ibid*.

Bernardus ap. sedis legatus a Parmensibus male ad odium acceptus, 225.

Bernardus electus Albiensis, 285.

Bernardus Secoviensis episcop. Ottocari legatus ad comitum Augustana, 353, 378, 482, a Gregorio X increpitus, 379, cum Rudolpho se excusat, 404.

Bernardus Thesaurarius historiae sui temporis scriptor, 320, Rudolpho valde acceptus, 361.

Bertramus comes Provinciae su. bona subijcti sanctae sedi, 257.

Bibliothecarius dignitas palatii Francorum, 155.

Blanchinus Franciscus civitates, quarum Fulvius possessionem iam, pro integra donatione Pippini accipit, 95.

Blondi opinio falsa de Greg. V et Ottonis III constitutione super Regis Romanorum electione, 244. Ea tamen non omnino rejicienda, 168.

Bolium hoc in Sassinia a non nomine pro Botio Insubriae perieram accipitur, 98.

Bovellus S. R. I. electores Carolo IV antiquiores non iacens, decipitur, 241, 246.

Bohemia et Moravia Rudolpho parent, 421.

Bohemus rex pincerna imperatoris, 248, unus e sexu electoribus, 250. *Vide* Ottocarus, Wenceslaus.

Bollandi continuatores actorum et monumentorum veterum ac vetusti editores, 170.

Bona ven. card. Flaccium irridet, 2.

Bonifacius marchio Tusciae pater Mathildis dominatur Parmae, 221.

Bononia restituitur sanctae sedi, 498, 521.

Brietonem olim castrum Sussurium, 286, ab Alex. III concessum archiep. Rav., *ibid*.

Bruna civitas Moraviae privilegia obtinuit ab Ottocaro, quae Rudolphus confirmat et amplificat, 425.

Bruno Olomuensis episc. Gregorio X de infelici statu Germaniae, 503, 515, pacis interpret inter Rudolphum et Ottonem Brand-burg, 424, una cum Moraviae procuribus honarium facit Rudolpho, 425.

Bula Clem. IV quae audit *In Caena Domini* a Gregor. X Mediolani publicatur, 532.

Bulle romae pro sigillo Otto Ma-

gnus omnium ultimus oras esse dicitur, 180.

C

Cadolans comitatus P. ruensem sibi confirmari obtinet ab Henrico II, 223.

Cadulphus rex Anglor archiepiscopus Cantuar. et Eboracen. infensus, 64. Cajeta et Fundi juris sanctae sedi, 17, 49.

Cajetanum cum Amalphantis Michaeli patricio auxilium praebent contra Saracenos Siciliam aggresso, 73.

Calabria et Apulia Northmannis traditur a Nicolao II, 130.

Calabranum et Siculi patrum annuus redditus 35 M. aurei, 16, acerrime vindicata ab ap. sede, 165.

Calumniantur genus quatuordecim, 410.

Calvulus culicular. et Campani majestatis rei, 90.

Campania Rom. bipertito divisa, 147. Eius extensio, 157. Ottonis temp. eua territorio Rom. confusa, 149.

Campaniae ducat. Benev. sex civitates a Carolo Magno donatae sanctae sedi, 129.

Canonicum hodie *Kempen*, Saeviae civitas in Algioia, 388.

Canonicus Leodiensis petitur a Rudolpho pro familiaris suo, 453, 481.

Canonicus sancti Petri conferri cepit regi Romano in solemnitate coronationis, 272.

Cantuariensis archiep. cum Eboracensi discord a de primatu composita, 64.

Canusina arx fundatur, 221. Eius ecclesiae thesaurus Romam deferretur, 216.

Capitaneus a Rudolpho in Italiam mittitur, 354, a rege Bohemiae in Salsburg. provinciam missus, 392.

Capitaneae plurib. capitib. multa continent, 55.

Cardinalium S. R. E. praestantia, 324.

Carlagana juris sanctae sedis ex donatione Mathildis, 217.

Carinthia. *Vide* Meinhardus.

Caroliatarum ordo toleratus, 399.

Carolingii Aug. *Vide* Imperatores.

Isidem Ecclesiam Romanam defendere deserventibus imperatores aliunde questit, 28, eorum hinc, 243.

Caroli libri *Ido* accipit Carolo Magno, 6.

Carolus Martellus inter Ecclesiae defensores recensitus, 153.

Carolumanus cum matre paternam donat. confirmat, 95.

Carolus Magnus Ecclesiae R. defensor ante et post adeptam coronam imperii, 2, 54, 59, in rebus libei dogma spectantibus consulit sanctam sedem, 7. Veniens Romanum quomodo excipitur, 258, in sancti Petri ecclesiam, et Rom. pont. liberalissimus, 8. Quater veniens Romanam provincias et civitates largitur sanctae sedi, 10. Ultimo in adventu coronatur imp. Aug., 16. De hujusmodi coronatione opiniones falsae, 18. Lud. filium regnorum haredem institutum imperatorem designat, 30. Imperium non armis, sed defensione sanctae sedis adipisci ur, 37. Ecclesiam custos dicitur a Leone III, ex defensor in *suis a* *Hitibus*, 50 *seq.* Gradens archiepisc. a sua sede pulso impetrat Polaniam eccl., 48. Regna dividit inter filios, 54, 99, a legatis pont. se delatum putans placatur a Leone III, 66, cum Michaelis imp. Or. pacem aliquam inquit, 76. Electio Rom. pont. et tributa, commentitia, 181, moritur, 82.

Carolus Calvus eligitur et confirmatur in concilio, 243, coronatur a Joanne VIII, 38, 284.

Caro us Crassus eligitur, 212, coronatur a Jo. VIII, 28, 284.

Carolus Rudolphi fil. in pœnitentiâ mortuus, 306.
 Carolus IV, auctor A. Bulhe, 346, primus obtinet privil. apostol. primar. precum, 392, ultimus præstat juram. de mittendo in Ital. regnum gubernatore, 354.
 Carolus V singulari modo coronatur Bononiæ a Clem. VII, 45, in coronatione fungitur officio diac. contra morem majorum, 274, instituitur hæres ducatus Mediol., 252.
 Carolus Andegav. frater sancti Ludovici IX in Italiam accersitur, 315. In Tuscia fit Paciarus, et postmodum vicarius imp., 350, 496, fit senator Urbis ad decennium, 502. Siciliam obtinet cum censu octo mill. unciar. auri, 511, juramentum præstat Rom. pont., 512. Controversias habet cum Rudolpho, 283, 308, 428, 496. Exprobrat acetur ad Italico itinere, 283. Regni Jerus. possessionem init per legatum suum, 477. Isabellam filiam nuptui locat Ladislao Ung. regi, 378. Provinciam investituram accipit a Rudolpho, 284, a Martino IV iterum creatur senator Urbis, *ibid.*
 Castelli porta locus designatus ad excipiendum regem Romanor. coronandum, 268.
 Catharina Rudolphi filia uxor Ottonis Bavarici ducis, 306, 409.
 Cavatica comes Brictionorum antiqui juris sanctæ sedis, eidem iterum donat, 208.
 Censuræ pro Siciliæ regno institutas pro aliis temporibus alius, 207 seq., 513, 518, integer impositus Siciliæ contra pharum, 515. Leo X eum reducit ad septem mille ducatos, 517.
 Censuum liber antiquior Cencio Camerario, 145.
 Chartula donationis. *Vide* Mathild.
 Chiomensis episcopi Joannes, Chauradus, 387.
 Chokier de primis præclibus minus recte, 288.
 Chorographia Italice mediæ ævi notatur, 125, 138, 214.
 Christianus patriarcha ultimus Antiochen. ceditur, 478.
 Christianæ (sanctæ) Ecclesie in Lusubria juris sanctæ sedis, 117.
 Chronologia epistolæ Rudolphi, 276, diplomatis Ottoniani, 137, Henriciani, 171, Chartulæ Mathild., 196.
 Chrysostomus (sanctus) Joannes elementiam principis commendat, 474.
 Cisterciensis monachi sanctitate celebres, 303; eorum orationum suffragia, aut fraternitas a summis principibus quaeruntur, 306. Abbatium numerus, 305. Primum privilegia obtinent ab Innoc. IV, 307; eorum capitulum generale primum, 303.
 Civitas Leonina a Leone IV dedicata, 253.
 Civitates Langobardiæ in libertatem se asserentes bona Mathildis invadunt, 205 seq., eorum quatuor juris proprii Mathildis, 226. Etruscæ Libæe in magnum ducatum erectæ, 254.
 Claves confessio nis sancti Petri, et sancti sepulcri benedictionis gratia misse Carolo Magno, 12.
 Claves regnicæ orum a Domino committuntur apostolorum principi, 55; quare appellatur claviger regni cælorum, 67, 159.
 Clemens III cum senatu Rom. pacem init, 500.
 Clemens IV Carolo Andegav. Siciliam concedit, 496.
 Clemens V coronatur per legatos Henrici VII, 45, 503. Constitutione *Pastoralis* decernit, pontificiam vacante im-

perio in Langobardia et Tuscia succedere imperatori, 228.
 Clemens VII coronat Carolum V, 15.
 Clemens XI primarum precum satagit, 295.
 Clemens XIII auctori concedit, ut propriis oculis inspicat, diligenterque conferat autographa diplom. apostolici archivi Molis Adrianiæ, 156.
 Clementia summis principibus necessaria, 474.
 Clementia Rudolphi filia uxor Caroli Martelli nepotis Caroli Siciliæ regis, 306, 433.
 Clerus et pop. Rom. regem Roman. excipiunt et ad basil. Vat. d. ducunt in solemnitate coronationis, 255.
 Codex Carolinus annis novem aut. imperii renovat. scriptus, 100.
 Codex Farnesianus libri pontif. avi Caroli Magni, 95.
 Codex Rudolphinus Zweyentalen, 296.
 Continet epistol. 126 quarum duodeviginti sunt jam pridem editæ, 219.
 Collina porta prope castrum S. Angeli, 268.
 Comacium sanctæ s. di. resti urum Benedicti XIII hortatu, 427.
 Comitatus Norimbe genia et Angustana, 514, 537, 593, Campiduni, 386.
 Concilia Lateran. in de benefic. collatione, 290, Lugdunens. in de sacra expeditione in Syriam, 462, Nicænum in pro sacris imaginibus, 6, Tridentinum de abolendo duellorum usu, 454.
 Concordata Germaniæ, 46.
 Concordia sacerdotii et imperii, 371.
 Conjuratio in sanctum Leonem III et in reos animadversio, 89.
 Conradus I rex Germaniæ s. rheni Augustor. turbat, 244.
 Conradus II Salicus coronatur Aug. 169, 195, 215, 239.
 Conradus III imp. coronam non est adeptus, 400, regem Romanor. II se appellat, 169.
 Conradus Frid. II filius Siciliæ regnum invadit, 508, veneni haustu moritur, *ibid.*
 Conradus Suevus uocat. Spolet. et comitatu Assisii restituit sanctæ sedi, 267.
 Conradus Fr. Minorita Rud. legatus ad Nicol. III, 419, 437.
 Conringius Hermannus sancti Leonis III epistolæ 10. smel et iterum edit in lucem, *I sca.*, 78. De genere et patria Rudolphi Rom. reg. loquitur, 301.
 Constantiniana donatio commentitia, 89.
 Constantinus Copronymus moritur : Leo IV fil. succed., 6.
 Constantinus Leonis IV fil. sub tutela matris Irinæ, 6.
 Constitutio Lotharii cum consensu Eug. II, 83, 152, talo acribitur Ottoni et Henrico, 155.
 Corona imp. qua fer. ula imponi consuevit, 265, 456.
 Coronatio imp. ab uno Rom. pont. facta, 19. Ea sola constituit imp., 39. Carolingios coronandi ritus, 251. Germanos coronandi solemnitas, 260. Olim ante missarum solemnitas fieri solita, 275.
 Coronatio imp. Or. cepta fieri ab Anatolio patriarcha in Leone I anno 457, 81.
 Coronatio imperii a Rud. semper optata, nunquam obtenta, 525. Eius terminus assignandus a pont. non sine reg. Rom. assensu, 365. Eiusdem negotium ab Innoc. III tractatum pro Ottono IV, 275, pro Rudolpho a Nicolao III, 443, cui numerus militum secum ducendor. præscribitur 525.

Corsica sanctæ sedi donata a Carolo Magno, 5, 60, a Mauris vexatum Franci defendunt, 78. Eius donatio, ut Siciliæ et Sardinia, facta post ann. 791, 104, 128. Jura sanctæ sedis in eam insulam, 144.
 Credentia et credentiales, 453.
 Cypri rex scribit Rudolpho de iusticiæ statu Syriæ, 476.

D

Dami ni Petrus de apostolico privil. confirmandi electionem Rom. pont., 121.
 Decarcones. *Vide* Senatores.
 Decemæ in Germania colligende pro bello sacro, 355, 563. Alonso regi Castellæ concessæ, 534.
 Defensio Eccl. Rom. et summi pont. est vera causa imperii in Occidente renovati, 57.
 Defensoris titulus Carolo Magno tribuitur post coronationem, 2, 54, 50, 62.
 D legatio pro aquisita in 1. oorum Eccles. accepta, 190.
 Demetrius Croatiae et Dalmatiæ dux a Greg. VII regis titulo insignitus sua bona subiecit sanctæ s. di., 236.
 Demetrius Russorum rex bona sua subiecit Petri sedi, 256.
 Desiderio exacto Langob. regno finis affertur, 96.
 Designatio ditionis Eccl. Rom. per fines Carolo tributa, 99.
 Diffusio, seu indictio belli, 577.
 Sultano etiam mitti consuevit, 482.
 Rudolpho haud mittitur ab Ottonor. *ibid.*
 Diploma confirmationis privilegiorum sanctæ sedis Carolingior. tempore in solemnitate coronationis legi solitum, 5. Infra octo dies fieri a Germanis ceptum, 492, 500.
 Diploma Ottonis austr. aureis litteris exaratum in archivo Molis Adri., 134, 156, 156; sigillum perit, 137; ejus sinceritas, 158, 161.
 Diplomata antiqua nullum titulum præferunt, 154; eorum ingenium, 155.
 Diplomatum Ottonis et Henrici exempla plura ex autographis accurate exscripta, ac sigillis 40 prælator. roborata in concil. Lugd., 1, 135. Pro tunc annis triginta a Rudolpho per legatos confirmantur una cum Ludoviciano in conc. Lugd., 1, 278. Primum horum excerpta a Nicol. III Rudolpho transmissa, ut suum inde conferret, 520.
 Disciplina creationis Rom. pont. Ludovici tempore, 131, 17, 181. Ottonis ayo, 153 seq. Henrici, 181.
 Ditionis ecclesiasticæ fines Orientales et littora, 74. Quæ identales nostræ ætati similes, 98. Nomina eorum varia Rudolphi temporibus, 405. Romanis ipsis pontificibus Avenion. degentibus ignota, 520.
 Divisio regnorum Caroli inter filios, 99.
 Dominatio pontificum Romæ et in ducatu risticratæ, 109. In exarchatu creterisque donationibus monarchica, *ibid.*
 Dominici et Francisci (sanctorum) ordines Ecclesie utiles probantur in conc. Lugdunensi 11, 590.
 Domnicus quidam a Carolo commendatur Adriano pro aliqua gubernatione in ditionibus sanctæ sedis, 95.
 Domus appellatur bona omnia Mathildis, 205. *Vide* Mathild.
 Donatio Pippini instauratur a Carolo, 100. Carolina quater facta, 8, 100.
 Donationes omnes sunt pro mercede *rumæ et ob veniam peccatorum*, 100. Nec Ludov. aye Rudolpho ea iornuta nuntur, quia nihil donant, 324. Spou tanæ Pippini et successorum, 177.

EPISTOLA VI.

AD ELIPANDUM ET CÆTEROS EPISCOPOS HISPANIÆ.

In qua trium etiam superiorum libellorum fit mentio.

(Anno 794.)

[Ex Mansi Concil. Coll. 7.]

¶ *Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum, filius et defensor sanctæ Dei Ecclesiæ, Elipando Toletanæ civitatis metropolitano, et cæteris in partibus Hispaniæ consacerdotibus orthodoxæ fidei et fraternæ charitatis, in Christo Dei Filio proprio et vero optamus salutem.*

Gaudet pietas Christiana divinæ scilicet atque fraternæ per lata terrarum spatia duplices charitatis alas extendere, ut materno foveat affectu quos sacro genuerat baptismate. Et maxima est sanctæ matris Ecclesiæ exsultatio, suorum adunatio filiorum, ut sint consummati in unum, qui redempti sunt ab uno, dicente eodem Redemptore Domino nostro Jesu Christo : *Pater sancte, serva eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, ut omnes unum sint, sicut et nos unum sumus* (Joan. xvii). Unde et in Cautico canticorum de sancta dicitur Ecclesia : *Terribilis ut castrorum acies ordinata* (Cant. vi). Constipata exercitus ordinatio, et unanimis bellatorum fortitudo, magno solet hostibus esse terrori : sic filiorum sanctæ matris Ecclesiæ intra murum catholicæ fidei pacifica adunatio, aereis potestatibus nimium constat terribilis, et ignitis malignæ perfidiæ spiculis omnia impenetrabilis exstat, sicut et verissimum gentium prædicator, et fortissimus Ecclesiæ præliator præcipit, dicens : *In omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequias mi ignita extinguere* (Ephes. vi), et hoc sæculum nequam libero ad cœlestia volatu evadere. *Sine fide enim impossibile est placere Deo* (Heb. xi). Impossibile est quod omnino ab homine fieri non potest. Principium est salutis nostræ fides : qua intemerata, et integra sanitate confirmata, totius vitæ cursus per bonorum vestigia operum feliciter fine tenus currit. *Per fidem enim, sicut idem præfatus doctor in Epistola ad Hæbreos testatur, omnes sancti placuerunt Deo.*

Hanc igitur fidem orthodoxam, et ab apostolicis traditam doctoribus, et ab universali servatam Ecclesia, nos pro virium nostrarum portione ubique in omnibus servare et prædicare profitemur : quia non est in alia aliqua salus nisi in illa, quam pacifica ab initio salutis nostræ unanimitate semper servabat Ecclesia : pro qua etiam, viri fratres, et vestra bona devotio, quam vos habere decet in Domino, his partibus fidei vestræ litteras dirigere curastis, utrumque, et generales ad sacerdotales sanctissimas aures, ad nos quoque speciales. In quarum utique serie litterarum non satis nobis elucebat, an quasi ex auctoritate magisterii nos vestra docere disposuistis, an ex humilitatis discipulatu nostra discere desideratis. Tamen sive hoc, sive illud vestris inesset animis, petitionem vestram, charitate Christianæ religionis cogente, non spernen-

¶ Ex eodem Sirmondi apographo. Harp.

A dam esse censuimus : valde desiderantes, Deumque ex intimo cordis affectu deprecantes, quatenus in veræ fidei soliditate firmiter utrinque permaneamus, et inter fluctivagos hujus sæculi æstus, Spiritu sancto navigium vestri [*Ms., nostri. H.*] cursus regente, ad portum perpetuæ tranquillitatis pervenire mereamur. Ad hanc autem tranquillitatem capiendam oculus cordis fide purificandus est, et assiduus sanctarum orationum precibus mentis acies illustranda, ut puræ veritatis lumen omni errorum nube expulsa contemplari valeat, ne in opinionibus noxiæ falsitatis temeritas inordinata incautius gradientes præcipitet. Nec pigeat Christianum ubi hæsitet quærere ; nec pudeat ubi nesciat discere : quoniam pia humilitas discendi sapientiæ intrat secreta ; et melius est discipulum esse veritatis, quam doctorem existere falsitatis. Ille ad altiora semper provehitur, iste ad inferiora semper dilabitur : et inde magister efficitur erroris, unde auditor contempsit esse veritatis.

Hanc igitur, fratres, perniciosam devitantes elationem, sanctorum Patrum et catholicorum doctorum sacris inhæreamus sensibus. Discamus quæ scripserunt, credamus quæ docuerunt, et non declinemus ad dexteram, neque ad sinistram, sed per viam regiara ad regem et Redemptorem, Deum et Dominum nostrum Jesum Christum concordi fidei et veritatis curramus professione. *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* (Rom. x), eodem attestante apostolo : *Justus autem ex fide vivit* (Rom. i). Si iustus ex fide vivit, quomodo qui fidem non habet rectam se vivere æsimat ? Nos nempe non sumus infidelitatis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ. Sequamur sanctorum Patrum venerabilia in charitate præcepta. Decet enim ut omnium Christianorum una sit fides, et unus animus, sicut est unum ovile et unus pastor. Qui vero extra ecclesiastici ovilis septa invenientur, lupina rabie devorabuntur, quia vocem boni pastoris non audiunt, qui ante suas oves ingrediatur et egredietur, ut eos ad pascua vitæ perducatur æternæ. Nobis itaque dictum intelligamus quod egregius prædicator suis charissimis filiis præcipiebat dicens : *Obsecro vos per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut unum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata : sitis autem perfecti in uno sensu et in eadem scientia* (I Cor. i). Hæc habentes apostolicæ auctoritatis præcepta, concordate nobiscum. Diligimus vos : hoc vobis volumus in Domino, quod et nobis : quia perfecta quam habemus in Christo charitas congregare gaudet, non spargere ; adunare, non scindere ; et inconsutilem Salvatoris nostri tunicam integram servare, non dividere : prævidentes hoc idem in pace Christi custodire, quod milites in passione ejus observabant.

His ita prælibatis, vestris in Domino valde congaudemus profectibus, ita ut in cordibus nostris fraterno vulnerati amore, vestram, quam patimini intergentes, lacrymabili gemitu condoleamus oppressionem : sed majore multo tristitia lugemus, si aliquid

diabolica fraude interius oppressiois per infidelitatem vel cujuslibet schismatici erroris patiamini in cordibus. Iste est continuus dolor pectoribus nostris, et pene irremedicabile vulnus, nisi per ejus misericordiam, qui sanat contritos corde, et vult omnes homines salvos fieri, ad agnitionemque veritatis pervenire, illi nos lætificent qui contristaverunt. Vestra igitur correctio nostra est lætificatio : desiderantes vos socios habere in fide catholica, et cooperatores in prædicatione veritatis, ut gaudium, quod Christus suis promisit discipulis, habitet in nobis, et gaudium nostrum impleatur in vobis.

Ad impletionem vero hujus gaudii, fraterna cogente charitate, jussimus sanctorum Patrum synodale ex omnibus undique nostræ ditionis Ecclesiis congregari concilium, quatenus sancta omnium unanimitas firmiter decerneret, quid credendum sit de assumptione carnis Christi, quam nuper novis assertionibus et sanctæ Dei universali Ecclesiæ antiquis temporibus inauditis, vos ex vestris scriptis intulisse cognovimus. Inno et ad beatissimam apostolicæ sedis pontificem, de hac nova inventione, nostræ devotionis ter quaterque direximus missos : scire cupientes quid sancta Romana Ecclesia, apostolicis edocta traditionibus, de hac respondere voluisset inquisitione. Nec non et de Britannicæ partibus aliquos ecclesiasticæ disciplinæ viros convocavimus, ut ex multorum diligenti consideratione veritas catholicæ fidei investigaretur, et probatissimis sanctorum Patrum hinc inde roborata testimoniis absque ulla dubitatione teneatur. Idecirco vobis per singulos libellos dirigere curavimus quid prædictorum Patrum pia unanimitas, et pacifica perscrutatio, auctoritate ecclesiastica inveniret, statuisset, confirmaret.

Primo quid dominus [*Ms.*, *dominus. H.*] apostolicus, cum sancta Romana Ecclesia, et episcopis illis in partibus quaquaversum commorantibus, et catholicis doctoribus sentiret, sub unius libelli tenore statuimus.

Deinde secundo loco, quid ecclesiastici doctores et sacerdotes ecclesiarum Christi de propinquiore Italiae partibus, cum Petro Mediolanensi archiepiscopo, et Paulino Foro-Julianensi vel Aquileiensi patriarcha, viris in Domino valde venerabilibus, intelligi vel firmiter creari voluissent, suis propriis responsionibus exaratum posuimus libellum, quia ipsi quoque præsentibus nostro synodali conventui adfuerunt.

Post hæc tenet et tertius libellus orthodoxam sanctorum Patrum episcoporum, et virorum venerabilium fidem, qui in Germaniæ, Galliæ, Aquitanicæ, et Britannicæ partibus dignis Deo deservitis officiis, vestrisque objectionibus sanctarum Scripturarum testimoniis roboratas obtinet responsiones.

Dein quarto loco meæ propriæ unanimitatis, cum his sanctissimis prædictorum Patrum decretis, et catholicis statutis consensum subactui, sicut vosmetipsi in vestra epistola, quam meo specialiter assignastis nomini, rogare curastis : id est, ne pauco-

rum subdolis assertionibus consentirem, sed plurimorum testimoniis roboratam fidem firmiter tenerem. Facio certissime, Deo Domino meo Jesu Christo donante, horum me sanctissimæ multitudini et probatissimæ auctoritati in veræ fidei professione firmiter associans, nec vestræ me paucitati in consensione hujus novæ assertionis socium admitto : sed apostolicæ sedi, et antiquis ab initio nascentis Ecclesiæ, et catholicis traditionibus tota mentis intentione, tota cordis alacritate conjungo. Quidquid in illorum legitur libris, qui divino Spiritu afflato, toti orbi a Deo Christo dati sunt doctores, indubitanter teneo : hoc ad salutem animæ meæ sufficere credens, quod sacratissimæ evangelicæ veritatis pandit historia, quod apostolica in suis epistolis confirmat auctoritas, quod eximii sacre Scripturæ tractatores, et præcipui Christianæ fidei doctores, ad perpetuam posteris scriptum reliquerunt memoriam. Cum his quoque doctoribus, et sanctæ Ecclesiæ pastoribus, veram prædico fidem, quos in præsentem tempore ille nobis dedit luminaria, qui dixit : *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (*Matth. xxviii*).

Hi sunt propugnatores fidei nostræ, hi sunt rectores per diversas sedes civitatis Christi : cujus antemurale est fides catholica, et charitas firmissimus murus, et propugnacula divinarum testimonia Scripturarum : et divitiæ salutis in ea sunt sapientia, et scientia, et spes portarum custodia : que quatuor clavibus, id est prudentia, justitia, fortitudine, et temperantia, piis aperiantur animis. Hujus vero civitatis ipse Dei verus et proprius Filius, Deus verus, homo verus, Jesus Christus, Dominus noster, regali presidet potentia : cujus gratia totam illius civitatis structuram regit, defendit et exultat. Quisquis ad hanc civitatem, recta sibi præviante fide, manus hominum operum habens plenissimas, pervasare festinat, apertas inveniet portas, et regem regum cum millibus sanctorum agminum obviare sibi gaudebit. Sed et gratias vobis agimus de instantia orationum vestrarum, quibus memoriam nostri assidue vos habere dixistis : optantes ut preces vestræ acceptabiles sint Domino Deo Salvatori nostro, et ut ipse per suam misericordiam dignos vos efficiat exaudiri, et ad unitatem sanctæ suæ Ecclesiæ revocare dignetur, et ejusdem pietatis hameris in sanctæ matris Ecclesiæ reportet ovile, qua de cælis veniens ovem requirere perditam, inventamque cum triumpho gloriæ ad sedem paternæ majestatis revexit.

Illud quoque, quod vobis nostram pietatem flagitare placuit, quatenus in præsentem nostra libelli vestri legeretur textus, et perscrutante plurimorum consilio, quod in eo recte fidei sanctionibus consentiens inveniretur : fecimus sicut petistis, collectis undique, veluti præfati sumus, ecclesiasticis doctoribus, et populi Christiani rectoribus : nobisque omnibus pacifico unanimitatis choro consententibus eundem libellum a capite calcatus per distinctiones uniuscujusque sententiæ, et per interrogatores vel

responsiones, prout cuique libuit, perlegere iussimus. Quid vero de eo libello præsulcs Ecclesiarum Christi, fideique catholicæ doctores intellexissent, non opus est mihi in hac mea iterare epistola, dum illorum libellus proprius hoc vobis evidenter ostendit.

Scriptam itaque in epistola vestra huiusmodi obsecrationem invenimus: Poscentes vos per eum, qui pro te in cruce manus innoxias extendit, et pro te sanguinem pretiosum effudit, et pro te mortem pertulit et sepulturam, ad liberandos electos ad infernum descendit, et pro te resurgens, tibi viam ad caelos revertendi, scilicet ad caelestem patriam, demonstravit, ut per te ipsum arbitrer sedes. Ecce ego vestris petitionibus satisfaciens, congregationi sacerdotum auditor et arbiter assodi. Discrevimus, et Deo donante decrevimus, quid esset de hac inquisitione firmiter tenendum. Sed modo per eandem obsecrationem vos iteram iterumque obtestor, ut in pacifica unanimitate et catholicæ fidei professione nobiscum firmiter maneatis: nec vos doctores aestimetis universali sancta Dei Ecclesia. Eam fidem tenet, quam orthodoxi Patres in suis nobis symbolis scriptam reliquerunt. Et nolite plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem. Nec ratiocinando humano ingenio divina vos mysteria investigare arbitremini: sed magis credendo honorate quæ humana fragilitas temere perscrutando invenire non valet.

Exemplum mihi Constantini imperatoris proposuistis, cuius initium B. Isidorum laudasse dicitis, et finem doluisse: quod ne mihi accidat per quemdam beatum, quem Antiphrasium cognominastis, benigne suadctis. Hoc etiam, divina miserante gratia, præcavere satago: non ab illo tantummodo, sed etiam ab omnibus qui aliquid recte fidei contrarium docere videntur: assiduam devotione Dominum depono, et quoscunque ex filiis sancte matris Ecclesie valeo, mihi in hac petitione adjuutores convoco, ne me alicujus verbosa adulatio, vel fraudulenta laudatio decipiens, a via veritatis avertat, sæpius cum propheta decantans, *Corripiet me justus in misericordia, et increpabit me: oleum autem peccatoris non impinguet caput meum (Psal. cxliii)*. Vos vero vobismetipsis cavete, quod nos fraterno admonuistis amore procurantes diligentissime. omnipotentisque Dei vobis assiduis precibus clementissimam convocate gratiam, ne callida antiqui hostis versutia sensus vestros in aliqua parte corrumpat, et pejus fiat interius diaboli servitium, quam exterius gentis inimicæ. Eumque exspectate Redemptorem, quem salutis vestræ habuistis auctorem. Illum glorificate in corde, et portate in corpore; et dignam in vobis illi præparate habitationem in fide, quæ per dilectionem operatur, quatenus vos illius gloriosa potentia, et ineffabilis misericordia, ab utriusque servitutis molestia, exteriori scilicet et interiore, liberet et custodiat, et in magno die ante conspectum gloriæ suæ cum multiplicibus laboris vestri divitiis

A gloriosos stare concedat, et vocem optabilem cum operatoribus apostolicæ fidei audire faciat: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi (Mattæ. xxv)*. Paratum igitur vobis regnum ab origine mundi iadubitata veritatis promissione speratis, si catholicæ fidei unanimitatî vosmetipsos adungere curetis. Exteriores servitutis molestias interna fidelitatis spe consolamini. Oculos mentis vestræ ad eum erigite qui vos eripuit de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ.

Hactenus, antequam hujus adoptionis in Christo nomen a vobis exortum nostros offenderet animos, vos germanitatis amore dileximus. Etsi nos vestrum corporale servitium contristaret, rectitudo tamen fidei catholicæ lætificavit in vobis. Nunc vero duplici pro vobis affligimur mœrore, diabolica fraude deceptis in corde, et inimica servitute oppressis in corpore. Sed redite, obsecro, ad unitatem sancte matris Ecclesie, ut vos eruat de angustia servitutis terrenæ, qui vos per baptismi gratiam a vinculo liberavit originalis peccati. Exspoliastis veterem hominem, quomodo iterum, fraude decepti maligna, induamini illo? Adoptionis filii Deo Patri facti estis per eum qui non est adoptivus, sed proprius: state per fidei inviolabilem confessionem in libertate filiorum Dei, et nolite infidelitatis jugum subire. Expellite vincula diabolicæ deceptionis de cordibus, quatenus Deus Christus, qui solvit compeditos, excutiat catenam gentis inimicæ de manibus vestris. Habetis nos, divina auxiliante gratia, cooperatores gaudii vestri, si vos nobiscum catholicæ fidei vultis esse prædicatores. Certissimum itaque ibi erit divinæ miserationis auxilium, ubi una est totius Ecclesie charitas, et una veræ fidei confessio. Ad multitudinem populi Christiani, et ad sacerdotalis concilii unanimitatem revertimini. Si esim duorum vel trium sancto pioque consensui, secundum suam promissionem, Dominum esse presentem non dubitamus; quanto magis ubi tot sanctissimi Patres, tot venerabiles fratres, tot filii piæ matris Ecclesie, in nomine illius pacifica conveniunt unanimitate, cum adesse medium non est dubitandum, et illorum regere consilia, qui sui nominis laudem quærere dignoscuntur?

D Ad confirmanda igitur corda vestra in fide et veritate, hanc nostri nominis, fraterna instigante charitate, epistolam scribere curavimus, optantes ut nostra, quam habemus pro fide catholica, proficiat devotio, et vos divina clementia ad fidem reducat catholicam. Ante igitur quam hujus sæpediti scandalii a vobis oriretur offensio, duplici charitate, sicut prædiximus, dileximus vos, id est, in orationibus nostris per omnes regni nostri Ecclesias habuimus socios, et vestri memoriam quotidie facientes: iidem quoque et Deo auxiliante, voluntatem habuimus vos liberare a servitio sæcularis necessitatis, secundum temporis opportunitatem, et vestri consilii adhortationem. Nunc vero hac duplici charitate (quod sine dolore non dicimus) fraudastis vosmetipsos, non

intelligentes vos fraude diabolica esse deceptos, ut A utroque juvamine vos denudaret, id est participatione fidei, et orationum nostrarum, vel solatio auxilii nostri. Videte, videte, quam grande malum adversum vosmetipsos habetis factum, quod nequaquam ausi sumus orare pro vobis, sicut pro fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ filiis; nec vos adjuvare quomodo fratres in vestris maximis necessitatibus. Quapropter revertimini ad hanc duplicem consolationem, et adjicite a vobis hanc malignam diabolicæ fraudis versutiam, ut possitis nobiscum consortium habere in omni charitate et auxilio opportuno. Post hanc vero correptionem, sive admonitionem apostolicæ auctoritatis et synodalis unanimiatis, si non respiscitis ab errore vestro, scitote omnino vos pro hæreticis haberi, nec ullam vobiscum communionem pro Deo audemus habere. Currite dum lucem habetis, ne tenebræ vos anathematis apprehendant, unde non potestis pedes vestros explicare, sed æterna damnatione irretitos esse lugebitis. Adhuc enim pia mater Ecclesia revocat vos ad gremium suæ misericordiæ, voleas vos Deo nutrire in filios. Tantum nolite vos abstrahere ab ejus pietate, qui vos vocavit in regnum Filii dilectionis suæ.

Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilium omnium et invisibilium. Credimus et in unum Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, natum ex Patre ante omnia sæcula, et ante omnia tempora: lumen de lumine, Deum verum de Deo vero: natum, non factum: naturalem, non adoptivum: per quem omnia condita sunt, cœlestia et terrestria, unius essentiæ et unius substantiæ cum Patre. Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum, vivificantem omnium, a Patre et Filio procedentem, cum Patre et Filio coadorandum et conglorificandum. Credimus eandem sanctam Trinitatem, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unius esse substantiæ, unius potentia et unius essentiæ tres personas, et singulam quamque in Trinitate personam plenum Deum, et totas tres personas unum Deum omnipotentem: Patrem ingenitum, Filium genitum, Spiritum sanctum procedentem ex Patre et Filio: nec Patrem aliquando cœpisse, sed sicut semper est Deus, ita semper et Pater est, quia semper habuit Filium. Æternus Pater, æternus Filius, æternus et Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedens: unus Deus omnipotens, Pater et Filius et Spiritus sanctus ubique præsens, ubique totus, Deus æternus, ineffabilis, incomprehensibilis. In qua sancta Trinitate nulla est persona vel tempore posterior, vel gradu inferior, vel potestate minor: sed per omnia æqualis Patri Filius, æqualis Patri et Filio Spiritus sanctus divinitate, voluntate, operatione et gloria. Alius tantummodo in persona Pater, alius in persona Filius, alius in persona Spiritus sanctus. Non aliud, sed unum natura, potentia et essentia Deus Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. Credimus ex hac sancta Trinitate Ilii tan-

tummodo personam, pro salute humani generis de Spiritu sancto et Maria virgine incarnatam; ut qui erat de divinitate Dei Patris Filius, esset et in humanitate hominis matris Filius: perfectus in divinitate Deus, perfectus in humanitate homo: Deus ante omnia sæcula, homo in fine sæculi: verus in utraque substantia Dei Filius; non putativus, sed verus; non adoptione, sed proprietate: una persona Deus et homo, unus mediator Dei et hominum: in forma Dei æqualis Patri, in forma servi minor Patre: in forma Dei creator, in forma servi redemptor. Unus in utroque Dei Filius proprius et perfectus, ad implendam humanæ salutis dispensationem, passus est vera carnis passione, mortuus vera corporis sui morte: surrexit vera carnis suæ resurrectione, et vera animæ resurrectione: et eodem corpore, quo passus est, et resurrexit, ascendit in cœlos, sedens in dextera Dei Patris: et in eadem forma, qua ascendit, venturus judicare vivos ac mortuos; cujus regni non erit finis. Prædicamus unam sanctam Dei Ecclesiam toto orbe diffusam, locis separatam, fide et charitate conjunctam: et veram remissionem peccatorum in eadem Ecclesia, sive per baptismum, sive per pœnitentiam, divina donante gratia, et bona voluntate hominis cooperante. Credimus et omnes homines resurrecturos esse, et singulos secundum sua opera judicari: impios æternis suppliciis damnandos cum diabolo et angelis ejus; sanctos vero æterna gloria coronandos, cum Christo et sanctis angelis ejus in sæcula sempiterna.

C Hæc est fides catholica, et iusto nostra; optamus etiam et vestra: quia una est fides, et unum baptismum, et unus Dominus noster Jesus Christus, qui est Deus verus, et verus homo, verus Deus, et verus Dei Filius, in utraque natura unus idemque mediator Dei et hominum homo Jesus Christus, qui est Deus benedictus in sæcula. Hanc fidem vos, charissimi fratres, firmiter tenere in commune deprecamur: et si aliter antea in quolibet verbo sensitis, corrigite vosmetipsos, et ad unitatem sanctæ Dei Ecclesiæ pura fide festinate: et contentiones nominum, novitatesque vocum devitate, quia, juxta Apostolum, non est hæreticus nisi ex contentione. Vos igitur quia pauci estis, unde putatis vos aliquid verius invenire potuisse, quam quod sancta universalis toto orbe diffusa tenet Ecclesia? Sub tegmine alarum illius requiescite, ne vos avida diaboli rapacitas, si foris inveniatur, nefando guttore devoret. Recite ad pium matris Ecclesiæ gremium. Illa vos foveat et nutriat, donec occurratis in virum perfectum, et in plenitudinem corporis Christi. Habetote nos cooperatores salutis vestræ, catholicæ pacis auxiliares: et societas nostra sit in Christo Jesu Domino nostro, qui vos nobiscum incorruptos et immaculatos fide pariter et opere custodiat, et constituat ante conspectum gloriæ suæ incontaminatos et irreprehensibiles, et perpetuæ beatitudinis hæredes pariter perficiat in æternum. Amen.

EPISTOLA VII.

AD OFFAM REGEM MERCIORUM.

(Anno 795.)

(Ex Mansi, Conciliorum Collect.)

Carolus, gratia Dei rex Francorum et Langobardorum et patricius Romanorum, viro venerando et fratri charissimo Offæ regi Merciorum salutem.

Primo gratias omnipotenti Deo agimus de catholicæ fidei sinceritate quam in vestris laudabiliter paginis reperimus exaratam. De peregrinis vero, qui pro amore Dei et salute animarum suarum beatorum apostolorum limina desiderant adire, cum pace sine omni perturbatione vadant. Sed si aliqui non religioni servientes, sed lucrum sectantes, inter eos inveniuntur, locis opportunis statuta solvant telonea. Negotiatores quoque volumus ut ex mandato nostro patrocinium habeant in regno nostro legitime. Et si aliquo loco injusta affligantur oppressione, reclamant se ad nos vel nostros iudices, et plenam jubebimus justitiam fieri. Cognoscat quoque dilectio vestra quod aliquam benignitatem de dalmaticis nostris vel palliis ad singulas sedes episcopales regni vestri vel Ethelfredi direximus in eleemosynam domni apostolici Adriani, deprecantes ut pro eo intercedi jubeatis, nullam habentes dubitationem beatam illius animam in requie esse, sed ut fidem et dilectionem ostendamus in amicum nostrum charissimum. Sed et de thesauro humanarum rerum, quem Dominus Jesus nobis gratuita pietate concessit, aliquid per metropolitanas civitates direximus. Vestræ quoque dilectioni unum balteum et unum gladium Huniscum et duo pallia serica duximus destinanda. Vale.

EPISTOLA VIII.

AD LEONEM III PAPAM,

Missa per Angilbertum abbatem Centulensem.

(Anno 796.)

(Ex Mansi, Conc. Collect.)

Carolus, gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum, Leoni papæ perpetuæ beatitudinis in Christo salutem.

Perlectis excellentiæ vestræ litteris et audita decretali chartula, valde, ut fateor, gavisus sumus, seu in electionis unanimitate, seu in humilitatis vestræ obedientia, et in promissionis ad nos fidelitate. In quibus omnibus ex intimo cordis affectu divinæ pietati agimus gratias, quia nobis post laetissimum doloris vulnus quod animæ nostræ dilectissimi patris et fidelissimi amici obitus infixit, tale in vobis solita suæ clementiæ providentia solatium perdonare dignatus est. Unde et vestræ sanctitati, quasi vicario lætitiæ munere, per ejusdem Dei et Domini nostri Jesu Christi misericordiam, qui sanctæ suæ Ecclesiæ in vestræ beatitudinis exaltatione consuluit, nostram omniumque fidelium nostrorum demandamus prosperitatem, necnon et pacificam in Dei voluntate totius regni nostri innotescimus unanimitem, ut etque in nostræ devotionis gaudeatis sicut et nos in vestræ sanctitatis lætamur successibus. Sed et hoc vestræ sanctissimæ benevolentiam innotescimus, quod

A cum dilectionis munera patri meo dulcissimo prædecessori vestro dirigere paraveram, ut charitatis quam in eo habui munificentiam largitate monstrarem magnitudinem, et suavissimæ inter nos familiaritatis fidelitas multorum ostenderetur oculis, ecce subito, quod sine dolore non dicam, sine lacrymis non cogito præ tristitia, obitus illius legatione consternatus sum, et ubi lætitiæ paraveram insignia, ibi me tristitiæ turbaverunt lugubria. Etsi Apostolus de mortuis contristari prohibet, tamen charitas lacrymas elicere non cessat. Non quasi mortuum plangentes, sed quasi melius cum Christo viventem recordantes, si nos corporali presentia amissis, non tamen spiritali suffragio illum nos amittere arbitramur. Sed magnum divina nobis prævidebat gratia solatium, dum vos, vir venerande, in locum illius subrogavit, ut esset qui quotidie apud beatum Petrum principem apostolorum pro totius Ecclesiæ stabilitate, et qui pro salute mea meorumque fidelium, imo et pro totius stabilitate regni nobis a Deo dati intercederet, et paterna pietate nos in filium sibi adoptaret. Ad dilectionis pacificam unanimitatem Angilbertum manualem familiaritatis vestræ direximus sanctitati, quem prius, sicut promisimus per religiosos viros Campolum et Anastasium, beatissimo patri nostro prædecessori vestro dirigere curavimus; sed, ut præfati sumus, dum exenia omnia parata erant, lugubri paternæ mortis nuntio repente tardatum est iter illius. Sed modo lætiores de vestræ sanctitatis successione facti, quod desideravimus in illo pro patre agere, in vobis perficere studemus. Illique omnia injunximus quæ vel nobis voluntaria vel vobis necessaria esse videbantur, ut ex collatione mutua conferatis vel quidquid ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, vel ad stabilitatem honoris vestri, vel patriatus nostri firmitatem necessarium intelligeretis. Sicut enim cum beatissimo prædecessore vestræ sanctæ paternitatis pactum inii, sic cum beatitudine vestra ejusdem fidei et charitatis inviolabile foedus statuere desidero; quatenus apostolicæ sanctitati vestræ, divina donante gratia sanctorum advocata precibus me ubique apostolica benedictio consequatur, et sanctissima Romanæ Ecclesiæ sedes, Deo donante, nostra semper devotione defendatur. Nostrum est, secundum auxilium divinæ pietatis, sanctam ubique Christi Ecclesiam ab incursu paganorum et ab infidelium devastatione armis defendere, foris et intus catholicæ fidei agnitione munire. Vestrum est, sanctissime Pater, elevatis ad Deum cum Moyse manibus, nostram adjuvare militiam, quatenus vobis intercedentibus, Deo ductore et datore, populus Christianus super inimicos sui sancti nominis ubique semper habeat victoriam, et nomen Domini nostri Jesu Christi toto clarificetur in orbe. Vestræ vero auctoritatis prudentia canones ubique sequatur, quatenus totius sanctitatis exempla omnibus evidenter in vestra fulgeant conversatione, et sanctæ admonitionis exhortatio audiatur ab ore; quatenus sic luceat lux vestra coram hominibus et

videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in cœlis est. Omnipotens Deus vestræ auctoritatis beatitudinem ad sanctæ suæ Ecclesiæ exaltationem per multa annorum curricula incolumem conservare dignetur.

EPISTOLA IX.

AD ANGLIBERTUM ABBATEM.

Commonitorium Angilberto, qui cum superioribus litteris ad pontificem mittebatur.

(Anno 796.)

(Ex Mansi, Conc. Collect.)

Carolus, gratia Dei, rex et defensor sanctæ Ecclesiæ, Homero auriculario salutem ^a.

Divina regente misericordia, iterum et prospere te adducente ad domnum apostolicum papam nostrum, admoneas eum diligenter de omni honestate vitæ suæ, et præcipue de sanctorum observatione canonum, de pia sanctæ Dei Ecclesiæ gubernatione, secundum opportunitatem collationis inter vos, et animi illius convenientiam. Ingerasque ei sæpius, quam paucorum honor ille, quem præsentialiter habet, annorum, quam multorum est perpetualiter merces, quæ datur bene laboranti in eo. Et de simoniaca subvertenda hæresi diligentissime suadeas illi, quæ sanctum Ecclesiæ corpus multis male maculat in locis. Et quidquid mente tenes sæpius querelis agitasse inter nos. Sed qualis mihi esset collatio cum beato Adriano papa prædecessore illius, de construendo monasterio ad sanctum Paulum, nullatenus dimittas suggerere illi, ut, volente Deo, revertens certum mihi responsum habeas referre. Dominus Deus ducat te, et dirigat in omni bonitate cor illius, ut faciens faciat quod sanctæ suæ proficiat Ecclesiæ, ut sit nobis pius Pater, et pro nobis præcipuus intercessor, ut item Deus et Dominus noster Jesus Christus nos in sua florere faciat voluntate, et cursum qui superest vobis vitæ nostræ ad perpetuæ stabilitatis quietem perducere dignetur. Vade cum prosperitate, proficiens in veritate, reversurus cum gaudio, Homeriane puer.

EPISTOLA X.

AD MANASSEM ABBATEM

(Anno 798.)

(Ex Labbe, Bibliotheca nova manuscriptorum.)

Carolus gratia Dei rex Francorum ac patricius Romanorum, abbati Manassæ Flaviniacensis cœnobii salutem.

Benedictum nomen Domini in sæculum, quo juxta monachorum tuorum laudabilem conversationem plurimum glorificatur in gentibus, eo quod laus ejus semper in ore vestro versatur. Petitionem itaque de constructione cœnobii apud Corbiniacum, quam per Theodulfum episcopum Aurelianensem æque [atque] abbatem cœnobii Floriacensis libenter suscepimus et clementer concedimus, et præcipimus ut monach

^a Carolus.... Homero. Angilberto Centulæ abbati, quem et Alcuinus quoque in epistolis, et Theodulfus

A quos ibi mittetis, ne aliquando mandatorum Dei viam obliiti, sæpius in Flaviniacum revertantur cœnobium, ibique officia sua confirmet, et meliorati jussu tuo, et monachorum tuorum revertantur. Censum vero quemcunque statueris eis omni tempore solvant. Ab alio vero censu tuo amore liberos reddo, uti reddidi Flaviniacum. Mitto autem vobis capsam argenteam sepulcri Salvatoris, et S. Jacobi apostoli, fratris Domini, reliquias continentem : orans et supplicans ut mei memores pro me et filiis nostris assidue apud Dominum interveniatis. Saluto te, et omnem congregationem nostram. Ego Rado scripsi, dictavi anno 8 domini nostri prædicti regis Caroli, regnante Domino nostro Jesu Christo in æternum.

EPISTOLA XI.

Fragmentum epistolæ ad episcopos.

(Anno 799.)

(Ex Mansi, Concil. Collect.)

B Et hoc vobiscum magno studio pertractandum est, quid de illis presbyteris unde approbatio non est, et semper negant, faciendum sit. Nam hoc sæpiissime a nobis et progenitoribus atque antecessoribus nostris ventilatum est, sed non ad liquidum hæctenus definitum. Unde ad consulendum patrem nostrum Leonem papam sacerdotes nostros mittimus. Et quidquid ab eo vel a suis perceperimus, vobis, una cum illis quos mittimus, reanuntiare non tardabimus. Vos interdum vicissim tractate attentius quid ex his vobiscum constituamus una cum prædicti sancti patri institutionibus, ut murmur cesset populi, et nos his satisfaciendes, illæsi, Domino auxiliante, ab utrisque maneamus.

EPISTOLA XII.

AD OFFAM REGEM MERCIORUM.

Presbyterum Scottum accusatum mittit in patriam, ut ibi ab episcopo suo judicetur.

(Anno 800.)

(Ex Mansi, Concil. Coll.)

Carolus, gratia Dei, rex Francorum, et defensor sanctæ Dei Ecclesiæ, dilecto fratri et amico Offe regi salutem.

Presbyter iste et Scottus apud nos moratus est aliquanto tempore in parochia Hildeboldi Coloniensis episcopi, sed reprehensibilis factus, ut fertur, a quodam accusatore, quod carnem diebus quadragesimalibus comedisset. Nosri vero sacerdotes judicare renuerunt, quia plenum testimonium accusantium super eum non invenerunt. Tamen nec eum loco consueto habitationis suæ propter infamiam diutius morari permiserunt, ne sacerdotalis honor apud imperitum vulgus vilesceret, vel rumigerula loquela aliqui hortarentur violare sanctum jejunium. Visum est nostris sacerdotibus illum ad sui episcopi, ubi Deo votum fecit, dirigere judicium. Idcirco vestram deprecamur providentiam, ut jubetis illum, secun-

in versibus * nondum editis, Homerum similiter vocant. Atque ut Angilbertus hic Homerus, sic Richulfus Moguntinus episcopus Pamœtas, Carolus ipse David, alii aliis tum inter familiares nominibus appellabantur. Jac. SIMON.

* SIMON. edidit an. 1610. LABBE.

dum opportunitatem temporis et profectiois, in A suam transponere patriam, ut ibi iudicaret unde exivit. Nam ibi quoque sanctæ Dei Ecclesiæ puritas in moribus, et firmitas in fide, et honestas in conversatione, secundum canonicam sanctionem diligenter observari debebit, ut una, perfecta et immaculata columba, cujus pennæ deargentatæ, et posteriora ejus in specie auri clarescere debent. Vita, salus, et prosperitas tibi tuisque fidelibus a Deo Christo detur in æternum.

• EPISTOLA XIII.
AD ALBINUM ABBATEM.
(Anno 8.0.)

(Ex Operibus Alcuini, Edit. Froben.)

Carolus, gratia Dei, rex Francorum, imperator b Longobardorum ac patricius Romanorum, dilectissimo magistro, nobisque cum amore nominando Albino abbati in Domino nostro Jesu Christo æternam salutem.

Pervenit ad nos epistola missa a religione prudentiæ vestræ, quæ post laudes et benedictiones omnipotenti Deo debitas, nobis et progeniei nostræ benedictionem optabilem cum summa benevolentia [Al., summamque benevolentiam] detulit. Post hæc textus illius inquirendo subsecutus [Al., subjectus] est, cur Septuagesima et Sexagesima, nec non et Quinquagesima in ordine per dies dominicos ante Quadragesimam dicatur, vel scribatur. Inde arrepta ratione per campos arithmeticæ artis, qui liquid ex hac re vestra sensit industria, se extendendo nobis pleniter significare studuit [Al., statuit]. Sed dum mens nostra C huc illucque discurreret, solerti indagacione consideravimus, non solum infra [Al., intra] præscriptos a vobis dies, sed etiam per singulas hebdomadas, nec non et per totum anni circuli [Gold., circum] spatium [Gold. om. spatium], per intervalla horarum ac punctorum seu momentorum; mysteria numerorum posse ab his qui hujus artis peritia imbuti sunt reperiri. Unde quia tuæ charitati placuit nostram regalem aulam hac de re consulere, quidquid inde sentit [Al., sensit] nostra serenitas, sermone comatico tibi patefacere non negamus [Al., negavimus].

Exigente igitur inquisitione, et consideratione querendum est, cur [Al., considerata, cur; Gold., considerata ratione cur] alii sex, alii septem, alii octo, nonnulli vero novem abstineant hebdomadas? Argumentum sensus nostri tuæ familiaritati per hos apices significare studemus. Qui enim [Cod. ms. S. Emmerami, Quod sic solvenlum est; qui enim] sex hebdomadas observantes se abstinente tradunt, subtractis sex diebus dominicis in quibus jejunare minime licet, decimas dierum dantes [Gold., dantes

• Epistola. Edit. Quercetani, pag. 1147. Hic eandem castigatorem exhibemus ex Codd. Salish. et S. Emmerami. Hanc de Septuagesima epistolam scriptam esse anno 798 existimo, quo etiam Alcuinus huic Caroli epistolæ respondit per epistolam sequentem (Alcuin., edit. Froben., tom. II, p. 90). Occasionem de ea re inquirendi præbuerunt ejus discipuli, eorum tunc temporum convenientia excitati. Ergo scripta

dierum] corporis sui, triginta sex dies, sicut beatus Gregorius mirabilis doctor edocet, jejulant. Et hoc tempus, licet in ipso duo superesse videantur dies usque ad sanctam Resurrectionem, Quadragesimam doctoribus sanctæ Dei Ecclesiæ nominari placuit. Religione vero crescente a Telesphoro pontifice, qui post Petrum apostolorum principem nonus in sancta Romana Ecclesia claruit, septem hebdomadæ in abstinentia dedicatæ sunt; et hoc tempus, quo alio nomine rectius vocari quam Quinquagesima in ordine rationabiliter debuerit [Al., debuit; Gold., vocare, quam Quinquagesimam... debuerunt]? Ex hinc et deinceps collecta ratione, qui octo hebdomadis [Al., hebdomadas; Gold. addit observare studuerunt Sexagesimam gradatim], Sexagesimam gradatim nominaverunt. Similiter qui novem Septuagesimæ, juxta præfatam rationem, nomen imposuerunt, et non ob numerum [Al., ordinem numerorum] hebdomadarum vel dierum, sed tenorem nominis [Al., numeris] servantes hæc nomina censuerunt [Al., composuerunt]. Velut, si qui nunc fuissent, qui decimam hebdomadam addere pro aliqua justa ratione voluissent, et propter numerum hebdomadarum decagesimam [Al., Decimesimam], seu quolibet alio nomine, vel propter numerum dierum Septuagesimam, vel octuagesimam, ordine servato vocabulorum, tramite recto pergendo nuncupare debuissent.

Quia igitur, gratia divina opitulante, prout nobis visum fuit, de nomine Septuagesimæ et Sexagesimæ C [Al., Quadragesimæ], ac Quinquagesimæ, tuæ charitati scripsimus, nunc stylo percurrente de observantia et cultu harum (hebdomadarum) juxta capacitatem [Gold., sagacitatem] sensus nostri tibi scribere curavimus. Quinquagesima vero ideo dicitur, et observatur a nonnullis, ut et decimas dierum, jejunando, omnipotenti Deo offerre valeant, et imitari Dominum nostrum Jesum Christum, qui quadraginta diebus jejunium sacratissimum implevit. A Quinquagesima namque usque in Pascha septem hebdomadæ sunt, quæ faciunt dies quinquaginta: ex quibus si octo dies dominicos subtraxeris, in quibus jejunium non licet observare, remanent quadraginta duo dies, et hi duo dies, quinta [Gold., sexta, mendose] videlicet et septima feria, qui quadragenarium numerum excedunt, apud quosdam jejunio dedicantur; apud quosdam in veneratione [Al., refectione] propter Cœnam Dominicam et sanctum Sabbatum habentur. Sexagesima autem, ut æstimamus, propterea a nonnullis observatur, ut et decimas dierum corporis sui [Al., corporibus suis] omnipotenti Deo dare possint, et Dominum nostrum Jesum Christum in quadragenario numero participationem jejunando imitari, et ut primam,

fuit ista epistola tempore Septuagesimæ ejus anni.

b Imperator. Hanc vocem non habent Codd. mss. Salish. et San-Emmeramianus; nec exstat apud Goldastum, qui hanc epistolam edidit Constitut. imp. tom. III, pag. 137. Omittitur quoque in Chron. Centulensi, apud Pouget., pag. 624, not. a. Et bene, nam data est hæc epistola antequam Carolus imperator fuisset declaratus, ut diximus in not. antecedente.

vel quintam feriam a jejuniis vacare valeant. A Sexagesima quippe usque in sanctum diem Resurrectionis Dominicæ octo hebdomadæ sunt, ex quibus si de singulis hebdomadibus primam et quintam feriam subtraxeris, et ipsum diem sanctum Paschæ, quadraginta tantum dies remanent in abstinentia. Melchisedech vero natione Afer, vir per omnia apostolicus, tricesimus quartus post sanctum Petrum, cui successit beatus Sylvester in cathedra [Al., cathedram] apostolicæ dignitatis; hic constituit ut nulla ratione, in prima vel quinta feria, jejuniis quibus de fidelibus agere præsumeret. Nam car in prima feria jejuniis ipso tradente solvatur, non est necessitas texendo replicare. Quintam vero arbitrati sumus, propter magna mysteria quæ in ea continentur, ab eo solutam. In ipsa namque sanctum chrisma conficitur ad abluendas totius mundi primæ originis culpas [Al., abluendam... culpam]; in ipsa reconciliatio fit penitentium; in ipsa Redemptor omnium cœnando [Al., redemptio omnium cœnando] cum discipulis panem fregit, et calicem pariter dedit eis in figuram corporis et sanguinis sui, nobisque profuturum magnum exhibuit sacramentum (Matth., xxvi, 26, 27). Eo videlicet die, post multa mysteria, Deus et Dominus noster Jesus Christus, videntibus sanctis discipulis suis, gloriosa ascensione cœlos penetravit (Luc. xxiv, 51; Act. i, 9). Sed ne diutius sermo protrahatur; multa te legisse de hac solemnitate in sanctorum venerabilium orthodoxorum Patrum dictis non ignoramus. Septuagesima denique, ut æstimamus, propterea ab aliquibus observatur, ut et decimas dierum Deo [Al., Domino] dare queant; et prima vel quinta, nec non et septima feria jejuniis solvere [Gold., observare, mendose] possint. A Septuagesima vero usque in Pascha, novem hebdomadæ sunt, quæ faciunt dies sexaginta quatuor [Gold., tres], e quibus, si de unaquaque hebdomada tres præfatos subtraxeris dies, et Paschalem sacratissimum, triginta sex in abstinentia [Al., abstinentiæ] remanent dies. Hi vero Sabbatum, in quo Deus ab omnibus operibus requievit (Gen. ii, 2), non solum ob superstitionem Judæorum, nec propter mandata legalia veteris testamenti, quæ sunt umbra futurorum, sed ne cum Judæis scandalizent [Al., scandalizentur; Gold., sabbaptizentur], jejuniis solvere [Gold., observare, mendose] conantur. Ea præcipue causa est, quia vespascente ipso die, gaudium sanctæ Resurrectionis a fidelibus honorifice celebratur. Sed quia unusquisque in suo sensu abundat (Rom. xiv, 5), sive hoc, sive aliud sit, salva fide et religione nihil præjudicamus [Al., præjudicavimus; al., prohibetur; al., prædicavimus].

De hoc autem, quod cartula prosecuta vestra retulit, quod plurima hinc dici possint, sed noluisse te excedere modum cartule, et maxime quia cum

* Nam cur... In Cod. ms. San-Emmeramiano ita legitur: Nam quæ in prima feria jejuniis non fiat ipso tradente Salvatore, non est necessitas texendo replicari.

b In figuram. Cod. ms. S. Emmeramianus, et Goldastus: In figura. Hæc non intelligenda sensu

sapientia paucis utendum sit verbis, ita et nos versa vice paucis pauca rescripsimus. Quod autem usurpatis verba reginæ Sabæ ad Salomonem de beatitudine servorum qui nobis assistunt, et audiunt verba sapientiæ nostræ, si hoc verum fore scitis, venite, assistite, audite et pariter in Domino in pratis vernantibus varietate florum Scripturarum jucundantes delectamur.

EPISTOLA XIV.

AD QUINQUE EPISCOPOS.
De gratia septiformis Spiritus.
(Anno 800.)

(Mabill. Vetera Analecta)

Carolus divina misericordia rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum, Hiltbaldo (Coloniensi), Maginharto (Rothomagensi), Agino (Bergomensis), Gerhobo (Eisterensis), Hartricho (Tolosano), sanctis episcopis.

Gratias agimus sanctitati vestræ, quia ad familiariter a nobis interrogata familiare nobis responsum dare voluistis: et quæ charitatis instinctu vestræ dilectioni fuere proposita, eadem dictante charitate, juxta quod vobis visum est, sunt nobis absque retractatione soluta. Sed ipsius, quæ a vestra sanctitate nobis data est, responsionis ordo videndus, et apud vestram dilectionem intimi in ea sensus medulla perquirenda, ut et qualitas nostræ interrogationis appareat, et modus vestræ responsionis patentius elucescat. Sancti etenim Patres qui, ut Veteris Testamenti serie legitur, ab initio Deo placentes hanc ultimam, sed Christi adventu felicissimam sæculi ætatem probitate morum et meritorum multiplicitate præcesserunt, sancti Spiritus gratiam absque ulla ambiguitate et accepisse et habuisse credendi sunt. Quis enim unquam placuit Deo carens sancti Spiritus dono?

Sed, ut vestræ responsionis textu continetur, eadem sancti Spiritus dona singula singulos sanctorum habuisse, et in Christo cuncta pleniter inhabitasse cognovimus, quæ ut firma veritatis ratione subnixæ probamus: sed nequaquam arbitramur quenlibet sanctorum Patrum unius singularitate doni fuisse contentum, cum hoc fieri non posse de ipsarum vocabulis gratiarum facillime possit adverti. Sapientia enim et intellectus adeo sibi naturalitatis nexu conjuncta sunt, ut unum sine altero nullo pacto subsistere queat. Quomodo enim sapit qui non intelligit? vel quomodo potest intelligere, quem constat non sapere? Sapientia sive intellectu privatus quis unquam consilium tibi sibi habuisse, vel alio [alii] dedisse repertus est? Nam luce clarius constat, consilium non nisi sapientium esse. Fortitudinem vero, si consilio careat, fortitudinem esse putandum non est, cum omnia inconsulte gesta fortiva potius quam fortia soleant nominari. Scientiam in quoquam sine sapientia et intellectu consistere posse valde est incredibile. Quid enim calvinistico, sed catholico, uti explicantur in opere D. Arnaldi, de Perpetuitate fidei, tom. I, pag. 765.

* De hoc autem. Hanc clausulam, quæ deerat in Eeditis, addidimus ex Cod. ms. Salisb., Goldasto, loc. cit., pag. 138, et D'Acherio, Spicil. tom. IV, pag. 470.

potest scire, qui nihil valet intelligere? Jam pietas et timor Dei qua arte sibi copulata sint, qui seipsum explorat facile cognoscit: quia nemo pius est, nisi qui iudicium Dei timendo, in se peccanti dimittit proximo.

Hæc septem sancti Spiritus dona sicut in sanctis Patribus fuisse singula, sic in Christo adunata omnia non est mirum. Quid enim illi ex omnibus bonis deesse potuit, qui omnia bona simul cum Patre creavit? Nunquid magnum est si hæc in Christo mansisse dicantur, in quo omnis plenitudo divinitatis inhabitare cognoscitur? Nunquid magnum est, si ea quasi pro munere ascribas Domino, quæ diligenter considerans invenies in servo? Nunquid his tantum donis potest sublimari Dominus, quibus carens non est bonus servus? Absit ut his tantam gloriam ejus dicamus consummatam, cujus magnificentiam supra omne quod dicitur aut nominatur, sive in caelo, sive in terra credimus sublevatam? Neque enim sensus comprehendere, aut sermo poterit explicare, quæ et qualia, vel quanta sint quæ ejus debeant ascribi gloriæ, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus sine fine. Sed ideo hæc et in Patribus singula, et in Christo simul omnia non miramur, quia in discipulis ejus per singulos singula computari, et in Petro simul omnia possunt inveniri. Quanquam eadem in Christo longe aliter quam in cæteris sanctis fuisse credenda sint. Nam sanctorum cuique pro varietate voluntatum quibus fragilitas humana non caret, nunc hoc, nunc illud donum accedendo vel recedendo aut adesse, aut abesse cognoscitur: Christo vero, qui est Dei virtus et Dei sapientia, cuncta sancti Spiritus charismata semel veniendo accesserunt, et in eo nunquam recedenda permanserunt.

Sed quid hæc de patriarchis et apostolis dicimus? cum neque nunc dissidendum sit plures quotidie intra sanctæ matris Ecclesiæ sinum posse reperiri, qui vel singulis, vel pluribus sancti Spiritus donis sint ditati. Verax enim est qui in se confidentibus præsentiam aiam usque ad consummationem sæculi promisit non defuturam, quo et nobiscum et in nobis semper manente, noquaquam sancto septiformis gratiæ Spiritu carebimus, qui cunctorum largitorem bonorum credendo et bene faciendo possidemus. Spiritu etenim sapientiæ regitur, qui fidem sanctæ et individue Trinitatis tam ad sui quam aliorum profectum ediscere nititur ut per hanc et hæreticis resistere, et suos valeat confirmare. Spiritum intellectus tenet, qui divina præcepta audiens, quam necessaria sit eorum cognitio sensu cordis percipit, et juxta beatum Jacobum, non obliviosa, auditor factus, sed operator strenuus, ea quæ intellexit mandata, studet ut a se fiant quam integerrime custodita. Spiritu consilii viget, qui in cunctis quæ agere disponit, an hæc Deo sint placitura præcogitat: melius existimans quæ et qualiter agenda sunt prius tacite considerare quam aliquid inconsulte inchoare, unde eum penitentia cogat ab incepto desistere. Fortitudinis spiritu habet, quicumque diabolo et membris ejus, hæ-

reticis scilicet, fidei scuto ac verbi Dei gladio armatus resistere studet, et contra vitia quibus suggestu diaboli hæc mortalis vita quotidie maculatur, quasi contra inimici jacula fortitudinis armatur. Nam spiritum scientiæ possidet, quisquis dominici memor præcepti simplicitatem columbæ et prudentiam serpentis habet: quique inter consimilia dijudicans, scit reprobare malum, et eligere bonum. Sæpe enim mista bonis mala inveniuntur, quæ nisi scientia diffuciler discernuntur. Spiritum vero pietatis illi inesse dicimus, qui dominica præcepta non oblitus, in se delinquenti dimittit proximo: et non tantum in alios, sed etiam in semetipsum justam exercet pietatem, quia probus quisque cavere debet, ne dum suo debitori dimittendo malum existit pius, sua non tribuendo in semetipso existat impius. Spiritu autem timoris Domini illum dicimus adimpletum, qui iudicium Dei timens, non tam delectatione regni cælestis bona facere studet, quam timore gehennæ mala perpetrare non audet: et sic gaudet de promissione perpetuæ vitæ, ut non minus timeat de supplicio perennis pœnæ, atque hoc spiritu compunctus devertat a malo, et faciat bonum.

Hunc sanctum septiformis gratiæ Spiritum et in Patribus et in apostolis fuisse, et nunc in sanctæ matris Ecclesiæ filios, qui in Christo quotidie in augmentum populi sui reascuntur, divino munere credimus inspirari. In Christo vero, ut prædiximus, hæc talia non miramur, cujus immensitatem gloriæ humana mens non valet enarrare. Quæ dona qualiter in illo sint, quo nullo modo explicare valemus, restat ut nobis ea donanti laudes dicamus:

Christe, salus mundi, sanctorum gloria perpetua,
Sic tibi laus et honor semper in arce poli.

Item de gratia septiformis Spiritus.

Spiritus sapientiæ fuit in Petro, quando relictis retibus et navi secutus est Dominum. Spiritum intellectus habuit quando, Domino interrogante quem homines esse dicerent Filium hominis, Christum Filium Dei vivi esse et intellexit et respondit. Spiritus consilii erat in illo, quando Simoni pecuniam offerenti, sancti Spiritus gratiam vendere nolens, ipsum Simonem cum pecunia sua in perditionem ire jussit. Spiritum fortitudinis habuit, quando exempto galio auriculam Malco abstulit. Spiritum scientiæ possedit, cum cæteris discipulis in navi dubitantibus Dominum esse cognovit. Spiritus pietatis cum illo erat, quando Dominum quousque fratri in se peccanti dimittere debuisset interrogavit. Spiritu timoris Domini plenus erat, quando viso piscium miraculo consternatus, ad Dominum dicebat: Exi a me, Domine, quia homo peccator sum ego.

Item aliter.

Spiritus sapientiæ fuit in Andrea, fuit et in filiis Zebedæi, quando similiter ut Petrus relictis retibus et navi secuti sunt Dominum. Spiritus intellectus fuit in Thoma, quando palpatibus vulneribus dominicis, ipsum Deum et Dominum suum et intellexit, et confessus est. Spiritus consilii erat in cunctis discipulis

quando futurorum curiosi, Dominum de fine mundi A consulebant. Spiritum fortitudinis omnibus discipulis adfuisse nemo negat, nisi qui eos pro Christi nomine mortem pati noluisse confirmat. Spiritus scientiæ erat in Joanne, qui tam distincte de divinitate et humanitate Salvatoris in principio Evangelii sui disse-ruit, et non minus discrete de septem tonitruis in Apocalypsi, quæ silenda, quæque fuissent loquenda, conscripsit. Spiritus pietatis fuit in Stephano, qui in ipso mortis articulo pro persecutoribus suis exoravit. Spiritus timoris Domini fuit in omnibus apostolis, quia non solum bona faciebant, sed etiam propter amorem Dei mala facere non audebant.

EPISTOLA XV.

AD GARIBALDUM LEODIENSEM EPISCOPUM.

✓ *De cura quam instruendis populis præcipue ante baptismum abhibere debent pastores.*

(Anno 800.)

(Ex Martene, Vet. Script. ampl. Coll.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus serenissimus Augustus a Deo coronatus, magnus, pacificus, imperator, gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum, Garibaldo episcopo in Domino salutem.

Bene igitur recordari credimus sanctitati tuæ, qualiter sæpius in conventu et concilio nostro monuimus de prædicatione in sancta Dei Ecclesia unusquisque vestrum secundum sanctorum canonum auctoritatem et prædicare et docere deberet. Primo omnium de fide catholica; ut et qui amplius capere non valuisset, tantummodo orationem Dominicam et symbolum fidei catholice, sicut apostoli docuerunt, tenere et memoriter recitare potuisset, et ut nullus de sacro fonte baptismatis aliquem suscipere præsumeret antequam in vestra aut ministrorum vestrorum sacri ordinis præsentia orationem Dominicam et symbolum recitaret, et sicut in proximo comperimus * in die apparitionis Domini multi fuerunt apud nos inventi, qui volebant suscipere infantes de sacro fonte baptismatis, quos iussimus singulariter et diligenter examinare et requirere, si orationem Dominicam et symbolum, et supra diximus, scirent et memoriter tenerent; et plures fuerunt qui nulla exinde in memoriam habebant: quibus præcepimus abstinere, ut antequam orationem et symbolum scirent, et recitare potuissent, neque aliquem de sacro fonte baptismatis suscipere præsumerent. Et valde erubescerent fuerunt ex hac re, et spondere volebant ut si concessum eis fuisset, ad tempus hoc improprium a se potuissent auferre. In quo loco intelleximus quod non eis fuit convenientia, et sicut in capitulari nostro potestis reperire, discretionem factam habuimus, quanto tempore se unusquisque abstinere debuisset ab hoc opere, usque dum bonus fidejussor esse valeret in

hoc negotio, scilicet, aut certe statim alium inveniret scientem, aut si infirmitas non impediret, expectaret de Pascha usque in Pentecosten, donec ipse disceret ea quæ supra dicta sunt. Nunc autem denuo monemus ut memores sitis, sicut concedet de ministerio sacerdotali, et conventum habeatis cum vestris sacerdotibus, et diligenter omnem rei veritatem requirite et examine: ita ut opus Domini non pretereat, nec aliqua requisitio vobis exinde fiat ante conspectum sanctæ majestatis.

EPISTOLA XVI.

AD GARIBALDUM EPISCOPUM.

Jejunium pro necessitatibus publicis, maxime pro fame, peste et bello indicitur.

(Anno 800.)

(Ex Martene, Vet. Script. ampl. Coll.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus serenissimus augustus a Deo coronatus, b Garibaldo episcopo, cum universis tibi omnipotente Deo et nostra ordinatione commissis in Domino salutem.

Notum sit dilectioni vestræ quia nos cum fidelibus nostris tam spiritualibus quam sæcularibus tractantes, cum consensu et pari consilio invenimus necessarium, et propter instantes quasdam necessitates, quas subter significaturi sumus, tria tridua jejunia ab omnibus nobis generaliter esse celebranda, atque ab eo in quo vivimus, movemur et sumus, auxilium esse quærendum, a quo quidquid juste ac rationabiliter fides vestra, spes certa, seu charitas perfecta postulat, sine dubio tempore congruo impetrat; ipso Domino dicente: *Petite et dabitur vobis, quærite et invenietis, pulsate et aperietur vobis.* Ipsa autem jejunia, sicut nobis omnibus visum est, hac discretionem posse fieri, Domino largiente, congruenter impleta, scilicet ut primum XI diebus post festivitatem sancti Andreæ transactis, id est III Idus, et Idus Decembris, et XVIII Kalendas Januarii tali ratione fiat, ut omnes a vino et carne his III diebus abstineant et usque horam nonam jejunent, excepto quæ aut ætas aut infirmitas non permittit, qui tamen secundum suam qualitatem vel vitæ suæ professionem, aut rationibus [F., orationibus] satis, aut elemosynis congruis, id ipsum, secundum consilium magistrorum, redimere studeat, quod jejunando et abstinendo complere non valet. Hora autem nona omnes generaliter ad ecclesias vicinas, ubi eis denuntiatur, devota mente occurrant, et si hora vel locus permiserit, aliquo spatioso loco litania procedant, atque psallendo ecclesiam intrantes, cum omni devotione missam audiant. Qua subacta, unusquisque domum redeat, et statutis cibis corpori satisfaciatur, non ad voluntatem, sed ad necessitatem ac sobrietatem. Similiter quoque monemus unumquemque, ut elemosynam faciant secundum quod commodum sub-

* Hinc apparet tempore Caroli Magni baptismum non solum in Paschate et Pentecoste celebratum fuisse, sed etiam in Epiphania: quod alias demonstravimus ex antiquissimo Sacramentorum libro monasterii Gellonensis ipsius tempore scripto. Vide

lib. I de antiquis Ecclesiæ Ritibus, capite 4, art. 4.

b Sic manuscriptum Andaginensis monasterii sancti Huberti ante annos 800 exaratum; alii vero Garibaldum nominant episcopum Leodiensem.

stantiæ suæ permiserit, et mentis devotio, Domino inspirante, suaserit; et unusquisque presbyterorum missam cantet, et alterius ordinis clericus vel monachus, sive Deo sacrata, qui psalmos didicit, et psalmum similiter cantet. Opera autem ea his diebus operare permittimus, quæ nec ad ecclesiam venire impediunt, nec ante statutum horam manducare aut bibere cogant. Duo quoque cætera triduana jejunia his diebus pari ratione per omnia erunt celebranda, unum post Theophaniam VII Idus, et IV Idus, et II Idus Januarii. Aliud vero post Septuagesimam, II Idus Februarii, et XV Kalendas Martii, et IV Kalendas Martii. Necessitates vero quas supra nos dicturos esse promisimus inter cæteras, quas tamen hac vice commemorare necessarium duximus, hæc sunt. Denique compertum habemus per fideles nostros, qui nobis de singulis regni nostri partibus hæc nuntiaverunt, quod insolito more, et ultra consuetum ubique terræ sterilitas esse et famis periculum imminere videtur. Aeris etiam intemperies fragibus valde contraria, pestilentia quoque per loca et pagorum gentium circa marcas nostras sedentia bella continua, multa præterea quæ et nunc enumerare longum est, et nobis experimentum passunt esse notissima, si recordare volumus, qualia incommoda singulis diebus propter merita nostra sentiamus, certissimeque ab his exterioribus colligere possumus, nos per omnia Domino non placere interius, qui tanta mala compellimur tolerare exterius. Quamobrem bonum nobis omnino videtur, ut unusquisque nostrum cor suum humiliare in veritate studeat, et in quocunque loco, sive actu, sive cogitatione Deum offensus deprehenderit, poenitendo terget, flendo doleat, et semetipsum in quantum ipso largiente potest ab his malis in futurum cavendo custodiat, et hæc debet esse præmissæ orationis intentio, ut omnipotens Deus, qui non solum facta, verum etiam antequam fiant omnia novit, corda nostra compungat, et nos sibi supplices atque subjectos in vera humilitate faciat, et unumquemque nostrum ab observantia mandatorum suorum, depulsa a nobis omni errore, convertat, misereaturque, sive a nobis mala repellendo, sive bona quibus indigni sumus tribuendo, sicut ipse novit nos indigere, et tribuat ut in membris suis, id est in corpore sanctæ Ecclesiæ numerari mereamur, quam pacificare, adunare, et regere, atque ab omni malo protegere dignetur, nobis etiam in illa unitate comprehensis, qui ut gratiam illius promereri possimus, hæc jejunia atque has orationes ab omnibus vobis generaliter fieri decrevimus. Hanc quoque epistolam relegentes secundum tibi a Deo datam sapientiam coram omnibus diligenter relege, et tradere facias; ita ut omnes intelligant pro qua necessitate hæc agenda sunt; et unusquisque vestrum per singulas ecclesias baptismales dirigite, et bonos interpretes mittite, qui

* Hinc patet illicitum fuisse jejunantibus extra tempus refectionis bibere; unde colliges quam caeco illi laborant errore, qui liquidum non frangere jeju-

omnia tradant, sicut superius diximus. Nam et per singula monasteria infra parochia tua ita facias.

EPISTOLA XVII.

AD PIPPINUM FILIUM REGEM ITALIÆ.

De pace ecclesiarum Dei et illis servientium.

(Anno 801.)

(Ex Mansi, Concil. Coll.)

Carolus serenissimus Augustus a Deo coronatus, magnus, pacificus imperator, Romanorum gubernans imperium, ac per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum, dilectissimo filio nostro Pippino glorioso regi sempiternam in Domino salutem.

Pervenit ad aures nostras [Atque, clementiæ nostræ], quod aliqui duces, et eorum juniores, castaldii, vicarii, centenarii, seu reliqui ministeriales, falconarii, venatores, et cæteri per singula territoria habitantes vel discurrentes, mansionaticos et paravereda accipiant, non solum super liberos homines, sed etiam in ecclesias Dei, monasteria videlicet virorum ac puellarum, et xenodochia, atque diversas plebes, et super reliquos servientes ecclesiarum Dei, in eorum opera, id est, in vineis, et campis, seu pratis, nec non et in eorum ædificiis illos faciant operari, et carnaticos, et vinum contra omnem justitiam ab eis exactare non cessant, et multas oppressiones patientur ipsæ ecclesiæ Dei, vel servientes earum. Ideoque, charissime filii, has litteras ad tuam dilectionem direximus, ut hanc causam diligenter ac prudenter inquirere facias, et, si veritas est quod ita factum sit, deinceps omnimodis emendare et corrigere studeas, quatenus in diebus nostris ac tuis pax ecclesiarum Dei, sive illarum servientium, in omnibus conservetur, et ut merces copiosa nobis ac tibi exinde jugiter accrescat. Audivimus etiam quod quædam capitula quæ in lege scribi jussimus, per aliqua loca aliqui ex nostris ac vestris dicant, quod nos nequaquam illis hanc causam ad notitiam per nosmetipsos conductam habeamus; et ideo nolunt eis obedire, nec consentire, neque pro lege tenere. Tu autem nosti quemodo vel qualiter tecum locuti fuimus de ipsis capitulis. Et ideo admonemus tuam amabilem dilectionem, ut per universum regnum tibi a Deo commissum ea nota faciat, et obedire atque implere præcipiat. De episcopis et sacerdotibus occisis, sicut statutum habemus, et de reliquis quibuslibet causis. Verumtamen de presbyteris videtur nobis, ut si liber natus est presbyter, tripla compositione secundum tuam legem fiat compositus; et si plagatus fuerit, secundum qualitatem plagarum vel disciplinæ tripla compositione emendetur qui hæc perpetraverit. Si tamen presbyter servus natus fuerit, secundum illius nativitatem tripla compositione solvatur in plagis et disciplinis. Et de diaconibus similiter fiat. His expletis, bene vale semper in Domino, filii dilectissime.

nium docent, maxime si de vino agatur, aut alio potu confortativo et nutriente. Certe jejunantes hic etiam in refectione a vino abstinere jubentur.

• EPISTOLA XVIII.

AD ALEINUM MAGISTRUM ET AD CONGREGATIONEM SANCTI MARTINI MONASTERII.

(Anno 803.)

(Ex Froben., Opp. beati Aleutni.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus, et reliqua, Albino venerabili magistro et omni congregationi monasterii sancti Martini.

Pridic quam ad nostram presentiam a vobis missa venisset epistola, allata nobis sunt litteræ a Theodulfo episcopo missæ, querimonias continentes de inhonoratione hominum suorum, et non tam illorum quam episcopi hujus civitatis, vel contemptu jussionis imperii nostri; quam jussionem de redditione cujusdam clerici de custodia ipsius elapsi, et in basilica sancti Martini latitantis sub nostri nominis auctoritate conscribere jussimus; cujus etiam nobis exemplaria misistis [F., vobis... misimus], in quibus nos nequaquam injuste aliquid decrevisse, ut vobis visum fuit, putamus. Sed cum utrasque epistolæ, vestram scilicet, et Theodulfi, nobis relegere fecissemus, asperior multo nobis et cum iracundia composita vestra, quam Theodulfi videbatur epistola, et in nullo erga illum charitatis condimento respersa; sed potius quasi reum defendens, et episcopum accusans, et sub velamine quodam celati nominis continens vel posset vel admitti ad accusationem deberet; cum hoc omnino et divina et humana lege sancitum sit, ^b nulli criminoso alterum accusandi dari licentiam, quanquam a vobis ad hoc defensus et conservatus sit sub obtentu jussionis nominis nostri, ut qui jam accusatus, et ^c in conspectu populi civitatis suæ judicatus est, accusandi locum habere Cæsarei nominis appellatione deberet, ad exemplum beati Pauli apostoli, qui apud principes Judææ a gente sua accusatus, sed non jam judicatus, Cæsarem appellavit, et ab eisdem principibus ad Cæsarem judicandus missus est (Act. xv, 40, 41), quod nequaquam præsentī negotio convenit. Paulus enim apostolus a Judæis accusatus, sed non judicatus. Cæsarem appellavit, et adire permissus est. Hic vero infamis clericus, et accusatus et judicatus, et in custodia missus, et de custodia elapsus, basili-

A cam, quam nisi post poenitentiam ingredi non debuerat, contra legem ingressus, et adhuc, ut fertur, perverse vivere non cessans, ut dicitis, sicut Paulus apostolus Cæsarem appellavit, sed nequaquam, ut Paulus, Cæsarem aditus est. Illi enim, apud quem accusatus, et a quo justificatus atque in custodia missus est, et de cujus custodia evasit, præcipimus ut reddatur, et ille eum ad nostram audientiam, sive vera, sive falsa dicentem, adducat, quia non decet, ut propter talem hominem nostræ primæ jussionis ulla fiat immutatio. Sed et valde miramur, cur vobis solis visum sit nostræ auctoritatis sanctioni et decreto contraeundum, cum liquido pateat et ex consuetudine veteri, et ex constitutione legum [regum] decreta recta [F., rata] esse debere, nec cuiquam permissum illorum edicta vel statuta contemnere. Et in hoc satis mirari nequivimus, quod illius scelerati hominis precibus, quam nostræ auctoritatis jussionibus obtemperare maluistis, cum nunc clarissime liqueat, cum eodem homine amorem discordiæ ex irruptione charitatis de hoc loco vetuit [L., veluti] egredi. Ipsi quippe nostris, qui congregatio hujus monasterii ac servi Dei [et utinam vere!] dicimini, qualiter jam crebro vita vestra a multis diffamata est, et non absque re. Aliquando enim monachos, aliquando canonicos, aliquando neutrum vos esse dicebatis. Et nos consulendo vobis, et ad malam famam abolendam ^d magistrum et rectorem idoneum vobis elegimus, et de longinquis provinciis invitavimus, qui et verbis et admonitionibus rectam vitam instruere, et, quia religiosus erat, bonæ conversationis exemplo potuisset informare. Sed, prohi dolor! aliorum cuncta conversa sunt; et ^e diabolus vos quasi ministros suos ad seminandam discordiam, inter quos minime decebat, invenit, scilicet inter sapientes et doctores Ecclesiæ, et qui peccantes corrigere et castigare debuerunt, cogitis ad peccatum invidiæ atque iracundiæ prorumpere. Sed, illi, Deo miserante, nequaquam assensum vestris malis suggestionibus præbituri sunt. Vos autem, qui contemptores nostræ jussionis exististis, sive canonici, sive monachi vocamini, ad placitum nostrum, juxta quod præsens missus noster vobis indixerit, nobis

^a Epistola. Magni momenti, inquit Baluzius in notis suis ad Capitularia, tom. II, pag. 1062, est ista Caroli epistola, a magno principe et jurium sacerdoti et imperii peritis imo scripta. Hic vides clericum ab episcopo suo secundum canones judicatum, et in custodia propter sua merita inclusum, ruptis, ut ita dicam, carceris vinculis, in ecclesiam sancti Martini confugisse et abusum sanctitatis loci, ut penam evaderet, quæ in eum optimo judicio constituta fuerat. Vides deinde monachos, ut asyli sui religionem et auctoritatem venditarent, latebris illum suis occultasse, ejusque defensionem ita suscipere ausos adversus episcopum, ut etiam ei plurimas contumelias publice imponerent. Quæ res adeo demens et stolidi visa est sapientissimo principi, ut non solum eorum stultitiam castigaverit asperioribus verbis, sed etiam clericum illum episcopo suo reddi jusserit, monachos porro ad se venire, ut condigna satisfactione inustum crimen eleverent. . . . Cæterum quod hic Theodulfo Aurelianensi episcopo accidit sub imperio Caroli M. idem ferme Hincmaro

^d Rhemensi archiepiscopo postea evenit, ut docet Floardardus, lib. III Hist. Rhem., cap. 21, ubi recensens epistolæ Hincmari ait: « Eboni episcopo ecclesiæ Rhemensis alumno pro quodam fratre ab hac ecclesia fuga lapsos et apud ipsum commorante, ut quantocius illum diligenti cura remittere studeat. »

Baluzius hanc epistolam primum ex veteri Codice ms. bibliothecæ Colbertinæ edidit tom. I Capitular., pag. 413, eamque scriptam putat anno 803, Mabillonius vero anno præcedenti.

^b Nulli criminoso. Legitur istud in Capitulis Angilramni, cap. 43 et inde in libr. v Capitularium, cap. 187. Vide etiam libr. VII, cap. 85. BALUZ.

^c In conspectu populi. Hic locus valde illustratur ex cap. 370, libr. v Capitular.

^d Magistrum. Alcuinum utique?

^e Diabolus vos quasi ministros suos. Ivo Carnotensis episcopus, epist. 266, loquens de monachis majoris monasterii Turonensis: « Monachi demoniaca invidia moti. » BALUZ., ibid.

vos assistere scitote. Et quamvis ad nos missa hic factæ seditionis vos excuset epistola, venite, et condigna satisfactione iniustum crimen eluite.

EPISTOLA XIX.

AD LEONEM III PAPAM,

A *Zmaragdo abbate edita.*

(Anno 809.)

(Ex Mansi, Concil. Collect.)

Quæstio quæ de Spiritu sancti processione est nuper exorta, jamdudum est diligentissime a sanctis Patribus ventilata. Sed quia jam diu a quærentibus

Quæstio. Eginhardus, in Annal. de concilio Aquisgranensi anno 809 celebrato hæc habet: « Imperator de Arduenna Aquasgrani reversus, mense Novembrio concilium habuit de processione Spiritus sancti: quam quæstionem Joannes quidam monachus Jerosolymis primo commovit. Cujus definitiæ causa Bernharius episcopus Wormacensis et Alahardus abbas monasterii Corbeix, Romam ad Leonem papam missi sunt. Agitatum est etiam in eodem concilio de statu Ecclesiarum, et conversatione eorum qui in eis Deo servire dicuntur; nec aliquid tamen definitum est, propter rerum (ut videbatur) magnitudinem. » Idem habent reliqui Annaliste ac Ado in Chronico, qui tamen loco Bernharii episcopi Wormaciensis mendose habet, *episcopi Cornaricensis*. Certum enim hoc tempore Bernharium episcopatum Wormaciensem gessisse, ut hoc anno, num. 8 et seqq. demonstrat Cointius, ubi et refellit Sirmondum, qui tom. II Conc. Gall. duobus illis legatis adnumeratum censet Jessem Ambianensem episcopum, quod Sirmondus ait constare ex Actis ipsius legationis, hoc est ex collatione cum papa Romæ a legatis habita, et ex Vita Caroli Magni, in qua tamen fatetur ibi depravatam nomen illius Ambianensis episcopi legi, et intelligit Vitam Caroli M. a monacho Egolismensi scriptam, quæ etiam Baronio num. 52 imposuit. Nam a quo alio id accepit Baronius, non reperio. Verum in illis nulla fit mentio Ambianensis episcopi, sed in sola duntaxat inscriptione qua Jesse episcopus cum Bernhario episcopo et Adelardo abbate memoratur, ut videre est apud Baronium qui illam recitat. Hæc verba inscriptionis: « Ratio quæ habita est de Symbolo fidei, in secretario beati Petri apostoli, inter D. Leonem sanctissimum et coevangelicum papam Urbis Romæ, et Bernharium atque Jesse episcopos, seu Adelardum abbatem missos D. Caroli imperatoris per inlictionem secundam. » Nomen enim Jesse in ea inscriptione ab imperito quoniam positum esse, ut sæpe fit, patet primo ex initio Pontificiarum litterarum ad Riculfum archiepiscopum Moguntiacensem, quas Sirmondus prædictis legationis Actis subjecit. Hoc earum rem litterarum exordium: « Leo episcopus servus servorum Dei reverentissimo et sanctissimo Richulfo episcopo. Cum ad limina beatorum principum apostolorum Bernharius venerabilis episcopus una cum Adelardo religioso abbate missi filii nostri domini Caroli serenissimi imperatoris conjunxissent. » Patet secundo inscriptionem illam additamentum esse ejusmodi scioli, quia in lictio secunda cum mense Augusto hoc anno absoluta est, et Annaliste omnes testantur Aquisgranensem synodum mense Novembri congregatam fuisse, ideoque currente indictione tertia.

Per Bernharium Wormaciensem episcopum et Adelardum abbatem Corbeicensem synodi Aquisgranensis legatos, Carolus imper. Leoni pape litteras dedit ad Holstenio primum publicatas, quibus hic præfixus est titulus: *Epistola Caroli imper. ad Leonem III papam Urbis Romæ directæ, a Zmaragdo edita.* In supplemento vero Conciliorum a Lalando collecto huic epistolæ hæc inscriptio præfigitur: *Epistola Caroli Magni imper. ad Leonem III papam Urbis Romæ directæ, a Zmaragdo abbate sancti Mi-*

neglecta jacebat, non quievit quasi antiquitus ventilata, sed quasi quædam his temporibus nobis subito emersit occulta, quod divinitus spiratum fideliter credens non dubito. Crebris etenim quæstionum ictibus præsens ecclesia tunditur, ut doctrinis catholicis erudita, sanæque fidei confessionibus elimata, in æternum quandoque hæreditate filiorum percepta vivere cum Domino valeat feliciter regnatura. Sed quia, ut præfatus sum, hæc quæstio diu a quærentibus indiscussa jacebat, voluit omnipotens Deus in eandem suscitare corda pastorum, ut negligentia

chaelis in diocesi Virdunensis, edita de Processione Spiritus sancti, quam inscriptionem probat Mabillonius tom. II Vet. Analect. in notis ad Chronicum monasterii sancti Michaelis in pago Virdunensi. Et litteræ ita exordiantur: « Quæstio quæ de Spiritu sancti processione est nuper exorta, jamdudum est diligentissime a sanctis Patribus ventilata. Sed quia jamdiu a quærentibus neglecta jacebat, non quievit quasi antiquitus ventilata, sed quasi quædam his temporibus nobis subito emersit occulta; quod divinitus spiratum fideliter credens non dubito. Crebris etenim quæstionum ictibus præsens Ecclesia tunditur, ut doctrinis catholicis erudita, sanæque fidei confessionibus elimata, in æternum quandoque hæreditate filiorum percepta vivere cum Domino valeat feliciter regnatura. Sed quia, ut præfatus sum, hæc quæstio diu a quærentibus indiscussa jacebat, voluit omnipotens Deus in eandem suscitare corda pastorum, ut, negligentia torpore sublato, exercitationis sanctæ brachio cœlestem valeant perfodere thesaurum. Sermo etenim Domini sarculo sapius divinarum Scripturarum pastores debent proscindere campum, ne zizania satoris iniqui semenque malignum formosi tritici valeat opprimere fructum, aut volans passim volucris hæretica semen catholicum a cordibus rapiat parvulorum, horridaque spinarum emersio Domini nitidam possit suffocare segetem. Lectionis etenim sacre cognitio imbecillis baculum, nervosis arma ministrat, hostium subdolas fortiter premit insidias, et victoribus æternas feliciter promittit coronas. Ergo procul a pastoribus negligentia torpor abscedat; procul a mentis acumine inertia damnosa recedat, molisque lascivia corporis membra relinquat, et altas sopor molisque somnus in rigidas lucrosasque lectionis emergat excubias, ut Ecclesiæ ager opimus, doctorumque semine satus, valeat centenos Omnipotenti reddere fructus. Jam nunc aggrediar de Spiritu sancti processione; » quam pluribus postea Scripturæ sacre locis egregie probat.

Baronius existimat (non dubitatum vel tractatum in Aquisgranensi concilio, num Spiritus sanctus a Patre Filioque procederet, sed quod tum apud Hispanos tum apud Gallos additæ fuerunt Symbolo quatuor illæ syllabæ, *Filioque*, num id bene factum esset, ut et ita auctum symbolum in ecclesia caneretur. » Verum Cointius laudatus recte arbitratur motam esse quæstionem de ipsa Spiritus sancti processione, utrum scilicet Spiritus sanctus a Patre tantum, an a Patre Filioque procedat. Quotquot enim scriptores antiqui Aquisgranensis concilii mentionem faciunt, id manifestissime asserunt. Ado, qui uberoiorem sermonem quam ceteri de hac synodo fecit, ait: « De Processione Spiritus sancti quæstio agitatur, utrum sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio. » Monachus Egolismensis, in Vita Caroli M., concilium scribit habitum « de Spiritu sancto procedente a Patre et Filio. » Annaliste Loiselianus, Fuldensis, Bertinianus, ac Metensis, Eginhardus in Annal. nec non incertus auctor in Vita Caroli, concilium testantur celebratum « de Processione Spiritus sancti; » nec ullus ex illis verbum facit de prædicto Symboli additamento in ecclesia, vel canendo vel non canendo. Secundo, quæstionem Joannes quidam monachus Jerosolymis

torpore sublato, exercitationis sanctæ brachio cœlestem valeant perfodere thesaurum. Sermonis etenim Dominici sarculo sæpius divinarum Scripturarum pastores debent proscindere campum, ne zizania satoris iniqui semenque malignum formosi tritici valeat opprimere fructum, aut volans passim volucris hæretica semen catholicum a cordibus rapiat parvulorum, horridaque spinarum emersio Domini nitidam possit suffocare segetem. Lectionis etenim sacræ cognitio imbecillis baculum, nervosis arma ministrat, hostium subdolas fortiter premit insidias, et victoribus æternas feliciter promittit coronas. Ergo procul a pastoribus negligentæ torpor abscedat; procul a mentis acumine inertia damnosa recedat, mollisque lascivia corporis membra relinquat, et altus sopor mollisque somnus in rigidas lucrosasque lectionis emergat excubias, ut Ecclesiæ ager opimus, doctorumque semine satus, valeat centenos omnipotenti reddere fructus. Jam nunc aggrediar de Spiritu sancti processione. Quod Spiritus Patris sit in Filio, idemque Spiritus et Patris sit e. Filii, Isaias testatur, ubi vox Patris ait ad Filium: *Spiritus meus est in te, et verba mea quæ posui in*

primo commovit, ut scribunt Annalistsæ, Loiselianus, Fuldensis, Bertinianus, ac Metensis, nec non incertus auctor et monachus Egoismensis, in Vita Caroli: nec ab his dissentiunt Einhardus in Annal., et Ado. Ille enim ait: « Questionem Joannes quidam monachus Jerosolymis primo concitavit; hic vero: « Ilanc questionem Joannes monachus Jerosolymis moverat. » Quare questio de qua in Aquisgranensi concilio tractatum, primum Jerosolymis exorta. Quis autem sibi persuadeat a Græcis disputatum, an in Symbolo cantandum esset illud additamentum, *Filioque*, quod ipsi non recipiebant? Tertio Carolus Imp. in suis post Aquisgranensem synodum ad Leonem papam litteris, licet bene prolixis, quarum mox initium retulimus, nullum verbum habet de Symbolo vel canendo vel non canendo, sed totus est in conglobandis auctoritatibus ex utroque Testamento, et ex authenticis Patrum scriptis, ut quamplurimis testimoniis ostendat de Spiritu sancto, quod non a Patre tantum, sed a Patre et Filio procedit. Ergo in Aquisgranensi concilio, ut ait Ado citatus, agitata questio de processione Spiritus sancti, « utrum sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio. »

Denique Theodolphus Aurelianensis episcopus hisce temporibus, cum questio de processione Spiritus sancti cœpit agitari, libellum de ea materia jussu Caroli conscripsit. In suo opusculo collegit sententias antiquorum Patrum, qui Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere scripserunt. Horum indiculus ita textitur, Athanasius, Cyrillus, Hilarius, Ambrosius, Didymus, Augustinus, Fulgentius, Hormisla, Leo, Gregorius, Isidorus, Prosper, Vigilus, Afer, Proclus, Agnellus, Cassiodorus, Prudentius. Opusculum ipsum consule cum notis Sirmondi, qui Vigilium Thapensem in Africa, Agnellum Ravennatem in Italia, episcopos agnoscit, et adjudicat Athanasio libros xi de Trinitate, qui citantur a Theodulpho, et Latino tantum sermone inter Athanasii opera circumferuntur. Theodulpho in sua lucubratione mens eadem ac Carolo in litteris ad Leonem papam jam memoratis. Uterque varia profert testimonia, quibus asserit Spiritum sanctum a Patre et Filio procedere. Theodulphus enim quid intendat in metrica operis ad eundem Carolum præfatione sic exponit:

Imperii vestri, res Inclite, jussa secutus,
Defero Theodulphus hæc documenta libens.

A ore tuo, non recedant de ore tuo, et de ore seminis tui amodo et usque in sempiternum (Isai. LIX). Item in Isaiâ scriptum est: *Ibi obviaverunt sibi cervi, et viderunt facies suas mutuo. Transferunt; unus ex eis non periiit, et Spiritus ejus congregavit eos.* Cervos hic apostolos prisci Patres intellexerunt, quos Spiritus Christi in Jerusalem congregavit, ubi se obviantes mutuo salutaverunt. Igitur quod Patris sit Spiritus, ipse Dominus apostolis ait: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (Math. x).* Et quod idem Spiritus Filii sit, Paulus testatur dicens: *Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus (Rom. VIII).* Itemque in Epistola ad Galatas ait: *Quoniam autem estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem Abba Pater (Galat. IV).* Beatus quoque Petrus in Epistola sua ait: *Reportantes finem fidei vestræ, salutem animarum. De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetae, qui de futura in vobis gratia prophetaverunt, scrutantes in quod vel quale tempus significaret qui in eis erat Spiritus Christi, prænuntians eas quæ in Christo sunt passiones et posteriores glorias (I Petr. I).* Et Dominus in Evan-

Quis Patre seu Nato procedere Spiritus almus
Ast. ultor, legis hoc relicto iuba.
Hoc Evangelium, hoc promit apostolus auctor
Hoc canit unanims vox pia sacra Patrum.

Et paulo post quoniam tempore hæc questio moveri cœperit, ita declarat:

Inclite sanctorum mecum est sententia vaturn
Quos bene spiramen Flaminis hujus agit.
Tuque manum injicies, vegetat quem Spiritus ille
Causa tuo cujus tempore cœpit agi.

Agitata igitur in Aquisgranensi concilio hæc questio, utrum Spiritus sanctus sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio, illiusque questionis definiendæ causa directi Romam Bernarius Wormaciensis episcopus et Adalhardus Corbeiensis abbas, quorum collocutio cum Romano pontifice, quam integram Baronius num. 54 et seq. recitat in annum sequentem rejici debet; cum concilium Aquisgranense mense Novembri coactum fuerit. Finis disputationis hic fuit. Symbolum cum additamento, *Filioque*, quod ei Romana Ecclesia nondum inseruerat, a Francis decantari moleste ferebat Leo; tamen id deinceps fieri non prohibuit absolute, sed rogavit hanc in Palatio sive in regia capella consuetudinem intermittere, ratus fore ut morem palatii lubenter omnis postea sequeretur Francia. Ipse autem, ut antiquitatis tenacissimum se præberet, et ne Græcos alienaret, in basilica sancti Petri duas tabulas argenteas ad confessionem ejusdem sancti Petri affigendas prudenter curavit, in quarum altera Symbolum Græce scriptum, in altera Latine exaratum legeretur, utrobique sine hoc additamento, *Filioque*. Meminit illarum tabularum Anastasius, cujus verba Baronius num. 62 refert. Perperam tamen scribit Cointius citatus indicare Patres concilii Arelatensis, post quinquennium celebrati, additamentum illud, *Filioque*, constanter a Francis in Symbolo retentum fuisse, quia hæc de Spiritu sancti processione confessionem ediderunt: *Spiritum vero sanctum nec creatum, nec genitum, sed procedentem ex Patre et Filio profitemur*; ait præterea illud eis a Clodovei M. temporibus traditum. At si hoc ultimum verum esset, in Actis collationis tacitum non fuisset, et primum ad rem non facit, cum questio tantum esset, an illud additamentum in missa cantandum. A. PAG.

gudio ait : *Cum venerit Paracletus Spiritus veritatis, qui a Patre procedit* (Joan. xv). Ubi suum esse Spiritum docuit, quia ipse est veritas, et Patris, a quo cum dixit procedere. Quod Spiritum sanctum dedit Pater apostolis, in Epistola ad Corinthios secunda scriptum est; ait enim inter cætera : *Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos Deus, et qui signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris* (II Cor. i). Item in Epistola ad Thessalonicenses prima : *Non enim vocavit, ait, nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem. Itaque qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum; qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis* (I Thess. iv). Et quod eandem Spiritum sanctum dedit et Filius, in Epistola Joannis scriptum est : *In hoc intelligimus quoniam in eo manebimus, et ipse in nobis, quoniam de Spiritu suo dedit nobis* (I Joan. iv). Quod Spiritum sanctum effudit Pater in discipulos in Epistola ad Titam scriptum est : *Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri, non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum* (Tit. iii). Quod et eundem Spiritum sanctum effudit Filius, in Actibus scribitur apostolorum; aiunt enim apostoli inter cætera : *Hunc Jesum resuscitavit Deus, cæj nos omnes testes sumus. Dextera igitur Dei exaltatus, et promissione Spiritus accepta a Patre effudit hunc quem vos videtis et auditis* (Act. ii). Item quod una sit a Patre et Filio Spiritus sancti effusio Joele testante didicimus; ait enim vox Patris simul et Filii : *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filia vestra: senes vestri somnia somniant, et juvenes vestri visiones videbunt; sed et super servos meos, et super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, et dabo prodigia in caelo et in terra* (Joel. ii). Quod Spiritus sanctus os sit Patris in psalmo trigesimo secundo legitur : *Verbo Domini caeli firmati sunt, et Spiritus oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. xxxii). Et quod os sit Filii, in Isaia scriptum est; ait enim idem propheta de Filio : *Percutiet terram virga oris sui, et Spiritu labiorum suorum interficiet impium* (Isai. xi). Cui sententiæ concordans Paulus in Epistola ad Thessalonicenses ait : *Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus sui* (I Thess. ii). Quod Spiritus a Patre procedat, ipse Dominus testatur dicens : *Spiritus qui a Patre procedit, ille me clarificabit* (Joan. xv); et cætera talia plura in Evangeliiis inveniuntur testimonia. Et quod item Spiritus procedat a Filio, liber Job ore Domibico sacratus testis est, ubi hæc inter cætera ait : *Et audite auditionem in terrore vocis ejus, et sonum de ore illius procedentem* (Job xxxvii). Hoc in loco os Patris Filius est intelligendus. Sonus vero de ore illius procedens Spiritus sanctus, qui a Filio procedens cum sonitu super apostolos in igne descen-

dens apparuit, sicut apostolorum testantur Actus, ubi scribitur : *Dum compleverentur dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodem loco; et factus est repente de caelo sonus tanquam advenientis Spiritus validissimi, et replevit talem domum ubi erant sedentes. Et apparuerunt illis dispersitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum, et repleti sunt omnes Spiritu sancto* (Act. ii). Beatus autem Gregorius hunc supradictum libri Job versiculum exponens, inter cætera sic ait : *Potest autem per os Dei unigenitus Filius designari; per sonum vero oris potest ejusdem Spiritus sanctus designari. Sonus igitur de ore Domini procedit, cum consubstantialis ejus Spiritus ad nos per Filium veniens surditatem nostræ insensibilitatis sumpsit. De hac igitur ipsa processione, qua Spiritus sanctus a Filio procedit sicut procedit a Patre, beatus Athanasius in libro quem scripsit contra Arium inter cætera sic ait : Ego credo Filium in Patre, et Patrem in Filio : Spiritum quoque parclitum, qui procedit a Patre, et Filii esse et Patris, quia et a Filio procedit; sicut in Evangelio scriptam est quod per insufflationem suam dederit in discipulis suis Spiritum sanctum, dicens : *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittentur eis* (Joan. xx), et cætera. Cyrillus quoque de hac ipsa Spiritus sancti processione contra Nestorium inter cætera sic ait : *Quamvis enim in sua sit substantia Spiritus, et ejus intelligatur in persona proprietatis, juxta id quod Spiritus est, et non Filius, attamen alienus non est ab illo; nam Spiritus appellatus est veritatis, et veritas Christus est. Unde et ab isto similiter sicut et a Deo Patre procedit. Ambrosius inter cætera de Spiritu sancto sic ait : Non enim quasi ex loco mittitur Spiritus, aut quasi ex loco procedit, quando procedit ex Filio. Hieronymus quoque de hac ipsa Spiritus sancti processione in Symboli expositione inter cætera sic ait : Spiritus qui a Patre et Filio procedit, Patri Filioque coæternus et per omnia coæqualis est. Hæc est sancta trinitas, id est, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, una est deitas et potentia, una et essentia, id est, Pater qui genuit, Filiusque genitus, et Spiritus sanctus qui ex Patre Filioque procedit. Hæc tria unus Deus est. Augustinus quoque in expositione fidei catholice inter cætera sic ait : In illa igitur sancta Trinitate unus est Pater, qui solus de se ipso essentialiter unum genuit Filium; et unus Filius, qui de uno Patre solus est essentialiter natus; et unus Spiritus, qui solus essentialiter de Patre Filioque procedit. Item ipse adversus Maximinum hæreticum : Queris a me, si de substantia Patris est Filius; de substantia Patris est etiam Spiritus sanctus; cur unus Filius, et alius non sit Filius? Ecce respondeo, sive capias, sive non capias. De Patre est Filius; de Patre est Spiritus sanctus, sed ille genitus est, iste procedens; ideo ille Filius est Patris de quo est genitus, iste autem Spiritus utriusque, quoniam de utroque procedit. Et post paululum ipse : Amborum est ergo Spiritus procedendo de Ambro-**

bus. Item ipse in libro de Trinitate inter cætera ait : **A** CUM per Scripturarum sanctarum testimonia docuissim, de utroque procedere Spiritum sanctum : Si ergo, inquam, et de Patre, et de Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit : *De Patre procedit* (Joan. vii)? Cur putas, nisi quemadmodum solet ad cum referre et quod ipsius est, de quo ipse est? Unde illud est quod ait : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me*. Si igitur hic intelligitur ejus doctrina, quam tamen dixit non esse suam, sed Patris, quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus ubi sic ait : *De Patre procedit*, ut non diceret, de me non procedit? A quo autem habet Filius ut sit Deus; si [*Fortè*, est] enim de Deo Deus, ab illo habet utique, ut etiam de illo procedat Spiritus sanctus; ac per hoc Spiritus sanctus ut etiam de illo procedat sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. Item ipse Spiritus sanctus. Spiritus vero sanctus nondum de Patre procedit in Filium, et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit; quamvis hoc Filio Pater dederit, ut quemadmodum de se, ita quoque de illo procedat. Hæc a nobis summo opitulante opifice de Spiritus sancti processione multiplicia sanctarum Scripturarum aggregata sunt testimonia, ut divinorum librorum sententiis victus, multorumque orthodoxorum nube testium pressus veritati non valeat resistere inimicus; sed potius sententiis catholicis veridiciisque suavis testimoniis, revertatur ad tutissimam ecclesiæ sinum, ut pariter catholico educatus in gremio, quandoque æternum cum filiis mereatur accipere regnum.

• EPISTOLA XX.

b AD NICEPHORUM IMP. CONSTANTINOP.

Gaudium suum significat de iterata legatione pro constituenda pace inter utrumque imperium.

(Anno 810.)

(Ex Froben. Opp. beati Alcuini.)

Cum in omni humanæ actionis initio Domini sit auxilium invocandum, maxime in hoc, quod modo inter nos, Deo mediante, agitur, negotio, Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi omni modo sunt imploranda suffragia, ut qui nomine illius signati sumus, et in dispensatione passionis ejus ab æterno mortis periculo nos redemptos esse confidimus, ea quæ ipso inspirante inchoamus, ad honestum et utilem perfectionis terminum perducere mereamur. In cujus nomine atque honore legatum fraternitatis tuæ, quem ad bonæ recordationis filium nostrum Pippinum regni misistis, **c** *Arsatium* scilicet gloriosum spata-

a *Epistola*. Hæc epistola inter Alcuinianas apud Quercetanum 141 est, apud Canisium nona, missa, prout contextus habet, ad Pippinum Italiæ regem ipso anno quo is vivere desiit, nempe a. 810. Immerito igitur epistolis Alcuini diu ante defuncti inserta.

b *Ad Nicephorum*. Logothetam, qui anno 802, dejecta Irene imperatrice, imperium Constantinopolitanum occupavit. (*Ex Chronographia Theophanis, et alii, apud Pagium, ad h. a., num. 2.*)

c *Arsatium*. Arsasium, Arsaphium vocant annalistæ illius temporis, ad annum 811.

rum, ad nos cum verbis et litteris.... tua benigne atque honorifice suscepimus. Et quamvis ad nos missus non fuisset, veluti ad nos missum adhibita diligenti cura et audivimus, et cum eo de his, quæ detulit, quia prudentem animadvertimus, colloquutionem habuimus. Nec immerito, cum tanta esset non tantum in litteris quas attulit, sed etiam in verbis, quæ ex ore illius nostris auribus insonuerunt, optatæ ac semper optandæ pacis copia, ut valde nobis et quibuscunque Deum amantibus hujuscemodi legatio placere potuisset; quæ utique tanto fuit charitatis ac pacis favo respersa, ut in palato cordis cujusque fidelis veram possent sapere dulcedinem, possetque judicari penitus insipiens, cui talia videntur insipida. Propter quod, postquam illum in fines regni nostri pervenisse comperimus, veluti præscii optimæ ac Deo complacidæ legationis ejus, temperare nequivimus, opportune cum ad nostram præsentiam venire fecimus, maxime tamen quod is, ad quem illum missum esse constabat, dilectus filius noster **d** Pippinus rex jam rebus humanis excesserat, neque nos illum cum infecto negotio tanto, ad quod perficiendum directus erat, vacuum reverti pati potuimus.

Et non solum propter hoc, sed etiam quod ex tempore, quo primo imperii tui anno **e** Michaellem metropolitanum et populum, assiduum [*Pouq.*, et Petrum Assiduum] abbatem, Calistumque gloriosum candidatum ad constituendam nobiscum pacem et fœderandam atque adunandam hæc duo in Christi charitate, longæva tua misit dilectio, veluti in specula positi longa fuimus expectatione suspensi, præstantes sive per legatum. sive per epistolam, quando meritorum scriptis nostris amabilia fraternitatis tuæ responsa suscipere. Jamque, ut se habet humanæ mentis infirmitas, prope desperatio cordi nostro incipiebat oboriri. Sed fidentes sperabamus in eo, qui nunquam deserit sperantes in se, quod secundum Apostolum labor noster in ipso vacuus et inanis esse non deberet, ac desiderium nostrum, quod, ut confidimus, ipsius inspiratione concipimus, secundum divitiis misericordiæ suæ complere, et quandoque ad effectum perducere deberet.

d Idcirco audito adventu memorati legati dilectionis tuæ, *Arsatii* gloriosi spatarii, magnopere gavisi sumus, confidentes, nos de rebus incertis ad optatam certitudinem perventuros, et de his quæ prædictis missis tuis ad te deferenda dedimus responsum esse recepturos. Et revera ita factum est. Sensimus enim ex parte mea, quod desiderabamus ad completionem votorum nostrorum, divini favorem auxilii et in ver-

e *Pippinus rex jam rebus humanis excesserat*. Anno 810 viii Idus Julii, ut annalistæ concorditer testantur.

e *Michaellem*. Aliter nomina legatorum recensent Annales Tilliani, Loiseliani, Mettenses et alii. « Missi sunt, inquit, Michael episcopus. Petrus abbas et Calistus candidatus... » Mettenses vero perperam duos faciunt Calistum et Candidatum. Calistus enim candidatus appellatur ob dignitatem, quam gerebat, de qua plura videas, si lubet, apud Canisium, in notis ad hanc epistolam.

his ac litteris, quæ per legationem memorati legati perlata sunt, quamvis ad filium nostrum scripta et directa essent, non minimam nos desideratæ responsionis accepisse portionem.

Proinde omnipotenti Deo non quales debuimus, sed quales potuimus gratias agimus (*Al.*, egimus), quod cordi dilectionis tuæ, quam quæsiuimus ac desiderabilem pacis voluntatem inspirare dignatus est, orantes, secundum Apostolum, ut Deus, qui vobis in hæc pace velle tribuit, ipse perficere tribuisset. Propter quod nihil morantes, sed omni cunctatione ac dubitatione penitus abjecta, ^a legatos nostros præparauimus ad tuam amabilem fraternitatem dirigendos.

b EPISTOLA XXI.

c AD MICHAEM IMPERATOREM.

De pace inter utrumque imperium firmanda.

(Anno 811.)

(Ex Froben. Opp. beati Alcuini.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, Carolus, divina largiente gratia, imperator et Augustus, idemque rex Francorum et Langobardorum, dilecto et honorabili fratri Michaeli glorioso imperatori et Augusto, æternam in Domino nostro Jesu Christo salutem.

Benedicimus Dominum Jesum Christum verum Deum nostrum, et gratias illi, juxta virium possibilitatem et intelligentiæ nostræ quantitatem, ex toto corde referimus, qui nos ineffabili dono benignitatis suæ in tantum diuites efficere dignatus est, ut in diebus nostris diu quæsitam, et semper desideratam pacem inter Orientale atque Occidentale imperium stabilire, et Ecclesiam suam catholicam sanctam et immaculatam, quæ toto orbe diffusa est, juxta quotidianas ipsius postulationes sicut semper regere ac protegere, ita etiam nunc idem in nostro tempore adunare atque pacificare dignatus est. Quod adeo [*F.*, ideo] tanquam peractum dicimus, quia quicquid de hoc ex nostra parte faciendum fuit, fecimus; vosque similiter de vestra parte facere velle non dubitamus, fiduciam habentes in illo qui hoc opus,

^a *Legatos nostros præparauimus*, etc. Hos absoluto ac dimisso Arsatio spalaro an. sequenti 811 Carolus Cœns antiochiam misit pacis confirmandæ gratia, nempe Haidonem, seu Hattoneum, episcopum Basileensem, et Hugonem comitem Turonensem et Ajonem Langobardorum de Foro-Julii (*Annales varii*). Hermanus Contractus meminit Hodoeporici hujus legationis ab Hattone scripti, quod vel periit, vel etiamnum alicubi delitescit.

^b *Epistola*. Hanc epistolam in acceptis ferimus industriæ viri præclarissimi D. Brequigny, quam is simul cum illis eruit e Codice ms. bibl. Harleianæ, et nunc primo in lucem prodijt.

^c *Ad Michaelem imp.* Is anno 811 occiso in Bulgaria Nicephoro, a senatu et militaribus ordinibus imperator salutatur, ut refert Theophanes ad annum secundum Alex. 804, qui cum anno 811 æræ nostræ concordat, apud Pagium, ad hunc annum.

^d *Legatos nostros*, etc. Legati, quos Carolus imp. anno 811 ad Nicephorum miserat, et quorum nomina in not. ^a supra dedimus, primum post obitum Nicephori Constantinopoli appulerunt; illos

quod in manibus habemus, id est, pacem fieri præcepit, quia fidelis et verax est, et omni bene operanti cooperatori existit; qui etiam a nobis bene inchoata ad perfectionem, ut confidimus, deducturus est.

Hujus perfectionis desiderio accensi præsentem ^d legatos nostros Amalharium venerabilem Treuerum episcopum, et Petrum religiosum abbatem venerabilis monasterii sanctorum apostolorum ad tuæ dilectæ fraternitatis gloriosam præsentiam direximus, ut juxta quod fideles legati dilectæ fraternitatis tuæ Michael venerabilis metropolita, et Arsasius ac Theognastus gloriosi protospatharii nobiscum fecerunt, suscipiendo a nobis pacti conscriptionem, tam nostra propria, quam et sacerdotum et procerum nostrorum subscriptione firmatam; ita et memorati legati nostri fœderis conscriptionem tuam et sacerdotum, patriciorumque ac procerum tuorum subscriptionibus roboratam, a sacrosancto altari tuæ manus porrectione suscipiant, et, Deo iter illorum prosperante, ad nos deferant, quia et ratio postulabat, et talis fuit nostra et legatorum tuorum convenientia, ut post porrectionem illorum, cum primum opportunum navigandi tempus adveniret, legatos nostros ad tuæ dilectæ fraternitatis gloriosam præsentiam mitteremus, qui supradictam pacti sui fœderis conscriptionem, te dante, susciperent, et nobis afferrent.

Quapropter rogamus dilectam et gloriosam fraternitatem tuam, ut si tibi illa, quam nos fecimus et tibi misimus, pacti descriptio placuerit, similem illi ^c Græcis litteris conscriptam, et eo modo quo superius diximus roboratam, missis nostris memoratis dare digneris, eosque, postquam ad te venerint, et a te, sicut in tua charitate est, ficiamus [*Leg. confidimus*] benigne suscepti fuerint, absque non necessaria dilatione absolvere jubeas, ut de illorum reditu, et de tuæ dilectæ fraternitatis rescripto, Domino opitulante, gaudeamus, et tibi largitor omnium bonorum Deus digna recompensatione restituat, quod pacis, quam ille suos inter se habere præcepit, amator et confirmator esse certasti. Bene vale!

ergo Michael imperator interea ad solium euectus, suscepit et absolvit, ut loquitur Eginhardus, in *Annal.*, ad annum 812. Pulchre concordat narratio ^d ejusdem Eginhardi cum hisce Caroli M. litteris, quam huc ad facti hujus evidentiam majorem transcribere libet: « Michael, inquit, factus imperator legatos domini imperatoris Caroli, qui ad Nicephorum missi fuerunt, et Constantinopoli suscepit et absolvit; cum quibus et legatos suos direxit, Michaelem scilicet episcopum, et Arsaphium atque Theognostum protospatharios, et per eos pacem a Nicephoro incipiam confirmavit. Nam Aquisgrani, ubi ad imperatorem venerunt, scriptum pacti ab eo in ecclesia suscipientes more suo, id est, Græca lingua laudes ei cixerunt. Anno 813 imperator Aquisgrani hiemavit, et incipiente vernâ temperie (hoc enim tempus tanquam navigationi opportunum se expectare velle imperator in hac epistola significabat) Amalharium Treuerensem episcopum et Petrum abbatem monasterii Nonantulas, propter pacem cum Michael imp. confirmandam Constantinopolum misit. »

EPISTOLA a XXII.

AD ODILBERTUM ARCHIEPISCOPUM.

(Anno 811.)

(Ex Mabill. Analect. Vet.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus serenissimus Augustus a Domino coronatus, magnus, pacificus imperator, gubernans imperium quidem, et misericordia Dei rex Francorum et Longobardorum, Odilberto archiepiscopo, in Domino salutem.

Sæpius tecum, imo et cum cæteris collegis tuis, familiare colloquium de utilitate sanctæ Dei Ecclesiæ habere voluissimus, si absque molestia corporali id efficere potuisses. Sed quamvis sanctitatem tuam in divinis rebus tota intentione vigilare non ignoremus, omittere tamen non possumus, quin tuam devotionem sancto incitante Spiritu nostris apicibus compellamus, atque commoneamus, ut magis ac magis in sancta Dei Ecclesia studiose ac vigilantia cura laborare studeas in prædicatione sancta et doctrina salutari: quatenus per tuam devotissimam solertiam verbum vitæ æternæ crescat et currat, et multiplicetur numerus populi Christiani in laudem et gloriam Salvatoris nostri Dei. Nosse itaque per tua scripta aut per teipsum volumus, qualiter et tu et suffraganci tui doceatis et instruatis sacerdotes Dei et plebem vobis commissam de baptismo sacramento, id est cur primo infans catechumenus efficitur, vel quid sit catechumenus: deinde per ordinem omnia quæ aguntur. De scrutinio, quid sit scrutinium. De Symbolo, quæ sit ejus interpretatio secundum Latinos. De credulitate, quomodo credendum sit in Dominum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus, et in Spiritum sanctum; sanctam Ecclesiam catholicam, et cætera quæ sequuntur in eodem Symbolo. De abrenuntiatione Satanz et omnibus operibus ejus et pompis. Quid sit abrenuntiatio, et quæ opera ejus diaboli et pompæ. Cur insufflatur et cur exorcizatur. Cur catechumenus accipit salem. Quare tangantur nares, pectus unguatur oleo; cur scapulæ signantur, et quare pectus et scapulæ lavantur. Cur albis induitur vestimentis; cur sacro chrismate caput perungitur; et mystico tegitur velamine, et cur corpore et sanguine dominico confirmatur. Hæc omnia subtili indagine per scripta nobis, sicut dixi-

A mus, nuntiare satage; et si ita teneas et prædices, aut si in hoc quod prædicas te ipsum custodias. Bene vale, et ora pro nobis.

EPISTOLA XXIII.

AD ATHILARDUM [ÆDILHARDUM] ARCHIEPISCOPUM ET CEOLVULFUM.

Illis quosdam exules commendat.

(Ex Miræo, Opera diplomatica.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum, Athilardo archiepiscopo [Cantuariensi] et Ceolvulfo coepiscopo illius, æternæ beatitudinis salutem.

Nullatenus vestram terræ longinquitatem vel procellosi maris latitudinem fœderatæ in Christo amicitiz jura disrumpere fas arbitramur. Sed quanto longiore spatio humana dividitur conversatio, tanto probatiore fide pietatis pactum servari debet, quia sæpe in præsentia timor vel erubescencia in facio foras ostendit quod homo intus in corde non retinet. Igitur sancta fides in absentia laudabilis existat, et in præsentia venerabilis consistit. Unde et in ejus fiducia, quam pia olim allocutione præsentibus pepigimus, hos miseros patriæ suæ exules vestræ direximus pietati, deprecantes ut pro eis intercedere dignemini apud fratrem meum charissimum Offanum regem, quatenus pacifice et absque alicujus injustitiæ oppressione in sua liceat conversare patria, et cui libet deservire. Nam dominus illorum Umhringstan diem obiit; qui, ut nobis visum fuit, fidelis suo fuisset domino, si in patria licuisset perseverare. Sed ut mortis evaderet periculum, ut dicere solebat, fugit ad nos, semper paratus se ab omni purgare infidelitate. Quem propter reconciliationem, non propter inimicitias, aliquantisper retinimus apud nos. His vero contribulibus suis si pacem precari valeatis, remaneant in patria: sin vero durius de ilis frater meus respondeat, illos ad nos remittite illæsos. Melius est peregrinari, quam perire: in aliena servire patria, quam in sua mori. Confido de bonitate fratris mei, si obnixè pro illis intercedatis, ut Lenigne suscipiat eos pro nostro amore, vel magis pro Christi charitate, qui dixit: *Dimittite, et dimittetur vobis* (Luc. vi, 37). Intercedentem pro nobis vestram sancti aternam divina pietas incolumem custodiat in æternum.

a Hæc epistola Odilberto Mediolanensi archiepiscopo inscripta, ex Mettensi Codice eruta per religiosum virum Placidum Beuvillionium congregationis sancti Vitoni, exemplum est litterarum encyclicarum quas Carolus Magnus universis episcopis imperio suo subjectis direxit, ut quid de baptismo ejusque ritibus ac ceremoniis sentirent, eorum scriptis certior efficeretur. Hinc est quod Magnus Senonum archiepiscopus his litteris pulsatus, Theodulfum Aurelianensem antistitem impulit ad scribendum librum *de ordine baptismi*, quem librum Theodulfus eidem Magno dedicavit. Eodem spectat Alcuini epistola seu liber de Cæremoniis baptismi Carolo gloriosissimo et excellentissimo Augusto nuncupatus, cujus hoc exordium: « Domine mi Christianissime imperator, misistis ad servulum vestrum inquisitiones secundum vestram misericordiam de sacro baptismate per ordinem interrogantes, » etc, quæ apprimè superiori epistolæ respondent. Sirmundus in notis ad Theodulfi librum

D superius laudatum duo potissimum observat, unum, ex quatuor hujus libri exemplaribus, quæ in manus ipsius venerant, tria esse quæ ad Magnum episcopum missum doceant librum, Viridunense, Divionense et Vaticanum: at quartum Corbeïense pro Magno Joannem habere, sed mendose, uti opinatur. Verum pace optimi viri existimo nullum esse mendum. Nam cum epistola Caroli universis Galliæ episcopis transmissa fuerit, non mirum si ex variis ejus exemplis, unum Magno Senonensi, alterum Joanni Arelatensi archiepiscopis inscripta sint. Alterum est, librum de sacro Baptismate ad Carolum, qui liber exstat inter Alcuini Opera, falsa conjectura, quod titulo careret, Alcuino ascriptum fuisse, cum auctor revera sit Amalarius episcopus Trevirensis, inquit Sirmundus, quod ex codice Petaviano se didicisse ait. Certe quæ sub ejus libri finem leguntur, episcopo recte, non vero Alcuino, conveniunt.

EPISTOLA XXIV.

AD FULRADUM ABBATEM ALTANENSEM.

Illi præcipit ut cum hominibus bene armatis in loco qui dicitur Starasfurt compareat.

(Ex *Wraeo*, Opera diplomatica.)

Carolus, serenissimus Augustus, a Deo coronatus, magnus, pacificus, imperator, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum, Fulrado abbati.

Notum sit tibi quia placitum nostrum generale anno præsentis conductum habemus infra Saxoniam in orientali parte super fluvium Rota in loco qui dicitur Starasfurt. Quapropter præcipimus tibi ut pleniter cum hominibus bene armatis ac præparatis ad prædictum locum venire debeas xii Kal. Jul. quod est septem diebus ante missam sancti Joannis Baptistæ. Ita vero præparatus cum hominibus tuis ad prædictum locum venies, ut inde, in quamcumque partem nostra fuerit jussio, exercitaliter ire possis, id est, cum armis atque utensilibus, nec non et cætero instrumento bellico, in victualibus et vestimentis, ita ut unusquisque caballarius habeat scutum et lanceam et spatham et semispatham, arcum

A et pharetras cum sagittis, et in carris vestris utensilia diversi generis, id est, cuniadas, et dotaturias, taratros, ascias, fossorios, palas ferræas, et cætera utensilia, quæ in hostem sunt necessaria. Utensilia vero ciborum in carris de illo placito, in futurum ad tres menses, arma et vestimenta ad dimidium annum. Et hoc omnino præcipimus ut observare faciatis, ut cum bona pace pergatis ad locum prædictum, per quamcumque partem regni nostri itineris vestri recitudo vos ire fecerit, hoc est, ut præter herbam et ligna et aquam nihil de cæteris rebus tangere præsumatis, et uniuscujusque vestri homines una cum carris et caballariis suis vadant, et semper cum eis sint usque ad locum prædictum, qualiter [quatenus] absentia Domini locum non det nominibus ejus mala faciendi. Bons vero tua, quæ ad placitum nostrum nobis præsentare debes, nobis mense Maio transmittite ad locum ubicunque tunc fuerimus: si forte recitudo itineris tui ita se comparet, ut nobis per te ipsum in protectione tua ea præsentare possis, hoc magis optamus. Vide ut nullam negligentiam exinde habeas, siquidem gratiam nostram velis habere.

* Hanc epistolam edidit Bernardus Pezsius tom. V *Anecl.* part. 1, pag. 75, ex codice Altahensi cura Hermannii abbatis circa an. 1260 scrip.o.

APPENDIX AD EPISTOLAS B. CAROLI MAGNI,

I.

AD CAROLUM MAGNUM

ODILBERTI ARCHIEPISCOPI RESPONSIO.

(Ex *Mabill. Vet. An.lect.*)

Domino Christianissimo et a Deo conservato Carolo, invictissimo atque piissimo imperatori, Odilbertus servus servorum Dei, sanctæ vestræ Mediolanensis Ecclesiæ archiepiscopus et orator vester, perennem in Christo Domino salutem.

Igitur immensæ omnipotentis Dei nostri misericordie sine intermissione omnibus nobis peragenda sunt gratiæ, quæ vos in tam sublimissimam dignitatem collocavit in perii: simulque provolutis genibus omnes ejusdem Redemptoris nostri supplicamus clementiam, ut vitam vestram atque incolunitatem per multorum annorum curricula ad profectum omnium ecclesiarum Dei, sive et fidelium populorum vobis a Deo commissorum conservare dignetur, quia in vestra tranquillitate salutem nostrorum omnium adesse cognoscimus atque tenemus, qui vos sollicitudinem habentes orthodoxæ fidei magis præ cæteris omnibus, qui ante vos Christiani imperatores in universo mundo fuerunt devotione quique et divino zelo commoti, id est Constantinus, Theodosius Major, Martianus, et Justinianus. Hi omnes, ut Christianum populum ab omni erroris macula liberarent divinitus inspirati, quæ Domini sacerdotes diffiniebant, illa tantum principalis auctoritas confirmabat. Quorum vos meritis et scientia præcellentes, David sanctum imitantes, qui se pro populi salute in typo nostri exhibuit Redemptoris, cuius vos strenuus cultor pro credulitate rectæ fidei divino amore accensi de Domino nostro Jesu Christo Dei omnipotentis Filio per omnia et super omnia, qui cum sit splendor gloriæ et imago substantiæ ejus et candor lucis æternæ, propter uniam charitatem qua dilexit nos, semetipsum exinanivit, et juxta apostolicam auctoritatem

vel cætera quæ sequuntur, exhibuit sibi gloriosam Ecclesiam non habentem maculam aut rugam: cujus ablucens peccati contagium, pretioso sanguine suo redemptioni nostræ tribuens sacramenta, et peractum mysterium post ascensionem suam, qua ad Patrem ascendit, apostolica traditione nos confirmat, quam fidei integritatem universis gentibus apostoli prædicaverunt, ut nullis ventorum flatibus et ictibus adversantium conquassetur Ecclesia Christi, sed in vero atque perpetuo lumine permanendo constabilia persistat. Sic et nos confirmati sanctorum Patrum spiritualibus instrumentis, et corroborati inviolata fide et illibata, de credulitate Patris et Filii et Spiritus sancti rectam fidem credimus atque tenemus.

Sed quid religioso convenit principi, ut super omnes polleat adversos, nisi de bonis sit scilicet sollicitus libenter operibus? quod vestra sincera pietas summo amplectitur studio, ut neque in qualibet parte Ecclesia Dei vulnerum maculis torpeat, aut in ea sanies ignorantie crescendo ebulliat: sed quod magis vestris felicissimis temporibus sacerdotum Dei corda accensa ad sollicitudinem evigilando vera et recta custodia perseverent, et vos pro tanti vestri laboris certamine æterna præmia a Domino consequi valeatis. Sed ne aliquem nostrum existimemus, qui verbis eloqui atque cogitatione capere possit, ut patet se omnia mysteria cælestia liquido comprehensa tenere. Suscipientes nos itaque epistolam a pietate vestri imperii nobis emissam, qua perlecta redolentiam sensuum nectaris suavissimi nimio fragrante odore, multimodis Deo nostro gratias referentes, qui in corda vestra inspirare dignatus est pro statu Ecclesiæ suæ: quod a clementia vestra communiti, rationem veræ fidei, et quæque per ordinem gerimus atque docemus, a nobis cognoscere debeatis. Itaque etsi ad id quod dominatio vestra flagitat plenius a nobis ipsis nequimus responsa proponi, oportet tamen ut quanto pauperiores nos cognoscimus esse in nostris responsis, tanto magis in Scripturis sanctis

ronvenit fieri devotiores : ut qui propriis sermonibus A
 minores sumus in dicendo, sanctorum quoque testi-
 moniis accrescere valeamus, et de eruditissimorum
 labore, qui nihil in Scripturis divinis obscurum reli-
 querunt vel clausum quod ad veram non perducerent
 claritatem, et Davidicam clavem acceperunt ut aper-
 irent nobis, etiam tribuendo proficerent in salutem,
 et labor sanctorum nos inertes securiores et paratos
 faceret ad danda responsa. Hæc nos vero non per
 prolixitatem verborum scribendi compendiose tenta-
 vimus, sed valde subjecti per humilitatem veram pîa-
 tati vestræ constringentes breviter perscrispimus,
 currentes per sanctorum Patrum exempla ad signi-
 ficandum dignissimæ presentia [*Fortè, prudentia*]
 vestræ, quæ velut mirificis floribus ex nimio rutilat
 ornata fragranti odore, auri ac pretiosarum devincens
 gemmarum, crescente vobiscum late et sapientia, et
 adesse semper tenemus : a quo veluti vivo fonte, et
 ad instar fluminis, ad singulorum irriganda corda
 dulcedine nimia profluente, mellis et butyri emanante B
 longe lateque decurrens, telluris ariditatem perfu-
 sione sui implet. Unde petimus ut dulcia nobis dona
 magnifici eloquii vestri tribuatis : sed sicut solis rad-
 dii mundum illuminans, ita scientia nostra sanctæ
 vestræ doctrinæ dono circumfusa fulgescat, quia
 quod nobis adipiscendum pro nostra inquisitione la-
 boriosum esse conspiciamus, vos vero plenius dispensa-
 tione Dei, sancto affluente in visceribus vestris Spi-
 ritu, manifestare et aperire sacramenta divina valeatis.
 Dominus omnipotens prolixa per tempora gloriam
 imperii vestri incolumen conservare dignetur.
 Amen.

II.

• EPISTOLA CAROLI MAGNI

AD OFFAM REGEM.

Mittit in Britanniam concilium Nicænum II.

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardo-
 rum ac patricius Romanorum, viro venerando et
 fratri carissimo Offano Merciorum regi salutem, hono-
 rem et amorem.

Cum deceat reges potentes et famosos amicitia
 fœdere convinciri, et mutuis gaudiis ad invicem
 gratulari, ut in vinculo charitatis Christus in omni-
 bus et ab omnibus glorificetur : vestræ serenitati
 hoc eulogium duximus destinandum. Cum nobilissi-
 mam Longobardorum civitatem cum suis civibus
 omnibus nostro dominatui subjugaverimus, et Ita-
 liam totam nostro imperio feliciter subjugaverimus,
 Christi adjutorii (cui famulari desideramus) rex
 Desiderius Longobardorum, ducesque Saxoniarum,
 quos nostris nutibus inclinavimus, Withimundus et
 Alcion, cum fere omnibus incolis Saxoniarum, baptismi
 susceperunt sacramentum, Domino Jesu Christo de
 cætero famulaturi. Hoc igitur salubri mandato, ego
 Carolus regum Christianorum Orientalium potentis-
 simus, vos, o Offane regum Occidentalium Christia-
 norum potentissime, cupio lætificare et te in dile-
 ctione speciali amplecti sincerius.

• Hæc epistola inter spuria reputatur. Edita est
 a Spelmanno in tom. I Concil. Angliæ, pag. 305, ac
 licet eam retulerit ad an. 792, in pagina tamen se-
 quenti recte adnotavit eam videri datam an. 774
 quo Longobardi et Saxonæ a Carolo devicti sunt, ut
 legitur in vetustis annalibus. Corrigenda igitur est
 inscriptio quæ exstat in tom. VII Concil., ubi ita
 legitur : *Epistola Caroli Magni regis ad eundem.*
Mittit in Britanniam concilium Nicænum secundum.
 Nulla enim isthæc mentio concilii Nicæni, neque con-

III.

b EPISTOLA

AD CAROLUM MAGNUM IMPERATOREM.

De ritibus baptismi.

(Ex Martene, Thesaurus anecd.)

Hæc est epistola quam ad aures domni imperatori,
 direximus.

Placuit vestræ incomparabili prudentiæ, mi do-
 mine, gloriosissime imperator et princeps populi
 Christiani, a me servorum Dei infimo percuntari de
 sacrosancti baptismatis mysterio, quomodo illud in-
 telligentes, eos doceamus qui nobis commissi esse
 videntur. Unde si quid secundum sensum mei capa-
 citatem sentire.... Qui vero vestræ serenitati respon-
 dere non recusabo, ne crimen inobedientiæ videar
 incurrere, magis optans a vestra imperiali aucto-
 ritate reprehendendo corrigi, quam ab adulatore
 laudando decipi. Legimus quippe, velut nobis ortho-
 doxi fidei catholice cultores scriptum reliquerunt,
 quod infans priusquam salutaris ablutione lava-
 cium suorum purgationem adipiscatur, catechumi-
 nus sit, id est audiens, sive instructus. Audire
 etenim illi convenit dum instruitur, ut unum Deum
 agnoscens colat. Animæ quoque suæ immortalitatem
 et æternam sanctis gloriam; malis vero æterna tor-
 menta pro meritorum qualitate audiens credat, re-
 tribuenda fore. Et Dominus Jesus primo catechumi-
 num fecit, cum luto oculos cæci linit, ut post
 abluendus mitteretur ad Siloe, hoc est baptismi sa-
 cramentum. Scrutinium est exploratio, qua sæpius
 examinatur utrum post abrenuntiationem Satanæ
 operumque ac pomparum ejus, sacra verba datæ
 fidei menti radicatus teneat infixæ. Exsufflatur etiam
 a catechumino malignus spiritus : ut eo fugato,
 Christo Deo vero pareatur ingressus. Exorcizatur,
 id est, conjurando incerpatur idem malignus spiritus
 per nomen Dei æterni, ut exeat et recedat, dans
 locum Spiritui sancto. Salem vero idcirco illi da-
 mus, ut ejus gustu condimentum sapientiæ percipiat,
 quo ejus putrida et fluxa peccata divino munere
 mundentur. Deinde ei salutaris et apostolici symboli
 traditur fides : ut pote domus a prisco habitatore re-
 licta ejusdem fidei dogmate perornetur ad inhabi-
 tandum Deum. Græcæ etenim symbolum Latine col-
 latio dicitur. Hanc igitur fidei catholicæ normam
 primitivæ Ecclesiæ ab apostolis traditam, et men-
 tes quam ipsi post ascensionem Domini, dum omnes
 gentes docere baptizantes juberentur, in unum com-
 positi conferendo subtilissimis composuere sermoni-
 bus, catechumini tradimus, instruantes eos secundum
 vividam symboli regulam, ut credant in Deum Pa-
 trem omnipotentem. Intelligentes quod sine ullo initio
 Deus : ita semper et Pater est, et omnipotens est :
 qui solo Verbi imperio cuncta creavit. Et in Jesum
 Christum Filium ejus, id est quo modo in Patre,
 ita et in Filium credendum sciant, qui Jesus, id est
 Salvator, Christus vero a chrismate, id est unctus Spi-
 ritus sancti infusione. Conceptus est de Spiritu sancto :
 natus est ex Maria virgine, id est dono et gratia Dei
 tanta illius humilitas nobis concessa est, ut totum ho-
 minem suscipere dignaretur in utero Virginis, quem
 post passionem glorificatum super caelos in dextra Dei
 Patris collocaret. Hunc quoque Filium tempore illo
 quo Pilatus in Judæa judex erat, passum in veritate

troversiarum de imaginibus (BALUZIUS, *Capitular.*
tom. II, pag. 1032).

• Hæc epistola cujus fuerit auctoris hactenus re-
 scire non potui : esse tamen alicujus episcopi pro
 certo debet constare. Quippe hoc tempore Carolus
 Magnus imperator inter varias regni sollicitudines,
 res ad religionem spectantes semper habuit præ ocu-
 lis, utque præules ad sanctarum Scripturarum ex-
 citaret indagacionem, eis varias de ordine baptismi
 proposuit quæstiones, quibus auctor hujus epistolæ
 et ipse episcopus respondet.

carnis, crucifixum, mortuum et sepultum credant, crucem ipsam in fronte gestantes. Eumque tertia die de sepulchro surrexisse et cœlos ascendisse et in dextra Dei Patris, id est in maiestate paternæ gloriæ secundum iudicarium potestatem sedere, et inde venturum in novissimo die ad iudicandos vivos et mortuos firmiter teneant. Credant et in Spiritum sanctum. Re vera sicut in Patrem et in Filium, ita et in Spiritum sanctum nulli catholico credendum dubitare licet. Sanctam Ecclesiam catholicam scientes, videlicet quod Ecclesiam, non tamen in ecclesiam, quia non Deus, sed domus Dei est credere debeant. Catholicam, id est universalem, Sanctorum communionem, id est credant se teneri posse societate fidei et spei communionem cum his qui hac defuncti sunt fide. Remissionem peccatorum, id est ut pleno affectu credulitatis teneant remissionem in baptismo Christi fieri. Carnis resurrectionem, carnem videlicet quam in hac vita mortalem portamus resurrecturam, esse immortalem intelligentes, credant. Vitam æternam consecuturos sperent, si hæc symboli sacramenta tenentes fideliter custodiant. Catechumino ad renuntiandum, id est funditus abnegandum in primis diabolo, qui est humani generis inimicus, cui fortiter et tota virtute resistere debemus, ejusque contradicere operibus et pompis. Opera diaboli manifesta sunt quæ Apostolus opera carnis nominavit. Pompæ sunt hujus sæculi vanæ et mortiferae delectationes cupiditatesque noxiæ simul et idolorum servitus. Quibus omnibus abdicatis, tota spes in solum Deum ponenda est. Tanguntur catechumino nares et aures sputo, ut undique muniat quod de capite Domini processit, gratiam Spiritus sancti designari, ut quandiu halitum naribus trahat, per gratiam Spiritus sancti inde auribus spiritalibus percepta perdurare studeat. Pectus quoque ungitur oleo, ut signo sanctæ crucis diabolo claudatur ingressus. Signantur et scapulae, ut undique muniantur et velut deposito diabolicae servitutis iugo, transeat ad gloriosam filiorum Dei libertatem. Item in pectoris et scapulae unctione intimatur fidei firmitas, et honorum operum perseverantia. Et sic in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, homo qui ad imaginem sanctæ Trinitatis conditus est, trina submersione tinctus, ad ejusdem renovatur imaginem Trinitatis; et ut qui tertio gradu peccat, id est consensu ceciit in mortem, tertio elevatus de fonte per gratiam resurgat ad vitam. Tunc albis induitur vestimentis propter gaudium scilicet et solemnitatem regenerationis, ac castitatem vitæ angelicæ et splendoris decorem. Tum sacro chrismate caput perungitur, et mystico tegitur velamine, ut intelligat se diadema regni dignitatemque sacerdotii in mysterio suscepisse baptismi, secundum quod Apostolus, *Vos, inquit, estis genus regium et sacerdotale, offerentes vosmet Domino hostiam sanctam, et Deo placentem.* Corpore autem et sanguine Dominico (a) confirmatur, ut illius capitis membrum fieri possit, qui pro eo passus est et resurrexit. Novissime per impositionem manus a summo sacerdote septiformis gratiæ Spiritum accipit, ut roboretur per Spiritum sanctum ad prædicandum aliis, qui fuit in baptismo per gratiam vitæ donatus æternæ.

IV.

ANONYMI SCRIPTORIS RESPONSIO

AD CAPITULA ARCHIEPISCOPI REGNI FRANCORUM MISSA
A CAROLO MAGNO, ANNO CHRISTI DCCCXI.

(Ex Baluzio.)

Hæc sunt causæ quas dominus imperator Augustus

(a) Id est communicantur, ut constat ex variis antiquis Ritualibus.

A nobis ad utilitatem semper sanctæ Ecclesiæ per sacram suam mandavit epistolam.

CAP. I. *Quomodo vel qualiter unusquisque Dei sacerdos plebem sibi a Deo commissam insinuat, prædicat atque gubernat.*

RESP. Nos igitur populum nobis commissum juxta nostram exigui intellectus scientiam prædicamus et ammonemus sicut sancti jam nobis Patres per illorum reliquerunt exempla, Augustinus, Cyprianus, Hieronymus, Ambrosius, Gregorius, Ephraim, Cassianus, Cassiodorus, cæterique usque modo verbi Dei prædicatores. Primum ineffabilem sanctam sacramque Trinitatem credant, fidem dogmaque ejus fideliter intelligant. Et quod debile est in Christi grege cum omni mystico fovemus medicamine, et quod sanum est, favente Christi gratia, cum omni lactea doctrina apostolica cupimus custodire. Et pro hoc hic plus non loquimur, ne sanctam prolixus offendant synodum sermo.

CAP. II. *De omni sancti mysterio baptismatis quo [si] ordine debemus celebramus.*

RESP. Baptismum Græcæ, Latine tinctio dicitur. Et ob hoc tinctio nominatur quia ibi homo Adæ de peccato fuscatur. Et hæc sunt sanctæ Ecclesiæ sacramenta, baptismum, chrisma, corpus et sanguis Christi. Et ideo sacramenta dicuntur, quamvis corporaliter acta sint, [quia] aliquid divinitus significant. Et baptismi mysterium non aliter est nisi sub Trinitatis designatione Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Sicut enim in tribus testibus omne verbum, ita hoc sacramentum ternarius firmat numerus. Et propterea infans ter mergitur in sacro fonte ut sepulturam triduanam Christi trina demersio mystice designaret. Et ab aquis elevatio Christi resurgentis instar est de sepulchro. Et propterea hoc sacratissimum non celebratur mysterium nisi in Pascha et Pentecosten, id est, in veneratione resurrectionis Salvatoris et descendens super apostolos Spiritus sanctus. Et inde post lavacrum unguento linitur regio, hoc est chrismate. Chrisma enim Græcæ, unctio Latine dicitur, ex cujus nomine Christus nominatur. Inde Christiani. Nam sicut ex baptismo remissio peccatorum largitur, ita per unctionem sanctificatio sancti Spiritus adhibet: quia hoc antiqua tribuit auctoritas ut de chrismate reges et sacerdotes ungerentur ex quo Aaron a Moyse unctus est.

CAP. III. *Cur catechumenus fit, et cujus linguæ, et quid interpretatur.*

RESP. Catechumenus Græcæ, auditor Latine dicitur. Et ab hoc auditor nominatur dum de gentilitate per Dei ministrationem Verbi in corpus unitur Ecclesiæ. Et gentilis dicitur quasi ita genitus, nec tunc illa est imbutus doctrina. Propterea in sanctæ matris Ecclesiæ gremio catechumenus aliter agit. Audiat ac discat antequam ad sacrum accedat fontem mystica Christianæ religionis sacramenta. Et tunc discit fidem sanctæ Trinitatis et symbolum et cætera quæ Christiani admonet catholica lex.

IV. CAP. *De scrutinio ecclesiastico, cur scrutinium fit, et quo tempore, et quid est scrutinium.*

RESP. Scrutinium a scrutando dicitur, quia tunc scrutandi sunt catechumeni si rectam jam noviter fidem symboli eis traditam firmiter teneant. *Desunt hic plurima.*

BEATI CAROLI MAGNI

IMPERATORIS

SCRIPTA.

SECTIO SECUNDA. — LIBRI CAROLINI.

PROLEGOMENA.

BARONII DE CONCILIO FRANCOFORDIENSI DISSERTATIO.

I. Anno Redemptoris septingentesimo nonagesimo quarto, indictione secunda, Francofordiæ in Germania congregatum est concilium, quod ob numerositatem episcoporum, presentiamque apostolicæ sedis legatorum, plenarium reperitur nominatum. Ex Italia namque, Gallia atque Germania frequentes, circiter trecenti numero episcopi convenere, quod magni momenti causa id postulare: siquidem de fide catholica quæstio verteretur, disputandumque esset de Filii Dei incarnationis alto mysterio. Num scilicet idem Dei Filius, secundum assumptam humanitatem, dicendus esset Filius Dei adoptivus an proprius. Licet enim sancta Dei Ecclesia catholica, nihil quod de his vel leviter dubitaret haberet, ut pote quod in concilio œcumenico Ephesino quid de his sentendum esset, fuisset plenissime definitum, cum Nestorium condemnasset, duos filios Dei introducendum, alterum secundum divinitatem, alterum secundum humanitatem; atque nuper pariter damnasset Felicem Urgelitanum episcopum, asserentem Christum secundum carnem esse dicendum Dei Patris Filium adoptivum (quem erroris pœnitentem diximus recantasse Romæ palinodiam apud Adrianum Romanum pontificem), tamen quia infelix iste, ut canis reversus ad vomitum suum, et sus lota rediit ad volutabrum luti, rursus eundem quem damnavit errorem et Romæ execratus est hæresim, professus publice catholicæ fidei confessionem ad altare principis apostolorum: eamdem ardentioribus animis iterum defendere est aggressus magno damno fidelium animarum: iterum ne malum longius serperet, et infusum venenum sana membra corrumperet, fuit ad plenarium iudicium revocandus, eo magis quod non solus tanti reperiretur assertor erroris, cuius ipse potius consecrator quam auctor dicendus esset.

II. *Elipandus impœnitens perseverat.* Erat enim tantæ blasphemicæ restitutor primariæ sedis Hispaniarum antistes Elipandus archiepiscopus Toletanus, qui (ut vidimus) tantum abfuit ut admonitus ab episcopis atque presbyteris orthodoxis sibi subjectis emendaretur, atque damnatum ab illis detestaretur errorem, et fidem catholicam pœnitens sequeretur, ut conversus in arcum pravum, etiam longe positos Ecclesiæ catholicæ filios infectis veneno sagittis appetere non desisteret, factus hæresis non solum propugnator acerrimus, sed studiosissimus propagator. Siquidem nunquam destitit, neque quievit, donec reversum Felicem ad orthodoxos, revocarit ad castra impietatis, et potentius armavit ad prælium, et exacerit diligentius ad certamen, probe sciens relabenti in crimen majora suppeti solere ad inferno subsidia, ut loco unius per pœnitentiam eiectionis spiritus nequam, septena dæmonia uni in auxilium adiungantur (*Luc. xi*), eademque nequiora mittantur ad limestiora patrandæ.

III. *Elipandus satagit hæresim propagare.* — Quid amplius? vorax est omnis iniquitas, multoque magis insatiabilis hæresis, ut pote quæ ardentioribus inferni caloribus æstuet, ut secundum illud propheticum: *Absorbebit fluvium, et non mirabitur, fiduciam habens ut insuat in os ejus Jordanis (Job xl)*. Perinde ac si perangusti essent termini latissimarum Hispaniarum ad zizaniorum sementem, Gallias, Germaniasque laborat illis implere, spargensque per literas pravum semen, cœusque progressus, ut ipsorum regem Christianissimum, turrim munitissimam fidei orthodoxæ, in suam sententiam, si posset, conaretur adducere Carolum Magnum, scribens ad eum epistolam veneno refertam, sed tamen ita melle delibutam, ut nihil continere videretur amarulenti. Cum enim ipsum de sua sententia redderet certiorum, simul petit ut ubi quam scribit epistolam coram se legere fecerit, theologos, quid ea in re sentirent simul interrogaret, ut veritas posset exquiri, cuius se cupidissimum præseferret. Addidit his alia plura, quibus conciliaret sibi animum tanti regis, nempe se pro ipsius salute iuges ad Deum preces offerre. Quibus præmissis, salubres admonitiones ingerere simulat, reddereque ipsum cautum aliorum exemplo, ne scilicet uti Constantinus bene ceptum opus (ut ait) male consummet, adeptamque ex pietate gloriam immensam obscurat; hæc et alia plura miscens, ipsum Christianissimumque regem ad suum dogma sollicitans, Nestorianum hæreticum reddere ex catholico studuit. Non exstant ipse quidem datæ ad Carolum literæ Elipandi, sed hæc ipsa omnia quæ sunt dicta ipsas continuisse. ejus Caroli ad ipsum tunc reddita literæ docent.

IV. *Elipandi subdolæ artes.* — Qui igitur ad tantum regem ejus argumenti scripsit epistolam privatim ad ipsum datam, alias addidit publicas et generales ad omnes Galliarum episcopos. Erubescere nescit hæresis: hinc enim propheticæ demonstratum Babylonem scriptum in fronte gestare blasphemiam (*Apoc. xiii, xvii*). Haud enim erubuit puduitve Elipandum ad Galliarum episcopos de hæresi sua scribere literas, licet sciret eam haud pridem ab ipsis in Felice collega, et cum Felice fuisse damnatam. Sed quid callidus agit? ne sui turpitudine deformis atque infamis hæresis quam prodit, appareat insectanda dirie et execrationibus explodenda: alienis indutam vestibus instar Æsopi graculi, laboravit repræsentare formosam, dum et divinæ Scripturæ dictis et sententiis sanctorum Patrum eam studuit exornare. Scilicet reddidit duplo deformem; nam ornamenta castissimæ virginis, Ecclesiæ Christi sponsæ, nullatenus meretrici congruere fuit omnium sententia patefactum.

V. *Elipandus delegitur Nestorianus. Cur parent Nestorio Elipandus.* — Sed veniamus ad ejus fidei

confessionem, imo perfidiae professionem, quam in eadem scripsit epistola, ipso ejus exordio. Recitant eam Patres in redditis ad ipsum synodalibus litteris istis verbis: « Invenimus (inquiunt) in libelli vestri principio scriptum, quo vos posuistis, scilicet: Confitemur et credimus Deum Dei Filium ante omnia tempora, sine initio ex Patre genitum, coeternum et consubstantialem, non adoptione sed genere. Item post pauca in eodem loco legebatur: Confitemur et credimus eum factum ex muliere, factum sub lege, non genere esse Filium Dei, sed adoptione, sed gratia, » etc. Hæc sunt Elipandii venena, quæ Patres preparato antidoto, ne cui possent obesse, cavenda ab omnibus docere. Ista quidem cum Nestorio ipsum sensisse (ne aliquo modo ex ignorantia excusari posset) ex eo haud dubium edidit argumentum, prodiditque signum evidens et manifestum, quod in eodem ad episcopos Galliarum dato libello sive scripta epistola, cum singulos nominatim damnat hæreticos, Nestorium indemaatum præterit, quem primo loco, si bona fide rem egisset, nominatum omni execratione atque detestatione, execrari, detestari et anathematizare penitus debuisset, quo significaret, se quam longissime ab ejus sententia discrepare, licet eidem affinis existere videretur. Hinc jure Patres dum rescribunt ad ipsum: « Nomen olim (inquiunt) hæresis vestra in Nestorio ab universali sancta Ecclesia refutata est etiam et damnata? Quapropter forte illum anathematizare noluitis, dum alios, Bonosum scilicet, Arium et Sabellium, Manichæumque, qui prava de Filio Dei senserunt, in epistola anathematizastis? » etc., docentes Nestorium id ipsum de Filio Dei homine factum, quod ipse Elipandus, sensisse, ut pote qui duos diceret filios Dei, alterum secundum divinitatem, secundum vero humanitatem alterum et adoptionem. Ex consuetudine enim cum Mahometanis didicisse ita humiliter sentire de Christo secundum humanitatem, infelix Elipandus existimatur; inducens fortasse in animum, si hoc evincere potuisset, conjungeret simul Mahometanos et Christianos in unam lilem.

VI. *Elipandus agit Elipandus.* — Quod insuper ter impius rem non ex inscitia, sed dolo malo ageret, ex eo etiam Patres persensere, atque omnibus patefacere, dum citatas ab eo sanctorum sententias, eas vel per ipsum depravatas esse, vel in pravum sensum longe a germano discrepantem detortas, in redditis ad eum litteris ostendere, quas si legeris, ipse intelliges. Ita plane a sanctis Patribus ipsis est demonstratum de sententiis illis e sacris Ecclesiae doctoribus, ab illo citatis, sed corruptis ac depravatis. Sed ubi ab eo domestici sunt testes adducti, dum, inquam, ex Toletanæ Ecclesiae ritualibus, sive ex suis prædecessoribus Toletanis episcopis nominatum esse Christum secundum carnem Dei Filium adoptivum idem asseruit: quod non esset in promptu Patribus illis citatos inspicere Codices ejus tantum Ecclesiae proprios, neque communes omnibus aliis: iidem nimis impostori credentes, eodem modo quo ipsum Elipandus, ejus quoque sunt detestati quos citavit prædecessores, Eugenium, Ildefonsum et Julianum, qui tum ex vite sanctitate, tum etiam ex sacrarum litterarum doctrina, magnum in Hispania nomen fuerant consecuti.

VII. *Elipandus calumniose suos prædecessores sortis erroris tradit. Proscinditur injuste sanctus Ildefonsus.* — Ne vero justus cum impio condemnentur, et maledictionem iniquorum sancti possideant, quorum memoria in benedictione hactenus in Ecclesia catholica perseverat, vindicandi sunt isti in primis a tanta calumnia Elipandii et a synodi maledictione. Ut autem ipsa veritas clarius elucideat, hic tibi reddenda putamus quæ idem perfidus Elipandus in suo libello in Gallias misso de iisdem est mentitus prædecessoribus: reperiuntur enim ista repetita in litteris a Patribus ex synodo ad eum redditis his verbis: « Sequitur in eodem libello vestro: Item prædecesso-

A res nostri Eugenius, Ildefonsus, Julianus, Toletanæ sedis antistites, in suis dogmatibus ita dixerunt in missa de cena Domini: Qui per adoptivi hominis passionem, dum suo non indulsit corpori. Item in missa de Ascensione Domini: Hodie Salvator noster post adoptionem carnem sedem repetitv deitatis, » etc. Hæc suo inseruit Elipandus libello fidei, non quod ista acceperit ex eorum quos nominat scriptis, sed quod scripta ea in missali Toletanæ Ecclesiae (ut ait) in sacris oblationibus recitari solerent; sed an fideliter, vel ut in aliis fraudulenter, quod non adesset præmanibus qui esset Codex inspiciendus, ex quo (ut in aliis) idem Elipandus imposturæ convinci posset, Patres hæc tunc respondere: « Hæc ex parentum vestrorum dictis posuistis, ut manifestum sit quales habeatis parentes, ut notum sit omnibus unde vos traditi sitis in manus infidelium. Quia hominem Christum verum Dei Patris Filium esse negastis, vobis defensor esse noluit, sed tradidit vos in manus inimicorum suorum, qui dominantur vestri qui eum recipere noluerunt. » Et paulo post hæc in eundem: « Et melius est testimonio Dei Patris credere de suo Filio quam Ildefonsi vestri, qui tales vobis composuit preces in missarum solemnibus, quas universalis et sancta Dei non habet Ecclesia, nec vos in illis exaudiri putamus. Et si Ildefonsus vester in orationibus suis Christum adoptivum nominavit, noster vero Gregorius pontifex Romanæ sedis clarissimus toto orbe doctor in suis orationibus semper eum unigenitum nominare non dubitavit, » etc. Hæc Patres, quod scilicet, ut ille perfidus assererat, putarent, ea Ildefonso auctore in sacris missalibus vere legi. At quisnam fuerit certus et primus hujus erroris auctor in Hispania, dictum est superiori tomo, nempe successorem S. Isidori pseudoepiscopum, hæreticum hominem, qui et depositus transiit in Mahometanam impietatem, Theodiscum nomine, natione Græcum, hominem impostorem: hic, ut dictum est, anno Redemptoris sexcentesimo trigesimo sexto, primus in Hispania asseruit Christum Dei Filium esse adoptivum Dei Patris omnipotentis.

VIII. *S. Ildefonsus a calumnia vindicatur.* — Cæterum tantum abest ut S. Ildefonsus ejus erroris assertor fuerit, ut potius in suis scriptis, crebris sententiis tanquam spiculis tale monstrum sæpe confecerit. Est igitur in promptu, ut impostoris in eum tanta illata calumnia quam apertissime detegatur, nec ex dubiis quidem testibus, testimoniisque obscuris, sed ejusdem Ildefonsi germanis scriptis, quibus non semel totidem verbis ejusmodi Nestorianismum in Hispaniis disseminatum impugnet, negans penitus Filium Dei secundum carnem dici debere filium adoptivum.

In primis igitur illud adducamus in medium, quod habet in libro de Virginitate sanctæ Mariæ, et in necessariam deducitur assumptionem, ubi post multa secundum veritatem catholicam disputata: « Audisti, inquit, quod cum aliud sit Deus, et aliud homo, non tamen est alter Deus, et alter homo, sed unus est Dominus meus Jesus Christus, idem Deus et homo. » (S. Ildefons. de Virginitate S. Mariæ, c. 6.) Et inferius de S. Maria: « Ita in utraque natura unum generans filium, ut idem sit Filius Dei qui filius hominis; nec alter sit filius hominis quam sit Filius Dei (Ibid. c. 11). » Et in libro de perpetua Virginitate sanctæ Mariæ, et de ejus parturitione, quem haud pridem in lucem edidit vir doctissimus Feuardenius theologus Parisiensis, hæc item in eandem sententiam: « Christus Deus nunquam non fuit ex quo homo factus est, et assumptus in unitate personæ semper mansit et permanet verus Deus homo; non duo quidem, ut esset alter Deus et alter homo; sed unus idemque Deus et homo. Quamvis enim aliud per quod Deus, aliud per quod homo, in utroque tamen Deus et homo, quia non fuit aliquando purus sine Deo conceptus vel natus homo: sed quia conceptus de Spiritu sancto ex virginea carne, et natus homo vere: mox ex ipsa

conceptione ineffabili natiuitate Deus verus processit et natus est homo. » Hæc cum ipse tradat, omnem excludit in Filio Dei secundum carnem adoptionem, cum nunquam fuerit sine Deo homo qui in filium potuerit adoptari.

IX. Testimonia Hldefonsi contra errores Elipandi. — Possent quidem ista sufficere ad coarguendum calumniam, sicut et impietatis, perfidum Elipandum, sed Deo agenda sunt gratiæ, Deique matri sanctissimæ Virgini, quod laudator ejus Hldefonsus disertis verbis sæpe inferius omnem prorsus in Filio Dei Christo Jesu excludit adoptionem, ubi in eadem tractatione ista subjungit : « Ac per hoc talis partus non est communis legi nature, sed sicut mirabiliter conceptus, ita mirabiliter Deus et homo natus. Ergo non illum, ut cæteros filios Dei adoptio fecit filium, sed diuinitatis natura illum in proprium Dei Filium exaltavit, donavit et illi nomen quod est super omne nomen, ut esset totus Dei Filius homo et Verbum; quia nunquam non fuit Dei Filius sempiternus, permanet unicus Genitoris unigenitus. » Et post nonnulla eodem argumento accuratissime disputata, hæc subjicit ex S. Gregorii papæ auctoritate : « Quoniam sicut ipse ait in eisdem Moralibus, aliud est natos homines gratiam adoptionis per eam accipere; aliud est singulariter per diuinitatis potentiam Deum ex ipso conceptu prodiisse. » Ac post nonnulla, dum tuetur sicut in conceptione, ita in partu nullam contraxisse Mariam virginem corruptionem, ista mox subjicit : « Alioquin si ipse ex matre coinquinatus esset, aut materna viscera quasi pro peccato corrumpere, et sordibus ex vitio primæ damnationis coinquinaret, non esset Dei Filius, sed adoptivus, ut cæteri; quinimo nec adoptivus, et nullus esset per quem adoptaretur ipse, si non esset proprius. » Et inferius : « Et ideo non est ille adoptivus, sed adoptator (ut ita dicam) cæterorum; » ac subjungit : « Christus non adoptivus, sed proprius Dei Filius in plenitudine temporum venit, missus a Patre, natus ex muliere, factus sub lege, qui solus non eguit regenerationis sacramento, neque renasci, quoniam proprius Dei Filius, qui nobis per adoptionis gratiam sua dignatus est benignitate per lavacrum regenerationis largiri fraternitatis consortium. Unde Joannes : *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri (Joan. 1)*; quam sane potestatem a Patre genitus ipse ex sua natura in se habuit, et non aliunde ut proprius esset Dei Filius, et daret quibus vellet adoptionis gratiam. »

X. Hæc et alia ipse Hldefonsus, quibus omnibus magis magisque coarguas hæretici impostoris illatam in ipsum calumniam, vendicesque eum pariter a Patrum concepta de ipso sanctissimo atque doctissimo viro ex testificatione Elipandi mala existimatione atque asserta falsa sententia : ut plane appareat nihil adeo alienum fuisse a tanto Patre, quam de adoptione Christi Filii Dei secundum carnem assertio. Dolendum fuit, ejusmodi lucubrationes viri sanctissimi, dolo fortasse perfidi Elipandi, fuisse diu suppressas et occultatas ne proderentur in lucem, ex quibus ipse filius tenebrarum redargui posset a lumine, dum vocat lucem tenebras, et tenebras lucem. Gaudendum vero quod, in tanto Hispaniarum naufragio, superfuert tam præclara nobilissimi ingenii monumenta, eademque e latebris vindicata, atque in lucem edita a viro veritatis amatissimo, antiquitatum ecclesiasticarum studiosissimo, non Hispano (ne vel levis suspicio private affectionis erga gentilem suum alicujus animam pulsare potuisset), sed Gallo, Parisiensis academix professore, cultore integritatis et pietatis, et claritudine nominis in Ecclesia catholica optime notum, quem nominavimus, Feuardentio.

XI. Carolus Magnus generalem synodum convocare laborat. — His igitur de Elipandi litteris ante synodum convocatam conscriptis jam enarratis, ad ipsam synodi indictionem veniamus. Ubi igitur Elipandi dicte litteræ ad Carolum Magnum reddite sunt : nihil

antiquius ipse habuit, quam ad universalem eadem synodum ex totius Occidentalis orbis episcopis, operam dare, crebris ea de causa ad Adrianum Romanum pontificem legatos mittens, exploraturus ejus sententiam quid de proposita per Elipandum questione sentiret. Quale enim in his peragendis fuerit Caroli Magni vigilantissimum studium, a nullo fidei testi, quam ex ipsius ad Elipandum redditis litteris cognoscemus, in quibus hæc inter alia de his leguntur : « Ad impletionem vero hujus gaudii, nempe hæreticorum conversionis, fraterna cogente charitate, jussimus sanctorum Patrum synodale ex omnibus undique nostræ ditionis Ecclesiis congregari concilium, quatenus sancta omnium unanimis firmiter decerneret quid credendum sit de adoptione carnis Christi, quam nuper novis assertionibus et sanctæ Dei universalis Ecclesiæ antiquis temporibus inauditis vos ex vestris scriptis intulisse cognovimus. Imo et ad beatissimum apostolicæ sedis pontificem de hac nova inventione nostræ devotionis ter quaterque direximus missos, legatos scilicet, scire cupientes quid sancta Romana Ecclesia, apostolicis edocta traditionibus, de hac respondere voluisset inquisitione. Necnon et de Britannicæ partibus aliquos ecclesiasticæ disciplinæ viros convocavimus, ut ex multorum diligenti consideratione veritas catholice fidei investigaretur, et probatissimis sanctorum Patrum hinc inde roborati testimoniis absque ulla dubitatione teneatur. » Et inferius, vocatos ad synodum tradit Petrum Mediolanensem archiepiscopum, et Paulinum Foro-Juliensem vel Aquileiensem (ut ait) patriarcham, episcopos præterea ex Germania, Gallia, Aquitania atque Britannia. Paulinus autem Aquileiensis episcopus infidelio Sacrosyllabo addit ex Hesperia, Liguria, Emilia et Austria provinciis esse ad synodum vocatos episcopos.

Optio data hæreticis ab Adriano papa. — Ubi autem Adrianus papa crebris legationibus Caroli Magni permotus est, ut de sententia Elipandi decerneret; ea iterum examinata atque discussa, inventaque in hæresim declinare, publicas litteras conscripsit ad episcopos Galliciæ et Hispaniarum, in quibus provinciis fuerat error disseminatus; de hisque disputans, pluribus confutat assertam de Christi adoptione sententiam; atque demum, ejusmodi oratione devios omnes a veritate in fine compellat sic dicens : « Priusquam libelli imponatur terminus finalis, adhibenda est litigatorum optio sententialis : eligant namque quæ volunt, vitam aut mortem, benedictionem aut maledictionem. Optamus namque et infinitam boni pastoris Domini precamur benignitatis clementiam, qui ovem perditam ad ovile propriis humeris portavit (*Luc. xv*), ut relictis carnis anfractibus, in quibus male bestię, id est maligni spiritus commorantur, ut ad viam quæ ducit ad vitam æternam fidei passibus, Christo redeant pertrahente; quatenus in sinu matris Ecclesiæ suscepti per lamentum penitentię sordes abluant peccatorum, et infamata eorum modestia bonæ famæ recipient pristinam dignitatem, nec honoris periclitentur naufragio, et a nostro non disjungantur consortio, ac per hoc reconciliati communioni catholice fidei, divina illos pietas cœlestium faciat esse participes gaudiorum. »

Adriani papæ sententia in hæreticos. — « Quod si exigentibus indignis meritis, tam insolubili eos malignus spiritus perfidiæ laqueo justo Dei judicio strangulavit, ut resolvi nequeant : ex auctoritate prorsus sedis apostolicæ ac beati Petri apostolorum principis, ac per eum qui illi magister et Dominus tradidit potestatem, et solvendi ligandique licentiam tribuit (quod sine gravi mœrore dicere non possumus), perpetuo eos anathematis vinculo religatos ultrici cum sequacibus suis judicamus vindicta plectendos, ac per hoc a grenio matris Ecclesiæ et a nostro consortio definitio alienos. »

XII. Orari vult pontifex pro hæreticis. Quid in synodo Carolus egerit. — « Si quis autem fidelium

Denique timentium charitatem eis benignitatis impertiendo, et Christi amore, pro eis precis [Al., precum] oblationem Domino offerre voluerit: non solum non inibemus, sed ut faciat, apostolica admonitione et optamus, et salubri incitamus adhortatione, ut Deus omnipotens qui neminem vult perire, et omnes homines propter non iam bonitatem suam vult salvos fieri (I Tim. ii), revocet eos ad viam veritatis, et ad agnitionem pertinere (sicut dignum est) rectæ fidei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro, etc. Ista habent litteræ Adriani, quæ et postea sunt in hac de qua agimus synodo recitatur.

Ubi igitur synodus convenisset, præsentem Carolo Magno rege, ab eodem jussæ sunt legi litteræ Elipandi archiepiscopi Toletani: « Quibus recitatis (inquit Paulinus) statim surgens venerabilis princeps de sella regia, stetit super gradum suum, et locutus est de causa fidei prolixo sermone, et adjecit: Quid vobis videtur? Ab anno prorsus præterito, ex quo cepit hujus pestis, insania tumescere, perfidiæ ulcus diffusius ebullisse, non parvus in his regionibus, licet in extremis finibus regni nostri, error inolevit quem censura fidei necesse est modis omnibus rescari. Cumque imprecata et concessa esset morosa dilatio per dies aliquot, placuit ejus mansuetudini ut unusquisque quidquid ingenii captu rectius sentire potuisset, per sacras syllabas, die statuto, ejus clementiæ oblatum sui peccatoris fidei munus styli ferculo mentis vivacitate deferret. » Hæc de jussione Caroli Magni Paulinus.

XIII. *Sententia ab Italiaë episcopis in hæreticos.* — Qui ingenii sui nobile edens fetum, commentarium in criptum, libellum: acrosyllabum, adversus novam resurgentem hæresim elaboratum, obtulit sanctæ synodo, cui placuit ut in Hispanias mitteretur ad confundendos exortos in eis errores. Exstat ipse integer, quem tu consulas: scriptus enim ab eo est non suo ipsius tantum nomine, sed et Petri Mediolanensis archiepiscopi et aliorum ipsis subjectorum episcoporum, ad cujus libelli finem ejusmodi adversus eundem Elipandum atque Felicem sententiam profert istis verbis: « Elipandum namque atque Felicem novos hostes Ecclesiæ, sed veteriosa face perfidiæ pollatos, nisi ab hac stultitia resipiscant, et per rectæ fidei satisfactionem lamentis se abluant penitentia, indignos et ingratos eos etiam qui post hanc tam saluberrimam definitionem, quam plenaria synodus sancto afflata Spiritu concorditer subtili sinceritate terminavit, falsissimis eorum assertionibus sive clam, sive in publica voce præbuerint assensum: simili eos sententiæ vindicta sancimus esse plectendos, reservato per omnia juris privilegio summi pontificis domini et Patris nostri Adriani primæ sedis beatissimi papæ. » Sed quod privilegium? Illud nimirum quod, ut sæpe dictum est, novas condemnare hæreses et hæresiarchas, esset solius Romani pontificis: vel illud fortasse intelligit privilegium quo Romana Ecclesia, ut superius demonstratum est, conciliorum omnium acta cognoscit probatque vel improbat ipsa.

XIV. *Preces pro Carolo Magno. Synodalis epistola ad hæreticos.* — Demum vero pro ipso rege ejusmodi ad Deum obtulit piæ preces. « Catholicam atque clementissimam, semperque inclutam dominum Carolum regem per intercessionem beatæ et gloriosæ semperque virginis Dei genitricis Mariæ, per quam meruimus auctorem vitæ suscipere, et beati Petri primi pastoris Ecclesiæ, omniumque sanctorum, verum etiam suffragantibus precibus vestris, omnipotens et S. Trinitas sua eum gratia circumcingat, suæque dextera semper protegat et defendat, ut faciat semper quæ illi sunt placita, quatenus cœlestibus fretus armis inimicos nominis Christi, auxilio fultus de cœlo, ad terram prosternat; barbaras etiam nationes infinitas Deus omnipotens ditioni ejus potentia subdat, ut ex hac occasione ad agnitionem perveniant veritatis,

et agnoscant verum et vivum Deum creatorem suum, » etc.

Recepto autem atque perlecto a Paulino oblato nomine episcoporum libello ab ipsa sancta synodo condemnata est hæresis, et adversus eam et ab Elipando episcopo Toletano missum perfidicæ libellum scripta fuit synodalis epistola ad Hispaniæ episcopos, qua Patres confutaverunt singulas ab hæreticis assertas pro errore defendendo sententias. Exstat ipsa integra habens in fine admonitionem ad eosdem, ut, abdicato errore, sanam sequantur Ecclesiæ sanctæ doctrinam. Sed et ipse Carolus Magnus, quod privatus ab Elipando, ut diximus, pro errore defendendo litteras accepisset, ad eundem et alios Hispaniæ episcopos scripsit epistolam tantæ principis dignam, qui pietate et doctrina præstaret, eandemque una cum litteris pontificis, libelloque a Paulino conscripto, et synodali epistola (a) ad eos misit, qua omnibus suaderet ut ab errore Elipandi desisterent.

XV. *De rebus gestis in Francof. conc. adversus Nicænam synodum secundam.* — Quoniam autem est nonnullorum assertio, in synodo Francofordiensi damnatum esse Nicænam concilium secundum, idemque dictum, septimam synodum œcumenicam, verum ne id sit, et si aliquod attulerit præjudicium veritati, et dicta Nicæna synodus ex iis aliquod acceperit detrimentum, sollicitius investigandum remanet, et accuratius disquirendum, quod res sit gravissima maxime momenti. Scimus ex orthodoxis complures, cum objicerentur ista a novatoribus quam audacissime, nimirum in Francofordiensi concilio damnatum esse septimam synodum, eo confugisse, ut assererent non esse damnatam ibi eam septimam synodum, quam orthodoxi Nicæne in Bithynia congregarunt, sed eam quam iconoclastæ Constantinopoli sub Constantino Copronymo collegerunt, eandemque pariter septimam synodum œcumenicam appellarunt. Favebat huic orthodoxorum responsioni, quod veteres qui asseruerunt, damnatam in Francofordiensi concilio septimam œcumenicam synodum, eam non Nicænam, sed Constantinopolitanam nominaverunt, quam fuisse constat hæreticorum.

XVI. *Damnata Nicæna synodus secunda in concil. Francof.* — Hæc quidem cum jure dici possent, nisi alia addita essent, evicta penitus causa fuisset: verum cum constat eam ab illis assertam damnatam fuisse septimam synodum, quæ pro cultu sanctorum imaginum statuta fuit: utique ad Nicænam, non ad Constantinopolitanam, eandem septimam damnatam synodum esse referendam, licet sit ab illis erratum in nomine: æquus arbiter judicabit; nec nos tale iudicium subterfugimus: gaudet enim innocentia veritate, nec indiget ficis foliis quibus pudenda, quæ nulla sentit, contegere debeat. Tantum abest igitur ut negemus Nicænam secundam synodum, eandemque septimam œcumenicam dictam, damnatam dici in Francofordiensi concilio, ut etiam ageamus numerum testium id profitentium, et quidem haud dubiæ fidei, vel rejiciendæ auctoritatis. Sic igitur justæ causæ confisi, id sponte ac liberatiter concedimus adversariis, quod ab aliis penitus negatum sciunt; ut nos non nisi cupidos esse veritatis intelligant, remque agere sine furo et fallaciis more majorum nostrorum sanctorum Patrum, ut quæ sint vera firmemus, et quæ falsa a quovis sint dicta negemus.

Tanti ponderis aggredientes nos questionem, in ipso ejus exordio (ne qua ambiguitate verborum currens veritas quasi compedibus teneatur) in sententiarum diversarum divio constituti, quo quis graditur aperientes, illud in primis asserimus: longe inter se esse ista diversa, vel dicere esse damnatam aliquid in concilio, vel damnatum per concilium, ut primum actum habeat imperfectum, secundum de-

(a) Hæc beati Caroli epistolam require supra, col. 897, epist. 5.

ceat consummatum. Cum enim aliquid in concilio agitur a male sentientibus, nec accedit consensus eorum quorum est statuta firmare, quo si careat, omne quod decretum est nullius est ponderis et penitus evanescit: tunc id statutum tantum dici potest in concilio, nec alicuius roboris esse, deficientibus necessario requisitis. Sed tunc per concilium, cum omnia ad actus perfectionem concurrerint, remque esse perfectam liquet. Sic igitur, quod ad rem de qua agimus spectat: Sic asserimus cum antiquis auctoribus, damnatam in Francofordiensi concilio Nicenam secundam synodum, ut deficiente consensu eorum quorum erat synodum comprobare, negemus omnino per Francofordiense concilium Nicenam secundam synodum esse damnatam; cum haud dubium, quæcumque ab illis facta fuissent, irrita penitus atque cassa reddita essent; ut non mireris, si quæ sunt ab eis tunc acta conscripta nusquam appareant, ut potè quod abolita, perpetuoque fuerint sepulta silentio, quæ non probassent legati apostolicæ sedis, nec qui eos miserat Adrianus Rom. pontifex confirmasset.

XVII. *Nicæna synodus non est damnata per Francof. conc. Carolus secutus sententiam Rom. pont.* — Sane quidem contradixisse legatos apostolicæ sedis iis quæ adversus Nicenam secundam synodum ibi decreta fuissent, nec ipsi quidem novatores adversantes negant (*Magdeburg. Cent. III, c. 9, col. 639*). Sed et ab Adriano papa non solum non assensum, sed magnopere contradictum, ejus quæ exstat confutatio et redargutio adversariorum ad Carolum Magnum conscripta palam ostendit. Quia et cum Adriano alios episcopos paria sensisse, Hinemarus affirmat (*Hincm. episc. Rhem. contra Landun. episc., c. 20*). Unde et ejusdem Caroli factum esse præcepto existimandum est, ut, explosis atque rejectis iis quæ contra Nicenam synodum gesta fuissent, ipsa tantum acta quæ contra Elipandum atque Felicem omnium consensu firmata fuissent, ejusdem synodi integri remanerent; quod probe sciret ipse Carolus, quod proficitur, nulla conciliorum decreta subsistere, quibus Romani pontifices contradicerent, quod et tum Latinorum tum Græcorum auctoritate sæpe superius apertissima luce declaratum constat: ut nec ipse quidem (quisquis ille fuerit, qui adversus Nicenam secundam synodum commentarium scripsit, qui fertur nomine Caroli) id negare audeat; imo et firmissime asserat atque confirmet esse sententiam ejusdem Francofordiensi concilii, asserentis iudicium ultimum controversiarum esse solius Romani pontificis; quo argumento rejicit septimam synodum, ut quæ (quod turpiter mentiretur) non fuerit a Romano pontifice confirmata.

Sic igitur caruit his actis synodus Francofordiensis; quæ cum nullum accepit a sede apostolica robur, sed ab ea penitus confutata atque damnata, fuerint etiam ejusdem Caroli principis maxime pii auctoritate rejecta, penitus deleata. Quod affirmare ea saltem ratione necesse est, cum videlicet certum sit ipsum Carolum nequaquam contra Adrianum pontificem contentiosum funem trahere perseverasse, ut se ab ejus communicatione dividerit: nam et exploratissimum est eum non desisse aliquando a communicatione et amicitia ejusdem pontificis: quem non tantum viventem coluit, sed etiam mortuum celebravit, atque immenso honore fuerit prosecutus, ut ostendunt inferius quæ suo loco dicturi sumus. Sicque, ut diximus, affirmare necesse est, ipsum eidem pontifici in iis penitus acquievisse, atque ex ejus sententia male sancita damnassee.

XVIII. *Rom. Ecclesiam consuluit semper Carolus.* — Certe quidem non nisi ad ipsam sedem apostolicam in ecclesiasticis controversiis ipsum Carolum recurrere consuevisse, ab eaque responsa accipere sollicite procurasse, atque ex ipsorum præscripta perficere omnia laborasse, ipsamet acta Francofordiensi concilii docent in ejusdem Caroli ad Elipandum epi-

stola nuper reddita, ex qua hic illa de his est tibi repetenda sententia, qua ait: « Ad beatissimum apostolicæ sedis pontificem de hac nova inventionè, nostræ devotionis ter quaterque direximus missos, scire cupientes quæ sancta Romana Ecclesia, apostolicis edocta traditionibus, de hac respondere voluisset inquisitione. » Et inferius de acceptis ab illa responsis sollicitius custoditis, subjicit ista: « Apostolicæ sedi, et antiquis ab initio nascentis Ecclesiæ et catholicis traditionibus tota mentis intentione, tota cordis alacritate conjungor. » Hæc ipse, tanto quidem principe digna ex ipso concilio scripta, quibus adeo perspicue ex ipsius verbis significatis, reliqua cur acta illa non exstant, intelligas, vindicesque a calumnia principem, quem novatores Nicenæ secundæ synodi destructorem conclamant: quem ab apostolicæ sedis sententia per Adrianum declarata vel latum unguem attingendum recessisse, nemo jure poterit affirmare, cum præsertim ipse Adrianus testatus sit epistola ad eum scripta (*Epist. ad Carolum Magnum de imagin.*), quod ea de imaginibus secundum antiquas Patrum traditiones, sub Gregorio secundo pontifice in Romano concilio fuerint constituta, et postea iterum alio itidem Romano concilio sub Stephano papa præsentibus episcopis et Francia missis firmius confirmata.

XIX. *Caroli non esse librum ad Adrianum missum contra septimam synodum.* — Quod autem calumnia ista contra Carolum conflata a novatoribus sit ex libro illo contra Nicenam concilium scripto et ad Adrianum pontificem misso, quem esse ejusdem Caroli, qui illi præfatur, incertus auctor affirmat, nec non ex synodali epistola Parisiensis concilii sub Ludovico in eadem causa habiti: id ne verum sit, remanet accuratissime disquirendum. Erroris autem inde emanasse videtur occasio, quod cum ejus confutatio ad Carolum sit ab Adriano papa conscripta, ipsum scriptionis illius fuisse auctorem leviter existimarint, cum ad eum quis solet rescribere litteras a quo scriptas accepit. At non negandum de his scripsisse litteras Carolum ad Adrianum, quibus tamen alias non suas alligavit, fascem scilicet contradictionum illarum: quas tamen ipsius Caroli non fuisse, sed aliorum auctorum, licet missæ ab illo essent, ex eadem ipsius Adriani reddita ad Carolum responsione, si quis accurate perspicierit, facile intelligere poterit, vel illa una saltem ratione, quod cum sæpe Adrianus acerrime invehatur in adversarios, Carolum ipsum perstringit nunquam, nec leviter saltem de ipso queritur.

XX. *Non Carolus auctor scriptorum in conc. Nic.* — Verum nec libri illius aliquem certum fuisse demonstrat auctorem, sed plures fuisse, qui adversus Nicenam concilium contradictionis stylum excucierunt, nam audi ipsum: « Addendum est, ad incredulorum satisfactionem et directionem Francicam. » Et paulo post: « O insaniam frementium contra fidem et religionem Christianam, ut asserant non colere aut venerari imagines, in quibus figuræ sunt Salvatoris, ejus Genitricis, vel sanctorum, quorum virtute subsistit orbis, atque potitur humanum genus salute! » Et post pauca: « Absit talium nefariæ temeritatis credere amentia: Patrum priscas sequamur traditiones, et ab eorum doctrina nulla declinemus ratione. » Hæc et alia his similia sæpe. Vides igitur non in Carolum, ut auctorem libri illius spicula dirigi, sed plane in multos, qui per Carolum ipsum ea ad Adrianum mitti curassent. Sicuti et cum post nonnulla idem de illis Adrianus subjicit ista: « In hoc capitulo qui hæc scripserunt, inmeritari moluntur, et contradicere veritati nituntur, » etc. Sed et omnibus intuentibus liquet ex ipso contextu rerum, quod non unus auctor in eo volumine a principio usque ad finem absque rerum ordine pergit impugnare Nicenam synodum, sed quæ ex adversariis quisque impugnanda suscepit (cum fuerint plures) in unum congesta ea-

demque in uno simul fasciculo alligata, data Carolo fuerint, et ab ipso missa ad Adrianum.

Has autem ipsorum contradictiones cum capitulorum serie distincte essent, Capitulare, librum illum idem nominat Adrianus, quod multa adversus Nicænum concilium capita contineret; quæ quidem scripta in eodem Francofordiensi concilio, et acta continere ejusdem concilii Francofordiensis, idem qui supra Hincmarus asserit, ejusdem ferme temporis scriptor, ut de his non sit dubitandum. Qui enim ea prurigne laborarunt, ut quæ statuta essent in dicto Nicæno concilio dissolverent, ea seorsum singuli eorum adversus idem concilium conscribere, quæ ab illis singulis contradictoribus oblata fuerunt ipsi Francofordiensi concilio. Ex his autem esse permotos episcopos, ut damnarent Nicænum concilium, ex eo liquet quod ex falsis ipsorum assertionibus ipsi pariter affirmarunt, idcirco damnandum esse Nicænum concilium, quod cultum patriæ uni Deo debitum tribuendum esse statuerit imaginibus. Quod plane falsissimum esse paulo inferius dicturi sumus.

XXI. *Libet non unius auctoris, sed plurium, missus a Carolo ad Adrianum papam.*— Ubi vero sensisset Carolus impugnari ab illis Nicænam synodum, defendi vero a legatis apostolicæ sedis, tunc illud more suo, salubre consilium inquit, ut collectas in unum propositas contradictiones illorum, easdem per legatum ad hoc opus ab eo delectum Angilbertum abbatem S. Ricarii mitteret Romam ad Adrianum pontificem. Quod cum plures testentur, proficitur idipsum Adrianus in epistola ad Carolum missa, in cujus ferme exordio ista leguntur: « Præterea directam a vestra elementissima præcelsa regali potentia suscepimus fidem familiarem vestrum, videlicet Engelbertum [Angilbertum] abbatem, et ministrum capellæ, qui pene ab ipsis infantie rudimentis in palatio vestro nutritus est, et in omnibus consiliis vestris receptus, ut ideo sicut a vobis in omni familiaritate recipitur, ita et a nobis recipetur et concedenter honoraretur.

« Unde pro nimio amore, quem erga vestram mellifuum gerimus regalem excellentiam, sicut misisti eum nimio amore dulcedinis eximitæ eum recipientes, prout voluit, et qualiter voluit cum magna familiaritate nobis enarrantem aure placabili, et mente benigna eum suscepimus, et quasi vestra corporali excellentia nobis narrante, ei patentius credidimus consilium ad profectum sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ, et vestre a Deo protectæ regalis potentie exaltationem. Inter quæ edidit nobis capitulare adversus synodum, quæ pro sacrarum imaginum erectione in Nicæna acta est. Unde pro vestra melliflua regali dilectione per unumquodque capitulum responsum reddidimus, non quemlibet (absit) hominem defendentes, sed oltitanam traditionem sanctæ catholice et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ tenentes priscam prædecessorum nostrorum sanctorum pontificum sequimur doctrinam, rectæ fidei traditionem modis omnibus vindicantes. » Hæc de misso adversariorum capitulari per Angilbertum præfatus est ad Carolum Adrianus. Cujus quidem operis cum plures fuerint auctores, Caroli Magni ultimum duntaxat esse capitulum, movet idem pontifex Adrianus, quod et testatur, ad illud in fine respondens; nos vero reddemus ipsum inferius.

XXII. *Quid in synodo de imaginibus.*— Cæterum liquet pariter ejusdem qui supra Hincmari auctoritate, in eodem Francofordiensi concilio, duo esse concilia condemnata, Constantinopolitanum hæreticorum, quo imagines confringi juberentur, et Nicænum secundum quod eas coli præciperetur: quod etiam ex capitulari illo libro ad Adrianum per Carolum misso intelligi potest; fuisseque eam sententiam episcoporum, secundum quod aiebant, perpetram intellectam sententiam S. Gregorii pape in epistola ad Serenum, ut imagines non confringerentur, sed esse sinerentur, ita tamen ut non coalerentur.

Quod igitur ex dicto capitulari volumine haud ac-

curate perspectis iis quæ in eo essent consuta mendacia, conclamata fuerit in eodem Francofordiensi concilio damnatio septimæ synodi ejusdemque Nicænae secundæ; quodque idem liber adversarius ubique vulgatus, et absque veritatis discussione receptus a compluribus fuerit; synodoque absoluta, æque putaverint in eo tractata retractatione minime indignasse: ex his accidit ut nonnulli absque aliqua hæsitacione conscripserint, in eodem Francofordiensi concilio damnatam fuisse Nicænam synodum. Posteriores vero nonnulli id ex ejus actis, nempe dicto capitulari volumine, sive ex actis Parisiensis concilii, falsa ipsorum assertionem decepti, putantes esse vera quæ in eis falso reperirentur asserta: absque ulla dubitatione id ipsum asseruerunt, nempe condemnationem Nicænae synodi in Francofordiensi concilio.

XXIII. *Auctores qui asseruerunt damnatum Nicænum concilium in synodo Francoford.*— Sed jam ipsos singulos audiamus antiquiores auctores qui asserunt damnatum esse ipsum Nicænum concilium secundum, septimam synodum œcumenicam dictam, per Francofordiense concilium, eorumque singula verba reddamus, quo in tanta controversia ipsa veritas apertius elucescat, quæ adversantium densa caligine, ne appareat, obscuratur. Vetusissimum omnium chronicon hac ætate conscriptum sub Ludovico imper. Caroli filio in primis hæc habet, ubi agit de eodem Francofordiensi concilio hoc anno habito, deque damnata in eo, ut ait, hæresi Felicianæ: « Synodus, inquit, etiam quæ ante paucos annos Constantino poli sub Irene et Constantino filio ejus congregata, et ab ipsis non solum septima, verum etiam universalis erat appellata: ut nec septima nec universalis haberetur dicereturque, quasi supervacua omnino ab omnibus abdicata est. » Hæc ibi. Eadem totidem verbis apud Aimoinum descripta leguntur. Chronicon itidem eodem tempore scriptum, a Pithæo nuper editum, hæc eodem anno de iisdem habet: « Pseudo-synodus Græcorum pro adorandis imaginibus habita, ab episcopis damnatur, in eodem videlicet Francofordiensi concilio; et Ado Viennensis episcopus, qui scripsit sub Carolo nepote hujus Caroli Magni, eadem verbis iisdem; idem Regino, sed et alii complures longe nobiliores auctores, quos inferius recensebimus. Verum de ipsis primis auctoribus, episcopis, inquam, qui interfuerunt eidem Francofordiensi concilio, primum pervestigandum est: quomodo ex adversantium scriptis, capitulari scilicet libro illo inducti sint, ut Nicænam synodum condemnarent.

XXIV. Certum quidem et exploratum omnino habetur, eos ipsos episcopos ab iisdem adversariis dolo malo deceptos esse, atque per imposturam et falsitatem cuncta esse transacta, ut locum nullum veritas inveniret. Hæc nisi tu ipse, lector, manu tetigeris, nolim credas. Non enim a longe petitis testimonibus utimur, sed ex ipsorum scriptis, ut nulla possit tergiversatione veritas falli. Quæ in re sicut Patres illos qui synodo interfuerunt dolo caruisse facile dixerim, ita eorum oscitantiam non excuso. Quomodo inconsultis legitimis synodalibus actis, de re tanta, adversantibus præsertim legatis apostolicæ sedis, adversariis credere maluerunt? Et quonam pacto, eos quidem potuisse fallere, vel falli (quod humanum est) non putantes, omnem illis adhibere fidem in omnibus in re tanta minime detraxerint? Hæc mihi diu cogitanti, et plane fateor obtupescenti, illud occurrit, his temporibus res Græcorum Francis pessime obuisse, ex eo quod Constantinus imp. Irene matris suæ impulsu recusavit pollicitas nuptias diu expectatas filia Caroli Magni, ob idque quamlibet oblatam occasionem arripuisse rebus ab eo gestis, pietatem licet præferentibus, detrahendi pariter et insultandi; atque adeo ipsam Nicænam synodum, ipsorum opera collectam et absolutam non sine stomacho audivisse: homines sumus, et quandiu in hac vita degimus, hisce interdum privatis pulsari affectibus invitæ cogimur. Mitior sit ista reprehensio, et

tolerabilior redargutio, quam eos omnes falsitatis arguere et imposturæ, dum illis acquievere qui his malis artibus in eandem Nicænam synodum irrupere, in quos omnis culpa vertatur.

XXV. *Adversarii septimæ synodi fraudibus agunt.* — Etenim adversarii illi concinnatores mendaciorum, et fraudum architecti, dolis atque fallaciis circumvenerunt eosdem ipsos episcopos qui venerunt ad synodum, atque specie quidem pietatis ad condemnationem Nicænæ synodi permoverunt, mentientes in primis (ut apparet ex libro illo Capitulari dicto ad Carolum Magnum misso) Nicænam synodum minime confirmatam esse a Romano pontifice, sine quo (ut idem ibi auctor ait) concilium subsistere minime possit, quod omnis de fide controversia ad Romanum pontificem spectet. Sed et quod plane nefandum est, addiderunt eandem synodum promulgasse manifestissimam impietatem, eo quod ex ea hæresis firmaretur, qua, ut aiunt, assererentur imagines eodem honore et cultu quo Deum, esse a fidelibus venerandas: hæc enim in præfatione ejusdem libri capitularis ad Adrianum missi leguntur, cum agitur de rebus gestis in Francofordiensi concilio: « Allata est (inquiunt) in medium quæstio de nova Græcorum synodo, quam de adorandis imaginibus Constantinopoli fecerant, in qua scriptum habebatur, ut qui imaginibus sanctorum, ita ut deificæ Trinitati servitium aut adorationem non impenderet, anathema judicaretur. Qui supra sanctissimi Patres nostri omnimodis adorationem et servitum eis impendere renuentes, contempserunt, atque consentientes condemnarunt. » Citantur insuper in ipso capitulari acta ejusdem Nicæni concilii quibus falso assereretur Constantinus episcopus Cyprî in eodem concilio Nicæno anathema dixisse iis qui non adorant imagines ea adoratione qua sanctissima Trinitas adoratur: quæ ad rem ipsam exploratius cognoscendam, hic volumus descripsisse: sic enim se habent:

XXVI. « Quod iusta et præcipitanter sive insipienter Constantinus Constantiæ Cyprî episcopus dixit: Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines: adorationem autem quæ fit secundum latrîam, id est, Dei culturam, tantummodo substantiali et vivificæ Trinitati conservo; et qui sic non sentiunt, neque glorificant, a sancta catholica et apostolica Ecclesia segrego, et anathemati submitto, et parti eorum qui abnegaverunt incarnationem et salvabilem dispensationem Christi veri Dei nostri emitto (*Conc. Nic. II, act. 3*). » Hæc adversarii tanquam ex Nicæna synodo. Quos Adrianus jure redarguit, nimirum neque Constantinum, neque alios tunc cum eo ad Ecclesiam catholicam revertentes aliter se credere esse professos quam quæ ab eadem Nicæna synodo sunt statuta; nimirum sic imagines sacras venerandas esse, ut tamen latræ cultus illis nullo modo daretur, qui soli Deo debere impendi.

Ita quidem, et non aliter, se habere Constantini episcopi Constantiæ Cyprî assertionem, ipsa Nicæna acta quæ adhuc exstant integra docent his verbis: « Constantinus episcopus Constantiæ in Cypro dixit: In nullis peccantes cum videam litteras quæ nunc lectæ sunt, et ab Orientalibus episcopis ad Tarasium sanctissimum ac beatissimum archiepiscopum et universalem patriarcham missæ; item cum his eandem fidei confessionem cognoscam: ego indignus etiam assentior, et uno animo idem prædico. Suscipio enim et amplector venerandas imagines; adorationem autem quæ fit secundum *λατρείαν*, hoc est Dei culturam, tantummodo supersubstantiali et vivificæ Trinitati conservo; qui vero aliter sentiunt, quique gloriosos sanctos non approbant, a catholica et apostolica Ecclesia separo, et anathemati subijcio, et ad eos relego qui incarnationem Christi Dei nostri œconomiam pertinaciter negant. » Hucusque sententia Constantini Constantiæ episcopi, secundum assertionem recitaturam superius litterarum Origen-

talium ad Tarasium patriarcham, quas citat, qua declaratur Deiparæ et sanctorum imagines, non ut Dei, sed (ut habent) Dei amicorum coli debere.

XXVII. Sed et ipsa synodus Nicæna eadem his omnibus consentientia habet in fidei catholicæ definitione, Patrum omnium subscriptione firmata, verbis istis: « Definimus cum omni cura et diligentia, venerandas et sanctas imagines ad modum et formam venerandæ et vivificantis crucis e coloribus et taxillis aut alia quavis materia commode paratas dedicandas, et in templis sanctis collocandas habendasque tum in sacris vasis et vestibus, tum in parietibus et tabulis, in ædibus, in viis publicis, maxime autem imaginem Domini et Dei Salvatoris nostri Jesu Christi, deinde intemeratæ nostræ Deiparæ, venerandorum angelorum, et omnium deinde sanctorum virorum. Quo scilicet per hanc imaginum picturam inspectionem omnes qui contemplantur, ad prototyporum memoriam et recordationem et desiderium veniant, illisque salutationem et honorarium adorationem exhibeant, non tamen secundum fidem nostram, veram latrîam, quæ sola divinæ naturæ competit » (*Nic. concil. II, act. 7*). Hæc sacrosancta Nicæna synodus ex vulgata editione, in hoc non dissimili ab editione Anastasii, ex qua eadem sunt superius recitata. Habes igitur detectam fraudem, proditam imposturam de textu falsato, et lectione vitata, atque in contrarium penitus detorta sensum in synodo plena edita ad destructionem synodi œcumenicæ, a Patribus autem illis inconsulte nimis accepta absque aliqua facta inspectione legitimæ lectionis vel Græco inspecto textu, collationeque habita Codicum diversorum, ut in re tanti momenti perfici necesse erat.

XXVIII. *Alii adversarii septimæ synodi. Jonas Aurelianensis adversarius septimæ synodi.* — Sed quod deterius videri potest et magis admirandum, quod non solum apud Patres illos qui eidem Francofordiensi interfuerunt synodo, tot tantaque mendacia fidem invenere; sed apud posteros, et quidem viros eruditione conspicuos, et magni in eo sæculo nominis, existimantes atque scriptis affirmantes, a nostris coli ex præscripto ejusdem Nicæni concilii sicut Deum venerandas imagines. Hi enim duas constituerunt classes in sacris imaginibus errantium; alteram eorum qui eas frangerent, exurerent vel quovis modo delerent: atque hac ex parte damnarunt septimam illam synodum Constantinopoli a Copronymo habitam; alteram vero eorum qui, ut putabant, ex Nicæni concilii decreto assererent debito cultu esse colendas imagines: in hanc classem rejicientes omnes Nicænæ secundæ synodi professores, et Romanam quoque Ecclesiam inter eos annumerantes, quæ profiteri inveniretur eandem synodum esse auctoritatè Romani pontificis celebratam et confirmatam, atque scriptis defensam, posterioribusque conciliis roboratam. Ut plane obstupescas adeo leviter ex ipsorum falsa illa assumptione, qua dicerent, a Nicæno concilio statutum, ut adoratione latræ colerentur imagines, Orientem simul et Occidentem, quod reciperent illam synodum, una eorum sententia damnationis inclusos.

Sed quod tam patens error, tamque apertum mendacium possit haberi pro monstro, nec fidem fortasse inveniat pro tanta sui deformitate apud fidei aures: hic tibi ista dicentium catalogum texam, singulorum sententias verbatim referens. Fuerunt isti viri doctrina insigniores, qui sub Ludovico imp. Caroli Magni filio claruere, ut suo loco dicturi sumus, simulque alii qui in Parisiensi conventiculo tunc eadem ex causa collecto, in eundem errorem ab iisdem traducti sunt, ut septimam synodum dicerent docuisse coli debere ut Deum imagines: quam ob causam et magna temeritate atque protervia aliqui ex illis etiam inveherunt in Romanum pontificem, qui ejusdem synodi ejusmodi decretum assereret atque probaret.

XXIX. Fuit ex eis unus et pars magna Jonas Areliaensis episcopus, qui ea de causa tunc functus est legatione, ad Eugenum Romanum pontificem missus a Caroli Magni filii imperatoribus Ludovico atque Clothario, ut ejusdem Parisiensis conventiculi acta significaret. Hic enim dum adversus Claudium Taurinensem episcopum perfidum iconoclastam stylium exacuit, hæc de imaginum cultu, quæ ad propositum argumentum pertinent, in medium profert: « Illud quod imaginum adoratores tibi, ad suum errorem muniebam, respondi scripsisti, ita inquiens: Non putamus imagini quam adoramus aliquid inesse divinam, sed tantummodo pro honore cujus effigies talis, eam veneratione adoramus; una autem reprehendimus ac detestamur; quia cum eorum scientiam non subterfugerit, imaginibus nihil esse divini, majori digni sunt invectione, eo quod debitum honorem divinitati impenderint infirmo et egeno simulacro. Quantumque hujus erroris sectatores ac defensores a vera exorbitent religione, non opus est per singula mea declarare narratione. Id ipsum etiam nonnulli Orientalium, qui eodem sceleratissimo mancipantur errori, se objurgantibus respondere solent. Tribuat Dominus sua gratuita pietate, ut tandem aliquando et isti et illi ab eadem eruantur superstitione, et apostolicis disciplinis salubriter instructi traditioni revoceantur ecclesiasticæ. » (*Jon., de Cultu imag., lib. 1.*) Et paulo inferius ad Claudium, qui ejusmodi imaginum adoratores idololatrias appellabat, ista subjicit: « Illi qui nimio et indiscreto amore ob honorem sanctorum imaginibus supplicant, nescio an temere idololatriæ sint vocandi. Videntur sane potius ab hac superstitione, adhibito rationis moderamine revocandi, quam idololatra, cum utique sanctæ Trinitatis fidem veraciter credant et prædicent, nuncupant. Cætera vero in eadem assertionem tuam faciunt nobiscum, etc. » Hæc quidem Jonas, qui cum validissime pugnet adversus Claudium imaginum effractorem, æque exagitat et perstringit earundem cultores, illud asserens, imagines in ecclesiis conservandas, tum ad ornatum ipsarum ecclesiarum, tum et ad populi historicam instructionem: idque, ut ait, ex sententia sancti Gregorii papæ, scribentis ad Serenum Massiliensem episcopum. Sed cum idem ipse adversus eundem Claudium disserat toto illo quod reliquum est ejus operis, et imaginem sanctæ crucis adorationem esse confirmat, nitens in primis auctoritate ejusdem sancti Gregorii papæ et catholice Ecclesiæ traditione: totum quod ædificarat, destruit, vel potius erigit quod male destruxerat: nam si crucis imago est adoranda, cur non Christi imago pariter est colenda?

XXX. *Walfridus et alii ejus æquales adversarii septimæ synodo.* *Hincmarus adversarius septimæ synodo.* — Ejusdem plane sententiæ fuisse reperitur Walfridus Strabo, ejusdem sæculi auctor, qui duas pariter classes in his errantium constituens, ait: « Nunc jam de imaginibus et picturis, quibus decus ecclesiarum augetur, dicenda sunt aliqua; quia et earum varietas nec quolam cultu immoderato colenda est, ut quibusdam stultis videtur; nec iterum speciositas ista est quodam despectu calcanda, ut quidam vanitatis assertores existimant. » Et inferius: « Notandum vero quod sicut quidam easdem imagines ultra quam satis est venerantur, ita alii dum volunt cautiores in religione videri, illas ut quasdam idololatriæ species respiciant, etc. » (*Walfr., de Reb. eccles., cap. 8.*) Citans autem concilia adversus destructores imaginum habita, reticens vero illa quæ pro imaginum cultu fuerunt antea celebrata, jam plane cujus ipse farina fuerit, liquido est aspicere, dum et illum tantum honorem docet sacris imaginibus tribuendum, si non deiciantur et conculcentur; nam subdit: « Non sunt omnimodis honesti et moderati imaginum honores abjiciendi: si enim ideo quia novimus non adorandas nec colendas iconas, conculcandæ sunt et delendæ pi-

cturæ, quasi non necessariæ vel nocivæ, ergo, etc.; docens eas conservandas tantum ad ornatum et ad instructionem populi historicæ veritatis.

Ejusdem fuit classis Amalarius, Altigarius sive Etheagarus, Threophilus, et Adegarius, ut ex dicto Parisiensi concilio sub Ludovico imper. apparet, una cum aliis qui eidem synodo interfuerunt. Inter hos est annumerantur Hincmarus Rhemensis episcopus, dum hæc ait: « Septimana autem apud Græcos vocata universalis pseudosynodus de imaginibus, quas quidam confringunt, quidam autem adorandas dicebant: neutra vero pars intellecta sano definiens sine auctoritate apostolicæ sedis, non longe ante nostra tempora Nicææ est a quampulurimis episcopis habita et Romam missa, quam etiam papa Romanus in Franciam direxit. Unde tempore Caroli Magni imperatoris, jussione apostolicæ sedis, generalis synodus in Francia, Francofordiæ scilicet, convocante præfato imperatore, celebrata, et secundum scripturarum tramitem, traditionemque majorum, ipsa Græcorum pseudosynodus destructa et penitus abdicata. De ejus destructione non modicum volumus, quod in palatio adolescentulus legi, ab eodem imperatore Romam est per quemdam episcopum missum. » Et paulo post de titulo universalis synodi ista subnectit: « Auctoritate itaque hujus synodi, Francofordiæ videlicet, nonnihil repressa est imaginum veneratio: sed tamen Adrianus et alii pontifices in sua opinione perseverarunt, et mortuo Carolo, suarum pupparum cultum vehementius promoverunt, adeo ut Ludovicus Caroli filius libro longe acriori insectatus sit imaginum cultum quam Carolus. » (*Hincm. contra... episc., cap. 20.*) Hæc ipse, et certe nimis inconsulte, atque adeo temere; si enim ipsa legitima acta Nicænæ Synodi, quam adeo impugnat, inspexisset, stylium a tanta insultatione continuisset, et magis sobrie rem egisset.

XXXI. *Anastasius suggillat Francos septimam synodum non recipientes.* — De his quidem intelligit, hosque omnes suggillat Anastasius Bibliothecarius in prælatione quam præmisit septimæ synodo a se in Latinum translata, dum ait, scribens ad Joannem octavum Romanum pontificem: « Quæ enim super venerabilium imaginum adorationem præsens synodus docet, Nicæna scilicet, hæc et apostolica sedes vestra, sicut nonnulla conscripta innuunt, antiquitas tenuit, et universalis Ecclesia semper venerata est, et hactenus veneratur, quibusdam duntaxat Gallorum exceptis, quibus, utique nondum est harum utilitas revelata: aiunt namque quod non sit quodlibet opus manuum hominum adorandum; quæ non sit codex Evangeliorum opus manuum hominum, quem quotidie osculantes adorant, venerabilior canis, quem non esse opus manuum hominum, præcui dubio non negabant. Similiter et forma sanctæ crucis, quam se adorare omnes ubique Christiani fatentur, in quo videlicet considerare libet, quia si quamlibet crucem auream aut argenteam aut ligneam adoramus, quæ utique non eadem est ipsa crux in qua salus nostra parata est, sed figura et imago ejus: quare non adoremus figuram et imaginem ejus qui eandem salutem operatus est in medio terræ? Venerabilior namque est qui salutem operatus; ac per hoc magis est adoratione digna imago Christi salutem operantis, quam imago crucis salutem tantummodo bajulantis. » Hæc Anastasius adversus Nicænæ synodi adversarios. Ex quo illud pariter accepisti (quod observare debes, ne decipiaris) non universalem Gallicanam Ecclesiam eo fuisse errore implicitam, sed (quod idem ait Anastasius) quosdam duntaxat Gallorum fuisse ejus perversee sententiæ sectatores, suggillans eos quos superius nominavimus.

XXXII. *De Adriani sententia quid garrirent adversarii. Calumniam patens in Adrianum.* — Quoniam vero iidem ipsi qui Nicænæ synodo adversabantur, Adrianum quoque Romanum pontificem præstringebant, quem eandem comprobasse scienti-

hic etiam de his agendum erit; et coacervata in eum A ruendacia confutanda. Post multos enim annos ab obitu ejusdem Adriani pontificis, qui sub Ludovico Pio ejus filio convenere in conventiculum illud Parisiense, eodem falso pretextu, quod idem Romanus pontifex Nicænam synodum comprobasset, quæ imagines veluti Deum (ut mentiebatur) venerandas esse sanxisset: adversus eum stylum exeruere, atque calumniose agentes non sunt veriti dicere eundem Adrianum palinodiam recantasse, atque tandem eadem cum ipsis sensisse.

De his acturi te cupimus, lector, intentam, cum de re magui momenti sit sermo. Agamus hic igitur de eodem conventiculo Parisiensi, in his tantum quæ spectant ad Adrianum: de reliquis autem prolixior erit disceptatio suo loco et tempore opportuno. Adversarii igitur, qui illic convenerunt, in epistola synodali ad Ludovicum atque Lotharium imperatores, post multa adversus Adriani Apologiam pro Nicæno posteriori concilio scriptam, hæc habent: « Sed licet in ipsis objectionibus aliquando absona, aliquando inconvenientia, aliquando etiam reprehensione digna testimonia defensionis gratia proferre visus sit, in fine tamen ejus Apologiæ sic se sentire, et tenere, et prædicare, ac præcipere de his quæ agebantur professus est, sicut a beato papa Gregorio institutum esse constabat. Quibus verbis liquido colligitur quod non tantum scienter quantum ignoranter eodem facto a recto tramite deviaverit. Nisi enim in conclusione objectionum suarum retinaculis veritatis, beati scilicet Gregorii institutis astrictus iter devium præcavisset, in superstitionis præcipitium omnino labi potuisset. » Hæc ipsi de Adriano.

Sed quam ista mendacissima sint, tu ipse lector (quisquis es, nec hæreticum quidem excipio), cum legeris quæ Adrianus habet in fine dictæ epistolæ apologetice, satis intelliges: sumus enim ea proxime reddiduri.

XXXIII. *Adversantes sept. synodo male utuntur auctoritate S. Gregorii. Ex Gregorio probatur cultus SS. imaginum.* — Sed primum, quæ priores adversarii in Capitulari libro misso Romam a Carolo ad Adrianum, in ipsum ex eodem S. Gregorio objecerant adversus ipsam septimanam synodum videamus, simulque et quomodo eosdem ipsos Adrianus confutet attendamus, ut facilius sit responsio ad ea quæ alii quos diximus post obitum objecerunt ex dicta synodo Parisiensi: ipsi enim eo pretextu potissimum aggressi sunt impugnare Nicænam posteriorem synodum, quod dicerent eam esse contra doctrinam sanctissimi papæ Gregorii, cui se tanquam firmissimæ anchoræ inhæere profiterentur, a qua divelli se nullo modo posse jactarent. Exstat enim ibi ejusmodi eorundem adversariorum ad Adrianum scripta reprehensionis verbis istis: « Quod contra beati Gregorii instituta sit, imagines adorare, seu frangere: et quia Vetus et Novum Testamentum, et pene omnes præcipui doctores Ecclesiæ consentiunt beato Gregorio in non adorandis imaginibus; nec ut aliquid præterea adorare debeamus, in multis locis confirmat S. Gregorius papa. » Hæc adversarii.

His autem adversatus Adrianus ita respondet: « Nequaquam sacras contempsit imagines aliquando, sanctus Gregorius scilicet, sed magis constantissime observavit, et eorum veneratus est figuras. » Et inferius de earum veneratione probat ex verbis ipsius Gregorii in epistola ad Januarium Calaritanum, cum agit de imagine Dei genitricis et cruce illatis in Judæorum synagoga, et ubi inde auferantur, admonet, ista ait: « His hortamur affatibus, ut sublata inde eum ea qua dignum est veneratione, imagine atque cruce, debeatis quod violentè ablatam est reformare, » etc. Quomodo igitur quis negare poterit in Gregorio venerationem imaginum, cum veneratione eas jubet et synagoga tolli, et in locum pristinum reportari?

XXXIV. *Quod S. Gregorius cultor et adorator SS. imaginum fuerit.* — Sed præter hæc omnia rursus adorationem ipsam sacrarum imaginum docuisse S. Gregorium idem Adrianus inferius post alias ad objecta defensiones sic docet: « Et ne aliquis propter adorationem quæ a prædecessoribus nostris sanctissimis præsalibus promulgata est, oblatrare præsumat, sciat ipsos talem adorationem docuisse, qualem prædecessor noster sanctus Gregorius egregius doctor et papa epistola sua, quam in præfato concilio domni Stephani papæ Herulphus episcopus provincie Galliarum civitatis protulit, ubi inter cætera Secundinum servum Dei inclusum Gallicæ docuit, dicens: Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut pro Deo aut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei, ut in ejus amore recalcas eas cujus te imaginem videre consideras. Et nos quidem non quasi ante divinitatem ante illam prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur, etc. » (Greg., lib. vii, ep. 53, indiet. 2.) Hæc ibi ipse. Sed ponenda hic illa quæ idem habet in fine cum plurius disserit de sententia S. Gregorii circa cultum sanctarum imaginum, ut ex his appareat tantum abesse ut per Gregorii sententiam Adrianus resiliat a decretis Nicæni concilii, ut per eundem S. Gregorium eadem firmare studuerit.

Sed ad confutandas penitus adversariorum calumnias, in quæ sensum dicta a S. Gregorio Adrianus acceperit, et quidam Carolus, quidve de eodem cultu SS. imaginum ipse idem senserit Adrianus, non aliunde certius quam ex eorum scriptis id accipere possumus; in ultimo enim capitulari libri ab eodem Carolo ad Adrianum missi capitulo ista leguntur:

XXXV. *Quæ sententia Caroli de sacris imaginibus. Adrianus S. Gregorii sententias expendit.* — « Ultimum capitulum est: ut sciat dominus apostolicus et Pater noster et cuncta simul Romanorum Ecclesia, ut secundum quod continet in epistola beatissimi Gregorii, quam ad Serenum Massiliensem episcopum direxit. Permittimus imagines sanctorum, quicunque eas formare voluerint tam in ecclesia quamque extra ecclesiam, propter amorem Dei et sanctorum ejus: adorare vero eas nequaquam cogimus, qui noluerint. Frangere vel destruere eas si quis voluerit, non permittimus. Et quia sensum sanctissimi Gregorii sequi in hac epistola, universalem catholicam Ecclesiam Deo placitam, indubitanter libere profitemur. » Hactenus ultimum ejus libelli capitulum, quod unum esse Caroli Magni, reliqua vero adversariorum, testificatione ejusdem pontificis Adriani apparet, ubi ait mox subdens

« Hæc sacrum et venerandum capitulum multum distat a totis supra dictis capitulis. Et ideo eam agnovimus vestra: a Deo servata orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium in eo ubi rectæ fidei plena, penitus confessa est, sensum sanctissimi Gregorii sequi: meminit vestra prærectissima regalis præexcelsa scientia, qualiter in ipsa S. Gregorii papæ epistola Sereno Massiliensi directæ fertur, inter cætera contineri, ubi eundem episcopum increpans, inquit (Gregor. lib. ix, epist. 9): Aliud est enim picturas adorare, aliud per picturæ historiam quid est adorandum addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis præstat pictura cernentibus: quia in ipsa etiam ignorantes vident quid sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt: unde præcipue te sequi qui inter gentes habitas, attendi decuerat. » Et post pauca: « Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit; » et intervallo: « Quia picturas imaginum, quæ ad adificationem imperiti populi fuerant factæ, ut nescientes litteras, ipsam historiam intendentes, quid actum sit discerent. » Iterum post pauca: « Sed hoc sollicita fraternitas tua admonet, ut ex vi-

sione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant, et in adorationem solius omnipotentis S. Trinitatis humiliter prosternantur. Simili modo et de alia sua epistola Januario Calaritano episcopo directa pro sanctarum imaginum veneratione, breviter superius exaravimus.

XXXVI. Sed et de epistola Secundino servo Dei clauso in Gallias directæ similiter intimavimus ubi in ea ita fertur: « Imagines enim quas nobis tibi dirigendas per Dulcitem diaconem tuum rogasti: valde nobis tua postulatio placuit, quia illum in corde tota intentione quæris, cujus imaginem præ oculis habere desideras, ut visio corporalis quotidiana te semper reddat exercitatum, ut dum picturam vides, ad illam animo ardescas, cujus tu imaginem videre desideras. » Et post pauca: « Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut quasi Deum colas, sed ad recordationem Filii Dei, in ejus amore caleas, cujus te imaginem videre desideras. Et nos quidem non quasi ante Divinitatem, ante ipsas prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur. Et dum nos ipsa pictura quasi scriptura ad memoriam Filii Dei reducit, animum nostrum, aut de resurrectione letificat, aut de passionem demulcet. Ideoque direximus tibi surtarias duas, imagines Salvatoris, sanctæ Dei genitricis Mariæ, beatorumque apostolorum Petri et Pauli, per supra dictum filium nostrum diaconem, et unam crucem, et clavem pro benedictione, ut ab ipsa a maligno defensus permanes, cujus signo te esse munium credis, » etc. His ex Gregorio recitatis, quæ ab adversariis in medium adduci solerent, mox ideum Adrianus pontifex ista subdit:

XXXVII. *Adrianus ex S. Gregorii sententia docet et recipit cultum imaginum.* — « Et quoniam in his vestrum a Deo inspiratum regalem orthodoxum sensum [accepimus], memorandum est etiam et docendum qualiter sanctus Gregorius papa Sereno episcopo docuit de sacris imaginibus, ut ex visione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant: hoc est, easdem sacras imagines aspicientes, in adoratione solius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur. Eo ipso tenore Secundino servo Dei incluso inquit: Ideo enim petis, ut non quasi Deum colas, sed ad recordationem Filii Dei in ejus amore caleas, cujus imaginem te videre desideras: Et nos quidem non quasi ante Divinitatem ante ipsas prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem aut natum aut passum aut in throno sedentem recordamur. Sicut vero innuit Sereno episcopo, aspicientem sacras imagines in adorationem humiliter se prosterni, solius omnipotentis sanctæ Trinitatis, sic et Secundino incluso servo Dei docuit, non quasi Deum colere, sed ante easdem sacras imagines se prosternens, non quasi ante Divinitatem, ante ipsas prosterni, sed prosternente se, illum adorare, quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur.

« Jam vero et nos eundem ipsum irreprehensibilem et orthodoxum sensum sancti Gregorii papæ sequentes et amplectentes, dudum Irenæ et Constantino imperatori pro sacris imaginibus prædicandis, et ipsarum erectione emisimus dicentes: Quia in universo mundo ubi Christianitas est, ipsæ sacræ imagines permanentes, ab omnibus fidelibus honorantur, ut per visibilem vultum ad invisibilem Divinitatis majestatem mens nostra rapiatur spirituali affectu pro contemplatione figuratæ imaginis secundum carnem, quam Filius Dei pro nostra salute suscipere dignatus est, eundem Redemptorem nostrum qui in cælis est adoramus, et in spiritu glorificantes collaudamus: quoniam, juxta quod scriptum est, Deus spiritus est, et ob hoc spiritualiter divinitatem ejus adoramus. Nam absit a nobis ut ipsas imagines (sicut quidam garrunt) deificemus, sed affectum et dilectionem nostram, quam in Dei amorem et

sanctorum ejus habemus, omnimodo proferimus, et sicut divinæ Scripturæ libros ipsas imagines ob memoriam venerationis habemus, nostræ fidei puritatem observantes et reliqua. Quidquid namque de sanctis Patrum opusculis aliquantula ibidem exaravimus testimonia, in eodem sensu atque tenore (ut in præsentibus diximus) cum prædecessore nostro S. Gregorio papa eundem sensum fidei tenentes, emisimus prædicantes.

XXXVIII. « Illi vero (ut nobis missi nostri, videlicet Petrus archiepiscopus sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ, Petrus religiosus presbyter et abbas venerabilis monasterii S. Sabæ viva voce dixerunt) statim nostras apostolicas amplectentes syllabas, concilium fieri jusserunt. Sed ab hæreticis seditione facta, in Siciliam insulam missi nostri, sine responso reversi sunt. Et denuo [Al., deum] post eos mittentes iterum Constantinopolim eos ascendi fecere, et sic synodum istam secundum nostram ordinationem fecerunt: et in pristino statu sacras et venerandas imagines erexerunt. Et sicut de imaginibus sancti Gregorii sensus et noster continebatur: ita et ipsi in eadem synodi definitione confessi sunt: his osculum et honorabilem salutationem reddidere, nequam (secundum fidem nostram) veram culturam, quæ decet solum divinæ naturæ.

« Insuper et pseudosyllogum illud, quod ab hæreticis factum est sub Constantino hæretico, in primis anathematizans, cum eorum sequacibus atque complicitibus condemnaverunt. Et ad fidem orthodoxam sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ reversi, per libellos eorum fecerunt rectæ fidei confessionem. Et ideo ipsam suscepimus synodum: nam si eam minime recepissemus, et ad suum pristinum vomitum erroris fuisset reversi, quis pro tot millium animarum Christianorum interitu habuit reddere rationem ante terribile et tremendum divini Judicis examen, nisi nos solummodo? Si enim super unum peccatorem poenitentiam agentem gaudium factum est in cælis (Luc. xv), quanto magis de tot millibus Christianorum, qui sunt ab errore reversi, quis non gaudeat? et cum Psalmista canat: Accedite ad eum et illuminamini, et vultus vestri non erubescunt? et reliqua » (Psal. xxxiii).

XXXIX. *Quid actum ab Adriano cum imp. pro restitutione rerum ablatarum. Instat pro restitutione jurium et honorum Rom. Eccles. Hæreticus arguitur qui monitus non restituit bona Ecclesie.* « Nos vero adhuc pro eadem synodo nullum responsum hactenus eidem imperatori reddidimus, metuentes ne ad eorum reverterentur errorem. Dudum quippe, quando eos pro sacris imaginibus erigendis adhortati sumus, simili modo et de diocesi tam archiepiscoporum quam etiam episcoporum sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ componentes, quasivimus restitui eidem sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ quæ tunc cum patrimoniis nostris absterunt, quando sacras imagines deposuerunt: et nec responsum quodlibet exinde dederunt.

« Et in hoc ostenditur, quia ex uno capitulo ab errore reversi sunt, et ex aliis duobus in eodem permanent errore. Si enim ulique Christianorum Ecclesiæ canonicè intactas suas possident dioceses, quanto amplius sancta catholica et apostolica Romana Ecclesia, quæ est caput omnium Ecclesiarum, sua diocesi, videlicet archiepiscoporum et episcoporum, imo et patrimonia pro luminarium concinnatione atque alimoniis pauperum, irrefragabili jure et tenere et possidere omnibus modis debet?

« Unde si vestra annuerit a Deo protecta regalis excellentia, eundem adhortamur, impetu pro sacris imaginibus, et in pristinum statum erectione gratiam agentes. Sed de diocesi sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ tam archiepiscoporum quam episcoporum, seu de patrimoniis iterum increpantes commonemus. Et si noluerit ea sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ restituere, hæreticum cum pro hujusmodi erroris

perseverantia esse decernemus, plus enim cupimus salutem animarum, et rectæ fidei stabilitentum conservare, quam hujus ambitum mundi [Al., hujusmodi habitum] possidere. Hic audis, lector, transire in hæresim obstinatam occupationem jurium sanctæ Romanæ Ecclesiæ, et hæreticum esse dicendum et ut hæreticum condemnandum, qui in hujusmodi errore tentus, monitus non corrigit quod deliquit. Sed de his alias pluribus.

XL. *Protectio S. Petri proficua regibus.* — Ad postremum vero ad ipsum Carolum Magnum convertens Adrianus orationem, apologeticam claudit epistolam istis verbis: « De vestra vero prærectissima a Deo protecta excellentia orthodoxæ fidei stabilitate roborata freti existimus, quia radix ejus firmissima, a pravis et infidelibus hominibus nequam concutitur vel movetur, sed in ea quam cœpit rectæ fidei traditionis doctrinam spiritualis [Al., specialis] matris suæ sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ tenere et amplecti, incunctanter usque in sæculum sæculi sine reprehensione manere credimus. Et ideo confidimus de Dei nostri potentia, quia quantum erga beatorum principum apostolorum Petri et Pauli Ecclesiam fidem geritis, et amorem semper pro ejus profectu et exaltatione, regali nisu, ubique certantes, habueritis: tanto brachii sui propitius in regalibus triumphis ab adversis et iniquis hominibus vos defendere et circumtegere dignabitur [Al., dignetur]: ut una cum spirituali filia nostra, domina regina, vestraque præcelsa nobilissima prole longiori ævo in hoc regnantes mundo, in futuro sine fine vitam cum regno in arce poli habere mereamini. In eo tamem excellentiam vestram gratia superna custodiat. » Hic finis epistolæ, ex qua videt quisquis legit, quam evanescent pudenda adversariorum calumniæ de Adriano ab adversariis procaci stylo conscriptæ, quod ipse adversus septimam synodum, per motus auctoritatis S. Gregorii, et consentiens calculum tulerit, cum potius ad defensionem ejusdem synodi ipsius S. Gregorii testimoniis usus fuerit.

XLI. *Aliqua dissimulat Adrianus papa.* — Sed quod hac sua responsione Adrianus minime tetigerit ea Caroli verba quibus dixerat: « Adorare vero eas nequaquam cogimus qui noluerint, » ratio id temporis postulabat ne cogendo schisma aliquod conlaretur, cum ut vidimus ejus sententiæ essent viri qui scientia in hoc rudi sæculo eminere viderentur: videbat enim prudentissimus pontifex id quod ex Anastasio recitavimus in epistola ad Joannem papam, eos, de quibus scribebat, nondum veritatis ejus esse capaces. Verum ipse Adrianus oblique verba illa reprehendit, dum laudat S. Gregorii papæ sententiam, ex qua colligeretur imagines quidem non esse adorandas, quasi ex ætate essent dii quidam, sed tantum esse venerandas ob relationem quam habent ad Christum et sanctos, quos effigie representant. Et ideo caute Adrianus non laudat omnia quæ habentur in ultimo capitulo epistolæ Caroli, sed ea solum quæ pertinent ad sententiam S. Gregorii, quam recipi tum a Carolo tum ab adversariis (ut profitebantur) synodi Nicenæ videbat: sic enim loquitur Adrianus: « Et ideo eum agnovimus, vestræ a Deo servatæ orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium, in eo ubi rectæ fidei plene penitus confessæ est, sensum sanctissimum Gregorii sequi. » Visum est autem summo pontifici ad tempus dissimulare in eo, ut iidem non cogerentur sacras imagines quas habere intererit adorare, eo quod sic errantes nondum solum hæreticos erant annumerati sicut iconoclastæ, sed tolerabantur quandiu divinæ gratiæ lumine illustrarentur, quod postea factum est.

XLII. *Frustra laborant adversarii ne Gregorius probetur adorator sacrarum imaginum.* — Confutatis igitur iis quæ ab adversariis in eodem libro Capitulari ex Gregorii papæ scriptis ollicerentur eidem Adriano pontifici, ad ea modo transeundum quæ longe post ejusdem pontificis obitum in conciliabulo Pari-

siensi ab iisdem adversariis habito ex eisdem Gregorii papæ epistolis sunt objecta. Atque primum quomodo adversarii ipsi conati sint trahere sancti Gregorii verba in sui defensionem erroris, locumque in epistola ad Secundinum, quo feriuntur, in suam ipsorum sententiam detorquere, audi ex actis citatæ superius pseudosynodi Parisiensis, cujus hæc sententia verba: (*Concil. Paris. sub Ludov., pag 141.*)

« Sed quia hic ordo verborum ita præposterus, atque a non intelligentibus confusus videri potest, ut nisi caute consideretur, ita a nonnullis minus capacibus intelligi possit, quasi beatus Gregorius id quod prius omnibus illicitum esse prædixit, se fecisse, sibi que faciendi licitum esse testetur: quod quam absurdum, quamque contra Dei Ecclesiæ religionem de tanto ecclesiastico doctore sentire indignum sit, nullus qui dicta ejus scrutando vel legendo cognovit, ignorare permittitur. Nam ut sibi ipsi contrarius esse debeat, justitia vel rectitudo sanctæ Dei maximeque Romanæ Ecclesiæ sustinere non valet. Quod et si paupertas insipientiæ nostræ id intelligere non valet, melius, ut contra insipientiam, quam contra tantam a Deo datam sapientiam insurgere præsumat. Sed et si ipsum modicum sensum nostrum virtus misericordiæ Dei aliquantulum illuminare dignatur, quomodo id ipsum contrarium sibi non sit, facillime intelligetur.

XLIII. « Nam quia ab imaginum adoratione adorantes compescuerit, nulla dubitatio est; in eo vero quod ad Secundinum scripsit: Nos quidem non quasi ante Divinitatem, ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem, natum aut passum vel in throno sedentem recordamur. Ubi, ut præmissum est, ac si sibi contraria dixerit, intelligentiæ nostræ se caligo confundit. Sed ne nos non necessaria ignorantia id non intelligendo, diutius torquent; sensus ejusdem sententiæ talis est: Nos quidem ante ipsam non prosternimur, quasi ante Divinitatem, sed illum adoramus, etc. Quod tale est ac si regi in throno sedenti dicas: Nos quidem, o rex, non quasi ante Divinitatem, ante te prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem tuam, quia homo es, Dominum Jesum Christum hominem recordemur natum aut passum, vel in throno sedentem cujus imitator es tu sedens in throno. Nunquid tali dicto mox consequens est ut eundem regem adorare compellar sedentem in throno? Ita nec in eo quod dicitur: Nos quidem non quasi ante Divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, etc.

« Ad imaginum adorationem invitatur, quia sicut in multis divinæ auctoritatis voluminibus sententiis ordine verborum præpostero scriptas invenimus, ita quoque factum esse, eo sensu ut supra dictum est, hoc in loco minime dubitamus. Cum enim ibi scriptum sit: Nos quidem non quasi ante Divinitatem, ante ipsam prosternimur. Quis non animadvertat, id ipsum magis refutando, quam imperando, vel adorando eandem adorationem imaginum dictum esse, ita ut dictum est? Quanto magis (sicut supra factum [fatum] est) ordo verborum suo restituitur in ordine, omnem quemcumque ob nimiam simplicitatem errantem, in eo quod beatum sanctæ Dei Ecclesiæ doctorem adversum se ipsum sensisse aestimabat, corrigere poterit? Insuper etiam si quemquam subtilius intelligentem hoc negligentius minusve intente legere contigisset, facillime se ipsum diducante, cur aliquando aliter senserit, ad sobrium intellectum revocare poterit.

XLIV. « Si quis autem (quod quidem a sane sapientibus omnibus absit) magis suum sensum sequendo, illum voluerit condemnare, quam se corrigere, nulli dubium quin ab universa, maxime tamén a sancta Dei Romana Ecclesia debeat condemnari. Nequaquam enim fieri potest ut hæc duæ sententiæ sibi met contrariæ non existant, una quæ populus ab adoratione imaginum, ne criminis, id agendo, reus appareat, prohibeatur; altera vero quæ illum id

ipsam egisse, ceterosque ut hoc faciant docuisse A perhibeat. Sed absit hoc in tanto talique generali catholice Ecclesie magistro, ut qui universas perplexas Scripturae quaestiones, quae sibi contrariae videbantur, eique ad explanandum vel tractandum occurrerunt, nunquam dissidentes relinquere consuevit, sua sibi dicta discordantia reliquisset. Huc usque in synodo Parisiensi sapientes illi, quos superius numeravimus, haerentes in salebris, in syrtibus navigantes, e quibus emergere nesciant, pracluso semel ab iisdem aditu veritati, qui si patuisset, aperta luce, ipsius veritatis radiante fulgore, perspicue intellexissent, his S. Gregorii scriptis ad Secundinum illustratam esse obscuritatem ejusdem litterarum ad Serenum, nimirum vetitum in illis a S. Gregorio cultum laetiae impendi imaginibus sacris, rationi vero decentem assertum et suo exemplo demonstratum in dicta epistola ad Secundinum.

XLV. *Adversarii reprehensione digni.* — Sed ut haec certiora fiant, quid de hujusmodi ante sacras B imagines prostratione et adoratione ejusdem S. Gregorii papae necnon Eleutherii viri sanctissimi idem eodem volumine Adrianus pontifex scribat, sic accipe: « Sed et S. Gregorius papa in monasterio suo publicum fecit oratorium, et ipsum diversis historiis pingi fecit, atque sacras ibidem exerit imagines: ubi et cum beato Eleuthero pro aegritudine stomachi sui ingressus, in oratione pariter exauditi sunt. Et ille vir sanctus Eleutherius, quem dicunt et mortuum suscitasse, ante ipsas sacras imagines se prosternens, divinam exorare clementiam cum sancto Gregorio non dubitavit; sed fidem ferentes perfectam, pariter exauditi sunt, et usque hactenus apud nos eadem venerantur. » Haec de sancto Eleuthero atque Gregorio.

Vidisti, lector, re ipsa prostratum ante sacras imagines sanctum Eleutherium cum Gregorio pro recuperanda ejus valetudine exorasse, ut nihil sit quod quaeras interpretationem verborum, ubi ipsa facta C proclamant. Ex quibus pariter intelligas quam procul absit ab adversariorum fatua illa assertione, quod Adrianus professus se cum S. Gregorio eadem sequi sententiam, adversus septimam synodum adorationem sacrarum imaginum condemnarit, cum potius ex ejus scriptis validissime roboraverit.

Mirandum plane atque dolendum est praecariores hujus saeculi ejus provinciae viros nominatim superius recensitos sub duobus imperatoribus Carolo et Ludovico adeo contentiose, et animo penitus refractario, pertinaciter studio, indefesso conatu, inflexibili proposito voluntatis adversus adorationem sacrarum imaginum contra septimam synodum obstre-

uisse, clamasse (et pace eorum dixerim) insaniisse, ut nihil reveriti oecumenicae synodi majestatem, neque tot pro ea pugnantium Romanorum pontificum potestatem, usi patentibus, ut vidisti, mendaciis, male perceptae Gregorii papae sententiae innitentes, a communi Ecclesiae catholice sententia resiliissent, atque adversus ejus usum atque doctrinam scripserint, turbasque miscuerint, spicula calumniarum intorserint, aliaque plura conjunxerint sua ipsorum existimatione prorsus indigna, dum in suum ipsum errorem Gregorium ipsum denitus reluctanter et contra sententiam adducere, et ejus erroris auctorem cogere profiteri.

XLVI. *Gregorius cultor imaginis sanctae crucis.* — At insuper et iidem ipsi asserunt fuisse Gregorium imaginis sanctae crucis adorantem: quod summa cum laude magnaue gloria unus ex nominatis idem qui supra Jonas episcopus Aurelianensis adversus Claudium Taurinensem episcopum agens, sic ostendit, cum haec ait: « Beatus Gregorius, de cujus dictis nemo, nisi immemor salutis suae, ambigit, in libro Sacramentorum ita meminit: Deus qui Unigeniti tui Domini nostri Jesu Christi pretioso sanguine humanum genus redimere dignatus es, concede propitius ut qui ad adorandam vivificam crucem adveniunt, a peccatorum suorum nexibus liberentur. » Haec et alia plura quibus asserit Gregorius S. crucis imaginem adorasse, et alios ut idem facerent docuisse, Jonas asfert.

Sed qui bene offert, male dividit Jonas, dum videlicet asserens in Gregorio cultum crucis, neget in eodem cultum sacrarum imaginum. Cur male dividit quae ipse bene conjungit? Nonne ipse simul eadem venerationem imaginem sanctissimae Dei genitricis et imaginem crucis ex Judaeorum synagoga in ecclesiam voluit reportari, ut dictum est nuper ex ejus epistola ad Januarium? An non etiam idem ipse simul imaginem Salvatoris crucis conjunxit imagini, dans ambas Augustino, ut iisdem munitus ingrederetur (quod Beda testatur) in Angliam? Cur, inquam, cultu male dividit, quas ipse una eademque religione sancte pieque conjunxit imagines crucis et Salvatoris? At nihil est quod in contrarium afferri possit: haec satis ad concilii Niceni, Gregorii atque Adriani defensionem. Deducta jam e controversiarum spinetis et carduis, in planum et latum campum emergat oratio. At Carolo nulla quies: qui post concilium Francofordiense tumultus, ad bellicos revocatus labores, cum expeditione adversus Saxones rebellantes profectus, eos Dei beneficio in deditionem accipit: haec annales saepe citati Francorum.

DE EADEM SYNODO.

[Ex Fabricio Biblioth. med. et inf. Latinitatis.]

Capitulare de imaginibus non frangendis nec adorandis, sed ornamentis et memoriae causa habendis, in eadem Francofurtensi synodo, auspiciis Caroli, Romam missum et distinctum in libros quatuor hoc titulo: *Opus illustrissimi et excellentissimi seu spectabilis viri, etc.* (Vide infra). De hoc opere ita Georgius Cassander, epistola ad Joannem Molinæum data an. 1560, pag. 1103 Operum: « Quatuor illos libros adversus synodum Graecorum de adorandis imaginibus Nicaeae habitam *insignes* appellavi, primum quod illustrissimi regis Caroli nomine et auctoritate, assentiente universa synodo, cui et legati Romani pontificis intererant, conscripti et editi sint. Deinde quod videam eos libellos in pretio et honore semper habitos fuisse; asservat enim hoc volumen Caroli Romae in bibliotheca Vaticana penitior, ubi non nisi insignes et eximii libri reponi solent... Meminerunt ejus apud veteres, qui de concilio Francofordiensi scripserunt, et Hincmarus archiepiscopus Rhemensis, vir rerum ecclesiasticarum peritissimus et stu-

D diosissimus, et proxime superiore aetate Nicolaus de Cusa ex auctoritate ejusdem Hincmari: nostra vero aetate Augustinus Steuchus, Eugubinus episcopus, bibliothecarius pontificis... Breviter, citatum honorifice hoc volumen et laudatum lego, damnatum, reprehensum, imo vel notatum non lego. Quod si quis Carolum imperatorem contemnat, certe talis a scriptoribus ejus aetatis habitus non est; et quod illi peritiae rerum et sacrarum defuit, id assidua consuetudine doctissimorum virorum supplevit, in quibus facile princeps fuit Alcuinus, ab aliquibus Alimus dictus, cujus praecipue opera hos libros conscriptos ut credam, facile adducor, cum et ille rerum sacrarum peritissimus fuerit, et Carolo familiarissimus, et stylus satis congruat; in eo integrum quoddam caput in hos libros totidem fere verbis in commentariis in Joannem ejusdem Alcuini positum deprehendi, ut prorsus Alcuini esse videatur; quod tamen Carolus, sententiam totius synodi Francofordianae secutus, pro zelo suae fidei suo nomine conscribi et

evulgari voluerit, illud certe constat, synodum illam A licanas præcipue Ecclesias, in eadem sententia fuisse, Græcorum Nicææ iterum habitam in celebri illa synodo Francofordiensi rejectam fuisse, qua parte stætebat imagines sanctorum adorandas, omnesque Gallicanas præcipue Ecclesias, in eadem sententia fuisse, ut indiscretam illam imaginum adorationem, quam Græci exigere videbantur, improbaverint. »

(a) DE SYNODO FRANCOFORDIENSI

FRANCISCI LAURENTII SURII AD LECTOREM ADMONITIO.

(Ex Mansi, ampl. Col. conc.)

Synodi apud Francofordiam habite non pauci scriptores meminerunt, et nostræ quoque ætatis hæretici plurimum eam jactitant, tanquam in illa damnata sit œcumenica synodus Nicæna secunda, quæ statuit imagines pie ac religiose venerandas. Atque ad hanc suam sententiam stabiliendam citant Reginonem, abbatem Urspergensem, et quosdam alios, cum tamen et in Regione et Urspergensi non obscura utriusque depravati vestigia liceat animadverti, aut certe Urspergensis lapsus sit, dum sub Irene ait Constantinopoli synodum habitam : et si quos præterea allegant, id more suo faciunt, id est, fide non bona. Jam vero etiam ipsi hac in re tam belle inter se concordant, ut etiam illis accedere velis, nescias cui potissimum fides habenda sit. Verum hoc apud id genus homines jam antiquitus in more positum est nullius pensi habere qua fide rogerant, modo suum errorem utcumque adstruxisse videantur. Hoc autem pro comperto habendum est, in synodo Francofordiensi nihil actum esse contra Nicænam synodum, sed eam potius damnatam esse quæ sub Constantino Copronymo imperatore impiissimo ab iconomachis habitata est Constantinopoli contra imagines, quamque illi septimam œcumenicam dici voluerunt, sed impetrare frustra conati sunt. Hoc enim est quod Urspergensis ait, eam nec septimam, nec aliquid dictam esse, sed quasi supervacuum ab omnibus adicatum. Porro ad synodum Francofordiensem frequentes admodum, id est, plus minus trecenti ex Germania, Gallia, Italia episcopi conveniunt, nec Adrianus pontifex suos voluit legatos abesse : quæ res in causa fuisse putatur, quod Patres qui illi interfuerunt, eam plenariam vocarunt. Nec tamen sola imaginum controversia illic agitata est, et contra iconomachorum pseudosynodum Constantinopolitanam prolata sententia, sed etiam Elipandi hæretici ; qui tum sedis Toletanæ in Hispaniis erat epi-

scopus, impium dogma Christum Dei Filium adoptivum asserens profligatum est. Atque hæc pars sola in his, quæ jam edimus, exstat, aliis omnibus, quæ contra iconomachos acta sunt, prorsus ut amissis, aut certe alicubi adhuc delitescentibus. Quod qui acciderit, etsi certo affirmare non possumus, tamen probabilis conjectura est, factum id esse opera illorum, qui quatuor illos libros contra Nicænam secundam synodum conscripserunt, qui hodie sub Caroli Magni nomine typis excusi visuntur, non absque insigni contumelia tam sancti et catholici principis, et putida fraude hæreticorum nostrorum, qui se evangelicos dici volunt : quorum incredibilis impudentia etiam in hoc apparet, quod cum motis omnibus docere velint in Francofordiensi concilio rejectum esse Nicænam secundam, asserunt pro se decretum Francofordiense synodi, quo illorum deplorata mentendi et quidlibet fingendi libido ita coarguitur, ut mirum sit illos unquam in cujusquam boni viri ausos esse prodire conspectum. Est autem decretum hujusmodi, aut potius decreti particula quædam : « Allata est, inquit, in medium questio de nova Græcorum synodo, quam de adorandis imaginibus Constantinopoli fecerunt. » Ubi homines versuti cum vellent lectori persuadere, Nicænam synodum hic intelligi oportere, decretum Francofordiense corruerunt quidem, sed mirabili Dei jussu, ut illorum impostura omnibus proleteretur, oblitum sunt Constantinopolim eradere, atque ejus loco Nicænam substituere. Jam vero dum Constantinopoli relicta est, nemo tam stupidus est, qui non animadvertat eam synodum Francofordiense explosam esse, cujus supra meminimus. quæ sub Constantino Copronymo ab iconomachis habitata est Constantinopoli. Sed valeant isti cum malis artibus suis.

(a) *Francofordiense*. Sic dictum a Francofordia, quæ est ad Mœnum fluvium posita : de qua hæc Adrianus Rom. in Theatro urbium : « Francofordia ad Mœnum sita, vulgo *Francofurt am Mayn*, ad distinctionem alterius Francofordiæ ad Oderam sitæ, antiquitus Helenopolis, ab imperatrice Helena Constantini Magni matre vocata. Alii dicunt hanc civitatem anno 774 exstrui coeptam a Franconibus sub rege Carolo Magno, postea vero collapsam et a Franco Marcemiri IV filio (uti scribit Hunibaldus) duce Franconiarum restauratam, ab eoque denominatam. Civitas hæc in duas partes a Mœno perfluente distinguitur,

quæ ponte lapideo connectuntur. De hac civitate ita canit quidam :

..... rapido quæ proxima Mœno
Clara situ portuque frequens, vicique decora
Inde trahit nomen : nam Teutonum incolæ dixit
Francofurt : mihi sed liceat sermone Latino
Franconum dixisse vadum, etc.

D Civitas hoc tempore est imperialis, ac binis nundinis quotannis celeberrimum nobilissimumque totius Germaniæ emporium. Hic Romanos reges eligi a principibus electoribus mos est : pluribus aliis privilegiis hæc civitas ab imperatoribus donata est.

IN EADEM SYNODUM MANSI ADNOTATIO.

Utrum hoc concilio acta concilii Nicæni II de cultu imaginum reprobata fuerint.

Ita docuerunt hoc tempore Alanus dialog. iv, cap. 18 et 19, et dialog. v, cap. 12 et 13 ; Sanders lib. ii de Imaginibus, cap. 5, et lib. vii de visibili Monarchia, num. 613 ; Surius in præfatione hujus concilii, verbo, *Concilium* ; Vasquius lib. ii de Adoratione imaginum, disp. 7, cap. 5 et seq. ; Suarez, tom. I, pag. 3, disp. 54, sect. 3. Confirmatur auctoritate concilii Senonensis in decretis fidei capite 14, ubi sic ait : « Carolus Magnus Francorum

rex Christianissimus Francofortiensi conventu, eisdem erroris (iconomachicæ) suppressit insaniam quam infelicissimus quidam Felix in Gallias et Germaniam invexerat. » Platina in Vita Adriani sic ait : « Bienno post Theophylactus et Stephanus episcopi insignes Adriani nomine Francorum et Germanorum synodum habuerunt, in qua et synodus, quam septimam Græci appellabant, et hæresis Felicianæ de tollerandis imaginibus abrogata est. » Idem fere dicit Paulus Æmilii lib. ii de Gestis Francorum prope finem : ait enim concilium Francofordiense egisse

contra hæreticos damnantes imagines : « Et imaginibus, inquit, suos honos servatus est. » Blondus decad. II, lib. 1; Sabell. lib. et enncade VIII; Nauclerus generat. 27; Gablisardus Arelatensis in Chronol., ann. 816. Alanus prædicto loco refert hæreticum quemdam Anselmum Riid affirmasse Nicænam synodum pseudoseptimum concilium Constantinopolitanum de abolendis imaginibus tanquam hæreticum exsecrasse, idemque fecisse Adrianum papam et Carolum regem Francofordiæ.

Nicænam II synodum a Patribus hujus concilii condemnatam esse sensit reverendissimus et illustrissimus cardinalis Baronius. Jam ante illum fere idem scripserat reverendissimus et illustrissimus etiam cardinalis Bellarminus libro VII de Imaginibus, cap. 14, etc. Sed ab eorum sententia me prope invitum abducunt duæ rationes, quarum prima est quod cum historiæ et acta concilii referant legatos summi pontificis Adriani, quos Ado in Chronico Theophylactum et Stephanum nominat, huic concilio interfuisse, fieri non potuerit ut totum concilium ignoraverit qua auctoritate vera septima synodus Nicæna congregata, et quid in ea desinitum fuerit. Nam cum hæc synodus paulo ante sub eodem pontifice coacta esset, non potuerunt legati ejusdem pontificis auctoritatem et doctrinam illius ignorare. Ergo etiamsi falsi rumores sparsi essent de illa VII synodo, ut Genebrardus nescio quo fundamento affirmat, potuissent Patres concilii Francofordiæ a legatis summi pontificis instrui, ipsiusque VII synodi scriptis informari ac doceri. Imo cum celebratio Nicæni concilii esset in universa Ecclesia res celeberrima et maxime publicata, non est credibile quod inter episcopos universæ Galliæ et Germaniæ hoc loco congregatos nemo repertus fuerit, cui de congregata septima Nicæna synodo, ejusve per pontificem facta approbatione nihil plane constiterit. Accedit quod error ille adorandi imagines ut deos, potius est error gentilium, quam aliquorum hæreticorum, vel eorum qui fidem Christi profiterentur. Ergo nulla ratione credibile est, quod Bellarminus et Baronius existimant Patres concilii Francofordiæ id existimasse, aut propter solos rumores falsos id temere credidisse, præsertim cum nulla tunc esset in Ecclesia illius erroris suspicio, piæque et catholici fuerint episcopi hujus concilii, de quibus suspicari non liceat quod pravo aliquo affectu erga Orientales commoti, Patribus sacrosancti concilii Nicæni errorem attribuerint, vel eorum sententiam instar hæreticorum in deteriore parte interpretati fuerint. Altera ratio, quæ me a Baronii et Bellarmini sententia compellit recedere, hæc est: quod Patres hujus concilii sæpe profiteantur se procedere sub obedientia Romani pontificis; et in libro Sacrosyllabo sub finem, dum sententiam contra hæreticos proferunt, subjungant hæc verba: « Reservato per omnia juris privilegio summi pontificis domini et Patris nostri Adriani primæ sedis beatissimi papæ; » item quod iidem Patres in hoc concilio sæpe profiteantur, se majorum traditiones sequi et ab eorum vestigiis non discedere: et quod Carolus Magnus, qui huic concilio interfuit, in epistola ad episcopos Hispaniæ dicat, se in primis consuluisse apostolicæ sedis pontificem, quid de causa in illo concilio tractata sentiret: quodque paulo infra hæc verba subjungat: « Apostolicæ sedi, et antiquis ab initio nascentis Ecclesiæ et catholicis traditionibus tota mentis intentione, totæ cordis alacritate conjungar. » Quæ sane Patres concilii profiteri non potuissent, si sacrosanctam Nicænam synodum a sede apostolica confirmatam condemnassent. Nam, ut supra probavi, ex falsa informatione non potuerunt in facto errare. Itaque si scienter et per errorem hæc fecerunt, utique cum pertinacia et hæresi ista fecerunt; atque ita de auctoritate sedis apostolicæ aliter senserunt, aliter locuti fuerunt. Quæ cum meo iudicio de tanto et tali episcoporum coetu non sint præsumenda, non est verisimile id, quod aiunt reverendissimi et illustrissimi

A cardinales Bellarminus et Baronius, ipsos Patres concilii coram legatis summi pontificis et principe catholico, septimam synodum auctoritate pontificia confirmatam condemnasse, et Adriano summo pontifici restituisse. Accedit quod si hujus synodi auctoritate Nicænum concilium damnatum, atque ita error iconomachorum ex mala etiam informatione reipsa approbatus esset, certe ante nostra tempora, illius erroris aliqui sectator ejus auctoritate se suamque sententiam munire studuissent: quod tamen nullus fecit, maxime cum paulo post Carolum Magnum in eadem Gallia exortus fuerit Claudius Taurinensis, qui errorem illum in Occidentalem Ecclesiam introducere voluit: quem sane plurimum confirmare potuisset auctoritate Occidentalis plenarii concilii, si errorem illum definitione confirmasset. At vero neque Claudius in suum favorem illud adduxit, neque Jonas Aurelianensis, qui contra illum eodem tempore scripsit, et illius fundamenta confutavit, quidquam de concilio Francofordiensi respondit, vel quoad hanc partem scripsit. Adde ad extremum, quod Romana Ecclesia nullum unquam provinciale concilium quoad partem aliquam etiam approbaverit et receperit, in quo alia quadam ex parte cum pertinacia et hæresi aberratum fuerit. Hoc provinciale concilium, quoad eam partem quæ de servitute et filiatione Christi desinit, ab Ecclesia receptum et approbatum esse supra annotavi; non est ergo credibile quod eodem hoc concilio Nicæna synodus ulla ratione condemnata fuerit. Quare non possum non hac in re illam tueri sententiam quæ auctoritatibus et rationibus supra allegatis munita, sacrosancti œcumenici concilii Nicæni II auctoritatem contra omnes iconomachos plurimum defendit, exornat et auget. Sed dices, quid est respondendum ad auctoritates librorum Carolinorum, Hincmari, Aimoini, abbatis Urspergensis, Reginonis, Adonis et Joannis Aventini, qui omnes affirmant septimam synodum in concilio Francofordiensi damnatam esse? Respondeo, Diversi diversa sentiunt; Alanus, Sanderus et Surius locis supra allegatis dicunt, pseudoseptimam synodum sub Copronymo Constantinopoli habitam a Patribus hujus concilii condemnatam esse; sed cum prædicti historiographi scribant omnes illam synodum septimam hic condemnatam quæ pro adorandis imaginibus habita est sub Constantino et Irene, sine dubio non illam pseudoseptimam, sed potius veram septimam synodum eos intellexisse concedendum est; quia hæc, non illa pro adorandis imaginibus tempore Irenæ imperatricis celebrata fuit. Vasquius libro II de Adorat. cap. 7, disputationis septimæ, alique plures concedunt, apud Hincmarum aliosque prædictos scriptores rerum Germanicarum de Nicæna synodo sermonem esse; sed id, quod referunt, falsum esse, falsaque pseudo-Caroli relatione deceptos ita sensisse, adeoque non majorem fidem ipsis quam pseudo-Carolini libellis, attribuendam esse. Ego vero cum Francisco Suarez viro doctissimo opinor (Suarez, tom. I, disp. 54, sect. 3) hanc responsionem infirmis conjecturis et testimoniis niti, quæ sibi ipsis non constant.

« Nam imprimis, ut incipiamus a præfatione Eli-Philii, in qua totus discursus superioris responsionis præcipue fundatur, nulla fides ei adhiberi potest: nec verisimile est reliquos omnes historicos illi soli fuisse innoxios.

« Primo quidem, quia auctores præcedentis opinionis dubitant an in illa præfatione ut est in suo originali, Francofordiense concilium nominetur: et probabilius credunt, parenthesis illam, in qua Francofordiense concilii fit mentio, fuisse ab aliis interpositam. Quod si hoc verum est, neque Hincmarus, neque alii historici potuerunt ex hac præfatione sumere illam sententiam de damnatione synodi Nicæna in Francofordiensi, sed ad summum, in aliquo conventiculo imperitorum et hæreticorum hominum, a quibus fortasse liber ille editus est.

« Unde sumitur secunda conjectura: nam omnino recte sententiam iudicio liber ille non fuit a Carolo

magno editus, sed ab aliquo vel aliquibus hæreticis, qui illum vel occulte vel palam Carolo obtulerunt: Carolus autem illum ad pontificem Adrianum misit, qui in scripto ad Carolum de imaginibus, librum illum ex professo confutavit. Quæ omnia late probant Alanus supra, et Bellarminus dicto libro secundo, capitulo decimoquinto; ergo non est verisimile Hincmarum virum catholicum et doctum, ex sola illius libri auctoritate factum illud concilio Francofordiensi attribuisse.

¶ Tertio, quamvis ille liber tempore Caroli editus fuerit, tamen de præfatione, quæ nunc ei præfigitur, merito Alanus et Surius dubitant an sit antiqua, vel nuper ab aliquo hæretico edita et supposita, vel saltem corrupta: nam qui præfatur, vel ficto vel ementito nomine Eli. Philii, se nominat, ut seipsum occultet, quod statim suspicionem alicujus deceptionis generat, præsertim in re adeo lubrica, et ex se suspecta. Et præterea, quantum ex his quæ Alanus capite decimo octavo refert, conjectare possum, ipse Eli. Philii, se alium a Carolo esse ostendit: nam ex professo in eadem præfatione ostendere conatur Carolum fuisse illorum librorum auctorem, re prius deliberata cum episcopis concilii Francofordiensi; fuit ergo auctor illius præfationis Eli. Philii., non Carolus: et illa præfatio non fuit edita tempore Caroli magni: ergo nihil probabile de illa credi potest, nisi quod ab eodem sit edita, a quo denno liber ille inventus, vel typis mandatus ante quadraginta quatuor annos solummodo. Et minimum improbabile sit Hincmarum et alios antiquos historiographos ab illa præfatione sententiam suam hausisse.

¶ Quarto obstat (quod Surius notavit) quia auctor præfationis dicit, synodum illam, quæ a Francofordiensi damnata est, Constantinopoli fuisse celebratam: hæc enim ejus verba referuntur: « Allata est in medio quæstio de nova Græcorum synodo, quam de adorandis imaginibus Constantinopoli fecerunt: » ex quo verbo colligi potest, eum non de Nicæna, sed de Constantinopolitana synodo loqui: vel certe, cum dicat, in illa synodo actum esse de adorandis imaginibus: cumque etiam dicat (ut Bellarminus refert) Constantinopolim sitam esse in Bithynia, colligitur hominem illum prorsus fuisse imperitum, nullaque fide dignum: aut certe inferri potest, eum ex aliqua traditione aut fama credidisse quamdam Constantinopolitanam synodum rejectam esse in Francofordiensi, ignorasse vero quid in ea actum fuerit, et ex errore id addidisse.

¶ Ex his etiam constat quam sit infirmum testimonium Hincmari, ut credamus eum testatum esse, concilium Francofordiense damnasse synodum Nicænam ex sola auctoritate præfationis libri Carolini; cum verisimilius sit Hincmarum talem præfationem non vidisse. Unde Alanus supra merito fidem non habet huic testimonio, nec credit esse Hincmari, quia nec liber ille Hincmari, unde sumptum dicitur, exstat, neque ad nos pervenit, nisi ex relatione Illyrici hæretici, qui nullam fidem adhibemus, neque scimus unde fragmentum illud decerpserit, præsertim cum Trithemius inter opera Hincmari illum non numeret. Deinde in illismet verbis multa sunt falsa, et inter se pugnantia, vel parum probabilia.

¶ Primum, quod asserit in quadam vii synodo Græcorum quosdam dixisse imagines esse confringendas, alias vero esse adorandas; nam hoc non in una synodo, sed in diversis accidit: et ita videtur utramque synodum confundere, nam utramque illam partem dicit, non sano intellectu esse ibi definitam. Deinde, quod ait synodum Nicænam sine auctoritate papæ fuisse habitam, et Romam missam.

¶ Rursus, quod ait Romanum papam illam synodum Nicænam ad se missam, et in Franciam directam ut ibi (sicut indicat) examinaretur, vel corrigeretur, est per se improbabile et ab omni vera historia alienum.

¶ Denique quod ibi dicitur de volumine contra Ni-

cænâ synodum edito, et ab imperatore Romano misso per quosdam episcopos, non consonat cum eo, quod Hadrianus refert, Carolum misisse ad se librum per Engilbertum abbatem.

¶ Denique de aliis historicis omnibus necessario est fatendum, aliquem errorem in eorum scriptis contineri, nam in primis Aimoinus, quem abbas Urspergensis secutus est, expresse dicit synodum Francofurti damnatam, Constantinopoli congregatam fuisse; cur ergo interpretabimur eos de Nicæna loqui?

¶ Dices, Qui addunt, *Sub Constantino et Irene.*

¶ Respondet Alanus, illos libros quoad hanc particulam ab aliquo Iconomacho fuisse corruptos. Verum quia hoc probari non potest, nec fieri satis verisimile, dicam potius Aimoinum errasse, ignorantem quo tempore Constantinopolitana pseudosynodus congregata fuisset.

¶ Deinde Regino, quem Aventinus imitatur, illam synodum vocat *pseudosynodum Græcorum*, quo nomine appellata est ab omnibus catholicis illa synodus Constantinopolitana vii, nam Nicæna nec pseudosynodus appellari potuit, cum verissima fuerit, nec Græcorum tantum, cum universalis fuerit, et summi pontificis auctoritate coacta, cujus contrarium de illa synodo ibi indicatur.

¶ Dices: Quomodo ergo dicit Regino illam synodum fuisse factam, *pro adorandis imaginibus*? Respondet Alanus, legendum esse, *pro non adorandis*: et particulam *non* vel incuria vel malitia fuisse sublatam. Sed est difficilis responsio, cum id probari non possit. Libentius dicerem ignorasse illos auctores quid in conciliis Græcorum tractatum ac definitum fuerit; sicut de Nicæna synodo prior opinio dicebat: nec sine fundamento, quia illa pseudosynodus Constantinopolitana nunquam est in Latinum conversa, quod nobis constet: et synodus etiam Nicæna post longa tempora Latinitate est donata; et ex historiis illorum temporum nihil est certum scire potuerunt de his quæ in illis synodis tractata sunt.

¶ Ad verba Adonis Alanus acute respondet, verba illa, « pro adorandis imaginibus » non esse conjungenda cum præcedentibus, sed cum subsequentibus, interposito comate hoc modo, « pseudosynodus, quam septimam Græci appellant, pro adorandis imaginibus abdicata penitus, » id est, in defensionem adorationis imaginum, penitus abdicata est. Qui sensus est quidem satis consentaneus verbis ipsis: immo vix aliter commode construi possunt, quia nulla synodus appellata est *septima pro adorandis imaginibus*. Quod si hic sensus verus est, fortasse Regino verbis Adonis fuit deceptus, nam vel æquales fuere, vel Regino junior fuit: floruit enim Regino anno nongentesimo decimo, teste Trithemio, et tamen Ado textus historiam usque ad annum octingentesimum septuagesimum septimum: fuit ergo Ado vel antiquior, vel, ut minimum, æqualis: fieri non potuit, ut Regino verbis Adonis non satis intellectis deceptus fuerit, et ab eis occasione errandi sumpserint abbas Urspergensis et Joannes Aventinus, qui absque controversia sunt longe recentiores. Imo et de Aimoino, vel Annonio idem dici potest, si fortasse ille est quem sub nomine *Ammonii monachi* refert Trithemius scripsisse de rebus Francorum anno nongentesimo. Quod si hic sensus non probatur, potius dicendum est (sicut de aliis) ignorasse Adonem quid tractatum sit in pseudosynodo Constantinopolitana, falsoque existimasse, in ea esse definitum imaginibus esse perfectam latrariam tribuendam, quam nomine pseudosynodi Græcorum, Nicænam illam synodum intellexisse.

¶ Ex his ergo omnibus saltem concluditur evidenter nullum ex historiis posse sumi firmum argumentum, quo existimetur, Concilium Francofordiense contra veram imaginum adorationem, aut contra synodum Nicænam aliquid definivisse. Ostendimus

Item manifestis iudiciis et rationibus, non potuisse A concilium Francofordiense, si in eo de causa imaginum actum est, aut sententiam Hadriani pape, et Nicæni concilii veram definitionem et auctoritatem ignorare, vel ab eis sciens et prudens dissentire, supposita reverentia, quam ex ejus actis quæ exstant, scimus sibi apostolicæ detulisse. Relinquitur ergo, necessario fatendum esse vel historicos errasse, vel aliqua ex parte corruptos esse eorum codices, vel certe non de vera, sed de falso nominata septima synodo locutos fuisse. Et quidem de testimonio præfationis Carolinæ, et testimonio Hincmari, nulla omnino est habenda ratio: illius quidem, quoniam est ignoti auctoris, et suspecti, et quia non constat quo tempore aut loco scripta sit, aut edita, vel inventa, et quia aperta continet mendacia, et falsa testimonia, quæ Nicænæ synodo imponit: hujus vero, quia non constat tale testimonium esse Hincmari, nisi ex relatione hominis hæretici, et hostis imaginum: et quia ea ipsa, quæ in illo testimonio referuntur, parum sunt verisimilia, et aliis certis historicis consentanea. Videatur integrum opus ipsius Hincmari quod editum est anno 1615 Parisiis, ubi sine ulla lectionis varietate Constantinopoli legitur. Quæ opuscula nunc integra reperies in bibliotheca veterum Patrum anno 1618 Colonia excusa. De reliquis vero auctoribus, cum negare non possimus errorem aliquem in eorum libris reperiri, omnino encervatur in hac parte eorum auctoritas. Propter quod posset aliquis libere negare, quidquam actum esse de imaginibus in concilio Francofordiensi, neque pro illis, neque contra illas, quia neque exstant acta illius concilii quoad hanc partem, neque ullus auctor catholicus ea se vidisse refert: nam quæ hæretici isto tempore sub hoc nomine divulgaverunt, ab eis plane conflictata sunt: unde neque exemplar designant ex quo illa transtulerint, neque locum in quo hactenus delituerint, ipsique invenerint. Neque etiam ad verbum describunt acta concilii, sicut in aliis conciliis fit, et sicut nos habemus eam partem hujus concilii, quæ est de filiatione adoptiva Christi.

Denique Jonas Aurelianensis, qui paulo post Carolum Magnum floruit, et contra Claudium Taurinen-

sem in defensionem imaginum ad Carolum Calvum scripsit, initio illius operis mentionem faciens concilii Francofordiensi, solum dicit in eo damnatum esse errorem Felicis de filiatione Christi adoptiva, nullam mentionem faciens, quod causa imaginum in illo concilio acta fuerit; et Walafridus Strabo in libro de Rebus ecclesiasticis capite octavo mentionem faciens erroris Græcorum circa imagines, dicit damnatum esse in concilio Romano sub Gregorio III, et subdit: « Ipsa denique querela Græcorum temporibus bonæ memoriæ Ludovici imperatoris, in Franciam perlata, ejusdem principis providentia scriptis synodalibus est confutata. » De concilio autem Francofordiensi nullam mentionem facit, cum tamen Walafridus ejusdem fere ætatis auctor fuerit. Non ergo caret hic modus dicendi probabili conjectura.

Quia tamen tot historiæ, quæ mentionem faciunt concilii Francofordiensi, referunt aliquid de imaginibus in eo actum esse, suspicari cogunt aliquid habuisse hujus rei fundamentum, et saltem traditione vel fama publica ad eorum aures pervenisse, qui hoc scribere cœperunt, Adonis nimirum, vel Aimoini, aut Reginonis. Quare credibile est Hadrianum papam cum legatos suos ad concilium Francofordiense mitteret, per illos etiam misisse acta concilii Nicæni, quod illo eodem tempore finitum fuerat, ut definitio illius toti Occidenti innotesceret. Atque ita fieri facile potuit, ut in concilio Francofordiensi nihil denuo de imaginibus ageretur, vel scriberetur, præter acceptationem concilii Nicæni, et consensionem illorum patrum in damnando pseudosynodo Constantinopolitana: et hoc fortasse est quod Ado brevibus verbis referre voluit juxta sensum supra traditum: et eadem est aliorum sententia, quavis circa res alias vel circumstantias, pertinentes ad illam pseudosynodum Constantinopolitanam, errorem aliquem ex ignorantia historiæ miscuerint. Quem errorem posteriores historici, ut vidimus, emendarunt, partim ratione et certa conjectura ducti, partim quia de Nicænâ synodo clariorem notitiam adepti sunt. Sic igitur in re tam incerta merito concilium Senonense eam partem probabiliorem elegit, quæ ait concilium Francofordiense Nicæno non consensisse.

EX NATALIS ALEXANDRI

DISSERTATIONE DE IMAGINIBUS

EXCERPTA.

§ 1. — Proponitur objectio Dallæ ex libris Carolinis petita.

Dallæus Calvinista alique ejusdem sectæ, et Forbesius alique Lutherani scriptores, contra dogma catholicum de imaginum sacrarum veneratione, librorum Carolinorum doctrinam objiciunt, et probare nituntur eam septimæ synodi decretis plane esse contrariam, ejusque definitionem et fundamenta omnia convellere. Quæ luculentiora sunt, hic expono.

1. Ubi Scripturæ loca examinavit Carolus Magnus, quæ Nicænâ synodus ad hanc causam protulerat, identidem testatur, quam illa constituit, imaginum « adorationem, neque per patriarchas, neque per prophetas, neque per apostolos, neque per apostolicos viros, uspiam institutam esse » (Lib. II, cap. 5); et toto ejusdem libri cap. 25 probat, « Nusquam ab apostollis, exemplis aut verbis, institutum fuisse imagines adorare. » Legendum etiam libri primi caput 30.

2. Lib. II illius operis, cap. 21, solum Deum religioso cultu colendum et adorandum probat libri illius auctor, indeque colligit nullum cultum religiosum

esse imaginibus exhibendum. « Solum, inquit, Deum colere, ipsum adorare, ipsum glorificare debere, totius divinæ Scripturæ tuba terribilis insonat. Unde cavendum illis est, et modis omnibus pertimescendum, ne dum imaginum cultum et adorationem Christianæ religioni ingerere nituntur, singularem unius Dei cultum et adorationem frustrare videantur. Quæ duo ita inter se mutuo reluctantur, ut si unum steterit, aliud stare non possit.... Solus igitur Deus colendus, solus adorandus, solus glorificandus est; de quo per Prophetam dicitur: *Exaltatum est nomen ejus solius* (Psal. CXLVIII, 12). Cujus etiam sanctis, qui triumphato diabolo cum eo regnant, veneratio exhibenda est. Imagines vero omni sui cultura et adoratione seclusa, utrum in basilicis propter memoriam rerum gestarum et ornamentum sint, an etiam non sint, nullum fidei catholicæ afferre poterunt præjudicium: quippe cum ad peragenda nostræ salutis mysteria, nullum penitus officium habere noscantur. »

Et lib. I, cap. 2, Nicænæ synodi Patres sic perstringit: « Non gratiam Dei in ea veritate querunt,

de qua piæ Veritas et vera Pietas dixit : *Si permanseritis in verbo meo, cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos* (Joan. VIII, 31, 32); sed in imaginibus artificum industria formatis, quæ spectatores suos plerumque, ob rerum gestarum memoriam, inducunt in admirationem; adoratores vero semper in errorem. Non enim mediocris est error, cum aliud adoratur religionis cultu quam is qui dixit : *Domini Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi, 13). »

3. Ne quis cavillator, inquit Dallæus, hic obrudat solemnem latræ et dulciæ cultusve absoluti et relativi distinctionem, Carolus omnino admitti imaginibus in religione cultum, non adorationem modo divinitati debitam, sed etiam « cultum, observationem (Lib. II, c. 23; lib. III, c. 18), venerationem (Lib. II c. 27), honoremque eum qui collo inflexo (Cap. 30), vel capite summisso exhibetur (Cap. 1), vel thuris et luminarium oblatione (Cap. 2) » constat : quæ voces cultum quemvis religiosum, etiam latræ inferiorem complectuntur, eumque adeo quem hodie Ecclesia Romana imaginibus deferendum putat. Vult enim Tridentina synodus fideles « imagines venerari, osculari, et coram iis caput aperire, ac procumbere. »

4. Negat Carolus eam imaginibus exhibendam, vel venerationem, quæ sanctis vita functis, vel adorationem, quæ viventibus ex charitatis et salutationis officio exhibetur; hoc est, civilem salutationem, quæ religioso cultu longe inferior est. « Si igitur angeli, inquit, sive homines, minime adorandi sunt, salva adoratione quæ charitatis et salutationis officio exhibetur, multo minus imagines, quæ rationis expertes sunt, nec salutatione nec adoratione dignæ, eo quod insensate sint, adorandæ sunt : quæ si adorandæ non sunt, imo quia non sunt, duplex illi in hac parte deliquim patrare perhibentur, sive quia eas adorant, sive quia ut hoc facerent, ab apostolis sibi traditum esse mentiuntur. » Hæc lib. II, cap. 25.

5. Ne sacris quidem vasis æquiparari imagines patitur librorum Carolinorum auctor, aut divinarum Scripturarum Codicibus; Nicænisque irascitur, qui eas res inter se comparaverant. At qui imaginibus hodie deferunt honos, longo intervallo superat eum qui vasis voluminibusque sacris in Ecclesia habetur. « Quanta (inquit) excellentia vasa divino cultui mancipata imaginibus emineant, divinæ legis instrumenta demonstrant; cum utique illa, præcipiente Domino per Moysen in testimonii tabernaculo condita, et instituentem vatum sanctissimo David, per Salomonem in templo Hierosolymis condita atque dicata, et typicorum sensuum arcana significaverint, et in his quæ ad Dei cultum pertinent, diuturni ministerii officium gestaverint. Hæc autem, salva ratione cherubim sive boum et leonum, qui non ad adorandum, sed ad rerum futurarum significationem conditi sunt, non solum a quoquam sanctorum non condite, vel dedicate, sed pene cunctorum divinæ legis oraculorum testimoniis usquequaque sunt abdicatæ. Hæc quoque vasa, quæ ad peragenda nostræ redemptionis mysteria, sancta habet Ecclesia, semper sunt fidelibus necessaria, semperque in divino cultu officiosa. In vas igitur Deo sacrificium, non in imaginibus offertur.... Denique sine imaginibus et lavacri unda, et sacri liquoris unctio percipi, et thymiamata adoleri, et luminaribus loca sacra perstruuntur, et corporis et sanguinis Domini consecratio effici potest; sine vasis vero nunquam. Nam et nostræ salutis auctor, cum et Veteri Testamento terminum et Novo initium poneret, non imaginem, sed calicem accepisse perhibetur; et per prophetam Dominus non ait : *Mundamini, qui fertis imagines, sed : Mundamini, qui fertis vasa Domini* » (Isa. LI, 11). Hæc lib. II, cap. 29.

Et cap. 30 : « Divinæ Scripturæ libris, inquit, imagines rite æquiparari non possunt : cum Scripturæ divinæ sint à Deo prædestinatæ, et per momenta sæculorum ad humanæ salutis emolumenta clementi exhibitione concessæ, habeantque auctores sanctos et venerabiles viros virtutum lampadibus et

A miraculorum insignibus coruscantes, vel certe ipsam Dominum; imagines vero et gentiliū errorum vanitate prolatae sint, et nullam salutis exhibitionem, nullam sacramenti alicujus mortalibus prærogativam adducant, sed oculis tantummodo saveant, per quos quasi per quosdam legatos gestarum rerum memoriam cordibus mandent.... Unde datur intelligi non picturas, sed Scripturas, ad nostræ fidei eruditionem esse concessas. Quam ergo sit incautum, quamque a ratione remotum dicere : Sicut divinæ Scripturæ libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus, facile intelligere potest quisquis divinarum Scripturarum cognitionem habet. » Et post multa sacrarum literarum elogia hæc subjungit : « Nihil igitur horum quæ perstrinximus, sive his simillium, quæ brevitatis studio prætermisimus, in imaginibus, o imaginum adorator, o rerum insensatarum cultor, invenire posse te constat, quæ dum his omnibus meritum prærogativis careant, dolendus potius quam mirandus es, cur eas divinis Scripturæ libris, in quibus tot bona reperiuntur, æquiparare affectes. Tu qui fidei tuæ puritatem in imaginibus conservare te dicis, supplex eis astare memento, cum thymiamatibus : nos præcepta Domini solerti indagatione perquiramus in divinæ legis Codicibus. Tu luminaribus perillustra picturas, nos frequentemus divinas Scripturas. Tu fucatorum veneratores esto colorum : nos veneratores et capaces sinu sensuum arcanorum. Tu depictis demulcere tabulis, nos divinis mulceamur alloquiis. Tu figuris rerum insta, in quibus nec visus, nec auditus, nec gustus, nec odoratus, nec tactus est : nos instemus divinæ legi, quæ est irreprehensibilis, in qua testimonium Domini, justitiæ sive præcepta, timor sive judicia ejus inveniuntur. »

6. Idem auctor indignatur sanctorum martyrum et confessorum reliquias e vestibus imagines a Nicænis in honore coæquari. Nullam ergo omnino religiosam venerationem imaginibus exhibuit; cum apud omnes in confesso sit, eam quæ reliquiis deferretur, longe infra latræ esse. « Sanctorum, inquit, corpora venerari, eorumque reliquias honorem exhibere non sine causa vetustas admisit.... Dicant illi ubi unquam jubeamur imagines adorare? Sancti in cælestibus sedibus cum Christo vivere et eorum ossa quandoque resurrectura creduntur : at imagines nec vixisse unquam creduntur, nec resurrecturæ.... imaginibus ergo quæ nec vixisse unquam creduntur, nec resurrecturæ, sed ut ignibus aut carie consumendæ perhibentur, adorationem soli Deo debitam impartiri, aut segnitiei est, si utrumque agitur; aut insanitiæ, vel potius infidelitatis, si pertinaciter defenditur. Nos itaque nec cum Vigilanti, ejusque sequacibus, reliquias abnegantes, nec cum Simone ejusque complicitibus imagines adorantes, et reliquiis sive sanctorum corporibus opportunitum obsequium exhibemus; et basilicas, prout libet, sanctorum imaginibus, sive etiam auro, argenteo exornamus; et servitium adorationis, sive culturæ, soli Deo, cui soli debetur, ipso opitulante, impendimus. » Hæc libro III, cap. 24.

Multo minus patitur imagines componi cum cruce, quia crucis vexillo antiquus hostis, non imaginibus, victus est; et crucem jubemur tollere, non imagines. « Non sunt igitur imagines cruci æquiparandæ, non adorandæ, non colendæ, sed huic mundo cum cæteris quæ mundi sunt relinquendæ. » Itæc libro II cap. 26.

7. Hunc auctorem ne relativam quidem venerationem admittere constat ex libro III, cap. 16 : « Dicant igitur, inquit, quibus hoc tam peculiare est dicere, quia imaginis honor in primam formam transit : dicant si hoc legerint, aut quibus valeant testimoniis approbare; Dominus namque et Salvator noster non ait : *Quandiu fecistis imaginibus, sed : Quandiu fecistis uni de minimis istis, mihi fecistis* (Matth. xxv, 40). Nec ait : *Qui imagines, sed : Qui vos recipit, me recipit* » (Matth. x, 40). Et lib. IV, cap. 10, de Epi-

phanio diacono sic loquitur : « Dixit enim, imaginem per nomen significationis, ad primæ formæ honorem, id est, ad sancti in cuius nomine prætitulatur, venerationem posse deduci, quod fieri posse, nullis rationis indicis evidentibus potest approbari. »

8. Nonne is auctor ea quæ olim a Nicænis et Romanis, et ante sanctorum imagines concinnantur luminaria, et adolentur thymiamata, palam et verbis quidem acerbissimis insectatur? Nonne iis hoc nomine « vesania rationabiliter subsannanda » exprobrat? Nonne, quem damnat, hujus venerationis ritum sic describit, ut eundem esse cum eo appareat, qui ab adversariis usurpatur? Nam de duarum pulchrarum seminarum imaginibus verba faciens, quarum una Mariæ sit, altera Veneris; « Ista, inquit, qui superscriptionem Dei Genitricis habet, erigitur, honoratur, osculatur. » Quæ nemo non videt, inquit Dalkæus, eadem illa esse quæ hodie fiunt.

9. Eodem pertinet quod ille scribit lib. iv, cap. 21. Refert enim eo loco B. Virgineum pingi solitam, aselli gestamine vectam, puerum in ulnis ferentem, Joseph prævia in Ægyptum descendentem. Ex ea autem pictura argumentatur : Si imago Virginis adoranda sit, adoranda item esse animantis imaginem, quod nullo pacto earum in adorando diremptio fieri possit : « Aut utriusque adoratio est spernenda, aut utraque sunt adorandæ. » Ergo cum hoc sit absurdissimum, illud ponendum atque confitendum esse concludit. Jam quis non intelligit, ea ratiocinatione quamlibet imaginum adorationem, seu absolutam, seu relativam, seu latrariam, seu duliam, omnino funditusque subverti, cum istorum cultum nullus, quantumvis exiguus, animantis imagini conveniat? « Cum ergo, inquit, altera ab altera dirimi sine dissidio nequeat, e. utraque, ne forte animantis imago adoretur, adorari non debeant, restat ut utraque adorationis honore careant : et ornamentorum solummodo in basilicis, aut in quibuslibet locis loca teneant, et aspicientibus rerum gestarum memoriam præbent. »

10. Præterea, Nicænos Patres imprudentiæ et presumptionis arguit lib. iii, cap. 11, quod anathema dixerint totius mundi Ecclesiis, antequam a singularum provinciarum Ecclesiis, missa legatione, scriptisque epistolis sciscitanti essent, « Utrum imagines adorari, aut non adorari deberent. » Illud eorum anathema « dementissimum » vocat; atque, « Tolerabilius esse ab istis execrari, quam cum illis res insensatas contra divinarum Scripturarum instituta adorare. » His itaque aliisque de causis, Nicænam hanc synodum longe et ultra quam dici potest, ab illa distare ait quæ olim in eadem urbe contra Arii perfidiam habita fuerat : « Cum illa, inquit, Ecclesiam catholicam ab errore reducat, ista e contrario in errorem inducat; illa a periculosissimo Arii naufragio eam depellat, ista eam in adorandarum imaginum naufragium coactam impellat; illa Filium esse Patri consubstantialem et coæternum perdoceat, ista res insensatas adorare percenseat, etc. In illa exsecrentur eorum blasphemix, qui, Filium coessentiali Patri nec credunt, nec fatentur; in ista abominetur, eorum puritas, qui, sprete picturarum adoratione, soli Deo se servituros strenua mente et devoto pectore profitentur. » Ex quibus colligit Dalkæus, cap. 3, novam tum temporis apud Christianos fuisse opinionem, quam nunc de imaginum veneratione tuemur, eamque catholicos tum impugnasse, sicut hodie protestantes oppugnant; Carolum Magnum, inquam, totumque unam Germaniæ ac Gallicæ Ecclesiæ clerum.

§ II.—*Responsio illorum confutatur, qui libros Carolinos alicujus hæretici opus esse scripsere; et ostenditur illorum auctorem esse Carolum Magnum.*

Cum Surio, et Bellarmino, aliis nonnullis visum est libros Carolinos religiosissimo imperatori perpetram ascriptos, et a nescio quo scriptos hæretico,

A ipsiusque oblatos majestati, ab eos missos ad Hadrianum Romanum pontificem per Angilbertum abbatem, ut eos refelleret; sed non ita se res habet. Fuerunt enim hi libri vel a Carolo Magno vel, eo jubente, ab alio, regio ejus nomine compositi ac vulgati.

Id vero probatur ex totius operis præfatione. « Quoniam, inquit, in Ecclesiæ sinu regni gubernacula Domino tribuente suscepimus, necesse est ut in ejus defensione, et ob ejus exaltationem, Christo auxiliante, toto annisu certemus. » Mox : « Quod opus, inquit, aggressi sumus, cum cōhibentia sacerdotum in regno a Deo nobis concessio, catholicis gregibus prælatorum, non arrogantis supercilio, sed zelo Dei et veritatis studio. » Et libri i. cap. sexto, « Fippinum regem venerandæ memoriæ genitorem suum » appellat; cujus suæque cura effectum ait, ut Gallicæ aliæque Occidentis Ecclesiæ, in psallendi ordine cum Romana concordarent.

Secundo, id probatur ex epistola synodali concilii Parisiensis sub Ludovico Pio in eadem causa habiti, ad Ludovicum et Lotharium imperatores, data. « Eandem porro synodum, inquit, cum sanctæ memoriæ genitor vester coram se suisque perlegi fecisset, et multis in locis, ut dignum erat, reprehendisset, et quædam capitula, quæ reprehensionis patebant, prænotasset, eaque per Angilbertum abbatem eundem Hadriano papæ direxisset, ut illius judicio et auctoritate corrigerentur: ipse rursus favendo illis, qui ejus instinctu tam superstitiosa tamque incongrua testimonia memorato operi inseruerant, per singula capitula in illorum excusationem respondere quæ voluit, non tamen quæ decuit, conatus est. »

Tertio, probatur ex Hadriani I responsione ad Carolum Magnum missa, qua primo testatur quanto cum amore Angilbertum abbatem suscepisset, addit : « Inter quæ edidit nobis capitulare adversus synodum, quæ pro sacrarum imaginum erectione in Nicæa acta est. » Tum per unumquodque capitulum responsum reddere aggreditur. Sunt autem ipsa Carolini operis capitula, mutato duntaxat ordine.

Quarto, Hincmarus Rhemensis archiepiscopus, lib. contra Hincmarum Laudunensem, cap. 20, de synodo septima loquens a Francofordiensi concilio abdicata, hæc subjungit : « De cujus destructione non modicum volumen, quod in palatio adolescentulus legi, ab eodem imperatore (nimirum Carolo) Romam est per quosdam episcopos missum, in cujus voluminis quarto libro hæc de universalis nomine scripta sunt. » Atque hoc loco Hincmarus vigesimum octavum libri quarti caput describit, plane idem cum eo quod legitur in libris Carolinis a Tilio editis.

Quinto, exemplaria mss. Vaticanum et Tilianum Caroli nomen præferunt. Postremi hunc fuisse titulum Tilius ipse Meldensis episcopus prodidit : « In nomine Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, incipit opus illustrissimi et excellentissimi seu spectabilis viri, Caroli, nutu Dei regis Francorum, Gallias, Germaniam, Italianque, sive harum finitimas provincias, Domino opitulante regentis, contra synodum quæ in partibus Græciæ pro adorandis imaginibus stolidæ sive arroganter gesta est. » Itaque Carolus Magnus istius operis auctor est, aut certe eo jubente, ab alio ex ejus persona et nomine illud est editum.

Quatuor tamen operis Carolini libros ad Hadrianum pontificem a Carolo Magno per Angilbertum missos non existimo, quanquam asserere videatur Hincmarus, sed capitulum duntaxat lemmata sive titulos. Primo, quia nec argumentis, nec conviciis quæ toto continentur opere, pontifex respondet, respondurus utique si legisset; sed unicumque titulum simplicem ejus quod reprehensum ac improbatum est, defensionem subjicit. Secundo, quia nec ad singula capitulum lemmata respondet, nec eo, quo in libris quatuor proposita sunt, ordine. Tertio, quia Hadrianus, in Apologiæ cap. vigesimo quinto, postrema capitulum ex misso ad se capitulari refert, in quo Francofordienses præsules ita loquuntur : « Ut sciat

dominus apostolicus, et Pater noster, et cuncta simul Romanorum Ecclesia, ut secundum quod continetur in epistola beatisissimi Gregorii, quam ad Serenum Massiliensem episcopum direxit, permittimus imagines sanctorum quicumque eas formare voluerint, etc. Quod ultimum capitulum in libris Carolinis non exstat. Itaque non inanis est conjectura, Carolinos libros aliquot annis ante Francofordiensem synodum, jubente Carolo, vel eo etiam navante operam, fuisse conscriptos, nempe post triennium a Nicæna secunda synodo, id est, anno circiter Christi septingentesimo nonagesimo, ut ipsius Carolini operis prefatio testatur, postquam acta septimæ synodi, e Græco in Latinum translata, in Gallias perlata sunt. Quæ acta cum Francofordiensi concilii Patribus displicissent, ac ea de re certiores facere Hadrianum papam decrevisset, excerpta fuere ex libris Carolinis lemmata capitula, non eodem quo in libro erant, sed quo visum est collectori, ordine. Ideo *Capitulare* id vocat Hadrianus initio Apologie. Ut ut est, libros Carolinos Ecclesiæ Gallicanæ et Germanicæ tunc temporis de imaginibus sententiam exhibere constat, cum eadem tradant quæ Francofordiensis synodus, quæ Jonas Aurelianensis, quæ Agobardus, quæ Walafridus Strabo, quæ Parisiensis sub Ludovico Pio convenerunt.

Nunc audiendæ ac diluendæ Bellarmini rationes, quibus probare sibi visus est libros illos non a Carolo Magno, sed ab aliquo hæretico scriptos esse. Prima est quod exstat Hadriani ad Carolum apologia, qua reselluntur: ex qua intelligitur ipsos ab aliquo hæretico compositos, et a Carolo ad pontificem missos, ut ipsis responderet.

Responsio. Nulla est hæc ratio: dissimulavit enim prudentissimus pontifex, quod non ignorabat, nomen auctoris horum librorum, nec Carolo Magno tribuere ipsos voluit, qua parte reprehensioni obnoxii erant, ne illius animam offenderet; tribuit vero qua parte laude digni erant, ut ipsum demereretur. Quanquam non totum opus Carolinum ad Hadrianum pontificem missum est, ut mox diximus, sed excerpta ex eo capitula lemmata: e quibus Carolo Magno postremum tribuit pro sua prudentia, quod illud unum approbatione dignum esset, cætera quos esse dissimulat. « Hoc sacrum (inquit) et venerandum capitulum multum distat a totis supradictis capitulis, et ideo cum agnovimus vestre a Deo servatæ orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium in eo ubi rectæ fidei plena penitus confessæ est sensum sanctissimi Gregorii sequi. »

Secunda ratio Bellarmini. Constat ex historiceis, Gregorium II, Adrianum I, Leonem III, imperatores Græcos excommunicasse, nec imperium in reges Francorum transtulisse, quia Græci imperatores iconomachi erant: non est ergo verisimile Carolum Magnum eadem hæresi laborasse, et pro errore Græcorum contra Romanum pontificem scripsisse.

Responsio. Libri Carolini iconomachos sexcentis in locis impugnant damnantque, tantum adest ut iconomachorum sententiam tueantur. Non sequitur ergo Carolum Magnum illorum auctorem non fuisse, quia iconomachorum hæresi infectus non fuit. De imperii translatione alias dicemus.

Tertia ratio Bellarmini. Claudius Taurinensis, iconomachicæ patronus, tempore Caroli Magni ne mutire quidem ausus est, teste Jona Aurelianensi episcopo. Summa igitur impudentia est libros contra imagines Carolo tribuere.

Responsio. Falsum semper supponit Bellarminus. Libri enim Carolini non favent iconomachis, cum destrui non permittant imagines; imo nec earum honorariam adorationem penitus improbant, sed cultum duntaxat latræ, quem ipsis putabant a synodo septimam decretum. Sicut ergo perperam colligeretur septimam synodum a concilio Francofordiensi trecentis Patribus, agente etiam Carolo Magno, damnatam non fuisse, quia Carolum Magnum religiosissimum principem fuit, non iconomachus: ita perperam col-

ligitur libros Carolinos eo auctore scriptos non fuisse, quia iconomachus non fuit. Eadem quippe sententia est concilii Francofordiensi et operis Carolini.

Quarta ratio Bellarmini. In concilio Gentiliacensi sub Pippino Caroli Magni patre, Græcorum error contra sacras imagines, presentibus Græci imperatoris legatis, consultatus est; et ad concilium Romanum sub Stephano pro restituendis imaginibus celebratum misit Carolus duodecim Gallicanæ Ecclesiæ præsules. Itaque immerito in iconoclastam transformatur Carolus Magnus.

Responsio. Totum concedimus; sed hinc non sequitur Carolum Magnum auctorem non esse librorum Carolinorum. Hi enim libri Gallicanorum præsulum sententiam exprinunt ac propugnant, imagines in templis ad ornatum, et ad rerum gestarum memoriam servandas, non vero adorandas. Quamobrem non transformatur in iconomachum Carolus Magnus, etsi eorum asseratur auctor.

Quinta ratio Bellarmini. Carolus et Hadrianus semper fuere conjunctissimi, defunctoque Hadriano epitaphium posuit Carolus. Vix igitur credi potest illum tam acri stylo in laudatum pontificem scripsisse, alteriusque fuisse fidei et religionis.

Responsio. Etsi conjunctissimi fuerint, sequiturno imperatorem a pontifice de cultu imaginum non dissensisse? Certe Ludovicus Pius conjunctissimus erat Eugenio II, a quo tamen in eadem questione dissensit, ut ex actis concilii Parisiensis compertum est. Sicut ergo Ludovicus Pius Jeremiæ et Jonæ Gallicanis episcopis in mandatis dedit, ut Eugeni animum leniter ad id quod optabant, inclinarent, et cum ipso reverenter agerent ac modeste: ita verisimile est Carolum Magnum in mandatis dedisse Angilberto abbatii, ut venerabundo, non procaci animo cum Hadriano ageret, et excerpta ex libris Carolinis capita contra Nicænam synodum secum tam cum eo communicaret. Hæc Hadrianus accepit, legit, consultavit. Nihil propterea venerationis et anticitæ suæ erga summum pontificem remisit Carolus Magnus. Nec sequitur Carolum Magnum et Gallicanos præsules, alterius fuisse ab Hadriano fidei et religionis, quia imagines memoriæ tantum instructionisque causa habendas, non vero adorandas contendebant. Nondum enim erat eliquata et plane perspecta veritas (ut sancti Augustini verba usurpem sanctum Cyprianum et Africanos antistites excusantis, circa baptismum hæreticorum aliud a Stephano I pontifice maximo et reliqua Ecclesia sentientes), nec agnoscebant adhuc plenarium ea de re totius Ecclesiæ concilium. Neque enim cum septimam synodum impugnabant, rem sibi putabant esse cum œcumenica synodo, sed cum nationali duntaxat concilio Græcorum. Ita passim librorum Carolinorum auctor profitetur, queriturque quod illa sibi universalis aut septimæ synodi nomen arrogaret: Quam œcumenicam dici posse negat, ad quam soli Græci convenissent, reliquarumque provinciarum Ecclesiæ convocatæ, aut sententiam per epistolas encyclicas, more ecclesiastico, rogatæ non fuissent.

Sexta ratio Bellarmini. Certum est Carolum hominem Græce et Latine peritum, prudentem et ingeniosum fuisse: libri autem isti hominis barbari, imperiti ac levis esse videntur.

Responsio. Etsi rudes et inconditi fingantur hi libri, et tales videri possint, si cum scriptis elegantioribus conferantur, non tamen si cum aliis ejusdem ævi lucubrationibus componentur. Ingenium enim, eruditionem, facundiam tantam, quanta in præstantissimis illius sæculi viris effulgebat, sui auctoris testantur. Sed age, ea expendamus, quibus Bellarmini cardinalis censura nititur. Scriptor ille, inquit, Constantinopolim urbem notissimam in Bithynia esse dicit, cum nemo nesciat esse in Thracia; in eaque urbe concilium pro cultu imaginum celebratum asserit, cum tamen Nicææ celebratum nemo nesciat,

nisi qui nibil legit. Tum quædam de eucharistia dicta Patribus Nicænis tribuit, quæ non ipsorum, sed adversariorum erant. Sed hæc mentis non satis attentæ allucinationes, vel memoriæ lapsus sæpenu-mero exquisitis eruditisque ingenis excidunt. Sine imperitia ergo et stultitia nescire potuit Carolus Magnus Constantinopolim Thraciæ, non Bithyniæ, urbem esse. Asserere etiam absque fœdæ ignorantie labe potuit, concilium pro cultu imaginum Constantinopoli celebratum, quia primo Constantinopolim convocatum fuerat, et postea ob iconomachorum tumultus, Nicæam translatum est. Tandem quod Nicænis Patribus iconoclastarum de eucharistia dicta tribuit, ex præcipiti Nicænorum actorum lectione factum est: cum enim Constantinopolitanæ contra imagines pseudosynodi acta Nicænis permista sint, proclive fuit ut auctor, qui illa cursim legit, vel forte illorum duntaxat excerpta collecta ab homine non satis accurato, per incogitantiam ea verba Nicæno-rum Patrum esse putaverit, quæ revera sunt icono- machorum.

Instat Bellarminus, librorum Carolinorum aucto-rem duo insignia mendacia de Nicænis Patribus, quo ipsis invidiam conflaret, per summam calumniam obtulisse; unum quidem, quod ii synodicum decre- tum sine consensu Romani pontificis fecissent; alte- rum, quod definivissent, imagines cultu latriæ ad- orandas esse.

Respondeo, Carolini operis auctorem nullibi as- serere quod Nicæna pro cultu imaginum synodus absque Romani pontificis auctoritate definitionem ediderit: imo scriptas a Constantino et Irene de syno- do convocanda ad Adrianum I litteras diserte nomi- nat: Adriani cum Tarasio Constantinopolitano patriarcha conjunctionem ad imaginum adorationem asserendam ac promovendam memorat: ac Joannem presbyterum objurgat quod Hadriani et Tarasii conspirationem in causa imaginum adulatorie com- mendasset (*Lib. II, cap. 4*), et detorto Davidici versi- culi sensu: *Misericordiu et veritas obviaverunt sibi; justitia et pax osculate sunt (Psal. LXXXIII, 11)*. Scripsit quidem Hin. marus lib. contra Hincmarum nepo- tem, cap. 20, « Nicænam synodum de imaginibus defini isse sine auctoritate apostolicæ sedis. » Sed error Hincmari ad Carolum Magnum non pertinet.

Non imposuit etiam Nicænæ synodo Carolini scri- ptor operis, quod imagines latriæ cultu adorandas definivisset, sed ejus sensum non assecutus, existi- mavit rem ita se habere, quanquam disertis verbis id negasset Nicæni Patres: existimavit, inquam, synodum distinctione adorationis honorariæ et ad- orationis latriæ fucum fecisse, et errore palliatum asseruisse, quem Constantinus episcopus absque verborum ambagibus protulisse visus erat. « Erro- rem, inquit, illi videntur plebibus ingerere palliatum. Atunt enim: Non adoramus imagines ut Deum, nec illis divini servitii cultum impendimus, sed dum illas aspiciamus et adoramus, illo mentis nostræ acumen defigimus, ubi eos, quorum illæ sunt, esse non igno- ramus. » Hæc libro III, cap. 17.

§ III. — Ad objectiones ex libris Carolinis petitas respondetur.

Reflecta igitur Bellarmini cardinalis responsione, relictis etiam responsionibus aliorum qui librorum Carolinorum auctorem, et totam eo tempore Gallica- nam Ecclesiam, venerationem imaginum impugnasse leviter fatentur, respondeo, libros Carolinos solum cultum latriæ per se imaginibus adicare, qui scilicet Deo soli debitus est. Hunc scilicet cultum a synodo Nicæna sancitum arbitrabantur Gallicani præsules et Carolus Magnus. Cultus enim quo imagines propter insidentem sanctitatem colerentur, et in ipsis collo- carent Christiani spem suam, et ipsis servirent, et qui vetitus est hoc præcepto legis divinæ: *Dominam Deum tuum adorabis, et illi soli servies (Deut. vi, 13)*, est cultus latriæ. Hunc autem solum illicite deferri

contendit imaginibus librorum Carolinorum auctor, quem a Nicæna synodo ipsi adjudicatum putabat. Id autem ipsi persuaserat partim æquivocum adora- tionis nomen quo illa synodus usa est, partim Con- stantini Constantiæ Cypri episcopi sententia, prout in actis ejusdem synodi Latine redditus legebat, his concepta verbis: « Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines secundum servi- tum adorationis quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati emitto; et qui sic non sentiunt, neque glorificanti, a sancta catholica atque apostolica Ecclesia segrego, et anathemati submitto, et parti qui abnega- verunt incarnatam et salvabilem dispensationem Christi veri Dei nostri emitto. » Proclives erant præterea Galli nostri, et ipse imprimis imperator Carolus Magnus, ad credendum Græcam levitatem in eum errorem lapsam esse ut supremam adorationem imaginibus deferret. Offensus enim erat Constantino Græcorum imperatori Carolus, quod contempta so- rore sua, quam ipsi desponderat, Mariam Armenam duxisset. Hinc inter principes et gentem utramque offensio et invidia. Politica itaque studia Carolum Magnum et Gallicanos Germanosque præsules in par- tes traxere contra synodum a Græcis Nicææ celebra- tam (hanc enim pro œcumenica non habebant); in eam strinxere calumiam atque ut ingenii acumine et eruditione Græcis erant superiores, invidiose disputa- vere, ex æquivoco adorationis nomine ab ipsis usurpato, et ex Constantini episcopi sententia litigandi occasionem sumpsere; infirmas plerasque pro- bationes ab ea synodo in medium adductas suggilla- vere. Constantinum et Irenem imprimis irridendos propinarunt, quod scripta sua *divalia* nuncupassent, quod seipsum prædicarent in epistola ad Hadrianum papam his verbis: « Elegit nos Deus, qui in veritate quærimus gloriam Regis; » quod gentili more de Deo scripsissent: « Rogamus tuam Paternitatem, et maxime Deus rogat qui neminem vult perire. » Quod scripsissent incongrue et superbe: « Per eum qui conregnat nobis Deus. » Synodum Nicænam rident, quod mulierem institutricem et doctricem habuerit, scilicet Irenem. In Tarasium patriarcham multa effu- tiunt, ipsi vitium ordinationis exprobrant, quod ex laico ad sedem Constantinopolitanam assumptus es- set, quod rectam de Spiritu sancto fidem non profe- teretur, quem non ex Patre et Filio, sed ex Patre per Filium procedentem dicebat, et novo absurdoque vo- cabulo, « Patri et Filio contribulum. » Suffragium Constantini episcopi acris impugnant, tum aliud Eutyinii Sardensis illius simillimum. Multa apocry- pha, quorum auctoritate usi sunt Græci in synodo Nicæna, rejiciunt; locutiones nonnullas episcoporum paulo duriores carpunt: quod reprehensione dignum videatur, sive propter minus congruam rationem, sive propter æquivocationem, et ambiguitatem ver- borum, sive ob sermonis novitatem, aut barbariem, intactum dimittunt nihil. Conviciis etiam Græcos et eorum synodum afficiunt. Uno verbo totum opus Ca- rolinum sui auctoris in Græcos offensionem et invidiam spirat. Unde mirum non est quod ex præjudi- catæ mentis affectu ipse existimaverit Nicænam syno- dum adorationem supremam, seu cultum latriæ imaginibus sanxisse, eoque nomine ipsam impugna- verit impotentius.

Quod porro eam duntaxat adorationem imaginum impugnet librorum Carolinorum auctor, pluribus ostenditur. Primo ex cap. secundo libri primi. « Sed in imaginibus, inquit, artificum industria formatis, quæ spectatores suos plerumque ob rerum gestarum memoriam inducunt in admirationem, adoratores vero semper in errorem: Non enim mediocris est error cum aliud adoratur religionis cultu, quam is qui dixit: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (Deut. vi, 13)*. » Adorationem absolutam, quæ objecto religionis debetur, alteri a Deo exhiberi posse merito negat, non autem venerationem quamlibet. Hanc enim cruci, sanctis et eorum reliquiis

Codici Evangeliorum, vasis sacris deberi, in progressu operis agnoscit, hancque religionis cultum, id est, a religione imperatum, vocare non gravaretur, cum rem ipsam hoc vocabulo significatam admittat.

Et infra. « Ecce cernuntur plures stare imagines. . . . in quibus quidem, quantum in illis est, et imaginis similitudo, et superscriptio nominis una est: verbi gratia et imago Pauli est, et superscriptio: *Sanctus Paulus*. Sciscitandum ab eis est qui tanto errore laborant, ut eas pro arbitrio suo, et veritatem, et sanctas, et veras, et non potius, secundum venerabilium Patrum traditionem, sanctorum imagines dicunt, quæ cunctis comparata sanctior vel verior, quæ omnium sanctissima aut verissima esse credenda est, quas dum eos æquales dicere pro materiarum et magnitudinum, vel operum discretione, ratio non permiserit, et quasdam quibusdam sanctiores, et quasdam sanctissimas fateri conspexerit, profiteri compelluntur secundum veritatis indagatricem rationem, nec veritatis capaces nec sanctas dici debere. » Putabat imagines sanctas et veras a Græcis appellari propter internam aliquam sanctitatem, idque unum impugnat: non autem sanctas dici improbat ob respectum ad sanctos. Et si neque hac ratione sanctas vult appellari, solo de nomine litigat.

Secundo, idem colligitur ex capite decimo octavo ejusdem libri. « Jam vero, inquit, quia se imaginum inspectione salvandos credunt, sicut serpentis inspectione Israeliticus populus a serpentium morsibus sanabatur, si qua forte eis corporis inclementia accesserit, recurrant ad imagines, easque aspiciant, quatenus dum illarum inspectione minime sanati fuerint, revertantur ad Dominum, et per sanctorum intercessionem ab eo sanitatem se accepturos credant, qui totius sanitatis et vitæ est auctor. » Falso supponit Nicænam synodum docuisse spem in imaginibus collocandam, divinam aliquam vim illis inesse, et beneficium posse ab ipsis expectari aut rogari. Solam ergo adorationem quæ objecto spei nostræ et honorum omnium auctori defertur, scilicet cultum latræ, imaginibus sanctorum exhibendam negat. Cæterum vult per sanctorum intercessionem sanitatem a Deo expectari ac rogari: si in omni loco, et maxime in ecclesiis quæ imaginibus ornatae erant, cur non etiam coram imaginibus?

Tertio, idem colligitur ex cap. vigesimo quarto ejusdem libri. « Sed nec illud, inquit, quod scriptum est: *Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis* (Psal. XLIV, 13), de quodam manufacto vultu intelligendum est: præsertim cum manufacti vultus ideo non deprecandi sint, quia nec exaudire queunt. Omne quod deprecatur, ideo deprecatur ut exaudiat: et omne quod exaudit, irrationale esse non debet: omne igitur quod deprecatur, irrationale esse non debet: quod si deprecari non debet, multo minus adorari, cum videlicet adoratio deprecationi cmineat. Nam si manufacti vultus deprecandi et adorandi sunt, ut illi garriunt, necesse est ut deprecantes exaudire et adorantibus favere credantur: et si deprecantes exaudire, adorantibusque favere creduntur, necesse est ut vita eis sensuum capax inesse credatur. Non autem inest eis vita sensuum capax: non igitur, ut illi garriunt, adorandi vel deprecandi sunt. » Errore facti septimæ synodi Patribus tribuit, quod imaginibus supplicandum senserint ac decreverint. Adorationem itaque supremam, aut cultum certe religiosum absolutum, qualem sanctis exhibemus, negat imaginibus sanctorum deferendum, non venerationem quæ rebus sacris propter aliud exhibetur; ex ea namque non sequitur illas rogari. Ita crux Domini, et ejus figura, Codex Evangeliorum, vasa sacra, sanctorum reliquiæ, loca sancta, veneratione digna librorum Carolinorum auctor agnoscit; quibus tamen non supplicatur, quia nec exaudire queunt.

Quarto, idem colligitur ex libri secundi cap. septimo

A « Non mirandum est, inquit, si fallantur in minimis, qui falluntur in magnis: nec in eo amplius illorum error admirandus est, quod ideo se justos, quia imagines adorant, esse gloriantur, nos autem qui eas adorare contemnimus, peccatores fateantur: cum ob illarum amorem et Scripturarum divinarum puritatem violare contentur, et potissimum suæ fidei emolumentum in his esse arbitrentur; et eos qui spretis his, sive cæteris hujuscemodi vanitatibus, soli Deo serviunt, eumque colentes adorant, anathematizare obstinata mente nituntur. » Ex æquivoco adorationis vocabulo Nicænis Patribus invidiam facit, et dicantur scribit erroris, quasi adorationem et servitum soli Deo debitam cum imaginibus partitum sint; quasi potissimum fidei suæ emolumentum in his constituerint; quasi Christianæ justitiæ præcipuam partem in adoratione imaginum positam sint arbitrati.

Quinto, idem colligitur ex cap. decimo tertio ejusdem libri. « Unde, inquit, sicut in cæteris, ita et in hoc exemplo assertio frustrabitur, qui suum errorem in adoratione imaginum emittentem in eo fulcire contentur, quod Silvester Romanæ Ecclesiæ præsul Constantino imperatori apostolorum imagines detulisset. Detulit ergo eas illi ad videndum, non ad adorandum: detulit, non ut adorare, quem a simulacrorum cultu abstrahere, et ad solius Dei adorationem convolare hortabatur, compelleret: sed ut idem imperator, quos in somnis viderat, eorum vultus in picturæ fucis cognosceret. Detulit, non ut ad idolorum cultura fugientem, imaginum adorationi cedere informaret, et ab hostili gladio liberatum, intestiniensis rigore perimeret, sed ut per res notas ad res ignoratas ejus mentem extolleret. » Illam rursus adorationem duntaxat imaginibus abjudicat, quæ soli Deo debita est, et quam gentiles ad simulacra et idola transtulere. Sed venerationem inferioris gradus, sive adorationem honorariam imaginum Constantino jubere potuisse sanctum Silvestrum fatetur, quamvis illud exemplum in consequentiam trahi non deberet, etiamsi jussisset, quia recens converso principi lac propinandum erat, Christianis autem in fide firmatis cibi solidiores porrigendi, secundum Apostoli regulam. « Has igitur, inquit, ei etsi adorare jussisset, cum tamen non jusserit, ideo fortassis juberet, ut eum qui visibilibus cultor erat, per visibilia ad invisibilia provocaret, non ut nos de invisibilibus ad visibilia revocaret. Nec ideo nobis, qui ad percipiendum solidum cibum vires accepimus, ad lacteam escam lactentium more infantium redeundum esset, si illi cui necdum per fidei teneritudinem solidus cibus impertiri poterat, sine dolo lac concupiscendum daretur in quo cresceret. » At si adorationem honorariam imaginum, sive illarum venerationem respectivam, propter sanctorum reverentiam et amorem, illicitam et divina lege vetitam existimasset librorum Carolinorum auctor, non dixisset Silvestrum Constantino lacteam escam porrexisset, si ipsi SS. Petri et Pauli adorandas imagines proposuisset, sed potius escam lethiferam et venenum propinasse.

Sexto, ex cap. vigesimo primo ejusdem libri. « Unde, inquit, cavendum illis est, et modis omnibus pertimescendum, ne dum imaginum cultum et adorationem Christianæ religioni ingerere nituntur, singularem unius Dei cultum et adorationem frustrari videantur. . . . Ac per hoc si religionis Christianæ arx, sive munimen, et gloriosum insigne, unius Dei cultus et adoratio est; imo quia est, hanc imaginibus, vel quilibet rebus exhibere, contra religionem Christianam est, et si has non adorare seu colere, contra religionem Christianam est, ut illi delirant; solum Deum adorare, seu colere, ejusque cultus et adorationis arcem singularem esse fateri, contra religionem Christianam erit. Solus igitur Deus colendus, solus adorandus, solus glorificandus est. » Solam adorationem, quæ gloriosum insigne unius Dei est, imaginibus, vel aliis rebus exhibere, contra religionem Christianam esse contendit: non vero venera-

tionem quamvis religiosam. Siquidem sanctis cum Christo regnantibus hanc asserit ibidem. « Cujus etiam sanctis, inquit, qui, triumphato diabolo, cum eo regnant, sive quia viriliter certaverunt ut ad nos incolumis Ecclesiae status perveniret, sive quia eandem Ecclesiam assiduis suffragiis et intercessionibus adjuvare noscuntur, veneratio exhibenda est. » Imaginibus quidem parem ac sanctis ipsis venerationem exhibendam negat, omnem cultum et adorationem ipsarum excludit absolutam, qua nimirum propter seipsas colantur, non autem relativam. Nec aliud significant hæc verba : « Imagines vero omni sui cultura et adoratione seclusa, utrum in basilicis propter memoriam rerum gestarum, et ornamentum sint, an etiam non sint, nullum fidei catholice afferre poterunt præjudicium. » Quod si pertinacius quis contendat respectivam quoque venerationem auctorem illum, et Gallicos Germanosque præsules imaginibus sanctorum abjudicasse, dicemus ipsos non impugnasse venerationem illam ut illicitam et divina lege ex sese prohibitam, sed ut periculosam propter abusum imperitorum. Quod plane significant hæc verba : « Cavendum illis est et modis omnibus pertimescendum, ne dum imaginum cultum et adorationem Christianæ religioni ingerere nituntur, singularem unius Dei cultum et adorationem frustrari videantur. »

Septimo, idem colligitur ex cap. decimo sexto libri tertii. « Nam, inquit, dum nihil nos in imaginibus spernamus præter adorationem, quippe qui in basilicis sanctorum imagines, non ad adorandum, sed ad memoriam rerum gestarum, et venustatem parietum habere permitimus, illi vero pene omnem suæ credulitatis spem in imaginibus collocat, restat ut nos sanctos in eorum corporibus vel potius reliquiis corporum, seu etiam vestimentis veneremur, juxta antiquorum Patrum traditionem, illi vero parietes et tabulas adorantes, in eo se arbitrentur magnum habere fidei emolumentum, eo quod operibus sint subjecti pictorum. » Illam duntaxat imaginum adorationem impugnat, qua pene omnis spes credulitatis in illis collocatur. Hæc autem est adoratio latræ; aut certe veneratio illis propter se ipsas exhibita, ejus periculo quia imperiti exponuntur, dum illis adorandæ proponuntur imagines, censet cultum omnem ipsis abrogandum; non quod per se sit prohibitus ac illicitus, quia doctos innocæ eas venerari agnoscit et colere cultu respectivo, sed quod rudioribus et imperitis erroris occasio disciplina hujusmodi esse possit, qui cultum respectivum ab absoluto non ita subtiles sunt ut distinguant. « Nam etsi, inquit, a doctis quibusque vitari possit hoc quod illi in adorandis imaginibus exercent, qui videlicet, non quid sint, sed quid innuant, venerantur; in doctis tamen quibusque scandalum generant, qui nihil aliud in his, præter id quod vident, venerantur et adorant. »

Octavo, id colligitur ex capite decimo septimo ubi expendit sententiam Constantini Constantiæ Cypri episcopi. « Quam præcipitanter, inquit, et, ut ita dixerim, insipienter, Constantinus Constantiæ Cypri episcopus, cæteris consentientibus, se suscepturum et amplexurum honorabiliter imagines dixerit, et servitium adorationis, quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati debetur, eis se redditurum garrierit, non est plurimum nostra disputatione discutiendum: quoniam omnibus, qui hoc vel legunt, vel audiunt, liquido patet illum non modici erroris voraginibus immersum: quippe qui servitium soli Deo debitum Creatori exhibere se fatetur creaturis, et dum cupit favere picturis, reluctatur cunctis sacris Scripturis. Quis ergo unquam sani capitis talem absurditatem vel dixerit, vel dicenti consenserit, ut in tanto honore habeatur picturarum varietas, quanto sancta, vivificatrix et omnium creatrix Trinitas? Et tale exhibeatur servitium picturæ, quale exhibetur Domino (totius creaturæ? . . . . Siet namque episcopus in

ecclesia, et legat: *Domini Deum tuum adorabis, et illi soli servies*; et mox ut in conventu sederit, dicat: « Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines, et illis servitium adorationis, quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati debetur, impendo; » sicque se in divinis verbis instabilem, se aliud ore profitentem, aliud corde credentem, aliud divinis paginis legentem, aliud in antro pectoris sui tenentem et divinis verbis obnitentem, et suas nugas Dominici præceptis præferentem demonstret. » Ansam dabit illa Constantini sententia, quam versio auctorum septimæ synodi minus accurata durior reddiderat, ipsi triuendi erroris, quem verbis tenus exprimit, imo ipsam in totam synodum refundendi, quæ illum non emendasset. Hadrianus papa in epistola apologetica pro cultu imaginum ad Carolum Magnum, cap. 9, Constantini sententiam bonum in sensum trahit his verbis: « Ex prava revertentes hæresi, totis visibus eorum tentaverunt sanctæ catholice et apostolice in ipsorum confessione satisfacere Ecclesiæ; et ideo talem adorationem confessi sunt pro sacris imaginibus credere, qualis in definitione synodi constituta est inter cætera. » Quo loco Nicænæ II synodi definitionem in medium affert. Significat Hadrianus istos episcopos, qui iconoclastarum hæresim ejurabant, ut omnem ex auditum animis suspicionem alstergerent, cultum, quem imaginibus tribuendum putabant, efficacibus atque emphaticis verbis expressisse; sed ita tamen ut eorum sententia sit ex ipsius, cui intererant, synodi definitione interpretanda. Neque adeo illam Constantini episcopi sententiam, quantumvis duram, fraudi esse debere concilio, cujus clara est et indubitata sententia infra latræ esse eum honorem qui imaginibus defertur.

At librorum Carolinorum auctor non ita fuit æquus in synodum Nicænæ II, sed ex opinione præconcepit scribens, ipsi tribuit errorem quem Constantinus videbatur expressisse, et definitionem synodi ad faciendum fucum concinnatam ait, et ad dissimulandum errorem, quem minus calidus prædiderat Constantinus. Existimabant igitur Carolus Magnus et Gallicani Germanique præsules, totam Synodum Græcorum sensisse imagines eodem cultu adorandas qui sanctissimæ Trinitati defertur; Constantinum episcopum id coram frequenti synodo professum, reprehensum non fuisse; definitionem eundem errorem, distinctionibus ad faciendum fucum idoneis palliatum, plebibus ingerere. Hinc Carolus Magnus, post laudata superiorum verba, de Constantini sententia subdit: « Nam cum sibi suisque dignoscatur in sua perversa professione obesse, nobis et contrario qui illorum nugis reniti cupimus, dignoscitur prodesse; cum videlicet errorem detegit intaustum, quem illi videntur plebibus ingerere palliatum. Aiunt enim: « Non adoramus imagines ut Deum, nec illis divini servitii cultum impendimus, sed dum illas aspiciamus et adoramus, illo mentis nostræ acumen defigimus, ubi eos, quorum ille sunt, esse non ignoramus. » At contra iste illorum detegens errorem, et suam pandens absque ulla obumbratione cogitationem, fatetur, quale sanctæ Trinitati, tale illis exhibere servitium, talemque adorationem; sicque absurditatem, quam illi introrsus renitent, lateat, hanc iste egerit pater. Neclate quæcumque potest illorum ignavia, cum hanc pandat hujusce professionis sententia. » Quam igitur adorationem imaginum impugnat librorum Carolinorum auctor, ea latræ adoratio est, quam sanxisse arbitrabatur synodum Græcorum.

Nono, idem colligitur ex capite decimo octavo ejusdem libri. « Cum ergo, inquit, isti pene omnem auxilii sui spem in imaginibus defigant, non mediocriter a sancta et universali dissentiant Ecclesia, quæ spem auxilii sui non in picturæ fucis, non in manufactis artificum operibus, sed in Deo omnium creatore deligit. » Eam impugnat imaginum adorationem, quæ argumento est spem pene omnem in picturæ fucis cul-

locari. At ex veneratione religiosa, quæ rebus sacris impenditur, colligi non potest, nos spem omnem in istis collocare, secundum illius auctoris sententiam, qui et reliquiis sanctorum et figuræ Dominicæ crucis, et codici Evangeliorum, et vasis sacris hujusmodi venerationem asserit; non impugnat igitur honorariam imaginum adorationem, seu venerationem.

Imagines quidem cruci Dominicæ, sacris Codicibus, sacralis vasis, sanctorum reliquiis, et multo minus sanctis ipsis, æquiparandas negat, synodi septimæ comparationes elevans. Sed in religiosi cultus ordine infra latræ adorationem varii sunt gradus: alia per sese coluntur, et absoluto (ut vocant) honore, quam proprio meretur excellentia, ut angeli et sancti homines. Alia propter aliud ad quod ordinem habent, honorantur, ut reliquiæ sanctorum, crux Dominica, et ejus figuræ, Codex Scripturæ sacræ, vasa sacra, templa, imagines. Et in isto genere cultus respectivi plures sunt gradus. Quamvis ergo imagines sanctorum non tanto sint honore afficiendæ quanto crux Dominica et ejus figuræ, quanto vasa sacra, quanto Evangeliorum Codex, quanto sanctorum reliquiæ, et id probet librorum Carolinorum auctor, non tamen inde sequitur quod venerationem omnem ipsis abroget.

Decimo, idem colligitur ex capite decimo octavo libri quarti. « Hoc etiam exemplo, inquit, adeo cernimus imaginum usum inolescere, ut quæ prius ob ornamentum basilicarum, et memoriam erant compaginatæ rerum gestarum, inolescente paulatim natio usu, adeo nunc a catholicis quibusque extollantur, ut adorentur, eisque luminaria, thymiamata, primitiæ, vel quædam munuscula offerantur, et quod peius est (ut in Græciæ partibus factum legimus) pontifices qui solum Deum adorandum, solumque colendum, illique soli serviendum prædicare debuerant, et ipsi eis se servituros fateantur, easque colant et adorent, et earum contemptores soliusque Dei cultores verosque adoratores, ob earum contemptum, et hæreticos judicent, et anathematizare affectent. Uno namque et pene pari modo adorandum et colendum simulacrorum, vel potius demonum, et Gentilibus nequissimus usus inolevit, et catholicis (quod non sine quodam animi mœrore prosequimur) adorandarum imaginum ineptissima consuetudo accrescit; et res ad aliud conditæ, ad aliud videntur usurpatæ. Non enim nos imagines in basilicis positas idola nuncupamus, sed ne idola nuncupentur, adorare eas et colere eisque servitium impendere recusamus, quoniam plerumque non res, sed causa rei pro scelere reputatur: dum videlicet multa, quibus bene potest uti, male usa in flagitium convertuntur; sicque una eademque res bene utentibus non est causa piaculi, et male utentibus est causa periculi. Sollicite ergo præcavenda est, et summa industria procurandum, ne dum quidam nostrorum quasdam res, ultra quam ordo exposcit, sublimare affectant, vetustissimi illius et cariosi erroris redivivi illis cineres convalescant, et victoriam quam in campo adepti sunt, intra urbis mœnia perdant. » Non tam igitur cultum imaginum damnant Carolus Magnus et Gallicani Germanique præules, quam ex cultu superstitionem reformidant; usum prohibere videntur honorariæ imaginum adorationis, ne abusus oriatur, dum Ecclesia variis contentionebus distrahebatur. Cultu imaginum quasdam bene uti posse fatentur, plurimos aluti, proinde ab illo abstinendum, cum occasio piaculi rescanda sit.

Undecimo, idem colligitur ex capite vigesimo sexto. « Unde, inquit, magna ex parte errare eos constat, cum eas sanctas esse asserunt, et in locis contaminatis statuendas esse decernunt. Patescit namque quodammodo in hoc eorum censura, qui eas in vis, seu in urbium vicorumque plateis poni percensent, quod hæc sanctitate careant, sicuti et carent, cum scilicet si sanctæ esse crederentur, in locis sanctis poni censerentur.

» Ludis in æquivoco, quasi intrinsecam sanctitatem imaginibus Græci tribuerent.

Duo. decimo, id confirmatur ex cap. vigesimo septimo. « Unde nimirum colligitur, inquit, quod illi qui pene omnem fidei suæ firmitatem in imaginibus ponunt, earumque adorationem inter bonorum operum instrumenta annumerare non erubescunt, et modo pulchras, modo foedas adorant imagines, quodammodo fallantur. Nam si quælibet imago quanto pulchrior est, tanto amplius habet sanctitatis atque virtutis, necesse est ut ea quæ foedior est, minus habeat sanctitatis atque virtutis: et si ea quæ foedior est, minus habet, necesse est ut foedissima quælibet aut nihil aut modicum habeat: et si ea quæ pulchrior est, ideo attentius adoratur, eo quod causa pulchritudinis, amplius habeat virtutis, jam non ejus sanctitas ex quadam religione, sed ex artificis venit operatione. »

Et infra: « Falluntur vere, et merito falluntur, qui, cum Deus Creator omnium se solum adorari censuerit, res quasdam sensu carentes adorare nituntur: et dum putant se in adorandis imaginibus quamdam sanctis exhibere venerationem, soli divinæ adorationi quamdam prorogant communionem. Quia igitur solus Deus adorandus, martyres vero, vel quilibet sancti, venerandi potius sint quam adorandi, et in hoc opere jam diximus et egregii doctoris Hieronymi documentis roborandum est: qui dum contra Vigilantium quemdam hæreticum, qui martyrum reliquiis nequaquam debebat esse venerandas, scriberet, inter cætera ait: « Quis unquam, o insarum caput! martyres adoravit? » Si ergo secundum eundem sententiam, martyres non adorantur, multo minus eorum imagines a fidelibus adorandæ sunt. »

Solo itaque adorationis vocabulo Gallicani præules et Carolus Magnus offendebantur; venerationem religiosam imaginibus delatam non impugnant, quamvis ea inferiorum esse vellet quæ martyribus et eorum reliquiis exhibetur, imo ea qua vasa sacerdotali consecratione sanctificata. Modum igitur loquendi potius repudiabant quam rem ipsam, unde nec sanctas dici imagines patiebantur, sed solum imagines sanctorum. A Græcis in modo loquendi dissentiebant, in re non ita: mentem eorum non assequiebantur: superstitionem, ut putabant, cum imaginum religiosa veneratione conjunctam, damnabant, non ipsam venerationem per se spectatam: cultum absolutum, quo res propter se coluntur; non respectivum, quo propter aliud honorantur. Sanctum vero existimantes a synodo Nicæna, ut imagines per sese colerentur, et quatenus artefacta quædam sunt, et earum sic spectatarum adorationem a Græcis frequentari, passim illud inculcant, quod res insensatæ adorari non debeant. Falsa illa suppositione nititur inepta consequentia quam ducunt ex veneratione imaginis B. Virginem asello cum puero Jesu gestatam representantis, adorandam scilicet effigiem pecudis, si tota honoretur imago. Id enim verum esset, si imagini propter se et ratione materiæ ac colorum impenderetur veneratio; sed cum ratione prototypi, scilicet B. Virginis colatur, ejusque honor ad B. Virginem referatur, tota non honoratur, nedum animal. Falsam suppositionem allata ex cap. vigesimo primo libri quarti verba produunt. « Cum ergo in quolibet horum imago sanctæ Virginis puerum tenens, pecualis animantis tergo suscepta adoratur, nunquid non ipsius animantis cum ea imago adoratur, nullo enim pacto in adorando utriusque imaginis, Virginis videlicet, sive animantis, quædam potest fieri diremptio; præsertim cum unius sint materiæ, unoque artificis ingenio compaginatæ, aut utriusque adoratio est æpernenda, aut utraque sicut adorandæ. »

Respondeo secundo, ad majorem eorum quæ hoc in paragrapho jam diximus, illustrationem, inter Gallicanos præules et Græcos quæstionem potius fuisse de modo adorationis quam de re ipsa. Hoc est,

venerandas imagines fatebantur et Galli nostri, sed non eo modo quem sanxerat Nicæna synodus, et quem Græci frequentabant, scilicet ingeniculatione, inflexione capitis, oculis, thymiamatibus, luminaribus coram accensis. Quanquam enim hæc signa honoris arbitraria esse non nescirent, et vel cum adoratione latræ, vel cum cultu religioso inferioris ordinis, vel etiam cum mere civili veneratione coniungunt; Deumque adorari in spiritu et veritate, et non colit nisi amore super omnia, in quo posita est soli Deo debita servitus: quia tamen hi ritus in externo Dei cultu adhibentur, et præcipue in incruento sacrificio, timebant ne fierent imperitis erroris occasio, si in imaginum quoque veneratione frequentarentur. Ipsos autem maxime commovebat, quod Nicæna synodus anathemate perculisse videretur eos qui ab hac disciplina abhorrent. « Si quis, inquit, imagines non salutaverit in nomine Domini et sanctorum ejus, anathema sit. » Vel, secundum antiquam versionem: « Si quis non osculatur has, tanquam in nomine Domini et sanctorum ejus factas, anathema sit. » Ipsos commovebat pariter, quod Epiphanius diaconus, actione 6, plaudente synodo, vocasset eos *semipræros*, qui dicebant: « Imaginales formationes sufficere in commemorationem tantum haberi, et non etiam ad salutationem. » Licet autem hæc disciplina fuisset a Patribus Nicænae synodi ad novam hæresim coercendam sanctissime constituta, Gallicani tamen Germanique episcopi, qui synodo non interfuerant, nec ea de re fuerant per litteras consulti, non putabant ea se astringi posse, et præceps ipsis videbatur anathema, quod in eos extendi non deberet, quorum Ecclesia alios mores habebat, aliamque disciplinam: Galli enim et Germani, duorum conciliorum contrariis definitionibus turbati, hinc Constantinopolitanæ iconomachorum, quæ imagines ex ecclesiis eiecerat; illinc Nicænae, quæ ipsis honorariam adorationem decreverat, et salutatione, thymiamatibus, cereorum accensione, hanc significari vel jusserat, vel approbaverat, mediam viam elegere, donec lux major tenebras discussit. Imagines scilicet neque confringendas, neque adorandas apud se constituerunt, vel potius ab antiquo constitutum, et a sancto Gregorio magno confirmatum Ecclesiarum suarum morem retinere. Id patet ex cap. vigesimo tertio libri secundi Carolini. « Imagines sane, inquit, quarum insolentissimæ adorationis amor Constantino et matri ejus Irenæ, necnon et Tarasio Constantinopolitano episcopo, exercendæ synodi causa exstitit, a B. Gregorio Romanæ urbis antistite et adorari prohibentur et frangi, etc. » Et recensitis sancti Gregorii verbis in epistola ad Sereuum, ita concludit: « Ecce quo magisterio, quoque documento venerandi pontificis imbuti, imagines in ecclesiis habere non renuimus, sed earum adorationem prorsus abdicamus: cujus institutis

contraire se, quisquis eas frangit, vel adorat, modis omnibus recognoscat. »

Et cap. trigesimo primo, utramque Græcorum synodum, primam contra imagines Constantinopoli, alteram pro imaginibus Nicænae habitam comparans, hæc habet: « Illi eas convellendas atque contemnendas esse censuerunt ab Ecclesia perpetua abdicatione: isti eas non solum habendas, verumetiam venerandas student supplici adoratione. Illi eas mancipavere crepitantibus ignibus: isti honorant odoriferis thymiamatibus. Illi eas effugiebant etiam cernere: isti non cessant amplecti. Illi effodere ad ornamentum ecclesiæ antiquis constitutas in parietibus: Isti nuper conditas oblati perlustrant luminaribus. Illi eas studebant prorsus abominari: Isti sanciant omnino osculari. Illi anathematizabant habentes: isti e contrario non adorantes. Quæ duo mala cum alterutrum sibi contraria sint, et a recto tramite remota, restat nobis ut viam regiam, secundum Apostolum gradientes, neque ad dexteram, neque ad sinistram declinemus: ut nec cum illis prorsus abolendas dijudicemus, nec cum istis adorandas decernamus: sed solum Deum adorantes, et ejus sanctos venerantes, secundum antiquam Patrum et ecclesiasticam traditionem, eas in ecclesia, in ornamenta, et memoriam rerum gestarum, si libet, habeamus. » Venerandas imagines Gallicani præules arbitrabantur, sed non alio modo quam qui ab antiquo obtinuerat, et a sancto Gregorio Magno approbatus est ad Sereuum episcopum Massiliensem scribente, ut scilicet in ecclesiis honorifice collocarentur: extensionem vero hujusmodi honoris, seu accessionem a Nicæna II synodo factam, et ex Græcia ortam, ut scilicet salutationibus, oculis, thymiamatibus, luminaribus, significaretur ipsarum veneratio, non recepere nisi post multos annos. Nec mirum, cum Nicænam synodum II pro œcumenica non haberent, sed eam spectarent ut synodum nationalem duntaxat Græcorum, ut inferius videbimus.

Tandem incredibile est Gallicanos episcopos, e quorum cœtu duodecim sacrae Scripturæ et canonum peritissimi Stephano quarto pontifici maximo in Romana synodo assidentes, venerationem sacrarum imaginum sanxerant, a traditione ita aberrasse, ut earum cultum omnem rejicerent. De qua synodo Hadrianus I in defensione synodi VII ad Carolum Magnum, cap. 5: « Prædecessor noster sanctæ recordationis dominus Stephanus papa, cum episcopis partium Franciæ, atque Italiæ præsidens in basilica Salvatoris, prædecessoris sui venerabile concilium confirmans atque amplectens, una cum omnibus episcopis præsentibus, sanctorum Patrum testimoniis adherens, adorare atque venerari sacras imagines statuerunt. » Idem testatur Anastasius Bibliothecarius in Vita Stephani IV.

BEATI CAROLI MAGNI

REGIS FRANCORUM ET LONGOBARDORUM, PATRICII ROMANORUM. FILII ET DEFENSORIS
SANCTÆ DEI ECCLESIE,

CAPITULARE DE IMAGINIBUS

CONTRA CONSTANTINI VII IMPERATORIS CONSTANTINOPOLITANI ET IRENÆ MATRIS DECRETUM,
ET SYNODUM NICÆNAM II PSEUDOSEPTIMAM OECUMENICAM SIVE UNIVERSALEM;
COMPOSITUM ET PUBLICATUM IN CONCILIO FRANCOFORDIENSI,
ET ADRIANO PAPÆ MISSUM ANNO DOMINI 794.

Editum ex bibliotheca et studio Joannis Tili Meldensis episcopi.

PRÆFATIO.

JOANNES TILIUS MELDORUM EPISCOPUS

CHRISTIANO LECTORI SALUTEM.

Facere potestatem huic libro in publicum exeundi nolim, nisi præfatus, ne calumniis appetatur, aut falsi et suppositionis insimuletur. Quorundam enim historicorum vel fide mala, vel incuria, quæ de coactis conciliis agunt historiæ ubivis Græciæ, Italiæ atque etiam Galliarum super imaginum conflictu et turbulentia, bona ex parte nobis depravatæ remanserunt. Quare primum, ut res se habet, compendio referam quo modo omnia transacta fuerint: deinde testimonia et firmamenta proferam ad hujus operis certitudinem astruendam a tanto monarcha profecti, qui Occidui imperii architectus fuit, jam nunc in duas coronas dissecti et laceri, Germanici et Gallici: quod nimirum opus mirari nequeo satis tandiu non comparuisse, ac in tam profunda oblivione defossum usque latuisse. Sed jam accipe quod expiscatus sum, qui simulacra, quæ passim in Scripturæ canonicæ monumenta relata sunt pro rejectaneis et Deo detestabilibus, ob copiosam superstitionum et abusionis messem in Christianam rempublicam irpæriint ibique radicaverint. Jam vero Christus post supplantatam crucis suæ probro Judaicæ gentis cervicose et calcitrosæ violentiam et rabiem, ejusque conferim pessum ruentis et ad interneconem properantis missionem, apostolis strenue et fideliter provinciam suam oheuntibus, tropæum apud Græcos sustulit, genus hominum supra fidem idololatricæ mancipatum et auctoratum. Verum non ita radicitus extirpata fuit superstitio, quin radiculæ aliquot restiterint. Tum ubi vera religio defervescere cœpta est et refrigerari, occasionem nac.i sunt repetendæ paulatim turpitudinis et infamiæ, quemadmodum sus lota rursus in volutabrum conii provolvitur.

Primum cum plerique hodie tam perditæ curiosi videantur, et conquirant undecunq̄ue et diligenter asservent pro rara quadam et visenda suppellectile, veterum imperatorum aut aliorum quorumvis celeberrimorum et nominatissimorum virorum effigies etiam ethnicorum; quinetiam quemadmodum non solum lineamenta et figuram absentis cujusdam aut fato functi, cujus desiderio et amore tenemur, sed etiam munusculum ejus aliquod reponimus inter ea quæ nobis magno sunt in pretio: hoc obtentu offigies Christi etiam ipsius, ut ferebant, virginis matris, apostolorum et reliquorum qui provehendæ evangelicæ doctrinæ bonam operam navaverant, studiosè quidam retinebant, sed ita tamen et neque sanctitati neque religioni eas verterent. Qui religio-

suli videri studebant, illas imagines venerationi habere, atque ex illis alias fingere. Et natura nostra propendimus ad admirandum et effingendum nobis simulacra, atque in iis deliciandum. Spectate puerulos sibi indulgentes et ineptientes, num imagunculas, puppulas et id genus deliramenta sibi cudent, fatui ingenii et judicio carentis studia? Quam in proclivi fuit ut popularibus et idiotis impostura flecteret ab idolorum fabris, quæ postea semper erexerunt in suis ædibus, et conclavibus, cellulisque deprecatoriis. Nam eos boni Ecclesiæ pastores non tulissent. Quin cum inolescerent simulacra supra modum, quod id exemplo futurum censebatur, eorum visu interdictum est, fuereque proscrip̄ta etiam a privatis et intimis ædibus singulorum: cum illo etiam sæculo, sanctione synodi Elibertinæ, coactæ non longe a Pyrenæis jugis, ab omnibus templis ablegatæ fuerint picturæ omnes et expunctæ. Quo animo, quæso, colosæas istas statuas et vastas imagines tulissent sancti illi patres?

Istis cautionibus non acquievit alii suo judicio iniquis, quo stantes excipiebant in id assertari sibi aut privatim retineri, non ut eas adorarent aut revererentur, verum pignoris tantum ergo et monumenti cujusdam: unde tantam turbam atque partes excitant, ut alii modum supergressi eas extulerint, alii contra perniciosi exempli esse statuerint.

Ac tum pendebat causæ bonitas a studio et propensione principum, penes quos rerum summa vertebat, superabatque pars altera potentia. Narrant sexta primum synodo Constantinopolitana, Constantino et Justiniano ejus fratre rerum potentibus, secundum illas imagines actam causam esse et pronuntiatam: ut tum fundamentum jecerint et cœperint obtinere. Verum ex actis illius synodi, quæ posteritati reliqua facta sunt, nihil mihi constare potest, et adducor ut credam jus pontificium septimam voluisse allegatam, cui Carolus magnus bellum indixit. Atqui veterum monumenta fidem mihi faciunt, Constantinopolim tanta exarsisse, tamque ferali concussam contentione de imaginum cultura, ut ipsi etiam imperatores rerum ecclesiasticarum satagitantes, non leviter sint conflictati, tantaque turba defuncti. Philippicus Bardanes comminatus sacris ædibus summovit. Quo facinore in summam invidiam adductus et exoculatus ab Anastasio pulsus est, imagines propugnante. Postea a Theodosio restitutæ sunt, homine obscuro et ignobili, ab Anastasio ac-

versarils coacto imperium capessere, atque eum A monachatu inaugurari : qui et ipse postea a Leone vexatus et exagitatus sacris se præbuit initiandum. Is autem Leo cum simulacris hostili et cruento animo depugnauit, unde nomen adeptus *Εικονμάχος*, pessime accepit illorum tutores et Germanum patriarcham suffecto alio deturbavit, cui nomen Anastasio : litterisque Gregorio papæ injunxit ut Roma tolleretur. Verum morigerari detrectavit, reque deliberata concilio frequenti, uti narrant, ad asserendas imagines totam Galliam exciuit, meliendamque imperatori rebellionem Constantinus filius æque exosa ista habuit simulacra ac functus ejus pater. Post eum Leo neque amavit, neque reveritus est magis, sed diadema prædites a Mauricio donatum et consecratum sustulit.

Ista autem pugna et concertatio de simulacrorum usu et cultu, Romam perlata, atque utcumque propugnata est : quod dico, quoniam historia pontificiæ nominatim tradunt, Gregorium, Adrianum et Stephanum ipsa tutatos conciliis et sanctionibus adversus imperatores Græcos.

Tandem rumor in Franciam disseminatus est, et pedetentim increbuit. Quamobrem Pipinus Græcorum et Romanorum conspecto dissidio, anno salutis 767 Ecclesiam suam Gentiliaci conscripsit, aliis placet Salmuri (Salnuniaci), ut ea de re decideretur, simul et de aliis controversiis de Trinitate.

Constantinus postremo Leonis filius cum matre sua Irene, quo studium et gratiam cleri Græci sibi demeretur, septimum conventum congregavit Nicææ. Ubi honos imaginibus decretus est et restitutus, suffragatione et astipulatione superstitionis ipsius imperatricis, ut dicitant. Cum grassaretur et invalesceret magis isthæ opinio in Gallia, Carolus Magnus, patris institutum secutus, voluit ea de re certior per clerum fieri, moribusque majorum receptis, Francofordi anno salutis 794 edicto jussit magnum episcoporum gregem comparere ex omni sua ditione : ubi etiam discutienda veniebat hæresis quædam, quam Felix Urgelli et Eliphandus Toletæ episcopi scriptis etiam tutabantur. Ad hæc concilium illud Nicææ collectum et approbatum auctore puero, dominatione autem et superstitione muliebri, suspectum et favorabile videbatur, quod non satis legitime coisset, conflictantibus inter se Græciæ ordinibus. Huc accedit quod videret in Gallia fidem Christianam sanctissime et integerrime exultam esse, ex quo Christo nomen datum fuerat, absque eo, ut fœda idolorum veneratione conspurcetur jam olim proscriptorum, ut Christiani nominis essent prolesores : cum multa provincia non ita pridem ad finem conversæ vicinos spectarent idolorum cultui etiam non mordicus inhaerentes, veritus ne in eandem abominationem revolverentur, auctor fuit hujus convocandæ synodi. Vix autem fidem adhibuero lepidis istis historiarum scriptoribus Eccles. Roman., quæ si tum meo judicio integram non servabat, e re multum referebat antiqua sanctimonie, voluisse tam levi de causa imagines amplecti. Quodque dicitant illius tempestatibus pontifices, conciliis atque decretis adversatos fuisse, imperatoribus eas deturbantibus hujus libelli argumento non magno opere refragabitur, quo nobis apparet Francofordiensi conventui papæ legatos interfuisse, atque eo damnatas rejectasque imagines quod ad earum cultum attinet, Nicænumque concilium in id de composito comparatum, ut adorandæ proponerentur, inductam et antiquatam : atque conscriptum hunc libellum ipsius Caroli Magni titulo in partem contrariam, quo sicut quidem imperator imagines pro templorum ornamentis et tapetibus ad refricandam rerum præteritarum memoriam, omni illarum reverentia et adoratione vetita. Quod vero ipso opere plurimam facit de papa Adriano mentionem, persuaderi non possum, ipsum aut Romanam Ecclesiam aliter sensisse, quiddid boni isti chronici jactitent,

neque mihi unquam contigit ut ejus librum adversus Græcum imperatorem scriptum legerem : neque existimo ipsum aut alios sanctissimos Patres tam acris studio illas sertas tectas voluisse, ut eas aliqua ratione adorandas sinerent. Longe lateque discrepant hæc inter se talem simulacrorum usum frequentare, qualis supra definitus est, aut vim aliquam religionisque persuasionem illis assignare. Haud dubium est quin pontificibus Romanis amarulentæ visæ fuerint turbæ a Græcis imperatoribus excitæ, ad disturbandas imagines et eliminandas opinione temeraria, quod tamen non evincit, conatus illorum ipsi admittendum arrisisse, aut adlubuisse, qui in istas evehendas ita incuberint, ut divinum honorem exhiberent : verum illas potius in mille fragmenta dissipatas tolerassent. Quin etiam Felicis hæresis ab ipso auctore jam recantata in aula Caroli Magni, ac coram Romano pontifice Adriano, quæ nihil commercii cum hæc controversia habebat, tertio impietatis rea et comperta facta est, concilio Francofordiano. Annonius monachus, et Ado Viennensis episcopus, tum abbas Urspergensis et Sigisbertus parvis chronicis scribunt, quid sibi voluerit, præter certum et locuples testimonium nobis relictum libello quodam Paulini Aquileiæ episcopi, jussu nostri imperatoris adversus illam hæresin scripti, quemadmodum ipse hanc provinciam suscepit scribendi adversus illam adorationem, aut si non ejus fuerit is libellus, ea tamen et voluntate et religione fuit qua ejus nomine evangelium opus ostendit : quod propterea fecit quia imperatorum quorundam titulo imperatricisque Orientalis, ut supra dictum est, concilia Græciæ fabricabantur, quæ noster imperator juste atque divinitus impugnavit.

Magno documento Paulini libellus est, quam longe Felicis institutum discreparet ab imaginibus ut jam manifesti fuerit multos et stolidi delirii scripturientes, qui conturbare omnia et adulterare ita susinuerint, ut cuncta in unum contuberint. His de causis adductus sum, ut calci hujus operis attingendum curarem.

Ad manum etiam mihi fuerant libri tres incerti auctoris, qui nihilo secius se isti concilio interfuisse testatur, eadem de re commentatus adversus Felicem, nusquam tamen illi impingit imagines : sed quia volumen nostrum supra justam molem crevisset, illud in præsentia typis excusum nolui, vel maxime quod nomen auctoris præ se non ferebat.

Hujus igitur historiae sola narratio, nobis summa fide ab optimis quibusque et vetustissimis auctoribus compilata et excerpta, quantum nunquam turbulentiæ exhibuerit hæc adjecta et importata caligo, multorum sæculorum ignorantia et aliorum malignitate satis superque fidei nostro operi astrueret. Volo autem succenturiari rationes solidas ac festes illecebrosas, quod paucis perstringam. Primum præter exemplar hujus libri vetustum, in templo quodam majore augustissimo ac totius Gallie antiquissimo repertum, idem habet summi pontificis bibliotheca elegantibus et prisca Langobardorum characteribus exaratum, ut Augustinus Steuchus, ei bibliothecæ præfectus, testatur in opere suo non ita pridem edito in rem Constantine donationis adversus Laurentium Vallam : cujus exemplaris caput sextum ad verbum transcripsit, quod neque aliunde mutuari aut comminisci quivisset. Quin et ipsa dictio ac stylus eum librum suæ satis antiquitati vindicat : neque abhorret a loquendi ratione illius ætatis scriptorum. Certe calumniari nemo poterit hoc secuto natum aut scriptum esse. In alio præterea musæo, supra modum etiam antiquo, volumen aliquid reperi quod mihi fidem facit solidam ac plenam, ut se habebat res. Continet autem, ut ab aliis negotiis discedam, hujus concilii acta, seorsum de singulis rebus agentia, quæ connectæ et definitæ fuere, istaque secunda nominatur materia ; prima vero, hæresis Feliciana : reliqua ad œconomiam et politiam attinentia prænam,

interim dum hos duos locos profero, in aliud tempus rejiciens, cum aliis rebus ejusdem notæ et argumenti appositius quadrantibus: accessit etiam mihi dono ejusdem exempli volumen cum hoc nostro: ex quo utroque illum Paulini libellum hausit. Sed nunc ad principium actorum. 1. Convenientibus Deo favente apostolica auctoritate atque piissimi domini nostri Caroli regis jussione, anno 26 principatus sui, cunctis regni Francorum seu Italiæ, Aquitanicæ, Provincicæ, episcopis ac sacerdotibus synodali concilio: inter quos ipse mitissimus sancto interfuit conventui; ubi in primordio capitulorum exortum de impia ac nefanda hæresi Eliphandi, Toletanæ sedis episcopi, et Felicis Orgelitanæ, eorumque sequacibus, qui, male sentientes, in Dei Filio asserebant adoptionem. Quam omnes qui supra, sanctissimi Patres respuentes una voce contradixerunt, atque hanc hæresin funditus a sancta Ecclesia eradicandam statuerunt. 2. Allata est in medium questio de nova Græcorum synodo, quam de adorandis imaginibus Constantinopoli fecerunt, in qua scriptum habebatur ut qui imagines sanctorum ita ut deificam Trinitatem servitio aut adoratione non impenderent, anathemata judicarentur. Qui supra, sanctissimi Patres nostri, omnimodis et orationem et servitum eis renuentes, contempserunt atque consentientes condemnaverunt. Jam vero, quod majus est, ab ipsis testimonia petam qui hujus concilii acta falso citant et laudant: qui suo instituto commodius suffragantur, idolorumque cultum defensarent. Quod scribit Joannes Eckius in suo Enchiridio de quatuor Caroli magni libris, nonne pro me plurimum facit, ac testatur suam his libris veritatem constare? quorum meminisse quidem, sed nunquam a se lectorum voluit. Nihil autem addubito quin nauseam illi civisent si illo superstite in publicum exliissent. Liqueat autem ea volumina, fando ad eum et fama pervenisse, sed bello isti somnatori pro ludo fuit, ea de re veritatis testimonium asserendo dicere, quam incomptam obrudebat, qualem esse cupiebat. Tante impietatis aut tam subdole fidei traducere hominem nolim, ut rem reclamante conscientia asseruerit, et adulteratam sepelire voluerit. Quam festivum et jucundum spectaculum si quid tale doctor theologus designaret imposturæ sibi conscius!

Nonne frater Alfonso de Castro, farraginum et centonum sutor adversus hæreses, monachus certe multæ variæque lectionis supra suorum sortem eruditus, refert: Claudium Taurini episcopum suis adorationem crucis Dominicæ interdixisse? quod causæ meæ non vulgariter patrocinatur. Is enim floruit temporibus Caroli Magni ei ab intimis consiliis, vir summa ingenii acutissime eruditione, inter primos Parisiensis Academiæ fundatores. Sunt apud me et aliquot ejus opera nondum excusa.

De opere igitur nostro plus satis jam liquet. Quis vero jam controvertere sustinuerit tam prudentis piique imperatoris scrip'a; qui tantos totque labores exantlavit, fidem catholicam propugnando ac propagando? quemque postea sanctorum calendario dignata est Ecclesia? Quis etiam crediderit, eo oblivioni apud Deum demersum, ut in decreto religionis tam insigniter laboretur? Quis vero usque adeo temerarius, aut tam inconsulta factio, ut labefactare et inficiari opus de sententiæ et iudicio tam numerosæ synodi conscriptum, velit? Debeas igitur in tanti principis sententiæ intrepide pedibus ire, deliberationemque et censuram tot venerabilium virorum amplecti qui libere conscientie et mentis dictamine id pronuntiarunt quod maxime videbatur ex Deo esse.

Quocirca in rem nostram vertamus, hodie manifeste cerentes, unde nobis prorepererint imagines, et quemadmodum desultoria Græciæ religio, omnis idololatriæ parentis et seminarii (quæ usque ab omni antiquitate sese lactavit, aluit, deliciata est in con-

tingendis recentibus patronis deorumque formis, cum quibus insigni superstitione et ementa religione fornicata est, donec unius ejusque veri Dei præconium increbuit), ex quo ejus Ecclesia in aula imperatorum cœpit locupletari, sinceriore doctrina proscripta, insignioris sanctimonie velamento, primas radices in Christiana republica culturæ simulacrorum pepertit, degeneravitque cordatior pietas in picturas, pigmenta et aliorum ornamentorum ineptias. Cujus pestis contagium Romam ipsam afflavit et affecit, urbem nihilo melius moratam (bona cum venia dixerim) quam isthanc alteram, non ita multo post quam ejus Ecclesia fortunis auctor facta est: quod huic contigisse etiam infra Caroli Magni sæcula crediderim. Sed prævalida Francorum peccora, qui unica ruina idola deleverant, non tam facile allici poterant aut alligari adorationi tam impiæ et detestandæ, sed opes tandem et avaritiæ illos huc lucrificerunt, longeque augustiore veneratione restituta sunt quam unquam antehac, tantisper dum vera obdormisceret religio, si ita loqui ausim.

Cumque Ecclesiam virorum proborum atque eruditorum magna penuria invasit, monachi et doctores quidam, penes quos solos litteræ diversabantur, non plus tamen quam ipsis ex usu esset, ignorantia summa, dicere non ausim malitiam, ne eorum succidanos successores exasperem legitimos imitatores, cum omnia sursum deorsumque bellorum procellis miscerentur, ut quam optime sese gesserint, eruditionem omnem et virtutem præpostere actas obtenebrarunt, nisi prorsus suo tempore eas amiserint: omnia suo arbitratu pervertebant, ut suos conatus et rapinas fucarent religionis specie. Eiusdem impudentiæ fuit quod manus a vitandis historiis illis mire prurientes continere non potuerint, non perpendentes, perpetuo Deum Opt. Max. non sinere quin aliquot supersint qui, quo magis videntur improbi exsinctæ veritati parere, aut deformatam canifucare, eo studiosius illam ad se exceptam tegant, felicioribusque ingeniis suo tempore restituendam promulgandamque reservent. Illos etiam fallit vehementer creatori nostro displicere, ut verbum evangelicum nostro iudicio et ratione metiamur, quantum nominis sui majestatem attingit: verum sancti et edicit ut voluntatem suam neque huc neque illic divaricantes consecutemur. Quam viam non potuit fex ista nebulonum calcare. Tanta posteriorum sæculorum calamitate et infelicitate non pauci docti et litterati viri intercepti et implicati fuerunt, qui non satis animadverse historias lectitabant, ut impostorum circumscriptiones olfacerent, quamvis secum ut plurimum pugnant, suaque rescinderent: quorum imitatores iisdem erroribus irrecti et mentiti sunt juxta ac ii per quos in fraudem illecti fuerant sibi que os olitum fuerat.

Restat nunc excutiendum quod cum jam orbis hac consuetudine occaluerit, fanaque media fere parte simulacris exadificata sint picturisque distincta variis, quid de iis sentire debeamus: mortificusne relentanda sint, aut perrupto consensu publico confringenda, vel flammis mandanda, aut quid aliud, rogo, agendum? Nos qui, Christi inspiratu, Deum propius novimus eique fidimus, magis quam Judæi ab omnibus legis apicibus et maledictis manumissi, siquidem militemus sub signis summi Imperatoris nostri, nihil obvium reperimus neque creatum neque fabricatum, aut alia quavis hominum arte confictum, cujus copia nobis denegatur aut illicita sit, quique foris nullum valens aut offensaculum accipere possimus, tantum inter. n. is et vitalit. us noxiis expositi, num citra fraudem aut piaculum imaginibus, simulacris et picturis veli poterimus, perinde ac alio quovis humano opificio, uti in usum ornament. i, vel simplicem architectationem, aut indicem rerum memorabilium quarum exemplum frugiferum et me-

* Confundit Claudium Clementem Scotum Altisidiorensem cum Claudio Taurinensi.

moria recolenda : ita ut si his abutatur, totum id ascribi debeat nostro vitio, non ipsi objecto? Non distitior quod si populum viderem transversum in aliquam abusionem rapi, non impeditum iri me religione, quo secius fracta statim et comminuta simulacra pessum darem, exemplum et specimen daturus, nullis ea viribus pollere; contra vero cum nulli documento aut offendiculo sunt, sed in bonam accepta partem decorant et insigniunt templa, non commissurum ut ea temere demoliar, alioquin sub easdem leges quidquid est rerum humanarum venire necesse esset, idemque fieri iudicium : possunt enim omnes tam bene quam secus usurpari; verum ea etiam cautio adhibenda esset ne aliquam imaginem commentitiam, tabellam fabulosam, tapetes rerum nusquam gestarum admitteremus in templa. Hæc enim plus satis suam barbariem et paganismum resipiunt : quin ea omnia ad vivum expressa et archetypum oportebat. Cæterum quod vestiantur linteis lotis, sertis et floribus redimantur, diebusque festis complius ornentur, ob idque plura possint, facultatemque suam sedibus variant imagines, hic potentiores, alibi ignaviores, recens sculptæ, quam exesæ et vetustate marcescentes, aut fumigatæ, hac aut illa materia conflata, ne quemquam verbis titillum, vertigines istæ et recordiæ mihi probari non possunt, neque dubium est quin omnis gesticulatio vel impudentiæ adumbratio longe summoveri debeat, cuiusmodi odi etiam in privatis domibus visitur, eorum omnium qui Christianismi titulo sese venditant despuenda et putida.

Jam igitur colligam cum orthodoxa Caroli Magni et totius Gallicanæ Ecclesiæ illius temporis opinione, ut quemadmodum credo eas in abusionem ferendas non esse, ita etiam arbitror non tollendas, nisi abusus gliscat : sed in eum usum traducendas censeo, ut memoriæ subsidio compareant, decorisque gratia. Quare utriusque imaginum usurpationis, tum bonæ, tum etiam malæ, prudenti et consulto, id tantum sublatum cupienti quod noxium est, perjudicandum mihi videtur, de negotio imaginum imposturam hanc et commentum e mundo profligare : gnarus item quantum publice interfuerit si tanti principis tam eximium opus a blattis aut tineis decoqueretur, aut alia quavis clade nobis interverteretur, ausus sum ista sacra monumenta in lucem revocare, triumphis dishonestanda iterum per totum orbem, et Deo optimo laudi maxime cessura, et ipsi imperatori potentissimo et Christianissimo honori futura. Id vero operis mea opera sibi suoque ordini restitutum est, non certe quam belle instructum oportebat tantum principis opus, sed quantum vireculis meis conniti potui, ut

A secundo ille in orbem nostrum remearet, huius magni facinoris promulgatione omnium eorum, quæ unquam gessit, præcellentissimi. Certo autem polliceri mihi possum, candide lector, boni tibi consultum iri hunc librum, ejusque lectionem jucundam fore et exhilaratricem. Verbum unum restat efferendum, ne quis hic venetur dubitandi occasionem, quod videlicet reperiuntur Latina commentaria, eaque impressa, septimæ synodi Constantinopolitanæ (hoc nobis ab Irene ejusque filio Constantino impm. Constantinopolitanis, quorum plurimum illic valuit auctoritas, sortitæ, Nicææ tamen habitæ), ubi non eo omnia ordine narratur quo per Carolum Magnum describuntur. Quod inde accidisse conjicio, vel quod ipsius acta in ipso originali diverse excerpta fuerint et litteris tradita (quod fere fit in talibus negotiis, incoluini tamen sententia), postea autem Latine reddita : vel quod in manus imperatoris tantum pervenerint summa quædam capita, quæ breviter perstringerent Græcorum decreta, veluti nuntia quædam, quæ succinctis paginis afferuntur : vel, tertio, quod tantum studuerit ipsum argumentum mutuari, statusque rerum primarios, quos convellere voluit adversus septimam Nicænam, tum adversus alias omnes adversarias, ductu et auspiciis præcedentium imperatorum in Oriente celebratas. Cum igitur in amplissima totius orbis monarchia ea quæstio excitaverit teterrimas et virulentissimas contentiones et rixas, pugnas atque imperiorum inclinationes et eversiones invexerit, atque hodie recrudescat, et pariat tantum tempestatis in Christiana republica, atque læniam quamdam malorum per universum orbem, impensissime nobis lætandum est quod hæc controversia definita et determinata nobis proponitur, consilio, labore et majestate ejus principis, quo non tulit præstantiorem aut triumphalem magis Christianus orbis : cum etiam primum decalogi articulum respectet, Deique optimi max. cultum et adorationem. Quicum precibus agere debemus ut principum nostrorum corda in ejus manu sita exstinguat ad magui illius imperatoris reipsa exprimendum exemplum, quo illis curæ sit et studio turbam et altercationem religionis, per totum Christianismum grassantem, componere, sanguini fidelium parcere, ecclesiasticas imposturas et doctrinæ corruptelam eliminare, obvium porro humanis commentis prodire cum puro verbo Dei pugnantibus quoad fieri poterit : suaque inexhausta misericordia propediem huius rei conficiendæ gratiam illis et vires impertiat rex ille summus Dominus noster, cui æterno, immortalis, invisibili, soli sapienti Deo, virtus et fortitudo, honor, benedictio et gratiarum actio, et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

TESTIMONIA VETERUM SCRIPTORUM.

CAROLUS MAGNUS, lib. 1, cap. 6, se hujus Capitularis auctorem hac vindicta asserit : « Venerandæ memoriæ genitoris nostri illustrissimi atque excellentissimi viri, Pipini regis cura; et industria sive adventu in Gallias reverendissimi et sanctissimi viri, Stephani Romanæ urbis antistitis, etc. » Loquitur de unione cæremoniarum Gallicanæ Ecclesiæ cum Romana. — Et lib. iv, cap. 3 : « In eorum plerisque locis qui se imaginibus luminaria et thymiamata offerre gloriantur, a quibus nos, qui id facere contemnimus, scandalum pati putamur, ita loca divino cultui mancipata despicabilia sunt, ut sicut legatis nostris, sive illis qui tempore reverendæ memoriæ illustrissimi viri patris mei, sive eis qui a nobis illas sunt destinati in partes [Græciæ], referentibus comperimus, etc. »

ADRIANUS I papa Rom. in Capitulari responsonum ad hoc Caroli Magni Capitulare : « Domino excellen-

D tissimo filio nostroque spiritali compatri Carolo regi Francorum et Longobardorum ac patricio Romanorum, Adrianus papa. » Et post pauca : « Præterea directum a vestra clementissima præcelsa regali potentia fidelem familiarem vestrum, videlicet Engilbertum abbatem et ministrum capellæ, qui pene ab ipsis infantie rudimentis in palatio vestro nutritus est, et in omnibus consiliis vestris receptus : et ideo sicut a vobis in omni familiaritate recipitur, ita et a nobis reciperetur et concedenter honoraretur. Unde pro nimio amore quem erga vestram mellifluam gerimus regalem excellentiam, sicut misistis, cum nimio amore dulcedinis eximie eum suscipientes, prout voluit, et qualiter cum magna familiaritate nobis enarrantem voluit, aure placibili et mente benigna eum suscepimus, et quasi vestra corporali excellentia nobis narrante nostrum ei patientius credidimus consilium, ad profectum sanctæ nostræ Ro-

nanæ Ecclesiæ, et vestræ et a Deo protectæ regalis potentie exaltationem. Inter quæ edidit nobis Capitulare adversus synodum quæ pro sacrarum imaginum erectione in Nicæa acta est. Unde pro vestra melliflua regali dilectione per unumquodque capitulum responsum reddidimus, non quemlibet (absit) hominem defendentes, sed olitanam traditionem sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ tenentes, priscam prædecessorum nostrorum sanctorum pontificum sequimur doctrinam, rectæ fidei traditionem modis omnibus vindicantes. » — Et Capitul. I respons. : « Hoc dogma Tarasius non per se explanavit, sed per doctrinam sanctorum Patrum confessus est, quorum capita pro vestro nimio amore, quem erga vestram prærectissimam a Deo protectam regalem excellentiam gerimus, breviter exaramus, etc. » — Et Capitul. ult. respons. : « Hoc sacrum et venerandum capitulum multum distat a totis supra dictis capitulis. Et idcirco eum agnovimus vestræ a Deo servatæ orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium, etc. Meminit enim vestra prærectissima regalis præexcelsa scientia qualiter in ipsa sancti Gregorii papæ epistola, etc. » Et in fine capituli : « Unde si vestra annuerit a Deo protecta regalis excellentia, eodem adhortamur impetu (scilicet Constantinopolitanum imperatorem) pro sacris imaginibus in pristino statu erectione gratiam agentes, etc. De vero vestra prærectissima a Deo protecta excellentia, orthodoxæ fidei stabilitate roborata, freti existimus, quia rutilix ejus firmissima a pravis et infidelibus hominum unquam concutitur vel movetur; sed in ea, quæ cœpi, rectæ fidei traditionis doctrina spiritualis matris suæ sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, tenere et amplecti incunctanter usque in sæculum sæculi sine reprehensione manere credimus. Et ideo confidimus de Dei nostri potentia quia quantum erga beatorum principum apostolorum Petri et Pauli Ecclesiam fidem gesserit et amorem, semper pro ejus profectu et exaltatione regali nisi, undique certantes habueritis, tanto brachii sui propitius in regalibus triumphis ab adversis et iniquis hominibus vos defendere et circumlegere dignetur, ut una cum spirituali filia domina nostra regina vestraque præcelsa nobilissima prole, longiori ævo in hoc regnantes mundo, in futuro sine fine vitam cum regno in arce poli habere mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat. »

Synodus Parisiensis in præfat. ad Ludovicum et Lothar. imp. : « Eadem porro synodum (Nicenam II) cum sanctæ memoriæ genitor vester (Carolus Magnus) coram se suisque perlegi fecisset (in concilio Francofordiensi) et multis in locis, ut dignum erat, reprehendisset, et quedam capita, quæ reprehensioni patebant, prænotasset, eaque per Angilbertum abbatem eidem Adriano papæ direxisset, ut illius judicio et auctoritate corrigerentur, etc. »

Hincmarus Rhemensis archiepiscopus in libro contra Hincmarum Laudunensem episcopum, cap. 20 : « Septima autem apud Græcos vocata universalis pseudosynodus, de imaginibus, quas quidam confringendas, quidam autem adorandas dicebant, neutra vero pars intellectu sano diffinens sine auctoritate apostolicæ sedis non longe ante nostra tempora Nicææ est a quamplurimis episcopis habita et Romam missa, quam etiam papa Romanus in Franciam direxit. Unde tempore Caroli Magni imperatoris, jussione apostolicæ sedis, generalis synodus in Francia, convocante præfato imperatore, celebrata, et secundum Scripturarum tramitem traditionemque majorum, ipsa Græcorum pseudosynodus destructa et penitus abdicata. De cujus destructione non modicum volumen, quod in palatio adolescentulus legi, ab eodem imperatore Romam est per quosdam episcopos missum. In cujus voluminis quarto libro hæc de universali nomine scripta sunt : Sicut Ecclesia universalis est, etc. » Extant lib. IV, c. 28, quibus ista continuo subnectit : « Auctoritate itaque hujus synodi

nonnihil repressa est imaginum veneratio : sed tamen Adrianus et alii pontifices in sua opinione perseverarunt, et, mortuo Carolo, suarum pupparum cultum vehementius promoverunt. »

ALTHELMUS Benedictinus monachus beati Dionysii apud Parisienses in Annalib. Francor. anno 794 (Aimoinus, lib. IV, cap. 85) : « Rex ad condemnandam hæresim Felicianam ætatis initio, quando et generalem populi sui conventum habuit, concilium episcoporum ex omnibus regni sui provinciis in eadem villa (Franconofurt juxta Mœnum) congregavit. Adfuerunt etiam in eadem synodo legati Romani pontificis Theophylactus ac Stephanus episcopi, vicem tenentes ejus a quo missi fuerant, Adriani papæ. In quo concilio et hæresis memorata condemnata est, et liber contra eam communi episcoporum auctoritate compositus, in quo omnes subscripserunt. Synodus etiam, quæ ante paucos annos in Constantinopoli sub Irene et Constantino filio ejus congregata, et ab ipsis non solum septima, verum etiam universalis erat appellata, ut nec septima nec universalis haberetur dicereturve, quasi supervacua, in totum ab omnibus abdicata est. »

Ado Viennensis episcopus, Chronic., ætate VI : « Synodus iterum facta contra supradictam hæresim in Franconofurt, legatis apostolicæ sedis presidentibus [Leg. præsentibus] Theophylacto et Stephano episcopis, et auctoritate sanctorum Patrum convictus et damnatus est iterum Felix cum errore suo, perpetuoque exsilio apud Lugdunum relegatus est; quem ferunt in eodem ipso suo errore mortuum. Sed pseudosynodus quam septimam Græci appellant, pro adorandis imaginibus, abdicata penitus. »

STRABUS Fuldensis monachus, in Annalibus, anno 794 : « Synodus habita in Franconofurt, in qua hæresis Felicianæ coram episcopis Germaniarum et Galliarum Italarumque, præsertim magno principe Carolo et missis Adriani apostolici Theophylacto et Stephano episcopis, tertio damnata est, et rata stipulatione damnatio roborata. Pseudosynodus Græcorum pro adorandis imaginibus habita, et falso septima vocata, ab episcopis damnatur. »

EGOLISMENSIS MONACHUS in Vita Caroli Magni : « Anno sequenti dominus rex Carolus de Ragenesburg iter fecit navigio ad fossatum magnum inter Altmaniam et Radantiam. Ibi cum muneribus magnis missi apostolici præsentati sunt, et nuntiatum est ei Saxones iterum rebellasse. Inde per Radantiam navali itinere abiit in Mochin, et natale celebravit ad sanctum Chilianum in Wirzinburg, et Pascha in Franconofurt : et ibi congregata est synodus magna episcoporum Galliarum, Germanorum, Italarum, in presentia ejus. Ibi fuerunt missi domini apostolici Adriani Theophylactus et Stephanus episcopi : et ibi tertio damnaverunt hæresim Felicianam. Quam damnationem per auctoritatem sanctorum Patrum in libro conscripserunt : quem librum omnes sacerdotes propriis manibus subscribendo confirmarunt. Pseudosynodus Græcorum, quam falso septimam vocabant, pro imaginibus, rejecta est a pontificibus. »

ANONYMUS episcopus sive abbas, Caroli Magni consiliarius, in Annalibus Francorum, anno 784. (*Periit ea pars in qua de hoc concilio executus est : eum conservavit Regino, qui fatetur se illius Annales sequi et Egolismensis.*)

REGINO Prumiensis abbas, Chronic. lib. II : « Anno Dominicæ incarnationis 794 celebravit rex Pascha in Franconofurt, ibique congregavit synodum magnam episcoporum, Gallorum, Germanorum et Italarum : ubi fuerunt missi apostolici Theophilus et Stephanus episcopi. In hac synodo tertio condemnata est hæresis Felicianæ, quam damnationem per auctoritatem sanctorum Patrum in libro conscripserunt : quem librum omnes sacerdotes manibus propriis subscripserunt. Pseudosynodus Græcorum, quam pro adorandis imaginibus fecerant, a pontificibus rejecta est. »

SWARZHENBIS MONACHUS in Chronico, quod Urspergensis abbas continuavit : « Anno Domini 794, Carolo in Franconofurt Pascha celebrante, synodus episcoporum magna collecta est ex omnibus regni provinciis : legati quoque Adriani papæ in ejus vice adfuerunt. In hac synodo hæresis cujusdam episcopi, Felicis nomine, damnata est, qui Christum, secundum hoc quod homo est, adoptivum Dei Filium dicebat : et liber contra eum communi episcoporum auctoritate compositus est, in quo omnes subscripserunt. Synodus etiam, quæ ante paucos annos in Constantinopoli congregata sub Irene et Constantino filio ejus, septima et universalis ab ipsis appellata est, ut nec septima nec aliquid diceretur, quasi supervacua ab omnibus abdicata est. »

HERMANNUS CONTRACTUS comes Væringæ et monachus Augiensis, in Chronico, anno 794. « Synodo magna in Franconofurt habita, hæresis item Felicianæ damnata est : pseudo-synodus Græcorum, pro adorandis imaginibus habita, ab episcopis damnata est. »

JOAN. AVENTINUS : « Carolus Decembri Reginoburgio exit Sualovoltas, et ad fossam superiorem navibus per terram tractis progreditur. Inde navibus in Rhædonesso delatus in Mœnum, Virzeburgum (caput est antiquæ Franciæ, insigne sepulcro divi Chilian) ultimo Decembri pervenit. Unde Francophoron migravit, ibique reliquum hiemis exegit. Huc frequenter coire pontifices Galliarum, Italiæ, Germaniæ imperat. Adfuerunt Romani pontificis legati, Theophylactus et Stephanus episcopi. Tertio ibidem condemnata est hæresis Felicianæ, Eliphandanaque, de adoptione Filii Dei. Omnes subscripsere sacerdotes : ipse quoque Felix et Eliphandus, agnoscentes errorem, venia data dignitasque servata. Item acta Græcorum de imaginibus adorandis rescissa sunt. »

AUGUSTINUS STEUCHUS EUCUBINUS, bibliothecarius Vaticanæ pontificis Romani bibliothecæ, de Donatione Constantini adversus Laurentium Vallam, lib. II, num. 60 : « Sunt alia apud Græcos et Latinos præclara ac pervetusta monumenta, quibus quisque percipere possit, edictum donationis esse verissimum, a Magno Constantino editum, si per omnes hujus edicti

A partes animam vertens eas conferas cum his quæ dixi monumentis. Velut quod Constantinus sanxit, ut Ecclesia Romana sedesque Petri esset caput omnium Ecclesiarum, et ab ea totius religionis ordo dependeret, ab ea judicium in causis fidei expectandum esse, eam esse in religione consulendam. Hoc se ens perceptumque habens Carolus Magnus imperator, eodem tempore quo Adrianus pontifex protulit in concilio historico Sylvestri, scribens et ipse de imaginibus, cum imperaret Constantinopoli Constantinae et Irene mater, recipiens quæ Magnus Constantinus statuisset, sic scribit libro primo, capite sexto (est autem liber vetustissimus litteris Longobardicis scriptus in bibliotheca Palatina, non credenti videnti fiet potestas) : Antequam, inquit, discutiendorum testimoniorum, etc. » Recitat totum cap. 6 lib. I.

F. BERNARDUS LUTZENBURGUS, ordinis prædicatorii monachus, artium et sacrarum litterarum professor in academia Coloniensi, in Catalogo Hæreticorum, lib. I, cap. 14 : « Carolus Magnus, imperator, Græce et Latine doctissimus, ante septingentos annos contra certos [Forte Græcos] hæreticos opus scripsit in quatuor libros partitum, quod habetur Romæ in Vaticana bibliotheca. »

JOANNES ECKIUS SUEVUS in Encheiridio locorum communium adversus Martinum Lutherum atque alios Ecclesiæ hostes (quod edidit anno Domini 1529), art. 16 : « Carolus Magnus quatuor libros scripsit contra volentes tollere imagines. Unde Thuricenses fundatores eorum et patronum Carolum potius sequi debent cum Ecclesia catholica quam hæreticum Zuinglium. »

EPISCOPUS MELDENENSIS hoc indice proscripsit : « Opus illustrissimi Caroli Magni, nutu Dei regis Francorum Gallias, Germaniam, Italiamque, sive harum finitimas provincias, Domino opitulante, regentis, contra synodum quæ in partibus Græciæ pro adorandis imaginibus stolidè sive arroganter gesta est. Item Paulini Aquileiensis episcopi adversus Felicem Urgelitanum et Eliphandum Toletanum episcopos libellus. Quæ nunc primum in lucem restituantur. Anno salutis 1549. »

IN NOMINE DOMINI ET SALVATORIS NOSTRI JESU CHRISTI.

INCIPIT OPUS

ILLUSTRISSIMI ET EXCELLENTISSIMI SEU SPECTABILIS VIRI CAROLI,
NUTU DEI REGIS FRANCORUM,
GALLIAS, GERMANIAM ITALIAMQUE SIVE HARUM FINITIMAS PROVINCIAS, DOMINO OPITULANTE,
REGENTIS,
CONTRA SYNODUM QUÆ IN PARTIBUS GRÆCIÆ
PRO ADORANDIS IMAGINIBUS STOLIDE SIVE ARROGANTE GESTA EST.

CAROLI MAGNI PRÆFATIO.

Ecclesia mater nostra, pretiosissimo sponsi Christi sanguine redempta, et regeneratione salutaris gurgitis lota, et salutifero edulio corporis, et haustu sanguinis satiata, et nectarei liquoris unguine delibata, et per universum orbem terrarum in pace diffusa : aliquando externa, aliquando intestina perpetitur bella, aliquando exterorum concutitur incurribus, aliquando civium pulsatur tumultibus. Non-

* Et salutifero adiculo corporis et haustu sanguinis satiata. Aliena hoc loco vox *adiculo*, qua et analogia turbatur et relatum. Scripsi *edulio*, et id nunc firmo exemplis. Infra lib. I, cap. 17 : « In quo est manna cælestis, videlicet pabuli edulium, de quo edulio David, etc. » Et lib. II, cap. 27 : in fine : « Corporis Do-

D nunquam videlicet incredulorum vel hærescorum impellitur infestationibus, nonnunquam vero schismaticorum vel arrogantium turbatur similitudibus. Est enim arca salvandas intra se continens animas, cujus typum antiqui illius patris arca gerebat, quæ in hujus sæculi sævissimas diluvii absque naufragii periculo transigit procellas, et nescit mortiferis præsentis sæculi alluvionibus cedere, nec infestantium

miniei edulio et sanguinis haustu satiati. » Fulgentius Placiades Carthagenensis de prisco serm., *Edulium ab edendo dicitur*, etc. Philoxenus Gloss. *Edulium*, τὸν βρωσίμωον. Lego τὸ βρώσιμωον, ut in Glossis Græco-Latinis. Papias Lombardus in Vocabulario.

adversarum potestatum obsidione fatiscere, sed illo A in sinu regni gubernacula Domino tribuente suscepimus, necesse est ut in ejus defensione et ob ejus pro ea et maxime in ea pugnante, qui positus est in ea murus, dicente propheta : *Urbs fortitudinis nos: rex salvator, ponetur in ea murus, et atermurale, et qui super ejus muros constituit custodes, qui tota die et tota nocte in perpetuum non tacebunt (Isa. xxvi)* : adversariis resistens, et tumultiferas inquietudines tolerat, et ad veræ fidei confessionem convolantibus in gremio susceptis, et eidem confessioni obstinata mente reluctantibus abdicatis, inconvulsa et intemerala perseverat, et cum David canere non cessat : *Sæpe expugnaverunt me a juventute mea, dicat nunc Israel, sæpe expugnaverunt me a juventute mea, et enim non potuerunt mihi (Psal. cxxix)* : quæ incessanter per partes trine orationis mysterium sanctæ Trinitatis exponit, dum et verba sua auribus divinæ majestatis percipienda, id est psallendi melodiam, quam sine intermissione exhibet, deprecatur; et clamorem intelligendum, id est cordis affectum, qui non auribus carnalibus, sed ineffabilibus divinæ majestatis auditibus mirabiliter excipitur, devota mente exorat, et orationis suæ vocem intendendam exposcit, ut scilicet declaret hanc esse orationem perfectam quam mentis affectus ardentis inflammat. Et quanquam metaphoricis mutatis verbis sensus nostros immisceat, divinam tamen naturam credit non partibus membrorum discernere discernere, sed una virtute cuncta peragere, qui ea quæ a nobis videntur audit, et quæ cogitavimus sive cogitaturi sumus, intro inspicit : nec quidquam ejus ineffabili lumini potest abscondi : auribus etenim verba percipere, clamorem intelligere, voci orationis intendere, quanquam iterate sub varietate verborum, per id locutionis genus quod a rhetoribus metabole dicitur, proferantur : trina tamen repetitio unum idemque significat, quæ etiam in invocatione regis et Dei sive Domini, dum dicit. *Rex meus et Deus meus, quoniam ad te orabo, Domine (Psal. v et XLVIII)* : tres personas et unam substantiam in Divinitate se credere et fateri demonstrat, cum trium nominum invocationi, non pluralia, sed singularia verba interserit. Est enim sancta mater, est immaculata, est præclara, est incorrupta, est et fecunda, quæ et virginitatem amittere nescit, et filios generare non desinit : quæ quanto amplius mundi adversitatibus feritur, tanto auctorioribus sive excellentioribus virtutibus dilatatur : et quanto plus premitur, tanto altius exaltatur, quam propheta per ethiopæam Deo sic introducitur loquentem : *Cum invocarem te, exaudisti me, Deus justitiæ meæ, in tribulatione dilatasti me (Psal. iv)*. Cujus quoniam

^a *Gesta sane est ante hos annos in Bithyniæ partibus quædam synodus, etc.* Aut *ἀνά τοπίου, aut ἀναπράναι ἀναπονευερώς*. Etenim non in Bithynia, sed Constantinopoli in palatio Hierie celebrata hæc synodus. Nisi si error cognati nominis librarios decepit, rescribendumque sit, *Hieria*, pro *Bithynia*, hoc modo : *in Hierie palatio quædam syn.* Quod mihi sit admodum verisimile.

^b *Quod rex eorum Constantinus eos ab idolis liberasset.* Cave Magnum intelligas eum qui primus imperatorum idola ejuravit, sed Constantinum Caballinum,

in sinu regni gubernacula Domino tribuente suscepimus, necesse est ut in ejus defensione et ob ejus exaltationem, Christo auxiliante, toto annisu certemus, ut ab eo boni servi et fidelis nomine censeri valeamus. Quod quidem non solum nobis, quibus in hujus sæculi procellosis fluctibus ad regendum commissa est, sed etiam cunctis ab ejus uberibus enutritis sollicitè observandum est : ita tamen ut ab ejus unione, qui ejus membrum esse dinoscitur, nullatenus abscedat. Quoniam qui cum ea non est, adversus eam est : et qui cum ea non colligit, spargit. Hujus ergo rei causa loqui compellit, quod non sine quodam animi mœrore prosequimur, quippe qui cum infirmantibus infirmari, et cum scandalizantibus uri, apostolico perdoceamur exemplo. Inflamavit igitur ventosæ arrogantiae inflata ambitio, et vanæ laudis insolentissimus appetitus, quosdam orientalium partium non solum reges, sed etiam sacerdotes, adeo ut postposita sana sobriaque doctrina, et parvipendentes illud apostolicum, *Si quis evangelizaverit vobis, præ'er id quod evangelizatum est, etsi angelus sit, anathema sit (Galat. 1)*, et transgredientes contra propheticam institutionem terminos majorum, per infames et ineptissimas synodos Ecclesiæ inferre conentur quod nec Salvator nec apostoli intulisse noscuntur; et dum sublimare conantur suæ laudis fastigium, magnum accumulunt suis animabus deliquium; dumque suorum gestorum ordinem volunt mandare memoriæ posteritatis, discindunt vinculum ecclesiasticæ unitatis. ^a Gesta sane est ante hos annos in Bithyniæ partibus quædam synodus tam incautæ tamque indiscretæ procacitatis, ut imagines in ornamentis ecclesiæ et memoria rerum gestarum ab antiquis positas incauta abolerent abdicatione : quodque Dominus de idolis præcepit, hoc illi de cunctis imaginibus perpetrarent; nescientes imaginem esse genus, idolum vero speciem : et speciem ad genus, genus ad speciem referri non posse. Nam cum pene omne idolum imago sit, non omnis imago idolum. Alterius et longe alterius definitionis est idolum, alterius imago : cum videlicet istæ ad ornamentum vel ad res gestas monstrandas fiant, illud autem nunquam nisi ad miserorum animas sacrilego ritu et vana superstitione iniciendas : et imago ad aliquid, idolum ad seipsum dicatur. Qui nimirum tantæ cæcitatæ caligine obtenebrati fuerunt, ut cunctis qui eas habere in ecclesiis noscebantur vel habituri erant anathematizatis, inter cæteros errores hoc etiam suo errori insererent ^b quod rex eorum Constantinus eos ab idolis liberasset : et ei qui exsultavit ut gigas ad curren-

cujus edicto Constantinopoli synodus illa fuit convocata, in cujus fine inter acclamationes solemnes legitur : *Omnem idololatriam vos obscurastis.* Ad quæ verba in actis Nicæni concilii et commentatur Epiphanius : « Si vero (ut ipsi aiunt) conventus episcoporum et robor imperatorum nos ab idolis liberavit, genus humanum a veritate fallitur. Nam cum ab errore idolorum Jesus Christus Dominus Deus noster nos liberavit, quomodo poterunt gloriari et jactare a se idipsum factum? O insanam jactantiam! » Quem locum indubie ob oculos habuit et respexit

dam viam, de quo dictum est, *Ecce vicit leo de tribu Juda, radix David* (Apoc. v), et triumphanti mundi spolia secum reportavit, victoriae titulum derogare cupientes, regi suo adnecterent: cum non de eorum rege, sed de vero triumphatore Christo propheta prædixerit: *Ecce Dominus ascendet super nubem levem, et ingredietur Ægyptum, et commovebuntur simulacra Ægypti a facie ejus* (Isa. xix). Nubem levem, corpus videlicet humanum, quod ex virgine assumpserat nulla humanæ commistionis sordē prægravatum: Ægyptum mundum volens intelligi: quod et per Jeremiam pene iisdem verbis se dudum facturum esse promiserat, dicens: *Disperdam simulacra, et cessare faciam idola de Memphis* (Ezech. xxx).

• Gesta præterea est ferme ante triennium et altera synodus illis in partibus, ab eorum qui priorem gererant successoribus, vel a plerisque qui in priore distet voto, non tamen distat errore; et si dispar est negotio, est tamen compar flagitio; et cum sit posterior tempore, non tamen est posterior crimine. Nec immerito in unius baratri cœnosum lacum, quamquam per diversa fluitantes, confluere videntur, quæ ab unius jactantiæ et vanæ laudis fonte scaturisse creduntur. Hæc enim, anathematizata et abominata cum suis auctoribus priore, imagines, quas prior nec etiam cernere permiserat, adorare compellit; et ubicunque sive in divinæ Scripturæ locis, sive in sanctorum Patrum commentariis, quamcumque repereunt imaginum mentionem erga suæ voluntatis arbitrium vertunt in adorationem. Nec minoris absurditatis spiris hi connectuntur in habere et adorare, quam illi connexi sunt in imagine et idolo, cum illi imaginem et idolum, isti habere et adorare, unum esse putarunt, quæ tamen a se invicem distant, et diversitate rei et societate prædicamenti: quippe cum unum illorum sit habitus, alteram agere. Nam illa etsi magna distent differentia, saltem in eo junguntur, quod unum species, alterum genus est: hæc vero nec genere, nec specie, nec ulla hujuscemodi societate sibi coherent, cum et adorari possint quæ non habentur, et haberi quæ non adorantur. Sicque rejectis moderaminis retinaculis, et neglecto quod ab antiquis non incongrue dictum est proverbio: *Ne quid nimis*, mediocritatis calle transmisso, per devia gradiuntur: veluti si quis cuidam multiloquio vacanti temperamentum in loquendo indicere curans, ille e contrario adeo silentio studeat, ut mutus efficiatur, et cui dedecus ingerebat inordinata loquacitas, dedecus nihilominus ingerat desidiōsa taciturnitas. Aut si quis medicus ægotantem temulentia arguat, ille pu-

tans se medici parere dictis, non solum vini sed etiam laticum sibi interdicit humorum, adeo ut qui dudum languebat nimio vini haustu madefactus, omni sibi liquore interdicto, langueat siti arefactus: cum tamen, et si diversa sit causa languoris, nusquam tamen sit effectus desidiōsi erroris. Interea cum in neutra parte neque isti neque illi temperantiæ teneantur habentis, sed utrique præcipites per abrupta discurrant, et dispari cursu ferantur, uno tamen occursum sponsæ Christi Ecclesiæ, cui ipse dicit in Cantica canticorum, *Tota speciosa es, amica mea, et macula non est in te* (Cant. ii), maculam inferre conantur, dum et illi ei bene habita abjicere, et isti bene habitis male uti suadent; dum scilicet et illi ei ornamenta auferre student, et isti eam ornamenta adorare permovent; quæ duo mala, ut præfati sumus, de jactantiæ fonte pullulant. Dumque volunt humanos favores, et vocari ab hominibus Rabbi, et suas laudes suis apicibus præfigunt, nec attendunt quod per quemdam sapientem dicitur: *Laudent te alii, et non os tuum, extraneus, et non lingua tua* (Prov. xxvii): relictis priscorum Patrum traditionibus, qui imagines non colere sanxerunt, sed in ornamento ecclesiarum habere siverunt, novas et insolitas Ecclesiæ nituntur inferre constitutiones, quibus ei maculam potius quam decorem ascribant. Nam si novas constitutiones Ecclesiæ ingerere jactantia est, schisma est: quod tamen in Ecclesia fieri non debet: quod si schisma est, macula est, quæ in Sponsa esse negatur. Si igitur novas constitutiones Ecclesiæ ingerere jactantia est, macula procul dubio est, quæ in sponsa esse negatur. Unde datur intelligi non eum esse amicum sponsi, qui adeo suæ laudis vult cumulare cacumen, ut per errorum notas non vereatur ecclesiasticum obtundere acumen; ac per hoc si sponsam macula non decet, eam ei nullus conari debet imprimere: quam si nullus conari debet imprimere qui conatur, sponso injuriam facit. Si igitur sponsam macula non decet, et revera non decet, qui conatur imprimere, sponso injuriam facit. Nos denique propheticis, evangelicis et apostolicis Scripturis contenti et sanctorum orthodoxorum Patrum, qui nullatenus in suis dogmatibus ab eo qui est *via, veritas et vita*, deviarunt, institutis imbuti, et sanctas et universales sex synodos, quæ pro variis hæreseorum infestationibus a sanctis et venerabilibus Patribus gestæ sunt, suscipientes, omnes novitates vocum, et stultiloquas adventiones abjicimus: et non solum non suscipimus, verum etiam tanquam purgamenta despiciamus, sicut et eam quæ propter adorandarum imaginum impudentissimam traditionem in Bithy-

Carolus Magnus. Apud Theophanem in Hist. Miscel. leguntur episcopi, finita synodo cœnium populum manus in altum tollere jubentes, lætum strepitum excitasse, atque illud protulisse, *HOIE SALUS MUNDO*: quandoquidem opera tua, o imperator, idolis liberati sumus.

• Gesta præterea est ferme ante triennium et altera synodus illis in partibus, etc. Nicæna in Bithynia ab imperatore Constantino VII Porphyrogeneto et Irena

matre, an. Christi 787, indict. 10. Falsus ergo iste numerus, cum hæc synodus Francof. Nicæna illa toto septennio posterior sit: aut certe corruptus. Quid si legamus: *ante septennium et altera synodus Bithyniæ in partibus, etc.*? Quo pacto probe habebit locus vulgo male sanus, Nicæni hujus concilii acta exstant tom. II Conc. general. Vide infra, lib. IV, cap. 15 et c. p. 24.

nix partibus gesta est, synodum. Cujus scripturæ A textus eloquentia sensuque carens ad nos usque pervenit. Contra cujus errores ideo scribere compulsi sumus, ut sicubi forte aut manus tenentium, aut aures audientium inquinare tentaverit, nostri styli divinarum Scripturarum auctoritate armati invectione pollatur: et inertem, vel potius inermem Orientali de parte venientem hostem Occidua in parte per nos, favente Deo, allata sanctorum Patrum sententia feriat. * Quod opus aggressi sumus cum cohibentia sacerdotum in regio a Deo nobis concesso catholicis gregibus prælatorum, non arrogantia supercilio, sed zelo Dei et veritatis studio: quoniam sicut justis et honestis rebus inhære sanctum, ita nimirum pessimis et inordinatis rebus animum accommodare peccare est. Unde et David quod societates malorum fugerit, Deo quasi purum sacrificium offert, cum dicit: *Odio habui congregationes malignantium, et cum impiis non sedebo (Psal. xxvi)*. Et Josaphat rex Juda eo quod Israeliticæ gentis pessimo regi amicitia junctus sit, a Domino arguitur per prophetam (*II Par. xix*). Cum igitur præfatarum duarum synodorum conditores nec illius imperitia sermonem habeant qua se Apostolus imperitum dicit sermone sed non scientia, nec illius eloquentiæ cum spiritali sensu nitorem, de quo ex persona sanctorum prædicatorum in Canticis canticorum Ecclesiæ dicitur, *Murenulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento (Cant. i)*: mirum ducimus cur tantæ vanitatis vento inflati sint, ut eas non solum agitare præsumperint, sed etiam sex venerabilibus synodis adnumerare conati sint: C quarum neutra quomodo non septima post Nicenam, sed aut tertia, priore servata post Ariminensem, aut

* *Quod opus aggressi sumus cum cohibentia sacerdotum*. Emendavi, *cohibentia*, quod nomen est hujus ævi. Lib. III, c. p. 11: « Nec synodum ob adorandas imagines sine cohibentia plurimarum catholicarum et Deo fidelium Ecclesiarum universalem nominare curarent. » Quod lib. IV, cap. 25, ita interpretatur: « Qui absque consacerdotum per diversas mundi partes constitutorum consensu, etc. » Balbus Januensis Catholico: *Conhibeo: habeo componitur cum con, et retinet n, que auferitur in cohibeo et dicitur cohibere, id est, oculos claudere, et quia*

secunda priore destructa computari debeat, in sequentibus, cum res exegerit, diligentius, annuente Domino, disputabimus, quæ scilicet haud secus sex synodis æquiparandæ sunt, quam Rubenitarum et Gaditarum, et dimidiæ tribus Manasse altare altari quod per legislatorem Domino jubente conditum est, æquiparari potuit: cujus auctores Israelitici gladii furor vastaret, nisi fraternas iras supplex confessio mista precibus præveniret. Nos denique Isaïæ vaticinio docti, qui dicit, *Hæc via, ambulato in ea, non declinabitis ab ea, neque ad dexteram neque ad sinistram (Isa. xxx)*; et doctoris gentium prædicationi admoniti, qui nos viam regiam tenere instituit, imagines in ornamentis ecclesiarum et memoria rerum gestarum habentes, et solum Deum adorantes et ejus sanctis opportunam venerationem exhibentes, nec cum illis frangimus, nec cum istis adoramus, sed illius ineptissimæ synodi scripturam, quæ non solum illa locutione caret qua parva submisse, mediocria temperate, magna granditer proferantur, sed etiam pedestris sermonis modum negligit, abnuentes, institutoris nostri, sermonis videlicet Dominici, nitimur fieri usquequaque sequaces. Quoniam igitur et patrum anathematizantium filios, et filiorum anathematizantium patres, mistim in præfata synodo hebetudinis continentur discursus, mistam utriusque reprehensionem noster, favente Domino, digeret stylus, nihil indiscussum, nihil intactum, nihil silentii cavernis obstrusum præteriens: nisi forte quod aut difficultas inordinati sermonis nostro intellectui impertire negaverit, aut puerilis dicti ineptiam, reverentia cohibente, noster sermo persequi despererit.

clausio oculorum signal assensum, ideo *cohibere* ponitur pro *assentire, obedire*; et tunc inde dicitur *cohibentia*. » Et paulo post: « *Cohibentia, id est assensus, idem et convenientia et collibentia*. Ut: *Ille sine cohibentia vel conniventia vel collibentia fratrum recessit, id est sine assensu*. » Innuat aperte variatum in hujus nominis scriptura. Ego puto, et verum est, corruptam hanc vocem a barbaris et imperitis monachis jam Caroli Magni ævo, ex ea, quam Latine exprimere debebant, *collubentia, sive contubentia*. Facilis lapsus in affinitate litterarum.

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

De eo quod Constantinus et Hærena in suis scriptis dicunt, Per eum qui conregnat nobis Deus.

Pierumque humana fragilitas suæ impossibilitatis metas excedit, et quanto se ultra quam debet extollit, tanto ab eo qui in altis habitat, et humilia respicit in cælo et in terra, recedit: quantoque ad eum qui excelsus super omnes gentes est, per sublimitatem appropinquare conatur, tanto ab eo propensus elongatur. Quæ si modum suæ conditionis non negligat, et superiora petere nitens, ad humiliora se devota mente submittat, poterit se inclinando eo conscen-

D dere a quo se exaltando nosebatur descendere: et quanto se prostraverit humo, tanto fiat proxima cælo. Cum ergo nostrum esse tantum distet a Dei esse, et nostrum vivere ab ejus vivere, et nostrum regnare ab ejus regnare, dolenda potius quam admiranda est illorum recordia qui, inter cætera quæ sibi indiscreta usurpant, Deum sibi conregnare etiam dicunt. Illius enim esse, esse tantum novit: suisse vel futurum esse, non novit. Non habet enim partem æternitatis, quam nos tempus dicimus, et in præsens, præteritum et futurum dividimus, sed totius æternitatis in suæ essentia: incommutabilitate integritatem habens, esse

tantum ei est. Unde et sancto Moysi dixit : *Ego sum qui sum*, et, *Qui est, misit me ad vos* (*Exod. iii*). Nostrum autem esse, quibus præterita in recordatione, præsentia in intuitu, futura in exspectatione, illius essentiæ comparatum non esse est. Vivere namque ejus, nec initium, nec finem, nec mutabilitatem ullo modo sentit. Unde et in prophetis scribitur : *Vivo ego, dicit Dominus* (*Isa. xliix*), et quidam sanctorum, « Vivit Dominus, dicere ausi sunt, id est, qui in ea vita vivit quam nec initium cepit, nec mutabilitas movet, nec finis intercipit. » Nostrum autem vivere ortum et occasum et mutabilitatem patitur; quamquam anima immortalis sit, tamen mutabilis esse dignoscitur : quæ mutabilitas ei plerumque pro morte ascribitur. Unde et primo homini dictum est, *In quacunque die comederis ex eo, morte morieris* (*Gen. 1, 2*). Non quod statim ut præceptum Domini est transgressus, carnis sit morte multatus, sed quia ab ea sanctitate in qua Deo proximus stabat, per animi mutabilitatem sit longe digressus. Porro ejus regnare a nostro regnare, non minus quam ejus esse a nostro esse, et ejus vivere a nostro vivere distat quippe cujus essentia sicut semper habuit esse et vivere, ita etiam et regnare. Nostrum enim regnare a nostro esse et vivere præceditur, a nostro interire succeditur : quæ dum ita se habeant, magnæ præsumptionis est Deum sibi quempiam dicere conregnare : cum hoc nec David dicere ausus est, de quo Dominus dixit, *Inveni virum secundum cor meum*, et illud, *Inveni David servum meum : oleo sancto meo linivi eum* (*Psal. lxxxix*) ; nec Salomon cui a Domino dictum est, *Sapientia et scientia datæ sunt tibi, divitias autem et substantiam et gloriam dabo tibi, ita ut nullus in regibus nec ante te nec post te fuerit similis tui* (*II Par. 1*) ; qui de se quoque ipse loquitur confidenter, *Deus docuit me sapientiam, et intellectum sanctorum cognovi* (*Prov. xxx*). Nec quisquam de regibus, nec de his quos meritorum prærogativa suffulcos, nec de his quos superbia usos fuisse Scriptura commemorat, tale quid legitur dixisse. Interea *con* syllaba in componendis verbis secundum eos qui litterariæ solertiam disciplinæ non nesciunt, pene nihil aliud quam simul significat : ut est, *Congregetur omnis Ecclesia Israel* (*Levit. viii*) ; et, *conveniat ad diem festum* (*Dan. ii*), id est, simul in gregem glomeretur, simul veniat ; et Apostolus : *Si tamen compatiamur, ut et simul glorificemur* (*Rom. viii*), id est, conglorificemur ; et illud, *Super vitrei marginem fontis uterque consedit*, id est, simul sedit : et *conessor* dicitur simul sedens. Simul namque quædam juxta eos qui sagacissimæ logicæ arcaua scrutantur, tribus modis dicuntur : tempore, natura et genere. Tempore, ut ait beatus Augustinus, cum quælibet simul existunt uno tempore vel apparent, ita ut neutrum de duobus vel prius sit, vel alterum consequatur, sed utriusque ortus videatur esse communis ; secundum quem modum nobis simul minime regnare dicendus est, quippe cum ille sit sempiternus, nos temporales, ille sine initio, nos cum initio. Natura, cum quædam natura-

liter simul sunt, nullum tamen eorum præest alteri : ut verbi gratia simplum et duplum ponamus necesse simul esse naturaliter : sed neque duplum facit ut simplum sit, neque simplum efficit duplum ; sed nec secundum hunc modum nobis simul regnare dici potest, cum tot distantis natura ejus nostræ naturæ prior sit, totque modis creatrix creatam præcedat. Genere, quoties ex eodem genere manantia simul videntur esse natura, sed specie discernuntur, ut est animal. Nam et pedestre et aquatile animal dicitur, sed specie discernitur : nullumque alteri aliud prius est, sed simul omnia ab animali, id est, ab uno genere orta noscuntur. Qui tertius modus, non minus quam præcedentes duo, eum nobis simul regnare reluctatur, cum nullatenus natura nostra et ejus quædam substantiæ unitate conjuncta dignoscatur, et quædam specie discernatur ; qui dum per potentiam divinitatis ubique sit, tamen non alicui conregnare dici recte potest. Aliud est enim ubique esse, aliud cum quoquam simul esse ; aliud ineffabiliter regnare, aliud cuiquam conregnare. Conregnare igitur et consedere et plurima hujusmodi si absolute proferantur, nec quisquam cuiquam consedere vel conregnare dicatur, simul duos vel plures conregnare vel consedere designat. Si vero quis cuiquam conregnare vel consedere dicatur, significat eum præcedere cui conregnatur vel conseditur : illum vero ejus participem fieri qui conregnat et consedit, dicente Vase electionis Paulo : *Consepulti estis Christo* (*Rom. vi*) ; et iterum : *Si consurrexistis Christo, quæ sursum sunt querite* (*Coloss. iii*). Unde datur intelligi eum præcedere qui sepelitur et surgit, eos vero participare ei cui consepeliuntur et consurgunt. Nisi enim Resdemptor humani generis pro nobis sepultus fuisset et resurrexisset, nos ei consepeliri et conresurgere minime poteramus. Quo documento colligitur, a cautela remotum esse Deum nobis dicere conregnare : qui non nobis in regnando participat, sed sicut omnium auctor est, ita omnes in esse, vivere et regnare præcedit. Quod si forte contentiosus quis hujus verbi astruere tentans errorem, ea quæ secundum formam servi de unigenito Dei Filio dicta sunt in testimonium trahat, dicens : Cur non conregnet nobis cui, secundum Apostolum, compatimur, consepelimur, convivificamur, consurgimus ? cujus promissionis cohæredes et concorporales et participes sumus in eodem Jesu Christo per Evangelium, in quo Deus coexcitavit nos simulque fecit sedere in cœlestibus ; de quo et evangelista dicit : *Convalescens elevatus est* (*Act. 1*) ; et iterum : *Illi autem profecti prædicaverunt ubique Domino cooperante* (*Marc. xvi*) : perpendat, abstersa nebulosæ mentis caligine, non hoc ex sua divinitate, sed ex nostra humanitate esse in quo nos ei compatimur, consepelimur, convivificamur. Sicut enim pati, sepeliri, vesci, in quo nos ei consepelimur, compatimur, et ille nobis convalescens dictus est, proprium humanum est : ita et regnare propriè divinum est,

Psalmista attestante, qui ait : *Exaltatum est nomen eius solius* (Psal. cXLVIII); et iterum : *Domini est regnum et ipse dominabitur genti* (Psal. XII); et idem, *Regnum tuum, Domine, regnum omnium sæculorum, et dominatio tua in omni generatione et progenie* (Psal. cXLV). Dicimur enim et nos regnare, sed abusive, non proprie. Nam regnare, immortalem et veracem esse, illi est naturale; cæteris vero qui hæc consequuntur illius largitione est attributum qui vere regnat, solus immortalis et verax est, doctore gentium prædicante, qui ait : *Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax* (Rom. III); et rursus : *Qui solus habet immortalitatem* (I Tim. III); non quo, ut ait beatus Hieronymus, et angeli et cæteræ rationales creaturæ immortalitatem non habeant et veritatis sint amatores, sed quo ille solus naturaliter sit et immortalis et verax, cæteri vero immortalitatem et veritatem ex largitione illius consequantur, et aliud sit habere per semet, aliud in potestate douantis esse quod habeas. Si ergo recte dici possumus Deo commori et compati, qui immortalis et impassibilis est, ita et recte dici potest Deus nobis conregnare. Et si illud manifesta ratione dici contemnitur, et istud prudenti indagacione repudiatur. Compatimur enim Christo quando in ejus amore qui pro nobis crucis passionem perpessus est, carnem nostram crucifigimus, id est, mundum cum vitiis et concupiscentiis, et morimur mundo, et commorimur Christo, et sic carnem, id est corpus, crucifigimus, ut desideria ejus calcemus. Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis per virtutem Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus : et sic baptizati consepulti sumus ei, ut de cætero hanc vitam sequamur, in qua Christus resurrexit. Baptismum resurrectionis pignus est et imago, ut jam in præceptis Christi manentes, ad præterita denuo non revolvamur. Convivificamur autem et consurgimus ei, si similitudini mortis ejus sumus complantati, id est, si in baptismo omnia vitia deponentes in novam vitam translati de cætero non peccemus. Similitudo enim mortis similem præstavit resurrectionem. Cohæredes autem et participes ejus sumus, non quo aliqua inter nos possessio dividatur, sed quo ipse sit Dominus hæreditas nostra atque possessio. *Dominus quippe, ait, hæreditas vestra est* (Deut. XVIII); et alibi, *Dominus pars mea et hæreditas mea* (Psal. XV; Eccli. XLV). Concorporales enim, quia quantum diversas habeant gratias hi qui in Christo crediderunt, in uno tamen sunt Ecclesiæ corpore conglobati. Simul ergo sanctos fecit sedere cum Christo in cælestibus non quo ei sancti condeant quandiu in hoc mundo sunt et peregrinantur ab eo, sed quo, juxta præfati doctoris sententiam, nos iste sit Scripturarum ut interdum futura tempore præterito declinentur per schema quod dicitur prolepsis : *verbi causa de cruce Domini : Foderunt manus meas et pedes* (Psal. XXII); et alibi de passione ejus :

A *Quasi ovis ad victimam ductus est* (Isa. LIII); vel certe secundum spiritalem sensum, quo modo nequaquam in carne sancti sint cum vivant in carne, et habeant conversationem in cælestibus cum gradientur in terra, caro esse desistentes, toti vertantur in spiritum : ita eos in cælestibus sedere cum Christo. Regnum quippe Dei intra nos est, et ubi fuerit thesaurus noster, ibi erit et cor nostrum ; firmique et stabiles sedemus cum Christo, sapientia, verbo, justitia, veritate. *Prædicabant autem apostoli Domino cooperante* (Marc. XVI), id est, ad bona opera exercenda eis adminiculum præbente : et idcirco tantam vim illorum operatio habuit, ut ad eorum prædicationem tot millia hominum crederent, et naturæ viribus fractis et mortui vitam, et **B** cæci oculos, et surdi aures acciperent. Cooperatur enim Dominus omnibus sanctis, secundum Apostolum, qui dicit, *Factus sum minister secundum donum gratiæ, quæ data est mihi juxta operationem virtutis ejus* (Coloss. I). Peccatoribus autem in quantum peccant neque cooperari neque conregnare ullo modo credendus est. Si ergo et illud quod Apostolus dicit, *Si sustinuerimus et conregnabimus* (II Tim. II), putat sibi aliquod adminiculum in hac parte præstare, sentiat hoc ab eo quod ille dicit, tripertita ratione distare, id est, persona, tempore, merito : persona, quia non ille sanctis, sed illi sancti conregnaturi dicuntur ; tempore, quia non conregnasse nec conregnare, sed conregnaturi dicuntur ; merito, quia non quilibet, sed solummodo sancti ei conregnabunt. Ait enim : *Si sustinuerimus, et conregnabimus* (Ibid.), id est, si in hoc sæculo sustinuerimus, in futuro conregnabimus : vel certe post judicium, cum jam eum non per speculum et in enigmatè, sed facie ad faciem contuebimur. Nam si adhuc in hoc mundo sumus, adhuc sustinemus ; si adhuc sustinemus, necdum conregnamus. Si igitur adhuc in hoc mundo sumus, necdum conregnamus. Deinde si conregnamus ei, jam venit quod perfectum est ; si jam venit quod perfectum est, jam evacuatum est quod ex parte est. Non autem evacuatum est quod ex parte est, non igitur conregnamus ei. Si ergo sancti quandiu in hoc mundo sunt non conregnant ei, multo minus ille conregnat eis, cujus est regnum et imperium, et cujus regni non erit finis : et si **D** sanctis non conregnat, nullo modo peccatoribus conregnare dicendus est. Quando autem sancti ei conregnabunt, apostolo Joanne docente, didicimus : ait enim : *Charissimi, nondum apparuit quod erimus, scimus quoniam cum apparuerit similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est* (I Joan. III) ; ut dum apparuerit quod erimus, id est immortales et gloriosi, in quo similes ei erimus. Similes dixit, non æquales. Similes videlicet non in corporis similitudine, sed in interiore homine, dicente beato Augustino in epistola ad Italicam virginem : « Quis autem dementissimus dixerit corpore nos vel esse vel futuros esse similes Deo ? in interiore igitur hominis ista similitudo est. » Videbimus ergo eum sic :

est, cum secundum suam pollicitationem diligentibus a se manifestaverit seipsum sine fine existente : in quo Deum videbimus infinito, celebrantes perpetui sabbati solemnitatem, dicente nobis Domino : *Vacate et videte quoniam ego sum Dominus (Psal. xlvj)*, quæ omnia non antea complebuntur in sanctis, nisi, juxta Apostolum, cum mortale hoc induerit immortalitatem, et corruptibile hoc vestierit incorruptionem. Nam si conregnamus ei, jam apparuit quod erimus ; si jam apparuit quod erimus, jam similes ei sumus ; si jam similes ei sumus, jam videmus eum sicuti est : non autem videmus eum sicuti est, nondum igitur conregnamus ei. Regnat ergo ille in nobis, non conregnat nobis : regnat videlicet, secundum beati Augustini sententiam, in credentibus, quia usque ad crucem et mortem infirmatus est : hoc autem modo Filius proprie regnat in fide credentium ; non enim Pater dici aut credi potest vel incarnatus, vel judicatus, vel crucifixus ; per speciem autem, qua æqualis est Patri, regnat in contemplantibus veritatem, non conregnat nobis, quia scilicet non participat nobis in regno. Ipsius enim proprie regnum est, sicut superius disputavimus. Nondum enim conregnamus ei quoad hujus mortalitatis tunicam induti sumus, quod tunc nos facturos esse per ejus misericordiam speramus, cum secundum contemplationem supernæ veritatis ad obtinendam beatitudinem nullo motu animi, nulla parte corporis resistente, nemine amante propriam potestatem, erit Deus omnia in omnibus.

CAPUT II.

De eo quod Constantinus et Hærena in epistola ad venerabilem papam apostolicæ sedis Adrianum directa scripserunt, Elegit nos Deus qui in veritate querimus gloriam ejus.

Secundum Veritatis sententiam, qui a semetipso loquitur, gloriam propriam querit. Quam prorsus hi qui in adorandis imaginibus exarserunt, adeo videntur querere et amplecti, ^a ut prodecessores suos vel parentes cum actibus eorum non vereantur aspernari. Despectis enim illis atque spretis, jactant se in veritate gloriam Dei querere, quos utique recte spernunt si ab ea Veritate quæ dixit : *Ego sum via, veritas, et vita (Joan. xiv)*, ullatenus deviaerunt : qui ideo *via* dicitur quia per incarnationem hominis præbet vivendi exemplum. Dicitur enim *veritas* Christus propter judicium quod in veritate exercet, sive quod in eo falsitas ulla penitus inveniri non possit. *Vita* propter deitatem, per quam est vitæ origo atque ei omnia vivunt : est enim recte ambulantium *via* ad vitam ducens æternam ; a qua *via* nos deviare propheta dissuadet cum dicit : *Apprehendite disciplinam ne quando irascatur Dominus et pereatis a via justa (Psal. ii)*. Cui *vix*, de qua idem sanctus dicit, *Quoniam novit Dominus*

^a *Ut prodecessores suos vel parentes.* Ita perpetim in his libris, qui vulgo *prædecessores*. Similiter leges hoc lib., cap. 9, 20, 28 ; lib. ii, cap. 23 et 31 ; lib. iv,

riam justorum (Psal. i), auctor mortis contrarius est, de quo subjungitur, *Et iter impiorum peribit (Ibid.)*. Nam si a veritate recesserunt, mendacio adhæserunt, mendaces effecti sunt. Si igitur a veritate recesserunt, mendaces effecti sunt. Ergo secundum denominativorum regulam, ut a veritate verax, a justitia justus, a pietate pius, a bonitate bonus, ita e contrario a mendacio mendax dicitur. Nam cum mendaces veritatem docere aut vix aut nunquam possint, mirandum est unde hi tam veraces tamque veritatis sectatores effecti sint : qui videlicet secundum suam opinionem a mendacibus docti et geniti sunt. Non ergo gratiam Dei in ea veritate quærent, de qua pia Veritas et vera Pietas dixit : *Si permanseritis in verbo meo, cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos (Joan. viii)*. Sed in imaginibus artificum industria formati, quæ spectatores suos plerumque ob rerum gestarum memoriam inducunt in admirationem, adoratores vero semper in errorem. Non enim mediocris est error cum aliud adoratur religionis cultu, quam is qui dixit, *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies (Deuter. vi)*. Veritas semper intemerata et inviolata perseverans unius modi est. Istæ vero pro voluntate artificis plura se demonstrant agere cum nihil agant. Nam cum videntur homines esse cum non sint, pugnare cum non pugnent, loqui cum non loquantur, audire cum non audiant, cernere cum non cernant, innuere cum non innuant, palpere cum non palpent, etc., hujuscemodi constat signa artificum esse, non eam veritatem de qua dictum est, *Et veritas liberabit vos (Joan. viii)*. Imagines namque eas sine sensu et ratione esse verum est, homines autem eas esse falsum est ; quas et si quis secundum æquivocorum rationem homines dici posse affirmet, ut, Augustinus fuit summus philosophus, et, Augustinus legendus est, et, Augustinus pictus in ecclesia stat, et, Augustinus illo loco sepultus est, animadvertat hæc omnia quanquam ab uno fonte, id est Augustino, processerint, hunc solum fuisse verum Augustinum, de quo dictum est *summus philosophus*, cætera vero aliud esse codicem, aliud imaginem, aliud corpus sepultum. Inter hominem autem pictum et verum, hoc principaliter interest quod unus illorum est verus, alter falsus, nec usquam nisi in nominis societate junguntur. Nam cum hic verus sit, qui hac definitione definiri potest ut dicatur, animalis, rationalis, mortalis, risus sensusque capax, necessarius ille falsus habendus est qui horum nihil habet : et si ille qui iis omnibus caret falsus non est, nec ille verus est qui iis omnibus regulis subjacet. Ecce cernuntur plures stare imagines, quarum quædam sunt colorum fucis compaginatæ, quædam auro argenteo conflatæ, quædam in ligno calatoris scalpello figuratæ, quædam in marmore incisæ, quædam in gypso vel testa for-

cap. 6, 10, 13 et 22. Opinor ad eam formam quæ jurisconsultis dicuntur, *proavus, propatrus, proavunculus*, etc.

uata, in quibus quidem quantum in illis est, et imaginis similitudo, et superscriptio nominis una est : verbi gratia et imago Pauli est, et superscriptio, *sanctus Paulus*. Sciscitandum ab eis est qui tanto errore laborant, ut eas pro arbitrio suo et veritatem et sanctas et veras, et non potius secundum venerabilium Patrum traditionem sanctorum imagines dicunt, quæ cunctis comparata sanctior vel verior, quæ omnium sanctissima aut verissima esse credenda est, quas dum eos æquales dicere pro materialium et magnitudinum vel operum discretionem ratio non permiserit, et quasdam quibusdam sanctiores, et quarumdam sanctissimas fateri compescuerit, profiteri compelluntur secundum veritatis indagatricem rationem, nec veritatis et pacis nec sanctas dici debere : quoniam quidem et pretio sunt inæquales, quo sibi met per comparationis gradus præferuntur, et sanctitatis et veritatis merito æquales, qua omnes omnino carent. Sicut enim pretiosa imago pretiosorem et pretiosissimam admittit, ita sancta et vera sanctiorem et veraciorem, sanctissimam et veracissimam posset admittere, si tamen esset positivus gradus a quo comparativus et superlativus valerent emergere. Esto, inest depictæ imagini sanctitas : ubi antequam fieret fuit? an in ligno quod ex silva ad usus sumitur, cujus residuum ignibus mancipatur? an in coloribus quibus plerumque rebus impuris conficiuntur? an in cera quæ et colorum et sordium capax est? Si in ligno, cur id quod secure retundente, ascia remordente, runcina radente abstrahitur, rogo consumptum, in favillas redactum, aut de coloribus manu artificis in diversa dilapsum, aut de cera nimio calore ignis liquefactum guttatim destitutum perit, cum sanctitas perire nesciat? Aut si in his quæ exsecuti sumus sanctitas non est, et revera non est, quærendum unde ei postquam ex pluribus materiis compaginata est, accedat ; quæ dum neque per manus impositionem, neque per aliquam canonicam consecrationem ei accedere invenitur, nec inesse credenda est. Quæ si inesset, quæri poterat utrum ea vetustate fatiscente cum ea fatisceret, an ad aliam quæ ex rudimentis conficeretur transiret? Nam si ei inesset, aliunde veniret ; si aliunde veniret, ad aliam transiret. Non autem ad aliam transit, non igitur ei inesse credenda est. Quæ dum ita se habeant, quisquis eas veritatem dicit, et in eis se gloriam Dei quærere asserit, longe a veritate discessit. Non autem in imaginibus manufactis gloriam Dei David senserat cum dicebat, *Super caelos gloria ejus* (Psal. cxiii), neque cælestis ille exercitus cum psallebat : *Gloria in excelsis Deo* (Luc. ii), sed neque in vastissima eremo populo Dei in quadam imagine gloria Domini apparebat cum dicitur : *Apparuit gloria Domini* (Exod. xv ; Levit. ix ; Num. xiv, xvii, xx) ; et illud : *Operuit tabernaculum gloria Domini* (Exod. xl). Multa enim contra hujus capituli non mediocri deliramentum secundum sanctarum Scripturarum auctoritatem et secundum veritatis indagacionem dici poterant : sed hæc breviter pro

tempore dicta sufficiant, nec ad alia properantibus hæc obstaculo sint.

CAPUT III.

De eo quod Constantinus et Hærenus gesta vel scripta sua divalia nuncupant.

Priscæ gentilitatis obsoletus error Christi adventu repulsus quoddam cernitur in his reliquisse vestigium, qui se fidei et religionis Christianæ jactant retinere fastigium, qui et intra Ecclesiam novas et ineptas constitutiones audacter statuere affectant, et se *divos* suaque gesta *divalia* gentiliter nuncupare non formidant. Unde fit ut quod protoplasti perpetrare florifera in sede virosa serpentis promissione illecti, hoc isti perpetrent in Ecclesia antiqui hostis fraude decepti : cum videlicet et isti per inanem gloriae celsitudinem se *divos* nominare non renuant, et per avaritiæ rapacitatem, per quam vanæ laudis culmen adire tentant, Ecclesiæ novum aliquod inferre contendant. Quicumque ergo alia plusquam ordo exposcit appetit, et extraordinarie plus esse cupit quam est, ab eo qui humilia respicit et alta a longe cognoscit dejectus, minus incipit esse quam est. Quod illorum exemplo approbari potest, quorum dum alter sedem suam ab aquilone ponere disponens, angelico honore et consortio privatus tenebris caliginis hujus est deputatus ; alter inobediens divinis præceptis et esse cupiens sicut Deus, deliciosissima sede ejectus immortalitate amissa ad hujus mortalitatis labores et ærumnas est destinatus. Quorum si vitandi sunt casus, fugiendi sunt actus ; si fugiendi sunt actus, humilitatis amplectendus est usus. Si igitur vitandi sunt casus, humilitatis amplectendus est usus, per quem cum cæteris honorum operum instrumentis et di possimus fieri, sicut ille cui dictum est, *Ecce constitui te deum Pharaonis* (Exod. vii), et filii Dei, juxta illud quod scriptum est, *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri his qui credunt in nomine ejus* (Joan. i). Nam cum essentialiter Deus dicatur creator omnium, juxta illud, *Quoniam Deus magnus Dominus et rex magnus super omnem terram* (Psal. xcvi), est alius modus quo abusive di et superæ potestates et homines di vocantur, dicente Apostolo, *Et si sint qui dicantur di sive in cælo, sive in terra, nobis tamen unus est Deus Pater* (I Cor. viii) ; et Psalmista, *Ego dixi : Di estis* (Psal. lxxxii) ; tertio namque modo secundum sacrilegam superstitionem aeris potestates di nuncupantur, juxta illud, *Quoniam omnes di gentium dæmonia* (Psal. xcvi). Nam primo modo nullus essentialiter Deus dici potest, nisi ille qui est ineffabilis, incommutabilis, sempiternus, omnipotens, qui est summum bonum, singularis apex, trinus in personis, unus in natura, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. S cundo modo et angeli et homines di dici possunt : ad quod dignitatis nomen non nisi Deo obediendo, et humilitatem amplectendo, et arrogantiam spernendo, et ei per bonum opus iuhærendo pervenitur. Tertius modus plures habet species : nam et dæmonia di a gentibus, et sidera sive plura

de creaturis mundi di putabantur et dicebantur; et mundanarum quarumdam artium inventores, et urbium conditores, vel sceptrata imperialia retinentes, post mortem in deos credebantur transferri, et divi vocabantur, et simulacra illorum di nuncupabantur. Quæ nomina aspernato véro Deo, contempta humilitate, dæmonica vel humana sibi arrogantia usurpavit: quæ ita Christianus odisse debet, sicut odit auctorem: quisquis enim auctorem mendacii sprevit, mendacium spernere debet; et qui mendacium spernit, mendax quoque nomen spernere debet. Qui igitur auctorem mendacii sprevit, mendax quoque nomen spernere debet: auctor autem mendacii ille est de quo dictum est, *Ab initio mendax fuit et in veritate non stetit* (Joan. viii). Mendax nomen *divale* non immerito est, quod peccatores pro suis meritis æternis supplicis mancipatos divinitatem astruere nititur esse adeptos. Si ergo hujus nominis amatores hoc ad divinitatem minime pertinere fatentur, audiant ipsos gentiles qui hoc nomine familiariter in suis litteris utebantur, et *divos* pro *dis*, et *deos* pro *divis* pene indifferenter ponere consuevisse: *divos* pro *dis*, ut est illud (Ex Virgilio):

..... Tu das epulis accumbere divum;
et iterum,

..... Quæ sunt ea numina divum
Flagitat,

id est, deorum. *Deos* autem pro *divis*, ut est illud,

An Deus immensi ventis maris, ac tua nautæ
Numina sola colant.

Octaviano enim dictum est, quem post mortem in divum transferri putabant. Cesset igitur, cesset falsi nominis ambitio, destituatur antiqui erroris vestigium, facescat cæcæ superstitionis vocabulum, abdicetur procacis nominis supercilium, pellatur a fidelibus in *divos* transferendorum hominum gentile mendacium. Jam veritas de terra orta est, jam ortus est fidelibus sol justitiæ, jam qui sedebat in tenebris vidit lucem magnam, jam habitantibus in regione umbræ mortis lux orta est. Omnia falsa, veritate veniente, cassata sunt. Nam si falsorum deorum gentilis opinio falsa est, post mortem in *divos* transferendorum hominum fabula falsa est. At si post mortem in *divos* transferendorum hominum fabula falsa est, *divalis* nominis nuncupatio vana est. Si igitur falsorum deorum gentilis opinio falsa est, *divalis* quoque nominis appellatio vana est. Liquido ergo patet rem falsam falsum nomen habere, et falso nomine eos qui veritatis discipuli sunt nuncupari non debere. Nam etsi qui forte catholici defunctos quoque *divæ* memoriæ nuncupasse uspiam reperiantur, manifestum est eos usum fuisse secutos gentilitatis, sicut nomina dierum et mensium gentilium vanitatibus plerumque nominantur. Sed hæc et his similia Romana potius ambitio quam apostolica admisit traditio. Nos denique qui et veritatis sectatores, et ab ipsa veritate redempti sumus, sicut sprevimus

gentilium deorum mendacium, spernere debemus gentilia vocabula, Apostolo docente qui ait, *Quæ societas lucis ad tenebras? quæ autem conventio Christi ad Belial* (II Cor. vi)? A qua conventionem ipso annuente liberemur, qui nos, ereptos de tenebris et umbra mortis, transtulit in regnum Filii dilectionis suæ, in quo habemus redemptionem in remissionem peccatorum.

CAPUT IV.

De eo quod Constantinus et Hærena in epistola sua venerabili papæ Adriano urbis Romæ scripserunt: Rogamus tuam paternitatem et maxime Deus rogat qui nullum hominem vult perire.

Qui Deum sibi *conregnare* procaciter, et sua gesta *divalia* superbe et gentiliter dicere audet, indubitanter et Deum, cujus est regnum et imperium, quempiam *rogare* dicere audebit: ut dum sibi temerariam celsitudinem prorogat, divinæ majestatis imperio quiddam derogare contendat. Nec mirandum est cur sua præsumat attollere, cum divina verbis indoctis nitatur submittere. Deus enim imperando lucem condidisse legitur, et aquas ab aquis discrevisse, et limitem his, ne denuo confunderentur, firmamentum posuisse, et terram multigenis seminibus fecundasse, et cælum splendifluis siderum fulgoribus perornasse, et aquas natalilibus, aera volatilibus complevisse, et hominem sive omnium rerum creationem patrasse: et isti dicunt, Rogamus tuam paternitatem, et maxime Deus rogat, qui nullum hominem vult perire. De Moysè legitur eo quod *fecerit quod Dominus imperarat* (Exod. xl); et idem scribit: *Ad imperium Domini movebant castra filii Israel, et ad imperium Domini ponebant ea* (Num. ix); et iste dicit: *maxime quidem Deus rogat*, ut pote qui incommutabilis, ineffabilis, sempiternus est, et omnium visibilium et invisibilium naturam imperio creavit imperioque gubernat, *rogare* incipiat. Quod quidem verbum non potestatis, sed deprecationis est, non auctoritatis, sed necessitatis, non imperantis, sed obsecrantis. Nam cum in Deo indigentia nulla sit et *rogare* obsecrantis sit, et *obsecrare* indigentis, quisquis igitur Deum *rogare* quid dicit, ei procul dubio indigentiam ascribit. Cui si indigentia inest, et necessitas. Si necessitas inest, omnipotentia deest. Omnipotentia autem illi est, igitur indigentia deest. De eo enim scriptum est: *Excelsus super omnes gentes Dominus, et supra caelos gloria ejus* (Psal. cxiii). Quod si forte ei convenire posse dicunt *rogare*, propter personam Filii, qui secundum Apostolum *semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitus inventus ut homo* (Philip. ii); audiant eum dicentem, *Lazare, veni foras* (Joan. xi); et iterum, *Tolle grabatum tuum et vade* (Joan. v, xi), et iterum: *Talita cum!* (Marc. v); et rursus, *Adolescens, tibi dico, Surge* (Luc. vii), et cætera hujusmodi, quæ non rogantis, sed imperantis, non postulantis, sed jubentis, verba sunt: cujus imperii potestatem in ejus nomine etiam

^a Et aquas natalilibus, et aera volatilibus. Sic emendavit Lindenbruchius, cum in vulgatis legitur natalibus, quod hic nihili verbum est.

apostolos legimus habuisse. Ait enim pastor Ecclesie cum Æneam curasset, *In nomine Jesu Nazareni surge et ambula (Act. 11)*. Ecce in nomine Jesu Petrus imperat, et illi Jesum rogare debere dicunt: servus imperio in Domini nomine dat languido sanitatem, et illi dicunt eum rogare debere sacerdotem. Non hoc prudentiæ, sed summæ amentię deputandum est. Qui si ad sui erroris munimen illud forte usurpare velint quod ipsa Veritas dicit, *Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dubit vobis (Joan. xiv)*; et illud: *Pater, clarifica tuum nomen (Joan. xii)*; perpendant non eum hoc dixisse secundum divinitatem, in qua unius cum Patre substantię æqualis Patri permanet de qua dicit, *Ego et Pater unum sumus (Joan. x)*, sed secundum humanitatem, qua *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i)*, et de qua dicit, *Pater major me est (Joan. xiv)*. Qui dum in forma servi minor sit Patre, in forma Dei æqualis ei procul dubio creditur: unde et Apostolus ait, *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo (Philipp. 11)*, id est, non ei fuit tanquam rapina, quasi alienum appeteret: qui sicut coæternus, ita coæqualis est Patri; quem idem Apostolus verum hominem et verum Deum constituit cum dicit, *Quorum patres, et ex quibus Christus, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula (Rom. ix)*. Cui si secundum illorum socordiam, quem piam rogare necesse est, alicui subest; et si alicui subest, non est super omnia. Super omnia autem est, non igitur ei quempiam rogare necesse est. Audiant ergo, audiant hujusce dicti auctores quid beatus Ambrosius contra quosdam fidei hostes de hoc verbo dixerit: « Sed lectum est quia rogavit, disce distantiam, rogat quasi Filius hominis, imperat quasi Dei Filius. An non defertis hoc Dei Filio quod etiam diabolus detulit, et vos majore sacrilegio derogatis. Ille dicit, *Si Filius Dei es, dic lapidi huic ut fiat panis*. Ille dicit, impera; vos dicitis, obsecra. Ille credit quod jubente Dei Filio elementorum rerumque in adversum natura vertatur: vos creditis quod nisi roget Dei Filius, nec voluntas ipsius impleatur. » Hoc quidem pugione lorica fidei munitus Ecclesie preliator contra hostes fidei dimicavit. Inter quos quisquis numerari formidat, talis dicti insaniam fugiat. Dicat interea sanctus evangelista quid Dominus discipulis formidantibus, cum jam navicula operiretur fluctibus, fecerit. *Tunc surgens, inquit, imperavit venti et mari, et facta est tranquillitas magna (Math. viii; Marc. iv; Luc. viii)*. Dicat etiam quid centurio Domino ad domum suam pergere et puerum curare disponenti dixerit, *Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum; sed tantum dic verbo, et sanabitur puer meus (Math. viii)*. O infausta locutio! O execrabilis error! O superbia tumorem potius quam vires augmentans! Centurio illudendum, flagellandum, passurum, mortem gustaturum, ad inferna descensurum verbo tantum imperii puerum sanare credit: et tu cum sedentem ad dexteram Patris in cælestibus super omnem principatum, et potestatem, et virtutem,

et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo sed etiam in futuro, quempiam rogare dicis! Non igitur ei necesse est rogare qui cælestium, terrestrium et infernorum creditur potestatem habere.

CAPUT V.

Quod non parvi sit piaculi Scripturas sanctas aliter intelligere quam intelligendæ sunt, et ad hos sensus usurpatis accommodare quos illæ non continent: sicut in erronea synodo quæ in Bithynia, regnante Constantino, mediante Iherena matre ejus, residente Tharasio Constantinopolitano episcopo, gesta est.

Sacræ legis docente didicimus oraculo quod percussa petra latice sitienti profluerint populo, et eandem petram Christum sentire debere documento instituimur apostolico. Qui dum sit petra, cujus fluentis arentia corda irrigantur; et flumen, cujus impetus lætificat civitatem Dei; et fons vitæ, a quo credentibus perpetua vita manat; et panis cælestis, qui æternæ famis inedia a fidelium cordibus eradicat: quisquis ejus spiritales potus et spiritales escas aliter quam ille dat percipit, divinas videlicet Scripturas alio sensu, et non eo quo a sancto Spiritu traditæ sunt interpretari nititur, ab ejus pascuis alienus esse convincitur. *Eloquia namque Domini, ait Propheta, eloquia-casta, argentum igne examinatum (Psal. xii)*; quorum castitatem ille procul dubio adulterina labe vitare appetit qui ea ad extranei sensus commistionem sociare contendit. Qui enim propter arrogantiam et vanæ laudis appetitum ad sui erroris munimen astruendum, divinarum Scripturarum attrahit testimonium, quid aliud facit nisi castitatem divini eloquii probrose captivat in adulterium? Et argentum igne divini Spiritus examinatum ad aliorum metallorum, id est extraneorum sensuum, protrahit inquinamentum. De talibus Dominus ita queritur per prophetam, *Dedi eis argentum et aurum, et illi fecerunt Baal (Ose. 11)*, id est, spiritualis intelligentiæ dignitatem et eloquii venustatem ad pravorum sensuum et inanis gloriæ verterunt immanitatem. Nam cum legislator dicat: *In dextera Domini ignea lex (Deut. xxxiii)*, mirandum est quantæ sint hebetudinis qui nec ejus mulcentur candore, nec ejus terrentur ardore. Sicut enim eos qui ad eam intelligendam puro sensu et devota mente accedunt, perlustrat sui splendore candoris, ita e contrario qui ad eam sibi temere usurpandam appropinquant, perurit sui magnitudine ardoris. Sicque qui ei inhærent humili mente et sacris sensibus, gressus habent munitos in præsentis vitæ stadio illius lampadis illuminatione; illi vero qui eam petunt cum extraneis et temerariis sensibus, æterni ignis cremantur adustione, quod figuratum est in quatuor filiis Aaron. Nam cum Eleazar et Itamar juxta institutionem Moysi ignem sanctuarii Domino offerentes sacerdotalis infulcæ dignitatem inolepti sunt: Nadab vero et Abiu ignem alienum Domino offerre nitentes, formidolosissime atrocissimo mortis genere multati sunt; quorum quisquis vult vitare periculum, debet fugere exemplum. Quem ergo, quem in hoc facto qui bene dicta male inter-

pretari arripiunt, imitantur, nisi eum qui quod de A simplici viro justo dictum est, in mediatore Dei et hominum interpretari conatur, cum dicit: *Scriptum est enim: Quoniam angelis suis mandavit de te ut in manibus tollunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum (Matth. iv)*. Ut enim validius esset sui tentamenti argumentum, divinorum apicum traxit exemplum, quo libentius abhauriretur suæ tentationis poculum, si sanctarum Scripturarum haberet condimentum. * Nam si in interpretandis Scripturis imitandus est, et in fallacibus tentamentis sequendus: et si in fallacibus tentamentis sequendus est, et in cæteris moribus amplectendus: non autem in cæteris moribus amplectendus est, non igitur in interpretandis Scripturis imitandus. Ait enim beatus Hieronymus, « Male diabolus Scripturas interpretatur. » Siquidem et hæretici et schismatici, qui ejus utique sequaces sunt, male divinas Scripturas intelligunt, pejus interpretantur, pessime vero observant. Catholici autem Veritatis eruditi exemplis et antiqui hostis resistunt tentamenti, et hæreseorum obsistunt machinamentis, et divini verbi manna puro et sano sensu suscipientes, ejus dulcibus aluntur alimentis: quibus non importune collectum manna vermes ebullit, id est non ejus conscientie arcana et sensuum intima superbiæ stimulis confodit. Discussis itaque quæ vel arroganter vel indocte a Constantino et Hærena ad venerabilem papam urbis Romæ Adrianum scripta sunt, sive quam brevissime digestis qualiter Scripturæ sanctæ non aliter intelligendæ, vel interpretandæ, vel pro suo cujque arbitrio proprio sensui accommodandæ sint, sed secundum sanam sobriamque doctrinam intelligi debeant, nunc testimoniorum ordinem qui a sanctis Scripturis sive a sanctorum Patrum tractatibus digestus est, et inordinate sive non proprie ab his qui in præfata synodo sedisse noscuntur, usurpatus, ordine competenti domino favente exsequamur ponentes duntaxat summam quid sanctorum Patrum de his definiert sententia, vel quomodo a venerabilibus viris prolata sint, quæ ad suum errorem astruendum illorum agglomeravit amentia: quibus pro tempore in præsentibus duobus primis voluminibus enumeratis, quid proprio sensu minus docte et contra sanctorum Patrum institutionem ob adorandarum imaginum superfluum protulerint constitutionem, sequentium duorum librorum series Domino annuente discutiet, præmittentes in sequenti capitulo qualiter sancta Romana Ecclesia inter cæteras Ecclesias maxime venerationi habita, pro causis fidei sit consulenda.

CAPUT VI.

Quod sancta Romana, catholica et apostolica Ecclesia cæteris Ecclesiis prælata, pro causis fidei cum quaestio surgit omnino sit consulenda.

Antequam discentiorum testimoniorum quæ absurde Orientales in sua synodo taxaverunt, silvam

* Nam nisi interpretandis Scripturis imitandus est, et in fallacibus tentamentis sequendus. Locus pravatus et toto sensu aberrans. Restituam sensu exigente: « Nam si in interpretandis Scripturis imitandus est,

ingrediamur, dignum duximus ut qualiter sancta Romana Ecclesia cæteris Ecclesiis a Domino prælata et a fidelibus consulenda sit, prosequamur: præsertim cum non ab aliis Scripturis nisi ab his quas illa inter canonicas recipit, testimonia sint sumenda, nec aliorum doctorum nisi eorum qui a Gelasio vel cæteris illius sanctæ sedis pontificibus suscepti sunt, dogmata sint amplectenda: nec aliter atque aliter pro cujuslibet arbitrio, sed sane sobrieque quæ ab illis dicta sunt, sint intelligenda. Ait enim beatus Augustinus cum institueret, quæ scripturæ essent recipiendæ vel qualiter intelligendæ: « Erit igitur divinarum Scripturarum solertissimus indagator qui primo totas legerit notasque habuerit Scripturas, et si nondum intellectu jam tamen lectione, duntaxat eas quæ appellantur canonicæ. Nam cæteras securus leget, fide veritatis instructus, ne præoccupent imbecillum animum, et periculosos mendaciis atque phantasmatis eludentes præjudicent aliquid contra sanam intelligentiam. In canonicis autem Scripturis Ecclesiarum catholicarum quamplurimum auctoritatem sequatur: inter quas sane illæ sint quæ apostolicas sedes habere et epistolas accipere meruerunt. » Nam cum hic cunctis per orbem constitutis sedibus apostolicas generaliter præferat sedes, multo magis illa omnibus præferenda est quæ etiam cæteris apostolicis sedibus prælata est. Sicut igitur cæteris discipulis apostoli, et apostolis omnibus Petrus eminet, ita nimirum cæteris sedibus apostolicæ, et apostolicis Romana eminere dignoscitur. Hæc enim nullis synodis constitutis cæteris Ecclesiis prælata est, sed ipsius Domini auctoritate primatum tenet, dicentis, *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalebunt adversus eam: et tibi dabo claves regni cælorum, et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in cælis: et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in cælis (Matth. xvi)*. Cui non incongrue beati Pauli doctoris gentium est attributa societas, ut illius sanctæ Ecclesiæ omnino firmaretur auctoritas: quatenus altero ad piscandas animas electo ex piscatore, altero ad muniendam Ecclesiam ex persecutore: ut in altero Dei Filii vera confessio, in altero appareret divini verbi sacra prædicatio; cum alteri concesserit idem Dei Filius claves regni cælorum, alteri clavem aperiendorum legalium verborum: utrique tamen virtutem signorum, quo alter ad eum cruce, alter gladio pergens, fidelibus arrhabonem corporalis servitiæ relinquentes, et exempli fulgore, et verbi decore, et sancto cruore supradictam Ecclesiam Romanam ei dicarent, quam supra solidissimam petram fundatam nec descendens pluvia, nec venientia flumina, nec flantes venti ruere compellerent. Hæc ergo sanctæ fidei spiritalibus munita armis, et a fonte lucis et origine bonitatis, salutaribus satiata fluentis, et horrendis atrocibusque hæresum obsistit et in fallacibus tentamentis sequendus. Et si in fallacibus tentamentis, etc. » Nihil verius, et confirmat quod legitur lib. iii, cap. 12: « Et contemptis fallacibus diviticulis. »

monstris, et melliflua prædicationis pocula catholicis A per orbem ministrat Ecclesiis. Nam beatissimus Hieronymus, vir divinis legibus et multarum linguarum peritia eruditus, dum Bethleemiticis moraretur in visis, et a beato papa Damaso Romæ posito de difficultatibus consuleretur quæstionibus, eum pro causis fidei versa vice consuluisse dignoscitur, et sive tacendarum sive dicendarum hypostasicon, vel quibus in Orientalibus partibus communicare debeat humillimis apicibus ut apices accipiat deprecatur. Mira res et magnis prædicanda præconiis. Interrogat a quo interrogatur, consulit a quo consulitur, qui magistrum se in interpretandis divinis Scripturis sensit, in causis fidei venerandi pontificis se discipulum minime erubescit: et cui sacræ legis quæstionum nexus enodat, utrum hypostasis dicere debeat, quibusve in Oriente communicare, efflagitat. Unde datur intelligi sanctos et eruditos viros per diversas mundi partes prædicationis et scientiæ lampade coruscantes, non solum a sancta Romana Ecclesia non recessisse, sed etiam tempore necessitatis ob fidei corroborationem ab ea adiutorium implorasse. Quod regulariter, ut præfati sumus et exemplis docuimus, omnes catholice debent observare Ecclesiæ, ut ab ea post Christum ad manendam fidem adiutorium petant: quæ non habens maculam, nec rugam, et portentosa hæresum capita calcat, et fidelium mentes in fide corroborat. A cuius sancta et veneranda communione multis recedentibus nostræ tamen partis nunquam recessit Ecclesia, sed ea apostolica eruditione instruit, et eo a quo est omne donum optimum et omne datum perfectum (Jacob. 1) tribuente, semper suscepit reverenda charismata. Quæ dum a primis fidei temporibus cum ea perstaret in sacræ religionis unione, et ab ea paulo distaret, quod tamen contra fidem non est, in officiorum celebratione, venerandæ memoriæ genitoris nostri illustrissimi atque excellentissimi viri Pipini regis cura, et industria sive adventum in Gallias reverentissimi et sanctissimi viri Stephani Romæ urbis antistitis, est ei etiam in psallendi ordine copulata, ut non esset dispar ordo psallendi quibus erat compar ardor credendi; et quæ unitæ erant unius sacræ legis sacra lectione, essent etiam unitæ unius modulationis [Al. modulaminis] veneranda traditione, nec sejungeret officiorum varia celebratio quas conjunxerat unice fidei pia devotio. Quod quidem et nos, collato nobis a Deo Italiæ regno fecimus, sanctæ Romanæ Ecclesiæ fastigium sublimare cupientes, et reverentissimi papæ Adriani salutaribus exhortationibus parere nitentes: scilicet ut plures illius partis Ecclesiæ, quæ quondam apostolicæ sedis traditionem in psallendo suscipere recusabant, nunc eam cum omni diligentia amplectantur, et cui adhæserant fidei munere, adhæreant quoque psallendi ordine: quod non solum omnium Galliarum provinciæ, et Germania, sive Italia, sed etiam Saxones et quædam Aquilonaris plagæ gentes per nos, Dro annoente, ad veræ fidei rudimenta conversæ, facere noscuntur, et ita beati Petri sedem in omnibus

A sequi curant, sicut illo pervenire quo ille clavicularius exstat, desiderant. Ad quam beatitudinem nos pervenire, et in sanctæ Ecclesiæ consortio et unione ille nos faciat perseverare, qui Ecclesiam suam in Petro dignatus est fundare: et ipso interveniente cujus cathedræ sumus sequaces, regni colorum, cujus ille claviger factus est, mereamur effici competes.

CAPUT VII.

Quod non ad adorandas imagines pertineat quod scriptum est, Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam (Gen. 1).

In hoc testimonio inconsequenter, et ultra quam inconsequenter, ab illis in sua synodo ob adorandarum imaginum astruendum errorem posito, non nostro ingenio plurimum est sudandum, cum tot indicia ab eorum sit assertione alienum; quoniam ubi nulla est verisimilitudo, non magna in discernendo oritur disputatio. Quia ergo a nullo in quo sacræ mentis viget acumen, illi rei creditur pertinere cui illi hoc nituntur accommodare, sed spiritale dictum spiritali disserendum est indagacione, restat ut quid de eo sanctorum Patrum protulerit stylus, sententia brevitate notemus: quatenus quod ab illis est negligenter usurpatum, et a viris venerabilibus et Spiritu sancto repletis spiritualiter prolatum, lectoris industria sit diligenter acceptum. Ait enim beatus Ambrosius: «In principio ipsius mundi Patrem et Filium esse audio, et unum opus cerno: audio loquentem, agnosco facientem, sed et Patris et Filii unam imaginem, unam similitudinem lego: similitudo hæc non diversitatis, sed unitatis est. Non enim homo ad imaginem Dei nisi per imaginem Dei esse potest. Imago ergo Dei ex interioris hominis nobilitate est consideranda: primo quidem, ut sicuti Deus unus, semper, ubique totus est, omnia vivificans, movens et gubernans, sicut Apostolus confirmat, quod in eo vivimus, movemur et sumus: sic anima in suo corpore ubique tota viget vivificans illud, movens et gubernans. Nec enim in majoribus corporis sui membris major, et in minoribus minor, sed in minimis tota, et in maximis tota: et hæc est imago unitatis omnipotentis Dei, quam anima habet in se: quæ quondam sanctæ Trinitatis habet imaginem: primo in eo, quia sicut Deus est, vivit et sapit, ita et anima secundum suum modum est, vivit et sapit. Est quoque et alia Trinitas in ea, qua ad imaginem sui Conditoris perfectæ quidem et summæ Trinitatis quæ est in Patre, Filio et Spiritu sancto condita: et licet unius sit illa naturæ, tres tamen in se dignitates habet, id est intellectum, voluntatem et memoriam, quod idem licet aliis verbis in Evangelio designatur dum dicitur: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua (Deut. vi)*, id est, ex toto intellectu, et ex tota voluntate, et ex tota memoria. Jam sicut ex Patre generatur Filius, ex Patre Filioque procedit Spiritus sanctus, ita ex intellectu generatur voluntas, et ex his item ambobus procedit memoria, sicut facile a sa-

pretari arripiunt, imitantur, nisi eum qui quod de A simplici viro justo dictum est, in mediatore Dei et hominum interpretari conatur, cum dicit: *Scriptum est enim: Quoniam angelis suis mandavit de te ut in manibus tollunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum (Matth. iv)*. Ut enim validius esset sui tentamenti argumentum, divinorum apicum traxit exemplum, quo libentius abhauriretur suæ tentationis poculum, si sanctarum Scripturarum haberet condimentum. Nam si in interpretandis Scripturis imitandus est, et in fallacibus tentamenti sequendus: et si in fallacibus tentamenti sequendus est, et in cæteris moribus amplectendus: non autem in cæteris moribus amplectendus est, non igitur in interpretandis Scripturis imitandus. Ait enim beatus Hieronymus, « Male diabolus Scripturas interpretatur. » Siquidem et hæretici et schismatici, qui ejus utique sequaces sunt, male divinas Scripturas intelligunt, pejus interpretantur, pessime vero observant. Catholici autem Veritatis eruditi exemplis et antiqui hostis resistunt tentamenti, et hæreseorum obsistunt machinamentis, et divini verbi manna puro et sano sensu suscipientes, ejus dulcibus aluntur alimentis: quibus non importune collectum manna vermes ebullit, id est non ejus conscientie arcana et sensuum intima superbiæ stimulis confodit. Discussis itaque quæ vel arroganter vel indocte a Constantino et Hærena ad venerabilem papam urbis Romæ Adrianum scripta sunt, sive quasi brevissime digestis qualiter Scripturæ sanctæ non aliter intelligendæ, vel interpretandæ, vel pro suo cuique arbitrio proprio sensui accommodandæ sint, sed secundum sanam sobriamque doctrinam intelligi debeant, nunc testimoniorum ordinem qui a sanctis Scripturis sive a sanctorum Patrum tractatibus digestus est, et inordinate sive non proprie ab his qui in præfata synodo sedisse noscuntur, usurpatus, ordine competenti domino favente exsequamur ponentes duntaxat summam quid sanctorum Patrum de his definerit sententia, vel quomodo a venerabilibus viris prolata sint, quæ ad suum errorem astruendum illorum agglomeravit amentia: quibus pro tempore in præsentibus duobus primis voluminibus enumeratis, quid proprio sensu minus docte et contra sanctorum Patrum institutionem ob adorandarum imaginum superfluum protulerint constitutionem, sequentium duorum librorum series Domino annuente discutiet, præmittentes in sequenti capitulo qualiter sancta Romana Ecclesia inter cæteras Ecclesias maxime venerationi habita, pro causis fidei sit consulenda.

CAPUT VI.

Quod sancta Romana, catholica et apostolica Ecclesia cæteris Ecclesiis prælata, pro causis fidei cum quaestio surgit omnino sit consulenda.

Antequam discutiam horum testimoniorum quæ absurde Orientales in sua synodo taxaverunt, silvam

« Nam nisi interpretandis Scripturis imitandus est, et in facillibus tentamenti sequendus. Locus pravatus et toto sensu aberrans. Restituam sensu exigente: « Nam si in interpretandis Scripturis imitandus est,

ingrediamur, dignum duximus ut qualiter sancta Romana Ecclesia cæteris Ecclesiis a Domino prælata et a fidelibus consulenda sit, prosequamur: præsertim cum non ab aliis Scripturis nisi ab his quas illa inter canonicas recipit, testimonia sint sumenda, nec aliorum doctorum nisi eorum qui a Gelasio vel cæteris illius sanctæ sedis pontificibus suscepti sunt, dogmata sint amplectenda: nec aliter atque aliter pro cujuslibet arbitrio, sed sane sobrieque quæ ab illis dicta sunt, sint intelligenda. Ait enim beatus Augustinus cum institueret, quæ scripturæ essent recipiendæ vel qualiter intelligendæ: « Erit igitur divinarum Scripturarum solertissimus indagator qui primo totas legerit notasque habuerit Scripturas, et si nondum intellectu jam tamen lectione, duntaxat eas quæ appellantur canonicæ. Nam cæteras securus leget, fide veritatis instructus, ne præoccupent imbecillum animum, et periculosos mendaciis atque phantasmatis eludentes præjudicent aliquid contra sanam intelligentiam. In canonicis autem Scripturis Ecclesiarum catholicaum quamplurimum auctoritatem sequatur: inter quas sane illæ sint quæ apostolicas sedes habere et epistolas accipere meruerunt. » Nam cum hic cunctis per orbem constitutis sedibus apostolicas generaliter præferat sedes, multo magis illa omnibus præferenda est quæ etiam cæteris apostolicis sedibus prælata est. Sicut igitur cæteris discipulis apostoli, et apostolis omnibus Petrus eminet, ita nimirum cæteris sedibus apostolicæ, et apostolicis Romana eminere dignoscitur. Hæc enim nullis synodis constitutis cæteris Ecclesiis prælata est, sed ipsius Domini auctoritate primatum tenet, dicens, *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalent adversus eam: et tibi dabo claves regni cælorum, et quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in cælis; et quodcunque solveris super terram, erit solutum et in cælis (Matth. xvi)*. Cui non incongrue beati Pauli doctoris gentium est attributa societas, ut illius sanctæ Ecclesiæ omnino firmaretur auctoritas: quatenus altero ad piscandas animas electo ex piscatore, altero ad muniendam Ecclesiam ex persecutore: ut in altero Dei Filii vera confessio, in altero appareret divini verbi sacra prædicatio; cum alteri concesserit idem Dei Filius claves regni cælorum, alteri clavem aperiendorum legalium verborum: utrique tamen virtutem signorum, quo alter ad eum cruce, alter gladio pergens, fidelibus arrhabonem corporalis sarcinæ relinquentes, et exempli fulgore, et veri decore, et sancto cruore supradictam Ecclesiam Romanam ei dicarent, quam supra solidissimam petram fundatam nec descendens pluvia, nec venientia flumina, nec flantes venti ruere compellerent. Hæc ergo sanctæ fidei spiritualibus munita armis, et a fonte lucis et origine bonitatis, salutaribus canalibus fluentis, et horrendis atrocibusque hæresum obsistat et in fallacibus tentamenti sequendus. Et si in fallacibus tentamenti, etc. » Nihil verius, et condignius quod legitur lib. iii, cap. 12: « Et cunctis cibus diverticulis. »

piante quolibet intelligi potest. Nec enim anima perfecta esse potest sine his tribus, nec horum trium unum aliquid, quantum ad suam pertinet beatitudinem, sine aliis duobus integrum constat: et sicut Deus Pater, Deus Filius; Deus et Spiritus sanctus est, non tamen tres di sunt, sed unus Deus tres habens personas, ita et anima intellectus, anima voluntas, anima memoria, non tamen animæ tres in uno corpore, sed una anima tres habens dignitates. Atque in his tribus ejus imaginem mirabiliter gerit in sua natura noster interior homo. Similitudo vero in moribus cernenda est: ut sicut Deus creator, qui hominem ad similitudinem suam creavit, est charitas, est bonitas, et justus, patiens atque mitis, mundus et misericors, et cætera virtutum sanctorum insignia quæ de eo leguntur, ita homo creatus est ut charitatem haberet, ut bonus esset, et justus, et patiens atque mitis, mundus et misericors foret: quas virtutes quanto plus quisque in seipso habet, tanto propius est Deo, et majorem sui Conditoris gerit similitudinem. Beatus quoque Augustinus ita hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum esse disseruit: « Cum exteriori et interiori hominem divina Scriptura commemoret, et tantum eos discernat, et ab Apostolo dictum est: *Et si exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem*: quæri potest utrum unus horum factus ad imaginem et similitudinem Dei? Nam illud quærere stultum est, si unus quis eorum dubitat, eum potius qui renovatur quam eum qui corrumpitur dicere: utrum autem ambo, magna questio est. Nam si exterior homo est Adam, et interior Christus, bene ambo intelliguntur; sed cum Adam sicut a Deo factus est bonus non manserit, et diligendo carnalia carnalis effectus sit, non absurde videri potest hoc ipsum ei fuisse cadere, imaginem Dei et similitudinem amittere: ac per hoc ipse renovatur, et ipse etiam interior. Quomodo ergo est ipse et exterior ac secundum corpus, ut interior sit secundum animam; et interior sit resurrectio et renovatio, quæ nunc fit secundum mortem prioris vitæ, id est peccati, et secundum regenerationem novæ vitæ, id est justitiæ, quos idem duos homines sic appellat, ut unum veterem quem debemus exuere, alterum novum et eum induendum commemoret: quorum rursus illum appellat imaginem terreni hominis, quia secundum peccatum primi hominis geritur, qui est Adam; alterum imaginem cælestis hominis, quia secundum justitiam secundi hominis geritur, qui est Christus: exterior autem homo qui nunc corrumpitur futura resurrectione renovatur, cum istam mortem persolverit quam naturæ debet, lege illa quæ in paradiso per præceptam data est. Quomodo autem non sit incongruum quod dicitur etiam corpus factum ad similitudinem Dei, facile intelligit qui diligenter attendit, quod dictum est, *Et fecit Deus omnia valde bona* (Gen. 1). Nemo enim dubitat quod sit ipse primitus bonus; multis enim modis dici res possunt similes Deo, aliæ secundum virtutem et sapientiam factæ,

quia in ipso est virtus et sapientia non facta, aliæ in quantum solum vivunt, quia ille summe ac prime vivit, aliæ in quantum sunt, quia ille summe ac primitus est. Et ideo quæ tantummodo sunt, nec tamen vivunt aut sapiunt, non perfecte, sed exigue sunt, ad similitudinem ejus, quia et ipsa bona sunt in ordine suo, cum sit ille supra omnia bonus a quo bona sunt. Omnia vero quia vivunt et non sapiunt, paulo amplius participant similitudini: quod enim vivit, etiam est, non autem quidquid est etiam vivit. Jam porro quæ sapiunt ita illi similitudini sunt proxima, ut in creaturis nihil sit propinquius. Quod enim participat sapientiæ, et vivit, et est; quod autem vivit necesse est ut sit, non necesse est ut sapiat. Quare cum homo possit particeps esse sapientiæ secundum interiorem hominem, secundum ipsum ita est ad imaginem, ut nulla natura interposita formetur, et ideo nihil sit Deo conjunctius; et sapit enim et vivit et est: quæ creatura nihil est melius. Quod si exterior homo vita illa accipitur qua per corpus sentimus quinque notissimis sensibus, quos cum pecoribus habemus communes (nam et ista molestiis sensibilibus quæ persecutionibus ingeruntur corrumpi potest), non immerito et ipse homo particeps dicitur similitudinis Dei, non solum quia vivit, quod etiam in bestiis apparet, sed amplius, quod ad mentem convertitur se regentem, quam illustrat sapientia, quod in bestiis non potest ratione carentibus. Corpus quoque hominis quia solum inter animalium terrenorum corpora non proum in alvum prostratum est, cum sit visibile et in tuendum cælum erectum, quod est principium visibilium, quanquam non sua, sed animæ præsentia vivere cognoscatur, tamen non modo quia est et in quantum est, utique bonum est, sed etiam quia tale est ut ad contemplandum cælum sit aptius, magis in hoc ad imaginem et similitudinem Dei quam cætera corpora animalium facta jure videri potest: tamen quia homo sine vita non recte appellatur, non corpus solum homo exterior, neque sola vita quæ in sensu est corporis, sed utrumque simul rectius fortasse intelligatur. Neque in scite distinguitur quod aliud sit imago et similitudo Dei, qui etiam Filius dicitur, aliud ad imaginem et similitudinem Dei sicut hominem factum accipimus. Sunt etiam qui non frustra intelligant deo dicta esse ad imaginem et similitudinem: cum si una res esset, et unum nomen sufficere potuisse asserunt, sed ad imaginem mentem factam volunt, quæ nulla interposita substantia ab ipsa veritate formatur, quæ etiam spiritus dicitur, non ille Spiritus sanctus qui est ejusdem substantiæ cujus Pater et Filius, sed spiritus hominis; nam ita hos discernit Apostolus: Nemo scit quid agatur in homine nisi spiritus hominis: et nemo scit quid agatur in Deo nisi Spiritus Dei (1 Cor. 11). Item de spiritu hominis dicit: Salvum faciat spiritum vestrum, animam et corpus; et iste enim factus est a Deo sicut et cætera creatura. Scriptum est enim in Proverbiis hoc modo: Scito quoniam Dominus corda hominum novit, et qui

fixit spiritum omnibus ipse scit omnia. Ergo iste spiritus ad imaginem Dei nullo dubitante factus accipitur, in quo est intelligentia veritatis : hæret enim veritati nulla interposita creatura, cætera hominis ad similitudinem facta videri volunt, quia omnis quidem imago similis est, non autem omne quod simile est etiam imago proprie, sed forte abusive dici potest. Sed cavendum in talibus ne quid nimis asseverandum putetur illa re sane salubriter custodita, ne quoniam corpus quodlibet per localia spatia porrectum est, aliquid tale credatur esse substantia Dei. Nam res quæ in parte minor est quam in toto, nec dignitati animæ convenit, quanto minus majestati Dei? » Ecce quam subtiliter quamque salubriter sancti viri hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum esse, imaginem videlicet in anima, in qua est intellectus, voluntas et memoria; similitudinem in moribus, id est, in charitate, justitia, bonitate et sanctitate, quæ omnia incorporea sunt, intelligentes disseruere : a quorum sensu et doctrina quantum distent qui hoc testimonium imaginibus artificum manu formatis accommodant, non nostro est disserendum eloquio, sed lectoris reservandum iudicio, ut quantæ in hac parte sint recordiæ non noster eum stylus, sed suus permoneat sensus. Quisquis igitur ita hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum, sicut ad imaginem hominis imaginem ab artifice formatam esse credit, aliquid in Deo corporeum, quod credere nefas est, credere se ostendit. Nam si id quod homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est, manufactis imaginibus convenit, secundum corpoream speciem homo ad imaginem Dei factus est; et si homo secundum corpoream speciem ad imaginem Dei factus est, corporeus est Deus : incorporeus autem Deus est : non igitur id quod homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est, manufactis imaginibus convenit.

CAPUT VIII.

Quæ sit differentia imaginis et similitudinis sive æqualitatis.

Quoniam, opitulante Deo, secundum sanam sobriamque doctrinam sanctorum Patrum sententiis imbuti, qualiter intelligendum sit quod *Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam creaverit* (*Gen. 1*), exsecuti sumus, nunc operæ pretium est ut quæ sit differentia imaginis et similitudinis, seu etiam æqualitatis, breviter exsequamur : quatenus et illi qui ob adorandas imagines per patentes inaniam assertionum campos effrenes feruntur, horum trium, quæ illi omnia pene unum putant, differentiam cognoscentes, in quanto sint errore perpendant, et studiosi quique hoc legentes ad quasdam intelligentiæ utilitates accedant. Hæc ergo tria distinguenda sunt, quia omne quod imago est, similitudo est, non tamen omne quod similitudo, imago est, et cum imago nunquam similitudine careat, similitudo vero multoties imagine careat, plerumque et similitudo et imago æqualitate carere noscuntur, quæ etiam æqualitas non-

nunquam et imagini et similitudini copulari potest, quæ tria quanquam unius sint categoriæ quæ relatio dicitur, habent tamen inter se quasdam proprietates quibus aliæ carent. Nam imagini proprium est ut semper ab altero expressa sit, similitudini vero et æqualitati proprium est ut in sua substantia permanentes, non ab altero expressæ, sed aliis rebus assimilatae vel cœquatæ hoc nomine censeantur, et imago magis vel minus non sibi admittat, similitudo vero et æqualitas admittant. Sicut enim dicitur magis similis vel minus similis, magis æqualis vel minus æqualis, non sic dici potest magis imago vel minus imago. Nam et in conversione earum quæ Græce antistrophe dicitur, subtilis quædam repugnantia est : quæ omnia persequi longum est, verum tamen ut horum trium nominum differentia lucidius pateat, beati Augustini verba ad medium deducenda sunt. Ait enim : « Ubi imago; non continuo similitudo, non continuo æqualitas : ubi æqualitas, continuo similitudo, non continuo imago, ubi similitudo, non continuo imago, non continuo æqualitas, ut in speculo est imago, quia de illo expressa est; est etiam necessario similitudo, non tamen æqualitas, quia multa desunt imagini quæ insunt illi rei de qua expressa est. Ubi æqualitas, continuo et similitudo, non continuo imago : velut in duobus ovibus paribus quia inest æqualitas, inest similitudo. Quæcunque enim adsunt uni, adsunt et alteri, imago tamen non est, quia neutrum de altero expressum est : ubi similitudo, non continuo imago, non continuo æqualitas. Omne quippe ovum omni ovo, in quantum ovum est, simile est : sed ovum perdidicis quamvis, in quantum est ovum, simile sit ovo gallinæ, nec imago tamen ejus est, quia non de illo expressum est : nec æquale, quia brevius est, est et alterius generis animantium. Sed ubi dicitur, non continuo, utique intelligitur quia esse aliquando potest : potest ergo esse aliqua imago in qua sit etiam æqualitas : ut in parentibus et filiis inveniretur imago, et æqualitas, et similitudo, si intervallum temporis defuisset. Nam et de parente expressa est similitudo filii, ut recte imago dicatur, et potest esse tanta, ut recte etiam dicatur æqualitas, nisi quod parens tempore præcedit, ex quo intelligitur et æqualitatem aliquando non solum similitudinem habere, sed etiam imaginem, quod in superiore exemplo manifestum est. Potest etiam aliquando esse similitudo et æqualitas, quamvis non sit imago, ut de ovibus paribus diximus : potest similitudo et imago, quamvis non sit æqualitas, ut in speculo ostendimus : potest et similitudo esse, ubi et æqualitas et imago sit, sicut de filiis commemoravimus, excepto tempore quo præcedunt parentes. » His igitur hujus differentiæ regulis breviter prolatis, ad ea quæ incepta sunt ordine competentium transeamus, et divinæ legis testimonia ab illis non recte usurpata, a nobis venerabilium Patrum documentis recte sint promulgata : quatenus et illorum volatus, his alis fractis quas sibi arroganter accommodaverunt, fatescat, et studiosorum lecto-

rum, qui his bene uti desiderant, sensus ad alta conscendat.

CAPUT IX.

Quomodo intelligendum sit quod scriptum est, Abraham adoravit populum terræ, filios Heth (Gen. xxiii), sive quod Moyses Jetro legitur adorasse: quibus exemplis hi qui propter adorandas imagines synodos faciunt, suum errorem fulcire affectant: et quia nec Jacob Pharaonem, nec Daniel Nabuchodonosor regem, ut illi dicunt, uspiam legantur adorasse.

Illi qui in adorandis imaginibus æstuant, hoc peculiariter atque familiariter exemplo utuntur quod Abraham filios Heth, et Moyses Jetro sacerdotem Madian adorasse leguntur. Quorum quidem adoratio tantum distat a pictæ imaginis adoratione, quantum pictus ipse homo a veri hominis ratione. Quantum enim verus homo a picto, rationalis ab irrationali, sensibilis ab insensibili, animatus ab inaninato in sui definitione secernitur, tantum procul dubio et hujus adoratio ab illius adoratione discernitur. Aliud namque est hominem salutationis officio et humanitatis obsequio adorando salutare, aliud picturam diversorum colorum fucis compaginatam, sine gressu, sine voce vel cæteris sensibus nescio quo cultu adorare. Fratritatem autem diligendam, et dilectionem erga proximos exhibendam, et humilitatis gradum amplectendum, per quæ nos mutuo salutantes adoramus, pene omnium sanctarum Scripturarum perdoceamus exemplis: imagines vero adorare, vel salutare, vel quasdam insensatas nectias colere inhibemur potius quam instituimur, pene in cunctis divinæ Scripturæ locis. Nam, ut cæteros taceam, sacratissimus pastor, super quem solidissimam petram Ecclesia sancta fundata est, non ait imagines, sed *fratritatem diligite (I Pet. ii)*; nec *subditi estote picturis, sed omni humanæ creaturæ (Rom. xiiii; I Petr. ii)*, et Dominum Christum sanctificare non imaginibus, sed in cordibus nostris instituit. Dementissimum sane et ab omni ratione seclusum est, hoc ad astruendam imaginum adorationem in exemplum trahere quod Abraham populum terræ, et Moyses Jetro sacerdotem Madian leguntur adorasse: cum videlicet plerumque sancti viri per humilitatem qua Deo placuerunt homines salutationis gratia adoraverint, plerumque ne ab aliis adorarentur humiliter refugerint, plerumque rigore suæ sanctitatis erecti superbus quosque adorare contempserint. Imagines vero nusquam nec tenuiter quidem adorare conati sunt. Nam in eo quod Abraham sive Moyses homines humiles suis utilitatibus necessarios, adorasse leguntur, et Mardocheus Aman hominem arrogantem, et in populi Dei iteritum inhiantem, adorare contempsisse reperitur, hoc evidenter ostenditur quod sancti viri erga humiles, sive ut eos ad meliora hortentur, sive ut ejusdem summæ virtutis munera non amittant, per eandem humilitatem sunt socii: contra pravorum vero nequitas, sive ut malorum societates declinent, sive ut eos respiscere compellant, fortiter sint erecti. In eo igitur quod Joannes in Apocalypsi ab angelo cohibetur ne se adoret, dicente eo-

dem angelo: *Vide ne feceris: conservus tuus sum (Apoc. xix et xxii)*; et pastor Ecclesiæ Petrus blande centurionis adorationem vitaverit, dicens, *Surge, frater, et ego homo sum sicut et tu (Act. x)*; et vas electionis Paulus cum Barnaba Lycaonum adorationem valida reluctatione spreverit, procul dubio omni creaturæ adoratio quæ solum Deum decet, qui solus adorandus, solus colendus est, impendenda esse vetatur, salva tantummodo salutationis causa per quam humilitas demonstratur. Dicit igitur nobis, dicit sanctissimus Augustinus quid de hac adoratione Abraham vel Moysi senserit; ait enim: « Insinuatur hic etiam humilitatis exemplum, quod Moyses cum quo Deus loquebatur, non fastidivit neque contempsit alienigenæ socii sui consilium, quanquam et ipse Jetro, cum Israelita non fuisset, utrum inter viros Deum verum colentes religioseque sapientes habendus sit, quemadmodum et Job cum ex ipso populo non fuisset, merito quæritur, imo credibilis habetur (ambigue quippe posita sunt verba) vel utrum sacrificaverit Deo vero in populo ejus quando vidit generum suum, vel utrum eum adoraverit ipse Moyses. Quanquam de adoratione etiamsi expresse positum esset, honor videretur socio redditus eo modo quo solet hominibus honorificentia causa exhiberi a patribus: sicut de Abraham scriptum est, quod adoraverit filios Hebræorum. Sed nec illud silentio prætereundum est quod dicunt Jacob Pharaonem adorasse, sive Daniel Nabuchodonosor regem, quod quidem nec in Hebræo habetur, nec in nostris Latinis locis, qui a beato Hieronymo ex Hebraica veritate translati sunt, uspiam reperitur. Non enim amplius quam semel Jacob in conspectu Pharaonis fuisse legitur: quod quidem hoc modo Scriptura narrat: *Post hæc introduxit Joseph patrem suum ad regem, et statuit eum coram eo; qui benedicens illi, et interrogatus ab eo, quot sunt dies annorum vitæ tuæ? respondit Jacob: Dies peregrinationis et vitæ meæ centum triginta annorum sunt parvi et mali, et non percenerunt usque ad dies patrum meorum quibus peregrinatus sunt: et benedicto rege egressus est foras.* In quibus verbis non eum adorasse, sed benedixisse monstratur. Quod quidem et si fecisset, non ideo faceret ut inde adorandarum imaginum exemplum sumeretur, sed ut humilitas sancti patriarchæ Deum timentis, regem honorificantis monstraretur. Quæ dum ita se habeant, reor quod illi arbitrentur divinam Scripturam illo familiarissimo illorum loquendi genere, quod quidam acyrologiam nuncupant, uti, ut benedicere posuerit pro adorare, qui loquendi modus tanto eis peculiaris est, ut et habere, et salutare, et osculari, et venerari, pro adorare et ipsi ponant, et ab aliis positum accipiant, et ut ita dixerim pene omnia eis hujuscemodi verba in adorare conversa sint. Sancta vero Scriptura sicut cæteros errores, ita etiam hunc loquendi modum abnuvit, sed parvis, propriis, fixis sive prudentibus semper verbis sive sententiis utitur, Propheta attestante, qui ait: *Les Domini irreprehensibilis; quæ si benedicere posuit pro*

adorare, impropriis dictionibus utitur. Si impropriis dictionibus utitur, reprehensibilis est: est autem irreprehensibilis, non igitur *benedicere* posuit pro *adorare*. Dic ergo tu, dic sancte Daniel, dic vir desideriorum, dic scrutator arcanorum, dic indagator Scripturarum, dic propheta qui Redemptorem mundi in eo apertius cæteris dixisse probaris, quia non solum scribis eum esse venturum, quod est tibi commune cum cæteris, sed quo tempore venturus sit doces, et reges per ordinem digeris, et annos enumeras ac manifestissima signa prænuntias: dic utrum Nabuchodonosor, ut illi garriunt, adoraveris? Non in meo volumine hoc, inquam, fecisse me legis: quod quidem et si fecissem, nulla ex parte inde illorum assertio fulciretur: ego proposui in corde meo ne polluerer de mensa ejus, neque de vino potus ejus, et illi me dicant eum adorasse. Cadentem ergo in faciem suam, et me adorantem, et hostias et incensum sacrificare mihi præcipientem, et Deum deorum et Dominum regum et revelatorem mysteriorum, qui potest aperire sacramenta confitentem, et eum in me potius ob signorum magnitudinem, cujus ego habitaculum sum, quam me adorantem blandis alloquiis affatus sum et ab eo ut misericordiam semper exerceret in genere Israel, sive ut concaptivos meos, Ananiam, Azariam et Misaelem constitueret super opera provincie Babylonis postulavi, non adulatorie adoravi. Quem quidem et si adorassem, non rem quamdam insensatam adorarem, sed per humilitatis officium sublimiori potestati subditus manens, sciens non esse potestatem nisi a Deo, rationalem hominem salutando adorarem. Nam cum tam felicem quondam habuerim conversationem, ut quæsitis occasionibus ex latere regis quibus accusari possem ab invidis, et non in alio nisi in legitimis Dei mei accusatus fuërim, et in lacum leonum projectus, et nunc accuser adorasse quem non adoraverim, et a falsis testibus dicar egisse quod non egi, restat ut cum David clamem, *Insurrexerunt in me testes falsi, et mentita est iniquitas sibi (Psal. xxvii)*. Cum ergo ob imaginum amorem et Jacob patriarcham et Daniele prophetam criminantur, et Scripturarum divinarum sensus ad peregrinas intelligentias convertere nitantur et suos prædecesores sive parentes contra legis imperium aspernentur, superest ut his tantum contenti sint, et earum patrocinio, si errorem suum corrigere nolunt, sicut et ipsi credunt, muniantur. Atque illi gloriantur in imaginibus, nos autem gloriamur in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem nobis mundus crucifixus est nosque mundo.

CAPUT X.

De eo quod Joannes presbyter et legatus Orientalium incause imaginum adorationem stabilire nitens, dixisse legitur, Frexit Jacob titulum Deo, quatenus et benedixit eum (Gen. xxxv).

Non mediocris socordie est hoc etiam ad imaginum adorationem astruendam exemplum proferre quod Jacob lapidem erexit in titulum, sicut Joannes presbyter et legatus Orientalium protulisse in eadem

A synodo quæ pro adorandis imaginibus agitata est, legitur: quoniam ille lapis non alicujus præterite rei imago vel similitudo fuisse creditur. Qui si ob alicujus præterite rei memoriam ab ejusdem rei similitudine expressus, et a sancto patriarcha ad adorandum fuisset erectus, quoddam fortassis posset illis ferre adminiculum, qui tanti erroris subire non formidavere periculum. Sed dum aliud sit quædam per patriarcham fieri ad præfigurationem futurorum, aliud a pictore pingi quædam ob memoriam præteritorum gestorum; aliud sit Spiritu sancto esse repletum, aliud pictoria arte imbutum; aliud iste gerat cœlesti munere fretus, aliud ille operandi usu expertus; aliud sit Jacob in titulum erigere lapidem, aliud quemdam pictorem in pariete statuere B imaginem; aliud secundum typicam figuram desuper oleum fundere, aliud secundum vaniloquam assertionem adorare jubere; inutile et ultra quam inutile est hoc ad astruendam aliquam rem in exemplum proponere quod ab illa re omnium argumentationum diverticulis videtur distare. Nunquidnam Jacob illum lapidem ut adoretur erexit, aut alicujus rei in eo imaginem depinxit? Nam dum imagines pene nullum officium aliud nisi mentibus per sui intuitum memoriam inferendi habeant, lapis qui a patriarcha erectus est tria insignia et summo honore digna creditur officia habuisse. Primum, quod cervicem Israeliticam fulcierit, et pulvillis carenti patriarchæ pulvis illi vicem præstiterit, et ejus capite fuerit oneratus, qui non solum scalam a terra usque C ad cœlum pertingentem, et angelos per eam ascendentes et descendentes, sed etiam ipsum Dominum bona sibi pollicentem cernebat. Secundum, quod in insigne et titulum quo sanctus patriarcha illius sancti loci reminisceretur, erectus est, quo rediens prolis et conjugum affectu exhilaratus et magna rerum opulentia ditatus, sua Domino vota qui hæc sibi cuncta concesserat redderet. Tertium, quod typum gerebat nostri Mediatoris, qui factus est in caput anguli, et est mirabilis oculis nostris; qui unctus est a Patre oleo lætitiæ præ consortibus suis; quem et Daniel lapidem abscisum dicit de monte sine manibus præcedentium, absque coitu et humano videlicet semine ex utero virginali genitum. Quem et David petram nuncupat dicens, *Dominus petra mea et robur meum et Salvator meus (Psal. xxxvii)*. De quo etiam in Isaia propheta scribitur: *Ecce pono in fundamentis Sion lapidem summum, angularem, probatum, electum, pretiosum, et qui crediderit in eum non confundetur (Isa. xxiv)*. Qui idcirco angularis dicitur, eo quod duos parietes ex adverso venientes, ex circumscriptione videlicet et præputio, vel etiam duo Testamenta in se summo, probato, electo et pretioso lapide conjungit, et in uno sanctæ Ecclesiæ cœto, cujus ille caput est, connectit. De quo et per prophetam Zachariam paterna voce dicitur: *Ecce ego adducam filium meum Orientem: quoniam lapis quem dedit coram Jesu septem in eo oculi sunt (Zach. iii)*. In quibus septem oculis septiformis gratiæ Spiritus, qui a

Patre Filioque procedit, evidenter ostenditur: et per Isaïam prophetam: *Spiritus Domini spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, spiritus timoris Domini nominatur (Isa. xi)*. De quo etiam angulari lapide petra Ecclesiae ait: *Sicut modo geniti infantes, rationabiles, sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem: si tamen gustastis quam dulcis est Dominus, ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum et honorificatum (I Pet. ii)*, et post pauca: *Vobis igitur honor credentibus, non credentibus autem lapis, quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli, et lapis offensivus et petra scandali his qui offendunt verbo nec credunt in quo et positi sunt (Ibid.)*. Quo documento monstratur illum et honorem fortitudinis credentibus, et scandalum duritiae incredulis esse. Quod etiam per justum Simeonem hoc sensu praedictum est. Ait enim: *Positus est hic in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel (Luc. ii)*: in ruinam scilicet incredulorum, in resurrectionem vero credentium; qui etiam ignis nuncupatur, sive quod in se credentes aeterni luminis fulgore perlustrat, sive quod incredulos aeterni ignis ardore torrebit. De unctione vero hujus lapidis et paulo superius David oraculis prolatum est, et nunc praefati pastoris Ecclesiae testimonio proferendum est, qui ait: *Jesum Nazarenum quem unxit Deus Spiritu sancto et virtute (Act. x)*. Quia ergo Spiritus sanctus plerumque in divinis Scripturis olei nomine innuitur, Joannes apostolus testis est qui dicit, *Sicut unctio ejus docet nos de omnibus (I Joan. ii)*. Cujus si inenarrabilis nectaris unctione delibuti sunt ob imaginum adorationem stabiendam, synodos agitare et Scripturas sanctas ad extraneos sensus usurpare nequaquam debent.

CAPUT XI.

De eo quod praefatus Joannes dicit, In hominis forma luctatus est cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum: Mens videns Deum.

Sed nec illud quidem a reprehensione vacat quod idem Joannes presbyter et legatus Orientalium inter caetera deliramenta de Jacob dixisse fertur, *In hominis forma luctatus est cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum, Mens videns Deum, cum hoc dictum et a re proposita longe distet, et in nominis interpretatione usitatiorem quamdam omittens, pene inusitatum quid personet. Nam dum quidam id nomen interpretentur, Vir videns Deum, quidam vero, Fortis cum Deo, nonnulli etiam veracius, Princeps cum Deo, nescio tamen an ullus eorum qui in canone recipiuntur, reperiatur hoc, Mens videns Deum, interpretatus fuisse: unde non solum ille reprehendendus est qui usitatoribus interpretationibus praetermissis pene inusitatum*

^a *Et in nominis interpretatione usitatiorem quamdam omittens, pene inusitatum quid personet. Emendator, exopto τῷ usitatiorem, de suo substituit visitationem, quo quid sibi velit non queo visitare. Usitatiorem, subaudi ἀπὸ κοινῶν interpretationem.*

quid protulit, sed et omnis illa synodus, quae in pluribus somniantium assensum praebuit, quae non solum dicenti non restitit, sed etiam dicta in volumine taxavit. Cum ergo sancta Ecclesia secundum sanctorum Patrum institutionem omne quod irreprehensibile est recipiat, omne vero quod reprehensibile abiciat, hanc quoque eorum synodum, quae utique reprehensibilis est abjicit: et si hanc quae reprehensibilis est non abjicit, neque eas quae irreprehensibiles sunt suscipit: suscipit autem eas quae irreprehensibiles sunt, hanc igitur, quia reprehensioni patet, penitus suscipere non debet. Illas enim synodos sancta et universalis recipit Ecclesia, quae pro diversis fidei sive religionis causis, diversis locis seu temporibus, a doctis et catholicis viris celebratae, a sana sobriaque doctrina nullatenus deviare perhibentur. Praeterea tanti patriarchae cum angelo luctatio non quamdam imaginum adorationem, sed Dominicam praefigurasse dicitur in eodem populo passionem: qui populus et ei luctando prevaluit, quia crucifixus, et ab eo benedictionem in his qui in eum crediderunt accepit, et in his claudus qui in eum credere contempserunt, remansit, dicente beato Augustino: *Quod ab illo angelo desiderat benedici Jacob cui luctando prevaluit, magna est de Christo prophetia. Nam eo ipso admonet mysticum aliquid sapere, quia omnis homo a majore vult benedici. Quomodo ergo ab eo is e voluit quem luctando superavit? Praevaluit enim Jacob Christo, vel potius prevalere visus est per eos Israelitas a quibus crucifixus est Christus: et ab eo tamen benedicitur in eis Israelitis qui crediderunt in Christum, ex quibus erat qui dicebat: Nam et ego Israelita sum ex genere Abraham et tribu Benjamin (Rom. xi). Unus ergo atque idem Jacob et claudus et benedictus. Claudus in latitudine femoris tanquam in multitudine generis, de quibus dictum est: Et claudicaverunt a semitis suis (Psal. xviii). Benedictus autem in eis de quibus dictum est: Reliquiae per electionem gratiae salvae factae sunt (Rom. xi).*

CAPUT XII.

Quod non ad adorationem imaginum pertineat, nec in nostris codicibus qui ex Hebraica veritate translati sunt inveniat, quod illi in sua synodo dicunt, Jacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Joseph, osculatus est cum la. rymis, et propriis oculis imposuit (Gen. xxxvii).

Non mirandum est si Jacob accusetur ab illis tunicam Joseph osculatus fuisse, et oculis imposuisse, a quibus etiam Pharaonem accusatur adorasse. Accidere etenim plerumque solet ut qui semel falli coeperit, crebro fallatur; et qui semel a via recesserit, et tramite sui itineris ducem sequi neglexerit, per abrupta et invia astatim errore duce fertur. Tunica enim Joseph nec in Hebraeis codicibus, nec in Latinis qui ex Hebraica veritate translati sunt

Astipulatur id quod sequitur: « Qui usitatoribus interpretationibus praetermissis pene inusitatum quid protulit. » Usitator autem interpretatio est illa quam postremo loco ponit, princeps cum Deo.

a patre osculata vel oculis imposita fuisse narratur. A
 Quod quidem et si factum fuisse narraretur, nullo modo in hoc facto vel tenuiter imaginum adoratio inpueretur: cum tamen aliud sit adorare, aliud osculari, quod illi acyrologice unum putant: atque aliud pictam imaginem adorare, aliud a paterno affectu vestis filii qui exstinctus credebatur dolore compellente madescensibus fletu oculis imponi; aliud cuidam similitudini colla submittere, aliud præ cæteris dilecti filii vesti interna pietate osculum dare. Adeo itaque sanctus patriarcha angelatur animi procella turbati, ut non solum vestem filii quem inclementia mortis raptum credebatur, oscularetur vel oculis imponeret, sed etiam consolatione posposita funereis vocibus lugubriter mala sua exaggerans, se etiam fore post hunc ad infernum B descensurum ediceret. Qualiter ergo beatus Jacob tunicam filii non osculatus fuisse, aut oculis imposuisse, sed vidisse tantum et cognovisse credatur, hoc ordine sancta Scriptura commemorat. Ait enim: *Tulerunt autem tunicam ejus, et in sanguine hædi quem occiderant tinxerunt, mittentes qui ferrent ad patrem, et dicerent: Hanc invenimus, vide utrum tunica filii tui an non. Quam cum agnovisset pater, ait, Tunica filii mei est: sera pessima comedit eum, bestia devoravit Joseph (Gen. xxxvii)*. Denique quid hæc illius sancti viri tunica, per quam illi imaginum adorationem astruere nisi sunt, typicis præfiguraverit sacramentis et tacitis innuerit mysteriis, oportet ut breviter exsequamur, quo et illorum vana assertio destituatur, et lectoris animus mulceatur. C
Joseph namque, qui *augmentum* interpretatur, et ab *Ægyptiis* *Salvator mundi* est nuncupatus, illius typum gessit qui et genus humanum sua morte salvavit, et mundum spiritali framento refecit, et in tantum augmentum suæ fidei semen crescere fecit, ut et totum mundum impleret, et per eandem fidem terrena cœlestibus copularet. Ejus vestis hædi sanguine tincta est, quia in similitudine carnis peccati secunduim Apostolum apparuit, et de peccato damnavit peccatum: vel etiam hostia pro peccatis effectus, peccata nostra portavit in corpore suo super lignum, ut a malis liberati cum justitia vivamus; cujus vulnere sanati sumus, qui veluti oves errabamus. Est etiam et vestis ejus sancta Ecclesia, quæ est corpus Christi, Paulo attestante, qui ait: *Gaudeo in passionibus meis, quia expleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea propter corpus ejus, quod est Ecclesia (Coloss. 1)*; quæ vestis polýmita sive varia est, quia videlicet sancta Ecclesia de diversarum gentium sive linguarum varietate colligitur, Psalmographo docente, qui ait: *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumamicta varietate (Psal. xlv)*. Solet etiam eadem vestis, quæ talaris fuisse describitur, sanctorum virorum, qui utique membra Christi sunt, perfectionem designare, qui perceptum boni operis indumentum ad hos, id est ad finem usque perducunt.

CAPUT XIII.

De eo quod indocte et inordinate dicunt, Si calumniaris me, quoniam ut Deum adoro lignum crucis, cur non calumniaris Jacob adorantem summitatem virgæ Joseph? sed manifestum est quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Joseph, sicut et nos per crucem Christum.

Illud sane quod dicunt, Jacob etiam summitatem virgæ Joseph adorasse, non est omittendum, quoniam quidem magnum se ob adorandas imagines in hac re gratulantur habere exemplum: cum videlicet in Latinis codicibus non legatur, *Adoravit summitatem virgæ Joseph (Gen. xlvi)*, sed in quibusdam, *Adoravit super caput virgæ (Hebr. xi)*, et in Hebræa veritate, cui potissimum fides adhibenda est, nullam penitus vel tenuiter mentionem virgæ faciat, sed dicat tantum, *Adoravit Israel Deum conversus ad lectuli caput. In quo utique, ut ait beatus Augustinus, senex jacebat, et sic positum habebat ut in eo sine labore quando vellet oraret. Quia ergo, ut præfati sumus, quidam Latinorum codicum habent, adoravit super summitatem virgæ, necesse est ut memorati doctoris documentis qualiter intelligendum sit explicemus, ait enim (quod habent Latini codices): Et adoravit super caput virgæ ejus. Nonnulli emendantes habent: Adoravit super caput virgæ suæ, vel in capite virgæ suæ, sive in cacumen vel super cacumen. Fallit enim eos Græcum verbum, quod eidem litteris scribitur, sive ejus, sive suæ: sed accentus dispares sunt, et ab eis qui ista noverunt in codicibus non continentur. Valent enim ad magnam discretionem, quamvis et unam plus litteram habere possent, si esset suæ aut non esset ἀδρού sed ἰατρού. Ac per hoc merito quaeritur quid sit quod dictum est. Nam facile intelligeretur, senem qui virgam ferebat eo more quo i'la ætas baculum solet, ut se inclinavit ad Deum adorandum, id utique fecerit super cacumen virgæ suæ, quam sic ferebat ut super eam caput inclinando adoraret Deum. Quid est ergo, Adoravit super cacumen virgæ ejus, id est, filii sui Joseph? An forte tulerat ab eo virgam quando ei jurabat idem filius, et dum eam tenet post verba jurantis, nondum illa reddita, mox adoravit Deum? Non enim pudebat eum ferre tantisper insignis potestatis filii sui, ubi figure magnæ rei futuræ præsignabantur. Dicant ergo, dicant quid contra hæc dicturi sunt, qui ob adorandas imagines tantum patriarcham criminari non formidant, et Scripturas sanctas vesana mente permutare affectant. Ecce Hebraica veritas eundem patriarcham Deum adorasse ad caput lectuli clamat: ecce Latinorum bibliotheca eum aut super caput virgæ, aut in capite, aut in cacumine, vel super cacumen adorasse denuntiat: ecce vir cruditissimus Augustinus, et divini muneris flamine afflatus, solerti indagatione eam aut in suæ, aut in filii virgæ summitate Deum, non eandem virgam nec eundem filium adorasse personat.*

Dicant quis sanctæ legis translator eum summitatem virgæ filii, et in eadem virga filium adorasse

Patre Filioque procedit, evidenter ostenditur : et per Isaiam prophetam : *Spiritus Domini spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, spiritus timoris Domini nominatur (Isa. xi)*. De quo etiam angulari lapide petra Ecclesiae ait : *Sicut modo geniti infantes, rationabiles, sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem : si tamen gustastis quam dulcis est Dominus, ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum et honorificatum (I Pet. ii)*, et post pauca : *Vobis igitur honor credentibus, non credentibus autem lapis, quem reproboverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli, et lapis offensionis et petra scandali his qui offendunt verbo nec credunt in quo et positi sunt (Ibid.)*. Quo documento monstratur illum et honorem fortitudinis credentibus, et scandalum duritiae incredulis esse. Quod etiam per justum Simeonem hoc sensu praedictum est. Ait enim : *Positus est hic in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel (Luc. ii)* : in ruinam scilicet incredulorum, in resurrectionem vero credentium ; qui etiam ignis nuncupatur, sive quod in se credentes aeterni luminis fulgore perlustrat, sive quod incredulos aeterni ignis ardore torrebit. De unctione vero hujus lapidis et paulo superius David oraculis prolatum est, et nunc praefati pastoris Ecclesiae testimonio proferendum est, qui ait : *Jesum Nazarenum quem unxit Deus Spiritu sancto et virtute (Act. x)*. Quia ergo Spiritus sanctus plerumque in divinis Scripturis olei nomine innuitur, Joannes apostolus testis est qui dicit, *Sicut unctio ejus docet nos de omnibus (I Joan. ii)*. Cujus si inenarrabilis nectaris unctione delibuti sunt ob imaginum adorationem stabiendam, synodos agitare et Scripturas sanctas ad extraneos sensus usurpare nequam debent.

CAPUT XI.

De eo quod praefatus Joannes dicit, In hominis forma luctatus est cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum : Mens videns Deum.

Sed nec illud quidem a reprehensione vacat quod idem Joannes presbyter et legatus Orientalium inter caetera deliramenta de Jacob dixisse fertur, *In hominis forma luctatus est cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum, Mens videns Deum, cum hoc dictum et a re proposita longe distet, et in nominis interpretatione usitatioem quamdam omittens, pene inusitatum quid personet. Nam dum quidam id nomen interpretentur, Vir videns Deum, quidam vero, Fortis cum Deo, nonnulli etiam veracius, Princeps cum Deo, nescio tamen an ullus eorum qui in canone recipiuntur, reperiatur hoc, Mens videns Deum, interpretatus fuisse : unde non solum ille reprehendendus est qui usitatoribus interpretationibus praetermissis pene inusitatum*

Et in nominis interpretatione usitatioem quamdam omittens, pene inusitatum quid personet. Emendator, ex prelo τῷ usitatioem, de suo substituit visitationem, quo quid sibi velit non queo visitare. Usitatioem, subaudi ἀπὸ κοινοῦ interpretationem.

quid protulit, sed et omnis illa synodus, quae ei in pluribus somnianti assensum praebuit, quae non solum dicenti non restitit, sed etiam dicta in volumine laxavit. Cum ergo sancta Ecclesia secundum sanctorum Patrum institutionem omne quod irreprehensibile est recipiat, omne vero quod reprehensibile abiciat, hanc quoque eorum synodum, quae utique reprehensibilis est abjicit : et si hanc quae reprehensibilis est non abjicit, neque eas quae irreprehensibiles sunt suscipit : suscipit autem eas quae irreprehensibiles sunt, hanc igitur, quia reprehensioni patet, penitus suscipere non debet. Illas enim synodos sancta et universalis recipit Ecclesia, quae pro diversis fidei sive religionis causis, diversis locis seu temporibus, a doctis et catholicis viris celebratae, a sana sobriaque doctrina nullatenus deviare perhibentur. Praeterea tanti patriarchae cum angelo luctatio non quamdam imaginum adorationem, sed Dominicam praefigurasse dicitur in eodem populo passionem : qui populus et ei luctando prevaluit, quia crucifixit, et ab eo benedictionem in his qui in eum crediderunt accepit, et in his claudus qui in eum credere contempserunt, remansit, dicente beato Augustino : *Quod ubi illo angelo desiderat benedici Jacob cui luctando prevaluit, magna est de Christo prophetia. Nam eo ipso admonet mysticum aliquid sapere, quia omnis homo a majore vult benedici. Quomodo ergo ab eo is e voluit quem luctando superavit ? Praevaluit enim Jacob Christo, vel potius prevalere visus est per eos Israelitas a quibus crucifixus est Christus : et ab eo tamen benedicitur in eis Israelitis qui crediderunt in Christum, ex quibus erat qui dicebat : Nam et ego Israelita sum ex genere Abraham et tribu Benjamin (Rom. xi). Unus ergo atque idem Jacob et claudus et benedictus. Claudus in latitudine femoris tanquam in multitudine generis, de quibus dictum est : Et claudicaverunt a semitis suis (Psal. xviii). Benedictus autem in eis de quibus dictum est : Reliquiae per electionem gratiae salvae factae sunt (Rom. xi).*

CAPUT XII.

Quod non ad adorationem imaginum pertineat, nec in nostris codicibus qui ex Hebraica veritate translati sunt inveniat, quod illi in sua synodo dicunt, Jacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Joseph, osculatus est cum la. rymis, et propriis oculis imposuit (Gen. xxxvii).

Non mirandum est si Jacob accusetur ab illis tunicam Joseph osculatus fuisse, et oculis imposuisse, a quibus etiam Pharaonem accusatur adorasse. Accidere etenim plerumque solet ut qui semel falli coeperit, crebro fallatur ; et qui semel a via recesserit, et tramitem sui itineris ducem sequi neglexerit, per abrupta et invia astatim errore duce feratur. Tunica enim Joseph nec in Hebraeis codicibus, nec in Latinis qui ex Hebraica veritate translati sunt

Astipulatur id quod sequitur : « Qui usitatoribus interpretationibus praetermissis pene inusitatum quid protulit. » Usitator autem interpretatio est illa quam postremo loco ponit, princeps cum Deo.

a patre osculata vel oculis imposita fuisse narratur. A Quod quidem et si factum fuisse narraretur, nullo modo in hoc facto vel tenuiter imaginum adoratio inquireretur: cum tamen aliud sit adorare, aliud osculari, quod illi acyrologice unum putant: atque aliud pictam imaginem adorare, aliud a paterno affectu vestis filii qui extinctus credebatur dolore compellente madescensibus fletu oculis imponi; aliud cuidam similitudini colla submittere, aliud præ cæteris dilecti filii vesti interna pietate osculum dare. Adeo itaque sanctus patriarcha angebatur animi procella turbati, ut non solum vestem filii quem inclementia mortis raptum credebatur, oscularetur vel oculis imponeret, sed etiam consolatione postposita funereis vocibus lugubriter mala sua exaggerans, se etiam fore post hunc ad infernum B descensurum ediceret. Qualiter ergo beatus Jacob tunicam filii non osculatus fuisse, aut oculis imposuisse, sed vidisse tantum et cognovisse credatur, hoc ordine sancta Scriptura commemorat. Ait enim: *Tulerunt autem tunicam ejus, et in sanguine hædi quem occiderant tinxerunt, mittentes qui ferrent ad patrem, et dicerent: Hanc invenimus, vide utrum tunica filii tui an non. Quam cum agnovisset pater, ait, Tunica filii mei est: fera pessima comedit eum, bestia devoravit Joseph (Gen. xxxvii).* Denique quid hæc illius sancti viri tunica, per quam illi imaginum adorationem astruere nisi sunt, typicis præfiguraverit sacramentis et tacitis inuenerit mysteriis, oportet ut breviter exsequamur, quo et illorum vana assertio destituatur, et lectoris animus mulceatur. C Joseph namque, qui augmentum interpretatur, et ab Ægyptiis Salvator mundi est nuncupatus, illius typum gessit qui et genus humanum sua morte salvavit, et mundum spiritali framento refecit, et in tantum augmentum suæ fidei semen crescere fecit, ut et totum mundum impleret, et per eandem fidem terrena cœlestibus copularet. Ejus vestis hædi sanguine tinctora est, quia in similitudine carnis peccati secundum Apostolum apparuit, et de peccato damnavit peccatum: vel etiam hostia pro peccatis effectus, peccata nostra portavit in corpore suo super lignum, ut a malis liberati cum justitia vivamus; cujus vulnere sanati sumus, qui veluti oves errabamus. Est etiam et vestis ejus sancta Ecclesia, quæ est corpus Christi, Paulo attestante, qui ait: *Gaudeo in passionibus meis, quia expleo ea quæ de sunt passionum Christi in carne mea propter corpus ejus, quod est Ecclesia (Coloss. i)*; quæ vestis polýmita sive varia est, quia videlicet sancta Ecclesia de diversarum gentium sive linguarum varietate colligitur, Psalmographo docente, qui ait: *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumamicta varietate (Psal. xlv).* Solet etiam eadem vestis, quæ talaris fuisse describitur, sanctorum virorum, qui utique membra Christi sunt, perfectionem designare, qui perceptum boni operis indumentum ad huc, id est ad finem usque perducunt.

CAPUT XIII.

De eo quod indocte et inordinate dicunt, Si calumniaris me, quoniam ut Deum adoro lignum crucis, cur non calumniaris Jacob adorantem summitatem virgæ Joseph? sed manifestum est quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Joseph, sicut et nos per crucem Christum.

Illud sane quod dicunt, Jacob etiam summitatem virgæ Joseph adorasse, non est omittendum, quoniam quidem magnum se ob adorandas imagines in hac re gratulantur habere exemplum: cum videlicet in Latinis codicibus non legatur, *Adoravit summitatem virgæ Joseph (Gen. xlvii)*, sed in quibusdam, *Adoravit super caput virgæ (Hebr. xi)*, et in Hebræa veritate, cui potissimum fides adhibenda est, nullam penitus vel tenuiter mentionem virgæ faciat, sed dicat tantum, *Adoravit Israel Deum conversus ad lectuli caput. In quo utique, ut ait beatus Augustinus, senex jacebat, et sic positum habebat ut in eo sine labore quando vellet oraret.* Quia ergo, ut præfati sumus, quidam Latinorum codicum habent, *adoravit super summitatem virgæ*, necesse est ut memorati doctoris documentis qualiter intelligendum sit explicemus, ait enim (quod habent Latini codices): *Et adoravit super caput virgæ ejus. Nonnulli emendantes habent: Adoravit super caput virgæ suæ, vel in capite virgæ suæ, sive in cacumen vel super cacumen. Fallit enim eos Græcum verbum, quod eidem litteris scribitur, sive ejus, sive suæ: sed accentus dispares sunt, et ab eis qui ista noverunt in codicibus non contemnuntur. Valent enim ad magnam discretionem, quamvis et unam plus litteram habere possent, si esset suæ aut non esset αὐτοῦ sed ἰατροῦ. Ac per hoc merito quaeritur quid sit quod dictum est. Nam facile intelligeretur, senem qui virgam ferebat eo more quo i'la ætas baculum solet, ut se inclinavit ad Deum adorandum, id utique fecerit super cacumen virgæ suæ, quam sic ferebat ut super eam caput inclinando adoraret Deum. Quid est ergo, Adoravit super cacumen virgæ ejus, id est, filii sui Joseph? An forte tulerat ab eo virgam quando ei jurabat idem filius, et dum eam tenet post verba jurantis, nondum illa reddita, mox adoravit Deum? Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, ubi figuræ magnæ rei futuræ præsignabantur. Dicant ergo, dicant quid contra hæc dicturi sunt, qui ob adorandas imagines tantum patriarcham criminari non formidant, et Scripturas sanctas vesana mente permutare affectant. Ecce Hebraica veritas eundem patriarcham Deum adorasse ad caput lectuli clamat: ecce Latinorum bibliotheca eum aut super caput virgæ, aut in capite, aut in cacumine, vel super cacumen adorasse denuntiat: ecce vir crudelissimus Augustinus, et divini muneris flamine afflatus, solerti indagatione eum aut in suæ, aut in filii virgæ summitate Deum, non eandem virgam nec eundem filium adorasse personat.*

Dicant quis sanctæ legis translator eum summitatem virgæ filii, et in eadem virga filium adorasse

Patre filioque procedit, evidenter ostenditur: et per Isaïam prophetam: *Spiritus Domini spiritus sapientie et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, spiritus timoris Domini nominatur (Isa. xi)*. De quo etiam angulari lapide petra Ecclesiæ ait: *Sicut modo geniti infantes, rationabiles, sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem: si tamen gustastis quam dulcis est Dominus, ad quem accedentes lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatur, a Deo autem electum et honorificatum (I Pet. ii)*, et post pauca: *Vobis igitur honor credentibus, non credentibus autem lapis, quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, et lapis officientis et petra scandali his qui offendunt verbo nec credunt in quo et positi sunt (Ibid.)*. Quo documento monstratur illum et honorem fortitudinis credentibus, et scandalum duritiæ incredulis esse. Quod etiam per justum Simeonem hoc sensu prædictum est. Ait enim: *Positus est hic in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel (Luc. ii)*: in ruinam scilicet incredulorum, in resurrectionem vero credentium; qui etiam ignis nuncupatur, sive quod in se credentes æterni luminis fulgore perlustrat, sive quod incredulos æterni ignis ardore torrebit. De unctione vero hujus lapidis et paulo superius David oraculis prolaturum est, et nunc præfati pastoris Ecclesiæ testimonio proferendum est, qui ait: *Jesum Nazarenum quem unxit Deus Spiritu sancto et virtute (Act. x)*. Quia ergo Spiritus sanctus plerumque in divinis Scripturis olei nomine innuitur, Joannes apostolus testis est qui dicit, *Sicut unctio ejus docet nos de omnibus (I Joan. ii)*. Cujus si inenarrabilis nectaris unctione delibuti sunt ob imaginum adorationem stabiliendam, synodos agitare et Scripturas sanctas ad extraneos sensus usurpare nequam debent.

CAPUT XI.

De eo quod præfatus Joannes dixit, In hominis forma luctatus est cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum: Mens videns Deum.

Sed nec illud quidem a reprehensione vacat quod idem Joannes presbyter et legatus Orientalium inter cætera deliramenta de Jacob dixisse fertur, *In hominis forma luctatus est cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum, Mens videns Deum*, cum hoc dictum et a re proposita longe distet, et in nominis interpretatione usitatiorem quamdam omittens, pene inusitatum quid personet. Nam dum quidam id nomen interpretentur, *Vir videns Deum*, quidam vero, *Fortis cum Deo*, nonnulli etiam veracius, *Princeps cum Deo*, nescio tamen an ullus eorum qui in canone recipiuntur, reperiatur hoc, *Mens videns Deum*, interpretatus fuisse: unde non solum ille reprehendendus est qui usitatoribus interpretationibus prætermissis pene inusitatum

^a Et in nominis interpretatione usitatiorem quamdam omittens, pene inusitatum quid personet. Emendator, ex prelo τῷ usitatore, de suo substituit visitationem, quo quid sibi velit non queo visitare. Usitatiorem, subaudi ἀπὸ κοινοῦ interpretationem.

quid protulit, sed et omnis illa synodus, quæ in pluribus sonniant assensum præbuit, quæ non solum decenti non restitit, sed etiam dicta in volumine taxavit. Cum ergo sancta Ecclesia secundum sanctorum Patrum institutionem omne quod irreprehensibile est recipiat, omne vero quod reprehensibile abiciat, hanc quoque eorum synodum, quæ utique irreprehensibilis est abicit: et si hanc quæ reprehensibilis est non abicit, neque eas quæ irreprehensibiles sunt suscipit: suscipit autem eas quæ irreprehensibiles sunt, hanc igitur, quia reprehensioni patet, penitus suscipere non debet. Illas enim synodos sancta et universalis recipit Ecclesia, quæ pro diversis fidei sive religionis causis, diversis locis seu temporibus, a doctis et catholicis viris celebratæ, a sana sobriaque doctrina nullatenus deviare perhibentur. Præterea tanti patriarchæ cum angelo luctatio non quamdam imaginum adorationem, sed Dominicam præfigurasse dicitur in eodem populo passionem: qui populus et ei luctando prævaluit, quia crucifixit, et ab eo benedictionem in his qui in eum crediderunt accepit, et in his claudus qui in eum credere contempserunt, remansit, dicente beato Augustino: *Quod ab illo angelo desiderat benedici Jacob cui luctando prævaluit, magna est de Christo propheta. Nam eo ipso admonet mysticum aliquid sapere, quia omnis homo a majore vult benedici. Quomodo ergo ab eo is e voluit quem luctando superavit? Prævaluit enim Jacob Christo, vel potius prævalere visus est per eos Israelitas a quibus crucifixus est Christus: et ab eo tamen benedicitur in eis Israelitis qui crediderunt in Christum, ex quibus erat qui dicebat: Nam et ego Israelita sum ex genere Abraham et tribu Benjamin (Rom. xi). Unus ergo atque idem Jacob et claudus et benedictus. Claudus in latitudine femoris tanquam in multitudine generis, de quibus dictum est: Et claudicaverunt a semitis suis (Psal. xviii). Benedictus autem in eis de quibus dictum est: Reliquiæ per electionem gratiæ salvæ factæ sunt (Rom. xi).*

CAPUT XII.

Quod non ad adorationem imaginum pertineat, nec in nostris codicibus qui ex Hebraica veritate translati sunt invenitur, quod illi in sua synodo dicunt, Jacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Joseph, osculatus est cum lacrymis, et propriis oculis imposuit (Gen. xxxvii).

Non mirandum est si Jacob accusetur ab illis tunica Joseph osculatus fuisse, et oculis imposuisse, a quibus etiam Pharaonem accusatur adorasse. Accidere etenim plerumque solet ut qui semel falli cœperit, crebro fallatur; et qui semel a via recesserit, et tramitem sui itineris ducem sequi neglexerit, per abrupta et invia affatim errore duce feratur. Tunica enim Joseph nec in Hebræis codicibus, nec in Latinis qui ex Hebraica veritate translati sunt

Astipulatur id quod sequitur: « Qui usitatoribus interpretationibus prætermissis pene inusitatum quid protulit. » Usitator autem interpretatio est illa quam postremo loco ponit, *princeps cum Deo*.

a patre osculata vel oculis imposita fuisse narratur. A
 Quod quidem et si factum fuisse narraretur, nullo modo in hoc facto vel tenuiter imaginum adoratio inquireretur: cum tamen aliud sit adorare, aliud osculari, quod illi acyrologice unum putant: atque aliud pictam imaginem adorare, aliud a paterno affectu vestis filii qui exstinctus credebatur dolore compellente madescensibus fletu oculis imponi; aliud cuidam similitudini colla submittere, aliud præ cæteris dilecti filii vesti interna pietate osculum dare. Adeo itaque sanctus patriarcha angebatur animi procella turbati, ut non solum vestem filii quem in clementia mortis raptum credebatur, oscularetur vel oculis imponeret, sed etiam consolatione postposita funereis vocibus lugubriter mala sua exaggerans, se etiam fore post hunc ad infernum B descensurum ediceret. Qualiter ergo beatus Jacob tunicam filii non osculatus fuisse, aut oculis imposuisse, sed vidisse tantum et cognovisse credatur, hoc ordine sancta Scriptura commemorat. Ait enim: *Tulerunt autem tunicam ejus, et in sanguine hædi quem occiderant tinxerunt, mittentes qui ferrent ad patrem, et dicerent: Hanc invenimus, vide utrum tunica filii tui an non. Quam cum agnovisset pater, ait, Tunica filii mei est: fera pessima comedit eum, bestia devoravit Joseph (Gen. xxxvii)*. Denique quid hæc illius sancti viri tunica, per quam illi imaginum adorationem astruere nisi sunt, typicis præfiguraverit sacramentis et tacitis inuenerit mysteriis, oportet ut breviter exsequamur, quo et illorum vana assertio destituatur, et lectoris animus mulceatur. C Joseph namque, qui augmentum interpretatur, et ab Ægyptiis Salvator mundi est nuncupatus, illius typum gessit qui et genus humanum sua morte salvavit, et mundum spiritali frumento refecit, et in tantum augmentum suæ fidei semen crescere fecit, ut et totum mandum impleret, et per eandem fidem terrena cœlestibus copularet. Ejus vestis hædi sanguine tincta est, quia in similitudine carnis peccati secundum Apostolum apparuit, et de peccato damnavit peccatum: vel etiam hostia pro peccatis effectus, peccata nostra portavit in corpore suo super lignum, ut a malis liberati eum justitia vivamus; cujus vulnere sanati sumus, qui veluti oves errabamus. Est etiam et vestis ejus sancta Ecclesia, D quæ est corpus Christi, Paulo attestante, qui ait: *Gaudeo in passionibus meis, quia expleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea propter corpus ejus, quod est Ecclesia (Coloss. i)*; quæ vestis polýmita sive varia est, quia videlicet sancta Ecclesia de diversarum gentium sive linguarum varietate colligitur, Psalmographo docente, qui ait: *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumamicta varietate (Psal. xlv)*. Solet etiam eadem vestis, quæ talaris fuisse describitur, sanctorum virorum, qui utique membra Christi sunt, perfectionem designare, qui perceptum boni operis indumentum ad hœs, id est ad finem usque perducunt.

CAPUT XIII.

De eo quod indocte et inordinate dicunt, Si calumniaris me, quoniam ut Deum adoro lignum crucis, cur non calumniaris Jacob adorantem summitatem virgæ Joseph? sed manifestum est quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Joseph, sicut et nos per crucem Christum.

Illud sane quod dicunt, Jacob etiam summitatem virgæ Joseph adorasse, non est omittendum, quoniam quidem magnum se ob adorandas imagines in hac re gratulantur habere exemplum: cum videlicet in Latinis codicibus non legatur, *Adoravit summitatem virgæ Joseph (Gen. xlvii)*, sed in quibusdam, *Adoravit super caput virgæ (Hebr. xi)*, et in Hebræa veritate, cui potissimum fides adhibenda est, nullam penitus vel tenuiter mentionem virgæ faciat, sed dicat tantum, *Adoravit Israel Deum conversus ad lectuli caput. In quo utique, ut ait beatus Augustinus, senex jacebat, et sic positum habebat ut in eo sine labore quando vellet oraret.* Quia ergo, ut præfati sumus, quidam Latinorum codicum habent, *adoravit super summitatem virgæ*, necesse est ut memorati doctoris documentis qualiter intelligendum sit explicemus, ait enim (quod habent Latini codices): *Et adoravit super caput virgæ ejus. Nonnulli emendantes habent: Adoravit super caput virgæ suæ, vel in capite virgæ suæ, sive in cacumen vel super cacumen. Fallit enim eos Græcum verbum, quod eidem litteris scribitur, sive ejus, sive suæ: sed accentus dispares sunt, et ab eis qui ista noverunt in codicibus non contemnuntur. Valent enim ad magnam discretionem, quamvis et unam plus litteram habere possent, si esset suæ aut non esset αὐτοῦ sed ἐαυτοῦ. Ac per hoc merito quaeritur quid sit quod dictum est. Nam facile intelligeretur, senem qui virgam ferebat eo more quo i'la ætas baculum solet, ut se inclinavit ad Deum adorandum, id utique fecerit super cacumen virgæ suæ, quam sic ferebat ut super eam caput inclinando adoraret Deum. Quid est ergo, Adoravit super cacumen virgæ ejus, id est, filii sui Joseph? An forte tulerat ab eo virgam quando ei jurabat idem filius, et dum eam tenet post verba jurantis, nondum illa reddita, mox adoravit Deum? Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, ubi figuræ magnæ rei futuræ præsignabantur. Dicant ergo, dicant quid contra hæc dicturi sunt, qui ob adorandas imagines tantum patriarcham criminari non formidant, et Scripturas sanctas vesana mente permutare affectant. Ecce Hebraica veritas eundem patriarcham Deum adorasse ad caput lectuli clamat: ecce Latinorum bibliotheca eum aut super caput virgæ, aut in capite, aut in cacumine, vel super cacumen adorasse denuntiat: ecce vir eruditissimus Augustinus, et divini muneris flamine affatus, solerti indagazione eam aut in suæ, aut in filii virgæ summitate Deum, non eandem virgam nec eundem filium adorasse personat.*

Dicant quis sanctæ legis translator eum summitatem virgæ filii, et in eadem virga filium adorasse

propositum, ex multis tamen particulatim est erroribus compaginatum. Primo namque discutiendum est, cur purpuram hyacinthinam in eodem capitulo dixerint, cum videlicet alius color sit purpureus et alius hyacinthinus; et ^a sicut non potest recte dici rubeus candor et candens rubor, velut si quis dicat argenteum aurum vel aureum argentum, ita nec recte dici potest purpura hyacinthina, ut converso ordine dici queat purpurea hyacinthus, quoniam talis derivatio reciproca nullius sensus vigore manere poterit inconversa. Quoniam quidem, ut præfati sumus, alius color est hyacinthinus et alius purpureus, testis est ipsa lex a Domino per Moysen data, quæ singulatim hæc quatuor, hyacinthum videlicet, purpuram et coccum seu etiam byssum ad indumenta pontificis conficienda, vel cætera quæ ad sacrarium præparandum essent offerenda, designat. Quibus quatuor materiis majores nostri quatuor elementorum figuram, ex quibus mundus sive humanum corpus constat, significari dixerunt, et singulas tropologicè virtutes innuere docuerunt. Hyacinthum ergo ad aerem referunt, quod et ipse indicat color, sicut et coccum ad ignem purpuram aquæ accommodant, eo quod de aquis accipiat fucum; byssum terræ, quia oritur ex terra. Denique et illud discutiendum est quod imaginum usum exemplo simbriarum hyacinthinarum innuere nituntur, cum præsertim illas prisce legis in mysterium series in extremis vestibus poni jubeat, istas vero ut adorentur nec veteris nec novi Testamenti pagina usquam in sacrariis poni præcipiat. Neque enim tanti erroris hoc exemplo valet astrui insania: quod per legislatorem idcirco collatum est, ut quædam arcani sensus innueret indicia, nec res bene jussa beneque gesta tanto deliramento poterit convenire collata. Illatis igitur Dominus per Moysen mandatis legis ad extremum intulit: *Ligabis ea in manu tua et erunt immota ante oculos tuos (Deut. vi)*. Quæ nos spiritaliter dum opere complemus in manibus immota tenemus; et cum die ac nocte meditatur in eis, ante oculos collocata gestamus. Jussit quoque simbrias hyacinthinas fieri in quatuor angulis palliorum, sive ad dignoscendum populum Israel, ut essent signum in veste, sicut circumcisio signum in corpore; sive ut nos, qui spiritalis Israel sumus, habeamus pro indumento justitiam et sanctam conversationem: hujus indumenti extremitas simbriis hyacinthinis sit ornata, quatenus vita nostra sanctarum Scripturarum sit testimonii erudita. Hic enim simbriarum bonus usus et bene per legislatorem sive illi carnali Israeli, sive nobis spiritali bene concessus, male ab illis abusus potius quam habitus est. De quibus Veritas in Evangelio dicit: *Dilatant enim phylacteria et magnificant simbrias (Matth. xiii)*. Cujus, quæso, isti, cujus exemplum tenent? nisi Pharisæorum qui dum volunt

^a Sicut non potest recte dici rubeus candor et candor rubeus, velut si quis dicat argenteum aurum vel aureum argentum. In his verbis nulla est reciprocatio, seu (ut inquit auctor) derivatio reciproca;

A vocari ab hominibus Rabbi, et quærent primas in foro salutationes, primas in conventibus cathedras, dumque per appetitum vanæ laudis sua dicta vel facta cupiunt mandare memoriæ posteritatis, imagines quæ bene a quibusdam in basilicarum ornamentis constitutæ fuerunt, per ineptas et inutiles synodos male et ipsi adorant et alios adorare compellunt. Illi per inanem gloriam simbrias magnificant, isti nihilominus per jactantiam imagines adorant; illi bene institutas male magnificando dilatant, isti bene conditas male adorando exaltant; illi putant Moysi præceptis parere simbrias magnificando, isti putant se sanctis omnibus placere imagines adorando; ac per hoc quamquam per diversa inscurrant et diversa diversis modis sequantur, ad unius erroris destinatam vesaniam tendere noscuntur: nec immerito, cum horum effectuum causæ sive efficiëntia nil aliud sint nisi ventosæ laudis gloria sive arrogantia. Ut ergo istius vanissimi capituli quod discutere commatice proposuimus, error expressius discutiatur, necesse est ut illius textus ex ordine repetatur. Garriunt enim: « Si secundum Moysi legitimam traditionem præcipitur populo purpura hyacinthina in simbriis in extremis vestimentis poni ad memoriam et custodiam præceptorum, multo magis nobis est per assimilata[m] picturam sanctorum virorum videre exitum conversationis eorum. » Hoc quod dicunt, *multo magis*, quod pertinet ad *præcipitur*, ut subaudiatur, si populo præcipitur, multo magis nobis, nullum nec levem sensum quidem habere potest, quippe cum non solum multo magis non præcipitur, sed nec æque quidem nec minus usquam hic error præcipi videatur. Quod vero dicunt, *per assimilata[m] picturam videre exitum conversationis sanctorum virorum*, quantæ sit absurditatis, quantæque dementiæ, pene infinitum est persequi, cum videlicet in imaginibus non possit sanctæ conversationis virtus videri, sed solummodo illæ materiæ quibus ipsæ imagines formatæ sunt. Numquidnam virtutes et meritorum insignia, quæ illis utique in subjecto fuerunt; hoc est in animo, in his velut in subjecto quodam videri possunt, cum tamen in his non sit anima quæ subjacens esse possit virtutibus, in subjecto autem istis, hoc est in materiali corpore quodammodo colores sunt, virtutes autem his nec de subjecto, nec in subjecto esse possunt? Numquid igitur sapientiam et eloquentiam in istis cernere possumus, quam plerique illorum habuerunt? Numquidnam prudentiam aspiciere in istis valemus, per quam agnitio veræ fidei et scientia divinorum apicum in illis fuit per quam trimodum illud intelligentiæ genus in divinis libris a prudentibus intelligitur? Quorum primum est per quod quædam ita accipiuntur historialiter, sepositis ænigmaticis vel allegoricis figuris, ut est decalogus legis. Secundum, per quod quædam in Scripturis

ad cujus mentem probe locum (ut nobis videtur) redintegravimus, ad hanc faciem; « recte dici rubeus candor et candens rubor, velut si quis dicat argenteum aurum, etc. »

mystice accipiantur, tam secundum fidem rerum gestarum, quam etiam juxta figuram allegoricorum sensuum: sicut petra ex qua legislator latices elicuit et historialiter caulis fuit et aquas evomuit, et allegorice Christi figuram gessit, qui cum sit lapis in fundamento Sion fundatus, mellifluis spiritualis vite poculo credentium mentes satiat. Tertium genus est, quod tantum spiritualiter accipitur, sicut de Canticis Canticorum, in quibus nil historialiter, sed tantum spiritualiter, accipiendum est. An iustitia in istis intueri potest, per quam sancti Deum timebant, religionem venerabantur, cunctis prodesse, nulli nocere curabant, fraternæ charitatis vincula amplecti, sive aliena pericula suscipere, vel etiam opem ferre miseris, nec non et boni accepti vicissitudinem reperire, seu æquitatem in iudicii conservare studebant? An illorum fortitudinem in pictorum coloribus perspicere possumus per quam magnanimes adversa æquanimitèr toleraverunt, et his patienter cessere, et spreto illecebris fortiter restitere, per quam mordaces gazas et gloriæ appetitus effugerunt, per quam etiam nec adversis frangebantur, nec elevabantur secundis, cujus lorica induti fortes ad labores existentes, ad pericula contra improbos molestiis nullis cedentes animos paravere? An illorum temperantia in his imaginibus cernitur, per quam affectionem carnis moderantes restringebant appetitum? Cum ergo nil horum quæ prædiximus in istis videri possit, magnæ est temeritatis dicere, in assimilata pictura videre exitum conversationis sanctorum. Sequitur in eodem vanissimo capitulo, et eorum imitari fidem secundum apostolicam traditionem. Numquidnam eorum fides quæ secundum Apostolum per dilectionem operatur in imaginibus imitari potest? Sicut ergo non potest videri in his exitus conversationis sanctorum, sic nec fides imitari, quoniam quæ illis desunt in his nec videri nec per has imitari possunt. Omne quod caret vita, caret sensu; omne quod caret sensu, caret fide; omne igitur quod caret vita, caret fide. Nam cum sint spes, fides et charitas invisibiles et incorporalis qualitatis secundum proprietatem suæ substantiæ, in vero homine qui has habet, videri non possunt, nisi forte in operibus demonstrantur; sedes enim earum sicut et cæterarum virtutum, in anima est, quam constat esse invisibilem. Et si in vero, qui has utique habet, videri non possunt, multo minus in picto videri poterunt, qui non solum his, ut præfati sumus, sed etiam vita caret; et si in his videri non possunt, multo igitur minus imitari poterunt: unde datur intelligi vanam esse eorum fidem qui per imagines sanctorum fidem imitatos se dicunt. Jam vero quia dicunt, secundum apostolicam traditionem, dicant ubi ab apostolis aut exemplis aut verbis traditum sit per imagines videre exitum conversationis sanctorum et eorum imitari fidem. Exitum ergo conversationis sanctorum hoc modo demonstrat Apostolus, cum dicit: *Sancti omnes juxta fidem defuncti sunt non acceptis repromissionibus, sed a longe aspicientes et salutantes et confitentes quia peregrini et hospites*

A sunt super terram; sive cum dicit. Sancti per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repromissiones, exstinxerunt impetum ignis, convaluerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, vel cætera quæ sequuntur. Quid ergo debeamus imitari evidentissime idem apostolus demonstrat, cum dicit: Estote imitatores Dei, sicut filii charissimi (Ephes. v); et in alio loco dicit: Imitatores mei estote, sicut et ego Christi (I Cor. II). Unde liquido patet hanc esse apostolicam traditionem, ut non in picturis, sed in virtutibus videri possit sanctorum exitus conversationis, et eorum imitari fides, non imaginum fucis, sed in operibus bonis.

CAPUT XVIII.

B *Quod vana sit spes eorum qui salutem suam in imaginibus ponunt, dicentes: Sicut Israeliticus populus serpentis ænei inspectione servatus est, sic nos sanctorum effigies aspicientes salvabimur.*

Spes eorum qui salutem suam in imaginibus ponunt ab Apostolo reprobat, qui spem non in his quæ videntur, sed in his quæ non videntur esse disscribit; ait enim: *Spes quæ videtur non est spes (Rom. VII);* quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus. Nam dum æneus serpens præcipiente Domino a Moysè conditus, et in sublimi fuerit, non ut adoraretur, positus, sed ut ad tempus ignitorum serpentium virosis obsteret morsibus, falsæ spei ludificatione deluduntur, qui ita se manu factorum imaginum inspectione sanandos arbitrantur, sicut Israeliticus populus illius ænei serpentis inspectione ab ignitarum pestium mortiferis ictibus sanabatur, præsertim cum ille ut flecteret, Moysi a Domino imperatum est: hæc vero ut fiant nullius Scripturæ textu sit institutum. Quid ergo serpens ille, cujus inspectione a serpentibus vulnerati sanabantur, significaverit, ipso Redemptore nostro docente cognovimus, qui ait: *Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis (Joan. III);* quem videlicet dum sedula mente internis oculis aspiciamus, malignorum spirituum mortiferis tentationum morsibus superatis, æternæ mortis pericula evitamus. Præterea sicut in divinæ legis verbis ea quæ a sancto Spiritu bene in leges, prophetis, Evangelio sive apostolis dicta sunt, plerumque perversa intentione ab schismaticis male intelliguntur, ita etiam pleraque quæ idcirco a Patribus ut prodesse instituta vel facta sunt, decussis prolixorum temporum curriculis, a posteris male habita et in perversum mutata fuisse creduntur, sicut de phylacteriis et fimbriis, de quibus paulo superius dictum est, vel etiam de æneo serpente, de quo nunc dicere instituimus, qui, ut præfati sumus, ad tempus ut vulneratis a serpentibus prodesset, fuit necessarius, per quem postmodum inolevit excelsorum insolentissimus usus: cui cum vidisset Ezechias rex justus incensa adolere et quamdam culturas exhibere, magna ex parte populum periclitari, tanto persuasum errore, eum non distulit frangere, quem et per legislatorem ad profectum novebat

conditum fuisse, et a populo cernebat celebrari vano cultu et superstitione. Laus ergo ejusdem Ezechie sanctissimi regis eo quod vanas superstitiones abstulerit, eundemque serpentem confregerit, hoc modo in divinis litteris habetur: *Fecit, inquit, Ezechias quod bonum erat coram Domino, juxta omnia quæ fecerat David pater suus: ipse dissipavit excelsa et contrivit statuas, et succidit lucos, confregitque serpentem æneum quem fecerat Moyses: siquidem usque ad illud tempus filii Israel adolebant ei incensum, vocavitque eum Naastan. In Domino Deo Israel speravit, itaque post eum non fuit similis ei de cunctis regibus Juda, sed neque in his qui ante eum fuerunt: et adhæsit Domino, et non recessit a vestigiis ejus, fecitque mandata ejus quæ præceperat Dominus Moysi, et erat Dominus cum eo, et in cunctis ad quæ procedebat sapienter agebat (II Reg. xviii).* Hæc præterea et hujusmodi superstitiones, quas se quidam putant ob amorem Dei facere, sicut hi qui ob sanctorum amorem imaginibus luminaria accendunt, easque adorant, hoc modo beatus Hieronymus dum de fimbriis et phylacteriis Phariseorum sancti evangelii lectionem exponeret, reprehendit dicens: «Hoc apud nos, inquit, superstitionis mulierculæ in parvulis evangelii et in crucis ligno et in istiusmodi rebus, quæ habent quidem zelum Dei, sed non juxta scientiam, usque hodie factitant, culicem liquantes, et camelum glutientes.» Jam vero quia se imaginum inspectione salvandos credunt, sicut serpentis inspectione Israeliticus populus a serpentium morsibus sanabatur, si qua forte eis quædam corporis inclementia accesserit, recurrant ad imagines easque aspiciant, quatenus dum illarum inspectione minime sanati fuerunt, revertantur ad Dominum, et per sanctorum intercessionem ab eo sanitatem se accepturos credant qui totius sanitatis et vitæ est auctor.

CAPUT XIX.

Quod magne sit temeritatis dicere, Sicut Judeis tabulæ et duo cherubim, sic nobis Christianis donata est crux et sanctorum imagines, ad scribendum et adorandum.

Sæpe in hoc opere dicere compellimur quod neque tabulæ neque duo cherubim, nec cætera hujusmodi ad adorandum in Veteri Testamento facta fuisse credantur: quæ quidem isti omnia relicto mediocritatis et rectitudinis calle in eo ultra quam ordo exposcit, extollunt, quod ea ad adorandum fuisse collata proclamant, in eo vero ultra quam res exigit submitunt, quod illis imagines æquiparare affectant. Cum ergo dicant, «Sicut Judæis tabulæ et duo cherubim, ita nobis Christianis data est crux et sanctorum imagines ad adorandum et ad scribendum,» quid aliud faciunt, nisi ut imagines exalcent, Christianorum res extenuent? præsertim cum illos qui sub lege erant dicant habuisse duos cherubim a Moysæ conditos, de quorum medio Deus loquebatur, nos autem qui sub gratia sumus dicant habere cruces, quæ a quibuslibet artificibus efficiuntur; illos qui umbram legis sequebantur habuisse fœderis tabulas, continentes legis decalogum, nos qui veritatem quæ Christus est

A sequimur habere opera quorumlibet artificum: illos qui spiritum servitutis acceperunt in timore dicant habuisse ea quæ Moyses faciebat, Domino insinuante; nos qui spiritum adoptionis accepimus, in quo clamamus *Abba pater*, habere imagines quas quilibet pictor condit mundanæ tantum artis experientia perdo-cente. Nos enim, qui non sequimur litteram mortificantem, sed spiritum vivificantem; qui non carnalis, sed spiritalis Israel sumus; qui spretis visibilibus invisibilia contemplamur, non solum imaginibus majora mysteria, quæ omni mysterio carent, sed ipsis tabulis seu duobus cherubim majora et eminentiora mysteriorum insignia a Domino accepisse nos gratulamur, cum videlicet tabulæ et duo cherubim exemplaria fuerint futurorum; et cum Judæi haberent carnaliter, resque typicis operatæ figuris præfigurationes fuerint futurorum, nos habemus in veritate spiritaliter ea quæ illis exemplaribus sive præfigurationibus carnalibus præfigurabantur. Quantum ergo eminet umbræ corpus, imagini veritas, figuræ res gesta, tantum eminet Veteri Testamento Novum: quippe cum illud dedicatum sit a Moysæ cum lecto omni mandato legis universo populo, accipiens sanguinem vitulorum et hircorum cum aqua et lana coccinea et hyssopo, ipsum quoque librum et omnem populum aspersit dicens, *Hic sanguis testamenti quod mandavit ad vos Deus (Exod. xxiv)*; istud vero dedicatum sit a mundi Redemptore Domino nostro Jesu Christo, qui in qua nocte tradebatur, accepit panem et benedixit ac fregit, deditque discipulis suis dicens: *Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem: similiter et calicem postquam cœnavit dicens, Hic calix Novum Testamentum est in meo sanguine, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum (I Cor. xi).* In illo sanguis hircorum et taurorum, et cinia vitulæ aspersus coinquinatos sanctificabat, ad emundationem carnis; in isto sanguis Christi qui per Spiritum sanctum semetipsum o! tollit immaculatum Deo, et mundat conscientias nostras ab operibus mortuis, ad serviendum Deo vivo et vero. In illo agnus per familias occidebatur, ejusque carnibus pascha celebrabatur; in isto *Agnus Dei qui tollit peccata mundi (Joan. i)*, qui est verus agnus immaculatus, Deo etiam est in sacrificium oblatus, dicente *D* Apostolo, *Pascha nostrum immolatus est Christus (I Cor. v).* In illo Chanaanitidis gentis regnum rerumque corporalium affluentia pollicetur, in isto vita æterna regnumque cœlorum conceditur. In illo promittitur terra quæ lacte et melle fluit; in isto pollicetur patria cœlestis, in qua datur quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit. In illo neomeniæ, id est novæ lunæ principia, celebrantur; in isto nova creatura in Christo accipitur, vase electionis Paulo attestante, qui ait: *Si qua nova in Christo creatura, vetera transierunt, ecce facta sunt nova (II Cor. v).* In illo sabbati otium et requies celebrabatur, in isto sabbati requies in Christo habetur qui dixit, *Venite ad me, omnes qui laboratis et*

onerati estis, et ego vos reficiam, et invenietis requiem animabus vestris (Matth. xi). In illo pecoribus immola is carnis et sanguinis hostiæ offerebantur, in isto sacrificium carnis et sanguinis Christi offertur, quod per illa animalia figurabatur. In illo jugum grave legis cervicibus impositum faciebat servos, in isto jugum Christi leve et onus suave per spiritum adoptionis facit filios. His ita se habentibus perversum, et ultra quam perversum est, ut alternatim converso ordine præstantioribus deteriora, deterioribusve præstantiora dentur, et adeo imaginum usus magnificetur ut Christianorum res quodam modo extenuentur.

CAPUT XX.

Quod non minus omnibus, sed pene cunctis plus Tarasius delirasse dinoscitur, dicens. Sicut veteres habuerunt cherubim obumbrantem propitiatorium, et nos imagines Domini nostri Jesu Christi et sanctæ Dei genitricis et sanctorum ejus habeamus obumbrantes altare.

Non est inconsequens ut Tarasius, qui, ut fertur, a populari conversatione ad sacerdotale culmen, a militari habitu ad religiosum, a circo ad altarium, a forensi tumultu ad prædicationem, ab armorum strepitu ad sancta mysteria peragenda extraordinarie provectus est, subditarum sibi plebium mentes ab spiritualibus ad carnalia, ab invisibilibus ad invisibilia, a veritate ad imaginem, a corpore ad umbram, ab Spiritu vivificantem ad litteram mortificantem, ab spiritu adoptionis ad spiritum timoris, denuo redire compellat: ut quoniam ille spretis his quæ ei fortasse illicita non erant in laicali conversatione, ad sacerdotalis culminis gradum convolvavit, quod ei illicitum erat ob subitanam conversationem, ei etiam subditæ plebes a licitis spiritualium observationum mysteriis ad illicitas corporalium rerum observantias convolent per ejus prædicationem. Quia ergo melioribus contemp. is, pejoribus uti hortatur, et quia veteres habuerunt cherubim qui per Moysen facti sunt, de quorum medio loquebatur Deus, obumbrantes propitiatorium, ideo fideles hortatur habere imagines, quæ a quibuslibet opificibus conduntur, obumbrantes altare. Faciat arcam quæ non sit de lignis Setthim, sed salicum; nec sit auro tecta, sed plumbo; quæ non habeat circulos aureos, sed æneos; in quibus non sint vectes de lignis Setthim, sed fagorum; in qua non sint tabulæ quæ habeant decem verba legis, sed undecim quibus transgressio legis significetur; in qua non sit virga Aarøn, sed cujuslibet baculus illius prædecessorum qui ab illo anathematizantur, vel a quibus ille anathematizatus est; in qua sit urna, non quæ habeat manna, sed cujuslibet germinis grana. Faciat et candelabrum ex plumbo purissimo, et mensam propositionis panum, quæ non appelletur sancta. Scribat et librum legis, qui cuilibet manus cito imponere jubeat, et neophytos ad episcopatum promoveri percenseat; qui etiam similitudines horum quæ in cælo et quæ in terra sunt, fieri, colere et adorare perdoceat. Decursis igitur breviter his, quibus Tarasius ideo non recte prædi-

cet quia nec recte, ut fertur, sacerdotii culmen conscenderit, et quia dixit, « Pro cherubim habeamus imagines » quibusdam per eundem locutionis modum, qui a quibusdam astismos nuncupatur, prolatis, nunc qualiter intra sanctam ecclesiam propitiatorium duobus cherubim obumbretur, sive secundum tabernaculi constitutionem quod in eremo a Moyse constitutum est, sive secundum templi ædificationem quod a Salomone Hierosolymis structum est, Domino auxiliante, spiritualibus spiritualia comparantes expediemus, ne ab insipientibus quiddam sanctis Scripturis derogare videamur, eo quod imagines non adoramus. Primo querendum est cur Moyses cum tabernaculum faceret duos cherubim aureos fecerit, et in propitiatorio quod erat super arcam posuerit, Salomon vero alios duos multo majores addiderit, quibus in templo positus sub eorum alis arcam in medio collocaverit cum propitiatorio et cherubim prioribus, et in tabernaculo duo cherubim, in templo vero quatuor fuerint? Ad unam igitur eandemque significationem utriusque pertinent, nisi tantum quod Salomon qui *pacificus* interpretatur, et figuram Christi gessit, auctius sive latius duorum cherubim magnitudinem sublimavit. Quo in facto innuitur eo quod post incarnationem Dominicam Ecclesia latius esset ex diversarum gentium congregatione sublimanda et supernis civibus copulanda: qui sic conditorem de collato sibi munere beatitudinis conlaudant, ut de nostra quodam modo ereptione atque ad eandem beatitudinem introductione congaudeant. Cherubim namque, sicut propheta Ezechiel evidētissime demonstrat, angelicæ dignitatis vocabulum est, numeroque singulari cherub, plurali vero cherubim dicitur. Unde et non incongrue in figuris cherubim quæ in oraculo erant facta evangelica ministeria intelliguntur, qui Conditori suo in caelis assistentes de sua perpetua beatitudine lætantur. Alas enim ad invicem super arcam extendunt, cum ad laudem Domini Salvatoris referunt bonum omne quod acceperunt. Alteras alas ad oraculi parietes extendunt, cum sanctos etiam homines in sua societate videntes lætantur, eosque velut alarum suarum summitatibus tangunt, quos profecto consortes atque sequaces existisse in hac vita suæ puritatis exsultant. Duos autem æque parietes suis tangunt alis, quia fideles utriusque populi, Judæorum scilicet et gentium, compotes secum habent aulæ cœlestis, non quod in illa patria iater utrumque populum sit quædam distinctio localis, sed quia major fiat festivitas internæ beatitudinis de consortio adunatæ fraternitatis. Extendunt ergo Cherubim ad utrumque parietem oraculi alas suas, quia lætantes in cœlesti patria, justos utriusque plebis visione quoque suæ gloriæ ad laudem Creatoris excitant.

Nec solum de illorum quos secum intus habent hominum justorum felicitate lætantur agmina cœlestia, verum etiam nostri, qui foris adhuc positi de profundis ad Dominum clamamus, continuam orationem gerunt. De quibus cherubim bene etiam in libro Pa-

raliponenon scriptum est: *Ipsi autem, inquit, stabant erectis pedibus et facies eorum versæ erant ad exteriorem domum (II Paral. III)*. Stabant etenim erectis pedibus cherubim, quia nunquam a via veritatis, in qua mox ut conditi sunt positi fuerunt, quodammodo aberrasse creduntur. Facies eorum erant versæ ad exteriorem domum, quia nos ab hujus peregrinationis ærumna ereptos ad suum desiderant pervenire consortium. Stabant ergo erectis pedibus, alas ad auro textos oraculi parietes extensas, et facies habebant versas ad domum exteriorem, quia videlicet ita angeli suam perpetuo innocentiam conservant: sic de animarum sanctarum in cœlis beatitudine congaudent, ut eis quoque quos in terris adhuc peregrinari conspiciunt electis opem ferre non desinant, donec et illos ad cœlestem patriam introducant. Possunt etiam, sicut jam in superiori capitulo exsecuti sumus, per duos cherubim duo Testamenta significari. Ideo igitur in oraculo sunt facti, quia in consilio divinæ provisionis, nobis utique inaccessiblei atque incomprehensibili, ante sæcula dispositum est quando et qualiter quibusve auctoribus sacra Scriptura conderetur. De lignis vero olivarum sunt facti, sive quia per viros misericordie unctione Spiritus sancti illustratos divini conscripti sunt libri; sive quia lucem scientiæ tribuunt, juvante flamma charitatis Dei, quæ per Spiritum sanctum diffunditur in cordibus nostris. Decem cubitis sunt alti, quia per observantiam decalogi legis Deo serviendum prædicant, quia Deo fideliter servientes, denario se remunerandos esse regni cœlestis ostendunt. Geminas habent alas, quia testamenta per aspera æque et prospera indefesso proposito semper ad cœlestia tendisse ac pervenisse declarant, quia hoc idem suis auctoribus faciendum esse demonstrant. Quinque cubitorum ala cherub una, et quinque cubitorum ala cherub altera, quia in omni labentium rerum varietate sancti universos corporis sui sensus in obsequium sui Conditoris extendunt, oculos habentes semper ad Dominum, audire desiderantes vocem laudis ejus, et enarrare universa mirabilia ejus, dulcia faucibus suis habentes eloquia illius super mel et favum ori suo, currentes in odore unguentorum ejus et donec superest hilitus in eis, et spiritus Dei in naribus ipsorum, non loquentes labiis iniquitatem, nec in lingua sua stultitiam personantes; sicque per arma justitiæ a dextris et a sinistris incedentes ad perceptionem cœlestis denarii, quem summus paterfamilias cultoribus suæ vineæ reppromisit, perveniunt. Quia ergo opus unum erat in duobus cherubim, hoc inanebat quia utriusque instrumenti scriptores una eademque castitate operis et charitatis devotione Deo serviebant, una et consona Deum voce ac fide prædicant. Quæque Novum Testamentum de Dominica incarnatione, passione, resurrectione, ascensione, gentium vocatione,

^a Proque nostris erratibus apud ejus pietatem interpellant. Errat emendator, qui erratum in erratibus quaerit, pro eoque rponit erratis. Siquidem et hoc

A Judæorum expulsionem, multimoda Ecclesiæ tribulatione facta narrat, hæc eadem Vetus Testamentum, si recte intelligitur, veraciter faciendâ prædicebat.

Adventum vero Antichristi, finem sæculi extremi, discrimen judicii et æternam honorum gloriam, penamque reproborum, concordiam utrumque Testamentum veritate profatur. Alæ igitur cherubim interiores super arcam se invicem contingebant, quia Testamenta pari de Domino attestatione consentiunt. Item alis exterioribus iste unum parietem, ille alterum contingebat quia Vetus Testamentum proprio antiquo Dei populo scriptum est, Novum vero nobis qui post incarnationem Dominicam ad fidem venimus, et seculo paricti, hoc est septentrionali, recte comparatur, quibus post figuram ac tenebras idolatriæ lucem veritatis cognoscere datum est.

Nam etsi primitiva Ecclesia maxime de Judæis effloruit, et omnis Israel circa finem sæculi salvandus esse credatur, plurimi tamen fidelium hujus temporis de gentibus congregantur ad Evangelii suscipienda sacramenta. Quibus hoc etiam divinitus donatum est ut revelatis oculis sui cordis manifesto cognoscant litteram Veteris Testamenti evangelicæ gratiæ plenam esse mysteriis. Versas habentes facies cherubim ad exteriorem domum, quia nos qui adhuc foris stamus non re ipsa, sed spe salvi facti sumus. Divini sunt libri conditi, quia scriptores eorum jam regnantes cum Domino illumque conlaudantes in cœlis curam nostræ gerunt salutis ^a proque nostris erratibus apud ejus pietatem interpellant. Circumdati sunt auro cherubim, quia præclaris scriptorum suorum operibus confirmatur auctoritas Testamentorum, manifestata autem per orbem cognitione divinarum Scripturarum, sive interna gloria cœlestium agminum. Uterque enim cherub, ut diximus, et angelos et Testamenta designant.

CAPUT XXI.

Quod non bene Joannes presbyter senserit qui ut imaginum adorationem avirneret, dicit, Et Jesus Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria.

Cum in eadem synodo quæ pro adorandis imaginibus facta est, cujus nos errores summatim discutiendos arripuimus, nullum testimonium ex divinis apicibus prolatum ad eandem rem pertinere constet, nec hoc quoque pertinere constat quod Joannes presbyter et legatus Orientalium protulit dicens, *Jesus Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria. Quorum si historialiter cur ab annis alveo educti et in Galgadis fuerunt positi, causa quaeratur, ab eodem Josue aperitur: qui his non ad adorandas imagines instruendam fore Israelitarum posteritatem edocuit, sed memorem stupendo miraculo arefacti fluminis esse debere permonuit, qui ad posteros hæc sine voce legationem proclamantes deferrent: « Nos quos cernitis liquentis quondam elementi fuimus*

in usu fuit. Balbus monachus Catholico: « Errare, id est exorbitare, et hinc verbalia, *hic erratus, tus, et hoc: erratum, ti;* ambo pro delicto. »

habitatores, qui aride terre nunc sumus exsules, A qui exempti gurgitibus telluris nunc sumus advenæ. Quoniam cum ante faciem arcæ Domini, imo ante faciem Dei Jacob, sacerdotum perstreperibus catervis, et populi cum magna exultatione admirantibus cuneis, novam ille pateretur dissidium, inferiorem partem fuga lapsam æquoreis undis immergeret, superioremque in æra fastigiaret, obstupescensque populis lymphaticos ad alta montes sustolleret et plantis insolitum Israeliticis transitum areni alveo præstaret ab antiquis sumus sedibuseducti, et istic Israelitarum humeris allati isticque positi, a isticque sumus diu permansuri. Si vero typice quid isti lapides præfiguraverint quærat, novo Josue, Domino videlicet et Salvatore nostro Jesu Christo, qui B æternæ nobis patriæ habitationem distribuit, docente, panditur, qui ut baptismi sacramentum per quod ad æternam patriam pervenitur, stabiliret, duodecim apostolos elegit, quibus et dixit, *Euntes docete omnes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Math. XVIII)*, qui usque in perpetuum sanctæ Ecclesiæ posteritati perhibent testimonium, dum eam ad cœlestia regna provocant per baptismi sacratissimum sacramentum. Per alios ergo duodecim nihilominus lapides qui in Jordanis alveo positi sunt, sanctorum patriarcharum et prophetarum profecto figura præteritur, qui nimirum dum baptismi sacramentum sub umbra legis, C ositi non aperte prædicaverint, sed per quasdam mysticas et obumbratas figuras tanuerint, quasi fluminis fluctibus obruti sunt; quia videlicet quam aperte non videantur baptismum instituisse, non tamen creduntur ejus mysterio caruisse. Pro quibus patribus sanctæ Ecclesiæ nati sunt filii, id est apostoli, quos constituit principes super omnem terram qui memores sunt nominis Domini in omni progenie et generatione ut tam per illos quam etiam per istos sacrosanctis charismatibus referta et dogmatibus edocta, non imaginum fucis vel quibuslibet superstitionis rebus, sed fide et operibus Dominum quærere non desinat.

CAPUT XXII.

Quod non sit æqualis adoratio, ut illi dicunt, Natham prophætæ erga David regem, adorationi imaginum. D

Non esse æqualem adorationem quam Nathan propheta David æque prophætæ regique sanctissimo exhibuit (II Reg. XII), adorationi quam quidam imaginibus exhibent, non necesse est multis approbare documentis, quoniam evidentissimis est approbatum iudiciis, nec nostra indiget disputatione res quæ tam aperta tamque clara elucet ratione. Sed ne hoc silentio præteritis videamur, oportet ut quiddam inde strictim breviterque exsequamur. Adoravit, inquam, Nathan propheta David regem, non ut colorum fucis compaginatam imaginem, sed ut a

Deo in regni apice sublimatam potestatem. Quippe qui ejusdem doni cœlestis munere satiatum erat, quo ille satiatum fore qui dicturus erat: *Omnibus potestatibus sublimioribus subditi estote. Non est enim potestas nisi a Deo, quæ autem sunt a Deo ordinatæ sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt. Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? bonum fac, et habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum; si autem malum feceris, time. Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei qui malum agit. Ideoque necessitati subditi estote non solum propter iram, sed propter conscientiam. Ideo enim et tributa præstat: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum servientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem; nemini quidquam debeatis nisi ut invicem diligatis (Rom. XIII).* De hac etiam re idem Vas electionis per Spiritum sanctum discipulum Titum sic instruit: *Admones illos, principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, admonere ad opus bonum paratos esse, neminem blasphemare, litigiosos non esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines (Tit. III).* Adoravit itaque propheta regem: Spiritu sancto repletus, Spiritu sancto repletum; vaticinii munere fretus, vaticinii munere fretum, meritorum insignibus coruscans, meritorum insignibus coruscantem. Non enim in eo quamdam insensatam rem superstitionis vanitatis cultu adoravit, sed virum inventam secundum cor Domini, virum sacri unguinis liquore delibutum, b virum in Dei laudibus supra omnes excitatum, virum qui de Christi incarnatione, passione, a mortuis resurrectione, in cœlum ascensione, cunctis præcellentius prophetavit; virum qui non solum Dei Filium venturum prophetavit, sed ejus etiam typam gessit; virum qui non solum ejus typam gessit, sed etiam secundum formam servi gemitibus prosapia ministravit. Dilectionis affectu, humilitatis obsequio, prælationis debito, officiosa adoratione honorificavit, quem si non ei se subdendo ejusque monitis parendo honorificaret, illi Spiritum contraire videretur, qui per pastorem Ecclesiæ dicturus erat, *Subditi estote omni humanæ ordinationi propter Dominum (I Petr. II)*, sive regi tanquam præcellenti, sive ducibus tanquam ab eo in hoc ipsum missis ad vindictam malorum, laudem vero honorum: quia sic est voluntas Dei ut beneficentia obmutescere faciat stultorum hominum ignorantiam, ut liberi, non ut velamen malitiæ habentes libertatem, sed sicut servi Dei. Omnes honorate, fraternitatem diligite, Deum timete, regem autem honorificate. Cum ergo tot iudiciis tantisque apostolorum prædicationibus reges honorificandi sint, absurdissimum est adorationem quæ imaginibus aniliter fit, adorationi quæ sanctissimo regi per prophetam fiebat,

a *Isticque sumus diu permansuri.* Legendum forte, *subditi permansuri.*

b *Virum in Dei laudibus supra omnes excitatum.* Fors est, ut rectius sit, *exercitatum.*

æquiparare velle; cum videlicet ille Dei famulum et, ut ita dixerim, sancti Spiritus habitaculum et divine incarnationis ministrum salutando adoraverit; isti vero in imaginibus nil aliud nisi easdem materias de quibus illæ flant adorent. Nam si æqualis est adoratio quæ David a propheta exhibitæ est, adorationi quæ imaginibus exhibetur, ipse quoque David imaginibus æqualis est; et si imaginibus æqualis est, non solum tot meritorum insignibus, sed etiam ipsa humana ratione caruisse credendus est: non autem tot meritorum insignibus, nec ipsa humana ratione caruisse credendus est, non igitur æqualis est adoratio quæ illi a propheta exhibitæ est, adorationi quæ imaginibus exhibetur.

CAPUT XXIII.

Quod in eo quod scriptum est: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine, sive: Vultum tuum, Domine, requiram, nihil manu factæ imaginis intelligendum est, ut illi dicunt.

Nil ad manufactarum imaginum vultus pertinet quod Psalmographus dicit, *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. iv)*; nec illud, *Vultum tuum, Domine, requiram*, ut in ejusdem vanissimæ synodi lectione habetur, quæ pro adorandis imaginibus facta est; cujus textus nil aliud quam materia est ubi stultitia magnitudinem suam exercuit. Nam si hic vultus cujus super nos lumen signatum esse Propheta decantat, et quem se requisiturum esse denuntiat, in manufactarum imaginum vultibus intelligendus est, quærendum magnopere est quale lumen habeant, aut quo modo id lumen super nos signatum sit, aut ubi idem propheta talem requisierit vultum. In corde etenim idem sanctus vir Deum non in manufactis vultibus querebat, cum dicebat: *In toto corde meo exquisiri te, Deus, ne repellas me a mandatis tuis (Psal. cxix)*. Vultus ergo Dei cognitio Dei est, id est Filius, per quem ad cognitionem Divinitatis pervenimus. Est etiam imago Dei, dicente Apostolo, *Qui est imago Dei invisibilis (Coloss. i)*; ideo videlicet imago, quia de illo est. Est enim, secundum eundem Apostolum, *splendor gloria, et figura substantiæ ejus (Hebr. i)*. Ideo splendor, quia dum sit Pater lux, ita Filius ab eo inseparabiliter quasi splendor ex luce procedit; ideo figura, quia suscipiens formam servi, operum virtutumque similitudine Patris in se imaginem atque similitudinem designavit. Est enim et facies Dei, quia per eum se Pater hominibus manifestavit, dicente eodem Domino Jesu Christo, *Qui videt me, videt et Patrem (Joan. xiv)*. Hunc ergo vultum se David quæsiturum, non manufactas imagines pollicebatur, cum dicebat: *Vultum tuum, Domine, requiram*, hanc divine cognitionis claritatem exorabat, cum dicebat: *Illumina faciem tuam super servum tuum, et doce me justificationes tuas (Psal. cxv)*. Ad hujus cognitionem per legem, non per imagines, pervenire anhelabat, cum aiebat: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua (Psal. cxv)*. Hanc divine majestatis manifestationem, non cujuslibet picturæ compaginationem nos

quærere hortabatur, cum dicebat, *Quærite Dominum et confortamini, quærite faciem ejus semper (Psal. cv)*. Quod quidem emolumentum adepturi sint quærentes Dominum in alio psalmo evidenter ostendit, cum dicit, *Inquirentes Dominum non deficient omni bono (Psal. xxxiv)*. Qui quasi quæreremus ab eo qualiter Dominum inquirere deberemus, subjunxit, *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos*. Eum etenim inquirendum docuit per Domini timorem, non per imaginum adorationem; et eum qui vult vitam, et cupit videre dies bonos, non imagines adorare, sed labia a dolo et linguam a malo instituit cohæbere. Nec picturam colere docuit, sed declinare a malo, et facere bonitatem, inquirere pacem et sequi eam usquequaque permonuit. Lumen ergo vultus Domini quod super nos signatum est, non in materialibus imaginibus est accipiendum, quæ utique sicut et cæteris dignitatibus, ita etiam lumine carent, sed in vexillo crucis, quod accepto baptismatis sacramento per sacrosanctum unguinis liquorem nostris frontibus imprimitur, et per id sancto Spiritui, qui est lumen inenarrabile, qui etiam super discipulos in igne apparuit, ad nos veniendi aditus aperitur. In crucis etenim impressione lumen est vultus Dei, id est Spiritus, qui a Patre Filioque procedit, quia semper in eis noscitur radiare, qui suam innocentiam vel sanctitatem pravis operibus non patiuntur violare. Ut ergo ejus in nobis habitaculum non violemus, admonet nos Apostolus dicens, *Nolite contristare Spiritum Dei sanctum, in quo signati estis in diem redemptionis (Ephes. iv)*. Quia igitur dicunt, *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine (Psal. iv)*, ad imaginarium vultum attinere, dicant quo attinet quod in eadem periodo scribitur, *Multi dicunt: Quis ostendit nobis bona? cum videlicet hæc duo commata ita sibi invicem et sensu et verbis cohæreant, ut unum sine alio vix intelligi possit. Est enim figura locutionis quæ a rhetoribus *πρωτεύς*, id est percontatio, cui confestim sine introductione personarum responsio subjungitur, quæ etiam a quibusdam soliloquium nominatur: cum ad interrogata sibi a se cuique respondetur, cum quasi imputative interrogantibus, *Quis ostendit nobis bona? a seipsis respondeatur, Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*; ut sit sensus, Multi enim adhuc carnaliter sapientes dicunt quod nec pauci quidem dicere debuissent, *Quis ostendit nobis bona? illa scilicet quæ prædicat semper Ecclesia, resurrectionem esse venturam, in qua justis omnes æterna præmia consecuturi sunt. Promittitur enim nobis quod penitus non videmus: desideramus quæ hic consequi non valeamus. Quibus respondendo beneficium indicatur, quod etiam in præsentem sæculo possidetur, Signatum est, inquit, super nos lumen vultus tui, Domine. Quia per vexillum crucis et lumen Spiritus sancti ita sumus muniti, ut antiqui hostis fraudulenta machinatio et portentosa versutia non valeat superare tentatos quos habebat primi hominis suasionem captivos.**

CAPUT XXIV.

Quod non ad ullam manu factam imaginem pertinet quod scriptum est, Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis, sicut illi autumant.

Sed nec illud quod scriptum est, Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis (Psal. xlv), de quodam manufacto vultu intelligendum est, præsertim cum manufacti vultus ideo non deprecandi sint, quia nec exaudire queunt: omne quod deprecatur ideo deprecatur ut exaudiat, et omne quod exaudit irrationale esse non debet: omne igitur quod deprecatur irrationale esse non debet: quod si deprecari non debet, multo minus adorari, cum videlicet adoratio deprecationi emineat. Nam si manufacti vultus deprecandi et adorandi sunt, ut illi garriunt, necesse est ut deprecantes exaudire et adorantibus favere credantur: et si deprecantes exaudire adorantibusque favere creduntur, necesse est ut vita eis sensuum capax inesse credatur. Non autem inest eis vita sensuum capax, non igitur, ut illi garriunt, adorandi vel deprecandi sunt. Nam hæc duorum membrorum, quæ quidem commata nuncupant, sententia, id est, Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis (Ibid.), non Deo cuius imago et vultus Filius est, sed Ecclesie, quæ corpus Christi est, per Prophetam dicitur. Dixerat enim superius, per energiam, Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui: quoniam concupivit rex speciem tuam, quia ipse est Dominus meus: et adorabunt eum filie Tyri in muneribus (Ibid.), et in eadem energia perseverans subjunxit eidem cuius speciem concupisse regem dixerat, dicens, Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis. Vultus ergo Ecclesie doctrinæ spiritualis eruditio est, quæ ideo a divitibus deprecari dicitur, quia multi propter eam omnibus pompis sæculi et divitiis renuntiaverunt, qualiter ad eam pervenire et per eam ad æternam patriam convolare valerent: hæc sunt enim filie Tyri adorantes in muneribus, hi divites plebis qui ejus vultum deprecantur. Una enim est Ecclesia cuius vultus deprecatur, et a quibus deprecatur, mater videlicet cum filiis, una sponsa, una regina, omnes ad Christum unum caput pertinentes, qui est æternus et immortalis sponsus: cuius amicus erat ille qui eosdem divites plebis sic alloquebatur: Præcipe divitibus hujus mundi non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo qui præstat nobis omnia abundanter ad fruendum (I Tim. vi); hi semper a sanctis prædicationibus exhortantur ut thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam adorando in muneribus. Vultum ergo hujus reginæ deprecantur divites plebis, cum ad eam concurrunt, et in ejus sinu eleemosynas faciunt, ne extra ejus collegium fiant. Hujus itaque reginæ vultum, non imaginum fucos, deprecabantur, qui ad eam in muneribus veniebant, et ea quæ portabant ad pedes apostolorum ponebant; hujus reginæ vultus desiderio, non alicujus picturæ, æstuabant illi, eamque in muneribus non aliquam insensatam

A imaginem deprecabantur. De quibus scriptum est, Multitudini vero credentium erat cor et anima una, et nemo eorum quæ possidebat quidquam suum proprium esse dicebat, sed erant eis communia omnia (Act. ii). Hujus reginæ vultum, non alicujus tabulæ colores, divitum opibus decorare volebat sponsus, cum dicebat: Vendite quæ possidetis, et date eleemosynam: facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cælis, quo fur non appropriat, neque tinea corrumpit: ubi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit et cor tuum (Luc. xi); sive cum dicebat: Verumtamen date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis (Luc xi). Quia ergo ad eandem reginam divites in hypocrisi cum falsis muneribus quasi vultum ejus deprecantur venire non debent, ipsa Veritas B inhibet, cum dicit, Cavete facere justitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis (Matth. vi). Quia vero ejus vultum semper clariorem et in propatulo splendidiorem fieri delectet, evidenter ostendit, cum dicit, Luceant opera vestra coram hominibus, ut videant bona vestra, et glorificent Patrem vestrum qui est in cælis (Matth. v). In quibus omnibus non imaginum adoratio, nec deprecatio, nec earum gloria, sed aut sponsi qui caput est, aut sponsæ quæ corpus est, indubitanter ostenditur. A quibus sensibus et a quorum ornamentorum insignibus quam expertes sint qui, Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis (Psal. xlv), ad manufactarum imaginum vultus referunt non nobis est judicandum, sed lectoris arbitrio reservandum.

CAPUT XXV.

Inoportuna et deliramento plena dicitio Leonis Focie episcopi, qui in eo quod ad imaginum adorationem conversus est, sibi versiculum Psalmistæ accommodat dicens: Convertisti planctum meum in gaudium mihi, conscidisti saccum meum, et circumdcedisti lætitia.

Cum pene nullum divinorum apicum testimonium competenter in sapissime memorata synodo fuerit positum, nec hoc quoque competenter a Leone Focie episcopo constat esse prolatum, qui videlicet si quiddam sale conditum aut ad rem pertinens proferret, cæteris appareret dissimilis, cunctorumque sententiis refragator existeret; sed dum se inaniter flevisse fassus est eo quod imagines non adoraverit, et lætari eo quod inavus se ad earum adorationem diverterit, quam sit delirus, quamque cæterorum consortio nexus evidentissime apparuit. Habuit enim, ut idem præfatus est, sine damno tristitiam, sine profectu lætitiã, sine perditione lacrymarum decursus, sine acquisitione cachinnabiles risus, iras sine calumniis, placationes siue honorificentis, utpote puer in quædam ludicra peragenda inlians, si a nutrice coercetur, singulitulis verba intercipientibus ejulat, ad quæ perpetranda si ei fuerit a nutrice concessa facultas, semiplenis vociferando sermonibus exsultat: sicque coercitus habet vanos fletus, et ea peragere permissus vanos nihilominus risus, cum videlicet nec in prohibitione fuerit causa deffendi, nec in data licentia causa ridendi. Versiculus namque iste, quem ille sibi in hac parte inca-

sum accommodavit, id est, *Convertisti planctum meum in gaudium mihi, et concidisti saccum meum, et præcinxisti me lætitia* (Psal. xxx), in persona totius Ecclesiæ a propheta per ethopœian dictus est, quæ scilicet dum in hujus sæculi mortalitate et ærumnis versatur, plangere dicitur; cum vero ad æternam remunerationem pervenerit, tunc lætitia præcingetur. Unde et idem sanctissimus prophetarum in eodem psalmo paulo superius dixit, *Ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia* (Ibid.), vesperum scilicet hanc nostri temporis ætatem, in quo fines sæculorum devenerant, sive extremi iudicii diem, matutinum vero resurrectionis tempus et sanctorum retributiones volens intelligi. Quod et per Isaiam prophetam sanctis hoc modo promittitur, *Sancti in terra sua duplicita possidebunt* (Isa. lxi), id est, post resurrectionem in æterna patria animæ et carnis jucunditate fruuntur; unde et subditur: *Læticia sempiterna erit electis meis, dum dederò opera eorum in veritate*. Tunc ergo saccus noster conscindetur, et præcingemur lætitiâ, cum, secundum Apostolum, corruptibile hoc indutum fuerit incorruptela, et mortale hoc indutum fuerit immortalitate, et fuerit sermo qui scriptus est, *Absorpta est mors in victoria* (I Cor. xv); sive cum in h's membris, quæ nunc mortificamus super terram, Christo apparente vita nostra, nos quoque apparuerimus cum illo in gloria.

CAPUT XXVI.

Quod non pertineat ad imaginum adorationem con-
temnentes illud quod Psalmographus cecinit, Vana
locuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia
dolosa in ore, etc.

Omne quod sine profectu est, inutile est; et omne quod inutile est, vanum est: omne igitur quod sine profectu est, vanum est; et omne quod inofficiosum est, profectu caret: et omne quod profectu caret, vanitate non caret: omne igitur quod inofficiosum est vanitate non caret. Quoniam ubi nulla utilitas, nullum emolumentum; ubi nullum emolumentum, summa vanitas: ubi igitur nulla utilitas, summa vanitas est. In imaginum ergo adoratione ubi nullus profectus, nullum emolumentum, nulla utilitas est, summa vanitas esse credenda est. Ob quam statuendam et muniendam quicunque conventus faciunt, et concilia aggregant, et eas prorsus adorare instituant, procul dubio vana loquuntur unusquisque ad proximum suum. Nam neque in eo a vanitate sejunguntur quod divinorum apicem testimonia ad suos sensus violenter inflectere nituntur. Sicut et hunc Psalmistæ versiculum, quem quidem ille alio sensu divino afflatus Spiritu cecinit, alio isti vanitatis supercilio inflati intelligunt. Si ergo quærimus de quibus Propheta dixerit: *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa, in corde et corde locuti sunt mala* (Psal. xii), reliquam sanctorum Evangeliorum textum, et inveniemus Phariseos et Sadducæos, vel cæteras Judæorum catervas semper Dominum tentasse et adversus eum concilia vana inisse. Qui dum obstinata mente in Christum credere

renuerunt, vana loqui non desierunt. De quibus et in alio psalmo legitur, *Quia exacerunt ut gladium linguas suas: intenderunt arcum, rem amaram, ut sagittent in oculis immaculatam: subito sagittabunt eum, et non timebunt* (Psal. lxxv). Linguas enim acuere, et labia dolosa habere, unum est, quia et uno dicendi genere dictum est, quo plerumque aut per id quod continet hoc quod continetur, aut per hoc quod continetur, id quod continet demonstratur. Item in alio psalmo de eisdem scriptum est: *Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, venenum aspidum sub labiis eorum, quorum os maledictione et amaritudine plenum est* (Psal. xlv). *Sepulcrum ergo patens eorum, ora mendacia dixit, qui exitiabile malum contra Dominum loquentes, mortem ei infligere cupiebant, quod ideo patens dictum est, propter eorum apertam nequitiam, quæ fetorem potius quam odorem exaggerabat. Est enim rerum dissimilium facta comparatio per tropum qui nuncupatur parabole a grammaticis. Vana, inquit, locuti sunt unusquisque ad proximum suum* (Psal. xii). Hæc est ergo vanitas omnia vanitates excellens, hic est dolus omnibus dolis tenacior, cum et Redemptor mundi non creditur, et isdem ab hominibus iniquis, quanquam ad aliorum salvationem, ad illorum tamen damnationem crucifigitur. Potest etiam hic versiculus et de hæreticis sive schismaticis intelligi: qui dum sicut mundanæ sapientiæ versutia imbuti, et ad vanas investigationes et superfluas contentiones potius quam ad credendum prompti, vana loquuntur unusquisque ad proximum suum, quoniam dum male de Christo aut de Ecclesia sentiunt, ad eundem errorem proximos suos, id est cæteros hæreticos, invitare non desinant, quatenus majori infestatione Ecclesiam, quæ Christi vinea est, demoliri possint. De quibus in Canticis canticorum dicitur, *Capite nobis vulpes parvulas quæ demoluntur vineas* (Cant. ii); nam vinea nostra floruit: quia videlicet dum hæreses sive earum sequaces, hæresi hæreseorum discipuli a sanctis et catholicis viris in suis erroribus capiuntur, vinea Domini, id est Ecclesia sacrosanctis charismatibus semper magis magisque exuberat, quatenus suo agricolæ qui pro ea sanguinem fudit, nectarei odoris pocula perpetim ministret.

CAPUT XXVII.

Quod non ad eorum parentes pertineat, sicut illi dicunt, Disperdat Dominus universa labia dolosa et linguam magniloquam (Psal. xii).

Versiculum etiam quem Psalmographus de perfidorum Judæorum labiis dolosis et linguis magniloquis protulit, qui consilium inierunt ut Salvatorem mundi dolo tenerent et occiderent, illi in sua synodo propriis parentibus ascribunt: qui quanquam fuerint cujusdam temeritatis in imaginibus ab ornamentis ecclesiæ abolendis, majoris tamen et incomparabiliter majoris non dicam temeritatis, sed etiam crudelitatis illi fuerunt in Domino crucifigendo. Isti enim habuerunt zelum Dei, sed non secundum scientiam, cum imagines penitus abdicaverunt; illi simi-

hantes se habere zelum legis, habuerunt zelum livoris et perfidiosissime iniquitatis, cum Dominum pœibulo affixerunt; isti ecclesiarum indiscrete ornamenta quassavere, illi malitiose semetipsos Dominum contententes fregere. Labia ergo dolosa et linguam magniloquam perfidiosissima Judæorum cohors habebat, cum dicebat: *Scimus quia Moyse locutus est Deus, nunc autem unde sit nescimus* (Joan. ix). Nonne magniloquam et, ut ita dixerim, magniloquam linguam habebant, cum dicebant: *Nos legem habemus, et secundum legem mori debet, quia Filium Dei se fecit?* (Joan. xix.) Nonne magniloquam linguam habebant, cum dicebant: *Et hunc scimus, et unde sit scimus: Christus autem cum venerit, nemo acri unde sit?* (Joan. vii.) Nonne magniloquam linguam habebant, cum dicebant: *Noli scribere regem: nos non habemus regem nisi Cæsarem?* (Joan. xix.) Unde liquido patet quod probroso imaginam instigantur amore qui ob earum abolitionem ea quæ de perditis Judæis per prophetam dicta sunt, parentibus suis non erubescant adnectere, et eisdem jaculis civos perfodere quibus Propheta Ecclesie, imo Christi, hostes noscitur perfodisse.

CAPUT XXVIII.

Quod non in eorum parentibus, ut illi dicunt, impletum sit quod scriptum est, Inimici defecerunt framea in finem, et civitates eorum destruxisti (Psal. ix).

Sed nec hujus versiculi, ut illi aiunt, prophetia in eorum prædecessoribus sive parentibus, eo quod imagines abdicaverint, est completa: qui etsi incaute loca divinis cultibus mancipata ornamentis exspoliavere, longe tamen ab antiqui hostis nequitia, de quo hæc prophetia est, distavere; quippe cum nequitia quæ ejus suasionem accidit humano generi minor sit nequitia ejusdem qui et suæ humanæ auctor et artificis fraudulentus, qui sicut est natura subtilior, ita et sagacitate callidior, et quem non gravat corporis fragilitas, acuit vafre perversitatis iniquitas. Hujus ergo inimici framea defecerunt in finem, quia tentamenta nequissima mox ut ad Christum qui est finis legis ad justitiam omni credenti, qui est finis sine fine, ad quem cum venerimus, nihil ulterius quod quæramus habemus, collata fuerint, omnino deficiunt. Et ideo Propheta beatum dicit, *qui parvulos*, id est, cogitationes irrationabiles, *ad lapidem*, ad Christum videlicet, qui est lapis angularis, *allidit* (Psal. cxxxvii); sive etiam, ut quidam volunt, inimici defecerunt framea in finem, quando gladius quo antiquus hostis bacchatur in consummatione sæculi omnipotentis Dei gladio interimendus est; cæ quo in alio psalmo dicit, *Nisi convertamini, gladium suum vibrabit* (Psal. vii); et de quo a per prophetam Ezechielem dicit, *Vivo ego, dicit Dominus, acuum sicut fulgur gladium meum, et reddam ultionem inimicis meis. Framea namque Hebraicus sermo est, quo in hoc loco antiqui hostis gladius innuitur. Inimici igitur in hoc loco non nominativus pluralis, ut*

A plerique arbitrantur, sed genitivus singularis est, id est, inimici diaboli defecerunt framea, et est schema quod prolepsis nuncupatur, id est præoccupatio sive præsumptio, per quam ea quæ sequi debent anteponuntur. Quæ et in exordio Ezechielis prophetæ invenitur, cum dicit, *Et factum est in tricesimo anno* (Ezech. i). Et in Psalmo habetur, cum dicitur, *Fundamenta ejus in montibus sanctis* (Psal. lxxxvii). Civitates igitur destructas non in hoc loco Psalmographus, ut illi arbitrantur, eorum prædecessores sive parentes pro imaginum abolitione eversos decantat, sed infideles populos, sive malorum operum acervos, quos diabolus tanquam suæ civitatis mœnia inhabitat, Christi manifestatione dict esse dirutos. Inanis igitur et vanus imaginum amor illorum pectora invasit qui, ut illarum adorationem statuunt, ea quæ de antiquo hoste vel de incredulis Judæis prophetata sunt, de suis parentibus sive prædecessoribus dicta fuisse existimant.

CAPUT XXIX.

Quomodo intelligendum sit quod scriptum est: Domine, dilexi decorem domus tuæ; quem decorem isti imagines intelligunt.

Domus Dei aut secundum allegoriam ecclesia est, aut secundum anagogen cœlestis patria, aut secundum tropologiam anima hominis: et ideo in plerisque Scripturæ sanctæ locis cum domus Dei legitur, non parietes nec quedam materialis ædificatio, sed spiritualis et inexistentialis Dei intelligenda est habitatio; quorum sensuum arcanis illorum mens penitus C Jejunat qui decorem domus Domini non Ecclesie existimant virtutes, sed materiales imagines. Nunquidnam idem eximius vates quedam imagines vel certe parietum pulchritudines, aut ministeriorum pretiosissimos apparatus viderat, cum dicebat, *Domine, dilexi decorem domus tuæ, et locum habitationis gloriæ tuæ* (Psal. xxvi). Nunquidnam locus habitationis gloriæ Domini in manufactis quoquam credendus esse? Habet ergo sancta Ecclesia decorem quem Propheta diligebat, id est spirituales virtutes: habet *aurum*, id est, fidem sive interiorem sensum; habet *argentum*, id est confessionem sive eloqui venustatem; habet *columnas argenteas*, id est sanctos viros patientia rationabili et eloquiorum pulchritudine comptos: quæ columnæ habent bases argenteas, cum supra stabilitatem verbi Dei quod per prophetas et apostolos nobis traditur, collocantur. Hæ etiam habent caput deauratum, quia caput aureum fides est Christi, Apostolo attestante qui ait: *Omnis namque viri caput Christus est* (I Cor. xi). Habet etiam pro lignis imputribilibus scientiam quæ per lignum venit, sive incorruptionem castitatis quæ vetustatem nescit. Habet et pro hyssopo virginitatem, pro cocco confessionis gloriam, pro purpura charitatis fulgorem, pro hyacintho spem regni cœlorum. His materiis ejus sacerdotes induuntur, juxta David vocem qui ait, *Sacerdotes tui induantur justitiam* (Psal. cxxxii); quos et Paulus his verbis hortatur, cum dicit, *Induite vos viscera misericordie*

* Imo per Moysen, Deut. xxxii, 41.

(*Coloss.* 111). Habent etiam ejus sacerdotes alia nobiliora indumenta, quæ idem Vas electionis designat, cum dicit, *Induite vos Dominum Jesum Christum, et carnis curam ne feceritis in concupiscentiis vestris* (*Rom.* x111). Habet et bibliothecam, id est sanctos viros divinæ legis documentis eruditos, de quibus per Prophetam dicitur, *Beati immaculati in via qui ambulanti in lege Domini: beati qui scrutantur testimonia ejus, in toto corde exquirunt ea* (*Psal.* cx1x); et iterum beatos dicit eos qui memoria tenent mandata ejus ut faciant ea. Habet decem atria distensa, cum non in uno tantum verbo legis, neque in duobus aut in tribus, sed in toto decalogo legis spiritalis intelligentiæ amplitudine dilatatur, sive cum fructum spiritus, id est, gaudium, pacem, patientiam, benignitatem, bonitatem, modestiam, fidem, continentiam, affecta quæ est major omnium charitate profert. Habet etiam altare, id est firmitatem fidei, in qua orationum hostias et misericordiæ victimas offert Deo: in qua continentia cultro superbiam quasi taurum immolat, Iracundiam quasi arietem jugulat, luxuriam omnemque libidinem tanquam hircos et hædos litat; ex quibus dextrum brachium et pectusculum et maxillas sacerdotibus separat, id est, opera bona, opera dextra, in quibus sinistrum quiddam nullatenus reperitur. Habet et candelabrum luminis, sive quia Dominus lumen ejus est, sive quia sancti viri quorum lucernæ sunt ardentes et lumini accincti, qui expectant Dominum suum quando revertatur a nuptiis, lucivoma in ea prædicationis dogmata fundunt.

Quod candelabrum lucernarum in austrum habet collocatum ut ad aquilonem respiciat, id est, ut sancti viri vigilanter et sollicitius intueantur semper astutias diaboli, et pavida mente aspiciant unde sit ventura tentatio: quia et Propheta vidisse se dicit succensum lebetem vel ollam et faciem ejus a facie aquilonis: et in alio loco dicitur, *Ab Aquilone enim pandetur malum super universam terram* (*Jerem.* 1). Et Petrus apostolus dicit, *Quia adversarius vester diabolus, sicut leo rugiens circuit quærens quem devoret* (*I Pet.* v). Habet et mensam propositionis habentem duodecim panes collocatam in parte aquilonis quæ respicit ad austrum, id est duodecim apostolos, quos quotidie indesinenter jubetur apponere quæ ad austrum respicit, quia videlicet quotidie adventum Domini præstolatur. *Dominus enim, ait Propheta, ab austro veniet* (*Hab.* 111). Habet altare incensi, quia de ejus fidelis firmitate semper orationum sanctarum fumus in conspectu Domini ascendit, et quotidie cum David clamat, *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo* (*Psal.* cx11); sive quia, secundum Apostolum, *Christi bonus odor sumus Deo* (*II Cor.* 11). Habet propitiatorium et arcam et duos cherubim, de quibus superius in quodam capitulo disputatum est. Habet et pontificem summum de quo Paulus apostolus dicit, *Christus autem assistens pontifex futurorum æonorum per amplius et perfectius tabernaculum non manu factum, id est, non hujus creationis, neque per*

A sanguinem hircorum et vitulorum, sed per propriam sanguinem introivit semel in sancta æterna redemptione inventa (*Hebr.* 1x); sive cui per Psalmistam dicitur, *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (*Psal.* cx); qui est vestitus podere bysino, cum sancti ejus qui utique ei adhæreant castitatis lampade vestiuntur. Habet et humerale gemmatum, quia electi ejus operum fulgoribus coruscant, quorum opera videntes homines glorificant Patrem eorum qui in cœlis est: qui habet in pectore logium, quod rationale dicitur, quaterno lapideum ordine distinctum, quo sermo evangelicus significatur, qui quadruplicato ordine veritatem fidei nobis et manifestationem Trinitatis exponit. Habet et auri laminam in fronte resplendentem, quod petalum appellatur, id est, divinitatem quia unius cum Patre substantiæ est, quoniam sicut in metallis nil comparatur auro, ita et in creaturis nil comparari potest Creatori. Qui etiam pontifex habet in interioribus partibus operimenta sua, quia mysterium incarnationis ejus investigari difficile est, Joanne attestante qui ait, *Cujus ego non sum dignus solvere corrigiam calceamenti* (*Marc.* 1, *Luc.* 111). Habet etiam per indumenti circuitum titinnabula quæ in extremo ejusdem vestimenti posita sunt, ut semper sonitum dent: quia videlicet sancti prædicatores, qui ejus utique indumentum sunt, de extremis temporibus et fine mundi reticere nesciunt, sed semper nos de futuris admonent, attendentes illud quod per quemdam sapientem dicitur, *In omnibus operibus tuis memorare novissimam tuam, et in æternum non peccabis* (*Eccle.* vii). Habet etiam hæc domus Dei, id est Ecclesia, cujus decorem brevissime enumeramus, Sancta sanctorum: quia videlicet in præsentem sæculo pro sanctis habet sanctam conversationem; pro Sanctis vero sanctorum, in quæ semel tantummodo intratur, transitum ad cœlum, quando visibilibus contemptis ad invisibilia transit. De quibus Apostolus dicit: *Charissimi, nondum apparuit quod erimus: scimus quoniam cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est* (*I Joan.* 111). Hunc excellentissimum ergo et cœlestis patriæ decorem dilexerat vir ille sanctissimus, non imaginum et colorum fucos, non materialium picturarum similitudines. Ob hunc decorem, non ob materiales figuras, quasi quodam intolerabili desiderio resolutus erat, cum dicebat: *Hæc memoratus sum et effudi in me animam meam, quoniam ingredior locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei* (*Psal.* xl11). De hac domo, non de his visibilibus parietibus Apostolus dixit: *Scimus quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis* (*II Cor.* v). Hunc decorem Isaias, non pictorum opera respicienda considerabat, cum dicebat: *Respice Sion civitatem solemnitatis tuæ: oculi tui videbunt Jerusalem, habitationem opulentiam, tabernaculum: quod nequaquam transferri potest* (*Isa.* xxx111). De hac domo per David dicitur: *Beati qui habitant in domo tua, in sæcula sæculorum laudabunt te* (*Psal.*

1334). Nunquidnam sancti Patres, ut cæteros taceam, Paulus, Antonius, Hilarion, vel omnis anchoritarum sive eremitarum caterva, qui decorem basilicarum sive imaginum depictarum non habuerunt, sed in quibusdam tuguriolis suas Deo animas dedicaverunt, idcirco sancti non sunt? et ideo aut non diligebant decorem domus Domini, aut locum habitationis gloriæ Dei flagranti pectore contemplari non desiderabant quia imagines non habebant nec adorabant? Intra se etenim sicut et cæteræ sanctæ animæ templum Dei et locum habitationis gloriæ ejus habebant, dicente Vase electionis: *Templum enim Dei sanctum est quod estis vos (I Cor. III)*. Plurimi præterea ex divinarum Scripturarum aureis pratis colligi ambrosii flores poterant, quibus et secundum tropologiam, et secundum allegoriam, et secundum anagogen, sanctæ Ecclesiæ decor monstraretur, si brevitatis cui studemus non præpediremur habebis. Ni ergo pauci pro pluribus prolatis sufficiant, quibus diligens lector cætera quæ hic prolata non sunt indagare curabit, et domus Dei decorem, non in imaginibus materialibus, sed in virtutibus spiritualibus resurgentem esse videbit.

CAPUT XXX

Quod non pro manufactis imaginibus per Psalmistam, ut illi aiunt, dictum est, Sicut audivimus, ita et vidimus (Psal. XLVIII).

Quoniam igitur manufactas imagines se vidisse gratulati sunt, Psalmistæ sibi versiculum accommodaverunt dicentes, *Sicut audivimus, ita et vidimus*, dicant, quæso, dicant ubi hoc ante audierint quod modo in imaginibus vident; dicant quis patriarcharum prophetarumve aut apostolorum hoc illorum auditui intulerit, quod modo illorum visibus patet: dicant quis illis hoc privilegium prædixerit, quod

A imagines non solum visuri, sed adoraturi forent, cujus pollicitationis compotes effecti merito dicant, *Sicut audivimus, ita et vidimus*. Nos autem qui, opitulante Deo, psalmorum prophetiam spiritualiter pro viribus intelligimus, non hoc comma de manufactis imaginibus dictum, sed de insignioribus et emineatioribus mysteriis prophetatum fuisse sentimus: qui videlicet sicut in lege de Christi adventu audivimus, in Evangelio videmus; sicut in prophetis de ejus incarnatione comperimus, in Novi Testamenti nunc serie cernimus, sicut in hagiographis et in cunctis sacris litteris de ejus nativitate, passione, resurrectione, ad cælum ascensione, typicis videbamus præfiguratum fuisse mysteriis, nunc peracta cuncta fuisse in sanctis videmus Evangeliiis: qui etiam eo annuente ad æternam patriam venturi, et in ea visuri sumus quæ in hujus mortalitatis ærumna de ejus felicitate audivimus, dicturique sumus, *Sicut audivimus, ita et vidimus*; id est, Sicut audivimus mortales, videmus nunc immortales; sicut audivimus corruptibiles, videmus nunc incorruptibiles; sicut audivimus in ærumnosa peregrinatione, videmus nunc in vivorum felicissima regione: quod audivimus cum patiebamur procellosissimas tempestates sæculi, videmus nunc cum potimur suavissima securitate paradisi; quodque audivimus cum timebamus periculosissimum naufragium, videmus nunc cum pervenimus ad cautissimum et nobis longe ante desideratissimum portum. In hoc sane articulo hæc primum librum cludendum esse putavimus, ut quoniam de portu mentionem fecimus, illum quoque in hoc loco ad portum deducamus, ut retroacta navigatione fatigati aliquantisper in portu spatiantes, resumptisque viribus, ad secundi libri navigationem, Domino auxiliante, vela tendamus.

LIBER SECUNDUS.

PRÆFATIO.

Tractatis in superiore libro quam brevissime divinæ legis quibusdam commatibus, quæ, ut crebro memoravimus, illi contra quos huic nostro stylo confictus est, ob suæ vanitatis materiam fulciendam protulisse noscuntur, vel etiam quibusdam in eodem libro prolatis capitulis quæ de eorum reprehensione non inconsequenter proferenda erant, necesse est ut in præsentii, secundo videlicet libro, et divinæ legis sane sobrieque residua commata tractaturi, et quorundam sanctorum Patrum male nihilominus sententias ab illis usurpatis propriis sensibus reddituri, Domino favente, aggrediamur. In quo etiam libro quædam capitula inserentur quæ eorum errori ad mentes fidelium transeundi aditum intercipient, quo res sanctitate sive auctoritate carentes sacratissimis rebus et ab ipso Domino institutis æquiparare nituntur; ut in his duobus voluminibus per duorum Testamentorum salutaria arma eorum vanissimis manibus

obnitentes, ad tertium in cujus principio nostræ fidei fundamentum crit, liberius accedamus, ut quoniam sanctæ in eo et unicæ Trinitatis confessio continebitur, tertii quoque libri numerus habeatur exorneturque sacratissimo numero qui exornandus est sanctæ fidei mysterio: omnem siquidem nostræ disputationis sive cæterorum actuum spem non in mundanarum artium argumentosis allegationibus, sed in eo collocantes qui et per præsentiam corporalem ait: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis (Matth. x)*; et quondam per Prophetam dixerat, *Dilata os tuum et ego adimplebo illud (Psal. LXXXI)*. Ideo igitur per quemdam gradum ordinem hujus nostræ disputationis quibusdam librorum intercapedinibus distinctissimos gressuum, ne indistincti itineris tramitem inordinata prolixitas efficeret fastidiosum, nec libuit nobis quiddam afferre incompositum vel indigestum, ne operis inordinata congeries lectori perturbata vociferatione rusticum

quemdam præberet tumultum : quia et iter carpentes congruis quibusdam temporibus spatium non renuunt, et agrorum, vinearum vel etiam hortorum cultores per quasdam camporum intercapedines, vel etiam per agrorum dimensiones limites statuere consueverunt.

CAPUT PRIMUM.

Quod non propter eos scriptum sit qui imagines adorare contemnunt, sicut illi dicunt qui eas adorant, quod in psalmo legitur, Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis.

Est quoque et illud non mediocris insanie quod ea quæ de his longe ante prædicata sunt qui urbem Jerusalem everterunt et templum Domini incenderunt, isti de illis intelligunt qui imagines adorare contemnunt : præsertim cum aliud et longe aliud sit, de templo mare æneum et duos cherubim et vasa cæteraque ornamenta tollere, et aliud manufactas imagines non adorare; aliud urbi cremis ignibus templi pulchritudinem mancipare, aliud imaginum adorationem vitare; aliud crudeliter sancta sanctorum diruere, aliud prudenter picturis colla deflectere inhibere. Denique quisquis nosse cupit de quo Psalmista dixerit : *Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis (Psal. XLVII)*, non solum libri Regum historiis et Romanorum gestis perdoctur, quæ præteritum urbis Jesusalem et templi excidium narrant, sed etiam ipsius David egregii prophætæ vaticinio instruitur, qui futuras clades præfatæ urbis et eversionem sacratissimi illius templi per schema, quod prolepsis dicitur, futura quasi præterita modulavit dicens : *Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum, posuerunt Jerusalem velut pomorum custodias, et cætera (Psal. LXXIX)*; et in psalmo, cujus hic versiculus est, de quo nunc agimus, dicit : *Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis, et gloriati sunt omnes qui te oderunt : in medio atrio tuo posuerunt signa sua signa, et non cognoverunt tanquam in via super summum, tanquam in sylva lignorum securibus exciderunt januas ejus, bipenne et ascia dejecerunt ea; incenderunt igni sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui (Psal. LXXIII)*; quod etiam in alio psalmo expressius dicto dicit : *Exterminavit eam aper de silva, et singularis ferus depastus est eam. Sed ne quem moveat quod non dixit, Quanta malignati sunt inimici, sed Quanta malignatus est, advertat hoc per figuram locutionis dictum fuisse, quæ syllepsis nuncupatur, per quam et pro uno multi ponuntur, ut in Evangelio, *Et latrones qui cum eo crucifixi erant improperebant ei (Matth. XXVII)*; sive, *Defuncti sunt enim qui querebant animam pueri (Matth. II)*; et pro multis unus, ut in Exodo legitur, *Ora ad Dominum, ut auferat a nobis serpentem (Num. XXI)*; et in psalmo, *Misit in eis muscam caninam et comedit eos, et rana exterminavit eos (Psal. LXXVIII)*. Quod et si quis secundum mysticam intelligentiam subtilius scrutetur, non incongrue sanctam Ecclesiam advertet et malignanter in ea hæreticos intelliget, qui eam semper pravæ dogmatibus infestare nitantur; verumtamen a nullo eorum qui*

sanctum sobriumque intellectum habent de imaginum adorationem contemnentes intelligitur. Quanto ergo illi sancti sensus expertes sunt, qui hunc versiculum de eis dictum fuisse autumant, tanto nimirum in sui sensus vigore permanent qui imagines non adorant.

CAPUT II.

Quod nec illud ad hanc rem pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est, Quoniam non est jam propheta, et nos non cognoscat amplius.

Nam et hic quoque versiculus in ejusdem synodi lectione incompetenter positus est, quoniam quidem nec nostra vox est qui Patrem in spiritu et veritate adoramus, nec illorum qui Deum ejusque sanctos in imaginibus adorare conantur : quia prophetam magnum habemus Jesum Christum Dominum nostrum, de quo per Moysen dicitur : *Suscipiet Dominus Deus prophetam vobis, ipsum audietis (Deut. XVIII, Act. II et VII)*; quem etiam secundum apostolum advocatum habemus apud Patrem (*I Joan. II*), quem quotidie spiritalibus oculis intuemur, et cujus vaticiniis sedule perdoctemur : sed Judæorum excidium et dispersiones et clades et mortes gentis suæ, nec non etiam diruptionem templi, cæremoniariarum abolitionem, a prophetia et a Dei cognitione recessionem desentium, et dicentium, *Quoniam non est jam propheta et nos non cognoscat amplius (Psal. LXXIV)*; quod etiam per Osee prophetam prædictum est qui ait : *Quis diebus multis sedebunt filii Israel sine rege et sine principe, et sine sacrificio et sine altari, et sine ephod, et sine seraphim (Osee III)*. Qui etiam eorum ad fidem conversionem quam circa finem mundi fore credimus, subsequenter adjunxit : *Et post hæc revertentur filii Israel et quærent Dominum Deum suum, et David regem suum, et pavebunt ad Dominum et ad bonum ejus in novissimo dierum.*

CAPUT III.

Quomodo intelligendum est, Domine, in civitate tua imaginem illorum ad nihilum rediges : quod quidem capitulum sicut et cætera, illi aliter quam dictum est intelligunt.

Civitas Dei figuratiter in sacris litteris interdum anima hominis, quæ a Deo inhabitatur, dicente Scriptura : *Habitabo in eis, et iterum, Anima justi sedes sapientiæ (Psal. V)*, accipitur; interdum præsentis temporis Ecclesia, quam fluminis impetus terrificat, et cui per prophetam dicitur : *Si oblitus fuerit tui, Jerusalem, obliviscatur me dextera mea (Psal. CXXXVI)*; plerumque cælestis Jerusalem, quæ patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, confessorum vel cæterorum fidelium agminibus constructa intelligitur; de qua per Apostolum dicitur, *Quæ autem civitas est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum (Gal. IV)*; cui etiam per Isaiam prophetam a Domino pollicetur, *Non enim in occasum tertium veniet sol, et luna tibi non deficiet in æternum tempus (Isa. LX)*; quam etiam Joannes in Apocalypsi vidisse se dicit descendentem de cælo, ornatum membris suis (*Apoc. XXI*); de cujus beatitudine penè innumerabilia poterant dici, quæ hujus brevitatis

stylo non valent digeri. In hac civitate imagines impiorum ad nihilum redigentur, quia illorum aspectus divinis non poterit apparere conspectibus; sed sicut polluerunt in se imaginem Domini in presentis vite curriculo, ita in cœlesti Jerusalem illorum non apparerebit imago, qui æterno quidem mancipabuntur incendio; de quibus alias per psalmistam dicitur: *Et homo cum in honore esset non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis* (Psal. XLIX), quia videlicet cum in tanto honore esset quod ad imaginem et similitudinem Dei conditus erat, non intelligendo, ad tantam labem vitæ orum est devolutus, ut non immerito jumentis irrationabilibus esset comparatus. Ad nihilum ergo impiorum imagines rediguntur, quando se eis ipsa Veritas subtrahens ab ejus luce alienantur, nec similitudinem valent retinere, **B** ejus beatitudinis expertes noscuntur usquequaque manere. Propter dolositates itaque eorum apposita eis in superioribus dixerat mala, quia *Deus judex justus reddit unicuique secundum opera sua*. Dixerat etiam eos defecisse cum allevarentur, quia *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*. Dixerat eos subito defecisse et periisse propter iniquitatem suam velut somnium exurgens, quia sicut quibusdam præstigiis mortalium pectora in somnis eluduntur, et optata quæque subito se nactos fuisse gratulantur, cum aut desiderato quis potitur regno, aut cupito sublimatur aliquis ministerio, aut paupertate fugata, aliquis subito ditatur, aut optato aliquis fruitur conjugio, aut debilis aliquis amissos artus se recepisse gratulatur, aut criminosus aliquis honorabilem se gaudet, aut aliquis ignobilis nobilem, aut insipiens sapientem se putat, et subito amittit evigilans quod acquisierat dormiens, et patefactis se dolet non videre oculis quæ gaudebat videre clausis: sic felicitas impiorum quasi per somnium quodammodo videtur, quia post modicum tempus non videbitur; et sicut evigilantes ea quæ subito per somnum acquisierant perdunt, sic morientes ea, quæ habere videbantur, amittunt: quoniam et illi præstigiata lætitia quam sternentes nacti sunt, in momento carent, et isti vana, et ut ita dixerim, fumca mundi gaudia diu tenere non valent. Ob quorum impietates quasi quadam severitate accensus Propheta subjunxit: *Domine, in civitate tua imaginem illorum ad nihilum rediges* (Psal. LXXXIII), ut videlicet qui in se tui characteris decus malis operibus inquinaverunt, illorum facies in tua civitate non videantur, in qua est æterna felicitas, summa beatitudo, perpetuum gaudium; in ejus palatii regnat rex, ejus regni non erit finis, ejus subsella patriarcharum senatu resplendent, ejus curia prophetarum rutilat cuneis, ejus mœnia martyrum numerosa millia exornantur, ejus portæ apostolicis decorantur cœtibus, ejus plateæ redundant virgineis choris, ejus domicilia confessorum plena sunt legionibus, quæ non indiget sole, quia Dominus lux ejus est, per ejus omnes vicus Alleluia cantatur.

CAPUT IV.

Quomodo intelligendum est quod psalmographus cecinit, Misericordia et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax se complexæ sunt (Psal. LXXXV): *quod temere et adulatorie a Joanne presbytero et legato Orientalium in participatione venerabilis papæ Adriani et Tarasii patriarchæ dicitur esse completum.* Misericordiam et veritatem sibi mutuo obviasse, justitiam et pacem invicem se complexas fuisse David vatum luculentissimus eleganter decantat: quod tandem constat esse completum, cum post incarnationem Domini duo Testamenta in unius compagem copulationis sunt adducta. Quoniam quanquam inter se diversa quodammodo cernantur, ad unum tamen bivium in Christo qui est pax nostra, qui fecit utraque unum, convenire noscuntur. In Novo cujus misericordia est, in qua per gratiam genus humanum liberatur: in Veteri veritas, ubi legis et prophetarum annuntiatio continetur. Hæc autem duo sibi mutuo obviasse dicuntur, non ad contrarietatem exercendam, sed ad gratiam promissæ perfectionis implendam; unum quippe constat factum quod temporibus probatur esse divisum, et ut genus ipsum læderis hymnicus David evidenter exprimeret, hoc ipsum varia nominum iteratione geminavit, amplexu scilicet quodam dilectionis duas res, id est, justitiam et pacem, in mutuum protinus venisse concordiam; quem quidem versiculum et secundum somatopœsian, id est corporis attributionem, per quem locutionis modum rebus incorporeis corpora tribuuntur, dictum esse constat, et per metaphoram, id est, rerum verborumque translationem, per quam plerumque a rebus animalibus ad animales, ab inanimalibus ad inanimales, ab inanimalibus ad animales translatio fit; quæ duæ locutionum figuræ ita inter se differunt, quod una rebus incorporeis corpora, altera et rebus corporeis membra et motus, et incorporeis et membra et motus et formas tribuit. Hunc donique versiculum temerarie et adulatorie Joannes presbyter in participatione venerabilis papæ Adriani, et Tarasii Constantinopolitani episcopi protulit, qui tamen presbyter quanquam episcopis in eadem synodo residentibus minor fuerit honore, non tamen legitur minor fuisse errore, qui iste præcedebat eum gradus sublimitate, superabantur tamen ab eo multiloqua procacitate; nec superari potuit a prælati subjectus intemeratis loquacitatibus, qui subjectus a prælati superabatur pontificalibus dignitatibus, Qui præsertim duplex in hac parte creditur parasse deliquium, sive quia verba mysteriorum arcanis plena ab Spiritu sancto prolata ad res humanas inflectere nisus sit supersticiosa intentione adorandarum imaginum, sive quia eadem per-versa intentione excæcatus in adulationis miserabile corruerit vitium: quod vitium adulationis expavit prophetarum ille nobilissimus, qui dixit: *Corripiet me justus in misericordia et increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum* (Psal. CXL). Unde bene etiam et alia Scriptura dicit: *Melius est autem objurgari a justo quam a peccatore lau-*

dari; et iterum: *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt*; quoniam adultores ut illiciant laudant, non ut ad æternam felicitatem provocent, quæ quidem felicitas nullo hono indiget.

CAPUT V.

Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est, Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorare scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est (Psal. xcix).

Hoc psalmistæ versiculo error qui ob adorandas imagines adeo in quorundam pectoribus inolevit, ut ad eum statuendum synodos faciant, et ad eum muniendum Scripturarum sanctorum sibi testimonia usurpare contendant, tueri se posse credit, cum scabellum pedum Domini adorandum audit; hac casside apicem corporis munitam habere arbitratur, ne corusci ensis illisiones persentiat; hac lorica cæterum corpus munitum habere se putat, ne pilorum ictibus suæ stabilitatis jacturam incurrat; hoc clypeo tutelam se nactum esse credit, per quam spiculorum missilium volatus vulnificos non pertimescat, sed ita aut obcumbendo fatescet, aut delitescendo aufugiet his muniminibus exspoliatus, sicut his est incassum et inutiliter abusus, et tantum sentiet spiritalis gladii per sanctos viros illati rigorem, ut nec tenuem quidem sibi credat inesse vigorem. Nunquid quia scabellum pedum Domini adorari præcipitur a propheta, ideo erit imaginum adoratio statuenda? Quæ est ergo similitudo scabelli pedum Domini et materialium imaginum? aut quæ communicatio inenarrabilibus Dei operibus et imaginibus a quibuslibet conditis artificibus? aut quæ societas tam excellenti tamque præclaro mysterio et figuris insensatis humano patris ingenio? aut ubi institutum est ut imagines adorentur, sicut institutum ut scabellum pedum Domini adoretur? Non enim ait David: *Adorate imagines quorundam sanctorum, sicut ait, Adorate scabellum pedum Domini*; sed nec Dominus ait: *Opera manuum hominum sedes mea sunt, imagines autem scabellum pedum meorum*; sed ait: *Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum (Isa. lxvi, Act. vii)*. Audi igitur dementissime vel potius insanissime error, audi incomparabilis dementia, audi ridiculosa segnitias, audi beatam Ambrosium docentem quid sit scabellum pedum Domini, aut quomodo adorandum sit. Ait enim: « Adoraverunt apostoli Dominum, quia detulerunt fidei testimonium, acceperunt fidei magistrerium; adoraverunt et angeli de quibus scriptum est: *Et adorent eum omnes angeli ejus*. Adorant autem non solum divinitatem ejus, sed etiam scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est. » Et post pauca: « Sed ne forte propositum aliquos præterfugere videatur exemplum, qua ratione ad incarnationis Dominicæ sacramentum spectare videatur, quod ait propheta, *Et adorate scabellum pedum ejus*, consideremus. Non enim ex usu hominum æstimare debemus scabellum; neque enim corporalis Deus, aut non immensus, ut tanquam fulcrum pedibus ejus scabellum subjectum putemus; neque adorandum quidquam

præter Deum legimus, quia scriptum est. *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies (Deut. vi)*: quomodo ergo adversus legem propheta præciperet, sub lege nutritus, et eruditus in lege? Non mediocris igitur quæstio, et ideo diligentius consideremus quod sit scabellum. Legimus enim alibi: *Cælum mihi thronus, terra autem scabellum pedum meorum (Isa. lxxvi)*. Sed nec terra adoranda nobis, quia creatura est Dei. Videamus tamen an terram illam dicat adorandam propheta, quam Dominus Jesus in carnis assumptione suscepit. Itaque per scabellum terra intelligitur, per terram autem caro Christi, quam hodieque in mysteriis adoramus, et quam apostoli in Domino Jesu, ut supra diximus, adoraverunt. Neque enim divisus Christus, sed unus; neque cum adoretur tanquam Dei Filius, natus ex virgine negabatur. Cum igitur incarnationis adorandum sit sacramentum, incarnatio autem opus Spiritus sancti sit, sicut scriptum est: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: et quod nascetur ex te sanctum vocabitur Filius Dei (Luc. i)*: hoc etiam scabellum pedum Domini sanctus Augustinus diligentissimus exquisitor, corpus Domini, quod de Maria virgine sumpsit, scabellum divinitatis ejus asseruit sentiri debere, propter naturam humanitatis quam est dignatus assumere: quod utique illi virtuti sic est subjectum atque unitum, ut constet id omnibus creaturis esse excelsius, sicut dicit Apostolus: *Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus (I Cor. i)*. Et alibi de eodem mediatore Dei et hominum hominæ Christo Jesu Apostolus dicit: *Propter quod Deus exaltavit illum et donavit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium et infernorum (Philip. ii)*. Per pedum igitur Domini magnificentiam in hoc versiculo stabilitas divinitatis, quæ semper in naturæ suæ omnipotentis gloria, tanquam pedum indefessa firmitas perseverat, intelligitur. Possunt etiam tropologice pedes Domini extrema temporum, quando Dominus incarnari dignatus est, designari; unde et Joannes evangelista dicit: *Filioli, novissima hora est (I Joan. ii)*. Paulus quoque apostolus dicit: *Cum venisset plenitudo temporum, misit Deus Filium suum natum ex muliere, factum sub lege (Galat. iv)*. Notandum sane quia non dixit: *Quoniam sanctum est, sed quoniam sanctus est (Psal. xcix)*, scilicet ut corpus Domini a divinitate non discernatur, salva utriusque naturæ proprietate, sed ad unam personam referatur. Unde dicit Evangelium: *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i)*. Hæc de scabello pedum Domini breviter promulgata sufficiant: nunc ad cætera trans-eamus.

CAPUT VI.

Quod nec de eo imaginum adoratio astrui possit, ut illi putant, quod scriptum est, Adorate in monte sancto ejus.

Sed nec in eo quoque imaginum adoratio astrui potest, ut illi fatentur, quod per eundem sanctum prophetam, *Adorate in monte sancto ejus (Psal.*

xcix), cantatur, cum scilicet non montem, sed in A monte sancto adorandum Dominum, idem sanctus vir harmonica modulatione decantet. Qui et si montem adorandum præciperet, non idcirco imaginum adoratio, sed Domini Jesu Christi a sanis mentibus intelligeretur, qui est mons cunctis montibus sublimior, cujus videlicet altitudo et virtus omnium sanctorum altitudinibus et virtutibus eminet; de quo per Isaiam prophetam dicitur: *Et erit in novissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, et elevabitur super colles, et fluent ad eum omnes gentes, et ibunt populi multi (Isa. ii)*. Dicitur ergo, *Adorate in monte sancto ejus (Psal. xcix)*, quia videlicet, non hic montem, sed in monte sancto Dominum propheta præcipit adorare, quod ad montem, Sion qui est Ecclesia, referri posse non dubium B est, quæ est mons montium, et sancta sanctorum, cujus ipse habitator est Christus. Unde bene sanctum Dominum in sancto monte præcipit adorandum, quoniam sicut laus ejus non convenit ori pravo, ita nec ejus culturæ loci potest congruere turpitudine. Adoramus igitur in monte sancto ejus, non imagines vel quasdam superstitiosas res, sed eundem Dominum qui illius montis caput est, et ut eundem montem acquireret, non solum nasci, sed mori dignatus est; de quo per Prophetam dicitur: *Adduxit eos in montem sanctificationis suæ, montem hunc quem acquisivit dextera ejus (Psal. lxxviii)*; et de quo per legislatorem dicitur: *Introduc et planta eos in monte hæreditatis tuæ, in præparata habitatione tua quam præparasti tibi, Domine; sanctuarium tuum, Domine, quod præparaverunt manus tuæ, Domine, qui regnas in æternum et in sæculum sæculi et adhuc (Exod. xv)*.

CAPUT VII.

Quod non, ut illi gloriantur, propter illos dictum est qui imagines adorant, Quoniam non derelinquet Dominus virgam peccatorum super sortem justorum, ut non extendant justis ad iniquitatem manus suas (Psal. cxxv).

Non mirandum est si fallantur in minimis, qui falluntur in magnis, nec in eo amplius illorum error admirandus est, quod ideo se justos, quia imagines adorant, esse gloriantur, nos autem qui eas adorare contemnimus, peccatores fateantur, cum ob illarum amorem et Scripturarum divinarum puritatem violare conentur, et potissimum suæ fidei emolumentum in his esse arbitrentur, et eos qui spreto his sive cæteris hujusemodi vanitatibus soli Deo serviunt eumque colentes adorant, anathematizare obstinata mente nitantur. Quomodo ergo hujus versiculi textus, non ad eandem rem pertineat, ob quam ab illis prolatus est, qualiterve eorum sensui reluctari credatur, quantisque ab eorum opinione distet indicis, non solum simplicibus lectoribus, sed etiam idiotis patet; quippe qui postpositis ænigmaticis sive allegoricis involucris aperte demonstrat, quod non diu permittat Dominus flagellari justos ab impiis, ne in desperationis labem corruant diutinis addicti flagellis, sed si ad tempus ad probationem quibusdam eos ad

versis macerat, secundis eos denuo diurnitate temporis interrupta sublevat, qualiter eorum innocentia inconvulsa permaneat.

CAPUT VIII.

Quod non propter illos qui imaginum adorationem spernunt, ut illi delirant, per prophetam dicitur, Declinantes ad obligationem adducet Dominus cum operantibus iniquitatem (Psal. cxxv)

Ideo namque hunc versiculum singillatim nobis in nostro opere ponere libuit, quia etsi est cum superiore in unius psalmi textu, distat tamen ab eo in sensu; et quanquam ad unum errorem astruendum ab illis sit prolatus, diverso tamen loco in sæpe memoratæ synodi lectione hunc constat esse positum. Declinantes igitur ad obligationem non illi credendi sunt qui imaginum superstitiosam contemnunt adorationem, sed qui antiqui hostis retinaculis irrefecti prout sunt ad iniquitatem, quantoque amplius peccare noscuntur, tanto nimirum strictius diabolicis spiribus necluntur. Unde profecto per quemdam sapientem dicitur: *Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur (Prov. v)*; de qua etiam obligatione sanctus propheta Isaias dicit: *Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, et quasi vinculum plaustrum peccatum (Isa. v)*! Eos itaque qui ad hanc obligationem declinant, adducet Dominus cum operantibus iniquitatem, quia videlicet cum quibus in hoc peccant sæculo, cum his damnabuntur in futuro, et ad eum ignem qui auctori criminum et angelis ejus præparatus est, ibunt, cujus in hoc sæculo retinaculorum obligationem rumpere neglexerunt. A cujus obligatione ille nos liberos efficiat, qui nos in libertatem redemit, et nobis sedentibus in tenebris suæ claritatis lucem magnam ostendit, sive habitantibus in regione umbræ mortis ipse lux vera exortus est, atque idem ejus severissimæ damnationis nos reddat expertes, qui suæ clarissimæ fidei specique et charitatis fecit esse sequaces.

CAPUT IX.

Quod non ab eo quod Salomon dicitur in templo fecisse boves et leones, imaginum adoratio firmari possit, ut illi somniant qui in earum adorationem anhelant.

Salomon in templo boves et leones legitur condidisse, quorum conditione nos qui secundum Apostolum legem spiritalem esse scimus, quibusdam mysteriorum arcanis instrui, illi vero qui imaginum adorationem diligunt suæ recordiæ vanitatem firmare moluntur; nos mysticis sensibus perdoemur, illi in sui erroris magnitudine firmantur; nos admitti per umbram indagamus veritatem, illi decepti per rem bene gestam ad rem non gerendam sumunt auctoritatem. Cur ergo eos Davidica proles, cur Israelitice rex, cur sapientium sapientissime fecisti? Feci, inquam, eos, non ut adorari deberent, sed ut quaedam mystica significarent; non ut errori faverent, sed ut mysteriorum arcana monstrarent; non ut offendiculum cæcis mentibus essent, sed ut magnum quiddam subtilia subtiliter scrutantibus inucrent. Cui si ideo succenseri debet, quia per ea

quæ a me bene gesta sunt, a pravis pravum exemplum sumitur, legislatori nihilominus succensendum est, qui rem quidem multorum visibus necessariam, in eremo exaltavit, quæ prava hominum voluntas prave postmodum utebatur. Non igitur nos effigies ob memoriam rerum gestarum et venustatem conditas basilicarum quodammodo abdicamus, cum per Moysen et Salomonem, quanquam in typicis figuris, eas factas fuisse sciamus, sed earum insolentissimam vel potius superstitiosissimam adorationem cohibemus, quam neque per patriarchas, neque per prophetas, neque per apostolos, neque per apostolicos viros uspiam institutam esse repererimus. Sed ut ad proposita redeamus, Salomon in templo boves et leones fecit, quia et Christus in Ecclesia apostolos eorumque successores constituit, qui, juxta beati Gregorii sententiam, bene agentibus per humilitatem sunt socii contra delinquentium vitia, per zelum justitiæ erecti, quatenus et istos mansuetudo bovis sustentet, et illos feritas leonis stimulet. Quod utrumque pastoris Ecclesiæ exemplo colligi potest, qui et Cornelium humilitate utentem blandis alloquiis delinivit, et contra Ananiam et Sapphiram fraudulenter agentes se vehementer erexit. Sancti igitur viri aliquando mansuetudinem boum, aliquando ferocitatem habent leonum quia et virgam tenent quæ fortes fortiter regant, et baculum quo infirmorum debilitates sustentent.

CAPUT X.

Quomodo intelligendum est, quod in Canticis canticorum scribitur, Ostende mihi faciem tuam, et auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est mihi, et facies tua speciosa (Cant. II); quod quidem capitulum illi impudentissime ad imaginum visionem protulerunt.

Facies Ecclesiæ quam Christus blandis nominum varietatibus alloquitur, modo eam columbam, modo formosam, modo amicam vocans; quam surgere, id est, credere, properare, in operibus bonis excrescere, venire, ad æternam remunerationem accedere jubet, non corporalis, sed spiritalis est, quia et cætera quæ de ea in iisdem Canticis canticorum scribuntur, non carnaliter sed spiritaliter intelligenda sunt. Nam si hic versiculus cuidam corporali rei accommodari potest, ut illi somniant, qui hunc ad imaginum visionem protulerunt, ergo et omnia quæ de sponse Christi Ecclesiæ membris scribuntur, corporalia credenda sunt; et si hæc omnia non membris visibilibus, sed virtutibus conveniunt invisibilibus, ergo et facies ejus, virtus potius invisibilis quam cujusdam debet intelligi visus imaginis. Facies itaque Ecclesiæ cognitio virtutum ejus est, cujus pulchritudinis venustate ab sponso diligitur, cui bene per prophetam dicitur, Quoniam concupivit rex speciem tuam. Hortatur ergo Christus Ecclesiam, ut faciem suam ei ostendat, id est, ut semper eum contempletur fide et operibus, ut cum Elia dicere possit: Vivit Dominus, in cujus

conspectu sto (III Reg. xvii); ne ait de illis quos per prophetam denotat dicens: Verterunt terga ad me et non faciem (Jerem. II). Hortatur etiam ut vox ejus sonet in auribus illius, quia paratus est ad exaudiendum sanctos suos, Psalmista attestante qui ait: Clamaverunt justi et Dominus exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos (Psal. xxxiv). Vocem ejus dulcem et faciem dicit esse decoram, quia orationes sanctorum semper Deo acceptæ sunt, eorumque grata præsentia qui de Christi lumine acceperunt, ut in decore justitiæ permanerent. Esto, convenit ut ad imaginum visionem aptari possit hic versiculus, Ostende mihi faciem tuam (Cant. II), sive facies tua speciosa, quid de voce dici poterit, quam et suavem propheta decantat, et auditam sibi fieri hortatur? Quæ utique si anima non vegetantur, multo minus voce fruuntur; et si voce non fruuntur, multo minus vocis suavitate potiuntur; si igitur anima non vegetantur, nec vocis dulcedine potiuntur. Unde liquido patet, ut sicut in cæteris ex hoc negotio assertionibus illorum ad rem non pertinentia dicta frustrantur, ita etiam et in hac parte frustrantur, præsertim cum nec de earum faciei visione recte dici possit, Ostende mihi faciem tuam, neque de earum voce qua prorsus carent, Et auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est, et facies tua speciosa.

CAPUT XI.

Quomodo intelligendum est quod per Isaiam prophetam scribitur, Erit altare Domini in medio terre Ægypti (Isa. x): quod capitulum illi stolidè et minus doctè ad imaginum adorationem referre nituntur.

Hanc prophetiam Josephus in Onia sacerdote qui profugus in Ægyptum plurimis Judæorum vallatus catervis descendit, altareque ibi et templum construxit, impletam fuisse narrat; nos vero qui ea quæ de Christi adventu et vocatione gentium prophetata sunt, non ut futura autamamus, sed ut præterita devota mente tenemus et credimus, non hanc prophetiam completam fuisse sentimus per Oniam sacerdotem, sed per Christum Dominum, Dei et hominum mediatorem. Qui videlicet fidem in hoc mundo, qui plurimumque Ægypti nomine designatur, constituit, in cujus soliditate a fidelibus orationum sacrificia et sanctorum meritorum libamina Domino litantur; juxta cujus terminum titulum posuit, id est, Evangelium sive apostolicam doctrinam, quibus mentes fidelium ad peragenda bona opera informantur. Quod vero subjungit: Et erit in signum et in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti (Isa. xix), signum et testimonium Dominicæ voluit passionis mysterium intelligi. Tunc hi qui crediderint concurrentibus Ægyptiis contra Ægyptios, et pugnante viro contra fratrem suum, et civitate contra civitatem dimicantibus, cum persecutionis scilicet tempus ingruerit, implorabunt Domini misericordiam, et tuncque Saluator adveniet, id est Jesus (hoc enim in lingua nostra

^a Neque per apostolicos viros uspiam institutam esse repererim. Emendator faciebat, reperimus. Malim, repererimus.

sonat), et cognoscatur Dominus ab Ægyptiis, et cognoscent eum sive persecutores qui fuerunt superati, sive credentes præsentis auxilio liberati. Cum igitur iste sit sensus prophetici sermonis, et hic sit intellectus tituli et altaris, quis hunc ad imaginum adorationem asseverandam proferat, nisi quem suæ recordiæ caligo excæcat? quisve per propheticum bene ab Spiritu sancto prolatum sermonem suum audeat astruere nisi errorem, nisi quem erroris magnitudo suum usquequaque fecerit esse sequacem? Quomodo ergo quoddam vel leve quidem ex his sancti prophetae verbis adminiculum poterit sumere imaginum adoratio, cum constet ea non ut historialiter in quodam altari sive titulo completerentur, sed ut spiritaliter in Christi fide et evangelio a fidelibus haberentur, dicta fuisse? Quæ tamen etsi de corporali altari sive titulo historialiter dicta fuissent, non idcirco imaginum poterat astrui adoratio, cum scilicet illa non adoranda fore, sed fore tantummodo prophetae prædixerit. Aliud enim est erit, aliud adorabitur; aliud altare Domini, aliud quibuslibet imago; aliud titulus juxta terminos, aliud similitudo in quibuslibet materiis. Non ergo ait: Erit tempus quando nullus nisi imaginum adorator Deo placebit; nec ait: Tantus imaginum cultus inolescet, ut quisquis eas non adoraverit, neque thure et luminaribus sive quibusdam primitiis honoraverit, anathemate dignus erit, sed ait: *Erit altare Domini in medio terræ Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domini, eritque in signum et in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti*; ac si patenter diceret: Erit fides in mundo et Evangelii prædicatio, per quam Dominicæ passionis et nostræ redemptionis manifestatio declarabitur.

CAPUT XII.

Absurdissime et incaute contra eos qui imagines adorare contemnunt, ab his qui eas adorant, prolatum testimonium sancti Evangelii; Nemo accendit lucernam et ponit eam sub modio (Matth. v, Marc. iv, Luc. xi).

O res inconsequens et risu digna, quod quædam nescio quo sensu in ejusdem vanitatis lectione de nobis qui imaginum adorationem spernimus, scribuntur, ex his quæ Dominus discipulos ad prædicandum mittens, instituit ut magnam haberent fiduciam prædicandi, et ne persequentium terrore exterriti delitescerent et similes essent lucernæ sub modio, sed omni metu postposito totis libertatis insignibus æ proderent, et quod audierant in cubiculis in tectis prædicarent. Illi ergo lucernam suam, id est, imaginum culturam adorando in suæ fidei fastigio ponant; nos vero si quis nobis scientiæ splendor est, in Christo, qui est lucis origo, conlocemus, quatenus nobiscum in sanctæ Ecclesiæ domo manentibus, et verbi et exempli splendorem exhibere valeamus.

^a *Ad lacteam escam lactantium more infantum.* Correximus *lactentium*, ex usu et consuetudine Latini sermonis, de qua sunt versus scholastici apud veteres

CAPUT XIII.

De eo quod ad suum errorem confirmandum dicunt beatum Silvestrum Romanæ urbis antistitem apostolorum imagines Constantino imperatori detulisse, cum tamen eas non legatur adorare jussisse.

Sæpe in hoc nostro speciali de imaginibus opere fateri cogimur quod illæ non haberi sed adorari a nobis inhiabantur, nec illarum in ornamentis basilicarum et memoria rerum gestarum constitutarum fugienda sit visio, sed insolentissima vel potius superstitiosissima execranda sit adoratio. Unde sicut in cæteris ita et in hoc exemplo assertio frustrabitur, qui suum errorem in adoratione imaginum ententem in eo fulcire conentur quod Silvester Romanæ Ecclesiæ præsul Constantino imperatori apostolorum imagines detulisse legitur. Detulit ergo eas illi ad videndum, non ad adorandum; detulit non ut adorare, quem a simulacrorum cultu abstrahere et ad solius Dei adorationem convolare hortabatur, compelleret, sed ut idem imperator quos in somnis viderat, eorum vultus in picturæ facis cognosceret. Detulit, non ut ab idolorum cultura fugientem imaginum adorationi cedere informaret, et ab hostili gladio liberatum in testini ensis rigore perimeret, sed ut per res notas ad res ignotas eorum mentem extolleret, ut quos non poterat mentis oculo cernere, nec dum gentilitatis maculis exutas, spiritalibus miraculis cerneret, mirum eorum imagines corporalibus confitas instrumentis. Has igitur ei et si adorare jussisset, cum tamen non jussisset, ideo fortassis juberet, ut eum qui visibilibus cultor erat per visibilia ad invisibilia provocaret, non ut nos de invisibilibus ad visibilia revocaret: nec ideo nobis qui ad percipiendum solidum cibum vires accepimus, a lacteam escam lactentium more infantium redeundum esset, si illi cui necesse per fidei temeritudinem solidus cibus impertiri poterat, sine dolore lac concupiscendum (I Pet. ii) daretur in quo cresceret. Unde et Apostolus novellæ Ecclesiæ ex circumcisione et gentilitate venienti, spiritalis lactis et olerum cibum dabat, id est, faciliora ad intelligendum documenta et leviora ad explendum præcepta, quibus carnales mentes quasi in quadam infantie teneritudine enutritæ ad percipiendum spiritalium arcanorum cibum capaces effluerentur. Libro igitur Actuum beati Silvestri, ubi de imaginibus Constantiano imperatori delatis scribitur, ideo obniti potest, quia quanquam a pluribus catholicis legatur, non tamen ad ea quæ in questionem veniunt affirmanda plene idoneus perhibetur; quod in libro beati Gelasii Romanæ urbis antistitis qui inscribitur, *Decretalis de recipiendis sive de non recipiendis codicibus* (Dist. 15, c. 3), apertius demonstratur.

CAPUT XIV.

Quod non ita intelligenda sit sententia beati Athanasii Alexandrinæ urbis episcopi, ut illi eam intelligendam putant, qui hanc ad adorationem imaginum accommodare nituntur.

Sententia nempe beati Athanasii Alexandrinæ ur-

grammaticos:

Lacteo, lac sugo: lacto, lac præbeo nato.
Lufans dum lactet, hunc nutritrix sedula lactat.

his episcopi, quam illi inconsequenter, sicut et cætera A
divinarum Scripturarum testimonia, ad suam erro-
rem astruendum protulerunt, prorsus huic rei ex-
tranea esse detegitur, cum non in ea quædam eju-
slibet imaginum adorationis vel tenuiter mentio fiat,
sed ad comparationem rei de qua sermo fiebat fas-
sus sit imagines in eadem materia atque elemento
recuperari posse, dicens: « Sicut ea quæ scribitur in
liguis forma abolita exterioribus sordibus, iterum
necesse est in idipsum recuperari atque uniri his cu-
jus est forma, ut innovari possit imago, in eadem
materia atque elemento: per ejus enim formam et
ipsa materia ubi et conscribitur, non dejicitur, sed
in ea ipsa configuratur. » Dicant ergo quod eis ad-
miniculum hæc sententia præbeat, dicant ubi ima-
gines adorare percenseat, et cum hoc asseverare ne-
quiverint, restat ut ita a sanis mentibus intelligatur
sicut a venerabili viro prolata est.

CAPUT XV.

*Quod male ad suum errorem astruendum sententiam
beati Ambrosii Mediolanensis urbis episcopi, quam
ex libro tertio capitulo nono esse mentiuntur, usur-
pent, qui per eam imaginum adorationem firmare
cupiunt.*

Facillime namque sanctorum prædicatorum sen-
tentias criminari audebunt qui divinæ legis et pro-
phetarum oracula criminari non metuunt, nec formi-
labunt, ob sui erroris materiam stabiliendam, junio-
rum documentis quamdam inferre violentiam qui
seniorum doctrinis imo senioribus non formidant
inferre injuriam. Beati igitur Ambrosii Mediolanen-
sis Ecclesiæ sacerdotis sententiam ut illorum errori
faveret, ordine, sensu verbisque turbasse perhiben-
tur. Ordine scilicet, quia non in libro tertio, capi-
tulo nono, ut illi somniant, sed in libro nono exa-
rata reperitur. Sensu, quia cum ille dixerit:
« Nunquid cum et divinitatem ejus adoramus et
carnem, Christum dividimus? » Illi dixerunt: « Nun-
quid ne cum et deitatem et carnem ejus adoramus,
dividimus Christum? » Quæ quidem particula sub-
junctivæ conjunctionis *ne* tantam huic sententiæ
permutati sensus ingerit jacturam, ut eam prorsus
confiteri compellat quod illa negare contendit. Ver-
bis, quod in sequenti commate, ubi ille posuit *venera-*
mur, illi *adoramus* posuisse deteguntur; et ut
apertius nostræ disputationis sensus pateat, qualiter
hæc sententia ab illustri viro et eloquentiæ co-
thurnis cum spiritali sensu compto prolata, qualiterve
ab illis falsata sit, singillatim ponamus. Ille enim ut
in duarum naturarum proprietatibus unam Domini
verique hominis personam asseveraret, ait: « Nun-
quid cum et divinitatem ejus adoramus et carnem,
Christum dividimus? Nunquid cum in eo imaginem

Dei crucemque veneramus, dividimus eum? » Isti ve-
ro ex hac sententia imaginum adorationem astruere
nitentes dixerunt: « Nunquid ne quando et deitatem
et carnem ejus adoramus, dividimus Christum? aut
quando in ipso et Dei imaginem et crucem adoramus
dividimus eum? » per imaginem scilicet Dei quæ
Christus est, et per crucem ejus, quæ in hoc loco
propter mortalitatem carnis ejus posita est, imaginum
introducere cupientes obstinata mente adorationem.

CAPUT XVI.

*Quod non pro materialibus imaginibus, ut illi aiunt,
beatus Augustinus dixerit, Quid est imago Dei, nisi
vultus Dei in quo signatus est populus Dei?*

*Deum nemo vidit unquam (Joan. iv), ait Joannes
apostolus, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Pa-*
tris (Joan. i); et Moysi eadem summa majestas
dixit: Non enim videbit me homo et vivere potest
(Exod. xxxiii); qui si invisibilis est, imo quia invis-
ibilis est, necesse est ut incorporeus sit; et si incorpo-
reus est, necesse est ut corporaliter pingi non possit:
igitur si invisibilis est et incorporeus, prorsus corpo-
ralibus materiis pingi non potest. Unde sollicitius no-
bis quærendum est quid sit imago Dei, quidve vultus
ejus, in quo signatus est populus Dei. Interrogemus
ergo egregium prædicatorum, forsitan ab eo docti
nosse valebimus quid sit imago Dei. Dic, Vas electio-
nis, dic, doctor gentium, quid sit imago Dei. Gratias,
inquam, agentes Deo Patri, qui dignos fecit nos in
partem sortis sanctorum in lumine, qui eripuit nos de
potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii di-
lectionis suæ, in quo habemus redemptionem in remis-
sionem peccatorum, qui est imago Dei invisibilis
(Coloss. i). Dixi de imagine, dico etiam de figura. Novis-
simis diebus istis locutus est nobis Deus in Filio quem
constituit hæredem universorum per quem fecit et sa-
cula, qui est splendor gloriæ et figura substantiæ ejus,
portansque omnia verbo veritatis suæ (Hebr. i). Ecce,
Paulo apostolo docente, didicimus Christum esse ima-
ginem Dei, et illi hortantur materiales imagines
hanc intelligere debere. Iste dicit eundem Filium qui
est unius cum Patre substantiæ imaginem esse Dei
et splendorem gloriæ et figuram substantiæ ejus, et
illi dicunt opificum industria præparatas figuras ima-
ginem esse Dei. O execrabilis error! o impudens
dementia! o improvida vecordia! tanto imaginum
amore exstians, ut ea quæ de unigenito Dei Filio
dicta sunt, materialibus figuris conferre non erubescas.
Dicat etiam sanctissimus Augustinus quid sit
imago Dei, qui ab illis hanc materialem existere di-
xisse criminatur. Ait enim: « In Deo conditio tempo-
ris vacat: non enim potest recte videri Deus in tem-
pore generasse Filium per quem condidit tempora:

*« Nunquid ne quando et divinitatem et carnem ejus
adoramus, dividimus Christum? » Ex actione 7 synodi
Nicenæ in pseudoseptimæ, et Adriani papæ Capitu-
lari, restitimus deitatem et carnem. Ambrosius di-
vinitatem et carnem vocat divinam et humanam Christi
naturam, id est, θεότητα καὶ ἀνθρωπινότητα, si po-
sterior vox ferri posset, pro qua Patres solent σάρκα
cum apostolis hebræizantibus dicere: sed Latini hu-*

*manitatem non refugerunt interpretari. Synodus
Nicæna Ambrosii verba videtur Græce (videtur, in-
quam, nam non nisi Latinam versionem habemus)
θεότητα καὶ σάρκα reddidisse. Quod imperator ut cor-
ruptelam reprehendit. Ego puto interpretis hæc
culpam esse, qui synodum illam ex Græco sermone
in Latinum contulit.*

consequens autem est ut non solum imago ejus sit, A quia de illo est, et similitudo, quia imago est, sed etiam æqualitas tanta ut nec temporis intervallum impedimento sit. » Dic itaque etiam tu, sanctissime Ambrosi, quid de hac imagine sentire te constet. Defende beatum Augustinum per te favente Deo ad fidei rudimenta conversum, quem vides nunc ab imaginum adoratoribus infauste criminatum. Præbe ei adminiculum, ut exuat tantæ criminis mole qui quondam per te exutus est hæretici dogmatis errore. « Prophetæ, inquam, dicunt Christum qui est imago Patris invisibilis et figura substantiæ ejus, quod ipse sit splendor lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius. » Hoc ergo modo cum prophetis et apostolis Augustino meo, imo vero Dei cultori, tutelam conferre curabo. Vide quanta dicantur : splendor, quod claritas paternæ lucis in Filio sit; speculum sine macula, quod Pater in Filio; imago bonitatis, quod non corpus in corpore, sed virtus in Filio tota cernatur. Imago docet nos esse dissimiles, character expressum esse significat, splendor signat æternum. Imago itaque non vultus est corporalis, non fucis composita, non ceris, sed simplex de Deo, egressa de Patre, expressa de fonte : per hanc imaginem Philippo Patrem Dominus monstravit, dicens; *Philippe, qui me videt, videt et Patrem : et quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem? Non credis quia ego in Patre et Pater in me est. Vidit enim in imagine Patrem qui vidit in Filio* (Joan. XIV). Vide quam imaginem dicat : imago veritas est, imago ista justitia est, imago ista Dei virtus est; non muta, quia verbum est; non insensibilis, quia sapientia est; non inanis, quia virtus est; non vacua, quia vita est; non mortua, quia resurrectio est. Vides ergo quia dum imago dicitur, Patrem significat esse, cujus imago sit Filius, quia nemo potest ipse sibi imago sua esse. Quoniam igitur imaginem Dei non materiales imagines, ut illi garrunt, sed Dei Filium sanctorum Patrum sententiis approbavimus, restat ut qualiter in eo signati simus breviter explicemus. Signati itaque sumus in eo, quando secundum Apostolum in morte ejus baptizati sacrosancti unguinis liquore delibuti sumus, et accepimus Christiani nominis prærogativam, juxta illud quod ei in Canticis canticorum dicitur, *Oleum effusum est nomen tuum* (Cant. 1); impleturque divinum per Isaiam prophetam quondam promulgatum oraculum, quo ait, *Servientibus vero mihi vocabitur nomen novum* (Isa. LXII). Signamur ergo in eo qui secundum Apostolum signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris, in quo etiam Spiritus pignore signati sumus in die redemptionis: signati autem sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima imprimantur signaculo Dei, et illam recipiamus imaginem ad quam in exordio conditi sumus, quam peccando nec in totum amisimus, nec in totum in nobis intemerata remansit; quia si hæc in totum amissemus, nequam diceretur : *Quamquam in imagine ambulet ho-*

• Imo Joannis.

mo, tamen vane conturbatur (Psalm. XXXIX); et si hanc in totum intemeratam conservassemus, nequam Apostolus diceret : *Reformamini in novitate mentis vestræ* (Rom. XII); et illud : *In eandem imaginem transformamur a claritate in claritatem* (II Cor. III).

CAPUT XVII.

Quod Gregorii Nysseni episcopi, ex quo illi ad suum errorem astruendum testimonia trahunt et vita nobis et prædicatio sit incognita.

Quid in hac parte nobis observandum sit, apostoli a Pauli monitis perdocemur, qui ait : *Probate spiritus an ex Deo sint*; et iterum : *Noli credere omni spiritui, sed proba mentem* (I Joan. IV, in pr.); nam dum, ut præfati sumus, Gregorii Nysseni episcopi et vita nobis et prædicatio sit ignota, testimonia quæ de ejus opusculis proferuntur ad res dubias confirmandas, minus cernuntur esse idonea : unde ejus doctrina nec a nobis est insigni laude præferenda, nec admodum reprehendenda, sed illius dogmate cum cæterorum dogmatibus quos ignoramus postposito, restat ut post propheticas et evangelicas sive apostolicas scripturas illustrium etiam Latinorum doctorum quorum nobis et vita et prædicatio innotuit, sive Græcorum qui et catholici fuerunt et a catholicis æque in nostram linguam translati sunt, tantum dogmatibus contenti simus.

CAPUT XVIII.

Quod non ad adorationem imaginum pertineat testimonium quod de sexta synodo protulerunt.

Textus sane testimonii quod de sexta synodo in eadem nugarum agglomeratione, quæ pro adorandis imaginibus scripta est, taxasse perhibetur, talis est : « In quibusdam venerabilium imaginis picturæ agnus digito præcursoris monstratus designatur, quod in signum relictus est gratiæ, verum nobis per legem præmonstrans agnum, Christum Dominum nostrum. » Qui tamen nunquam non ita ab illis prolatus sit sicut in eadem synodo habetur, nec sic quidem ut ab illis usurpatus est, cujusdam imaginum adorationis quamdam fecisse dignoscitur mentionem; sed cum pene nullum habeat latinæ integritatis vigorem, sensuque sit tepidus verbisque illepidus, et quadam ex parte ratione nudatus, nullum tamen eorum errori adminiculum præbere monstratur.

CAPUT XIX.

Quod sententia Joannis Constantinopolitani episcopi, quam illi in testimonium adorandarum imaginum trahunt, non ad id quod illi putant pertinere dignoscitur.

Sed neque sententia Joannis Constantinopolitani episcopi, quamquam ab illis mutilata sit, sicut et cæteræ sanctorum Patrum sententiæ quas in eadem synodi scriptura depravatas ab illis reperimus, quoddam illorum errori deferre creditur adjutorium : quippe cum in eadem non illarum imaginum quædam mentio sit quæ in basilicis esse consueverunt, sed illarum quas gentili et superstitioso ritu Romanorum imperatores ostentabiliter ob sui favoris

arrogantiam adorare consuevit. Quam quidem sacrilegam impietatem ita nullos antiquorum regum reperimus habuisse, sicut et pene nullam gentem tantæ crudelitatis tantorumque idolorum servitiis subditam, ut illam, uspiam legimus existisse. Magnæ ergo crudelitatis et revera magnæ crudelitatis et fortitudinis quondam fuit, quæ a propheta Daniele in expositione quadrifidæ statuæ, quæ quatuor fortissimorum mundi regnorum præsignum fuit, post caput aureum, quod Assyriorum sive Chaldeorum regnum signavit; pectus vero argenteum, quod Medorum Persarumque regnum figuravit; femora vero ærea, per quæ Macedonum regnum monstratum est, in cruribus ferreis designata est: et quomodo ferrum conterit et domat omnia, ita hæc pene omnia regna edomuit. Quæ e iam a præfato propheta in quatuor bestiarum visione post læenam, per quam Babyloniorum regnum monstratum est, et ursum per quem Medorum et Persarum regni successio designata est, sive pardum per quem Macedonum regnum figuratum est, quarto nimirum loco sicut in statua in cruribus ferreis, ita etiam in bestiis quædam terribilis ac formidolosissima bestia dentes ferreos habere describitur, de qua nunc dicere longum est: in qua non sint, sicut in cæteris bestiis, singula, sed omnia quæ in superioribus fuere crudelitatis indicia, quæ gentes quas delevit, devorasse, quas vero tributis addixit, pedibus conculcasse dicitur, et in tantum dæmonum culturis inservivit, ut quarundam gentium quas subegerat idola suis nihilominus idolis socians infeliciter adoraret. Unde vanissimum et ab omni ratione seclusum est, ab ea re intra sanctam Ecclesiam sumere exempla quæ propter gentilitatis maculam prorsus a catholicis creditur abdicata: nisi forte illud in hac parte concedatur, ut ab errore error fulciatur, et res vana rem nihilominus vanam habeat in exemplum, resque obliqua a re non recta putetur accipere posse munimen. Textus igitur sententiæ Joannis (si tamen ejusdem Joannis est) hoc modo in eadem dementissima synodi lectione taxatus habetur: « Nonne eum qui induetur injurias? nescis quia si quis imaginem imperatoris injuriat, ad eum ipsum imperatorem principaliter dignitati ejus affert injuriam? Nescis quia si quis imaginem ex ligno aut ex colore detrahet, non sicut ad elementum sine anima ausus judicatur, sed sicut adversus imperatorem dissegregata imaginem totidem imperatoris gestans ei, injuriam ad imperatorem deducit? » Et iterum idem de eodem Patre, sermone in quinta feria Paschæ: « Omnia facta sunt propter gloriam Dei: usu vero nostro nubes ad imbrarium ministerium, terram ad fructuum abundantiam, mare navigantium absque invidia omnia famulantur homini, magis autem imagini Dei. Neque enim quando imperialis vultus et imagines in civitates introducuntur, et obviant iudices et plebes cum laudibus, non tabulam honorantes neque effusæ cereæ scripturas, sed figuram imperatoris, sic et creatu-

ram non terrenam speciem honorat, sed eadem ipsam cœlestem figura reveretur. » Quæ sententia quanquam locutionem phaleris et verborum eruditione careat, et procul a negotio cui imposita est evagari credatur, nec illorum assertioni eam præbere solatium, nec nostræ constat quoddam conferre dispendium, nec aliquod Christianæ religionis sensibus inculcare dissidium: præsertim quæ ne divinæ imaginis characterem in nobis malis operibus inquinatum, neve et ad ejus imaginem et similitudinem conditi sumus peccando ejusque imaginem et similitudinem potuendo injuriam irrogemus, hoc dicere videatur, ut quisquis imperatoris imagini injuriam irrogat, non imagini, sed eidem imperatori injuriam irrogare credatur. Quod autem dixit, *nubes*, terram sive mare famulari imagini Domini, non hoc pro manufacta et irrationabili imagine dixit, si tamen idem quem illi dicunt aut quislibet catholicus dixit, sed aut pro Christo, qui est imago Dei, cui flectitur omne genu cœlestium, terrestrium et infernorum, aut pro homine, qui utique ad Dei imaginem conditus pene omnibus visibilibus creaturis prælatus est. Quod si quis contentiosus pro insensatis dictum fuisse arbitretur imaginibus, asseveret quo pacto, quove modo, quave familiaritate, nubes, terra, mare imaginibus famulentur, et mox assertionem suam magna ex parte fultam habere dignoscetur. Si ergo vulgus partim ketitæ bacchatus effrenis, partim sæcularis pompæ novitate accessitus, partim ventosi honoris inflatione cupidus, partim adulationis vitio famulatus, partim publicæ securis metu perterritus, imperatorum imagines vanis et perniciosis laudibus honorat, quid ad nos qui gloriamur in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem nobis mundus crucifixus est nosque mundus? quorum conversatio in cœlis est, qui cum Apostolo dicimus, *Nobis quibus Christus crucifixus est, quid nobis cum foro?* (I Cor. vi), qui tanto errori obviti potius quam assensum præbere debemus, qui non solum ab eo exemplum ad adorandas imagines minime sumere, sed etiam eum cum suis sequacibus prorsus execrari debemus.

CAPUT XX.

Quod non ad adorationem imaginum pertinet, ut illi asserunt, sententia beati Cyrilli in expositione Evangelii secundum Matthæum.

In eo etiam quod dicitur beatum Cyrillum Alexandrinæ urbis antistitem dixisse: « Depingitur enim fides quod in forma Dei existit verbum, sicut et nostræ vitæ redemptione oblatus est Deo, secundum nos similitudine et factus homo, » quanquam aut interpretis imperitia, aut scriptoris vitio semiplenum sensum habere videatur, non tamen ibi quodammodo imaginum adoratio innuitur: sed neque in eo quædam hujus erroris, non dicam affirmatio, sed nec etiam mentio fit, quod dicant eum post pauca dixisse: « Imaginum nobis explent opus parabole significantium virtute, cui quomodo et oculorum adhiberi et palpatu manus afferri in vestigiis non-

tibus inadparabiliter habens visionem. » Quoniam ergo hic liber apud nos non habetur, qui utique Græco sermone editus esse a præfato doctore perhibetur, hujus capituli sensus in incompositis et in impropriis dictionibus ita nobis per conjecturam sensus quærens est, veluti quis in pulvereis vel in cujuslibet materiæ sordidis involucris nummos quærat. Hoc enim, ut conjicimus, hujus capituli textus significare videtur, quod dum Christus in forma Dei existens Verbum, nostræ carnis similitudine indutus et factus est homo, et pro nostræ vitæ redemptione oblatu Deo in se vera Patris imagine ejusdem Patris visionem nobis ostendit juxta illud: *Qui videt me, videt et Patrem* (Joan. xiv); et in parabolarum imaginacionibus, ita nostris sensibus mysteriorum significavit arcana, sicut in imaginibus, earum rerum cujus sunt imaginatio quodammodo monstratur: hoc quidem juxta conjecturæ ambiguitatem, cæterum exclusis dubietatis ambagibus, nullam hic imaginum adorationem designari manifestum est.

CAPUT XXI.

Quod non sit contra religionem Christianam, ut illi dicant, non colere et non adorare imagines.

Magna quidem sunt Christianæ religionis instrumenta, quæ quanquam ex fidei soliditate et ex dilectione Dei et proximi pendeant, singillatim enumerare longissimum est: inter quæ nullum penitus locum imaginum cultus et adoratio tenent, quoniam quidem nullo antiquitatis instituuntur documento, vel fulciuntur exemplo, sed pene cunctarum divinarum Scripturarum abdicantur eloquio. Solum namque Deum colere, ipsum adorare, ipsum glorificare debere, totius divinæ Scripturæ tuba terribilis intonat. Unde cavendum illis est, et modis omnibus pertimescendum, ne dum imaginum cultum et adorationem Christianæ religioni ingerere nituntur, singularem unius Dei cultum et adorationem frustrari videantur. Quæ duo ita inter se mutuò reluctantur, et si unum steterit, aliud stare non possit. Si enim singularis cultus soli et uni Deo debitus inconvulsus erit, et revera inconvulsus erit, imaginum cultus modis omnibus cassabitur: et si imaginum cultus non convellatur, soli et uni Deo cultus debitus non erit singularis. Ac per hoc si religionis Christianæ arx sive munimen et gloriosum insigne unius Dei cultus et adoratio est, imo quia est, hanc imaginibus vel quibuslibet rebus exhibere contra religionem Christianam est; et si hæc non adorare seu colere contra religionem Christianam est, ut illi defrunt, solum Deum adorare seu colere, ejusque cultus et adorationis arcem singularem esse fateri contra religionem Christianam erit. Solum igitur Deus colendus, solus adorandus, solus glorificandus est, de quo per prophetam dicitur, *Exaltatum est nomen ejus solius* (Psal. cxlviii); cujus etiam sanctis qui, triumphato diabolo, cum eo

• Solum namque Dominum colere. Correxerit Lindenbruchius, *Deum colere*, et placet. Natus error ex compendio scripturæ. Sic infra cap. 26, ubi vulgo

regnant, sive quia viriliter certaverunt ut ad nos incolumis status Ecclesiæ perveniret, sive quia eandem ecclesiam assiduis suffragiis et intercessionibus adjuvare noscuntur, veneratio exhibenda est: imagines vero omni sui cultura et adoratione seclusa, utrum in basilicis propter memoriam rerum gestarum et ornamentum sint, an etiam non sint, nullum fidei catholicæ afferre poterunt præjudicium, quippe cum ad peragenda nostræ salutis mysteria nullum penitus officium habere noscantur.

CAPUT XXII.

Quod non bonam habeant memoriam qui ut non obliviscantur sanctorum vel certe ipsius Domini, idcirco imagines erigunt.

Mihi autem, ait Propheta, adhærere Deo bonum est (Psal. lxxiii); qui cum sit spiritus, juxta illud, *Dominus Deus spiritus est* (Joan. iv), et in spiritu et veritate adorari debeat, non ei carnaliter, sed spiritaliter quis adhærere potest, nec corporalibus ei sensibus sed rationali animæ intuitu jungi valet. Quamobrem, ut ait sanctissimus Augustinus, « S. l. uberrime admonemur averti ab hoc mundo qui profecto corporeus est et sensibilis, et ad Deum, id est, veritatem quæ intellectu et interiore mente capitur, quæ semper manet, et ejusdem modi est quæ non habet imaginem falsi, a quo discerni non possit, tota alacritate converti. » Ad contemplantum itaque Christum, qui est Dei virtus et Dei sapientia, sive ad intuendas virtutes quæ ab eò in sanctis ejus derivate sunt, non corporeus nobis visus, quem communem cum irrationalibus animantibus habemus, sed spiritalis est necessarius, quem sibi impertientium Propheta a Domino postulabat cum dicebat: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua* (Psal. cxix). Ilunc ergo spiritalem auditum non carnales aures, Dominus quærebat cum dicebat, *Qui habet aures audiendi audiat* (Math. xi, Marc. iv, Luc. xiv). His sensibus privati pro culpa perfidiæ populum Israel, non membris debilitari jubet, cum Isaïæ prophetæ dicit: *Excæca cor populi hujus, et aures ejus aggravata, et oculos ejus claude, ne forte videant oculis suis, et auribus suis audiant, et corde suo intelligant* (Isa. vi). Quæ dum ita se habeant, magna se cæcitate obrutos esse fatentur qui vim illam animæ, quæ memoria nuncupatur, ita se vitiatam habere demonstrant, cui nisi imaginum adminiculum suffragetur, ab intentione servitutis Dei et veneratione sanctorum ejus recedere compellatur; nec se idoneos arbitrantur mentis oculum supra creaturam corpoream levare ad hauriendum æternum lumen nisi creaturæ corporeæ adjutorio fulciantur. Sed ne fortè sui erroris murum his tentent tueri munitionibus eo quod et nos ob memoriam rerum gestarum imagines quibuslibet habendas esse concedimus, his a nobis eorum firmitas arietibus, tantis veritatis quatietur impulsibus quod aliud est eas habere oblivionis tilegitur, inter Dominum et homines verus interpret, emendavimus, *Deum et homines*. Nec alibi semel huic vitio medicinam adhibuimus.

more, aliud ornamenti amore; aliud voluntate, A aliud indigentia; aliud idcirco videre ne Dei et sanctorum ejus valeat quis oblivisci, aliud ideo spectare ut gestarum rerum possit reminisci; aliud est eas res videre quæ, nisi videantur, non obsunt, aliud eas quæ, nisi ut videantur, officiant, cum videlicet sine imaginum intuitu homo salvari possit, sine Dei vero notitia omnino non possit. Cum ergo mens hominis ita ei inhærere debeat ad cujus imaginem condita est, ut nulla creatura interposita ab ipsa veritate, quæ Christus est, formetur, dementissimum est eam interpositis materialibus imaginibus ne ejus oblivionem patiatur admoneri debere, cum videlicet hoc infirmitatis sit vitium, non libertatis indicium. Quia vero descensio Christi ad inferos, sive ascensio ejus ad cœlos, sive spei nostræ fructus non in rebus visibilibus sed in corde tantum quærendus sit, Paulus apostolus testatur cum dicit; *Spes quæ videtur non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus* (Rom. viii). Et iterum, *Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendit in cœlum? id est, Christum deducere: vel quis descendit in abyssum? Hoc est Christum ex mortuis revocare. Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo, hoc est, verbum fidei quod prædicamus, quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et in corde tuo credideris quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris: Corde enim creditur ad justitiam, oris autem confessio fit ad salutem* (Rom. x). Multa quidem ad rem pertinentia et huic negotio necessaria in hoc capitulo dici poterant, si brevitatis, cui studemus, permitteret.

CAPUT XXIII.

Quod contra beati Gregorii Romanæ urbis antistitis sententiam institutum sit imagines adorare seu frangere.

Imagines sane quarum insolentissimæ adorationis amor Constantino et matri ejus Hærenæ necnon et Tarasio Constantinopolitano episcopo exercendæ synodi causa exstitit, quorum discutendus error præsentis nobis disputationis materiam præbuit, a beato Gregorio Romanæ urbis antistite et adorari prohibentur et frangi, qui non longe a causa vagantibus verbis nullisque dubietatis ambagibus involutis sermonibus, sed proprie ac pure, quid in hac parte observandum quidve tenendum sit Sereno Massiliensi episcopo suis mandavit apicibus. Nam dum isti prædecessores sive parentes suos qui eas fregere execrabili ter damnare perhibeantur, et illi istos qui eas adoraturi erant abominabiliter damnasse credantur, inter has diversi erroris acies ad unius socordix bivium tenentes medium, a se præfatus interpo-

nit antistes, et utrique parti inter se mutuo coiffigenti arma præbet, cum et istos qui eas adorant cum illis qui eas fregere: et illos qui eas fregere cum istis qui eas adorant pontificalis teli cuspede ferit. Et istis hinc adorantibus, illis inde frangentibus spretis, nostræ partis sibi Ecclesiam asciscit, quæ mediocritatis callem recti itineris carpens, et in ornamentis ob memoriam habere concedit, et istos hinc adorantes, illos illinc frangentes despiciendo postponit: sic enim præfatum Serenum et laudasse quia adorare prohibuerit, et reprehendisse quia fregerit, idem venerabilis papa perhibetur: « Perlatum, inquit, ad nos fuerat quod inconsiderato zelo succensus sanctorum imagines sub hac quasi excusatione ne adorari debuissent, confringeres: et quidem qui eas adorare vetuisses omnino laudavimus, fregisse vero reprehendimus. » Et post pauca: « Frangi ergo non debuit quod non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendas solummodo mentes fuit nescientium collocatum. Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit, si zelum discretionis condisses, et ea quæ intendebas salubriter obtinere et collectum gregem non dispergere, sed potius poteras congregare. » Putabat enim idem venerabilis præsul in imaginum comminutione populares animos perturbatos, et ideo pusillorum scandalum pertimescens hæc inferebat. Unde et in subsequentibus eum instruit qualiter eas et habere in ecclesiis quibuslibet permittat, et adorare modis omnibus devitet. Ait enim: « Convocandi sunt diversi Ecclesie filii eis que Scripturæ sacræ est testimoniis ostendendum, quia omne manu factum adorari non liceat, quoniam scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies*: ac deinde suljungendum, Quia picturæ imaginum quæ ad ædificationem imperiti populi factæ fuerant, ut nescientes litteras ipsam historiam intendentes quod dictum sit discerent, transisse in adorationem videras, idcirco commotus es ut eas imagines frangi præciperes: atque eis dicendum, « Si ad hanc instructionem ad quam imagines antiquitus factæ sunt habere vultis, in ecclesiis eas modis omnibus et offerri et haberi permittas, atque indica quod non tibi ipsa visio historix, quæ pictura teste pandebatur displicuerit, sed illa adoratio quæ picturis fuerat incompetenter exhibita. Atque in D his verbis eorum mentes demulcens eos ad concordiam tuam revoca: et si quis imagines facere voluerit, minime prohibe, adorare vero imagines omnibus modis devita. » Ecce quo magisterio quoque documento venerandi pontificis imbuti imagines in ecclesiis habere non renuimus, sed earum adorationem prorsus abdicamus; cujus institutis contraire se, quisquis eas vel frangit vel adorat, modis omnibus recognoscat.

^a Se præfatus interponit Antestis. Non recte emendator correxit, *antistes*, cum illud in toto hoc opere ad eam faciem constantissime scribatur. Huguitione in

Vocabul.: « Antestor, scribitur ubique per *te*, non *ti*; unde *antestis*. »

CAPUT XXIV

Cum præter Deum solum nihil aliud debeat adorari, aliud est hominem adorare charitatis et salutationis officio, aliud imagines manufactas.

Adeo genus humanum Deus dilexisse credendus est, ut in ipso conditionis ejus exordio non utcunque, sed ad suam imaginem et similitudinem id condiderit, et creaturis cæteris prætulerit, et a florigeræ sedis felicitate per peccata ad hujus mortalitatis ærumnas transmissum stupendis miraculis et luculentis vatum oraculis erudire per momenta temporum non desierit: et angelis qui utique ab eo peccando disceserant, perpetua damnatione multatis, ut id denuo sociaret, hominem assumere non desexerit, dicente Apostolo: *Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahamæ apprehendit (Hebr. 11)*. Unde datur intelligi aliud et longe aliud esse hominem adorare salutationis gratia, qui tot meritorum prærogativis pollet, aliud imagines quæ his omnibus carent; aliud est hoc homini humilitatis gratia exhibere qui opus Dei est, quam imagini quæ opus artificis est; aliud est illam naturam humilitatis officio adorare quæ in cæli rege ab angelis et archangelis adoratur, aliud illam quæ usibus non solum hominum, sed et cæterorum animalium adhibita famulatur. Quantum ergo opera Dei eminent humanis operibus, efficientia effectis, rationabilia irrationabilibus, sensibilia insensibilibus, viventia non viventibus, tantum adoratio quæ, ut prædicimus, humilitatis et salutationis officio erga homines agitur, adorationi quæ imaginibus superstitione et superflue exhibetur.

Quoniam quidem homines Deus non imagines diligere jussit, propter homines Filium suum in mundum, non propter imagines misit; ab hominibus Pater vocari, non ab imaginibus voluit, et Dominus in Evangelio non ait: *Nolite scandalizare unam de imaginibus istis, sed, unum de pusillis istis: quoniam angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in cælis est (Matth. xviii)*; et Apostolus invicem nos honore prævenire (I Pet. ii), non imagines honorare hortatur. Quia ergo melior sit opifex opere et efficiens effectis, liber Sapientiæ testatur, ait enim: *Nemo enim sibi similem homo poterit Deum fingere: cum sit enim mortalis mortuum fingit manibus iniquis (Sap. xv)*. Melior est enim ipse his quos colit, quia ipse quidem vixit, cum esset mortalis, illi autem nunquam; et beatus Augustinus ait: « Fateor tamen altius demersus esse qui opera hominum deos putant, quam qui opera Dei. » Hoc quidem de idolis eorumque cultoribus. Cæterum illi qui intra sanctam Ecclesiam in sacro eloquio solum Deum adorandum solumque colendum prædicant, et ut imagines adorentur synodos aggregant, videant ne forte domesticam pacem intestino bello perturbent et prosperitatem rerum nostrarum isto errore quasi quodam civili bello commaculent. Quod facillime vitare poterunt si intra metas prophetiæ et evangelicæ sive apostolicæ prædicationis contineantur, et exclusis vocum novitatibus

A sanctorum Patrum solummodo institutus contenti sint.

CAPUT XXV.

Quod nusquam ab apostolicis exemplis aut verbis, ut illi garriunt, imagines adorare institutum sit.

Ecclesiasticæ norma institutionis prophetarum et apostolorum vel ipsius Domini aliquando nobis commendatur verbis, aliquando exemplis, aliquando obumbratis, aliquando patefactis monstratur oraculis, nonnunquam etiam figuratis, nonnunquam simplicibus perdocetur eloquiis, inter quæ omnia omnium rerum adoratione inhiibita, salva adoratione qua nos mutuo salutantes adoramus, solius Dei adoratio instituitur. Nam dum hanc imaginibus hi qui illarum cremantur amore exhibendam ab apostolis fateantur esse traditam, dicant necesse est quibus ab illis exemplis sit institutum, quibusve documentis constet esse promulgatum. An forte Petrus hanc imaginibus exhibendam instituit, qui Cornelium ne se adoraret blande compescuit? An Joannes, qui angelum adorare cupiens, ne id faceret, sed ut Deum adoraret audivit? An Paulus, qui hanc superstitione Lycaoniibus sibi inferre cupientibus expavit? An Barnabas qui hanc pariter cum Paulo refugit? Cum ergo angelus et apostoli se adorari prohibeant, quis tam vecors tanque vesanus est qui dicere audeat eos imagines adorari instituisse: præsertim qui etsi se adorari deberent, cum videlicet alterius meriti alteriusve definitionis sint angeli, sive homines, et alterius imagines. Si igitur angeli sive homines, ut præsentis exempli ratio docet, minime adorandi sunt, salva adoratione quæ charitatis et salutationis officio exhibetur, multo minus imagines quæ rationis expertes sunt, nec salutatione nec adoratione dignæ eo quod insensatæ sint, adorandæ sunt: quæ si adorandæ non sunt, imo quia non sunt, duplex illi in hac parte deliquium patrare perhibentur sive quia eas adorant, sive quia ut hoc facerent ab apostolis sibi traditum esse mentiuntur. Apostolus denique Paulus evangelicus ille stabularius, qui a visione patriæ cælestis genus humanum digressum, et ad hujus defectionis ærumnas dilapsum, et a malignis spiritibus vulneratum, a custode omnium ad sanandum prædicationis verbis lenibus et austeris accepit, cui Redemptor duplicis scientiæ sive duorum Testamentorum pecuniam concedit, et si quid ad erudiendum redemptionis populum consilium dans supererogaverit, redditurum se ei esse promittit, nec in his de quibus libere præcepta dat, nec in his de quibus supererogans consilium dat, sicut de virginibus fecisse perhibetur, nihil tale de imaginum adoratione, ut illi somniant, uspiam instituisse vel præcepisse reperitur. Nam et idem doctor gentium cum discipulis Timotheo et Tito scriberet, instruens eos et docens de ordinatione episcopatus, presbyterii et diaconii et omnis ecclesiasticæ disciplinæ, sive de spiritali conversatione et hæreticis vitandis, ideo imaginum adorationem minime instituit, quia hanc a religione Christiana alienam esse cognovit: qui et in cæteris epistolis quas universo orbi scripsit,

quæ vitanda essent quæve sequenda. edocens, hanc A penitus rem parvipendit, quam nec abnuere quemdam errorem, nec statuere quamdam credidit esse virtutem. Qui ergo has non adorare scelus, has autem adorare inter prima fidei sacramenta ab apostolis institutum esse delirant, perpendant quoniam idem Vas electionis nec eas spernere inter scelera enumeret, cum dicit: *Manifesta sunt autem opera carnis quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitia, contentiones, emulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, hæreses, invidia, homicidia, ebrietates, comestiones, et his similia quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt regnum Dei non consequentur (Gal. v).* Nec eas adorare inter spiritalis fructus enumerat, cum dicit, *Fructus autem spiritus est, charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, fides, modestia, continentia: adversus hujusmodi non est lex: qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitis et concupiscentiis (Ibid.).* Sed neque in eadem eloquentiæ venustate, qua sensus suos quibusdam rivulis per membra et cæsa et decentes circuitus rhetorico de flumine derivans ab anaphora incipit, et per *σχίστος ὀνομασίων* decurrit, et contraria contrariis per topicorum argumentationem quam philosophi a contrariis nominat opponens, pulcherrimis antithetis, orationem suam honestat; ubi hujus vitæ tempus acceptabile, poenitentia videlicet aptum, et dies salutis id est ad bene agendum aptos, denuntiat, inter cæteras quas enumerat virtutes hujusce adorationis quamdam vel levem fecisse noscitur mentionem. Ait enim: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis: nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum, sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitatis, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma justitiæ a dextris et a sinistris, per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam, ut seductores, et veraces: sicut ignoti, et cogniti: quasi morientes, et ecce vivimus: ut castigati, et non mortificati: quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletantes: tanquam nihil habentes, et omnia possidentes (II Cor. vi).* In quo virtutum catalogo, ut præfati sumus, idem egregius prædicator imaginum adorationem insereret, si hanc harum sociam Ecclesieque proficuum esse decerneret, quam dinumerare ideo distulit quia hanc utilem minime esse persensit.

CAPUT XXVI.

Quod non parvi sit erroris manufactas imagines arcæ testamenti Domini conquare conari, ut illi in sua synodo facere conati sunt.

Magnæ absurditatis imo temeritatis est arcæ testamenti Domini imagines conquare conari, cum tot mysteriorum indicis ab illa noscantur differre; et

A rei quæ condita est Dominicæ vocis imperio res assimilare quæ cujusbet artificis conduntur arbitrio. Siquidem illa condita est Domino imperante, istæ conduntur artis industria juvante; illa a sancto viro Moyse, istæ a quolibet opifice; illa a legislatore, istæ a pictore; illa redundet mysteriis, istæ colorum tantummodo fucis; illa et præsentibus fuerit in miraculorum stuporem, et de futuris mystica quedam et arcana significavit; istæ et præsentibus miraculis, et futurorum significationibus nudæ rebus sunt tantum memoriâ ingerant. De cujus typicis præfigurationibus sive horum quæ intra eam sunt in superiore libro monstratum est, nunc vero quantum a manu factis imaginibus differat, breviter exsequendum est. Qui igitur materiales imagines B a quibuslibet opificibus conditas, arcæ testamenti Domini, quæ Domino imperante, Moyse obediente, condita est, æquiparare contendunt, inveniunt, si queunt, opificem qui Moysi meritis æquiparari queat, qui flumineis sit fluctibus expositus, cujus salus inter lymphaticos cursus Deo soli relinquatur, a quibus exceptus et matri restituatur, et ab his quibus perimi jussus fuerat, deliciosissime ali jabeatur: qui omni sapientia Ægyptiorum eruditus sit, qui videat arboreos ramos incendia pati et non uri, qui in retur fragilem materiam admirabili igne, nec modicum nulla ei dando alimenta pati dispendiam, vel potius inde voce emissa se ex nomine vocari, et mystica silii præce, ta et spem liberandæ gentis et adimplendæ paternæ promissionis dari; qui obstupescat suæ virgæ rigorem in sinuosum conversum esse draconem, cujus administratione Nilloolæ decem prodigiis feriantur plagis, qui Ægyptiis opibus ditatis cunels, et æquoreos fluctus pede sicco transmeantibus, dux fieri valeat; qui amaras aquas in dulcem convertat saporem, et jejunam silicem lectu virgæ undifluum cogat evomere liquorem; qui extensione manuum hostiles tumultus vinci compellat, et suos victoria potiri concedat; qui inter terrificos tubarum strepitus, et fulminum coruscationes, et nubis densissimæ umbrationem, et crepitantium igulium rogos exterritus et tremebundus montem conscendat, legem accipiat, et inter Deum et homines verus interpretas a Domino promulgata præcepta populis observanda demonstret; qui secundum exemplar quod ei in monte monstratum fuerit, tabernaculum faciat, quod cum ingressus fuerit gloria Domini operiat; qui sit mitissimus super omnes qui morantur in terra, ad quem loquatur Deus sic ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum, qui donec sol quater decies ortum occasumque perficiat, omni cibo penitus potuque careat, cujus facies nino splendore vix intueri queat; qui de duobus regibus mirabiliter triumphet, qui quater tricenis annorum cursibus exemptis nec oculorum caliginem, nec dentium motionem patiat; qui faciat ex quolibet materia imaginem quæ tot redundet mysteriis et exuberet sacramentis, ut in ejus superficie tremenda audiantur oracula; ante cujus conspectum

hostica terrore quatantur agmina, et per medium sui arentem præstent transeuntibus tramitem flumina, et antiquæ urbis in momento funditus eversa pugnacibus legionibus ingressum undique præbeant moenia, quæ vocetur scabellum pedum Dei nostri; ad cujus introitum pavendis hostium regio feriat flagellis, quam indomite contra naturam vaccæ vitulis post terga relictis ad Israeliticam terram plaustrum novi gestamine trahant, ad cujus regressum stupendis indigenæ terreantur miraculis, antequam egregius propheta et rex infulatus magna cum exultatione ludere non erubescat, et eam ad locum destinatam in musicis concentibus hymnorumque suavisonis modulaminibus introducat: quæ dum et suis et opificis tot signorum emicuerit prærogativa, non immerito arcæ testamenti Domini poterit coæquari. Cum ergo nec tanti meriti opifex, nec tantæ gloriæ opificium reperire valuerint, restat ut legislatorem nostræ ætatis hominibus, et arcam testamenti Domini manufactis imaginibus modis omnibus anteponan; nec res tam viles tamque mysteriis nudas rei tam sublimi totque mysteriorum insignibus exuberanti æquiparare conentur. Nam si, ut illi delirant, imagines arcæ testamenti Domini assimilari queant, necesse est ut quiddam sit circa eas quod propitiatorio assimilari queat, necesse est ut metuenda inde oracula dentur. Non autem inde quædam oracula dantur: non igitur, ut illi desipiunt, imagines arcæ testamenti Domini assimilari queant.

CAPUT XXVII.

Quod magnæ sit temeritatis ingenisque absurditatis sæpe memoratas imagines corpori et sanguini Dominico æquiparare velle, sicut in eadem vanitate quæ pro illis scripta est legitur.

Cum Dominus in Evangelio dicat: *Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate (Joan. iv)*, miramur eorum vesaniam qui in adorandarum imaginum tantam exarsere socordiam, ut cum eas nec spiritum nec veritatem esse constet, non solum adorare, sed etiam corpori et sanguini Dominico æquiparare eas præsumant dicentes: « Sicut corpus Dominicum et sanguis a fructibus terræ ad insigne mysterium transit, ita et imagines artificum industria compaginatæ ad earum personarum in quarum similitudinem compaginantur, transeant venerationem. » Cum scilicet corporis et sanguinis Domini sacramentum ad commemorationem suæ passionis et nostræ salutis nobis concessum ab eodem mediatore Dei et hominum, per manum sacerdotis et invocationem divini nominis conficiatur, imagines vero nullius manus impositionis vel consecrationis mysterio indigentes, non ab aliis nisi ab his qui pictoriæ artis experientia imbuti sunt et conficiendorum colorum peritiam habent, vel ab his qui fabrilis vel cælaturæ vel certæ alicujus artis comperta institutione et cognita vi materiæ vultus componunt, formari et compaginari noscantur. Et nimirum ad norum consecrationem sacerdos infulatus, circumstantis populi deprecationes suis precibus miscens, eum interno rugitu memoriam faciat Dominicæ pas-

sionis, et ab inferis resurrectionis, necnon et in cælos gloriosissimæ ascensionis, et hæc perferri per manus angeli in sublime altare Dei et in conspectum majestatis deponat: pictor vero patrandi operis loca congrua appetens, in harum formatione colorum tantum venustatem et operis supplementam quærat. Nimirum igitur nimumque a veritatis, rationis et discretionis tramite distat, qui corpori et sanguini Dominico imagines æquiparare conatur. Nam Melchisedech rex Salem, sacerdos Dei summi, in typo Domini corporis et sanguinis, non imaginem quamdam, sed panem et vinum legitur obtulisse. Nam et Mosaico ore in præfiguratione nostri Redemptoris, cujus carnem in remissionem peccatorum sumimus, et sanguinis tinctione percussantis angeli impetum evadimus, agnus per familias comedi jubetur, et colendarum vel adorandarum imaginum usus omnino abdicatur. Psalmographus quoque et panem angelorum, Christum videlicet, ab hominibus manducandum, et imaginum conditores similes his quæ conduntur imaginibus fieri suavisona modulatione cantavit. Ipse namque auctor humani generis, qui pro salute nostra carnem nostri causa non est dedignatus accipere, cum et Veteris Testamenti terminum et Novi, appropinquante suæ sacratissimæ passionis die, salutiferum constitueret initium, et in se lapide angulari duos ex adverso parietes connectens, et secundum Apostolum faciens ntraque unum, accepto pane, benedicto ac fracto, hoc salutare discipulis dedit præceptum: *Accipite, inquit, et manducate, hoc est corpus meum: similiter et calicem postquam cenavit accipiens, dedit discipulis suis dicens, Accipite et bibite: hic est enim calix sanguinis mei Novi et æterni Testamenti qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Hæc quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis (I Cor. xi)*. Cum ergo isitius evidentissimi et sacrosancti mysterii et per Veteris Testamenti mysticas figuras, et per Novi institutionem salutiferum et luce clarius teneat Ecclesia documentum, adorandarum imaginum huic non est coæquandus insolentissimus usus, qui videlicet non solum fieri non jubetur, verum etiam et per paginam Veteris Instrumenti interdicitur, et in Novi serie Testamenti non solum non conceditur, verum etiam reprehenditur. Qui enim dixit: *Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus (Joan. vi)*; et: *qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in illo (Ibid.)*, non dixit: Imago mea vere est vita, et pictura nomini meo ascripta vere est salus, et qui piægit meam similitudinem, et adorat meam imaginem manufactam, in me manet et ego in illo. Et qui dixit, *Nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis (Ibid.)*, non dixit, Nisi depinxeritis meam imaginem, et adoraveritis meam pictoria arte constructam similitudinem, non habebitis vitam in vobis. Qui igitur dixit: *Ego sum panis vivus qui de cælo descendi, si quis ex ipso manducaverit non morietur,*

*sed habebit vitam æternam, et ego suscitabo eum in novissimo die (Joan. vi); et iterum: Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo propter Patrem, et qui manducavit me, ipse vivit propter me (Ibid.); et iterum: Illic est verus panis Dei qui de cælo descendit, et vitam tribuit mundo: qui manducaverit ex eo permanet in æternum, et panis quem ego dabo ei caro mea est pro mundi vita. Qui credit in me non esuriat neque sitiet unquam (Ibid.), nihil tale uspiam de imagine legitur dixisse, cum videlicet, ut præfati sumus, commemorationem suæ sacratissimæ passionis non in artificum, non in mundanarum artium opificiis, sed in consecratione sui corporis et sanguinis constituerit, nec fidem et confessionem suam in picturis, sed in ore et corde fieri decreverit, dicente Scriptura: Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem (Rom. x). Cum enim dicit: Si manseritis in me et verba mea in vobis manserint (Joan. xv), evidentissime ostendit non imagines in nobis et nos in imaginibus permanere debere, sed nos in se per fidem, et verba sua in nobis per lectionis studium et operis complementum necessario mansura designat. Paulus quippe apostolus, Vas electionis, corporis et sanguinis Dominici sacramentum non omni sacramento æquiparandum, sed pene omnibus præferendum esse conspicuus dicit, *Probet enim se homo, et sic de pane illo manducet, et de calice bibat. Qui autem manducavit et bibit indigne, iudicium sibi manducavit et bibit (I Cor. xi)*. Cum ergo tantæ sollicitudinis studio probandos eos qui ad hæc sumenda accedunt ostendat, et qui negligenter et indigne ad hæc percipienda conveniunt, tantæ animadversionis telo feriat, nihil huic simile de his qui imaginum adorationem refugiunt profert, sed e contrario de his qui male imaginibus utuntur dicit: *Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem corruptibilis hominis (Rom. i)*, et cætera. Multum igitur, et ultra quam mentis oculo perstringi queat, distat sacramentum Dominici corporis et sanguinis ab imaginibus pictorum arte depictis: cum videlicet illud efficiatur operante invisibiliter spiritu Dei, hæc visibiliter manu artificis; illud consecratur a sacerdote divini nominis invocatione, hæc pinguntur a pictore humanæ artis eruditione; illud angelicis manibus in sublime Dei deferatur altare, hæc humanis manibus per artem structæ ad mirantium intuitus ponantur in pariete; per illud peccata remittuntur, per has si incaute abutantur adjiciuntur; illud in virtute nec quo crescat habet, nec ullo modo minuitur, hæc pro artificis ingenio in pulchritudine et crescunt et quodammodo minuuntur; illud confirmat nova antiquitas et antiqua novitas, has plerumque corrumpi cariosa vetustas; illud est vita et refectio animarum, hæc cibis tantummodo oculorum; illud ducit per esum ad cælestis regni introitum, hæc rerum gestarum deferunt memoriam per intuitum; illud aboleri ab Ecclesia nec in persecutionibus potuit, harum interdum colorem guttarum inlucis abluit; et cum sine illius perceptione nemo salvetur, sine istarum vero observa-*

tionem omnes qui rectæ fidei sunt salventur, constat eas a nullo eorum qui sanæ mentis intelligentiam habent, tanto mysterio æquiparandas. Qui ergo absolute omnes imaginum adoratione carentes anathematis vinculo nituntur obligare, quaerendum ab eis est quid de apostolis sentiant, quos nulla docet catholice Scripturæ series imagines uspiam adorasse? et tamen nullus fidelium ambigit, non solum eos, sed etiam eorum sequipedas cælestia regna penetrasse: quidve de martyribus, qui a fonte baptismatis confestim per lictorum manus sine adoratione imaginum ad cælestia regna migrabant? quidve de infantibus, qui originali noxa per lavacrum regenerationis abluti, et necdum per corporales sensus aliquid hujusmodi agere valentes, pene ante cælestia regna quam terrenorum gressuum efficaciam appetere meruerunt? Si omnes imaginum adoratione carentes secundum illorum falsissimam opinionem pereunt, infantes baptismatis unda loti et corporis Domini edulio et sanguinis haustu satiati, qui necdum imagines adorare valuerunt et sic e sæculo migraverunt, pereunt: et si pereunt, Veritatis verbum cassatur dicentis: *Sinite parvulos venire ad me: talium est enim regnum cælorum (Matth. xviii, Marc. x)*. Non autem Veritatis verbum infantibus regnum cælorum promittentis cassatur, non igitur pereunt omnes imaginum adoratione carentes.

CAPUT XXVIII.

Quanta ratione mysterium Dominicæ crucis ab imaginibus distet, quos quidem illi eidem æquiparare contendunt.

Quot excellentiæ prærogativis quotve virtutum insignibus mysterium Dominicæ crucis manufactis imaginibus, quas illi temere ei æquiparare affectant, emineat, operæ pretium est breviter pandere, quamquam nostra prosecutione prorsus explicari nequeat. Hoc enim vexillo antiquus hostis, non imaginibus, victus est: his armis, non colorum fucis, diabolus expugnatus est; per hanc, non per picturas, inferni claustra destituta sunt; per hanc, non per illas humanum genus redemptum est. In cruce namque, non in imaginibus, pretium mundi pendit. Illa itaque ad servile supplicium, non quædam imago, ministra existit; hoc est nostri regis insigne, non quædam pictura, quod nostri exercitus indesinenter aspiciunt legiones: hoc est signum nostri imperatoris, non compaginatio colorum, quod ad prælium nostræ sequuntur cohortes. Non igitur quædam materialis imago, sed Dominicæ crucis mysterium est vexillum, quod in campo duelli, ut fortius confligamus, sequi debemus; arma, quibus libertatem tueri valeamus; munitio, qua infestantium hostium incursus evitemus. Est enim cassis qua diabolici ensis impulsio quatitur; est clypeus, qui ad resistendum illius missilibus telis opponitur; est thorax, quo illius spiculorum sive pilorum illisio ignita frustratur. Hoc est munimen, quo illius flexuosæ fraudis mæandros et callida machinamenta devineimus, ne vincere valeat tentatos, quos primi

hominis tenuit suasionem captivos. Per crucis lignum, non per imagines, antiqui illius sceleris facinus diluitur, quod in protoplasto per ligni esum contractum est. In crucis hamo, non in quadam pictura, criminum auctor captus est, cum ratione potius quam dominatione, et iustitia potius quam potentia constrictus, prædam compulsus est evomere, quam absorptam jam dudum noscebatur tenere. Non ergo per materiales ab opificibus conditas imagines, sed per crucis mysterium, quæ a Judæis putatur scandalum, a gentibus stultitia, superba sæculi et inflata sapientia corrui. Nec per picturam quamdam, sed per crucem patuit, quod stultum Dei est quanto sit hominibus sapientius, et quod infirmum Dei est, quanto sit fortius hominibus. Interrogemus igitur doctorem gentium, interrogemus egregium prædicatorem : dicat nobis utrum in imaginibus an in cruce Christi gloriatur. *Mihi, inquit, absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est et ego mundo (Gal. vi).* Dicat etiam utrum ut Deo viveret, imaginibus an cruci confixus sit. *Ego, inquit, per legem legi mortuus sum, ut Deo vivam, Christo confixus sum cruci : vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus (Gal. ii).* Dicat etiam utrum in intelligendis colorum fucis, et imaginum formis, aut materialium qualitibus, an ad intelligendum quæ sit latitudo crucis et longitudo, sublimitas, et profundum, illuminatos cordis oculos habere debeamus. *Ut possitis, inquit, comprehendere cum omnibus sanctis quæ sit latitudo, et longitudo, et sublimitas, et profundum (Ephes. iii).* In exponendis igitur his tanti prædicatoris verbis nec nostros sensus temere ostentare, nec alienos furari debemus, sed hos quos a beato Augustino in libris de Doctrina Christiana positos reperimus, nos quoque ponamus. Latitudo ergo est transversum lignum quo extenduntur manus ; altitudo, quæ a transverso ligno incipiens superius eminet, ubi fuit caput ; longitudo vero est quæ a transverso ligno incipiens usque ad terram desinit ; profundum vero, quod terræ infixum absconditur, ex quo ligno crucis omnis vita sanctorum describitur, qui tollentes crucem suam et mortificantes membra sua quæ sunt super terram, Christum sequuntur : quorum quanto exterior homo corrumpitur, tanto interior renovatur de die in diem, et spe æternæ requiei gaudentes cum hilaritate bonis operibus insistunt. Hanc hilaritatem significat crucis latitudo in transverso ligno, ubi figuratur manus, per manus enim opus intelligitur ; per latitudinem, hilaritas operantis, quia tristitia facit angustias ; porro per altitudinem crucis, cui caput adjungitur, exspectatio sempiternæ retributionis de sublimi iustitia Dei significatur, ut et ipsa opera bona non propter beneficia Dei terrena ac temporalia facienda credantur, sed potius propter illud quod desuper sperat fides quæ per dilectionem operatur. Jam vero per longitudinem, qua totum corpus extenditur, ipsa tolerantia significatur, ut lon-

ganimes permancamus : unde longanimes dicuntur qui tolerant. Profundo autem, hoc est, parte illa ligni quæ in terram abditò affixa latet, sed inde consurgit opus quod eminet, inscrutabilia indicantur judicia Dei, de quibus occulta ejus voluntate vocatur homo ad participationem tantæ gratiæ, alius sic, alius autem sic. Sed quid tantum in apostolicis sermonibus immoramur ? Quid tantum per ejus sensus latissimos campos evagamur ? Veniamus ad Dominum, sedeamus cum Maria ad pedes ejus, audiamus verbum ex ore ejus, audiamus eum in seipso, quem hactenus in Apostolo loquentem audivimus. Audivimus ergo quid de cruce dixerit doctor gentium, audiamus quid dicat Creator gentium ; audivimus egregium prædicatorem, audiamus rerum omnium Conditorum : *Si quis, inquit, vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam et sequatur me (Matth. xvi ; Luc. ix).* O mirum præceptum, o salutifera exhortatio, o vitale tonitruum ! dixisti, o fons lucis, dixisti, o origo bonitatis, eo quod deponentes veterem hominem cum operibus ejus, denegemus nosmetipsos, tollamusque unusquisque crucem suam, et mundo crucifigamur, mundusque nobis crucifigatur, ut per carnales cruciatus et per mortificationem membrorum nostrorum quæ sunt super terram, vivamus tibi vel potius tu vivas in nobis : et tanto mysterium crucis extulisti, ut et tu per eam principatus et potestates et omnem inflationem mundi evacuares, et in crucis nomine, quæ quotidie te secuturis portanda est, ardorem tuæ dilectionis vel cæterarum virtutum emolumenta designares. Dic etiam quod de imaginibus præceptum, quas quidam sacratæ cruci æquiparare nituntur, constituas. *Reddite, inquam, quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ Dei Deo (Matth. xxii ; Luc. xiii).* Si ergo crucem tollere et te, qui per crucem triumphans terrena celestibus sociasti, sequi, et imaginem Cæsaris Cæsari reddere debemus, non sunt imagines cruci æquiparandæ, non adorandæ, non colendæ, sed huic mundo cum cæteris quæ mundi sunt relinquendæ, et tu solus adorandus, tu solus sequendus, tu solus colendus es, qui in unitate substantiæ cum Patre et Spiritu sancto perpetim regnas.

CAPUT XXIX.

Quod præsumptive et indocte eas Tarasius cum sequacibus suis sacratis vasis æquiparare non formidet.

Facile quisque fallitur in minimis qui facillime fallitur in magnis, nec mirandum si brevium et pene invisibilium erroris jaculorum inevitabiliter perferat ictus qui evitare nequit immanes et ad evitandum faciles pilorum impulsus. Quid itaque mirandum est si sacratis vasis Tarasius et, cui præfuit, synodus, imagines æquiparare nitatur, cum arce testamenti Domini et omnibus quæ in ea et quæ circa eam fuisse noscuntur, sive mysterio Dominicæ crucis, necnon corporis et sanguinis Dominici evidentissimo et nostræ salutis aptissimo sacramento, eas æquiparare conetur. Cujus videlicet in co-

quandoque his sacris vasis error cum magno poterat A admirari stupore, nisi tanto præveniretur errore. Quanta ergo excellentia vasa divino cultui mancipata imaginibus emineant, divinæ legis instrumenta demonstrant: cum utique illa, præcipiente Domino, per Moysen in testimonii tabernaculo condita, et instituente vatam sanctissimo David per Salomonem in templo Hierosolymis condita atque dicata, et typicorum sensuum arcana significaverint, et in his quæ ad Dei cultum pertinent diuturni ministerii officium gestaverint. Hæ autem salva ratione Cherubim, sive hominum et leonum, qui non ad adorandum sed ad rerum futurarum significationem conditi sunt, non solum a quoquam sanctorum non conditæ vel dedicatæ, sed pene cunctorum divinæ legis oraculorum testimoniis usquequaque sunt abdicatæ. B hæc quoque vasa quæ ad peragenda nostræ redemptionis mysteria sancta habet Ecclesia, semper sunt fidelibus necessaria, semperque in divino cultu officiosa. In vasis igitur Deo sacrificium, non in imaginibus offertur: in vasis thymiamata, luminaria vel cætera divinis cultibus apta, non in imaginibus dedicantur; in quibus tamen et si quædam imagines sunt, non ideo sunt ut adorentur, aut quasi sine his sacrorum charismatum munus vilescere queat, sed ut pulchrior his impressis materialium qualitas fiat: denique sine imaginibus et lavacri unda, et sacri liquoris unctio percipi, et thymiamata adoleri, et luminaribus loca sancta perlustrari, et corporis et sanguinis Domini consecratio effici potest, sine vasis vero nunquam. C Nam et nostræ salutis auctor cum et Veteri Testamento terminum et Novo initium poneret, non imaginem, sed calicem accepisse perhibetur, et per prophetam Dominus non ait, *Mundamini*, qui fertis imagines, sed, *Mundamini qui fertis vasa Domini (Isa. LI)*. Babylonicus ergo rex non ob alicujus injuriam imaginis corripitur, sed quia vasa divinis cultibus officiosa, quæ ab avus de Judæa allata in delubris suorum posuerat idolorum, religionis siquidem et reverentiæ causa, inter commensationes delubris eximi, et usibus humanis exhibita peregrinari censuerit, et præsago miraculi stupore attonitus, quæ sibi ventura essent audivit, et inter hostiles cuneos vitæ pariter regni que jacturam sensit. Qui prophetas scit, ea quæ dicimus cognoscit. D

CAPUT XXX.

Contra eos qui dicunt, Sicut divinæ Scripturæ libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus, nostræ fidei puritatem observantes.

Si hic error quo divinæ Scripturæ libros imagines æquiparare nituntur, cæteris eorum erroribus comparetur, quanquam erga se sit magnæ enormitatis, aliis vero comparatus, quibus eas et arcæ Domini, et corporis et sanguinis Domini sacramento, et crucis mysterio æquiparare nisi sunt, minor procul dubio reperitur, præsertim cum nec illis, nec istis rite æquiparari possint: cum videlicet illæ solius Dei altissimi arcanoque ac præsago iudicio sint ante sæcula præ-

destinatæ, et per momenta sæculorum ad humanæ salutis emolumenta clementi exhibitione concessæ, habeantque auctores sanctos ac venerabiles viros virtutum lampadibus et miraculorum insignibus coruscantes, vel certe ipsum Dominum, qui corporis et sanguinis sui mysterium sive crucis sacramentum nostræ salutis congruum concessit: istæ vero et gentilium auctorum vanitate prolatae sint, et nullam salutis exhibitionem, nullam sacramenti alicujus mortalibus prærogativam adducant, sed oculis tantummodo faveant, per quos quasi per quosdam legatos gestarum rerum memoriam cordibus mandent. Eo etenim tempore quo Moyses cum populo Dei in eremo morabatur, et præcipiente Domino sacræ legis doctrinam et cæremoniarum sacratissimos ritus populo tradebat, et genus humanum ad divini cultus eruditionem informabat, Cecrops quidam rex Atheniensium dæmonico illectus veneno, rudes gentilium mentes ad imaginum simulacrorumque et ad vanorum deorum culturas excitavit; et quo tempore populus Dei mandata vitæ percepit, hoc ille illicendiis animabus perpetuæ mortis pocula et diuturni erroris seminaria præparavit: de quo est illud Sedulii:

Quos lethale malum quos vanis dedita curis
Atlica Cæropel serpsit doctrina veneni.

Unde imaginum usus, qui a gentilium traditionibus inolevit, sacræ legis libris æquiparari nec debet nec valet, quia in libris, non in imaginibus, doctrinæ spiritalis eruditionem discimus. Non enim ait Paulus apostolus: *Quæcunque picta sunt, ad nostram doctrinam picta sunt, sed ait: Quæcunque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt (Rom. xv)*, ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus ad Deum. Nec ait, *Omnis pictura, sed, Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad erudiendum, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus (II Tim. III)*. Quinquagesimo denique die post agni immolationem et maris rubri transitum, Dominus in montem Sinai descendens, legem, non pictam, sed scriptam Moysi dedit, et in tabulis lapideis non imagines, sed apices qui indices rerum sive signa verborum esse perhibentur, tradidit. Idem quoque Moyses originem mundi non pingendo, sed scribendo edocuit, et omnia quæ per spiritum prophetiæ, sive de præteritis cognovit, ut ea quæ de mundi principio, de creatione hominis, de diluvio, sive de cæteris patriarcharum per ordinem historiis promulgavit, sive quæ præsentis sibi tempore fiebant, ut ea quæ per Balaam sive Balaac, sive per cæteros qui illi absentes erant, agebantur, comperit, sive ea quæ de futuris Spiritus sancti flamine afflatus intellexit, ut est illud quod de prævaricatione populi Judæorum sive de eorum captivitate vel etiam de adventu Christi dixisse legitur. in quique libris adnotans non pingendo, sed scribendo sæculis post futuris Domino imperante mandavit; nec de eo scribitur: *Acceptit picturas, sed, Acceptit librum Moyses et recitavit in aures populi verba libri (Deut. xxxi)*. Unde et Apostolus scribit: *Lecto*

enim omni mandato legis a Moyse universo populo A (Hebr. ix); et post pauca: *Ipsam quoque librum et omnem populum aspersit (Ibid.)*, ut nosse possimus legislatorem non fucatis picturis, sed saluberrimis Scripturis usum fuisse. Josue etiam successor ejusdem Moysi, qui cum populo Dei Jordanem sicco pede transiit, et Chananitidis gentis prostratis regibus repromissionis terram filiis Israel sorte divisit, typumque mediatoris Dei et hominum gessit: qui transactis veteris legis ritibus per baptismum populum Dei ad terram repromissionis adducit, et prostratis vitiorum sive aeriarum potestatum tyrannis, patriæ cælestis fidelibus prædia confert cuncta, quæ tempore suo sibi vel populo cui præerat, contigerunt, scribendo potius quam pingendo memoriæ posteritatis mandavit. Samuel quoque, magnæ sanctitatis et excellentiæ vir, qui matri petenti post magnam orationis instantiam divino munere collatus est, et ab ipsis cunabulis in Domini tabernaculo militia prophetali militavit, et in deliniendis regibus exemplar existit, historias Judicum, sive Ruth, vel etiam Regum usque ad David non imaginibus, sed apicibus prænotavit. Et post hunc per David res suo tempore gestæ conscriptæ, sive cæterorum regum historiæ aut per reges, aut per prophetas qui tunc temporis fuere, conscriptæ, usque ad Jeremiam, qui omnes regum historias in unum colligens, Malachim totum edidit ad nostram usque memoriam, non per picturam, sed per scripturam, delatæ sunt. Prophetæ etiam singuli qui libros habent, prophetias suas post futuris sæculis profuturas, non in picturis, sed in scripturis constituere. Unde et Daniel non in coloratis figuris, sed in libris intellexit numerum annorum quo populus Dei in captivitate Babylonica detineri deberet. Ait enim: *Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum in quo factus est sermo Domini (Dan. ix)*. David quoque sanctissimus prophetarum, qui de Christi incarnatione, nativitate, passione, morte, resurrectione, gloria, regno, sicut cæteris Patribus in ejusdem Domini secundum humanitatem genealogia prælatum est, ut videlicet idem Dominus filius David nuncupetur, ita etiam cæteris uberius apertiusque cantavit: ita in persona Christi dixisse legitur, *In capite libri scriptum est de me (Psal. xl)*. Non enim ait pictum, sed scriptum: nec in capite parietum sive tabularum, sed in capite libri. In capite itaque libri Geneseos, qui utique sanctorum librorum caput est, ita scribitur, *In principio creavit Deus cælum et terram (Gen. 1)*; in principio, id est, in Filio, ipse enim Judæis interrogantibus quis esset, respondit: *Ego sum principium, quia et loquor vobis (Joan. viii)*. Potest etiam et in hoc versu primi psalmi principium intelligi, qui de Christi incarnatione adoritur, et per octavam speciem definitionis quam dialectici κατ' ἀρχαίαν τοῦ θαντιου, id est per privantiam contrarii ejus quod definitur, Christum non abisse in concilio impiorum (Psal. 1), id est, detestabiles cogitationes quas sibi genus humanum peculiariter vindicat, non habuisse demonstrat; et in via peccatorum non stetisse (Ibid.), id est, actus vitiosæ conversationis penitus evitasse, sed in mundo venientem mundi vitia immaculata conversatione transisse prædicat: nec eum in cathedra pestilentiæ sedisse, id est, doctrinas abominabiles, quæ pestilentis dogmatis venena disseminant, sed mundi vulnera medicinali prædicatione sanasse declarat: eumque tribus illis modis quibus humanos constat provenire errores, cogitatione, facto videlicet et dicto, modis omnibus caruisse commemorat, declaratque eum nec impium fuisse qui in Deum peccasset, eo quod nequaquam in Deum peccaverit qui semper utique voluntatem Patris fecerit; nec peccatorem qui in se deliquerit, qui utique ait: *Venit enim princeps mundi hujus et in me non invenit quidquam (Joan. xiv)*; nec pestilentem qui nunquam proximum depopulatus sit atque læserit, qui in hoc venit ut salvum faceret quod perierat (Luc. xix). Hæc enim figura apud grammaticos pro eo quod singula verba singulis quibusque apte clausulis ibi subjunguntur, ὑπόκειται, et pro eo quod dictiones plures simili modo finiuntur, ut, *abiit, stetit, sedit, ὁμοιοτάτων* nuncupatur. Merito igitur hic psalmus qui est caput libri, et in cujus capite de Christo scriptum est, titulo caret: sive quia capiti nostro, quod est Christus, nihil præponi debet, qui est Verbum, principium; sive quia hic psalmus cæterorum psalmorum tituli et, ut ita dixerim, præfationis locum tenet: quoniam, quanquam alii psalmi de Christo multa dicant, nullus tamen de ejus quæ fuit in terris conversatione tam evidenter loquitur: qui cum eum per octavam speciem definitionis, per ea quæ non fecerit beatum definierit, protinus ad secundam nihilominus definitionis speciem quæ ab artigraphis ἐνομαστικῆ, id est notio, dicitur, convolvavit, et per ea quæ egit quasi per quædam signa in notitiam devocata, non quid sit, sed quid egit, specialiter indicavit dicens, *Sed in lege Domini fuit voluntas ejus, et cætera (Psal. 1)*. Quia vero paulo longius capitis libri dulcedine capti a causa secedentes evangelati sumus, restat ut ad propositum redeamus. Veniamus nunc ad Evangelia, videamus utrum evangelistæ, an ipse Dominus, imaginem an Scripturarum fecerint mentionem. Ait enim Evangelista: *Sicut scriptum est in libro sermonum Isaiaæ prophætæ (Luc. iv)*. Scriptum dixit, non pictum, et in libro, non in quadam materia; et idem Dominus ac Redemptor noster dum antiqui hostis machinamenta destrueret, sive in plurimis suæ prædicationis locis, Scripturarum, non picturarum, exempla protulisse perhibetur: et dum mulier in adulterii reatu comprehensa, eique stipante caterva oblata fuisset, et Pharisæi illius deceptione pleni syllogismi qui a sæcularium litterarum magistris ἀφικθός, id est, inevitabilis, nuncupatur, cornua evitans, qui nec crudelis esset sanguinisque effusionem consentiens, qui per severitatem legalis rigoris adulteram lapidare jussisset, nec legis transgressor peccatorumque fautor, qui contra legis sententiam eandem indemnem dimittere jussisset, sed justus et mansuetus gravissimè

B
C
D

propositionis telo, ut pote conculisset, illis sua quibusque facilius altero post alterum abeuntibus pinxisse, sed scripsisse perhibent olim in lapide propter significationem dis Judæorum lex scripta in digito in terra cordis gentium semina accipiens fructus die die affert, evangelica lex scripta per lapideas tabulas rigoris et firmitatis Israeliticæ gentis, et per chartam scripta est gentium mollium et cunctis ad afferendos mollia corda novi innueretur. Apostolus per prophetam dictum est: *Annuntiant pacem et præparant viam* et ibant et flebant per multas videlicet tentationes verbi semina jaciebant sunt ad illud generale documentum conversos ad diversas mundi partibus picturas genus humani veræ fidei puritatem quibus Redemptor scripsit picturas, sed *Sicut scripsit* *Tunc aperuit illis scripturas* (*Jac. xxiv*). In *Ex libro* *quidem et alia significationum suorum, quæ* *autem scripta sunt in libro Dei, et ut ceteris* (*Joan. xxi*). Joannes pectoris nectare in parentibus cordis in Pathmos insulam ante sibi promissis mysteriis secretis seu cerneret, et est. Et in septuaginta cam sive apostolus Spiritu plene annuit. Dictum: *Quod vides* (*Apoc. 1*). Scripturas suas. Quamquam motum divinum in imaginibus ceteris intellegentibus eorum cogitationibus quibus cunctis manantur, cupiscet. quibus fictione, et tunc sequitur; quæ

vitatem servare te dicis, penitus non reperies. A

CAPUT XXXI.

Quod contra Dominicæ vocis imperium faciunt hi qui parentes suos anathematizant; et si secundum eorum opinionem prædecessores eorum hæretici fuerint, isti ab hæreticis geniti, docti et consecrati sunt: sive de non judican. is his qui de sæculo recesserunt; vel quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

Denique illi qui eas corpori et sanguini Dominico cœquare præsumunt, tanto illarum instigantur amore, ut etiam parentes suos qui eas sprevisse noscuntur, anathematizare non dubitent, errorem error necientes; cum videlicet et illis incongruum et inordinatam exhibent adorationem, et his vel a quibus per carnis materiam propagati sunt, vel hos per quorum consecrationem et baptismi sacramentum et cætera charismata sumpsere, inopportunam ingerant exsecrationem. Nam si secundum illorum vesaniam omnes imaginum adoratione carentes hæretici sunt, constat majores eorum qui eas non adoravere hæreticos fuisse: qui si hæretici fuerint, neque consecrationes faciendi, neque manus imponendi potestatem habuerunt; qui si hanc non habuerunt, hi qui ab eis hanc se accepisse putant, neque consecrationem neque manus impositionem habent. Item si prodecessores eorum, ut illi aiunt, anathematis colligatione digni fuerunt, ligandi solvendi-que potestatem non habuerunt: quam si non habuerunt omnia quæcumque ab eis in Ecclesia gesta sunt cassanda sunt; si omnia abnuenda sunt, gradus et ordinationes abnuenda sunt: si igitur prodecessores illorum anathematis colligatione digni fuerunt, istorum gradus et ordinationes cassanda sunt. Non enim schismaticis et anathematis vinculo colligatis ligandi solvendi-que, sed idoneis et catholicis potestatem a Domino legimus esse concessam. Parentibus interea honorem impendendum, non solum legalis, prophetica et apostolica, verum etiam evangelica admonitio docet, dicente Domino, *Honora patrem tuam et matrem tuam (Matth. xv)*. Qui enim et per paginam Veteris Instrumenti, et per sui corporis præsentiam hoc salutare præceptum contulit, idem Mosaico ore promulgavit dicens, *Benedictus qui honorat patrem suum et matrem suam (Exod. xx; Deut. v)*; et e contrario: *Maledictus qui non honorat patrem suum et matrem suam (Exod. xx1; Matth. xv; Marc. vii)*. Unde perpendendum est et magnopere animadvertendum quantum sit arrogantis, quantumque temeritatis et, ut ita dixerim, sceleris, parentes anathematizare, si ille maledictioni subjacet qui eos convincitur non honorare. Nam cum lex dicat: *Non reveles turpitudinem patris tui (Levit. xviii)*, et Apostolus: *Filii, obedite parentibus vestris (Ephes. vi)*, isti utrique præcepto reluctari videntur, cum nec turpitudinem celare, nec honorem nitantur impendere. Sacri igitur canones de non contemnendis parentibus omni occasione se-

clusa, hanc videntur protulisse sententiam: « *Quicunque filii a parentibus sub prætextu divini cultus abscedunt, nec debitam reverentiam dependunt illis, anathema sint.* » Si vero hi qui eis debitam reverentiam non impendunt, anathematizantur, quo putas damnationis vinculo qui eos anathematizant connectantur? Saluberrimus namque a sanctis Patribus Ecclesiis traditus usus est pro defunctorum spiritibus Dominum deprecari, quem nos cum sancta omni catholica et universali Ecclesia amplectentes, non solum pro nostrorum parentum, verum etiam pro amicorum fidelium qui nos in pace Dominica præcesserunt spiritibus clementissimam Domini pietatem exposcimus. Cui venerandæ et ecclesiasticæ constitutioni non mediocriter contraire videntur qui defunctorum parentum spiritus non orationibus adjuvare, sed anathematis vinculo colligare nitantur; et qui orare etiam pro inimicis apostolicæ eruditionis documento jubentur, pro suis hoc facere parentibus reluctantur. Nos nostris secundum ecclesiasticum usum per orationum et elemosynarum instantiam deposcimus veniam, illi suis per inaniam conciliorum conventus exoptant poenam. Nos nostris quietem exposcimus per missarum solemnias, illi suis ingerunt convicia per inordinata concilia. Nos nostrorum memoriam facimus in oratione, illi suis anathema jaciunt cum quadam abdicatione. Nos nostrorum spiritus requie potiri oramus in sinu Abrahamæ, illi suorum optant damnari animas cum Ario, Sabellio, Dioscoro, Nestorio et Eutychete. Nos nostros collocari postulamus parentes inter agmina beatorum, illi suos inter obstinatas turbas hæreticorum. Quæ cum ita se habeant, constat eos duplex in hac parte patrare deliquium, cum et parentibus honorem derogent contra Dominicæ vocis imperium, et, contra Apostoli sententiam, his qui a sæculo migraverunt temerarium consentent inferre iudicium. Quod non sit ergo temere judicandum de his qui jam e sæculo migraverunt, vel de rebus ad Deum solum pertinentibus, hæc est beati Pauli sententia: *Nemo nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur; sive enim vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur: sive enim vivimus, sive morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus resurrexit a mortuis, ut et vivorum et mortuorum dominetur. Tu autem quid iudicas fratrem tuum, aut quare spernis fratrem tuum? omnes enim stabimus ante tribunal Dei. Scriptum est enim, Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius iudicemus; sed hoc iudicet magis, ne ponatis offensiculum fratri vel scandalum (Rom. xiv)*. De qua re etiam sanctæ Ecclesiæ Romanæ antistes Anastasius Anastasio imperatori sic perhibetur scripsisse: « *Ne quod sit in hoc offensiculum in Ecclesia, dum, quod facere non possumus, de his qui jam transierunt iudicare conemur, observandum esse tranquillitas tua cognoscat.* » Quia ergo nec a filiis parentes inhonorandi,

mensus, et his iterum in unum redactis, absque ullo detrimento aut incremento sui in se redit; ita deflavit dicens: *Lex Domini irreprehensibilis, convertens animas, testimonium Domini fidele, sapientiam præstans parvulis, Justitiæ Domini recte lætificantes corda, præceptum Domini lucidum illuminans oculos. Timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi, judicia Domini vera justificata in semetipsa, desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum, et dulciora super mel et favum (Psal. xix).* Quæ omnia ideo senarii numeri perfectione decorantur, quia quanquam quodam modo inter se distare videantur, singula tamen ad perfectionem legis, qua viri sancti perfecti efficiuntur, pertinent. E quibus sicut uno subtracto sextus numerus minime adimpletur, ita si aliquid detrahatur, perfectionis integritas mutilatur. Lex enim irreprehensibilis est, quia perfecta veritate consistit, quæ per Salvatorem non reprehensa, sed potius probatur impleta: *Non veni, inquit, legem solvere, sed adimplere (Matth. ii).* Et ut nosse possemus Evangelium quoque legem Domini esse, et duobus Testamentis, Novo videlicet et Veteri, legem consistere, adjunxit, *Convertens animas (Psal. xix)*, quoniam Veteris Testamenti pagina rigorem habet irreprehensibilis severitatis; Novi vero convocacionem et mansuetudinem, per quam errantes corrigantur, et ad Christi gratiam animarum conversio fiat. Testimonium ergo Domini fidele, quoniam quæcunque pollicetur Deus plenissima veritate complentur. Quod testimonium sapientiam præstat parvulis, non utique superbis nec tumida se clatione jactantibus, sed his parvulis de quibus Apostolus dicit, *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote (I Cor. xiv).* Dat itaque testimonium Pater, dat Filius, dat et Spiritus sanctus; et sicut sunt unius essentia et naturæ, ita etiam in reddendo testimonio sublimes. De Patre in Evangelio legitur quod testimonium de Filio perhiberit; de Filio autem Apostolus ad Timotheum scribit: *Præcipio tibi coram Deo qui vivificat omnia, et Christo Jesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato (I Tim. vi);* de Spiritu quoque sancto idem Apostolus dicit: *Nam et ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro (Psal. xix).* Justitiæ itaque Domini rectæ ideo dicuntur, quia non aliter agnoscitur fecisse quam docuit, nec aliud illi in ore, aliud in opere est. *Lætificantes sunt corda, quia justorum mentes æternorum præmiorum collatione demulcent; quorum præmiorum perceptione confusus erat ille qui dicebat, De reliquæ reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus iudex (II Tim. iv).* Nam præceptum Domini recte lucidum dicitur, sive quia a Patre luminum procedit, sive metonymice, quod lucidos efficiat. Illuminat etiam oculos, non carnales, quos nobiscum animantia communes habere noscuntur, sed interiores, qui divini muneris jubare spiritualiter perlustrantur. *Timor autem Domini sanctus permanens in sæculum sæculi*: mista est cum favore dilectio, quæ usu sæ-

culari reverentia nuncupatur. In omni ergo sanctitate versatur qui suum judicem et timere cognoscitur et amare. Inter timorem namque Domini et formidinem humanam hoc interest quod formido humana cum tempore commutatur; de ea, ni fallor, dictum est: *Perfecta charitas foras mittit timorem (I Joan. iv).* Timor autem Domini a proprio statu nulla temporali conversione mutatur, sed in idipsum sinceritate bonæ conscientia perseverat. Porro judicia Dei, quæ et vera et justificata in semetipsa a propheta describuntur, mandata sunt ejus, quæ in Veteri et Novo Testamento conscripta habentur, quia revera ex judicio sunt prolata. Vera, inquam, metonymice et justificata, quia veraces et justificatos observatores suos efficiunt. Inter judicium tamen Dei et judicia ejus hoc interest, quod judicium numero singulari illud generale examen est, judicia vero ejus numero plurali sacramenta sunt, quæ in duobus Testamentis, non in imaginibus nec in picturis inveniuntur, quæ idem Psalmographus per schema quod Græce ἀύξαις, id est *augmentum*, eo quod paulatim ad superiora concresecat, ita expressit dicens: *Desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum, et dulciora super mel et favum (Psal. xix).* Sicut enim lapides pretiosi auro præferuntur in pretio, ita nimirum auro et lapidibus pretiosis mel et favum dulcedine præferitur. Per hanc enim figuram idem Psalmista susceptorem suum, gloriam etiam et exaltantem caput suum Dominum esse decantat dicens, *Tu autem, Domine, susceptor meus es, gloria mea, et exaltans caput meum (Psal. iii).* Et Apostolus ait: *Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio an angustia? an persectio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius (Rom. viii)?* in qua per augmenta nominum rei magnitudo sensim succrescit. Cui quanquam vicina sit figura, quæ Græce ἀύξαις, Latine *gradatio* dicitur, quando positus quibusdam gradibus sive in laude, sive in vituperatione, semper accrescit, ab ea tamen plurimum distat quod ἀύξαις sine ulla iteratione nominum rerum procurat augmenta, ἀύξαις vero postremum verbum quod est in primo commate positum in sequenti membro modis omnibus repetit, sicque velut catena aliud semper in alio nectitur, ut est illud Apostoli: *Scientes quod tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spes, spes autem non confundit (Rom. v);* item illud: *Nam quos præcivit et prædestinavit, eos et vocavit; et quos vocavit, illos et justificavit: quos autem justificavit, illos et glorificavit (Rom. viii).* Nam si forte tu, amator vel potius adorator imaginum, interiore pectoris rancore submurmures dicens: *Quid necesse est tantum per schemata evagari? cognosces ea nobis amabiliora imaginibus sive pictis tabulis tuis esse, et ideo tantum in illis evagatos esse. Mas etenim dulcedines, has refectiones in Scripturis sive in Scripturarum schematibus, nos sive cæteros Scripturarum amatores reperire cognosce, quas tu sive socii tui in figuris, neque in tabulis, in quibus cordis tui præ-*

ritatem servare te dicis, penitus non reperies. A

CAPUT XXXI.

Quod contra Dominicæ vocis imperium faciunt hi qui parentes suos anathematizant; et si secundum eorum opinionem prædecessores eorum hæretici fuerint, isti ab hæreticis geniti, docti et consecrati sunt: sive de non judican. is his qui de sæculo recesserunt; vel quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

Denique illi qui eas corpori et sanguini Dominico coæquare præsumunt, tanto illarum instigantur amore, ut etiam parentes suos qui eas sprevisse noscuntur, anathematizare non dubitent, errore errorum necentes; cum videlicet et illis incongruam et inordinatam exhibeant adorationem, et his vel a quibus per carnis materiam propagati sunt, vel hos per quorum consecrationem et baptismi sacramentum et cætera charismata sumpserunt, inopportunam ingerant exsecrationem. Nam si secundum illorum vesaniam omnes imaginum adoratione carentes hæretici sunt, constat majores eorum qui eas non adorare hæreticos fuisse: qui si hæretici fuerint, neque consecrationes faciendi, neque manus imponendi potestatem habuerunt; qui si hanc non habuerunt, hi qui ab eis hanc se accepisse putant, neque consecrationem neque manus impositionem habent. Item si prædecessores eorum, ut illi aiunt, anathematis colligatione digni fuerunt, ligandi solvendique potestatem non habuerunt: quam si non habuerunt omnia quæcumque ab eis in Ecclesia gesta sunt cassanda sunt; si omnia abnuenda sunt, gradus et ordinationes abnuenda sunt: si igitur prædecessores illorum anathematis colligatione digni fuerunt, istorum gradus et ordinationes cassanda sunt. Non enim schismaticis et anathematis vinculo colligatis ligandi solvendique, sed idoneis et catholicis potestatem a Domino legimus esse concessam. Parentibus interea honorem impendendum, non solum legalis, prophetica et apostolica, verum etiam evangelica admonitio docet, dicente Domino, *Honora patrem tuum et matrem tuam (Matth. xv)*. Qui enim et per paginam Veteris Instrumenti, et per sui corporis præsentiam hoc salutare præceptum contulit, idem Mosaico ore promulgavit dicens, *Benedictus qui honorat patrem suum et matrem suam (Exod. xx; Deut. v)*; et e contrario: *Maledictus qui non honorat patrem suum et matrem suam (Exod. xxii; Matth. xv; Marc. vii)*. Unde perpendendum est et magnopere animadvertendum quantæ sit arrogantiae, quantæque temeritatis, et ut ita dixerim, sceleris, parentes anathematizare, si ille maledictioni subjacet qui eos convincitur non honorare. Nam cum lex dicat: *Non reveles turpitudinem patris tui (Levit. xviii)*, et Apostolus: *Filii, obedite parentibus vestris (Ephes. vi)*, isti utrique præcepto reluctari videntur, cum nec turpitudinem celare, nec honorem nituntur impendere. Sacri igitur canones de non contemnendis parentibus omni occasione se-

clusa, hanc videntur protulisse sententiam: « Quicumque filii a parentibus sub prætextu divini cultus abscedunt, nec debitam reverentiam dependunt illis, anathema sint. » Si vero hi qui eis debitam reverentiam non impendunt, anathematizantur, quo putas damnationis vinculo qui eos anathematizant connectantur? Saluberrimus namque a sanctis Patribus Ecclesiis traditus usus est pro defunctorum spiriibus Dominum deprecari, quem nos cum sancta omni catholica et universali Ecclesia amplectentes, non solum pro nostrorum parentum, verum etiam pro amicorum fidelium qui nos in pace Dominica præcesserunt spiritibus clementissimam Domini pietatem exposcimus. Cui venerandæ et ecclesiasticæ constitutioni non mediocriter contraire videntur qui defunctorum parentum spiritus non orationibus adjuvare, sed anathematis vinculo colligare nituntur; et qui orare etiam pro inimicis apostolicæ eruditionis documento jubentur, pro suis hoc facere parentibus reluctantur. Nos nostris secundum ecclesiasticum usum per orationum et elemosynarum instantiam deprecemur veniam, illi suis per inanum conciliorum conventus exoptant poenam. Nos nostris quietem exposcimus per missarum solemnia, illi suis ingerunt convicia per inordinata concilia. Nos nostrorum memoriam facimus in oratione, illi suis anathema jaciunt cum quadam abdicatione. Nos nostrorum spiritus requie potiri oramus in sinu Abrahamæ, illi suorum optant damari animas cum Ario, Sabellio, Dioscuro, Nestorio et Eutychete. Nos nostros collocari postulamus parentes inter agmina beatorum, illi suos inter obstinatas turbas hæreticorum. Quæ cum ita se habeant, constat eos duplex in hac parte patrare deliquium, cum et parentibus honorem derogent contra Dominicæ vocis imperium, et, contra Apostoli sententiam, his qui a sæculo migraverunt temerarium conentur inferre iudicium. Quod non sit ergo temere judicandum de his qui jam e sæculo migraverunt, vel de rebus ad Deum solum pertinentibus, hæc est beati Pauli sententia: *Nemo nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur; sive enim vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur: sive enim vivimus, sive morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus resurrexit a mortuis, ut et vivorum et mortuorum dominetur. Tu autem quid iudicas fratrem tuum, aut quare spernis fratrem tuum? omnes enim stabimus ante tribunal Dei. Scriptum est enim, Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius iudicemus; sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum (Rom. xiv)*. De qua re etiam sanctæ Ecclesiæ Romanæ antistes Anastasius Anastasio imperatori sic perhibetur scripsisse: « Ne quod sit in hoc offendiculum in Ecclesia, dum, quod facere non possumus, de his qui jam transierunt iudicare conentur, observandum esse tranquillitas tua cognoscat. » Quia ergo nec a filiis parentes inhonorandi,

nec a viventibus mortui temere iudicandi sunt, divina Scripturarum paginis prolatum est. Nunc mentis oculo sollicitè intuentum est quantum in supra memoratarum imaginum abolitione vel veneratione filiorum error a parentum errore dissentiat, cum utrinque sibi et istorum et illorum error repugnare non desinat. Illi enim eas convellendas atque contemnendas esse censuerunt ab Ecclesia perpetua abdicatione, isti eas non solum habendas, verum etiam venerandas student supplicii adoratione. Illi eas mancipare crepitantibus ignibus, isti honorant odoriferis thymiamatibus. Illi eas effugiebant etiam cernere, isti non cessant amplecti. Illi effodere ad ornamentum ecclesiae ab antiquis constitutas in parietibus, isti nuper conditas oblatas perlustrant luminaribus. Illi eas studebant prorsus abominari, isti sanciant omnino osculari. Illi anathematizabant habentes, isti e contrario non adorantes. Quae duo mala cum alterutrum sibi contraria

A sint, et a recto tramite remota, restat nobis ut viam regiam secundum Apostolum gradientes, neque ad dexteram neque ad sinistram declinemus: ut nec cum illis prorsus abolendas didicimus, nec cum istis adorandas decernamus: sed solum Deum adorantes, et ejus sanctos venerantes secundum antiquam Patrum et ecclesiasticam traditionem eas in ecclesia in ornamento et memoria rerum gestarum, si libet, habeamus, et cum justitia hinc severitatem, illinc adulationem contemntes; cum prudentia hinc versutiam, illinc hebitudinem declinantes; cum temperantia hinc libidinem, illinc insensibilitatem spernentes; cum fortitudine, hinc timiditatem, illinc audaciam abjicientes, cum sanctis Patribus qui eas in ornamento solummodo esse ecclesiae B siverunt, istis hinc adorantibus, illis hinc abominantibus postpositis, viam mandatorum Domini teneamus, qualiter ad eum qui est via, veritas et vita, ipso opitulante pervenire valeamus.

LIBER TERTIUS.

PRÆFATIO.

Constat hujus nostri operis stylum sive in superioribus qui jam Deo annuente digesti sunt libris, sive in præsentibus in cujus inceptionis adorimur articulo, sive etiam in eo quem postmodum Domino opitulante digesturi sumus, adversus eorum insaniam vigilare, qui quanquam diversis temporibus diversisque voluntatibus synodos aut ut abdicari, aut ut adorari imagines in Ecclesia censeant, assolent aggregare. Et quoniam illius insanæ scriptura, quam inani desiderio septimæ synodi vocabulo censeri ambiunt, propriorum sensuum erroribus quasi membris concreta, et divinæ legis testimoniorum incompetenter sibi adhibitorum commatibus quasi quibusdam pinnis cernitur esse suffulta: libuit nobis in præcedentibus libris pinnarum subsidia ei, quibus incassum fulciri arbitratur, demere; in sequentibus vero eam vanorum compage membrorum, quibus subsistere se posse suspicatur, destituere, ut præcedentes ab ea pinnarum remigia auferant, sequentes ejus artus frustratim dirimant; præcedentes eam volatu, sequentes privent gressu: ut videlicet spiritualis intelligentiæ et divini eloquii pinnis, quibus enormiter vehi putabatur, abscisis, et propriis sensibus a quibus violenter in aliis peregrinari compellebatur restitutis, et catholicæ fidei fortis et inexpugnabilis pugni impulsione, qua satis vacuarum et ratione carentium assertionum acervis, et congruis sensibus, et divinatorum apicum testimoniis carens, omnibus appareat enervata, quæ non ab omnibus creditur esse digesta: quoniam quidem dum suorum intentat auctorum in sublime laudis insigne efferre, prosperitatem rerum domesticarum civili non formidat certamine perturbare; dumque pessum ad quarundam rerum interdicitam cives adorationem provocat, civium in

se domestica arma territat, et spiculorum ictus quibus et libertas debuit tueri et hostili globo obniti in iudigenas, proh dolor! compellit intorqueri. Hanc igitur non versutis cavillationibus, non forensi facundia, non procul a causa vagantibus locutionum phaleris, non lepore lenocinosi cothurni, non callidæ executionis nodosis argumentationibus, jactanter enervare decrevimus, sed puræ ac simplicis orationis ambitu divinorum eloquiorum tenacibus nervis concreto, et sanæ sobriæque doctrinæ eloquentia colorato, qui elationis ostentatione carens Ecclesie sanctæ potius profectus amator, quam suæ vel nostræ sit ventosæ laudis sectorator. Quoniam igitur in præsentis libri textu, in quo nunc adorari nos liquet, illorum sententias discutientes qui aliter quædam quam a sanctis Patribus tradita sunt in sua synodo posuere, de fide quodammodo disputaturi sumus, ordo exposcit ut primum nostræ fidei fundamentum jiciamus, hoc videlicet de quo ait Apostolus, *Fundamentum enim aliud ponere nemo potest præter id quod positum est, quod est Christus Jesus (I Cor. III)*. Cujus venerandæ fidei sinceritatem, mox ut sicut corde credimus, ore protulerimus, et tanti fundaminis firmitate futuri operis primordia munierimus, liberius nostra fabrica surgens rectius solidiusque struatur, et illorum sicubi minus recte minusve solide surrexerit, facilius dejiciatur. Quia ergo primum nos munire nostraque firmare, et post contra adversa configere, et oppositis resistere debemus, non solum sacrarum litterarum perdocemur documentis, sed etiam ipsius Romani auctoris (Sc., Ciceronis) eloquii monemur institutis, qui ait, « Argumentandum est ita ut primum nostra firmemus, dehinc adversa confrogamus. »

CAPUT PRIMUM.

Confessio fidei catholicæ quam a sanctis Patribus accepimus, tenemus et puro corde credimus.

Credimus in Deum Patrem omnipotentem, cuncto-
rum visibilium et invisibilium conditorem. Credimus
et in Dominum nostrum Jesum Christum per quem
omnia creata sunt, verum Deum, unigenitum et ve-
rum Dei Filium, non factum aut adoptivum, sed
genitum et unius cum Patre substantiæ, atque ita
per omnia æqualem Deo Patri, ut nec tempore nec
gradu nec potestate esse possit inferior : tantumque
esse confitemur illum qui est genitus quantum est ille
qui genuit. Non autem quia dicimus genitum a Patre
Filium, divinæ et ineffabili generationi aliquod tem-
pus ascribimus, sed nec Patrem aliquando cœpisse
nec Filium ; non enim aliter confiteri possumus æter-
num Patrem, nisi confiteamur etiam cœternum Fi-
lium : ex Filio enim Pater dicitur, et qui semper
Pater fuit, semper habuit Filium ^a. Credimus et in
Spiritum sanctum, Deum verum ex Patre et Filio
procedentem, æqualem per omnia Patri et Filio,
voluntate, potestate, æternitate, substantia : nec est
prorsus aliquis in Trinitate gradus, nihil quod infe-
rius superiusve dici possit, sed tota Deitas sui perfe-
ctione æqualis est, ut exceptis vocabulis quæ proprie-
tatem personarum indicant, quidquid de una persona
dicitur, de tribus dignissime possit intelligi : atque
ut confundentes Arium unam eandemque dicimus
Trinitatis esse substantiam, et unum in tribus per-
sonis fatemur Deum, ita impietatem Sabellii decli-
nantes, tres personas expressas sub proprietate dis-
jungimus, non ipsum sibi Patrem, ipsum sibi Fi-
lium, ipsum Spiritum sanctum esse dicentes, sed
aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti esse
personam. Non enim nomina tantummodo, sed etiam
nominum proprietates, id est personas, vel, ut Græci
exprimunt, *ὑποστάσεις*, hoc est subsistentias, confi-
temur. Nec Pater Filii aut sancti Spiritus personam
aliquando excludit : nec rursus Filius aut Spiritus
sanctus Patris nomen personamque recipit, sed
Pater semper Pater est, Filius semper Filius, Spi-
ritus sanctus semper Spiritus sanctus : itaque substan-
tia unum sunt, personis ac nominibus distinguuntur.
Ipsam autem Dei Filiam, qui absque initio æternita-
tem cum Patre et Spiritu sancto possidet, dicimus
in fine sæculorum perfectum naturæ nostræ hominem
suscepisse ex Maria semper virgine, et Verbum car-
ne ⁿ esse factum assumendo hominem, non permutando
deitatem : nec, ut quidam sceleratissime opi-
nantur, Spiritum sanctum dicimus fuisse pro semine,
sed potentia ac virtute Creatoris operatum. Sic au-
tem confitemur in Christo unam Filii esse personam,
et dicamus duas perfectas atque integras esse sub-
stantias, id est, deitatis et humanitatis, quæ ex
anima continentur et corpore : atque ut condemnamus
Photianum qui solum et nudum hominem con-

A fitetur in Christo, ita anathematizamus Apollinarem
et ejus similes, qui dicunt Dei Filium minus aliquid
de humana suscepisse natura, et vel in carne vel
in anima, vel in sensu assumptum hominem his pro-
pter quos assumptus est fuisse dissimilem, quem
absque sola peccati macula quæ naturalis non est
nobis confitemur esse conformem. Illorum quoque
similiter execramur blasphemiam, qui novo sensu
asserere conantur a tempore susceptæ carnis omnia
quæ erant deitatis in hominem demigrasse : et rur-
sum quæ erant humanitatis in Deum esse transfusa,
ut quod nulla unquam hæresis dicere ausa est videat-
ur hac confusione, utraque exinanita substantia
scilicet deitatis et humanitatis, et a proprio statu in
aliud esse mutata : qui tam Deum imperfectum in
Filio quam hominem confitentur, ut nec Deum vere
nec hominem tenere credantur. Nos autem ita ^B dicitur,
susceptum a Dei Filio passibile nostrum, ut
deitas impassibilis permaneret. Passus enim Filius
non putative sed vere, omnia quæ Scriptura testa-
tur, id est esuriem, sitim, lassitudinem, dolorem,
mortem et cætera hujusmodi secundum illud passus
est quod pati poterat, id est, non secundum illam
substantiam quæ assumpsit, sed secundum illam quæ
assumpta est. Ipse enim Dei Filius secundum deita-
tem suam impassibilis est ut Pater, incomprehensibi-
lis ut Pater, invisibilis ut Pater, inconvertibilis ut
Pater. Et quamvis propria persona Filii, id est, Dei
Verbum suscepit passibilem hominem, ita tamen ejus
habitatione secundum suam substantiam deitas
Verbi nihil passa est, ut tota Trinitas quam impas-
sibilem necesse est confiteri. Mortuus est ergo Dei
Filius secundum Scripturas, juxta id quod mori po-
terat, resurrexit tertia die, ascendit in cælum, sedet
ad dexteram Dei Patris manente ea natura carnis
in qua natus et passus est, in qua etiam resurrexit.
Non enim exinanita est humanitatis substantia, sed
glorificata, in æternum cum deitate mansura. Accepta
ergo a Patre potestate omnium quæ in cælo sunt et
in terra, venturus est ad judicium vivorum ac mor-
tuorum, ut et justos remuneret et puniat peccatores.
Resurrectionem carnis ita credimus ut dicamus nos
in eadem in qua nunc sumus veritate membrorum
esse reparandos, qualesque semel post resurrectio-
nem fuerimus effecti in perpetuo mansuros ; unam
esse vitam sanctorum, sed præmia pro labore diversa ;
e contrario pro modo delictorum peccatorum quoque
esse supplicia. Baptisma unum tenemus, quod his-
dem sacramenti verbis in infantibus quibus etiam in
majoribus esse celebrandum. Hominem si post ba-
ptismum lapsus fuerit, per poenitentiam credimus
posse salvari. Novum et Vetus Testamentum recipi-
mus in eorum librorum numero quem sanctæ catho-
licæ Ecclesiæ tradidit auctoritas. Animas a Deo dari
credimus quas ab ipso factas dicimus, anathemati-
zantes eos qui animas quasi partem Dei divinæ di-
cunt esse substantiæ. Eorum quoque condemnamus

^a Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum
ex Patre procedentem. Addidi, ex Patre et Filio proce-

dentem, volente et jubente Carolo infra cap. 3 et
cap. 8, et Adriano papa in Capitulari.

errorem qui eas ante peccasse vel in cœlis conversas fuisse dicunt quam in corpora mitterentur.

Exsecramur etiam eorum blasphemiam qui dicunt impossibile aliquid homini a Deo esse præceptum, et mandata Dei non a singulis, sed ab omnibus in commune posse servari, vel qui primas nuptias cum Manichæo, aut secundas cum Cataphrygis damnant. Anathematizamus etiam illos qui Dei Filium necessitate carnis mentitum esse dicunt, et eum propter assumptum hominem non omnia facere potuisse quæ voluit. Joviniani quoque damnamus hæresin, qui dicit nullam in futuro meritorum esse distantiam, nosque eas ibi habituros virtutes quas hic habere neglexerimus. Liberum sic confitemur arbitrium ut dicamus nos semper Dei indigere auxilio, et tam illos errare qui cum Manichæo dicunt hominem peccatum vitare non posse, quam illos qui cum Joviniano asserunt hominem non posse peccare: uterque enim tollit arbitrii libertatem. Nos vero dicimus hominem semper et peccare et non peccare posse, ut semper nos liberi confiteamur esse arbitrii. Hæc est catholice traditionis fidei vera integritas, quam sincero corde credimus et fatemur, et in hoc opere beati Hieronymi verbis expressam taxavimus. Hæc est vera fides, hanc confessionem conservamus atque tenemus, quam quisque inconulse et intemperate custodierit, perpetuam salutem habebit.

CAPUT II.

Quod Tarasius ab errore errorem linire conatus sit, et quod ab ægritudine ad ægritudinem dilapsus sit, cum videlicet repente ex laico conversus et ad episcopatum promotus nititur hoc emendare in imaginum adoratione quod admisit in repentina consecrationis susceptione.

Peritorum vetus iste medicorum mos est, sic unius ægritudinis molestiis medicaminibus crebris curando instare, ut tamen alterius pestis nequitie non videatur adminicula præstare, quoniam quædam res sicut unius vires extenuant, ita adhibite alterius viribus alimenta ministrant: et spiritalis vineæ cultorum est, sic quorundam convellere vitiorum stirpes, ut tamen aliorum nullis convalescant incrementis radices, quoniam quorundam vitiorum pestifera plantatio aliorum abolitione vitiorum inolescit, sicque alii pesti subsidia præbens agro mentis officit, quæ per se officere non valens suis viribus extirpata fatescit. Quorum utrorumque præstantibus moribus, sive peritorum medicorum, sive spiritalium cultorum, non mediocriter Tarasius perhibetur obniti, qui per rem penitus interdictam et nullatenus proficientem nititur emendare rem penitus interdictam et prorsus officentem. Et veluti si quis lutulentum quid ingesta impuritate eluere cupiens, dum lutulentis nihilominus eluere nititur aquis, quo magis abluere appetit, eo magis eisdem impuritatibus inficit: ita idem ex laico repente ad episcopatum, ut fertur, promotus, dum repentinam tanti gradus susceptionem per insolentem nisus est emendare imaginum adorationem, illicitum illicito apposuit, et quanto unum errorem altero errore linire putavit,

tanto se majoribus errorum nexibus præpedivit. Nam si inopportuna imaginum adoratione inopportuna ordinatio stabiliri potest, facile res illicitæ rebus poterunt firmari illicitis, et si res illicitæ rebus poterunt firmari illicitis, facillime impura quæque quibusdam impuris ablui poterunt. Non autem impura quæque quibusdam impuris ablui poterunt: non igitur inopportuna ordinatio adoratione inopportuna nihilominus imaginum quoquomodo poterit stabiliri. Et si ecclesiasticæ ordinationis regula a sanctis Patribus tradita intemerata servanda est, imo quia servanda est, omnino corrumpi non debet: et si omnino corrumpi non debet, nec pro utili quadam re corrumpi quidem debet: et si pro utili quadam re nullatenus corrumpi debet, multo ergo minus pro inutili corrumpi debet; cum videlicet utrumque et imagines adorare, et sine ordine graduum pontificalem cathedram subire inutile sit. Sed quorsum ista? Accedamus ad Apostolum, veniamus ad Vas electionis, interrogemus egregium prædicatorem, intonet nobis quid de ordinatione episcopi censeat; qui procul dubio respondebit: *Manus cito nemini imposueris (I Tim. v)*. Et rursus: *Non neophytum, ne in superbia elatus in iudicium incidat diaboli (I Tim. iii)*; ne videlicet dum putat se non tam ministerium humilitatis quam administrationem sæcularis potestatis adeptum, condemnatione superbiæ sicut diabolus per jactantiam dejiciatur. Unde periculosissima est talis ordinatio, in qua diaboli iudicium suspicatur: et formidolosissimum est ejus doctrina, qua imagines adorare censeat, uti, in quo tam atrocis exempli ruina formidatur; cum prohibitam sit popularem hominem sacerdotii magisterium adimplere debere, cuius nec officium tenuisse, nec disciplinam creditur agnovisse, et cum ea docere posse quæ constat eum nequaquam antea didicisse. De tali itaque ordinatione hæc est beati Gregorii Romane urbis antistitis sententia: « *Quidam desiderio honoris inflati defunctis episcopis tonsurantur, et repente fiunt ex laicis sacerdotes, atque inverecunde religiosi propositi ducatum arripiunt, qui nec esse adhuc milites didicerunt. Quid putamus, quid isti subjectis præstaturi sunt, qui antequam discipulatus limen attingant, temere locum magisterii non formidant? Qua de re necesse est ut et si inculpati quisque sit meriti, ante tamen per distinctos ordines ecclesiasticis exerceatur officii: videat quod imitetur, discat quod doceat, informetur ad id quod teneat, ut postea non debeat errare qui eligitur viam errantibus demonstrare. Diu ergo religiosa meditatione poliatur ut placeat: et sic lucerna super candelabrum posita luceat, ut adversa ventorum vis irruens conceptam eruditionis flammam non exstinguat, sed augeat: nam cum scriptum sit, *Prius quis probetur, et sic ministret*, multo amplius ante probandus est, qui populi intercessor assumitur, ne fiant causa ruinæ populi sacerdotes mali. Nulla igitur contra hoc excusatio, nulla potest esse defensio, quia cunctis liquide*

notum est quæ sit in hujus rei diligentia sancta A cregii sollicitudo doctoris, qua neophytum ad ordines vetat sacros accedere. Sicut autem tunc neophytus dicebatur qui initio sanctæ fidei erat conversatione plantatus, sic modo neophytus habendus est qui repente in religionis habitu plantatus ad ambiendos honores sacros irreperit. Ordine ergo ad ordinem accedendum est. Non gradum sacrum recte appetit qui ad summa loci fastigia postpositis gradibus per abrupta quærit ascensum: et cum idem Apostolus doceat inter alia sacri ordinis instituta disciplinam, minus non esse cuiquam citius imponendas, quid hoc celerius, quidve præcipitans quam ut exoriatur a summitate principium, ut ante esse incipiat episcopus quam magister. Contra quam ecclesiasticæ institutionis normam dum superius memoratus Tarasius sacerdotale culmen, ut aiunt, contendit, turbare potius quam gubernare dimoscitur plebes. Nec mirandum est si non recte prædicet qui ad prædicationis officium non recte pervenit. De cuius inordinata consecratione multa sanctorum Patrum ponti testimonia poterant, quæ tamen brevitatis causa ommissa sunt. Hæc tantum de hac re posuisse sufficiat.

CAPUT III.

Utrum Tarasius recte sentiat qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio secundum verissimam sanctæ fidei regulam, sed ex Patre per Filium procedentem in suæ credulitatis lectione profiteatur.

Nostris memorialibus nequaquam subtrahit oblivio sensibus quod in primordiis hujus nostri operis polliciti sumus nihil nos indiscussum relicturos, nihilque silentio præteritos, quod in eadem synodo quæ pro adorandis imaginibus gesta est, reprehensione dignam inveniretur, nisi forte quod aut difficultas inordinati sermonis nostro intellectui impertire negaret, aut puerilis dicti ineptiam reverentia cohibente nostra disputatio persequi despiceret; ideoque non est consequens ut ab hoc nostra suspendatur disputatio quod Tarasius Spiritum sanctum non ex Patre tantum, sicut quidam qui quanquam eum ex Filio procedere quodammodo tacuerint, tamen ex Patre et Filio procedentem omnino crediderunt, neque ex Patre et Filio, sicut omnis universaliter confitetur et credit Ecclesia eum procedere, sed ex Patre per Filium in suæ fidei professione procedere confensus est. In qua professione nisi puritas et sinceritas cordis sit quæ credat eum non creaturam esse, sed creatorem, nec Patre Filioque minorem, sed eis æqualem et consubstantialem et ab utroque procedere, perniciosum virus poterit exoriri. Omnium ergo rerum definitio talis esse debet ut, omnibus obscuritatibus seu ambiguitatibus expolis, ad demonstrandæ rei recto tramite tendat indicium, et si aliarum rerum definitio tam perspicua tamque debet esse dilucida, ut ea quæ demonstranda sunt, evidenter demonstret, multo magis fidei definitio dilucida et perspicua et omni ambiguitate sive tortuositate carens esse debet. In qua si aliquid aut

tortuosum aut amliguum, aut quodam nubilo verborum obductum fuerit, magnam affert dicenti vel audienti jacturam. Ex Patre enim et Filio Spiritum sanctum, non ex Patre per Filium procedere, recte creditur, et usitate confitetur: quia non per Filium ut pote creatura quæ per ipsum facta sit, neque quasi posterior tempore, aut minor potestate, aut alterius substantiæ, procedit, sed ex Patre et Filio ut cœternus, ut consubstantialis, ut coæqualis, ut unius gloriæ, potestatis atque divinitatis cum eis existens procedere creditur. Alteram namque viam habet ex præpositio, et alteram per. Unde et Dei Filius natus ex homine non per hominem creditur, id est, non per coitum, non per humanam operationem, sed ex virgine carnem assumendo natus. Et idcirco quæri potest utrum recte dici queat, *Spiritus sanctus a Patre per Filium procedere*, ne dum incaute hæc propositio per in tanti mysterii professione ponitur, Ariani illius erroris virosus cuiquam poculum ministret, qui Spiritum sanctum creaturam esse, et per Filium sicut et cætera quæ creata sunt, creatum esse blasphemat: qui etiam sui baptismatis tinctionem non juxta fidem evangelicam, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (*Math. xxviii*), sed in nomine Patris per Filium in Spiritu sancto infelicibus quibusque ad se conversis impertivit. Spiritus namque sanctus non creatura, sed creator esse his testimoniis approbatur. Ait enim David: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (*Psal. xxxiii*); et Salomon dicit: *Ipse creavit ea per Spiritum sanctum* (*Eccli. i*); item David, *Emitte Spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terræ* (*Psal. civ*); et in libro Job scribitur. *Spiritus divinus est, inquit, qui creavit me* (*Job. xxxiii*); et in libro Judith, *Tibi, inquit, serviet omnis creatura tua: quoniam dixisti et facta sunt; misisti Spiritum tuum, et edificavit* (*Judith. xvi*). Tantæ enim potestatis sive virtutis Spiritus sanctus ostenditur, ut ipso cooperante corpus Domini nostri Jesu Christi, quod est nostra redemptio, in utero virginis formaretur, evangelista dicente: *Ne timeas, Joseph, accipere Mariam conjugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est* (*Matth. i*); item, *Inventa est in utero habens de Spiritu sancto* (*Luc. ii*); non quod Salvatoris nostri Spiritus sanctus Pater dicendus est, ut duo patres credantur, sed quod Patris et Filii idem Spiritus sanctus cooperatur et unius potestatis cum eisdem esse credatur, Domino affirmante, *Ite, inquit discipulis, baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (*Matth. xxviii*). Sicut enim Dominus apostolos ad prædicandum destinavit, pari etiam modo Spiritus sanctus facere declaratur. Scribitur enim in Actibus apostolorum quod Petro cogitante de visione, dicit eum Spiritus sanctus: *Ecce viri quærunt te; exurgens vade cum eis nihil dubitans, quia ego eos misi ad te* (*Act. x*); et item: *Segregate mihi Paulum et Barnabam ad opus ad quod elegi eos* (*Act. xiii*); et item: *Attendite vobis et universo gregi in quo vos Spiritus*

sanctus constituit episcopos (Act. xx). Nam et uni versa cum Patre et Filio, ut ostensum est, procreavit, et Deus esse unius cum iisdem essentia his testimoniis approbatur. David enim ait : *Audiam quid loquatur in me Dom'nus Deus*. Luce itaque clarius constat quod omnes prophetæ non nisi per Spiritum sanctum annuntiant vel loquantur, Domino attestante, qui ait : *Cum venerit Spiritus ille sanctus quem Pater mittet in nomine meo, ipse vos docebit et ventura annuntiabit vobis* (Joan. xv). Item per prophetam Dominus dicit : *Noluerunt audire sermones meos quos mandavi in Spiritu meo per os prophetarum priorum, dicit Dominus*. Paulus quoque apostolus ad Hebræos scribens ait : *Testificatur nobis Spiritu sancto, et hoc est testamentum quod dispono ad eos post dies illos, dicit Dominus* (Hebr. x). In Actibus quoque apostolorum ad Ananiam dixisse pastorem Ecclesie legimus : *Ut quid Satanas implevit cor tuum mentiri te Spiritui sancto* (Act. iv)? Et ostendens eum Deum esse, in subsequentibus dicit : *Non es mentitus hominibus, sed Deo*. Paulus quoque vas electionis ad Corinthios scribit : *Divisiones autem donationum sunt, idem vero Spiritus : et divisiones ministeriorum sunt, idem ipse Dominus : et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus* (I Cor. xii). Quibus apostolicis verbis Spiritus sanctus idem Deus, idem Dominus declaratur. Idem vero Dominus in Evangelio dicit : *Spiritus est Deus* (Joan. iv). Item ad Corinthios Paulus scribens ait : *Dominus autem Spiritus est* (II Cor. iii); et ad Ephesios : *Nolite, inquit, contristari Spiritum sanctum Dei* (Ephes. iv); item ad Corinthios : *An nescitis, inquit, quia membra vestra templum sunt Spiritus sancti quem habetis a Deo* (I Cor. vi)? et eum Deum in humanis corporibus habitantem ostendens adjungit, et dicit : *Glorificate ergo et portate Deum in corpore vestro*. Qui dum his testimoniis et creator et Deus approbetur, et ex Patre et Filio ab omni catholica Ecclesia procedere credatur, quærendum est utrum necesse sit eum per Filium a Patre et non potius ex Patre et Filio procedere profiteri, cum hujusmodi professio neque in Nicæno, neque in Chalcedonensi symbolo a sanctis Patribus facta inveniat. Per Filium enim super apostolos in igne apparuit, per Filium hominibus datus est, quoniam ab omnibus Spiritus sanctus accipi non nisi per Filium poterat. Per Filium vero eum a Patre procedere profiteri, synodice confessioni inusitatum est : quoniam Spiritus sanctus ut a Patre procedat non eget alterius adjutorio, ut per aliquem procedat, cum utique sit tertia in eadem sancta Trinitate persona et unius cum Patre et Filio sit potestatis atque essentia. Qui cum a se Deus sit, ad nos autem relative donum est, distribuens singulis prout vult gratiarum dona. Nam et prophetias quibus vult impertit, et peccata quibus vult dimittit, quæ sine illo non donantur : qui inde proprie charitas nuncupatur, vel quia naturaliter eos a quibus procedit conjungit, et se unum cum eis esse ostendit, vel quia in nobis id agit, ut in Deo

A maneamus et ipse in nobis : unde et in donis Dei nihil majus est charitate, et nullum est majus donum Dei quam Spiritus sanctus : ipse est et gratia, que quia non meritis nostris, sed divina voluntate gratis datur, inde gratia nuncupatur. Sicut autem unicum Dei Verbum proprie vocamus nomine Sapientia, cum sit universaliter et Spiritus sanctus et Pater ipse Sapientia, ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo charitatis, cum sit et Pater et Filius universaliter charitas. Est enim Spiritus Patris attestante, Domino, qui ait : *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Marc. xiii). Est et Spiritus Filii, Paulo attestante, qui ait : *Quisquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (Rom. viii), ac per hoc Spiritus amborum dicitur, quia ex Patre et Filio procedens unius probatur esse substantia et nature : qui si ingenuus diceretur, duo patres profiterentur ; si genitus, duo filii incompetentem dicerentur. Sed quia nec Pater est nec Filius, ideo nec ingenuus, nec genitus, sed ex utroque procedens dicitur. Pater enim solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenuus, non quidem in Scripturis, sed in consuetudine disputantium et de re tanta sermonem qualem valuerint ad præsentium sive futurorum profectum proferentium : Filius solus de Patre est natus, ideo solus dicitur genitus ; Spiritus sanctus solus de Patre et Filio procedit, ideo solus amborum nuncupatur Spiritus. Procedit enim ex utroque, non nascendo, ut alicujus filius dici possit. Diceretur autem filius Patris et Filii, si, quod abhorret ab omnium fidelium sensibus, eum ambo genuissent : non igitur ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus. A Patre illum autem procedere Dominus noster Jesus Christus discipulos docuit dicens : *Cum autem venerit, inquit, Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me* (Joan. xv). Et rursum ipse Dei et hominum mediator Dominus Jesus Christus post resurrectionem suam, ut ostenderet a se procedere Spiritum sanctum sicut et a Patre, insufflans in discipulos suos ait, *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx); qui nisi ab eo procederet, nequaquam eum insufflans discipulis daret. Unus ergo est Spiritus Patris et Filii, unus, ut supra memoravimus, amborum Spiritus. Quod si quis querat quomodo Filius a Patre nascendo procedit, Spiritus vero sanctus procedendo non nascitur; aut cur non uterque sint filii, cum uterque a Patre procedant; aut cur non et Spiritus sanctus dicatur ingenuus, sicut Pater; aut quomodo ab utroque procedat, aut cur Filius dicat : *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso* (Joan. v), quasi antea sine vita idem Filius existeret, et hanc Patre dante susceperit; aut quomodo Pater nunquam sine Filio, et tamen Pater genuit Filium; aut quomodo Filius nunquam sine Spiritu, et tamen ait : *Nisi ego abiero, Paraclitus non veniet ad vos* (Joan. xvi); aut quomodo Filius non de se, sed de Patre

est, nec tamen ei est posterior de quo est; aut quomodo Spiritus sanctus de Patre procedit et Filio, nec tamen ab eis præceditur a quibus procedit: sciat hæc et his similia humane fragilitatis sensibus inscrutabilia et incomprehensibilia esse. Quis enim ista consideret? quis ista comprehendat? Si enim humane nativitatis Christi secreta non capimus, divine nature mysteria quomodo capiemus? Verum quia in illa coæterna et æquali et incorporali et ineffabiliter immutabili atque inseparabili Trinitate difficillimum est generationem a processione distinguere, sufficiat hoc credere, hoc firmiter tenere, hoc toto corde fateri Patrem ingenitum, Filium genitum, Spiritum vero sanctum nec creatum nec genitum, sed ex Patre et Filio procedentem: ita dumtaxat ut in confessione fidei omnes opinionationes, omnes verborum novitates caveantur: et his verbis hisque sententiis fidelium confessio roboretur quæ sanctæ et universales synodi in symbolo taxaverunt.

CAPUT IV.

Utrum Theodorus episcopus Hierosolymorum recte sentiat, qui cum Patrem sine principio penitus et sempiternum se credere dixerit, Filium nescio sub qua ambage verborum non aliud principium quam Patrem agnoscentem et ex ipso subsistentiam habentem professus sit.

Et superiore quidem capitulo exsecuti sumus, in sanctæ fidei confessione dilucidam et perspicuam definitionem fieri debere, et nunc necessario idipsum exsequimur. Quoniam nisi recto tramite, omnibus ambagibus hinc inde postpositis, ad demonstrandam rei veritatem sermo gradiatur, et de ejus a quo profertur fidei integritate ab audientibus dubitatur, et hæreticæ pravitati et si non voto, sono tamen appropinquare videtur. Unde cavendum est ne in professione fidei Theodori episcopi, qui dum Patrem dicat sine principio, et Filium non aliud principium quam Patrem agnoscentem, et ab ipso subsistentiam habentem, Pater Filium, aut tempore, qui sibi consempiternus est; aut substantia, qui sibi consubstantialis est; aut honore, qui sibi æqualis est, præcedere suspicetur. Quod quidem etsi a præfato viro recte et catholice creditur, ita tamen ambiguo positum est, ut legenti de ejus fide possit oriri suspicio, quod plerumque non infirma credulitas, sed sermonis solet efficere difficultas. Quoniam igitur in hac professione non elucet evidenter utrum ejus fides aut probari aut improbari debeat, cum eam probandam potius quam improbandam esse nostra mallet intentio, restat ut quod de hac re a sanctis Patribus percepimus, credimus et tenemus, breviter exsequamur: hoc enim in tali professione expavescendum est, ne dum Pater sine principio dicitur, et Filius non aliud principium quam Patrem agnoscere, antiquior Pater Filio quia genuerit, et Filius posterior Patre quia genitus sit suspicetur, cum videlicet nihil sit in sancta Trinitate antierius posteriusve, ubi nihil ex tempore inchoatur, ut consequenti proficiatur in tempore. Quoniam sicut tres personæ consubstantiales sibi sunt, ita etiam consempiternæ. Et sine tempore

A generatio Filii de Patre intelligitur, sine tempore etiam processio Spiritus sancti de utroque. Est enim Pater Filio principium non creando, sed gignendo, non tempore procedendo, sed ineffabilis Pater ineffabilem Filium sine quo nunquam fuit, ineffabiliter sibi consempiternum generando. Est et Filius principium non Patri, sed rebus a se conditis; est et Spiritus sanctus principium omnibus quæ ab eo creata sunt, quia nullo modo separari potest ab appellatione Creatoris. Sunt Pater et Filius principium Spiritui sancto non gignendo, quia non est Filius, neque creando, quia non est creatura, sed dando, quia ab utroque procedit. Est item Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium, omnibus quæ a se solo et uno creatore creata sunt. Et cum sit Pater principium, et Filius principium, et Spiritus sanctus principium, non tamen tria principia, sed unum est principium, una divinitas, una substantia, una omnipotentia. Hæc enim quæ breviter perstrinximus, prædicatoris egregii Augustini verbis approbanda sunt. Ait enim: « Dicitur ergo relative Pater, idemque relative dicitur principium, et si quid forte aliud ipse Pater ad Filium dicitur: principium vero ad omnia quæ ab ipso sunt. Item dicitur relative Filius, relative dicitur et verbum, et imago, et in omnibus his vocabulis ad Patrem refertur, nihil autem horum Pater dicitur. Et principium Filii dicitur: cum enim diceretur ei, Tu quis es? respondit, Principium quia et loquor vobis. Sed nunquid Patris principium? creaturæ se quippe ostendere voluit, cum se dixit esse principium, sicut et Pater principium est creaturæ quod ab ipso sunt omnia. Nam et creator relative dicitur ad creaturam, sicut dominus ad servum. Et ideo cum dicimus et Patrem principium, et Filium principium, non duo principia creaturæ dicimus, quia Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator, sicut unus Deus. Si autem quidquid in se manet et gignit aliquid vel operatur, principium est ei rei quam gignit vel ei quam operatur, non possumus negare etiam Spiritum sanctum recte dici principium, quia non eum separamus ab appellatione Creatoris, et scriptum est de illo quod operetur, et utique in se manens operatur. Non enim in aliquid eorum quæ operatur, ipse mutatur et vertitur, et quæ operatur vide. *Unicuique*, ait Apostolus, *datur manifestatio Spiritus ad utilitatem: alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eundem Spiritum*, et reliqua. Item idem post pauca: Nam et sigillatim si interrogemur de Spiritu sancto, verissime respondemus quod Deus sit, et cum Patre et Filio simul unus Deus est. Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo vel tria principia, ad se autem invicem in Trinitate, si gignens ad id quod gignit principium est, Pater ad Filium principium est, quia genuit eum. Utrum autem et ad Spiritum sanctum principium sit Pater, quoniam dictum est, *De Patre procedit*, non parva quæstio est: quia si ita est, non jam principium est ei tantum rei erit quam gignit aut

facit, sed etiam ei quam dat, ubi et illud elucescit, ut pote quod solet multos movere, cur non sit Filius etiam Spiritus sanctus, cum et ipse a Patre creat sicut in Evangelio legitur. Exit enim non quomodo natus, sed quomodo datus; et ideo non dicitur Filius, quia neque natus est sicut unigenitus, neque factus ut per gratiam nasceretur sicut nos. Quod enim de Patre natum est ad Patrem solum refertur, cum dicitur Filius, et ideo Filius Patris est non et noster: quod autem datum est et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit. Itaque Spiritus sanctus non tantum Patris et Filii qui dederunt, sed etiam noster dicitur qui accepimus; sicut dicitur Domini salus quia dat salutem, eadem etiam nostra salus est qui accepimus. Item idem post pauca: « Si ergo et quod datur principium habet eum a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit, fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia, sed sicut Pater et Filius unus Deus: et ad creaturam relative unus Creator et unus Dominus, sic relative ad Spiritum sanctum unum principium, ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium, sicut unus Creator et unus Dominus. »

CAPUT V.

Quod Tarasius non recte Spiritum sanctum contribulum Patri et Filio dixerit, cum sufficeret dicere coaeternum, consubstantialiorem, ejusdemque essentiae et naturae.

Dixisse quoque in suae fidei professione Spiritum sanctum Patri et Filio contribulum Tarasius perhibetur: quod absurdissimum et dictum et a catholice fidei confessione penitus convellendum, non solum ab eorum sensibus qui litterariae solertiae disciplinam non nesciunt, sed etiam ab eorum qui communibus tantum utuntur litteris prorsus respuitur, et modis omnibus abdicatur. Est enim in promptu animadvertere, quod sicut *consanguinei* dicuntur qui sunt unius sanguinis, et *consortes* qui sunt unius sortis, et *coetanei* qui sunt unius aetatis, qui etiam *coevi* dicuntur, et *conformes* qui sunt unius formae, ita *contribuli* dicuntur qui de una tribu sunt. Quoniam loquelaris ista praepositio hanc vim obtinet ut ubicunque in compositione verborum ponitur, diversa quoque cohaerere demonstrat: sicut et in hac compositione duos aut plures homines cum *contribulos* vocamus, evidenter eos de una tribu esse ostendimus. Est enim *tribus* multitudo hominum quae aut ab una stirpe genus ducit, sicut ab Jacob duodecim tribus processisse noscuntur; aut uno ministerio fungitur, sicut in exordio Romanae urbis in tres ordines ab ejusdem urbis conditore Romanus populus dispertitus est, in senatoribus videlicet, militibus sive plebibus. Unde hactenus hujus nominis etymologia servatur, et qui eis praesunt *tribuni* vocantur; in Deo autem qui est summum bonum,

^a *Et ideo Spiritus Patris et noster.* Recte ex Lindenbruchii emendatione restituimus particulam negativam, quae perierat, *non et noster*. Filius dicitur solius Patris Filius, non etiam noster filius, sed vero frater. Spiritus sanctus autem non tantum Patris et Filii Spiritus sanctus dicitur, a quibus datur, sed

unus apex, rerum singulare cacamen, unus in substantia, trinus in personis, nequaquam contribuli nomen inveniri potest, quia non alibi contribulus inveniri potest, nisi ubi invenitur et tribus. Spiritus autem sanctus non Patri et Filio contribulus sed consubstantialis est. Qui si contribulus est, tribus tantummodo aut affinitatis societate, quod profanum est dicere, jungitur; si, quod credere non solum absurdum, sed etiam impium est, tribus tantummodo aut affinitatis societate conjungitur, non est consubstantialis: est autem Patri et Filio consubstantialis, non igitur eis contribulus credendus est aut dicendus. In tanti enim mysterii confessione spretis dictionum novitatibus, suffecerat dicere Spiritum sanctum Patri et Filio coessentialiorem, coaeternum, coaequalem, unius potestatis et gloriae, ita ut in tribus personis unitas substantiae, potestatis et gloriae summi Dei credatur et a catholicis confiteatur, qui est super omnia Deus benedictus in saecula. Legat igitur quisquis hoc nomen in sancta Trinitate recte nominandum putat, et assertionibus fulcire affectat, lib. xiii beati Hilarii, et xv sanctissimi Augustini de eadem sancta et ineffabili Trinitate, subtilissime disputantes et viriliter intonantes, in quibus cum hoc nomen sanctae Trinitati aptatum minime repererit, id ei minime aptare praesumat, quoniam si ullatenus sanctae fidei confessioni conveniret, tot disputationum silvas effugere nequiret, nec esset tam eloquentibus tanquam Latinitatis peritia eruditus viris in disputando alienum, si errori esset extraneum. Legat etiam ceterorum catholicorum Patrum de fide opuscula, et cum hujusce nominis mentionem in tam sublimi tanquam praeclearo negotio non repererit, hanc supervacue alibi se invenisse cognoscat. Quoniam sicubi extra horum disputationes in sanctae fidei confessione invenitur, aut ineloquentiae, quae imperitiae de fonte procedit, aut alterius linguae proprietati deputandum est, quae plerumque dum ad aliam linguam transit, vim suam amittit.

CAPUT VI.

De eo quod Basilius Ancharae episcopus in sua fidei lectione post confessionem Patris et Filii et Spiritus sancti imaginum et lipsanorum osculationem et adorationem inseruerit, fidem se habere dicens participare ipsi sanctificatione: remissionem vero peccatorum, sive carnis resurrectionem, seu vitam futuram omnino tacuerit.

Remissio peccatorum quae a Basilio Ancharae episcopo in suae fidei confessione est praetermissa, inter summa ecclesiasticae dignitatis est charismata numeranda. Hanc Propheta insigni laude praefert, cum eos beatos dicit quibus fit: *Beati*, inquit, *quorum remissae sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata* (Psal. xxxii). Hanc vox Verbi, vox Sapientiae, amicus Sponsi inter prima evangelicae tubae tonitrua intonavit, sicut scriptum est: *Et venit in omnem re-*

etiam noster Spiritus sanctus dicitur, quibus datur.
^b *Quod absurdissimum et dictum et a catholice fidei confessione penitus non vellendum.* Emendavi, convellendum, id est, abjiciendum, segregandum, eliminandum. Infra cap. 17: « I Deo Christi plebem ab Ecclesiae matris uberibus convellere. »

gionem circa Jordanem prædicans baptismum penitentiae in remissionem peccatorum (Luc. III). Hanc mediator Dei et hominum, Agnus Dei qui tollit peccata mundi, pietate qua mundum redimere venerat dedicavit, cum et quibusdam ante passionem peccata remisit, et ut totius mundi peccata dilueret, se Deo Patri in sacrificium obtulit: et ut hanc perpetim Ecclesia consequi valeret, Spiritus ei ineffabile donum et sui characteris insuperabile signum, et sacrosancti baptismatis salutiferum sacramentum concessit. Hanc apostoli in collatione fidei, quam ab invicem discessuri quasi quamdam credulitatis et prædicationis normam statuerunt, post confessionem Patris, et Filii, et Spiritus sancti, posuisse perhibentur: et in tanti verbi brevitate de quo per prophetam dictum est: *Verbum abbreviatum facie: Dominus super terram* (Isa. x; Rom. ix), hanc ponere minime distulerunt, quia sine hac fidei sinceritatem integram esse minime perspexerunt. Nec cohibuit eos ab ejus professione illius symboli brevitatis quam exposcebat sacrae fidei integritas, tantique doni veneranda sublimitas. Fit enim per Spiritum sanctum per quem remittuntur peccata, sive sanguinem Christi qui a nobis in sacramento sumitur, et pro nobis effusus est in remissionem peccatorum. Fit et per aquam baptismatis, in qua originalis noxae antiquum et obsoletum vulnus diluitur. Unde et apostolus (I Joan. v) tres dicit testimonium perhibere, spiritum, sanguinem, et aquam, et tres unum esse: quia et per Spiritum sanctum et per sanguinem Christi et per aquam baptismatis ad unum compitum, id est, ad remissionem peccatorum pervenitur. Hanc quidam doctorum cum quid sit *canticum novum* luculenter dissereret, inter cæteras novitates quas in Christi incarnatione dixit esse completas, enumeravit dicens: « Novum est Filium Dei hominem fieri, novum est eundem ab hominibus morti tradi, novum est die tertia surgere, novum est cum corpore ad cælum ascendere, novum est remissionem peccatorum hominibus dari. » Novum itaque dixit remissionem peccatorum hominibus dari, quæ sicut in Novo Testamento datur, in Veteri non dabatur. Pagina enim Instrumenti Veteris peccata non diluit, sed ostendit. Carnis quoque resurrectio quam credere et fateri Christianorum, non credere vero Sadducæorum est, quam præfatus episcopus in suæ fidei professione reticuit, et Veteris Instrumenti lectione monstratur, cum et per Job virum evangelicum potius quam legalem dicitur: *Scio quod Redemptor meus vivat, et in novissimo de terra surrecturus sim, et rursus circumdabor pelle mea et in carne mea videbo Deum: quem visurus sum ego ipse, et oculi mei conspecturi sunt et non alius* (Job. xix); et per Danieleum virum sanctissimum et arcanorum Dei scrutatorem monstratur dicentem: *Multi de his qui dormiunt in terræ pulvere*

A resurgunt, alii in vitam æternam, alii in opprobrium ut videant semper (Dan. xii); et ipsa Veritate ad terras pro salute generis humani descendente, omnino commendatur qui eam et prædicationis suæ sacrosanctis oraculis edocuit, et suæ resurrectionis salutari exemplo monstravit. Si vero aliquis dicat, Job in hac sententia suam solummodo resurrectionem, non generalem omnium hominum dixisse, audiat eum in alio loco generalem omnium resurrectionem affirmantem et dicentem: *Lignum habet spem, si præcisum fuerit rursus virescit, et rami ejus pullulant: si sennerit in terra radix ejus, et in pulvere mortuus fuerit truncus ejus, ad odorem aquæ germinabit et faciet comam quasi cum primum plantatum est: homo vero cum mortuus fuerit et nudatus atque consumptus, ubi quæso est? quomodo si recedant aquæ de mari, et fluvius vacuefactus arescat, sic homo cum dormierit non resurget, donec atteratur cælum, nec evigilabit, nec consurget de somno suo* (Job. xiv). Quod totum ita intelligendum est, « Nunquid lignum habet spem revirescendi et homo non habet resurgendi? nunquid quomodo si recedant aquæ de mari et fluvius vacuefactus arescat, sic homo cum dormierit non resurget? nunquid donec atteratur cælum non evigilabit, nec consurget de somno suo? quibus verbis non suam solummodo, sed totius humani generis resurrectionem generalem demonstrat. Sequitur. Hanc etiam apostoli cum diversas quidem nationes non diversa fide, diversis linguis imbuti, non diversas constitutiones tradituri peterent, omnibus gentibus inter cætera mysteriorum spiritualium arcana tradiderunt: et ne oblivione dilueretur aut hæretica pravitate cascata per temporum incrementa frustraretur, in symbolo posuerunt, et in tam authentico fidei indicio, in quo totius fidei integritas admirabili brevitate complectitur, locaverunt. Hanc unus illorum qui fera gentium corda sacri styli doctrina perdomuit, inter cætera quæ de ea profatus est, in momento, in ictu oculi fore prædixit (I Cor. xv). Vita quoque futuri sæculi, quam idem Basilius negligenter reticuisse dignoscitur, et ab ipso nobis Domino pollicetur, et pene in omnibus sanetarum Scripturarum oraculis prædicatur, quippe cum sine ea carnis resurrectio nil valeat, et ob eam adipiscendam totius nostræ religionis desudet intentio. Unde datur intelligi non eum mediocriter delirasse, cum in suæ fidei confessione res tantis mysteriis plenas, et revera mysteriis plenas, sine quibus Christiana credulitas stare non potest, silentio præterierit et in earum loco res non necessarias et risu dignas protulerit. Non igitur ei ideo tantummodo succensetur quia eas profiteri distulit, si tamen eas corde credit, cum plerumque quædam aut brevitatis studio, aut quadam occasione in dicendo prætermittuntur quæ in credendo firmiter tenentur; sed quia in earum loco id intulit quod a nullo sanctorum Patrum

* Nunquid lignum habet spem revirescendi, et homo non habet resurgendi? Restituimus, *revirescendi*, ut comparatio sibi constet. Consolationis plena meditatio et fidentes in spe certissima confirmans, qua

Patres solent tempus vernum, cum arbores incipiunt revirescere, resurrectioni carnis nostræ comparare.

in fidei promissione illatum fuisse perlegit : quia et miles qui quondam pugnavit, aut quandoque pugnaturus est, non ideo arguitur si ad tempus non pugnet, sed si fuga lapsus et suam nobilitatem ignobiliet, et sociorum vires inutili exemplo enervet. Dixit enim præfatus episcopus, postquam imaginum adorationem et osculationem inter prima suæ fidei munimenta fassus est : « fidem se habere participare illis sanctificatione. » Nec immerito rebus insensatis, et non solum sanctificatione sed etiam vita carentibus, participare dignus, qui post confessionem sanctæ et unicæ Trinitatis in talibus næniis fidem se habere dixit, et ea quæ inter prima Christianæ religionis charismata enumeranda sunt, remissionem videlicet peccatorum, carnis resurrectionem et vitam futuri sæculi desidiöse prætermisit. Esto denique, utile quiddam est imagines adorare, quid adimitur Christianæ religioni si inter primas fidei professiones illius quoque rei professio non detur, cum pleraque sint quæ inter cæteras ecclesiasticæ institutionis traditiones fidelibus tradita sunt, quorum etsi in fidei confessione professio tacetur, nihil tamen ideo sanctæ religioni adimitur? Aut in quo præjudicat, si earum adoratio taceatur, fidei integritati, cum a sanctis Patribus inhibita potius quam instituta credatur. Non enim eo molo præjudicat prætermisio imaginum adorationis sacræ fidei puritati, quæ interdicta potius quam instituta est, sicut præjudicant remissio peccatorum, carnis resurrectio et vita futuri sæculi si in confessione prætermittantur, quæ utique et in omnium Scripturarum sanctarum serie prædicantur, et, ut præfati sumus, ab apostolis in symbolo laudabili brevitate connexæ tenentur.

CAPUT VII.

De eo quod Theodosius Amori episcopus desidiöse fidem sanctæ et unicæ Trinitatis tacuerit, de imaginibus vero incaute et extraordinarie dixerit : Confiteor et promitto, et suscipio, et osculor, et adoro imagines; et post pauca : Qui non instruunt diligenter omnem Christo dilectum populum adorare et venerari sacras et honorandas imagines omnium sanctorum qui a sæculo Deo placuerunt, anathema.

Basilium Anchiræ episcopum in superiore capitulo arguendum recte ostendimus, eo quod suæ fidei jacto fundamine in ædificio tam excellentis mysterii res valde necessarias superædificare neglexerit, et vice earum res ab omni penitus religionis fabrica abnuendas superædificare nisus sit : in præsentî vero Theodosium Amori episcopum rectius competentiusque arguendum decernimus, qui, nullo suæ fidei in præfata synodo posito fundamento, res tantum inanes et ratione seclusas inaniter et irrationabiliter ædificare cepit. In illius enim ædificio si id quod inaniter surrexit dejiciatur, saltem id quod bene fundatum est remanebit; in istius vero si omne quod inane et frivolum est destituatur, nil quod remaneat erit : si ergo illi recte succensetur qui sanctæ et unicæ Trinitatis confessioni imaginum adorationem inseruit, multo rectius huic succensebitur qui illius summi et ineffabilis mysterii confessione postposita, de illarum adoratione frivola nescio quæ tan-

tummodo somnariit. Ita enim exorsus est : « Confiteor et promitto, et suscipio, et osculor, et adoro imagines. » O mira confessio episcopi ! O pulchra dictio sacerdotis ! O laudanda devotio præsulis ! Tacet confessionem excellentissimæ majestatis, et insonat confessionem insolentissimæ vanitatis. Ab ejus confessione pedem retrahit qui dixit, *Omnis qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui est in cælis* (Matth. x; Luc. xii) et in imaginum confessionem totis se gressibus infert. Tacet quod et ille fateri et cæteros ut faterentur debuit hortari, et fassus est quod nec ille fateri et ne cæteri faterentur debuit reluctari; et qui opponere murum pro domo Israel debuit et stare in prælio in die Domini, ipse ad dedicationis dedecus, proh dolor ! sponte dilabitur; quia videlicet qui debuit a prava confessione et a ridiculoso errore aliorum mentes coercere prædicationis studio, ipse primum illis errandi via efficitur prævæ confessionis exemplo. Quod vero anathematizat omnes qui non instruunt omnem Christo dilectum populum adorare et venerari imagines omnium sanctorum qui a sæculo Deo placuerunt, quam absurde quamque incaute agat, prudens lector advertat, præsertim qui anathema quod aliis temeraria presumptione inferre contendit, in se suosque irreverenter intorquet, et telum quo sui erroris extraneam nititur perfodere partem, in suam civiumque dellectit necem. Nec liberat imaginum adoratio ab anathematis colligatione suos, quæ necetere tantummodo nitebatur externos. Anathematizat enim qui non instruunt omnem Christo dilectum populum adorare imagines. Nunquidnam, ut cæteros taceam, in sibi commissa plebe omnes instruunt omnem Christo dilectum populum imagines adorare, qui nec instruendi habent officium, nec prædicationis gradum? nunquid et ipse omnem Christo dilectum populum instruit? Cum videlicet pene totus mundus Christi populo plenus sit : quoniam desiit tantummodo in Judæa notus esse Deus, sed in omnem terram exivit sonus apostolorum, et repleta est omnis terra gloria Domini, et omnes gentes veniunt et adorant in conspectu Domini, juxta Malachiæ vaticinium in verbo Domini dicentis, *Ab ortu solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco sacrificatur et offertur mihi hostia munda* (Malach. ii), et pastor Ecclesiæ, cui in figura disci diversorum animantium generibus pleni totus orbis diversis gentibus plenus ad Dei gratiam vocandus ostenditur, dicit : *In veritate comperi quomam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente qui timet eum et operatur justitiam, acceptus est illi* (Act. x). Nam si secundum ejus deliramentum quicumque non instruunt omnem Christo dilectum populum, anathemate digni sunt, neque ipse idem, neque coepiscopi qui in eadem synodo fuisse perhibentur, neque illis subdite plebes anathematis vinculo carere quibunt, quia etsi instruunt duarum aut trium vel certe plurimarum provinciarum gentes, non tamen omnem Christo dilectum populum instruunt, cum per tam prolixas

tamque vastas mundi partes sit catholica Ecclesia, A quæ utique Christi dilectus populus est, diffusa, et tam per inaccessas et ignotas nationes sit, Domino largiente, dilatata. Aut ergo omnem Christi Ecclesiam ab oriente usque ad occidentem, a septentrione usque ad meridiem, se suosque imaginum adorationem instruere perdocebit, aut secundum suæ vanitatis sententiam cum sociis sive subditis anathemati subiacerebit: quoniam etsi omnem populum instruere possent, non igitur omnium sanctorum qui a sæculo Deo placuerunt imagines in quarum adorationem universitatem populi instruerent, habere poterant, quorum multitudo tanta est, ut de his per Prophetam ex persona Filii ad Patrem dicatur: *Nimis honorati sunt amici tui, Deus, patris confortatus est principibus eorum: dinumerabo eos, et super arenam multiplicabuntur* (Psal. cxxxix). Quod etsi hyperbolice dictum sit, tanta eorum qui ab initio Deo placuerunt sunt agmina, ut nec pingi nec dinumerari possint ab alio, nisi ab eo in cuius libro eorum scripta habentur nomina. Nam si a se prolatus idem episcopus anathematis iacturam vitare cupit, necesse est ut omnium sanctorum qui per diversas mundi partes ab initio Deo placuerunt, imagines et habeat et adoret; et si eas præ multitudine sui habere nequiverit, imo quia nequibit, a se ergo prolato anathemati colla submittat.

CAPUT VIII.

Quod pene de omnium fide ambigitur, cum Spiritum sanctum quidam a Patre tantum, quidam vero neque a Patre neque a Filio procedentem confessi sint.

Ex Patre et Filio Spiritum sanctum procedere, C quantum attinet ad brevitate[m] huius styli cui studemus, Domino annuente, in superioribus monstratum est. Nam cum pene omnes in præfata synodo hoc aut penitus tacuerint, aut ambigue protulerint, nos quasi homines humana imbecillitate cogitationum, et eorum quæ nec audimus nec legimus ignari, nec eorum fidei testimonium perhibemus qui hoc silentio præterierunt, nec eorum qui ambigue protulerunt, nec ideo eorum credulitatem abnuimus, quia hoc tacuerunt vel ambigue protulerunt. Quoniam qualiter teneant nescimus, sed hanc rem et indiscussam præterire, ne eis tacendo assensum præbere videamur, et quia non patenter elucet quid velit, improbare timentes, illius examini reservamus quem occulta non fallunt. Scimus denique eos haud procul ab errore esse, qui si ab eo ideo elongantur, quia bene de hac re sentiunt, ideo tamen ei appropinquant, quia quod recte sentiunt recte fateri neglexerunt, quod autem recte corde creditur ad iustitiam, recte ore debet profiteri ad salutem.

CAPUT IX.

De eo quod si forte aliquis error in præfatorum episcoporum sententiis de fide prolatis indiscussus remanserit, propter difficultatem et enormitatem sermonis illorum remanebit, qui plerumque tanta ignavia obsitus est, ut quid significare velit quive sensus in eo intelligendus sit, minime pateat.

Cum multa elocutionum sint genera, quæ a grammaticis sive a rhetoribus copiose ac varie tradun-

tur, omnium tamen sermonum sive dictionum series quadripartita ratione dividitur. Omnis autem sermo aut sapiens est et disertus, aut sapiens et non disertus, aut disertus et non sapiens, aut nec sapiens nec disertus. Sapiens ergo est et disertus, sicut plurimi divinarum Scripturarum libri, et ut ceteros taceam, ut est liber Isaiaë prophetæ, cuius sermo et sapiens est, utpote quem Spiritus sanctus dictaverit, et disertus, quia ab illustri et urbano viro prolatus est. Sapiens autem et non disertus, ut quidam in ipsis etiam divinis Scripturis habentur. Sapiens videlicet in sententiarum celsitudinibus divini flaminis nectare promulgatis, indisertus vero aut simplicitate sanctorum virorum, a quibus prolatus est, qui sensuum potius quam verborum venustatibus uti maluerunt, aut indigenarum loquendi usu, inter quos sancti viri divini verbi latores nati aut conversati fuisse noscuntur, sicut de beato Jeremia Hieronymus dicit, quod simplicitas sermonis de loco ei Anatoth in quo natus est accesserit. Disertus ergo et non sapiens, sicut gentilium scriptorum est, qui etsi venustus est humanarum artium eruditione, insipiens tamen est, quia et veri Dei notitia et salutifera caret exhortatione. Est et quorundam hæreticorum sermo disertus, nec tamen sapiens, qui etsi humanorum ingeniorum industria est expolitus, sapientiæ veritate et virtutum documentis est omnino nudatus. De disertis vero nec tamen sapientibus per Isaiaem prophetam dicitur: *Populum enim imprudentem non videbis, populum alti sermonis, ita ut non possis intelligere disertitudinem lingue ejus in qua nulla est sapientia* (Isa. xxxiii). Nec disertus ergo nec sapiens est, sicut plurimorum qui temere ad quælibet docentia accedunt antequam sacratissimorum sensuum dapibus reficiantur et eloquentiæ ornamentis imbuantur, vel etiam ut istius synodi scriptura est, cuius errores discutere nitimur, in cuius sententiis nec sensuum reperitur ornatus, nec ex eloquentiæ flumine quidam deducitur rivulus. Et cum omnis scriptura aut culta sit et aperta, aut culta et non aperta, aut inculta et aperta, aut nec culta nec aperta, et hæc duabus primis istis speciebus est aliena, et duabus sequentibus omnino consorta, quia nec sermonum cultu aut eloquentiæ cothurno attollitur, nec puritate aperte locutionis textitur, quod in altero ob sui puritatem D ad intelligendum promoveat. Nec culta est et non aperta, quia non longis periodis involvitur, non variis topicorum perplexitatibus exornatur, nec lubricis syllogismorum conclusionibus ex industria dialecticæ artis venientibus catenatur: quæ omnia et culta sunt, utpote quæ sophistico poliuntur cylindro; et non aperta, quia a simplicium lectorum sensu procul remota eruditissimorum tantummodo se inferunt ingenio. Sed aut aperta est, quæ eruditione carens omnibus legentibus sive audientibus patet; aut inordinata et incompte digesta, et solæcismis mutilata, barbarismis corrupta, cæteris vitiorum umbilis obducta, et luculenta oratione carens, et ordine texendorum sensuum expulso, nec culta est nec aperta.

propositionis telo, ut pote cœlestis philosophus, percussisset, illis sua quibusque facinora audire timentibus altero post alterum abeuntibus, digito in terra non pinxisse, sed scripsisse perhibetur, ut cujus digito olim in lapide propter significandam duritiam cordis Judæorum lex scripta est, ipsius nihilominus digito in terra cordis gentilium, quæ divini Verbi semina accipiens fructus dignos suo Conditori quotidie affert, evangelica lex scriberetur, quatenus et per lapideas tabulas rigor veteris testamenti et duritia Israeliticæ gentis, et per terram quæ digito Domini scripta est gentilium ad credendum et ad fructus afferendos mollia corda sive suavitas testamenti novi innueretur. Apostoli denique, de quibus per prophetam dictum est: *Quam pulchri sunt pedes qui annuntiant pacem et prædicant salutem (Isa. LI)*! qui euntes ibant et flebant mittentes semina sua, qui per multas videlicet temporales tribulationes divini verbi semina jaciebant, et cum exultatione venturi sunt ad illud generale examen, portantes manipulos, populos videlicet per suam prædicationem ad fidei documenta conversos, non imagines, sed epistolas ad diversas mundi partes destinasse leguntur: nec per picturas genus humanum ab idolorum cultibus ad veræ fidei puritatem revocavere, sed per Scripturas, quibus Redemptor sensum aperuit, non ut intelligerent picturas, sed Scripturas. Scriptum est enim: *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas (Luc. xxiv)*. In Evangelio quoque legitur: *Multa quidem et alia signa fecit Jesus in conspectu discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc. Hæc autem scripta sunt, ut credatis quoniam Jesus est Filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in nomine ejus (Joan. xxi)*. Joannes quoque qui de arcano Domini pectoris nectarea hauriens fluentia, cœlestia pocula arentibus cordibus propinavit, dum Cæsareis jussibus in Pathmos insula relegatus Domini calicis gustum ante sibi promissum acciperet, et cœlestibus plenus mysteriis secreta quædam, Domino revelante, audiret seu cerneret, scribere ea in libro, non pingere jussus est. Et in septem Ecclesiis unam sanctam catholicam sive apostolicam Ecclesiam septiformis gratiæ Spiritu pl. nam non pingendo, sed scribendo admonuit. Dictum enim illi supernæ vocis tonitruo est: *Quod vides scribe in libro, et mitte septem ecclesiis (Apo. i)*. Unde datur intelligi, non picturas, sed Scripturas ad nostræ fidei eruditionem esse concessas. Quam ergo sit incautum quamque a ratione remotum dicere: « Sicut divinæ Scripturæ libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus, » facile intelligere potest quisquis divinarum Scripturarum cognitionem habet. In illis inveniuntur arma quibus contra adversa conflagatur, quibus vitia reprimantur, quibus virtutes erigantur, quibus gulæ concupiscentia vigiliis et compunctione cordis reprimatur, quibus fornicatio contritione cordis et corporis afflictione, orationum instantia, laboris exercitio, metuque suppliciorum vel amore æternæ patriæ refrenetur; quibus invidia amore fraternæ dilectionis et

A cœlestis regni desiderio, quod non nisi concordēs adipsiscuntur, superetur; quibus ira modestissimæ patientiæ gravitate et acumine rationis et æquanimitatis munere frangatur; quibus avaritia elemosynis et spe æternæ retributionis calcetur, quibus tristitia fraternis alloquiis, assiduis lectionibus vel orationibus pellatur, quibus arrogantia metu amittendarum virtutum, cum qua illæ haberi non possunt, et accessus vanæ gloriæ; qui est virtutum inimicus, secluditur; in quibus superbia metu diabolicæ ruinæ et exemplo humilitatis Christi conteritur. In illis inveniuntur instrumenta fructus justitiæ, id est, charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, fides, modestia, continentia. In illis invenitur medela, qua nec sapientes in sua sapientia gloriantes, nec fortes in sua fortitudine confisi periclitentur, nec simplices sive infirmi sua impossibilitate deficiantur; qua nec lætos nimia ketitia extollat, nec tristes nimia animi contritio afficiat; qua nec divites rerum opulenti elatos efficiat, nec pauperes rerum indigentia frangat. In illis invenitur norma per quam instruitur qualiter prælati erga subditos, et subditi erga prælatos agere debeant, qualiter conjugia diligantur, qualiter sæcularia consilia prudenti deliberatione tractentur, qualiter patria defendatur, hostes pellantur, extraneorum domesticarumque rerum administratio habeatur, et ut cuncta breviter complectar, in illis et animæ perpetuus cibus, et præsentis vitæ doctrina et sapientia quæ decor est vitæ, et vitæ perpetuæ documenta continentur. Est enim thesaurus nullo bono carens, omnibus bonis redundans, ad quem quisquis devotus accedit, quidquid fideliter quærit, feliciter se acquisisse gaudet. Esto mundanæ sapientiæ et sæcularis scholæ quemquam amor oblectat, accedat ad divinæ legis armaria, quæ sapientes mundi sicut meritum celsitudine, ita etiam tempore præcedit, et liberalium studiorum profunditates, quas scit cognovisse, et quas nescit invenisse se gaudeat. Illic inveniet et rectæ locutionis decorem, etymologias nominum, schematum varietates, tropicas perplexiones, de quibus beatus Augustinus ait, « Sciant autem litterati modis omnium locutionum, quos grammatici Græco nomine tropos vocant, auctores nostros usos fuisse; » quos tamen tropos, id est modos locutionum, qui noverunt, agnoscunt in Litteris sanctis, eorumque scientia ad eas intelligendas aliquantulum adjuvantur; inveniet etiam historias, metra, quæ omnia proprie artis grammaticæ sunt. Sed dicet fortassis aliquis, Non illic metrorum scansiones et temporum certas dimensiones invenio; cognoscat multa in divinis Scripturis metra, plures rhythmos esse, sed translatio linguæ non eadem sinit habere temporum intervalla in peregrina, quæ habentur in propria, cum tamen eodem sensu easdemque rerum proprietates habeat: quia et si quis nobis debitor aurum reddat, non multum distat cum non unius sit monetæ cum illo quod acceperat, si tamen unius sit ponderis uniusque fulgoris. Nam ut beato Hieronymo Hebraicæ lin-

quæ peritissimo docente didicimus, quædam divinæ A Scripturæ Hebræo dactylo spondæoque, quædam anapæsto, quædam vero iambo juxta artis rigorem decurrunt. Illic etiam inveniet nitorem et copiam eloquentiæ, genera causarum et status; illic exordia quibus benevoli, dociles vel attentii auditores sunt; illic narrationes apertas et breves, causas etiam et longas, quæ non nisi Spiritu sancto reserante panduntur; illic conclusiones quibus proprietas rerum monstratur; argumentationes quibus animi audientium concitantur ad implenda ea quæ dicuntur; illic leges sive sententiæ, illic magna granditer, parva submisse, mediocria temperate promuntur; illic prosopopœiam, ethopœiam vel omnes figuras locutionum quæ a rhetoribus traduntur inveniet, et plures illis angustiores, quæ percepisse se gaudebit, ad quas nec grammaticorum nec rhetorum schola pertingere potuit; illic quoque inveniet isagogas, quæ ad inquirendas res lectorem utiliter introducunt; categorias, quæ prædicamentorum utilitate ad investigandas res excellunt; definitiones vel modos syllogismorum, quæ subtili indagatione ea de quibus dubitatur affirmant; topica quæ dum sint fontes sensuum et origines dictionum, omnibus communiter, grammaticis videlicet, poetis, oratoribus vel etiam philosophis argumenta præstant, quæ non solum scholastico, sed etiam vulgari et tumultuoso sermoni perpetuo coherent. Nam quamquam tumultuosus, quamquam vulgaris sit sermo, si pro quibuslibet vitæ utilitatibus profertur, ad topica veniet; per ea quasi per quædam magisteria locales regulas quibus evagari aut non possit aut non debeat, inveniet; in illis etiam terminum, qui sine sensus dispendio transgredi difficile sit, se reperisse cognoscat. Et ut cuncta breviter dicam, omnis sermo, nisi ad topica venerit, indefinitus procul dubio remanebit. Illic περί Ἐρμηνείας, quarum scrupulosus semitis et laciniosis diverticulis profunditas inveniendorum sensuum dubiorumque affirmatio invenitur, quibusque syllogismorum vel cæterarum argumentationum silva exoritur, quæ omnia proprie artis sunt dialecticæ. Illic in numeris per arithmeticam artem arcana sensuum profunditatesque reperiet, quoniam, dicente eadem Scriptura, *Omnia in mensura et numero et pondere Deus fecit* (I Esdr. viii). Illic etiam musicæ non solum consonantias instrumentaque quibus plerique sanctorum Patrum usi sunt, sed etiam repertorem inveniet.

Inveniet quoque terrarum situs dimensionesque, quæ proprie artis sunt geometricæ. Nec non et quorundam siderum cursus et positiones, et temporum varietates, mensuram annorumque sive horarum curricula, diem etiam et causam conditionis siderum, quæ proprie artis sunt astronomiæ, illic reperisse se studiosus quisque cognoscat. Sed dicit forte aliquis, Nec nomina principaliter disciplinarum, nec uniuscujusque disciplinæ singillatim partes, nec uniuscujusque partis membra singillatim in sacris Litteris inveniuntur; quibus breviter respondendum

est: Omnia in Scripturarum sanctarum amplissimis pratis per partes inveniri posse quæ artigraphi in suorum hortorum areolis posuere: inveniuntur, inquam, virtute sensuum, non in promulgatione verborum; in radicem profunditatis, non in foliorum lapsibus. Sic enim in profunditate divinarum Scripturarum liberales artes ab studiosis quibusque cernuntur, sicut vina in vitibus, segetes in seminibus, frondes in radicibus, fructus in ramis, arborumque magnitudines sensu contemplantur in nucleis. Est plane divina Scriptura verax, est fixa, est casta, est cœlestis magisterii instrumentum, et æterna prædicatio purissimo nitens eloquio, est lux mortalium, dicente Propheta: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine, et lumen semitis meis* (Psal. cxix); est vivax et mori nesciens, dicente Apostolo: *Vivus est Dei sermo et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus* (Hebr. iv); est tenebrarum discussio, Salomone attestante qui ait: *Lucerna est mandatum legis, et lux vitæ, et increpatio, et disciplina* (Prov. vi); de quo per Isaiam dicitur: *De nocte spiritus meus vigilat ad te, Deus, quia lux præcepta tua sunt super terram* (Isa. xxvi). Semper enim vitalia jubet, noxia prohibet, terrena removet, cœlestia persuadet. Est, inquam, fons æthereo de margine scaturiens, de quo quanto amplius hauritur, tanto minus expenditur, et quanto in plures partes derivatur, tanto amplius in sensibus augmentatur; est pecuniæ marsupium, de quo nec ea quæ dantur amittuntur, nec diminutionem assiduus dandi usus affert, sed quanto inde amplius dandi devotione ejicitur, tanto illud magis magisque completur. Nihil igitur horum quæ perstrinximus, sive his simillum, quæ brevitatis studio prætermisimus, in imaginibus, o imaginum adorator, o rerum insensatarum cultor, invenire posse te constat, quæ dum his omnibus meritorum prærogativis careant, dolendus potius quam mirandus es cur eas divinæ Scripturæ libris, in quibus tot bona reperiuntur, æquiparare affectes? Tu qui fidei tuæ puritatem in imaginibus conservare te dicis, supplex eis astare memento cum thymiamatibus, nos præcepta Domini solerti indagatione perquiramus in divinæ legis codicibus. Tu luminaribus perlustrata picturas, nos frequentemus divinas Scripturas. Tu fucatorum venerator esto colorum, nos veneratores et capaces simus sensuum arcanorum. Tu depictis demulcere tabulis, nos divinis mulceamur alloquiis. Tu figuris rerum insta in quibus nec visus, nec auditus, nec gustus, nec odoratus, nec tactus est; nos instemus divinæ legi quæ est irreprehensibilis, in qua testimonium Domini justitiæ sive præcepta, timor sive judicia ejus inveniuntur. Quæ singula pulchre Psalmographus per septimam definitionis speciem quam dialectici κατά μεταφοράν, id est per translationem, vocant, eo quod rem aliquam brevi præconio quæ sit ostendit, sub senarii numeri perfectione, qui juxta arithmeticæ experientiam disciplinæ perfectus habetur, eo quod suis partibus di-

mensus, et his iterum in unum reductis, absque ullo detrimento aut incremento sui in se redit; ita desinivit dicens: *Lex Domini irreprehensibilis, convertens animas, testimonium Domini fidele, sapientiam præstantis parvulis, Justitiæ Domini recte letificantes corda, præceptum Domini lucidum illuminans oculos. Timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi, judicia Domini vera justificata in semetipsa, desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum, et dulciora super mel et favum (Psal. xix).* Quæ omnia ideo senarii numeri perfectione decorantur, quia quanquam quodam modo inter se distare videantur, singula tamen ad perfectionem legis, qua viri sancti perfecti efficiuntur, pertinent. E quibus sicut uno subtracto sextus numerus minime adimpletur, ita si aliquid detrahatur, perfectionis integritas mutilatur. Lex enim irreprehensibilis est, quia perfecta veritate consistit, quæ per Salvatorem non reprehensa, sed potius probatur impleta: *Non veni, inquit, legem solvere, sed adimplere (Math. ii).* Et ut nosse possemus Evangelium quoque legem Domini esse, et duobus Testamentis, Novo videlicet et Veteri, legem consistere, adjunxit, *Convertens animas (Psal. xix)*, quoniam Veteris Testamenti pagina rigorem habet irreprehensibilis severitatis; Novi vero convocationem et mansuetudinem, per quam errantes corrigantur, et ad Christi gratiam animarum conversio fiat. Testimonium ergo Domini fidele, quoniam quæcumque pollicetur Deus plenissima veritate complentur. Quod testimonium sapientiam præstat parvulis, non utique superbis nec tumida se elatione jactantibus, sed his parvulis de quibus Apostolus dicit, *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote (I Cor. xiv).* Dat itaque testimonium Pater, dat Filius, dat et Spiritus sanctus; et sicut sunt unius essentialis et naturæ, ita etiam in reddendo testimonio sublimes. De Patre in Evangelio legitur quod testimonium de Filio perhiberit; de Filio autem Apostolus ad Timotheum scribit: *Præcipio tibi coram Deo qui vivificat omnia, et Christo Jesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato (I Tim. vi);* de Spiritu quoque sancto idem Apostolus dicit: *Nam et ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro (Psal. xix).* Justitiæ itaque Domini rectæ ideo dicuntur, quia non aliter cognoscitur fecisse quam docuit, nec aliud illi in ore, aliud in opere est. *Latificantes sunt corda, quia justorum mentes æternorum præmiorum collatione demulcent;* quorum præmiorum perceptione confusus erat ille qui dicebat, *De reliquæ reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus iudex (II Tim. iv).* Nam præceptum Domini recte lucidum dicitur, sive quia a Patre luminum procedit, sive metonymice, quod lucidos efficiat. Illuminat etiam oculos, non carnales, quos nobiscum animantia communes habere noscuntur, sed interiores, qui divini muneris jubare spiritualiter perlustrantur. *Timor autem Domini sanctus permanens in sæculum sæculi:* mista est cum pavore dilectio, quæ usu sa-

culari reverentia nuncupatur. In omni ergo sanctitate versatur qui suum judicem et timere cognoscitur et amare. Inter timorem namque Domini et formidinem humanam hoc interest quod formido humana cum tempore commutatur; de ea, ni fallor, dictum est: *Perfecta charitas foras mittit timorem (I Joan. iv).* Timor autem Domini a proprio statu nulla temporali conversione mutatur, sed in idipsum sinceritate bonæ conscientie perseverat. Porro judicia Dei, quæ et vera et justificata in semetipsa a propheta describuntur, mandata sunt ejus, quæ in Veteri et Novo Testamento conscripta habentur, quia revera ex judicio sunt prolata. Vera, inquam, metonymice et justificata, quia veraces et justificatos observatores suos efficiunt. Inter judicia tamen Dei et judicia ejus hoc interest, quod judicium numero singulari illud generale examen est, judicia vero ejus numero plurali sacramenta sunt, quæ in duobus Testamentis, non in imaginibus nec in picturis inveniuntur, quæ idem Psalmographus per schema quod Græce ἀύξουσι, id est augmentum, eo quod paulatim ad superiora concreseat, ita expressit dicens: *Desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum, et dulciora super mel et favum (Psal. xix).* Sicut enim lapides pretiosi auro præferantur in pretio, ita nimirum auro et lapidibus pretiosis mel et favum dulcedine præferitur. Per hanc enim figuram idem Psalmista susceptorem suum, gloriam etiam et exaltantem caput suum Dominum esse decantat dicens, *Tu autem, Domine, susceptor meus es, gloria mea, et exaltans caput meum (Psal. n).* Et Apostolus ait: *Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius (Rom. viii)?* in qua per augmenta nominum rei magnitudo sensim succrescit. Cui quanquam vicina sit figura, quæ Græce κλίμαξ, Latine gradatio dicitur, quando positus quibusdam gradibus sive in laude, sive in vituperatione, semper accrescit, ab ea tamen plurimum distat quod ἀύξουσι sine ulla iteratione nominum rerum procurat augmenta, κλίμαξ vero postremum verbum quod est in primo connumerate positum in sequenti membro modis omnibus repetit, sicque velut catena aliud semper in alio necitatur, ut est illud Apostoli: *Scientes quod tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit (Rom. v);* item illud: *Nam quos præcivit et prædestinavit, eos et vocavit; et quos vocavit, illos et justificavit: quos autem justificavit, illos et glorificavit (Rom. viii).* Nam si forte tu, amator vel potius adorator imaginum, ad interiore pectoris rancore submurmures dicens: Quid necesse est tantum per schemata evagari? cognosces ea nobis amabilia imaginibus sive pictis tabulis tuis esse, et ideo tantum in illis evagatos esse. Has etenim dulcedines, has refectiones in Scripturis sive in Scripturarum schematibus, nos sive cæteros Scripturarum amatores reperire cognosce, quas tu sive socii tui in figuris, neque in tabulis, in quibus cordis tui pa-

ritatem servare te dicis, penitus non reperies. A clusa, hanc videntur protulisse sententiam: « Qui-

CAPUT XXXI.

Quod contra Dominicæ vocis imperium faciunt hi qui parentes suos anathematizant; et si secundum eorum opinionem prædecessores eorum hæretici fuerint, isti ab hæreticis geniti, docti et consecrati sunt: sive de non judicanis his qui de sæculo recesserunt; vel quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

Denique illi qui eas corpori et sanguini Dominico coæquare præsumunt, tanto illarum instigantur amore, ut etiam parentes suos qui eas sprevisse noscuntur, anathematizare non dubitent, errorem erroris neclentes; cum videlicet et illis incongruam et inordinatam exhibeant adorationem, et his vel a quibus per carnis materiam propagati sunt, vel hos per quorum consecrationem et baptismi sacramentum et cætera charismata sumpsere, inopportunam ingerant exsecrationem. Nam si secundum illorum vesaniam omnes imaginum adoratione carentes hæretici sunt, constat majores eorum qui eas non adorare hæreticos fuisse: qui si hæretici fuerint, neque consecrationes faciendi, neque manus imponendi potestatem habuerunt; qui si hanc non habuerunt, hi qui ab eis hanc se accepisse putant, neque consecrationem neque manus impositionem habent. Item si prodecessores eorum, ut illi aiunt, anathematis colligatione digni fuerunt, ligandi solvendi-que potestatem non habuerunt: quam si non habuerunt omnia quæcumque ab eis in Ecclesia gesta sunt cassanda sunt; si omnia abnuenda sunt, gradus et ordinationes abnuenda sunt: si igitur prodecessores illorum anathematis colligatione digni fuerunt, istorum gradus et ordinationes cassanda sunt. Non enim sobismaticis et anathematis vinculo colligatis ligandi solvendi-que, sed idoneis et catholicis potestatem a Domino legimus esse concessam. Parentibus interea honorem impendendum, non solum legalis, prophetica et apostolica, verum etiam evangelica admonitio docet, dicente Domino, *Honora patrem tuam et matrem tuam (Matth. xv)*. Qui enim et per paginam Veteris Instrumenti, et per sui corporis præsentiam hoc salutare præceptum contulit, idem Mosaico ore promulgavit dicens, *Benedictus qui honorat patrem suum et matrem suam (Exod. xx; Deut. v)*; et e contrario: *Maledictus qui non honorat patrem suum et matrem suam (Exod. xxi; Matth. xv; Marc. vii)*. Unde perpendendum est et magnopere animadvertendum quantæ sit arrogantia, quantæque temeritatis et, ut ita dixerim, sceleris, parentes anathematizare, si ille maledictioni subjacet qui eos vincitur non honorare. Nam cum lex dicat: *Non reveles turpitudinem patris tui (Levit. xviii)*, et Apostolus: *Filii, obedite parentibus vestris (Ephes. vi)*, isti utrique præcepto reluctari videntur, cum nec turpitudinem celare, nec honorem nituntur impendere. Sacri igitur canones de non contemnendis parentibus omni occasione se-

clusa, hanc videntur protulisse sententiam: « Qui-
cunque filii a parentibus sub prætextu divini cultus
abscedunt, nec debitam reverentiam dependunt illis,
anathema sint. » Si vero hi qui eis debitam reveren-
tiam non impendunt, anathematizantur, quo putas
damnationis vinculo qui eos anathematizant con-
nectantur? Saluberrimus namque a sanctis Patri-
bus Ecclesiis traditus usus est pro defunctorum
spiritibus Dominum deprecari, quem nos cum sancta
omni catholica et universali Ecclesia amplectentes,
non solum pro nostrorum parentum, verum etiam
pro amicorum fidelium qui nos in pace Dominica
præcesserunt spiritibus clementissimam Domini pie-
tatem exposcimus. Cui venerandæ et ecclesiasticæ
constitutioni non mediocriter contraire videntur qui
defunctorum parentum spiritus non orationibus ad-
juvare, sed anathematis vinculo colligare nituntur;
et qui orare etiam pro inimicis apostolicæ eruditio-
nis documento jubentur, pro suis hoc facere paren-
tibus reluctantur. Nos nostris secundum ecclesiasti-
cum usum per orationum et elemosynarum instan-
tiam deposcimus veniam, illi suis per inanium con-
ciliorum conventus exoptant pœnam. Nos nostris
quietem exposcimus per missarum solemniam, illi
suis ingerunt convicia per inordinata concilia. Nos
nostrorum memoriam facimus in oratione, illi suis
anathema jaciunt cum quadam abdicatione. Nos
nostrorum spiritus requie potiri oramus in sinu
Abrahæ, illi suorum optant damoari animas cum
Ario, Sabellio, Dioscoro, Nestorio et Eutychete. Nos
nostros collocari postulamus parentes inter agmina
beatorum, illi suos inter obstinatas turbas hæretico-
rum. Quæ cum ita se habeant, constat eos duplex in hac
parte patrare deliquium, cum et parentibus honorem
derogent contra Dominicæ vocis imperium, et, con-
tra Apostoli sententiam, his qui a sæculo migrave-
runt temerarium coentur iuferre iudicium. Quod
non sit ergo temere iudicandum de his qui jam e sæ-
culo migraverunt, vel de rebus ad Deum solum perti-
nentibus, hæc est beati Pauli sententia: *Nemo no-
strum sibi vivit, et nemo sibi moritur; sive enim
vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino mori-
mur: sive enim vivimus, sive morimur, Domini sum-
mus. In hoc enim Christus resurrexit a mortuis, ut
et vivorum et mortuorum dominetur. Tu autem quid
judicas fratrem tuum, aut quare spernis fratrem
tuum? omnes enim stabimus ante tribunal Dei. Scri-
ptum est enim, Vivo ego, dicit Dominus, quoniam
mihi flectet omne genu, et omnis lingua confitebitur
Deo. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem red-
det Deo. Non ergo amplius iudicemus; sed hoc judi-
cate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scanda-
lum (Rom. xiv)*. De qua re etiam sanctæ Ecclesiæ
Romanæ antistes Anastasius Anastasio imperatori
sic perhibetur scripsisse: « Ne quod sit in hoc of-
fendiculum in Ecclesia, dum, quod facere non pos-
sumus, de his qui jam transierunt iudicare con-
emur, observandum esse tranquillitas tua cogno-
scat. » Quia ergo nec a filiis parentes inhonorandi,

et fastu arrogantiae elati delirant; et dum appetunt id sibi usurpare quod non competit, timendum est ne id amittant quod competit, quia quisquis ambit illicita, amittere solet acquisita. Sed quoniam, ut praefati sumus, in superioribus hic error ex parte discussus est, nunc ad id quod ideo illos qui in eadem synodo fuisse noscuntur congregatos dicunt, ut per eos Deus consilium suum statueret, nostrae disputationis vertamus articulum. Dicunt enim: *Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens*, quasi non scriptum sit, *Qui vivit in aeternum creavit omnia simul*, et quasi Deo quaedam nova voluntas quae antea non accesserat, accedat: de quo per prophetam scribitur: *Statuit ea in aeternum et in saeculum saeculi, praeceptum posuit, et non praeteribit (Psal. cxlviii)*; aut quasi alius adminiculo indignus idcirco alios congreget, ut plurimum deliberatione quid agere debeat statuat. Est enim consilium a consulendo dictum, quo aliquid aut faciendi aut non faciendi assidua consideratione decernitur. Est enim genus causae quod oratores deliberativum dicunt, in quo genere de quibuslibet vitae utilitatibus quid aut debeat aut non debeat fieri tractatur. Sunt enim in eo suasio et dissuasio, id est, de expetendo et fugiendo, de faciendo et non faciendo. In suasionem autem duo sunt fortiora, spes et metus. Quia igitur Deus omnipotens est, ideo nullius est indignus, ideoque nec alterius suasionem ad ea quae non vult peragenda promovetur, nec ab his quae agere vult ullius dissuasionem removetur, nec quodam metu ab aliquibus, quae agere vult agenda hortatur, nec cum alio consilii sui deliberationem statuit. Quibus omnibus si indigeret, necessitatem pateretur, omnipotens non esset: est autem omnipotens, nullam igitur indignitatem habet, ac per hoc incautum est dicere: *Congregavit vos Deus consilium proprium statuere volens*. Consilium namque Dei Filius est, qui non statutus est a Patre quadam deliberatione, sed genitus ante saecula ineffabili natiuitate, quem Pater genuisse, et sine quo nunquam fuisse a fidelibus creditur. Est enim sapientia Dei Patris quae ei consempiterna est, et quae dicit: *Ante colles ego parturiebar, adhuc terram non fecerat, quando parabat caelos, aderam illi; dum vallaret mari terminum, et legem poneret aquis, ego cum illo eram (Prov. viii)*. Quae etiam celsitudinem suam his verbis demonstrat dicens: *Ego in altissimis habitavi et thronus meus in columna nubis (Eccli. xxiv)*; et iterum: *Gyrum caeli circuii sola, et in fluctibus maris ambulavi, in omnem gentem et in omnem populum primum tenni*; et iterum: *Ego quasi terebinthis expandi ramos meos. Ego feci ut oriretur lucifer in caelo. Ego omnes qui me amant diligo. Exitus enim mei exitus vitae sunt*. De hoc enim consilio Psalmographus dixit: *Consilium Domini manet in aeternum, cogitationes cordis eius in saeculum saeculi (Psal. xxxv)*. Qui ideo consilium dicitur, eo quod incarnationis ejus arcanum ad consulendum humano generi sit concessum, quod consilium nulla aetate dissolvitur, sed in aeternum manet, quia triumphalis mors Domini diabo-

licam perenniter exstinxit exitium. Cogitationes namque cordis ejus praedestinationem interni ejus iudicii innuntiat, in quibus cuncta reposita sunt quae vel fuerunt vel sequentibus saeculis futura succedunt. Hominum etenim consilia plerumque frustrantur: Domini autem consilium permanet in aeternum. Homo enim mortalis caduca sapit, aeternus Dominus nunquam reprehendenda constituit. Unde et hoc consilium quod illi dicitur quod per eos Dominus statuisset, ideo a Domino statutum esse minime creditur, quia Dominicis praecipis contraire dignoscatur, cum videlicet et per Veteris et per Novi Testamenti paginam Deus se solum adorari seu coli instituerit, isti autem quasdam res insensatas adorandas sive colendas esse absurdissima deliberatione percenseant. Non enim Deus commutabilis est, ut quae antea inhibuerat modo peragenda concedat, sed quod ante saecula in consilio suo, hoc est, in Filio, constituit, semper stabilia esse permittit, Isaia attestante qui ex persona Dei Patris ait: *Omne consilium meum stabile erit, et omnia quaecumque cogitavi efficiam (Isa. xlvi)*. Hoc etenim consilium, id est Filius, et testamentum dicitur, unde et Jeremias ait: *Si non esset testamentum meum in custodia die ac nocte, praecepta caeli et terrae non dedissem*. De quo testamento dicitur: *Et testamentum pacis erit in Jerusalem*. Quomodo ergo Deus illos ideo congregaret ut per eos consilium proprium statueret, ut illi somniant, in quo tanta est scientia ut nec praeterita ei quaedam, nec futura, sed omnia praesentia sint, ejus substantiam sicuti est, nulla potest attingere opinio, nulla complecti definitio, quoniam plus est quam quicquid dici aut cogitari potest? Est enim spiritus natura simplex, lux inaccessibilis, invisibilis, inestimabilis, infinitus, perfectus, nullus egens, aeternus, immortalis, cui omnia vivunt, a quo omnia initium consecuta sunt, venerandus, diligendus, metuendus, extra quem nihil est, imo in quo sunt omnia quaeque sunt sursum deorsumve, summa et ima, omnipotens, omnia tenens, vere in omnibus dives, quia nihil est ubi non sit, nec aliquis ei locus absens est, exceptis impiorum cordibus, ubi quamvis sit per potentiam, non est tamen per gratiam, qui ubique esse his divinae legis testimoniis comprobatur. Ait enim Psalmista: *Quo ibo ab spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in caelum, tu illic es, et si descendero in infernum, ades; si sumpsero pennas meas ante lucem, et habitavero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua (Psal. cxxxviii)*. In Isaia quoque legitur: *Sanctus sanctus sanctus Dominus Deus Sabaoth, plena est terra gloria majestatis tuae (Isa. vi)*. Per Jeremiam quoque dicit: *Deus appropinquans ego sum, dicit Dominus, et non Deus de longinquo: quod si absconsus fuerit homo in abditiis, ego eum videbo. Nonne caelum et terram ego impleo? dicit Dominus (Jerem. xxiii)*. Liber quoque Sapientiae dicit: *Sanctus enim spiritus sapientiae, et non liberavit maledictum a labiis suis, quoniam rerum illius testis est Deus, et cordis illius speculator est ve-*

rus, et lingue auditor, quia spiritus Domini replebit orbem terrarum (Sap. 1). In Ecclesiastico quoque scribitur: Quoniam multa sapientia Dei, fortis in potentia, videns omnes sine intermissione; qui bonitate sua eum qui non erat creavit, iustitia eum qui peccaverat condemnavit, misericordia imo magna misericordia eum qui perierat restauravit (Eccli. xvii). De quo per Prophetam dicitur: Magna opera Domini exquisita in omnes voluntates ejus: confessio et magnificentia opus ejus, et justitia ejus manet in seculum seculi (Psal. cv). Et iterum: Universæ viæ Domini misericordia et veritas (Psal. xxv); et cui per eundem Prophetam dicitur: Et tu, Domine Deus, miserator et misericors, patiens et multæ misericordiæ et verax (Psal. lxxvi). Nunquid eum quem dominationes adorant, tremunt potestates, et celestibus hymnis lætabunda angelorum collaudat militia, quem cherubim et seraphim, sublimes virtutes ejus scientia repletæ, ejus amore ardentem, sensu minime comprehendere valent, quem nemo novit nisi Filius qui utique unus est cum eo substantiæ, credere opportunum est ut alterius consilio egeat? et ideo alios convocet ut per alios consilium suum statuat? O demetissimum dictum, o insulsa locutio, o verba eunctis divinis verbis obnitentia! quæ si ab his quibus dicta sunt defendantur, insanæ vicina sunt; si non defendantur, ignorantia et ignavia deputanda sunt. Adhærere enim Deo quis potest bonis actibus insistendo, sicut Ille cupiebat qui dixit, *Mihi autem adhærere Deo bonum est* (Psal. cxlvii); consilium autem illi dare nemo potest, est enim auctor et fons omnium honorum, et, ut crebro diximus, nullius indignus. Magnas, ait Prophetæ, *Domini noster et magna virtus ejus, et sapientiæ ejus non est numerus*. Dic, quæso sancte Isaias, dic nobilissime vatum, dic Domini incarnationis et gentium vocationis evangelice potius quam prophetice narrator, dic utrum aliquis sensum Domini cognoscere potest, aut ei consiliarius effici valet? *Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? cum quo inivit consilium, et eruditum eum scientia, et viam prudentiæ ostendit illi* (Isa. xl)? Item idem prophetæ dicit: *Nunquid nescis et non audisti? Deus sempiternus Dominus qui creavit terminos terræ, non est deficiens, neque laborans, nec est investigatio sapientiæ ejus* (Ibid.). Dicat etiam magister gentium quid de hac re sentiat. Ait enim: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei: quam incomprehensibilia sunt judicia ejus et investigabiles viæ ejus* (Rom. xi)! Cujus enim judicia incomprehensibilia et viæ investigabiles sunt, nullo modo credendus est alterius consilio ad res deliberandas egere, quia sicut natura, ita et sapientia super omnes est, et sicut coæquari ei quis nequit per naturam, ita nec ejus scientiæ potest aliquid conferri per consilium. Consilium enim ab eo quæritur, qui aut per naturam, aut per intelligentiam socius est. Deo autem nullus æqualis, nullus socius est, dicepte Moysæ: *Quis similis tibi in dis, Domine? quis similis tibi, honorificus, sanctus, mirabilis, in ma-*

gestatibus faciens prodigia (Exod. xv)? De quo etiam per Psalmistam dicitur: *Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino, aut quis similis erit Deo inter filios Dei? Deus qui glorificatur in consilio sanctorum, magnus et metuendus super omnes qui in circuitu ejus sunt. Domine Deus virtutum, quis similis tibi? Potens es, Domine, et veritas tua in circuitu tuo* (Psal. lxxxix).

CAPUT XV.

Contra eos qui dicunt: Si enim imperiales effigies et imagines emissas in civitates et provincias obviantur populi cum cereis et thymiatis, non cera perfusam tabulam honorantes, sed imperatorem, quanto magis oportet in Ecclesiis Christi depingi imagines salvatoris nostri Dei et intemeratæ matris ejus et sanctorum omnium?

Quisquis alicujus artis sedula meditatione cupit habere peritiã, non imperitorum, sed peritorum artificum monitis adhærendo discendæ arti præbet instantiam, nec affectat eorum sibi magisterium usurpare, quos videt in propria arte minus doctos et despicabiles esse, ne dum desiderat instanti opere ex adempta arte adipisci laudem, incassum et suum perdat opus, et cæteris s' in subsannationem. Hoc a liberalium artium sectatoribus, hoc a medicis, hoc a metallorum confectoribus sive sculptoribus, hoc a lignorum lapidumque cæsoribus, hoc ab agrorum cultoribus fixa ratione observatur: solum ab his observare negligitur, qui ut imagines adorare instituunt, a pravis rebus exempla sumere affectant, et rem tam inutilem tamque perversam nonnunquam bonis rebus incompetenter, plerumque perversis astruere nituntur impudenter; et in modum temulentis, qui nimio mædæfactus mero tremantibus membris, turbantibus gressibus, nudatis sensibus, modo barbaris, modo Latinis utitur verbis, modo ignium caloribus, modo pruinarum delectatur algoribus, modo insensate jacere, modo enerviter delectatur ludere, et in nulla parte fixam habens intentionem, huc illucque nutabundam et rationis egenam efferre non desinit mentem: ita isti modo divinarum Scripturarum testimoniis incompetenter adhibitis, modo suarum assertionum deliramentis, modo mala, modo malorum quarundam rerum malorumque actuum exemplis suum nituntur usquequaque firmare errorem. Nam quis furor est quæve dementia, ut hoc in exemplum adorandarum imaginum ridiculam adducatur, quod imperatorum imagines in civitatibus et in plateis adorantur, et a re illicita res illicita stabiliri paretur? Doctor enim gentium non vos imperatorum imitatores, sed suos, imo Christi fieri hortatur dicens, *Imitatores mei estote sicut et ego Christi* (I Cor. xi); et ut imperatorum fascēs sive vulgi bæchatus a Christicolarum mentibus diimeret, ait: *Nobis quibus Christus crucifixus est, quid nobis cum foro* (I Cor. vi)? Jam vero quia de forensibus sive publicis actionibus exempla sumere intra sanctam Ecclesiam affectant, cur non scenicas mimicasque nagas, vel etiam crudelitates quæ in theatris sive in orchestris de ludis gladiatoris infeliciter fiunt, sibi usurpent? Cur non

clerus cum antestite more secutoris populum velut A
 retiarium insectatur? Cur non tota circi gentilia vel
 potius infelicia exempla sectatur, qui Christi custo-
 dit Ecclesiam? Sed abst catholica religione, ut actio-
 nes perversas quas pridem proterva gerebat genti-
 litas, nunc Christiana imitetur et servet gravitas.
Nostra cum conversatio, ait Apostolus, *in caelis*
est (Philip. III). Ideoque quisquis illo tendere deside-
 rat quo caput nostrum Christus præcessit, non de-
 bet fieri sectator forensium vel publicarum actionum,
 sed ipsius capitis nostri Christi, aut ejus membro-
 rum, apostolorum videlicet sive apostolicorum vi-
 rorum. Exempla enim prava ita catholicis vitanda
 sunt, sicut et seductio malorum hominum, sive socie-
 tas injusto:um, dicente Domino: *Non audies auditum*
vanum, non consenties cum injusto fieri testis inju-
stus; non eris cum pluribus in malitia. Odisse enim
 debet Christianus, exemplo Psalmistæ, eos qui ode-
 runt Dominum et super inimicos ejus tabescere (*Psal.*
cxxxix). Neque enim Tobias vir probabilis et Deo
 charus filium suum exempla perversa sectari horta-
 batur, cum dicebat: *Vide, filii, ne sequaris iter iniquo-*
rum, et multitudo peccantium non suadeat te, quoniam
stipendia eorum mors est; tu autem si operatus fueris
veritatem, erit respectus Dei in operibus tuis, et cum
omnibus qui faciunt justitiam hereditabis vitam æter-
nam (Tob. iv). Quisquis ergo videns imagines impe-
 ratorum adorari a populorum frequentis, hoc exem-
 plo munitus imagines adorare percenset in basilicis,
 huic sancti viri præcepto non mediocriter reluctari
 convincitur, nec cum David dicere poterit: *Non sedi*
in consilio vanitatis, et cum iniqua gerentibus non
introibo; odio habui congregationem malignorum, et
cum impiis non sededo; lavabo inter innocentes manus
meas, et circumdabo altare thum, Domine (Psal. xxvi).
 Sed si fortasse hujusce erroris defensor dicet, impe-
 ratorum imagines adorare peccatum non est, per-
 pendat quanta gloria tribus pueris id facere nolenti-
 bus in flagrante camino angelo coelitus emisso, edacis
 rogi flammam excutiente et salutiferum rorem illis
 impertiente, collata sit, quantoque miraculo Babylo-
 nicus princeps inter eos se vidisse similem filio Dei
 testetur, non ad suam, sed ad illorum gloriam vel
 etiam ad suam pertinaciam refutandam. Audiant
 etiam beatum Hieronymum in commentario quem
 in libro Danielis edidit taliter dicentem: *Ecce enim,*
inquit, Deus noster quem colimus potest eripere nos
de camino ignis ardentis, et de manibus tuis, rex,
liberare. Unde putaverat se terrere pueros, inde cer-
 nit in eis materiam fortitudinis. Nec in longum diffe-
 runt, sed præsens sibi pollicentur auxilium dicentes:
 Ecce enim Deus noster quem colimus, ipse nos et de
 eo quod minaris incendio, et de tuis potest manibus
 liberare. *Quod si noluerit: Pulchre ad id quod dixe-*
rat: Potest eripere nos, non intulit contrarium, si
non poterit, sed, si noluerit: ut non impossibilitatis
Dei, sed voluntatis sit si perierint. Notum tibi sit,
rex, quod deos tuos non colimus, et statuam auream
quam erexit, non adoramus. Sive statuam, ut Sym-

machus, sive *imaginem auream*, ut cæteri transtule-
 runt, voluerimus legere, cultores Dei eam adorare
 non debent. Ergo Judices et principes sæculi qui
 imperatorum statuas adorant et imagines, hoc se
 facere intelligant quod tres pueri facere nolentes
 placuerunt Deo. Et notanda proprietas, deos coli,
 imaginem adorari dicunt, quod utrumque servis Dei
 non convenit. » Ecce sancti viri documentis instrui-
 mur, imperatorum imagines adorari minime debere.
 Et quis tam perversus eas non solum adorare decer-
 nat, sed ab earum adoratione exempla perversitatis
 ad aliarum nihilominus imaginum adorationem assu-
 mat? Et si homines mortales protervia vanitatis
 inflati, pompa sæculari elati, honorum ambitione
 cupidi, jactantia pleni, loco circumscripti, situ con-
 tenti, quia non ubique esse poterant, ideo imagines
 suas hominibus adorandas mandavere, quia in seipsis
 non ubique poterant adorari, quid necesse est Deum
 in imagine adorare, qui incircumscriptus est, qui
 ubique totus est, ubique mirabilis qui loco non con-
 tinetur, situ non circumscribitur, quem, sicut ait
 Salomon, *cælum et cæli cælorum non capiunt (II Pa-*
ral. vi), quem non capit mundus, sed ille capit mun-
 dum? Cum enim tanta sit ejus virtus, tanta glori-
 a, tanta potentia, non est quærendus in imaginibus, sed
 in mundis et sanctis pectoribus; non est adorandus
 in depicta tabula, sed in aula sancta, dicente Pro-
 pheta, *Adorate Dominum in aula sancta ejus (Psal.*
xxix), qui non invenitur per picturam statutis locis,
 sed per opera a mentibus piis, quem non in loco,
 non in pictura, non tabulis Elias quærebat, sed ubi-
 que eum præsentem sciebat ei qui se instantia bo-
 norum operum præsentem exhibuerat cum dicebat:
Vivit Dominus in cujus conspectu sto (III Reg. xvii).
 In tabulis ergo Deum, qui inlocalis et omnipotens est,
 adorare velle, sicut gentiles reges suos locales sive
 mortales adorabant, profanum est et incredulitati
 vicinum. Nullam enim hoc scelus fecisse legimus
 gentem, nisi Babylonios et Romanos, vel eas gentes
 quæ ab his aut subactæ, aut finitimæ fuere, aut ab
 his exempla sumpsere, ut sicut in ferocitate sive in
 fortitudine hæc duo regna cæteris mundi regnis emi-
 nuisse noscuntur, ita etiam in colendis idolis et
 adorandis proniora fuisse credantur. Fuit itaque inter
 hæc duo fortissima regna magna concordantia, ma-
 gna similitudo, magna crudelitas, magna etiam for-
 titudo, et revera fortitudo quæ cæteris mundi regnis
 suo tempore imperaverit. Nam ut illud ab oriente,
 ita nimirum istud eminebat ab occidente; illud mundo
 pubescente, istud jam mundo senescente. Nam om-
 nem, ut aiunt historiæ, Babylonii regni hæreditatem
 et apicis cumulum Romanum suscepit imperium, et
 inter hæc duo regna quasi inter patrem senem qui
 jam posse desierit, et filium parvulum qui necdum
 dominandi vires acceperit, duo regna vice tutoris
 Persarum videlicet sive Macedonum fuisse traduntur.
 At dum hæres, id est, Romanum imperium, adole-
 vit, hoc quod tutoris locum tenebat abscessit, et
 suscepit hæreditatem filius adolescens quam pater

amiserat veteranus : quorum duorum regnorum consonantias sive concordias persequi longum est. Nam, ut cætera taceamus, in hac parte non minima eorundem regnorum consonantia est, quod utraque reges suos in statuis sive imaginibus per campos sive plateas adorare censuerint, et hæc facere nolentibus diversa supplicia intulerint. Nam hoc malum cum cæteris malis quæ Christi adventu frustrata sunt, frustrari omnino debet, et non solum ab eo ad alia peragenda exempla sunt sumenda, sed ipsimum a Christicolis radicitus est extirpandum, ne qua, secundum Apostolum, *radix amaritudinis rursum pululet et inquinat multos* (Heb. xii). Nam cum apostolicis instruamur documentis nullam nos dare debere occasionem demus mortalium regum imagines adorando et ab his exempla sumendo? ut nobis ingerere possint dicentes : Nos eorum simulacra vel imagines adoramus quos vel vera religione deos credimus, vel antiquorum traditionibus docti deos non esse nescimus : vos vero, quibus istud abominatio est, cur imagines hominum vel ceris pictas vel metallis confatas sub regum reverentia etiam publica adoratione veneramini, et, ut ipsi prædicatis, Deo tantum honorem debitum etiam hominibus datis? Quod si illicitum legique contrarium est, cur hoc facitis, Christiani, aut cur vestri non prohibent sacerdotes? ne id quod id ignorantibus nobis pro sacrilegio ascribitis, scientes sub officii excusatione subeat. Quæ dum et his similia primis fidei temporibus a philosophis gentium nostris illata fuissent, nostri taliter respondisse feruntur : Hoc namque quod dicitis nec debemus probare, nec possumus, quia evidentibus Dei dictis, non elementa, non angelos, nec quoslibet cæli ac terræ vel aeris principatus adorare permittitur. Divini enim speciale hoc nomen est officii et altius omni terrena veneratione vel reverentia, sed sicut in hujusmodi malum primum adolatio homines impulit, sic nunc ab errore consuetudo vix revocat. In quo tamen incauto obsequio quamquam divinus non deprehendatur cultus, sed propter similitudinem amabiliū vultuum gaudia intenta plus faciant, quam aut hi forte exigant quibus defertur, aut perfungi oporteat deferentes, reverentiores tamen et districtiores hanc consuetudinem perhorrent Christiani, quibus taliter illatis non apparet eos, tunc regum imagines adorare censuisse, quamquam rudes adhuc et necdum solidæ ad percipiendum solidum cibum mentes hominum fuerint de gentilitate conversæ. Jam vero quia dicunt exemplo imperialium imaginum imaginem Dei vel sanctæ Dei genitricis Mariæ vel omnium sanctorum adorari debere, quam sit absurdum quamve inutile in promptu est, etiam sit hoc capitulo, sive in aliis ex parte monstratum est. Nullus enim præter Deum omnipotentem omnium sanctorum imagines vel nomina habere vel retinere potest, dicente Propheta : *Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum : diffumerabo eos et super arenam multiplicabuntur*

(Psal. cxxxix). Et Dominus Abrahæ dixerit : *Si possunt stellæ cæli numerari præ multitudine, semen quoque tuum numerari poterit* (Gen. xv). Semen autem Abrahæ omnes credentes esse, omnibus manifestum est. Ipse enim est pater gentium, in cuius semine, id est in Christo, benedicentur omnes gentes; qui secundum apostolum, non ex circumcisione, sed ex credulitate amicus Dei vocatus est, nec ei observatio legis, sed credulitas fidei ad justitiam reputata est.

CAPUT XVI.

Contra eos qui dicunt quod imaginis honor in primam formam transit.

Usitatissimum et oppido familiarissimum illis qui in adorandis imaginibus æstuant, hoc est, ut credant et asserant imaginis honorem in eandem formam posse transire cujus imago est. Quod quidem quomodo fieri valeat, et utrum fieri valeat, nulla ratione percipitur, nec divinorum eloquiorum testimoniiis approbatur. Nunquidnam sancti qui pro meritis suis cælestia regna conscendere vakerunt, quorum illi inofficioso obsequio imagines adorare percensent, superstitiosos aut supervacuos honores ambierunt? Nunquid adorari se permiserunt? Quidam enim ex illis abjecti esse cupiebant, ut Domini gratiam mererentur : de quibus erat ille qui dicebat : *Elegi abjectus esse in domo Dei magis quam habitare in tabernaculis peccatorum* (Psal. lxxxiv); quidam vero flagellari potius quam venerari maluerunt : testis est ille qui dixit : *Ego autem non solum alligari, verum etiam mori pro Christo paratus sum*. Non enim eos honorum appetitores, sed spirituali vigore flagrantes et contra adversa munitos atque igne tribulationis decoctos et mundanis adversitatibus fortiores effectos, doctor gentium fuisse commemorat, cum quosdam ex illis dicit tantatos, ut Achiam; quosdam lapidatos, ut Zachariam et Stephanum; quosdam illorum sectos, ut Isaiam, qui per figuram syllepsis pluraliter ponitur; quosdam in occisione gladii mortuos, sicut plures prophetarum fuisse noscuntur; quosdam circuisse in melotibus, in pellibus caprinis, sicut Eliam et Joannem; quosdam angustatos sive egentes fuisse illisque dignum non fuisse mundum, sicut de pene omnibus sanctis passim credendum est, commemorat (Heb. xi) : quibus exemplis monstratur non eos honorum, sed virtutum desiderio æstusse. Nam si ambitione honorum dum mortaliter viverent, uterentur, non hodie in cælestibus tanta gloria fruerentur; dum ergo sit illis a Domino honor perpetuus attributus, non sunt transitoriorum honorum indigui.

Honori itaque digne sanctorum corporibus, reliquiis sive basilicis exhibitus, et omnipotenti Deo et sanctis ejus manet acceptus; incompetens vero et indecens, nec Deo nec sanctis ejus manet acceptus.

Hinc est quod beatus Joseph post prophetiam ossa sua cum adjuratione filii Israel ad terram repositionis venturis secum deferenda percenset, ne,

dum Ægyptii memores essent illius, sive administra-
 tionis qua in magna egestate Ægyptum gubernave-
 rat, ejus ossibus inutilem exhiberent venerationem;
 et qui erat in Dei creatoris devotione firmatus, et a
 vana superstitione Ægyptiorum omnino alienus, eo
 propensius suam ostenderet sanctitatem, quo et vi-
 vens humiliter et recte Deo servierit, et post obitum
 cineribus suis incompetens obsequium exhiberi re-
 cusaverit. Cum ergo sancti viri et Deo per omnia
 accepti vana obsequia hominum devitaverint, sicut
 Paulus et Barnabas Lycaonum superstitionis obsequia
 devitasse noscuntur, et Petrus Cornelii devotam ve-
 nationem spreverit, angelus etiam in Apocalypsi
 Joannem ne se adoraret prohibuerit, quis eos cre-
 dat imaginum adoratione delectari, aut picturarum
 obsequiis demulceri, aut qualiter ad eos honor pictu-
 ris exhibitus quæ nec de illorum corpore, seu vesti-
 bus sunt, sed pro eaptu ingenii cujusque ab artifi-
 cibus præparantur, poterit pervenire? Non enim deli-
 niuntur pictorum operibus qui cum Christo regnant
 in coelestibus, nec ambiunt ab opificibus in tabulis
 sive in parietibus pingi, qui a Christo in libro vite
 meruerunt ascribi. Dicant igitur quibus hoc tam
 peculiare est dicere, quod imaginis honor in prima
 formam transit, dicant ubi hoc legerint aut quibus
 valeant testimoniis approbare. Dominus namque et
 Salvator noster non ait: *Quandiu fecistis imaginibus*,
 sed, *Quandiu fecistis uni de minimis istis, mihi*
fecistis (Matth. xxv); nec ait: *Qui imagines*, sed,
Qui vos recipit me recipit (Matth. x); nec Apostolus
 ait: *Diligamus imagines, sed diligamus nos invicem,*
quia charitas ex Deo est (Rom. xiii, et I Pet. i);
 nec imaginum onera, sed nostra alterutrum mutuo
 vehenda percensuit dicens: *Alter alterius onera ve-*
stra portate, et sic adimplebitis legem Christi (Gal. vi).
 Nam cum imagines plerumque secundum ingenium
 artificum fiant, ut modo sint formosæ, modo defor-
 mes, nonnunquam pulchræ, aliquando etiam fœdæ,
 quædam illis quorum sunt simillimæ, quædam vero
 dissimiles, quædam novitate fulgentes, quædam
 etiam vetustate fatescentes, querendum est quæ earum
 sint honorabiliores, utrum eæ quæ pretiosiores,
 an eæ quæ viliores esse noscuntur, quoniam si pre-
 tiosiores plus habent honoris, operis in eis causa vel
 materialium qualitas habet venerationem, non fervor
 devotivus; si vero viliores eæ quæ minus similes
 sunt illorum quibus aptari parantur, injustum est,
 cum hæc quæ nec opere nec materia præcellunt, nec
 personis similes esse noscuntur, auctius propensius-
 que venerantur. Nam dum nos nihil in imaginibus
 spernamus præter adorationem, quippe qui in basi-
 licis sanctorum imagines non ad adorandum, sed
 ad memoriam rerum gestarum et venustatem pa-
 rietum habere permittimus, illi vero pene omnem suæ
 credulitatis spem in imaginibus collocant, restat ut
 nos sanctos in eorum corporibus vel potius reliquiis
 corporum, seu etiam vestimentis veneremur, juxta
 antiquorum Patrum traditionem: illi vero parietes
 et tabulas adorantes in eo se arbitrentur magnum

A fidei habere emolumentum, eo quod operibus sint
 subjecti pictorum. Nam etsi a doctis quibusque vi-
 tari possit hoc quod illi in adorandis imaginibus
 exercent, qui videlicet non qui sint, sed quid inveniunt
 venerantur, indoctis tamen quibusque scandalum
 generant, qui nihil aliud in his præter id quod vident
 venerantur et adorant. Unde cavendum est ne evan-
 gelicam sententiam subeant, qui tot pusillos ad
 scandalizandum impellunt, quoniam si is qui unum
 de pusillis scandalizaverit, formidolosissimæ sen-
 tentiæ subjacet, multo magis exitiabili ille ferietur
 severitate, qui pene omnem Christi Ecclesiam aut
 ad imagines adorandas impellit, aut imaginum ad-
 orationem spernentes anathemati submittit. Quod
 utrumque cum magna cautela vitare necessarium
 est, ne dum in utramlibet partem plus se quis quam
 ordo exposcit, impegerit, jacturam suæ salutis evi-
 tare non possit.

CAPUT XVII.

Quod infauste et præcipitanter sive insipienter Con-
stantinus Constantiæ Cypri episcopus dixit: Susci-
pio et amplector honorabiliter sanctas et veneran-
das imagines secundum servitium adorationis quod
consubstantiali et vivificatrici Trinitati emitto; et
qui sic non sentiunt neque glorificant, a sancta
catholica et apostolica Ecclesia segrego, et ana-
themati submitto, et parti qui abnegaverunt in-
carnatam et salvabilem dispensationem Christi veri
Dei nostri emitto.

C Quam præcipitanter et, ut ita dixerim, insipienter
 Constantinus Constantiæ Cypri episcopus cæteris
 consentientibus se suscepturum et amplecturum ho-
 norabiliter imagines dixerit, et servitium adorationis,
 quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati debetur,
 ei se redditurum garriverit, non est plurimum nostra
 disputatione discutiendum, quoniam omnibus qui
 hoc vel legunt vel audiunt liquido patet illam non
 modici erroris voraginibus immersum, quippe qui
 servitium soli debitum Creatori exhibere se fatetur
 creaturis, et dum cupit favere picturis reluctatur
 cunctis sacris Scripturis. Quis ergo unquam sani ca-
 pi is tanta absurditatem vel dixerit vel dicenti con-
 senserit, ut in tanto honore habeatur picturarum
 varietas, quanto sancta, vivificatrix et omnium crea-
 trix Trinitas? et tale impendatur servitium picturæ,
 quale exhibetur Domino totius creaturæ? Aut quis
 illum talia nauseantem potius quam loquentem audire
 pateretur? Aut quæ aures tantifacineris noxam non
 abdicare potius quam percipere niterentur? Quo-
 niam quidem perversum est ut quibuslibet rebus
 insensatis tale impendatur servitium adorationis,
 quale Deo omnipotenti cui non est similis, cui per
 Salomonem dicitur, *Domine, non est tibi similis in*
caelo sursum nec in terra deorsum (II Paral. vi).
 Cum qua ergo fronte, ut de cæteris taceam, hoc
 unum comma divinæ legis audit, *Dominum Deum*
tuum adorabis, et illi soli servies (Deut. vi), qui hoc
 spreto non solum creaturis servit, sed earum servi-
 tium servitio Deo debito æquiparare contendit? Sicut
 namque episcopus in Ecclesia, et legat, *Dominum*
Deum tuum adorabis, et illi soli servies, et mox ut ipse

conventu sederit dicat : « Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines , et illis servitium adorationis , quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati debetur , inpendo , » sicque se in divinis verbis instabilem , se aliud ore proficientem , aliud corde credentem , aliud divinis paginis legentem , aliud in antro pectoris sui tenentem , et divinis verbis obtinentem , et suas nugas Dominicis præceptis præferentem demonstrat . Nam cum sibi suisque dignoscatur in sua perversa professione obesse , nobis e contrario qui illorum nugis reniti cupimus , dignoscitur prodesse , cum videlicet errorem detegit infaustum , quem illi videntur plebibus ingerere palliatum . Aiunt enim : « Non adoramus imagines ut Deum , nec illis divini servitii cultum impendimus , sed dum illas aspiciamus et adoramus , illo mentis nostræ acumen defigimus , ubi eos quorum illic sunt , esse non ignoramus . » At contra iste illorum detegens errorem , et suam pandens absque ulla obambulatione cogitationem , fatetur se quale sanctæ Trinitati , tale illis exhibere servitium , talemque adorationem , sicque absurditatem quam illi introrsus retinent lateat , hanc iste egerit patenter . Nec latere quempiam potest illorum ignavia , cum hanc pandat hujusce professionis sententia . Quia ergo omnes qui suo errore dissentiant a sancta catholica et apostolica Ecclesia segregare et anathemati submittere , et illis qui Domini Jesu Christi incarnationem salutiferam credere recusaverunt , admittere nituntur , quantæ sit fatuitatis cunctis legentibus liquet agnoscere , quippe qui suæ ignaviæ demersus barathro , dum cæteros ad se secum talia passuros protrahit , si quos tanti periculi voragine vitare conspicit , eos conviciis et contumeliosis affatibus oburgere contendit . Nam quæ insaniam , vel quæ amentiam est , ideo Christi plebem ab Ecclesiæ matris uberibus conari convellere , eo quod servitium soli Deo debitum rebus sensu carentibus obnitiur exhibere ? Aut quæ perversitas est æquales judicare illos qui mediatoris Dei et hominum Christi Jesu vivificatricem incarnationem obstinata mente credere recusant , illis qui , spreto secundum divinæ legis imperium creaturarum omnium servitio , soli Deo , cui omnia famulantur , servire desiderant : aliud est epim mundi redemptionem non credere , aliud soli Deo velle servire ; aliud est salutem mundi spernere , aliud imaginum adorationem condemnare ; aliud est salutiferis monitis refragari , aliud vanis et superstitiosis obsequiis reniti . Idem namque Dominus et Salvator cum et per paginam Veteris Testamenti imagines adorare inibiuerit , et per corporalem præsentiam imaginem Cæsaris Cæsari potius reddendam quam adorandam censuerit , talia in se eredendi præcepta contulit dicens : *Qui credit in me , habet vitam æternam (Joan. vi) ; et iterum : Ego sum ostium et vita , si quis per me intraverit salvabitur , et ingredietur et egredietur , et pasceat inveniet (Joan. x) ; et iterum : Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto , non intrabit in regnum cælorum (Joan. iii) . Veritas hoc dicit , salus*

A mundi hæc testatur , redemptor generis humani hoc profatur : et quis tam hebes tamque segnis parem illum judicet , qui his tam authenticis monitis contradicit , illi qui contemptis divinis eloquiis res sine sensu adorare contemnit ? Esto , imagines adorare virtus et bonum opus est : nunquidnam fidei æquari potest ? Cum tamen cunctis bonis operibus insistendum sit , nullum opus bonum ad perfectam salutem quemquam adducere valet , nisi fidei fundamento superponatur et ejus munimine fulciatur . Abraham denique non ex operibus , sed ex fide justificatus est ; Moyses fide grandis factus est ; sancti per fidem vicerunt regna , et sancti omnes juxta fidem defuncti sunt . Et Propheta dicit , *Omnia opera ejus in fide (Psal. xxxiii) ; et Dominus in Evangelio , Fides tua te , inquit , salvum fecit (Marc. x) ; item idem : Amen dico vobis , si habueritis fidem et non hæsitaveritis , non solum de ficulnea facietis , sed et si huic monti dixeritis : Tolle et jacta te in mare , fiet ; et omnia quæcumque petieritis in oratione credentes accipietis (Math. xxi) . Unde datur intelligi cæteris virtutibus fidem præeminere ; et quanquam ei spes et charitas connectantur , tamen per fidem ad eas pervenitur . Nec pari damnatione judicandus est qui in cæteris operibus quam qui in fide delinquit , quoniam quidem cum nullus absque fide imagines adorando salvari possit , innumerabiles in cælesti patria sunt legiones quæ sive per martyria , sive per innocentiam , sive per solitudinem conversationis , cum imagines penitus nec habuerint , nec adoraverint , per fidei tamen observantiam caliculis cœlestibus sociati perpetuis gaudiis perfruuntur .*

CAPUT XVIII.

Quod Eutimius Sardensis episcopus a præfati Constantini errore non multum dissentit in eo quod ait : Ex toto corde suscipio venerandas imagines cum concedenti honore et amplectibili adoratione . Illos enim qui aliter aut contrarie sentiunt aut dogmatizant contra sanctas imagines alienos catholicæ Ecclesiæ deputans et prædico et hæreticos annuntio .

Cum Eutimius Sardensis episcopus Constantino Constantiæ Cypri episcopo pene par sit in confessione , non est ambiguum parem eos habere fidem paremque adepturos retributionem , nisi emendatio in utro illorum præcesserit . Ex toto enim corde uterque se confitetur suscipere imagines cum summo honore et amplectibili adoratione . O demens episcoporum confessio , o insana præsulum prædicatio ! Ecclesia catholica voce præsulum incarnationis Christi mysterium se suscepisse congratulans , Domino dicit : *Suscepimus , Deus , misericordiam tuam in medio templi tui , et isti dicunt : Suscipimus et adoramus imagines .* Caterva credentium Chrisum qui est pax nostra , qui fecit utraque unum , apostolos sive apostolicos viros suscipere precatur dicens : *Suscipiamus montes pacem populi tui , et isti dicunt : Suscipimus imagines adoratione amplectibili .* Cum ergo isti pene omnium auxilium sui spem in imaginibus defigunt , non mediocriter a sancta et universali discen-

tiunt Ecclesia, quæ spem auxilii sui non in picturæ A
 factis, non in manufactis artificum operibus, sed in
 Deo omnium creatore degit, quæ habet adjuutores
 apostolos et apostolicos viros, qui pro ea quotidie
 hominum interpellant, et susceptum dono sancti
 Spiritus de supernis sedibus imbrem sanctæ prædi-
 cationis, utpote altiora in Ecclesia loca fidelibus ple-
 ius sive rectoribus diffundunt, secundum Joel vaticinium
 dicentis: *Et erit in illa die, distillabunt
 montes dulcedinem, et colles fluent lac (Joel. III);*
 quod etiam his verbis Ezechiel intonat dicens: *Ve-
 stri autem montes Israel facient uvam, et fructum ve-
 strum quem vos manducabitis populus meus.* Quæ uva
 et qui fructus, quanquam Christus Dominus intelli-
 gatur qui de montibus Israel processit, a patriarchis
 videlicet hominem assumens, potest etiam dulcedo B
 prædicationis veteri et novo Testamento compaginata
 intelligi, quæ diffunditur per humilium fidelium men-
 tes. et incredulorum corda ad credendum et ad fru-
 ctum afferendum mollificat, et rectorum sensus
 æternæ sp̄i retributione latificat, eosque iustitia in-
 dui et cum subjectis plebibus Deo hymnum canere
 exhortatur, impleturque illud propheticum: *Campi
 tui replebuntur ubertate, pinguescent fines deserti et
 exsultatione colles accingentur; induti sunt arietes
 ovium et convalles abundabunt frumento: etenim cla-
 mabunt, et hymnum dicent (Psal. LXV).* Levat enim
 oculos suos ad eos, cum dicit: *Levavi oculos meos ad
 montes, unde veniet auxilium mihi (Psal. CXXI).* Non
 enim ait: *Levavi oculos meos ad res insensatas, ut
 ab his adiutorium a lipiscerer; sed, Levavi oculos
 meos ad montes, ad eos videlicet montes super quos
 Ecclesia Christi fundata est, dicente Propheta, Fun-
 damenta ejus in montibus sanc̄is (Psal. LXXXVII);*
 qui etiam videntes liberari populum Dei a servitute
 Ægyptia, et ad terram reponissionis conscendere,
 id est, mundi hujus ærumnosam servitutem, fideles
 quosque spernere, et ad æternam patriam convolare
 exsultant, dicente eodem sanctissimo Prophetarum:
*Montes exsultaverunt ut arietes, et colles sicut agni-
 orium (Psal. CXIV).* Quisquis ergo ad hos montes
 sp̄ta cum cæteris vanitatibus creaturarum adora-
 tione, soli Deo servitium exhibens, mentis oculos
 somno infidelitatis depulso levat, cum aeriæ potesta-
 tis sive earum sequaces superbi quique ad exitiabi-
 les Erebi densitates descenderint, non timebit, et
 cum cæteris hujusmodi hominibus cum summa ju-
 bilatione cantabit: *Propterea non timebimus dum
 conturbabitur terra, et transferentur montes in cor ma-
 ris. Sonuerunt et turbatæ sunt aquæ ejus, conturbati
 sunt montes in fortitudine ejus (Psal. XLVI).* Quia igitur
 antiquus hostis, cujus satellites in sacris litteris
 plerumque montium nomine designantur, illorum in-
 dubitanter montium, malignorum videlicet spirituum,
 de quibus per Nahum prophetam dicitur: *Montes
 commoti sunt ab illo, et colles tremuerunt (Nahum.
 I); et de quibus Apostolus dicit: Si habuero omnem
 fidem, ita ut montes transferam (I Cor. XIII), om-
 nium malorum suator, et e contrario omnium bono-*

rum dissuasor, idcirco hominibus persuasit creatu-
 ras colere, ut eos a creatore averteret, illius persua-
 sionibus pessimis actum est, ut creaturarum adora-
 tio inolesceret, quæ sub prætextu quodammodo
 religionis et reverentiæ sanctorum, magnum in his
 locum tenet, qui imagines se ex toto corde suscipere
 et adorare fatentur. Nam dum amborum error pene
 par, ut præfati sumus, sit, in eo namque quodam-
 modo dispar esse dignoscitur, quod Constantinus eos
 qui servitium soli Deo debitum creaturis impendere
 recusant, infideles et incredulos judicat, Eutimius
 vero non eos ut incredulos, sed ut hæreticos damnat,
 qui tamen sunt, ut ait Sedulius de quibusdam,

Ambo errore pares quanquam diversa sequentes,
 qui videlicet ob unius erroris insaniam sanctam ca-
 tholicam partim incredulam, partim hæreticam men-
 tionitur Ecclesiam. Nam si nos omnes generaliter
 Christiani, qui sp̄tis creaturarum culturis servitium
 soli Deo debitum illi soli impendere cupimus, cui
 merito soli debetur, ideo hæretici, quia imaginibus
 non servimus, ab istis judicamur, illi proculdubio
 sive ante adventum redemptoris, sive post adven-
 tum, qui creaturis inserviebant, omnino catholici
 judicabuntur; et si illi increduli, et revera incre-
 duli, quia pro creatore creaturas colebant, modis
 omnibus judicantur, nos qui uni et soli Deo sp̄tis
 vanitatibus servimus, et ejus sanctis consequens et
 congruum obsequium impertimus, catholici et fide-
 les habebimur et judicabimur.

CAPUT XIX.

C
*Inutile et dementia prolatum et risu dignum dictum
 Agapii Cæsareæ Cappadociæ episcopi reprehenditur
 in eo quod dixit: Scriptum est in nostris divinis
 Scripturis.*

Et plerumque imperitia sons est, et insons; sed
 imperitia sons crebro ut officiat elaborat, imperitia vero
 insons officere nulli affectat. Sed dum utrumque ge-
 nus non sit peccato subjectum, utrumque tamen est
 reprehensioni obnoxium, quoniam imperitia sons et
 peccato subjacet, utpote quæ probrosa offiendi im-
 pellitur voluntate, et reprehensioni, sive quia pecca-
 tum non caret reprehensione, sive quia quod vel pro-
 fatur vel operatur, et insipienter id facit et ineru-
 dite; imperitia vero insons etsi in eo peccato careat,
 eo quod neminem lædit, reprehensione tamen non
 caret, quia omne imperitum ineruditum est, et omne
 ineruditum reprehensioni succumbit. Ac per hoc
 ridiculosissimum dictum Agapii Cæsareæ Cappadociæ
 episcopi, quod dixit: *Scriptum est in nostris divinis
 scripturis: aut eidem reprehensioni quæ peccato ob-
 noxia est, aut eidem quæ imperitiæ subjacet, cedere
 comprobatur, quoniam aut eo peccato obnoxia est,
 quod quo pacto principis eorum dum sint homines,
 cæteris mortalitate non dissimiles, Deum sibi conre-
 gnare dicunt, et se divos suaque gesta vel dicta diva-
 lia nuncupant, eo nimirum pacto suas Scripturas di-
 vinas nuncupant; aut in eo reprehensioni succumbit,
 quod eloquentiæ inscius, loquendi venustatis igna-
 rus dum dicere debuerat, in nostris codicibus divi-*

nas Scripturas continentibus, aut aliquid hujusmodi, id e contrario in compositis et ridiculose dixisse fertur, in nostris divinis scripturis : quod quidem, sicut præfati sumus, arrogantiae fastu, quo et Deum sibi conregnare et se divos nuncupare præsumunt, protulisse creduntur, insania est. Si vero aliud dicere cupientes, aliud dixere, nec tanta in eis acuminis vis est, ut quæ corde concipiunt, vix certis ac propriis verbis significare queant, ignavia est: ac per hoc in utramvis partem per devia aut superbia feruntur elati, aut ignorantiae caliginosis retinaculis creduntur addicti. Quis ergo unquam sani capitis tale quid dixerit? Quis sanæ mentis tale quid protulerit? Quæ recordia, quæve sit amentia hominem mortalem, passionibus subjacentem, dicere: *Scriptum est in nostris divinis scripturis?* Si ergo nostris, quomodo divinis? Et si divinis, quomodo nostris? Ab homine ergo derivatur *humanus*, a Deo derivatur *divinus*. Nostræ etenim scripturæ humanæ sunt, Dei Scripturæ divinæ sunt: de codicibus tamen sanctæ legis dicere nos ratio permittit, *nostris codices*, de Scripturis vero divinis non aliter nisi divinas Scripturas recte et convenienter secundum rationem dicere valeamus. Esto, hoc dictum rationabiliter stare poterat, cum tamen non possit, quo nec de jactantiæ fonte scaturisse nosceretur, nec de imperitiæ barathro manasse crederetur, in eo denique reprehendi modis omnibus poterant, quod cum sit inutile inutiliter ad rem inutilem, ad imaginum videlicet adorationem astruendam, prolatum fuisse monstratur? ^a Nec refragari ei potest quodam modo simplicitas, quæ plerumque rectis quibusque inhære solet, cum id non pura, non recta, sed perversa voluntate prolatum esse constet. Si enim ex rusticitate sancta quæ sibi solum interdum proficit, simpliciter et innocue, et non ad aliquid illicitum asserendum processisse dignosceretur, a Deo qui scrutator cordis et renum est, qui plerumque voluntates potius quam actus considerat, ei proculdubio ignosceretur. Sicut enim mala voluntas etsi non aliquid mali opere perpetret, tamen pro actu plerumque tenetur, ita nimirum bona voluntas pro bono opere semper accipitur. Quod ut exemplis illustremus, et Balaam mala voluntas qua populum Dei maledicere cupiebat, quanquam ad id quod desideraverat non pervenerit, a culpa non fuit indennis; et David bona voluntas qua templum

CAPUT XX.

De eo quod Joannes presbyter Theodosio abbate monasterii sancti Andreae recitante verba Joannis Chrysostomi, et dicente: Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum multitudinem, dixit: Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam angelus Domini percussit centum octuaginta quinque millia Assyriorum in una nocte in circuitu Jerusalem exercitantium.

Dixisse Joannem Chrysostomum Theodosius abbas

monasterii sancti Andreae in sepe memorata vanissima synodo, quæ pro adorandis imaginibus gesta est, refert, *Vidi angelum in imagine persequentem multitudinem barbarorum.* Nam dum hi qui in eadem synodo fuisse memorantur, patriarcharum, prophetarum cæterorumque sanctorum et illustrium virorum verba ob imaginum adorationem stabiliendam perturbare nitantur, eos denique patriarchas quædam egisse quæ non egerint mentiantur, non est mirandum si etiam Joannem Chrysostomum talia dixisse criminentur. Nunquid enim præfatus vir tam eloquens, tamque eruditus diceret: *Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum multitudinem,* cum sciret angelorum immortalem naturam nequaquam ut ab hominibus videatur picturarum esse indignam. Sunt enim natura spiritus, officio angeli, qui ut ab hominibus videri possint, corpora ex lucidissimo æthere, nec ex pictorum opificiis assumere creduntur: unde non est credendum ut a Joanne viro eloquentissimo tale dictum sit prolatum, quod nec verbis sit expoliturum, nec sensu lucidum, nec ulla ratione subnixum. Est enim in eo vitium quod grammatici amphiboliam, id est ambiguitatem dictionis nuncupant, quia dum dicitur, *Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum aciem,* non evidenter e. ucescit, utrum angelum in imagine viderit qui alibi persequeretur barbarorum multitudinem, an angelum alibi visum fuisse et in imagine barbarorum persequi multitudinem: quod quidem dictum et si hoc vitio careret, aliis quoque iudiciis tanti viri non esse appareret, qui dum ejusdem non fuerit ætatis, ridiculosissimum ac potius falsissimum esset eum dicere, *Vidi angelum barbaros persequentem,* qui, ni fallor, vidisse se in pictura eandem historiam ab artifice depictam, qua angelus barbarorum pridem cuneos prostraverat, prosecutus sit. Multi etenim disertis et eloquentissimi viri in suarum disputationum vastissimis campis, prout ordo et ratio dicit, sicut et cæterarum rerum, picturarum etiam et imaginum faciunt mentionem. Quod dum illi qui illarum adorandarum æstu uruntur legentes repererint, totum pervertere ad earum conantur adorationem, ut videlicet inde contra nos, qui Domino annuente veri sumus adoratores in spiritu et veritate Patrem adorantes, suam inermem armatam efficere affectent assertionem, quod ab eloquentissimis viris quamdam imaginum factam fuisse reperiant mentionem, quasi de omnibus quorum mentio in tractatibus sit, continuo præcepta dentur. Joannes igitur presbyter, cui dum præfatus Theodosius abbas Joannem Constantinopolitanum episcopum dixisse mentiretur, *Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum multitudinem,* protinus subjunxisse fertur et dixisse: *Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est? Quoniam angelus Domini percussit centum octuaginta quinque millia Assyriorum in una nocte in circuitu Jerusalem exercitantium.* Jam in pluribus illius vanæ lectionis locis quæ ex hoc

^a Nec refragari ei potest quodam modo simplicitas. Emendator reposuit, *suffragari*. At verbo *refragari* in hoc significatu etiam supra usus est lib. II.

negotio ab illis digesta est, plura notabiliter et incaute A
locutus fuisse deprehenditur. Pene omnibus enim ibi
incautus locutus fuisse notatur, et quanto velocior in
sermonibus, tanto nimirum segrior approbatur in
sensibus, dicente Salomone: *Si videris virum relo-*
cem in verbis suis, scito quia spem habet insipiens ma-
gis quam ille (Prov. xxix). Nam dum de pictura dixisse
referatur: *Quis est iste angelus nisi de quo scriptum*
est: Quoniam angelus Domini percussit clxxxv millia
Assyriorum? et cætera, quam fuerit incautus, quam-
que delirus apparuerit, cum non Assyrios ille angelus
percusserit pius, sed ille qui ad hoc explendum
fuerit missus. Quod vero ait, *In circuitu Jerusalem*
exercitantium, tanquam ita scriptum habeatur et in
hoc sicut et in cæteris ineruditus esse detegitur, quo-
niam nusquam hoc ordine verborum scriptum esse B
reperitur. Quamquam enim Sennacherib rex Assy-
riorum pene omnes civitates Juda munitas ceperit,
dicente Scriptura: *Et factum est in quartodecimo anno*
regni Ezechiae, ascendit Sennacherib rex Assyriorum
super omnes civitates Juda munitas, et cepit eas (IV
Reg. xviii), nequaquam tamen ad Jerusalem pervenit,
nec in circuitu urbis machinis murum feriturus ca-
stra posuit, sed de Lachis Rabsacen ad Jerusalem
misit, qui stetisse legitur in aquæductu piscinæ su-
perioris, in via agri fullonis. Quod iisdem verbis liber
Verborum dierum, qui Hebraice דברי הימים, Græce
Παραπορέων dicitur, qui est chronicon divinæ leg-
is, testatur: *Misit Sennacherib rex Assyriorum servos*
suos Jerusalem. Ipse enim cum universo exercitu ob-
sidebat Lachis (II Paral. xxxii). Nam id quod præ- C
fatus Joannes more suo usurpasse dignoscitur, tan-
quam inibi scriptum sit, *In circuitu Jerusalem exer-*
citantium, in nullo sanctæ legis authenticorum codi-
cum invenitur. Quod ut lucidius comprobetur, ipsa
sanctæ legis verba, prout in codicibus habentur, per
ordinem ponenda sunt. Ita enim in libro Regum leg-
itur: *Factum est igitur in nocte illa, venit angelus*
Domini, et percussit in castris Assyriorum clxxxv
millia. Cumque dituculo surrexisset, vidit omnia cor-
pora mortuorum, et reledens abiit, et reversus est Sen-
nacherib rex Assyriorum, et mansit in Ninive (IV
Reg. xix). Liber quoque sanctissimi ac disertissimi
vatis Isaiæ hoc modo hanc textit historiam: *Egressus*
est autem angelus Domini, et percussit in castris As-
syriorum clxxxv millia, et surrexerunt mane, et ecce D
omnia cadavera mortuorum, et egressus est, et abiit,
et reversus est Sennacherib; et cætera (Isai. xxxvii).
Liber quoque Verborum dierum, qui cum sit, ut præ-
fati sumus, totius divinæ legis chronicon, historias
tamen regum e latere libri Regum, quæ in eo præter-
missæ sunt, enucleatim edisserit, hoc modo hanc
narrat historiam. *Et misit Dominus angelum qui per-*
cussit omnem virum robustum et bellatorem et princi-
pem exercitus regis Assyriorum, reversusque est cum
ignominia in terram suam (II Paral. xxxii). In qui-
bus exemplis, hoc quod a Joanne usurpatum est, ni-
nime invenitur.

CAPUT XXI.

Quod nulla auctoritate vigeat, neque in ullo authenti-
corum librorum reperiat quod illi dicunt, per ima-
ginem cujusdam Polemonis quemdam ab adulterii
perpetratione coercitum fuisse, quod quidem æquare
nuntur miraculo quod fimbria Dominicæ vestis actum
est, quam mulier contingens exoptatam recepit sani-
tatem.

Inter cætera quæ ob suum errorem astruendum
deliramenta in ejusdem vanissimæ synodi lectione con-
glomerasse deteguntur, hoc illis est familiarissimum,
quod per imaginem cujusdam Polemonis quemdam as-
severant ab adulterii perpetratione coercitum; quo-
quidem gestum, si tamen gestum esse credatur, quan-
quam in nullo vel Veteris vel Novi Testamenti authen-
ticorum codicum sit repertum, nec ab ullo eorum
doctorum, qui a sancta Romana, catholica et aposto-
lica Ecclesia recipiuntur, sit prolatum, tamen id et
ad suum errorem fulciendum, quasi quoddam probatissimum
miraculum, proferunt, et miraculo quod
Dominicæ vestis fimbria gestum est, æquiparare non
metuunt. Quod quidem si, ut illi asseverant, gestum
est, salutaribus Dominicis gestis nec debet nec potest
coæquari, quoniam quanta est distantia inter nescio
quem Polemonem et Dei et hominum Mediatorem,
tanta nimirum distantia est inter gesta præfati Po-
lemonis ejusque imaginis et sanctissima miracula Do-
mini salvatoris, nec possunt similes actus habere,
qui nimium nimiumque sunt dissimiles in virtute.
Quis in nubibus, inquit Propheta, æquabitur Domino?
aut quis similis erit Deo inter filios Dei (Psal. lxxxix)?
De eo etiam dicitur in Canticis canticorum: *Caput*
ejus aurum optimum (Cant. v), quoniam sicut auro
nullius potest metalli coæquari natura, ita creatori
omnium, qui caput utique Christi est, nulla potest
coæquari creatura? De quo etiam in eisdem Canticis
canticorum ab sponsa dicitur: *Sicut malum inter ligna*
sylvarum, sic dilectus meus inter filios (Cant. ii), quo-
niam sicut malum cum sit pulchrum aspectu, odore-
que suavissimum præeminet lignis sylvarum, ita ni-
mirum redemptor voster, qui est odor vite in vitam,
quem quotidie Ecclesia in odore sequitur unguento-
rum, cunctis præeminet cælibus sanctorum, qui id-
circo filiorum nomine censentur, quia non mundo
cui nati sunt, sed Christo cui renati sunt, adherere
noscuntur. In Apocalypsi quoque vigintiquatuor se-
niores coronas suas ante Agnum projecisse leguntur,
quia videlicet omnes sanctorum virtutes cunctæque il-
lorum victoriæ, quibus ipso opitulante claruerunt,
ejus virtutibus et victoriæ comparatæ minores esse
cernuntur, quoniam et rivulus a perenni fonte deri-
vatus minor esse perhibetur eidem fonti comparatus,
et vilis pampinus vitis vivacibus radicibus vel etiam
fructiferis palmitibus vilior omnino creditur compa-
ratus. Esto, factum est, et credi possit, ut virtus Po-
lemonicæ imaginis ab adulterii scelere quemdam com-
pesceret, num ideo omnes imagines adorandas sunt?
Nunquid quia peccalis animalis lingua rudis hu-
manas loquelas profundens arioli cujusdam perverser

san intentionem, qua benedictum populum maledicere nitebatur, compeccuit, angelicosque terrificos lectus irrationale animal rationali homini vitare concessit, ideo animalia sunt pecualia adoranda? aut quia atrocium ferarum vulnifica ferocitate puerilis turba virum Dei vanis insultationibus lacescens est prostrata, ideo est ursorum rabies adoranda? Plerumque etenim casuali eventu res quodammodo accidentes noxiarum rerum perpetrationem quibusque perpetrare cupientibus inhihent, sed non ideo easdem res per quas hæc fiunt, adorare ratio permittit. Si ergo hoc quod de Polemone et imagine ejus dicitur, cujus adminiculo suum errorem fulcire cupiunt, in veritate gestum est, ideo imagines adorandæ non sunt, quia secundum exempla quæ breviter præmisimus, non omnes res quibus quædam utilia mortalibus inferuntur adorandæ sunt; si vero in veritate gestum non est, ut et nos arbitramur, nec illi plene rationabili auctoritate proferunt, qui nullis hoc in veritate gestum authenticis approbant indiciis, nec ideo vanissima sensu carentium rerum est adoratio stabilienda, quia mendaciis nec mendaciorum exemplis res quæ rationabiliter et in veritate fieri debet, nusquam legitur esse statuta, quoniam sicut veritas nunquam mendaciis assentiri dignoscitur, ita nimirum mendacia veritati semper refragari creduntur: quæ duo ita sibi e diverso venientia cernuntur opponi, ut sibi mutuo semper credantur reniti. Sicut ergo ignis fomitem nemo potest aquarum fluentis nutrire, vel e contrario aquarum fluentia nemo potest igneis fomitibus augere, ita etiam nemo potest veritatem, ut illi facere appetunt, mendaciis comprobare. Decussis igitur breviter et ex parte probatis quod gestum imaginis Polemonis, si tamen, ut illi fassi sunt, gestum est, gesto Dominicæ fimbriæ coæquari nec debet nec valet, sive, quod prorsus ambigitur, utrum gestum sit, quod illi gestum fuisse dicunt, an non, sive quod etiam si gestum fuerit, non idcirco imaginum adoratio astrui valebit, nec non et id quod mendaciis approbari seu constitui veritas nequeat, nunc operæ pretium est, ut quid fimbria Dominicæ vestis, quam illi imagini Polemonis coæquare contendunt, typicis innuerit arcanisque mysteriis, breviter exsequamur. Fimbria namque Dominicæ vestis fides est incarnationis, cujus tactu gentilitas ægritudinem amisit idololatricæ fœditatis. Sicut enim fimbria ad comparationem corporis sive totius indumenti pars minima est, ita nimirum incarnatio redemptoris divinx et ineffabili generationi qua a Patre ante sæcula genitus est, comparata, minima esse videtur: de qua generatione per Isaiam dicitur, *Generationem ejus quis enarrabit (Isa. LIII)?* ubi subauditur, nullus. Humanam autem ejus generationem ita evangelista enarrat, *Liber generationis Jesu Christi filii David (Matth. 1)*. Mulier ergo post tergum fimbriam Dominicæ vestis attingens exoptatam sanitatem, quam medicorum industria longa per tempora negaverat, recepit, quia post passionem et resurrectionem sive in cælum ascensionem Domini gentilitas

A credulitatis sanitatem quam nec patriarcharum nec prophetarum ei prædicatio quiverat impertire, Dominicæ vestis fimbriam tangendo, incarnationis videlicet ejus mysterium credendo, percepit, et cum ad ipsius Domini prædicationem vix modica discipulorum turba crediderit, ad prædicationem tamen apostolorum tanta multitudo celerrimo fidei ardore succensa est, ut una die quinque millia hominum, alia tria credidisse perhibeantur: quod et ipsa Veritas discipulis promisit dicens: *Qui credit in me, opera quæ ego facio et ipse faciet, et majora horum faciet (Joan. XIV)*. Quod quidem et in miraculo quod per Petrum a Domino gestum est, quidam intelligi posse putant, quoniam dum Dominus imperio verbi sive tactu infirmos sanaverit, Petrus umbræ suæ tantum B tactu infirmos legitur sanasse. Dominus ergo ad filiam archisynagogi suscitandam pergens, fimbriæ tactu feminam a profluvio sanguinis liberat, quia videlicet dum synagogam, quæ utique patriarcharum et prophetarum de stirpe descendit, somno incredulitatis evigilantem appetere tendit, gentilitatem a dæmonum insolentissimo cultu suæ fidei cognitione sanavit, et bonum quod illa perfidix culpa irretita percipere neglexit, ista fidei devotione percipere meruit. Ad synagogam ergo liberandam se Dominus venisse testatur, cum et per presentiam corporalem dicit: *Non sum missus nisi ad oves quæ perierant domus Israel (Matth. xv)*; sive cum discipulos in vias gentium abire, et in civitates Samaritanorum cohibet introire; et quondam allegorice per Salomonem in Canticis canticorum ad Israeliticæ gentis hortum se descensurum promittit dicens: *Descendi ad hortum nucum ut viderem poma convallis (Cant. vi)*; quia scilicet dum ad Judaici populi hortum in quo erat lex in cortice pandens acerrimam austeritatem, in nucleo occultans incomparabilem suavitatem, per cornis susceptionem descendit, gentiliticæ convallis abjecta opera invisit, eamque sibi fidei integritate ascivit. Porro quod sanata in itinere femina ad domum archisynagogi a Domino venit, ejusque filia mortis vinculis destitutis suscitatur, synagoga quandoque somnum suæ diffidentix discussura, et Christo per fidem resurrectura, et ei perpetim victura monstratur, quandoquidem mox ut *plenitudo gentium*, secundum Apostolum, *subintraverit (Rom. x)*, cæcilitatem quæ ei ex parte in non credendo in mediatorum Dei et hominum contigit, a se discutiendo, et in eam credendo qui sibi per patriarchas et prophetas sacrorum oraculorum tonitruis olim annuntiatus est, credens, sic omnis Israel salvus erit. Cum igitur his et his similibus mysteriis quæ in Dominicæ fimbriæ gesto innuuntur, Polemonis imago penitus careat, non eo modo ut Dominici indumenti fimbria habenda est, nec debet ei coæquari in honore, quæ æquari nequit in tot mysteriorum fulgore.

CAPUT XXII.

Quod iudices qui in præfata synodo fuerunt, insolenter et incongrue artem pictoriam extollere co-

nati sunt, dicentes : Pia enim est ars pictoris, et non recte eam quitam insipienter detrahunt, ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat.

Si pestilens humor arcem corporis, id est, caput invaderit, facile ad cætera membra transfunditur, nec mirandum est si ad pedum ima transfusus eos vehementer lædat, si eum jam caput, quod omnibus membris præminet, læsisse constet. Vesania igitur adorandarum imaginum quæ Constantini et Helenæ matris ejus, sive etiam Tharasi Constantinopolitani episcopi cæterorumque illarum partium sacerdotum mentem irrepsit, non est plurimum magnipendenda, si ad iudicium sive plebium usque mentes subripiendas descendit, quoniam ut superiori exemplo monstratum est, cum caput insolentia cujusdam rei invaditur, facile cætera invaduntur, quæ capiti subesse monstrantur. *Omne caput languidum*, ait Propheta, *et omne cor mærens, a planta pedis usque ad verticem non est in eis sanitas (Isa. 1)*, quia videlicet dum a regibus et a sacerdotibus, qui exemplar bene vivendi subjectis plebibus esse debent, recte vivendi recteque agendi studium præmittitur, de interna sanitate subjectarum plebium quodammodo dubitatur. Cum ergo in eadem synodo tot sacerdotum fuerint obsitæ mentes erroribus, quomodo non poterat error iudicium inhærere mentibus? Aut quis ab errore reducat oves, si errandi ducatum tueant pastores? Sacerdotes etenim qui in errorem subditas plebes inducere noscuntur, talibus per Jeremiam prophetam increpationibus arguuntur : *Propterea hæc dicit Dominus ad pastores qui regunt populum meum. Vos dispersistis oves meas, et expulistis eas, et non visitatis eas (Jerem. xxiii)*; ubi protinus quanta sit cura Dei erga populum, qualiterve amotis negligentibus studiosiores populo Dei dentur rectores, protinus subinfertur : *Ecce ego vindico in vos secundum mala studia vestra, et suscitabo illis pastores qui pascunt eas, et ultra non timebunt neque terrebuntur, dicit Dominus (Ibid.)*. In Ezechiel quoque propheta de talibus, quod quidem non sine ingenti animi angore prosequimur, qui stipendiis ecclesiasticis utuntur, et exemplis erroneis et incautis populum in errorem inducere creduntur, sicut hi fecisse perhibentur, qui in vanam imaginum adorationem exarserunt, et populum subditum prælati sibi in errore professionis sociaverunt, ita scribitur : *Et ideo, pastores, audite verbum Domini : Oves meas devoratis, et lanis eorum vos cooperitis, et quod crassum est jugulatis, et oves meas dispersistis; quod infirmum erat non confortastis, et quod male habebat non curastis, et contritum non alligastis, et quod errabat non converistis, et quod perierat non requisistis, et sortem oppressistis labore, et dispersæ sunt oves meæ, eo quod non sint pastores, et factæ sunt in devorationem omnibus bestiis agri, et dispersæ sunt oves meæ super omnem montem et in omnem collem altum, et super faciem totius terræ dispersæ sunt, nec erat qui eriperet, neque qui revocaret (Ezech. xxxiv)*. Non ergo in hujus negotii vanissima

professione tanta est nequitia iudicum, quanta perversitas sacerdotum, sed in istis deprehenditur ignavia, in illis ingens redundat insania, præsertim cum illi se imagines adoraturos, eisque servitium quod sanctæ Trinitati debetur, exhibituris profiteantur; isti pictorum artem piam esse, et non debere subsannari, et pictorem pie agentem a Patre commendari professi sint dicentes : *Pia enim est ars pictoris et non recte eam quidam insipienter detrahunt, ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat*. In quibus utrorumque professionibus evidenter ostenditur, tanto sacerdotes præeminuisse iudicibus in errore, quanto nimirum præeminuit per gradus sublimitatem in honore, nec coæquari potuisse laicos præsulibus in absurda professione, qui non coæquari possunt in sacerdotalis cathedræ sessione; sed dum in neutra parte reperitur quod recte queat laudari, in utraque tamen parte cernatur quod merito possit vituperari, et præsulum error qui se imagines adoraturos eisque servitium soli Deo debitum exhibituros fassi sunt, ex parte discussus sit, restat ut iudicum etiam error quo artem pictoriam piam esse asseverant, nostri styli invectione discutatur. Dicunt enim artem pictoriam piam esse, quasi non cum cæteris mundanis artibus communionem pietatis aut impie atis sortiatur. Quid enim ars pictorum amplius habet pietatis arte fabricum, sculptorum, castorum, cælatorum, latoiporum, liguariorum, terræ cultorum, vel cæterorum opificum? Omnes enim quas præmissimus artes, quæ non nisi discendo possunt attingi, et pie et impie possunt ab his quibus exerceantur haberi, nec in eas pietas aut impietas cadit, sed in hominibus qui earum sunt sequaces, qui plerumque aut vitiorum procacissimis tumultibus coarctantur, aut virtutum salutaribus cœtibus exornantur. Si ergo idcirco ars pictorum pia esse perhibetur, quia per eam plerumque piorum hominum actus et pia quædam gesta pinguntur, ergo et ideo impia perhibebitur, quia plerumque per eam impietates multæ, id est, trucidationes hominum, atrocitates bellorum, crudelitates sceleratorum, immanitates ferarum, impetus bestiarum vel cætera his similia depinguntur; et si ideo impia nullatenus esse creditur, quia hæc quæ exsecuti sumus adumbrationibus vel etiam lineamentis quibusque humanis visibus impertiantur, nec ideo pia erit quia per eam bonorum hominum gesta signantur. Sicut enim ferrum nec ideo impium dicitur, quia ex eo homines interimuntur, nec ideo piuum, quia ex eo quædam instrumenta fiunt quibus et ensium vibrantium illisiones quantantur, et homines tueantur, et a medicis salutis humanæ consulitur, ita et ars pictorum nec ideo impia, quia per eam crudelia, nec ideo pia, quia clementia quædam pinguntur.

Quod vero ei non recte a quibusdam insipientibus detrahi suspirant, a nullo qui sanæ mentis est: anticitur eos in hac quoque parte sicut et in cæteris deventiam sequi: quippe cum nullus sani capitis neque imaginibus detrahat, neque arti pictoriæ, sed

eorum qui eas adorant eisque servitium inconsequens exhibent, abominetur vesaniam. Non enim vinum quia ebrietatem generat, reprehenditur, cum plerumque Deo in sacrificium libetur; nec sylvæ quæ furibus hospitium præbent, quia plerumque hominum usibus multa quæ expediunt administrant; nec ideo igni imputatur, quia interdum edaciter domos vel cætera humanis stipendiis apta devorat, cum mortaliū vitæ multis adminiculis suffragetur. Porro quod dicunt, *Ipsæ enim Pater pictorem pie agentem commendat*, cur Pater, aut ubi scriptum sit, pictorem commendet, nec illorum est approbare, nec nostrum credere, quippe cum in nullo oraculorum divinatorum volumine pictorum laus perhibeatur inesse. Reperiant ergo illi in quolibet divinarum Scripturarum locis, in quo etiam secundum propriam asseverationem pictoris, ideo quod componendis imaginibus instent collaudet, et nos reperiemus qualiter eis respondere valeamus, quia omnipotens Deus non opera sed devotionem operum, nec actus sed voluntates actuum, nec res sed causas rerum, nec quisquis faciat, sed qua mente id faciat, plerumque aut probat aut improbat.

CAPUT XXIII.

Inutile et mendacio plenum dictum Joannis presbyteri et legati Orientalium dicentis: Non contraeunt pictores Scripturis, sed quidquid Scriptura dicit hæc demonstrant, quatenus concordēs sunt Scripturarum.

Si omnia Joannis presbyteri et legati Orientalium deliramenta quæ in eadem synodo, in cujus inofficiosæ lectionis reprehensionibus noster stylus versatur, protulit, singillatim a nobis discutienda in unum fuissent congesta, magnorum voluminum tantæ disputationis sylva esset indigna. Sed nos ea partim brevitatis studio cui prorsus studemus, partim ordinem ipsius lectionis servantes, quo non singulorum singula seorsum, sed quorundam passim per ordinem, prout quisque locutus est, vel etiam in eodem codice posita inveniuntur, discutienda in nostra disputatione ponentes, et brevissimæ disputationis cuncta articulo coarctare compellimur, et non singula seorsum, sed pene omnia sparsim, prout ordo dictavit, exsequimur. Est interea operæ pretium diligenter discutere, qualiter, ut idem profatus est, pictores haudquaquam credantur Scripturis contraire aut qualiter quidquid Scriptura dicit demonstrant, qualiterve concordēs sint Scripturarum. Quamvis enim non eluceat de quibus Scripturis ille hoc dixerit, credendum est tamen eum de sacris Scripturis dixisse, quas usitate *Scripturas* solemus vocare, ut est illud in Evangelio: *Tunc aperuit illis sensum ut intelligerent Scripturas* (Luc. xxiv). S R. Picturæ interea ars cum ob hoc inoleverit, ut rerum in veritate gestarum memoriam aspicientibus deferret, et ex mendacio ad veritatem recolendam mentes promoveret, versa vice interdum pro veritate ad mendaciæ cogitanda sensus promovet, et non solum illa quæ aut sunt aut fuerunt aut fieri possunt, sed etiam ea quæ nec sunt, nec fuerunt, nec fieri possunt.

sunt visibus desert. Mendacium enim aut de his est quæ non sunt, sed fieri possunt, aut de his quæ nec sunt nec fieri possunt, de quibus in perhermenias a philosophis acutissima sive subtilissima disputatio est, quam huic operi interponere longissimum est. Nam dum dicat non contraire pictores Scripturis, et multa a pictoribus pingantur quæ Scripturæ divinæ tacent, et ab hominibus non solum a doctis, sed etiam ab indoctis falsissima esse comprobentur, quis non ejus dictum ridiculosissimum vel potius falsissimum esse fateatur? Nonne divinis Scripturis contraire noscuntur, cum abyssum figuram hominis fingunt habere, et lympharum inundationem affatum fundere? Nonne divinis Scripturis eos contraire haud dubium est, cum tellurem in figura humana modo aridam sterilemve, modo fructibus affluentem depingunt? Nonne divinis Scripturis eos contraire manifestum est, cum flumineis amnes in figuris hominum aut situlis aquas fundere, aut alios in alios confluere depingunt? Nonne cum solem et lunam et cætera cæli ornamenta figuras hominum, et capita radiis succincta habere fingunt, sanctis Scripturis modis omnibus contraeunt? Nonne cum duodecim ventis singulis singulas formas pro qualitate virium attribuunt, aut mensibus singulis pro qualitate temporum quid unusquisque deferat, quibusdam nudas, quibusdam seminudas, quibusdam etiam indutas diversis vestibus figuras dant, aut dum quatuor tempora anni singula diversis figuris depingunt, aut floribus vernantem ut ver, aut æstibus exustam; vel etiam segetibus onustam ut æstatem, aut vindemiæ labris vel botris oncratam ut autumnum, aut modo frigoribus algidam, modo ignibus se calefacientem, modo animantibus pabula præbentem, modo nimis frigoribus marcidam volucres capientem ut hiemem, Scripturis divinis in quibus hæc ita minime continentur contraire noscuntur? Quomodo ergo a pictoribus qui poetarum vanissimas fabulas plerumque sequuntur, sanctis Scripturis minime contrahitur? Finguntur enim per eos interdum res in veritate gestæ in alias atque alias incredibiles nœnias; finguntur etiam quæ nec factæ sunt nec fieri poterant, sed aut mystice a philosophis intelliguntur, aut inaniter a gentilibus venerantur, aut veraciter a catholicis respuuntur: quæ omnia quanquam gentilium habeantur in litteris, a divinis tamen prorsus sunt aliena Scripturis. An non divinis litteris alienum est quod ab illis Chymæra triceps a Bellerophonte fingitur interfecta, cum Bellerophon non bestiam, ut illi mentiuntur, prostraverit, sed montem, ut plerique intelligunt, habitabilem fecerit? An non divinis Scripturis alienum est, quod Vulcani claudi et Terræ filius Erichthonius esse, et in monte Æthna ferrum coquere, ejusque fornax Vesuvius mons Campaniæ esse fingitur, qui perpetuis ignibus ardere perhibetur? An non divinis Scripturis aliena sunt, quod Scylla capitibus fingitur succincta caninis? et Phyllis ob amorem juvenis cujusdam in arborem fingitur esse conversa? et altera Scylla eo quod Niso patri

crinem abscederit purpureum, una cum patre, et Itys A vel ad tractandum mystica, et pictoribus ad for-
 ob stuprum matertera a patre gestum et homicidium mandum familiaria, prorsus sunt, ut præfati sumus,
 matris sive matertera in seipso patratum una cum a divinis litteris aliena. Nam, ut cætera taceamus,
 parentibus sive matertera in volucres finguntur fuisse si quis pictor duo capita in uno corpore, aut in duo-
 conversi? aut cum Syrenes ex parte virgines, et ex bus corporibus caput unum, aut alterius animantis
 parte volucres finguntur? aut cum Ixion illusionem Junonis cum Nube coeans Centauros fingitur generasse? aut cum Neptunus tridenti armatus marinis fingitur
 fluctibus dominari? An non divinis Scripturis alienum est, quod Perseus tres sorores Gorgonas adju-
 torio Minervæ interfecisse, aut cum alatus aversus volare fingitur, aut cum de sanguine ejus nasci fer-
 tur Pegasus, equus alatus, qui ungula sua fontem rupisse Musis depingitur? An non divinis Scripturis
 contrarium est, quod Prometheus homines ex luto finxisse inanitates fingunt, et eundem Prometheus a Minerva in cælum levatum inter oras septem-
 clypei, et dum omnia cælestia vidisset, fingunt eum ferulam Phœbiacis applicasse rotis, ignemque esse furatum, et pectusculo hominis quem fixerat appli-
 catum animatum reddidisse corpus? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Tantalum fingunt in inferno in quodam lacu depositum, eique fallacem
 aquam gulosis labia titillamentis attingere, pomaque fugitivis cinerescientia tactibus desuper facie tenus pendula apparere, eique esse locupletem visum et pauperem effectum? An non divinis Scripturis alienum est, cum Phineus cæcus fingitur, cujus cibos Harpyiæ rapuisse, ejusque prandia stercoribus fœ-
 dasse pinguntur, quas Zetus et Calais Aquilonis venti filii fugasse a conspectu ejus mendaciter finguntur? An non divinis Scripturis contrarium est, cum Admetus rex Græciæ, ut Alcestæ conjugio frueretur secundum propositum socii leonem et aprum ad currum simul junctos, Apollinis et Herculis ad-
 lutorium habuisse pingitur? Aut cum Hercules Cerberum tricipitem canem inferorum interemisse pingitur? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Acteonem quemdam venatorem eo quod Dianam lavantem viderit, in cervum fingunt esse conversum, et a canibus suis non agnitum, eorumque morsibus devoratum? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Berecynthia puerum formosissimum Atyn amasse, eumque zelotypiæ vanitate succensa castrasse, et semimasculum fecisse depingitur? An non divinis Scripturis contrarium est, quod Orpheus Euridicen nympham amasse et sono cytharæ persuasam uxorem duxisse pingitur, quæ etiam dum Aristei pastoris persecutionem non ferens fugeret, et in serpentem incidens mortua esset, eamque maritus insequens ad inferos descenderet, et legem acciperet ne eam conversus aspiceret, hanc conversus aspexisse et denuo perdidisse fingitur? An non divinis Scripturis alienum est, quod Venus cum Marte concubuisse et a Sole deprehensa, et Vulcano prodita, et ab illo adamantinis catenis una cum Marte pingitur fuisse religata? Hæc et his similia, quæ et nobis ad retexendum sunt fastidiosa, et poetis sive philosophis gentium vel ad cantandum suavia,

R penitus invenitur; in picturis autem plura falsa, plura vitiosa, plura inconsequentia, plura inconvenientia, et, ut singula taceam, pene omnia sive possibilia, sive impossibilia, ab eruditis pictoribus depinguntur: quibus documentis Joannes presbyter et legatus Orientalium in hac quoque parte, sicut et in cæteris delirasse convincitur. Quod autem presbyter idem ait, *pictores quidquid Scriptura loquitur demonstrare*, quam sit falsum quamque inutile, prudens lector advertat. Nunquidnam divinæ cuncta legis præcepta quæ a Domino per Moysen data sunt, ut est illud, *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est* (Deut. vi), et cætera hujusmodi, in quibus nihil sonant quæ pingi possint, a pictoribus demonstrantur? Nunquidnam omnia verba prophetarum, in quibus doctrinæ, exhortationes, redargutiones, contemplationes, minæ, vel cætera his similia continentur, in quibus crebro invenitur, *Hæc dicit Dominus*, aut, *Juravit Dominus*, aut his similia, quæ ab scriptoribus potius quam a pictoribus exarantur, pictura secundum ejus vanitatem demonstrare valet? Nunquidnam verba ipsius Domini et apostolorum singula a pictoribus possunt demonstrari? Pictores igitur rerum gestarum historias ad memoriam reducere quodammodo valent, res autem quæ sensibus tantummodo percipiuntur et verbis proferuntur, non a pictoribus, sed ab scriptoribus comprehendendi, et aliorum relictibus demonstrari valent, ac per hoc absurdum est dicere: *Non contraeunt pictores Scripturis, sed quidquid Scriptura loquitur, hoc demonstrant*. Porro quod ait, *Concordes sunt Scripturarum*, quam sit insulsum, quamque absurdum, multis potest approbari iudiciis. Qualem enim concordantiam possunt habere cum Scripturis sacris, cum illæ veraces sint, isti plerumque falsa conflagant? et de illis dicatur, *Eloquia Domini eloquia casta* (Psal xi), isti interdum fingant impura et incesta? Ille semper suadeant honesta et salubria, isti multoties inbonesta et ludibria? Illæ semper instent humanæ salutis, isti plerumque vanitati? Illæ semper hortentur ad cælestia dona, isti crebro depingant terrestria quæque et caduca? Quanta enim concordantia est inter id quod semper veritati innititur, et id quod plerumque veritatem, plerumque falsitatem insequi-

tur, tanta nimirum concordantia est inter Scripturas divinas quæ semper puras et fixas regulas tenent, et pictores qui mortalium more plures permutationes habent.

CAPUT XXIV.

Quod non sint cœquandæ imagines reliquiis sanctorum martyrum et confessorum, ut illi in sua erronea synodo facere nituntur, eo quod reliquæ aut de corpore sunt, aut de his quæ in corpore, aut de his quæ circa corpus cujusdam sancti fuerunt : imagines vero nec in corpore, nec circa corpus fuisse vel fore creduntur illis quibus ascribuntur.

Sicut igitur sacratis rebus sive quæ per legislatorem, sive quæ per Dei et hominum mediatorem sacratæ sunt, sive etiam quæ quotidie a sacerdotibus divini nominis invocatione sacrantur, et in mysterium nostræ redemptionis sumuntur, imagines nequaquam cœquandæ sunt, ita etiam nec sanctorum martyrum seu confessorum reliquiis, quæ apud fideles ipsorum amore venerationi habentur cœquandæ creduntur. Quas quidem illi qui in earum adorationem exarserunt cum omnibus sacratis rebus et mysteriis plenis æquiparare nituntur, reliquiis etiam sanctorum martyrum insolenter atque absurde æquiparare nituntur. Cum ergo sanctorum corporibus aut certe corporum reliquiis, nec non et vestibus aut his similibus, quibus sancti dum mortaliter viverent uti sunt, isti picturas aut cælaturas si e sculptilia vel constatilia quæque ab artificibus quibusque formata cœquare in honore molliuntur, non modicam sanctis injuriam inferre monstrantur, cum præsertim sanctorum vestes et his similia ideo veneranda sint, quia aut in corporibus eorumdem sanctorum, aut circa corpora fuisse, et ab his sanctificationem ob quam venerentur percepisse credantur, nec non et sanctorum corpora, vel etiam corporum reliquæ, quoniam quanquam nunc in pulverem redacta fatescant, juxta mundi terminum cum gloria sunt resurrectura et cum Christo perpetim regnatura : imagines vero, quas illi inani voto his quæ præmisimus cœquare contendunt, ideo his minime cœquari queunt, quæ neque id sunt quod sanctorum corpora, neque in eorum corporibus vel circa eorum sacratissima corpora fuere, sed pro captu uniuscujusque ingenii, vel instrumentis artificii, modo formosæ, modo deformes, plerumque etiam rebus impuris sunt. Unde datur intelligi non eos mediocriter errare qui illas sanctorum reliquiis nituntur æquiparare. Sanctorum itaque corpora venerari, eorumque reliquiis honorem exhibere non sine causa vetustas admisit. Nam Abraham pater gentium vir fide plenus, devotione summus, obedientia præcipuus, in præceptis Domini strenuus, non in quolibet loco, sed in agro studiose empto, conjugem legitur sepelisse, et ossa sua non in loco quolibet, sed in spelunca pulcherrima, in cujus interiore parte protoplastus sepultus fuit, juxta suum imperium a filiis tumultus legitur fuisse. Isaac quoque utero senili profusus, atque Deo in sacrificium in figura nostri Redempto-

ris ad offerendum ductus, virque sanctitate et castimonia clarus juxta patrem secundum propriam fusionem creditur a filiis fuisse sepultus. Jacob quoque vir magnæ patientiæ divinis affatim roboratus craculis et crebris repromissionibus exhortatus, cum famis inopiam vitare, et dulcissimum pignus quod exstinctum crederat cernere cupiens, cum clara progenie Niliacas descendisset in oras, non se ibidem sepeliri permisit, sed corpus suum ad terram sibi patribusque suis repromissam, juxta ossa patris avicæ sepeliendum adveniit sanxit ; et quia quartus in eadem spelunca, in cujus interiore parte Adam sepultus fuerat, juxta avum patremque sepultus est, loco nomen *Arbee*, id est, quatuor dedit (*Gen. 1.*) Joseph quoque qui typicis mysteriis a gentilibus, *salvator mundi* appellari meruit, et mira sanctitate inter fratres enituit, ossa sua filiis Israel ad terram repromissionis vehenda præcepit : quod quidem legislator idcirco minime agere distulit, quia id haudquaquam contra fidem esse cognovit. Viri itaque sancti corpus, qui de Juda ad arguendam nequitiam Israelitici regis in Bethel venerat, dum propter inobedientiam, quia cibos civitatis inibitos sumpsit, a leone fuisset exstinctum, ab eodem nimirum leone legitur custoditum, sed culpa inobedienciæ mortis acerbitate soluta, non præsumpsit crudelis fera sanctum corpus prophetæ contingere, quem atrociter præsumpserat interimere. Prophetes itaque Bethel, nisi sanctis ossibus venerationem exhibendam sciret, nunquam se juxta ossa viri sancti sepeliri præciperet dicens : *Sepelite me juxta ossa prophetæ (III Reg. xiiii).* Vir itaque sanctus Josias et antequam nasceretur ex nomine nuncupatus, idolorumque dissipator, et paternarum legum strenuus observator duorum prophetarum ossa, cum plurimorum hominum ossa ob altare profanum polluendum combureret, nequaquam intemerata servare præciperet, nisi sanctis ossibus venerationem exhibendam sciret. Ecce quibus exemplis, ut cætera taceamus, monstratum est sanctorum cineribus venerationem exhiberi debere : dicant illi ubi unquam jubeamur imagines adorare. Sanctis ergo corporibus honorem impendere magnum est fidei emolumentum : quo præsertim et illi in cœlestibus sedibus cum Christo vivere, et eorum ossa quandoque resurrectura creduntur. Imaginibus ergo quæ nec vixisse unquam creduntur, nec resurrecturæ, sed aut ignibus aut carie consumendæ perhibentur, adorationem soli Deo debitam impertire, aut segnitæ est si utunque agitur, aut inaniæ vel potius infidelitatis si pertinaciter defenditur. Nos itaque nec cum Vigilantio ejusque sequacibus reliquias abnuentes, nec cum Simone ejusque complicitibus imagines adorantes, et reliquiis sive sanctorum corporibus opportunum obsequium exhibemus, et basilicas prout libet sanctorum imaginibus, sive etiam auro argenteo exornamus, et servitium adorationis sive culturæ soli Deo cui soli debetur ipso opitulante impendimus.

CAPUT XXV.

Quod non ideo adorandæ sunt imagines quod per eas, ut illi dicunt, nonnulla signa monstrata fuisse putentur, cum tamen non omnes res adorentur per quas vel in quibus miracula apparent.

Hoc etiam illis ad suum errorem astruendum familiaris est, quod per quasdam imagines nonnulla miracula facta fuisse perhibent : quod tamen nec Veteris nec Novi Testamenti pagina demonstrat, quæ quidem et si uspiam visa vel audita fuisse proherentur, dubitandum erat, ne forte tortuosi serpentis flexuosissimis meandris viderentur vel audirentur, qui cum sit teterrimus et tenebris suæ nequitiae obsitus, transfiguratur se in angelum lucis, audens se dicere lucem. Multa etenim signa, multaque miracula, per angelos refugas, vel etiam per eorum sequaces fiunt, qui dum sint spiritalis potentiae, et, ut ita dixerim, spiritalis nequitiae, et prophetias infelicibus quibusque impertiunt, et virtutes multas per suos satellites faciunt : de quibus erunt illi qui dicturi sunt, *Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus et in nomine tuo dæmonia eiecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus?* Quibus æternus arbiter dicturus est : *Nescio vos (Math. vii)*. Quia igitur signa plerumque diabolico instinctu fiunt, ideo beatissimus Gregorius sanctæ Romanæ Ecclesiæ antistes dixit : « Nolite, fratres mei, amare signa quæ possunt cum reprobis haberi communia. » Sanctissimus quoque Augustinus, a dæmonibus miracula fieri, similia miraculis quæ fiunt per sanctos servos Dei his verbis testatur. Ait enim : « Non oportet moveri cum magicis artibus miracula fiunt plerumque similia miraculis quæ fiunt per sanctos servos Dei : sicut scriptum est in Exodo, quod magi Pharaonis fecerunt nonnulla similiter sicut fecit Moyses. » Non ergo hæc oportet mirari, quia omnia quæ visibiliter fiunt, etiam per inferiores potestates aeris hujus non absurde fieri posse creduntur. Sed hoc interest, quod cum sancti talia faciunt in nomine Dei Domini omnium rerum, de sublimioribus apparatibus jubetur inferiori creaturæ; cum autem mali homines magicis artibus operantur similia in manus suas dantur cum exaudiuntur a dæmonibus. Digni sunt enim qui tali exauditione decipiantur, ut pœna illis fiat hoc quod videntur impetrare beneficium, cum eis exhibent quasi privatim inferiores potestates, quædam miracula, ut eos habeant subjugatos, permissu tamen divino pro meritis animarum suarum tribuuntur. Unde signa et miracula quæ illi dicunt in imaginibus apparuisse, si non apparuerunt, sicut et nulla hoc authentica tradit historia, mendacium est, et mendacio quicumque veritatis sunt servi uti non debent, quoniam ut ipsa Veritas ait, *Nemo potest duobus Dominis servire (Math. vi)* : quæ si apparuerunt, et per phantasticas quasdam obumbrationes ad illiciendas mentes apparuerunt, periculosissimum est, ne forte calliditatis suæ astu antiquus hostis dum miracula quædam demonstrat, ad illicita peragenda fraudu-

A lenter suadeat. Si vero apparere in veritate signa, quod tamen fieri nullius certis lectionis probatur documentis, et nec mendacio illorum in hac parte sententia subjacet, nec fraudulentis hostis machinationibus secundum exemplum quæ superius monstrata sunt, sed Dei operatione gesta probantur cui cuncta sunt possibilis, cui nihil impossibile est, animadvertendum summopere est quod cum multa et stupenda nutu Dei per quasdam creaturas, vel etiam in quibusque creaturis peracta fuerint, non omnia in quibus vel per quas facta sint adoranda credantur, quoniam quidem omnipotens Deus signa pleraque quæ mortalibus ostendit, quæ per res quasdam visibiles et tractabiles fecit, quatenus visibilibus et mortalium hominum duritiam rebus visibilibus molliret, non ideo fecit, B ut quarumdam rerum celebrandum statueret adorationem, quippe qui se solum adorare, solum præcepit et colere. Nunquidnam quia Dominus de rubo in igne Moysi locutus est, ideo rubi adorandi sunt? Non enim ideo in rubo apparuit, ut rubi materiam adorandam percenseret, sed ut per ejus spinas peccata pro quibus lex venerat demonstraret. Quia ergo rubus radicem non habet spinis armatam, cum in superioribus spinis densetur, in eo evidenter peccata non esse ex natura monstrantur. Quæ ideo ab igni non est combusta, ut inuenerit per legem peccata non esse delenda, sed tantummodo ostensa. Lex enim peccata tantummodo ostendit, gratia autem quæ per Christum data est, peccata quæ lex monstraverat curavit. Quia ergo in igne Dominus apparuit, non C ideo ignem adorandum decrevit, sed in ea natura apparere voluit, quæ semper ad alta conscendere contendit. Quia igitur in monte dignatus est apparere, non montium adorationem creditur statuisse, sed quia rationabiliter factum est ut cœlorum rex in ea re appareret quæ semper alta appetit, et non in humili, sed in alto loco, ut et se altissimum demonstraret, et suos sequaces ad alta conscensuros evidenter ostenderet. Nunquid quia circumcisio acutissimo lapide facta legislatoris tremendi judicis iram et mortis interitum evasit, lapides adorandi sunt? Merito enim legislator angelum in se tam infestum vidit, quia habitans in terra Madian, filium circumcidere neglexit, et qui Dei Abraham nuntius erat, signum fidei Abraham in filio non ferebat, in quo gloriari Judæos sciebat : qui non ideo lapide circumciditur, ut lapidum ex hoc facto adoratio firmetur, sed D ut per Christum qui est lapis angularis, peccata amputanda et mortis pericula evadenda ostendantur. Nunquid quia virga toties in serpentem conversa, toties legitur in virgæ rigorem redacta, quæ typicis figuris Christum de vita in mortem, de morte in vitam redisse ad vitam, aut quia eadem virga quam Christi diximus gestasse figuram maris Rubri, baptismatis videlicet, unda divisa ad terram repromissionis, id est, ad cœlestia regna populo Dei pergenti transitum præbuit, ideo virgæ adorandæ sunt? Nunquid quia aquæ amaræ ligno indulcatæ leguntur, quæ legem non immerito Christi ligno indulcatam, et spiritali dulcedi-

ne populorum mentes satiendas innuunt, ideo ligna adoranda sunt? Nunquid quia serpentis ænei inspectio, qui Christi mortem præfiguravit in ligno populum a serpentum morsibus, id est, ab spirituum immundorum mortiferis persuasionibus salvavit, ideo aut æs aut serpentes adorandi creduntur? Nunquid quia percussa silex exustis in arvis laticum fluentia produxit, et sitientem populum sitis ariditate hberavit, quæ nimirum Christi figuram gessit, qui est lapis de monte abscisus sine manibus præcedentium, qui evangelicæ prædicationis fluentis sitim incredulitatis a fidelium mentibus fugat, qui quotidie intonat, si quis sitiit veniat ad me et bibat (Joan. vii), ideo aut lapides creduntur adorari, aut latices? Nunquid quia virga Aaron, qua beatæ virginis partus innuitur naturali lege calcata, nulla humanæ operationis irrigatione fecundata, floruit et fronduit, et protulit nuces, ideo virgæ adorandæ creduntur? Nunquid quia sancto Hierobaal sicca area madido vellere, aut madens area sicco vellere apparuit, quo miraculo totius mundi gentilitatem cœlesti rore immunem Israelitici solummodo generis, vellus madidum divini verbi inbre, ac postmodum pro culpa perfidiæ eundem populum suæ infidelitatis siccitate arentem, mundi que gentilitatem sacræ fidei rore perfusam significari manifestum est, ideo aut aræ, aut vellera adoranda sunt? Nunquid quia Samson mandibula asini mille viros peremit, ejusdemque mandibulæ molare evulso aquarum fluentis satiatum est, typum gerens nostri mediatoris, qui morte sua acrias potestates devicit, et spiritalibus fluentis fidelium, qui utique membra ejus sunt, arentia corda irrigavit, ideo mandibulæ, aut molares adorandi sunt? Nunquid quia Elias pallio suo, per quod Dominicæ incarnationis mysterium figuratum est, per quod Jordanis, baptismatis videlicet unda, introitit, Jordanem divisisse legitur, ideo pallia adoranda creduntur? Nunquid quia Naaman Syrus in flumineo lavacro lepræ contagio ablutus est, per quem gentilitas Christi baptismate ab idolorum contagione abluta figurata est, ideo flumina adoranda sunt? Nunquid quia viro sancto Elisæo Spiritus sancti adventus eatenus dilatatus est, quatenus psaltes applicaretur, applicato vero psalte Spiritus sanctus illius se profudit præcordiis, per quem Judaicus populus significatur qui Spiritus sancti adventum ideo nunc minime recipit, quia et incarnationem Redemptoris minime in credendo suscepit, quam cum mox ut circa mundi terminum perceperit Spiritus sancti flamine, et omnium charismatum donis exornabitur, ideo psaltes adorari debet? Nunquid ergo quia simbria Dominicæ vatis, cujus tactu femina sanitatem recepit, quam Dominicæ incarnationis credulitatem per quam gentilitas sanata est significare superius jam diximus, ideo simbriæ adorandæ sunt? Aut quia Petri umbra infirmi sanati sunt, ideo umbræ adorandæ sunt? Non igitur, ut superius præmisimus, omnes res per quas vel in quibus miracula quædam Dei ordinatione monstrata sunt, quodammodo adorandæ creduntur.

A Quod si hæ res in quibus miracula apparuere adorandæ non sunt, multominus imagines adorandæ creduntur, in quibus vel per quas quædam miracula apparuisse, nulla authentica lectione monstratur.

CAPUT XXVI.

Quod Theodorus Mirensis episcopus ridiculose et pueriliter egerit, qui ut imaginum adorationem astrueret somnia archidiaconi sui in eadem synodo retulit.

Cum in eadem vanitatis lectione quam illi septimæ synodi nuncupatione censeri æstuant, pene omnia synniorum imaginationibus et phantasticis quibusdam obumbrationibus similia sint, et pene nihil sit ibi quod non aut somnii vanitatem, aut alterius cujusdam deliramenti hebitudinem redolet, cunctaque interiori palato degustata, insapidum insulsumque quemdam saporem referant, speciali tamen deliramento Theodorus Mirensis episcopus somnia archidiaconi sui ibidem legitur retulisse ut errorem, quem nec divinarum Scripturarum auctoritatibus nec ullis sanctorum Patrum doctrinis vel exemplis valuit fulcire, saltem somniorum delusionibus valeret astruere, nec immerito ad tam frivolum tamque vecors stabilendum negotium dignum, et pene par exhibens adminiculum. Quamquam igitur somniorum usus nec in totum sit approbandus, quia plerumque dæmonum fallaciis exhibetur, nec in totum improbandus, quia interdum per eum quædam mysteria revelantur, ad astruendas tamen res dubias, et ea quæ in contentione veniunt affirmanda nunquam idoneus invenitur. Quis enim unquam somnio suo rem dubiam valeat affirmare, cum utrum ita ut se vidisse profatur viderit, nullius testis testimonio valeat approbare. Ad rem ergo dubiam, et quæ in quæstionem venit roborandam, non somniorum ludificatrix vanitas, non apocryphorum acerbissima procacitas, non levium et inutilium verborum falsitas, sed divinatorum librorum sive catholicorum Patrum authentica est requirenda auctoritas. Nam sicut res profuturæ et mysteriorum arcanis comptæ, cum per somnia innuuntur, per angelos revelantur, ita e contrario, dum res noxiæ et omni utilitate carentes per somnia demonstrantur, a dæmonibus demonstrari creduntur. Unde si somnium, quod ille in synodo retulit, ad imaginum adorationem stabilendam ab angelo archidiacono ejus demonstratum est, imagines adorare proficuum est; et si imagines adorare proficuum est, cæteras res sensu carentes adorare proficuum est. Est autem res sensu carentes adorare noxium: non igitur archidiacono ejus somnium quod retulit ad imaginum adorationem stabilendam ab angelo demonstratum est. Liquido namque patet id ei, cum ab angelo demonstratum non sit, ab incensore spiritu qui semper vanitatis us et rebus noxiis instat, illatum fuisse. Quod ut lucidius pateat, rationabili argumento firmandum est. Quoniam si incensor spiritus id ei minime intulit, angelus procul dubio intulisse credendus est: et si au-

gelus intulisse credendus est, consensum rebus prohibitis angeli exhibent. Non autem angeli rebus prohibitis vel noxiis seu divinis monitis obnitentibus consensum exhibent, spiritus igitur inceptor id ei intulisse credendus est. Cum ergo probatum sit id ei ab angelo sancto minime fuisse exhibitum, eo quod cum spiritus in sui conditoris laude continua permanentes et peccato prorsus carentes, res impuras et delictis obnoxias penitus abnuant, restat ut aut delusione nequissimi spiritus id sibi fateatur exhibitum, aut se prorsus testetur fuisse mentitum, quod utrumque aervis Dei non convenit. Nam et spiritibus immundis catholico cuique resistendum est, dicente Apostolo, *Resistite diabolo, et fugiet a vobis (Jac. 1v)*; et mendacium spernendum est, dicente Scriptura: *Noli vellementi menti omne mendacium, assiduitas enim illius non bona (Eccli. vii)*. Probandi iterea, juxta apostoli sententiam, spiritus sunt, an ex Deo sint, et juxta Veritatis vocem a fructibus suis cognoscuntur. Unde ex fructu suo quo imaginum adorationem affectat, id somnium fulcire evidentissime deprehenditur ille spiritus qui id intulit, ex Deo non esse. Sed ne forte nostris solummodo argumentationibus hoc videamur edicere, recurramus ad divinas Scripturas, interrogemus legislatorem, dicat utrum somnia recipienda sint, dicat qualiter nobis erga somniores agendum est. Dic, oro, sancte Moyses, dic mitissime virorum, dic vir nobilis et arcanorum Dei strenne inspector, dic vir clementissime et infabilis Dei fidelissime interpres, qui legem in monte peccatis contrariam et vitilis inimicam accipiens, glorificata facie vultum intolerabilem peccatori populo adduxisti, ut sicut lex quam deferebas peccatis contraria erat, ita nimirum vultus tuus spectantibus terribilis esset; dic, vir inclyte, qui typum veri Redemptoris gerens, mediator inter Deum et homines exististi; da præceptum utrum quælibet somnia credenda sint; fare utrum quibuslibet inclusionibus consensus exhibendus sit. *Si surrexerit in medio tui propheta, aut somniator qui somnium vidisse se dicat, et prædixerit signum aliquod atque portentum, et evenerit quod locutus est, et dixerit tibi: Veni et sequamur deos alienos quos ignoras, non attendas verba prophetæ illius aut somniatoris, quia tentat vos Dominus Deus vester, ut palam faciat utrum diligatis eum ex toto corde vestro an non (Deut. xiiii)*. Ecce legislatoris auctoritate perdoceamur quod verba somniatorum, quamquam effectum habeant, non attendantur. Dicat nunc Sapientia quid de somniis sentiat. Ait enim: *Ubi multa sunt somnia, plurimæ vanitates, et sermones innumeri: tu vero Deum time (Eccl. v)*. Nam et *Ægyptios somnia perturbasse creduntur, dicente Scriptura, Somnia enim quæ illos turbaverunt (Sap. xviii)*; hæc significabant, ne inacti essent quare mala paterentur. Manifestum est enim divinæ legis auctoritatibus somnia et auguria vana esse, et quanto quis ea amplius timeat, tanto cor ejus amplius fallit. Unde modis omnibus reprehendendum putavimus, quod præfatus epi-

scopus, cui divinæ legis armis contra somniores vel cæteras nænias configendum erat, somnia archidiaconi sui ad rem inutilem roborandam in synodo retulit. Hæc enim parvi pendenda non solum divinæ legis oraculis, sed et in ipsis gentilium reperitur litteris. Ait enim philosophus Cato:

Somnia ne cures: nam mens humana quod optat,
Cum vigilat sperat, per somnum caruit id ipsum.

Nam si quis forte nobis succensere nitatur, eo quod gentilium verba nostro inseruimus operi, legat primum libros beatissimorum atque eruditissimorum virorum Hieronymi, sive Augustini, et mox ut in illorum opusculis, non solum philosophorum, sed etiam poetarum gentilium quædam verba repererit, nos magistros et auctores, quorum vestigia sequimur, habere cognoscat, cum quibus nec culpam abnuimus, nec reprehendi erubescimus. Nam ut altius repetamus, vas etiam electionis quiddam de gentilium verbis suis inscruit operibus, ut est illud: *Cretenses semper mendaces, malæ bestię, ventres pigri (Tit. 1)*. Præterea cum somniorum observationes, vel potius vanitates discutimus, non penitus illorum usum abdicandum esse testamur. Cum et patriarchis et prophetis, quædam sacratissima mysteria in somnis, vel potius in visionibus monstrata sint, et magi tres in somnis moniti ne ad truculentum redirent tyrannum, alterius callis transterentes proprias repedaverunt ad sedes, et viro sancto Joseph in somnis angelus apparuisse, et ei mysteriorum arcana multis retro sæculis a prophetis annuntiata legitur demonstrasse: unde ne quis his et his similibus exemplis somniorum insolenter appetat usum, et eas sequi vel credere, vel in conventibus recitare, aut ab his more Theodori res in contentionem venientes affirmare præsumat, idcirco est ut paulo superius præmisimus, a sanctis Scripturis prohibuitur. Legimus etiam infidelibus ac profanis quibusque regibus quædam arcana per somnia demonstrata, quæ non illis revelata sunt ullis propriorum meritorum prærogativis, sed ut viri sancti qui ea illis Spiritu sancto revelante monstravere, honoribus sublimarentur, et suis valerent prodesse conceptivis. Quamquam ergo et visiones et somnia mixtim dici consuetudo admiserit, inter visiones vero et somnia hoc quidam distare dicunt, quod somnia ea sunt quæ plerumque fallunt: veniunt ergo nonnunquam ex revelatione, multoties vero aut ex cogitatione, aut ex tentatione, aut ex aliquibus his similibus; visiones vero dicunt, quædam veraciores revelationes, quarum tria sunt genera, corporale videlicet, et spiritale, sive etiam intellectuale. Corporale igitur est, quod fit per corpus; spiritale, cum imagines eorum quæ videmus in memoria condimus; intellectuale nempe, cum ea quæ corporaliter videmus, et imaginaliter in memoria retinemus, intellectu discernimus. Intellectus igitur discernimus, quod illud sit corpus, illud similitudo corporis. Hunc quoque intellectum bestię et

pecora atque volatilia nullatenus habent. Vident et ipsa per corpus, et eorum quæ vident imaginaliter spiritus informantur : unde et pecora præsepia recognoscunt, et aves ad nidos suos redeunt, sed nec seipsa intelligunt, nec illa quæ oculis cernunt. Postremo corporalis ista visio, sine spiritali esse non potest. Ergo cum avertimus oculos ab eis quæ vidimus, imagines eorum quæ non videmus, in memoria retinemus. Spiritalis vero visio sine corporali esse non potest : unde absentes homines recordamur, et in tenebris ea quæ non videmus, imaginaliter cernimus. Intellectualis nempe nec corporali indiget, nec spiritali. Intellectu nec corpus videmus, nec imaginem corporis : per hunc quippe videtur justitia, charitas, ipse Deus, ipsa mens hominis quæ nullum corpus habet, nullam soliditatem corporis. Hic interponendum de quinque generibus visionum, juxta Theodosium Macrobius. Cum ergo somniorum ac visionum tot tantaque sint genera a diversis partibus venientia, solerter intuendum est ne dum quis quid se in somniis vidisse cognoscit, statim ea firmiter teueat, atque ad res dubias deliberandas quasi quamdam authenticam auctoritatem in synodo proferat, ne dum vanitatem vanitatibus corroborare conatur, ipse, quod absit, in vanitatem labatur.

CAPUT XXVII.

Quod cum Deus illocalis sit, illi minus recte dixerint : Veneramur et adoramus sicut locum Dei.

Dicunt etiam venerandas et adorandas imagines sicut locum Dei : quod si pro templo Dei dicunt, quod plerumque abusive locus Dei dicitur, vehementer errant. In templo enim Domini sacrificia, non in imaginibus, offeruntur; in templo, non in picturis, missarum solemnia celebrantur; in templo populus stans et precum suarum Deo libamina offerens, non in depictis tabulis, exauditor. *Dominus in templo sancto suo (Psal. x)*, ait David, non in imagine sancta sua, nec in picturis, sed in *cælo sedes ejus (Psal. x)*. Nec ait : *Oculi ejus*, in arrogantes sive vanæ laudis sectatores, sed, *in pauperem respiciunt*, in pauperes videlicet, de quibus ipsa per se Veritas dicit : *Beati pauperes spiritu (Matth. v)*. Et iterum, *In templo ejus* ait idem sanctissimus prophetarum, non in imaginibus, *omnes dicent gloriam (Psal. xxviii)*; et rursus, *Adorate Dominum*, non ait in picturis, sed *in aula sancta ejus (Ibid.)*. Quantum enim distat inter templum quod multorum hominum capax est, et imaginem quæ præter memoriam visionis quam intuentibus infert, nullis est congrua officii, tantum distare venerationem sive adorationem imaginum, a veneratione quæ templo Dei exhibetur, multis patet indicis. Si vero locum Dei animam justii hominis dicunt, quæ familiariter locus Dei dici potest, quam Dominus sanctificando inhabitat, et inhabitando sanctificat, in hoc quoque vehementissime errant. Pro salute enim animarum, non pro salute imaginum Deus legem dedit; ad liberandas animas, non ad imagines Redemptor mundi ad terras descendit; propter homines qui animarum nomine plerumque tropice designantur, non propter imagines quæ ab artificibus formantur, Patri dixit : *Quos dedisti mihi, volo ut ubi sum ego, et ipsi sint mecum, ut videant claritatem meam quam dedisti mihi, quia dilexisti me (Joan. xvii)*. Cum igitur Deus primum hominibus naturalem legem dederit, qua ab hominibus corrupta, dederit postea scriptam, qua etiam violata, sese per præsentiam corporalem videndum exhibuerit, et ante legem, et sub lege, et sub gratia semper humanæ salutis credatur consuluisset, nunquam uspiam tale aliquid imaginibus creditur contulisse. Ac per hoc venerationi quæ hominibus charitatis causa est exhibenda, imaginum venerationi nullatenus est cœquanda. Hoc quidem de loco Dei, aut de templo quod abusive, aut de anima hominis justii, quæ convenientius locus Dei dicitur, quibus nullatenus imagines secundum illorum venerationem cœquandæ sunt, breviter dixisse sufficiat. Cæterum de loco Dei qui localis non est, qui loco non continetur, qui omnia continet, et locus non est, cui nihil de sex illis partibus loci accidit, cui nihil antè posteriusve, dexterius aut sinisterius, superius vel inferius est, disputare subtilioris intelligentiæ est. Quanquam igitur decem illorum prædicamentorum, quæ a philosophis pertractantur, ordo de eo videatur ascribi, ut pro *essentia* ejus, quæ ineffabilis est, dicatur *Dominus Deus, Deus unus, Deus fortis, Deus potens*; pro quantitate ejus quæ immensa est, *magnus Dominus et laudabilis valde (I Paral. xvi)*; pro qualitate ejus quæ inenarrabilis est, dicatur *bonus omnium conditor (II Mach. i)*; pro relatione dicatur *Dominus omnium in se credentium pater (Ephes. iv)*; pro situ, *qui sedes super cherubim (Psal. lxxix)*; pro tempore, *et anni tui non deficient (Psal. ci)*; pro loco, *Dominus in cælo paravit sedem suam (Psal. cii)*; pro habitu, *abyssus sicut pallium amictus ejus (Psal. ciii)*; pro agere, *suscipiat a terra inopem, et de stercore exaltat pauperem (Psal. cxii)*; pro pati, *laborare me fecistis in peccatis vestris (Isai. xliii)*? tamen hæc omnia et his similia humano more de Deo, de quo nihil digne dici a mortalibus potest, dicta monstrantur. Est enim substantia nulli ad indagandum facilis, et ideo ineffabilis, quia nulli investigabilis. Est sine quantitate magnus, sine qualitate bonus, sine relatione omnium Dominus, et cætera his similia, quæ uberius disputationis materiam quærunt. Nam ut de loco Dei aliquid dicamus, sancti Augustini verba ponenda sunt, qui Deum illocalem esse unius tantummodo quinque partiti syllogismi perplexionem probavit. Ait enim : « Deus non alicubi est. Quod alicubi est enim continetur loco; quod continetur loco corpus est; Deus autem non est corpus : non igitur alicubi est. » Ubi in sequentibus in alio syllogismo probavit eum et locum non esse, et omnia in illo esse. Ait enim : « Et tamen quia est et in loco non est, in illo sunt potius omnia, quam ipse alicubi : nec tamen ita in illo ut ipse sit locus. Locus enim in spatio est quod longitudine, latitu-

dine, altitudinis corporis occupatur; nec Deus tale aliquid est, et omnia igitur in ipso sunt, et locus non est. » Ubi in sequentibus parvo decentissimo commate. locum Dei abusive dici asseruit templum Dei, sed animam hominis melius posse dici: « Locus tamen Dei, inquit, abusive dicitur templum Dei, non quod contineatur, sed quod ei præsens sit, id autem nihil melius quam anima munda intelligitur. » Cum igitur illi ita venerandas dicant imagines, ut locum Dei, an pro templo Dei, an pro anima iusti hominis hoc dicant, utrumque non convenit. Si vero in eo verbo aliquid de Deo locale sentiunt, multum illorum sensus a veritate dissentit. Nos ergo utpote cogitationum ignari, cum quo affectu quove sensu hoc dixerint nesciamus, ea tantum discutimus, quæ apicem indicio percepimus.

CAPUT XXVIII.

Inutile et demens et errore plenum dictum quod dicunt: Qui Deum timet honorat omnino, adorat et veneratur sicut Filium Dei Christum Deum nostrum, et signum crucis ejus, et figuram sanctorum ejus.

Est quoque et in hoc insanissimum et ab omni penitus cautela remotum, quod dicunt: *Qui Deum timet, honorat omnino, adorat seu veneratur sicuti Filium Dei, et signum crucis ejus, et figuram sanctorum ejus.* Quantum ergo distet mysterium Dominicæ crucis, ad quod intelligendum revelatos nos docet oculos habere Apostolus, ut intelligamus quæ sit altitudo, et longitudo, et latitudo crucis Christi, et profundum, in superioribus hujus operis partibus, Domino opitulante monstratum est; et quantum distet adoratio et cultura soli Deo debita ab adoratione et cultura quam illi imaginibus exhibendam asseverant, in hoc tertio libro verba Constantini Constantiæ Cypri episcopi, seu Eutimii Sardensis episcopi, discuteremus prout nobis Dominus opem ferre dignatus est, disseruimus. Nunc vero quantum timor Domini ab adoratione imaginum distet, breviter Domino auxiliante disseramus. Dicunt enim, *Qui timet Deum, adorat omnino imagines sicut Filium Dei.* Nunquidnam omnes patriarchæ et prophætæ, quia imaginum adorationem spreverunt, ideo Deum credendi sunt non timuisse? Aut Apostoli, quia nusquam leguntur celebrasse imaginum adorationem, ideo Dei non habuisse dicendi sunt timorem? Aut sanctorum martyrum, anchoritarum, seu etiam cupctorum generaliter ecclesiasticorum virorum turbæ, quos constat in Dei servitio devotissime militasse, ideo timorem Domini putandi sunt non habuisse, eo quod imaginum adorationem nusquam leguntur vel probantur celebrasse? Non enim sanctissimus vatum David adorationem imaginum se docturum, sed Dei timorem dicebat, cum credentes omnes in Christi persona filios nuncupans blandis exhortationibus ad se venire hortabatur dicens: *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos (Psal. xxxiii).* Nec usquam imaginum cultum, sed timorem Domini sanctum testatur dicens: *Timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi (Psal. cxviii).* Nec quempiam qui imagines ad-

orat, sed qui Deum timet beatum nuncupat dicens: *Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupiet nimis (Psal. cxv);* et iterum: *Beati omnes qui timent Dominum, qui ambulavit in viis ejus (Psal. cxviii).* Non enim ait, ut illi absurdissime delirant, *Qui timet Dominum, adorat imagines,* sed ait: *Qui timet Dominum, in mandatis ejus cupiet nimis.* Unde liquidissime patet timorem Domini non in adoratione imaginum, sed in voluntate et instantia mandatorum Dei esse. Non enim idem sanctus vir oculos Domini super eos qui imagines adorant, sed super eos qui timet eum testatur, cum dicit: *Ecce oculi Domini super timentes eum, et in eos qui sperant in misericordia ejus (Psal. xxxiii);* nec ait, *Adorate imagines, quoniam nihil deest adorantibus eas;* sed ait, *Time*

Dominum, omnes sancti ejus, quoniam nihil deest timentibus eum (Psal. xxxiii); sed neque initium sapientiæ imaginum adorationem, sed Domini testatur timorem dicens, *Initium sapientiæ timor Domini (Eccli. i).* Quod quidem præceptum Dominici timoris ita per Moysen legitur institutum: *Post Dominum Deum vestrum, inquit, pergitte, et ipsum time, et præcepta ejus custodite, et vocem ejus audite, et acquiescite ei (Deut. x).* Inter quæ salutaria præcepta nusquam imaginum adoratio legitur instituta. Cum ergo imaginum adoratio in divinis eloquiis invenitur prohibita, timori Domini qui tot divinæ legis oraculis commendatur, nullatenus est cœquanda.

Flores igitur quibus timor Domini haberi jubetur, quos per vastissimos divinæ legis campos impigro ungue decerpimus, ordo exposcit ut sub brevitate digeramus, quibus et lectoris animus mulceatur, et si quis illis rerum sensu carentium adorationem æquare conatur, pudore et reverentia indui cogatur. In Proverbiis namque dicitur: *Timor Domini adjiciat dies: anni autem impiorum minuentur (Prov. x).* Item in Proverbiis: *Munitio iusti, timor Domini. contritio autem operantibus mala (Ibid.).* Item in Proverbiis: *Timor Domini viro in vitam: qui autem sine timore est, commorabitur in loco quem non visitat scientia (Prov. xix).* Item in Proverbiis: *Timor Domini disciplina sapientiæ, et gloriam præcedit humilitas (Prov. xv).* Item in Proverbiis: *Non æmuletur cor tuum peccatores, sed in timore Domini esto tota die (Prov. xxiii).* Item in Proverbiis: *Beatus qui metuit omnia per timorem, nam qui duro est corde incidet in mala (Prov. xxviii).* Item in Ecclesiastico: *Initium sapientiæ timor Domini, et cum fidelibus in utero concretus est, et cum electis seminibus oratur, et cum justis et sensatis agnoscitur (Eccli. i).* Item in Ecclesiastico: *Timor Domini scientiam agnoscat, sanctitatem castitas custodiet, et justificabitur, cor juvenilitatem, atque gaudium dabit (Eccli. i).* Item in Ecclesiastico: *Timeat Dominum bene erit, et in diebus consummationis illius benedicetur: plenitudo sapientiæ timere Dominum, et plenitudo de fructibus ejus omnem domum illius implevit a generationibus, et receptacula de thesauris ejus: corona sapientiæ timere Dominum, utraque autem sunt dona Dei (Ec*

cli. 1). Item in Ecclesiastico : *Timor Domini expellit peccatum, nam qui sine timore est, non poterit justificari (Ibid.).* Item in Ecclesiastico : *Non sis incredibilis timori Domini, et ne accesseris ad eum duplici corde (Ibid.).* Item in Ecclesiastico : *Qui timent Dominum non erunt incredibiles verbo ejus, et qui diligunt illum conservabunt viam ejus; qui timent Dominum parabunt corda sua, et in conspectu illius sanctificabunt animas suas; qui timent Dominum custodient mandata ejus, et patientiam habebunt usque ad inspectionem ejus: timor Domini non dispicere justum hominem pauperem, et non magnificare virum peccatorem divitem (Eccli. II).* Item in Ecclesiastico : *Omnia sapientia timor Domini, et in illa timere Deum (Eccli. XI).* Item in Ecclesiastico : *Non est in timore Domini minoratio: Timor Domini sicut Paradisus benedictionis (Eccli. XL).* Item in Ecclesiastico : *Si non timorem Domini teneris instanter, cito subvertetur domus tua (Eccli. XXVII).* Item in Ecclesiaste : *Finis omnis verbi auditor Dei, Deum time et mandata ejus custodi, quoniam hoc est omnis homo: quia omne hoc opus adducet Deus in judicium in omni respectu sive bonum sive malum (Eccli. XII).* Item in Proverbiis : *Timor Domini odit malum, etiam contumeliam, et superbiam, et rias malorum (Prov. VIII).* Hic ergo timor qui his testimoniis non imaginum adorationis est indicium, sed bonorum operum incrementum, a fidelibus est tenendus; est et alius timor, de quo dicitur; *Perfecta charitas foras mittit timorem (I Joan. IV),* quia videlicet hic timor impellit hominem ad omnia bonorum operum exercitia, ille vero quem charitas foras abigit, nec tolerare sinit vigiliis sive jejuniis, vel cætera hujuscemodi, nec perpeti pro Christi nomine veneranda martyria. Sicut enim duo sunt genera tentationum, unum videlicet quo quis decipitur, unde est illud : *Deus neminem tentat, ipse autem intentator malorum est (Jac. I);* aliud quo quis divina examinatione probatur, unde est illud, *Tentat vos Dominus Deus vester (Deut. XXXI),* sive, *Tentavit Deus Abraham (Gen. XXI),* juxta quem modum multa in Scripturis sanctis diligenti indagatione pervestigata inveniuntur: ita nimirum duo sunt timores, unus quem charitas foras mittit, et alter qui est bonorum operum initium, quem charitas nutrit. Nam si initium timoris Domini imagines adorare est, ut illi garriunt, constat omnes sanctos qui utique Deum timuisse creduntur, imagines adorasse, et si omnes sancti qui vere Deum timuisse creduntur, imagines adoravere, constat eos creatoris monitis contraisse, qui creaturas adorare inhiuit seque solum adorare iustituit. Non autem creatoris monitis in adorando creaturas contraisse credendi sunt: non igitur initium timoris Domini, ut illi garriunt, imagines adorare est. Quo documento approbatur initium timoris Domini, non in adoratione rerum sensu carentium, sed in observatione esse Dominicorum præceptorum. Ille etenim veraciter Deum timet qui cunctis, vanitatibus spreto illi se soli fide et operibus servitutum exhibet.

CAPUT XXIX.

Dementissimum et ratione carens dictum Joannis presbyteri Orientalium, in eo quod ait, quod non assistente imperatore imago ejus honoratur: non enim inhonoratur, quatenus et nunc dominatorem omnium Jesum Christum visibiliter nobis non apparentem, invisibilis enim est carnalibus nostris oculis: sicut enim Deus ubique inest honorandam ejus imaginem, sicuti et imperatorem Pater sensit.

De eo quod generaliter omnes aut dixisse aut dicentibus consensisse perhibentur, quod exemplo imperialium imaginum, quas in civitates emissas obviant cunei populorum cum cereis et thymiamatibus, imago quoque Salvatoris sive sanctorum omnium adoranda sit, in præcedentibus jam disputatum est, et qui judicum et imperatorum imagines ex quibus illi exempla sumere moluntur, adorandæ non sint, beati Hieronymi verbis approbatum est. Nunc autem specialiter verba Joannis discutienda sunt, qui in hoc negotio reperitur et crebrius cæteris locutus fuisse, et non minus delirasse: quoniam quidem quanquam generalem omnium errorem sequatur, speciale tamen aliquid eidem errori augere conatur, et ut reor, generalibus nugis ideo suas magis magisque nugas associare curavit, quia omnium vanitates huic tanto errori accumulando sufficere minime credidit. Quasi igitur imperatoris modo Deus localis sit, et dum uno loco est alio esse nequeat, idcirco ejus imaginem sicut imaginem imperatoris adorandam astruere affectat: quod penitus omnis ratio vetat. Deus enim nusquam absens est: qui si uspiam absens est, localis est: si localis est, nec omnia continet nec omnia implet. Omnia autem et complet, et implet: nusquam igitur absens est; quæ dum ita se habeant, non est in materialibus imaginibus adorandus vel quærendus, sed in corde mundissimo semper habendus. Nam dum imperatoris imaginem adorare perversum, ejusdem quoque imaginem qui localis est, imagini Dei qui illocalis est assimilare profanum sit, illum procul dubio profanum et perversum esse constat, qui a re illicita rem illicitam corroborare affectat, et errorum passibus quasi quibusdam gradibus dum suæ mentis seu linguæ moderamen habere nequit, enerviter, proh dolor! ad deteriora decurrit. Quod autem ait: *Christi imaginem honorandam sicuti et imaginem imperatoris Pater sensit,* quærendum est ubi, aut quando, aut cur, aut quemadmodum hoc Pater senserit, aut quid sit, sensit. Nunquidnam cum ab alio jussus esset, aut ab aliis fieret, ita Pater sensit? Quia ergo nos non eorum errores qui in verbis sunt discutimus, quod immensum esset et ad peragendum difficile, quippe cum pene nullus ibi verborum ordo sensum legenti afferat, sed eorum solummodo sensus seu sententias reprehendendo percurramus, restat ut non quid dicant, cum præsertim ita ut dictum est, nullum pene sensum habeat, sed quid dicere velint pertractemus. Quod ait *honorandam ejus imaginem sicuti et imperatorem Pater sensit,* hunc vult habere sensum, ut dicat, Pater jussit imaginem Christi adorare

sicut imperatorem. Quod quidem ubi, quando, cur, A quemadmodum gestum sit, ab omni penitus catholico ignoratur. Non enim Pater imaginem ejus, sed ipsum eundemque honorare et audire jussit, cum ad fluentia Jordanis sancta Trinitas in unitate substantiæ, Pater videlicet in voce qua intonuit: *Illic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipsum audite* (*Matth. III*), Filius in corpore, Spiritus vero sanctus in specie columbæ mirabiliter claruit. Esto, Pater juberet honorandam Christi imaginem sicut imperatorem, nunquid non rectius esset imperatorem honorandum decernere, sicuti imaginem Christi, ut imago Christi eminentiorem in tali ratione locum teneret? Non ergo Pater imaginem Christi quoquam legitur aut depingere aut adorare aut honorare jussisse, quippe qui se solum adorari sibi que soli servire instituit. Quia ergo imperatores et reges sint a subditis honorandi quibusdam divinæ Scripturæ exemplis potest approbari. Si enim honorandi minime essent, nequaquam David vir sanctus Saulem, postquam Deus ab eo recesserat, *Christum Domini* vocaret (*I Reg. xxvi, et II Reg. I*). Non enim erat nescius præfatus vir divinam esse dispensationem in officio ordinis regalis; idcirco Saulem in eadem adhuc dignitate positum honorificat, ne Deo injuriam facere videretur, qui his ordinibus imperiendum honorem decrevit. Quandiu ergo in ea dignitate est, honorandus est, si non propter se, vel propter ordinem. Unde et Apostolus: *Omnibus, inquit, potestatibus sublimioribus subditi estote. Non est enim potestas nisi a Deo* (*Rom. XIII*); et in alio loco: *Deum time, regem honorifica* (*I Pet. II*). Ueberior namque ex hac ratione disputatio oriri poterat, sed quia jam aliquantulum ex ea in superioribus hujus operis est partibus disputatum, nobis nunc est his prætermittis ad alia transeundum.

CAPUT XXX.

De eo quod apocryphas et derisione dignas nœnias suis locutionibus interposuerunt.

Si quis ligneam domum ædificans, si parietes cupit marmoreis exornare tabulis, aut variare multicoloribus vitri frustulis, dum cernit ligno eadem metalla per naturam minime posse coherere, spreto his metallis quæ ligno per naturam coherere nequaquam possunt, lignis denuo conatur perlicere; aut si quis stanneum vas facere cupiens, si ejusdem D materiæ ei supplementum desit, non aliorum pretiosorum metallorum materias quæ stanno coherere nequeunt, sed idem stannum ad perficiendum cœptum opus quærit: ita nimirum illi in sua synodo cum erroris sui instrumentum, scripturam videlicet, quæ pro adorandis imaginibus composita est, amplificare nisi sunt, Scripturasque divinas ei coherere minime posse senserunt, ad apocryphas quasdam et risu dignas nœnias dictandi pedem verterunt; et cum viderent divinæ legis testimonia incompetentem eidem operi adhibita nequaquam posse coherere, tales eidem sententias aptare, quæ ei sensu verbi que nequaquam possent distare, quoniam sicut fer-

reo annulo pretiosissima smaragdus inserta, aut cilicino tegumento auro textæ vestis fascia minime convenit assuta, ita penitus divinorum eloquiorum testimonia illorum operi nequaquam conveniunt adhibita. Res ergo dubia et in contentionem veniens non debet astrui apocryphorum nœnias, sed aut divinæ legis oraculis, aut eorum doctorum quæ catholica et apostolica Ecclesia recipiuntur, salutaribus monitis et luculentissimis documentis. Sed fortasse aliquis hujuscæ erroris scrupulosissimus asseverator dicet: Non illi apocryphorum librorum sententias suo operi inseruere ad rem propositam confirmandam, sed insultantes ad quorundam hæreticorum vesaniam subsannandam: cui noster stylus facillimam potest inferre responsionem. Nunquid B nam cum Polemonis imaginem, quod nulla authentica lectio narrat, dicunt quemdam ab scelere coëcuisse, alicui insultant? Sunt itaque in eadem lectione quædam, quæ illi ad rem propositam affirmandam posuere; sunt etiam pleraque quæ quanquam insultando posuerint, ita sunt involuta, ita inordinate, ita enormiter prolata, ita permixtim digesta, ut pene vix deprehendi valeat, vixque lectoris mentem attingat, utrum ea quæ dicuntur verba sint insultantium, aut his quæ dicuntur fidem exhibentium. Quæ res et si a doctis quibusque ita ut dicitur, intelligitur, indoctis vero quibusdam scandalum generare perhibetur, nec immerito, quæ ita imperitia legitur ut vix intelligatur.

CAPUT XXXI.

Deliramentum errore plenum quod de retruso quodam dixerunt qui dæmoni jurasse et id ipsum juramentum irritum fecisse perhibetur, cujus abbas non mediocriter delirasse dignoscitur dicens, ei commodius esse omnia in civitate lupanaria ingredi quam abnegare adorationem imaginis Domini aut ejus sanctæ genitricis.

Sæpe in hoc opere cogimur dicere a rebus noxiis exempla minime debere sumere, et hoc ideo tam crebro repetimus, quia eos ob suum errorem affirmandum id crebro fecisse reperimus. Sicut enim ordine competenti bonis actibus adminiculum præbent bonorum nihilominus actuum exempla, ita nimirum illi erroneis actibus erroneorum actuum quæerunt suffragia. Ad propositum namque errorem stabillegendum retrusi cujusdam proferunt exemplum: qui si ita gessit ut illi asseverant, tripertitum noscitur in ea parte patrasse deliquium: sive quia dæmonico sponte paruerit alloquio, sive quod eo illicente se jurejurando constrinxerit, sive etiam quia id juramentum irritum fecerit: quæ tria non solum in exemplum minime sunt attrahenda, verum etiam ab omni catholico penitus abdicanda, quoniam multis divinæ legis sunt testimoniis interdicta. Societates ergo et seductiones non solum dæmonum, sed etiam malorum hominum pluribus divinorum eloquiorum præceptis inhibentur. Scribitur enim in Exodo: *Non audies auditum vanum*; et in Proverbiis: *Fili, non te seducant viri impii*. Si ergo malorum hominum seductiones vitandæ sunt, multo magis malignorum

spirituum alloquia et assensus vitanda creJuntur, quoniam cum sint humanitatis inimici, et nobis semper infesti, tanto semper debemus de eorum esse deceptione suspecti, et contra eorum nequitiis erecti, quanto eos subtilioris esse scimus naturæ vel ingenii. In eo quoque quod dæmoni juravit, divinis verbis quibus juramenta prohibentur contrahit. In Ecclesiastico namque scribitur: *Jurationi non assuescat os tuum: multi enim casus in illa. Sicut enim servus interrogatus assidue a livore non minuatur, sic omnis jurans et nominans in toto a peccato non purgabitur. Vir multum jurans implebitur iniquitate, et non discedet a domo illius plaga (Eccli. xxiii).* Ipsa quoque Veritas in Evangelio dicit: *Ego autem dico vobis, ne omnino juretis, neque per cælum, quia sedes Dei est, neque per terram, quia scabellum est pedum ejus, neque per Hierosolymam, quia civitas est magni regis, neque per caput tuum jurabis, quia non potes unum pilum facere album aut nigrum; sit autem sermo vester, est est, non non: quod autem amplius est a malo est (Matth. v).* Porro quod eidem dæmoni se pejerasse perhibetur, et in hoc absurde egisse detegitur. Ait enim Dominus per Moysen: *Non jurabis in nomine meo injuste, et non profanes nomen sanctum meum: ego sum Dominus Deus vester (Levit. xix);* et in Zacharia propheta legitur: *Et juramentum falsum nolite diligere, quia hæc omnia odivi, dicit Dominus omnipotens (Zach. viii).* Cum ergo item retrusus hæc tria divinis verbis obnitentia perpetraverit, ejus abbas nihil in eo correctionis exhibuit, sed ei deteriorem peccandi viam ostendit dicens: *Commodius tibi est omnia in civitate lupanaria ingredi, quam abnegare adorationem imaginis Domini, aut ejus sanctæ genitricis.* O incomparabilis absurditas! O exitiabile malum! O vesania multis vesaniis præferenda! Commodius dicit perpetrare rem et per legem, et per evangelium interdictam, quam abstinere se a re quam neque per legem, neque per evangelium constat esse institutam. Commodius dicit facinus perpetrare quam a facinore abstinere. Commodius dicit in profundo cœno sese ultro immergere, quam viam recti tramitis inoffen-

so pe.le tenere. Commodius dicit templum Dei violare, quam rerum insensatarum adorationem spernere. Commodius dicit tollere membra Christi et facere membra meretricis, quam contemnere adorationem operis cujuslibet artificis. Dicit ergo, si uspiam reperire potest, dixisse Dominum: *Non abneges adorationem imaginis,* sicut dixisse cum manifestissimum est, *Non mæchaberis (Exod. xx).* Dicit, si alicubi reperire valet, dixisse Dominum: *Si videris imaginem et non adoraveris eam, peccasti,* sicut apertissime dixisse eum constat, *Si videris mulierem ad concupiscendum eam, jam mæchatus es eam in corde tuo (Matth. v).* Quæ cum non reperit, vehementer se errasse pensat qui rem tam probrosam perpetrare ob evitandam rem infructuosam concessit. Nam dum Dominus et per legem accingere lumbos super ubera, in corde videlicet libidines resecare, et per Evangelium lumbos accingere, et lucernas tenere, castitati scilicet Lona opera associare percenseat, et in divini eloquii libris castitatis præcepta dentur, nusquam tale aliquid de imaginum adoratione jussum fuisse reperitur. Unde dum retruso illi abbas suus, qui ei utique ducatum salutis præbere debuit, peccandi habenas laxavit, et qui eum ab erroris Jaqueo quo dæmoni juraverat retrahere debuit, ipse quoque cum eo in erroris voraginem, qui ei gravissimum facinus ait esse commodius perpetrandum, corruit, procul dubio evangelicum illud implevit: *Si cæcus, inquit, cæco ducatum præbeat, ambo in foveam cadent (Matth. xv).* Quisquis ergo tali exemplo suam vult fulcire assertionem, non suam insaniam mediocrem sed cæteris demonstrat esse validiorem. Quia igitur illorum absurditas instantia et ugarum continuitas sive etiam deliramentorum congeries nullis in eorum volumine, cujus errores discutimus, intercapedibus requiescunt, saltem librorum istorum intercapedine qui inter unius finem et alterius initium est requiescat, quo sicut illorum error ita etiam eorumdem errorem assidua disputatione discutitur, continuitas librorum intervallo quoJammodo dirimatur.

LIBER QUARTUS.

PRÆFATIO.

Tribus hujus nostræ disputationis libris Deo auxiliante decussis, in quibus quædam divinæ legis testimonia, et si breviter, propriis tamen secundum sanctorum patrum doctrinam sunt sensibus restituta, et nostræ fidei confessio, quanquam pedestri sermone, sincera tamen est apostolicæ traditionis firmitate exarata, et illorum qui novas institutiones Ecclesiæ inferre nitentes, rei sensu carentes adorare percensent, vesania quodammodo est discussa, ad quartum nunc librum nos peraccedere ratio cogit, in quo si qua de illorum vanitatibus capitula

remansere Domino opitulante sunt discutienda. Quoniam quidem tumultuosum inordinatumque dicendi genus evitantes, librorum numerositatem ordinavimus, et brevitati studentes non amplius quam ad quatuor libros hujus nostri operis sermonem protendimus, et paucorum prolixitatem plurimumque diminutionem fugientes, in hoc numero nostræ disputationis pedem firmavimus, quem prorsus divinorum eloquiorum testimoniis sacratum esse comperimus. Quaternarius ergo numerus, et a physicis in elementorum ac totius mundanæ molis, vel etiam ratione humani corporis laboriosissima inda-

gatione, de quibus nunc dicere longum est, usitatus A approbatur, et a divinis litteris quæ plura sacrata, et ad mysterium pertinentia eodem numero coarctata esse testantur, sacratissimus demonstratur. Quatuor etenim flumina de uno paradisi fonte emanantia, et quatuor evangelia de fonte lucis et origine bonitatis procedentia, et quatuor virtutes, prudentia videlicet, fortitudo, justitia, seu temperantia, humanam vitam honestissimis regulis moderantes esse describuntur. Quadratis etiam lignis arca fabricata est, in qua humani generis sive omnium animantium vita aquis cuncta vastantibus reservata est: nunc quoque arca sanctæ Ecclesiæ, quæ in hujus sæculi procellosis temptationum innatat undis, quæ electorum reproborumque capax est, quadratis lignis, sanctis scilicet viris patientiæ virtute decoratis, fabricata B natur quorum vita quocumque vertitur firmiter stat, quia nec in adversis deiciuntur, nec in prosperis sublevantur. Quorum nos vestigia sequentes, et vocum novitates vitantes, et rerum sensu carentium adorationem spernentes, solique Deo cultum servitutis exhibentes, ejusque sanctis competentem honorem impendentes, in patientia nostra possessuros nos speramus animas nostras.

CAPUT PRIMUM.

Falsissimum et risu dignum dictum Joannis presbyteri, qui non minus ceteris in imaginum adoratione insanisse dignoscitur. Ait enim: Qui adorat imaginem, et dicit quoniam hic est Christus Filius Dei, non peccat.

Magnam nobis in hoc opere disputandi materiam C Joannes presbyter et legatus Orientalium dedit, qui inter cæteras suæ professionis absurditates nec falli in hoc negotio de quo sermo est vitavit, nec fallere timuit, nec mentiri seu ad mendacium alios hortari erubuit. Falli etenim non vitavit, cum sanctarum Scripturarum calle quæ unius et solius Dei cultum et adorationem censent postposito, per abrupta et devia errans mentis suæ pedem ad res sensu carentes adorandas divertit. Fallere non timuit, cum callem recti itineris a se prætermissum aliis prætermittere et secum per invia errare multis assertionibus ac potius vanitatibus persuasit. Mentiri quoque et ad mendacium alios exhortari non erubuit, qui rem illicitam perpetrare et mendacium proferre peccatum non esse asseruit. Ait enim: *Qui adorat imaginem, et dicit quia hic est Christus Filius Dei, non peccat.* D Cui vanitati facillima argumentatione hoc modo potest reniti, quoniam si id dicere quod non est, mendacium non est, neque id dicere quod est, verum esse potest: ac per hoc si mentiri vitium non est, neque veritatem proferre virtus est; et si veritatem proferre ac sectari virtus est, procul dubio mentiri mendaciumque sequi vitium est. Unde cum dicit quis picturam Christum esse De. Filium, mentitur; et cum mentitur, perperam agit; et cum perperam agit, peccat: cum igitur picturam dicit esse Dei Christum Dei Filium, peccat. Non enim pictura quælibet nostræ salutis causa hominem assumpsit eundemque flagellari et pro nobis cruci affigi permisit, nec

imago quælibet mortis imperio destituto Erebi quoque profundo spoliato de sepulcro surrexit, nec cujuslibet terreni artificis opus apostoli salutaribus monitis institutis, et per totius mundi compita ad prædicationem destinatis cum corpore ad cælum ascendit, et ad Dei Patris omnipotentis dexteram sedit. Hæc enim omnia non pictura quælibet, sed Christus qui est unicus Dei Patris Filius ante sæcula a Patre ineffabiliter genitus, in sine sæculorum ad terras humanæ salutis causa missus peregit, qui est unctus a Patre oleo lætitiæ præ consortibus suis, qui secundum Apostolum pacificavit omnia per sanguinem crucis suæ, sive quæ in cælis, sive quæ in terris sunt, cui flectitur omne genu cælestium, terrestrium et infernorum. Ac per hoc si quis imaginem adorans dicit, *Hic est Christus Filius Dei*, non solum peccat, sed etiam insanienis scelestæ agit qui rei tam sublimis excellentissimum nomen (si tamen res dici fas sit, et non potius rerum omnium origo vel causa) tam villi rei tamque abjectæ, et non solum mysteriis sed et vita carenti aptare contendit. Sicut enim imago quælibet Christo in natura coæquari nequit, ita etiam in nomine coæquari minime poterit. Quod si quis forte æquivocorum nominum in hanc partem rationem arbitretur posse cadere, sciat hanc quam nunc discutimus sententiam ab æquivocorum nominum ratione longe distare. Aliud est enim dicere, homo pictus et verus, leo pictus et verus et cælestis, atque aliud imaginem fateri Christum Filium Dei esse, cum videlicet illic nominis sit tantum consonantia, hic perspicuæ professionis plena sententia, quoniam æquivocorum ratio in solo tantumdem nomine communionem habet, mox vero ut ad definitionem pervenerit, quod non inis communitio sono solummodo vocis tegebat, definitio solertissime pandit. Aliud namque, ut præfati sumus, et longe aliud est, picturam quamdam nomine tantummodo illius rei nuncupare, cujus imago est secundum æquivocorum nominum rationem, atque aliud rem insensatam adorare, et eandem rem plena sententia Christum Dei Filium profiteri et dicere: *Hic est Christus Filius Dei*. Nam si tale mendacium proferre, ut ille fassus est, peccatum non est, illicita quæque perpetrare nullum peccatum est; et si illicita quæque perpetrare nullum peccatum est, sanctarum Scripturarum vigor, quæ utique ab illicitis abstinere censent, fatescere credendus est. Non autem sanctarum Scripturarum vigor quæ ab illicitis quibusque abstinere censent, fatescere credendus est: est igitur tale mendacium proferre peccatum. Nam dum pene omne mendacium quod fallendi studio profertur peccatum sit, nullo magis hoc tale mendacium peccatum esse potest cum tam vilem rem tanti nominis confessione nuncupare studet, et confessionem quam pastor Ecclesiæ eidem redemptori protulit, quamque quotidie ei omnis sancta catholica et universalis profert Ecclesia, per quam et salvatur et suæ salutis specimen adipiscitur, de re insensata quis proferre conetur?

sicut ergo cætera vitia, ita etiam mendacii vitium A illa ætate fuisse leguntur, per imaginem, neque per divinarum Scripturarum documentis est inhibitum. Unde quisquis ejusdem Joannis monitis paret, ut et imagines adoret et eandem Christum Dei Filium appellet, et supervacuitatem nequam exercet, et se indisciplinatum esse demonstrat. Si ergo hoc scelus, ut ille professus est, perpetretur, implebitur illud quod Jeremiæ vaticinio voce Domini dicitur : *Mendacium et non fides invaluit super terram, quia a malis mala exierunt, et me non cognoverunt.* Paulus quoque egregius prædicator mendacium deponere et veritatem loqui his verbis persuadet. Ait enim in Epistola ad Ephesios : *Deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo, quia summus invicem membra (Ephes. IV);* item idem ad Colossenses : *Nolite mentiri invicem spoliantes vos veterem hominem cum actibus suis (Coloss. III).* Joannes quoque apostolus ait : *Omne mendacium non est de veritate (I Joan. II).* Unde liquido patet si pictura, ut ille fateri horretur, Christus Dei Filius non est, mendacium sit id quod dicitur; et si id quod dicitur mendacium est, juxta Apostoli vocem de veritate non est. Cum igitur talis professio mendacium sit, procul dubio de eadem veritate non est, quæ ait : *Ego sum via et veritas et vita (Joan. XIV).* Cultus enim adorationis soli Deo, et confessio Filii Dei illi soli qui vere ejus Filius coessentialis est, non adoptivus, exhiberi debet. Si vero *Hic* particula in eodem loco pro adverbio loci, non pro pronomine, posita est, utcumque hæc sententia stare potest, quia Deus ubique est.

CAPUT II.

De eo quod Joannes non recte dixit : Per imaginem quæ per colores apparet, adoratur fortitudo ejus et glorificatur, et ad memoriam veniemus de ejus in terra præsentia.

Hanc quoque dementiam sæpe memoratus Joannes presbyter suis frivolis addere non distulit, ut diceret : *Per imaginem quæ per colores apparet, Domini fortitudinem adorari,* quasi Dominus alicujus rei sit indignus, et per aliquam rem suam fortitudinem quæ nullam habet indigentiam, faciat adorari. Nunquidnam cum cæli sive lucis nomine, primam omnium creaturam, angelicam condiderit naturam, quæ ab ipso creationis suæ exordio Dei fortitudinem et adorasse creditur et laudasse, quia necdum homines erant, qui de quibusque materiis, nec quædam materiæ erant in quibus imagines pingi possent, ideo Domini fortitudinem nec adorasse credendi sunt, nec laudasse? Ait enim Scriptura : *Quando creata sunt omnia sidera, simul laudaverunt me omnes angeli mei.* Ubi jam evidenter ostenditur, non per imaginem quæ per colores apparet, sed per suam ineffabilem potentiam Dei fortitudinem semper fuisse laudatam et adoratam. Nunquidnam post conditionem hominum, cum necdum pictoria ars in mundo inolevisset, fortitudo Domini minime fuit a sanctis quibusque adorata? Denique neque Abel justus, neque Enoch, neque Noe, neque ullus sanctorum qui in

illa ætate fuisse leguntur, per imaginem, neque per colores Domini fortitudinem adorasse creduntur, quippe cum in rudi adhuc mundo necdum quarundam mundanarum artium experientiæ haberentur. Cum ergo sint plures mundi partes, in quibus homines pictoriæ artis sint ignari, nunquidnam ibidem fortitudo Domini minime creditur adorari? Adoratur ergo fortitudo Domini, non per imaginem quæ per colores apparet, ut ille somniat, sed per ejus ineffabilem potentiam qua omnis mundi compago condita esse dignoscitur. Adoratur etiam fortitudo ejus non per quasdam materias, sed per Verbum suum, Filium videlicet, quem ante sæcula ineffabiliter genuit, et per quem et in quo universa creavit, qui est dextera et fortitudo Patris, per quam fortitudinem B sicut universalis creaturarum constat esse patrata creatio, ita etiam perpetua et ab angelis et ab hominibus ei celebratur adoratio qui nimirum sicut causa est omnis creationis, ita etiam causa est iustissimæ et decentissimæ adorationis. Sancta igitur et universalis Ecclesia non per imagines, quæ ex coloribus fiunt, ut sæpe memoratus Joannes nauscasse dignoscitur, Deum adorare nos mortales homines, neque ætherias potestates, sed per Christum Dominum confitetur, cum suæ redemptionis mysteria celebrans dignum et justum, æquumque et salutare dicit esse, ut nos ei semper et ubique gratias agamus, per quem ineffabilem Patris majestatem angelos laudare, dominationes adorare, potestates tremere, cælos cælorumque militiam supplici confessione C hymnum gloriæ constat suavisona modulatione cantare. Adoratur ergo fortitudo ejus non per coloriferam imaginem ejus, sed per sacratissimam, et vivificatricem ejus incarnationem. Adoratur ejus potentia non per picturam, sed per sua opera : per hæc videlicet, quibus formam servi accipere, de virgine nasci, surdis auditum, mutis eloquium, claudis gressum, leprosis sive cæteris ægritudinum molestiis aggravatis sanitatem, mortuis vitam, cæcis lumen reddere, inferna exspoliare, mortis imperium destruere, de sepulcro surgere, ad cælos ascendere dignatus est. Hæc sunt enim instrumenta quibus a catholicis fortitudo Domini adoratur; hæc munimina quibus fides ecclesiastica tuetur; hæc confessio a qua, si quis dissentit, periclitatur, quam si quis corde retinet, salutem perpetuam adipiscitur; hoc memoriale perpetuum, quo Christum fidelium mentes interioribus oculis semper intuentur, ad quarum rerum plenam cognitionem non per picturam venit, sed per fidem, spem et dilectionem. Quia igitur idem Joannes imperitiæ suæ nubilo obsitus, ut reor, aliud dixit, dum tamen aliud dicere vellet, hæc contra ea quæ dixit, dicta sufficiant? Cæterum ad ea quæ dicere voluit hujus disputationis pes vertendus est, ut et quid nolens asseveravit, et quid volens dicere studuit, hujus styli pugno rationabilibus armis munito quatitur, quatenus nos et dicenda quæ impropriis verbis obsita sunt sensisse, et dicta quæ intelligere in promptu sunt, disputando contrivisse lector agnoscat.

Cum enim ait : *Per imaginem quæ per colores apparet, adoratur fortitudo Domini*, ut conjicimus, dicere voluit : Visa imagine colorum fucis compingata, fortitudo Domini adoratur : quod quidem et in sequentibus peccate patefecit, cum ait : *Et ad memoriam veniemus de ejus in terra presentia*. Cui propositioni hoc facillime possumus objicere, quod nec Scripturarum sanctarum lectione, nec Patrum exemplis est institutum, Deum in manufactis quibusdam debere querere. *In corde meo*, inquit David, non imaginibus, *abscondi cloquia tua*; *in toto corde meo exquisivi te Deus, ne repellas me a mandatis tuis* (Psal. cxviii); et Moyses dicit : *Ponite verba Domini in cordibus vestris*; et Dominus per prophetam : *Convertimini ad me ex toto corde vestro* (Joel. ii); et e contrario de reprobis ait : *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* (Isa. xxix). Unde datur intelligi, quod non in rebus visibilibus, non in manufactis, sed in corde Deus est querendus; nec carnalibus oculis, sed mentis solummodo oculo aspiciendus. Nam quæ vesania est dicere : *Per imaginem quæ per colores apparet, adoratur fortitudo ejus, et ad memoriam veniemus de ejus in terra presentia*? Infelix memoria, quæ ut Christi memoretur, qui nunquam a pectore justis hominis recedere debet, imaginariæ visionis est indigna; nec aliter potest Christi habere in se presentiam, nisi in pariete, aut in aliqua materia ejus viderit imaginem pictam, quoniam talis memoria quæ imaginibus fovetur, non venit ex cordis amore, sed ex visionis necessitate : quia videlicet non hanc internus amor ad memorandum Christum incendit, sed necessitas, qua etiam res exosas mox ut videmus pictas, utcumque ad mentem visione ducere solent. De talibus ergo qui tanta necessitate ardeant, ut nisi picturas viderint, Christi difficile memorentur, timendum est, nisi forte aut communem hanc lucem quadam corporis molestia urgente viventes amiserint, aut picturis quodam casu, quæ tamen non semper haberi possunt, caruerint, Christi prorsus qui semper ante oculos habendus est, obliviscantur.

CAPUT III.

De eo quod dicunt : non scandalizandum quemdam, eo quod ante imagines sanctorum luminaria flant, et odoris thymiamata.

Denique cum eadem synodus, cujus lectionem inculcandam arripuimus, plura suadeat quibus nullus sanæ mentis assensum præbere audebit, plura dissuadere nitatur a quibus nullus sani capitis gressum operis retorquere tentabit, plura vituperet quæ prorsus sunt laudanda, et e contrario plura laudet quæ penitus sunt vituperanda, admonet etiam ne quis scandalizet eo quod ante imagines luminaria concinnantur et thymiamata adoleantur, quasi non illi scandalizati sint, qui rebus lucæ carentibus luminaria incendunt, et odore carentibus odorifera thymiamata offerunt. Illi etenim scandalizantur, qui ea quæ Deo digne offerenda sunt, rebus sensu carentibus offerunt, et offerre hortantur; et nos scandalizandos autmant, a quibus

suam vesaniam rationabiliter subsannandam formidant, et dum se a nobis reprehendendos existimant, nostram salutem zelari se jactant. Nos itaque in hac parte scandalum pati formidant, et se bonis operibus instare putant : sed tanto nobis bujuse partis scandalum valebit obesse, quanto et illis ipsius insolentis obsequii exhibitio prodesse, quia nimirum ordo exposcit, ut talem illis præfate imagines illati obsequii retributionem impertire cogantur, qualem impertiti honoris sensum, cum sint penitus insensate, percipere noscuntur. Sed fortassis hanc nostram assertionem frustrari cupientes dicent : Cur eos imaginibus sensu carentibus luminaria concinnantes et thymiamata adolentes subsannatis, cum et nos in basilicis æque sensu carentibus et luminaria concinnemus et thymiamata adoleamus? Quibus facilis potest oboriri objectio, quoniam aliud est loca divinis cultibus mancipata luminaribus perlustrari, et in eisdem locis et orationum et thymiamatum Deo fumum offerri, et aliud imagini oculos habenti et nihil cernenti lumen offerre, et nares habenti et nihil odoranti thymiamata adolere; aliud est loca divino cultui mancipata venerari, aliud picturis quibuslibet coloribus comptis luminaria et thymiamata offerre; aliud domum majestatis Domini a fidelibus quibusque ædificatam et a pontifice dedicatam solemniter venerari, atque aliud et longe aliud imagines a pictoribus quibusque compositas oblati muneribus irrationabiliter osculari. *Domus enim mea*, ait Dominus, *domus orationis vocabitur* (Isa. lvi); item alibi : *Munera accepta erunt super altare meum et domus orationis meæ honorabitur* (Isa. lx). Multis namque honoribus locus ille sublimandus est, ubi a fidelibus populis undique convenitur, et eorum supplicationes Deo miserante exaudiuntur, et nostræ salutis mysteria celebrantur, et Deo sacrificium laudis offertur; ubi ad perferenda Deo sacrificia a fidelibus populis per manus sacerdotum illata, angelicus fit concursus; ubi crebro suavissonus psallentium reboat concentus, ubi divinæ lectionis arentia corda irrigantes personant fluctus. Denique in eorum plerisque locis, qui se imaginibus luminaria et thymiamata offerre gloriantur, a quibus nos qui id facere contemnimus, scandalum pati putamur, ita loca divino cultui mancipata despicabilia sunt, ut sicut legatis nostris sive illis qui tempore reverendæ memoriæ illustrissimi viri patris mei, sive eis qui a nobis illas sunt destinati in partes, referentibus comperimus, pleræque basilicæ in eorum terris non solum luminaribus et thymiamatibus, sed etiam ipsis carent tegminibus, quippe cum in regno a Deo nobis concessa basiicæ ipso opitulante qui eas conservare dignatur, affluenter auro argentoque, gemmis ac margaritis, cæteris venustissimis redundant apparatus, et qui imaginibus luminaria concinnare et thymiamata adolere respuimus, loca divini cultus mancipata rebus pretiosissimis exornamus.

CAPUT IV.

De eo quod dicunt : Eiusdem criminis est, qui imagines spernit, cuius et Nabuchodonosor qui ossa regum Juda protulit e sepulcris, et Judaici regis oculos occisis illis eruit, et cherubim de templo abstulit.

Imagines namque, ut crebro jam diximus, spernendo frangere, luminaribus et thymiamatibus offerendo adorare, nulla penitus authentica lectione censetur, neque ullius sancti exemplo fieri debere monstratur, cum præsertim frangere eas sive adorare a quibusdam sanctis patris sit prohibitum, et non immerito, quia a cautela est omnino remotum, quod utrumque illi perpetrant qui synodos faciunt, aut ob earum non necessariam abolitionem, aut etiam ob earum inopportunitatem adorationem. Dicunt ergo qui eas spernunt ejusdem criminis esse, cuius Nabuchodonosor qui peccatis Israeliticæ gentis invalescentibus tremendi arbitrii ira urgente Judææ regnum destruxit, muros sanctæ quondam civitatis evertit, et diruta totius templi venustate, cherubim quoque dejecit. Quod quidem si ita esset, non in nos hoc crimen posset cadere, qui eas in ornamentis Ecclesiæ habere permittentes, modis omnibus spernimus adorare, sed in eorum prodecessores vel parentes qui eas ornamentis basilicarum ab antiquis adhibitas frangere et penitus abolendas sanxere. Tam anceps itaque hujusce partis in eos sententia pendere cernitur, ut quidquid ex ea molestius execrabiliusque protulerint aut se aut prodecessores suos inevitabiliter damnare videantur. Cum igitur illi majores suos ob earum abolitionem spernant, sequæ ob earum adorationem magnam meritorum prærogativam habere jactent, nec isti coæquari queunt ædificatoribus illius venerandi templi in laude, nec illorum majores ejusdem eversoribus eo æquabuntur in crimine, quoniam quanta est distantia inter templum summi Dei quod ædificatum est tempore prophetarum a viris illustribus, et quasdam imagines, quæ a quibuslibet sunt artificibus, tanta procul dubio distantia est inter ejusdem templi eversores et imaginum contemptores. Sed dum nos et istos vera ratione, qui eas inopportune adorandas decernunt, et illorum majores qui eas incaute prorsus adlocaverant, reprehendamus, restat ut templi Domini eversores majoris multoque majoris criminis nexibus irretitos fuisse quam earum spernetores perdoceamus. Non enim talium imaginum abolitionem quales illi se adorare gloriantur, Propheta desiebat, sed templum quod necdum fundatum erat, et urbis quæ cæteris urbibus eminebat, eversionem prophético spiritu longe post futuram respiciens, velut præteritam cantando deplorabat dicens : *Ut quid repulisti nos, Deus, in finem ? iratus est furor tuus super oves gregis tui : memento congregationis tuæ quam creasti ab initio* (Psal. LXXII). Nec imaginum contemptorem, sed ejusdem sacratissimi templi eversorem inimicum vocat, cum subinfert : *Quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis, et aliorum*

A sunt omnes qui te oderunt (Ibid.). Nec in picturis, sed in atrio Domini signa sua, vexilla videlicet hostilia Chaldaici sive Romani exercitus posita, deplorat dicens : *In medio atrio tuo posuerunt signa sua, et signa non cognoverunt tanquam in via supra summum* (Ibid.). Nec pictorum januas, sive quorundam artificum vel etiam pictarum tabularum materias securibus et ascis dejectas fuisse, sed templi Domini, in quo erant sancta sanctorum, sacratissimas januas hostilibus cuneis incisas desset dicens : *Tanquam in silva lignorum securibus exciderunt januas ejus, bipenne et ascia dejecerunt ea* (Ibid.). Nec combustionem sive inquinamentum quarundam imaginum, sed sanctuarii Domini animi angore prosequitur : *Incenderunt, inquit, igni sanctuarium tuum* B *in terra, polluerunt tabernaculum nominis tui* (Ibid.). Nec cum his similia in alio psalmo flebili modulatione cantabat, super imaginum contemptores iram Domini effundendam, sed super urbis sive templi eversores, vel etiam totius Israeliticæ populi vastatores orabat dicens : *Usquequo, Domine, irasceris in finem ? An in finem exardescet velut ignis zelus tuus ? Effunde iram tuam in gentes quæ te non noverunt, et in regna quæ nomen tuum non invocaverunt, quia comederunt Jacob, et locum ejus desolaverunt* (Psal. LXXXIII). Nec de picturarum contemptoribus, sed sub nomine Idumæorum de cunctis gentibus Israelitico populo infestis dicit : *Memento, Domine, filiorum Edom in die Jerusalem, qui dicunt : Exinanite, exinanite quousque ad fundamentum in ea* (Psal. CXXXVI). C Nec imaginum adorationem contemptibus, sed sub nomine filie Babylonis Chaldaicæ sive Quiritium genti comminatur : *Filia, inquit, Babylonis misera, beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis ; beatus qui tenebit et allidet parvulos tuos ad petram* (Psal. CXXXVI) : de imaginum vero contemptoribus nihil tale usquam reperitur. Multa his similia prophetarum oraculis de templi Domini sive Hierosolymæ urbis eversoribus dicta inveniuntur, quæ a nobis brevitate studio prætermittuntur : Dominus quoque et redemptor noster ejusdem templi sive civitatis ruinam post futuram flevisse legitur. Quæ omnia quanquam mysticis obumbrata figuris, de Ecclesiæ, sive animæ eversoribus possint intelligi, qui virtutes animæ velut quosdam muros quarum munimine contra vitia pugnatur, et fidem in pectore collocatam in qua Deo sacrificia munda litantur, quasi quoddam templum semper insectantes evertere moluntur, et cogitationes mundas sive quædam honorum operum exercitia velut quemdam populum prostrare nituntur, tamen historialiter de præfati templi eversione dicta fuisse accipiuntur. Unde liquido patet, majores eorum quanquam in abolendis et basilicarum ornamentis imaginibus quodammodo fuerint incauti, subversoribus tamen sacratissimi ac reverendissimi illius templi nequaquam sunt coæquandi, quoniam in istis quidem fuit levitas, in illis vero atrocitas ; in istis imperitia, in illis nequitia ; isti Deo se obsequium præstare arbitantes

cas ab ornamentis basilicarum abstulerunt, illi Denm A qui populo suo erat iratus in se ad iracundiam provocantes ejus domum crudeliter diruerunt, quibus nos utrinque, Deo opitulante, postpositis, et loca divino cultui mancipata exornamus, et soli Deo servitium adorationis impendimus.

CAPUT V.

Quod epistola, quam illi sancti Simeonis stulte dicunt, missa ad Justinianum imperatorem, multum distet a divinis Scripturis, sive a sanctorum Patrum documentis, in eo quod ait præfato imperatori: Pro quibus commemorantes referimus divinis vestris auribus; sive in eo quod eidem imperatori misericordia uti prohibuerit.

Solet plerumque hæreticorum versutia probrosa quedam et errorem suadentia apicibus annotare, et sanctorum quorundam probabiliumque virorum nominibus prætitulare, quatenus virosam poculum mellis illitum sapore facilius valeant ad potandum nescientibus quibusque porrigere. Unde timendum est ne epistola quam illi cujusdam sancti Simeonis dicunt, ex qua testimonia ad suum errorem stabilendum adducunt, non verba sint viri sancti, sed cujusdam machinamenti versuti. Quoniam quidem ideo de ea a nobis sive a cæteris quibusque orthodoxis dubitatur, quia ejus sermo in quibusdam locis sanctarum Scripturarum documentis refragatur, nec præsumimus ejus lectionem in testimonium ad res dubias firmandas sumere, quam novimus divinæ legis institutis contraire. Non enim nos ex ejus textu amplius uspiam legisse meminimus, nisi id quod ab illis in eorum codice taxatum reperimus. Quod quidem quamvis sensuum verborumque venustate careat, et insulsum nescio quid rusticumve redoleat, libet tamen nobis ita id texere, ut constat nos in eorum codice reperisse. Dicunt enim præfatum sanctum Simeonem cujus vita nobis et prædicatio manet ignota, pro quibusdam Samaritanis, imaginibus injuriarum inferentibus, Justiniano imperatori taliter scripsisse: «Pro quibus commemorantes referimus divinis vestris auribus.» Et iterum: «Non habeo quod dicit talia præsumentes ne una in eis facta humanitate quatenus precamur victoriosam vestram fortitudinem, ne faciat misericordiam in eis qui hoc præsumperunt, neque parcere illis, neque quodlibet rogam aut responsum suscipere pro illis;» et post pauca: «Sed conjuro vos, Domine, per Emmanuel Deum excelsum non morari neque ad modicum fieri ducentem vindictam;» et iterum: «Quos et suscipiet, propinquitates eorum tenebra in condemnationem, qui exspectat eos consumere inextinguibilem et tenebrosam ignem, et anathematizet eos in inferiora abyssi ipse sanctus et omnipotens spiritus Jesu Christi Domini nostri qui ex Patre procedit, ad perdendum illos in infinita perditione.» Et post pauca: «In ipso qui conregnat pietati vestræ.» In quibus stolidissimis verbis et non solum eloqui venustatem, verum etiam communem loquendi sensum fugientibus et barbarismis ac solæcismis concretum nescio quid resonantibus, hæc prorsus reprehenduntur, quod Justiniani

imperatoris hominis æque mortalis atque passibilis, et cunctis humanis permutationibus subjacentis, aures divinas nuncupaverit, eundemque misericordia uti prohibuerit, et ad reddendum malum pro malo facilis fuerit, et patienter ac mansuete agere in eadem causa neglexerit; et qui debuerat pro damnatorum ereptione laborans iram regis refrenare, illius iram magis magisque succenderit, eumque atrociter ad irascendum impulerit, nec ejus exemplo usus sit qui neminem vult perire; et qui pro lucrandis animabus invigilare debuerat, anathema et maledicta injecerit, et eidem imperatori Deum conregnare dixerit. Quæ verba dum in tot locis reprehendantur, ad roborandam adorationem imaginum minus idonea reperiuntur, quoniam difficile potest per præcipitia currere, qui in planis cernitur titubare, nec valet in ambiguis diverticulis dux esse itineris, qui publici tramitis viam tenere nequit in patentibus viis; et a liberalium disciplinarum subtilissimo magisterio reprobatum, qui communium litterarum usitatissimam notitiam minime habere reperitur. Nam dum de eo quod ille imperatoris aures divinas dixit, eique Deum conregnare profatus est, contra eorum deliramenta qui hactenus talibus adhuc nugis utuntur, plenissime in superioribus hujus operis partibus a nobis affatim disputatum sit, nunc ordo exposcit ut de cæteris, de quibus nunc sermo est divinatorum eloquiorum testimoniis gressus sermonum nostrorum munientes, prout Dominus dederit, disputemus. Cum enim misericordia uti imperatorem prohibuisse reperitur, quid aliud facit, nisi omnibus sanctis Scripturis quæ misericordiam habendam percensent, reluctari dignoscitur? Unde periculosissimum est talium litterarum præcepta sequi, quæ divinis Scripturis videntur obniti. Ait enim Dominus in Evangelio, *Estote misericordes sicut et Pater vester misericors est (Luc. vi)*; et iterum: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur (Math. v)*; et doctor gentium ait: *Estote autem invicem benigni, misericordes, donantes vobismetipsis, sicut et Deus in Christo donavit vobis (Ephes. vi)*; et Psalmographus dicit: *Dominum misericordiam diligere (Psal. xxxii)*; et: *misericordia Domini plenam esse omnem terram (Psal. cxviii)*; et idem Dominus per prophetam dicit: *Quia misericordiam volo et non sacrificium (Ose. vi)*. Nam dum misericordia tam authenticis habenda censeatur præceptis, et eam se in æternum cantaturum propheta testetur, *Misericordias tuas, inquit, Domine, in æternum cantabo*, et ita a Domino dicatur diligi, quisquis ea uti prohibet, eamque habere contemnit, et Deum convincitur non diligere, et ejus præstantissimis monitis penitus contraire. Unde et ipsa Veritas legisperito dicenti, ipsum esse proximum qui fecit misericordiam, respondit: *Vade, et tu fac similiter (Luc. x)*. Quo documento monstratur, non solum a nobis homines qui unius nobiscum naturæ sunt diligendos, sed etiam angelos qui quamvis alterius sint naturæ, in eo tamen quod misericordiam erga nos exercent, et proximi esse cre-

duntur, et diligi prorsus ab eo qui Deum et proximum diligere sanxit, omnino jubentur, in eo etiam quod tam facilis ad reddendum malum pro malo fuerit, divinis prorsus monitis contradixit. Nec ille enim ad exercendam vindictam tam severus esse, nec imperatorem ad hanc exercendam impellere debuit, quippe cuius ministerium non fuerit vindictam exercere, aut exercendam jubere, sed opera misericordiae amare, et amanda cæteris prædicare. Ait enim Dominus in Exodo: *Si occurreris bovi inimici tui aut asino erranti, reduc ad eum (Exod. xxii).* Cui præcepto nullatenus paruit cum errantes præfatos Samaritanos, si tamen errasse creduntur, ab errore minime revocavit, sed ut in eodem errore perirent, imperatoris mentem postulando concitavit; et quos vidit sub onere peccatorum cecidisse, non solum non erexit, sed sub eodem onere atrociter perire permisit, dicente Domino: *Si videris asinum odientis jacere sub onere, non pertransibis, sed sublevabis cum eo (Ibid.);* in Proverb. quoque scribitur: *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitiit, potum da illi: hoc enim faciendo, carbones ignis congeres super caput ejus, Deus autem retribuet tibi (Prov. xxv),* quia videlicet quos peccando inimicos sciebat, et spiritalium ciborum eduliis et salutaris poculi egenos, si divinorum verborum esca sive potu saturaret, carbones ignis qui et peccatorum rubiginem consumerent, et eos ad dilectionem Dei et proximi accenderent, super capita, mentes scilicet eorum, congereret. Vindictam ergo quære et misericordiam spernere iramque servare, quæ omnia superius positæ litteræ præfatum imperatorem hortatæ fuisse perhibentur, his Ecclesiastici libri documentis cohibentur: *Qui se, inquit, non vindicat, a Deo inveniet vindictam, et peccata illius servabit; relinque proximo nocenti te, et tunc petenti tibi solventur peccata. Homo homini servat iram, et a Deo quærit medelam; in hominem sibi similem non habet misericordiam, et de peccatis suis deprecatur: ipse retinet iram, et propitiationem petit a Deo, quis deprecabitur pro delictis ejus (Eccli. xxviii)?* Item Isaïæ vatis oraculo pro malis mala reddere hoc modo prohibetur: *Audite, inquit, verba Domini, qui timetis nomen ejus, dicite: Fratres nostri estis qui vos oderunt et abominantibus vos, ut nomen Domini magnificetur, et appareat ipsis in jucunditate eorum, et illi confundentur. Dominus quoque in Evangelio inimicos sive prave agentes, non iram suscitandam, nec vindictam exercendam, nec maledicta congerenda præcepit, sed dilectionem erga eos exhibendam his sacratissimis verbis instituit: *Diligite inimicos vestros, et orate pro eis qui vos persequuntur; benedicite maledicentes vos, benefacite eis qui vos oderunt, ut sitis filii Patris vestri qui in caelis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos (Matth. v).* Nam si illi voce veridica diligendi potius quam maledicendi et execrandi sunt qui nos oderunt et persequuntur, qui utique imago Dei sumus, multominus illi maledicendi seu plectendi sunt, qui picturis injurias injecisse feruntur. Vas quoque electionis nulli*

A malum pro malo reddendum esse his verbis admonet; ait enim in epistola ad Romanos: *Nolite prudentes fieri apud vosmetipsos, nulli malum pro malo reddentes, procedentes bona non solum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus, si fieri potest; quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habete, non vosmetipsos defendentes, sed date locum iræ; scriptum est enim: Mihi vindictam; ego retribuam, dicit Dominus (Rom. xii).* Si ergo nosmetipsos egregii prædicatoris documento defendere minime debemus, quis furor est, quæve dementia ut rerum insensatarum secundum exhortationem earumdem litterarum quæ Justiniano missæ sunt, injurias defendere studeamus, et pietatis opera quæ nec pro nostris quidem calumniis amittere debemus, pro picturarum contumeliis, quas B illæ minime sentiunt, amittamus? Non igitur in hac parte scriptor ejusdem epistolæ sancti viri Stephani protomartyris exempla secutus est cum videlicet ille, dum lapidum grandine undique sibi misso atrociter quateretur, flexis poplitibus pro persecutoribus oravit, iste vero imaginum injurias quæ ab illis minime sentiuntur non ferens, ejusdem injuriæ perpetratores perniter et absque misericordia magna sub attestatione interimendos esse rogavit, eorumque animas anathematis vinculo nexas ad perpetua supplicia destinare curavit. Neglexit interea earumdem litterarum scriptor patienter sive mansuete in hac parte agere, sprevitque ejus prædicationem adimplere, qui ad Thessalonicenses scribit: *Patientes estote ad omnes, videte ne quis malum pro malo alicui reddat, sed semper quod bonum est invicem sectamini, et in omnes (I Thess. v),* illiusque monitis contempsit parere, qui ait: *Melior est mansuetus cum humilitate quam qui dividit prædam cum contumeliosis (Prov. xvi);* et dum debuit in eripiendis miseris iram regis refrenare, dicente Salomone: *Erue eos qui ducuntur ad mortem, et redime qui interficiuntur, ne parcas; si autem dixeris: Non novi hunc, scito quia Dominus corda hominum novit, et qui finxit spiritum omnibus ille scit omnia, qui reddet unicuique secundum opera sua (Prov. xxiv),* versa vice ad interfecionem et crudelitatem exercendam imperatoris animum suis litteris excitavit. Quia ergo hi qui injuriam patiuntur, liberandi sunt, liber Ecclesiasticus demonstrat. Ait enim: *Libera eum qui injuriam patitur de manu protervi et ægre feras in anima tua; in judicando esto pupillis misericors ut pater, et pro viro matri illorum: et eris velut filius Altissimi obediens, et miserebitur tibi magis quam mater (Eccli. iv).* Per Isaïam quoque prophetam ita de hac re dicitur: *Inquire judicium, eripite injuriam accipientem, et judicate pupillo, et justificato viduam, et venite dispnemus, dicit Dominus: et si fuerint peccata vestra ut phænicium, ut nivem dealbabo; si autem ut coccinum, ut lanam albam efficiam: eripite direptum de manu injuriantis eum (Isa. i).* Unde si quis vult fieri velut filius altissimi Dei, utique operibus bonis instando, et cupit sui a Deo misereri, et peccatorum sordibus ablui, his potius debet saluberrimis monitis uti quam illius epistolæ perversi-

tatem crudelissimam sequi. Porro quod ad irascendum imperatoris animum impulit, et in hoc quoque crudeliter egit, et sacris litteris penitus in hac parte sicut et in cæteris contrahit. Dicitur enim per quemdam sapientem : *Anima benedicta omnis simplex : vir autem animosus vel iracundus non honeste agit ; ita et per eumdem : Noli esse amicus viro animoso : cum amico autem iracundo noli commorari, ne forte discas vias ejus, et sumas laqueum animæ tuæ (Prov. xxii) :* quæ viæ cum a sapiente disci prohibeantur, multo magis docere et sub attestazione hortari prohibentur. Liber quoque Ecclesiasticus taliter de hac re intonat : *Homo iracundus incendit litem, et vir peccator turbabit amicos, et in medium pacem habentium immitet delaturam (Eccli. xxviii).* Nam et Ecclesiastes hæc præcepta dat : *Noli festinare in spiritu tuo irasci, quia ira in sinu stultorum requiescit (Eccl. vii).* Doctor itaque gentium ita ad Ephesios scribit : *Irascimini et nolite peccare, sol non occidat super iracundiam vestram (Ephes. iv) ;* item idem : *Omnis amaritudo, inquit, et ira et indignatio et clamor et blasphemia auferatur a vobis cum omni malitia (Ibid.) ;* idem quoque : *Nunc autem, inquit, deponite omnem iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, multiloquium (Coloss. iii) :* quæ quidem pene omnia, si liquidius inadagentur, in præfatæ epistolæ textu reperientur.

Dicat ergo justissimus vir et Deo charus Jacobus apostolus, utrum juxta istius epistolæ exhortationem velox quis ad irascendum esse debeat ; intonet utrum huic epistolæ consentiendum sit, quæ imperatorem citatum ad iracundiam fore sanxit. Ait enim : *Scitis, fratres mei dilecti, sit autem omnis homo velox ad audiendum et tardus ad loquendum, tardus quoque ad iram : ira enim viri justitiam Dei non operatur (Jacob. ii).* Dicat etiam ipsa Veritas quid de hac re ejus membra sequi debeant ; dic, inquam, sancte Matthæe, quid de paradisi fonte perpetuo hauriens tui fluminis vitalibus rivulis profudisti. Ait enim fons perennis, fons vitæ, fons luminis : *Omnis qui irascitur fratri suo, erit reus judicio (Matth. v).* Cum vero tot divinæ legis exemplis tantisque divinorum eloquiorum oraculis ira, quæ inter principalia vitia enumeratur, dicitur execranda, in promptu est intelligere quod hæ litteræ ad res in quæstionem venientes roborandas non sunt idoneæ, per quas imperatori sub magna attestazione, ac supplici adjuratione committitur habenda et opere perpetranda. Debuerat sane auctor ejusdem epistolæ quos videbat periclitari ad poenitentiam exhortari, qui si forte poenitentiam contempserant, poterat imperatorem supplicibus precibus convenire, ut eos ad convertendum cogeret : forsitan id sui profectus bonum sequerentur coacti, quod contempserant spontanei, quoniam Deus omnipotens neminem vult perire, Paulo attestante, qui ait : *Hoc enim bonum et acceptum coram salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri et in agnitionem veritatis venire (I Tim. ii)* Si enim lucrandis animabus

A insisteret, illos magis quos errasse videbat ad poenitentiam debuit provocare, quam principis animum ad effundendum sanguinem incitare, quoniam poenitentia virtus non est cæteris virtutibus postponenda, sed optimis quibusque æquiparanda, quippe quæ quasi quoddam medicamentum fracta consolidet, languida sanet, perdita restituat, et plerumque post lapsum peccatores ad pristinum statum reducat. Hanc enim Psalmographus commendat cum dicit : *Delictum meum cognitum tibi feci et injustitias meas non operui ; dixi : Pronuntiabo adversum me injustitias meas Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei (Psal. xxxii).* Hanc Isaias habendam præcepit dicens : *Memores estote horum et ingemiscite, poenitentiam habete qui erratis, convertimini ex corde.* Hæc Jeremie vatis oraculis censetur dicens : *Convertimini, filii revertentes, et sanabo contritiones vestras (Jerem. iii) ;* in alio quoque loco idem dicit : *Avertatur jam nunc unusquisque a via sua mala, et meliora facite studia vestra.* Joel quoque voce Domini intonat dicens : *Convertimini ad me ex toto corde vestro et ex tota anima vestra in jejuniis et fletu et planctu, et dirumpite corda vestra et non vestimenta vestra, et convertimini ad Dominum Deum vestrum, quia misericors et patiens est, magnanimis et multum misericors et patiens in benignitatibus (Joel. ii).* Liber etiam Ecclesiasticus dicit : *Si poenitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini secundum magnitudinem ejus, et misericordia ejus cum ipso est (Eccli. ii).* In Actibus nempe apostolorum scribitur : *Poenitentiam agite et convertimini, ut deleantur peccata vestra (Act. ii).* Pastor quoque Ecclesiæ in epistola secunda dicit : *Non tardat Dominus sui promissi sicut quidam existimant, sed expectat quoque vos, nolens aliquem perdere, sed omnes expectat in poenitentia locum reverti (II Pet. iii).* Quanto igitur hæc præminet virtus ad salvandum, quam ille errantibus prædicare neglexit, tanto proculdubio cæteris nequitias præminet hæc sævitia ad nocendum, quia ille et misericordia uti principem prohibuit, et eum ad irascendum et ad vindictam exercendam gravibus obtestationibus impulit. Si ergo juxta Dominicam sententiam grave scelus est unum de pusillis scandalizare, quam grave putas sit non pusillum quemdam, sed regem, qui caput utique plebium est, ad scandalizandum promovere ? Nam et in eo quod præfatæ epistolæ scriptor inter cæteras sævitias, quas erga eos quos errare conspexit exercuit, maledictus usus est, non mediocriter errasse et sacris eloquiis contrahisse deprehenditur, dicente vase electionis : *Benedicite et nolite maledicere (Rom. xii) ;* item alibi : *Neque maledici regnum Dei possidebunt : Petra etiam Ecclesiæ maledictis uti his verbis prohibet. Ait enim in epistola prima : Quapropter omnes consentanei estote, unanimis, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes, humiles, non reddentes malum pro malo, vel maledictum pro maledicto, sed e contrario benedicentes, quia in hoc vocati estis ut benedictionem hereditatis percipiat (I Petr. iii).*

Sed ne quis nos putet aliquem judicare, aut cuiusdam cuius meriti sumus ignari, detrabere, cognoscat nos non vitam alicujus justi, non meritum discutere, sed verba solummodo ventilabre divinarum eloquiorum studiose ventilare, quæ incompetentem ad errorem nutriendum ad medium sunt deducta, cum sint errorum nervis usquequaque concreta. Nec enim alia ejusdem Simeonis verba discutimus, quæ ut superius diximus, nusquam nos legisse meminimus, sed ea solummodo quæ eorum apicibus narrantibus sensu percipimus; et cum nesciamus utrum ejusdem Simeonis, ut illi fatentur, aut alterius cuiusdam verba sint in ejus nomine prænotata, novimus tamen ea omni ambiguitate postposita a sanctarum Scripturarum sensibus aliena, et merito ab omni ecclesiastico dogmate abdicanda.

CAPUT VI.

De eo quod omnibus hæreticis Samaritanos deteriores, et Samaritanis deteriores eos dicunt qui imagines destruant, cum parentes eorum secundum illorum opinionem omnibus hæreticis deteriores fuerint, qui utique imagines destruxere.

Non sufficiebat illis prodecessores sive parentes eorum formidolosis anathematibus abdicare ac diversis conviciis lacerare, nisi eos omnibus hæreticis dixissent deteriores fuisse, qui quanto eos atrocioribus injuriis execrari contendunt, tanto amplius divinis monitis contradicunt. Dicunt enim Samaritanos omnibus hæreticis deteriores, eisque in crimine præferunt eos qui imagines destruant. Constat enim majores eorum imagines destruxisse, et secundum eorum opinionem qui imagines destruant Samaritanis deteriores sunt, et Samaritani, ut illi aiunt, omnibus hæreticis deteriores sunt: omnibus igitur, ut illi fatentur, hæreticis majores eorum deteriores fuisse, quos constat imagines destruxisse. Nam dum sint, ut ipsi asseverant, ab omnium hæreticorum deterioribus aut per carnis materiam propagati, aut in Scripturarum dogmatibus educati, aut per manus impositionem ad peragenda Christianæ religionis mysteria consecrati, mirandum est qui se cæteris catholicis in constitutionibus exhibendis, et Ecclesiæ traditionibus statuendis eminentiores existiment, tantamque se auctoritatis prærogativam habere jactent, cum hanc eos habere nec propriorum actu sive documentorum exercitia, nec majorum suorum exempla præbent. Nam si isti ob imaginum adorationem omnibus catholicis præferendi sunt, jam non in Ecclesia virtutum sectatores, sed imaginum adoratores eminentiorem locum tenebunt; et si imaginum adoratores intra sanctam Ecclesiam eminentiorem locum tenebunt, jam non virtutibus, sed erroribus est utendum: est autem virtutibus, non erroribus utendum; non igitur isti ob imaginum adorationem omnibus catholicis præferendi sunt. Samaritani namque, quos illi dicunt omnibus hæreticis deteriores, non sunt hæretici Christianorum, sed Judæorum, nec se novum Testamentum, sed Vetus tenere fatentur; qui cum Judæi resurrectionem corporum credant,

A prophetas sive hagiographa recipiant, illi et resurrectionem sperant, et exceptis quinque legis libris omnes Scripturas et Veteris et Novi Testamenti postponunt. Sunt autem reliquæ gentium quas Sennacherib rex Assyriorum decem tribubus Israel in Medos translatis, ad custodiendam terram Israel misit. Qui dum leonibus cæterisque pessimis feris vel quibusdam rebus incommodis in terra Israel vastarentur, et legationem regi facerent se in eadem regione perdurare minime valere nisi legitima Dei terræ custodirent, quidam de levitis ad eos missi fuerunt perhibentur, a quibus legis cæremonias docerentur. Quibus ex parte susceptis et in pluribus hærescos partibus usurpatis, adeo eorum barbara gentilitas cordis tumore inflata est, ut postpositis Judæis, qui utique de Jacob germine processisse creduntur, se solummodo filios Jacob esse gloriantur, atque ita Judæorum communionem sicut et cæterarum gentium spernere fastu impellente cogantur. De quorum stirpe erat Samaritani femina, quæ ad puteum Dominicus colloquii communicans, inani jactantia patrem suum Jacob qui sibi puteum dedisset, et redemptorem mundi eo majorem non esse cum magna cervicositate assererat, majoresque suos non Hierosolymis, sed in monte adorasse dicebat. Quam cervicositatem simul cum hydra et incredulitate deposuit, et salutaribus monitis acquievit. Quæ quid typicis innuerit mysteriis si breviter exsequamur, non est inoconsequens. Gessit ergo typum totius humani generis, quod senescente jam mundo ad Dominum venit, qui sexta utique ætate mundi ad puteum sedit, qui mundi hujus terrenum laborem et errorem tenebrosa profunditate significat; sedit, inquam, humilitatem carnis pro nobis susceptæ fatigatus, infirmitatem ejusdem carnis significans, quamvis alio intellectu sessio ejus magisterii et doctrinæ dignitatem demonstraret. Sitivit non tantam aquam, sed fidem gentium haurire cupiens. Unde et discipulis manducare hortantibus cibum se dixit habere quem illi nescirent. Sitiebat ergo fidem gentium ut faceret in ea voluntatem Patris, et perficeret opus ejus. Promisit ergo se illi daturum aquam vivam, Spiritum videlicet quem accepturi erant credentes in eum. Dixit ergo eam quinque viros habuisse, id est, quinque carnalibus sensibus usam fuisse, et sensum quem tandem haberet quo Christo creditura erat, cum quo legitimum posset habere connubium, jam non suum esse: nam et post quinque carnales responsiones sexta responsione nominat Christum. Prima namque ejus responsio est: *Tu cum sis Judæus, quomodo a me bibere petis?* Secunda: *Domine, neque hauritorium habes et puteus altus est;* tertia: *Domine, da mihi hanc aquam ut neque sitiam, neque veniam hinc haurire;* quarta: *Non habeo virum;* quinta: *Viteo quia propheta es: patres nostri in monte hoc adoraverunt (Joan. IV),* nam ista responsio carnalis est. Carnalibus enim

datum fuerat locus terrenus ubi orarent, non ut locum aut rem aliquam in eo positam adorarent, sed in eodem loco adorarent Dominum, spirituales autem in spiritu et veritate, non in imaginibus, non in picturis, non in rebus sensu carentibus oraturos Dominus dixit. Quod posteaquam locutus est, sexta mulieris responsio Christum fatetur omnium istorum esse doctorem. Dicit enim: *Scio quoniam Messias venit qui dicitur Christus; cum venerit, ipse annuntiabit nobis omnia*. Sed adhuc errat, quia eum quem venturum sperat, venisse non videt, qui error misericordia Domini dicentis, *Ego sum qui tecum loquor*, tanquam adulter expellitur. Quo audito nihil respondit, sed, relicta hydra, cupiditate videlicet atque amore sæculi hujus quo sibi homines de tenebrosa profunditate et terrena conversatione hauriunt voluptatem, qua precepta denuo in ejus appetitum inardescunt, sicut dictum est: *De aqua illa qui biberit sitiet iterum: sit in civitatem*, quia videlicet mundo prædicavit quod credidit, corde credens ad justitiam, ore confitens ad salutem. Quia ergo paulo longius a re proposita digressi sumus, ad propositum denuo revertamur. Samaritani namque cum sint gentiles, et fidee Judaismum tenere videantur, non amplius cæteris incredulis contra Ecclesiam sævire noscuntur, quos quidem isti dum hæreticos Christianorum putent, omnibusque hæreticis nequiores existiment, quadam eis clementia favent, cum majores suos in nequitia illis præferendos esse perdoctent: non enim est omnium deterimus, cui in culpa alius quilibet invenitur præferendus.

CAPUT VII.

De eo quod quanto plura exempla hæreticorum et imagines spernentium vel despicientium trahunt, tanto parentes suos majoribus conviciis et injuriis inhonorant, quos procul dubio eorum sequaces in hac parte fuisse profitentur.

Vetustissimus non solum philosophorum, sed etiam oratorum mos est, cum aliquid approbare velint, aut in ipso negotio de quo agitur, aut ex rebus aliis, aut certe extrinsecus probandæ rei argumentationem assumere. Quos isti dum in cæteris imperitiis interveniente sequi contemnunt, in hac nimirum parte sequi omnino contendunt, cum prodecessores sive parentes suos ob imaginum abolitionem, aut ex ipso negotio, aut aliunde aut extrinsecus argumenta sumentes damnare statuunt, et conviciis lacerare, anathematibus execrere, insanissimis verbis inhonorare non metuunt, quantoque plura quorundam hæreticorum exempla in testimonium trahunt, quorum eos sequaces fuisse profitentur, tanto et eos gravioribus execrationibus abdicant, et se divinis monitis quæ parentibus honorem impendendum sanciant, contraire demonstrant. *Honora*, inquit Dominus, *patrem tuum et matrem tuam, ut bene sit tibi* (Exod. xx). Quod quidem præceptum tanta auctoritate viget, ut et in

A talibus digito Domini scriptum sit, et ab Apostolo primum mandatum nominetur. Ait enim: *Honora patrem et matrem, quod est mandatum primum in promissione* (Ephes. vi), in ea videlicet promissione qua statim subiecit: *ut sis longævus super terram et bene tibi sit*. Animadvertendum sane est quantæ sint damnationis, qui parentes conviciis lacerant, aut anathematibus execrantur, cum tanti sint meriti, tantamque repromissionem habeant, qui eos juxta Dominice vocis imperium honorant. Quoniam quanto eos qui huic præcepto parent optima demulcet promissio, tanto illos qui eidem Dominico imperio reluctantur, formidolosa deterrere debet damnatio. In Levitico quoque scribitur: *Unusquisque patrem suum et matrem suam timeat* (Levit. xix); in Ecclesiastico quoque de honorandis parentibus scribitur: *Qui honorat patrem suum longiori vita vivet; et qui obaudit patrem, refrigerat matrem, et quasi Dominus serviet his qui se generaverunt, in opere et sermone et omni patientia, et benedictio ejus in novissimo manet* (Eccli. iii). Item in Ecclesiastico: *Fili, sustine senectam patris tui, et non contristes eum in vita ipsius: et si deficit sensu, da veniam, et ne spernas eum in tua virtute. Non est tibi gloria, sed confusio*. Doctet etiam gentium dicit: *Filii, obedite parentibus per omnia, hoc enim placet Domino* (Ephes. vi). Si enim honorem impendere, sive obedire parentibus Deo placet, convicia eis et execrationes ingerere modis omnibus displicet; et si id non displicet, neque illud placet. Grave ergo et formidolosum est parentes non honorare; gravissimum vero et formidolosissimum eos abominari, aut anathematizare, dicente Domino: *Qui maledixerit patri suo, aut matri suæ, morte moriatur* (Exod. xxi): et iterum, *Maledictus homo, qui non honorificat patrem suum, aut matrem suam, et dicit omnis populus, Fiat, fiat* (Deut. xxvii). In Proverbiis quoque scribitur: *Qui maledicit patri suo et matri, exstinguetur lucerna ejus in mediis tenebris* (Prov. xx). Item ibi: *Qui repellit patrem suum et matrem suam, et æstimat se non peccare, hic particeps est viro impio* (Prov. xxviii). Unde sciendum est, non eos esse mediocris insanix, qui pro rebus sensu carentibus in majores suos maledicta non pertimescunt congerere, et dum imaginibus volunt favere, nec parentes pertimescunt inhonorare, nec divinis oraculis contraire. Nos quidem hæc dicentes, non illorum majoribus favemus, quos in hoc quoque negotio absurde egisse comperimus, sed quanta sit istorum præsumptio, in talibus ausis divinæ legis testimoniis demonstramus.

CAPUT VIII.

De eo quod secundum Demetrii diaconi dictum, incaute et inordinate, parentes eorum egerunt, duos libros inargentatos, eo quod quiddam de imaginibus in his continebatur comburentes et aliter libri duo folia præciderunt.

Cum in neutra parte moderamen habentes, ne-

que isti rationis coerceantur, neque illorum prodeces-
sores coerciti fuisse credantur habentis, sed utrique
convinçantur per abrupta et in via ferri effrenes rerum-
que prohibitarum et profectu carentium sequaces, dum
vi licet, sicut crebro jam dictum est, isti imagines sup-
pliciter censeant adorare, illi impatienter censuerint
frangere, ut Demetrius eorum diaconus ait : *Incaute
et inordinate inter cætera egerunt, duos libros inar-
gentatos eo quod quædam in eis imaginum mentio
haberetur comburentes, et alterius libri duo folia præ-
cidentes, quasi non aliter imaginum possit mentio
fieri, nisi protinus censeantur adorari. Nam dum
nullus recipiendorum codicum vel tenuiter imagines
adorare percenseat, in pluribus tamen illarum mentio
quodammodo fit. Qui si omnes in quibus illarum
mentio sit, comburendi sunt, multa prorsus scriptu-
rarum instrumenta peribunt. Primum namque una-
quæque res probanda est, et postea iudicanda. Quod
cum pluribus sive divinarum sive mundanarum le-
gum exemplis posseit approbari, ipsorum quoque
rhetorum documentis potest astrui, qui primum ge-
nus posuerunt deliberativum, secundum demonstra-
tivam, tertium iudiciale, ut videlicet quidquid deli-
beratio aut abnuendum, aut sequendum repererit,
demonstratio id aut laudabile, aut reprehensibile
demonstret, iudiciale, aut pœnis, aut præmiis sen-
tentiam det : ne si non iudiciale hæc duo sequentia
genera præcedant, versis in contrarium causis deli-
berationis examine præposito, demonstrationis or-
dine neglecto, aliter res quælibet quam justum est
iudicetur. In omnibus igitur rebus moderatio sive
mediocritas habenda est, et memoria retinendum est
illud philosophicum, *Ne quid nimis* : quæ moderatio
probationis semper societate mulcenda est. Non enim
ait Apostolus : *Omnia absque moderatione et absque
probatione comburite* ; sed, *Omnia, inquit, probate, et
quod bonum est retinete* (I Thes. v).*

CAPUT IX.

*De eo quod in eodem libro in tabulis argenteis Leon-
tius a Secreta imagines cernens acutissimum et in-
geniosissimum sui erroris emolumentum invenisse
gloriatum est.*

In eo denique libro, in quo duo folia ob quamdam
imaginum mentionem in eorum priore synodo quæ
ob abolendas imagines gesta est, præcisa fuerant,
habebantur in tabulis argenteis quædam imagines
sicut in vasculis sive in pluribus rebus haberi so-
lent, quas in secunda eorum synodo quæ pro ad-
orandis imaginibus aggregata est, mox ut Leontius a
Secreta conspexit, magnum se sui erroris emolu-
mentum invenisse putavit, eosque insignis fuisse de-
mentæ iudicavit, a quibus in eodem libro ubi ima-
gines erant, ob imaginum mentionem duo folia
abscissa fuisse cognovit ; sicque idem liber per in-
tervalla temporum variis eventibus disparibusque
modis et ab illis est propter imaginum mentionem
abscidi iudicatus, et ab istis propter imagines quæ
habebantur in tabulis adorari iussus ; ab illis folio-
rum jacturam injuste perpressus, ab istis adoratione

A illicita sublimatus ; illis auferentibus quod habebat et
habere debuerat, incompetenter amisit, istis exhi-
bentibus quæ nec habebat nec habere debuerat, in-
consequenter acquisivit ; qui nec pro ullis instanti-
bus culpis folia perdidit, nec pro quibusdam insi-
gnibus meritis adorationem invenit, et quanto me-
ruit recte habita amittere, tanto nimirum meruit
inhibita acquirere. Nunquidnam omnes libri in quibus
auro argenteve vel etiam quibuslibet coloribus histo-
riæ inter scripturas pictoria arte insertæ sunt, quia
imagines habent, aut ab illis sunt comburendi sive
præcidenti, aut ab istis colendi sive adorandi ? Nun-
quidnam sericæ sive quarumlibet materiarum vestes,
sive pallia humanis usibus apta aut divinis cultibus
mancipata, figuris quibusdam decorata variisque
B coloribus fucata, eo quod imagines habent, aut ab
illis sunt concremanda, aut ab istis adoranda ? Nun-
quidnam metalla sive ligna quibuslibet utilitatibus
formata, eo quod sculptorio vel etiam cælatorio
opere quibusdam imaginibus decorantur, ideo aut
ab illis comburenda aut frangenda, aut ab istis sunt
adoranda ? Infelix mens quæ semper aut in exse-
crandis, aut e contrario in adorandis imaginibus
æstuat. Infelix sensus, qui semper in abdicandis re-
bus quæ sine offensione haberi queunt, et sine of-
fensione adorari nequeunt, anhelat. Infelix con-
suetudo quæ mediocritatis recto tramite aspernato,
fixam tenere regulam nesciens, huc illuque semper
nutabunda deflectitur, modo inordinate abdicans
quod nequaquam est abdicandum, modo infauste
C adorans quod non est penitus adorandum ; modo
ultra quam ordo exigit rem minime deiciendam
dejicit, modo ultra quam ordo exposcit rem non
nimum extollendam extollit, et rebus necessariis
omissis, rebus non necessariis instans, aut ob ima-
ginum abolitionem aut ob earum adorationem, quod
utrumque non convenit, synodos aggregat, quasi
Christianæ religioni aut in habendo, aut in non
adorando quoddam possint afferre præiudicium, cum
videlicet imagines nihil si non habentur derogant,
nihil si habentur prorogant, cum tamen abdicata
quamdam incautam levitatem afferant, adoratæ vero
culpam inurant.

CAPUT X.

D *Quod nulla Evangelii lectio tradat Jesum ad Abgarum
imaginem misisse, ut illi dicunt.*

*Evangelium est bonum nuntium, et revera bonum
nuntium, quoniam qui id suscipiunt Filii Dei vocan-
tur. Est enim annis quadrifluus ab uno ineffabili
Paradisi fonte progressus, et in quatuor amnes insi-
gniter derivatus, et ad arentia corda irriganda sa-
lubriter emissus. Est via quæ ducit ad vitam, est lux
a tenebris vitiorum reducens, et inoffenso calle gres-
sus mortalium ad cælestia dirigens. Est urbis floren-
tissimæ munimentum, in quo firmiter stare præstati-
tissimum vitæ emolumentum, a quo recedere peri-
culosissimum detrimentum est. Sunt fluentia verita-
tis, quæ fallere fallique nesciunt, in quorum vastis-
simis amnibus cum plura Dominicorum gestorum*

insignia habeantur, eundem Dominum Abgari cujusdam regis epistolam suscepisse, eique reciprocam destinasse minime habetur: quæ duæ epistolæ cum a sancti Evangelii lectione sint penitus extraneæ, et a beato Gelasio Romanæ urbis antistite, vel a cæteris æque catholicis et orthodoxis viris inter apocryphas scripturas prorsus deputatæ, non sunt in testimonium quodammodo producendæ, quia ad ea quæ in questionem veniant approbanda vel improbanda sicut et cæteræ apocryphæ scripturæ minus sunt idoneæ. Harum ergo textus cum sit ab evangelistis minime in edicibus evangeliorum taxatus, et merito a catholicis inter apocrypha deputatus, et ab istis ob adorandarum imaginum errorem adstruendum in synodo allatus, nec suis quidem vel tenuiter favet sequacibus, præsertim cum ibidem nequaquam Abgarius Domino imaginem quamdam adoraturus postulasse legatur, aut idem omnium Dominus eidem Abgario quamdam imaginem adorandam destinasse perhibeatur. Si vero hi qui earum lectione suum errorem fulcire moliantur easdem epistolas, unam a Domino susceptam, alteram missam affirmare velint, dicentes, non omnia scripta in Evangelio quæ a Domino dicta vel facta sunt, et utantur testimonio Joannis dicentis: *Multa quidem et alia signa fecit Jesus in conspectu discipulorum suorum quæ non sunt scripta in libro hoc (Joan. xx)*, advertant hoc de miraculis non de epistolis, de signis non de constitutionibus, intelligi posse. Quod vero ipsæ epistolæ ab evangelica lectione remotæ et a catholicis inter apocrypha deputatæ sint, et in earum lectione adorandarum imaginum nulla documenta habeantur, manifestum est. Nos et imaginum adorationem spernimus, et eas inter apocrypha legentes omnia probamus, et quæ bona sunt retinemus.

CAPUT XI.

Quod illi libri gestorum patrum, quorum auctores ignorantur, non prorsus idonei sint ad testimonia danda, et ad hæc quæ in contentionem veniunt affirmanda.

Apostolica nos admonet prædicatio, omnia probare, et ea quæ bona sunt retinere. Quod de doctrinarum diversitatibus quam maxime intelligi potest. Non enim nos omnium ætatum vel etiam rerum gustum capere permisit, ut quasi prægustantes omnia bona solummodo retinentes, mala quæque abijctamus, quod fieri absque quadam illicitorum perpetrations nequaquam potest, sed probare nos jussit, et spiritali palato degustare omnes doctrinas et eas quæ a viris probatissimis illatæ interna satietate mentes reficiunt solummodo retinere, cæteras vero omnes cum suis auctoribus abijcere. Unde cum pene in omnibus hujusmodi scripturis hæc regula prorsus sit observanda, in libris quoque qui gesta quorundam sanctorum patrum retinent, penitus est custodienda. Quoniam et magna illorum est multitudo, et varia narratio diversaque prædicatio, et tanto plerumque de illorum dictis a fidelibus dubitatur, quanto nimirum eorum auctores ignorantur, atque ideo

A non omnes sunt ad res dubias affirmandas in testimonium proferendi, quia nec omnes auctorum suorum sunt prætitulatione mentiti, aut virorum fortium et eloquentissimorum stylo digesti. Venerabilis itaque Gelasii papæ cæterorumque patrum doctrinis instituitur, vitas Patrum, Pauli, Antonii, Hilarionis, vel cæterorum quæ a beato Hieronymo aut editæ sunt, aut de Græco in latinam translate sermonem, aut illorum doctorum suis stylo digestæ quorum cætera opuscula a sancta catholica et apostolica Ecclesia suscipiantur, cum omni honore suscipere, cæteras vero quarum auctores ignorantur, inter apocryphas scripturas deputare. Cum ergo illi imaginum adorationem modo divinorum eloquiorum commatibus incompetentem adhibitis, modo igno-
B rum quorundam doctorum dictis, modo apocryphorum naniis approbare affectent, animadvertere debent rem se impossibilem agendam arripuisse, cum videlicet nec divinorum eloquiorum testimonia ad peregrinos sensus violenter nec valeant nec debeat usurpari, nec ignotorum prædicatio, quorum spiritus necdum probati sunt an ex Deo sint, in testimonium debeat produci, nec apocryphorum frivolis rebus ambiguis et necdum deliberatis firmitas valeat exhiberi: quoniam si cujuslibet verba falsitatis fuce nequaquam vitanda sunt, multo minus divina eloquia, quæ sunt eloquia casta, argentum igne examinatum, quodammodo ad alias res quam ordo se habet usurpanda sunt; et cum in humanis negotiis viles sive ignotæ personæ ad ea quæ in questionem veniant approbanda, minime admittantur, multominus in tantis rebus quæ coelestis magisterii eruditione indigent, incognitorum doctorum aut apocrypharum scripturarum testimonia sunt admittenda. Probandæ namque sunt scripturæ et subtili examinatione perscrutandæ, et sanctorum patrum testimoniis roborandæ, quæ ad res dubias affirmandas intra sanctam Ecclesiam in testimonium sunt producendæ, quoniam et servus nequam in Evangelio, eo quod pecuniam nummulariis non dederit, a Domino arguitur: unde dare nobis convenit pecuniam nummulariis, ne forte cum eodem servo arguamur, quam tunc nummulariis impendimus, cum scripturas quaslibet sanctorum patrum examini discernendas impertinus. Pecuniam namque nummularii quadripertito modo examinant, utrum aurum probatum sit, utrum purum, nec aliquo fuce falsitatis introrsus vitiatum, an regis potius quam tyranni inscriptione signatum sit, vel etiam plenissimi ponderis æqualitatem gerat: quæ omnia in magni patrisfamilias pecunia, id est, in nostri redemporis doctrinis a nummulariis, a sanctis videlicet et eloquentissimis viris, superni ignis examine perquiruntur. Queritur ergo in uniuscujusque scripturæ nummo, utrum aurum probatissimum sit, unde arca Domini valeat exornari, vel etiam totius sanctuarii opus respicere, ut videlicet in ea spiritalis intelligentiæ nitor emineat, quo divina lex intelligatur et totius Ecclesiæ pulchritudo coruscet. Queritur utrum purum sit et nullo falsitatis fuce introrsus

vitiatum, ne forte alicujus hæreseos perversum dogma nitore eloquentiæ tectum, et quasi spiritalibus sensibus immistum interius lateat obumbratum, et dum putat se quis divini verbi percipere nummum, virosi dogmatis percipiat exitiabile malum. Quæritur an regis in eo sit inscriptio, an tyranni, quia scilicet hoc a doctissimis viris in hujusmodi scripturis solertissima indagazione perscrutatur, utrum ad salutem animæ pertineant et regis nostri, qui salvator vel salutaris dicitur, salutaria monita habeant, ne forte, postpositis his, antiqui hostis quædam noxia machinamenta habeant, et dum sequendus sit is, qui ait, *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra* (Matth. xxviii), qui per humilitatem terrena cælestibus sociavit, ille, quod absit, sequatur qui dum per tyrannidem similis Altissimo arroganter esse voluit, divino justissimo judicio ad inferiora dilapsus infelicitèruit. Quæritur etiam a talibus nummulariis, utrum tanti patrisfamilias nummus plenissimi ponderis æqualitatem gerat, id est, utrum doctrina quælibet prophetica atque apostolica doctrinis concordet, ne forte illis quodammodo dissentiens aut superflua quæque aut minus plena promulget, quoniam et donaria auri et argenti quæ in opere tabernaculi a populo offerebantur, a legislatore ad pondus sanctuarii appensa suscipiebantur. Unde datur intelligi eas scripturas sive doctrinas, vel etiam opera a vero legislatore, mediatore videlicet Dei et hominum, veraciter intra sanctam Ecclesiam esse suscipienda, quæ a pondere sanctuarii, id est ab antiquorum patrum norma, nequaquam sunt sensibus vel operibus disgregata. Hæc ergo omnia dum singillatim sive in libris qui inscribuntur Gesta Patrum, sive in omnibus passim dogmatibus fuerint prudenti examine quæsita et summa industria reperta, confidenter sunt eorumdem librorum dogmata vel testimonia ad res dubias confirmandas in medium deducenda; nec poterit talis pecunia a quolibet improbari, quæ per tales trapezitas tanti examinis indagazione valuit approbari.

CAPUT XII.

Deo quod Dionysius presbyter ecclesiæ Ascalonitanæ in eadem synodo retulisse fertur, quemdam monachum coram imagine sanctæ Mariæ semper virginis lucernam illuminasse, et post tertium vel quintum seu etiam sextum mensem redeuntem inextinctam reperisse.

Legitur denique in ejusdem synodi lectione Dionysius presbyter ecclesiæ Ascalonitanæ in sæpe memorata synodo retulisse quemdam monachum coram imagine beatæ Dei genitricis Mariæ lucernam concinasse, et post quartum vel quintum nec non et sextum mensem inextinctam reperisse. Qui relatus dum, sicut et cætera quæ ibidem relata sunt, non ob aliud fuerit allatus, nisi ob imaginum stabiliendam adorationem, nec de eo sicut nec de cæteris eadem imaginum adoratio quemdam poterit obtinere vigorem, quippe cum et de ejus fide qui id retulerit, et de facto utrum factum sit, et de tempore, quando factum sit, et de loco ubi factum sit, et de modo quem-

admodum factum sit, pevitus dubitetur. Nam dum prorsus an id quod retulit idem presbyter in veritate gestum sit ignoretur, etiamsi in veritate gestum fuisse probaretur, sollicitius indagandum esset quoniam modo gestum fuisse perhiberetur, quoniam quidem miracula interdum per reprobos, interdum etiam per aërias potestates, plerumque tamen per sanctos quosque sive per angelica ministeria fiunt. Quod si quodam antiqui hostis flexuosissimo machinamento actum est, non solum ex eo minime poterit imaginum adoratio astrui, sed etiam cum auctore suo cunctisque ejus illusionibus perpetuo debet abjici; si vero per angelicos apparatus gestum est, ut pleraque signa fieri solent, nec ex eo quidem rei cuiusdam irrationalis adoratio poterit inolescere, quoniam credibilis quidem est hoc miraculum loci sancti reverentia potius quam alicujus imaginis presentia gestum fuisse, si tamen gestum est. Venerabiliores enim sunt basilicæ imagine, et reverentiora sunt loca cultibus mancipata divinis, quibuslibet picturis, Domino attestante, qui majus dixit esse altare quam munus quod in eo offertur, majusque esse templum auro quod in eo est, quia templo et altari aurum sive munera consecrantur. Legimus namque beatum Gregorium dixisse quod in quadam basilica ingruente insolentissima aquarum alluvione eorumdem aquarum incursus usque ad fenestras pervenerint, easque intus Domini virtute resistente minime intrare potuisse, et luminaria quæ a custodibus basilicæ dudum fuerant extincta, ab eisdem custodibus postmodum illuminata reperta fuisse: quod quidem miraculum non imaginis cuiuslibet, sed sancti loci reverentia factum fuisse perhibetur. Si ergo id miraculum quod Ascalonitanæ ecclesiæ presbyter erga imaginem apparuisse retulit ob eandem imaginem apparuisse constaret, non ideo imagines adorandæ forent, quoniam non omnia per quæ vel in quibus miracula apparuere adoranda creduntur; si ergo omnia in quibus vel per quæ miracula quædam apparuere adoranda sunt, pene nihil remanebit quod non adoretur: quippe cum tot tantisque modis pene in omnibus creaturis divina miracula ostensa sint, in quibus huic nostræ disputationi immorari otiosum est, quoniam in superioribus hujus operis partibus ex hac re aliquantulum Domino annuente disputatum est.

CAPUT XIII.

Quod hæc synodus nullatenus æquiparari possit Nicænae synodo, quanquam in eodem sit agitata loco, sicut Joannes presbyter adulanter dixisse perhibetur, quippe cum ab ea non solum in cæteris, sed et in simbolo discrepare noscatur.

Quanquam igitur hæc synodus in Nicæna Bithyniæ urbe sit agitata, nequaquam secundum illorum ostentationem, et secundum Joannis presbyteri adulationem æquiparari valet sanctæ Nicænae synodo, quoniam cum in pluribus ab ea discordet, nec in simbolo quidem ei omnino concordat. Habet enim hæc in suæ fidei professione nova verba quæque et inusitata quæ a sancta Nicæna synodo nequaquam in simbolo sunt annotata, de quibus in tertii hujus

operis libri exordiis prout valuimus, Domino opitulante, disputavimus. Habet etiam post confessionem sanctæ Trinitatis confessionem quoque adorandarum imaginum inditam, quam neque in prophetarum oraculis, neque in evangeliorum tonitruis, neque in apostolorum dogmatibus, neque in anteriorum sanctarum synodorum relatibus vel quorumlibet orthodoxorum patrum doctrinis uspiam reperimus insertam. Longe quippe et ultra quam dici potest, longe ab illa hæc distat, præsertim cum illa Ecclesiam catholicam ab errore reducat, ista e contrario in errorem inducat; illa a periculosissimo Arrii naufragio eam depellat, ista eam in adorandarum imaginum naufragium coactam impellat; illa Filium Patri esse consubstantialiorem et coæternum perdoceat, ista res insensatas adorare percenseat; illa secundum divinitatem coæqualem Patri Filium affirmet, ista quaslibet picturas arcæ testamenti Domini, cruci Dominicæ, corporis et sanguinis Dominici sacramento, vel cæteris sacratissimis rebus coæquales esse deliret; illa in tribus coæqualibus, coessentialibus, coæternis personis unam divinæ majestatis substantiam adorandam saluberrime sentiat, ista imagines secundum servitium sanctæ Trinitatis adorandas impudenter dicat; in illa damnentur Arriani dogmatis errores, in ista nihilominus abdicentur istorum majores; in illa exsecrentur eorum blasphemix, qui Filium coessentiali Patri pertinaciter nec credunt, nec fatentur, in ista abominetur eorum puritas qui sprete picturarum adoratione soli Deo se servituros strenua mente et devoto pectore profitentur; in illa post confessionem sanctæ Trinitatis remissio peccatorum, carnis resurrectio et vita futuri sæculi a pontificibus perdocetur, in ista post confessionem ejusdem sanctæ et unicæ Trinitatis imaginum adoratio incompetenter statuitur; in illa sive in cæteris synodis pro defunctis fidelibus Deo sacrificium offerri non prohibetur, in ista defunctis predecessoribus sive parentibus a filiis vel successoribus anathemata ingeruntur; et ut cætera taceamus quæ recensere longum est, in illa cccxviii fuere pontifices, in ista, ut ipsi asseverant, cccvi. Unde non immerito hæc ab illa duodenario numero subtracto distat, sive quia idem numerus duos in se perfectos numeros habet, sive quia in ternario quem quater habet, et in quaternario quem ter habet, mysterium sanctæ Trinitatis in quatuor evangeliiis et quatuor evangeliorum fontem eandem sanctam Trinitatem esse demonstrat; sive quia idem duodenarius numerus omnem disciplinam dignoscentem et discernentem creaturam atque creatorem et ad superna ducentem, quæ illi synodo penitus deest, hoc modo demonstrat. Est autem creator Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, dicente Apostolo: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia* (Rom. xi), et ideo

^a Et plures hujuscemodi quæ in divinis litteris, etc. Emendator mutat in *plura*, qua mutatione nihil erat opus, si pro *quæ* collocasset *qui*.

^b Sunt duodecim venti mundum in circuitu terminatum per quatuor cæli partes perfiantes. Lego, *ternatim*.

Trinitas Pater et Filius et Spiritus sanctus; creatura vero partim est invisibilis, sicut anima, partim visibilis, sicut corpus, invisibili ternarius numerus tribuitur: quare diligere Deum tripliciter jubemur, *ex toto corde, ex tota anima, et ex tota mente* (Deut. vi, Levit. xix); corpori quaternarius propter evidentissimam naturam ejus, id est, calidam et frigidam, humidam et siccam. Universæ ergo creaturæ septenarius, cui adjuncta sanctæ Trinitatis cognitione denarius numerus perficitur, in quo est omnis sapientiæ disciplina, quæ ad homines erudiendos pertinet, creatorem creaturamque dignoscere, et illum colere dominantem, istam subjectam fateri. Ac per hoc adjunctis huic disciplinæ duobus eminentissimis præceptis, dilectionis Dei videlicet et proximi, duodenarius numerus perficitur. Nam etsi præfato septenario numero, in quo humanam naturam partim visibilem, partim invisibilem demonstrari diximus, quinque legis libri per quos ad Dei cognitionem et ad dilectionem Dei et proximi venit addantur, duodenarius nihilominus numerus completur: cui si quatuor evangeliorum libri adjungantur, ad sextum decimum numerum ordo protenditur, quoniam et idem duodenarius partibus suis multiplicatus ad sextum decimum numerum pervenit, assumpti enim sex quos bis habet, et duo quos sexies habet, et tres quos quater habet, et quatuor quos ter habet, et unus quem duodecies habet, sextum decimum numerum efficiunt, ut per has quinque partes in quibus quinque librorum figura tenetur, et septem in quibus creatura visibilis et invisibilis demonstratur, et quatuor in quibus sancta evangelia designantur, ad sextum decimum numerum perveniant; ubi et in decem decalogi præcepta, et in sex totius perfectionis summa quæ in novo Testamento per mediatorem Dei et hominum data est, ostenditur, ut per duodecim apostolorum, et per quatuor evangeliorum, et per sedecim nobilissimorum vatum qui libros habent tonitrua, ad unius solummodo Dei culturam et adorationem, sprete sanctis vanitatibus mortalium, mentes erigantur.

Cum ergo sint duodecim patriarchæ, duodecim minores prophetæ, duodecim etiam apostoli, et plures hujuscemodi qui in divinis litteris ab studiosis lectoribus indagari possunt, sunt etiam in eodem numero multa quæ ad physicos pertinent collocata. Sunt namque in zodiaco circulo duodecim signa, quæ illum quasi quidam gemmarum ordines ambiunt; sunt duodecim venti mundum in circuitu ternatim per quatuor cæli partes perfiantes; sunt duodecim menses, quibus annus perficitur; sunt duodecim horæ quibus dies completur, et plura hujuscemodi quæ ab eruditissimis viris et secundum sæcularium litterarum cognitionem indagantur, et spiritaliter secundum ecclesiasticam doctrinam intelliguntur. Nam si forte aliquis hujus nostri operis obrectator nos mortem. Venti sunt duodecim, quorum quatuor principales, cæteri laterales. Hi ex quatuor mundi partibus manipulatim spirant, tres ab oriente, tres ab occidente, a meridie tres, et tres a septentrione. Hoc Carolus dicit, *ternatim perficere*.

dere nitatur, eo quod de physicis, de his videlicet A quæ in mathematica habentur, exempla posuimus, legat beatum Hieronymum, et nos aut cum eo mordeat, aut ejus doctrinam cæterorumque Patrum sequentes litterarum non nescios recognoscat. Ait enim idem doctor dum de veste sacerdotali disputaret : « Rationale in medio positum terram edisserunt, quæ ad instar puncti licet omnia in se habeat, tamen a cunctis vallatur elementis; duodecim lapides vel zodiacum interpretantur circulum, vel duodecim menses, et singulis versiculis singula assignant tempora, et his ternos deputant menses. Nec alicui gentilis videatur expositio. Non enim si cœlestia et Dei dispositionem idolorum hominibus infamarunt, idcirco Dei neganda est providentia, quæ certa lege currit et fertur et regit omnia : et in Job Arcturum et Orionem et Mazuroth, hoc est, zodiacum circulum, et cætera astrorum nomina legimus, non quod eadem apud Hebræos vocabula sint, sed quia nos non possumus quæ dicuntur nisi consuetis vocibus intelligere. » Est quoque hic numerus multis mysteriis consecratus, quæ singula retexere brevitatis studio non valemus, et ut nosse possimus, ideo huic istorum synodo duodecim pontifices minus fuisse quam illi sanctæ Nicænæ synodo, quia duodecim apostolorum sacratissima prædicatione sive auctoritate, quibus illam prorsus constat esse munitam, istam constat esse in plerisque extraneam; et quibus illa adhibitis quasi quibusdam inexpugnabilibus turribus exornata ad altiora consurgit, his ista minus inventis mutilata ad deteriora decurrit; illa his duodecim gemmis in quibus duodecim tribuum nomina, antiquorum patrum videlicet notitiæ vel exempla virtutum, scripta sunt, exornatur, quibus ista penitus carere dignoscitur; his duodecim portis illius pulcherrimæ civitatis, sacratissimarum scilicet constitutionum, arcana penetrantur, quæ in ista nequaquam habentur. Nullam ergo inter illam et istam meritorum reperire quivimus concordantiam, præter nominis solummodo consonantiam, ut et illa eo quod in metropoli Bithyniæ urbe Nicæa ad profectum Ecclesiæ agitata est Nicæna, et ista quia ibidem, quam alio voto disparique merito gesta est, appelletur nihilominus Nicæna. Non enim nominum consonantia unam semper vim habere creditur, quoniam pleraque sanctorum et illustrium virorum nomina quibuslibet ignobilibus hominibus indita repiuntur, quippe cum nequaquam nomen meriti irroget æqualitatem, sed meriti æqualitas nominis proroget dignitatem. Cum ergo ideo eam magnis attollere meritorum insignibus affectent, quod in eodem quo pridem sancta synodus fuerat, hæc quoque sit agitata loco, advertant non unum semper esse sicut nec nominis alicujus, ita etiam nec loci cujuslibet meritum. Quoniam cum non homines pro locis, sed loca pro hominibus sicut et cæteræ terrenæ creaturæ facta sint, non eis præbent emolumenta situs locorum, sed eminentia meritorum, nec plurimum valet loci cujuslibet sanctitas, si tamen in hominibus sit actuum

meritorumque impuritas. Possunt enim in his eisdemque locis et a pravis prava quæque, et a rectis recta quæque peragi. Nam in urbe quæ fuit metropolis Ægypti quæ a Titanibus, id est, a Gigantibus condita fuisse perhibetur, et ab eis Thanis vocata, multa atque stupenda a Moyse divini nominis invocatione sunt peracta miracula, et a Magis Pharaonis aeriarum potestatum insolentissimis exercitiis multa peracta præstigia, in ejusdemque Thaneos suburbiis, et a sanctis viris Moyse videlicet et Aaron memoranda sunt gesta prodigia, et a dæmonum cultoribus nefariis quibuslibet consecrationibus sive invocationibus infausta signa, sicque loci communio nullum illis valens afferre præjudicium, et istis pia quæque agentibus, et illis probrosa quæque perpetrantibus commune præbuit hospitium. Urbs itaque Samariæ Luza, quæ a sancto patriarcha Jacob Bethel, id est domus Dei, vocabulum sortita est, in qua idem patriarcha scalam de terra ad cœlum usque tangentem, angelosque Dei ascendentes et descendentes per eam vidit, postmodum vitulos aureos in offendiculum domus Israel habuit, quos ibi regum pessimus Jeroboam colendos constituit, et locus de quo vir sanctus ait : *Vere Dominus est in loco isto, et ego nesciebam* (Gen. xxviii), et quem stupore magno admirans terribilem esse dixit, nec aliud ibi esse nisi domum Dei et portam cœli, postea factus est domus idoli, et Israeliticæ genti causa periculi, nec erecti a patriarcha lapidis consecratio, nec sacri unguinis delibutio, nec reverendi nominis appellatio nefandi regis Jeroboam nequitiam a perversa actione cohui, sed locum quem a tanto patriarcha admiratum scivit, idolis polluere non formidavit. Unde datur intelligi, facile potuisse in Nicæa Bithyniæ urbe, ubi pridem sancta fuerat synodus celebrata, perversum adorandarum imaginum constitui dogma, si in Bethel a nequissimo rege Jeroboam potuerunt idola poni, ubi Jacob domum Dei esse dixit et portam cœli; et si illic in posterum tanti patriarchæ consecratione nullum valuit locus obtinere vigorem, nullam his temporibus Bithyniæ urbs in hac parte antiquorum Patrum valebit habere defensionem, sed hominum diversissimis huc illucque vergentibus permutationibus loca pro hominum qualitatibus et a sanctis posse sanctificari, et a peccatoribus pollui manifestum est. Legimus domum Dei in Silo ab Eleazaro et Phinees sacerdotibus arcæ testamenti Domini sive tabernaculi collocatione sacrificiorumque jugibus oblationibus consecratam, et postmodum ab Ophni et Phinees filiis Heli sacerdotibus perpetrato nefandorum operum inquinatam. Legimus quoque Salem nobilissimam quondam urbem, quæ postea Jebus sive Solyma, quæ nunc per derivationem Hierosolyma vocatur, primam post diluvium a sancto viro Sem, qui postea, ut ferunt, Melchisedech vocatus est, conditam et inhabitatam, et postmodum ab execrabili gente Jebuseorum subactam, et longo tempore usque ad David possessam. Legimus quoque sacratissimum ac re-

verentissimum templum Domini a David sanctissimo vatum dispositum, et a Salomone dedicatum, angelorum excubiis frequentatum, divinis oraculis illustratum, sacratissimarum caeremoniarum perpetuis observationibus præparatum, quod ob tot charismatum insignia ab antiquis patribus fuerat veneratum, a subsequentibus quibusque ejusdem generis pessimis regibus idolorum sordibus cæterisque flagitiis, proh dolor! inquinatum, et ubi Dominus sanctuarium suum et locum habitationis gloriæ suæ constituerat, Manasses rex duodecim signis omnique militiæ cœli aras erexit. Post restaurationem quoque sui et Aggæi sive Zachariæ prophetiam eandem quoque domum a Græcorum regibus legimus fuisse profanatam, nec a perpetrandis rebus illicitis illarum ætatum homines loci compescuit reverentia, quorum mentes diabolicarum illecebrarum infecerat sævitia. Judæorum nempe catervæ quæ meritorum insignibus carentes templi solummodo se munitione tueri arbitrabantur, his per Jeremiam a Domino verbis arguuntur: *Nolite, inquit, confidere in verbis mendacii, dicentes: Templum Domini, templum Domini, templum Domini est, et cætera (Jerem. vii)*. Si ergo ad novi Testamenti tempora veniamus, eadem quoque sanctorum locorum a pravis hominibus profanationes perpetratas fuisse reperiemus, cum videlicet in crucis rupe sive in loco resurrectionis vel etiam in specu Bethleem, ubi Dominus parvulus vagiit, idola posita fuisse a gentilibus perhibeantur. Ait enim beatus Hieronymus: « Ab Adriani temporibus usque ad imperium Constantini per annos circiter CLXXX, in loco resurrectionis simulacrum Jovis, in crucis rupe statua ex marmore Veneris a gentilibus posita colebatur, existimantibus persecutionis auctoribus quod tollerent nobis fidem resurrectionis et crucis, si loca sancta per idola polluisent. Bethleem nunc nostram et augustissimum urbis locum, de quo Psalmista canit: *Veritas de terra orta est, lucus inumbrabat Tamuz, id est, Adonidis, et in specu ubi Christus quondam parvulus vagiit, Veneris amasius plangebatur.* » Si ergo nativitatis Christi locum Adonidis lucus potuit inquinare, quid mirum si sancto synodi locum perversæ conventionis turba potuit ad res illicitas statuendas usurpare? Et si Calvariæ montis locum, quem Christus ad crucis tropæam pergens glorioso calle calcavit, a gentilibus positum Veneris simulacrum fœdavit, quid mirum si locum quem quondam sanctorum Patrum insignis caterva ad fidem catholicam roborandam insedit, demens postea sacerdotum multitudo ad novas et Ecclesiæ contrarias constitutiones roborandas appetiit? Et si locum resurrectionis quem Christus resurgendo angelicosque cœtus mortalibus ostendendo dicavit, Jovis simulacrum profanavit, quid mirum si imaginum adoratio a dementibus quibusque in eadem sit statuta urbe Bithyniæ, in qua Christus pridem a venerandis præsulibus prædicatus est unius cum Patre esse substantiæ? His itaque documentis potest approbari quod non secundum illorum jactan-

tiam locorum quædam vis unam possit habere semper constantiam, quia nec homines cum sint mutabiles, unius semper retinentur tenacitatis rigore restricti, præsertim cum et Judas qui quondam fuerat apostolus, postmodum effectus est apostata; et Paulus qui quondam fuerat Saulus et persecutor, postea effectus est doctor gentium et prædicator; et loca quæ pridem fuerant divinis cultibus mancipata, postea fuerint a gentibus profanata; et explosis plerumque profanationibus loca quæ impura credebantur, divinis postmodum cultibus mancipentur. Inseculenti præterea desiderio tam isti quam eorum predecessores synodum ambiunt agitare, eamque sex venerabilibus synodis quæ pro quibusdam Ecclesiæ utilitatibus diversis temporibus, sed non diversa fide a sanctis viris agitate sunt associare, et septimæ synodi nuncupatione censi. Nam dum et illi et isti in hac re importune credantur inhiasse, neque illi neque isti hanc ad suæ ambitionis effectum valuerunt perducere. Cupientes ergo illam quæ ab eorum predecessores incaute et enormiter gesta est abolere, et suam quæ inepte et stolidè nihilominus gesta est statuere, paradigma cujusdam retulere. Qui sex aureis nummis septimum volens associare, dum admittere nisus est aureum, æreum loco aurei dicitur admisisse; quo isti expulso aureum aureis se glorianur associasse; qui si diligenter advertant dum nisi sunt loco ærei ingerere aureum, intulisse creduntur stanneum, et septimum synodi numerum quem predecessores eorum ænea synodo voluerunt complere, stannea isti nihilominus synodo applicata moliantur aimplere, sed repulso a septimi numeri mysterio nummo æreo, abacto quoque stanneo, soli tantummodo sex remanebant, quos et numeri perfectio et fulgor catholicæ eruditionis illustrat, in quibus et in fidei puritate purissimum aurum rutilat, et in numero perfectionis gloria regnat: quoniam in senario numero, qui utique perfectus est, perfectionem Ecclesiasticæ prædicationis habere videntur, ut in tribus, quod est ejus medietas, sanctæ Trinitatis confessio declaretur, in duobus, quod est ejus tertia pars, duorum testamentorum sive duorum talentorum, intellectus videlicet et operationis munus a sancta et unica Trinitate concessum innuatur; porro in uno, quod est sexta ejus pars, sive veteris hominis conditio, qui sexto die formatus est, sive novi assumptio, quem pro salute mundi sexta ætate sæculi Filii persona suscepit, evidentissime demonstratur, sicque in his sex sacratissimis synodis et sanctæ Trinitatis mysterium prædicatur, et duorum testamentorum consonantia vel intellectus et operationis munus habetur et Dominicæ incarnationis pro humana salute fides perdocetur, et quia nihil horum illis deest, senarii numeri perfectione muniantur. Jam vero quia tam ardenti desiderio suam synodum antiquis synodis cupiunt associare associari hæc quidem antiquæ cujusdam Ariminensium synodo atque annumerari potest, quoniam sicut in illa *ἐπινοσιον* confessio abdicatur, ita in ista solius Dei cultores et veri adora-

tores execrantur; et sicut in illa diversarum in Trinitate substantiarum perniciosissimum dogma statuitur, ita in ista diversarum rerum cultus et adoratio soli Deo debita percensetur. Sit ergo in hujusmodi numero prima synodus Ariminensium, secunda illa quæ ab istorum predecessoribus pro basilicarum abolendis ornatibus gesta est, tertia hæc quæ ab istis ob imaginum cultum et adorationem in urbe Nicæa agitata est: ita duntaxat ut prima sit nummus æreus, secunda stannens, tertia plumbeus, quoniam cum habeant inter se temporum distantiam magnam, tamen habent quorumdam errorum consonantiam. At si istorum fastu et ostentatione secunda abjicitur, nos quoque eis ad eam ex hoc numero abjiciendam adminiculum præbeamus: et prima sit, ut præfati sumus, Ariminensium, secunda vero hæc quæ ab istis gesta est, prima videlicet, ut præfati sumus, nummus æreus, et quia illa contemnitur, secunda istorum quæ plumbei nummi locum tenet, computetur; atque his postpositis, sex tantummodo nos sanctis universalibus synodis et localibus conciliis, quæ ab his nec fide nec prædicatione dissentiant contenti simus, et ad tremendi examinis ultimique diei nos fidei integritate et honorum operum incrementis omnino terrificum præparemus adventum, qui ejus glorioso reditu celebrabitur, de quo ab angelis, apostolis dictum est: *Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cælum? hic Jesus qui adsumptus est a vobis, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cælum (Act. 1).*

CAPUT XIV.

De eo quod Gregorius Neocæsareæ episcopus ait: Latentur et exsultent et præsumant qui veram Christi imaginem benigno animo facientes et diligentes et venerantes ad salutem animæ et corporis offerentes, quam ipse sacrificii perfectior et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntariæ passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis.

Gregorii igitur Neocæsareæ episcopi inutile dictum et imperitiæ nubilo tectum ac ineptiæ involucris oblitum, in eo quoque reprehenditur quod ait: *Latentur et exsultent et præsumant qui veram Christi imaginem facientes et diligentes et venerantes ad salutem animæ et corporis offerunt, et cætera.* Quid namque in hac ditione, *latari et exsultare*, sit in promptu est intelligere; quid vero sit quod adjunctum est, *et præsumantur*, nullius penitus sensus lectori ingerit indicium, quia et a sensuum regulis est alienum, et a Latine locutionis integritate penitus extraneum: quippe cum si de præsumptione dicere voluit, non duobus præcedentibus hoc tertium valeat in sensus sapore coherere, nisi forte illos dixit latari et exsultare, qui rem illicitam et a sanctis patribus prohibitam adorare præsumunt, et qui tante præsumptionis inatigantur stimulis, ut in adoratione rerum sensu carentium cunctis contraire videantur authenticis Scripturis. O demens episcopi dictio et risu digna! quæ quam dixerit veram Christi imaginem non evidenter ostendit. Qui si hanc dixit veram

quæ ab artificibus ex diversis materiis fit, absurdissime et incompetenter locutus est, cum præsertim liquido pateat neminem mortalium veram Christi posse formare imaginem. Cum enim vera dicitur, multum ab hæc quæ ab artificibus fingitur elongatur, quoniam quantum veritas a falsitate differt, tantum vera Christi imago ab ea distat, quam artificis docta sive indocta manus pro captu ingenii format. Si vero de corporis et sanguinis Domini mysterio quod quotidie in sacramento a fidelibus sumitur dicere voluit, quod inter ipsam quidem suarum nugarum conglomerationem pene patefecit, cum ait: *Quam ipse sacrificii perfectior et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntariæ passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis*, et in hoc quoque non mediocriter erravit. Non enim imaginem aut aliquam præfigurationem, sed semetipsum Deo Patri pro nobis in sacrificium obtulit, et qui quondam sub umbra legis in agni immolatione, sive in quibusdam rebus imaginariæ præfigurabatur offerendus, veraciter ea consummans quæ de se vatum oraculis prophetata sunt, Deo Patri est victima sæcularis oblatus, nec nobis legis transeuntibus umbris imaginariarum quoddam indicium, sed sui sanguinis et corporis contulit sacramentum. Non enim sanguinis et corporis Domini mysterium imago jam nunc dicendum est, sed veritas, non umbra sed corpus, non exemplar futurorum sed id quod exemplaribus præfigurabatur.

Jam secundum Canticum canticorum *aspiravi dies, et amotæ sunt umbræ (Cant. 1)*, jam finis legis ad justitiam omni credenti Christus advenit, jam legem adimplevit, jam qui sedebat in regione umbræ mortis, lucem magnam vidit, jam velamen faciei Moysi decidit, et velum templi scissum arcana nobis et ignota quæque ostendit, jam verus Melchisedech, Christus videlicet, rex justus, rex pacis. non peccatum victimas, sed sui nobis corporis et sanguinis contulit sacramentum. Nec ait: *Hæc est imago corporis et sanguinis mei*, sed: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur; et: Illic est sanguis meus, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum (Matth. xxvi)*. Cum ergo, ut præfati sumus, nec artificum opus vera Christi possit imago dici, nec corporis et sanguinis ejus mysterium quod in veritate gestum esse constat non in figura, merito aut in quolibet horum aut in utroque Gregorius Neocæsareæ episcopus reprehenditur, qui tot in iudiciis tantisque documentis talem ineptiam protulisse convincitur. In eo ergo quod idem episcopus ait de Christo: *Quam ipse sacrificii perfectior et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam*, justa est reprehensio, quoniam cum massa perditionis genus humanum dicatur cum originali peccato, incaute nostram ex nobis ex toto Christum suscepisse massam idem episcopus profatus est: quia videlicet quanquam Christus totam humanam naturam, carnem videlicet cum sensibus suis, et animam cum ratione sua, non divinitate in humanitatem conversa, neque humanitatem in di-

vinitatem mutata, sed permanente utriusque naturæ proprietate, Deus verbum hominem in unitate personæ suscepit, hominis tamen originale peccatum non suscepit, ac per hoc absurdum est dicere nostram ex nobis ex toto eum suscepisse massam. Ideo ergo nostram ex nobis totam minime suscepit massam quia originalis peccati quo omne hominum genus ante baptismum connexum tenetur, nequaquam suscepisse credendus est noxam. Tanta ergo illius antiqui peccati est cum quo nascimur massa, ut si particulatim diligenti consideratione dividatur, omnia in eo criminalia possint inveniri peccata. Nam et superbia est illic, quia homo in sua potius esse quam in Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non credit; et homicidium, quia se precipitavit in mortem; et fornicatio spiritualis, quoniam integritas mentis humanæ serpentina suasionem corrupta est; et furtum, quia cibum prohibitus usurpatus est; et avaritia, quia plusquam sufficere illi debuit, appetiit. Quibus omnibus tanto est humanum genus irretitum, ut de legitimo etiam matrimonio procreatus dicat: *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis peperit me mater mea (Psal 11)*. Christus ergo Dei virtus et Dei sapientia naturam hominis, non peccati massam, suscepit. Sed, ut ad id redeamus unde digressi sumus, de ejusdem episcopi professione aliquantulum a nobis ambigitur, qui totam ex nobis nostram Christum suscepisse massam dixisse perhibetur, quoniam aut magna eum hoc profiteri ineruditio coegit, aut immanis error id eum proferre impulit. Nam dum nos eum et eruditum et orthodoxum esse velimus, exemplo Domini neminem cupientes perire, si utrumvis istorum illi deest, et revera deest, mallems id quod profatus est imperitiæ potius quam schismati deputare.

CAPUT XV.

De eo quod Epiphanius diaconus imaginum adorationem astruere volens, dixit: Quoniam hic titulum erigens Domini, et se ipsa tangens simbriis tituli sicuti quidem venit sanctum Evangelium, quoniam salutem adeptam est inter medium ille et Domini imaginis, herba quædam germinavit quæ appropinquans pedem tituli omnes infirmitates curat.

Sæpe jam in hoc opere diximus, quod et perspicue apparet, pene omnes eorum sententias, quas ob imaginum adorationem in sua synodo protulerunt, quodammodo tantis esse ignaviæ caliginibus interpolatas, ut eloquentia sensuque carentes difficile earum sensus lectorum attingat mentes. Cum ergo illarum ineptissimi textus compago haudquaquam ea quæ profari cupiunt, evidenti sermone exprimat, habet tamen inter eadem verborum nubila quædam perspicua indicia nominum videlicet, seu rerum notissimarum mentiones, veluti cum inter densas tenebras quorundam torrium igniculi interlucent, ut per rerum vocabula et res notissimas lectoris animus ea quæ exprimere volunt persentiat. Exprimere etenim, ni fallor, in prolata sententia Epiphanius diaconus nisus est, mulierem a profluvio sanguinis Dominiæ vestis simbriæ tactu sanata, titulum sive

imaginem in ejusdem Domini honorem erexisse, ejusdemque imaginis simbrias se denuo tetigisse, subter quam imaginem herbam quamdam ortam fuisse, quæ si paulatim suecrescens summitate sua pedem contigerit erectæ imaginis, cunctis ægritudinibus medetur. In quo quidem facto, si tamen factum esse credatur, nulla imaginum adoratio commendatur. Si ergo illa mulier feminei sexus facilitate et quadam animi levitate percepto sanitatis beneficio, utpote Domini semper præsentiam quærens, eumque ubique esse posse ignorans, imaginem erexit, quis tam vecors perceptis sacræ fidei charismatibus, eumque ubique esse non nesciens ut ejus habere queat præsentiam, idcirco imaginem eriget eamque adorabit? Et si illa mundo nec dum ab idolorum cultibus liberato visis mortuorum quorundam hominum in uribus stutis ob quarundam rerum memoriam sive cultum erectis, similiter, prout valuit agere studuit, quis sanæ mentis ejus actibus assensum præbebit, et Dominum non in manufactis, sed in cælo vel potius ubique esse credens talia agere curabit? Aut si forte illa superstitioso ritu habuit zelum Dei, sed non secundum scientiam, quis catholicus in fide roboratus ex ejus actibus in hac parte exempla sumet, hisque similia faciet? Aut si forte illa rudimento conversionis suæ quæ necdum solido cibo vesci poterat, ideo tenero cibo utebatur, ut ad percipiendum solidum cibum paulatim sumptis viribus cresceret, scilicet ut per rem visibilem et tractabilem ad invisibilem et ineffabilem Dei cultum accederet, quis ejus in hoc facto imitator effectus, sprete solidi cibi fortitudine, ad infantis denuo cibos cupiat esse redactus? In miraculo igitur quod in herba sit, si tamen factum fuisse credatur, quæ, ut ille fassus est, cunctis ægritudinibus medetur, haudquaquam poterit illorum assertio quodammodo fulciri, quoniam non ut herbæ aut imagines adoretur id factum fuisse perhibetur, sed ut infidelibus mentes, sprete vanitatis idolorum, ad veræ fidei rudimenta converterentur, quoniam secundum Apostolum signa non pro fidelibus, sed pro infidelibus data fuisse creduntur. Ecclesia namque catholica, ut ad fidem cresceret, miraculis erat nutrienda, et ut ejus novella plantatio convalesceret, assiduis erat irrigationibus fovenda.

CAPUT XVI.

Inutile dictum Epiphanius diaconi reprehenditur, in eo quod ait: Multa quæ in nobis sacrantur orationem sacrata non suscipiunt; et post pauca: Nec plurimum sicut veneranda et honoramur et amplificamur: ipse enim signum vivificæ crucis sine oratione satur a nobis, veneranda est, et sufficimur signum ejus accipere sanctificationem per quæ facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificatione, et quæ in aere per digitum factum signum effugari demones speramus, similiter et imagine per nomen significationis ad primam formam honoris deducimus et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipiemus sanctificationem, nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur, et sanctificationem quamdam speramus.

Si videris, inquit Scriptura, virum velocem in verbis

suis, scito quia spem habet insipiens magis quam ille; A et in multiloquio peccatum non deerit. Secundum hanc ergo sacræ Scripturæ sententiam Epiphanius diaconus, qui in eadem synodo velox in verbis et multiloquio usus fuisse perhibetur, et spem habere insipientem magis quam se ostendit, et in multiloquio errata quæque contraxit. Nam dum in superiori capitulo in ejus vitiis a nobis aliquantulum disputatum sit, in hoc nihilominus aliquantulum disputandum est.

Disposuimus quidem in earum professionibus non verba, sed sententias discutere, nec litteraturam sed sensus ventilare, quoniam litteraturæ ordinem in his infinitum est querere, quippe cum nulla sententia in ejusdem lectionis prolixo textu per eam possit stare, in raris autem verborum erratibus et eruditionis lima nec dum politis facile inter sensuum errata disputatur. Ubi ergo in prolixa lectionis serie nec sensuum est puritas nec verborum integritas, difficile de singulis disputatur, quoniam in infinitum disputationis ordo protenditur. Si enim de singulis verborum erratibus disputetur dum debent arcana rimari, et ea quæ ad ecclesiasticas res pertinent solerti indagazione scrutari, grammaticæ artis multiplices regulæ, quæ in scholis discuntur, tradi videbuntur. Sed dum in hoc opere nostri itineris gressus plurimum impediatur, sive quia eorum sermonis difficultate nonnulla quid significare velint difficile deprehendantur, sive quia eorum enuntiationes barbarismis ac solæcismis cæterisque vitiis infectas nostris disputationibus coacti, quia res exigit, interserimus, sive quia cum inter corrupta eorum verba corrupti nihilominus sensus sint, et nos verborum reprehensiones prolixitatis causa omittentes, sensuum solummodo seriem inculcemus et laboriose id, quippe cum unum pendeat ex altero, alterumque sit insertum in altero, faciamus, restat ut, annuente Domino, postposita reprehensione quæ verborum vitiis accidit, sensuum tantum inordinatas conglomerationes spiritualis pugni illusione quassantes, captum iter et magna ex parte peractum pergamus. Ait enim præfatus Epiphanius diaconus, cujus sententiam discutere cœperamus: *Multa quæ in nobis sacrantur orationem sacrata non suscipiunt.* Quod quidem cum ita, ut dicitur, nullum plenum sensum habeat, hoc eum conjicimus voluisse significare ut diceret: *Multa sunt in nobis sacrata quæ per sacerdotis orationem vel manus impositionem minime sacrantur.* Quod si ita est, qualiter verum esse possit non satis elucescit: quoniam quæcumque in Ecclesia sacrantur, sive ecclesiastici ordines, sive sacrandorum templorum dedicationes, sive cæteræ hujuscemodi constitutiones, per sacerdotales ecclesiastico more consecrationes fiunt, quippe cum ad ipsam Christianæ fidei nobilitatem per quam ad cæteros gradus acceditur, in ipsis infantie rudimentis per sacerdotum manus impositiones et ad Deum orationes veniatur. Si vero de locis sive vasis vel quibuslibet utensilibus divinis

cultibus mancipatis dicere voluit, in hoc ejus dictio frustrari potest, quoniam pene nihil est in his quæ enumeravimus, quod non per sacerdotum orationes et consecrationes consecratur, sed et exorcismis et salis et aquæ aspersione uti consuevit Ecclesia, quorum omnium consecrationes vel institutiones ab ipsis Ecclesiæ rudimentis ab Ecclesiarum præsulibus traditæ fuisse noscuntur, et in libris sacerdotalibus exaratæ habentur. Cum ergo idem diaconus ideo intulerit ut imagines, quarum adorationem illi prorsus roborare æstuant, de quarum utique consecratione nulla est ecclesiastica institutio, vasis vel cæteris rebus divinis cultibus mancipatis associaret, hoc introducere molens, ut sicut hæc sine orationibus consecrata, ita illas quoque sine orationibus consecratas esse perdoceret, in eo ejus molimen cassari potest, quod istorum consecrandorum in libris sacerdotalibus scripta habetur, et per sacerdotes solemniter celebratur prisca traditio, illarum vero neque consecrandarum, neque adorandarum ulla uspiam in his quæ ab Ecclesia recipiuntur habetur institutio. In eo vero quod ait: *Nec plurimum sicut veneranda et honoramur et amplificamur: ipse enim signum vivificæ crucis sine oratione sacratur a nobis veneranda est,* id eum puto voluisse dicere, quod signum venerandæ crucis, quod nos honorifice nobis indimus absque quadam sacerdotum oratione vel consecratione, est et tamen sacratum habetur: in quo nimirum dicto, sicut et in cæteris, non mediocrem suam demonstrat insaniam, quod signum crucis non aliam quærit consecrationem quam eam quæ per Dei et hominum facta est mediatorem. Quod vero subjunxit: *Et sufficimur signum ejus accipere sanctificationem per quæ facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificatione, et quæ in aere per digitum factum signum effugari dæmones speramus,* ad id quod superius illatum est pertinet. Crucis igitur signum magnum in se habere mysterium, eique imagines non esse æquiparandas evidentibus est indicium manifestum, et in superioribus hujus operis partibus, prout Dominus donare dignatus est, demonstratum. Nam dum imagines, ut superius diximus, nulla oratione vel manus impositione sacrentur, crucis signum ubicunque ingeritur divini nominis invocatione inferitur, et dum hæc consecrationem quamdam nec habeant nec habere queant nec debeant, illud vero adeo est a redemptore mundi sacratum, ut non solum cujuscumque consecratione indigeat, sed divini nominis invocatione illatum alia quæque consecret et benedicat. Porro quod ait: *Similiter et imaginem per nomen significationis ad primam formam honoris deducimus, et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipiemus sanctificationem,* quam sit absurdum quamque a ratione alienum liquido patet. Dixit enim, imaginem per nomen significationis ad primæ formæ honorem, id est, ad sancti, in cujus nomine prætitulatur, venerationem posse deduci: quod fieri posse nullius rationis indicis evitentibus

potest approbari. Si nominis tantammodo inscriptio eas ad eorumdem sanctorum quorum nomina superscribuntur, honorem dedecit, ergo qualibet res, cui sancti cuiusdam nomen superscribitur, ad eundem sancti honorem conscendit. Ergo lapides, ligna, vestes, sive animalia quædam quorumdam sanctorum nominibus superscripta, ad eorumdem sanctorum honorem transeunt, quorum sunt nominibus prænotata; et si nomina superscripta hæc quæ enumeravimus ad eorum quorum nomina sunt honorem perducere minime queunt, nec illas quoque nominum inscriptiones ad sanctorum honorem quodammodo perducunt, et si istud prudenti consideratione abnuitur, et illud solerti indignatione abjicitur. Offertur cuilibet eorum qui imagines adorant, verbi gratia, duarum feminarum pulchrarum imagines superscriptione carentes, quas ille parvipendens abjicit, abjectasque quolibet in loco jacere permittit, dicit illi quis: Una illarum sanctæ Mariæ imago est, abjici non debet; altera Veneris, quæ omnino abjicienda est, vertit se ad pictorem quærens ab eo, quia in omnibus simillimæ sunt, quæ illarum sanctæ Mariæ imago sit, vel quæ Veneris? Ille huic dat superscriptionem sanctæ Mariæ, illi vero superscriptionem Veneris: ista quia superscriptionem Dei genitricis habet, erigitur, honoratur, osculatur; illa quia inscriptionem Veneris Æneæ cuiusdam profugi genitricis habet, deijcitur, exprobratur, execratur; pari utraq; sunt figura, paribus coloribus, paribusque factæ materiis, superscriptione tantum distant. Dicat mihi, quæso, Epiphanius diaconus, qui per nominis inscriptionem imagines ad honorem primæ formæ deduci posse dixit, ubi hæc sanctitas hujus antequam superscriberetur fuit? vel ubi illius exprobratio priusquam superscriberetur existit? Superscriptio itaque, quæ imaginibus indi solet, secundum morem litterarum, quibus tanta vis est, ut facile loquantur, et nonnunquam dicta absentium, nonnunquam vero præsentium sine voce edisserant, notitiam inferre valet, illis vero imaginibus quibus inditur, sanctificationem exhibere non potest. Sanctificatio enim rationalibus creaturis honorum operum exhibitione et meritorum prærogativis conceditur; rebus vero irrationalibus et sensu carentibus, utpote sunt vasa divinis cultibus mancipata, et his similia non superscriptione qualibet, sed sacerdotali consecratione et divini nominis invocatione accedit. Ac per hoc evidenti ratione monstratur, nullam imaginibus inhærere posse sanctificationem per quamlibet superscriptionem, quoniam ista quæ beatæ Dei genitricis Mariæ superscriptionem sortitur, et quæ quondam despicabiliter abjecta jacuit, nunc venerabiliter adornatur, quantum valuit contemptoribus suis sprete jacens obesse, tantum nihilominus valet cultoribus suis erecta et adorata prodesse, et illa quantum posset juvare si erigeretur, tantum potest ledere cum spernitur. Quod vero ait: *Et osculantes eam et honorabiliter adorantes accipiemus sanctificationem*, tantum valeret quantum si diceret: Oscula-

mur eam et honorabiliter adoramus, sanctificationem ab ea accipere cupientes, quam nec illa habet, nec nobis impertire valet. Quanto ergo potest cæce lumen reddere, cum ipsa non videat; odoris sensu carenti odorem, cum ipsa eodem sensu careat; surdo auditum, cum non audiat; muto eloquium, cum ipsa non loquatur; debili manibus tactum, cum ipsa nihil palpare queat; claudæ gressum, quo illa penitus caret; mortuo vitam, cum ipsa non vivat: tanto nihilominus nobis sanctificationem ingerere valet, qua ipsa penitus caret. In parvo vero commate, quod superest, non est diutius immorandum, quoniam pene totum in superioribus commatibus per partes videtur esse connexum. Ait enim: *Nam et sacra diversa vasa habentes has osculamur et amplectimur et sanctificationem quamdam speramus*. Non enim ad homines per vasa, sed ad vasa per homines divini nominis invocatione et sacrorum mysteriorum celebratione sanctificatio venit; nec vasis imagines cœquandæ sunt, quoniam in vasis, non in imaginibus, Deo sacrificium offertur. Nam si a vasis, quæ utique sanctificata sunt, hominibus sanctificatio, ut diximus, minime impertitur, multominus ab imaginibus impertietur, quæ nec sanctificare nec sanctificari possunt.

CAPUT XVII.

Ridiculosissimum dictum Epiphanius reprehenditur, in eo quod ait: Ex proprio ventre locutus.

Quod in eadem synodo scribitur eo quod præfatus Epiphanius de quodam dixit, *Ex proprio ventre locutus*, quanquam rebus ad fidem pertinentibus nullum afferat præjudicium, et huic negotio de quo sermo est nec quidquam vel irroget vel deroget, ideo tamen a nobis non est prætermisum, quoniam indoctum quid sonat et insulsum, et quia nec debent nec possunt a tali scriptura novæ qualibet constitutiones Ecclesiæ prorogari, quæ tot modis potest reprehendi. Omne enim quod irreprehensibile est, hoc recipit sancta catholica Ecclesia; quod autem in pluribus reprehenditur, hoc ab ecclesiastico dogmate abdicatur. Nec debet illius lectionis quæ reprehensionibus et talibus nugis est plena, de adorandis imaginibus observari censura. Dixerunt nempe quemdam ex proprio ventre locutum. Quod dictum non solum a doctis verum etiam ab indoctis auribus respuitur, et veluti ænile quoddam deliramentum abnuitur. Ex corde enim ea, quæ mens concepit lingua interprete producantur; ex ventre ea administrantur quæ in secessum missa egeruntur: et sicut non potest *cor*, quod plerumque et in divinis litteris, et in consuetudine loquentium pro mente sive sensu ponitur, escas conficere, humorum collectiones habere, ita non potest venter cogitationes concipere, easque per verba producere. Habent ergo singula membra officia sua, ut quinque sensus quinque membrorum partibus distributi sint, excepto tactu, qui quamvis in manibus sedem habere putetur, per cætera membra diffusus est. Et secundum philosophorum experientiam in corde est timor, in splene lætitia, in jecore voluptas,

in tribus ventriculis cerebri, in anteriore qui est ad faciem, sensus, in eo qui posterior ad cervicem est, motus, in eo vero qui inter utrumque est, memoria vigere demonstratur, in pulmonibus anelandi, voces modificandi, spiritum ducendi officium habetur : ventrem autem, quem maris constat habere figuram, escarum tantum confectionibus humorumque collectionibus manifestum est inservire. Nam si forte hujusce dicti errorem his velint adminiculis fulcire, quod plerumque ventris mentio in sacris litteris reperitur, ut est illud, *Venter meus conturbatus est* (*Thren. 1, Hab. III, Eccle. XI*), sive, *Ventrem meum doleo* (*Eccle. XXXVII*), et cætera hujusmodi, advertant nunquam hujus membri vocabulum pro locutione, sed pro aliis atque aliis rebus quæ per ventrem significantur, tropice positum, de quibus nunc disputare longum est. Illud enim, sicut dictum est, tropologicum est, istud vero acyrologicum; per illud obumbratur allegorice veritas, per istud mutilatur sensus puritas; illud nitet mysteriis, istud squalet ineptiis. Cæterum si de Pythonibus dicere voluerunt, quos septuaginta *ventriloquos* transtulerunt, de quibus in Deuteronomio legitur : *Non invenietur in te lustrans filium suum aut filium in igne, et divians divinationem, augurans et aruspicans et medicaminibus infuscans, incantator, ventriloquus, et portenta inspiciens, et interrogans mortuos* (*Deut. XVIII*), nec hoc reprehensione caret, quoniam cum illi quemdam hominem ex proprio ventre locutum fuisse dixerint, ut Pythonem, nec ab ipsius quidem Pythonis ventre homo, sed malignus loquitur spiritus, ita duntaxat ut eodem Pythone qui ventriloquus dicitur, per os humano more loquente de ventre ejus spiritus immundi voces audiantur, et, responsa dentur, quos quidem ventriloquos in Assyriorum sive Ægyptiorum gentibus, apud quos magicæ artes copiosæ sunt, plures esse manifestum est.

CAPUT XVIII.

Contra eos qui dicunt : Qui imaginem idolorum dixerant dæmoniorum imaginibus similem, accusent Abel et Noe et Abraham et Moysen et Samuel et David, quod ipsi aliena et pagana sacrificia Deo libaverunt.

Quantum in hoc capitulo sonat, et nos ex aliis eorum dictis experti sumus, hoc introducere nituntur, ut quia a paganis quondam occisorum pecudum sacrificia dæmonibus litabantur, nec tamen ob hoc a sanctis viris in veteri lege prætermittebatur, quin et ab illis occisorum pecudum Deo victimæ offerrentur, nec ideo sit prætermittendum quia intra sanctam Ecclesiam imagines adorentur, pro eo quod a gentilibus idola colebantur; sed sicut in aliis ex hoc negotio assertionibus eorum objectiones incassum adhibitæ frustrantur, ita etiam hæc quoque objectio incompetentè adhibita prædantis assertionis objectu frustrabitur. Manifestum est namque pridem et a sanctis viris Deo omnipotenti, et a gentiliùm sacerdotibus occisorum pecudum sacrificia dæmonibus oblata fuisse, et antiquitas nefandorum hominum simulacra dæmonico instinctu posita in delubris, et

A quorundam sanctorum imagines ob rerum gestarum memoriam et ædificiorum pulchritudines, a catholicis habitas fuisse in basilicis. Sicut ergo occisorum pecudum sacrificii usus et a sanctis ante legem patribus legitur celebratus, et in lege a Domino per Moysen est traditus, dicant ubi adorandarum imaginum usus aut ante legem a patriarchis, aut in lege per legislatorem, aut in novo testamento a Domino et salvatore, aut ab apostolis vel ab apostolicis viris sit institutus; et cum illorum celebratio tam authenticam habeat traditionem, dicant quem istarum adoratio obtineat vigorem. Qui dum hoc dicere nequiverint, rem se inutilem protulisse erubescant, et inanis sanctorum sacrificiorum oblationi adorationem imaginum associare nisus fuisse respiciant atque cognoscant. Quomodo ergo potest credi imagines a catholicis ad adorandum conditas, cum nec ipsæ quidem gentiliùm simulacra primum ad adorandum perhibeantur condita fuisse? Simulacrorum itaque usus exortus est, cum ex desiderio mortuorum quorumlibet virorum fortunam aut regum aut quarundam urbium conditorum, aut quarumlibet artium inventorum imagines vel effigies ab his qui eos dilexerant conderentur, ut posteriorum vel dilectorum dolor haberet aliquod de imaginum contemplatione remedium; sed paulatim hunc errorem persuadentibus dæmonibus ita in posteros irrepsisse, ut quos illi pro sola nominis memoria pingendos censuerant, successores deos existimarent atque colerent, et in his sibi dæmones sacrificare illectos quosque miseros percenserent. Hoc etiam exemplo adeo cernimus imaginum usum inolescere, ut quæ prius ob ornamentum basilicarum et memoriam erant compaginate rerum gestarum, inolescente paulatim nefario usu adeo nunc a catholicis quibusque extollantur, ut adorentur, eisque luminaria, thymiamata, primitiæ vel quædam munuscula offerantur, et, quod nequius est, ut in Græciæ partibus factum legimus, pontifices qui solum Deum adorandum, solumque colendum, illique soli serviendum prædicare debuerant, et ipsi eis se servituros fateantur, easque colant et adorent, et earum contemptores soliusque Dei cultores, verosque adoratores ob earum contemptum et hæreticos judicent, et anathematizare affectent. Uno namque et pene pari modo, ut præfati sumus, adorandarum et colendorum simulacrorum vel potius dæmonum et gentilibus nequissimus usus inolevit, et catholicis, quod non sine quodam animi mœrore prosequimur, adorandarum imaginum ineptissima consuetudo accrescit, et res ad aliud conditæ, ad aliud videntur usurpatæ. Non enim nos imagines in basilicis positas idola nuncupamus, sed ne idola nuncupentur, adorare eas et colere eisque servitium impendere recusamus, quoniam plerumque non res, sed causa rei pro scelere reputatur, cum videlicet multa quibus bene potest uti male usa in flagitium convertentur, sicque una eademque res bene utentibus non est causa peccati, et male utentibus est causa periculi. Sollicite ergo præcavendum est et summa industria procu-

randum, ne dum quidam nostrorum quasdam res A ultra quam ordo exposcit sublimare affectant, vetustissimi illius et cariosi erroris redivivi illis cineres conualescant, et victoriam quam in campo adepti sunt, intra urbis mœnia perdant, subigatque civilis belli insuspicabiliter dolosa illusio, quos subigere externi hostis aperta nequivit impulsio. Cum ergo illi accusandos garriant sanctos patres, Abel videlicet, Noe et Abraham, Moysen, Samuelem et David, non eos nobis accusare libet, sed laudare, dicente Ecclesiastico: *Laudemus viros gloriosos et parentes nostros in generatione sua, multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua, a sæculo dominantes in potestatibus suis homines magni virtute et prudentia sua præditi in dignitate prophetarum, et imperantes in præsentis populo, et in virtute prudentiæ populi sanctissima verba, et cætera (Eccli. XLIV)*. Quis ergo tam profanam habeat mentem, ut Abel, qui ab ipso Domino justus appellatus est, accusare audeat? cujus sanguis de terra ad Dominum clamasse legitur, qui exemplar et norma est omnium justorum, qui primus persecutionem passuris sanctis præviis exstitit, et civitatis Dei quam fluminis impetus lætificat, primus fundamenta jecit. Aut quis Noe virum justum accusare præsumat? quem Dominus gratiam coram se invenisse testatur, qui secundus post Adam humani generis pater orbis exstitit reparator, et in typo Christi qui Ecclesiam diversis gentibus plenam inter mundanorum fluctuum immanes procellas gubernaturus erat, arcæ diversis animantibus plenæ, inter horrissonorum fluctuum illusiones exstitit gubernator, qui tot meritorum exornatur insignibus, ut ille tantum cum Daniele et Job in die iudicii liberandus dicatur, Ezechiele attestante, qui ait: *Si pestilentiam immisero super terram illam, et effudero indignationem meam super eam in sanguinem, ut auferam ex ea hominem et jumentum, et Noe et Daniel et Job fuerint in medio ejus, vivo ego, dicit Dominus Deus, quia filium et filium non liberabunt, sed ipsi justitia sua liberabunt animas suas (Ezech. XIV)*. In quibus tribus sanctis omnis sanctorum multitudo signatur, ut per Noe Ecclesiæ gubernatores, per Daniëlem virgines et continentes, per Job conjugati et pœnitentes innuantur. Aut quis Abraham patriarcham accusare affectet? qui est prima credentium via et beati seminis serus pater, cui non legalis observantia, sed fides credulitatis est ad justitiam reputata; qui Trinitatem in typo videns, et unitatem in mysterio venerans, divini iudicii arcana, et de conjuge anu suscipiendæ sobolis stupendum miraculum audire promeruit; qui fidei cujus ipse specimen tenuit, futuras circa finem mundi angustias figuraliter sensit, cum circa finem diei terror nimius et tenebrosus super eum irruit. Aut quis Moysen legislatorem accusare præsumat? de quo scriptum est, quod esset mitissimus super omnes qui morabantur in terra, qui in typo Christi mediator inter Deum et homines consistens devicto nequissimo hoste populum de servitute Ægyptiæ signis ac prodigiis terribilibus liberavit. Aut Samue-

lem? qui ab ipsis cunabulis Domino consecratus usque ad decrepitam senectutem in Domini militia militavit. Aut David? qui vir dicitur secundum cor Domini inventus, et in eo meritis sanctorum prælatus, ut et de Christo apertius cunctis prophetarit, et secundum formam servi eius pater sit nuncupatus. Quorum si laudes et mysteria singillatim proferamus, ante dies quam verba cessabit. Non enim illi offerebant Deo sacrificia pagana, sed mysteriis plena, quia necdum a pagis Atheniensium pagani nuncupabantur, quando jam ab illis Deo sacrificium offerebatur, et, ut ita dixerim, necdum Athenarum urbs condita erat, nec Cecrops offerendorum sacrificiorum institutiones et ærarum erectiones et dæmonum appellaciones gentilibus tradiderat, cum jam Abel et Noe et Abraham Deo sacrificia obtulerant. Offerebant, inquam, sancti sive ante legem, sive sub lege, sacrificia typicis mysteriis obumbrata, quæ in novo testamento per mediatorem Dei et hominum, expulsis obumbratis præfigurationibus, sunt completa, et Ecclesiæ tradita, quibus usque in finem ipso auxiliante erit contenta. Cur ergo antiqui patres visibiliter sacrificaverint et carnalia sacrificia Deo litaverint, beati Augustini verbis lector agnoscat. Ait enim: « Quæ sunt etiam sacra spiritalia, quorum imagines carnalem populum celebrare oportebat, ut præfiguratio novi populi servitute veteris fieret, quorum duorum populorum differentiam etiam in unoquoque nostrum licet advertere, cum quisque ab utero matris veterem hominem necesse est agat, donec veniat ad juvenilem ætatem, ubi jam non est necesse carnaliter sapere, sed potest ad spiritalia voluntate converti et intrinsecus regenerari: quod ergo in uno homine recte educato ordine naturæ disciplinaque contingit, hoc proportione in universo genere humano fieri per divinam providentiam, peragique pulcherrimum est. »

CAPUT XIX.

Contra eos qui dicunt: Si sanctus Epiphanius imaginum destructor fuit et earum abominator, quomodo ejus discipuli imagines depingebant in Cyprorum insula, in templo quod ejusdem patris nomine titulaverunt, cum videlicet multa pingantur quæ non adorantur, et plerumque a bonis magistris mali discipuli oriantur.

Magna se in hac parte illi de quibus sermo est, D ad suum errorem tuendum armorum reperisse gratulantur instrumenta, eo quod in insula Cypro a cujusdam sancti viri Epiphani discipulis basilica dicatur fuisse depicta, quasi nulla res possit pingi quæ non continuo debeat adorari. Cum ergo imaginum habendarum vel non habendarum usus non præjudicet catholice fidei puritati, constat eundem Epiphanium sive alium quemlibet sanctum virum, nec imaginum fuisse destructorem, nec earum adoratorem, discipulosque ejus vel quoslibet catholicos viros non ideo basilicas eorum fucis depinxisse, ut picture adorarentur, sed ut ex eis parietibus pulchritudo inferretur, et rerum gestarum aspicientibus memoria ingereretur. Non enim quia Epiphani discipuli in

insula Cypro basilicam depinxisse perhibentur, idcirco imagines adorabuntur, quoniam non omnia quæ pinguntur protinus adorantur. Quæ si singula adorari deberent, pauca admodum creaturæ quæ non adorarentur, remanerent. Cernimus namque in metallis conflatorio sive sculptorio opere, in gemmis insignibusque lapidibus mira sculptoris arte, in marmoribus cæterisque lapidibus latomorum sive sculptorum industria, in lignis cælatoris scalpello, in lithostrotis diversorum colorum per artificem compaginatæ crustulis, in sericis, laneis nec non et lineis multicoloribus vestibus plumario polymitarioque opere formatas imagines. Nunquid quia præfati viri, sancti scilicet Epiphani, discipuli in Cypro basilicam depinxerunt, idcirco omnes adorandæ sunt? aut quia illi diversis materiis locum exornaverunt divino cultui dedicatum, ideo ad singulas materias quas præmissimus pro imaginibus quæ eis in subiecto sunt curvatis poplitibus, flexis cervicibus, crebrescentibus suspiriis, sublevatis reverenter ac plerumque semiclausis luminibus, a fidelibus est currendum? Non igitur consequens est ut pro eo quod illi basilicam pinxisse dicuntur, imagines adorentur. Potest etiam huic illorum objectioni aliud rationabiliter opponi, ut illorum assertio sicut aliis objectionibus nequivit muniri, ita etiam nec hac quoque depicta ab Epiphani discipulis basilica valeat astrui, præsertim cum etsi ejusdem sancti viri discipulorum consensus a se inditas parietibus picturas adorare censuisset, nullam ejus vim censura haberet, quoniam plerumque a bonis magistris bene discipuli educati, postmodum neglecta institutione magistrorum efficiuntur perversi. Quod si solerti indagazione quæretur, sacrarum litterarum exemplis approbabitur. Elisei igitur viri sancti et duplicis Eliæ spiritu ditati discipule tantus pecuniæ amor irrepsit, ut percepto alienigenæ munere a magistro spreto exitiabilis etiam ægritudo eum fœdarit. Non illum prophetica allocutio, non magistri eruditio, non signorum terrillum ostensio, non tanti prophetæ communis habitatio a tantæ pestis, id est avaritiæ, labe compescuit, sed avaritiæ quæ eum invasit, lepram quoque ei cum Syri censu inussit. Judam etiam, de quo per Prophetam scriptum est: *Homo pucis meæ qui cedeat panem meum ampliavit adversum me supplantationem (Psal. xli)*; cui quondam dictum est: *Tu vero homo unanims, dux meus et notus meus, qui simul mecum dulces capiebas cibos (Psal. lv)*, neglecta boni magistri eruditione, et revera boni, qui de se ipso dixit: *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum (Matth. xx)*? et cui per David dicitur: *Bonus es, Domine, bonitatem tuam doce me*; de quo etiam per Jeremiam dicitur: *Bonus est Dominus sperantibus in se, animæ quærenti illum (Thren. iii)*, adeo capacis vel maxime rapacis avaritiæ furor arripuit, ut magistrum prodere non distulerit, quem non verba cælestia, non vitæ fontis inundatio, non signorum exhibitio, non apostolica societas, non apostolici nominis dignitas a tanti sce-

leris perpetracione colhibuit; qui, cogita sui sceleris nequitia, indignam vitam digna morte finivit; de quo ait Sedulius:

Tunc vir apostolicus, tunc vills apostata factus.

Nicolaus quoque discipulus apostolorum et inter septem una cum beato Stephano in diaconi ministerium consecratus, neglectis postmodum bonorum magistrorum doctrinis, sive bonorum condiaconorum societatibus, hæresiarches est effectus, et qui bonorum operum exercitia exemplis sive verbis, ut pote discipulus apostolorum, instituere delevit, permutatis in contrarium vicibus ipse nefandæ hæresis scelus instituit, de qua in Apocalypsi scribitur: *Sed hoc habes quod odisti facta Nicolaitarum, quæ et ego odi (Apoc. ii)*. Si ergo boni prophetæ malus discipulus propter avaritiam reprobatur, et boni magistri, Domini scilicet et Salvatoris nostri, discipulus fur et proditor effectus abominatur, et sanctorum apostolorum malus discipulus propter impium dogma a se institutum exsecratur, quid mirum si a bono magistro Epiphanio picturarum adorationem instituendo mali discipuli efficiuntur? Et hoc dicentes non eos reprobos judicamus, quippe cum eorum vitam et conversationem nesciamus, sed proposita conditionali particula, si picturas adorare censuerunt, in eo eos erroneos asseveramus. Aspicimus ergo Novatum Cypriani episcopi presbyterum Novatianam hæresem condidisse, et suum arbitrium secutum sancti magistri monita sprevisse; Arium quoque a catholico magistro eruditum novimus fuisse, et postmodum exitiabilis dogmatis grana seminasse. Quid de singulis referam? pene omnes hæresiarchas catholicorum constat fuisse discipulos, quia nequaquam in suo nomine poterat hæresim quis titulare, nisi illam suo arbitrio reperisset. Quibus exemplis colligitur, nil sancti Epiphani discipulis magistri sanctitatem profuisse, si ab ecclesiasticis constitutionibus spreta boni magistri eruditione creduntur deviasse.

CAPUT XX.

Quod adulatorie imperatorem suum sive matrem ejus apostolis coarquare nisi sunt dicentes: Sicut olim salutis nostræ rector et perfectior Jesus proprios suos apostolos sancti Spiritus induens virtute emisit, sicut et nunc suos placabiles et apostolorum similes fideles nostros imperatores erexit de eodem Spiritu prudentes factos, et idoneos existentes virtute ad perfectionem nostram.

Sessuros cum Domino apostolos ad judicandum ejusdem Domini veridica voce reperimus: *Vos, inquit, qui secuti estis me, in regeneratione cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis super duodecim thronos, judicantes duodecim tribus Israel (Luc. xxi)*, eosque se elegisse de mundo, ut de mundo non essent, sed ut fructum plurimum afferrent, ipse Dominus attestatur: *Ego vos, inquit, de mundo elegeri ut de mundo non essetis, et ego elegeri vos ut fructum plurimum afferatis, et fructus vester maneat in æternum (Joan. xv)*; illos esse *sal terræ (Matth. v)*, condimentum videlicet populi, quo insulsa quæque condiantur, et insapida saporantur; eos lucem mundi,

qui veræ lucis, hoc est Christi, fulgore suæ prædicationis verbis mundi tenebras, diffidentiae videlicet caliginem, irradiarunt, manifestum est; illis a Domino et in terra per insufflationem datur, et e cælo in igne linguarumque divisione Spiritus sancti ad innuendam Dei et proximi dilectionem emittitur; illis solvendi ligandique, peccata remittendi et retinendi, mortuos suscitandi, demones ejiciendi, infirmos curandi, cæteraque hujuscemodi opera faciendi datur potestas, et omnes gentes docendi, et in nomine sanctæ Trinitatis baptizandi confertur auctoritas; illis gaudere jussum est, quod nomina eorum æternæ vitæ cœlestis liber inserta teneat; illis dictum est: *Beati oculi qui vident quæ vos videtis, et aures quæ audiunt quæ auditis (Luc. x)*, quia videlicet secundum ejusdem Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi veracissimum testimonium, *multi prophetae et reges voluerunt videre quæ illi videbant, et audire quæ illi audiebant*, quoniam omnium patriarcharum et prophetarum egregii cœtus, quanquam redemptorem mundi venturum pro salute mundi prophetiæ spiritus eruditione scirent, eumque interioris intuitus oculo quodammodo cernerent, eum tamen quem corporaliter venturum sciebant, corporaliter cernere æstuabant. Qui dum tot meritorum insignibus emineant, totque beatitudinum excellentis polleant, incassum eis illi quorum errores discutimus, imperatores suos assimilare affectant. Liquido namque patet apostolos prophetis prælatos esse; si apostolis imperatores eorum, ut illi somniant, similes sunt, prophetis præferuntur, qui Christum, quem corporaliter venturum sciebant, corporaliter non viderunt; si prophetis præferuntur, redemptorem mundi corporaliter viderunt; redemptorem autem mundi eos corporaliter non vidisse, evidentissime patet: non igitur prophetis imperatores eorum præferuntur, nec apostolis, ut illi dicunt, similes sunt. Quomodo ergo apostolis queant assimilari, cum non solum non sint eis similibus meritis æquiparati, similique sanctitatis nitore præditi, verum etiam eorum sacratissimis prædicationibus in pluribus videantur obniti? Aut quomodo poterunt eorum esse similes, quorum negligunt esse sequaces? Illi sectati sunt cœlestia perpetimque mansura, isti sectantur terrestria quæque et caduca; illi, spreto mundo, Domino adherere maluerunt, isti mundi pompis ejusque fumis gaudiis adherentes, plerumque Domini præcepta spernunt; illi persecutionem propter justitiam patiebantur, isti plerumque propter injustitiam persequuntur; illi tradebantur in conciliis, et flagellabantur in synagogis, isti prædicantur in subjectis urbibus, et collaudantur in populis; illorum epistolæ æternæ vitæ commercia gerentes ducebantur legendæ per provincias et regiones, istorum imagines et effigies gentilicium et obsoletum quemdam errorem referentes adorandæ circumferuntur per vicos et civitates; illi beati fore a Domino dicti sunt, cum eos odissent homines, et persecuti fuissent, et omne malum adversus eos mentientes dixissent, isti in eo se beatos pu-

tant, quod se diligi sibi que parere, seque collaudari ab hominibus videntur; illis dicitur: *Beati qui nunc fletis, quia ridebitis (Matth. v)*; istis dicitur: *Risus dolore miscetur, et extrema gaudii luctus occupat (Prov. xiv)*; illi gaudente mundo contristati sunt, contristato denuo mundo gavisuri sunt, isti gaudente mundo gaudent, contristato mundo contristabuntur; illi euntes in mundum, cujus figuram præteritam prædicabant, ejus noxios actus flebant, miserentes æterni fructus semina, isti in mundo fundati de prosperitate mundi gaudentes, amplexantur præsentis vitæ prospera; illi venientes ad judicium venient in exultatione, securi de æterna remuneratione, portantes manipulos hominum per suam prædicationem conversorum, isti venient cum magno tremore redditori rationem operum suorum. Sed quid amplius inmoramur? quid longius evagamar? quid de ingentibus silvis modicos flores colligimus, quorum nec millesimam quidem partem colligere valeamus? Tanta est distantia inter apostolos et imperatores, quanta inter sanctos et peccatores, et cum apostoli emineant novi testamenti sanctis omnibus, multo amplius eminere creduntur peccatoribus. O adules, cur tanta præsumis? O oleum rancoris potius exuberans nidorem, quam lenitatis aut nectaris nitorem! a sacerdotibus venderis, a præsulibus in lectorum quorumdam capita illinis, et quod Propheta sibi adhiberi exhorruit: *Oleum, inquit, peccatorum non impinguet caput meum (Psal. cxli)*, id pontificum cœtus imperatorum capitibus indit, et quod evangelicæ virgines emendum dixerunt a venditoribus, hoc, prohi dolor! fideles et maxime populi rectores emunt a præsulibus. Quod ergo ex eodem Spiritu, id est a sancto Spiritu, eosdem imperatores, prudentes et idoneos factos esse virtute ad perfectionem suam fiuntur, manifestum est omnes fideles qui veraciter Christiani sunt, sanctum habere Spiritum, dicente Apostolo: *Quisquis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus (Rom. viii)*, quod Spiritus sancti donum et post baptismum per manus impositionem infunditur, et vitæ munditia secundum meritorum distantiam singulis distribuitur, dicente vase electionis: *Unicuique data est gratia secundum mensuram (Eph. iv)*. Quanquam igitur in alio loco scribatur: *Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum (Joan. iii)*, ad mensuram tamen fidelibus quibusque impertitur; quod autem ait: *Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum*, hoc de solo Filio qui consubstantialis est Patri et Spiritui sancto intelligatur, qui non ad mensuram spiritus datur, quoniam juxta Pauli vocem: *In ipso habitare corporaliter omnis plenitudo divinitatis creditur (Col. ii)*. Quod autem ad mensuram dari Spiritus et singulis singula distribuere, prout vult, dicitur, hoc de fidelibus quibusque dictum esse absque ambiguitate accipitur. Sed quamvis unumquemque catholicorum constet habere Spiritum sanctum, juxta quod superius memoravimus et exemplis illustravimus, nullum tamen nostræ ætatis hominem secundum apostolicæ mensuræ gratiam

Spiritum sanctum accepisse dicere audeamus, aut affirmare valemus.

CAPUT XXI.

De eo quod dixerunt: Habet enim prophetia: Ecce virgo in uero accipiet, et pariet filium (Isa. vii), hanc autem prophetiam in imaginem nos videntes, videlicet virginem in ulnis ferentem quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et osculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit? In tale osculum dignos enim nosipsos faciamus adorationis, ut non accedentes indigni Ozæ supplicium subeamus.

Prophetia, quæ virginem concepturam et filium parituram intonat, non jam in incertis et ambiguis est querenda, sed in pectore retinenda, nec ejus arcana mysteria sunt in picturis, sed in divinis litteris earumque explanatoribus, apostolis videlicet eorumque successoribus, investiganda, et fide potius quam oculis intuenda. Non enim idem nobilissimus vates Isaias Evangelii nobis potius quam prophetiæ referens saporem ait: Nisi pinxeritis et adoraveritis imagines, non permanebitis; sed ait, *Si non credideritis, non permanebitis (Isa. vii)*. Manifestum itaque est, eum qui in mandatis divinis fidei integritate vult permanere, et ad æternam remunerationem venire, instrumenta per quæ ad hæc veniat non in parietibus, non in tabulis, non in picturis, non in quibuslibet visibilibus rebus, sed in corde per fidem, in ore per confessionem, in opere per bonorum actuum exhibitionem habere debere, et credere virginem quæ Salvatorem protulit mundi, non in mundanorum artificum operibus, sed in æterni et inenarrabilis artificis opere, id est, in cælestibus sedibus esse. Unde necesse est ut quisquis eam adorare desiderat, non in colorum lucis, non in materialibus opificiis, non in quibuslibet officinis, sed illo mentis aciem figat, quo eam cum Christo regnare constat. Nam dum illi dixerint: *Hanc autem prophetiam in imaginem nos videntes, videlicet virginem in ulnis ferentem quem genuit, quomodo sustinebimus non adorare et osculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit?* et nos pene eadem verba sono, non sensu, secuti ingerimus. Hanc autem picturam in tabula aut pariete cernentes, virginem videlicet depictam puerum in ulnis ferentem, quomodo præsumemus rem insensatam adorare, et opus cujuslibet artificis osculari? Quis indisciplinatus tale facinus perpetrare audebit, ut adorationem soli creatori debitam creaturis impendat, et dum vult favere picturis, sacris renitatur Scripturis? Esto, imago sanctæ Dei genitricis adoranda est, unde scire possumus quæ sit ejus imago, aut quibus iudiciis a cæteris imaginibus dirimatur? quippe cum nulla in omnibus differentia præter artificum experientiam, et eorum quibus operentur opificia, materialiumque qualitatem inveniatur. Cum ergo depictam pulchram quamdam feminam puerum in ulnis tenere cernimus, si superscriptio necdum facta sit, aut quondam facta casu quodam demolita, qua industria discernere valemus, utrum Sara sit Isaac tenens, aut Rebecca Jacob fe-

rens, aut Betsabee S. Iomoneum jactans, aut Elisabeth Joannem bajulans, aut quælibet mulier parvulum suum tenens? Et ut ad gentiles fabulas veniamus, quæ plerumque depictæ inveniuntur, unde scire valemus utrum Venus sit Ænean tenens, an Alcmena Herculem portans, an Andromacha Astyamacta gerens? Nam si pro alia alia adoratur, dementia est; si tamen ea quæ adoranda penitus non est, adoratur, vesania est: quod utrumque cavendum est. Pingitur etiam eadem beata virgo qualiter aselli gestamine vecta, puerum in ulnis ferens Jos. ph. prævio in Ægyptum descenderit, qualiterve ex Ægypto ad terram Israel redierit (in pluribus namque materiis hæc historia iuditur, et non semper in basilicis, sed interdum in vasis escariis sive potatoriis, interdum in sericis indumentis, plerumque tamen in stragulis), nunquidnam hæc omnia adoranda sunt? Cum ergo in quolibet horum imago sanctæ virginis puerum tenentis pecualis animantis tergo suscepta adoratur, nunquid non ipsius animantis cum ea imago adoratur? nullo enim pacto in adorando utriusque imaginis, virginis videlicet, sive animantis, quædam potest fieri diremptio; præsertim cum unius sint materiæ, unoque artificis ingenio compaginatæ, aut utriusque adoratio est spernenda, aut utræque sunt adorandæ. Sed dicet fortasse spinosulus aliquis: Hæc assertio adorandi animantis frustranda est, quoniam cum quemlibet hominem cathedra susceptum aut baculo innixum causa salutationis adoramus, non cum eo cathedram neque baculum adorare monstramur, sed homine salutato illa insalutata remanere creduntur. Cujus spinulæ hoc modo quassandæ sunt: Alia est definitio hominis, alia baculi sive cathedræ: quoniam quidem homo definitur ita, *Homo est animal rationale, mortale, risibile*, et cætera hujusmodi; cathedra vero vel baculus non eodem modo definiuntur, sed vires sensu vitæque carentes, pro artificis experientia vel voluntate ad officia quibus necessaria sunt præparata, et cætera hujusmodi; ubi liquido patet aliud esse rationalem hominem salutando adorare, aliud cathedram vel baculum, ut pote res insensatas, insalutata relinquere. In definitione vero virginis sive pecualis animantis imaginis, cum utræque sint sensu vitæque carentes, ex una materia factæ, uno eodemque artifice formatæ, ita sibi mutuo coherentes ut sine materiæ, in qua in subjecto sunt, discidio ab invicem nequeant separari, pene nulla est in definiendo distantia. In quibus cum tanta sit paritas, tanta societas, tanta materiæ unio, aut utriusque adoratio est suscipienda, aut utriusque spernenda. Cum ergo altera ab altera dirimi sine discidio nequeat, et utræque, ne forte animantis imago adoretur, adorari non debeant, restat ut utræque adorationis honore careant, et ornamentorum solummodo in basilicis aut in quibuslibet locis loca teneant, et aspicientibus rerum gestarum memoriæ præbeant, quoniam cum tot diverticulis in tantos errores imaginum adoratio vergat, nulla eam stare intra san-

ctam Ecclesiam perspicua ratio monstrat. Hortantur A ergo illi se mutuo, ut digni efficiantur ad oscula sive adorationes rerum sensu carentium, dicentes: *In tale osculum dignos enim nos ipsos faciamus adorationis, ut non accedentes indigni Ozæ supplicium subeamus.* Nos denique dignos nos faciamus ad adorandam divinam majestatem, imo ab eo digni efficiamur a quo est bene velle et perficere, et ut veri adoratores non secundum eorum vanitatem adoremus Dominum in quadam imagine, sed in spiritu et veritate, dicente ipsa Veritate: *Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate (Joan. iv).* Quod vero se ideo ad oscula et adorationes imaginum dignos effici moment, ne forte Ozæ pœnam luant, videant ne illius præsumptionis causa, qua et ille arcam Domini absque suo adminiculo casuram putavit, et isti nihilominus divini cultus regionem absque imaginum adminiculo frustrandam putant, ejus exitiabilis pœnæ sententiam subeant: quippe cum nec illa ne rueret, ejus fulcimine indigerit, nec ista ut firmiter stet, illarum fulcimine indigeat; et sicut illa nullam Deo indigentiam patiente absque aliquo sui casu Ozæ sustentaculo vacante il lapsa ferebatur, ita nimirum ista Domino gubernante absque ullo naufragio imaginum opitulatione postposita intemerata servatur. Quid ergo est arcæ testamenti Domini quæ a Domino gubernabatur, ne casum pateretur, manum velle subponere, nisi catholicæ religioni quæ a Domino utique regitur, ne inter hujus vitæ itinera titubet, imaginum adorationem velle admittere? Aut cui assimilari potest Oza, qui absque sacerdotum et conlevarum consilio quadam præsumptibili cura novum arcæ Domini voluit sustentaculum præstare, nisi istis qui absque sanctorum Patrum doctrina et consacerdotum per diversas mundi partes constitutorum consensu arrogantia quadam et superciliosa intentione novam Christianæ religioni imaginum adorationem nituntur inserere? Perdidit igitur vitam qui arcam Dei tumide sustentare affectavit, quia qui Deum qui ubique totus est, ubique mirabilis, re aliqua indigere in qua adoretur credit, eumque in rebus visibilibus adorat, cavendum est ne tunc vitam perdat, cum ejus vitabilibus monitis procaci mente resistit. Levites ergo isdem recte Oza dicitur qui robustus interpretatur, quia præsumptores quique, nisi audaci mente robustos se crederent, nequaquam synodos in quibus adorandarum imaginum nova constitutio censeretur, agitent.

CAPUT XXII.

De eo quod nec sibi ipsis parcunt, cum parentibus suis injuriam inferunt dicentes: Pro vero tritico zizania ecclesiasticis agris seminaverunt, vinum miscuerunt aquæ, et proximum potaverunt subversionem turbulentam, et lupi Arabici existentes pellem ovium subsannaverunt indueri, et veritatem prætereantes mendacium amplexi sunt, sed ova aspidum jactaverunt, et tela aranci secundum prophetam texerunt, et qui sperat ova eorum comedere, confringens caudam inveniet, et in eo basiliscum venenum et flatum mortiferum repletum.

Intemperata eorum vecordia sicut in cæteris ita et

in hoc quoque deliramento reprehenditur, eo quod majores suos pro tritico zizania sevisse ecclesiasticis agris, vinumque aquæ miscuisse et proximos potasse turbulento potu dixerunt, præsertim cum in hoc negotio pene in omnibus in quibus illi deliquisse creduntur, isti non solum ea non emendasse, verum etiam amplius deliquisse perhibeantur; denique secundum poetam qui ait:

Pro molli viole, pro purpureo narcisso,
Curdous et spinis surgat paliurus acutis,
Vino. *Mylog. v.*

istorum majoribus pro tritico surrexerunt zizania, istis vero pro tritico zizaniis necdum evulsis paliurus surrexit, quia videlicet propheticæ et evangelicæ sive apostolicæ prædicationis neglecto tritico, in qua et loca divinis cultibus mancipata exornari censentur, et solius Dei cultus et adoratio commendatur, aut in ornamentorum a basilicis abolitione, aut in eorundem ornamentorum adoratione, zizaniorum amentium et paliuri spinosi perniciosum dogma percepisse monstrantur, et qui debuerant frumento divini verbi mentes fidelium illius satiæ quæ sine fastidio est, plenitudine reficere, illo dogmate eas, quod ingenti fastidio et amentium nutrit et errorum aculeos ingerit, nituntur insficere. Vino etiam aquam majores suos miscuisse turbulentumque potum proximis profati sunt propinasse: quibus non absque ratione objici potest, quod majores eorum vinum sacri eloquii, quo uti debuerant, aquæ permixtione insapidum effecerunt, cum ornamenta a basilicis abolenda sanxerunt, isti vero ejusdem vini potum a prædecessoribus aqua vitiatum veneno acuerunt, cum se imagines adoratos eisque servitium exhibituros professi, earumque adorationem spernentes anathematibus condemnare conati sunt. Deinde turbulentum potum utriusque proximis propinare non erubescunt, cum prædicationem suam, quam sacris eloquiis et bonorum operum exemplis exornare debuerant, vanis et extraordinariis constitutionibus vitare non differunt, eamque et præsentibus vita vel actu monstrare et memoriz posteritatis scriptis mandare non metuunt. Quod vero eos sub pellibus ovium lupos celare, et sprete veritate mendacium amplecti asseverant, id ipsum in se ipsis fieri conspicient, si diligenter advertant. Nam dum illi magnam se sanctitatem habere fingentes, ejus D quasi zelo accensi imagines ab ecclesiis ut pote ne adorarentur quæ non ad adorandum ab antiquis positæ fuerant abdicaverunt, et isti eas quasi nimie sanctitatis amore accensi adorandas statuunt, nec sibi catholicæ fidei charismata sufficere putant, nisi eis servitium adorationis exhibeant, cum tamen utriusque vanæ laudis appetitu id agant, quid aliud faciunt nisi sub pellibus ovium lupos tegunt? quia nimirum dum foris aut zelum aut studium sanctitatis simulant, introrsus lupinam rabiem qua cæteris eminare ambiunt, eosque anathematum dentibus rodunt, habere se monstrant: veritatem itaque prætereantes mendacium utriusque amplectuntur, quia dum superbe et arroganter nova quæque constituere anhelant, nec humilitate duce antiquorum Patrum exempla sequuntur.

tur, ab ea veritate quæ fallere fallique nescit abscundat, illique mendacio adhærent de quo scriptum est: *Ab initio mendax fuit et in veritate non stetit (Joan. viii).* Quid ergo est veritatem præterire, nisi Christi monitis, qui auctor humilitatis est, per jactantiam contraire? Quid est mendacium sequi, nisi ejus qui auctor superbiæ est exempla in novis et in illicitis constitutionibus illiciendo, et antiquis ac salutiferis traditionibus obnitendo, sectari? Quod quidem utrique tunc faciunt, cum superbiæ vento inflati aut frangendarum aut adorandarum imaginum errorem arripiunt. Porro quod majores suos ova aspidum protulisse, et telam aranæ texuisse asserunt, non mediocres sibi in hac parte contumelias inferunt: quippe cum idæ eorum ova sint, quoniam aut ab illis sunt per carnis materiam propagati, aut studiis quibuslibet imbuti, aut certe per manuum impositionem in ecclesiasticis ordinibus consecrati; et ideo eorum tela sunt, quia ab illis aut ex traduce corporaliter, aut ex doctrina spiritaliter sunt orditi. Ova ergo aspidum et telam aranæ se non immerito nuncupant, quia et aures suas obturant, ne Scripturarum verba interiore aure audiant, quæ unius et solius Dei cultum et adorationem instituunt, et ad capiendas sive illicendas animas novarum et inutilium constitutionum telam prædicatione ordiri et opere texere non metuunt, et secundum suam professionem, qui eadem ova esse desiderat, basiliscum introrsus inveniet, quia videlicet quicumque eorum prædicatione uti appetit, mortiferæ in eis traditionis flatum reperit, et dum caput famem verbi prædicatione solaturus quoddam reperire remedium, vitam perditurus internæ salutis reperit dispendium. Ideo igitur eis in nostra disputatione parcere parvipendimus, quia eos sibi in sua disputatione pepercisse minime reperimus, sed accepta ab illis reprehendendi materia suis eos spiculis jaculamur. Quæ omnia non sine dilectione facimus, sed hæc agimus, quia eorum ab errore conversionem inimus, si forte aliquando erroris sui portenta sequi contemnant, et viam quæ ducit ad vitam perpetim tenendam appetant.

CAPUT XXIII.

Inutilis et inerudita interpretatio eorum qui dum adorare et osculari unum esse affirmare vellent, dixerunt: Quique sanctorum principum nostræ doctrinæ et eorum successores egregium patrum nostrorum, et hæc adorari videlicet osculari, id ipsum enim utrumque, communem vero Græcæ antiquæ locutionis osculari et amplecti designat, et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participo et adoro, quod demonstrat osculum et extensionis amicitia: quod enim quis diligit et adorat, et quod adorat omnino et diligit.

In differentia *osculi* et *adorationis*, quæ duo illi unum esse putant, non est plurimum laborandum, quoniam hæc duo nomina tanto inter se distant, quanto et hæc res quarum hæc nomina sunt inter se discrepant; et necessario magnam habent ab alterutro discretionem, cum et ipsæ res plerumque magnam inter se habeant diremptionem, præsertim cum interdum et quod adoratur non osculetur, et

A quod osculatur non adoretur. Adoratur enim Deus, sed non osculatur; venerantur sancti qui e sæculo cum triumphis meritorum migraverunt, sed nec adorari debent cultu divino; nec osculari possunt. Osculantur e contrario conjuges, liberi, nec non et servi, nec tamen adorantur. Manifestum namque est osculum et adorationem duarum rerum nomina esse. Quomodo ergo erit nominum tanta in sensu unitas, cum rerum in intellectu sit tanta diversitas? Aut cur non possint vocabula differri in sensu, cum possint vocabulorum origines differri in actu? Non enim res sunt conditæ propter nomina, sed nomina propter res, nec credendum est ut res aptentur nominibus, sed nomina potius aptentur rebus, quoniam et protoplasto animantia adducta a Domino fuisse ut videret quid vocaret ea, leguntur; rebus enim a Deo conditis idem humani generis pater nomina dedit, non nominibus a se conditis res quibus ipsa nomina inderet ad se adductas perspexit. Plato denique philosophus nomina naturalia esse constituit, et hæc hinc probare contendit, quod quædam supellex, et quodammodo instrumentum sint invicem sensa proferendi, naturalium vero supellectiles sunt naturales, ut oculi instrumenta quidem sunt videndi, qui visus res naturalis est, quare oculos quoque naturales esse necesse est; ita etiam oratio rerum naturalium supellex est atque instrumentum, id est, sententiarum, quare ipsa quoque est naturalis. Aristoteles autem dicit non secundum naturam esse orationem, sed secundum placitum, quocirca nec esse orationem supellectilem naturalem. Quod enim dicit non esse instrumentum, non dicit non per hoc instrumentum sensa proferri, sed tantum rem esse, orationem secundum positionem, per quam proprias sententias demonstramus. Idem quoque philosophus, cui in hac parte fides potissimum adhibenda est, in libro Periermeniarum: « Nomen dicitur esse vocem significativam secundum placitum sine tempore, » id est, nomen esse vocem. Sed vocum aliæ sunt quæ significant, aliæ quæ nihil significant; nomen autem significat id cujus nomen est: nomen igitur est vox significativa. Vocum significativarum aliæ sunt naturaliter, aliæ non naturaliter. Naturaliter est vox significativa, ut ea quæ dolores naturaliter monstrat aut gaudia, ut sunt interjectiones; non naturaliter vero significativæ voces sunt, quas secundum positionem esse dicimus. Secundum positionem vero sunt, quas ipsi sibi homines posuerunt, sicut in superiore exemplo quod de Genesi sumpsimus, monstratum est, quæ singula sequi longissimum est. *Osculum* interea et *adorationem*, sive *osculari* et *adorare*, duas res esse plurimum interdum inter se distantes manifestum est. Secundum sæcularium litterarum magistros tria sunt ex quibus omnis collocutio disputatioque perficitur, res, intellectus, voces. Res sunt quas animi ratione percipimus intellectuque discernimus, ut est adorare, vel osculari, vel aliquid hujusmodi. Intellectus vero est quidam animi vigor quo res ipsas addiscimus, et quid inter

so distent discernimus. Voces quibus id quod intellectu capimus significamus, ut pro eo quod est adorare dicimus adoratio, pro eo quod est osculari dicimus osculum. Est aliud quiddam quod significat voces : hæ sunt litteræ; harum enim scriptio vocum significatio est. Cum igitur hæc sunt quatuor, res, intellectus, vox, littera, rem concipit intellectus, intellectum vero voces designant, ipsas vero voces litteræ significant. Unde et præfatus Aristoteles in Perihermenis suis ait : « Sunt ergo ea quæ sunt in voce earum quæ sunt in anima passionum notæ; et ea quæ scribuntur, eorum quæ sunt in voce; et quemadmodum nec litteræ omnibus eadem, sic nec eadem voces : a quarum autem hæc primum notæ, eadem omnibus passiones animæ sunt, et quarum hæc similitudines, res etiam eadem, » intellectus videlicet, juxta eruditissimi viri Boetii explanationem, animi quamdam passionem designans; « quoniam, ut idem Boetius ait, nisi quamdam similitudinem rei quam quis intelligit, in animæ ratione patiat, nullus est intellectus. Cum enim video orbem vel quadratum, figuram ejus mente concipio et ejus mihi similitudo in animæ ratione formatur, patiturque anima rei intellectæ similitudinem. Unde fit ut intellectus et similitudo sit rei et animæ passio. » Harum autem rursus quatuor, duæ sunt naturales, duæ secundum hominum positionem. Voces namque et litteræ secundum positionem sunt, intellectus autem et res naturaliter. Hoc illo approbatur, quod apud diversas gentes diversis vocibus utitur et litteris, idcirco quoniam ipsi voces quibus uterentur, et litteras quibus scriberent, composuerunt; intellectus autem et res nullus posuit, sed naturaliter sunt. Neque enim quod apud Romanos equus est, apud barbaros cervus, sed apud diversas gentes eadem rerum natura est. Propterea non quod nos intelligimus esse equum, canem barbari putant, sed eadem apud diversissimas gentes substantiarum intellectuumque ratio est constituta. Quare duæ harum sunt secundum hominum positionem, id est voces et litteræ, duæ secundum naturam, res et intellectus : quibus documentis monstratur non ideo adorationem et osculum unam rem esse, quamvis apud Græcos quamdam hæc duo nomina habeant consonantiam. Plerumque ergo duo vel plura nomina secundum synonyma unam significationem habent, plerumque etiam unum nomen : secundum homonyma duas vel plures res significat, nec tamen ideo rerum ordo confunditur aut quodammodo mutilatur, si eis ab hominibus secundum placitum diversissimis modis nomina dantur. Adjungunt interea his duabus rebus tertiam rem, ut adorare, osculari et amplecti unum omnia

^a Quorum autem hæc primorum notæ, eadem omnibus passiones animæ sunt : et quorum hæc similitudines, res etiam eadem. Græcus Aristotelis codex *περί ἰπυρμηνίας* (Carolus barbarus et imperite in perihermenis, sed ex usu illius sæculi, quem et Balbus in Catholico notavit, scribens : « Quidam tamen minus intelligentes utuntur hoc quasi nomine composito, scilicet hæc perihermenia. » Ita præsentat hunc lo-

A sint, sed sicut illa duo ab alterutro dirimuntur, ita nimirum hoc tertium ab illis duobus dirimitur, quia videlicet quædam, ut superius memoravimus, adorantur, nec continuo osculantur, quædam osculantur nec continuo adorantur, pleraque amplectantur quæ nec adorantur nec osculantur. Amplectitur quislibet quodam eventu lignum aut lapidem aut quamlibet rem, cui osculum ferre superfluum est, nec tamen eam adorat. Osculatur etiam aliquem priorum ad quem reverentia cobibente vix accedere præsumit, nec tamen eum amplectitur; quanto enim hæc tria inter se mutuo in sensu distare cernuntur, tanto nimirum a ratione eadem exempla quæ ab illis ad ea unum esse probanda posita sunt distare noscuntur, quippe cum et illa inter se plurimam habeant distantiam, et ista cum ratione nullam habeant consonantiam. Dicunt enim : *Quique sanctorum principum nostræ doctrinæ et eorum successores egregiam patrum nostrorum, et has adorari videlicet osculari, id ipsum enim utrumque, communem vero Græcæ antiquæ locutionis osculari et amplecti designat, et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participo et adoro, quod demonstrat osculum et extensionem amicitiae.* O sensus confundens potius sententias quam ordinans, frangens potius verba quam profrensus ! O acumen omni pistillo retusius ! O machæra plumbea prius aciem retundens quam rem incidat cui incidendæ adhibetur ! O ensis mallei potius referens tusionem quam gladii sectionem, frangens potius materias quam secans ! O argumentatio nil affirmare præter suos auctores dementes esse valens, nil propositæ rei firmitatis exhibens, sed solummodo latores vecordes esse pandens. Ab eo quod est fero et offero adorare, osculari et amplecti unum esse astruere nititur, et præpositionum vires ignorans, quæ plerumque alias partes corrumpunt, plerumque ab aliis partibus corrumpuntur, plerumque et corrumpunt et corrumpuntur, interdum nec corrumpunt nec corrumpuntur, eisque significationes aliquando augent, aliquando minuunt, aliquando permutant, dum vana quædam astruenda appetit, vanis ea quibusdam assertionibus approbare contendit. Quis ergo ignoret offero, assero, infero, confero, aufero, defero, refero, suffero, differo, D profero, præfero, perfero, et cætera si qua sunt his similia, quanquam ab eo verbo quod est fero veniant, adhuc itis et quadam ex parte corruptis præpositionibus diversissimis effectibus inter se in sensu distare ? Aut quis nesciat quod participo et adoro pene nullam sensus concordantiam habeant ? firmo namque et confirmo, quanquam in sensu sint communia, ab ea tamen re, cui ab illis adhibentur, prorsus vi-

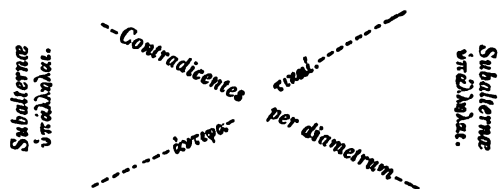
cum : Ὅν μόντοι ταῦτα πρώτως, ταῦτα πᾶσι καθήματα τῆς ψυχῆς καὶ ὄν ταῦτα ὁμοίωματι, πρόγραμμα ὄν ταῦτα. Unde patet hujus loci corruptela, quam hoc modo ivimus medicatum; « quarum autem hæc primum notæ sint, eadem omnibus passiones animæ sunt : et quarum hæc similitudines, res etiam eadem. » Nec aliter est in operibus Severini Boetii.

dēntur esse extranea. De quibus omnibus si singulatim a nobis disputetur ita ut in scholis grammaticorum discitur, hæc solummodo res vix unius libri textu tenebitur. Sed nec illud prætereundum est quod vanissimam argumentationem suam quadam frivola et inani conclusione, quasi quodam conversibili syllogismo, conficere nisi sunt dicentes: *quod enim diligit quis et adorat, et quod adorat omnino et diligit*, nescientes ideo hæc duo vicissim minime posse circumverti, quod inæqualia inter se sint, latiusque *diligere* quam *adorare* possit progredi. Diligit enim quis uxorem sive prolem, nec tamen adorat eam; diligit servum, ancillam, equum, canem, accipitrem et cætera hujuscemodi, nec tamen adorat ea. Sicut ergo verum est cum dicit, *quod adorat quis et diligit*, non ita verum esse potest cum dicit, *quod diligit quis et adorat*, non enim hæc circumversio rationabiliter stare potest, quoniam et unum illorum latius, ut diximus, protenditur, et nulla est in his tanta proprietas ut mutuo circumverti credantur. Sicut ergo dici potest, converso ordine, quod hinnibile est equus est, et quod equus est hinnibile est, non sic recte dici potest, *quod diligit quis et adorat, et quod adorat et diligit*, quoniam et in eisdem topicis, ex quibus hæc argumenta procedunt in eadem argumentatione quæ a consequentibus nominatur, in qua propositam rem aliquid inevitabiliter consequitur, ut id quod de hinnibili et equo diximus, pleraque circumverti possunt, nonnulla vero circumverti nequaquam possunt. Circumverti namque possunt hæc, ut si quis dicat: Si risibile est, consequens inevitabiliter est ut homo sit, et si homo est necessario risibile est, et cætera his similia. Circumverti autem nequaquam possunt hæc, ut si quis dicat: Si dies est lucet, consequens quippe est ut si dies est luceat; si satiatus est, consequens est ut comedisse credatur; si ebrius, necessario potasse eum constat; si doctus est, consequens est ut didicisse dicatur; si adorat, consequens est ut id quod adorat diligit. Non enim dici potest, converso ordine, si lucet necessario dies est; si comedit, consequens est ut satiatus sit, cum plura luceant, nec tamen dies sit, et plerumque comestio nec dum ad satietatem perveniat; nec illud, si bibit ebrius est, si didicit doctus est, si diligit adorat, cum interdum nec potatio ad ebrietatem, nec disciplina ad magisterium, nec dilectio ad adorationem pertingat. Ponantur ergo singula secundum dialecticorum experientiam, ut facilius appareat quantum inter se hæc duo distent, vel qualiter hæc circumversio stare non possit. Sunt enim quatuor propositiones inter se quodammodo affectæ, a quas philosophi in quadrata formula spectandas scribere consueverunt, ita videlicet ut primæ duæ sint, *Omne quod diligit quis adorat*, et, *Nihil quod diligit quis adorat*; cæteræ duæ, *Quiddam quod diligit quis adorat*, *Quiddam quod diligit quis non adorat*. Et primæ duæ dicantur affirmatio universalis et negatio universalis, cæteræ duæ affirmatio par-

ticularis et negatio particularis; duæ superiores omnino sibi contrariæ sunt, cæteræ vero duæ inferiores subcontrariæ sibi mutuo sunt, et affirmatio universalis sive particularis subalternæ, et negatio universalis et particularis subalternæ nihilominus dicantur. Ducantur deinde sensus indagaciones quasi quædam lineæ angulares duæ, una ab hac affirmatione universali, *Omne quod diligit quis adorat*, ad hanc negationem particularem, *Quiddam quod diligit quis non adorat*; altera ab hac particulari affirmatione, *Quiddam quod diligit quis adorat*, ad hanc universalem negationem, *Nihil quod diligit quis adorat*, et sint inter se contrariæ vel oppositæ: et his ita inter se pugnantibus cum utraque, id est, affirmatio universalis et negatio particularis, sive affirmatio particularis et negatio universalis, veræ esse non possint, una erit falsa, altera vera, sicque vera perimet falsam, et si illa fuerit vera, alia mox a veritate discedet, dicente Apuleio philosopho Platónico Madaurensi, qui de hujuscemodi syllogistica industria in libro qui inscribitur, *De perihermenis Apulei*, subtilissime disputavit. « Universalis, inquit, utraque particularem suam comprobata utique confirmat, revicta non utique infirmat; particularis autem versa vice ^b universalem suam revicta utique infirmat, probata utique confirmat. » Sunt ergo in hac argumentatione duæ superiores universales, id est, *Omne quod diligit quis adorat*, et, *Nihil quod diligit quis adorat*, falsæ, quoniam, ut superius dictum est, multa diligit quis quæ non adorat, et aliqua de his quæ diligit quis adorat; et sunt duæ inferiores particulares, id est, *Quiddam quod diligit quis adorat*, et *Quiddam quod diligit quis non adorat*, utraque veræ, quoniam diligit quis Deum juxta illud: *Dilige Dominum Deum tuum ex toto corde tuo* (Levit. xix), et adorat eum, ex cujus sanctissima dilectione omnium virtutum nutrimenta procedunt. Diligit quis proximum et salutationis officio adorat eum, et in eo approbatur vera esse propositio, *Quiddam quod diligit quis adorat*; approbatur etiam et hæc vera esse, *Quiddam quod diligit quis non adorat*, juxta exempla conjugis, prolis, equi, canis, accipitris, et cætera

scribere consueverunt. Ad hanc conditionem juxta Aristotelis præcepta:

D Omne quod diligit quis, adorat.   Contrariæ *ἑναντία*.   Nihil quod diligit quis, adorat.

Quiddam, quod diligit quis, adorat.   Subcontrariæ Quiddam, quod diligit quis, non adorat.

^b Universalem suam revicta utique infirmat, probata utique confirmat. Apud ipsum Apuleium in editionibus Siehardi et Colvii jurisconsultorum legitur, probata non utique firmat. Quam lectionem sententiâ proba firmat.

^a Quas philosophi in quadrata formula spectandas

quæ superius prolata sunt, quæ singula diliguntur, nec tamen adorantur. Universales et inferiores particulares alternatim positæ opponuntur sibi. Nam si falsa est hæc affirmatio universalis, *Omne quod diligit quis adorat*, vera est hæc negatio particularis, *Quiddam quod diligit quis non adorat*; et si hæc particularis negatio falsa est, affirmatio universalis vera est. Et rursus si hæc negatio universalis, *Nihil quod diligit quis adorat*, falsa est, hæc affirmatio particularis, *Quiddam quod diligit quis adorat*, vera est, et si ista vera non est, neque illa falsa est. Sunt autem duæ inferiores omnino veræ: duæ igitur superiores penitus falsæ esse credendæ sunt. De conversione denique talium propositionum, de quibus et nos superius aliquantulum disputavimus, ita præfatus philosophus dicit: « Conversibiles propositiones dicuntur, universalis abdicativa et alterutra ejus, id est, particularis dedicativa, eo quod particulæ earum, subjectiva et declarativa, possunt semper inter se servare vices, permanente conditione veritatis aut falsitatis. Nam ut est hæc vera propositio, *Nullus prudens impius*, ita si convertis partium vices, verum erit, *Nullus impius prudens*; item ut falsum est, *Nullus homo animal*, ita et si convertas falsum erit, *Nullum animal homo*. Pari ratione et particularis dedicativa convertitur, *Quidam grammaticus homo est*; et contra, *Quidam homo grammaticus est*: quod duæ ceteræ propositiones semper facere non possunt, quanquam interdum convertantur, nec tamen idcirco conversibiles dicuntur. Ergo unaquæque propositio per omnes significationes reperienda est, an etiam conversa congruat: nec innumeræ sunt istæ, sed quinque solæ: aut enim proprietatis declaratur alicujus, aut genus, aut differentia, aut finis aut accidens. »

Ad hanc igitur illorum dictionem frustrandam, et nostram assertionem muniendam, multa hujuscemodi argumenta adhiberi poterant, et id quod adhibitum est latius poterat disseri, sed brevitatis causa hæc et his similia omittuntur. Ideo namque argumentis ex industria dialecticæ artis venientibus illorum assertionem cassare Domino auxiliante paravimus, quia eos nescio qua conversione, quasi quadam syllogistica argumentatione, deliramenta sua roborare voluisse comperimus.

CAPUT XXIV.

De eo quod superciliose et indocte dixerunt: Similiter et qui ab Oriente venerunt conjunximus in eadem Nicæa metropoli, et presidentibus omnibus nobis caput fecimus Christum.

Superciliosissimum ac potius absurdissimum eorum dictum, qui se sibi caput fecisse Christum gloriati sunt, dicentes, *presidentibus omnibus nobis caput fecimus Christum*, oppido reprehenditur, quippe cum idem Dominus, qui est caput Ecclesiæ, eandem Ecclesiam ut sibi corpus esset asciverit, non ab eadem Ecclesia ut caput esset ascitus sit. Ipse enim apostolis testatur dicens, *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos* (Joan. xv). Nani si secundum illorum socordiam Christus ab eis caput factus est, ab eis utique electus est; et si ab eis electus est, præfata

ejusdem Domini sententia enervatur. Non autem præfata Domini sententia enervatur: non igitur secundum eorum vanitatem Christus ab eis caput factus est. Unde cavendum est, ne forte isti ab ejus sint immunes electione, qui eum se gloriantur fecisse caput, quoniam quidem, ut conjicimus, si ab eo electi essent non suam, sed ejus gloriam quærerent, nec rerum insensatarum, sed unius Dei adorationem prædicarent. Ex fructibus enim arbor, juxta Veritatis sententiam, cognoscitur, et plerumque in rerum naturis ab effectis efficientia cognoscuntur. Cum enim quis fumum videt, ignem subesse non ambigit, aut cum vestigium alicujus animalis conspiciat, idem animal transisse non nescit, et cum quis bonum opus videt, id a Deo qui omnium honorum auctor est, esse non dubitat, et cum pravum quis conspiciat, id antiqui hostis machinamenti esse perpetratum credit. Hoc quidem dicentes non de eorum electione aliquid temere judicamus, cum plerumque bene condita male inveniuntur depravata, sed id penitus affirmamus, non eos ideo electos esse ut per eos nostræ ecclesiasticis rebus constitutiones inolescere, et se Christum, qui omnium in se credentium viæ est, sibi fecisse caput jactarent. Esto, ab eo electi, ab eo in sacerdotium constituti sunt, cur non cum in humilitate sequuntur? Cur non ejus potius quam suam gloriam quærunt, qui se non suam, sed ejus qui se misit gloriam quæsisse testatus est? Cur supercilium deponere negligunt? Cur alta incompetenter appetunt? Cur Ecclesiæ prosperitatem civili quodam bello perturbant? qui si antiquorum Patrum documentis vel exemplis contenti esse vellent, nec domesticam pacem erroneis constitutionibus irrumperent, nec sociorum qui secum contra hostes pugnaturi essent in se arma detorquerent. Hoc etenim inutile dictum, quo se Christum caput sibi fecisse somniant, quanquam fidei nil deroget, reprehensione tamen non caret. Neque enim eos tam immanis insanie credimus, ut eos id ita dixisse arbitremur, quasi ab illis idem Dominus sit factus. Quod quidem nullæ fideles aures audire patiuntur: sed quia aliud significare volentes aliud significaverunt, libuit nobis et id discutere quod sunt profati, et id indiscussum minime dimittere quod voluisse putantur profari. Voluerunt namque, ni fallimur, dicere: *Presidentibus nobis, qui membra Christi sumus, omnem operis et spei nostræ firmitatem in eo locavimus, qui est caput nostrum, eumque sequi decrevimus, vel si quid est hujuscemodi quod conjici potest, et eo quod dicere voluerunt imperitiæ viribus sibi sublato, dixerunt se Christum sibi fecisse caput, et de quo Joannes evangelista dicit: Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. 1), a se dicunt factum. In synodicæ namque constitutionis symbolo de eo dicitur: *Natum, non factum* (Symb. Nic.), et Apostolus dicit: *Qui factus est ei ex semine David* (Rom. 1); quod ita solvitur, quia in quantum Deus est, omnia per ipsum facta sunt, in quantum autem homo, et ipse factus est, dicente Salomone: *Sapientia edificavit sibi do-*

num (Ecccl. 11), id est, sapientia Dei Patris, sine qua A Pater nunquam fuit, quæ non est ab eo facta, sed nata, Filius videlicet qui unius est cum Patre substantiæ, ædificavit sibi in virginis utero corpus, quod templum nominavit, dicens : *Solvite templum hoc, et cætera (Joan. 11)*. Sed ne forte hæc sententia illi sententiæ refragari videatur quæ dicit : *Quod enim in ea natum est de Spiritu sancto est (Matth. 1)*, animadvertendum est quod inseparabilia sint opera Trinitatis, et quod facit Pater, facit Filius, facit et Spiritus sanctus, et sicut sunt unius majestatis, unius substantiæ, unius voluntatis, ita etiam sint unius operationis. Tota enim Trinitas operata est in incarnatione Domini, sed sola Filii persona suscepit carnem. Nam si effectu Spiritus sanctus factum est corpus, quod et domum dici posse arbitramur, quare B ad personam Christi relatum est, quæri potest. Factum Filii factum Patris est, quia utriusque una virtus est, similis modo etiam factum Spiritus sancti factum Filii Dei est, propter naturæ et voluntatis unitatem. Sive enim Pater faciat, sive Filius, sive Spiritus sanctus, Trinitas est quæ operatur, et quidquid tres fecerint, Dei unius est operatio. Potest etiam et Ecclesia domus Christi accipi, quam ædificavit sibi sanguine suo, ornavitque virtutum gemmis et documentorum comptissimis ornamentis, quibus istu non contenti, dum quiddam novum prorogare eius pulchritudini appetunt, fœditatem ei potius quam pulchritudinem ingerere noscuntur.

CAPUT XXV.

Contra eos qui dicunt, quod Epiphanius octuaginta C capitula digessit de hæresibus, qui tamen, si imagines adorare hæresem sciret, id quoque inter hæreses computaret.

In hoc etiam magnum se munimen adoratores seu cultores imaginum invenisse rati sunt, eo quod Epiphanius quidam, qui hæresum varietates in LXXX capitalis distinxit, si imaginum adorationem hæresem sciret, earundem imaginum adoratores inter hæreticos computaret. His armis nos, qui solius Dei cultu et adoratione contenti sumus, plectere nisi sunt, his jaculis nos confodere moliti sunt, his hastis nos debellare conati sunt, his ensibus nostræ libertatis irruptores se fore crediderunt, ut quasi quodam argumento a genere per quamdam reflexionem sumpto dicerent : Si ille, qui generaliter de cunctis hæresibus disputavit, hoc hæresem sciret, hoc quoque inter cæteras hæreses suæ disputationi insereret : non autem id inter hæreses posuit quas digessit, non igitur pro hærese tenendum est. Quibus nos e contrario respondendum putavimus, eosque propriorum armorum instrumentis Domino annuente debellare disposuimus, eademque pila quæ ab illis ad nos missa sunt, illis vibrantia detorquentes dirigere non gravabimur, dicentes : Si idem Epiphanius eos qui imaginum adorationem spernunt, hæreticos sciret, in sua generali de hæresibus disputatione eos inter hæreticos procul dubio computaret ; non

autem inter hæreticos computavit : non igitur eos hæreticos credidisse credendus est. Quod autem idem Epiphanius non solum imaginum adorationem spreverit, verum etiam eas in ecclesiis haberi noluerit, his indicis declaratur. In epistola namque quæ ab illo ad Joannem episcopum missa est, et a Hieronymo de Græco in Latinum eloquium translata, ita habetur : « Audivi quosdam murmurari contra me, quando simul pergebamus ad locum sanctum qui vocatur Bethel, ut ibi collectam tecum ex more ecclesiastico facerem, et venissem a ad villam quæ dicitur Anablata, vidissemque ibi præteriens lucernam ardentem, et interrogassem qui locus esset didicissemque esse ecclesiam, et intrassem ut orarem, inveni ibi velum pendens in foribus ejusdem ecclesiæ tinctum atque depictum, et habens imaginem quasi Christi vel sancti cujusdam, non enim satis memini cujus imago fuerit. Cum ergo hoc vidissem in ecclesia Christi contra auctoritatem Scripturarum, hominis pendere imaginem, scidi illud, et magis dedi consilium custodibus ejusdem loci, ut pauperem mortuum eo obvolverent et efferrent ; illique contra inurmurantes dicerent : Si scindere voluerat, justum erat ut aliud daret velum atque mutaret. Quod cum audissem, me daturum esse pollicitus sum, et illico esse missurum. Paululum autem morarum fuit in medio, dum quero optimum velum pro eo mittere. Arbitrabar enim de Cypro mihi esse mittendum. Nunc autem misi quod potui reperire, et precor ut jubeas presbytero illius loci suscipere velum a latore, quod a nobis missum est, et deinceps præcipere in ecclesia Christi istiusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt, non appendi. Decet enim honestatem tuam hanc magis habere sollicitudinem et scrupulositatem, quæ digna est Ecclesia Christi, et populis qui tibi crediti sunt. » Hanc enim sententiam de hoc negotio Epiphanius invenimus, quæ utrum laudanda an vituperanda sit lectoris arbitrio conceditur. Cæterum veniatur ad beatum Augustinum, interrogetur vir sapientissimus, inquiratur doctor eximius, dicat utrum quædam hæresis imaginum adoratione utatur. Fecit enim idem vir venerabilis librum de octuaginta novem hæresibus, inter quas dux imaginum adorationem cœsuerunt, Simoniani videlicet et Carpocratitæ. Quod ut manifestius fiat, præfati doctoris sententiæ ita ut in eodem libro habentur, singillatim ponantur. Ait enim : « Simoniani a Simone Mago, qui baptizatus a Philippo diacono, sicut in Actibus apostolorum legitur, pecunia voluit a sanctis apostolis emere, ut etiam per impositionem manus ejus daretur Spiritus sanctus. Hic magicis fallaciis deceperat multos. Dicebat autem detestandam turpitudinem, indifferenter utendi feminis, nec Deum mundum fecisse dicebat. Negabat etiam carnis resurrectionem, et asseverabat se Christum, idemque Jovem se credi volebat, Minervam vero meretricem quamdam Selenen quam ipsum Hieronymum, ita in synodo Parisiensi, ita

Ad villam quæ dicitur Anablata. Ita legitur apud itinerarios. Emendator mutavit in Anaballo.

sibi sociam scelerum fecerat, imaginesque et suam et ejusdem meretricis discipulis suis præbebat adorandas : quas et Romæ tanquam deorum simulacra auctoritate publica constituerat. In qua urbe beatus apostolus Petrus eum vera omnipotentis Dei virtute exstinxit. Dixerat enim se in monte Sina legem Moysi in Patris persona dedisse Judæis, tempore Tiberii in Filii persona putative apparuisse, postea se in linguis igneis Spiritum sanctum super apostolos venisse : Christum autem nec venisse, nec a Judæis quidquam pertulisse. » Sicut enim hæresis quæ ab eodem Simone exorta est, quæ Simoniaca vocatur, omnino a fidelibus spernitur, ita quoque adorandarum imaginum usus penitus spernendus est. Altera quoque hæresis est, quæ hunc errorem percenset, quam ita præfatus doctor scripsit. « Carpocratitæ a Carpocrate cœperunt, qui docebat omnem turpem operationem, omnemque adinventionem peccati, nec aliter evadi atque transiri principatus et potestates quibus hæc placent, ut possit ad cælum superiorum perveniri. Hic etiam Jesum hominem tantummodo et de utroque sexu natum putasse perhibetur, sed accepisse talem animam, qua sciret ea quæ superna essent atque nuntiaret. Resurrectionem corporis simul cum lege abjiciebat. Negabat a Deo factum, sed a quibusdam virtutibus mundum. Sectæ ipsius fuisse traditur sociæ quædam Marcellina, quæ colebat imagines Jesu et Pauli et Homeri et Pythagoræ, adorando incensumque ponendo. » Nam si forte aliquis hujusce erroris asseverator dicet : Ideo imagines adorare, inter hæreses beatus Augustinus computavit, quia gentilium quorundam, id est, Simonis et Selenæ, seu etiam Homeri et Pythagoræ, adorabant imagines, advertat quod etiam imagines Jesu et Pauli adorasse dicuntur, et id ipsum inter hæreses a præfato viro computatum est. Nam si idem vir eximius imagines manufactas Domini sive apostolorum vel etiam quorumlibet sanctorum adorandas sciret, nunquam Jesu et Pauli imaginum adorationem inter hæreses computaret.

CAPUT XXVI.

Contra eos qui imagines sanctas et sacratas dicunt, easque in viis sive in plateis, quæ plerumque pollutæ sunt, poni jubent.

Jungunt itaque hi, de quibus sermo est, in hoc negotio duas res quæ sibi utrinque repugnant, cum videlicet sæpissime memoratas imagines sanctas et venerandas nuncupant, easque in viis sive in plateis, quæ plerumque pollutæ sunt, ponendas esse asseverant. Sicut enim non convenit luci et tenebris, calido et frigido, ita nimirum non convenit sanctitati et contaminationi, puritati et impuritati. Unde magna ex parte eos errare constat, cum eas et sanctas esse asserunt, et in locis contaminationis statuendas esse decernunt. Patescit namque quodammodo in hoc eorum censura, qui eas in viis sive in urbium vicorumque plateis poni percensent, quod hæc sanctitate careant, sicuti et carent, cum scilicet si sanctæ esse crederentur, in locis sanctis poni censerentur. Omne san-

ctum mundum est, nihil mundum impurum, nihil igitur sanctum impurum; et si hæc impurorum locorum sedes secundum illorum censuram quærunt, immunditiam, quæ sanctitati contraria est, non spernunt; et si immunditiam non spernunt, nequaquam sanctæ dici possunt. Si igitur impurorum locorum sedes quærunt, sanctæ nuncupari nequaquam possunt. Nam ut cætera exempla taceamus, quibus doceri potest unamquamque rem non inconvenienti, sed convenienti potius rei adhibendam esse delere, ipsorum etiam eloquentiæ principum præcepta proferamus, qui in eloquentia hoc observandum penitus consueverunt, ut res, locus, tempus, persona consideretur, ne dicantur gravia levibus, ne verecunda inverecundis, ne lasciva seriis, ne impudica pudicis, ne incesta castis, ne ridicula tristibus, ne profana religiosis, sed omnia in eloquentiæ arte ita essent convenientia, ut nil inconveniens, nil repugnans, sed singula pro locorum et temporum qualitate moderata manerent. Si ergo in eloquentiæ arte hoc ab oratoribus observari jussum est, multo magis nobis in nostræ religionis cultibus observandum est, ut singula quæque ad religionem pertinentia ita observentur, atque ita habeantur, prout ratio sive ordo exposcit.

CAPUT XXVII.

Quod male pictis imaginibus imaginum cultores falli possunt, sive inquirendum ab eis qui pene omnem fidei Christianæ prærogativam in imaginum adoratione sive cultu existimant, quid pauperibus sciendum sit, qui artificibus per quos imagines fiunt, omnino carent?

Omniium artium institutio varia habet exercitia, pictura autem ars est, picturæ igitur institutio varia habet exercitia, et hanc exercentes qui pictores vocantur, alii plus, alii minus eam intelligunt, alii pulchriora, alii fœdiora in ea exercent opera; alii formosas, alii deformes componunt imagines. Unde nimirum colligitur, quod illi qui pene omnem fidei suæ firmitatem in imaginibus ponunt, earumque adorationem inter bonorum operum instrumenta annumerare non erubescunt, et modo pulchras, modo fœdas adorant imagines, quodammodo fallantur. Nam si quælibet imago quanto pulchrior est, tanto amplius habet sanctitatis atque virtutis, necesse est ut ea quæ fœdior est, minus habeat sanctitatis atque virtutis; et si ea quæ fœdior est minus habet, necesse est ut fœdissima quælibet aut nihil aut modicum habeat; et si ea quæ pulchrior est, ideo attentius adoratur, eo quod causa pulchritudinis amplius habet virtutis, jam non ejus sanctitas ex quadam religione, sed ex artificis venit operatione. Et si ea quæ minus pulchra est, vel ea quæ nihil habet pulchritudinis, adoratur, valde earum adoratores fallantur, cum videlicet res pulchritudine carentes adorare percensent. Si ergo omnes et pulchras et minus pulchras, et nil pulchritudinis habentes æqualiter adorare consequens est, justitia, quæ unicuique suum tribuit, de rebus auferatur necesse est. Nam cum pulchras adorant imagines, casu aliquo quo putant se aliquid sanctum adorare, fallantur; cum vero deformes adorant picturæ

ras, consulto falluntur, quippe cum res deformes pro sanctis rebus adorant. Sive igitur casu eas, sive consulto adorent, falluntur. Falluntur vere, et merito falluntur, qui cum Deus creator omnium se solum adorari censuerit, res quasdam sensu carentes adorare nituntur; et dum putant se in adorandis imaginibus quamdam sanctis exhibere venerationem, soli divinæ adorationi quamdam prorogant communionem. Quia igitur solus Deus adorandus sit, martyres vero vel quilibet sancti venerandi potius sint quam adorandi, et in hoc opere jam diximus, et egregii doctoris Hieronymi documentis approbandum est: qui dum contra Vigilantium quemdam hæreticum, qui martyrum reliquias nequaquam dicebat esse venerandas, scriberet, inter cætera ait: « Quis unquam, o insanum caput, martyres adoravit? » Si ergo secundum ejusdem sententiam martyres non adorantur, multo minus eorum imagines a fidelibus adorandæ sunt. Quod vero in libro Regnorum Saul legitur Samuelem suscitatum a Pythionissa adorasse (I Reg. xxviii), deprehendi potest, non Samuelis anima fuisse suscitata, sed quædam præstigiola diabolicæ fallaciæ imago regi Sauli apparuisse, sive in eo quod se adorari permiserit, quod utique vir sanctus facere non permetteret, sive etiam quia pessimo regi dixit, *Crastina tecum eris*, cum videlicet idem immanissimæ nequitiae rex non cum propheta moriens, sed cum diabolo futurus erat, qui quos in hoc sæculo ad mala opera perpetranda illicit, secum in futuro ad æternas pœnas trahit. Rex itaque immanis meriti audiens, in quo habitu esset excitatus, intellexit hunc esse Samuelem, quid intellexerit retulit, et quia non bene intellexit, contra Scripturam alium adoravit quam Dominum; et putans Samuelem, adoravit diabolum, ut fructum fallaciæ suæ haberet Satanæ. Hoc enim nititur ut adoretur quasi Deus. Si enim vere Samuel illi apparuisset, non utique vir justus permisisset adorari, qui prædicaverat Dominum solum esse adorandum. Et quomodo homo Dei, qui cum Abraham in refrigerio erat, dicebat ad virum pestilentiae dignum ardore gehennæ, *Cras tecum eris?* His duobus titulis subtilitatem fallaciæ suæ prodidit improvidus Satanæ, quia et adorari se permisit sub habitu et nomine Samuelis, quod puto Samuel non permetteret, et virum peccatis pressum, cum magna distantia peccatorum et justorum sit, cum Samuele justissimo futurum mentitus est; verum potest videri, si de Samuelis nomine taceatur, quia Saul cum diabolo futurus erat: ad eum eam transmigravit, quem adoravit, quanquam et a beato Augustino et ab aliis doctoribus diversa de hac re opinentur, et liber Ecclesiasticus ad laudem Samuelis referat, eo quod mortuus prophetarit. Jam vero illi, qui pene omnem fidei Christianæ prærogativam in imaginum adoratione sive cultu esse existimant, in-

terrogandi sunt, utrum ideo quilibet pauperes fidei suæ patiantur jacturam, eo quod census indigentia pressi non habeant facultatem qua suscipiant picturam? Si ergo inops quilibet ideo honorum meritum erit expers, quia rebus, quibus imagines adipiscatur, caret, locuples ideo auctioris meriti prærogativam subiet, eo quod rebus quibus picturæ emantur abundat; et si iste pro rebus, non pro meritis, aut pœnas aut præmia suscipiet, et ille pro indigentia non pro operibus judicabitur, imaginum adoratione magnam in Christiana religione arcem conscendet, et justitia, quæ merita cujuslibet, non res explorat, vires magna ex parte amittet. Quæ omnia dum nulla rerum consequentia approbari possint, restat ut imaginum cultus nullum in Christiana religione tenere credatur principatum.

CAPUT XXVIII.

Quod frustra suam synodum universalem nominant, quam tamen constat ab universali non fuisse aggregatam Ecclesia.

Inter cætera deliramenta quæ in eadem synodo vel gesta vel scripta dicuntur, hoc quoque non omnibus eorum deliramentis minus est, quod eandem synodum universalem nuncupant, cum neque universalis fidei inconcussam habeat puritatem, neque per universarum Ecclesiarum gesta constet auctoritatem. Sicut enim Ecclesia universalis est quæ Græco eloquio catholica dicitur, ita nimirum omne quidquid ab ejus unitate non discedit, catholicum nuncupari potest. Omnis enim doctrina Christiana vel quælibet constitutio sive traditio talis esse debet, ut universali conveniat Ecclesiae: quod nequaquam hæretici observaverunt, qui per diversas mundi partes aliquibus regionum partibus coarctati conventicula quædam statuerunt, quibus et se et quamplures [Hinc., plurimos] ab ecclesiasticæ unitatis consortio segregaverunt. Cum ergo duarum et trium provinciarum præsules in unum conveniunt, si antiquorum canonum institutione muniti aliquid prædicationis aut dogmatis statuunt [instituant], quod tamen ab antiquorum Patrum dogmatibus non discrepat, catholici cum est quod faciunt, et fortasse dici potest universale, quoniam quamvis non sit ab universi orbis præsulis actum, tamen ab universorum fide et traditione non discrepat: quod crebro factum in plerisque mundi partibus, quibusdam necessitatibus incumbentibus, scimus. Multa enim concilia gesta sunt, quorum institutionibus sancta munitur et corroboratur Ecclesia. Si vero duarum aut trium provinciarum præsules in unum convenientes nova quædam statuere cupientes, conventicula quædam faciunt, quia non cum universi orbis Ecclesia sentiunt, sed ab ea quædam ex parte dissentiunt, non est catholicum quod faciunt, et ideo universale nuncupari non potest. Omne quod ecclesiasticum est, catholicum est,

tiens verso propagatur. Nam multitudo unitatum vertendo in unum collecta, universitas efficitur. Sicut enim Ecclesia universalis est, etc. Non quod hoc ordine in libro suo legisset, sed ut instituto suo accommodaret, καὶ ἵνα τὸν πρῶτον hunc locum transcripsit

^a Sicut enim Ecclesia universalis est. Hincmarus verba quæ in fine capituli habentur, huc in principium transtulit, hoc modo: « In cujus voluminis quarto libro hæc de universali nomine scripta sunt. Universitas ab uno cognominatur, quod uno multo-

et omne quod catholicum est, universale est; omne autem quod universale est, profanis vocum novitatibus caret: omne igitur quod ecclesiasticum est, profanis vocum novitatibus caret. Nam si [Et si] hæc synodus vocum novitatibus careret, et antiquorum Patrum dogmatibus contenta esset, universalis dici poterat. Non autem antiquorum Patrum dogmatibus contenta est, non igitur universalis dici potest. Universitas namque ab uno cognominatur, quod uno multoties verso propagatur. Nam multitudo unitatum vertendo in unum collecta universitas efficitur. Universalem plane eandem synodum non cunctaremur profiteri, nisi eam universalis Ecclesiæ dogmatibus sentiremus refragari.

CAPUT XXIX.

• Sciat dominus apostolicus et Pater noster, et cuncta simul Romanorum Ecclesia, ut secundum quod continet epistola beatissimi Gregorii quam ad Serenum Massiliensem episcopum direxit: Permittimus imagines sanctorum quicumque eas formare voluerint, tam in ecclesia quam extra ecclesiam, propter amorem Dei et sanctorum ejus; adorare vero eas nequaquam cogimus qui noluerint; frangere vel destruere eas etiam si quis voluerit, non permittimus. Et quia sensum sanctissimi Gregorii sequi in hæc epistola universalem catholicam Ecclesiam Deo placitam indubitanter libere profitemur.

EXPLICIT FELICITER.

• Sciat dominus apostolicus. Hoc capitulum deest in vulgatis editionibus Parisiensi et Coloniensi. Desideratur quoque in Capitulari Adriani papæ apud Laurentium Surium, monachum Carthusianum, in editione Conciliorum. Severinus Binius in notis ad idem Capitulare, tom. III Concil. ait, integrum ex Gallia ad Gregorium XIII P. M. missum, se exhibere. Qui Galliarum locus, ubi terrarum, quis est? Bibliotheca cuius? Is qui misit, unde genus? ubi gentium? Hæc, Bini, adnotare par et æquum fuit, si tibi fidem apud omnes pariter Christianos reperire voluisti. Interim, quem emes qui tibi credat? Equidem illa sententia quæ hic legitur: « Adorare vero eas nequaquam cogimus, qui noluerint, » et totis istis quatuor libris a Carolo improbatur, et Gregorii papæ, cujus sententiam ait sequi, verbis ex diametro repugnat. Vide et plura. Scribit ad Serenum Massiliensem episcopum: « Et quidem zelum vos, ne quid manufactum adorari

possit, habuisse laudavimus, sed frangere easdem imagines non debuisse iudicamus. » Et ibidem, eadem epistola: « Et quidem quia eas adorare vetuisses, omnino laudamus; fregisse vero reprehendimus. » Et postea in ibidem: « Et si quis imagines facere voluerit, minime prohibe; adorare vero imagines omnimodis devita. » Quibus ex verbis sole meridiano clarius elucescit, aut spurium esse hoc capitulum atque a Romanis adulatoribus confictum, aut probam sententiam ab improbis editoribus depravatam, restituendumque, « nequaquam conhibemus, qui voluerint, » id est, eos vero qui adorare voluerint, nullo modo permittimus facere, non consentimus, non concedimus. Uno verbo, « nequaquam conhibemus, » est, adorare prohibemus, vetamus. De qua hujus verbi notione, vide quæ supra ad Præfat. adnotavimus.

APPENDIX

AD B. CAROLI MAGNI CAPITULARE DE IMAGINIBUS.

EPISTOLA ADRIANI PAPÆ
AD BEATUM CAROLUM REGEM
DE IMAGINIBUS.

Qua confutantur illi qui synodum Nicænam secundam oppugnarunt.

(Ex Mausl, ampl. conc. Collect.)

Domino excellentissimo filio nostroque spirituali compatri Carolo regi Francorum et Longobardorum ac patricio Romanorum, Adrianus papa.

Dominus ac Redemptor noster, qui provido suo consilio auctor est, dignatus est de cælis ex sinu Patris descendere. . . . Evangelium scientibus liquet quod voce Dominica sancto et omnium apostolorum principi Petro claves regni cælorum, et totius Ecclesiæ cura commissa est. Ipsi quippe dicitur: *Petre, amas me? Pasce oves meas* (Joan. xxi). Ipsi dicitur: *Ecce Satanas expetivit cribrare vos sicut triticum; et ego te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua: et quando conversus confirma fratres tuos* (Luc. xxii). Ipsi dicitur: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædi-*

ficabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prevalebunt adversus eam: et tibi dabo claves regni cælorum: et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in cælo: et quodcumque solveris super terram, solutum erit et in cælo (Matth. xvi). Ecce cura ei totius Ecclesiæ et principatus committitur. Et ipse vices suas vicariis suis pontificibus relinquere dignoscitur Ecclesiæ curam gerendi. Nam etiam claves regni cælestis accepit, et potestas ei ligandi et solvendi tribuitur. Unde fiducialiter freti existimus quod si vestra a Deo præfata regalis excellentia erga ejus sanctam catholicam et apostolicam Romanam Ecclesiam et nos, ut cœpit, usque in finem in amore et dilectione fideliter exstiterit, non solum eam ab omni peccati

macula abluens eripiet, sed etiam in hoc mundo super omnes barbaras gentes cum ea committentes suffragiis suis victorias tribuet immensas, insuper et regnum cœlorum sine fine. Præterea directum a vestra clementissima præcelsa regali potentia suscepimus fidelem familiarem vestrum, videlicet Engilbertum ablatem et ministrum capellæ, qui pene ab ipsis infantia rudimentis in palatio vestro enutritus est, et in omnibus consiliis vestris receptus, ut ideo sicut a vobis in omni familiaritate recipitur, ita et a nobis reciperetur et condecenter honoraretur. Unde pro nimio amore quem erga vestram mellifluam gerimus regalem excellentiam, sicut misistis cum nimio amore dulcedinis extimæ, eum suscipientes, prout voluit, et qualiter voluit, cum magna familiaritate nobis enarrantem, aure placabili et mente benigna eum suscepimus, et quasi vestra corporali excellentia nobis narrante, nostrum ei patientius credidimus consilium, ad profectum sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ et vestræ a Deo protectæ regalis potentæ exaltationem. Inter quæ edidit nobis capitulare adversum synodum quæ pro sacrarum imaginum erectione in Nicæa acta est. Unde pro vestra melliflua regali dilectione per unumquodque capitulum responsum reddidimus: non quemlibet, absit, hominem defendentes, sed olitanam traditionem sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ tenentes, præscam prædecessorum nostrorum sanctorum pontificum sequimur doctrinam, rectæ fidei traditionem modis omnibus vindicantes.

IN ACTIONE TERTIA.

In primo quidem capitulo ferebatur, in eo quod dicit: « Et in Spiritum sanctum Dominum ac vivificantem, ex Patre per Filium procedentem. »

Reprehensio. Quod Tarasius non recte sentiat, qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio, secundum Nicæni symboli fidem, sed ex Patre per Filium procedentem in suæ credulitatis lectione profiteatur.

Responsio. Hoc dogma Tarasius non per se explanavit, sed per doctrinam sanctorum Patrum confessus est: quorum capitula pro vestro nimio amore, quod [Pro quem. *Hard.*] erga vestram prærectissimam a Deo protectam regalem excellentiam gerimus, breviter exaramus: scilicet sancti Athanasii de apparitione Domini in carne (*In sermone de humana natura suscepta ab unigenito Verbo*), inter cætera. « Et propter hoc insufflat in facie apostolorum, dicens: *Accipite Spiritum sanctum* (*Joan. xx*), ut cognoscamus quia de plenitudine deitatis est qui datur Spiritus discipulis. *In Christo enim*, inquit, *habitat*, hoc est in carne ejus, *omnis plenitudo deitatis corporaliter* (*Coloss. ii*), sicut et evangelista Joannes dicit: *Nos omnes ex plenitudine ejus accepimus* (*Joan. i*). Corporali enim specie sicut columba apparuit Spiritus sanctus (*Luc. iii*), descendens et manens super eum. In nobis etenim primitiæ et pignus deitatis inhabitat, in Christo autem omnis plenitudo deitatis. Et ne quis arbitretur quia quasi non habens ipse accipiebat: ipse enim sibi desuper mittebat, sicut Deus, et ipse sibi deorsum suscipiebat, sicut homo. Ab ipso ergo in ipsum descendebat, ex deitate ejus in humanitatem ejus. » Et post plura: « Manifestum est quia per ipsum omnia fecit Pater, per ipsum ergo eum suscitavit, per ipsum eum sanctificavit, et per ipsum eum exaltavit, et per ipsum vitam dat. »

Item ejusdem sancti Athanasii de Virginitate, inter cætera: « Et in Spiritum sanctum, qui in Patre et Filio existens, qui a Patre emittitur, et per Filium datur. »

Item de Histor. eccles., lib. vii, Eusebii Cæsariensis, post plura: « Gregorii martyris et episcopi Neocæsareæ fides: Unus Deus Pater Verbi viventis, sapientiæ subsistentis, et virtutis suæ, et figuræ, perfectus perfecti genitor, Pater Filii unigeniti. Unus Dominus, solus ex solo Deo, figura et imago deitatis, Verbum perpetrans, sapientia comprehendens omnia,

et virtus qua tota creatura fieri potuit. Filius verus veri, et invisibilis ex invisibili, et incorruptibilis ex incorruptibili, et immortalis ex immortali, et sempiternus ex sempiterno. Unus Spiritus sanctus, ex Deo substantiam habens, et qui per Filium apparuit, imago Filii perfecti, perfecta viventium causa, sanctitas sanctificationis præstatrix, per quem Deus super omnia et in omnibus cognoscitur, et cætera. Et non solum historiographus iste hanc memorat sancti Gregorii fidem, sed et maximus prædicator sanctus Gregorius Nyssenus in sermone Græco mirifice atque splendide ea explanavit, qualiter, et a quibus eidem sancto Gregorio disposita atque ostensa et visa est.

Item sancti Hilarii ex lib. viii de Fide (*Lib. viii de Trinitate*), inter cætera: « Cum Spiritus sanctus, qui et Spiritus Christi et Spiritus Dei est, res naturæ esse demonstratur unius, quæro igitur quomodo non ex natura unum sunt? A Patre procedit Spiritus veritatis, a Filio mittitur, et a Filio accipit, sed omnia quæ habet Pater, et Filius. Et idcirco qui ab eo accipit, Dei Spiritus est, sed idem et Spiritus Christi est. » Et post pauca: « Est enim in nobis Spiritus Dei, sed et est in nobis Spiritus Christi, et cum Spiritus Christi inest, inest Spiritus Dei. Ita cum quod Dei est et Christi est, et cum quod Christi est Dei est, non potest aliud quid diversum Christus esse quam Deus est. Deus igitur Christus est, unum cum Deo Christus: et illud evangelicum: *Ego et Pater unum sumus*, etc. » (*Joan. x.*)

Item de epistola sancti Basilii ad Amphilochoium episcopum Iconii (*Lib. i de Spiritu sancto ad Amphilocho.*, 18), inter cætera: « Unum idem et Spiritum sanctum, et ipsum in unitate dictum per unum Filium uni Patri conjunctum, et per ipsum complens superlaudabilem et beatam Trinitatem. » Et post pauca: « Enimvero una Dei scientia est, ab uno Spiritu per unum Filium in uno Patre. » Et iterum: « Naturalis bonitas et secundum naturalem sanctificationem, et regalem dignitatem, ex Patre per Unigenitum in Spiritu pertransit, etc. »

Item sancti Ambrosii ex lib. i (cap. 3) de Spiritu sancto, inter cætera: « Vos autem baptizabimini Spiritu sancto. » Et post pauca: « Unitas ergo operationis, unitas prædicationis, que non potest separari. Quod si hoc loco separaretur Spiritus ab operatione Patris et Filii, quia dictum est, Ex Deo omnia, et, Per Filium omnia, ergo et ibi, quia Apostolus de Christo dixit. *Qui est super omnia Deus benedictus in sæcula* (*Rom. ix*), non solum cum creatoris omnibus, sed etiam Patri, quod dictu est nefas, prætulit; sed absit. Non enim inter omnia Pater, non inter plebem quamdam creaturarum suarum. Subter creatura omnis, supra divinitas Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Illa servit, hæc regnat; illa subjacet, ista dominatur, etc. »

Item sancti Gregorii Theologi de secundis epiphaniis (*Orat. in sancta lumina*), inter cætera: « Nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et unus Spiritus sanctus, in quo omnia. Hoc ipsum autem quod dicimus, Ex quo, et Per quem, et In quo, non naturam secamus, neque enim præpositionum syllabæ mutatae naturæ veritatem mutabunt, sed unius naturæ sui ejusque nominis proprietatem designat. Quod manifestissime indicatur ex eo quod rursus in unum revocatur ista ipsa diversitas; si quis tamen non transitorie apud ipsum Apostolum legat illud quod scriptum est, cum dixit: *Quia ex ipso, et per ipsum, et in ipso omnia* (*Rom. ix*), et addidit: *Ipsi gloria in sæcula sæculorum* (*Ibid.*). »

Item sancti Augustini ex sermone de Ascensione Domini inter plura: « Dedit in terra conspicuus, et proximus proximus Spiritum sanctum, insufflando in faciem eorum: et ab hac maxime charitate quæ in cœlis est, de cœlo misit Spiritum sanctum. Spiritum sanctum accipe in terra, et diligis fratrem; ac

cipe de caelo, et diligis Deum, quia et in terra quod accepisti de caelo est. In terra Christus dedit, sed de caelo est qui dedit. Ille enim dedit qui de caelo descendit, etc. »

Ejusdem sancti Augustini de Pentecoste, inter cætera : « Desinant nainque insipientes blandiri, nobisque dicere : Quid accepturi sumus, cum vobis accesserimus, cum jam nos baptismum Christi habere fateamini? Respondeamus eis : Habetis baptismum Christi, venite ut habeatis et Spiritum Christi. Timete quod scriptum est: *Quisquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (Rom. viii). Induistis Christum forma sacramenti, induite imitatione exempli. »

Et ejusdem sancti Augustini lib. iv (cap. 10) de Trinitate, inter cætera : « Nec possumus dicere quod Spiritus sanctus et a Filio non procedat : neque enim frustra idem Spiritus et Patris et Filii Spiritus dicitur. Neque video quid aliud significare voluerit, quod sufflans ait : *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx). Neque enim flatus ille corporeus, cum sensu corporaliter tangendi procedens ex corpore, substantia Spiritus sancti fuit : sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum. Quis enim demumtissimus dixerit, aliam fuisse Spiritum, quem sufflans dedit, et alium, quem post ascensionem suam misit? Unus enim Spiritus est, Spiritus Dei, Spiritus Patris et Filii, Spiritus sanctus qui operatur omnia in omnibus, etc. » (I Cor. xii.)

Item ejusdem sancti Augustini in lib. xv (cap. 26) de Trinitate, inter cætera : « De utroque autem procedere sic docetur, quia ipse Filius ait : *De Patre procedit* (Joan. xv). Et cum resurrexisset a mortuis, et apparuisset discipulis suis, *insufflavit et ait : Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx), ut etiam eum de se procedere ostenderet. *Et ipse est virtus, quæ de illo exibat*, sicut legitur in Evangelio, *et sanabat omnes*. » (Luc. vi.) Et post pauca : « Hoc significans Dominus Jesus, bis dedit Spiritum sanctum : semel in terra, propter dilectionem proximi ; et iterum de caelo, propter dilectionem Dei. »

Item de sententia sancti Cyrilli (*Anathematismo nono*) inter cætera : « Si quis eum, qui unus est, Dominum Jesum Christum glorificatum esse a Spiritu sancto tanquam aliena potentia, qua per eum operari posset adversus immundos spiritus, et per eum implere divina signa, et non magis proprium ejus esse Spiritum dicat, per quem signa operatus est, anathema sit, etc. »

Item ejusdem sancti Cyrilli ad Joannem Antiochenum, inter cætera : *Ne transferas terminos æternos, quos posuerunt patres tui* (Deut. xvi). Non enim erant ipsi loquentes, sed Spiritus Dei et Patris, qui procedit quidem ex ipso, non est autem a Filio alienus secundum essentiali rationem. Et ad hoc nos sanctorum, qui mysteria tradiderunt, dicta confirmant. In Actibus enim apostolorum scriptum est : *Venientes autem circa Mysiam, tentabant ire in Bithyniam, et non eos permisit Spiritus Jesu* (Act. xvi). Scribit etiam et venerabilis Paulus : *Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus*, etc. » (Rom. viii).

Item sancti Cyrilli de Spiritus cultura, ex libro primo, inter cætera : « Sicuti est Dei, et Patris, simul et Filii substantialiter, ex utroque, videlicet ex Patre per Filium, procedente Spiritu, et rellqua. »

Item ejusdem sancti Cyrilli ex libro acclamationis ad Theodosium imperatorem, inter cætera : « Itaque etsi dicitur ubicunque vivificare Pater, operatur hoc omnino per Filium [in] Spiritu sancto, etc. »

Item ex epistola encyclica sive synodica sancti Leonis papæ ad Flavianum archiepiscopum Con-

stantinopolitanum directa (*Epist. 12*), inter cætera : « Ileo et clausis ad discipulos januis introivit (Joan. xx), et flatu suo dabat Spiritum sanctum, et donato intelligentiæ lumine, sanctorum Scripturarum ocella pandebat, et reliqua. »

Item ex sermone ejusdem sancti Leonis præcipui doctoris de Pentecoste, inter cætera : « Omnes ergo, dilectissimi, qui in Dominum Jesum crediderant, infusum sibi habebant Spiritum sanctum, et remittendorum peccatorum etiam tunc apostoli acceperunt potestatem, cum post resurrectionem suam Dominus insufflavit, et dixit : *Accipite Spiritum sanctum; quorum remisistis peccata, remittantur eis : et quorum retinueritis, retenta sunt*, etc. » (Joan. xx.)

Unde et egregius prædicator atque mellifluus doctor sanctus Gregorius papa in sancti Evangelii homilia 26, inter cætera inquit : « *Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre* (Joan. xv). Si enim mitti solummodo incarnari deberet intelligi, sanctus procul dubio Spiritus nullo modo diceretur mitti, qui nequaquam incarnatus est. Sed ejus missio ipsa processio est, qua de Patre procedit et Filio. Sicut itaque Spiritus mitti dicitur, quia procedit, ita et Filius non incongrue mitti dicitur, quia generatur. *Hoc cum dixisset, et insufflavit, et dixit eis : Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx). Quærendum nobis est quid est quod Spiritum sanctum Dominus noster et semel dedit in terra consistens, et semel caelo prædens. »

Item ejusdem sancti Gregorii papæ ex libro xvii super Job, inter cætera : « De quo Joannes dicit : *Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. i). Ita etiam os dicitur, ac si oris nomine patenter diceretur Verbum, sicut nos quoque pro verbis linguam dicere solemus, ut cum Græcam vel Latinam linguam dicimus, Latina vel Græca verba monstremus. Os ergo Domini non immerito ipsum accipimus, per quem nobis omnia loquitur. Hinc est enim quod propheta ait : *Os enim Domini locutum est hæc*, etc. » (Isa. lviii.) Sed et sancta catholica et apostolica Ecclesia ab ipso sancto Gregorio papa ordinem missarum, solemnitatum, orationum suscipiens, plures nobis edidit orationes, ubi Spiritum sanctum per Dominum nostrum Jesum Christum infundi, atque illustrari, et confirmari nos suppliciter petere docuit. » Item sancti Sophronii, cujus orthodoxa dogmata in sancta sexta synodo venerantur, inter plurima : « Omnia enim per unigenitum Filium Pater in sancto fecit Spiritu, quæ ut sapienti providentia continet, ut Deus suis operibus prædens, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. II. — *Reprehensio*. Utrum Theodorus archiepiscopus Hierosolymorum recte sentiat, qui cum Patrem sine principio penitus et sempiternum se credere dixit, Filium, nescio sub qua ambage verborum, non aliud principium quam Patrem agnoscentem, et ex ipso subsistentiam habentem, professus sit.

Responsio. Iste Theodorus patriarcha Hierosolymorum, cum cæteris præcipuis patriarchis, videlicet Cosma Alexandrie, et Theodoro alio Antiochie, dudum prædecessori nostro sanctæ recordationis quondam Paulo papæ, miserunt propriam eorum recte fidei synodicam : in qua et de sacratissimis imaginibus subtili narratione, qualiter una cum nostra sancta catholica et apostolica universali Romana Ecclesia ipsi cæteri Orientales orthodoxi episcopi et Christianus populus sentiunt, et in earumdem sanctorum imaginum veneratione sincero mentis affectu ferventes in fide existunt, studuerunt intimandum. Quam synodicam in Latino interpretatam eloquio prædecessor noster quondam sanctissimus dominus Stephanus papa in suo concilio, quod et ipse pro sacris imaginibus una cum diversis episcopis in partibus Franciæ seu Italiæ fecit, suscipientes ac relegendes, placuerunt tam de diversis Francorum

[*Edit. Rom.*, sanctorum] Patrum testimoniis, quam de symbolo fidei, ubi facti sunt, dicentes : Si quis alium terminum fidei, sive symbolum, aut doctrinam habet præter quod traditum est a sanctis magis et universalibus sex synodis, et confirmatum est ab his sanctis Patribus qui in eis convenerunt, et non adorat imaginem sive figuram Domini nostri Jesu Christi, neque humanationem ejus constetur, sicut qui descendit et incarnatus est propter genus humanum, talem impium anathematizamus, et alienum extraneumque deputamus sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ; et cætera quæ longum est enarrari. Et idæo prædictus Theodorus archiepiscopus taliter professus est, sanctorum Patrum sequens doctrinam, id est sancti Hilarii Pictaviensis episcopi ex libro 1 contra hæresim Arianorum, inter cætera. « Ita vero natum esse, ut semper fuisse manifestum : sicque in eo non inascibilitatis exceptio, sed nativitatis æternitas, quia et nativitas auctorem habeat, neque careat æternitate divinitas, etc. » Item ejusdem sancti Hilarii ex libro xi de Fide, inter cætera : « A nobis bene intelligitur et creditur : nam ipsa sermonum enuntiatione cum natum confitemur, non tamen natum prædicamus. Neque enim idipsum est non natum atque nasci, quia illud ab altero, hoc vero a nemine est ; et aliud est sine auctore semper esse æternum, aliud quod Patri, id est auctori, est coæternum. Ubi enim Pater auctor est, ibi et nativitas est. At vero ubi auctor æternus est, ibi et nativitatis æternitas est. Quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab æterno auctore æterna nativitas est, etc. »

Item sancti Gregorii, qui et Theologi, in sermone de Epiphania (*Orat. in sancta lumina*, circa med.), inter cætera : « Pater ergo Pater est sine initio; non enim est aliud aliquid unde Pater est. Filius Filius est, sed non absque initio; de Patre enim est. Si vero temporale spectas initium, et ipse sine initio est. Creator namque est temporum, et non ipse initium sumit ex tempore. Spiritus sanctus vere Spiritus sanctus est, procedens quidem ex Patre, sed non et ipse Filius : non enim generatur, sed procedit, etc. »

Item ejusdem sancti Gregorii Theologi ex sermone de Natali Domini infra (post medium), etc. « Hoc est ipse Sermo Dei, qui est ante sæcula, qui est invisibilis, et incomprehensibilis, et incorporeus : qui est initium ab initio, qui est lux de luce, fons vitæ et immortalitatis, figura vera et expressa substantiæ Dei, signaculum veritatis, imago invisibilis Dei Patris, etc. »

Item ejusdem sancti Gregorii Theologi de Sermone pacifico secundo (*Orat. 2 de pace*, circa med.). « Ego autem deitatis principium introducens sine tempore, et indivise, et immense, quique principium honorifico, et quæ de principio, qualiter, etc. »

Item ejusdem sancti Gregorii Theologi de sermone apologetico infra (*Orat. de dogmat. et constit. pet.*, circa med.), etc. « Cujus enim erit Filius, si non origo sua referat ad Patrem. Ut sit ille qui genuit, et iste sit qui est ex illo progenitus. Origo enim Patris est, non exigui alicujus et indigni, sed deitatis et honoratis. Origo est [pro enim] Pater in Filio et in Spiritu sancto, intelligitur et sentitur in illo, vel ut in Filio Verbo, in hoc veluti Spiritu ab ipso procedente, etc. »

Item sancti Augustini de Genesi ad litteram, ex libro primo infra, etc. « Nam dicente Scriptura : *In principio fecit Deus cælum et terram* (Gen. 1), intelligimus autem [pro Patrem. *Har.*] in Dei nomine, et Filium in principii nomine, qui non Patri, sed per se ipso creatæ prinitus, ac potissimum spiritali crea-

* Hoc loco numerus capitum non coheret, sed interrumpitur : et certe ex ipsa responsione apparet aliam præcessisse reprehensionem, cui hic respondetur : reprehensionem vero hæc propositæ respondent

tura, et consequenter etiam universæ creature, principium est. Dicente autem Scriptura : *Et Spiritus Dei ferebatur super aquas* (*Ibid.*), completam commemorationem Trinitatis agnoscimus, (c.)

Item ejusdem sancti Augustini ex libro xxxviii super Joannem evangelistam, inter cætera : Filius enim Patris est Filius, et Pater utique Filii Pater est. Sed Deus de Deo Filius dicitur ; lumen de lumine Filius dicitur. Pater dicitur lumen, sed non de lumine ; dicitur Pater Deus, sed non de Deo. Si ergo Deus de Deo, lumen de lumine principium est, quanto facilius intelligitur principium lumen de quo lumen, et Deus de quo Deus? Videtur itaque absurdum, charissimi, ut dicamus Filium principium, et Patrem principium non dicamus? Sed quid agamus, nunquid duo erunt principia? Cavendum est hoc dicere. Quid ergo Pater principium, et Filius principium, quomodo non duo principia? quomodo dicimus Patrem Deum, Filium Deum, et tamen dicimus non duos deos. Nefas enim dicere duos deos. Nefas est enim dicere tres deos. Et post pauca : « In eo quod dicitur Spiritus Patris et Filii, non est quod dicam tres ; nisi et Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unum Deum, unum Omnipotentem : ergo unum principium, etc. »

Item ejusdem ex lib. vi (cap. 2) de sancta Trinitate, inter cætera : « Quomodo ergo Deus de Deo, lumen de lumine? Non enim simul ambo Deus de Deo, sed solus Filius de Deo, scilicet Patre : nec ambo simul lumen de lumine, sed solus Filius de lumine Patre, etc. »

Item sancti Sophronii archiepiscopi Hierosolymorum ex synodica ejus, quæ oblata est in sancta sexta synodo (*Act. 11*), inter cætera : « Credo igitur, beati, secundum quod a principio credidi, in unum Deum Patrem omnipotentem, sine principio penitus, et sempiternum, omnium visibilibus atque invisibilibus factorem. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, qui sempiternæ et impassibiliter ex ipso natus est Deo et Patre, et non aliud principium quam Patrem agnoscentem : sed nec aliunde quam ex Patre ipsam subsistentiam habet : lumen de lumine, consubstantiali, Deum verum de Deo vero, consempiternum [*Edit. Rom.*, sempiternum]. Et in unum Spiritum sanctum, qui sempiternæ a Deo Patre procedit, et lumen et Deum ipsum agnoscendum, etc. »

IN SEXTA ACTIONE.

CAP. III. — *Reprehensio*. Quod idem Tarasius non recte Spiritum sanctum contribulem Patri et Filio dixerit, cum sufficeret dicere coæternum, consubstantiali, ejusdemque essentia et nature.

* *Responsio*. Item ipse sanctus Sophronius : « Et quoniam perjuravit. Oportebat enim illi mentientem perjurare eum. Ex malorum electione melius erat utiliora eligere, etc. »

Item ex divo Augustino in præfatione in psalmum xxxi, inter cætera : « Debemus nulla opera proponere fidei, id est, ut ante fidem quisquam dicatur bene operatus. Ea enim ipsa opera quæ dicuntur ante fidem, quamvis videantur hominibus laudabilia, inania sunt : et ita mihi videntur esse, ut magnæ vires et cursus celerissimi præter viam. Nemo ergo computet bona opera sua ante fidem, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XV. — *Reprehensio*. Quod non propter eos scriptum sit qui imagines adorare contemnunt, sicut illi dicunt qui eas adorant, quod in psalmo legitur : *Quantum malignatus est inimicus in sanctis tuis?* (*Psal. LXXIII.*)

verba quæ habentur infra cap. 61. Item Sophronii episcopi Hierosolymitani usque ad finem cap. Videtur autem hic deesse capita undecim.

Responsio. Veraciter propter hæreticos hæc dixerunt, sicut beatus Augustinus in ejusdem psalmi explanatione inquit: « Quanta maligne operatus est inimicus in sanctis tuis, in his quæ sancta tua erant, id est in templo, in sacerdotio, in illis omnibus sacramentis quæ illo tempore fuerunt, etc. » Similiter et nunc ampliora mala inimici sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ malignantes adversus olitanam orthodoxamque traditionem pro sacris imaginibus, depositione ad nihilum redacti sunt.

Item sancti Gregorii Nazianzeni, qui et Theologi, in sermone de philosopho Irone (*Orat. in laudem Ironis*, circa med.), inter cætera: « Quomodo enim non gloriabantur? Quomodo enim non polluerunt templum sanctum superventionibus multimodis? Et in omnibus malis principabatur quidem vir impius et iniquus, et neque nomen Christianitatis circumferens, etc. »

IN ACTIONE QUINTA.

CAP. ITEM XV. — Reprehensio. Quod epistola, quam illi sancti Simeonis Stylitæ dicunt, missa ad Justinianum [Justinum] imperatorem, multum distet a divinis Scripturis sive sanctorum Patrum documentis, in eo quod ait prefato imperatori: « Pro quibus commemorantes referimus divinis vestris auribus; sive in eo quod idem imperator misericordia uti prohibuerit. »

Responsio. Sanctus quippe Ambrosius scribens ad Gratianum imperatorem librum orthodoxæ fidei, nunquid peccavit quia dixit ei, Sancte imperator? Et quid extra dixit iste, scribens ad Christianissimum Justinianum [Justinum] imperatorem pro zelo fidei suæ, divinis auribus, exprimens? Et ideo divinis auribus, quia per divinos sermones audivit, et fideliter atque orthodoxe eos observat, recte divinas aures, videlicet auditum divinum habere monstratur. De misericordia vero uti prohibente, non ita est, sed petens morari neque ad modicum, sed fieri decentem vindictam sanctus ille poposcit: nam non sine misericordia, ut superius fati sunt, verum etiam tantum amorem erga imagines sanctorum habere videbatur, ut impios illos anathematis jacularet ictibus. Quod agnatum habere vestram a Deo inspiratam excellentiam magnopere credimus, ubi sanctus Gregorius in Dialogis suis meminit de beato Bonifacio, qualiter miserum illum, qui cum simia veniens cymbala percussit, sermone suo cum inerore ad mortem jaculavit. Unde et post pauca sanctus Gregorius (Lib. 1, c. 9), inquit: « Metuenda ergo tanto est ira justorum, quanto et constat quia in eorum cordibus ille præsens est qui ad inferendam ultionem, quam voluerit, invalidus non est. »

Item idem ipse sanctus Gregorius in explanationem beati Job (Lib. xxxiv, c. 10), ubi dum de fortibus sanctæ Ecclesiæ prædicatoribus tractaret, adjunxit: « Unde ad prophetam de bonis doctoribus Dominus dicit: *Devorabunt et subjicient lapidibus fundæ* (Zach. ix). Sancti quippe doctores, qui ad virtutem et alios instruunt, hostes devorant, dum eos intra corpus suum per vim conversionis immutant. Fortes ex illa Ecclesia viri prodeunt, quibus quasi lapideis ictibus iniquorum corda tundantur. Unde et Goliath immanissimus saxo fundæ moritur (*I Reg. xvii*), quia angulari sanctæ Ecclesiæ lapide diabolica celsitudo superatur. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XVII. — Reprehensio. De eo quod omnibus hæreticis Samaritanos deteriores, et Samaritanis eos deteriores dicunt qui imagines destruunt, cum parentes eorum secundum eorum opinionem omnibus hæreticis deteriores fuerint, qui utriusque imagines destruxerunt.

Responsio. Et in his mellifluis doctor beatus Gregorius Theologus in sermone de Natali Domini, inter cætera, inquit: « Offenderis carne; hoc et Judei. Si et Samaritanum vocabis, et ut reliqua

A sileam, non credis deitati; hoc neque dæmones, O et Judæis infidelior tu, et dæmonibus deterior, etc. »

Item ex edicto Justiniani imperatoris inter cætera: « Sed neque Theodorus Mopsuestenus, qui et Judæos et Hellinas [*Id est Græcos, H.;* *id est gentiles et paganos, H.*] superavit in sua impietate, etc. » Item sancti Gregorii papæ in explanatione beati Job, de libro xiv, inter cætera: « *Sicut qui mel multum comedit, non est ei bonum: sic qui scrutator est majestatis, opprimitur a gloria* (Prov. xxv), et infra: « Gloria invisibilis conditoris, quæ moderate inquisita nos erigit, ultra vires perscrutata premit. Unde et hæretici, quanto de sublimi intelligentia amplius repleti ambiunt, tanto amplius inanescunt. Immoderatis namque auribus cognitionis supernæ scientiam quo plus appetunt, plus amittunt. At contra ii qui in sancta Ecclesia veraciter sunt humiles et veraciter docti, norunt de secretis cælestibus et quædam considerata intelligere, et quædam non intellecta venerari: ut et quæ intelligunt veneranter teneant, et quæ necdum intelligunt humiliter expectent. Quam præsumptionis audaciam bene prædicator egregius refrenat, dicens: *Non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem.* » (Rom. xii.)

Et ideo prædecessores eorum plus quam oportet sapere se extollentes, et novitate imponere molientes, hæretici deteriores effecti, ad nihilum redacti sunt.

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XVIII. — Reprehensio. Quod nulla Evangelii lectio tradat Jesum ad Abagarum imaginem missis, ut illi dicunt.

Responsio. Prædecessor noster sanctæ recordationis dominus Stephanus quondam sanctissimus papa, in suprascripto concilio præsidens, inter plurima veridica testimonia per semetipsum asserens, docuit ita: « Sed nec illud est prætereundum quod relatione fidelium de partibus Orientis advenientium sæpe cognovimus. In quibus licet Evangelium silet, tamen nequaquam in omnibus incredibile fidei meritum, et hoc affirmante de ipso evangelista: *Multa quidem et alia signa fecit Jesus, quæ non sunt scripta in libro hoc* (Joan. xx). Denique fertur ab asserentibus (Euseb. lib. 1, c. 13) quod Redemptor humani generis, appropinquante die passionis, cuidam regi Edessensæ civitatis, desideranti corporaliter illum cernere, et ut persecutiones Judæorum fugeret ad illum convocare, ut auditas miraculorum opiniones, et sanitarum curationes illi et populo suo impertiret, respondisset: Quod si faciem meam corporaliter cernere cupis, en tibi vultus mei speciem transformatam in linteo dirigo, per quam et desiderii tui fervorem refrigeres, et quod de me audisti, impossibile nequaquam fieri existimes. Postquam tamen complevero ea quæ de me scripta sunt, dirigam tibi unum de discipulis meis, qui tibi et populo tuo sanitates impertiat, et ad suffraganiam fidei vos perducatur, etc. »

Item ex synodica trium patriarcharum, videlicet Cosmæ Alexandriæ, Theodori Antiochiæ, et Theodori Hierosolymæ, quæ in prædicto concilio relecta, ab omnibus fideliter honorata venerabiliter suscepta est: ubi post multa sanctorum Patrum testimonia, Theodorus patriarcha Hierosolymorum inquit: « Restat mihi tempus enarrandi de Abagaro Edesseno, et alia aut similia sanctorum Patrum, quæ et vos melius cognoscitis. Persevera, sanctissime Pater, persevera in eadem bona fide, corroboratus super petram fidei, sicut deiloqua vox affata est apostolum Petrum: *Tu es Petrus, et super hanc petram edificabo Ecclesiam meam; et portæ inferi non prevalebunt adversus eam* (Matth. xvi). Vere non prevalebunt ei in sæculum sæculi. Cognitum facimus tibi sanctissimo domino ego humilis Theodorus patriarcha

Hierosolymorum, et hi qui nobiscum sunt, Cosmas patriarcha Alexandriae, et Theodorus patriarcha Antiochia: idipsam intelligimus et credimus, sicut et vestræ sanctitati patet, etc.)

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XIX. — *Reprehensio.* Quod nec illud ad hanc pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est: *Quoniam non est jam propheta, et nos non cognoscet amplius (Psalm. LXXIII).*

Responsio. Pro hæreticis illis, qui in pseudosyllogo sub Constantino quondam hæretico imperatore gloriantes se aliquid sapere et intelligere, nescientes talia, ipsi psalmice dixerunt. Coæquantes eos Judæis, de quibus beatus Augustinus in eodem psalmo explanavit, dicens: « Ecce isti Judæi, qui se dicunt non agnosci adhuc; » et post pauca: « Jam signa tua non vides, jam non est propheta, et dicis: Et nos non cognoscet adhuc, quia vos non agnoscitis adhuc. Jam non est propheta, et nos non cognoscet adhuc: usquequo Deus, exprobravit inimicus? » Similiter et ipsi hæretici: usquequo princeps eorum, videlicet Constantinus hæresiarcha, exprobratus est, non intellexerunt, et ideo redacti sunt ad nihilum.

IN ACTIONE SEXTA.

CAP. XX. — *Reprehensio.* Quomodo intelligendum est quod in Canticis canticorum scribitur: *Ostende mihi, faciem tuam: auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est, et facies tua speciosa (Cant. II);* quod quidem capitulum illi impudentissime ad imaginum visionem protulerunt.

Responsio. Recte illud protulerunt, quia visio sacrarum imaginum ad speciosam formam Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi secundum carnem, sanctæque ejus genitricis, et sanctorum pertinet. In personæ enim Christi et Ecclesie diversa sanctorum Patrum opuscula in Cantica canticorum explanata sunt: et si, quomodo intelligendum est, scire velint, sancti Epiphanius episcopi Cypri proferimus expositionem, in qua inter multa diversa inquit: « *Ostende mihi faciem tuam, et auditam fac mihi vocem tuam;* hoc est, per legem et prophetas non mihi loquaris, sed temetipsum totum mihi demonstra: sicut et Moyses tali desiderio comprehensus, fiducia-liter dicebat ad Deum: *Ostende mihi teipsum, ut te videam (Exod. xxxv).* Sed tunc equidem dixit Moysi: *Nullus videbit faciem meam, et vivet.* Sponsæ autem suæ volens semetipsum ostendere, incarnatus ei se induto corpore demonstravit, per virtutis modum, per sustentationem et innocentiam, tradens ei pietatis aspectum. Ostendit igitur ei faciem suam conceptum in Dei genitrice virgine (*Matth. v*), et audire eam fecit vocem suam, cum doceret in Oliveti monte discipulos, et rursus dum per eos in universum orbem terrarum prædicationis dogmata destinasset. *Quoniam vox tua suavis, et facies tua speciosa (Cant. II).* Vox ejus vere suavis est, quæ dicit: *Venite, benedicti Patris mei,* etc. (*Matth. xxv*). Vox tua suavis, hoc est quæ cæcos videre fecit, cum diceret: *Secundum fidem vestram fiat vobis (Matth. ix).* Vox tua suavis, id est dicendo: *Venite ad me omnes qui laboratis,* etc. (*Matth. xi*). Vox tua suavis est dicens paralytico: *Surge, tolle grabatum tuum, et ambula (Marc. ii).* Vox suavis est, dicens: *Confide, fili, remittuntur peccata tua (Matth. ix).* Vox tua suavis est, dicens: *Confide, filia, fides tua te salvam fecit; vade in pace (Luc. vii).* Et alia plura quæ per ordinem exarare longum est.

IN ACTIONE SEXTA.

In tomo primo.

CAP. XXI. — *Reprehensio.* Quod non ad adorandas imagines pertineat quod scriptum: *Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam.*

Responsio. Si sic intelligunt, quod creavit Deus hominem ad imaginem et ad similitudinem suam (*Gen. i*), quia propter adorandas imagines explanavit hoc

Tarasius patriarcha, de intellectu habere nihil quippiam videntur, ut scriptum est, et intelligere non poterant. Tarasius namque patriarcha dum concilio hæreticorum renueret, et exprobraret quod in eorum obscuritate contra sacramrum imaginum stabilitatem dicere ausi sunt: « Quatenus propriæ manus opus plasmator Deus videns perire, etc. Idcirco hoc dixit sensu, quoniam quidem terræ: imaginem Dei honoratur, etc. » Et post pauca: « Imaginum facturæ, et deliberatione vacua sævissime gloriari per eos facta, et variis sermonibus eorum mentem consuetes, Ecclesiam Dei ut errantem judicant, etc. »

Nam creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam. Beatus Augustinus in lib. v, ex eo quod in Genesi sexto die factum legitur, inter cætera inquit: « Et modo attendite: in pœna sua constitutus est homo, et quantum valent reliquæ imaginis Dei, quæ in illo remanserunt. Obtrivit ipsam imaginem per peccatum, et ipsa reformatur per gratiam, per quæ [*Edit. Rom., quæ per*] libidinem obsolefacta est. Quomodo enim nummus, si confricetur ad terram, perdit imaginem imperatoris, sic mens hominis, si confricetur libidinibus terrenis, amittit imaginem Dei. Venit autem monetarius Christus, qui repercutiat nummos. Et quomodo repercutit nummos? Donando peccata ex gratia: et ostendet tibi, quia Deus quærit imaginem suam. Nam quando illi de tributo Cæsaris dictum est: *Licet tributum dare Cæsari (Matth. xxii; Marc. xii)?* Tentabant enim eum, ut si diceret, Non detur, calumniarentur illi per exactores tributi: Ecce qui docet ut non demus tributum; si autem deceret, Detur: Ecce qui maledixit Jerusalem: fecit illam tributariam. Quid ergo ipse dixit, et quid admonuit? *Quid me tentatis, hypocritæ? Afferte mihi nummum: et obtulerunt illi. Et ait: Cæsar habet imaginem et inscriptionem? Responderunt: Cæsaris. Tunc ait: Reddite ergo Cæsari quæ Cæsaris sunt, et Deo quæ Dei sunt (Ibid.);* id est, si Cæsar quærit imaginem in nummo, Deus non quærit imaginem in homine? etc. » Item sancti Severiani Gabalanensis episcopi de homilia quæ in sabbato dicta est, *Ad imaginem et similitudinem (Gen. viii),* inter cætera: « Et sicut nos, si non adest imperator, honoramus imaginem imperatoris, sic et creatura et non videns invisibilem qui ad imaginem factus est honorabat, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XXII. — *Reprehensio.* Quomodo intelligendum sit quod scriptum est: *Abraham adoravit populum terræ filios Heth (Gen. xxiii),* sive quod Moyses Jetro legitur adorasse: quibus exemplis ii qui propter adorandas imagines synodos faciunt, suum errorem fulcire affectant: et quia nec Jacob Pharaonem, nec Daniel Nabuchodonosor regem, ut illi dicunt, uspiam leguntur adorasse.

Responsio. Beatus Augustinus in psalmo XLVI nos docuit, dicens: « Dominus Deus noster fidem, in qua vivimus per libros suos [*Edit. Rom., sanctos*], Scripturas sanctas, multipliciter nobis varieque diffundit, sacramenta quidem verborum varians, fidem tamen unam commutans. Una enim eademque res ideo multis modis dicitur, ut modus ipse dicendi propter fastidium varietur, sed propter concordiam una fides teneatur, etc. » Item ejusdem beati Augustini de filio Abraham ducto ad sacrificium, inter cætera: « Duo illi servi dimissi, et non perducti ad locum sacrificii, Judæos significabant: asina illa nescio quid Judæorum significabat. Nolite mirari, quia toties una res potest multis modis significari, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXIII. — *Reprehensio.* Quod non ad adorationem imaginum pertineat, nec in nostris codicibus, qui ex Hebraica veritate translati sunt, invenitur quod illi in sua synodo dicunt: « Jacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Joseph, oscula

tus est cum lacrymis, et propriis oculis imposuit. »

Responsio. Sancti Gregorii Theologi de sermone pifico tertio (*Orat. 2 de pace*), inter cætera : « Pax amica, quæ ab omnibus quidem laudatur bonum, a paucis vero conservatum, ubi aliquando reliquisti nos tantam jam tempus, et quando reverteris ad nos? Et præsentem amplector, et recedentem invocabo multis lamentationibus et lacrymis, quibus neque Jacob Joseph illum patriarcham a fratribus venditum (*Gen. xxxvi*), a bestia autem raptum, ut sperabat : « neque David Jonatham suum amicum, aut filium Abessalon postmodum : quorum unus visceribus paternis laceratus. Fera rapuit, clamabat, Joseph, fera pessima et immansueta : et pueri vestem tabefactam appositam, sicuti pueri carnes osculabatur, etc. » Unde et in multorum Patrum opusculis de diversis historiis asserta leguntur. In libro enim tertio sancti Ambrosii ad Gratianum imperatorem (*Cap. 5*) ita inter cætera invenitur : « Neque ad præjudicium trahas quia non moritur Gabriel, non moritur Raphael, non moritur Uriel. » Ecce et in nostris codicibus, qui ex Hebraica veritate translati sunt, nequaquam invenitur Uriel scriptum.

Item in ejusdem sancti Ambrosii libro secundo de Spiritu sancto (*Cap. 7*), inter cætera : « Esdra nos docuit, dicens in tertio libro. » Similiter nec in nostris codicibus, qui ex Hebraica veritate translati sunt, susceptus est tertius liber Esdræ, nisi tantummodo duo. Sed et sanctus Gregorius egregius papa in epistola sua Theoclastæ patriciæ missa (*Lib. ix, epistola 39*), inter cætera inquit : « Quantæ autem virtutis præcursor nostri Redemptoris fuit, novimus, qui per sacram eloquium non solum plus quam propheta, sed etiam angelus vocatur; sed tamen, sicut mortis ejus historia testatur, post mortem a persecutoribus corpus ejus incensum est. » Et nos legimus in sancto Evangelio (*Matth. xiv*), corpus ejusdem sancti Joannis Baptistæ a discipulis suis sepulchrum esse : et peccator Gregorius dicit per historiam, ejusdem sancti Joannis Baptistæ corpus incensum esse. Et ideo, ut diximus, sanctorum dicta nequaquam respuunt, quia sacram totam divinam Scripturam quis aliquando comprehendere valebit?

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXIV. — Reprehensio. De eo quod indocte et inordinate dicunt : « Si calumniaris me quoniam ut Deum adoro lignum crucis, cur non calumniaris Jacob adorantem summitatem virgæ Joseph? » Sed manifestum est quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Joseph, sicut et nos per crucem Christum.

Responsio. Ipsam namque virgam, videlicet sceptrum, fideliter atque pulchre in typo crucis explanavit beatus Augustinus in psalmo xxxvii, inter cætera dicens : « Imo jam in nomine Christi evenire gaudeamus. Jam tenentes sceptrum subduntur ligno crucis : jam fit quod prædictum est : *Adorabunt eum omnes reges terræ; omnes gentes servient illi* (*Psal. lxxi*). Jam in frontibus regum pretiosius est signum crucis quam gemma diadematis. »

IN EADEM ACTIONE.

Et repetitum [repetitum] est in actione septima.

CAP. XXV. — Reprehensio. Non pertinere ad imaginum adorationem, ut illi dicunt, quod scriptum est : *Jacob Pharaonem benedixit.*

Responsio. Semper benedicere non docet sancta Scriptura : *Benedicite, et nolite maledicere* (*Rom. xii*). Item : *Benedicite omnia opera Domini Domino* (*Daniel iii*), docemur : et rursus prostrati in oratione spiritaliter ante Sancta sanctorum psalmifice dicimus : *Benedicat nos Deus noster, benedicat nos Deus, et metuant eum omnes fines terræ.* Quapropter si de divinæ Scripturæ benedictionibus exarare volumus, antequam sermo, ut opinamur, chartæ ces-

• Locus obscurus.

antur. Tamen unum vobis sancti Augustini addimus testimonium de ipso Jacob luctante cum angelo, ubi inter cætera inquit : *Non dimittam te, nisi benedixeris mihi* (*Psal. lxxvi*). Quia per carnem nos prius benedixit Dominus, norunt fideles, quid accipiunt, quia per carnem benedicuntur : sciunt quia non essent benedicti, nisi caro illa crucifixæ daretur pro sæculi vitæ.

IN ACTIONE QUINTA.

CAP. XXVI. — Reprehensio. Quod vana sit speculorum qui salutem suam in imaginibus ponunt, dicentes : « Sicut Israeliticus populus serpentis ænei inspectione servatus est, sic nos sanctorum effigies aspicientes salvabimur. »

Responsio. Antea jam hoc in predictis sacris conciliis prædecessorum meorum sanctissimorum pontificum explanatum est, dicentibus etiam hoc sanctissimis Patribus. Addendum est ad incredulorum satisfactionem et directionem Francicam, quid Deus famulo suo Moysi præceperit, diceas : in libro enim Numeri ita legitur contra pestem quæ eis irruerat : *Fac serpentem, et pone eum pro signo : qui percussus aspexerit eum, vivet. Fecit ergo Moyses serpentem æneum, et posuit pro signo : quem cum percussus aspicerent, sanabantur* (*Num. xxi*). O insania frementium contra fidem et religionem Christianam, ut asserat non colere aut venerari imagines, in quibus figuræ sunt Salvatoris, ejus genitricis, vel sanctorum, quorum virtute subsistit orbis, atque politur humanum genus salutem. Ænei serpentis inspectione credimus Israeliticum populum a calamitate injecta liberari, Christi Dei nostri et sanctorum effigies aspicientes atque venerantes dubitamus salvari? Absit talium nefariæ temeritatis cedere amentitiæ : Patrum prisca sequamur traditiones, et ab eorum doctrina nulla declinemus ratione. Possumus enim ita tenentes, quemadmodum nostri prædecessores atque patres, eorum plenam gratiam obtinere.

Item beati Augustini de eo quod apparuit Deus, de virga et manu colorata, et aqua in sanguinem versa : « *Sicut Moyses exaltavit serpentem in eremo, ita exaltari oportet Filium hominis, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam* (*Joan. iii*); hoc est, quicumque percussus fuerit a serpentibus peccatorum, Christum intueatur, et habebit sanitatem in remissionem peccatorum. »

Item ejusdem sancti Augustini super Joannem evangelistam de eodem sermone homilia (*Tract. xii*), inter cætera : « Interim modo fratres, ut a peccato sanemur, Christum crucifixum intueamur : quia *sicut Moyses, inquit, exaltavit serpentem in eremo, usque in eo ubi dicit : Sed habeat vitam æternam*; » et post pauca : « *Hic autem ait : Ut habeat vitam æternam.* Hoc enim interest inter figuram sive imaginem, et rem ipsam : figura præstabat vitam temporalem, res ipsa, cujus illa figura erat, præstabat vitam æternam, et cætera. »

Item ejusdem sancti Augustini libro tertio de Trinitate (*cap. 10*), inter cætera : « Nam sicut unctio lapidis Christum in carne, in qua unctus est oleo exultationis præ participibus suis, ita virga Moysis conversa in serpentem, ipsum Christum factum obedientem usque ad mortem crucis. Unde ait : *Sicut exaltavit Moyses serpentem in eremo, sic oportet exaltari Filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam* (*Joan. iii*). Sicut intuentes illum serpentem exaltatam in eremo, serpentum morsibus non peribant. Velus enim homo noster conflixus est cruci cum illo. Per serpentem enim mors intelligitur, quæ facta est a serpente in paradiso, modo locutionis per efficientem id quod efficitur demonstrante. Ergo virga in serpentem, Christus in mortem, et serpens rursus in virgam, Christus in resurrectionem, totus cum corpore suo, quod est Ecclesia, etc. »

Item sancti Severiani episcopi Gabalensis in

sermone sanctæ crucis, inter cætera : « Putas non erat justum dici : Si quis vestrum morsus fuerit, respiciat in cælum sursum ad Deum, et salvabitur ? Ut enim et attendi cælo relinquat, non potuit dicere : Si quis morsus fuerit, aspiciat lucernam luminis, et salvabitur ? aut aspiciat ad mensam propositionis sanctorum panum, et salvabitur ? aut ad altare, aut ad velum, aut in arcam, aut in imaginem cherubim, aut in propitiatorium ? Sed nihil horum ad medium adduxit legislator magnus, sed solam sedit crucis imaginem, et hanc per maledictum serpentem. Dic mihi ut fidelis famulus : Quod interdiciis, facis ? quod abrenuntias, ædificas ? Qui dicis, Non facias sculptile, et fusilem sculpis serpentem ? Sed illam quidem legem posui, ut materias abscindam impietatis, et populum hunc eriam omni idolorum cultura : nunc autem effundo serpentem, ut præfiguram imagine Salvatoris dispensationem, præplannans cursum apostolorum, etc. »

IN ACTIONE QUINTA.

Et repletum est in quarta.

CAP. XXVII. — *Reprehensio.* Importuna et deliramento plena dictio Leouis Phocææ episcopi, qui in eo quod ad imaginum adorationem conversus est, sibi versiculum Psalmistæ accommodat, dicentis : *Convertisti planctum meum in gaudium mihi ; concidisti saccum meum, et circumdedisti me lætitia (Psal. xix).*

Responsio. Omni homini Christiano licet cum Psalmista orare, ut quando a tenebris in lucem per gratiam venerit Christi, juste dicat : *Convertisti planctum meum in gaudium mihi (Ibid.) ;* quia quando erutus est ab hæresi, tunc scissus est saccus ejus. Quando vero rectæ fidei cognovit veritatem, tunc ab orthodoxis sanctæ catholicæ Ecclesiæ circumdatus est lætitia. De hoc ipso sanctus Augustinus in ejusdem psalmi explanatione (in principio) similiter inquit : « Concidisti lamentum [velamentum] peccatorum meorum, tristitiam mortalitatis meæ, et cinxisti me stola prima, immortalis lætitia. » Et iterum : « Ut non plangat, sed cantet tibi, non humilitas, sed gloria mea : quia jam ex humilitate exaltasti me, et non compungar conscientia peccati, timore mortis, timore judicii, et cætera. »

IN ACTIONE SEXTA.

In tomis primi fine.

CAP. XXVIII. — *Reprehensio.* Quod non pertineat ad imaginum adorationem contententes illud quod Psalmographus cecinit : *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa in corde, et corde locuti sunt mala (Psal. xi).*

Responsio. Non ita est, ut illi contempserint quod Psalmographus cecinit : *Vana locuti sunt, etc. ;* sed contententes deliramenta hæreticorum in perversa facie ipsorum, cum Psalmographo cecinerunt de illis : *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum, et quod sequitur.* Beati Augustini in ejusdem psalmi explanatione, inter cætera : « Veritas una est, qua illustrantur animæ sanctæ. Sed quoniam multæ sunt animæ, in ipsis multæ veritates dici possunt, sicut ab una facie multæ in speculis imagines apparent. » Et post pauca : « Superbi hypocritæ significantur, in sermone suo spem ponentes ad decipiendos homines, sed Deo non subditi. »

IN ACTIONE SECUNDA.

CAP. XXIX. — *Reprehensio.* Quomodo intelligendum est quod Psalmographus cecinit : *Misericordia et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax complexæ sunt se (Psal. LXXXIV) ;* quod temere aut adulatorie a Joanne presbytero et legato Orientalium in participatione beati papæ Adriani et Tarasii dicitur esse completum.

Responsio. Recte dictum est, quia Deus misertus est Ecclesiæ Constantinopolitane, et obviavit verita-

ti sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, quæ semper justitiam tenuit, ut scriptum est :

Justitiæ sedes, fidei domus, aula pudoris.

Quam justitiam, fidem atque pudorem, ut confessus est, ecclesia Constantinopolitana amplectens, quando ab errore conversa est, fecit pacem : quia tantummodo ipsa sola sedes Constantinopolitana resistebat oltantæ orthodoxæ fidei. Nam sedes Alexandria, seu Antiochena et Hierosolymitana semper nobiscum tenuerunt priscam traditionem, scilicet orthodoxam fidem, ut apud nos synodica earum pro sacram imaginum stabilitate habere monstratur. Beati Augustini in ejusdem psalmi explanatione inter cætera : « Quia justitia et pax se osculantur, non litigant. Tu quare litigas cum justitia ? Ecce justitia dicit tibi : Ne fureris, et non audis : Ne adulteres, et non vis audire : Non facias alteri quod tu pati non vis : Non dicas alteri quod tibi dici non vis ; inimicus es amicæ meæ, dicit tibi pax, quid me quæris ? Amica sum justitiæ. Quemcunque invenero inimicum amicæ meæ, non ad illum accedo. Vis ergo venire ad pacem ? fac justitiam. Ideo alius psalmus dicit tibi : *Declina a malo et fac bonum (Psal. xxxvi),* hoc est ama justitiam ; et cum declinaveris a malo, et feceris bonum, quære pacem, et sequere eam, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XXX. — *Reprehensio.* Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est *Exaltate Dominum Deum nostrum ; et adorare scabellum pedum ejus, quoniam sanctum est (Psal. xcvi).*

Responsio. Beati Augustini in ejusdem psalmi explanatione (circa med.) ubi inter cætera inquit : « Timeo non adorare scabellum pedum Domini mei quia psalmus mihi dicit : *Adorate scabellum pedum ejus (Ibid.) ;* » et post pauca : « Convertio me ad Christum, quia ipsum quæro hic, et invenio quomodo sine impietate adoretur terra, sine impietate adoretur scabellum pedum ejus. Suscepit enim de terra terram, quia caro de terra est, et de carne Mariæ carnem accepit. Et quia in ipsa carne hic ambulavit, et ipsam carnem nobis manducandam ad salutem dedit : nemo autem illam carnem manducat, nisi prius adoraverit ; inventum est quemadmodum adoretur tale scabellum Domini, et non solum non peccemus adorando, sed peccemus non adorando. » Et post pauca. « Ideo et terram quamlibet, cum te inclinas atque prosternis, non quasi terram intuearis, sed illum sanctum, cujus pedum scabellum est quod adoras ; propter ipsum enim adoras. Ideo et hic subjecti : *Adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctum est (Ibid.).* Quis sanctus est, in cujus honore adoras scabellum pedum ejus ? etc. »

IN EADEM ACTIONE.

D CAP. XXXI. — *Reprehensio.* Quod nec de eo imaginum adoratio astrui possit, ut illi putant, quod scriptum est : *Adorate in monte sancto ejus (Ibid.).*

Responsio. Beati Augustini in ejusdem psalmi expositione (circa finem), inter cætera : « Hæretici non adorant in isto monte, quia mons iste implevit universam faciem terræ. Hæserunt in parte, et totum amiserunt. Si agnoscant Ecclesiam catholicam, adorabunt in isto monte nobiscum. Etenim lapis ille, qui præcisus de monte sine manibus, jam videmus quantum creverit, et quantas regiones terræ occupaverit, et usque ad quas gentes pervenerit. » Et post pauca : « Videmus contracta ab illo lapide omnia regna terræ (Daniel. ii). Quæ erant omnia regna terræ ? Regna idolorum, regna dæmoniorum fracta sunt. Regnabat Saturnus in multis hominibus ; ubi est regnum ejus ? Regnabat Mercurius in multis hominibus ; ubi est regnum ejus ? Fractum est, redacti sunt illi in regnum Christi, in quibus ille regnabat. »

Et post pauca : « Natus est ergo de monte sine manibus lapis ille ; crevit, et crescendo fregit omnia regna terrarum. Factus est autem mons magnus, et implevit universam faciem terræ. Hæc est Ecclesia catholica, cui vos communicare gaudete : illi autem qui non ei communicant, qui præter ipsum montem adorant et laudant Deum, non exaudiuntur ad vitam æternam, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXXII. — *Reprehensio.* Quod non propter illos qui imaginum adorationem spernunt, ut illi delirant, per prophetam dicitur : *Declinantes ad obligationem adducet Dominus cum operantibus iniquitatem (Psal. CXXIV).*

Responsio. De hæreticis dixerunt : Sicut beatus Augustinus in eodem psalmo (circa finem) explanavit, inter cætera : « id est, quorum facta imitati sunt : quia eorum præsentis lætitiæ amaverunt, et futura supplicia non crediderunt. » Et post pauca : « Ergo quia Christus Filius Dei pax est, ideo venit colligere suos et secernere ab iniquis. Quibus iniquis ? Qui oderunt Jerusalem, qui oderunt pacem, qui volunt conscendere unitatem, qui non credunt paci, etc. »

IN ACTIONE QUINTA.

CAP. XXXIII. — *Reprehensio.* Absurdissime et incaute contra eos qui imagines adorare contemnunt, ab his qui eas adorant prolatum est testimonium sancti Evangelii : *Nemo accendit lucernam, et ponit eam sub modio (Luc. xi).*

Responsio. Valde nimis atque pulchre contra eos qui imagines contemnunt, dixerunt poni lucernam sub modio, quia lucerna fides nostra est, videlicet sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ, de qua fide sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus super sanctum Evangelium secundum Lucam explanatione (Lib. vii, c. 11) inter cætera testatur dicens : « *Nemo lucernam accendit, et in abscondito ponit, neque sub modio, sed super candelabrum (Luc. xi).* Ergo quia in superioribus Ecclesiam Synagogæ prætulit, hortatur nos ut fidem potius nostram ad Ecclesiam transferamus. Lucerna enim fides est, juxta quod scriptum est, *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine (Psal. CXVIII).* Verbum enim Dei fides nostra est, verbum Dei lux est (Joan. i), lucerna est fides. » Et post pauca : « Nemo ergo fidem sub lege constituat. Lex enim intra mensuram est, ultra mensuram gratia. Lex obumbrat, gratia clarificat ; et ideo nemo fidem suam intra mensuram legis includat, sed ad Ecclesiam conferat, in qua septiformis Spiritus relucet gratia, quam princeps ille sacerdotum fulgore supernæ Divinitatis illuminat, ne eam legis umbra restinguat. » Item sancti Joannis Chrysostomi de interpretatione Evangelii secundum Mattheum (Homil. 15, post medium), inter cætera : « Ego enim vero accendi, inquit, lumen : esse vero ardentem, vestræ fiat celeritatis : non propter vos solum, sed et propter eos qui futuri sunt, hujus splendore lætificari, et ad virtutem deduci, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XXXIV. — *Reprehensio.* Quod non ita intelligenda sit sententia beati Athanasii Alexandrinæ urbis episcopi ut illi eam intelligendam putant qui hanc ad adorationem imaginum accommodare nituntur.

Responsio. Multæ quippe sententiæ beati Athanasii in eadem feruntur synodo, et qualem ex ipsis singulatim sententiam dixerint, minime in hoc capitulari exaraverunt : sed sicut in sacris conciliis prædictorum nostrorum prædecessorum sanctissimorum pontificum ejusdem sancti Athanasii sententiæ inter cætera scriptæ sunt, fideliter proferimus. Interrogatio Antiochi ad sanctum Athanasium pro imaginibus : « Cum lex et prophetæ dicant : Statuas et similitudines non adorabitis, quomodo vos facitis imagines et adoratis eas ? » Respondit : « Non sicut deos

imagines adoramus nos fideles : absit, pagani : sed tantummodo affectu et charitate nostræ anime ad vultum faciei imaginis apparentis. Unde multoties vultu deserto [deleto], sicut lignum purum atque commune, eam quæ dudum fuerat imago comburimus. Sicut enim Jacob approximans morti summitatem virgæ Joseph adoravit, non virgam honorificans, sed qui eam tenebat (Genes. XLVII, juxta LXX), sic et fideles non pro aliquo alio modo imagines adoramus, nisi pro desiderio effigie declarati ; » et alia plura similia, ut sequitur.

IN ACTIONE SEXTA.

CAP. XXXV. — *Reprehensio.* Quod non ad adorationem imaginum pertineat testimonium quod de sexta synodo protulerunt.

Responsio. Idcirco testimonium de sancta sexta synodo protulerunt ut clarifice ostenderent quod jam quando sancta sexta synodus acta est, a priscis temporibus sacras imagines et historias pictas venerabantur. Unde ipsa sancta sexta synodus fideliter per canones orthodoxe statuens, ita constituit dicens : « In quibusdam venerabilium imaginum picturis, agnus digito præcursoris monstratus designatur, qui in signum relictus est gratiæ. » Et post pauca (Cap. 81) : « Secundum humanam figuram et in imaginibus a nunc pro veteri agno retitulari decernimus, etc. » Unde et beatus Augustinus in psalmo XCIII explanavit : « Si autem non adoras in Christo ista terrena, quamvis de illis similitudo quædam data est ad significandos sanctos, de quacunque creatura ducta fuerit similitudo, tu intellige similitudinem creaturæ, et adora artificem creaturæ, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XXXVI. — *Reprehensio.* Quod nunquam ab apostolis exemplis aut verbis, ut illi garrunt, imagines adorare institutum sit.

Responsio. Sanctus Dionysius Areopagita, qui et episcopus Atheniensis valde nimirum laudatus est a sancto Gregorio papa, confirmante eum antiquum Patrem et doctorem esse. Iste sub temporibus apostolorum fuit, et in Actibus apostolorum monstratur (Act. XVII). Unde et a predictis sanctissimis prædecessoribus nostris pontificibus in sacris conciliis eorum, ejus confirmata sunt veridica testimonia pro sacrarum imaginum veneratione, inter cætera : « Amplectentes ista ex epistola sancti Dionysii episcopi Atheniensis, quæ directæ est ad sanctum Joannem evangelistam. » Et infra : « Quid mirabile, si Christus verax, et discipulos iniqui de civitatibus ejiciunt ? ipsi digne sibi judicantes, et de sacro scelerati interdicitur recedentes ? In veritate et manifeste [interdicti et recedentes ? In veritate manifeste] imagines sunt visibilia invisibilibus. Nec enim in sæculis supervenientibus culpabilis erit ex ejus justitia respectus Dei [auctor erit Deus justarum a se separationum, sed qui sese a Deo separant. (Cælestis hierarch. cap. 4). »

Item ejusdem de cælesti Militia : « Prædicta enim incorporea agmina diversis coloribus effiguntur, et compositionibus [agmina materialibus figuris et comp.] varios per colores tradidit, quatenus tacite nosmetipsos per sacratissimas [pro captu nostro per sacrat.] effigies ad simplices et incorporeales piamente transeamus. Etenim impossibile est nostra mente ad incorpoream illam pertingere cælestis militiæ imitationem visionemque nisi per elementorum poterimus per visibilem ad invisibilem pulcherrimamque attingere effigiem, et visibiles odoriferasque imagines rationali traditione invisibiles præfulgi, etc. [nisi proportionata sibi materiali utatur manuuctione, visibiles formas, et sensibiles odores habens, ut imagines invisibilis pulchritudinis, et intellectualis diffusionis.] »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXXVII. — *Reprehensio.* Quod non ad adora-

tionem imaginum pertineat, ut ulli asserunt, sententia beati Cyrilli in expositione Evangelii secundum Matthæum.

Responsio. Sanctus Cyrillus Alexandrinus et sanctus Gregorius Nyssenus uno tenore in historia Abrahamæ pro sacrarum imaginum veneratione dixerunt : Nam in sacris conciliis prædictorum nostrorum sanctissimorum pontificum ita fertur de sermone sancti Cyrilli Alexandrini episcopi. « Quomodo imaginem si quis designatam iucundam respexerit, mirabitur quidem regis figuram, et quæ in illa apparet : hanc et ejus noscens conscriptionem pariter cernens delectabitur, ut ipsum regem aspiat, etc. »

IN ACTIONE SEXTA.

CAP. XXXVIII. — Reprehensio. Quod magnæ sit temeritatis ingentisque absurditatis, sæpe memoratas imagines corpori et sanguini Dominico æquiparare velle.

Responsio. Non æquiparaverunt, sed magis scripturaliter dixerunt : Nullus enim aliquando tubarum spiritus, sanctorum apostolorum aut probabilius Patrum nostrorum, quæ sine sanguine nostram libationem, quæ ad memoriam passionis Christi Dei nostri et omnis ejus dispensationis facta, dixit imaginem corporis ejus, nec susceperunt a Domino sic dicere aut confiteri, sed audiunt dicentem eum evangelicæ : *Nisi comederitis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non intrabitis in regnum cælorum* (Joan. vi). Et alia plurima ex Domini doctrina et beati Pauli apostoli (I Cor. xi), quæ exarare noluimus, quia in eadem per ordinem scribitur synodo : nam æquiparare, ut dicunt Iconoclastæ hæretici in eorum pseudosyllogo, venerandas imagines corpori et sanguini Dominico, insensibiliter æquiparaverunt.

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXXIX. — Reprehensio. Quod præsumptive et indocte eas Tarasius cum complicibus suis sacratis vasibus æquiparare non formidet.

Responsio. Pro hoc in synodo dictum est a Tarasio patriarcha Constantinopolitano : Quia et sacra diversa vasa habentes, hæc osculamur et amplectimur, et sanctificationem quamdam accipere ab iis speramus, eo quod hæretici in eorum pseudosyllogo oblatrantes delirabant, neque orationem sacram sanctificantem eam, ut ex hoc ad sanctam a communi transferatur, sed manere communem et iahnoratam, sicut eam operatus est pictor. Nos vero in his fideliter et veraciter dicimus et probamus, quia usus sanctæ nostræ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ fuit et est, quando sacre imagines vel historiæ pinguntur, prius sacro chrismate unguuntur, et tunc a fidelibus venerantur : instar facientes, ut locutus est Dominus ad Moysen dicens : *Faciesque unctionis oleum sanctum unguentum, compositum opere unguentarii, et unges ex eo tabernaculum testimonii, et arcam testamenti, mensamque cum vasis suis, candelabrum et utensilia ejus, altaria thymiamatis et holocausti, et universam suppellectilem, quæ ad cultum eorum pertinet : sanctificabisque omnia, et erunt sancta sanctorum : qui tetigerit ea, sanctificabitur* (Exod. xxx).

IN ACTIONE SEXTA.

In tomo secundo Epiphanius legit.

CAP. XL. — Reprehensio. Quod non ad eorum parentem pertineat, sicut illi dicunt : *Disperdat Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam* (Psal. xi).

Responsio. Bene prophetice dixerunt, cum Psalmista canentes, sicut beatus Augustinus in eodem explanavit psalmo, dicens : « *Disperdat Dominus universa labia dolosa, etc.* (Ibid.) *Universa dixit, quis se exceptum putet? sicut Apostolus dicit : In*

A omnem animam hominis operantis malum, Judææ primum et Græci. Et linguam superbam (Rom. ii). »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XLI. — Reprehensio. Quod non in eorum parentibus, ut illi dicunt, impletum sit quod scriptum est : *Inimici defecerunt fraxem in finem, et civitates eorum destruxerunt.*

Responsio. Hunc versum semper cum prophetæ prophetici psalmice dixerunt. Unde et beatus Augustinus in eodem psalmo explanavit, dicens (Post principium) : « *Inimici defecerunt fraxem in finem : non pluraliter inimici, sed singulariter hujus inimici. Cujus autem inimici, nisi diaboli fraxem defecerunt? Hæ autem intelliguntur diversæ opiniones erroris.* » Et post pauca : « *Et civitates destruxerunt.* Civitates autem istæ sunt in quibus diabolus regnat, ubi dolosa et fraudulenta concilia tanquam curiæ locum obtinent, et cætera. » Et ideo adimpletum est in ipsis hæreticis, quando sacras imagines temerantes procaciter deposuerunt.

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XLII. — Reprehensio. Quomodo intelligendum est : *Domine, in civitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges* (Psal. LXXII), quod quidem capitulum, sicut et cætera, illi aliter quam dictum sit intelligunt.

Responsio. Pro divitibus hujus mundi in errore existentibus, atque et aliis modis intelligitur. Nam et ipse sanctus Joannes Chrysostomus (*Orat. quod Veteris et Novi Testamenti unus sit legislator, etc.*), ubi se ostendit picturam sacrarum imaginum diligere, explanavit, dicens : « *Ego et cætera infusam dilexi imaginem pietate repletam. Vidi enim angelum in imagine persequentem multitudinem barbarorum, et Davidem vere dicentem : Domine, in civitate tua imaginum eorum ad nihilum rediges* (Psal. LXXII). » Ecce lucidissime ostendit pater quomodo intelligendum est.

Item sancti Athanasii de interpretatione psalmodum, inter cætera : « *Civitas enim Domini, quæ sursum Jerusalem : imago autem eorum, terrestriis.* Quod enim dicit, tale est : Quoniam terrestris, inquit, induti sunt imaginem, et non cælestis, propter hoc ad nihilum redigentur. Audient enim illo tempore : *Nescio vos* (Math. xxv), ut pote non indutos eadem Domini imagine, etc. »

Item sancti Augustini in ejusdem psalmi explanatione (Circa med.), inter cætera : « *Quicumque ista non habetis, non cupiatis; quicumque habetis, non in eis præsumatis. Ecce dixi vobis : non dico : Damnami, quia habetis; sed damnami, si de talibus præsumatis, si de talibus infemini, si propter talia magni vobis videamini, si propter talia pauperes non agnoscat, si generis humani conditionem communem propter excellentem vanitatem obliviscamini. Tunc enim Deus necesse est retribuatur in novissimo, et in civitate sua imaginem talium ad nihilum redigat.* »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XLIII. — Reprehensio. Quod non, ut illi gloriantur, propter illos dictum est qui imagines adorant : *Quoniam non derelinquet Dominus virgam peccatorum super sortem justorum, ut non extendant justi ad iniquitatem manus suas* (Psal. cxxiv).

Responsio. Recte cum propheta dixerunt : quia virga peccatorum hæretici sunt, et sors justorum orthodoxi, quemadmodum sanctus Augustinus in eodem psalmo explanavit, dicens : « *Sentitur ad tempus virga peccatorum super sortem justorum, sed non ibi relinquitur : non erit in æternum. Veniet tempus, quando Christus in claritate sua apparet, congreget ante se omnes gentes, et dividat eas, sicut dividit pastor hædos ab ovis. Oves ponet ad dexteram, hædos ad sinistram, etc.* » (Math. xxv.)

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XLIV. — Reprehensio. De eo quod Joannes presbyter, Theodosio abbate monasterii sancti Andreae, recitante verba Joannis Chrysostomi, et dicente: Vidi angelum in imagine persequentem bar. arorum multitudinem, dixit: Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est, quoniam angelus Domini percussit centum octoginta quinque millia Assyriorum in una nocte (IV Reg. xix), in circuitu Jerusalem exercitantium?

Responsio. Jam superius vobis exaravimus propter quod sanctus Joannes Chrysostomus protulit ipsum aspectum, sed ipsa varia multitudo unde fuisset transiit. Idcirco Joannes presbyter ex proprio arbitrio dixit, secundum divinam Scripturam existimans esse, quando angelus Domini percussit centum octoginta quinque millia Assyriorum in una nocte, in circuitu Jerusalem exercitantium? Nam utrum sic esset, an non, minime confirmavit, sed interrogative taliter memoravit.

IN EADEM ACTIONE

CAP. XLV. — Reprehensio. Dementissimum et ratione carens dictum Joannis presbyteri Orientalium, in eo quod ait quoniam non a sistente imperatore imago ejus honoratur: non enim inhonoratur: quatenus et nunc dominatore omnium Jesu Christo visibiliter nobis non apparente (invisibilis enim est carnalibus nostris oculis, sicut enim Deus, ubique adest), honorandam ejus imaginem, sicuti et in imperatore, Pater sensit.

Responsio. Non ex se hæc dixit Joannes presbyter Orientalium, sed de libro sancti Anastasii episcopi Theopoleos, qui in eadem synodo lectus est, et ideo dixit: Ostendit Pater quod non assistente imperatore imago ejus honoratur, non enim inhonoratur, et quod sequitur, ut supra.

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XLVI. — Reprehensio. De eo quod Joannes presbyter et legatus Orientalium incaute imaginum adorationem stabilire nitens, dixisse legitur: Erexit Jacob titulum Deo, quatenus et benedixit cum.

Responsio. In similitudine hoc dixit, quia cum evigilasset, tunc ille erexit titulum lapideum in loco quo locutus fuerat ei Deus, libans super eum libamina, et effundens oleum, vocansque nomen loci Bethel (Gen. xxxv). Et ideo plures similitudines interpretationum habere videtur. De libro beati Augustini, de Tractatu Esau et Jacob: « Inteligit, inquit, sanctitas vestra; multis enim modis significatur una res, id est Ecclesia. » Et post pauca: « Quia una res multis modis significatur, quæ nihil horum est per evidentiam, omnia est per figuram, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XLVII. — Reprehensio. Quam absurde agunt qui ad confirmandas imagines exemplum divinæ legis proferunt, dicentes propitiatorium, et duos cherubim aureos, et arcam testamenti, præcipiente Domino, Moysen fecisse.

Responsio. Jam superius mitissime exaravimus qualiter prædecessores nostri sanctissimi pontificis ad confirmandas imagines divinæ legis exemplum in eorum posuerunt sacris conciliis. Unde sanctus Gregorius Theologus in sermone de Pascha (Orat. 2 de Pascha, ante medium), inter cætera ait: « Et qui loquebatur ante ipsum ad Moysen, tunc cum de istis legem daret, Vide enim, inquit, omnia facies secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte (Exod. xxv), adumbratione quadam descriptionem invisibilium ostendens esse visibilia: et suadeor nihil horum sine causa, neque irrationabiliter hoc humi repens ordinatum esse, nec quod indignum esset et Dei constitutionibus et Moysis ministerio, etc. »

A Item beati Augustini de libro Exodi inter cætera: « Facta credimus, quemadmodum facta legimus, et tamen ipsa facta umbras fuisse futurorum apostolica doctrina cognoscimus. Putamus ergo specialiter [spiritualiter] esse investiganda quæ facta sunt, facta tamen esse negare non possumus, etc. »

CAP. XLVIII. — Reprehensio. Quod non parvi sit piaculi Scripturas sanctas aliter intelligere quam intelligendæ sunt, et ad hos sensus usurpatis accommodare quos illæ non continent: sicut in erronea synodo, quæ in Nicæa regnante Constantino mediante Irene matre ejus, residente Tarasio Constantinopolitano neophyto episcopo, gesta est.

Responsio. Hæc subjectæ reprehensiones non ex synodo, sed de sensu tractæ sunt libri beati Augustini de eo quod apparuit Deus Moysi, ad finem ejusdem libri, ubi ita explanatum est. Omnia ergo futuri populi signa sunt et mysteria de Domino nostro Jesu Christo, et si qua alia sunt in libris veteribus sacramenta, sive illa intelligamus, sive non intelligamus, quærentem desiderant, non reprehendentem. Petamus ergo, quæramus et pulsemus, ut aperiantur nobis. Illis futura prædicta sunt sacramenta, nos præsentia videmus in Ecclesia.

CAP. XLIX. — Reprehensio. Quæ sit differentia imaginis et similitudinis, sive æqualitatis.

Responsio. Quis de fidelibus ignorare se putat aliquando, quæ sit imago, aut similitudo, vel æqualitas? In sancta vero catholica et apostolica Ecclesia humilibus datur gratia. Nam differentia mathematicorum exterioris arte disciplinæ fideles conservare despiciunt, beato Ambrosio dicente in libro primo de Fide (cap. 3), ubi inter cætera inquit: « Dicendum est nobis quod scriptum est: Cavete ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem seductionem, secundum traditionem hominum, et secundum elementa hujus mundi, et non secundum Deum (Coloss. ii). Onnem enim vim venenorum suorum in dialectica disputatione constituunt, quæ philosophorum sententia definitur, non astruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica complacuit Deo salvum facere populum suum. Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis. »

CAP. L. — Reprehensio. Quod contra beati Gregorii instituta sit imagines adorare seu frangere, et quia Vetus et Novum Testamentum, et pene omnes præcipui doctores Ecclesiæ consentiunt beato Gregorio in non adorandis imaginibus, nec ut aliquid præter Deum omnipotentem adorare debeamus, in multis locis confirmat sanctus Gregorius papa.

Responsio. Nequaquam sacras contempsit imagines aliquando, sed magis constantissime observavit, et eorum veneras est figuras. Illud autem quod pene omnes præcipui doctores Ecclesiæ consentiunt beato Gregorio, irrationabile fuit scribere, quia sanctus Gregorius ad prædecessores suos Patres atque præcipuos doctores sanctæ catholicæ Ecclesiæ obediens et consentiens fuit. Nam illi beatus Gregorius in hoc existentes mundo nescierunt, nisi solus ille qui quos præscivit et prædestinavit, etc. Nam qualiter sanctos prædecessores suos veneratus sit, proferimus epistolam ejusdem sancti Gregorii (Lib. vii, epist. 7) ad Eulogium patriarcham Alexandinum directam, ubi inter cætera: « Præterea de Eudoxii hæretici persona, de cuius errore in Latina lingua nihil reperi, mihi a vestra beatitudine largissime gaudeo satisfactum. Virorum quippe fortissimorum Basilii, Gregorii atque Epiphaniî testimoniis protulistis, et manifeste preemptum cognoscimus eum in quem heroes nostri tot jacula dederunt, etc. » De veneratione vero sacrarum imaginum, sicut in cæteris epistolis suis sanctus Gregorius docuit, ita et in epistola sua ad Januarii episcopum Calaritanum (Lib. vii, ind. 2,

epist. 5), quæ sic incipit : « Judæi de civitate vestra huc venientes questi nobis sunt quod synagogam eorum, quæ Calatis [Caralis] sita est, Petrus qui ex eorum superstitione ad Christianæ fidei cultum Deo volente perductus est, adhibitis sibi quibusdam indisziplinatis, sequenti die baptismatis sui, hoc est Dominico, in ipsa festivitate Paschali, cum gravi scandalo sine vestra occupaverit voluntate, atque imaginem illic genitricis Dei Dominique nostri, et venerandam crucem, vel birrum album, quo de fonte surgens indutus fuerat, posuisset. » Et post pauca : « Considerantes hæc de re vestre voluntatis intentum ac magis iudicium, his hortamur affatibus ut, sublata exinde cum ea qua dignum est veneratione imagine atque cruce, debeatis quod violenter ablatum est reformare. » Et post pauca : « Ne ergo superscriptus Petrus, vel alii qui ei in hac indisziplinatis pravitate præbuere solatium sive consensum, hoc zelo fidei se fecisse respondeant, ut per hoc quasi eis necessitas fieret convertendi, admonendi sunt; atque scire debent quia hæc circa eos temperantia magis utendum est, ut trahatur ab eis velle non reniti, non ut adducantur inviti, quia scriptum est : *Voluntarie sacrificabo tibi, etc.* » (Psal. LIII.) Ecce sanctus Gregorius non est ausus contradicere tali fidei pro sacris imaginibus, sed magis eam confirmavit, ubi dixit : « Non adducantur inviti. »

CAP. LI. — *Reprehensio.* Quod contra Dominicæ vocis imperium faciunt hi qui parentes eorum anathematizant : et si secundum eorum opinionem prædecessores eorum hæretici fuerint, isti ab hæreticis geniti, docti et consecrati sunt ; sive de non iudicandis his qui de sæculo recesserunt, vel quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare censuerint.

Responsio. Isti qui hoc ex sensu scripserunt, vel ad magnisonum Ezechielem prophetam attendere debebant, dicentem : *Vivo ego, dicit Dominus, si erit vobis ultra parabola hæc in proverbium in Israel. Ecce omnes animæ meæ sunt : ut anima patris, ita et anima filii mea est. Anima quæ peccaverit, ipsa morietur.* Et infra : *Et cum averterit se impius ab impietate sua quam operatus est, et fecerit iudicium et justitiam, ipse animam suam liberavit.* Et post plura : *Nolo mortem impij, sed ut revertatur impius a via sua et vivat. Convertimini a viis vestris pessimis, et quare moriemini, domus Israel? Tu itaque, fili hominis, dic ad filios populi tui : Justitia justus non liberabit eum, in quacunque die peccaverit : et impietas impij non nocebit ei, in quacunque die conversus fuerit ab impietate sua, etc.* (Ezech. XVIII et XXXIII.) Nam, ut sanctus Gregorius in Dialogis suis meminit (Lib. III, c. 31), Ermigildo regi ab Ariana hæresi ad fidem catholicam converso, quid nocuit pater suus Arianus Livigildus Wisigothorum rex? Prorsus credimus quia nihil, sed magis cum in perditionem animæ suæ ipse pater ejus Arianus pro vera et orthodoxa fide eum occidi fecit, constantissimus Dei confessor et martyr effectus est : pater vero ejus Arianus in ignem æternum pro Ariana fide sua deductus est. Et quid potuit fidelem filium suum in quocunque lædere capitulo? Tunc namque gaudet sancta catholica et apostolica Ecclesia quando inimicos suos, videlicet hæreticos, videt in vera confessione ad eam reverti, Domino dicente : *Gaudium erit super uno peccatore, etc.* (Luc. XV.) Et si de uno gaudium sit, quanto magis de tot millium hominum reversione? quis audebit de fidelibus tandem aliquando resistere? Item ex sancto Augustino in psalmo LXXXIV, inter cætera dicitur (Post principium) : « Peccata parentum non pertinent ad filios, quæ faciunt parentes jam natis filiis. Jam enim filii nati ad se pertinent, et parentes ad se pertinent. Itaque illi qui nati sunt, si tenuerint vias parentum suorum malas, necesse est

portent et merita ipsorum. Si autem mutaverint se, et non fuerint imitati parentes malos, incipiunt habere meritum suum, non meritum parentum suorum. Usque adeo autem non tibi obest peccatum patris tui, si te mutaveris, ut nec ipsi patri tuo obsit, si se mutaverit, etc. »

CAP. LII. — *Reprehensio.* Quod inutiliter et incaute Græci Ecclesiam catholicam anathematizare conati sunt in eorum synodo, eo quod imagines non adoret : cum atque prius debuerint omnino scrutari, quid uniuscujusque partis Ecclesia de hæc causa sentire vellet.

Responsio. Illi non anathematizaverunt catholicam Ecclesiam, sed magis ad eam reversi, anathematizaverunt pseudosyllogum illum una cum complicitibus ejus hæreticis, qui sacras imagines in sancta Ecclesia a priscis temporibus constitutas, inverecunde et incaute non solum deposuerunt, sed insuper incenderunt. Et ideo secundum traditionem sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ alii ipsa reversi hæresi, specialiter eam contemnentes anathematizaverunt. Item ex epistola sancti Gregorii ad Eusebium archiepiscopum Thessalonicensem directa (Lib. VII, ind. 2, epist. 8) : « Hortamur, ut cum omni vivacitate ac sollicitudine fraternitatis hæc vestra rimari cura non desinat, et si ab hac eos insontes pravitate repererit, scandalum de filiorum suorum mentibus habitatorum satisfactione removeat, atque inter omnes hæreses specialiter Severum ac Nestorium anathematizet, etc. » Sic et isti fecerunt, de propria eorum hæresi revertentes.

CAP. LIII. — *Reprehensio.* Quia mulier in synodo docere non debet, sicut Irene in eorum synodo fecisse legitur.

Responsio. In ipsis enim exordiis Christianorum, cum ad fidem converteretur imperator Constantinus, mater sua Helena Augusta ad eum cum duodecim scribis et Phariseis, ac magistris et principibus Judæorum in urbem venit Romam et ipsa una cum filio suo Constantino Augusto concilium Judæos cum Christianis facere censuerunt. In quo præsidens sanctus papa Silvester cum pluribus sanctissimis episcopis, in ampliorem statum dilatantes Christianorum fidem, tam per sacram Scripturam quamque per miracula, Domino protegente, victores effecti sunt. Sed et sanctus Leo papa egregius doctor, pro sacrosancto quarto concilio ad Pulcheriam Augustam emisit epistolas suas. Unde et ipsa per senetipsam in sancta quarta synodo sedit, una cum fidelissimo Marciano imperatore. Item ex libro sancti Augustini, de eo quod in Genesi sexto die factum legitur, inter cætera : « Produxit terra herbam pabuli et ligna fructifera : producunt et homines in Ecclesia opera misericordiæ : post ipsa opera, quæ etiam Domino exhibita sunt, cum esset in carne, non solum a viris, sicut fuit Zachæus, sed etiam a mulieribus quæ ei ministrabant de substantia sua, etc. »

CAP. LIV. — *Reprehensio.* Quod non ideo adorandæ sunt imagines quod per eas, ut illi dicunt, nonnulla signa demonstrata fuisse videntur, cum tamen non omnes res adorentur per quas vel in quibus miracula apparent.

Responsio. Jam superius exaravimus pro adorandis imaginibus, qualiter in eorum explanaverit definitione, demonstrantes eis osculum et honorabilem salutationem reddere, nequaquam secundum fidem nostram veram culturam, quæ decet solam divinam naturam. Ex libro sancti Augustini in psalmum LXXVI (Post medium), inter cætera : « Tu vere magnus Deus faciens mirabilia in corpore, in anima solus faciens. » Et post pauca : « Fecit et Moyses, sed non solus, fecit et Elias, fecit et Eliseus, fecerunt et apostoli, sed nullus eorum solus. Illi cum facerent, tu cum eis ; tu quando fecisti, illi non tecum. Non enim tecum fuerunt cum fecisti,

quando et ipsos tu fecisti. Tu es Deus, qui facia mirabilia solus, etc. »

CAP. LV. — *Reprehensio*. De eo quod apocryphas et omni derisione dignas nœnias suis locutionibus iuterposuerunt.

Responsio. Ad derisionem et opprobrium hæreticorum, qui pseudosyllogum illum fecerunt, eorum apocryphas nœnias, quas deliraverunt, in medium deduxerunt, demonstrantes eis qualem errorem conabatur in sanctam catholicam et apostolicam introducere Ecclesiam. Et idcirco qui ex ipsa reversi sunt hæresi, cum propheta caneabant pro ipsis hæreticis: *Inimici defecerunt frameæ in finem, etc. (Psal. ix.)* alia plura. Item sancti Gregorii Theologi de sermone in Epiphaniis (*Oratione in sancta lumina*), inter cætera: « Accedamus ad lucem, et efficiamur etiam ipsi lux participatione lucis æternæ. » Et post pauca: « Nunquid tale aliquid in mysteriis suis habent paganorum delira commenta, et mysteria obscura, adinventiones dæmonum, aut furiosæ mentis vesana figmenta, tempore confirmata, et fabulis commendata? Ea enim, quæ tanquam vera adorant, rursum ficta esse et composita per fabulas docent. Quod si essent vera, utique fabulosa non essent, cum sint omni genere contraria sibi veritas et figmentum. Sed agunt omnia, tanquam vere pueri in plateis ludentes ac sibi invicem illudentes. Nulla ibi virilis sensus et perfectæ rationis assertio, nihil quod proferre valeant adversus cultores verbi Dei, et alia similia plura.

CAP. LVI. — *Reprehensio*. De eo quod quanto plura exempla hæreticorum et imagines spernentium vel despicientium trahunt, tanto parentes suos majoribus conviciis et injuriis inhonorant, quos procul dubio eorum sequaces in hac parte fuisse profitentur.

Responsio. Ecce ipsum unum tenorem in hoc capitulari sæpius referunt, quia parentes eorum desperaverunt atque injuriantes inhonoraverunt. Et ideo et nos, ut superius exaravimus, pro hujusmodi breviter addentes dicimus, quia nec parentes boni possunt filiis malis prodesse, neque filii boni possunt parentibus malis auxilium ferre, sed unusquisque pro se reddet rationem Deo. Magis autem multum laudabiles sunt qui parentes eorum non sequuntur in sævissimo errore, reversi ad veram fidem orthodoxam sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ. Ex libro sancti Augustini de prophetia (*Tract. de ovibus, circa finem*), ubi ad oves loquitur Deus, inter cætera: « Ergo quicunque ab hæreticis transierint ad Catholicam, non habebunt hoc opprobrium gentium, nec portabunt maledictum dissensionis, quia permanent in radice unitatis, in plantatione charitatis: *Non portabunt maledictum, et scient quoniam ego sum Dominus Deus eorum, et ipsi populus meus domus Israel, dicit Dominus Deus (Ezech. xxxiv.)* »

CAP. LVII. — *Reprehensio*. Quod non sit, contra religionem Christianam, ut illi dicunt, non colere et non adorare imagines.

Responsio. Ex libro beati Augustini de tractatu Proverbia Salomonis, inter cætera: « Invenis hominem porrigentem manu eleemosynas pauperum, nec tamen de Deo ibi cogitantem, sed hominibus placere cupientem. Lanea vestis videri potest, interiorum lineam non habet. Invenis alium dicentem tibi: Sufficit mihi in conscientia Deum colere, Deum adorare: quid mihi opus est aut in ecclesiam ire, aut visibiliter misceri Christianis? Lineam vult habere sine tunica: non novit, non commendat talia opera mulier ista. Dicenda sunt quidem et docenda spiritalia sine carnalibus, sed illi qui accipiunt debent tenere spiritalia, et non carnaliter operari carnalia, etc. »

CAP. LVIII. — *Reprehensio*. Quod non parvi sit erroris, manufactas imagines arcæ testamenti Domini cœquare conari, ut illi in sua synodo facere conati sunt.

Responsio. Item ex tractatu sancti Augustini de Esau et Jacob, inter cætera: « Duo Testamenta di-

cuntur in lege, unum Vetus, alterum Novum. Vetus promissiones habebat temporales, sed significationes spirituales. Intendat charitas vestra. Si promissa est Judæis terra promissionis, significat aliquid spiritaliter terra promissionis. Si promissa est Judæis civitas pacis Jerusalem, significat aliquid nomen civitatis Jerusalem: » et similia alia plura. Unde, ut superius exaravimus de eodem libro sancti Augustini una res multis modis significatur: quæ nihil horum est per evidentiam, omnia est per figuram, etc.

CAP. LIX. — *Reprehensio*. Quod non sint cœquandæ imagines reliquii sanctorum martyrum et confessorum, ut illi in sua erronea synodo facere nituntur, eo quod reliquie aut de corpore sunt, aut de his quæ in corpore, aut de his quæ circa corpus ejusdem sancti fuerunt: imagines vero nec in corpore, nec circa corpus fuisse vel fore creduntur illis quibus ascribuntur.

Responsio. In sacris prædictis conciliis prædecessorum meorum sanctissimorum pontificum hæc oblata sunt testimonia, id est sancti Gennadii Massiliensis episcopi, qualiter veneranda sint corpora vel reliquie sanctorum, capitulo 40: « Sanctorum corpora, et præcipue beatorum reliquias, ac si Christi membra sincerissime honoranda, et basilicas eorum nomine appellatas, velut loca divino cultui mancipata, affectu piissimo et devotione fidelissima adeundas. Si quis contra hanc sententiam venit, non Christianus creditur, sed Ennomianus. » Item de petitione clericorum et monachorum sanctæ Antiochenæ Ecclesiæ adversus Severum hæreticum in sancta quinta synodo: « Neque enim de sanctis altaribus pepercit, sacratissima vestimenta vasque nonnulla discernens, cæteraque fundens distribuit consentientibus sibi (In synodo sub Menna, act. 1). Ausus fuit enim ille, beatissimi, quæ in typum Spiritus sancti aureæ argenteæque columbæ pendebant supra sacratissimos fontes et altaria, cum reliquiis usurpare, dicens: Non est necesse in specie columbæ Spiritum sanctum nominare, etc. »

CAP. LX. — *Reprehensio*. Quod hæc synodus, quæ nec synodus quidem dicenda est, nullatenus æquiparari possit Nicænæ synodo, quantum in eodem sit agitata loco, sicut Joannes presbyter adulanter dixisse perhibetur: quippe cum ab ea non solum in cætera, sed in symbolo discrepare noscatur.

Responsio. Jam superius exaravimus hujus synodi divina dogmata irreprensibilia existere, sicut præcipuorum sanctorum Patrum mirifice demonstrat opuscula. Nam si quis a prædictæ synodi symbolo discrepare se dixerit, discrepare videtur a sanctarum sex synodorum symbolo, eo quod isti non ex se, sed per sanctorum dogmatum constitutiones locuti sunt. Ex libro sanctæ sextæ synodi, inter cætera (*Act. 17*): « Sufficiebat quidem ad perfectam orthodoxæ fidei cognitionem atque confirmationem, pium atque orthodoxum hoc divinæ gratiæ symbolum. Sed quoniam non destitit ab exordio adinventor molitiæ, cooperatorem sibi serpentem inveniens et per eum venenosam humanæ naturæ afferens mortem: ita et nunc organa ad propriam suam voluntatem apta reperiens, etc. »

Item ex libro sancti Augustini de Prophetia (*Loco citato*), ubi ad oves loquitur, inter cætera: « Laceribus et humeris vestris impellibatis, et cornibus vestris percutiebatis, et omne quod deficiebat comprimebatis, quousque dispergeretis eas foras: et salvabo oves meas. Sicut detestanda eorum iniquitas et crudelitas, ita laudanda pastoris nostri et Dei nostri misericordia. » Et post pauca sequitur: « Et super omnem terram gloria tua. Sponsus in cœlo est, sponsa in terra est. Ille super omnes cœlos, illa super omnem terram. O hæretice, credis quod in cœlo non vides; negas quod in terra vides? Dicit ergo hæc, dicat et audiator, salvet oves suas. Et salvabo, inquit, oves meas, et jam non erunt in devastationem: et judicabo inter ovem et ovem, »

et excitabo super eas pastorem unum, et reliqua. »

CAP. I. — Reprehensio. Contra eos qui dicunt : Sic divinæ Scripturæ libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus, nostræ fidei puritatem observantes.

Responsio. Sancti Gregorii papæ ex epistola ad Serenum episcopum Massiliensem directa (Lib. ix, epist. 9), inter cætera : « Dic, frater, a quo factum sacerdote aliquando auditum est quod fecisti? Si non aliud, vel illud te non debuit revocare, ne despectis aliis fratribus solum te sanctum et esse crederes sapientem? Aliud est enim picturam adorare, aliud per picturæ historiam quid sit adorandum addiscere. Nam quod legendibus Scriptura, hoc idiotis pictura præstat cernentibus : quia in ipsa ignorantes vident quid sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt. Unde et præcipue genibus pro lectione pictura est : quod magnopere a te, qui inter gentes habitas, attendi debuerat. » Et post pauca : « Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit. » Et rursus : « Quia picturas imaginum, quæ ad ædificationem imperiti populi fuerant factæ, ut nescientes litteras, ipsam historiam attendentes, quid actum sit discerent, etc. » Item Sophronii episcopi Hierosolymitani, qui ita explanavit in sancta sua synodica, quæ in sancto sexto concilio oblata et mirabiliter suscepta est, de Spiritu sancto dicens : « Vere Patri et Filio consempternum, consubstantialem atque contribulem, ejusdemque essentia etque nature. Similiter et deitatis Trinitatem consubstantialem, cohonorandamque ac consensorem, connaturalem et cognatam atque contribulem, in unam conrecapitulandam deitatem : atque in unam copulandam communem dominationem, absque personali confusione, et absque substantiali divisione. Trinitatem glorificamus, et in unitate credimus, et in unitate trinitatem itaque glorificamus, et cætera. » Item ex epistola sancti Athanasii ad Epictetum directa, inter cætera : « Eorum vero qui putantur recte credere secundum omnia quæ dicta sunt a sanctis Patribus, qui propter inquisitionem immutare volentes, nihil aliud faciunt nisi secundum quod scriptum est : Proximum quidem potant insipientia : repugnant autem ad nullam utilitatem, sed ut simplices tantum evertant, etc. » Item sancti Augustini lib. vii de Trinitate (cap. 6), inter cætera : « Sic dicamus tres personas, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, quemadmodum dicuntur aliqui tres amici, aut tres propinqui, aut tres vicini, quod sint ad invicem, non quod unusquisque eorum sit ad seipsum. Quapropter quilibet ex eis amicus est duorum cæterorum, aut propinquus, aut vicinus, quia hæc nomina relativam significationem habent, etc. » Item ejusdem sancti Augustini lib. viii de Trinitate (in principio), inter cætera : « Tantam esse æqualitatem in ea Trinitate, ut non solum Pater non sit major quam Filius, quod attinet ad divinitatem, sed nec Pater et Filius simul majus aliquid sint quam Spiritus sanctus, aut singula quæque persona quælibet trium minus aliquid sit quam ipsa Trinitas. » Dicta sunt hæc, et si sæpius versando repetantur, familiarius quidem innotescunt : sed et modus aliquis adhibendus est, Deoque supplicandum devotissima pietate, etc.

IN ACTIONE PRIMA.

CAP. IV. — Reprehensio. De eo quod Basilius archiepiscopus in suæ fidei lectione, post confessionem Patris, et Filii, et Spiritus sancti, imaginum et lipsanorum osculationem et adorationem inseruit, fidem se habere dicens, participari ab his sanctificationem : remissionem vero peccatorum, sive carnis resurrectionem, seu vitam futuram omnino tacuit.

Responsio. Sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus in libro I (cap. 2) de Fide, quem ad Gratia-

num imperatorem misit, de Patre et Filio orthodoxe dogmatizans, inter cætera inquit : « Est enim plenitudo divinitatis in Patre, et plenitudo divinitatis in Filio. » Et de Spiritu sancto nil dixit, quia tantummodo de Patre et Filio explanavit. Et Basilius hæresim, quam abiciens anathematizavit, et confessionem de vera religione orthodoxæ fidei faciens, imagines sacras et lipsana sanctorum amplectens venerabiliter suscepit, de quibus dudum errorem habuit. Nam de remissione peccatorum, sive carnis resurrectione, seu vita futura, nullum habuit errorem, neque orthodoxæ fidei sanctæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ in hoc contradixit, sicut illi fiebles et infelices hæretici, qui ex occasione imaginibus et lipsanis sanctorum detrahere conati sunt, cum ipsis sacris imaginibus ipsa lipsana sanctorum efficientes atque abnegantes contempserunt. Sed vix illis, quia de via recta declinantes, per erroneam semitam plenamque fructibus gradientes, in foveam inciderunt, quam facientes, arsurus sunt in æternum. Si enim explanare volerimus de lipsanorum sanctorum veneratione per divinarum Scripturarum et sanctorum Patrum opuscula, quis valebit scribere, aut chartas proferre? Pauca enim ex multis breviter memoramus sancti Basili episcopi Cæsariæ Cappadociæ, in interpretatione psalmi cxv, inter cætera : « Ante hoc dicebatur sacerdotibus et Nazaræis. Quoniam omnis qui tetigerit mortuum, immundus erit, et ut lavet vestimenta sua. Nunc autem qui tetigerit ossa martyrum, accipiet aliquam participationem sanctificationis de corpore assistente gratia. *Præiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus, etc.* » (Psal. cxv.) Item sancti Joannis Chrysostomi episcopi Constantinopolitani in sermone in Epistolam beati Pauli apostoli ad Romanos (Serm. 32), inter cætera : « Ego autem et propter hoc Romam diligo. Insuper adhuc et aliunde eam habeo laudare, et pro magnitudine, et pro antiquitate, et pro specie, et pro multitudine, et potentia, et directionibus in præliis. Omnia autem talia derelinquens; pro hoc eam beatifico, quia et vivens eis scribebat, et sic eos diligebat, et præsentialiter eis locutus est, et vitam ibi temporalem finivit, et sanctum corpus ejus ibi habent, pro quo et honorabilior civitas magis quam pro aliis. Et sicut corpus magnum et forte oculos habet duos splendentes; sanctorum horum corpora, id est Petri et Pauli; ita non est cælum splendidus, quando sol emittit radios, sicut Romanæ urbis hæc duæ lampades ubique in mundo illuxerunt. Exinde ergo rapietur Paulus, exinde Petrus. Considerate et tremite : qualia videbit insignia Roma, Paulum subito surgentem a loco requitionis suæ simul cum Petro, et proficiscentem obviam Christo? Quale mandat Christo donum Roma? quales coronas civitas continet duas? quales catenas aureas circumnectit? quales habet fontes? Pro hoc admiror civitatem, non pro multitudine auri, non pro columnis, non pro alia phantasia, sed pro egregiis cæcaminibus summæ Ecclesiæ. Quis mihi tribuet perfundi corpore Pauli, et adherere sacre sepulture et pulverem sanctum videre corporis illius, in quo imitatus est Christum, in quo Christi stigmata portavit, in quo ubique prædicationem disseminavit? Pulverem illum corporis ejus, per quod ubique occurrit? pulverem oris illius, per quod Christus annuntiabatur, et lux lucebat, etc. »

Item ex sermone sancti Augustini in Natali sanctorum apostolorum, inter cætera : « Nam iste beatissimus Petrus piscator, cui jubebat, non dico curator, sed infimus obsonator, modo genibus provolutus eum adorat imperator, etc. »

Item ejusdem sancti Augustini in expositione psalmi XLIV (post medium), inter cætera : « *Filiæ regum delectaverunt in honore tuo* (Psal. XLIV) : quia non quæsierunt honorem patrum suorum, sed quæsierunt honorem tuum. Ostendatur mihi Roma

* Hoc loco ante Sophronii dicta quædam deesse videntur.

in tanto honore templum Romani, in quanto ostendam ibi memoriam Petri. In Petro quis honoratur, nisi ille defunctus pro nobis, etc. »

Item sancti Gregorii papæ ex epistola Eusebio episcopo Thessalonicensi directæ (Lib. ix, ep. 69), inter cætera : « Si autem Theodorus lector ad orationem sanctos huc ad apostolos venire voluerit, eum fraternitas vestra sine aliqua mora transmittat. » Et alia plura talia testimonia, quæ exarare per ordinem longum prævidemas.

IN EADEM ACTIONE.

CAP. V. — *Reprehensio.* De eo quod Theodosius Amorii episcopus desidiose sanctæ et unicæ Trinitatis fidem tacuerit, de imaginibus vero incaute et extraordinarie dixerit : « Confiteor et promitto, et suscipio, et osculor, et adoro imagines. » Et post pauca : « Qui non instruunt diligenter omnem Christo dilectum populum adorare et venerari sacras et venerandas imagines omnium sanctorum, qui a sæculo Deo placuerunt, anathema. »

Responsio. Putamus quia zelo fidei fervens prædictus Theodosius talem orationem confessus est qualem in eorum definitione explanaverunt. Nam et prædecessores nostros, videlicet beatissimos pontifices Gregorium et Gregorium, Zachariam et Stephanum, Paulum et iterum Stephanum, reperimus pro sacrarum imaginum erectione in Spiritu sancto ferventes, rectæ fidei zelum habere. Pro quo dominus Gregorius papa secundu junior, una cum 79 sanctissimis episcopis ante confessionem beati Petri apostolorum principis præsidens, multorum sanctorum Patrum testimonia roborantes, venerari et adorare sacras imagines in eorum concilio censuerunt. Porro prædecessor noster sanctæ recordationis quoniam dominus Stephanus papa similiter cum episcopis partium Franciæ atque Italiæ præsidens in basilica Salvatoris Domini nostri Jesu Christi, quæ appellatur Constantiniana, prædecessoris sui venerabile concilium confirmans atque amplectens, magis magisque et ipse una cum omnibus episcopis præsentibus, sanctorum Patrum testimoniis adhærentes, adorare atque venerari sacras imagines statuerunt. Unde et beatus Paulus apostolus docens inquit : *Tenete traditiones quas accepistis (II Thess. II).* Et iterum : *Sed licet nos, aut angelus de cælo evangelizet vobis, præterquam quod evangelizamus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, et nunc iterum dico : Si quis vobis evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit, etc. (Gal. I).*

IN ACTIONE TERTIA.

CAP. VI. — *Reprehensio.* Ridiculse et pueriliter dictum in sententia fidei Theodori archiepiscopi : *Mirabilis Deus in sanctis suis (Psal. LXXVII).* Et continuo : *Sanctis qui in terra sunt ejus, mirificavit omnes voluntates meas inter illos (Psal. XV),* tanquam hic versiculum illum priorem subsequeretur.

Responsio. In hoc modo gratis calumniari conantur ; quia sancta Ecclesia in matutino Deo canere laudes surgens, in primis : *Domine labia mea aperies (Psal. L)* dicit, et post : *Venite exultemus Domino (Psal. XCIV) ;* sic incipit : *Beatus vir (Psal. I).* Similiter Paulus apostolus fideliter prophetarum nomina percurrens per ordinem, post Jephthæ David memoravit, et sic Samuel. Sed et plura sanctorum opuscula invenimus ferre testimonia de Novo et sic postmodum de Veteri Testamento : sed ob hoc nullus audet quispiam de fidelibus talia in ridiculo habere. Item sanctus Joannes Chrysostomus in interpretatione epistolæ beati Pauli apostoli ad Hebræos (Homil. 7), inter cætera docens, inquit : « Non videbit Dominus, nec intelliget Deus Jacob (Psal. XCIII). Et iterum : *Labia nostra a nobis sunt, quis noster Dominus est (Psal. XI) ?* Et iterum : *Propter quid irritavit impius Deum (Psal. IX) ?* Et rursum : *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus. Cor-*

rupti sunt, et abominabiles facti sunt in voluntatibus suis, etc. (Psal. XIII). »

Item ejusdem sancti Joannis Chrysostomi in interpretatione epistolæ beati Pauli apostoli ad Romanos (Homil. 7) : « Pro quo et Mattheus initium faciens Evangelii, utrumque horum memorat primam, et tunc per ordinem profert parentes eorum, dicens : *Liber generationis Jesu Christi (Math. I).* Non sustinuit dicere post Abraham, Isaac et Jacob, sed ante Abraham David memoravit, et, quod est mirabile, quoniam ante Abraham David posuit, sic dicens : *Fili David, filii Abraham, et tunc cepit dicere per ordinem, etc. »*

IN ACTIONE PRIMA.

CAP. VII. — *Reprehensio.* Contra eos qui dicunt : Deo cooperante nos direximus congregare vos, sive, Congregavit vos Deus, concilium proprium statuere volens.

Responsio. In fine Evangelii sancti Marci : *Illi autem profecti prædicaverunt ubique, Domino cooperante, et sermonem confirmante sequentibus signis (Marc. XVI).* Item sancti Cyrilli in sermone sanctæ Dei genitricis, inter cætera : « Gloria quidem tibi a nobis sancta mystica Trinitas, quæ hos et nos omnes convocavit in hanc vocationem Dei genitricis Mariæ, etc. » Item ex sancta sexta synodo, actione decima octava, post subscriptiones episcoporum et imperatoris, Constantinus piissimus imperator dixit : « Deum testem proferimus. » Et post pauca : « Cum ergo Deo complacuit tempus concedere, invitavimus fieri collectionem vestram, ad considerandum nobis sanctas Dei Scripturas, omnemque vocis sive assertionis novitatem quæ adjecta est ad intemeratam nostram Christianorum fidem in his vicinis temporibus, a quibusdam prava sentientibus, expellendam, etc. »

IN ACTIONE TERTIA.

CAP. VIII. — *Reprehensio.* Contra eos qui dicunt quod imaginis honor in primam formam transit.

Responsio. Qui huic contradicere voluerit, sancti Basilii contradicet expositioni (Lib. de Spiritu sancto, cap. LXXV) quæ nullum ex fidelibus credimus adversus ejus orthodoxam fidem expugnare. Quia ipse in sacratissima epistola sua, quam misit ad Amphilochem, inter cætera istud explanavit capitulum. Item sancti Severiani episcopi Gabalanensis, alias Gavallensis, in homilia in qua demonstravit Scripturas per Dominum explanatas, inter cætera : « Vestem imperialem si injuriaveris, nunquid qui eam induit injuria afficit? Nescis quoniam si quis imaginem imperatoris injuriaverit, primæ formæ dignitati afferit injuriam? Nescis quoniam si quis imaginem quæ a ligno detrahit, non sicut in inanimatam materiam audent sic judicatur, sed sicut qui adversus imperatorem manus extendens fœdat materiam, sine anima imperatoris, segregatam ab imperatore? Imago enim omnino si feriat, ejus injuria imperatorem attingit, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. IX. — *Reprehensio.* Quod infauste et precipitanter sive insipienter Constantinus Constantiæ Cypri episcopus dixit : « Suscipio et amplector honorabiliter sanctas et venerandas imagines, et quæ secundum servitium adorationis, quæ substantiali et vivificatrici trinitati emitto. Et qui sic non sentiunt neque glorificant, a sancta catholica et apostolica Ecclesia segregati, et anathemati submitto, et puniti eorum qui abnegaverunt incarnatam et salvabilem dispensationem Christi veri Dei nostri emitto. »

Responsio. Ex prava revertentes hæresi, totis visibus eorum, tentaverunt sanctæ catholice et apostolicæ in ipsorum confessione satisfacere Ecclesiæ, et ideo talem adorationem se confessi sunt pro sacris imaginibus credere qualis in definitione synodi con-

* Habetur in concilio Ephesino, actione prima.

stituta est inter cætera (Act. 7): « Reordinari venerandas et sanctas imagines, quæ ex coloribus et metallo et cætera materia opportune habentur in sanctis Dei ecclesiis, in sacris vasis, et in vestibus, parietibus et tabulis domibusque et viis: quasque Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi imagines, intermeratæ dominæ nostræ sanctæ Dei genitricis, pretiosorum angelorum et omnium sanctorum et iustorum virorum. Quantum enim frequenter per imaginariam reformationem videntur, tantum et qui eas aspiciunt assurgunt ad [prototyporum] primæ forinæ memoriam et dilectionem, et ut his oculum et honorabilem salutationem reddant, nequaquam autem secundum fidem nostram veram culturam, quæ docet solam divinam naturam, sed quemadmodum signo pretiosæ et vivificæ crucis, et sanctis Evangeliiis, et cæteris sacris ornatis, etc. »

IN ACTIONE SECUNDA.

CAP. X. — Reprehensio. Quod Euthymius Sardinis episcopus a præfati Constantini errore non multum dissentit in eo quod ait: « Ex toto corde suscipio venerandas imagines, cum concedenti honore et amplectibili adoratione. Illos enim qui aliter aut contrarie sentiunt, aut dogmatizant contra sanctas imagines, alienos catholicæ Ecclesiæ deputans prædico, et hæreticos annuntio. »

Responsio. Ecce, ut supra diximus, secundum definitionem synodi contentur se puram facere Ecclesiæ catholicæ confessionem in eo ubi iste ex toto corde se dicit suscipere venerandas imagines, et cum decenti honore et adoratione amplecti, ut superius in definitione synodi dictum est: « Nequaquam secundum fidem nostram veram culturam, quæ docet solam divinam naturam, sed quemadmodum signo pretiosæ et vivificæ crucis, et sanctis Evangeliiis, et cæteris sacris ornatis. » Et ideo dixit, « cum concedenti honore; » et promisit se contrarios catholicæ Ecclesiæ hæreticos annuntiare.

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XI. — Reprehensio. Quod nulla auctoritate vigeat, neque in ullo authenticorum librorum reperitur, quod illi dicunt per imaginem cujusdam Polemonis quendam ab a luterii perpetratoe coercitam fuisse: quod quidem æquare nituntur miraculo quod simbria Dominicæ vestis actum est, quam mulier contingens exoptatam recepit sanitatem.

Responsio. In hoc capitulo qui hæc scripserunt, in criminari moliuntur, et contradicere veritati nituntur. Quod probare nequaquam possunt de illis, quod æquare Polemonis miraculum auferent cum simbria Dominicæ vestis. In synodo vero miraculum imaginis Polemonis de sermonibus episcopi sancti Gregorii Theologi, ubi de industria versus scripsit, ipsum ostensum est testimonium, et a Basilio Ancyrae, seu et a Tarasio patriarcha Constantinopolitano, simul et a Nicephoro episcopo Dyrrachii singulatiim responsum est. Basilius quidem episcopus respondit: « Sanctus Gregorius deiloquus Pater mirabilem putavit imaginem Polemonis. » Et patriarcha dixit: « Et enim castitas ex ea peracta est. Nisi enim vidisset imaginem prostituta Polemonis, nequaquam ab adulterio recessisset. » Simulque et Nicephorus episcopus respondit: « Mirabilis imago et digna valde nimis, quoniam potuit mulierem erueri de abominabilis ludibrii operatione. » Et post hæc sic alius lector legit: Beati Antipatri episcopi Bostrorum ex sermone de fluxu sanguinis, ubi post multam explanationem, sanctus inquit: « Adepta donum, titulum erexit Christo, divitias quidem mendicis expendens, divitias vero reliquas offerens Christo. » Et post hæc sic iterum separatim pro miraculo fluxuosæ mulieris patriarcha respondit: « Sicut et imaginem quæ titulatur Christo eam offert, quemadmodum fluxuosa titulum. » Similiter et Basilius episcopus respondit: « Proprie dicere jubet, et suscipit prolixè qui fa-

ciunt imagines. Tamen vestra a Deo inspirata veridica excellentia ipsam synodum legi facere potest in actione quarta, utrum sic est, an non. »

IN ACTIONE SEXTA.

Tomo tertio.

CAP. XII. — Reprehensio. Quod non pertineat ad imaginum adorationem, ut illi stultissime et irracionabiliter putant, quod per legislatorem scriptum est: *Ecce vocavi ex nomine Bezeleel filium Huri filii Hur de tribu Juda, et replevi eum spiritu sapientiæ et intelligentiæ ad perficiendum opus ex auro et argento: et dedi ei socium Ooliab filium Achisamech, etc. (Exod. xxxi).*

Responsio. Pro his firmissimis exemplis prædecessor noster sanctissimus dominus Gregorius secundus junior papa, in suo sacro concilio (quod et in alio concilio prædecessoris nostri domini Stephani papæ, una cum sacerdotibus partium Franciæ atque Italiæ acto, susceptum et veneratum est), in eo ipso presidente sanctissimo ac beatissimo quondam domino Gregorio papa per semetipsum, similiter dixit: « Si contraria sentientibus, et irritas facere quærentibus antiquas Patrum traditiones, salutis occurreret conversio, sufficerent utique ea quæ superius a nobis ex Patrum testimonio vel sacris dicta sunt documentis. Sed quia videmus, quod mærentes dicimus, plerisque turbatis mentibus statuta conturbare Ecclesiæ, ideo, fratres charissimi, extenditur sermo, et cupimus ad compescendam erroris insaniam adhuc ex veteribus documentis aliquid dicere: forsan respicietis inquieti. In libro enim Exodi sic legimus: *Locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Loquere filiis Israel, ut tollant mihi primitias; ab omni homine, qui offert u'troneus, accipietis eas. Hæc sunt autem quæ accipere debetis, et cætera per ordinem, usque ad duos cherubim, qui erunt super arcam testimonii, cuncta, quæ per te mandabo filiis Israel (Exod. xxv).* » Nam et aliud protulit testimonium ex libro tertio Regum, ut sileant

garrientes mandato Dei. A Salomone constructo templo, « *Inter alia fecit in oraculo duos cherubim de lignis olivarum.* » Et infra: « *Et sculpsit in eis picturam cherubim, et palmarum species, et anaglypha valde prominentia, et texit ea auro: et operuit tam cherubim, quam palmas, et cætera auro (III Reg. vi).* » Ecce, charissimi fratres, consideremus quid Deo mandante Moyses fecerit, quidve Salomon sapientissimus jussu construxerit divino, etc. » Quanto debemus puro corde et animo sculptum Christum Deum nostrum, sanctamque semper virginem ejus genitricem Mariam, apostolos quoque, vel omnes sanctos Dei per eorum sacras effigies atque imagines colere vel adorare, et ad propitiandum nobis petere et relaxari delicta? Nos non ob aliud nomen imagines facimus et adoramus, sed pro nobis incarnato Verbo Dei. Si autem manufacta omnia abjicienda sunt, neque arca fœderis, neque aurei et caelati cherubim ejus debuerunt recipi, quæ per Bezeleel et Ooliab facta sunt juxta præceptum Dei. Si vero illa suscepta sunt, et hæc imagines opportune recipiantur, quoniam secundum Deum sunt. Unde et operantur, sicut et arca, multa miracula. Nam et arca et cherubim, ut et hæc sine anima erant, et manufacta, et sculpta. Sed sicut illic per illa operabatur Deus et gloriificabatur, ita et hæc simili modo secundum visiones et revelationes prophetarum coloribus distinctæ efficiuntur. Et ne aliquis propter adorationem quæ a prædecessoribus nostris sanctissimis præsulibus promulgata est, oblatrare præsumat, sciat ipsos talem adorationem docuisse qualem prædecessor noster sanctus Gregorius egregius doctor et papa in epistola sua quam in præfato concilio domini Stephani papæ Herulphus episcopus [Lingonensis] p oviniciæ Galliarum civitatis protulit, ubi inter cætera Secundinum seruum Dei inclusum Galliæ docuit dicens: « Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, non pro Deo aut quasi Deum colas, sed ob recordatio-

nem Filii Dei, ut in ejus amore recalescas, cujus te a imaginem videre consideras. Et nos quidem non quasi ante Divinitatem ante illam prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum aut in throno sedentem recordamur. Et dum nobis ipsa pictura quasi scriptura ad memoriam Filium Dei reducit, animum nostrum aut de resurrectione lætificat, aut de passione demulcet. Ideoque direximus tibi surtarias [Al., surcarias. H.] duas, imaginem Salvatoris, et sanctæ Dei genitricis Mariæ, beatorumque Petri et Pauli apostolorum continentes, per supradictum filium nostrum diaconum, et unam crucem, et clavem pro benedictione a sanctissimo corpore Petri apostolorum principis, ut per ipsum a maligno sis defensus per cujus sanctum lignum munitum te esse credis, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XIII. — *Reprehensio.* Quod Theodosius Myrensis episcopus ridiculose et pueriliter egerit qui, ut imaginem adorationem astrueret, somnia archidiaconi sui in eadem synodo retulit.

Responsio. Cui dubium est quod et in Vetere et in Novo Testamento pluribus per somnia futura revelata sunt? Sed ut de pluribus optimum unum memoremus, sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi testimonium proferimus, qui in expositione sanctorum martyrum Gervasii et Protasii (Lib. vii, ep. 53) inter reliqua ait: « Tertia vero nocte, confecto jejuniis corpore, non dormienti, sed stupenti, quedam mihi apparuit tertia persona, quæ similis erat beato Paulo apostolo, cujus vultus me pictura docuerat, etc. » Hoc testimonium a Sergio sanctissimo quondam archiepiscopo Ecclesiæ Ravennatis per Joannem diaconum suum in præfato concilio sanctæ recordationis domini Stephani prædecessoris mei pro sacrarum imaginum veneratione oblatum est.

Item sancti Gregorii Theologi in epitaphio Cæsarii fratris sui (*Orat. funeb. in laudem Cæsarii*, circa finem), inter cætera: « Tunc Cæsarium meum videbar, nunquam abeuntem, nunquam remeantem, nunquam lamentatum, nunquam miserum, sed splendidum, gloriosum, excelsum, qualis mihi et in visione apparuisti. Hæc dilecte fratrum mihi, etc. » Sed et sanctus Gregorius papa in Dialogis suis meminit de quibusdam beatissimis viris atque religiosis feminis, simulque puellis, quod sanctam Dei genitricem Mariam atque principes apostolorum Petrum et Paulum, et sanctos martyres viderint in transitu suo. Unde eos cognoverunt nisi per picturam, sicut et beatus Ambrosius, ut superius exaravimus, dixit?

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XIV. — *Reprehensio.* Deliramentum errore plenum quod de retruso quodam dixerunt, qui demoni jurasse et ipsum juramentum irritum fecisse perhibetur: cujus abbas non mediocriter delirasse dignoscitur, dicens ei commodius esse omnia in civitate lupanaria ingredi quam abnegare adorationem imaginis Domini aut ejus sanctæ genitricis.

Responsio. Hoc testimonium ex libro præcipui doctoris sancti Sophronii oblatum est, et nullus est, ut opinamur, inter orthodoxos Christianos qui ejus deiloqua dogmata, vel quolibet explanationis opusculum respicere audeat.

Item sancti Joannis Chrysostomi in amputatione capitis sancti Joannis Baptistæ, inter cætera: « Oportebat enim eam non vetare venerationem sacrarum imaginum. »

Item in epistola sancti Gregorii pape ad Januarium episcopum Calaritanum directæ (Lib. vii, ind. 2, ep. 5), vobis demonstrantes jam superius exaravimus.

IN ACTIONE SECUNDA.

CAP. II. — *Reprehensio.* Inutile et dementia prolatum et risu dignum dictum Agapii Cæsariæ Cappadociæ episcopi reprehenditur in eo quod dixit: « Scriptum est in vobis divinis Scripturis. »

Responsio. Divina Scriptura pro salute hominum prædicari a fidelibus videtur. Et ideo existimamus quod dixisset: « In nostris divinis Scripturis, gloriam et decorem fideliter ex ipsis se habere desiderans, simulque ab eadem sacra Scriptura se docentem dicere, quemadmodum in sanctorum Patrum opusculis scriptum est, etc. » Sancti Augustini de proverbio Salomonis tractatu, inter cætera: « Habent et ipsi sacramenta nostra, habent Scripturas nostras, habent Amen et Alleluia nostrum, habent plerique symbolum nostrum, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. III. — *Reprehensio.* Inutile et demens, et errore plenum dictum quod dicunt: « Qui Deum timet honorat omnino, adorat et veneratur sicut Filium Dei Christum Dominum nostrum, et signum crucis ejus, et figuram sanctorum ejus. »

Responsio. Ex libro beati Augustini de filio Abraham ducto ad sacrificium, inter cætera: « Non enim frustra moti estis, cum hoc dicerem: Crux cornua habet. Sic enim duo ligna compinguntur in se, ut speciem crucis reddant. Sicut ergo in imagine crucis multis locis videmus, ut flant duo cornua, quibus insigantur manus, cornibus hæreatem arietem crucifixum Dominum video, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. IV. — *Reprehensio.* De eo quod idem Joannes non recte dixit: « Per imaginem, quæ per colores apparet, adoratur fortitudo ejus et glorificatur, et ad memoriam veniemus de ejus in terra præsentia. »

Responsio. Item ex epistola sancti Gregorii pape (Lib. vii, ep. 13), Secundino servo Dei incluso directæ, inter cætera: « Quod imaginem illius quem colis tibi dirigendam per Dulcitem diaconum tuum rogasti, valde nobis tua postulatio placuit, quia illam in corde tota intentione queris cujus imaginem præ oculis habere desideras, ut visio corporalis quotidiana semper reddat exoptatum, et dum picturam vides, ad illum animo inardescas cujus te imaginem videre consideras, etc. »

IN ACTIONE QUINTA.

CAP. V. — *Reprehensio.* De eo quod dicunt: « Eiusdem criminis reus est qui imagines spernit, cujus et Nabuchodonosor, qui ossa regum Juda protulit et sepulcris, et Judaici regis oculos occisis filiis eruit, et cherubim de templo abstulit. »

Responsio. Jam per epistolam sancti Gregorii pape superius exaravimus quoliter imagines non sunt spernendæ; sed venerandæ. Unde prædecessores nostri sæpius dicti sanctissimi pontifices in sacris conciliis talem dederunt sententiam: « Si quis sanctas imagines Domini nostri Jesu Christi, et ejus genitricis, atque omnium sanctorum secundum sanctorum Patrum doctrinam venerari noluerit, anathema sit. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. VI. — *Reprehensio.* De eo quod secundum Demetrium diaconi dictum, incaute et inordinate parentes eorum egerunt, duos libros inargentatos, eo quod quiddam de imaginibus in his continebatur, comburentes, et alterius libri duo folia præciderunt.

Responsio. Hoc proprium hæreticorum factum demonstratur, quemadmodum in eorum pseudosyllogis sub quondam Constantino hæretico imperatore deliraverunt.

Sancti Cyrilli ex epistola ad Successum episcopum Neocæsariæ (circa finem), inter cætera: « Deficientes adversus has increpationes machinati sunt aliquid amarum et hæretica impietate dignum. Corruptentes enim epistolam, et quædam auferentes, et quædam addentes ediderunt, ut putaretur memorabilem illum similia sentire Nestorio, et qui cum eo, etc. »

Item sanctæ sextæ synodi in tertia actione, inter cætera: « Sermo sanctæ memoriæ Menus archiepiscopi Constantino poleos ad Vigilium beatissimum

papam Romanum de eo quod una sit Christi voluntas. A Exsurgentes legati apostolicæ sedis Romæ, exclamaverunt : Pissime domine, falsatus est præsens liber quintæ synodi, etc. »

Item fertur in ipsa sancta sexta synodo (Act. 8, post medium) : « Sancta sexta synodus dixit : Ecce et hoc testimonium sancti Patris peremisti. Non congruit orthodoxis ita circumtruncatas sanctorum Patrum voces deslorare : hæreticorum potius proprium hoc est. Macarius hæreticus dixit : Et jam dixi, quia querens instabilire intantionem meam, hoc modo desloravi. Sancta synodus exclamavit : Hæreticum seipsum manifeste demonstravit, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. VII. — *Reprehensio.* De eo quod in eodem libro in tabulis argenteis Leontius a secretis imagines cernens, antiquissimum et ingeniosissimum sui erroris emolumentum se inveisse gloriatus est.

Responsio. Item ex eodem sancto sexto concilio inter cætera (Act. 8, post medium) : « Constantinus B piissimus imperator, et sancta synodus dixerunt : Edicat Macarius, ut quid hæc necessaria sunt circumcidit de testimonio sancti et probabilis Patris (sic) ? Macarius hæreticus dixit : Ego testimonia quæ desloravi, secundum proprium intentum desloravi. » Et post pauca : « Sancta synodus dixit (Loco cit.) : Ecce, benignissime domine, et hoc testimonium abscedit. Namque post testimonia per jussionem vestræ fortitudinis relegantur, ostendent desloratione ejus obumbrata, etc. »

IN EPISTOLA IMPERATORIS.

CAP. VIII. — *Reprehensio.* De eo quod Constantinus et Irene in epistola sua venerabili papæ urbis Romæ scripserunt : « Rogamus tuam paternitatem, et maxime Deus rogat, qui nullum hominem vult perire. »

Responsio. In sancto Evangelio ita ait Dominus : *Simon, ecce Satanas expetivit vos, ut cribraret sicut triticum. Ego autem rogavi pro te, ut non deficiat fides tua : et tu aliquando conversus, confirma fratres tuos, etc.* (Luc. xxii).

Item in Epistola beati Pauli apostoli, inter cætera : *Quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, et posuit in nobis verbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo (I Cor. v).*

Item sancti Joannis Chrysostomi in sermone de Ascensione Domini, inter cætera : « Dices quod non nostra deprecatione, qui eum offenderamus, sed postulatu ejus, qui juste nobis fuerat iratus, pax facta est. Pro Christo namque, ait Apostolus, legatione fungimur, tanquam Deo rogante per nos (Ibid.). Quid hoc est? Ipse rogat qui injuriam passus est? Valde inquit. Nam Deus clemens, et ipse tanquam misericors pater deprecatur. Et vide qui medius est, qui reconciliator accessit, non angelus, non archangelus, sed ipse Filius deprecantis, etc. »

Item ejusdem sancti Joannis Chrysostomi in interpretatione Epistolæ ad Romanos (Homil. 5, circa fin.), inter cætera : « Quid enim post hæc? Jam non prophetas, jam non angelos, jam non patriarchas, sed ipsum misit Filium : et occisus est, et ipse veniens, et nec sic exstinxit amorem, sed accendit amplius, et inanes rogans. » Et infra : « Et clamat Paulus, dicens : Pro Christo enim legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo (Ibid.). » Et post pauca : « Consideremus quoties eum injuria affecerimus post millia bona, cum tamen persistenter rogans; quoties eum transgressi simus, cum tamen ipse non negligat nos, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. IX. — *Reprehensio.* De eo quod præfatus Joannes dixit : « In hominis forma luctatus est

cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum mens videns Deum. »

Responsio. Ex libro sancti Gregorii Theologi de deitate (Orat. 2 de Theolog., post medium), inter cætera : « Jacob enim scalam excelsam vidit. » Et post pauca : « Et quasi cum homine, Deo colluctabatur. » Et post cætera : « Et certamen pietatis translationem vocationis accepit, transnominatus pro Jacob Israel, etc. »

Item sancti Augustini de luctatione Jacob cum angelo, inter cætera. « Tenebat ergo et luctabatur, quasi cum carnali habitu Jacob amplexu volens, dicebat : *Dimitte me carnaliter, quia ecce jam mane est, ut spiritualiter illumineris, etc.* (Gen. xxxii). »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. X. — *Reprehensio.* Quod non recte sentiant qui dicunt : « Si secundum Moysen legitimam traditionem præcipitur populo purpure hyacinthina in fimbriis in extremis vestimentis poni ad memoriam et custodiam præceptorum, multo magis nobis per assimilatam picturam sanctorum virorum videre exitum conversationis eorum, et horum imitati fidem secundum apostolicam traditionem. » (Hebr. xiii.)

Responsio. Credimus quia incognitum non habetis illud quod sanctus Gregorius papa, ut superius exaravimus, in epistola sua dixit (Lib. ix, ep. 9), et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit. Et quatenus iterum, dum super Ezechielem prophetam tractaret de distinctione sacri eloquii, adjunxit (Homil. 10, in initio) : « Scriptura sacra cibus noster est et potus. » Et post pauca : « In rebus enim obscurioribus quæ intelligi nequeunt, nisi exponantur, cibus est : quia quidquid exponitur, ut intelligatur, quasi mandatur ut glutiat. In rebus vero apertioribus potus est. Potam enim non mandendo glutimus. Apertiora ergo mandata bibimus, quia etiam non exposita intelligere valemus, etc. » Unde et a prædecessoribus meis sanctissimis pontificibus in eorum sacris conciliis expositum est, de veteribus historiis inter plura promulgantibus : « Si vero illa suscepta sunt, et hæc imagines opportune suscipiuntur, quoniam secundum Deum fiunt. Unde et operantur, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XI. — *Reprehensio.* Quod non bene Joannes presbyter senserit qui, ut imaginum adorationem astrueret, dixit : « Et Jesu Nave duodecim lapides statuit in Dei memoria (Josue iv). »

Responsio. In libro Josue scriptum est : *Josue vero scidit vestimenta sua, et cecidit pronus in terram coram arca Domini usque ad vesperum, tam ipse quam omnis Israel, miseruntque pulverem super capita sua (Jos. vii).* Et post pauca : *Dixitque Dominus ad Josue : Surge, cur jaces pronus in terra? Peccavit Israel, et prævaricatus est pactum meum (Ibid.).* Et iterum post pauca : *Surge, sanctifica populum, et dic eis : Sanctificamini in crastinum, etc. (Ibid.).* Ecce prostratus ante arcam foederis Josue, exauditus est. Unde mellifluus doctor sanctus Gregorius papa in epistola sua (Lib. vii, ep. 53), de qua superius exaravimus, Secundino servo Dei in Gallis incluso directa, inter cætera monuit, dicens : « Et nos quidem non quasi ante Divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur, etc. »

CAP. XII. — *Reprehensio.* Quod non sit æqualis adoratio, ut illi dicunt, Nathan propheta erga David regem, adorationi imaginum.

Responsio. Ex libro sancti Gregorii papæ super Job (Lib. iv, c. 1), inter cætera : « Ita cum in

sacro eloquio sola historia aspicitur, nihil aliud quam facies videtur: sed si huic assiduo usu conjungimur, ejus nimirum mentem quasi ex colloquutionis familiaritate penetramus. Dum enim alia ex aliis colligimus, facile in ejus verbis agnoscimus, aliud esse quod intiment, aliud quod sonant. Tanto autem quisque notitiæ illius extraneus redditur, quanto in sola ejus superficie ligatur, etc.)

Item in eodem libro inquit: « Quid per David, qui manu fortis vel desiderabilis interpretatur, nisi Redemptor noster accipitur? Quid per ejus domum, nisi Ecclesia designatur? » Et post pauca: « Inquisitio enim divinitatis Domini, fons occultus; apparitio vero incarnationis ipsius, fons patens. Quid autem per Jerusalem, quæ visio pacis accipitur, nisi eadem sancta Ecclesia demonstratur? In ipsa enim mundi corde Dominum contemplantur, de quo scriptum est: *Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum*, etc. (Ephes. II.) »

CAP. XIII. — *Reprehensio*. Quod sententia Joannis Constantinopolitani, quam illi in testimonium adorandarum imaginum trahunt, non ad id quod illi putant pertinere dignoscitur.

Responsio. Multæ sententiæ sancti Joannis Constantinopolitani in sæpius nominata referantur synodo, et qualis ex ipsis sit, quæ non ad id quod putaverunt pertinere, siluerunt. Nam in prædecessorum nosrorum sanctorum pontificum conciliis sancti Joannis Chrysostomi ita fertur sententia, inter cætera: « Omnia tibi ministrant homini, magis autem imagini; quia et quando imperiales vultus et imagines in civitatem introeunt, obviant iudices et senatus, cum laude et timore, non tabulam honorantes, neque fuscæ cere scripturam, sed vultum imperatoris, sic et mundi hominum non terrarum speciem honorantes, sed celestem vultum veneremur, etc. »

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XIV. — *Reprehensio*. Quod iudices, qui in præfata synodo fuerunt, insolenter et incongrue artem pictoriam extollere conati sunt, dicentes: « Pia est enim ars pictoris, et non recte eam quidam insipienter detrahunt. Ipse enim Pater pictorem pie agentem commendat. »

Responsio. Beatum Asterium toto Oriente sanctum habent, dum et de gestis sanctæ Euphemie sermonem fecisset, laudavit ejus martyrium, sicut per ordinem viderat illud liquidius pictum. Et ideo similiter et illi ipsam laudaverunt picturam adversus hæreticos, dicentes quia insipienter eam detrahunt. Sancti Gregorii Theologi in sermone de beato Gregorio Nysseno (*Orat. ad S. Greg. Nyss.*, initio), inter cætera: « Putas ergo sufficiunt hæc, aut et brevier virum nobis sermo describet? Si oportet, quemadmodum studiosi pictorem multoties committentes colores, ut perfectionem vobis sermonis formam addam, et describam vobis purissimum et manifestissimum, etc. »

Item sancti Joannis Chrysostomi in sermone in cæna Domini, inter cætera: « Nam sicut pictores pingendam tabulam vestigiis quibusdam obumbrare consueverunt, et sic colorum varietate perficere, ita et Christus fecit. In mensa et typi Pascha describit, et Pascha veritatis ostendit, etc. »

Item ex libro sancti Augustini de Proverbio Salomonis, inter cætera: « *Os nostrum patet ad eos, o Corinthii (II Cor. VI)*. Os suum aperuit attente, et ordinem posuit linguæ suæ, laudans creaturam, tanquam creaturam, Creatorem tanquam Creatorem, angelos tanquam angelos, coelestia tanquam coelestia, terrestria tanquam terrestria, etc. »

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XV. — *Reprehensio*. Inutile et mendacio

plenum dictum Joannis presbyteri et legati Orientalium, dicentis: « Non contraeunt pictores Scripturis, sed quidquid Scriptura dicit hæc demonstrant, quatenus concordēs sint Scripturis. »

Responsio. Jam sæpius superius exaravimus qualiter per sacram epistolam suam, Sereno episcopo Massiliensi directam, sanctus Gregorius eximius doctor et papa, inter cætera docuit: (Lib. IX, ep. 9): « Ac deinde subjungendum quia picturæ imaginum, quæ ad ædificationem imperitii populi factæ fuerant, ut nescientes litteras ipsam historiam intendentes, quid dictum sit discerent, etc. »

Item sancti Joannis Chrysostomi in interpretatione psalmi I, cujus initium: « Pictores imitantur arte naturam, et colores coloribus permiscentes, visibiles corporum depingunt imagines. » Et post pauca: « Et imperatorem sedentem et barbarum sublitum, et gladium acutum, et fluvios decurrentes, et campos variis coloribus adornatos, et omnia quæ videntur per artem imitantes, mirabilem historiam videntibus præstant, etc. »

IN ACTIONE QUINTA.

Et inventum est in quarta.

CAP. XVI. — *Reprehensio*. Falsissimum et omni ridiculo dignum dictum Joannis presbyteri, qui non minus cæteris in imaginum adoratione insinisse dignoscitur. Ait enim: « Qui adorat imaginem, et dicit, quoniam hic est Christus Filius Dei, non peccat. »

Responsio. Sancti Augustini in psalmi LXXXVI explanatione (post principium), inter cætera: « Augustias enim omnia pene corpora patiuntur, nec ubique esse possunt, nec semper. Divinitas autem quæ ubique præsto est undique ad eam potest duci similitudo, et totum potest esse in similitudinibus, quia nihil eorum est in proprietatibus. Nunquid Christus est janua, quemadmodum videmus januas factas a fabro? non utique, et tamen dixit: *Ego sum janua (Joan. X)*. Aut nunquid sic est pastor, quomodo videmus pastores istos prepositos pecorum, etc. »

EX SENSU.

CAP. XVII. — *Reprehensio*. Quod illi libri, Vitæ Patrum quorum auctores ignorantur, non prorsus idonei sint ad testimonia danda, et ad hæc quæ in contentionem veniunt confirmanda.

Responsio. Item ex libro sancti Augustini de Quæstionibus in Evangelio secundum Lucam (*Quæst. evang.*, lib. II, quæst. 42), inter cætera: « Vasa ejus in domo, sunt sensus carnales quibus ad investigandam veritatem, quæ intellecta capitur, multi utentes penitus erraverunt, etc. » Vitæ enim Patrum sine probabilibus auctoribus minime in Ecclesia leguntur. Nam ab orthodoxis titulatæ et suscipiuntur et leguntur. Magis enim passionem sanctorum martyrum sacri canones censuerunt, ut liceat eas etiam in ecclesia legi, cum anniversarii dies eorum celebrantur.

CAP. XVIII. — *Reprehensio*. Quod non bonam habeant memoriam qui, ut non obliviscantur sanctorum, vel certe ipsius Domini, idcirco imagines erigunt.

Responsio. Ex commentario sancti Hieronymi in Matthæum evangelistam, inter cætera: « Istiusmodi homines dum volunt alterius imperitiam reprehendere, ostendunt suam. Quamvis enim tenuis humor et liquens esca, tamen cum in venis et artubus concocta fuerit et digesta, per oculos meatus corporis, quos Græci *μύρον* vocant, ad inferiora delabitur, et in secessum vadit, etc. »

Item sancti Augustini in interpretationem psalmi XCVIII (ante medium), inter cætera: « Sion dicta est civitas, quæ est Jerusalem: dicta autem ex interpretatione quadam nomen accipiens, quia Sion speculatio dicitur, id est visio et contemplatio.

Speculari enim prospicere est, vel conspiciere, vel intendere, ut videas. Est autem Sion omnis anima, si intendit videre lucem quæ videnda est. Nam si ad suam attenderit tenebratur; si ad lucem illius attenderit, illuminatur. Quia tamen manifestum est Sion civitatem Dei esse, quæ est civitas Dei nisi sancta Ecclesia? etc.

INTERROGATIO.

CAP. XIX. Ut scientes nos faciant, ubi in Veteri vel Novo Testamento, aut in sex synodalibus conciliis jubeantur imagines facere, vel factas adorare.

RESPONSIO.

Nos quidem infra scientes facimus, sicut jam fecimus, quia et in Veteri et in Novo Testamento, sive in sex synodalibus conciliis semper venerandæ faciunt [fuerunt] sacræ imagines, et factæ inter sancta sanctorum titulabantur. Nam illi nobis dicere debebant in quali de ipsis sex synodalibus conciliis represententur sacræ imagines. Enim vero in primo sancto concilio sæpius ostensum est quia sanctus Silvester papa et Constantinus Christianissimus imperator venerati sunt sacras imagines, et cum nomine Christianitatis palam coram omnibus fideliter atque mirabiliter eas ostenderant, et a tunc usque hactenus sanctorum pontificum, videlicet Silvestri, Marci et Julii, miræ magnitudinis sanctæ eorum ecclesiæ apud nos sunt depictæ, tam in musivo quamque in cæteris historiis cum sacris imaginibus ornatis. Item in sancto secundo concilio sanctus Damasus elegantissimus papa propriam suam fecit ecclesiam, cujus sanctus Gregorius papa meminit in Dialogis, quæ ex nomine conditoris Damasi vocatur: similiter a tunc usque hactenus historiis sacræ et imaginibus pictam habemus. Iterum et de sancto tertio concilio, sanctus Coelestinus papa proprium suum cœmeterium picturis decoravit. Magis autem successor ejus beatus Sixtus papa fecit basilicam sanctæ Mariæ genitricis Mariæ cognomento Majorem, quæ et ad Præsepe dicitur. Simili modo et ipse tam in metallis aureis quamque in diversis historiis, sacræ decoravit imaginibus. Sed et per rogatum ejus, Valentinianus Augustus fecit imaginem auream cum duodecim portis et Salvatore, gemmis pretiosis ornatam, quam voto gratiæ super confessionem beati Petri apostoli posuit, et a tunc usque hactenus apud nos ab omnibus fidelibus venerantur. Itemque de sancto quarto concilio, egregius atque mirificus prædicator sanctus Leo papa et ipse fecit ecclesias, quas in musivo et diversis historiis seu imaginibus pingens decoravit. Magis autem in basilica beati Pauli apostoli, arcum ibidem majorem faciens, et in musivo depingens Salvatorem Dominum nostrum Jesum Christum, seu viginti quatuor seniores, nomine suo versibus decoravit: et a tunc usque hactenus fideliter a nobis venerantur. Et de sancto quinto concilio sanctissimus Vigilus papa in Lateranensi patriarchio basilicam faciens, pulcherrime eam decoravit picturis, tam in historiis, quamque in sacræ imaginibus: multo amplius vero ejus sanctissimi successores dominus Pelagius atque dominus Joannes miræ magnitudinis ecclesiam apostolorum a solo ædificantes historiis diversas tam in musivo quam in variis coloribus cum sacræ pingentes imaginibus, et a tunc usque hactenus a nobis venerantur. Sed et sanctus Gregorius papa in monasterio suo pulchrum fecit oratorium, et ipsum diversis historiis pingi fecit, atque sacræ ibidem erexit imagines: ubi et cum beato Eleuthero pro ægritudine stomachi sui ingressus, in oratione pariter exauditus sunt (Lib. III *Dial.*, c. 33). Et ille vir sanctus Eleutherius, quem dicunt et mortuum suscitasse, ante ipsas sacræ imagines se prosternens, divinam exorare clementiam cum sancto Gregorio non dubitavit: sed fidem ferentem perfectam, pariter exauditus sunt, et usque hactenus apud nos venerantur. Sed et ecclesia Arianorum, cujus ipse sanctus Gregorius in

Dialogis suis meminit (Lib. III, c. 30), placuit eidem sancto Gregorio ut in fide catholica, introductis illi beati Sebastiani et sanctæ Agathæ martyrum reliquiis, dedicari debuisset, quod et factum est. Et post miraculum quod in eadem ecclesia factum est, diversis historiis ipse beatus Gregorius pingi fecit eam; tam in musivo quam in coloribus, et venerandas imagines ibidem erexit, et a tunc usque hactenus venerantur. Si enim voluerimus enarrare per ordinem, nostri prædecessores pontifices quantas ecclesias fecerunt usque nunc, mirifice in eis sacræ imagines erigentes, atque diversas historias pingentes, nec non et venerantes, apostolice audemus dicere, deficiet nos tempus enumerandi, atque eorum ædificia cum sacræ imaginibus et historiis explanandi. In sexto vero sancto concilio non solum continere non sunt ausi, sed etiam easdem sacræ imagines venerantes statuerunt (*Canone 82*), agnum Christum Deum nostrum secundum humanam figuram, et in imaginibus a tunc pro veteri agno retulari. Quapropter sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus in libro tertio de Fide (Cap. 7), inter cætera pro hujusmodi docuit: « Servemus ergo præcepta majorum, nec hæreditaria signacula ausi rudi temeritate violamus. Librum signatum illum propheticum non seniores, non potestates, non angeli, non archangeli aperire ausi sunt (*Apoc. v*), soli Christo explanandi ejus prærogativa servata est. Librum sacerdotalem quis nostrum resignare audeat, signatum a confessoribus, et multorum jam martyrio consecratum? Quem qui resignare coacti sunt, postea tamen damnata fraude signarunt. Qui violari non ausi sunt, confessores et martyres extiterunt. Quomodo fidem eorum possumus denegare quorum victoriam prædicamus? Nemo metuat, nemo formidet, etc. » Et vero hæretici sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam non oppugnassent, sancta sex synodalia concilia necesse fieri non fuisset. Similiter si a Leone et Constantino hæreticis imperatoribus ipsa sancta catholica et apostolica Ecclesia pro sacræ imaginibus non fuisset oppugnata, prædecessores mei sanctissimi pontifices concilia nequaquam fecissent, neque nos postmodum fieri annueremus, nisi pro tot millibus animarum, quæ in hæresi manentes et quotidie in eam deficientes in laqueo periclitantur diaboli. Sicut enim in sancta quarta synodo definitum est, pro vera fide dicentibus ita: « Quam nos a nostris majoribus traditam debemus cum omni competenti devotione defendere, et dignitatem propriæ venerationis beato apostolo Petro intemeratam et in nostris temporibus conservare; quatenus beatissimus Romanæ civitatis episcopus, cui principatum sacerdotii super omnes antiquitas contulit, locum habeat ac facultatem de fide et sacerdotibus judicare. » Et ideo prædecessor noster sanctissimus Gregorius junior papa, scribens ad Leonem et Constantinum hæreticos imperatores: « Pro sacræ imaginibus, inquit, omnia et ipsa nostra tradimus, si contigerit, corpora. Nam nunquam novitatem recipimus, aut a religione paterna ulla declinamus ratione. Divina enim vox interminatur, quæ per omnia debet præcaveri: *Si totum mundum quis lucratur, et animæ suæ faciat detrimentum, lucratus est nihil.* » (*Matth. xvi.*)

Item et in illa sua epistola pro ipsis sacræ imaginibus rationabiliter eos increpans, inter cætera dixit (Geladius papa in *epist. 10, ad Anastasium imperatorem*): « Legitur namque dixisse quidam doctissimus ac venerabilis Pater quia duo sunt quibus principaliter hic regitur mundus, auctoritas videlicet sacræ pontificum et regalis potestas. In quibus tanto gravior pondus est sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus hominum in divino reddituri sunt examine rationem. Et ideo nequaquam nos quispiam terminos patrum nostrorum transgredi facere valebit, neque novitates vocum imponere: sed in ea orthodoxa fide quam suscepimus manentes, et olivam

traditionem amplectentes, prædecessorum nostrorum sanctissimorum pontificum procul dubio veneramus et tenemus pro sacris imaginibus concilia, nullum quemlibet jam exinde contrarium sermonem suscipientes, neque rationem reddentes. Nam sanctus Gregorius mellifluus doctor in homilia super Ezechielem prophetam (*Homil. 16, post medium*), dum de intellectu sacri eloquii per temporum incrementa pollente tractaret, adjuavit : *Pertransibunt plurimi, et multiplex erit scientia (Daniel. xii)*. Sancti Patres, quos per sacram Scripturam cognoscimus, ante legem quidem in unius Dei cognitione salvati sunt, perfectam vitæ simplicis obedientiam habentes, et sæpe videndo angelos, jam aliquid de contemplatione tangent. Data autem lege, sancti Patres etiam in decem sunt mandatis eruditi, ut per cognitionem unius Dei, etiam in legis se operibus exercerent. Superveniente autem gratia per Testamentum Novum, omnis fidelis populus unum Deum Trinitatem esse cognovit, et virtutem Decalogi in ejus agnitione complevit. Unde sciendum nobis est quia et per incrementa temporum crevit scientia spiritualium Patrum. Plus namque Moyses quam Abraham, plus prophetæ quam Moyses, plus apostoli quam prophetæ in omnipotentis Dei scientia eruditi sunt. Fallor, si hæc ipsa Scripturæ testimoniis non affirmo. *Pertransibunt*, inquit, *plurimi, et multiplex erit scientia (Ibid.)*. Sed hæc eadem quæ de Abraham, Moyse, prophetis et apostolis diximus, ex eisdem Scripturæ verbis, si possumus, ostendamus. Quis enim nesciat quia Abraham cum Deo locutus est? et tamen ad Moysen Dominus dicit : *Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob : et nomen meum Adonai non indicari eis (Exod. iii et vi)*. Ecce plus Moysi quam Abraham innotuerat, qui illud de se Moysi indicat quod se Abraham non indicasse narrabat. Sed videamus si prophetæ plus quam Moyses divinam scientiam apprehendere potuerunt. Ecce Psalmista dicit : *Quomodo dilexi legem tuam, Domine? tota die meditatio mea est (Psal. cxviii)*; atque subiungit : *Super omnes docentes me intellexi, quia testimonia tua meditatio mea est (Ibid.)*. Et iterum : *Super seniores intellexi (Ibid.)*. Qui ergo legem meditari se memorat, et super omnes docentes se ac super seniores intellexisse testatur, quia divinam scientiam plus quam Moyses acceperat, manifestat. Quomodo autem ostensuri sumus quia plus sancti apostoli edocti sunt quam prophetæ? Certe Veritas dicit : *Multi reges et prophetæ voluerunt videre quæ videtis, et non viderunt (Luc. x)*. Plus ergo quam prophetæ de divina scientia noverunt, quia quod illi in solo spiritu audierant, ipsi etiam corporaliter videbant. Impleta itaque est ea, quam diximus, Danielis sententia : *Quia pertransibunt plurimi, et multiplex erit scientia (Daniel. xii)*. Quanto enim mundus ad extremum ducitur, tanto nobis æternæ scientiæ aditus largius aperitur, etc.

Item sancti Gregorii super Job (Lib. iv, c. 10), inter cætera : *Sancti quippe doctores, qui ad virtutem et alios instruunt, hostes devorant, dum eos intra corpus suum per vim conversionis immutant : quos lapidibus fundæ subjiciunt, quia dum fortes quoque in sancta Ecclesia viros instituunt, per eos adversariorum superbientium pectora dura confringunt. Quid namque per fundam, nisi sancta Ecclesia figuratur? Funda namque dum in gyrum mittitur, sicut de illa lapides exeunt quibus adversariorum pectora feriantur, ita sancta Ecclesia dum volubilitate temporum per tribulationum circumitum ducitur, fortes ex illa viri procedunt, quibus quasi lapideis icibus iniquorum corda tundantur.*

IN ACTIONE SEPTIMA.

CAP. XX. — *Reprehensio*. Quanta ratione mysterium Dominicæ crucis ab imaginibus distet, quas quidem illi eidem æquiparare contendunt.

Responsio. Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi ex libro de Incarnatione (Cap. 7), inter cætera :

A *Nunquid cum et divinitatem ejus adoramus et carnem, Christum dividimus? Nunquid cum in eo imaginem Dei crucemque veneramus, dividimus eum? Apostolus certe qui de eo dixit : Quoniam etsi crucifixus est ex infirmitate, vivit tamen ex virtute Dei (I Cor. xiii), ipse dixit : Quia non divinus est Christus, etc. (I Cor. i).*

Item ejusdem sancti Ambrosii ex libro 1 (Cap. 4) de Fide, inter cætera : *Imaginem Apostolus dicit, et Arius dicit esse dissimilem? Cur imago, si similitudinem non habet? In picturis nolunt homines esse dissimiles, et Arius dissimilem Patrem contendit in Filio.* Et post pauca : *Prophetæ dicunt : Splendor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei manifestatis, et imago bonitatis illius, etc.* (Sap. 7.)

Item ex epistola sancti Gregorii papæ Leontio ex-consuli missa (Lib. vii, epistola 34), inter cætera : *Oleum quippe sanctæ crucis et aloes lignum suscipimus : unum, quod tactu benedicit; aliud, quod per incensum bene redoleat. Decebat igitur ut bonus vir ea transmitteret quæ iram nobis Domini placare potuissent.* Et post pauca : *Præterea benedictionem vobis sancti Petri apostolorum principis, clavim sacratissimi sepulcri ejus, in qua benedictio de catenis illius est inserta, transmisimus; ut quod ejus collum ligavit ad martyrium, hoc vestrum ab omnibus peccatis solvat.*

IN FINE LIBRI.

CAP. XXI. — *Reprehensio*. De eo quod Constantinus et Irene in suis scriptis aiunt : *Per eum, qui conregnat nobis Deus.*

Responsio. Ex Proverbiis Salomonis, inter cætera : *Meum est consilium et aquitas, mea prudentia, mea est fortitudo. Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt. Per me principes imperant, et potentes decernunt justitiam. Ego diligentes me diligo (Prov. viii)*. Et post plurima : *Misericordia et veritas custodiunt regem, et roboratur clementia thronus ejus, etc.*

IN ACTIONE QUARTA.

CAP. XXII. — *Reprehensio*. De eo quod non bene intelligant hoc, quod dictum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* : ut adorationem quasi absolute diceret, et servitium ipsi soli dixisset.

Responsio. Sancti Ambrosii Mediolanensis episcopi ex libro de Fide quinto, inter cætera : *Cum legimus : Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (Matth. xvi)* : utrum Christum non adorandum, et Christo non existiment serviendum? Quod si illa, quæ adoravit eum, Chananea impetrare meruit quod poposcit, et Paulus apostolus, qui servum se Christi prima scriptorum suorum præfatione profiteatur (*Rom. i; Gal. i*), apostolus esse meruit, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, dicant quid arbitrentur sequendum : utrum cum Ario malint sibi societatem esse perfidiæ, ut solam et verum Deum Christum negando ostendant, quia nec adorandum eum, nec serviendum ei judicent; an vero consortium malint habere cum Paulo, qui serviendo atque adorando etiam Christum, utique solum verum Deum voce affectuque non disti ebat, quem pro servitio fitebatur? Quod si quis dicat, Quoniam Deum Patrem adoret et Filius, quia scriptum est : *Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus (Joan. iv)*, consideret quando, et apud quem, et cuius suscepto loquatur affectu, etc.

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXIII. — *Reprehensio*. Quod cum Deus illicalis sit, illi minus docte cixerint : *Veneramus et adoramus sicut locum Dei.*

Responsio. Beati Augustini in explanatione psalmi lxxxvi (post principium) inter cætera : *Fundamentum, inquit Apostolus, nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus (I Cor. iii)*. Quomodo ergo fundamenta prophetæ et apostoli? et quod

modo fundamentum Christus Jesus, quo ulterius nihil est? Quomodo petamus, nisi quemadmodum aperte dicitur Sanctus sanctorum (*Daniel. ix.*), sic figurate fundamentum fundamentorum? Si ergo sacramenta cogites, Christus Sanctus sanctorum; si gregem subditum cogites, Christus pastor pastorum; si fabricam cogites, Christus fundamentum fundamentorum. Et post pauca: «Divinitas autem, quæ ubique præsto est, undiquæ ad eam duci potest similitudo, et totum potest esse in similitudinibus, quia nihil horum est in proprietatibus, etc.»

Item ejusdem sancti Augustini ex libro secundo de Trinitate (Cap. 17), inter cætera: «Quid enim sibi vult quod ait Dominus: *Ecce locus est penes me, et stabis super petram (Exod. xxxiii)*? Quis locus terrenus est penes Dominum, nisi hoc est penes eum quod eum spiritualiter attingit? Nam quis locus non est penes Dominum: *Qui attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter?* etc.» (*Sap. viii.*)

Item sancti Joannis Chrysostomi de sermone sancti Pauli apostoli, ubi ait: *Non quod volo, hoc ago (Rom. vii)*, et quoniam Jacob figura factus est Christi, inter cætera: *Venit in medio fluminum, et ut vidit somnium, dixit: Non est nihil aliud, nisi domus Dei (Gen. xxviii)*. Etenim non vidit ædificiam, sed scalam. Sed quoniam sciebat quia scala figura est Ecclesie, dicebat: *Hæc domus Dei*, hæc Ecclesia est. Et unde hæc domus Dei Ecclesia est, dicit Paulus Timotheo hæc scribens: *Spero venire ad te cito. Si autem tardavero, ut scias quomodo te oporteat in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei viri, etc.* (*I Tim. iiii.*)

IN EADEM ACTIONE.

CAP. XXV. — *Reprehensio.* Quod enim habeo [ab eo] quod dicitur Salomon in templo fecisse boves et teones, imaginum adoratio firmari possit, ut illi dicunt, qui in earum adorationem anhelant. Sive illud quod in Ezechiele scriptum est: *Facies et cherubim usque ad cameram (Ezech. xli)*.

Responsio. Jam sæpius hæc invenientes capitula exaravimus, qualiter ea prædecessores nostri sanctissimi pontifices in eorum sacris referentis conciliis pro venerandis imaginibus constituere; et nimirum constat eorum apostolicam censuram apud nos observandam ac venerandam existere. Item ex libro sancti Augustini de psalmo lxxxiv, inter cætera: «In Veteri Testamento figurabatur Novum Testamentum, nonnulla figuraverat hæc expressio veritatis. In illa autem figura secundum quamdam præventionem futurorum data est illi populo terraque [terra quæ] dicta promissionis, etc.» Item ex libro sancti Augustini de Quæstionibus in Evangelium secundum Lucam (Lib. ii, quæst. 41), inter cætera: «Quid est quod dicit Dominus: *Qui fuerit in tecto, et vasa ejus in domo, non descendat tollere illa (Luc. xvii)*. In tecto est qui excedens [excedens] carnalia, tanquam in aura libera spiritualiter vivit.» Et post pauca: «Hujus ergo spiritalis viri jam vasa ista vacant in domo, quia mente corpori supereminens, per aciem intelligentiæ tanquam in tecto positus, perspicuitate sapientiæ veluti cælo apertissimo fruitur, etc.»

CAP. XXVI. — *Reprehensio.* Ultimum capitulum est, ut sciat dominus apostolicus et Pater noster, et cuncta simul Romanorum Ecclesia, ut secundum quod continetur in epistola beatissimi Gregorii (Lib. vii, epistola 9), quam ad Serenum Massiliensem episcopum direxit: Permittimus imagines sanctorum, quicunque eas formare voluerint, tam in ecclesia, quamque extra ecclesiam propter amorem Dei et sanctorum ejus. Adorare vero eas nequaquam cogimus, qui noluerint. Frangere vel destruere eas, etiamsi quis voluerit, non permitimus. Et quia sensum sanctissimi Gregorii sequi in hac epistola universalem catholicam Ecclesiam Deo placitam indubitanter libere profitemur.

Responsio. Hoc sacrum et venerandum capitulum multum distat a totis supradictis capitulis. Et idcirco eum agnovimus vestræ a Deo servatæ orthodoxæque regalis excellentiæ esse proprium, in eo ubi rectæ fidei plena penitus confessa est sensum sanctissimum Gregorii sequi. Meminit enim vestra præreclitissima regalis præexcelsa scientia, qualiter in ipsa sancti Gregorii papæ epistola Sereno episcopo Massiliensi directa (*Loc. cit.*), fertur inter cætera contineri, ubi eundem episcopum increpans inquit: «Aliud enim est picturam adorare, aliud per picturæ historiam, quid est adorandum, addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis præstat pictura cernentibus: quia in ipsa etiam ignorantes vident quod sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt. Unde præcipue gentibus pro lectione pictura est; quod magnopere a te, qui inter gentes habitas, attendi debuerat.» Et post pauca: «Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit.» Et intervallo:

«Quia picturas imaginum, quæ ad ædificationem imperiti populi fuerant factæ, ut nescientes litteras ipsam historiam intendentes, quid actum sit discerent.» Iterum post pauca: «Sed hoc sollicitæ fraternitas tua admonet, ut ex visione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant, et in adorationem solius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur.» Simili modo et de alia sua epistola Januarii Calaritano episcopo directa (Lib. vii, ind. 2, epist. 2) pro sacrarum imaginum veneratione, breviter superius exaravimus. Sed et de epistola Secundino servo Dei incluso Gallias directa (*Epist. v.*), similiter intimavimus, ubi in ea ita fertur: «Imagines enim, quas nobis tibi dirigendas per Dulcitium diaconum tuum rogasti, misimus. Valde nobis tua postulatio placuit, quia illum in corde tota intentione quæris, cujus imaginem præ oculis habere desideras: ut visio corporalis quotidiana te semper reddat exercitatum, ut dum picturam vides, ad illum animo ardescas, cujus tu imaginem videre desideras.» Et post pauca: «Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei in ejus amore recalescas, cujus te imaginem videre desideras: et nos quidem non quasi ante Divinitatem ante ipsas prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur. Et dum nos ipsa pictura quasi scriptura ad memoriam Filii Dei reducit, animum nostrum aut de resurrectione lætificat, aut de passione demulcet. Ideoque direximus tibi surtarias duas continentes [In edit. Rom. deest continentes] imagines Salvatoris, sanctæ Dei genitricis Mariæ, beatorumque apostolorum Petri et Pauli, per supradictum filium nostrum diaconum, et unam crucem et clavem pro benedictione, ut ab ipsa a maligno defensus permanes, cujus signo te esse multum credis, etc.» Et quoniam in his vestrum a Deo inspiratum regalem orthodoxum sensum, memorandum est etiam et docendum qualiter sanctus Gregorius papa Sereno episcopo docuit, de sacris imaginibus, ut ex visione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant; hoc est easdem sacras imagines aspicientes in adoratione solius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur. Eo ipso tenore Secundino servo Dei incluso inquit (Lib. vii, ep. 53): «Ideo enim petis ut non quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei in ejus amore caleas, cujus imaginem te videre desideras: et nos quidem non quasi ante Divinitatem ante ipsas prosternimur, sed illum adoramus quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur.» Sicut vero innuit Sereno episcopo, aspicientem sacras imagines in adorationem humiliter se prosterni solius omnipotentis sanctæ Trinitatis, sic et Secundino incluso servo Dei docuit, non quasi Deum colere, sed ante easdem sacras imagines se prosternens, non quasi ante Divini-

tatem, ante ipsas prosterni; sed prosternente illum adorare quem per imaginem aut natum, aut passum, aut in throno sedentem recordamur. Ita vero et nos eundem ipsum irreprehensibilem et orthodoxum sensum sancti Gregorii papæ sequentes et amplectentes dudum, Irene et Constantino imperatoribus pro sacris imaginibus prædicandis erectione, enisimus dicentes: Quia in universo mundo, ubi Christianitas est, ipsæ sacræ imagines permanentes, ab omnibus fidelibus honorantur, ut per visibilem vultum ad invisibilem Divinitatis majestatem mens nostra rapiatur spirituali affectu pro contemplatione figuratæ imaginis secundum carnem, quam Filius Dei pro nostra salute suscipere dignatus est; eundem Redemptorem nostrum, qui in cælis est, adoramus, et in spiritu glorificantes collaudamus: quoniam, juxta ut scriptum est, *Deus spiritus est (Rom. iv)*; et ob hoc spiritualiter divinitatem ejus adoramus. Nam absit a nobis ut ipsas imagines, sicut quidam garrunt, deificemus: sed affectum et dilectionem nostram, quam in Dei amorem et sanctorum ejus habemus, omnimodo proferimus: et sic divinæ Scripturæ libros, ipsas imagines ob memoriam venerationis habemus, nostræ fidei puritatem observantes, et reliqua. Quidquid namque de sanctis Patrum opusculis aliquantula ibidem exaravimus testimonia, in eodem sensu atque tenore, ut præsentem diximus, cum prædecessore nostro sancto Gregorio papa, eundem sensum fidei tenentes, enisimus prædicantes. Illi vero, ut nobis missi nostri, videlicet Petrus archiepiscopus sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ, Petrus religiosus presbyter et abbas venerabilis monasterii sancti Sabæ, viva voce dixerunt, statim nostras apostolicas amplectentes syllabas, concilium fieri jusserunt. Sed ab hæreticis seditione facta in Sicilia insula missi nostri sine responso reversi sunt: et demum post eos mittentes iterum Constantinopolim eos ascendi fecere. Et sic synodum istam secundum nostram ordinationem fecerunt, et in pristino statu sacras et venerandas imagines erexerunt. Et sicut de imaginibus, sancti Gregorii a sensum et nostrum continebatur: ita et ipsi in eadem synodo definitionem confessi sunt, his osculum et honorabilem salutationem reddidero; nequaquam secundam fidem nostram, veram culturam, quæ docet soli divinæ naturæ. Insuper et pseudosyllogum illud quod ab hæreticis factum est sub Constantino hæretico imperatore anathematizantes, cum eorum sequacibus atque complicibus damnaverunt; ad fidem orthodoxam sanctæ catholicæ et apostolicæ reversi Ecclesiæ, per libellos eorum fecerunt rectæ fidei confessionem. Et ideo ipsam suscepimus synodum: nam si eam minime recepissemus, et ad suum pristinum vomitum erroris fuissent reversi, quis pro tot millium animarum Christianorum interitu habuit reddere rationem ante terribile tremendum divini judicis examen, nisi nos solummodo? Si enim super unum peccatorem pœnitentiam agentem gaudium

A factum est in cælis (*Luc. xv*), quanto magis de tot millibus Christianorum qui sunt ab errore reversi, quis non gauderet, et cum Psalmista canat: *Accedite ad eum et illuminamini, et vultus vestri non erubescunt?* et reliqua (*Psal. xxxiii*). Nos vero adhuc pro eadem synodo nullum responsum hactenus eidem imperatori reddidimus, metuentes ne ad eorum revererentur errorem. Dudum quippe quando eos pro sacris imaginibus erectione adhortati sumus, simili modo et de diœcesi tam archiepiscoporum quam et episcoporum sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ commones quæsitivimus restituere eidem sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ quæ tunc cum patrimoniis nostris abstulerunt, quando sacras imagines deposuerunt, et nec responsum quodlibet exinde dederunt: et in hoc ostenditur quia ex uno capitulo ab errore reversi, ex aliis duobus in eodem permanent errore. Si enim ubique Christianorum Ecclesiæ canonice [*Pro canonici, H.*] intactas suas possident diœceses, quanto amplius sancta catholica et apostolica Romana Ecclesia, quæ est caput omnium Dei Ecclesiarum, sua diœcesi, videlicet archiepiscoporum et episcoporum, imo et patrimonia pro luminarium continuatione atque alimoniis pauperum irrefragabili jure et tenere et possidere modis omnibus debet! Unde si vestra annuerit a Deo protecta regalis excellentia, eodem adhortamur impetu pro sacris imaginibus, in pristino statu erectione gratiam agentes. Sed de diœcesi sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ tam archiepiscoporum quam episcoporum seu de patrimoniis iterum increpantes commoneamus, ut si noluerit ea sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ restituere, hæreticum eum pro hujusmodi erroris perseverantia esse decernemus. Plus enim cupimus salutem animarum et rectæ fidei stabilitatem conservare, quam hujusmodi habitum mundi possidere. De vero vestra prærectissima a Deo protecta excellentia orthodoxæ fidei stabilitate roborata freti existimus, quia radix ejus firmissima a pravis et infidelibus hominum unquam conceititur vel movetur; sed in ea, quæ coepit rectæ fidei traditionis doctrina spiritualis matris suæ sanctæ catholicæ et apostolicæ Romanæ Ecclesiæ tenere et amplecti, incunctanter usque in sæculum sæculi sine reprehensione manere credimus: et ideo confidimus de Dei nostri potentia, quia quantum erga beatorum principum apostolorum Petri ac Pauli Ecclesiam fidem geritis et amorem, semper pro ejus profectu et exaltatione regali nisi, undique certantes habueritis; tanto brachii sui propitius in regalibus triumphis ab adversis et iniquis hominibus vos defendere et circumtegere dignetur, ut una cum spirituali filia nostra domina regina vestraque præcelsa nobilissima prole longiori ævo in hoc regnante mundo, in futuro sine fine vitam cum regno in arce poli habere mereamini. Incolumem excellentiam vestram gratia supera custodiat.

* Hic et in tota hac epistola multa videntur corrupta quæ mss. codd. desiderant.

(a) (b) **CONVENTUS PARIISIENSIS**
DE IMAGINIBUS,

Apud Parisios in palatio Kalendis Novembris habitus anno Christi 824, Eugenii papa II anno 1, Ludovici Pii Augusti 11.

PROLEGOMENA.

(Ex Mansi, ampl. conc. Collect.)

REFUTATIO LIBELLI
FALSO SYNODUS PARIISIENSIS INSCRIPTI
A rev. cardinali Bellarmino edita.

Anno 1596 prodiit Francofurti libellus cum hoc titulo : « Synodus Parisiensis de imaginibus anno Christi 824 ex vetustissimo codice descripta, et nunc primum in lucem edita. » Hoc autem præsentî anno, cum mihi is libellus ab amico ostensus esset, animadverti continuo, nec vere synodum esse, nec scriptum luce dignum. Quare, ne forte inscriptio fallat incautos, operæ pretium me facturum existimavi, si libellum brevissime confutarem.

CAPUT PRIMUM.

Principio igitur non esse synodum ullam Parisiensem quæ hoc libello contineatur, argumento esse potest, quod nulla in eo conspiciantur decreta, nulli canones, nulla exstet episcoporum subscriptio, nulla synodi mentio. Sed et ipse libellus aperte redarguit sui tituli vanitatem. Sic enim legimus pag. 126 : « Nos non synodum congregando, sed quemadmodum a vobis postulavimus, licentiamque agendi percepimus, una cum familiaribus nostris, filiis vestris, quantum pro multiplicibus regni diversis occupationibus impediti per intervalla potuimus, considerare studuimus quid almitati vestræ de tanta necessitate significare potuissemus. »

Ac, ut verborum istorum sententia intelligatur, totius libelli argumentum exponemus. Scripsit Michael Balbus imperator Græcus ad Ludovicum Pium imperatorem Latinam epistolam bene longam in qua, post alia multa, significavit Ecclesiam propter imagines Christi et sanctorum in duas partes esse divisam, cum alii adorandas, alii non adorandas esse contenderent, et simul petiit, ut Ludovicus in Occidente operam daret, ut sublato superstizioso cultu imaginum, Ecclesia pacem et unionem recuperaret.

Ludovicus his litteris acceptis a summo pontifice facultatem obtinuit convocandi viros aliquot doctos, qui veterum patrum testimonia de cultu imaginum diligenter colligerent. Quo facto scribi jussit epistolam, quam nomine summi pontificis, ipso consentiente pontifice, cui primum ostendenda erat, ad Michaelem imperatorem dirigere cogitabat. Denique tum epistolam prædictam, tum aliam a se ad ipsum pontificem, qui Eugenius dicebatur, proprio nomine scriptam per duos episcopos misit.

Hæc igitur quinque in libello nuper edito continen-

(a) Conventus iste seu, prout eum appellat Baronius, collatio Kalendis Novembris anni 825 habita, ut recte censuit idem Baronius, non vero an. 824, ut hic legitur. Episcopi enim Galliarum in illo conventu congregati in suis ad Ludovicum Aug. I litteris aiunt : « Fecimus epistolam nobis relegi quam vobis legati Græcorum anno præterito d tulerunt. » Certum est autem Michaelis et Theophili imperatorum Orientalium litteras anno 824 Ludovico Augusto reditas esse (Pagius ad an. Christi 825, num. 1).

(b) Acta pseudosynodi, quæ incerto et innominato

A tur. Primum, epistola Michaelis Balbi ad Ludovicum Pium Caroli magni filium. Secundo collecta testimonia ex veteribus Patribus, quibus probatur imagines neque frangendas esse, ut volebant iconomachi, neque coleudas, ut synodus Nicæna ii statuerat. Tertio, epistola summi pontificis noniæ scripta a Francis doctoribus ad Michaelem imperatorem, qua docetur imagines neque injuria afficiendas esse, neque etiam adorandas. Quarto, epistola Ludovici imperatoris ad Eugenium pontificem ejus nominis secundum, qua eum hortatur ad legationem in Græciam mittendam, et Ecclesiam pacificandam. Quinto, epistola ejusdem Ludovici ad Jeremiam et Jonam episcopos, quos Romam ad summum pontificem mittit, eosque instruit, quemadmodum prudenter cum pontifice se gerere debeant, ut eum ad suam sententiam pertrahant.

Ex his promptum erit intelligere fucum facere voluisse eos, qui hunc libellum specioso nomine synodi Parisiensis ornare voluerunt; qui quidem causam iconomachorum juvare et catholicæ fidei detrimentum aliquod afferre conati sunt; sed, Deo juvante, mox efficiemus, ut oleum et operam se perdidisse dolcant.

CAPUT II.

Nam, ut ad epistolam Michaelis, quæ primam partem libelli occupat, veniamus, ea quidem plena videtur religiosi studii, ut si quis aliunde quis iste Michael fuerit ignoret, arbitretur eum unum ex optimis et Christianissimis principibus fuisse.

Sed exstant annales publici Joannis Zonaræ, Georgii Cedreni, et aliorum, qui res gestas Græcorum principum litteris mandaverunt. Ex his cognoscere licet Michaelem non solum cognomine, sed etiam reipsa Balbum, virum fuisse impium et scelestissimum, quippe qui magis Hebraicæ superstitioni quam Christianæ religioni addictus esset; qui resurrectionem carnis pernegaret, et ob id prophetas et apostolos qui eam prædicaverant irrideret; qui fornicationem licitam esse diceret, et sacrum celibatum adeo contemneret, ut e monasterio sanctimonialium jam Deo sacrum sibi conjugem deligeret; qui septimum synodum œcumenicam, atque ab Adriano pontifice maximo approbatam respueret; qui sacras imagines nullo honore dignas arbitraretur; qui iconomachis impense faveret, et Constantinum Copronymum iconomachorum principem sibi præter cæteros imitandum proponeret; qui sanctum Euthymium, sanctumque Methodium, aliosque pios veritatis defensores, vel exilio, vel carcere, vel morte mulcicaret.

auctore anno Domini 1596, nulla facta mentione loci ubi inventa vel unde accepta fuerint, in lucem prodierunt, tanquam spuria et illegitima, vel saltem de fide suspecta, nequaquam huic editioni inserenda esse putavi. Refutationem eorum sex capitibus distinctam edidit reverendissimus et illustrissimus cardinalis Robertus Bellarminus in appendice ad tractatum de Cultu imaginum. Quæ cum omni ex parte elaboratissima sit, integram hic lectori exhibendam esse judicavi. Sev. Bin.

Hic igitur est ille Michael, qui ovinam pellem indutus, cum esset revera lupus rapax, quasi fidei zelo accensus, nihil aliud optare se fingit, nisi Ecclesie reformationem et pacem. Sed quemadmodum in illa ipsa epistola deplorat necem Leonis imperatoris, cui proxime ipse successit, quem dicit ab improbis quibusdam conjuratione facta miscere necatum, cum satis aperte constet ex auctoribus supra citatis ipsum eundem Michaellem conspirationis principem fuisse, sic etiam pie queri videtur, Ecclesiam ob dissensiones de cultu imaginum esse divisam cum ipse potissimum dissensionis et divisionis auctor esset, qui synodum generalem, quæ dissensiones sustulerat, rejectisset, et iconomachiam propagare studeret: et non contentus dissensionibus orientalibus, in occidente quoque dissensiones serere ac propagare satageret.

Quod vero in extrema epistola catholicos reprehendit, quod vivificam crucem despiciant, quod imagines ut deos quasdam adorent, quod eis sacrificia offerant, quod ab eis nescio quo artificio de sacro fonte suscipi, et sacram communionem percipere velint, denique quod alias id genus superstitiones vel ineptias in cultu sacrarum imaginum ostendant, meræ calumniæ atque imposturæ sunt, neque mirabitur ejusmodi mendacia Græcum imperatorem in sua epistola ad Latinos longe positos scribere potuisse, qui cogitare voluerit, quam crassa et quam incredibilia mendacia nostri temporis hæretici de catholicis in vicinis locis degentibus flagant.

Sed ex concilio Nicæno secundo vere legitimo et œcumenico, velit nolit Michael Balbus, illis ipsis temporibus celebrato, luce solis clarius effici potest, illa esse commenta fraudesque hæreticorum. Docuit enim concilium illud, cui catholici omnes assentiebantur, imaginibus sacris deberi quidem suam venerationem, sed non majorem quam vivificæ cruci, neque illis ullo modo sacrificandum esse, neque eas cultu latricæ, qui Deo est proprius, adorandas. Legatur synodus, et imposturæ subito evanescent.

Quæ cum ita sint, vel Franci, qui Ludovico imperatori a consiliis erant, fidem habuerunt litteris Michaelis, vel non habuerunt. Si fidem habuerunt, circumventi sunt atque decepti; si fidem non habuerunt, abusi sunt litteris illis ad permovendum summum pontificem, ut majorum suorum acta rescinderet, et synodum Nicenam ab Adriano approbatam improbaret ipse atque damnaret.

Sed sive decepti fuerint, sive decipere voluerint, nihil attinebat istum vel errorem vel istud scelus ipsorum orbi terrarum prodere, præsertim cum non sine causa majores nostri libellos ejusmodi, qui nihil utilitatis, detrimenti autem plurimum, afferre poterant, libenter delitescere passi sint.

CAPUT III.

Venio nunc ad ea testimonia quæ pauci illi viri a Ludovico imperatore vocati ex veterum monumentis collegisse se dicunt; multis enim nominibus viri illi peccasse videntur, ac primum quidem ante collectionem satis audacter iudicium sibi de scriptis apostolicis desumpserunt, nec solum de pontifice, sed etiam de generali synodo a pontifice approbata temere judicaverunt. In qua re longe superarunt peccatum auctoris illius, qui nomine Caroli Magni librum edidit adversus cultum sacrarum imaginum. Ille enim (quod etiam Patres concilii Francofordiensis fecerunt) Nicenam synodum secundam improbatum, quoniam celebratam fuisse existimavit sine consensu apostolicæ sedis. At consiliiarii isti Ludovici imperatoris, quorum scripta discutimus, fatentur synodum pro cultu imaginum, id est Nicenam secundam, ab Adriano summo pontifice coactam, et probatam, et tamen tum ipsam synodum, tum epistolam ejusdem Adriani ad Constantinum imperatorem pro cultu imaginum, tum defensionem ejusdem synodi ab Adriano

A ad Carolum missam examinare, dijudicare, reprehendere non verentur.

Hæc enim sunt ipsorum verba pagina 19: « Primum epistolam domini Adriani papæ, quam quidem pro imaginibus erigendis Constantino imperatori et Helenæ matri ejus ad eorum deprecationem in transmarinis partibus direxit, coram nobis legi fecimus, et quantum nostræ parvitati res patuit, sicut justo reprehendit illos qui imagines sanctorum temerario ausu in illis partibus infringere et penitus abolere præsumperunt, sic indiscrete noscitur fecisse, in eo quod superstitiose eas adorari jussit, pro qua etiam causa synodum congregari præcepit. » Et infra pagina 21, de defensione Nicenæ synodi ab Adriano edita, sic loquuntur: « Per singula capita in illorum excusationem respondere quæ voluit, non tamen quæ docuit, conatus est, etc. »

Ita nimirum iudicem suum et totius mundi iudicare, pastorem omnium Christi ovium pascere, et doctorem universorum docere non erubuerunt; quæ temeritate nulla major cogitari potest.

CAPUT IV.

Sed fortasse nova aliqua atque recondita testimonia repererunt, quibus freti resistere in faciem apostolico præsulenti non reformidant. Imo vero notissima et vulgaria, et quæ nihil ad rem faciant, sine ulla ratione vel ordine collegerunt.

Ac, ut exempli gratia pauca discutiamus, primum testimonium sumunt ex libro sancti Augustini de Hæresibus, ubi legitimus Simonem magum jussisse imaginem suam, et Helenæ meretriculæ suæ a discipulis adorari. Atque hanc esse dicunt primam originem adorandarum imaginum. Quasi vero, si de falso cultu agitur, non ante Simonis tempora vituli auri ab Hebræis, et simulacra hominum mortuorum a gentilibus adorata fuerint. Sed Ecclesia catholica non discit cultum rerum sacrarum ab hostibus suis, et si ex eo testimonio liceret colligere non esse Christi et sanctorum imagines venerandas, hæbit eadem ratione colligere, ne ipsum quidem Christum ullo honore dignum esse: propterea siquidem impium erat Simonis et Helenæ imagines colere, quod Simon et Helena indignissimi essent qui colerentur.

Sed ridicula plane sunt quæ ex epistola 56 ejusdem Augustini ad Dioscorum testimonia desumpserunt. Ridicula, inquam, si ad id de quo agimus referantur. Quæ namque sanctus Augustinus disputat de imaginibus, quæ a corporibus defluentes in animum penetrant, ut per eas aliquid cernamus, vel cogitemus, ea proferunt isti ad probandum non esse Christi et sanctorum imagines depictas vel sculptas ullo modo colendas. Quæ quam bene cohereant cum præsentis disputatione, lectoris esto iudicium.

Quid? quod plurima testimonia, quæ summus pontifex Adrianus in epistola illa sua doctissima pro imaginibus posuit, isti rursus allegant, qui contra imagines pugnant.

Quod vero dicunt et nonnullis etiam testimoniis probare nituntur, non esse consuetudinem, vel antiquorum numerum, aut quamlibet vetustatis auctoritatem præferendam veritati; tunc recte diceretur, si probari posset cultum, quem Ecclesia catholica imaginibus exhibet, ex manifesto errore, non ex certa veritate descendere. Sed cum de re aliqua litigatur, multum valere consuetudinem, et venerandam esse antiquitatem, ne ipsi quidem negare possunt: quorum enim tantopere laborarunt in evolvendis antiquitatis monumentis, si nullum probabile argumentum ex antiquitate peti potest? Nonne vident se hoc suo facto contra sua verba pugnant? et re ipsa destruere quod verbis astruere nitentur? Certe si liberet testimonia sancti Augustini, sancti Basili, aliorumque veterum Patrum in medium afferre, quibus ipsi ex antiquitate vel Ecclesie consuetudine probant ecclesiastica dogmata, nullus finis esset.

Sed quod superat omnem admirationem, illud est, quod multa testimonia proferunt pro adorazione crucis, et cum rationem reddere volunt, cur signum, vel lignum crucis adorandum sit, et imagines Christi non sint adorandae, dicunt eam esse causam, quia Christus in cruce suspensus fuit, non in imagine, et quia per crucem nos redemit, non per imaginem. Quod si refellere voluero, ne nimis tarditatis lectores existimare videar? Certe enim Christus non in signo crucis, quod in pariete, vel in tabella, vel in aere pingimus, suspensus fuit, neque etiam in ligneis illis crucibus quæ passim cernuntur et adorantur in Ecclesiis, sed in illa una cruce, cujus ista nostra signa, quæ pingimus, vel erigimus, imagines sunt. Cum ergo liceat per adversarios crucis imaginem colere, cur imaginem crucifixi colere non licebit? et si jure crucis adoramus imaginem, quia per crucem redempti sumus a Christo, quæ causa fingi potest cur non jure coli possit imago Christi, qui proprie nos redemit?

At, inquit, nihil manu factum colere fas est. Quid igitur? Lignum vel signum crucis non est manufactum? Codex Evangeliorum, et sacra vasa, quæ horum opinione veneranda sunt, quid sunt aliud nisi opera manuum humanarum? Et tamen verum est, nihil manufactum esse colendum eo genere cultus, quo Deus ipse, qui omnino non est factus, sed omnium rerum factor, colendus est.

Quare poterant collectores isti maximam partem testimoniorum quæ attulerunt omittere, quoniam iis nihil probatur aliud, nisi solum Deum esse colendum cultu patriæ sibi uni proprio, et non esse imagines ita adorandas, ut etiam sacrificia illis offerantur: quæ neque nos negamus, neque sancta Nicæna synodus negavit.

Ac ut vi eas, lector, quantas vires veritas habeat, ipsi quoque qui eam oppugnant non raro vel inuiti vel imprudentes eam tentur. Id accidit collectoribus nostris: nam inter alia testimonia colligunt etiam nonnulla, ut probent imagines non esse frangendas, vel injuria afficiendas. Sed in iisdem testimoniis non habetur solum quod ipsi volunt, imagines videlicet non esse afficiendas injuria, sed habetur etiam quod nolunt, afficiendas honore, quod quidem illi collectores aliquando viderunt, et textum audacter corruperunt; aliquando viderunt, et testimonium contra se in ipso suo libello imprudenter reliquerunt.

Prioris rei exemplum habes actione 6 septimæ synodi, ubi allegatur sanctus Gregorius, qui in epistola 5 lib. vii, ad Januarium, reprehendit acriter nonnullos, qui beatæ Virginis imaginem et crucem Dominicæ contumeliæ causa ad Judæorum synagogam detulerunt, et mandat Januarii episcopo, ut sublata ex eo loco cum ea qua dignum est veneratione imaginem atque crucem in ecclesiam referat. Hic boni collectores nomen imaginis simpliciter deleverunt vel omiserunt, ne viderentur contra eorum dogma non solum crucem, sed etiam imago beatæ Virginis veneranda, nisi forte librorum errore nomen imaginum sit onisum.

Jam vero ejusdem synodi actione sexta paulo post ascribunt hæc verba ex epistola synodica Gregorii papæ: « Nos non ob aliud nomen imagines facimus et adoramus, sed pro nobis incarnato Verbo Dei, » etc. Audisne, collector, vocabulum, adoramus? et tamen a se hoc testimonium prolatum est. Sed habemus clariora.

Paulo infra ponuntur hæc verba ex libro sancti Basilii ad Amphiloichium de Spiritu sancto cap. 17: « Imaginis honor ad primam formam transit, » etc. Ecce tibi rursus honorem imaginis. Sed ad clarissimam veniamus.

Paulo post afferuntur hæc alia verba ex epistola ejusdem magni Basilii ad imperatorem Julianum. « Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, Deum Patrem, Deum Filium, et Deum Spiritum sanctum, unum Deum, hæc tria adoro et glorifico. Consteor

autem et Filii incarnati dispensationem, et Dei genitricem, quæ secundum carnem eum genuit, sanctam Mariam; suscipio vero et sanctos apostolos, prophetas et martyres, et ad Deum deprecationem. quæ per eos propitium mihi efficit misericordissimum Deum, pro quo et figuras imaginum eorum honoro et adoro, specialiter hoc traditum est a sanctis apostolis, et non prohibitum, sed in omnibus ecclesiis nostris eorum designari volo historias, etc. » Quid audimus? Sanctus Basilius Magnus ab adversario advocatur testis, et vere testis est omni exceptione major. Is vero palam affirmat se honorare et adorare apostolorum, prophetarum et martyrum imagines. Idque affirmat, dum fidei suæ confessionem edit, ac de rebus non dubiis aut verisimilibus, sed certissimis et exploratis loquitur. Addit vero id ab apostolis traditum, et ab omni Ecclesia susceptum et observatum. Quid, quæso, responderi potest? Auctor gravissimus aperte loquitur, et ejus testimonium ab adversariis profertur. Neque desunt alia testimonia similia in eodem libello, Athanasii, Germani, Leonitii et aliorum, quæ imprudenter ab adversariis contra se et pro nobis, hoc est pro cultu sacrarum imaginum proferuntur. Sed ego brevitati studeo, neque libenter in his refellendis ineptiis tempus tero.

CAPUT V.

Sequitur pars tertia, id est epistola Eugenii papæ ad Michaelem et Theophilum ejus filium imperatores, quam epistolam iidem collectores scripsisse videntur: neque enim Eugenius ullam talem epistolam scripsit, sed (ut supra diximus) scripta fuit, ut nomine pontificis mitteretur, si ipse probaret. In qua re cogimur desiderare prudentiam collectorum. Qua enim fronte Romano pontifici præscribere ausi sunt, quid ipsum scribere oporteret? Qua vero fiducia sperare potuerunt, Romanum pontificem scripturam ad Græcum imperatorem contraria illi quæ prædecessores ejus non semel scripserunt?

Sed videamus, si placet, paulo diligentius, an epistola illa summum pontificem deceat. Omitto autem quod in hoc libello epistola illa caret principio, quod peccatum non primo auctori, sed ei qui nunc demum post tot sæcula libellum hunc in lucem edidit,tribuendum videtur. Nihil etiam quod epistola verbosa est admodum obscura, barbara, imperita: detur enim noc temporis. Taceo denique quod dum conatur tollere repugnantiam quæ in verbis Gregorii esse videbatur, tanto se magis involvit, quanto magis conatur evolvere. Sed tria quædam tacitus prætere non possum. Primum enim facit hæc epistola pontificem summum, adulatorem imperatoris imprudentissimum, dum ita loquitur: « O venerandi mundi princeps, cum universa sancta Dei, quam Domino disponente et committente gubernatis, Ecclesia. » Et infra: « Propter adunandam, quam Domino Deo ordinante regitis, Ecclesiam. » Quæ scædior adulatio? Michael Balbus interfecto legitimo imperatore, cum esset ipse pro sceleribus suis jam morti adjudicatus, tyrannice invasit imperium, et pontifex maximus affirmabit, Deo disponente, committente, et ordinante, hunc ipsum Balbum gubernacula suscepisse, non solum imperii, sed etiam Ecclesiæ. Et si Ecclesia Dei ab ipso Deo gubernanda imperatori tradita est, quid faciunt in Ecclesia episcopi? quid ipse summus pontifex? « Imperator (inquit sanctus Ambrosius) in Ecclesia est, non supra Ecclesiam; filius Ecclesiæ, non rector; ovis, non pastor. » Et sanctus Joannes Chrysostomus diacono suo dixit: « Si is qui diademate coronatur indigne adeat ad sacra mysteria percipienda, (ohibe et coerce; majorem tu illo habes potestate. »)

Deinde in eadem epistola non semel repetitur hoc argumentum: « Si nulla unquam picta vel ficta fuisset imago, nihil periret de fide, spe, et charitate, quibus ad regnum pervenitur æternum. » Et tamen propter imagines orta est dissensio et divisio in Ec-

clesia, turbata pax, charitas violata: et non animadverterunt, qui eam epistolam nomine summi pontificis scribunt, eo argumento non solum effici (si quid tamen efficitur quod mox videbimus) imagines omnino de medio esse tollendas, quod ipsi nolunt. Nec tamen argumentum illud aliquid valet.

Quamvis enim nihil periret de fide, spe et charitate, si nulla picta vel ficta esset imago, tamen quando picta vel ficta est, percat in fidem, qui eam negat esse venerandam, quoniam honor imaginis ad prototypum refertur, quod venerandum esse fides docet, et adversarius non negat. Et potest hoc ipsum similitudine illustrari. Si libellus aliquis divinæ Scripturæ, ut Epistola ad Philemonem, non exstaret, nihil deperiret de fide, spe, et charitate: et tamen quia nunc exstat, qui eam negaret esse cum veneratione suscipiendam, peccaret in fidem, et si propterea dissensionem orirentur, non esset Epistola abjicienda, sed imperitia dissidentium coarguenda et instruenda.

Postremo in eadem illa epistola reprehenditur Constantinus, et mater ejus Irene, quod edicto suo jusserit sacras imagines juxta concilii generalis decretum, cum veneratione esse habendas. Quæ sane reprehensio a summo pontifice, nisi plane amente, scribi non potuit. Quid enim? Adrianus papa Constantium et Irenen summis laudibus effert, quod sacrarum imaginum religioso cultui faveant, et Adriani successor Eugenius eosdem imperatores ob causam eandem reprehendit? Et quæ major stultitia fingi potest, quam ut summus pontifex moleste ferre se dicat, quod ab imperatore decreta conciliorum generalium a sede apostolica approbata servantur ac defendantur?

Sed si parum prudentes collectores fuerunt, non fuit inconstans apostolicæ sedis antistes: permansit enim in iis quæ prædecessores non sine magna deli-

berationis maturitate statuerant. Nam neque Eugenius eam epistolam misit: et paulo post Adrianus II synodum œcumenicam octavam Constantinopoli celebrandam curavit, in qua synodus septimana de cultu imaginum iterum approbata est. Denique Anastasius Bibliothecarius Romanus in præfatione VII synodi ad Joannem VIII pontificem, qui Adriano II proxime successerat, scribit in eadem sententia fuisse omnes Romanos pontifices. (Quæ, inquit, super venerabilium imaginum adoratione præsens synodus docet, hæc et apostolica vestra sedes, sicut nonnulla scripta innuunt, antiquitas tenuit, et universalis Ecclesia semper venerata est, et hactenus veneratur, quibusdam dumtaxat Gallorum exceptis, quibus utique nondum est horum veritas revelata.)

CAPUT VI.

Restat pars ultima, hoc est epistola Ludovici imperatoris ad Eugenium pontificem, et altera ejusdem Ludovici ad Jeremiam et Jonam episcopos: in quibus nihil observandum occurrit, nisi quod in eis quædam dicuntur, quæ redolere videntur fraudes recentium hæreticorum. Unde veniunt in mentem suspicari de forte vel totus hic libellus sit confictus, vel, quod est credibilis, depravatus, et auctus ad invidiam Romanæ Ecclesiæ conciliandam.

Sed sive sit verus liber, sive confictus, sive partim sincerus, partim adulterinus, illud unum constat non esse librum dignum in quo legendo tempus contematur. Titulus falsus, dictio barbara, sententiæ insulæ, ordo perversus, eorundem testimoniorum crebra repetitio, facile potuissent persuadere typographo, si is commune commodum, et non proprium lucrum spectasset, ut sibi ab edendo ejusmodi opere temperaret.

(De eadem pseudosynodo Parisiensi plura scribit Baronius annis 824 et 825.)

CONVENTUS PARIENSIS,

EXCELLENTISSIMIS AC VICTORIOSISSIMIS DEOQUE AMABILIBUS AUGUSTIS

DOMINIS HLUDOWICO ET HLUDHARIO IMPERATORIBUS.

Nos servitæ fidelissimi oratores vestri, qualiter proximis Kalendis Novembris apud Parisiorum urbem juxta præceptum vestræ magnitudinis in unum convenimus, qualiterque de negotio a vestra pietate nobis injuncto, de causa videlicet imaginum, egerimus, a l memoriam vestræ celsitudinis reducimus. Sed ut melius nobis manifestum fieret, ob quam causam vestra pietas, quæ erga Dei sanctæque suæ Ecclesiæ amorem ardentissime flagrat, ad hoc inquirendum primum accensa fuerit, necessarium duximus, initium hujusce rei cognoscere, et ideo primum epistolam domini Adriani pape, quam pridem pro imaginibus erigendis Constantino imperatori et Herenæ matri ejus ad eorum deprecationem in transmarinis partibus direxit, coram nobis legi fecimus, et quantum nostræ parvitati res patuit, sicut juste reprehendit illos, qui imagines sanctorum temerario ausu in illis partibus confringere, et penitus abolere præsumperunt, sic indiscrete noscitur fecisse in eo, quod superstitione eas adorare jussit; pro quarum etiam causa synodum congregari præcepit, et sua auctoritate sub jurjurando censuit, ut erigerentur, et adorarentur, et sanctæ nuncuparentur, cum eas erigere licitum, adorare vero nefas sit. Inseruit etiam in eadem epistola quædam testimonia sanctorum patrum, quantum nobis datur intelligi, valde absona, et ad rem de qua agebatur, minime pertinentia.

Ex hujus namque epistolæ textu, imperator et cle-

rus, simulque et populus, auctoritatem sumentes synodum fecerunt, in qua sicut illi multum deviarunt, qui imagines sanctorum in illa alia synode, quæ sub Constantino avo memorati Constantini facta est, penitus abdicandas esse decreverunt, sic isti non mediocriter erraverunt, qui eas non solum coli et adorari, et sanctas nuncupari sanxerunt, verum etiam sanctimoniam ab eis se adipisci professi sunt. Et ut id verum esse quod nitebantur astruere, demonstrarent, quædam sanctarum Scripturarum testimonia et sanctorum Patrum dicta ad suam superstitionem errorem confirmandum violenter sumpserunt, et eisdem suo operi incompetenter aptaverunt, quoniam non eo sensu quo dicta, nec eo intellectu, quo a sanctis Patribus exposita ab illis esse produuntur prolata vel intellecta.

Eandem porro synodum cum sanctæ memoriæ genitor vester coram se suisque perlegi fecisset, et multis in locis, ut dignum erat reprehendisset, et quædam capitula, quæ reprehensioni patebant, prænotasset, eaque per Angilbertum abbatem eidem Adriano pape direxisset, ut illius judicio et auctoritate corrigerentur, ipse rursus favendo illis, qui ejus instinctu tam superstitionis tamque incongrua testimonia memorato operi inseruerant, per singula capitula in illorum excusationem respondere quæ voluit, non tamen quæ decuit, comatus est. Talia quippe quædam sunt, quæ in illorum objectionem opposuit, quæ re-

mota pontificali auctoritate, et veritati et auctoritati refragantur. Sed licet in ipsis objectionibus aliquando absona, aliquando inconvenientia, alquanto etiam reprehensione digna testimonia defensionis gratia proferre nisus sit, in fine tamen ejusdem apologiæ sic se sentire et tenere et predicare ac præcipere de his quæ agebatur, professus est, sicut a beato papa Gregorio institutum esse constabat. Quibus verbis liquido colligitur, quod non tantum scienter, quantum ignoranter, in eodem facto a recto tramite dev. a. verit. Nisi enim in conclusione objectionum suarum retinaculis veritatis, beati scilicet Gregorii institutis, astrictus, iter devium præcavisset, in superstitionis præceptum omni no labi potuisset.

His igitur pro captu ingenii animadversis et intellectis, ut plenius etiam nobis cuncta patescerent, fecimus epistolam no is relegi, quam vobis legati Græcorum anno præterito d. tulerunt. Venerabilis namque Freulfus episcopus subtiliter prudenterque, qualiter ipse et Adegarius socius illius, de hac re cum domino apostolico et cum venerandis episcopis et ministris illius egissent, viva voce parvitati nostræ innotuit. Sed cum prudenti relatu illius cuncta cognovissemus, qualiter partim veritatis ignorantia, partim pessimæ consuetudinis usu hujus superstitionis pesti illis in partibus inolevisset, et priora studiosissime considerassemus, intelleximus, quantum nobis res patuit, quo zelo ad hæc considerata vestra sancta devotio excitata fuerit. Non enim ignoramus animum vestrum magno tædio posse affici, cum illos a recto tramite quomomodo conspiciatis deviare, qui summa auctoritate præditi, deviantes quosque debuissent corrigere. Illo nempe zelo accensi estis, de quo beatus Paulus apostolus dicit: *Quis scandalizatur, et ego non uror (II Cor. xi)?* Cum enim duos in periculo constitutos conspexistis, et a via regia declinantes, unum scilicet ad sinistram in abruptum confringendarum imaginum prolapsum, alterum vero ad dexteram in superstitionis avidelicet earundem imaginum adorationem proclivem, voluistis vos affectu pietatis medium opponere, et utriusque partis morbo salutiferam medicinam conferre.

Sed quoniam maximum vobis in eo obstaculum erat, eo quod pars illa quæ debebat errata corrigere, suaque auctoritate hujusce superstitionis errori obniti, ipsa prorsus eidem superstitioni non solum resistere, verum etiam incauta defensione contra auctoritatem divinam et sanctorum patrum dicta nitetur suffragari, aperuit vobis Dominus ostium juxta optatum vobis desiderium, ut licentia volis ab eadem tribueretur auctoritate tantæ rei cum vestris querendi familiariter veritatem, ut quoniam inerat vobis voluntas consulendi, et deerat auctoritas querendi, ejus auctoritate quæreretis veritatem, cujus auctoritas deviare videbatur ab ipsa veritate, quatenus sancto vestro desiderio ac vigilantis studio veritas patefacta, dum se in medium ostenderet, etiam ipsa auctoritas volens nolensque veritati cederet atque succumberet. Verum quoniam fratrum salus non est negligenda, et eminens auctoritas non est facile reprehendenda, visum est extremitati nostræ, ut omnis vestræ serenitatis sermo ad illos specialiter ex apostolicarum auctoritate litterarum dirigatur, quorum primum causa ad hæc querenda estis excitati, et quicquid reprehensione in utrisque partibus dignum cognoscitur, ad illorum personam potius referatur, qui libere admoneri possunt, et quorum scandalum, si pro veritate ortum fuerit, facilis tolerari potest.

Credimus itaque, quod illos reprehendendo, illisque compatiendo, istos vero demulcendo, laudando et præferendo, eorumque auctoritatem magnis laudum præconiis efferendo, et sanctæ Romanæ Ecclesiæ condignam laudem deferendo, veritatem tamen ex testimoniis sanctarum Scripturarum et sententiis sanctorum Patrum in medium proferendo, et veraciter sobrieque exponendo, poterit vestra sanctissima devotio, sicut optat, utrisque consulere.

A Sic quippe refragator vinculis veritatis modo blandiendo, modo honorando, modo secundum rationem veritatem demonstrando subtiliter astrictus, non audebit aliter docere, quam quod veritas habet, nec poterit aliter tenere, quam quod veritas habet, nec poterit aliter tentare quam quod veritatis documenta aliis tenendum tradidit.

Tali nempe modo visum est nostræ mediocritati, ut utriusque partis salutis commodissime prodesse, magnamque vobis a Domino remunerationem hujus rei gratia præparare possitis. Credimus sane, quia quanquam aliqua ex parte superstitionis sibi consuetudinem forte vindicare velint, nullatenus tamen ab eadem sede aliter quam auctoritas et veritas se habet, mandare in aliquam partem præsumet. Verebitur siquidem, potestatem vestram, auctoritatem sedis, et testimonia veritatis. Cum igitur a vestra sancta devotione ita peracta fuerint, licet, quod non optamus, in aliquo aut isti aut illi deviare voluerint, et vestram saluberrimam admonitionem, quæ tota ex auctoritate veritatis profertur audire contempserint, non minor ob id vobis a Domino recompensatio fiet, quia totum secundum verba beati Eliæ prophete, *quod vestrum fuit facere studuistis (III Reg. xix).*

B Nos denique servi vestri, sicut superius præmissum est, in unum convenientes, et de nobis injunctis pro captu intelligentiæ nostræ familiariter conferentes, testimonia ex auctoritate divina et sententiis sanctorum patrum, quas prout temporis angustia permisit, collegimus, et coram nobis legi fecimus, et quicquid in his de negotio, de quo agitur, necessarium aptumque judicavimus, et in unum congerere studuimus, vestræque imperiali potentie per venerabiles viros Halitgarium et Amalrium dirigere præsumpsimus, ut videlicet vestra a Deo vobis collata sapientia ex his eligat, quicquid necessarium dignumque ad idem negotium pertinens judicaverit. Obsecramus itaque humiliter abundantissimam pietatem vestram, ut non nolis ascribantur, quicquid C ibi minus aut indecens, aut... inventum fuerit. Vere enim fatemur, quia angustia temporis præcedente, nec quanta volumus, nec quanta potuimus, collegimus, sed tantum vestris sacris jussionibus, ut decet et oportet, totis nisibus parere cupientes, quæ parvo in tempore ad manus nobis occurrere potuerunt, breviter collegimus, et huic operi usque ad vestram agacissimam examinationem inservimus. Nam quidam nostrorum de longe venientes non habuerunt spatium temporis querendi; quidam vero nec causam, pro qua ad hunc conventum venire jussi sunt, donec pervenerunt, veraciter nosse potuerunt. Modicum namque infirmitate, in qua diutissime laborat, detentus venire nequivit.

Scit itaque plenissime excellentia vestra, quia illud, quod per omnes catholicorum libros indagari necessitas urget, prolixi temporis spatio ad legendum indiget. Nam si sufficiens spatium temporis nobis tributum fuisset, tanta Domino opitulante poteramus colligere, quæ huic operi copiose poterant abundare. Tamen in his quæ collecta sunt, summam hujus negotii de quo agitur, discrete comprehensam esse juxta auctoritatem divinam et sanctorum patrum sententias arbitramur, ita videlicet, ut unusquisque fidelis ea perlegens animadvertere queat, quod imagines sanctorum stulta præsumptione non sunt confringendæ, et ad injuriam sanctorum abolendæ, et penitus despiciendæ nec assertione superstitionis colendæ aut adorandæ, sed potius hujusmodi superstitione remota, juxta veram religionem memoriam et amoris causa, ob recordationem eorum quorum imagines habendæ, sicut a beatissimo Gregorio satis catholice perspicue dictum declaratur.

Quia igitur nos his, qui in sacra sede beati Petri apostoli resident, dignam honoris reverentiam jure tribuendam non dubitamus, et illorum erga imagines superstitionis venerationem quidam visu, omnes vero aliorum relatu cognoscimus, volumus primum con-

tra illos sententias ponere, quod imagines præsumptiosa temeritate confringere præsumpserunt, quatenus inde isti animati aliorum errata valentius vobiscum corrigerent, et ad suam superstitionem cognoscendam veritatis testimonia suscipienda animo facilius floeterent. Sicut igitur nobis videtur, et superius præmisimus, aperte sermo vestræ correctionis contra illos usquequaque dirigi potest, a quibus vobis illa epistola quam relegimus directa esse cognoscitur, quoniam ejus textu utramque partem reprehensione dignam demonstravit, et illam scilicet quæ indebito ac supersticioso cultu imagines venerabatur, et illam, quæ ab inferioribus locis easdem imagines evertere ac delere præcepit. Et ideo credimus, quanquam cætera alia secundum auctoritatem veritatis, sicut in suis scriptis continetur, idem imperator fecerit, propter hoc tamen factum quosdam illarum partium infirmos scandalizasse, nec non quosdam nostræ urbis Romanæ perturbasse.

Ad exaltationem et pacem sanctæ suæ Ecclesiæ humillimam Deoque amabilem, ac Christianæ religioni necessariam dominationem serenitatis vestræ Dominus Jesus Christus incolorem dextera suæ pietatis tueri, ac felici protectione per immensum conservare, et post hujus vitæ cursum supernis civibus consortem dignetur efficere.

CAPUT PRIMUM.

Congruum necessariumve judicavimus primum sententias sanctorum patrum colligere contra eos qui imagines non solum ab ædificiis, sed etiam a sacris vasis indiscrete abolere præsumunt.

Ex libro Eusebii ecclesiasticæ Historiæ VII, cap. 45: « Verum quia urbis hujus fecimus mentionem, justum videtur commemorare etiam illud in ea gestum quod historia dignum duximus, mulierem quam sanguinis profluvio laborantem a Salvatore curatam Evangelia tradiderunt, hujus urbis civem constat fuisse, domusque ejus in ea etiam nunc ostenditur. Pro foribus vero domus ipsius basis quædam in loco editiore collocata monstratur, in qua mulieris ipsius velut genibus provolutæ palmasque simpliciter tendentis imago ære videtur expressa. Astat vero alia ære nihilominus fusa statua habitu virili, stola completa circumdata, et dexteram mulieri porrigens; hujus ad pedem statuae, e basi herba quædam nova specie nascitur, quæ cum exorta fuerit, excrescere usque ad stolæ illius ærei inveniunt fimbriam solet, quam cum summo vertice crescere herba contigerit, vires inde ad depellendos omnes morbos languoresque conquirat, ita ut quæcumque illa fuerit infirmitas corporis, haustu exiguo madefacti salutaris graninis depellatur, nihil omnino virium gerens, si antequam æræ fimbriæ summitatem crescendo contigerit decerpatur. Hanc statuam ad similitudinem vultus Jesus formatam tradebant, quæ permansit ad nostra usque tempora, sicuti ipsi oculis nostris inspeximus, et nihil mirum si hi, qui ex gentibus crediderunt, pro beneficiis quæ a Salvatore fuerant consecuti, hujusmodi velut munus videbantur offerre. Cum videamus etiam nunc et apostolorum Petri et Pauli vel ipsius Salvatoris imagines designari, tabulisque depingi, sed et antiquas ipsorum imagines a quibusdam conservatas nos vidimus. Quod mihi videtur ex gentili consuetudine indifferenter observatum, quod ita soleant honorare quos honore dignos duxerunt: insignia etenim veterum reservari ad posterorum memoriam, illorum honoris, horum vero amoris indicium est. »

In Actibus Silvestri papæ leguntur « apparuisse Constantino imperatori in visione apostoli sanctus Petrus et Paulus, eique ita dixisse: Quoniam flagitiis tuis posuisti terminum, et effusionem innocentium sanguinis horruisti, missi sumus a Christo illorum

A Domino, dare tibi sanitatis recuperandæ consilium. Audi ergo monita nostra, et fac quæcumque indicamus tibi. Silvester episcopus civitatis Romanæ ad montem Syrapti persecutiones tuas fugiens, in cavernis petrarum cum suis clericis latebram fovet. Ille cum ad te adduxeris, iste tibi pietatis piscinam ostendet, in quam dum te tertio merseris, omnis te valetudo ista deseret lepræ. Quod dum factum fuerit, hanc vicissitudinem tuo Salvatore compensa, ut omnes jussu tuo per totum orbem Romanum ecclesiæ restaurentur, tu autem in hac parte purifica te, ut relicta superstitione idolorum, Dominum unum, qui solus et verus est, adores et excolas, et ad ejus voluntatem attingas. Exsurge itaque a somno, statim convocat eos qui observabant palatium, et secundum tenorem somnii sui, misit ad montem Syrapti, ubi sanctus Sylvester in cujusdam Christiani agrum persecutionis causa cum suis clericis receptis lectionibus et orationibus insistebat. Ac ubi a

B militibus se conventum vidit, credit se ad martyrii coronam evocari. Et conversus ad clerum qui cum eo erat dixit: Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Profecus itaque ut dictum est, pervenit ad regem, cui nuntiatus cum tribus presbyteris et duobus diaconibus ingressus dixit: Pax tibi et victoriæ de celo ministrantur. Quem cum rex alacri animo et vultu placidissimo suscepisset, omnia quæ illi facta, quæ dicta sunt, quæ etiam relata secundum textum superius comprehensum exposuit. Post finem vero narrationis suæ, percontabatur qui isti essent dii Petrus et Paulus qui illum vitarent, ob quam causam salutis suæ ejus latebram detexissent. Sylvester respondit: Hos quidem Dominus noster sibi idoneos servos Christi et apostolos elegit ab eo missos ad invitationem gentium, ut credentes salutem consequantur. Cumque hæc et his similia Augusto diceret papa, interrogare cepit Augustus utrumnam istos haberet aliqua imago expressos, ut ex pictura disceret hos esse quos revelatio docuisset. Tunc sanctus Sylvester missa diacone imaginem apostolorum exhiberi præcepit, quam imperator aspiciens ingenti clamore cepit dicere ipsos esse quos viderat, nec debere jam differre episcopum ostensionem piscinæ, quam istos promississe suæ saluti memorabat. »

Joannes Chrysostomus, in homilia de superscriptione psalmi quinquagesimi: « Pictores imitantur arte naturam, et colores coloribus permiscentes visibiles corporum depingunt imagines, et faciunt homines, et animalia, et arbores, et reges, et rusticos, et barbaros, et pugnas, et rixas, torrentes sanguinum, et lanceas, et loricas, et scuta, et sedem regalem, et imperatorem seidentem, et barbarum subditum, et gladium acutum, et fluvios decurrentes, et campos variis floribus adornatos, et omnia quæ videntur per artem imitantes, mirabilem historiam videntibus præstant. »

D Paulinus lib. IX 4.

Nunc volo picturas fucatis agmine longo
Porticibus videas pauloque supina fatigas.
Colla reclinato dum perlegas omnia vultu.
Qui videt hæc vacuis agnoscens vera figuris,
Non vacua sibi sibi pascit imagine mentem.
Omnia namque tenet serie pictura fidei,
Quæ senior scripsit per quinque volumina Mosca,
Quæ gessit Dominus signatus nomine Jesus.

Et post pauca :

Forte requiratur quamnam ratione gerendi,
Sed sit hæc nobis sententia pingere sanctas
Raro domus animantibus assimilatis?
Accipe et paucis tentabo exponere causas.
Quos agit huc sancti Felicis gloria cætus
Obscurum nulli; sed turba frequentior his est

* De Natali sancti Felicis Nolani.

Rusticitas non cassa fide neque docta legendi.
 Hæc assueta diu sacris servire profanis,
 Ventre dum tandem convertitur advena Christo,
 Dum sanctorum opera in Christo miratur aperta,
 Cernite quam multi comeant ex omnibus agris,
 Quamque pie rudibus decepti mentibus errent.
 Longinquas liquere domos. sprevere ruinas,
 Non gelidi fervente fide, et nunc esse frequentes
 Per totam vigiles extendunt gaudia noctem,
 Lætitia somnos, tenebras funalibus arcent.

Et paulo post :

Dum fallit pictura famem sanctasque legendi
 Historias, castorum operum subrepat honestas,
 Exemplis inducta piis potatur hiantii
 Sobrietas, nimii subeunt oblivia vini,
 Dumque diem ducunt spatio majore ruentes
 Pocula rarescunt, quia per miracula tracto
 Tempore jam paucæ subeunt epulantibus horæ.

Et infra :

De Genesi precor hunc orandi collige sensum.
 Ne maneant terrenus Adam, sed virgine terra
 Nascar et exposito veteri nova former imago.

Beatus Gregorius Nyssenus episcopus, inter cætera, ubi de Abraham sermonem instituit : « Vidi, inquit, imaginem passionis, et non sine lacrymis visionem præteritii, opere artis ad faciem deducens historiam, etc. »

Item idem in interpretatione Cantici canticorum : « Qui, inquit, imaginem conspiciat, ex eadem arte per colores completam tabulam, non tinctionis præfert contemplationem, sed ad visionem depictam conspiciat tantummodo, quam per colores magister demonstravit. »

Augustinus in lib. xvi de Civit. Dei : « Quosdam sine cervice oculos habentes in humeris, et cætera hominum, quasi genera hominum, quæ in maritima platea Carthagenis musitio puta sunt, ex libro de prompta velut curiosioris historiarum. — Item ipse post pauca : « Quapropter aut illa quæ et alia de quibusdam gentibus scripta sunt, omnino nulla sunt, aut si sunt, homines non sunt, apparatus liquido, quoniam sicut per picturam utiles et veræ recordationes ad memoriam aliquando redeunt, quæ compunctionem ingerant, ita et jam nocivæ falsæ, humanis mentibus semper imagines ludificando ingerunt. »

Item Augustinus in libro de decem Chordis, inter cætera, sic ait : « Quomodo facio ipsi Domino injuriam? corruptis te ipsum. Et unde facio injuriam Domino, quia corrumpo meipsum? Unde tibi facio injuriam, qui voluerit forte lapidare tabulam tuam pictam, in qua tabula imago tua est, in domo tua inaniter posita ad vanum honorem tuum, nec sentiens, nec loquens, nec videns, si quis illam lapidet, nonne tibi facio contumeliam? »

In libr. Tripartitæ Historiæ, lib. x, cap. 30 : « Neque enim sanctus Paulus dum venisset Athenas, et civitatem repletam idolis conspexisset, aras ab illis honoratas destruxit, sed ratione ignorantiam redarguit, veritatis jura monstravit. » — Item in eodem libro vi : « Illud quoque quod sub Juliano provenit, narrare non sileo. Fuit enim signum quidem virtutis Christi, et judicium contra principem iracundiæ Domini. Cum enim agnovisset in Cæsarea Philippi civitate Phœnicæ, quam Paneam vocabant, insigne Christi esse simulacrum, quod sanguinis liberata profluvio constituerit, eo deposito, suam ibi statuam collocavit. Quæ violente igne de cælo cadente, circa ejus pectus divisa est, ut caput cum cervice una parte dejectum atque in terra fixum, reliqua vero pars hactenus restitit, atque fulminis indicia reservavit. Statuam vero Christi tunc quidem pagani trahentes confregerunt. Postea vero Christiani colligentes in ecclesiam recondiderunt, quod hactenus reservatur. »

A CAPUT II.

Nunc qualis discretio sit tenenda erga sanctorum imagines habendas et historiariarum picturas, sanctissimi et egregii atque admirabilis totiusque catholicæ Ecclesiæ doctissimi viri beati Gregorii papæ sequentia dicta declarant.

Scribit autem ad Serenum Massiliensem episcopum : « Indico, inquit, ad nos dudum pervenisse, quod frater Nitasuram [fraternitas vestra], quosdam imaginum adoratores aspiciens, easdem ecclesiis imagines confregit atque projecit. Et quidem zelum vos, ne quid manu factum adorari possit, habuisse laudavimus, sed frangere easdem imagines non debuisse judicamus. Idcirco enim pictura in ecclesiis adhibetur, ut hi qui litteras nesciunt, saltem in parietibus videndo legant, quæ legere in codicibus non valent. Tua ergo fraternitas, et illa servare, et ab eorum adoratu populum prohibere debuit, quatenus et litterarum nescii haberent, unde scientiam historiæ colligerent, et populus in picturæ adoratione minime peccaret. »

Item idem ad eundem : « Perlatum, inquit, siquidem ad nos fuerat, quod inconsiderato zelo successus, sanctorum imagines, sub hac quasi excusatione ne adorari debuissent, confringeres. Et quidem quia eas adorare vetuisses omnino laudavimus, fregisse vero reprehendimus. Dic, frater, a quo factum sacerdote aliquando auditum est quod fecisti? Si non aliud, vel illud te debuit revocare, ut despectis aliis fratribus solum te sanctum et esse crederes sapientem? Aliud est enim picturam adorare, aliud picturæ historia quid sit adorandum addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis præstat pictura cernentibus, quia in ipsa ignorantes vident quid sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt. Unde præcipue gentibus pro lectione pictura est, quod magno opere ab te, qui inter gentes habitas, attendi decuerat, ne dum recto zelo incaute succenderis, ferocibus animis scandalum generares. Frangi ergo non debuit, quod non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendas solummodo mentes fuit nescientium collocatum, et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit, si zelum discretione condisses, sine dubio et ea quæ intendebas, salubriter obtinere, et collectum gregem non dispergere, sed potius poteras congregare, ut pastoris in te merito nomen excelleret, non culpa dispersoris incumberet. Hinc autem dum in hoc animi tui incaute nimis motus exsequeris, ita tuos scandalizasse filios perhiberis, ut maxima eorum pars a tua se communione suspenderet. Quando ergo ad ovile Dominicum errantes oves adducas, qui quas habes delinere non prævalēs? Proinde hortamur ut vel nunc studeas esse sollicitus, atque ab hac te presumptione compescas, et eorum animos, quos a tua disjunctos unitate cognoscis, paternam ad te dulcedine, omni adnusu, omnique studio revocare festines. Convocandi enim sunt diversi Ecclesiæ filii, et eisque Scripturæ sanctæ testimoniis ostendendum, quia omne in manu factum adorare non liceat, quoniam scriptum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi serves* (Deut. vi, Matth. iv). Ac deinde subjungendum, quia picturæ imaginum, quæ ad ædificationem imperiti populi factæ fuerant, ut nescientes litteras, ipsam historiam intendentes quod dictum sit discere, transisse in adorationem videras. Idcirco commotus es, ut eas imagines frangi præciperes, atque eis dicendum, si ad hanc instructionem, ad quam imagines antiquitas factæ sunt, habere vultis in ecclesiis, eas modis omnibus et offerri, et haberi permitas. At judica quod non tibi ipsa visio historiæ, quæ pictura teste pandebatur, displicuerit, sed illa adoratio, quæ picturis fuerat incompetentem exhibita, atque in his verbis eorum mentes demulcens eos ad concordiam tuam revoca. Et si quis imagines facere voluerit, minime prohibe; adorare vero imagines omnimodis devota. Sed hoc sollicitè fraternitas tua

admoneat, ut ex visione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant, et in adorationem solius omnipotentis sanctæ Triunitatis humiliter prosternantur. »

Item idem ad Januarium episcopum : « Judæi, inquit, de civitate vestra huc venientes, questi nobis sunt quod synagogam eorum, quæ Taralis sita est, etc., Petrus, qui ex eorum superstitione ad Christianæ fidei cultum Domino volente perductus est, adhibitis sibi quibusdam indisclinatis, sequenti die baptismatis sui, hoc est, Dominica ipsa festività paschali cum gravi scandalo sine vestra occupaverit voluntate, atque imaginem illic genitricis Domini nostri, et venerandam crucem vel birrum albam, qua fonte surgens indutus fuerat, apposuisset. » — Et post pauca : « Considerantes, inquit, hac de re vestre voluntatis intentum, ac magis iudicium, his hortamur affectibus, ut sublata exinde cumea, quia dignum est veneratione, imagine atque cruce debeatis, quod violenter ablatum est, reformare. »

Item idem ad Secundium servum Dei inclausum : « Imagines, inquit, quas a nobis tibi dirigendas per Dulcidium diaconum tuum rogasti. . . valde nobis tua postulatio placuit, quia illum in corde tota intentione quæris, cujus imaginem præ oculis habere desideras, ut visio corporalis quotidiana reddat exortum, ut dum picturam vides, ad illum animo inardescas, cujus te imaginem videre consideras. Abs re non facimus, si per visibilia invisibilia demonstramus. Sic homo qui alium ardentem videre desiderat, aut sponsum amando desiderat, quam videre conatur, si contingit eam ad balneum ire, aut ad ecclesiam procedere, festinus in via se præparat, ut de visione hilaris recedat. Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei, ut in ejus amore recalescas, cujus te imaginem videre consideras. Et nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem aut natum aut passum, vel in throno sedentem recordamur, et dum nos ipsa pictura quasi scriptura ad memoriam Filium Dei reducimus, animum nostrum, aut de resurrectione letificat, aut de passione mulcet. Ideoque direximus tibi syrierias duas, imaginem Salvatoris, et sanctæ Mariæ Dei genitricis, beati Petri et Pauli apostolorum per supradictum filium nostrum diaconum, et unam crucem cum clavo pro benedictione, ut ab ipso maligno defensus sis, cujus sancto ligno te esse munitum credis. »

CAPUT III.

Hæc contra eos qui imagines sanctorum abominando evertunt, breviter dicta sufficere credimus. Nunc contra eos, qui indebito cultu eas colunt, et adorant, et sanctas nuncupant, et sanctimoniam se per eas assequi fatentur, sicut in illa synodo Græcorum insertum invenimus, sanctorum Patrum dicta adnectendo subjecimus. Sed unde primum adorandarum imaginum origo inoleverit, ponere necessarium judicavimus.

Scribit itaque beatus Augustinus in libro de diversis Hæresibus : « Simoniani a Simone Mago, qui baptizatus a Philippo diacono, sicut in Actibus apostolorum legitur, pecunia voluit a sanctis apostolis emere, ut etiam per impositionem manuum ei daretur Spiritus sanctus. Hic magicis fallaciis deceperat multos. Docebat autem detestandam turpitudinem indifferenter utendi feminis, nec Deum mundum fecisse dicebat; negabat etiam carnis resurrectionem, et asseverabat se Christum, idemque Jovem se credi volebat. Minervam vero meretricem quamdam Helenam, quam sibi sociam scelerum fecerat, imaginesque et suam et Helenæ discipulis suis præbebat adorandas, quas et Romæ tanquam deorum simulacra auctoritate publica constituerat : in qua urbe apostolus Petrus cum vera virtute Dei

A omnipotentis exstinxit. » — Item idem post pauca : « Sectæ Carpocratis fuisse creditur quædam Marcellina, quæ colebat imaginem virorum et Pauli, et Homeri, et Pythagoræ, adorando incensamque ponendo. »

Item ipse in epistola ad Dioscorum, inter cætera : « Demonstrat quondam Epicurus per imagines plures se finxisse et suis tradidisse. Democritas etiam juste reprehenditur, qui per imagines quamvis aliter quam Epicurus sentiret, ad interiorum cultum pervenire arbitratus est. » — Item post pauca : « De Epicuro, quæ tamen ut cogitet, imagines dictæ ab ipsis rebus, quas atomis formari putat deflere, atque in animum introire subtiliores quam sunt illæ imagines, quæ ad oculos veniunt. Nam et videndi causam hanc esse dicit quædam imagines, ita ut universum mundum complectantur extrinsecus. » — Item post pauca : « Ille quare non vidit, non opus esse, nec fieri posse, ut incorporeus animus, adventu atque contractu corporearum imaginum cogitet, de visu certe oculorum ambo pariter redarguantur. »

Item ipse in lib. viii de Civitate Dei : « Ermes Ægyptius, quem Trismegiston vocant, sensit ita et scripsit : « Quoniam ergo proavi nostri increduli, et non animadvertentes ad cultum religionemque divinam, invenerunt artem qua efficerent deos, cui inventæ adjuverunt virtutem de mundi natura convenientem, eamque miscerent, quoniam animas facere non potuerunt, evocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus sanctis divinisque mysteriis, per quas idola, et bene faciendi et male, vires habere potuissent. »

Item ipse in epistola ad Marcellinum : « Quando primum insuevit exercitus populi Romani amare, portare signa, tabulas pictas, vasa cæclata, mirrica, privatim et publice rapere, tunc cœpit perire laudabile illud decus salusque reipublicæ. »

C Item ipse in libro vii de Civitate Dei. « Unum verum Dominum, id est, omnis animæ corporisque Creatorem, colere quisque contendat, non ideo peccat, quia non est colendus quem colit, sed quia colendum, non ut colendus est colit. Qui vero et rebus talibus, id est, turpibus et scelestis, et non Dominum verum, id est, animæ corporisque factorem, sed creaturam, quamvis non vitiosam colit, sive illa sit anima, sive corpus, sive anima simul et corpus, bis peccat in Dominum, quod et pro ipso colit, qui non est ipse, et talibus rebus colit, quibus nec ipse colendus est. » — Et paulo post : « Unde remotis constat ambagibus nefariis dæmonibus atque immundissimos spiritus hac omni civili theologia invisentis stolidis imaginibus, et per eas possidendis, et jam stultis cordibus invitatos. »

CAPUT IV.

Hæc de initiis adorandarum imaginum dicta sint. Nunc vero quid nostri doctores de indebito superstitionis cultu sentiant, breviter exsequendum est.

D Origenis in Homilia 8 de initio Decalogi, inter cætera : « Ego sic arbitrator accipiendum quod verbi causa, si quis in quolibet metallo auri, vel argenti, vel ligni, vel lapidis facit speciem quadrupedis, sicutusve serpentis vel avis, et statuat illam adorandam, non idolum, sed similitudinem fecit, vel etiam si picturas ad hæc ipse statuat, ipse nihilominus similitudinem fecisse dicendum est. » — Et infra « Sermo Dei universa complectens simul abjurat et alijcit, et non solum fieri idolum vetat, sed et similitudinem omnium, quæ in terra sunt, et in aquis, et in caelo; addit autem et dicit : *Non adorabis ea neque coles* (Exod. xx) : aliud est colere, aliud adorare. Potest quis et interdum et invitatus adorare, sicut nonnulli regibus adulantes, cum eos in hujusmodi studia deditos viderint; adorare se simulant idola cum in corde ipsorum certum sit quia nihil sit idolum. Colere vero, est: toto vis affectu et studio man-

cupare. Utrumque ergo resecat sermo divinus, ut neque affectu colas, neque specie adores. »

Hieronymus in expositione Danielis prophetae : « Notum sit tibi, inquit, rex, quia deos tuos non colimus, et statuam auream quam erexitisti non adoramus, sive statuam, ut Symmachus, sive imaginem auream, ut cæteri transtulerunt, voluerimus legere, cultores Dei eam adorare non debent. Ergo iudices et principes sæculi cum imperatorum statuas adorant, et imagines, hoc se facere intelligant, quod trans pueri facere nolentes, placuerunt Deo; et notanda proprietates, deos coli, imaginem adorari dicunt, quod utrumque servis Dei non convenit. »

Idem Origenes in Homilia 6 de cantico quod cantavit Moyses : « Licet apostolus Joannes dicat : *Filioli, nondum scimus quid futuri sumus. Sicut autem revolutum nobis fuerit de Deo, scilicet dicens, similes illi erimus* (I Joan. III). Similitudo tamen hæc non ad naturam, sed ad gratiam revocatur. Verbi causa, ut si dicamus picturam similem esse ejus cujus imago in pictura videtur expressa, quantum ad gratiam pertinet, visus similis dicitur, quantum ad substantiam longe dissimilis. Illa enim species carnis est et corporis vivi, ista eorum fucus est, et cetera tabulis sensu carentibus superposita. »

Isidori ex libro Etymologiarum : « Pictura autem est imago exprimens speciem rei alicujus, quæ dum visa fuerit, ad recordationem mentem reducit. Pictura autem dicta quasi fictura. Est enim imago ficta, non veritas, hinc et fœceta, id est, quodam fucō illita, nihil fidei et veritatis habentia. Unde et sunt quædam picturæ, quæ corpora veritatis studio coloris excedunt, et si tunc dum augere contendunt ad mendacium provehunt. » — Item ipse post pauca : « Picturam autem Ægyptii excogitaverunt, primum umbram hominis lineis circumductam, itaque initio talis, secunda singulis coloribus, postea diversis, sicque paulatim sese ars ipsa distendit, et invenit lumen atque umbras differentias colorum, etc. »

Item Hieronymus in expositione Ezechielis prophetae : « Et septuaginta viri de senioribus domus Israel et Jechonias filius Saphan stabat in medio eorum stantium ante picturas, et unusquisque habebat thuribulum in manu sua, et vapor nebulae de thure consurgebat. Quando dicit septuaginta viros fuisse de senioribus domus Israel, qui tenerent thuribula manibus, ostendit multos et alios fuisse probos qui hoc non faciebant, sed forsitan peccatis aliis tenebantur, unumque nomen Jechoniam filium Saphan stetit in medio eorum quasi principem sceleris eorum atque sacrilegii, qui omnia religione Dei colebant idola, et in templo non adorabant Deum, cujus erat templum, sed picturas parietum. »

Firmianus Lactantius in libro 1 de falsa Religione, inter cætera, inquit : « Illa quæ sunt extra hominem, quid opus est ea colere quibus careas? Virtus enim colenda est, non imago virtutis, et colenda est non sacrificio aliquo, aut thure, aut precatione solemnī, sed voluntate sola atque proposito : nam religio ac veneratio nulla alia nisi unius Dei tenenda est. Quid igitur opus est, o vir sapientissime, tantos sumptus vel fingendis vel colendis imaginibus impendere? Firmius et incorruptius templum est peccus humanum : hoc potius ornatur, hoc veris illis numinibus impleatur. Has enim falsas consecrationes sequitur quod necesse est, qui enim sic virtutes colunt, id est qui umbras et imagines virtutum consecretantur, ea ipsa, quæ vera sunt, tenere non possunt, et cætera. »

Augustinus in libro Quæstionum Veteris et Novi Testamenti : « Christiani, ut pote pauperes, quos stultos vocant, unum Deum colunt in mysterio, ex quo sunt omnia; nec aliquid quod ab eo conditum est, venerantur : ipsum enim solum sufficere sibi et abundare sciunt ad salutem. » — Item idem post pauca : « Non ergo nobis videtur, ut quod homo

fecit, adorari debeat : factor enim a factura, non factura a factore adorari judicatur. »

Item Firmiani Lactantii de falsa Religione, lib. II : « Duplici ergo ratione peccatur ab insipientibus, primum quod elementa, id est, Dei opera Deo præferunt. Deinde quod elementorum ipsorum figuras humana specie comprehensas colunt. » — Item ipse in eodem libro : « Nihil aliud adoremus, nihil colamus, nisi solius artificis parentisque nostri unicum nomen. » — Item ipse in eodem libro : « Supra ergo non infra est Deus, nec in ima potius, sed in summa religione, qua credendus est. » — Et infra : « Nihil potest esse cœleste in ea re, quæ sit ex terra : quidquid enim simulatur, falsum esse necesse est, nec potest unquam veri nomen accipere, quod veritatem fucō et imitatione mentitur. » Item ipse in eodem libro : « Ut intelligas nihil colendum esse, quod oculis mortalibus erroritur. »

Augustinus, in psalmo cxxii : « Noli ergo addere manus nominum, ut ex eo metallo quod fecit verus Deus, velis facere falsum deum, imo falsum hominem, quem pro vero venereris Deo, quem quisquis pro vero homine in amicitiam reciperet, insaniret. Ducit enim et affectu quodam infirmo rapit infirma corda mortalium formæ similitudo et membrorum imitata compago. »

Fulgentius in libro de Fide ad Donatum : « Quia ipse Deus sibi soli præcipiens tantummodo serviendum, seque jubens a fidelibus adorandum, prorsus interdixit, ne quis audeat creaturam adorare, creaturæque servire; propterea in fine primi illius præcepti de omnibus, quæ creavit ita loquitur : *non adorabis ea, nec servies eis.* » (Exod. xx.) — Et post pauca : « Vera enim religio in unius constat Dei servitio. » — Item ipse post pauca : « Sic veraciter unum Deum cum Patre Filium vera fides adorat, quæ sic Deo novit a creaturis omnibus serviendum, ut noverit creaturæ non debere divinæ servitutis obsequium. »

Augustinus, in epistola ad Maximum grammaticum : « Scies a Christianis catholicis, quorum in vestro oppido etiam Ecclesia constituta est, nullum coli mortuorum, nihil denique adorari quod sit factum et conditum a Deo, sed unum ipsum Deum qui fecit et condidit omnia. »

Item Augustinus in libro de Quantitate anime : « Deus autem immortalē animam fecit, ut opinor, nisi forte tibi aliter videtur. Ergo tu velles ..... talia fieri dixerim, sed quemadmodum ipse immortalis immortalē quiddam fecit ad similitudinem suam, sic et nos immortales facti a Deo, ad similitudinem nostram quod facimus immortalē esse debet. Recte diceres, si ad ejus imaginem pingeres tabulam, quod in te immortalē esse credis nunc vero in ea exprimis similitudinem corporis, quod profecto mortale est. Quomodo ergo sum similis Deo cum immortalia nulla possum facere ut ille? Quomodo nec imago corporis tui potest hoc valere, quod tuum corpus valet, sic anima non mirandum est, si potentiam tantam non habet, quantam ille ad cujus similitudinem facta est, etc. »

Si enim imago humani corporis nec tantum valere asseritur, quantum veraciter ipsum corpus valere perhibetur, qua causa sibi suffragari posse putant nonnulli reprehensione digni, qui in illa synocho Græcorum mediationem imaginum, sibi necessariam esse dicere presumpserunt?

Augustinus, libro VIII de Civitate Dei. « Quapropter merito homo deficit ab illo qui eum fecit, cum sibi prædicat ipse quod fecit. Demonstrat enim idem Ermes, quod homines mortui divino colebantur honore, velut Esculapius atque Mercurius, quem suum esse dicit avum, et reliqui. Hac enim occasione accepta, daemones ut intercessores existerent apud bonos deos, quos nos angelos sanctos, seu archangelos, vel potestates dicimus. Tui enim ratione,

nubiloso velamine sapientes gentilium sua numina A obtegere nitebantur. »

Ambrosius in expositione Epistolæ ad Romanos : « Nunquid tam demens est aliquis, aut salutis suæ immemor, ut honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re, si qui etiam tractare fuerint inventi, jure ut rei damnantur majestatis, et isti se non cogitant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturæ, et relicto Domino conservos adorant, quasi sit aliquid quod plus reservet Domino. Nam ideo ad regem per tribunos aut comites itur, quia homo utique est rex, et nescit quibus debeat rempublicam credere. Ad Deum autem promerendum, quem nihil utique latet, omnium enim merita novit, suffragatione non est opus, sed mente devota. »

Item Augustinus in libro de vera Religione, inter cætera, dicit : « Ad percipiendam veritatem nihil magis impedire quam vitam libidinibus deditam et falsas imagines rerum sensibilium, quæ nobis ab hoc sensibili mundo per corpus impressæ, varias opiniones erroneasque generant. Nec errorem ullum in religione esse potuisse, si anima pro Deo suo non coleret animam aut corpus, aut phantasmatum sua, quæ nihil sunt aliud, quam de specie corporis corporeo sensu attracta signimenta. » — Item in eodem : « Non sit nobis religio humanorum operum cultus : meliores enim sunt ipsi artifices, qui talia fabricant, quos tamen colere non debemus. Non sit nobis religio in phantasmatibus nostris, melius enim qualemcumque virum, quam omne quidquid pro arbitrio fingi potest, et tamen animam ipsam, quamvis anima vera sit, cum falsa imaginatur, colere non debemus. Melior est vera stipula, quam lux inani cogitatione pro suspicantis voluntate formata, et tamen stipulam quam sentimus, et tangimus, dementis est credere colendam. »

Item idem libro decimo de Civitate Dei : « Multa denique de cultu divino usurpata sunt, quæ honoribus deferrentur humanis, sive humilitate nimia, sive adulatione pestifera, ita tamen ut quibus ea deferrentur, homines haberentur, qui dicuntur colendi et venerandi ; si autem eis multum additur, adorandi. Quis vero sacrificandum censuit, nisi ei quem Deum aut scivit, aut putavit, aut finxit? »

Item Augustinus in libro Quæstionum LXXXIV : « Minoribus rebus intenta anima, quas per corpus corporaliter facit, minus inhaeret ipsi summæ sapientiæ, qui vero talia opera colunt, quantum devierint a veritate, hinc colligi potest, quia si ipsa animalium corpora colerent, quæ multo excellentius fabricata sunt, et quorum sunt ea imitamenta, quid eis infelicius diceremus? »

CAPUT V.

Qua ratione quæve auctoritate imagines sanctorum adorandæ sint, eisque, ut f. r. tur, incensum ponendum, cum ipsi angeli vel sancti homines vivos se adorari noluerint.

Unde beatus Augustinus in libro xi de Civitate Dei sic ait : « Putaverunt quidem deferendum angelis honorem vel adorando, vel sacrificando, qui debetur Deo, et eorum sunt admonitione prohibiti, jussique hoc ei deferre, cui uni fas esse noverunt, imitati sunt angelos sanctos, et jam sancti homines Dei. Nam Paulus et Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo sanitatis, putati sunt dii, eisque Lycaonii victimas immolare voluerunt, quod a se humili pietate removebant, eis in quem crederent annuntiaverunt Deum. » — Et post pauca : « Quæcumque igitur mortalis potestas, quantalibet virtute prædicta, si nos diligit sicut seipsam ei vult esse subditos, ut beati sumus, cui et ipsa subdita beata est. Si ergo non colit Deum, misera est, quia privatur Deo. Si autem colit Deum, non vult se coli pro Deo : illi enim potius divinæ sententiæ suffragatur, et dilectionis viribus favet, quia scriptum est : *Sacrificans diis, eradicabitur, nisi Domino soli.* Nam ut

alia nunc taceam, quæ pertinent ad religionis obsequium, quo colitur Deus, sacrificium certe nullus hominum est, qui audeat dicere deberi nisi Deo. »

Item idem in psalmo xcvi, inter cætera : « Homines autem sanctos attendite, qui sunt s. milites angelis. Cum inveneris hominem aliquem sanctum servum Dei, si volueris illum colere et adorare pro Deo, prohibet te, non vult sibi arrogare honorem Dei, non vult tibi esse pro Deo, sed tecum esse sub Deo. » — Et post pauca : « Sic et sancti angeli illius gloriam quærunnt quem diligunt, ad ejus cultum, ad ejus orationem, ad ejus contemplationem, omnes quos diligunt rapere et inflammare student, ipsum illis annuntiant non se, quoniam angeli sunt, et quia milites sunt, non norunt gloriam quærere nisi imperatoris sui. » — Item post pauca : « Nemo dicat : Timeo ne irascatur mihi angelus, si non illum colo pro deo meo. Tunc tibi irascitur, quando ipsum colere volueris : bonus est enim, et Deum amat ; quomodo dæmones irascuntur, si non colantur, sic angeli indignantur, si pro Deo colantur. »

Item lib. x de Civitate Dei : « Non itaque debemus metuere ne in mortales et beatos uni Deo subditos, non eis sacrificando offendamus, quod enim non nisi uni vero Deo deberi sciunt, cui et ipsi adherendo beati sunt, procul dubio neque per ullam significantem figuram, neque per ipsam rem, quæ sacramentis significatur, exhiberi sibi volunt. Dæmonum est hæc arrogantia, superbiorum atque miserorum, a quibus longe diversa est pietas subditorum Deo. » — Item idem in eodem : « Nos autem martyribus nostris non templa sicut diis, sed memorias sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivum species fabricamus ; nec ibi erigimus altaria, in quibus sacrificemus martyribus, sed uni Deo, et martyrum et nostro, ad quod sacrificium sicut homines Dei, qui mundum in ejus confessione vicebant, suo loco, vice et ordine nominantur. Non tamen a sacerdote, qui sacrificat, invocantur, Deo quippe non ipsis sacrificat, quamvis in memoria sacrificet eorum, quia Dei sacerdos est, et non illorum ; ipsum vero sacrificium corpus est Christi, quod non offertur ipsis, quia hoc sunt et ipsi. »

Item Augustinus in sermone evangelico de potestate quam dedit dæmonibus ut abirent in porcos : « Noli inclinari angelis, ut eis sacrificandum putes, nec bonis et sanctis : nolunt enim, quando facis, non te diligunt ; diligunt autem, si cum eis adores quem adorant. »

Item idem in libro de Quantitate animæ : « Homo autem quilibet alius quanquam sapientissimus et perfectissimus, vel prorsus quælibet anima rationis compos atque beatissima est amanda tantummodo atque imitanda est, eique pro merito atque ordine quod ei congruit deferendum. Nam Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies. »

Origenes in Epistola ad Romanos : « Cum possent homines Deum agnoscere ab ejus cultu declinantes ad imagines hominum adorandas et animalium, devenerunt. Ut enim breviter et omni in unum collecta definitione dicamus, adorare alium præter Patrem et Filium et Spiritum sanctum, impietatis est crimen. »

Item Augustinus in libro de vera Religione : « Non sit ergo nobis religio cultus corporum ætheriorum atque celestium, sed ejus, cujus contemplatione beati sumus, sed videudo veritatem, qua etiam ipsos diligimus angelos, nec invilemus, quod ea paratiores, et nullis molestiis interpedienti us perfruuntur, sed magis eos diligemus, quoniam et nos tale aliquid sperare a communi Domino jussi sumus. Quare honoramus eos charitate, non servitute, nec eis templa constituimus : nolent enim sic honorari a nobis, quia nos ipsos, cum boni sumus, templa summi Dei esse noverunt. »

Item ipse in libro viii de Civitate Dei : « Sane nec A
martyribus templa, sacerdotia, sacra et sacrificia
constituimus, quoniam non ipsi, sed Deus eorum
nobis est Deus; honoramus sane memorias eorum
tanquam sanctorum hominum Dei, qui usque ad mor-
tem corporum suorum pro veritate certarunt, ut in-
notesceret vera religio, falsis fidei convictis,
quod etiam si qui antea sentiebant timendo reprimen-
bant. Quis autem audivit aliquando fidelium stantem
sacerdotem ad altare, et iam super sanctum corpus
martyris ad Dei honorem cultumque constructum
dicere in precibus : Offero tibi sacrificium, Petre, vel
P. ule, vel Cypriane, cum apud eorum memorias offer-
ratur Deo, qui eos et homines et martyres fecit, et
sanctis suis angelis cœlesti honore sociavit? ut ea ce-
lebritate ei Deo vero de illorum victoriis gratias agam-
mus, et nos ad imitationem alium coronarum atque
palmarum eodem invocato in auxilium ex illorum
memoriæ renovatione adhortemur. Quæcunque igitur
adhibentur religiosorum obsequia in martyrum locis,
ornamenta sunt memoriarum, non sacra vel sacrificia
mortuorum tanquam deorum. »

Hieronymus ad Riparium presbyterum : « Acceptis
primum litteris tuis, non respondere superbiæ est,
respondere temeritatis. De his enim rebus interrogas,
quæ et proferre et audire sacrilegium est. Ais Vigil-
antium, qui κατ' ἀντιρροπον hoc vocatur nomine, nam
Dormitantius rectius diceretur, os fetidum rursus
aperire, et putorem spurcissimum contra sanctorum
martyrum proferre reliquias, et nos, qui eas suscepimus,
appellare cinerarios et idololatrias, qui mortuorum
hominum ossa veneramus. O infelicem hominem,
et omni lacrymarum fonte plangendum, qui hæc
dicens non se intelligit esse Samaritanam et Judæam,
qui corpora mortuorum pro immundis habent, et
etiam vasa quæ in ea tem domo fuerint pollui suspi-
cantur, sequentes occidentem litteram, et non spiritum
vivificantem. Nos autem non dico martyrum reli-
quias, sed ne solem quidem et lunam, non angelos,
non archangelos, non seraphim, non cherubim, et
omne nomen quod nominatur, et in præsentem sæculo
et in futuro colimus et adoramus, ne serviamus crea-
ture potius quam creatori, qui est benedictus in
sæcula. Honoramus autem reliquias martyrum, ut
eum cuius sunt martyres adoremus; honoramus ser-
vos, ut honor servorum redundet ad Dominum, quia
qui vos suscipit, me suscipit. » — Item ipse adversus
Vigilantium. « Quis enim, o insanum caput, aliquando
martyres adoravit? Quis hominem putavit Deum?
nonne Paulus et Barnabas, cum Lycaoniis Jupiter
et Mercurius putarentur, et eis vellent hostias immo-
lare (Act. xiv), sciderunt vestimenta sua, et se homi-
nes esse dixerunt, non quo meliores non essent olim
mortuis hominibus Jove atque Mercurio, sed quod
sub gentilitatis errore honor eis Deo debitus deferretur,
quod et de Petro legimus, qui Cornelium se ad-
orare cupientem, manu sublevavit et dixit : Surge,
nam et ego homo sum. » (Act. x.)

Augustinus in libro de Solutione questionum, ca-
pite 3 : « Proinde sicut impia superbia sive hominum
sive dæmonum, sibi hos divinos honores exhiberi vel
inbet vel cupit, ita pia humilitas vel hominum vel
angelorum sanctorum, hæc sibi oblata recusavit, et
cui deberentur ostendit. »

In libro xix de Civitate Dei dicit Augustinus : « Sed
Deus ille quem coluerunt sapientes Hebræorum, et
iam cœlestibus sanctis angelis et virtutibus Dei, quos
beatissimos tanquam cives in hac nostra peregrina-
tione mortali veneramus et amamus, sacrificari vetat
et coli, intonans in lege sua, sacrificans diis eradica-
bitur. »

CAPUT VI.

Hæc contra eos qui annorum numero superstitionem
imaginum vindicare volunt, consuetudinem se-
qui cupiunt potius quam veritatis auctoritatem.

Augustinus in libro Questionum Veteris et Novi

Testamenti : « Irrationabile, inquit, vulgus, aut ap-
parentes umbras, aut dæmonia, aut simulacra mor-
tuorum, ut deos colere cœperunt. Quæ res in consue-
tudine vetustatis deducta arbitratur rationis sibi
veritatem posse defendi, cum veritatis ratio non ex
consuetudine atque ex vetustate, sed ex Deo sit, quia
non vetustate Deus probatur, sed æternitate : quam-
obrem fides non cœpta res, sed sine initio est. In
Deum enim credere nostrum incipere est : nam quod
creditur æternum est. » — Et post pauca : « Quod
colunt pagani post Deum est, opus post opificem est;
pagani colunt opera, nos opificem, illi creaturam,
nos creatorem. Factus homo cœpit venerari suum
conditorem, quia et dignum est, et causa hoc ex-
git. »

Jeremias propheta : Post Baalam, inquit, abierunt,
quos didicerunt a patribus suis. Unde Hieronymus :
« Ergo nec parentum, nec majorum error sequendus
est, sed auctoritas Scripturarum, et Dei docentis im-
perium. »

Augustinus in psalmum cxlii : « Videntur autem
sibi purgatoris esse religionis, qui dicunt, nec simu-
lacrum, nec dæmonium colo, sed effligiem corporalem
eius rei signum intueor quam colere debeo. » —
Item post pauca : « Audent respondere, non ipsa cor-
pora colere, sed quæ illis regendis præsentia num-
mina. »

Si enim, sicut præmissa sanctorum patrum docu-
menta declarant, sancti angeli et sancti viri non sunt
colendi nec adorandi, hoc enim et ipsi refugium,
sed sola charitate, non autem servitute honorandi,
nec sanctis martyribus templa, sacra et sacrificia,
sed soli Deo constituenda, præsertim cum hono-
randi sint propter imitationem, non adorandi pro-
pter religionem, qua ratione antiqua auctoritate
adoratio, incensum, luminaria, et cætera, quæ
in epistola Græcorum annumerantur eis exhibenda
sunt? Quapropter omnia superstitutione convenit
sanctæ catholice et apostolice Ecclesiæ religioni
erga sanctorum imagines hanc discretionem tenere,
sicut eximus doctor beatus papa Gregorius docuit, et
in suis scriptis nobis tenendum sequendumque reliquit.

CAPUT VII.

Ne igitur ex superstitione aut ex qualibet alia oc-
casione scandala infirmioribus fratribus provenire
possent, hoc summopere sancti viri provida conside-
ratione vitare studuerunt, et dictis factisque suis
nobis vitandum usquequaque evidentiter ostendunt.

Hinc enim beatus Augustinus in libro iv de Civi-
tate Dei : « Majores, inquit, nostri, superstitionem a
religione separaverunt. »

Item idem in libro x de Civitate Dei ejusdem op-
eris : « Legimus serpentum morsus mortiferos penam
justissimam peccatorum in ligno exaltato atque pro-
specto æneo serpente sanatos, ut et populo subveni-
retur afflicto, et mors morte destructa, vel ut cruci-
fixæ mortis similitudine signaretur. Quem sane ser-
pentem propter facti memoriam reservatum, cum
postea populus errans tanquam idolum colere cœpisset,
Ezechias rex religiosa potestate Deo serviens cum
magna pietatis laude contrivit. »

Tale quid et beatum Epiphanium virum sanctissi-
mum et doctissimum zelo divino succensum, in epi-
stola quam ad Joannem Constantinopolitanum epi-
scopum scribit, et beatus Hieronymus de Græco in
Latinum sermonem transtulerat, legimus fecisse :

« Audivi, inquit, quosdam murmurare contra me,
quando simul pergebamus ad sanctum locum qui vo-
catur Bethel, ut ibi collectam tecum ex more eccle-
siastico facerem, et venissem ad villam quæ dicitur
Anablata, vidissemque ibi præteriens lucernam ar-
dentem, et interrogas eam qui locus esset, didicissem-
que esse ecclesiam, et intrassem ut orarem, inveni
ibi velum pendens in foribus ejusdem ecclesiæ, tinc-
tum atque depictum, et habens imaginem quasi
Christi, vel sancti cujusdam. Non enim satis memini

cujus imago fuerit. Cum ergo hoc vidissem in ecclesia Christi contra auctoritatem Scripturarum hominis pendere imaginem, scidi illud, et magis dedi consilium custodibus ejus. Iam, ut pauperem mortuum eo obvolverent et efferrent, illique contra murmurantes dicerent, si sciudere voluerit, justum erat ut aliud daret velum, atque commutaret; quod cum audissem ne daturum esse pollicitus sum, et illico se missurum; paululum autem morarum fuit in medio, dum quero optimum velum pro eo mittere, arbitraber enim de Cypro mihi esse mittendum. Nunc autem nisi quod potui reperire, et precor ut jubeas presbytero ipsius loci suscipere velum a lectore, quod a nobis missum est, et deinceps præcipere in ecclesia Christi istiusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt non appendi.

Nam et beatus Paulus apostolus in Epistola prima ad Corinthios ob scandalum infirmiorum fratrum vitandum ita scripsit: *De his autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus, et quia idolum nihil est.* Quod beatus Ambrosius ita exponit: *Hi, inquit, inflati erant per scientiam, qui idolo contra salutem fratrum imperitorum carnes sacrificatorum odebant, scientes licere carnem edere, et quod nihil est idolum, ideo non contaminari edentem, hi scandalum fratribus erant charitatem præ oculis non habentes, quia plus erat carnem continere, quam fratri scandalum facere.* — Et post pauca: *Propter quod si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ut non fratrem meum scandalizem, in tantum charitati studendum docet, ut licita pro illicitis habeantur, ne obsistat fratri; quantum enim mali est per illicita non delinquere, et per ea quæ concessa sunt offendere, ut lex servetur in illicitis, et in licitis non custodiatur, dum inconsiderate edunt.*

Ubi beatus Apostolus dicit: *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.* Quod beatus Augustinus ita exponit: *Potest ergo aliquid licere et non expedire. Expedire autem quod non licet non potest, ac per hoc non omnia licita expediunt, omnia autem illicita non expediunt. Sunt quippe licita, quæ non expediunt, sicut Apostolo teste didicimus (I Cor. vi et x), sed id quod inter illicitum est, et ideo non expedit, atque quod licitum est, nec tamen expedit, quid intersit, aliqua universalis regula diffinire difficile est.* — Et infra: *Quapropter quia verum dixisse apostolum dubitare non possumus, et aliqua peccata esse licita dicere non audemus, restat ut dicamus fieri aliquid, quod non expedit, et tamen si licitum est, non esse peccatum, quamvis quoniam non expedit, non sit utique faciendum.* — Et post pauca: *Ut igitur si possumus enitatur inter id quod licet et non expedit, et id quod non licet atque ideo nec expedit, aliquo certo fine distinguere, ea mihi videntur licere, et non expedire, quæ per justitiam quidem quæ coram Deo est permittuntur, sed propter offensionem hominum ne impediuntur a salute vitanda sunt, ea vero non licere et ideo non expedire, quæ sic ipsa justitia vitantur, ut facienda non sint, etiamsi ab eis, quibus in notitiam fuerint perlati non laudentur.* — Item post pauca: *Expedit tunc, quando non solum per justitiam quæ coram Deo est permittitur, sed etiam hominibus nullum ex hoc impedimentum salutis infertur. Tunc autem non expedit id quod licitum est, quando permittitur quibus, sed usu ipsius potestatis averti impedimentum salutis.*

Hæc ideo inseruntur, ut hi qui imagines erigunt memorie causa et amoris, illud caveant, ne quod ab illis forte devote et licite sit, infirmis in scandalum evenire contingat, ut sic suæ devotioni satisfiant, quatenus salutem infirmorum non obliviscantur, et infirmam conscientiam fratrum, occasione superstitionis præbendæ, commaculent.

CAPUT VIII.

Propter eos autem qui sibi ob hoc suffragari ad

A adorationem imaginum putant, quod dicunt adorasse Jacob Joseph filium suum, vel certe a orasse fastigium virgæ ejus, necessarium duximus, qualiter id a beato Hieronymo et beato Augustino exponatur subnectendum.

Scribit itaque beatus Hieronymus in libro Hebræarum Questionum: *Postquam, inquit, juraverat ei filius, securus de petitione quam rogaverat, adoravit Deum coram caput lectuli sui; sanctus et Deo deditus vir, oppressus senectute, habebat lectulum positum, ut ipse jacentis habitus absque difficultate ulla ad orationem esset paratus.*

Augustinus in libro Questionum in Genesis, cap. 62: *Quod habent Latini codices, et adoravit super caput virgæ ejus, nonnulli emendantes habent adoravit super caput virgæ suæ, vel in capite virgæ, suæ, sive in cacumen, vel super cacumen.* Fallit enim eos Græcum verbum, quod eisdem litteris scribitur, sive ejus, sive suæ, sed accentus dispares sunt, et ab eis qui ista noverunt in codicibus non contemnuntur. Valens enim ad magnam discretionem, quamvis et unam plus litteram habere posset, et si esset suæ, ut non esset αἰρώ, sed ἰαρώ, ac per hoc merito quaeritur, quid sit hoc quod dictum est. Nam facile intelligeretur senem, qui virgam ferebat, eo more quo illa ætas baculum solet, ut se inclinavit ad Dominum adorandum, id utique fecerit super cacumen virgæ suæ, quam sic ferebat, ut super eam caput inclinando adoraret Deum. Quid est ergo, *adoravit super cacumen virgæ ejus*, id est, filii sui Joseph, et is forte tolerat ab eo virgam, quando ei jurabat idem filius, et eam tenet post verba jurantis nondum illam redditam, mox adoravit Deum. Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, ubi figura magnæ rei futuræ designabatur. quamvis in Hebræo facilissima hujus questionis absolutio esse dicatur, ubi scriptum perhibent, et *adoravit Israel ad caput lecti*, in quo utique senex jacebat, et sic positum habebat, ut in eo sine labore quando vellet adoraret.

CAPUT IX.

Contra illos qui hoc se adjuvare putant quod dicitur in Regum, quia adoravit Nathan propheta David, aliquid respondendum est.

De hac enim adoratione ita beatus Gregorius in libro x Explanationum in Job loquitur: *Pece ergo lex Dei multiplex dicitur, quia nimirum cum una eademque sit charitas, si mentem plene ceperit, hanc ad innumera opera multiformiter accendit, cujus diversitatem breviter exprimimus, si in electis singulis bona illius perstringendo numeremus. Hæc namque per Abel et electa Deo munera obtulit, et fratris gladium non reluctando toleravit. Hæc Enoc et inter homines vivere spiritualiter docuit, et ad sublimem vitam ab hominibus etiam corporaliter abstraxit.* — Et paulo post: *Hæc Nathan, et contra peccantem regem auctoritate libera increpationis sustulit, et cum regis culpa deesset, in petitione humiliter stravit. Clare namque quod talis esset hæc adoratio, sicut et nos ante honorabiliores personas, cum eas salutamus, prosternimur humilitatis gratia, et eas adorasse dicimur, dum eis nullum divini honoris cultum exhibemus, eodemque modo adorasse Jacob Esau fratrem suum haud dubium non est.*

CAPUT X.

Contra illos etiam qui imagines adorare se profitentur, quia sacra ab illis nuncupantur, et sacris vasis eas æquiparant, aliquid dicendum est.

Augustinus in psalmo cxiii: *Simulacra, inquit, genus argenti et aurum, sed Deus fecit argentum et aurum, opera, inquit, manuum hominum. Hoc enim venerant, quod ipsi ex auro argentoque fecerunt, sed enim et nos pleraque instrumenta et vasa, ex hujuscemodi materia, vel metallo habemus in usu celebrandorum sacramentorum, quæ ipso ministerio consecrata sancta dicantur, et in ejus bo-*

nore cui pro salute nostra inde servitur. Et sunt profecto etiam ista instrumenta vel vasa quid aliud quam opera manuum hominum? Veruntamen nunquid os habent et non loquuntur, nunquid oculos et non videbunt, nunquid eis supplicamus, quia per eas supplicamus Deo? illa maxima causa est impietatis insana, quod plus valet in affectibus miserorum venti similis forma, quæ sibi officit supplicari, quam quod eam manifestum est non esse viventem, ut debeat a vivente contemni.

CAPUT XI.

Contra eos etiam dicendum est qui pro imaginum adoratione duo cherubim assumunt in testimonium, quæ in signo mysterii ducta fuerunt.

Unde beatus Augustinus in libro de Doctrina Christiana tertio, inter cætera, inquit: « Miserabilis est animæ servitus signa pro rebus accipere, et supra creaturam corpoream, oculum mentis ad hauriendum æternum lumen levare non posse, quæ tamen servitus in Judeorum populo longe a cæterarum gentium more distabat, quando quidem rebus temporalibus ita subjugati erant, ut unus eis in omnibus commendaretur Deus, et quanquam signa rerum spiritualium pro ipsis rebus observarent nescientes quo referrentur, id tamen insitum habebant, quod tali servitute omni omnium, quem non videbant, placerent Deo, quam custodiam tanquam sub pædago parvulorum fuisse scribit apostolus, et ideo qui talibus signis pertinaciter inhæserunt, contemnentem ista Dominum, cum jam tempus revelationis eorum venisset, ferre non potuerunt, atque inde calumnias, quod sabbato curasset, moliti sunt principes eorum populusque signis illis tanquam rebus strictis, non credebant Deum esse, vel a Deo venisse, qui ea sicut a Judæis observabantur, nolebat attendere, sequi crediderunt, ex quibus facta est prima ecclesia Hierosolymitana, satis ostenderunt, quanta utilitas fuerit eo modo sub pædago custodiri, ut signa, quæ temporaliter imposita erant servientibus, ad unius Dei cultum, qui fecit cælum et terram opinionem observantium religarent. Si ergo signum inutiliter institutum pro ipsa re sequi, cui significanda institutum est, carnalis est servitus, quanto magis inutilium rerum signa instituta pro rebus accipere, quæ si retuleris ad ea ipsa quæ his significantur eisque colendis animum obligaveris, nihilominus servili carnalique onere atque velamine non carebis. Quamobrem Christiana libertas eos quos invenit sub signis inutilibus tanquam prope inventos interpretatis signis, quibus subditi erant, elevatos ad eas res quarum signa sunt liberavit. Ex his factis sunt ecclesiæ sanctorum Israelitarum: quos autem invenit sub signis inutilibus, non solum servilem operationem sub talibus signis, sed etiam ipsa signa frustravit, removitque omnia, ut a corruptione multitudinis simulacrorum deorum, quam sæpe ac proprie Scriptura fornicationem vocat, ad unius Dei cultum gentes converterentur, nec sub ipsis jam signis inutilibus servituri, sed exercitaturæ potius animum in eorum intelligentia spirituali. Sub signo enim servit, qui operatur aut veneratur aliquam rem significentem, nesciens quid significet; qui vero aut operatur aut veneratur utile signum divinitus institutum, cujus vim significationemque intelligit, non hoc veneratur quod videtur et transit, sed illud potius quo talia cuncta referenda sunt. Talis autem homo spiritualis et liber est, etiam tempore servitutis, quo carnalibus animis nondum oportet signa illa revelari, quorum iugo edomandi sunt: tales autem spiritales erant patriarchæ et prophetæ, omnesque in populo Israel, per quos nobis sanctus Spiritus, ipsa Scripturarum et auxilia et solatia ministravit. Hoc vero tempore posteaquam resurrectio Domini nostri manifestissimum iudicium nostræ libertatis illuxit, ne eorum quidem signorum, quæ jam intelligimus, operatione gravi onerati sumus, sed quædam pauca pro multis eademque factu facilissima, et intellectu au-

gustissima, et observatione castissima, ipse Dominus et apostolica tradidit disciplina, sicuti est baptismi sacramentum et celebratio corporis et sanguinis Domini, quæ unusquisque cum percipit quo referantur imbutus agnoscit, ut ea non carnali servitute, sed spiritali potius libertate veneretur; ut autem litteram sequi et signa pro rebus quæ his significantur accipere servilis infirmitatis est, ita inutiliter signa interpretari male vagantis erroris. Qui autem non intelligit quid significet signum, et tamen signum esse intelligit, nec ipse premitur servituti: melius est autem vel premi incognitis, sed utilibus signis, quam inutiliter ea interpretando a iugo servitutis eductam cervicem laqueis erroris inserere.

CAPUT XII.

De cultu debito quem Græci *latrîam* dicunt, vel religione cultuque quæ uno vocabulo Græci *threscliam* vocant, vel quod non sit manufactum colendum nec adorandum.

Augustinus in libro x de Civitate Dei: « Hic est enim divinitati vel, si expressius dicendum est, delati debitus cultus, propter quem uno verbo significandum, quoniam mihi satis idoneum non occurrit Latinum Græco, ubi necesse est insinuo quod velim dicere. *Latrîam*, quippe nostri ubique sanctarum Scripturarum positum est, interpretati sunt servituti; sed ea servitus quæ debetur hominibus secundum quam præcepit Apostolus servis dominis suis subditos esse debere, alio nomine Græce nuncupari solet. *Latrîa* vero secundum consuetudinem qua locuti sunt qui nobis divina eloquia condiderunt, aut semper, aut tam frequenter, aut pene semper ea dicitur servitus, quæ pertinet ad colendum Deum. Proinde si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli Deo deberi videtur; dicimus enim *colere* etiam homines, quos honorifica vel recordatione, vel presentia frequentamus, nec solum ea quibus nos religiose humilitate subjicimus, sed quædam etiam quæ subjecta sunt nobis perhibentur coli. Nam ex hoc verbo, et *agricolæ*, et *coloni*, et *incolæ* vocantur, et ipsos deos non ob aliud appellant *cælicolas*, nisi quod cælum colant, non utique venerando, sed inhabitando tanquam cæli quosdam colonos, non sicut appellantur coloni, qui conditionem debent genitili solo propter agriculturam sub dominio possessoris, sed sicut ait quidam Latini eloquii magnus auctor:

Urbs antiqua fuit, Tyri: tenuere coloni.

VIRGIL.

Ab incolendo enim colonos vocavit, non ab agricultura. Hinc et civitates a majoribus civitatibus, vel populorum examinibus conditæ coloniarum nuncupantur; ac per hoc cultum quidem non deberi nisi Deo propria quadam notione verbi hujus omnino verissimum est.

Item Augustinus libro Locutionum in Genesi, de lapide quem erexit Jacob, ita dicit: « Quod statuit lapidem Jacob quem sibi ad caput posuerat, constituit eum titulum et perdidit illum oleo, non aliquid idololatricæ simile fecit, non enim vel tunc vel postea frequentavit lapidem adorando vel ei sacrificando, sed signum fuit in prophetia evidentissima constitutum, quæ pertinet ad unctionem, unde Christi nomen a chrismate est. » — Post pauca: « Sumpsit autem Jacob lapidem, et constituit eum titulum. Diligenter animadvertendum est, quomodo istos titulos in rei cuiusque testimonium constituerent, non ut eos pro diis colerent, sed ut aliquid significarent. »

CAPUT XIII.

Contra eos etiam qui eadem auctoritate in illa synodo Græcorum se imagines adorare professi sunt, sicut et vivificam crucem debito honore et trophæo virtutis, pauca inserenda necessariam iudicavimus, ut convincantur non se hac occasione suæ superstitioni posse suffragari.

De cruce, ecclesiastica Historia panxit capit. ix de Constantino : « Erat quidem jam tunc Christianæ religionis fautor verique Dei venerator, nondum tamen, ut est solemne nostris initiari, signa Dominicæ passionis acceperat. Cum igitur anxius et multa secum de imminenti belli necessitate pervolvens iter ageret, atque ad cælum sepius oculos elevarit, et inde sibi divinum precaretur auxilium, vidit per soporem ad orientis partem in cælo signum crucis igneo fulgure rutilare, cumque tanto visu fuisset exterritus, ac novo perturbaretur aspectu, astare sibi vidit angelos dicentes: *Constantine, in hoc vince.* Tum vero lætus redditus, et de victoria jam securus, signum crucis, quod in cælo viderat, in sua fronte designat, et ita cælitus invitatus ad fidem, non mihi videtur illo inferior, cui similiter de cælo dictum est: *Saule, Saule, quid me persequeris? ego sum Jesus Nazareus (Act. ix)*, nisi quia hic non adhuc persequens, sed etiam exconsequens invitatur. Exin signum, quod in cælo sibi fuerat demonstratum, in militaria vexilla transformat, ac Labarum, quem dicunt, in speciem crucis Dominicæ exaptat, et ita armis vexillisque religionis instructus, adversum impiorum arma proficiscitur. Sed et in dextra sua manu signum nihilominus crucis ex auro fabrefactum habuisse perhibetur. »

Item in Tripartita Historia, libro 4, cap. 4 : « In his igitur sollicitudinibus constitutus in somno, vidit crucis signum cælo splendide collocatum, mirantique visionem adfuerunt angeli dicentes : *O Constantine, in hoc vince.* Fertur autem et ipsum Christum apparuisse ei, signum crucis monstrasse ac præcepisse, ut figuram similem faceret, et in præliis auxilium hoc haberet, quo victoriæ jura conquireret. Eusebius itaque Pamphili, cum jurejurando ipso imperatore dicente audisse se refert, quia circa meridiem declinante jam sole crucis signum ex lumine factum et scripturam conservatam ei dicentem, *in hoc vince*, vidisset ipse et milites qui cum eo tunc essent. Pergenti namque aliquo cum exercitu, per iter hoc in quo ei miraculum est ostensum, dumque cogitaret quid esset, nox supervenit et dormienti Christus apparuit cum signo quod vidit in cælo, jussitque ut fieret ejus signi figuratio, quæ foret auxilium in congressibus præliorum. »

Legitur in eodem libro, cap. 5 : « Hoc enim signum hellicum inter alia pretiosius erat, eo quod imperatorem præcedere et adorari eum a militibus moris esset. Unde præcipue Constantinum reor nobilissimum decus imperii Romani in signum mutasse crucis, ut frequenti visione atque cura desuescerent a priore more subjecti, et enim solum arbitrantur Deum, quem coleret imperator, et quo duce et auxiliatore nterentur adversus hostes. Semper enim hoc signum proponebatur ante ordines universos, quod maxime laborantibus aciebus in præliis adesse præcipiebat. Constituit itaque certos signiferos, qui in eo laborarent, quorum opus erat ut vicibus humeris eum veherent, et omnes acies ita lustrarent. Fertur enim quod aliquando quidam ferens hoc signum repente hostibus invadentibus expavisset, dedissetque illud alteri vehendum, cumque se de prælio subtraxisset, et jacula declinasset, subito percussus interit; ille vero qui sacrum suscepit trophæum, multis se jaculantibus permansit illæsus: mirabiliter enim divina regente virtute, sagittæ hostium fugebantur in signo, a signifero autem protinus inter pericula evolebant. Dicitur autem neque alium quam hujus signi ministrum, ut solet, in bello vulnere mortuum, aut cladem captivitatis perpassum. » — Item in eodem libro II, cap. 18 : « Dicitur autem quia etiam mortuus crucis tactu surrexit. De hoc ligno sibylla dixit apud paganos, »

O ter beatus lignum in quo Deus extensus est. »

Item in eodem libro, cap. 9 : « Audi vi enim et Probianum virum in palatio habentem militiam medico-

rum, crudeli podagra passione detentum ibi doloribus liberatum, eique apparuisse sanctam mirabiliter visionem. Cum enim dudum paganus esset factus, postea Christianus, aliquatenus dogma sequebatur, totius vero salutis causam, id est, sacratissimam crucem nolebat adorare. Hanc habenti sententiam divina virtus apparens signum monstravit crucis, quod erat positum in altario ejus ecclesiæ, et aperte palam fecit, quia ex quo crucifixus est Christus, omnia quæ ad utilitatem humani generis facta sunt, quolibet modo præter virtutem adorandæ crucis gesta non essent, neque ab angelis sanctis, neque a piis hominibus. » — Legitur in eodem libro II, cap. 46 : « Ea siquidem tempestate plurimi inter episcopos esse habebant, sicut Donatus curiæ Epyri, de quo dum provinciales miracula multa testentur, maximum tamen est quod de dracone gessit. Is enim circa portem in via publica jacens cibum habebat, oves, capras, equos, boves et homines arripiens devorabat. Ad quam bestiam Donatus sine gladio, sine quolibet jaculo veniens, dum illa levasset caput, quasi voratura virum, tunc ille vexillum crucis ante faciem ejus digito designans in aere, in os ejus expavit, bestia vero sputum mox ore suo suscipiens expiravit. »

Joannes Chrysostomus in homilia 11 de Cruce et Latrone : « Hodierna die noster Dominus pendit in cruce, et nos festivitate eximia letitiam celebramus, ut discamus crucem totius spiritualis gratulationis esse substantiam. Etenim ante ipsum, vocabulum crucis poena fuit, sed nunc ad gloriam nuncupatur, antea condemnationis ferebat horrorem, nunc salutis indicium est. Crux enim nobis totius beatitudinis causa est: hæc nos a cæcitate liberavit erroris, hæc et ex tenebris reddidit luci, hæc ebellatos quieti sociavit, hæc alienatos Deo conjunxit, longe constitutos proximos præsentavit, hæc peregrinantes cives ostendit, hæc discordiæ amputatio est, hæc pacis firmamentum, hæc bonorum omnium abunda largitio. » — Et post pauca in eadem homilia : « Volo et alia ratione cognoscas, crucem suam non reliquit in terra, sed secum eam levavit ad cælum. Sed, ais, hoc unde demonstratur? Et ideo audivi, quod cum ipsa veniet, cum ipsa secundum gloriam suam præsentiam faciet, ideo gloriosam crucem nuncupavit. » — Item post pauca in eadem homilia : « Et tunc signum videbitur Filii hominis in cælo (Luc. xxi). Vidisti gloriam signi, id est, crucis, solis lumen reddetur obscurum, lunæ non dabitur gratia, sed illud radiabit et luget, et sicut imperatorem regalis pompa præcedit, et militaris ordo præeunte vexilla humeris portare consueverunt, et his ejus declaratur adventus, sic Domino de cælo veniente, angelorum cœtus et archangelorum multitudo, illud signum humeris portant excelsis, et regalem nobis adventum nuntiant. Sola enim Christi crux est, quæ dissolvit tenebras, et regnum dæmonum dissipavit, et omnem terrorem malignantium abstulit, crux sanctitatem providit, crux nobis sol justitiæ facta est, ut illuminati misericordia ejus glorificemus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum in sæcula sæculorum Amen. »

Item Joannes Chrysostomus in homilia 13, de Cruce Dominica : « Et si nosse desideras, charissime, virtutem crucis, et quanta ut possum ad ejus laudem dicere, audi : « Crux spes Christianorum, crux resurrectio mortuorum, crux cæcorum dux, crux desperatorum via, crux claudorum baculus, crux consolatio pauperum, crux refrenatio divitum, crux destructio superborum, crux male viventium poena, crux adversus dæmonas triumphus, crux devictio diaboli, crux adolescentium pædagogus, crux sustentatio inopum, crux spes desperatorum, crux navigantium gubernator, crux periclitantium portus, crux obsessorum murus, crux pater orphanorum, crux defensor viduarum, crux justorum consiliarius, crux tribulatorum quies, crux parvulorum custos, crux virorum caput, crux senum

finis, crux lumen in tenebris sedentium, crux regum A magnificientia, crux scutum perpetuum, crux insensatorum sapientia, crux libertas servorum, crux imperatorum philosophia, crux lex impiorum, crux prophetarum præsentio, crux annuntiatio apostolorum, crux martyrum gloriatio, crux monachorum abstinencia, crux virginum castitas, crux gaudium sacerdotum, crux Ecclesie fun lamentum, crux orbis terræ cautela, crux templorum destructio, crux idolorum repulsio, crux scandalum Judeorum, crux perditio impiorum, crux invalidorum virtus, crux ægrotantium medicus, crux emundatio leprosoꝝ, crux paralyticorum requies, crux esurientium panis, crux sitientium fons, crux nolorum protectio. Nuditatem autem cum dixerō, non corpoream æstimes sed infidelitatis per pœnam; cum autem in Christum crederiderit, vestitus invenitur.)

Item Augustinus in libro XXI de Civitate Dei: (In Carthagine Innocentia religiosissima femina de primariis ipsius civitatis, in mamilla cancerum habebat. B Hujus morbi, ut ferunt, omnis omittenda est curatio. Hæc illa a perito medico acceperat, et ad solum Deum se orando converterat. Admonetur in somnis propinquante Pascha, ut in parte feminarum observantia ad baptisterium quæcunq; illi baptizata primitus occurrisset, signaret ei locum; signum crucis Christi fecit, confestim sanitas consecuta est.)

Sedulius in libro IV Paschalis carminis :

Pax crucis ipse fuit, violentaque roboram membris Illustrans propriis pœnam vestivit honore, Suppliciumque dedit signum magis esse salutis, Ipsaque sanctificans in se tormenta beavit. Neve quis ignoret speciem crucis esse colendam, Quæ Dominum portavit ovans ratione potenti, Quatuor inde plagas quadrati colligit orbis : Splendidus auctoris de vertice fulget Eous, Occiduo sacræ labuntur sidere plantæ, Arcton dextra tenet, medium leva subrigit axem, Cunctaque de membris vivit natura creantis, Et cruce complexum Christus regit undique mundum.

Item Paulinus in libro VII Natalis Felicitis :

Nos crucis invictæ signum et confessio munit Armatique Deo mentem, non quærimus arma Corporis, et quanquam membris videamur inermes, Arma tamen gerimus, quibus et sub pace serena Contra incorporeos animis decernimus hostes.

Item idem in libro X :

Ipse domum remeans modicum, sed grande salutem De crucis æternæ sumptum mihi fragmine lignum, Promo tenensque manu adversis procul ingero flammis Et clypeum retiens pro pectore quo tegerem me, Arceremque hostem collato umbone relisum, Credite, nec donate mihi, et reddite Christo Grates, et justas date laudes omnipotenti : Nostra salus etenim in cruce Christi et nomine constat, Inde fides nobis et in hac cruce nixa periclo, Profuit, et nostram cognovit flamma salutem. Nec mea vox aut dextra illum, sed vis crucis ignem Terruit, inque loco, de quo surrexerat ipso, Ut circumseptam præscripto limite flammam Sidere, et exstingui fremitu moriente coegit, Et cinere exortam cineri remeare procellam. Quanta crucis virtus, ut se natura relinquat, Omnia ligna vorans ligno crucis uritur ignis, Multa manus crebris, tunc illa incendia vasis Aspergens largis cupiebat vincere lymphis. Sed licet exhaustis pensarent fontibus imbres Vi majore tamen lassis spargentibus omnem Vicerat ignis aquam, nos ligno exstinguimus ignem, Quamque aqua non poterat, vicit brevis astula flammam.

CAPUT XIV.

Contra eos qui signum sanctæ crucis in testimonium assumunt, ut eis ita licitum sit adorare imagines, sicuti lignum sanctæ crucis.

PATROL. XCVIII.

Cultores igitur imaginum venerationem, adorationem seu exaltationem sanctæ crucis in defensionem sensus sui opponere soliti sunt, cur non ita imagine sicut cruces adorari liceat? Quibus primo respondendum est, quia Christus non in imagine, sed in cruce suspendi elegit, quando genus humanum redinere voluit et ideo sancta mater Ecclesia toto orbe terrarum inter cætera innumera crucis sacramenta, quæ a sanctis Patribus multipliciter longe lateque per universum mundum enumerata sunt, decrevit licitum esse universis catholicis ob amorem solius passionis Christi, ubicunque eas viderint, inclinando si voluerint venerari, et insuper die sancto quo passio Domini in universo mundo specialiter celebratur cum omni devotione universum ordinem sacerdotalem, seu cunctum populum prostratum adorare. Deinde etiam illud specialiter, non contra licite habentes, sed contra illicitum cultum imaginibus exhibentes, opponendum est, quod supradicta universalis Ecclesia tam sacris fontibus consecrando quamque etiam baptizandis vel baptizatis eodem signo sanctæ crucis consignando vel benedicendo uti decrevit, omniumque fidei catholicæ cultoribus frontes et pectora sua post abrenuntiationem Satanae pompis et operibus ejus certissima fide contra omnes insidias diaboli munire docuit, gladioque inexpugnabili dextras cunctorum fidelium armare studuit. Dic, quæso, contra fas ecclesiasticum adorator imaginum, quid tale huic simile ab Ecclesia catholica in toto orbe terrarum de imaginibus sanctum est? Et licet hæc magna sint, quid de consecratione corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi dicturi sumus, quæ utraque in sacris missarum solemnibus ex quo consecrari cœperint, usque in finem pene sine intermissione crucis signaculo benedicantur, nec est quisquam tam sapiens vel insipiens, qui violo modo hanc consecrationem aliter se posse perficere Deo placite præsumat, nisi hoc semper ejusdem sanctæ crucis signaculo consecrare studeat? C Quid etiam sicut de universo humano genere, ita pene de cunctis humani generis operibus seu quotidianis actibus ejus complectendo dicere valebimus, in omnibus quæ die, nocte, mane, vespere, et melius fortasse dicitur omni tempore agere consuevit? Quid est quod in his omnibus quod ad salutem ejus sive in hoc sæculo, sive in futuro pertinere possit, sine ejusdem crucis signaculo incipere, acitare vel consummare velit?

CAPUT XV.

Hæc tibi hactenus, imaginum si quis es indiscretus cultor, et hæc tibi inante, et contra si quis es intemperans destructor, vide ne hæc audiens putes temeritati tuæ licentiam dari, ut ubicunque non propter illicitum cultum, sed propter discretum, et ob hoc propter licitum mentis affectum pietas vel flectas similitudines sanctorum viderit, ut illas aut destruas, aut irridendo subsannare debeas.

Quamobrem uterque monendus est, ut neuter, sicut quoniam Bardosanus novarum inventionum superstitiosus amator, sed sicut vere catholicus studiosissime matrem virtutum discretionem in omnibus servans, zelumque Dei non secundum fatuitatem insipientium, sed secundum virtutem sapientium in Domino habens, nec ille diligendo, nec iste contemnendo ultra quam oporteat dextra leuque transiliendo viam rectitudinis amittat, sed quia ita plerique pertinaces sunt ut ratione flecti nequaquam possint, hi merito sancta auctoritate quassandi sunt, ut saltem fracti medicinam quærant.

Epistola beati Gregorii papæ ad Serenum episcopum Massiliensem.

(Litterarum tuarum primordia, ita sacerdotalem in se esse benevolentiam demonstrabant, ut major nobis fieret de fraternitate tua lætitia, sed tantum earum finis a suis dissensit initiis, ut non unius, sed diversarum mentium talis crederetur epistola.) Et

post pauca in eadem scribitur epistola. » Perlatum quidem ad nos fuerat, quod inconsiderato zelo succensus, sanctorum imagines sub hac quasi excusatione, ne adorari debuissent, confringeres, et quidem, quia eas adorari vetuisses, omnino laudavimus: fregisse vero reprehendimus. Dic, frater, a quo factum sacerdote aliquando auditum est, quod fecisti? Si non aliud, vel illud te non debuit revocare? Despectis aliis fratribus solum te sanctum, et esse credis sapientem? Aliud est enim picturam adorare, aliud picture historia quid sit adorandum addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis præstat pictura cernentibus, quia in ipsa ignorantes vident quod sequi debeant, in ipsa legunt, qui litteras nesciunt. Unde præcipue gentibus pro lectione pictura est, quod maguopere a te, qui inter gentes habitas, attendi decuerat, ne dum recto zelo incaute succenderis, ferocibus animis scandalum generares. Frangi ergo non debuit, quod non ad adorandum, sed instruendas solummodo mentes fuit nescientium collocatum, et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historiam, non sine ratione vetustas admisit. » Et post pauca sequitur: « Convocandi enim sunt diversi Ecclesie filii, eisque Scripturæ sacræ est testimoniis ostendendum, quod omne manu factum adorare non liceat, quoniam scriptum est, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (Deut. vi)*, ac deinde subjungendum, quia picturas imaginum quæ ad ædicationem imperiti populi factæ fuerant, ut nescientes litteras ipsam historiam intendentes, quod actum sit discerent. » Et item: « Si ad hanc instructionem, ad quæ imagines antiquitus factæ sunt habere vultis in ecclesiis, eas modis omnibus et offerri, et habere permittas, atque judica, quod non tibi ipsa visio historię, quæ pictura teste pandebatur displicuerit, sed illa adoratio quæ picturis fuerat incompetenter exhibita, atque in his verbis eorum mentes demulcens, ad concordiam tuam revoca, et si quis imagines facere voluerit, minime prohibeatur, adorare vero imagines omnimodis devita. Sed hoc sollicitate fraternitas tua ammonerat, ut ex visione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant, et in adorationem solius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur. »

Item Gregorii papæ epistola ad Secundinum servum Dei inclausum.

« Dilectionis tuæ litteras suscepi, quæ in meo sensu amoris melle conditæ sapuerunt, etc. » et post quædam interposita inquit: « Imagines enim quas nobis tibi dirigendas per Dulcium diaconum tuum rogas:... valde nobis tua postulatio placuit, quia illum in corde tota intentione quæris, cujus imaginem præ oculis habere desideras, ut visio corporalis quotidiana semper reddat exortum, ut dum picturam vides ad illum animo inardescas, cujus te imaginem videre consideras. Ab re non facimus, si per visibilia visibilibus invisibilia demonstramus. Sic homo qui alium ardentem videre desiderat, aut sponsam amando desiderat, quam videre conatur, si contingit ut ad balneum ire, aut ad ecclesiam procedere existimet, viam tendentibus se præparet, ut de visione hilaris recedat. Scimus namque, quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei in ejus amore recalescas, cujus te imaginem videre consideras, et nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsas prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem, aut natum, aut passum, vel in throno sedentem recordamur, et dum nos ipsa pictura quasi scriptura ad memoriam Filium Dei reducimus animum nostrum, aut de resurrectione lætificat, aut de passione emulcet. Ideoque direximus tibi syrtaria duo, imaginem Salvatoris et sanctæ Dei genitricis Mariæ, et beatorum apostolorum Petri et Pauli, per supradictum filium nostrum diaconem, et unam crucem cum clavo pro

benedictione, ut ab ipso a maligno defensus, crucis sancto ligno munitum esse te credis, etc. »

Item epistola Gregorii papæ ad Januarium episcopum.

« Judæi de civitate vestra huc venientes questi nobis sunt, quod synagogam eorum quæ Carati sita est, Petrus, qui ex eorum superstitione ad Christianæ fidei cultum domino volente perductus est, adhibitis sibi quibusdam indisciplinatis, sequenti die baptismi sui, hoc est Dominica ipsa festivitate paschali, cum gravi scandalo sine vestra occupaverit voluntate, atque imaginem illic genitricis Dei, Dominique nostri et venerandam crucem vel byrrum album, quo fonte surgens indutus fuerat, posuisse, etc. » Et post pauca inquit: « Considerantes hæc de re vestræ voluntatis intentum ac magis iudicium hortamur affatibus, ut sublata exinde cum ea qua dignum est veneratione atque crucem, debeat quod violenter ablatum est reformare, etc. »

Item epistola Gregorii papæ, ad Germanum patriarcham Constantinopolitanum.

« Qualis et quæ libatio meum sic sancte lætificavit animum sicut de te venerabili nempe mihi, et super laudabile nomen sanctissimæ et Deo dilectæ gratitudinis, etc. » Deinde post quædam interposita adjunxit: « At ubi sic cœpisti conflictui sicut ipse Deus tibi monstravit, præces præcipiens in castra Christi, et regi gloriosum certe et notum signum, vivificam dico crucem magnum adversus mortem ejus magnitudinis triumphum, ubi mundi quadripartiti orbem terrarum perscripsi distinguens perscriptis, ita et sanctam imaginem omnium dominæ, et sanctæ Dei genitricis, cujus vultum deprecantur divites plebis. Etenim sancta, sicut patribus videtur, quæ sic a vobis pie honorata donavit retributiones. Nam imaginis honor ad primam formam transit secundum magnum Basilium, et sicut inquit Chrysostomus: Ego et ceræ perfusæ dilexi picturam pietate repletam. » Et post pauca in eadem epistola: « Si enim prophetice dispositiones non acceperunt finem, non scribantur causæ ad ostensionem, quæ nec dum sanctæ sunt, videlicet nisi incarnatus est Dominus non signetur, quæ secundum carnem signatur, sancta imago ejus, nisi natus est in Bethleem de semper gloriosa Virgine et Dei genitrice, et magi munera obtulerunt, et pastoribus apparuit angelus, et multitudo cœlestis militiæ nato laudem retulit, nisi in ulnis genitricis, ut infans porrectus qui portat omnia, et lactis nutrimento pastus est, qui dat escam omni carni (Psal. cxxxvi), neque hoc signetur nisi mortuos suscitavit, et paralyticus erexit, et leprosis purificationem dedit, et oculos cæcorum aperuit, et dæmones effugavit, et nisi aperuit aures surdorum, et omnia operatus est, quæ gloriose et Dei miracula perfecit, non scribantur, nisi passionem voluntarie suscepit, et infernum exspoliavit, et surgens in cœlos ascendit, qui venturus est judicare vivos et mortuos, non scribantur, neque designentur, quia hæc recitantur, et per litteras et per colores scripturæ et historię. Si enim hæc omnia facta sunt, et magnum est pietatis mysterium, utinam fuisset possibile cœlum et terram, et mare, et animalia omnia, enarrare ea et per voces et per litteras, et historias. Non existentium enim designantium idolica scriptura nominatur, quæ non fuerunt in essentia delirata factura et de una condescensio Ecclesie Christi cum idolis? Absit; neque enim titulos adoravimus, neque vultum in Choreb fudimus, neque Deum nobis mundum existimavimus, neque iterum in sculptili inclinati sumus, et Beel Phegor consecrati sumus, neque filios nostros aut filias aliquando dæmonibus immolavimus, non sunt hæc nobis, non sunt, nullus accusetur, quoniam nihil, quæ existunt aut facta sunt, præter nomen quod est super omne nomen, vivificantem Trinitatem populus Christi usque hodie servavit, aut veneratus est, absit. Si enim quis Judaice motus ad

calumniandum, quæ olim idolorum culturis acclamationia profanantur, et idolorum cultura ascribere Ecclesiæ nostræ de venerabilibus imaginibus divinis et mirabilibus ad meliora directis existimemus, nihil aliud aut canem latrantem, et ac sui infundibula procul ejicientem, audiat sicut Judæus, utinam esset, et Israel per visibilibus quam deputatus est, offerre Deo orationem et per exempla memorari factorem, et non vitulum tenere et muscas super tabulas testamenti, utinam sanctum altare diligeret, et non vitulas Samaricæ. Bonum illi esset simul et justum rorissimam divinam petram amplectere, et non Beel, utinam esset illi ad virgam Moysi magis aspicere, et ad urnam auream, et arcam, et propitiatorium Laminæ Ephod, mensam, tabernaculum interius et exterius, quæ omnia in gloriam facta Dei et si manufacta, sed magis sancta sanctorum dicebantur, et Cherubin sculpta, quorum memoriam faciêns Apostolus inquit, *Cherubin gloriæ obumbrantis propitiatorium* (Hebr. ix); quibus et divina vegetari gloria, et Scriptura docetur, si istis attenderet, nunquam idolis inclinaretur. Omne enim opus in nomine Domini factum pretiosum et sanctum dictum est, etc. »

Item Gregorii papæ in Synodica epistola.

« Si contraria sentientibus et irrita facere querentibus antiquas patrum traditiones salutis occurreret conversio, sufficerent utique ea, quæ superius a nobis ex patrum testimoniis vel sacris dicta sunt documentis. Sed quia videmus, quod morentes dicimus, plerosque turbatis mentibus statuta conturbare Ecclesiæ, ideo, fratres charissimi, extenditur sermo, et cupimus ad compescendam erroris insaniam adhuc ex veteribus documentis aliquid dicere, forsitan respicientem inquieti. In libro enim Exodi sic legimus: *Locutus est Dominus ad Moysen dicens: Loquere filiis Israel, ut tollant mihi primitias ab omni homine, qui offert ultroque; accipietis eas. Hæc sunt autem, quæ accipere debetis, et cætera per ordinem usque ad duorum cherubim, qui erunt super arcam testimonii, cunctaque mandabo per te filiis Israel* (Exod. xxv); et iterum: *Mandato Dei a Salomone constructo templo, inter alia fecit in oraculo duo cherubim de lignis olivarum; et infra: Et sculpsit in eis picturas cherubim, et palmarum species, et anoglypham valde prominentiam, et texit ea auro, et operuit tam Cherubim quam palmas, etc.* (III Reg. vi.) Ecce, charissimi fratres, consideremus quid Deo mandante Moyses effecerit, quidve Salomon sapientissimus divino jussu construxerit, et cætera, quanto debemus puro cordis annisu ipsum Christum Dominum nostrum sanctamque semper virginem ejus genitricem Mariam, apostolos quoque vel omnes sanctos Dei per eorum sacras effigies atque imagines colere, adorare, et ad propitiandum nobis petere, et relaxare delicta. Nos non ob aliud nomen imagines facimus et adoramus, sed pro nobis incarnato verbo Dei. Si autem manufacta omnia abjicienda sunt, neque arcam fœderis, neque aurea et cæolata cherubim ejus debuerant recipi, quæ per Beseleel et Eliab facta sunt juxta præceptum Dei. Si vero illa sicut similia invisibilia facta sunt, ita et hæc simili modo secundum visiones et revelationes prophetarum coloribus distincta efficiuntur, etc. »

Joannes Chrysostomus in sermone Cœnæ Domini: « Omnia facta sunt propter gloriam Dei, usui autem nostro nubes ad imbrum ministerium, terra ad frumenti abundantiam, mare ad negotiandum copiose, absque invidia omnia famulantur homini, magis autem imagini Domini. Neque enim quando imperiales vultus et imagines in civitates introducuntur, et obviam iudices et plebes cum laudibus, non tabulam honorantes, neque effusæ cere scripturæ, sed figuram imperatoris, sic et creatura non terrenam speciem honorat, sed eandem ipsam cœlestem figuram reveretur. »

Item beati Joannis Chrysostomi de parabola se-

minis: « Indumentum imperiale si injuriaveris, nonne eum qui induitur injurias? Nescis, quia si quis imaginem imperatoris injuriat, ad eum ipsum imperatorem principaliter dignitati ejus affert injuriam? Nescis, quia si quis imaginem ex ligno aut ex colore detrahit, non sicut ad elementum sine anima ausus judicatur, sed sicut adversus imperatorem disgregatam imaginem totidem imperatoris gestans ejus injuriam ad imperatorem deducit. »

Sancti Basilii ex libro ad Amphiloehium, de Spiritu sancto, in capitulo 17: « Quoniam imperator dicitur, et imperatoris imago, et non duo imperatores. Neque enim fortitudo scinditur, neque gloria dividitur. Sicut enim quæ tenetur noster principatus et potestas una, sic et quæ erga nos glorificatio una, et non multe, quoniam imaginis honor ad primam formam transit. »

Item sancti Basilii in epistola ad Julianum imperatorem missa: « Secundum id, quod divinitus datam hæreticariam, nobis immaculatam Christianorum fidem confiteor et promitto. Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, unum Deum, hæc tria adoro et glorifico. Confiteor autem et Filii incarnati dispensationem, et Dei genitricem, quæ secunatum carnem cum genuit, sanctam Mariam; suscipio vero et sanctos apostolos, prophetas, et martyres, et ad Deum deprecationem, quæ per eos (scilicet illis mediantibus) propitiatorem mihi efficit misericordissimum Deum, et remissionem mihi facinorum condonari, pro quo et figuram imaginum eorum honoro et adoro, specialiter hoc traditum tam a sanctis apostolis et non prohibuit, sed in omnibus ecclesiis nostris eorum designantes historiam. »

Item ipse in sermone sanctorum quadraginta martyrum: « Nam et bellorum triumphus, ac victoriæ, et sermonum conscriptores multoties et pictores significant, quidam autem verbo adornant, quidam vero tabulis præsignantes, et multos utique ad virilitatem exerceverunt. Quæ enim sermo historiarum per auditum, hæc conscripta silens admonitio per imitationem demonstrat. »

Item sancti Athanasii. *Interrogatio Antiochi ad sanctum pro imaginibus.* « Quomodo lex et prophete dicentes, *Statuas et similitudines non adoretis.* Quare ergo vos facitis imagines, et adoratis eas? » *Responsio Athanasii:* « Non ut Deos imagines adoramus, nos fideles sicut pagani, absit. Sed tantummodo affectu et charitatis nostræ animæ ad vultum faciei imagines apparentes. Unde multoties vultu delecto sicut lignum purum atque commute, jam quod dudum fuerat imago, comburimus. Sicut enim Jacob approximans morti, summitatem virgæ Joseph adoravit, non virgam honorificans, sed quæ eam tenebat, sic et fideles non pro aliquo alio modo imagines adoramus, non pro desiderio effigie declarata. »

Item sancti Cyrilli Alexandrini episcopi, in sermone Matthæi evangelistæ: « Depingitur enim fides quod in forma Dei existit verbum, sicut et nostræ vitæ redemptione ollatus est Deo secundum nostram similitudinem indutus et factus homo. » Et idem ipse post pauca: « Imaginum nobis explent opus parabolæ significantium virtutem, cuidam, quomodo et oculorum adhiberi et palpatu manus afferri, in vestigiis, mentibus, inapparibilibiter habens visionem. »

Item sancti Cyrilli: « Quemadmodum imaginem quis designatam jucundam respexerit, mirabitur quidem regis figuram, et quæ illo apparet, hæc et ejus noscens conscriptionem pariter cernens delectabitur; ut ipsum regem aspiciat, etc. »

Item sancti Epiphaniî episcopi Constantiæ Cypri. « Etenim imperatores pro eo quod habent imagines non duo sunt imperatores, sed imperator unus cum imagine. »

Item sancti Stephani episcopi Rostron, ad quosdam, de imaginibus sanctorum. « De imaginibus

sanctorum confidimus, quoniam omne opus quod fit in Dei nomine bonum est et sanctum. Aliud est enim imago, et aliud simulacrum, id est, statunculum. Quando enim Deus Adam plasnavit, videlicet et condidisset, dicebat: *faciamus hominem ad imaginem nostram et similitudinem* (*Genes. 1*), et fecit hominem imagini Dei. Quid enim? ergo quia imago est homo Dei, idololatris est, id est idolorum cultura est et impietas? nequaquam fiat. Si enim Adam imago demonum, abjectus fuit et inacceptabilis, sed quia imago Dei est, honorabilis est, et acceptabilis. Omnis enim imago in nomine Domini aut angelorum, aut prophetarum, aut apostolorum, aut martyrum, aut iustorum sancta est: non enim lignum adoratur, sed is qui in ligno commemoratur, et contemplatus honoratur. Omnes enim nos honoramus iudice: et salutamus, etiam si peccatores sint. Quid ergo, unquam non debemus adorare sanctos Dei servos, et propter memoriam eorum constituere et erigere imagines, quod non obliviscantur? Sed dices, quia ipse Deus præcepit et non adorare nos manufactos. Dic itaque, o Judæe, quale super terram non est manufactum post facturam Dei, quid ergo? arca Dei quæ ex lignis Sethim fabricata est atque constructa, non fuit manufacta? et altare et propitiatorium, et urna, quæ habuit manna, et mensa, et lucerna, et tabernaculum inferius, et exterius non fuerunt ex operibus manuum hominum quæ Salomon fecit? et cur sancta sanctorum vocantur manufacta existentia? ita cherubim et senarum alarum in circuitu propitiatorii non fuerunt statuæ et imagines angelorum opera manuum hominum? Et quomodo non abjiciuntur? Sed quia per præceptum Dei imagines factæ sunt angelorum, sancta sunt, licet statuæ fuerint. Etenim idola gentium, quia imagines fuerunt demonum, Deus prohibuit et condemnavit eas. Nos autem ad memoriam sanctorum imagines facimus Abrahamæ, Moysi, et Eliæ, Isaïæ, et Zachariæ, et reliquorum prophetarum, apostolorum, et martyrum sanctorum, qui propter Deum interempti sunt, ut omnis, qui videt eos in imagine, memoretur eorum, et glorificet Deum qui glorificavit eos. Decet enim eis honor et adoratio et commendatio secundum justitiam eorum, ut omnes qui vident eos, festinent, et ipsi imitatores fieri actionum eorum. Quæ enim est adoratio nisi honor tantummodo? sicut et nos peccatores adoramus, et salutamus nos alterutrum secundum honorem et dilectionem. Etenim Deum nostrum aliter adoramus et glorificamus, et contremiscimus. Imago est similitudo ejus qui in ea conscriptus est; impii autem qui bonum non agunt, neque sanctorum commemorantes, non prohibeant, neque scandalizent eos qui beneficiant, et honorant sanctos et servos Dei, et commemorantur eorum, mercedem enim bonæ operationis accipient; impii vero secundum quod cogitaverunt, habebunt desolationis inhonorationem, sicut id quod justum negligentes, et a Domino recedentes; propter memoriam namque in imaginibus conscribuntur, et honorantur, imo et adorantur sancti sicut servi Dei, ut pro nobis divinitatem sint exorantes, atque implorantes, dignum enim est commemorari doctorum nostrorum, et gratias referendo.

Item sancti Dionysii Areopagitæ Atheniensis episcopi, in epistola quam scripsit ad sanctum Joannem evangelistam, inter cætera, inquit: « Quid mirabile, si Christus verax et discipulos, inquit, de civitatibus ejiciunt, ipsi digne sibi judicantes, et de sacro scelerati interdiciunt, et recedentes a veritate et manifeste imagines sunt visibiles invisibilium, nec enim in sæculis supervenientibus culpabilis erit ex ejus justitia respectus Dei. »

Item ejusdem de cœlesti Militia, et infra: « Prædicta enim incorporea agmina diversis coloribus effiguntur, compositionibus variis, quatenus sic tacite nosmetipsos per sacratissimas effigies ad simplices

A et incorporales pia mente transeamus. Etenim impossibile est nostræ menti ad incorporea illa pertinere, cœlestis militiæ imitationem visionemque, nisi si per elementorum poterimus visibilem decorem ad invisibilem pulcherrimamque attingi effigiem, et visibiles odoriferasque imagines rationali traditione invisibiles præfulgi, et cætera. »

In definitione sancti sexti et magni concilii, cap. 82: « In quibusdam venerabilium imaginum picturis, agnus digito præcursoris monstratus designatur, qui in signum relictus est gratiæ, verum nobis per legem præmonstrans agnum Christum Deum nostrum, qui abstulit peccata mundi. » Et post pauca: « Secundum humanam figuram, et in imaginibus nunc pro veteri agno retitulari decernimus, per ipsum humilitatis altitudinem Dei Verbi considerantes, et ad memoriam quæ in carne actionis quicquid passionis ejus et salutiferæ mortis manibus educati, et quæ ab hinc facta est mundi redemptio, etc. »

B Unde et beatus Augustinus in psalmum xcii inquit: « Si autem non adorans in Christo ista terrena, quamvis de illis similitudo quædam data est, ad significandum sanctos de quacunque creatura ducta fuerit similitudo, tu intellige similitudinem creaturæ, et adora artificem creaturæ, et cætera. »

Item sancti Athanasii episcopi Alexandrini, de Humanatione Domini, cuius initium: « Sufficeret quidem de his tinctis pauca sumentes intimavimus. » Et post: « Sicut ea quæ scribitur in lignis forma abolita exterioribus sordibus, iterum necesse id ipsum recuperari atque uniri is cuius est forma, ut innovari possit imago in eadem materia atque elemento. Per ejus enim formam et ipsa materia ubi et conscribitur non dejicitur, sed in ea ipsa configuratur. »

C Item beati Ambrosii Mediolanensis episcopi ad Gratianum imperatorem, ex libro III, cap. 9: « Nunquidne, quando et deitate et carnem ejus adoramus, dividimus Christum? Aut quando in ipso et Dei imaginem et crucem adoramus, dividimus eum? Absit. »

Item beati Gregorii Nysseni episcopi, inter plura, ubi de Abraham sermonem instituit: « Vidi imaginem passionis, et non sine lacrymis visionem transivi, opere artis ad faciem deducens historiam, etc. »

Item ipse in interpretatione in Cantica canticorum: « Sicut vero conscripta doctrina, materia quædam est, ita omnino in diversis tincturis, quæ complement animantis imitationem, qui vero ad imaginem conspiciunt ex eadem arte per colores completam tabulam, non tincturis præfert contemplationem, sed visionem depictam conspiciunt tantummodo, quam per colores magister demonstravit. »

D Leontii episcopi Neapoli Cyprî, in quinto sermone propter Christianorum responsum adversus Judæos, et de imaginibus sanctorum: « Nunc vero de venerandis pictisque imaginibus responsum faciamus, ut obstruantur ora loquentium iniquitatem. Legalis enim et hæc traditio, et audi Deum dicentem ad Moysen: *Imagines duas cherubim aureas insculptas construe obumbrantes propitiatorium* (*Exod. xxv*). Et iterum, templum quod ostendit Deus Ezechiel: *Facies, dixit, palmarum et leonum, et hominum et Cherubim a pavimento ejus, usque ad cameram tecti* (*Ezech. xl; III Reg. vi*), certe terribilis sermo, qui præcepit Israeli ne laceret quodlibet sculptile, neque imaginem, neque similitudinem quæ sunt in cœlo, et quæ sunt in terra, ipse præcepit Moysi facere sculptilia animalia et cherubim. Unde et Salomon ex lege suscipiens signum plenum fecit templum ære et sculptile, et fusile, leonum, boum, et palmarum et hominum, et non est reprehensus a Deo. Si enim me reprehendere vis pro imaginibus, reprehende Deum qui hæc fieri jussit, in memoria ejus esse erga nos. Judæus dixit, sed non adorabantur illæ, sicut dii similitudines, sed memoria tantummodo fiebat. Christianus dixit, bene dixisti, neque a nobis ut dii ad-

orantur sanctorum effigies et imagines, et signa. Si enim ut Deum adorant lignorum imagines debebant omnino et cætera ligna adorare; si vero ut Deum adorarent lignum, non omnino deleta effigie imaginem incenderent. — Et iterum: « Damus quæ sunt annexa duo ligna crucis, adoro signum propter Christum qui in ea crucifixus est, aut ubi divisa fuerint ab alterutrum, projicio ea et incendo. Et sicut qui jussionem imperatoris suscipiens, et osculatus est signum, non lutum honorat aut chartam, aut plumbum, sed imperatori salutem et venerationem reddidit, sic et Christianorum pueri signum crucis adorantes non naturam ligni veneramus, sed signum et figuram Christi, ipsum videntes, per ipsum, qui in ea crucifixus est, osculamur et adoramus, etc. » — Et post pauca: « Sicut enim virgam Christi crucem adoramus, sicut enim sedem et lectum ejus sanctum sepulcrum, sicut enim domum, præsepium, et Bethleem, et cætera sancta ejus tabernacula, sicut enim amicos ejus, apostolos ejus, et sanctos martyres, et reliquos sanctos, Christi vero passionem in ecclesiis et in domibus et in plateis, et in imaginibus, et in velis, et in cubiculis, et in vestibus, et in omni loco designamus, ut indesinenter aspicientes hæc recordemur, et non obliviscamur, sicut tu oblitus es Domini Dei tui, et sicut tu adorans librum legis non naturam pellium et atramenti adoras, sed verba Dei quæ in eo continentur. Sic et ego imaginem Christi adorans, non naturam lignorum aut colorum adoro, absit, sed inanimata in figuram Christi tenens, per eam Christum spero tenere et adorare. » Et infra sequitur: « Nam et ipsos filios nostros, et patres factos existentes, et peccatores sæpius osculamur, et non in hoc condemnabimur, non ut deos eos osculamur, sed amorem nostræ naturæ, quem erga eos habemus per osculum ostendimus. Sicut enim multoties dixi: Mens scrutatur in omni osculo, et in omni adoratione, etc., sic, o homo, Christianorum populi quancumque signa crucis et imaginum osculantur, non ipsis venerationem lignis aut lapidibus proferunt, aut auro, aut corrupte imagini, aut lipsanis, sed per illa Deo creatori, qui et eorum et omnium creator est, gloriam et osculum, et venerationem offerunt. » Et infra: « Qui enim diligit amicum suum, aut regem, et magis bene merentem sive filium ejus videns, sive virgam, sive sedem, sive coronam, sive domum, sive servum tenens osculatur et honorat per hos benefactorem, et magis Deum. Quando enim vides Christianos adorantes crucem, cognosce, quoniam crucifixo Christo adorationem proferunt et non ligno. Nam si naturam ligni venerati essent, omnino et arbores, et memora adorarent, sicut et tu aliquando Israel adorabas dicens arbori et ligno: *Tu mihi es Deus, et tu me genuisti (Jerem. 11)*. Ergo non sic dicimus cruci, neque figuris sanctorum, *dii nostri estis*, non enim sunt dii nostri, sed similitudines et imagines Christi, et sanctorum ejus, et ad memoriam et honorem, et decorem ecclesiarum adjacentium et adorantium. Qui enim honorat martyrem, Deum honorat, et qui matrem ejus honorat, ipsi Deo honorem offert, et qui apostolum honorat, qui misit eum honorat (*Math. 10*), etc. »

Item beati Augustini, de eo quod apparuit Deus Moysi, et de virga et manu colorata et aqua in sanguinem, et post quedam interposita subjungit: « *Sicut Moyses exaltavit serpentem in eremo, ita exaltari oportet Filium hominis, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam*, hoc est quicumque percussus fuerit a serpentibus peccatorum, Christum intueatur, et habebit sanitatem in remissionem peccatorum. »

Item ejusdem sancti Augustini super Joannem evangelistam, de eodem sermone homilia inter cætera: « Interim modo, fratres, ut a peccato sanemur, Christum crucifixum intueamur, quia *sicut Moyses exaltavit serpentem in eremo, ita exaltari oportet Filium hominis (Joan. 11)*. Hoc enim interest inter figuram

A sive imaginem et rem ipsam: figura præstabat vitam temporalem, res ipsa, cuius ipsa figura erat, præstabat vitam æternam, etc. »

Item sancti Augustini de libro tertio sanctæ Trinitatis, inter cætera: « Nam sicut unctio lapidis, Christum in carne in qua unctus est oleo exultationis præ participibus suis, ita virga Moysi conversa in serpentem ipsum Christum factum obedientem usque ad mortem ejus, unde ait, *sicut exaltavit Moyses serpentem in eremo (Psal. LXXII)*. » Et post cætera: « Si intuentes illum serpentem exaltatum in eremo, serpentum morsibus non peribunt, vetus homo noster crucifixus est cruci cum illo: per serpentem autem mors intelligitur, quæ facta est a serpente in paradiso, modo locutionis per efficientem id quod efficitur. Demonstrante ergo virga in serpente, Christus in morte, et serpens rursus in virga, Christus in resurrectione, totus in corpore suo quod est Ecclesia, etc. »

B Item beati Augustini in libro Exodi inter cætera: « Facta credimus, quemadmodum facta legimus, et tamen ipsa facta umbram fuisse futurorum, apostolica doctrina cognoscimus. Putamus ergo spiritaliter esse investiganda quæ facta sunt, facta tamen esse negare non possumus, etc. »

Item ipse in psalmo LXXI: « Imo jam in nomine Christi venire gaudeamus, jam tenentes sceptrum subduntur ligno crucis, jam fit quod prædictum est, *adorabunt eum omnes reges terra, omnes gentes servient illi (Psal. LXXI)*. Jam enim in frontibus regum pretiosius est signum crucis quam gemma diadematis. »

Item Augustini de filio Abrahamæ ducto ad sacrificium, inter cætera: « Non enim frustra moti estis, cum hoc dicerem, *crux cornua habet*: sic enim duo ligna compinguntur in se, ut speciem crucis reddant. Sicut ergo imagine crucis multis locis videmus, ut flant duo cornua, quibus insigantur manus, cornibus hærentem arietem crucifixum Dominum video, etc. »

C Item sancti Severiani Gabalensis de sermone sanctæ crucis, inter cætera: « Putas non erat justum dici, si quis vestrum morsus fuerit, respiciat in cælum sursum ad Deum, et salvabitur? Ut enim et attendi cælo relinquat, non potuit dicere, si quis morsus fuerit, aspiciat lucernam luminis, et salvabitur? Aut aspiciat ad mensam propositionis sanctorum panum, et salvabitur? Aut ad altare, aut ad velum, aut in arcam, aut in imaginem cherubin, aut in propitiatorium, sed nihil horum ad medium adduxit legislator magnus, sed solam fixit crucis imaginem, et hanc per maledictum serpentem. Dic mihi ut fidelis famulus, quod interdici facis, quod abrenuntias, ædificas, qui dicis, *Non facies sculptile et fusile (Exod. 10)*, sculptis serpentem? Sed illa quidem lege posui, ut materias abscondam impietatis, et populum hunc eruum omni idolorum cultura. Nunc autem effundo serpentem, ut præfigurem imaginem Salvatoris, etc. »

D Item sancti Augustini ad Dulcium, in questione 6, de Samuelis imagine: « Solent enim in scripturis imagines earum rerum non nominibus appellari, quarum imagines sunt, sicut omnia quæ pinguntur atque finguntur ex aliqua materie metalli, aut ligni, vel cujuscumque rei aptæ ad opera hujusmodi, quæ etiam videntur in somnis, et omnes fere imagines earum rerum quarum imagines sunt appellari nominibus solent. Quis enim est, qui hominem pictum dubitet vocare hominem? quandoquidem et singulorum quorumque picturam cum aspiciamus, propria quoque nomina incunctanter adhibemus, velut cum intuentes tabulam aut parietem dicimus, ille Cicero est, ille Salostius, ille Achilles, ille Hector, hoc flumen Symoïs, illa Roma. Cum aliud nihil sint, quam pietæ imagines, unde cherubim cum sint cœlestis potestates, factæ tamen ex metallo, quod imperavit Deus, super arcam testamenti magnæ rei significandæ gratia, non aliud quam cherubim illa quoque signata vocantur. Item quisquis videt somnium, non dicit, vidit

imaginem Augustini aut Simpliciani, sed vidi Augustinum aut Simplicianum, cum eo tempore quo tale aliquid vidit, nos ignoraremus. Usque adeo manifestum est, non ipsos homines, sed imagines eorum videri, et Pharaon spicas se vidisse dixit in somnis, et boves, non spicarum et boum imagines. Si igitur liquido constat nominibus earum rerum, quarum imagines sunt, easdem imagines appellari, non mirum est quod scriptura dicit, *Samuelem visum* (*I Reg. xxviii*), etc. »

Item Augustini in libro de Doctrina Christiana secundo: « Signum est enim res præter speciem quam ingerit sensibus aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire, sicut vestigio viso, transisse animal cujus vestigium est cogitamus, et viso fumo, ignem subse cognoscimus. Signorum igitur alia sunt naturalia, alia data. Signa data sunt, quæ divinitus in Scripturis sanctis continentur, per homines nobis indicata sunt, qui ea conscripserunt, et cætera. Ante omnia igitur opus est Dei timorem converti ad cognoscendam ejus voluntatem quid nobis appetendum fugiendumque præcipiat. » Et infra: « Illud quod est secundum institutiones hominum, partim supersticiosum est, partim non est. Superstitiosum est quidquid institutum est ab hominibus ad faciendam et colendam idola pertinentem, vel ad colendam sicut Deum creaturam. » — Et post pauca in eodem sequitur libro: « Appetunt tamen omnes quamdam similitudinem in significando, ut ipsa signa, in quantum possunt rebus, quæ significantur similia sint, sed quia multis modis simile aliquid alicui potest esse, non constant talia signa inter homines, nisi consensus accedat, in picturis vero et statutis cæteris hujusmodi simulatis operibus, maxime peritorum artificum nemo errat, cum similia viderit, ut agnoscat quibus sint rebus similia, et hoc totum genus inter superflua hominum instituta numerandum est, nisi cum interest quid eorum, qua de causa, et ubi, et quando, et cujus auctoritate fiat, etc. » — Item Augustini in libro III ejusdem: « Qui vero aut operatur, aut veneratur utile signum divinitus institutum, cujus vim significationemque intelligit, non hoc veneratur quod videtur et transit, sed illud potius quo talia cuncta referenda sunt. Talis autem homo spiritualis et liber est, etiam tempore servitutis, quo carnalibus animis nondum oportet signa illa revelari, quorum jugo edomandi sunt. Tales autem spirituales erant, patriarchæ ac prophetæ, omnique in populo Israel, per quos nobis spiritus sanctus ipsa scripturarum et auxilia et solatia ministravit, etc. »

Item sancti Athanasii in sermone quarto adversum Arianos: « Arriomanitæ, ut dictum est, judicantes semel transgressores fieri. » Et post cætera: « Hoc et ab exemplo imaginis imperatoris attentius quis considerare poterit. Igitur in imagine imperatoris, similitudo et forma est: et in imperatore quidem quæ in imagine similitudo est, immutabilis enim est forma quæ in imagine imperatoris similitudo, quatenus qui conspicit imaginem, videt in ea imperatorem, et iterum, qui vidit imperatorem, cognoscit quoniam hic est qui in imagine. Ideo quod non immutetur similitudo qui voluerit cum imagine videre imperatorem, dicat nanque: Ego et imperator unum sumus, ego enim in eo sum, et ille in me, et quod conspicis in me, hoc in illo vides, et quod vidisti in illo, hoc vides et in me, qui enim salutat imaginem, in ipsa salutat imperatorem. Enimvero illius forma et species est imago, etc. »

Item sancti Athanasii, episcopi Theopoleos, ad Simeonem, episcopum Bostræ: « Si, patres, oportet secundum eloquium ut tu asseris interrogare, insuper autem et seniores. » Et post pauca: « Sicut enim absente quidem imperatore, imago ejus pro eo adoratur, præsentem ergo ipso superfluum est relinquere primam formam, et adorare imaginem, nonne quia præfertur propter præsentiam pro quo adoratur, inhonorari eam oportet? » Et iterum: « Sicut

enim qui injuriat imaginem imperatoris, pœnam justam sustinebit, sicuti cum ipsum imperatorem inhonorans. Etenim imagine nihil aliud existente nisi lignum cum coloribus ceræ mixtis et contemperatis, simili modo, qui signum cujuslibet inhonorat, in eum ipsum, cujus signum est refert injuriam, etc. »

In Historia Tripartita libri sexti, cap. 1, Sozomenus inquit: « Illud quoque quod sub Juliano provenit narrare non sileo. Fuit enim signum quidem virtutis Christi, et indicium contra principem iracundiæ Dei. Cum enim agnovisset in Cæsarea, Philippi civitate Phœnicæ, quam Paneam vocabant, insigne Christi esse simulacrum, quod sanguinis liberata profluvio constituerat, eo deposito, suam ibi statuam collocavit, quæ violente igne de cælo cadente, circa ejus pectus divisa est, et caput cum cervice una parte dejectum atque in terra fixum, reliqua vero pars hactenus restitit, et fulminis indicium reservavit, statuam vero Christi tunc quidem pagani trahentes confregere, postea vero Christiani colligentes, in ecclesiam recondiderunt, quo hactenus reservatur. » — Item ipse cap. 42: « Hoc itaque simulacrum, sicuti refert Eusebius, omnium passionum et ægritudinum noscitur esse medicamentum, juxta quod quædam herba germinat, cujus speciem nullus nostræ terræ medicus licet expertus agnovit, mihi namque videtur, quia adveniente Domino nullum miraculum, nullumque beneficium putari debet incredulum, etc. »

In Historia Anglorum, libri primi cap. 25, cujus initium: « Roboratus confirmatione beati Petri Gregorii Augustinus confamulus Christi qui erant cum eo, rediit in opus verbi, pervenitque Britanniam. Erat eo tempore rex Edilbereth in Cantia potentissimus. » Et post pauca in eadem sequitur epistola: « Post dies ergo venit ad insulam rex, et residens sub divo, jussit Augustinum cum sociis ad suum ibidem advenire colloquium. Caverat enim ne in aliquam domum ad se introirent veteri usus augurio, ne superventu suo, si quid maleficii artis habuissent, eum superando deciperent. At illi non dæmonica sed divina virtute præditi, veniebant, crucem pro vexillo ferentes argenteam, et imaginem Domini Salvatoris in tabula depictam, litaniasque canentes pro sua simul et eorum propter quos et ad quos venerant, salute æterna Domino supplicabant. » — Item sequitur: « Fertur autem quia appropinquantes civitati more suo cum cruce sancta, et imagine magni regis Domini nostri Jesu Christi, hanc lætantiæ consona voce modularentur: *Deprecamur te, Domine, in omni misericordia tua, ut auferatur furor tuus, et ira tua a civitate ista et a domo sancta tua, quoniam peccavimus*, etc. »

In epistola beati Germani, patriarchæ Constantinopolitani, ad Joannem episcopum Synadorum, postquam litteras beati Gregorii papæ suscepit, inter cætera inquit: « Epistolam vestræ sanctitatis suscipi, in qua referebatur de episcopo Natholiæ: significamus enim nunc vobis, sicut et pridem quam susciperemus litteras vestræ sanctitatis, conjungente hic eodem Deo amabili episcopo in verbis, venimus cum ipso sciscitantes sensum ejus, unde nobis relatum fuerat de ih̄o, ipse vero nobis hunc de Jit responsum. Opportunum enim est, singillatim omnia intimare vestræ sanctitati, quoniam audiens divina Scriptura dicente: *Non facies tibi omnem similitudinem ut adores ea, quanta in cælo sursum, et quanta in terra deorsum* (*Exod. xx*), secundum hoc dixi, quoniam non debetur manufactis adoratio. Nam sanctos Christi martyres, qui veræ sunt margaritæ fidei, omni honore dignos putamus, et intercessionem eorum invocamus. Ad hæc quidem nos illi responsum dedimus, quoniam Christianorum fides venerationem et adorationem ad unum et solum Deum refert, sicut scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*. (*Deut. vi*). Glor-

ficatio enim nostra et servitium ipsi soli offertur. » **A** vero illo loco satis apparet, quod Spiritus sanctus non sit creatura, ubi jubemur non servire creaturæ sed creatori, non eo modo quo jubemur per charitatem servire invicem, quod est Græce δουλεύειν, sed eo modo quo tantum Deo servitur, quod est Græce λατρεύειν, unde idololatræ dicuntur, qui simulacris eam servitum exhibent quæ debetur Deo. Secundum hanc enim servitum dictum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi). Nam hoc distinctius in Græca Scriptura invenitur, λατρεύετε enim habet. Porro si tali servitum creaturæ servire prohibemur, quandoquidem dictum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*. Unde Apostolus detestatur eos, qui coluerunt et servierunt creaturæ potius quam creatori : non est utique creatura Spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur, dicente Apostolo : *Nos enim sumus circumcisio Spiritui Dei servientes* (Philipp. iii), quod est in Græco λατρεύοντες. Plures enim codices etiam Latini sic habent, qui Spiritui Dei servimus. Nam *Latria* Græce Latine *servitus* dicitur, quæ quantum ad veram religionem attinet, non nisi uni et soli Deo debetur, etc. »

Item Augustini in libro de Quantitate animæ : « Deus autem immortalem animam fecit, ut opinor, nisi forte tibi aliter videtur. Ergo tu velles talia fieri ab hominibus, qualia Deus fecit? Non equidem hoc dixerim, sed quemadmodum ipse immortalis immortale quiddam fecit ad similitudinem suam, sic et nos immortales a Deo facti ad similitudinem nostram, quod facimus immortale esse deberet, recte diceres si ad ejus imaginem pingeres tabulam quod in te immortale esse credis. Nunc vero in ea exprimis similitudinem corporis, quod profecto mortale est, quomodo ergo sum similis Deo, cum immortalia nulla possum facere ut ille? Quomodo nec imago corporis tui potest hoc valere, quod tuum corpus valet, sic anima non mirandum est, si potentiam tantam non habet quantum ille, ad cujus similitudinem facta est, etc. »

Isidori episcopi, a de Pictura : « Pictura autem est imago exprimens speciem rei alicujus, quæ dum visa fuerit ad recordationem mentem reducit. » — Item : « Picturam enim Ægyptii excogitaverunt. Primum umbram hominis lineis circumductam. Itaque initio talis, secunda singulis coloribus, postea diversis, sicque paulatim sese ars ipsa distinxit et invenit lumen atque umbras, differentiasque colorum. Unde et nunc pictores prius umbras quasdam et lineas futuræ imaginis ducunt, deinde coloribus complent tenentes ordinem inventæ artis. » — Item : — « Colores autem dictos, quod calore ignis vel solis percipiuntur, sive quod initio colantur, ut summæ subtilitatis existerent, etc. »

Item Augustinus in libro de Magistro : « De his quæ intelliguntur interiorum veritatem ratione consulimus, quid dici potest, unde clareat verbis nos aliquid discere præter ipsum qui aures percipit sonum. Namque omnia quæ percipimus, aut sensu corporis, aut mente percipimus, illa sensibilia, hæc intelligibilia sive ut more auctorum nostrorum loquar, illa carnalia, hæc spiritalia nominamus. De illis cum interrogamur respondemus, si præsto est ea quæ sentimus velut cum a nobis quæritur intuentibus lunam novam, qualis aut ubi sit, hic ille qui interrogat si non videt, credit verbis, et sæpe non credit. Discit autem nullo modo, nisi et ipse quod dicitur videat, ubi jam non verbis, sed rebus ipsis et sensibus discit : nam verba eadem sonant videnti, quæ non videnti etiam sonuerunt. Cum vero non de his quæ coram sentimus, sed de his quæ aliquando sensimus, quæritur, non jam res ipsas, sed imagines ab eis impressas, memoriæque mandatas loquimur, cum omni quomodo vera dicamus cum falsa intueamur ignoro : nisi quia non nos ea videre ac sentire, sed

ficatio enim nostra et servitium ipsi soli offertur. » **A** vero illo loco satis apparet, quod Spiritus sanctus non sit creatura, ubi jubemur non servire creaturæ sed creatori, non eo modo quo jubemur per charitatem servire invicem, quod est Græce δουλεύειν, sed eo modo quo tantum Deo servitur, quod est Græce λατρεύειν, unde idololatræ dicuntur, qui simulacris eam servitum exhibent quæ debetur Deo. Secundum hanc enim servitum dictum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi). Nam hoc distinctius in Græca Scriptura invenitur, λατρεύετε enim habet. Porro si tali servitum creaturæ servire prohibemur, quandoquidem dictum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*. Unde Apostolus detestatur eos, qui coluerunt et servierunt creaturæ potius quam creatori : non est utique creatura Spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur, dicente Apostolo : *Nos enim sumus circumcisio Spiritui Dei servientes* (Philipp. iii), quod est in Græco λατρεύοντες. Plures enim codices etiam Latini sic habent, qui Spiritui Dei servimus. Nam *Latria* Græce Latine *servitus* dicitur, quæ quantum ad veram religionem attinet, non nisi uni et soli Deo debetur, etc. »

Item Augustini in libro de Quantitate animæ : « Deus autem immortalem animam fecit, ut opinor, nisi forte tibi aliter videtur. Ergo tu velles talia fieri ab hominibus, qualia Deus fecit? Non equidem hoc dixerim, sed quemadmodum ipse immortalis immortale quiddam fecit ad similitudinem suam, sic et nos immortales a Deo facti ad similitudinem nostram, quod facimus immortale esse deberet, recte diceres si ad ejus imaginem pingeres tabulam quod in te immortale esse credis. Nunc vero in ea exprimis similitudinem corporis, quod profecto mortale est, quomodo ergo sum similis Deo, cum immortalia nulla possum facere ut ille? Quomodo nec imago corporis tui potest hoc valere, quod tuum corpus valet, sic anima non mirandum est, si potentiam tantam non habet quantum ille, ad cujus similitudinem facta est, etc. »

Isidori episcopi, a de Pictura : « Pictura autem est imago exprimens speciem rei alicujus, quæ dum visa fuerit ad recordationem mentem reducit. » — Item : « Picturam enim Ægyptii excogitaverunt. Primum umbram hominis lineis circumductam. Itaque initio talis, secunda singulis coloribus, postea diversis, sicque paulatim sese ars ipsa distinxit et invenit lumen atque umbras, differentiasque colorum. Unde et nunc pictores prius umbras quasdam et lineas futuræ imaginis ducunt, deinde coloribus complent tenentes ordinem inventæ artis. » — Item : — « Colores autem dictos, quod calore ignis vel solis percipiuntur, sive quod initio colantur, ut summæ subtilitatis existerent, etc. »

Item Augustinus in libro de Magistro : « De his quæ intelliguntur interiorum veritatem ratione consulimus, quid dici potest, unde clareat verbis nos aliquid discere præter ipsum qui aures percipit sonum. Namque omnia quæ percipimus, aut sensu corporis, aut mente percipimus, illa sensibilia, hæc intelligibilia sive ut more auctorum nostrorum loquar, illa carnalia, hæc spiritalia nominamus. De illis cum interrogamur respondemus, si præsto est ea quæ sentimus velut cum a nobis quæritur intuentibus lunam novam, qualis aut ubi sit, hic ille qui interrogat si non videt, credit verbis, et sæpe non credit. Discit autem nullo modo, nisi et ipse quod dicitur videat, ubi jam non verbis, sed rebus ipsis et sensibus discit : nam verba eadem sonant videnti, quæ non videnti etiam sonuerunt. Cum vero non de his quæ coram sentimus, sed de his quæ aliquando sensimus, quæritur, non jam res ipsas, sed imagines ab eis impressas, memoriæque mandatas loquimur, cum omni quomodo vera dicamus cum falsa intueamur ignoro : nisi quia non nos ea videre ac sentire, sed

In actione septima de significatione adorationis : « Adoratio multis modis intelligitur. Est enim adoratio secundum honorem et amorem, et timorem, sicut adorantur principes et illorum potestas.

« Est alia adoratio timoris proprie, sicut Jacob adoravit Esau (Genes. xxxiii).

« Est iterum adoratio secundum gratiam, sicut Abraham propter agrum quem accepit a filiis Seth, in sepulturam Saræ mulieris ejus, et adoravit eos (Gen. xxiii).

« Est iterum adoratio, cum creditur aliqua protectio adipisci a supereminentibus, sicut Jacob Pharaonem (Gen. xlvii).

« Est vera et certissima adoratio, quæ soli debetur omnipotenti et divinæ majestati, sicut dicit Scriptura : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi). Hanc autem adorationem ad nullam creaturam licet transferre, nec in manufactis immutare, etc. »

Augustinus libro sanctæ Trinitatis, cum de Spiritu sancto loqueretur, inter cætera inquit : « Patri et Filio prorsus Spiritus sanctus æqualis et in Trinitatis unitate consubstantialis et coæternus. maxime

vidisse ac sensisse narramus, ita illas imagines in memoria penetralibus rerum antecessarum quaedam documenta gestamus, quæ animo contemplantes bona conscientia non mentimur cum loquimur, sed nobis sunt ista documenta. Is enim qui audit, si ea sensit atque affuit, non discit meis verbis, sed recognoscit ablatis secum et ipse imaginibus. Si autem ille non sensit, quis non eum credere potius verbis, quam discere intelligat? Cum vero de his agitur quæ mente conspicimus, id est intellectu atque ratione, ea quidem loquimur, quæ præsentia contuemur, in illa interiore luce veritatis, qua ipse qui dicitur homo interior illustratur et fruitur, etc. »

CAPUT XVI.

Unde primum exorta sit in Ecclesiis Orientalium imaginum destructio.

• Tyrannus quidam fuit Selesman nomine, Aggarenius genere, quo defuncto, successit Humarus in regno, cui iterum successit Ezius, vir valde levis et in ipsius. Hujus enim temporibus erat quidam in Bériade [Al., Tiberiade] maleficus ac divinus, Serantapicus [Al., Sarantapechy] nomine, præceptor iniquorum Hebræorum, et inimicus Dei Ecclesiæ, qui, ut comperit levitatem Ezidi protosymboli, accessit ad eum ceptique illi quædam divinare ac prædicere. Illi autem ex hoc acceptabilis factus, ac non multo post ei dicere cœpit : Benignitati tuæ exponere volo, unde me si audias, addatur tibi longitudo vitæ, et perseveres in hoc principatu annos triginta, si quidem impleveris sermones meos. Ille vero insipiens tyrannus, obscuratus mente desiderii longæ vitæ : Quidquid mihi, inquit, præceperis, paratus ad perficiendum existo. Et si consecutus fuero, quod pollicitus es, maximos tibi honores retribuam. Maleficus vero et divinus ait ad eum : Jube mox generalem scribere epistolam, quatenus omnis imaginaria pictura deleatur in omnibus Christianorum ecclesiis, sive in parietibus, sive in vasis sacris, et in vestibus altarium, et non solum hæc, sed quæ in civitatum plateis sunt adornatæ. Quod audiens perfidus ille tyrannus, præcepit omni præfecturæ, in cunctis locis, ecclesiarum imagines et cæteras similitudines abolere, et ita exornavit ecclesias Dei. Abhinc enim cœperunt corruptiores imaginum inveniri. Sed ipse tyrannus anno altero mortuus est, et imagines in pristinum statum restitute cum honore, etc.

Hic desunt nonnulla.

Epistola nomine Ludovici imperatoris ad pontificem Romanum.

• Quia ergo per charitatem Dei quæ ab ipso largiente diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis, universæ Ecclesiæ notum esse non dubitatur, quod omnia quæ intra eandem sanctam Dei Ecclesiam ad perennem capiendam salutem pertinentia aguntur, ita per ejusdem sancti Spiritus gratiam caute agenda sint, ut illud præcipuæ charitatis privilegium conservetur, quod ipse auctor et largitor omnium bonorum Dominus de mundo corporaliter abscessurus pro summo atque altissimo munere fidelibus suis dando pariter et relinquendo largiri dignatus est, dicens : *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv). Illud etiam Apostoli pariter attentissime cogitandum : *Pacem sequimini et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum* (Hebr. xii). Et idcirco valde necesse est, ut quisquis ad illam patriam desiderat pervenire, ubi nunquam discordia potuit vel poterit introire, illud summopere agere studeat, per quod et ipse illam Deo placitam charitatis pacem cum omnibus habere studeat, et omnes contra illam pacem discordantes ad veram concordiam revocare contendat.

A Certum est enim quia sicut quisquam si eandem charitatem illam Deo placite fraternitatis charitatem servare poterit, et noluerit ad palatium charitatis pervenire non poterit. Ita si illos quos contra eandem dilectionis unitatem dissidentes cognoverit, et illos ad tantæ beatitudinis viam revocare poterit, et virtute qua valet non certaverit, ipse sibi ejusdem beatitudinis janam seris validissimis claudit. Similiter quoque justissimo Dei iudicio eandem calcandi semitam obstaculum sibi opponit, si secundum qualitatis suæ modum omnes in Deo unanimes, ne in barathrum discordiæ corruant, quantum reniti prævalet viriliter non contendit. Hæc ad hoc non humana argumentatione reperta, sed divina tota orbi terrarum docente auctoritate diffusa, atque notissima ubique valere debent, ut ubicunque fuerint discordantes, ad concordiam revocentur, concordantes vero ne in discordiam proruant ab universis qui prævalent tueantur.

B Illis ita summation præmissis, series hujus dictionis postulat, ut subsequens sermo cur talia præmissa sint lucide pandat.

Quia igitur ut universo ecclesiastico ordini revelante Spiritu sancto notum est inter cætera pietatis documenta, testante apostolo, fides, spes, charitas præminent, ipsæque rursus virtutes per prudentiam, temperantiam, fortitudinem, atque justitiam auctore Deo inviolabiliter conservantur, ita rursus ille quatuor ad humanam derivatæ sobriam conversationem per rationem, discretionem, honestatem, atque utilitatem habentur atque utuntur, nullusque istis carens illas perfecte habere potuit, nec eis rite istis spretis aliquando uti prævaluit, et quamvis sint quædam ex eis humanam rationem excedentes, ut sunt nonnulla, quæ sola fide attingi possunt, et ob hoc ineffabilia vel incomprehensibilia dicuntur, auctoritate tamen divina in sacris voluminibus, sanctorum etiam catholicorum Patrum edictis, Deo revelante, qualiter eadem tenenda vel confitenda sint, sufficienter reperiuntur; ideoque pene ab omnibus desideratur, optatur, quaeritur, ut ratione præeunte, comitante, vel subsequente, in omnibus, vel de omnibus unde certus esse desiderat, salva et anteposita semper et ubique divina auctoritate, non prius qualibet humana adinventione opponatur, quam utili ratione instruat, et undecunque certus esse desiderat, pleniter imbuatur.

C Idcirco ergo summopere cavendum est, ne homini rationali rationem desideranti atque poscenti ullo modo ratio interdicatur, nisi tantum in his ut supra commemoratum est, ineffabilis tanta ac talis occurrat sublimitas, cui merito universa humana se substernat ratiocinationis humilitas. Quia vero uno pretio Christi videlicet sanguine redempti fratres sumus, et ipso miserante, cujus misericordia id simus, cognosci meruimus, cum omni mentis affectu, ut supra commemoratum est, necessitatem fratrum nostrorum, totius scilicet imperii Orientalium Romanorum, ad intima cordis nostri viscera admittere debemus, quorum inviolabilem charitatem ob nullam aliam disceptionis occasionem, nimis duriter, et ut multis videtur, irrationabiliter scissam esse cognovimus, nisi quod quidam illorum una cum Michaele et Theophilo imperatoribus charissimis fratribus nostris imagines sanctorum non habere volunt, quidam vero e contra ex eadem sancta plebe non solum habere, sed etiam adorare volunt. Quorum altercationis discordiæ summa talis est, ut nolentes illas habere, volentes nec habere consentiant : volentes vero nolentes etiam adorare compellant, qui hinc et inde in diversa tendentes adversus alterutrum, sive humana argumentatione, vel ratione, sive etiam ex divina auctoritate vel sanctorum Patrum scriptis; voluntati suæ excerpta vel coacervata habent, ut utrisque videtur con-

• Ex Nicæn. concil. II, act. 5. Adde Theophan. in Miscel., Damascan. de Hæres., et Zonar. Annal. tom. III.

grua plurima testimonia, quibus et isti suam, et illi e contra vindicare et obtinere suam putant posse sententiam.

Unde sicut dignum et vere dignum et justum est, ut præeunte Spiritus sancti virtute, ille inter eos in nomine Domini talia correcturus, et ad viam veritatis sanctissimo moderamine reducturus primus in hominibus arbiter occurrat, quem Deus omnipotens in sede apostolica collocare, eorumque vicarium eidem sanctæ suæ Ecclesiæ dare dignatus est, et ob hoc ei nomen speciale in toto orbe terrarum ab eadem sancta Dei Ecclesia præ omnibus pontificibus decretum est, ut solus non sua abusione, sed tantorum apostolorum auctoritate universalis papa dicatur, scribatur, et ab omnibus habeatur. Et quia sicut omnibus notum est, dicente Joanne apostolo, *hora novissima est (I Joan. II)*. Et Paulo : *Nos in quos fines sæculorum devenerunt (I Cor. X)*. Et ideo tempus instat, dies iudicii absque ulla diuturna dilatione appropinquat, nulli dubium quin diabolus inter reliqua perditionis suæ argumenta illud præcipue contendit, ut in novissimo die sanctæ Dei Ecclesiæ charitatem mutuam scindat; unanimitatem per quamlibet occasionem scindat, viscera dilectionis corruptat, ut eam non in pace superius commemorata, sed discissam et laceratam dies ille horrendus inveniat.

Sed nec illud latet, quod ipse infelix infelicitium, miserimusque omnium miserorum non curat, per quamlibet occasionem corporalem, spiritalem, mundanam, ecclesiasticam id efficere possit, dum tamen quolibet argumento ejus Deo placitam mutuam in diligendo soliditatem scindere valeat; et cum universus ei ecclesiasticus ordo merito obviare debeat, nullus tamen sub hac conditione majori constringitur debito, quam ille qui tanto in sede apostolica illorum auctoritate pro eorum reverentia in universali mundo, ac tali honorari meruit privilegio. Qui tamen universalis merito non dicitur, si pro universali Ecclesiæ statu viribus, quibus valet, non agonizatur.

Hæc, domine Pater, ac toto mundo venerande atque reverende sanctissime pontifex, ad insinuandam in tanta re mentis nostræ devotionem præmittere studuimus.

Abhinc vero, si adeo conservanda almitas vestra ita eligerit, non insinuando sed admonendo, qualiter communis legatio nostra ad illam sanctam Dei Ecclesiam corrigendam dirigi possit, subnectere curabimus, non ut sanctæ et a Deo datæ sapientiæ vestræ, quod absit, altius sublimisque progrediendi terminum ponere præsumperimus; sed ne id, quod exinde nobis omnipotentis Dei omnipotentis misericordia ad obsequium vestrum salutem nostram conferre dignata est, silentio tegeamus, sicut filium decet patris in gremio examinis vestri collocavimus, confisi in Domino, quod ipse vobis exinde, quod sibi placitum et acceptabile est, inspirare dignabitur.

Nos tamen non synodum congregando, sed quemadmodum a vobis postulavimus, licentiamque agendi percepimus, una cum familiaribus nostris filiis vestris, quantum pro multiplicibus sollicitudinibus regni diversis occupati per intervalla potuimus considerare studuimus, quid almitati vestræ de tanta necessitate significare potuissemus, qualiter idem populus a Deo per vestram conservandus orthodoxam sanctitatem ad veram concordiam revocari potuisset, ut vera pace conglutinari, et in hoc, et in futuro sæculo omnium Domino placere potuissent. Et quidquid exinde salubre Domino inspirante invenire potuimus, paternitati vestræ per præsentem filios vestros, fratres nostros, quædam dictis, quædam scriptis intimando direximus.

Epistola nomine Romani pontificis ad Michaellem atque Theophilum imperatores Græcorum.

Oro autem et obsecro in universo mundo (ut

beati prædecessoris mei domini Gregorii pape utar verbis) fratres, et Domini mei: in quantum peccatores, fratres mei, in quantum justi, domini mei; quantum ex me, humiliter supplico, quantum vero ex tanta auctoritate, sublimiter moneo, ut nemo me hoc loco propter me despiciat, quia et si ad invitandum nequaquam dignus apparo, magna est tamen virtus charitatis, pacis et unitatis, ad quam vos alta potestate in vice beatorum apostolorum Petri et Pauli, in nomine Domini nostri Jesu Christi invitare præsumo. Cum enim Paulus veridica voce dicat: *Pacem sequimini cum omnibus, et sanccioniam, quia sine illa nemo videbit Deum (Hebr. XI)*, quid felicitus, quam et in hoc sæculo desiderando, et in illo fruendo Deum videre? quid e diverso infelicitus, quam nec in hoc sæculo feliciter optando, nec in illo felicitus fruendo videre mererit Deum? Et cum hujus assertionis vel veritatis in universo mundo tanta sint testimonia, quæ in præsentī tempore nulla evolvere prævaleat lingua, nullusque mortalium præscire valeat, quando vel uniuscujusque, vel (quod majus est) totius mundi occasus terminusve fieri debeat, magna me, ut in omnibus notum est, urget necessitas, ut id, quod ex debito reddere debeo, diutius deferre [differre] non audeam, ne forte tanto charitatis debito subtracto, in conspectu æterni iudicis pro vobis omnibus reus appaream.

Quamobrem oro vel moneo, ut primo me [Bar. primi mei] summi Dei Ecclesiæ filii Michael et Theophilus, gloriosi vero et sublimiter a Deo exaltati imperatores Romanorum, una cum universo catholico nobilissimoque senatu ac populo vobis a Deo ad gubernandum credito, ut ea, quæ pro salute vestra ex auctoritate beati Petri, cui Dominus et Deus noster Jesus Christus claves committere dignatus est regni cælorum dicens: *Quodcumque ligaveris super terram, ligatum erit et in cælis, et quodcumque solveris super terram, solutum erit et in cælis (Matth. XVI)*, admonere et exhortari, et insinuare necessarium duximus, patienter audiat, animumque Deo placitum vestrum, non ad contemnendum, sed ad obediendum et conservandum præparare studeatis. Ideo autem ad obediendum nobis hortamur, quia omnia, quæ vobis de hac causa dicturi sumus, tribus hoc capitulis principaliter et ordinare et confirmare parati sumus, id est, ratione, auctoritate; et consilio, videlicet rationem texendo, et eandem rationem in quantum rationabilis, discreta, honesta et utilis fuerit, auctoritate firmando; eandem vero auctoritatem secundum catholicæ fidei veritatem et rectitudinem salubriter intelligendo. Ad ultimum vero quid in his ad salutem universalis Ecclesiæ tenendum sit, consilium Deo placitum dando, et idem consilium confirmando. Et quamvis, ut dignum est, divina præcellet auctoritas, primo tamen ad mitigandos atque ad adunandos animos in diversa tendentes, ratiocinando omnibus satisfacere volumus, ut eo facilius et divinam auctoritatem secundum sanam catholicæ fidei intellectum concordēs suscipiant, ac deinde certum nobis consilium suaviter amplectantur, amplexumque in futuro custodiant.

Apud omnes igitur hujus sanctæ Occidentalis Ecclesiæ, quæ se auctoritate beatorum apostolorum Petri et Pauli, largiente Domino fidei, spei, et charitatis sumpsisse exordium gloriatur, ita hactenus per eosdem apostolos protegente Spiritu sancto, et ipsis intercedentibus ac protegentibus, ab omni hæresi illibata, nunc usque conservata est, ut non solum ipsa ad quodlibet erroris diverticulum minime declinaret, sed potius omnes a recto fidei tramite quoquo modo deviantes, per orthodoxos eorumdem successores toto orbe terrarum ad rectitudinem potius revocaret. Testis enim hujus rei non quilibet angulus, sed orbis terrarum universus, quia quoties tales per mundum perceptiones [persecutiones] motæ sunt, quæ ad periculum fidei universalis Ecclesiæ imminere putabantur, ob invenendam inventamque

conservandam catholicæ fidei veritatem, semper hoc A universalis Ecclesia, presente ob hujus sanctitatem sedis pontifice, aut certe cum consensu illius verbis vel litteris porrecto corrigere, porrectumque ad conservandum statuere consuevit.

Simili modo etiam et in his, quæ ad conservandum in humanis actibus ejusdem Ecclesiæ incontaminabilem statum, moderante, non qualibet dolosa vel sophistica, nec non duplici calliditate, sed veritate subnixâ, simplici ratione, ipsaque discretione, honestate, utilitate, pariter irradiata ratione, non solum noxia vel nociva, verum quoque et ipsa superflua et non necessaria rescere consuevit, et ea, ut prædictum est, quæ ad salutem totius Ecclesiæ pertinere, et insuper merito cavere non debuisset, disserendo et ordinando sancire solita fuit. Et hoc non tantummodo de causa fidei, vel, sicut præmissum est, de statu humani generis, vel cursu rectitudinis, verum quoque de omni dissensione in sancta Dei Ecclesia, quæ pacem illam turbare videbatur, quanti Dominus apostolis et per apostolos nobis omnibus vicariam B præsentis suæ dereliquit, dicens: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. XIV). Ubique per quolibet pietatis argumentum pertinere potuit, semper hujus sanctæ sedis vicarii apostolorum quædam mulcendo, quædam vero, si ita res poposcisset, sublimi ac veneranda auctoritate, ut dignum erat, docendo pariterque prædicando ad pacis concordiam revocare studuit.

Quorum vicem, qualescunque simus, ministerium tamen auctoritate subeuntes, charitate pariter et eadem auctoritate roborati dissensionem illam quæ infra [inter] ipsam semper Deo amabilem Romanorum Græcorumque Ecclesiam exortam durius eandem Ecclesiam quam saluti illius ullo modo convenire possit, sciendentem diuturno tempore cognovimus, non audemus declinare; ut non illam ex auctoritate tantorum apostolorum ad pacis concordiam ipsis mediantibus non debeamus advocare. Maxime vero in eo quod ejusdem miserimæ dissensio ea sit materia, sine qua, sicut multis videtur, salva per fidem, spem, et charitatem incunctanter et in hoc sæculo, et in futuro salvari potest Ecclesia. Quorum sensus et sententia talis est. « Quid fidei, spei, et charitati obesse potuisset, si imago nulla toto orbe terrarum picta vel ficta fuisset? » Et quamquam idem filii nostri, qui hæc dicunt, rationally se ostendere posse nullatenus dubitat [dubitabant], melius illud nunquam fuisse, sine cujus cultu perfecta fide spe, et charitate universalis sancta Dei Ecclesia salva potuisset consistere, quam sub hac occasione non dubium, « ed certissimum illud malum discordiæ debere incurryere, quod nisi correctum fuerit, nullatenus cum hac dissensione ad Dominum, qui est pax, omnium sibi placitam pacem habentium, nunquam in perpetuo posse pertinere. Et quamvis devotio illorum hoc constanter postulet, ut eis ratiocinando qualiter de ipsis imaginibus discrete et rationally sentiant, postea disserere liceat. Quod si est, qui suscipere justo moderamine velit salubre omni homini esse non dubitant, ad comparisonem tamen tanti mali eandem imaginum causam pro nihilo computant, si pax illa, quæ ad æternam vitam, qui est via, veritas, et vita, ducit, ad eandem viam veritatemque perducta non fuerit.

Et ideo cunctus chorus sacerdotum nec non et omnis senatus totius gentis seu imperii Francorum, et universa Ecclesia per totam Galliam cum ceteris provinciis eidem a Deo conservando imperio subditis, audita fama delenda dissensionis fratrum suorum, irrevocabiler postulant, ut prius per istius sanctæ sedis a Deo conservatam in futuroque usque in finem sæculi, sicut ipsi indubitanter, et nos omnes per merita apostolorum confidimus, conservandam auctoritatem, illud summopere quærere festinemus, ut quia auctore Deo, hæc duo regna in toto orbe terrarum principalia mutua sibi Deo placita charitate

devincta sunt, illud diaboli telum ab eadem Ecclesia dissipetur, ut pax Dei, quæ exsuperat omnem sensum, in eadem beata plebe pleniter restituatur.

Vociferantur enim in cœlum uno ore et uno corde omnipotentis Dei judicium inevitabiliter nobis incumbere, si auctoritate summorum in toto orbe terrarum apostolorum quorum doctrinis et consilio universus flectitur mundus, discordiam vestram ad veram concordiam non certamus reducere. Dicunt etiam, quid acturi erant de tam præcipuo coram Deo amisso solatio, si illos, quos post hujus sanctæ sedis immutabilem tuitionem, illud in tam præcipuo charissimis fratribus solatium perdiderint, qui simile in universa Ecclesia nullum habebunt? Si enim cum illis veram fidem, integrumque charitatis ardorem non servaverint, quid in judicio Domini tanta neglecta charitate et in nomine Domini certissime confirmata neglexerint? Sed nos diuturnæ lectioni vestroque fastigio [fastidio] in legendo parentes, ubi tanta ab eis charitate urgente, de Deo placita mutua dilectione vestra, plorando, imo lugendo conquesti sunt, quæ in unum colligi difficile possunt, omissis, ad eandem seriem detexendam, quam ipsi de imaginum reddenda ratione sponponderant, redeamus. Añunt enim:

Oramus ergo, sanctissime atque beatissime pontifex, ut nobis antiquorum patrum nostrorum hac de causa vitæ cursum recitare liceat, simulque proxi rationis ordo poposcerit, sensus sui affectum in hac duntaxat re, cur ita vel ita tenuerint interserendo adungere. Nec vobis tedium fiat, si ad ostendendam rationem veritatis, veritatemque rationis scse paulo longius sermo protraxerit, dummodo linea veritatis, quæ ab antiquis patribus nostris usque ad nos inflexibiliter ducta est beato Dionysio scilicet, qui a sancto Clemente beati Petri apostoli in apostolatu primus ejus successor existit, in Gallias cum duodenario numero primus prædicator directus, et post aliquod tempus una cum sociis suis huc illicque prædicationis gratia per idem regnum dispersis martyrio coronatus est. Et quamquam plures existant, quidam martyres, quidam etiam confessores, quorum merita, qualia apud Deum habeantur, quamvis quotidianis miraculis coruscant, quia tamen propter longitudinem terrarum vobis minus cogniti fortasse existunt intermissis, sanctum tamen Hilarium antiquum ecclesiasticum doctorem, nec non et beatum Martinum toto orbe venerandum, vobis notissimos esse minime dubitantes, ad memoriam reducere necessarium æstimamus, quorum vitæ magisterio edocti, hæc ita tenenda atque servanda suscepimus. Sed quia apud nos vel majores nostros, ex quo ulla præsens ætas recordari potest, nunquam ejusmodi quæstio mota vel ventilata fuit, ideo semper tatis exinde mos ex prædictis antiquis temporibus retentus, in universa istius regni Ecclesia existit, ut nullus, ac si ex auctoritate ejusdem sanctæ Dei Ecclesiæ juberet, nullus cuicumque imaginem volenti pingere aut fingere prohiberet. Unde usque hodie eadem apud nos consuetudo tenetur, ut quia hoc auctoritas nulla jubet, nemo jubeat, similiter quia auctoritas nulla prohibet, nemo prohibeat. Quia vero propter præmissam rationem aliter esse non potest, nisi ratio inde habeatur, fortasse eadem ratio tale exordium non inconvenienter habere poterit. Si igitur imago in toto orbe terrarum nulla picta vel ficta esset, nunquid aliquid fidei, spei, vel charitati sanctæ Dei Ecclesiæ obesset? Rursus si ita, ut in quibusdam locis maxime Ecclesiis seu palatiis principum, ob nullum alium catholicæ fidei seu religionis cultum, sed tantummodo scientibus pro amoris pii memoria seu ornamento eorumdem locorum; nescientibus vero pro ejusdem pietatis doctrina pictæ vel factæ sunt, ita per reliqua ejusdem imaginibus congrua domicilia ad eundem sensum pertinentes pictæ vel factæ essent, quid præfatis virtutibus unquam aut usquam obesse potuisset? Et ideo quia res ita se ha-

bet, quid superest, nisi ut qui nolunt, ita non faciant, ut tamen eis, qui illas eo sensu (ut præmissum est), habere volunt vel faciunt, in faciendo, vel habendo minime contradicant. Et illi similiter, qui illas habere volunt, nolentes ad habendum vel faciendum nullatenus cogant. Atque ita auctore Deo, uterque illæus servatur, dum et habere volens propter [præter] cautelam illiciti cultus, et habere nolens propter cautelam illiciti contemptus salvus permanere indubitanter poterit. Atque ita miserante Deo majorum nostrorum imaginibus vel picturis morem imitantes, in jubendo vel prohibendo, in habendo vel non habendo, in colendo vel non colendo, illæus hactenus hac de causa Domino opitulante nos transisse, et ipso gubernante transiturus nequaquam dubitamus. Quamobrem monendi sunt omnes, qui illas habere volunt, ne amando, vel quolibet modo orando vel complectendo, ultra quam oportet, cultum eis illicitum ullatenus impendant. Similiter et illis [nec illi], qui eas habere noluerunt, si cubi eas aspexerint, qualibet ignominiosa vel probrosa detestatione spernere, contumeliare, vel lacerare præsumant. Hinc ergo indubitanter colligi potest, quæ illum ratio hoc cum periculo quocunque compellat habere, quod illum procul dubio sine ullo periculo licet non habere. Ideo ergo totius hujus rationis talis est summa, ut qui volunt propria memoria vel sana doctrina, in locis competentibus absque ullo illicito cultu pictas vel fictas habeant imagines. Qui autem nolunt absque ullo illicito contemptu taliter habentes, vel habitas imagines nullatenus spernant.

Essent utique plura, quæ hic ratiocinando, his per omnia congrua dici vel scribi potuissent, si aut brevitatis temporis permitteret, aut id aliqua, si ea confirmando scribi necessitas poposcisset.

AUCTORITAS.

His etiam pro satisfactione predictorum fratrum nostrorum vel Ecclesiæ superius commemorati regni, in sua, quia aliter esse non potuit separatim relatione vel serie competenter præmissis, ut quicumque ratiocinando animo suo satisfacere voluerit, cur eadem Ecclesia tali se moderamine hac in re ex antiquis temporibus in habendis vel non habendis imaginibus tractare voluerit; tanto compendiosius facere possit, quanto non sparsim, sed simul sensum illorum oportune collectum legendo addiscere poterit. Modo autem eadem ratio docet, sicut supra significatum est, ut nunc ad auctoritatem sanctorum Patrum, qui inde aliquid scripserunt, nobisque scriptum reliquerunt, redeamus, et videamus, si eadem auctoritas præmissam rationem congruendo affirmare debeat, an non. Videtur igitur nobis, quamvis plures inde in reliquis contractibus [For., tractatibus] suis, quos de statu sanctæ Dei Ecclesiæ inspirante Spiritu sancto studiose texerunt, nonnulla interserant, juxta quod sensus ille postulat unde agebatur; merito tamen illi ad hujusmodi examinationem primi ponantur, qui de hac re specialiter et ob hanc solummodo solvendam questionem scripsisse reperiuntur. E quibus nobis beatus papa Gregorius hujus sanctæ Dei Ecclesiæ pontifex primus occurrit, qui ad Serenum Massiliensem episcopum hoc specialiter scripsit, sicut et in epistola illius ad eum facta in armario sanctæ Dei nostræ Ecclesiæ continetur, eo quod audiret illum propter, ut sibi videbatur, superfluum imaginarium cultum tali zelo succensum, omnes imagines, quas in ecclesia sua receperat deposuisse, confregisse, et extra eandem ecclesiam funditus projecisse, ut hoc facto a cultura vel adoratione illicita populum compesceret. Qua de re, nihil congruentius in hac causa posse fieri arbitrati sumus, quam ut prima eadem epistola huic nostro operi, quod maxime ob amorem veræ pacis sanctæ Ecclesiæ texere, ordinare, de meritis beatorum apostolorum confisi, fideli mente aggressi sumus, credentes per eos posse obtinere, ut tam per necessarium ec-

clesiasticum opus a Deo placitam consummationem debeamus perducere. Scribit enim ita: « Indico, inquit, ad nos dudum pervenisse, quod fraternitas vestra quosdam imaginum adoratores aspiciens, easdem ecclesiis imagines confregit, atque projecit. Et quidem zelum vos, ne quid manufactum adorari possit, habuisse laudavimus, sed frangere easdem imagines non debuisset judicamus. Idcirco enim pictura in ecclesiis adhibetur, ut hi qui litteras nesciunt, saltem in parietibus videndo legant, quæ legere in codicibus non valent. Tua ergo fraternitas, et illa servare, et ab eorum adoratione populum prohibere debuit, quatenus et litterarum nesci haberent, unde scientiam historiæ colligerent, et populus in picturæ adoratione minime peccaret. »

Item idem ad eundem.

« Perlatum, inquit, siquidem ad nos fuerat, quod inconsiderato zelo succensus, sanctorum imagines sub hac quasi excusatione, ne adorari debuissent, confringeres, et quidem quia eas adorare vetuisses, omnino laudavimus, fregisse vero reprehendimus. Dic, frater, a quo factum sacerdoti aliquando auditum est quod fecisti? Si non aliud, vel illud te non debuit revocare, ut despectis aliis fratribus solum te sanctum, et esse crederes sapientem? Aliud est enim picturam adorare, aliud picturæ historia quid sit adorandum addiscere. Nam quod legentibus scripturæ, hoc idiotis præstat pictura cernentibus, quia in ipsa ignorantes vident quod sequi debeant, in ipsa legunt qui litteras nesciunt. Unde præcipue gentibus pro lectione picturæ est, quod magnopere a te, qui inter gentes habitas, attendi decuerat, ne dum recto zelo incaute succenderis, ferocibus animis scandalum generares. Frangi ergo non debuit, quod non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendas solummodo mentes fuit nescientium collocatum. Et quia in locis venerabilibus sanctorum depingi historias, non sine ratione vetustas admisit, si zelum discretionem concessisses, sine dubio et ea, quæ intendebas, salubriter obtineres, et collectum gregem non dispergere, sed potius poteras congregare, ut pastoris in te merito nomen excelleret, non culpa dispersoris inculmberet. Hinc autem dum in hoc animi tui incaute nimis motus exsequeris, ita tuos scandalizasse filios perhiberis, ut maxima eorum pars a tua se communione suspenderet. Quando ergo ad ovile Domine errantes oves adducas, qui quas habes, detinere non præuales? Proinde hortamur, ut vel nunc studeas esse sollicitus, atque ab hac te præsumptione committas, et eorum animos, quos a tua disjunctos unitate cognoscis, paterna ad te dulcedine omni adnitu omnique studio revocare festines. Convocandi enim sunt diversi Ecclesiæ filii, eique Scripturæ testimoniis ostendendum, quia omne manufactum adorare non liceat, quoniam scriptum est: *Domino Deum tuum adorabis, et illi soli servies (Deut. vi)*. Ac deinde subjungendum, quia picturas imaginum, quæ ad ædificationem imperiti populi factæ fuerant, ut nescientes litteras, ipsam historiam intendentes, quod actum sit discerent, transisse in adorationem videras, idcirco commotus es, ut eas imagines frangi præciperes, atque eis dicendum, si ad hanc instructionem, ad quam imagines antiquitus factæ sunt, habere vultis in ecclesiis, eas modis omnibus et offerri et haberi permittas. At indica, quod non tibi ipsa visio historiæ, quæ pictura teste pandebatur, displicuerit, sed illa adoratio, quæ picturis fuerat incompetentem exhibita. Atque in his verbis eorum mentes demulcens, eos ad concordiam revoca, et si quis imagines facere voluerit, minime prohibe. Adorare vero imagines omnimodis devota. Sed hoc sollicite fraternitas tua admoneat, ut ex visione rei gestæ ardorem compunctionis percipiant, et in adorationem soli illius omnipotentis sanctæ Trinitatis humiliter prosternantur. »

Item idem ad Januarium episcopum.

« Judæi, inquit, de civitate vestra huc venientes questi nobis sunt, quod synagogam eorum, quæ Caralis sita est, Petrus, qui ex eorum superstitione ad Christianæ fidei cultum Deo volente perductus est, adhibitis sibi quibusdam indisciplinatis, sequenti die baptismatis sui, hoc est Dominica ipsa festivate Paschali, cum gravi scandalo sine vestra voluntate occupasset, atque imaginem illic genetricis Dei, Domini-que nostri et venerandam crucem vel byrrum alium, quo fonte surgens indutus fuerat, apposisset, etc. » Et post pauca inquit : « Considerantes hac de re vestræ voluntatis intentionem ac magis iudicium his hortamur affectibus, ut sublata exinde cum ea, qua dignum est, veneratione imagine atque cruce debeatis quod violenter ablatum est reformare. »

Item idem ad Secundinum servum Dei inclusum.

« Imagines, inquit, quas a nobis tibi dirigendas per Dulcidium diaconem tuum rogasti..... valde nobis tua postulatio placuit, quia illum in corde tota intentione quæris, cujus imaginem præ oculis habere desideras, ut visio corporalis quotidiana reddat exortum, ut dum picturam vides, animo inardescas, cujus te imaginem videre consideras. Abs re non facimus, si pervisibilia invisibilia demonstramus: sic homo, qui alium ardentem videre desiderat, aut spon- sam amando desiderat quam videre conatur, si contingit, aut ad balneum ire, aut ad ecclesiam procedere, festinus in via se preparat, ut de visione hilaris recedat. Scimus quia tu imaginem Salvatoris nostri ideo non petis, ut quasi Deum colas, sed ob recordationem Filii Dei, ut in ejus amore recalescas, cujus te imaginem videre consideras. Et nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem aut natum, aut passum, vel in throno sedentem recordamur. Et dum nos ipsa pictura, quasi scriptura, ad memoriam Filii Dei reducimus animum nostrum, aut de resurrectione lificat, aut de passione mulcet. Ideoque direximus tibi systerias duas, et imaginem Salvatoris et sanctæ Mariæ Dei genitricis, beati Petri et Pauli apostolorum, per supradictum filium nostrum diaconum, et una cruce clavem pro benedictione, ut ab ipso maligno defensus sis, cujus sancto ligno te esse munitum credis. »

Huc usque epistola Gregorii.

Sed quia hic ordo verborum ita præposterus atque a non intelligentibus confusus videri potest, ut nisi caute consideretur, ita a nonnullis minus capacibus intelligi possit, quasi beatus Gregorius id, quod prius omnibus illicitum esse prædixit, se fecisse, sibi-que faciendi licitum esse testetur: quod quam absurdum, quamque contra sanctæ Dei Ecclesiæ religionem de tanto ecclesiastico doctore sentire indignum sit, nullus, qui dicta ejus scrutando vel legendo cognovit, ignorare permittitur. Nam ut sibimet-ipsi contrarius esse debeat, justitia vel rectitudo sanctæ Dei maximeque Romanæ Ecclesiæ sustinere non valet, quod et si paupertas insipientiæ nostræ id intelligere non valet, melius ut contra insipientiam, quam contra tantam a Deo datam sapientiam insurgere præsumat. Sed et si ipsum modicum sensum nostrum virtus misericordiæ Dei aliquantulum illuminare dignatur, quomodo idipsum contrarium sibi non sit facillime intelligitur. Nam quia ab imaginum adoratione adorantes compescuerit, nulla dubitatio est. In eo vero, quod ad Secundinum scripsit, « nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem natum, aut passum, vel in throno sedentem recordamur, » ubi ut præmissum est, ac sibimet contraria dixerit, intelligentiæ nostræ se caligo confundit. Sed ne nos non necessaria ignorantia id non intelligendo diutius torqueat, sensus ejusdem sententiæ talis est: Nos quidem ante ipsam non prosternimur,

A quasi ante divinitatem, sed illum adoramus, etc. Quod tale est, ac si regi in throno sedenti dicas: Nos quidem, o rex, non quasi ante divinitatem ante te prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem tuam, quia homo es, Dominum Jesum Christum hominem recordamur natum, aut passum, vel in throno sedentem, cujus imitator es tu sedens in throno. Nunquid tali dicto mox consequens est, ut eumdem regem adorare compellar sedentem in throno? Ita nec in eo, quod dicitur: « Nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsam prosternimur, sed illum adoramus, » etc., ad imaginum adorationem invitatur, quia sicut in multis divinæ auctoritatis voluminibus sententiam ordine verborum præpostero scriptas invenimus, ita quoque factum esse eo sensu, ut supra dictum est, hoc in loco minime dubitamus.

Cum enim ibi scriptum sit: « Nos quidem non quasi ante divinitatem ante ipsam prosternimur, » quis non animadvertat, idipsum magis refutando, quam imperando, vel adorando, eandem adorationem imaginum dictum esse, ita ut dictum esse? quanto magis, sicut supra factum est, ordo verborum suo restituatur in ordine, omnem quemcumque ob nimiam simplicitatem errantem, in eo quod beatum sanctæ Dei Ecclesiæ doctorem adversum seipsum sensuise aestimabat, corrigere poterit. Insuper etiamsi quæquam subtilius intelligentem hoc negligentius minusve intente legere contigisset, facillime seipsum dijudicante, cur aliquando aliter senserit, ad sobrium intellectum revocare poterit. Si quis autem, quod quidem a sane sapientibus omnibus absit, magis suum sensum sequendo illum voluerit condemnare quam se corrigere, nulli dubium, quin merito ab universa, maxime tamen a sancta Dei Romana Ecclesia debeat condemnari. Nequaquam enim fieri potest, ut hæc duæ sententiæ sibimet contrariæ non existant, una qua populus ab adoratione imaginum, ne criminis id agendo reus appareat, prohibeatur; altera vero, quæ illum ad ipsum egisse, cæterosque ut hoc faciant docui: se perhibeatur. Sed absit hoc a tanto talique generali catholice Ecclesiæ magistro, ut qui universas perplexas scripturæ quæstiones, quæ sibi contrariæ videbantur, eique ad explanandum vel tractandum occurrerunt, nunquam dissidentes relinquere consuevit, sua sibimet dicta discordantia reliquisset.

His ita propter vitandam hujusmodi temeritatem summatis præmissis; nunc videndum, utrum ei quisquam catholicorum patrum, quamvis ei specialiter fortasse talis scribendi necessitas minime incumberet, et in cæteris tractatibus suis tale aliquid inditum habeat, in quo ejusdem Patris sensui de imaginibus concursus esse videatur.

Ecce enim beatus Ambrosius antiquus Ecclesiæ Dei probabilis doctor, ita in epistola Pauli ad Romanos tractans ait: « Quia ratione, quæ auctoritate imagines angelorum, vel aliorum sanctorum adorandæ sint, cum ipsi sancti angeli vel sancti homines vivos se adorari noluerunt? »

CONSILIUM.

Auctoritate ergo, ut proposuimus secundo loco inserta, non quidem quantum ex thesauro uberrimo ecclesiastico potuit, sed quantum epistolaris brevitatis rite permisit, monere vos et exhortari, o venerandi mundi principes, cum universa sancta Dei, quam Domino dispensante et committente gubernatis, Ecclesia, ut ea quæ vobis non quælibet temeritas, sed vera humilitas nostra intimare studuerit, attentius audiatis, et ob illorum reverentiam, qui cum Domino ipso promittente in die novissimo totius mundi venturi sunt iudices reverenter suscipiatis, et ad salutem omnium vestrum strenue conservare studetis.

Præmissimus enim paulo superius, ut post redditam rationem, post insertam auctoritatem propter

adunandam, quam Dominus Deo ordinante regit, A Ecclesiam, consilium vobis non nostra adinventione, sed divina auctoritate illud dare debuimus per quod eadem sancti mater Ecclesia ita sibi mutuo in vera pace foederari debuisset, qualiter et in hoc saeculo, et in futuro ei placere potui set, qui ascensus de mundo suis promisit dicens : *Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis* (Joan. xiv). Et quia attestante Paulo inter caetera verum est, *Si quis tradiderit corpus suum ut ardeat, charitatem autem non habuerit, nihil est* (I Cor. xiii). Ideo praedictam sanctam Dei Ecclesiam in vera pacis concordiam adunari totis viribus optamus, quia quomodo sine illa charitatem mutuam habere possit, nullo modo intelligimus. Potest enim fieri, ut aliquis cum altero ex parte vel fictam pacem temporaliter habeat, quomodo autem sine vera mutua pace habita cum altero veram possit habere charitatem, nulla docet auctoritas. Unde magnopere considerandum est, quanta temeritate, quantave audacia ad aeternam ille pervenire se posse existimat, qui praesentem in hoc saeculo pacem Domini per quamlibet occasionem scissam restaurare cum proximo non curat, quam primum in usus humano generi collatum angeli nuntiant mox nato Domino in mundo, eandemque novissime fidelibus suis in vice sua idem Dominus reliquit discussuras de mundo. Et quamquam multa et pene innumerabilia essent, quae de tanta re subtiliter, sublimiter, et nimis terribiliter dici potuissent, cavendum est unicuique, ne hoc quisquam de illa solummodo pace intelligendum putet, quae habetur in caelis. Quia et Dominus recedens ait : *Pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv). Et angeli praemittentes : *Gloria in excelsis Deo*, mox non in caelis subiungunt, *sed in terra pax hominibus bonae voluntatis* (Luc. ii). Cogita igitur tecum, o plebs et populus Dei, si ad perpetuam vis pervenire salutem, ut in hoc saeculo non fictam, sed veram habere mutuam studeamus pacem.

Sed minus fortasse prodesse poterit, libet merito tanta talisque auctoritas causa consilii sufficere debuisset, necesse erit, ut huic assertioni caetera adjungantur, quae nequaquam juste adderentur, si a Deo ab initio catholicae fidei data vobis sapientia, sicut oportuit, pro vobis sollicita esse studisset. Dicit enim Apostolus, *Judei signa petunt, Graeci sapientiam quaerunt* (I Cor. i), ubi est ergo sapientia vestra, qui propter quamlibet occasionem illud habere contentis, sine quo ad regna caelestia pervenire nullo modo valebitis? Et haec non arguendo vel increpando, sed admonendo interim dicimus, ut vos ad interiorum hominum vestrum, in quo Deus per fidem, spem, et charitatem inhabitare consuevit, revocemus. Quem si ita secundum, ut supra dictum est, sapientiam a Deo vobis datam, cogitare, diligere, vel metuere vultis, mirum est, quomodo cum fratribus invicem tanto jam tempore scandalum et discordiam habere non metuitis. Ecce etenim, si non amplius, jam annus est, ex quo hanc inter vos miserimam dissensionem pullulasse audivimus. Quam videlicet discordiam Deo (ut dignum est) semper odibilem, diabolo vero, ut ei decet, semper amabilem, omnes antecessores mei ad corrigendum, prout eis possibile fuit, multum laborasse non ignoratur.

Haec in paucis ad excitanda Deo amabilia corda vestra ideo praemittere curavimus, ut ea, quae vobis studiosius pro salute omnium animarum nos rarum dicenda providimus, auctiores [Fort., acutiores. Baron., avidiores] vos ad audiendum et per omnia sollicitos in Domino redderemus. Sed sicut non solum sacra auctoritate discimus, verum quoque et humana quotidiana bene consuetudine agendo cernimus, quia arbor fructus malos faciens, nullo modo salubrius extirpatur, quam si radicibus evellatur, melius ~~repe~~ dictam discordiam vestram omnipotente Domino optulante una vobiscum, qui huic miserimae ni-

miunisque infelici conditioni prostrati non succumbitis, sed auctoritate honorum omnium Domino Deo tantae spucitiae celso in cacumine praeminentis corrigere valeamus, si quae sit hujus perditionis origo vel fomes detegendo pandamus.

Nullus nempe sana sapientium fideliumque in Domino fratrum vestrorum dubitare permittitur, esse plures in hac sancta et a Deo conservanda Ecclesia, qui tantae miseriae succumbere dedignentur, licet eis manus humana validior, ne id, quod exinde justum esse non dubitant, restaurare vel perficere valeant, obsistat. Quamobrem amabiliter ammonendi estis, ut totis viribus omnipotentem Dominum exorare studeatis, ut tantam ab hoc regno infelicitatem amovere jubeat, et illam, quam mundus dare non potest, pacem sua vobis immensa clementia concealat.

Et quia tanta auctoritatis ordo, vel tanta sublimitatis ratio necdum posebat, ut priusquam illa omnia, quae merito praemittenda erant, praeponderentur, ut facilius quovis in loco secundum sui qualitatem haberentur illa, quibus salva fide, spe, vel charitate totius Ecclesiae status carere potuisset, propter satisfactionem tamen in hoc opere laborantium principalis hujus aepeditiae discordiae vestrae, causa imaginum exstitisse traditur. Ejusdem quoque causae origo in eo contigisse fertur, quod imperator considerans quosdam in eadem plebe indiscreto zelo inflammatos ultra quam oportuisset, vel unquam prius actum esset, in imaginum cultura, veneratione vel adoratione ultra progredere, quam ut antea unquam in universa Ecclesia factum esset, volens ut tunc sibi cum illis, qui ei favebant, eandem superstitionem qualiscunque esset, ab Ecclesia penitus amoveret, postposita hac in re salubri discretionem sine qua omnis humanae actionis virtus in vitium vertitur, elegit praemissam superstitionem aliter emendari non posse, nisi omnes imagines penitus deleterentur. Atqui si ita erat, ut dictum est, illicitum cultum in hominibus, vel ab hominibus compescendum erat, non in imaginum destructione, quae nihil peccaverunt; imo eo sensu, quo supra praemissum est, scientibus pro pia memoria, nescientibus vero pro doctrina utiles erant infringendo [infringendo] vel dissipando sinistram extendit pro dextera. Et qui ita hac in re incautos reducere debuit, sicut forte, quia recens erat causa, facillime potuit, instigante qui nunc late patet, ecclesiasticae pacis vel charitatis inimico.

Hanc ei ac si [etsi] luculentissimam ostendit semitam, heu quam longe ab illa sinistris anfractibus incedentem, quae de semetipso ait : *Ego sum via, veritas, et vita* (Joan. xiv), quid putas quam dulcia quamque religiosissima, imo sanctissima satagebat iungere itinera, ut per illa ad haec, quae nunc omnes plangimus, pertrahere potuisset dissidia? Sed nec hoc ullo modo aliter aestimatur peragere potuisse, nisi illum prius cum sequacibus suis illius impietate dulcedinis demulcendo cor tangeret, cujus idem diabolus pestifero telo perforatus, de caelo merito cecidisset.

Sed quid agimus, quid dicimus? Ad comparationem namque malorum omnium, quae hic congruente spatio, quod omnino non deest, non solum de diabolo, sed etiam de ipso imperatore cum fautoribus suis dici poterant, nihil est quod diu. Universa denique mala, quae ex eo usque in praesentem diem per hujusmodi discordiam in vobis perpetrata sunt, hinc sumpsere principium. Quamvis enim propter singultum plorationis tacere non permittamur, licet propter artissimum temporis spatium, et propter innoxiam earumdem miseriarum, ut lugentibus mos est, innumera ad dicendum flebiliter occurrerint, paucis ad inchoationem hujus infelicitatis redire [agere] placet, ut contuemur diabolum in hujus vitae excursu in bivio stantem, ubi imperator e duobus unum ad eligendum indeclinabiliter cogitur, aut cultui illicito favendo imaginibus contra jus ecclesiasticum servicem flectere, aut certe lu-

justi cultoribus contrafaciendo, vel non favendo ingratus existere; et qui facilius poterat ad imitationem antiquorum principum vel patrum suorum, et istos ab illicito cultu revocare, et cum cæteris omnibus morem antiquum sine offensione Dei prosequentibus pacem vel charitatem leniter retinere, persuasit eum prædictus pacis semper et charitatis inimicus, illud iter in destruendis imaginibus arripere, per quod omnes per discretionem sane sapientis atque servantes perturbando confunderet, et illos qui sæpe dicta discretionem vel temperantia, quæ una de cardinalibus ecclesiasticis virtutibus esse cognoscitur, spreta, elegit ultra quam unquam Deo placuit, vel placere debeat, imaginum cultui deservire, ut eisdem, qui hoc electum habebant, potuisset placere. Non considerans illud quod terribiliter scriptum est: *Qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus sprevit illos* (Psal. 111).

Sicque factum est, ut ex die illo ab eodem antiquo semper Deo placens populo fidelium exilia non cessarent, cruce et cruciatus non quiescerent, et, ut fertur, membrorum detractiones, ipsa etiam homicidia, causa earumdem imaginum, nimia perpetrata sint. Et hæc diu cucurrerunt, quousque idem humani generis antiquus hostis, quasi in hac parte satiatu, convertit se ad alia perditionis argumenta, ut denuo suscicaret sibi contra cultores imaginum, Herenam videlicet cum filio, tam pestifera illusionem decipiens, ut absque ulla misericordia vel metus superinsipientis omnipotentis Dei majestate, talis ab eis promulgaretur sententia, ut omnis homo eorum ditioni subjectus imagines adoraret, aut certe exsilio pœnisve diversis cruciaretur, et si non acquiesceret, ab universali Ecclesia anathematis vinculo sequestratus religaretur. Sed quid nunc denuo e diverso agat, ad priorem iterum recurrens semitam, præsentem denuo incitans imperatorem, ut eas pictas vel scriptas habere quempiam volendo permittat. Quis igitur tam eloquens sub cœlo habeatur, qui hanc pestiferam eladem enumerare prævaleat? Quis tam ferrea habeat præcordia, cui non dico scribendi, verum quoque per defectum lacrymarum vocem non tollat ejulandi?

..... cætera desunt. ....

Epistola Ludovici et Lotharii ad Eugenium papam.

Sanctissimo ac reverendissimo domino et in Christo patri Eugenio summo pontifici, et universali papæ HLudovicus et HLularius, divina ordinante providentia imperatores et Augusti, spirituales filii vestri sempiternam in Domino nostro Jesu Christo salutem.

Quia veraciter nos debitores esse cognovimus, ut his quibus regimen ecclesiarum, et ovium Dominicarum cura commissa est, in omnibus causis ad divinum cultum pertinentibus opem atque auxilium pro qualitate virium nostrarum et intellectus nostri capacitate feramus. Idcirco prætermittere nequivimus, quin tunc, quando legati Græcorum nobis manifestaverunt, qualem ad vos deberent perferre legationem, summa cura ac sollicitudine tractaremus, quale vobis adjutorium in hoc negotio cum Dei auxilio exhibere potuissemus. Et ob hoc a vestra sanctitate petimus, ut sacerdotibus nostris liceret de libris sanctorum Patrum sententias quærere atque colligere, quæ ad eandem rem, pro qua idem legati vos consultari erant, veraciter definiendam convenire potuissent.

Quas cum illi juxta concessam etiam a vobis licentiam solertè inquirent, et divina opitulante gratia quidquid invenire tam brevi temporis spatio potuerunt, collegissent, nobis ea perlegenda direxerunt. Quibus perlectis, ea vestræ sanctitati legenda atque examinanda per hos legatos nostros Jeremiam scilicet et Jonam, venerabiles episcopos, mittere curavimus. Cum quibus si vestra paternitas dig-

num duxerit, de eadem legatione, quæ in Græciam a vobis mittenda est non inutilem, sed potius proficuum collationem habere poteritis, quia et in sacris sunt litteris admodum eruditi, et in rationibus disputatoris non minimum exercitati. Quos non ob hoc ad vestræ almitatis præsentiam commemoratis sententiarum collectionibus missimus, ut hic aliquo velut magisterii officio fungerentur, aut huc docendi gratia directi putarentur, quia sicut jam commemorati sumus, nos debitores existere, ut hinc sacratissimæ sedi in quibuscunque negotiis auxilium ferre debeamus. Ideo et hos missos, et quas deferunt litteras, si quid vobis adjutorii conferre potuissent, mittere dignum duximus. Hos vestræ sanctitati commendamus, ut et benignam apud vos receptionem, et familiariter vobiscum loquendi locum inveniant.

Novit quippe sanctitas vestra qualiter populus Græcorum in hac imaginum veneratione divisus sit. Ideo rogamus, ut almitas vestra curam et diligentiam adhibere dignetur, quomodo per vestram saluberrimam doctrinam atque admonitionem magis ad concordiam et unitatem revocetur, quam propter hoc ad majorem discordiam et dissensionem impellatur. Et ideo cautissime considerare debetis, ut legatio vestra, quam illuc dirigere disponitis, tanta prudentia, tantoque moderamine suffulta sit, ut a nemine neque a Græco neque Romano juste valeat reprehendi; sed talis sit, qualem semper decet in omnibus causis ab ista sacratissima sede proficisci. Et si vestræ sanctitati placet, ut pro hac ipsa legatione missi nostri simul cum vestris illas in partes dirigantur, et hoc nos tempore congruo scire permittite. Et non solum hoc, sed etiam si injuri sunt, ubi et quando cum vestris missis se jungere debeant. Non ideo tamen de nostris missis illuc dirigendis interrogamus, quasi necessarium nobis videatur, aut nos vestros missos hanc legationem per se perficere dubitemus, sed potius propter hoc eos vobis offerimus ut sciatis nos in omnibus esse paratos, quæ hujus sacratissimæ sedis necessitas aut voluntas postulaverit. Optamus sanctam et venerabilem, ac piam paternitatem vestram, semper in Christo bene valere, et nostri ac nostrorum omnium in sacrosanctis orationibus meminisse, sacratissime ac beatissime Pater.

Jeremiæ et Jonæ venerabilibus episcopis in Domino salutem.

Venerunt ad præsentiam nostram Halitgarius et Amalarius episcopi viii Idus Decembr. deferentes collectiones de libris sanctorum Patrum, quas in conventu apud Parisios habito simul positi collegistis, quas etiam coram nobis perlegi fecimus. Et quia placuerunt, ad id, propter quod collectæ sunt, necessariæ atque utiles a nobis judicantur, sub omni celeritate censuimus dirigendas. Idcirco admonendo præcipimus solertiam vestræ ut priusquam de his aliquid Domino apostolico indicetis, diligentè cura eadem vos recensere curetis; et ea quæ melius et aptius præsentem negotio convenire inveneritis, excerpere atque describere, illique ad legendum offerre studeatis. Quia enim, ut nostis, nos ab eo petere volumus licentiam, quatenus has collectiones a sacerdotibus nostris fieri permitteret, et ideo non poterit prætermitti, quin ostendatur, quod ex ipsius permissione collectum est.

Illud tamen summo opere prævidete, ut ea illi de his ostendatis, quæ rationi de imaginibus habendæ per omnia conveniant, et quod ipse vel sui minime rejicere valeant. Sed et vos ipsi tam patienter ac modeste cum eo de hac causa disputationem habeatis, ut summo opere caveatis, ne nimis ei resistendo eum in aliquam irrevocabilem pertinaciam incidere compellatis, sed paulatim verbis ejus quasi obsequendo magis quam aperte resistendo ad mensuram, quæ in habendis imaginibus tenenda est, cum deducere valeatis. Et ideo potius efficere contendatis.

ut negotium, de quo agitur, ad meliorem quam ad peiorem statum cum Dei adiutorio perducatur. A sponderit, tunc volumus, ut sub omni festinatione litteris vestris a vobis ad nos directis nos inde certos faciatis, simulque et de vestro adventu ad nos, ut eo tempore, quo vos ad nostram veneritis praesentiam, Halitgarium et Amalarium nobiscum inveniatis. Vos autem cum domino apostolico considerate, ut ille vel quando velit, ut sui ac nostri legati ad naves conscendendas se jungere debeant, et hoc nobis per vosmetipsos cum, Deo volente, veneritis, annuntiare potestis.

BEATI CAROLI MAGNI

IMPERATORIS

SCRIPTA.

SECTIO TERTIA. -- CARMINA.

* CARMEN PRIMUM.

AD ADRIANUM PAPAM.

(Ex Froben., Opp. R. Alcuini.)

Adriano summo papæ, papæque beato ;
Rex Carolus salve mando, valeque, Pater
Præsul apostolicæ munus hoc [L., isthoc] sume ca-
[thedræ,

Vile foris visu, stemma sed intus habens.
Organa Davidico gestant modulantiâ plectro,
Continet et lyricos, suavisonosque modos.
Hæc tua, Christe, chelys miracula concinit alma,
Qui clavem David, sceptrâ domumque [Ms., do-
[numque] tenes.

Mystica septeno fuerant hæc trusa sigillo
Carmina, ni Christus panderet ista Deus.
Hoc vobis ideo munus pie dedo sacerdos,
Filius ut mentem Patris adire queam.
Ac memorare mei precibus sanctisque piisque,
Hoc donum exiguum sæpe tenendo manu.
Et quanquam modico niteat splendore libellus,
Davidis placeat celsa camœna tibi.
Rivulus iste meus teneatur flumine vestro,
Floriferumque nemus floscula nostra petant.

* Hoc carmen edidit vir celeberrimus Petrus Lambecius Bibl. Vindob. tom. II, pag. 262, ex codice ms. Psalterii Latini aureis litteris cura et jussu Caroli Magni extarati, qui idem Carolus Adriano I papæ dono obtulit, præmissis his versibus dedicatoriis. Idem Lambecius censet illos ab ipso Carolo fuisse compositos. Cui opinioni haud repugnamus : Carolum enim in artibus liberalibus, consequenter etiam in arte poetica seu saltem versificatione, haud imperitum fuisse Eginhardus testatur. Fabricius nihilominus, lib. III, Bibl. med. et infimæ Latinitatis, pag. 953, versus hosce ex vena Alcuini fluxisse mavult, cui Carolus sensus suos metro exponendos commiserit. Alii verosimilius esse censent, versuum istorum auctorem esse Dagulfum illum qui eundem aureum codicem scripsit, et aliud ali-quod carmen, immediate in postica ejusdem folii pagina sequens, composuit. Ita enim ille ibidem ad regem :

Exigni famuli Dagulfi sume laborem.

† Hoc epitaphium Quercetanus edidit inter alia carmina Alcuini, num. 217 et 218, et rursus tom. II

B Incolumis vigeas, rector, per tempora longa
Ecclesiamque Dei dogmatis arte regas.

CARMEN II.

† EPITAPHIUM ADRIANI I PAPÆ,

Quo Carolus Magnus sepulcrum ipsius decoravit.

(Ex eodem, ibid.)

Hic Pater Ecclesiæ, Romæ decus, inclytus auctor
Adrianus requiem papa beatus habet.

Vir, cui vita Deus, pietas lex, gloria Christus,
Pastor apostolicus, promptus ad omne bonum.
Nobilis ex magna genitus jam gente parentum,
Sed sacris longe nobilior meritis.

Exornare studens devoto pectore pastor
Semper ubique suo templa sacra Deo.

C Ecclesias donis, populis ad dogmata sancto
Imbuit, et cunctis pandit ad astra viam.
Pauperibus largus, nulli pietate secundus,
Et pro plebe sacris pervigil in precibus,
Doctrinis. Opibus, muris erexerat arces,
Urbs caput orbis, honor inclyta Roma, tuas.
Mors cui nil nocuit, Christi quæ morte preempta est,
Janua sed vitæ mors melioris erat.

Script. Franciæ, pag. 691. Auctor seipsum prodit, vers. 17, ibi :

Post Patrem lacrymans Carolus hæc carmina scripsi ;
quamvis nonnulli eruditi subolere sibi in his versibus visi sunt venam Alcuini. Sed nos contra manifestam litteram accipiti a styli similitudine accepto argumento roboris aliquid tribuere non possumus, præsertim quod Carolus in pœsi seu versificatione, æque ac in grammatica et rhetorica, haud fuerit imperitus (*) ; omnesque veteres qui de hoc epitaphio mentionem faciunt, illud constanter huic litteratissimo principi tribuant. Cæterum hoc epitaphium Romæ in marmore incisum hodieque videre esse nonnulli testantur cum hoc additamento : *Sedit beatæ memoriæ Adrianus papa annos xxiii, m. x. dies xvii. Obiit vii Kal. Jan.* (Bouquet., tom. V, pag. 412, not.)

(*) Vid. Hist. Litt. de France, tom. IV, pag. 407.

Post Patrem lacrymans [*Edit.*, lacrymis] Carolus hæc
[carmina scripsi.

Tu n.ihī dulcis amor, te modo plango, Pater.

Tu memor esto mei, sequitur te mens mea semper.

Cum Christo teneas regna beata poli.

Te clerus [*Edit.*, clarus] populus magno dilexit
[amore,

Omnibus unus amor, optime præsul, eras.

Nomina jungo simul titulis, clarissime [*Edit.*, charis-
sime], nostra.

Adrianus, Carolus, rex ego, tuque Pater.

Quisque legas versus, devoto pectore supplex,

Amborum mitis, dic, miserere Deus.

• Hæc tua nunc teneat requies, charissime. membra,
Cum sanctis anima gaudeat alma Dei.

Ultima quippe tuas donec tuba clamet in aures,
Principe cum Petro surge videre Deum.

Auditorus eris vocem, scio, Judicis almam :

Intra nunc Domini gaudia magna tui.

Tum memor esto tui nati, Pater optime, posco;

Cum Patre, dic, natus pergat et iste meus.

O pete regna, Pater felix, cœlestia Christi,

Inde tuum precibus auxiliare gregem.

Dum sol ignicomo rutilis splendescit ab axe,

Laus tua, sancte Pater, semper in orbe manet.

*Versus sequentes ad epitaphium Adriani papæ ad-
juncti sunt ex codice manuscripto pervetusto in col-
legio Ratisbonensi asservato. Illos versus excepimus
ex Frobenio inter ADDENDA et SUPPLENDA ad beati
Alcuini Opera, tom. II, pag. 614. EDIT.*

Quamvis digna tuis non sint, Pater, ista sepulcris, C

Nec titulis egeat clarificata fides :

Sume tamen laudes, quas Petri captus amore

Extremo veniens hospes ab orbe legat.

Sauasti patriæ laceratum scismate corpus,

Restituens propriis membra revulsa locis.

Imperio devicta pio tibi Græcia cessit,

Amisam gaudens se reparasse fidem.

Africa lætatur, multos captiva per annos,

Pontifices precibus promeruisse tuis.

Hæc ego Silverius, quamvis mihi dura, notavi,

Ut possent tumulis fixa manere diu.

♭ CARMEN III.

AD ALCUINUM.

(Ex eodem, ibid.)

Rex Carolus gaudens de te, Pater atque magister,
Versibus his paucis æternam posco [*Edit.*, in Christo]
[salutem.

Mens mea mellifluo, fateor, congaudet amore,

Doctor amate, tui ; volui quapropter in odis,

O venerande, tuam musis solare senectam.

Te quoque te cupiens imperante agnoscere Christo,

• Initium carm. 218 apud Quercet.

♭ Apud Quercet. carmen 185. Hoc carmen Mabil-
lonius interpretatur de Alcuini secessu et quiete in
monasterio Turoensi, viribus jam ætate et labori-
bus fractis, electa. Vid. Act. SS. sæc. iv, part. 1,
pag. 179.

• Inter Alcuiniana carmina Quercetani 186. Est is
Paulus Diaconus suo tempore celebris, tunc mona-

A Nos nostrosque simul sanos nunc esse fideles,
Perpetuis optans tete gaudere triumphis,
Inque Dei cultu vigeas virtutibus almīs,
In meliora tenens sanctæ vestigia vitæ,
Donec et ætherei venias ad culmina regni,
Congaudens sanctis Christo sociatus in ævum.
Meque tuis precibus mecum rape, quæso, magister
Ad pia, qua tendis, miserantis culmina Regis.
Qua laus atque decus, species, pax, gloria, lumen
Semper in æternum sanctis sine fine manebit.

• CARMEN IV.

AD PAULUM TUNG MONACHUM CASSINENSEM.

(Ex eodem, ibid.)

B Parvula rex Carolus seniori carmina Paulo
Dilecto fratri mittit honore pio.
Quæ rapuit calamus subito dictantis amore
Demandans chartæ [*Edit.*, castæ] : Fer mea verba
[cito.

Ad faciem Pauli venerandam perge per urbes,

Per montes, silvas, flumina, lustra pete.

Casinum montem Benedicti nomine clarum,

Pastoris magni præcipuique Patris.

Illic quære meum mox per sacra culmina Paulum.

Illic habitat medio sub grege, credo, Dei.

Inventumque senem devota voce saluta,

Et dic : Rex Carolus mandat aveto tibi.

Gaudia dicque, reor, nostræ sibi magna salutis,

Gratificam Christi per miserantis opem.

C Atque Pium Patrem rogito tunc semper ubique

Pro nobis preces ut ferat ille sacras.

Nec non nos fratrum precibus commendet honestis,

Sum votis quorum certus adesse Deum.

Quapropter sociis per me mandare salutem

Perpetuæ pacis omnibus his placuit.

Ecce valete simul cuncti juvenesque senesque,

Gratia vos Christi protegat atque regat.

♭ CARMEN V.

AD EUMDEN PAULUM DIACONUM.

(Ex eodem, ibid.)

Hinc celer egrediens celeri mea charta volatu,

Per silvas, colles, valles quoque perpete cursu,

D Alma Deo chari Benedicti tecta require,

Est nam certa quies fessis venientibus illuc.

Hic olus hospitibus ; piscis, hic panis abundat

Pax pia, mens humilis, pulchra et concordia fratrum,

Laus, amor et cultus Christi simul omnibus horis.

Dic Patri et sociis cunctis, salvete, valete.

Colla mei Pauli gaudento amplecte benigne.

Dicito multoties, salve, Pater optime, salve.

chus Cassinensis. Volunt quidam hos versus ab ipso
Carolo compositos fuisse missosque ad Paulum sub
annum 787, cum rex e monte Cassino in Franciam
rediisset. (Bouquet, *Script. Her. Gal.*, tom. V, pag.
411 ; Mabill. *Annal.* tom. IV, pag. 280, n. 67.

♭ Hoc carmen Fabricius suæ Bibliothecæ cit. pag.
958 inseruit ex Joan. B:pt. Maro in notis ad Petrum
Diaconum, de V.ris illustr. Cassin., cap. 8, pag. 169.

CARMEN VI.

AD EUNDEM PAULUM DIACONUM.
(Biblioth. de l'École des Chartes.)

Christe, Pater mundi, seclī radiantis origo,
Annue nunc voto, ut ^a queam tua mystica dona
Dicere, quæ nobis solita clementia ^b præstes,
Atque salutiferam Patribus perferre salutem.
Surge, jocosa, veni, mecum fac, fistula, versus ;
Incipe quamprimum meritas persolvere grates,
Et cordis plectro tu dic vale fratribus almīs
Dulcia qui nobis doctrinæ mella ministrant,
Carminibusque suis permulcent pectora nostra.
Curre per Ansoniæ, non segnis epistola, ^c campos,
Atque meo Petro chartam ^d dilecto salutem
Gratificas laudes dicet, pro carmine læto
Quod mihi jam dudum placidum direxerit ille.
Inde per egregram ^e . . . . . præsulis ædem
Adriani, tandem Petri loca sancta rogando,
Pro me proque meis ^f visitata relinque ^g silentes.
Hinc celer egrediens facili, mea charta, volatu
Per sylvas, colles, valles quoque præpete cursu,
Alma Deo chari Benedicti tecta require,
Colla mei Pauli persæpe amplecte benigne :
Est nam certa quies fessis venientibus illuc ;
Hic olus hospitibus, pisces, hic panis abundans,
Pax pia, mens humilis, pulchra et concordia fra-

[trum,

Laus, amor et cultus Christi simul omnibus horis :
Dic Patri et sociis cunctis : Salvete, valete.

CARMEN VII.

CAROLUS MAGNUS AD LECTOREM MANUSCRIPTI QUEM IPSE
MENDIS PURGAVERAT.

(Ex Lambecio, tom. IV.)

Codicis hujus ovans volui confringere penna
^h Spinas, quas animo ⁱ scriptor congestit inertī
Quique legis, precibus pro me pulsare Tonantem
Digneris, valeam ^j si Christi vivere regno.

CARMEN VIII.

Versus inscripti libro Evangeliorum quem jussu Car-
oli scripsit Godescalcus anno 781 ad opus eccle-
siæ sancti Saturnini Tolosani.

(Ex dom. Bouquet., Recueil des Hist.)

Orbe bonus toto passim laudabilis heros,

^a Le vers serait plus régulier avec *possim ut* ;
mais la synérèse *queam se* conçoit et doit rester.

^b Je lirais volontiers *præstet* au lieu de *præstes* ;
cependant on trouverait des exemples des poètes
barbares qui ont fait bref l'a long de l'ablatif lors-
qu'il est précédé d'une voyelle. Cette faute est per-
pétuelle dans un poème sur la *Genèse*, publié dans
le tome IX de l'*amplissima Collectio*, et faussement
attribué à Juvencus, d'après le ms. de Corbie, où
il a été pris.

^c Ce mouvement se retrouve dans une autre
épître de Charlemagne à Paul Diacre, imprimée
dans le t. V, p. 411, de *Script. Rer. Franc. (su-
pra. carm. 4)* :

Ad faciē Pauli veneraudam perge per urbes,
Per montes, silvas, flumina, lastra, pæte.

Le composé *gratificus*, employé dans notre vers 12,
s'y trouve aussi :

Gratificam Christi per miserantis opem.

A Inclytus in regno, fretus cœlestibus armis,
Laude triumphator, dudum supra æthera notus,
Jure patrum solio feliciter inditus hæres,
Pacificus rector, potens dominator et æquus
Præclarus multis, humili pietate superbus,
Providus ac sapiens, studiosus in arte librorum,
Justitiæ custos rectus, versuque satelles,
Pauperibus largus, miseris solatia præstans,
Plenus amore Dei, et Christi compulsus amore,
Septenis dum aperit felix bis fascibus annum,
Hoc opus eximium Francorum scribere Karlus
Rex pius, egregia Hildegard cum conjuge, jussit :
Quorum salvifico tœatur nomine vitas
Rex regum Dominus, colorum gloria, Christus.
Ultimus hoc famulus studuit complere Godescal,
B Tempore vernali transcens Alpibus ipse
Urbem Romuleam voluit quo visere consul,
Ut Petrum sedemque Petri rex cerneret, atque
Plurima celsithrono deferret munera Christo.
Multa peregrinis concessit dona misellis,
Annua tunc ibidem celebrans solemnia Paschæ.
Præsulis officio tunc Adrianus functus in arvis
Culmen apostolicum Romana rexit in urbe.
Principis hic Caroli claris natalibus auctam
Karlmannam sobolem mutato nomine Pippin
Fonte renascentem, et sacro baptisinate lotum
Extulit oblatum sacratis compater nndis.
Septies expletus fuerat centesimus annus,
Octies undecimo sol cumque curreret astro,
Ex quo Christus Jesus secla beaverat ortu,
Exuerat totum et tetra caligine mundum.

CARMEN IX.

DE ROLANDO SUO EXTINGCTO.

(Ex Fabricio, Biblioth. med. et inf. Latinitatis.)

Tu patriam repetis, tristi nos orbe relinquis,
Te tenet aula nitens, nos lacrymosa dies.
Sex qui lustra gerens, octo bonus insuper annos,
Ereptus terræ justus ad astra redis.
Ad paradisiacas epulas te cive reducto,
Unde gemit mundus, gaudet honore polus.

^d L'o du datif bref ! Faute de quantité qu'on ne
se permettait pas au 11e siècle. Je l'accepterais cepen-
dant si elle pouvait faire un sens. Je crois qu'il
faut lire : *curtam dicendo* ; *curtus* dans l'acception
barbare de *brevis*.

^e Une déchirure du manuscrit rend pour ce pas-
sage toute lecture impossible. Il ne pouvait guères
y avoir autre chose que *referens te*.

^f Faute de quantité tout à fait conforme aux ha-
bitudes de ce temps, où l'on avait perdu l'accentu-
ation latine.

^g *Silentes* n'a pas de sens ; il faut lire *silenter*,
adverbe employé dès le 11e siècle par le poète Ju-
vencus (*Hist. Evang.*, III, 462) :

. . . . . Qua pingula culta *silenter*
Agmine Jordanis viridis prorumpit amœno.

^h Id est *mendæ*

ⁱ Nempe Winidharius.

^j Si pro ut.

APPENDICULA AD SCRIPTA B. CAROLI MAGNI.

Caroli Magni imperatoris a sermo de fundatione Aquisgranensis basilicæ Marianæ, illiusque consecratione per Leonem III papam.

(Ex Miræo, Opera Diplomatica.)

Ego Carolus, qui Deo favente curam regni gero, et Romanorum imperator existo, consilio principum regni nostri, episcoporum, ducum, marchionum ac comitum, rogatu vero tam liberorum quam servorum, in plurimo generali conventu, in diversis locis regni nostri habito, discussi, prout justius et melius cunctis videbatur, primum de lege sanctarum ecclesiarum, de reddendis justitiis episcoporum, de vita et jure presbyterorum ac clericorum, et hæc omnia judicio et assensu nostro, secundum instituta patrum meorum corroboravi, firmavi et auxi, nihil de his minuens, quæ catholici viri recte atque legitime vivere volentes, ad observandum spirituale ac sæculare decreto bonum et utile contulerint.

Deinde prout cunctis placuit prudentioribus regni nostri, legem Saxonum, Noricorum, Suevorum, Francorum, Ripuariorum, Salicorum^b, sicut mos et potestas imperatorum est, et omnium antecessorum meorum semper fuit, distincti, distinctam sub auctoritate regia et imperatoria stabilivi, non ex mea ad inventionem aut corde prolatam, sed communi consilio et generali conventu totius Galliæ a me renovatam, et in melius auctam, sicut patres et prædecessores mei fecisse perhibentur. Scitis enim, et neminem latet, quia quidquid ab imperatoribus et regibus præceptum et decretum est, semper ratum et pro lege tenendum est, ne quod ab universis sensatis et justa satis discretione vivere volentibus imperatum et actum est, et nostra imperatoria et regia maiestate confirmatum et solidatum, violeatur.

Nunc, patres, fratres et amici, fautores et coadjutores gloriæ regni nostri, de omnibus statutis patris mei Pipini, quæ ad utilitatem et honorem sanctæ ecclesiæ firmari ac renovari petistis, quæ ad defensionem sæcularium rerum et legum stabiliri quaesistis, nihil minui nec abnui, sed in melius ampliavi, omnium sanis consiliis acquievi, et fui in medio vestrum quasi unus de quaerentibus et petentibus sequitatem legis, nulli contradicens aut et rectæ petitioni. Ergo vestri decreti et petitionis voluntarius extitit, vos quasi patres et fratres audivi: nunc quaeso ut meæ petitionis et intentionis non solum auditores, sed et benevoli factores fieri velitis. Nec quod indecens aut intolerabile si quaero, sed quod tota Gallia, et universi principes potius concedere quam negare debeat.

Nostis qualiter ad locum, qui *Aquis*, ab æquarum calidarum aptatione, traxit vocabulum, solito more, venandi causa ingressus, sed perplexione sylvarum, errore quoque viarum, a sociis sequestratus veni, thermas calidorum fontium et palatia inibi reperi, quæ quondam *Granus*^c, unus de Romanis principibus, frater Neronis et Agrippæ, a principio construxerat. Quæ longa vetustate deserta ac demota,

^a Etsi nonnulla titulorum seu dignitatum vocabula suspectum mihi reddant hunc sermonem, nolui tamen omittere nobilissimæ apud Germanos inferiores basilicæ encomium. Perstat ea hodieque forma rotunda, cum duplici ordine columnarum e marmore præstantissimo, cum cancellis æreis et alio pretiosissimo ornatu, quem Eginhartus in *Caroli Magni Vita*, et Petrus Becanus, canonicus Aquisgranensis, in sua historia Aquisgranensi, fuscè describunt. Sigebertus noster in chronico ad an. 795: « Carolus Magnus extruxit Aquisgranem basilicam plurimæ pulchritudinis, ad cuius structuram a Roma et Ravenna co-

A fructibus quoque ac vepribus occupata nunc renovavi, pede equi nostri in quo sedi inter altus, rivis aquarum calidarum perceptis et repertis. Sed et ibidem monasterium Mariæ matri Domini nostri Jesu Christi omni labore ac sumptu quo potui, ædificavi, lapidibus ex marmore pretioso adornavi, quod Domino adjuvante et cooperante sic formam suscepit, ut nullum ipsi queat æquiparari.

Itaque tam egregio opere hujus basilicæ, non solum pro voto meo et desiderio, verum ex divina gratia ad unguem peracto, pignora apostolorum, martyrum, confessorum, virginum, a diversis terris et regnis et præcipue Græcorum collegi, quæ huic sancto intali loco, ut eorum suffragii regnum firmetur et peccatorum indulgentia condonetur. Præterea a Domino Leone^d Romano pontifice hujus templi consecrationem et dedicationem fieri iuravi, prænimia devotione quam erga idem opus habui, et sanctorum pignora, quæ ibi recondita meo studio et elaboratu habentur. Decebat enim ut idem templum, quod cunctis monasticis ædificiis in regno nostro forma et structura præesse videtur, in honorem sanctæ Dei genitricis, a nobis regali studio fundatum, dignitate consecrationis præcelleret, sicut ipsa virgo super omnes choros sanctorum præcellens exaltata est: et ideo domnum apostolicum, qui omnes præcellit ecclesiasticis gradus, ad consecrandum et dedicandum ex sola cordis mei consideratione elegi et accivi. Accivi etiam cum illo Romanos cardinales, episcopos Italiæ quoque quam plures et Galliæ, simulque abbates et cuiusque ordinis clericum multum, qui huic sacræ dedicationi interessent. Acciti sunt etiam multi Romani principes, præfectura et qualicumque dignitate promoti, ad id solemne, duces, marchiones, comites, principes regni nostri tam Italiæ quam Saxonie, tam Baviaræ quam Alemanniæ, et utriusque Franciæ tam Orientalis quam Occidentalis^e, in omnibus voto meo et desiderio obsequentes.

C Illic vero domno apostolico et omnibus prædictis nobilibus et egregiis personis congregatis, merui ab omnibus obtinere, præ divina devotione quam erga ipsum locum et matrem Domini nostri Jesu Christi habebam, ut in templo eodem sedes regia locaretur, et locus regalis et caput Galliæ trans Alpes haberetur, ac in ipsa sede reges successores et hæredes regni initiarentur, et sic initiati jure debinc imperatoriam maiestatem Romæ, sine ulla contradictione, planius assequerentur. Confirmatum et sancitum est hoc a domno Leone Romano pontifice, et a meo Carolo Romanorum imperatore Augusto et primo auctore hujus templi et loci, quatenus ratum et inconvulsum hoc statutum et decretum nostrum maneat, et hic sedes regni trans Alpes habeatur, sitque caput omnium civitatum et provinciarum Galliæ.

D Decrevimus etiam ex assensu et benevolentia omnium principum regni, qui ad hoc festum dedicationis convenierant, ut locum et sedem regiam pro murali præsidio contra omnes turbines, episcopi, duces, marchiones, comites, omnes principes Galliæ,

lumnas et marmora devehi fecit.)

^b Carolus Magnus, dicit legem Salicorum esse distinctam a lege Francorum.

^c *Granus*. Hunc Neronis imperatoris fratrem faciunt, sed nullo auctore classico fulti. Nomen certe et vetustis scriptoribus illius meminit.

^d *Leone*. Leo III papa ex Italia in Galliam ad Carolum Magnum bis, nimirum an. 799 et 804 venit. Nisi fallor, consecratio basilicæ Aquisgranensis ad prius Leonis iter est referenda.

^e Declarat duplicem esse Franciam, Orientalem et Occidentalem.

fideles regni, tuentur, semper locum hunc venerantes. Decrevimus etiam si quæ injuria aut versutia contra leges quas statimus surrexerit, libero aut servo nocere tentaverit, Aquis ad hanc regiam sedem quam fecimus caput Galliæ veniat, veniant iudices et defensores loci, et cum æquitate legis causæ decernantur, status legis resurgat, injuria condemnatur, et justitia reformetur.

Nunc ergo quia locum hunc majestate regis sedis, domni apostolici decreto, et nostra imperiali potentia, nostro assensu exaltavimus, honestate vero hujus templi et plurimorum sanctorum veneratione magnificavimus, decet nec incongruum vide-

atur (cum ad hoc nimium figitur noster animus) ut petitio mea, cujus vos non solum auditores, sed benevolos factores fieri exoravi, apud vos obtineat, quatenus non solum clerici et laici, loci hujus indigenæ, sed et omnes incolæ et advenæ, hic inhabitare volentes, præsentas et futuri, sub tuta et libera lege sine omni servili conditione vitam agant, ac omnes pariter, ex avis et atavis ad hanc sedem pertinentes, licet alii moram facientes, ab hac lege quam dicta vero in præsentiarum, a nullo successore nostro vel ab aliquo machinaliore, legum subversore, infringantur, nunquam de manu regis alicui personæ nobili vel ignobili in beneficio tradantur.

Appendix

AD OPERA OMNIA BEATI CAROLI MAGNI.

CAROLINA

SIVE

VARIA AD CAROLI MAGNI GESTA, CULTUM, FAMAM ET LAUDES
PERTINENTIA.

SECTIO PRIMA. -- LITURGICA.

I.

De beati Caroli publica veneratione.

(Ex Actis Sanctorum, mens. Jan. tom. II.)

1. Colitur consuetis divorum honoribus sacrisque anniversariis Carolus Magnus Francorum rex, primusque, revocata quarto demum sæculo in Occidentem Imperii dignitate, Romanorum imperator. Rotatum in sacras tabulas illius est nomen a Guidone Cremensi, Paschale III dicto : qui licet, Alexandro III Ecclesiam catholicam legitime administrante, schismaticorum factione Frederico Anorbaro Cæsari adherente, præter jus fasque papa appellatus sit ; Carolus tamen, propter illustria benefacta, et antea fortassis, et post saltem, coaniventibus Romanis pontificibus, divus habitus est : templa illi dicata, officii ecclesiastici impensa celebratas.

2. Quod ita Henricus Spondanus Apameorum episcopus in Epitome Annalium Baronii, anno 814, n. 5, declarat : « Si quæ de ipso scripta sunt species, dignum virtutum exemplar intueberis, religionisque omnibus absolutum numeris simulacrum, cui nec (mea sententia) qui præcesserunt vel postea successerunt imperatores, æquari penitus valeant. Sed nec in moribus haberet æqualem, nisi conjugalem castitatem concubinarum introductione foedasset. Verum posterior maculas istas poenitentia absterit, dum senilem carnem suam cilicino super nudum corpus inherente jugiter indumento attrivit. Cujus quidem egregiarum virtutum merito, Ecclesia Gallicana ejusdem natalem diem celebrat : eundemque sub Frederico imperatore, Paschalis papa dictus in numerum sanctorum ascripsit. Sed quod is haud legitimus fuit pontifex, ejusmodi canonisatio non est recepta ab Ecclesia Romana. Quod tamen non reperiantur legitimi pontifices eam impugnasse, res sic tacita permissione, sive tolerantia, perseveravit, ut in propria ecclesia, ubi sepultus fuit, coleretur.

¶ I a enim canonum præcipui interpretes declararunt. Propagatus autem postea noscitur ejus cultus in alias Ecclesias Galliæ, Belgii atque Germaniæ, in quibus idem Carolus sanctitatis titulo colitur, faventque scripta plurimorum rerum Francicarum historicorum. » Hæc Spondanus.

3. Vidimus certe complurium Ecclesiarum breviaria, in quibus xxviii Januarii colitur sanctus Carolus, imperator, vel rex lectionum officio vel trium. Et in Ecclesia quidem Mindensi hæc recitatur publica eo die precatio : *Deus, qui superabundanti fecunditate bonitatis tuæ beatum Carolum Magnum imperatorem et confessorem tuum, deposito carnis velamine, beate immortalitatis gloria sublimasti, concede propitiis, ut quem ad laudem et gloriam nominis tui honore imperii exaltasti in terris, pium ac propitium intercessorem semper habere mereamur in cælis. Per Dominum.* Par ei antiquo Parisiensi Breviario, Rothomagensi, Rothomagensi, Osnabrugensi, Tornacensi, aliisque honos habetur. In Rothomagensi hæc legitur oratio, quæ et de sancto Ludovico Rege : *Deus, qui beatum Carolum confessorem tuum de terreno regno ad cælestis regni gloriam transtulisti, ejus, quæsumus, meritis et intercessione, Regis regum Jesu Christi Filii tui facias nos esse consortes. Per eundem Dominum.*

4. Exstat et in plurimis Martyrologiis consignatum Caroli nomen. Antiquissimum est quod a Rabano sub Lothario Caroli nepote compositum creditur : in quo solum id habetur : « Obiit Carolus. » Brugense ms. : « Ipso die depositio domini Caroli Magni imperatoris. » Ms. sancti Lamberti Leodii : « Eodem die Caroli Magni imperatoris. » In ms. imperiali monasterii sancti Maximini Treviris, quod alioquin fere Rabani Martyrologio, ab Henrico Canisio publicato, in omnibus respondet, Caroli nulla mentio est. Verum in Necrologio atque in anniversariorum Catalogo ista habentur : « Carolus Magnus

imperator, qui dedit hinc Ecclesie tres curtes, id est, Stensele, Luniciacum, Wimariskirca. » Wanelbertus hoc die :

Lux, decus, orbis amor, patrie cultusque dolorque,
Excelso imperii caput exaltatus honore,
Tum Carolus migrans Ludovico sceptrum relinquit.

Martyrologium Usuardi Parisiis excusum an. 1536 : « Item sancti Caroli imperatoris. » Ferrarius : « Aquisgrani sancti Caroli Magni. Varia mss. Belgica, tum Latina, tum Teutonica lingua : « Apud Aquisgrani, depositio sancti Caroli regis Francorum et imperatoris Romanorum. »

5. MS. Florarium : « Aquisgrani depositio beati Caroli imperatoris Romanorum, regis Francorum, et ducis Brabantinorum, qui pro magnitudine operum cognominatus est Magnus. Ab hoc denominatur inclyta stirps Carolidarum, qua generosior et religiosior, excepta genealogia Christi, non prodiit ulla sub cœlo. Obiit anno salutis 814, ætatis sue 71. » Ex hac inmodica Carolidarum, sive Carlingorum, laudatione, et ducis Brabantinorum appellatione, conicere licet auctorem illius Florarii Brabantinum fuisse. At neque peculiari quopiam jure aut titulo, provinciam, quæ Belgicarum dignitate princeps, Brabantia appellatur, possedisse rexisset, antequam patri in regnum succederet, legitur Carolus ; neque tunc ea Brabantia dicebatur : quam nomenclationem multo post usurpavere comites Lovanienses, qui quod ejus ditionis, quæ Brabantum antiquis erat dicta, partem possiderent, cætera sui juris loca Brabantiam, et se inferioris Lotharingiæ et Brabantie duces vocare, oriundi ipsi a comitibus Hagnoensibus ; ab illis vero cæteri propagati Brabantie duces longe celeberrimi, quibus Burgundi, his Austriaci successere. Habuere tamen et Pipinus et Carolus et cæteri illius familiæ, privatas in Belgio toto, ac præsertim eo tractu qui Brabantia nunc dicitur, possessiones, sive allodialia, ut vocant, bona.

6. Caroli natalem ita varia mss. Usuardi nomine insigant, sed in aliis quoque passim ampliata, celebrant. « Apud Aquisgrani depositio sancti Caroli regis Francorum et imperatoris Romanorum, qui regno et imperio suo pacato et dilatato, statu quoque sancte Ecclesie religiose ordinato, et fide studiosissime ampliata, anno Domini octingentesimo quarto decimo, ætatis sue septuagesimo primo, regni autem quadragesimo septimo, et imperii quarto decimo transiit ad Dominum. Hic pro magnitudine operum cognominatus est Magnus. » Eadem fere habent Carthusiani Colon. in addit. ad Usuardum. Aquisgranense Martyrologium citatum a Molano in Natalibus sanctorum Belgii et addit. ad Usuardum : « Eodem die Aquisgrani basilica, natale sancti Caroli confessoris primi de stirpe Francorum, ordinatione divina, Romanorum Augusti : qui ab ineunte ætate sua sæculi pompam despiciens, imperialis potentie gladio, et sancte prædicationis verbo, vitæque salutaris exemplo convertit Guasconiam, Germaniam atque Galliam. Convertit quoque ad Dominum Frisiam, Alemanniam, atque triplici tropæo Saxoniam. Edificavit quoque propriis sumptibus ad laudem et honorem sanctæ et individue Trinitatis viginti septem ecclesias, quarum excellentie typhum obtinet Aquisgrani, presentibus suffragiis gloriosa. » Galesinius : « Aquisgrani in Germania sancti Caroli regis, confessoris. Is multis ædificatis augustissimis templis et nationibus ad Christianam religionem a se conversis, aliisque summo pietatis studio præclare gestis, Magni cognomen adeptus, tum demum in Domino quievit, in sanctorumque numerum a Paschali pontifice relatus est. » Imo pseudopontifice.

7. Alii quoque Carolum in divorum fastis honorifice referunt, Ghinius, Miræus, Canisius, Felicius, Maurolycus, et omnium fuscissimo elogio Saussaius. Quidam nonnulla de eo prædicant, quæ correctione

agent, ex auctoribus non probate fidei accepta. Ita Maurolycus : « Huc spectat memoria Caroli, cognomento Magni, imperatoris, cujus præclara pro Christo gesta magno opere celebrantur a Turpino Rhemensi episcopo. Nam ex expeditione Hierosolymitana rediens, ex Byzantio partem crucis et clavum et spineam coronam asportavit in Galliam. Quatuor et viginti monasteria construxit. Quatuor præsules, Treverensem, Coloniensem, Maguntinum et Salzburgensem, magnis opibus et honoribus dotavit. Et an. salutis 814, an. ætatis 71, regni 47, imperii 14, obiit Aquisgrani in Lotharingia. » Eadem fere habet Felicius ; plura Martyrol. Germanicum, sed illud vitiose, quod terram sanctam vindicasse eum a Saracenorum servitute tradit : at plura longe peccat auctor libri qui Viola Sanctorum inscribitur.

II.

De Translatione sancti Caroli imperatoris.

(Ex Actis Sanctorum, ibid.)

1. Celebris est in Martyrologiis vi Kal. Aug. sancti Caroli memoria, quo die ejus elevatæ translatione reliquit. Martyrol. Coloniense : « Eodem die translatio beati Caroli Magni imperatoris et confessoris apud Aquisgranum. » Meminerunt et Carthus. Colon. ac Molanus in Addit. ad Usuardum, Canisius, Saussaius. Tempus exprimit ms. Florarium : « Aquisgrani translatio sancti Caroli Magni imperatoris, facta sub Frederico imperatore hujus nominis primo, et Alexandro papa hujus nominis tertio, anno salutis 1165. » At nondum eo anno successerat Octaviano antipapæ Guido Cremensis, dictus Paschalis, cujus auctoritate facta dicitur illa translatio, an. 1165.

2. Exstat de ea translatione et canonizatione diploma Frederici I, dicti Enobarbi, sive Barbarosse, quod ex Petri Bekæ Aquisgrano, et Auberti Mirai Fastis Belgicis damus. Huic miracula subjicimus ex Vita eo ipso tempore scripta. Porro cum Paschalis antipapæ auctoritate elevatum sancti Caroli corpus testetur Fredericus, mirum est apud Joannem Chapeawillum, t. II, de Episc. Leodiens. veluti ex magno Chronico Belgico (quod in hoc non reperimus) id factum dici « de voluntate et mandato Alexandri Papæ : » nisi fortassis Alexander id dein, recepto in gratiam Frederico ann. 1177 ratum habuit. Ita ergo habet : « Præsulatus hujus Alexandri (episcopi Leodiensis) anno secundo, scilicet anno Domini 1166, de voluntate et mandato Alexandri papæ et omnium cardinalium, quarto Kalendas Januarii, presente Frederico imperatore, et multis prælatis, Aquisgrani ossa Caroli Magni imperatoris, a loco ubi quieverat annis 352, cum magna reverentia sunt elevata, et honorifice collocata in feretro argenteo per Rynaldum archiepiscopum Coloniensem, et Alexandrum Leodiensem episcopum, cum multis oblationibus quas imperator et imperatrix et alii obtulerunt ubi et canonizatus Carolus et sanctus confessor dictus est. »

3. Translatum est Osnabrogum sancti Caroli caput. De eo Wernerus Rolewink, lib. de Moribus Westph., part. III, cap. 8 : « Post hunc, inquit, gloriosus imperator sanctus Carolus apostolus noster, qui terram hanc plene convertit ad fidem. Ejus caput in Osnaburgis honorabiliter veneratur, cum sanctis Crispino et Crispiniano et aliis reliquis pluribus. »

III.

Diploma Frederici I imperatoris de elevatione et canonizatione sancti Caroli.

(Ex Actis Sanctorum, ibid.)

1. In nomine sanctæ et individue Trinitatis. Fredericus, divina favente clementia, Romanorum imperator semper Augustus. Ex quo primitus, divina ordinante clementia, imperii Romani fastigia gubernanda suscepimus, voluntatis nostræ atque propositi summum desiderium fuit, ut reges et impera-

tores qui nos præcesserunt, præcipue maximum et gloriosum imperatorem Carolum, quasi formam vivendi atque subditos regendi a sequeremur, et sequendo præ oculis semper haberemus : ad cujus imitationem, jus Ecclesiarum, statum reipublicæ incolumem, et legum integritatem, per totum imperium nostrum servavimus.

2. Ipse enim tota cordis intentione ad æternæ vitæ præmia anhelans, ad dilatandam gloriam Christiani nominis, et cultum divinæ religionis propagandum, quot episcopatus constituerit, quot abbatias, quot ecclesias a fundamento erexerit, quantis prædiis ac beneficiis illas ditaverit, quantarum largitate eleemosynarum non solum in cismarinis, sed etiam in transmarinis partibus resplenduerit, ipsa ejus opera et gestorum volumina, quæ plurima et maxima sunt, fide oculata, plenius declarant. In fide quoque Christi dilatanda, et in conversione gentis barbaricæ fortis athleta fuit, et verus apostolus : sicut Saxonia, et Fresonia, atque Westphalia, ^b Hispani quoque testantur, et Wandali, quos ad fidem catholicam verbo convertit et gladio. Licet etiam ipsius animum non pertransierit gladius, diversarum tamen passionum tribulatio, et periculosa certamina, et voluntas moriendi quotidiana pro convertendis incredulis, eum martyrem fecit. Nunc vero electum et sanctissimum confessorem eum fatemur et veneramur in terris, quem in sancta conversatione vixisse, et pura confessione et vera poenitentia ad Dominum migrasse, et inter sanctos confessores, sanctum et verum confessorem credimus coronatum in caelis.

3. Inde est quod nos gloriosis factis et meritis sanctissimi imperatoris Caroli confidenter animati, et sedula petitione charissimi amici nostri ^c Henrici regis Angliæ inducti, assensu et auctoritate domini Paschalis, et ex consilio universorum principum tam secularium quam ecclesiasticorum, pro elevatione et exaltatione sanctissimi corporis ejus atque canonizatione, solemnem curiam in natale Domini apud Aquisgranum celebravimus : ubi corpus ejus sanctissimum, præ timore hostis exteri, vel inimici familiaris, caute reconditum, sed divina revelatione manifestatum ad laudem et gloriam nominis Christi, et ad corroborationem Romani Imperii, et salutem dilectæ consortis nostræ Beatricis imperatricis et filiorum nostrorum Friderici et Henrici, cum magna frequentia principum, et copiosa multitudo cleri et populi, in hymnis et canticis spiritualibus cum timore et reverentia elevavimus et exaltavimus iv Kalendas Jan.

4. His autem omnibus gloriose peractis, cum in predicto loco, cujus ipse fundator exstiterat, de ipsius loci libertate, institutis legum et pacis atque justitiæ, quibus totum orbem rexerat, diligenter inquireremus, ecce fratres ejusdem ecclesiæ privilegium sancti Caroli de fundatione et dedicatione ipsius nobilissimæ ecclesiæ, et de institutionibus legum humanarum, et civilis juris ejusdem civitatis, nobis in medium protulerunt, quod ne vetustas aboleret, vel ne per oblivionem deperiret, nostra imperiali auctoritate renovavimus. Ejusdem vero privilegii tenor et institutio talis est.

Privilegia Aquisgranensibus confirmata.

Lætetur igitur et exsulet ineffabili gaudio Aquis-

^a Id si fecisset, non tot annis impugnasset, quam Carolus fidelissime semper fovit, Romanam Ecclesiam.

^b Allucinatur schismaticus Cæsar. Non convertit Hispanos Carolus, ad solum nonnullas eorum urbes e manibus Saracenorum eripuit.

^c Henricus II, Angliæ rex, sub quo sanctus Thomas Cantuariensis interfectus est, inauguratus est xiv Kal. Jan., Dominica ante Nativitatem Christi, anno 1154 ; obiit pridie Non. Jul. 1189.

granum, caput civitatum, venerabilis clerus cum devotissimo populo, quod in diademate regni, aliis principibus et gloriosis locis speciosissimo ornamento distinctis, in capite coronæ positum, quasi perlucidarum gemmarum splendore coruscat, et illo singulari et corporali gaudet patrono, qui christianæ fidei illustratione, et legis, qua unusquisque vivere debeat, Romanum decorat imperium. Hæc enim mutatio est dextera Excelsi, quod pro Grano, fratre Neronis, fundatorem habet sanctissimum Carolum ; pro pagano et sceleso, imperatorem catholicum. Cujus nos, quantum propitia Divinitas concesserit, pictatis vestigiis inhærentes, venerabilem clerum Aquensem, cum ecclesia sanctissimæ Dei Genitricis Mariæ, excellentissimo opere constructa, et omnibus prædiis ejus, nec non et ipsam civitatem Aquisgranum, quæ caput et sedes regni Teutonici est, una cum omnibus civibus ejus, tam minoribus quam majoribus, sub nostram imperialem tuitionem suscipimus, et omnem libertatem et justitiam, quam sanctissimus Carolus ejusque successores eis dederunt, eis confirmamus : statuentes et lege perpetuo valitura confirmantes, ut omnes cives nostri Aquenses per omne Romanum imperium negotiationes suas ab omni telonio, pedaggi, curardia, vectigalis exactione liberi, absque omni impedimento, libere exerceant ; et sicut sanctissimus Carolus imperator instituit, indigenas hujus civitatis sacræ et liberæ nemo de servili conditione impetat ; nemo libertate privare præsumat. Insuper omnes ad hanc sedem pertinentes, nullus regum vel imperatorum, ubicunque morentur, alicui personæ in feudum concedendi potestatem habeat. Ceterum, ut omnes sanctissimæ constitutiones beatissimi Caroli totius perennitatis robur obtineat, præsentem inde paginam conscribi, et aurea bulla signique charactere signari jussimus.

Signum domini Friderici Romanorum imperatoris. Ego Henricus sacri palatii protonotarius, vice ^d Christiani archicancellarii et Moguntinæ sedis electi, recognovi.

Datum Aquisgrani, anno Dominicæ incarnationis millesimo centesimo sexagesimo sexto, indictione decima quarta, sexto Idus Januarii, regnante domno Friderico Romanorum imperatore, anno regni ejus ^e decimo quarto, imperii vero undecimo. Actum in Christo feliciter. Amen.

IV.

Miracula beati Caroli Magni.

(Ex Actis Sanctorum, ibid.)

1. Fidelis igitur sermo et omni acceptione dignus de vita et moribus signisque cœlestibus sanctissimi imperatoris Caroli Magni, pro minima gestorum ejus parte, inopia librorum nos angustante, productus ad nostri temporis digne memorabiles eventus usque defluxit. Quos etsi opportunitas, congruo naturæ dicendi ordine oblata, evolvere zelo charitatis impellit. Audivimus namque, et celebri sermone diu multumque apud nos vulgatum, idoneorum et fidelium virorum relatione didicimus nostris temporibus Aquisgrani gloriosum contigisse miraculum, quod ad laudem Dei et beatissimam memoriam orthodoxi Caroli Magni sub silentio preniere nullatenus præsumpsimus, ne judicio Dominicæ pecuniæ in terram defossæ merito arguamur.

2. Fuit igitur in præfata regia civitate adolescens

^a Christianus I, Moguntinus episcopus LXXI, Conrado, quod Alexandro III faveret, cjecto, quanquam et ante eum electus fuerat, iterum anno 1164 suffectus ab Ænobarbo, pape iniquior, decessit an. 1180, restitutusque est Conradus, cardinalis Sabinensis jam ante creatus. Vide Moguntiacæ Serarii.

^e Conrado regi, patruo suo, an. 1152, 15 Feb., mortuo, successit Fredericus : imperator coronatus est ab Adriano IV papa, an. 1155, 17 Junii.

quidam, juvenis quidem ætate, clericus professione, A subdiaconus ordine, Guibertus nomine, ejus vita plerumque nimis fuerat dedita inconsultæ et intemperanti lasciviæ. Accidit autem sorte quadam die præfatum clericum sanctum Aquensem, non orationis causa, sed ex consuetudine sola, intrare ecclesiam : qui etiam ausu temerario, nocturni admissi excessu neglecto, sacrarium contra reverentiam loci ejus et clericorum consuetudinem irrumpere præsumpsit, et ante venerandam effigiem venerabilis Caroli reclinato capite, propter noctis præcedentis vigiliis, somno dormitionis irreverenter et infrunte [*Id est, imprudenter*] oppressus, somnum mortis advenit. Repente enim manus quadam, ut viderunt, qui hoc nobis retulerunt, præfatum juvenem, super quoddam scrinium in præfato venerabili oratorio reclinatum, tanta virtute repulit, longe a loco incircumscriptæ reclinacionis rejecit in opposito adversæ partis. Subito igitur ibidem gravi ægritudine oppressus, sui excessus humiliter errorem confessus; paucorum dierum numero interposito, divinæ ultionis judicio condemnatus, viam universæ carnis est ingressus : cæteris exemplum debitæ relinquens reverentiæ. Præfatam vero justæ ultionis manum scholares quidam tunc forte præsentés viderunt, et pavidi trepidique ac profugi, quod viderant vulgaverunt. Quidam etiam divinitus visione tali admoniti, sæcularis vitæ habitum mutaverunt.

3. Brevi autem temporis successu, accidit quemdam virum, facie venustum, morum honestate et urbanitate affabilitatis verendum, Aquisgrani venire; qui generis quidem schemate clarus merito argui poterat, et possessione rerum fuisse non modicus. Erat vero Theutonicus, ut ipse asserebat, de Theutonica Burgundia oriundus, miles officio, Thiethmarus nomine. Illic igitur, cujusdam præpotentis comitis terræ suæ violenta invasione, possessionibus suis injuste exheredatus, omnibus rebus suis immisericorditer spoliatus; cum spiritualis aut materialis gladii nusquam imploraret clementiam, ut condignam de damno et injuria sua reciperet justitiam, votivo affectu, spe firma, fide non ficta, ad justissimi Caroli, divina revelatione admonitus, apud Aquisgrani tandem convolvavit suffragia. Positis igitur, ex abundantia magis cordis quam rerum, ante venerandam effigiem præfati imperatoris, scriptuos breviaribus, in multa ac devotissima missarum et orationum continuatione, item jejuniorum irrequieta afflictione, elemosinarum quoque (prout possibile exsuli erat) largitione, aliquot ibidem expletis diebus, nocturnæ visionis consolatorio admonitus oraculo; forte cernuus in multa lacrymarum profusione inter luminaria dormiret medius, ampliori spe et meliori fide roboratus repatriavit. Eodem autem referente, post anni circulum ad beati Caroli gloriosam memoriam reverso, certissime comperimus quod precibus et meritis justissimi imperatoris ampliorem justitiæ satisfactionem consecutus fuerit, quam vel sperare vel orare præsumpsit. Non solum enim sua plene et integre cum omnimoda satisfactione gloriabatur se recepisse, sed etiam suæ possessionis suarumque rerum violentum invasorem, dignas dignæ ultionis, merite violentiæ pœnas, sub publico populi testimonio, miserissima morte protestabatur expendisse. Insuper etiam brevi successu temporis nullum hæredum sui injuriatoris usquam in terra illa asseruit comparere. Annuatim namque quotquot denuo vixit annis diem memoriæ beatissimi Caroli devotissimus obibat. Insuper etiam ad laudem et gloriam tanti sui ultoris liberali munificentiâ copiosam in pavimento ecclesiæ plerumque nummorum Basiliensium sparsit pecuniam.

4. Inter tanta namque præclara Dei magnalia, quibus in suo fideli athleta divina usquequam respicuit clementia, leta et pene immortali tripudia-

mus gaudio, exsultantes in Domino, qui beatissimi sui Caroli beatam vere translationem, sua mirabili virtute, mirabilis ipse mirabiliter canonizare dignum judicavit. Cum igitur tam celebrem, tam gloriosam divinæ majestatis operationem ad posteros usque transmittere, quantum in nobis, et scripto æternare, affectu charitatis intendimus: quatenus ubique et semper admiranda Dei potentia constantius et devotius prædicetur. Gloriose etenim quam plura præfate canonizationis insignia sub silentio prementes, aliquid in luce proferturum et late longæque in fines orbis personandum, divinæ nutu providentiæ evenisse sub fideli testimonio perscripsimus. Tertia namque nocte post exaltationem charissimi Deo Caroli Magni, tres candelæ divinitus accensæ super pinnaculum templi, mirabili fulgore niri-fice fulgurantes, a multis gentibus et populis vise sunt in gaudio exsultationis. Eadem vero tria cælestis splendoris luminaria quasi exincta trina revolutione cruce in turris ejusdem ecclesiæ in gyrum ambiertur: et loca longe lateque distantia, nova novi luminis claritate, in novum novæ translationis gaudium stupecente noctis caligine illustraverunt. O admiranda, o veneranda sanctæ Trinitatis trina apparitio! O vere beata canonizationis exsultatio, divino cœlitus comprobata testimonio; quæ triuo trium luminum ambitu tertia gloriose est revelata, et cœlitus sanctæ Trinitatis in omnibus oraculo roborata!

5. Vere igitur exsultandam et gaudendam sibi constare noverit in Domino, ille verus Christi calor Romanorum imperator Augustus, qui ejusdem translationis in Spiritu sancto fuit auctor, cujus summæ Trinitatis Deus tam manifestis indicis prædicatur assertor. Eadem igitur tanta tamque beata revelatione idem imperator merito exhilaratus et inextimabili repletus gaudio, præter cætera suæ imperialis munificentia amplâ et largâ munera, annuatim decem marcas ad usus refectorii tam canonicis quam hospitibus clericis obtulit: et hanc suam largitionem herma et perennem in remedium animæ suæ suorumque instituit.

6. Sed quia jam continua series operis in nostri temporis eventus usque defluxit, finem præsentis negotio imponentes, veniam non cujusquam prolixitatis, sed circumcisæ et intercisæ brevitatis imploramus, eo quod de innumera sanctitatis beatissimi Caroli Magni multitudine perpaucâ attigimus. Vix enim sanctitatis imperatoris, et laudabilium ipsius morum, et cælestium signorum in ejus gloriam conscriptorum, summa degustavimus. Qua in re id nobis solatium relinquimus, quod Christi fideles in laudem et honorem ejusdem principis constantius et devotius animatos esse in Domino confidimus, et exemplo nostro lectores et scriptores ad hæc et iis similia excitavimus, quibus sine invidia in iis hiantia supplere intervalla annuimus. Consulto vero humane imperfectionis defectu non in aciem nostræ orationis, sed ardentem affectum nostræ intentionis pii iudices advertant et approbent, et qui sperant idem in similibus nostrum sudorem degustent et suppleant. Sunt enim et alia quam plurima, quæ præterea in gestis Francorum, et ante nostra tempora, nostris quoque diebus divinis laudibus plena audivimus et cognovimus, passim et varie in odorem suavitatis, meritis ejusdem justissimi imperatoris, mirifice et magnifice obtigisse: quibus omnibus et singulis gloriosus et mirabilis in sancto suo Deus apparuit, et quotidie suæ benignitatis fecunda revelatione apparere non desinit, cui decus, honor et imperium per infinita sæcula sæculorum. Amen.

V.

• *Officium in festo sancti Caroli Magni imperatoris et confessoris.*

(Ex Florezio, España Sagrada.)

Ad Vesperas.

Regali natus de stirpe Deoque probatus Carolus illicitæ sprevit contagia vitæ. *Psalmi seriales. Cap.* Non est inventus. *ñ.* Te secutus miles. *Hym.* Iste Confessor. *ψ.* Amavit eum. *Ad Magnif. Ant.* O spes afflictis, timor hostibus, hostia victis, regna virtutis, juris via, forma salutis Carole servorum pia suscipe vota tuorum. *Oratio.* Deus, qui superabundanti fecunditate bonitatis tuæ beatum Carolum Magnum imperatorem et confessorem tuum deposito carnis velamine beatæ immortalitatis trabea sublimasti, concede nobis supplicibus tuis, ut quem ad laudem et gloriam nominis tui honore imperiali exaltasti in terris, pium ac perpetuum intercessorem habere mereamur in cælis. Per.

Postea fit *Comm. de beata Agnete, et de sanct. Maria.*

Ad Mat. Invit. Confessorum regem. *Hym.* Jesu Redemptor. *In noct. psal.* Beatus vir, cum sequentibus, et *Psal.* et *ψ.* ut in communi confessorum.

Lectio prima. Cupiens sanctus Carolus Magnus beati Jacobi apostoli monitis obedire, disposuit ire usque in Spaniam, et eam catholicæ fidei subjugare. Capta vero civitate Narbona et munita, in qua Hispania inchoatur, perveniens ad terram Rossilionis, quæ est principium Cathaloniz, Christi auxilium, et beatæ Virginis Mariæ humiliter imploravit. *ñ.* Euge, serve bone.

Lectio secunda. Oratione vero completa, intendens in cælum vidit beatam Mariam, Christum ejus Filium deferentem. Vidit etiam beatos Jacobum et Andream manentes unum a dextris, et alium a sinistris. Quos cum inspiceret sanctus Carolus, stupens in splendoribus, percepit beatam Virginem sic loquentem: Ne paveas, Christi miles Carole, brachium et defensor Ecclesiæ, quoniam nos tecum in bello erimus, et liberabimus te cum victoria. *ñ.* Qui me confessus.

Lectio tertia. Sed cum montes transieris Pirineos obsidebis civitatem Gerundæ et eam licet cum laboribus obtinebis. In qua ad meum honorem et reverentiam ædificabis ecclesiam cathedralem. Benedicam tibi, et dirigam te super omnes milites hujus mundi. Et habebis sanctum Jacobum nepotem meum directorem, et totius Hispaniæ protectorem. Quibus dictis disparuit visio præmonstrata. *ñ.* Sancte Carole. *ñ.* Cum sequentibus IV et V ut in sancto Benedicto.

Lectio quarta. Tunc sanctus Carolus suum exercitum animavit, et cum in fervore spiritus exercitum infidelium invasisset, cœperunt terga vertere, et totis viribus fugere, non valentes resistere Christianis. Finaliter obtenta victoria in campo quod dicitur Milot, ædificavit ecclesiam sub invocatione beati Andree apostoli. In qua nunc religiosorum monasterium est constructum. Captis insuper castris, et villis vallis Piri et Rossilionis, et ad locum qui dicitur Saclusa sanctus Carolus devenisset, scivit regem Marcellum iterum fuisse inclusum. Ideoque Saclusa vocatur, quod mons acutus antea vocabatur. *ñ.* Sanctus Carolus.

• Istud officium hodie non celebratur quia per summum pontificem per suum breve fuit mandatum Capitulo non celebrari, et ideo fuit ordinatum supersederi in dicta celebratione donec aliter fuerit ordinata a sede apostolica.

• Quo tempore confectum sit illud Officium Caroli Magni vix dici potest. A Paschale, Alexandri III antipapa, canonizatum ferunt Carolum; sed Torsan de diplomatis quod servare se profitentur Aquisgranenses veritate dubitabant plurimi. Mirandum magis

A *Lectio quinta.* Infidelibus tandem inde fugatis, pervenit ad montis verticem qui vocatur Albarras. Postea nominatus est mal partus, ubi invenit resistantiam ne transiret. Tunc sanctus Carolus aciem divisit per partes, unam per collum de panissas ubi ad honorem sancti Martini ecclesiam fabricavit. Aliam vero partem per abrupta montium destinavit. Saraceni vero divisam aciem intuentes cœperunt fugere usque in civitatem Gerundæ, timentes ne capti in medio remanerent inclusi. *ñ.* Sanctissime confessor Christi Carole.

Lectio sexta. Quod audiens sanctus Carolus destruxit omnia fortalicia de quibus Christianis trans-euntibus periculum imminerebat. Qui persequendo impios usque Gerundam arripuit viam suam. Et perveniens ad locum de ramis in honorem sancti Juliani ecclesiam ædificavit. Rotulando etiam capellam sanctæ Teclæ virginis in eisdem terminis ordinavit. Beatus vero Turpinus Remensis archiepiscopus altare sancti Vincentii ibidem exaltavit. *ñ.* Ecce homo.

Lectio septima. Tunc sanctus Carolus devote surgens ivit versus vallem hostallesi. Et egressus de loco qui dicitur Sent madir, exivit obviam Saracenis, de quibus obtinuit victoriam et honorem, et propter hoc ibidem constituit monasterium monachorum. Construendo altare majus sub invocatione Virginis gloriosæ. Sed quia locus ille Saracenis fuit amarus, ideo Sancta Mariæ de Amer tunc fuit ab incolis nominatus. *ñ.* Beatus Carolus, ut in sancto Nicolao.

Lectio octava. Recedens inde sanctus Carolus rediit ad montem de barrufa qui est juxta vallem tenebrosam, et obsedit civitatem Gerundæ. Quam nequivit tunc capere, licet eam multis vicibus debellasset. Contingit tamen quadam die veneris hora completorii cœli facie clarescente crucem magnam et rubeam lumine undique adornatam super mesquitam civitatis Gerundæ ubi nunc edificata est ecclesia cathedralis, per quatuor horas cunctis videntibus permansisse, guttas etiam sanguinis condidisse. *ñ.* Te secutus miles iste, et acceptus tibi Christe. Comparatus Eliseo, opus egit dignum Deo. *ψ.* Qui dum orat languor cedit, mors fugatur, vita redit. *ψ.* Comparatus. Gloria. *Hymnus.* Te Deum. *ψ.* Cap. Non est inventus. *In laudibus. Antiphona.*

Præcinctus fortitudine, et potius victoria donavit sanctitudinem rex Carolus in gloria. *Psal.* Dominus regnavit cum serpentibus A. Jubileum Altissimo in athleta sanctissimo cum missa per Spiritum cerva duxit exercitum. A. Inde sero dum devias, et disponis excubias, tibi Deus aperuit, alcs fidem exhibuit. A. Passionis Dominicæ venerat miracula, regem virtutis cœlicæ benedixit in sæcula. A. In eithra et tympano laudemus Domino, qui culpæ immisit regis quartam latricem veniæ. *Cap.* Non est inventus, et dicit. per om. horas.

VI.

Item b officium alterum.

(Ex Jacobo Basuagio.)

In virtute tua, Domine, vs. Magna est gloria. *Oratio.* Deus qui superabundanti fecunditate bonitatis tuæ beatum Carolum Magnum imperatorem et confessorum tuum deposito carnis velamine beatæ immortalitatis trabea sublimasti, concede nobis sup-

Baronum suffragari testimonio Paschalis. Qui enim fieri potest ut qui schisma fovebat, altare contra altare erexerat, Friderici partibus devotissimus motuum et bellorum causa fuit, tantam habuerit in cœlo vel Ecclesia potestatem, ut eo declarante Carolus Magnus inter cœlites sit ascriptus? An subsequentium pontificum ea de re silentium diploma, nulla fultum auctoritate, roborat? An judicium, etiamsi a schismatico emanaverit, ea ratione sit legitimum, quod ab aliis revocatum non fuerit, viderint alii. Quidquid

placibus tuis, ut quem ad laudem nominis tui honore imperii exaltasti in terris, pium ac propitium intercessorem habere mereamur in cœlis. *Lectio Libri Sapientie.* Beatus vir qui in sapientia morabitur. *Gradu.* Domine prœveniati. vs. Vita petiit. *Alleluia.* Domine in virtute. Si infra *LXX pone. Sequent.* ñ. Beatus vir qui timet Dominum. vs. Potens in terra. vs. Gloria et divitiæ. *Sequentia.* Urbs Thuregum (*Zurich in Helvetia*) urbs famosa, quam decorant gloriosa sanctorum suffragia. Regi regum pange laudes, quæ de magni regis gaudes, Caroli memoria. Iste cœtus psallat lætus, psallat chorus hic sonorus vocali concordia. At dum manus operatur bonum, quod cor meditatatur dulcis et psalmodia. Hac in die, die festa magni regis magna gesta recolat Ecclesia, reges terræ et populi simul plaudant ac singuli celebri lætitia. Illic est Christi miles fortis, hic invictæ dux cohortis decem sternit millia: terram purgat a lolio, atque metet cum gladio ex messe zizania. Hic est magnus imperator boni fructus bonus sator et prudens agricola. Infideles hic convertit, fana, deos, hic evertit, et confringit idola. Hic superbos domat reges, hic regnare sacras leges facit cum justitia. Quam tuetur eo sine ut et justus, sed nec sine sit misericordia. Oleo lætitiæ unctus dono gratiæ cæteris præ regibus. Cum corona gloriæ majestatis regiæ, insignitur fascibus. O rex mundi triumphator, Jesu Christi conregnator, sis pro nobis exorator, sancte pater Carole, emundati a peccatis ut in regno claritatis nos plebs tua cum beatis cœli simus incolæ. Stella maris, o Maria, mundi salus, vitæ via, vacil-

sit, cum a temporibus Paschalis Carolus recenseatur inter sanctos, secundum Baronium; Paschalis vero sedem non arripuerit nisi anno 1164, ut fert Chronicum incerti auctoris non editum, sedemque tenuerit per quinquennium, illud Officium an. 1166 assignari posse credidimus, donec aliunde major lux affulgeat. Illum autem annum præ cæteris indicavimus, quia, ut ferunt Steronici Annales, hoc anno « facta est Translatio sancti Caroli imperatoris feria iv post Nativitatem Domini. » JACOB. BASNAC.

De Carolo Magno inter sanctos relato adeas Baronium ad an. 814: « Egregiarum ipsius virtutum merito Ecclesia Gallicana ejusdem natalem celebrat, habentque inter sanctos recensitum Aquisgranensis Ecclesiæ tabulæ. Sub Friderico imp. post annum centum sexaginta sex, Paschalis, papa dictus, in numerum sanctorum ascripsit. Cujus regestæ asservari diploma in Aquisgranensi Ecclesia tradunt. Verum quod ille P. haud legitimus pontifex fuit, sed schismaticus, ejusmodi canonizatio haud recepta est ab Ecclesia Romana, ob quam causam nec nomen ejus illatum est in Ecclesiæ Romanæ Martyrologium. Verum quod non reperiantur legitimi pontifices illud diploma abolivisse aut impugnavisse aut prohibuisse, res sic tacita permissione sive tolerantia perseverat: ut scilicet in propria ecclesia, ubi sepultus fuit, in Galliis coleretur. Ita quidem canonum præcipui interpretes declararunt. Cæterum propagatus postea noscitur ejus cultus in alias Ecclesias Belgii atque Germaniæ, in quibus idem Carolus sanctitatis titulo celebratur: quibus favent scripta plurima Francorum historicorum. » Sane sancti Caroli nomen in per-nuntis Galliæ ac Germaniæ Calendariis, imprimis earum ecclesiarum quas ille vel fundavit vel muneribus honoribusque auxit et ornavit. Aquisgrani, Hildesie, Osnabrugæ, Mindæ, Halberstadii, Thuregi (Canis., *Lect. Antiq.*, tom. VI, p. 457 seqq.), e. a. festum ejus (28 Jan. Cf. Act. Sanct. ad h. d.) in festis majoribus habebatur, nec deficit Festum Translationis sancti Caroli (27 Julii). J.-B. Rousseau in libro qui inscriptus est: *Purpur-viole der Heiligen*, narrat, academiæ Lutetiensem anno 1661 sanctum Carolum creasse patronum ut quem Germanos jam ab anno 1480 eum coluisse affirmat. A qua sententia fortasse non abhorret Æneas Sylvius Germ. c. 10, cum caput

lantum rege gressus, et ad Regem des accessus in perenni gloria. Christi splendor Dei Patris, incorruptæ Fili matris, per hunc sanctum cujus festa celebramus, nobis præsta sempiterna gaudia.

Evangelium secundum Lucam. In illo tempore, dixit Jesus discipulis: Nemo lucernam accendit, et in abscondito ponit, etc. *Credo in unum*, non canitur nisi sit Dominica. *Offerto.* Posuisti, Domine, in capite. *Secreta.* Hostias tibi, Domine, quas pro sancti Caroli Magni imperatoris et confessoris tui commemoratione deferimus: tui suppliciter exorantes, ut peccatorum indulgentiam nobisque pariter mentis et corporis conferant salutem. *Commun.* Magna est gloria. *Complet.* Sanctificet nos quæsumus omnipotens Deus sacri corporis tui veneranda perceptio, ut intercedente beato Carolo Magno imperatore et confessore tuo, per hæc mysteria nostræ salutis et fidei in præsentem peccatorum veniam, et in futuro vitam consequi mereamur æternam. Per Dominum, etc.

VII.

« *Hymnus de sancto Carolo.*

(Ex Daniele. Thes. hymn.)

O rex orbis triumphator,
Terræ regum imperator,
Tui gregis nostri cœtus
Pios audi pie fletus.
Cujus prece mors fugatur,
Languor cedit, vita datur,
Qui de petra ducis undas
Et baptismo gentes mundas.

Caroli Magni inter reliquias Aquisgrani asservari refert. Hymnus supra scriptus desumptus est ex Brev. Halberstadensi: in quo significari plurima miracula a sancto imperatore patrata, mirum non est; nam his Ecclesiæ libris Carolus Magnus prorsus in fabularum regionem abiisse videtur. Neque alienum est addere quod Breviarium supra laudatum narrat de Vita sancti Caroli. (De singulis cf. Pertz. Monum. Germ., tom. V, p. 708): « *Lect. I.* Beatus Carolus rex a proavis regibus oriundus, erat capillis prunis, facie rubens, corpore decens, sed visu efferus. Statura ejus octo pedibus, humeris amplissimus, renibus aptus, ventre congruus, brachiis et cruribus grossus, omnibus artubus fortissimus. Certamine velox, miles acerrimus, oculis scintillantibus ut carbunculus. Omnis homo statim perterritus erat, quem beatus Carolus, ira commotus, apertis oculis respiciebat. Donis largissimus, iudicis rectus, locutionibus luculentus, multas terras ac diversas acquisivit et Christ nomine subjugavit. Quam plurimas ecclesias cathedrales et abbatias per mundum instituit et solemniter ditavit. *Lect. II.* Beato etiam Carolo una noctium in exstasi posito apparuit sanctus Jacobus apostolus Christi, frater Joannis evangelistæ, dicens: Ultra modum miror cur tot terram meam a Saracenis minime liberasti, qui tot terras tantasque urbes acquisivisti. Unde tibi notifico, sicut Dominus potentiorum omnium regum terrenorum te fecit, sic ad præparandum iter meum et liberandam tellurem meam a manibus Moabitum inter omnes te elegit. *Lect. III.* Sic beatus Carolus, apostolica promissione fretus, coadunatis sibi exercitiis multis, ad expugnandas gentes perfidas Hispaniam ingressus est et obsedit Pamphiloniam. Quam capere non poterat, quia muris inexpugnabilibus munita erat. Tunc beatus Carolus votum vovit Domino, dicens: Domine Jesu Christe, pro cuius fide in his horis [oris?] ad expugnandam gentem perfidam veni, da mihi hanc urbem capere ad decus nominis tui. O Jacobe, si verum est quod mihi apparuisti, da mihi capere urbem. *Lect. IV.* Tunc Deo dante et beato Carolo orante muri contracti funditus ceciderunt. Urbes per eum acquisitæ, quibus maledixit, absque habitatore permanent usque in hodiernum diem. Saracenos vero in urbe existentes, qui baptizari noluerunt, gladio trucidavit.

Arte duros et natura
Frangis muros prece dura,
Devotosque Christo dicas
Et rebelles ense necas.
O quam dignus verna cœlis,
Servus prudens et fidelis,

A

Urbe turri se munivit
Et ad pacis locum ivit.
Ergo rupem ferro fode,
Fontem vivum nobis prode,
Ora prece pia Deum
Et fac pium nobis eum.

ceteros ad vitam reservavit. His auditis mirabilibus Saraceni omnes beato Carolo ubique pergenti inclinabant, et mittebant obviam ei tributum et reddebant ei se et urbes suas. Et facta est ei tota terra illa sub tributo. *Lect. V.* Tunc etiam cum beatus Carolus bellum contra Ayygolandum, regem Africanum, pro fide Christi acceptasset, ibi quidam ex Christianis ante diem belli arma sua bellica studiose præparantes, hastas suas erectas infixerunt in terram: quas summo mane corticibus et frondibus decoratas invenerunt, hastasque absciderunt, miraculum divinæ gratiæ ascribentes. Et radices quæ remanserant in tellure, magnum ex se postea germinaverunt nemus quod adhuc in illo loco apparet. Eadem vero die pugna agebatur, in qua palmam martyrii acceperunt quadraginta Christianorum millia. *Lect. VI.* Deinde

beatus Carolus cum fere centum triginta quatuor millibus virorum bellatorum contra Ayygolandum regem tali pacto assumpsit, ut ejus lex Deo esset magis placida, qui victoriam obtineret, et sic esset victis opprobrium, invictis autem lex et exsultatio usque in sempiternum. Victo igitur Ayygolando et treugis acceptis cum beato Carolo, legem Christianorum affirmavit meliorem esse quam Saracenorum. Et pollicitus est beato Carolo, quod die crastina ipse et gens sua baptismum acciperet, quod tamen occasione frivola mihi adimplevit. Unde beatus Carolus cum exercitu triginta quatuor millium certamen cum Ayygolando ixit pro fide Christi et tot Saracenos cum Ayygolando interfecit, quod victores usque ad bases in sanguine natabant. Hæc hactenus Brev. Halberstadense.

APPENDICIS

AD OPERA BEATI CAROLI MAGNI

SECTIO SECUNDA. -- HISTORICA.

DE GESTIS BEATI CAROLI MAGNI

LIBRI DUO,

Scripti a quodam monacho sancti Galli et a Canisio primum, ex codice ms. bibliothecæ Monacensis serenissimi principis Baviaræ editi.

(Ex Canisio, lectiones antiquæ.)

CANISIUS LECTORI.

Ex augustissima illa Monacensi bibliotheca serenissimi principis Baviaræ habui codicem ms. in quo libri quatuor Gestorum Caroli Magni, nullius auctoris nomine apposito. Primus, purus pulus Eginhardus est. Secundus, annales (nec tamen integri) qui cum alias editi, tum a Justo Reubero, sub titulo cujusdam Astronomi, Ludovici regis domestici. Reliqui duo postremi, quod mihi constet, lucem adhuc non aspexere: neque satis constituo an ea digni: et si in eam partem inclino, et necum nobilis et amplissimus Velserus, ut existimemus. Auctor antiquus certe est, monachus sancti Galli, uti quibusdam locis ipse ostendit, lib. 1, c. 32 et 36. Scripsit ipsius Caroli jussu ad Carolum Crassum imp. filium Ludovici regis Germaniæ, nepotem Ludovici Pii, pronepotem Caroli Magni; quod ex lib. 1, c. 20, 52; lib. 11, cap. 14, 15, 25, 26, 28, colligo. Eodemque 15 capite abbatis olim Hart. meminit, tunc temporis electum et anno 883 sive sequenti resignasse scribit. Stylus licet humilis et abjectus et historia ipsa nonnunquam fabulis aspersa sit, tamen ea insunt, quæ memoriam omnis posteritatis merentur. Pithæus quidem dignum censuit, ex quo fragmentum Legibus Carolinis inter omnia sub finem assueret. Itemque illustrissimus Baronius et doctissimus Jaco-

C bus Gretserus tom. 1, lib. 11, de Cruce, cap. 52, citaret. Lib. 1, cap. 8, auctor Gallum vocat dominum suum; cap. 11 et 36 se Teutonicum esse ostendit. Et lib. 11, cap. 16, promittit se plura de Carolo Magno scripturum: quod an præstiterit, nobis incompertum est. Lib. 11, cap. 26, testatur se jam senio gravem et edentulum hos libros scripsisse.

DE HIS GESTIS B. CAROLI MAGNI J. BASNAGII OBSERVATIO.

1. *De tempore quo scripti sunt illi libri.* — Quo tempore scripti sint illi libri facile potest conjici; quippe auctor mentionem fecit Hartmuti, qui cum proabbatis, tempore Grimaldi abbatis Sangallensis, officio fuisset functus, in abbatem postea electus est, et sese abdicavit munere suo anno 883, illum *Reclusum* appellat auctor (Lib. 11, c. 15); hoc igitur opus edidit post annum 883 et ante annum 884, quo Carolum Crassum, cujus mandato atavi Gesta memoriæ mandavit, deseruerunt omnes imperii proceres. Ex illo triennio quisquis potest annum alteri pro libitu præferre. Nos 884 assignavimus; si quis tamen 885 prætulerit, manus libenter sumus daturi.

2. *De auctore.* Quis sit auctor divinare voluit Goldastus, et inter monachos Sangallenses Notkerum Balbulum qui tunc in vivis erat, præ cæteris elegit.

Conjecturam repudiavit potius quam admisit Quercetanus, dum Goldastum « nescio quibus argumentis ductum » id asseruisse, ab eo est animadversum. Hac potissimum nitetur observatione Goldastus, quod auctor fuerit monachus Sangallensis sæculo nono desinente, ipseque se « edentulum et balbulum » appellaverit : priora vero non modo Notkero conveniunt, sed et posteriora, quippe balbulus fuit :

*Ager et balbus vitisque plenus
Ore pollato Stephani triumphos
Notker indignus cecini voleate
Præsule sancto.*

Potuit etiam edentulus esse anno 884 Notkerus, qui jam quinquaginta quatuor ad minimum annos tunc natus fuit, et sæpius ægrotaverat, ut verbis indicatis facile probatur. Hac ratione pedibus irem in sententiam Goldasti, quantumvis eam spreverit vir eruditus; quippe vix fieri potuit ut duo monachi in eodem Sangallensi monasterio cœvi, edentuli, balbuli, scriptoresque fuerint.

3. *Observanda in eo opere de episcoporum moribus.* — Quanquam Caroli Magni Gesta se describere hic profiteatur Notkerus, vix tamen aliqua de illo imperatore sis observaturus. Est in priori libro virga censoria, qua notantur episcopi, eorumque mores sæpius acriter reprehenduntur: de episcopali fastu et ambitione plura notavit, referens illam aureo Caroli sceptro uti voluisse; alterum signatum panem percipisse etiam ante imperatorem, et cum postea imperatori voluisset eum porrigere, responsum habuit, « Habeas tibi totum panem illum; » nec benedictionem ab eo prolatam recipere voluit Carolus : hic murem, ille mulum summo sibi comperabat pretio; alter dum vino cibisque sæpius indulgeret, concionem ad populum nullam potuit habere, « simulabatque se solemnia consecrare; » alter feminam formosam ad lectum suum attractam vitiabat; alter stuprator deferebatur ad *Episcopum episcoporum* (Lib. 1, c. 27). Quis sit ille, dubium esse non potest; evidenter enim designatur Carolus imperator, quanquam pontifex romanus hoc nomine sit hodierno die notissimus.

4. *Fabulosa et falsa.* — Alia sunt quæ fabulas sa-

piunt, imo quæ nec viro religioso nec historico convenient. Inter priora recensentur quæ de pueris Clementi ab imperatore commendatis, ut epistolas et carmina componeret, narrat. Carolum refert Judicis æterni imitatore, qui bene operatos ad dexteram segregat, alios ad sinistram, quemadmodum fiet in postremo Judicio. Inter posteriora observabis facile, quæ de cantu Romano Notkero habet, non modo a cæterorum narrationibus differre, sed in eo peccare auctorem qui Leonem III Stephani successorem facit: quod nulla ratione cum historica veritate conciliare possis. Falsa sunt etiam quæ de legatis Græcorum scribit, ut notavimus.

5. *De Gestis bellicis Caroli Magni.* — Caroli Magni gesta bellica audiverat « puer, coactus, renitens et sæpius effugiens » a seniore, qui bello Saxónico adfuerat. An ea fideliter sint narrata a seniore illo, vel pueruli memoriæ tenaciter ad hæserint, quis dicat? Sævitiæ imo crudelitatis exemplum insigne refert in Carolo Magno, qui « pueros hostium et infantes ad spatia metiri præciperet, ut quicumque eam mensuram excederet capite plecteretur. » Nec melior Pipinus, qui excindendos Francos demonstrabat («utilia recrementa ex horto extrahens: » hoc enim Caroli legatis responsum fecit, « ut olera necessaria liberius excrescere valerent. »)

6. *Varia observationes.* — Expertus est Ludovicus, ipso Notkero referente, pollui res sacras dum iis recipiendis perculluntur, aut coacti adiguntur populi; quippe Normannus « jam vicies se lotum candidisque vestibus indutum, » hoc est, baptismo tinctum assebat, nihilominus amictum et Christum imperatori se relicturum profitebatur, nisi nuditatem erubesceret. Discant inde principes quid valeant vel tormenta, vel fraudes circa religionem.

Varia forent adhuc observanda quæ omittimus. Veterum Gallorum vestes accurate satis describuntur libri primi capite primo, ut et Hunnorum mores et castra libri secundi capite secundo. Ludovici Germanici virtutes et nativam indolem non modo delineat, sed multis extollit laudibus, quæ forsitan suspitione non careant, cum Carolus Crassus, cuius jussu scripsit, foret ipsius filius.

SANGALLENSIS MONACHI DE GESTIS CAROLI MAGNI LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

De ecclesiastica Caroli Magni cura.

Omnipotens regum ^b dispositor ordinatoremque regnorum et temporum, cum illius admirandæ statuæ pedes ferreos vel testaceos comminisset in Romanis (Dan. 11), alterius non minus admirabilis statuæ caput aureum per illustrem Carolum erexit in Francis. Qui cum in occidentis mundi partibus solus regnare coepisset, et stadia literarum ubique propemodum essent in oblivione, contigit duos Scotos de Hibernia cum mercatoribus Britannis ad littus Gallicæ devenire; viros et in secularibus et in sacris Scripturis incomparabiliter eruditos. Qui cum nihil ostenderent venale, ad convenientes emendæ gratia turbas clamare solebant, « Si quis sapientiæ cupidus est, veniat ad nos, et accipiat eam : nam venalis est apud nos. » Quam tamen venalem se habere professi

sunt, quia populum non gratuita, sed venalia mercari viderunt, ut sic vel sapientiæ, sicut cæteris rebus coemendis, eos incitarent; vel (sicut sequentia comprobant) per tale præconium in admirationem verterent et stuporem. Denique tandiu clamata sunt ista, donec ab admirantibus, vel insanos illos putantibus, ad aures Caroli regis, semper amatoris et cupidissimi sapientiæ, perlata fuissent. Qui sub omni celeritate ad suam eos presentiam evocatos interrogavit, si vere, ut ipsa fama comperit, sapientiam secum haberent. Qui dixerunt: « Et habemus eam, et in nomine Domini digni quærentibus dare parati sumus. » Qui cum inquisisset ab illis quid pro sua ^c ipsa peterent, responderunt loca tantum opportuna, et ^d animo ingeniosi, et, sine quibus peregrinatio transigi non potest, alimenta et quibus tegamur. Quibus ille percepto ingenti gaudio repletus primum quidem apud se, utramque parvo tempore tenuit. Postea

^a Præfatio libri primi deest. *Incipit M.*

^b *M., rerum.*

^c *Leg. Sapientia.*

^d Forte, *animos ingeniosos.* CAS. Leg., *Animas ingeniosas.* Moiss.

vero cum ad expeditiones bellicas urgeretur, unum A eorum nomine Clementem in Gallia residere præcepit ^a, cui et pueros nobilissimos, mediocres et infimos, satis multos commendavit, et eis prout necessarium habuerant, victualia ministrari præcepit, habitaculis opportunis ad habitandum ^b deputatis. Alterum vero nomine Albinum in Italiam direxit, cui et monasterium sancti Augustini juxta Ticinensem urbem delegavit, ut illuc ad eum qui voluissent, ad descendendum congregari potuissent.

CAPUT II.

Alcuni adventus in Gallias.

Audito autem Albinus de natione Anglorum, quam [quod] gratanter sapientes viros religiosissimos regum Carolus susciperet, conscensa navi venit ad eum. Qui erat in omni latitudine Scripturarum ^c supra cæteros modernorum temporum exercitatus, ut puta discipulus doctissimi Bedæ, qui sanctum Gregorium tractatoris, quem usque ad finem vite jugiter secum retinuit, nisi quando ad ingruentia bella processit, adeo ut se discipulum ejus, et ipsum magistrum suum appellari voluisset. Dedit autem illi abbatiam sancti Martini juxta Turonicam civitatem, ut quando ipse absens esset, illic requiescere et ad se confluentes docere deberet. Cujus in tantum doctrina fructificavit, ut moderati Galli sive Franci antiquis Romanis et Atheniensibus æquarentur.

CAPUT III.

Prefertur scientia nobilitati.

Cumque victoriosissimus Carolus post longum tempus in Galliam reverteretur, præcepit ad se venire pueros, quos Clementi commendaverat, et offerre sibi epistolas et carmina sua. Mediocres igitur et infimi præter spem omnibus sapientiæ condimentis dulcoratas obtulerunt, nobiles vero omni fatuitate tepentes præsentarunt. Tum sapientissimus Carolus, æterni Judicis justitiam imitatus, bene operatos ad dexteram segregatos his verbis allocutus est: Multas gratias habete, filii, quia jussionem meam et utilitatem vestram juxta possibilitatem exsequi fuistis intenti: nunc ergo ad perfectum attingere studete, et dabo vobis episcopia et monasteria permagnifica. Deinde ad sinistros cum magna animadversione vultum contorquens, et flammato ^d intuitu conscientias eorum concutiens, ironice hæc terribilia tonando potius quam loquendo jaculatus est in illos: Vos nobiles, vos primorum filii, vos delicati et formosuli, in natales vestros et possessiones consili mandatum meum et glorificationem vestram postponentes litterarum studiis, luxuriæ, ludo et inertix, vel inanibus exercitiis indulistis. Et his præmissis solitam sibi juramentum [solito sibi juramento], Augustum caput et invictam dexteram ad cælum convertens, fulminavit: Per Regem cælorum, non ego magnipendo nobilitatem et pulchritudinem vestram, licet alii vos admirantur. Et hoc procul dubio scitote quod nisi cito priorem negligentiam vigilantissimo studio recuperaveritis, apud Carolum nihil inquam boni acquiratis.

CAPUT IV.

De episcopatu juvenculo concessio.

De pauperibus ergo supradictis quendam optimum dictatorem et scriptorem in ^e capellam suam assumpsit, quo nomine reges Francorum propter cappam sancti Martini, quam secum ob sui tuitionem et ho-

stium oppressionem jugiter ad bella portabant, sancta sua appellare solebant. Qui puer cum quidam episcopus providentissimo regi Carolo defunctus nuntiaretur, et ille interrogaret utrum de rebus vel laboribus suis ante se præmitteret aliqua, legatusque responderet, Domine, non amplius quam duas libras de argento: suspirans ergo puer ille et vaporem mentis intra pectus continere non valens, audiente rege, in hanc vocem invitus erupit ^f, Parvum viaticum ad iter longinquum et diuturnum. Cumque moderatissimus hominum Carolus parum deliberasset, dixit ad eum: Putasne quia si episcopatum illum tu acceperis, plura ad longum illud iter dirigere curabis? Ille cum hæc pendentia verba, quasi præmatu- ras uvas in os hiantis decedentes, devorans, cecidit ad pedes ejus et dixit, Domine, hoc in Dei nutu et potestate vestra situm est. Et dixit rex, Sta post cortinam quæ pendet ad dorsum meum, et ausculta quantos adjuutores honoris istius habeas. Audientes itaque palatini recessum episeopi, semper casibus aut certe moribus [*Forte*, mortibus] aliorum insidiantes, per familiares imperatori personas unusquisque morarum impatiens, et alter alteri ^g invidentes, sibimet acquirere satagebant. Sed ille in consilii sui immobilitate [immutabilitate] persistens denegavit omnibus, dicens se juvenculo illi nolle mentiri. Tandem Hildigarda regina misit proceres regni primum, postea vero pro seipsam accessit ad regem, ut impetraret episcopium illud clerico suo: cumque ille petitionem ejus jucundissime susciperet, dicens se nihil ei velle aut posse denegare, nisi quod clericulum illum fallere dedignaretur, ut est omnium consuetudo feminarum, ut consilium suum et votum virorum decretis præponderare velint, dissimulata iracundia mente concepta, et grossa voce in exilem conversa, gestibusque languidulis inconvulsos imperatoris animos emollire tentata, dixit ad eum, Domine mi rex, quid puero illi episcopatum illum ad perdendum? sed obsecro, Domine dulcissime, gloria mea et refugium meum, ut detis illum fidei famulo vestro, clerico meo illi. Tunc adolescens ille, quem post cortinam juxta quam condecorat rex, stare præcepit, ut audiret quomodo singuli supplicarent, cum ipsa cortina, Domine rex, tene fortitudinem tuam, ne potestatem a Deo tibi collatam de manibus tua quisquam extorqueat. Tunc vocavit eum in palam fortissimus veritatis amator, et dixit ei, Habeas episcopatum illum, et provide diligenter, ut majora expensas et viaticum ad longum illud et irrevocabile iter ante me præmittas et te.

CAPUT V.

Vilis et pauper clericus fit episcopus.

Erat quidam clericus in comitatu regis vilis et abjectus, et scientia litterarum non satis instructus, quem justus piissimus Carolus, paupertati ejus compassus, licet omnes eum odio haberent et expellere niterentur, nunquam tamen persuaderi poterat ut ipse illum abjiceret, vel a conspectu suo removeret. Accidit autem ut in vigilia sancti Martini quidam episcopus imperatori nuntiaretur defunctus, qui vocavit ad se unum de clericis suis nobilitate et doctrina non mediocriter præditum, et dedit illi episcopatum ipsum, qui lætitia resolutus convocavit ad mansionem suam multos de palatinis, plurimos etiam de parochia illa venientes ad se cum grandi fastu suscepit, et cunctis permagnificum fecit parari convivium. Dapibus igitur prægravatus, mero ingurgi-

illius cappæ custodia mandabatur. Capellas habuere plurimas illi imperatores etiam in castris; sed sancta appellabatur quæ in palatio sita erat, in qua plurimæ servabantur reliquiæ. De capellanis vide Walafridum Strabonem, Ver. Eccles. c. 31. Basn.

^f M., prorupit.^g M., alterum.^a M., sect.^b M., meditandum.^c M., omnibus Scripturis.^d M., flammante.

^e Capella scilicet dicta fuit a cappa illa qua tegebatur corpus sancti Martini: ædes sacra in qua fuit asservata illa cappa capella nuncupabatur; indeque capellani qui imperatori erant a sacris et quibus

tatus vinoque sepultus nocte illa sanctissima ad nocturnas vigiliis venire neglexit. Fuit autem consuetudo ut magister scholæ designaret pridie singulis quod responsorium cantare deberent in nocte. Huic autem qui episcopatum jam quasi in manu retinebat, responsorium: *Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, erat injunctum. Cumque ergo defuisset ille, et post lectionem diuturnum silentium transiret, et alterutrum se ad sublevandum responsorium cohortarentur, et alius atque alius suum responsorium se cantare debere diceret, tandem aliquando, dixit imperator, cantet aliquis. Tum abjectus ille numine divino confortatus et tali auctoritate roboratus, responsorium intonuit. Mox clementissimus rex, non putans quod totum canere nosset, jussit eum alijuvare; cumque alii cantarent, et miserabilis a nullo versum perdiscere potuisset, cantato responsorio cepit orationem Dominicam modulantissime psallere: omnibus vero illum impedire volentibus, prohibere volens sapientissimus Carolus ad quem finem ille perveniret, prohibuit ne quis ei molestus esset. Quo versum in hæc verba concludente, *Adveniat regnum tuum, cæteri, vellente nolent, respondere coacti sunt, Fiat voluntas tua. Finitis autem laudibus matutinis, cum rex ad palatium vel caminatam dormitoriam calefaciendi et ornandi se gratia pro tantæ festivitatis honore rediret, præcepit ad se vocari veterem illum fanulum, sed novum cantorem, et ait illi, Quis te jussit responsorium illud canere? Pavefactus ille respondit, Domine, vos præcepistis, Cantet aliquis. Et dixit rex (quod nomen imperii veteribus in usu fuit) Bene, atque addidit, Quis demonstravit tibi versum illum? Tunc ille verba quibus eo tempore superiores ab inferioribus honorari, demulceri vel adulari solebant, instinctu Dei, ut creditur, animatus, hoc modo libavit: Læte vir, domine, lætificæ rex, cum a nullo versum alium inquirere potuissem, cogitavi in mente mea, si aliquem incongruum arripuissem, offensam vestræ damnationis incurrerem; idcirco eum cantare disposui, cuius finis juxta consuetudinem penultimi responsorii conveniret. Tunc moderatissimus imperator sensim arripiens illi, pronuntiavit coram principibus suis: Superbus ille, qui nec Deum nec præcipuum illius amicum timuit vel honoravit, ut se vel ad unam noctem a luxuria refrænaret, quatenus responsorium quod, sicut audio, cantare debuit, saltem incipere occurrisset, divino et meo judicio careat episcopatu; et tu illum, Deo donante et me concedente juxta canonicam et apostolicam auctoritatem regere curato.**

CAPUT VI.

De episcopo celeriter ascendente caballum.

Defuncto quoque alio pontifice, quemdam juvenem in locum ejus substituit imperator, qui cum lætus ad abeundum exiret, et ministri ejus, juxta gravitatem episcopalem, caballum ei ad gradus ascensionum adducerent; indignatus ille quod quasi pro infirmo eam habere voluissent, de plana terra ita super eam ascendit, ut vix se retineret in eo quin in ulteriorem partem decideret. Quod per caucellos palatii rex prospiciens, cito illum ad se vocari præcepit, et sic eum allocutus est: Bone vir, celer es et agilis, pernix et præpes; utque ipse tu nosti, multis bellorum turbinibus undique serenitas imperii turbatur: idcirco opus habeo tali clerico in comitatu meo. Esto igitur interim socius laborum nostrorum, dum tam celeriter ascendere potes caballum tuum.

^a M., propter instantem festivitatis honorem.

^b M., maxillis.

^c M., tenere.

^d Legendum *Grimaldus*, qui fuit abbas sancti Galli primis Notkeri annis. In cod. ms. erat tantum littera prima G., qua crederentur amanuenses designatum

CAPUT VII.

De lectionibus.

Quod de ordinatione lectionum oblitus sum dicere cum de responsorium dispositione narrarem, hic paucis liceat absolvere. Nullus in basilica doctissimi Caroli lectiones cuiquam recitandas injunxit, nullas ad terminum vel ceram imposuit, vel saltem unguibus quantumcumque signum impressit: sed sancti omnia quæ legenda erant, ita sibi nota facere curarunt, ut quando inopinato legere juberentur, irreprehensibilis apud eum inveniretur [irreprehensibilis haberentur]. Digno autem vel baculo protento, vel ex latere suo ad procul sedentes aliquo directo, demonstravit quem legere voluisset. Finem vero lectionis sono gutturis designavit, ad quem universi ita intente suspensi sunt, ut sive finita sententia, seu in media distinctione sive sub distinctione significaret, nullus sequens aut inferius incipere præsumeret, quantumcumque incongrua finis aut initium videretur. Et hoc modo factum est ut etiam non intelligerent omnes, in ejus palatio lectores optimi fuissent. Nullus alienus, nullus etiam notus, nisi legere sciens et canere, chorum ejus ausus est intrare.

CAPUT VIII.

De clerico qui cantare nesciret.

Cum autem itinerando venisset Carolus ad quamdam grandem basilicam, et quidam clericus de circumcellionibus, ignarus disciplinæ Caroli, in chorum ultro intraret, et nihil omnino de talibus unquam didicisset, in medio cantantium mutus et amens constitit, ad quem parafonista, levato peniculo, ictum ei, nisi caneret, minabatur. Tum nesciens ille quid ageret, quove se vertere posset, foras exire non ausus, cervicem in modum circuli contorquens, et dissolutis malis hians, cantandi qualitatem juxta possibilitatem imitari conabatur. Cæteris ergo risum continere non valentibus, fortissimus imperator, qui ne ad magnas quidem res a statu mentis suæ moveretur, quasi gestum coactionis [cantationis] illius non adverteret, ordinatissime finem præstolabatur missæ. Postea vero vocato ad se misero illo, miseratusque labores et angustias illius, hoc modo consolatus est eum: Multas gratias habens, bone clerice, pro cantu et laboribus tuis. Et ad sublevandam ejus paupertatem jussit ei dari unam libram argenti. Nec vero oblivisci vel negligere videar, hoc vere de industria vel meritis ejus agnovi, quod de discipulis ejus nullus remansit, nisi non vel abbas sanctissimus vel antistes sanctissimus exstiterit: apud quem et dominus meus Gallus^d primo in Gallia, post vero in Italia liberalibus est disciplinis imbutus. Sed ne a scientibus rerum illarum arguar mendacii, quod nullum exceperim; fuerunt in ejus schola duo molinariorum filii, de familia sancti Columbanii, quos quod non congruit ad episcopiorum vel cænobiorum regimen sublevari, tamen per merita, ut creditur, magistri sui, præposituram Babiensis monasterii unum post unum strenuissime gubernaverunt.

CAPUT IX.

Carolus clericos Augustino pares desiderat.

Gloriosissimus itaque Carolus per totum Regnum suum studia litterarum florere conspiciens, sed ad maturitatem Patrum præcedentium non pervenire condolens, et plusquam mortale laborans, in hanc tædiatus vocem erupit: O utinam haberem duodecim clericos ita doctos omnique sapientia sic perfecte

esse Gallum, notiozem Grinaldo, ut bene Mabillonius; legitur enim in Vita Notkeri ab Ekerardo, ipsius parentes « Notkerum obtulisse Patri Gallo sub archimandrita qui tunc huic loco præerat, nomine Grinaldo abbate canonico. » BASN.

instructos, ut fuerunt Hieronymus et Augustinus. A Ad quod doctissimus Albinus ex ipsorum comparatione merito se indoctissimum iudicans, in quantum nullus mortalium in conspectu terribilissimi Caroli audere præsumeret, maxima indignatione concepta, sed parumper ostensa respondit: Creator cœli et terræ similes illis plures non habuit, et tu vis habere duodecim?

CAPUT X.

De cantu Romano.

Referendum hoc loco videtur, quod tamen a nostri temporis hominibus difficile credatur; cum et ego ipse qui scribo, propter nimiam dissimilitudinem nostræ et Romanorum cantilenæ non satis adhuc credam; nisi quia Patrum veritati plus credendum est, quam modernæ ignavæ falsitati. Igitur indefessus divinæ servitutis amator Carolus, voti sui compotem, quantum fieri potuit, in litterarum scientia effectum se gratulatus, sed adhuc omnes provincias imo regiones vel civitates in laudibus divinis, hoc est in cantilenæ modulationibus ab invicem dissonare perdolens, a beatæ memoriæ Stephano papa, qui deposito et decaurato ignavissimo Francorum rege Hilderico, se ad regni gubernacula antiquorum Patrum more perunxit. Aliquos minium divinatorum peritissimos clericos impetrare curavit: qui bonæ illius voluntati et studii divinitus inspiratis assensum præbens, secundum numerum duodecim apostolorum de sede apostolica duodecim clericos doctissimos cantilenæ ad eum direxit in Franciam (Franciam vero cum interdum nominavero, omnes Cisalpinas provincias significo), quod, sicut scriptum est (*Zach. viii*), in die illa apprehendent decem viri ex omnibus linguis gentium simbriam viri Judæi.

CAPUT XI.

Romanorum fraudes.

In illo tempore, propter excellentiam gloriosissimi Caroli, et Galli et Aquitani, Hedui et Hispani, Alamanni et Bajoarii, non parum se insignitos gloriabantur. Cum ergo supradicti clerici Roma digrederentur, ut supra semper omnes Græci et Romani invidia Francorum gloriæ carpebantur, consiliati sunt inter se quomodo ita cantum variare potuisent, ut nunquam unitas et consonantia ejus in regno et provincia non sua lætarentur. Venientes autem ad Carolum honorifice suscepti, et ad præminentissima loca dispersi, et singuli in locis singulis diversissime et quam corruptissime poterant excogitare, et ipsi canere, et sic alios docere laborabant. Cum vero ingeniosissimus Carolus quodam anno festivitatis Nativitatis et Apparitionis Domini apud Treverense vel Metense oppidum celebrasset, et vigilantissime, imo acutissime, vim carminum deprehendisset vel potius penetrasset; sequenti vero anno eandem solemnitatis Parisiis vel Turonis ageret, et nihil illius soni audisset quem priori anno in supradictis locis expertus fuerat; sed et illos, quos ad alia loca direxerat, cum et ipse procedente ab invicem discordare comperisset, sanctæ recordationis Leonis papæ successoris Stephani rem detulit, qui vocatos Romam vel exilium vel perpetuis damnavit ergastulis. Et dixit illustri Carolo: Si alios tibi præstitero, simili ut anteriores invidentia cæcati non prætermittent illudere tibi: sed hoc modo studiis tuis satisfacere curabo: da mihi de latere tuo duos ingeniosissimos clericos, ut non adver-

* An leg., *Leoni papæ successoris Stephani?* At Stephano IV Adrianus Leo successit. An leg., *Leonis papæ successoris Stephano?* At Stephanus V Leoni successit jam mortuo Carolo Magno et tantum sedisse dicitur menses septem. Scio quid Walfrid. Strabo de Stephano III: « Cantilenæ, inquit, perfectiorem scientiam quam pene jam tota Gallia didicit, Stephanus papa, cum ad Pipinum patrem Caroli

tant, qui mecum sunt, quod ad te pertineant; et perfectam scientiam, Deo volente, in hac re quam postulas assequentur. Factumque est ita. Et ecce, post modicum tempus optime instructos remisit ad Carolum, qui unum secum retinuit, alterum vero, petente filio suo, Trogoni Metensi episcopo ad ipsam direxit Ecclesiam: cujus industria non solum in eodem loco pollere, sed et per totam Franciam in tantum cœpit propagari, ut nunc usque apud eos qui in his regionibus Latino sermone utuntur, ecclesiastica cantilena dicatur Metensis. Apud nos autem, qui Theutonice sive Teutisce lingua loquimur, aut vernacule Met, aut Mette, vel secundum Græcam derivationem usitato vocabulo Metisca nominetur.

CAPUT XII.

Caroli jejunium in Quadragesima.

Religiosissimus et temperatissimus Carolus hanc consuetudinem habebat ut in Quadragesimæ diebus octava hora diei missarum celebritate pariter cum vespertinis laudibus peracta cibum sumeret, nec tamen idcirco jejunium violaret, cum secundum Domini præceptum ab hora in horam comederent: quod episcopus quidam contra interdictum sapientis viri multum justus, et nimium stultus, improvide reprehendit; sapientissimus autem Carolus indignatione simulata admonitionem ejus humiliter suscepit dicens: Bene admonuisti, læte vir episcope; ego autem tibi præcipio ut nihil degustes antequam externi officiales qui sunt in curte mea reliciantur. Comedente autem Carolo ministrabant duces et tyranni vel reges diversarum gentium; post cujus convivium, cum illi comederent, serviebant eis comites et præfecti, vel diversarum dignitatum proceres: ipsis quoque manducandi sinem facientibus, militares viri vel scholares aulae reficiebantur; post hos omnimodorum officiorum magistri, deinde ministri, ita ut ultimi ad noctis medium non manducarent. Cumque jam prope finita esset Quadragesima, et præfatus episcopus in tali castigatione permansisset, dixit ad illum clementissimus Carolus, Ut puto, probasti, episcope, quod non intemperantiæ, sed providentiæ gratia ante vespertinam horam in Quadragesima convivor.

CAPUT XIII.

De pane benedicto.

Ab alio quoque episcopo cum benedictionem peteret, et ille signato pane primum sibi perciperet, deinde honestissimo Carolo porrigere voluisset, dixit ei: Habeas tibi totum panem illum; et sic eo confuso, benedictionem illius accipere voluit.

CAPUT XIV.

Unicum beneficium unicuique dandum.

Providentissimus Carolus nulli comitum, nisi hi qui in confinio vel termino barbarorum constituti erant, plus quam unum comitatum aliquando concessit; nulli episcoporum abbatiam vel ecclesias ad jus regium pertinentes, nisi excellentissimis causis unquam permisit. Cumque a consiliariis sive familiaribus suis interrogaretur cur ita faceret, respondit: Cum illo fisco vel curte, illa abbatia vel ecclesia, tam bonum, vel meliorem vasallum, quam ille comes est vel episcopus, fidelem mihi facio. Ex certis autem causis quibusdam plurima tribuit, ut pote *Udalrico* fratri magnæ *Hildigardæ* genitricis regum et imperatorum, de quo cum post obitum

Magni (in primis in Franciam) pro justitia sancti Petri a Longobardis expetenda venisset, per suos clericos petente eodem Pipino, invexit, indeque usus ejus longè lateque convuluit. CAN. Hic est auctoris lapsus memoriæ, qui procul dubio Adriani non meminerat, nisi tamen errorem in amanuensem rejicias, et Adriani, Stephani loco, velis reponere. BASN.

† Leg. *Trogonem*. M.

ipsius Hildigardæ, pro quodam commisso, a Carolo A viduaretur honoribus, quidam scurra in auribus misericordissimi Caroli proclamavit : Nunc habet Udalricus honores perditos in oriente et occidente, defuncta sua sorore. Ad quæ verba illacrymatus ille pristinos honores statim fecit illi restitui. Ad sancta etiam loca dictante justitia liberalissimas manus patenter aperuit, ut ex consequentibus apparebit.

CAPUT XV.

Episcopi dictum facietum.

Erat quoddam episcopium itineranti Carolo nimis obvium, vel magis inevitabile; episcopus vero loci illius cupiens illi satisfacere, cuncta quæ habere potuit, in ejus obsequium profligavit.

CAPUT XVI.

Cum autem quodam tempore in sperato veniret imperator, tum vero episcopus ille conturbatus, more hirundinis huc illucque discurrens, et non solum basilicas vel domos, sed et curtes ipsasque plateas verri faciens et purgari, valde lassus et indignatus obviam illi processit. Quod cum piissimus adverteret Carolus, oculos in diversa jaciens et singula quæque perstrans dixit ad antistitem : Semper, hospes optime, bene ad nostrum introitum omnia facis emundari. Ille quasi divinitus allocutus conquiescens, et invidiam dexteram [Al., conquiescens et invictam dexteram] complexus deosculans, indignatione, quantum potuit occultata, respondit : Justum est, Domine, ut quocunque vos veneritis, omnia expurgentur usque ad fundum. Tunc sapientissimus regum, de aliis alia intelligens, dicit ad eum : Si evacuare novi, et replere didici. Et adjecit, Habeas fiscum illum episcopatu tuo proximum, et omnes successores tui usque in sæculum.

CAPUT XVII.

Carolus Magnus in caseis distinguendis peritissimus.

In eadem protectione inopinato venit ad quemdam episcopum in loco inevitabili constitutum : ipso die carnes quadrupedum aut volatilium comedere noluisse, quia sexta erat feria ; pontifex ille juxta facultatem loci illius, cum repente pisces invenire nequisset, optimum illi caseum et ex pinguedine eanum jussit apponi. Moderatissimus autem Carolus, ubique et in omnibus institutus, verecundiæ presulis parcens, nihil aliud requisivit, sed assumpto cultello, abominabili, ut sibi videbatur, æruginem projecta, albore casei vesebatur. Episcopus autem, qui more famulorum prope astabat, propius accedens dixit : Cur ita facis, imperator? nam quod projecis, illud optimum est. Tunc ille, qui fallere nesciret, et a nullo se posse falli putasset, juxta suadellam episcopi æruginis illius partem in os projecit, et sensim masticans in modum butyri deglutivit; et episcopi consilium probans dixit, Verum, bone hospes, dixisti; addiditque: Omnibus annis duas a karratas talibus caseis plenas ad Aquasgrani mihi dirigere ne pretermittas. Ad cujus impossibilitatem rei consternatus episcopus, quasi in periculo status et ministerii sui constitutus ei suggestit, Domine, caseos acquirere possem, sed nescio qui ejusmodi sunt, qui vero aliter; et timeo ne reprehensibilis inveniar apud vos. Tunc Carolus, quem insueta atque incognita nequam fugere vel latere potuissent, dixit episcopo in talibus enutrito, et adhuc earundem rerum nescio, Incide omnes per medium, et quos tales perspexeris, acuminato ligno conjunge, et in cubani missos dirige mihi; alios autem tibi ac clero aut familiæ tue reserva. Quod cum per duos annos factum fuisset, et rex talia munera dissimulanter accipi juberet, tertio jam anno episcopus et per seipsum tanto labore

^a Dolii species. Vide Cangium.

^b Gallicis *une case*; sic Ratherius Veronensis « eubam frumento onerari præcepit. » Non tamen et ante

et tam longe adducta representare curavit : tunc æquissimus Carolus caris et laboribus ejus compassus, dedit ad eundem episcopatum [episcopum] optimam curtem, unde frumentum et vinum ad suas et suorum necessitates ipse et successores ejus habere potuissent.

CAPUT XVIII.

De episcopo murem emente.

Quia retulimus quomodo sapientissimus Carolus humiles exaltaverit, referamus etiam qualiter superbos humiliaverit. Fuit quidam episcopus vanæ gloriæ et inanum rerum valde cupidus : quod sagacissimus deprehendens Carolus præcepit cuidam Judæo mercatori, qui terram repositionis sæpè adire, et inde ad cismarinæ provincias multa pretiosa et incognita solitus erat afferre, ut eundem episcopum quolibet modo deciperet aut illuderet. Quod comprehendens, unum murem domesticum diversis aromatis condidit, et præfato episcopo venalem B apportavit, dicens se de Judæa illud pretiosissimum et antea non visum animal attulisse. Ille ad rem tantam gaudio repletus, obtulit ei tres libras de argento, ut charissimum illud munus deberet accipere. Tunc dixit Judæus : Quam decorum pretium pro tam charo munere ! prius hoc in profundum maris projicio; quam quilibet hominum tam vili et turpissimo pretio illud acquirat. Ille qui multa haberet, et pauperibus nihil unquam tribueret, promisit ei decem libras, ut incomparabilem illam rem posset accipere. Tunc astutus homo ille indignatione simulata præfatus est : Non velit Deus Abraham, ut ita perdam laborem et subjectionem meam. Tunc avarus ille clericus tam charum munus inhians proposuit ei viginti libras, Judæus ergo turbidus marem pretiosissimo involvens serico cepit abire : episcopus quasi deceptus, sed vere decipiendus, revocavit eum, et dedit ei plenum modium de argento, ut pretiosissimo illo mure potiri potuisset. Tandem igitur mercator ille preciliis multis ambitus vix ægre concessit, et acceptum argentum imperatori pertulit, et omnia supradicta memoravit. Post dies autem non multos convocavit rex omnes episcopos et proceres ejusdem provinciæ ad colloquium suum; et post multa necessaria pertractata, præcepit afferri totum illud argentum et in medio poni palatio. Tunc sic pronuntians ait, Vos Patres et provisors nostri episcopi, pauperibus, imo Christo in ipsis ministrare, non inanibus rebus inhiare debuistis. Nunc autem in contrarium cuncta vertentes enodolixæ vel avaritiæ super omnes mortales intenditis. Et adjecit, Unus ex vobis tantum argenti pro uno mure domestico pigmentis contemptrato cuidam dedit Judæo. Ille autem, qui tanto flagitio deceptus erat, ad pedes ejus corruens, veniam pro commisso precabatur : quem ipse digna invectione coercitum, confusum permisit abire.

CAPUT XIX.

De episcopo virgam auream baculi vice ferente.

D Idem quoque episcopus, cum bellicosissimus Carolus in bello contra Hunnos esset occupatus, ad custodiam gloriosissimæ Hildigardæ relictus est. Qui cum familiaritate illius animari cœpisset, in tantam progressus est proterviam, ut virgam auream incomparabilis Caroli quam ad statum suum fieri jussit, diebus feriatis vice baculi ferendam pro episcopali improbus ambiret. Quæ illum callide deludens dixit, non audere se eam cuilibet hominum dare, sed tamen fidam se legationem ejus causa apud regem fore. Veniente autem illo suggestit illa joculariter, quæ amens postulavit episcopus. Cujus petitioni jocundissime rex assensus, promisit se etiam plus facturum quam ille peteret. Cum autem cuncta pene Europa ad triumphatorem tantæ gentis Carolonum sæculum hoc vocabulum alicubi legas. Cuba apud vetustissimos scriptores fuit lectica; hic alio plane sensu. BASV.

lun convenisset, pronuntiavit hæc in auribus majorum et minorum: Episcopi contemptores hujus mundi esse debuerunt, et alios exemplo suo ad appetenda celestia provocare. Nunc vero præ cæteris mortalibus tanta ambitione corrupti sunt, ut quidam ex eis, non contentus episcopatu quem in prima Germaniæ sede retinet, sceptrum nostrum, quod pro significatione regiminis nostri aureum ferre solemus, pro pastorali baculo nobis ignorantibus sibi vindicare voluisset. Reus reatum suum recognoscens indulgentia percepta recessit.

CAPUT XX.

De episcopo qui concionem habere non potuit.

Nimum pertimesco, o Domine imperator Carole, ne dum jussionem vestram implere cupio, omnium professionem et maxime summorum sacerdotum offensionem incurram; sed tamen de omnibus non grandis mihi cura est, si tantum vestra defensione non destituatur.

Præcepit religiosissimus Carolus imperator, ut omnes episcopi per latissimum regnum suum, aut ante præfinitum diem, quem iste constituerat, in ecclesiasticæ sedis basilica prædicarent, aut quicumque non faceret, episcopatum honore careret. Sed quid dico honorem? cum Apostolus protestetur: *Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat* (1 Tim. III). Sed vere vobis occulte fateor: quia magnus honor in eo; opus vero bonum nec minimum requiritur. Supradictus igitur primas ad tale præceptum conterritus, cum nihil aliud sciret nisi deliciis affluere et superbire; timens autem ne si episcopio careret, lævria sua pariter viduaretur, vocavit duos de primoribus palatinis ad diem festum, et post Evangelii lectionem ascendit ad gradus, quasi ad alloquendum populum. Cumque ad tam inopinatam rem omnes admirati concurrerent, excepto uno pauperulo valde rufo, a gallicula sua (quia pileum non habuit, et de colore suo nimium erubuit) ^b caput induto, dixit nominatus non revera episcopus ad ostiarium vel ^c scarionem suum (cujus dignitatis aut ministerii viri apud antiquos Romanorum ædilitiorum nomine censebantur): *Voca ad me illum pileatum hominem qui stat juxta ostium ecclesiæ: festinans ille mandatum Domini complere, apprehendens miserum cœpit eum trahere ad episcopum: qui timens ne gravi mulctaretur vindicta, quod tecto capite in domo Dei stare præsumperit, totis viribus cœpit reniti, ne quasi ad tribunal severissimi judicis ^d duceretur. Tunc episcopus de eminentioribus prospiciens, et nunc vasallum suum, nunc illum misellum concrepans, excelsa voce clamando prædicavit. Attrahere illum, cave ne dimittas; velis nolis, huc debes venire. Cum ergo aut vi aut metu devictus appropinquaret, dixit episcopus, Accede propius, appropinqua etiam. Atque deinde apprehensum capitis tegimen extraxit, et ad plebem proclamavit, Ecce videtis, o popule, rufus est iste ignavus. Et reversus ad altare solemniter consecravit, vel se consecrasse simu-*

lavit. Talibus ergo missis ad finem perductis, Ingre-
diuntur in aulam variis tapetibus et omnigenis or-
natam palliis; ubi episcopus illud convivium auro vel
argento sive gemmeis vasis immisissum, fastidio vel
nausea laborantes in sui desiderium posset allicere.
Sedebat autem ipse mollissimis plumis, pretiosis-
simo serico vestitus exstructus, imperatoria purpura
indutus, ita ut nihil illi nisi sceptrum illud et nomen
regium deceret: ditissimorum militum cohortibus
septus; in quorum compositione illi palatini, hoc
est, invictissimi Caroli proceres, vilissimi sibimet
ipsis viderentur. Qui cum post admirabile illud et
regibus inusitatum convivium licentiam abeundi pe-
terent, ille ut eis magnificentiam suam et gloriam
manifestius ostenderet, jussit procedere peritissimos
cantandi magistros cum omnibus musicis organis: ^e
de quorum vocibus et sonitu fortissima corda mol-
lescerent, et liquidissima Rheni fluenta durescerent.
Potuum vero diversissima genera variis pigmentis
aut medicaminibus temperata, herbis et floribus,
gemmarum vel auri fulgorem in se trabentibus, su-
umque ruborem illis infundentibus coronata, resta-
gnantibus jam stomachis tepebant in manibus. In-
terea vero pistores, lanii, coci et fartores plenis
ventribus omnimoda gulæ irritamenta exquisitis ar-
tibus præparabant, qualis nunquam cœna Magno
composita est Carolo. Mane autem factio cum al-
quantisper ad sobrietatem rediret episcopus, et lu-
xum quem pridie coram satellitibus imperatoris
expenderat, perhorrescere cœpisset, jussit eos adduci
ad se, et regis muneribus honoratos adjuravit, ut
de se bona et honesta ^f apud terribilem Carolum nar-
rare dignarentur. Et quod publice in ecclesia ipsis
audientibus prædicaret. Quos cum reversos imperator
interrogaret cur eos episcopus ille vocaret, pro-
cidentes ad pedes ejus dixerunt, Domine, ut nos in
vestro nomine supra mediocritatem nostram hono-
raret. Et adjecerunt, Fidelissimus est vobis, et om-
nibus vestris optimus episcopus ille, summoque sa-
cerdotio dignissimus est; nam si nostræ vilitati
credere dignemini, fateamur sublimitati vestræ quia
declamatorie audivimus illum prædicare. Cumque
imperator, ejus imperitiæ certior, de modo prædica-
tionis inquireret, et illi eum fallere non auderent,
omnia per ordinem retexerunt. Tunc intelligens
causa timoris sui aliquid illum loqui conatum, quam
præceptum suum prætermittere ausum, licet indi-
gnum, retinere permisit episcopatum.

CAPUT XXI.

Carolus episcopo iratus.

Post tempus vero non longum, cum quidam ju-
venis cognatus regis optime in quadam festivitate
caueret *Alleluia*, dixit imperator ad eundem episco-
pum: Bene modo cantavit ille clericus noster. Qui
juxta stultitiam suam quoculiter illa verba susci-
piens, et illum imperatoris cognatum nesciens, re-
spondit: ^g Sic sic omnes perriparii possunt bubus
agriculantibus vetrenere. Ad quod improbissimum

^a Legendum *alicula*. Scriverius not. m. s. Et revera alicula fuit genus vestis, ex fragmento Petronii notum; sic enim habet: « Barbarus ingens fasciis cruralibus alligatus et alicula subornatus redimita. » BARN.

^b M., capite.

^c *Ædituus*, Scriverius; idemque emendat vocem *Æditiorum* quæ sequitur, et reponit *Ædituorum*; fuerunt autem *Scariones* non modo ostiarii, sed et ministri judicum, imo aliquando judices. Primo ipsi fuerunt qui nomine monachorum et episcoporum jurabant. « Nullus audeat abbates vel monachos cœnobii (sancti Vincentii de Vulturno) ad jurandum ^e querere, quia contra divinam credimus esse legem; sed per scariones omnibus temporibus fidem faciant, sicut fuit prisca consuetudo. » Et Erchembertus in Historia Langobardorum sacramentum per se nulli

homini dandum nisi per scariones. Secundo ipsi jura monachorum et episcoporum exigebant: « Non habebit exactorem, sed villici et scheriones episcopi et fratrum exigent ei jus suum. » Scheriones enim idem sunt cum scarionibus; denique sedebant iudices eorumque interventu lites dirimebant. « Scheriones iudicent placitum. . . et si fur extraneus in villa capietur, scherioni comitis tradetur extra villam. » Unde patet comites, quemadmodum episcopos et abbates, habuisse suos scheriones. Chronicon sancti Vincentii de Vulturno, l. II Hist. Franc., t. III, p. 685. Jura Ecclesiæ Bambergensis in metropol. Salisburg., t. III, p. 50. BARN.

^d M., traheretur.

^e M., organis musicorum.

^f M., modesta.

^g Locus obscurus et forsitan mendosus: autumat

responsum fulmineas in eum acies imperator intor-
queus, attonitum terræ prostravit.

CAPUT XXII.

De episcopo qui voluit adorari.

Fuit alius episcopus parvissimæ civitatulæ, qui se dum adhuc in carne viveret, non apostolorum et martyrum more intercessorem ad Deum habere, sed ipse divinis cultibus voluit honorari; sed talem superbiam hoc modo studuit occultare, ut sanctus Dei diceretur, ne omnibus abominabilis cum idolis gentium reputaretur. Hic habuit unum vasallum non ignobilem civium suorum, valde strenuum et industrium; cui tamen ille, ne dicam aliquid beneficium, sed ne ullum quidem aliquando blandum sermonem impendit. Qui nesciens quod agere posset ut inimites ejus animos placaret, excogitavit ut si aliquid signum in nomine ejus se fecisse comprobaret, ad gratiam ipsius pervenire valeret. Cum ergo de domo sua ad episcopum venire disponeret, assumpsit duas caniculas in manu sua, quas Gallica lingua veltres [veloces] nuncupant, quæ agilitate sua vulpes et cæteras minores bestiolas facillime capientes; quæ [Al., quæ] caras etiam et alia volatilia ascensu celeriore sæpe falleret: et dum in via vulpem muribus insidiantem videret, ex improviso canes illi tacitus immisit; quæ volatu rapidissimo ruentes post illam intra jactum sagittæ comprehenderunt: ipse vero quoque cursu præpeti consecutus, vivam et sanam dentibus canum vel unguibus excussit; canes autem ubi potuit abscondens, tripudians cum illo munere ad dominum suum introivit, et suppliciter inquit: Ecce, Domine, quale munus ego pauperculus acquirere potui. Tunc episcopus parum arridens interrogavit quomodo illam tam sanam comprehenderet. At ille propius accedens, et pro salute ipsius domini sui jurans quod veritatem ab eo non celaret, intulit, Domine, per campum istum cavallicans [Al., caballicans], et vulpem illam non longe aspiciens laxis habenis post illam tendere cœpi. Porro cum ipsa tam perniciter aufugeret, ut vix eam jam videre potuissem, elevata manu adjuravi eam dicens, In nomine domini mei Rechonis sta, et non movearis ultra. Et ecce quasi catenis obligata stetit in loco fixa, donec eam quasi ovem derelictam tollerem. Tunc ille inani gestione perlatus dixit coram omnibus. Nunc appareat sanctitas mea; nunc scio quis sim. Nunc agnosco quid futurus sim. Ex illo die exosum illum hominem super omnes familiares suos miro coluit amore.

CAPUT XXIII.

Episcopi jejunium violantis penitentia.

Hoc, quia se obtulit occasio, extrinsecus inserto, non ab re videtur, etiam cætera quæ iisdem temporibus memoria gesta sunt, styli officio religare. Erat quidam episcopus in Francia nova miræ sanctitatis et abstinentiæ, incomparabilis etiam liberalitatis et misericordiæ, cujus bonitate invidus omnis justitiæ hostis antiquus nimium exasperatus, tale illi desiderium edendæ carnis in diebus Quadragesimæ immisit, ut se absque recastinatione moriturum putaret, nisi ejusmodi recrearetur edulio. Consilio tandem multorum sanctorum et venerabilium sacerdotum roboratus, ut carnes pro recuperatione sanitatis acciperet et postea per totum annum more solito se maceraret; ne ipsis inobediens et vitæ suæ proditor inveniretur, eorum cedens auctoritati, et ultima necessitate constrictus parum quid de quadrupedante carne misit in buccam, quod cum masticare cœpit, et gustum illius sensu palati tenuissime percepisset,

Cangius legi debere *Pelliparii*, eos intelligens qui *pelles parabant*; ea tamen mutatione ipsi concessa fatetur non videre responsonis acumen. Ego intelligerem aratorum clamores ad boves excitandos dum agriculturam exerunt, quos infelicis homo comparabat clerici cantibus *Basax*.

tanto tædio, fastidio, vel odio, non solum carnum seu cæterarum escarum, sed et lucis ipsius et vitæ presentis, cum salutis suæ desperatione correptus est, ut ultra nec manducare vellet, aut libere, aut spem suam in Salvatore peccatorum ponere consideraret. Cum autem hæc prima hebdomada Quadragesimæ gererentur, suggerebant ei præfati Patres ut quia diabolica se illusionem deceptum cognosceret, acrioribus jejuniis et contritione cordis, elemosinarum largitate momentaneum illud peccatum saper duces ^b extenuare vel abluere niteretur. Qui ut erat optime instructus [institutus], eorum consilio parens, ut et diaboli malitiæ confunderet, et apud innocentiam restitutorem commissi veniam impetraret, biduanis vel triduanis se jejuniis affligens, somni quietem fugiens, pauperibus et peregrinis per seipsum quotidie ministrans, eorumque pedes abluens vestesque et pecunias juxta facultatem illis offerens et ultra impendere volens die sancto sabbati paschalis plurima ^B dolia de tota civitate postulavit, et calidas balneas a mane usque ad vesperam cunctis indigentibus exhibere curavit, et colla singulorum ipse manu sua rasit, et purulentias [Al., prurulentias] scabiesque per hirsutorum corporum vepres unguibus extraxit, et ugentis delibutos candidis vestibus quasi modo regeneratos induit. Cum autem sol appropinquaret occisui, et nullus jam remaneret qui talibus indigeret obsequiis, intravit ipse in balnea, et exiens mundata conscientia mundissimis opertus est lineis, ut iudicio sanctorum episcoporum solemnia populo celebraret. Cumque jam ad ecclesiam procederet, callidus adversarius propositum illius violare cupiens, ut contra votum suum aliquem pauperem non lotum episcopus dimitteret, assumpta specie lutidissimi leprosi, sanie fluidi, tabo rigentibus amicti, gressu tremante utabundi, nimia raucedine miserandi, ante limen ecclesiæ se illi obviam tulit. Tunc sanctus antistes instinctu divino regressus, ut cognosceret quali super inimico succumberet, extractis albis, aquam sine ^C mora calefieri et ipsum misellum in ipsam fecit imponi, assumptaque novacula turpissimum collum cœpit radere. Cumque ab una aure usque ad medium deradisset arterias, cœpit ab alia, ut ad eundem locum rasuram perduceret; illuc autem pervenit, setas longiores quam abscederat, mirum dictu! renatas invenit: et cum hoc sæpe fieret, et ille radere non cessaret, ecce inter manus episcopi, horresco referens, oculus miræ magnitudinis in arteriarum medio cœpit ^e apparere. Tunc ille pavefactus a tali monstro resiliit, et se Christi nomine cum ingenti clamore consignavit: ante cuius invocationem fraudulentus hostis ultra fallaciam suam abscondere non valens, ceu fumus evanuit, et abscedens dixit, Iste oculus vigilanter intendit, quando carnem in Quadragesima comedisti.

CAPUT XXIV.

De episcopo feminam stuprante.

^D In eadem quoque regione fuit alius pontifex incomparabilis sanctitatis qui incauta securitate jam quasi feminei sexus ignarus sanctimonialia juvenculas non minus quam grandævos sacerdotes discendi gratia secum conversari permisit. Cum autem in ipsa festivitate Paschali post officium divinum, quod supra mediam noctem pertraxit, Alasaciensi illo sigillario ^d se licentius indulisisset, et simul cum illo fortiori falerno cujusdam venustissimæ feminæ vultus et meretricios gestus, heu nimis enerviter in se pertraxisset, recedentibus cæteris, ad lectum suum vocatam luberriter constupravit. Mane vero rutitante

^a Leg. *aviculas*, et sic in seq. loco *canes*, leg. *aves*.

^b *M.*, *superducere*.

^c *M.*, *monstri in medio*.

^d *M.*, *dapibus se rinoque*.

citus exurgens, et juxta gentiles noctem flumine purgans, ante inevitabiles veræ Deitatis a oculos inaculata conscientia processit. Cumque præmissis melodiis ipse juxta ministerium suum imponere debuisset hymnum angelicum, pavefactus obstupuit, ac sacri mysterii vestes super altare posuit. Atque ad populum conversus reatum suum confessus est. Deinde ad crepidinem corruens altaris, inæstimabilibus ablutus est lacrymarum fluentis. Populo vero instante ut exurgeret et se terribilibus sacramentis astringente, quod illa præcipua die non sibi ab alio aliquo quam ab ipso pastore sacra missarum celebrari paterentur; et ille loco moveri non posset, atque hæc concertatio per trium fere horarum spatia transiret, tandem elementia Creatoris, et vota devoti populi et contritum cor episcopi miserata [respicens], sic in pavimento jacentem revestivit, et de sua certioratum [certificatum] indulgentia, ad contractanda cælestibus metuenda mysteria in exemplum veræ poenitentiae vel cautelam nusquam et nunquam in hoc sæculo tute, sed semper et ubique vanæ securitatis misericorditer animavit.

CAPUT XXV.

Episcopus avarus.

In Francia quoque quæ dicitur Antiqua fuit alius, ultra omnem modum tenacitate constrictus; cum autem sterilitas omnium terræ proventus quodam anno insolita orbem universum depopularetur, tunc avarus ille negotiator omnium mortalium inno jam morientium ultima necessitate gavisus, repositoria sua præcepit aperiri, nimium chare venundanda. Tum dæmon vel larva, cui curæ fuit ludicris vel hominum illusionibus vacare, fecit consuetudinem ad cujusdam fabri ferrarii domum venire et per noctes malleis et incudibus ludere: cumque pater ille familias signo salutiferæ crucis se suaque munire conaretur, respondit pilosus: Mi compater, si non impedieris me in officina tua jocari, appone hic poticulum tuam, et quotidie plenam invenies illam. Tum miser ille, plus penuriam metuens corporalem quam æternam animæ perditionem, fecit juxta suasionem adversarii. Qui assumpta prægrandi flascone cellarium Bromii vel ditis illius irrupens, rapina perpetrata, reliqua in pavimenta fluere permisit. Cumque jam tali modo plurimæ cubæ fuissent inanitæ, animadvertens episcopus quod dæmonum fraude periissent, benedicta aqua cellam aspersit, et invictæ crucis signaculo tutavit. Nocte autem facta, furis antiqui callidus satelles cum vasculo suo venit, et cum vinarie vasa propter impressionem sanctæ crucis non auderet attingere, nec tamen ei liceret exire, in humana specie repertus et a custode domus alligatus pro fure ad publicum productus^b, et ad palam cæsus: inter cædendum hoc solum proclamavit: Væ mihi, væ mihi, quod poticulum compatriis mei perdidit. Hæc licet historia sit vera, idcirco protulerim, ut sciatur cui proveniant abjurata, et in diebus necessitatis abstrusa, et quantum valet divini nominis invocatio, etiam per non bonos adhibita.

CAPUT XXVI.

Episcopus in aquam immersus.

Cum oculis ad Francorum caput intendo ejusque membra perlustro, reliquarum gentium summos et infimos post tergum reliqui; sed jam ad vicinos nostros Italos, una tantummodo macheria [maceria] divisos veniendum est. Erat ibi quidam episcopus inanum^c rerum valde cupidissimus, quod diabolus advertens cuidam pauperulo, avaritia tamen non evacuato, in humana se obtulit specie, pollicitus non mediocriter illum esse delatandum, si societatis vinculo in perpetuum sibi delegisset adnecti. Quod cum miser prolixi non abnueret, dixit hostis callidus,

A Converte me in mulum præstantissimum, tu vero ascende super me et vade ad episcopum: cum autem mulum illum cœperit inhiare, tu protrahere, differ, abne, pretium exaggera indignationemque simulans recedere para; tum necesse est ut ille post te mittat, et plurima promittat, tandem precibus exoratus, et infinita pecunia cumulatus, quasi non liberet et coacte illi mulum concede, et concitus aufugiens latibulum ubicunque require. Quod cum factum esset, et episcopus usque ad sequentem diem expectare non sustinens, in ipso fervore meridiano sonipedem ascendens per urbem superbiens equitabat, in campum volitaturus ibat, ad fluvium refrigerandi gratia properabat, in cujus favorem omnis ætas sequebatur ambulationem volubilissimam^d, cursum rapidissimum, natatum delphinis similimum cernere gestientes, et ecce antiquus ille Belial velut chami frenique non patiens, et veræ gehennæ ignibus æstuans, in profundum gurgitis sese demergere, et secum trahere cœpit episcopum, ita ut vix militari manu et industria piscatorum qui prope navigabant, extraheretur.

CAPUT XXVII.

Episcopus fornicator.

Insidiarum peritus adversarius, in via qua ambulamus laqueos nobis abscondere solitus, alium quidem hoc, alium vero alio vitio supplantare non desistit. Cuidam sacerdoti (episcopi quippe nomen in tali re supprimendum est) fornicationis crimen imponebatur; cumque hoc jam ita in notitiam populorum devenisset, ut a referentibus et am episcoporum episcopo religiosissimo Carolo notissimum fieret; et ille sapientissimus [prudenter] aliquandiu rem dissimulans frivolis verbis fidem accommodare nolisset. Sed fama malum, quo non velocius ullum, de minima meisa [musca] super aquilorum magnitudinem excresceret, ut nequaquam jam celari potuisset, misit districtissimus inquisitor justitiæ Carolus duos de palatinis, qui ad proximum civitati locum vespere divertentes mane primo ad sacerdotem inopinato venirent, et ipsum sibi missam celebrare postularent; et si nimis abnueret, illi eum ex suo nomine constringerent, quatenus per se ipsum sacrosancta mysteria celebraret: qui nesciens quid ageret, quia et ante superni inspectoris oculo ipsa nocte peccaverat, et illos offendere non auderet; plus tamen homines quam Deum metuens, frigidissimo fonte æstantia membra baptizans, ad offerenda terribilia sacramenta processit. Et ecce vel conscientia cor quatiente, vel aqua venas penetrante, tanto frigore correptus est, ut nullo medicorum adminiculo posset salvari, sed immanissima febrium valetudine productus ad mortem, æterni Judicis decreto animam reddere cogeretur.

CAPUT XXVIII.

De Leone pontifice.

D Sed cæteris mortalibus his et hujusmodi fraudibus a diabolo vel satellitibus ejus illis libet intueri sententiam Domini, qua firmissimam sancti Petri confessionem remunerans ait: *Quia tu es Petrus et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam* (Matth. xvi), in his etiam periculosissimis et nequissimis diebus inconcussam et immobilem permanere. Ut inter æmulos semper invidia debacchar, solemne Romanis et consuetudinarium fuit ut omnes aliquibus momenti ad sedem apostolicam per tempora subrogati jugiter essent infensi vel potius infesti. Unde contigit ut quidam illorum invidia cæcati sancte recordationis Leoni papæ, cujus supra fecimus mentionem, mortiferum crimen imponentes, eum cæcare fuissent aggressi; divino vero nutu couterriti sunt

^a M., divinæ majestatis.^b Leg., ad supplicium deductus.^c Al., immanium, male.^d M., nobilissimam.

et retracti, ne oculos ejus eruerent, sed rasoriis per A medios incidere; quod cum clanculo per familiares suos Michaeli imperatori Constantinopoleos indicari fecisset; et ille omne auxilium ab eo retraheret, dicens: Ille papa regnum habet per se et nostro præstantius; ipse se per se ipsum vindicet de adversariis suis. Tunc sanctus ille divinam constitutionem secutus, ut qui jam re ipsa rector et imperator plurimarum erat nationum, nomen quoque imperatoris Cæsaris et Augusti apostolica auctoritate gloriosius assequeretur, invictum Carolum Romam venire postulavit. Qui, ut semper in expeditione et procinctu bellico positus erat, statim cum apparitoribus et schola tironum, causæ vocationis suæ penitus ignarus, ad caput quondam orbis absque mora perrexit; cumque perditissimi populi inopinatum illius comperissent adventum, quasi passeret a conspectu domini sui cognomine [quo nomine] nuncupati solent celari, ita per diversa latibula, cryptas et profugia ejus sub cælo non possent evitare, ad basilicam sancti Petri capti et catenati producti sunt. Illic intemeratus pater Leo assumens Evangelium Domini nostri Jesu Christi, posuit super caput suum, et in conspectu Caroli ejusque militum, assistentibus etiam persecutoribus suis, in hæc verba juravit: Sic in die magni iudicii sim particeps Evangelii, sicut immuus sum criminis falso mihi ab istis objecti. Et mox terribilis Carolus dixit ad suos: Cave ne quis de illis evadat. Omnes itaque comprehensos vel diversis mortibus, vel irremediabilibus damnavit exsiliis. Cum autem ibidem aliquot diebus reparandi exercitus gratia moraretur, convocavit antistites apostolicus de vicinis artibus (sic) quoscunque potuit; et coram positus illis, et invincibilibus gloriosissimi Caroli comitibus, nihil minus suspicantem ipsum pronuntiavit imperatorem defensoremque Ecclesiæ. Quod cum ille non tamen gratatper suscepit, pro eo quod putaret Græcos majore succensus invidia aliquid incommodi regno Francorum machinatus; imo potiori cautela provisuros, sicut tunc fama ferebat, ne Carolus insperato veniens regnum illorum suo subjugaret imperio. Et maxime, quia pridem magnanimus Carolus, cum legati regis Byzantini venissent ad se, et de domino suo illi suggererent quod filij ipsi amicus esse voluisset, et si viciniore essent, eum filij loco nutrire et paupertatem illius relevare decrevisset, ferventissimo igne se intra pectus retinere nequeunte, in hæc verba prorupit: O utinam non esset ille gurgulius inter nos, forsitan divitias Orientales aut partiremur, aut pariter participando communiter haberemus. Quod ignari paupertatis Africanæ solent de Afrorum rege narrare. Innocentiam vero beati Leonis papæ ita donator et restitutor sanitatis approbavit, ut post illam pœnalem et crudelissimam incisionem, clariores, quam antea fuerint, ei condonavit oculos; excepto, quod in signum virtutis illius, pulcherrima cicatrix in modum filii tenuissimi turturinas acies niveo candore decorabat.

CAPUT XXIX.

De ædificiis Caroli Magni.

Ne vero ab imperitis arguar imperitiæ, quod mare quod gurgulii maximus appellavit imperator, inter nos et Græcos, ex ejus ore situm retulerim, noverint qui volunt, adhuc Hunos et Vulgares et plures alias immanissimas nationes intactas et integras, iter ad Græciam terrestre negare; quas tamen postea bellicosissimus Carolus vel terræ coæquavit, ut omne Sclavorum genus et Vulgares; vel penitus eradica- vit, vel ferreorum adamantinorumve progeniem, et non Hunorum, de quibus mox docebo, si prius de ædificiis quæ Cæsar Augustus Carolus apud Aquis-grani, juxta sapientissimi Salomonis exemplum,

Deo, vel sibi, vel omnibus episcopis, abbatibus, comitibus, et cunctis de toto orbe venientibus hospitibus mirifice construxit, juxta pauca satis et minima commemorem.

CAPUT XXX.

Abbas fur.

Cum strenuissimus imperator Carolus aliquam requiem habere potuisset, non otio torpere, sed divinis servitiis voluit insudare, adeo ut in geniali solo basilicam antiquis Romanorum operibus præstantiorem fabricare propria dispositione molitus, in brevi compotem se voti sui gauderet. Ad cuius fabricam de omnibus cismarinis regionibus magistros et optifices omnium id genus artium advocavit. Super quos unum abbatem cunctorum peritissimum ad executionem operis (ignarus quoque fraudium) constituit; qui mox ut Augustus quosquam secessit, pretio accepto quos volebat ad propria remisit, qui vero se redimere nequiverunt, vel a dominis suis absoluti non sunt, sicut quondam Egyptii populum Dei iniquis operibus afflixerunt, ita immensis laboribus oppressit, ut nunquam eos aliquantulum requiescere pateretur. De tali ergo fraudulentia cum infandam pondus auri et argenti sericorumque palliorum congregasset, et viliora suspendens in camera, pretiosiora quæque in arcis vel scriniis absconsa concluderet, ecce repente domus ejus inflammata, a referentibus illi nuntiatum est, qui concitus accurrens et per medios flammarum globos in conclave quo scrinia auro plena servabantur, irrumpens, et cum uno tantum exire nolens, singula singulis imposuit hameris, et exire cœpit. Interea una trabes pergrandis ignibus evicta cecidit super eum, et corpus quidem materiali combussit incendio, animam vero transmisit ad ignem, qui non succenditur. Ita divinum iudicium pro religiosissimo Carolo vigilavit, ubi ipse regni negotiis occupatus minus intendit.

CAPUT XXXI.

De campana.

Erat ibidem alius opifex in omni opere æris et vitri cunctis excellentior; cumque Tanco monachus sancti Galli campanum optimum conflaret, et ejus sonitum Cæsar non mediocriter miraretur, dixit ille præstantissimus in ære magister: Domine imperator, jube mihi cuprum multum afferri, ut eticoquam illud ad purum, et in vicem stanni fac mihi quantum opus est de argento dari, saltem centum libras, et fundo tibi tale campanum, ut istud in ejus comparatione sit mutum. Tum liberalissimum regum, cui licet divitiæ affluerent, ipse tamen cor illis non apponeret, facile jussit omnia quæ petebantur exhibere. Quæ miser ille assumens, lætus exivit, et æs quidem conflans et emundans, in locum vero argenti purgatissimum stannum subjiciens, multo melius optimo illo, de adulterato metallo campanum in brevi tempore perfecit probatamque Cæsari præsentavit. Quod ille propter incomparabilem comparationem satis admiratus, immisso ferro pælsatorio jussit in campanario suspendi. Quod cum sine mora factum fuisset, et custos ecclesiæ vel reliqui capellani, nec non et erronei tirones illud ad sonitum perducere, alij succedentes aliis niterentur, et nihil efficere potuissent, tandem indignatus auctor operis, et commentor inaudite fraudis, apprehenso fune traxit aramentum: et ecce ferrum de medio elapsum in verticem ipsius cum iniquitate sua descendit, et per cadaver jam jamque defunctum pertransiens ad terram cum intestinis virilibus venit. Memoratum vero pondus argenti repertum præcepit justissimus Carolus inter indigentes palatios dispersi [distribui].

* M., anima vero ad inexstinguibilem transiit ignem.

CAPUT XXXH.

Lex Caroli de construendis ædificiis.

Fuit consuetudo in illis temporibus, ut ubicunque aliquod opus ex imperiali præcepto faciendum esset, si quidem pontes vel naves, aut trajecti, sive purgatio, seu stramentum, vel impletio cœnosorum itinerum, ea comites per vicarios et officiales suos exsequerentur, in minoribus duntaxat laboribus; a maioribus autem, et maxime noviter extruendis nullus ducum vel comitum, nullus episcoporum vel abbatum excusaretur aliquo modo. Cujus rei testes adhuc sunt arcæ pontis Magontiacensis, quem tota Europa communi quidem, sed ordinatissime participationis opere perfecit, fraudulentiam vero quorumdam malevolorum, et de navium subvectione mercedem iniquissimas compilare volentium consumpsit. Si vero essent ecclesiæ ad jus regium proprie pertinentes, laquearibus vel muralibus ordinandæ picturis, id a vicinis episcopis aut abbatibus curabatur. Quod si novæ fuissent instituendæ, omnes episcopi, duces et comites, abbates etiam, vel quicumque regalibus ecclesiis præsidentes, cum universis qui publica consecuti sunt beneficia, a fundamentis usque ad culmen instantissimo labore perduxerunt: sicut adhuc probat non solum basilica illa divina, sed et humana apud Aquisgranum, et mansiones omnium cujusquam dignitatis hominum, quæ ita circa palatium peritissimi Caroli; ejus dispositione constructæ sunt, ut ipse per cancellos solarii sui cuncta posset videre, quæcunque ab intrantibus vel exeuntibus quasi latenter fierent. Sed et ita procerum habitacula a terra erant in sublime suspensa, ut sub eis non solum militum milites et eorum servitores, sed omne genus hominum ab injuriis imbrum vel nivium vel gelu caminis possent defendi, et nequaquam tamen ab oculis acutissimi Caroli valeret abscondi. Cujus ædificii descriptionem ego Inklusus absolutis cancellariis vestris relinquens, ad judicium Dei, quod circa illud factum est, explicandum revertor.

CAPUT XXXIII.

Somnum Leutfredi mortem prænuntians.

Prævidentissimus igitur Carolus quibuscunque primoribus in proximo constitutis præcepit ut officios a se directos omni industria sustentaret, et cuncta ad opus illud necessaria subministrare curarent; qui vero ex longinquis partibus advenissent, commendavit eos præposito domus suæ nomine Leutfredo, ut eos de publicis rebus aleret et vestiret, sed et cuncta quæ ad constructionem illam pertinerent sedulum impendere semper instaret. Quod cum illo in eodem loco sedente aliquantulum faceret, recedente vero omnimodo cessaret, tantas pecunias idem præpositus de miserorum illorum cruciatibus aggregavit, ut eas mammonas Pluton atque Dis non aliter quam vehiculo cameli possent ad inferna perducere, quod ita mortalibus compertum est. Gloriosissimus Carolus ad nocturnas Laudes pendulo et profundissimo pallio (cujus jam usus et nomen recessit) utebatur. Expletis vero hymnis matutinalibus ad caminatum reversus, imperialibus vestimentis pro tempore ornabatur; clerici vero cuncti ita parati, ad antelucana veniebant officia, ut vel in ecclesia, vel in porticu, quæ tunc curtricula dicebatur, imperatorem ad misarum solemnium processurum vigilantes expectarent, aut qui opus habuisset in sinu compatriis sui caput paululum reclinaret. Quidam ergo pauperculus ex eis, qui domum supradicti Leutfredi abluendarum seu resarciendarum (sicut exiguis opus est palatinis) vetatium vel potius pannorum causa frequentare solebat, super genua socii sui dormiens, vidit gigantem Antoniano illo adversario proceriorem de curte regio super rivulum illum per trajectum, ad domum illius properantem, et camelum immanissimum inæstimabili sarcina prægravatum ad ulteriora trahentem; et obstupefactus in somno, quæsit ab eo, de qua

A regione veniret, aut quo tendere voluisset; qui respondit, De domo regis ad domum Luitfredi pergo, ut eum super hos fascies imponam, et pariter cum eis in infernum demergam. Ad quam visionem ex-pergefactus clericus et majore metu conterritus, ne eum terribilis Carolus dormientem reperiret, mox caput elevans, et ceteros ad vigilandum provocans, in hæc verba prorupit: Si vultis audire somnium meum? Videbar mihi videre Polyphemium illum, qui in terra gradiens alta pulsat sidera, et in medio Ionio latera non cingit ardua, de hac curte ad domum Luitfredi cum onerario properantem camelo; cumque causas ejus itineris inquisissem, dixit ille, Luitfredum super hæc onera ponere et ad inferna deducere contendo. Hac relatione nondum expleta venit puella de domo ejus omnibus notissima, et ante pedes eorum procidit implorans, ut memoriam amici sui Luitfredi dignarentur habere. Illis autem interrogantibus, quid causæ haberet, dixit illa: Domini mei, sanus ad latinam exivit, et cum ibi diutius moraretur, egredientes defunctum invenimus illum. Cujus cum subitanea mors imperatori comperta fuisset, et ab opificibus et reliqua familia tenacia vel avaritia illius jam libere proderetur, jussit thesauros ejus perquiri. Qui cum inæstimabiles invenirentur, sciretque judex post Deum justissimus, de qua iniquitate congregati fuissent, publice pronuntiavit: Non potest aliquid ex his, quæ injuste fraudavit, ad liberationem illius miseri proficere. Dividuntur itaque inter operarios hujus ædificii tenuioresque palatii nostri.

CAPUT XXXIV.

Luxus diaconi punitus.

Duo sunt adhuc referenda quæ in eodem contigerunt loco. Quidam diaconus juxta consuetudinem Cisalpinorum contra naturam pugnare solitus, balneas trans caput suum pressissime radi faciens, cutem expolivit, ungues murcavit, capillosque brevissimos quasi ad circinum tornando decurtavit, lineas et camisiam candidissimas induit; et quia devitare non potuit, quin potius per hoc gloriosior appareret, sponte coram summo Deo et sanctis angelis, et in conspectu severissimi regis et procerum ejus, Evangelium (ut ex consequentibus patuit) polluta conscientia legere præsumpsit. Inter legendum vero aranea de laqueariis per fila subito descendens caput ejus percussit, et celerrime ad superna retraxit. Quod cum districtissimus Carolus secundo ac tertio provideret, et dissimulando fieri permetteret, clericus vero propter timorem illius se defendere non auderet, maxime cum non araneam se impetere, sed muscas inquietare putaret, evangelica lectione perfecta reliquum etiam complevit officium. Egressus autem de basilica mox intumuit et infra unius horæ spatium defecit. Religiosissimus vero Carolus pro eo quod vidit et non prohibuit, quasi homicidii reum publica seipsum poenitentia mulctavit.

CAPUT XXXV.

Ingratitudo clerici plectitur.

Habuit incomparabilis Carolus incomparabilem clericum in omnibus, de quo illud ferebatur quod de nullo unquam mortalium, quia videlicet et scientia litterarum secularium atque divinarum, cantilenæque ecclesiasticæ vel jocularis novaque carminum compositione sive modulatione, insuper et vocis dulcissima plenitudine inæstimabilique delectatione cunctos præcelleret. Cumque et ipse legislator (id est Moyses) ex instructione divina sapientissimus de gracilitate [garrulitate] vocis vel dispendio linguæ tardioris causetur (*Exod. iv*); et discipulum (id est Josue) ex auctoritate inhabitantis in se Dei clementibus imperantem (id est soli, ad Gabaon) (*Josue, x*) ad consulta (scilicet Moyses) mittat Eleazari (*Num. xxvii*); et Christus Dominus noster vel eum, quo inter natos mulierum majorem non surrexisse testatur, nullum in corpore signum operari concessio-

rit (*Matth.* xi, xvi); et eum quem paterna revelatione seipsum cognoscere voluit, clavibusque regni cœlorum donavit, Pauli sapientiam mirari voluerit (*Gal.* ii); discipulumque plus ceteris dilectum in tantam cadere trepidationem permiserit, ut in locum sepulcri ejus ingredi non presumeret, cum illud imbecilles mulierculæ sæpius frequentarent (*Joan.* xx). Sed illi, sicut scriptum est, *Omni habenti dabitur* (*Matth.* xxv); scientes a quo habent, etiam quæ minus habuere, consecuti sunt. Iste vero nesciens unde haberet, vel sciens, auctori donorum digne gratias non egit, cuncta pariter amisit. Nam cum veluti familiarissimus juxta gloriosissimum Cæsarem constitisset, subito non comparuit. Cumque ad tam inauditam et incredibilem rem invictissimus imperator Carolus obstupefactus fuisset, sed tandem resipiscens se cruce Domini consignaret, invenit in eo loco in quo steterat ille, quasi carbonem deterrimum et modo exstinctum.

CAPUT XXXVI

Vestes Gallorum.

Nocturnum atque pendulum Augusti pallium adhuc nos a bellico procinctu retrahit. Erat antiquorum ornatus vel paratura Francorum, calceamenta forinsecus aurata, corrigiis tricubitalibus insignita, fasciolarum crurales vermiculatae, et subtus eas tibialia vel [*Al.*, ac] coxalia linea, quamvis ex eodem colore, tamen opere pretiosissimo variata. Super quæ et fasciolas in crucis modum intrinsecus ante et retro longissime [*Al.* intrinsecus et extrinsecus, ante et retro longissimæ] illæ corrigiæ tendebantur. Deinde camisia cilizina [*Al.* glizina, gliezina]; post hæc hal-

A theus spatæ colligatus, quæ spatæ primum vagina [*Al.* vagina sagea], secundo corio qualicumque, tertio linteamine candidissimo, cera lucidissima roborato ita cingebatur, ut per medium cruciculis eminentibus ad peremptionem gentilium duraretur [*Al.* auraretur]. Ultimam habitum eorum erat pallium canum vel sapphirinum quadrangulum, duplex, sic formatum, ut cum imponeretur humeris, ante et retro pedes tangeret, de lateribus vero vix genua tangeret; tunc [*Al.* contegeret; tum] baculus de arbore malo, nodis paribus admirabilis, rigidus et terribilis cuspe manuali, ex auro vel argento, cum cælaturis insignibus præfixo portabatur in dextera. Quo habitu lentus ego et testudine tardior, cum in Franciam nunquam venirem, vidi caput Francorum in monasterio sancti Galli præfulgens, duosque flores auricomos ex ejus femoribus progressos, quorum qui prior autem palatim excrescens verticem stipitis sui summa gloria decoravit, et transcendendo contextit. Sed, ut se mos humani habet ingenii, cum inter Gallos Franci militantes virgatis eos sagulis lucere conspicerent, novitate gaudentes, antiquam consuetudinem dimiserunt, et eos imitari cœperunt. Quod interim rigidissimus imperator idcirco non prohibuit, quia bellicis rebus aptior videretur ille habitus. Sed cum Fresones hac licentia abutentes adverteret, et brevissima illa palliola, sicut prius maxima, vendere cœperisset, præcepit ut nullus ab eis nisi grandia latissimaque illa longissima pallia consuetudinario pretio cœmeret, adjiciens: Quid prosunt illa putaciola? in lecto non possum eis cooperiri, cavallicans contra ventos et pluvias nequeo defendi, ad necessaria naturæ secedens tibiurum congelatione deficio.

LIBER SECUNDUS

DE REBUS BELLICIS CAROLI MAGNI.

INCIPIT PRÆFATIO.

In præfatione hujus opusculi tres tantum auctores me secuturum spondi: sed quia præcipuus eorum Wernbertus septimo die de hac vita recessit, et debemus hodie, id est, iii die Kal. Junii, commemorationem illius orbi filii discipulique agere, hoc fiat terminus libelli istius (qui ex sacerdotis ejusdem ore de religiositate et ecclesiastica domini Caroli cura processit. Sequens vero de bellicis rebus acerrimi Caroli ex narratione Adalberti patris ejusdem Wernberti cudatus [cudatur], qui cum domino suo Kerardo et Hunisco, et Saxonico vel Slavico bello interfuit. Et cum jam valde senior parvulum me nutriret, renitentem, et sæpius effugientem, ut tandem coactum, de his instruere solebat.

CAPUT PRIMUM.

Gallorum a Romano imperio defectio.

Ex relatione sæcularis hominis et in scripturis minus eruditi sermonem facturi, non ab re credimus si juxta fidem scriptorum pauca de superioribus ad memoriam revocemus. Cum Deo odibilis Julianus in bello Persico cœlitus fuisset peremptus, et a regno Romanorum non solum transmarinæ provinciæ, sed et proxima Pannonia, Noricus, Rhetia vel Germania, Francique vel Galli defecissent, ipsique reges Gallorum vel Francorum propter interfectionem sancti Desiderii Viennensis episcopi et expulsionem sanctissimorum advenarum, Columbani videlicet et Galli, retrolabi cœpissent, gens Hunnorum prius per Franciam et Aquitaniam, vel Gallias vel Hispanias latrocinari solita, tota simul egressa, quasi latissimum incendium cuncta devastans, reliquias quæ remanere poterant ad tutissima latibula [*Al.*, tutissimas late-

C bras] comportavit. Quæ hujusmodi fuerunt, sicut Adalbertus mihi narrare consueverat.

CAPUT II.

De Hunnis.

Terra, inquit, Hunnorum ix circulis cingebatur: et cum ego alios circulos nisi vi in eos cogitare nescius, interrogarem: Quid illud miraculi fuit, domine? Respondit novem hegin [haganis] muniebatur. Cumque et illos alterius generis esse nescirem, nisi quatenus segetibus solent prætendi, inquisitus etiam de hoc dixit: Tam latus fuit unus circulus, hoc est tantum intra se comprehendit, quantum spatium est de castro Turico ad Constantiam, ita stipitibus quercinis, faginis et abieginis exstructus, ut de margine ad marginem xx pedes tenderet in latum et totidem subrigeretur in altum; civitatis autem universa, aut durissimis lapidibus, aut creta tenacissima repletur, porro superficies vallorum eorumdem integerrimis cespitibus tegetur. Inter quorum confinia plantabantur arbusculæ, quæ, ut cernere solemus, abscessæ atque projectæ comas candidum foliorumque proferunt. Inter hos igitur aggeres ita vici et villæ erant locatæ, ut de aliis ad alias vox humana posset audiri. Contra eadem vero ædificia inter inexpugnabiles illos muros portæ non satis late erant constitutæ, per quas latrocinandi gratia non solum exteriores, sed etiam interiores exire solebant. Item de secundo circulo, qui similiter ut primus erat exstructus xx milliaria Teutonica, quæ sunt xi Italica, ad tertium usque tendebatur. Similiter usque ad nonum. Quamvis ipsi circuli alius alio multo contractiores fuerint. De circulo quoque ad circulum sic erant possessiones et habitacula undique versa

* M.. Et cum ego quod vimineos circulos diceret, putarem, dixi.

ordinata, ut clangor tubarum inter singula posset A
 cupusque rei significativus adverti. Ad has ergo muni-
 tionones, per ducentos et eo amplius annos, quales-
 cunque omnium Occidentalium divitias congregan-
 tes cum et Gothi et Wandali quietem mortalium
 perturbarent, orbem Occiduum pene vacuum dimi-
 serunt. Quos tamen invictissimus Carolus ita in annis
 octo perdomuit, ut de eis minimas quidem reliquias
 remanere permiserit. A Vulgaribus vero ideo manum
 retraxit, quia videlicet Hunnis extinctis regno Fran-
 corum nihil nocituri viderentur. Porro prædam in
 Pannonia repertam per episcopia, monasteria libe-
 ralissima divisione distribuit.

CAPUT III.

Aggeris destructores coercentur.

In bello autem Saxonico cum per semetipsum ali-
 quando fuisset occupatus, quidam privati homines,
 quorum etiam nomina designarem, nisi notam arro-
 gantiae devitarem, testudine facta muros firmissimæ
 civitatis vel aggeris acerrime destruebant. Quod
 videns justissimus Carolus primum illorum cum con-
 sensu domini sui Keroldi præfectum inter Rhenum
 et Alpes Italicas instituit.

CAPUT IV.

Duces dormientes in excubiis plectuntur.

Ibidem vero cum duorum ducum filii ad tentorium
 regis excubare deberent, et potibus ingurgitati ja-
 cerent, ut mortui, porro ille juxta consuetudinem
 suam sæpius evigilans et castra circuiens, sensim
 et pene nullo cognoscente ad tabernaculum regressus
 est. Mane autem facto, convocatis ad se cunctis regi-
 ni primoribus interrogavit, qua poena dignus esset,
 qui caput Francorum in manus hostium tradidisset.
 Tunc præfati duces earundem rerum penitus ignari
 ejusmodi hominem condemnaverunt ad mortem :
 ipse vero durissimis verbis coercitos dimisit illæ-
 sos.

CAPUT V.

Libertatis amor.

Erant quoque ibi duo nothi de genitio Columbrensi
 procreati. Qui cum fortissime dimicarent, requisivit
 imperator ab illis qui et unde nati essent. Quo com-
 perito, meridiano tempore eos ad tabernaculum suum
 vocatos sic allocutus est : Boni juvenes, volo ut mihi,
 non alii serviatis. Qui cum se ad hoc venisse testa-
 rentur, ut vel ultimi in ejus essent obsequio, dixit
 ille : Ad cameram meam servire debetis. Quod indig-
 natione simulata libenter se facturos esse etiam
 dum faterentur, captato tempore, quo [capto consi-
 lio, cum] imperator quiescere cœpisset, exierunt
 ad castra adversariorum, et tumultu concitato suo
 vel hostium sanguine servitutis notam diluerunt.

CAPUT VI.

Saxones gens incognita Græcis.

Inter hujusmodi tamen occupationes nullo modo
 magnanimus prætermisit imperator, quin ad longissi-
 marum partium reges alios atque alios dirigeret litte-
 rarum vel munerum portitores a quibus illi omnium
 provinciarum sunt hondres directi. Cum igitur de
 sede a Saxonici belli legatos ad regem Constantino-
 poleos destinaret, interrogavit ille, utrum pacatum
 esset regnum filii sui Caroli, vel si a finitimis gentibus
 incursaretur. Cumque missorum primus [Al. missus]
 alias omnia pacata referret, nisi quod gens quædam,
 qui Saxones vocantur, creberrimis latrociniiis Fran-
 corum fines inquietarent, dixit homo torpens otio, nec
 utilis belli negotio : Heu quare laborat filius meus
 contra hostes paucissimos, nullius nominis, nulliusque
 virtutis? Habeas tu gentem illam cum omnibus ad

eam pertinentibus. Quod cum reversus bellicosissimo
 Carolo nuntiaret, arridens ille dixit ei : Multo melius
 tibi rex ille consulisset, si unum lincum femorale
 ad tantum iter tibi tribuisset.

CAPUT VII.

Græcorum perjuria.

Non videtur occultanda sapientia quam sapienti
 Græciæ idem missus aperuit b. Cum autumnali tempore
 ad urbem quamdam regiam cum sociis venisset,
 aliis alio divisus, ipse cuidam episcopo commenda-
 tus, qui cum jejuniis et orationibus incessanter in-
 cumberet, legatum illum pene continua mortificavit
 inedia. Vernali autem tempore jam aliquantulum
 arridente, præsentavit eum regi. Qui interrogavit
 eum, qualis sibi idem videretur episcopus. At ille ex
 imis præcordiis alta suspiria trahens : Sanctissimus
 est, ait, ille vester episcopus, quantum sine Deo
 possibile est. Ad quod stupefactus rex : Quomodo,
 inquit, sine Deo aliquis sanctus esse potest? Tum ille,
 Scriptum est, inquit, *Deus charitas est* (I Joan. iv),
 qua iste vacuus est. Tunc rex vocavit eum ad con-
 vivium suum, et inter medios proceres collocavit;
 a quibus talis lex constituta erat, ut nullus in meisa
 regis indigena sive advena c aliquod animal, vel
 corpus animalis in partem aliam verteret, sed ita
 tantum ut positum erat de superiore parte manduca-
 ret. Allatus est autem piscis fluvialis, et pigmentis
 infusus in disco positus. Cumque hosces idem con-
 suetudinis illius ignarus piscem illum in partem al-
 teram gyraret, exsurgentes omnes dixerunt ad regem :
 Domine, ita estis inhonorati, sicut nunquam antio-
 res vestri. At ille ingemiscens dixit ad legatum il-
 lum : Obstare non possum istis, quin morti continuo
 tradaris ; aliud pete quodecunque volueris et comple-
 bo. Tunc parumper deliberans cunctis audientibus in
 hæc verba prorupit : Obsecro, domine imperator, ut
 secundum promissionem vestram concedatis mihi
 unam petitionem parvulam. Et rex ait : Postula
 C quodecunque volueris, et impetrabis, præter quod
 contra legem Græcorum vitam tibi concedere non
 possum. Tunc ille : Hoc, inquit, unum moriturus fla-
 gito, ut quicumque me piscem illum gyrare conspexit,
 oculorum lumine privetur. Obstupfactus rex ad ta-
 lem conditionem juravit per Christum, quod ipse hoc
 non viderit, sed tantum narrantis credere. Deinde
 regina ita se cœpit excusare, per krtificam teoto-
 con sanctam Mariam : ego illud non adverti. Post
 reliqui proceres, alius ante alium tali se periculo
 eruere satagentes hic per clavigerum cœli, ille per
 doctorem gentium, reliqui per virtutes angelicas,
 sanctorumque omnium turbas, ab hac se noxa terri-
 bilibus sacramentis absolvere conabantur. Tum sa-
 piens ille Francigena vanissima Hællade in suis æli-
 bus exsuperata, victor et sanus in patriam suam re-
 versus est.

CAPUT VIII.

Legatus Caroli a Græcis male acceptus.

Post annos autem aliquot direxit illic indefessus
 Carolus quemdam episcopum præcellentissimum men-
 te et corpore virum, adjuncto ei comite nobilissimo
 duce, qui diutissime protracti tandem ad præsentiam
 regis perducti et indigne habiti per diversissima sunt
 loca divisi. Tandem vero aliquando dimissi cum ma-
 gno navis et rerum dispendio redierunt.

CAPUT IX.

Vindicta Caroli.

Non post multum autem direxit idem rex legata-
 rios suos ad gloriosissimum Carolum. Forte vero
 contigit, ut tunc idem episcopus cum duce præfato
 apud imperatorem fuissent. Nuntiatis igitur legatis

a M., Cæde.

b Al., Qua in Græcia idem missus claruit.

c Hæc duo verba desunt in ms. et ea aliena ma-

nu apposita sunt ad explicationem vocis *indigena*.
 BASN.

venturis, dederunt consilium sapientissimo Carolo, A ut circumducerentur per Alpes et in via, donec attritis omnibus et consumptis ingenti penuria confecti ad conspectum illius venire cogerentur. Cumque venissent, fecit idem episcopus et socius ejus, comitem stabuli in medio subjectorum throno suorum sublimi considerare, ut nequaquam alius quam imperator credi potuisset. Quem ut legati viderunt corruentes in terra adorare voluerunt, sed a ministris repulsi ad interiora progredi sunt compulsi. Quo cum venirent, videntes comitem palatii in medio procerum concionantem, imperatorem suspicati, terratenus sunt prostrati; cumque et inde colaphis propellerentur, dicentibus qui aderant, Non est hic imperator, in ulteriora progressi, et inventientes magistrum regie cum ministris ornatissimis, putantes imperatorem, devoluti sunt in humum. Indeque repulsi repererunt in consistorio cubicularios imperatoris circa magistrum suum; de quo non videretur dubium, quin ille princeps posset esse mortalium. Qui cum se quod non erat, abnegaret, pollicebatur tamen, quod cum primoribus palatii moliretur, quatenus si fieri potuisset, in presentiam imperatoris Augusti pervenire deberent. Tunc ex latere Cæsaris directi sunt, qui eos honorifice introducerent. Stabat autem gloriosissimus regum Carolus juxta fenestram lucidissimam, radians sicut sol in ortu suo, gemmis et auro conspicuus, innixus super Hettonem ^a, hoc quippe erat nomen episcopi, ad Constantinopolim quondam destinati. In cujus undique circuitu consistebant instar militiæ cœlestis, tres videlicet juvenes filii ejus, jam regni participes effecti, filiaque cum matre non minus sapientia vel pulchritudine quam monilibus ornata; pontifices forma et virtutibus incomparabiles, præstantissimi nobilitate simul et sanctitate abbates; duces vero tales qualis quondam apparuit Jo-ue in castris Galgala; exercitus vero talis, qualis de Samaria Syros cum Assyriis effugavit; ut si David medius cœset, hæc non immerito præcunisset: *Reges terræ et omnes populi, principes et omnes judices terræ, juvenes et virgines, senes cum junioribus laudent nomen Domini (Psal. CXLVIII)*. Tunc consternati missi Græcorum, deficiente spiritu et consilio perdito, muti et exanimis in pavementum deciderunt; quos benignissimus imperator elevatos consolatoriis allocutionibus animare conatus est. Tandem itaque cum exosum quondam et abjectum a se Hettonem in tali gloria vidissent, iterum pavefacti tandiu volutabantur humi, donec eis rex per Regem cœlorum juraret, nihil se illis mali in nullo facturum. Qua sponsione roborati aliquantulum fiducia agere cœperunt. Patriamque reversi, non sunt ulterius ad nostra progressi.

CAPUT X.

Antiphonæ Græcorum Latine redditæ.

Hic replicandum videtur quam sapientissimos homines præclarissimus Carolus habuerit in omnibus. Cum igitur Græci post Matutinas laudes imperatori celebratas, in octava die Theophaniæ secreto in sua lingua psallerent, et ille occultatus in proximo carminum dulcedine delectaretur, præcepit clericis suis ut nihil ante gustarent quam easdem antiphonas in Latinum conversas ipsi præsentarent. Inde est quod omnes ejusdem sunt toni, et quod in una ipsarum pro, *contrivit*; *contervit*, positum ^b invenitur. Ad-duxerunt etiam iidem missi omne genus organorum, sed et variarum rerum secum, quæ cuncta ab opificibus sagacissimi Caroli, quasi dissimulanter aspecta, accuratissime sunt in opus conversa, et præcipue

^a Fuit Hatto Basileensis episcopus a Carolo Magno ad Nicephorum imperatorem missus una cum Hugone Turonensi. Rediit ipse cum legatis Græcorum pace firmata et definitis utriusque imperii limitibus; ita ut fabulosæ videantur gemina illa narrationis capita. **Basn.**

illud musicorum organum præstantissimum, quod Delus ex ære confectus follibusque taurinis per fistulas æreas mire perfiantibus, rugitum quidem tonitruo boatu, garrulitatem vero lyræ vel cymbali dulcedine cœquabat: quod ubi positum fuerit, quandiuque duraverit, et quomodo inter alia post damna perierit, non est hujus loci vel temporis enarrare.

CAPUT XI.

De legatis Persarum.

Per idem tempus etiam legati Persarum ad eam directi sunt, qui situm Franciæ nescientes, pro magno duxerunt non ^c littus Italiæ, propter famositatem Romæ, cui tunc illum imperare cognoverant, apprehendere valuissent. Cumque episcopis Campaniæ vel Tusciæ, Æmiliæ vel Liguriæ, Burgundiæque sive Galliæ simul et abbatibus vel comitibus causam adventus sui nuntiassent, dissimulanterque ab eisdem suscepti, vel expulsi fuissent, tandem post anni revolutum circulum apud Aquisgrani famosissimum virtutibus Carolum defessi et nimio defecti receperunt circuitu. Venerunt autem illuc in majoris Quadragesimæ hebdomada majore, nuntiatique imperatori, dilati sunt ab ejus conspectu usque in vigiliam Paschæ. Cumque in festivitate præcipua incomparabilis ille incomparabiliter adornatus fuisset, jussit introduci personas ejus gentis, quæ cuncto quondam esset orbi terribilis. Quibus excellentissimus Carolus ita terrificus videbatur præ omnibus, quasi nunquam regem vel imperatorem prius vidissent. Quos ille blande susceptos hoc munere ditavit, ut quasi unus de filiis ejus ubicunque vellent, ambulandi, et singula quæque perspicendi, et quæcunque rogandi vel interrogandi licentiam haberent. Quo tripudio gestientes ipsi ad hæere, ipsum inspicere, ipsumque admirari, cunctisque orientalibus præposuere divitiis; ascendentesque in solarium, quæ ambit ædem basilicæ, et inde despectantes clerum vel exercitum, iterumque atque iterum ad imperatorem regredientes propter lætitiæ magnitudinem risum tenere nequeunt, complois manibus aiebant: Prius terreo tantum homines vidimus, nunc autem aureos. Deinde ad singulos procerum accedentes, novitatemque vestimentorum sive armorum admirati, ad mirabiliorem Augustum sunt reversi vel regressi. Quod cum eadem nocte et sequente Dominica jugiter in ecclesia facerent, in ipso sacrosancto die ad opiparum convivium opulentissimi Caroli cum Franciæ Europæque proceribus sunt invitati, sed tamen rerum miraculo perculti propemodum exsurrexere jejuni.

Postera Phœbæa spargebat lampada terras,
Titoni croceam linqueas aurora cubile,

Cum ecce quietis et otii impatientissimus Carolus ad venatum bisonium vel urorum in nemus ire et Persarum nuntios secum parat educere. Qui cum ingentia illa viderent animalia, nimio pavore perculti in fugam conversi sunt. At non territus heros Carolus, ut in equo sedebat, acerrimo appropinquans, uni eorum extracta spata cervicem ejus abscindere conabatur; sed frustrato ictu galliculam ^d regis et flasciolam ferus immanissimus disrumpens, tibiamque illius summo licet cornu perstringens, paulo tardiozem reddidit, et in convallem tutissimam, lignis et lapidibus asperatam, casso vulnere irritatus aufugit. Cumque ad obsequium domini cuncti hossas suas ^e vellent extrahere, ille prohibuit dicens: Sic affectus ad Hildigardam venire debeo. Consecutus autem feram Isambardus filius Warini persecutoris patroni vestri Otmari, cum propius non fuisset ausus

^b Al., per contrarium contervit positum. **Basn.**

^c Legendum procul dubio si; aliter nullus est sensus; sic etiam cod. m. **Basn.**

^d Gallice *galoche*, calcamenti species. **Basn.**

^e In margine hæc verba erant: *Theutscher mit den hosen.*

accedere, librata lancea inter armum et guttur, cor ejus penetravit, et imperatori palpitantem consignavit. Quod cum ille quasi non advertisset, cadavere sociis relicto reversus est domum, advocataque regina, ostendit ocreas disruptas, et dixit ei: Quid dignus est, qui de hoste hæc infligente me liberavit? Illaque respondente, Omni bono, enarravit imperator cuncta per ordinem, et immanissimis cornibus in testimonium prolatis, ad lacrymas et suspiria pugnosque pectoris dominatricem coegit. Quæ cum audisset, quod tunc odibilis et cunctis honoribus exspoliatus Isambardo imperatorem de tali adversario vindicasset, ejus pedibus advoluta impetravit ei omnia quæcunque fuerant illi ablata, sed et ipsa eidem est munera largita.

CAPUT XII.

Caroli fama apud Orientales.

Attulerant autem Persæ elephantum, et simias, opobalsamum, nardum, unguentaque varia, pigmenta, odoramenta vel medicamenta diversissima, adeo ut Orientem evacuasse et Occidentem viderentur implese. Cumque multi apud imperatorem familiaritate uti cœpissent, quadam die cum jam lætiores essent, et grecingario a fortiori incaluisent, ad Carolum serietate sobrietateque semper armatum, joculariter hæc prolocuti sunt: Magna quidem est, o imperator, potentia vestra, sed multo minor rumore quo apud Orientalia regna diffamati polletis. Quo ille auditio, et profundissima indignatione dissimulata, joculariter inquisivit ab eis: Cur ita, filii mei, dicitis? vel hoc unde videtur? At illi repetentes a principio narraverunt ei cuncta quæ sibi in cismarinis partibus contigerunt, dicentes: Nos Persæ vel Medi, Armenique vel Indi, et Elamitæ, omnesque Orientales multo magis vos quam dominatorem nostrum Aaron timemus. De Macedonibus autem vel Achivis quid dicamus? qui jam jamque magnitudinem vestram plus se fluctibus Ionii oppressuram pavitant. Insulani autem omnes per quos iter habuimus ad obsequium vestrum ita prompti sunt et intenti, quasi in palatio vestro nutriti fuerint, et beneficiis ingentibus honorati. Istarum autem partium primores, ut nobis videtur, non satis curant de vobis, nisi tantum in præsentia vestra. Na cum eis, ut pote peregrini, perinde suggeremus, ut aliquid nobis in vestri amore, quia vos quæreremus, exhibere dignarentur, inadjuvos et vacuos dimiserunt. Tunc imperator omnes comites et abbates, per quos iidem missi profecti sunt, cunctis honoribus denuclavit. Episcopos autem infinita pecunia mulctavit vel damnavit: legatos vero cum ingenti cautela et honore ad usque proprios fines deduci præcepit.

CAPUT XIII.

Afrorum legati.

Venerunt quoque ad eum legatarii regis Afrorum, deferentes leonem Marmarium ursumque Numidicum cum ferrugine Hibera Tyrioque murice, et cæteris earumdem regionum insignibus. Quam liberalissimus Carolus Libyos quoque jugi penuria confectos, Europæ divitiis, frumento videlicet, vino et oleo non solum tunc, sed et omni tempore vitæ suæ remunerans, et larga manu sustentans, subjectos sibi atque fideles in perpetuum retentavit, et ab eis non villa tributa suscepit.

CAPUT XIV.

Munera Caroli ad regem Persarum.

Porro autem imperator regi Persarum direxit nuntios, qui deferrent equos et mulos Hispanos, palliæque Frisonica alba, cana, vermiculata, vel sapphi-

^a Ms., *Mero.*

^b *Virc. Ecl. 1.*

^c *Legæ: præcipitat.* Lucan. lib. 3:

Rhodanumque morantem

rina, quæ in illis partibus rara et multum cara comperit. Canes quoque agilitate et ferocia singulares, quales ipse prius ad capiendos vel propellendos leones et tigrides postulavit. Qui cæteris muneribus quasi negligenter inspectis, requisivit a missis, quas feras et bestias canes illi debellare solerent. Cumque responsum acciperet, quia cuncti quibus immisi fuissent, absque mora discerperent. Hoc, inquit, rei probabit eventus. Et ecce crastina die factus est maximus pastorum clamor a facie leonis fugientium. Quod cum in aula regis fuisset auditum, dixit ad legatos: O socii Franci ascendite in equos vestros et exite post me. Qui statim quasi nihil unquam laboris aut lassitudinis passi, alacriter sunt regem prosecuti. Cum autem ad conspectum leonis eminus licet ventum fuisset, dixit satraparum (quidam): Instigate canes vestros in leonem. Qui jussa complentes, acerrime advolantes, a Germanicis canibus Persicum leonem comprehensum Hyperboreæ venæ gladiis duratis pro sanguine peremerunt. Quo viso nominis sui fortissimus heros Aaron ex rebus minimis, fortiolem Carolum deprehendens, his verbis in ejus favorem prorupit: Nunc autem cognosco quam sint vera quæ audivi de fratre meo Carolo, qui scilicet assiduitate venandi et infatigabili studio corpus et animum exercendit, cuncta quæ sub cælo sunt consuetudinem habet edomandi. Quid igitur ei possum condignum rependere, qui ita me curavit honorare? Si terram promissam Abraham et exhibitam Josue, dederò illi, propter longinquitatem locorum non potest eam defensare a barbaris, vel si juxta magnanimitatem suam defendere cœperit, timeo ne finitima regno Francorum provinciæ discedant ab ejus imperio. Sed tamen hoc modo liberalitati ejus gratificari tentabo. Dabo quidem illam in ejus potestatem, et ego advocatus ejus ero super eam; ipse vero quandocunque voluerit, vel sibi opportunissimum videtur, dirigat ad me legatos suos, et fidelissimum me procuratorem ejusdem provinciæ reddituum inveniet. Hoc ergo modo factum est, ut quod pro impossibili dixit ^b poeta:

Aur Ararim Parthius bibet, aut Germania Tigrim,

propter industriam victoriosissimi Caroli, exitum vel reditum missorum ejus, et protectionem vel reversionem legatorum Aaron de Parthia in Germaniam, sive de Germania in Parthiam, juvenibus, pueris, et senioribus non solum possibile, sed et facillimum videretur omnino. Utrumlibet Ararim velint accipere grammatici, eum videlicet qui Rhenum, vel illum qui Rhodanum præcipat ^c, quia hoc locorum confuderunt ignari. Ad hujus rei testimonium totam ciebo Germaniam, quæ temporibus gloriosissimi patris vestri Ludwici de singulis nobis ^d regalium possessionem singulos denarios reddere compulsæ est, qui darentur ad redemptionem Christianorum terram promissionis incolentium, hoc pro antiqua dominatione atavi vestri Caroli, avique vestri Ludwici ab eo miserabiliter implorantium.

CAPUT XV.

Prædictio de Ludovico.

Et quia se obtulit occasio, ut de indicibili patre vestro incideret honoranda mentio, libet commemorare præsagium quod de illo sapientissimum constat protulisse Carolum. Nam cum natus et sex annis in domo patris cautissime nutritus sexagenariis hominibus sapientior haud immerito videretur, genitor indulgentissimus, qui hoc vix ægre expectavit ut ad conspectum avi eum perducere potuisset, assumens puerum a matre delicatissime curatum cœpit instruere quam seriè vel quam timorate ante impera-

Præcipitavit Arar.

CAN. Sic. et ms.

^d Fort., *huobis.* CAN. sed melius de singulis vel mansis, ut habet cod. ms. BASN.

lorem se ageret, aut forte interrogatus ei responderet, nec non et sibi ferre deberet, et sic eum ad palatium produxit. Cumque prima die vel secunda inter reliquos statores eum in præcuriosioribus oculis intueretur, dixit ad filium: Cujus est ille puerulus? Illo respondente, Quia meus et vester, si dignamini, postulavit eum dicens: Da mihi illum. Quod cum factum fuisset, deosculatum serenissimus Augustus pusionem remisit ad stationem pristinam. Ille mox dignitatem suam cognoscens, et cuiquam post imperatorem secundus manere despiciens, collectis animis, et membris compositissime collocatis æquato gradu stetit juxta patrem suum. Quod providentissimus aspectans Carolus, vocato ad se filio præcepit, ut interrogaret cognomen [*leg. cognominem*] suum, cur ita faceret, vel qua fiducia se patri adæquare præsumeret. Ille vero ratione subnixum reddidit responsum: Quando, inquit, vester eram vasallus, post vos, ut oportuit, inter commilitones meos steteram; nunc autem vester socius commilito non immerito me vobis cœquo. Quod cum Ludwicus imperatori retulisset, ille hujusmodi sententiam promulgavit: Si vixerit puerulus iste, aliquid magni erit. Quæ verba ideo de Ambrosio mutati sumus, quia Carolus, quæ dixit, non possunt examussum in Latinum converti. Nec immerito prophetiam de sancto Ambrosio, Magno accommodaverim Ludwico, qui, exceptis eis rebus et negotiis quibus re-publi-a terrena non subsistit, conjugio videlicet usuque armorum, per omnia simillimus, imo etiam quantum quoque potentia regni, tantum religionis studio, si dici liceat, quolam modo major exstiterit Ambrosio, fide scilicet catholicus, Dei cultor eximius, servorum Christi socius, tutor et defensor indefessus. Quod adeo verum est, ut cum fidelis ejus, abba noster Hart. [Hartmatus], nunc autem vester inclusus, ci tetulerit, quod reicula sancti Galli non ex regalibus donariis, sed ex privatorum traditiunculis collectæ, nullum privilegium aliorum monasteriorum, vel communes cunctorum populorum leges haberet, et ideo neminem sui defensorem vel advocatum reperire potuissent, ipse cunctis adversariis nostris opponens, advocatum se vitilitis nostræ coram cunctis principibus suis proferri non erubuerit. Quo etiam tempore epistolam ad vestram indolem direxit, ut per vestram auctoritatem juramento coactio [Fort. coacto], quæcunque opus habuerimus, licenter quærere deberemus. Sed heu, quam stultus ego, qui propter specialem bonitatem ab eo nobis præbitam, a generali et ineffabili ejus bonitate et magnitudine vel magnanimitate parum consulte, privato gaudio retrahente, digressus sum!

CAPUT XVI.

Ludovici mores.

Erat itaque vel rex vel imperator totius Germaniæ Rhetiarumque et antiquæ Franciæ, nec non et Saxonix, Turingiæ, Noricæ, Pannoniarum, atque omnium septentrionalium nationum; statura optimi, forma decorus, oculis astrorum more radiantibus, voce clara et omnino virili, sapientia singularis, quam acutissimo fretus ingenio, scripturarum assiduitate cumulatorem reddere non cessabat. Ideoque ad anticipandas vel superandas omnes inimicorum insidias, et subjectorum litigia terminanda, fidelibus suis universa commoda providenda, incomparabili vivacitate pollebat; cunctis gentilibus circumquaque, universis anterioribus suis magis magisque terrificus subinde perseverabat; et merito, quippe qui nunquam linguam suam judicio, aut manus suas effusione sanguinis Christiani commacularet, præter ultimam necessitatem, quam prius enarrare non audeo quam aliquem parvulum Ludowicum vel Carolastrum vobis astantem video. Postquam tamen cedere nullo unquam modo compelli potuit,

A ut quempiam condemnaret ad mortem, sed tamen hac districtione infidelitatis vel insidiarum insimulatos coercere solebat, ut honoribus privatos nulla unquam occasione vel temporis longitudine mollitus ad pristinum gradum conscendere pateretur. Ad orationis studium et devotionem jejuniorum, carumque servitii divini supra omnes homines ita erat intentus, ut exemplo sancti Martini quidquid aliud ageret semper quasi præsentī Domino supplicare videretur. Carne et cibis lautioribus diebus certis abstinuit. Tempore vero litaniarum de palatio discalceatis pedibus usque ad ecclesiam pastoraalem, vel ad sanctum Hemeraminum, si quidem esset Regenspurg [*Al. Reganesbourg*], crucem sequi solitus erat. In aliis vero locis commanentium consuetudinem non abnuebat. Oratoria nova ad Frankenford et Regenspurg admirabili opere construxit. Cum propter magnitudinem fabricæ alii lapides non sufficerent, muros urbis destrui fecit. In quarum civitatibus tantum auri circa antiquorum ossa reperit, ut non solum basilicam eandem eodem adornaret, sed et libros integros exinde conscriptos thecis ejusdem materiæ, grossitudine prope digiti cooperiret. Nullus clericus, nisi legere doctus et canere, non solum cum eo manere, sed ne in conspectum ejus venire præsumpsit. Monachos vero voti sui prævaricatores ita despexit, ut observatores omni affectu dilexit. Ita omni jucunditate ac dulcedine plenus semper exstitit, ut si quis ad eum tristis adveniret, ex sola visione vel quantalacunque ejus allocatione lætificatus abscederet. Quod si quid forte sinistrum aut ineptum in ejus conspectu subito fieret, vel eum aliunde comperisse contingeret, sola oculorum aversione sic omnia correxit, ut quod de interno æternoque judice scriptum est: *Rex, qui sedet in solio regni sui, intuitu vultus sui dissipat omne malum* (Prov. xx), supra fas mortalibus concessum, in illo non ambigeretur inceptum. Hæc breviter per excessum dixerim: vita comite, præpitiaque Divinitate votum habens plurima deo scribere. Ad propositum jam redeundum est.

CAPUT XVII.

Hostium infantes plectit Carolus.

Interea cum imperator Carolus propter adventantium frequentiam vel infestationem indomitissimorum Saxonum, vel latrocinia piraticamque Nordmannorum, sive Maurorum, apud Aquisgrani paulo diutius consedisset, bellum autem contra Hunnos a filio ejus Pipino gereretur, exeuntes a septentrione barbaræ nationes Noricum et orientalem Franciam magna ex parte prædatæ sunt. Quod ille comperiens per seipsum ita omnes humiliavit, ut etiam pueros et infantes ad spatam metiri præciperet, et quicunque eandem mensuram excederet, capite plecteretur. De quo facto aliud multo majus et illustrius opus exerevit. Cumque enim sanctissimus avus imperii vestri, vita decederet, quidam gigantes, quales propter iracundiam Dei per filios Seth de filiabus Cain narrat Scriptura procreatos (Gen. vi), spiritu superbiæ inflati, eorum procul dubio superiores, qui dixerunt: *Quæ nobis pars in David, aut quæ hæreditas in filio Isai* (III Reg. xi)? ejus prolem habitudinibus optimæ despicientes, singuli sibi principatum regni arripere et diadema portare conati sunt. Tunc quibus de mechocribus Dei instinctu protestantibus, quod inclytus imperator Carolus hostes quondam Christianorum metiretur ad spatam, et idcirco quoniam diu de progenie illius aliquis spatæ longitudo inveniri posset, ille Francis, imo Germaniæ deberet imperare, factio illa diabolica quasi fulminis ictu percussa est in diversa disjecta.

• Paulinus in Vita sancti Ambrosii: « Pater ait: Si vixerit infantulus iste aliquid magni erit. » CAN.

CAPUT XVIII.

Conjuratio adversus Carolum.

Sed extraneorum victor Carolus, a propriis est mira quidem, sed cassa fraude circumventus. Nam de Sclavis ad regna regressus, a filio per concubinam progenito, nomine gloriosissimi Pippini a matre ominaliter insignito, pene captus, et quantum in eo fuit, est morti damnatus. Quod hoc modo comperit est. Cum in ecclesia sancti Petri proceribus congregatis de morte imperatoris consiliatus fuit, fuisse consilio omnia tata timens, jussit explorare, si quis usquam in angulis aut subter altarium fuisset absconditus. Et ecce, ut timuerunt, invenerunt unum clericum subter altare cclatum. Quem apprehendentes ad jururandum compulerunt, ne proditor eorum molitionis fieret. Qui ne vitam perderet, ut dictaverunt, jurare non abnuit. Sed illis recedentibus juramentum illud sacrilegum parvipendens, ad palatium properavit. Cumque cum maxima difficultate per septem fores et ostia tandem ad cubiculum imperatoris penetrasset, pulsato aditu vigilantissimum semper Carolum ad maximam perduxit admirationem, quis eo tempore eum præsumeret inquietare; præcepit tamen feminis, quæ ad obsequium reginæ vel filiarum eum comitari solebant, ut exirent videre quis esset ad januam, vel quid inquireret: Exeuntes cognoscentesque personam vilissimam, obseratis ostiis cum ingenti risu et cachinno se per angulos, vestibus ora impressæ, conabantur abscondere. Sed sagacissimus imperator, quem nihil sub cælo posset effugere, diligenter a mulieribus exquisivit, quid haberent, vel quis ostium pulsaret; responsumque accipiens, quod quidam cocco [Al. coccio] derasus, insulsus, et insaniens, linea tantum et femoralibus indutus, se absque mora postularet alloqui; jussit eum intromittere; qui statim corruens ad pedes illius cuncta patefecit ex ordine.

Nihil vero minus suspicantes, ante horam diei tertiam omnes illi conjuratores dignissima pœna vel exsilii deportati sunt, aut puniti. Ipse quoque nanus et gibbosus Pippinus immanissime cæsus et detonsus ad cellam sancti Galli, quæ cunctis locis imperii latissimi pauperior visa est et angustior, castigandi gratia ad tempus aliquantulum destinatus est.

CAPUT XIX.

Pippini responsum de excindendis Francis.

Nec multo post quidam de primoribus Francorum in regem manus mittere voluerunt; quod cum eum minime lateret, et tamen non libenter eos perderet (quia si bene voluissent, magnum Christianis munimen esse potuissent), direxit legatos suos ad eundem Pippinum, sciscitans ab eo, quid de his fieri oporteret. Quem cum in horto cum senioribus fratribus (junioribus ad majora opera detentis) urticas et noxia quæque tridente extrahentem reperissent, ut usui proficua vivacius excrescere valerent, indicaverunt ei causam adventus sui. At ille ex imis præcordiis suspiria trahens, ut omnes debiles animosiores sanis esse consueverunt, in hæc verba respondit: Si Carolus consilium meum dignaretur, non ad tantas deponeret injurias. Ego nihil illi demando, dicite ei quid me agentem inveneritis. At illi timentes ne sine certo aliquo responso ad formidabilem reverterentur imperatorem, iterum atque iterum requirebant ab eo quid domino renuntiare deberent. Tunc ille stomachando: Nihil, inquit, aliud ei demando, nisi quod facio. Inutilia recrementa extraho,

^a M., *Crederetur.*

^b Durgue.

^c M., *Cis Here.*

^d Forte *Duranium* intelligit, fluvium Gallie Aquitanie in Garumnæ se exonerantem. BASN. *Duram* fluvium intelligo a quo *Durgovia* appellata est. Habet historiolum sive labellam illam verius, Aventinus

ut olera necessaria liberius excrescere valeant. Igitur illi tristes abscesserunt, quasi qui nihil rationale reportarent. Venientes autem ad imperatorem, et requisiti quid referrent, conquesti sunt se tanto labore et itinere ne in uno quidem sermone certiorari potuissent: Sagacissimo autem rege per ordinem interrogante, ubi eum, vel quid agentem repererint, quidquid responsi illis reddiderit, dixerunt: In tricio rusticano sedentem eum invenimus. et tridente areolam olerum novellantem; causamque itineris nostri revolventes, hoc solum ab eo responsum magnis flagitationibus extorquere potuimus: Nihil, aiente, aliud ei demando, nisi quod facio; inutilia recrementa extraho, ut olera necessaria liberius excrescere valeant. His auditis astu non carens et sapientia pollens Augustus, confricatis auribus et inflatis naribus, dixit ad eos: Rationabile responsum, optimi vasalli, reportastis. Illis itaque de periculo vitæ metuentibus, ipse vim dictorum ad effectum perduccens, cunctos illos insidiatores suos de medio viventium auferens, fidelibus suis occupata ab infructuosis loca, crescendi et se extendendi causa concessit. Unum vero adversariorum, qui excelissimum in Francia collem, et quæcumque de eo prospicere posset, sibi in possessionem delegit, in eodem colle altissimæ trabi affixum jussit elevari. Pippinum vere nothum præcepit eligere sibi, quomodo vitam degere voluisset; qui optione concessa optavit locum in quodam monasterio tunc nobilissimo, nunc autem non incertum, de qua causa destructo; quam antea non solvam, quam Bernhardulum vestrum spatia femur accinctum conspiciam.

CAPUT XX.

De gigante.

Indignatus est autem magnanimus Carolus, quod ipse ad barbaras illas nationes sit exire provocatus, cum quilibet ducum suorum ad hoc videretur idoneus; quod etiam ita esse ex unius comprovincialium meorum facto probabo. Erat quidam vir de Durgonum^b, juxta nomen suum, magna pars terribilis exercitus, vocabulo eis hæretante^c, proceritatis, ut de Enachim stirpe exortus credi potuisset, nisi tantum temporum ac locorum interesset; qui quotiescumque ad fluvium Duram^d alpinis torrentibus tumefactum, exundantemque venisset, ne caballum maximum in ejus non dicam fluentem, sed nec liquentia posset impellere, apprehensis habenis fluitantem post se traxit, iniquis: Per dominum Gallum, velis nolis me sequi debelis. Is itaque cum in comitatu Cæsaris Behemanos, Wilzos, et Avaros^e in modum prati siccaret [secaret], et in avicularum modum de hastili suspenderet, domum victor reversus, et a torpentibus interrogatus, qualiter ei in regione Winidum complaceret; illos dedignatus, bisque indignatus aiebat: Quid mihi ranunculi illi? septem vel octo, vel certe novem de illis hasta mea perforatos, et nescio quid murmurantes, huc illucque portare solebam; frustra adversum tales vermiculos dominus rex et nos fatigati sumus.

CAPUT XXI.

Bellum in Normannos.

Eodem itaque tempore cum imperator Hunnorum bello extremam manum imponeret, et supradictas gentes in deditionem suscepisset, exeuntes Nordmanni Gallis et Francis magnam inquietudinem fecerunt. Reversus autem invictissimus Carolus itinere terrestri, quamvis multum angusto et invio, domi eos invadere molitus est^f. Sed vel Dei pro-

p. 353, edit. Ingolstad., qui unde giganti Ænotheri nomen fecerit nescio; certe eum Sangallensem nostrum legisse non solum ex hoc loco, sed ex pag. 322 et 323, constat. CAN.

^e M., *Bemannos, Winidos et Avares.*

^f Alii, *monitus.*

videntia prohibente, ut, secundum Scripturam, in A
his experiretur Israellem (*Judic.* III), vel peccatis
nostris obsistentibus, cuncta illius tentamenta in ir-
ritum deducta sunt; in tantum, ut ad incommoda
totius exercitus comprobanda, de unius abbatis co-
piis in una nocte quinquaginta boum paria repentina
peste numerarentur extincta. Sapientissimus igitur
Carolus ne Scripturæ inobediens contra jactum
[ictum] fluvii conaretur (*Eccli.*, IV) destitit ab incepto.
Cum vero per non modicum tempus latissimum
peragraret imperium, Godefridus rex Nordmanno-
rum, absentia ejus animatus, fines regni Francorum
invasit, Mosellanumque pagum in sedem sibi præ-
elegit. Cum vero falconem suum de aneta vellet
extrahere, consecutus eum filius suus, cujus nuper-
rine matrem reliquit, et alteram super eam duxit
uxorem, per medium divisit. Quo facto, sicut quon-
dam Holoferne perempto (*Judith.* XV), nullus in ani-
mis aut armis, sed in solo fugæ præsidio ausus est
confidere. Et ita ne exemplo ingrati Israelis con-
tra Deum gloriaretur, abque sua industria liberata B
est Francia. Invictus autem nec vincendus unquam
Carolus de tali quidem judicio Deum glorificavit;
sed plurimum conquestus, quod propter absentiam
suam aliquis de illis evaserit: Heu, proh dolor!
inquiens, quod videre non merui, quomodo Chri-
stiana manus mea cum cynocephalis illis luserit.

CAPUT XXII.

Normanni piratæ.

Contigit quoque ad quamdam maritimam Gallie
Narbonensis urbem vagabundum Carolum inopinato
venire; ad cujus portum eo prandente, sed ignora-
to, piratarum a exploratores Nordmannorum lece-
runt. Cumque visis navibus, alii Judæos, alii vero
Africanos, alii Britannos mercatores esse dicerent,
sapientissimus Carolus ex instructione vel agilitate
non mercatores, sed et hostes esse deprehendens,
dixit ad suos: Non istæ naves confertæ mercimoniis,
sed hostibus fætæ sunt acerrimis. His auditis alter
alterum prævenire cupientes festine properabant ad
naves, sed frustra. Nam comperto Nordmanni, quod
ibidem esset, ut ipsi eum nuncupare solebant, mar-
tellus Carolus, ne omnis armatura sua in illo aut
retunderetur, aut in minutissimas resoluta particulas
disperiret, effugio satis incomparabili, insequentium
non solum gladios, sed et oculos evitarunt. Reli-
giosissimus autem Carolus, justus et timoratus,
exurgens de mensa ad fenestram orientalem constitu-
tit, et inestimabilibus lacrymis diutissime peresus est.
Cum nullus eum compellere præsumeret, tan-
dem aliquando ipse bellicosissimus proceribus suis
de tali gestu et lacrymatione satisfaciens: Scitis,
inquit, o fideles mei, quid tantopere ploraverim?
Non hoc, ait, timeo, quod isti nugis mihi aliquid
nocere prævaleant, sed nimirum contristor, quod
me vivente ausi sunt litus istud attingere; et maxi-
mo dolore torqueor, quia prævideo, quanta mala
posteris meis, et eorum sunt facturi subjectis. Quod
ne adhuc fiat, Christi Domini nostri tutela prohibeat,
et gladius vester in sanguine Nordostunorum
duratus obsistat, adjuncto sibi mucrone Carlomanni
fratris vestri, tincto quidem in eorumdem cruore,
sed nunc non propter ignaviam, sed propter inopiam
rerum angustiamque terrarum fidelissimi vestri
Arndoldi ita in rubiginem versus, ut tamen jussu et
voluntate potentie vestræ haud difficulter possit ad
acumen et splendorem perducī. Hic enim solus ra-
musculus cum tenuissima benbolini^b astula de fecun-
dissima L. c radice sub singulari cacumine pro-
tectionis vestræ populascit [pullulascit]. Etenim
ergo de proatavo vestre Pipino in historia vestra
cognovimus aliquid inseratur, quod, concedente cle-
mentia divina, mox futurus Carloaster aut Ludwi-
culus vester.

^a Quidam. *piratarum.*^b Germanice *benclin.*

CAPUT XXIII.

Leo occisus a Pipino.

Longobardis vel cæteris hostibus Romanos in-
festantibus, miserunt legatos suos ad eundem Pip-
pinum, ut propter amorem sancti Petri sibi quanto-
cius in auxilium venire dignaretur. Qui absque
mora subjugatis hostibus, orationis tantum gratia
Romam victor ingreditur; et a civibus hac laude
suscipitur: *Cives apostolorum et domesticæ Dei ad-
venerunt hodie portantes pacem, et illuminantes pa-
triam; dare pacem gentibus, et liberare populum
Domini.* Cujus vim carminis et originem quidam
ignorantes^d, hoc in natalitiis apostolorum canere
consueverunt. Ipse vero invidiam Romanorum, imo,
ut verius loquar, Constantinopolitanorum declinans
mox in Franciam revertitur. Comperto autem quod
primates exercitus eum clanculo despicientes car-
pere solerent, præcepit adduci taurum magnitudine
terribilem et animis indomabilem, leonemque fero-
cissimum in illum dimitti, qui impetu validissimum
in eum irruens, apprehensa cervice tauri, projecit
in terram. Tunc rex dixit ad circumstantes: Abstra-
hite leonem a tauro, vel occidite eum super illum.
Quo spectantes ad alterutrum congelatisque præcordiis
pavefacti, vix hæc singulando mussitare potuerunt;
Domine, non est homo sub cælo qui hoc audeat at-
tentare. Quo ille confidentior exurgens de throno
et extracta spata per cervicem leonis cervicem tauri
divisit ab armis; et spata in vaginam remissa con-
sedit in solio: Videtur vobis, inquiens, utrum do-
minus vester esse possimus? Non audistis, quid fe-
cerit parvus David ingenti illi Goliath, vel brevissi-
mus Alexander procerissimis satellitibus suis? Tunc
quasi tonitru percussis ceciderunt in terram, dice-
ntes: Quis nisi insaniens dominationem vestram mor-
talibus imperare detrectatur?

CAPUT XXIV.

De balneis Aquensibus.

Non solum contra bestias et homines talis existit,
sed etiam contra spiritalia nequities inauditum cer-
tamen exercuit. Nam cum Aquisgrani thermis non-
dum ædificatis calidi saluberrimique fontes ebulli-
rent, jussit camerarium suum prævidere, si fontes
purgati essent, et ne quis ignotus ibi dimitteretur.
Quod cum factum fuisset, assumpto rex gladio, in
linea ex subtalaribus properavit ad balneum, cum
repente hostis antiquus eum quasi perempturus ag-
greditur; rex autem crucis signis nudato gladio
umbram in humana advertens effugit, invinci-
bilem gladium ita terræ infixit, ut diutino luctamine
vix eum revocaverit. Quæ tamen umbra tantæ cras-
situdinis erat, ut cunctos illos fontes tabo et cruore
abominandaque pinguedine deturparet. Sed nec his
motus insuperabilis Pippinus dixit ad cubicularium:
Non sit tibi cura de talibus, fac effluere infectam
illam aquam, ut in ea, quæ pura manaverit, sine
D mora lavari queam.

CAPUT XXV.

Proposueram quidem, imperator Auguste, de solo
proavo vestro Carolo, omnia vobis scientibus quæ-
cunque fecit, brevem narratiunculam retexere; sed
cum ita se obtulerit occasio, ut necessario memoria
fiat gloriosissimi patris vestri Ludwici, cognomento
Illustris, et religiosissimi proatavi vestri Pippini ju-
nioris, de quibus propter ignaviam modernorum
grande silentium est, omnia intacta præterire nefari-
um judicavi. Nam de majore Pippino integre pene
liorum doctissimus Beda in ecclesiastica proculdit hi-
storia. His itaque per excessum commemoratis ad
cognominalem vestrum illustrem Carolum olivinus
jam redeat natatus. Sed si bellicis rebus ab eo gestis
aliquid non subtraxerimus, nunquam ad quotidianam

^c Ludovici.^d M., *Nescientes quidam*

ejus conversationem revolvendam reducitur. Quapropter quæ concurrunt in præsentem quam strictissime potuero memorabo.

CAPUT XXVI.

Carolus Romam petit.

Post mortem victoriosissimi Pippini cum iterato Longobardi Romam jam inquietarent, invictus Carolus, quamvis in cisalpinis partibus nimium occupatus, iter in Italiam haud segniter arripuit, et incruento bello, sive spontanea deditioe humiliatos in servitium accepit Longobardos; et in firmitatis gratiam, ne unquam a regno Francorum discernent, vel terminis sancti Petri aliquam irrogarent injuriam, filiam Desiderii Longobardorum principis duxit uxorem. Qua non post multum temporis, quia esset clinica^a et ad propagandam prolem inhabilis, judicio sanctissimorum sacerdotum, relicta, velut mortua, iratus pater, juramento sibi provincialis astringens, ipseque in muris Ticinensibus se concludens, invincibili Carolo rebellare disposuit. Quod ille pro certo comperiens illuc iter acceleravit. Contigit autem ante aliquot annos quemdam de primis principibus nomine Oggerum offensam terribilissimi imperatoris incurrere, et ob id ad eundem Desiderium confugium facere. Auditum autem adventu metuendi Caroli ascenderunt in turrim eminentissimam, unde longe lateque prospicere ventientem potuissent. Apparentibus vero impedimentis, quæ expeditiora Darii vel Julii fuissent expeditionibus, dixit Desiderius ad Oggerum: Estne Carolus tanto exercitu? At ille respondit: Non adhuc. Videns vero exercitum popularium de latissimo imperio congregatum, diffinitè pronuntiavit ad Oggerum: Vere in his copiis Carolus exsultat. Respondit Oggerus: Sed non adhuc, neque adhuc. Tunc æstare cœpit et dicere. Quid faciemus, si plures cum eo venerunt? Dixit Oggerus: Videbis qualis ille veniat. De nobis autem nescio quid fiat. Et ecce ista sermocinanti^{us} apparuit schola vocati^{onis} [vacationis] semper ignara; quam videns Desiderius stupefactus: Iste est, inquit, Carolus. Et Oggerus: Non, inquit, adhuc. Post hanc cernuntur episcopi abbatesque, et clerici, capellani cum comitibus suis; quibus aspectis hæc vix ægre jam lucis inimicus, mortisque Desiderius singultando blateravit: Descendamus et abscondamur in terra a facie furoris adversarii tam immanis. Ad quæ retulit extumescens Oggerus, rerum et apparatus incomparabilis Caroli quondam expertus, et in meliori tempore assuetissimus: Quando videris, inquietus, segetem campis inhorrescere, ferream Padum et Ticinum marinis fluctibus ferro nigrantibus muros civitatis inundantes, tunc est spes Caroli venientis. His necdum expletis, primum ad occasum circino vel Borea cœpit apparere quasi nubes tenebrosa, quæ diem clarissimam horrentes convertit in umbras. Sed propiante paululum imperatore, ex armorum splendore dies omni nocte tenebrosior orbata est inclusis. Tunc visus est ipse ferreus Carolus ferrea galea cristatus, ferreis manicis armillatus, ferreo thorace ferreum pectus humerosque Platonicos tutatus, hasta ferrea in altum subrecta sinistra impletus, nam dextera ad invictum chalybem semper erat extenta; coxarum exteriora, quæ propter facilitatem ascensum in allis solent loricæ nudari, in eo ferreis ambiebantur bracteois. De ocreis quid dicam? quæ et cuncto exercitui solebant ferreæ semper esse usui. In clypeo nihil apparuit nisi ferrum. Caballus quoque illius animo et colore ferrum retinebat. Quem habitum cuncti præcedentes, universi ex lateribus ambientes, omnesque sequentes, et totus in commune apparatus juxta possibilitatem erat imitatus. Ferrum campos et pla-

teas replebat; solis radii reverberabantur acie ferri; frigido ferro honor a frigidiori deferebatur populo; splendidissimum ferrum horror expalluit cloacarum. O ferrum, heu ferrum! clamor confusus insonuit civium. Ferro contremuit firmitas murorum, et juvenum, consilium ferro deperit seniorum. His igitur, quæ ego balbus et edentulus, non ut debui circuito tardiore diutius explicare tentavi, veridicus speculator Oggerus celerrimo visu contuitus, dixit ad Desiderium: Ecce habes quem tantopere perquisisti; et hæc dicens pene exanimis cecidit. Sed quia ipso die vel propter amentiam, vel propter aliquam spem resistendi cives urbi eum suscipere nolissent, dixit artificiosissimus Carolus ad suos: Faciamus hodie aliquid memorabile, ne diem istum otiosi transegeris vituperemur; acceleremus efficere unum oratoriorum, in quo si nobis citius apertum non fuerit, divinis servitiis insistere debeamus. Et hæc voce emissa, alius alio discurreres, calcem et lapides, alii vero ligna vel pigmenta congregantes, artificibus semper eum comitantibus, attulerunt. Qui a quarta diei hora ante duodecimam talem basilicam muris et tectis, laquearibus et picturis auxiliante et tironum manu militumque construxerunt, ut nulli adhuc eam cernenti, nisi per annum integrum fieri posse credatur. Postea vero die quinta facilitate quibusdam civium sibi aperire volentibus, quibusdam, licet frustra, rebellare, vel, ut verius dicam, se includere volentibus, absque cruoris effusione, sola tantum industria, civitatem superaverit, ceperit, possederit, illi scribendum relinquo, qui non aliquo amore, sed quæstus tantum gratia vestram celsitudinem comitantur.

CAPUT XXVII.

Caroli vestes.

Exin ad ulteriora progressus venit religiosissimus Carolus ad urbem Furiolanam, quam qui sibi scioli videntur, Forum Julienne nuncupant. Contigit autem, ut eodem tempore episcopus civitatis illius, aut, ut modernorum loquar consuetudine, patriarcha occasui vitæ propinquaret. Ad quem cum religiosissimus Carolus visitandi gratia preperaret, ut successorem suum ex nomine designare deberet, ille religiose admodum ex iniis præcordiis suspiria trahens: Domine, inquit, episcopatum istum diu sine aliqua utilitate vel profectu spirituali retentum, judic o divino et vestre dispositioni relinquo, ne ad cumulum peccatorum quem vivens exaggeravi, etiam mortuus aliquid superinjicere apud inevitabilem et incurrampendum judicem deprehendar. Quod sapientissimus Carolus ita cepit, ut eum antiquis Patribus non immerito coæquandum judicaverit. Cum autem in eadem regione aliquantisper demoratus fuisset exercitatus in exercitatus Francorum Carolus donec episcopo decedente dignum ei successorem substitueret, quadam festiva die post missarum celebrationem dixit ad suos: Ne otio torpentis ad ignaviam perducamur, eam venatum donec aliquid capiamus, et singuli in eodem habitu pergamus, quo nunc induti sumus. Erat autem imbrifera dies et frigida, et ipse quidem Carolus habebat pellicium herbicinum, non multum amplioris pretii quam erat roccus ille sancti Marini, quo pectus ambitur, nudis brachiis Deo sacrificium obtulisse astipulatione divina comprobatur. Cæteri vero ut pote feriatis diebus, et qui modo de Papia venissent, ad quam nuper Venetici de transmarinis partibus omnes Orientalium divitias advectassent, phœnicum pellicibus avium serico circumdatis, et pavonum collis cum tergo et clunis mox florescere incipientibus, tyria purpura. vel diacedrina litra decoratis. Alii de lodicibus, quidam

^a Notandus hic locus de causa divortii inter Carolum Magnum et filiam Desiderii, quæ a nullo veterum quod sciam prodita est. Baron. an. 771 eam se ignorare profitetur. Clinica interpretor quomodo

Baronius in epistola quam ipse Gregorio II, alii III, tribuunt an. 726: *Si mulier infirmitate correpta non calkerii debitum viro reddere, etc.* Cæc.

de gliribus circumamicti procedebant, saltusque per-
 agrantes ramis arborum spinisque et tribulis lace-
 rati, vel imbribus infusi, tum etiam sanguine ferra-
 rum pelliumque volutabro foedati remeabant. Tunc
 astutissimus dixit Carolus: nullus nostrum pellicium
 suum extrahat, donec cubitum eamus, ut in nobis
 ipsis melius iccari possint. Quo jusso singuli cor-
 pora magis quam indumenta curantes, usquequaque
 focos inquirere et calefieri studebant, ac mox reversi
 et in ministerio ejus usque ad profundam noctem
 persistentes, ad mansiones remittebantur. Cumque
 tenuissimas illas pelliculas, vel tenuiores brandeas
 extrahere coepissent, rugarum et contractionum rup-
 turas quasi virgarum in ariditate fractarum procul
 audiri fecerunt, gementes et suspirantes, conque-
 rentesque se tantum pecuniae sub una die perdidisse.
 Praeceptum vero ab imperatore susceperant, ut in
 eisdem pellicibus crastina die se illi praesentarent. Quod
 cum factum fuisset, et omnes non in divinis resplen-
 derent, sed pannis et decolori foeditate horrerent,
 dixit industria plenus Carolus ad cubicularium suum:
 Tere illud pellicium nostrum inter manus, et affer
 in conspectum vestrum. Quo integerrimo et candi-
 dissimo allato, assumens illud inter manus et cunctis
 astantibus ostendens, haec pronuntiavit: O stolidis-
 simi mortaliu, quod pellicium modo pretiosius et uti-
 lius? istudne meum uno solido comparatum, an illa
 vestra non solum libris, sed et multis coempta talen-
 tis? Tunc vultibus in terram declinatis terribilis-
 simam ejus animadversionem sustinere nequibant.
 Quod exemplum religiosissimus pater vester non
 semel, sed per totam vitam suam ita imitatus est,
 ut nullus, qui ejus agnitione et doctrina dignus vi-
 debatur, aliquid in exercitu contra hostem, nisi tan-
 tum arma militiae et lanea vestimenta cum lineis
 portare praesumeret. Quod si quisquam inferioris
 disciplinae illius ignarus de serico, auro, vel argento
 circa se habens eum forte incurrisset, his verbis
 increpatus et melioratus, imo sapienter effectus abs-
 cessit: O te bis aureum, eccum, o te argenteum, o
 te totum coccinum! miser et infelix, non tibi sufficit
 ut tu solus vel sorte belli intereas? quin etiam et
 res, quibus anima tua redimi valeret, in manus ho-
 stium tradas, ut de his simulacra gentium adornen-
 tur.

CAPUT XXVIII.

Ludovici vires.

Quantum vero a prima aetate usque ad septuagesim-
 um annum ferro gauderet invictissimus Ludovicus,
 quantum ante Nordmannorum legatos spectaculum
 de ferro faceret, melius hoc vobis scientibus repli-
 cabo. Cum reges Nordmannorum singuli pro devo-
 tione sua aurum illi et argentum et pro sempiterna
 subjectione vel deditione gladios suos ipsi dirigerent,
 praecipit rex, ut pecunia quidem in pavementum pro-
 jiceretur, et a nullo nisi indignanter aspiceretur, sed
 potius ab omnibus velut lutum conculcetur. Gladi-
 os vero sublimi solio resedens sibi attentandos jus-
 sit afferri. Porro legati metuentes, ne quid sinistrae
 suspicionis contra eos possit oriri, eo modo, quo solent
 ministri dominis suis cuttellos de summis oris praehere,
 ita spatas imperatori cum sui periculo porri-
 gebant. Quarum ille cum unam de capulo acceptam,
 et ab extremitate ultima ad suum curvare nitere-
 tur, inter fortiores ferro manus disrupta est. Tunc
 unus de missis suam de vagina protrahens, ministran-
 tiumque more ad ipsius obsequelam protendens: Do-
 mine, inquit, ut credo, et flexibilis et rigida invenie-
 tur ista spata ad votum victoriosissimae dexterae
 vestrae. Qua Caesar accepta et vere Caesar, juxta vati-
 cinium Isaiae: *Attendite ad petram, unde excisi estis*
 (Isai. LI), devota Germaniae populositatem, singularis
 divinitatis opificio, in antiquos hominum artus et
 animos exurgens, ab ora ultima capulus tenus in
 modum viminis contraxit, et sensim ad statum pri-
 stinum redire permisit. Tum legati semet aspectan-

tes, et ad alterutrum obstupescerent: O, inquit,
 principibus nostris tam vile videretur aurum, et fer-
 rum tam pretiosum! Et quia de Nordmannis mentio
 incidit quanti fidem habeant et baptismum in tempo-
 ribus avi vestri, gestis paucis evolvam.

CAPUT XXIX.

Normanni baptismum contemnunt.

Ut post mortem bellicosissimi David multo tem-
 pore finitimae gentes manu fortissima subjugatae ejus
 imperio, filio Salomoni pacifico tributa dependere-
 unt, ita propter timorem et tributa Augustissimo impera-
 tori Carolo persoluta filium ejus Ludovicum gens im-
 manissima Nordmannorum simili veneratione solebat
 honorare; quorum legatos religiosissimus imperator
 tandem aliquando miseratus, interrogatos si Christia-
 nam religionem suscipere vellent, et responso ac-
 cepto quia semper et ubique atque in omnibus essent
 obedire parati, jussit eos in ejus nomine baptizari,
 de quo doctissimus ait Augustinus: Si non esset
 Trinitas, non dixisset Veritas: *Ite, docete omnes gen-
 tes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus
 sancti.* Qui a primoribus palatii quasi in adoptionem
 filiorum suscepti, de camera quidem Caesaris candi-
 datum, a patris vero suis habitum Francorum in
 vestibus pretiosis et armis caeterisque rebus acce-
 perunt. Quod cum diutius acclaretur, et non propter
 Christum, sed propter commoda terrena ab anno in
 annum multo plures jam, non ut legati, sed ut devo-
 tissimi vasalli ad obsequium imperatoris in sabbato
 sancto Paschae festinarent occurrere, contigit, ut
 quodam tempore usque ad Ludovicum venissent.
 Quos imperator interrogatos, si baptizari votum ha-
 berent et confessos jussit aqua sancta sine mora
 perfundi. Cumque tot lineae vestes non essent in
 promptu, jussit incidere camisilia et in modum septium
 consui, vel in modum vitium pastinari. Quarum cum
 una cuidam seniorum illorum repente fuisset im-
 posita, et ille eam curiosioribus oculis ex tempore
 contemplatus fuisset, jamque indignatione non mo-
 dica, mente concepta, dixit ad imperatorem: Jam
 vicies hic lotus sum, et opimis candidissimisque ves-
 tibus indutus: et ecce talis saccus non milites, sed
 subulcos condecet: et nisi noditatem erutescerem
 meis privatus, nec a te datis contactus, amictum
 tuum cum Christo tuo tibi relinquere. Tanti pen-
 dent hostes Christi, quod ait Apostolus Christi: *Om-
 nes qui in Christo baptizati estis, Christum induistis*
 (Galat. III). Et illud: *Quicunque baptizati sumus in
 Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus* (Rom. VI).
 Et quod maxime contra contemptores fidei violatores-
 que sacramentorum vigilat: *Rursus crucifigentes sibi
 Filium Dei, et ostentatui habentes* (Hebr. VI). Quod
 utinam apud gentiles tantum et non etiam inter eos
 qui Christi nomine censentur, saepius inveniretur.

CAPUT XXX.

Ludovicus juris amator.

Adhuc referendum est de bonitate Ludovici prioris
 et sic ad Carolum remeandum. Quietissimus impera-
 tor Ludovicus a cunctis hostium incursionibus im-
 munis, religiosus tantum operibus, orationibus scilicet,
 eleemosynis causisque audiendis, et justissime
 determinandis insudabat. In quo negotio tantum et
 ingenio et usu exercitatus erat, ut cum ei quidam
 in similitudine Achi ophel (II Reg. xv), pro angelo ha-
 litus a cunctis, illudere tentavisset, hujusmodi res-
 ponsum comi vultu, l'landissimaque voce, sed mente
 aliquantulum commota responderet: O sapientissime
 Anshelme, si fas sineret, dicere auderem, quod tra-
 mite non recto incedis; ex qua die idem juridicus ab
 universis est pro nihilo deputatus.

CAPUT XXXI.

Eleemosynas distribuit.

Eleemosynis vero intentus erat misericordissimus
 Ludovicus, ut eas non solum in conspectu suo, sed et

per se ipsum fieri maluisset. Insuper et ubi ipse absens fuisset, ita pauperum causas moderari decrevit, ut uni ex eis, qui ex omni parte debilis, sed animosior ceteris videretur, ipsorum commissa, furtorum redditiones, injuriarum vel læsionum taliones, in majoribus etiam commissis membrorum abscissiones, aut truncationes capitum, nec non et suspensiones corporum per eum fieri præciperet. Qui constitutis ducibus, tribunis et centurionibus eorumque vicariis, rem sibi delegatam haud segniter implevit. Ipse autem clementissimus Augustus, in cunctis illis Dominum Christum veneratus, eis alimenta et quibus tegerentur, impendere nunquam destitit, et præcipue in illa die, qua Christus mortali tunica exutus incorruptibilem resumere parabat. In qua etiam cunctis in palatio ministrantibus et in curia regia servientibus juxta singulorum personas donativa largitus est, ita ut nobilioribus quibuscunque aut baltheos aut fasciones pretiosissimæque vestimenta a latissimo imperio perlata distribuere juberet; inferioribus vero saga Fresonica omnimodi coloris darentur; porro custodibus equorum, pistoribusque et coquis indumenta lineæ cum laneis spatiisque [Fort. spatisque] prout opus habebant, projicerentur. Cumque jam nullo indigente, secundum Actus et dicta apostolica, esset in omnibus gratia magna (Act. iv), quando et pauperes pannosi jucundissime dealbati Kyrie eleison Ludwico beato per latissimam curtem vel curtículas Aquarum grani, quas Latini usitatus porticum nomine vo-

cant, usque ad cælum voces efferrent, et qui poterant de militibus pedes imperatoris amplectentibus, aliis eminus adorantibus, jam Cæsare ad ecclesiam procedente, quidam de scurris joculariter inquit: O te beate Ludwice, qui tot homines una die vestire potuisti, per Christum, nullus in Europa hodie plures vestivit, quam tu, præter Attonem. Cumque ab eo imperator quæreret, quomodo ille vestire potuisset, munus, quasi gaudens, si imperatorem in admirationem vertisset, cum cachinno intulit: Hodie, inquit, ille nova indumenta largitus est plurima. Quod dulcissimi gestus imperator blande pro ludo, et ineptus ut erat vultu, percipiens, humili devotione ecclesiam intravit, in qua ita timorate se gessit, quasi ipsum Dominum Jesum Christum præ oculis corporalibus habere videretur. Qui etiam omni tempore non pro aliqua necessitate, sed pro largiendi occasione singulis sabbatis balneari, et cuncta quæ deposuerat, præter gladium et baltheum, apparitoribus suis dare consueverat. Quæ ejus liberalitas usque ad infimos etiam pervenit, adeo ut Stracholto vitreario servo sancti Galli totam vestituram suam tunc sibi servientem præciperet dari. Quod cum erronei militum vasalli cognovissent, ei juxta viam insidias ponentes spoliare moliti sunt. Quibus cum idem diceret: Quid facitis vitreario Cæsaris vim inferentes? Responderunt: Officium quidem tuum habere te permittimus.
.....

• Videntur quædam deesse.

GENEALOGIA CAROLI MAGNI,

AUCTORE ANONYMO,

Scripta anno Domini 867, et a Canisio primum ex ms. sancti Galli edita.

CANISIUS LECTORI.

Non magni momenti dices esse hanc schedam genealogicam tam brevem, tam nullo auctore præsignem. Ita est. Attamen non digna est perire, quippe quæ se sua antiquitate commendat, scripta anno 867. Ab interitu hic vindico. Hoc unum in hac editione consilium. Quod autem Carolus Magnus hic mortuus dicitur anno 815, est plane contra sententiam communem, quæ in annum 814 consentit.

INCIPIIT

COMMEMORATIO GENEALOGIÆ CAROLI IMPERATORIS.

ANSBERTUS, qui fuit ex genere senatorum, præclarus vir atque nobilis, in multis divinis pollens, accepit filium HLOTHARI regis Francorum ad conjugem, nomine BILCHILT, et habuit ex ea filios tres et filiam unam: primogenitus ipsius ARNOLDUS nominatus est; secundus FERIOLOUS; tertius MODERICUS; et filia ipsius TARSICIA. FERIOLOUS quidem episcopus effectus est, in Ucesiu civitate martyrio coronatus est, ibique requiescit in pace. MODERICUS vero in Harisio episcopus est ordinatus, ibique confessor Christi requiescit in pace, ubi Deus pro ejus meritis multa

C miracula operatur. TARSICIA virgo Christi in virginitate sua perseverans, in Rodinis civitate requiescit: pro cujus meritis ibidem Christi virtus quotidie ostenditur: quæ etiam fertur mortua mortuos suscitasse. ARNOLDUS primogenitus ipsius genuit dominum ARNULFUM; dominus ARNULFUS genuit FLODULFUM et ANSKISUM. FLODULFUS divina annuente gratia episcopus ordinatus est. ANSKISUS genuit PIPINUM. PIPINUS genuit CAROLUM. CAROLUS vero genuit dominum regem PIPINUM. Dominus PIPINUS genuit Cæsarem gloriosum ac principem nobilissimum CAROLUM.

Anno incarnat. Domini nostri Jesu Christi 815 CAROLUS omnium Augustorum optimus, ad Aquasgrani v Kal. Febr., hora diei tertia, de hoc sæculo migravit, qui regnavit annos 47. Decessit autem anno ætatis suæ 72.

Et suscepit HLUDOVICUS filius ejus eodem anno imperium, qui regnavit annos 26, id est, usque ad annum incarnationis Domini nostri Jesu Christi 840. Decessit autem xii Kal. Jul. in insula Rheui, juxta palatium in Ingilnheim.

Post quem HLUDOVICUS filius et æquivocus ejus in orientali Francia suscepit imperium: qui anno præsepte, id est, incarnationis Domini nostri Jesu Christi 867, 27 annos regnare videtur.

ANNALES VETERES FRANCORUM.

(Ex Marten., Collectio amplissima.)

OBSERVATIO PRÆVIA.

Quos hic sistimus veteres annales Francorum nobis exhibuit codex antiquus olim monasterii Ripvullensis, deinde Stephani Baluzii, a quo regiam in bibliothecam transiit. Eorum auctor anonymus Caroli Magni

avorumque ejus præclara facinora ab anno 670 ad 815 describere sibi proposuit, simplici quidem stylo, pro more illorum temporum, sed ad persuadendum accommodato: cum ea præsertim narret quæ aut a probatissimis auctoribus accepterat, aut suis viderat oculis. Etatem suam prodit ipsemet, cum Caroli Magni res præclare gestas prosecutus, excusat sese, quod de ejus nativitate, infantia atque etiam pueritia nihil sit dicturus. *Quia, inquit, neque quisquam modo superesse invenitur, qui horum se dicat habere notitiam.* Quibus ex verbis duo maxime licet inferre: unum, auctorem hos ad scribendos Annales statim a Caroli Magni obitu calamo manum admovisse, cum jam superesset nullus ex his qui infantem aut pueram viderant, perplures vero viverent qui adolescentem et virum; alterum, ineptum judicasse ea quorum notitiam certam ab oculatis testibus non accepisset, referre.

Porro cum magnam hi Annales affinitatem habeant cum Chronico Moissiacensis monasterii, ab Andrea Chesnio tomo III Hist. Francorum vulgato, ejusque passim verba referant, dubii aliquandiu hæsimus an eos prelo committeremus. Verum re mature discussa, atque utroque opere inter se diligenter collato, primo invenimus, plura in codice Moissiacensis Chronici, ipso fatente Chesnio, desiderari folia, quæ tertiam aut quartam hujus operis partem conficere possunt. Secundo, plures in nostro codice articulos a Moissiacensi omnino diversos contineri; tandem ea ipsa de quibus inter eos colices convenit, sæpe inter se discrepare, adeo ut quod in nostro clarum et apertum est, id sit in Moissiacensi perobscurum. Quibus adducti rationibus novum nec spernendum opus judicavimus eruditus viris non invidendum. Quæ vero ab anno 815 ad 840 sequuntur, ab aliquo Anianensi monacho addita censemus.

INCIPIT GENEALOGIA,

ORTUS, VEL ACTUS SIVE VITA CAROLI GLORIOSI ATQUE PISSIMI IMPERATORIS.

In temporibus illis, anno ab incarnatione Domini 670, decedentibus regibus de Gallia, Pipinus et Martinus potentissimi duces dominabantur in Austria. Hi duces in odium versi contra Ebroinum præfectum Galliæ aciem dirigunt, contra quos Theodericus rex Francorum et Ebroinus præfectus cum hoste cucurrerunt loco nuncupante Locustio ^a, simulque conjuncti se invicem cæde magna prosternunt, corruique ibi infinita turba populi. Austrasii victi in fugam versi, Ebroinus eos cæde crudelissima insecutus, maxima parte ex illa regione vastata. Martinus per fugam elapsus, Lauduno ingressus, illic se reclusit: Pipinus vero altrinsecus evasit. Ebroinus itaque, patra victoria, reversus est, veniens cum exercitu Herciaco ^b villa, ad Martinum nuntios misit, et data sacramenta, ut cum fiducia ad regem Theodericum veniret, hoc dolose ac fallaciter super capsas vacuas se jurante ^c. Martinus eos credens, Herciaco ^d villa veniens, ibique cum sociis suis interfectus est. Ebroinus itaque magis ac magis Francos opprimens, dum Ermefredo Franco insidias pararet, Ermefredus quoque clam super eum consurgens atrociter, præfatum Ebroinum interfecti, ad Pipinum in Austria fugiens evasit. Franci quoque consilio accepto Warathonem virum illustrem in loco Ebroini cum jussione regis majorem domus constituunt. Accipit ipse Waratho inter hæc obsides a prædicto Pipino, et pacem cum eo inicit. Erat enim eidem Warathoni filius efficax industriusque, feroci animo et acerbis moribus, insidiator patris sui, eumque ab honore supplantans. Eratque nomen ei Gislamaris, cui beatus Audoenus Rothomagensis episcopus prohibuit ne hanc nequitiam contra patrem suum inferret: quod ille audire contempsit. Fueruntque inter ipsum Gislamarem et Pipinum bella civilia et multa discordia: qui ob injuriam patris et alia crudelia peccata a Deo percussus, iniquissimum spiritum exhalavit, juxta quod sanctus Audoenus ei prædixerat. Illoque defuncto, Waratho iterum honore pristino nactus est. In his diebus beatus Audoenus Rothomagensis episcopus plenus dierum ac virtutibus præclarus, Chilpiaco villa regali in suburbano Parisiorum civitate migravit ad Dominum. Succedente quippe curriculo

A temporum prædictus Waratho defunctus est.

Franci in diversa oberrantes, Bertharium in majorem dominatum constituunt. In illis diebus Pipinus ab Austria consurgens cum exercitu contra Theodericum regem Francorum et Bertharium aciem dirigit, convenientibus ad prælium in loco nuncupato Textritio, illisque inter se belligerantibus, Theodericus et Bertharius terga verterunt. Pipinus quoque victor exstitit. Succedente itaque tempore ^e Bertharius ab adulatoribus suis occiditur.

Post hæc Pipinus sub Theoderico rege coepit esse principali regimine majordomus. *Thesauris acceptis, Nordverto quodam de suis cum rege relicto, ipse in Austria meavit. Erat quippe Pipino principi nobilissima uxor et sapiens nomine Plectrudis. Ex ipsa genuit filios duos. Nomen majoris Drochus et nomen minoris Grimaldus. Drochus ducatum Campaniæ cepit.*

Et tempore Theodericus rex obiit regnavitque annis 19 ^f. Chlodoveus filius ejus puer regalem sedem suscepit, regnavitque annos duos; post quem ^g Childebertus frater ejus in regno statutus est. Grimaldus filius Pipini junior in aula regis Childeberti majordomus effectus est. Grimaldus quoque genuit filium ex concubina Theodaldo nomine. Eo tempore Drochus filius Pipini defunctus est, habensque Pipinus præfatus princeps filium ex alia conjuge, nomine Alpaigde ^h, Carolum nomine, virum elegantem, egregium atque utilem.

ORTUS CAROLI VETULI.

Pipinus princeps multa bella gessit contra gentes plurimas.

Anno incarnationis Dominicæ 710 Pipinus migravit in Allamannia.

Anno 711 aquæ inundaverunt valde. Tunc enim bonæ memoriæ gloriosus Childebertus justus migravit ad Dominum anno 12 ⁱ regni sui, regnavitque Dagobertus filius ejus pro eo anno 713.

C Igitur Grimaldus habebat uxorem nomine Thulsinda, filia Rathbodis ducis gentilis. Egrotante ^j quippe Pipino principe, dum ad eum visitandum ipse accessisset, in basilica sancti Lamberti Leodico

^a Chronicon Moissiacense, *Lucosao*.

^b Moiss. Chron., *Creiaco*, pro quo ms. habet *Herciaco*.

^c Moiss., *se jurant*.

^d Moiss., male, *ab Herciaco pro ad Herciacum*.

^e Moiss., *cedendum itaque tempori*.

^f Moiss., *annis 16*.

^g Moiss., *postquam*, male.

^h Moiss., *Alpagede*.

ⁱ Forte 16. Moiss. legit anno 18.

^j Moiss. legit *ante*, quod verbum alium omnino sensum efficit, sed nostri codicis lectionem confirmant Annales Metenses.

peremptus est a Raganario a gentile. Theodaldus A vero filius ejus, jubente avo suo, in aula regis honore patris sublimatur.

Anno 814 Pipinus febre valida correptus obiit. Obtinuerat principatum annis 27. Plectrudis relicta Pipini cum nepote suo Theodaldo vel Dagoberto rege cuncta gubernat sub discreto regimine.

Anno 815 Franci denuo in Cotia silva contra Theodaldum vel Austrasios irruerunt, ac sese mutuo durissima caede prosternunt. Theodaldus autem per fugam lapsus ereptus est. Ipsoque fugato, Raganfredum majorem domus elegerunt. Qui commoto a b rege Dagoberto exercitu, Carbonariam silvam transeuntes usque Mosam fluvium terram silvasque vastantes succenderunt, cum Radhbode duce gentili amicitias ferjunt. Carolus vero filius Pipini his diebus a Plectrude sub custodia tenebatur, sed auxiliante Domino, vix evasit.

Eo tempore Dagobertus rex aegrotans, mortuus est anno 6 regni sui. Franci vero Daniele quondam c clericum, caesarie capitis crescente, in regem B stabilivnt, atque Chilpericum nuncupant. Sema d rex Saracenorum post ix anno quam in Spania ingressi sunt Saraceni, Narbonam obsidet, obsessamque capit, virosque civitatis illius gladio perimi jusit. Mulieres vero vel parvulos captivos in Spaniam ducunt, et in ipso anno mense tertio ad obsidendam Tolosam pergunt: quin dum obsiderent, exiit obviam eis Eudo princeps Aquitaniae cum exercitu Aquitanorum vel Francorum, et commisit cum eis praelium, et dum praeliare coepissent, terga versus est exercitus Saracenorum, maximeque pars ibi cecidit gladio. Ambisa rex Saracenorum cum ingenti exercitu post v anno Gallias aggreditur, Carcassonam expugnat, et capit, et usque Nemauso pace conquistivit, et obsides eorum Barchinona transmittit.

Anno 716 Franci exercitum movent, usque fluvium Mosam contra Carolum dirigunt, et ex alia parte Frisiones cum Rathbode duce consurgunt. Carolus quoque super Frisiones iruens, maximumque C dispendium de exercitu suo perpeusus, atque per fugam dilapsus abscessit e.

Anno 717 iterum Chilpericus cum Raganfredo vel Francis hoste commoto, Ardinnam silvam ingressus, usque Rhenum fluvium vel Colonia civitate pervenerunt, vastantes terras. Thesaurio multo a Plectrude matrona accepto, reversi sunt. Sed in loco qui dicitur Amblava, Carolo in eos irruente, maximum dispendium perpeussi sunt.

Eodem tempore predictus vir Carolus exercitu commoto, iterum contra Chilpericum et Raganfredum consurgens, contra quem illi hostem colligunt, bellum preparantes accelerant; sed pacem Carolus postulat: illisque contradicentibus, ad praelium egressi sunt in loco qui dicitur Vitiaco, Dominica die illucescente, xi Kalendas Aprilis: illisque fortiter bellantibus Chilpericus cum Raganfredo terga vertit. Carolus victor exstitit, regiones illas vastatas atque captivatas. Itemque cum multa praeda in Austria reversus, Colonia civitate veniens, ibique seditionem movit, cum Plectrude matrona disceptavit, et thesauros patris sui sagaciter recepit, regemque ibi statuit nomine Clotarium. Chilpericus itaque vel Raganfredus Eudonem ducem expetunt in auxilium, qui movens exercitum contra Carolum perrexit. At ille constanter occurrit ei intrepidus. Sed Eudo fugiens, Parisius civitate regressus, Chilpericum regem cum thesauris regalibus sublato ultra Ligerim recessit. Carolus enim persecutus non reperit eum Clotarius quidem memoratus rex eo anno obiit. Interea Radbodus rex moritur, annoque insequente Carolus le-

gationem ad Eudonem dirigens, amicitiasque cum eo faciens: ille vero Chilpericum regem cum multis muneribus reddidit. Mortuus quidem est Novicino civitate, regnavitque annis 5. Franci vero Theodosium filium Dagoberti regis junioris super se statuunt in regem.

Anno 725 Saraceni Augustudunum civitatem destruxerunt iv feria, xi Kalendas Septembris, thesaurumque civitatis illius capientes, cum praeda magna Spania redeunt.

Anno 731 Carolus vastavit duas vices ultra Ligerim, et Raganfredus moritur.

Anno 732 Aberdram rex Spaniae cum exercitu magno Saracenorum per Pampelonam et montes Pyrenaeos transiens, Burdigalem civitatem obsidet. Tunc Eudo princeps Aquitaniae, collecto exercitu, obviam eis exiit in praelium super Garonna fluvium. Sed initio praelio, Saraceni victores existunt, Eudo vero fugiens, maximam partem exercitus sui perdidit, et ita demum Saraceni Aquitaniam depraedare coeperunt. Eudo vero ad Carolum Francorum principem veniens postulavit ei auxilium. Tunc Carolus, collecto magno exercitu, exiit eis obviam, et inito praelio in suburbio Pictavensi, debellati sunt Saraceni a Francis, ibique rex Aberdram cecidit cum exercitu suo in praelium, et qui remanserunt ex eis per fugam reversi sunt in Spania. Carolus vero spolia accepta, cum triumpho gloriae reversus est in Francia.

Anno 734 Carolus ingressus est in Frisia cum exercitu magno, delevit eam usque ad internecionem, ac suo subjugavit imperio. His temporibus Phibin filius Aberdram Narbona perficitur [Forie, proficiscitur]. Alio anno Rodanum fluvium transit. Arelato civitate pace ingreditur, thesaurosque civitatis invadit, et per quatuor annos totam Arelatensem provinciam depopulat atque depraedat. His diebus papa Gregorius minor Romanae Ecclesiae episcopus claves venerandi sepulcri Petri apostoli et vincula ejusdem, cum magnis muneribus, legatione ad Carolum principem Francorum misit: quod antea nullo Francorum principi a quolibet Romanae urbis praesule missum fuerat. Epistolam quoque et decreta Romanorum principum praedictus papa Gregorius cum legatione etiam munera misit. Quo pacto patrato, sese populus Romanus, relicto imperatore Graecorum et dominatione, ad praedicti principis defensionem, et invictam ejus clementiam convertere cum voluissent, ipse vero pro his omnibus cum gaudio et gratiarum actione Domino repensis, ipsam legationem cum magnis muneribus Romam remisit. Post haec elegit ex suis fidelibus Grimonem, scilicet Corbeienis monasterii abbatem, et Sigibertum reclusum basilicae sancti Dionysii martyris, et cum magnis muneribus ad limina beati Petri principis apostolorum misit, ac per eos omnia in responsis, quae sibi et populo Francorum jussa [Forte, visa] fuerunt, praesuli scriptum remandavit. Post haec praefatus princeps audiens quod Saraceni provinciam Arelatensem vel caeteras civitates in circuitu depopularent, collecto magno exercitu Francorum, vel Burgundionum, vel caeterarum in circuitu nationum, quae ditionis illius erant, Avinionem civitatem bellando irrupit, Saracenos quos ibi invenit interemit, et transitu Rodano, ad obsidendam civitatem Narbonam properat; quin dum obsideret, Occupa rex Saracenorum ex Spania Amoribinalet cum exercitu magno Saracenorum ad praesidium Narbona transmittit. Tunc Carolus partem exercitus sui ad obsidendam civitatem reliquit, reliquam vero partem sumpta, Saracenis obviam exiit in praelio super Berre fluvio, et dum

a Moiss., Raganario.

b Hic locus corruptus in Chronico Moissiacensi ubi legitur hoc modo, Regis Dagoberti exercitu Carbonariam silvam transeuntes.

c Moiss., quemdam.

d Moiss., Soma.

e Ab his verbis plura in codice Moissiacensi desiderantur folia, quae ope hujus codicis resarciri possunt, scilicet ab ano 717 ad 778.

præliare cœpissent, debellati sunt Saraceni a Francis eade magna, maxime pars ipsorum cecidit in gladio, et experti sunt Saraceni Francorum prælio, qui ex Syria egressi sunt, Carolum fortissimum in omnibus repererunt. Ipse vero Carolus spolia collecta et copiosam prædam cum reverteretur, Magdalonam destrui præcepit. Nemauso vero, arenam civitatis illius atque portas cremari jussit, atque obsidibus acceptis reversus est in Franciam.

ORTUS PIPINI.

Anno dcc... Carolus princeps obiit, regnavit annis 23 et menses 6. Obiit xi Kalendas Novembris, aliique ejus Pipinus et Carlomannus principatum patris inter se dividunt. Carlomannus Austria, Alamannia, atque Turingia sortitur. Pipinus vero Burgundiam atque Provinciam accepit. Zacharias natione Græcus S. R. E. papa sedit Romæ. Hujus temporibus Carlomannus rex Francorum, filius prædicti principis Caroli, frater Pipini, divino amore et desiderio cœlestis patriæ compunctus, sponte regnum reliquit, filiosque suos Pipino fratri commendavit: ipse vero Romam pergens, ad limina beati Petri apostoli cum plurimis suis optimatibus et donis innuenerabilibus pervenit, et ante sepulcrum beati Petri posuit, capitisque coma deposita, habitum clericalem, ordinante beato Zacharia papa, assumpsit, aliquantotempore ibidem mansit. Consilio vero accepto ejusdem pontificis, ad Casinum montem et cœnobium sancti Benedicti perrexit, ibique obedientiam regularem Optato abbati promittens, monachicam professionem spondit. Pipinus vero regnum patris totum sibi vindicat, et per auctoritatem Romani pontificis ex præfecto palatii rex constituitur. Post obitum Zachariæ pontificis Stephanus natione Græcus sedit in pontificatu. Hic molestia Langobardorum et superbia Haistulphi regis non sufferens, ad defensionem Pipini regis Francorum querendam, partibus Franciæ pergit. Quod cum nuntiatum fuisset regi Pipino, magno repletus est gaudio, filiumque suum primogenitum Carolum, qui post eum regnaturus erat, obviam ei abire præcepit, ipsumque cum honore ad præsentiam ejus in villa quæ dicitur Pons Hugonis adducere; ibique veniens prædictus papa, a Pipino rege honorifice susceptus est. Sequenti die una cum clero suo aspersione cinere et indutus cilicio in terram prostratus, per misericordiam Dei omnipotentis et merita beatorum apostolorum Petri et Pauli Pipinum regem obsecrans, ut se et populum Romanum de manu Longobardorum et superbi regis Haistulphi servitio liberaret, nec antea de terra surgere voluit, quam sibi rex prædictus Pipinus cum filiis suis et optimatibus Francorum manum porrigeret, et ipsum pro indicio suffragii futuri et liberationis de terra levarent. Tunc rex Pipinus omnem pontificis voluntatem adimplens, direxit eum ad monasterium sancti Dionysii martyris, eumque ibi summo honore et diligentia hiemare præcepit. Porro Pipinus rex legationem ad Haistulphum regem Langobardorum misit, hortans eum ut propter reverentiam apostolorum Petri et Pauli Romanas urbes non affigeret, et superstitiose has impias præsumptiones contra pontificem Romanæ urbis non moveret. Sed idem legati super his omnibus quæ princeps Pipinus mandaverat, nihil aliud ab illo superbo tyranno nisi plena superbia responsa et contumacia verba audire meruerunt. Stephanus autem papa ipsum piissimum principem Pipinum regem Francorum ac patricium Romanorum oleo unctionis perunxit secundum morem majorum unctione sacra, filiosque ejus duos felioi successione Carolum et Carlomannum eodem coronavit honore. Pipinus vero rex non poterat ea quæ Romano præsul promiserat, nisi toto affectu cum Dei auxilio adimpleret. Pipinus itaque Alpes transiens, legatos suos ad Haistulphum mittens, postulavit ut sanctam Romanam Ecclesiam, cujus ille defensor per ordinationem divinam fuerat, non affigeret, sed omnem justitiam de rebus ablati-

faceret. Haistulfus vero in superbia elatus, convicia e iam in præfatum pontificem per inepta verba imponens, nihil ei se facere promittens, nisi viam se præbere quatenus ad propria remearet. Illi vero missi promittebant, non aliter dominum Pipinum a sinibus Langobardiæ esse profecturum, nisi prius Haistulfus justitiam sancto Petro faceret. Haistulfus autem requisivit quæ illa justitia esset; cui legati responderunt: Ut ei reddas Pentapolim, Narnias, et Cæcanum, et omnia unde populus Romanus de tua iniquitate conqueritur. Et hoc tibi mandat Pipinus, quod si justitiam sancto Petro reddere vis, dabit tibi duodecim millia solidorum. Haistulfus, his omnibus spretis, legatos absque ullis pacificis verbis absolvit. Pipinus igitur iter coeptum peragens ad Clusam Langobardorum pervenit, illisque dirutis, et Haistulfum cum Langobardis in fugam expulsis, Papiam civitatem obsedit annum utrum et menses tres, in qua Haistulfum includens, ita per Dei adiutorium illum coarctavit, ut omnes justitias sancti Petri se redditurum repromitteret. Hiis minis Haistulfus tyrannus territus, per manus Pentapolim, Narnias, Cæcanum, et reliqua debita quæ sancto Petro debuerat, missis domini Pipini regis per vadum reddidit, et triginta millia solidorum Pipino regi tribuit, spopondens singulis annis in tributum, id est v millia solidorum partibus Francorum se redditurum. Hæc omnia jurando Haistulfus cum suis optimatibus et omnibus nobilibus Langobardorum se adimpleturum esse spondit, et firmitatis causa dedit regi Pipino de nobilibus Langobardorum xl obsides.

Pipinus vero accepta benedictione domni apostolici in pace eum abire permisit, tradens ei Ravennam, Pentapolim, Narnias, Cæcanum, et quidquid in illis partibus continebatur. His omnibus præctis, Pipinus victor ad propria remeavit. Quo revertente in Francia, Haistulfus perfidus rex omnia quæcumque promiserat contumaciter postposuit, et Stephanum papam cum armis a sinibus suis expulit.

Eodem anno bonæ memoriæ Carlomannus monachus migravit ad Dominum, et Bonifacius archiepiscopus in Frisia verbum Dei nuntians coronatur. Tunc Haistulfus rex Langobardorum fidem quam Pipino promiserat fessit, cum exercitu Romanas fines invadens, etiam ipsam Urbem obsedit. Hæc audiens Pipinus rex, exercitum congregans et per Burgundiam iter faciens, usque ad Mauriennam urbem pervenit. Hæc cum audisset, Langobardis clusam firmare atque Francis jussit resistere Haistulfus. Pipinus interea transactis Alpibus cum robore exercitus sui, ipsum vallum vel firmitatem quam Langobardi firmarant, destruxit, exercitum eorum in fugam convertit, inde ad Ticinum urbem pervenit, totam illam regionem devastans, illam munitissimam civitatem obsedit. Hoc Haistulfus cernens, nullamque spem evadendi habens, per supplicationem sacerdotum veniam a præcellentissimo rege Pipino postulavit, et ea quæ contra jus vel sacramenta perpetraverat, secundum judicium optimatum Francorum se plenissima voluntate emendare spondit. Rex vero Pipinus solito more misericordia motus, regnum et vitam concessit. Haistulfus autem per judicium Francorum thesaurum quod in Ticino erat tertiam partem Pipino tradidit, sacramenta iterum renovans, obsidesque tribuens, promisit se semper esse fidelem, et annuale tributum quod Francis tribuerat per missos suos annis singulis esse transmissurum, et ea quæ sancto Petro vel Stephano papæ annis præteritis promiserat, cuncta reddidit. Pipinus autem victor incolumem exercitum gaudens ad propria remeavit, thesauris et obsidibus secum adductis; Haistulfus vero rex dum venationem in quadam silva exercebat, divina ultione percussus, de equo in quo sedebat in terram projectus, tertia die vitam amisit. Post hæc Stephanus papa obiit. Hic temporibus Jussiphinib. Aberdamen tyrannide as-

sumpto super Saracenos in Spania regnat. Dira fames tunc Spaniam domuit. Waifarius princeps Aquitaniae Narbonam deprædat.

Anno 752 Ansemundus Gothus Nemauso civitatem, Magdalonam, Agathen, Biterris Pipino regi Francorum tradidit. Ex eo die Franci Narbonam infestant. Waifarium principem Aquitaniae Pipinus prosequitur, eo quod nollet se ditioni illius dare, sicut Eudo fecerat Carolo patri ejus.

Anno 759 Franci Narbonam obsident, datoque sacramento Gothis qui ibi erant, ut si civitatem partibus traderent Pipini regis Francorum, permitterent eos legem suam habere. Quo facto Gothi Saracenos qui in præsidio illius erant, occidunt, ipsamque civitatem partibus Francorum tradunt.

Anno 762 gelu magnum Gallias, Illyricum et Thraciam deprimit, et multæ arbores olivarum et ficulnearum decoctæ gelu aruerunt; sed et germen messium aruit, et superveniente anno prædictas regiones gravius depressit fames, ita ut multi homines penuria panis perirent. Pipinus rex Narbonam veniens, Tolosa, Albigris et Ruthenis illi tradita sunt, et non post multum tempus Waifarius princeps obiit mense Junio. Pipinus vero rex principatu illius a lepto, post dies centum mense Septembrio vitam tenuit, regnavitque annis 27 cum per annos 15 aut eo amplius solis Francis imperaret: finito Aquitanico bello, quod contra Waifarium ducem Aquitaniae per continnos novem annos gerebatur, apud Parisios morbo aquæ intercutis diem obiit.

EXORDIUM CAROLI MAGNI QUO REGNARE COEPIT.

Regnumque illius filii sui Carolus et Carlomannus inter se dividunt, sed Carlomannus brevi tempore regno potius obiit, totumque regnum patris Carolus occupavit.

Anno 3 Caroli regis abiit Berta regina mater Caroli in Italia ad placitum contra Desiderium regem, et redditæ sunt civitates plurimæ ad partem sancti Petri, et Berta adduxit filiam Desiderii in Francia, et insequenti anno Carlomannus mortuus est. Carolus autem, fratre defuncto, consensu omnium Francorum rex constituitur.

De nativitate Caroli Magni atque infantia vel etiam pueritia, quia neque scriptis usquam aliquid declaratum est, neque quisquam modo superesse invenitur qui horum se dicat habere notitiam, scribere ineptum judicans; sed actus et mores, cæterasque vitæ illius partes explicandas et demonstrandas, omissis incognitis, transire disposui: ita tamen ut primo res gestas et domi et foris, deinde mores et studia ejus, tunc de regni administratione et fine narrando, nihilque cognitu vel digna vel necessaria prætermittam omnium bellorum quæ gessit. Primo Aquitanicum a patre inchoatum, sed non finitum, quia cito peragi posse videbatur, fratre adhuc vivo, etiam et auxilium ferre rogato suscepit. Nam et Unaldum, cui post Waifarum mortem Aquitaniam relinquere et Wasconiam petere coegit; quem tamen ibi consistere non sustinens, transmissa amne Garumna, Lupo Wasconum duci per legatos mandat ut per fugam reddat, quod nisi festinato faciat, bello secum expostulaturum. Sed Lupus saniori usus consilio, non solum Unaldum reddidit, sed etiam seipsum cum provincia cui præerat ejus potestati permisit. Adrianus papa urbis Romæ legatos suos ob defensionem Romanæ Ecclesiæ ad Carolum regem Francorum misit, quia valde affligebatur a rege Langobardorum Desiderio, qui Hlistulfo successerat, ac per donationem Pipini regis Francorum regnum tenebat Langobardorum. Eratque tunc Carolus rex in loco qui dicitur Teudonis-villa. Veniens ibi domni apostolici missus Adriani, nomine Petrus, precibus apostolici ipsam ad defendendam sanctam Ecclesiam postulavit, ut ipsum Romanum populum superbi regis Desiderii liberaret: adjungens quod ipse legitimus

tutor et defensor esset illius plebis, quoniam illum prædecessor suus beatæ memoriæ Stephanus papa unctione sacra liniens, hunc regem ac patricium Romanorum ordinarat. Carolus igitur rex per consilium optimatum suorum voluntatem domni apostolici se adimpleturum esse cum Dei auxilio devota mente spondidit. Eodem anno synodum tenuit in Jenua civitate, in quo conventu exercitum divisit, partem secum retinens, ut per Cenisium montem transiret, partem vero reliquam, cui præfecit Bernardum avuncululum suum cum cæteris fidelibus per Jovis montem in Italia intrare præcepit. Desiderius vero rex immemor beneficiorum Pipini regis, per cujus donationem regnum Langobardorum sortitus est, clausas fortiter contra Carolum exercitumque ejus firmare præcepit. Castrametatus est itaque prædictus rex Carolus e regione clusarum et valli quod Langobardi defendebant; misit autem per difficilem ascensum montis legionem ex probatissimis pugnatoribus, qui [per] transcensum montis Langobardos cum Desiderio rege eorum et Oggerio in fugam converterunt. Carolus vero rex cum exercitu suo super apertas clusas, auxiliante Domino et sancto Petro in Italiam intravit, ad Papiam civitatem usque pervenit: in qua Desiderio incluso ipsam civitatem obsedit, et vallo firmissimo circumdedit. Celebravit autem in iisdem castris Natale Domini, et Pascha Romæ. Revertente autem cum Dei auxilio, intercedentibus apostolis Petro et Paulo, glorioso rege Carolo, a Romana urbe ad Papiam venit, ibique venientes undique Langobardi de singulis civitatibus Italiæ subdiderunt se dominio et regimini gloriosi regis Caroli. Adalgisus vero filius Desiderii fugiens navem intravit, ad Constantinopolim perrexit. Carolus vero Papiam civitatem x annos obsedit, et ita mense Junio capta est civitas a Francis. Porro gloriosus rex Carolus cuncta Italia sibi subjugata vel ordinata, custodias Francorum in Papiæ civitate dimissas, trusoque in exilium Desiderio rege, et Oggerio, et uxore, et filia, ipse cum magno triumpho, auxiliante Domino, in Francia reversus est. Sic regnum Langobardorum finivit. Regnaverunt Langobardi annis 214.

Anno 772, anno scilicet 5 Caroli regis, Carolus rex hostiliter ingressus est in Saxonia, et destruxit fanum eorum quod vocabatur Hirminsul, inchoatumque cum eis bellum vix unus annus exactus sic quod non ab eis hujuscemodi facta sit perinatio. Sed magnanimitas regis ac perpetua tam in adversis quam in prosperis mentis constantia, mutabilitate non vinci poterat, vel ab his quæ agere coeperat defatigari. Nam nunquam eos hujuscemodi aliquid perpetrantes impune ferre passus est, quin aut ipse de se ducto, aut per comites suos misso exercitu, perfidiam ulcisceretur, et dignam ab eis poenam exigeret, usque dum omnibus qui resistere solebant profligatis, et in sua potestate redactis; decem millia namque hominum ex his qui utrasque ripas Alvis fluminis incolebant, cum uxoribus et parvulis sublatis transtulit, et huc atque illuc per Galliam et Germaniam multimoda divisione distribuit, eaque conditione a rege proposita, et ab illis suscepta, tractum per tot annos bellum constat esse finitum, et abjecto dæmonum cultu, et relictis patriis ceremoniis, Christianæ fidei atque religionis sacramenta suscipere, et a Francis adunati unus cum eis populus efficeretur. Hoc bello licet per multum temporis spatium traheretur, ipse non amplius cum hoste quam bis acie conflixit, semel juxta montem qui Os Neggi dicitur in loco Teotmelli nominato; et iterum apud Asa fluvium, et hoc uno mense, paucis quoque interpositis diebus. His duobus præliis hostes adeo profligati sunt ac devicti, ut ulterius regem neque provocare, neque venientii resistere, nisi aliqua loci munitione defensi auderent. Plures tamen eo bello tam ex nobilitate Francorum, quam Saxonum, et functi summis honoribus consumpti sunt, tandemque anno 33 finitum est.

Anno 771^a abiit Carolus rex hostiliter in Saxonia et vastavit eam, fecitque ibi eadem magnam hominum et comprehendit ibi duos castellos, Heresburgii et Sigisburgii, posnitque ibi custodias, et in sequenti anno abiit iterum rex Carolus in Italia, et recepit illa castella quæ residua erant, et Rotganius interfectus est, et inde revertens ingressus est in Saxonia, et maximam partem Saxonum accepit, et conversi sunt Saxones ad fidem Christi, et multi eorum baptizati sunt, et in alio anno habuit Carolus rex conventum magnum Francorum, id est Magis campum in Saxonia ad Partesbrunna, et ibi paganorum Saxonum multitudo baptizata est.

Anno 778 congregans Carolus rex exercitum magnum, ingressus est in Spania, et acquisivit civitatem Pampeloniæ, et ibi Taurus Saracenorum rex venit ad eum, et tradidit ei civitates quas habuit, et dedit et obsides, fratrem suum et filium, et inde perrexit usque Cesarangustam, et dum in illis partibus moraretur, commissum est bellum fortissimum die Dominica, et ceciderunt Saraceni multa millia. Et de hora nona factus est sol hora secunda. Et iterum Saxones perfida gens mentiens fidem, egressi de finibus suis venerunt usque ad Rhenum fluvium, succedendo omnia atque vastando, et cum reverterentur cum præda magna, pervenit nuntius ad Carolum regem adhuc in Spania degentem. [Cum enim assidue et pene continuo cum Saxonibus bello certaretur, dispositis per congrua confinium loca præsidii, tunc Yspaniam, quam maximo poterat belli apparatus aggreditur, saltuque Pyrenæi superato, omnibus quæ adierat oppidis atque castellis in deditionem acceptis, salvo et incolumi exercitu revertitur, præter quod in ipso Pyrenæi jugo Wasconicam peridiæm parumper in redeundo contigit experiri. Nam cum agmine longo, ut loci et angustiarum situs permittebat, porrectus iret exercitus, Wascones in summi montis vertice positus insidiis (est enim locus ex opacitate silvarum, quarum ibi maxima est copia, insidiis ponendis opportunus), extremam impedimentorum partem, et eos qui novissimi agminis incedentes subsidio, præcedentes tue antur, desuper incursantes in subjectam vallem dejiciunt, consertoque cum eis prælio, usque ad unum omnes interficiunt, ac directis impedimentis, noctis beneficio, quæ jam instabat, protecti, summa cum celeritate in diversa disperguntur. Adjuvabat in hoc facto Wascones levitas armorum, et loci in quo res gerebatur, situs: e contra Francos et armorum gravitas et loci iniquitas per omnia Wasconibus reddidit impares. In quo prælio Eggiardus regis mensæ præpositus, Anselmus comes palatii cum aliis compluribus interficiuntur. Carolus quoque reversus cum suo exercitu,] Franci vero conglobati in unum persecuti sunt Saxones usque ad flumen, cui nomen est Calerna. Quod cum comperissent Saxones, conversi sunt ad eos in prælio, et ceciderunt ex parte Saxonum plurimi, cæteri vero fugerunt et acceperunt spolia eorum. Et in alio anno perrexit iterum Carolus rex cum exercitu in Spania, et venit usque ad civitatem Medinacœli. Et Saraceni pacificati de trans flumen obsides dederunt. In Spania vero fames magna et mortalitas facta est, et rex sedit in civitate Lionæ. Et insequenti anno congregans exercitum magnum, ingressus est in Spania super Navarros, et pervenit usque ad flumen *Gaalz*, et ipsi Navarri tradiderunt se illi omnes, et accepit obsides tam ingenuos quam et lidos, et divisit ipsam patriam inter episcopos et presbyteros et abbates, ut in ea baptizarent et prædicarent, necnon et Inmidorum [*Forie*, Winiolorum] seu Bascanorum vel paganorum magna multitudo baptizata est. Inde re-

A vertens abiit in Italia et dereliquit filios suos in Wormatia Pipinum et Carolum.

Anno 781 Caroli vero anno 13, abiit rex Carolus cum exercitu et ingressus est Italiam, et pervenit usque Romam, et baptizatus est ibi filius ejus qui vocabatur Carlomanus, quem Adrianus papa mutato nomine vocavit Pipinum, et unxit in regem super Italiam, et fratrem ejus Ludovicum super Aquitaniam, et ibi desponsata est Ruotrudis filia regis Caroli Constantino imperatori. Post hoc Carolus rex Roma egressus, iter agens Capuam Campaniæ urbem accessit, atque ibi positis castris, bellum Beneventanis, ni dererentur, comminatus est. Prævenit hoc dux gentis Aragisus, filios suos Romaldum et Grimoaldum cum magna pecunia obviam regi mittens. Rogat ut filios suos obsides suscipiat, seque cum gente imperata facturum pollicetur, præter hoc solum si ipse ad conspectum venire non coegerit. Rex utilitate gentis magis quam animi ejus obstinatione considerata, et oblatos sibi obsides suscepit, eique ut ad conspectum venire non coegeretur pro magno munere concessit, unoque ex filiis qui minor erat, obsidionis gratia retento, majorem patri remisit, legatisque ob sacramenta fidelitatis a Beneventanis exigenda atque suscipienda cum Aragiso dimissis, Romam rediit. Consumptisque ibi in sanctorum veneratione locorum aliquot diebus, in Gallias revertitur, et habuit colloquium cum Tassilone duce Bajoarico et magno Francorum conventu, id est Magiscampum apud Warmatia habuit civitatem.

Anno 782, anno 14 Caroli regis Benedictus abbas, qui vocatur Vitiiche, in loco qui dicitur Anianum ex præcepto supradicti regis Caroli monasterium edificavit, in quo postea trecentos sub regimine suo monachos habuit, et per ipsius exemplum per totam Gotiam et Aquitaniam monasteria construuntur. In anno supradicto habuit rex conventum magnum exercitus sui in Saxonia ad Lipebrunem, et constituit super eam comites ex nobilissimo genere Saxonum, et cum eos iterum cognovisset a fide dilapsos, et ad debellandum esse adunatos, et quod nonnulli suorum in hac seditione interissent, rursus abiit in Saxonia, et vastavit eam et ingentem Saxonum turbam atroci confodit gladio.

Anno 783 perrexit rex Carolus in Saxonia cum exercitu magno, et rebellantibus illis commissum est bellum, et ceciderunt ex parte Saxonum multa millia, et iterum bellum commissum est, et pugnarent Franci cum Saxonibus, et ceciderunt de parte Saxonum etiam multa millia quam antea, et victor reversus est Carolus in Francia, et in ipso anno fuit æstus tam vehemens, ita ut plurimi homines de ipso calore expirarent, et insequenti anno Carolus rex perrexit iterum in Saxonia per duas vices.

Anno 785. Carolus rex demoratus est in Saxonia ad Hereshurg^c a Natale Domini usque in mense Junio, et edificavit eam a novo, sed et basilicam ipsam construxit, placitumque habuit ad Partesbrunnam cum Francis et Saxonibus, et tunc demum perrexit trans fluvium Wissara^d et pervenit ad Bardwic. Cumque Saxones se illi dedissent, Christianitatem, quam pridem respuerant, iterum recipiunt, nulloque rebellante, postea rex rediit in domum suam. Widuchint tot malorum auctor ac perfidiæ incensor, venit cum sociis suis ad Adiniaco palatio, et ilidem baptizatus est, et rex suscepit eum a fonte, ac donis magnificis honoravit. Eodem anno Gerundenses homines Gerundam civitatem Carolo regi tradiderunt.

Anno 787 rebellare conati sunt quidam comites, nonnulli etiam nobiles ex partibus Austriæ, ac conjurantes invicem coegerunt quos potuerunt, ut con-

^a Hic deesse videtur aliquis numerus, nam antea anno 772 posuerat. Ex Annalibus Metensibus ad annum 775: Carolus: « Sigiburgum castrum cepit, Hereshurgum reedificavit. »

^b Quæ uncis includuntur ex Eginardo desumpta, ab Anianensi monacho hic inserta videntur.

^c Chron. Moiss., *Hensburg*.

^d Moiss., *transfluvium Guisan*.

tra regem insurgent. Quod factum multos exter-
ruit. Cumque perspicerent quod opus nefandum im-
plere non possent, neque opportunum tempus adesset,
exterriti latebras undique quasivere. Quo conperto,
rex jussit eos ad se venire. Præcedenti ^a tempore in
mense Aprilio in Warmatia synodum episcoporum
ac conventum coadunare fecit, ubi decernens quod
hi potissime qui in hac conjuratione devicti sunt ho-
nore simul ac liminibus privarentur, eos tamen qui
innoxii in hac conjuratione seducti sunt, clementer
absolvit. Ex hoc anno mense Septembrio apparue-
runt acies terribiles in cælo, quales nunquam no-
stris temporibus nec antea apparuerunt, necnon et
signa crucis apparuerunt in vestimentis hominum,
et nonnulli sanguinem dixerunt se videre pluere,
unde pavor ingens et metus in populo irruit, ac
mortalitas magna secuta est.

Anno 787 eclipsiu solis facta est hora secunda vi ^b
Kalendas Octobris, die Dominico. Et in eodem anno
venit Carolus rex usque ad terminos Bajoariorum ^c
cum exercitu, et introivit in ipsam patriam : quod
bellum et repente ortum, et celeri fine completum
est : quod superbia simul et socordia Tassilonis ducis
excitavit, qui hortatu uxoris, quæ filia Desiderii
regis erat, ac patris exilium per maritum ulcisci
posse putabat, juncto foedere cum Hunis, qui Bajoar-
rii sunt contermini ab oriente, non solum imperata
non facere, sed bello regem provocare tentabat :
cujus contumacia quia nimia videbatur, animositas
regis ferre nequiverat, ac proinde copiis undique
contractis, Bajoariam petiturus, ipse ad Lechum
anmem cum maximo venit exercitu. Hic fluvius Bajoar-
ios ab Alamannis dividit, cujus in ripa eastris
collocatis, priusquam provinciam intraret, animum
ducis per legatos statuit experiri : sed nec ille perti-
naciter agere, vel [quod] sibi vel genti utile erat,
supplex se regi permisit, obsides qui imperabantur
dedit, inter quos et filium suum Theudonem, data
insuper fide cum juramento, quo ab illius potestate
ad defensionem, nullo suadente, assentire deberet,
sicque bello, quod quasi maximum futurum videbatur,
celerimur est finis impositus. Et in alio anno
venit Tassilo ad Carolum regem ad Ingolumbain, et
factum est ibi conventum Francorum cæterarumque
nationum, quæ sub dominatione ejus erant. Et re-
cordantes Franci de pessimis consiliis et machina-
tionibus quas ipse Tassilo et conjux illius cum omnes
gentes quæ in circuitu Francorum erant, tam Christiani
quam pagani, faciebant contra Francos ; sed et con-
siliarii Tassilonis et legatarii ipsius in præsentem ad-
fuerunt, et coram eo ipsum consilium dicebant, et
ille nullatenus potuit denegare. Tunc judicaverunt
eum morti dignum. Rex autem misericordia motus,
noluit eum occidere ; sed cum ipsius petitionibus
clericum eum fecit, et retrusit in monasterio. Et
perrexit rex in Bajoaria ad Raganeshurg ^d, et ibi
venerunt ad eum Bajoarii, et dati sunt regi obsides,
et ordinata ipsa patria ^e per comites ac regi com-
missa, reversus est in Francia. Et insequenti anno
Carolus rex per Saxoniam pervenit usque ad Sla-
vos, qui dicuntur Vulsii, proprie vero, id est sua lo-
catione Yuelatabi dicuntur ^f, et venerunt reges ter-
ræ illius cum rege eorum Tranuito ^g ei obviam, et
petita pace, tradiderunt terras illas universas sub
dominatione ejus, et scipis traditis, rex reversus
est in Francia, et in alio anno habuit rex conventum
in Wormatia, non tamen Magis campum ^h. Et ipso
anno transiit sine hoste.

Anno 791 abiit rex in Wormatia et ibi celebravit
Pascha. Et revertente anno, eo tempore quo solent

^a Moiss., *precedenti*.

^b Moiss., vii *Kalendas*.

^c Moiss., *ad terminos Pannoniorum*.

^d Moiss., *Raganeshurg*.

^e Moiss., *et ordinata ipsa patria reversus est in Franciam*. Sed legendum ut in codice nostro.

A reges ad bella procedere, movit exercitum innume-
rabilem, et abiit contra superbissimam gentem Ava-
rorum, divisitque exercitum in tres partes, et introi-
vit ipse per Bajoriam in fines Hunorum ex meridiana
parte Danubii, et de alia parte Danubii alius exerci-
tus introivit Rubuariorum et Fresionum et Saxonum
cum Toringis ; sed et navales hostes per Danubium,
ut ex utraque parte rex potestatem potuisset habere
cum exercitu suo, et sic introivit in terram illam,
isti hinc et illi inde. Medius autem exercitus navalis,
et exterruit eos Dominus in conspectu ejus, ita ut
nullus ei resistere audeat. Sed ubique aut fossatum
aut aliquam firmitatem, sive in montibus, aut in flu-
mina, aut in silvis factum habuerunt, statim ut ipse
aut exercitus ejus advenit, continuo ad se tradide-
runt, aut occisi sunt, aut per fugam dilapsi. Sed et
ille alius exercitus, quem Pipinus filius ejus in Ita-
lia transmisit, introivit Illyricum, et fecerunt ibi si-
militer, vastantes et incendentes terram illam, sicut
B rex fecit cum exercitu suo ubi ipse erat. Cum autem
vidisset rex Carolus quod nullus ei de parte Avaro-
rum resistere ausus esset aut suis, circumvit terram
illam per dies quinquaginta duos, incendiando et va-
stando terram illam : sed et prædam sine mensura et
numero, et captivos viros, et mulieres, et parvulos,
innumerabilem multitudinem exinde tulerunt. Et Car-
olus rex rediit in Bajoaria, ibique hiemavit Philo-
pia ⁱ. Maximum omnium, quæ ab illo gesta sunt bel-
lorum, præter Saxonium, huic bello successit. Illud
videlicet quod contra Avaros sive Hunos susceptum
est : quod ille et animosius quam cætera, et longe
majori apparatu administravit. Unam tamen per se
in Pannonia, nam hanc provinciam ea gens tunc in-
colebat, expeditionem, cætera filio suo Pipino ac
præfectis provincialium, comitibus etiam atque lega-
tis perficienda commisit. Quod cum ab his strenuis-
sime fuisset administratum, octavo tandem anno
completum est. Quot prælia in eo gesta, quantum
sanguinis effusum sit, testatur vacua omni habita-
tore Pannonia, et locus in quo regia Kacani erat ita
desertus, ut ne vestigium quidem in eo humane ha-
bitationis appareat. Tota in hoc bello nobilitas Huno-
rum periit, tota gloria decidit, omnis pecunia, et
congesti ex longo tempore thesauri direpti sunt. Ne-
que ullum bellum contra Francos exortum humana
potest memoria recordari, quo illi magis ditati et
opibus aucti sunt : quippe cum usque in id tempo-
ris pene pauperes viderentur, tantum auri et argenti
in regia aula repertum, tot spolia pretiosa in præliis
sublata, ut meri o credi possit, hoc Francos Hunis
juste eripuisse, quod Huni prius aliis gentibus in-
juste eriperent. Duo tantum ex proceribus Fran-
corum eo bello perierunt, Erigus dux Forjuliensis in
Liburnia juxta Tarsaticam maritimam civitatem in-
sidiis oppidanorum interceptus, et Geroldus Bajoarie
præfectus in Pannonia, cum contra Hunos præliatus
aciem strueret, incertum a quo, cum duobus tan-
tum, qui eum obequitantem ac singulos hortantem
comitabantur, interfectus est. Cæterum incroentum
pene Francis hoc bellum fuit, et prosperum exitum
habuit, tametsi diutius sui magnitudinis tractetur.
Post quod et Saxonium suæ prolixitati convenientem
finem accepit.

Anno 792 resedit Carolus rex in Bajoaria, et apud
Raganeshurg celebravit Pascha ; sed appropin-
quante æstivo tempore Saxones æstimantes quod
Avarorum gens se vindicare voluisset, hoc quod in
corde eorum dudum latebat, manifestissime ostendi-
tur, quasi canis qui revertitur ad vomitum suum, sic
reversi sunt ad paganismum suum, quem pridem re-

^f Integram hanc lineam prætermisit Moiss.

^g Moiss., *Tranquito*.

^h Moiss., *Magis campum*.

ⁱ Moiss., *in Jupila*. Sed Jupila non est in Bajoaria, sed in ditone Leodicensi.

aperant, relinquentes iterum Christianitatem, conjungentes se cum paganis qui in circuitu eorum erant. Sed et legatos ad Avaros transmittentes, conati sunt rebellare in primis contra Deum, deinde contra regem, ecclesiasque quæ in finibus eorum erant incendentes vastabant, rejicientes episcopos et presbyteros qui supererant [*Fortè*, super eos erant], et aliquos ex eis comprehensos occiderunt, et plenissime ad culturam idolorum conversi sunt. Et in ipso anno ventum est consilium pessimum, quod Pippinus filius regis ex concubina Hilmitrude nomine genitus, contra regis vitam et filiorum ejus qui ex legitima geniti sunt, voluit regem et ipsos occidere, et ipse pro eo quasi Abimelech in diebus Judicam Israel regnare, qui occidit fratres suos LXX viros super unam petram, et regnavit pro Gedeone patre suo, cum malitia tamen et odio. Sed cum cognovisset rex consilium Pippini et eorum qui cum ipsis erant, coadunavit conventum Francorum, et aliorum fidelium suorum ad Raganenburg, ibique universus populus qui cum rege erant, judicaverunt ipsum Pippinum et eos qui ei consenserant, ut simul hæreditate et vita privarentur, et ita de aliquibus adimpletum est. Nam de Pippino filio suo, quia noluit rex ut occideretur, judicaverunt ut ad servitium inclinari debuisset; quod ita factum est, et misit eum jam clericum in monasterio, et ibidem iterum moratus est.

Anno 793, ipsa hieme, iterum fecit rex Carolus conventum apud Raganenburg; et cum cognovisset fideles suos episcopos, abbates et comites, qui cum ipso ibi aderant et reliquum populum fidelem, qui cum Pippino in ipso consilio pessimo non fuissent, multipliciter eos honoravit in auro et argento, et serico, et donis plurimis; et in ipsa hieme transmisit rex Carolus duos filios suos Pippinum et Ludovicum cum exercitu magno in terra Beneventana, et facta est ibi fames valida super populum et super exercitum qui advenerat, ita ut aliquanti nec ipsa quadragesima se ab esu carniæ abstinere potuissent. Sed et fames validissima in Italia et Burgundia, et per aliqua loca in Francia incubebat, necnon in Gotia, et in Provincia talis, ut multi ex ipsa fame mortui essent. Rex vero Carolus cum apud Raganenburg iterum celebrasset Pascha, et in æstivo tempore voluisset cum navibus venire in Francia, jussit fossatum magnum facere inter duo flumina, id est inter Almonia et Ratanza ^a, ibique multum demoratus est. His temporibus regnabat in Spania Exam filius Abderraman Abinmavia. Iste Abinmavia debellavit Jussefihin, et occidit eum et filios ejus, regnavitque pro eo in Spania annis 33 et menses 4. Hic crudelior omnibus regibus Saracenorum fuit, qui ante eum fuerunt in Spania. Diversis cruciatibus interemit innumerabiles Saracenos et Mauros. Filium quoque patris sui fratrem suum, truncatis manibus et pedibus, igni cremari jussit. Christianos in Spania et Judæos in tantum tributa exigendo oppressit, ut filios suos et filias suas venderent ^b, et pauci relictis penuria afficerentur, et per pressuram ipsius tota Spania conturbata et depopulata est. Mortuus est autem Abinmavia, et regnavit Exam filius ejus pro eo, fecitque malum sicut pater ejus. Iste audiens quod rex Carolus partibus Auvarorum perrexisset, et æstimans quod Auvari contra regem fortiter dimicassent, et ob hanc causam in Franciam reverti non licuisset, misit Abdelmec ^c unum ex principibus suis cum exercitu magno Saracenorum ad vastandum Gallias; qui venientes Narbonam, suburbia ejus igne succenderunt multosque Christianos, ac præda magna capta, ad urbem Carcassonam pergere volentes, obviam eis exiit Willelmus quondam comes, aliique comites Francorum cum eo, commiseruntque prælium super fluvium Oliveio, ingravaturne est prælium nimis, ceciditque maxima pars in illa die ex

A populo Christiano. Willelmus autem pugnavit fortiter in die illa: videns vero quod sufferre eos non posset, quia socii ejus dimiserunt eum fugientes, diverit ab eis. Saraceni vero collecta spolia, reversi sunt in Spaniam. Rex autem Carolus, Christo adjuvante, de eodem loco ubi fossatum fieri jussit, navigio pervenit ad Francofurt, et ibi ipsa hieme resedit.

Anno 794 rex Carolus apud villam Francofurt celebravit Pascha. Anno autem 26 regni sui pervenit ad aures piissimi principis ac orthodoxi Caroli quod Helefantus Toletanæ sedis episcopus cum alio episcopo sedis Orgelletanæ, Felice nomine seu infelice in dictis; qui uterque asserebant dicentes, quod Dominus noster Jesus Christus, in quantum ex Patre est ineffabiliter ante sæcula genitus, vere sit Filius Dei, et in quantum ex Maria semper virgine carnem assumere dignatus est, non verus, sed adoptivus filius, perverso ausi sunt ore proferre. Quo audito, jam dictus princeps ad sedem apostolicam, Adrianoque papæ urbis Romæ missos dirigit, ac super præfatam hæresim prædictum pontificem consulens, ex omni imperio suo vel regno per diversas provincias regni sui subjectas, zelo fidei succensus, summa cum celeritate præcurrentem multitudinem antistitum, sacris obtemperando præceptis, in uno collegio aggregando convenit apud villam, quæ dicitur Francofurt, ubi universali synodo congregata, cum missis domni apostolici Adriani papæ, seu patriarcha Aquileiensi Paulo archiepiscopo, seu Petro Mediolanensi archiepiscopo, seu etiam Italia, Galliarum, Gotiarum, Aquitaniarum, Galleciarum, sicut supra dictum est, episcopis, abbatibus, monachis, presbyteris, diaconibus, subdiaconibus, inter quos etiam venerabilis ac sanctissimus abbas Benedictus qui vocatur Vitiza, monasterii Anianensis a partibus Gotiarum, et religiosos monachos, Bede, Ardo qui et Smaragdus, seu cunctis fratribus suis discipulis. Hi sunt Ingeila, Aimò, Rabanus, Georgius cum cæteris fratribus cunctoque clero devotoque populo pariter aggregato. (Hoc tempore floruit Ardo magister qui et Smaragdus.) Quadam die residentibus cunctis in aula palatii, assistentibus in modum coronæ presbyteris et diaconibus, necnon et universo clero, in præsentia prædicti principis allata est epistola missa ab Helefanto, auctore negotii in urbe, Toletanæ sedis antistite, Spalensis finitimi, adjuncto ei socio Felice Orgelletanæ sedis presule. Cumque jubente rege publica voce recitata fuisset, statim surgens venerabilis princeps de sella regia, stetit supra gradum; allocutus est de causa fidei prolixo sermone, et adjecit: Quid vobis videtur? ab anno prorsus præterito, et ex quo cepit hujus pestis insaniam, tumescente perfidia, sulcus ebullire, non parvus in his regionibus, licet in extremis finibus regni nostri, error inolevit, quem censura fidei necesse est omnibus reseccare. Cum imprecata et concessa esset morosa oblatio per dies aliquot, placuit ejus mansuetudini ut unusquisque quidquid ingenii captus rectius sentire potuisset, per sacras syllabas die statuto ejus clementiæ oblatum sui pectoris fidei munus ferculo mentis vivacitatem deferret, ubi post multam diutinumque tractatum, Novoque ac Veteri Testamento perlecto, ac orthodoxorum Patrum dogmata percurrentes, earumque doctrinam sequentes, omnes subscripti sanctissimi Patres atque universalis synodus impiam hæresim una voce respuerunt atque contradixerunt, hancque hæresim funditus a sancta Ecclesia eradicandam statuerunt, dicentes: Dei Filius hominis factus est filius, natus est secundum veritatem naturæ ex Deo Dei Filius, secundum veritatem naturæ ex homine hominis filius, ut veritas geniti non adoptionem, non appellationem, sed in utraque nativitate filii nomen nascendo haberet, et esset verus Deus et verus homo, unus Filius proprius

^a Moiss., Alomonia et Rachantha.

^b Moiss., filios et filias suas atque mancipia incen-

derent; melius codex noster, venderent.

^c Moiss., Abdelmelac.

ex utraque natura, non adoptivus; quia impius et profanus est Deo Patri æterno, Filium cœternum et proprium dici et adoptivum, sed verum et proprium, sicut supra dictum est, ex utraque natura et credi et prædicari debere. Omnium autem hæreticorum perversa dogmata cum auctoribus et sequacibus æorum æterno anathemate percelli judicaverunt, Hælesantum vero et Felicem novos hostes Ecclesiæ se veteriosa fece pollutentes, nisi ab hac stultitia resipiscant, et perfectæ fidei satisfactione, lamentis sese abluant, pœnitentiæ, se indignos et ingratos una cum eorum sequacibus a consortio catholicorum perpetua animadversione et admirare [Forte, abjurazione] decernunt, et a gremio orthodoxæ Ecclesiæ censuerunt alienos.

Allata est etiam in eadem synodo quæstio de nova Græcorum synodo, quam de adorandis sanctorum imaginibus Constantinopolim fecerant, in qua scriptum habebatur. Ut qui imaginibus sanctorum ita ut deificæ Trinitati servitia aut adorationem non impenderent, anathema judicaretur. Quæ perfecta in prædicto consilio, omnes supradicti sanctissimi Patres universali concilio et servitute renuerunt et contemperunt atque consentientes condemnaverunt. Placuit etiam universali concilio ut ob reverentiam sancti apostolici Adriani papæ urbis Romæ, scripta mitterentur, per omnia juris privilegio reservato summo pontifici, ut dudum sancti Patres beato Silvestro papæ urbis Romæ ex Nicæno concilio post damnationem Arii vel omnium hæreticorum scripta miserant. Qui præfatus papa, iterum concilio congregato episcoporum totius Ecclesiæ Romanorum, Hælesantum et Felicem totius perfidiæ arches et sequaces eorum, ut supra sanctum concilium, pari modo condemnant, et hæc hæresim funditus a sancta Ecclesia eradicare judicant. Misit etiam epistolam omnibus episcopis vel Ecclesiis partibus Hispaniæ sive Galliciæ consolatoriam, quam qui legerit et crediderit, ad fidei tramitem peragendum ex Novo et Veteri Testamento per omnia inveniet sufficienter referant. Et rex Carolus inde iterum perrexit in Saxonia, et Saxones venerunt ei obviam ad Heresburg, promittentes iterum Christianitatem, et jurantes, quod sæpe fecerunt, et dedit eis presbyteros, et ipse rediit in Francia, et sedit apud Aquis palatium.

Anno 795 rex Carolus apud Aquis palatium celebravit Pascha, et infidelitas unde conseruetur a parte Saxonorum exorta est, quia dominus rex super alias gentes venire volens, nec ipsi ad eum pleniter venerunt, nec ei solatium, ut eis ipse jusserat, transmiserunt. Tunc iterum cognita infidelitate eorum, rex cum exercitu suo veniens, alij pacifici ei obviam venientes ex parte Saxonorum, et cum eo in solatio suo ipsum iter expleverunt, et cum ipse cum exercitu suo ad Albia pervenisset, alij circa Paludes, et in Vuacmodingas ad eum pleniter non venerunt. Dominus rex tamen recedens apud Bardunuil tantam multitudinem obsidum inde tulit, quantum nunquam diebus suis aut in diebus patris, aut in diebus regum Francorum inde aliquando tulerunt. Sed et tunc omnes ad eum venientes, excepto his quos supra commemoravimus, et hi qui trans Albiam erant, ipsi ad eum pleniter non venerunt, eo quod vassum domini regis Viudin regem Adotritarum occiderunt. Ideo non credebant quod in gratia ejus pervenire potuissent. Carteri autem omnes pacifici ve-

nerunt et jussioneam suam promittentes implere, et ita dominus rex iterum credens eis nullamque interficiens, fidem suam servando. Tunc ad Aquis palatium de terra Auvarorum regulus quidam Thodanus ad dominum regem veniens cum comitibus suis. Quem rex honorifice suscepit, et baptizari jussit, et eos qui cum ipso venerunt; cum magno honore et donis eum remeare fecit ad propria. Et in eo anno a parte Auvarorum venerunt thesauri magna multitudo, pro quibus rex omnipotens regi gratias agens, distribuitque ipsum thesaurum inter ecclesias et episcopos, seu abbates et comites, necnon et universos fideles suos de eodem thesauro mirifice honoravit, et in ipsa hieme, id est viii Kal. Januarii sanctæ memoriæ dominus Adrianus summus pontifex Romanæ Ecclesiæ obiit, pro quo rex piissimus Carolus orationes per universum populum Christianum infra terminos suos fieri rogavit, et eleemosyna sua pro eo multipliciter transmisit. Et epitaphium aureis litteris in marmore conscriptum jussit in Francia fieri, ut eum partibus Romæ transmitteret, ad sepulcrum summi pontificis Adriani.

Anno 796, ætatis tempore, misit filium suum Pippinum rex Carolus cum suis, quos in Italia habebat Francos, Langobardos et Bagoarios, cum aliqua parte Alamannorum in finibus Auvarorum. Et venit Pippinus cum exercitu suo, vel cum omnibus illis quos pater ejus miserat ei in auxilium; et transitio Danubio fluvio, pervenit ad locum ubi reges Auvarorum cum principibus suis sedere consuevi sunt, quem in nostra lingua Rinno nominant: et inde tulit thesauros Auvarorum, et cum multis captis pervenit in Francia, et in ipsa ætate rex Carolus demoratus est in Saxonia cum duobus filiis suis Carolo et Ludovico, et circumvit terram Saxonorum ubi rebelles fuerunt, incendiando et vastando omnia, et prædam innumerabilem, viros et mulieres, et parvulos captivos duxit secum in Francia. Tertium vero exercitum in eadem ætate transmisit, filiosque suos in Spania in fines Saracenorum cum principibus suis, qui et ipsi fecerunt similiter, vastaverunt terram illam et redierunt cum pace ad regem Carolum Aquis palatium. Nam ibi firmaverat sedem suam atque ædificavit ecclesiam suam miræ magnitudinis in honore sanctæ Mariæ perpetuæ virginis genitricis Dei, cuius portas et cancella fecit ærea, et cum magna diligentia et honore, ut decebat, in cæteris ornamentis ipsam basilicam composuit, auroque et argento et luminariis adornavit. Ad cuius structuram cum columnas et marmora aliunde habere non poterat, Roma atque Ravenna devehenda curavit. Fecit autem ibi et palatium quod nominavit Lateranis, et collectis thesauris suis de regnis singulis, in Aquis adduci præcepit. Fecit autem et opera multa et magna in eodem loco.

Anno 797, anno 30 Caroli regis, introivit rex præfatus cum exercitu suo in Saxonia, et pervenit ad pagum qui dicitur Vudmodi, ubi firmitas eorum facta erat, et ipsa firmitate interrupta, introivit cum exercitu suo in pagum illum, vastavitque et incedit eum, et tunc denuo venerunt ad eum Saxones de universis finibus et angulis ubi habitabant, et tulit inde obsides quos voluit, et de Frisionibus similiter, et sic reversus est in Francia. Et post aliquantas hebdomadas iterum introivit in Saxonia, et ibi habitavit ipsa hieme, et fecit sedem suam juxta locum ubi Timella fuit in hujus saraca, quæ etiam Heristelli

* Hunc locum ita corrupte legit Chronicon Moissiacense: quia eam dominus rex super alias gentes venire voluisset.

^b Male etiam in Chronico prædicto iterum expleverunt, quod nullum efficit sensum.

^c Moiss., Bardanavit.

^d Moiss., Cahchita Abatrizarum occiderant.

^e Moiss., Sordarius.

^f Moiss., Alemannorum.

^g Moiss., Kinno.

^h Moiss., Etenim exercitum. Melius codex noster, tertium vero exercitum. Nam duos hoc anno prius commemoraverat, unum sub Pipino duce adversus Avaros, alterum quem ipse cum Carolo et Ludovico filijs duxerat ipse Carolus in Saxoniæ.

ⁱ Moiss., portas cancella, ornisso et, male.

^j Moiss., Et hinc denuo.

appellavit, eo quod ab exercitu suo fuerunt constructæ ipsæ mansiones ubi habitabant. Et in ipsa hieme resedit, et ibi celebravit Pascha; et in ipsa ætate pervenit cum exercitu suo ad Bardunhuinc, et illi omnes se tradiderunt in manu ejus, et tulit inde obsides quos voluit, et interim congregati sunt Sclavi nostri qui dicuntur Abodriti cum missis domini regis ad illos Saxones, congregaverunt se in unum et commiserunt prælium, cecideruntque ex parte Saxonum ipsa die duo millia cccc; et inde rex remeavit in Francia ad Aquis palatium sedem suam, et ibi hiemavit.

Anno 799 rex Carolus apud Aquis palatium celebravit Pascha. Post obitum vero Adriani papæ successit Leo in apostolatam, natus Romæ ex patre Asupio, matre Helisabeth a, qui sedit annos 22 et menses 3. Hic fuit amator ecclesiarum et acris ingenii homo. Hunc Romani voluerunt occidere, et in ipsa Litania majore quod est vii Kalendas Madii insiluerunt in eo subito, captumque linguam ejus absciderunt, et conati b sunt oculos ejus abstrahere, et in custodia miserunt, inde per fugam nocte lapsus ad missos gloriosi præfati principis Caroli, qui tunc apud basilicam beati Petri erant, Hunorondum scilicet abbatem, et Hivnegisum Spolitanum ducem pervenit, qui ab eis Spolicium deductus est. Carolus autem rex tunc erat apud Saxoniam in loco qui appellatur ad Partesburna, ibique ad eum Leo prædictus papa urbis Romæ deductus est, quem rex cum summo honore suscepit, et multis donis eum honoravit, et postea cum pace et honore magno ipsum papam remisit ad propriam sedem, et missi regis deduxerunt eum honorifice et eos qui mortis ejus consiliarii fuerant transmiserunt ad regem. Rex autem misit eos in exsilio.

Anno 800 Carolus rex congregavit optimates suos, et synodum habuit apud Maguntiam cum conventu episcoporum vel abbatum, et cum cognovisset per omnes fines suos habere pacem, recordatus est de injuria quam Romani apostolico Leoni fecerant, et crexit faciem suam ut iret partibus Romæ; quod ita et fecit. Cum autem Romæ propinquaret, occurrit ei Leo papa et Romani principes cum eo apud Numentum, duodecimo ab Urbe lapide. Cum pervenisset autem Romam rex prædictus viii Kalendas Decembris, post octo vero dies, concione cum Romanis habita, causam adventus sui omnibus patefecit, fecitque conventum maximum episcoporum seu abbatum cum presbyteris et diaconibus, et comitibus, seu reliquo populo Christiano: et ibi venerunt in præsentia qui ipsum apostolicum condemnare voluerunt. Qui postquam nullus probator criminum inventus est, præfatus papa nullo judicante, sed sua spontanea voluntate coram omni populo in basilica beati Petri apostoli Evangelium portans, a ubonem conscendens, invocatoque sanctæ Trinitatis nomine, cum jurejurando ab objectis criminibus se purgavit, et ipsa sacramenta expleta, omnes episcopi cum universo clero seu præfato rege devotoque populo Christiano hymnum *Te Deum laudamus* decantaverunt. Quo expleto, ipse rex cum universo populo laudes Deo laudant, quia apostolicum Leonem sanum in corpore et in anima custoditum habere meruerunt.

Anno 801, cum apud Romam moraretur rex Carolus, Zacharias presbyter, quem antea rex cum multis donariis ad sepulcrum Dominicum vel per alia loca sancta miserat illis partibus, duobus monachis de Hierosolyma a patriarcha directis ad regem, Romam venerunt: qui benedictionis causa claves sepulcra Dominicæ ac loci Calvaria, claves etiam civitatis et montis Sion, cum vexillo crucis detulerunt. Quo rex accepto, Dominum benedixit, ac remuneratos multis muneribus Hierosolymam remisit. Ipse

a Ex hoc loco discimus matris Leonis papæ nomen, de quo alium apud auctores quos vidërim silentium.

vero rex die sacratissima natalis Domini cum ad missam ante confessionem beati Petri apostoli ab oratione consurgeret, Leo papa cum consilio omnium episcoporum sive sacerdotum, seu senatu Francorum, necnon et Romanorum, coronam auream capiti ejus imposuit, adjuncto etiam Romano populo, acclamant: CAROLO AUGUSTO A DEO CORONATO, MAGNO ET PACIFICO IMPERATORI ROMANORUM, VITA ET VICTORIA. Post laudes vero a plebe decantatas et ab apostolico, more antiquorum principum, adoratus est. Nam et hoc nutu Dei factum est; cum enim apud Romam tunc præfatus imperator moraretur, delati quidam sunt ad eum, dicentes quod apud Græcos nomen imperatoris cessasset, et fine: apud eos nomen imperii teneret. Herena nomine, quæ filium suum imperatorem fraude captum, oculos eruit, et sibi nomen imperii usurpavit, ut Atalia in libro Regum legitur fecisse. Audito Leo papa et omnis conventus episcoporum et sacerdotum seu abbatum, et senatus Francorum, et omnes majores natu Romanorum, cum reliquo Christiano populo consilium habuerunt ut ipsum Carolum regem Francorum imperatorem nominare deberent, qui Romam matrem imperii tenebat, ubi semper Cæsares et imperatores sedere soliti fuerant, et ne pagani insultarent Christianis, si imperatoris nomen apud Christianos cessasset. Ideo justum visum est omnibus ut prædictus rex cum Dei adjutorio, et universo Christiano populo petente, ipsum nomen imperatoris haberet: quorum petitionem ipse rex Carolus negare noluit, sed cum omni humilitate subjectus Deo, et petitione sacerdotum universalique populo Christiano in ipsa nativitate Domini nostri Jesu Christi cum consecratione domini Leonis papæ suscepit, sicut supradictum est, et in primis omnium postquam imperator exstitit, studuit ut ipsam Romanam Ecclesiam de ea discordia quam habuerant Romani cum apostolico Leone, ad pacem et concordiam revocaret. Deinde reversus est in Francia ad Aquis sedem regiam. Magnificatus est autem imperator Carolus super omnes reges Francorum qui ante eum fuerunt, divitiis et gloria, honore et nomine. Iste primus ex genere Francorum imperator exstitit.

Anno 802 recordatus est piissimus Carolus imperator misericordie suæ, de pauperibus qui in universo imperio erant, et justitias pleniter habere non poterant. Noluit de infra palatio pauperibus vassos suos transmittere, ad justitias faciendum propter munera; sed elegit in regno suo archiepiscopos, et reliquos episcopos, et abbates, cum ducibus et comitibus, qui opus non habebant super innocentes munera accipere, et ipsos misit per universum regnum, ut ecclesiis, viduis, orphanis, et pauperibus, et cuncto populo justitiam facerent, et mense Octobrio congregavit universam synodum in Aquis, et ibi fecit episcopis cum presbyteris seu diaconibus relegi universos canones, quos sancta synodus præcepit, et decreta pontificum, et pleniter jussit eos tradi coram omnibus episcopis presbyteris, et diaconibus. Similiter in sancta synodo congregavit universos abbates et monachos qui ibi aderant, et ipsi inter se conventum fecerunt, et legerunt regulam sancti Patris Benedicti, et tradiderunt eam sapientes in conspectu abbatum et monachorum; et tunc jussio generaliter super omnes episcopos, abbates, presbyteros, diacones, seu universo choro clericorum facta est, ut unusquisque in loco suo juxta constitutionem sanctorum Patrum sive in episcopatibus sive in monasteriis, aut per universas ecclesias, ita ut canonici juxta canones viverent, et quidquid in clero aut in populo de culpis aut negligentis apparuerit, juxta canonum auctoritatem emendassent, et quidquid in monasteriis seu in monachis contra regulam sancti Benedicti factum fuisset, hoc juxta regulam ejusdem emendare fecis-

b Vulgo erutus fuisse Leoni oculos tradunt, non desunt tamen auctores qui id negare videantur.

sent. Mandavit autem ut unusquisque episcopus in omni regno vel imperio suo, ipsi cum presbyteris suis officium, sicut psallit Ecclesia Romana, facerent. Nam et scholas suarum cantorum in loca congrua construere præcepit. Similiter et in monasteriis sancti Benedicti servantibus regulam, ut officium ipsius facerent, sicut regula docet. Ipse vero imperator interim ut ipsum synodum factum est ^a, congregavit duces, comites reliquumque populum Christianum cum legislatoribus, et fecit omnes leges regni sui tradere et emendare, et emendandam legem ubicunque necesse fuerit, scribere. Judices vero per scriptum judicassent, et munera non accepissent; sed omnes homines pauperes et divites in regno suo justitiam habere.

Anno 803 Carolus imperator celebravit Pascha apud Aquis palatium, et conventum habuit apud Maguntiam, et ipso anno sine hoste stetit. His diebus in Spania super Saracenos regnavit Abulaz filius Axam. Mortuo enim Axam, hic Abulaz filius ejus suscepit regnum, fecitque malum sicut fecerat pater ejus et avus. Eo regnante in Spania, misit Carolus imperator Ludovicum filium suum regem Aquitanie, ad obsidendam et capiendam civitatem Barchinonam. Qui congregato exercitu ex Aquitania, Wasconia, necnon de Burgundia, Provincia et Gotia, misit eos ante se ad obsidionem civitatis. Qui abeuntes, circumdedit exercitus civitatem, et obsederunt mensibus septem, capieruntque regem civitatis illius nomine Sathon. Cumque panes defecissent in civitate, et jam capienda esset civitas, miserunt ad Ludovicum regem, ut veniret Barchinonam, quia jam capienda erat civitas, ut cum capta fuisset, nomini ejus ascriberetur victoria. Venit autem præfatus Ludovicus ad civitatem, et tradita est civitas in manu ejus, constituitque illic custodia et armamenta, regem vero civitatis illius Sathon vinctum compedibus misit ad patrem suum Carolum imperatorem in Francia. Ipse vero in pace et triumpho reversus est ad propria.

Anno 805 Carolus imperator misit filium suum Carolum regem cum exercitu magno ad Euhovidines ^b, et alium exercitum cum Aulfo et Vuerinario, id est cum Bajoariis. Tertium vero transmisit cum Saxonibus super Huvernosfelda et de Melchion ^c, et ibi pugnaverunt contra regem eorum nomine Semela et vicerunt eum, et ille dedit duos filios pro fidelitate, et tunc perrexerunt super Fergunna, et venerunt ad fluvium qui vocatur Araga ^d illi tres hostes insimul. Et inde venerunt ad Camburg, qui et vastaverunt regionem illam in circuitu Albie. Et postea cum victoria reversus est Carolus rex ad patrem suum in Francia. Quartus vero exercitus cum classe magna navium perrexit in Albia, et pervenit ad Magedoburg, et ibi vastaverunt regionem Genevara ^e. Postea reversi sunt in patriam suam.

Anno 806. In isto anno Willelmus quondam comes ad Anianum monasterium, qui est constructus in honore Domini ac Salvatoris nostri Jesu Christi et gloriose matris ejus semper virginis, pervenit, cum omnibus muneribus auri argentique, ac pretiosarum vestium. Illo se tradidit Christo omni vite sue tempore servitutum. Nec mora in deponendo comam fieri passus est, quin potius die natalis apostolorum Petri et Pauli, auro textis depositis vestibus, Christicolarum habuit habitum, seseque Christicolarum adscisci numero quanto citius congaudens efficitur. Et in eodem anno Carolus imperator celebravit Pascha ad Neumaga, et misit filium suum Carolum regem super Durlinga ^f ad locum qui vocatur Walida ^g, ibique habuit conventum magnum, et inde

misit scarras suas ultra Albiam. Ipse vero movit exercitum suum ultra Sala super Huvernaveldo ^h, et tum fuit interfectus Melito ⁱ rex superbus, qui regnabat in Siurbis, et postea remeavit Albia, et vastavit regiones illas, et civitates eorum destruxit. Et cæteri reges ipsorum venerunt ad eum, et promiserunt se servituri domno et pio imperatori, traderuntque obsides sicut ille volebat. Et mandavit eis rex Carolus edificare civitates duas, unam ad aquilonem partem Albie contra Magadaburg, alteram vero in orientalem partem Sala, ad locum qui vocatur Balla ^j; deinde reversus est ad patrem suum in Francia. His diebus Albinus qui et Alcuinus diaconus in Francia claruit.

Anno 807 Carolus imperator perrexit ad Ingelheim palatium, et ibi habuit conventum cum episcopis et comitibus vel aliis fidelibus, et mandavit eis ut justitias facerent in regno ejus. Postea dedit eis licentiam ad propria remeare, et quietos sedere, et ut Deo gratias agerent ad pacem et concordiam ipsorum, et illum annum stetit sine hoste.

Anno 808 Carolus imperator misit filium suum Carolum in Saxonia ultra Albia, ad illos Sclavos qui vocantur Linali, et vastavit maximam partem regionis ipsius; sed et aliqui ex nostra parte ibidem ceciderunt. Ultimum contra Nordomannos qui Dani vocantur primo piraticam exercentes, deinde majori classe littora Gallie atque Germanie vastantes, bellum susceptum est, quorum rex Godofridus, adeo vana spe inflatus erat, ut sibi totius Germanie promitteret potestatem, Frisiam quoque atque Saxoniam haud aliter atque suas provincias æstimabat. Jam Abodritos vicinos suos in suam ditionem redegerat, jam eos sibi vectigales fecerat; jactabat etiam se bene Aquisgrani, ubi regis comitatus erat, cum maximis copiis adventurum, nec dictis ejus quam vanissimis omnino fides abnuebatur: quin potius putaret tale aliquid inchoaturus, nisi festinata morte præventus fuisset, nam a proprio satellite interfectus et sue vite et belli a se inchoati finem acceleravit.

Anno 809 Carolus imperator sedit apud Aquis palatium, et in illa ætate misit scarras suas ad marchias, et aliqui de illis Saxones venerunt ultra Albiam, et fregerunt unam civitatem cum nostris Huninidis ^k qui appellantur Semeldine, Connoburg.

Anno 810, ætatis tempore Carolus imperator cum filio suo Carolo rege, ultra Rhenum fluvium super Saxoniam perrexit ad locum qui vocatur Ferdia, et in ipsa ætate mortuus est Pipinus rex Langobardorum, filius Caroli imperatoris; Carolus autem consultit Bernardum, filium Pipini, regem super Italiam in loco patris sui.

Anno 811 misit Carolus imperator exercitum Francorum et Saxonorum ultra Albiam ad illos Sclavos qui nominantur Lanai et Bethenzr ^l, et vastaverunt regiones illas, et edificaverunt castellum qui dicitur Abochi. Fuit quoque occisio magna Normannorum. Eodem anno obiit Carolus rex, filius Caroli Magni imperatoris.

Anno 812 misit Carolus imperator tres scarras ad illos Sclavos qui dicuntur Hunvilti. Unus exercitus venit cum eis super Abodoritos, et duo venerunt obviam ei ad illa marchia. Sed et illi Wilti dextras dederunt, et obsides obtulerunt, et promiserunt se dare partibus imperatoris Caroli, et postea reversus est populus ad propria.

Hactenus primus auctor; que vero sequuntur addita videntur ab aliquo monacho Anianensi, qui hoc opus continuavit, ac primo amplissimum excerptum subjicit ex Vita Caroli Magni auctore Eginardo, que

^a Leg.: ut ipsa synodus facta est.

^b Moiss., Windones.

^c Moiss., Werinesfelda et Dervetion.

^d Moiss., Agaru.

^e Moiss., Gencuvanam.

^f Moiss., Buringa.

^g Moiss., Waladala.

^h Moiss., Gaercæhveldo.

ⁱ Moiss., Nusito.

^j Moiss., Halla.

^k Moiss., Guinildinis.

^l Moiss., et Betheleretici.

edita est a Chesnio tom. II, p. 99 * ab his scilicet verbis: Hæc sunt bella quæ rex potentissimus per annos 47, etc., usque ad paginam 103. Pagina tamen 100 lin. 17, post hæc verba: Tali monitione prohibuit, hæc inseruntur: Fecit idem a parte meridiana prope littore maris in comitatu Magdalonenso [ecclesiam] in honore Domini nostri Jesu Christi, seu perpetuæ virginis genitricis Dei Mariæ, cujus basilicæ composuit, auroque et argento adornavit, ad cuius structuram cum columnas et marmora habere non posset, Nemauso civitate cum magna diligentia adduci præcepit, et collectis thesauris suis de regnis singulis, in Aniano monasterio adduci præcepit, necnon lignis tres cruces Dominicas, et opera multa et magna in eodem loco composuit.

Anno 813 ab incarnatione Domini, Caroli autem imperatoris anno 46, sedit piissimus imperator apud Aquis palatium, et habuit ibi concilium magnum cum Francis episcopis, et abbatibus, ac sacerdotibus, et decrevit quatuor synodos fieri, id est ad Moguntiam civitatem unum, alterum in Rhemis, tertium Turonis, quartum Arelato civitate ^b, mandavitque ut quicquid in unamquemque synodum definissent, ad placitum constitutum imprimi nuntiassent: quod ita factum est. Et in ipso anno mense Februario ^c, jam dictus imperator Carolus fecit conventum magnum populi apud Aquis palatium. De omni regno et imperio suo convenerunt episcopi, abbates, comites, presbyteri, diacones, et senatus Francorum ad imperatorem in Aquis, et ibidem constituerunt capitula quadraginta sex de causis quæ necessaria erant Ecclesie Dei et populo Christiano. Extremo autem vitæ suæ tempore, cum jam et morbo et senectute premeretur, evocatum ad se Ludovicum filium suum Aquitaniam regem, qui solus filiorum Hildegardæ supererat, congregatis solemniter de toto regno Francorum vel de universo imperio suo primoribus cunctorum, comitibus, principibus, ducibus, episcopis, abbatibus, monachis, sacerdotibus, diaconibus, et cuncto senatu Francorum, cum cunctorum consilio, consortem sibi totius regni et imperialia nominis sui hæredem constituit, ac per coronam auream tradidit illi imperium, populis acclamantibus: VIVAT IMPERATOR LUDOVICUS; impositoque capiti ejus diademate, imperatorem et Augustum jussit appellari. Susceptum est hoc ejus consilium [ab his] qui aderant magno cum favore et lætitia. Nam et ipse imperator Carolus benedixit dicens: *Benedictus es, Domine Deus meus, qui dedisti hodie sedentem in solio meo, ex semine meo filium, videntibus oculis meis.* Docuit autem eum pater, ut in omnibus præceptum Domini custodiret, tradiditque ei regnum, commendavitque ei filios suos Drogonem, Theodericum et Hugonem, et cum omnia perfecisset, dimisit unumquemque ut abiret in locum suum. Ipse autem Carolus imperator resedit in Aquis palatium. Nam hoc divinitus ei propter regni utilitatem videbatur inspiratum, auxitque majestatem ejus hoc factum, et exteris nationibus non minimum terroris incussit. Dimisso deinde in Aquitaniam filio, ipse more solito, quamvis senectute confectus, non longe a regia Aquensi venatum proficiscitur.

Anno 814 ab incarnatione Domini, Caroli vero imperatoris anno 47 ex quo regnare cœperat, exierunt Nortmanni cum navibus in Frisia, et fecerunt ibi grande malum, capieruntque viros et mulieres et prædam magnam. In ipso anno exacto hujusmodi negotio, quod reliquum erat autumnus, etc., ut apud Eginardum in *Vita Caroli Magni*, pag. 104, lin. 9, usque in finem. Sed in divisione quæ facta est a Carolo imperatore anno 811, post hæc verba: vel usum ejus sibi necessarium judicaret, in nostro manuscripto codice additur: Unam vero partem sibi reservavit, quam dedit Benedicto abbati sancti Sal-

vatoris Anianensis archisterii, videlicet crucis Dominicæ cum gemmis, bratheas aureas contextas cum gemmis, baltheos aureos similiter gemmatis, calices aureos sive argenteos, vel offertoria cum patenulis et offertoriis cum auro et gemmis ornata. Inter alia dona dedit ei capsulam auream ubi pignora sunt omnium apostolorum. Inter ea dedit ei sceptrum regale ex ebore valde mirificum, et multa alia dona quod dinumerare longum est. Ardoni quoque qui et Smaragdus religioso monacho, dedit tabulam lapideam tinnientem sicut æs. Post obitum vero suum aut voluntariam, etc. ubi advertendum quod pro illis verbis, pag. 106. Et altera quæ forma rotunda Romanæ urbis effigie insignita est, episcopus Ravenatis ecclesie conferatur, in codice manuscripto hæc leguntur: altera quæ forma rotunda Romanæ urbis effigie figurata est, Salvatorem Jesum Christum Dominum in Anianense monasterium conferatur. Hujus autem inter divisionis testes, primus abbas nominatur Benedictus, et post Hirminonem, Georgius, Theobaldus, Adalelmus, Lanfredus.

Anno 814 Ludovicus piissimus imperator post mortem patris sui Caroli gloriosissimi imperatoris, sedit super thronum ejus apud Aquis palatium et ibi celebravit Pascha, et acceptis thesauris patris sui, fecit elemosynam magnam pro patre, divisitque inter ecclesias, et monasteria, et pauperes, sicut ipse ordinaverat. Hoc anno suprascripto imperator Ludovicus, id est primo anno imperii sui, Benedictum abbatem de Aniano monasterio tulit propter famam vitæ ejus et sanctitatem, et prope Aquis sedem regiam in Ardenna silva habitare fecit. Ipse vero supradictus abbas, antequam abiret in Francia, ordinavit in loco suo in monasterio Aniano abbatem nomine Smaragdum; et in ipso anno venerunt ad imperatorem episcopi, abbates, comites, duces, et mulieres, ac viduas, et locutus est cum eis de causis necessariis, et de utilitate sanctæ Ecclesie; et in ipso loco mandavit ut mulieres in servitutem redactas non fuissent, et acciperent libertatem. Et venit ad eum Bernardus filius Pipini rex Langobardorum, suscepitque eum benigniter dominus imperator Ludovicus, ac remunerato remisit ad propria. Disposuit autem et marchas undique. Nam et præsidia posuit in littore maris ubi necesse fuit, et ipso anno in Aquis hiemavit.

Anno 816 Ludovicus imperator apud Aquis palatium celebravit Pascha; et in ipsa ætate collecto magno exercitu Francorum et Burgundionum, Alamannorum et Bajoariorum, introivit in Saxoniam, et venit ad Partesbrunnam, et ibi venit ad eum Bernardus rex Langobardorum cum exercitu, et habuit imperator ibi placitum magnum, et misit scarras suas ubi necesse fuit per marchas, et præsidia, et per littora maris, et post hæc reversus est in Franciam ad Aquis palatium, et tertio calendar Augusti habuit consilium magnum in Aquis, et constituit duos filios reges Pipinum et Clotarium; Pipinum super Aquitaniam et Wasconiam, Clotarium super Bajoariam. Et decrevit in ipso synodo dominus imperator Ludovicus, ut in universo regno suo monachi regulariter viverent secundum regulam sancti Benedicti, et canonici secundum canonum auctoritatem. Mandavit etiam missis et comitibus suis ut justitias facerent in regno ipsius; et si aliqui homines injuste privati fuissent de hereditate parentum per cupiditatem comitum aut divitum, ut reddere facerent: necnon et si aliqui homines injuste in civitate redacti erant, ut iterum acciperent libertatem. Eodem anno Wascones rebellaverunt contra imperatorem.

Anno 818 piissimus imperator Ludovicus apud Aquis palatium celebravit Pascha, et ætatis tempore venit ad eum Bernardus rex Langobardorum. His

* Patrologiæ tomo XCVII.

^b Quintam nonnulli addunt Cabiloni celebratam.

^c Moiss., Septembri.

diebus domus apostolicus I. eo urbis Romæ migravit a sæculo, successitque ei in sacerdotium domus Stephanus. Ipso anno papa Stephanus venit ad imperatorem Ludovicum in Francia, invenitque eum apud Rhemis civitatem, attulit illi coronam auream, suscepitque eum imperator cum magno honore, benedixitque ipsum imperatorem, et imposuit coronam auream super caput ejus, remuneravitque eum dominus imperator muneribus multis, et sic rediit Romæ ad sedem suam. Imperator vero piissimus Ludovicus de Rhemis abiit ad Compendio palatio, et habuit consilium cum episcopis, abbatibus et comitibus suis. Deinde reversus ad Aquis palatium sedem regiam, ibique hiemavit. Præfatus autem Stephanus papa cum rediisset Romam, in ipso anno migravit a sæculo. Wascones autem rebelles Garsiam Muci super se in principem eligunt; sed in secundo anno vitam cum principatu amisit, quem fraude usurpatum tenebat.

Anno 821 Ludovicus imperator apud Aquis palatium Pascha celebravit. Ipso anno obiit beatæ memoriæ Benedictus Witiza abbas religiosus monasterii Anianensis III Idus Februarii, anno 9 regnante Ludovico imperatore. Et in ipsa æstate jussit congregari conventum magnum populorum de omni regno et imperio suo apud Aquis sedem regiam, episcopos, abbates, comites, et majores natu Francorum, et manifestavit eis mysterium consilii sui quod cogitaverat, ut constitueret unum ex filiis suis imperatorem. Habebat enim tres filios ex uxore Ermengarda regina, nomen uni Clotarius, nomen secundi Pipinus, tertii vero Ludovicus. Tunc omni populo placuit ut ipse, se vivente, constitueret unum ex filiis suis imperatorem, sicut Carolus pater ejus fecerat ipsam. Tunc tribus diebus jejunatum est ab omni populo et letania facta. Post hæc jam dictus imperator Clotarium, qui erat major natu, imperatorem elegit, et coronam auream tradidit illi, populis acclamantibus et dicentibus : *VIVAT IMPERATOR CLOTARIUS*. Facta est autem lætitia magna in populo in die illo, et ipse imperator benedixit Dominum dicens : *Benedictus Dominus Deus meus, qui dedit hodie in solio meo sedentem videntibus oculis meis*. Quartum filium habuit ex concubina nomine Arnulfum, cui pater Senonas civitatem in comitatu dedit. Audiens autem Bernardus rex Italiae quod factum erat, cogitavit consilium pessimum voluitque in im-

peratorem et in filio ejus insurgere, et per tyrannidem imperium usurpare. Quo comperto, imperator jussit [*Forse, misit*] confestim nuntios per universum regnum et imperium suum, ut pariter conglobati occuparent omnes aditus Italiae, quod ita factum est. Bernardus autem cum hæc audisset, terruit eum Dominus, et omnes qui ei consenserant, et comprehensi sunt ab exercitu, quod imperator miserat ante faciem suam, et comprehensos cum ipso rege adduxerunt ad imperatorem, qui erat apud Cavalonem, quæ est super Sagonna flumen. Tunc sub custodia missus est præfatus rex cum Achiteo comite, qui auctor consilii maligni fuerat, et cum aliis qui illi consenserant, et ducti sunt Aquis. Post hæc fecit imperator conventum magnum Francorum, et retulit eis hanc causam, ut videret quid judicarent fideles sui de eo, vel de his qui consenserant, ut insurgerent contra imperatorem. Tunc pariter judicaverunt eos omnes dignos ad mortem, sed piissimus imperator pepercit vitæ illorum, jussitque ipsi regi Bernardo oculos erui, sed cum factum fuisset, die tertio mortuus est. Achiteo vero similiter oculos erui, et ceteris sociis suis. Teulfum vero episcopum Aurelianensem, qui et ipse auctor maligni consilii fuit, synodo facta episcoporum vel abbatum, necnon aliorum sacerdotum, judicaverunt, tam ipsum, quam omnes episcopos et abbates vel ceteri clerici, qui de hoc maligno consilio socii fuerant, a proprio deciderent gradu: quod ita factum est; nonnulli etiam in exilio missi sunt. Fratres vero suos ex concubinis natos, id est Drogonem, Theodericum et Hugonem quos ei pater commendaverat, clericos fieri jussit, et per singula misit monasteria, et regnum quievit ab ira.

Anno 838 Ludovicus imperator apud Aquis celebravit Pascha, et æstivo tempore introivit cum exercitu magno in Britannia, et occiso rege illius terræ, venerunt majores natu Britannorum, traderunt se illi, et acceptos obsides reversus est ipse cum triumpho victoriæ ad propria. Nam exercitus ejus quem miserat partibus Orientis, cum triumpho reversus est ad imperatorem.

Anno 840, imperii vero præfati imperatoris anno 27, obiit Ludovicus piissimus imperator XII Kal. Julii, indictione 3, regnaveruntque filii sui post eum in magna gloria. Amen.

APPENDICIS

AD OPERA BEATI CAROLI MAGNI

SECTIO TERTIA. -- POETICA.

^a CARMEN INCERTI AUCTORIS

DE CAROLO MAGNO

ET

Leonis pontificis maximi ad eundem Carolum adventu.

(Ex Canisio, Lectiones veteres.)

Rursus in ambiguos gravis admonet anchora calles
Vela dare, incertis classem concedere ventis,
Languida quæ geminas superarunt membra pro-
cellas,

Ad nova bella jubet lassos reparare lacertos,
Victricemque manum gravidis consurgere remis,
Quo vocat aura levis placidis superare profundum
Flatibus æquoreas tentando classibus undas,

^a Quis sit auctor hujus poematis definire non audeo. Codex unde exscriptum habet in extrema pa-

gina hos versus antecedente hæc signa : *fēr helperr.* Unde recentior conjecit et ascripsit quoque hæc

Tendere ad ignotas celerique per æquora terras
 Cursu, et præcipites scopulis pulsare natatu.
 Vela movet placidus tremulis cita flatibus Euris
 Cogens me rapido nunc tendere in ardua gressu
 Europæ quo celsa pharus cum luce coruscat.
 Spargit ad astra suum Carolus rex nomen opimum,
 Sol nitet ecce suis radiis, sic denique David
 Illustrat magno pietatis numine terras.
 Res tamen una duos variando separat istos
 Et vice disjuncti mutata sæpe feruntur,
 Illum aliquando tegunt nimbo nubila tractu
 Hunc ullæ nunquam possunt variare procellæ;
 Ille caret proprio bisseis lumine horis,
 Iste suam æterno conservat sidere lucem,
 Pace nitet læta pariter pietate redundans
 Nescit habere pio lapsurum lumine casum.
 Vultu hilari, ore nitet, semper quoque fronte serena
 Fulget, ab æterno pietatis lumine Phœbum
 Vincit, ab occasu dispersgens nomen in ortum
 Armipotens Carolus victor pius atque triumphans,
 Rex cunctos superat reges bonitate per orbem,
 Justior est cunctis, comitisque potentior exstat.
 Ille duces magno et comites illustrat amore,
 Blandus adest justis, hilarem se præbet ad omnes,
 Justitiæ cultor cultores diligit omnes,
 Justus in exemplum cunctis se donat habendum,
 Ingreditur prior ipse sequi quo se cupit omnes,
 Tentat iter facile cuncti quo jure sequantur.
 Injustos merito duris constringit habenis,
 Atque jugum imponit gravidum cervice superbis.
 Discere justitiam divinis admonet actis,
 Impia colla premit rigidis constricta catenis
 Et docet altithroni præcepta implere tonantis.
 Quod mens leva vetat suadendo animusque sinister,
 Hoc saltem cupiant implere timore coacti
 Quod non sponte prius miseri fecere rebelles.
 Exercere student avide instimulante timore,
 Qui prius esse fero jam dudum more repugnat,
 Fitque timore pio pius impius ille coactus;
 Erigit hinc humiles, humilesque extollit in altum
 Prona colit relevans ad celsa cacumina colla.
 Ora trahit sutmissa gradus rex justus ad altos,
 Colla supra premit subduns excelsa petentes,
 Et quantum miseri conantur surge: e ad altum,

A Rursus ad ima facit merito descendere tantum.
 Strenuus ingenio Carolus sapiensque modestus,
 Insignis studio resplendens mente sagaci
 Nomen et hoc merito Carolus sortitur in orbe.
 Hæc cara est populis lux et sapientia terris,
 Omne decus pariter famulis ornatus et omnis
 Exstat honor populi et plebis spes gloria summa
 Nominis; hunc olim terris promisit origo
 Tam clarum ingenio, meritis quam clarus opimis.
 Fulget in orbe potens, prudens, gnarusque modestus
 Illuster, facilis, doctus, bonus, aptus, honestus,
 Mitis, præcipuus, justus, pius, inclytus, heros,
 Rex, rector, venerandus, apex, Augustus opimus,
 Arbiter insignis, judex, miserator egenum,
 Pacificus, largus, solers, hilarisque venustus,
 Grammaticæ doctor constat præluceus artis.
 Nullo unquam fuerat tam clarus tempore lector
 Rhetoricæ insignis vegetat præceptor in arte,
 Summus apex regum, summus quoque in orbe so-

[phista.

Exstat et orator facundo fame pollens,
 Inclyta nam superat præclari dicta Catonis,
 Vincit et eloquii magnum dulcedine Marcum,
 Atque suis dictis facundus cedit Homeras,
 Et priscos superat dialectica in arte magistros.
 Quattuor aut alias artes quæ jure sequuntur,
 Discernit simili rerum ratione magistra,
 Doctus in his etiamque modo rex floret eodem,
 Solus iter meruit doctrinæ adipiscere omne,
 Occultas penetrare vias, mysteria cuncta
 Nosse, Deo seriem revelante ab origine rerum,
 Omnem quippe viam doctrinæ invenit et omnes
 Arosopacum a aditum secretaque clancula verba
 Omnia, solus enim meruit pius ille talenta
 Suscipere et cunctis præferitur in arte magistris.
 Scilicet imperii ut quantum rex culmine reges
 Excellit, tantum cunctis præponitur arte.
 Quis poterit tanti præconia promere regis,
 Quisve putat sermonis rudis se principis aeta
 Posse referre, senes cum vincant omnia vates,
 Exsuperatque meum ingenium justissimis actis
 Rex Carolus, caput orbis, amor populique decusque,
 Europæ venerandus apex, pater optimus, heros,
 Augustus, sed et urbe potens, ubi Roma secunda

verba *Ferius Helericus auctor sequentis carminis*.
 Ego hæreo, et magis ad Alcuinum inclino, non pro-
 pter notas illas, quas ad hoc poema non pertinere
 existimo, sed quia constat Alcuinum de rebus gestis
 Caroli Magni scripsisse; id enim testantur cum alii,
 tum hæreticus Balæus in catalogo scriptorum Bri-
 tanniæ. Forsan autem hoc poema vel pars vel frag-
 mentum est grandioris illius operis, non enim cre-
 dam totum opus esse. Nec stylus et genus orationis
 abludivit a vena Alcuini, ut notum illis quibus Alcuini
 carmina nota. Quid, quod aliquoties vocat Carolum
Davidem? Quæ appellatio Alcuino tam familiaris
 fuit, ut scribens ad Carolum Caroli nomen sæpius
 omitteret, Davidemque regem nuncuparet. Nec ratio
 temporum repugnat. Venit enim Leo III pontifex ad
 Carolum anno Christi 799 quo adhuc vivebat Alcu-
 nus, quippe qui demum anno 804 obierit. Et ipse
 initio significat se jam fessum ad scribendum acce-
 dere, et sæpius fortunam expertum esse; hic tamen,
 occasione tam præclari argumenti, denuo scriptionis
 aleam subeundam fuisse. Et certe tam pie et religiose
 adventum pontificis ad Carolum et Francos describit,
 et tam enucleate honores pontifici habitos per-
 censet, ut vel ob hoc indicium ex religiosissima Al-
 cuini officina poema hoc non improbabilius pro-
 fectum credi queat. Accedit demum quod auctor
 hujus poematis omnia quæ scribit, præsens spectasse
 videtur. Quare nihil etiam causæ relinquitur, cur
 quis fortasse referre velit ad illum Helericum, de
 quo hæc Trithem. in lib. de viris illust. Germaniæ:
 Helericus monachus cœnobii sancti Galli. Ord. D.

Patris Benedicti, vir et ipse in divinis Scripturis
 multum eruditus, atque in secularibus litteris do-
 ctissimus, philosophus, astronomus et poeta cele-
 berrimus, ingenio subtilis et disertus eloquio, nec
 minus vita quam eruditione insignis. Scripsit tam
 ætro quam prosa multa præclara opuscula, sed
 pauca eorum ad manus nostras pervenerunt. Vidi
 enim duntaxat et legi librum clarissimum, quem
De Computo ecclesiastico edidit. Et alium *De Musica*
 prænotatum, sed et quædam carmina: claruit eodem
 tempore, quo Hermannus Contractus anno Domini
 MXL. CASISUS. — Hoc carmen non est Helerici,
 ut monet Canisius, cum auctor oculatus debuisset
 esse testis et præsens vidisse quæ narrat. Sed ea-
 dem ratione non est Alcuini. Quippe et ex ejus epi-
 stolis patet, jam senio confectum imperatorem in
 Germaniam sequi noluisse, ad eumque excusatorias
 ea de re scripsisse litteras. Deinde vero illud carmen
 idem esse non potest cum Alcuini libro *De Gestis*
Caroli Magni, quem memorat Balæus. Nihil enim
 aliud continent hi versus præter venationis descri-
 ptionem et imperatoris cum Leonè III congressum.
 Mutilam tamen non videtur illud opusculum, sed
 partibus suis constans. Dein non carmine, sed prosa
 scripsisse Alcuinum *Gesta Caroli Magni* Balæus in-
 nuit. In eo tantum conveniunt Alcuinus et hujus
 poematis auctor, quod sint cœvi, Carolo Magno
 addictissimi, et uterque adversus prosodiam sæpius
 peccaverit. J. BASNAGIUS.

a Leg., *Artis opacum*.

Flore novo ingenti magna consurgit ad alta
 Moletholis a muro præcelsis sidera tangens.
 Stat pius arce procul Carolus loca singula signans
 Altaque disponens venturæ mœnia Romæ.
 Hic jubet esse forum, sanctum quoque jure senatum,
 Jus populi et leges, ubi sacraque jussa capessant.
 Insistitque operosa cohors, pars apta columnis
 Saxa secat rigidis, arcem molitur in altum.
 Ast alii rupes manibus subvolvere certant,
 Effodiunt portus statuuntque profunda theatri
 Fundamenta tholis includunt atria celsis.
 Hic alii thermas calidas reperire laborant,
 Balnea sponte sua ferventia mole recludunt,
 Marmoreis gradibus speciosa sedilia pangunt,
 Fons nimio bullantis aquæ fervore calore
 Non cessat, partes rivus deducit in omnes
 Urbis, et æterni hic alii bene regis amœnum
 Construere ingenti templum molimine certant :
 Scandit ad astra domus muris sacra politis.
 Pars super in summis populi procul arcibus ardens
 Saxa locat solide conjungens marmora nexu ;
 Altera stat gradibus portantium sorte receptans.
 Pars onera atque avidis manibus prædura ministrat
 Saxa, alii subeunt, volvunt ad mœnia rupes,
 Ingentes passim fascēs, cervice reflexa
 Deponunt humeris valido sub pondere fessi ;
 Plaustraque dant sonitum, vastus fragor æthera pul-

[sat.

Fit strepitus, magna consurgit stridor in urbe,
 Itque reditque operosa cohors diffusa per urbem
 Materiam Romæ certatim congregat altæ.
 Illic alii arma parant acutes utile ferrum,
 Marmora quo possunt sculpi, et quo saxa secari.
 Fervet opus, velutique solent æstate futuræ
 Pulchra hiemis non immemores alimenta ciborum
 Cum b facere ore legunt carpentes floscula apesque
 Per latices, per thyma volant stridentibus alis ;
 Floribus insidunt aliæ, prædæque redire
 Accepta studeant redolentia castra revisant,
 Aut fostus aliæ certant educere adultos,
 Aut cum nectareas componunt ordine cellas
 Roscida stipantes sinuoso poplite mella :
 Haud aliter lata Franci spatiantur in urbe.
 Non procul excelsa nemus est et amœna virecta,
 Lucus ab urbe virens et prata recentia rivis
 Obtinet in medio multis circumscita muris.
 Hic amnem circumvolitat genus omne volucrum,
 In ripis resident rimantes pascua rostris,
 Non procul in medio submergunt flumine sese,
 Nunc quoque præcipiti properant ad littora cursu ;
 Hosque toros juxta cervorum pascitur agmen,
 Riparum in longa per amœnaque pascua valle
 Huc illic timido discurrit damula gressu,
 Fronde resecta vacat, passim genus omne ferarum
 His latet in silvis, etenim memora inter opaca.
 Hic pater assidue Carolus venerabilis heros
 Exercere solet gratos per gramina ludos,
 Atque agitare feras canibus, tremulisque sagittis
 Sternere cornigeram nigraque sub arbore turbam.
 Exoritur radis cum primum Phœbus honestis c,
 Et jubar ignicomo perlustrat lumine montes

a Distinguendum hoc verbum et legendum procul
 dubio *Mole tholis*. Tholus est fastigium templi vel
 tecti ; eo sensu dixit Sedulius Paschalis operis lib. 1 :

Radians ubi regia fulvis
 Emicat aula tholis.

Alcuinus ipse paulo inferius :

Fundamenta tholis includunt atria celsis.

Ibi semper tholi celsi dicuntur.

b Locus corruptus.

Hic describitur *Maicampus* Caroli Magni tempore
 sæculisque sequentibus celeberrimus ; quippe mense
 Maio convocabantur regi proceres non modo vena-
 tionis causa, sed ut regno consulerent, qui mos
 apud plurimas gentes fuit usitatus. Fuit et apud Ro-

A Precipites scopulos et summa cacumina tangens,
 Silvarum thalamo properat dilecta juvenus,
 Regali parte ex omni collecta resistit,
 Nobilium manus expectans in limine primo.
 Fit strepitus, clamor consurgit vastus in urbe,
 Desuper ex alto respondent culmine tecta
 Aerea, præcipuus considerat d stridor in auras,
 Illinit equusque ad equum, conclamat turba pe-
 [destris
 Inque vicem proprio revocatur pignore quisque
 Ad Dominum famulusque suum sequiturque vo-
 [cantem.
 Illic phaleratus equus gravidis auroque metallis
 Terga receptorus regem in sua gaudet opimum,
 Sians monet care e caput, montes cupit ire per
 [altos.

Egreditur tandem circumstipante caterva
 Europæ veneranda pharus se prodit ad auram,
 Enitet eximio vultu facieque coruscant.

B Nobile namque caput pretioso amplectitur auro
 Rex Carolus cunctos humeris supereminet altis ;
 Lata ferunt juvenes ferro venabula acuto
 Retia quadruplici injunctaque linea limbo,
 Atque canes avidos ducunt per colla vincetos,
 Ad prædam faciles furiosoque ore molossos.
 Jam pater excelsi Carolus sacra limina templi
 Deseruit, mox castra ducum comitesque priores
 Movere, altæ urbis panduntur classica portæ,
 Cornua concrepitant, fragor ingens atria complet,
 Præcipitque ruunt juvenes ad littora cursu.
 Hinc thalamo cunctata diu regina superbo
 Procedit multa circum comitante caterva
 Luitgardis f Caroli pulcherrima nomine conjux.
 Fulgida colla nitent roseo simulata colore
 Cedit opimum et enim redimitis crinibus ostrum,
 Candida purpureis cinguntur tempora vittis,
 Aurea fila ligant chlamydem, capitique beryllus
 Inseritur, radians clary diadema metallo.
 C Enitet et vestis biscooco purpura bysso,
 Ornantur variis radiantia colla lapillis,
 Agmina sejungit pulchris sçipata puellis.
 Magnanimos inter proceres regina superbo
 Gaudet equo et juvenum circum magna emicat ar-
 [dens.

Cætera regalem pubes pulcherrima prolem
 Expectat foribus, turmis comitatus opimis,
 More patri et vultu similis procedere tandem
 Tentat item Carolus genitoris nomine pollens,
 Terga ferocis equi solito de more fatigat.
 Hinc Pipinus avi sequitur de nomine dictus,
 Restaurat proprii qui publica gesta parentis
 Bellipotens, aimosus heros, fortissimus armis,
 Seque suos inter famulos fert ductor opimum
 Cœtibus innumeris circumdatus enitet alto,
 Vectus equo eximio vultu facieque coruscans,
 Tempora cui rutilo cinguntur pulchra metallo.
 Circumfusa ruit comitantum turba rotatu
 Per patulas portas certatim exire senatus

D Conatur, magno cum murmuris inde tumultu
 Cornua rauca sonant, avido latratibus auras
 Complent ore canes, fragor ignea sidera pulsant.

manos *Maiuma* celebratissima, quæ forsitan a Maio
 mense dicebatur, quanquam obstant rigidiores cri-
 tici, qui a *Maiuma* pago Gazæ vicino et a *Maiim*,
 scilicet aquis, appellatam volunt. Fuit *Maiuma* pa-
 ganorum Veneri consecrata choreis, saltationibus,
 epulis et genio indulgebatur ; sed præcipue aderant
 scorta et ritus ad excitandam libidinem excogitati :
 ideo Arcadius qui *Maiumam* iterum celebrari jussit,
 a sacrificiis venerisque voluptatibus abstinere vo-
 luit. BASN.

d Forte *considit*.

e Forte *movel acre*.

f Quam filiam suam aliquando vocat *Alcuinua*,
 BASN.

Inde puellarum sequitur mox ordo coruscus
Rhodrad ^a ante alias, rapidoque invecta puellas
 Fulget equo et placidum prior occupat ordine gres-
 [sum.

Immixta est niveis ametystina vitta capillis
 Ordinibus variis gemmarum luce coruscans,
 Namque corona caput pretiosis aurea gemmis
 Implicat, et pulchrum subnectit fibula amictum.
 Virgineos interque choros, turbamque sequentem
 Proxima Berta ^b nitet multis sociata puellis,
 Voce virili, animo, habitu, vultuque coruscus,
 Os, mores, oculos, imitantia pectora patris
 Fert, caput aurato diademate cingitur alnum,
 Aurea se niveis commiscens fila capillis,
 Lactea quippe ferunt pretiosam colla murinam,
 Ornator vestis variis speciosa lapillis,
 Ordine gemmarum numerosa luce coruscat.
 Bractea chrysolithis ornantur tegmina gemmis.
 Gisala ^c post istas sequitur candore coruscans,
 Virgineo comitata choro, micat aurea proteis,
 Tecta melocineo fulgescit femina amictu,
 Mollia purpureis rutilant velamina stis,
 Vox, facies, crines radianti luce coruscant,
 Splendida colla nitent roseo inflammata rubore,
 Argento stat facta manus, frons aurea fulget
 Et magnum vincunt oculorum lumina Phœbum.
 Læta super rapidum descendit virgo caballum,
 Frena superbus equus spumantia dente volutat,
 Hinc comitata viris, illinc stipata puellis
 Innumeris circum circumstrepit agmen equorum.
 His cumulata bonis præcelsa solaria linquens
 Virgo pudica pii sequitur vestigia regis.
 Rhodaid ^d inde micat multis ornata metallis,
 Agmen ovans rapido præcedit femina gressu,
 Pectora, colla, comæ lucent variata lapillis,
 Serica et ex humeris dependent pallia pulchris,
 Inseritur capiti nitido gemmata corona,
 Stringit acus chlamydem gemmatam aurea bullis.
 Pulchra vehetur equo Rhodaidis virgo superbo,
 Quo latitare solent hirsuto tergore cervi.
 Interea ingreditur vultu Theodrada ^e corusco.
 Fronte venusta nitens et cedit crinibus aurum,
 Pulchra peregrinis collucent colla smaragdis,
 Pes, manus, ora, genæ, cervix radiata nitescit,
 Clara serenatis fulgescunt lumina flammis,
 Pallia permixtis lucent hyacinthina talpis,
 Clara Sophocleoque ornatur virgo cothurno,
 Turba puellarum circumstrepit agmine denso,
 Atque venusta cohors procerum nitet ordine longo,
 Et sedet in niveo pulcherrima virgo caballo,
 Acri fertur equo Caroli pia filia regis,
 In nemus ire parat sacrata palatia linquens.
 Agminis extremam partem sibi vindicat Hildrad ^f,
 Illi sorte datur, dehinc ultimus ordo senatum ^g.
 Ipsa autem medio fulgescit in agmine virgo,
 Temperat expositum spatii moderamine gressum,
 Littorei juxta ora soli plens ^h inclyta tendit
 Venandi studio, regique exercitus omnis
 Jam sociatur, adest, mox ferrea vincita rapacum
 Cuncta cadunt resoluta canum; lustra alta ferarum
 Nare sagace petunt quærentes rite rapinam
 Et lustrant avidi condensa fructecta molossi.
 Diffusi errantes in opacis saltibus omnes
 Sanguineam silvis prædam reperire laborant.
 Cingit eques saltum, fugitivis obvia turbis
 Turba paratur, aper fulvus fit valle repertas:
 Mox nemus insiliunt equites et voce sequuntur,

^a Filia Caroli Magni Constantino Græcorum imperatori desponsata, sed Irenes artibus decepta obiit virgo an. 810. Bass.

^b Altera Caroli Magni filia Angilberto nupta. Id.

^c Tertia ex Hildegarde Caroli Filia, quæ monasticam vitam est professæ. Id.

^d Inter adulterinas Caroli Magni filias recensetur. Id.

^e Ex Falstrada conjuge Caroli Magni nata. In-

A Prædam agiles certant fugitivam agitare molossi,
 Et sparsi currunt per opaca silentia silvæ.
 Iste tacendo volat celerem post rite rapinam,
 Ille autem vacuas complet latratibus auras.
 Errat hic umbrosis delusus odore fructectis,
 Alter in alterius hinc saltibus inde rotatur;
 Ille vidit, hic prædam sentit odore fugacem.
 Fit strepitus, silvis consurgit stridor in imis,
 Et tuba magna nimos incendit ad aera i molossos
 Prælia: dirus aper quo se fert dente minaci,
 Arboribusque excussa cadunt folia undique in altis.
 Per loca vasta fugit, rapidoque per invia cursu
 Tendit iter frendens teret ⁱ alta cacumina montis.
 Cursibus exhaustus lasso pede constat anhelus.
 Jam parat arma necis canibus turbamque sequacem
 Sternit et horrendo rapidos rotat ore molossos.
 Mox Carolus pater ipse volat mediumque per agmen
 Ocior aligeris avibus forat ense ferinum
 Pectus, et intingens gelidum in præcordia ferrum.
 B Corruit ille vomens vitam cum sanguine mixto,
 In flava moriens seseque volutat arena:
 Regalis monte hæc proles speculatur ab alto.
 Mox aliam Carolus prædam jubet inde movere,
 Et socios verbis claris ita fatur amicis:
 Hanc fortuna diem nobis deducere letam
 Annuit auguriis et nostra incepta secuntur;
 Ergo favete omnes istum exercendo laborem
 Venandi studio, curamque adhibete benignam.
 Vix hæc dixit heros, subito fremit agmen ab alto
 Monte, nemus repetunt proceres hinc inde ruentes:
 Præceteros agitare feras, pater inclytus ipse
 Ante volans Carolus manibus fort missile ferrum,
 Sternit et innumeras percorum strage catervas,
 Corpora multa cadunt passim prostrata ferarum.
 Tunc Carolus prædam proceres partitur in omnes,
 Et spoliis onerat gravidis sociosque sequaces,
 Inde reflectit iter campum repetensque priorem
 Frondosum lucum patulis, fontesque recentes
 Ramis prætextos et opacam frigidis umbram.
 C Aurea hic terris passim tentoria fixa
 Stant pomposa ducum hinc inde et castra nitescunt
 Læta parat Carolus sociis convivium, latus
 Convocat huc omnes longævus ordine patres,
 Maturum populum natum melioribus annis.
 Impubem pariter plebem, castasque puellas
 Collocat, inde jubet mensis donare falerna.
 Sol fugit interea, lucem nox occupat umbris,
 Membra sed exoptant placidum defessa soporem.
 Portentum rex triste videt monstrumque nefas un-
 In somnis summum Romanæ astare Leonem ^k
 Urbis pontificem mæstosque effundere fletus;
 Squalentes oculos maculatum sanguine vultum,
 Truncatam linguam horrendaque multa gerentem
 Vulnera. Sollicitos gelidus pavor occupat artus
 Augusti: rapidos Romana ad mœnia missos
 Tres jubet ire, foret si sanus pastor optimus
 Explorare gregis, quid tristia somnia signet:
 Miraturque; piam curam gerit ille fidelem.
 D Festinant rapidis legati passibus, ipse
 Saxoniam repetit cum multis millibus heros.
 Agmina convenit diversis partibus orbis,
 Cognataque acies properant super ardua Rheni.
 Littora Saxonum populum domitare rebellem,
 Et sevam gelido gentem rescindere ferro.
 Culmina jam cernunt urbis procul ardua Romæ
 Opatique vident legati a monte theatrum,
 Tristior occurrit vulgataque fama repente

^f Altera filia Caroli, quam ex Falstrade habuit. Id.

^g Forte senatus.

^h Forte legendum gens.

ⁱ Ita cod. ms.

^j Pro acria.

^k Forte terit aut tenet.

^l Tertium scilicet hujus nominis, qui a familia Adriani miris modis vexatus est. Pontificem iniecit an. 795. Bass.

Lumen apostolicum crudeli fanere plagis
 Occubuisse feris, nam serpens sævus et atrox,
 Qui solet unanimes bello committere frares,
 Semina pestiferi jactare nocenda veneni
 Suasit in innocuum cæcatis mentibus omnes
 Sævire, et famulos dominum trucidare potentem.
 Dira animis illapsa lues et sensibus hæsit,
 Virtus pestiferum concepit pectus anhelum,
 Insidias posuere viro mortemque parabant
 Insonti, tristemque necem plebs impia telis
 Pastorem in proprium seseque armavit iniquis.
 Dum solitum transisset iter Leo papa benignus
 Et sacra Laurenti peteret pede limina sancti,
 Plebs demens populusque vecthros mala sana ju-

[ve. itus]

Fustibus et gladiis nudatis ensibus omnis
 Irruit in summum pastorem turba tumultu,
 Cæca furens, subito diris commota procellis,
 Sacra sacerdotis torquebat membra flagellis,
 Unius in casum multorum sævit hiatus,
 Carnifices geminas traxerunt fronte fenestras,
 Et celerem abscondit lacerato corpore linguam.
 Pontificem tantum sese extinxisse putabat
 Plebs pietate carens atrisque infecta venenis;
 Sed manus alma patris oculis medicamina adem-

[ptis]

Obtulit atque novo reparavit lumine vultum.
 Ora peregrinos stupuerunt pallida visus,
 Explicat et celerem truncataque lingua loquelam.
 Cum sociis magnus paucis fugit inde sacerdos
 Clam petere auxilium Spolitinam tendit ad urbem.
 A Duce cum magno sit hic susceptus honore
 Winigiso, et multis cumulatus in ordine donis.
 Audit Italiam missos venisse fideles
 Francorum, et solitam Romanis ferre salutem
 Non voluisse, suum quoniam sine culpa potentem
 Supplicii dominum cruciassent, mox manifestos
 Ille venire viros ad se jubet, atque ita fari
 Incipit, et truncata brevi infra lingua palatum
 Cursu erat placidam depromens voce loquelam:
 Vos ego per caram Caroli conjuro salutem
 Regis ut ejectum me defendetis in armis
 Finibus a propriis et sedis honore repulsum.
 Me quoque vobiscum ad vestrum ducetis opimum
 Regem, et præcipui liceat mihi principis ora
 Cernere, qui justo nostros examinet acius
 Judicio, et vindex sævissima verbera nostra
 Vindicet, insignis luctus gemitumque meumque
 Allevet, addendo nostræ solatia vitæ.
 Ergo agite, et vestra si nunc mihi gratia certa est,
 Eripite his terris, David me obtutibus almis
 Præsentate viri, jam nos mora nulla tenendo
 Impediat, gelidas superemus sensibus Alpes.
 Hæc Leo papa, cohors Francorum mixta Latinis
 Obstupuit Domino grates laudesque rependens
 Qui nova pontifici reddebat lumina summo,
 Et desperatam condebat in ore loquelam.
 At Germar contra breviter sic vocibus usus,
 Lux, decus egregium populorum, lumen ævoenum,
 Pastor apostolicus venerandus in orbe sacerdos
 Te mandare decet quidcunque in corde volutas,
 Nos parere tuis fas est, pater optime, jussis.
 Inde iter incipiunt læti rapidisque metiri
 Passibus, Augusti juvat ire ad limina magni,
 Difficiles tentare vias, calleoque severum
 Vincere certatim diversa per oppida pergunt.
 Innumeræ occurrunt passim ad spectacula turbæ,
 Pontificis sacras gaudentes lambere plantas,
 Multaque præterea cumulantes munera portant
 Et capite in veteri visus cernendo novellos
 Obstipeant e, linguamque loqui mirantur ademptam,

^a Leg. *vecors*, nec refert quod ratio quantitatis repugnat quam iste non adeo religiose observat.

^b Leg. *defendatis*.

^c Forte, *obstipeant*.

^d Leg., *tremet*.

A Jam dudum et celerem recreantem voce loquelam.
 Rex pius interea gelidum transnavigat amnem
 David spinosi superans vaga cæcula Rheii
 Armatas acies inter primosque cortuscat
 Arduus arma tenens, equitatus vertice toto
 Exsuperat comites, fulgentes ære catervæ
 Undique collectæ properant atque agmina jungunt
 Cum fremitu vario, sese et stupet inscia tellus,
 Loricæ, enses, galeas, tot scuta virosum
 Ac concussa tremet ^d sub tanto pondere ferri.
 Vastus ad astra frequens conscendit clamor, et ecce
 Rupibus e gelidis saxoso a monte resultat.
 Est locus insignis quo Patra et Lippa fluentant,
 Altus et in nudo campo jacet undique largo
 Vestitus spatio, celso de colle videri
 Namque potest legio omnis, et hinc exercitus omnis,
 Castra ducum et comitum radiantiaque arma viro-

[rum].

Huc Carolus multis stipatus millibus heros
 Advenit, et tandem juvat hic succedere lectis.
 B Missus apostolici regalem tendit ad aulam.
 Interea et summum manifestat quippe venire
 Pontificem expulsam Romana a sede Leonem
 Civibus a propriis et tot tolerasse recenset
 Verbera, commemorans extinctum lumine vultum,
 Narrat et abscissam liquido de gutture linguam,
 Nunc medicante Deo sanatum, et ab omnibus istis
 Esse malis, animis stupet ipse exercitus omnis.
 Audita et Carolus recolendo somnia retro
 Præteriti indicio agnoscens vestigia visus,
 Hoc fore non dubitat quod tristes fundere fletus
 Pontificem in somnis jam dudum vidit eundem.
 Hinc jubet extemplo Pipinum occurrere magno
 Pastori, pacem et placidam portare salutem.
 Obvius ire parat genitoris jussa facessens
 Pipinus centum latus cum millibus ibit ^e.
 Ipse sedet solio Carolus rex justus in alto
 Dans leges patriis, et regni fœdera firmat.
 Utque videt patulo adversum se tendere campo
 C Pastor apostolicus centum cum millibus alium
 Pipinum, geminas extendit ad æthera palmas,
 Pro populoque preces effundens pectore largas.
 Ante sacerdotem ter summum exercitus omnis
 Sternitur, et supplex vulgus ter fusus adorat.
 Mox Leo papa solo Pipinum more benigno
 Excipit et sacris circumdans colla lacertis,
 Hæret in amplexu diuque placida oscula libens ^f.
 It comes, et supra se confert vertice toto
 Pipinus, varias miscent sermonem loquelas,
 Inque vicem diversa levant pro . . . . .^g
 Rex pius interea solium conscendit, et omnem
 Alloquitur populum Carolus venerabilis heros:
 Ergo agite, o proceres, inquit, quibus induiti arma
 Ire estis soliti ad bellum Martemque severum
 Tentare, et crudo vosmet confidere pugno;
 Pontifici celeri cursu occurremus opimo.
 Vix hæc dixit heros, fremit undique turba tu-

[multo],

D Tela manu glomerat, mox loricæque trilinges
 Et latos clypeos, galeasque et spicula peltæ
 Aeratæ resonant; acies hinc inde videntur
 Ire equitum, sparso nigrescent pulvere nubes,
 Et tuba lugubri medio strepit aggere voce,
 Classica signa sonant, campi densantur aperti
 Agmine, cristatus fulgetque exercitus omnis;
 Tela micant, pariter vexilla levata coruscant,
 Armati incedunt juvenes et freta juvenus
 Gaudet equis, siccus fervescit in ossibus ardor
 Audiendi, ac Carolus medio micat agmine lætus,
 Aurea crista tegit frontem, et conspectus in armis
 Fulget, equo ingenti portatur ductor opimus.

^e Leg., *irit*.

^f Leg., *libans*.

^g Cod. ms. habet: *propleps innata umbo; forte id-gendum: problemata verbo.*

Ante sacerdotum porro castra agmina ternis
 Stant divisa choris in longis vestibus almæ
 Sacra crucis vexilla levant, et præsulis omnis
 Adventum expectat clerusque et candida plebes.
 Jam pater in campo Carolus vidit agmina aperto,
 Pipinum et summum pastorem tendere contra
 Constat, et inque modum populum expectare co-

Præcipit, atque aciem hinc dividit urbis ad iustar.
 Ipse autem medio consistere in orbe beatus
 Præsulis adventum expectans, et ve: tice toto
 Altior est sociis, populum supereminet omnem.
 Jam Leo papa subitque externo se agmine miscet.
 Quam varias habitu linguas tam vestis et armis,
 Miratur gentes diversis partibus orbis.
 Extemplo properans Carolus veneranter adorat,
 Pontificem amplectens magnum et placida oscula

Inque vicem dextras jungunt pariterque feruntur
 Gressibus, et multo miscentes verba favore.
 Ante a sacerdotem ter summum exercitus omnis
 Sternitur et supplex vulgus ter fusus adorat,
 Pro populoque preces ter fundit pectore præsul,
 Rex pater Europæ, et summus Leo pastor in orbe
 Congressi, inque vicem vario sermone fruuntur.
 Exquirat Carolus casus audique laborum
 Diversos sceleris, populi impia facta stupescit,
 Miratur celeris jam dudum luce fenestras

a Hæc dicta paulo superius repetuntur.

A Extinctas, et nunc reparatum lumine vultum,
 Truncatamque loqui mirantur forcipe linguam
 Alter in alterius configunt lumina vultus.
 Et parali b sedes tendunt ad culmina gressu.
 Ante sacerdotes sacri stant ostia templi
 Alternis vicibus modulantes carmina laudum,
 Atque creatori grates laudesque frequentant,
 Qui nova pontifici reddebat lumina sanæ
 Et desperatam condebat in ore loquelam.
 Exoritur clamor, vox ardua pulsat Olympum,
 Intrat apostolicus Carolus ducente beato,
 Tempa creatoris solito solemnia more
 Concelebrare, pio missarum sacra favore.
 Ex hinc officii divinis rite peractis
 Invitat Carolus celsa intra tecta Leonem.
 Clara intus pictis collucet vestibus aula
 Auro, ostro ornantur hinc inde sedilia multo,
 Ad mensas resident læti variisque fruuntur
 Deliciis, medio celebrant convivia tecto,
 Aurea namque tument per mensas vasa falerno.
 B Rex Carolus simul et summus Leo præsul in orbe
 Vescitur atque bibant paternis spumantia vina
 Post lætas epulas et dulcisa pocula Bacchi
 Multa pius magno Carolus dat dona Leoni.
 Hinc lætus repetens aula secreta revisat
 Rex et apostolicus repetit quoque castra suorum.
 Cum tali a Carolo Leo sit susceptus honore,
 Romanos fugiens propriis repulsus ab oris.

b Forte parili.

VERSUS DE CAROLO MAGNO.

(Ex Martene, amplissima Collect.)

O Deus omnipotens, convexæ conditor arcis,
 Terrarum et maris, et quæ tantus continet orbis,
 Suscipe vota tuæ plebis, dignare rogatus
 Cæsaris eximii Caroli firmare salutem.
 Multiplices vitam protendas, rector, in annos,
 Imperio Oceanum consignans ordine metam;
 Hostibus oppressis firmato pace perenni,
 Optime quod princeps sedatum rite gubernes,
 Permulcente sua divino munere dextra,
 Unus in ætherea altitonans qui præsidet aula.
 Convenit et solum terris regnare sub illo,
 Qui merito cunctis præstans mortalibus esset.
 Discedat variæ sectæ, discedat et error
 Antiquus, quondam malesuasus ab ore maligni.
 Sancta fides niteat comitanter gressibus aliis,
 Cum Caroli Magni ut vastum perlustret et orbem,
 Imperio dictoque simul domitis virtute superbis,
 Ac post innumero captos ex hoste triumphos,
 Cum victore suo victrix lætetur et ipsa.
 Post tanta in terris, post tot sublimia facta,
 Pleno tum demum completo temporis ævo,
 Felici centenos cursu evectas in annos,
 Alma fides obviam comitante cohorte sororum
 Virtutum veniens, Carolum super astra levabit,
 Perpetuam tribuens Christo præstante coronam.
 Versibus incomptis, summo sed nentis amore,
 Hæc tibi conficiens, Cæsar dignare superne,
 Munera quæso tui devoti sumere servi.

His ego litteralis domini depono salutem
 Perpetuam Carolo servulus ipse sui,
 His te, præclara Gundrada, saluto, puella,
 Quæ ore nitens pulchro, palchrior et merito.
 Littera festina dominæ conferre salutem
 Gûndradæ, egregiæ moribus et facie.

Hos Carolo regi versus Hibernicus exsul
 Dum proceres mundi regem venerare videntur,
 Ponderibus vastis ingentia dona ferentes,
 Immensum argenti pondus fulgentis et auri,
 Gemmarum cumulos sacro stipante metallo,
 Purpura splendentes aurato tegmine vestes,

C Spumantes et equos flavos stringente capistro,
 Ardua barbarico gestantes colla sub auro,
 Annuæ sublimi hæc debentur muneræ regi.
 Dic mihi quæ pariter reddemus, garrula musa,
 Ne forte in vanum regi servire videmur,
 Quæ tanto ac tali patri munuscula demus?
 Carmina quin etiam modo lata voce canamus,
 Dulcisonas regi promamus pectore laudes,
 Et nostris cunctus reboet clangoribus orbis.
 O sola ante alias cantus dulcedine capta,
 Divitiis orbis comparis carmina, musa;
 Sic dic quid valeant nostri jam carminis odæ?
 Heu nunquid sociis musarum nomina nescis?
 Aut forte illudens nostrorum muneræ temnis?
 Dilectus socius, muse quoque dulcis alumnus
 Haud equidem ignoro musarum dulcisa dona.
 Sed dic nunc veterum vatam mihi maxima nutrix,
 Quæ nostræ laudis concitaret sæcula finem,
 Sidereæ summus dum situs volvitur axis,
 Et nox obscura claris dum pelleat astris,
 D Splendidus eximii surget dum phosphorus umbris,
 Et celer æquoreas ventus dum verberat undas,
 In mare dum properant spumosis cursibus amnes,
 Nubila dum tangent minaci vertice montes
 Atque jacent humiles limoso limite valles,
 Aut summi extollent prærupta cacumina colles,
 Regnumque obriso candor dum fulminat auro,
 Nomina musarum sæclis æterna manebunt.
 His regum vetera clarescent inçlyta gesta,
 Præsentum et sæclis narrantur facta futuris,
 Musarum et donis laudatur conditor orbis,
 Sedibus æthereis fulgens virtutibus almis,
 Nostris assiduis gratulatur cantibus æquis.
 His igitur donis regem venerare memento.
 Ast ego præcipuo comitabor fistula cantu.
 Dic igitur modulans nutrix mihi maxima vatam,
 Quis pacem eximiam conatus frangere patruæ,
 Quis frustra egregiam commovit in arma quietem?
 Quæ pestis teligit servum per cuncta fidem,
 Ut domini faciem mereatur cernere tristem?
 Lubricus hoc serpens profudit ab ore venenni,
 Isdem qui quondam miseris edixerat anguis

Coniugatus mortis mortales pectore voces,
 Qui geminos sævo laniavit vulnere fratres,
 Et qui germanas maculavit sanguine palmas,
 Fratrum fœdus mortales vertit in iras,
 Quique pietates nescire suasit amorem.
 Hinc natus dejerans patrium derisit honorem,
 Qui populos dudum docuit descendere turrim,
 Et dominum servis jussit nescire tonantem.
 Hic solus scindit perfectæ fœdera pacis,
 Et populos sævis gaudet committere bellis,
 Ut nullus Christo digne famuletur in orbe,
 Mortiferis suadet verbis consurgere lites,
 Seminat et rixas ubi pacis sola jubentur
 Fœdera, perpetui queis dantur præmia regni,
 Invidus hic serpens tentavit frangere pacem,
 Qua rex egregius Carolus duxque inclytus una
 Dasilo perpetue tenebantur jure beato.
 Aggreditur fama, cunctum contaminat orbem
 Vocibus his pure ^a pulsavit perfidus aures.
 Dasilo peccavit, linquit quia regia jussa,
 Et sibi servitii non solvit fœdera pacti.
 Hæc dicta egregias Caroli voluntur ad aures,
 Et rumor cœpit latum volitare per orbem,
 Pulsaturque ipsis regis præsentia verbis.
 Imprimisque pias his dictis addidit aures,
 Aiebat cunctis: Hic vir mihi valde fidelis
 Est, et Francorum deposcit prospera regnis.
 Ast rumor frequens regi firmabat, et omnis
 Conclamat tellus: Non est dux ille fidelis,
 Vocibus his tandem motus justissimus heros,
 Agmina conjungit, classemque in margine ponit
 Rheni, qui Gallis cingit Germania terris.
 Felici cursu victum transnavigat amnem.
 Inclytaque innumeris tremuit Germania turmis.
 At rex Francorum stipatus millibus altis,
 Maximus in patriis exsultat victor in armis,
 Alloquitur proceres fidos, ac talibus inquit:
 O gens regalis profecta a mœnibus altis
 Trojæ, nam patres nostros his appulit oris,
 Tradidit atque illis hos agros arbiter orbis,
 Subdidit et populos Francorum legibus æquis
 Perpetueque illis sanxit formator ab astris
 Hos fines, amplas capiendas funditus urbes,
 Ancillas, servos, famulatus credidit omnes.
 At nuper nostris hostis surrexit in arvis
 Invidus hinc serpens fortassis vulnere sævo ^b
 Armillas grandi gemmarum pondere et auri
 Offeritur, sonipes auri sub tegmine fulgens.
 His puer ex donis domini ditatur optimis.
 Ad quem hæc rex placidis deprompsit dicta loquelis:
 Suscipe perpetui servitium pignora nostri.
 Oscula tum libans genibus prædulcia regis
 Dux, atque hæc celeres produxit pectore voces:
 Rex, tibi donetur munus per cuncta salutis.
 Ast ego servitium vobis per sæcula solvo.
 Sic fatus regis cum dono ad castra recessit.

Versus Caroli imperatoris.

Hæc est vera fides cœli quæ ducit ad aulam:
 Hanc teneat, requiem quisquis habere cupit.

^a Forte, *Hesperia*.

^b Multa hic desunt.

A Est etenim virtus cunctis credentibus ampla,
 More fide trino physe ^c placere Deo
 Summus apex Carolus Cæsar pax orbis opima,
 Huic turmas hominum subdere colla docet.
 Altior ut cuncti regni rex summus honore
 More fide forma Cæsar ut octo prior.
 Qui sibi præsentis regni concesserat arcem,
 Arce poli summum det sibi posco locum,
 Exiguus regi parvum nunc reddo libellum
 Collectum ex variis flore comante rosis.

Versus Caroli imperatoris.

Charta, Christo comite per telluris spatium
 Ad Cæsaris spatiosum nunc perge palatium,
 Fer salutes Cæsari ac suis agminibus,
 Gloriosis pueris, sacrisque virginibus,
 Via pergens prospera per Christi suffragia,
 Prona coram Cæsare verba dicas talia.
 Dic ut Cæsar Carolus per Petri præconia
B Sit sanus, longævus sit, et felix victoria;
 Dic regnator omnium det sibi subsidium,
 Confortet, custodiat, dilatet imperium.
 Dic ut fautor fuerat justis rite regibus,
 Fiat Christus Carolo ac sibi fidelius.
 Dic regales pueri per prolixa spatia
 Sint sani, sint longævi Salvatoris gratia,
 Sint coronæ regis digni dic honoribus,
 Felices ac victores genitoris moribus.
 Regalibus puellis dic fiat sui limitas.
 Sit sancta, sit sobria, sit vera virginitas,
 Christus amat virgines propter castimoniam,
 Det ut illis promiserat in futuro gloriam.
 Dic protegat Dominus sic Francos armigeros,
 Regem, clerum, comites, milites belligeros.
 Post hæc, charta, Cæsarem rogato continuo
 De me Christo famulo sit memor exiguo.

Versus Caroli imperatoris.

C Laudibus eximiis celebrantur tempora prisca,
 Omneque præteritum gratificare solet.
 Cum moveat presens famosis ora loquelis,
 Aggravat et plebis corda molesta dies,
 Credere quæ sese incertis successibus ultro,
 Aut etiam niuvia speque futura capit.
 Hoc homines inter passim contingit haberi,
 Rumori veterum cedere fama nova.
 Nobis e contra ordo est commutatus et usus,
 Priscis quique exstant tempora præferimus.
 In queis Romuleum summa virtute gubernat
 Imperium dominus pacificus Carolus,
 Cui cedunt proceres, et gloria celsa priorum,
 Solis obumbrantur sidera ceu radlis,
 Flumina ceu Nilo, colles vincuntur olympo,
 Argento obryzum plus nitet Arabeum.
 Sic, Auguste, tibi cedit jam maxime regum
 Fama, vigor, virtus, gloria, nomen, honor.
 Singula nam reliquis virtutum dona redundant,
 In te cuncta videt quisque, notando probat.
D Sunt quos forma decens alios ventosa loquela,
 Nobilis aut sanguis, dextrave marte potens.

^c Id est trino in una natura.

• EPITAPHIUM CAROLI MAGNI.

(Anno 814.)

Aurea cœlorum postquam de Virgine Christus
 Sumpserat apta sibi mundi pro crimine membra,
 Jam decimusquartus post centies octo volabat
 Annus, fluctivagi meruit quo fervida cœli
 Ætherei, Carolus Francorum gloria gentis,
 Equora transire, et placidum comprehendere portum.
 Qui deciesque quater per sex feliciter annos

Sceptra tenens regni, et regno rex regna rejugeus,
 Febru migravit quinto arii ex orbe Kalendas,
 Septuaginta sex vitæ qui terminat annos.
 Quapropter flagito precibus si flecteris ullis,
 Quique hujus relegis versus epigrammata lector,
 Astriferam Caroli teneat, dic, spiritus arcem.

^a Hoc Epitaphium tribuitur Agobardo archiepiscopo Lugdunensi, atque inter ejus Opera vulgatum est.
 Insertum etiam reperitur in chronico Novaliciensi.

ADDENDA

AD B. CAROLI MAGNI DIPLOMATA AUTHENTICA

QUÆ AD PARTES ITALIÆ SPECTANT.

I.

a Diploma Caroli Magni Paulino patriarche pro libertate clero Aquileiensi servanda in electione patriarcharum.

(Anno 792.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum.

Si petitionibus sacerdotum servorum Dei, in quo nostris auribus fuerunt prolatae, libenter obtemperamus, et eas in Dei nomine ad effectum producimus, regiam consuetudinem exercemus, et hoc nobis ad mercedis augmentum seu ad stabilitatem regnorum nostrorum pertinere confidimus. Igitur notum sit omnibus fidelibus nostris presentibus scilicet et futuris, qualiter vir venerabilis Paulinus sanctae Aquilegensis ecclesiae patriarcha, quae est in honore sanctae Dei genetricis semperque virginis Mariae, vel sancti Petri principis apostolorum, sive sancti Marci constructa, clementiam regni nostri petiit, ut quandoquidem ipse divina vocatione de hac luce ad Dominum migraverit, qualem meliorem et digniorem ipsa sancta congregatio, quae ibidem sub sancto ordine vitam regere videatur, infra se nobis, filioque nostro Pipino regi, et omni genti nostrae per omnia fidelem, aptum, et congruum voluerint, ex praemissa indulgentia nostra, salva principali potestate nostra, sicut et in caeteris Ecclesiis secundum canonicam auctoritatem licentiam habeant super se eligendi pastorem. Et insuper postulavit Serenitati nostrae, ut homines servientes antedictae Ecclesiae ibi et ubi commanentes nullam decimam de annona aut de peculio ullo unquam tempore in publico solvere debeant, neque de peculio proprio ecclesiastico, quando partibus Istriensibus in pascuis miserint, ullum debeant solvere herbaticum. Cujus venerabilem petitionem nolimus denegare tribus ex causis: una videlicet, ut ipsis servis Dei, qui ibidem Deo famulari videntur, pro nobis, uxoreque, filiis, et filiabus nostris, et populo nobis a Deo commisso jugiter Domini misericordiam melius implorare delectet; alia, ut in divinis litteris et doctrinis spiritualibus amplio certamen mittere procurant; tertia, ejus meritis compellentibus ita praestitisse, et in omnibus concessisse cognoscite. Propterea per praesentem auctoritatem nostram decernimus et iubemus, quod perpetualiter mansurum esse volumus, ut sicut supra memoravimus circa eundem sacrum locum ex praemissa indulgentia nostra perenniter maneat inconvulsum; et specialiter concessimus in elemosyna nostra memorato viro venerabili, ut

^a In Chart. Comm. de Maniago, ex lib. Thesauri S. Aquileiensis Ecclesiae. Correct. ex Diplom. edit. a

A supra servientes jam factae Ecclesiae, mansionaticos vel foderos nullus audeat providere aut exaltare ullo unquam tempore: excepto si venerit, quod nos ipsi, aut dilectus filius noster Pipinus, vel regale praesidium propter impedimenta inimicorum partibus Forjuliensibus, aut in fine Tarvisiani adveniant. Tunc propter necessitatis causam, si contigerit, mansiones homines nostri ibidem accipiant. In reliquo vero si in Verona et Vicentia, aut in longioribus finibus resederint, ut supra facti sumus, omni tempore per mercedis nostrae augmentum fiat indultum atque concessum. Et ut haec auctoritas firmiter habeatur, et diuturnis temporibus melius conservetur manu propria subterfirmavimus, et de annulo proprio sigillari jussimus.

B Facta pridie Nonas Augusti anno xxiv et xix regni nostri.

Actum Regomesburg palatio publico in Dei nomine feliciter. Amen.

II.

b Diploma Caroli Magni Paulino patriarcha.

(Anno 805.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac imperator Romanorum.

Si petitionibus sacerdotum vel servorum Dei, in qua nostris auribus fuerunt prolatae, libenter obtemperamus, et eas in Dei nomine ad effectum perducimus, regiam consuetudinem exercemus, et hoc nobis ad mercedis augmentum, seu stabilitatem nostri regni pertinere confidimus. Pateat igitur omnibus sanctae Dei Ecclesiae presentibus ac futuris fidelibus domanum Paulinum sanctae Aquilegensis Ecclesiae patriarcham Romae erga nostri pietatem et papae misericordiam in quodam synodali concilio lamentationem fecisse suam videlicet ecclesiam ingenti paganorum populatione penae totam existere desolatam. Nos autem ipsius tales audientes querelas apud omnium largitorem bonorum magni incidere veriti sumus facinoris culpam, si ejus lamentatio nil consolationis apud nostri misericordiam imperii obstante tenacitatis obice imperare potuisse videretur. Quocirca justis claudere aurem petitionibus metuentes tacita nobiscum inquirere cupimus mente, qualiter secundum praedicti Paulini patriarchae lamentationem nostrae Aquilegensis Ecclesiae succurrere pietas deberet. Tandem papae caeterorumque astantium episcoporum accepto consilio dignum justumque fore duximus quosdam ad ipsius Aquilegensis ecclesiae consecrationem pertinentes episcopatus domno Paulino tribuendos patriarchae suisque successoribus ad superscriptae Aquilegensis ecclesiae Palladio, Hist. E. I. lib. II.

^b Ex Archivo capituli Utinensis E. clesiae.

exaltationem. Ut quæ nunc sævissima paganorum A
rabie dejecta et conculcata cernitur nostro imperiali
erigi con.... atur [consoletur] munere. Quapropter
has præcepta... es [præceptales] litteras omnino a
nostro nunc ju... [jure] transfudimus in jus.... stam
[et potestatem] domni supradicti Paulini patriar-
chæ omniu.... illius [omniumque illius] successorum
sex ep.... patus [episcopatus]. Unum videlic... [vide-
licet] concordiensem al.... inensem [Ulinensem],
tertium illum, qui apud civitatem novam Histriæ
c.... nstitutus [constitutus] esse noscitur, quartam
vero Ruginensem, quintam Penetensem, sextam
.... arsaicensem [Tarsatiensem]. Volumus de.... q..
[denique] ac per has nostræ magnificentiæ litteras
santientes jubemus, ut in his prænominatis lo... is
[locis] episcopus ordinandi ac regendi sive dandi B
nullus jus vel potestatem habere seu exercere ali-
quando præsumat, præter eum, qui sanctæ Aquile-
jensis ecclesiæ gubernaculo videbitur regere, et ut
æc [hæc] auctoritas firmior habeatur, ac omni tem-
pore melius conservetur, manu propria subter firma-
vimus, et de annulo nostro sigillari jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi imperatoris.

Jacobus ad vicem Radovj scripsit et subscripsit.

Data pridie Nonas Augustas anno III imperii no-
stri, indictione vero I.

Actum Romæ in Dei nomine feliciter. Amen.

III.

* Diploma Caroli Magni Maxentio patriarchæ pro Aquilejensi ecclesia reparanda.

(Anno 812.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.

Carolus serenissimus Augustus, a Deo coronatus,
Magnus pacificus imperator, Romanorum gubernans
imperium, qui et per misericordiam Dei rex Fran-
corum et Longobardorum.

Quidquid ob amorem Dei omnipotentis, et ad loca
suorum venerabilium pro mercedis animæ nostræ
augmento cedimus et condonamus, hoc nobis procul
dubio ad æternam beatitudinem pertinere confidimus.
Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magni-
tudini præsentium scilicet et futurorum, qualiter vir
venerabilis Maxentius patriarcha Serenitati nostræ
suggestit, eo quod sedem, quæ Aquilegia civitate
priscis temporibus constructa fuerat, et ob metum
vel perfidiam Gothorum et Avarorum, seu cæterarum
nationum derelicta ac destructa hactenus remanserat
diebus nostris, divini amoris face accensus, Christo
protegente, una cum nostro adiutorio construere at-
que reparare ad pristinum honorem cupiebat; sed
quia locus, in quo hoc facere optabat, admodum ar-
ctus vel strictus habebatur, ut condigne ibidem hoc
facere non valeat, petiit Celsitudini nostræ, ut in

^a Inter chart. Comm. de Maniaco ex lib. Thesauri
S. Aquilejen. Eccl.

^b In his notis chronologicis error irrepsit. Ex an-
nis imperii, regni Francici, et indictionis habemus
annum quo datum fuit diploma, esse DCCCXII, quo

cleemosyna nostra ad eandem suam sedem aliquam
portionem hæreditatis, quam Rotgandus Longobar-
dus, et germanus illius Felix intra civitatem vel for-
ris prope mœnia civitatis ipsius habuerunt, et pro-
pter eorum infidelitatem, quia cum Rotgando quon-
dam infideli duc, fuerunt interfecti, in publicum
nostrum secundum legem Francorum vel Longobar-
dorum devenerat; et post illorum duorum fratrum de
hac luce obitum quidam fidelis noster nomine Lan-
dola per nostram tenuit beneficium, et post hujus
discessum Bonno filius ejus hactenus tenere visus
fuit, traderemus vel confirmarem, quatenus oppor-
tunius atque decentius atria vel reliquas constructio-
nes, quæ ad honorem illius loci pertinerent; secun-
dum quod ipse mente provida tractaverat, adimplere
valeat. Nos vero de tam præclari operis constructione
exhilarati condonamus atque confirmamus supra-
dictam portionem duorum prædictorum fratrum infi-
delium Rotgandi videlicet et Felicis, quæ ad jus
nostrum pertinere dignoscebatur in eleemosyna nos-
tra pro mercedis animæ nostræ augmentum eccle-
siæ Dei sanctæ genitricis Mariæ, vel ad ipsam sedem
Aquilejensem, ut perennis temporibus ad ipsam se-
dem sanctam proficiat in augmentis: id est domos,
cultilem cum sedimine, terris aratoriis, vineis, silvis,
pratis, seu portionem illam, quam in portu flu-
minis, quod vocatur Natisionis, habere visi fue-
runt, sicut superius comprehendimus; quidquid in-
tra civitatem vel foras prope muros civitatis ditoni
nostræ ex ipsa hæreditate pertinere videatur, tradi-
mus atque confirmamus, et in perpetuum mansurum
esse volumus. Tertius quidem frater illorum nomine
Landolphus, qui in infidelitate eorum non perseve-
ravit, suam adhuc tenet portionem. Per reliqua au-
tem loca ibi et ubi aliquid de supradictorum infide-
lium hæreditate ad nos pervenit, nostræ imperiali re-
servavimus ordinationi. Præcipientes ergo jubemus,
ut nullus fidelium nostrorum cujuslibet ordinis, offi-
cii, auctoritatis atque honoris deinceps in futurum
de prædictis rebus, quas perpetualiter circa ipsum
sanctum locum delegavimus atque confirmavimus,
rectores ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ prænominatas
res ab ullius contradictione, tranquille et quiete
jure perpetuo possidere impediatur. Et ut hæc traditio
et confirmatio nostra firmiter habeatur, ac per fu-
tura tempora melius conservetur, manu propria
subscripsimus, et de annulo nostro subter sigillari
jussimus.

Data XII Kal. Januarii anno XII Christo propitio
imperii nostri, et XLV regni in Francia, XXXVII in
Italia, indictione v^b.

Actum Aquisgrani in palatio regio, in Dei nomine
feliciter. Amen.

cum tamen non concurrat annus XXXVII regni Italici,
duobus annis deficientibus. Scribendum ergo esset,
XXXIX in Italia. In fine quoque deest subscriptio scribæ,
seu notarii.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

BEATI CAROLI COGNOMENTO MAGNI IMPERATORIS AUGUSTI OPERUM OMNIUM PARTIS PRIMÆ CONTINUATIO.

CODICIS DIPLOMATICI SECTIO TERTIA. — MONUMENTA DOMINATIONIS PONTIFICIÆ, SIVE CODEX CAROLINUS. 9	
Epistola dedicatoria. <i>Ibid.</i>	
Præfatio Cennii. 11	
1. De Codice Carolino. 16	
2. Sancti Leonis III epistolæ decem. 23	
3. De diplomate Ludovici Pii. 28	
4. De diplomate Ottonis I. 50	
5. De diplomate sancti Henrici 52	
6. De chartula comitissæ Mathildæ. 53	
7. De codice Rudolphino. 57	
8. De diplomatis Rudolphi. 41	
Præfatio Gretseri. 45	
Cennii tabula duplex epistolarum Codicis Carolini chronologica dispositarum. 49	
Inscriptio Codicis membranæ venerandæ vetustatis, sed pessime a librariis accepti. 51	
<i>Epistolæ Romanorum pontificum Gregorii III, sancti Zachariæ, Stephani II, Pauli I, pseudopapæ Constantini et Adriani I.</i>	
In sancti Gregorii III ad Carolum subregulum epistolas admonitio. 53	
I. Epistola Gregorii III pontificis ad Carolum Martellum, — Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ. 64	
II. Item epistola Gregorii secunda ad Carolum missa, — Similiter pro defensione sanctæ ecclesiæ. 69	
In sancti Zachariæ epistolam monitum. 69	
III. Item epistola Zachariæ papæ ad domnum Pippinum missa, — Quæ prætitulata est sub majorum domus nomine, eo quod nondum in regis dignitatem esset elevatus una cum capitulis suis consultis, etiam (a jam) dicto Pippino, vel sacerdotibus in partibus Franciæ, qualiter respondendum, scripsit jam dictus pontifex. 79	
In Stephani II litteras admonitio. 91	
IV. Item epistola ejusdem papæ per Proctegangum abbatem directæ, — In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones. 100	
V. Item epistola generalis ejusdem papæ, — In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones. 101	
VI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem et (vel) Carolum et Carolomanum, — Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, quia Haistulfus (Aistulfus) irritum fecerat pactum quod cum eis fecerat, et suum sacramentum non conservav. rat, sicut pollicitus eidem regibus fuerat, etc. 103	
VII. Item exemplar epist. ejusdem papæ ad domnum Pippinum, Carolum et Carolomanum dilectum (directum), — In quo continetur quod Haistulfus (Aistulfus) irritum fecerat pactum et juramentum, quod iisdem regibus de justitia sancti Petri pollicitus fuerat cum nimis adjurationibus, iterum postulans adiutorium obtinere contra eumdem. 107	
VIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Pippinum, et Carolum vel Carolomanum seu omni generalitati, — In nomine ipsius papæ comprehensa pro desolatione et devastatione sanctæ Dei Ecclesiæ et urbis Romanæ per Georgium episcopum, et Warneharium abbatem, et (seu) Thomaricum comitem missis ipsius apostolice directæ, postulando nimis cum adjurationibus adiutorium contra Langobardos. 111	
IX. Item epistola Stephani papæ ad domnum Pippinum regem, — Specialiter et singillatim pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ directæ, ut in superiore ejusdem continetur epistola, adiutorium volens obtinere contra Langobardos, per Georgium et Warneharium similiter directæ. 115	
X. Item epistola tertia quam misit Stephanus papa ad domnum regem Pippinum et Carolum vel Carolomanum, seu omni generalitati Francorum, — In nomine sancti Petri comprehensa, postquam per semetipsum jam dictus papa in Francia fuit, et secunda vice voluit adiutorium obtinere contra Langobardos. 121	
XI. Item epistola ejusdem ad domnum Pippinum regem per Folradum capellanum, Georgium episc. et Joannem scaccarium, post mortem Aistulfi directæ, — In qua con-	

tinentur gratiarum actiones et benedictiones uberrimæ pro victoria et restitutione sanctæ Dei Ecclesiæ, postquam ea quæ deerant restituerat. 126

De sancti Pauli I epistolis una et triginta discursus prævus. 133

XII. Exemplar epistolæ — Ubi Paulus diaconus et electus sanctæ Romanæ Ecclesiæ significans de transitu Stephani papæ, per Immonem missæ, missum domni Pippini regis. 147

XIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem per Wulfardum directæ, — In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ laudes pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, postquam adiutorium contra Langobardos, eo quod ipsi Langobardi in magna arrogantia permanentes, et justitias sanctæ Dei Ecclesiæ minime reddentes. 148

XIV. Item exemplar generale ejusdem papæ ad cunctum exercitum a Deo protectum regni Francorum, — In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones, pro certamine eorum, et ut magis in servitio Dei omnipotentis et sanctæ Dei Ecclesiæ certando perseverent, animum domini Pippini regis ad hoc peragendum excitent. 151

XV. Item exemplar epistolæ generalis populi senatusque Romani ad domnum Pippinum regem directæ, — In qua continentur gratiarum actiones, et de litteris quas dominus Pippinus rex eidem populo direxit pro fide servanda erga sanctam Dei Romanamque Ecclesiam, et dominum Paulum apostolicum. 153

XVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem per Langhard directæ, — In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro vita et incolumitate ipsius, vel domini Caroli et Carlomanni, nobilissimis liberis ejus, volens adiutorium obtinere, cum multis adjurationibus contra Langobardos, et in embolum (embolo) continetur præceptum quod Marino presbytero direxit, de titulo Chrysgoni, et de libris quos ei transmissit. 156

XVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem, per Georgium episcopum, Stephanum presbyterum, seu Radpertum, missis, directæ, — In qua continentur gratiarum actiones pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et præfatus papa precans ut dominus rex Pippinus Desiderio regi suo (suo) obsides restitueret, et pacis fœdera cum eo confirmaret. 159

XVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Pippinum missa pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, — Significans quod Desiderius Pentapolin deprædavit, et omnia alimenta populi ferro et igne consumpsit, et quia Albinum (Alboinum) ducem Spoletinum in viculis detinuit, et quia dux Beneventanus, in Usorotana (Urosotana, Otoritana) civitate retrusus, alium ducem Argisem in Benevento constituit, et quia locutus est cum misso imperiali Georgio, et invitavit exercitum imperatoris in Italia contra Ravenna, et exercitum de Sicilia contra Otoritanam civitatem, et professus est eam tradere partibus imperialibus, vel aliis pluribus capitulis. 161

XIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directæ, — De Marino presbytero et ejus inique consilio, et de consecratione ipsius. 163

XX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem per Petrum presbyterum directæ, — In qua continetur abbasciatum (legatio) Remediti episcopi et Andecarii (Andegarii) comitis, qualiter justitias beati Petri apostolorum principis apud Desiderium quondam regem ex parte receperit, et reliquis justitiis faciendum pollicitus est. 169

XXI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum gloriosum regem, per Georgium episcopum directæ, — In qua continentur gratiarum actiones pro liberatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et in embolo postulat ut filium ejus, qui tunc natus fuit, ex sacro baptismatis fonte excipere mereretur. 172

XXII. Epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et Carolomanum reges directæ, — In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones. 174

XXIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directæ, — De sanitate vel incolumitate ejus percurandam, simulque et de missis suis, qui ad regiam

- fuere directi urbem. 175
- XXIV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Pippinum, — In qua continentur benedictiones, et præfatus papa precens ut dominus rex Pippinus suis missis partibus Romæ dirigeret, et sibi (ei) de salute vel sospitate sua innotesceret, et qualiter in itinere egisset, quo modo Dominus inimicos ejus in manus ipsius tradidisset, et sub pedibus ejus humiliasset. 177
- XXV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — In qua postulat adjutorium contra Græcos. 178
- XXVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Pippinum pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ directa, — In qua continentur uberrimæ laudes, et (in) embolo continetur ut præfatus dominus rex Pippinus Desiderio regi Langobardorum suam præceptionem dirigeret, ut, si necesse exigeret, auxilium præstare deberet, tam Ravennæ quamque aliis maritimis civitatibus, ad dimicandum contra inimicorum impugnationem. 180
- XXVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et ut missam suam Romam dirigeret. 182
- XXVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et Carolomanum reges directa, — In qua continentur (continetur) pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ. 184
- XXIX. Item exemplar epistolæ ad domnum Pippinum regem per Witmarum et Gerbertum abbatem et Hugbaldum directæ, — In qua continentur gratiarum laudes pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et postulans ut semper in id decertare debeat. 186
- XXX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et Carolomanum reges directa, — In qua continentur gratiarum actiones, et de litteris ab eis directis, et ut cum domino genitore eorum semper pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ decertare debeant. 189
- XXXI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — De monacho quodam Aesmâ (a Cosmâ) ab Alexandrino patriarcha directo. 190
- XXXII. Exemplar præcepti quod fuit factum a Paulo sanctæ recordationis pontifice sanctæ Romanæ Ecclesiæ et universali papa. — Monasterium sancti Silvestri in monte Soracte cum aliis tribus et subjacentibus, scilicet sancto-rum Stephani, Andreae et Victoris, concedit Pippino per litteras apostolicas, quas vocat bullam, anterioribus sancti Zachariæ, quæ Carolomanno permittebatur, cassatis, si repertæ usquam fuerint. 192
- XXXIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Pippinum pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ directæ, — In qua continentur gratiarum actiones et uberrimæ benedictiones pro integritatis orthodoxæ fidei observationem (observationem). 194
- XXXIV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum (Pippinum) regem, directæ, — Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de colloquutione cum Desiderio rege in urbe Ravennæ. 196
- XXXV. Item epistola ad domnum Pippinum regem per Haribertum abbatem et Dodonem comitem directæ, — In qua continentur uberrimæ benedictiones et gratiarum laudes de firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, et magna perseverantia in perficiendis causis apostolicis. 197
- XXXVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — De Simeone vel monacho (monachis) Remedii episcopi. 199
- XXXVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem, — In qua continentur gratiarum actiones, et de sanitate ipsius, seu Caroli (et Carlomanni), et de Marino presbytero, atque de Ravenna, qualiter contra eandem mala machinantur consilia. 201
- XXXVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Pippinum per Flavium capellanum et Joannem subdiaconum et abbatem, atque Pamphilum defensorem regionarium sanctæ Ecclesiæ directæ, — In qua continentur gratiarum actiones de ipsis missis, qualiter una cum missis imperialibus honorifice suscepti sunt, et cætera. 206
- XXXIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — In qua continentur quod sex patricii cum recentis navibus et stolo de Sicilia in (Ad. om. in) partibus Romæ vel Franciæ properant, et de justitiis sanctæ Dei Ecclesiæ, quas Desiderius coram missis suis facere promisit, quia nihil exiit, sicut pollicitus fuit, adimplevit. 210
- XL. Item epistola Pauli sanctæ recordationis Romani antistitis per Andream et Gundrium missa, — In qua continentur gratiarum actiones et postulationes, volendo adjutorium obtinere contra Langobardos. 215
- XLI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem per Wulfardum et socios ejus directæ, — In qua continentur uberrimæ laudes, et de missis apostolicis, vel Græcorum in Francia morantibus, seu de Georgio (Gregorio episc.) et Petro. 216
- XLII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem directa, — Pro defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, et pro monasterio quod ei concessit prope montem Serapten situm, gratias magnas referendo. 221
- XLIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Pippinum regem per Wiharium episcopum atque Dodonem et Wichardum directæ, — In qua continentur gratiarum actiones, ejusdem papæ fidei constantis, ut multos favor aut terror ab ejus amore aut charitate ullo modo possit separare. 223
- In pseudopapæ Constantini sequentes litteras continentur. 227
- XLIV. Epistola Constantini PP. neophyti ad domnum Pippinum regem directa, — In qua continentur gratiarum actiones, et de obitu domni Pauli papæ, et postulat ut in gratia domni Pippini regis permanere possit, sicuti antecessores sui fuerunt. 225
- XLV. Epistola Constantini papæ neophyti ad domnum Pippinum regem directa, — In qua continetur quod a populo Romano per violentiam electus, et in sede apostolatus intrusus fuit, postulans ut in gratia domni regis Pippini permanere possit, sicut antecessores sui fuerunt, et inde de epistola Theodori patriarchæ Jerusalemiani, et de aliis epistolis Alexandrini et Antiocheni patriarcharum; et in embolo de Georgio, Marino et Petro. 228
- In Stephani III epistolas quinque admonitio. 230
- XLVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem et ejus præcelsam genitricem directæ, — De Christophoro et Sergio filio ejus, qui cum Dodone et cæteris Francis Stephanum papam interficere conati sunt. 245
- XLVII. Item epistola Stephani papæ ad domnum Carolum regem et ejus præcelsam genitricem directæ, — In qua continentur gratiarum actiones, et collaudans Itherium (Itherium) abbatem, et postulans ut ei digna retributio pro suo certamine fieret. 248
- XLVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et Carolomanum reges directæ, — In qua continentur uberrimæ benedictiones et pro eorum fraternitatis concordia gratiarum actiones, et de justitiis sancti Petri. 249
- XLIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolomanum regem directa, — In qua continentur gratiarum actiones, et postulat ut filium suum ex fonte sacri baptismatis suscipere mereatur. 252
- L. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum et Carolomanum reges directæ, — Prohibendo atque cum nimis adjurationibus obligando, ut de gente Langobardorum uxores minime acciperent. 255
- De Adriani 49 epistolis commentatio prævia. 261
- LI. Item Adriani papæ epistola ad domnum Carolum regem per Gausfridum abbatem directæ, — In qua continetur de victoria ipsius predicti regis, et de episcopis Piasno et Lucano, ut ad proprias sedes atque Ecclesias pro sua pietate remeare concederet. 260
- LII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de protervia Leonis archiepiscopi Ravennatium civitatis. 263
- LIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa per Andream et Anastasium, — Pro justitia sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Loone archiepiscopo, qui ad jam præfatum dominum regem properavit. 266
- LIV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continentur uberrimæ benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de epistola Joannis patriarchæ Gradensis. 268
- LV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum regem Carolum directa, — In qua continentur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de missis domini regis, qui autumnali tempore Romam venire debuissent. 291
- LVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum (Carolum) regem directa, — In qua continetur de transitu Constantini imperatoris, et de Reginaldo duce Clusium, præfatus papa postulans ut ipsum (ducatum) actum dominus rex et habere non permitteret, eo quod multa mala in castello Felicitatis indesinenter agere non desisteret. 295
- LVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — Pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Possessore et Rabigando (Rabigando) ipsum apostolicum desipientes Spoletum ad Hildebrandum ducenti perrexerant, et inde Benevento pervenerant. 297
- LVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur quod Hildibrandus et

Aragi (Arogis) atque Rogians, necnon et Regimbaldus (Raginaldus, Reginaldus) duces consilium inierant qualiter se in unum conglobarent cum Græcis et Adalgiso, terra marique, ad dmicandum contra Romam et Italiam, et sub nimis adjurationibus postulans adiutorium contra eos. 300

LIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua prædictus papa postulans ut dominus rex revertens a Saxonia ad limina sancti Petri properaret, quemadmodum ei pollicitus fuerat. 302

LX. Item epistola Adriani papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continentur gratiarum actiones pro vita et sanitate domini regis, et uxoris, vel filium (filiorum) ejus, necnon et pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et postulans ut filium suum ex sacro baptismatis fonte suscipere mereretur. 304

LXI. Paulus presbyter, et totus Romanus clerus. — Paulo post missorum discessum audiens ex regis litteris Francorum fines a Saracenis invasum iri, ad assiduas preces diu nocturnæ se vertit cum toto Romano clero, idque solatii ergo illi nuntiat ac victoriam ominatur. Beneventanos federe juncto cum Cajetanis et Tarracinesibus, nec non cum patricio Sicilia Cajetanæ degente consilium cepisse eripiendi sanctæ sedi Campaniæ Romanæ civitates et patricio eidem subiciendi. Se per legatos primum egisse, at nequidquam, quare illic mittere exercitum deliberasse. Orat ut missum deleget Beneventanis cum increpatoriis, ut ad officium redeant; se ne ad consecrationem quidem episcoporum eos recipere, tanquam sanctæ sedis et Caroli hostes. Denique ut faciat quæ per missos petiit eum precatur. 308

LXII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de fide et constantia ipsius, et Anastasio missi apostolici, qui in Francia demoratus fuerat. 311

LXIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — Pro exaltatione sanctæ Ecclesiæ, et de orationibus ipsius apostolici. 313

LXIV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de veneratione mancipiorum genti paganæ Saracenorum facta; et prædictus papa excusans Romanos nunquam tale scelus perpetrasse, se a Langobardis et Græcis eos traditos esse dicit. 317

LXV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de Mauricio episcopo, quod Histriensis et oculus eruisset. 320

LXVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur quod Neapolitani cum Græcis civitatem Terracinensem invaserint. 321

LXVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de camerado vel trabibus sui lignamine quod necesse erat ad ipsam ecclesiam sancti Petri faciendum, et de corpore sancto quod Fulgarius (Fulradus) petiit. 324

LXVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de territorio Savinensi, quemadmodum prædictus rex sancto Petro pollicitus fuerat, quod in integro contraderet. 328

LXIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de territorio Savinense, qualiter liberius et Maginarius missi domni regis ipsum territorium in integro partibus sancti Petri reddere voluerunt, sed propter iniquos homines minime poterunt. 331

LXX. Item epistola Adriani papæ ad Egilam episcopum in partibus Spaniæ missa, — Pro fide orthodoxa tenentia, et pro jejuniis sexta feria, et Sabbato celebrando. 333

LXXI. Item epistola Adriani papæ ad Egilam episcopum, seu Joannem presbyterum, — De eorum sarratione vel constantia in partibus Spaniæ prædicandum, et de paschali festivitate, et de prædestinatione hominis, sive ad bonum, sive ad malum, et de collocatione eorum tam in ecclis quamque in potu, seu et de diversis erroribus, et de eorum pseudosacerdotibus, qui vivente viro sortiuntur uxores, et de libertate arbitrii, vel multis aliis capitulis in partibus illis contra fidem catholicam ortis. 336

LXXII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de fide vel constantia ipsius apostolici erga prædictum regem. 340

LXXIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de sacratione Petri episcopi, seu et de territorio Savinensi. 348

LXXIV. Item epistola ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur gratiarum actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de territorio Savinense, qualiter Machinarius (Maginarius) fidelissimus ejusdem præcelsi regis, ipsum territorium cum integritate partibus

sancti Petri contraderere voluit, sed propter iniquos atque perversos homines minime potuit. 352

LXXV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continentur gratiarum actiones de susceptis laboribus pro beato Petro, commendans ipsi Georgium episcopum. 354

LXXVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de præda Persarum in finibus Græcorum facta, et de discordia quæ inter ipsos erat. 353

LXXVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de fide vel dilectione quam erga beatum apostolorum principum Petrum habere pollicitus est, ut inconcussa et insolubilis permaneat, et nulla callida verutia ab apostolico amore ejus animus disjungi possit. 356

LXXVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de abbate venerabilis monasterii sancti Vincentii, qui apud domnum regem insons accusatus fuerat, et inde ablati, ut eum venusto vultu ac vibrantissimo animo clementissime susciperet, quia falsa crimina ei objiciebantur. 359

LXXIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — Indicat quomodo contentionem monachorum ad se missorum composuerit. Et quod Potho abbas cum decem monachis ad Carolum regem profectus voluerit, ut ibidem quoque de objectis criminibus se purgaret. 360

LXXX. De episcopis vel presbyteris. — Ut non militarem induerent armaturam, sed spiritalem, id est, jejuniis et orationibus vacarent, seu de venalitate vel captivitate hominum, vel aliis illicitis causis, quæ a pravis hominibus perpetrata erant, seu de vitiose Joannis monachi, quæ falsa vel inanis esse videbatur. 363

LXXXI. Item epistola ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de monasterio sancti Hilarii confessoris in Calligata. Orat ne ipsum seu hospitales, qui per colles (calles) Alpium siti sunt in susceptione peregrinorum, ut a nulla magna parvaque persona invadi (invadere) sineret. 369

LXXXII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de molivo (massivo) atque marmore pulatini Ravennatæ (Ravennatis) civitatis; prædictus papa domni regis ditioni, vel quidquid exinde facere voluisset, libenti animo se tribuere dicit. 371

LXXXIII. Item epistola Adriani papæ episcopis per universam Spaniam commorantibus directa, maxime tamen Elibando vel Ascarico cum eorum consentaneis. — Pro hæresi vel blasphemia, quod Filium Dei adoptivum nominat, cum multis capitulis sanctorum Patrum eos reprehendens. Nec non et de paschali festivitate, seu et de sanguine peccudum et suillo, et sanguine suffocato, quem in errore prædicantes dicunt; ut qui ea non egerit, rudis et ineruditus est, quos sub anathematis vinculo obligatos et ab Ecclesia extraneos dicit. Similiter et de prædestinatione Dei, quod si quis ad bonum prædestinatus esset, contra malum resistere necesse illi non erat; si vero ad malum notus (natus) bonum illi exercere nihil proderit. Pro quo capitulo apostolicis adhortationibus eos castigans, nec non et de hoc, quia communem vitam cum Judæis et non baptizatis paganis tam in ecclis quam in potu, seu et in diversis erroribus (ducunt), nihil pollui se iniquum, nec non et de filiabus eorum, quas populo gentilibus tradunt, vel de sacrationibus eorum, seu et de mulieribus, quæ vivente viro sibi maritum sortiuntur, simulque et de libertate arbitrii, vel aliis multis quæ enumerare longum est, eos castigans cum sanctorum Patrum traditionibus. 374

LXXXIV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de Venetiis (Veneticis), ut de Ravenna seu de Pentapoli expellerentur, nec non et de Garamanno duce, qui possessiones Ravennatis Ecclesiæ violenter invasisset vel expulsiasset. 386

LXXXV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur de gente dudum perflita, scilicet Saxonum, qualiter Dominus ac Redemptor noster per præfati regis laboriosa certamina, ad Deum cultum (et) suæ catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ recitandam fidei, seu ad sacrum baptismatis fontem usque perduxisset, et de litaniis, et de j-juniis, et orationibus pro hujuscemodi re. 387

LXXXVI. — Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — Respondeit interroganti de Saxonibus quibusdam in paganismum relapsis, posse illos post longam penitentiam ad consortium Ecclesiæ recipi. 390

LXXXVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa, — In qua continetur gratiarum

- actiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de honore pallii sacerdotalis concessi Ermenberto episcopo. 592
- LXXVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — In qua continentur de trabibus majoribus ad ecclesias restaurandas, quas dominus rex ei dare præceperat; et ipsos actores negligentes nihil exiude, sicut eis a dicto rege injunctum fuerat, fecisse dicit, et de stanno ad ipsam ecclesiam sancti Petri recooperendam. 594
- LXXIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — In qua continentur gratiarum actiones seu benedictiones, pro cruce quam ei miserat, et de territorio Populoniensi seu Rosellensi, ut dominus rex suos idoneos missos dirigeret, qui sub integritate ipsas civitates cum suburbana (suburbanis) earum ei contradere debuissent. 596
- XC. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum, — In qua continentur de adventu Adalchisi partibus Calabriae, et ut Grimum idem in Benevento ducem non constitueret, et de civitatibus Beneventanis, et Rosellis, et Populonio. 598
- XCI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — In qua continentur de missis Græcorum cum dicitur, id est dispoitore Siciliae, post reversionem Attonis diaconi, missi domni regis a Benevento, cum relictis Arichisi ducis conciliati (consiliati) sunt, qualiter ducatum Beneventanum a potestate prædicti regis per insidias subtrahere potuissent. 402
- XII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — In qua continentur de Arachiso duce Beneventano, qui (quia) postquam rex Carolus a Capuana urbe revertisset, prædictus Arigisus, Deo sibi contrario, apud imperatorem missos suos direxerat, petens auxilium et honorem patriciatu, cupiens fidem, quam pollicitus fuerat, irritam facere, promittens se tam in tonsura quam in vestibus usu Græcorum perfrui. 406
- XCIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — In qua continentur gratiarum actiones, et de Rosellis et Populonio, et de civitatibus Beneventanis, vel de insidiis Græcorum. 411
- XCIV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — Ipsam mendacii arguit, et oburgat quod Ravennam ad electionem novi pontificis missos (legatos) suos direxerit. 416
- XV. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — In qua continentur de Constantino et Paulo ducibus ipsis apostolici, qui apud prælatum regem a perversis hominibus gratis accusati fuerant, postulans ut unum ex ipsis, scilicet Paulum, quem ejus obtutibus præsentandum miserat, benigne suscipere dignaretur. 418
- XCVI. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — In qua continentur de missis Offæ regis Anglorum, qui simul cum missis prælati regis Caroli Romam properarent (Romam properarunt), et qualiter prædictus papa ipsos missos Anglorum honorabiliter suscepisset; quemadmodum et prædictus rex Carolus per suos legatos mandaverat, seu et de aliis capitulis. 420
- XCVII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — In qua continentur de diocesis vel parochiis episcoporum partibus Italiae atque Tusciæ, quas alterutrum invadentes, et de veste monachica, quam contra sanctos canones relinquentes, iterum sæcularibus vestibus inducebant, et sibi illicito matrimonio sociabant. 424
- XCVIII. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — In qua continentur de parochiis episcoporum, et de eorum sacratione, et de honore patriciatu domni regis, et alia capitula. 427
- XCIX. Item epistola ejusdem papæ ad domnum Carolum regem directa. — In qua continentur gratiarum actiones seu benedictiones pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, et de Sacramentario exposito a sancto Gregorio immistum, quatenus eum dominus rex poposcerat, per Joannem monachum atque abbatem civitatis Ravennantium (Ravennatum) miserat. 434
- Index rerum et verborum quæ in primo Codicis Carolini juxta editionem Cennii tomo continentur. 457
- Præfatio editionis Cajetani Cennii tomo II præfixa. 451
- Provinciale vetus, sive Ecclesiæ universæ provinciarum notitia.* 457
- Liber Censuum geminus.* 475
- De sancti Leonis III ad Carolum Imperatorem epistolis dissertatio. 487
- § 1. Multo plures editis a Conringio adhuc latent. *Ibid.*
- § 2. Fides catholica et Romana Ecclesia a Carolo Magno patricio Romæ egregie defensa, et pontificia dominatio dilata. 490
- § 3. De renovatione imperii a sancto Leone III facta anno 800. 498
- § 4. De translatione imperii ad Germanos a Joanne XII facta anno 962. 508
- Incipiunt epistolæ de papa Leone ad imperatorem Carolum missæ.* 517
- EPISTOLA PRIMA. — Qualiter quidam episcopus exsul inventus. *Ibid.*
- EPIST. II. — Qualiter missi justitiam facturi damnum fecerunt. 520
- EPIST. III. — De accusatoribus. 523
- EPIST. IV. — De beneficiis acceptis. 527
- EPIST. V. — Gratiarum actionis. 531
- EPIST. VI. — Intercessionem et cætera. 535
- EPIST. VII. — Quæstiones solvendæ. 538
- EPIST. VIII. — De occisione Maurorum in Græcos. 540
- EPIST. IX. — Qualiter Sicilienses cum Saracenis pactum fecerunt et captivi redditi. 544
- EPIST. X. — De iniquo consilio facto. 548
- Dissertatio de diplomate Ludovici Pii. 551
- Privilegium Lodoici imperatoris de regalibus confirmantis p pæ Paschali.* 579
- APPENDIX.
- Dissertatio de diplomate Ottonis I aug. et Ottonis II regis. *Ibid.*
- Exemplum privilegii Ottonis imperatoris de regalibus beato Petro concessis.* 605
- Dissertatio de diplomate Henrici I. 609
- Exemplum privilegii Henrici imperatoris de regalibus beato Petro concessis.* 625
- Dissertatio de chartula comitissæ Mathildæ, seu donatione sanctæ sedi semel et iterum facta. 651
- CAPITULUM. — De nomine, conditione, situ, vicibus terræ Mathildis. *Ibid.*
- CAP. II. — De civitatibus Parma, Regio, Mutina et Mantua juris olim comitissæ Mathildis. 668
- Chartula comitissæ Mathildæ.* 639
- Dissertatio de codice Rudolphino, seu de Rudolphi epistolarum libris tribus. 661
- § 1. De Caroli Magni successorum Carolingiorum electione. 665
- § 2. De trinum Ottonum eorumque successorum usque ad Fridericum II electione. 664
- § 3. De septem electoribus sacri Romani imperii. 666
- § 4. De ritu coronationis Carolingiorum augg. 670
- § 5. Ritus coronationis Germaniæ regum, postquam electio regis Romanorum constituta est. 674
- § 6. De libris tribus epistolarum Rudolphi. 683
- Rudolphi I Caesaris Augusti epistolarum libri tres.* 701
- LIBER PRIMUS. *Ibid.*
- EPISTOLA PRIMA. — Rudolphus electus in regem Romanorum ad stabilendam imperii sui auspiciis petit a religionum congregatione orationum suffragia. *Ibid.*
- EPIST. II. — Fr. Joannes sancti Cisterciensis ordinis abbas generalis respondet ad superiores Rudolphi litteras ordinem suum ipsi commendans. 704
- EPIST. III. — Rudolphus idem petit a sanctimonialibus virginibus pro se et consorte sua orationum suffragia. 705
- EPIST. IV. — Ejusdem eum superiore argumenti, et hisdem pene verbis conscripta. 707
- EPIST. V. — Rudolphus electus in regem Romanorum scribit ad universos imperii status de pace reformanda, et ut sibi debitam exhibeant obedientiam. 708
- EPIST. VI. — Civitas quædam gratulatur Rudolpho de electione gratiasque agit de offensa remissa, eidem se commendans. 709
- EPIST. VII. — Alia item civitas Rudolpho gratulatur de electione ejusdem in regem Romanorum, eidem se submisit commendans. 710
- EPIST. VIII. — Quidam Rudolpho scribit, et pontificis maximi opera et mirabili sui sublimatione ecclesiæ et imperii statum hactenus collapsum reformatum iri. 711
- EPIST. IX. — Princeps quidam scribit pontifici maximo de electione Rudolphi, ipsum eidem commendans. 715
- EPIST. X. — Civitas quædam lætatur de promotione Rudolphi, eidem se totum devovens. 714
- EPIST. XI. — Gratiam habet gratulationem sibi factam. 715
- EPIST. XII. — Rudolphus Gregorio X pontifici maximo gratias agit quod cancellarium ablegatum suum benigne audierit, promittens se semper in omnibus Ecclesiæ Romanæ obsequentiisimum filium futurum. *Ibid.*
- EPIST. XIII. — Rudolphus cuidam cardinali gratias agit quod partes suas in curia Romana unice fovit. 718
- EPIST. XIV. — Offert abbati primarias preces pro ecclesiastico beneficio cuidam conferendo. 719
- EPIST. XV. — Secundario sed cum minis interpellat ob-

batam de ecclesiastico beneficio eidem pro quo antea intercesserat conferendo. 719
 EPIST. XVI. — Eiusdem cum duabus superioribus argumenti. 720
 EPIST. XVII. — Commendat episcopo quemdam primarium precibus in canonicum. *Ibid.*
 EPIST. XVIII. — Remittit servitia vacante imperio non prestata. 721
 EPIST. XIX. — Grates agit pro gratulatione sibi facta. 722
 EPIST. XX. — Pisani invitent Rudolphum ad sedandos Thucis motus. 723
 EPIST. XXI. — Rudolphus Caesar respondet Pisanis. *Ibid.*
 EPIST. XXII. — Rudolphus mittit legatum ad summum pontificem. 724
 EPIST. XXIII. — Rudolphus petit a summo pontifice Romano ut ultra prius mutuum det sibi tria millia marcarum. 725
 EPIST. XXIV. — Mittit in Italiam gubernatorem comitem de Fürstemberg. 726
 EPIST. XXV. — Eiusdem cum superiori argumenti. 728
 EPIST. XXVI. — Ad quemdam Italiam principem de eodem. 729
 EPIST. XXVII. — Religiosum quemdam legatum mittit. 731
 EPIST. XXVIII. — Ad papam promittit se venturum Mediolanum ad coronationem. *Ibid.*
 EPIST. XXIX. — Rudolphus gratias agit Gregorio X pontifici Romano pro confirmatione sus electionis. 732
 EPIST. XXX. — Petit a civitate quadam pro celebrandis comitiis imperialibus pecuniarium subsidium. 733
 EPIST. XXXI. — Cuidam principi qui ab ipso defectus. 735
 EPIST. XXXII. — Rudolphus cuidam principi qui regi Boemiam adhaeruit. *Ibid.*
 EPIST. XXXIII. — Promittit pontifici se ejus reformationem contra exorbitantes Germaniae episcopos executurum. 737
 EPIST. XXXIV. — Rudolphus cuidam principi pro litteris missis gratias refert, et significat se cum pontifice familiaris Lausannae colloquium celebrasse. *Ibid.*
 EPIST. XXXV. — Eiusdem argumenti ad quandam civitatem. 738
 EPIST. XXXVI. — Cuidam principi gratias agit quod ad coronam imperii suscipiendam ipsum praecelat in Italiam. 739
 EPIST. XXXVII. — Conatur eundem principem cum fratre suo conciliare. 740
 EPIST. XXXVIII. — Saltzburgensis promittit se venturum ad coronationem. 742
 EPIST. XXXIX. — Ultima Gregorii X aegroti Aretii in Thucida ad Rudolphum epistola. 745
 EPIST. XL. — Scribit cuidam in Romana curia, et se a sinistra suspicione purgat. 745
 EPIST. XLI. — Responsiva ad praecedentem epistolam. 746
 EPIST. XLII. — Ad cardinales post mortem Gregorii X, ut bonum elegant pontificem. 748
 LIBER SECUNDUS. 751
 EPISTOLA PRIMA. — Rudolphus gratulatur Innocentio V papa de ejus electione in Romanum pontificem. *Ibid.*
 EPIST. II. — Rudolphus scribit cardinali post mortem Gregorii X, pont. max., et eidem commendat legatum suum. 753
 EPIST. III. — Gaudet de novo electo pontifice, et procuratorem in Romana curia constituit. 754
 EPIST. IV. — Innocentius pontifex commendat Rudolpho imperatori Coloniensem Ecclesiam et archiepiscopum. 755
 EPIST. V. — Gratulatur pontifici novo de pontificia dignitate, eidem se submisit commendans. *Ibid.*
 EPIST. VI. — Rudolphus rescribit Ungariae regi, et se excusat quod preces ejus non admisit. 757
 EPIST. VII. — Rudolphus promittit se de perpetrato quodam facinore ultionem sumpturum. 758
 EPIST. VIII. — Archiepiscopus Saltzburgensis apud Rudolphum Caesarem episcopum Secoviansem suffraganeam suam accusat. 759
 EPIST. IX. — Saltzburgensis archiepiscopi gravissima querela de Ottocaro rege Bohemiae post mortem Gregorii X pont. max. 760
 EPIST. X. — Item Saltzburgensis episcopi ad Rudolphum gravior querela de Ottocaro rege Bohemiae, a cuius tyrannide se et suos petit liberari. 761
 EPIST. XI. — Idem Saltzburgensis mittit notarium ad Rudolphum Caesarem, eumque ut ad sui suorumque libera-

tionem quam primum accingatur, etiam atque etiam hortatur. 762
 EPIST. XII. — Rudolphus respondet episcopo Salisbergensi, gratias ipsi agens pro singulari ejus circa ipsum cura ac vigilantia. 763
 EPIST. XIII. — Idem Saltzburgensis Rudolpho imperatori conqueritur contra comitem quemdam de violenter occupato monasterio sancti Pauli in Carinthia. 765
 EPIST. XIV. — Patriarcha Aquilegensis scribit Rudolpho imperatori de multis, praesertim de rege Bohemiae domando. 767
 EPIST. XV. — De capitaneo Styriae, qui nomine Ottocari regis Bohemiae omnia bona Ecclesiae Saltzburgensis devastavit; idem Saltzburgensis Rudolpho scribit, petens ab eo festinum auxilium. 769
 EPIST. XVI. — Rudolphus ad proceres regni Hungariae scribit se brevi ultionem sumpturum de ipsorum boaro rege Bohemiae. 770
 EPIST. XVII. — Rudolphus imperator commendat filium suum primogenitum, quem in Austriam cum copiis militibus praemittit, cuidam principi, ut ipsum in omnibus adjuvet. 771
 EPIST. XVIII. — Rudolphus imperator duci cuidam significat se moturum contra Bohemum, et ut castra vicina occupet. 773
 EPIST. XIX. — Rudolphus Caesar excusat se apud pontificem Romanum, quod ad constitutum tempus non venit pro corona imperii suscipienda. *Ibid.*
 EPIST. XX. — Excitat Ladislaum regem Hungariae, et Andream ducem Slavoniae contra regem Bohemiae. 774
 EPIST. XXI. — Rudolphus ducem exercitus ad militiam invitat. 775
 EPIST. XXII. — Fridericus archiepiscopus Saltzburgensis absolvit suos diocesanos a juramento praestito cuidam principi. 776
 EPIST. XXIII. — Rudolphus scribit regi Ungariae pro auxilio contra Bohemum. 777
 EPIST. XXIV. — Rudolphus recipit ejusdem excitationem, ita tamen ut velit ipsum esse inter se et regem Bohemiae pacis mediatorem. 778
 EPIST. XXV. — Rudolphus cognatum hortatur ut secum contra regem Bohemiae proficiat. 779
 EPIST. XXVI. — Rudolphus deserti cuidam principi officium in imperio, eumque invitat ad societatem belli, et per illum alios. 780
 EPIST. XXVII. — Rudolphus cuidam principi gratulatur de concordia inita, eandemque incitat contra Bohemum. 781
 EPIST. XXVIII. — Rudolphus scribit cuidam de defectione Carinthiorum ab Ottocaro Bohemiae rege. 783
 EPIST. XXIX. — Archiepiscopus Saltzburgensis ac ejusdem suffraganei summo pontifici Romano laeti nuntiant per Rudolphum imperatorem, cujus virtutes ac laudes mirifice depraedicant, liberalitatem ab Ottocari Bohemi tyrannide Austriam. *Ibid.*
 EPIST. XXX. — Rudolphus regem Hungariae laudat de suscepto secum bello contra regem Bohemiae. 785
 EPIST. XXXI. — Rudolphus cuidam significat conditiones foederis inter ipsum et Ungariae regem initas. 786
 EPIST. XXXII. — Rudolphus quemdam principem certiorum facit de obtenta insigni a rege Bohemiae victoria. 787
 EPIST. XXXIII. — Idem Rudolphus eandem victoriam summo pontifici Romano significat. 789
 EPIST. XXXIV. — Rudolphus victor indulget Ottocari victi Iberis. 791
 EPIST. XXXV. — Privilegium civitatis Brunensis in Moravia. *Ibid.*
 EPIST. XXXVI. — Rudolphus regem Hungariae certiorum facit de statu Bohemiae et Moraviae. 793
 EPIST. XXXVII. — Summo pontifici Romano Rudolphus scribit, et Ecclesiae Romanae quaequocumque hactenus ab ipso postulavit, liberalissime concedit. 794
 LIBER TERTIUS. 797
 EPISTOLA PRIMA. — Sacri Romani imperii electores confirmant donationem Annae imperatricis primae uxori factam a Rudolpho imperatore. *Ibid.*
 EPIST. II. — Civitas quadam Rudolpho gratulatur de prosperis successibus. 798
 EPIST. III. — Eiusdem cum superiori epistola argumenti. 799
 EPIST. IV. — Committit cuidam defectionem monasterii devastati. 800
 EPIST. V. — Rudolphus regi Franciae de contracta cum ipso amicitate congratulatur. *Ibid.*
 EPIST. VI. — Rudolphus scribit civitati cuidam fidelitatem ejus laudans. 801
 EPIST. VII. — Rudolphus dolet quemdam terram suam

transiisse incognitum. 802
 Epist. VIII. — Rudolphus contrahit cum cardinale quodam amicitiâ. *Ibid.*
 Epist. IX. — Rudolphus scribit cardinali se ipsi commendans et negotia impetii. 803
 Epist. X. — Cives Leodienses conqueruntur de quibusdam clericis. 804
 Epist. XI. — Rudolphus cives Maguntinos hortatur ad concordiam. 805
 Epist. XII. — Rudolphus de eadem concordia clero Moguntino scribit. 806
 Epist. XIII. — Rudolphus providet cuidam domui regulari de ordine Pœnitentium. *Ibid.*
 Epist. XIV. — Quidam ex curia Romana commendat quemdam Rudolpho imperatori. 807
 Epist. XV. — Episcopus quidam gravamina sui episcopatus Rudolpho exponit. *Ibid.*
 Epist. XVI. — Commendat comitibus et baronibus, etc., noviter electum episcopum. 808
 Epist. XVII. — Privilegium civitatis Hallensis. 810
 Epist. XVIII. — Rudolphus commendat Coloniensem electum pontifici Romano. 811
 Epist. XIX. — Rudolphus commendat Philippo regi Francorum monasterium Auræ Vallis Cisterciensis ordinis. 812
 Epist. XX. — Rudolphus revocat et irrita facit omnia contraria superiori epistolæ privilegia concessa et concedenda. 813
 Epist. XXI. — Rudolphus ut concordia inter principem et cives fiat mittit legatum. 814
 Epist. XXII. — Rudolphus commendat quemdam canonicum Leodiensis Ecclesiæ, et ut ipsum quamprimum in curiam remittant. *Ibid.*
 Epist. XXIII. — Rudolphus confirmat episcopi Leodiensis sententiam de terminis duellorum prætigendis. 815
 Epist. XXIV. — Rudolphus iterum regi Francorum commendat monasterium Auræ Vallis. 816
 Epist. XXV. — Rudolphus Hospitalarios domus Teutonice in suam speciale protectionem accipit. 817
 Epist. XXVI. — Rudolphus fratres Hospitalis sancti Joannis in Jerusalem recipit in tutelam et eorum privilegia confirmat. 819
 Epist. XXVII. — Patriarcha Jerosolymitanus Rudolphum hortatur ad passagium, expositis periculis Terræ sanctæ. 820
 Epist. XXVIII. — Rudolphus scribit Tridentino episcopo de amicabile compositione cum comite Tyrolensi facienda. 822
 Epist. XXIX. — Rudolphus scribit reginæ Franciæ de homagio renovando. 823
 Epist. XXX. — Rudolphus scribit ad archiepiscopum, ut juste judicet. 823
 Epist. XXXI. — Rudolphus cuidam concedit montes quosdam excolendos. 826
 Epist. XXXII. — Rudolphus episcopo cuidam quemdam abbatem commendat. *Ibid.*
 Epist. XXXIII. — Rudolphus cuidam compatitur, et eundem consolatur. 827
 Epist. XXXIV. — Rudolphus concedit cuidam principi facultatem cuiendam movendam. *Ibid.*
 Epist. XXXV. — Rudolphus mandat ut moneta cujus vendendæ facultatem cuidam nobili concesserat, sine impedimento aliquo recipiatur. 828
 Epist. XXXVI. — Rudolphus confirmat cujusdam monasterii privilegium. 829
 Epist. XXXVII. — Rudolphus infamem restituit in pristinum gradum. 830
 Epist. XXXVIII. — Rudolphus mortuo procuratore alium substituit in Romana curia. 831
 Epist. XXXIX. — Rudolpho scribit Cypri rex, ut sibi de suis successibus scribat. 832
 Epist. XL. — Rudolpho patriarcha Jerosolymitanus pro subsidio Terræ sanctæ. 833
 Epist. XLI. — Rudolphus recipit in tutelam pupillum quinquennem. 836
 Epist. XLII. — Rudolphus expostulat cum quodam. 837
 Epist. XLIII. — Rudolphus scribit contra indebite exigentes telocium. 838
 Epist. XLIV. — Rudolphus commendat quemdam pro beneficio quodam ecclesiastico. 839
 Epist. XLV. — Rudolphus scribit de rebellionem cuiusdam. 840
 Epist. XLVI. — Rudolphus commendat quemdam litteratum. *Ibid.*
 Epist. XLVII. — Rudolphus capitula quosdam contra hæreses edita a Friderico imperatore approbat. 841
 Dissertatio de Rudolpho regis Romanorum diplomate a sacri Romani imperii electoribus confirmato. 843

§ 1. Jura omnia sanctæ sedis confirmantur. 813
 § 2. De Sicilia regno, tam citra pharum quam ultra. 833
 I. — *Diploma Rudolphi regis Romanorum cum sua bulla pendente.* 863
 II. — *Diploma principum imperii super donatione Rudolphi imperatoris et confirmatione privilegiorum sedis apostolica.* 869
 III. — *Diploma quo Rudolphus ecclesiastica jura severo edicto tuetur.* 873
 Index rerum et verborum quæ in secundo juxta Cennii editionem Codicis Carolini tomo continentur. 875
 BEATI CAROLI MAGNI OPERUM OMNIUM PARS SECUNDA. — SCRIPTA. 995
 SECTIO PRIMA. — EPISTOLÆ. *Ibid.*
 EPISTOLA PRIMA. Ad Offam regem Merciorum. — Post devictos Longobardos et Saxones. *Ibid.*
 Epist. II. sive decretum de scholis Onabrugensis Ecclesiæ. *Ibid.*
 Epist. III. Ad Bangulfum abbatem Fuldeusem. — De litterarum studiis. 895
 Epist. IV. Ad subjectos. — De Homiliario Pauli Diaconi, monachi Casinensis. 898
 Epist. V. Ad Fastradam reginam. — De victoria Avarica, et de Litanis. 897
 Epist. VI. Ad Elipandum et cæteros episcopos Hispaniæ. — In qua trium etiam superiorum libellorum fit mentio. 899
 Epist. VII. Ad Leonem III papam. — Missa per Angilbertum abbatem Centulensem. 907
 Epist. VIII. Ad Angilbertum abbatem. — Commonitorium Angilberto, qui cum superioribus litteris ad pontificem mittebatur. 909
 Epist. IX. Ad Manasse abbatem. *Ibid.*
 Epist. X. — Fragmentum epistolæ ad episcopos. 910
 Epist. XI. Ad Offam regem Merciorum. — Presbyterum Scottum accusatum mittit in patriam, ut ibi ad episcopum suo judicetur. *Ibid.*
 Epist. XII. Ad Albinum abbatem. 911
 Epist. XIII. Ad quinque episcopos. — De gratia septiformis Spiritus. 914
 Epist. XIV. — Ad Garibaldum Leodiensem episcopum. — De cura quam in servandis populis præcipue aute baptismum adhibere debent pastores. 917
 Epist. XV. Ad Garibaldum episcopum. — Jejunium pro necessitatibus publicis, maxime pro fame, peste et bello indicitur. 918
 Epist. XVI. Ad Pippinum filium regem Italiæ. — De pace Ecclesiarum Dei et illis servientium. 920
 Epist. XVII. Ad Albinum magistrum et congregationem sancti Martini monasterii. 921
 Epist. XVIII. Ad Leonem III papam. — A Zmaragdo abbate edita. 923
 Epist. XIX. Ad Nicephorum imp. Constantinop. — Gaudium suum significat de iterata legatione pro constituenda pace inter utrumque imperium. 929
 Epist. XX. Ad Michaelen imperatorem. — De pace inter utrumque imperium firmandâ. 931
 Epist. XXI. Ad Odilbertum archiepiscopum. 933
 Epist. XXII. Ad Athilardum (Ædilhardum) archiepiscopum et Ceolvulfum. — Illis quosdam exules commendat. 934
 Epist. XXIII. Ad Fulradum abbatem Althensem. — Illi præcipit ut cum hominibus bene armatis in loco qui dicitur Starasfurt compareat. 935
 Appendix ad *epistolas beati Caroli Magni.* *Ibid.*
 I. Ad Carolum Magnum Odilberti archiepiscopi responsio. *Ibid.*
 II. Epist. Caroli Magni ad Offam regem. — Mittit in Britanniam concilium Nicenum II. 937
 III. Epist. ad Carolum Magnum imperatorem. — De ritibus baptismi. 938
 IV. Anonymi scriptoris responsio ad capitula archiepiscopi regni Francorum missa a Carolo Magno an. Christi 811. 939
 CAPUT PRIMUM. — Quomodo vel qualiter unusquisque Dei sacerdos plebem sibi a Deo commissam insinuat, prædicat atque gubernat. 940
 Cap. II. — De omni sancti mysterio baptismatis quo (si) ordine debemus celebramus. *Ibid.*
 Cap. III. — Cur catechumenus fit, et cujus linguæ, et quid interpretatur. *Ibid.*
 Cap. IV. — De scrutinio ecclesiastico, cur scrutinium fit, et quo tempore, et quid est scrutinium. *Ibid.*
 SECTIO SECUNDA. — LIBRI CAROLINI. 941
 PROLEGOMENA. *Ibid.*
 Baroni de concilio Francofordiensi dissertatio. *Ibid.*
 De synodo Francofordiensi Francisci Laurentii Surii ad

- lactorem admonitio. 965
 In eadem synodum Mansi adnotatio. *Ibid.*
 Ex Natalis Alexandri dissertatione de imaginibus excerpta. 971
 § 1. Proponitur objectio Dallæi ex libris Carolinis petita. *Ibid.*
 § 2. Responsio illorum confutatur, qui libros Carolinos alicujus hæretici opus esse scripsere; et ostenditur illorum auctorem esse Carolum Magnum. 975
 § 3. Ad objectiones ex libris Carolinis petitas respondetur. 979
Beati Carolini Magni regis Francorum et Longobardorum, patrici Romanorum, fidei et defensoris sanctæ Dei Ecclesiæ Capitulare de imaginibus contra Constantini VII Imperatoris Constantinopolitani et Irenæ matris decretum, et synodum Nicænam et pseudoseptimanæ œcumenicam sive universalem; compositum et publicatum in concilio Francofordiensi, et Adriano papæ missum anno Domini 794. 989
 Præfatio Tilei Meldensis episcopi. *Ibid.*
 Testimonia veterum scriptorum. 995
 Cap. II Magni præfatio. 999
LIBER PRIMUS. 1005
CAPUT PRIMUM. — De eo quod Constantinus et Hærena in suis scriptis dicunt: « Per eum qui coregnat nobis Deus. » *Ibid.*
 Cap. II. — De eo quod Constantinus et Hærena in epistola ad venerabilem papam apostolicæ sedis Adrianum directa scripserunt. « Elegit nos Deus qui in veritate querimus gloriam ejus. » 1011
 Cap. III. — De eo quod Constantinus et Hærena gesta vel scripta sua divalva nuncupant. 1014
 Cap. IV. — De eo quod Constantinus et Hærena in epistola sua venerabili papæ Adriano urbis Romæ scripserunt: « Rogamus tuam paternitatem et maxime Deus rogat qui nullum hominem vult perire. » 1016
 Cap. V. — Quod non parvi sit piaculi Scripturas sanctas aliter intelligere quam intelligendæ sunt, et ad hos sensus usurpatis accommodare quos illas non continent: sicut in erronea synodo quæ in Bithyria, regnante Constantino, mediante Hærena matre ejus, residente Tharasio Constantinopolitano episcopo, gesta est. 1018
 Cap. VI. — Quod sancta Romana, catholica et apostolica Ecclesia ceteris Ecclesiis prælatâ, pro causis fidei cum quaesito surgit omnino sit consulenda. 1019
 Cap. VII. — Quod non ad adorandas imagines pertineat quod scriptum est, « Creavit Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam (Gen. 1). » 1022
 Cap. VIII. — Quæ sit differentia imaginis et similitudinis sive æqualitatis. 1025
 Cap. IX. — Quomodo intelligendum sit quod scriptum est, « Abraham adoravit populum terræ, filios Heih (Gen. xxii), » sive quod Moyses Jetro legitur adorasse: quibus exemplis hi qui propter adorandas imagines synodus faciunt, suum errorem fulcire affectant: et quia nec Jacob Pharaonem, nec Daniel Nabuchodonosor regem, ut illi dicunt, usquam legantur adorasse. 1027
 Cap. X. — De eo quod Joannes presbyter et legatus Orientalium incaute imaginum adorationem stabilire nitens, dixisse legitur, « Exiit Jacob titulum Deo, quatenus et benedixit eum (Gen. xxxv). » 1029
 Cap. XI. — De eo quod præfatus Joannes dixit, « In hominis forma luctatus est cum ipso, et vocavit eum Israel, quod est interpretatum, mens videns Deum. » 1031
 Cap. XII. — Quod non ad adorationem imaginum pertineat, nec in nostris codicibus qui ex Hebraica veritate translati sunt invenitur, quod illi in sua synodo dicunt, « Jacob suscipiens a filiis suis vestem talarem tabefactam Joseph, osculatus est cum lacrymis, et propriis oculis imposuit (Gen. xxxvii). » 1032
 Cap. XIII. — De eo quod indocte et inordinate dicunt, « Si calumniaris me, quoniam ad Deum adoro lignum crucis, cur non calumniaris Jacob adorantem summitatem virgæ Joseph? sed manifestum est quoniam non lignum videns adoravit, sed per lignum Joseph, sicut et nos per crucem Christum. » 1034
 Cap. XIV. — Non pertinet ad imaginum adorationem, ut illi dicunt, quod scriptum est, « Jacob Pharaonem benedixit (Gen. xlvii). » 1035
 Cap. XV. — Quam absurde agant qui ad confirmandas imagines exemplum divinæ legis proferunt dicentes, « propitiatorium et duos cherubim aureos et arcam testamenti præcipiente Domino Moysen fecisse. » 1036
 Cap. XVI. — Quod nec inde adorandarum imaginum usus astrui possit, ut illi stultissime et irrationaliter dicunt, eo quod in lege scriptum est: « Erce vocavi ex nomine Beseleel filium Ur, filii Hor de tribu Juda, et replevi eum spiritu sapientiæ et intelligentiæ, ad perficiendum opus ex auro et argento, et dedi ei Ooliab Achisama (Exod. xxxi). » 1039
 Cap. XVII. — Quod non recte sentiant qui dicunt: « Si secundum Moysi legitimam traditionem præcipitur populo purpura hyacinthina in umbrâ, in extremis vestimentis poni ad memoriam et custodiam præceptorum, multo magis nobis est per assimilatam picturam sanctorum virorum videre exitum conversationis eorum, et eorum imitari fidem secundum apostolicam traditionem. » 1042
 Cap. XVIII. — Quod vana sit spes eorum qui salutem suam in imaginibus ponunt, dicentes: « Sicut Israeliticus populus serpentis ænei inspectione servatus est, sic nos sanctorum effigies aspicientes salvabimur. » 1046
 Cap. XIX. — Quod magna sit temeritatis dicere, « Si in Judæis tabulæ et duo cherubim, sic nobis Christianis donata est crux et sanctorum imagines, ad scribendum et adorandum. » 1047
 Cap. XX. — Quod non minus omnibus, sed pene cunctis plus Tharsius delirasse dinoscitur, dicens: « Sicut veteres habuerunt cherubim obumbrantem propitiatorium, et nos imagines Domini nostri Jesu Christi et sanctæ Dei genitricis et sanctæ Mariæ ejus habeamus obumbrantes altare. » 1049
 Cap. XXI. — Quod non bene Joannes presbyter senserit qui ut imaginum adorationem astrueret, dixit, « Et Jesus Nave quoddecim lapides statuit in Dei memoria. » 1052
 Cap. XXII. — Quod non sit æqualis adoratio, ut illi dicunt, « Natham propheta erga David regem, adorationi imaginum. » 1053
 Cap. XXIII. — Quod in eo quod scriptum est: « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine, » sive: « Vultum tuum, Domine, requiram, » nihil manu factæ imaginis intelligendum est, ut illi dicunt. 1056
 Cap. XXIV. — Quod non ad ullam manu factam imaginem pertineat quod scriptum est, « Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis, » sicut illi autumant. 1057
 Cap. XXV. — Inopportuna et deliramento plena dictio Leonis Fociæ episcopi, qui in eo quod ad imaginum adorationem conversus est, sibi versiculum Psalmistæ accommodat dicens: « Convertisti plaucium meum in gaudium mihi, concidisti saccum meum, et circumdodisti lætitia. » 1058
 Cap. XXVI. — Quod non pertineat ad imaginum adorationem contententes illud quod psalmographus cecinit: « Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa in ore, etc. » 1059
 Cap. XXVII. — Quod non ad eorum parentes pertineat, sicut illi dicunt, « Disperdat Dominus universa labia dolosa et linguam magniloquam (Psal. xxi). » 1060
 Cap. XXVIII. — Quod non in eorum parentibus, ut illi dicunt, impletum sit quod scriptum est, « inimici destruxerunt frumenta in linem, et civitates eorum destruxerunt (Psal. ix). » 1061
 Cap. XXIX. — Quomodo intelligendum sit quod scriptum est: « Domine, dilexi decorem domus tuæ; » quem decorem isti imagines intelligunt. 1062
 Cap. XXX. — Quod non pro manufactis imaginibus per Psalmistam, ut illi aiunt, dictum est, « Sicut audivimus, ita et vidimus (Psal. xlvi). » 1065
LIBER SECUNDUS. *Ibid.*
 Præfatio. *Ibid.*
CAPUT PRIMUM. — Quod non propter eos scriptum sit qui imagines adorare contemnunt, sicut illi dicunt qui eas adorant, quod in psalmo legitur, « Quanta malignitas est inimicus in sanctis tuis. » 1067
 Cap. II. — Quod nec illud ad hanc rem pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est, « Quoniam non est jam propheta et nos non cognoscat amplius. » 1068
 Cap. III. — Quomodo intelligendum est, « Domine, in civitate tua imaginem illorum ad nihilum rediges: » quod quidem capitulum sicut et cætera, illi aliter quam dictum est intelligunt. *Ibid.*
 Cap. IV. — Quomodo intelligendum est quod psalmographus cecinit, « Misericordia et veritas oblinaverunt sibi, justitia et pax se complexæ sunt (Psal. lxxxv): » quod temere et adulatorie Joanne presbytero et legato orientali in participatione venerabilis papæ Adriani et Tharsii patriarchæ dicitur esse completum. 1070
 Cap. V. — Quod non ad adorationem imaginum pertineat, ut illi dicunt, quod scriptum est, « Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorare scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est (Psal. xcix). » 1071
 Cap. VI. — Quod nec de eo imaginum adoratio astrui possit, ut illi putant, quod scriptum est, « Adorate in monte sancto ejus. » 1072
 Cap. VII. — Quod non, ut illi gloriantur, propter illos

dicum est qui imagines adorant, « Quoniam non derelinquet Dominus virgam peccatorum super sortem justorum, ut non extendant justi ad iniquitatem manus suas (Psal. cxxv). » 1075

CAP. VIII. — Quod non propter illos qui imaginum adorationem spernunt, ut illi delirant, per prophetam dicatur, « Declinantes ad obligationem adducet Dominus cum operantibus iniquitatem (Psal. cxxv). » 1074

CAP. IX. — Quod non ab eo quod Salomon dicitur in templo fecisse boves et leones, imaginum adoratio firmari possit, ut illi somniant, qui in earum adorationem anhelant. *Ibid.* 1074

CAP. X. — Quomodo intelligendum est, quod in Canticis canticorum scribitur, « Ostende mihi faciem tuam, et auditam fac mihi vocem tuam, quoniam vox tua suavis est mihi, et facies tua speciosa (Cant. ii); » quod quidem capitulum illi impudentissime ad imaginum visionem protulerunt. 1075

CAP. XI. — Quomodo intelligendum est quod per Isaiam prophetam scribitur, « Erit altare Domini in medio terræ Egypti (Isa. x): » quod capitulum illi stolide et minus doctie ad imaginum ad rationem referre nituntur. 1076

CAP. XII. — Absurdissime et incaute contra eos qui imagines adorare contemnunt, ab his qui eas adorant, prolatur testimonium sancti Evangelii; « Nemo accendit lucernam et ponit eam sub modio (Math. v, Marc. iv, Luc. xi). » 1077

CAP. XIII. — De eo quod ad suum errorem confirmandum dicunt beatum Silvestrum Romanæ urbis antistitem apostolorum imagines Constantino imperatori detulisse, cum tamen eas non legatur adorare iussisse. 1078

CAP. XIV. — Quod non ita intelligenda sit sententia beati Athanasii Alexandrinæ urbis episcopi, ut illi eam intelligendam putant, qui hæc ad adorationem imaginum accommodare nituntur. *Ibid.* 1079

CAP. XV. — Quod male ad suum errorem astruendum sententiam beati Ambrosii Mediolanensis urbis episcopi, quam ex libro tertio capitulo non eo esse mentuntur, usurpent, qui per eam imaginum adorationem firmare cupiunt. 1079

CAP. XVI. — Quod non pro materialibus imaginibus, ut illi aiunt, beatus Augustinus dixit, « Quid est imago Dei nisi vultus Dei in quo signatus est populus Dei? » 1080

CAP. XVII. — Quod Gregorii Nysseni episcopi, ex quo illi ad suum errorem astruendum testimonia trahunt et vita nobis et prædicatio sit incognita. 1082

CAP. XVIII. — Quod non ad adorationem imaginum pertinet testimonium quod de sexta synodo protulerunt. *Ibid.* 1082

CAP. XIX. — Quod sententia Joannis Constantinoportiani episcopi, quam illi in testimonium adorandarum imaginum trahunt, non ad id quod illi putant pertinere dicitur. *Ibid.* 1083

CAP. XX. — Quod non ad adorationem imaginum pertinet, ut illi assunt, sententia beati Cyrilli in expositione Evangelii secundum Matthæum. 1084

CAP. XXI. — Quod non sit contra religionem Christianam, ut illi dicunt, non colere et non adorare imagines. 1085

CAP. XXII. — Quod non bonam habeant memoriam qui ut non obliviscantur sanctorum vel certe ipsius Domini, idcirco imagines erigunt. 1086

CAP. XXIII. — Quod contra beati Gregorii Romanæ urbis antistitis sententiam institutum sit imagines adorare seu frangere. 1087

CAP. XXIV. — Cum præter Deum solum nihil aliud debeat adorari, aliud est hominem adorare charitatis et salutacionis officio, aliud imagines manufactas. 1089

CAP. XXV. — Quod nusquam ab apostolicis exemplis aut verbis, ut illi garrunt, imagines adorare institutum sit. 1090

CAP. XXVI. — Quod non parvi sit erroris manufactas imagines arcæ testamenti Domini consecrare conari, ut illi in sua synodo facere conati sunt. 1091

CAP. XXVII. — Quod magna sit temeritatis ingentisque absurditatis, sæpe memoratas imagines corpori et sanguini Dominico æquiparare velle, sicut in eadem vanitate quæ pro illis scripta est legitur. 1093

CAP. XXVIII. — Quanta ratione mysterium Dominicæ crucis ab imaginibus distet, quas quidem illi eidem æquiparare contendunt. 1096

CAP. XXIX. — Quod præsumptivè et indocte eos Tarasius cum sequacibus suis saceratis vasis æquiparare non formidet. 1098

CAP. XXX. — Contra eos qui dicunt, « Sicut divinæ Scripture libros, ita imagines ob memoriam venerationis habemus, nostræ fidei puritatem observantes. » 1099

CAP. XXXI. — Quod contra Dominicæ voris imperium sciunt hi qui parentes suos anathematizant; et si secundum eorum opinionem prædecessores eorum hæretici fuerint, isti ab hæreticæ genti, docti et consecrati sunt: sive de non judicandis his qui de saculo recesserunt; vel quantum istorum error a parentum errore dissentiat, cum videlicet illi imagines frangere, isti adorare consueverint. 1109

LIBER TERTIUS.

Prefatio.

1111

CAPUT PRIMUM. — Confessio fidei catholicæ quam a sanctis Patribus accepimus, tenemus et puro corde credimus. 1115

CAP. II. — Quod Tarasius ab errore errorem finire conatus sit, et quod ab ægritudine ad ægritudinem dilapsus sit, cum videlicet repente ex laico conversus et ad episcopatum promotus nititur hoc emendare in imaginum adoratione quod admisit in repentina consecrationis susceptione. 1115

CAP. III. — Utrum Tarasius recte sentiat qui Spiritum sanctum non ex Patre et Filio secundum verissimam sanctæ fidei regulam, sed ex Patre per Filium procedentem in suæ crudelitatis lectione profiteatur. 1117

CAP. IV. — Utrum Theodorus episcopus Hierosolymorum recte sentiat, qui cum Patrem sive principio penitus et sempiternum se credere dixerit, Filium nascio sub qua ambage verborum non aliud principium quam Patrem agnoscentem et ex ipso subsistentiam habentem professus sit. 1121

CAP. V. — Quod Tarasius non recte Spiritum sanctum tributum Patri et Filio dixerit, cum sufficeret dicere coæternum, consubstantialem, ejusdemque essentiae et naturæ. 1123

CAP. VI. — De eo quod Basilii Anchinæ episcopi in suæ fidei lectione post confessionem Patris et Filii et Spiritus sancti imaginum et ipsanorum osculationem et adorationem inseruerit, sedem se habere dicens participare ipsis sanctificatione; remissionem vero peccatorum, sive carnis resurrectionem, seu vitam futuram omnino tacuerit. 1124

CAP. VII. — De eo quod Theodosius Amori episcopus desidiose fidem sanctæ et unicæ Trinitatis tacuerit, de imaginibus vero incaute et extraordinarie dixerit: « Couliteor et promitto, et suscipio, et osculor, et adoro imagines; et post pauca: Qui non instruunt diligenter omnem Christo dilectum populum adorare et venerari sacras et honorandas imagines omnium sanctorum qui a sæculo Deo placuerunt, anathema. » 1127

CAP. VIII. — Quod pene de omnium fide ambigitur, cum Spiritum sanctum quidam a Patre tantum, quidam vero neque a Patre neque a Filio procedentem confessi sint. 1129

CAP. IX. — De eo quod si forte aliquis error in præfatorum episcoporum sententiis de fide prolatis indiscussus remaneret, propter difficultatem et enormitatem sermonis illorum remanebit, qui plerumque tanta ignavia obstitit est, ut quid significare velit quive sensus in eo intelligendus sit, minime pateat. 1129

CAP. X. — Ridiculose et pueriliter dictum in sententia fidei Theodori episcopi: « Mirabilis Deus in sanctis suis; et continuo, Sanctis qui in terra sunt ejus mirificavit omnes voluntates meas inter istos, » tanquam hic versiculus illum priorem subsequatur. 1131

CAP. XI. — Quod lautiliter et incaute Græci Ecclesiam catholicam anathematizare conati sint in eorum synodo, eo quod imagines non adoret, cum utique prius debuissent omnino eritari quid utascujuaque parte Ecclesia de hac causa sentire vellet. *Ibid.* 1133

CAP. XII. — Quod magna ex parte mansuetudinem et patientiam abjecerint in non continendo os suum et inordinate loquendo. 1135

CAP. XIII. — Quia mulier in synodo docere non debet, sicut Hierena in eorum synodo fecisse legitur. 1136

CAP. XIV. — Contra eos qui dicunt, « Dei cooperator nos direximus congregare vos, sive congregavit vos Deus consilium proprium statutare volens. » 1138

CAP. XV. — Contra eos qui dicunt: « Si enim imperiales effigies et imagines emissas in civitates et provincias obviabant populi cum cereis et thymiamatis, non cera perfusam tabulam honorantes, sed imperatorem, quanto magis oportet in Ecclesiis Christi depingi imaginem Salvatoris nostri Dei et intemeratæ matris ejus et sanctorum omnium? » 1143

CAP. XVI. — Contra eos qui dicunt quod imaginis honor in primam formam transit. 1146

CAP. XVII. — Quod incaute et præcipitanter sive impiè inter Constantiæ Cypri episcopus dixit: « Suscipio et ampliflector honorabiliter sanctas et veneration-

das imagines secundum servitium adorationis quod consubstantiali et vivificatrici Trinitati emittit; et qui sic non sentiunt neque glorificant, a sancta catholica et apostolica Ecclesia segrego, et anathemati submitto, et parti qui obtemperaverunt incarnatam et salvabilem dispensationem Christi veri Dei nostri emitto. 1118

CAP. XVIII. — Quod Eutimius Sardensis episcopus a præfati Constantini errore non multum dissentit in eo quod ait: « Ex toto corde suscipio venerationes imagines cum condecens honore et amplectibili adoratione. Illos enim qui aliter aut contrarie sentiunt aut dignantur contra sanctas imagines alienos catholicæ Ecclesiæ deputans et prædico et hæreticos annuntio. » 1150

CAP. XIX. — Inutile et dementia prolatum et risu dignum dictum Agapli Cæsareæ Cappadociæ episcopi reprehenditur in eo quod dixit: « Scriptum est in nostris divinis Scripturis. » 1152

CAP. XX. — De eo quod Joannes presbyter Theodosio abb. te monasterii sancti Andree recitante verba Joannis Chrysostomi, et dicente: « Vidi angelum in imagine persequentem barbarorum multitudinem, » dixit: « Quis est iste angelus, nisi de quo scriptum est: Quoniam angelus Domini percussit centum octuaginta quinque millia Assyriorum in una nocte in circuito Jerusalem exercitantium. » 1153

CAP. XXI. — Quod nulla auctoritate vigeat, neque in ullo authenticorum librorum reperitur quod illi dicunt, per imaginem cuiusdam Polemonis quendam ab adulterii perpetracione coercitum fuisse, quod quidem æquare nituntur miraculo quod simbria Dominicæ vestis actum est, quam mulier contingens exoptatam recepit sanitatem. 1156

CAP. XXII. — Quod iudices qui in præfata synodo fuerunt insolenter et incongrue arti pictoriarum extollere conati sunt dicentes: « Pia enim est ars pictoria, et non recte eam quidam insipienter detrahunt, ipsæ enim pater pictorem pie agentem commendat. » 1159

CAP. XXIII. — Inutile et mendaculo plenum dictum Joannis presbyteri et legati Orientalium dicentis: « Non contrahunt pictores Scripturis, sed quidquid Scriptura dicit hæc demonstrant, quatenus concordet Scripturam. » 1161

CAP. XXIV. — Quod non sint cœquandæ imagines reliquias sanctorum martyrum et confessorum, ut illi in sua erronea synodo facere nituntur, eo quod reliquias aut de corpore sunt, aut de his quæ in corpore, aut de his quæ circa corpus cuiusdam sancti fuerunt: imagines vero nec in corpore, nec circa corpus fuisse vel fore creduntur illis quibus ascribuntur. 1163

CAP. XXV. — Quod non ideo adorandæ sunt imagines quod per eas, ut illi dicunt, nonnulla signa monstrata fuisse putentur, cum tamen non omnes res adorentur per quas vel in quibus miracula apparent. 1167

CAP. XXVI. — Quod Theodorus Mirensis episcopus ridiculose et pueriliter egerit, qui ut imaginum adorationem astrueret omnia archidiaconi sui in eadem synodo retulit. 1170

CAP. XXVII. — Quod cum Deus illocales sit, illi minus docte dixerint: « Veneramur et adoramus sicut locum Dei. » 1173

CAP. XXVIII. — Inutile et demens et erroris plenum dictum quod dicunt: « Qui Deum timet honorat omnino, adorat et venerat sicut Filium Dei Christum Deum nostrum, et signum crucis ejus, et figuram sanctorum ejus. » 1175

CAP. XXIX. — Dementissimum et ratione carens dictum Joannis presbyteri Orientalium, in eo quod ait, quod non assistente imperatore imago ejus honoratur: non enim inhonoratur, quatenus et nunc dominatorem omnium Jesum Christum visibilibus nobis non apparentem, invisibilis enim est carnalibus nostris oculis: sicut enim Deus ubique inest honorandam ejus imaginem, sicut et imperatorem Pater sensit. 1178

CAP. XXX. — De eo quod apocryphas et derisionis dignas nenas suas locutionibus interposuerunt. 1179

CAP. XXXI. — Delictamentum errore plenum quod de refruso quodam dixerunt qui demoni jurasse et idipsum juramentum irritum fecisse perhibetur, cujus abbas non mediocriter delirasse dignoscitur dicens, et commodius esse omnia in civitate lupanaria ingredi quam abnegare adorationem imaginis Domini aut ejus sanctæ genitricis. 1180

LIBER QUARTUS.

Prefatio.

CAPUT PRIMUM. — Falsissimum et risu dignum dictum Joannis presbyteri, qui non minus cæteris in imaginum adoratione insanisse dignoscitur. Ait enim: « Qui adorat imaginem, et dicit quoniam hic est Christus Filius Dei,

non peccat. » 1183

CAP. II. — De eo quod Joannes non recte dixit: « Per imaginem quæ per colores apparet, adoratur fortitudo ejus et glorificatur, et ad memoriam venimus de ejus in terra presentia. » 1185

CAP. III. — De eo quod dicunt: « Non scandalizandum quemdam, eo quod ante imagines sanctorum luminaria flant, et odoris thymiamata. » 1187

CAP. IV. — De eo quod dicunt: « Ejusdem criminis est, qui imagines apernit, ejus et Nabuchodonosor qui omnia regum Juda protulit e sepulcris, et Judaici regis oculos occisis filiis eruit, et cherubim de templo abstulit. » 1189

CAP. V. — Quod epistola, quam illi sancti Simeonis stulte dicunt, missa ad Justinianum imperatorem, multum distat a divinis Scripturis, sive a sanctorum Patrum documentis, in eo quod ait præfatio imperatori: « Pro quibus commemorantes referimus divinis vestris auribus, » sive in eo quod eidem imperatori misericordia uti prohibuerit. 1191

CAP. VI. — De eo quod omnibus hæreticis Samaritanis deteriores, et Samaritanis deteriores eos dicunt qui imagines destruunt, cum parentes eorum secundum illorum opinionem omnibus hæreticis deteriores fuerint, qui utique imagines destruxere. 1197

CAP. VII. — De eo quod quanto plura exempla hæreticorum et imagines spernentium vel despicientium trahunt, tanto parentes suos majoribus conviciis et injuriis inobstant, quos procul dubio eorum sequaces in hac parte fuisse profuturum. 1199

CAP. VIII. — De eo quod secundum Demetrii discipulum dictum, incaute et inordinate, parentes eorum egerunt, duos libros inargentatos, eo quod quiddam de imaginibus in his continebatur comburentes, et alterius libri duo folia præciderunt. 1200

CAP. IX. — De eo quod in eodem libro in tabulis argenteis Leontiana in eadem synodo retulisse fertur, quendam monachum illum imagine sanctæ Mariæ semper virginis lucerum illuminasse, et post tertium vel quintum seu etiam sextum mensem redeuntem inextinctum reperisse. 1203

CAP. X. — Quod nulla Evangelii lectio tradat Jesum ad Abgarum imaginem misisse, ut illi dicunt. 1203

CAP. XI. — Quod illi libri gestorum patrum, quorum auctores ignorantur, non prorsus idonei sint ad testimonia danda, et ad hæc quæ in contentionem veniunt allimanda. 1203

CAP. XII. — De eo quod Dionysius presbyter ecclesiæ Ascalonitanae in eadem synodo retulisse fertur, quendam monachum illum imagine sanctæ Mariæ semper virginis lucerum illuminasse, et post tertium vel quintum seu etiam sextum mensem redeuntem inextinctum reperisse. 1205

CAP. XIII. — Quod hæc synodus nullatenus equipari possit Nicænæ synodo, quanquam in eodem sit agitata loco, sicut Joannes presbyter adulanter dixisse perhibetur, quippe cum ea non solum in cæteris, sed et in symbolo discrepare noscatur. 1206

CAP. XIV. — De eo quod Gregorius Neocesarensis episcopus ait: « Lætentur et exsultent et præsumant qui veram Christi imaginem benigno animo facientes et diligentes et venerantes ad salutem animæ et corporis offerentes, quam ipse sacrificii perfector et Deus nostram ex nobis ex toto suscipiens massam secundum tempus voluntarie passionis in signum et in memoriam manifestam suis tradidit discipulis. » 1213

CAP. XV. — De eo quod Epiphanius diaconus imaginum adorationem astruere volens, dixit: « Quoniam hic titulum erigens Domini, et se ipsa tangens simbris tituli sicuti quidem venit sanctum Evangelium, quoniam saltem adepta est inter medium ille et Domini imaginis, herba quædam germinavit quæ approinquans pedem tituli omnes infirmitates curat. » 1215

CAP. XVI. — Inutile dictum Epiphaniæ diaconi reprehenditur, in eo quod ait: « Multa quæ in nobis sacramentum orationem sacram non suscipiunt; » et post pauca: « Nec plurimum sicut veneranda et honorantur et amplificantur: ipse enim signum viviæ crucis sine oratione fatur a nobis, veneranda est, et sufficimus signum ejus accipere sanctificationem per quæ facta a nobis ad eum adorationem quidam in fronte sanctificatione, et quæ in aere per digitum factum signum effugari demones speramus, similiter et imagine per nomen significationis ad primam formam honoris deducimus et osculantes eam et honorabiliter honorantes accipimus sanctificationem, nam et sacra diversa vasa habentis has osculamur et amplectimur, et sanctificationem quamdam speramus. » 1216

CAP. XVII. — Ridiculosissimum dictum Epiphaniæ reprehenditur, in eo quod ait: « Ex proprio venire locutus. » 1220

CAP. XVIII. — Contra eos qui dicunt: « Qui imaginum idolorum dixerunt demoniorum imaginibus similes, acco-

sent Abel et Noe et Abraham et Moysen et Sammel et David, quod ipsi aliena et pagana sacrificia Deo libaverunt.» 1221

CAP. XIX. — Contra eos qui dicunt: « Si sanctus Epiphanius imaginum destructor fuit et earum abominator, quomodo ejus discipuli imagines depingebant in Cypriorum insula in templo quod ejusdem patris nomine titulaverunt, cum videlicet multa pingantur quæ non adorantur, et plerunque a bonis magistris mali discipuli oriantur.» 1224

CAP. XX. — Quod adulatorie imperatorem suum sive matrem ejus, apostolis coæquare nisi sunt dicentes: « Sicut olim salutis nostræ rector et perfectior Jesus proprios suos apostolos sancti Spiritus induens virtute emisit, sicut et nunc suos placabiles et apostolorum similes fideles nostros imperatores erexit de eodem Spiritu prudentes factos, et idoneos existentes virtute ad perfectionem nostram.» 1228

CAP. XXI. — De eo quod dixerunt: « Habet enim prophetia: « Ecce virgo in utero accipiet et pariet Filium (Isa. vii), » « hanc autem prophetiam in imaginem nos videntes, videlicet virginem in olivis ferentem quem genuit, quomodo sustinebitur non adorare et osculari? Quis indisciplinatus mente resistere audebit? In tale osculum dignos enim nostros faciamus adorationis, ut non accedentes indigni Ozæ supplicium subeamus.» 1229

CAP. XXII. — De eo quod nec sibi ipsis parcent, cum præsentibus suis injuriam inferunt dicentes: « Pro vero tritico zizania ecclesiasticis agris seminaverunt, vinum miscuerunt aquæ, et proximum potaverunt subversionem turbulentam, et lupi Arabici existentes pellem ovium subsannaverunt indueri, et veritatem prætereuntes mendaciam amplexi sunt, sed ova aspidum jactaverunt, et tela aranei secundum prophetam texerunt, et qui sperat ova eorum comedere, confringens caudam inveniet, et in eo basiliscum venenum et flatum mortiferum repletum.» 1231

CAP. XXIII. — Inutilis et inerudita interpretatio eorum qui dum adorare et osculari unum case affirmare vellent, dixerunt: « Quique sanctorum principum nostræ doctrinæ et eorum successores egregium patrum nostrorum, et has adorari videlicet osculari, idipsum enim utrumque, communem vero Græcæ antiquæ locutionis osculari et amplexi designat, et voluntatis extensione aliqua significat amoris, sicuti fero et offero, firmo et confirmo, participo et adoro, quod demonstrat osculum et extensionis amicitia: quod enim quis diligit et adorat, et quod adoratur omnino et diligit.» 1233

CAP. XXIV. — De eo quod superciliose et indocte dixerunt: « Similiter et qui ab Oriente venerunt conjunximus in eadem Nicæa in trophi, et præsentibus omnibus nobis caput fecimus Christum.» 1239

CAP. XXV. — Contra eos qui dicunt, quod Epiphanius octuaginta capitula digessit de hæresibus, qui tamen, si imagines adorare hæresim sciret, id quoque inter hæreses computaret. 1241

CAP. XXVI. — Contra eos qui imagines sanctas et sacras dicunt, easque in viis sive in plateis, quæ plerumque pollute sunt, poni jubent. 1243

CAP. XXVII. — Quod male pictis imaginibus imaginum cultores falli possunt, sive inquirendum ab eis qui pene omnem fidei Christianæ prærogativam in imaginum adoratione sive cultu existimant, quid pauperibus faciendum sit, qui artificibus per quos imagines fiunt, omnino carent? 1244

CAP. XXVIII. — Quod frustra suam synodum universalem dominant, quam tamen constat ab universali non fuisse aggregatam ecclesia. 1246

CAP. XXIX. — Conclusio. 1248

Appendix ad beati Caroli Magni Capitulum de Imaginibus. — Complectens, 1º Epistolam Adriani papæ ad beatum Carolum regem de Imaginibus, qua confutatur illi qui synodum Nicænam non oppugnaverunt; 2º Conventus Parisiensis de Imaginibus, apud Parisios in palatio Kal. Novembris habitus, an. Christi 824, Eugenii papæ II anno I, Ludolci Pil Augusti 11. 1247-1249

SECTIO TERTIA. — CARMINA. 1319

CARMEN PRIMUM. — Ad Adrianum papam. 1316

CARM. II. — Epitaphium Adriani I papæ. 1350

CARM. III. — Ad Alcuinum. 1351

CARM. IV. — Ad Paulum tunc monachum Cassinensem. 1352

CARM. V. — Ad eundem Paulum diaconum. 1353

CARM. VI. — Ad eundem. 1353

CARM. VII. — Carolus Magnus ad lectorem Ms. quem ipse mundis purgaverat. 1354

CARM. VIII. — Versus inscripti libro Evangeliorum quem jussu Caroli scripsit Godescalcus an. 781 ad opus

Ecclesie sancti Saturnini Tolosani. 1355

CARM. IX. — De Rolando suo extincto. 1354

APPENDICULA AD SCRIPTA BEATI CAROLI MAGNI. — *Caroli Magni imperatoris sermo de fundatione Aquisgranensis basilicæ Marianæ, illiusque consecratione per Leonem III papam.* 1355

APPENDIX AD OPERA OMNIA BEATI CAROLI MAGNI. — *Carolina, sive varia ad Caroli Magni gesta, cultum, famam et laudes pertinentia.* 1357

SECTIO PRIMA. — LITURGICA. 1357

I. — De beati Caroli publica veneratione. 1357

II. — De translatione sancti Caroli imperatoris. 1360

III. — Diploma Frederici I imperatoris de elevatione et canonizatione sancti Caroli. 1362

IV. — Miracula beati Caroli Magni. 1362

V. — Officium in festo sancti Caroli Magni imperatoris et confessoris. 1365

VI. — Item officium alterum. 1366

VII. — Hymnus de sancto Carolo. 1368

SECTIO SECUNDA. — HISTORICA. 1369

De Gestis beati Caroli Magni libri duo. 1369

Canisius lectori. 1369

Besnagii observatio. 1570

LIBER PRIMUS. 1371

CAPUT PRIMUM. — De ecclesiastica Caroli Magni cura. 1371

CAP. II. — Alcuini adventus in Gallias. 1375

CAP. III. — Præfertur scientia nobilitati. 1375

CAP. IV. — De episcopatu juvenulo concessio. 1376

CAP. V. — Vilis et pauper clericus fit episcopus. 1377

CAP. VI. — De episcopo celeriter accedente catallum. 1377

CAP. VII. — De lectionibus. 1376

CAP. VIII. — De clerico qui cantare nesciret. 1376

CAP. IX. — Carolus clericos Angustino pares desiderat. 1376

CAP. X. — De cantu Romano. 1377

CAP. XI. — Romanorum fraudes. 1377

CAP. XII. — Caroli jejunium in Quadragesima. 1378

CAP. XIII. — De pane benedicto. 1378

CAP. XIV. — Unicum beneficium unicuique dandum. 1378

CAP. XV. — Episcopi dictum factum. 1379

CAP. XVI. 1379

CAP. XVII. — Carolus Magnus in caseis distinguendis peritissimus. 1380

CAP. XVIII. — De episcopo murem emente. 1380

CAP. XIX. — De episcopo virgam auream baculi vice ferente. 1380

CAP. XX. — De episcopo qui concionem habere non potuit. 1381

CAP. XXI. — Carolus episcopo iratus. 1382

CAP. XXII. — De episcopo qui voluit adorari. 1383

CAP. XXIII. — Episcopi jejunium violentis pœnitentiis. 1383

CAP. XXIV. — De episcopo feminam stuprante. 1384

CAP. XXV. — Episcopus avorus. 1385

CAP. XXVI. — Episcopus in aquam immersus. 1386

CAP. XXVII. — Episcopus fornicator. 1386

CAP. XXVIII. — De Leone pontifice. 1387

CAP. XXIX. — De ædificiis Caroli Magni. 1387

CAP. XXX. — Abbas fur. 1388

CAP. XXXI. — De campana. 1388

CAP. XXXII. — Lex Caroli de construendis ædificiis. 1389

CAP. XXXIII. — Somnium Leutfredi mortem prænuntians. 1389

CAP. XXXIV. — Luxus diaconi punitus. 1390

CAP. XXXV. — Ingratitudo clerici plectitur. 1390

CAP. XXXVI. — Vestes Gallorum. 1391

LIBER SECUNDUS. 1391

Præfatio. 1391

CAPUT PRIMUM. — Gallorum a Romano imperio defectio. 1391

CAP. II. — De Hunnis. 1392

CAP. III. — Aggeris destructores coercentur. 1392

CAP. IV. — Duces dormientes in excubiis plectantur. 1392

CAP. V. — Libertatis amor. 1393

CAP. VI. — Saxones gens incognita Græcâ. 1393

CAP. VII. — Græcorum perjuria. 1394

CAP. VIII. — Legatus Caroli a Græcis male acceptus. 1394

CAP. IX. — Vindicta Caroli. 1394

CAP. X. — Antiphona Græcorum latine reddita. 1395

CAP. XI. — De legatis Persarum. 1396

CAP. XII. — Carolus ad regem Orientales. 1396

CAP. XIII. — Aforum legati. 1397

CAP. XIV. — Mineræ Caroli ad regem Persarum. 1397

Cap. XV. — Prædicitio de Ludovico.	1298	<i>Annales veteres Francorum.</i>	1298
Cap. XVI. — Ludovici mores.	1299	<i>Observatio pæneva.</i>	1299
Cap. XVII. — Mortuus infans placit Carolus.	1300	<i>Ortus Caroli gloriosi atque pænissimi imperatoris.</i>	1300
Cap. XVIII. — Conjuratio adversus Carolum.	1301	<i>Ortus Caroli vetuli.</i>	1301
Cap. XIX. — Pippini responsum de amicitia Frangorum.	<i>Ibid.</i>	<i>Ortus Pippini.</i>	1302
Cap. XX. — De gigante.	1302	<i>Exordium Caroli Magni quo regnare cepit.</i>	1302
Cap. XXI. — Bellum in Normannia.	<i>Ibid.</i>	<i>Sacra vincta. — POLITICA.</i>	1303
Cap. XXII. — Normanni piratae.	1303	<i>Carmina mortis auctoris de Carolo Magna et Lemna pænissimis versibus ad eundem Carolum adnotata.</i>	1303
Cap. XXIII. — Lou vicinus s. Pippino.	1304	<i>Vetus de Carolo Magna.</i>	1304
Cap. XXIV. — De balneo Aquæmodun.	<i>Ibid.</i>	<i>Epitaphium Caroli Magni.</i>	1305
Cap. XXV.	<i>Ibid.</i>	<i>Addenda ad boni Caroli Magni diplomata antea non quæ ad partes Italici spectant.</i>	1305
Cap. XXVI. — Carolus Romanus petit.	1305	I. — <i>Diploma Caroli Magni Paulino patriarchæ pro libertate clero Aquilensi servanda in electione pænissimorum.</i>	<i>Ibid.</i>
Cap. XXVII. — Caroli vices.	1306	II. — <i>Diploma Caroli Magni Paulino patriarchæ.</i>	1306
Cap. XXVIII. — Ludovici vices.	1307	III. — <i>Diploma Caroli Magni Maxentio patriarchæ pro Aquilensi ecclesia reparanda.</i>	1307
Cap. XXIX. — Normanni baptismum contemnant.	1308		
Cap. XXX. — Leticicus juris amator.	<i>Ibid.</i>		
Cap. XXXI. — Alcomaginos distribuit.	<i>Ibid.</i>		
<i>Genealogia Caroli Magni, auctore anonymo.</i>	1309		

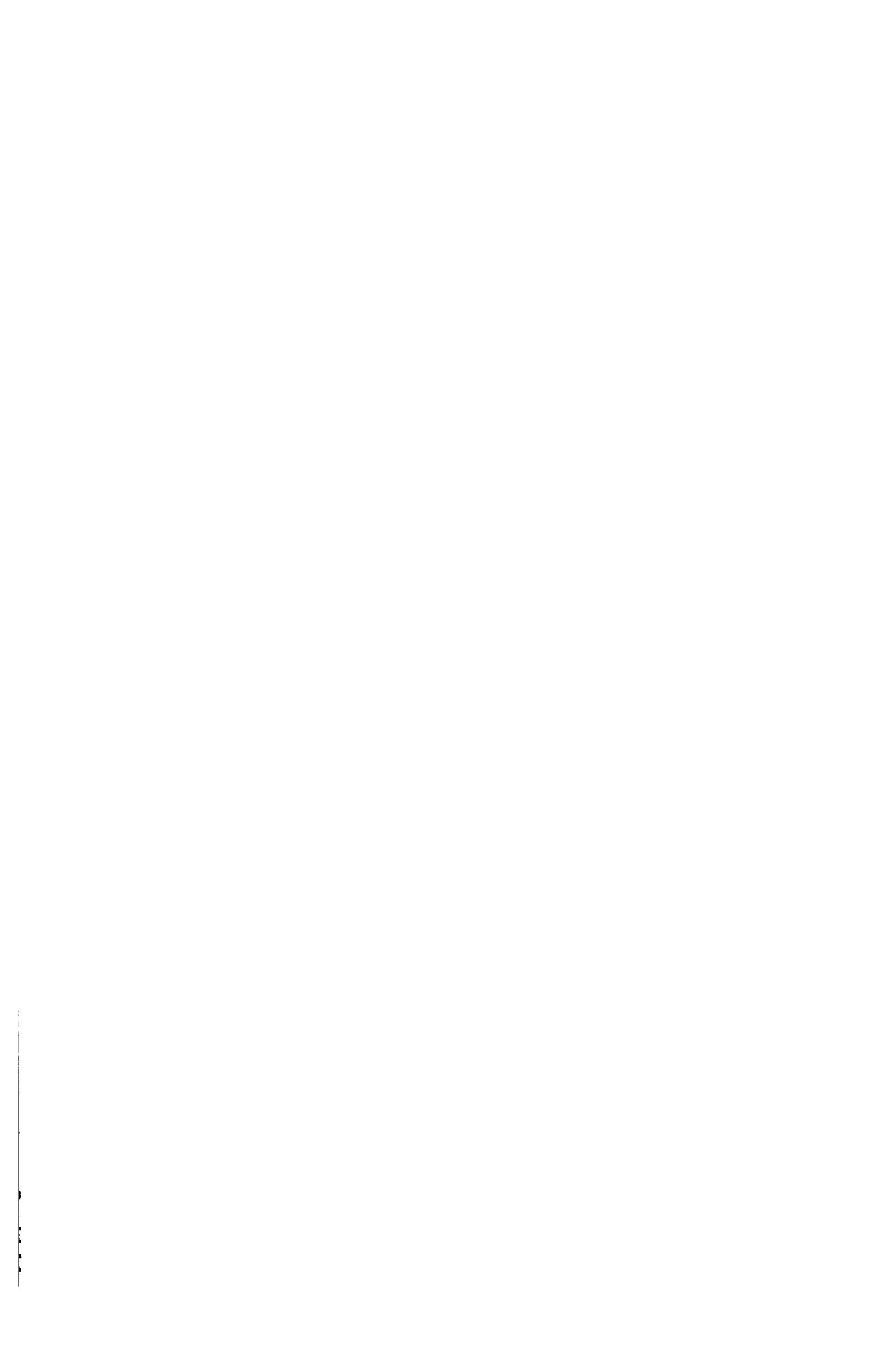
FINIS TOMI NONAGESIMI OCTAVI.

CAP. XV. — Prædictio de Ludovico.	1398	<i>Annales veteres Francorum.</i>	<i>Ibid.</i>
CAP. XVI. — Ludovici mores.	1399	<i>Observatio prævia.</i>	<i>Ibid.</i>
CAP. XVII. — Hostium infantes pleciti Carolus.	1400	Ortus Caroli gloriosi atque piissimi imperatoris.	1411
CAP. XVIII. — Conjuratio adversus Carolum.	1401	Ortus Caroli vetuli.	1412
CAP. XIX. — Pippini responsam de excedendis Fran-	<i>Ibid.</i>	Ortus Pippini.	1415
cia.	<i>Ibid.</i>	Exordium Caroli Magni quo regnare cepit.	1417
CAP. XX. — De gigante.	1402	SÆCULO TERTIA. — POLITICA.	1423
CAP. XXI. — Bellum in Normannos.	<i>Ibid.</i>	Carmen incerti auctoris de Carolo Magno et Leonis pos-	
CAP. XXII. — Normanni piratae.	1403	tibus maximi ad eundem Carolum adventu.	1433
CAP. XXIII. — Leo occisus a Pippino.	1404	Versus de Carolo Magno.	1445
CAP. XXIV. — De balneis Aquensibus.	<i>Ibid.</i>	Epitaphium Caroli Magni.	1447
CAP. XXV.	<i>Ibid.</i>	<i>Addenda ad beati Caroli Magni diplomata authentica</i>	
CAP. XXVI. — Carolus Romam petit.	1405	<i>quæ ad partes Italiae spectant.</i>	1447
CAP. XXVII. — Caroli vestes.	1406	I. — Diploma Caroli Magni Paulino patriarchæ pro liber-	
CAP. XXVIII. — Ludovici vires.	1407	tate clero Aquileiensi servanda in electione patriarcha-	
CAP. XXIX. — Normanni baptismum contemnunt.	1408	rum.	<i>Ibid.</i>
CAP. XXX. — Ludovicus juris amator.	<i>Ibid.</i>	II. — Diploma Caroli Magni Paulino patriarchæ.	1448
CAP. XXXI. — Eleemosynas distribuit.	<i>Ibid.</i>	III. — Diploma Caroli Magni Maxentio patriarchæ pro	
<i>Genealogia Caroli Magni, auctore anonymo.</i>	1409	Aquileiensi ecclesia reparanda.	1449

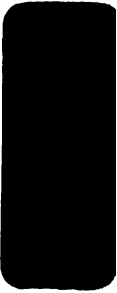
FINIS TOMI NONAGESIMI OCTAVI.

3 2044 054 759 675

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY

